ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 86

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

ΤΟΜΟΙ Β΄ ΚΑΙ Γ΄

ΑΘΗΝΑΙ 1977-1978
ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ 2015

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

Ἕτερος ἐξ ἑτέρου σοφὸς τό τε πάλαι τό τε νῦν·
οὐδὲ γὰρ ῥᾷστον ἀρρήτων ἐπέων πύλας ἐξευρεῖν

Βακχυλίδου Ἀπόσπ. 5, 14

Χαλεπὸν οὕτω τι ποιῆσαι, ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν

Ξενοφῶντος Ἀπομν. ΙΙ, 8,5

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 86

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

ΤΟΜΟΙ Β΄ ΚΑΙ Γ΄

ΑΘΗΝΑΙ 1977-1978
ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ 2015

ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΜΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

WILHELM DÖRPFELD

FR. STUDNICZKA, «Orlandos, der beste griechische Schüler Dörpfelds als Architeckturarchäologe» (AA 1921, στ. 317).

ISSN 1105-7785
ISBN 960-7036-39-5

 Πανεπιστημίου 22, 106 72
Τηλ. +30 210 3609689, Fax +30 210 3644996
secr@archetai.gr - www.archetai.gr

ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα .... θ΄-ιγ΄
Συντομογραφίαι .... ιε΄-ις΄
Βιβλιογραφία .... ιζ΄-κβ΄
Πρόλογος .... κγ΄-κς

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΙΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΝΑΟΙ .... 1 - 10
ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΙ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ .... 2 - 33
Πρὸ-Ἐρέχθειον .... 3 - 10
Ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς (Ἑκατόμπεδον) .... 11 - 33
Ὁ πρωταρχικὸς Παρθενὼν .... 33 - 40
Παρθενὼν I καὶ II .... 40 - 75
Καμπυλότης .... 59 - 60
Ἐσωτερικὴ δομὴ τοῦ στερεοβάτου .... 60 - 62
Παρθενὼν I .... 62 - 64
Παρθενὼν II 64
Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ .... 64 - 75
Συνοπτικὸν συμπέρασμα .... 75 - 89
Κίονες .... 77 - 87
Σύνοψις θεωρίας Carpenter .... 87 - 89

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ο ΠΕΡΙΚΛΕΙΟΣ ΠΑΡΘΕΝΩΝ 91
Α. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΔΟΜΙΑΣ .... 91 - 97
Β. ΤΟ ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΟΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ .... 99 - 104
Κάτοψις .... 99 - 104
Γ. ΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ 104
1. Τὸ βάθρον .... 104 - 106
Ὁ στερεοβάτης .... 104 - 106

2. Ἡ κρηπὶς .... 106 - 140
α) Εὐθυντηρία .... 106 - 111
β) Ἀναβαθμοὶ .... 111 - 120
γ) Στυλοβάτης .... 120 - 121
δ) Ἰδιορρυθμίαι τῆς κρηπῖδος 121
ε) Καμπυλότης .... 121 - 140

ΤΟ ΠΕΡΙΣΤΥΛΙΟΝ .... 141 - 199
Τὸ στρῶμα τοῦ πτεροῦ .... 141 - 145
Οἱ κίονες τοῦ πτεροῦ .... 145 - 199
Μεταξόνια καὶ διάμετροι κιόνων 147
Σφόνδυλοι ἢ σπόνδυλοι καὶ συναρμογή των .... 147 - 156
Μείωσις .... 156 - 159
Ἔντασις .... 159 - 167
Κλίσις .... 167 - 175
Ραβδώσεις .... 175 - 180
Αἰσθητικὴ ἀξία τῶν ραβδώσεων 180
Τὸ κιονόκρανον .... 181 - 185
Τρόποι χαράξεως τῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου καὶ ἐκτέλεσις αὐτῶν .... 185 - 192
Ἄβαξ .... 192 - 194
Χρωματισμὸς τοῦ κίονος .... 194 - 195
Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν κιονοστοιχιῶν ἐν τῷ συνόλῳ των 196
Ἐπίδρασις τῆς ἐντάσεως εἰς τὰς κιονοστοιχίας .... 196 - 197
Ἐπίδρασις τῆς γωνιαίας συστολῆς τῶν κιόνων .... 197 - 198
Σημασία τῶν στοῶν τοῦ περιστυλίου .... 198 - 199

Ο ΘΡΙΓΚΟΣ .... 199 - 257
Τὸ ἐπιστύλιον .... 199 - 221
Ἔντασις τοῦ ἐπιστυλίου .... 217 - 219
Ὁριζοντία καμπυλότης .... 219 - 221
Ἡ ζωφόρος .... 221 - 237
Τρίγλυφοι .... 222 - 231
Μετόπαι .... 231 - 235
Ἀντιθήματα τοῦ διαζώματος .... 235 - 237
Τὸ γεῖσον .... 238 - 253
Ὑποδόκιον ἢ θρᾶνος .... 253 - 256
Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ .... 256 - 257

Ο ΣΗΚΟΣ .... 258 - 292
Γενικὰ .... 258 - 261
Ἡ κρηπὶς .... 261 - 264
Ἔντασις .... 264 - 265
Μακροὶ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ .... 265 - 292
Ὀρθοστάται .... 267 - 272
Πλινθίδες .... 272 - 279

Ἐγκάρσιοι τοῖχοι 279
Μείωσις .... 279 - 292

Ο ΠΡΟΝΑΟΣ .... 293 - 342
Γενικά .... 293 - 297
Οἱ κίονες τῆς προστάσεως .... 297 - 309
Ὁ θριγκὸς καὶ ἡ ὀροφή .... 309 - 314
Αἱ παραστάδες .... 314 - 318
Αἱ κιγκλίδες .... 318 - 327
Ἡ πρὸς τὸν σηκὸν θύρα .... 327 - 332
Αἱ θύραι .... 332 - 339
Ζημίαι καὶ φθοραί .... 339 - 342

ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΚΑΙ ΤΙΝΕΣ ΜΙΚΡΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ .... 343 - 348

Ο ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΣ .... 349 - 404
Γενικά .... 349 - 354
Αἱ ἐσωτερικαὶ κιονοστοιχίαι .... 359 - 369
Τὸ βάθρον τοῦ ἀγάλματος .... 369 - 383
Περιγραφὴ τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς .... 383 - 386
Λεκάνη ὕδατος πρὸ τοῦ ἀγάλματος .... 387 - 389
Ὕπαιθρον .... 389 - 398
Ἐσωτερικὸς φωτισμός .... 398 - 401
Διάρκεια τοῦ ἀγάλματος .... 401 - 402
Ἀνανέωσις τοῦ βάθρου .... 402 - 403
Κινητὰ ἀντικείμενα .... 403 - 404

Ο ΚΥΡΙΩΣ ΠΑΡΘΕΝΩΝ .... 404 - 430
Γενικά .... 404 - 412
Ὀνομασία καὶ προορισμὸς τοῦ χώρου 3 .... 413 - 424
Ὀνομασία .... 413 - 423
Προορισμός .... 423 - 424
Ἡ δυτικὴ θύρα .... 425 - 430

Ο ΟΠΙΣΘΟΝΑΟΣ .... 431 - 443
Γενικά .... 431 - 433
Οἱ κίονες τῆς προστάσεως .... 433 - 438
Παραστάδες .... 439 - 443

Ο ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΘΡΙΓΚΟΣ .... 443 - 454

Η ΖΩΦΟΡΟΣ .... 454 - 461

ΘΡΑΝΟΣ ΣΗΚΟΥ .... 461 - 464

ΦΘΟΡΑΙ ΚΑΙ ΖΗΜΙΑΙ ΤΟΥ ΟΠΙΣΘΟΝΑΟΥ .... 464 - 470

Η ΟΡΟΦΗ .... 471 - 511

ΤΟ ΑΕΤΩΜΑ .... 512 - 588
Γενικά .... 512 - 513
1. Βάσις .... 513 - 518

2. Τὸ τύμπανον .... 518 - 539
'Αντιθηματικὸς τοῖχος .... 532 - 536
Προσθήκη εἰς τὰς ὁριζοντίας καμπυλότητας .... 536 - 539
3. Καταέτια γεῖσα .... 540 - 557
4. 'Ακρωτήρια .... 558 - 580
'Η ἀναπαράστασις τοῦ ἀκρωτηρίου Α .... 567 - 569
'Η ἀναπαράστασις τοῦ ἀκρωτηρίου Β .... 569 - 571
Τὸ γωνιαῖον ἀκρωτήριον .... 572 - 574
Τὸ ὕψος τῶν ἀκρωτηρίων .... 574 - 575
Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς χρονολογίας .... 575 - 577
Τυπολογικὴ καὶ χρονολογικὴ κατάταξις τῶν ἀκρωτηρίων .... 577 - 580

Ο ΓΛΥΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΕΤΩΜΑΤΩΝ .... 580 - 588

Η ΣΤΕΓΗ .... 589 - 599
Δοκοθῆκαι καὶ δοκοί .... 589 - 591
Διάταξις τῶν κατὰ μῆκος δοκῶν .... 591 - 599
'Ο ξύλινος σκελετὸς τῆς στέγης 599

ΚΕΡΑΜΩΣΙΣ .... 600 - 631
Στρωτῆρες .... 600 - 602
Καλυπτῆρες .... 602 - 603
'Αγελαῖοι .... 603 - 608
Κορυφαῖοι .... 608 - 609
'Ηγεμόνες καλυπτῆρες .... 609 - 631

ΘΕΩΡΙΑ CARPENTER ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΤΟΥ .... 631 - 641

ΠΟΛΥΧΡΩΜΙΑ .... 642 - 648

ΠΡΟΣΘΕΤΟΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΓΛΥΠΤΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΕΙΣ .... 649 - 655
'Ανατολικὴ πλευρὰ .... 649 - 651
Νοτία πλευρὰ 651
Βόρειος πλευρὰ 651
Δυτικὴ πλευρὰ .... 651 - 653
Μνημεῖα ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ .... 653 - 655

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΟΡΩΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ ΠΡΟΣ ΕΝΤΥΠΩΣΙΑΚΗΝ ΑΠΟΨΙΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ .... 655 - 662
Βραχότμητος κλῖμαξ .... 663 - 668

ΑΝΑΛΟΓΙΑΙ .... 669 - 735
Γενικά .... 669 - 671
Χρυσῆ τομὴ .... 671 - 678

ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑΙ ΑΝΑΛΟΓΙΑΙ .... 678 - 695

ΜΟΝΑΣ ΜΗΚΟΥΣ .... 696 - 700
Καθορισμὸς τοῦ ποδὸς .... 698 - 700

ΓΡΑΦΟΜΕΤΡΙΚΑΙ ΧΑΡΑΞΕΙΣ .... 700 - 735
1. Ἀναλογικαὶ χαράξεις .... 700 - 706
2. Χαράξεις ἐκ διαιρέσεως κύκλου .... 706 - 713
3. Πολικαὶ χαράξεις .... 713 - 716
4. Δυναμικαὶ χαράξεις .... 716 - 730
Ἁρμονικαὶ χαράξεις μὲ βάσιν τὸ ἑξάγραμμον .... 730 - 733
Ἐπίλογος .... 733 - 735
ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ .... 736 - 754
ΠΙΝΑΞ ΔΙΑΣΤΑΣΕΩΝ 755
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ .... 757 - 798

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ

AA	Archäologischer Anzeiger (Beiblatt ἐν Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts)
AAA	Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν
AArch	Acta Archaeologica
ABME	Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος
ΑΔ	Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον
AE	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς
Ἀθηνᾶ	Ἀθηνᾶ. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιστημονικῆς ἑταιρείας
AJA	American Journal of Archaeology
AM	Mitteilungen des Deutschen Arch. Instituts. Athenische Abteilung.
Ἀναστήλωσις	Ν. Μπαλάνος, Ἡ ἀναστήλωσις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, Ἐν Ἀθήναις 1940
Architecture	W. B. Dinsmoor, The Architecture of Ancient Greece, London 1950
AZ	Archäologische Zeitung
Baukunst	J. Durm, Die Baukunst der Griechen, 3η ἔκδ. Leipzig 1910
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
Bildlexikon	J. Travlos, Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen, Tübingen 1971
BSA	Annual of the British School at Athens
CIG	Corpus Inscriptionum Graecarum
CRAI	Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres
DAGR	Dictionnaire des antiquités grecques et romaines
ΔΧΑΕ	Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
DOP	Dumbarton Oaks Papers
Gnomon	Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte Klassische Altertumswissenschaft
Hermes	Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie
Hesperia	Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens
Historia	Historia. Revue d'histoire ancienne
IG	Inscriptiones Graecae
JdI	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
JHS	Journal of Hellenic Studies
Klio	Klio. Beiträge zur alten Geschichte
Mus. Helv.	Museum Helveticum. Revue Suisse pour l'Etude de l'Antiquité classique
OGIS	Orientis Graeci Inscriptiones Selectae
ΠΑΑ	Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

ΠΑΕ	Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
Philologus	Philologus. Zeitschrift für klassische Philologie
Principles	F. C. Penrose, An Investigation of the Principles of Athenian Architecture, London 1851 καὶ 2α ἔκδοσις London 1888
RA	Revue Archéologique
RE	Pauly - Wissowa, Real - Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
REA	Revue des Etudes Anciennes
REG	Revue des Etudes Grecques
RM	Mitteilungen des Deutschen Arch. Instituts. Römische Abteilung
SBAW	Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Phil. - Hist. Klasse.
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
Syll.[2]	W. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum
Syria	Syria. Revue d'Art Oriental et d'Archéologie

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΧΕΤΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

(κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν)

Α'. Σκαριφήματα τοῦ Παρθενῶνος καὶ περιγραφαὶ γενόμεναι ὑπὸ ἐρασιτεχνῶν ἀρχαιολόγων, ἀρχιτεκτόνων, ζωγράφων καὶ περιηγητῶν.

1. ΚΥΡΙΑΚΟΣ Ο ΕΞ ΑΓΚΩΝΟΣ. Ἰταλὸς ἀρχαιοδίφης, περιηγητής. Ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τὸ 1436 καὶ τὸ 1444. Περιέγραψε συντόμως τὸν Παρθενῶνα, ἀναφέρων τὸν ἀριθμὸν τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου, τῶν προστάσεων τοῦ σηκοῦ καί τινας διαστάσεις αὐτοῦ. Παρέσχε καὶ στοιχειώδη γενικὴν κάτοψιν τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς κάτω πόλεως (E. BODNAR, Cyriacus of Ancona and Athens, Bruxelles - Berchem 1960, σ. 35, 52, 53, πίν. III, σ. 36), ἰδιαιτέρως δὲ καὶ προσόψεις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος, ἀρχιτεκτονικῶς λίαν ἐσφαλμένας (βλ. εἰκόνας των παρὰ H. OMONT, Athènes au XVIIe siècle, Paris 1898, πίν. XXIV καὶ ἐν Jahrbuch der K. Preussischen Kunstsammlung IV, Berlin 1883, σ. 73 - 78).

2. ΕΒΛΙΑ-ΤΣΕΛΕΜΠΗ. Τοῦρκος περιηγητής. Ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τὸ 1667. Περιέγραψεν εἰς τὰ Ἀττικά του (διασκευὴ ὑπὸ Κ. ΜΠΙΡΗ, Ἀθῆναι 1959) λεπτομερῶς (σ. 28 ἑξ.) τὸν εἰς τζαμὶ μετατραπέντα χριστιανικὸν Παρθενῶνα. Χρήσιμος διὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἐσωτερικοῦ φωτισμοῦ, ὅστις ἐγίνετο ὄχι μόνον διὰ κανδηλῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ διαχύτου φωτὸς μέσῳ διαφανῶν μαρμαρίνων πλακῶν (παρίων βεβαίως, σ. 36 - 37). Παρέχει ἐπίσης καὶ λεπτομερείας τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς διασκευῆς τοῦ μνημείου.
Ὑπὸ τοῦ ἐκδότου Κ. ΜΠΙΡΗ προσάγεται ὡσαύτως καὶ ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως (ἐν σ. 33) τοῦ εἰς τζαμὶ μετατραπέντος χριστιανικοῦ Παρθενῶνος ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου τοῦ Ἰ. Τραυλοῦ καὶ τῶν στοιχείων τοῦ Ἐβλιᾶ.

3. ΚΑΠΟΥΚΙΝΟΙ. Σχέδιον ἀναπαραστάσεως τῶν μνημείων τῆς κάτω πόλεως καὶ τῆς Ἀκροπόλεως μὲ τὸν Παρθενῶνα ὡς τζαμί, συνταχθὲν περὶ τὸ 1670. Εἰκών του παρὰ LA GUILLETIÈRE (Athènes ancienne et nouvelle) καὶ OMONT (ἔ.ἀ. πίν. XXXIX).

4. JACQUES PAUL BABIN. Ἰησουΐτης μοναχός. Εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν ἀββᾶν Pécoil περιγράφει καὶ τὸν ἀρχαῖον, ἀλλὰ λεπτομερέστερον τὸν χριστιανικὸν Παρθενῶνα (1672) (πρβλ. καὶ A. MICHAELIS, Der Parthenon, Leipzig 1871, σ. 336).

5. J. CARREY. Ἐσχεδίασε κατὰ παραγγελίαν τοῦ μαρκησίου Ollier De Nointel (1674) ἀρχιτεκτονικάς τινας λεπτομερείας τῶν ἀετωμάτων, τὴν σύνθεσιν τῶν ἐν αὐτοῖς ἐναετίων ἀγαλμάτων, ὡς καὶ ἄλλα γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος (The Carrey Drawings of the Parthenon Sculptures, edit. Theod. Bowie, Diet. Thimme, Blooming on - London 1971. Βλ. καὶ OMONT, ἔ.ἀ. πίν. I - III καὶ FR. BROMMER, Die Skulpturen der Parthenon - Giebel, Mainz 1963, πίν. 2).

6. J. SPON καὶ G. WHELER. Περιηγηταὶ (Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, Lyon 1678, vol. 3 in 12). Ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας τὸ 1676. Περιγράφουν τὸν Παρθενῶνα, ἀναφέροντες τὰς διαστάσεις τοῦ μνημείου, τῶν κιόνων του, τὰ γλυπτὰ τῶν μετοπῶν καὶ τῶν ἀετωμάτων, καθὼς καὶ τὰ τῆς ἐσωτερικῆς ζωφόρου. Περιγράφουν ἔπειτα λεπτομερῶς τὸν σηκόν, τὰς προστάσεις του καὶ τὸ ἐσωτερι-

κόν, τοὺς κίονας τοῦ κιβωρίου καὶ τὸ σύνθρονον τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ, ὁμιλοῦν περὶ τῆς καμάρας τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν φεγγιτῶν τῆς στέγης, περὶ τῆς ἐν τῷ ὀπισθονάῳ φιάλης καὶ τῶν κατὰ γῆς μαρμαρίνων φατνωμάτων τοῦ περιστυλίου. Τέλος παρέχουν καὶ μίαν στοιχειώδη προοπτικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Παρθενῶνος, ὁρωμένου ἐκ τῶν ἄνω (Voyage, ἔκδ. Amsterdam 1789, σ. 420, Omont, ἔ.ἀ. πίν. XLII - XLIV, ὡς καὶ ὁ πίν. XXVIII καὶ ἄλλα ὅμοια μετρίας ποιότητος προοπτικὰ σχέδια).

7. Graviers D'Ortières. Ἐφιλοτέχνησεν (1685 - 1687), ἐντολῇ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου 14ου, μετρίας ποιότητος ἀπόψεις τοῦ Παρθενῶνος, ὡς καὶ σχέδια μετοπῶν τινων, ἀποκείμενα εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων (βλ. εἰκόνας των παρὰ Omont, ἔ.ἀ. πίν. XXV - XXVIII).

8. Verneda. Ἑνετὸς λοχαγός. Ἐσχεδίασε τὸν βομβαρδισμὸν τοῦ 1687 καὶ τὴν μετ' αὐτὸν κατάστασιν τοῦ Παρθενῶνος ὡς τζαμίου. Τὰ σκαριφήματά του φυλάσσονται εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (εἰκόνες των παρὰ Fanelli, Atene Attica, Venezia 1707 καὶ παρὰ Omont, ἔ.ἀ. πίν. XXXIV - XXXVI, ἡμετ. εἰκ. 70, κάτω).

Β΄. Ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Παρθενῶνος.

Πολὺ πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἤρχισεν ἡ μελέτη τῶν κλασσικῶν αὐτῆς μνημείων, ἰδιαιτέρως δὲ ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τοῦ σπουδαιοτάτου ἐξ αὐτῶν Παρθενῶνος.

1. Πρώτη σχετικὴ ἔρευνα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Παρθενῶνος ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἀρχιτεκτόνων J. Stuart καὶ N. Revett (The Antiquities of Athens) διὰ τῆς Ἑταιρείας τῶν Dilettanti. Εἰς τὸν δεύτερον τόμον τοῦ σχετικοῦ ἔργου (London 1787, σ. III - VIII καὶ 1 - 14, πίν. I - XXXI) ἀπεδόθησαν αἱ πρῶται, ἀρκετὰ ἀκριβεῖς, κατόψεις, προσόψεις καὶ τομαὶ τοῦ μνημείου. Οἱ συγγραφεῖς ἀντελήφθησαν τὴν ἔντασιν καὶ τὰς καμπυλότητας, πιθανῶς δὲ καὶ ἀντετέθησαν εἰς τὴν ὕπαρξίν των, ὡς ἔκαμε καὶ ὁ σύγχρονός των μέγας ἀρχαιολόγος Winckelmann.

2. Ch. R. Cockerell. Ἄγγλος ἀρχιτέκτων. Πρῶτος παρετήρησε τὴν ἔντασιν τὸ 1810. Κάτοψίς του τοῦ Παρθενῶνος εὕρηται παρὰ P. O. Bröndsted, Reisen und Untersuchungen in Griechenland, 2ος τόμος, Paris 1830, πίν. XXXVIII, σ. 132. Εἶναι γενικῶς ὀρθή, πλὴν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐσωτερικῶν στηριγμάτων τοῦ σηκοῦ, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι ἐν συνόλῳ 14 ἀλλὰ 23, ἀλλὰ καὶ ἡ βάσις τοῦ ἀγάλματος δὲν εἶναι τετράγωνος.

3. Th. L. Donaldson. Ἄγγλος ἀρχιτέκτων. Παρετήρησε πρῶτος, περὶ τὸ 1820, τὴν κλίσιν τῶν κιόνων (The Temple of Apollo Epicurius παρὰ Stuart καὶ Revett, Antiquities of Athens, Supplement, London 1880, σ. 11).

4. J. Hoffer. Γερμανὸς ἀρχιτέκτων. Ἐκ τῶν πρώτων παρατηρητῶν τῶν καμπυλοτήτων τοῦ Παρθενῶνος. Τὰς παρατηρήσεις καὶ μετρήσεις του κατεχώρισεν εἰς τὴν Wiener Allgemeine Bauzeitung τοῦ 1838, σ. 249 ἑξ.

5. J. Pennethorne. Ἄγγλος ἀρχιτέκτων (1808 - 1878). Παρετήρησε καὶ αὐτὸς ἐνωρὶς τὰς καμπυλότητας, ἀλλὰ τὰς ἐδημοσίευσε μόλις τὸ 1841 (W. M. Leake, The Topography of Athens, London 1841, σ. 573), ἀργότερον δέ, τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του, τὰς περιέλαβε, εἰς τὸ ἔργον Geometry and Optics of the Ancients, London 1878. Τοῦ αὐτοῦ ἔργον εἶναι καὶ τὸ Elements and Mathematical Principles of the Greek Architects and Artists, London 1844.

6. E. Schaubert. Γερμανὸς ἀρχιτέκτων (1804 - 1860). Ἠσχολήθη καὶ αὐτὸς σοβαρῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῶν καμπυλοτήτων. Ἐδημοσίευσε σχετικῶς, κατ' ἀρχάς, 1838, εἰς τὴν Förster's Bauzeitung, σ. 249 ἑξ., ἐπίσης τὸ 1842 καὶ τέλος τὸ 1843, προσέθεσε διεξοδικὴν περὶ αὐτῶν μελέτην εἰς Kunstblatt τοῦ Schorn.

7. Κόμης L. DE LABORDE. Γάλλος φιλάρχαιος. Οὗτος ἐσκόπευε νὰ πραγματοποιήσῃ, τῇ συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος A. Paccard, εὐρεῖαν δημοσίευσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πλαστικῆς διακοσμήσεως τοῦ Παρθενῶνος, ἥτις ὅμως ἐματαιώθη ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικήν. Τὸ ἐκδοθὲν τὸ 1848 βιβλίον του, Le Parthénon, documents inédits pour servir à la restauration de ce monument, réunis et publiés par L. de Laborde et A. Paccard, Paris 1848, περιέχει ἕνα μόνον ἀρχιτεκτονικὸν πίνακα: προοπτικὴν ἄποψιν τοῦ Παρθενῶνος ἐν ἀναπαραστάσει ἀπὸ ΒΑ., ἀναδημοσιευθεῖσαν ὑπὸ A. MICHAELIS, Der Parthenon, Tafelband 2. Πάντες οἱ λοιποὶ πίνακές του ἀφορῶσιν εἰς τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος.

8. ALEXIS PACCARD (1813 - 1867). Κληρικὸς Γάλλος ἀρχιτέκτων, ὑπότροφος τῆς ἐν Ρώμῃ Γαλλικῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν. Ἠσχολήθη (1841;) μὲ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Παρθενῶνος, τὸν σηκὸν τοῦ ὁποίου παρεδέχθη ὕπαιθρον (ἡμετέρα εἰκὼν εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ κειμένου).

9. F. C. PENROSE. Ἄγγλος ἀρχιτέκτων (1817 - 1905). Συνέταξε θεμελιώδεις μελέτας περί τε τοῦ καταλαμβάνοντος τὴν θέσιν τοῦ Παρθενῶνος ἀρχαίου Ἑκατομπέδου (JHS 12, 1891 - 92, σ. 275 ἑξ. καὶ 13, 1892-93, σ. 32 ἑξ.) καὶ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ νεωτέρου Παρθενῶνος. Αἱ σχετικαὶ μελέται του περιελήφθησαν εἰς τὸ μνημειῶδες περὶ ἀρχαίας ἀθηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔργον του: An Investigation of the Principles of the Athenian Architecture, London 1851 (πρώτη ἔκδοσις), London 1888 (δευτέρα ἔκδοσις). Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Penrose τὰ σχέδια, ἀποδιδόμενα διὰ λεπτοτάτης χαλκογραφίας καὶ τὰ μέτρα του, ἐκπεφρασμένα εἰς ἀγγλικοὺς πόδας καὶ εἰς ὑποδιαιρέσεις των, δυσχεραίνουν κάπως τὸν σημερινὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην. Τὸ ἀγγλιστὶ γεγραμμένον, ἐξαίρετον κατὰ τὰ ἄλλα, κείμενόν του δὲν ἀνταποκρίνεται πλέον, λόγῳ τῆς παλαιότητός του, πρὸς τὰς σημερινὰς ἀρχαιολογικὰς ἀπαιτήσεις, πάντως ὅμως εἶναι τὸ ἀκριβέστερον· δι' ὃ καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐστηρίχθησαν ὅλοι οἱ μεταγενέστεροι ἐρευνηταὶ ἀρχιτέκτονες καὶ φιλόλογοι. Μεταξὺ τούτων ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ μνημονευθοῦν ὁ λεπταίσθητος Γάλλος θεωρητικὸς ἀρχιτέκτων VIOLLET LE DUC (1814 - 1879), ὅστις κατεχώρισε διάφορα σχετικὰ πρὸς τὸν Παρθενῶνα ἄρθρα του εἰς τὰ ἔργα του: Dictionnaire raisonné d'architecture française, XI - XVI· siècle (1854 - 1869), ὡς π.χ. εἰς τὸ λ. échelle καὶ εἰς τοὺς Entretiens sur l'architecture, ἰδίᾳ τὸν 2ον καὶ τὸν 9ον τόμον, Paris 1863 - 1869 καὶ ὁ W. WATKISS LLOYD, On the General Theory of Proportion in Architectural Design and its Exemplification in Detail in the Parthenon, Principles², σ. 111 - 116. Τοῦ αὐτοῦ A Memoir of the System of Proportion Employed in the Original Design of these Structures ἐν CH. R. COCKERELL, The Temples of Juppiter Panhellenius, σ. 63 - 94.

10. ADOLF MICHAELIS. Γερμανὸς φιλόλογος. Ἐξέδωσε τὸ 1871 ἐν Λειψίᾳ τὸ θεμελιῶδες περὶ Παρθενῶνος ἔργον του (Der Parthenon, Leipzig 1871), μετατρέψας τοὺς ἀγγλικοὺς πόδας τοῦ Penrose εἰς μέτρα, περιγράψας λεπτομερῶς τὸ κτίριον καὶ συγκεντρώσας πάσας τὰς περὶ Παρθενῶνος καὶ τῶν μεταγενεστέρων αὐτοῦ τυχῶν γνώσεις μας, κατὰ τοὺς κανόνας φιλολογικῆς κριτικῆς καὶ ἑρμηνείας, εἰς τέσσαρα παραρτήματα (σ. 285 - 357). Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὡς καὶ τὸ τοῦ Penrose, παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων καὶ τὴν παλαιότητά του εἶναι καὶ μέχρι σήμερον χρησιμώτατον. Ὁ αὐτὸς Michaelis παρέσχεν εἰς ἰδιαίτερον βιβλίον, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ O. JAHN καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς τὸν Παρθενῶνα ἐπιγραφικὰς μαρτυρίας (Arx Athenarum a Pausania descripta, Bonn 1901).

11. AUG. AURÈS. Γάλλος Πολιτικὸς μηχανικός. Συνέγραψε διατριβὴν περὶ τῶν διαστάσεων τοῦ Παρθενῶνος (Etude des dimensions du Parthénon, Nîmes 1867) καὶ ἀπὸ τριπλῆς ἀπόψεως: τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῶν ἀρχαίων θεωριῶν περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἀριθμῶν καὶ τῆς μετρολογίας. Ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὸ μῆκος τοῦ ποδός, θεωρουμένου ὡς τὸ 1/100 τοῦ μήκους τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως τοῦ στυλοβάτου (παλαιὰ θεωρία τοῦ Βιτρουβίου). Συνέγραψεν ἐπίσης καὶ τὸ ἔργον Nouvelles théories du module du texte même de Vitruve, Nîmes 1862.

12. CARL BÖTTICHER (1806 - 1889). Γερμανὸς φιλόλογος. Εἴς τε τὸ σύγγραμμά του Tektonik der Hellenen (Berlin 1871) καὶ εἰς μακρὸν ὑπόμνημά του (Bericht über die Untersuchungen auf der Akropolis von Athen, Berlin 1863) ἀπέκρουσε τὴν σκοπιμότητα τῆς ἐκτελέσεως τῶν καμπυλοτήτων τοῦ Παρθενῶ-

νος, τὰς ὁποίας ἐθεώρησεν ὡς προελθούσας ἐκ καθιζήσεως, μετακινήσεως καὶ ἀλλοιώσεως τοῦ ὑλικοῦ τῶν θεμελίων. Τὴν θεωρίαν του ἠσπάσθη ἀργότερον καὶ ὁ Γερμανὸς ἀρχιτέκτων J. DURM (Baukunst der Griechen³, Leipzig 1910), ἀντέστη ὅμως κατὰ ταύτης ἀργότερον (1925) ὁ Γερμανὸς ἀρχιτέκτων A. VON GERKAN (RM 40, 1925, σ. 167 ἑξ.) καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

13. LUCIEN MAGNE. Γάλλος ἀρχιτέκτων. Εἰς τὸ ἔργον του, Le Parthénon, Paris 1895, παρέσχεν ὀκτὼ ἐν ὅλῳ μικροὺς ὑδατογραφικοὺς πίνακας, διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μερῶν τοῦ ναοῦ, ἐν οἷς καὶ πίνακα μετρήσεως τῶν λίθων τῆς κατόψεως. Ἠσχολήθη ὡσαύτως καὶ μὲ ζητήματα τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ μνημείου. Τοῦ αὐτοῦ καὶ διάλεξις εἰς τὴν Σορβόννην: La Conservation du Parthénon, Paris 1908 (ἄνευ σχεδίου).

14. Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Ἕλλην ἀρχαιολόγος καὶ Γ. ΚΑΒΕΡΑΟΥ, Γερμανὸς ἀρχιτέκτων. Τὸ ἔργον των Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890, Ἐν Ἀθήναις 1907, περιλαμβάνει ἰδιαιτέραν κάτοψιν τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ Παρθενῶνος (πίναξ Ζ΄).

15. G. FOUGÈRES. Γάλλος ἀρχαιολόγος. Εἰς τὴν μνημειώδη, μεγάλου σχήματος ἔκδοσίν του, l'Acropole, Le Parthénon, 2 τόμοι, Paris 1910, παρέχει 8 σελίδας κειμένου ἐκθέσεως περὶ τῶν πρὸ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναῶν, ὡς καὶ σύντομον ἀνάλυσιν τοῦ περικλείου Παρθενῶνος. Χρησιμοποιεῖ τέσσαρας ὑδατογραφικοὺς ὑπὸ κλίμακα πίνακας ἀρχιτεκτονικῶν μερῶν τοῦ Παρθενῶνος, κατόψεως καί τινων τομῶν (πίν. 4, 21, 22, 42), ἐκπονηθέντας ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων Lucien καὶ Marcel Magne τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν τῶν Παρισίων. Ἐξαίρετοι φωτογραφίαι διαφόρων μερῶν τοῦ ναοῦ ὑπὸ Fr. Boissonnas κοσμοῦσιν ὡσαύτως τὸ ἔργον.

16. MAXIME COLLIGNON. Γάλλος ἀρχαιολόγος. Le Parthénon, Paris 1914. Μνημειῶδες σύγγραμμα, περιλαμβάνον κείμενον ἐκ 41 σελ. μὲ ἱστορίαν τῶν προδρόμων τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἐκτενεστέραν τοῦ προηγουμένου ἀνάλυσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πλαστικῆς τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος. Χρησιμοποιεῖ τοὺς αὐτοὺς καὶ τὸ προηγούμενον ὑδατογραφικοὺς πίνακας τῶν L. καὶ M. Magne, ὡς καὶ τὰς αὐτὰς λαμπρὰς φωτογραφίας τοῦ Fr. Boissonnas.

17. W. DÖRPFELD. Γερμανὸς ἀρχιτέκτων - ἀρχαιολόγος (1853 - 1940). Ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐρευνητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Κατέσπειρε τὰς σαφεῖς καὶ σοφὰς γνώμας του περὶ τοῦ Ἑκατομπέδου, τοῦ ἀρχαιοτέρου καὶ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, εἰς πλείονα ἄρθρα ἀρχαιολογικῶν περιοδικῶν (ἀπὸ τοῦ 1881 μέχρι τοῦ 1937), χωρὶς ὅμως, δυστυχῶς, καὶ νὰ τὰς συγκεντρώσῃ εἰς ἓν εἰδικὸν σύγγραμμα περὶ Παρθενῶνος. Οὕτω τὸ1881 (AM 6, σ. 283 ἑξ.) ἀπέκρουσε τὴν θεωρίαν τοῦ Bötticher περὶ τῆς θέσεως τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῷ σηκῷ τοῦ Παρθενῶνος, τὸ 1885, 1886, 1887, 1888, 1890, 1897, 1911 (εἰς τὰς AM 10, 11, 12, 13, 15, 22, 36, ὡς καὶ εἰς τὰ Antike Denkmäler Bd 1, Berlin 1887) ἐπραγματεύθη περὶ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (Ἑκατομπέδου). Τὸ 1891 (AM 16, σ. 334 ἑξ.) διέλαβε περὶ τοῦ ὑπαίθρου τοῦ Παρθενῶνος, τὸ 1892 (AM 17, σ. 158 ἑξ.) καὶ τὸ 1902 (AM 27, σ. 27 ἑξ.) ἔγραψε περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος καὶ τῆς χρονολογίας αὐτοῦ. Εἰς τὸ AJA 39, 1935, σ. 497 ἑξ. καὶ εἰς τὸ JdI 52, 1937, σ. 14 ἑξ. ἐξέθεσε τὴν γνώμην του περὶ τῶν Παρθενώνων I, II καὶ III καὶ τῆς χρονολογίας αὐτῶν καὶ τέλος εἰς τὸ αὐτὸ Jahrbuch τοῦ 1937, σ. 220 ἑξ. ἐπραγματεύθη περὶ τῆς «Ἀθηνᾶς Ἀθηνῶν μεδεούσης».

18. TH. WIEGAND. Γερμανὸς ἀρχαιολόγος. Μὲ τὸ ἐξαίρετον ἔργον του Die archaische Poros - Architektur der Akropolis zu Athen, Cassel-Leipzig 1904, παρέσχε διεξοδικὴν μελέτην περὶ τῆς ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Dörpfeld γενομένης ἀναπαραστάσεως τοῦ Ἑκατομπέδου.

19. H. SCHRADER. Γερμανὸς ἀρχαιολόγος. Ἠσχολήθη καὶ αὐτὸς μὲ τοὺς ἀρχαιοτάτους ναοὺς τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἰδίᾳ μὲ τὰ γλυπτὰ μάρμαρα καὶ τὴν ἀναπαράστασιν αὐτῶν διὰ τοῦ ἔργου του Archaische Marmorskulpturen im Akropolis Museum zu Athen, Wien 1909 καὶ τοῦ ἄρθρου του Die Gorgonenakrotere und die ältesten Tempel der Athena auf der Athenischen Akropolis, JdI 43, 1928, σ. 54 ἑξ.

20. J. BÜHLMANN. Γερμανὸς ἀρχιτέκτων, Καθηγητής. Ἀφιέρωσε τὸ 1913 τρεῖς πίνακας (ὑπ' ἀριθ. 5,

6 καὶ 7) ἐκ τῶν 50 ἐν ὅλῳ πινάκων τοῦ ἔργου του Die Baukunst des klassischen Altertums und der Renaissance[2] Eszlingen a. N. 1913, εἰς τὸν Παρθενῶνα, περιλαμβάνοντας 31 πολὺ μικρᾶς κλίμακος ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια καὶ διακοσμήσεις, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκριβεῖς, ὡς καὶ (σ. 19 ἑξ.) διὰ γεωμετρικῆς κατασκευῆς ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἠθελημένης κατασκευῆς τῆς καμπυλότητος τῆς κρηπῖδος τοῦ Παρθενῶνος (βλ. σ. 343 ἑξ. τοῦ παρόντος ἔργου).

21. Rud. Heberdey. Αὐστριακὸς ἀρχαιολόγος. Ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως μὲ τὰ πώρινα γλυπτὰ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (Ἑκατομπέδου), τὸν ὁποῖον διέστειλεν εἰς δύο ναοὺς (H_1 καὶ H_2) εἰς τὸ σύγγραμμά του Altattische Porosskulptur, Wien 1919. Ἡ διαστολὴ ὅμως αὕτη δὲν ἔγινεν ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐρευνητῶν.

22. B. H. Hill. Ἀμερικανὸς ἀρχαιολόγος. Ἔγραψε σημαντικὸν ἄρθρον περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ἐν AJA 16, 1912, σ. 535 ἑξ., διὰ τοῦ ὁποίου ἀντέκρουσε τὴν θεωρίαν τοῦ Dörpfeld περὶ τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, προτείνας νέαν διάταξιν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει προσθέτων τεκμηρίων καὶ σχεδίων τοῦ Dinsmoor.

23. E. Buschor. Γερμανὸς ἀρχαιολόγος. Ἠσχολήθη, ἀλλ' ἄνευ σχεδίων, μὲ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ πρωταρχικοῦ Παρθενῶνος (Ur-Parthenon) δι' ἄρθρων του ἐν AM 47, 1922 καὶ ἐν Tondächer der Akropolis, Berlin - Leipzig 1929 - 33. Ἠσχολήθη ἐπίσης καὶ περὶ τὴν γλυπτικὴν διακόσμησιν τοῦ Παρθενῶνος.

24. W. B. Dinsmoor. Ἀμερικανὸς ἀρχιτέκτων - ἀρχαιολόγος. Συνέγραψε πλεῖστα ἄρθρα σχετικὰ πρός τε τοὺς προδρόμους, τὸν ἀρχαιότερον καὶ τὸν ἰκτίνειον Παρθενῶνα, ἀκόμη δὲ καὶ μὲ τοὺς ἐπιγραφικοὺς λογαριασμοὺς ἐκτελέσεως τοῦ περικλείου Παρθενῶνος (AJA 17, 1913, σ. 53 ἑξ. καὶ 25, 1921, σ. 118 ἑξ.). Τὸ 1934 ἔγραψε περὶ τοῦ πρωταρχικοῦ (ἑκατομπέδου) Παρθενῶνος ἐν AJA 38, σ. 408 ἑξ., τὸ 1935 περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ἐν AJA 39, σ. 508 ἑξ. καὶ τὸ 1937 περὶ τοῦ ποῖος ἤρχισε τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα ἐν JdI 52, σ. 3 ἑξ. Τὸ 1923 ἐπραγματεύθη εἰς τὸ περ. Architecture 21, περὶ τοῦ τρόπου σχεδιάσεως τοῦ Παρθενῶνος, τὸ 1932 ἐν AJA 36, σ. 307 ἑξ. περὶ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ ὀπισθοδόμου, τὸ 1933 ἐν AJA 37, σ. 52 ἑξ. περὶ τοῦ τελευταίου καταλόγου τῶν ἐν τῷ προνάῳ τοῦ Παρθενῶνος ἀναθημάτων καὶ τὸ 1934 ἐν AJA 38, σ. 93 ἑξ. περὶ τοῦ βάθρου τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς. Πολλὰς τῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἄρθρων δημοσιευθεισῶν περὶ Παρθενῶνος γνωμῶν του, ὡς καὶ ἄλλας γενικὰς τοιαύτας, περιέλαβεν εἰς τὸ ἐξαίρετον ἔργον του περὶ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος (The Architecture of Ancient Greece, London 1950).

25. W. Kolbe. Γερμανὸς ἀρχαιολόγος. Ἠσχολήθη τὸ 1931 μὲ τὸν πρωταρχικὸν Παρθενῶνα ἐν Berl. Phil. Woch. 51, σ. 111 ἑξ., τὸ δὲ 1936 (JdI 51, σ. 1 ἑξ.) καὶ μὲ τὴν νέαν διαμόρφωσιν τῆς Ἀκροπόλεως μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους (Die Neugestaltung der Akropolis nach der Perserkriegen).

26. Arn. Tschira. Γερμανὸς ἀρχιτέκτων, συνεργάτης τοῦ Kolbe. Ἐδημοσίευσε τὸ 1939 (AA 54, σ. 38 ἑξ.) περὶ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ Παρθενῶνος II, τὸ 1940 (JdI 55, σ. 242 ἑξ.) περὶ τῶν ἡμιτελῶν σφονδύλων κιόνων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος καὶ τὸ 1965 (AA 80, σ. 401 ἑξ.) περὶ τῆς διὰ σκαφῆς ἐξακριβώσεως ἂν ὁ στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος ἦτο μᾶζα συμπαγὴς ἢ ὄχι.

27. Ν. ΜΠΑΛΑΝΟΣ. Ἕλλην Νομομηχανικὸς Δημοσίων Ἔργων. Ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὰς λεπτομερείας ἐκτελέσεως τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Παρθενῶνος III, εἰς τὸ ἔργον του Ἡ ἀναστήλωσις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, Ἐν Ἀθήναις 1940. Τὸ αὐτὸ δημοσίευμα ἐξεδόθη καὶ γαλλιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον Les monuments de l'Acropole, Paris ἄ.ἔ.), περιλαβὼν καὶ συντομωτάτην περιγραφὴν τοῦ μνημείου (σ. 35 - 87). Οὐδεμίαν ἔκαμε μνείαν περὶ τῶν νέων στοιχείων τῆς λιθίνης ὀροφῆς καὶ τῆς στέγης. Τῇ βοηθείᾳ τῆς ὑπὸ τὸν καθηγ. Δ. ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΟΝ Ἑλληνικῆς τοπογραφικῆς ὑπηρεσίας ἐπελήφθη τῆς χωροσταθμήσεως τῶν καμπυλοτήτων τοῦ Παρθενῶνος, ὡς καὶ τῆς μελέτης τῆς ἐντάσεως τῶν κιόνων.

28. H. Riemann. Γερμανὸς ἀρχαιολόγος. Ἠσχολήθη μὲ τὰ προπερίκλεια σχέδια τοῦ Παρθενῶνος ἐν

Antike 16, 1940, σ. 142 ἑξ. (Die vorperikleische Parthenonprojekte). Ἡ ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβή του Zum griechischen Peripteraltempel, Düren 1935, περιλαμβάνει λεπτομερῆ ἄνευ σχεδίων περιγραφὴν τοῦ μνημείου, ὡς καὶ τὰ μέτρα εἰς πόδας τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος. Ἡ περὶ ἐμβατόποδος (Modulusfuss) θεωρία του δὲν ἐγένετο δεκτή.

29. G. Ph. Stevens. Ἀμερικανὸς ἀρχιτέκτων-ἀρχαιολόγος. Ἠσχολήθη διὰ πολλῶν ἄρθρων του μὲ ποικίλα προβλήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος. Οὕτω: τὸ 1934 (AJA 38, σ. 533 ἑξ.) διέλαβε περὶ τῆς καμπυλότητος τῶν ἀναβαθμῶν, τὸ 1936 (Hesperia 5, σ. 471 ἑξ.) περὶ τῆς πρὸ τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ Παρθενῶνος αὐλῆς καὶ τινων συναφῶν πρὸς αὐτὴν ζητημάτων, τὸ 1940 (The Setting of the Periclean Parthenon, Hesperia Supplement III), τὸ 1942 (Hesperia 11, σ. 354 ἑξ.) περὶ τῶν κατωφλίων καὶ τῶν κιγκλίδων τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου, τὸ 1946 (Hesperia 15, σ. 4 ἑξ.) περὶ τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ Παρθενῶνος καὶ τὸ 1955 (Hesperia 24, σ. 240 ἑξ.) περὶ τοῦ ἐν τῷ σηκῷ τοῦ Παρθενῶνος κολοσσιαίου χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς.

30. Κ. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ. Ἕλλην ἀρχαιολόγος. Ἠσχολήθη μὲ τὸν στερεοβάτην τοῦ Παρθενῶνος, εἰς τὸ ἔργον του, Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος, Ἐν Ἀθήναις 1951, Βιβλ. Ἀρχ. Ἑταιρ. ἀριθ. 32, ὑποστηρίξας, ὅτι οὗτος εἶναι σύγχρονος πρὸς τὸν περίκλειον Παρθενῶνα. Ἡ γνώμη του δὲν ἐγένετο ἀποδεκτή.

31. R. Carpenter. Ἀμερικανὸς ἀρχαιολόγος. Ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως μὲ τὴν ἀναπαράστασιν τῶν ἐναετίων γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος (Hesperia 2, 1933, σ. 1 ἑξ.), παρασχὼν πρὸς τοῦτο λεπτομερῆ σχέδια καὶ φωτογραφίας τῶν ὁριζοντίων γείσων ἀμφοτέρων τῶν ἀετωμάτων. Εἰς τὸ νεώτατον ἔργον του (The Architects of the Parthenon, Harmondsworth 1970) δέχεται τὸν μὲν Καλλικράτην ὡς τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦ ἀρχαιοτέρου, τὸν δὲ Ἰκτῖνον ὡς τὸν τοῦ περικλείου Παρθενῶνος.

32. Kr. Jeppesen. Δανὸς ἀρχιτέκτων. Ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὴν τοποθέτησιν τῶν ἐναετίων ἀγαλμάτων ὑπεράνω τῶν ἐπὶ τῶν ὁριζοντίων γείσων ἐγκοπῶν διὰ σιδηροῦς προβόλους (Acta Archeologica 24, 1953, σ. 103 ἑξ., The Pedimental Composition of the Parthenon). Περιέλαβεν ἐπίσης σχετικά τινὰ περὶ Παρθενῶνος καὶ εἰς τὸ ἔργον του Paradeigmata, Aarhus 1958.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ παροῦσα μελέτη ἀποδίδει κατ' οὐσίαν ἓν τῶν σπουδαιοτέρων κεφαλαίων τῶν εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Ἀρχιτεκτόνων τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου τῶν Ἀθηνῶν παλαιῶν παραδόσεών μου (1920 - 1958), ἤτοι τὴν λεπτομερῆ καὶ μεθοδικήν, ἀλλὰ καὶ συγχρονισμένην τώρα, ἀρχιτεκτονικὴν διερεύνησιν τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ, ὅπως οὗτος ἐνεσαρκώθη εἰς τὸν Παρθενῶνα κατὰ τὴν ὑψίστην αὐτοῦ, περὶ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἀκμήν, καὶ δὴ κατὰ τὴν ἐξαιρετικὴν ἐκείνην ἱστορικὴν στιγμήν, ὅτε, τρεῖς ἰδιοφυΐαι, ὁ μεγαλεπήβολος πολιτικὸς — ἐργοδότης — Περικλῆς, ὁ δαιμόνιος ἀρχιτέκτων Ἰκτῖνος καὶ ὁ ἀνυπερβλήτου τέχνης γλύπτης Φειδίας συνέπεσε νὰ συνεργασθοῦν ὑπὸ τὰς εὐμενεστέρας οἰκονομικὰς[1] καὶ καλλιτεχνικὰς συνθήκας καὶ νὰ δημιουργήσουν ἓν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τέλειον ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον, τὸν ναὸν τῆς πολιούχου τῶν Ἀθηνῶν θεᾶς, τὸν ἀπαράμιλλον Παρθενῶνα.

Πρέπει ἐντούτοις νὰ ὁμολογηθῇ καὶ ὅτι ἡ κινήσασα καὶ κινοῦσα εἰσέτι ὁλοκλήρου τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν τελειότητα τῆς ἐκτελέσεώς της καὶ τὴν μελῳδίαν τῶν γραμμῶν καὶ τῶν ἀναλογιῶν της ἀρχιτεκτονικὴ αὐτὴ δημιουργία, παρ' ὅλας τὰς μελέτας, τὰς ὁποίας ἤδη πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ (Laborde, Stuart - Revett, Dilettanti) καὶ μετ' αὐτὴν τῆς ἀφιέρωσαν, ξένοι ἰδίᾳ ἀρχιτέκτονες καὶ ἀρχαιολόγοι[2] δὲν εἶναι, περιέργως, ὅσον θὰ ἐπεθύμει κανεὶς λεπτομερῶς καὶ τελείως, ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς εἰδικῶς πλευρᾶς, μελετημένη καὶ δημοσιευμένη. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω, ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ θεμελιώδης καὶ ἀκριβέστερον καὶ λεπτομερέστερον ὅλων ἀσχοληθεῖσα μὲ τὸ θέμα μελέτη τοῦ Ἄγγλου ἀρχιτέκτονος Francis Cranmer Penrose, συνταχθεῖσα πρὸ ἑνὸς καὶ πλέον αἰῶνος (1η ἔκδοσις 1851, 2α ἔκδοσις 1888) δὲν δύναται πλέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνταποκρινομένη πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, παρουσιάζει δέ, ἐκτὸς τῆς ἐλλείψεως φωτογραφικῶν ἀπεικονίσεων, καὶ τὸ μειονέκτημα νὰ παρέχῃ τὰ μέτρα αὐτῆς εἰς ἀγγλικοὺς πόδας καὶ τὰς ὑποδιαιρέσεις του, πρᾶγμα ὅπερ δυσχεραίνει ὁπωσδήποτε τὸν ἀναγνώστην ἐρευνητήν.

Ἀπείρως ὀλιγώτερον τῆς μελέτης τοῦ Penrose διαφωτιστικὴ τοῦ θέματος εἶναι ἡ συγγραφὴ τοῦ Γάλλου ἀρχιτέκτονος Lucien Magne, καθηγητοῦ τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν τῶν Παρισίων, ὅστις κληθεὶς τὸ 1895 ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἵνα γνωματεύσῃ περὶ τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ κινδυνεύοντος Παρθενῶνος, ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας παραχωρή-

1. Ἀπὸ τοῦ 454 π.Χ., ὅτε μετεφέρθη ἀπὸ τῆς Δήλου εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τὸ κοινὸν ταμεῖον τῆς Ἀττικοϊωνικῆς Συμμαχίας, ἀπεφασίσθη νὰ δίδεται εἰς τὴν θεὰν τὸ 1/60 τῶν συμμαχικῶν εἰσφορῶν, ἤτοι μία μνᾶ ἀνὰ ἕκαστον τάλαντον.

2. Βλ. ἀνωτέρω Βιβλιογραφίαν, σ. ιζ΄-κβ΄

σεως σχετικῶν ἰκριωμάτων, ἵνα σχεδιάσῃ καὶ δημοσιεύσῃ ἓξ μικροὺς ἀρχιτεκτονικοὺς πίνακας τῆς παρούσης καταστάσεως τμημάτων τοῦ μνημείου καὶ μάλιστα εἰς τόσον μικρὰν κλίμακα (0,115 × 0,16 μ.), καὶ τόσον κακῶς τυπογραφικῶς ἀποδοθέντας, ὥστε τὰ σχέδιά των νὰ μὴ εἶναι εὐδιάκριτα. Τὸ λυπηρὸν εἶναι, ὅτι τὰ αὐτὰ ἓξ σχέδια τοῦ Magne, ἀλλ' εἰς μεγαλύτερον εὐτυχῶς μέγεθος καὶ καλυτέραν ἐκτύπωσιν ἀποδοθέντα, ἤτοι πέντε μόνον πίνακας ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων, περιέλαβον ἀργότερον εἰς τὰ μεγάλου σχήματος (in folio) περὶ Παρθενῶνος ἔγκριτα συγγράμματα αὐτῶν καὶ οἱ G. Fougères (1910) καὶ M. Collignon (1912), ὀκνήσαντες δυστυχῶς νὰ προσθέσουν εἰς τὸ κατὰ τὰ ἄλλα ἀξιόλογον ἔργον των περισσοτέρους καὶ λεπτομερεστέρους πίνακας ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων, περιλαμβάνοντας ὄχι μόνον τμήματα τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ ἀναπαραστάσεις αὐτῶν ἐν κατόψει, τομῇ καὶ συνόλῳ.

Ἀρκετὰ ἀργότερον (1940) ἦλθεν εἰς φῶς τὸ ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ δημοσιευθέν, μεγάλου σχετικῶς σχήματος (0,25 × 0,32) βιβλίον τοῦ Ν. Μπαλάνου, πρώην Νομομηχανικοῦ τῶν Δημοσίων Ἔργων, ἐπιγραφόμενον ἑλληνιστὶ μὲν Ἡ Ἀναστήλωσις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, γαλλιστὶ δὲ Les monuments de l'Acropole, ἀφορῶν δέ, ὡς καὶ ὁ τίτλος του δηλοῖ, ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν σπουδαιοτέρων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως (Προπυλαίων, Ἐρεχθείου καὶ Παρθενῶνος), οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὴν καθαυτὸ ἀρχιτεκτονικὴν μελέτην των. Ἓν κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τούτου, ἀφορῶν εἰδικῶς εἰς τὸν Παρθενῶνα, περιλαμβάνει, πλὴν μιᾶς πολὺ συντόμου περιγραφῆς τῆς συνθέσεως τοῦ μνημείου, καὶ μελέτην τῶν καμπυλοτήτων αὐτοῦ, τὴν χωροστάθμησιν τῶν ὁποίων διενήργησεν ἡ ὑπὸ τὸν καθηγητὴν Δ. Λαμπαδάριον Ἑλληνικὴ τοπογραφικὴ ὑπηρεσία. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι ἀτελές, ἐπειδὴ πλὴν ἄλλων παραλείψεων, οὐδεὶς γίνεται λόγος εἰς αὐτὸ περὶ τῶν φατνωμάτων τῆς ὀροφῆς καὶ τῶν κεράμων τῆς στέγης, πολλῷ δὲ μᾶλλον περὶ ἀναπαραστάσεως μελῶν ἢ καὶ ὁλοκλήρου τοῦ μνημείου, οὐδεμίαν τῶν ὁποίων παρέχει.

Τὸ κείμενον τοῦ βιβλίου τούτου συνοδεύουν 18, κακοζήλου μᾶλλον ἐκτελέσεως, πτυκτοὶ πίνακες, ἐκπονηθέντες ὑπὸ τῶν τοπογράφων μηχανικῶν τῆς ὑπηρεσίας, εἰκονίζοντες τὰ ἀναστηλωθέντα μέρη τοῦ ναοῦ (κιονοστοιχίας, ἐπιστύλια, τριγλύφους καὶ γεῖσα) καὶ τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν μέθοδον ἀναστηλώσεως αὐτῶν καὶ 100 φωτογραφικαὶ εἰκόνες ἀναστηλωθέντων τμημάτων καὶ μελῶν τοῦ μνημείου, ὡς καὶ τῆς συνθέσεως τῶν σχετικῶν ἰκριωμάτων των. Τούτων ἕνεκα καὶ τὸ ἔργον αὐτὸ δὲν πληροῖ τὰς προϋποθέσεις μιᾶς πλήρους ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης τοῦ μνημείου.

Ἄλλο μέγα, εἰδικὸν περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Παρθενῶνος ἔργον δὲν ἐξεδόθη ἔκτοτε, μόνον δὲ ἐπὶ μέρους μελέται αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἐξάρω ἰδιαιτέρως τὰς τοῦ W. Dörpfeld εἰς τὰς Ath. Mitteilungen καὶ τὰς τῶν B.H. Hill, W. B. Dinsmoor, W. Kolbe καὶ A. Tschira, αἵτινες εἶναι κατεσπαρμέναι εἰς διάφορα συγγράμματα καὶ περιοδικά, χωρὶς οὐδεὶς ἕως τώρα νὰ τὰς συγκεντρώσῃ εἰς ἓν εἰδικὸν βιβλίον (βλ. σχετικὴν Βιβλιογραφίαν, σ. ιζ΄-κβ΄).

Ἐκ τῆς ἐλλιποῦς ταύτης δημοσιεύσεως τοῦ μνημείου παρακινηθεὶς ἐπεχείρησα τὴν συγγραφὴν τοῦ παρόντος πονήματος, τοῦ ὁποίου σκοπὸς εἶναι: 1) ἡ εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν συγκέντρωσις καὶ μεθοδικὴ κατάταξις τοῦ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Περικλείου (Ἰκτινείου) Παρθενῶνος, γνωστοῦ μὲν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ, παρουσιαζομένου ὅμως

ἐνταῦθα διὰ πολλῶν νέων καὶ ἀκριβεστάτων σχεδίων καὶ ἀναπαραστάσεων καὶ συνοδευομένου ὑπὸ ἱστορικῶν, τεχνικῶν καὶ ἄλλων πληροφοριῶν, κατεσπαρμένων εἴτε εἰς εἰδικὰ περὶ τοῦ μνημείου συγγράμματα[1] εἴτε εἰς ποικίλα, παλαιὰ καὶ νέα, σχετικὰ περιοδικὰ καὶ 2) ἡ προσφορὰ ἀφ' ἑνὸς μὲν νέων τινῶν στοιχείων καὶ τεχνικῶν γνωμῶν μου περὶ σημαντικῶν μερῶν ἢ διατάξεων αὐτοῦ, ἐσφαλμένως ἢ ἀτελῶς ὑπ' ἄλλων διατυπωθεισῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν ὅρων, τεκμηριουμένων ἐκ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν.

Τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα νέα σχέδια, πληροφορίας καὶ στοιχεῖα περιέλαβον εἰς τρεῖς τόμους Α', Β' καὶ Γ'. Ἐκ τούτων ὁ μὲν Α', ἀποτελούμενος ἐξ 103, μεγάλου (0,47 × 0,70) σχήματος πινάκων, περιλαμβάνει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μεγάλης κλίμακος σχέδια: κατόψεις, κατὰ μῆκος καὶ πλάτος τομὰς τοῦ μνημείου, ἀναπαραστάσεις τῶν κυρίων μερῶν τοῦ ναοῦ (προνάου, κυρίως ναοῦ, κυρίως Παρθενῶνος, ὀπισθοδόμου καὶ ὀπισθονάου), γενικὰς προοπτικὰς ἀναπαραστάσεις τοῦ ὅλου μνημείου (πίν. 15) καὶ τῶν διαφόρων ὄψεων αὐτοῦ (ἀνατολικῆς, δυτικῆς καὶ βορείου), ἀρχιτεκτονικὰς λεπτομερείας πλειόνων μερῶν καὶ μελῶν αὐτοῦ, ἀποτύπωσιν πάντων τῶν ἔξω τοῦ μνημείου, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἢ ἀλλαχοῦ ἀποκειμένων ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων αὐτοῦ: κιονοκράνων, ἐπιστυλίων, θράνων, μεταδοκίων πλακῶν, δοκῶν καὶ φατνωμάτων τῆς ὀροφῆς, ἀγελαίων καὶ ἡγεμόνων κεράμων τῆς στέγης καὶ τέλος λεπτομερεῖς μετρήσεις τόσον τῆς κατόψεως, ὅσον καὶ τῶν σωζομένων μερῶν τῆς κρηπῖδος, τῶν τοίχων, τῶν κιόνων, τοῦ θριγκοῦ, τῆς ὀροφῆς καὶ τοῦ ἀετώματος.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω σχέδια ἐξεπονήθησαν κατόπιν νέων λεπτομερῶν καταμετρήσεων καὶ ἐρευνῶν τοῦ μνημείου, τὰς ὁποίας ἐπεχείρησα ἐπὶ ξενικῆς Κατοχῆς (1941 - 1944 ἑξ.), ὡς διευθυντὴς τότε καὶ τῆς Ἀναστηλώσεως τῶν ἀρχαίων μνημείων τοῦ Κράτους, τῇ βοηθείᾳ εἰδικῶν ἰκριωμάτων διὰ τὰ ἄνω μέρη τοῦ μνημείου καὶ μὲ συνεργάτην τὸν ἱκανώτατον ἀρχιτεχνίτην τότε τῆς Ἀναστηλώσεως Ν. Σκαρῆν, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται κατὰ πολὺ καὶ ἡ σχεδίασις τῶν πινάκων τῶν γενικῶν ἀναπαραστάσεων τοῦ μνημείου, ἐνῷ ἡ ἀποτύπωσις καὶ ἡ σχεδίασις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ εἶναι ἔργον τῆς χειρὸς τοῦ συγγραφέως, ὑποδηλουμένη ἐπὶ τῶν σχεδίων διὰ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων τοῦ ὀνόματός του (Α.Ο.) ἢ καὶ δι' ὁλοκλήρου τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ.

Εἰς δὲ τοὺς μικροτέρου (0,22 × 0,30) σχήματος Β' καὶ Γ' τόμους, περιέχοντας τὸ κείμενον τοῦ ἔργου, περιέλαβον τὴν ἐπιστημονικὴν περιγραφήν, διερεύνησιν καὶ ἀξιολόγησιν τῆς μορφῆς καὶ τῆς διατάξεως τοῦ συνόλου τῶν διαφόρων μερῶν καὶ μελῶν τοῦ μνημείου, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως προδρόμων αὐτοῦ (σ. 1- 89) καὶ παρακολουθῶν τὴν ἐξέλιξίν του μέχρι τῆς ὑψίστης ἀκμῆς αὐτοῦ ἐπὶ Περικλέους (σ. 89 ἑξ.), κρίνων καὶ συγκρίνων τὸ μνημεῖον πρὸς ἄλλα σύγχρονα, λαμβάνων δὲ πολὺ συχνὰ καὶ προσωπικὴν θέσιν ἐπὶ τῶν διαφόρων προβλημάτων.

Τὴν ἐν τῷ Β' καὶ Γ' τόμῳ μελέτην συνώδευσα ὑπὸ μεγάλου ἀριθμοῦ εἰκόνων, σχεδίων καὶ μικροτέρας κλίμακος πτυκτῶν πινάκων, παρέθεσα δέ, ὅσον μοῦ ἦτο δυνατόν, περισσοτέρας πληροφορίας καὶ σχόλια περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μνημείου καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ ἀναλογιῶν καὶ αἰσθητικῶν θεωριῶν, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀξιῶ, ὅτι ἐξήντλησα ὅλον τὸ σχετικὸν ὑλικόν.

1. Βλ. ἀνωτέρω Βιβλιογραφίαν, σ. ιζ´-κβ´

Ὅπως ὅλα τὰ ἀνθρώπινα ἔργα ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ — καὶ ἔχει βεβαίως — καὶ τὸ παρὸν ἔργον τὰ ἀδύνατα αὐτοῦ σημεῖα καὶ τὰς ἀτελείας· διαθέτει ὅμως τὸ μέγα προσόν, ὅτι εἶναι ἡ πρώτη εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν συστηματικὴ καὶ λεπτομερὴς παρουσίασις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Παρθενῶνος, ἡ πρώτη συγκεντρωμένη ἐμφάνισις ἐπιστημονικῆς διερευνήσεως καὶ μεθοδικῆς ἀξιολογήσεως τῶν ἀπείρων στοιχείων ἑνὸς μεγάλου καὶ πολυεδρικοῦ οἰκοδομήματος, οἷον εἶναι ὁ Παρθενών.

Κλείων τὰς γραμμὰς ταύτας ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω τὴν βαθεῖαν μου εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ὅπερ ἀσμένως ἐνέκρινε τὴν δημοσίευσιν τοῦ τε κειμένου καὶ τῶν πινάκων εἰς τὴν σειρὰν τῶν Δημοσιευμάτων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, μὴ φεισθὲν πάσης δαπάνης πρὸς ἀρτίαν ἐμφάνισιν τῆς τελευταίας ταύτης ἀναλαμπῆς τοῦ σβηνομένου λύχνου μου.

Θερμὰς ἐπίσης ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν Δρα τῆς Ἀρχαιολογίας κυρίαν Βαρβάραν Φιλιππάκη, ἥτις μὲ πολλὴν ὑπομονὴν καὶ αὐταπάρνησιν ἐκαθαρογράφησε, πρὸ πολλῶν ἐτῶν, καθ' ὑπαγόρευσίν μου, τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ ἔργου καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὰς πτυχιούχους τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κυρίας: α) Μαρίαν Νικολαΐδη Γαβρίλη, πρώτην βοηθὸν τοῦ ἔργου μου κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ κατάστρωσιν καὶ β) Πολυτίμην Ἀλεξοπούλου Μπάγια, κατ' ἐξοχὴν τώρα βοηθόν μου, ἀναλαβοῦσαν μετ' ἐξαιρέτου ἱκανότητος καὶ φροντίδος οὐ μόνον τὸν ἔλεγχον τῶν παραπομπῶν τοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ τὴν γενικὴν οἰκονομίαν τῆς ἐκτυπώσεως καὶ τῆς ἐν γένει παρουσιάσεως τοῦ ὅλου ἔργου, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν σύνταξιν τοῦ λεπτομεροῦς εὑρετηρίου του.

Εὐχαριστῶ ἀκόμη τὸν τεχνικὸν ὑπάλληλον τῆς Ἑταιρείας κ. Εὐάγγελον Ὀλύμπιον διὰ τὴν βοήθειάν του εἰς τὴν τακτοποίησιν τῶν πινάκων, ὡς καὶ διά τινας ἐξακριβωτικὰς ἐπιτοπίους μετρήσεις, ἃς ἐξετέλεσε προσφάτως τῇ βοηθείᾳ καὶ τοῦ ἱκανωτάτου ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἀναστηλώσεως τῆς Ἑταιρείας κ. Χαριλάου Σφακιανάκη.

Θερμὰς ὁμοίως εὐχαριστίας ἐκφράζω πρὸς τὴν κυρίαν Νίκην Ταμπακοπούλου Πλαπούτα διὰ τὴν λίαν εὐσυνείδητον δακτυλογράφησιν τοῦ τελικοῦ κειμένου, πρὸς τὸν φωτολιθογράφον κ. Βύρωνα Παυλιόγλου διὰ τὴν εὐγενῆ προσφορὰν τῶν ἐντὸς κειμένου 4 ἐγχρώμων πινάκων, τέλος δὲ πρὸς τὴν Ἐκδοτικὴν Ἀθηνῶν διὰ τὴν φιλόφρονα παραχώρησιν τοῦ ἐγχρώμου πίνακος ΙΙΙ τοῦ Γ' τόμου.

Ἰδιαιτέρας εὐχαριστίας ὀφείλω ἀκόμη νὰ ἀπονείμω, ἀφ' ἑνὸς εἰς τὸ τυπογραφεῖον Ἰ. Μακρῇ διὰ τὴν καλαίσθητον ἐκτύπωσιν τῶν 103 πινάκων τοῦ ἔργου καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ τυπογραφεῖον Κ. Μιχαλᾶς Α.Ε. διὰ τὴν φροντισμένην παρουσίασιν τῶν δύο τόμων τοῦ κειμένου.

Ἀθῆναι, Νοέμβριος 1977

Α.Κ.Ο.

ΒΑ. γωνία τοῦ Παρθενῶνος μὲ πλαγίαν ὄψιν τῆς προσόψεως καὶ τοὺς κίονας ἐμφανιζομένους ὡς πτυχὰς πλουσίου κλασσικοῦ ἐνδύματος. ἀγάλματος.

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΙΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΝΑΟΙ

Ὁ εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ ἱεροῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως κατακτυπημένος μὲν ἀλλ᾽ ἀγερώχως ἀκόμη ὀρθούμενος μέχρι σήμερον Παρθενών, ἀριστούργημα τῆς συνεργασίας τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδίου, φιλοτεχνηθὲν ὑπὸ τὴν μεγαλουργὸν πνοὴν τοῦ Περικλέους, εἶναι τὸ ἐπιφανέστατον μνημεῖον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πλαστικῆς διακοσμήσεως.

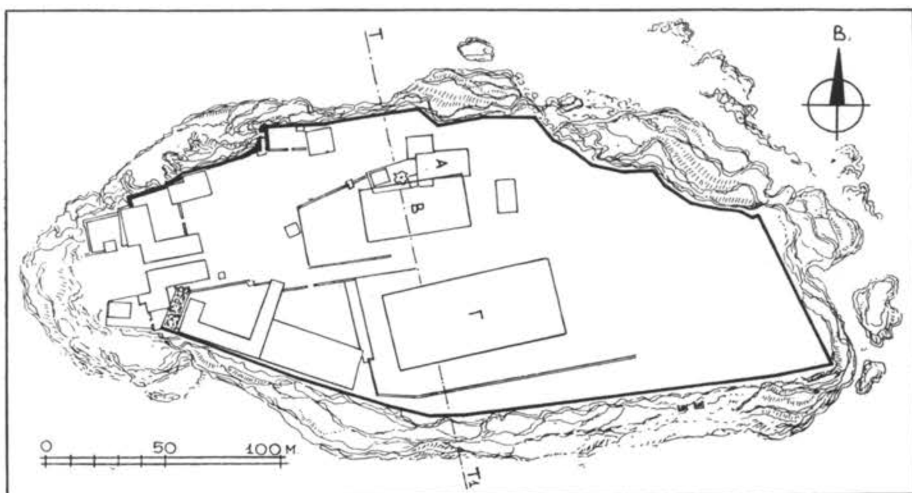
Ἡ ἀφθάστου τελειότητος τεχνική του ἐκτέλεσις, ἡ σοφὴ σύνθεσις τῶν μελῶν του, ἡ εὐρυθμία καὶ ἡ ἁρμονία τῶν ἀναλογιῶν του καὶ ὁ παλμὸς ζωῆς ποὺ τοῦ προσδίδουν αἱ τρυφεραὶ καμπύλαι γραμμαὶ καὶ ἐπιφάνειαί του — ἀνυπέρβλητα μέχρι σήμερον στοιχεῖα ἀνωτάτου ἐπιπέδου τέχνης — ἀπεκρυστάλλωσαν ἐκφραστικώτατα ἐπὶ τοῦ πεντελησίου μαρμάρου τὴν ψυχὴν τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία τὸν ἐγέννησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 5ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος· μιᾶς κοινωνίας, ἡ ὁποία, κατὰ τὸ σχετικῶς σύντομον διάστημα τῆς ζωῆς της, ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς τελειότητος, ὄχι μόνον εἰς τὰς τέχνας ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ γράμματα, τὴν ποίησιν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ μαθηματικά, σημειώσασα μοναδικὸν καὶ ἀνεπανάληπτον σταθμὸν ἐξάρσεως καὶ νίκης τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ὕλης.

Ἡ ὡραιοτέρα καὶ πλουσιωτέρα τῶν ὅσων ἐγνώρισε μέχρι τοῦδε ὁ κόσμος πλαστικὴ διακόσμησις τοῦ ἀπαραμίλλου αὐτοῦ ἀριστουργήματος τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς τέχνης, ἐκδηλουμένη ζωηρῶς διὰ τῶν ἐξέργων μετοπῶν τοῦ περιστυλίου του, διὰ τῆς ἐσωτερικῆς λεπταισθήτου ζωφόρου του τῶν Παναθηναίων καὶ διὰ τοῦ θαυμαστοῦ περιόπτου γλυπτικοῦ διακόσμου τῶν ἀετωμάτων του, μᾶς διηγεῖται παραστατικώτατα ὄχι μόνον τὴν σύγχρονον δόξαν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς παλαιοὺς αὐτῆς ἐντοπίους μύθους, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Ἀκρόπολις κατέστη ὁ κατ᾽ ἐξοχὴν ἱερὸς τόπος καὶ ἡ καθαυτὸ κατοικία τῆς τῶν *Ἀθηνῶν μεδεούσης Ἀθηνᾶς*.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ μῦθοι, ὡς καὶ αἱ παλαιότεραι ἀλλεπάλληλοι κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ μεταβολαὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, καθιέρωσαν ἢ κατέλιπον ἐπὶ τῆς Ἀκροπό-

λεως σημαντικὰ πλαστικὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα — ναοὺς ἰδίᾳ τῆς Ἀθηνᾶς — ἄλλους μὲν εἰς τὴν ἄμεσον γειτονίαν τοῦ σημερινοῦ Παρθενῶνος, ἄλλους δὲ ὑπὸ τὴν κρηπῖδα αὐτοῦ.

Τῶν πρὸ πολλοῦ ἀνασκαφέντων καὶ ἐκ τῶν σχετικῶν γραπτῶν πηγῶν μελετηθέντων, ἐν θεμελίοις δὲ μόνον ἢ οὐδόλως μέχρι σήμερον διατηρουμένων, ἀρχαιοτέρων τούτων ναῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ παρέλθωμεν ἐνταῦθα ἐν σιγῇ τὴν ἐξέτασιν, ὄχι μόνον διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν, αὐτοὶ ὑπῆρξαν κυρίως οἱ πρόδρομοι, οἱ προετοιμάσαντες τὴν ἐκκόλα-

1. Γενικὴ κάτοψις τῆς Ἀκροπόλεως. Α. Ἐρέχθειον, Β. Ἑκατόμπεδον, Γ. Παρθενών.

ψιν τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, ἀλλὰ καὶ διότι δι' αὐτῶν ἐξηγεῖται ἐν μέρει ὁ νεώτερος ναός, ὅστις δὲν παρουσιάσθη διὰ μιᾶς τέλειος, ὡς ἡ Ἀθηνᾶ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, ἀλλ' ὑπῆρξε τὸ καταστάλαγμα μακρῶν ἀρχιτεκτονικῶν δοκιμῶν καὶ ἐξελίξεως, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη καὶ μὲ τὸν γλυπτικὸν αὐτοῦ διάκοσμον.

Ἀπαραίτητον λοιπὸν εἶναι νὰ γνωρίσωμεν κατ' ἀρχὰς ποῖοι ἦσαν οἱ ναοὶ αὐτοὶ τῆς Ἀθηνᾶς, οἵτινες προηγήθησαν τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΙ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

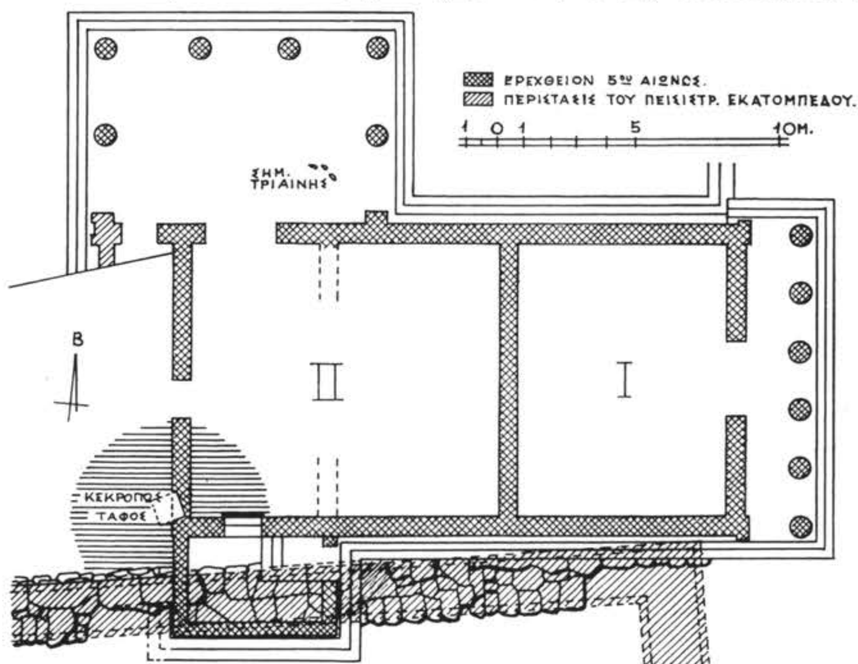
Κατὰ τὰ πορίσματα τῆς μελέτης παλαιοτέρων καὶ νεωτέρων ἐρευνητῶν τὰ προκύψαντα ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν γραπτῶν πηγῶν καὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν περισωθέντων ὀλίγων οἰκοδομικῶν λειψάνων, ἀρχαιότατος τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλ' οὐχὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς καὶ ὁ περίκλειος Παρθενὼν θέσεως, προηγηθέντων τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος ναὸς ὑπῆρξε κατ' ἄλλους μὲν[1] τὸ ἀρχαιότερον Ἐρέχθειον (Πρὸ-Ἐρέχθειον), ἤτοι

1. A. Michaelis, *ἀρχαῖος νεώς*, Die alten Athena-Tempel der Akropolis von Athen ἐν JdI 17, 1902, σ. 1 - 31. E. Petersen, Die Burgtempel der Athenaia, Berlin 1907 καὶ AM 12, 1887, σ. 62. J.J.E. Hondius, Novae Inscriptiones Atticae, Leyden 1925.

ὁ προηγηθεὶς τοῦ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. (406 π.Χ.) συντελεσθέντος ἰωνικοῦ Ἐρεχθείου, οὗτινος ὅμως δὲν εὑρέθησαν τὰ θεμέλια, κατ' ἄλλους δὲ[1] ὁ ναός, τοῦ ὁποίου τὰ ἐδάφη κατασκευῆς ἀπεκαλύφθησαν μεταξὺ Παρθενῶνος καὶ Ἐρεχθείου (εἰκ. 5, 6).

ΠΡΟ - ΕΡΕΧΘΕΙΟΝ

Ἡ ὕπαρξις ἀρχαιοτάτου ναοῦ πιστοποιεῖται καὶ ἐκ τῶν γραπτῶν πηγῶν. Ἐκ τούτων σπουδαιότεραι εἶναι δύο ὁμηρικὰ χωρία: τὸ η' 80 τῆς Ὀδυσσείας καὶ τὸ Β' 546 - 551 τῆς Ἰλιάδος. Ἐξ αὐτῶν τὸ μὲν ἀρχαιότερον, τὸ τῆς Ὀδυσσείας, ἀναφέρει, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ *ἵκετο δ' ἐς Μαραθῶνα καὶ εὐρυάγυιαν Ἀθήνην, δῦνε δ' Ἐρεχθῆος πυκινὸν δόμον*. Ὁ πυκινὸς οὗτος δόμος, ἤτοι ὁ στερεὸς ναὸς τοῦ Ἐρεχθέως, ἑρμηνεύεται, ὡς ὁ γεωμετρικῶν χρόνων, πρωτοδωρικὸς ναός, ὁ διαδεχθεὶς τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, νοτίως τοῦ σημερινοῦ Ἐρεχθείου, ὑπάρξαν μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον, τοῦ ὁποίου, ὡς γνωστόν, εὑρέθησαν κατὰ χώραν δύο πώριναι βάσεις κιόνων[2]. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον τοῦ

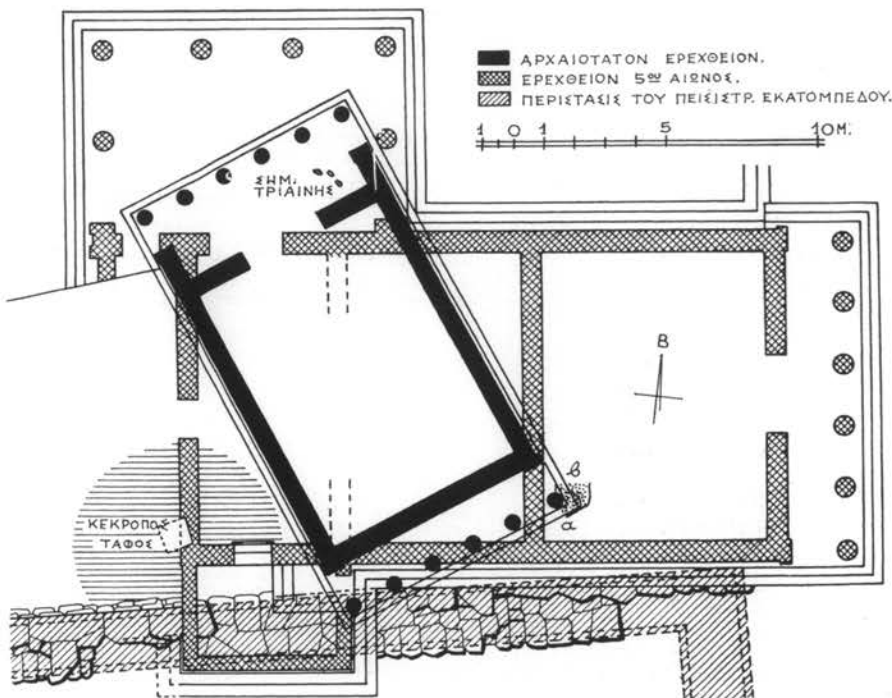
2. Κάτοψις τοῦ μαρμαρίνου Ἐρεχθείου.

N. Κοντολεων, Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας, Βιβλ. Ἀρχ. Ἑτ. ἀριθ. 29, Ἀθῆναι 1949. Ch. Picard, L'Erechthéion, Paris ἄ.ἔ., ἐν L'Acropole, σ. 18 ἑξ. κλπ.

1. W. Dörpfeld, AM 11, 1886, σ. 337 ἑξ. 12, 1887, σ. 25 καὶ 190. 15, 1890, σ. 420 ἑξ. 22, 1897, σ. 159 ἑξ. W. Judeich Hermes 64, 1929, σ. 391· τοῦ αὐτοῦ, Topographie von Athen², 1931, σ. 259, 263. J. G. Frazer, JHS 13, 1892 - 93, σ. 193 ἑξ. κλπ.

2. Βλ. σχετικῶς L. B. Holland ἐν AJA 28, 1924, σ. 167 καὶ 43, 1939, σ. 489. G. Ph. Stevens - J. M. Paton, The Erech-

Ἐρεχθέως ἡ Ἀθηνᾶ φαίνεται, ὅτι ἦλθε μᾶλλον ὡς φιλοξενουμένη. Τοὐναντίον ἀπὸ τὸ δεύτερον ὁμηρικὸν χωρίον, τὸ τῆς Ἰλιάδος, πολὺ μεταγενέστερον τοῦ πρώτου, παρεμβληθὲν δ' ἀσφαλῶς κατὰ τὴν ἐπὶ Πεισιστράτου γενομένην συναγωγὴν τῶν πρότερον διεσπαρμένων ὁμηρικῶν ἐπῶν[1], πληροφορούμεθα ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ, ἥτις εἶχε ποτὲ ἀναθρέψει τὸν ἐκ τῆς γονίμου γῆς τῶν Ἀθηνῶν γεννηθέντα Ἐρεχθέα, ἐγκατέστησεν αὐτὸν

3. Κάτοψις τοῦ ἀρχαιοτέρου Ἐρεχθείου (κατὰ Heberdey).

εἰς τὸν πλούσιον ναόν της *εἷσεν, ἑῷ ἐνὶ πίονι νηῷ*, ἔνθα οἱ νέοι τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἐξημένιζον καθ' ἕκαστον ἔτος διὰ θυσιῶν ταύρων καὶ ἀμνῶν. Ὑπῆρχον κατὰ ταῦτα ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ δύο λατρεῖαι: ἡ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἡ τοῦ γηγενοῦς ἥρωος Ἐρεχθέως. Ἐπειδὴ δ' αὗται δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τελοῦνται ἐντὸς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου καὶ ἐπὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ βωμοῦ, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ναὸς ἦτο διπλοῦς, ἤτοι, ὅτι ἀπετελεῖτο ἐκ δύο διακεκριμένων χώρων, εἴτε παρακειμένων, εἴτε, ὅπερ συνηθέστερον, ἀντικειμένων πρὸς ἀλλήλους, δηλαδὴ τοποθετημένων τοῦ ἑνὸς ὄπισθεν τοῦ ἄλλου

theum, Cambridge Massachusetts 1927, σ. 13 - 14, 137 - 142· πρβλ. καὶ Σπ. Ιακωβιδην, Ἡ μυκηναϊκὴ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1962, σ. 178.

1. U. von Wilamowitz, Homerische Untersuchungen, Berlin 1884, σ. 247 ἑξ. W. Christ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, μετάφρ. Λ.Γ.Χ. Κώνστα, τ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 59 - 60.

καὶ μὴ συγκοινωνούντων, ὡς συνέβαινεν εἰς τοὺς πλείστους διπλοῦς ναοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος[1]. Ποῦ ἀκριβῶς ἔκειτο ὁ διπλοῦς αὐτὸς ναός, ὡς εἴπομεν, ἀγνοοῦμεν, εἶναι ὅμως ἀναμφίβολον, ὅτι θὰ εὑρίσκετο εἰς ἣν θέσιν καὶ ὁ διπλοῦς ναὸς τοῦ Ἐρεχθείου, ἀφοῦ καὶ ἐκεῖνος θὰ ἐστέγαζε βεβαίως τὰ καὶ σήμερον ἔτι ὁρατὰ *σημεῖα* καὶ *μαρτύρια* τῆς λατρείας τοῦ Ἐρεχθέως, ἤτοι: 1) τὴν ὀπὴν τῆς τριαίνης τοῦ Ποσειδῶνος — ἑτέρας ὑποστάσεως τῆς προϊστορικῆς μορφῆς τοῦ Ἐρεχθέως —, 2) τὴν καθ' Ἡρόδοτον (VIII, 55) καὶ Ἀπολλόδωρον (III, 272) *Ἐρεχθηίδα θάλασσαν*, 3) τὸ *διιπετὲς* ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου ἢ τοῦ Κέκροπος ἀφιερωθὲν ἐκ ξύλου ἐλαίας ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς, θὰ περιελάμβανε δ' ἀκόμη εἰς τὴν αὐλήν του καὶ 4) τὴν ἱερὰν τῆς Ἀθηνᾶς ἐλαίαν[2], τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν πυρποληθεῖσαν καὶ μετὰ διήμερον, καθ' Ἡρόδοτον (VIII, 58), ἀναβλαστήσασαν.

Πλὴν ὅμως τῶν μνημονευθέντων ὁμηρικῶν χωρίων καὶ ἄλλαι, ἐπιγραφικαὶ αὗταί, πηγαί, ἀρχαιότεραι τοῦ 460, ἐθεωρήθησαν, ὅτι ἀναφέρουσι τὸν ἀρχαῖον ναόν. Τοιαῦται δ' εἶναι π.χ. ἡ ἀστυνομικοῦ περιεχομένου ἐπιγραφὴ τοῦ 485/4 π.Χ.[3], ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναφέρεται εἰς ἁπλῶς *νεὼς* καὶ ἄλλος ὡς *ἑκατόμπεδος*, ἐνῷ εἰς ἄλλην ἐπιγραφὴν[4] ἀναφέρεται ὡς *ἀρχαῖος νεώς*, *ἀρχαῖον* δὲ *νεὼν* ἀναφέρει καὶ τὸ Σχόλιον εἰς Ἀριστοφάνους Λυσιστράτην[5].

Περισσοτέρας περὶ τοῦ *ἀρχαίου ναοῦ* πληροφορίας παρέχει εἰς ἡμᾶς ὁ Ἡρόδοτος. Οὗτος γράφει ἐν πρώτοις (VIII, 55) *ἔστι ἐν τῇ ἀκροπόλι ταύτῃ Ἐρεχθέος τοῦ γηγενέος λεγομένου εἶναι νηός, ἐν τῷ ἐλαίη τε καὶ θάλασσα ἔνι, τὰ λόγος παρὰ Ἀθηναίων Ποσειδέωνά τε καὶ Ἀθηναίην ἐρίσαντας περὶ τῆς χώρης μαρτύρια θέσθαι.*

Εἰς ἄλλα χωρία τῶν Ἱστοριῶν του ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος τὸ *ἄδυτον* ἢ *μέγαρον* τοῦ αὐτοῦ ναοῦ. Οὕτω ἐν V, 72 γράφει, ὅτι ὅταν ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Κλεομένης *ἀνέβη εἰς τὴν ἀκρόπολιν μέλλων δὴ αὐτὴν κατασχήσειν, ἤιε ἐς τὸ ἄδυτον τῆς θεοῦ, ὡς προσερέων· ἡ δὲ ἱρείη ἐξαναστᾶσα ἐκ τοῦ θρόνου πρὶν ἢ τὰς θύρας αὐτὸν ἀμεῖψαι εἶπε· ὦ ξεῖνε Λακεδαιμόνιε, πάλιν χώρει, μηδὲ ἔσιθι ἐς τὸ ἱρόν· οὐ γὰρ θεμιτὸν Δωριεῦσι παριέναι ἐνθαῦτα· ὁ δὲ εἶπε· ὦ γύναι, ἀλλ' οὐ Δωριεύς εἰμι ἀλλ' Ἀχαιός.*

1. Ὁ Παυσανίας ἀναφέρει τοὺς ἑξῆς διπλοῦς ναούς: II, 10, 2 διπλοῦν οἴκημα Ἀπόλλωνος Καρνείου-Κρόνου παρὰ τὴν Σικυῶνα. II, 25, 1 διπλοῦν ἱερὸν παρὰ τὴν Μαντίνειαν, Ἀφροδίτης - Ἄρτης. VI, 20, 3 διπλοῦν ναὸν εἰς τὸ Κρόνιον τῆς Ἠλείας Σωσιπόλιδος - Εἰλειθυίας. VIII, 9, 1 διπλοῦν ναὸν ἐν Μαντινείᾳ Ἀσκληπιοῦ - Λητοῦς.

2. Ὑπὸ τοῦ Th. Wiegand, Die archaische Poros-Architektur der Akropolis zu Athen, Cassel-Leipzig 1904, σ. 197, πίν. XV, ὑπετέθη, ὅτι τὸ πώρινον ἐναέτιον ἀνάγλυφον, τὸ ἐμφανίζον τοῖχον μὲ ψευδισόδομον τοιχοποιίαν, πρὸ τοῦ ὁποίου διέρχεται πομπή, ἐνῷ ὑπεράνω του προβάλλει ἐλαία, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ τοῖχος τοῦ ἀργότερον καλουμένου Πανδροσείου. Τὴν γνώμην ὅμως ταύτην ἀντέκρουσεν ὁ E. Buschor (AM 47, 1922, σ. 81 - 82), καθ' ὃν ἡ παράστασις εἰκονίζει μᾶλλον ἕνα μῦθον ἀγαπητὸν κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα. Ὁ H. Bulle ἀντιθέτως (Lit. Zentralblatt 1908, σ. 591) τὸ ἡρμήνευσεν ὡς εἰκονίζον τὸ Ἑκατόμπεδον, ἤτοι τὸν ἀρχαῖον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς (βλ. κατωτέρω). Ὡραίαν γραμμικὴν τοῦ ἀναγλύφου τούτου ἀναπαράστασιν παρέσχεν ὁ R. Heberdey ἐν Altattische Porosskulptur, Wien 1919, σ. 16, ὅθεν ἡ ἡμετέρα εἰκὼν 18· βλ. καὶ σημ. 3 τῆς σ. 26.

3. IG I^2, 4 = O. Jahn - A. Michaelis, Arx Athenarum, Bonnae 1901, σ. 99. Ὑπό τινων ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη θεωρεῖται ὅτι ἀναφέρει δύο ναούς: ἕνα ἁπλῶς *νεὼν* καὶ ἄλλον *ἑκατόμπεδον*. Ἄλλοι δὲ πάλιν φρονοῦσιν, ὅτι τὸ ἐπίθετον *ἑκατόμπεδος* ἀφορᾷ μᾶλλον εἰς ἐπιφάνειαν, ἤτοι εἰς περίβολον ναοῦ καὶ οὐχὶ εἰς μῆκος αὐτοῦ (G. Körte, RhM 53, 1898, σ. 266. E. Buschor, AM 47, 1922, σ. 98. O. Walter, Athen-Akropolis, Wien 1929, σ. 42).

4. IG I^2, 80 = Arx Athenarum, σ. 65, 25**.

5. στ. 273: *στήλην χαλκῆν ἔστησαν ἐν πόλει παρὰ τὸν ἀρχαῖον νεών* (τὸ 506 π.Χ.).

Ὁ A. Furtwängler[1], οἱ ἐκδόται τοῦ Erechtheum[2] καὶ ὁ Ch. Picard[3] ἐταύτισαν ἤδη ὀρθῶς τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ σημερινοῦ Ἐρεχθείου πρὸς τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο ἄδυτον. Κατὰ ταῦτα καὶ τὸ *πρὸς ἑσπέρην τετραμμένον μέγαρον*, ὅπερ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (V, 77), εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ *ἄδυτον* τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, ἀφοῦ, ὡς ἀπεδείχθη[4], μέγαρον καὶ ἄδυτον εἶναι συνώνυμα.

Συνοψίζοντες τὰ ἀνωτέρω συνάγομεν, ὅτι τὸ Πρὸ-Ἐρέχθειον, ἤτοι ὁ *ἀρχαῖος νεώς*, κατέχων τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ Ἐρεχθείου, ἤτοι τὸ μέσον περίπου τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ἐλλειψοειδοῦς περίπου σχήματος λόφου τῆς Ἀκροπόλεως (εἰκ. 1,Α) εἰς τὴν αὐτὴν ἢ καὶ εἰς χαμηλοτέραν σχετικῶς στάθμην εὑρισκόμενος (εἰκ. 2), ἦτο ναὸς διπλοῦς, σχήματος πιθανώτατα ὀρθογωνίου, διευθυνομένου ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἀποτελουμένου ἐκ τῶν συναφῶν μὲν ἀλλ' ἀντινώτων χώρων (εἰκ. 2, Ι - ΙΙ), ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν πρὸς Ἀνατολάς, ἔνθα καὶ τὸ διιπετὲς ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς, προωρίζετο διὰ τὴν λατρείαν τῆς Πολιάδος θεᾶς[5], ὁ δὲ πρὸς Δυσμὰς (τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου καλούμενον πρὸς *ἑσπέρην τετραμμένον ἄδυτον* ἢ *μέγαρον*) διὰ τὴν λατρείαν τοῦ Ποσειδῶνος - Ἐρεχθέως.

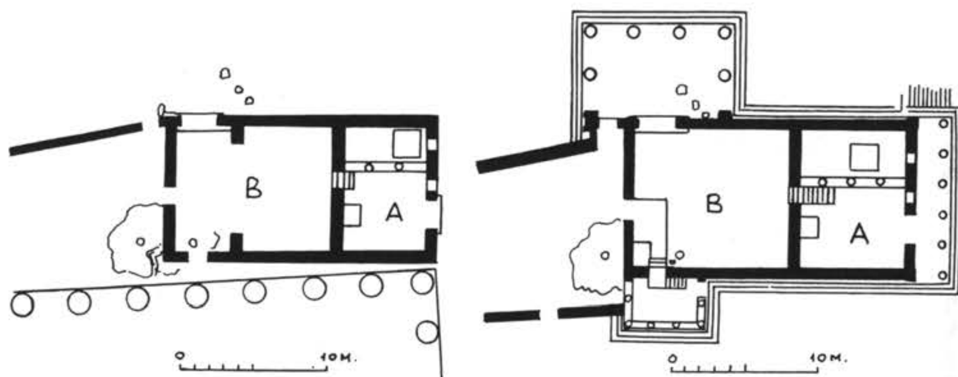
Μίαν μᾶλλον ὑποθετικήν, ἀλλ' ὑπ' οὐδενὸς γενομένην δεκτήν, ἀναπαράστασιν τοῦ ἀρχαιοτέρου Ἐρεχθείου παρέσχε τὸ 1919 ὁ R. Heberdey[6] (εἰκ. 3). Τὴν ἀναπαράστασιν ταύτην συνήγαγεν ὁ Heberdey ἐκ λαξευμάτων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ὁ φυσικὸς βράχος ἐσωτερικῶς τῆς δυτικῆς διαιρέσεως τοῦ μεταγενεστέρου Ἐρεχθείου. Τὸ προτεινόμενον σχέδιον, παρουσιάζον ἰσχυρὰν πρὸς τὰ ΒΔ. ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ ἄξονος τοῦ κλασσικοῦ Ἐρεχθείου, ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ὀρθογωνίου σηκοῦ, ὅστις περιλαμβάνει καὶ τὴν *Ἐρεχθηΐδα θάλασσαν* καὶ ἑνὸς ρηχοῦ προνάου μὲ ἑξάστυλον πρόστασιν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρχον τὰ σημεῖα τῆς τριαίνης τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁμοίαν ἑξάστυλον πρόστασιν δέχεται ὁ Heberdey καὶ πρὸ τῆς κλειστῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ, ἥτις πατεῖ ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς περιστάσεως τοῦ Ἑκατομπέδου, δι' ὃ καὶ θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς πρόδρομος τῆς ὁμοίως ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θεμελίου πατούσης ἀργότερον προστάσεως τῶν Κορῶν τοῦ Ἐρεχθείου τοῦ 5ου αἰῶνος. Τὸ κτίριον δέχεται ὁ Heberdey δωρικόν, στεφόμενον ὑπὸ ζωφόρου ἐκ τριγλύφων καὶ μετοπῶν.

Ἀναφέρομεν ἐν τέλει, ὅτι ἐντελῶς ἀσύστατος, ἅτε μὴ στηριζομένη οὔτε ἐπὶ ἀρχαίων πληροφοριῶν, οὔτε ἐπὶ πραγματικῶν λειψάνων, εἶναι ἡ γνώμη, ἣν ἐξέφρασεν ὁ Fr. Weilbach[7], καθ' ἣν τὸ Πρὸ-Ἐρέχθειον εὑρίσκετο νοτίως τοῦ σημερινοῦ Ἐρεχθείου καὶ βορείως τοῦ Ἑκατομπέδου. Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Weilbach ἀνήρεσεν ὁ Dörpfeld[8].

Μίαν θετικωτέραν ἀλλὰ καὶ ἀπροσδόκητον ἐν μέρει ἀναπαράστασιν τοῦ σχεδίου

1. Meisterwerke der gr. Plastik, Leipzig-Berlin 1893, σ. 157.
2. Stevens - Paton, The Erechtheum, ἔ.ἀ. σ. 437.
3. L'Erechthéion, ἔ.ἀ. σ. 35.
4. Ηροδ. I, 47, 65. VII, 140. VIII, 37. F. Robert, Thymélé, Paris 1939, σ. 218. Ν. Κοντολεων, ἔ.ἀ. σ. 44, 47.
5. Ὁ Ι. Τραυλος, Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen, Tübingen 1971 (ἐφεξῆς Bildlexikon), σ. 213, θεωρεῖ πιθανωτέραν τὴν εἰς τὸν χῶρον II ἐντὸς ἀδύτου τέλεσιν τῆς μυστηριακῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἐρεχθέως.
6. Altattische Porosskulptur, ἔ.ἀ. σ. 177, εἰκ. 186, ὅθεν ἡ ἡμετέρα εἰκ. 3.
7. Weilbach, JdI 32, 1917, σ. 105 ἑξ.
8. Ἐν JdI 34, 1919, σ. 1 ἑξ.

τοῦ τε προϊστορικοῦ καὶ τοῦ κλασσικοῦ Ἐρεχθείου παρέσχεν εἰς ὅλως προσφάτως (1976) ἐκδοθὲν βιβλίον του[1] ὁ J. A. Bundgaard. Ὁ διακεκριμένος οὗτος Δανὸς ἐρευνητὴς τῶν Προπυλαίων τῆς Ἀκροπόλεως, στηριχθεὶς ἐπὶ τῶν παλαιῶν (1924) λεπτομερῶν παρατηρήσεων, σχεδίων καὶ περιγραφῶν τοῦ Ἀμερικανοῦ L. B. Holland[2], τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς δύο — βόρειον καὶ ἀνατολικὴν — ἐσωτερικὰς παρειὰς τῶν θεμελίων τοῦ κλασσικοῦ (μαρμαρίνου) Ἐρεχθείου, ἐμελέτησεν ἐκ νέου αὐτάς, τὰς συνεπλήρωσε δι' ἰδίων ἐρευνῶν καὶ εἰκόνων καὶ κατέληξε νὰ συντάξῃ τὰς ἐνταῦθα ἀναπαραγομένας δύο κατόψεις: τοῦ προϊστορικοῦ (πρὸ τοῦ 480) (εἰκ. 4 ἀριστερὰ) καὶ τοῦ κλασσικοῦ (μετὰ τὸ 400) (εἰκ. 4 δεξιὰ) Ἐρεχθείου, τροποποιημένας συμφώνως πρὸς τὰ νέα συμπεράσματα τὰ ὁποῖα συνήγαγε.

4. Κάτοψις τοῦ προϊστορικοῦ (ἀριστερὰ) καὶ τοῦ κλασσικοῦ (δεξιὰ) Ἐρεχθείου (κατὰ Bundgaard).

Κατὰ τὸν Holland λοιπὸν καὶ τὸν Bundgaard τὸ Πρὸ-Ἐρέχθειον: α) κατελάμβανε τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς θέσιν, οἵαν κατέχει καὶ τὸ διαδεχθὲν αὐτὸ κλασσικὸν Ἐρέχθειον, εἶχε δὲ μάλιστα καὶ τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ μεταγενέστερον κτίσμα γενικὸν ὀρθογώνιον σχέδιον τοῦ πυρῆνός του, β) διῃρεῖτο καὶ αὐτὸ δι' ἐγκαρσίου τοίχου εἰς δύο διαμερίσματα, ἓν ἀνατολικὸν Α ὑψηλότερον καὶ ἓν δυτικὸν Β χαμηλότερον, φέρον εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους του τὴν ἀρχὴν ἐγκαρσίου τοίχου (εἰκ. 4 ἀριστερά), γ) ἔφερεν, ὡς καὶ τὸ κλασσικόν, τρεῖς θύρας ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ δὴ εἰς τὰς αὐτὰς καὶ ἐκεῖνο θέσεις καὶ μὲ τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς ἀνοίγματα. Ἐκ τούτων μία ὑπῆρχεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον, μία εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ βορείου τοίχου καὶ μία εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ νοτίου τοίχου, τῆς ὁποίας ὁ ἄξων εὑρίσκετο, ὡς εἰς τὸ κλασσικὸν Ἐρέχθειον, εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ ἄξονος τῆς βορείου θύρας, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ τρεῖς αὗται θύραι ἐστεροῦντο προστάσεων, αἵτινες προσετέθησαν πρὸ αὐτῶν ἀρ-

1. J. A. Bundgaard, Parthenon and the Mycenaean City on the Heights, Copenhagen 1976, κεφ. 11 καὶ 12.
2. L. B. Holland, Erechtheum Papers I, AJA 28, 1924, σ. 1 ἑξ.

γότερον εἰς τὸ κλασσικὸν Ἐρέχθειον. Τέλος μία τετάρτη θύρα ἐπικοινωνίας τοῦ κτιρίου πρὸς τὴν δυτικὴν αὐλήν, ἔνθα ἡ ἱερὰ ἐλαία, εὑρέθη ὑπάρχουσα εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ὀρθογωνίου πυρῆνος, ἄγουσα, ὅπως καὶ εἰς τὸ κλασσικὸν Ἐρέχθειον, πρὸς τὸ Πανδρόσειον, ἤτοι τὸν περιβάλλοντα τὴν ἱερὰν ἐλαίαν κῆπον.

Τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς βορείου θύρας τοῦ Πρὸ-Ἐρεχθείου εὑρέθησαν καὶ τὰ κατώφλια εἰς τὴν θέσιν των· ἐπειδὴ δὲ ταῦτα κεῖνται εἰς διάφορα ὑψόμετρα συνάγεται, ὅτι καὶ τοῦ Πρὸ-Ἐρεχθείου τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα εὑρίσκετο κατὰ ἓν περίπου μέτρον ὑψηλότερον τοῦ δυτικοῦ, ἐνῶ τοῦ κλασσικοῦ Ἐρεχθείου τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα εὑρίσκετο πολὺ ὑψηλότερον τοῦ δυτικοῦ.

Τὸ σημαντικώτερον ὅμως εὕρημα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Bundgaard ἦτο, ὅτι ἡ εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον ἀνοιγομένη θύρα τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος δὲν εὑρίσκετο εἰς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ πυρῆνος ἤτοι εἰς τὸ μέσον τοῦ μήκους τοῦ ἀνατολικοῦ του τοίχου, ὡς ἀναπαρεστάθη ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν διὰ τὸ κλασσικὸν Ἐρέχθειον ἕνεκα λόγων συμμετρίας (εἰκ. 2) — ἂν καὶ κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἰδίων[1], οὐδὲν ἴχνος αὐτῆς σώζεται πλέον — ἀλλ' ἦτο ἀρκετὰ μετατεθειμένη πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου, ὡς ἀποδεικνύει τὸ κατὰ χώραν εὑρεθὲν μέγα, μήκους 2,40 μ., κατώφλιον αὐτῆς.

Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει τὰ εὑρεθέντα πλαίσια δύο παραθύρων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ὁ Stevens ἀναπαρέστησε δύο στενὰ παράθυρα ἑκατέρωθεν κεντρικῆς θύρας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ ὑπῆρχον εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν ἀλλὰ θὰ πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ μετατεθοῦν εἰς τὸ στερούμενον ἐντελῶς φωτιστικῶν ἀνοιγμάτων βόρειον ἥμισυ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ὅπου καὶ τὰ σχεδιάζει ὁ Bundgaard (εἰκ. 4), τοποθετῶν συνάμα νοτιώτερον τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονος τοῦ ναοῦ, τὴν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀπαραιτήτως ὑπάρχουσαν, μόνην καὶ κυρίαν πρόσβασιν ἀπ' Ἀνατολῶν τοῦ ὡς ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς χρησιμεύοντος διαμερίσματος Α καὶ ἔχουσαν διὰ τοῦτο τὸ αὐτό, ὡς καὶ ἡ βόρειος θύρα, τοῦ διαμερίσματος Β μέγα ἄνοιγμα τῶν 2,40 μ.

Τοποθετουμένων ὅμως ἐκεῖ τῶν παραθύρων προκύπτει, ὅτι ὁ ὄπισθεν αὐτῶν χῶρος, ἤτοι τὸ μέγα ἀνατολικὸν διαμέρισμα Α τοῦ κτιρίου, πρέπει νὰ ἦτο καὶ αὐτὸ διῃρημένον εἰς δύο χώρους δι' ἐγκαρσίου χωρίσματος, ὅπερ ἂν κρίνωμεν ἐκ παραστάσεων ἀγγειογραφιῶν[2] εἰκονιζουσῶν τὴν Ἀθηνᾶν ἐν τῷ ναῷ της, θὰ ἀπετελεῖτο οὐχὶ ἐκ συμπαγοῦς τοίχου ἀλλ' ἐκ κιονοστοιχίας. Αἱ κιονοστοιχίαι δ' αὗται θὰ προϋπῆρχον βεβαίως καὶ εἰς τὸ Πρὸ-Ἐρέχθειον ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν — γράφει ὁ Bundgaard (ἔ.ἀ. σ. 110) — τὴν φροντίδα τῶν κατασκευαστῶν νὰ διατηρήσουν κάθε ἀρχαῖον στοιχεῖον τοῦ παλαιοῦ κτιρίου. Θὰ πρέπει ἑπομένως νὰ δεχθῶμεν ἀσφαλῶς καὶ τοῦ κλασσικοῦ Ἐρεχθείου τὸ διαμέρισμα Α διῃρημένον εἰς δύο πτέρυγας διὰ κιονοστοιχίας (βλ. εἰκ. 4 δεξιά), βαινούσης παραλλήλως πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ κτιρίου.

1. Stevens-Paton, The Erechtheum, ἔ.ἀ. σ. 150.

2. Ὡς π.χ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 1138 λήκυθον τοῦ Ἐθν. Ἀρχαιολ. Μουσείου Ἀθηνῶν, "τοῦ ζωγράφου τῆς Ἀθηνᾶς" (Haspels, 66.959). Εἰκόνες τῆς ληκύθου παρέχονται καὶ ὑπὸ Bundgaard, ἔ.ἀ. σ. 109, εἰκ. 72.

Ἡ οὕτω προκύπτουσα διάταξις τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος ἐπιλύει καὶ μίαν δυσκολίαν τῆς περιγραφῆς τοῦ Παυσανίου, ἥτις ἕως τώρα ἀπέβαινεν ἀκατανόητος. Ὁ Παυσανίας περιγράφων τὸ Ἐρέχθειον (I,26,5) λέγει: *ἔστι δὲ καὶ οἴκημα Ἐρέχθειον καλούμενον· πρὸ δὲ τῆς εἰσόδου Διός ἐστι βωμὸς Ὑπάτου... εἰσελθοῦσι δέ εἰσι βωμοί, Ποσειδῶνος,... καὶ ἥρωος Βούτου, τρίτος δὲ Ἡφαίστου.* Τὸ πρῶτον λοιπὸν διαμέρισμα (τὸ Α) εἰς τὸ ὁποῖον εἰσήρχετο ὁ Παυσανίας ἐξ Ἀνατολῶν, τὸ ἀποκαλεῖ *οἴκημα* (ὄχι ναόν), περαιτέρω δὲ λέγει ρητῶς, ὅτι τὸ οἴκημα τοῦτο ἦτο διπλοῦν, τοῦθ' ὅπερ συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν διαίρεσιν τοῦ διαμερίσματος Α εἰς δύο, ἐνῶ μέχρι τοῦδε πάντες οἱ ἐρευνηταί, μηδ' αὐτοῦ τοῦ Bundgaard ἐξαιρουμένου, ἐθεώρουν ὅτι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Παυσανίου περὶ διπλοῦ οἰκήματος ἀφεώρων εἰς τὰ δύο μεγάλα διαμερίσματα τοῦ κτιρίου, τοῦ ἀνατολικοῦ Α καὶ τοῦ δυτικοῦ Β, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καθίστα τὴν περιγραφὴν τοῦ Παυσανίου ἀκατανόητον· διότι οὗτος ἔπρεπε κατ' αὐτὴν νὰ βαδίσῃ πρῶτον ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς καὶ πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ ὀπίσω, δηλαδὴ νὰ κάμῃ διαδρομήν, διὰ τὴν ὁποίαν οὐδεμία εὑρίσκετο λογικὴ δικαιολογία. Διὰ τῆς παραδοχῆς ὅμως ὅτι τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα ἦτο διπλοῦν, ἤτοι διῃρημένον εἰς δύο, ἡ περιγραφὴ τοῦ Παυσανίου ἀποβαίνει σαφὴς καὶ ἡ πορεία του παρακολουθεῖται εὐκόλως· διότι οὕτω προκύπτει, ὅτι ὁ Παυσανίας εἰσῆλθεν ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πρόστασιν, ἐσημείωσε τοὺς τρεῖς βωμοὺς καὶ ἄλλα συναφῆ πρὸς τὸν θεὸν τῆς θαλάσσης ἀντικείμενα, ἐπεσκέφθη δ' ἔπειτα τὸ σπουδαιότατον ἀντικείμενον τοῦ οἰκήματος, τὸ *ἀρχαῖον ἄγαλμα* τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπερ εὑρίσκετο εἰς τὴν βόρειον πτέρυγα τοῦ διαμερίσματος Α, ἥτις καὶ ἀπετέλει τὸν ναὸν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς.

Ἐφ' ὅσον χρόνον ὑπετίθετο, ὅτι ὁ μαρμάρινος ναὸς ἦτο μία ἐντελῶς νέα, ἤτοι ἄνευ προδρόμων, κατασκευή, ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς "*τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα*" μετεφέρθη εἰς τὸν ἀνατολικὸν χῶρον (Α) ἀπὸ ἄλλον ναόν. Τώρα ὅμως, ὅτε διεπιστώθη ἀσφαλῶς, ὅτι τὸ σῳζόμενον κτίριον εἶναι ἁπλῶς μία διὰ μαρμάρου ἀνακατασκευὴ ἑνὸς ναοῦ, ἱσταμένου εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν σχεδὸν ἐφ' ὅσον ὑφίσταντο καὶ ἄλλα οἰκήματα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν δύναται νὰ σταθῇ. Τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα δὲν ἐκινήθη ἀπὸ τὴν θέσιν του. Ἵστατο ἀνέκαθεν εἰς τὸ Ἐρέχθειον, ὅπερ πιθανώτατα ἐκτίσθη εἰς χρόνον τοιοῦτον, ὥστε νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ δένδρου τῆς Ἀθηνᾶς.

Τὸ κατὰ Bundgaard νέον σχέδιον τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος ἐφαρμοσθέν, ὡς εἴπομεν, καὶ εἰς τὸ κλασσικὸν Ἐρέχθειον (εἰκ. 4 δεξιά), δὲν συμβιβάζεται βεβαίως πρὸς τὰς λεγομένας κλασσικὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ἀφοῦ δὲν περιλαμβάνει μακρὸν χῶρον σηκοῦ διὰ τὸν ναόν (αἱ διαστάσεις του πλησιάζουν μᾶλλον πρὸς τὸ τετράγωνον: 7,31 × 9,84 μ.), αὐταὶ ὅμως ἀκριβῶς αἱ μᾶλλον τετραγωνικαὶ διαστάσεις του εἶναι μία ἀκόμη ἔνδειξις, ὅτι τὸ κτίριον τοῦτο ἐσχεδιάσθη κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, οἵτινες οὐδεμίαν προτίμησιν ἐδείκνυον πρὸς βαθεῖς ἐπιμήκεις χώρους, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐντελῶς ἀνορθόδοξος ἕνωσις τοῦ ἀνατολικοῦ πρὸς τὸν δυτικὸν χῶρον δὲν ἐπιτρέπει ἄλλο συμπέρασμα, λέγει ὁ Bundgaard[1]. Πρέπει διὰ τοῦτο ἀναμφιβόλως

1. Ἔ.ἀ. σ. 119.

νὰ χρονολογῆται ὁ ναὸς εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ ἀκόμη ἐνωρίτερον. Ὁ Ἡρόδοτος (VIII,55) ἀναφέρει ὡς τρίτον ἀντικείμενον λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος ἐντὸς τοῦ ναοῦ τὴν *θάλασσαν* τοῦ Ποσειδῶνος, τὴν ὁποίαν ὁ Παυσανίας (I,26,5) 600 ἔτη ἀργότερον ὀνομάζει: *ὕδωρ... ἔνδον θαλάσσιον ἐν φρέατι*. Ἡ τελευταία ἐντούτοις αὕτη καὶ ὀλιγώτερον εὐλαβὴς ὀνομασία ἔχει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἀποκλείει γενομένας τοποθετήσεις τινὰς τῆς θαλάσσης εἰς τὸ διαμέρισμα Β.

Ἓν φρέαρ πράγματι ἔχει κάποιο βάθος, ὅπερ εἰς τὴν περίπτωσίν μας θὰ ἦτο σημαντικόν, ὡς ὑποδηλοῦται ὑπὸ τοῦ Παυσανίου, βεβαιοῦντος ὅτι, κυμάτων ἦχος ἠκούετο εἰς αὐτὸ ὅταν ἔπνεε ὁ ἄνεμος ἀπὸ Νότου[1]. Τοιοῦτο ὅμως ἀκουστικὸν φαινόμενον δύναται νὰ παραχθῇ μόνον ἀπὸ ἕνα βαθὺν σωλῆνα. Ὁ Παυσανίας λέγει ἐπίσης, ὅτι τὰ σημεῖα τῆς τριαίνης τοῦ Ποσειδῶνος[2] ἦσαν ὁρατὰ ἐντὸς τοῦ οἰκήματος, πρᾶγμα ὅπερ δεικνύει, ὅτι ἡ διάμετρος τοῦ φρέατος ἦτο τοὐλάχιστον δύο μέτρων, ἑπομένως δὲ καὶ τὸ βάθος του τοὐλάχιστον τριῶν μέτρων.

Εἰς τὸ δυτικὸν ὅμως διαμέρισμα Β, κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου ἡ ἐπίφανεια τοῦ βράχου εὑρίσκετο ὀλιγώτερον τοῦ ἑνὸς μέτρου κάτω τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, κατὰ μῆκος δὲ τοῦ βορείου τοίχου καὶ κάτι περισσότερον τοῦ ἑνὸς μέτρου· ἂν λοιπὸν τὸ ἐντὸς τοῦ φρέατος θαλάσσιον ὕδωρ εὑρίσκετο εἰς τὸ διαμέρισμα Β ἡ ἠχὼ τοῦ ὑπογείου ρεύματος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ παραχθῇ καὶ ὁ Παυσανίας θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ τὸ ὀνομάσῃ φρέαρ. Ἑπομένως τὸ φρέαρ θὰ πρέπει νὰ ἔκειτο εἰς τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα Α, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον εὑρίσκετο μετὰ τὸ 412 εἰς ὕψος 4,70 ~ 5 μ. ὑπὲρ τὸν βράχον.

Εἰς τὸ τέλος τῆς περιγραφῆς του ὁ Παυσανίας (I,27,2), μεταβαίνων πρὸς Δυσμὰς δι' ἐσωτερικῆς κλίμακος (εἰκ. 4), ἐπισκέπτεται καὶ ἀναφέρει τὸ ἱερὸν δένδρον τῆς θεᾶς, ὅπερ εὑρίσκετο εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τοῦ κτιρίου ἤτοι εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πανδροσείου, ἡ ὁποία ἐξηκριβώθη ὅτι εἶχε καὶ διετήρησε κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς διάταξιν τοῦ λοξοῦ ὁριακοῦ βορείου της τοίχου (εἰκ. 4).

Ἡ ἱερὰ αὕτη ἐλαία ἦτο τὸ κύριον στοιχεῖον τοῦ δυτικοῦ χώρου, συμφώνως δὲ πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Σοφοκλέους (Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 694 ἑξ.), ὅτι ἡ ἐλαία αὕτη *θάλλει μέγιστα* καὶ πρὸς ἀπόσπασμα τοῦ Ἀριστοφάνους (Πολυδεύκης 6,163) καθ' ὃ αὕτη ἦτο *πάγκυφος*, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἦτο ἓν γιγάντιον δένδρον[3], τοῦ ὁποίου τὸ φύλλωμα ὑψοῦτο καὶ ἡπλοῦτο ὄχι μόνον εἰς τὴν αὐλήν, ἀλλὰ καὶ ἔφθανε μέχρις ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος Β, ἀποτελοῦν τὸ πλέον περίβλεπτον καὶ κύριον στοιχεῖον αὐτοῦ.

Διὰ τῆς ἀνωτέρω λεπτομεροῦς ἐκτεθείσης πρωτοτύπου λύσεως τοῦ Bundgaard ἡ περιγραφὴ τοῦ Παυσανίου ἀποβαίνει ἤδη σαφής, καθορίζεται δὲ ὁριστικῶς ἡ ὕπαρξις καὶ τὸ σχέδιον τοῦ Πρὸ-Ἐρεχθείου, πιθανῶς δὲ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διάταξις τοῦ χώρου Α (ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς).

1. I,26,5: *ἀλλὰ τόδε* (τὸ) *φρέαρ ἐς συγγραφὴν παρέχεται κυμάτων ἦχον ἐπὶ νότῳ πνεύσαντι.*

2. Αὐτόθι: *καὶ τριαίνης ἐστὶν ἐν τῇ πέτρᾳ σχῆμα.* Δὲν πρόκειται περὶ τῶν «*πληγῶν τριαίνης τοῦ Ποσειδῶνος*», αἵτινες εὑρίσκοντο εἰς τὴν βόρειον πρόστασιν, ἀλλὰ περὶ ἄλλων ἐντὸς τοῦ οἰκήματος.

3. Bundgaard, ἔ.ἀ. σ. 102.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὸν ἕτερον, ἀρχαιότερον τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπάρχοντα ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἤτοι τὸν μεταξὺ τοῦ σημερινοῦ Ἐρεχθείου καὶ τοῦ Παρθενῶνος ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ 1885 - 1890 (εἰκ. 5, 6, 7). Τούτου τὰ ἐδάφη κατασκευῆς ἐμελέτησεν ἰδιαιτέρως καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ Dörpfeld[1], ὅστις καὶ τὸν ἐταύτισεν, ἅμα τῇ ἀποκαλύψει του,

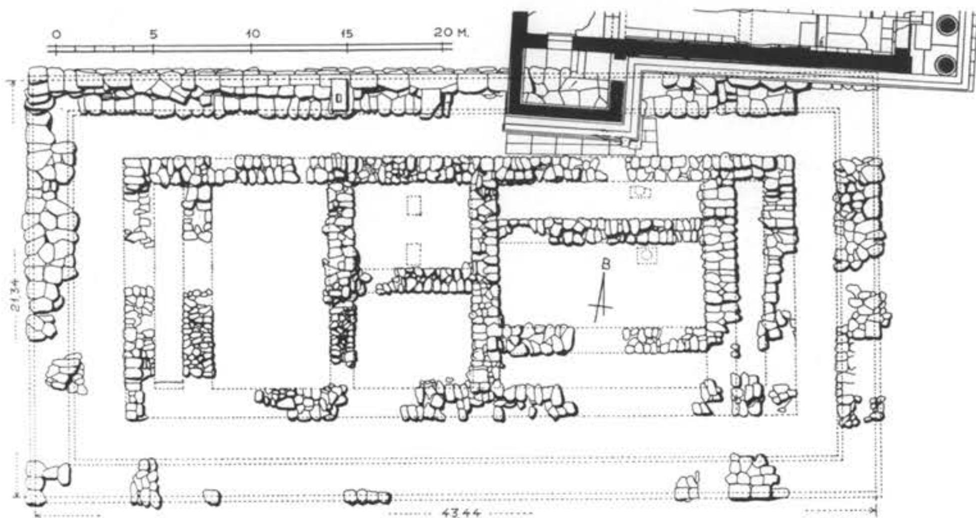
5. Φωτογραφία τῶν θεμελίων τοῦ Ἑκατομπέδου (φωτ. Alison Frantz).

(1885) πρὸς τὸν ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν μνημονευόμενον *ἀρχαῖον καὶ ἑκατόμπεδον νεών*· δι' ὃ καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐπεκράτησε καὶ ἡ ἁπλῆ ὀνομασία του ὡς *Ἑκατομπέδου*. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ἀφ' ἑνὸς μέν, ὅτι ἡ πρὸς τὸν *ἀρχαῖον νεὼν* ταύτισις τοῦ ναοῦ τούτου ἠμφεσβητήθη, ἐπίσης ὅμως ἀληθὲς εἶναι καὶ ὅτι πάντες συνεφώνησαν, ὅτι περὶ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς πρόκειται, οἷος, κατὰ Dörpfeld, ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, εἷς καὶ μόνον κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου πρὸς τὸν 5ον π.Χ. αἰ. Τοῦτο ἄλλωστε προκύπτει οὐ μόνον ἐκ τῆς λεγομένης ἐπιγραφῆς τοῦ Ἑκατομπέδου τοῦ 485 / 4 (IG I² 4), ἥτις τὸν ἀναφέρει ρητῶς ὡς *ἑκατόμπεδον*, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἡροδότου (V, 71,72 - VIII, 53), τοῦ Πλουτάρχου (Κίμ. V, 3) καὶ τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας (VI, 2, 2). Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Dörpfeld συνεφώνησε καὶ ὁ λεπτομερῶς περὶ τοῦ ναοῦ τούτου γράψας

1. AM 10, 1885, σ. 275 καὶ 11, 1886, σ. 337, διὸ καὶ ὑπό τινων νεωτέρων ἐρευνητῶν ὁ ναὸς οὗτος χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «ναὸς Dörpfeld», ὡς π.χ. ὑπὸ τοῦ Walter, Athen-Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 38 ἑξ.

Wiegand[1], ὅστις ἐτόνισεν, ὅτι τὰ εὑρεθέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ ἀνήκουσιν εἰς ἕνα καὶ μόνον μέγαν ναόν.

Ὡς βλέπει τις ἐκ τῆς συνημμένης καὶ ὑπὸ Dörpfeld φιλοτεχνηθείσης κατόψεως τῶν ἐδαφῶν κατασκευῆς τοῦ ναοῦ (εἰκ. 7)[2], οὗτος ἀπετελεῖτο ἐκ δύο ὁμολόγως τοποθετημένων ὀρθογωνίων, ἑνὸς ἐσωτερικοῦ καὶ ἑνὸς περιβάλλοντος αὐτὸ ἐξωτερικοῦ. Ὁ μέγας ἄξων τῶν ὀρθογωνίων τούτων διευθύνεται ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς, τοῦθ' ὅπερ πιστοποιεῖ τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν θεμελίων τούτων ὡς ἀνηκόντων εἰς ναὸν

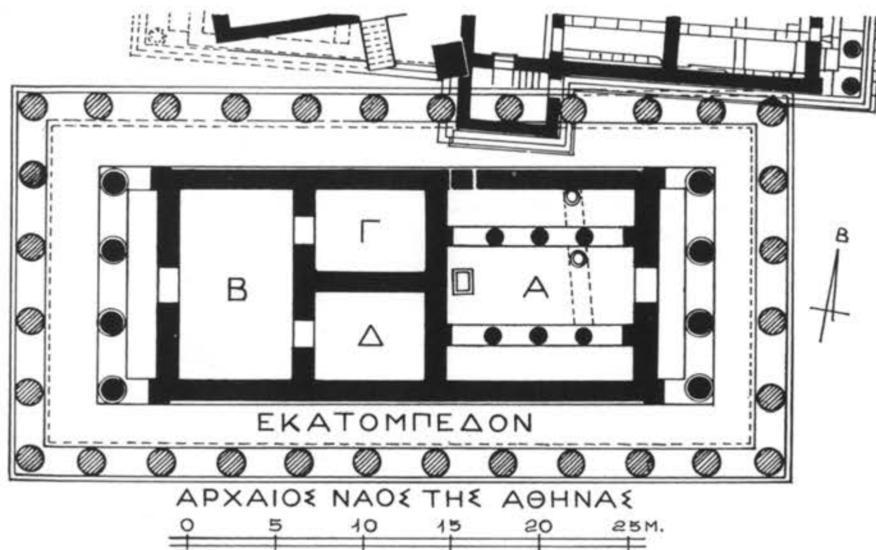

6. Κάτοψις τῶν σωζομένων θεμελίων τοῦ Ἑκατομπέδου (κατὰ Dörpfeld).

λατρείας. Ἡ ὑπὸ τοῦ Dörpfeld[3] ὅμως γενομένη παλαιὰ μελέτη αὐτῶν ἀπέδειξεν, ὅτι τὰ δύο ταῦτα ὀρθογώνια δὲν ἦσαν σύγχρονα, ἐπειδὴ καὶ τὸ ὑλικόν, ἐξ οὗ εἶναι κατεσκευασμένα, καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν εἶναι διάφορα[4]. Πράγματι, ἐνῶ τὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀρθογωνίου ἀποτελοῦνται ἐκ τοῦ φαιοκυάνου σκληροτάτου ἀσβεστολίθου τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ τοῦ ἐπίσης σκληροῦ ἀλλ' ἐρυθροφαίου ἀσβεστολίθου, τοῦ ὀρυσσομένου ἐκ τοῦ ἐπὶ τῶν δυτικῶν προπόδων τοῦ Ὑμηττοῦ λατομείου Καρᾶ[5]. Ἐκτὸς δὲ τούτου, ἐνῶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀρθογωνίου τὰ θεμέλια εἶναι ἐκτελεσμένα ἀμελῶς καὶ ἀκανονίστως, ἤτοι ἄνευ

1. Ἔ.ἀ. σποράδην.
2. AM 11, 1886, πίν. ἔναντι σ. 337 καὶ ἐν Antike Denkmäler I, 1, Berlin 1887, πίν. 2. WIEGAND, ἔ.ἀ. σ. 51, εἰκ. 72.
3. AM 11, 1886, σ. 344 ἑξ.
4. Ἀργότερον, ὡς θὰ ἴδωμεν, τοῦτο ἠμφεσβητήθη ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ W. H. SCHUCHHARDT (AM 60/61, 1935/36, σ. 65-67).
5. Περὶ τοῦ λίθου τούτου, ὅστις κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὠνομάζετο λίθος ἀγρυλεικός, βλ. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Τὰ Ὑλικὰ Δομῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, τόμ. Β, Ἀθῆναι 1958, σ. 72.

συναρμογῆς τῶν ἁρμῶν, τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἶναι ἐπιμελέστερον καὶ καθ' ὁριζοντίας στρώσεις κατεσκευασμένα μὲ πολυγωνικοῦ μὲν σχήματος λίθους, ἀλλὰ τελείως πρὸς ἀλλήλους ἡρμοσμένους (εἰκ. 6). Ὡς δὲ εἶναι γνωστόν, ἐκ μὲν τοῦ λίθου τῆς Ἀκροπόλεως κατεσκευάσθησαν τὰ ἀρχαιότερα μνημεῖα τῆς Ἐλευσῖνος[1] καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἐν οἷς καὶ τὸ Πελαργικόν[2], τὸ ἀρχικὸν Ὀλυμπίειον τοῦ Πεισιστράτου[3] καὶ ὁ ἀρχαιότερος ἐν Διονύσου ναός[4], ἐκ λίθου δὲ Καρᾶ κτίρια μᾶλλον ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ.[5] καὶ ἑξῆς ἤτοι ὑστερώτερα τῶν πρώτων. Κατὰ ταῦτα τὰ μὲν θεμέλια τοῦ ἐσωτερικοῦ

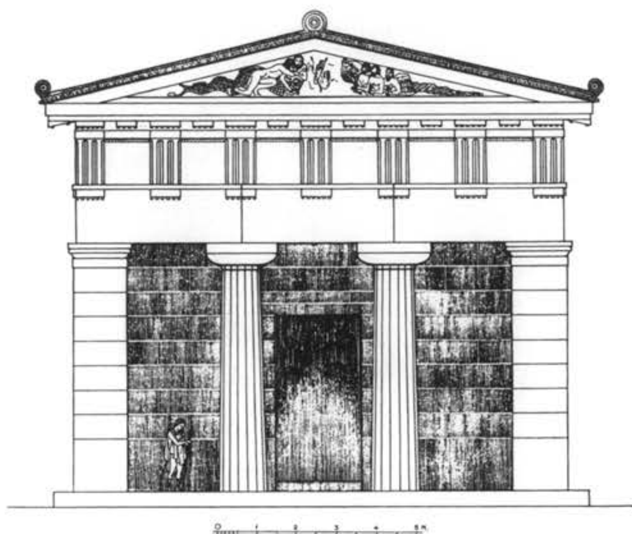

7. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ ηὐξημένου Ἑκατομπέδου 2 (κατὰ Dörpfeld).

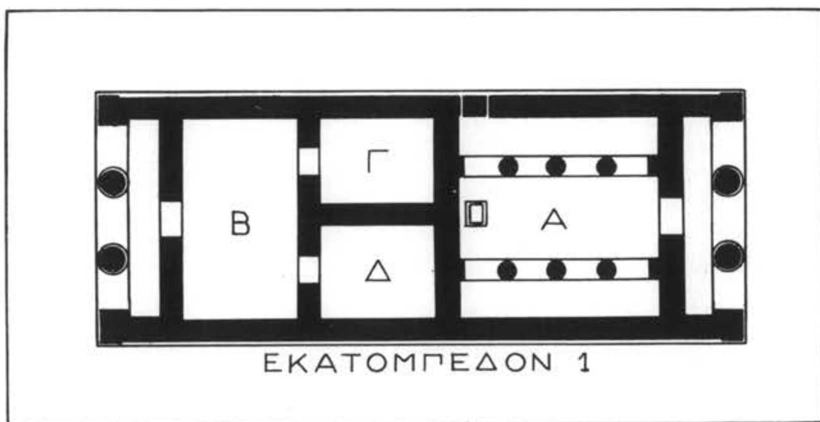
ὀρθογωνίου φαίνεται νὰ ἀνήκουν εἰς μίαν καὶ προφανῶς αὐτοτελῆ μορφὴν τοῦ ναοῦ, καθ' ἣν δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη τὸ ἐξωτερικὸν ὀρθογώνιον. Τὴν πρώτην ταύτην μορφὴν ὁ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Wilberg δημοσιεύσας τὸν ναὸν Wiegand[6] χρονολογεῖ, λόγῳ τῆς μνημονευθείσης διαφορᾶς, ὡς καὶ τῆς διαφορᾶς τῆς γλυπτικῆς διακοσμήσεως, τὴν ὁποίαν ἀπονέμει εἰς ἑκατέραν περίοδον, εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ., ἐνῶ τὴν δευτέραν τάσσει εἰς τὸ β' ἥμισυ αὐτοῦ[7].

1. F. Noack, Eleusis, Berlin und Leipzig 1927, σ. 48 (Τελεστήριον).
2. Walter, Athen-Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 15. Σπ. Ιακωβιδης, ἔ.ἀ. σ. 59, 106, 186.
3. G. Welter, AM 47, 1922, σ. 62.
4. W. Dörpfeld - E. Reisch, Das griechische Theater, Athen 1896, σ. 15.
5. Ἀρχαιότερος Παρθενών (Dörpfeld, JdI 52, 1937, σ. 14, ἀρχαϊκὸς βωμὸς τοῦ ὑπὸ τὴν Βασίλειον Στοὰν τῆς Ἀγορᾶς ἱεροῦ, γ' τέταρτον 6ου π.Χ. αἰ.). H. Thompson, Hesperia 6, 1937, σ. 10. B. H. Hill, AJA 16, 1912, σ. 537, ἀρχαϊκὸν Τελεστήριον Ἐλευσῖνος, Noack, ἔ.ἀ. σ. 44.
6. Wiegand, ἔ.ἀ.
7. Ἀκριβέστερον τὴν χρονολογίαν κατασκευῆς τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ ὥρισεν ἀργότερον ὁ Hondius, ἔ.ἀ. σ. 76 εἰς τὸ α' τρίτον τοῦ 6ου αἰ. Σήμερον ἔγινε γενικῶς ἀποδεκτὸν ὡς ἔτος κατασκευῆς τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ τὸ 570 π.Χ. (Walter, ἔ.ἀ. σ. 32).

Πρωτότυπος καὶ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διαίρεσις, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἐσωτερικῶς τὸ μικρότερον ὀρθογώνιον (εἰκ. 7): εἷς ἐγκάρσιος τοῖχος χωρίζει πρῶτον τὸ μικρὸν ὀρθογώνιον εἰς δύο μεγάλα μέρη, ἓν ἀνατολικὸν (Α) καὶ ἓν δυτικὸν (Β + Γ + Δ) μὴ συγκοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα διὰ θύρας (εἰκ. 8, 9). Ἐκ τῶν μερῶν τούτων τὸ μὲν κά-

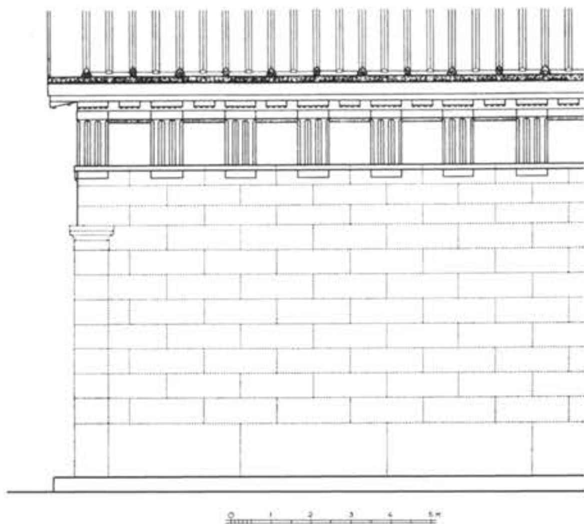

8. Ἀναπαράστασις τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ ἀρχικοῦ Ἑκατομπέδου (κατὰ Wiegand).

9. In antis ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ ἀρχικοῦ Ἑκατομπέδου 1.

πως μικρότερον ἀνατολικὸν ἦτο περίπου τετράγωνον (10,65 × 10,50 μ.), τὸ δὲ μεγαλύτερον δυτικὸν ὀρθογώνιον, εἶχε διαστάσεις 10,65 × 14,80 μ. Ἀμφότερα τὰ μέρη ταῦτα ἦσαν πάλιν διῃρημένα ἐσωτερικῶς καὶ δὴ τὸ μὲν ἀνατολικὸν κατετέμνετο διὰ δύο κατὰ μῆκος κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη, ἓν μέσον εὐρύτερον (4,35 μ.) καὶ δύο πλάγια στενότερα, ἐνῷ τὸ δυτικὸν ἐχωρίζετο διὰ δύο ἐσωτερικῶν διαφραγμάτων εἰς τρεῖς χώρους: ἕνα μεγαλύτερον δυτικὸν (Β) καὶ δύο ἄλλους ὄπισθεν αὐτοῦ (Γ καὶ Δ) μικροτέρους καὶ περίπου ἰσοπλατεῖς (διαστάσεων 6,20 × 4,50 μ.) καὶ σκοτεινούς, ἑκάτερος τῶν ὁποίων

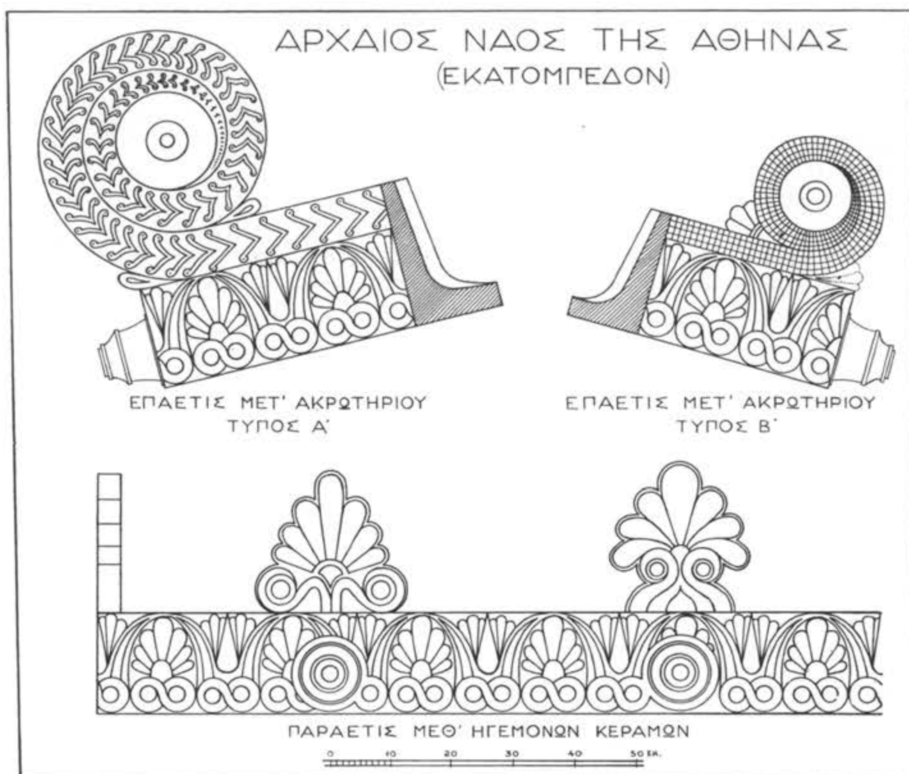
10. Τμῆμα ἀναπαραστάσεως τῆς πλαγίας ὄψεως τοῦ ἀρχικοῦ Ἑκατομπέδου.

συνεκοινώνει πρὸς τὸν δυτικὸν Γ διὰ θύρας. Τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην διάταξιν πρέπει νὰ συγκρατήσωμεν εἰς τὴν μνήμην μας, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ μίαν πρώτην καὶ μακρινὴν ἀπήχησιν τῆς διαιρέσεως τοῦ σηκοῦ, τὴν ὁποίαν θὰ συναντήσωμεν καὶ εἰς τὸν περίκλειον Παρθενῶνα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὄρθωσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, αὕτη ἀναπαρεστάθη ὑπὸ τοῦ Wiegand[1], ὡς εἷς μέγας δωρικὸς ἐν παραστάσι (in antis) ναός, βαίνων ἐπὶ μιᾶς μόνον χαμηλῆς βαθμίδος ὡς κρηπῖδος καὶ φέρων ἐφ' ἑκάστης τῶν δύο στενῶν αὐτοῦ πλευρῶν ἀνὰ δύο δωρικοὺς κίονας μεταξὺ δύο παραστάδων. Οἱ κίονες, μὲ τὰ ἀρχαϊκά, συμπεπιεσμένα, πλακουντοειδῆ κιονόκρανά των, τὰ ἐπιστύλια, αἱ τρίγλυφοι καὶ τὰ γεῖσα τῶν προσόψεων ἦσαν πώρινα καὶ ἐπικεχρισμένα διὰ κονιάματος, μόνον δὲ αἱ μετόπαι καὶ τὰ ἄνω μέρη τοῦ ναοῦ — σίμαι, ἀκροκέραμοι καὶ ἀκρωτήρια — κατεσκευάσθησαν μαρμάρινα, διατηροῦντα εἰσέτι καὶ τοὺς παλαιούς των χρωματισμοὺς εἰς τὰ κοσμήματά των[2].

1. Wiegand, ἔ.ἀ. σ. 103, εἰκ. 112, ἡμετέρα εἰκ. 8.
2. Αὐτόθι σ. 24, εἰκ. 25.

Αἱ μακραὶ πλευραὶ τοῦ ναοῦ (εἰκ. 10) ἦσαν διαμορφωμέναι ὡς πλήρεις πώρινοι τοῖχοι, ἀποτελούμενοι κάτω μὲν ἐξ ὀρθοστατῶν, ὑπεράνω δ' αὐτῶν ἐκ λιθοπλίνθων τεταγμένων κατ' ἰσοϋψεῖς ὁριζοντίας στρώσεις, καταληγούσας εἰς τέσσαρας γωνιαίας παραστάδας. Καὶ ἐκ μὲν τῶν ὀρθοστατῶν διετηρήθησάν τινες, μήκους μέχρι 2,30 μ.,

11. Σίμαι: ἄνω, ἀετώματος τοῦ Ἑκατομπέδου· κάτω, πλαγίων πλευρῶν (κατὰ Schrader καὶ Wiegand).

ἐντειχισμένοι εἰς τὸ Νότιον (Κιμώνειον) τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως[1], τέσσαρας στρώσεις κάτωθεν τῶν ἐπίσης ἐκεῖ ἐντειχισμένων ἐπιστυλίων τῶν προσόψεων[2]. Ἐκ τῶν λιθοπλίνθων ὅμως καὶ τῶν ἐπικράνων τῶν παραστάδων οὐδέν, ὡς ἦτο φυσικόν, τεμάχιον διεσώθη.

Τὰ δωρικὰ ἐπιστύλια τῆς προσόψεως συνεχίσθησαν καὶ εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ μὲ τὰς ἑξῆς ὅμως διαφοράς: 1) ὅτι δὲν κατεσκευάσθησαν ἐδῶ μονοκόμματα

1. WIEGAND, ἔ.ἀ. σ. 54.
2. Αὐτόθι σ. 1, εἰκ. 1 καὶ 2.

ἤτοι μὲ ὅλον τὸ ὕψος των, ἀλλὰ κατετμήθησαν εἰς τρεῖς ἰσοϋψεῖς στρώσεις (εἰκ. 10· βλ. καὶ εἰκ. 25)[1], ὁμοίας πρὸς τὰς τοῦ τοίχου καὶ 2) ὅτι ἐνῷ διετήρησαν κάτωθεν τῆς ταινίας των τοὺς αὐτοὺς καὶ τὰ τῆς προσόψεως κανόνας, ὅμως κατήργησαν τὰς σχετικὰς ὑπ' αὐτοὺς σταγόνας (εἰκ. 10, κατὰ τὸ σχέδιον 58 τοῦ Wiegand). Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ὁμοίαν ἁπλοποίησιν τῆς στέψεως τοῦ ἐπιστυλίου τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ θὰ συναντήσωμεν καὶ εἰς τὸν ἰκτίνειον Παρθενῶνα.

Ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων ἐτοποθετήθησαν καὶ κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τρίγλυφοι καὶ μετόπαι, ἀμφότεραι ὅμως πώριναι ἐνταῦθα καὶ μὲ κάπως ἰσχνοτέρας τὰς τριγλύφους (πλ. 0,765 μ.). Ἐκ τῶν διαστάσεων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων μελῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ θεμέλιον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς συνάγεται, ὅτι καθ' ἑκάστην μακρὰν πλευρὰν θὰ ὑπῆρχον 19 τρίγλυφοι καὶ 18 μετόπαι. Διετηρήθη ἐπίσης εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς ἡ αὐτὴ καὶ τῆς προσόψεως διατομὴ καὶ ἐξοχὴ τῶν πωρίνων γείσων, τὰ ὁποῖα ἔφερον καὶ ἐδῶ ἐναλλὰξ 0,765 μ. πλατεῖς προμόχθους (μὲ δύο σειρὰς ἀπὸ ἓξ σταγόνας) καὶ στενοὺς (0,515 μ.) μὲ δύο ἐπίσης σειρὰς ἀλλ' ἐκ τεσσάρων σταγόνων, χωριζομένους ἀπὸ *ὁδοὺς* (viae) πλάτους 0,27 μ. Ἐξηκριβώθη ἐπίσης καὶ ὅτι ἐπὶ τοῦ γείσου τῶν μακρῶν πλευρῶν ἔτρεχε συνεχὴς μαρμαρίνη σίμη (παραετὶς) μὲ τὴν αὐτὴν καὶ ἡ ἐπαετὶς τῆς προσόψεως τομήν, ἀλλὰ ὀλίγον χαμηλοτέρα καὶ μὲ τὴν αὐτὴν χαρακτὴν διακόσμησιν ἐξ ἀνθεμίων καὶ ἀνθῶν λωτοῦ χρωματισμένων (εἰκ. 11). Ἡ σίμη αὕτη διετρυπᾶτο κατ' ἀποςτάσεις ἀπὸ ἐξέχοντας σωληνοειδεῖς κρουνούς, ἀντικαθιστῶντας ἐδῶ τὰς συνήθως ε τὰς παραετίδας παρεμβαλλομένας λεοντοκεφαλὰς ἐκροῆς τῶν ὑδάτων τῆς στέγης, ὡς δεικνύει τὸ συνημμένον σχέδιον ἀναπαραστάσεως τμήματος τῶν μακρῶν πλευρῶν (εἰκ. 10).

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐξέτασις τοῦ μήκους τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ἐξεταζομένου ναοῦ. Τὸ μῆκος τοῦτο μετρούμενον εἰς μὲν τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ εἶναι 34,70 μ., εἰς τὸ ἐπιστύλιον ὅμως ἤ, ὅπερ ταὐτό, μεταξὺ τῶν ἄκρων τριγλύφων τῆς ζωφόρου προκύπτει 33,525 μ.[2] Ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων μηκῶν διαφορὰ 1,18 μ. διαιρουμένη διὰ 2 (0,59 μ.) καὶ ἐλαττουμένη κατὰ 0,10 μ., ἤτοι κατὰ τὴν ἐξοχὴν τοῦ θεμελίου πέραν τοῦ στυλοβάτου, μᾶς δίδει ὑπόλοιπον 0,492 μ., ὅπερ εἶναι τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου, ἴσον ἀκριβῶς πρὸς ἕνα καὶ ἥμισυν παλαιὸν ἀττικὸν πόδα (0,328 × 1,5 = 0,492 μ.)[3].

Παρετηρήθη ἀφ' ἑτέρου καὶ ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν ἀξόνων τῶν γωνιαίων τριγλύφων τῆς πλαγίας ὄψεως ἀπόστασις, ἥτις προκύπτει ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ὑπολογισθέντος ὁλικοῦ μήκους τῆς ζωφόρου (33,525 μ.) ἀφαιρουμένου τοῦ πλάτους μιᾶς τριγλύφου (0,765 μ.) γίνεται ἴση πρὸς 32,75 μ., ἀντιστοιχοῦσα, κατὰ μεγάλην προσέγγισιν, πρὸς 100 πα-

1. Ὁμοίαν περίπτωσιν κατατμήσεως τῶν ἐπιστυλίων τῶν πλαγίων πλευρῶν παρουσιάζουν καὶ οἱ κάτωθι ἀρχαϊκοὶ ναοί: Ὀλυμπίειον τοῦ Ἀκράγαντος (R. Koldewey - O. Puchstein, Die griechischen Tempel in Unteritalien und Sicilien, Berlin 1899, σ. 161), ναὸς D Σελινοῦντος (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 108), Ποσειδῶνος Ποσειδωνίας (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 27), ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ θησαυρὸς τῶν Σικυωνίων (Dörpfeld ἐν Olympia, Textb. II, σ. 51. A. Mallwitz, Olympia und seine Bauten, München 1972, σ. 175, εἰκ. 136), ὁ ἐν Κερκύρᾳ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (G. Rodenwaldt - H. Schleif, Korkyra, Berlin 1939 - 40, σ. 92 καὶ 93)· βλ. καὶ G. Perrot - Ch. Chipiez, Histoire de l'art dans l'antiquité, τ. 7, σ. 52, πίν. XX. ἀριθ. II.

2. Τὸ μῆκος τοῦτο τῆς ζωφόρου προκύπτει διὰ τῆς προσθέσεως 19 μεγάλων προμόχθων (19 × 0,765 μ.) = 14,53 μ. καὶ 18 μικρῶν προμόχθων (18 × 0,515 μ.) = 9,27 μ., πλέον 36 ὁδῶν (36 × 0,27 μ.) = 9,72 μ. ἤτοι ἐν συνόλῳ 33,525 μ.

3. Κατὰ Dörpfeld (AM 12, 1887, σ. 33, σημ. 1), 0,327 μ.

λαιοὺς ἀττικοὺς πόδας (0,328 × 100 = 32,80 + 32,755 μ.). Θὰ ἐδικαιολογεῖτο κατὰ ταῦτα ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ ὡς *Ἑκατομπέδου*, πρὸς τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν συμφωνοῦσι πάντες οἱ ἐρευνηταί. Ἔτι δὲ μᾶλλον θὰ ἐνισχύετο ἡ δικαιολογία αὕτη ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τοῦ ναοῦ, ὅστις περιλαμβάνει κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἥμισυ καὶ δύο ἀντιστοιχοῦντας πρὸς τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Ἑκατομπέδου (IG I² 4, στ. 16) ἀναφερόμενα *οἰκήματα ταμιῶν*, τὰ ὁποῖα οἱ ταμίαι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀνοίγωσι πρὸς κοινὴν θέαν τρὶς τοῦ μηνός (εἰκ. 7, Γ, Δ). Συμφωνεῖ ἐπίσης ἡ ἐν λόγῳ ἐσωτερικὴ διάταξις τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς τὰ ἐν τῷ ψηφίσματι τοῦ Καλλίου τοῦ 435 π.Χ. (IG I² 92, στ. 53) λεγόμενα περὶ ταμιεύσεως τῶν μὲν χρημάτων τῆς Ἀθηνᾶς *ἐν τῷ ἐπὶ δεξιὰ τῷ ὀπισθοδόμῳ* (οἰκήματι), τὰ δὲ τῶν ἄλλων θεῶν *ἐν τῷ ἐπ' ἀριστερά*. Τὸν τόσον συχνὰ λοιπὸν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τοὺς συγγραφεῖς ἀναφερόμενον ὀπισθόδομον θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ ἐξεταζομένου ναοῦ, ὡς ἐδέχθησαν ἤδη μετὰ τοῦ Dörpfeld[1] καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐρευνηταί[2]. Ἡ διαπίστωσις ὅμως αὕτη δὲν πρέπει καὶ νὰ μᾶς κάμῃ νὰ ταυτίσωμεν, ὡς ἐγένετο ὑπό τινων προγενεστέρων ἐρευνητῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ M. Collignon[3], τὸ ἡμέτερον οἰκοδόμημα πρὸς τὸ Ἑκατόμπεδον τὸ ἀναφερόμενον εἰς γλῶσσαν τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Γραμματικοῦ Ἡσυχίου, λέγουσαν: *ἑκατόνπεδος· νεὼς ἐν τῇ Ἀκροπόλει* [τῇ] *Παρθένῳ κατασκευασθεὶς ὑπὸ Ἀθηναίων μείζων τοῦ ἐμπρησθέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν ποσὶ πεντήκοντα·* διότι ἡ γλῶσσα αὕτη ἀφορᾷ (ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τὸ Β' μέρος) εἰς τὸν σηκὸν τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ μόνον παραβάλλεται ὁ πολὺ μικρότερος σηκὸς τοῦ ἐξεταζομένου ναοῦ[4].

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν γλυπτικὴν διακόσμησιν τοῦ παλαιοῦ ναοῦ ἐξηκριβώθη, ὅτι αὕτη εἰς μὲν τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἀέτωμα εἰκόνιζεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν πάλην τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Τρίτωνα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τερατώδη δαίμονα ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν γενειοφόρων ἀνδρικῶν κορμῶν καταληγόντων εἰς συστρεφομένας οὐρὰς ὄφεων καὶ κρατούντων εἰς τὰς χεῖράς των ἀκαθόριστά τινα σύμβολα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἓν πτηνόν (εἰκ. 8)[5]· εἰς δὲ τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα παριστάνετο ἡ ἀποθέωσις τοῦ Ἡρακλέους, ὁδηγουμένου ὑπὸ τῆς Ἴριδος καὶ τοῦ Ἑρμοῦ πρὸς τοὺς τὸ μέσον τῆς συνθέσεως κατέχοντας θεούς, τὸν Δία καὶ τὴν Ἀθηνᾶν. Ἀμφότερα τὰ συμπλέγματα τῶν ἀετωμάτων παρουσιάζουσι ζωηρῶς ἐρυθροὺς καὶ κυανοῦς χρωματισμούς, εἶναι δὲ πολὺ διακοσμητικὰ ἔργα παλαιῶν ἀττικῶν γλυπτῶν.

Ὁ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Wiegand προκύψας διπλοῦς ἐν παραστάσιν ἑκατόμπεδος νεώς, χρονολογούμενος, κατὰ γενικὴν συμφωνίαν, εἰς τὸ 570 περίπου π.Χ., δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἄλλα ὅμοιά του παραδείγματα κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα καὶ ἀργότερον ἀκόμη,

1. AM 12, 1887, σ. 34.

2. H. Fowler, AJA 8, 1893, σ. 8 ἑξ. F. Dümmler ἐν Pauly - Wissowa RE II, στ. 1954. J. E. Harrison, Mythol. and Mon of Ancient Athens, London 1920, σ. 465 ἑξ.

3. Le Parthénon, Paris 1914, σ. 3.

4. Βλ. σχετικῶς W. Judeich, Topographie von Athen², ἔ.ἀ. σ. 261, σημ. 3.

5. Ὁ τρισώματος αὐτὸς δαίμων μὲ τὰς τρεῖς ὑπομειδιώσας κεφαλάς του ἡρμηνεύθη ποικιλοτρόπως· ὁ A. Furtwängler, π.χ. (SBAM 1905, σ. 453 ἑξ.), τὸν ἐταύτισε πρὸς τοὺς *τριτοπάτορας*, δαίμονας τῶν ἀνέμων, τυγχάνοντας ἰδιαιτέρας ἐν Ἀττικῇ λατρείας, ὡς προστάτας τῆς γονιμότητος τῶν γάμων.

πλὴν ἴσως τοῦ τῶν Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν μεγάλου ναοῦ (6ου αἰῶνος)[1]. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα κατεσκευάζοντο κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα μικροὶ καὶ ἁπλοῖ ναοὶ ἐν παραστάσιν, ὡς π.χ. ὁ ἀρχαιότερος ναὸς τῆς Νεμέσεως ἐν Ραμνοῦντι[2]. Τοὐναντίον συνηθέστατα ἐφηρμόσθησαν διπλοῖ ἐν παραστάσι ναοὶ εἴς τε τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Κάτω Ἰταλίαν, μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι οὗτοι περιβάλλονται πάντοτε, χάριν ἐξάρσεως, ὡς λέγει καὶ ὁ Βιτρούβιος (III 2, 8), ὑπὸ περιστυλίου.

Ὡς ἑκατόμπεδος δωρικὸς ναὸς παρέμεινεν ὁ ἀρχαιότερος δωρικὸς ναὸς ἐπὶ μίαν καὶ πλέον γενεάν. Ὑπέστη ὅμως ἀργότερον σημαντικὰς τροποποιήσεις, διευρύνσεως καὶ ἐξωραϊσμοῦ. Καὶ δὴ πρῶτον περιεβλήθη ὑπὸ μεγαλοπρεποῦς περιστυλίου, τοποθετηθέντος ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὀρθογωνίου θεμελίου (εἰκ. 7).

Τὴν ἀναπαράστασιν τῆς ὀρθώσεως τοῦ περιστυλίου τούτου ἐμελέτησεν ὁ Dörpfeld[3] ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἐξ ὧν ἄλλα μὲν εὑρίσκοντο κατεσπαρμένα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἄλλα δὲ τελείως εἰργασμένα καὶ διατηροῦντα ἴχνη τοῦ παλαιοῦ χρωματισμοῦ των, ἦσαν, καὶ εἶναι ἀκόμη, ἐντειχισμένα εἰς τρία σημεῖα τοῦ Βορείου (Θεμιστοκλείου) τείχους τῆς Ἀκροπόλεως, ἄλλα δὲ πάλιν προῆλθον ἐξ ἀνασκαφῆς παλαιᾶς ἐπιχώσεως ΝΑ. τοῦ Παρθενῶνος.

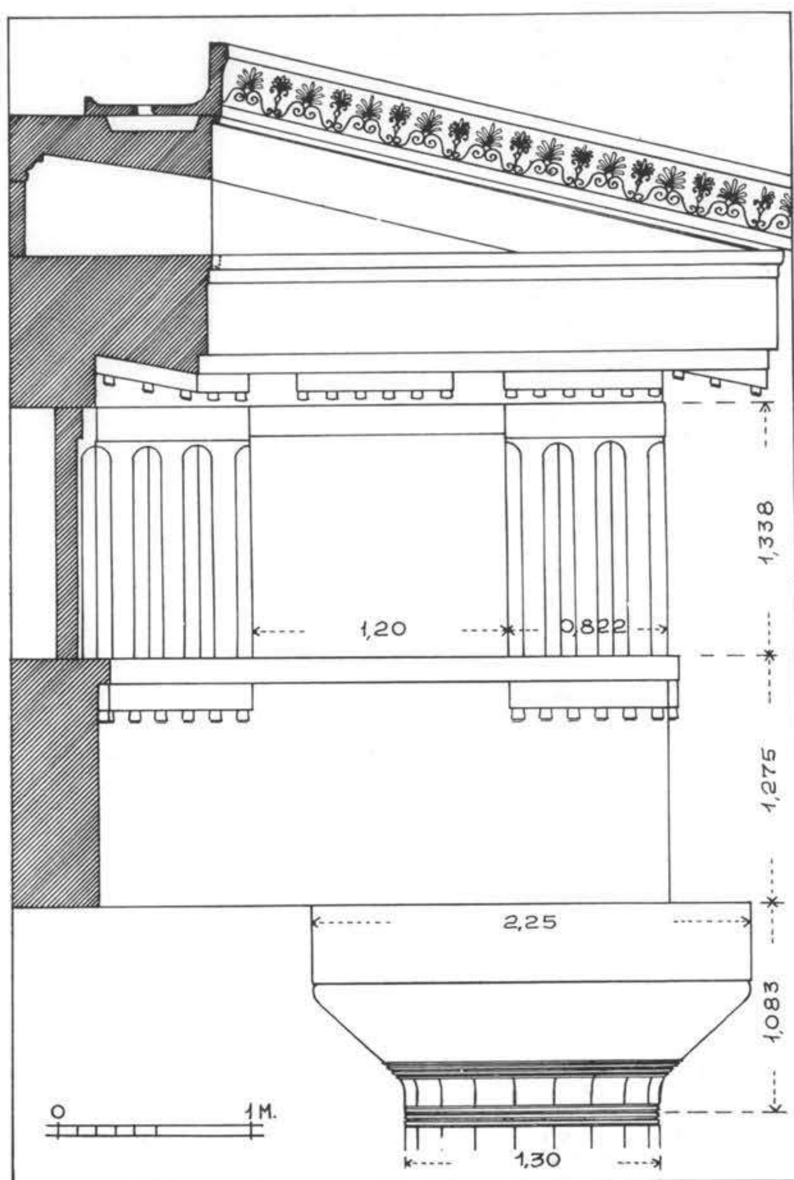
Τὸ περιστύλιον ἀνηγέρθη ἐπὶ διβάθμου κρηπῖδος· οἱ πώρινοι κίονές του παρουσίαζον κιονόκρανα μὲ ἀρκετὰ τεταμένον τὸν ἐχῖνον, πέντε ἱμάντας καὶ τρεῖς ἐντομὰς μεταξὺ ὑποτραχηλίου καὶ κορμοῦ (εἰκ. 12, 14). Ἐξ ὑπολογισμοῦ προέκυψεν, ὅτι κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς ὑπῆρχον ἓξ κίονες μὲ ἀξονικὴν ἀπόστασιν 4,04 μ. κατὰ δὲ τὰς μακρὰς πλευρὰς 12 μὲ ἀξονικὴν ἀπόστασιν 3,84 μ. (εἰκ. 7). Τὰ ἐπιστύλια καὶ αἱ τρίγλυφοι ἦσαν πώρινα, αἱ μετόπαι ὅμως μαρμάριναι. Τὰ ὁριζόντια γεῖσα ἦσαν ἐπίσης πώρινα καὶ μὲ προμόχθους ὁμοιοπλατεῖς ὑπεράνω τριγλύφων καὶ μετοπῶν, ἐφωδιασμένους κάτωθεν μὲ τρεῖς σειρὰς ἐξ ἓξ σταγόνων. Τὰ καταέτια γεῖσα ἦσαν μαρμάρινα καὶ μὲ μεγάλην (1,00 μ.) ἐξοχήν, προϋποθέτουσαν τὴν κάτωθεν αὐτῶν τοποθέτησιν ἐναετίων ἀγαλμάτων, οἷα καὶ πράγματι εὑρέθησαν, μαρμάρινα, εἰκονίζοντα εἰς ἓν ἐξ αὐτῶν (ἀνατολικὸν) ἐν τῷ μέσῳ μὲν τὴν Ἀθηνᾶν καταβάλλουσαν τὸν γίγαντα Ἐγκέλαδον[4], εἰς δὲ τὸ ἄκρον αὐτοῦ ἄλλον γίγαντα πληγωμένον. Μαρμάριναι ἐπίσης ἦσαν καὶ αἱ ἐπαετίδες (σίμαι) τύπου κορινθιακοῦ, φέρουσαι κατὰ τὴν προσθίαν των ἐπιφάνειαν χαρακτὴν καὶ ἐγκαυστικῶς χρωματισμένην σειρὰν ἀνθεμίων καὶ ἀνθῶν λωτοῦ (εἰκ. 12). Μαρμαρίνη ἐπίσης ἦτο καὶ ἡ κεράμωσις τῆς στέγης. Ὁ Dörpfeld ἀπέδωσε τὴν κατασκευὴν τοῦ περιστυλίου εἰς τὸν Πεισίστρατον, ὅστις μὲ τόσα ἄλλα σπουδαῖα μνημεῖα (ναὸς Πυθίου Ἀπόλλωνος, Ὀλυμπίειον κλπ.) ἐκόσμησε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Πι-

1. Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 191 καὶ 283. W. B. Dinsmoor, The Architecture of Ancient Greece, London 1950 (ἐφεξῆς Architecture), σ. 98 (μὲ τρεῖς κίονας ἐν παραστάσιν ἑκατέρωθεν).

2. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ ἐν Ἐλευσῖνι ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (περὶ τὸ 125 μ.Χ.), ὅστις ἀναπαρίσταται συνήθως ὡς διπλοῦς ἐν παραστάσι κατὰ παλαιὸν σχέδιον τοῦ Dörpfeld (ΠΑΕ 1887, πίν. 1· πρβλ. καὶ J. Durm, Die Baukunst der Griechen[2], Leipzig 1910, σ. 105, εἰκ. 134) δὲν εἶναι τοιοῦτος, ὡς ἀπέδειξα πρὸ καιροῦ (Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Χατζηδάκιν, Ἀθῆναι 1921, σ. 159 - 169 καὶ Ἐλευσινιακὰ 1, 1932, σ. 209 - 223).

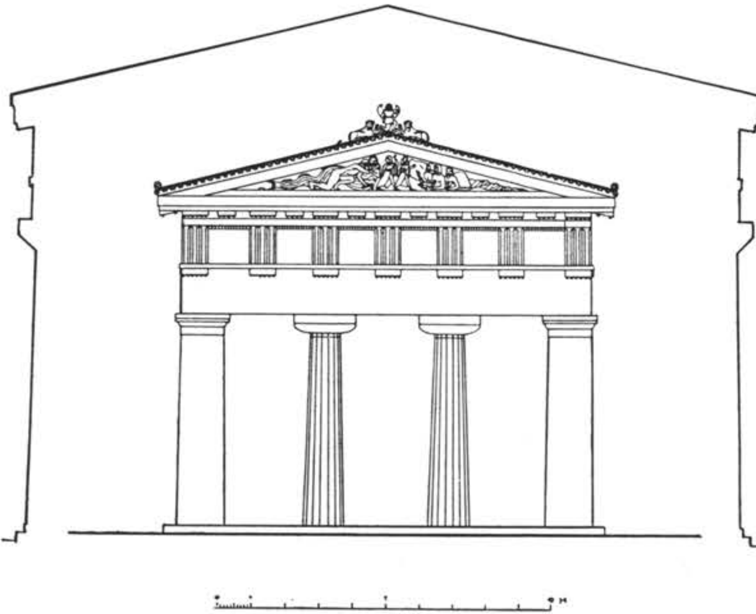
3. Παρὰ Wiegand, ἔ.ἀ. σ. 118 ἐξ.

4. H. Schrader, AM 22, 1897, σ. 104. H. Lechat, La sculpture attique avant Phidias, Paris 1904, σ. 303, 315. Wiegand, ἔ.ἀ. σ. 126 ἐξ.

12. Τμῆμα τοῦ θριγκοῦ τῆς προσόψεως τοῦ μετὰ περιστυλίου Ἑκατομπέδου (κατὰ Dörpfeld).

θανωτέρα ἐν τούτοις φαίνεται ἡ ἐκδοχή, ὅτι τὸ περιστύλιον θὰ κατεσκευάσθη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν (περὶ τὸ 520 π.Χ.) διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: 1) ἕνεκα τῆς εἰς τὰ ἐδάφη κατασκευῆς του χρήσεως λίθου Καρᾶ, 2) ἕνεκα τῆς χρήσεως συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικά του μέλη, 3) ἕνεκα τῆς πλέον ἐξειλιγμενης μορφῆς τοῦ κιονοκράνου του, 4) λόγῳ τῆς μεγάλης χρήσεως μαρμάρου εἰς τὰ ἄνω μέρη του, γενομένης κατὰ μίμησιν τῆς εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς

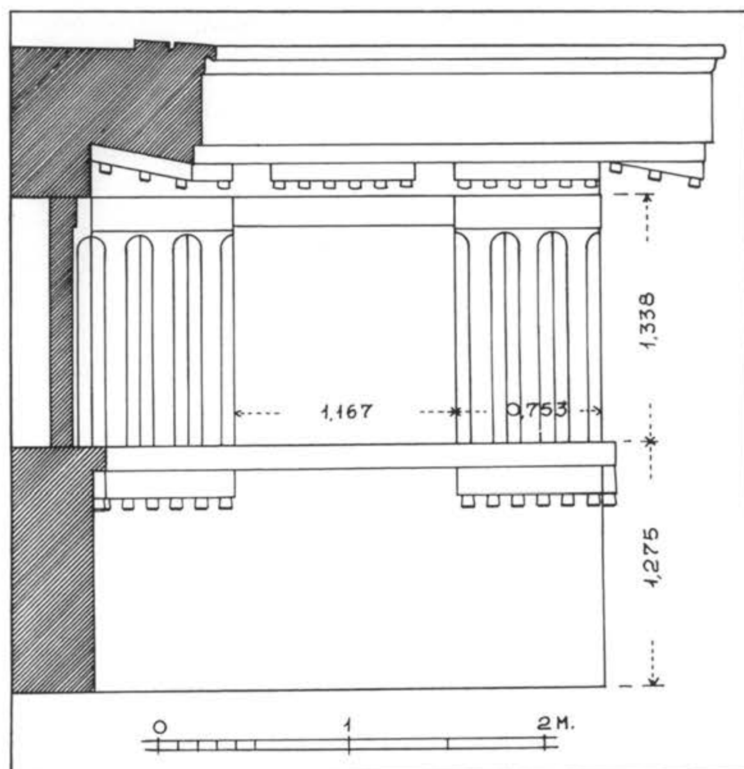

13. Συγκριτικὴ παράστασις τοῦ ἐν ἐγκαρσίᾳ τομῇ περιγράμματος τοῦ περιπτέρου ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (Πεισιστρατιδῶν) πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν διπλοῦν ἐν παραστάσι ναόν.

ἀναστηλώσεως τῆς προσόψεως ὑπὸ τῆς ἀντιπάλου πρὸς τοὺς Πεισιστρατίδας οἰκογενείας τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, 5) λόγῳ τοῦ ὕφους (style) τῶν ἐναετίων ἀγαλμάτων του, ἅτινα κατὰ τοὺς εἰδικοὺς (Lechat, Schrader, Collignon) μᾶλλον εἰς ταύτην τὴν ἐποχὴν ἀνάγονται, ἕνεκα τῆς τελείας κατοχῆς τῆς τεχνικῆς τοῦ μαρμάρου ὑπὸ τῶν γλυπτῶν των.

Ἡ προσθήκη τοῦ μεγάλου περιστυλίου εἶχε σημαντικὰς ἐπιπτώσεις καὶ ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ. Τὰ παλαιὰ μικρὰ ἀετώματα τοῦ τελευταίου τούτου δὲν ἠδύναντο βεβαίως πλέον νὰ ὑφίστανται, ὅταν ὠρθώθησαν τὰ πολὺ μεγαλύτερα ἀετώματα τοῦ περιστυλίου. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ οἱ μακροὶ τοῖχοι τοῦ ἐσωτερικοῦ ναοῦ δὲν ἠδύναντο ἐφεξῆς νὰ παραμένουν μὲ τὸ παλαιὸν μικρὸν ὕψος των καὶ τὴν παλαιάν των σύνθεσιν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ὑψωθοῦν ἀκόμη κατὰ 4,50 μ.· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ κίονες τῶν στενῶν ὄψεων ἔπρεπε νὰ γίνουν ὑψηλότεροι (εἰκ. 13). Ἐπὶ τῇ

εὐκαιρίᾳ λοιπὸν ὅλων τῶν ἀλλαγῶν τούτων φαίνεται, ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ νέου μεγάλου ναοῦ, ἐν συμφωνίᾳ βεβαίως καὶ πρὸς τοὺς γλύπτας τῶν νέων ἐναετίων ἀγαλμάτων τοῦ ναοῦ, θὰ ἐθεώρησαν καλὸν νὰ προσαρμόσουν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὸ ὕφος τοῦ νέου ναοῦ πρὸς τὸ κρατοῦν ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἐν Ἀθήναις ἰσχυρότατον πνεῦ-

14. Τμῆμα τοῦ θριγκοῦ τῆς πλαγίας ὄψεως τοῦ μετὰ περιστυλίου Ἑκατομπέδου (κατὰ Dörpfeld).

μα ἰωνισμοῦ. Καὶ οἱ μὲν γλύπται ἐξεδήλωσαν τὸ πνεῦμα τοῦτο διὰ τῆς λεπτῆς καὶ μετὰ περισσῆς φιλοκαλίας (coquetterie) πτυχώσεως τῶν ἐνδυμάτων καὶ τῆς κομμώσεως τῶν μορφῶν των (πρβλ. καὶ τὰς χιακῆς τέχνης κόρας τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως), οἱ δὲ ἀρχιτέκτονες, διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν τριγλύφων καὶ μετοπῶν τοῦ θριγκοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ ναοῦ διὰ συνεχοῦς γλυπτῆς ἰωνικῆς ζωφόρου. Τῆς θεωρίας ταύτης εἰσηγητὴς διὰ τὸ ἐξεταζόμενον Ἑκατόμπεδον ἐγένετο ὁ Η. Schrader διὰ μελέτης του[1] στηριχθείσης εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὕπαρξιν ἀναγλύφων τινῶν πλακῶν, τὰς

1. AM 30, 1905, σ. 305 - 322, πίν. XI.

ὁποίας, μὴ ὑπάρχοντος ἄλλου καταλληλοτέρου πρὸς τοῦτο κτιρίου, θεωρεῖ ὡς ἀνηκούσας εἰς ζωφόρον τοῦ ἐσωτερικοῦ ναοῦ[1]. Μία τῶν πλακῶν αὐτῶν, ὕψους 1,20 μ., παριστάνει ἀνδρικὴν μορφὴν μὲ στολὴν ἁρματηλάτου, μακρὸν χιτῶνα καὶ μανδύαν λεπτῶς καὶ φιλοκάλως πτυχωμένους, ὁδηγοῦσαν ἅρμα καὶ ἑτοιμαζομένην νὰ ἀνέλθῃ ἐπ' αὐτοῦ. Ἐπὶ δευτέρας πλακὸς εἰκονίζεται ἀνὴρ φέρων τὸν πέτασον τῶν Ἀθηναίων ἱππέων[2] καὶ ἀχειρίδωτον χιτῶνα, ἐπὶ ἄλλων δὲ πάλιν τεμαχίων παριστάνεται πρόσωπον βαδίζον καὶ θήλεια μορφὴ καθημένη ἐπὶ ὀκλαδίου δίφρου.

Ἡ λεπτὴ καὶ σοφὴ ἐκτέλεσις τῶν πτυχῶν των καὶ τὸ ὅλον ὕφος τῶν ἀναγλύφων τούτων ἐπιτρέπουσι, κατὰ Schrader καὶ ἄλλους, νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὰ εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 6ου αἰῶνος. Ἂν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ μνημονευθεῖσαι μορφαὶ κινοῦνται κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὰς ὡς ἀποτελούσας μέλη πομπῆς τινός, ἴσως δὲ μάλιστα αὐτῆς ταύτης τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων[3]. Ἐὰν οὕτως ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, οἱ ἐπιφορτισθέντες τὴν διακόσμησιν τοῦ διευρυνθέντος καὶ ἐξωραϊσθέντος Ἑκατομπέδου καλλιτέχναι θὰ εἶναι «οἱ χαράξαντες τὸ πρῶτον σκαρίφημα τῆς ζωφόρου, ἥτις ἐπρόκειτο ἀργότερον νὰ δοξάσῃ κατὰ θαυμάσιον τρόπον εἰς τὸν Παρθενῶνα ὄχι μόνον τὴν θεὰν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν»[4].

Ἡ θεωρία τοῦ Schrader ἐγένετο σχεδὸν ὑφ' ὅλων τῶν ἐρευνητῶν δεκτή[5]. Ὁ Dörpfeld μάλιστα, ὅστις τὴν υἱοθέτησε προθύμως[6], ἔσπευσε καὶ νὰ τροποποιήσῃ ἐπὶ τὸ ἰωνικώτερον τὴν κάτοψιν τοῦ ὡς σηκοῦ πλέον χρησιμεύοντος ἀρχαιοτέρου ἐσωτερικοῦ ναοῦ, ἀντικαταστήσας πρὸς τοῦτο τὸν παλαιὸν διπλοῦν ἐν παραστάσι ναὸν δι' ἀμφιπροστύλου, φέροντος ἐφ' ἑκάστης στενῆς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ, ἀντὶ δύο δωρικῶν κιόνων μεταξὺ δύο δωρικῶν παραστάδων, τέσσαρας ἐλευθέρους ἰωνικοὺς κίονας, σχηματίζοντας πρόστασιν ἑκατέρωθεν (εἰκ. 7)[7].

Μετὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐκδοχὴν αἱ ὁμοιότητες τῆς διατάξεως τοῦ Ἑκατομπέδου πρὸς τὴν τοῦ σηκοῦ τοῦ τε ἀρχαιοτέρου καὶ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος αὐξάνονται κατὰ μίαν, ἤτοι κατὰ τὴν ἑκατέρωθεν τοῦ σηκοῦ ὕπαρξιν προστάσεων[8].

1. Ὁ FURTWÄNGLER τὰς πλάκας αὐτὰς ἐθεώρησεν ἀνηκούσας μᾶλλον εἰς τὸν μέγαν πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Ἑκατομπέδου βωμὸν τῆς Ἀθηνᾶς (SBAM 1906, σ. 143), ὅστις ἐπὶ τοῦ σχεδίου τοῦ Καβεράου δὲν σημειοῦται.

2. Πρβλ. M. W. HELBIG, Les ἱππεῖς Athéniens, Paris 1902, σ. 48, εἰκ. 18 καὶ σ. 70, εἰκ. 29.

3. Τὴν ὁποίαν εἶχεν ἤδη εἰσαγάγει ὁ Πεισίστρατος τὸ 566 π.Χ. (βλ. A. FRICKENHAUS ἐν Tiryns I, Athen 1912, σ. 109. DINSMOOR, AJA 38, 1934, σ. 446 - 47· τοῦ αὐτοῦ, Athenian Archon Lists, σ. 207 - 210 καὶ Proc. Am. Phil. Soc. 80, 1939, σ. 135 - 36 καὶ 168 - 69).

4. M. COLLIGNON, Le Parthénon, ἔ.ἀ. σ. 4.

5. Τεχνοκριτικοὺς τινὰς ἐνδοιασμοὺς ἐξέφρασε σχετικῶς ὁ E. LANGLOTZ (Zur Zeitbestimmung κλπ. Leipzig 1920, σ. 89).

6. AM 29, 1904, πίν. VI καὶ 36, 1911, σ. 41.

7. Τὸ νέον τοῦτο σχέδιον ἐδημοσίευσεν ὁ DÖRPFELD ὄχι μόνον ἐν AM 29, 1904, πίν. VI ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ JdI 34, 1919, πίν. 1 καὶ 2, ὅθεν καὶ ἡ ἡμετέρα εἰκὼν 7. Ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς ὑπεστήριξεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ (AM 36, 1911, σ. 41), ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ τίτλος τοῦ περὶ Παρθενῶνος ἔργου τοῦ Ἰκτίνου, ὃν ἀναφέρει ὁ ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ (De Architectura VII, Praef. 12), De aede Minervae dorica quae est Athenis in arce, ἑρμηνεύεται τώρα πλήρως διὰ τῆς σαφοῦς ἀντιδιαστολῆς τοῦ δωρικοῦ Παρθενῶνος πρὸς τὸν ἰωνικὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἤτοι τὸ Ἑκατόμπεδον.

8. Ἡ νέα διαμόρφωσις τῆς κατόψεως τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, ἔρχεται νὰ σχύσῃ τὴν γνώμην τοῦ H. BULLE, ἔ.ἀ. σ. 591, καθ' ἣν τὸ ἐναέτιον πώρινον ἀνάγλυφον, ὅπερ ὑπετίθετο ὅτι εἰκόνιζε τὸ ἀρχαιότερον Ἐρέχθειον (WIEGAND, ἔ.ἀ. σ. 197 καὶ πίν. XIV, ἡμετέρα εἰκὼν 18), παριστάνει μᾶλλον τὸ Ἑκατόμπεδον ἐν πλαγίᾳ ὄψει καὶ μὲ μίαν τῶν προστάσεων αὐτοῦ· βλ. σχετικῶς τὴν γραμμικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ HEBERDEY, ἔ.ἀ. σ. 25, εἰκ. 13, ἡμετέρα εἰκὼν 18.

Ὁ ἐξιωνισθεὶς ἐσωτερικὸς ναὸς τοῦ Ἑκατομπέδου, θεωρούμενος αὐτοτελῶς, ἤτοι μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ δωρικοῦ περιστυλίου κατὰ τὸν 5ον αἰ., ἀπετέλεσε τὸ ἀρχαιότερον παράδειγμα ἰωνικοῦ ναοῦ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπέβη δὲ ἴσως τὸ πρότυπον τῶν ἀμφιπροστύλων ἰωνικῶν ναῶν: τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰλισοῦ (ἐν Ἄγραις Μητρώου).

Ἡ νέα γλυπτὴ ζωφόρος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, κατ' ἐξοχὴν ἰωνικὸν στοιχεῖον, δὲν εἶχε βεβαίως τὴν θέσιν της εἰς τὸ ἐξωτερικόν, δωρικὸν περιστύλιον. Μόνη ἁρμόζουσα δι' αὐτὴν θέσις ἦτο τὸ ἄνω μέρος τῶν τοίχων τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, τῶν ὁποίων θὰ ἔστεφε καὶ τὰς τέσσαρας πλευράς. Ἐκεῖ ὅμως τοποθετουμένη δὲν συνεβιβάζετο πλέον πρὸς τὴν στέφουσαν ἄλλοτε τοὺς τοίχους τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ δωρικὴν ἐκ τριγλύφων καὶ μετοπῶν ζωφόρον, περὶ τῆς ὁποίας εἴπομεν ἀνωτέρω (σ. 17). Κατηργήθη λοιπὸν ἐφεξῆς ἡ δωρικὴ αὕτη ζωφόρος, ἀπόδειξιν δὲ τούτου ἀποτελεῖ ἡ εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἀκροπόλεως εὕρεσις ἀρκετῶν μετοπῶν τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, χρησιμοποιηθεισῶν πρὸς ἄλλους πλέον σκοπούς. Οὕτω π.χ. τρεῖς τοιαῦται μετόπαι εὑρέθησαν ὡς ἐπένδυσις τοῦ Πελαργικοῦ τείχους τῆς αὐλῆς τοῦ ἀρχαϊκοῦ, προμνησικλείου, προπύλου τῆς Ἀκροπόλεως[1], ἄλλαι ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς ἐπιχώσεις, ἄλλαι δὲ δύο ἐχρησίμευσαν ὡς πλάκες πρὸς χάραξιν τῆς λεγομένης ἐπιγραφῆς τοῦ Ἑκατομπέδου (IG I² 4) εἰς πολλὰ σήμερον τεμαχισμένης κομμάτια[2]. Ἡ ἀσφαλὴς μάλιστα ταύτισις τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης πρὸς τὸ ἔτος 485/4 π.Χ. μαρτυρεῖ σαφῶς, ὅτι ἡ παλαιὰ δωρικὴ ζωφόρος κατηργήθη πρὸ τῆς περσικῆς εἰσβολῆς τοῦ 480 π.Χ. Ὑπενθυμίζομεν ἐπίσης καὶ ὅτι μέλη τοῦ παλαιοῦ ναοῦ ἐνετειχίσθησαν καὶ εἰς τὸ Κιμώνειον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως (βλ. σ. 16).

Ἀ κ ρ ω τ ή ρ ι α. Πλὴν τῆς ἐσωτερικῆς ἰωνικῆς ζωφόρου, εἰς τοῦ Schrader τὴν ὀξυδέρκειαν ὀφείλομεν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μέσου ἀκρωτηρίου τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐκ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ τούτου ὁ Wiegand παρέσχε λεπτομερῶς, καὶ ἐγχρώμως μάλιστα[3], τὸ σχέδιον μόνον τῶν ἄκρων, ἅτινα ἐδημιουργοῦντο διὰ τῆς ἑλικοστρόφου ἀπολήξεως τῆς ἄνω ταινίας τῆς σίμης (εἰκ. 11 ἄνω), ἀφῆκεν ὅμως ἀκαθόριστον τὸ σχέδιον τοῦ μέσου ἀκρωτηρίου, εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ἣν παρέσχε διὰ τῆς εἰκ. 112 (σ. 108) τοῦ θεμελιώδους περὶ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἔργου του. Τὸ μέσον τοῦτο ἀκρωτήριον ἐταύτισε τὸ 1909 ὁ Schrader[4] πρὸς μαρμάρινά τινα, ἀρχαϊκὰ τεμάχια τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως[5], ἀνήκοντα εἰς δύο πτερωτὰς Γοργόνας, αἵτινες εἰκονίζοντο τρέχουσαι πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ τὴν συνήθη εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ταχεῖαν γονατιστὴν κίνησιν (εἰκ. 15). Οἱ διεστηκότες πόδες τῆς Γοργοῦς ἐπάτουν ἐπὶ μακρῶν, διασταυρουμένων προεκτάσεων τῆς ἄνω ταινίας τῆς σίμης[6], ὡς ἡ εἰκὼν 15 δεικνύει. Ἡ προτεινομένη παράστασις τῆς Γοργοῦς

1. Wiegand, ἔ.ἀ. σ. 110, εἰκ. 113.
2. Αὐτόθι σ. 110, εἰκ. 114.
3. Αὐτόθι πίν. IX, Ib.
4. Archaische Marmorskulpturen im Akropolis-Museum zu Athen, Wien 1909, σ. 5 - 10 (Festschrift der Grazer Versammlung Deutscher Philologen).
5. Μ. Μπρούσκαρη, Τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως, Ἀθῆναι 1974, σ. 30 εἰκ. 20, ἀριθ. εὑρετ. 701.
6. Ὡς ἐξηκριβώθη ἡ ἄνω ταινία τῆς σίμης εἰς μὲν τὰς κεκλιμένας πλευρὰς τῶν ἀετωμάτων (τὰς ἐπαετίδας τῶν ἐπιγραφῶν)

ταιριάζει τελείως καὶ πρὸς τὴν σίμην καὶ πρὸς τὰς γενικὰς διαστάσεις τοῦ ἀετώματος, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ὕφους, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ὑλικοῦ καὶ διαστάσεων (τὸ ὕψος της ὑπολογίζεται εἰς 1,05 μ.) δι' ὃ καὶ ἐγένετο γενικῶς ἀποδεκτή.

Εἰς τὴν αὐτὴν μελέτην του ὁ Schrader παρέσχε καὶ συμπληρωματικὴν ἀναπαράστασιν τῶν ἄκρων ἀκρωτηρίων[1] τοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Εἰς ταύτην ἐτοποθέτησεν ἐπὶ κλασσικῆς μορφῆς ὁριζοντίου βάθρου, τριγωνικῶς πρὸς τὰ κάτω ἀποτετμημένου, κατακεκλιμένους λέοντας καὶ πάνθηρας τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (ἀριθ. εὑρετ.

15. Ἀναπαράστασις τοῦ μέσου καὶ τῶν ἄκρων ἀκρωτηρίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (κατὰ Schrader).

552, 554, 555) (εἰκ. 15). Τὴν τελευταίαν ὅμως ταύτην πρότασιν τοῦ Schrader ἀντέκρουσαν σθεναρῶς ὁ Ed. Schmidt[2] καὶ ὁ E. Buschor[3]. Καὶ ὁ μὲν Schmidt ἀντεῖπεν, ὀρθῶς, ὅτι τὸ ὀρθογώνιον λοξῶς κάτω τετμημένον βάθρον τῶν πανθήρων καὶ λεόντων εἶναι ἐντελῶς κλασσικὴ βάσις ἀκρωτηρίου, οὐδόλως συμβιβαζομένη πρὸς τὴν ἀρχαϊκὴν ἑλικόστροφον ἀπόληξιν τῆς στεφούσης τὴν σίμην ταινίας. Ὁ Buschor ἀφ' ἑτέρου ὑπέδειξε τὴν ἀντίφασιν, ἥτις ὑπῆρχε μεταξὺ τῆς εἰς βάθος ἐκτάσεως μορφῆς τοῦ κλασσικοῦ βάθρου πρὸς τὴν σχεδὸν σανιδοειδῆ μορφὴν καὶ ἐπιπεδότητα, ἣν παρουσίαζον τὰ θηρία.

Ὁ Schrader, ἀναγνωρίσας τὴν ὀρθότητα τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων ἐτροποποίησεν, εἰς πολὺ νεωτέραν μελέτην του[4], τὴν ἀρχικὴν πρότασίν του, ἀφαιρέσας μὲν τὰ θηρία ἐκ τῆς γειτονίας τῶν ἑλικοστρόφων ἀκρωτηρίων, μεταθέσας ὅμως αὐτὰ κεκλι-

ἔφερεν ὡς πρόσθετον κόσμημα ἄλλοτε μὲν σειρὰν γωνιωδῶν σχεδίων (εἰκ. 11 ἄνω ἀριστερά), ἄλλοτε δὲ ζατρικιοειδὲς κόσμημα (εἰκ. 11 ἄνω δεξιά), εἰς δὲ τὰς σίμας τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἤτοι τὰς παραετίδας τῶν ἐπιγραφῶν, ἁπλῶς τὸ μετ' ἀνθεμίων καὶ λωτῶν κόσμημα (εἰκ. 11 κάτω).

1. Ἑ.ἀ. σ. 14, εἰκ. 13.
2. JdI 35, 1920, σ. 111, σημ. 1.
3. AM 47, 1922, σ. 93 ἑξ.
4. JdI 43, 1928, σ. 67.

μένα ἑκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς Γοργοῦς καὶ πρὸς αὐτὴν προσβλέποντα (εἰκ. 16), ἐπειδὴ τὰ ἐθεώρει πάντοτε ὡς λίαν συγγενῆ ἀπό τε ἀπόψεως ὕφους, τεχνικῆς καὶ μέτρων πρὸς τὴν κεντρικὴν Γοργώ[1].

Σίμα. Δέκα πέντε ἔτη μετὰ τὸν Wiegand ἐπελήφθη τῆς ἐξετάσεως τοῦ Ἑκατομπέδου καὶ ὁ R. Heberdey. Οὗτος ἐμελέτησε κυρίως τὰ εἰς τὸν ἀρχαῖον ναὸν ἀνήκοντα πώρινα ἐναέτια γλυπτά[2], προσθέσας πολυτίμους παρατηρήσεις: 1) διὰ τὸ σύμπλεγμα τῆς πάλης τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Τρίτωνα (V, σ. 13), 2) διὰ τὸ εἰκονίζον τὴν ἱερὰν

16. Τροποποιημένη ἀναπαράστασις τοῦ μέσου ἀκρωτηρίου τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (Ἑκατομπέδου) (κατὰ Schrader).

ἐλαίαν ἀνάγλυφον (σ. 23, εἰκ. 13), τοῦ ὁποίου καὶ παρέσχεν ὡραίαν, γραμμικὴν ἀναπαράστασιν[3] (ἡμετ. εἰκ. 18), 3) διὰ τὸ γλυπτὸν τῆς εἰς τὸν Ὄλυμπον εἰσαγωγῆς (ἀποθεώσεως) τοῦ Ἡρακλέους (IV, σ. 24 καὶ εἰκ. 14, 16, 17, 18), 4) διὰ τὴν ἐπὶ ταύρου λέαιναν (VII, σ. 77), 5) διὰ τοὺς δύο λέοντας ἐπὶ ταύρου (VIII, εἰκ. 66, 67, 68, 83) καὶ 6) διὰ τοὺς δύο ὄφεις μὲ τὸν λέοντα (IX, σ. 101, εἰκ. 93, 95).

Ἀλλ' ὁ Heberdey δὲν ἠρκέσθη μόνον εἰς τὴν μελέτην τῶν γλυπτῶν· ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τοῦ Ἑκατομπέδου (σ. 136 - 181). Ἐνῶ δὲ ὁ Wiegand εἶχεν ἀποφανθῆ[4], ὡς εἴπομεν, ὅτι πάντα τὰ σωζόμενα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τοῦ Ἑκατομπέδου, ἀνῆκον ἐν τῷ συνόλῳ των, εἰς ἓν καὶ μόνον κτίριον, ὁ Heberdey τοὐναντίον ὑπεστήριξεν (σ. 136 ἑξ.), ὅτι τὰ διασωθέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀνῆκον εἰς δύο κτίρια: τὸ Ἑκατόμπεδον H_1 καὶ ἓν ἄλλο, παράλληλον, τὸ ὁποῖον

1. Ἀργότερον τὰ θηρία ἀπεκλείσθησαν ἐντελῶς ἀπὸ τὸ ἀέτωμα ὑπὸ τοῦ Buschor (AM 60/61, 1935/6, σ. 1) καὶ τοῦ Schuchhardt (AM 47, 1922, σ. 93), παραμεινάσης μόνον τῆς Γοργοῦς.

2. Altattische Porosskulptur, ἔ.ἀ. σ. 10 - 135.

3. Ὁ Wiegand, ἔ.ἀ. σ. 203, εἶχε θεωρήσει τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ὡς εἰκονίζον τὸ ἀρχαιότερον Ἐρέχθειον, ὁ E. Petersen, Burgtempel der Athenaia, ἔ.ἀ. σ. 21 ἑξ., ὡς ἕνα πρωταρχικὸν ναόν (Urtempel), ὁ Bulle, Lit. Zentralblatt, 1908, σ. 591, ὡς τὸ Ἑκατόμπεδον καὶ τέλος ὁ Heberdey, ἔ.ἀ. σ. 27, 28, ὡς τι ἀνακτορικὸν μέγαρον ἢ μᾶλλον ὡς τὸ Πανδρόσειον, ἄποψις ἥτις καὶ τελικῶς ἐπεκράτησεν.

4. Ἔ.ἀ. σ. 172.

ὠνόμασεν H_2, κατά τι μεγαλυτέρων διαστάσεων καὶ ὀλίγον ἀρχαιότερον τοῦ πρώτου. Συνήγαγε δὲ τοῦτο: 1) ἐκ τῆς ὑπάρξεως βαρυτέρων τῶν τοῦ Ἑκατομπέδου κιονοκράνων καὶ μὲ μεγαλυτέρου πλάτους ραβδώσεις κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον[1] καὶ 2) ἐκ τῆς διαφόρου διακοσμήσεως τῆς κάτω ἐπιφανείας τῶν καταετίων γείσων. Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο ἐπιχείρημα ἀντέκρουσεν ὁ Buschor[2], ὅστις ἔκρινεν ἀντιθέτως, ὅτι ἡ διακόσμησις τοῦ H_2 δεικνύει μορφὰς νεωτέρας τοῦ H_1. Σημειωτέον, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Heberdey δημιουργηθὲν πλασματικὸν κτίριον H_2 ἐθεώρησεν ὁ δημιουργός του ὄχι ὡς ναὸν ἀλλ' ὡς πρόπυλον, μὲ μίαν μόνον ὄψιν, ἐπενδῦον τὸ Πελαργικὸν καὶ ἀρχαιότερον τοῦ προμνησικλείου προπύλου τῆς Ἀκροπόλεως. Τὴν ἄποψιν ταύτην τοῦ Heberdey ἔκρινεν ἀπαράδεκτον ὁ Schrader[3], ὑπογραμμίσας, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν τὸ πρόπυλον νὰ εἶχε προηγηθῆ τοῦ ναοῦ.

Σπουδαῖον θέμα συζητήσεως ἀπετέλεσε καὶ ἡ σίμα τοῦ ἀρχαίου ἐν παραστάσι ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Μὲ τὴν σίμαν ταύτην ἠσχολήθη ἀρχικῶς ὁ Wiegand[4], ὅστις ὀρθῶς ἐταύτισεν αὐτὴν πρὸς πολλὰ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μαρμάρινα τεμάχια, φέροντα ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιπέδου ἐπιφανείας των χαρακτὸν κόσμημα ἐκ σειρᾶς ἐφαπτομένων ἀνθεμίων καὶ ἀνθῶν λωτοῦ (εἰκ. 11).

Τὰ διασωθέντα ἄφθονα τεμάχια τῆς σίμης διέστειλεν ὁ Wiegand εἰς τὰς ἑξῆς δύο κατηγορίας: μίαν ὑψηλὴν (0,22 μ.), φέρουσαν ὑπεράνω τῶν ἀνθεμίων πρόσθετον διακοσμητικὴν ταινίαν, ἄλλοτε ζατρικιοειδῆ (εἰκ. 11 ἄνω δεξιὰ) καὶ ἄλλοτε μὲ σειρὰν ὀξυγωνίων σχεδίων (εἰκ. 11 ἄνω ἀριστερά), καὶ μίαν χαμηλήν, κοσμουμένην μόνον μὲ τὰ ἀνθέμια καὶ τὰ ἄνθη λωτοῦ (εἰκ. 11 κάτω). Ἐκ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν ὀρθῶς προσένειμεν ὁ Wiegand τὰς μὲν ὑψηλὰς εἰς τὰς κεκλιμένας πλευρὰς τοῦ ἀετώματος (δηλαδὴ τὰς ἐπαετίδας), ἀφοῦ ἄλλωστε ἐπὶ μιᾶς ἐξ αὐτῶν εἶναι χαραγμένη ὄπισθεν ἡ δηλωτικὴ τῆς θέσεώς της ἐπιγραφὴ ΑΙΕΤΟ[5], τὰς δὲ χαμηλὰς εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ (δηλαδὴ τὰς παραετίδας), ἀφοῦ μάλιστα διατρυπῶνται αὗται κατ' ἀποστάσεις ἀπὸ κρουνοειδεῖς ἐξοχὰς ἐκροῆς τῶν ὑδάτων τῆς στέγης (εἰκ. 11). Ὑπεράνω τῶν παραετίδων αὐτῶν ὑπῆρχον μαρμάρινοι ἀκροκέραμοι, τῶν ὁποίων σῴζονται ἐπὶ τοῦ ἄνω χείλους τῶν σιμῶν αἱ ὀπαὶ προσηλώσεως (εἰκ. 11 κάτω)[6]. Τὰ ἐκ τῆς ἄνω προσθέτου ταινίας τῶν σιμῶν προκύπτοντα κατὰ τὰς γωνίας τῶν ἀετωμάτων ἑλικόστροφα ἀκρωτήρια, ἀναπαρέστησεν (ὡς εἴπομεν σ. 15) ὀρθῶς ὁ Wiegand καὶ μάλιστα ἐγχρώμως[7]· περὶ τῶν μέσων ὅμως ἀκρωτηρίων, γράφει, ὅτι τίποτε δὲν ἠδυνήθη μὲ ἀκρίβειαν νὰ ὁρίσῃ[8]. Εἰς τὴν ἀναπαράστασίν του ὅμως τὰ εἰκονίζει ὡς τὴν ἄκραν ἀπόληξιν στρογγύλου κορυφαίου κεράμου (εἰκ. 8).

1. Πλάτους εἰς μὲν τὸ H_1 0,11 μ., εἰς δὲ τὸ H_2 0,15 μ.
2. AM 47, 1922, σ. 103.
3. Deutsche Lit. Zeitung 1922, σ. 661.
4. Antike Denkmäler I, πίν. 50A 1, 2, 3. Wiegand, ἔ.ά. σ. 38, 46, 66 καὶ πίν. I καὶ IX.
5. Wiegand, ἔ.ά. σ. 38, εἰκ. 55. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐν IG I, Suppl. 572.
6. Φωτογραφίας τῶν ἀκροκεράμων τούτων παρέσχεν ὁ Wiegand, ἔ.ά. εἰκ. 67 - 70· βλ. καὶ τὴν ἀναπαράστασιν τμήματος τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, αὐτόθι σ. 46 εἰκ. 64 καὶ ἡμετέραν εἰκ. 10.
7. Antike Denkmäler I, πίν. 50, A.
8. Ἔ.ά. σ. 179.

Τὰ συμπεράσματα τοῦ Wiegand ἐδέχθη καὶ ὁ Schrader εἰς μίαν πρώτην μελέτην του[1] τοποθετήσας καὶ αὐτὸς τὰς μὲν ὑψηλὰς σίμας εἰς τὰ ἀετώματα[2], τὰς δὲ χαμηλὰς εἰς τὰς μακρὰς πλευράς[3]. Ἐπειδὴ ὅμως ἀργότερον (1919) ὁ Heberdey, μελετήσας καὶ αὐτὸς τὰς σίμας τοῦ ναοῦ, ἐξέφρασε τὴν ὑπόθεσιν[4], ὅτι, λόγῳ τοῦ πλήθους των καί τινων μικροδιαφορῶν, τὰς ὁποίας παρουσίαζον αἱ σίμαι, δυνατὸν νὰ ἀνῆκον εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ πλασθέντα δύο παράλληλα κτίρια H_1 (Ἑκατόμπεδον) καὶ H_2, ὁ Schrader ἐπανεξήτασε τὰς σίμας εἰς νεωτέραν μελέτην του[5]. Ὑπελόγισε λοιπὸν ἀφ' ἑνὸς μέν, ὅτι ὁ ἀρχαῖος ναὸς (ὁ in antis) εἶχε μῆκος πλευρᾶς περίπου 30 μέτρων, διὰ τὸ ὁποῖον ἀπητοῦντο 50 τοὐλάχιστον τεμάχια χαμηλῶν σιμῶν μέσου μήκους 0,60 μ., ἐνῶ ὑπῆρχον πολὺ περισσότερα διαθέσιμα τεμάχια ἐξ αὐτῶν, διέκρινε δ' ἀφ' ἑτέρου μικροδιαφοράς τινας εἰς τὸ σχέδιον τῶν ἀνθεμίων καὶ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα (ἔ. ἀ. σ. 65), ὅτι αἱ σίμαι ἠδύναντο νὰ κατανεμηθοῦν εἰς δύο περίπου ὅμοια κτίρια, ὧν ἕκαστον θὰ εἶχε δύο ἀετώματα. Ἐπέτυχεν οὕτω, ὡς λέγει, καὶ σταθερωτέραν τινὰ βάσιν πρὸς τοποθέτησιν εἰς τὰ ἀετώματα τῶν ναῶν αὐτῶν τῶν πολυαρίθμων κατακεκλιμένων θηρίων τοῦ Μουσείου, τὰ ὁποῖα τώρα ἐτοποθέτησεν ἑκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς, τρεχούσης Γοργοῦς καὶ πρὸς αὐτὴν ἐστραμμένα (εἰκ. 16)[6]· καταλήγων δὲ λέγει ὁ Schrader[7], ὅτι αἱ εἰς τὰ δύο κτίρια H_1 καὶ H_2 κατανεμημέναι σίμαι παρουσίαζον οὐ μόνον ἀσημάντους διαφορὰς διακοσμήσεως, ἀλλὰ καὶ εἶχον κατὰ τὸ αὐτὸ σχῆμα διαμορφωμένα τὰ μέσα των ἀκρωτήρια, τοῦθ' ὅπερ, προσθέτει, ἀποτελεῖ μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν, ὅτι τὰ δύο κτίρια H_1 καὶ H_2 ἦσαν περίπου σύγχρονα[8].

Οὕτως εἶχον τὰ περὶ σίμης καὶ ἀκρωτηρίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ παραλλήλου ἢ διδύμου αὐτοῦ ναοῦ H_2 πράγματα, μέχρι τῆς δημοσιεύσεως σχετικῆς μελέτης τοῦ W. Schuchhardt[9]. Οὗτος, καταγράψας καὶ μελετήσας, ἓν πρὸς ἕν, τὰ ὑπερδιακόσια τεμάχια μαρμαρίνης σίμης, τὰ εὑρισκόμενα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ τὰ θηρία (πάνθηρας καὶ λέοντας) τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως, κατέληξεν εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα: εὗρε δι' ὑπολογισμοῦ, ὡς παλαιότερον ἔπραξε, ὅπως εἴπομεν, καὶ ὁ Schrader, ὅτι ταῦτα ἦσαν πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅσα θὰ ἐχρειάζοντο διὰ νὰ καταλάβουν τὸ ἄθροισμα τοῦ μήκους τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ἀρχαίου ἐσωτερικοῦ ναοῦ καὶ τῶν κεκλιμένων πλευρῶν τοῦ ἀετώματος αὐτοῦ, τοῦτ' αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ παραλλήλου ἢ ἀδελφοῦ ναοῦ αὐτοῦ H_2, ὅστις θὰ ἦτο καὶ αὐτὸς πολὺ μικρὸς διὰ τὸ πλῆθος τῶν σιμῶν, ἀφοῦ ἡ μὲν ὁριζοντία πλευρὰ τοῦ ἀετώματός του ὑπελογίσθη εἰς 16,30 μ., ἑκάστη δὲ κεκλιμένη πλευρὰ αὐτοῦ εἰς 8,60 μ.

Ἐκτὸς τῆς σίμης, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχει κατὰ Schuchhardt λόγος κατανομῆς

1. Archaische Marmorskulpturen im Akropolis-Museum, ἔ.ἀ. σ. 8.
2. Τὴν μὲ τὸ ζατρικιοειδὲς κόσμημα (εἰκ. 15 ἀριστερὰ) καὶ τὴν μὲ τὸ γωνιῶδες (εἰκ. 15 δεξιὰ καὶ 16).
3. Ἔ.ἀ. εἰκ. 1.
4. Ἔ.ἀ. σ. 138.
5. JdI 43, 1928, σ. 62.
6. Ἔ.ἀ. σ. 68, εἰκ. 14 καὶ σ. 69, εἰκ. 15.
7. Ἔ.ἀ. σ. 68.
8. Ἔ.ἀ. σ. 69.
9. AM 60/61, 1935/6, σ. 1 - 110.

εἰς δύο κτίρια καὶ ὅλα τὰ συστατικὰ τοῦ H_2 ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπορρίπτονται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐρευνητοῦ, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ὑπὸ Schrader προταθέντα μετὰ κατακεκλιμένων θηρίων ἀκρωτήρια, τὰ ὁποῖα, ὡς γράφει, δὲν δύνανται νὰ εἶναι μέλη ἀκρωτηρίων, ἀλλὰ μόνον ζωφόρου τινός (βλ. κατωτέρω). «Ἀπὸ δὲ τὸν τόσον ἀπίθανον ἀδελφὸν τοῦ H_1 ναὸν H_2» ἐπάγεται ὁ Schuchhardt (σ. 65), «δὲν μένει τίποτε ἀποδεικνῦον τὴν ὕπαρξίν του. Ἡ δημιουργία του εἶναι μία ἀτυχὴς διέξοδος ἀπὸ τὸν λαβύρινθον τῶν πωρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ πρέπει πάλιν νὰ λησμονηθῇ».

Μένει μόνον τώρα νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἐπὶ ταύρου ἐπικαθημένη λέαινα (Heberdey, ἔ.ἀ. VIII), ἥτις ἐχρησιμοποιήθη ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Buschor[1] δι' ἓν μέγα ἀρχαϊκὸν ἀέτωμα μὲ πάρισον μορφὴν ἕνα λέοντα. Ἀλλὰ καὶ τοῦ H_2 τὰ μέτρα τοῦ ἀετώματος (ὁριζ. γεῖσον 16,50 - κεκλιμένον γεῖσον 8,65 μ.) δὲν ἐπαρκοῦν νὰ περιλάβουν οὔτε τὸ minimum τῶν λίθων τῆς σίμης, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ τὸ ὕφος τῆς λεαίνης δὲν συμβιβάζεται πρὸς τοὺς λωτοὺς καὶ τὰ πτηνά, τὰ ὁποῖα κοσμοῦν τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῶν καταετίων γείσων.

Ἐτόνισεν ἐπίσης ὁ Schuchhardt καὶ ὅτι ἡ ἐξεταζομένη σίμα εἰς ἓν μόνον κτίριον ἠδύνατο νὰ ἀνήκῃ, αἱ δὲ ὑπὸ τοῦ Schrader σημειωθεῖσαι μικροδιαφοραὶ εἰς τὴν διακόσμησιν ὀφείλονται εἰς τοὺς διαφόρους χρησιμοποιηθέντας τεχνίτας (σ. 64).

Μὴ ὑπάρχοντος ὅμως ἄλλου ναοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποδοθοῦν αἱ σίμαι, ὁ Schuchhardt ὑπεστήριξεν, ὅτι αὗται θὰ ταιριάζουν μᾶλλον εἰς τὸν διὰ τοῦ περιστυλίου διευρυνθέντα ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, τὸν ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν περίπτερον ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σιμῶν ἤτοι κατὰ τὴν δεκαετίαν 580 ἕως 570 π.Χ.

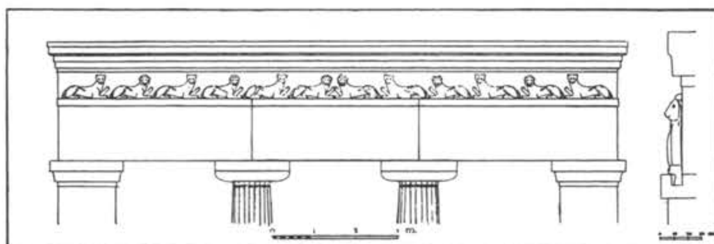
Ἂν ὅμως δεχθῶμεν τὴν ἀπονομὴν τῶν σιμῶν εἰς τὸν διὰ περιστυλίου εὐρυνθέντα ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἐρχόμεθα ἀντίθετοι πρὸς τὰς διαφορὰς ὑλικοῦ καὶ τεχνικῆς τῶν δύο ὀρθογωνίων θεμελίων, τὰς ὁποίας εἶχε πρὸ 88 ἐτῶν καθορίσει ὁ Dörpfeld[2]. Τὰς διαφορὰς ταύτας εὑρίσκει μὲν γενικῶς ὀρθὰς ὁ Schuchhardt, φρονεῖ ὅμως, ὅτι αὗται δὲν πρέπει καὶ νὰ μᾶς φέρουν ἀπαραιτήτως εἰς τὰ αὐτὰ μὲ τὸν Dörpfeld συμπεράσματα. Ὑπάρχουν λόγοι λέγει (σ. 67), νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὰ χρησιμοποιηθέντα ὑλικὰ (βράχος Ἀκροπόλεως - λίθος Καρᾶ) δὲν χωρίζονται χρονικῶς τόσον αὐστηρῶς· ὅτι ὁ λίθος Καρᾶ ἦτο ὁ ἀγαπητὸς λίθος ἐπὶ Πεισιστράτου[3] δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία· εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ εἶχε χρησιμοποιηθῇ καὶ 40 ἔτη ἐνωρίτερον. Εὐνόητος δὲ λόγῳ τῆς συστάσεως αὐτοῦ εἶναι ἡ χρῆσίς του καὶ διὰ τὰ ἰσχυρότερον φορτιζόμενα θεμέλια τῆς περιστάσεως τοῦ πρώτου τούτου περιπτέρου ναοῦ. Τεχνικῶς λοιπὸν τὰ δύο θεμέλια δυνατὸν νὰ ἦσαν σύγχρονα. Τούτου δοθέντος ἡ θεωρία τοῦ Schuchhardt εὑρίσκει ἰσχυρὸν στήριγμα, ἐπειδὴ οὕτω προκύπτουν ἀετώματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο μὲν νὰ γίνουν δεκτὰ ἕως τότε διὰ τὰ πώρινα γλυπτά, ἐπαρκοῦν ὅμως διὰ τὸ πλῆθος τῶν σιμῶν.

Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀρχαϊκοὺς πάνθηρας καὶ τοὺς λέοντας (ἓξ τὸν ἀριθμὸν) τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ Schuchhardt τοποθετεῖ αὐτοὺς ὡς ζωφόρον τοῦ προνάου

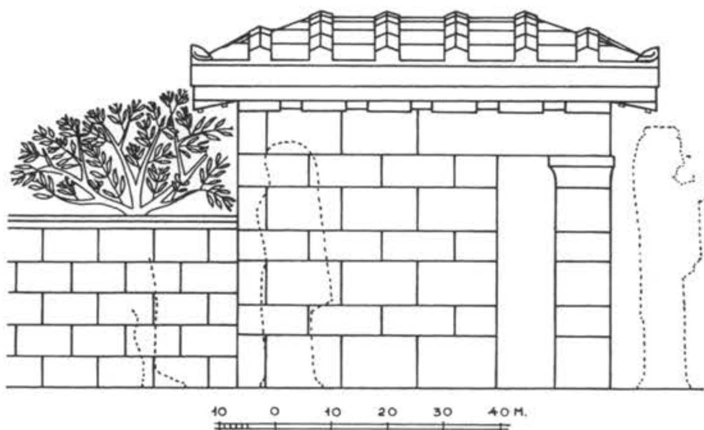
1. AM 47, 1922, σ. 99.
2. AM 11, 1886, σ. 344 ἑξ. βλ. καὶ ἡμετέραν σ. 12.
3. Ἀρχαιότερος ἐν Διονύσου ναός, Ὀλυμπίειον Ἀθηνῶν, Ἀρχαϊκὸν Τελεστήριον Ἐλευσῖνος κλπ.

τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ[1], ὑπεράνω τοῦ ἐπιστυλίου, ὅπερ στέφει τὴν ἐν παραστάσι πρόσοψιν αὐτοῦ (εἰκ. 17)[2].

Εἰς τὰ ἀετώματα τοῦ ἐξωτερικοῦ πλέον ναοῦ τοποθετεῖ καὶ ὁ Schuchhardt τὸν τρισώ-

17. Ἀναπαράστασις τοῦ προνάου τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ μὲ τὰ κατακεκλιμένα θηρία (κατὰ Schuchhardt).

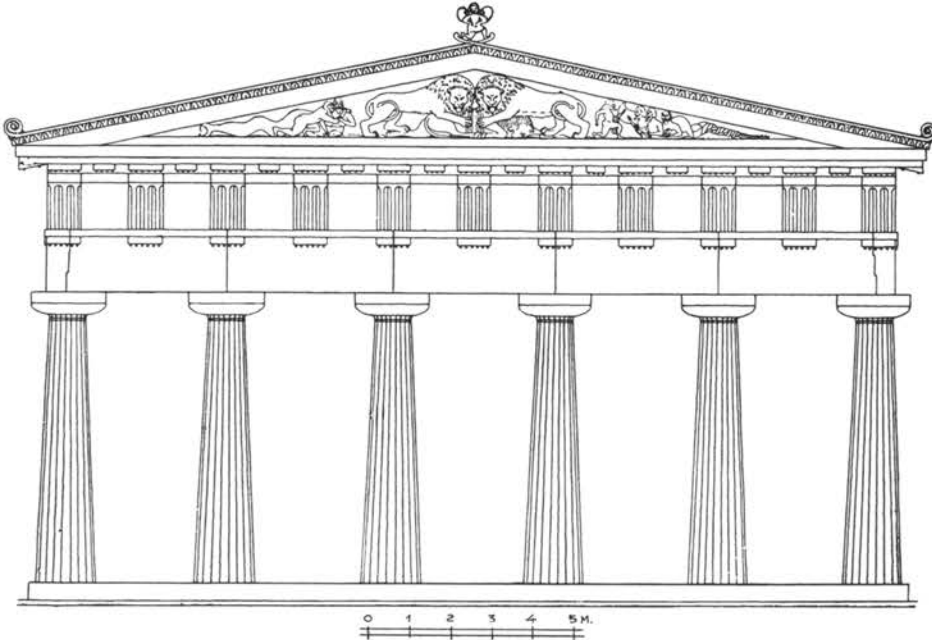

18. Ἀναπαράστασις πωρίνου γλυπτοῦ ἐκ τοῦ ἀετώματος τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (Ἑκατομπέδου) (κατὰ Heberdey).

ματον δαίμονα καὶ πρὸ αὐτοῦ γονατιστὴν τρέχουσαν μορφήν[3], τῆς ὁποίας ἴχνη τοῦ βραχίονος καὶ τοῦ ἐνδύματος σώζονται πρὸ τῆς πτέρυγος τοῦ τρίτου δαίμονος, μεταξὺ δὲ τῶν δύο ὁμάδων, σύμπλεγμα δύο λεόντων σπαρασσόντων ταῦρον[4]. Ὡς μέσον ἀκρωτήριον διατηρεῖ τὴν τρέχουσαν Γοργὼ τοῦ Schrader (εἰκ. 19)[5].

1. Τὴν ἰδίαν ζωφόρον εἶχε προτείνει παλαιότερον καὶ ὁ Buschor, AM 47, 1922, σ. 93.
2. AM 60/61, 1935/6, σ. 102, εἰκ. 18.
3. Ἔ.ἀ. σ. 88 καὶ 89, εἰκ. 16 καὶ 17.
4. Ἔ.ἀ. σ. 72, εἰκ. 8 καὶ πίν. ἔναντι σ. 87.
5. Ἔ.ἀ. σ. 84, εἰκ. 12.

Τὸν διευρυνθέντα καὶ ἐξιωνισθέντα διὰ τῆς ζωφόρου Ἑκατόμπεδον αὐτὸν ναὸν προσέβαλον οἱ στρατιῶται τοῦ Ξέρξου, ὡς ὅμως συνήγαγεν ὁ Dörpfeld ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν εἰς τὸ Βόρειον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως ἐντειχισμένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, αἱ εἰς τὸ περιστύλιον τοὐλάχιστον τοῦ ναοῦ ἐπενεχθεῖσαι ὑπὸ τῶν Περσῶν βλάβαι (ἴχνη πυρκαϊᾶς καὶ μικροφθοραὶ) δὲν ἦσαν τόσον σοβαραί, ὅσον θὰ ἀνέμενέ

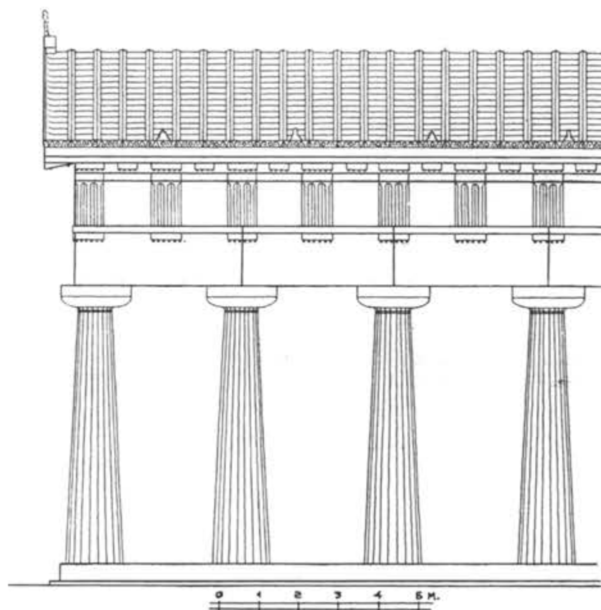
19. Ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως τοῦ περιπτέρου Ἑκατομπέδου (κατὰ Schuchhardt).

τις ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ὁλοσχεροῦς κατακρημνίσεως αὐτοῦ. Δέχεται διὰ τοῦτο ὁ Dörpfeld, ὅτι ὁ ναός, ἐλαφρῶς ἐπισκευασθείς, διετηρήθη ἀκόμη ὄρθιος κατὰ τὸ περιστύλιον μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶνος [1], ἐνῶ, ἀντιθέτως, ἄλλοι ἐρευνηταί [2], ἐν οἷς παλαιότερον καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Dörpfeld [3], φρονοῦσιν, ὅτι τὸ περιστύλιον δὲν ἀνακατεσκευάσθη πλέον ἀργότερον, ἀφοῦ ἄλλωστε καὶ τὸ ἐν ἔτει 406/5 π.Χ. περατωθὲν Ἐρέχθειον πατεῖ, διὰ τῆς προστάσεως τῶν Κορῶν αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὀρθογωνίου θεμελίου τοῦ Ἑκατομπέδου (εἰκ. 6). Τοῦ περιστυλίου αὐτοῦ, κατὰ Dörpfeld, μέρος μόνον θὰ κατεστράφη ὑπὸ τῶν Περσῶν, δεδομένου, ὅτι ἀρχιτεκτονικά του μέλη, μετά

1. AM 15, 1890, σ. 424 καὶ AM 22, 1897, σ. 169 καὶ 178.
2. Ὡς π.χ. ὁ J. G. Frazer, Pausanias's Description of Greece, II, London 1898, σ. 459, ὁ Fr. Weilbach, JdI 32, 1917, σ. 105 καὶ ὁ Dinsmoor, AJA 36, 1932, σ. 310.
3. AM 11, 1887, σ. 31.

τινων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ἐπιδεικτικῶς καὶ κάπως διακοσμητικῶς, ἐν μέρει δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν των σχέσιν, ἐνετειχίσθησαν εἰς τὸ Βόρειον (Θεμιστόκλειον) τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸ περιστύλιον ὁ ἐσωτερικὸς ναὸς παρέμεινεν ἐν λειτουργίᾳ περιλαμβάνων ἐν ἑαυτῷ τὸ ἀρχαῖον λατρευτικὸν ἄγαλμα τῆς θεᾶς. Ὁ σηκός του μὲ τὰς

20. Ἀναπαράστασις τμήματος τῆς πλαγίας ὄψεως τοῦ περιπτέρου Ἑκατομπέδου (κατὰ Schuchhardt).

προστάσεις καὶ τὸν ὀπισθόδομον διετηρήθησαν, μάλιστα δὲ καὶ ἀνεστηλώθησαν μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 406 π.Χ., ἣν ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν[1]. Κατὰ τὴν ὑστέραν ἀρχαιότητα ὁ ἀρχαῖος ἐσωτερικὸς ναὸς ἵστατο ἄνευ περιστυλίου παραπλεύρως τοῦ Ἐρεχθείου. Ὁ σηκός του (εἰκ. 7, Α) περιεῖχε, κατὰ Dörpfeld, τὸ διιπετὲς ξόανον τῆς θεᾶς, ὅπερ ὕστερον μετεφέρθη εἰς τὸ Ἐρέχθειον, οἱ δὲ δυτικοί του χῶροι (εἰκ. 7, Β, Γ, Δ) μὲ τὸν ὀπισθόδομον ἐχρησίμευον ὡς ταμεῖα τῆς θεᾶς. Ὁ Παυσανίας εἶδε τὸν ναὸν αὐτὸν καὶ πιθανῶς τὸν περιέγραψε[2], τὸν ὀνομάζει δὲ ἁπλῶς *ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Πολιάδος* καὶ δικαίως· διότι ὁ νέος ναὸς τῆς αὐτῆς θεᾶς ὠνομάζετο πλέον τότε γενι-

1. Ἑλληνικὰ I, 6, 1, *ὁ παλαιὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐνεπρήσθη*. Τὴν πυρκαϊὰν ταύτην θεωρεῖ ὑποβολιμαίαν ὁ Dinsmoor, (AJA 36, 1932, σ. 311), παρεμβληθεῖσαν δηλαδὴ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ξενοφῶντος παρά τινος ἀγραμμάτου ἀντιγραφέως. Τὴν θεωρεῖ δέ, ὅτι εἶναι ἡ ἰδία πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ (XXIV, 136) ἀναφερομένην πυρκαϊάν.

2. Dörpfeld, AM 12, 1887, σ. 57.

κῶς Παρθενών. Πότε κατεστράφη ὁ ἀρχαῖος ναὸς δὲν εἶναι γνωστόν· πιθανῶς ἵστατο ἀκόμη μέχρι τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἢ καὶ πέρα τοῦ Μεσαίωνος[1].

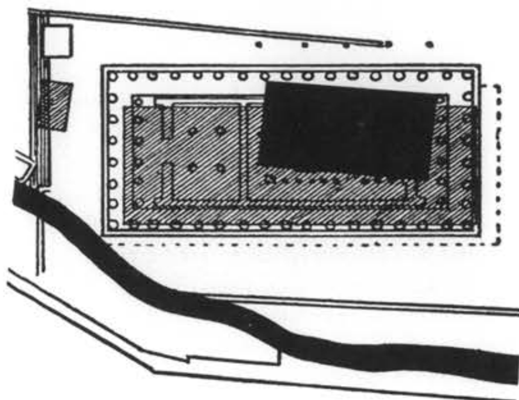
Ο ΠΡΩΤΑΡΧΙΚΟΣ ΠΑΡΘΕΝΩΝ

Ἡ δυσκολία τῆς πρὸς ἕνα μέγαν, προπερσικὸν ναὸν τῆς θεᾶς ταυτίσεως: 1) τῶν μεγάλης κλίμακος πωρίνων καὶ μαρμαρίνων ἐναετίων γλυπτῶν τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως, 2) τῶν εἰς τὸ Βόρειον (Θεμιστόκλειον) τεῖχος ἐντειχισμένων καὶ ἀπὸ τοῦ 570 π.Χ. χρονολογουμένων πωρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ 3) τοῦ πλήθους τῶν μαρμαρίνων ἀρχαϊκῶν σιμῶν (τοῦ 580 - 570 π.Χ.)[2], ὡς καὶ ἄλλων μαρμαρίνων καὶ πωρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ 1885 - 1890 ἐντὸς τῆς νοτίως τοῦ Παρθενῶνος «περσικῆς» ἐπιχώσεως, ἤγαγε τοὺς ἐρευνητὰς εἰς τὴν εὔλογον ὑπόθεσιν, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἀνωτέρω μελῶν ἦτο δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἀπὸ ἕνα δεύτερον, μέγαν, προπερσικὸν ναὸν τῆς θεᾶς, ἡ ὕπαρξις τοῦ ὁποίου διεπιστώθη ἄλλωστε καὶ ἐκ τῶν φιλολογικῶν πηγῶν[3], αἵτινες σαφῶς διακρίνουσι τὴν εἰρηνικὴν Πολιάδα θεάν, ἀπὸ τῆς πολεμικῆς Παρθένου, ὡς διεκρίνετο ἐπίσης σαφῶς καὶ τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα ἑκατέρας τούτων, τὸ μὲν ἔνθρονον, τὸ δὲ ὄρθιον καὶ βαδίζον μὲ προτεταμένον τὸ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα[4]. Ἀπέκλιναν λοιπὸν πολλοὶ ἐρευνηταὶ ὑπὲρ τῆς εἰς τὸν δεύτερον τοῦτον ναὸν ἀποδόσεως τῶν μὴ συμβιβαζομένων πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ ἑκατομπέδου (H_1) ἀρχιτεκτονικῶν καὶ γλυπτῶν μελῶν καὶ ἀνεζήτησαν πρὸς τοῦτο κατάλληλον θεμέλιον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Μὴ εὑρόντες ὅμως καθ' ὅλην τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἐπιφάνειαν τοῦ λόφου θεμέλιον δι' ἓν τόσον μέγα κτίσμα, κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ δεύτερος οὗτος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ τῆς Παρθένου, ἑκατόμπεδος καὶ αὐτός, θὰ πρέπει νὰ εὑρίσκετο κάτωθεν τοῦ σημερινοῦ Παρθενῶνος (εἰκ. 21)[5], ὄχι δὲ μόνον αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν ἀμέσων προκατόχων του. Ἐπειδὴ ὅμως τὴν θέσιν ταύτην κατεῖχε τὸ ὀγκῶδες ὑπόβαθρον τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, ὅπερ δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἔρευναν τοῦ ὑπεδάφους καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ σχεδίου τοῦ ζητουμένου ναοῦ, κατέληξαν οἱ ἐρευνηταὶ εἰς φανταστικὰς λύσεις τοποθετήσεως τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον πρὸς διάκρισιν ὠνόμασαν πρωταρχικὸν Παρθενῶνα (Urparthenon).

Ἀποπείρας ἀναπαραστάσεως τοῦ πρωταρχικοῦ Παρθενῶνος ἐπεχείρησαν τρεῖς ἐρευνηταί: ὁ Buschor τὸ 1922[6], ὁ Schrader τὸ 1928[7] καὶ ὁ Dinsmoor τὸ 1947[8].

1. Dörpfeld, AM 12, 1887, σ. 61.
2. Τούτων ὁ ἀριθμὸς ηὐξήθη καὶ μετὰ τὴν ἔρευναν τοῦ Schuchhardt διὰ τῆς προσθήκης νέων τεμαχίων, εὑρεθέντων ὑπὸ τοῦ W. Züchner (AA 51, 1936, σ. 306 ἑξ.) καὶ τοῦ O. Broneer (AJA 51, 1947, σ. 115).
3. Ηροδ. V, 71. VIII, 53. Πλουτ. Κίμων 5, 3. Παλατ. Ἀνθολ. VI, 2, 2. Ἐπιγρ. Ἑκατομπέδου IG I², 3 - 4.
4. C. J. Herrington, Athena Parthenos and Athena Polias, Manchester 1955. Fr. Brommer, Athena Parthenos, 1969. G. T. W. Hooker, Parthenos and Parthenon, Oxford 1963.
5. Heberdey, ἔ.ἀ. σ. 8, 180, 230.
6. Buschor, AM 42, 1922, σ. 98.
7. Schrader, JdI 43, 1928, σ. 85 ἑξ. εἰκ. 34.
8. AJA 51, 1947, σ. 109.

Ὁ Buschor, βασισθεὶς ἐπὶ μακροῦ λαξεύματος τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως εὑρισκομένου παρὰ τὴν εὐθυντηρίαν τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος[1], ὑπεστήριξεν, ὅτι εὐθὺς κάτωθεν τοῦ νῦν σωζομένου ναοῦ ὑπῆρχε παλαιότερος ὀρθογώνιος ἑκατόμπεδος, μήκους 37 μ. καὶ πλάτους 16 ἕως 17 μ., καταλήγων ὄπισθεν, ἤτοι πρὸς Δυσμάς, ἐλλειψοειδῶς. Εἰς τούτου τοῦ ναοῦ τὸ μὲν ἀνατολικὸν ἀέτωμα ἀπέδω-

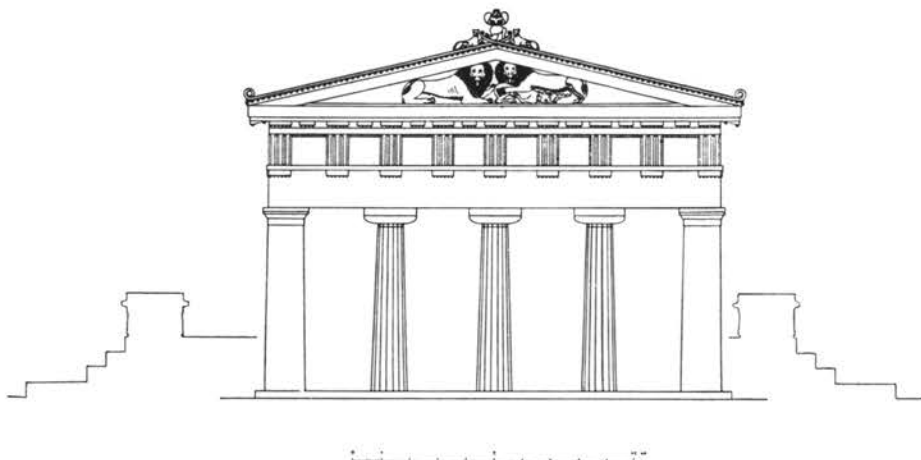
21. Σχέδιον ἐμφαῖνον τοὺς διαδοχικοὺς Παρθενῶνας ἤτοι τὸν μὲν πρωταρχικὸν (Urparthenon) διὰ πλήρους μέλανος χρώματος, τὸν Παρθενῶνα I διὰ διαγραμμίσεως καὶ ἐστιγμένου περιγράμματος καὶ τὸν ἰκτίνειον δι' ἁπλῶν γραμμῶν. Ὁμοίως τὰ τείχη, τὸ μὲν Πελαργικὸν διὰ πλήρους μέλανος, τὸ δὲ Πολυγωνικὸν (S_2) καὶ τὸ Κιμώνειον δι' ἁπλῶν γραμμῶν (κατὰ Dinsmoor).

σεν ὁ Buschor τὴν πωρίνην λέαιναν (Heberdey, ἔ.ἀ. VII)[2] καὶ τὸν ὄφιν (αὐτόθι IX)[3], εἰς δὲ τὸ εὐθύγραμμον ἀέτωμα, ὅπερ ἀντικατέστησεν ἀργότερον τὴν παλαιάν, ὀπισθίαν «σκούφιαν» (Walmdach) τοῦ ναοῦ, τὴν ὁμάδα τῶν λεόντων VIII[4] καὶ τέλος εἰς τὸ μαρμάρινον ἀέτωμα, ὅπερ ἀντικατέστησε τὸ πρῶτον πώρινον ἀνατολικόν, ἐτοποθέτησε τὰ μαρμάρινα ἀρχαϊκὰ γλυπτὰ τοῦ ταύρου καὶ τῶν λεόντων[5]. Ἀρχιτεκτονικὴν ἀναπαράστασιν κατόψεως καὶ προσόψεως δὲν ἐπεχείρησεν ὁ Buschor.

Ἡ πρότασις τοῦ Buschor δὲν ἔτυχε τῆς γενικῆς ἐπιδοκιμασίας, ἀφ' ἑνὸς διότι τὸ λάξευμα ἐκεῖνο τοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβασίσθη, ὑπ' ἄλλων μὲν[6] ἐθεωρήθη προ-

1. Τὸ λάξευμα τοῦτο φαίνεται σαφῶς παρὰ Collignon, ἔ.ἀ. πίν. 14, 2, ἀναφέρεται δ' ἐπίσης καὶ ὑπὸ τοῦ Κ. Στριοπούλου, Ὁ στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος, Βιβλ. Ἀρχ. Ἑταιρ., ἀριθ. 32, Ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 34.
2. Μ. Μπρούσκαρη, ἔ.ἀ. Αἴθουσα I, ἀρ. 4, εἰκ. 14.
3. Αὐτόθι Αἴθουσα II, ἀρ. 37, εἰκ. 44.
4. Αὐτόθι Αἴθουσα III, ἀρ. 3, εἰκ. 80 - 81.
5. Schrader, JdI 43, 1928, σ. 84, εἰκ. 32· πρβλ. καὶ C. Weickert, Typen der archaischen Architektur in Griechenland, Augsburg 1929, σ. 20, σημ. 1.
6. Noack, ἔ.ἀ. σ. 299, Anh. XX, 121.

βληματικόν, ὑπὸ δὲ τοῦ Dörpfeld, τοῦ Hess[1], τοῦ Judeich[2], τοῦ Kolbe καὶ τοῦ Walter[3] ὡς ἀνῆκον εἰς τὸν ἰκτίνειον Παρθενῶνα, ἂν καὶ ὁ τελευταῖος θεωρεῖ μὲν πιθανὴν ἀλλὰ καὶ μὴ ἀποδεικνυομένην τὴν εἰκασίαν τοῦ Buschor. Ὑπεστηρίχθη ὅμως ἀφ' ἑτέρου[4] καὶ ὅτι τὰ χρησιμοποιηθέντα εἰς τὰ ἀετώματα ὑπὸ τοῦ Buschor γλυπτὰ δὲν συνεβιβάζοντο τεχνοτροπικῶς πρὸς τὴν ἐποχὴν κατασκευῆς τοῦ ναοῦ. Διὰ πάντα ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Buschor ἐγκατέλιπεν ἀργότερον τὴν θεωρίαν του[5].

22. Ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως τοῦ πρωταρχικοῦ Παρθενῶνος (κατὰ Schrader).

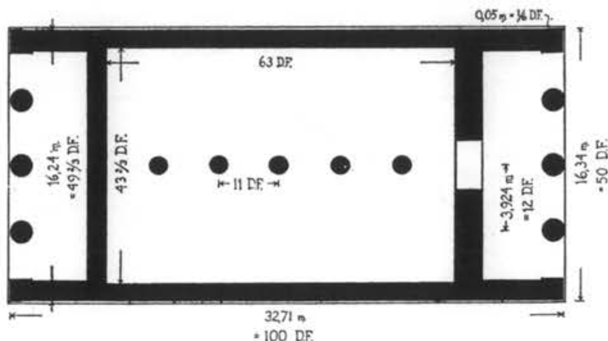
Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸν Schrader. Οὗτος, δεχόμενος μετὰ τοῦ Buschor τὴν ὕπαρξιν τοῦ πλασματικοῦ κτιρίου H_2 τοῦ Heberdey, ἐθεώρησεν αὐτὸ ὡς ναὸν καὶ δὴ ὡς ἕνα πρωταρχικὸν Παρθενῶνα, τὸν ὁποῖον καὶ ἀναπαρέστησε τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀρχιτέκτονος K. Ostertag (εἰκ. 13), ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸν H_1 (ἤτοι τὸ Ἑκατόμπεδον)[6]. Τὰς σχετικὰς ἀναπαραστάσεις τῶν δύο τούτων ναῶν παρέχουσιν αἱ ἡμέτεραι εἰκόνες 13 καὶ 22. Ἐξ αὐτῶν ἡ μὲν πρώτη περιλαμβάνει καὶ τὸ γραμμικὸν περίγραμμα τοῦ περιστυλίου τοῦ περιπτέρου Ἑκατομπέδου, ὅπερ προσετέθη εἰς τὸν ἀρχαῖον ναόν, ἡ δὲ δευτέρα καὶ τὸ γραμμικὸν περίγραμμα τοῦ μεταγενεστέρου μαρμαρίνου Παρθενῶνος (I), ὅστις μόλις ἤρχισεν ἀνεγειρόμενος ἐνεπρήσθη ὑπὸ τῶν εἰσβαλόντων Περσῶν (βλ. κατωτέρω).

1. Berl. Phil. Woch. 1931, σ. 118.
2. Topographie von Athen², ἔ.ἀ. σ. 249, σημ. 7· βλ. ὅμως τὸν αὐτὸν καὶ ἀντιθέτως φρονοῦντα ἐν Hermes 64, 1929, σ. 395, σημ. 1.
3. Athen-Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 71.
4. E. Langlotz, Zur Zeitbestimmung κλπ., ἔ.ἀ. σ. 34.
5. Die Tondächer der Akropolis II, Berlin-Leipzig 1933, σ. 75.
6. JdI 43, 1928, σ. 89, εἰκ. 34 καὶ 35.

Εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ (H_2) ἐγένοντο δεκτὰ πέντε στηρίγματα, ἤτοι τρεῖς κίονες μεταξὺ δύο παραστάδων (εἰκ. 22)[1].

Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης προκύπτει τὸ ἀπαιτούμενον διὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀετώματος τῶν δύο ἀντωπῶν λεόντων μῆκος τῶν 16 μ., ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς μῆκος ἐπιστυλίου 15,95 μ.[2]. Τὸ ὕψος τῶν κιόνων ἐσχεδιάσθη κατά τι (0,15 μ.) μεγαλύτερον τοῦ τῶν κιόνων τοῦ H_1 (3,70 ἔναντι 3,55 μ.) (εἰκ. 13).

Εἰς τὸ ἀέτωμα ἐτοποθετήθη ἡ ἀρχαϊκὴ ὁμὰς τῶν ἀντωπῶν λεόντων[3] ἣν εἶχε προτείνει

23. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ πρωταρχικοῦ Παρθενῶνος (κατὰ Dinsmoor).-

καὶ ὁ Buschor[4], τὸ δὲ μέσον ἀκρωτήριον ἀναπαρεστάθη μὲ τὴν τρέχουσαν Γοργὼ καὶ μὲ ἑκατέρωθεν αὐτῆς τὰ κατακεκλιμένα ζῶα[5], πάνθηρας καὶ λέοντας (εἰκ. 22).

Εἰς τὸ ἀέτωμα τοῦ ἑκατομπέδου H_1 ἐτέθη ἡ νέα ἀναπαράστασις τοῦ ἀετώματος Τρίτωνος - Τυφῶνος (Heberdey, ἔ.ἀ. V)[6], ἀντικρύζουσα τὸν τρισώματον δαίμονα[7], ὡς μέσον δὲ ἀκρωτήριον ἐτέθη καὶ πάλιν ἡ τρέχουσα Γοργὼ μὲ τὰ ἑκατέρωθεν αὐτῆς κατακεκλιμένα ζῶα, πάνθηρας καὶ λέοντας (εἰκ. 13).

Διάφορον κάπως γνώμην περὶ τοῦ πρωταρχικοῦ Παρθενῶνος ὑπεστήριξεν ὁ Dinsmoor[8]. Οὗτος δέχεται: α) ὅτι ὁ λεγόμενος «ναὸς Dörpfeld» (=ἀρχαῖος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, Ἑκατόμπεδον) συνεχίζει μὲν προκάτοχον αὐτοῦ γεωμετρικὸν ναόν, ὅστις θὰ

1. Ἡ λύσις αὕτη ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὸν μέγαν ἐν παραστάσι ναὸν τῶν Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 191 καὶ 233. Dinsmoor, Architecture, σ. 98).

2. Ἤτοι τοῦ ἀθροίσματος δύο γωνιαίων ἐπιστυλίων = 7,68 + μιᾶς γωνιαίας τριγλύφου = 0,81 + δύο μέσων ἐπιστυλίων = 7,40 = 15,95 μ. (πρβλ. Wiegand, ἔ.ἀ. σ. 53).

3. Schrader, JdI 43, 1928, Beil. 3, ἀριθ. 4. Heberdey, ἔ.ἀ. VI καὶ IXb.

4. Grossenverhältnisse Att. Porosgiebel, σ. 41 καὶ JdI 43, 1928, εἰκ. 21.

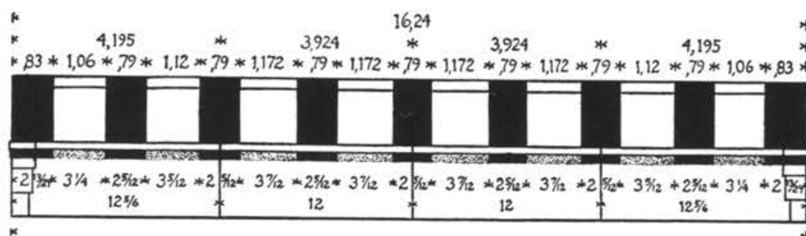
5. Schrader, JdI 43, 1928, σ. 68, εἰκ. 14 (ταῦτα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀπεκλείσθησαν ἀπὸ τὸ ἀέτωμα ὑπό τε τοῦ Buschor καὶ τοῦ Schuchhardt).

6. Κατὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Buschor, JdI 43, 1928, Beil. 3, ἀριθ. 1 καὶ σ. 75. Μπρούσκαρη, ἔ.ἀ. Αἴθουσα II, ἀριθ. 36, εἰκ. 54.

7. Μπρούσκαρη, ἔ.ἀ. Αἴθουσα II, ἀριθ. 35, εἰκ. 55.

8. AJA 51, 1947, σ. 109 ἑξ.· ὁ αὐτὸς καὶ ἐν Architecture, σ. 72, σημ. 1.

κατεῖχε τὴν θέσιν ταύτην, ἀφ' ἧς κατεστράφη ὁ μυκηναϊκὸς *δόμος τοῦ Ἐρεχθέως* (Ὀδ. ζ, 80), ἐπέζησε δὲ μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ Πεισιστράτου καὶ β) ὅτι εἰς τὸν εἰρημένον πρώιμον γεωμετρικὸν ναὸν θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρωνται τὰ χωρία τοῦ Ὁμήρου (Ἰλ. Β 546-551 καὶ Ὀδ. ζ 80-81) τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ ἐν τῷ δόμῳ τοῦ Ἐρεχθέως ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Συμφωνῶν μετ' ἄλλων (βλ. ἀνωτέρω) δέχεται καὶ ὁ Dinsmoor, ὅτι τὰ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εὑρεθέντα ἀρχαϊκὰ μέλη δὲν ἀνήκουν πάντα, ὡς ἐνομίζετο, εἰς τὸν «ναὸν Dörpfeld» (Ἑκατόμπεδον) ἀλλὰ καὶ εἰς δεύτερον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς[1] (τοῦ ὁποίου, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, διεπιστώθη ἐκ φιλολογικῶν μαρτυριῶν

24. Ἀναπαράστασις τοῦ θριγκοῦ τῆς προσόψεως τοῦ πρωταρχικοῦ Παρθενῶνος (κατὰ Dinsmoor).

ἡ ὕπαρξις), κείμενον εἰς τὸ νότιον τμῆμα τῆς Ἀκροπόλεως, ἑκατόμπεδον καὶ αὐτόν, ἀνεγερθέντα δὲ περὶ τὸ 570 π.Χ. καὶ καθιερωθέντα τὸ 566 π.Χ., ὅτε ἱδρύθησαν τὰ ἀνὰ τετραετίαν τελούμενα Παναθήναια. Ὁ ἄλλος οὗτος ναὸς πρέπει, λέγει, νὰ εὑρίσκετο ὑπὸ τὸν ἰκτίνειον Παρθενῶνα (εἰκ. 21), θὰ ἦτο δὲ πολὺ ἀρχαιότερος τοῦ τε πωρίνου καὶ τοῦ μαρμαρίνου προκατόχου αὐτοῦ, καὶ θὰ ἐκαλεῖτο, χάριν διακρίσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ πρὸς Βορρᾶν ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (τοῦ Ἑκατομπέδου), ὁ *ἀρχαῖος νεώς*[2]. Ἀπεκλήθη μάλιστα καὶ ὁ δεύτερος αὐτὸς ναὸς ἑκατόμπεδος, λόγῳ τῶν διαστάσεων αὐτοῦ. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, προσθέτει ὁ Dinsmoor, ὅτι τὸ αὐτὸ πάλιν ἐπίθετον — ὅμως κάπως πλέον ἀσυναρτήτως ἀποδοθέν, ἐκληρονόμησαν ἐπισήμως καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, ἤτοι ὁ πατὴρ τοῦ ἰκτινείου, μαρμάρινος Παρθενὼν (ὁ ἀρχίσας, κατὰ Dinsmoor, τὸ 488 καὶ παραμείνας ἡμιτελὴς ἐπὶ 8 ἔτη) καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ ἰκτίνειος ναός, ὅστις καθιερώθη μὲν τὸ 438/37, ἀλλ' ἡ τελικὴ ἐπεξεργασία τοῦ γλυπτοῦ του διακόσμου διήρκεσε μέχρι τοῦ 432 π.Χ.

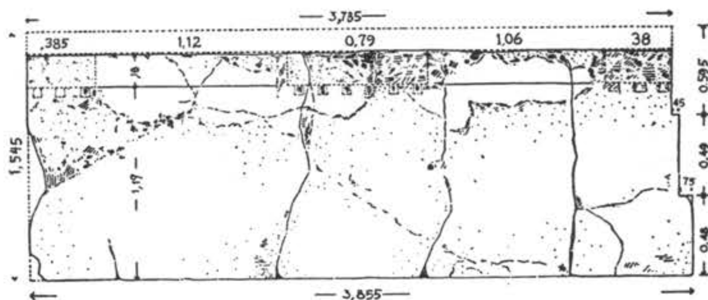
Ὁ Dinsmoor καταμετρήσας καὶ μελετήσας ἐκ νέου λεπτομερῶς τὰ ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας προελθόντα πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτὰ μέλη κατέληξε νὰ ἀναπαραστήσῃ ὑποθετικῶς τὸν ὑπὸ τὸν Παρθενῶνα δεύτερον (πρωταρχικόν), ἑκατόμπεδον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς ὡς μέγα ὀρθογώνιον κτίσμα, δια-

1. H_2 κατὰ Heberdey.

2. Βλ. τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν *ἀρχαῖον νεὼν* χωρία παρὰ Michaelis, Arx Athenarum, c. 26, 25***. A. S. Cooley, AJA 3, 1899, σ. 349-381. G. Ph. Stevens - J. M. Paton, The Erechtheum, ἔ.ἀ. σ. 434-440, 449-451, 466-470, 475-476. Dinsmoor, AJA 36, 1932, σ. 311.

στάσεων 16,34 × 32,71 ἤτοι 50 × 100 δωρικῶν ποδῶν τῶν 0,327 μ. (εἰκ. 23). Κατὰ τὸν αὐτὸν 'Αμερικανὸν ἀρχιτέκτονα τὸ κτίριον τοῦτο ἔφερεν, ὡς καὶ ὁ ὑπὸ Schrader[1] παλαιότερον ἀναπαρασταθεὶς (εἰκ. 22) ναὸς (πρωταρχικὸς Παρθενὼν) πρὸς Δυσμὰς καὶ 'Ανατολὰς ἀνὰ μίαν πρόσοψιν ἐκ τριῶν κιόνων[2] ἐν παραστάσι, μεταξὺ δ' αὐτῶν σηκὸν διαιρούμενον ἐσωτερικῶς δι' ἀξονικῆς κιονοστοιχίας εἰς δύο κατὰ μῆκος κλίτη ἐκ πέντε κιόνων (εἰκ. 23).

Εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῶν προσόψεων αὐτοῦ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Dinsmoor, ὡς ἔπραξε καὶ ὁ Schrader, τέσσαρα ἐπιστύλια, ἐξ ὧν σώζονται ἕως σήμερον ἀκέραια τρία

25. Γωνιαῖον ἐπιστύλιον τοῦ πρωταρχικοῦ Παρθενῶνος ἐντειχισμένον εἰς τὸ Νότιον τεῖχος τῆς 'Ακροπόλεως.

ἐντειχισμένα εἰς τὸ Κιμώνειον τεῖχος, ὑπὲρ τὸ Διονυσιακὸν θέατρον, καί τινα ἄλλα τεμαχισμένα, ὀκτὼ μετόπας καὶ ἐννέα τριγλύφους (εἰκ. 24), δι' ὧν ἐπιτυγχάνει ὄχι μόνον μῆκος μετώπου 50 ποδῶν, ἀλλὰ καὶ πλήρως ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ πλῆθος τῶν σιμῶν, τὰς ὁποίας ἀνεῦρον προσθέτως ὁ Schuchhardt, ὁ Züchner καὶ ὁ Broneer. 'Εκ τῶν σωζομένων μετοπῶν ἄλλαι μὲν εἶναι μαρμάριναι, ἄλλαι δὲ πώριναι. Καὶ μαρμαρίνας μὲν ὁ Dinsmoor ἐμέτρησε τοὐλάχιστον 24 — ἐξ ὧν πέντε στενότεραι ἀνήκουν εἰς τὰς μακρὰς πλευράς —, ὡς δ' ἐξ ἰχνῶν δομῆς καὶ τινων σωζομένων τεμαχίων συνάγεται, ὁ ὁλικός των ἀριθμὸς θὰ ἀνήρχετο εἰς 33[3]· αἱ δὲ πώριναι μετόπαι θὰ κατελάμβανον μίαν τῶν προσόψεων καὶ δὴ τὴν ἀνατολικήν, φέρουσαι προσκεκολλημένας τὰς τοῦ Μουσείου τῆς 'Ακροπόλεως (ἀριθ. εὑρετ. 552, 554 καὶ 555) γλυπτὰς μαρμαρίνας ἀντωποὺς κατακεκλιμένας λεοπαρδάλεις αἱ μεσαῖαι καὶ κατακεκλιμένους λέοντας αἱ ἄκραι. Τούτων τὰ γλυπτὰ προεβάλλοντο ἐπὶ ἐρυθροῦ βάθους, παρουσιάζοντος ἀντίθεσιν πρὸς τὰς μεταξὺ αὐτῶν μελαίνας βεβαμμένας πωρίνας τριγλύφους. Τέλος ὡς ἀκρωτήρια τῶν ἀετωμάτων τοποθετεῖ καὶ ὁ Dinsmoor

1. JdI 43, 1928, σ. 88, εἰκ. 32.

2. Σημειωτέον, ὅτι μὲ τρεῖς κίονας εἰκονίζεται καὶ ἡ πρόσοψις τῆς ἐπὶ τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ περιφήμου ἀγγείου François (Κλιτίου καὶ 'Εργοτίμου) ἀρχαϊκῆς κρήνης, τῆς ὁποίας ἀναπαράστασιν παρέσχον οἱ A. Furtwängler - K. Reichhold ἐν Griechische Vasenmalerei I, München 1904, πίν. 11 - 12 καὶ τῆς ὁποίας τὴν ὕπαρξιν ἐπικαλεῖται ὁ Dinsmoor πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ περιττοῦ ἀριθμοῦ κιόνων οὓς τοποθετεῖ εἰς τὰς δύο προσόψεις του. Σημειωτέον καὶ ὅτι μὲ τρεῖς κίονας, ὁμοίως μεταξὺ παραστάδων, σχεδιάζεται καὶ ὁ ναὸς τῶν 'Επιζεφυρίων Λοκρῶν (βλ. σχετικῶς σημ. 1 σ. 36).

3. Dinsmoor, Architecture, σ. 148.

τὰς αὐτὰς τρεχούσας πτερωτὰς γοργόνας τὰς ὁποίας πρῶτος ὁ Schrader εἶχεν ὑποδείξει διὰ τὸν ἀρχαῖον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς (Ἑκατόμπεδον) (εἰκ. 13).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν γλυπτὸν διάκοσμον τῶν ἀετωμάτων εἰς μὲν τὸ ἀνατολικὸν τοποθετεῖ ὁ Dinsmoor τὴν συμμετρικὴν ὁμάδα τῶν λεόντων VIII, τὴν πάλην τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Τρίτωνα (V) καὶ οὐρὰς τοῦ τρισωμάτου Κυανοπώγονος, μὲ ἄχρουν πάλιν βάθος, εἰς δὲ τὸ δυτικὸν τὴν ὁμάδα τῆς λεαίνης VII, τοὺς τεμαχισμένους λέοντας IX (H) καὶ τοὺς μακροὺς ὄφεις (IX A.E. καὶ IX F.G.), πάντα προβαλλόμενα ἐπὶ πρασίνου βάθους[1].

Τὴν λύσιν τοῦ Dinsmoor ἤλεγξε διὰ σοβαρῶν ἐπιχειρημάτων ὁ Plommer[2]. Ὁ ὑπὸ τοῦ Dinsmoor ἀναπαρασταθεὶς ναός, λέγει ὁ Plommer, εἶναι τελείως πρωτόγονος, καὶ μᾶλλον εἶς σηκὸς μὲ δύο προσόψεις ἐν παραστάσι. Καίτοι δὲ ὁ Dinsmoor τὸν θεωρεῖ τόσον πολὺ ἀρχαϊκόν, ὅμως τὸν χρονολογεῖ εἰς τὸ 570 π.Χ. Εἶναι ὅμως ἄνευ προηγουμένου, λέγει ἐν συνεχείᾳ ὁ Plommer, νὰ ὑπῆρχε ναός, τόσον μεγάλων διαστάσεων, μὲ λίαν πρωτόγονον κάτοψιν, ὅστις δηλ. νὰ παρουσιάζῃ τόν τε πρόναον καὶ τὸν ὀπισθόναον αὐτοῦ ἐν παραστάσι καὶ νὰ στερῆται περιστυλίου, ἐνῶ ὡς γνωστόν, οἱ ἄνευ περιστυλίου ἀρχαϊκοὶ ναοὶ παρουσιάζουν μόνον τὴν ἀνατολικήν των πλευρὰν ἐν παραστάσι (ὡς π.χ. ὁ ἐν Ραμνοῦντι παλαιότερος ναὸς τῆς Νεμέσεως), τοῦ μόνου παλαιότερον προσαγομένου ἄνευ περιστυλίου παραδείγματος ναοῦ τῆς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος ἐν Ἐλευσῖνι, ἀποδειχθέντος ὑφ' ἡμῶν ὡς ἐσφαλμένως ἀναπαρισταμένου ὡς διπλοῦ ἐν παραστάσιν[3], οὐδέποτε δὲ καὶ τὴν ὀπισθίαν[4]. Ἂν τὸν ὑπὸ τοῦ Dinsmoor ἀναπαριστάμενον μέγαν ναὸν φαντασθῶμεν εἰς τὸ ὑψηλότατον σημεῖον τῆς Ἀκροπόλεως ἄνευ περιστυλίου, τοῦτο, λέγει ὁ Plommer, θ' ἀπετέλει καὶ πάλιν κάτι τὸ ἄνευ προηγουμένου, ὄχι μόνον διὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος, ἀκόμη, δεδομένου, ὅτι τὸ περιστύλιον ἐμφανίζεται ἐν πλήρει ἤδη ἐξελίξει ἀμέσως μετὰ τὸ 600 εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας, ἀλλ' ἦτο, κατ' οὐσίαν, καὶ πολὺ πρότερον ἀνεπτυγμένον εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θερμίου Ἀπόλλωνος, ὅστις εἶναι καὶ ὁ τελευταῖος ναὸς τῆς Ἑλλάδος μὲ περιττὸν ἀριθμὸν κιόνων ἐφ' ἑκάστης στενῆς πλευρᾶς. Μένει κατὰ ταῦτα ἀστήρικτος ἡ περίπτωσις τοῦ ὑπὸ Dinsmoor ἀναπαρισταμένου ναοῦ διὰ τὴν περίοδον, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν ἀνάγει.

Ἀλλὰ καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπὸ τοῦ Dinsmoor ἐντὸς τῶν ἀετωμάτων διάταξιν τῶν γλυπτῶν ἀμφιβάλλει ὁ Plommer ἂν ἠδύναντο νὰ χωρέσουν ὅλα τὰ μεγάλα πώρινα γλυπτὰ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀέτωμα[5]. Τοῦτ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ ζεῦγος τῶν λεαινῶν μὲ τοὺς μικροὺς ὄφεις εἰς τὰς γωνίας, οἵτινες ὀρθῶς ἐτοποθετήθησαν ὑπὸ τοῦ Lapalus[6] εἰς δύο τοὐλάχιστον χωριστὰ ἀετώματα.

Κατὰ τὸν Dinsmoor οἱ λέοντες, ὁ Κυανοπώγων (τρισώματος δαίμων) καὶ ὁ Τρίτων,

1. Dinsmoor, Architecture, σ. 151.
2. JHS 80, 1960, σ. 122 - 157.
3. Α. Κ. Ορλανδος, Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Χατζιδάκιν, ἔ.ἀ. σ. 159 - 169 καὶ Ἐλευσινιακὰ 1, 1932, σ. 209 - 223.
4. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς ὁ G. Gruben καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ ἀκόμη ἐκδόσει τῶν ναῶν τῶν Ἑλλήνων, συγκαταλέγει μεταξὺ τῶν ἄνευ περιστυλίου τύπων ἐλευθέρων ναῶν καὶ τὸν διπλοῦν ἐν παραστάσι· βλ. Die Tempel der Griechen, München 1966, εἰκ. 21, σ. 28.
5. Ὡς ἔκαμε πρό τινος καὶ ὁ Schuchhardt, AM 60/61, 1935/6.
6. Ετ. Lapalus, Le fronton sculpté en Grèce, Paris 1947, σ. 103.

ἐπήγαιναν εἰς τὸ ἓν ἀέτωμα, οἱ δὲ ὄφεις καὶ αἱ λέαιναι εἰς τὸ ἄλλο, ἐνῶ παρὰ Schuchhardt οἱ λέοντες, ὁ Κυανοπώγων καὶ ὁ Τρίτων, χωρὶς ἀνεπίτρεπτον ἐπιμήκυνσιν, φαίνεται ὅτι χρειάζονται τύμπανον πλάτους πολὺ μεγαλυτέρου, τοὐλάχιστον 15 μ.

Ἀπαριθμεῖ ἔπειτα ὁ Plommer διάφορα λεπτομερῆ ἀρχιτεκτονικὰ τρωτὰ τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ Dinsmoor καὶ συμπεραίνει, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει διάθεσιν νὰ δεχθῇ, ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ τὸ ἑκατόμπεδον τοῦ Dinsmoor[1].

Διερευνῶν κατόπιν καὶ αὐτὸς τὰ τεμάχια ἤτοι τὰ τοῦ πωρίνου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ H_2 καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι πάντα ταῦτα προέρχονται ἀπὸ ἕνα καὶ μόνον ναόν, πολὺ πρωίμων χρόνων, οἷος εἶναι ὅ τε ἐξωτερικὸς καὶ ὁ ἐσωτερικὸς «ναὸς Dörpfeld». Εὑρίσκει ἐντούτοις δύσκολον νὰ ταιριάσῃ ὅλα τὰ τεμάχια εἰς ἓν κτίριον, τὸ ὁποῖον νὰ δεικνύῃ σαφῶς, ὅτι ἦτο εἷς ἑξάστυλος περίπτερος ναὸς περιβάλλων τετράστυλον ἀμφιπρόστυλον σηκόν (εἰκ. 7), τοῦθ' ὅπερ θὰ ἀπετέλει, λέγει, μοναδικὸν ἀρχιτεκτονικὸν παράδειγμα, ἐξαιρέσει μόνον τοῦ α΄ μαρμαρίνου Παρθενῶνος (I).

Ἐρευνῶν μετὰ ταῦτα ὁ Plommer λεπτομερῶς τὰ τεμάχια τῶν ἀκρωτηρίων καὶ τῆς σίμης[2] παρέχει ἰδίαν ἀναπαράστασιν τοῦ προνάου, χρησιμοποιῶν πρὸς ταύτην τὸ ὑπὲρ τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου ἐντειχισμένον βαθμιδωτὸν ἐπιστύλιον (εἰκ. 25) καὶ καταλήγει προσνέμων ὅλα τὰ τεμάχια Η εἰς τὸν σηκὸν καὶ τὸ περιστύλιον ἑνὸς καὶ μόνου ναοῦ, βαίνοντος ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ «ναοῦ Dörpfeld», τὸν ὁποῖον, λέγει, θὰ ἐχρονολόγει ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰ., ἰσχυριζόμενος καὶ ὅτι ἡ κάτοψίς του προσχεδιάζει πολὺ περισσότερον τὴν τοῦ Παρθενῶνος ἀπὸ τὴν τοῦ Ἐρεχθείου. Κατὰ τὸν Plommer ὁ ναὸς οὗτος θὰ ἐπανεκτίσθη ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμελίων, τότε, ὅτε πιθανῶς θὰ ἐλαξεύθησαν καὶ τὰ ἐδάφη κατασκευῆς του διὰ τῆς ὀδοντωτῆς ξοΐδος (ντισλίδικο) (claw).

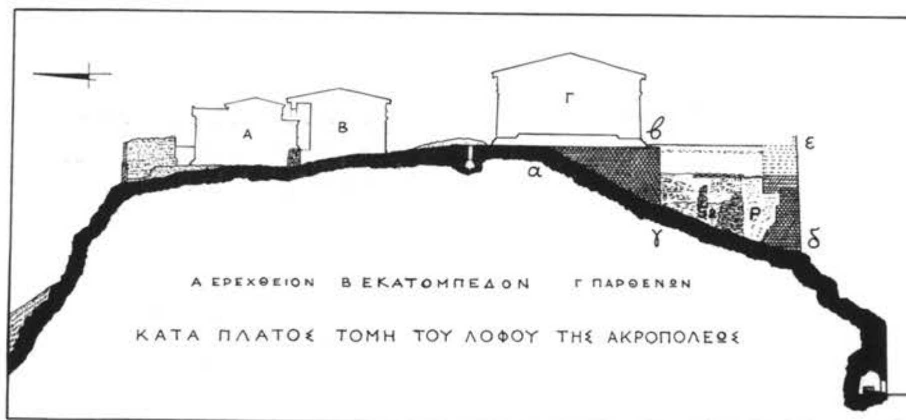
ΠΑΡΘΕΝΩΝ I ΚΑΙ II

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ φανταστικοῦ «πρωταρχικοῦ Παρθενῶνος» ἐρχόμεθα εἰς τὴν μελέτην τῶν δύο ἐπὶ θετικῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων στηριζομένων, ἀμέσων προκατόχων τοῦ ἰκτινείου ναοῦ.

Ἡ περιοχὴ τοῦ στενομήκους, ἐλλειψοειδοῦς καὶ ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς διευθυνομένου λόφου τῆς Ἀκροπόλεως, ἐπὶ τοῦ μέσου τμήματος τῆς ὁποίας ἀνηγέρθη ὁ σημερινὸς Παρθενὼν (εἰκ. 1, Γ) ἐξελέγη ἐπίτηδες πρὸς κατασκευὴν τοῦ ναοῦ· διότι ἐκεῖ εὑρίσκετο τὸ ὑψηλότατον καὶ διὰ τοῦτο ἐπιφανέστατον σημεῖον τοῦ ἐκ φαιοκυάνου ἀσβεστολίθου ἱεροῦ βράχου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ περιοχὴ αὕτη δὲν ἦτο ἐκ φύσεως ἐπίπεδος καὶ ὁριζοντία καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν, ἀλλὰ παρουσίαζε κατὰ τὸ νότιον αὐτῆς ἥμισυ ἀρκετὰ ἰσχυρὰν — περίπου 24° κλίσιν πρὸς τὰ κάτω (εἰκ. 26)—, ἐχρειάσθη νὰ γίνῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ναοῦ ἡ κατὰ τὴν νοτίαν κλιτὺν τοῦ λόφου κατασκευὴ ὀγκώδους, τριγωνικοῦ ἐν τομῇ θεμελίου ἢ στερεοβάτου (εἰκ. 26, α β γ), φθάνοντος κάτω μέχρι τοῦ στερεοῦ βράχου ἤτοι μέχρι βάθους ἄνω τῶν 10 μέτρων (10, 77 μ. διὰ τὴν ἀκρίβειαν κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν), ἀφ' ἑτέρου δέ, πρὸς ὁριζοντίωσιν τῆς ὑπολοίπου

1. JHS 80, 1960, σ. 150.
2. Αὐτόθι σ. 153, 154, 156, εἰκ. 13, σ. 157, εἰκ. 14, σ. 159.

πρὸς Νότον ἐκτάσεως, ἡ δημιουργία ἐπίσης ὀγκώδους τεχνητῆς ἐπιχώσεως (εἰκ. 26, β γ δ ε). Ἡ τεχνικῶς δύσκολος ἀμφοτέρων τῶν ἔργων τούτων ἐκτέλεσις ἐπραγματοποιήθη κλιμακηδόν, ἤτοι κατὰ διαδοχικὰ χρονικὰ διαστήματα καὶ κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπεμακρύνθησαν τὰ κατὰ τὴν στάθμην τῆς νοτίας βάσεως τοῦ στερεοβάτου καὶ καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος ἀπ' αἰώνων σωρευθέντα ἐπὶ τῆς κλιτύος χώματα, ἔπειτα δὲ ἠνοίχθη τάφρος κατὰ τὸ αὐτὸ μῆκος τοῦ στερεοβάτου, ἵνα δημιουργηθῇ κατάλληλον ἔδαφος στάσεως τῶν οἰκοδόμων τῶν πρώτων στρώσεων τοῦ στερεοβάτου. Ἡ τάφρος αὕτη ἐμφαίνεται, ὑπὸ στοιχεῖον IIa, καὶ εἰς τὸ παρατιθέμενον (εἰκ.

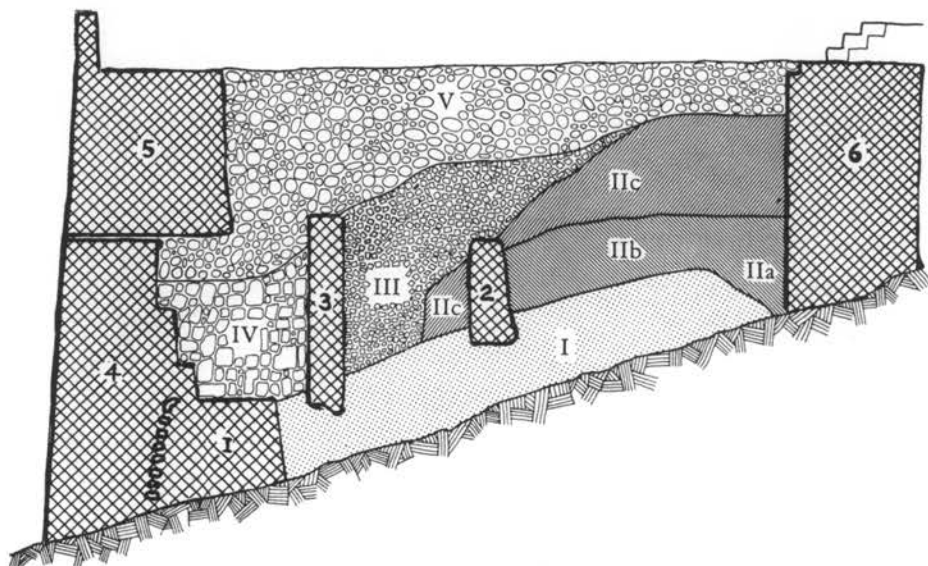
26. Κατὰ πλάτος τομὴ τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ναῶν τῆς Ἀθηνᾶς.
Α Ἐρέχθειον — Β «Ἀρχαῖος ναός» τῆς Ἀθηνᾶς — Γ Παρθενών.

27) σχέδιον στρωματογραφικῆς τομῆς, ὅπερ ἀποτελεῖ ἐλαφρῶς τροποποιημένην ἀνασχεδίασιν τοῦ ὑπὸ Dörpfeld [1] ἀρχικῶς καταρτισθέντος στρωματογραφικοῦ σχεδίου τῆς κατὰ πλάτος τομῆς τῆς Ἀκροπόλεως, γενομένην ὑπὸ τοῦ Dinsmoor, ἐπὶ τῇ βάσει νεωτέρων του μελετῶν [2].

Τῆς τάφρου ταύτης IIa τὰ χώματα, ριφθέντα πρὸς Νότον, ἐσχημάτισαν τὴν ὑπὸ τὸ λατινικὸν στοιχεῖον I ἐπίχωσιν, ἥτις ἔφθανε κάτω μέχρι τοῦ κλείοντος τὸ νότιον χεῖλος τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως μυκηναϊκοῦ τείχους (1), τοῦ λεγομένου Πελαργικοῦ, ὅπερ κατὰ τὸν χρόνον κατασκευῆς τοῦ στερεοβάτου ἦτο ἤδη κατεστραμμένον μέχρις ὕψους περίπου 2 μ. ὑπὲρ τὸν βράχον [3]. Συνεχίσθη μετὰ ταῦτα ἡ οἰκοδομὴ τοῦ στερεοβάτου, ἥτις, ὡς ἐξηκριβώθη [4], δὲν ἐγίνετο τῇ βοηθείᾳ βαθμιαίως ἀνυψουμένων ξυλίνων ἰκριωμάτων, ἀλλ' ἄνευ χρήσεως τοιούτων, διὰ διαδοχικῆς ἀνυψώσεως τοῦ ἀμέσως

1. AM 27, 1902, σ. 393 - 94.
2. AJA 38, 1934, σ. 410.
3. Kolbe, JdI 51, 1936, σ. 20 ἑξ. FuF 15, 1939, σ. 341· βλ. τὸ τελευταῖον σχέδιον τούτου παρὰ Σπ. Ιακωβιδη, ἔ.ἀ. σ. 190, σχ. 36.
4. Dörpfeld, AM 17, 1892, σ. 161.

ἔξω τοῦ ἀνεγειρομένου στερεοβάτου ἐδάφους, τῇ προσθήκῃ χωμάτων καὶ ἀχρήστων ὑλικῶν καὶ τῆς ἀπὸ τῆς λαξεύσεως τῶν λίθων τοῦ στερεοβάτου ἀποπιπτούσης λατύπης IIb (εἰκ. 27 κατὰ πλάτος τομῆς). Ἐπειδὴ ὅμως, ὑψουμένου ὁλονὲν τοῦ στερεοβάτου, τὰ ἔξωθεν αὐτοῦ ριπτόμενα χώματα IIc ἀπέβαινον ὁλονὲν ὀγκωδέστερα καὶ ἐκινδύνευον νὰ κυλισθοῦν πρὸς τὴν κλιτὺν καὶ τὸ Πελαργικόν, ἀνηγέρθη, πρὸς συγκράτησιν τῶν ἐπιχώσεων IIb καὶ IIc, τὸ ὑπ' ἀριθ. S_2 ἀνάλημμα, ἐκτελεσθὲν διὰ πολυγωνικῆς τοιχοποι-

27. Κατὰ πλάτος τομὴ τῆς μεταξὺ τοῦ στερεοβάτου τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ Νοτίου τείχους περιοχῆς (κατὰ Dinsmoor - Carpenter).

ίας. Εἰς τὸ ἀνάλημμα τοῦτο ὑπάρχει καὶ μία μικρὰ κλῖμαξ Α (εἰκ. 28 καὶ 29). Ἡ κλῖμαξ αὕτη, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ δεύτερον ἀπὸ Δυσμῶν μετακιόνιον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, κατὰ μὲν τὸν Dörpfeld ἐχρησίμευε μετὰ τοῦ Πελαργικοῦ δι' ἀμυντικοὺς σκοπούς, κατὰ τὸν Kolbe[1] ὅμως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ Πελαργικόν, διότι ὅταν κατεσκευάσθη τὸ S_2 τὸ Πελαργικὸν δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο πλέον ὡς ὀχυρωματικὸν τεῖχος. Διὰ τῆς ἐν λόγῳ κλίμακος ἠδύνατο ἁπλῶς ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ παρθενωνείου στερεοβάτου νὰ εἰσδύῃ μέχρι τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τοῦ Πελαργικοῦ ἐπὶ μήκους τριῶν μέτρων, ἵνα ἐκεῖθεν δυνηθῇ νὰ προσπελάσῃ καὶ τοποθετήσῃ τὰς λιθοπλίνθους τοῦ θεμελίου τοῦ στερεοβάτου.

Τὸ ἀνάλημμα S_2 ἠκολούθησε διαδρομὴν παράλληλον πρὸς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ στερεοβάτου (εἰκ. 21 κάτοψις). Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι διὰ τοῦ ανα-

1. Bericht über den 6 internationalen Kongress für Archäologie, Berlin 1939, σ. 345 ἑξ.

λήμματος τούτου ἐδημιουργήθη περὶ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τοῦ στερεοβάτου ἓν περίπου ὁριζόντιον ἄνδηρον, πλάτους περίπου 10 μ., ἐμφαινόμενον ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς τομῆς διὰ τῆς γραμμῆς, ἥτις χωρίζει τὴν ἐπίχωσιν IIa καὶ IIb ἀπὸ τῆς ὑστερωτέρας φάσεως αὐτῆς IIc. Συνεχιζομένης περαιτέρω τῆς ἀνυψώσεως τοῦ στερεοβάτου καὶ συναυξανομένης τῆς ἐπιχώσεως IIc, τὸ ὕψος τοῦ ἀναλήμματος S_2 δὲν ἐπήρκει πλέον, δι' ὃ καὶ ἡ ἐπίχωσις IIc ὑπερεπήδησε τὸ τεῖχος S_2, ἐκταθεῖσα καὶ πρὸς Νότον αὐτοῦ (εἰκ. 27).

28. Μικρὰ κλῖμαξ τοῦ Πολυγωνικοῦ τείχους S_2 (ὁρατὴ εἰς τὴν κάτοψιν εἰκ. 46).

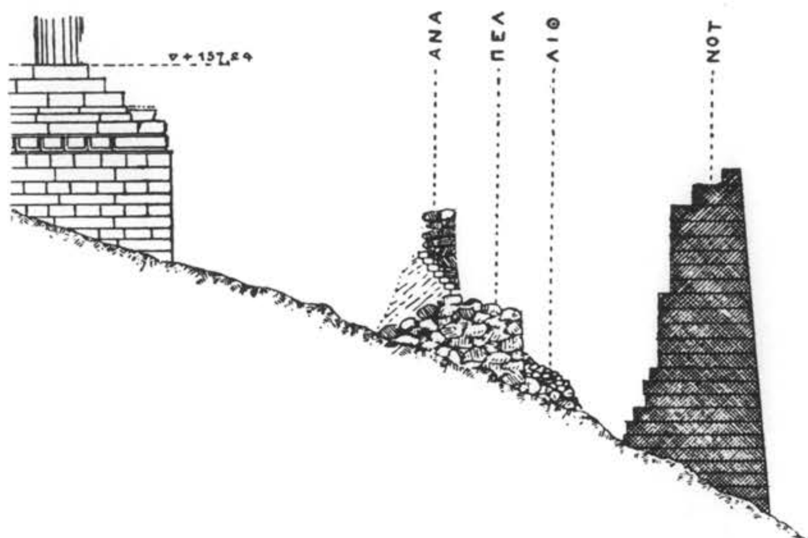
Ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀνδήρου καὶ τοῦ ὑποστηρίζοντος αὐτὸ ἀναλήμματος S_2 εὔλογον εἶναι νὰ θεωρηθοῦν σύγχρονα καὶ μεταξύ των καὶ πρὸς τὸν ἀνεγειρόμενον στερεοβάτην. Ὁ Dinsmoor[1], ἐξετάσας λεπτομερῶς τὰς ἐπιχώσεις I καὶ II, συνήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐνῶ τὸ στρῶμα I δὲν περιεῖχεν ὑλικὸν ὑστερώτερον τοῦ 6ου αἰ., τὸ στρῶμα II περιελάμβανεν ἀριθμόν τινα ὀστράκων ἀγγείων τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ., οὐδὲν ὅμως τῶν ὁποίων ἦτο ἀσφαλῶς μεταγενέστερον τοῦ 490 π.Χ., συνήγαγε δ' ὡς ἐκ τούτου τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ στερεοβάτης ἠδύνατο νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ 495 π.Χ. ἢ ὀλίγα ἔτη βραδύτερον καὶ ἄρα ὅτι τὸ σχέδιον τοῦ νέου μεγάλου ναοῦ τῆς πολιούχου τῶν Ἀθηνῶν θεᾶς θὰ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐκτελῆται τὸ 490 ἢ ὀλίγον ἀργότερον[2] καὶ ἐπομένως, ὅτι ἡ ἵδρυσίς του θὰ ἀντεστοίχει πρὸς τὴν νικηφόρον μάχην τῶν Ἀθηναίων κατὰ

1. Dinsmoor, AJA 38, 1934, σ. 440.

2. Τὴν χρονολογίαν ταύτην καθώρισεν εἰδικώτερον ὁ Dinsmoor εἰς τὸ 488 π.Χ., στηριχθεὶς εἰς ἱστορικούς, θρησκευτικοὺς καὶ ἀστρονομικοὺς λόγους (AJA 38, 1934, σ. 443 καὶ σημ. 6 τῆς σ. 3 τοῦ JdI 52, 1937).

τῶν Περσῶν εἰς Μαραθῶνα, τοῦθ' ὅπερ συνεφώνει καὶ πρὸς τὴν πληροφορίαν τοῦ Δημοσθένους (XXII, 13), καθ' ἣν ὁ *Παρθενὼν ἐκτίσθη ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ Μαραθῶνος*, εἰς τὰ ὁποῖα βεβαίως θὰ προσετέθησαν καὶ ἰδιωτικαὶ εἰσφοραί. Ἦτο ἄρα κατεσκευασμένος εἰς προπερσικοὺς χρόνους.

Ἵνα τελειώσωμεν τὸν περὶ τῶν πρὸς Νότον τοῦ στερεοβάτου ἐπιχώσεων λόγον θὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ἐκ τῆς περαιτέρω ἐξετάσεως τῆς στρωματογραφικῆς τομῆς, ἐν συν-

29. Κατὰ πλάτος τομὴ τοῦ μεταξὺ τοῦ στερεοβάτου καὶ τοῦ Κιμωνείου τείχους χώρου (κατὰ Καβεράου).

δυασμῷ πρὸς τὰ ἐν αὐταῖς γενόμενα εὑρήματα, ὁ Dinsmoor ἤχθη εἰς τὰ κάτωθι συμπεράσματα[1].

α) Ὅτι τὸ ὑπερπηδῆσαν τὸν τοῖχον S_2 στρῶμα IIc (εἰκ. 27 ἄνω) ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν προπερσικὴν ἐπίχωσιν, χρονολογουμένην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 490 καὶ 480.

Κατὰ ταύτην ὁ στερεοβάτης θὰ ἀνυψώθη ἕως ἄνω, καλυφθεὶς ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως μέχρι τῆς 4ης ἐκ τῶν ἄνω στρώσεως αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύει ἡ τελειωτικὴ ἐπιμελὴς λάξευσις τῶν στρώσεων τούτων. Θὰ ἤρχισε δὲ τότε καὶ ἡ κατασκευὴ ναοῦ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ στερεοβάτου, ἥτις ὅμως δὲν προώδευσε, διακοπεῖσα, ὡς θὰ ἴδωμεν, βιαίως.

β) Ὅτι νέα ἐπίχωσις III ἐγένετο ἀργότερον ἐπὶ Κίμωνος (469 - 461 π.Χ.) πρὸς ἀντιστήριξιν τῆς ὁποίας κατεσκευάσθη τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 ἀνάλημμα ἐκ πωρολίθου, σημειούμενον ἐπὶ τῆς εἰκ. 27 διὰ σταυρωτῆς διαγραμμίσεως.

γ) Ὅτι ἔτι ἀργότερον, ἀλλ' ἐπὶ Κίμωνος ἀκόμη (469 - 461 π.Χ.), κατεσκευάσθη τὸ

1. AJA 38, 1935, σ. 416 ἑξ.

μέγα Νότιον τεῖχος περιβόλου τῆς Ἀκροπόλεως 4, πληρωθέντος τοῦ ὄπισθεν αὐτοῦ χώρου διὰ τῆς ἐπιχώσεως IV καὶ ὅτι τέλος

δ) κατεσκευάσθη ὑπεράνω τοῦ Κιμωνείου τείχους τῆς Ν. πλευρᾶς πρόσθετον τεῖχος ἐπὶ Περικλέους, λίαν ἰσχυρόν, ἵνα κρατήσῃ τὴν πίεσιν τῶν χωμάτων τῆς ἐπιχώσεως V.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τὸ 1936 εἰσῆλθεν εἰς τὴν συζήτησιν ὁ W. Kolbe μὲ νέας θεωρίας [1], αἵτινες ἀνέτρεψαν τὰ πάντα: κατὰ τὸν Kolbe ὅλον τὸ ὀγκῶδες θεμέλιον (στερεοβάτης) τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἑπομένως καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἐκ πώρου κτίσμα I καὶ ὁ Παρθενὼν II (τοὺς ὁποίους ὁ μὲν Dinsmoor δὲν χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων, ἐνῶ ὁ Kolbe διαβλέπει εἰς τὸν I μόνον τὸ ἄνδηρον τοῦ II) ἦσαν μεταπερσικά. Τῇ βοηθείᾳ σχεδίου τοῦ A. von Gerkan [2] καὶ σκαριφημάτων, φωτογραφιῶν καὶ ἡμερολογίων τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς τοῦ 1885 - 90, προσεπάθησεν ὁ Kolbe νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ μεταξὺ τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ λεγομένου Κιμωνείου τείχους χώρου καί, ἐπὶ τῇ βάσει διαφόρων παρατηρήσεων, νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἦτο ἀδύνατος ἡ χρονολόγησις τοῦ στερεοβάτου εἰς προπερσικοὺς χρόνους. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εὑρέθησαν εἰς ἀντιστοίχους στρώσεις τῶν ἐπιχώσεων ὄστρακα ἀσφαλῶς παλαιότερα τοῦ 480 π.Χ., ἐθεώρησεν, ὅτι τοῦτο ἐπεκύρωνε τὴν ἄποψίν του. Πράγματι ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθοῦν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀξιόπιστα ἐπιχειρήματα καὶ τούτου ἕνεκα καὶ ὁ Dörpfeld [3] καὶ ὁ Dinsmoor [4] ἀντετάχθησαν, διατηρήσαντες τὴν ἀρχικήν των γνώμην, ὅτι δηλαδὴ οἱ ναοὶ I καὶ II ἦσαν προπερσικῶν χρόνων. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἀπήντησεν ὁ Kolbe [5] — χωρὶς ὅμως νὰ μεταπεισθῇ — διὰ νέων δὲ σκαφῶν, τὰς ὁποίας ἐπεχείρησε τὸ 1938 ἤλπιζεν, ὅτι θὰ ἔφερε νέας ἀποδείξεις ὑπὲρ τῆς χρονολογήσεώς του. Ἠρεύνησε πρὸς τοῦτο τὰ λείψανα τοῦ νοτίως τοῦ Παρθενῶνος ἀκόμη σωζομένου Πελαργικοῦ τείχους καὶ τὴν σχέσιν του πρὸς τὰ θεμέλια τοῦ Παρθενῶνος εἰς τὰς ἑξῆς δύο θέσεις: α) εἰς τὸ διὰ λόγους μελέτης ἀφεθὲν ἐπίτηδες ἀνοικτὸν φρέαρ πρὸ τοῦ δευτέρου μεταξονίου τοῦ περικλείου Παρθενῶνος μὲ τὴν μικρὰν διὰ μέσου τοῦ πολυγωνικοῦ τείχους S_2 πρὸς τὸ Πελαργικὸν τεῖχος P κατάγουσαν κλίμακα (περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω, βλ. εἰκ. 28) καὶ β) τὸ ἀμέσως κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ θεμελίου τοῦ Παρθενῶνος κείμενον τεμάχιον αὐτοῦ [6].

Εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο τούτων θέσεων τὸ Πελαργικὸν τεῖχος θὰ ἦτο, κατὰ Kolbe, τελείως κατεστραμμένον καὶ θὰ ἐξεῖχε μόνον ἓν μέτρον ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, τὸ δὲ τεῖχος S_2 θὰ ἔβαινεν ἐπὶ χώματος καὶ θὰ προϋπέθετε διὰ νὰ συγκρατηθῇ τὸ ὑπόβαθρον τοῦ μεγάλου δυτικοῦ τείχους, ὅπερ γενικῶς τοποθετεῖται εἰς κιμωνείους χρόνους.

Σημαντικῶς σαφέστερα εἶναι τὰ πράγματα εἰς τὴν δευτέραν θέσιν, δηλαδὴ εἰς τὴν

1. JdI 51, 1936, σ. 1 ἑξ.
2. Αὐτόθι σ. 52 - 53, εἰκ. 40 - 41.
3. Alt-Athen und seine Agora, Flugblatt 3ης Φεβρουαρίου 1937, «Die beiden vorpersischen Tempel unter dem Parthenon des Perikles» καὶ JdI 52, 1937, σ. 11 ἑξ.
4. JdI 52, 1937, σ. 1 ἑξ. «Peisistratos, Kleisthenes, Aristeides oder Kimon, wer hat den alteren Parthenon begonnen?».
5. AE 1937, σ. 363 ἑξ.
6. AA 54, 1939, σ. 277. FuF 15, 1939, σ. 393 ἑξ. καὶ 427. Bericht über den 6 internationalen Kongress für Archäologie, ἔ.ἀ. σ. 344 ἑξ.

ΝΔ. γωνίαν τοῦ Παρθενῶνος[1]. Κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τῶν θεμελίων τοῦ Παρθενῶνος, δηλαδὴ τοῦ κτιρίου I, ὤφειλεν ἡ ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ Πελαργικοῦ τείχους ἐπὶ μήκους τριῶν μέτρων καὶ εἰς βάθος ἑνὸς νὰ χαλασθῇ, ἀφοῦ τὰ θεμέλια εἰσδύουν ἐπὶ πολὺ εἰς τὸ Πελαργικόν. Τοῦτο σημαίνει φυσικὰ διὰ κυκλώπειον τεῖχος σημαντικὴν βλάβην τῆς συνοχῆς του. Ἐκτὸς αὐτοῦ, κατ' ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Kolbe, δὲν ἠδύνατο τὸ Πελαργικὸν τεῖχος κατὰ τὴν εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἀνύψωσιν τῶν θεμελίων νὰ ἦτο ὑψηλότερον ἀπὸ ὅτι εἶναι τώρα, δηλαδὴ νὰ ἐξεῖχε 2 - 2,50 μ. καὶ ὄχι ὡς τεῖχος ἐξ ὠμῶν πλίνθων· διότι θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ κατασκευάσουν τὴν μέχρι τῆς σημερινῆς ἀνωτέρας στάθμης τοῦ Πελαργικοῦ φθάνουσαν ὁδηγὸν ἀκμήν.

Τὸ Πελαργικὸν λοιπὸν τεῖχος κατὰ τὸν χρόνον ἀνεγέρσεως τῶν θεμελίων τοῦ Παρθενῶνος θὰ εὑρίσκετο εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ οὐδεμίαν πλέον ὀχυρωματικὴν ἀξίαν καὶ νὰ μὴ δύναται ἐφεξῆς νὰ χρησιμεύῃ ὡς τεῖχος ἀμύνης τῆς Ἀκροπόλεως.

Καταλήγει λοιπὸν ὁ Kolbe περαιτέρω ὡς ἑξῆς: κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Περσῶν τοῦ 480 π.Χ. τὸ Πελαργικὸν τεῖχος ἦτο τὸ ὀχυρωματικὸν τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὸ μὲν βόρειον αὐτοῦ τμῆμα ἀνενεώθη διὰ τοῦ Θεμιστοκλέους μετὰ τὴν περσικὴν καταστροφήν, ὁπότε πολυάριθμα ἐκ τῆς δῃώσεως προερχόμενα λείψανα ἐνετειχίσθησαν εἰς αὐτό, τὸ δὲ μέγα Νότιον τεῖχος ἀνηγέρθη μετὰ τὴν παρὰ τὸν Εὐρυμέδοντα μάχην (466 π.Χ.) διὰ τοῦ Κίμωνος. Τὸ Πολυγωνικὸν τεῖχος S_2 θὰ προϋπέθετε τὸ Κιμώνειον. Πράγματι ὅμως τώρα οἱ ὀλίγοι ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπομείναντες Ἀθηναῖοι θὰ ἠμπόρεσαν νὰ μείνουν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, οὕτως ὥστε οἱ Πέρσαι θὰ ἠδύναντο νὰ καταλάβουν τὸ φρούριον μόνον διὰ τεχνάσματος· πρέπει λοιπὸν τὸ Πελαργικὸν τεῖχος νὰ ἦτο τότε ἄθικτον. Ὅταν ὅμως ἀνηγέρθησαν τὰ θεμέλια τοῦ Παρθενῶνος τὸ Πελαργικὸν τεῖχος, ὡς ἐδίδαξεν ἡ ἔρευνά του, δὲν ἠδύνατο νὰ παρέχῃ οὐδεμίαν πλέον προστασίαν. Ὅθεν ἡ ἐξασθένησις τοῦ τείχους δύναται μόνον μετὰ τὸ 479 π.Χ. νὰ ἐπετεύχθη· τοῦτο σημαίνει, κατὰ τὸν Kolbe, ὅτι τὸ κτίριον I καὶ ὅλα τὰ θεμέλια τοῦ Παρθενῶνος δύνανται τὸ πρῶτον μετὰ τὸ 479 νὰ ἀνηγέρθησαν καὶ κατὰ μείζονα λόγον καὶ ὁ ἀρχαιότερος Παρθενών (κτίριον II).

Συμφώνως πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην δὲν ἠδύνατο φυσικὰ ὁ Kolbe καὶ τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας ζημίας καὶ τὰς ἐρυθρὰς ἀποχρώσεις τῶν λίθων τοῦ I καὶ II κτιρίου νὰ ἀνάγῃ εἰς τὸν ἐμπρησμὸν τῶν Περσῶν, ὡς γενικῶς ἐγίνετο ἕως τότε.

Τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ ὁ ἀρχιτέκτων του A. Tschira ἔφεραν πρὸς τοῦτο ἄλλας διασαφήσεις, περὶ ὧν βλ. κατωτέρω καὶ ἐζήτησαν ἐπίσης νὰ ἐξασθενήσουν τὰς μέχρι τοῦδε κρατούσας γνώμας.

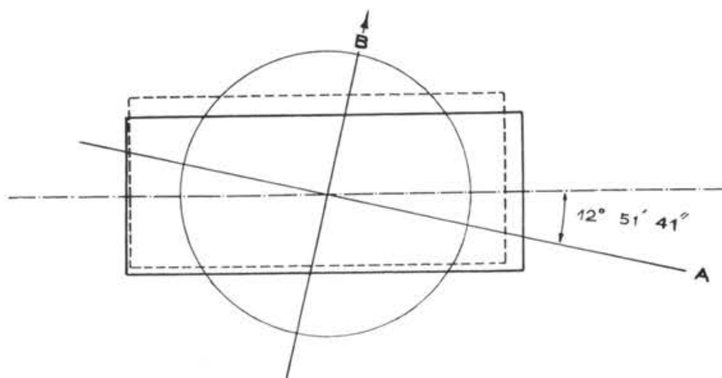
Ἐὰν τὰ συμπεράσματα τοῦ Kolbe σχετικῶς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῶν θεμελίων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος εἶναι ὀρθά, τότε καταπίπτουν αἱ μέχρι τοῦδε παραδοχαί μας περὶ τοῦ χρόνου δημιουργίας τῶν κτιρίων αὐτῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ αἱ μετ' αὐτῶν συνδεόμεναι πλεῖσται ἄλλαι σπουδαῖαι συνέπειαι, ὡς π.χ. ἡ σχετικὴ πρὸς τὴν λεγομένην «ἐπίχωσιν τῶν Τυράννων καὶ τῶν Περσῶν» εἰς τὰς ἐπιχώσεις τοῦ νοτίου ἀνδήρου.

1. JdI 51, 1936, σ. 37, εἰκ. 33. FuF 15, 1939, εἰκ. 1 καὶ 2.

Ὁ Kolbe ἐσκόπευε νὰ κάμῃ περαιτέρω σκαφὰς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Τότε ὅμως ἐξερράγη ὁ Β΄ παγκόσμιος πόλεμος καὶ δὲν ἐπανῆλθε πλέον. Ἔκτοτε καὶ ὁ Kolbe καὶ ὁ κύριος ἀντίπαλός του Dörpfeld ἀπέθανον, ὁ δὲ Dinsmoor δὲν ἔλαβε θέσιν ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῶν τελευταίων ἐρευνῶν τοῦ Kolbe[1].

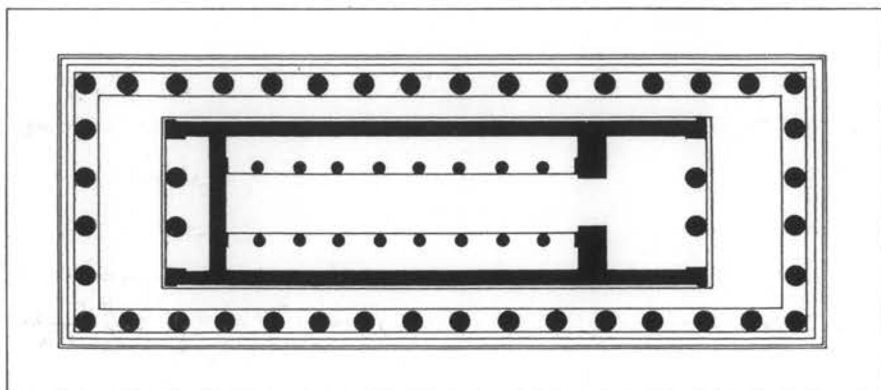
30. Ἄποψις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ὑποβάθρου τῆς κρηπῖδος τοῦ περικλείου Παρθενῶνος (φωτ. Χαρ. Σφακιανάκη).

31. Προσανατολισμὸς τοῦ ἀρχαιοτέρου καὶ τοῦ νεωτέρου Παρθενῶνος (κατὰ Dinsmoor).

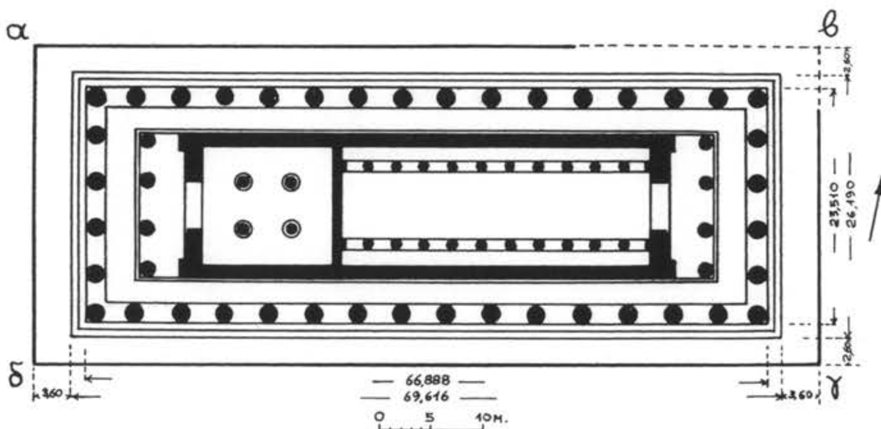
1. Σχετικὴ περίληψις ἐδημοσιεύθη ὑπὸ H. Riemann, Die Antike 16, 1940, σ. 142 ἑξ., περίγραμμα δὲ τῆς περὶ τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα διαμάχης εἶχε δημοσιεύσει ὁ Dinsmoor ἐν AJA 38, 1934, σ. 408 ἑξ.

Σημειωτέον ὅτι ὀλίγον πρότερον ὁ W. Zschietzschmann διὰ μελέτης του[1] εἶχε δεχθῆ: α) τὴν εἰς δύο διάφορα σχέδια ὑποδιαίρεσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ἣν εἶχε προτείνει ὁ Dörpfeld καὶ β) ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ στερεοβάτου ἤρχισεν ἀμέσως

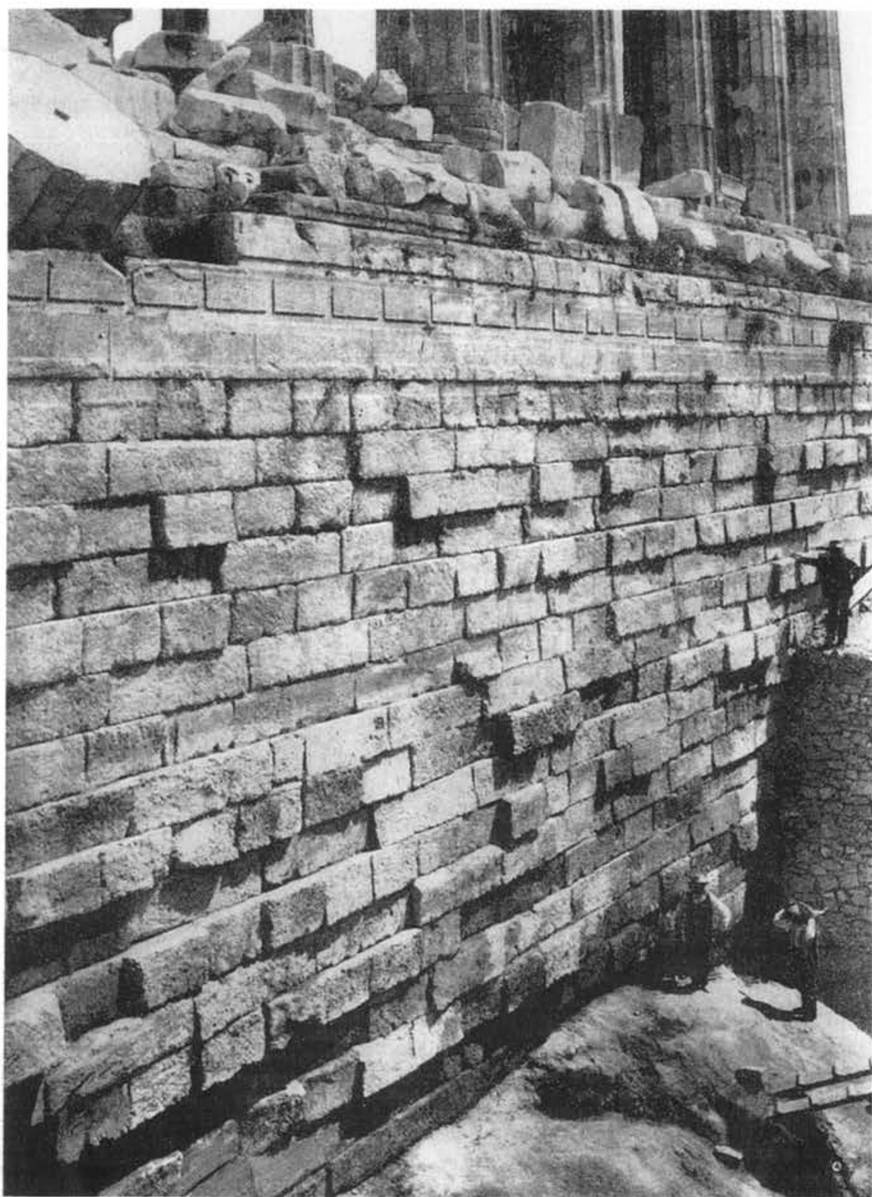
32. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος (κατὰ Penrose).

33. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος (κατὰ Hill· πρβλ. καὶ εἰκ. 53).

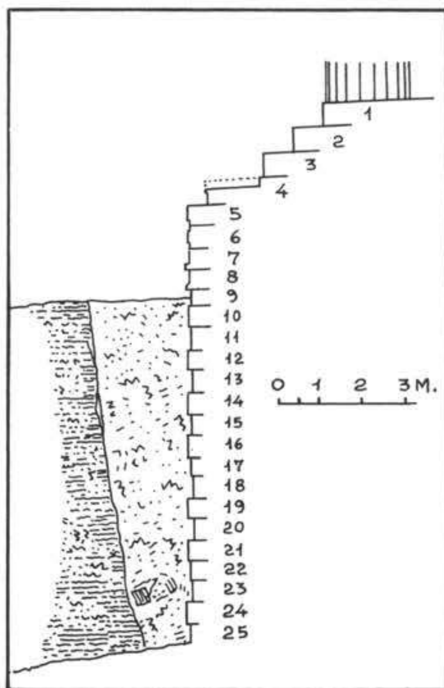
μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πεισιστράτου διὰ τὴν 3ην τυραννίδα του, ἤτοι περίπου τὸ 540, ἐνῶ συγχρόνως εἶχον κατεδαφισθῆ, χάριν ἑνὸς γενικοῦ προγράμματος ἀνακαινίσεως τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ πρωταρχικὸς Παρθενὼν καὶ ἄλλα τινὰ κτίρια. Πάντα τ' ἀνωτέρω συμπεράσματά του ἐστήριξεν ὁ Zschietzschmann ἐπὶ τῆς νοτίως τοῦ Παρ-

1. Klio 27, 1934, σ. 209 ἐξ.

34. Ἄποψις τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἀποκαλυφθέντος στερεοβάτου τοῦ προπερικλείου Παρθενῶνος (φωτ. Γερμανικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστ. Ἀθηνῶν).

θενῶνος «πωρίνης» ἐπιχώσεως (ἢ τῶν Τυράννων), τὴν ὁποίαν ὀρθῶς διακρίνει ἀπὸ τὴν «περσικὴν» ἐπίχωσιν. Ἐλησμόνησεν ὅμως, ὅτι ἡ πωρίνη αὕτη ἐπίχωσις περιεῖχεν εἰς τὰ κατώτατα αὐτῆς στρώματα 40 ὄστρακα ὀψίμου μελανομόρφου ρυθμοῦ καὶ δύο ἐρυθρόμορφα τῆς περιόδου 510 - 490 π.Χ.[1] γεγονός, ὅπερ καταστρέφει τὴν θεωρίαν του περὶ ἀναμορφώσεως τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου.

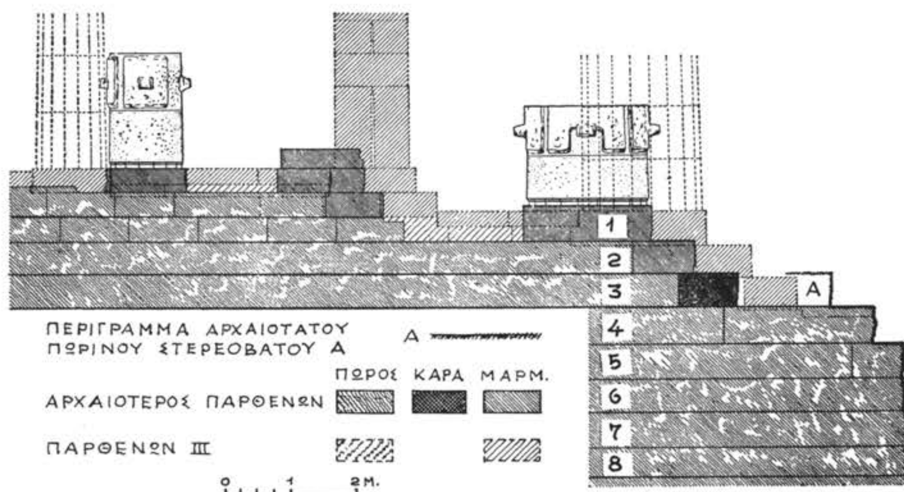
35. Κατακόρυφος τομὴ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ στερεοβάτου (κατὰ Penrose).

Διὰ τῆς μελέτης τοῦ Zschietzschmann τὸ χρονικὸν διάστημα ἐνάρξεως καὶ κατασκευῆς τῶν ἐργασιῶν τοῦ στερεοβάτου ηὐξήθη ἀπὸ 40 ὡς εἶχε πρότερον (530 - 488) εἰς 60 ἔτη (540 - 479 π.Χ.).

Ἀργότερον ὁ Κ. Schefold[2] ἔθεσε μετὰ τοῦ Kolbe τὴν κατασκευὴν τῶν θεμελίων τοῦ Παρθενῶνος μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, παρεδέχθη δὲ καὶ τὰς δύο φάσεις τοῦ Παρθενῶνος, καὶ δὴ τὴν μὲν τοῦ Παρθενῶνος Ι ἐκτελεσθεῖσαν ἐπὶ Θεμιστοκλέους, τὴν δὲ τοῦ Παρθενῶνος ΙΙ ἐπὶ Κίμωνος.

1. Βλ. σχετικῶς Dinsmoor ἐν AJA 38, 1934, σ. 426 καὶ 428.
2. Museum Helveticum 3, 1946, σ. 63 καὶ 82.

Εἶχεν ἤδη ἀπὸ μακροῦ (1835 - 36) παρατηρηθῆ[1], ὅτι ὁ ἰκτίνειος Παρθενὼν βαίνει ἐπὶ ἀρχαιοτέρου ὀρθογωνίου ὑποβάθρου ἐκ πωρίνων λιθοπλίνθων. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ὑπόβαθρον τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἀνταπεκρίνετο ἀκριβῶς πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ ἰκτινείου ναοῦ[2], ἀφ' ἑτέρου δ' ἀπεδείχθη, ὅτι δὲν εἶναι ὅλον ὁμοίας κατασκευῆς[3] ἀλλά, ὡς ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἰδίᾳ πλευρᾶς αὐτοῦ γίνεται σαφὲς (εἰκ. 30)[4] ἔχει διαπλατυνθῆ

36. Σχέδιον ἀναπαραστάσεως τῆς ΝΑ. γωνίας τοῦ κρηπιδώματος τοῦ περικλείου καὶ τοῦ πωρίνου ναοῦ (κατὰ Dörpfeld).

πρὸς Β. κατὰ μίαν λωρίδα πλάτους περίπου 4 μέτρων (3,956 μ.), ἵνα ὑποβαστάσῃ τὸ βόρειον πτερὸν τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, συνήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ πρὸς Νότον τῆς διαπλατύνσεως μέγα τμῆμα τοῦ ὑποβάθρου θὰ ὑπεβάσταζεν ἄλλον, ἀρχαιότερον, στενότερον δὲ καὶ ἐπιμηκέστερον τοῦ ἰκτινείου ναόν. Ὁ μακρὸς ἄξων τοῦ ὀρθογωνίου τῶν θεμελίων τούτων ἀποκλίνει πρὸς Β. ἀπὸ τῆς καθ' αὐτὸ Ἀνατολῆς κατὰ 12° 51′ καὶ 41″[5] (εἰκ. 31). Τούτου δὲ τοῦ ναοῦ τὴν ὕπαρξιν καὶ τὰ λείψανα διέκρινε

1. L. Ross, Arch. Aufs. I, Leipzig 1851, σ. 82 - 117 καὶ 127, 132, 141. II, Leipzig 1861, σ. 285 - 86.

2. Οὕτω, ὡς ἐκ τῆς παρατιθεμένης εἰκόνος κατόψεως 47 ἐμφαίνεται, τὸ πώρινον θεμέλιον κατὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἐξέχει τοῦ περικλείου ναοῦ κατὰ 4,28 μ., κατὰ δὲ τὴν νοτίαν 2,25 μ. (κατὰ μέσον ὅρον), ἐλάχιστα δὲ καὶ κατὰ τὴν δυτικήν, τῆς βορείου του πλευρᾶς καλυπτομένης ὑπὸ τῆς γενομένης περικλείου διαπλατύνσεως αὐτοῦ.

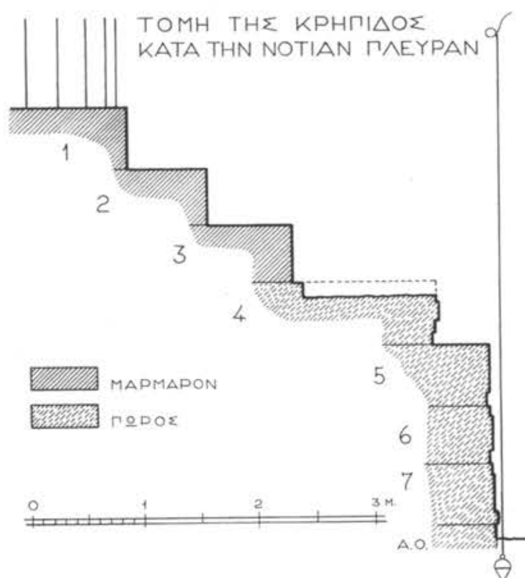
3. Ὑπάρχει πράγματι διαφορὰ πλοκῆς τῶν λίθων, διότι ἐνῶ εἰς τὸ ἀρχαιότερον τμῆμα διακρίνονται λίθοι δρομικοὶ καὶ διάτονοι (μπατικοὶ) εἰς τὸ νεώτερον δὲν ὑπάρχουν τοιοῦτοι.

4. Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν διακρίνεται σαφῶς ἡ βαθμιδωτὴ γραμμὴ συνενώσεως τῶν δύο θεμελίων· βλ. σχετικὴν εἰκόνα παρὰ Ross, Arch. Aufsätze, I, ἔ.ἀ. πίν. V, I. Dörpfeld, AM 17, 1892, εἰκ. 3 καὶ Π. Καββαδιαν - Γ. Καβεραου, Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 - 90, Ἀθῆναι 1907, πίν. Θ′ (τομὴ α - β)· πρβλ. καὶ ἡμετέραν εἰκόνα 30.

5. Μέσον ὅρον κατὰ F. C. Penrose, An Investigation of the Principles of Athenian Architecture, London 1851 καὶ 2α ἔκδ. London 1888 (ἑφεξῆς Principles), πίν. 2 καὶ σ. 8. Dinsmoor, AJA 38, 1934, σ. 444, σημ. 3.

πρῶτον ὁ Penrose[1] (εἰκ. 32) καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Dörpfeld[2], ἐπιστοποίησε δ' ἀργότερον καὶ ἀπέδειξε διὰ τῆς εὑρέσεως νέων στοιχείων ὁ Hill (εἰκ. 33)[3].

Τὸ μνημονευθὲν ἀρχαιότερον θεμέλιον καταλήγει πρὸς Νότον εἰς ἕνα ἰσχυρὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον ἐκ πειραϊκῶν πωρίνων πλίνθων δρομικῶς καὶ διατόνως πλεκομένων καὶ μὲ ἐλάχιστα λείψανα ἐπιμελῶς εἰργασμένων παλαιοτέρων λίθων[4]. Ὡς δὲ

37. Τομὴ τῆς κρηπῖδος τοῦ περικλείου Παρθενῶνος καὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ στερεοβάτου τῆς Ν. πλευρᾶς.

ἐξηκρίβωσαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ 1885 - 90, ὁ τοῖχος οὗτος ἔφθανε κάτω, ὡς ἤδη εἴπομεν, μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ δύναται διὰ τοῦτο νὰ χαρακτηρισθῇ, κατὰ Βιτρούβιον (III, 4, 1), ὡς στερεοβάτης. Ἀποτελεῖται δ' ὁ στερεοβάτης οὗτος ἐξ 25 ὁριζοντίων δόμων[5], διηκόντων ἀπὸ τῆς μαρμαρίνης κρηπῖδος τοῦ ἰκτινείου ναοῦ ἄνω (εἰκ. 35) μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου κάτω. Ἐξαιρέσει τῶν τριῶν ἀνωτάτων δόμων, οἵτινες καὶ ἦσαν οἱ μόνοι ὁρατοί, ὡς τελειωτικῶς καὶ ἐπιμελέστερον τῶν λοιπῶν λαξευμένοι (εἰκ. 36, 37, 38), αἱ ἐξωτερικαὶ παρειαὶ τῶν ἀποτελούντων τὸ ὑπόλοιπον σῶμα τοῦ στερεοβάτου καὶ μὴ ὁμαλῶς λαξευμένων δό-

1. Principles, σ. 73 καὶ πίν. XXXIV καὶ XL· πρβλ. καὶ JHS 12, 1891, σ. 275 ἑξ. On the Ancient Hecatompedon.
2. AM 17, 1892, σ. 158 - 189 καὶ 27, 1902, σ. 379 - 416.
3. AJA 16, 1912, σ. 535 ἑξ.
4. Dörpfeld, AM 17, 1892, σ. 161.
5. Βλ. σχετικῶς τὸ σχέδιον τμήματος τοῦ στερεοβάτου ὑπὸ A. Tschira ἐν JdI 67, 1972, πίν. 2, ἔνθα σχεδιάζονται 22 στρώσεις, εἰς τὰς ὁποίας δὲν συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ τρεῖς μαρμάρινοι ἀναβαθμοὶ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος.

μων δὲν εὑρίσκονται ὅλαι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κατακορύφου ἐπιπέδου, ἀλλ' οἱ μὲν ἀρτίου ἀριθμοῦ δόμοι (ἐκ τῶν ἄνω 16ος, 14ος, 12ος, 10ος, 8ος) προέχουν, οἱ δὲ τῶν περιττοῦ ἀριθμοῦ (15ος, 13ος, 11ος, 9ος) εἰσέχουν, καίπερ εὑρισκόμενοι πάντες ἐναλλὰξ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κατακορύφου ἐπιπέδου (εἰκ. 35)[1]. Παρουσιάζουν ἐπίσης αἱ λιθόπλινθοι τοῦ στερεοβάτου καὶ τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι οἱ προσιόντες, ἤτοι οἱ κατακόρυφοι ἁρμοί

38. Ὄψις τῆς κρηπῖδος τοῦ περικλείου Παρθενῶνος καὶ τῶν ἄνω στρώσεων τοῦ στερεοβάτου τῆς Ν. πλευρᾶς.

των, δὲν ἐφάπτονται ἀλλήλων καθ' ὅλην των τὴν ἐπιφάνειαν ἀλλ' ἐγγίζουν ἀλλήλους μόνον κατὰ τὴν κορυφήν των, οὕτως ὥστε νὰ καταλείπουν κατὰ τὴν βάσιν των τριγωνικὸν κενὸν βάσεως ἑνὸς ἕως τριῶν δακτύλων[2], τοῦθ' ὅπερ δεικνύει ἀμελεστέραν κατασκευήν, δικαιολογουμένην ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἐξωτερική του ἐπιφάνεια δὲν θὰ ἦτο ὁρατὴ ἀλλὰ θὰ ἐκαλύπτετο ἀργότερον ὑπὸ χωμάτων.

Νεώτεραι ἔρευναι ἐξηκρίβωσαν, ὅτι μὲ τὴν στρῶσιν 8 ἀλλάσσει τὸ ὑλικόν (εἰκ. 34). Ὁ πῶρος καθίσταται πυκνότερος καὶ σκληρότερος ἀπὸ τὸν τῶν κατωτέρων στρώσεων καὶ συμπεραίνεται ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ αὕτη τοῦ ὑλικοῦ δὲν θὰ ἔγινεν

1. Penrose, JHS 12, 1891, σ. 281, εἰκ. 1, ἡμέτεραι εἰκ. 34, 35. J. A. Bundgaard, The Excavation of the Athenian Acropolis 1882 - 1890, Copenhagen 1974, σ. 51, 57. ΣΤΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, ἔ.ἀ. σ. 22.
2. Ross, ἔ.ἀ. σ. 89. Ziller, ἔ.ἀ. σ. 40. Dinsmoor, AJA 38, 1934, σ. 410. ΣΤΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, ἔ.ἀ. σ. 22 καὶ 34.

ἄνευ λόγου. Σήμερον ἡ στρῶσις 8 (ἡ ἀρίθμησις πάντοτε λογίζεται ἐκ τῶν ἄνω) εἶναι, ὡς εἴπομεν, ὁρατὴ καθ' ὅλον τὸ ὕψος της, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰς δύο γωνίας τοῦ θεμελίου, τοῦ ὑπολοίπου μεγίστου μέρους αὐτῆς καλυπτομένου κάτω τοῦ ἁρμοῦ τῆς στρώσεως 7. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἁρμὸς αὐτὸς ἦτο κατὰ μέγα μέρος ἐλεύθερος, ἠδύνατο νὰ ἐρευνηθῇ πληρέστερον, τοῦθ' ὅπερ ἔγινε κατὰ τὸ 1969 ὑπὸ τοῦ καθηγ. Στεφ. Σίνου[1], συμπληρώσαντος τὰς λεπτομερεῖς μετρήσεις τοῦ Tschira. Σημειωτέον ἐπίσης καὶ ὅτι αἱ δύο ὑψηλαὶ κατακόρυφοι γωνίαι τοῦ στερεοβάτου (ΝΑ. καὶ ΝΔ.) παρουσιάζουν τὰς ἀκμὰς αὐτῶν ἐπιμελῶς ἑκατέρωθεν λαξευμένας εἰς πλάτος 0,07 ἕως 0,09 μ. (χάριν ἐλέγχου βεβαίως τῆς κατακορυφότητος αὐτοῦ)[2] ἡ μὲν ΝΔ. (εἰκ. 40) ἀπὸ τοῦ 15ου μέχρι τοῦ 17ου δόμου, ἡ δὲ ΝΑ. ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι τοῦ 20οῦ (ἀριθμουμένου ἐκ τῶν κάτω) (εἰκ. 39, 41), ἂν καὶ αἱ γωνίαι αὗται ἀποκλίνουν ἐλαφρῶς τῆς κατακορύφου[3].

39. Εἰκὼν τῆς καμπυλότητος τοῦ στερεοβάτου καὶ τῆς ὁδηγοῦ ἀκμῆς τῆς ΝΑ. γωνίας (φωτ. Χαρ. Σφακιανάκη).

Προσθέτομεν ἐν τέλει, ὅτι ἐπὶ τῆς 8ης ἐκ τῶν ἄνω (κατ' ἄλλους, Dörpfeld, Kawerau,

1. ΑΑ 89, 1974, σ. 158 ἑξ.
2. Βλ. σχέδιον Tschira ἐν JdI 87, 1972, πίν. 2.
3. Ἡ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ θεμελίου βραχυτέρα λάξευσις τῆς ὁδηγοῦ γωνιακῆς ταινίας (ἀκμῆς) μέχρι μόνον τῆς 15ης στρώσεως ὀφείλεται εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Πελαργικοῦ Ρ, ὅπερ ἠμπόδιζε τὴν περαιτέρω λάξευσιν.

Ziller) 16ης ἐκ τῶν κάτω στρώσεως τοῦ στερεοβάτου, ἥτις ἐλαξεύθη λεία καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς, παρατηροῦνται, εὐθὺς ὑπὸ τὴν ἄνω ἀκμήν της, σειρὰ ἐπιμελῶς κατ' ἀποστάσεις λαξευμένων μικρῶν κιβωτιοσχήμων βαθύνσεων, πλάτους 5 - 6 ἑκατοστῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐχαράχθησαν κατακόρυφοι ἐγκοπαὶ (*σημεῖα*) μήκους 3 ἑκ., πλάτους 4 καὶ βάθους 2 χιλιοστῶν (εἰκ. 42 καὶ 43). Ἵνα δὲ διακρίνωνται καλύτερον αἱ ἐγκο-

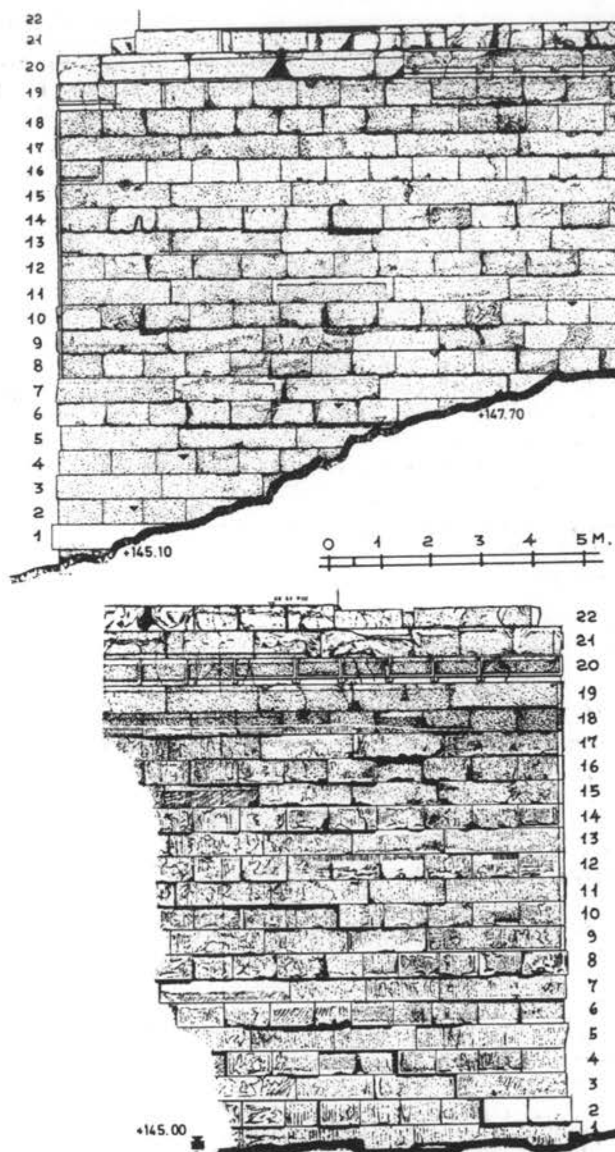

40. Σχέδιον τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ στερεοβάτου (κατὰ Tschira).

παὶ αὗται ἐβάφησαν δι' ἐρυθροῦ χρώματος, διατηρουμένου ἀκόμη εἴς τινας ἐξ αὐτῶν. Τῶν ἐγκοπῶν ὅμως ἡ διατήρησις δὲν εἶναι ὅλων πολὺ καλή, μερικαὶ δ' ἐξ αὐτῶν καὶ θὰ ἐξηφανίσθησαν λόγῳ ἐλαττώματος τοῦ σχετικοῦ λίθου, ἐφ' οὗ ἐχαράχθησαν.

Τὰ ἀνωτέρω σημεῖα παρετηρήθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Penrose[1], ἀριθμήσαντος ἐξ αὐτῶν 19 (εἰκ. 43)[2]. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀπέχει τῆς ἐπὶ τῆς ΝΑ. γωνίας τοῦ στερεοβάτου λαξευμένης ἐγκοπῆς 12,624 μ., τὰς δὲ κατὰ 2 περίπου μ. ἀποστάσεις τῶν λοιπῶν παρέσχε λεπτομερῶς ὁ Penrose (ἔ. ἀ.). Ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τῶν σημείων τούτων ὁ μὲν Penrose ἐφρόνει[3], ὅτι «θὰ παρεῖχον τὰ σπουδαιότερα μέτρα τοῦ ἀρ-

1. Principles, σ. 99 ἑξ. εἰκ. 20, σ. 109, πίν. IX καὶ JHS 12, 1891, σ. 278 καὶ πίν. XVII, ἡμετ. εἰκ. 43.
2. Θὰ ὑπῆρχον ὅμως, κατὰ Penrose, καὶ ἄλλοι (JHS 12, 1891, σ. 278, σημ. 1 καὶ Principles, σ. 29, πίν. IX ἄνω δεξιὰ C,B,A). Ἕνα 20ὸν ἐσημείωσε καὶ ὁ Α. Πετρονωτης εἰς τὴν ἐναίσιμον διατριβὴν αὐτοῦ, Bauritzlinien am Unterbau griechischer Bauwerke, München 1968, σ. 169.
3. Principles², σ. 99, 100, App. II, ἀρ. 2.

41. Σχέδιον τῆς δυτικῆς (ἄνω) καὶ τῆς ἀνατολικῆς (κάτω) ἄκρας τοῦ στερεοβάτου μὲ τὴν ὁδηγὸν των ἀκμὴν (Lehre) (κατὰ Tschira).

χαιοτέρου Παρθενῶνος» (εἰκ. 43), ὁ δὲ Dörpfeld[1], ἀπορρίπτων ἀδιστάκτως τὴν γνώμην τοῦ Penrose, ὑπεστήριξεν, ὅτι ἦσαν ἁπλᾶ τεκτονικὰ σύμβολα γενόμενα κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ στερεοβάτου καὶ πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν λίθων του, ἢ θὰ ἦσαν σημεῖα τῶν ἁρμῶν τοῦ στερεοβάτου[2].

Τὰ ἐν λόγῳ σημεῖα ἦσαν γνωστὰ καὶ εἰς μεταγενεστέρους ἐρευνητάς[3], οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1968 ἐπραγματεύθη περὶ τῶν σημείων ἰδιαιτέρως ἢ παρέσχε πειστικήν τινα περὶ αὐτῶν ἑρμηνείαν. Καθ' ἡμᾶς τὰ σημεῖα ταῦτα δυνατὸν νὰ σχετί-

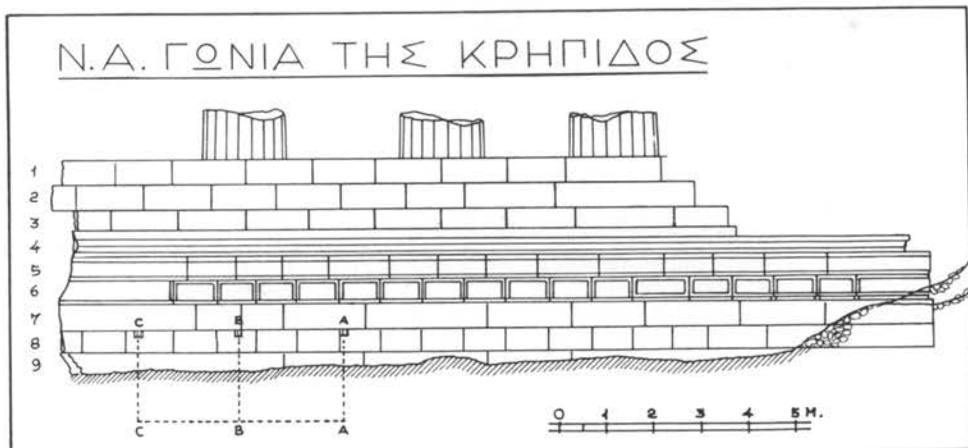

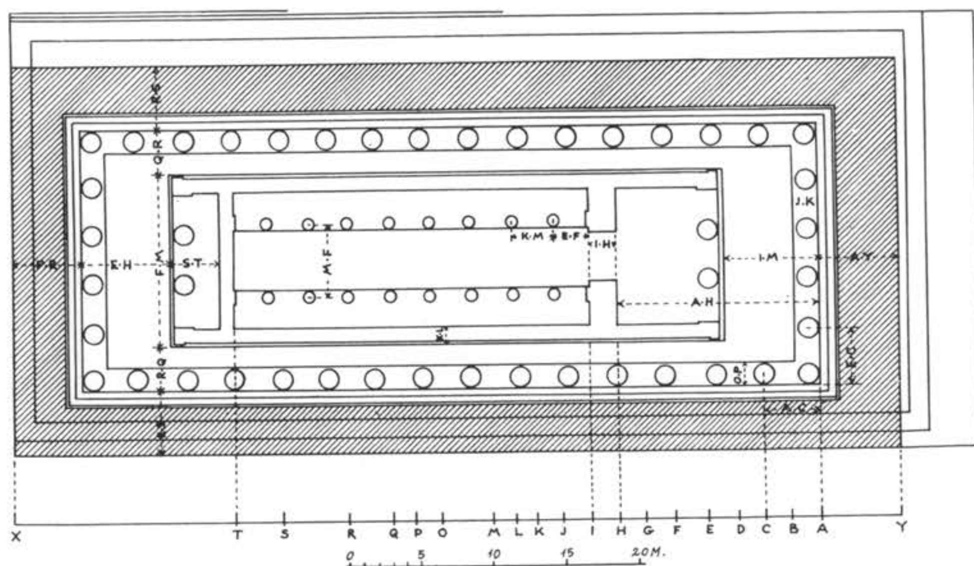
42. Χαραγαὶ ἐντὸς γλυφῶν τῆς στρώσεως 8 (ἐκ τῶν ἄνω) τοῦ στερεοβάτου τοῦ Παρθενῶνος.

ζωνται πρὸς τὴν καμπυλότητα τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ἥτις ἀπεδείχθη πράγματι ὑπάρχουσα[4]. Πάντως, ὡς ἔγραψε παλαιότερον ὁ Riemann[5] καὶ ὁ εἰδικῶς ἐσχάτως περὶ τὰ ἀνωτέρω σημεῖα ἀσχοληθεὶς Ἀ. Πετρονώτης[6], «καὶ σήμερον ἀκόμη ἀγνοοῦμεν τὴν πραγματικήν των σημασίαν».

Σημειώνομεν ἐν τέλει, ὅτι κατόπιν νεωτέρων ἐρευνῶν, καθ' ἃς εὑρέθη, ὅτι αἱ βαθύνσεις ἐλαξεύθησαν πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῆς στρώσεως 7, ὑπεστηρίχθη καὶ πάλιν, ὅτι αἱ ἐρυθραὶ γραμμαὶ θὰ ἐχρησίμευον διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς καμπυλότητος, τῶν σχετικῶν καθ' ἕκαστον ὕψων αὐτῆς δυναμένων νὰ σημειωθοῦν ἄριστα ἐπὶ τῆς περιβαλλούσης αὐτὰ ἐπιφανείας διὰ νὰ δηλώσουν τὰ ὕψη μέχρι τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ

1. AM 17, 1892, σ. 182.
2. AM 27, 1902, σ. 383.
3. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ - ΚΑΒΕΡΑΟΥ, ἔ.ἀ. σ. 112 (ἁπλῆ μνεία τῶν σημείων, ὡς τεκτονικῶν συμβόλων). HILL, AJA 16, 1912, πίν. VIII (ὑποδήλωσίς των ἄνευ ἑρμηνείας). Ὁ ΣΤΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, περιγράφων τὴν 18ην στρῶσιν εἰς σ. 32 τοῦ ἔργου του (ἔ.ἀ.), οὐδὲν σχετικὸν ἀναφέρει.
4. Βλ. κατωτέρω τὸ περὶ τῆς καμπυλότητος τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος κεφάλαιον.
5. Die Antike 16, 1940, σ. 143.
6. Ἔ.ἀ. σ. 173.

43. Κάτοψις καὶ πρόσοψις τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ἐμφαίνουσα καὶ τὴν θέσιν τῶν γλυφῶν (κατὰ Penrose).

γίνη ἡ ἀπολάξευσις τῆς στρώσεως[1]. Ἐν τούτοις τὴν θεωρίαν ταύτην δὲν κρίνει ὁ Σῖνος ἱκανοποιητικήν. Κατ' αὐτὸν αἱ βαθύνσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν διάφορα μεγέθη, ἐχρησίμευον μᾶλλον πρὸς σημείωσιν τοῦ βάθους μέχρι τοῦ ὁποίου θὰ ἔπρεπε νὰ λαξευθῇ ἡ πλαγία ἐπιφάνεια τοῦ σχετικοῦ λίθου, πρὶν ἢ τεθῇ ἡ προσεχὴς στρῶσις[2]. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει αἱ κατακόρυφοι βαθύνσεις θὰ ἐχρησίμευσαν δι' ἄλλην κατασκευὴν καὶ θὰ ἐχαράχθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων.

Καμπυλότης: Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ στερεοβάτου, ἡ προωρισμένη νὰ δεχθῇ τὴν μακρὰν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, παρουσιάζει καμπυλότητα 2 καὶ 3/8 ἰντσῶν (=0,063 μ.) ἤτοι, ὡς θὰ ἴδωμεν, πολὺ ἐλαφροτέραν τῆς ἀντιστοίχου καμπυλότητος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ στυλοβάτου τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, ἥτις ἦτο 4 καὶ 5/16 ἴντσας (=0,112 μ.). Ἡ ἀκτὶς τοῦ εἰς τὴν καμπύλην ταύτην ἀντιστοιχοῦντος κύκλου εἶναι 7 ½ ἀγγλικὰ μίλια[3] ἤτοι 1200 γαλλικὰ μέτρα. Κατὰ τὰς νεωτέρας ὅμως ἐρεύνας ἐξηκριβώθη, ὅτι ἡ καμπυλότης δὲν ὑφίσταται μόνον εἰς τὰς ἀνωτέρας στρώσεις τοῦ τοιχοβάτου, ὡς εἶχε διαπιστώσει ὁ Penrose, ἀλλὰ καὶ εἰς κατωτέρας. Οὕτω προέκυψεν, ὅτι οὐ μόνον αἱ στρώσεις 6 καὶ 7, τῶν ὁποίων ἡ καμπυλότης ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς ἄλλους ἐρευνητάς, ἀλλὰ καὶ ἡ 8 σαφῶς δεικνύει καμπυλότητα κατὰ τὴν ἄνω αὐτῆς ἐπιφάνειαν.

Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη τὸ ἐρώτημα μήπως καὶ κάτωθεν τῆς 8ης στρώσεως ὑπῆρχε καμπυλότης καὶ ποία τελικῶς ἦτο ἡ ὁριζοντία στρῶσις. Πρὸς ἐξακρίβωσιν τούτου ἐγένετο τὸ ἔαρ τοῦ 1973 μικρὰ σκαφὴ ὑπὸ τοῦ Στεφ. Σίνου κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ θεμελίου, ἥτις ἀπηλευθέρωσε τὰς στρώσεις 8 καὶ 9 καθ' ὅλον τὸ μῆκός των. Δι' αὐτῆς παρετηρήθη ὅτι ὁ ὁριζόντιος ἁρμὸς ἔκειτο μεταξὺ τῶν στρώσεων 9 καὶ 10. Προέκυψεν ἐκεῖθεν, ὅτι οἱ μεταξὺ τῶν στρώσεων 8 καὶ 9 ἁρμοί, ὡς καὶ οἱ μεταξὺ τῶν στρώσεων 9 καὶ 10 οὐδεμίαν καμπυλότητα παρουσιάζον, συγχρόνως δὲ καὶ ὅτι αἱ στρώσεις 9 καὶ 10 δὲν εἶχον τελείως ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ μὴ θεωρήσωμεν τὴν στρῶσιν 9 ὡς εὐθυντηρίαν. Ἡ στρῶσις 9 φαίνεται νὰ εἶναι μᾶλλον μία στρῶσις δρομική, τῆς ὁποίας οἱ λίθοι δὲν ἐλαξεύθησαν ἐπὶ ἑνὸς λείου ἐπιπέδου κατὰ τὴν νοτίαν παρειὰν καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἄνω ἐπιφάνεια παρουσιάζει εἰς τοὺς καθ' ἕκαστον λίθους ἐξοχὰς μέχρις 1 ἑκ., δι' ὧν παρήγετο ἓν ἀκανόνιστον ἐπίπεδον.

Μὲ τὴν διάτονον (μπατικὴν) στρῶσιν 8 δὲν ἐμφανίζεται μόνον ἡ μνημονευθεῖσα διαφορὰ ὑλικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ κατεργασία τῶν καθ' ἕκαστον λίθων γίνεται ἀκριβεστέρα. Ἀπὸ τῆς στρώσεως ταύτης ἀρχίζει τὸ ἐπιμελέστερον εἰργασμένον μέρος τοῦ θεμελίου, οἱ δὲ καθ' ἕκαστον διάτονοι λίθοι ἔχουν διαφορετικὰ πλάτη ἀπὸ 0,60 - 1μ.

Ἡ στρῶσις 8 παρουσιάζει κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος της ἕνα ± 0,14 μ. ἐξέχον ὁριζόντιον ἔξαρμα, ὅπερ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 3ον ἐξ Ἀνατολῶν λίθον καὶ φθάνει μέχρι τοῦ 33ου. Εἰς τὸ ἄνω του χεῖλος φέρει μίαν ἐπιμελῶς εἰργασμένην ὁδηγὸν ταινίαν, πλάτους

1. ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 168 ἑξ. καὶ AA 89, 1974, σ. 160.

2. Ὁμοία περίπτωσις βαθύνσεων καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἐγέστης (KOLDEWEY-PUCHSTEIN, ἔ.ἀ. σ. 134 καὶ D. MERTENS, AA 89, 1974, σ. 160, σημ. 10).

3. PENROSE, Principles, σ. 26. DINSMOOR, Architecture, σ. 166.

± 0,17 μ., ἥτις ὅμως δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς στρώσεως. Ἐπὶ τοῦ ἐξάρματος αὐτοῦ κεῖνται αἱ ἤδη μνημονευθεῖσαι βαθύνσεις, τῶν ὁποίων ὁ σκοπὸς μένει πάντοτε ἄγνωστος (βλ. ἀνωτέρω).

Ἡ δρομικὴ στρῶσις 7 εἶναι ἀκόμη κανονικώτερον εἰργασμένη καὶ δεικνύει μίαν ὁμοιομορφοτέραν μεταχείρισιν ὅλων τῶν λίθων, παρουσιάζει δὲ καὶ αὐτὴ εἰς ἀρκετὸν μῆκος ἓν κάτω ὁριζόντιον ἔξαρμα (ἄπεργον) καὶ μίαν ἄνω λεπτὰ εἰργασμένην ἐσοχήν.

Ἡ στρῶσις 8 ἔχει καὶ μίαν ἄλλην ἰδιοτυπίαν, σημαντικὴν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλ' οὐχὶ τόσον εὐεξήγητον, ὅτι δηλαδὴ παρουσιάζει μὲν καμπυλότητα, ὡς εἴπομεν, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος, διότι, ἐνῶ ἀρχίζει δυτικῶς μὲ τὸν πρῶτον λίθον καὶ τελειώνει πρὸς Ἀνατολὰς μεταξὺ τῶν λίθων 14 καὶ 15 ἀποβαίνει περαιτέρω ὁριζοντία (εἰκ. 44, 8η). Δύναται ἐπίσης νὰ ὁρισθῇ ἡ κορυφὴ τῆς καμπύλης εἰς τὸ μέσον τῆς ὑπαρχούσης καμπυλότητος, ἥτις βεβαίως δὲν συμπίπτει μὲ τὸ μέσον τοῦ μήκους τοῦ ὅλου θεμελίου. Τὸ ὕψος (βέλος) τῆς κορυφῆς τῆς καμπυλότητος εἶναι περίπου 0,077 μ.[1] Κατὰ τοὺς πιθανωτέρους ὑπολογισμοὺς ἡ καμπυλότης ἀρχίζει 10,90 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ θεμελίου καὶ ἐκτείνεται εἰς μῆκος 66 μ.

Ἡ καμπυλότης τῆς στρώσεως 7 (εἰκ. 44, 7η) φαίνεται νὰ ἐκτείνεται καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ κτιρίου. Τὸ ὕψος τῆς κορυφῆς της εἶναι 0,088 μ. ἤτοι 1 ἑκ. ὑψηλότερον τῆς ὑποκειμένης στρώσεως, εἰς τὸ ἄνω δὲ μέρος τῆς στρώσεως ταύτης ἀρχίζει ἡ γωνιαία ὁδηγὸς ἀκμή. Πρὸς Δ. ἡ ἀκμὴ αὕτη δὲν εἶναι σαφής, πάντως ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνεχίζετο πέραν τῆς στρώσεως 7 πρὸς τὰ κάτω.

Εἰς τὴν ἐκ διατόνων λίθων στρῶσιν 6 ἐλαξεύθη περιτένεια διαφόρου πλάτους εἰς ὅλους τοὺς λίθους (εἰκ. 38 καὶ 44, 6η). Ἡ καμπυλότης τῆς στρώσεως αὐτῆς ἔχει ὕψος (βέλος) κορυφῆς 0,088 μ., ἀλλ' ἐκτείνεται καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς. Τὴν αὐτὴν καὶ ἡ στρῶσις 6 καμπυλότητα ἔχει καὶ ἡ δρομικὴ στρῶσις 5, ἥτις συχνάκις ἐθεωρήθη ὡς ἡ εὐθυντηρία τοῦ εἰκασθέντος πρώτου Παρθενῶνος[2].

Ἡ τελευταία ὁρατὴ στρῶσις τοῦ πωρίνου στερεοβάτου εἶναι ἡ 4, ἥτις ὑπὸ τοῦ Dörpfeld ἐγένετο δεκτὴ ὡς ἡ πρώτη βαθμὶς τοῦ πωρίνου ναοῦ[3]. Οἱ καθ' ἕκαστον λίθοι της ἀπελαξεύθησαν κατὰ τὴν ἄνω της ἐπιφάνειαν ἐφ' ἧς ἐκτίσθη ὁ περίκλειος Παρθενὼν καὶ παρουσιάζουν κατὰ τὴν νοτίαν καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τὴν μετὰ τριῶν ὑποτομῶν λάξευσιν (εἰκ. 36, 37). Ἡ ὅλη στρῶσις ὀπισθοχώρησε κατὰ ±0,90 μ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς στρώσεως 5, ὁμοίως δὲ θὰ ἦτο τοποθετημένη καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν καὶ τὴν βόρειον πλευράν.

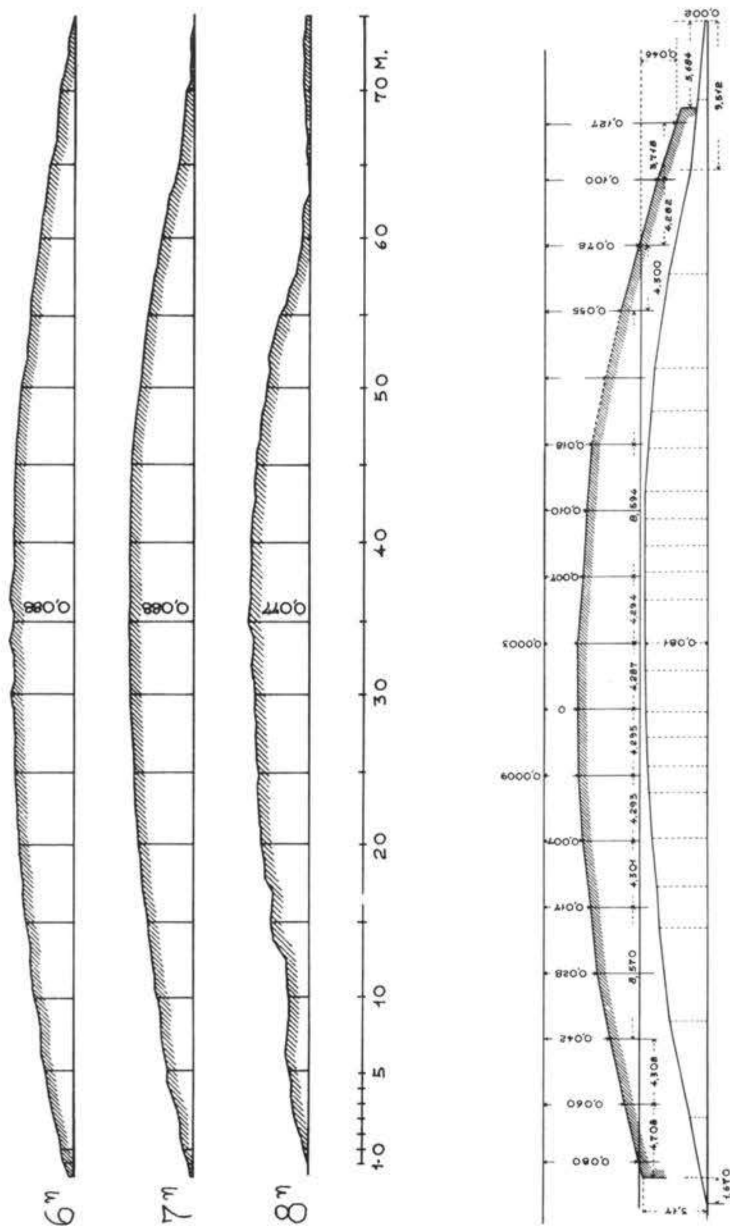
Ἐσωτερικὴ δομὴ τοῦ στερεοβάτου. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐσωτερικὴν δομὴν τοῦ στερεοβάτου δὲν ἔχει ἐξακριβωθῇ ἀπολύτως ἂν αὕτη εἶναι συμπαγής, δηλ. ἂν ἐξετείνετο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ναοῦ, ὡς φρονεῖ ὁ Ziller[4] καὶ κατ' αὐτὸν καὶ

1. AA 89, 1974, σ. 180.

2. Αἱ καμπυλότητες τῶν στρώσεων 5 καὶ 4 δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ μετρηθῶσιν ἀκριβῶς. Ἡ στρῶσις 5 εἶναι ἰσχυρῶς βεβλαμμένη καὶ ἔχει συμπληρωθῇ διὰ πλειόνων νεωτέρων λίθων. Ἡ 4 εἶναι ἐπίσης ἰσχυρῶς βεβλαμμένη καὶ ἔχει ἀπολαξευθῇ κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τοῦ δευτέρου μαρμαρίνου ναοῦ (βλ. εἰκ. 45Ε).

3. AM 17, 1892, σ. 161 ἑξ. 27, 1902, σ. 381 ἑξ. AJA 39, 1935, σ. 503 ἑξ.

4. Zeitschrift für Bauwesen 15, 1865, σ. 40.

44. Καμπυλότητες τῶν στρώσεων 6, 7 καὶ 8 (κατὰ Σῖνον).

ὁ Magne[1], ἢ ἂν λιθόπλινθοι ὑπῆρχον ἐσωτερικῶς μόνον ὑπὸ τοὺς τοίχους καὶ τὰς κιονοστοιχίας (ὡς συμβαίνει εἰς πολλοὺς ἄλλους ναοὺς τῶν κλασσικῶν χρόνων) καὶ ὡς φρονοῦσιν ὁ Καββαδίας[2] καὶ ὁ Dörpfeld[3], ὅστις τὴν σχετικὴν γνώμην του στηρίζει ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸ βόρειον πλάγιον κλῖτος τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος σημαντικῆς καθιζήσεως τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου (περὶ τὰ 0,17 μ.). Ὡς ὅμως ἔδειξαν αἱ γενόμεναι ἐσχάτως ὑπὸ Hill[4] καὶ Tschira[5] σκαφικαὶ ἔρευναι ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ

45. Δυτικὴ ὄψις τοῦ θεμελίου τοῦ περικλείου καὶ τοῦ πωρίνου ναοῦ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν (κατὰ Middleton).

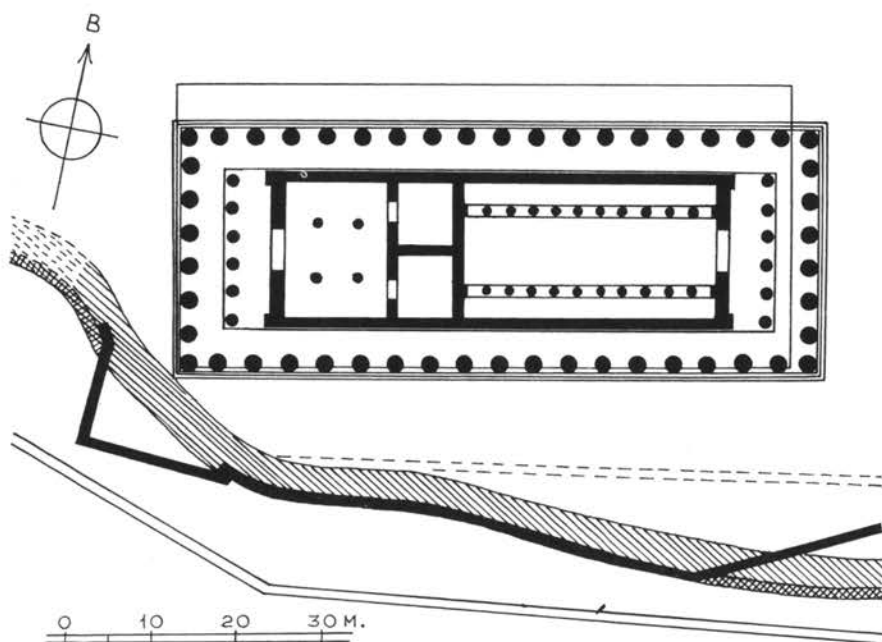
Παρθενῶνος, ἡ γνώμη τοῦ Ziller φαίνεται πλησιάζουσα περισσότερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἂν καὶ ἡ σχετικὴ σκαφὴ ἐπροχώρησε μόνον μέχρι βάθους 1,762 μ. καὶ οὐχὶ μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους.

Ὡς πρὸς τοὺς χρόνους κατασκευῆς τοῦ στερεοβάτου ἐγένετο γενικῶς παραδεκτόν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὅτι οὗτος θὰ κατεσκευάσθη περὶ τὰ μηδικά, ἤτοι περὶ τὰς πρώτας δεκάδας ἐτῶν πρὸ ἢ μετὰ τὸ 480 καὶ ὅτι εἶναι σύγχρονος πρὸς τὸ Πολυγωνικὸν ἀναλημματικὸν τεῖχος S_2. Ὁ Συριόπουλος δέχεται ἰκτίνειον τὸν στερεοβάτην[6].

Π α ρ θ ε ν ὼ ν Ι : Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἐπὶ τοῦ στερεοβάτου ἐδραζόμενον ναόν, οὗτος

1. Le Parthénon, Paris 1895, σ. 11.
2. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως, ἔ.ἀ. σ. 105.
3. AM 17, 1892, σ. 177 καὶ εἰκ. 5.
4. AJA 16, 1912, σ. 547, εἰκ. 14.
5. AA 80, 1965, σ. 418, εἰκ. 7.
6. Ἔ.ἀ. σ. 87 ἑξ.

ὑποτίθεται, ὅτι κατ' ἀρχὰς θὰ ἦτο πώρινος καὶ σύγχρονος τοῦ στερεοβάτου (480 π.Χ.). Λείψανα αὐτοῦ σώζονται κατὰ χώραν τὰ ἑξῆς: α) αἱ τρεῖς ἀνώταται, 6, 5 καὶ 4 ἐκ τῶν ἄνω στρώσεις (δόμοι) τοῦ στερεοβάτου, β) στρώσεις τινές, σωζόμεναι ἐσωτερικῶς τῆς κρηπῖδος τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀποτελούσας τὴν κρηπῖδα στρώσεις τοῦ στερεοβάτου σημειώνομεν, ὅτι ἡ μὲν 6 παρουσιάζει πάντας τοὺς λίθους αὐτῆς φέροντας περιτένειαν περιβάλλουσαν ἐλαφρῶς ἔξεργον

46. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος Ι μὲ 8 × 19 κίονας (κατὰ Dörpfeld;) μετὰ τοῦ περιγράμματος τοῦ δι' ἁπλῆς γραμμῆς δηλουμένου ἐξωτερικοῦ θεμελίου τοῦ περικλείου ναοῦ.

πίνακα (εἰκ. 37, 38), ἡ 5 ἔχει τοὺς λίθους αὐτῆς λείους μὲν καὶ συνεχῶς εἰργασμένους, ἀλλ' ἐφωδιασμένους κάτω δι' ἐλαφρᾶς ὑποτομῆς, ἡ δὲ 4, ἀποτελουμένη ἐκ διατόνων λίθων βαθέως εἰσχωρούντων εἰς τὸ σῶμα τοῦ στερεοβάτου, εἰσέχει τῆς 5ης κατὰ τὸ πλάτος μιᾶς βαθμίδος (0,45 μ.) καὶ παρουσιάζει κατὰ τὸ πρόσθιον κατακόρυφον μέτωπον αὐτῆς τὴν συνήθη μεθ' ὑποτομῶν διατομὴν βαθμίδων. Τὸ ὕψος της ἦτο ἀρχικῶς ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς στρώσεως 5, σήμερον ὅμως εἶναι χαμηλότερον (0,09 μ.), ἐπειδὴ τὸ ἄνω πρόσθιον αὐτῆς τμῆμα ἀπελαξεύθη καθ' ὅλην τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἵνα τὸ ἀπομένον ὀπίσθιον ὑπόλοιπον ὄρθιον τμῆμα χρησιμεύσῃ ὡς εὐθυντηρία τῆς κατωτάτης βαθμίδος τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος (εἰκ. 37), γ) οἱ κατὰ χώραν ἐντὸς τῆς

κρηπῖδος τοῦ σημερινοῦ Παρθενῶνος πώρινοι δόμοι εἶναι ὁρατοὶ κυρίως κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ἰκτινείου ναοῦ.

Τὰ διασωθέντα λείψανα τῆς κρηπῖδος τοῦ πωρίνου ναοῦ μᾶς ἐπιτρέπουν καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν ἐν κατόψει διαστάσεων αὐτοῦ. Πράγματι οἱ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ἐξετασθέντες δόμοι αὐτοῦ συνεχίζονται πρὸς Δυσμὰς μὲ ὅσον περίπου καὶ τὰ θεμέλια τοῦ ἰκτινείου ναοῦ πλάτος (εἰκ. 45) (ἐξοχὴ μόνον 0,238 μ.), πρὸς Ἀνατολὰς ὅμως προχωροῦσι κατὰ 4,258 μ. πέραν τῆς κατωτάτης βαθμίδος τοῦ ἰκτινείου ναοῦ (εἰκ. 46). Προκύπτει οὕτω ὁλικὸν μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ πωρίνου ναοῦ 76,816 μ. (ἔναντι 72,320 μ. τοῦ ἰκτινείου). Ἀφ' ἑτέρου, ἡ κατὰ τὸ δυτικὸν θεμέλιον τοῦ πωρίνου ναοῦ σαφῶς ἐκ τοῦ κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τῶν λιθοπλίνθων προέχοντος ἀπέργου (εἰκ. 45) ἀναγνωριζομένη ΒΔ. γωνία του ὁρίζει τὸ μῆκος τῆς στενῆς πλευρᾶς εἰς 31,390 μ. (ἔναντι τῶν 33,690 μ. τοῦ ἰκτινείου)· ὑπολείπεται οὕτω κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν μία ταινία πλάτους 1,656 μ. μέχρι τῆς ἔξω ἀκμῆς τῆς κατωτάτης βαθμίδος τοῦ στερεοβάτου, ἐνῶ τοὐναντίον εἰς τὴν Β. πλευρὰν τὸ νέον κτίσμα ἐξέχει τοῦ παλαιοῦ κατὰ 3,956 μ. Προκύπτει ἐντεῦθεν, ὅτι ὁ παλαιότερος πώρινος ναὸς ἦτο μακρότερος μὲν τοῦ ἰκτινείου ἀλλὰ στενότερος αὐτοῦ (εἰκ. 47) καὶ ὁπωσδήποτε ὁ νεώτερος ναὸς ἀσυμμέτρως πρὸς τὸν ἀρχαιότερον τοποθετημένος.

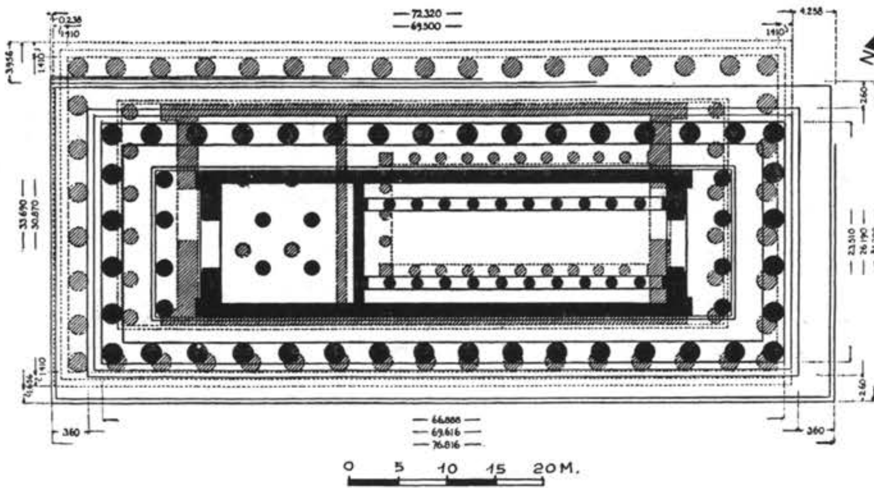
Π α ρ θ ε ν ὼ ν ΙΙ : Πλὴν ὅμως τῶν πωρίνων διεσώθησαν καὶ πολλὰ λίθινα καὶ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ. Εὑρίσκονται δὲ ταῦτα ἄλλα μὲν ἐντὸς ἢ ὑπὸ τὴν κρηπῖδα τοῦ ἰκτινείου ναοῦ, ἄλλα δ' εἶναι ἐντειχισμένα εἰς τὸ Βόρειον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὸ Ἐρέχθειον, καὶ ἄλλα εἶναι διεσκορπισμένα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἰδίᾳ δὲ δυτικῶς τοῦ Μουσείου αὐτῆς. Εἰς τούτων δὲ τὴν ἐξέτασιν ἐρχόμεθα τώρα.

Ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ὰ λ ε ί ψ α ν α τ ο ῦ ἀ ρ χ α ι ο τ έ ρ ο υ ν α ο ῦ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λειψάνων θὰ ἀναφέρωμεν πρῶτον μίαν ἐκ λίθου Καρᾶ[1] βαθμίδα, ἥτις διεδραμάτισε σπουδαῖον μέρος εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Dörpfeld καὶ τοῦ Hill ἐπιχειρηθείσας ἀναπαραστάσεις τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ. Ἡ βαθμὶς αὕτη — διότι περὶ βαθμίδος πρόκειται, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ὑποτομαὶ τὰς ὁποίας φέρει εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ μετώπου αὐτῆς (εἰκ. 45C) — εἶναι ὁρατὴ καὶ σήμερον παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ἰκτινείου ναοῦ, εἰς τὴν γραμμὴν περίπου τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῶν δυτικῶν κιόνων τοῦ (ἰκτινείου) περιστυλίου. Ὡς δ' ἀπὸ μακροῦ παρετηρήθη εὑρίσκεται αὕτη ἐπὶ τῆς 4ης στρώσεως τοῦ στερεοβάτου, ἀλλ' εἰς ἀρκετὴν (2 μ. καὶ ἄνω) ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς προσόψεως αὐτοῦ καὶ σχεδὸν ἀμέσως ὄπισθεν τῆς κατωτάτης μαρμαρίνης βαθμίδος τοῦ ἰκτινείου ναοῦ (εἰκ. 36)[2] συνεχίζεται δὲ (ὁρατὴ κατ' ἀποστάσεις διὰ μέσου τῶν χασμάτων τῆς κρηπῖδος τοῦ ἰκτινείου ναοῦ) μέχρι περίπου τῆς ΝΑ. γωνίας τοῦ τελευταίου τούτου.

1. Περὶ τοῦ ἀγρυλεικοῦ ἢ λίθου Καρᾶ βλ. G. R. Lepsius, Griechischen Marmorstudien, Berlin 1890, σ. 116 καὶ Α. Κ. Ορλανδον, Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἔ.ἀ. τ. 2, σ. 72 ἐξ.

2. Εἰς τὴν ἐγκαρσίαν τομὴν τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς κρηπῖδος τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, ἣν παρέσχεν ὁ J. H. Middleton (Plans and Drawings of Athenian Buildings, London 1900, Suppl. 3 τοῦ JHS, πίν. 8), ἡ ἐν λόγῳ βαθμὶς χαρακτηρίζεται ἐσφαλμένως ὡς ἐκ τραβερτίνου λίθου.

Ὁ Dörpfeld, ἐπιχειρήσας τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κρηπῖδος τοῦ ἀρχαιοτέρου πωρίνου ναοῦ, παρεδέχθη, ὅτι ἡ ἐκ λίθου Καρᾶ μνημονευθεῖσα βαθμὶς ἦτο ἀρχικῶς τοποθετημένη εἰς τὸ χεῖλος τῆς στρώσεως 4 τοῦ στερεοβάτου καὶ θὰ ἀπετέλει τὸν στυλοβάτην τριβάθμου κρηπῖδος, τῆς ὁποίας τὰς δύο κατωτέρας βαθμίδας θὰ ἐσχημάτιζον αἱ κατὰ χώραν καὶ δι' ὑποτομῆς ἐφωδιασμέναι, στρώσεις 4 καὶ 5 τοῦ στερεοβάτου, ἐνῶ ἡ στρῶσις 6 θὰ ἐχρησίμευεν ὡς εὐθυντηρία[1], ὁ δὲ ναὸς θὰ εἶχε, κατὰ Dörpfeld,

47. Κάτοψις δεικνύουσα τὴν σχετικὴν θέσιν τῶν ἀρχαιοτέρων (I καὶ II) πρὸς τὸν ἰκτίνειον Παρθενῶνα (III) (οἱ ἀρχαιότεροι δηλοῦνται ὁ μὲν I δι' ἁπλῶν γραμμῶν, ὁ δὲ II διὰ πλήρους μέλανος χρώματος· ὁ ἰκτίνειος (III) διὰ διαγραμμίσεως) (κατὰ Hill).

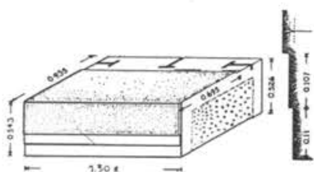
ὀκτὼ πωρίνους κίονας κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ 19 κατὰ τὰς μακράς, ἐξ ὧν ὅμως οὐδεὶς σφόνδυλος εὑρέθη (εἰκ. 50).

Ἐν τούτοις αἱ ἐξονυχιστικαὶ ἔρευναι τοῦ B. H. Hill[2], βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ ὀξυνουστάτου, νεαροῦ τότε, ἀρχιτέκτονος ἀρχαιολόγου W. B. Dinsmoor, ἀπέδειξαν πειστικῶς, ὅτι ἡ ἐκ λίθου Καρᾶ βαθμὶς — σωζομένη μάλιστα ἄθικτος κατὰ χώραν καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἰκτινείου ναοῦ — δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸν στυλοβάτην κρηπῖδος πωρίνου ναοῦ (I), ὑψουμένης ἐπὶ τοῦ νοτίου χείλους τοῦ στερεοβάτου — ὡς ὑπέθεσεν ὁ Dörpfeld (εἰκ. 36 — ὑποθετικὸν—) — ἀλλ' εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα ἑτέρας, ἐσωτερικώτερον κειμένης κρηπῖδος, μαρμαρίνου πλέον ναοῦ (II), φερούσης ὑπεράνω τῆς ἐκ λίθου Καρᾶ βαθμίδος δύο ἀκόμη, περίπου ἰσοϋψεῖς πρὸς αὐτήν, μαρμαρίνας βαθμίδας[3].

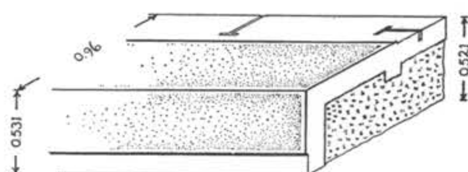
Τὰ στοιχεῖα τῆς νέας ταύτης ἀναπαραστάσεως συνήγαγεν ὁ Hill ἐκ τῆς λεπτομεροῦς

1. Βλ. τὴν σχετικὴν ἀναπαράστασιν ἐν AM 27, 1902, σ. 383, εἰκ. 1.
2. AJA 16, 1912, σ. 537 ἑξ.
3. Τὴν λύσιν τοῦ Hill παρεδέχθη ἀργότερον καὶ ὁ Dörpfeld (JdI 52, 1937, σ. 14).

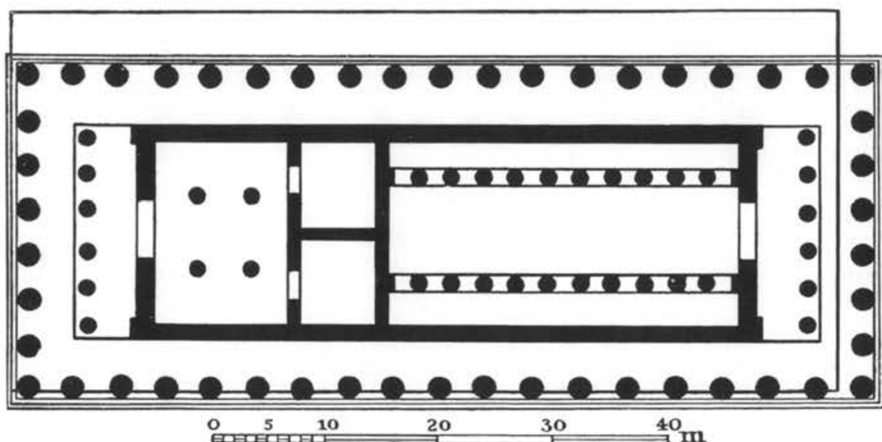
μελέτης τῶν εἰς τὸ Βόρειον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως ἐνεκτισμένων τεμαχίων τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου κατεσπαρμένων, ἀκόμη δὲ καὶ ἐκ τεμαχίων μαρμάρων χρησιμοποιηθέντων ἐκ νέου εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος (βλ. κατωτέρω).

48. Βαθμὶς ἐκ λίθου Καρᾶ τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος.

49. Τεμάχιον βαθμίδος ἐκ τῆς κρηπῖδος τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος.

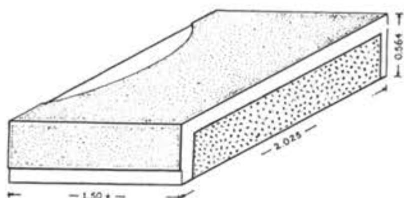
50. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος (8 x 19 κίονες, κατὰ Dörpfeld).

Ἂς γνωρίσωμεν λοιπὸν κατὰ σειρὰν τὰ εἰρημένα στοιχεῖα τῆς ἀναπαραστάσεως ταύτης καὶ δὴ πρῶτον τὰ ἐκ λίθου Καρᾶ τεμάχια τῆς κατωτάτης βαθμίδος. Ἐκ τούτων πεντήκοντα περίπου εἶναι ἐντειχισμένα εἰς τὸ παρὰ τὸ Ἐρέχθειον Βόρειον τεῖχος. Οἱ ἐκεῖ εὑρεθέντες λίθοι, ὁλικοῦ πλάτους 0,935 καὶ καθαροῦ ὕψους 0,526 μ., παρουσιάζουν ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτῶν ὁριζοντίας ἐπιφανείας, ἥτις ἐχρησίμευεν ὡς πάτημα, ἐλαφρῶς ἐξηρμένον ἀνώμαλον προστατευτικὸν στρῶμα (*ἄπεργον*)[1], πλάτους 0,695 μ., τῆς ὑπολοίπου ἐπιφανείας των οὔσης λείας (εἰκ. 48) καὶ ἐφωδιασμένης διὰ συνδέσμων διπλοῦ ταῦ. Πάντα τ' ἀνωτέρω στοιχεῖα (μικρὸν πλάτος, σύνδεσμοι κλπ. ἀκατάλληλα διὰ

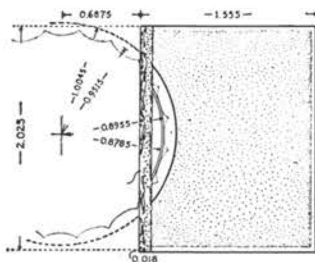
1. Βλ. τὴν σχετικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Hill, AJA 16, 1912, πίν. 8.

στυλοβάτην) δύνανται νὰ ἑρμηνευθοῦν μόνον ἂν θεωρήσωμεν τοὺς λίθους τούτους, οὐχὶ ὡς στυλοβάτας ἀλλ' ὡς μέρη βαθμίδων. Μερικοὶ μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἐμφανίζουν εἰς ἀπόστασιν 0,695 μ. ἀπὸ τοῦ ἄκρου των χαρακτὴν γραμμήν, δηλοῦσαν τὴν θέσιν τῆς ὑπεράνω αὐτῶν βαθμίδος (εἰκ. 48).

Εἰς τὸ αὐτὸ τεῖχος ἢ πλησίον αὐτοῦ εὑρέθη καὶ ἡμίσεια περίπου δωδεκὰς μαρμαρίνων λιθοπλίνθων (πλινθίδων) ἀνηκουσῶν εἰς βαθμίδας καθαροῦ ὕψους 0,521 μ. (εἰκ. 49). Οἱ λίθοι οὗτοι ἀνήκουν ἀναμφιβόλως εἰς τὸ αὐτὸ καὶ αἱ ἐκ λίθου Καρᾶ βαθμίδες κτίσμα, διότι ἔχουν καὶ αὐτοὶ ἓν ἐλαφρῶς ἐξηρμένον προστατευτικὸν στρῶμα εἰς τὰς ὁριζοντίας ἐπιφανείας αὐτῶν, ἤτοι τὰ «πατήματα» καὶ συνεδέοντο πρὸς τοὺς γειτονικοὺς

51. Τεμάχιον στυλοβάτου τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ἐμφανίζον καὶ ἴχνος τῆς κυκλικῆς ἑδράσεως κίονος.

52. Ἕτερον τεμάχιον στυλοβάτου μετ' ἴχνους κυκλικῆς ἑδράσεως.

λίθους δι' ὁμοίων συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ (εἰκ. 48), παρουσιάζουν δ' ἐπίσης καὶ τὴν σχετικὴν ἀναθύρωσιν εἰς τοὺς κατακορύφους ἁρμούς των (εἰκ. 48), δύο δὲ μάλιστα ἐξ αὐτῶν εἶναι καὶ γωνιαῖοι.

Τέλος ὑπάρχει καὶ τρίτη σειρὰ μαρμαρίνων λιθοπλίνθων ὕψους 0,564 μ. (εἰκ. 51). Αὗται εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Dörpfeld ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς βάσις τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ, πράγματι ὅμως ἀνήκουν εἰς τὸν στυλοβάτην τοῦ περιστυλίου (εἰκ. 51). Τὸ μῆκός των εἶναι κατὰ μέσον ὅρον 1,50, τὸ δὲ πλάτος 0,95 μ. Πάντως ἡ μία τῶν ἐπιφανειῶν των δὲν εἶναι ἡ ἀρχική, ἐπειδὴ οὗτοι εἶναι τὰ ἥμισῃ λίθων τοῦ στυλοβάτου, οἵτινες εἶχον ἀρχικῶς πλάτος 2,025 μ., ἀλλ' ἐκόπησαν ὕστερον εἰς δύο. Ἐκ τῶν λίθων τούτων διατηροῦνται ἑπτὰ μὲ πλῆρες τὸ πλάτος των, δύο εἶναι ἐνεκτισμένοι εἰς τὰ τείχη τῆς Ἀκροπόλεως, τέσσαρες εἰς τὰ θεμέλια τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος καὶ εἷς πλησίον τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως. Ὁ τελευταῖος οὗτος μάλιστα παρουσιάζει ἐπὶ πλέον τὰ ἴχνη καὶ ἑνὸς τομέως τῆς κυκλικῆς ἑδράσεως κίονος (εἰκ. 51)[1], οἷα βλέπομεν ἄλλωστε καὶ εἰς τρεῖς ἄλλους ἀκόμη ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἡμίσεων στυλοβατῶν (εἰκ. 52). Τὰ ἴχνη μάλιστα ταῦτα συμφωνοῦν πλήρως πρὸς τὰς διαστάσεις τῶν διατηρηθέντων ἡμιτελῶν σφονδύλων (περὶ ὧν θὰ εἴπωμεν λεπτομερῶς κατωτέ-

1. Φωτογραφία τοῦ λίθου τούτου παρὰ Ν. ΜΠΑΛΑΝΩ, Ἡ ἀναστήλωσις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, Ἐν Ἀθήναις 1940, πίν. 49γ.

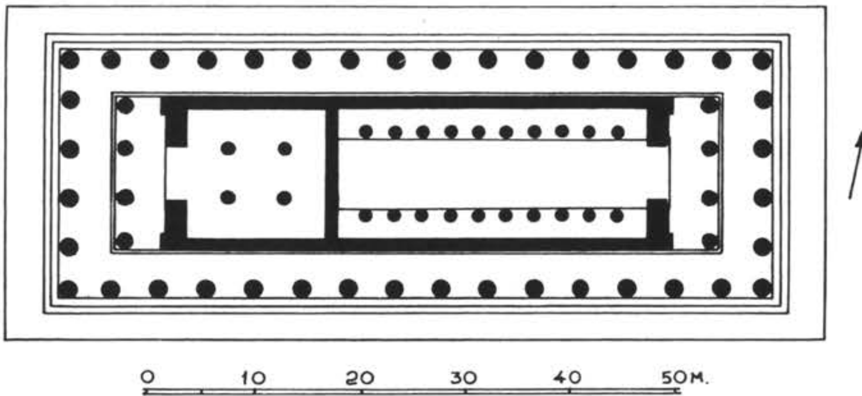
ρω) καὶ τούτου ἕνεκα θὰ πρέπει ἀσυζητητὶ νὰ ἀνῆκον εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὸ περιστύλιον τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ὑπεράνω τῶν νῦν κατὰ χώραν ὑφισταμένων πωρίνων βαθμίδων τοῦ στερεοβάτου (5ης καὶ 4ης) ὄχι στυλοβάτην ἐκ λίθου Καρᾶ, ἀλλὰ χαμηλὴν βαθμίδα Καρᾶ καὶ ἐπ' αὐτῆς ἑτέραν μαρμαρίνην βαθμίδα καὶ τέλος μαρμάρινον στυλοβάτην (εἰκ. 36). Ἀλλὰ ποῦ ἀκριβῶς τοῦ ἀνδήρου πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἡ νέα κρηπίς; Ἐὰν τοποθετήσωμεν αὐτὴν ἀμέσως ὑπεράνω τῶν ὑφισταμένων πωρίνων βαθμίδων τοῦ πωρίνου ναοῦ (ὡς ἔκαμεν ὁ Dörpfeld), οὕτως ὥστε, δηλαδὴ αἱ δύο ὑφιστάμεναι πώριναι βαθμίδες τοῦ στερεοβάτου νὰ γίνουν αἱ ἀνώταται βαθμίδες ἑνὸς πενταβάθμου κρηπιδώματος, τότε τὸ προκῦπτον μῆκος τοῦ ναοῦ εἰς τὸν στυλοβάτην θὰ εἶναι: τῶν μὲν στενῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ 26,87, τῶν δὲ μακρῶν 72,27 μ. Καὶ ἂν δεχθῶμεν ἐπ' αὐτοῦ κανονικὴν ἀπόστασιν κιόνων μὲ διάμετρον 1,80 μ., ὅση εἶναι ἡ τῶν σωζομένων κιόνων (βλ. κατωτέρω), τότε τὰ μέτρα ταῦτα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τοποθετήσωμεν ἑπτὰ κίονας εἰς τὰς στενὰς καὶ 18 εἰς τὰς μακρὰς πλευράς. Περιττὸς ὅμως ἀριθμὸς κιόνων διὰ τὰς κυρίας ὄψεις εἶναι βεβαίως ἀπαράδεκτος. Ἂν πάλιν δεχθῶμεν ὀκτὼ κίονας, τὸ μετακιόνιόν των μόλις θὰ ἰσοῦτο πρὸς μίαν διάμετρον, διάταξις καὶ αὐτὴ ἀδύνατος λόγῳ τῆς πυκνότητος. Ἐὰν πάλιν δοκιμάσωμεν ἓξ κίονας ἐπὶ τῶν στενῶν πλευρῶν, προκύπτει μεταξόνιον κατὰ ἓν σχεδὸν μέτρον μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος. Πάντα ταῦτα λοιπὸν ὑποδεικνύουν, ὅτι ἡ ἐκ Καρᾶ λίθου βαθμὶς δὲν πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν ὑφισταμένων πωρίνων βαθμίδων (ἤτοι τῶν στρώσεων 5 καὶ 4 τοῦ στερεοβάτου), ἀλλὰ μᾶλλον εἴς τινα ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ στερεοβάτου ἀπόστασιν, οὕτως, ὥστε δηλ. νὰ παρεμβάλλεται μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ χείλους τοῦ στερεοβάτου ἓν εἶδος ἀνδήρου ἢ διαδρόμου (plateforme) πέριξ τῆς κρηπῖδος τοῦ ναοῦ, ἀνάλογον παράδειγμα τοῦ ὁποίου παρέχει ὁ ἐν Σουνίῳ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος[1]. Ἂν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δεχθῶμεν κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς ἓξ κίονας μὲ κανονικὸν μεταξόνιον — ἴσον π.χ. πρὸς 2 1/4 διαμέτρους — ὁ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ ἀπομένων διάδρομος θὰ εἶχε πλάτος 2,23 μ., ὅπερ σημαίνει, ὅτι ἡ κατωτάτη ἐκ Καρᾶ λίθου βαθμὶς θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 2,23 μ. ἐσώτερον τοῦ ἄκρου τῆς ἀνωτάτης πωρίνης βαθμίδος τοῦ ποδίου (στερεοβάτου). Εἶναι σημαντικόν, ὅτι ἡ ἐκ Καρᾶ λίθου, ὑπὸ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, σωζομένη βαθμὶς ἀπέχει σήμερον 2,146 μ. ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας βαθμίδος τοῦ στερεοβάτου, ὅσον δηλαδὴ περίπου καὶ ἡ ἀνωτέρω διὰ τῶν ὑπολογισμῶν συναχθεῖσα ἀπόστασις 2,23 μ. Ἄξιον ἐπίσης σημειώσεως εἶναι καὶ ὅτι ὁ σωζόμενος κατὰ χώραν λίθος τῆς βαθμίδος εἶναι γωνιαῖος, διότι παρουσιάζει τὴν αὐτὴν διατομὴν κατά τε τὴν Δ. καὶ τὴν Ν. πλευράν, εἶναι δὲ πρὸς τούτοις καὶ τοποθετημένος ἀκριβῶς εἰς τὴν γραμμὴν καὶ μὲ τὸν αὐτὸν προσανα-

1. Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἤδη πολὺ πρότερον (1851) ὁ Penrose, Principles, πίν. 9 καὶ 34 καὶ JHS 12, 1891, σ. 275, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς πληροφορίας τοῦ Ἡσυχίου, καθ' ἣν ὁ παλαιότερος Παρθενὼν ἦτο κατὰ 50 πόδας μικρότερος τοῦ περικλείου κτιρίου, ἀναπαρέστησεν ἕνα στενὸν ἀρχαιότερον ναὸν μὲ ἓξ κίονας εἰς τὰ δύο μέτωπα, καὶ 14 κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς, ὅστις περιεβάλλετο καθ' ὅλας τὰς πλευράς του ἀπὸ εὐρὺν διάδρομον. Τοὐναντίον ὁ J. H. Strack (Arch. Zeit. 1862, σ. 241 ἑξ.) ἀναπαρέστησε ναὸν μὲ ὀκτὼ κίονας εἰς τὰ μέτωπα, ὅστις προσαρμόζεται καλύτερον πρὸς τὸ πώρινον θεμέλιον.

τολισμὸν τοῦ τε παλαιοτέρου καὶ τοῦ ἰκτινείου ναοῦ. Δὲν εὑρίσκεται ὅμως ἀμέσως ὄπισθεν τῆς μαρμαρίνης βαθμίδος τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, ἀλλὰ μεσολαβεῖ μεταξύ των κενὸν περίπου 0,20 μ.[1].

Τὸ ὑπὸ τὴν ἐκ λίθου Καρᾶ βαθμίδα πώρινον πόδιον τοῦ στερεοβάτου ἐλαξεύθη κατὰ 0,02 μ. περίπου βαθύτερον χάριν τῆς κατωτάτης βαθμίδος τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος. Ἡ βαθμὶς Καρᾶ εὑρίσκετο βεβαίως εἰς τὴν σημερινήν της θέσιν ὅταν ἐγίνετο ἡ ἐν λόγῳ λάξευσις· διότι αὕτη παρακολουθεῖ στενῶς τὴν κάτω ἀκμὴν αὐτῆς κατ' εὐθεῖαν γραμμήν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐκ Καρᾶ ἀντίθημα τοῦτο τῆς ἰκτινείου βαθμίδος ἐτοπο-

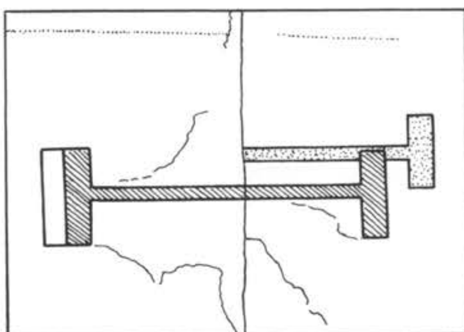
53. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος (κατὰ Hill, 6 x 16 κίονες).

θετήθη πρὶν γίνῃ τὸ διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς μαρμαρίνης βαθμίδος λάξευμα, προκύπτει ὡς λογικὸν συμπέρασμα, ὅτι οἱ κατασκευασταὶ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος εὗρον τὴν ἐκ λίθου Καρᾶ βαθμίδα ἐκεῖ ὅπου εἶναι σήμερον καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησαν χωρὶς οὐδόλως νὰ τὴν θίξουν. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ἐκ λίθου Καρᾶ βαθμὶς ἦτο εἰς τὴν σημερινήν της θέσιν πρὶν κατασκευασθῇ ὁ ἰκτίνειος Παρθενών, εἶναι δὲ καὶ ὀρθῶς τοποθετημένη καὶ ἀκριβῶς εὐθυγραμμισμένη ὡς πρός τε τὸν παλαιὸν καὶ τὸν νέον ναόν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι εὑρίσκεται καὶ σήμερον κατὰ χώραν. Τούτου οὕτως ἔχοντος πρέπει αὕτη ν' ἀντιπροσωπεύῃ τὴν κατωτάτην βαθμίδα τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔρευνα ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ ἐκ Καρᾶ στρῶσις τῆς ΝΔ. γωνίας διατηρεῖται περαιτέρω καὶ πρὸς Ἀνατολὰς καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι ἡ κατωτάτη αὕτη βαθμὶς εὑρίσκεται κατὰ χώραν σχεδὸν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐλλείποντος μόνον τοῦ ΝΑ. γωνιαίου λίθου, ἂν ἀποκαταστήσωμεν τὸν ἐλλείποντα τοῦτον λίθον μὲ μῆκος 1,403 μ. (τοῦ σωζομένου ἀντιστοίχου δυτικοῦ ὄντος 1,455 μ.), προκύπτει, ὅτι τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ναοῦ θὰ ἀπεῖχε τῆς ἄκρας τοῦ ἀν-

1. Βλ. πίν. 8 τοῦ MIDDLETON, ἔ.ἀ.

τιστοίχου στερεοβάτου ὅσον καὶ τὸ δυτικὸν ἄκρον του ἤτοι 3,146 μ. ἀπὸ τοῦ ἄνω μέρους τῆς βαθμίδος τοῦ ποδίου (στερεοβάτου).

Τοποθετουμένης λοιπὸν τῆς ἐκ Καρᾶ λίθου βάσεως τῆς κρηπῖδος ἐπὶ τοῦ ποδίου οὕτως, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἔξωθεν αὐτῆς διάδρομος (ἢ ἄνδηρον) πλάτους 3,146 μ. εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ 2,146 μ. εἰς τὰς μακράς, προκύπτουν ὡς διαστάσεις τοῦ ναοῦ, μετρούμεναι ἐπὶ τῆς βαθμίδος Καρᾶ, μῆκος μὲν 69,616, πλάτος δὲ 26,190 μ., ὡς μῆκος δὲ τοῦ διαδρόμου ἢ ἀνδήρου 75,998 καὶ πλάτος 30,482[1]. Τέλος ὡς διαστάσεις τοῦ στυ-

54. Τόρμοι συνδέσμων τῶν λίθων τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ, σωζόμενοι ἄλλοι πλήρεις καὶ ἄλλοι μὴ συνεχιζόμενοι ἐπὶ τοῦ γειτονικοῦ λίθου.

λοβάτου προκύπτουν ἀντιστοίχως 66,888 καὶ 23,510 μ., αἵτινες ἐπιτρέπουν τὴν ἐπ' αὐτῶν τοποθέτησιν ἓξ μὲν κιόνων κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς μὲ μεταξόνιον 4,53 καὶ 16 κατὰ τὰς μακρὰς μὲ μεταξόνιον 4,40 μ., τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ διάταξιν σύμφωνον πρὸς τὸν ἰσχύοντα καθ' ἣν ἐποχὴν (480 π.Χ.) ἐκτίσθη ὁ ναὸς κανόνα (εἰκ. 53)[2].

Χρησιμοποιουμένων ἤδη τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων λίθων τοῦ στυλοβάτου προκύπτει, ὅτι τὸ ὅλον μῆκος ἑκάστου τρίτου λίθου ἔπιπτε κάτωθεν ἑνὸς κίονος, ἐνῶ εἷς μικρὸς τομεὺς τοῦ κίονος ἐστηρίζετο ἐφ' ἑκάστου τῶν γειτονικῶν του λίθων (βλ. εἰκ. 51). Ἡ διάταξις αὕτη εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν εἰς τὸν ἰκτίνειον Παρθενῶνα, ὅπου ἕκαστος τρίτος ἁρμὸς τοῦ στυλοβάτου εὑρίσκετο, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὑπὸ τὸ κέντρον ἑνὸς κίονος (βλ. κατωτέρω πίν. 1,23 κλπ.).

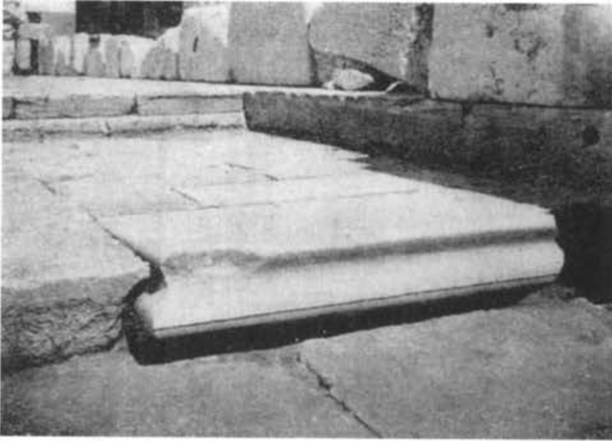
Ἀνασκαφαὶ γενόμεναι ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος ἔδειξαν παντοῦ ἐντὸς τῶν ὁρισθέντων ὁρίων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος πώρινον θεμέλιον κατὰ χώραν, αἱ στρώσεις τοῦ ὁποίου ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς στρώσεις τῶν βαθμίδων τοῦ περιστυλίου, ἐνῶ ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸν στυλοβάτην στρῶσις εἶναι κατὰ 0,10 μ. χαμηλοτέρα τῆς τοῦ στυλοβάτου. Εἰς μίαν τοὐλάχιστον θέσιν ὑπάρχει ὑπὲρ τὴν στρῶσιν αὐτὴν ἄλλη (ὕψ. 0,385 μ.) τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, εὑρισκομένη τώρα κατὰ χώραν· αὕτη δὲ φέ-

1. Ἡ πρὸς Βορρᾶν ἀνωτάτη βαθμὶς τοῦ πωρίνου ποδίου εὑρέθη ἐντὸς βυζαντινοῦ τάφου, ἀνασκαφέντος ὑπὸ Hill, τὸ 1910 κατὰ τὸ ΒΑ. μέρος τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος (AJA 16, 1912, σ. 547, πίν. VIII).

2. Ἐλαφρὰ διαφορὰ ἀποστάσεων τῶν κιόνων καὶ τῶν μεταξονίων στενῶν καὶ μακρῶν πλευρῶν ὑφίστατο οὐχὶ σπανίως καὶ εἰς ἄλλους συγχρόνους ἀρχαϊκοὺς ναούς.

ρει ἐπ' αὐτῆς τὴν γραμμὴν τοποθετήσεως τοῦ νοτίου ἐσωτερικοῦ στυλοβάτου. Εἶναι λοιπὸν τμῆμα τῆς ἀνωτάτης στρώσεως τῶν ἐν τῷ σηκῷ θεμελίων.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἡ κάτω βαθμὶς τοῦ σηκοῦ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος ἀποτελεῖται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ ἐκ νέου χρησιμοποιηθέντας λίθους παλαιοτέρου κτιρίου. Τοῦτο πιστοποιεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι παρουσιάζει δύο σειρὰς τόρμων συνδέσμων (εἰκ. 54), ἐξ ὧν οἱ μὲν τῆς α΄ σειρᾶς ἀπελαξεύθησαν καὶ δὲν ταιριάζουν μὲ τοὺς γειτονικοὺς λίθους, οἱ δὲ τῆς β΄ σειρᾶς ταιριάζουν μέν, ἀλλ' ὅταν οἱ σύνδεσμοι λεί-

55. Βάσις τῆς παραστάδος τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος.

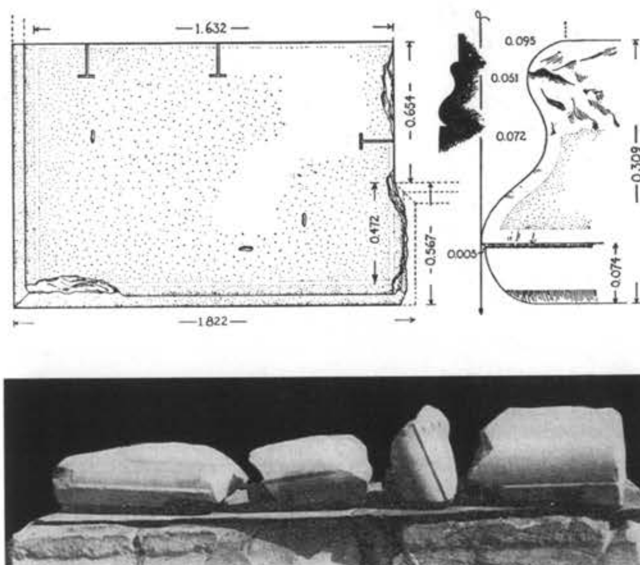
πουν, παρουσιάζουν τρόπον ἀπολαξεύσεως ὅμοιον πρὸς τὸν τῶν νεωτέρων ζητητῶν μολύβδου.

Οἱ λίθοι, οἵτινες ἀπεδείχθησαν ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ προγενεστέρως, ἔχουν περίπου μῆκος 1,77 μ., ὅπερ εἶναι τὸ κανονικὸν μῆκος (ἓξ Σολώνειοι πόδες) διὰ τὴν ὑποδομὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ὄχι ὅμως καὶ τὸ κανονικὸν διὰ τὸν ἰκτίνειον Παρθενῶνα. Εἴκοσι ἕως 29 λίθοι τῆς κατωτέρας βαθμίδος τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ ἔχουν κατὰ μέσον ὅρον τὸ μῆκος τοῦτο, ὡς καί τινες τῶν ἄλλων πλευρῶν. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ λίθοι θὰ εἶχον βεβαίως χρησιμοποιηθῆ εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα. Τὸ ὕψος των εἶναι 0,385 μ., δηλ. τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς ἀνωτάτης στρώσεως τῶν κατὰ χώραν θεμελίων ἐντὸς τοῦ παλαιοτέρου σηκοῦ. Ἐντασσόμενοι εἰς τὴν στρῶσιν ταύτην, ὡς φαίνεται φυσικώτατον, οἱ μαρμάρινοι λίθοι θὰ εἶχον καὶ εἰς τὸ ἀρχαιότερον κτίσμα τὴν θέσιν, ἣν ἔχουν εἰς τὸ νεώτερον, διότι οὐδεμία ἄλλη λογικὴ θέσις δύναται νὰ εὑρεθῇ δι' αὐτούς. Τὸ ὁρατὸν ὕψος τῆς βαθμίδος των θὰ ἦτο 0,28 μ., ἤτοι τὸ προκῦπτον μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς στρώσεως τοῦ περιστυλίου, ἥτις ὅμως οὐδέποτε ἐτέθη.

Εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ σηκοῦ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος ὅπου, ὡς εἴπομεν καὶ ὡς θὰ ἴδωμεν, μέγας ἀριθμὸς λίθων ἀνήκουν σαφῶς εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα, τὸ πάτημα ἤτοι ἡ ὁριζοντία ἐπιφάνεια τῆς βαθμίδος αὐτῆς εἶναι 0,296 μ. (=εἷς Σολώνειος

πούς), ἐνῶ τὸ πλάτος τῆς αὐτῆς βαθμίδος πρὸς Ν. εἶναι 0,328 μ. (εἰς αἰγινίτειος πούς)[1]. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὸ πάτημα μὲ τὸν ἀρχαιότερον πόδα εἶναι λείψανον τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος καὶ νὰ τὸ ἀναπαραστήσωμεν οὕτω κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ τούτου.

Ὁ ἰκτίνειος Παρθενὼν δεικνύει ἀνάλογον διαφορὰν μεταξὺ τῶν βαθμίδων τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου (βλ. κατωτέρω) καὶ ἐδῶ ἐπίσης, μὲ πολλὴν πιθανότητα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν στενοτέραν βαθμίδα, ὡς δεικνύουσαν τὸ πλάτος τοῦ ἀρχαιο-

56. Τεμάχια ἐκ τῆς βάσεως τῆς παραστάδος τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος (κάτοψις καὶ τομὴ καὶ φωτογραφίαι).

τέρου κτιρίου. Τοὐλάχιστον τέσσαρες λίθοι ὑπάρχουν ποὺ δύνανται εὐλόγως νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὴν ἄνω βαθμίδα τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος. Οὗτοι θὰ εἶχον ὕψος 0,385 μ., ἤτοι ἴσον πρὸς τὸ πλάτος ποὺ ἐδέχθημεν διὰ τὸ πάτημα τῆς κάτω βαθμίδος εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ. Τοῦ περιστυλίου ἔχοντος, ὡς εἴδομεν, ἓξ κίονας εἰς τὰς στενὰς πλευράς, ὁ σηκός του θὰ ἦτο εἴτε δίστυλος ἐν παραστάσιν ἢ τετράστυλος ἀμφιπρόστυλος. Ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἦτο τετράστυλος, ὡς ἤδη ἐσημείωσεν ὁ Penrose, βεβαιοῦται ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῆς εὑρέσεως πέντε κάτω σφονδύλων

1. Κατὰ τὸν Dinsmoor, Architecture, σ. 161, σημ. 1, ὁ δωρικὸς πούς, ὁ χρησιμοποιηθεὶς εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἰσοῦτο πρὸς 0,32685 μ., κάπως μεγαλύτερος ἦτο εἰς τὸ Ἐρέχθειον, ἀλλὰ σχεδὸν ὅμοιος πρὸς τὸν τῶν Προπυλαίων. Ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς καθώρισεν εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συνέδριον τῆς Ρώμης, τὸν μὲν δωρικὸν πόδα εἰς 0,32654 μ., τὸν δὲ ἰωνικόν, ἐφαρμοσθέντα εἰς τὸ Ἐρέχθειον, εἰς 0,327 μ. Κατὰ ταῦτα ὁ ἰωνικὸς ποὺς ἔχει λόγον πρὸς τὸν δωρικὸν ὡς 1:1,11 (Atti del Settimo Congresso di Archeologia Classica, Roma 1961, σ. 359). Κατὰ Dörpfeld (AM 12, 1887, σ. 33, σημ. 1) ὁ δωρικὸς πούς, ὁ ἐφαρμοσθεὶς εἰς τὸ Ἑκατόμπεδον, ἰσοῦται πρὸς 0,327 μ.

κιόνων τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου, διαμέτρου 1,604 μ. (ἀπὸ βάθους εἰς βάθος ραβδώσεων) καὶ ἀποδεικνύεται ἀφ' ἑτέρου περαιτέρω ἐκ τῆς εὑρέσεως μαρμαρίνης βάσεως παραστάδος εἰς τὸ θεμέλιον τοῦ στρώματος τοῦ σηκοῦ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος (εἰκ. 55). Ἡ βάσις αὕτη δημοσιευθεῖσα ὑπὸ B. H. Hill[1], προέβαλλεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ σηκοπροδομίου — ἢ τοῦ σηκοπισθοδομίου — τοίχου μόνον κατὰ 0,50 μ., οὕτως, ὥστε δηλ. οἱ κίονες νὰ ἦσαν πρὸ αὐτῆς καὶ μεταξὺ τῶν πλαγίων παραστάδων. Ἡ βάσις ἔχει τὴν λεγομένην ἀττικὴν διατομήν, ἤτοι δύο σπείρας ἄνω καὶ κάτω μὲ

57. Σφόνδυλοι κιόνων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ἐντειχισμένοι εἰς τὸ Βόρειον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως. Ἄποψις ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ (φωτ. Γερμανικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστ. Ἀθηνῶν).

σκοτίαν μεταξὺ αὐτῶν (εἰκ. 56). Ἡ ἐπιφάνειά της εἶναι λαξευμένη λεία μόνον παρὰ τὸ κατώτερον μέρος της, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον κατελείφθη ἀτελές, ἵνα τελειωθῇ, ἀφοῦ συνεπληροῦτο ὁ τοῖχος. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ λίθου τούτου δεικνύει, ὅτι ὅταν ἐτοποθετήθη ἡ βάσις δὲν εἶχεν ἀκόμη προπαρασκευασθῇ, ἵνα δεχθῇ στρῶσιν ἀμέσως ὑπεράνω της — δηλ. τοὺς ὀρθοστάτας — ὁπότε ὁ ναὸς κατεστράφη ἢ ἐγκατελείφθη.

Ἐκτὸς τοῦ λίθου τούτου τῆς παραστάδος ἔχομεν ἀκόμη ἓξ ἄλλους λίθους κυματιοφόρου βάσεως τοίχου ὁμοίας διατομῆς, ἐνεκτισμένους σήμερον ἐσωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Παρθενῶνος (παρὰ τὸν λεγόμενον μιναρέν)[2]. Τέλος ἓν ἀκόμη τεθραυ-

1. AJA 16, 1912, σ. 552, εἰκ. 18.

2. Ἀφ' ἑνὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ κατωτάτη βαθμὶς τοῦ «Θησείου» εἶναι πωρίνη καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐν αὐτῷ χρῆσις κυματιοφόρου βάσεως τοῦ τοίχου (ὡς καὶ εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα, ἂν καὶ εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἡ κατωτάτη βαθμὶς εἶναι ἐκ λίθου Καρᾶ, ἐνῶ ὅλα τὰ ὁρατὰ μέρη εἶναι μαρμάρινα), τείνουν νὰ δείξουν, ὅτι τὸ «Θησεῖον» εἶναι, τοὐλάχιστον κατὰ τὰς ἀρχάς του, ἀρχαιότερον τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος.

σμένον τεμάχιον βάσεως τῆς παραστάδος εὑρέθη τὸ 1936 ὑπὸ τοῦ W. Züchner, ὄπισθεν τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως[1].

Ἡ χρῆσις κυματιοφόρου τοιχοβάτου εἰς τὸν σηκὸν τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ναοῦ δωρικοῦ, ὡς σαφῶς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν διασωθέντων κατωτάτων σφονδύλων τοῦ περιστυλίου του (εἰκ. 63) δύναται νὰ φανῇ περίεργος, ἐπειδὴ κυματιοφόροι τοιχοβάται κατεσκευάζοντο κανονικῶς εἰς ἰωνικοὺς ναούς, μὲ κυμάτια ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς ἰωνικὰς βάσεις τῶν ἐξωτερικῶν κιόνων. Κυματιοφόροι τοιχοβάται δὲν παρατηροῦνται εἰς ἀρχαϊκὰ δωρικὰ μνημεῖα, τοὺς συναντῶμεν ὅμως ὑπὸ μορφὴν ἀντεστραμμένου λεσβίου κυματίου εἰς τοὺς κλασσικοὺς ναοὺς τοῦ Ἡφαιστείου (449 - 444 π.Χ.)[2] καὶ εἰς τὴν παραστάδα τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος Σουνίου (440- 436 π.Χ.)[3]. Τοὺς δύο τούτους, ἀγνώστου ἀρχιτέκτονος[4] ναούς, ὁ R. Carpenter[5] θεωρεῖ ὡς ἔργα τοῦ Καλλικράτους, εἰς ὃν ἀποδίδει καὶ τὸν ἀρχαιότερον (Κιμώνειον) Παρθενῶνα, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς παρουσίας τοῦ κοιλοκύρτου κυματίου εἰς τὸν τοιχοβάτην των, ὅπερ ηὐνόει ἐξαιρετικῶς, ὡς λέγει, ὁ Καλλικράτης, ἐνῶ τοὐναντίον, ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ νεωτέρου Παρθενῶνος Ἰκτῖνος, ἀπέρριψε τὸν κυματιοφόρον τοιχοβάτην, ὡς μὴ συμβιβαζόμενον πρὸς τὸν δωρικὸν ρυθμόν.

Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ προστεθῇ ἀκόμη, ὅτι, ὡς ἐξηκρίβωσεν ὁ Hill[6], ἐνῶ ἡ βάσις καὶ τὰ κυματιοφόρα τεμάχια τοῦ τοιχοβάτου, παρουσιάζουν τόρμους δι' ὁριζοντίους συνδέσμους, ὅμως στεροῦνται τόρμων γόμφων κατακορύφου συνδέσεως· συνάγεται ἐκ τούτου, ὅτι εἶχε μὲν τοποθετηθῆ ὁ κυματιοφόρος τοιχοβάτης τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, δὲν εἶχεν ὅμως ἀνεγερθῆ ὁ ἐπ' αὐτοῦ τοῖχος τοῦ σηκοῦ. Ὡς ὅμως ἀπεδείχθη ἐκ προσφάτου ἐξετάσεως τῶν θεμελίων τοῦ Ἡφαιστείου, ὁλόκληρος ἡ ἐξωτερικὴ κιονοστοιχία του εἶχεν ἀνεγερθῆ πρὶν ἢ τοποθετηθῇ οἱονδήποτε ἄλλο στοιχεῖον τῆς κατόψεως αὐτοῦ. Ἀφοῦ λοιπὸν καὶ ὁ τοιχοβάτης τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος εἶχε τοποθετηθῆ θὰ εἶχον προηγουμένως τοποθετηθῆ καὶ οἱ κίονες τοῦ περιστυλίου του, ὅπερ ὅμως, ὡς ἐκ τελευταίων μετρήσεων τῶν σωζομένων σφονδύλων ἀποδεικνύεται, δὲν εἶχε γίνει, ἀφοῦ μόνον 23 σφόνδυλοι εἶχον τοποθετηθῆ (βλ. σχετ. καὶ σ. 79).

Διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κατόψεως τοῦ σηκοῦ τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ὑπάρχει ἓν ἀκόμη νέον τεκμήριον, τοῦτο δὲ παρέχει ἡ ἀνωτάτη στρῶσις τῆς κατὰ χώραν πωρίνης θεμελιώσεως τοῦ σηκοῦ. Ἐδῶ χάραγμα βαῖνον ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (ὑπὸ τὸ νότιον μέρος τοῦ στυλοβάτου τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ) φαίνεται βέβαιον, ὅτι ἀποτελεῖ τὴν γραμμὴν τοποθετήσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ στυλοβάτου τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ[7]. Ὑπάρχουν πιθανότητες, ὅτι οἱ κίονες πρέπει νὰ ἐτοποθετοῦντο πρὸς Νότον μᾶλλον ἢ πρὸς Βορρᾶν αὐτῆς τῆς γραμμῆς[8].

1. Riemann, Die Antike 16, 1940, σ. 147.
2. H. Koch, Studien zum Theseustempel in Athen, Berlin 1955, σ. 55, πίν. 44, 45, 46.
3. Ορλανδος, ΑΕ 1917, σ. 215, εἰκ. 2.
4. Dinsmoor, Architecture, σ. 180.
5. The Architects of the Parthenon, Harmondsworth 1970 (Penguin books), σ. 46 καὶ 103.
6. AJA 16, 1912, σ. 553.
7. Penrose, JHS 12, 1891, σ. 285, πίν. XVI καὶ XVII. Dörpfeld, AM 27, 1902, σ. 178.
8. Εἰς μερικῶς μόνον τελειωμένος, δεύτερος (ἢ ἀνώτερος) σφόνδυλος ἑνὸς τῶν κιόνων, ὅστις ἔχει διάμ. 1,10 μ. καὶ κυ-

Ἡ γραμμὴ τοποθετήσεως, ἣν ἀνεφέραμεν, ἐκτείνεται πρὸς Δ. τόσον, ὥστε νὰ καθιστᾷ πιθανόν, ὅτι ὁ σηκὸς τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ ἦτο ὀλίγον ἢ καθόλου, βραχύτερος τοῦ παρόντος. Καὶ ἀφοῦ ὁ σηκὸς τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος ἔφερεν ἐπισήμως τὸ ὄνομα *ἑκατόμπεδος νεώς* (ἂν καὶ ἔχει μῆκος μόνον 91 ποδῶν, μετρούμενος κατὰ τὸν τότε ἐπικρατοῦντα πόδα, ἐνῶ μετρεῖ 101 παλαιοὺς πόδας), φαίνεται λογικὸν ὅτι τὸ μῆκός του ὁ νέος σηκὸς τὸ παρέλαβε, μαζὶ μὲ τὸ ὄνομα, ἀπὸ τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα. Ἐὰν ὁ σηκὸς τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἀναπαρίσταται, οὐχὶ ὀρθῶς, μὲ 100 ποδῶν μῆκος ἢ κάτι βραχύτερος, ὑπάρχει χῶρος μόνον δι' ἓν διαμέρισμα πρὸς Δυσμὰς αὐτοῦ καὶ ὄχι διὰ τοὺς τρεῖς χώρους οὓς δέχεται ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ἀρχαίου Ἑκατομπέδου (εἰκ. 7). Τὸ ἀκριβὲς πλάτος τοῦ σηκοῦ καθωρίσθη μόνον ὑποθετικῶς: πρέπει δὲ νὰ ἦτο ἀρκετὰ στενὸς διὰ νὰ ἀφήσῃ ἕνα εὔλογον διάστημα μεταξὺ τῶν τοίχων του καὶ τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου καὶ ἀρκετὰ εὐρὺς ἵνα ἀφήσῃ εὔλογον πτερὸν μεταξὺ τοῦ τοίχου καὶ τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων· τὸ πλάτος του, εἴτε εὐρέος, εἴτε ὅσον τὸ δυνατὸν στενοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ συμφωνῇ ἐντὸς λογικῶν ὁρίων πρὸς τὸν κανόνα τεσσάρων δωρικῶν κιόνων διαστάσεων ὁμοίων πρὸς τὰς γνωστὰς τῶν κιόνων τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν τετραστύλων αὐτῶν στοῶν καὶ τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας, τὸ ἀκριβὲς βάθος των καὶ ἡ προκύπτουσα θέσις τοῦ πέρατος τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, τὸ ἀκριβὲς πάχος τῶν διαφόρων τοίχων, ἡ θέσις τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου καὶ ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ κατανομὴ τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων πρέπει νὰ μείνουν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑποθετικά, κινοῦνται ὅμως ἐντὸς μᾶλλον στενῶν ὁρίων. Τοῦτο ἰσχύει διὰ τὸν κυρίως ναόν, ἤτοι τὸν ἐντὸς τοῦ περιστυλίου. Ὁ Hill φρονεῖ ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα ἀναπαράστασίς του (εἰκ. 53) περιέχει πολὺ μικρὰ μόνον περιθώρια δυνατοῦ λάθους.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

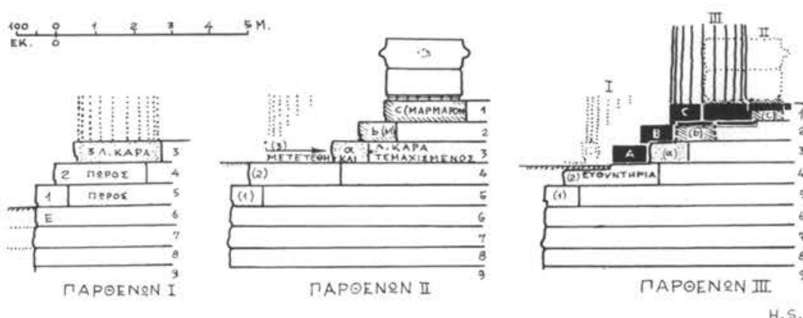
Ἕως τώρα ἡ ἔκθεσίς μας περιωρίσθη εἰς τὸν ναὸν ποὺ συνήντησαν οἱ Πέρσαι ἐπιδρομεῖς. Ὅτι τὸ μέγα πόδιον (στερεοβάτης) δὲν ἐσχεδιάσθη ἀρχικῶς ἵνα δεχθῇ τόσον μικρὸν ναὸν φαίνεται βέβαιον, ἀλλὰ δὲν εὑρέθησαν λίθοι δυνάμενοι ἀσφαλῶς νὰ ἀποδοθοῦν εἰς μέρος τὶ τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ ὑπεράνω τῶν δύο βαθμίδων τοῦ πωρίνου ποδίου (στερεοβάτου).

Ἐὰν δεχθῶμεν περιστύλιον μὲ 6 × 15 πωρίνους κίονας μεγάλων διαστάσεων (ἐλαφρῶς μικροτέρων ἀπὸ τοὺς κίονας τοῦ ἀτελοῦς παραμείναντος Ὀλυμπιείου τοῦ 6ου αἰ.), οὗτοι ταιριάζουν περισσότερον πρὸς τὰς ἀναλογίας τοῦ ποδίου ἀπὸ τοὺς ἐλαφρῶς μόνον μεγαλυτέρους τῶν τοῦ Ἑκατομπέδου 8 × 20 κίονας. Τὸ πρῶτον σχέδιον λοιπὸν (Ι) θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι πώρινος ναὸς (Παρθενὼν Ι) μὲ 6 × 15 κίονας πολὺ μεγαλυτέρους ἀπὸ τοὺς τοῦ Ἑκατομπέδου. Τὸ ἀμέσως ἔπειτα ἐρχόμενον, ἤτοι ὁ ἀρχαιότερος Παρθενὼν (Παρθενὼν ΙΙ), εἷς δαπανηρότερος μαρμάρινος ναὸς μὲ 6 × 16 μικροτέρους κίονας (καὶ ὅμως ὑπερβαίνων τὸν Ἑκατόμπεδον εἰς διαστάσεις καὶ εἰς ποιότητα ὑλικοῦ) καὶ τέλος τρίτος ὁ νῦν περίκλειος ἢ ἰκτίνειος ναὸς (Παρθενὼν ΙΙΙ) μὲ 8 × 17 κίονας.

λινδρικὴν προστατευτικὴν (ἄπεργον) ἐπιφάνειαν, δεικνύει, ὅτι οἱ κίονες τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ ἦσαν ἐλαφρῶς στενότεροι ἀπὸ τοὺς τοῦ σηκοῦ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος.

Τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν σχέσιν τῶν προηγηθέντων τοῦ περικλείου Παρθενώνων, διετύπωσεν ὁ Dörpfeld ἤδη ἀπὸ τοῦ 1902[1] διακρίνας ἔκτοτε δύο σχέδια τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, τὸ I καὶ II, ἐπανέλαβε δὲ ταύτην καὶ ἀργότερον[2]. Τὴν ἐν λόγῳ σχέσιν ἐπεκρότησαν ὁ A. Furtwängler[3] καὶ ὁ B.H. Hill[4], ὅστις μάλιστα καὶ τὴν συνεπλήρωσε διαπιστώσας, ὅτι ὁ Παρθενὼν II ἦτο σημαντικῶς μικρότερος τοῦ I.

Πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Dörpfeld διεφώνησαν ἀφ' ἑνὸς ὁ Heberdey[5] καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Dinsmoor[6], ὅστις τοὺς δύο ναοὺς συγχωνεύει εἰς ἕνα. Τοῦτ' αὐτὸ ἐδέχθη ἔπειτα καὶ ὁ Kolbe[7], ἀντικρουσθεὶς καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ Dörpfeld[8], εἰπόντος ὅτι ἂν ὁ Heberdey

58. Συγκριτικὴ διάταξις τῶν ἐπὶ τοῦ στερεοβάτου ἀναβαθμῶν τῆς κρηπῖδος τῶν Παρθενώνων I, II, III (κατὰ Dörpfeld, σχέδιον Schleif).

θεωρεῖ τὸν ναὸν I ἁπλῶς ὡς τὸ ἄνδηρον τοῦ II, ὁ δὲ Dinsmoor συνενώνει τοὺς δύο ναοὺς εἰς ἕνα, πάντως δὲν πρόκειται περὶ δύο ἑτοίμων κτισμάτων, ἀλλὰ περὶ δύο σχεδίων, τὰ ὁποῖα δὲν ὡλοκληρώθησαν ἀλλὰ παρέμειναν ἀμφότερα ἀτελῆ· διηυκρίνησε δὲ καὶ πάλιν ὁ Dörpfeld (ἔ.ἀ.), ὅτι τὸ μὲν ἰσχυρὸν θεμέλιον (στερεοβάτης), τὸ φέρον εἰς τὸ ἄνω μέρος του ἀναβαθμούς, ἐξ ὧν οἱ δύο κατώτεροι εἶναι πώρινοι, ὁ δὲ ἀνώτατος, ἤτοι ὁ στυλοβάτης, ἦτο ἐκ τοῦ σκληροῦ λίθου Καρᾶ, ἀνήκει εἰς τὸν Παρθενῶνα I, οἱ πώρινοι σφόνδυλοι τοῦ ὁποίου μόνον ἐπρογραμματίσθησαν χωρὶς ἀκόμη νὰ γίνῃ, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, προμήθεια αὐτῶν. Τοὐναντίον ὁ μικρότερος τοῦ I Παρθενὼν II εἶχεν ἐκτὸς τοῦ ἐκ λίθου Καρᾶ ἀναβαθμοῦ ἐκείνου τοῦ στυλοβάτου καὶ δύο ἀνωτέρους μαρμαρίνους ἀναβαθμούς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνηγείροντο ἤδη δύο σφόνδυλοι, ὅταν οἱ Πέρσαι ἐνέπρησαν αὐτόν.

1. AM 27, 1902, ἰδίᾳ σ. 399.
2. AJA 38, 1934, σ. 408 καὶ JdI 52, 1937, σ. 14.
3. Ägina, ἔ.ἀ. σ. 353 καὶ 496 ἑξ.
4. AJA 16, 1912, σ. 408 ἑξ.
5. Altattische Porosskulptur, ἔ.ἀ. σ. 231.
6. AJA 38, 1934, σ. 413 ἑξ.
7. JdI 51, 1936, σ. 3 ἑξ.
8. Alt Athen und seine Agora, ἔ.ἀ. καὶ JdI 52, 1937, σ. 14.

Εἰς τὴν πρὸς τὸν Dinsmoor ἀπάντησίν του[1] προσέθεσεν ὁ Dörpfeld καὶ τὸ ἐνταῦθα εἰκονιζόμενον σχέδιον τοῦ ἀρχιτέκτονος H. Schleif (εἰκ. 58), ὅπερ διασαφηνίζει πλήρως τὴν σχέσιν τῶν ἀναβαθμῶν ὄχι μόνον τῶν δύο Παρθενώνων I καὶ II ἀλλὰ καὶ τοῦ Περικλείου III, ὡς δὲ βλέπει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸ σχέδιον τοῦτο οἱ μὲν τρεῖς ἀναβαθμοὶ τοῦ Παρθενῶνος I δηλοῦνται διὰ τῶν ἀριθμῶν 1, 2, 3. Οἱ ἀναβαθμοὶ τοῦ II διὰ τῶν στοιχείων a, b, c καὶ οἱ ἀναβαθμοὶ τοῦ περικλείου Παρθενῶνος διὰ τῶν κεφαλαίων στοιχείων A, B, C. Εἶναι τόσον σαφὴς ὁ συσχετισμὸς τῶν τριῶν τούτων περιό-

59. Σφόνδυλοι κιόνων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ἐντειχισμένοι εἰς τὸ Βόρειον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τὸ Ἐρέχθειον. Ἄποψις ἐκ τῶν ἔσω (φωτ. Χαρ. Σφακιανάκη).

δων, γράφει ὁ Dörpfeld, ὥστε δὲν δύναταί τις νὰ μὴ παραδεχθῇ τὴν ὕπαρξιν τῆς μιᾶς τούτων, ἀφ' ὅτου μάλιστα ὁ Hill ἀπέδειξε τὸ 1912, ὅτι ὁ ναὸς II ἦτο σημαντικῶς μικρότερος τοῦ Παρθενῶνος I.

Κίονες. Ἐξητάσαμεν ἕως τώρα τὴν γενικὴν κάτοψιν τῶν ἀρχαιοτέρων ναῶν. Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀποτελεσάντων αὐτοὺς κιόνων.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι εἰς τὸ Βόρειον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸ ἔναντι τοῦ Ἐρεχθείου τμῆμα αὐτοῦ εἶναι ἐντειχισμένα ὄχι μόνον τὰ τεμάχια τῆς κρηπῖδος τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, τὰ ὁποῖα ἤδη ἐξητάσαμεν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ἡμιτελεῖς σφόνδυλοι κιόνων, ἄλλοι ὁρατοὶ ἔξωθεν (εἰκ. 57) καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἔσω

1. AJA 39, 1935, σ. 501.

(εἰκ. 59, 61), ἀνήκοντες εἰς τὸν αὐτὸν καὶ τὰ τεμάχια τῆς κρηπῖδος ναὸν ΙΙ[1]. Τοιοῦτοι σφόνδυλοι, ἀκέραιοι ἢ εἰς τεμάχια, εὑρίσκονται καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ δὲ μὲ τὴν μελέτην αὐτῶν ἀσχοληθεὶς τὸ 1940 ἀρχιτέκτων Α. Tschira ἐμέτρησεν ἐν ὅλῳ 59[2]. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν τεμαχίων τούτων — τὰ ὁποῖα καὶ ἡμεῖς ἐξητάσαμεν τὸ

60. Σφόνδυλοι κιόνων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ἐντειχισμένοι εἰς τὰ νοτίως τοῦ Παρθενῶνος Ἐργαστήρια (φωτ. Γερμανικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστ. Ἀθηνῶν).

1946 — συνήχθη, ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς κατηγορίαι σφονδύλων, ἀναλόγως τῆς διαμέτρου αὐτῶν. Ἐκ τούτων οἱ μεγαλύτεροι, διαμέτρου 1,793 μ. (±1,80 μ.)[3] ἀνῆκον, κατὰ τὸν Hill[4] εἰς τὴν περίστασιν ἑνὸς μεγάλου ναοῦ, οἱ μεσαῖοι, διαμέτρου 1,605 μ., εἰς τὰς ἐσωτερικὰς προστάσεις αὐτοῦ, ἤτοι τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου, καὶ τέλος οἱ ἔτι μικροτέρας διαμέτρου (1,06 - 1,30 μ.) εἰς τὰς ἐσωτερικὰς κιονοστοιχίας τοῦ σηκοῦ. Ἀνα-

1. Τοὺς ἐντειχισμένους σφονδύλους εἶχον πάλαι παρατηρήσει καὶ ἐξετάσει ὁ W. M. Leake (Topography of Athens 2, London 1821), ὁ Ross (Arch. Aufs. I, ἔ.ἀ. σ. 127) καὶ ὁ Penrose (Principles, σ. 73 καὶ εἰκ. 1 καὶ 2 τοῦ πίν. XL).

2. JdI 55, 1940, σ. 242 ἑξ. Ἐκ τῶν 59 ἀνωτέρω σφονδύλων 29 μὲν τεμάχια εἶναι ἐντειχισμένα εἰς τὸ Βόρειον τεῖχος (Θεμιστόκλειον), 20 ἐλεύθερα εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου, δύο εἰς τὴν βόρειον κλιτύν, πέντε εἰς τὰ θεμέλια τοῦ νοτίως τοῦ Παρθενῶνος Ἐργαστηρίου, ἐνεκτισμένα εἰς τὰ θεμέλια τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου S_4, πρὸ τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ Παρθενῶνος (βλ. ἡμετέραν εἰκ. 60).

3. Ἀντιστοιχούσης πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς κρηπῖδος κυκλικὰ χαράγματα (εἰκ. 51, 52).

4. AJA 16, 1912, σ. 544, εἰκ. 11.

λόγως δὲ πάλιν τῆς διαμέτρου καὶ τῆς προόδου τῆς ἐπ' αὐτῶν παρουσιαζομένης ἐργασίας οἱ εὑρεθέντες σφόνδυλοι κατατάσσονται εἰς 1ους, 2ους, 3ους καὶ 4ους ἀριθμουμένους ἐκ τῶν κάτω, ὡς καὶ εἰς τοποθετηθέντας καὶ ἀτοποθετήτους.

Οὕτω εὑρέθη ὅτι 14 μὲν ἐκ τῶν τῆς α΄ κατηγορίας εἶναι πρῶτοι ἤτοι κατώτατοι καὶ τοποθετημένοι ἐπὶ τῆς κρηπῖδος, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ 20 (χορδῆς 0,297 καὶ βέλους 0,045 μ.) ραβδώσεις, ὧν ἡ χάραξις γίνεται κατὰ Penrose[1] διὰ τριῶν κέντρων (εἰκ. 62).

61. Σφόνδυλοι τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ἐσωτερικῶς τοῦ Βορείου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τὸ Ἐρέχθειον (φωτ. Χαρ. Σφακιανάκη).

Τὰς ραβδώσεις ταύτας φέρουν λαξευμένας οἱ σφόνδυλοι εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς 1,793 μ. μετρούσης διαμέτρου των[2] καὶ μέχρις ὕψους 0,078 μ. (εἰκ. 63, 64).

Ἐννέα τῆς αὐτῆς α΄ κατηγορίας ἦσαν δεύτεροι, ἐξ ὧν τοποθετημένοι ἦσαν μόνον τέσσαρες ἢ πέντε, ἓξ ἦσαν τρίτοι ἀτοποθέτητοι καὶ τέλος τέσσαρες τέταρτοι, ἐπίσης ἀτοποθέτητοι.

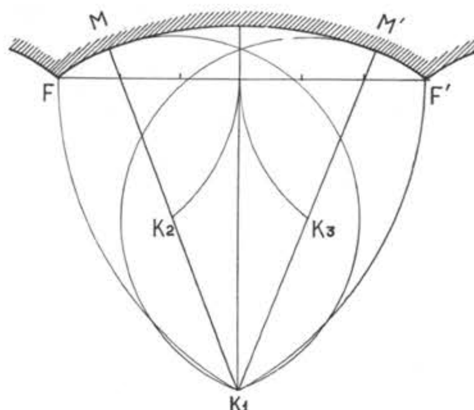
Κατὰ ταῦτα ὅταν αἱ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ ἐσταμάτησαν οἱ κίονες τῆς περιστάσεως αὐτοῦ εἶχον τοποθετηθῆ μέχρις ὕψους δύο σφονδύλων, εἶχον δ' ἑτοιμασθῆ πρὸς τοποθέτησιν καὶ τρίτοι καὶ τέταρτοι ἀκόμη σφόνδυλοι, οἵτινες ὅμως δὲν ἐπρόφθασαν νὰ τοποθετηθοῦν.

1. Principles, πίν. 41, σχ. 1.
2. Βλ. ἀνωτ. σημ. 3 τῆς σ. 78.

Ἐκ τῶν σφονδύλων τῆς δευτέρας κατηγορίας (Δ = 1,605 μ.) περιεσώθησαν πέντε πρῶτοι, οἵτινες καὶ ἦσαν τοποθετημένοι, εἷς δεύτερος καὶ τέσσαρες τρίτοι ἀτοποθέτητοι. Τέλος ἐκ τῶν σφονδύλων τῆς 3ης κατηγορίας (Δ = 1,06 - 1,30 μ.) περιεσώθησαν τέσσαρες, πάντες ἀτοποθέτητοι.

Οἱ διασωθέντες ἡμιτελεῖς σφόνδυλοι μᾶς εἶναι πολύτιμοι· διότι μᾶς διδάσκουν πλήρως τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς λαξεύσεώς των, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε διδασκόμεθα καὶ ἐκ σχετικῶν ἐπιγραφῶν.

Βλέπομεν πράγματι ἐπ' αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν μαρμάρινον ἐκεῖνον μανδύαν — τὸ *ἄπεργον* τῶν ἐπιγραφῶν[1]—, μὲ τὸν ὁποῖον ἔφθανον ἐκ τῶν λατομείων τῆς Πεντέλης

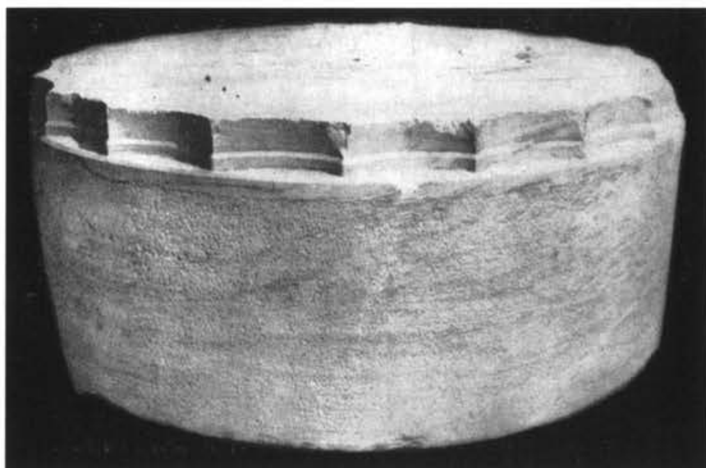

62. Σχέδιον ραβδώσεως κατωτάτου σφονδύλου τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος καὶ τρόπος χαράξεως αὐτῆς (κατὰ Penrose).

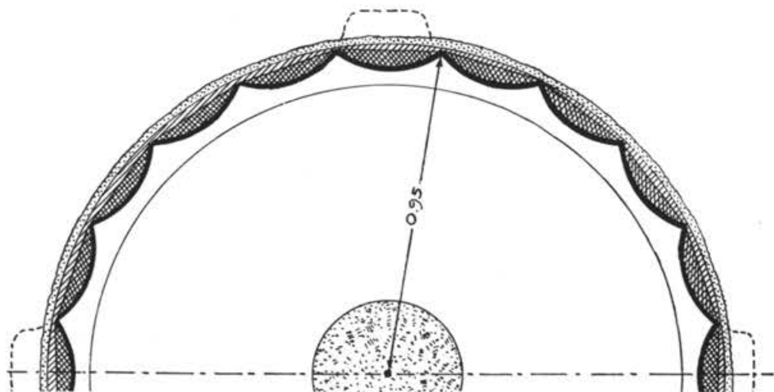
(ἐφωδιασμένοι ἤδη καὶ διὰ τῆς μειώσεώς των) καὶ ὅστις θ' ἀφῃρεῖτο βαθμηδὸν κατὰ τὰ διάφορα στάδια τοῦ ἔργου, καὶ ἀφ' ἑτέρου τοὺς διὰ τὴν ἀνύψωσίν των εἰς τὰς θέσεις των ἀπαραιτήτους τεκτονικοὺς ἀγκῶνας (εἰκ. 64 δεξιά, 65, 66) τέσσαρας τὸν ἀριθμόν, σταυροειδῶς διατεταγμένους καὶ περὶ τὸ μέσον τοῦ ὕψους ἑκάστου σφονδύλου προβάλλοντας, μὲ διαστάσεις πλάτους μέχρι 0,40 μ., ὕψους μέχρι 0,22 μ. καὶ ἐξοχῆς μέχρι 0,20 μ. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι καὶ οἱ ἐπί τινων σφονδύλων σωζόμενοι «ὁδηγοὶ» (μαστόροι) ἤτοι 4 - 12 τὸν ἀριθμὸν καὶ πλάτους 0,06 - 0,10 μ. κατακορύφως λαξευμέναι αὔλακες (εἰκ. 64 δεξιά, 66, 67 ἀριστερά, 68) δι' ὧν ὡρίζετο τὸ βάθος μέχρι τοῦ ὁποίου θὰ ἀφῃρεῖτο ὁ παχὺς μανδύας, ἕως ὅτου ἀρχίσῃ ἡ τελικὴ λάξευσις τῶν ραβδώσεων (εἰκ. 63). Ἡ ἀπολάξευσις τοῦ ἀρχικοῦ, ἁδρῶς πελεκημένου μανδύου, ἐγίνετο κατὰ δύο ἕως τρία διαδοχικὰ στάδια λαξεύσεως, καθίστατο δὲ ὁλονὲν λεπτοτέρα, διὰ κοπέως (κοπιδίου ἢ βελονίου) κατ' ἀρχὰς καὶ δι' ὀδοντωτῆς ξοΐδος (ντισλίδικο) ἀργότερον.

1. IG II 2², 1, 1666a, 47 καὶ 1666b, 23, 48 (ἀμφότεραι Ἐλευσῖνος).

Ὁ ὑπόλοιπος ἄπεργος μανδύας ἀπελαξεύετο ἑλικοειδῶς ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω.
Δὲν γνωρίζομεν ἂν οἱ σφόνδυλοι ἀπέβαλλον ὅλον τὸν μανδύαν των πρὶν τοποθετη-

63. Ὁριζοντία τομὴ (κάτω) καὶ ὄψις (ἄνω) κατωτάτου σφονδύλου τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος.

θοῦν· μέγας ὅμως ἀριθμὸς τοιούτων, φερόντων εἰσέτι τὸν μανδύαν των, μαρτυροῦσιν ὅτι δὲν εἶχον εἰσέτι τοποθετηθῆ· διότι ἐὰν ὁ ἄπεργος μανδύας ἀπελαξεύετο μετὰ τὴν τοποθέτησιν θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρίσκωνται τεμάχια φέροντα τὸν λεπτὸν μανδύαν καὶ δια-

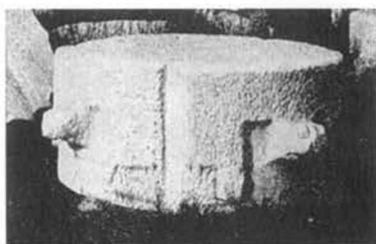
τηροῦντα ἀκόμη τοὺς ἀγκῶνας ἀνυψώσεώς των. Πράγματι, ἀφοῦ εἶχον ἤδη τοποθετηθῆ, δὲν ὑφίστατο πλέον λόγος νὰ μένουν οἱ ἀγκῶνες, οἵτινες θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχον ἀσφαλῶς ἀπολαξευθῆ μαζὶ μὲ τὸν παχὺν μανδύαν.

Τὰ ἕτοιμα πρὸς τοποθέτησιν τεμάχια εἶχον τελικῶς εἰργασμένας τὰς ἄνω καὶ κάτω

64. Ἄποψις δύο σφονδύλων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ἑνὸς κατωτάτου ἀριστερὰ καὶ ἑνὸς ἀγελαίου δεξιά.

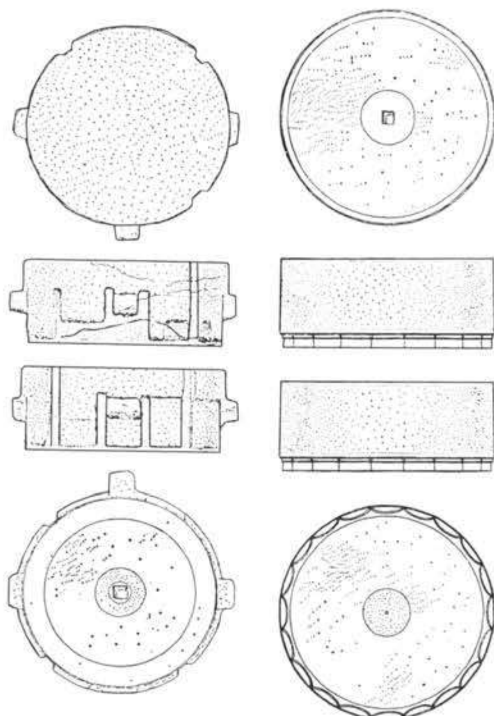
65 - 66. Σφόνδυλοι τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος μετὰ τοῦ ἀπέργου τῶν ἀγκώνων καὶ τῶν «μαστόρων» των.

ἐπιφανείας των μετὰ περιφερικοῦ λείου δακτυλίου καὶ τετραγώνων ἐν τῷ κέντρῳ τῶν ὁριζοντίων ἐπιφανειῶν των βαθυσμάτων, ὡς καὶ λεπτὴν καὶ ὁμοιόμορφον, διὰ τοῦ βελονίου εἰργασμένην, ὁρατὴν κυλινδρικὴν ἐπιφάνειαν, ἥτις ἄνω καὶ κάτω ἔφερε περιφερικὴν λειοτριμμένην ταινίαν καὶ τέσσαρας ἀγκῶνας ἀνυψώσεως.

Ἐξαίρεσιν κάμνουν μόνον κατώτατοι σφόνδυλοι, οἵτινες εἶχον μὲν ἀσφαλῶς τοπο-

θετηθῆ, ἀλλὰ παρουσιάζουν ἀκόμη τραχεῖαν ἄνω ἐπιφάνειαν, ἐπειδὴ πιθανῶς θὰ ἐλαξεύοντο τελικῶς ἐπὶ τοῦ κτιρίου, ὡς ἀπήτει ἡ καμπυλότης τῶν θεμελίων.

Οἱ πρῶτοι σφόνδυλοι δεικνύουν ἤδη τὴν μορφὴν τῆς περαιτέρω ἐπεξεργασίας ἤτοι

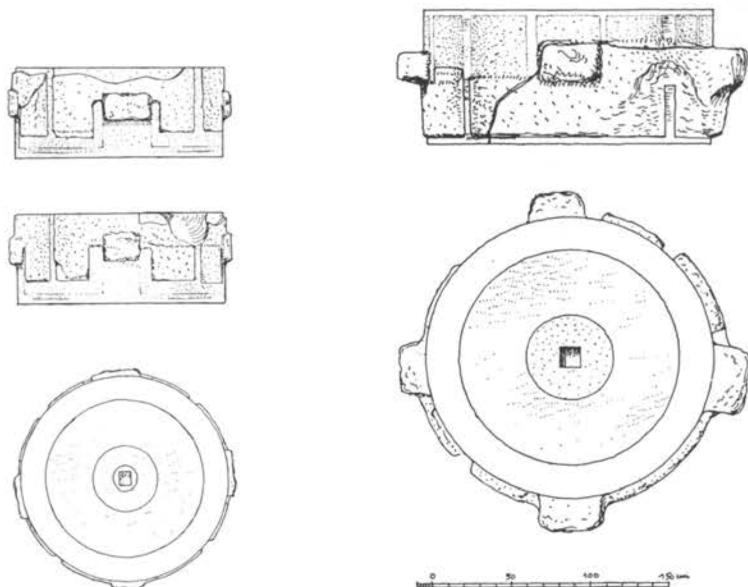
67. Σφόνδυλοι τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος: δεξιὰ κατώτατος, ἐμφανίζων τὰς πρώτας ραβδώσεις, ἀριστερὰ ἀγελαῖος, ἐμφανίζων τὰς ὁδηγοὺς αὔλακας (μαστόρους) καὶ τοὺς τεκτονικοὺς ἀγκῶνας (κατὰ Tschira).

0,078 μ. ὑψηλάς, τελείως εἰργασμένας ραβδώσεις καὶ ὑπεράνω αὐτῶν 0,028 μ. ὑψηλὸν ἐπίβλημα ἐκ παχυτέρων ραβδώσεων καὶ μίαν 0,009 μ. πλατεῖαν ταινίαν (εἰκ. 63). Εἶναι πιθανόν, ὅτι αἱ ραβδώσεις, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ λεπτὸν ἄπεργον, ἐλάμβανον τὴν τελικήν των μορφὴν μόνον κατόπιν πλειόνων σταδίων ἐργασίας [1], ὡς παρατηροῦμεν τοῦτο καὶ εἰς ἄλλους ναούς, ὡς π.χ. τὸν ναὸν Ἐγέστης τῆς Σικελίας [2], τὴν Φιλώνειον Στοὰν

1. Περὶ τῶν διαδοχικῶν σταδίων λαξεύσεως βλ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Τὰ Ὑλικὰ δομῆς, ἔ.ἀ. σ. 149.
2. KOLDEWEY - PUCHSTEIN, ἔ.ἀ. σ. 133, εἰκ. 119 καὶ DURM, Baukunst[3] εἰκ. 106.

τῆς Ἐλευσῖνος[1], τὸν ἐν Δήλῳ ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος[2], τὸν τοῦ Διὸς τῆς Στράτου[3], τὴν Στοὰν (Τελεστήριον;) τοῦ Θορικοῦ[4] καὶ τὸν ναὸν τῆς Νεμέσεως Ραμνοῦντος.

Μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ κτιρίου τοποθέτησιν[5] τῶν σφονδύλων ἀπελαξεύοντο πρῶτοι οἱ ἀγκῶνες ἀνυψώσεως, παρέμενον δὲ οἱ σφόνδυλοι μὲ τὸν λεπτὸν ἄπεργον μανδύαν των.

68. Κάτοψις (κάτω) καὶ πρόσοψις (ἄνω) ἀγελαίου σφονδύλου τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος μετὰ τῶν ὁδηγῶν αὐλάκων καὶ τῶν τεκτονικῶν ἀγκώνων.

Ὅλα λοιπὸν τὰ μετ' ἀγκώνων τεμάχια δύνανται ἀσφαλῶς νὰ θεωρηθοῦν ὡς μὴ τοποθετηθέντα.

Θεωρητικῶς ἠδύναντο βεβαίως νὰ τοποθετηθοῦν οἱ πρῶτοι σφόνδυλοι (οἱ ὁποῖοι, ὡς γνωστόν, δὲν ἐγομφοῦντο ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου) καὶ ἄνευ ἀγκώνων· ἐν τούτοις πρῶτοι τινὲς σφόνδυλοι, φέροντες ἡμιειργασμένους ἀγκῶνας ἀνυψώσεως ἀποδεικνύουν, ὅτι καὶ πρῶτοι σφόνδυλοι ἀνυψώθησαν τῇ βοηθείᾳ ἀγκώνων. Ἐντεῦθεν ἀποδεικνύεται, ὅτι οἱ σφόνδυλοι ποὺ δὲν ἔχουν ἀγκῶνας δὲν ἀπερρίφθησαν — ὡς θὰ ἠδύνατο νὰ νομισθῇ — πρὸ τῆς εἰς τὸν ἰκτίνειον Παρθενῶνα χρησιμοποιήσεώς των, ἀλλ' ὅτι εἶχον

1. Noack, Eleusis, ἔ.ά. σ. 125, εἰκ. 55.
2. F. Courby, Expl. Archéologique de Délos XII, Paris 1931, Les Temples d'Apollon, σ. 14, εἰκ. 17 καὶ σ. 15, εἰκ. 18.
3. Ορλανδος, ΑΔ 8, 1923, σ. 7, εἰκ. 4 καὶ 5· τοῦ αὐτοῦ, Τὰ Ὑλικὰ δομῆς, ἔ.ά. σ. 151, εἰκ. 93.
4. Unedited Antiquities of Attica, κεφ. IX, πίν. 3. Ορλανδος, Τὰ Ὑλικὰ δομῆς, ἔ.ά. σ. 163, εἰκ. 113.
5. Τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμαζον *θέσιν* (Ορλανδος, Τὰ Ὑλικὰ δομῆς, ἔ.ά. σ. 120, 151, σημ. 1, 204, σημ. 2· βλ. εἰδικῶς L. Caskey, AM 36, 1911, σ. 341).

ἤδη τοποθετηθῆ εἰς ἕνα παλαιόν, ἀτελῆ ναόν. Ἀνήκουν λοιπὸν καὶ αὐτοὶ μετὰ τῶν ἐξετασθέντων τεμαχίων τοῦ στυλοβάτου εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα ΙΙ. Ἐκ τῆς γενομένης ἐξετάσεως τῶν στοιχείων των, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι κατὰ τὴν καταστροφὴν ἢ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ παλαιοῦ ναοῦ ὑπῆρχον τελειωμένα εἰς τὸν ναόν: αἱ βαθμίδες τῆς κρηπῖδος καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ μέχρι τῆς κυματιοφόρου βάσεως. Ἀπὸ τὸ πτερὸν εἶχον τοποθετηθῆ τοὐλάχιστον οἱ πρῶτοι σφόνδυλοι, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς ὀκτὼ διατηρηθέντας δευτέρους σφονδύλους μόνον οἱ ἡμίσεις εἶχον τεθῆ εἰς τὰς θέσεις των. Ἀπὸ τὰς δύο τετρακιονίους ἐσωτερικὰς προστάσεις (προνάου καὶ ὀπισθονάου) ἦτο τοποθετημένον τοὐλάχιστον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν πρώτων σφονδύλων: ὅταν τὸ κτίριον ἐσταμάτησεν, εἰργάζοντο ἴσως ἀκόμη εἰς τοὺς κατωτάτους σφονδύλους τῆς περιστάσεως, ἐνῶ εἰς μίαν πλευρὰν εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ τοποθετοῦν τοὺς δευτέρους σφονδύλους. Ὅτι δὲ ἐγένετο τοιαύτη ἔναρξις ἀποδεικνύει ὁ σχετικῶς μέγας ἀριθμὸς δευτέρων ἡμιτελῶν σφονδύλων, ἀκόμη δὲ καὶ τρίτων καὶ τετάρτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πορείαν τοῦ ἔργου, ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν σφονδύλων προκύπτει, ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπροχώρησαν εἰς τὴν περίστασιν ἐργαζόμενοι εἰς ὅλους τοὺς κίονας σχεδὸν ταυτοχρόνως, τοὐλάχιστον ἐφ' ὅσον δὲν ἐχρησιμοποίουν ἰκρίωμα. Δεδομένου ὅμως, ὅτι εὑρέθησαν καὶ τρίτοι καὶ τέταρτοι σφόνδυλοι ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι θὰ εἶχε στηθῆ ἤδη *ἰκρίωμα*[1] τοὐλάχιστον κατὰ μίαν πλευρὰν καὶ πιθανῶς τὴν δυτικήν.

Κατὰ τὴν κρατοῦσαν παλαιοτέραν θεωρίαν τὸ ἰκρίωμα ἀπετέλει τὴν βάσιν μέσῳ τῆς ὁποίας ὄχι μόνον ἐξηγεῖτο διατί ὑπῆρχον τόσον πολλοὶ σφόνδυλοι βεβλαμμένοι, ἀλλὰ καὶ διατί ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ ἔμεινεν ἡμιτελής. Τὸ ἰκρίωμα ἐλέχθη, ὅτι θὰ ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν Περσῶν τοῦ Μαρδονίου, αἱ δὲ βλάβαι τῶν σφονδύλων θὰ προῆλθον ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰν τούτων. Αἱ ἐξ αὐτῆς ζημίαι θὰ ἦσαν τόσον μεγάλαι, ὥστε τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν νὰ εἶναι ἄχρηστον περαιτέρω καὶ διὰ τοῦτο θὰ ἐγκατελείφθη τὸ κτίριον.

Ταυτοχρόνως ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας προέκυπτεν ἡ ἀπόδειξις, ὅτι ὁ προγενέστερος Παρθενὼν ἐχρονολογεῖτο εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 480 χρόνους. Οὕτω ὡς χρόνους ἐνάρξεως τῆς κατασκευῆς τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ στερεοβάτου περὶ τὸ 510 ἐδέχθησαν ὁ Dörpfeld[2] καὶ ὁ Hill[3], καὶ περὶ τὸ 540 ὁ W. Zschietzschmann[4]. Τέλος ὁ Dinsmoor[5] τοὺς ἔθεσε συγκεκριμένως εἰς τὸ ἔτος 488 π.Χ.

Τὴν ἐκ πυρκαϊᾶς τοῦ ἰκριώματος καταστροφὴν ἢ βλάβην τῶν ἡμιτελῶν σφονδύλων θεωρίαν ἀντέκρουσε πρῶτος ὁ W. Kolbe[6], ὅστις ἐνήργησεν ὀρυκτολογικὰς ἐξετάσεις τῶν σφονδύλων, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ Tschira[7]. Οὗτοι ἐκ τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῶν φερομένων ὡς προσβληθέντων ἐκ τοῦ πυρὸς σφονδύλων συνήγαγον, ὅτι αἱ βλάβαι

1. IG I² 374, 14 (409/8 Ἐρεχθείου) *hικριόματα καθελõσιν τὰ ἀπὸ τõν κιόνον τõν hεν τεῖ προστάσει — ἰκριωτὴρ* I², 313, 110. IG II, 2², 1, 1630, 339 (Ἐλευσῖνος) *hικριωτῆρας*.
2. AM 27, 1902, σ. 382.
3. AJA 16, 1912, σ. 557.
4. Klio 27, 1934, σ. 239 ἑξ.
5. AJA 51, 1947, σ. 117.
6. JdI 51, 1936, σ. 60.
7. Zum Brand von Parthenon II, AA 54, 1939, σ. 38 ἑξ.

τὰς ὁποίας παρουσιάζουν δὲν προέρχονται ἐκ πυρκαϊᾶς, ἀλλ' ἐκ φυσικῶν ἐλαττωμάτων καὶ φθορῶν τῶν λίθων, αἱ δὲ μικραὶ ἐρυθραὶ ἀποχρώσεις, τὰς ὁποίας ἐμφανίζουν τινὲς σφόνδυλοι εἶναι φυσικαὶ τοῦ λίθου, προερχόμεναι ἐκ τοῦ λατομείου. Ἄλλως τε, λέγει ὁ Tschira[1], τὸ πεντελήσιον μάρμαρον, ἐκτιθέμενον εἰς τὸ πῦρ ἀλλάζει μὲν χρῶμα, ὅμως δὲν μεταβάλλεται εἰς ἐρυθρόν, ἀλλ' εἰς φαιόχρουν, ὡς βλέπομεν τοῦτο εἰς τὰ ἴχνη πυρὸς τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τοῦ Δυτ. ἀετώματος τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, ἅτινα ἐπιστοποιήσαμεν καὶ ἡμεῖς (βλ. κατωτ. Μέρος Β'). Πάντα τὰ ἀτελῆ τεμάχια σφονδύλων, προσθέτει ἀκόμη ὁ Tschira, ἀπερρίφθησαν λόγῳ ἐλαττωμάτων τοῦ ὑλικοῦ των, δι' ὃ καὶ ἔμειναν μὲ τὸ παχύτερον ἄπεργον ἢ ἐρρίφθησαν εἰς τὰς πρὸς Νότον ἐπιχώσεις. Πότε ὅμως ἔγινεν ἡ ἀπόρριψις; κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ἢ ὅταν ἔκαμνον τὴν διαλογὴν τοῦ ὑπάρχοντος ὑλικοῦ διὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν εἰς τὸν ἰκτίνειον Παρθενῶνα; Τοῦτο θὰ παραμείνῃ πάντοτε προβληματικόν.

Πρόκειται, προσθέτει περαιτέρω ὁ Tschira, ἐν μέρει μὲν περὶ λίθων ἐκ φύσεως ἐλαττωματικῶν (μὲ κομμούς, ραγάδας δηλ. ἢ φλέβας ἐκ μαρμαρυγίου κλπ.), ἐν μέρει δὲ καὶ περὶ ἄλλων — ἐν οἷς καὶ οἱ εἰς τὸ Β. τεῖχος ἐνεκτισμένοι σφόνδυλοι (εἰκ. 59) — τοὺς ὁποίους ἔβλαψαν ἡ ὑγρασία τοῦ ἐδάφους, ὁ ἄνεμος[2] καὶ ὁ ἐνίοτε ἐπισυμβαίνων παγετός, μὴ ἀποκλειομένων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν χημικῶν ἐπιδράσεων, ὡς ὑπεστήριξε καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθ. Σοφιανόπουλος[3]. Ἰσχυρῶς ἀποσαθρωμέναι εὑρέθησαν ἰδιαιτέρως αἱ θέσεις, ὅπου ὑπῆρχον ἤδη ἐν τῷ λίθῳ φυσικὰ ἐλαττώματα. Πάντως ἡ συμφωνία, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ τῶν διαστάσεων τόσον τῆς περιστάσεως ὅσον καὶ τῆς δυτικῆς ἐσωτερικῆς προστάσεως, ἀκόμη δὲ καὶ τῶν ἐσωτερικῶν κακοτεχνιῶν τοῦ ἰκτινείου ναοῦ πρὸς τὰς ἀντιστοίχους τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ἀποδεικνύει ἀσφαλῶς, ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ νεωτέρου Παρθενῶνος παρέλαβον ὄχι μόνον τὰ μέτρα ἀλλὰ καὶ μέρος αὐτῶν τούτων τῶν σφονδύλων καὶ ἄλλων λίθων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος εἰς τὸ κτίριόν των. Εἶναι ὁπωσδήποτε ἐκπληκτικόν, ὅτι ὁ μαρμάρινος ἀρχαιότερος Παρθενὼν περιεῖχεν οὐσιωδῶς περισσότερον ἐλαττωματικὸν ὑλικὸν ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα κτίσματα τῆς Ἀκροπόλεως. Τοῦτο θὰ ὀφείλεται βεβαίως, λέγει περαιτέρω ὁ Tschira, εἰς τὸ ὅτι τὰ ἀνώτερα στρώματα τοῦ Πεντελικοῦ ἦσαν, ἀπὸ ἀπόψεως ποιότητος, πολὺ ὑποδεέστερα τῶν κατωτέρων, τῶν ὁποίων ἔκαμον ἀργότερον χρῆσιν οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ περικλείου Παρθενῶνος. Οὕτω δὲ δικαιολογεῖται κάπως καὶ ἡ ταχεῖα ἐκτέλεσις τοῦ ἰκτινείου ναοῦ, ἴσως δ' ἀκόμη καὶ ἡ σμίκρυνσις τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου ἔναντι τοῦ μεγάλου πωρίνου θεμελίου.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Hill[4], ὅταν διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι τοῦ νέου μαρμαρίνου ναοῦ ἕνεκα τῆς εἰσβολῆς τοῦ 480: 1) αἱ βαθμίδες καὶ ὁ στυλοβάτης τοῦ περιστυλίου καὶ αἱ βαθμίδες τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ, πιθανῶς δ' ἐπίσης καὶ ὁ ἐσωτερικὸς στυλοβάτης εἶχον τελειώσει, 2) εἷς ἢ δύο σφόνδυλοι πολλῶν, ἴσως τῶν πλείστων, κιόνων τοῦ περιστυλίου καὶ εἷς σφόνδυλος τοὐλάχιστον ἐκ τῶν πολλῶν κιόνων τοῦ προνάου καὶ τοῦ

1. AA 54, 1939, σ. 35.
2. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς, ὅτι μόνον αἱ πρὸς Ἀνατολὰς ἐστραμμέναι πλευραὶ τῶν σφονδύλων ἔχουν προσβληθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ἐνῷ αἱ πρὸς Δυσμάς, ἔμειναν ἀπρόσβλητοι καὶ καθαραί.
3. ΠΑΑ 13, 1938, σ. 775.
4. AJA 16, 1912, σ. 557.

ὀπισθονάου, 3) τινὲς ἐπίσης ἀπὸ τοὺς ἐσωτερικοὺς κίονας εἶχον ὑψωθῆ καὶ 4) μέρος τῆς κυματιοφόρου βάσεως τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ εἶχε τοποθετηθῆ, ἀλλ' ὑπεράνω αὐτῆς πιθανῶς τίποτε. Πέριξ τῶν κιόνων θὰ εἶχε τοποθετηθῆ βαρὺ ξύλινον ἰκρίωμα, ὅπερ καέν, θὰ ἔβλαψε τοὺς λίθους ποὺ μόλις εἶχον τοποθετηθῆ καὶ εἰς τοιοῦτον μάλιστα βαθμόν, ὥστε νὰ μὴ δύναται πλέον νὰ γίνῃ λόγος περὶ συνεχίσεως τῆς κατασκευῆς, χωρὶς πρότερον νὰ ἀντικατασταθοῦν πολλοὶ λίθοι. Πράγματι μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους, ὁ ἠρειπωμένος νέος ναός, ὅπως καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ Ἑκατομπέδου (ναὸς Dörpfeld) παρέσχον ὑλικὸν διὰ τοὺς κατασκευαστὰς τοῦ Βορείου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως. Φαίνεται ἐν τούτοις, ὅτι οὗτοι ἐπῆραν λίθους κυρίως ἀπὸ τὸ βόρειον μέρος τοῦ ναοῦ — ὡς θὰ ἦτο φυσικὸν — καὶ ὅτι ἐχρησιμοποίησαν ὡς ὑλικὸν τοὺς μᾶλλον βεβλαμμένους λίθους.

Ὅταν ὁ ἰκτίνειος Παρθενὼν ἐσχεδιάσθη, κατεσκευάσθη μὲ πολλὰς διαστάσεις ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀκριβῶς τὰς αὐτὰς πρὸς τὸν ἀρχαιότερον ναόν, οὕτως, ὥστε λίθοι τοῦ τελευταίου τούτου, ὄχι πολὺ βεβλαμμένοι, ἠμποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς τὸ νέον κτίριον. Οὕτω οἱ ἀναβαθμοὶ καὶ ὁ στυλοβάτης τοῦ περιστυλίου κατεσκευάσθησαν μὲ τὸ αὐτὸ ὕψος μὲ τοὺς μαρμαρίνους ἀναβαθμοὺς καὶ τὸν στυλοβάτην τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος: αἱ βαθμίδες τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ ἔχουν τὸ αὐτὸ ὕψος εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ναοὺς καὶ οἱ κίονες ἔχουν ὅλοι πολὺ πλησίον εὑρισκομένας διαστάσεις. Οὕτω πολὺ ἀπὸ τὸ ὑλικὸν ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθῆ εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα καὶ ἀναμφιβόλως πολὺ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἔκειτο πέριξ εἰς μερικῶς τελειωμένους λίθους, ποὺ πιθανῶς θὰ ἦσαν πολὺ ὀλίγον βεβλαμμένοι ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς τῶν Περσῶν, κατέστη δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐκ νέου, ὡς ἄλλωστε ὑπεστήριξεν ἐσχάτως καὶ ὁ ἄλλοτε μὲ τὴν πλαστικὴν τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἄλλων ναῶν τοῦ 5ου αἰ. ἀσχοληθεὶς πρώην Δ/ντὴς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν καθηγ. Rhys Carpenter μὲ νέα καὶ ἐν πολλοῖς διαφορετικὰ τῶν ἀνωτέρω συμπεράσματα διὰ προσφάτου (1970) μελέτης του[1], τὰ ὁποῖα νομίζω σκόπιμον νὰ παραθέσω ἐν συντομίᾳ ἐνταῦθα, ἐπιφυλασσόμενος νὰ τὰ ἀναπτύξω λεπτομερέστερον μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς περὶ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος ἀρχιτεκτονικῆς. Ἰδοὺ δὲ ποῖα εἶναι τὰ συμπεράσματα ταῦτα τοῦ Carpenter:

Σύνοψις τῆς θεωρίας Carpenter: 1) Ὀλίγον μετὰ τὸ 490 π.Χ. εἶχε σχεδιασθῆ ἡ ἀνέγερσις ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀνηγέρθη πρὸς τοῦτο ὑψηλὸν λίθινον ἀνάλημμα (στερεοβάτης), ἵνα βαστάσῃ τὸν μέλλοντα ναόν. Οἱ κατώτατοι σφόνδυλοι κιονοστοιχίας τοῦ ναοῦ τούτου εἶχον τοποθετηθῆ περὶ τὸ 480 π.Χ. ὅτε εἰσέβαλον οἱ Πέρσαι. Οἱ κατώτατοι οὗτοι σφόνδυλοι διεσκορπίσθησαν μετ' ἄλλων οἰκοδομικῶν ὑλικῶν, ἅτινα εἶχον συναθροισθῆ ἐπὶ τόπου κατὰ ἢ μετὰ τὴν περσικὴν εἰσβολήν. Ὁ νέος οὗτος ναὸς εἶναι γενικῶς γνωστὸς ὡς ὁ ἀρχαιότερος Παρθενών.

2) Μεταξὺ τοῦ 468 καὶ τοῦ 465 π.Χ., πρωτοβουλίᾳ τοῦ Κίμωνος, πολιτικοῦ ἡγέτου τῶν Ἀθηνῶν τῆς περιόδου ταύτης, νέος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς προεβλέφθη[2] νὰ γίνῃ εἰς τὸ

1. The Architects of the Parthenon, ἔ.ἀ. σ. 67.

2. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἤδη τὸ 1892 ὁ Dörpfeld (AM 17, 1892, σ. 188) εἶχε τοποθετήσει τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα εἰς τοὺς παλαιοτέρους χρόνους τοῦ Κίμωνος, τοῦθ' ὅπερ εἶχε δεχθῆ καὶ ὁ A. Furtwängler (Meisterwerke κλπ., Leipzig-

αὐτὸ μέρος καὶ μὲ τὸ αὐτὸ καὶ τὸ τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος σχέδιον. Ὁ ἐπιστατήσας ἐργοδηγὸς (Master-Builder) αὐτοῦ πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν Καλλικράτην. Ὁ ναὸς οὗτος ἤρχισε καὶ ἐπροχώρησε σχεδὸν κάτι ὀλιγώτερον τοῦ ἡμίσεος, ὅτε πᾶσα ἐργασία ἐπ' αὐτοῦ διεκόπη ὁριστικῶς ὑπὸ τοῦ Περικλέους, ὅταν οὗτος ἀνέλαβε τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κίμωνος τὸ 450 π.Χ.

3) Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐσχεδιάσθη τρίτος ναὸς ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, ἀλλὰ μὲ εὐρύτερον σχέδιον. Ὁ Καλλικράτης ἐπαύθη ἀπὸ τὰ καθήκοντά του, ἀντικατασταθεὶς ἀπὸ τὸν Ἰκτῖνον, ὅστις ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ σχεδιάσῃ καὶ κτίσῃ νέον ναὸν εἰς πλέον ἐντυπωσιακὴν κλίμακα, χρησιμοποιῶν οἱονδήποτε ὑλικὸν ἠδύνατο ἀκόμη νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀπὸ τὸ ἡμιτελὲς κτίσμα. Ἡ κατασκευὴ τοῦ τελευταίου τούτου ναοῦ ἐτελείωσε τὸ 438 π.Χ. Τὰ ἐναέτια ὅμως γλυπτά του ἐπερατώθησαν τὸ 432 π.Χ. Αὐτὸς εἶναι ὁ ναός, τὰ λείψανα τοῦ ὁποίου ἵστανται ἀκόμη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Καὶ ἐρωτᾶται ἤδη διατί ὁ Περικλῆς ἔκαμε μίαν τόσον δραστικὴν ἀλλαγήν; Ἤθελεν ἴσως νὰ ἐγκαταστήσῃ τὸ νέον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ἢ νὰ διορθώσῃ, συμφώνως πρὸς τὴν συνήθειαν τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ., τὰς λίαν ἐπιμήκεις ἀναλογίας τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ, ὅστις εἶχεν 6 × 16 κίονας; Τοιαῦται ἑρμηνεῖαι ἐξεφράσθησαν μὲ τὴν παραδοχήν, φυσικά, ὅτι ὁ προγενέστερος ναὸς δὲν εἶχε ποτὲ προχωρήσει πέραν ὀλίγων κατωτάτων σφονδύλων τῆς κιονοστοιχίας καὶ ὅτι ἡ ἀντικατάστασις τοῦ σχεδίου του δὲν θὰ ἦτο, τούτου ἕνεκα, τόσον δύσκολος ἢ δαπανηρά. Πράγματι ὅμως ἡ ἀληθὴς κατάστασίς του ἦτο πολὺ διάφορος. Ὁ Περικλῆς παρενεβλήθη ἵνα θέσῃ τέρμα εἰς μίαν ἐπιχείρησιν, εὑρισκομένην ἐν τῷ μέσῳ τῆς σταδιοδρομίας της· καὶ ἐπροχώρησεν ἵνα τὴν κατεδαφίσῃ καὶ ἀνακτίσῃ ἐπὶ τελείως διαφορετικῶν γραμμῶν. Δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ, προσθέτει ὁ Carpenter, καταλληλοτέραν ἐξήγησιν διὰ μίαν τόσον δραστικὴν καὶ ἀπότομον πρᾶξιν, εἰ μὴ ὅτι θὰ προῆλθεν ἀπὸ τοὺς βιαίους ἀνταγωνισμοὺς τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν, τοὺς συνοδευομένους συχνὰ ἀπὸ πράξεις ἀντεκδικήσεως.

Κατὰ τὴν περίοδον καθ' ἣν ὁ ἀρχαιότερος Παρθενὼν εὑρίσκετο ὑπὸ δραστηρίαν κατασκευὴν ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς ἦσαν οἱ πολιτικοί, οἱ διευθύνοντες τὰ δύο πλέον ἰσχυρὰ καὶ ριζικῶς ἀντιτιθέμενα κόμματα τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας. Ἵνα δ' ἐξηγηθῇ ἡ μεγάλη ἔντασις τῶν σχέσεών των καὶ τῶν ἐπιπτώσεων, τὰς ὁποίας οἱ πολιτικοὶ ἠδύ-

Berlin 1893, σ. 104), ἐνῶ, ἀφ' ἑτέρου, ὁ μὲν F. Koepp (JdI 5, 1890, σ. 270) ἐτοποθέτησεν αὐτὸν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τοῦ Κίμωνος, ὁ δὲ Bruno Keil (Anonymus Argentinensis, Strassburg 1902, σ. 98) εἰς τοὺς χρόνους τῆς μάχης τοῦ Εὐρυμέδοντος (466 π.Χ.). Ἀργότερον ὅμως ὁ Dörpfeld (AM 27, 1902, σ. 382) ἐτοποθέτησε τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα εἰς προπερσικοὺς χρόνους. Ὅταν οἱ Πέρσαι κατέστρεψαν τὴν Ἀκρόπολιν, ὁ ἀρχαιότερος Παρθενὼν ἦτο εἰς τὸ μέσον τῆς οἰκοδομῆς του, τὸ δὲ ἰκρίωμα τῆς κατασκευῆς του ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Ἀπὸ τοῦ 479 μέχρι τοῦ 447 π.Χ. δὲν ἔγινε τίποτε καὶ τότε μόνον τὸ πρῶτον ὁ Περικλῆς ἀνήγειρε πάλιν τὸν μεγάλον ναὸν κατὰ σχέδιον ἐλαφρῶς τροποποιημένον. Ἐπιστεύετο ἑπομένως, ὅτι ἐπὶ μίαν ὅλην τριακονταετίαν οὐδεμία ἐργασία ἀνεγέρσεως ναοῦ εἶχε γίνει. Πολὺ ἀργότερον (1946) καὶ ὁ Schefold ἐδέχθη πάλιν, ὡς καὶ ἐσχάτως ὁ Carpenter, ὡς κιμώνειον τὸν Παρθενῶνα II (βλ. σημ. 2 τῆς σ. 50), τοῦθ' ὅπερ ἀντέκρουσαν οἱ Radan καὶ Wright (Acta Archeologica 28, 1976, σ. 230), φέροντες ὡς ἐπιχείρημα τὸν ὅρκον, ὅστις ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν τοῦ 479 π.Χ., ἀπαγορεύων τὴν ἀνακατασκευὴν τῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντων ἱερῶν, μὴ ἐξαιρουμένου μηδ' αὐτοῦ τοῦ ὡς τροπαίου τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης τοῦ 488 ἀναληφθέντος ναοῦ. Τὸν ἀνωτέρω ὅρκον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραβῇ ὁ Κίμων, γράφουν, ἀρκεσθεὶς ἴσως μόνον εἰς τὴν διεύρυνσιν τοῦ ὑποστηρίζοντος τὸ θεμέλιον τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ ἀνδήρου. Τὸν ὅρκον πρῶτος παρέβη, ὡς ἦτο φυσικόν, ὁ Περικλῆς, μετὰ τὴν πρὸς τοὺς Πέρσας συναφθεῖσαν ἀνακωχὴν τοῦ 449 π.Χ.

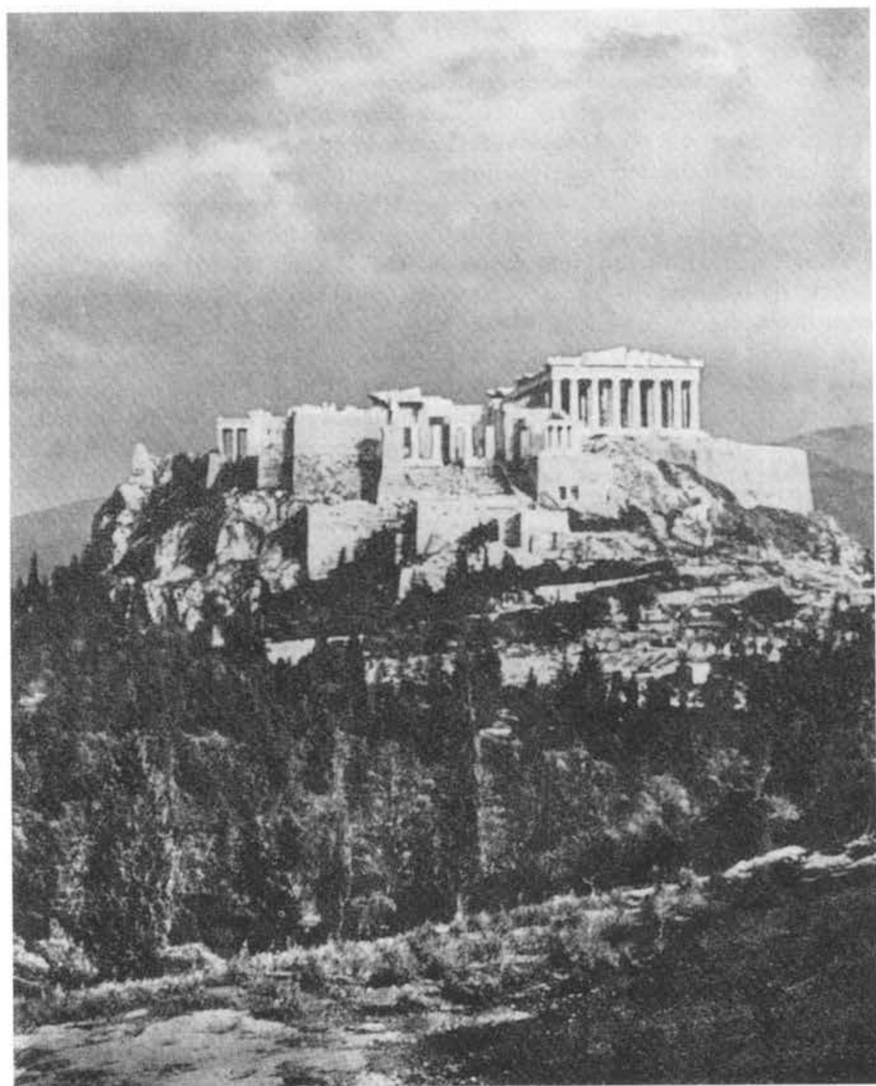
ναντο νὰ ἔχουν ἐπὶ τῶν τυχῶν τοῦ ναοῦ, ὅστις ἐκτίζετο πρὸς τιμὴν τῆς φύλακος τῆς πόλεως θεᾶς, πρέπει νὰ στραφῶμεν ἀπὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Καὶ περιγράφει περαιτέρω ὁ Carpenter διεξοδικῶς (σ. 69 - 81) τὴν ἱστορίαν ταύτην τῶν πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν.

Τὴν νέαν του θεωρίαν περὶ κιμωνείου Παρθενῶνος, μὲ ἀρχιτέκτονα τὸν Καλλικράτην ἐστήριξεν ὁ Carpenter ἐπὶ πλειόνων ἐπιχειρημάτων, σπουδαιότατον τῶν ὁποίων εἶναι ἡ κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ Παρθενῶνος ὕπαρξις τοῦ τείχους 3 (εἰκ. 27), ὅπερ, βαῖνον παραλλήλως πρὸς τὴν μακράν, νοτίαν πλευρὰν τοῦ στερεοβάτου (εἰκ. 21 καὶ 46) καὶ ἐκτισμένον διὰ κανονικῶν πωρολίθων θὰ ἐχρησίμευσε, κατὰ Carpenter, ὡς ἀνάλημμα τῶν ἐκ τῆς οἰκοδομίας τοῦ κιμωνείου Παρθενῶνος ἀπορριπτομένων ὑλῶν καὶ θὰ ἦτο ἀρχαιότερον τοῦ τείχους 4 (εἰκ. 27) τῆς Ν. κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπερ θὰ ὑποκατέστησεν ἀργότερον τὸ ἀχρηστευθὲν πλέον τεῖχος 3.

Πρέπει ἐντούτοις νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὸ τεῖχος 3 δὲν ὑφίσταται σήμερον καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ μῆκος, ὡς τὸ ἀναπαρέστησε παλαιότερον ὁ Dörpfeld[1], ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ δύο αὐτοῦ ἄκρα, τοῦ ἐνδιαμέσου διαστήματος μὴ ὑφισταμένου ἢ μηδόλως ἀνασκαφέντος[2]. Ἐκ τῆς ἐξετάσεως ὅμως τοῦ πρὸς Δ. ἄκρου τοῦ τείχους 3 ἀπεδείχθη, ὅτι τοῦτο πατεῖ ἐπὶ ἄλλου τείχους, χρονολογουμένου ἐξ ὀστράκων ἀγγείων περὶ τὸ 460 π.Χ., κιμωνείου ἑπομένως καὶ συγχρόνου πρὸς τὸ τεῖχος 4. Προκύπτει λοιπὸν ἐντεῦθεν ὅτι τὸ ἄκρον τμῆμα τοῦ τείχους 3 πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερον τοῦ 460 π.Χ. δηλ. τοῦ 4 καὶ οὐχὶ προγενέστερον, ὡς εἶχε δεχθῆ ὁ Carpenter[3]. Τὴν ἀντίφασιν ταύτην, παρατηρηθεῖσαν ἤδη καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Carpenter, ἐτόνισαν ἰδιαιτέρως καὶ οἱ δύο κρίναντες τὸ ἔργον αὐτοῦ: Dinsmoor Jr[4] καὶ Radan - Wright[5], ἐνῶ ὁ Carpenter τὴν ἐδικαιολόγησε, δεχόμενος ὅτι τὸ ἐλλεῖπον μέσον τμῆμα τοῦ τείχους 3 θὰ εἶχε κατασκευασθῆ παλαιότερον, τὸ δὲ δυτικόν του ἄκρον θὰ ἐξετελέσθη μεταγενεστέρως. Ἕνεκα τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης ἀνωμαλίας ὁ Dinsmoor ἀπεφάνθη τελικῶς, ὅτι «δὲν εἶναι εὔκολον οὔτε νὰ δεχθῇ τις οὔτε καὶ νὰ ἀναιρέσῃ τὴν κιμώνειον θεωρίαν τοῦ Carpenter».

Συνεζητήσαμεν ἀνωτέρω τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Carpenter. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ὑπόλοιπα ἐπιχειρήματά του, ἐπειδὴ ταῦτα προϋποθέτουσι τὴν τελείαν γνῶσιν τοῦ σημερινοῦ, ἤτοι τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, κρίνομεν σκόπιμον νὰ προτάξωμεν τὴν μελέτην τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ περικλείου Παρθενῶνος, νὰ ἐπιτάξωμεν δὲ ταύτης τὰ σχετικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Carpenter.

1. AM 27, 1902, σ. 396, εἰκ. 4, B.C.
2. Βλ. Καββαδιαν - Καβεραου, Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως, ἔ.ἀ. πίν. Ζ'.
3. The Architects of the Parthenon, ἔ.ἀ. σ. 163, 165, 166.
4. AJA 75, 1971, σ. 339.
5. Acta Archeologica 28, 1976, σ. 230.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

Ο ΠΕΡΙΚΛΕΙΟΣ ΠΑΡΘΕΝΩΝ

Α. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΔΟΜΙΑΣ

Ὁ περίκλειος Παρθενών (III), τὸν ὁποῖον βλέπομεν σήμερον καὶ εἰς τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν τοῦ ὁποίου ἐρχόμεθα τώρα, διεδέχθη, ὡς ἤδη ἀπὸ μακροῦ παρετηρήθη[1], τὸν εἰς τὴν αὐτὴν περίπου θέσιν ἀρχίσαντα νὰ ἀνεγείρεται ἀρχαιότερον Παρθενῶνα (I - II, πτ. πίν. III). Ὡς διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν εἰς τὸ Α΄ μέρος τοῦ ἔργου τούτου (σ. 44 ἑξ.) ὁ τὸ 488 (κατὰ Dinsmoor[2]) ἢ μετὰ τὸ 479 π.Χ. (κατὰ Kolbe[3]), διὰ τῶν λαφύρων τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης (11 Ὀκτ. 490 π.Χ.), κατὰ Δημοσθένη[4], ἀρχίσας νὰ κατασκευάζεται Παρθενών (I - II), παρέμεινεν ἡμιτελής, ὑποκύψας, τὸ φθινόπωρον τοῦ 479, εἰς τὴν δευτέραν ὑπὸ τὸν Μαρδόνιον εἰσβολὴν τῶν Περσῶν, οἵτινες, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων[5], οὐ μόνον τὰ ἐν τῇ κάτω πόλει, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἱερὰ ἐνέπρησαν καὶ κατηδάφισαν.

Ἡ δευτέρα αὕτη δῄωσις τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα μετὰ τὰ Μηδικὰ τεταραγμένη ἐποχὴ ὄχι μόνον τὴν ἄμεσον συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν ἀνεγέρσεως τοῦ Παρθενῶνος (I - II) δὲν ἐπέτρεψαν, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐπέφεραν καὶ τὴν ὀπισθοδρόμησιν αὐτῶν, ἀφοῦ καὶ τῆς κρηπῖδος τοῦ ἀνεγειρομένου ναοῦ οἱ περισσότεροι λίθοι καὶ τῶν μαρμαρίνων σφονδύλων τῶν κιόνων του πολλοὶ ἐνεκτίσθησαν μετ' ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν θριγκοῦ, τοῦ ἐπίσης ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντος πωρίνου ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (Ἑκατομπέδου), εἰς τὸ κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως, ἐν σπουδῇ ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ἀνεγερθὲν τεῖχος[6].

1. L. Ross, Arch. Aufs. I, ἔ.ἀ. σ. 132. Τὸν ἀρχαιότερον ναὸν ὁ Ross ἐθεώρησεν ὡς τὸν ἀρχαῖον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς *(ἑκατόμπεδον)*.

2. AJA 38, 1934, σ. 447, 448.

3. JdI 51, 1936, σ. 27 καὶ FuF 12, 1936, σ. 214.

4. XXII, 13.

5. ΑΙΣΧΥΛΟΥ Πέρσαι, στ. 473 - 480. ΗΡΟΔ. V, 102. VIII, 53. IX, 13. ΔΙΟΔΩΡ. XI, 14 καὶ 23. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Ἀριστ. 10, 6. ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ II, 2.

6. ΘΟΥΚ. I, 89 καὶ 93. Ὁρατοὶ σήμερον καὶ ἐξωτερικῶς (εἰκ. 57) καὶ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ (εἰκ. 61) παρὰ τὴν βόρειον πρόστασιν τοῦ Ἐρεχθείου.

Οὕτω ὁ ἀρχαιότερος Παρθενὼν ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ ἡμιτελής, στάσιμος καὶ ἐγκαταλελειμμένος, μὲ μόνα τὰ ἐδάφη κατασκευῆς αὐτοῦ καί τινας ἐν τῷ μεταξὺ διασκορπισθέντας σφονδύλους τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου του. Ἡ λυπηρὰ αὕτη κατάστασις τοῦ ναοῦ κατά τινας μὲν ἐρευνητὰς[1] παρετάθη μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Κίμωνος, ὅστις φαίνεται, ὅτι συνέχισε κατά τι τὴν κατασκευήν του, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 468 καὶ 465 π.Χ., διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Καλλικράτους καὶ μὲ τὸ παλαιόν του σχέδιον, κατ' ἄλλους ὅμως ἐρευνητάς[2], ἀκολουθοῦντας πιστῶς τὴν φιλολογικὴν παράδοσιν, ἡ ἀνώμαλος κατάστασις τοῦ ναοῦ διετηρήθη ἐπὶ 30ετίαν καὶ πλέον, ἤτοι μέχρις ὅτου, ἀποθανόντος τοῦ Κίμωνος τὸ 450 π.Χ., ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ ἡγέτης τῆς ἀντιθέτου πολιτικῆς μερίδος, Περικλῆς ὁ Ξανθίππου. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος πολιτικὸς ἀνήρ, τερματίσας τὸ 448 π.Χ. δι' εἰρήνης τὸν μακρὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον, συνεκάλεσεν εἰς Συνέδριον[3] ὅλας τὰς συμμάχους ἑλληνικὰς πόλεις καὶ ἀνέλαβεν ἓν ἔτος ἀργότερον διὰ συμμαχικῶν χρημάτων ὄχι πλέον τὴν συνέχισιν τῶν σχεδίων τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, ἀλλὰ τὴν ἐκτέλεσιν νέου, μεγαλυτέρου καὶ πλέον συγχρονισμένου, ἀναθήματός εἰς τὴν φύλακα καὶ κυρίαν τῶν Ἀθηνῶν Πολιάδα Ἀθηνᾶν[4] μνημείου, ὅπερ ἔμελλε νὰ καταστῇ διά τε τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους αὐτὴ αὕτη ἡ ἔκφρασις τῆς ἰσχύος τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν σύνθεσιν τοῦ ναοῦ τούτου ἀνέθεσεν ὁ Περικλῆς, ὡς πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ἀνεγέρσεώς του[5] εἰς τὸν δαιμονιώτερον τῶν συγχρόνων ἀρχιτεκτόνων Ἰκτῖνον[6], ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ διασήμου, ἐμπνευσμένου καὶ δεδοκιμασμένου ἤδη[7] Ἀθηναίου γλύπτου καὶ φίλου του Φειδίου, τὸν ὁποῖον διώρισε, κατὰ Πλούταρχον[8], *ἐπίσκοπον*, ἤτοι γενικὸν ἐπόπτην πάντων τῶν εἰς τὸν ναὸν ἐκτελουμένων ἔργων, δε-

1. Dörpfeld (ἀρχικῶς) AM 10, 1885, σ. 275, 277. 11, 1886, σ. 165. 12, 1887, σ. 45. 13, 1888, σ. 106. 17, 1892, σ. 187, 188. F. Koepp, JdI 5, 1890, σ. 270 (διὰ τὸ ἔτος 454 π.Χ.). Furtwängler, Meisterwerke, ἔ.ἀ. σ. 162, 168 (διὰ τὸ ἔτος 479 π.Χ., ἐπὶ Θεμιστοκλέους). B. Keil, Anonymus Argentinensis, Strassburg 1902 (διὰ τὸ ἔτος 457/6 π.Χ.). P. Foucart, Rev. de Phil. 27, 1903, σ. 7, 8 (διὰ τὸ ἔτος 469/8 π.Χ.). K. Schefold, Mus. Helv. 3, 1946, σ. 63, 82 (μεταπερσικοὶ χρόνοι) καὶ ἐσχάτως R. Carpenter, The Architects of the Parthenon, ἔ.ἀ. σ. 67.

2. Dörpfeld (μεταγενεστέρως) AM 27, 1902, σ. 382. M. L. D'Ooge, The Acropolis of Athens, New York 1908, σ. 49, 51. B. H. Hill, AJA 16, 1912, σ. 537. W. B. Dinsmoor, Architecture, ἔ.ἀ. σ. 150 κλπ.

3. Βλ. σχετικῶς H. Bengtson, Griechische Geschichte, München 1950, σ. 196. Ul. Wilcken, Griechische Geschichte, München 1962, σ. 157 καὶ 158. Ἡ χρονολογία τοῦ Πανελληνίου Συνεδρίου ἀμφισβητεῖται, τιθεμένη ὑπὸ μὲν τοῦ Bengtson (ἔ.ἀ. σ. 196, σημ. 4) εἴτε εἰς τὸ 448/47 π.Χ. ἢ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη μετὰ τὸ 446 π.Χ., ὑπὸ δὲ τοῦ H.B. Mattingly, Historia 10, 1961, σ. 162 ἑξ. εἰς τὸ 438 π.Χ. Περὶ τῆς κοινοπραγίας τῶν πλείστων ἑλληνικῶν πόλεων μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ Καλλίου βλ. καὶ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περ. 17.

4. Τοῦτο ἦτο τὸ ἐπίσημον ὄνομα τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, διακρινομένου ἀπὸ τοὺς ἄλλους τῆς αὐτῆς λατρείας διὰ τοῦ ὀνόματος *Ἑκατόμπεδος*, τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τοὺς προκατόχους του, τοῦ ὀνόματος Παρθενὼν ἐπεκταθέντος ἕνα αἰῶνα ἀργότερον ἐκ τοῦ πρὸς Δυσμὰς τοῦ κυρίως ναοῦ χώρου 3 (εἰκ. 71) εἰς τὸν ὅλον ναόν.

5. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περ. 13,5. Ἐσφαλμένως ὁ ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ (VI, 91) θεωρεῖ ὡς τοιοῦτον τὸν Θεμιστοκλέα. Ἡ ἄμεσος ἐποπτεία τοῦ ἔργου ὑπὸ τοῦ Περικλέους πιστοποιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ (IX, 395).

6. Τὸν Ἰκτῖνον ὁ Varro (Imagines ἢ Hebdomades, πρβλ. Ausonius, Mosella, στ. 309, σ. 248, ἔκδ. Loeb) καταλέγει μεταξὺ τῶν 7 ἐπιφανεστέρων ἀρχιτεκτόνων τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὸν ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΝ (VII, 12) ὁ Ἰκτῖνος συνειργάσθη μὲ κάποιον Καρπίωνα εἰς τὸν Παρθενῶνα.

7. Πρὸ δεκαετίας εἶχεν οὗτος φιλοτεχνήσει τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διὸς εἰς τὸν ἐπώνυμον ναὸν τῆς Ὀλυμπίας (ΠΑΥΣΑΝ. V, 10, 2).

8. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περ. 13, 4: (Φειδίας) *πάντων ἐπίσκοπος ἦν, πᾶσιν ἐπεστάτει τοῖς τεχνίταις διὰ φιλίαν Περικλέους.*

δομένου, ὅτι ὁ Φειδίας, πλὴν τῆς γλυπτικῆς του δεινότητος, ἐκέκτητο καὶ εὐρείας ἀρχιτεκτονικὰς γνώσεις[1].

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀρχιτέκτονα Καλλικράτην[2], ὁ ὁποῖος φέρεται συνήθως ὡς συνεργάτης τοῦ Ἰκτίνου εἰς τὸν Παρθενῶνα[3], οὗτος εἶχε μὲν ἐκτελέσει καὶ ἀτομικῶς διάφορα ἄλλα σπουδαῖα ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα[4] (ἐπισκευὴν τείχους τῆς Ἀκροπόλεως, Μακρὰ τείχη, ναὸν τοῦ Ἰλισοῦ—ἐν Ἄγραις Μητρῶον ἢ Ἀρτέμιδος Ἀγροτέρας;—, ναὸν Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ τὸν ἐν Δήλῳ ναὸν τῶν Ἀθηναίων[5]), εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τοῦ περικλείου Παρθενῶνος φαίνεται, ὅτι ἐξετέλει μᾶλλον χρέη ὑπαρχηγοῦ ἢ ἐργοδηγοῦ[6].

Ὁ νέος ναός, κατασκευασθεὶς ἐπὶ ὑψηλοῦ ὑποβάθρου εἰς τὴν αὐτὴν περίπου καὶ ὁ ἀρχαιότερος θέσιν (εἰκ. 47, πτ. πίν. III καὶ πίν. 3), ἤτοι ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτάτου σημείου τοῦ διαπλατυνθέντος νοτίου ἡμίσεος τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως (εἰκ. 26), προφανῶς ἵνα καὶ μακρόθεν καὶ δὴ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀκόμη εἶναι ὁρατός, ἐδέσποζε καὶ λόγῳ τῆς θέσεως καὶ λόγῳ τοῦ μεγέθους του ὅλων τῶν ἄλλων κτισμάτων τοῦ ἱεροῦ βράχου, τῶν ὁποίων καὶ ἀπετέλει τὴν λαμπρὰν στέψιν (εἰκ. 26 καὶ προμετωπὶς σ. 90).

Ἡ διὰ τοῦ πολυτίμου πεντελησίου μαρμάρου, κατὰ ἀττικοϊωνικὴν παράδοσιν γενομένη οἰκοδομία τοῦ νέου ναοῦ, ἤρχισε τὸ 447/6 π.Χ. ἐπὶ Τιμαρχίδου ἄρχοντος[7], διήρκεσε δὲ μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἤτοι τοῦ 432 π.Χ. ὡς συνάγεται ἐκ τῶν σχετικῶν οἰκοδομικῶν ἐπιγραφῶν[8].

Ἐκ τῶν αὐτῶν ὅμως ἐπιγραφῶν προκύπτει καὶ ὅτι τὸ καθαυτὸ οἰκοδομικὸν ἔργον τοῦ ναοῦ ἐπερατώθη ἤδη ἀπὸ τοῦ 438 π.Χ., ἔτους καθ' ὃ καθιερώθη τὸ ἄγαλμα τῆς θεοῦ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν μεγάλων Παναθηναίων[9]· διότι ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου καὶ

1. E. Beulé, Revue des deux mondes, Μάρτιος 1860. O. Puchstein, Arch. Jahrb. 5, 1890, σ. 80. H. Schrader, Pheidias, Frankfurt a. M. 1924, σ. 30, 31.

2. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ (VIII 41, 9) ὡς ἀρχιτέκτονα τοῦ Παρθενῶνος ἀναφέρει μόνον τὸν Ἰκτῖνον, ὡς εἴπομεν ὅτι πράττει παλαιότερον καὶ ὁ ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ (De archit. VII, praef. 12).

3. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περ. 13, 3.

4. Βλ. σχετικῶς τὸ ἄρθρον τοῦ Weickert ἐν Thieme - Becker, Allgem. Lexikon der bildenden Künstler, Leipzig 1926, σ. 472 - 474, τοῦ P. Graindor, ἐν Rev. Arch. 19, 1924, I, σ. 174, τῆς ΙΩΝΗΣ Γ. ΜΥΛΩΝΑ - Shear ἐν Hesperia 33, 1963, σ. 375 ἑξ. καὶ τοῦ R. Carpenter ἐν The Architects of the Parthenon, ἔ.ἀ. σ. 83 καὶ 170.

5. F. Courby, Exploration arch. de Délos, XII, Paris 1931, σ. 107 ἑξ.

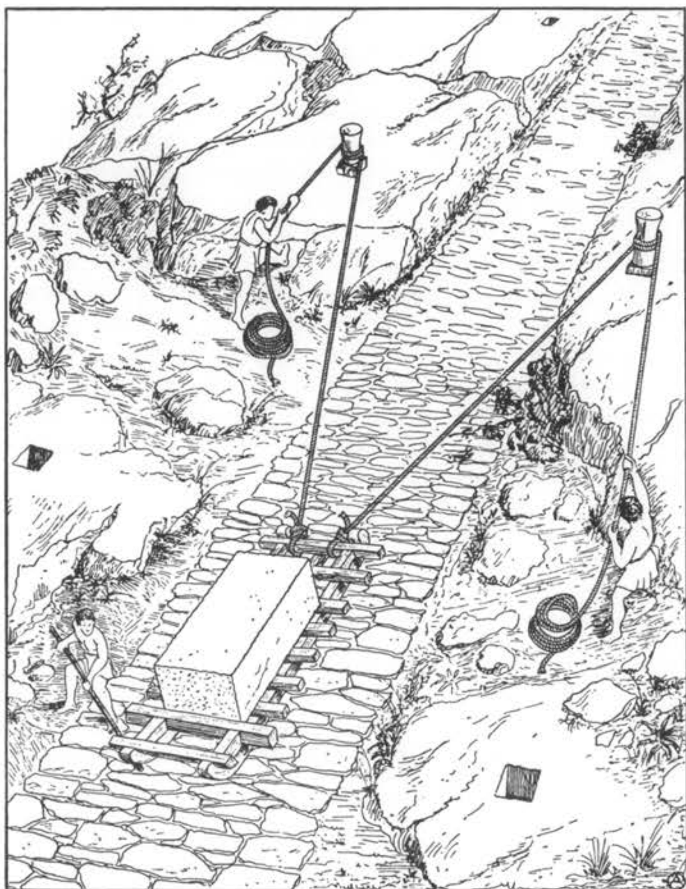
6. M. Collignon, Le Parthénon, ἔ. ἀ. σ. 45, M.L. D'Ooge, ἔ.ἀ. σ. 140. F. Noack, Eleusis, ἔ.ἀ. σ. 143, 311. Judeich, Topogr[2]. σ. 247 (Bauleiter). A. M. Lawrence, Greek Architecture, Baltimore 1957, σ. 156 καὶ R. Carpenter, ἔ.ἀ. σ. 107 (Master - Builder). Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν δρᾶσίν του ὡς ἀρχιτέκτονος τοῦ κιμωνείου Παρθενῶνος, ὡς τὸν θέλει ὁ Carpenter, οἱ κρίναντες τὸ βιβλίον τοῦ τελευταίου τούτου Radan καὶ Wright (Acta Archeologica 28, 1976, σ. 230) ὑπεγράμμισαν εὐλόγως, ὅτι ἂν πράγματι οὗτος ἀνέλαβεν ἓν τοιαύτης σπουδαιότητος ἔργον ὡς ὁ Παρθενών, θὰ πρέπει νὰ μὴ ἦτο ἐπὶ Κίμωνος (ἤτοι τὸ 468 - 465 π.Χ.) νεαρός τις, ἀλλ' εἷς ὥριμος καὶ ἔμπειρος ἀρχιτέκτων ἡλικίας 45 - 50 ἐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ αὐτὸς Καλλικράτης, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, φέρεται καὶ ὡς ἀρχιτέκτων πολλῶν ἄλλων κτισμάτων καὶ ἰδίᾳ τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης (427 - 424 π.Χ.) θὰ πρέπει, ἂν δὲν εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῷ μεταξύ, νὰ ἦτο 90 ἐτῶν καὶ ἄνω, δηλαδὴ ἡλικίας μὴ ἐπιτρεπούσης τὴν ἐκτέλεσιν τοιούτων σπουδαίων ἔργων. Ἐμμέσως λοιπὸν ἀμφιβάλλουν καὶ αὐτοί, ὡς ἤδη καὶ ὁ Dinsmoor Jr. (ἔ.ἀ. σ. 89), περὶ τοῦ κύρους τῆς περὶ Καλλικράτους θεωρίας τοῦ Carpenter.

7. Βλ. σχετικῶς τὴν λεπτομερῆ μελέτην τοῦ W. B. Dinsmoor, Attic Building Accounts (Παρθενῶνος) AJA 17, 1913, σ. 77, 78.

8. Dinsmoor, ἔ.ἀ. σ. 53 ἑξ. καὶ ἐν Architecture, σ. 159. Judeich, Topogr.[2] σ. 74, σημ. 8 καὶ οἰκοδομικαὶ ἐπιγραφαὶ παρὰ Jahn - Michaelis, Arx Athenarum, ἔ.ἀ. σ. 53 ἑξ. καὶ 33 - 34*.

9. Dinsmoor, ἔ.ἀ. σ. 79.

ἐντεῦθεν οἱ σχετικοὶ λογαριασμοὶ ἀναφέρουσι μόνον πληρωμὰς σχετικὰς πρὸς τὴν γλυπτικὴν διακόσμησιν τῶν ἀετωμάτων[1], ἅτινα, ὡς καὶ ἐκ τῆς τεχνοτροπίας των συν-

69. Τρόπος καταβιβάσεως τῶν μαρμάρων τοῦ Παρθενῶνος ἐκ τῶν λατομείων τῆς Πεντέλης.

άγεται, φαίνεται, ὅτι ἐξετελέσθησαν μεταξὺ τοῦ 438 καὶ τοῦ 432 π.Χ.[2].

Ἰδιαιτέρας φροντίδας καὶ δαπάνας διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ ἀπῄτησεν ἐν πρώτοις

1. Dinsmoor, ἔ.ἀ. σ. 79.
2. Βλ. σχετικῶς Fr. Brommer, Die Skulpturen der Parthenon-Giebel, Mainz 1963, σ. 133 ἑξ. καὶ τὴν παρ' αὐτῷ ἐκτενῆ βιβλιογραφίαν.

ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ εἰς τὰ λατομεῖα Πεντέλης[1] ἐξόρυξις *(λιθοτομία[2], λιθουλκία[3])* τῶν πολλῶν συμπληρωματικῶν μαρμάρων τοῦ μνημείου, τινὰ τῶν ὁποίων, ὡς π.χ. τὰ ἐπιστύλια καὶ τὰ ὑπέρθυρα εἶχον πολὺ μεγάλας διαστάσεις (4,50 μ. καὶ 7,50 μ. ἀντιστοίχως) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐκ τῶν λατομείων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν μεταφορὰ αὐτῶν *(λιθαγωγία[4])*. Ἡ ἀρκετὰ κοπιώδης αὕτη ἐργασία ἐγένετο εἰς μὲν τὸ κατωφερὲς μέρος τοῦ ὄρους διὰ τῆς προκατασκευῆς λιθοστρώτου δρόμου (εἰκ. 69), εἰς δὲ τὰς ὁριζοντίας διαδρομὰς δι' ἁμαξῶν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ πρὸς μεταφορὰν λίθος ἐτοποθετεῖτο *ἀνέργαστος*[5] ἢ *ἡμίεργος*[6] ἤτοι ἁπλῶς «ξεχονδρισμένος» ἐπὶ ξυλίνης *ἐσχάρας*[7] καὶ προσεδένετο ἐπ' αὐτῆς διὰ σχοινίων. Ἐσχάρα καὶ λίθος κατήρχοντο ἐπὶ τοῦ ἐπικλινοῦς λιθοστρώτου δρόμου μόνον διὰ τοῦ βάρους των καὶ τῇ βοηθείᾳ μοχλῶν (κ. λοστῶν), ἀλλ' ἄνευ *σκυταλῶν* (ἤτοι κυλινδρικῶν ὑποθημάτων, κ. κατρακύλια)[8] πρὸς ἀποφυγὴν μεγάλης ὁρμῆς ἢ ρύμης. Ἀπὸ ταύτης ἄλλωστε προεφυλάσσετο ἡ ἐσχάρα καὶ ὁ λίθος καὶ δι' ἄλλων ἀκόμη σχοινίων (εἰκ. 69) ἐξελισσομένων ἀπὸ σταθερῶν σημείων, δένδρων ἢ πασσάλων, ἐμπηγνυομένων ἐντὸς ὀρθογωνίων λαξευμάτων[9] τοῦ βράχου (διαστάσεων 0,20 × 0,30 μ. καὶ βάθους 0,35 - 0,50 μ.), ἀνοιγομένων ἀνὰ 8 ἕως 10 μ. Διὰ τῶν δευτέρων τούτων σχοινίων ἀνεχαιτίζετο ἡ ὁρμὴ τῶν κατερχομένων ὄγκων καὶ ἐγίνετο βαθμιαία καὶ ὁμαλὴ ἡ κάθοδος αὐτῶν[10].

Εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ὁριζοντίων διαδρομῶν ἡ μεταφορὰ ἐγίνετο διὰ τετρατρόχων ἁμαξῶν, συρομένων ὑπὸ ζευγῶν βοῶν ἢ ἡμιόνων[11], τὰς ὁποίας ὡδήγει ὁλόκληρον στράτευμα συντεταγμένου βοηθητικοῦ προσωπικοῦ.

1. IG I^2 314, 87, 348, 24, 349, 24, 350 ,45, 372, 203 καὶ 373, 8· πρβλ. καὶ Lepsius, Griechische Marmorstudien, Berlin 1890, σποράδην.
2. IG I^2 349, 24.
3. IG I^2 349, 25: *λιθουλκίας ἐς τὰ ἐργαστήρια* (τοῦ Παρθενῶνος).
4. IG I^2 348, 24 καὶ 350, 45.
5. Διοδ. Σικ. XIV, 18.
6. IG I^2 372, 5 καὶ 156.
7. Ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Δήλου, IG XI, 2, 203B, 97, ἀναφέρεται *ἐσχάρα λιθηγός*. Παρ' ἡμῖν τοιαύτη ἐσχάρα λέγεται κοινῶς «ξυλογαϊδούρα». Ηρων ο Αλεξανδρευς Μηχανικὰ III, I, σ. 294 (ἐκδ. Nix - Schmidt) ὀνομάζει τὴν ἐσχάραν *χελώνην*, προφανῶς λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τοῦ σχήματος αὐτῆς πρὸς χελώνην.
8. Ἐσφαλμένως παραδέχονται *σκυτάλας* ὁ A. Jardé ἐν λ. *structura* τοῦ λεξικοῦ Daremberg - Saglio, στ. 1537 καὶ ὁ J. Frazer (Pausanias' Description of Greece, τ. II, London 1898, σ. 418), διότι δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη τοιούτων· ἀπαγορεύει ἄλλως τε καὶ τὴν χρῆσίν των ρητῶς καὶ Ηρων ο Αλεξανδρευς (Μηχανικὰ III, I, σ. 294).
9. Τὰ λαξεύματα ταῦτα σώζονται μέχρι σήμερον ἑκατέρωθεν τοῦ ἀπὸ τῶν λατομείων τῆς Σπηλιᾶς Πεντέλης κατερχομένου λιθοστρώτου δρόμου· βλ. τὰς σχετικὰς λεπτομερείας καὶ εἰκόνας εἰς Α. Κ. Ορλανδου, Τὰ Ὑλικὰ Δομῆς, τ. 2, Ἀθῆναι 1958, σ. 90 - 94 καὶ εἰκ. 31 - 34.
10. Ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Μιλήτου ἡ ἐκ τοῦ λατομείου καταβίβασις τῶν λίθων ὀνομάζεται *καταγωγή* (A. Rehm παρὰ Th. Wiegand, Didyma II, Berlin 1958, σ. 41, στ. 52).
11. IG I^2, 374, 30: *τὴν ἅμαξαν πλὴν τῶν ἡμιόνων*, 313, 113 καὶ 314, 134. Διοδ. Σικ. IV, 80: *κατασκευάσαντες ἁμάξας τετρακύκλους ἑκατὸν ζεύγεσι βοῶν ἐκόμισαν τὸν λίθον*· πρβλ. καὶ ΑΘΗΝΑΙΟΝ Β, 45β: *ἅμαξαι τετράκυκλοι ἡμιόνειαι*. Ἐπιγραφὴ Παρθενῶνος τοῦ 436/5 π.Χ. IG I^2 350, 47: *τὸλ λίθο*[ς ἀνατιθέσι ἐπὶ τ]ὰ *κύκλα*, 408/7 π.Χ. IG I^2 313, 26, 27: *ξύλα ἐς τροχός τε*-[τρακύκλο] *πτελέϊνα*· αὐτόθι 116 [τροχο]ὶ *τετρακύκλο*, προφανῶς τῶν τετρατρόχων ἁμαξῶν, δι' ὧν μετεφέροντο οἱ λίθοι. Διοδ. Σικ. XIV, 18: *τὸν . . . . . λίθον, ἑξακισχίλια δὲ ζεύγη βοῶν ἐπὶ τὸν οἰκεῖον τόπον παρεκόμιζεν*· πρβλ. II, 11: *πλήθεσι ζευγῶν ὀρικῶν τε καὶ βοϊκῶν*. Ἐπιγραφὴ Πειραιῶς IG II 2^2 (1) 1656, 4 (394 π.Χ.): *ζεύγεσι τὸς λίθος ἄγοσι μισθὸς ΗΠΔ*. Ἐπιγραφὴ Διδυμείου τῆς Μιλήτου, Rehm, ἔ.ἀ. σ. 41, ἀναφέρει *βοϊκὰ ζεύγη*. Ὁ Πλουταρχος, Πότερα τῶν ζώων φρονιμ., 13 = Ἠθικὰ (ἐκδ. Λειψίας VI, σ. 40) λέγει διὰ τὸν ἑκατόμπεδον ναὸν τοῦ Περικλέους (= Παρθενῶνα), ὅτι *λίθοι προσήγοντο πολλοῖς ζεύγεσι καθ' ἡμέραν*· πρβλ. καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Αριστοτελους Περὶ ζώων ἱστορ. 6,24 (σ. 243, ἔκδ. Λειψίας), τοῦ ΑΙΛΙΑΝΟΥ

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Πλουτάρχου[1] περὶ τοῦ πλήθους τῶν χρησιμοποιηθέντων εἰς τὴν οἰκοδομίαν καὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ Παρθενῶνος ὑλικῶν (λίθου, χαλκοῦ, ἐλέφαντος, χρυσοῦ, ἐβένου, κυπαρίσσου), ὡς καὶ τοῦ πλήθους τῶν κατεργαζομένων καὶ χρησιμοποιούντων τὰ ὑλικὰ ταῦτα τεχνιτῶν (τεκτόνων, πλαστῶν, χαλκοτύπων, λιθουργῶν, βαφέων, χρυσοχόων, μαλακτήρων ἐλέφαντος, ζωγράφων, ποικιλτῶν, τορευτῶν κλπ.), ἀκόμη δὲ καὶ τῶν κομιζόντων τὰ ὑλικὰ ταῦτα ἐμπόρων, ναυτῶν, πλοιάρχων, ἁμαξοπηγῶν, ζευγοτρόφων, ἡνιόχων, σχοινοποιῶν, λινουργῶν καὶ σκυτοτόμων, ὁδοποιῶν καὶ μεταλλουργῶν, συντεταγμένων, ὡς εἰς στράτευμα μὲ ἐπὶ κεφαλῆς ἰδιαίτερον ἀρχηγὸν δι' ἕκαστον εἶδος τέχνης. Εὐνόητον εἶναι πόση ὀργανωτικὴ ἱκανότης θὰ ἀπῃτεῖτο διὰ μίαν τοιαύτην ἐπιχείρησιν, ὡς τοιοῦτον δ' ὀργανωτὴν θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὄχι τόσον τὸν Ἰκτῖνον, ὅσον αὐτὸν τὸν Φειδίαν, ὅστις, *πάντων ἐπίσκοπος*, ὡς εἴπομεν, κατὰ Πλούταρχον, θὰ συνεζήτει μετὰ τοῦ ἐργοδότου Περικλέους δι' ὅλα τὰ ἀφορῶντα τὴν οἰκοδομὴν καὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ ζητήματα.

Ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα ποικιλία καὶ πολλαπλότης τῶν ἀσχολιῶν, τὰς ὁποίας ἐδημιούργει ἡ οἰκοδομία τοῦ Παρθενῶνος, δικαίως θεωρεῖται[2], συμφώνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου λεγόμενα[3], ὡς πολιτικὴ πρᾶξις τοῦ Περικλέους, γενομένη πρὸς ἀπασχόλησιν πλειόνων κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἐπαγγελμάτων, ὅταν, μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν πολέμων καὶ τὴν ἐμπέδωσιν τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως, ἐπετεύχθη ἐν Ἀθήναις, *λόγῳ μὲν ἡ δημοκρατία ἔργῳ δὲ ἡ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή*[4].

Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ἐπίσης καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς πορείας τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν αἱ σχετικαὶ οἰκοδομικαὶ ἐπιγραφαὶ τοῦ Παρθενῶνος[5], ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς ἱστορικὰ δεδομένα.

Οὕτω κατὰ τὸ ἔτος 441/40 π.Χ. συναντᾶται εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ἡ λέξις κίονες[6], ἀφορῶσα προφανῶς εἰς τὴν κατὰ τὸ τελευταῖον στάδιον τοῦ ἔργου γενομένην λάξευσιν τῶν ραβδώσεων τῶν κιόνων. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 440/39 π.Χ. οἱ λογαριασμοὶ ἀναφέρουν ἀγορὰν ἐλεφαντοστοῦ, ὡς καὶ πληρωμὰς ξυλουργῶν καὶ χρυσωτῶν[7]. Ὑποτίθεται ἐκ τούτου, ὅτι αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι ἀφεώρων εἰς τὴν διακόσμησιν τῆς τελειωθείσης πλέον κατασκευῆς. Κατὰ τὸ ἔτος 439/8 π.Χ. ἀναφέρεται καὶ πώλησις ξυλείας, προερχομένης πιθανῶς ἐκ τῆς στέγης καὶ τῶν ἰκριωτήρων τῶν ἀνεγερθέντων, εἴτε πρὸς τοποθέτησιν τῶν γλυπτῶν τῆς περιφήμου ζωφόρου τῶν Παναθηναίων, εἴτε διὰ

Περὶ φύσεως ζώων, στ. 49 καὶ τοῦ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Πότερα τῶν ζώων φρονιμ., 13, μνημονευομένην ἱεράν ἡμίονον, ἥτις καὶ ὅταν ἐγήρασε καὶ ἦτο ἀνίκανος νὰ σύρῃ, ὅμως ἐξηκολούθει μόνη νὰ «συμπαρατροχάζῃ» ἀπὸ Κεραμεικοῦ μέχρις Ἀκροπόλεως μετὰ τῶν ἀναγόντων τοὺς λίθους εἰς τὴν Ἀκρόπολιν νεωτέρων συντρόφων της, *οἷον ἐγκελευομένη καὶ παρορμῶσα τοὺς συναδέλφους*, δι' ὃ καὶ ἠμείφθη διὰ δωρεὰν σιτίσεως αὐτῆς. Τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἡμιόνου ἀναφέρει ἀργότερον καὶ ΚΑΤΩΝ Ο ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ (5/5).

1. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περ. 12, 6, 7.
2. W. Hege - G. Rodenwaldt, Die Akropolis, Berlin 1930, σ. 22.
3. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περ. 12, 4 - 6.
4. ΘΟΥΚΥΔ. II, 65, 9 - 10.
5. Dinsmoor, ἔ.ἀ.
6. Dinsmoor, ἔ.ἀ. σ. 78.
7. Ἔ.ἀ. σ. 78.

τὸν χρωματισμὸν τῶν μαρμαρίνων κυματίων καὶ τῶν φατνωμάτων τῆς ὀροφῆς[1]. Τέλος κατὰ τὸ ἀμέσως ἑπόμενον ἔτος 438/7 π.Χ. εἰς μίαν πολὺ τεμαχισμένην ἐπιγραφὴν περιλαμβάνονται καὶ αἱ δύο μεγάλαι θύραι τοῦ ναοῦ, ἐκ τῆς τελικῆς βεβαίως φάσεως κατασκευῆς τοῦ κτιρίου[2].

Ἡ καθαυτὸ οἰκοδομὴ τοῦ νέου ναοῦ ἀρχίσασα, ὡς εἴπομεν, τὸ 447 π.Χ. ἐπερατώθη τὸ 438 π.Χ., διήρκεσε δηλαδὴ ἐννέα μόνον ἔτη, τοῦθ' ὅπερ, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ μέγεθος καὶ τὴν τελειότητα τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μνημείου, ἀποτελεῖ θαῦμα ταχύτητος· τὸ *θαυμάσιον* δὲ τοῦτο *τάχος* τῆς κατασκευῆς τοῦ Παρθενῶνος ἐξαίρει ἰδιαιτέρως καὶ ὁ Πλούταρχος[3].

Πλὴν ὅμως τῆς ταχύτητος τῆς ἐκτελέσεως ἐξυμνεῖ ὁ μέγας Χαιρωνεὺς λογογράφος εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον (Περικλῆς 13, 1 - 5) καὶ τὸ κάλλος τῶν περικλείων ἔργων, μεταξὺ τῶν ὁποίων φυσικά, πρῶτος ἔρχεται ὁ Παρθενών. Γράφει λοιπὸν ὁ Πλούταρχος, ὅτι τὰ περίκλεια ἔργα, εὐθὺς ὡς ἐτελείωνεν ἡ κατασκευή των ἦσαν τόσον ὡραῖα, ὥστε νὰ ἔχουν ἤδη πάρει τὸν χαρακτῆρα ἀρχαίου, καὶ τόσον τέλεια (ὡς πρὸς τὴν τεχνικήν των ἐκτέλεσιν καὶ τὰς ἀναλογίας), ὥστε νὰ διατηροῦν ἀκόμη καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς του (ἤτοι 450 ὁλόκληρα ἔτη μετὰ τὴν κατασκευήν των) τὴν ἀνθηρότητα ἑνὸς προσφάτως ἐκτελεσθέντος ἔργου. Τόση νεότης, προσθέτει, τὰ διέπνεε πάντοτε, ὥστε ἡ ὄψις των νὰ ἔχῃ διατηρηθῆ ἄθικτος ἀπὸ τὰς προσβολὰς τοῦ χρόνου, ὡς ἐὰν εἶχον ἐντός των ἀναμεμιγμένα ἓν ἀειθαλὲς πνεῦμα πρὸς μίαν ἀγέραστον ψυχήν[4].

Δυστυχῶς τὸ ἀριστούργημα τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδίου δὲν περιῆλθε μέχρις ἡμῶν οὔτε ἀκέραιον, οὔτε ἀναλλοίωτον. Πυρκαϊαί τινες[5] κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν μετατροπὴ τοῦ ναοῦ ἀφ' ἑτέρου, ἐπέφεραν εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιόν του οὐκ ὀλίγας παραμορφώσεις, ἡ δὲ κατὰ τὴν ἑνετικὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς τὰς 26 Σεπτεμβρίου τοῦ 1687, ὑπὸ ἑνὸς ἐκ Lüneburg λοχαγοῦ τοῦ Μοροζίνη γενομένη ἀνατίναξις τῆς ἐν τῷ Παρθενῶνι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποθηκευμένης πυρίτιδος, τὸν ἔκοψε κυριολεκτικῶς εἰς δύο, καταπεσόντων τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ πυρῆνος καὶ δεκατεσσάρων κιόνων τοῦ περιστυλίου τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς (εἰκ. 70). Τὰ διασωθέντα ἐντούτοις λείψανά του εἶναι εὐτυχῶς ἐπαρκῆ, ἵνα ἐπιτρέψουν τὴν λεπτομερῆ μελέτην καὶ ἀναπαράστασιν τοῦ μνημείου, ἰδίᾳ δὲ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ, μὲ τὴν ὁποίαν καὶ θέλομεν εἰδικῶς ἀσχοληθῆ ἐνταῦθα, ἀφίνοντες εἰς ἄλλους εἰδικωτέρους, τὸν περὶ τοῦ γλυπτοῦ αὐτοῦ διακόσμου λόγον.

1. Dinsmoor, ἔ.ἀ. σ. 78 - 79.
2. Ἔ.ἀ. σ. 79.
3. Πλουτάρχου Περ. 13, 1: *μάλιστα θαυμάσιον ἦν τὸ τάχος*
4. Εἶναι τόσον θαυμάσιον τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ Πλουτάρχου, ποὺ κατορθώνει μὲ τόσον ὀλίγας λέξεις νὰ παρουσιάζῃ τόσην πυκνότητα ἐκφράσεως καὶ τόσον πλῆθος ἐννοιῶν, ὥστε θεωρῶ ἀπαραίτητον νὰ παραθέσω ὁλόκληρον τὸ ἀρχαῖον κείμενον: *Ὅθεν καὶ μᾶλλον θαυμάζεται τὰ Περικλέους ἔργα, πρὸς πολὺν χρόνον ἐν ὀλίγῳ γενόμενα. Κάλλει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθὺς ἦν τότ' ἀρχαῖον, ἀκμῇ δὲ μέχρι νῦν πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν· οὕτως ἐπανθεῖ καινότης ἀεί τις, ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων.*
5. Penrose, Principles², σ. 21, 93, 101. Stevens, Hesperia 24, 1955, σ. 270c. Dinsmoor, Architecture, σ. 163, σημ. 1 καὶ ἐν AJA 38, 1934, σ. 98.

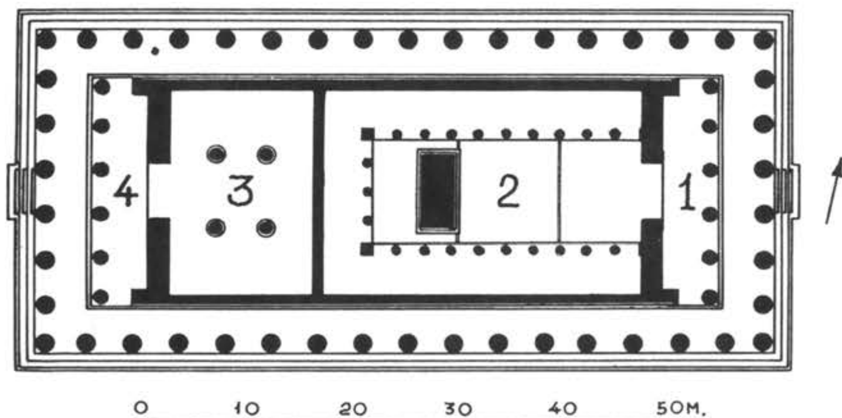

70. Ἄνω: ἡ νοτία ὄψις τοῦ Παρθενῶνος μετὰ τὴν ἔκρηξιν καὶ πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως αὐτῆς. Κάτω: σχέδιον τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Μοροζίνη τὸ 1687 (κατὰ τὸν Fanelli).

Β. ΤΟ ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΟΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Κάτοψις. Ἄς προβῶμεν ἤδη εἰς λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ μνημείου. Τόσον ὁ ἀρχαιότερος (I καὶ II) (εἰκ. 32, 33) ὅσον καὶ ὁ νεώτερος (περίκλειος) Παρθενὼν (III) (εἰκ. 71) ἐσχεδιάσθησαν, ὅμοιοι περίπου ὡς πρὸς τὴν γενικὴν διάταξιν πρὸς τὸν παλαιόν (τὸ Ἑκατόμπεδον), περίπτεροι δηλαδὴ καὶ αὐτοὶ ἤτοι μὲ κιονοστοιχίας περιβαλλούσας πανταχόθεν τὸν ἐσωτερικόν, ὀρθογώνιον πυρῆνά των, τὸν σηκόν. Εἰς τὸν τελευταῖον μάλιστα τοῦτον εἶναι ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ ἡ ὁμοιότης τοῦ σχεδίου: διότι, ὅπως τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 7), οὕτω καὶ τοῦ νέου Παρθενῶνος ὁ σηκὸς ἔλαβε, προφανῶς κατὰ μίμησιν ἰωνικῶν προτύπων[1], τὴν μορφὴν ναοῦ ἀμφιπροστύλου, φέροντος δηλαδὴ ἀνὰ μίαν ἀνοικτὴν στοὰν ἢ πρόστασιν πρὸ ἑκά-

71. Κάτοψις τοῦ περικλείου Παρθενῶνος: 1, πρόναος. 2, *ἑκατόμπεδος νεώς*. 3, ὀπισθόδομος ἢ κυρίως Παρθενών. 4, ὀπισθόναος.

στης τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου σηκοῦ. Αἱ δύο αὗται στοαὶ ἐσχημάτισαν μετὰ τῶν εἰς βραχείας ἀλλὰ παχυτέρας παραστάδας καταληγουσῶν προεκτάσεων τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ τοὺς προστύλους προθαλάμους — τὸν πρόναον (1) καὶ τὸν ὀπισθόναον (4) — δύο ἀντιστοίχων, ἀλλ' ἀνεξαρτήτων ἀλλήλων χώρων (2 καὶ 3), ἐξ ὧν ὁ μὲν πρὸς Ἀνατολάς (2), μεγαλύτερος καὶ σχήματος ὀρθογωνίου, ἀπετέλεσε τὸν κυρίως ναόν, ὁ δὲ πρὸς Δυσμάς (3), κατ' ἰωνικὰ ὁμοίως πρότυπα κατασκευασθεὶς καὶ ἀπὸ τοῦ Ἑκατομπέδου κληρονομηθείς, μικρότερος καὶ τετράγωνος, τὸν ὀπισθόδομον, χρησιμεύσας, πλὴν ἄλλων[2], ἴσως καὶ ὡς ταμεῖον. Μικραί τινες διαφοραὶ ἀπὸ

1. Πρβλ. G. Fougères, Les origines du Parthénon et l'influence de l'ionisme sur l'architecture dorique à Athénes. Hommage à Louis Olivier, Paris 1911 (τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν εὑρίσκεται ἐν Ἀθήναις).
2. Π.χ. ὡς ἀποθήκη τῶν διὰ τὴν πομπὴν τῶν Παναθηναίων σκευῶν καὶ μόνον ἀργότερον ὡς ὁπλοθήκη κλπ.

τῶν παλαιοτέρων ὑφίστανται μόνον ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διαρρύθμισιν τῶν δύο τούτων χώρων. Οὕτω ἐνῶ εἰς τὸ Ἑκατόμπεδον καὶ τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα (II) ὁ κυρίως ναὸς ἔφερε δύο μόνον κατὰ μῆκος κιονοστοιχίας, διαιρούσας αὐτὸν εἰς τρεῖς παραλλήλους καὶ μᾶλλον στενοχώρους μοίρας, εἰς τὸν περίκλειον Παρθενῶνα προσετέθη ὑπὸ τοῦ Ἰκτίνου καὶ τρίτη κιονοστοιχία, παράλληλος πρὸς τὴν στενήν, δυτικὴν πλευρὰν τοῦ χώρου 2. Ἐσχηματίσθη λοιπὸν ἐδῶ εἶς συνεχής, σχήματος Π ἐσωτερικὸς διάδρομος, πέριξ τοῦ ἐν τῇ μέσῃ μοίρᾳ τοποθετηθέντος ἀγάλματος τῆς θεᾶς, τὸ ὁποῖον τώρα δὲν ἐστήθη πλέον ἁπλῶς μεταξὺ δύο παραλλήλων σειρῶν κιόνων, ἀλλὰ καὶ ἐπλαισιώθη πανταχόθεν ὑπ' αὐτῶν. Ὁ ὀπισθόδομος ἀφ' ἑτέρου δὲν ὑποδιηρέθη ἐδῶ διὰ τοίχων εἰς δύο μικροτέρους ἐν κατόψει χώρους, ὅπως εἰς τὸν ἀρχαῖον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 7), ἀλλ' ἔμεινεν, ὡς καὶ εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα, ἐσωτερικῶς ἀδιαίρετος διὰ τοίχου, τῆς ὀροφῆς του στηριχθείσης ἐπὶ τεσσάρων ἰωνικῶν πιθανώτατα κιόνων (εἰκ. 71, 3), ἐν τετραγώνῳ τοποθετηθέντων [1].

Ἂν ὅμως τὸ σχέδιον τοῦ νέου ναοῦ ὁμοιάζει πρὸς τὸ τῶν παλαιῶν ὡς πρὸς τὴν γενικὴν διάταξιν, διαφέρει ἐν τούτοις αὐτῶν σημαντικῶς ὡς πρὸς τὰς ἀναλογίας· διότι ἐνῶ ὁ παλαιὸς ναὸς καὶ ὁ ἀρχαιότερος Παρθενὼν ἐσχεδιάσθησαν στενοὶ καὶ ἐπιμήκεις (διαστάσεις κατὰ τὸν στυλοβάτην τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ἀντιστοίχως 23,533×66,94 μ.) ὁ νέος κατεσκευάσθη, κατ' ἰωνικὴν πιθανῶς ἐπίδρασιν, ὀλιγώτερον ἐπιμήκης καὶ περισσότερον πλατύς, ἀλλὰ μὲ τὸν αὐτὸν προσανατολισμόν (εἰκ. 31), ἤτοι μὲ ὑπολογισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Dinsmoor ἀπόκλισιν τοῦ Βορρᾶ ἀπὸ τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος πρὸς Ἀνατολὰς κατὰ 12° 51' 41'' καὶ μὲ διαστάσεις κατὰ τὸν στυλοβάτην 30,880 (ἢ 89)×69,503μ., ἤτοι κατ' ἀναλογίαν 1: 2,25. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν ἀναλογιῶν προῆλθε, κατὰ μέγα μέρος, ἀπὸ τὴν ἀνάγκην διαπλατύνσεως τοῦ σηκοῦ, ἣν ἐπέβαλλεν ἀναμφιβόλως ἡ ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ ἀνίδρυσις τοῦ κολοσσιαίου, χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, τορευτικοῦ ἔργου τοῦ Φειδίου: διότι πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι ὁ καλλιτέχνης αὐτὸς θὰ ἐπεδίωξε, πάσῃ θυσίᾳ, νὰ μὴ ἐπαναληφθῇ εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ αἰσθητικὸν σφάλμα, τὸ ὁποῖον διεπράχθη, ὀλίγα ἔτη πρότερον, εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ὅπου ἄλλο ἐξαίρετον ἔργον του, ὁ ἐπίσης κολοσσιαῖος καὶ χρυσελεφάντινος Ζεύς, εἶχε τοποθετηθῆ ἐν τῷ ὁμωνύμῳ ναῷ ἐντὸς ἑνὸς σηκοῦ πολὺ στενοχώρου. Δὲν ἔπρεπε τὸ ἄγαλμα τῶν Ἀθηνῶν νὰ συνθλίβεται μεταξὺ δύο στενῶν παραλλήλων κιονοστοιχιῶν, ὅπως ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἀλλὰ ν' ἀναπνέῃ ἀνέτως ἐντὸς τοῦ πλαισίου των. Διεπλατύνθη λοιπὸν ὁ σηκὸς κατὰ πολὺ καὶ μάλιστα εἰς βάρος τοῦ πλάτους τοῦ πλαγίου (Β. καὶ Ν.) πτεροῦ (εἰκ. 71 καὶ 72), τὸ ὁποῖον εἰς κανένα ἄλλον δωρικὸν ναὸν τοῦ 5ου αἰῶνος δὲν παρουσιάζεται, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν σηκόν, τόσον στενὸν ὅσον εἰς τὸν Παρθενῶνα.

Ἀλλ' ἡ αὔξησις τοῦ πλάτους τοῦ σηκοῦ εἶχε καὶ ἄλλα ἐπακόλουθα. Ἐπέβαλεν ἐν πρώτοις τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων τῶν προστάσεων τοῦ προνάου (1) καὶ τοῦ ὀπισθονάου (4), ὅστις ἀπὸ τεσσάρων ἀνῆλθε τώρα εἰς ἕξ· ἐπέδρασε δ' ἀντιστοί-

1. Ὁμοίαν ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα διάταξιν κατόψεως παρουσιάζει καὶ ὁ ἐν Κορίνθῳ ἀρχαϊκὸς ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος (± 540 π.Χ) μὲ μόνην διαφοράν, ὅτι δὲν ἔχει τὸν σηκὸν ἀμφιπρόστυλον ἀλλ' ἐν παραστάσι (R. Stillwell, Corinth I, The temple of Apollo, Cambridge Mass. 1932, σ. 117 καὶ Dinsmoor, Architecture, σ. 89, εἰκ. 85).

Ἡ ἀνατολική, κυρία ὄψις τοῦ Παρθενῶνος. *(φωτ. Οἴκου Β. Παυλιόγλου).*

χως (λόγῳ τῆς ἀναγκαστικῆς ὑπὸ τοῦ Ἰκτίνου χρήσεως τῶν κιόνων τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, οἵτινες εἶχον διάμετρον μόνον 1,905 μ.) καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ, ὅστις ἀπὸ ἓξ ηὐξήθη τώρα εἰς ὀκτώ, ἤτοι εἰς ἀριθμόν, ὅστις, διὰ πρώτην φορὰν ἐνταῦθα, ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς περιπτέρου δωρικοῦ ναοῦ τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Τὸ νέον σχέδιον, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησεν ὁ ναός (τῶν 8 × 17 κιόνων), ἐκφεῦγον ἀπὸ τὸ ἐντοπίως συνήθως χρησιμοποιούμενον δωρικὸν τῶν 6 × 13, ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ ἓν εἶδος ἰωνισμοῦ, λόγῳ τῆς πολυκιονίας του[1], τὴν ὁποίαν συνήθιζον οἱ παλαιότεροι ἰωνικοὶ ναοὶ τῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας[2].

Ἀφ' ἑτέρου, συμφώνως πρὸς τὸν ἐν χρήσει κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν κανόνα, ὁ ἀριθμὸς τῶν κιόνων τῶν μακρῶν πλευρῶν κατεσκευάσθη ἴσος πρὸς τὸ διπλάσιον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων τῶν στενῶν πλευρῶν, ηὐξημένον κατὰ ἕνα, ἤτοι ἀπέβη ἐν συνόλῳ 17 (2 × 8 + 1) (εἰκ. 71).

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὴν ἀλλαγὴν τῶν ἀναλογιῶν τοῦ νέου ναοῦ προεκάλεσε κατὰ μέγα μέρος ἡ ἀνάγκη αὐξήσεως τοῦ πλάτους τοῦ σηκοῦ. Φαίνεται ἐντούτοις, ὅτι καὶ ὁ «μαθηματικὸς» παράγων ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἀλλαγῆς ταύτης. Ἂν πράγματι λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ νέος Παρθενὼν ἀνηγέρθη καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ μαθηματικὰ καὶ μάλιστα ἡ γεωμετρία ἰδιαιτέρως ἐκαλλιεργοῦντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ὁ Ἰκτῖνος δὲν θὰ ἔμεινεν ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὰς συγχρόνους θεωρίας, ὅταν ἔδιδε τὴν τελειωτικὴν μορφὴν εἰς τὸ σχέδιον τοῦ νέου ναοῦ. Τοῦτο ἄλλως τε ἐπικυροῦται καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων· διότι πολλαὶ κύριαι διαστάσεις τοῦ νέου κτιρίου δὲν προέκυψαν τυχαίως, ἀλλ' ὑπελογίσθησαν οὕτως, ὥστε νὰ ἔχουν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν — *λόγον*, ὡς λέγεται εἰς τὰ μαθηματικὰ —, ἄλλοτε ἀριθμητικὸν καὶ ἄλλοτε γεωμετρικόν· διότι εἶναι ἄλλαι ἁπλῶς σύμμετροι καὶ ἄλλαι δυνάμει σύμμετροι πρὸς ἀλλήλας. Οὕτω π.χ. τὸ ὀρθογώνιον τὸ ὁποῖον σχηματίζει ἡ κρηπὶς εἰς τὸ ἄνω της μέρος ἔχει διαστάσεις, τῶν ὁποίων ὁ λόγος εἶναι ὡς 1 : 2,251, ἤτοι κατὰ μεγίστην προσέγγισιν ὡς 4: 9 (9/4 = 2,25). Ἀφ' ἑτέρου τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ ἔχει πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν στυλοβάτην λόγον ἐπίσης ὡς 4 : 9, τὴν αὐτὴν δ' ἀναλογίαν 4: 9 (1: 2,25) παρουσιάζει ἐπίσης καὶ τὸ μεταξόνιον (4,296) ἐν σχέσει πρὸς τὴν κάτω διάμετρον τοῦ κίονος (1,905)[3].

1. Οὕτω ἐνῶ τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος ὁ ἀριθμὸς τῶν κιόνων ἀνέρχεται ἐν συνόλῳ εἰς 88 (ἐξ ὧν 40 τοῦ περιστυλίου, 8 τῶν προστάσεων τοῦ σηκοῦ καὶ 40 τῶν ἐσωτερικῶν διτόνων κιονοστοιχιῶν, τῶν γωνιαίων θεωρουμένων ὡς πεσσῶν) οἱ κίονες τοῦ περικλείου ἀνέρχονται εἰς 104 ἢ 108, ἐξ ὧν 46 τοῦ περιστυλίου, 12 τῶν προστάσεων τοῦ σηκοῦ, 42 (ἢ 46) τῶν διτόνων ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν καὶ 4 τοῦ ὀπισθοδόμου.

2. Ὀκτάστυλοι κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς ναοὶ κατεσκευάζοντο ἕως τότε μόνον δίπτεροι ἰωνικοί (εἰς τοὺς ὁποίους ὁ διπλασιασμὸς τοῦ πλάτους τοῦ πτεροῦ προκαλεῖ τὴν ἀντίστοιχον αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων τῶν στενῶν ὄψεων). Συναντᾶται ὅμως ἀκόμη καὶ εἰς δύο δωρικοὺς ναοὺς τῶν δυτικῶν ἀποικιῶν: τὸν σύγχρονον πρὸς τὸν Παρθενῶνα ναὸν G τοῦ Σελινοῦντος (Koldewey - Puchstein, Die griech. Tempel in Unteritalien und Sizilien, ἔ.ἀ. σ. 124) καὶ τὸν ἐν Κερκύρᾳ ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος (G. Rodenwaldt - H. Schleif, Korkyra, τ. I, Der Artemistempel, Berlin 1939, σ. 70, εἰκ. 56), εἰς τοὺς ὁποίους τὸ πτερὸν ἔχει πλάτος ἴσον πρὸς δύο μεταξόνια τῶν ἐξωτερικῶν (στενῶν) ὄψεων.

3. Ἤτοι πυκνὴν τοποθέτησιν τῶν κιόνων, ἐνῶ εἰς μὲν τὸν ναὸν τῆς Κορίνθου ἡ ἀναλογία εἶναι 1:2,31, εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα καὶ τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας 1:2,32 καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀφαίας 1:2,65. Μόνον εἰς ναοὺς τῆς Μ. Ἑλλάδος συναντῶνται πυκνότεραι τοποθετήσεις τῶν κιόνων, ὡς π.χ. εἰς τὸν ἐν Ποσειδωνίᾳ ναὸν τῆς Ἥρας II, ἔνθα ἡ ἀναλογία κατέρχεται εἰς 1:2,12.

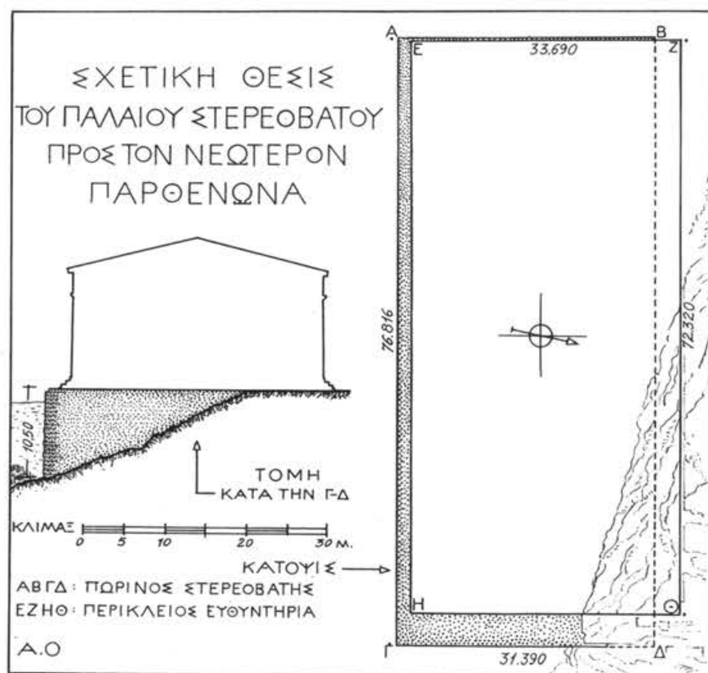
Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐπίσης, ὅτι εἰς ὅλα τὰ περίκλεια κτίσματα («Θησεῖον» 0,545/0,547, Προπύλαια 0,4775/0,4825,

72. Ἄποψις ἀπὸ Δ. τοῦ στενοῦ νοτίου πτεροῦ μὲ τὴν κρηπῖδα καὶ τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ ἀριστερὰ καὶ τὴν κιονοστοιχίαν τοῦ περιστυλίου δεξιά.

Τῆς γεωμετρικῆς πάλιν τάσεως τὴν ἐπίδρασιν ἄριστα μαρτυρεῖ καὶ ἡ κατὰ μῆκος ὁμόλογος τοποθέτησις τοῦ σηκοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ πτερόν, ἀφοῦ αἱ δύο στεναί του πλευραὶ ἀπέχουν ἀπὸ τῆς ἄνω γραμμῆς τῆς κρηπῖδος (ἤτοι τοῦ στυλοβάτου) τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἀπόστασιν (4,83 μ.), τοῦθ' ὅπερ σπανιώτατα, ἂν μὴ οὐδέποτε, συνέβαινεν εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς ναούς. Οὐδὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον, ὅτι ἡ προέκτασις τῆς προσθίας γραμμῆς τῶν παραστάδων τοῦ σηκοῦ συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ τρίτου ἀφ' ἑκάστης γωνίας κίονος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ[1].

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀρχαιοτέρου καὶ τοῦ περικλείου ναοῦ ἐπὶ τοῦ ἀν-

73. Συγκριτικὴ παράστασις τῆς κατόψεως τοῦ ἀρχαιοτέρου (ΑΒΓΔ) πρὸς τὸν περίκλειον Παρθενῶνα (ΕΖΗΘ).

δήρου, τὸ ὁποῖον ἐσχημάτιζεν ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ διὰ τὸν πρῶτον ναὸν κατασκευασθέντος, πωρίνου, ὑψηλοῦ (10,50 ἕως 10,77μ.) καὶ συμπαγοῦς στερεοβάτου (εἰκ. 34 καὶ 35), παρατηροῦμεν, ὅτι, ἐνῷ ὁ ἀρχαιότερος ναὸς (II) ἐτοποθετήθη ἐντελῶς συμμε-

Παρθενὼν 0,475, Ραμνοῦς 0,435, Σούνιον 0,436, ὅθεν μέσος ὅρος 0,49), ἐξαιρέσει τῶν μικρῶν πτερύγων τῶν Προπυλαίων, τὸ μετακιόνιον ἤτοι τὸ ἐλεύθερον ἄνοιγμα μεταξὺ δύο κιόνων, ἀνεξαρτήτως τῆς διαστάσεώς των, εἶναι περίπου κατὰ ἥμισυ μέτρον (ἀκριβέστερον 0,49μ.) μεγαλύτερον τῆς κάτω διαμέτρου τοῦ κίονος (βλ. Dinsmoor, Hesperia 9, 1940, σ. 22).

1. Βλ. σχετικῶς πλείονα εἰς τὸ περὶ ἀναλογιῶν κεφάλαιον.

τρικῶς ὡς πρὸς τὸ περίγραμμα τοῦ ἀνδήρου (πίν. 3)[1], καταλείπων πέριξ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἄνω περιγράμματος τοῦ ἀνδήρου ἐλεύθερον διάδρομον 3,60 μ. μὲν ἑκατέρωθεν τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ, 2,60 μ. δὲ ἑκατέρωθεν τῶν μακρῶν αὐτοῦ πλευρῶν, ὁ περίκλειος Παρθενὼν (εἰκ. 73) ἐτοποθετήθη ἀσυμμέτρως πρὸς τὸ ἄνδηρον καὶ δὴ οὕτως, ὥστε πρὸς Δυσμὰς μὲν ἡ κρηπίς του ΕΖ νὰ εἰσέχῃ ἐλάχιστον (0,24 μ.) τοῦ χείλους τοῦ στερεοβάτου ΑΒ, ἐνῶ τοὐναντίον πρὸς Ἀνατολὰς τὸ ἄκρον τοῦ στερεοβάτου ΗΘ εἰσεῖχε τῆς κρηπῖδος τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ ΓΔ κατὰ 4,258 μ. Ἀφ' ἑτέρου πρὸς Νότον παρέμεινε μὲν ἐλεύθερος διάδρομος πλάτους 1,656 μ., ἐνῶ ἀντιθέτως πρὸς Βορρᾶν ὁ ναὸς ὑπερκαλύπτει τὸν στερεοβάτην ΓΔ, ἐκτεινόμενος κατὰ 3,956 ὅλα μέτρα[2] πέραν αὐτοῦ διὰ τῆς κατασκευῆς προσθέτου θεμελίου ΖΘ.

Γ. ΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

1. ΤΟ ΒΑΘΡΟΝ

Ὁ στερεοβάτης. Ὁ περίκλειος Παρθενὼν ἐστηρίχθη κατὰ τὸ μέγιστον αὐτοῦ μέρος ἐπὶ τῶν ἰσχυρῶν, μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους διηκόντων θεμελίων τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ (ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος)[3], τὸν ὁποῖον λεπτομερῶς ἐξητάσαμεν εἰς τὸ Α΄ μέρος τοῦ ἔργου τούτου. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ νεώτερος ναὸς δὲν κατεσκευάσθη μὲ τὰς ἀρχαϊκὰς ἀναλογίας τοῦ παλαιοῦ, ἀλλὰ ὀλιγώτερον ἐπιμήκης καὶ περισσότερον πλατύς, ἐτοποθετήθη δὲ καὶ κατά τινα μέτρα βορειότερον ἐκείνου, τὸ θεμέλιον τοῦ παλαιοτέρου ἐξέχει, ἐν εἴδει ἀνδήρου, τῆς κρηπῖδος τοῦ νεωτέρου καὶ δὴ πρὸς Νότον μὲν κατὰ 1,656 μ., πρὸς Ἀνατολὰς δὲ κατὰ 4,258 μ. (εἰκ. 47, πτ. πίν. III καὶ πίν. 3).

Ὅμοια ἄνδηρα ὑπάρχουσι καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Σουνίῳ (5ου αἰ.)[4], καὶ τοῦ Διὸς ἐν Στράτῳ τῆς Ἀκαρνανίας (4ου αἰ.)[5]. Ἄνδηρον εὑρέθη ὁμοίως καὶ εἰς

1. Μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις, ὅτι διὰ τὸν ἀρχαιότερον καὶ οὐχὶ διὰ τὸν περίκλειον (Συριόπουλος) ναὸν κατεσκευάσθη ὁ στερεοβάτης.

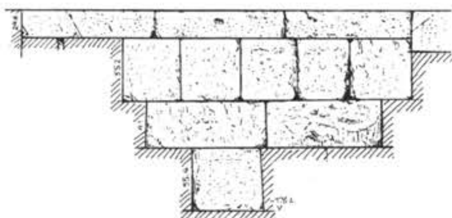
2. Dörpfeld, AM 17, 1892, σ. 170.

3. Περὶ τοῦ στερεοβάτου τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος βλ. τὰ ἐν τῷ Α΄ μέρει λεπτομερῶς γραφέντα. Φωτογραφία τοῦ ὅλου στερεοβάτου, ὡς ἀπεκαλύφθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Καββαδία ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Καββαδια - Καβεραου (Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως, ἔ.ἀ., πίν. Λ), ὑπὸ τοῦ Dörpfeld (AM 17, 1892, πίν. IX), ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ M. Collignon (Le Parthénon, Paris 1914, σ. 24, αὐτόθι σ. 25, εἰκ. 13) καὶ ὑπ' ἄλλων. Τομὴ τοῦ στερεοβάτου, κατὰ τὸν Penrose, ἐδημοσιεύθη ἐν JHS 12, 1891, σ. 281, εἰκ. 1, ἄλλη δὲ μετὰ τῶν σχετικῶν ἐπιχώσεων ὑπὸ τοῦ Dörpfeld ἐν AM 27, 1902, σ. 393, εἰκ. 2. Ὁ στερεοβάτης εἶναι πιθανώτατα πλήρης μᾶζα, διήκουσα μέχρι τοῦ βράχου· πρβλ. Ziller, Zeitschr. für Bauwesen 1865, σ. 2, 40. Τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 4ου ἢ καὶ τοῦ 5ου (πρβλ. Καββαδιαν - Καβεραου, ἔ.ἀ. σ. 41) ἐκ τῶν ἄνω δόμου ἐξηκριβώθη, ὅτι εἶναι πλήρης (γεμᾶτος) (βλ. A. Tschira, AA 80, 1965, στ. 417 - 418, εἰκ. 7 καὶ ἡμετ. εἰκ. 74). Ὁ Καββαδίας ἐντούτοις ἐφρόνει, ὅτι θεμέλιον ὑπῆρχε μόνον κάτωθεν τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ καὶ τῆς περιστάσεως. τοῦτο δὲ μάλιστα εἶχεν ὑποστηρίξει παλαιότερον καὶ ὁ Dörpfeld (AM 17, 1892, σ. 176 καὶ εἰκ. 5).

4. Dörpfeld, AM 9, 1884, πίν. XV. Β. Σταης, ΑΕ 1900, πίν. 6.

5. Ορλανδος, ΑΔ 9, 1923, πίν. 1.

τοὺς ναοὺς τῆς Νεανδρείας[1] καὶ Λαρίσης τῆς Αἰολικῆς[2]. Ὁ C. Bötticher[3] δικαιολογεῖ τὴν πρὸς Νότον ἐξοχὴν τοῦ ἀνδήρου λόγῳ μείζονος ἀσφαλείας τοῦ κτιρίου ἐπὶ τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους. Ὁ J. Hoffer[4] ἀφ' ἑτέρου δέχεται, ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἦσαν ἱδρυμένα ἀγάλματα. Ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Michaelis[5] ταῦτα ἱδρυόμενα ἐνταῦθα ἐπὶ τοῦ νοτίου ἀνδήρου θὰ ἵσταντο ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν ἀπὸ τῆς στέγης καταρρεόντων ὑδάτων καὶ θὰ ἐφθείροντο. Τὴν πρὸς Νότον ὕπαρξιν ἀνδήρου μετ' ἀγαλμάτων ἐδέχθη ἀργότερον καὶ ὁ Heberdey[6].

74. Σκαφὴ Tschira ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος, πρὸς ἀνακάλυψιν στρώσεων τοῦ στερεοβάτου.

Ἡ πρὸς Βορρᾶν μετάθεσις τοῦ νεωτέρου ναοῦ (λίαν εὐκρινὴς εἰς τὰ θεμέλια τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ πυρῆνος, εἰκ. 30) δὲν ἀπήτησε σημαντικὰ νέα θεμέλια, ἐπειδὴ κατὰ μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τῆς βορείου πλευρᾶς ὁ ναὸς ἐστηρίχθη ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου (εἰκ. 73 καὶ πίν. 1) καταλλήλως ὁμαλισθέντος, κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν ἤρκεσαν τρεῖς ἢ τέσσαρες δόμοι, ἀμελέστερον κάπως συντεθέντες, ἵνα τὸ θεμέλιον φθάσῃ μέχρι τοῦ βράχου. Οἱ δόμοι οὗτοι ἀπηρτίσθησαν ἐκ πωρολίθων καὶ μαρμάρων ληφθέντων ἐκ παλαιοτέρων κτισμάτων καὶ δὴ κατὰ μέγα μέρος ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος[7].

Συμφώνως πρὸς τὸν γενικῶς εἰς τὰ ὡλοκληρωμένα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἔργα — εἴτε τῆς τέχνης ἦσαν ταῦτα εἴτε τοῦ λόγου — ἐφαρμοσθέντα κανόνα τῆς τριπλῆς διαιρέσεως[8], μοιράζεται καὶ ὁ Παρθενὼν εἰς τρία καθ' ὕψος μέρη: α) τὴν ὁριζοντίως ἐπὶ τῆς

1. Koldewey ἐν Berliner Winckelmannsprogramm 51, σ. 23 ἑξ.
2. K. Schefold, AA 49, 1934, σ. 377.
3. Untersuchungen auf der Akropolis, σ. 67.
4. W. Försters, Bauzeitung 1838, σ. 380.
5. Der Parthenon, σ. 13.
6. Altattische Porosskulptur, ἔ.ἀ. σ. 239.
7. Πρβλ. B.H. Hill, AJA 16, 1912, σ. 541 καὶ εἰκ. 8, σ. 542. Ἡ προσθήκη τοῦ νέου θεμελίου εἶναι καταφανὴς εἰς τὴν Δ. πλευρὰν αὐτοῦ· πρβλ. εἰκ. 30.
8. Βλ. περὶ τοῦ κανόνος τούτου λεπτομερέστερον τὸ ἐν τέλει τοῦ παρόντος ἔργου κεφάλαιον περὶ ἀναλογιῶν. Χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν τριμερῆ διαίρεσιν τῶν ἔργων τοῦ λόγου δεῖγμα παρέχει ὁ ὑπὸ τοῦ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ (περὶ ποιητικῆς 1750, 7) δοθεὶς περὶ τῆς τραγῳδίας ὁρισμός, ἔχων ὡς ἑξῆς: *Κεῖται δ' ἡμῖν τὴν τραγῳδίαν τελείας καὶ ὅλης πράξεως εἶναι μίμησιν, ἐχούσης τὸ μέγεθος· ἔστι γὰρ ὅλον καὶ μηδὲν ἔχον μέγεθος, ὅλον δὲ ἐστὶ τὸ ἔχον ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τελευτήν.*

γῆς ἁπλουμένην κλιμακωτὴν βάσιν ἢ κρηπῖδά του, τῆς ὁποίας οἱ λεῖοι ἀναβαθμοὶ ἑδράζονται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ἀνωμάλου βράχου, β) τὴν καθέτως ἐπὶ τῆς κρηπῖδος ὑψουμένην πυκνὴν καὶ ὑψηλὴν κιονοστοιχίαν καὶ γ) τὸν ὑπεράνω τῆς τελευταίας ταύτης, ὁριζοντίως πάλιν, ἐκτεινόμενον θριγκόν, τὸν φέροντα τὴν καλύπτουσαν τὸ ὅλον μνημεῖον δικλινῆ στέγην.

Τὰ τρία αὐτὰ μέρη δὲν συνεδυάσθησαν τυχαίως πρὸς ἄλληλα· ἀποτελοῦσι μίαν κρυσταλλωμένην τριαδικὴν ἁρμονίαν, τὰ μέλη τῆς ὁποίας θὰ ἐξετάσωμεν χωριστά, ἀκολουθοῦντες τὴν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω σειρὰν τῆς ἐκτελέσεώς των.

2 Η ΚΡΗΠΙΣ

Ἡ *κρηπὶς*[1] ἢ τὸ *κρηπίδωμα*[2] εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου μαρμαρίνη[3] ἐξωτερικῶς, ἐσωτερικῶς δὲ γεμισμένη μὲ τοὺς πώρους τοῦ ἀρχαιοτέρου (προπερικλείου) στερεοβάτου. Ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς κατωτάτης χαμηλῆς στρώσεως, τῆς *εὐθυντηρίας* καὶ τριῶν ἄλλων ὑπεράνω αὐτῆς *ἀναβαθμῶν* κλιμακηδὸν διατεταγμένων. Τούτων ὁ ἀνώτατος, χρησιμεύων ἵνα στηρίζῃ τοὺς κίονας τοῦ *πτεροῦ*[4] ἢ *περιστάσεως*[5], ὠνομάζετο *στυλοβάτης*[6].

α) Εὐθυντηρία[7]. Τὸ διὰ πρακτικοὺς λόγους κατασκευῆς — καθορισμοῦ τῆς ὁριζοντίας στάθμης τῆς κρηπῖδος — ὡς καὶ τὸ ὄνομά του ὑποσημαίνει, ἀλλ' οὐχὶ εἰς πάντας τοὺς ναούς[8], προστιθέμενον μέλος τοῦτο ἔχει ἐνταῦθα μικρὸν ὕψος, ὅπερ ποικίλλει ἀπὸ 0,18 μ. (ΒΑ. γωνία, ἔνθα ἑδράζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου,

1. *Κρηπίς:* ΗΡΟΔ. I, 93. ΣΟΦ. Τραχίν. στ. 994. ΕΥΡΙΠ. Ἴων, στ. 38. ΞΕΝΟΦ. Ἀνάβ. III, 4,7,10. ΑΡΙΣΤΟΤ. 1174a, 26. ΛΥΚΟΦΡ. Ἀλεξάνδρα, στ. 883. ΕΡΑΤΟΣΘ. Παλ. Ἀνθ. 5,241. ΔΙΟΝ. ΑΛΙΚ. Ρωμ. Ἀρχ. Δ', 61,3. Η', 39,2. ΒΙΤΡ. III 3,7. ΣΤΡΑΒ. Γ' 5,9. Ε' 3, 8, ΙΖ' 1, 28. ΙΩΣ. Ἰουδ. Ἀρχ. III 6, 2, XII 2, 9. ΠΑΥΣ. II 7,3. V 11, 10, 21, 2. VI 19, 1. IX 39,9. ΛΟΥΚ. Ἱππ. στ. 4. ΔΙΩΝ ΚΑΣ. 68, 13. ΙΟΥΛΙΑΝ. Ἐπιστ. 8. ΦΙΛΟΣΤ. Ἐκκλ. Ἱστ. III, 2. ΘΕΜΙΣΤ. λόγ. 217, 3. ΝΟΝ. Διον. ΙΖ, 41. ΑΓΑΘ. Ἱστ. II, 1. V, 9. ΠΡΟΚ. Γοτθ. IV, II. Περὶ κτισμ. I, 1, 44, 11, 19. ΕΥΣΤΑΘ. Opusc. XXV, 31. ΛΕΟΝΤ. ΓΡΑΜ. Χρον. 396 (Βόννης). KAIBEL, ep. gr. 1078, 3. Archiv f. Pap. 9,5. IG I² 372, II,I² (1) 463. IG II 2² (1) 1669, II 2² (1) 1670, 1671. IG IV, 823, IV I² 102, 103, 1061. IG XI, 2, 144A, 154A, 158A, 161A, 162A, 204, 223A, 226A, 287A. Inscr. de Délos 290, 87, 124 - 365 - 500A - 507bis. AE 1937, 483. SEG 1952 - 54, σ. 277, 39. REHM, Didyma II,42. Tituli Asiae Minoris 2 (1) 151, 157. AJA 17, 1913, σ. 47, S.B. Akad. Wiss. II, 1894, σ. 918. Inscr. gr. et lat. de la Syrie 1923, 2218. Israel Expl. Journ. 4, 1954, σ. 254. CIG III, 4717. ΗΡΟΔ. I, 185. II, 170. ΠΟΛΥΒ. 5,37,8. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. 17, 105. ΑΠΠΙΑΝ. Λιβ. 95. IG XI 2, 203A. Hellenika 4,74.

2. *Κρηπίδωμα:* ΗΣΥΧ. λ. κρόσσας. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. 13, 82. REHM, Didyma II, 20.

3. Ἐξαιρέσει τμημάτων τινῶν τῆς εὐθυντηρίας, περὶ ὧν βλ. εὐθὺς κατωτέρω.

4. *Πτερόν:* ΗΣΥΧΙΟΣ, ἐν λ. Σχόλια εἰς ΑΡΙΣΤΟΦ. Ὄρν. 1110. ΣΤΡΑΒ. ΙΖ, I,28. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Ἠθ. 359a.

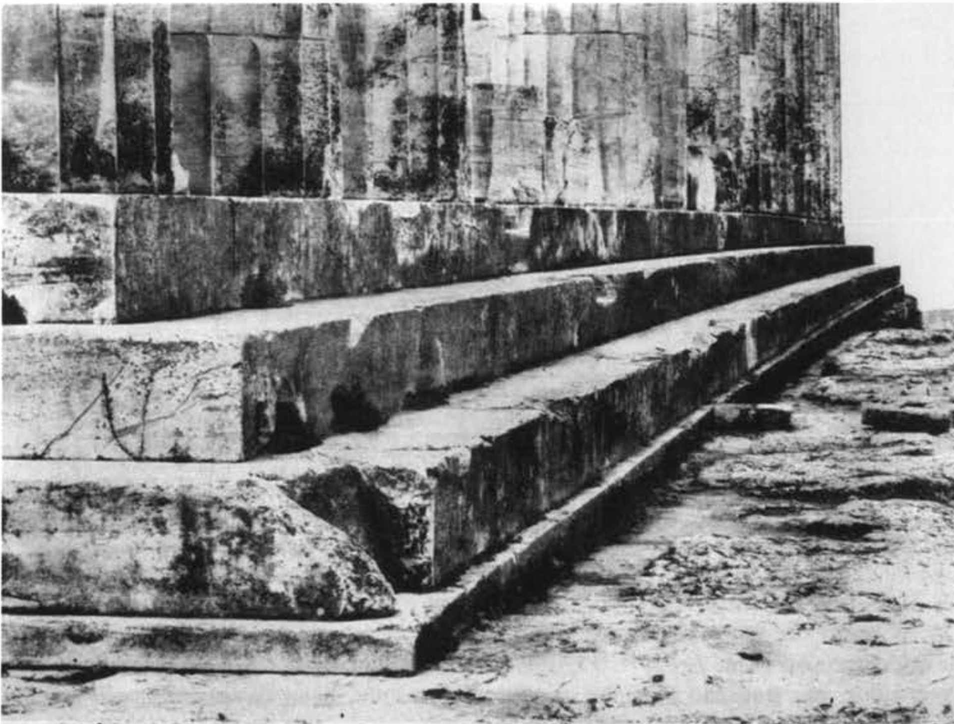
5. *Περίστασις:* IG IV I², 102,613, 24, 103,49,60,163. VII, 3073, 90, 93/94. F.d.D. III (S) 19. SGDI, 2502. III (5) 23, col. I, 41/42. Et. Pelop. I, σ. 110, 8. SEG 13, 521, 135, 140, 149. SGDI 5200, 19.

6. *Στυλοβάτης:* ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ III 4,3 καὶ 5,8. IV 8,1,2. V 9,4. ΗΡΩΝΟΣ Αὐτομ. 259b. IG II 2², 1, 1666b, 1668. Ἐλευσινιακά I, σ. 190. IG IV, 23. IG IV I², 102, 103, 106 I, 112. Inscr. de Délos 365, 372 A. F.d. D. III (5) 88c. IG XII (2) 11. AE 1937 (2), σ. 483. ΠΟΛΥΔ. Ἀν. Ζ', 121. ΗΣΥΧ. ἐν λ. ΠΛΑΤ. ΚΩΜ. Frgm. Com. Gr. III, σ. 628 XII.

7. *Εὐθυντηρία:* IG II 2², 1, 1666b, 1668, 1671. IV 1², 106 I. VII 3073, 111. BCH 20, 1896, σ. 324, 62,70,75,333,49. H. LATTERMANN, Griechische Bauinschriften, Strassburg 1908, σ. 83. F.d. D. III (S) 26 col. I, B. III(S) 88c. BCH 26, 1902, σ. 43. IG XI 2, 165, 31, 500 A 4, 507 bis, 18 - 19. REHM, Didyma II, Berlin 1958, 52b. IG Rom. 4293 (AM 32, 1907, σ. 260). ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ὑλικὰ Δομῆς, τ. 2, ἔ.ἀ. σ. 131 καὶ 142.

8. Οὕτω π.χ. τὰ Προπύλαια, τὸ «Θησεῖον» καὶ τὸ Ἐρέχθειον στεροῦνται εὐθυντηρίας. Ὁ ναὸς ὅμως τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἔχει, ἦτο δ' αὕτη ὁρατή (W. WREDE, AM 57, 1932, σ. 82. ORLANDOS, BCH 71 - 72, 1947 - 48, σ. 5, εἰκ. 3, σ. 7, εἰκ. 5). Ὁρατὴ ὡσαύτως ἦτο καὶ ἡ εὐθυντηρία τοῦ ἐν Σουνίῳ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, ὡς ἀποδεικνύει ἡ μέχρις ὕψους τινὸς μόνον ἀδρότερα λάξευσις τῶν λίθων της· πρβλ. καὶ DÖRPFELD, AM 9, 1884, πίν. XVI.

εἰκ. 75 καὶ 78) μέχρι 0,299 μ. (ΒΔ. γωνία). Τὸ πλάτος του εἶναι πιθανῶς 1,04 μ.[1], ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ ἐξοχή του μόνον 0,10 - 0,123 μ.[2]
Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἡ εὐθυντηρία δὲν εἶναι καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ

75. Ἄποψις τῆς ΒΑ. γωνίας τῆς κρηπῖδος μετὰ τῆς ἐπὶ τοῦ βράχου βαινούσης μαρμαρίνης εὐθυντηρίας.

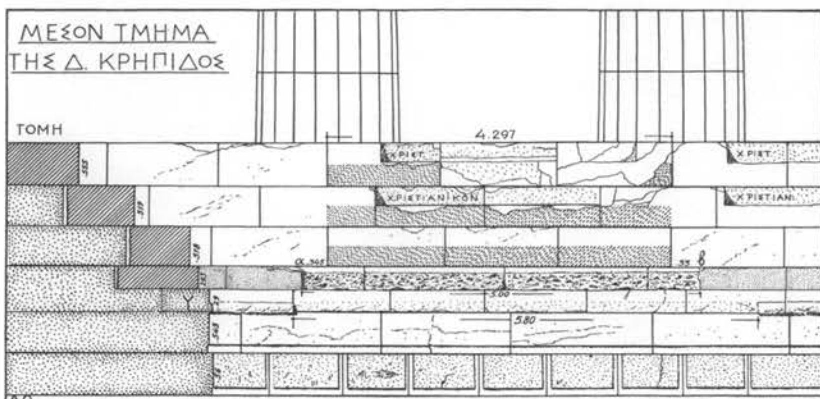
ναοῦ μαρμαρίνη, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν βόρειον καὶ τὴν δυτικήν· ἐκ τῆς ἀνατολικῆς 5 μόνον μέτρα, παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν, εἶναι μαρμάρινα, ἐνῶ τὰ πρὸς αὐτὰ συνεχόμενα 7,30 μ. ἐλαξεύθησαν ἐπὶ τοῦ φαιοκυάνου βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ἐφ' οὗ βαίνει ἐδῶ ἡ κρηπίς. Τέλος τὰ ὑπόλοιπα μέτρα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ὡς καὶ ὁλόκληρος ἡ νοτία (πλὴν μικροῦ — μόνον 1,04 μ. — παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τμήματος), ἐλαξεύθησαν

1. Λόγῳ τῆς σχεδὸν τελείας διατηρήσεως τοῦ ὑπεράνω τῆς εὐθυντηρίας πρώτου ἀναβαθμοῦ καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τοῦ μαρμαρίνου αὐτῆς τμήματος, τὸ πλάτος τῶν λίθων τῆς εὐθυντηρίας δὲν καθίσταται δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ. Τὸ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν μικρὸν αὐτῆς ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τμῆμα (μήκ. 1,04 μ.) (εἰκ. 77) ἀντιπροσωπεύει πιθανώτατα καὶ τὸ γενικὸν πλάτος της.

2. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν καὶ μέρος τῆς ἀνατολικῆς ἡ (πωρίνη) εὐθυντηρία ἐξέχει μόνον κατὰ 0,07 μ. ἔχει δὲ καὶ ὕψος μόνον 0,135 - 0,155· πρβλ. καὶ ΑΜ 47, 1922, σ. 124.

ἐπὶ τοῦ παλαιοτέρου πωρίνου θεμελίου καὶ εἶναι συμφυᾶ πρὸς αὐτό (ὅρα τομὴν ἐν εἰκ. 76 καὶ 77 καὶ πίν. 18 δεξιὰ κάτω).

Ἡ μαρμαρίνη εὐθυντηρία τῆς Β. καὶ τῆς Δ. πλευρᾶς ἀποτελεῖται ἐκ κανονικῶν λίθων, μήκους ποικίλλοντος ἀπὸ 1,34 μέχρι 1,936 μ. καὶ πλάτους πιθανώτατα 1,04 μ.[1]. Ἑκάστου λίθου τῆς εὐθυντηρίας ἡ προσθία κατακόρυφος ἐπιφάνεια ἐλαξεύθη ἁδρῶς διὰ τοῦ κοπάνου, πλὴν στενῆς (0,025 - 0,03 μ.) λείας παρυφῆς (*περιτενείας*[2]) λαξευ-

76. Σχέδιον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος (πρόσοψις καὶ τομή). Ἡ εὐθυντηρία καταλαμβάνει τὸ ἥμισυ τοῦ ὕψους τῆς 4ης στρώσεως, τοῦ ὑπολοίπου χρησιμεύοντος ὡς ὑπευθυντηρίας (Υ). Ἐπὶ τῶν τριῶν μαρμαρίνων ἀναβαθμῶν διακρίνονται τὰ ἴχνη τῶν παρεμβλήτων μικρῶν βαθμίδων.

θείσης παρὰ τὰς τέσσαρας ἀκμὰς τοῦ μετώπου[3] ἤτοι τῆς ὁρατῆς κατακορύφου ἐπιφανείας των (ὅρα εἰκ. 76 - 79)[4]. Ἐξαιρετικῶς ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας λίθος τῆς βορείου πλευρᾶς παρουσιάζουν ὀρθογώνια ἀνομοιομόρφου σχεδίου ἐξογκώματα (*ἀγκῶνας*[5]) ἐξ ἐκείνων, ἅτινα ἐχρησίμευον ἄλλοτε πρὸς μετακίνησιν καὶ ἄλλοτε πρὸς ἀνύψωσιν τῶν λίθων (εἰκ. 78).

Κατὰ τοὺς ἁρμοὺς ὤσεως αὐτῶν φέρουσιν οἱ λίθοι τῆς εὐθυντηρίας ἀναθύρωσιν πλάτους 0,085 μ. Ἡ πρὸς ἀλλήλους σύνδεσις τῶν λίθων ἐγίνετο διὰ χυτοσιδηρῶν συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ[6], μήκους 0,27 μ., ὡς συνάγομεν ἔκ τινος σημείου

1. Ὅρα ἀνωτέρω σ. 107, σημ. 1.

2. *Περιτένεια:* IG II 2², 1, 1666b, 67, 1670, 17, 1671, 2, 42. IG VII, 3073, 69 καὶ 187. Lattermann, Gr. Bauinschr. ἔ.ἀ. σ. 52, 60, 117.

3. *Μέτωπον:* IG II I² (1) 244,80. SIG 282 II, 20 (πρόσοψις). IG VII, 4255, 19. BCH 20, 1896, σ. 324, 65. AE 1923, σ. 39· ὅρα καὶ 1937 (2), σ.483, Β 17. IG II 2² (1) 1657,3. II 1², 463, 66. AJA 12, 1908, σ. 185, 30. Ιωσ. Ἰουδ. Πόλ. V. S, 4. IG II 2², 1668. Γρηγ. Νυσσ., Ἐπιστ. 25 (Ε.Π. 46, 1097c).

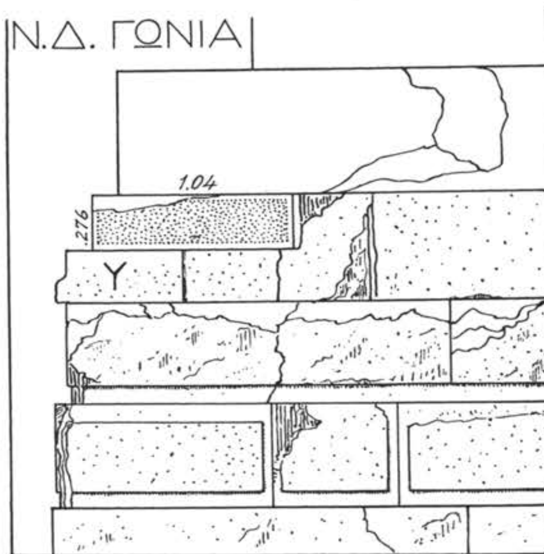
4. Ὁμοίαν περίπου ἐμφάνισιν τῶν λίθων τῆς εὐθυντηρίας παρουσιάζει καὶ ὁ ἐν τῇ Ἀγορᾷ ναὸς τοῦ Ἄρεως (Dinsmoor, Hesperia 9, 1940, σ. 25 καὶ Hesperia 28, 1959, πίν. IIIa).

5. *Ἀγκών:* σημαίνει κυρίως, 1) προβάλλουσαν γωνίαν τείχους, Ηροδ. I, 180, II, 99. Ομ. Ἰλ. Β, 16. Ευσταθ. Ἰλ. σ. 1082, 28, 2) *ἐξοχάς*, ἄλλως λεγομένας *παρωτίδας*. Βιτρουβιος IV 6, 4.

6. Περὶ τῆς μεταλλουργίας τοῦ σιδήρου τῶν συνδέσμων τοῦ Παρθενῶνος βλ. Ν. Λιβαδεα, ΠΑΑ 18, 1943, σ. 338.

τῆς Δ. πλευρᾶς, ἔνθα ἔχει ἀποκρουσθῆ τμῆμα τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ, ὅστις ἐκάλυπτε τοὺς συνδέσμους (ὅρα εἰκ. 79). Γόμφοι κατακορύφου συγκρατήσεως δὲν παρατηροῦνται εἰς τὴν εὐθυντηρίαν.

Ὅλως ἰδιαιτέρα φροντὶς κατεβλήθη διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν λίθων τῆς εὐθυντηρίας τῆς Δ. πλευρᾶς· διότι ἐνταῦθα ἡ ἔξω γραμμὴ τῆς εὐθυντηρίας ἔφθανε μέχρι τῆς κατακορύφου τοῦ χείλους τοῦ ἀρχαιοτέρου πωρίνου πυρῆνος, ὑπερεπήδα δηλαδὴ τὸν

77. ΝΔ. γωνία τοῦ κρηπιδώματος. Νοτία ὄψις. Διὰ τοῦ Υ δηλοῦται ἡ ὑπευθυντηρία, κάτωθεν δ' αὐτῆς ἡ 5η καὶ ἡ 6η στρῶσις.

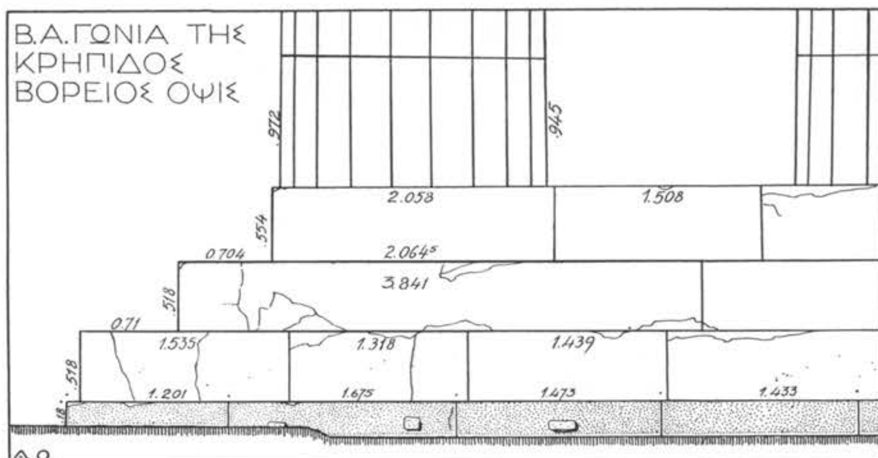
εἰς 0,47 μ., ἀπὸ τοῦ χείλους τούτου εὑρισκόμενον πρῶτον πώρινον ἀναβαθμὸν τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ. Διὰ νὰ τεθοῦν λοιπὸν ἐδῶ οἱ λίθοι τῆς εὐθυντηρίας εἰς τὸ ἀνάλογον ὕψος καὶ πλάτος ἐχρειάσθη ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ λαξευθῇ ἐν εἴδει βαθμίδος ὁ εἰρημένος πρῶτος πώρινος ἀναβαθμός (4ος ἐκ τῶν ἄνω), ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ προστεθοῦν νέα πώρινα τεμάχια, ὕψους 0,29 μ., ἵνα πληρωθῇ τὸ κάτωθεν δημιουργηθὲν κενόν. Τὰ νέα ταῦτα τεμάχια — δηλούμενα διὰ τοῦ γράμματος Υ ἐπὶ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 76 καὶ 77 καὶ πίν. 18 δεξιὰ κάτω) — ἔλαβον, περιέργως, ἐξωτερικῶς τὸ σχῆμα εὐθυντηρίας· διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξέχουν τῆς μαρμαρίνης εὐθυντηρίας κατὰ 0,13 μ., ἀφ' ἑτέρου δ' ἐλαξεύθησαν ἐπί τι μὲν διάστημα (0,14 μ.) κατακορύφως λεῖα, ἐνῶ κάτωθεν ἀφέθησαν ἀνώμαλα καὶ ἐν ἐξοχῇ 0,045 μ. ὑπὲρ τὸ πώρινον ἀρχαιότερον θεμέλιον (εἰκ. 77).

Ἡ τοιαύτη μεταχείρισις τῶν λίθων Υ ἔδωκεν εὐλόγως ἀφορμὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν[1],

1. K. Lehmann - Hartleben, AM 47, 1922, σ. 125.

ὅτι κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν ὡς πραγματικὴ εὐθυντηρία ἐχρησίμευεν ἡ πωρίνη στρῶσις Υ, τῆς μαρμαρίνης οὔσης ἐξ ὁλοκλήρου ὁρατῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰῶνος πλὴν τῆς εὐθυντηρίας ὑπάρχει κάτωθεν καὶ ὑπευθυντηρία[1], ἀλλ' ἂν τοῦτο συνέβαινε καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον· δὲν γνωρίζομεν δηλαδὴ ἂν ἡ εὐθυντηρία τῆς Δ. πλευρᾶς ἦτο ὁρατὴ ἢ ἐκαλύπτετο[2].

Ἂν ὅμως διὰ τὴν Δ. πλευρὰν ὑπάρχουσιν ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ὁρατότητος ἢ μὴ τῆς

78. Σχέδιον τῆς κρηπῖδος κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν. Βόρειος ὄψις ἐμφανίζουσα τεκτονικοὺς ἀγκῶνας ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας.

εὐθυντηρίας, διὰ τὰς ὑπολοίπους πλευρὰς πρέπει μετὰ βεβαιότητος νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐκαλύπτετο εἴτε ὑπὸ ἐπιχώσεως εἴτε ἄλλως πως, εἰς τοῦτο δὲ συνηγοροῦν οἱ ἑξῆς λόγοι: α) τὸ ἀνομοιόμορφον τοῦ ὑλικοῦ, ἐξ οὗ κατεσκευάσθη ἡ εὐθυντηρία (μάρμαρον, φυσικὸς βράχος, πῶρος), β) ἡ ἁδρομερὴς ἐργασία τῶν ἐξωτερικῶν κατακορύφων ἐπιφανειῶν της καὶ γ) ἡ ὕπαρξις ἀγκώνων κατὰ τὴν Β. πλευράν. Δεδομένου, ὅτι ὁ Παρθενὼν εἶχε τελείως περατωθῆ, ἡ ἁδρομερὴς ἐργασία καὶ οἱ ἀγκῶνες δὲν δύνανται ἄλλως νὰ δικαιολογηθοῦν, εἰμὴ διὰ τῆς παραδοχῆς, ὅτι ἡ εὐθυντηρία τῆς βορείου, ἀνατολικῆς καὶ νοτίας πλευρᾶς δὲν ἦτο ὁρατή. Εἰδικῶς διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπετέθη,[3] ὅτι ἀντὶ δι' ἐπιχώσεως ἡ κατακόρυφος παρειὰ τῆς εὐθυντηρίας θὰ ἐσκεπάζετο, ὡς εἴς τινας ἄλλους ναούς[4], διὰ μαρμαρίνων πλακῶν ἐχουσῶν κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω, χάριν ἐκ-

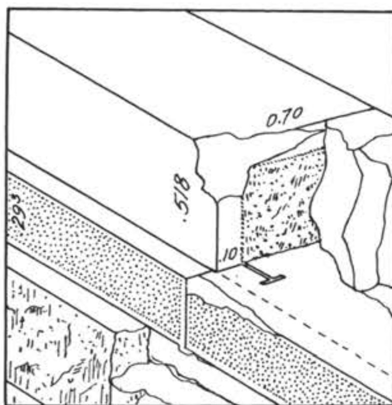
1. Οὕτω π.χ. εἰς τὸν ἐν Αἰγίνῃ ναὸν τῆς Ἀφαίας (A. Furtwängler, Aegina, ἔ.ἀ. πίν. 10,4), τὸν ἐν Στράτῳ τῆς Ἀκαρνανίας ναὸν τοῦ Διός (ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΔ 8, 1923, σ. 5), τὸν ἐν Μολυκρείῳ τῆς Αἰτωλίας ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος (ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΔ 9, 1924, Παράρτ. σ. 57).

2. Ὁ G. Ph. Stevens (Hesperia, Supplement III, 1940, σ. 5, εἰκ. 4 καὶ σ. 48, εἰκ. 36) δέχεται (ἐν τῇ ἀναπαραστάσει τῆς τομῆς τῆς δυτικῶς τοῦ ναοῦ πλατείας), ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἔφθανε μέχρι τοῦ κάτω μέρους τῆς εὐθυντηρίας, ἐνῷ τοὐναντίον ὁ Kunze (AM 51, 1926, σ. 125 καὶ 127) ὑποστηρίζει, ὅτι καὶ τῆς Δ. πλευρᾶς ἡ εὐθυντηρία ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως.

3. C. Bötticher, Untersuchungen auf der Akropolis, Berlin 1863, σ. 64 ἐξ.

4. Π.χ. τὸν ἐν Σουνίῳ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος· πρβλ. Wrede, AM 57, 1932, σ. 83.

ροῆς τῶν ἀπὸ τῆς στέγης καταρρεόντων ὀμβρίων ὑδάτων. Αἱ πλάκες αὗται θὰ εἶχον ὡς ὑπόστρωμα τὸ θεμέλιον τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος[1]. Ὁπωσδήποτε γεγονὸς εἶναι, ὅτι ἀμέσως ὑπὸ τὴν εὐθυντηρίαν τῆς Δ. πλευρᾶς ὑπῆρχε μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου ἐπίχωσις, ἥτις ἀφῃρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ross (1835), ἵνα καταστῇ ὁρατὸν τὸ ἐπιμελὲς θεμέλιον τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ. Ἡ σημερινὴ ὄψις τῆς κρηπῖδος μετὰ τοῦ θεμελίου κατὰ τὴν Δ. καὶ τὴν Ν. πλευρὰν πολὺ ἀλλοιώνει τὰς παλαιὰς ἀναλογίας τοῦ κτιρίου· διότι τὸ βάθρον ἐμφανίζεται τώρα ἀσυγκρίτως ὀγκωδέστερον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνωδομὴν παρ' ὅσον πράγματι ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μάλι-

79. Τμῆμα τῆς κρηπῖδος, ἐμφανίζον σύνδεσμον διπλοῦ ταῦ, συνδέοντα τοὺς λίθους τῆς εὐθυντηρίας, τῆς ὁποίας αἱ ὁραταὶ κατακόρυφοι πλευραὶ παρουσιάζουσι περιτένειαν πέριξ τῆς ἀδρῶς διὰ κοπάνου εἰργασμένης ὑπολοίπου ἐπιφανείας.

στα κατὰ τὴν πλευρὰν ἐκείνην (δυτικήν), ἣν τὸ πρῶτον ἀντικρύζει ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἐπισκέπτης.

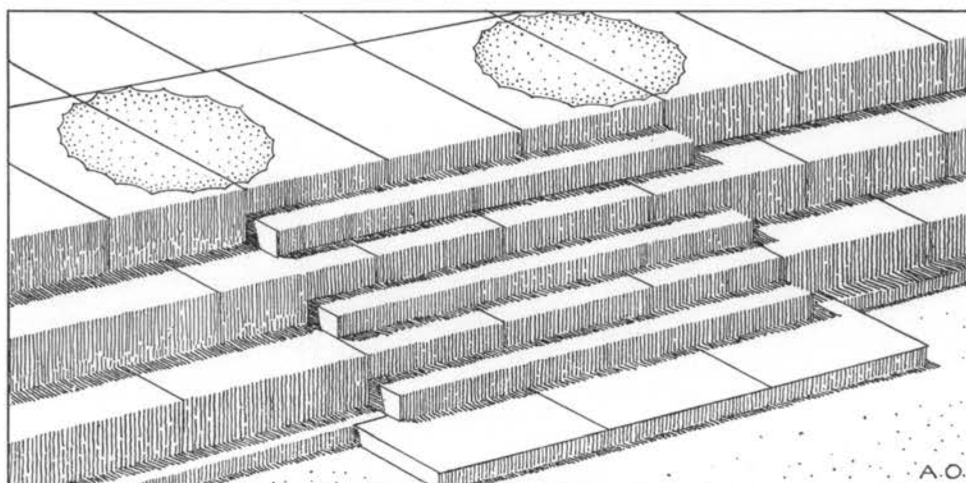
β) Ἀ ν α β α θ μ ο ί. Ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας βαίνουσιν οἱ τρεῖς[2] *ἀναβαθμοὶ*[3] τῆς κρη-

1. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην θὰ εἶχέ τις ν' ἀντιτείνῃ, ὅτι ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ συνεχισθῇ ἐξωτερικῶς διὰ μαρμάρου ἡ στρῶσις τῆς πωρίνης εὐθυντηρίας, τότε θὰ ἔπρεπε τοὐλάχιστον ν' ἀπολαξευθῇ ἡ πωρίνη εὐθυντηρία μέχρι τῆς κάτω ἀκμῆς τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ καὶ κάτι μάλιστα ὑπ' αὐτὴν καὶ οὐχὶ ν' ἀφεθῇ ἐξέχον ὁρατὸν μικρὸν πώρινον τμῆμά της, ἔπειτα δὲ τοῦτο νὰ συνεχίζεται διὰ μαρμάρου. Ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ εὐθυντηρία τῆς Δ. πλευρᾶς ἦτο ὁρατὴ αἱ δὲ τῶν λοιπῶν πλευρῶν ἀπεκρύπτοντο, ἡ διαφορὰ τοῦ ὑψομέτρου θὰ ἐξωμαλύνετο δι' ἀντιστοίχου βαθμίδος ἢ κεκλιμένου ἐπιπέδου παρὰ τὴν ΝΔ. καὶ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ναοῦ.

2. Εἰς ἀρχαϊκούς τινὰς ναοὺς ἔχομεν ἕνα καὶ μόνον ἀναβαθμόν, ὡς π.χ. εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας (E. Curtius - F. Adler, Olympia, Die Ergebnisse κλπ. I, πίν. XVIII), τὸ Ἑκατόμπεδον *(ἀρχαῖον νεών)* τῆς Ἀκροπόλεως (Wiegand, Porosarchitektur, ἔ.ἀ. σ. 121), τὸν ἐν Σελινοῦντι ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (G) (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ., πίν. 17) κλπ. Κατὰ τὴν κλασσικὴν ὅμως ἐποχὴν ὁ ἀριθμὸς τρία ἦτο συνηθέστατος, ἐθεωρεῖτο δὲ ὡς συμβολικὸς καὶ ἱερός. Ὅρα σχετικῶς τὴν λαμπρὰν μελέτην τοῦ Usener ἐν Rheinisches Museum 58, 1903, σ. 147, 161 - 208 καὶ 321 - 362.

3. *Ἀναβαθμοί.* ΔΙΩΝ ΚΑΣ. 65,21. Papiri Graeci et latini Excav. at Olynthus VIII, 271,22. ΘΕΜΙΣΤ. εἰς Κωνστάντιον 2,36b. ΛΕΩΝ ΓΡΑΜ. Περὶ σχηματ. 39,10 καὶ ἔκδ. Βόννης 266. ΘΕΟΦ. Χρονογρ. III,43. ΨΕΥΔΟ-ΚΑΛΛΙΣΘΕΝΗΣ Ἱστορ. Μ. Ἀλεξ. Γ' 28,4. Script. Orig. Const. 40,16. *Ἀναβασμοί.* ΘΕΜΙΣΤ. λογ. XIII, 177c. ΦΡΥΝ. ἀποσπ. 155,176. ΠΑΥΣ. V 13,16. X, 5, 2.

πῖδος. Ἐπειδὴ δὲ μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐχαρακτηρίζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων[1] αἱ ὑποδιαιρέσεις τῆς κρηπῖδος, εἶναι φανερόν, ὅτι τοῦτο θὰ ἐφηρμόσθη κατ' ἀρχὰς εἰς κτίρια, ἔνθα τὸ ὕψος τῶν ἀναβαθμῶν θὰ ἰσοῦτο ἢ θὰ ὑπερέβαινε κατά τι τὸ ὕψος μιᾶς συνήθους βαθμίδος[2], ὅπερ καὶ πράγματι συνέβαινε.' Ενταῦθα ὅμως τὸ ὕψος τῶν ἀναβαθμῶν εἶναι περίπου τὸ διπλάσιον· διότι οἱ μὲν δύο κατώτατοι ἐξ αὐτῶν ἔχουν κατὰ μέσον ὅρον ὕψος 0,517 μ.[3] καὶ ἐξοχὴν 0,702 μ.[4], ὁ δὲ ἀνώτατος 0,552 μ. Δὲν πρόκειται λοι-

80. Ἀναπαράστασις τῆς διὰ τριῶν κινητῶν βαθμίδων κλίμακος ἀνόδου κατὰ τὸ μέσον μετακιόνιον τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ Παρθενῶνος.

πὸν ἐδῶ περὶ βαθμίδων ἀνόδου ἀλλὰ περὶ κλιμακωτῆς κατατμήσεως τοῦ κρηπιδώματος, ἀναλόγου πρὸς τὰ μέτρα τοῦ μνημείου καὶ ἀσχέτου πρὸς τὰ μέτρα τοῦ ἀνθρώ-

ΑΡΙΣΤΟΦ. Frgm. 270. IG II 2² (1) 1663,7, 1664,14, 1659,4, 463, 5 καὶ 106. ΠΟΛΥΔ. 10,171. Δ, 121. IG II 2² (1) 1659,4. IG II 2² (11) 1684, 14. AE 1923, σ.39. REHM, Didyma II, ἔ.ἀ. σ. 35 *(ἀμβασμός)*. F.G. MAIER, Griech. Mauerbauinschriften, Heidelberg 1959, I,4,4.

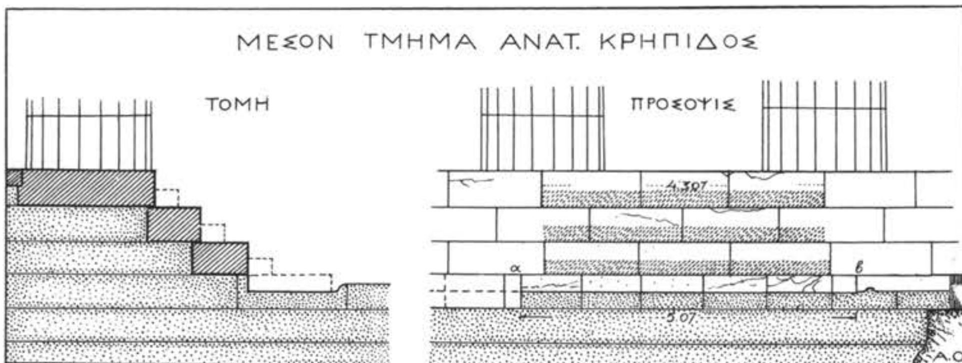
1. Ἡ λέξις παράγεται ἐκ τοῦ ἀναβαίνω. Ἐνίοτε συναντᾶται καὶ ὑπὸ τὸν τύπον *ἀναβασμὸς* καὶ *ἀμβασμὸς* (REHM, Didyma II,35)· πρβλ. καὶ τὸν *τριβασμόν* (Inschr. von Priene, 159) καὶ τὸν *βασμὸν* (Ἐπιγρ. Τροίας, WILHELM, ÖJh. 3, 1900, σ.55 καὶ Κυζίκου, HILLER VON GÄRTRINGEN, AM 33, 1908, σ. 162. Βλ. σχετικῶς MEISTERHANS, Gram. 88,8, 92,2. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναβαθμῶν γενικῶς ὅρα O. RIEMANN, Zum griech. Peripteraltempel, Diss. Düren 1935, σ. 7.

2. Οὕτω π.χ. τὸ ὕψος τῶν κάτω ἀναβαθμῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ τοῦ στυλοβάτου εἶναι: τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ τῆς Ἀφαίας 0,356 (στυλ. 0,40), FURTWÄNGLER, Aegina, σ. 22, εἰκ. 8 καὶ πίν.34. «Θησείου» (0,346 - 0,342) - 0,366, KOCH, Studien zum Theseustempel, Berlin 1955, πίν. 46. Προπυλαίων, μέση δίοδος καὶ πτέρυγες 0,297 - 0,328, βαθμίδες 0,266 - 0,325, R. BOHN, Die Propyläen, Berlin u. Stuttgardt 1882, πίν. XV καὶ VIII ἀντιστοίχως. Ἀθηνᾶς Νίκης, 0,257 - 0,271 (στυλ.), ORLANDOS, BCH 71/72, 1947 - 48, σ. 6, εἰκ. 4 καὶ σ. 10, εἰκ. 7. Ἐρεχθείου, 0,244 - 0,244, STEVENS - PATON, The Erechtheum, ἔ.ἀ. πίν. 16.

3. Ἐσφαλμένως ἀναγράφει ὁ M. COLLIGNON (Le Parthénon, Paris 1912, σ. 20) ὡς ὕψος τῶν δύο κατωτέρων ἀναβαθμῶν 0,59 μ. καὶ ἡ Μ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ (Τὰ Μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, Ἀθῆναι 1975, σ. 78), ὅτι ὅλαι αἱ βαθμίδες εἶναι ἰσοϋψεῖς πρὸς τὴν ἀνωτάτην ἤτοι 0,55 μ. Βλ. κατωτέρω.

4. Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ἐπειδὴ ἡ κρηπὶς εἶναι τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ναοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ ὑπέστη τὰς περισσοτέρας φθοράς, τόσον ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς στέγης καταρρεόντων ὀμβρίων ὑδάτων, ὅσον καὶ ἐκ τῶν ἱδρυθέντων ἐπ' αὐτῆς ἀνα-

που, δηλαδὴ πρὸς τὴν εὐκολίαν ἀνόδου αὐτοῦ. Διὰ τῆς κλιμακώσεως αὐτῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπέκτησεν ἡ κρηπὶς πολλαπλότητα, ἀφ' ἑτέρου δέ, διὰ τῶν τριῶν ἐπαλλήλων ὁριζοντίων ἀκμῶν της, ἐτονίσθη ζωηρότερον ἡ ἀντίθεσις τῆς κατακεκλιμένης κρηπῖδος πρὸς τὴν κατακορυφότητα τῶν ἐπ' αὐτῆς βαινόντων κιόνων καὶ ἑπομένως ἐξεφράσθη τελειότερον ὁ χαρακτὴρ τῆς κρηπῖδος ὡς βάθρου. Κατὰ ταῦτα ἡ κλιμακωτὴ διάταξις τοῦ κρηπιδώματος δὲν ἐξυπηρέτει τὴν πρακτικὴν ἀνάγκην ἀνόδου, ἀλλὰ κυρίως τὴν καλλιτεχνικὴν ἀνάγκην ν' ἀποκτήσῃ τὸ κτίριον στερεὰν βάσιν μὲ κατάλλη-

81. Σχέδιον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος (πρόσοψις καὶ τομή), ἐμφαῖνον τὰ κατὰ τὸ μέσον μετακιόνιον ἴχνη τῶν παρεμβλήτων μεταξὺ τῶν ἀναβαθμῶν χαμηλῶν βαθμίδων.

λον μορφήν, ἥτις νὰ τὸ συνδέῃ ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ χωρίζῃ ἀπὸ τὸ περιβάλλον αὐτὸ ἔδαφος. Τοσοῦτον ἄλλωστε ὕψος ἀναβαθμῶν (0,552 μ.) δὲν ἔγινε, διὰ νὰ ἀναβαίνουν ἄνθρωποι, ἀλλά, ὡς προσφυῶς ἐλέχθη, μόνον θεοί [1].

θημάτων, κυρίως δὲ ἐκ τῶν πατημάτων τῶν προσκυνητῶν καὶ τῶν ἐπισκεπτῶν, τὰ ὁποῖα ἐδέχοντο ἐπὶ 23 αἰ., αἱ διαστάσεις τοῦ ὕψους κυρίως καὶ τοῦ πλάτους ἐν μέρει τῶν ἀναβαθμῶν, μετρούμεναι σήμερον, μετὰ τὴν πάροδον τόσων αἰώνων, ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς των ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως, δὲν εἶναι εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ναοῦ σταθεραί, ἀλλὰ ποικίλλουν κατά τινα χιλιοστὰ τοῦ μέτρου, ὡς βλέπει τις εἰς τοὺς πίν. 18, 19 καὶ 94 καὶ εἰς τὰς εἰκόνας 82 καὶ 87. Οὕτω π.χ. τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτου ποικίλλει μεταξὺ τοῦ 0,550 μ. (εἰκ. 87 καὶ πίν. 94, ΒΔ. καὶ ΝΔ. γωνία) καὶ τοῦ 0,556 μ. (εἰκ. 82, Α. ὄψις), ἤτοι κατὰ μέσον ὅρον περίπου 0,552 μ., ὅπερ καὶ δεχόμεθα ὡς ἀρχικὸν ὕψος. Τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ τὸ ὕψος ποικίλλει μεταξὺ τοῦ 0,514 μ. (πίν. 18, ΝΑ. γωνία) καὶ τοῦ 0,519 μ. (εἰκ. 87, Β. ὄψις), ἤτοι κατὰ μέσον ὅρον 0,517 μ. Τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ τὸ ὕψος κυμαίνεται μεταξὺ 0,509 μ. (εἰκ. 82, Α. ὄψις) καὶ 0,518 μ. (πίν. 18, Δ. ὄψις). Τὰ μέτρα ὕψους τοῦ Collignon (Le Parthénon, ἔ.ἀ. σ. 20) διὰ τοὺς δύο πρώτους ἀναβαθμοὺς (0,59 μ.) εἶναι προφανῶς ἐσφαλμένα. Ἱκανοποιητικὰ πάντως εἶναι καὶ τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα παρέχει ὁ Μπαλανος (Ἀναστήλωσις, ἔ.ἀ.) ὡς ὕψος στυλοβάτου (0,5505 μ. καὶ 0,55 μ.) εἰς τοὺς πίν. 1 καὶ 1bis. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ πλάτη τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ ταῦτα κυμαίνονται μεταξὺ 0,6935 μ. (εἰκ. 87, ΒΔ. γωνία) καὶ 0,7065 μ. (εἰκ. 87, Β. ὄψις), ἤτοι κατὰ μέσον ὅρον περίπου 0,702 μ. Τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ, ἐπειδὴ αἱ περισσότεραι μετρήσεις κυμαίνονται μεταξὺ 0,70 μ. (πίν. 19, Δ. ὄψις) καὶ 0,71 μ. (πίν. 18, Δ. ὄψις), δεχόμεθα ὡς πλάτος τὸ αὐτὸ καὶ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ, ἤτοι 0,702 μ. Ἐξαίρεσιν κάμνει μόνον ὁ πρῶτος ἀναβαθμὸς κατὰ τὴν ΒΔ. καὶ τὴν ΝΑ. γωνίαν, ἔνθα παρουσιάζει πλάτος ἀντιστοίχως 0,723 καὶ 0,735 μ., ὅπερ θὰ προῆλθε πιθανώτατα ἐξ ἐλαφρᾶς μετακινήσεως τῶν σχετικῶν λίθων, διότι ἡ διαφορὰ εἶναι μεγάλη.

1. Ὁ Χρ. Τσουντας, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, Ἀθῆναι 1928, σ. 91, εὐστόχως παρωμοίασε τὴν κλιμακωτὴν κρηπῖδα τοῦ ναοῦ πρὸς τὰ βαθμιδωτὰ βάθρα τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ τῶν κλασσικῶν ἀγαλμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα προσθετέα καὶ τὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα, ὡς π.χ. τὸ τοῦ ἐν τῷ Κεραμεικῷ Πυθαγόρου (A. Brückner, Der Friedhof am Eridanos, Berlin 1909, εἰκ. 5 καὶ 6 καὶ ἐσχάτως W. Höpfner, AM 88, 1973, σ. 147, εἰκ. 2 καὶ σ. 155, εἰκ. 7).

Ὁ κλιμακωτὸς χαρακτὴρ τῶν ἀναβαθμῶν οὐδόλως διεσπᾶτο καθ' ὅλην τὴν περίμετρον τοῦ κτιρίου (βλ. πτ. πίν. I, II καὶ πίν. 1, 2 καὶ 15) εἰμὴ μόνον εἰς μικρὸν τμῆμά του (4,30 μ.), ἤτοι τὸ μέσον μεταξόνιον τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὅπου προσετέθησαν, χάριν εὐκολίας τῆς ἀνόδου, μικραὶ κινηταὶ βαθμίδες, ὕψους καὶ πλάτους ἴσων πρὸς τὸ ἥμισυ τῶν ἀντιστοίχων ἀναβαθμῶν ἤτοι 0,26 μ. ὕψους καὶ 0,35 μ. πλάτους, ἀποτελεσθείσης οὕτω μικρᾶς κλίμακος ἀνόδου ἐξ ἓξ βαθμίδων (εἰκ. 80 καὶ πίν. 18). Ὁμοίας προσθέτους ἡμιβαθμίδας πρὸ τοῦ μέσου μετακιονίου τῆς προσόψεως εἶχε καὶ ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διός [1], μὲ ὕψος ἀναβαθμῶν τῶν μὲν δύο κάτω 0,48 μ., τοῦ δὲ στυλοβάτου 0,56 μ. Οὔτε ἐχρειάζοντο ἄλλωστε πλέον ἐκτεταμέναι βαθμίδες ἀνόδου, ἀφοῦ οἱ ναοὶ τῶν ἀρχαίων δὲν προωρίζοντο, ὡς οἱ χριστιανικοί, νὰ δέχωνται τοὺς πιστοὺς εἰς τὸ ἄλλως σκοτεινὸν ἐσωτερικόν των. Εἰς τὸν σηκὸν τῶν ἀρχαίων ναῶν μόνον οἱ ἱερεῖς εἰσήρχοντο, ὡς καὶ ἐπισκέπται, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῶν *ἐξηγητῶν* των [2], τὸ δὲ πλῆθος τῶν πιστῶν ἵστατο ἔξω, πρὸ τῆς ἀνατολικῆς ἰδίᾳ πλευρᾶς, ἔνθα ἐσχηματίζετο πλατεῖα [3], ἐφ' ἧς ἱδρύοντο συνήθως οἱ βωμοὶ τῶν θυσιῶν καὶ ἐστήνοντο τὰ ἀναθήματα τῆς εὐλαβείας τοῦ λαοῦ, ἀντικρύζοντος ἐντεῦθεν, διὰ τῆς ἀνοικτῆς μεγάλης θύρας τοῦ σηκοῦ, τὸ εἰς τὸ βάθος τοῦ ναοῦ ἀνιδρυμένον ἄγαλμα τῆς θεότητος.

Ἐννοεῖται, ὅτι τῶν μικρῶν αὐτῶν βαθμίδων—μοναδικοῦ στοιχείου, ὑποδεικνύοντος τὴν ἀνθρωπίνην κλίμακα, μὴ ἐκτιμωμένου ἄλλως τοῦ μεγέθους τοῦ μνημείου—λείψανα δὲν διεσώθησαν μέχρι σήμερον, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον αὗται καὶ δὲν ἦσαν γομφωμέναι ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν ἀλλ' ἁπλῶς ἡδράζοντο ἐπ' αὐτῶν. Γνωρίζομεν ὅμως ἀσφαλῶς καὶ τὴν θέσιν καὶ τὰς διαστάσεις των ἐκ τῶν σαφῶν ἰχνῶν, τὰ ὁποῖα ἀφῆκεν ἐπὶ τῶν ὀρθίων παρειῶν—τῶν *μετώπων*—(βλ. σχετικῶς σ. 108, σημ. 3, πίν. 18 ἄνω δεξιὰ) τῶν ἀναβαθμῶν τὸ μεταξὺ τῶν βαθμίδων καὶ αὐτῶν εἰσδῦσαν ὕδωρ τῶν βροχῶν (εἰκ. 76, 81 ἄνω καὶ πίν. 18 δεξιὰ ἄνω καὶ κάτω). Εἰδικῶς διὰ τὴν κατωτάτην κινητὴν βαθμίδα, ἥτις ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ὀλίγον μόνον ἐξεχούσης εὐθυντηρίας πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατά τε τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν θὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ ἰδιαιτέρου ὑποστρώματος (πρβλ. εἰκ. 81, 82 καὶ πίν. 18 δεξιὰ ἄνω), τοῦ ὁποίου ἄλλωστε διετηρήθησαν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τὰ ἐπὶ τοῦ πωρίνου θεμελίου ἴχνη. Διότι πλὴν τοῦ ὅτι ἡ πωρίνη εὐθυντηρία ἀπελαξεύθη ἐνταῦθα εἰς μῆκος 5,07 μ., ἡ κάτωθεν αὐτῆς πωρίνη στρῶσις ἐσκάφη εἰς βάθος τοιοῦτον, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ κάτωθεν τῆς πρώτης κινητῆς βαθμίδος τοποθέτησις, μαρμαρίνου πιθανώτατα, ὑποστρώματος πάχους 0,255 μ. καὶ ἐξοχῆς τὸ πολὺ 1,35 μ. ἀνατολικῶς τοῦ μαρμαρίνου ἀναβαθμοῦ (εἰκ. 80 καὶ πίν. 18 ἄνω ἀριστερά). Καὶ ἂν μὲν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ εὐθυντηρία τῆς Α. πλευρᾶς ἀπεκρύπτετο

1. Olympia, Die Ergebnisse, Berlin 1892, Tafelb. I, πίν. X. J. Kohte, Die Baukunst des klassischen Altertums, Braunschweig 1915, σ. 71, εἰκ. 88. A. Mallwitz, Olympia und seine Bauten, München 1972, σ. 216, εἰκ. 174.

2. Βλ. σχετικῶς E. Beulé, Trois inscriptions d'Olympie, Paris 1852, καὶ τοῦ αὐτοῦ L'Acropole d'Athènes, Paris 1854, 2, σ. 35.

3. Ἐπιγραφὴ τοῦ Ὠρωποῦ (IG VII, 4255) ἀποκαλεῖ εὐστόχως τὸν πρὸ τοῦ ναοῦ ἐλεύθερον χῶρον *θέατρον τὸ κατὰ τὸν βωμόν*· πρβλ. σχετικῶς καὶ Ξενοφ. Ἑλλην. VII, 4, 31. Διδακτικὴ σχετικῶς εἶναι τοιχογραφία ἐξ Ἡρακλείου (Herculaneum), εἰς τὴν ὁποίαν εἰκονίζεται αἱματηρὰ θυσία ἐπὶ βωμοῦ τῆς Ἴσιδος, τοποθετημένου πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ ἐπὶ βαθμίδων ὑψουμένου ναοῦ τῆς θεᾶς, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξέρχονται ἱερεῖς, ἐνῷ ἄλλοι ἱερεῖς ἱερουργοῦσιν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου εἶναι παρατεταγμένον εἰς δύο στοίχους τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν (εἰκ. παρὰ Eugen Kusch, Herculaneum, Nürnberg 1910, σ. 25 καὶ πίν. 63).

ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως τότε καὶ τοῦ ὑποστρώματος θὰ ἐφαίνετο μόνον ἡ ἄνω ὀπισθία ἐπιφάνεια (ὡς εἰς τὴν παρεχομένην ἐνταῦθα—εἰκ. 80—ἀναπαράστασιν συμβαίνει). Ἐπειδὴ δὲ ἡ εὐθυντηρία εἶναι ἀπολαξευμένη εἰς μῆκος 5,08 μ., ἐνῶ τὰ ἴχνη τῶν κινητῶν βαθμίδων ὑποδηλοῦσι δι' αὐτὰς μῆκος 4,307 μ., δηλαδὴ ὅσον ἀκριβῶς καὶ τὸ μέσον μεταξόνιον, συμπεραίνομεν, ὅτι τὸ ὑπόστρωμα ἐξεῖχεν ἑκατέρωθεν τῆς κινητῆς βαθμίδος κατὰ 0,35 - 0,40 μ. Ἂν δὲ πάλιν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἔφθανε μέχρι τοῦ κάτω μέρους τῆς πωρίνης εὐθυντηρίας, τότε θὰ ἐφαίνετο καὶ ἐκ τῶν κατακορύφων παρειῶν τοῦ ὑποστρώματος μικρόν τι τμῆμα.

82. Τομὴ τῶν ἀναβαθμῶν κατὰ τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ ναοῦ, μὲ ἐστιγμένας τὰς κινητὰς βαθμίδας καὶ τὸ ὑπόστρωμα.

Διαφορετικὰ κάπως ἔχουν τὰ πράγματα κατὰ τὴν κάτω καλῶς σῳζομένην δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ὅπου δὲν ὑπάρχει κάτωθεν τὸ πώρινον θεμέλιον τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ. Ἐνταῦθα οἱ λίθοι τῆς εὐθυντηρίας παρουσιάζουν ἐπὶ μήκους περίπου 5 μ. ἐγκοπὴν βάθους 0,03 μ. (εἰκ. 76αβ καὶ πίν. 18 δεξιὰ κάτω). Καθ' ὅλον τὸ τμῆμα τοῦτο οἱ λίθοι τῆς εὐθυντηρίας δὲν παρουσιάζουν τὴν συνήθη διὰ τοῦ κοπάνου μετὰ λείας παρυφῆς κατακόρυφον ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ φέρουσιν ἄνω μὲν λείαν ταινίαν (ἀναθύρωσιν) πλάτους 0,075 μ., κάτω δὲ ἁδρὰν διὰ κοπέως (βελόνι) ἐργασίαν (εἰκ. 76 καὶ πίν. 18 δεξιὰ κάτω). Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ ἐγκοπὴ ἐγένετο, ἵνα σφηνωθοῦν ὁριζοντίως λίθοι τοῦ ὑποστρώματος, οἵτινες, ὡς ἐκ σημείων διαφόρου φθορᾶς τῆς ἀναθυρώσεως ἐμφαίνεται, ἦσαν τρεῖς τὸν ἀριθμόν, ἔχοντες ἕκαστος κατὰ μέσον ὅρον μῆκος 1,665 μ. Οἱ λίθοι οὗτοι προσηρμόζοντο τελείως πρὸς τὴν εὐθυντηρίαν διὰ τῆς ἀναθυρώσεως καὶ ἦσαν ἰσοϋψεῖς πρὸς ἐκείνην (0,288 μ.). Ἐπειδὴ δὲ τὸ μῆκος τῆς ἐγκοπῆς εἶναι 5,00 μ., ἐνῶ τὸ τῶν προσθέτων βαθμίδων εἶναι 4,30 μ. (ὅσον τὸ μέσον μεταξόνιον τῶν κιόνων) ἕπεται ὅτι τὸ ὑπόστρωμα ἐξεῖχεν ἑκατέρωθεν καὶ δὴ 0,345 μ. πρὸς Β. καὶ 0,33 μ. πρὸς Ν. δηλαδὴ περίπου συμμετρικῶς (εἰκ. 76 καὶ πίν. 18 δεξιὰ κάτω). Ἐὰν λοιπὸν καὶ αἱ στεναὶ πλάγιαι πλευραὶ τῆς ἐγκοπῆς ἦσαν οὐχὶ βαναύσως ἀλλ' ἐπιμελῶς εἰργασμέναι θὰ ἠδύνατό τις νὰ δεχθῇ [1], ὅτι οἱ τρεῖς μνημονευθέντες λί-

1. Πρβλ. K. Lehmann - Hartleben, AM 47, 1922, σ. 127.

θοι, οἱ ἐνσφηνούμενοι εἰς τὴν ἐγκοπήν, ἀπετέλουν μίαν εἰσέτι (7ην) βαθμίδα ἀνόδου καὶ ἑπομένως, ὅτι ἡ στάθμη τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν εὑρίσκετο τοὐλάχιστον εἰς τὴν βάσιν τῆς εὐθυντηρίας καὶ οὐχὶ τοῦ α΄ ἀναβαθμοῦ, ὡς εἰς τὰς λοιπάς[1]. Ἀλλ' ὡς ἤδη παρετηρήθη[2]: α) ἡ ἐργασία τῶν πλαγίων πλευρῶν τῆς ἐγκοπῆς δὲν ταιριάζει εἰς κτίριον τῆς τεχνικῆς περιωπῆς τοῦ Παρθενῶνος καὶ β) ἡ ἐξοχὴ τῆς νέας ταύτης βαθμίδος δὲν θὰ ἦτο ἡ αὐτὴ ἑκατέρωθεν (0,345 - 0,33 μ.). Κατὰ τὴν γνώμην μου καὶ ἄλλος ἀκόμη λόγος θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ κατὰ τῆς παραδοχῆς τῆς νέας βαθμίδος: ἡ κατάτμησις αὐτῆς εἰς τρεῖς μικροὺς λίθους, ἡ ὁποία δὲν συμβιβάζεται οὔτε πρὸς τὴν κλίμακα τοῦ μνημείου, οὔτε καὶ πρὸς τὰς ἄλλας κινητὰς βαθμίδας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν προφανῶς μονοκόμματοι. Πρέπει κατὰ ταῦτα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ τρεῖς ἐσφηνωμένοι εἰς τὴν εὐθυντηρίαν λίθοι ἀπετέλουν τὸ ὑπόστρωμα διὰ τὴν πρώτην κινητὴν βαθμίδα, ἡ ὁποία, λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐξοχῆς τῆς εὐθυντηρίας, πολὺ ὀλίγον θεμέλιον εἶχεν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ὑπόστρωμα τῆς Δ. πλευρᾶς φαίνεται, ὅτι εἶχε κάτωθεν πρόσθετον ὑποστηρικτικὴν στρῶσιν. Τοῦτο τοὐλάχιστον πρέπει νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐπὶ μήκους 5,80 μ. ἡ πωρίνη εὐθυντηρία Υ ἔχει τὸ ἐξόγκωμα αὐτῆς ἀπολαξευμένον (εἰκ. 76 καὶ πίν. 18 δεξιὰ κάτω), προφανῶς χάριν καλυτέρας προσαρμογῆς μιᾶς ἔτι στρώσεως πρὸς τὸν πώρινον πυρῆνα. Ἂν ὅμως τὸ θεμέλιον τῆς κλίμακος ἐξετείνετο ἀκόμη πρὸς τὰ κάτω ἢ ἂν ἐμεσολάβει ἐπίχωσις ἢ ξηρολιθιὰ δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωμεν. Πάντως ἡ πρώτη ὑπόθεσις δὲν φαίνεται πιθανή· διότι ὁ βράχος παρουσιάζει ἐδῶ — πλὴν μιᾶς στενῆς αὔλακος, ἥτις περιβάλλει τὸν πώρινον στερεοβάτην καθ' ὅλην τὴν Δ. καὶ τὴν Β. πλευρὰν — ἀρκετὴν ἀνωμαλίαν[3], ὥστε ἡ ἕδρασις νὰ μὴ εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλής.

Προσθέτομεν ἐν τέλει, ὅτι αἱ μικραὶ βαθμίδες ἀνόδου εἶχον τοῦτο τὸ προσόν: ὅτι ἔδιδον εἰς τὸ κτίριον τὸ μέτρον του ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τοὺς ἀναβαθμούς, ἵνα γνωρίσωμεν καὶ ἄλλας αὐτῶν λεπτομερείας. Οἱ λίθοι ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται αἱ διαιρέσεις τοῦ κρηπιδώματος εἶναι γενικῶς κανονικοί, εἰς τὰς γωνίας ἰδίως μεγάλων διαστάσεων καὶ τελείως λεῖοι, συναπτόμενοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τριχοειδεῖς ἁρμούς, ἐπιτυγχανομένους δι' ἀναθυρώσεως[4] πλάτους 0,09 μ. (εἰκ. 83 καὶ πίν. 18 ἀριστερὰ κάτω). Ἐγνωρίσαμεν ἤδη τὸ ὕψος των· ἡ ἐξοχή των ἦτο 0,702 μ., ἑπομένως ἡ ἀναλογία τοῦ ὕψους πρὸς τὴν βάσιν των ἦτο περίπου ὡς 5:7[5]. Ἀνάλογον ἦτο καὶ τὸ μῆκός των. Τοῦτο εἰς μὲν τὸν πρῶτον ανα-

1. Ὅρα καὶ τὰ ἀνωτέρω (σ. 114) λεχθέντα.

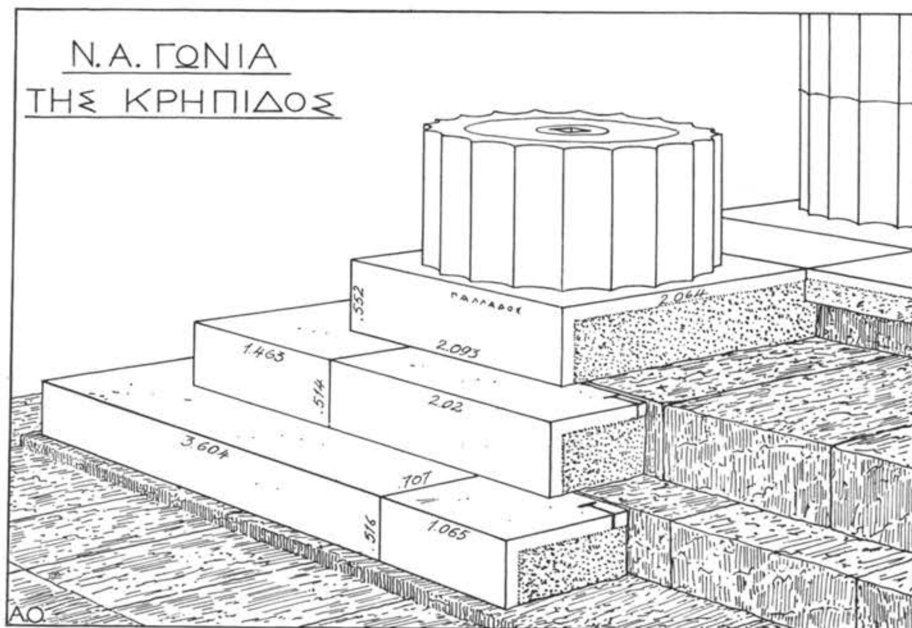
2. E. KUNZE, AM 51, 1926, σ. 126.

3. Ὁ L. ROSS (Arch. Aufs. I, ἔ.ἀ. σ. 83 καὶ πίν. V,1 καὶ ὁ C. BÖTTICHER, Untersuchungen auf der Akropolis, Berlin 1863, σ. 69 ἑξ. εἰκ. 3) εὗρεν ἐνταῦθα δύο καισάρια πώρινα, τὰ ὁποῖα ἀπέδωσεν εἰς μεταγενεστέραν κλίμακα. Μήπως ταῦτα ἀπετέλουν τὸ ἐλλεῖπον θεμέλιον; πρβλ. AM 47, 1922, σ. 128.

4. Ὀνομάζεται οὕτω στενὴ σχετικῶς λωρὶς λαξευομένη ἀπολύτως λεία κατὰ μῆκος τῶν κατακορύφων καὶ τῶν ἄνω οριζοντίων ἀκμῶν τῶν λίθων κατὰ τὴν παρειὰν ἐπαφῆς αὐτῶν πρὸς τοὺς γειτονικούς, δηλαδὴ κατὰ τὸν *ἀπιόντα ἁρμόν*. Ὁσάκις ὁ λίθος ἦτο ἑκατέρωθεν ὁρατὸς ἡ ταινία ἐλάμβανε τὸ σχῆμα πεῖ ἢ θύρας, ἐντεῦθεν δὲ βεβαίως καὶ ἡ ὀνομασία της. Ἡ λέξις *ἀναθύρωσις* δὲν ἀπαντᾷ αὐτοτελῶς ἀλλὰ συνάγεται ἐκ τοῦ ἐν ἐπιγραφῇ ἀπαντῶντος ῥήματος *ἀναθυρῶ* CIG VII, 3073 (Λεβαδείας), στ. 121,142: *ἀναθυρώσει πρὸς τὸν κανόνα τὸν λίθινον*.

5. Εἰς ἄλλους ναοὺς τὸ ὕψος ὑπερβαίνει τὸ πλάτος, ὡς π.χ. εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀφαίας, ἔνθα τὸ μὲν ὕψος εἶναι 0,40 τὸ δὲ πλάτος 0,357 μ. (E. FIECHTER, Der Tempel der Aphaia, München 1904, πίν. 3).

βαθμὸν καὶ τὸν στυλοβάτην (ἐξαιρουμένων τῶν γωνιαίων λίθων καὶ τῶν εὐθὺς μετ' αὐτοὺς) κυμαίνεται ἀπὸ 1,306 μ. μέχρις 1,65 μ., ἰσοῦται δηλαδὴ κατὰ μέσον ὅρον πρὸς τὸ 1/3 τοῦ μεταξονίου[1], εἰς δὲ τὸν μέσον ἀναβαθμὸν ὑπερβαίνει συχνὰ τὸ διπλάσιον τῶν ἄνω διαστάσεων, ἰδίᾳ εἰς τὴν βόρειον πλευράν, ἔνθα φθάνει καὶ τὰ 3,605 μ. (πίν. 94). Λόγῳ δ' ἀκριβῶς τῆς παρεμβολῆς τῶν μεγάλων αὐτῶν λίθων ἡ κατανομὴ τῶν ἁρμῶν τῆς κρηπῖδος τοῦ Παρθενῶνος δὲν ἀκολουθεῖ τὴν εἰς ἄλλους ναοὺς[2] τηρουμένην αὐστηρῶς συμμετρικὴν καὶ ἁρμονικὴν διάταξιν, καθ' ἣν οἱ ἁρμοὶ τοῦ μέσου ἀναβα-

83. Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τῆς κρηπῖδος.

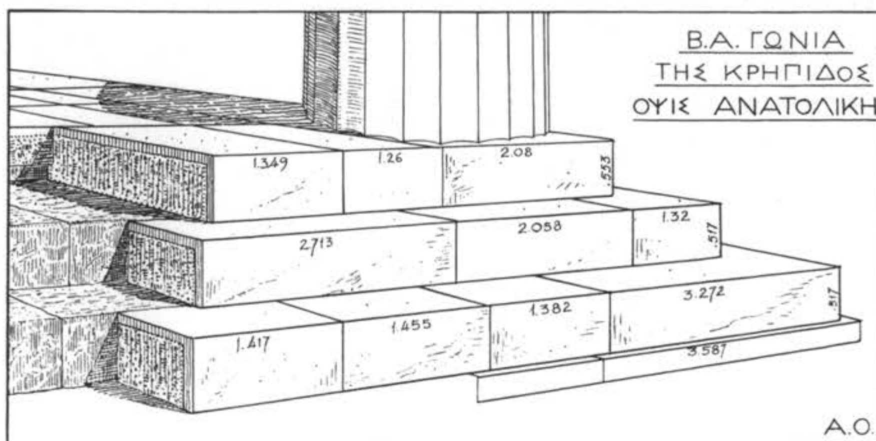
θμοῦ διχοτομοῦσι τὰ μήκη τῶν ὑπεράνω καὶ τῶν ὑποκάτω λίθων, ὧν οἱ ἁρμοὶ ἀντιστοιχοῦσιν ἀπολύτως· ἐνταῦθα ἡ ἀντιστοιχία τῶν ἁρμῶν εἶναι σχετική· διότι ὑφίσταται μόνον μεταξὺ τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ καὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ αὕτη οὐχὶ ἀπολύτως (πρβλ. πίν. 1, 2, 5, 7, 8 κάτω καὶ 15), ἐνῶ οἱ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ ἁρμοὶ ἐτέθησαν ἀσυμμέτρως κατ' ἀποστάσεις πολὺ μεγαλυτέρας[3]. Ἰδιαιτέρως δὲ μακροὶ κατε-

1. Οὕτω καλεῖται ἡ ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα κίονος ἀπόστασις, ἐνῶ τὸ μεταξὺ δύο κιόνων ἐλεύθερον διάστημα ὠνομάζετο *μεταχιόνιον* ἢ *μεσοστύλιον*. *Μεσοστύλιον* IG 5 (2) 123,3. AM 31, 1906, σ. 431. BCH 60, 1936, σ. 192,6. ΑΓΑΘΑΡΧΟΣ, 102. ΒΙΤΡΟΥΒ. De Archit. III 2,5 - 6.

2. Ἀφαίας (FIECHTER, ἔ.ἀ. σ. 12). Διὸς Ὀλυμπίας (CURTIUS - ADLER, Olympia I, ἔ.ἀ. πίν. VIII). Ἐγέστης (KOLDEWEY - PUCHSTEIN, ἔ.ἀ. σ. 133).

3. Τὸ σχέδιον κατόψεως, ὅπερ παρέχει ὁ Penrose εἰς τὸν πίνακα 3 τοῦ βιβλίου του (Principles, ἔ.ἀ.) παρουσιάζει πολλὰς

σκευάσθησαν οἱ γωνιαῖοι λίθοι τῶν δύο πρώτων ἀναβαθμῶν, οἵτινες, διὰ λόγους στερεότητος, ἔγιναν ὅλοι μασχαλιαῖοι[1], ἔλαβον δηλαδὴ σχῆμα μασχάλης, ἤτοι κατακεκλιμένου κεφαλαίου γάμμα (πίν. 1, 2). Ἀρκεῖ νὰ σημειώσω, ὅτι τὸ μακρὸν σκέλος τοῦ γωνιαίου λίθου τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν φθάνει τὰ 3,841 μ. τοῦ δὲ πρώτου ἀναβαθμοῦ τῆς ΝΑ. γωνίας τὰ 3,604 μ. (πρβλ. εἰκ. 78, 83, 84, πίν. 18, 19 καὶ 94)[2]. Πάντως τὸ μέγεθος τῶν λίθων ἦτο συνάρτησις τοῦ μεγέθους τοῦ κτιρίου· αὐτοὶ

84. Ἡ ΒΑ. γωνία τῆς κρηπῖδος. Ὄψις ἀνατολική.

προσέδιδον εἰς τὸ μνημεῖον τὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρά του. Τεμαχισμὸς τῆς κρηπῖδος εἰς μικροτέρους λίθους θὰ παρεῖχε διάφορον χαρακτῆρα, ὡς παρατηροῦμεν τοῦτο εἰς ναοὺς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὧν ἡ κλῖμαξ εἶναι μικρά.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι καίτοι οἱ λίθοι τῆς κρηπῖδος εἶναι τόσον μεγάλοι, ὅμως πολὺ ὀλίγον πατοῦν ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου[3]. Τοῦτο ἰδίᾳ παρατηρεῖται κατὰ

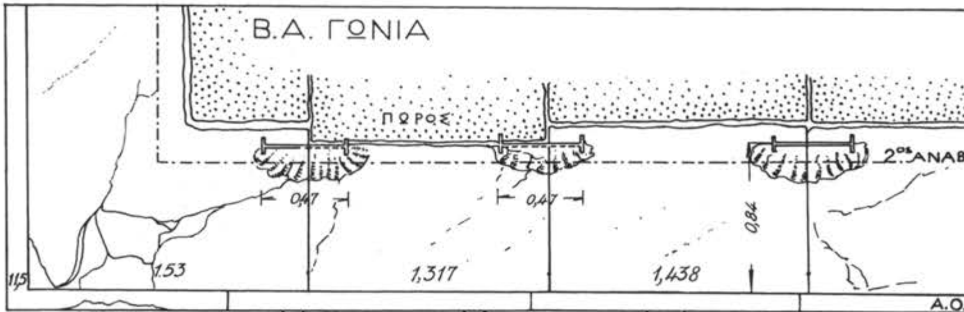
παραλείψεις ἁρμῶν καὶ τούτου ἕνεκα καταντᾷ νὰ μὴ εἶναι, ὡς πρὸς τοῦτο, ἀξιόπιστον. Τὴν ἐνταῦθα παρατιθεμένην κάτοψιν (πίν. 1) ἐσχεδίασα ἐπὶ τῇ βάσει νέων ἰδικῶν μου μετρήσεων, γενομένων κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1941. Ὀρθὴ ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ κάτοψις τοῦ L. Magne, Le Parthénon, ἔ.ά. πίν. IV καὶ τῶν L. καὶ M. Magne παρὰ Collignon, Le Parthénon, ἔ.ά. πίν. 4.

1. *Μασχαλιαῖος:* IG I² 372, 13, 98 (Ἐρεχθείου, 408 π.Χ.).

2. Σημειωτέον, ὅτι ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνωτάτου ἀναβαθμοῦ τῆς γωνίας ταύτης εἶναι χαραγμένη διὰ μεταγενεστέρων γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ *Παλλάδος* (εἰκ. 83 καὶ πίν. 18 ἀριστερὰ κάτω). Ὡς γνωστὸν δὲ κυρίως τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς ναὸς ἦτο ὁ Παρθενών.

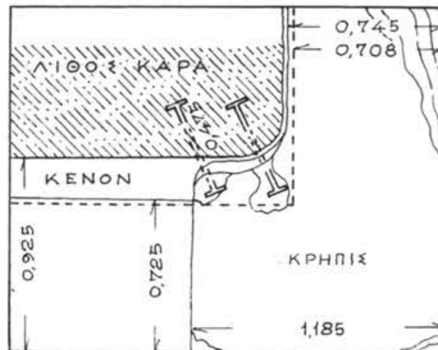
3. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν εἶναι ἀνακριβὴς ἡ γνωστή, ὡραία κατὰ τ' ἄλλα, προοπτικὴ ἀναπαράστασις τῆς κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ τομῆς τῆς προσόψεως ἡ γενομένη ὑπὸ G. Niemann (ἐν Aufbau der Nordwestecke des Parthenon. Vorlegeblätter für Archäologische Übungen, Series 7, Vienna 1875, πίν. XII)· διότι ἡ ἀναπαράστασις αὕτη δεικνύει ὄχι μόνον τοὺς λίθους τῶν ἀναβαθμῶν πατοῦντας πολὺ ἐπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναθύρωσίν των συνεχιζομένην, ἐσφαλμένως, καὶ εἰς τὴν κάτω αὐτῶν πλευράν (ἡ αὐτὴ ἀναπαράστασις παρὰ Gardner, Ancient Athens, London 1902, σ. 280. D'Ooge, The Acropolis of Athens ἔ.ά. εἰκ. 52. A. Simpson, History of Arch. develop. I, London 1905, εἰκ. 48. Χρ. Τσουντα, Ἱστορία τῆς Ἀρχ. Ἑλλην. Τέχνης, Ἀθῆναι 1928, εἰκ. 118, κλπ. M. Collignon, Le Parthénon, ἔ.ά., σ. 20, εἰκ. 24· βλ. καὶ τὴν ἡμετέραν εἰκ. κατωτέρω εἰς τὸ περὶ τῆς θύρας τοῦ σηκοῦ κεφάλαιον).

τὴν νοτίαν καὶ τὴν δυτικὴν πλευράν, ὅπου ὁ μὲν στυλοβάτης πατεῖ ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ κατὰ 0,195 μ., ὁ δὲ δεύτερος ἀναβαθμὸς ἐπὶ τοῦ πρώτου μόνον κατὰ 0,03 ἕως 0,09 μ. (πρβλ. εἰκ. 45, 81, πίν. 18 ἄνω μέσον). Εἰς τὴν νοτιοανατολι-

85. Κάτοψις τοῦ α΄ ἀναβαθμοῦ τῆς ΒΑ. γωνίας (βόρειος ὄψις), ἐμφαίνουσα τοὺς συνδέσμους διπλοῦ ταῦ, δι' ὧν συνδέονται οἱ λίθοι πρὸς ἀλλήλους. Αἱ παρὰ τοὺς συνδέσμους τούτους ἀνώμαλοι κοιλότητες προέρχονται ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ μολύβδου, δι' οὗ οἱ σύνδεσμοι ἐμολυβδοχοοῦντο, ὑπὸ τῶν ζητητῶν μολύβδου.

κὴν γωνίαν ὁ μασχαλιαῖος λίθος τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ καὶ οἱ παρ' αὐτὸν πατοῦσιν ἐπὶ τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ μόνον κατὰ 0,035 μ. καὶ ἐνιαχοῦ μόνον κατὰ 0,015 μ. Διὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦτο ἀναμφιβόλως θὰ συνέβη ἐπειδὴ ὄπισθεν τοῦ πρώτου μαρμαρίνου ἀναβαθμοῦ εὑρίσκετο ὁ ἐξ ἀγρυλεικοῦ λίθου (Καρᾶ) πρῶτος ἀναβαθμὸς τοῦ

86. Κάτοψις μασχαλιαίου λίθου τοῦ α΄ ἀναβαθμοῦ τῆς ΝΑ. γωνίας, ἐμφαίνουσα τοὺς συνδέσμους αὐτοῦ πρὸς τοὺς ὄπισθεν λίθους Καρᾶ.

ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος (εἰκ. 36 καὶ πίν. 19 ἄνω δεξιά). Ὁπωσδήποτε γεγονὸς εἶναι, ὅτι, λόγῳ τῆς μικρᾶς αὐτῶν ἑδράσεως, πολλοὶ λίθοι τῶν δύο πρώτων ἀναβαθμῶν τῆς νοτίας καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἔφυγαν ἀπὸ τὰς θέσεις των· διότι εἰς τὴν στενὴν λω-

ρίδα καθ' ἣν ἐπάτουν οὔτε γόμφος ἦτο εὔκολον νὰ τεθῇ, οὔτε σύνδεσμος, οἷον συναντῶμεν εἰς ἄλλας πλευρὰς τῆς κρηπῖδος, ὡς π.χ. τὴν βόρειον, ἔνθα μεγάλα διπλᾶ ταῦ, μήκους 0,47 μ. συνδέουσι τοὺς λίθους τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ πρὸς ἀλλήλους (εἰκ. 85), κατὰ δὲ τὴν ΝΑ. γωνίαν διπλοῖ καὶ πρὸς τὸν ὄπισθεν πώρινον δόμον (εἰκ. 86). Ἐννοεῖται, ὅτι οἱ σύνδεσμοι αὐτοὶ εὑρίσκονται εἰς τὸ ἐσωτερικόν, δηλαδὴ εἰς τὸ καλυπτόμενον τμῆμα τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἀναβαθμοῦ, ἡ δὲ διαπίστωσις τῆς ὑπάρξεώς των καθίσταται σήμερον δυνατὴ μόνον τῇ βοηθείᾳ τῶν λαξευμάτων, ἅτινα οἱ Τοῦρκοι, πολιορκούμενοι ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, δὲν ἐδίστασαν νὰ σκαλίσουν, ἀναζητοῦντες τὸν χρήσιμον διὰ σφαίρας μόλυβδον, δι' οὗ οἱ σύνδεσμοι εἶχον μολυβδοχοηθῆ (εἰκ. 85)[1]. Ὁ ὄπισθεν πάντων τῶν ἀναβαθμῶν χῶρος ἐπληροῦτο διὰ πωρολίθων ἐκτελούντων χρέη ἀντιθημάτων.

γ) Στυλοβάτης. Ἂς ἐξετάσωμεν ἤδη λεπτομερέστερον τὸν στυλοβάτην. Τὸ ὕψος του, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἶναι 0,552 μ. ἤτοι κατὰ 0,036 μ. μεγαλύτερον τῶν δύο ἄλλων ἀναβαθμῶν. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη δὲν εἶναι τυχαία[2]· συναντᾶται καὶ εἰς ἄλλους ναούς, δωρικούς[3] τε καὶ ἰωνικοὺς[4] τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ὑπηγορεύθη ἀπὸ μίαν πρόδηλον ἀνάγκην.

Πράγματι ἐπειδὴ ὁ στυλοβάτης προβάλλεται εἰς τὸ κενὸν καὶ ἑπομένως περιλούεται καὶ κατατρώγεται ὑπὸ τῆς ἀτμοσφαίρας ἂν κατεσκευάζετο ἰσοϋψὴς πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀναβαθμοὺς θὰ ἐφαίνετο ἰσχνότερος ἐκείνων· πρὸς διόρθωσιν λοιπὸν τῆς ὀπτικῆς αὐτῆς ἀπάτης κατεσκευάσθη κατά τινα ἑκατοστὰ ὑψηλότερος τῶν ἄλλων.

Ὡς ἤδη εἴπομεν οἱ λίθοι τοῦ στυλοβάτου ἔχουσιν ἕκαστος μῆκος ἴσον περίπου πρὸς τὸ 1/3 τοῦ μεταξονίου. Ἐπειδὴ δὲ οἱ κίονες τοῦ πτεροῦ εἶναι τοποθετημένοι οὕτως, ὥστε οἱ ἄξονές των νὰ συμπίπτουν πρὸς ἁρμὸν τοῦ στυλοβάτου[5], νὰ πατοῦν δηλαδὴ

1. Ὅρα σχετικῶς G. WADDINGTON, A Visit to Greece in 1823 and 1824, London 1825, σ. 91. Χαρακτηριστικὸν τῆς πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα ἀγάπης τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν τῆς Ἐπαναστάσεως εἶναι καὶ τὸ ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος (κατ' ἄλλους ὁ Γκούρας, βλ. Δ. Η. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΝ, Παραδόσεις ἱστορίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, Μέρος Β', τεῦχος Β', Ἀθῆναι 1973, σ. 338), ἔστειλε μολύβι εἰς τοὺς Τούρκους διὰ νὰ μὴ καταστρέφουν τὰ μνημεῖα, ἀναζητοῦντες αὐτὸ εἰς τοὺς συνδέσμους τῶν λίθων (βλ. εἰκ. 85).

2. Σπανίως εἶναι ἰσοϋψεῖς ὅλοι οἱ ἀναβαθμοί: ὡς π.χ. εἰς τὸ Ἐρέχθειον (STEVENS - PATON, The Erechtheum, ἔ.ά., πίν. XVI, 0,244 μ. - στυλ. 0,244 μ.), τὸν Θησαυρὸν τῶν Ἀθηναίων Δελφῶν (J. AUDIAT, F.d. D. τ. II, Paris 1933, σ. 11 - 12, πίν. III, 0,297 μ. - στυλ. 0,297 μ.).

3. Συνήθως ὁ στυλοβάτης εἶναι ὑψηλότερος: ἀρχαιότερος Παρθενὼν (0,531 μ. - στυλ. 0,564, B. H. HILL, AJA 16, 1912, σ. 540, 544). Ναὸς Ἀφαίας (0,356 μ. - στυλ. 0,40 μ., FIECHTER, ἔ.ά. πίν. 2). Διὸς Ὀλυμπίας (0,48 μ. - στυλ. 0,56 μ., Β. ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ, Ἡ Ὀλυμπία, Ἀθῆναι 1901, σ. 169). «Θησεῖον» (0,342 μ. - στυλ. 0,366 μ., H. KOCH, Studien, ἔ.ά. πίν. 46). Προπύλαια (δυτ. πρόστ. 0,296 μ. - στυλ. 0,323 μ., R. BOHN, Die Propyläen, Berlin und Stuttgart 1885, σ. 21 - 22, πίν. XV). Ποσειδῶνος εἰς Σούνιον (πώρινος 0,307 μ. - στυλ. 0,316 μ., μαρμάρινος 0,352 μ. - στυλ. 0,38 μ., DÖRPFELD, AM 9, 1884, σ. 335). Ἀλέας Ἀθηνᾶς Τεγέας (0,366 μ. - στυλ. 0,38 μ., CH. DUGAS - J. BERCHMANS - M. CLEMMENSEN, Le Temple d'Aléa Athéna à Tégée, Paris 1924, σ. 15). Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου (0,27 μ. - στυλ. 0,298 μ., DEFRASSE-LECHAT, Epidaure, Paris 1895, σ. 55). Διὸς Στράτου τῆς Ἀκαρνανίας (0,315 μ. - στυλ. 0,337, Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΔ 8, 1923, σ. 4 καὶ 6). Ναὸς Ἀθηναίων Δήλου (0,252 μ.- στυλ. 0,266 μ., F. COURBY, Expl. Arch. de Délos XII, Paris 1931, πίν. XIII).

4. Ναὸς Ἀθηνᾶς Νίκης, L. ROSS - E. SCHAUBERT - C. HANSEN, Der Tempel der Nike Apteros, Berlin 1839, πίν. II, κατ' ἰδικάς μου μετρήσεις BCH 71/72, 1947/48, σ. 6, εἰκ. 4 (0,257 μ. - στυλ. 0,271 μ.). Ναὸς Ἰλισοῦ, J. STUART - N. REVETT, Antiquities of Athens, London 1792, κεφ. II, πίν. III.

5. Κατὰ τὰς μετρήσεις μου εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Παρθενῶνος παρουσιάζονται ἐλάχισται ἀποκλίσεις τοῦ ἄξονος τῶν κιόνων ἀπὸ τοῦ κάτωθεν ἁρμοῦ τοῦ στυλοβάτου, περὶ ὧν βλ. κατωτέρω σ. 126, σημ. 9.

ἕκαστος ταυτοχρόνως ἐπὶ δύο διαδοχικῶν λίθων, ἀπομένει εἰς τὸ μετακιόνιον ἐλεύθερος εἷς μόνον λίθος τοῦ στυλοβάτου καὶ ἀσύνδετος πρὸς τοὺς γείτονάς του. Τὸ σύστημα τοῦτο ἐφηρμόσθη σπανίως[1].

Πολὺ συνηθέστερον εἰς ναοὺς τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ.[2] οἱ κίονες ἐτοποθετοῦντο οὕτως, ὥστε ἕκαστος νὰ βαίνῃ ὁλόκληρος ἐπὶ ἑνὸς πλήρους λίθου (*ὑποβατῆρος*[3]) τοῦ στυλοβάτου, παρεμβαλλομένου κατὰ τὸ μετακιόνιον πάλιν ἑνὸς πλήρους λίθου.

δ) Ἰδιορρυθμίαι τῆς κρηπῖδος. Οἱ ἀναβαθμοὶ τῆς κρηπῖδος παρουσιάζουσι τὰς ἑξῆς ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ αὐστηρῶς κανονικοῦ ὀρθογωνίου σχεδίου: 1) αἱ ὄρθιαι παρειαί των — τὰ *μέτωπα*, — δὲν εἶναι κατακόρυφοι ἀλλὰ κλίνουν πρὸς τὰ ἔσω κατὰ 0,004 μ. (εἰκ. 87), 2) αἱ ὕπτιαι ἐπιφάνειαι αὐτῶν δὲν εἶναι ὁριζόντιαι ἀλλὰ κλίνουν πρὸς τὰ ἔξω κατὰ 0,0015 μ. Λόγῳ τῶν δύο ἀνωτέρω κλίσεων αἱ δίεδροι γωνίαι τὰς ὁποίας σχηματίζουν αἱ πλευραὶ τῶν ἀναβαθμῶν εἶναι ἐλαφρῶς ἀμβλεῖαι καὶ δὴ περίπου 90° 25′, ἤτοι κατὰ 25′ τῆς μοίρας μεγαλύτεραι τῆς ὀρθῆς. Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὰ ἔσω κλίσις τῶν μετώπων εἶναι ἀναμφιβόλως παρακολούθημα τῆς γενικῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως ὅλων σχεδὸν τῶν ὀρθίων μελῶν τοῦ ναοῦ (περὶ ἧς θὰ εἴπωμεν λεπτομερῶς κατωτέρω), ἡ δὲ πρὸς τὰ ἔξω κλίσις τῶν ὑπτίων — λίαν χρήσιμος διὰ τὴν ἐκροὴν τῶν ἀπὸ τῆς στέγης καταρρεόντων ὑδάτων τῶν βροχῶν, ἅτινα ἄλλως θὰ ἐλίμναζον ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν[4] — εἶναι ἐδῶ ἡ ἀναγκαία συνέπεια καὶ μιᾶς τρίτης ἀποκλίσεως, τῆς ἐντάσεως ἢ καμπυλότητος — τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν ὅλαι αἱ ὕπτιαι ἐπιφάνειαι τῆς κρηπῖδος. Μὲ τῆς τρίτης δὲ ταύτης ἀποκλίσεως τὴν ἐξέτασιν θ' ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα λεπτομερέστερον.

ε) Καμπυλότης. Πρῶτος ὁ Ἄγγλος ἀρχιτέκτων J. Pennethorne (1837)[5] παρετήρησεν, ὅτι ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ στυλοβάτου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος δὲν

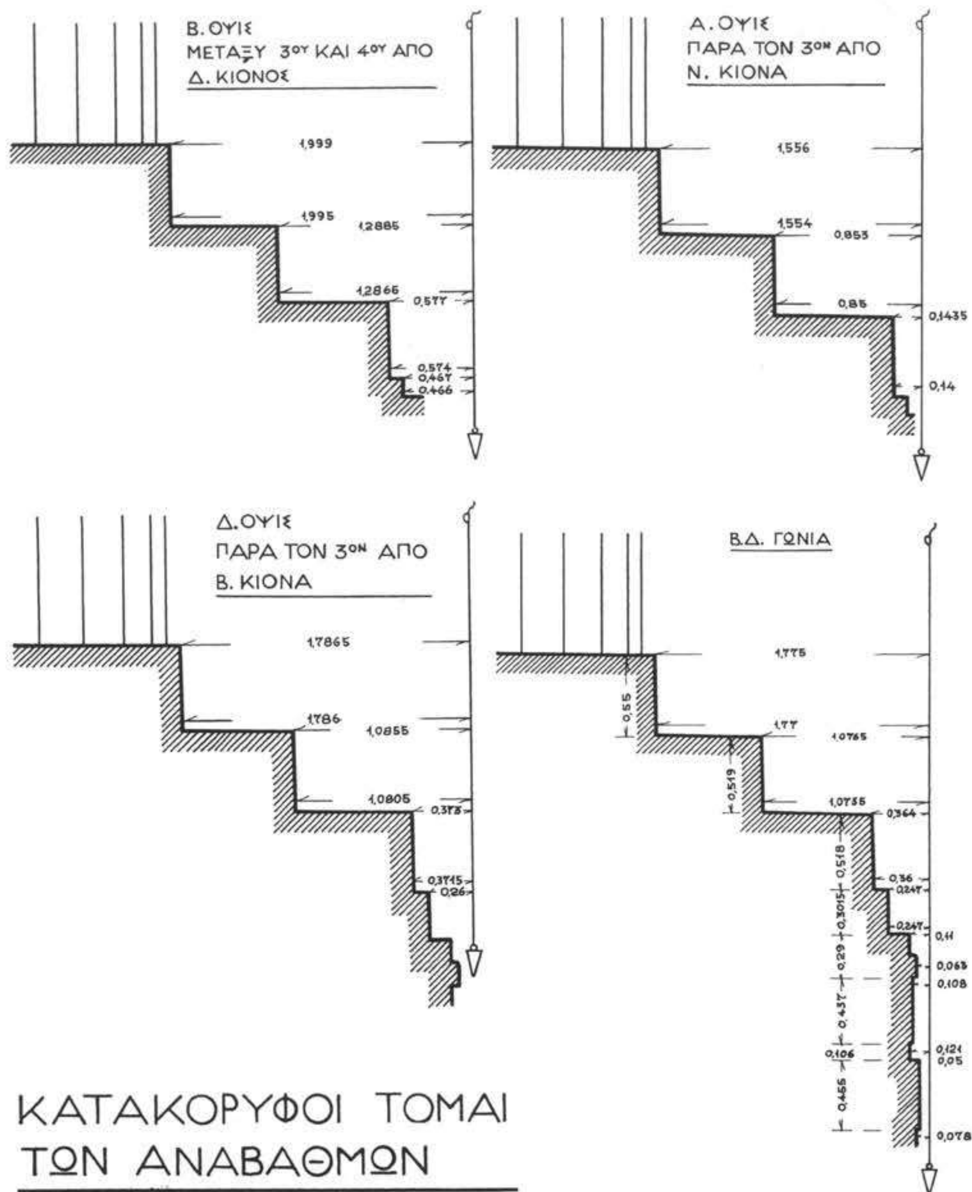
1. Κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰ. ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὸν ναὸν C τοῦ Σελινοῦντος (550 - 530 π.Χ.) (Koldewey - Puchstein, Die griechischen Tempel in Unteritalien und Sicilien, ἔ.ἀ., πίν. 121) καὶ εἰς τὸν ἑξάστυλον ἀρχαϊκὸν (± 510 π.Χ.) τῆς Δήμητρος τῆς Ποσειδωνίας (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. τ. I, σ. 19), κατὰ δὲ τὸν 5ον αἰ. εἰς τὸν δωρικὸν ναὸν τῆς Νεμέσεως ἐν Ραμνοῦντι (A. C. Orlandos, BCH 48, 1924, πίν. IX - X) καὶ τοὺς μικροὺς ἰωνικοὺς ναούς: τοῦ Ἐρεχθείου (Β. πρόστασις, (Stevens- Paton, The Erechtheum, ἔ.ἀ. πίν. II, III, IV) καὶ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (A. K. Orlandos, AM 40, 1915, πίν. VI καὶ BCH 71/72, 1947/48, πίν. I).

2. Ναοί: βασιλικὴ Ποσειδωνίας (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. πίν. 2), Ἡρακλέους Ἀκράγαντος (αὐτόθι, πίν. 21), Ἥρας παρὰ τὸν Σελινοῦντα (αὐτόθι, πίν. 18), Ἀφαίας Αἰγίνης (Fiechter, ἔ.ἀ. πίν. 2), Διὸς Ὀλυμπίας (Olympia, Die Ergebnisse II: Die Baudenkmäler, Berlin 1892, πίν. VIII), Ἀπόλλωνος ἐν Βάσσαις (P. Cavvadias, Comptes rendus du Congrès Int. d' Arch., Athènes 1905, σ. 175), Ποσειδῶνος Ποσειδωνίας, νῦν Ἥρας II (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. πίν. 4), Σελινοῦντος A (αὐτόθι, πίν. 15), Ἐγέστης (αὐτόθι, πίν. 19), Ἥρας Λακινίας Ἀκράγαντος (αὐτόθι, πίν. 25), Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου (Defrasse - Lechat, Epidaure, Paris 1895, σ. 54, 55), Ἀπόλλωνος Δελφῶν (F. Courby, F.d.D. II, πίν. 25), Διὸς Νεμέας (B. H. Hill, The Temple of Zeus at Nemea, Princeton 1966, πίν. IV). Ἐνίοτε τίθενται οἱ κίονες ἀδιαφόρως εἴτε ἐπὶ ἁρμοῦ, εἴτε ἐπὶ ὁλοκλήρου λίθου, ὡς εἰς τοὺς ναοὺς D καὶ F τοῦ Σελινοῦντος (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ., πίν. 13 καὶ 16).

3. IG VII, 3073, 8 (Λεβαδείας).

4. Κλίσις τῶν ὁριζοντίων ἐπιφανειῶν τῶν ἀναβαθμῶν πρὸς τὰ ἔξω παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ δύο ἰωνικὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως ἤτοι τὸ Ἐρέχθειον (Stevens - Paton, The Erechtheum, ἔ.ἀ. σ. 18) καὶ κατὰ νεωτέρας παρατηρήσεις μου καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (BCH 71/72, 1947/48, σ. 10, εἰκ. 7).

5. Πρβλ. M. Leake, The Topography of Athens, London 1841, σ. 573. Fr. Penrose, An Investigation of the Principles of Athenian Architecture, London 1851, σ. 19, σημ. 1 καὶ σ. 20. J. Pennethorne, The Geometry and Optics of Ancient Architecture, London and Edinburgh 1878, σ. II καὶ 82.

87. Κατακόρυφοι τομαὶ τῶν ἀναβαθμῶν εἰς πλείονα σημεῖα, δεικνύουσαι τὰς κλίσεις τῶν μετώπων των.

εἶναι ὁριζοντία, ἀλλὰ ἐλαφρῶς κυρτὴ ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ. Συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὸν Pennethorne καὶ οἱ Γερμανοὶ ἀρχιτέκτονες J. Hoffer[1] καὶ E. Schaubert[2], μετά τινα δ' ἔτη καὶ ὁ Γάλλος μηχανικὸς Sauvage (1844)[3] καὶ μετ' αὐτὸν (1846 - 47) ὁ Ἄγγλος ἀρχιτέκτων Francis Cranmer Penrose[4], προβάντες εἰς ἀκριβεῖς χωροσταθμήσεις διεπίστωσαν, ὅτι οὐ μόνον τοῦ στυλοβάτου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων δύο ἀναβαθμῶν τῆς κρηπῖδος αἱ ἄνω ἐπιφάνειαι κατά τε τὰς στενὰς καὶ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ παρουσιάζουσι κυρτότητα — ἔντασιν —, τῆς ὁποίας ἡ καμπύλη δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τόξον κύκλου μεγάλης ἀκτῖνος. Ὑπελόγισε μάλιστα ὁ Hoffer[5] εἰς 1853 μέτρα τὴν ἀκτῖνα τοῦ κύκλου τούτου διὰ τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ εἰς 5356 μ. διὰ τὰς μακρὰς ὁ Pennethorne[6].

Κατὰ τὸν αὐτὸν Hoffer τὸ ὑψηλότατον σημεῖον τῶν καμπύλων τῶν μακρῶν πλευρῶν εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ, αἱ δὲ καμπύλαι εἶναι κυρταὶ γραμμαί, ἀπαρτιζόμεναι ἐξ ἀριθμοῦ τινος εὐθέων τμημάτων, δημιουργουμένων ἐκ τῆς πολυγωνικῆς θλάσεως μιᾶς εὐθείας, τὰ δὲ ἄκρα σημεῖά των ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου δὲν δύνανται νὰ ἀνήκουν εἰς οὐδετέραν τῶν ἐκεῖ συναντωμένων καμπύλων.

Εἰς τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα μὲ τὸν Hoffer, δηλαδὴ τοῦ εἰς 1850 μέτρα προσδιορισμοῦ τῆς ἀκτῖνος τοῦ κύκλου, εἰς ὃν ἀνήκει τὸ τόξον τῆς καμπύλης τοῦ στυλοβάτου τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος, κατέληξε τὸ 1937 καὶ ὁ Ἕλλην μαθηματικὸς Κ. Καραθεοδωρῆ[7], ἀγνοῶν προφανῶς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν δημοσίευμα τοῦ Hoffer. Ὁ αὐτὸς μαθηματικὸς καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Ν. Μπαλάνος[8], ἔτι δὲ καὶ ὁ G. Ph. Stevens[9] ἀναφέρουν, ὅτι ὁ Penrose ταυτίζει τὴν καμπύλην τοῦ στυλοβάτου πρὸς παραβολήν. Τοὐναντίον ὁ Magne[10] θεωρεῖ, ὅτι ἡ μορφὴ τῆς καμπύλης ἦτο ἔλλειψις καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ἀναβαίνῃ κατὰ τὰς γωνίας ἀποτομώτερον, εἰς δὲ τὰ μέσα τοῦ ναοῦ νὰ τρέχῃ χαμηλοτέρα. Ὁ Μπαλάνος μάλιστα εἰς τὴν γαλλικὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου του λέγει, ἐσφαλμένως, ὅτι ἡ καμπύλη εἶναι, κατὰ Penrose, ὑπερβολή[11]. Ἡ καμπύλη τῆς Α. πλευρᾶς ἀφίσταται ἑνὸς τόξου κύκλου κατὰ 0,0019 μ. μόνον εἰς τὸν πίνακα τῶν τεταγμένων, ἐπειδὴ μὲ μικρὸν ὕψος τόξου ἡ παραβολὴ εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὸν κύκλον, δι' ὃν καὶ ὁ

1. Der Parthenon zu Athen in seinen Hauptteilen neugemessen ἐν Wiener Allgemeine Bauzeitung III, 1838, σ. 249· πρβλ. καὶ σ. 371, 379, 387 καὶ ἐν Förster's, Bauzeitung 1838, σ. 249 ἑξ. καὶ 371 ἑξ.

2. Preuss. Staatsz. 1842, No 355, Kunstblatt 1843, σ. 52. Ὁ ἀρχιτέκτων οὗτος ὑπῆρξε καὶ ἀρχιτεκτονικὸς συνεργάτης τοῦ L. Ross (Die Antike 16, 1940, σ. 143).

3. Ἐν τῇ μελέτῃ τῶν καμπύλων ποὺ συνοδεύει τὸν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ecole des Beaux Arts τῶν Παρισίων ἀποκείμενον φάκελλον τῆς ὑπὸ τοῦ ὑποτρόφου τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ρώμης ἀρχιτέκτονος Alexis Paccard γενομένης ἀναπαραστάσεως τοῦ Παρθενῶνος, ἥτις ἐδημοσιεύθη ἐν μέρει καὶ ὑπὸ D' Espouy ἐν Monuments antiques relevés et restaurés par les architectes pensionnaires de l'Académie de France à Rome, μετὰ σημειώσεων τοῦ G. Seure (πίν. 20 - 23). Αὐτόθι πίν. 16 - 19 καὶ ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ἀρχιτέκτονος E. Loviot.

4. Penrose, Principles, σ. 19 ἑξ. 26 ἑξ. 77 ἑξ. καὶ πίν. 10, 11, 12, 13.

5. Hoffer, ἔ.ἀ. σ. 380.

6. The Geometry κλπ. σ. 97 ἑξ.

7. ΑΕ 1937, σ. 120.

8. Ἡ ἀναστήλωσις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, Ἀθῆναι 1940, σ. 85, σημ. 1.

9. AJA 38, 1934, σ. 534.

10. Le Parthénon, σ. 19.

11. Les monuments de l'Acropole, σ. 58, σημ. 1.

Penrose λαμβάνει καὶ ταύτην ὑπ' ὄψιν του[1]. Παραλείπουσιν ὅμως πάντες οἱ ἀνωτέρω ἐρευνηταὶ νὰ μνημονεύσουν, ὅτι ὁ αὐτὸς Ἄγγλος ἀρχιτέκτων λέγει ἐπανειλημμένως, ὅτι «δὲν ὑφίσταται σταθμητὴ διαφορὰ τοῦ τόξου τῆς καμπύλης τοῦ στυλοβάτου ἀπὸ τόξου κύκλου», τὴν δὲ παραβολήν, λέγει, ὅτι θὰ ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὴν εὔκολον χάραξιν τῶν καμπύλων τοῦ στυλοβάτου εἰς τὸ ἔργον, ἕνεκα τῶν προτερημάτων, τὰ ὁποῖα, ὡς κατωτέρω θὰ ἀναφέρωμεν, ἔχει ἡ παραβολὴ ἔναντι τοῦ κύκλου. Ὥρισε μάλιστα καὶ τὴν γωνίαν (40′), ἐξ ἧς εὐκόλως (διὰ τῆς σχέσεως $\alpha = \dfrac{\frac{1}{2}\text{χορδῆς}}{\text{ἡμ.}\ \frac{40'}{2}}$) προκύπτει καὶ ἡ ἀκτὶς τοῦ κύκλου[2]. Συναρτήσει τῆς χορδῆς (α) καὶ τοῦ βέλους (f) ἡ ἀκτὶς τοῦ κύκλου (R) ἐξάγεται διὰ τοῦ τύπου $R = \frac{1}{2}f\left(\frac{\alpha}{2}\right)^2 + f^2$· διότι $\left(\frac{\alpha}{2}\right)^2 + f^2 = f.\ 2R$.

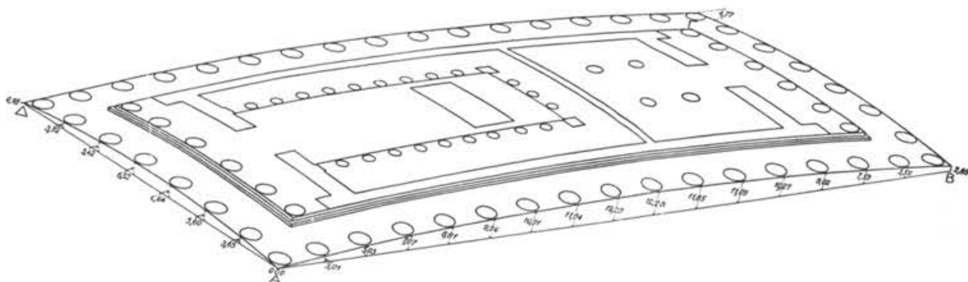
Ἄλλαι χωροσταθμήσεις τῆς κρηπῖδος[3] ἐγένοντο ἀργότερον, τὸ μὲν 1931 ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς τοπογραφικῆς ὑπηρεσίας[4], τὸ δὲ 1941 καὶ ὑφ' ἡμῶν (πίν. 20). Κατὰ τὰ πορίσματα τῶν τελευταίων τούτων χωροσταθμήσεων, ἅτινα, ὡς ἐκ τοῦ ἐν ὑποσημειώσει πίνακος ἐμφαίνεται, ἐλάχιστα μόνον διαφέρουν τῶν προηγουμένων[5], τὸ βέλος τῶν τόξων τῆς καμπύλης ἑκάστης τῶν πλευρῶν κατὰ τὸν 2ον ἀναβαθμὸν τῆς κρηπῖδος ἐν σχέσει πρὸς τὴν χορδὴν αὐτῶν, δηλ. τὴν εὐθεῖαν, ἥτις ἑνώνει τὰ ἄκρα των, εἶναι τῆς μὲν ἀνατολικῆς πλευρᾶς 0,065 μ., τῆς δυτικῆς 0,062 μ., τῆς βορείου 0,1025 καὶ τῆς νοτίας 0,112 μ.[6]. Κατὰ ταῦτα ἡ μεγίστη ἔξαρσις τῆς καμπύλης, πίπτουσα εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ μήκους τῆς ἀντιστοίχου πλευρᾶς, εἶναι εἰς μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς $\frac{30,88}{0,065} = \frac{1}{475}$[7], εἰς δὲ τὰς μακρὰς $\frac{1}{650}$[8] κατὰ μέσον ὅρον (Β. $\frac{69,503}{0,1025} = \frac{1}{678}$, Ν. $\frac{69,503}{0,112} = \frac{1}{620}$).

1. Penrose, Principles, πίν. X, εἰκ. 2.
2. Πρβλ. Penrose, Principles, σ. 12, 29, 30, σημ. 2 καὶ Pennethorne, The Geometry, ὅστις γράφει ἐν σ. 82: «Penrose deduced the character of these curves to be the arcs of true circles»· πρβλ. καὶ σ. 93, 94.
3. J. Durm, Die Baukunst[3], σ. 124, εἰκ. 97. L. Magne, Le Parthénon, ἔ.ἀ. σ. 12. Καμπυλότητες διεπιστώθησαν ἐπίσης καὶ ὑπὸ Fuente καὶ Paccard (πρβλ. Breton, Athènes[2], Paris 1868, σ. 92).
4. Παρὰ Ν. Μπαλανῷ, Ἡ ἀναστήλωσις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, Ἀθῆναι 1940, πίν. I, II, III.

	Ἀνατολικὴ πλευρά	Δυτικὴ πλευρά	Βόρειος πλευρά	Νοτία πλευρά
5. Ἑλλην. τοπογραφ. ὑπηρεσία, Ν. Μπαλάνου (Ἀναστήλωσις, πίν. I, II, III καὶ σ. 79)	0,065	0,062	0,1025	0,112
Hoffer (Wiener Allgem. Bauz. 1838)	0,063			
Penrose (Principles, σ. 26 καὶ 31)	0,0694		0,1082–0,1076	0,1115
Dinsmoor (The Architecture of Ancient Greece, σ. 166)	0,0603 (περ. 0,06)		0,1095 (περ. 0,11)	

6. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν στυλοβάτην τούτου τὸ μέγιστον βέλος τῆς καμπυλότητος, κατὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εὑρέθη ἴσον πρὸς 0,068 μ., κατὰ τὴν δυτικὴν 0,1072 μ., κατὰ τὴν βόρειον 0,1213 μ. καὶ κατὰ τὴν νοτίαν 0,1420 μ. (βλ. καὶ Μπαλανόν, Ἀναστήλωσις, σ. 79).
7. Οὐχὶ δὲ τὸ 1/1000, ὡς γράφει ὁ Michaelis (Der Parthenon, σ. 19).
8. Οὐχὶ δὲ 2/3000 (= 1/1500) ὡς γράφει ὁ Michaelis (αὐτόθι σ. 19).

Κατὰ τὸν Penrose τὰ ὕψη τῶν καμπύλων τῶν στενῶν καὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν ἔχουσι πρὸς ἄλληλα σχέσιν 2:3. Πάντως αἱ καμπύλαι τῶν στενῶν πλευρῶν δὲν εἶναι συμμετρικαὶ πρὸς τὰς τῶν μακρῶν, διότι, ἂν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, τοῦ μήκους τῶν μακρῶν πλευρῶν ὄντος 2,5 φορὰς μεγαλυτέρου τοῦ τῶν στενῶν, θὰ ἔπρεπε καὶ τὸ ὕψος τῆς καμπύλης νὰ ὑπερβαίνῃ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν τὸ τῶν στενῶν. Ἵνα ἀποφύγῃ τοῦτο ὁ ἀρχιτέκτων τῆς ὑποδομῆς, ἐφ' ἧς στηρίζεται ὁ ναός, ἐδέησε νὰ χαμηλώσῃ τὴν ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς ὕψωσιν τῆς καμπύλης κατὰ 0,058 μ.[1]. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἄξονα συμμετρίας δύο συνεχομένων πλευρῶν οὗτος, ὡς ἤδη θεωρητικῶς ἐφρόνει ὁ Choisy καὶ πρακτικῶς ἐπιστοποιήθη, εἶναι ἡ διαγώνιος τοῦ σχετικοῦ ὀρθογωνίου.

88. Προοπτικὴ ἐν ἐξάρσει ἀναπαράστασις τῆς γενικῆς καμπυλότητος στυλοβάτου καὶ σηκοῦ (σχέδιον τοῦ συγγραφέως κατὰ μετρήσεις τοῦ Penrose εἰς ἑκατοστὰ τοῦ γαλ. μέτρου).

Κατὰ ταῦτα ἡ ἔντασις εἶναι σχετικῶς ἐντονωτέρα εἰς τὰς στενὰς πλευράς, οὐχὶ ὅμως καὶ περίπου διπλασία, οἵα θὰ ἦτο εἰς τὰς μακρὰς ἂν ἐτηρεῖτο ἡ αὐτὴ ἀναλογία. Ἀναμφιβόλως δὲ τοῦτο δὲν ἔγινε· διότι τότε θὰ παρουσιάζετο μεγάλη διαφορὰ ὑψομέτρου μεταξὺ τῶν μέσων τῶν στενῶν καὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν[2].

Ἀπολύτως ἐξεταζομένη ἡ ἔντασις εἶναι βεβαίως μικρά, ἀλλ' ἐντούτοις αἰσθητή, ὄχι τόσον εἰς τὸν ἀπέναντι τοῦ μέσου ἑκάστης πλευρᾶς ἱστάμενον παρατηρητήν, ὅσον εἰς τὸν πλησιάζοντα πρὸς τὴν μίαν τῶν γωνιῶν τοῦ κτιρίου (εἰκ. 88 καὶ πίν. 20 ἄνω)[3].

Τοῦ Penrose[4] αἱ μετρήσεις ἀπέδειξαν, ὅτι ὁ νεώτερος Παρθενὼν ἀκολουθεῖ τὴν καμπύλην τοῦ ἀρχαιοτέρου, σχεδὸν παραλλήλως μὲν κατὰ τὸ Δ. ἥμισυ τῆς νοτίας πλευρᾶς (ἔνθα σώζεται τὸ θεμέλιον τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ), περαιτέρω δὲ πρὸς Α. αἱ καμπύλαι βαθμηδὸν πλησιάζουν ἀλλήλας. Οὕτω γίνεται φανερόν, ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Παρθενῶνος ἠκολούθησαν τὴν παλαιὰν καμπύλην εἰς τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ μήκους της, θέτοντες παραλλήλως δόμους ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν στρώσεων, οὕτω δὲ δὲν ἀπῃτεῖτο ποιά τις ἐνοχλητικὴ τραπεζοποίησις τῶν στρώσεων ποὺ παρενεβάλλοντο μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν μαρμαρίνων βαθμίδων εἰς μῆκος μεγαλύτερον τοῦ ἡμίσεος, ὅπερ θὰ ἦτο ἀναγκαῖον ἐὰν τὰ ἄκρα τοῦ νέου ἔργου ἐτηροῦντο ὁριζόντια.

1. Κατὰ Penrose, Principles, πίν. 12, 0,0477 μ. (ΝΔ. γωνία) καὶ 0,0289 μ. (ΒΔ. γωνία). Magne, Le Parthénon, Paris 1895, σ. 12.
2. Ὁ Magne (Le Parthénon, Paris 1895, σ. 12) ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ κατὰ 0,058 μ. ὑψηλοτέρα στάθμη τῆς ΝΔ. γωνίας, ἐδόθη ἐπίτηδες εἰς τὸ κτίριον, ἵνα τὸ ὕψιστον σημεῖον τῶν καμπύλων ὅλων τῶν πλευρῶν εὑρεθῇ εἰς τὸ αὐτὸ ὁριζόντιον ἐπίπεδον.
3. Βλ. φωτογραφίαν τοῦ Boissonnas παρὰ M. Collignon, Le Parthénon, ἔ.ἀ. πίν. 7 καὶ ἡμετέραν εἰκόνα 75.
4. Principles, σ. 31.

Σημειωτέον, ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων γωνιῶν τῆς κρηπῖδος μόνον ἡ ΒΑ. καὶ ἡ ΝΑ. εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὁριζοντίου ἐπιπέδου[1], αἱ δὲ δύο ἄλλαι κεῖνται ὑψηλότερον αὐτῶν καὶ δὴ ἡ μὲν ΒΔ. κατὰ 0,035 μ., ἡ δὲ ΝΔ. γωνία κατὰ 0,058 μ. καὶ οὐχὶ χαμηλότερον, ὡς, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, ἔγραψεν ὁ Μπαλάνος[2], τοῦθ' ὅπερ παρετήρησε καὶ ὁ Riemann[3]. Τὴν ἀνισοϋψῆ τοποθέτησιν τῶν γωνιαίων σημείων τοῦ στυλοβάτου ἡρμήνευσεν ὀρθῶς, ἐκ τεχνικῶν λόγων τῆς κατασκευῆς τοῦ ἔργου, ὁ E. Ziller (σ. 45), ὅστις ἐτόνισεν, ὅτι ἡ ὁδηγὸς γραμμὴ (Lehre) τῆς καμπύλης τῆς κρηπῖδος εὑρίσκεται εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ἐκείνου τῆς εὐθυντηρίας, ὅπερ ἐπικάθηται ἀμέσως ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ τμήματος τοῦ βράχου, ὅπερ διεμορφώθη ὡς εὐθυντηρία. Κατὰ ταῦτα ἐκ τῶν τεσσάρων τόξων κύκλου, ἅτινα σχηματίζουσι, κατὰ μεγάλην προσέγγισιν, αἱ πλευραὶ τῆς κρηπῖδος (εἰκ. 88 καὶ πίν. 20 ἄνω), μόνον τὸ ἀνατολικὸν ἔχει τὴν χορδὴν αὐτοῦ ὁριζοντίαν, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἔχουσιν αὐτὴν ἐλαφρῶς κεκλιμένην πρὸς τὸν ὁρίζοντα[4].

Λόγῳ τῆς καμπυλότητος τῶν ἀναβαθμῶν αἱ ἄνω ἐπιφάνειαι τῶν ἀποτελούντων αὐτοὺς λίθων σχηματίζουν πολύεδρον ἐγγεγραμμένον εἰς τὴν καμπύλην των: εἶναι ἑπομένως κεκλιμέναι πρὸς τὸν ὁρίζοντα καὶ δὴ περισσότερον μὲν αἱ παρὰ τὰς γωνίας, ἐλαφρότερον δὲ αἱ πρὸς τὰ μέσα τῶν πλευρῶν. Οἱ ἁρμοὶ ἐπαφῆς αὐτῶν — οἱ *ἀπιόντες ἁρμοί*[5], ὡς ἐλέγοντο — δὲν βαίνουσι κατακορύφως, ὡς γράφει ὁ Μπαλάνος[6] καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Walter[7], ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀκτῖνας τοῦ εἰς τὴν καμπύλην ἀντιστοιχοῦντος κύκλου (εἰκ. 89 καὶ πίν. 20 κάτω δεξιά). Τοῦτο παρετήρησαν ἤδη ὁ Ziller καὶ ὁ Penrose[8] διὰ τοὺς ἁρμοὺς τοῦ ἀνατολικοῦ στυλοβάτου, οἵτινες εἰς μὲν τὸ νότιον ἥμισυ τῆς πλευρᾶς κλίνουσι πρὸς Νότον τῆς κατακορύφου, εἰς δὲ τὸ βόρειον πρὸς Βορρᾶν. Τὴν παρατήρησιν ταύτην τοῦ Ziller καὶ τοῦ Penrose ἐπεβεβαίωσαν καὶ ἰδικαί μου μετρήσεις[9], δι' ὧν διεπιστώθη προσέτι, ὅτι ἀπόκλισις τῶν ἁρμῶν τοῦ στυλοβάτου ἀπὸ τῆς κατακορύφου

1. Κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν τοπογραφικὴν ὑπηρεσίαν (ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, πίν. 1), κατὰ δὲ τὰ μέτρα τοῦ PENROSE (Principles, πίν. 10) ἡ ΝΑ. γωνία κεῖται κατὰ 0,0018 μ. ὑψηλότερον τῆς ΒΑ. Βλ. εἰκ. 88.

2. CRAI 1925, σ. 170.

3. Zum Griech. Peripteraltempel, Düren 1935, σ. 105.

4. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἐν Ποσειδωνίᾳ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος (νῦν Ἥρας ΙΙ) (KOLDEWEY - PUCHSTEIN, Die griech. Tempel in Unteritalien und Sicilien, τ. I, σ. 25 - 26).

5. *Ἀπιὼν ἁρμός*: IG VII, 3073, 116, 119, 121, 125, 145. A. CHOISY, Et. Epigr. σ. 112, 116, 122, 126, 144.

6. Ἔ.ἀ. σ. 57.

7. Athen - Akropolis, Wien 1929, σ. 57.

8. Principles, σ. 12. Ἀπορῶ πῶς ὁ τόσον ἀκριβολογῶν STEVENS γράφει (AJA 38, 1934, σ. 533, σημ. 3), ὅτι ὁ Penrose δὲν παρετήρησε τοῦτο, ἀφοῦ ρητῶς τὸ ἀναφέρει ἐν σ. 12 καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνει μάλιστα ἐπὶ τῶν πινάκων 7 καὶ 8 τοῦ βιβλίου του.

9. Οὕτω, κατὰ τὰς ἰδικάς μου μετρήσεις: α) ὁ ὑπὸ τὸν 2ον ἀπὸ Νότου κίονα ἀπιὼν ἁρμὸς τοῦ στυλοβάτου, κείμενος 0,001 μ. νοτίως τοῦ κέντρου τῆς μέσης ραβδώσεως τοῦ ὑπεράνω κίονος κλίνει πρὸς Νότον κατὰ 0,002 μ.

β) Ὁ ὑπὸ τὸν 3ον ἀπὸ Νότου κίονα ἁρμός, συμπίπτων πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ κίονος, κλίνει πρὸς Νότον κατὰ 0,003 μ.

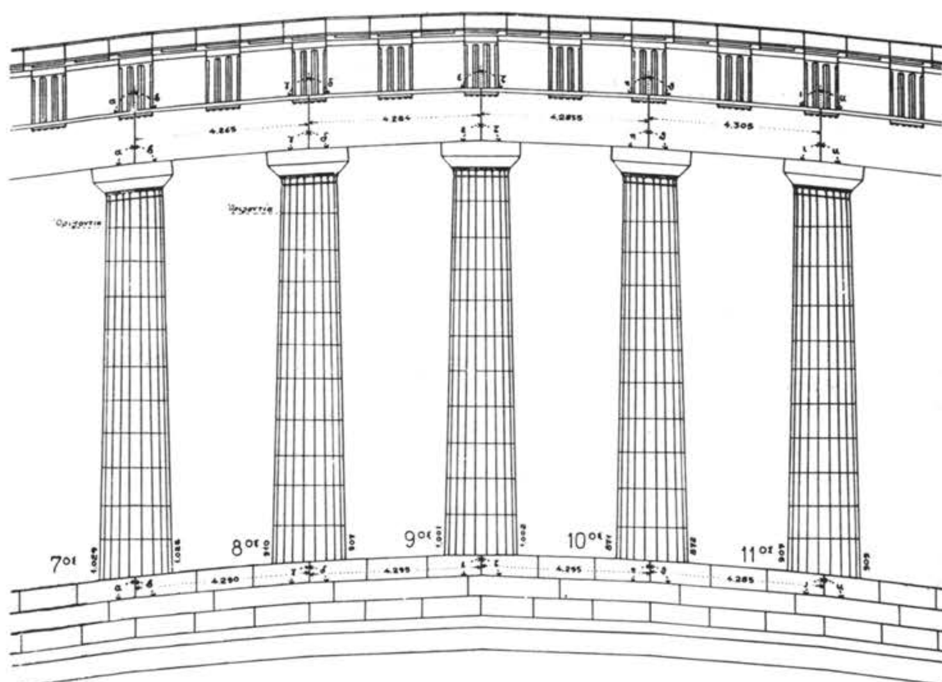
γ) Ὁ ὑπὸ τὸν 4ον ἀπὸ Νότου κίονα ἁρμός, συμπίπτων πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ὕπερθεν κίονος, εἶναι κατακόρυφος.

δ) Ὁ ὑπὸ τὸν 5ον ἀπὸ Νότου κίονα ἁρμὸς τοῦ στυλοβάτου, εὑρισκόμενος 0,003 μ. πρὸς Νότον τοῦ μέσου τῆς μέσης ραβδώσεως, εἶναι κατακόρυφος.

ε) Ὁ ὑπὸ τὸν 6ον ἀπὸ Νότου κίονα ἁρμὸς τοῦ στυλοβάτου, συμπίπτων πρὸς τὸν ἄξονα τῆς μέσης ραβδώσεως τοῦ ὑπεράνω κίονος, κλίνει πρὸς Βορρᾶν κατὰ 0,0015 μ. καὶ τέλος

στ) ὁ ὑπὸ τὸν 7ον ἀπὸ Νότου κίονα ἁρμὸς τοῦ στυλοβάτου, κείμενος 0,006 μ. πρὸς Βορρᾶν τοῦ ἄξονος τῆς μέσης ραβδώσεως τοῦ ὕπερθεν κίονος, κλίνει πρὸς Βορρᾶν κατὰ 0,0360 μ.

ὑφίσταται καὶ διὰ τοὺς ἁρμοὺς τῶν μακρῶν πλευρῶν (εἰκ. 89), ἀκόμη δὲ καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (εἰκ. 90, πίν. 21) λόγῳ ὅμως τοῦ μεγέθους τοῦ κύκλου εἰς ὃν ἀνήκει τὸ τόξον

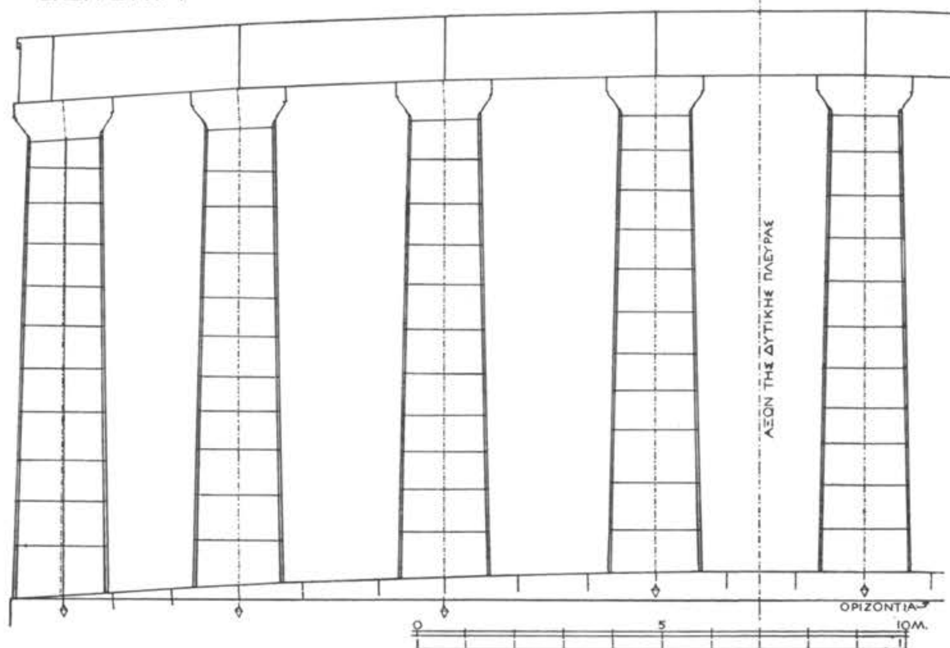
89. Καμπυλότης τῆς βορείου πλευρᾶς ἐν ἐξάρσει, μὲ τοὺς ἁρμοὺς τῆς κρηπῖδος βαίνοντας κατὰ τὰς ἀκτῖνας τοῦ κύκλου, εἰς ὃν ἀνήκει ἡ καμπύλη.

τῆς καμπύλης τῶν μακρῶν πλευρῶν[1] εἶναι αἰσθητὴ μόνον εἰς τοὺς παρὰ τὰς γωνίας λίθους[2]. Κατὰ ταῦτα καὶ αἱ γωνίαι, ἃς σχηματίζουν οἱ ἀπιόντες ἁρμοὶ πρὸς τὴν ἄνω ἀκμὴν εἶναι κατὰ μεγίστην προσέγγισιν ὀρθαί, οὐχὶ δὲ ἀμβλεῖαι ἢ ὀξεῖαι, ὡς ἀναφέρει

1. Κατὰ τὸν Pennethorne (The Geometry, ἔ.ἀ. πίναξ ἔναντι σ. 86) ἡ ἀκτὶς τοῦ κύκλου τῶν μακρῶν πλευρῶν εἶναι 17573,17 ἀγγλικοὶ πόδες (=5356,30 γαλ. μ.), κατὰ δὲ τὸν Κ. Καραθεοδωρη (ΑΕ 1937, σ. 120) εἶναι τριπλασία τῆς τοῦ τῶν στενῶν πλευρῶν, ἤτοι 5550 μέτρα.

2. Τρανὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀπὸ τῆς κατακορύφου ἀποκλίσεως τῶν ἁρμῶν τῆς Β. πλευρᾶς μοὶ παρέσχεν ἡ μέτρησις τοῦ στυλοβάτου παρὰ τὴν ΒΑ. καὶ τὴν ΒΔ. γωνίαν. Ὁ πρῶτος λίθος τῆς ΒΑ. γωνίας, μετρηθεὶς ἐπὶ τῆς Β. πλευρᾶς, εὑρέθη ἔχων μῆκος κατὰ μὲν τὴν βάσιν του 2,060 μ. κατὰ δὲ τὴν ἄνω αὐτοῦ ἀκμὴν 2,053 μ. Τὰ δύο ταῦτα μήκη, ἂν ὁ πρῶτος ἁρμὸς ἦτο κατακόρυφος, ὤφειλον νὰ διαφέρουν μόνον κατὰ τὸ ποσοστὸν τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως τοῦ μετώπου τοῦ στυλοβάτου ἤτοι μόνον κατὰ 0,002 μ. Ἀφοῦ ὅμως διαφέρουν κατὰ 0,007 μ. ἕπεται ὅτι τὸ ὑπόλοιπον (0,005 μ.) προέρχεται ἐκ τῆς ἀποκλίσεως τοῦ ἁρμοῦ ἀπὸ τῆς κατακορύφου. Ὁμοίως ὁ στυλοβάτης τῆς ΒΔ. γωνίας, μετρηθεὶς πρὸς Βορρᾶν, εὑρέθη ἔχων μῆκος κάτω μὲν 2,121 μ., ἄνω δὲ 2,110 μ. Ἐπίσης ὁ τοῦ γωνιαίου β' ἀναβαθμοῦ ἔχει μῆκος κάτω μὲν 1,1315 μ., ἄνω δὲ 1,126 μ., ἤτοι δια-

ὁ Μπαλάνος[1]. Ἂν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὰς διαφόρους κλίσεις τῶν ἀναβαθμῶν, τὴν ἔντασιν αὐτῶν καὶ τὴν τελείαν συναρμογὴν τῶν λίθων θὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι καὶ μόνης τῆς κρηπῖδος ἡ ἐκτέλεσις ἀπῄτει οὐκ ὀλίγους μαθηματικοὺς ὑπολογισμούς, συνάμα δὲ καὶ ἔξοχον ἐκτελεστικὴν δεξιοτεχνίαν[2], ἤτοι τεχνικὴν ἐμπειρίαν.

90. Καμπυλότης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐν ἐξάρσει.

Καμπυλότης τῆς κρηπῖδος δὲν παρατηρεῖται μόνον εἰς τὸν Παρθενῶνα ἀλλὰ καὶ εἰς ἀρκετὰ ἄλλα, μεγάλης ὅμως πάντοτε κλίμακος μνημεῖα — ἀρχαϊκά, κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικά, ὡς π.χ. εἰς τὸν Πεισιστρατίδειον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς (Ἑκατόμπεδον)[3], εἰς

φορὰς πολὺ μεγαλυτέρας ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι θὰ προέκυπτον ἐκ μόνης τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως τῶν μετώπων των. Παρόμοιαι μετρήσεις εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν μοὶ παρέσχον παρεμφερῆ ἀποτελέσματα.

1. Ἔ.ἀ. σ. 58.

2. Ὁ περίκλειος Παρθενὼν ἀκολουθεῖ, ὡς ἤδη εἴπομεν, κατὰ τ' ἄκρα τὴν καμπυλότητα τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, πρὸς τὰ μέσα ὅμως τῶν πλευρῶν ἡ διόγκωσις αὐτοῦ γίνεται ἐντονωτέρα τῆς τοῦ παλαιοῦ. Διὰ τῆς κατὰ τ' ἄκρα ταυτότητος τῆς καμπυλότητος ἐπήρχετο ἡ ἁπλούστευσις τῆς κατασκευῆς· διότι οἱ λίθοι τοῦ νεωτέρου δὲν εἶχον ἀνάγκην εἰδικῆς λαξεύσεως, ἀλλ' ἐτίθεντο ὀρθογωνισμένοι ἐπὶ τοῦ παλαιοτέρου καμπύλου θεμελίου (πρβλ. Penrose, Principles, σ. 32). (Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 125, 126).

3. Michaelis, Der Parthenon, σ. 19 καὶ Dinsmoor, Architecture, σ. 90.

τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα[1], τὸν ἐν Κορίνθῳ ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος[2], τὸν ἐν Ποσειδωνίᾳ (Paestum) ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος (νῦν Ἥρας II)[3], τὸ «Θησεῖον»[4], τὸν ἡμιτελῆ ναὸν τῆς Ἐγέστης (Σικελίας)[5], εἰς τὰ θεμέλια τοῦ ἐν Τεγέᾳ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς[6], ἀργότερον δὲ εἰς τὸ Διδυμεῖον τῆς Μιλήτου[7], εἰς τὸν ἐν Περγάμῳ ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νικηφόρου[8], τὸν ἐν Νεμέᾳ ναὸν τοῦ Διός[9], εἰς τὸν στυλοβάτην τῆς Ν. Στοᾶς τῆς ἀγορᾶς τῆς Κορίνθου[10], τὸν τῆς ΒΑ. Στοᾶς τῆς ἀγορᾶς τῆς Θάσου[11] καὶ εἰς τὸν τοιχοβάτην τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος τῶν Σάρδεων[12]. Εἶναι δ' ὄντως ἄξιον πολλῆς προσοχῆς, ὅτι τὸ ἕτερον τῶν ἔργων τοῦ Ἰκτίνου, ὁ ἐν Βάσσαις ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, δὲν παρουσιάζει καμπυλότητα[13]. Προεκτείνεται μάλιστα ἡ χρῆσίς της καὶ εἰς ρωμαϊκὰ[14] καὶ μεσαιωνικὰ ἀκόμη κτίρια, ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἔρευναι τοῦ Goodyear[15] καὶ ἄλλων.

Τὴν καμπυλότητα τοῦ στυλοβάτου ἢ *ἔντασιν*, ὡς τὴν ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι[16], μαρτυρεῖ πλὴν τῶν μνημείων καὶ ὁ ἀπηχῶν τὰς γνώμας τῶν Ἑλλήνων Μικρασιατῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς, ἰδίᾳ δὲ τοῦ Ἑρμογένους καὶ τοῦ Πυθέου, Ρωμαῖος «πρακτικὸς» συγγραφεὺς Βιτρούβιος εἰς τὸ «περὶ ἀρχιτεκτονικῆς» πόνημά του[17] λέγων: «Stylobatam ita oportet exaequari, uti habeat per medium adjectionem per scamillos inpares; si enim ad libellam dirigetur, alveolatum oculo videbitur. Hoc autem, ut scamilli ad id convenientes fiant, item in extremo libro forma et demonstratio erit des-

1. J. Hoffer ἐν Förster's, Bauzeitung, 1838, σ. 379. E. Ziller, Über die ursprüngliche Existenz der Curvaturen des Parthenon ἐν Erbkam's Zeitschrift für Bauwesen 15, 1865, σ. 35 ἑξ. Ὁ E. Ziller ἀντικρούει σθεναρῶς καὶ τὴν ἄποψιν τοῦ C. Bötticher (Untersuchungen auf der Akropolis, Berlin 1863, σ. 86 ἑξ. καὶ Tektonik der Hellenen, Berlin 1874, I, σ. 177 - 178), καθ' ἣν αἱ καμπύλαι ἐδημιουργήθησαν μόνον λόγῳ μεταγενεστέρας καθιζήσεως τοῦ πωρίνου ὑποστρώματος· βλ. σχετικῶς καὶ Dörpfeld, AM 17, 1892, σ. 187. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως τοῦτο καταπίπτει ἀφ' ἑαυτοῦ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ΒΑ. γωνία τῆς κρηπῖδος, δηλαδὴ τὸ σημεῖον ἐφ' οὗ αὕτη ἐπικάθηται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, εἶναι ταυτοχρόνως καὶ τὸ βαθύτερον γενικῶς κείμενον σημεῖον τῆς κρηπῖδος· πρβλ. καὶ Dinsmoor, Architecture, σ. 166, σημ. 1.

2. Dörpfeld, AM 11, 1886, σ. 303. R. Stillwell, Corinth I, The Temple of Apollo, ἔ.ἀ., σ. 119. Ὁ Penrose ἀντιθέτως δὲν διέκρινε καμπυλότητα εἰς τὸν ναὸν τῆς Κορίνθου (Principles, σ. 27), ἥτις εἶναι ἐκεῖ πράγματι ἐλαχίστη (βέλος 0,02 μ. Dörpfeld, ἔ.ἀ.).

3. Koldewey - Puchstein, Die griechischen Tempel Unteritaliens und Siciliens, ἔ.ἀ. σ. 26. Fr. Krauss, Paestum, Berlin 1943, σ. 58.

4. Penrose, ἔ.ἀ. πίν. 36. H. Koch, Studien zum Theseustempel in Athen, Berlin 1955, σ. 51, εἰκ. 31.

5. Penrose, Principles, σ. 27. Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. τ. I, σ. 134.

6. Dugas - Clemmensen, Le sanctuaire d'Athéna Aléa à Tégée, ἔ.ἀ. σ. 11.

7. Didyma, I σ. 52.

8. R. Bohn, Die Altertümer von Pergamon II, Berlin 1885, σ. 23.

9. Penrose, Principles, σ. 27. Κατὰ τὸν προσφάτως μελετήσαντα τὸν ναὸν τοῦτον B. H. Hill, The Temple of Zeus at Nemea, Princeton 1966, σ. 4, δὲν δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ὕπαρξις καμπυλότητος, ἐλλείψει σχετικῶν στοιχείων.

10. O. Broneer, AJA 53, 1949, σ. 146 - 147 καὶ Corinth I, 4, σ. 91.

11. R. Martin, Etudes Thasiennes VI, Paris 1959, σ. 14.

12. Sardis II, 1, Leyden 1925, The temple of Artemis, σ. 33 καὶ εἰκ. 28.

13. Πρβλ. Penrose, Principles, σ. 27 καὶ ἐσχάτως Dinsmoor, Metropolitan Museum Studies 4, 1933, σ. 207.

14. Π.χ. εἰς τὴν «τετράγωνον οἰκίαν» τῆς Νεμαυσοῦ (Nimes), Goodyear, AJA 10, 1895, σ. 1 ἑξ.

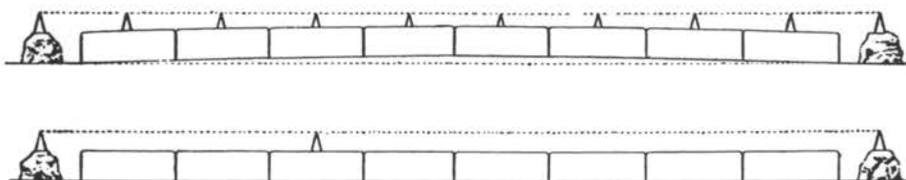
15. Architectural Record 6, 1897, σ. 4, 81.

16. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Βιτρούβιος μεταχειρίζεται τὴν αὐτὴν λατινικὴν λέξιν adjectio προκειμένου περὶ τῆς ἐξογκώσεως τοῦ στυλοβάτου, ἣν ὀλίγον πρότερον μετεχειρίσθη καὶ περὶ τῆς ἐξογκώσεως τοῦ κίονος, ἔνθα καὶ προσθέτει: de adjectione. . . quae apud Graecos *ἔντασις* appellatur (De Archit. III, 3, 13, ἔκδ. Krohn, σ. 68).

17. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. III, 4, 5, ἔκδ. Teubner, σ. 154: κυρίως εἰπεῖν πρόκειται ἐκεῖ περὶ ἰωνικῶν μνημείων, ἀλλὰ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς καμπυλότητος ἰσχύει καὶ διὰ τὰ δωρικά, ὡς ἀπέδειξεν ὁ C. Bötticher, Untersuchungen auf der Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 95.

cripta», ἤτοι «Ὁ στυλοβάτης πρέπει νὰ κατασκευάζεται οὕτως, ὥστε νὰ ἔχῃ εἰς τὸ μέσον ἔντασιν ἐπιτυγχανομένην δι' ἀνίσων σκαμνίων (scamilli impares)· διότι ἐὰν βαίνῃ σύμφωνα μὲ τὴν ἀεροστάθμην (δηλαδὴ ὁριζοντίως) θὰ φανῇ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν κοῖλος. Πῶς δὲ ἐπιτυγχάνεται τοῦτο διὰ τῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνερχομένων σκαμνίων θὰ δειχθῇ μὲ τὸ εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον εὑρισκόμενον σχέδιον, ἐκεῖ δὲ καὶ θὰ περιγραφῇ (ἐκτεθῇ) ἡ σχετικὴ ἀπόδειξις».

Δυστυχῶς τὸ τελευταῖον τοῦτο βιβλίον δὲν διεσώθη καὶ οὕτω δὲν ἔχομεν οὔτε τὸ σχέδιον, οὔτε τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Βιτρουβίου περὶ τῶν scamilli impares.

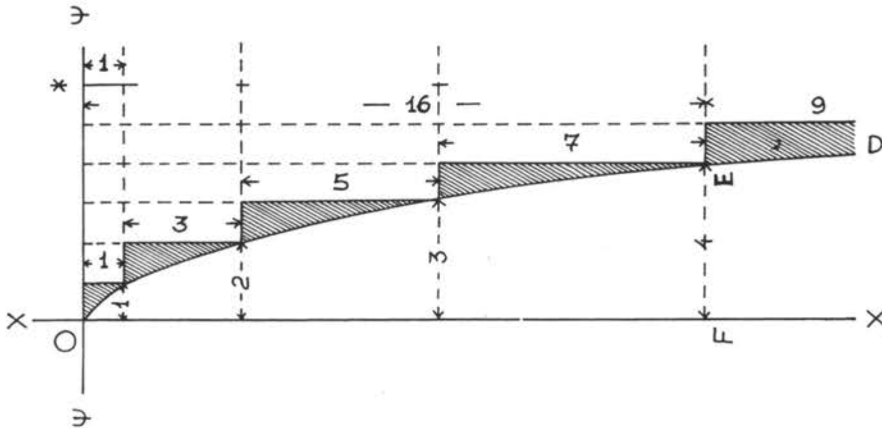

91. Τρόπος κατασκευῆς τῆς καμπυλότητος (κατὰ Burnouf).

Ἐπεχειρήθησαν λοιπὸν ὑπὸ τῶν νεωτέρων — ἤδη ἀπὸ τοῦ 1501[1] καὶ τοῦ 1567[2] — ποικίλαι αὐτῶν ἑρμηνεῖαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρω τὰς τῶν Penrose[3], Burnouf[4], Dörpfeld[5] καὶ Koldewey[6]. Ὁ πρῶτος (Penrose) ὡς scamillos impares ἐθεώρει τὸν ἀνισοσκελῆ κατώτατον καὶ τὸν ἀνισοσκελῆ ὡσαύτως ἀνώτατον σφόνδυλον τῶν κιόνων. Ὁ δεύτερος (Burnouf) τονίζει, ὅτι δύναται νὰ κατασκευασθῇ καμπύλη τῇ βοηθείᾳ τῶν ἐν Γαλλίᾳ ἐν χρήσει «nivelettes», αἵτινες, ὑποκαθιστῶσαι τὴν ἀεροστάθμην, ἐπιτυγχάνουσι τὸ «ἀλφάδιασμα» κλιμάκων καὶ ἀνδήρων. Εἶναι δὲ αἱ nivelettes, τὰς ὁποίας ταυτίζει ὁ Burnouf πρὸς τοὺς scamillos, ἤτοι τὰ σκαμνία, μικρὰ πυραμιδοειδῆ σώματα, τοποθετούμενα κατὰ κανονικὰς ἀποστάσεις καὶ βαθμιαίως αὐξανόμενα καθ' ὕψος ἀπὸ τοῦ μέσου πρὸς τὰ ἄκρα τῆς γραμμῆς ἢ τοῦ ἀνδήρου, ὥστε νὰ ἀποβαίνουν ἄνισα (impares) (εἰκ. 91). Κατὰ τὸν Burnouf θὰ ἦτο ἐξ ἴσου εὔκολον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα νὰ κατασκευασθῇ καμπύλη μὲ αὐτὰ τὰ ἐργαλεῖα, ὅπως εἶναι σήμερον διὰ τῆς ἀεροστάθμης. Προσθέτει δ' ἐπίσης ὁ Burnouf καὶ ὅτι τοιοῦτοι scamilli impares θὰ ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν καμπυλότητος ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ, ὅπερ ὅμως διὰ τὸν Παρθενῶνα περιορίζεται μόνον εἰς τὰς πλαγίας πλευράς, ἐπειδὴ ἡ κοίλη καμπυλότης, ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ καὶ δὴ τῶν στενῶν πλευρῶν ἀρχίζει μόνον ἀπὸ τὰ κιονόκρανα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ὁ τρίτος (Dörpfeld) θεωρεῖ scamillos μικρὰς σφη-

1. D. Barbarus, M. Vitruvii Pollionis De Architectura III, 108, σ. 50 ἑξ.
2. Ὅρα σχετικῶς Stevens ἐν AJA 38, 1934, σ. 536, σημ.
3. Principles, σ. 12 καὶ 20.
4. Revue générale de l'architecture, 1875
5. AM 9, 1884, σ. 328.
6. Die antiken Baureste auf der Insel Lesbos, Berlin 1890, σ. 54.

νοειδεῖς προεξοχὰς τοῦ στυλοβάτου, ἃς παρετήρησεν ὑπὸ τοὺς κατωτάτους σφονδύλους τοῦ ναοῦ τοῦ Σουνίου, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι προφανῶς ἐδημιουργήθησαν ἐκ τῆς λαξεύσεως τοῦ στρώματος τοῦ πτεροῦ χάριν τῆς εἰς αὐτὸ διδομένης κλίσεως πρὸς ἐκροὴν τῶν ὑδάτων. Τέλος ὁ Koldewey ὡς scamillos θεωρεῖ μικροτάτας τινὰς δισκοειδεῖς προεξοχάς, τὰς ὁποίας συνήντησεν εἰς τὸν στυλοβάτην τοῦ ναοῦ τῶν Μέσσων τῆς Λέσβου καὶ αἱ ὁποῖαι εἶχον διάφορα ὕψη ἑκατέρωθεν. Πιθανωτάτη ὅμως νομίζω, ὅτι εἶναι ἡ θεωρία, ἣν πρῶτος συνέλαβεν — ἀλλὰ δὲν ἐδημοσίευσεν — ὁ Aurès, διετύπωσε δ' ἀργότερον ὁ A. Choisy[1], ἐσχάτως δὲ μαθηματικῶς διηυκρίνησεν ὁ G. Ph. Stevens[2]. Κατὰ

92. Τρόπος χαράξεως τῆς παραβολικῆς καμπυλότητος δι' ἀνίσων σκαμνίων (scamilli impares) (κατὰ Stevens).

ταύτην ἡ ἔντασις τοῦ στυλοβάτου ἐξομοιοῦται πρὸς παραβολήν, ἤτοι πρὸς καμπύλην δευτέρου βαθμοῦ, ἥτις ἔχει τὴν ἰδιότητα τὰ διαδοχικὰ αὐτῆς σημεῖα νὰ ἔχουν τετμημένας, αἵτινες ἰσοῦνται πρὸς σταθερὰ πολλαπλάσια τοῦ τετραγώνου τῶν τεταγμένων, ἀφοῦ ἡ μαθηματική της ἐξίσωσις εἶναι $x=c\psi^2$, ἔνθα c ἡ σταθερά. Ἐν ἄλλοις λόγοις εἰς τετμημένας (x) 1, 2, 3, 4 κλπ. ἀντιστοιχοῦν τεταγμέναι (ψ) 1c, 4c, 9c, 16c κλπ. ἢ (ἂν δεχθῶμεν c=1) πρὸς 1, 4, 9, 16 κλπ. Χαράσσοντες μίαν τοιαύτην καμπύλην (εἰκ. 92) παρατηροῦμεν, ὅτι εἰς διαδοχικὰς ὁριζοντίας ἀποστάσεις ἀρχομένας ἀπὸ τοῦ 0 (ἀρχῆς τῶν συντεταγμένων) καὶ προοδευούσας κατὰ μονάδα, ἀντιστοιχοῦσι μικραί τινες διαδοχικαὶ βαθμίδες ἢ σκαμνία, τῶν ὁποίων τὰ μὲν μέτωπα εἶναι ἴσα πρὸς τὴν μονάδα, αἱ δὲ βάσεις ἀνόμοιαι καὶ δὴ ἴσαι πρὸς τοὺς διαδοχικοὺς περιττοὺς ἀριθμοὺς 1, 3, 5, 7, 9 κλπ. (εἰκ. 92). Ἐὰν λοιπὸν δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ὁ Βιτρούβιος εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὅτι ἡ καμπύλη τοῦ στυλοβάτου ἦτο παραβολή, εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ εἰρημένα διαδοχικὰ σκαμνία εἶναι οἱ ὑπ' αὐτοῦ μνημονευόμενοι scamilli,

1. Aug. Choisy, Vitruve, Paris 1909, τ. I, σ. 146 καὶ τ. IV, πίν. 34, εἰκ. 1.
2. AJA 38, 1934, σ. 535 ἑξ. καὶ Hesperia 12, 1943, σ. 135 ἑξ.

τοὺς ὁποίους ὁ Ρωμαῖος συγγραφεὺς χαρακτηρίζει ὡς impares, εἴτε διότι ἔχουν ἀνίσους βάσεις, εἴτε διότι αὗται ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς διαδοχικοὺς περιττοὺς ἀριθμοὺς 1, 3, 5, 7, 9.

Ἡ ἐκλογὴ τῆς παραβολῆς ὡς καμπύλης τῆς ἐντάσεως τοῦ στυλοβάτου δὲν ἐγένετο τυχαίως. Ἡ καμπύλη αὕτη ἔχει τὴν σπουδαίαν ἰδιότητα νὰ εἶναι σχῆμα ὅμοιον πρὸς πᾶσαν ἄλλην παραβολὴν καὶ τούτου ἕνεκα παρεῖχεν ἐξαιρετικὴν εὐκολίαν χαράξεως εἰς τὸ ἔργον. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἐν τῇ περιπτώσει μακροῦ στυλοβάτου (ὅπως ὁ τοῦ Παρθενῶνος: στεναὶ πλευραὶ 30,88 μ., μακραὶ 69,503 μ.)[1] ἡ παραβολὴ παρουσιάζεται πολὺ χαμηλωμένη[2], ἤτοι αἱ τεταγμέναι αὐτῆς ἐλάχισται ἐν σχέσει πρὸς τὰς τετμημένας, θὰ ἔπρεπε — ἂν ἡ καμπύλη δὲν εἶχε τὴν εἰρημένην ἰδιότητα — νὰ σχεδιασθῇ εἰς φυσικὸν μέγεθος, ἵνα εἶναι δυνατὴ ἡ εὐχερὴς λῆψις τῶν σχετικῶν τεταγμένων καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου σημείωσις αὐτῶν πρὸς λάξευσιν τῆς καμπύλης. Ἡ λίαν ὅμως ἐνοχλητικὴ αὐτὴ ἐργασία ἀπεφεύγετο χάρις εἰς τὴν εἰρημένην ἰδιότητα· διότι ἀντὶ τοῦ φυσικοῦ μεγέθους σχεδίου τῆς καμπύλης ἤρκει νὰ χαραχθῇ ἄλλη πολὺ μικροτέρα παραβολὴ — σχῆμα ὅμοιον πρὸς τὸ ζητούμενον — τῆς ὁποίας αἱ μὲν τετμημέναι ἐσχεδιάζοντο ὑπὸ κλίμακα π.χ. 1:50, αἱ δὲ τεταγμέναι εἰς φυσικὸν μέγεθος. Οὕτω διὰ πολὺ μικροῦ σχεδίου ἠδύνατό τις νὰ ἀρυσθῇ τὰ ζητούμενα ὕψη (τεταγμένας) τῆς καμπύλης καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ φυσικόν των μέγεθος· διότι τὰ σκαμνία ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται καὶ τώρα, ὅπως δεικνύει τὸ παρατιθέμενον σχῆμα (εἰκ. 92), τὸ ὁποῖον καὶ φανερώνει τὴν ὑφισταμένην ὁμοιότητα μεταξὺ δύο παραβολῶν, ὧν αἱ τεταγμέναι εἶναι πολλαπλάσιαι ἀλλήλων[3].

Παρομοίαν γεωμετρικὴν χάραξιν τῆς ἐξισώσεως τῆς παραβολῆς ($x=c\psi^2$) τῆς καμπυλότητος παρέσχε τὸ 1950 καὶ ὁ Dinsmoor[4]. Κατὰ τοῦτον ὁρίζεται κατ' ἀρχὰς ἡ ἐπιθυ-

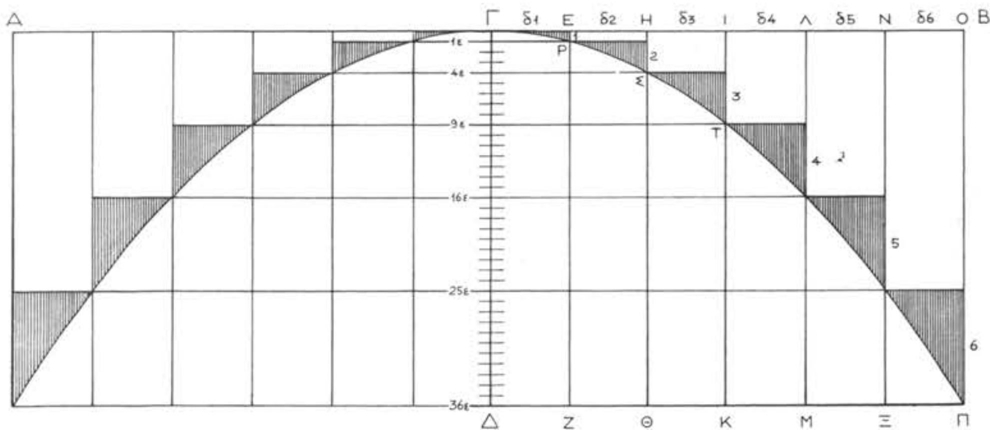
1. Κατὰ Dörpfeld 30,86×69,51, κατὰ Magne 30, 89×69,53, κατὰ Paccard 30, 851×69,442, κατὰ Penrose 30,891×69,539 μ.

2. Ἡ ἐξίσωσις τῆς παραβολῆς τοῦ στυλοβάτου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος προκύπτει ἂν εἰς τὸν γενικὸν τύπον $x=c\psi^2$ ἀντικαταστήσωμεν τὸ μὲν x διὰ τοῦ ἡμίσεος τοῦ μήκους τοῦ στυλοβάτου (30,87 μ.), τὸ δὲ ψ διὰ τοῦ ἀντιστοίχου βέλους τῆς καμπύλης ὅπερ, ὡς εἴδομεν, εἶναι 0,065 μ., ὁπότε τὸ c προκύπτει ἴσον πρὸς 0,000273 μ. Κατὰ ταῦτα διὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Παρθενῶνος ἰσχύει ἡ ἐξίσωσις: $x=0{,}000273\psi^2$.

3. Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι πλὴν τοῦ κύκλου καὶ τῆς ἐλλείψεως καὶ ἡ παραβολὴ καὶ ἡ ὑπερβολὴ ἦσαν καμπύλαι λίαν γνωσταὶ καὶ ἐν χρήσει εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἤδη ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ., ὡς ἀποδεικνύει ἡ συχνὴ ἐφαρμογή των εἰς μνημεῖα τοῦ αἰῶνος τούτου (π.χ. εἰς τὸ κιονόκρανον τοῦ ἐν Κορίνθῳ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (540 π.Χ.). Αἱ τέσσαρες αὗται καμπύλαι ἀποτελοῦν τὰς περιφήμους *κωνικὰς τομὰς* ἤτοι τὰς τομὰς ἁπλοῦ ἢ διπλοῦ κώνου δι' ἐπιπέδου, ὅπερ ὅταν μὲν τέμνῃ τὸν κῶνον καθέτως πρὸς τὸν ἄξονά του παράγει κύκλον, ὅταν δὲ λοξῶς, ἔλλειψιν, ὅταν παραλλήλως πρὸς μίαν τῶν γενετειρῶν αὐτοῦ παραβολὴν καὶ τέλος, ὅταν τέμνῃ συγχρόνως ἀμφοτέρους τοὺς κλάδους διπλοῦ κώνου, ὑπερβολήν. Ἡ εὕρεσις τῶν κωνικῶν τομῶν ἀποδίδεται κατὰ Ἐρατοσθένην καὶ Πρόκλον εἰς τὸν Μέναιχμον (μέσα 4ου π.Χ. αἰ.), φίλον καὶ μαθητὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Εὐδόξου (P. H. Michel, De Pythagore à Eucleide, Paris 1950, σ. 254). Ἐὰν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν χρῆσιν τῶν κωνικῶν τομῶν εἰς μνημεῖα πολὺ ἀρχαιοτέρων χρόνων, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Μέναιχμος μᾶλλον θὰ ἐκωδικοποίησε μὴ σωζομένας προγενεστέρας μελέτας περὶ κωνικῶν τομῶν. Ἴσως οὗτος καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοί του μαθηματικοὶ νὰ εὗρον πρῶτοι, ὅτι αἱ τέσσαρες εἰρημέναι καμπύλαι ἦσαν τομαὶ κώνου καὶ νὰ τὰς ἐχρησιμοποίησαν πρῶτοι πρὸς λύσιν ὡρισμένων δυσκόλων γεωμετρικῶν προβλημάτων. Ἀργότερον διεξοδικῶς διέλαβε περὶ *κώνου τομῶν* ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ὁ ΠΕΡΓΑΙΟΣ (260 - 200 π.Χ.), οὗτινος τὸ ἔργον εἶναι κατὰ τὸν Montucla (Histoire des mathématiques, Paris 1793 - 1802) τὸ τελειότερον τῶν συγχρόνων μαθηματικῶν συγγραμμάτων (πρβλ. καὶ E. Hoppe, Mathematik und Astronomie im klass. Altertum, Heidelberg 1911 καὶ Th. Heath, A History of Greek Mathematics, Oxford 1911, I, σ. 253).

4. Architecture, σ. 167.

μητὴ ὑπερύψωσις (ἔντασις ἢ βέλος ΓΔ) τῆς πλευρᾶς, ἥτις πρόκειται νὰ καμπυλωθῇ (εἰκ. 93). Ἔστω τὸ μῆκος τῆς πλευρᾶς ταύτης ΑΒ=70 μ., ἤτοι περίπου ὅσον καὶ τὸ μῆκος τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος. Τὸ μέσον τῆς πλευρᾶς ταύτης Γ σημειώνει τὸν κατακόρυφον ἄξονα αὐτῆς ΓΔ καὶ τὴν κορυφὴν τῆς καμπύλης Γ. Διαιρεῖται ἔπειτα τὸ μῆκος ΑΒ δι' αὐθαιρέτου τινὸς ἀριθμοῦ, ἔστω 6, ἑκατέρωθεν τοῦ μέσου εἰς ἴσα μεταξύ των διαστήματα (δ_1 δ_2 δ_3 δ_4...), ἤτοι 6 ἑκατέρωθεν τῆς κορυφῆς Γ καὶ ἐν συνόλῳ 12. Ἐὰν ὡς ἀρχὴν τῶν συντεταγμένων θεωρήσωμεν τὴν κορυφὴν Γ, τότε αἱ διαιρέσεις δ_1, δ_2, δ_3, δ_4, δ_5 δ_6 ἀποτελοῦσι τὰς τετμημένας τῆς ζητουμένης καμπύλης,

93. Γραφικὴ κατασκευὴ τῆς ἐξισώσεως τῆς παραβολικῆς καμπυλότητος (κατὰ Dinsmoor).

αἱ δὲ κάθετοι πρὸς τὰ σημεῖα τῶν διαιρέσεων αὐτῶν τὰς τεταγμένας. Πρὸς καθορισμὸν τῶν σημείων τῆς καμπύλης λαμβάνομεν ἐπὶ τοῦ κατακορύφου ἄξονος ΓΔ ὑπὸ πολλαπλασίαν κλίμακα τὴν διάστασιν τοῦ μεγίστου ἐπιθυμητοῦ βέλους (ἔστω ἐνταῦθα 0,12 μ., ὅσον περίπου τὸ τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ Παρθενῶνος) ἤτοι τῆς ἐντάσεως ΓΔ καὶ διαιροῦμεν ταύτην δι' ἀριθμοῦ ἴσου πρὸς τὸ τετράγωνον τοῦ ἐκλεχθέντος ἀριθμοῦ τῶν ὁριζοντίων διαιρέσεων δ_1, δ_2, δ_3, ἤτοι ἐνταῦθα τὸ 6, δηλαδὴ διὰ τοῦ $6^2=36$ (εεεε), ὁριζομένης οὕτω τῆς διαστάσεως ἑκάστου τῶν κλασματικῶν μερῶν τοῦ ὕψους εἰς 0,12/36, εἰς τρόπον ὥστε ἡ καμπύλη νὰ δύναται νὰ κατασκευασθῇ ὑπὸ μορφὴν διαγράμματος, ὡς μία παραβολὴ μὲ ἴσον ἀπεχούσας τεταγμένας, κατερχομένας ἐφ' ἑκατέρας πλευρᾶς τῆς κορυφῆς, ὡς διαδοχικοὶ τετράγωνοι ἀριθμοὶ τῶν κλασματικῶν μερῶν. Οὕτω ἡ πρώτη τεταγμένη ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς τῆς κορυφῆς θὰ κατέρχεται κάτω τῆς κορυφῆς κατὰ μίαν διαίρεσιν ε, συναντῶσα ὁριζοντίως τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς κορυφῆς τεταγμένην ΕΖ εἰς τὸ σημεῖον Ρ, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ πρῶτον σημεῖον τῆς καμπύλης. Ἡ δευτέρα τεταγμένη ΗΘ εὑρίσκεται διὰ τῆς συναντήσεως τοῦ τετραγώνου τοῦ 2 ἤτοι τοῦ 4ε φερομένης ὁριζοντίως, ἤτοι θὰ εἶναι τὸ σημεῖον Σ. Ἡ τρίτη τεταγμένη εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς

τρίτης καθέτου ΙΚ διὰ τῆς συναντήσεως τῆς ἐνάτης διαιρέσεως ε, δηλαδὴ τοῦ τετραγώνου τοῦ 3, μετὰ τῆς καθέτου ΙΚ, ἤτοι εἰς τὸ σημεῖον Τ κ.ο.κ. Τὰ σχηματιζόμενα ἐν τῷ μεταξὺ τρίγωνα, πληρούμενα ἐνταῦθα (εἰκ. 93) διὰ διαγραμμίσεως, πρέπει νὰ εἶναι οἱ κατὰ Βιτρούβιον «scamilli impares» ὄχι μόνον διότι εἶναι ἀνόμοια ἀλλὰ καὶ διότι ἔχουσι τὸ σχῆμα διαδοχικῶν σκαμνίων. Εἰς τὴν πρᾶξιν ἡ ἀνωτέρω γεωμετρικὴ χάραξις τῆς παραβολικῆς καμπύλης ἐκτελεῖται διὰ ξυλίνων τεμαχίων ἐκ τῶν διὰ τὴν χωροστάθμησιν χρησιμοποιουμένων[1].

Πολὺ ἐμπειρικώτερος καθορισμὸς τῆς καμπυλότητος διεπιστώθη ὑπὸ τοῦ O. Broneer[2] εἰς τὴν Ν. Στοὰν τῆς Κορίνθου. Ἐκεῖ ἡ ὁλικὴ μεγίστη ἔντασις ἀνήρχετο εἰς 0,15 μ. ἐπὶ μήκους περίπου 165 μ., ἦτο ἑπομένως μικροτέρα τοῦ 1 : 1000 καὶ ἀκόμη μικροτέρα τῆς τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ Παρθενῶνος (0,12 μ.). Πειράματα γενόμενα ἐπὶ μεγάλης κλίμακος κατόψεως τῆς Στοᾶς ἀπεκάλυψαν, ὅτι ἡ καμπυλότης της συνέπιπτε πρὸς τὴν καμπύλην σχοινίου προσηλωμένου εἰς ἀμφότερα τὰ ἄκρα τῆς Στοᾶς καὶ ἀφιεμένου νὰ καθίσῃ εἰς τὸ μέσον κατὰ 0,15 μ. Ὑλοποιηθεῖσα οὕτω διὰ τῶν πειραμάτων αὐτῶν προωθήθη ἡ σχετικὴ θεωρία, καθ' ἣν οἱ ἀρχαῖοι ἀρχιτέκτονες ἐπετύγχανον τὴν ἐπιθυμητὴν καμπυλότητα διὰ τῆς ἁπλῆς μεθόδου κρεμάσεως σχοινίου μεταξὺ τῶν ἄκρων τοῦ κτιρίου καὶ δὴ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὸ κέντρον του νὰ καθίζῃ κατὰ τὸ ἐπιθυμητὸν μέτρον. Ἀντιστρέφοντες τὴν οὕτως ἐπιτυγχανομένην κοίλην καμπύλην λαμβάνομεν τὴν ζητουμένην κυρτὴν καμπυλότητα. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πολὺ συζητηθὲν θέμα ἂν ἡ καμπυλότης ἦτο τόξον κύκλου ἢ παραβολὴ ἀποδεικνύεται διὰ τῶν νέων πειραμάτων, ὅτι δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο, ἀλλὰ μία καμπύλη ὀλίγον διαφέρουσα τῆς παραβολῆς.

Ὅμοιαι ἐμπειρικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς καμπυλότητος διεπιστώθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ R. Martin εἰς τὴν μεγάλην ΒΔ. Στοὰν τῆς ἀγορᾶς τῆς Θάσου[3] μαρτυροῦσαι, ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων δὲν ἐπεδίδετο εἰς πολὺ ἀκριβεῖς ὑπολογισμοὺς ἵνα ἀποκαταστήσῃ μαθηματικὴν καμπύλην. Ὁ ἀρχιτέκτων καθώριζεν ἁπλῶς τὸ μέγιστον βέλος τῆς καμπύλης καὶ ἔπειτα εἴτε ἐχάρασσεν αὐτὴν δι' ἑνὸς σχοινίου ἐπὶ τῶν ὀρθίων παρειῶν (μετώπων) τῆς ἀμέσως γειτονικῆς βαθμίδος, εἴτε καθώριζε κατὰ κανονικὰ διαστήματα εἰς τὰ συνεργεῖα λαξεύσεως καὶ τοποθετήσεως τὴν κατὰ προσέγγισιν χάραξιν αὐτῆς.

Τὴν αὐτὴν παραβολικὴν καμπύλην, σημειουμένην διὰ διαδοχικῶν σταυρίσκων ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας τοῦ ἡμιτελοῦς ναοῦ τῆς Ἐγέστης, ἐπιστοποίησεν ἐσχάτως καὶ ὁ D. Mertens[4].

Διάφορον κάπως ἀντίληψιν περὶ τῆς μορφῆς τῆς καμπυλότητος τοῦ στυλοβάτου τοῦ Παρθενῶνος διετύπωσεν ὁ Δανὸς Mogens Koch[5]. Κατὰ τοῦτον «τὸ σύνολον τῶν πρὸς τὸν Παρθενῶνα ἐξ ὅλων τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντος ἀγομένων ὀπτικῶν γραμμῶν σχηματίζει κωνικὴν ἐπιφάνειαν. Αἱ γραμμαὶ τομῆς τῆς ἐπιφανείας ταύτης μὲ τὰ

1. Dinsmoor, Architecture, σ. 167.
2. AJA 53, 1949, σ. 146, 147.
3. Manuel d'Architecture grecque, Paris 1965, σ. 354.
4. Dieter Mertens, Die Herstellung der Kurvatur am Tempel von Segesta, RM 81, 1974, σ. 107 ἑξ.
5. La courbure du stylobate du Parthénon ἐν Acta Archaeologica 34, 1963, σ. 231.

κατακόρυφα ἐπίπεδα τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ στυλοβάτου εἶναι ὑπερβολαί. Ἂν οἱ ἀρχαῖοι ἀνέλαβον νὰ παρουσιάσουν τὸν Παρθενῶνα ὡς ὁριζόντιον ἐπίπεδον, σύμφωνον πρὸς τὸν ὁρίζοντα, τὸ βέλος τῶν σχετικῶν καμπύλων ὑπολογίζεται, ὅτι θὰ ὤφειλε νὰ εἶναι 0,024 μ. εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ 0,157 μ. εἰς τὰς μακράς». Κατὰ τὰς μετρήσεις τῆς Ἑλληνικῆς τοπογραφικῆς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας παρεθέσαμεν ἀνωτέρω (σ. 124), τὰ βέλη ταῦτα εἶναι ἀντιστοίχως 0,065 μ. διὰ τὴν Α. πλευρὰν καὶ 0,112 μ. διὰ τὴν Ν.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου μνεία τῆς ἐντάσεως τοῦ στυλοβάτου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ διαπίστωσις τῆς ὑπάρξεως κανονικῆς καμπύλης εἰς πλείονα μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐντάσεως εἰς τὴν κρηπῖδα τῶν ναῶν ἦτο θελητή, οὐχὶ δ' ἀποτέλεσμα καθιζήσεως τῶν θεμελίων[1] ἢ δονήσεων ἢ ἀκανονιστιῶν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὑποδομῆς, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Durm[2], ὅστις διὰ παντοίων ἐπιχειρημάτων προσεπάθησε ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ καμπυλότης τῆς κρηπῖδος τοῦ Παρθενῶνος εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ συνδυασμοῦ ὅλων τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων αἰτίων[3], εἰς τὰ ὁποῖα προσθέτει ἐν τέλει καὶ τοῦτο : ὅτι κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν μακρᾶς τινος στρώσεως, οἱ τεχνῖται συνηθίζουν, ὅταν προχωροῦν ἀπὸ τῶν ἄκρων πρὸς τὸ μέσον, νὰ ὑψώνουν κατά τι ὑπὲρ τὴν ὁριζοντίαν τὸν πῆχυν, ἐφ' οὗ θέτουσι τὴν ἀεροστάθμην, οὕτω δ' ἐν τέλει προκύπτει ἐπιφάνεια κυρτὴ εἰς τὸ μέσον της. Τὴν τελικὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου κρίσιν παρέσχεν ὁ A. von Gerkan[4].

Διαπιστωθείσης τῆς συνειδητῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐντάσεως εἰς τὴν κρηπῖδα ἀπομένει νὰ ἐξετασθῇ ἡ αἰτία, ἥτις ὑπηγόρευσε τὴν ἐκτέλεσίν της. Περὶ ταύτης πολλαὶ θεωρίαι ἐξηνέχθησαν, χωρὶς καμμία ἐξ αὐτῶν νὰ τύχῃ τῆς γενικῆς ἐπιδοκιμασίας[5]. Ὑπεστηρίχθη π.χ., ὅτι ἡ ἔντασις λόγον εἶχε τὴν ἐξουδετέρωσιν ὑποχθονίων ὠθήσεων ἢ δονήσεων. Ἀλλ' ἂν ἐπρόκειτο ν' ἀντικρουσθῶσι τοιούτου εἴδους ὠθήσεις θὰ ἔπρε-

1. Ὡς θέλει ὁ C. Bötticher (Untersuchungen, ἔ.ἀ. σ. 86 ἑξ. καὶ ἐν Tektonik der Hellenen, ἔ.ἀ. I, σ. 133). Τὴν ἄποψιν ταύτην τοῦ Bötticher ἐπολέμησεν, ὡς ἤδη εἴπομεν (σ. 129, σημ. 1), ὁ E. Ziller (ἐν Erbkam's, Zeitschr. für Bauwesen, 1865, σ. 35 ἑξ.), ἀκόμη δὲ καὶ ὁ Adolf Bötticher (ἐν Die Akropolis von Athen, Berlin 1888, σ. 102) καὶ ἀργότερον ὁ L. Julius καὶ ὁ B. Gräf (ἐν Baumeisters Denkmäler, τ. II, Berlin und Leipzig 1887, σ. 1776) καὶ ὁ J. Bühlmann (Die Baukunst des Altertums und der Renaissance, Eszlingen a. N. 1913, σ. 19).

2. Die Baukunst der Griechen³, Leipzig 1910, σ. 125 καὶ 130.

3. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ κρηπὶς ἑδράζεται, ὡς εἴδομεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου (Β. πλευρά), ἐφ' ἑτέρου δ' ἐπὶ πωρίνης θεμελιώσεως (στερεοβάτου) (Ν. πλευρά), ἐκτελεσθείσης διὰ κανονικῶν δόμων ἐκ πωρολίθων καὶ διηκούσης μέχρι τοῦ στερεοῦ. Ἡ ὑποδομή, ἐξετασθεῖσα κατὰ τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ Καββαδία καὶ τοῦ Καβεράου ἀνασκαφάς, εὑρέθη, ὅτι οὐδεμίαν ἀλλοίωσιν εἶχεν ὑποστῆ. Ἐὰν ἄλλως τε εἶχεν ἐπέλθει κατακάθισίς τις, θὰ ἔπρεπεν ἡ ΝΑ. γωνία τοῦ στυλοβάτου νὰ εὑρεθῇ χαμηλοτέρα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ΒΑ. καὶ οὐχὶ ἴση πρὸς αὐτήν, ὡς διὰ τῶν χωροσταθμήσεων ἐξηκριβώθη (ὅρα ἀνωτέρω σ. 126 καὶ Penrose, ἔ.ἀ. σ. 31). Ἐπίσης ἀφοῦ τὸ μεγαλύτερον βάρος ἐφαρμόζεται εἰς τὸ μέσον τῶν στενῶν πλευρῶν λόγῳ τῶν ἀετωμάτων, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὑποστῆ καθιζήσεις τὸ μέσον καὶ οὐχὶ τὰ ἄκρα (Ziller, ἔ.ἀ. καὶ Penrose, ἔ.ἀ. σ. 28). Τέλος καὶ ἂν δεχθῶμεν καθίζησιν, δεδομένου τοῦ ἀνωμάλου τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου, ἐφ' οὗ ἑδράζεται τὸ θεμέλιον, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ παραχθοῦν ἕνεκα αὐτῆς τόσον κανονικαὶ καμπύλαι εἰς τὸν στυλοβάτην (Ziller, ἔ.ἀ. καὶ A. Bötticher, ἔ.ἀ. σ. 102· πρβλ. καὶ Penrose, Principles, σ. 27).

4. RM 40, 1925, σ. 167 ἑξ.

5. Κατὰ τὸν C. Bötticher ἡ ἔντασις τοῦ κρηπιδώματος ὀφείλεται εἰς τὴν συμπίεσιν τῶν ἐκ χειροτέρου ὑλικοῦ κατασκευασθέντων θεμελίων (Untersuchungen auf der Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 86). Τὴν εὔλογον ἀντίρρησιν, ὅτι ὅλαι αἱ ἄλλαι γωνίαι τοῦ στυλοβάτου κεῖνται εἰς ὑψηλοτέραν (καὶ οὐχὶ χαμηλοτέραν, ὡς θὰ ἔπρεπε ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ καθιζήσεως τῶν ἄκρων) στάθμην τῆς ἀμέσως ἐπὶ τοῦ βράχου βαινούσης ΒΑ. γωνίας, ὁ Bötticher (ἔ.ἀ. σ. 102) δικαιολογεῖ ὡς προερχομένην ἐξ ἐσφαλμένης χωροσταθμήσεως τῶν ἀρχαίων.

πεν ἡ καμπύλη νὰ κατασκευασθῇ οὐχὶ κυρτὴ ἀλλὰ κοίλη, ὡς τοῦτο π.χ. γίνεται εἰς κατασκευάς, αἵτινες πρέπει ν' ἀντιστῶσιν εἰς τὴν ὤθησιν ὑπογείων ὑδάτων.

Ὁ Ferguson[1] ὑπέθεσεν, ὅτι ἡ γενικὴ καμπυλότης τοῦ ναοῦ ἐδόθη χάριν τῆς ἐκροῆς τῶν ὑδάτων ἐκ τοῦ σηκοῦ, ὅστις, κατ' αὐτόν, ἦτο ὕπαιθρος[2]. Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ σηκὸς δὲν ἦτο ἐστεγασμένος, πρᾶγμα λίαν ἀπίθανον, καὶ πάλιν τὰ εἰσδύοντα ὕδατα δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐκρεύσουν· διότι θὰ ἠμποδίζοντο ἀπὸ τὸ κατώφλιον τῆς ἀνατολικῆς θύρας ἢ καὶ ἂν τοῦτο διετρυπᾶτο ὑπὸ ὀχετῶν καὶ πάλιν θὰ ἐσωρεύοντο εἰς τὴν ἀβαθῆ λεκάνην, ἥτις σχηματίζεται εἰς τὸν πρόναον καὶ τὸν ὀπισθόναον, τῶν ὁποίων ἡ στρῶσις εὑρίσκεται κατὰ 0,064 μ. χαμηλότερον τοῦ στυλοβάτου καὶ τῶν παραστάδων (ὅρα κατὰ μῆκος τομὴν πτ. πίν. VI καὶ πίν. 8 καὶ κατὰ πλάτος τομὴν πτ. πίν. VIII, XI καὶ πίν. 10 καὶ 13)[3]· (βλ. καὶ κατωτέρω τὸ περὶ τοῦ σηκοῦ κεφάλαιον).

Ἐναρμόνισιν τῆς κρηπῖδος τῶν ναῶν πρὸς τὴν καμπύλην ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης δέχονται ὡς αἰτίαν τῆς καμπυλότητος ὁ Emil Brawn[4], ὁ Burnouf[5] καὶ ἐν μέρει ὁ Michaelis[6]. Ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἴσχυε μόνον διὰ ναούς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐφαίνετο ἡ θάλασσα, πρᾶγμα, ὅπερ δὲν συμβαίνει πάντοτε.

Περισσοτέρους θιασώτας εἶχον αἱ ὀπτικαὶ θεωρίαι: κατὰ τὸν Hoffer[7] κάθε μακρὰ πλευρὰ κτιρίου, ὁρωμένη εἰς τὸ μέσον τοῦ μήκους της, φαίνεται καμπτομένη κατὰ τ' ἄκρα καὶ δὴ τόσον περισσότερον, ὅσον εἶναι μακροτέρα. Ἂν λοιπὸν τονισθῇ προσθέτως ἡ κάμψις κατὰ τ' ἄκρα, ἡ πλευρὰ θὰ φανῇ εἰς τὸν θεατὴν μακροτέρα. Ἀλλ' ἐπεδίωξαν ἆρα γε πράγματι οἱ Ἕλληνες νὰ παρουσιάσουν τὰ κτίριά των μακρότερα ἢ ὅσον πράγματι ἦσαν;

Κατὰ τὸν Βιτρούβιον ἡ ἔντασις αἰτίαν ἔχει τὴν διόρθωσιν ὀπτικοῦ τινος λάθους. Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴδομεν (σ. 129) ὁ Ρωμαῖος συγγραφεὺς λέγει ρητῶς, ὅτι ὁ στυλοβάτης πρέπει νὰ λαμβάνῃ ἐξόγκωσίν τινα (adjectionem) ἐν τῷ μέσῳ· διότι ἄλλως oculo alveolatus videbitur, θὰ φανῇ κοῖλος εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Βιτρουβίου θὰ ἦτο πειστικὴ ἂν τὸ ἐλαφρὸν βέλος, ὅπερ παρατηρεῖται εἰς τὴν ἔντασιν τοῦ Παρθενῶνος, παρεῖχεν εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ στυλοβάτου του τὴν ὄψιν εὐθείας. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει· ἡ γραμμὴ τῆς κρηπῖδός του εἶναι αἰσθητῶς καμπύλη. (εἰκ. 75). Ἄλλωστε ἡ θεωρία τοῦ Βιτρουβίου ἰσχύει διὰ γραμμὰς καὶ ἐπιφανείας εὑρισκομένας κάτω τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ παρατηρητοῦ, δηλαδὴ διὰ θεατὴν ἱστάμενον ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου. Πῶς ὅμως θὰ ἐξηγηθῇ καὶ διὰ τὸ ἐπιστύλιον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν αὐτὴν

1. The Principles of Beauty in Art, σ. 396.

2. Τοῦτο ἀσφαλῶς συμβαίνει εἰς τὸν ἐν Ἐφέσῳ «ναὸν τοῦ Κροίσου», ἔνθα τὸ δάπεδον τοῦ πτεροῦ ἔχει κλίσιν ἀπὸ τοῦ σηκοῦ πρὸς τὰ ἔξω, ἥτις δίδει τὴν μακρινὴν ἐντύπωσιν στέγης.

3. Ὅρα κατωτέρω σ. 143· πρβλ. καὶ PENROSE, Principles, σ. 33, ὅστις λέγει (σημ. 4), ὅτι ὁσάκις βρέχει σχηματίζονται εἰς τὸν ὀπισθόδομον δύο μικρὰ ἕλη, ἓν πρὸς Β. καὶ ἄλλο πρὸς Ν. Τοῦ προνάου τὸ ἔδαφος εἶναι πάρα πολὺ βεβλαμμένον καὶ δὲν συγκρατεῖ ἐπὶ πολὺ τὰ νερά.

4. Ἀναφέρεται ὑπὸ PENROSE (Principles², σ. 92, App. ἀριθ. 28), ὅστις καὶ δέχεται ἐν μέρει τὴν θεωρίαν του (ἔ.ἀ. σ. 79).

5. Revue des deux Mondes 1847, σ. 842. Κατὰ τοῦτον ἡ ἑλληνικὴ τέχνη «ἐκύρτωσε τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ τὸ δάπεδον τῶν ναῶν, τὰ ἐπιστύλια, τὰς ζωφόρους καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν βάσιν τῶν ἀετωμάτων, ὅπως ἡ Φύσις ἐστρογγύλευσε τὴν θάλασσαν, τοὺς ὁρίζοντας καὶ τὴν ράχιν τῶν ὀρέων».

6. MICHAELIS, Der Parthenon, σ. 19.

7. FÖRSTER's Allgemeine Bauzeitung, 1838, σ. 371.

καὶ ὁ στυλοβάτης καμπυλότητα (εἰκ. 89 καὶ πίν. 20 κάτω δεξιά); πρβλ. καὶ τοὺς ἀπὸ ἀεροπλάνου ὡς κοίλην τὴν γῆν βλέποντας. Ὁ Penrose[1] τὴν καμπύλην τῆς κρηπῖδος θεωρεῖ — ὡς πράττει καὶ ὁ Βιτρούβιος — συνάρτησιν τῆς καμπύλης τοῦ θριγκοῦ, ἥτις πάλιν, ὡς κατωτέρω θ' ἀναπτύξωμεν, προῆλθεν ἐξ αἰτίας τῆς κλίσεως τῶν ἀετωμάτων. Κατὰ τὸν Βιτρούβιον[2] ἡ καμπύλη τοῦ ἐπιστυλίου ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς πρὸς τὴν τοῦ στυλοβάτου ἀλλὰ δὲν εἶναι τόσον κανονικὴ ὅσον ἐκείνου.

Κατ' ἄλλην τινὰ θεωρίαν[3], ἡ αἰτία τῆς ἐντάσεως εἶναι ὀπτικο-ψυχολογική. Τὰ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου μεμονωμένα φορτία (κίονες) γεννοῦν εἰς τὸν θεατὴν τὸ συναίσθημα, ὅτι δρῶσι καταθλιπτικῶς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του, ἥτις, τούτου ἕνεκα, φαίνεται τρόπον τινὰ ὑποχωροῦσα. Ἵνα λοιπὸν ἐξουδετερωθῇ ἡ ἐντύπωσις αὐτή, πρέπει ἡ ἐπιφάνεια τοῦ στυλοβάτου νὰ λάβῃ ἀντίστοιχον κύρτωσιν, νὰ ἀντιδράσῃ δηλ. πρὸς τὰ ἄνω[4].

Μίαν ἀρκετὰ ἑλκυστικὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀνάγκης, ἡ ὁποία ὑπηγόρευσε τὴν καμπυλότητα τοῦ στυλοβάτου, παρέσχεν ὁ J. Bühlmann[5] ἐν συνδυασμῷ πρὸς παλαιὰν μελέτην ὀπταπάτης, τὴν ὁποίαν διετύπωσεν ὁ Aug. Thiersch[6]. Τὴν αἰτίαν τῆς πολὺ δαπανηρᾶς εἰς χρόνον καὶ προσπάθειαν ἐργασίας κατασκευῆς μιᾶς κυρτῆς καμπύλης, ἥτις τόσον ὀλίγον διακρίνεται ἀπὸ τὴν εὐθυγραμμίαν, εὑρίσκει ὁ Bühlmann προερχομένην εἰς τὸ ἤδη μνημονευθὲν χωρίον (III, 4,5) τοῦ Βιτρουβίου, ὅπερ ὁμιλεῖ περὶ ἐκτελέσεως ἐντάσεως, ἤτοι κυρτῆς καμπύλης πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν παράγει μία μακρὰ εὐθεῖα, νὰ φαίνεται καμπτομένη εἰς τὸ μέσον της. Πλείονες αἰτίαι, λέγει, συνεργάζονται διὰ νὰ παραγάγουν τὴν ἐντύπωσιν αὐτήν: ἡ ἐπιβολὴ ἐν πρώτοις τοῦ τριγωνικοῦ ἀετώματος ὑπεράνω τοῦ θριγκοῦ προκαλεῖ διὰ τῶν ὀξειῶν γωνιῶν του μίαν πρὸς τὰ κάτω φορὰν τῆς βάσεως τοῦ τριγώνου, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἡ ὁριζοντία πλευρὰ τῆς βάσεως τοῦ τριγώνου φαίνεται νὰ διευθύνεται εἰς τὸ μέσον πρὸς τὰ κάτω. Τὰς ἀνωτέρας κοίλας γραμμὰς τοῦ θριγκοῦ θὰ ἔπρεπε τότε νὰ ἀκολουθοῦν καὶ αἱ γραμμαὶ τῶν ἀναβαθμῶν τῆς κρηπῖδος, ἐὰν δὲν ἐδημιουργεῖτο εἰς αὐτὰς μία ἀντιθέτως βαίνουσα κυρτότης.

Καὶ ἄλλαι ἐντούτοις περιστάσεις δημιουργοῦσι τὴν ἐντύπωσιν τῆς πρὸς τὰ κάτω κάμψεως τῆς γραμμῆς τῶν ἀναβαθμῶν, ὡς ἐξέθεσεν ὁ Aug. Thiersch (ἔ. ἀ.). Κατὰ τοῦτον ἐκ τῆς μειώσεως τῶν κιόνων προκύπτει μία εὐνοϊκῶς δρῶσα ὀπταπάτη, ἥτις κάμνει τοὺς κίονας νὰ φαίνωνται ὑψηλότεροι καὶ ραδινώτεροι ἢ ὅσον πράγματι εἶναι. Ἡ παράλληλος τοποθέτησις τῶν μειουμένων κιόνων παράγει ἐντούτοις — λόγῳ τῆς πρὸς τὰ ἄνω διευρύνσεως τοῦ μετακιονίου — τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι οἱ κίονες ἀνοίγουν πρὸς τὰ ἄνω. Πρὸς διόρθωσιν τῆς οὐχὶ εὐχαρίστου ταύτης ἐντυπώσεως οἱ ἄξονες τῶν κιόνων κλίνουν πυραμιδοειδῶς πρὸς τὰ ἔσω, ἡ δὲ λοξὴ αὕτη τοποθέτησις τῶν ἀξόνων ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῆς κρηπῖδος κάμνει ταύτην νὰ φαίνεται καμπτομένη πρὸς τὰ κάτω,

1. Principles, σ. 29 καὶ 30.
2. De Archit. III, 5, 8 (ἔκδ. Krohn, σ. 72).
3. A. D. Browne ἐν Architecture 5, 1927, σ. 296 ἑξ.
4. Πρβλ. P. Gräf, Baumeisters Denkmäler, München u. Leipzig 1888, τ. III, σ. 1776.
5. J. Bühlmann, Die Baukunst des Altertums und der Renaissance, Eszlingen a. N. 1913, σ. 19.
6. Aug. Thiersch, Optische Täuschungen auf dem Gebiete der Architektur, Zeitschrift für Bauwesen, 1873

ἐπειδὴ ὁ ὀφθαλμὸς συλλαμβάνει ὀρθογωνίως τὴν πρὸς αὐτὴν θέσιν τῶν κιόνων. Πρὸς διόρθωσιν τῆς σφαλερᾶς ταύτης ἐντυπώσεως αἱ γραμμαὶ τῆς κρηπῖδος ἔλαβον τὴν ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἄνω ἔντασιν. Κατὰ ταῦτα αἱ καμπυλότητες τῶν ὁριζοντίων εἶναι τὸ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς μειώσεως τῶν κιόνων καὶ τῆς λοξῆς (κεκλιμένης) τοποθετήσεως αὐτῶν.

Μίαν νέαν θεωρίαν, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὰς δύο σπουδαιοτέρας παλαιάς[1], διετύπωσε, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ὁ ἀρχιτέκτων Δ. Μαυρίκιος[2], ὑποστηρίξας, ὅτι εἷς στερεὸς ὄγκος δίδει διὰ τῆς ἐντάσεως τὴν ἐντύπωσιν ὄχι μιᾶς ἀνοδικῆς, ἀλλὰ τοὐναντίον μιᾶς καθοδικῆς τάσεως αὐτοῦ· ἡ ἐλαφρὰ πρὸς τὸ μέσον ὕψωσις τοῦ ναοῦ, λέγει, κινεῖ τὴν μᾶζάν του πρὸς τὰς γωνίας, δίδουσα οὕτω εἰς αὐτὸν πλαστικότητα, ἔκτασιν καὶ δυναμισμόν, ἐνῶ συγχρόνως καὶ τονίζει τὰ κύρια ὅρια αὐτοῦ, ἤτοι τὰς γωνίας.

Ἡ καθοδικὴ κίνησις, τὴν ὁποίαν πρεσβεύει ὁ Μαυρίκιος, ἐκφράζεται εἰς τὸν δωρικὸν ρυθμόν: διὰ τῶν σταγόνων τῶν προμόχθων, αἵτινες τείνουν νὰ σταλάξουν, διὰ τῶν τριγλύφων ποὺ τὰς προεκτείνουν πρὸς τὰ κάτω, διὰ τῶν σταγόνων τῶν κανόνων τοῦ ἐπιστυλίου καὶ δι' αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ κίονος, ὅστις δέχεται μὲν καὶ βαστάζει τὸ ὑπεράνω αὐτοῦ βάρος διὰ τοῦ ἄβακος, ἀλλὰ τὸ συγκεντρώνει πλαστικῶς διὰ τοῦ ἐχίνου καὶ τὸ δένει διὰ τῶν ἱμάντων καὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ ὑποτραχηλίου διὰ νὰ τὸ μεταδώσῃ ἐκεῖθεν εἰς τὸν κορμὸν τοῦ κίονος. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὑψώνεται μὲν διὰ τῆς μειώσεώς του καὶ βοηθητικῶς διὰ τῶν ραβδώσεων, ἀλλ' ἡ αἰσθητικὴ λειτουργία του ἐκφράζεται διαλεκτικῶς διὰ δύο συνθετικῶς ἀντιθέτων ἀντιλήψεων: μιᾶς ἀνοδικῆς, ἵνα δεχθῇ καὶ φέρῃ τὸ ὕπερθεν βάρος, καὶ ταυτοχρόνως μιᾶς καθοδικῆς, ἥτις μεταβιβάζει καὶ ὁδηγεῖ αὐτὸ πρὸς τὴν κρηπῖδα καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὴν γῆν.

Κατὰ τὸν Μαυρίκιον[3] εἷς στερεὸς ὄγκος δὲν δίδει τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς ἀνοδικῆς κινήσεως ἐὰν στηρίζεται μέχρι τῶν δύο του ἄκρων ἐπὶ μιᾶς εὐθείας. Ἐὰν ὅμως τοποθετηθῇ ἐπὶ καμπυλουμένης κάτωθεν ἐπιφανείας (ὡς συμβαίνει εἰς τὸν Παρθενῶνα, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ στερεοβάτης ἀκόμη ἔχει, ὡς εἴδομεν, καμπυλότητα) ὄχι μόνον δὲν φαίνεται νὰ ὑψοῦται πρὸς τὰ ἄκρα ἀλλὰ τοὐναντίον νὰ ἐπιβάλῃ τὸ βάρος του ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ταύτης.

Τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῶν καμπύλων εἶχεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ὀρθῶς μαντεύσει ὁ Ἀριστοτέλης, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ μεταξὺ τῶν πρώτων παρατηρητῶν τῆς καμπυλότητος τοῦ Παρθενῶνος ἀρχιτέκτων, ἐπόπτης τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως ἐπὶ Ὄθωνος, J. Hoffer (1838), εἰπὼν τὰ ἑξῆς[4]: «Οἱ Ἕλληνες δὲν ἠρκοῦντο νὰ κτίζουν τοὺς ναούς των συμφώνως πρὸς στενούς τινας κανόνας ἢ πρὸς κανόνας τοῦ Βιτρουβίου, ἀλλ' ἐθεώρουν τὴν ναοδομίαν ὡς ζήτημα αἰσθήματος. Ὑπὸ τὴν ἐπί-

1. Ἤτοι: α) τὴν τῆς ὀπτικῆς διορθώσεως μιᾶς εὐθείας, ἥτις φαίνεται καμπτομένη εἰς τὸ μέσον καὶ πρέπει διὰ τῆς ἐντάσεως νὰ γίνῃ εὐθεῖα (θεωρίαν ἣν διετύπωσεν, ὡς εἴπομεν, καὶ ὁ Βιτρούβιος) καὶ β) ἐκείνην, καθ' ἣν αἱ καμπύλαι ἐσχεδιάζοντο κυρταί, ἵνα παρακάμπτεται ἡ ἐντύπωσις τοῦ βάρους καὶ παραχθῇ μία πρὸς τὰ ἄνω κίνησις αὐτῶν (θεωρία ἣν ὑπεστήριξε καὶ ὁ Penrose).

2. AJA 69, 1965, σ. 264 - 267.

3. Αὐτόθι σ. 266.

4. Βλ. σημ. 1, σ. 123.

δρασιν τοῦ ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ των καὶ τοῦ ὡραίου των κλίματος διεῖδον, ὅτι αἱ ἐντελῶς εὐθεῖαι γραμμαὶ παρεῖχον μίαν στενόκαρδον καὶ ἀλύγιστον ἐντύπωσιν[1] καὶ ὅτι ἡ Φύσις ἀποφεύγει τὰς εὐθείας γραμμάς, ἀναπτύσσουσα τὰς πλέον ἑλκυστικὰς μορφάς της μὲ καμπυλουμένας γραμμάς. Οὕτω προσεπάθησαν νὰ ὁμοιάσουν τὰ κτίσματά των πρὸς τὴν Φύσιν, μεταφέροντες εἰς αὐτὰ τὰς ὡραῖα καμπυλουμένας μορφὰς τῆς ζωντανῆς φύσεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι κτισμένοι οἱ ναοὶ τῆς λατρείας των καὶ δι' αὐτὸ εὑρίσκομεν εἰς αὐτοὺς ἓν σύστημα καμπυλουμένων γραμμῶν, ἡ τελεία λογικὴ τῶν ὁποίων μᾶς γεμίζει θαυμασμὸν καὶ ἔκπληξιν μὲ τὴν λεπτότητα τοῦ αἰσθήματος, τὴν ὁποίαν ἐκφράζουν».

'Ολίγον ἀργότερον καὶ Γάλλοι ἐρευνηταὶ καὶ ἀρχιτέκτονες διετύπωσαν ὁμοίας περίπου γνώμας. Οὕτω ὁ μὲν Beulé τὸ 1854[2], ὑπενθυμίζων τὴν φράσιν τοῦ Βιτρουβίου (ΙΙΙ, 3, 13): blandimur voluptati...visus, ἔγραψεν, ὅτι ἡ καμπυλότης ἐν γένει τῶν γραμμῶν ἐδόθη πρὸς τέρψιν τῶν ὀφθαλμῶν, ἐπειδὴ μία μακρὰ εὐθεῖα ἔχει κάτι τὸ ξηρὸν καὶ τὸ παγερὸν καὶ οὐδέποτε συναντᾶται εἰς τὴν Φύσιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε εἶχεν εἴπει ἤδη καὶ ὁ 'Αριστοτέλης εἰς τὰ «μετὰ τὰ φυσικά του[3], ὁ δὲ σοφὸς Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς E. Boutmy[4] λέγει περὶ Παρθενῶνος, ὅτι «τὸ σύνολον τοῦ κτιρίου παρουσιάζει ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν μορφὴν ἀληθοῦς κρυστάλλου, ἀποτελουμένου ἀπὸ κανονικὰ στερεὰ σώματα, ὅλαι αἱ ἐπίπεδοι ἐπιφάνειαι τῶν ὁποίων ἔχουν κανονικὴν περίμετρον. Βλέπει τις εἰς αὐτὰ πανταχοῦ μόνον ἁπλᾶς μορφάς: τρίγωνον, τετράγωνον, ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον, κύλινδρον καὶ καμμίαν ὕποπτον ἢ σύνθετον καὶ δυσκόλως καθοριζομένην μορφήν. 'Εγγυτέρα καὶ ἐπιμελεστέρα ὅμως παρατήρησις πιστοποιεῖ, ὅτι ἀπὸ τὰς ἀναριθμήτους αὐτὰς γραμμὰς οὐδεμία εἶναι πραγματικῶς εὐθεῖα. 'Η ὁριζοντία γραμμὴ τοῦ κρηπιδώματος εἶναι καμπύλη, καμπύλαι εἶναι ἐπίσης καὶ αἱ γενέτειραι τῶν κιόνων, ἀκόμη δὲ καὶ αἱ κεκλιμέναι πλευραὶ τῶν ἀετωμάτων. Μὲ μίαν λέξιν, ἐνῶ ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἐμφανίζεται μὲ γεωμετρικὴν κρυσταλλίνην ἀκαμψίαν, ἡ λεπτομερεστέρα εἶναι ἐντύπωσις μᾶλλον ἐλαστικότητος καὶ εὐελίκτου χάριτος, ἥτις γίνεται αἰσθητὴ χωρὶς νὰ γίνεται ἀντιληπτή, ἀγνοουμένη ἀπὸ τὸ πνεῦμα, καθ' ἣν ἀκόμη στιγμὴν τὴν ἀπολαμβάνουν οἱ ὀφθαλμοί μας, ἀρκεῖ ὅμως διὰ νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀκαμψίαν τῶν εὐθυγράμμων μορφῶν εἰς ζωντανὴν καὶ εὐλύγιστον σταθερότητα ἰσχυροτάτης ἐντυπώσεως».

'Αφ' ἑτέρου ὁ μέγας Γάλλος ζωγράφος Delacroix († 1863) ἔγραψεν: «Il y a des lignes qui sont un monstre: la droite, la serpentine régulière, surtout deux parallèles. Quand l'homme les établit, les éléments les rongent. Les lignes régulières ne sont que dans le cerveau de l'homme. De là le charme des choses anciennes et ruinées; la ruine rapproche l'objet de la nature[5]».

1. Einen beengenden und starren Eindruck.
2. L'Acropole d'Athènes, 2, Paris 1854, σ. 25.
3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ B, 2 (997b, 35 - 998a, 2, Bekker): *οὔτε γὰρ αἱ αἰσθηταὶ γραμμαὶ τοιαῦταί εἰσιν οἵας λέγει ὁ γεωμέτρης· οὐδὲν γὰρ εὐθὺ τῶν αἰσθητῶν, οὕτως οὐδὲ στρογγύλον.*
4. E. ΒΟUΤΜΥ, Le Parthénon et le génie grec, Paris 1914, σ. 176 - 177.
5. Παρὰ E. ΒΟUΤΜΥ, αὐτόθι σ. 177, σημ. 1.

«Οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἐντάσεως, ἀπὸ τὴν ἀσυνήθη αὐτὴν ὄψιν τῶν γραμμῶν γεννᾶται», λέγει ὁ Choisy[1], «μία ζωηρὰ καὶ παράδοξος ἐντύπωσις. Ὁ μὲν ἀνίδεος θεατὴς αἰσθάνεται ἐπὶ τῇ θέᾳ των κάτι τὸ ἀσύνηθες, ὁ δὲ προϊδεασμένος ἀναγνωρίζει, ὅτι κατεβλήθη μία ἰδιαιτέρως λεπτὴ φροντίς, ἡ ὁποία τὸν γοητεύει. Μὲ τὰς καμπύλας γραμμὰς ἡ κρηπὶς ἐκφεύγει ἀπὸ τὴν συνήθη ὄψιν τῶν ἀκάμπτων εὐθυγράμμων κατασκευῶν. Παίρνει ἕνα χαρακτῆρα ἀπρόοπτον καὶ νέον, ὁ ὁποῖος διαφεύγει ἴσως τὴν ἀνάλυσιν, ἀλλ' ἐντούτοις μᾶς γοητεύει, ἔστω καὶ ἂν ἀγνοοῦμεν τὴν ἀληθῆ του ἔννοιαν καὶ τὴν αἰτίαν του».

Ἀνάλογος εἶναι καὶ μία φράσις τοῦ μεγάλου Ἄγγλου αἰσθητικοῦ John Ruskin (1819 - 1903)[2] σχετικῶς πρὸς τὰς καμπύλας τοῦ Παρθενῶνος: «Let it not to be said, as it was of the late discoveries of subtile curvature in the Parthenon. That what is not to be demonstrated, without laboreous measurements, cannot have influence on the beauty of design. The eye is continually influenced by what it cannot detect; Nay, it is not going too far to say that it is most influenced by what it detects least».

Ἡ ἐξωτερίκευσις ἑνὸς ἐσωτερικοῦ παλμοῦ ζωῆς, ὡς ἤδη εἶχε παλαιότερον (1925) εἴπει ὁ μέγας τεχνοκρίτης J. J. Burckhardt[3] καὶ ἡ πρόληψις κάθε ἐντυπώσεως καθιζήσεως, ἥτις ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν κατακορύφων στηριγμάτων, ἅτινα βαρύνουν τὴν ὁριζοντίαν γραμμὴν τοῦ στυλοβάτου, πρέπει τελικῶς νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἡ λογικωτέρα ἑρμηνεία τῆς ἐντάσεως τόσον τῆς κρηπῖδος, ὅσον καὶ τῶν κιόνων, τὴν ὁποίαν μετ' ὀλίγον θὰ γνωρίσωμεν. Κατ' οὐσίαν λοιπὸν τὸ μυστικὸν ὅλων τῶν ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ ἀποκλίσεων τοῦ μνημείου εἶναι, ὅτι ἐμφυσοῦν ζωὴν εἰς τὸ σῶμα τῆς κατασκευῆς, ὅτι κινοῦν τὴν μᾶζαν τοῦ μαρμάρου. Καὶ ἡ μᾶζα αὐτή, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου φορτίζεται περισσότερον, ἀνασηκώνεται ὡς ἕνα στῆθος ποὺ ἀναπνέει[4].

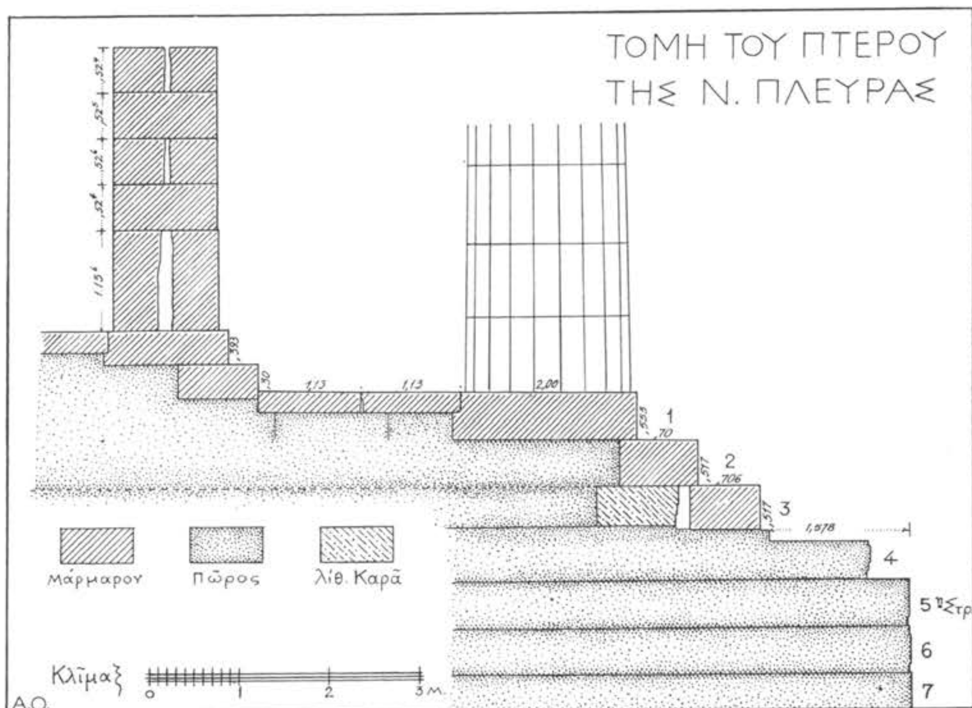

1. Histoire de l'architecture, I, σ. 408.
2. The Stones of Venice, τ. 2, Κεφ. X. παράγρ. 12.
3. Der Cicerone, Leipzig 1925, τ. 1, σ. 10 καὶ ἔκδ. 1896, σ. 5.
4. Βλ. τὸν προεδρικόν μου εἰς τὴν Ἀκαδημίαν λόγον ἐν ΠΑΑ 25, 1950, σ. 559, 560· πρβλ. καὶ τὴν εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ε. Μ. Πολυτεχνείου 3, 1972 (1974), αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν τοῦ Παρθενῶνος (σ. 26).

ΤΟ ΠΕΡΙΣΤΥΛΙΟΝ

ΤΟ ΣΤΡΩΜΑ ΤΟΥ ΠΤΕΡΟΥ

Ἐν ὁριζοντίᾳ συνεχείᾳ [1] πρὸς τὸν στυλοβάτην ἐτοποθετήθη τὸ *στρῶμα* [2] τοῦ *πτεροῦ* [3] ἢ *πτερώματος* [4] ἢ *περιστάσεως* [5]. Τοῦτο, ἔχον πλάτος κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς 4,833 μ.,

94. Τομὴ τῆς κρηπῖδος καὶ τοῦ πτεροῦ κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν (κατὰ Ὀρλάνδον).

κατὰ δὲ τὰς μακρὰς 4,26 μ. (ἀπὸ τῆς ἔξω γραμμῆς τοῦ στυλοβάτου μέχρι τῆς κάτω βαθμίδος τοῦ σηκοῦ) συνίσταται ἐκ δύο κατὰ τὸ πλάτος ἑκάστης πλευρᾶς μαρμαρίνων

1. Ἀνακριβῶς γράφει ὁ Ε. Petersen (Athen, Leipzig 1908, σ. 120), ὅτι τὸ στρῶμα τοῦ πτεροῦ κεῖται ὀλίγον τι βαθύτερον τοῦ στυλοβάτου. Τοῦτο μόνον εἰς τὸν πρόναον, τὸν σηκὸν καὶ τὸν ὀπισθόδομον, εἰς τὸν ἐσωτερικὸν δηλ. στυλοβάτην τῶν μερῶν τούτων τοῦ σηκοῦ συμβαίνει, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀργότερον.

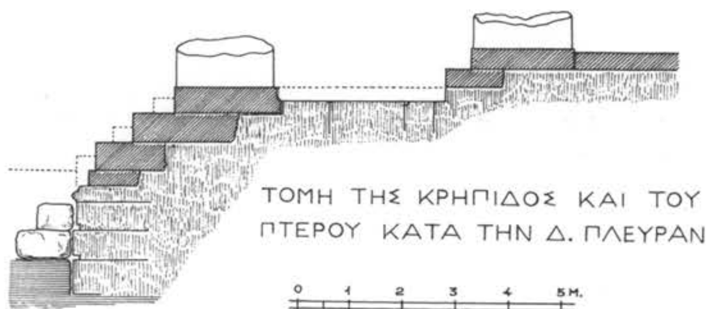
2. *Στρῶμα:* IG II 2², 1, 1666b, 54 - 1668,14 - 1671,11 - 1672,48. IG IV, 1², 102, 34, 40, 70, 85 - 103, 162 - 106, 66, 96 - 110 C4. IV 823, 51, 52, 62. AE 1923, σ. 45, 27, 31. IG VIII, 4255, 6/7. CIG III, 4957k (Add)=Kaibel, Epigr. 1048, 2. IG XI, 2, 150A, 7 - 233,11. Inscr. de Délos, 502A, 24 - 408b, 11. IG XII (8), 3.80, 4. Rehm, Didyma II 29, B, 43, 28.

3. Ὅρα ἀνωτέρω σ. 106, σημ. 4.

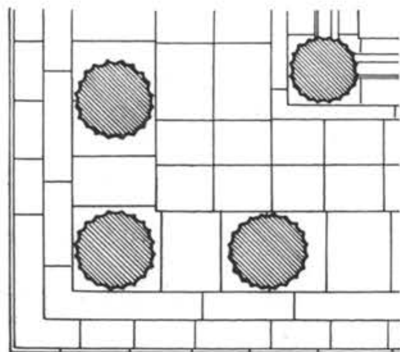
4. Βιτρούβιος, De Arhit. III, 3, 9. IV, 4, 1. IV, 8, 6.

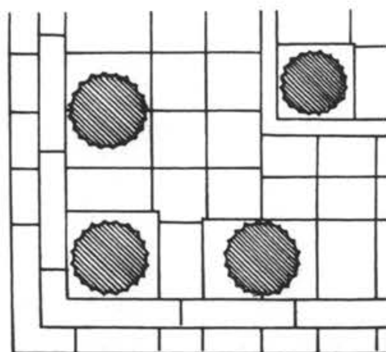
5. Ὅρα ἀνωτέρω σ. 106, σημ. 5.

πλακῶν, πάχους 0,247 μ., καλῶς δι' ἀναθυρώσεως συναρμοζομένων, ἑδραζομένων δὲ κατὰ τὸ πρὸς τὸν στυλοβάτην ἄκρον των ἐπὶ ἀντιστοίχου προεξοχῆς, τὴν ὁποίαν φέρουν εἰς τὸ κάτω μέρος των οἱ λίθοι τοῦ στυλοβάτου, κατὰ δὲ τὴν ὑπόλοιπον αὐτῶν ἐπιφάνειαν ἐπὶ ὑποστρώματος ἐκ πωρολίθων (εἰκ. 94 τῆς Ν. καὶ 95 τῆς Δ. πλευρᾶς) τῆς *στορᾶς*[1], ἢ *στοιβῆς*[2]. Τὸ μῆκος τῶν πλακῶν τοῦ στρώματος ποικίλλει, κατὰ μὲν τὰς μακρὰς πλευρὰς ἀπὸ 1,275 μ. (Ν. πλευρὰ) μέχρι 1,452 μ. (Ν. πλευρά), κατὰ δὲ τὰς στε-

95. Τομὴ τοῦ στρώματος καὶ τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ (κατὰ 'Ορλάνδον).

96. 'Αριστερά: ὀρθὴ διάταξις τῶν γωνιαίων πλακῶν στυλοβάτου καὶ πτεροῦ, ἐμφαίνουσα τὴν διείσδυσιν τῶν τελευταίων εἰς τὴν πλάκα τοῦ γωνιαίου στυλοβάτου (κατὰ 'Ορλάνδον). Δεξιά: ἐσφαλμένη διάταξις τῶν πλακῶν στυλοβάτου καὶ πτεροῦ, καθ' ἣν ἡ γωνιαία πλὰξ τοῦ στυλοβάτου εἰσδύει εἰς τὰς τοῦ πτεροῦ (κατὰ Knowles (Penrose), Gardner, Marquand καὶ Lawrence).

νὰς ἀπὸ 1,133 μ. (Α. πλευρὰ) μέχρι 1,448 μ. (Δ. πλευρά), ἐξαιρέσει τῶν ὄπισθεν τοῦ 2ου ἀπὸ τῆς γωνίας κίονος, αἵτινες ἔχουσι μῆκος 1,85 μ. κατὰ μέσον ὅρον (πίν. 1, 2 καὶ 94). Οἱ ἐγκάρσιοι ἁρμοί των σπανίως συνεχίζουσι τοὺς τοῦ στυλοβάτου· συνήθως ἀποκλίνουσιν αὐτῶν, φθάνει δὲ μάλιστα ἐνιαχοῦ ἡ ἀπόκλισις αὕτη τὰ 0,217 μ.

1. *Στορά:* ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Τὸ Ἱερὸν τοῦ 'Ακληπιοῦ, ἔ.ἀ. 'Αθήνησιν 1900, σ. 37. IG IV, 1^2, 102. FR. EBERT, Fachausdrücke des griechischen Bauhandwerks, Würzburg 1910, σ. 10, 13.

2. Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς 'Επιδαύρου τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ ὀνομάζεται καὶ αὐτὸ *στοιβή (στοιβά)*: IG IV 1^2 102, 3, 11, 33 - 103, 19 - 106, I, 17, 23, 39, 41, 43, 45, 56, 72. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, ἔ.ἀ. σ. 37. IG 4,823,61 (Τροιζῆνος).

(Ν. πλευρά). Κατὰ ταῦτα τὸ σχέδιον τοῦ Knowles παρὰ Penrose[1], ὡς καὶ τὸ τοῦ Middleton παρὰ Gardner[2], τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν τοὺς ἁρμοὺς τοῦ στρώματος συνεχίζοντας τοὺς τοῦ στυλοβάτου, δὲν εἶναι κατὰ τοῦτο ἀξιόπιστα. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι: α) ὅτι τρεῖς ἰσομήκεις λίθοι τοῦ στρώματος ἀντιστοιχοῦσι πρὸς ἓν κανονικὸν μεταξόνιον τοῦ περιστυλίου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ὑφίσταται σύμπτωσις ἁρμοῦ στρώματος καὶ στυλοβάτου, ἐπειδὴ τὸ μέγεθος τῶν τελευταίων τούτων εἶναι ἀκανόνιστον καὶ μόνον εἰς τὰς γωνίας δημιουργοῦνται ἐνδιάμεσα μεγέθη πλακῶν στρώσεως, δεδομένου ὅτι ἐκεῖ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ εὐθυντηρία τοῦ σηκοῦ καὶ β) ὅτι λόγῳ τῶν μεγαλυτέρων διαστάσεων τῶν γωνιαίων λίθων τοῦ στυλοβάτου, οἱ λίθοι τοῦ στρώματος εἰσδύουσιν ἐντὸς αὐτῶν, ἀποκόπτοντες τὴν ἐσωτερικήν των γωνίαν κατὰ ἓν μικρὸν (0,065 × 0,065) τετράγωνον[3] τεμάχιον (πρβλ. εἰκ. 96).

Ὡς πρὸς τὸ σύστημα τῆς διαιρέσεως τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου τοῦ πτεροῦ παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ τῶν στενῶν πλευρῶν, διαφέρει τοῦ τῶν μακρῶν· διότι ἀποτελεῖται ἐκ πλακῶν μεγαλυτέρων κατὰ τὸ πλάτος διαστάσεων (1,434 μ. ἔναντι 1,133 μ.), ἀλλ' οἱ ἁρμοὶ τῶν ὁποίων εὑρίσκονται εἰς τὴν προέκτασιν τῶν ἁρμῶν τῶν μακρῶν πλευρῶν (βλ. πίν. 1 καὶ 94).

Ὁ Penrose[4], ὁ C. Bötticher[5] καὶ ὁ Μπαλάνος[6] γράφουν, ὅτι οἱ λίθοι τοῦ στρώματος παρουσιάζουν κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω χάριν τῆς ἐκροῆς τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς[7]. Προσδιορίζουσι μάλιστα καὶ τὸ ποσοστὸν τῆς κλίσεως ταύτης κατὰ τὰς διαφόρους πλευρὰς τοῦ πτεροῦ[8]. Κατὰ τὰς ἰδικάς μου ἐντούτοις παρατηρήσεις δὲν πρόκειται περὶ ἁπλῆς εὐθυγράμμου κλίσεως τοῦ στρώματος, ὡς τὴν σχεδιάζει ὁ Μπαλάνος[9], ἀλλὰ περὶ καμπύλης. Περὶ τούτου ἐβεβαιώθην τοποθετήσας, εἰς ὅσα σημεῖα τοῦ πτεροῦ μοῦ ἐπέτρεπε τὸ λίαν ἐφθαρμένον δάπεδον αὐτοῦ, τὸν ξύλινον πῆχυν *(κανόνα)*[10] ἐγκαρ-

1. Principles, πίν. 3 καὶ 4.

2. Ancient Athens, London 1902, ἔναντι σ. 260.

3. Καὶ ἡ λεπτομέρεια αὕτη σημειοῦται ἐσφαλμένως εἰς τὰ σχέδια τοῦ Knowles (Penrose), ὡς καὶ τοῦ Gardner (ἔ.ἀ.) καὶ εἰς τὰ τῶν ἀκολουθούντων τὸν Knowles, Michaelis (Der Parthenon, Tafelbd. πίν. 1, εἰκ. 3), Allan Marquand (Handbook of Greek Architecture, N. York 1909, σ. 251, εἰκ. 307) καὶ W. Lawrence (Greek Architecture, ἔ.ἀ. σ. 159, εἰκ. 92). Ὀρθῶς τοὐναντίον σχεδιάζεται ὑπὸ τοῦ Theuer (Der griechisch - dorische Peripteraltempel, Berlin 1918, πίν. 35). Ὁμοίαν ἀποκοπὴν τῆς ἐσωτερικῆς γωνίας τοῦ στυλοβάτου παρουσιάζει καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀφαίας (Fiechter, ἔ.ἀ. πίν. 2), ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διὸς (Curtius-Adler, Olympia I:Die Baudenkmäler, πίν. 9 καὶ A. Marquand, ἔ.ἀ. σ. 248, εἰκ. 304) καὶ τὸ «Θησεῖον»· βλ. ἀναπαράστασιν τῆς πλακοστρώσεως ὑπὸ W. B. Dinsmoor, παρὰ H. Koch (Studien zum Theseustempel n Athen, Berlin 1955, εἰκ. 28).

4. Principles, σ. 33, πίν. 13 ἄνω (κατὰ Ferguson).

5. Untersuchungen auf der Akropolis, Berlin 1883, Abb. 28.

6. Ἀναστήλωσις, σ. 57· πρβλ. καὶ πίνακα χωροσταθμήσεων ὑπ' ἀριθ. ΙΙ', στ. 9.

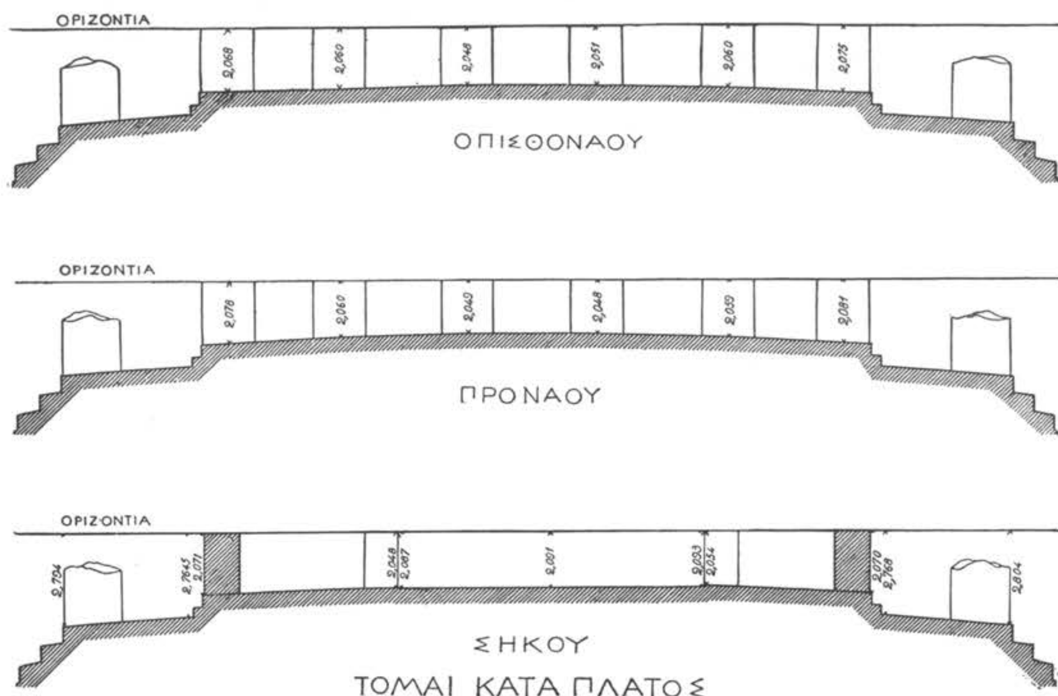
7. Ὅρα σχετικῶς καὶ ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΝ, De Archit. III, 3, 9 (ἔκδ. Krohn, σ. 66).

8. Ὁ Bötticher (ἔ.ἀ. σ. 116) προσδιώρισεν εἰς 0,015 μ. τὴν κλίσιν ἐπὶ μήκους 4,26 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ μέχρι τῆς ἐξωτερικῆς ἀκμῆς τοῦ στυλοβάτου πρὸς τὰ ἔξω, κατὰ δὲ τὸν ΜΠΑΛΑΝΟΝ (ἔ.ἀ. σ. 57) ἡ ρύσις ὅλων τῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἴση περίπου πρὸς 0,03 μ.

9. Ἔ.ἀ. πίν. 2, σχέδ. 1.

10. *Κανών:* IG I^2, 313, 113, 314, 125, 373, 24, 372 E, 4. II 2^2 (1) 1672, 150, 164, 165. VII, 3073, 108, 122, 123, 124, 134, 143, 154, 186. VII, 3073, 185, 123. XI, 2, 199A, 29. Inscr. de Délos, 507, 11 - 1409, XII 2, 10; 25 - 11, 22/23. ΠΟΛΥΔ. Ὀνομ. I (10), 147 (7) 125. ΣΟΦ. Ἀπόσπ. 474 ἢ 433 (Nauck). ΕΥΡΙΠ. Τρωάδ. 6, Ἡρ. Μαιν. 945. ΠΛΑΤ. Φίληβος, 51c. ΑΡΙΣΤΟΦ. Βάτρ. 799, 956, Λυσ. Ἀπόσπ. 61. ΑΡΙΣΤΟΤ. 1137b30. ΑΝΤΗ. GR. E. 205. 4. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ,

σίως καὶ παρατηρήσας, ὅτι οὗτος δὲν «ἔστρωνε»· ὅταν δηλαδὴ τὸ ἓν ἄκρον του ἐφηρμόζετο ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, τὸ ἄλλο ὑψοῦτο κατὰ τὸν τοιχοβάτην τοῦ σηκοῦ καὶ ἀντιστρόφως, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει ἀναντιρρήτως ὅτι ἡ τομὴ τοῦ πτεροῦ δὲν ἦτο εὐθεῖα ἀλλὰ καμπύλη, τῆς ὁποίας τὸ πρὸς τὸν τοιχοβάτην τοῦ σηκοῦ ἄκρον εὑρίσκετο ὑψηλότερον τοῦ στυλοβάτου τοῦ περιστυλίου κατὰ τὰς ἑκασταχοῦ μετρηθείσας διαφοράς. Τὸ ἀκριβὲς σχῆμα τῆς καμπύλης αὐτῆς δὲν ἠδυνήθην νὰ καθορίσω λόγῳ τῆς

97. Χωροσταθμικὰ σχέδια κατὰ πλάτος τομῶν τοῦ ναοῦ.

μεγάλης φθορᾶς τοῦ δαπέδου. Πάντως, ἀφοῦ διὰ τῶν χωροσταθμήσεων διεπιστώθη (εἰκ. 97), ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ὅτι καὶ ὁ τοιχοβάτης ἔχει ἔντασιν παρακολουθοῦσαν τὴν τοῦ ἀντιστοίχου στυλοβάτου, τὸ δὲ ὕψος του ἀπὸ τοῦ στρώματος μένει ἀμετάβλητον, ἔπεται ὅτι καὶ τὸ στρῶμα τοῦ πτεροῦ ἔχει καμπυλότητα οὐ μόνον κατὰ τὸ πλάτος ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μῆκος. Ἑπομένως ἡ ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος ἑκάστης πλευρᾶς τοῦ πτεροῦ ἦτο καμπύλη κεκλιμένη πρὸς τὸν ὁρίζοντα, γεννωμένη δὲ δι' ὀλισθήσεως τῆς ἐγκαρσίας καμπύλης τοῦ πτεροῦ ἐπὶ τῶν δύο ἑκατέρωθεν παραλλήλων πα-

De Archit. IV, 3, 4. Διον. Αλικ. Ρωμ. Ἀρχ. Γ' 67, 4. Πλουτ. Πολιτ. Παραγγ. 6,802e. Λουκ. Εἰκ. 12, Ἰκαρ. 14. Αθην. ΙΒ' 538d. Νονν. Διον. ΙΖ', 66.

ραβολικῶν ἢ ὡς ἔγγιστα κυκλικῶν τόξων τοῦ στυλοβάτου καὶ τοῦ τοιχοβάτου. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο συνέβαινε καὶ εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ ναοῦ, ἕπεται, ὅτι τὸ ὅλον δάπεδον τῆς περιστάσεως ἦτο τμῆμα σφαιροειδοῦς ἐπιφανείας (εἰκ. 88 καὶ πίν. 20 ἄνω), ἥτις τεμνομένη ὑπὸ μὲν τοῦ κατακορύφου ἐπιπέδου τῶν μετώπων τοῦ στυλοβάτου παρεῖχε τὴν διὰ τῶν χωροσταθμήσεων καθορισθεῖσαν ὡς ἔγγιστα κυκλικὴν καμπύλην τοῦ στυλοβάτου κατὰ τὰς τέσσαρας πλευράς, ὑπὸ δὲ τῶν κατακορύφων ἐπιπέδων τοῦ τοιχοβάτου τὰς ἀντιστοίχους παραλλήλους καμπύλας αὐτοῦ. Διὰ τῆς ἐφαρμοσθείσης μετὰ σφαιρικῆς ἐπιφανείας λύσεως ἀπεφεύχθη καὶ ἡ παραγωγὴ τῆς ἀκμῆς ἐκείνης, ἥτις θὰ προέκυπτε κατὰ τὰς διαγωνίους τοῦ ὀρθογωνίου ἐὰν αἱ κεκλιμέναι ἐπιφάνειαι τῶν τεσσάρων πλευρῶν τοῦ πτεροῦ ἦσαν ἁπλᾶ κεκλιμένα ἐπίπεδα ἢ ἀκόμη καὶ παραβολικοὶ κύλινδροι, ὁπότε αἱ τέσσαρες πλευραὶ τοῦ πτεροῦ θὰ ἐσχημάτιζον κατὰ μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν μίαν λίαν χαμηλωμένην κόλουρον πυραμίδα, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἓν πολὺ χαμηλωμένον σταυροθόλιον. Τὸ παρατιθέμενον σχέδιον (πίν. 20 ἄνω) παρέχει ἐν ἐξάρσει τὴν σφαιρικὴν μορφὴν τοῦ δαπέδου (εἰκ. 88)[1], ἥτις, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω, δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ πτερὸν ἀλλ' ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ.

ΟΙ ΚΙΟΝΕΣ ΤΟΥ ΠΤΕΡΟΥ

Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἔβαινον οἱ κίονες τοῦ πτεροῦ ἢ πτερώματος, ἔχοντες ὡς βάθος κατὰ μὲν τὰς μακρὰς πλευρὰς τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ κατὰ δὲ τὰς στενὰς τὰς ἑξαστύλους αὐτοῦ προστάσεις — τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν κιόνων τοῦ πτεροῦ ἦτο κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς ὀκτὼ — ὅθεν καὶ ὡς *ὀκτάστυλοι* ναοὶ χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου[2] — κατὰ δὲ τὰς μακρὰς πλευρὰς δέκα ἑπτά, τῶν γωνιαίων κιόνων ἀριθμουμένων κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι κατὰ τοῦτο ὁ Παρθενὼν παρουσίασε μίαν προοδευτικὴν ἀλλαγήν· διότι πάντες οἱ ἕως τότε περίπτεροι ναοὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατεσκευάζοντο μὲ ἓξ κίονας κατὰ τὰς στενὰς πλευράς. Ὀκτάστυλοι κατεσκευάζοντο ἕως τότε μόνον οἱ μεγάλοι δίπτεροι ἰωνικοὶ ναοί[3], εἰς τοὺς ὁποίους ὁ διπλασιασμὸς τοῦ πλάτους τῆς περιστάσεως ἐπέβαλλε καὶ αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων τῆς προσόψεως. Ἐφηρμόσθησαν ὅμως ἐπίσης καὶ εἰς δύο παραδείγματα τῶν δυτικῶν ἀποικιῶν: εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Κερκύρᾳ[4] καὶ τὸν σύγχρονον[5] πρὸς τὸν Παρθενῶ-

1. Ὡς ἐκ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου ἐμφαίνεται καὶ αἱ ἄνω ἐπιφάνειαι τῶν ἀναβαθμῶν τῆς κρηπῖδος ἦσαν καμπύλαι. Ἐπειδὴ ὅμως αὗται εἶναι πολὺ στεναὶ λωρίδες, ἐδέχθημεν αὐτὰς μὲ εὐθεῖαν ἐγκαρσίαν τομὴν καὶ κλίσιν 0,0015 μ. (ὅρα ἀνωτέρω σ. 121). Τὴν σφαιροειδῆ μορφὴν ἐμάντευσε, χωρὶς ρητῶς νὰ τὴν ἀναφέρῃ, ὁ PENNETHORNE· πρβλ. The Geometry κλπ. μέρος III, πίν. III, εἰκ. 1.

2. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. III 2, 7, 8. III, 3, 7.

3. Βλ. τὰς κατόψεις των συγκεντρωμένας εἰς τὸν πίνακα τῆς σ. 41 τοῦ ἄρθρου τοῦ R. SCRANTON, Interior Design of Greek Temples, AJA 50, 1946.

4. RODENWALDT - SCHLEIF, Korkyra I, Der Artemistempel, Berlin 1940, εἰκ. 56.

5. Πρβλ. BEULÉ, L'Acropole d'Athènes II, Paris 1854, σ. 8 καὶ 35.

να μέγαν (GT) ναὸν τοῦ Σελινοῦντος τῆς Σικελίας[1]. Ἄς σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ 8 καὶ 17, οἵτινες ἐδόθησαν ἐπὶ Περικλέους εἰς τοὺς κίονας τῶν στενῶν καὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ συγχρόνου πρὸς αὐτὸν ναοῦ GT τοῦ Σελινοῦντος, δὲν εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὴν μουσικὴν ἀναλογίαν, τὴν ὁποίαν παρέσχεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν Τίμαιον (36 ἑξ.) ἤτοι εἰς τὴν 6 : 8 = 9 : 12
ὑπάτη 6 μέση 8 παραμέση 9 νήτη 12
καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς κατασκευῆς τῆς πυθαγορείου μουσικῆς κλίμακος. Πράγματι ὁ μὲν ἀριθμὸς 8 τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ Παρθενῶνος εἶναι τὸ ἁρμονικὸν μέσον τοῦ 6 καὶ τοῦ 12, ἤτοι τῶν ἄκρων μελῶν τῆς ἀνωτέρω μουσικῆς ἀναλογίας, ὁ δὲ ἀριθμὸς 17 τῶν μακρῶν πλευρῶν (ὅστις σημειωτέον ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ὡς ἱερὸς[2]) εἶναι τὸ ἄθροισμα τοῦ ἁρμονικοῦ 8 καὶ τοῦ ἀριθμητικοῦ 9, μέσου ὅρου τῆς αὐτῆς μουσικῆς ἀναλογίας[3].

Ἡ σχέσις $\frac{\alpha}{2\alpha+1}$, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν οἱ κίονες τῶν δύο πλευρῶν τοῦ Παρθενῶνος, εἶναι συνήθης εἰς δωρικοὺς ναοὺς τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰῶνος[4]. Τὴν ἐπανευρίσκομεν συχνότατα ἐφηρμοσμένην εἰς ἑξαστύλους[5] ἰδίᾳ ναούς (6:13), ὡς π.χ. εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἄσσου, τὸν ναὸν D τοῦ Σελινοῦντος, τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος εἰς τὴν Ποσειδωνίαν, τὸν ναὸν τοῦ Διὸς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, εἰς τὸ «Θησεῖον», τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὸ Σούνιον, τὸν ναὸν τῆς Νεμέσεως εἰς Ραμνοῦντα, τὸν ναὸν τῆς «Ὁμονοίας» εἰς τὸν Ἀκράγαντα καὶ ἄλλους.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν κιόνων εἶναι προφανῶς συνάρτησις τῆς σχέσεως τοῦ μήκους πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν στυλοβάτην. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ σχέσις αὕτη, καθοριζομένη διὰ τοῦ μέσου ὅρου τοῦ μήκους τῶν στενῶν πλευρῶν 30,88 μ. πρὸς τὸν μέσον ὅρον τοῦ μήκους τῶν μακρῶν πλευρῶν 69,503 μ.[6] εἶναι 1:2,251, δηλαδή, μὲ μεγίστην προσέγγισιν, ὡς 4 : 9. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι ἡ αὐτὴ ἀκριβῶς ἀναλογία (4:9) ὑφίσταται καὶ μεταξὺ τοῦ μεταξονίου καὶ τῆς κάτω διαμέτρου τῶν κιόνων, ὡς καὶ μεταξὺ τοῦ πλάτους τοῦ στυλοβάτου καὶ τοῦ ὕψους τοῦ ρυθμοῦ (κίονος + θριγκῷ)[7], ἀκόμη δὲ καὶ μεταξὺ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων τῶν στενῶν πλευρῶν καὶ τοῦ τῶν κιόνων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ, ἤτοι $\alpha : 2\alpha+1$· διότι ἂν $\alpha = 4$ τότε $2\alpha + 1 = 9$. Εἶναι τόσον ἁπλῆ ἡ ἀριθμητικὴ αὐτὴ σχέσις, ὥστε — διὰ τὸν στυλοβάτην τοὐλάχιστον — δὲν βλέπω τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ προτιμήσω-

1. Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. II, πίν. 17.
2. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος 42 (367 E-F).
3. Βλ. σχετικῶς Ευ. Σταματην εἰς ΠΑΑ 31, 1956, σ. 13.
4. Εἰς τοὺς παλαιοτέρους ἀρχαϊκοὺς ναούς, οἵτινες ἦσαν ἐπιμηκέστεροι, ὁ ἀριθμὸς τῶν κιόνων τῶν μακρῶν πλευρῶν ὑπερβαίνει κατὰ περισσοτέρας μονάδας τὸ διπλάσιον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων τῶν στενῶν πλευρῶν. Οὐχὶ σπανίως πράγματι συναντῶμεν τὰς σχέσεις 6:15 (Ἡραῖον Ὀλυμπίας, ναὸς Ἀπόλλωνος Κορίνθου, ναὸς R Σελινοῦντος) καὶ 6:17 (ναὸς C τοῦ Σελινοῦντος).
5. Εἰς ὀκταστύλους ἅπαξ εἰσέτι, καθόσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, δηλαδὴ εἰς τὸν ψευδοδίπτερον ναὸν G τοῦ Σελινοῦντος (J. Hulot - G. Fougères, Selinonte, Paris 1910, σ. 251. Koldewey - Puchstein. ἔ.ἀ. II, πίν. 17).
6. Michaelis, Der Parthenon, Leipzig 1871, σ. 14.
7. Βλ. καὶ Dinsmoor, Architecture, σ. 161.

μεν[1] ἀντ' αὐτῆς τὴν γεωμετρικὴν ἢ δυναμικὴν σχέσιν τοῦ $1:\sqrt{5}$ ἤτοι 1:2,236, ἥτις ἀφίσταται τῆς πραγματικότητος πολὺ περισσότερον τῆς ἀριθμητικῆς 1:2,251[2].

Αἱ διαστάσεις τοῦ στυλοβάτου, ἐνῶ γενικῶς ἀναγνωρίζονται ὡς ἔχουσαι λόγον 4:9, ἑρμηνεύονται συχνὰ ὡς 100 πρὸς 225 ἑλληνικοὺς πόδας — ἀλλὰ μὲ πόδα (μονάδα) 12 καὶ 1/8 ἴντσες = 0,308 μ., τὸν ὁποῖον οὐδεὶς Ἕλλην ἐφήρμοσε ποτέ.

Ἡ δωρικὴ μονὰς ποδός, ἡ χρησιμοποιηθεῖσα εἰς τὸν Παρθενῶνα ἦτο 326,85 χιλιοστά, σχεδὸν ὁμοία πρὸς τὴν τῶν Προπυλαίων[3].

Μεταξόνια καὶ διάμετροι τῶν κιόνων. Ἡ ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα ἀπόστασις τῶν κιόνων τοῦ πτεροῦ ποικίλλει ἐλαφρῶς. Οὕτω εἰς μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς τὸ μεταξόνιον κυμαίνεται μεταξὺ 4,290 μ. καὶ 4,305 μ., εἰς δὲ τὰς μακρὰς μεταξὺ 4,266 μ. καὶ 4,309 μ. Τῶν γωνιαίων ὅμως κιόνων ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῶν ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς γειτονικῶν των εἶναι, ὡς θὰ ἐξηγήσωμεν κατωτέρω πολὺ μικροτέρα, κυμαινομένη μεταξὺ 3,668 καὶ 3,711 μ. (ΒΑ. γωνία)[4] (βλ. πίν. 94 καὶ πίν. μεταξονίων ἐν τέλει).

Σφόνδυλοι[5] ἢ σπόνδυλοι[6] καὶ συναρμογή των. Ἕκαστος κίων τοῦ πτεροῦ ἀποτελεῖται ἐκ 12 ἐν ὅλῳ τεμαχίων ἤτοι ἐξ 11 σφονδύλων καὶ τοῦ κιονοκράνου, ὅπερ φέρει προσηρτημένον κάτωθεν μικρὸν τμῆμα τοῦ κορμοῦ, τὸ ὑποτραχήλιον[7]. Ἐξαίρεσιν κάμνουν μόνον οἱ δύο γωνιαῖοι κίονες τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἐξ ὧν ὁ μὲν ΝΑ. ἀποτελεῖται ἐξ 11 (κατὰ Μπαλάνον[8] ἐσφαλμένως 12) σφονδύλων, ὁ δὲ ΒΑ. ἐκ δέκα καὶ ὁ δεύτερος ἀπὸ Α. κίων τῆς Ν. πλευρᾶς, ὅστις ἔχει 12 σφονδύλους. Τὸ ὕψος τῶν σφονδύλων ποικίλλει ἀπὸ 0,584 μ. (ἀνώτατος σφόνδυλος ΒΔ. κίονος, πίν. 96) μέχρι 1,088 μ. (4ος ἀπὸ Β. κίων τῆς Δ. πλευρᾶς). Τὸ ὁλικὸν ὕψος τῶν κιόνων ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κιονοκράνου εἶναι κατὰ μέσον ὅρον 10,433 μ. Καὶ τοῦτο ὅμως τὸ ὕψος, ἀφ' ἑνὸς ἕνεκα τῆς πρὸς τὰ ἔσω κυρτότητος τοῦ στυλοβάτου καὶ ἀφ' ἑτέρου ἕνεκα τῆς κλίσεως τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κιονοκράνου, ποικίλλει

1. Ὡς ἔκαμαν ὁ E. MÖSSEL, Urformen des Raumes als Grundlagen der Formgestaltung, München 1931, σ. 24 καὶ ἡ LUCIE WOLFER - SULZER, Das geometrische Prinzip der griechisch - dorischen Tempel, Winterthur 1939, σ. 13.

2. Ἡ προσπάθεια τῆς πανταχοῦ ἐφαρμογῆς τῆς τετραγωνικῆς ῥίζης τοῦ 5 (=2,236) προέρχεται ἐκ τῆς γοητείας, τὴν ὁποίαν ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἀντλεῖ ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὸ κατὰ τὴν «χρυσῆν» τομὴν ὀρθογώνιον, ἤτοι τὸ ὀρθογώνιον, τοῦ ὁποίου αἱ πλευραὶ ἔχουσι λόγον 1:1,618· διότι $1{,}618 = \frac{\sqrt{5}+1}{2} = \frac{2{,}236+1}{2} = \frac{3{,}236}{2} = 1{,}618$. Εἰσηγητὴς τῆς γεωμετρικῆς ἢ δυναμικῆς σχέσεως τῶν διαφόρων ἐπιφανειῶν ἐγένετο ὁ Ἀμερικανὸς JAY HAMBIDGE, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὰς εἰς τὸν Παρθενῶνα, διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ Dynamic Symmetry, New-Haven 1929 Ἐντούτοις ὁ HAMBIDGE ἐφρόντισε νὰ μὴ ταυτίσῃ τὴν ἀναλογίαν τῶν πλευρῶν τοῦ Παρθενῶνος πρὸς $\sqrt{5}$ ἤτοι πρὸς 2,236, ρητῶς μάλιστα λέγει, ὅτι αὕτη εἶναι 1:2,25109 (σ. 37). Ὁ PENNETHORNE ἀφ' ἑτέρου ὁρίζει τὴν ἀναλογίαν ταύτην ἐσφαλμένως εἰς 1:2,26 (The Geometry and Optics in Ancient Architecture, ἔ.ἀ. σ. 27).

3. DINSMOOR, Architecture, σ. 195, σημ. 1 καὶ σ. 199, σημ. 3.

4. Καὶ οὐχὶ ἀπὸ 3,662 μέχρι 3,696, ὡς σημειώνει ὁ Μπαλάνος (Ἀναστήλωσις, σ. 58).

5. *Σφόνδυλος:* IG I² 313, 105, 314, 115. II 2² 1668, 43/44 - 1672, 310 - 1673, 64, 72, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 48, 85, 86, 88 - 1675, 2/3 - 1682, 19. Ἐλευσινιακὰ I, σ. 190,40. ÖJh. 28, 1933, σ. 58, 22. IG XI², 161A70. F. d. D. III (5) 88f, 7. REHM, Didyma II 20, 4 35, 20 - 39, 18, 52 - 40, 28 - 41, 29. MAMA, σ. 498, 22/23.

6. *Σπόνδυλος:* ΑΙΝ. ΤΑΚΤ. 36. ΑΘΗΝ. 5,206b.

7. *Ὑποτραχήλιον:* ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. III, 3, 12 - 5,12. IV, 3,4 - 7, 3 - 7.

8. Ἀναστήλωσις, σ. 58.

ἀναλόγως τοῦ σημείου καθ' ὅ μετρεῖται καὶ εἰς ἕκαστον ἀκόμη κίονα, ἐσωτερικῶς ἢ ἐξωτερικῶς. Τὸ ὕψος τῶν γωνιαίων κιόνων τοῦ περιστυλίου ἐσωτερικῶς εἶναι 10,43 μ. Ἡ κάτω διάμετρος τῶν μέσων ἐξωτερικῶν κιόνων κυμαίνεται ἀπὸ 1,776 μ. μέχρι 1,8055 μ., μετρουμένη ἀπὸ βάθους εἰς βάθος ραβδώσεως, ἀπὸ δὲ ἀκμῆς εἰς ἀκμὴν μεταξὺ 1,905 μ., καὶ 1,920 μ. (ἑπομένως τὸ ὅλον ὕψος ἰσοῦται πρὸς 5,48 κάτω διαμέτρους ἐπὶ ὕψους 10,43 μ.)[1], τῶν δὲ γωνιαίων ἀπὸ μὲν βάθους εἰς βάθος μεταξὺ 1,831 μ. (ΝΔ. γωνία) καὶ 1,841 μ. (ΝΑ. γωνία), ἀπὸ δὲ ἀκμῆς εἰς ἀκμὴν ἀπὸ 1,942 μ. (ΝΔ. γωνία) μέχρι 1,944 μ. (ΒΔ. γωνία), εἶναι δηλαδὴ κατὰ 3,1 ἑκατοστὰ μεγαλυτέρα (ἤτοι κατὰ τὸ 1/60 τῆς κάτω διαμέτρου τοῦ κίονος) καὶ τοῦτο διότι, ὡς λέγει ὁ Βιτρούβιος[2], «οἱ γωνιαῖοι κίονες, προβαλλόμενοι εἰς τὸ κενόν, περιλούονται καὶ οἱονεὶ κατατρώγονται ὑπὸ τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ φαίνονται ἰσχνότεροι»[3] (βλ. πίνακα διαμέτρων, μεταξονίων κλπ. προσηρτημένον εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου).

Ὁ Βιτρούβιος κατὰ ταῦτα ἑρμηνεύει τὸ φαινόμενον τῆς παχύνσεως κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀκτινοβολίας, τὸν ὁποῖον παραδέχεται καὶ ἡ Φυσιολογία. Πρέπει ἐντούτοις νὰ τονισθῇ, ὅτι ὁ νόμος οὗτος ἰσχύει ὑπὸ ὡρισμένας προϋποθέσεις. Οὕτω π.χ., ἐὰν ὁ ἥλιος φωτίζῃ ἀπ' εὐθείας τὸν γωνιαῖον κίονα, τότε οὗτος φαίνεται μεγαλύτερος, ἐπειδὴ τὸ λάμπον χρῶμα (καὶ ἰδίᾳ τὸ λευκὸν) ἀκτινοβολεῖ καὶ διαχέεται πέραν τῶν ὁρίων τοῦ φωτιζομένου σώματος· ἂν λοιπὸν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ γωνιαῖος κίων προβάλλεται ἐπὶ τοῦ ἡλίου θὰ φανῇ πρὸ αὐτοῦ μαῦρος καὶ λεπτότερος. Ἐὰν τοὐναντίον ὁ κίων προβάλλεται ἐπὶ τοῦ γαλανοῦ οὐρανοῦ, τότε φαίνεται νὰ λάμπῃ κατάλευκος καὶ πρέπει, συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἀκτινοβολίας, νὰ ἐξογκώνεται ἀντὶ νὰ παχύνεται. Τὴν ἀνωτέρω ἀντίφασιν κατέδειξε πρὸ πολλοῦ ὁ εἰδικῶς περὶ αὐτὴν ἀσχοληθεὶς αἰσθητικὸς Th. Lipps[4].

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐκ τῆς ἀτμοσφαίρας ἐντυπώσεως κατεσκευάσθησαν οἱ γωνιαῖοι κίονες κατά τι παχύτεροι τῶν ἄλλων[5], ἐτοποθετήθησαν ὅμως κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε

1. Τὸ ὁλικὸν ὕψος τοῦ κίονος δὲν δίδεται ὑφ' ὅλων τῶν ἐρευνητῶν τὸ αὐτό. Οὕτω ὁ μὲν Hoffer τὸ δέχεται ὡς 10,413 μ., ὁ Penrose 10,429 μ. διὰ τοὺς ἀγελαίους καὶ 10,44 μ. διὰ τοὺς γωνιαίους, ὁ ΜΠΑΛΑΝΟΣ 10,433 μ. διὰ τοὺς ἀγελαίους, ἐνῶ κατὰ τὰς ἡμετέρας μετρήσεις εἶναι: Ἀγελαῖοι: Ἀνατολικῆς πλευρᾶς· 2ος ἀπὸ Β. (10,433), 2ος ἀπὸ Ν. (Ν. 10,43), 4ος ἀπὸ Β. (Β. 10,433), 4ος ἀπὸ Ν. (Α.10,43, Β. 10,433). Δυτικῆς πλευρᾶς· 2ος ἀπὸ Β. (Α. 10,43, Δ. 10,428), 3ος ἀπὸ Β. (Α. 10,431, Δ. 10,428), 4ος ἀπὸ Β. (Α. 10,433, Δ. 10, 43). 4ος ἀπὸ Ν. (Α. 10,424, Δ. 10,4315, Β. 10,424, Ν. 10,427), 5ος ἀπὸ Β. (Α. 10,433, Δ. 10,425). Βορείου πλευρᾶς· 2ος ἀπὸ Δ. (Δ. 10,44), 3ος ἀπὸ Α. (Α. 10,433, Δ. 10,433, Β. 10,433). Νοτίας πλευρᾶς· 2ος ἀπὸ Δ. (Α. 10,443, Β. 10,442, Ν. 10,443).

Γωνιαῖοι: ΒΔ. γωνίας (Α. 10,44, Δ. 10,437, Ν. 10,437 - 44), ΝΑ. γωνίας (Β. 10,43, Δ. 10,43), ΝΔ. γωνίας (Α. 10,439, Δ. 10,434).

Ὀπισθονάου: 2ος ἀπὸ Β. (10,056), 3ος ἀπὸ Ν. (10,056).

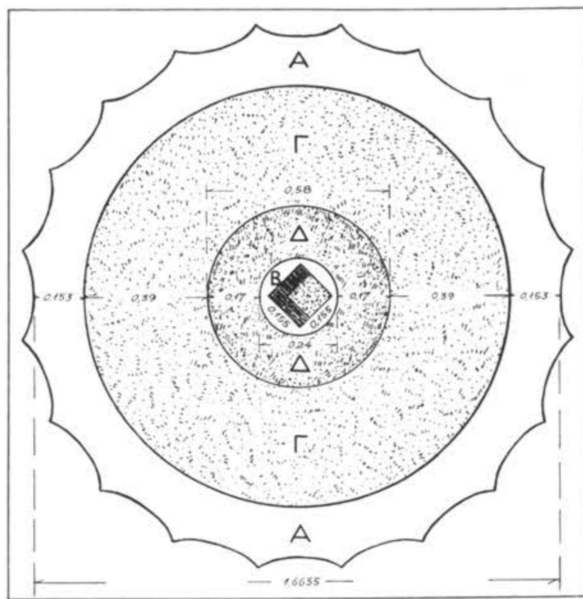
Λόγῳ τῆς ταυτότητος ὕψους τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου πρὸς τὸ ὕψος τῶν κιόνων τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς ὁ C. Bötticher (Untersuchungen, ἔ.ἀ. σ. 112) θεωρεῖ πιθανόν, ὅτι ὁ Ἰκτῖνος, πρὶν σχεδιάσῃ τοὺς κίονας τοῦ Παρθενῶνος, θὰ εὑρέθη εἰς Ὀλυμπίαν καὶ τόσον θὰ ἐγοητεύθη ἐκ τῶν διαστάσεων τῶν κιόνων τοῦ αὐτόθι ναοῦ τοῦ Διός, ὥστε νὰ τὰς χρησιμοποιήσῃ καὶ εἰς τοὺς ὁμοίων περίπου ἀναλογιῶν κίονας τοῦ Παρθενῶνός του.

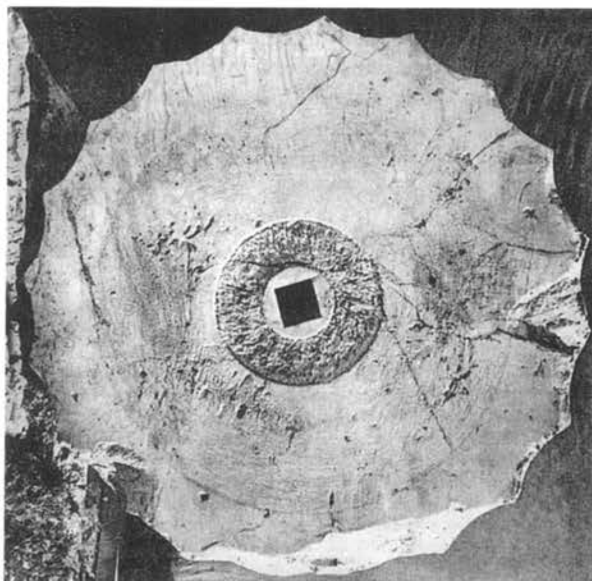
2. De Archit. III, 3, 1 (ἔκδ. Krohn, σ. 17).

3. Ὁ Durm ἀμφιβάλλει ἂν αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς παχύνσεως, λέγων, ὅτι οἱ κίονες εἶναι τόσον πυκνὰ τοποθετημένοι, ὥστε μόνον ἀπὸ ὡρισμένων σημείων δύνανται νὰ προβληθοῦν οἱ γωνιαῖοι κίονες εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀέρα. Ὅτι ὅμως οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι πάχυνσις δὲν παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς γωνιαίους κίονας τῶν προστάσεων τοῦ σηκοῦ, ἐπειδὴ οὗτοι προβάλλονται ἐπὶ στερεῶν τοίχων καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀτμοσφαίρας.

4. Raumästhetik und geometrisch - optische Täuschungen, σ. 77.

5. Οὐχὶ ὅμως κατὰ τὸ 1/50 τῆς διαμέτρου των, ὡς λέγει (ἔ.ἀ.) ὁ ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, ἀλλὰ κατὰ τὸ 1/44 αὐτῆς. 1,90/0,043=1/44,2.

98. Ἄνω: ἐπιφάνεια τοῦ 4ου ἐκ τῶν κάτω σφονδύλου τοῦ 8ου ἀπὸ Α. κίονος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιστυλίου. Κάτω: ἐπιφάνεια ἑδράσεως σφονδύλου.

ἡ θεωρητικὴ περιφέρεια αὐτῶν νὰ ἀπέχῃ τῆς ἀκμῆς τοῦ στυλοβάτου ὅσον καὶ ἡ τῶν λοιπῶν κιόνων (ἤτοι 0,05 μ.), ἡ ἀκμὴ τῶν ραβδώσεων 0,062 μ. καὶ τὸ βάθος αὐτῶν 0,103 - 0,105 μ.· μετετίθετο δηλαδὴ τὸ κέντρον του πρὸς τὰ ἔσω καὶ δὴ κατὰ τὴν διαγώνιον τοῦ ὀρθογωνίου, ὅπερ σχηματίζουν αἱ ἀκμαὶ τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. κλίσεως τῶν κιόνων 103 καὶ πίν. 23), ἐπειδὴ αἱ ἀκμαὶ τῶν ραβδώσεων τῶν γωνιαίων κιόνων ὤφειλον νὰ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ἀκμὰς τῶν ραβδώσεων ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν.

Ἕκαστος σφόνδυλος δὲν ἐφήπτετο τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ὑπερκειμένου του καθ' ὅλην ἀπολύτως τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κύκλου, ἀλλὰ μόνον κατὰ ἕνα περιφερικὸν δακτύλιον πλάτους 0,153 μ. (εἰκ. 98, Α) καὶ ἕνα μικρὸν δίσκον διαμ. 0,24 μ. περὶ τὸ κέντρον (εἰκ. 98, Β), οἵτινες ἐλαξεύοντο τελείως λεῖοι διὰ τοῦ *λειστρίου*[1] (λαμάκι), κλείοντες ἀεροστεγῶς τὸν ἁρμόν. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων δακτυλίων παρενεβάλλοντο δύο ἄλλοι (Γ, Δ), εἷς ἀμέσως μετὰ τὸν ἐξωτερικόν (Γ), πλάτους 0,39 μ., λεῖος μὲν καὶ αὐτὸς ἀλλ' ὄχι τόσον ὅσον ὁ ἐξωτερικός, ἀφοῦ διακρίνονται ἐπ' αὐτοῦ τὰ κτυπήματα τῆς *ἐπηκονημένης ξοΐδος*[2] (ντισλίδικο) καὶ δεύτερος μετ' αὐτόν (Δ), πλάτους 0,17 μ., ἁδρότερον καὶ εἰς βάθος 5 καὶ πλέον χιλιοστῶν, εἰργασμένος διὰ τοῦ *κοπέως*[3] (βελόνι).

Ἡ τοιαύτη καθ' ὁμοκέντρους δακτυλίους λάξευσις τῶν ἑδρῶν τῶν σφονδύλων ἐφηρμόσθη ὄχι τόσον δι' οἰκονομίαν ἐργασίας, ὅσον χάριν τῆς τελειοτέρας συναρμογῆς τῶν σφονδύλων, ἥτις γίνεται τόσον καλυτέρα, ὅσον μικροτέρα εἶναι ἡ ἐπιφάνεια ἐπαφῆς, καὶ ἥτις διὰ τοῦτο ἐνταῦθα περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν ἐξωτάτην (Α) καὶ τὴν ἐσωτάτην (Β) λωρίδα, καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν δευτέραν (Γ), χωρὶς ἐννοεῖται ἐκ τούτου οὐδόλως νὰ κινδυνεύῃ ἡ ἀντοχὴ τοῦ κίονος[4]. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἤρκει μόνη ἡ διὰ τοῦ ἐργαλείου λείανσις τῆς ἐξωτάτης καὶ τῆς ἐσωτάτης λωρίδος πρὸς ἐπίτευξιν ἁρμοῦ, ὅσον τὸ δυνατὸν ἀφανοῦς, ἐφηρμόσθη προσθέτως καὶ ἡ διὰ μερικῆς περιστροφικῆς προστριβῆς τῶν σφονδύλων πρὸς ἀλλήλους λείανσις. Ἕκαστος δηλαδὴ σφόνδυλος ἐστρέφετο παλινδρομικῶς, ὄχι βέβαια κατὰ πλήρη κύκλον, ὡς γράφει ὁ Μπαλάνος[5] καὶ ὡς ὑπονοεῖ ὁ A. Bötticher[6], ἀλλὰ μόνον κατὰ τόξον 20 ἕως 30 μοιρῶν ἐπὶ τοῦ ἀ-

1. *Λείστριον:* IG VII 3073, 119, 136, 168. *Λίστριον*: Anecd. Gr. 51, 10. Διδυμ. Αλεξ. V, μετρ. ξύλων καὶ λίθων 20. IG II 2² (1) 1678n, 5.

2. *Ξοΐς:* Ησυχ. λ. Παλ. Ανθ. IV, 86, 6. IG II 1², 463, 40. II 2² 1671, 44. IG VII, 3073, 104, 107, 147, 148, 165, 167, 184. IG XI, 2, 161A, 112 - 199A, 87. IG XII(2) 10, 14 - 11,25. Inscr. de Délos, 507,9. AE 1937 (B), σ. 483. Rehm, Didyma II, 41, 39 - 82,10.

3. *Κοπεύς:* IG I², 105, 30. Διοδ. Σικ. 1,35. Λουκ. Ἐνυπν. 13.

4. Καὶ ἂν ἀκόμη παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ δευτέρα ἐκ τῶν ἔξω λωρὶς οὐδόλως ἐφήπτετο τῆς ὑποκειμένης — πρᾶγμα ὅπερ δὲν συμβαίνει, διότι εἰς πολλὰ σημεῖά της ἐφήπτετο — καὶ πάλιν ἡ ὑπολειπομένη ἐπιφάνεια ἐπαφῆς ἦτο ὑπερεπαρκὴς διὰ τὸ βάρος, ὅπερ ἐβάσταζεν. Εἰς τὸν Παρθενῶνα οἱ κατώτατοι σφόνδυλοι ὑπελογίσθη, ὅτι βαστάζουσι 135 τόννους, ἡ δὲ ἐπιφάνεια ἑδράσεως εἶναι 17600 τετρ. ἑκατοστά. Ὥστε ἡ κατὰ τετρ. ἑκατοστὸν θλῖψις ἀνέρχεται μόλις εἰς 8 χ/μα, ἐνῶ τὸ μάρμαρον ἀντέχει εἰς θλῖψιν 200 - 500 χ/μων κατὰ τετρ. ἑκατοστόν. Ἡ ἐπὶ δακτυλίων τόσον ὀλίγων ἑκατοστῶν πλάτους ἕδρασις τῶν σφονδύλων, ἀποτελεῖ μίαν φαινομενικὴν σπατάλην. Ἀλλ' «ὡς καλλιτέχναι οἱ Ἕλληνες, λέγει ὁ Basch (Discours du Congrés d'Esthétique I, 1937, σ. LIII) ὑπέταξαν τὸ μέρος εἰς τὸ ἑνιαῖον πνεῦμα τοῦ ὅλου καὶ ἔδωσαν οὕτω εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν χαρὰν μιᾶς ἀμέσου γνώσεως τοῦ ὡραίου, πού, ἂν περιγράφεται ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴν δὲν προδιαγράφεται οὔτε ἀπὸ αὐτήν, πολλῷ δὲ μᾶλλον ἀπὸ τὴν στατικήν».

5. Ἀναστήλωσις, σ. 76.

6. Die Akropolis von Athen, ἔ.ἀ. σ. 112.

μέσως ὑποκειμένου του, μέχρι τελείας ἐξομαλύνσεως καὶ τῶν ἐλαχίστων ἀνωμαλιῶν τῶν δύο εἰρημένων λωρίδων (Α καὶ Β)[1]· Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν περιστροφὴν ὑπῆρχε φόβος μετακινήσεως τοῦ κέντρου τοῦ ἄνω σφονδύλου, ἐφωδιάσθησαν ἀμφότεροι οἱ σφόνδυλοι διὰ κυλινδρικοῦ ἐκ σκληροῦ ξύλου ἄξονος — τοῦ *πόλου*[2] (ἐκτελουμένου διὰ τοῦ τόρνου), περὶ τὸν ὁποῖον καὶ ἐστρέφοντο. Ἰδοὺ δὲ κατὰ ποῖον τρόπον ἐστερεοῦτο ὁ ἄξων οὗτος ἐντὸς τῶν σφονδύλων. Εἰς τὸν κεντρικὸν λεῖον δίσκον τῆς ἄνω καὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας ἑκάστου σφονδύλου — πλὴν τῆς κάτω ἕδρας τοῦ κατωτάτου — ἠνοίγοντο κυβικά, ἐλαφρῶς πρὸς τὰ κάτω στενούμενα λαξεύματα, πλευρᾶς 0,155 - 0,115 μ. καὶ βάθους 0,10 - 0,075 μ. (εἰκ. 98, 99), ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐσφηνοῦντο[3] ὁμοιόσχημα ξύλινα[4] σώματα, τὰ *ἐμπόλια*[5], πληροῦντα τὸ λάξευμα (εἰκ. 100). Εἰς τὸ κέντρον ἑκάστου ἐμπολίου ἠνοίγετο καθέτως κυλινδρικὴ ὀπή, διαμέτρου 0,057 μ., διήκουσα μέχρι καὶ πέραν τοῦ μέσου τοῦ πάχους τοῦ ἐμπολίου, ἐντὸς δὲ τῆς ὀπῆς ταύτης εἰσήρχετο ὁ πόλος, ἤτοι ὁ μνημονευθεὶς ξύλινος ἄξων περιστροφῆς, τοῦ ὁποίου τὸ μῆκος ἦτο διπλάσιον τοῦ μήκους τῆς ὀπῆς ἑκάστου ἐμπολίου, ἐπειδὴ τὸ ὑπερβάλλον ἥμισυ εἰσήρχετο εἰς τὴν ἀντίστοιχον ὀπὴν τοῦ ἐμπολίου τῆς εἰς ἐπαφὴν ἐρχομένης ἕδρας τοῦ γειτονικοῦ σφονδύλου. Περὶ τοῦτον λοιπὸν τὸν πόλον — ὅστις καὶ ὡς κάθετος

1. Ὁ ἔλεγχος τῆς τελείας ὁμαλύνσεως τῶν ἐπιφανειῶν ἐγίνετο δι' ἐρυθροῦ χρώματος — μίλτου — οὗτινος ἴχνη (ὡς καὶ κυκλικαὶ χαραγαὶ προελθοῦσαι ἐκ τῆς στροφῆς) παρετηρήθησαν ἐπὶ πωρίνων σφονδύλων ἀρχαϊκῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ εἰς τοὺς μαρμαρίνους σφονδύλους τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Lechat-Defrasse, Epidaure, Paris 1895, σ. 56, σημ. 1).

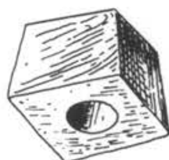
2. *Πόλος:* IG II 2² (1), 1675, 6,10,22, *τοὺς δὲ πόλους τορνεύσει στρογγύλους . . . καὶ ἐναρμονίσει εἰς τὰ ἐμπόλια, ἁρμόττοντας καὶ ὀρθοὺς καὶ ἐντόρνους πανταχῇ, ὅπως ἂν τὸ αὐτὸ ποιῶσιν περιαγόμενοι.*

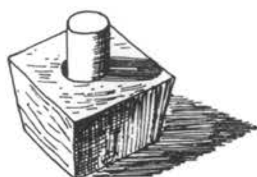
3. Ἡ σφήνωσις τῶν ἐμπολίων ἐπετυγχάνετο ἐνίοτε πιθανῶς τῇ βοηθείᾳ μολύβδου, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἐκ τοῦ Διδυμείου τῆς Μιλήτου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου ἀποκείμενα ἐμπόλια(;) (J. Durm, Baukunst³, ἔ.ἀ. σ. 143 καὶ εἰκ. 119). Πάντως εἰς τοὺς σφονδύλους τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν ἄλλων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως δὲν παρετηρήθη μέχρι τοῦδε ἴχνος μολύβδου, οὔτε ἐντὸς τῶν λαξευμάτων, οὔτε ἐπὶ τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως τώρα φυλασσομένων ἐμπολίων (εἰκ. 100). Φαίνεται ὅμως, ὅτι ἐχρησιμοποιήθη μόλυβδος εἰς τὰ ἐμπόλια τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Leake (Travels in the Morea II, London 1830, σ. 8). Ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ C. Bötticher τὰ ξύλινα ἐμπόλια τοῦ Παρθενῶνος προσεκολλῶντο ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων παρειῶν τῆς ὀπῆς των διὰ μινίου, ὅπερ διεπίστωσεν ὁ Bötticher τὸ 1862 ἐπὶ δύο σφονδύλων κιόνων τοῦ περιστυλίου καὶ ἑνὸς τοῦ μέσου κίονος τοῦ προνάου (Untersuchungen auf der Akropolis, Berlin 1863, σ. 162). Τοῦτ' αὐτὸ παρετήρησεν ὁ C. Bötticher καὶ εἰς σφονδύλους κιόνων τοῦ «Θησείου» (Bötticher, ἔ.ἀ. σ. 165).

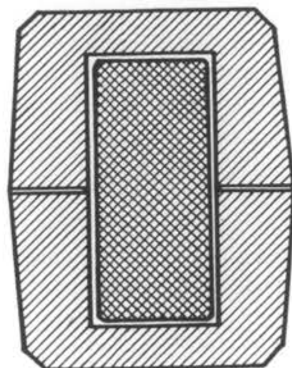
4. Ὁ Leake (Travels in the Morea II, ἔ.ἀ. σ. 8), ὁ C. Bötticher (Untersuchungen, ἔ.ἀ. σ. 161) καὶ ὁ A. Bötticher, Die Akropolis von Athen, ἔ.ἀ. σ. 112) ἀναφέρουν, ὅτι τὰ ἐμπόλια τοῦ Παρθενῶνος ἦσαν ἐκ ξύλου κέδρου. Μικροσκοπικὴ ἐξέτασις τῶν ἐμπολίων τοῦ Ἐρεχθείου (Stevens - Paton, The Erechtheum, ἔ.ἀ. σ. 227) ἀπέδειξεν, ὅτι ταῦτα ἦσαν ἐκ ξύλου κυπαρίσσου (cypressus sempervivens). Ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ι. Χ. Πολιτου γενομένη μικροσκοπικὴ ἐξέτασις τῶν ἐμπολίων καὶ τῶν πόλων τοῦ Παρθενῶνος ἐξηκρίβωσεν, ὅτι τὰ μὲν ἐμπόλια κατεσκευάσθησαν ἐκ ξύλου κυπαρίσσου (ΠΑΑ 20, 1945, σ. 176), οἱ δὲ πόλοι ἐκ ξύλου κρανείας, ξύλου πολὺ σκληροτέρου καὶ δυσχίστου, χρώματος δὲ βαθέως ὀρφνερύθρου. Τὸ δένδρον τοῦτο φύεται εἰς τὴν Μ. Ἀνατολικὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀσίαν, ἐν Ἑλλάδι δὲ εἰδικῶς εἰς τὰ ὄρη τῆς Πίνδου, τοῦ Ὀλύμπου, τῆς Ὄσσης, τῆς Οἴτης, τοῦ Τυμφρηστοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ, Λακωνίᾳ καὶ Τήνῳ καὶ Νάξῳ. Ὁμοία μικροσκοπικὴ ἐξέτασις, γενομένη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καθηγητοῦ Ι. Χ. Πολιτου, εἰς ἐμπόλια καὶ πόλους τοῦ ἐν Σουνίῳ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος ἀπέδειξεν (ΠΑΑ 20, 1945, σ. 177), ὅτι τὰ μὲν ἐμπόλιά των ἦσαν ἐκ ξύλου ἐλαίας, οἱ δὲ πόλοι ἐκ ξύλου κρανείας. Φωτογραφίας ἐμπολίων καὶ πόλων τοῦ Παρθενῶνος παρέσχε παλαιότερον καὶ ὁ καθηγ. Ηλ. Μαριολοπουλος (ΠΑΑ 12, 1938, πίν. ἔναντι σ. 146, ὅθεν καὶ ἡ ἡμετ. εἰκ. 100), ἀναφερθεὶς ὡς πρὸς τὴν ἐκ κυπαρίσσου ὕλην αὐτῶν εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ι. Χ. Πολιτου. Τοῦτ' αὐτὸ ἐπανέλαβεν ἀργότερον καὶ ὁ Κωνστ. Λιβαδευς εἰς τὴν σ. 10 τοῦ περὶ δομικοῦ σιδήρου τοῦ Παρθενῶνος, Ἀθῆναι 1949, πονηματίου του.

5. *Ἐμπόλιον:* IG II 2² (1), 1675 4, 6, 20, 24 - 1678, 6.

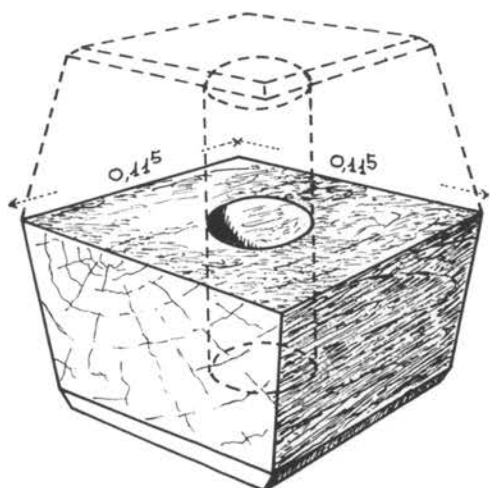
ΠΟΛΟΙ ΚΑΙ ΕΜΠΟΛΙΑ

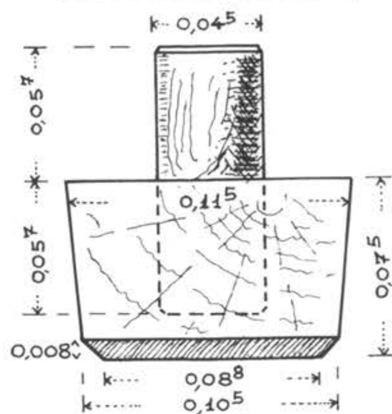

99. Ξύλινοι πόλοι καὶ ἐμπόλια τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως.

ἀκόμη σύνδεσμος τῶν σφονδύλων πρὸς ἀλλήλους ἐχρησίμευεν[1] — ἐγίνετο ἡ μερικὴ περιστροφὴ τῶν σφονδύλων ἐπ' ἀλλήλων, διευκολυνομένη καὶ ὑπὸ τῶν *ὤτων*[2] ἢ ἀγκώνων, δηλαδὴ τῶν κυβικῶν ἐξογκωμάτων, τὰ ὁποῖα ἔφερον κατὰ τέσσαρα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα σημεῖα (εἰκ. 67) τοῦ ἀλαξεύτου εἰσέτι *(ἀπέργου)*[3] κυλινδρικοῦ μανδύου των οἱ σφόνδυλοι· διότι πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι, ὅταν συνηρμόζοντο πρὸς ἀλ-

100. Ξύλινοι πόλοι καὶ ἐμπόλια τοῦ Μουσείου τῆς 'Ακροπόλεως.

λήλους οἱ σφόνδυλοι δὲν ἔφερον ἀκόμη ἐξωτερικῶς τὰς ραβδώσεις, εἰμὴ μόνον εἰς μικρὸν τμῆμα τοῦ κατωτάτου σφονδύλου καὶ τοῦ ὑποτραχηλίου, ἅτινα ἐχρησίμευον ὡς ὁδηγοί[4], ὁλόκληρος δ' ἡ ὑπόλοιπος ἐπιφάνειά των ἀφίετο *ἀκατάξεστος καὶ ἀρράβδωτος* (ὡς λέγει καὶ ἐπιγραφὴ τοῦ 'Ερεχθείου[5]), λαξευομένη μετὰ τὴν τοποθέτησιν καὶ τελικὴν λάξευσιν τῶν ἄνω μερῶν τοῦ ναοῦ.

῎Αξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἰδιαιτέραν λάξευσιν παρουσίαζεν ἡ κάτω ἕδρα

1. 'Αναμφιβόλως οἱ ἐκ σκληροῦ ξύλου πόλοι συνεκράτησαν πολλοὺς τῶν σφονδύλων εἰς τὰς θέσεις των κατὰ τὰς ἑκάστοτε προξενουμένας ἐξ ἐκρήξεων, σεισμῶν κλπ. δονήσεις, ἃς ἐπανειλημμένως ἐδοκίμασε τὸ κτίριον κατὰ τὴν μακραίωνα ζωήν του· πρβλ. καὶ ὅσα σχετικῶς λέγει ὁ Dinsmoor ἐν Anderson - Spiers, The Archit. of Greece and Rome^3, 1927, σ. 122 ἑξ. εἰκ. 46 καὶ ἐν Architecture, σ. 171 - 2.
2. 'Υπὸ τοῦ Βιτρουβίου λέγονται καὶ *παρωτίδες* (De Archit. IV, 6, 4, ἔκδ. Krohn, σ. 89).
3. *῎Απεργον:* IG II 2^2 (1) 1666a, 47, 1666b, 23, 48.
4. 'Ωραῖα δείγματα τοιούτων ἡμιτελῶν σφονδύλων παρέχουσι τὰ διασωθέντα τεμάχια κιόνων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ὧν ἄλλα μὲν κεῖνται πρὸ τοῦ Μουσείου τῆς 'Ακροπόλεως (εἰκ. 64), ἄλλα δ' εἶναι ἐντειχισμένα εἰς τὸ Βόρειον, τὸ λεγόμενον Θεμιστόκλειον τεῖχος τῆς 'Ακροπόλεως παρὰ τὸ 'Ερέχθειον ἐσωτερικῶς τε (εἰκ. 59, 61) καὶ ἐξωτερικῶς (εἰκ. 57). Βλ. σχετικῶς σ. 77 ἑξ. τοῦ Α' Μέρους καὶ λεπτομερῶς παρὰ Α. Tschira ἐν JdI 55, 1940, σ. 222 ἑξ.
5. IG I 322a, 55 καὶ 66. Stevens - Paton, The Erechtheum, ἔ.ἀ. σ. 288, στ. 54 - 55.

τοῦ πρώτου σφονδύλου, ἡ ὁποία δὲν ἐπάτει ἀπ' εὐθείας ὁλόκληρος, ὡς ὑπό τινων[1] ὑποστηρίζεται, ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου. Ἐπειδὴ ὁ σφόνδυλος αὐτὸς ἔφερεν εἰς τὸ κάτω αὐτοῦ μέρος ῥαβδώσεις, λαξευομένας πρὸ τῆς τοποθετήσεώς του[2], ὑπῆρχε δὲ φόβος θραύσεως τῶν ἀκμῶν των κατὰ τὴν μερικὴν περιστροφήν, ἥτις ἦτο ἀναγκαία διὰ τὴν

4ος ΑΠΟ Α. ΚΙΩΝ ΤΗΣ Β. ΠΛΕΥΡΑΣ

101. Ἴχνη ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τοῦ κατωτάτου σφονδύλου τοῦ 4ου ἀπὸ Α. κίονος τῆς βορείου πλευρᾶς.

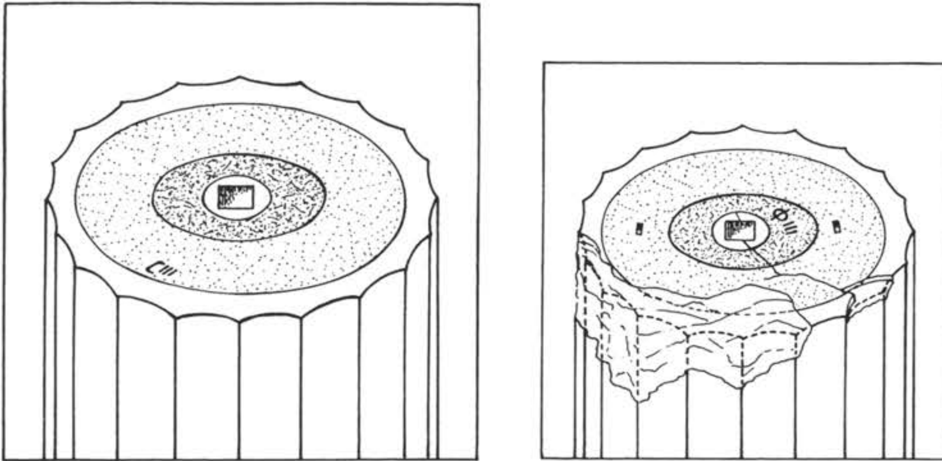
τελείαν συναρμογὴν τῆς κάτω ἕδρας τῶν σφονδύλων μετὰ τοῦ στυλοβάτου, ἐλαξεύθη περιφερικῶς στενὸς δακτύλιος, εἰσέχων κατὰ 1 ἕως 2 χιλιοστὰ τῆς ὑπολοίπου ἐπιφανείας (εἰκ. 101), ἥτις κατὰ τὰ ἄλλα παρουσίαζε τὰς αὐτὰς λωρίδας, τὰς ὁποίας καὶ οἱ ἄλλοι σφόνδυλοι, ἐστερεῖτο ὅμως τοῦ κατὰ τὸ κέντρον ἐμπολίου[3]. Ἡ θέσις τοῦ κέντρου τοῦ κατωτάτου τούτου σφονδύλου ἐσημειοῦτο ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου εἴτε διὰ δύο

1. Δ. Η. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Οἱ ἑλληνικοὶ ῥυθμοὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων κλπ., Ἀθῆναι 1958, σ. 19.

2. Τὰ τεμάχια μάλιστα ταῦτα δεικνύουσι σαφέστατα καὶ τὰ διαδοχικὰ στάδια λαξεύσεως τῶν ῥαβδώσεων (περὶ ὧν βλ. σ. 80). Μνείαν περὶ τούτων κάμνουν καὶ αἱ περιέχουσαι τοὺς λογαριασμοὺς τῶν κτιρίων ἐπιγραφαί (DINSMOOR, Attic Building Accounts, AJA 12, 1913, σ. 67 καὶ 25, 1921, σ. 118 ἑξ.).

3. Τὴν διάταξιν τῆς λαξεύσεως τῆς κάτω ἕδρας τῶν σφονδύλων δεικνύουσι σαφῶς τὰ σχετικὰ τεμάχια τοῦ «ἀρχαιοτέρου» Παρθενῶνος (εἰκ. 63 καὶ TSCHIRA, ἔ.ἀ. ἔναντι σ. 242), ὡς καὶ ὁ κατώτατος σφόνδυλος τοῦ ἐλλείποντος κίονος τῆς ΝΔ. πτέρυγος τῶν Προπυλαίων, ὁ ἀποκείμενος νῦν παρὰ τὸ μνημεῖον τοῦ Ἀγρίππα. Ὁμοία εἰσέχουσα λωρὶς βάθους 5 χιλιοστῶν περιτρέχει καὶ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ ὑποτραχηλίου (ὅρα κατωτέρω εἰκ. 103 καὶ 119).

σταυρωτῶν χαραγῶν (ἀρχαῖα *σημεῖα*[1], κ. μπάξια), χαρασσομένων ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ λίθου, εἴτε ἐπὶ μολύβδου χυνομένου ἐντὸς ὀπῆς ἀνοιγομένης εἰς τὴν θέσιν τοῦ κέντρου, ὡς συμβαίνει π.χ. εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα, τὸν ἐν 'Ολυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διός[2], τὸν ἐν Δελφοῖς ναὸν τοῦ 'Απόλλωνος[3] καὶ εἰς τὸν ΒΑ. κίονα τοῦ προνάου τοῦ Παρθενῶνος (βλ. κατωτέρω). Πλὴν δὲ τοῦ ἄξονος ἐχαράσσετο ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ κύκλος ἀντιστοιχῶν εἰς τὴν βαθυτέραν περιφερικὴν ταινίαν. Τοιοῦτος κύκλος εἶναι καὶ σήμερον ὁρατὸς εἰς τὴν βάσιν τοῦ 4ου ἀπὸ Α. κίονος τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ Παρθε-

102. 'Αριστερά: ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ 3ου σφονδύλου τοῦ 11ου ἀπὸ Α. κίονος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιστυλίου μετὰ γραπτοῦ τεκτονικοῦ συμβόλου. Δεξιά: ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ 3ου σφονδύλου τοῦ ΝΑ. κίονος τοῦ προνάου, μετὰ γραπτοῦ τεκτονικοῦ συμβόλου.

νῶνος (εἰκ. 101). Πάντως αἱ ραβδώσεις δὲν προεσχεδιάζοντο ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, ὡς φρονεῖ ὁ Penrose[4], τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἐμφανιζόμενα ἴχνη των προέρχονται ἐκ τῶν ἀπὸ τῶν ραβδώσεων καταρρεόντων ὑδάτων τῶν βροχῶν.

Περαίνοντες τὸν περὶ τῶν ἐπιπέδων ἐπιφανειῶν τῶν σφονδύλων λόγον θὰ προσθέσωμεν ἀκόμη, ὅτι ἡ σειρὰ τοποθετήσεως τῶν σφονδύλων ἐσημειοῦτο ἐκ τῶν προτέρων δι' ἐρυθροῦ χρώματος (μίλτου) ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, ἂν μὴ ἑκάστου ἐξ αὐτῶν, τοὐλάχιστον πλειόνων, ὡς ἀποδεικνύουν δύο παραδείγματα τοιούτων σφονδύλων τοῦ Παρθενῶνος. 'Εκ τούτων τὸ μὲν ἓν ἀνήκει εἰς τὸν τρίτον ἐκ τῶν κάτω σφόνδυλον τοῦ 11ου ἀπ' 'Ανατολῶν κίονος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιστυλίου, τὸ δὲ ἄλλο εἰς τὸν τρίτον ὁμοίως ἐκ τῶν κάτω σφόνδυλον τοῦ ΝΑ. κίονος τοῦ προνάου. Τὰ σχετικὰ γρα-

1. *Σημεῖον:* IG IX (1), 61,5 2. *Σημεῖαι:* IG VII, 3073, 138· βλ. καὶ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, 'Υλικὰ δομῆς, τ. 2, ἔ.ἀ. σ. 153 ἐξ
2. Olympia II: Die Baudenkmäler, Textband, σ. 6.
3. F. Courby, F. d. D. II, I, La terrace du temple, Paris 1915, σ. 16.
4. Principles, σ. 5.

πτὰ ἐπ' αὐτῶν σημεῖα ἀποτελοῦνται κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἀπὸ ἓν γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, ὅπερ ἀναμφιβόλως σημαίνει τὴν θέσιν τοῦ κίονος εἰς τὴν γενικὴν κάτοψιν τοῦ μνημείου, καὶ ἀπὸ ἕνα ἀριθμὸν μικρῶν καθέτων εὐθειῶν γραμμῶν παραπλεύρως καὶ δεξιὰ τοῦ γράμματος τοποθετημένων (εἰκ. 102), ὅστις βεβαίως δηλοῖ τὴν τάξιν τοῦ σφονδύλου ἐπὶ τοῦ κίονος, ἀφοῦ κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις αἱ μὲν γραμμαὶ εἶναι τρεῖς, ὁ δὲ σχετικὸς σφόνδυλος 3ος ἐκ τῶν κάτω. Τὰ σχετικὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου εἰς μὲν τὸν κίονα τοῦ περιστυλίου εἶναι τὸ Ε, τοῦ ὁποίου πιθανῶς ἐξέπεσεν ἡ μέση κεραία, ὁπότε τὸ Ε ἐμφανίζεται ὡς [, τὸ δὲ τοῦ κίονος τοῦ προνάου Φ[1].

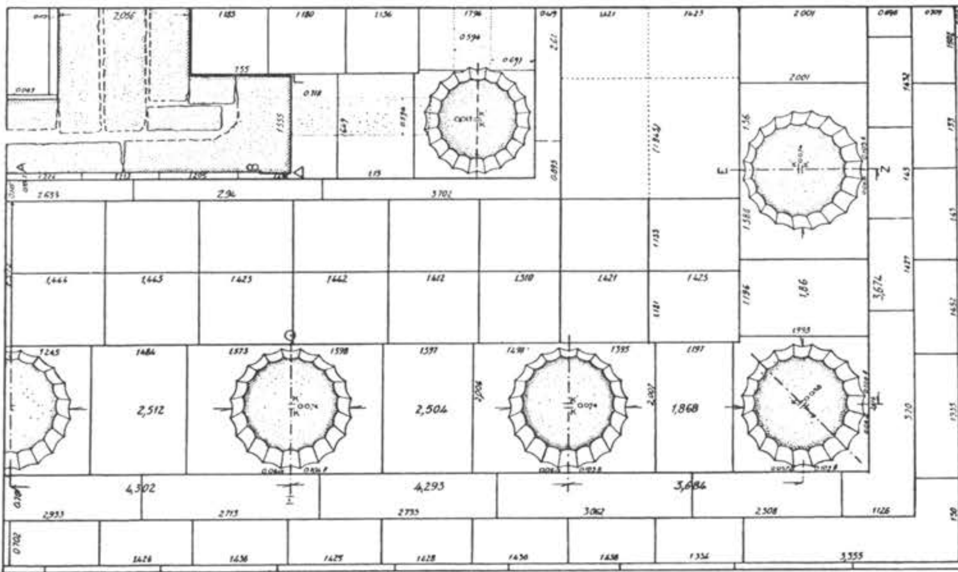
Μείωσις. Οἱ κορμοὶ τῶν κιόνων δὲν εἶναι αὐστηρῶς κυλινδρικοί, ἀλλ' ἐλαφρῶς κολουροκωνικοί. Ἡ διάμετρός των δηλαδὴ δὲν μένει σταθερὰ ἀπὸ κάτω ἕως ἄνω, ἀλλ' ἐλαττοῦται ἐφ' ὅσον προχωρεῖ πρὸς τὸ κιονόκρανον. Ἡ λέπτυνσις αὕτη τοῦ κορμοῦ ὀνομάζεται μείωσις. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ ἄνω διάμετρος (δ), μετρουμένη κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον, εἶναι κατά τι μικροτέρα τῶν $\frac{4}{5}$ τῆς κάτω (Δ), ὡς προκύπτει ἐκ τῶν διαστάσεων τῶν διαμέτρων τῶν γωνιαίων κιόνων, αἵτινες, ἄνω μέν, ἀπὸ ἀκμῆς εἰς ἀκμὴν εἶναι 1,513 μ., κάτω δὲ ± 1,943 μ., ὁπότε τὰ $\frac{4}{5}$ τῆς κάτω προκύπτουν κατά τι μεγαλύτερα τῆς μετρηθείσης ἄνω διαμέτρου. Ἡ μείωσις (Δ - δ) ἀνέρχεται εἰς 0,430 μ., εἶναι δηλαδὴ ἴση περίπου πρὸς τὸ $\frac{1}{24}$ τοῦ ὁλικοῦ ὕψους τοῦ κίονος ($\frac{10,433}{24} = 0,434$) ἢ πρὸς τὰ $\frac{178}{800}$ τῆς κάτω διαμέτρου (Δ). Ἡ μείωσις ἐδόθη ἀναμφιβόλως εἰς τοὺς κίονας, ἵνα καὶ εἶναι καὶ φαίνωνται εὐσταθέστεροι, αὐτὴ δὲ καὶ ἐκφράζει ἐναργέστερον τὴν ἀνυψωτικὴν τοῦ κίονος τάσιν.

Λόγῳ τῆς μεγαλυτέρας κάτω (Δ) καὶ ἄνω (δ) διαμέτρου τῶν γωνιαίων κιόνων, ἡ μείωσις τῶν ἀκτίνων των θὰ ἔπρεπε κανονικῶς νὰ εἶναι 0,201 μ. Λόγῳ ὅμως τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως ὅλων τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου, ἡ πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἡ πρὸς τὰ ἔσω μείωσις ἀποβαίνουν ἀνόμοιαι. Ἡ πρὸς τὰ ἔσω κλίσις ἰσοῦται, ὡς θὰ ἴδωμεν, πρὸς 0,074 μ. εἰς τοὺς ἀγελαίους κίονας (εἰκ. 109) εἰς τοὺς γωνιαίους ὅμως, ἔνθα μετρεῖται κατὰ τὴν διαγώνιον τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 103, 110 πίν. 23 δεξιά,) ἀποβαίνει μεγαλυτέρα (±0,10 μ.), ἕνεκα καὶ τῆς μεγαλυτέρας διαμέτρου. Οὕτω ἡ μείωσις τῆς μὲν ἐξωτερικῆς ἀκτῖνος, μετρουμένη εἰς τὸ βάθος τῶν ραβδώσεων, εἶναι 0,272 μ. μὲν εἰς τοὺς ἀγελαίους κίονας, 0,292 μ. δὲ εἰς τοὺς γωνιαίους, τῆς δὲ ἐσωτερικῆς ἀκτῖνος ἡ μείωσις εἶναι 0,13 μ. μὲν εἰς τοὺς ἀγελαίους, 0,17 μ. δὲ εἰς τοὺς γωνιαίους. Ἡ ἀρχικὴ κανονικὴ τιμὴ τῶν

1. Ἀνάλογον «σημεῖον» εὑρέθη καὶ ἐπὶ σφονδύλου ἑνὸς τῶν ἰωνικῶν κιόνων τῶν Προπυλαίων, ἐζωγραφημένον εἰς τὸν πέριξ τοῦ τόρμου τοῦ ἐμπολίου δίσκον. Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ γράμματος Β καὶ 10 εὐθειῶν γραμμῶν ἀκτινοειδῶς γεγραμμένων, μὲ πρόσθετον τὴν λέξιν ΠΟΡΙΣ, δηλοῦσαν πιθανῶς τὸ ὄνομα τοῦ προμηθευτοῦ τοῦ μαρμάρου· βλ. σχετικὴν εἰκόνα εἰς Α. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Τὰ Ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τ. 2, Ἀθῆναι 1958, σ. 159, εἰκ. 106 καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ αὐτοῦ ἔργου: Les matériaux de construction et la technique architecturale des anciens Grecs, Paris 1966, σ. 86, εἰκ. 84.

0,201 μ. ἀποβαίνει τώρα πλέον μία βράχυνσις τῆς πλαγίας ἀκτῖνος, ἡ δὲ διὰ τῆς καμπυλότητος ἐπερχομένη μεταβολὴ οὐδεμίαν σημαίνει ἀλλαγὴν τῆς πλαγίας μειώσεως, διότι οἱ κίονες δὲν θὰ εἶχον ἐδῶ βεβαίως οὐδεμίαν πλαγίαν πρὸς ἀλλήλους κλίσιν.

Σχετικῶς πρὸς τὴν μείωσιν τῶν κιόνων θεωροῦμεν χρήσιμον νὰ παραθέσωμεν ἐν τέλει γνώμας τινὰς τοῦ διασήμου Γερμανοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ ὀπτικοῦ ἐμπειρογνώ-

103. Κάτοψις καὶ τομὴ τῶν κατωτάτων σφονδύλων τῶν κιόνων τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ περιστυλίου καὶ τοῦ ὀπισθονάου.

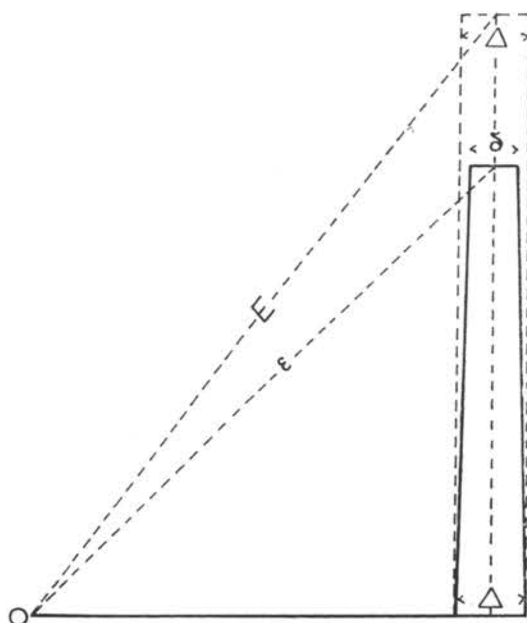
μονος Aug. Thiersch, τὰς ὁποίας διετύπωσεν εἰς τὴν περὶ ὀπταπατῶν εἰς τὸ πεδίον τῆς ἀρχιτεκτονικῆς παλαιὰν μελέτην του[1]. Ὁ Thiersch δὲν ἐθεώρει μὲν ὅτι ἡ ἰσχυρὰ μείωσις τῶν ἀττικῶν μνημείων ἀπετέλει προοπτικὸν τέχνασμα διὰ νὰ φαίνεται ὑψηλότερος ὁ κίων, δέχεται ὅμως ὡς γεγονὸς τὴν ἀξίαν της, ὡς πρὸς τὴν ἐπιβλητικὴν ἐμφάνισιν τοῦ μνημείου.

Τὴν προοπτικὴν ὀπταπάτην, ἥτις παράγεται ἐκ τῆς μειώσεως τοῦ δωρικοῦ κορμοῦ ἑρμηνεύει ὁ Thiersch ὡς ἑξῆς: εἶναι γεγονός, λέγει, ὅτι ἡ ἄνω διάμετρος κιόνων ἰσχυρᾶς μειώσεως φαίνεται πάντοτε μεγαλυτέρα ἀπὸ ὅσον πράγματι εἶναι. Προέρχεται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς προοπτικῆς ἐμφανίσεως κιόνων κωνικῆς μορφῆς καὶ μάλιστα ραβδωτῶν καὶ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι οἱ τοιοῦτοι κίονες δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς περισσότερον κυλινδρικοῦ καὶ περισσότερον ὑψηλοῦ κίονος, ὅστις προοπτικῶς βραχύνεται. Ἐπειδὴ

1. Optische Täuschungen auf dem Gebiete der Architektur, Zeitschr. für Bauwesen, Berlin 1873, σ. 15 ἑξ.

ὁ ὀφθαλμός μας εἶναι συνηθισμένος νὰ βλέπῃ σχεδὸν πανταχοῦ παραλλήλους εὐθείας γραμμάς, ἔμαθε, ἐκ τῆς πολυχρονίου χρήσεως, νὰ μειώνῃ τὴν φαινομενικήν των σύγκλισιν, εἶναι δηλαδὴ διατεθειμένος νὰ ἀποδίδῃ (τοὐλάχιστον ἐν μέρει) εἰς προοπτικὴν βράχυνσιν τὴν συγκλίνουσαν ἐμφάνισιν ἀριθμοῦ τινος γραμμῶν, αἵτινες συγκλίνουν πρὸς ἓν σημεῖον.

Πρὸς πληρεστέραν ἐξήγησιν τῆς προοπτικῆς ὀπταπάτης (illusion), ἥτις παράγεται

104. Σχέδιον προοπτικῆς ὀπταπάτης κωνικοῦ κίονος (κατὰ Thiersch).

ἐκ τῆς μειώσεως τοῦ δωρικοῦ κορμοῦ, παρέσχεν ὁ Thiersch τὸ παρατιθέμενον σχέδιον (εἰκ. 104) καὶ γράφει: ἂν θεωρήσωμεν ἕνα κίονα μεγάλων διαστάσεων καὶ ἐλαφρᾶς μειώσεως ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ παρατηρητοῦ Ο τείνει νὰ ὑποκαταστήσῃ ἕνα κωνικὸν κορμὸν ἄνω διαμέτρου (δ) δι' ἑνὸς κυλινδρικοῦ ὑψηλοτέρου καὶ μὲ ἄνω διάμετρον (Δ), ἴσην πρὸς τὴν κάτω διάμετρον Δ τοῦ κωνικοῦ κορμοῦ.

Ἡ ὑποτιθεμένη, διὰ τὸν ὑψηλότερον κίονα, ἀπόστασις τοῦ παρατηρητοῦ Ε ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικὴν ἀπόστασιν ε τοῦ κωνικοῦ κορμοῦ, οἵαν καὶ τὸ δ πρὸς τὸ Δ ($\frac{\delta}{\Delta} = \frac{\varepsilon}{E}$). Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι τοιαύτη ὀπταπάτη ἀπαντᾶται εἰς τὴν περίπτωσιν μεγάλων διαστάσεων κιόνων καὶ τοῦτο: α) ἐπειδή, λόγῳ τῆς φύσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ μας, ἡ ἐκτίμησις τῶν ἀποστάσεων εἰς μεγάλης κλίμακος ἔργα εἶναι

πολὺ δυσκολωτέρα τῆς εἰς τὰ ἔργα μικρᾶς κλίμακος καὶ β) ἐπειδὴ ὁ ὀφθαλμὸς δὲν δύναται νὰ μετρήσῃ, ὡς διὰ θεοδολίχου, τὰς εὐρυτέρας εἰς ὕψος γωνίας καὶ εἶναι ἀνίκανος νὰ ἀγκαλιάσῃ μίαν μεγάλην εἰκόνα μὲ σαφῆ καθορισμόν, ὡς κάμνει μία φωτογραφικὴ μηχανή. Ἐπειδὴ δ' ἀφ' ἑτέρου μόνον τὸ μικρὸν ἐκεῖνο μέρος τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος (retina), ποὺ εὑρίσκεται ἀμέσως εἰς τὸν ἄξονα τοῦ ὀφθαλμοῦ, δύναται νὰ συλλάβῃ μίαν σαφῶς καθωρισμένην εἰκόνα, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀλλάσσωμεν διὰ τὸ σημεῖον αὐτὸ εἰκόνας, κινοῦντες τὸν ὀφθαλμὸν πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ κάτω, νὰ συναρμολογοῦμεν δ' ἔπειτα μίαν συνολικὴν εἰκόνα, προκύπτουσαν ἐκ τῶν διαφόρων τούτων ἐντυπώσεων. Ὅσον δὲ περισσότερον κυττάζομεν πρὸς τὰ ἄνω, τόσον εὐκολώτερον ἀπατώμεθα· διότι ἡ διαφορὰ βραχύνσεως μεταξὺ τοῦ ὑποτιθεμένου καὶ τοῦ πραγματικοῦ ὕψους ἀνταποκρίνεται πολὺ ὀλιγώτερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Εἰς τὴν πραγματικότητα, εἰς μεγάλους κίονας ἡ σχέσις μειώσεως δ:Δ=7:8 δὲν εἶναι τόσον ἀντιληπτή, ὡς ἀποδεικνύεται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῆς Γλυπτοθήκης τοῦ Μονάχου, τῆς ὁποίας οἱ κίονες, ἂν καὶ ἔχουν κάπως ἰσχυροτέραν σχέσιν μειώσεως δ:Δ=6:7, ὅμως φαίνονται καὶ αὐτοὶ κυλινδρικοὶ καὶ θὰ ἦτο ἀκόμη ὀλιγώτερον ἀντιληπτὴ ἡ μείωσις ἂν οἱ κίονες ἦσαν ραβδωτοί.

Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Παρθενῶνος, ἔνθα ἡ μείωσις εἶναι ἰσχυρὰ δ:Δ=6:7, οὐδεὶς βεβαίως θὰ θεωρήσῃ τὴν μορφὴν τοῦ κορμοῦ ὡς κυλινδρικήν.

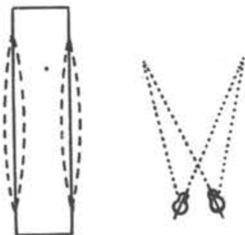
Παρὰ ταῦτα ἡ ἐντύπωσις προοπτικῆς μεγαλυτέρου ὕψους τοῦ κορμοῦ ὑφίσταται καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τόσον ἰσχυρᾶς μειώσεως, ὅταν ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ παρατηρητοῦ O εὑρίσκεται κάτω τοῦ ἐπιπέδου τῆς βάσεως τοῦ κίονος, δηλαδὴ ὅταν ὁ θεατὴς πατῇ εἰς τὴν στάθμην περίπου τῆς βάσεως τῆς εὐθυντηρίας τοῦ κρηπιδώματος, ὁπόθεν, βλέπων τις πρὸς τὰ ἄνω, ἀντιλαμβάνεται μὲν μίαν σύγκλισιν τῶν κατακορύφων γραμμῶν, συνεπείᾳ τῆς προοπτικῆς των βραχύνσεως, εἶναι ὅμως ἀνίκανος νὰ διακρίνῃ μετὰ βεβαιότητος τὴν πραγματικὴν μείωσιν ἀπὸ τῆς εἰς τὴν προοπτικὴν ὀφειλομένης.

Ἔντασις. Πλὴν τῆς μειώσεως οἱ κορμοὶ τῶν κιόνων παρουσιάζουν καὶ μίαν ἄλλην ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ εὐθυγράμμου κυλινδρικοῦ σχήματος· αἱ γενέτειραί των δηλαδὴ ἀντὶ νὰ εἶναι εὐθύγραμμοι εἶναι ἐλαφρῶς καμπύλαι, κυρταὶ πρὸς τὰ ἔξω, οὕτως, ὥστε τὸ περίγραμμα τοῦ κίονος νὰ ἐμφανίζῃ περὶ τὸ μέσον περίπου τοῦ ὕψους του, μίαν ἀρκετὰ αἰσθητὴν ἐξόγκωσιν, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμαζον *ἔντασιν*[1]. Ἡ ἔντασις ἐσκόπει ἀναμφιβόλως τὴν διόρθωσιν μιᾶς δυσαρέστου ὀπτικῆς ἐντυπώσεως. Ἤδη κατὰ τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα ὁ μαθηματικὸς Ἡλιόδωρος ὁ Λαρισαῖος (ἢ ὁ υἱός του Δαμιανὸς) ἔγραψεν, ὅτι εἷς ὀρθὸς εὐθύγραμμος κύλινδρος φαίνεται ἰσχνότερος κατὰ τὸ μέσον καὶ ἔχει ἀνάγκην παχύνσεως, ἵνα ἀποφευχθῇ ἡ κακὴ αὐτὴ ἐντύπωσις. Ἰδοὺ πῶς ἔχει τὸ σχετικὸν χωρίον: *τέλος δὲ τῷ ἀρχιτέκτονι τὸ πρὸς φαντασίαν εὔρυθμον ποιῆσαι τὸ ἔργον καί, ὁπόσον ἐγχωρεῖ, πρὸς τὰς τῆς ὄψεως ἀπάτας ἀλεξήματα ἀνευρίσκειν, οὐ τῆς κατ' ἀλήθειαν ἰσότητος ἢ εὐρυθμίας, ἀλλὰ τῆς πρὸς ὄψιν στοχαζομένῳ· οὕτω γοῦν*

1. Ἡ λέξις εἶναι γνωστὴ μόνον ἐκ τοῦ ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΥ (De Archit. III, 3, 4, ἐκδ. Krohn, σ. 68) παράγεται δ' ἐκ τοῦ ρήματος ἐντείνω - κάμπτω (ἰδίᾳ ἐπὶ τόξου).

τὸ μὲν κύλινδρον κίονα ἐπεὶ κατεαγότα ἔμελλε θεωρήσειν κατὰ πρὸς ὄψιν στενούμενον, εὐρύτερον κατὰ ταῦτα ποιεῖ[1].

Ὁ Βιτρούβιος[2] ἀφ' ἑτέρου λέγει ρητῶς, ὅτι οἱ κορμοὶ τῶν κιόνων πρέπει νὰ λαμβάνουν περὶ τὸ μέσον τοῦ ὕψους των μίαν αὔξησιν — adjectionem — quae apud Graecos *ἔντασις* appellatur. Ἡ διόγκωσις τοῦ κίονος ἐκδηλώνει σαφέστερον τὰς ἐσωτερικῶς τοῦ κορμοῦ του δρώσας δυνάμεις· ὅπως δηλαδὴ ἐντείνονται, ἤτοι φουσκώνουν, οἱ μῦς τῶν ἀνθρωπίνων βραχιόνων διὰ νὰ σηκώσουν ἓν βάρος, οὕτω καὶ ὁ κίων μὲ τὸ φούσκωμά του ἐντείνει τὰς δυνάμεις του καὶ ἀντεπεξέρχεται εἰς τὴν πίεσιν τῶν ὕπερθεν μερῶν· ὥστε ὅπως καὶ ἡ ὅλη διαμόρφωσις τοῦ κίονος εἶναι ἀνθρωπομορφική, οὕτω καὶ ἡ ἔντασις τοῦ κορμοῦ τοὺς ἀνθρωπίνους μῦς εἶχεν ὡς πρότυπον.

105. Φυσιολογικὴ παραμόρφωσις κυλινδρικοῦ κίονος.

Τόσον ἡ γνώμη τοῦ Ἡλιοδώρου (ἢ Δαμιανοῦ), ὅσον καὶ ἡ ἐπιταγὴ τοῦ Βιτρουβίου περὶ ὀπτικῆς στενώσεως ἑνὸς γεωμετρικοῦ κυλίνδρου περὶ τὸ μέσον τοῦ ὕψους (εἰκ. 105), δικαιολογοῦνται ὑπὸ τῆς Φυσιολογίας, ἐπειδὴ οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἕνεκα τῆς φυσικῆς θέσεως τῶν βολβῶν των, συγκλίνουν κάτω καὶ ἄνω τοῦ ὁρίζοντος, ἵνα παρατηρήσουν κάτι (εἰκ. 105) καὶ μόνον ὅταν ὑφίσταται ἡ ἐκ τῆς ἐντάσεως εὔρυνσις βλέπουν τὰς πλευρὰς τοῦ κυλίνδρου κατακορύφους[3] καὶ ἑπομένως καὶ τὰς πλευρὰς τοῦ κίονος εὐθυγράμμους. Οἱ ὀφθαλμοὶ λοιπὸν ἀπαιτοῦν τὴν ἔντασιν τοῦ κίονος.

Πάντως γεγονὸς εἶναι, ὅτι διὰ τῆς τρυφερᾶς καμπύλης τῆς ἐντάσεως ὁ κορμὸς τοῦ κίονος κερδίζει εἰς κομψότητα καὶ ἐλαστικότητα, παίρνει ἕνα παλμὸν ζωῆς, τοῦ ὁποίου στερεῖται ἐντελῶς ἂν κατασκευασθῇ μὲ αὐστηρῶς εὐθείας καὶ ἀκάμπτους τὰς γενετείρας του, ὁπότε φαίνεται ἑκατέρωθεν κοῖλος[4].

Τὰ σπουδαῖα αἰσθητικὰ πλεονεκτήματα, ἅτινα προφανῶς προσδίδει εἰς τὸν κίονα ἡ ἔντασις κατενοήθησαν καλῶς, ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἐκτελεστὰς ἀρχιτέκτονας, οἵτινες πρῶτοι, ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν ἤδη χρόνων, ἐφήρμοσαν εἰς τοὺς

1. Τὸ ἀνωτέρω χωρίον, σωζόμενον (βλ. σχετικῶς Hultsch, RE IV, 1901, στ. 2055) εἰς διαφόρους χειρογράφους κώδικας, ὑπό τινων μὲν ἀποδίδεται εἰς Ἡλιόδωρον τὸν Λαρισσαῖον (sic), ὑπ' ἄλλων δέ, τῶν καὶ περισσοτέρων, εἰς τὸν εὐθὺς μετὰ τὸν Τιβέριον (±37 μ.Χ.) ἀκμάσαντα μαθητὴν καὶ υἱόν πιθανώτατα τοῦ Ἡλιοδώρου Δαμιανόν, συγγραφέα τοῦ ἔργου «Ὀπτικὰ» ἤ, κατ' ἄλλον κώδικα «Κεφάλαια περὶ ὀπτικῶν ὑποθέσεων», ἅτινα ἐξέδωκεν ὁ R. Schöne (Damiani Schrift über Optik, V, 1897, σ. 29 - 30), ἀργότερον δὲ συμπεριέλαβε καὶ ὁ J. L. Heiberg εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς «κατοπτρικῆς» Ἥρωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως (Heronis Alexandrini opera, τ. IV, ἔκδοσις Λειψίας 1912, σ. 106). Τὸ αὐτὸ χωρίον ἐδημοσίευσαν ἔπειτα ὁ P. H. Schuhl (Platon et l'art de son temps, Paris 1933, σ. 74 - 75) καὶ ὁ J. J. Pollitt (The Ancient View of Greek Art: Criticism, History and Terminology, New Haven - London 1974, σ. 239). Ὑπ' ἄλλων τέλος (Schöne) τὸ χωρίον πιθανολογεῖται ὡς ἀπάνθισμα ἔργου τοῦ ἀγνώστου χρονολογίας συγγραφέως Γεμίνου.

2. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, ἔ.ἀ. Ἡ μορφὴ καὶ ὁ τρόπος κατασκευῆς τῆς ἐντάσεως παρείχοντο δι' εἰκόνος τοῦ βιβλίου III ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Βιτρουβίου, ὅπερ ὅμως δυστυχῶς ἀπωλέσθη.

3. Miloutin Borisavlievitch, Les théories de l'architecture, σ. 181.

4. Ὡς συμβαίνει π.χ. εἰς τοὺς παντελῶς στερουμένους ἐντάσεως κίονας τῆς Γλυπτοθήκης τοῦ Μονάχου, ἔργου τοῦ Klenze τοῦ 1816.

κίονας τὴν ἔντασιν, καὶ μάλιστα λίαν ἰσχυρὰν εἴς τινας ναοὺς τῆς Μεγ. Ἑλλάδος[1], ἐνῶ κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν πολὺ προσεκτικῶς τὴν περιώρισαν, κατ' ἰωνικὴν ἐπίδρασιν, ὡς ὀρθῶς ὑπεστήριξεν ὁ Thiersch[2], ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους[3] καὶ τοὺς πρώτους χριστιανούς[4], περαιτέρω δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀρχιτέκτονας τῆς ἀπὸ κλασσικὰ καὶ ρωμαϊκὰ πρότυπα ἐμπνεομένης Ἀναγεννήσεως[5], σπανίως δὲ παρελείφθη, ὡς π.χ. εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Σελινοῦντος[6], τῆς Κορίνθου[7], τῆς Ἄσσου[8] καὶ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης[9]. Ὑπετίθετο ἄλλοτε, ὅτι οἱ κίονες τοῦ ἐν Βάσσαις ναοῦ τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος ἐστεροῦντο ἐντάσεως, ἀλλ' ὡς διεπίστωσεν ὁ Dinsmoor[10] καὶ οὗτοι δὲν ἐστεροῦντο τοιαύτης. Ἐκ τῶν νεωτέρων τὴν ἔντασιν τοῦ Παρθενῶνος παρετήρησαν πρῶτοι: ὁ Cockerell (1810 ἢ 1814), ὁ Wilkins (1812), ὁ Allasson (1814) καὶ ὁ Donaldson (1820), ἐμέτρησε δὲ πρῶτος ὁ Jenkins (1830). Λεπτομερεστέρα ὅμως μελέτη καὶ καταμέτρησις αὐτῆς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου ἀρχιτέκτονος Francis Cranmer Penrose, ὅστις ἦλθεν εἰς Ἀθήνας τὸ πρῶτον τὸ 1845, ἐπανῆλθε δὲ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1846, παραμείνας μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1847. Τὸ σχετικὸν ἔργον του[11] ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τὸ 1851, εἰς δευτέραν δ' ἔκδοσιν τὸ 1888. Ὀλίγον ἀργότερον (1878) ἐπελήφθη τῆς ἐντάσεως καὶ ὁ J. Pennethorne[12]. Σημειωτέον δ' ἐπίσης, ὅτι καὶ ὁ Delagardette[13] παρετήρησεν, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1893, ἔντασιν εἰς τοὺς κίονας τῆς Ποσειδωνίας, εἶχεν ὅμως ἐκλάβει ταύτην μᾶλλον ὡς ρωμαϊκὴν μετατροπήν.

Πολὺ ἀργότερον (1912) αἱ καμπύλαι ἀνελύθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ὑπὸ τοῦ W.H. Goodyear, τόσον αἱ ἐν ὁριζοντίῳ[14], ὅσον καὶ αἱ ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ.

Κατὰ τοὺς ἀκριβεστάτους ὑπολογισμοὺς τοῦ Penrose ἡ καμπύλη τῶν γενετειρῶν τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος πλησιάζει μεγάλως πρὸς τμῆμα κλάδου ὑπερβολῆς, τῆς ὁποίας ὁ ὁριζόντιος ἄξων εὑρίσκεται δύο περίπου κάτω διαμέτρους τοῦ κίονος[15], ἤτοι ± 3,80 μ., κάτωθεν τῆς ἀκμῆς τοῦ στυλοβάτου[16]. Εἰς τὸ «Θησεῖον» καὶ τὰ Προπύλαια

1. Π.χ. εἰς τὸν Ἐννεάστυλον τῆς Ποσειδωνίας (Koldewey - Puchstein, Die griechischen Tempel in Unteritalien und Sicilien, ἔ.ἀ. σ. 13).

2. Optische Täuschungen auf dem Gebiete der Architektur, Zeitschr. für Bauwesen, Berlin 1873, σ. 15 ἑξ.

3. Ὀλυμπιεῖον Ἀθηνῶν (Penrose, Principles, σ. 43 καὶ πίν. 37, 38, 39).

4. Παρετηρήθη εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικάς: τῆς Βηθλεὲμ (Vincent et Abel, Bethléem, Paris 1914, πίν. XI) καὶ τῶν Δαφνουσίων τῆς Λοκρίδος (A. C. Orlandos, Byzantion 5, 1929 - 30, σ. 215, εἰκ. 5).

5. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι καὶ ἡ πρότασις τοῦ Vignola περὶ χρησιμοποιήσεως τοῦ κογχοειδοῦς τοῦ Νικομήδους πρὸς σχηματισμὸν τῆς ἐντάσεως τῶν κιόνων· βλ. σχετικῶς Penrose, Principles², App. II, ἄρθρ. 3.

6. Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 99.

7. R. Stillwell, Corinth I, ἔ.ἀ. σ. 88.

8. J. Clarke, Investigations at Assos, London, Cambridge Mass. 1902 - 1921, σ. 164.

9. Penrose, Principles, σ. 27 καὶ 107.

10. Architecture, σ. 156.

11. Principles, κεφ. V, σ. 39 καὶ πίν. XIV, XXXIII καὶ XXXIV.

12. The Geometry and Optics of Ancient Architecture, London - Edinburgh 1878, σ. 154 ἑξ. καὶ πίν. XII τοῦ IV μέρους.

13. Les ruines de Paestum, Paris 1799, πίν. XI. Dinsmoor, Architecture, σ. 168, σημ. 2.

14. Greek Refinements, London 1912, σποράδην, ἀπεκρούσθησαν ὅμως ὑπὸ τοῦ A. v. Gerkan, RM 40, 1925, σ. 167.

15. Κατὰ τὸν Δ. Η. Κωνσταντινίδην (Περὶ ἁρμονικῶν χαράξεων εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικήν, Ἀθῆναι 1961, σ. 237) ἡ κατὰ Penrose χάραξις τῆς ἐντάσεως τῶν κιόνων παραμένει ἀμφίβολος· πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Οἱ ἑλληνικοὶ ρυθμοὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων, Ἀθῆναι 1959, σ. 166.

16. Βλ. τὸν σχετικὸν πίνακα ἐν Principles², σ. 40, 41 καὶ 44.

ὁ ὁριζόντιος ἄξων τῆς καμπύλης εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτου, ἐντεῦθεν δὲ προκύπτει σημαντικὴ διαφορὰ χαρακτῆρος μεταξὺ τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ «Θησείου» καὶ τῶν Προπυλαίων. Ἐν γένει δ' ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν χρονικῶς, ὁ ὁριζόντιος ἄξων τῆς καμπύλης ἀναβαίνει. Ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς ὀψίμου Ἀναγεννήσεως μάλιστα, ἐξαιρέσει τοῦ Brunelleschi († 1446), ὅστις ἐτήρει τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν παράδοσιν, οἱ λοιποί, Vignola[1], Serlio[2], Palladio (1508 - 1580)[3], Scamozzi († 1616) κλπ. ἀκολουθοῦσι τὴν ἀρχὴν νὰ κατασκευάζουν τὸν κίονα ἐντελῶς μὲν κυλινδρικὸν κατὰ τὸ κάτω τρίτον τοῦ ὕψους του, νὰ ἀρχίζουν δ' ἐκεῖθεν τὴν μείωσιν καὶ τὴν ἔντασιν αὐτοῦ, ὁπότε καταντᾷ ὁ κίων νὰ λαμβάνῃ τὴν μορφὴν ἀτράκτου, τῆς εἰς τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ ὕψους του διαμέτρου ἀποβαινούσης ἴσης ἢ καὶ μεγαλυτέρας ἀπὸ τὴν διάμετρον τῆς βάσεως αὐτοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδέποτε συμβαίνει εἰς τὰ κλασσικὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα. Ἐὰν ἑνώσωμεν δι' εὐθείας τὰ ἄκρα τῆς καμπύλης ταύτης παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ μέγιστον βέλος της εὑρίσκεται εἰς τὰ δύο πέμπτα τοῦ ὁλικοῦ ὕψους τοῦ κίονος ἤτοι εἰς ὕψος 4,17 μ. $(10{,}43 \times \frac{2}{5} = 4{,}172)$ περίπου ἄνωθεν τοῦ στυλοβάτου. Εἶναι δ' ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι τὸ σημεῖον τοῦ μεγίστου βέλους τῆς καμπύλης εὑρίσκεται ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου ὁ κίων περισσότερον πιέζεται κατὰ τὸ πλάτος. Σχηματίζεται λοιπὸν ἐκ τῶν προτέρων ἰσχυρότερον τὸ μέρος τοῦτο, διὰ νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν λυγισμόν του.

Τὸ μέγιστον βέλος τῆς καμπύλης τῆς ἐντάσεως τῶν κιόνων τοῦ πτεροῦ τοῦ Παρθενῶνος, δηλαδὴ ἡ μεγίστη ἀπόκλισις τῆς ἀκμῆς τῆς ῥαβδώσεως ἀπὸ τοῦ εὐθυγράμμου κολουροκωνικοῦ σχήματος εἶναι, κατὰ Penrose[4], 0,0174 μ. ἤτοι τὸ $\frac{1}{552}$ τοῦ ὕψους τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος $(9{,}58 = 10{,}43 - 0{,}86$ μ.) καὶ περίπου ἴσον πρὸς τὸ $\frac{1}{110}$ τῆς κάτω διαμέτρου αὐτοῦ $(\frac{1{,}905}{110} = 0{,}01732$ μ.).

Μετρήσεις τῆς ἐντάσεως γενόμεναι ὑπ' ἐμοῦ τε καὶ ἄλλων ἐπὶ διαφόρων κιόνων εἰς τὸ βάθος τῶν ῥαβδώσεων (εἰς τὰς κατὰ τὸ πλεῖστον τεθραυσμένας ἀκμὰς δὲν ἦτο δυνατὴ ἀκριβὴς μέτρησις)[5] διεπίστωσαν, ὅτι ἡ ἔντασις δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ διὰ τὰς δύο ῥαβδώσεις ἑκάστου κίονος, τὰς εὑρισκομένας εἰς τὰ ἄκρα τῶν καθέτων πρὸς τὴν γραμμὴν τοῦ στυλοβάτου διαμέτρων, ἐνῷ τοὐναντίον ἦτο ἡ αὐτὴ διὰ τὰς εὑρισκομένας εἰς τὰ ἄκρα τῶν παραλλήλων πρὸς τὴν γραμμὴν τοῦ στυλοβάτου διαμέτρων.

Ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς ἐντάσεως τῶν ῥαβδώσεων τῆς πρώτης περιπτώσεως προέρ-

1. J. B. Vignola, Regola delle cinque ordini d'architetture, Roma 1563, fol. XXXI.
2. Seb. Serlio, Il quarto libro delle antiquità, Roma 1554, fol. VII.
3. A. Palladio, I quattro libri dell'Architettura, Venezia 1570.
4. Penrose, Principles, σ. 40, 0,057 ἀγγλ. ποδὸς ἤτοι=0,01737 μ. Michaelis, ἔ.ἀ. σ. 18, 0,017 μ. Ἡ μέτρησις τοῦ Penrose ἐγένετο εἰς τὸν 4ον ἀπὸ Β. κίονα τῆς Α. πλευρᾶς.
5. Pennethorne, The Geometry and Optics, ἔ.ἀ. σ. 158.

χεται ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως τῶν κιόνων, περὶ τῆς ὁποίας θὰ εἴπωμεν ἀμέσως κατωτέρω[1].

Μετρήσεις τῆς Ἑλληνικῆς τοπογραφικῆς ὑπηρεσίας, γενόμεναι εἰς ἄλλον κίονα, τὸν τρίτον ἀπὸ Βορρᾶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς[2], ἀπέδωσαν μέγιστον ἐντάσεως κυμαινόμενον μεταξὺ 0,017 καὶ 0,021 μ. εἰς ὕψος περίπου 4 μ., ὑπὲρ τὸν στυλοβάτην.

Πάντως ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἐντάσεως τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος (βλ. πτ. πίν. IV, V καὶ πίν. 28, 29) τοῦτο κυρίως προέκυψεν: ὅτι ἡ ἔντασις δὲν προέρχεται ἀπὸ αὔξησιν τῶν διαμέτρων τῶν σφονδύλων ἀπὸ τῆς βάσεως αὐτῶν μέχρι τοῦ ἑνὸς τρίτου τοῦ ὕψους τοῦ κίονος (ὡς ὑπετίθετο ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονας τῆς Ἀναγεννήσεως), ἀλλ' ἐκ τῆς βαθμιαίας μικρᾶς ἐλαττώσεως τῆς διαμέτρου μέχρι τοῦ $\frac{1}{3}$ τοῦ ὕψους καὶ τῆς ἐντονωτέρας μειώσεως ταύτης ἀπὸ τοῦ $\frac{1}{3}$ μέχρι τοῦ τελευταίου σφονδύλου.

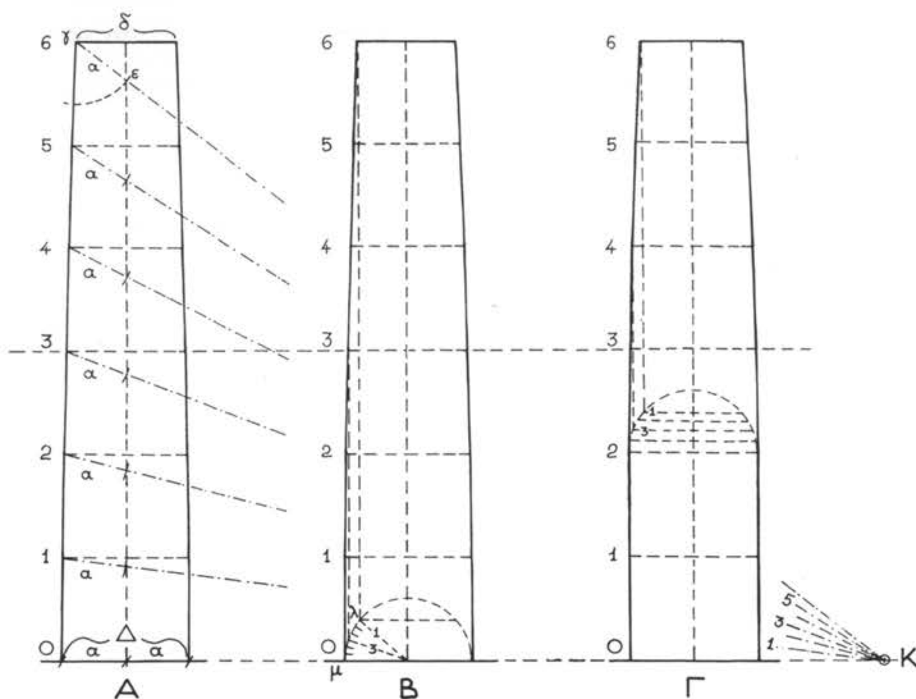
Προσθέτομεν ἐν τέλει, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ δύο ἐμπειρικοὶ τρόποι χαράξεως τῆς καμπύλης τῆς ἐντάσεως τοῦ κορμοῦ[3], προερχόμενοι ἐκ τῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς Ἀναγεννήσεως (Serlio, Vignola κλπ.). Δὲν εἶναι βεβαίως μαθηματικῶς ἀκριβεῖς, προσεγγίζουν ὅμως κατὰ πολὺ τὴν ἐπιθυμητὴν ὑπερβολικὴν καμπύλην τοῦ κορμοῦ. Ἰδοὺ δὲ ποῖοι εἶναι οἱ τρόποι οὗτοι:

Κατὰ τὸν πρῶτον ἐξ αὐτῶν (εἰκ. 106Α) θεωροῦμεν κορμὸν κίονος, ἔχοντα κάτω μὲν διάμετρον Δ, ἄνω δὲ δ, ἴσην πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀναλογίαν τῶν $\frac{4}{5}$ Δ, καὶ ὕψος ἴσον πρὸς 5,5 κάτω διαμέτρους Δ. Μὲ κέντρον τὸ ἓν τῶν ἄκρων τῆς ἄνω διαμέτρου γ καὶ ἀκτῖνα ἴσην πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς κάτω διαμέτρου $\frac{\Delta}{2} = \alpha$ γράφομεν κύκλον, ὅστις τέμνει τὸν κατακόρυφον ἄξονα τοῦ κορμοῦ εἰς τὸ σημεῖον ε. Προεκτείνομεν κατόπιν τὴν εὐθεῖαν μέχρι συναντήσεως αὐτῆς μετὰ τῆς προεκτάσεως τῆς γραμμῆς τῆς κάτω διαμέτρου εἰς τὸ σημεῖον Κ. Φέρομεν ἔπειτα ἀπὸ τοῦ Κ ὡς κέντρου δέσμην ἀκτίνων πρὸς τὸν κορμὸν τοῦ κίονος (Κ1, Κ2, Κ3, Κ4, Κ5) καὶ λαμβάνομεν ἀπὸ τοῦ σημείου συναντήσεως αὐτῶν μετὰ τοῦ ἄξονος τὴν αὐτὴν πάντοτε ἀπόστασιν $\alpha = \frac{\Delta}{2}$. Τὰ ἄκρα τῶν ἀποστάσεων τούτων, ἑνούμενα διὰ συνεχοῦς γραμμῆς, μᾶς δίδουν, κατὰ ἀρκετὴν προσέγγισιν, τὴν καμπύλην τῆς ἐντάσεως ἀπὸ κάτω ἕως ἄνω. Ἐὰν ἤδη ἐπαναλάβωμεν τὰ αὐτὰ σημεῖα συμμετρικῶς πρὸς τὸ ἄλλο μέρος τοῦ ἄξονος τοῦ κορμοῦ, λαμβάνομεν πλήρη τὴν μορφὴν τοῦ ἐντεταμένου κορμοῦ.

Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ ἐκτεθεῖσα μέθοδος προϋποθέτει τὸν μέγαν ὁριζόντιον ἄξονα τῆς καμπύλης, εὑρισκόμενον εἰς τὴν στάθμην τῆς βάσεως τοῦ κίονος, τοῦθ' ὅπερ ὅμως δὲν συμβαίνει εἰς τὸν Παρθενῶνα. ἔνθα, ὡς ἐξηκρίβωσεν ὁ Penrose,

1. Βλ. σχετικῶς καὶ Ν. ΜΠΑΛΑΝΟΝ, Ἀναστήλωσις, σ. 58 τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως.
2. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, πίν. 4.
3. Τοὺς ὑπέδειξεν ἤδη τὸ 1924 ὁ DOMBART ἐν Realencyclopädie, Suppl. IV, στ. 271 - 272.

ἐπὶ τοῦ γωνιαίου ΝΑ. κίονος τῆς ἀνατολικῆς κιονοστοιχίας[1], ὁ ὁριζόντιος ἄξων τῆς καμπύλης εὑρίσκεται εἰς βάθος 2 κάτω διαμέτρων ἤτοι περίπου 3,80 μ. ὑπὸ τὸν στυλοβάτην. Ἰσχύει κατὰ ταῦτα ἡ ἀνωτέρω κατασκευὴ μᾶλλον διὰ τοὺς κίονας τῶν Προπυλαίων, ἔνθα, ὡς ἐπίσης ἐξηκρίβωσεν ὁ Penrose, ὁ κύριος ἄξων εὑρίσκεται εἰς τὴν στάθμην τοῦ στυλοβάτου.

106. Τρεῖς ἐμπειρικοὶ τρόποι χαράξεως τῆς καμπύλης τῆς ἐντάσεως.

Κατὰ τὸν δεύτερον τρόπον χαράξεως (εἰκ. 106Β) ἐπὶ τῆς κάτω διαμέτρου τοῦ κίονος γράφομεν ἡμικύκλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου προβάλλομεν παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ κορμοῦ τὰ ἄκρα τῆς ἄνω διαμέτρου εἰς λ. Διαιροῦμεν κατόπιν, ἀναλόγως τῆς ἐπιθυμητῆς ἀκριβείας, ἀφ' ἑνὸς τὸ ὕψος τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος εἰς τρία ἢ πλείονα ἴσα μέρη καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς ἰσάριθμα μέρη τὴν γωνίαν, τὴν ὁποίαν σχηματίζει ὁ ὑπὸ τῆς προβολῆς τῆς ἄνω διαμέτρου τοῦ κίονος ἐπὶ τοῦ κάτω ἡμικυκλίου σχηματιζόμενος κυκλικὸς τομεὺς λμ. Προβάλλομεν κατόπιν τὰ ἄκρα τοῦ ἰσομερισθέντος τόξου λμ τοῦ κάτω ἡμικυκλίου πρὸς τὰ ἄνω, μέχρις ὅτου συναντήσουν τὰς ἀντιστοίχους παραλλή-

1. Principles, σ. 39 - 41.

λους τοῦ ἰσομερισθέντος κορμοῦ· ἑνοῦντες ἔπειτα διὰ συνεχοῦς γραμμῆς τὰ οὕτω ἐπιτευχθέντα σημεῖα συναντήσεως, λαμβάνομεν τὴν διὰ τῶν ἄκρων τῆς ἄνω καὶ τῆς κάτω διαμέτρου τοῦ κορμοῦ διερχομένην καὶ ζητουμένην καμπύλην τῆς ἐντάσεως. Ἂν ἤδη ἐπαναλάβωμεν τὰ αὐτὰ σημεῖα συμμετρικῶς καὶ πρὸς τὸ ἄλλο μέρος τοῦ ἄξονος, ἐπιτυγχάνομεν τὴν πλήρη μορφὴν τοῦ ἐντεταμένου κορμοῦ[1].

Ἡ αὐτὴ δι' ἡμικυκλίου μέθοδος χαράξεως τῆς ἐντάσεως ἐφαρμόζεται καὶ διὰ τοὺς κίονας τῆς Ἀναγεννήσεως (εἰκ. 106Γ) μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι τὸ ἡμικύκλιον τώρα δὲν χαράσσεται εἰς τὴν βάσιν τοῦ κίονος, ἀλλὰ πολὺ ὑψηλότερον αὐτῆς, εἰς τὸ $\frac{1}{3}$ ἢ καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους τοῦ κορμοῦ.

Πρέπει ἐνταῦθα νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι κατὰ τὰς δύο πρώτας περιπτώσεις (Α καὶ Β) αἱ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὴν καμπυλότητα τῆς ἐντάσεως διάμετροι τοῦ κορμοῦ ἐλαττοῦνται συνεχῶς ἀπὸ τῆς βάσεως πρὸς τὰ ἄνω, ὅπως ἤδη παρετηρήσαμεν (ὁ Μπαλάνος[2] καὶ ἡμεῖς), ὅτι συμβαίνει πάντοτε εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἐνῶ εἰς τὴν περίπτωσιν Γ ἡ μεγίστη ἔντασις παρουσιάζεται μεγαλυτέρα τῆς κάτω διαμέτρου πλησίον καὶ ἄνω τῆς βάσεως τοῦ κορμοῦ, τοῦθ' ὅπερ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ λαμβάνῃ ὁ κορμὸς τοῦ κίονος τὴν ἀντιαισθητικὴν καὶ στατικῶς παράλογον ἀτρακτοειδῆ ἢ πιθοειδῆ μορφήν, ἐνῶ εἰς τὸν Παρθενῶνα καὶ αὐτὸ τὸ μέγιστον τῆς ἐντάσεως, ὅπερ φθάνει, ὡς εἴπομεν, τὰ 0,0174 μ. εἰς τὰ $\frac{2}{5}$ τοῦ ὕψους τοῦ κίονος, εὑρίσκεται εἰς διάμετρον οὐδέποτε ὑπερβαίνουσαν τὸ μῆκος τῆς κάτω.

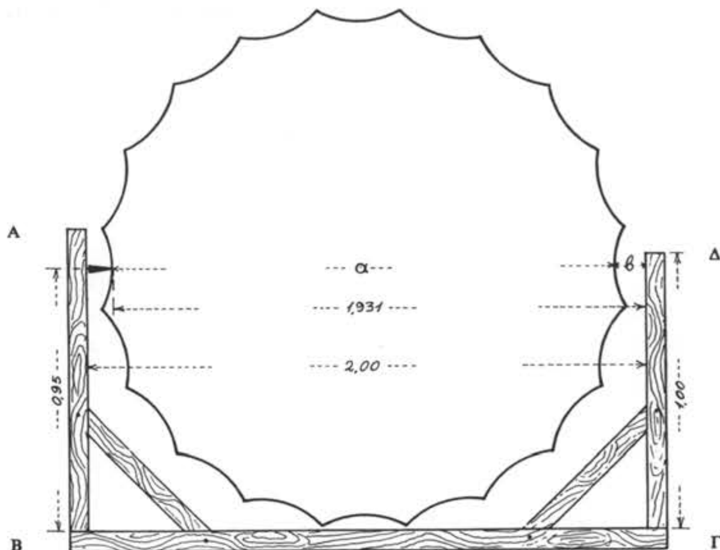
Πρὸς μέτρησιν τῆς ἐντάσεως ἐχρησιμοποιήθησαν διάφοροι τρόποι, παλαιότερος ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ὁ τοῦ Hoffer. Οὗτος[3] προσήλωσεν ὁριζοντίως εἰς τὸν δακτύλιον τοῦ ὑποτραχηλίου ἓν σιδηροῦν ἔλασμα καὶ ἄλλο ἓν ὅμοιον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς βάσεως τοῦ κατωτάτου σφονδύλου. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐλασμάτων ἔτεινε μεταξωτὸν νῆμα, τοποθετήσας αὐτὸ οὕτως, ὥστε τοῦτο νὰ ἀπέχῃ ἄνω καὶ κάτω τὴν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ κίονος ἀπόστασιν καὶ ἐπομένως νὰ εἶναι παράλληλον πρὸς τὴν μείωσιν τοῦ κίονος. Εὗρεν οὕτω ὡς βέλος τῆς καμπύλης τῆς ἐντάσεως 0,016 μ. καὶ ὅτι ἡ θέσις τῆς μεγίστης ἐντάσεως εὑρίσκεται περίπου κάτωθεν τοῦ μέσου τοῦ κορμοῦ ἤτοι περίπου εἰς τὰ $\frac{5}{12}$ τοῦ ὕψους. Κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Hoffer ἡ καμπύλη τῆς ἐντάσεως τοῦ κίονος εἶναι τόξον κύκλου (σ. 373), ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ Penrose[4] τὴν μορφὴν τῆς καμπύλης χαρακτηρίζει, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὡς ὑπερβολήν, τὸ μέγιστον βέλος τῆς ὁποίας καθώρισεν εἰς 0,0174 μ.

Ἡ μέτρησις τῆς ἐντάσεως τῶν κιόνων — ὅπως ἄλλωστε καὶ πᾶσαι αἱ νέαι ἐπὶ τοῦ

1. Κατὰ τὸν Δ. Η. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΝ (Οἱ ἑλληνικοὶ ρυθμοὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἔ.ἀ. σ. 166) οἱ δύο ἀνωτέρω περιγραφέντες τρόποι γεωμετρικῆς κατασκευῆς τῆς ἐντάσεως ἐλαχίστας παρουσιάζουν ἀποκλίσεις ἐκ τῆς πραγματικότητος «ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ τοὺς ἐφαρμόζωμεν ἐν τῇ πράξει καὶ δὴ σχεδιαστικῶς κατὰ προσέγγισιν».
2. Ἀναστήλωσις, πίν. IV, 1.
3. Ἔ.ἀ. σ. 249.
4. Principles, πίν. XIV καὶ σ. 40, 41.

Παρθενῶνος μετρήσεις — ἐγένετο προσωπικῶς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀπὸ τοῦ 1941 μέχρι τοῦ 1947, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐξαιρέτου ἀρχιτεχνίτου τῆς 'Αναστηλώσεως Νικολάου Σκαρῆ, κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

Κατεσκευάσθη στερεὸν ὀρθογώνιον ξύλινον πλαίσιον σχήματος πεῖ[1] ΑΒΓΔ (εἰκ. 107), ἀνοικτὸν κατὰ τὴν μίαν τῶν πλευρῶν του. Τὸ μεταξὺ τῶν δύο παραλλήλων πλευ-

107. Τὸ πρὸς μέτρησιν τῆς ἐντάσεως τῶν κιόνων χρησιμοποιηθὲν ξύλινον πλαίσιον (κ. φαλάγγι).

ρῶν αὐτοῦ (ΑΒ καὶ ΓΔ) κενὸν ἐλήφθη ἴσον πρὸς 2,00 μ., ἤτοι περίπου ἴσον πρὸς τὴν κάτω διάμετρον τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου. 'Επὶ τοῦ ἑνὸς τῶν σκελῶν τοῦ πεῖ, τῆς ΑΒ, ἐστερεώθη, εἰς ἀπόστασιν 0,95 μ. ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ΒΓ, σιδηρᾶ ἀκίς (εἰκ. 107 ἀριστερά), ἐξοχῆς 0,069 μ., ἐνῶ ἡ ἄλλη πλευρὰ τοῦ πεῖ, ἡ ΓΔ, ἔμεινεν ἐλευθέρα.

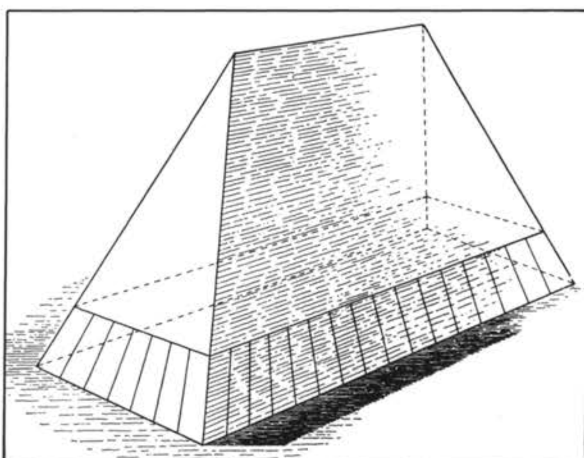
Τὸ πλαίσιον αὐτὸ ἐτοποθετεῖτο πέριξ τοῦ κίονος εἰς τὸ ὕψος ἑκάστου τῶν ἁρμῶν τῶν σφονδύλων καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν ἐλαφρὰν κλίσιν αὐτῶν καὶ οὕτως, ὥστε ἡ ἀκὶς νὰ ἀκκουμβᾷ εἰς τὸ βάθος τῆς ῥαβδώσεως[2], ἐνῶ ἐπὶ τοῦ βάθους τῆς ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτου ῥαβδώσεως ἐμετρεῖτο ἡ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ΓΔ κάθετος ἀπόστασις (β). 'Η διαφορὰ τοῦ μήκους τῆς δευτέρας ταύτης ἀποστάσεως, σὺν τῷ μήκει τῆς ἀκίδος, ἀπὸ τοῦ μήκους τοῦ ὁλικοῦ κενοῦ μᾶς ἔδιδε τὸ μῆκος τῆς διαμέτρου εἰς ἕκαστον ἁρμόν.

1. Τοῦτο οἱ ἐργάται ἀμέσως ἐβάπτισαν «φαλάγγι», προφανῶς κατά τινα πιθανὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν μεσαιωνικὸν φάλαγγα.

2. Λόγῳ τῆς φθορᾶς τῶν ἀκμῶν τῶν ῥαβδώσεων δὲν ἦτο ἐφικτὴ ἡ μέτρησις τῆς διαμέτρου τῶν ἁρμῶν τῶν σφονδύλων κατὰ τὰς ἀκμὰς καὶ τούτου ἕνεκα ἐλήφθη αὕτη εἰς τὸ βάθος τῶν ῥαβδώσεων.

Ἐμετρήθησαν οὕτω ἐν συνόλῳ ὅλαι αἱ διάμετροι τῶν σφονδύλων 12 κιόνων τοῦ περιστυλίου [1], ἑκάστη δ' ἐξ αὐτῶν κατὰ δύο διευθύνσεις παραλλήλους πρὸς τὰς ἀντιστοίχους πλευρὰς τοῦ στυλοβάτου ἤτοι αἱ μὲν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. αἱ δὲ ἀπὸ Α. πρὸς Δ.

Κλίσις. Ὅλοι οἱ κίονες τοῦ περιστυλίου δὲν ἵστανται κατακόρυφοι, ἀλλὰ κλίνουν ὁμοιομόρφως πρὸς τὰ ἔσω. Τὴν κλίσιν ταύτην τῶν κιόνων γενικῶς παρετήρησε πρῶτος ὁ Th. L. Donaldson, περὶ τὸ 1829, μελετῶν τοὺς κίονας τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας [2]. Ἐντούτοις αἱ νεώτεραι παρατηρήσεις τοῦ Dinsmoor ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ κίονες

108. Σχέδιον φανταστικῆς ἀναπαραστάσεως τῆς κλίσεως τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου.

τοῦ ναοῦ τούτου δὲν παρουσιάζουν κλίσιν πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ [3]. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς κίονας τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος [4], ἂν καὶ τοῦτο τελευταίως ἠμφεσβητήθη ὑπὸ τοῦ Ducoux. Οἱ γωνιαῖοι κίονες εἰδικῶς, ὡς μετέχοντες τῶν κλίσεων ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουν, κλίνουν κατὰ τὴν διαγώνιον (εἰκ. 103). Οὕτω τὸ ὅλον ἐκ κιόνων περίβλημα τοῦ ναοῦ λαμβάνει τὸ σχῆμα μιᾶς ὀρθογωνίου κολούρου πυραμίδος, ποὺ ἐνθυμίζει αἰγυπτιακὰ πρότυπα καὶ ἔγινε ἴσως κατ' ἐπίδρασιν αὐτῶν (εἰκ. 108) [5].

Διὰ τῆς κλίσεως ἡ λόγῳ τῆς μειώσεως πρὸς τὰ ἔξω κλίνουσα ἐσωτερικὴ γενέτειρα

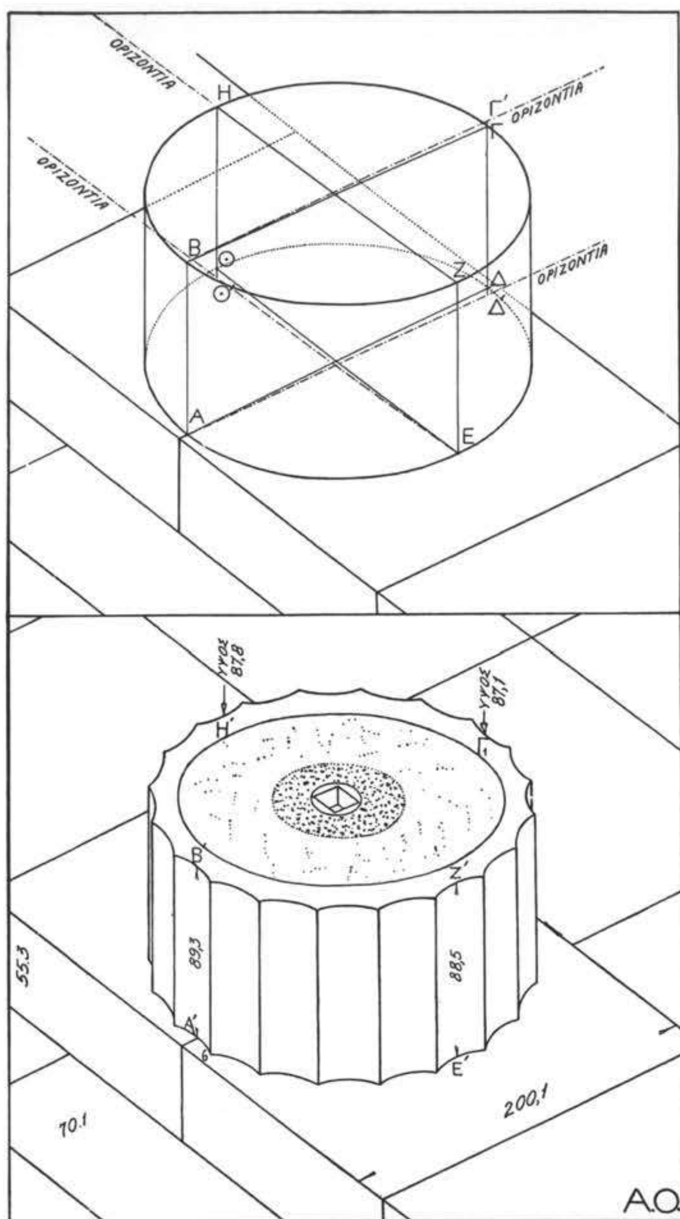
1. Οἱ ὑφ' ἡμῶν μετρηθέντες πρὸς εὕρεσιν τῆς ἐντάσεως κίονες εἶναι οἱ ἑξῆς: Ἀνατολικὴ πλευρά: 2ος ἀπὸ Ν., 2ος ἀπὸ Β., 3ος ἀπὸ Β., 4ος ἀπὸ Β., 3ος ἀπὸ Ν. καὶ 4ος ἀπὸ Ν. Βόρειος πλευρά: 2ος ἀπὸ Δ. Δυτικὴ πλευρά: 2ος ἀπὸ Β., 3ος ἀπὸ Β. Γωνιαῖοι, ΒΔ. ΒΑ. καὶ ΝΑ.

2. Πρβλ. Stuart καὶ Revett, Antiquities of Athens, Supplement, London 1880, σ. 11.

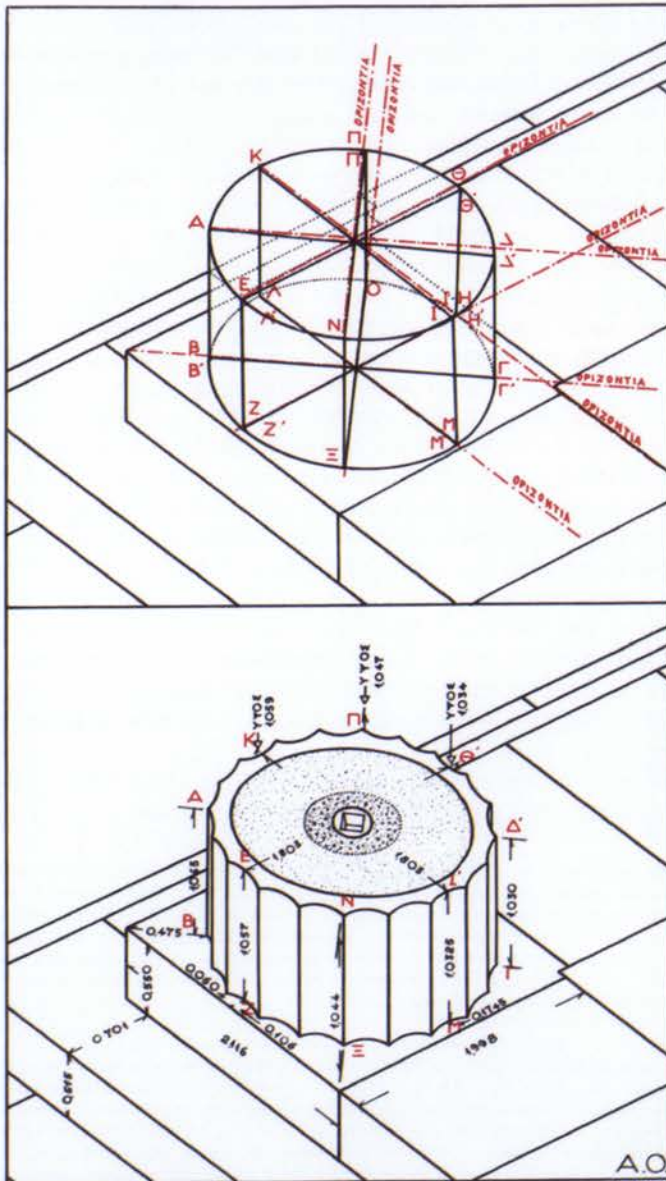
3. The Metropolitan Museum Studies 4, 1933, σ. 207.

4. F. Courby, F. d. D. I, 1, Paris 1915, σ. 15.

5. Κατὰ τὸν Penrose, Principles, σ. 10, ἡ κλίσις τῶν κιόνων ὀφείλεται εἰς ὀπτικοὺς λόγους· πρβλ. καὶ E. Breton, Athènes², Paris 1868, σ. 89 καὶ Durm, Baukunst³, ἔ.ἀ. σ. 95.

109. Διαφορὰ ὑψῶν τοῦ κατωτάτου σφονδύλου τῶν ἀγελαίων κιόνων.

110. Διαφορὰ ὑψῶν κατωτάτου σφονδύλου τῶν γωνιαίων κιόνων.

τοῦ κίονος πλησιάζει σημαντικῶς πρὸς τὴν κατακόρυφον, ἐνῷ τοὐναντίον ἡ πρὸς τὰ ἔσω κλίσις τῆς ἐξωτερικῆς γενετείρας ἐπιτείνεται. Μετρήσεις γενόμεναι ἐπὶ πολλῶν κιόνων ἐπιστοποίησαν, ὅτι ὁ κεκλιμένος ἄξων τῶν συνήθων κιόνων εὑρίσκεται ἐπὶ κατακορύφου ἐπιπέδου, καθέτου πρὸς τὴν φορὰν τοῦ ἀντιστοίχου στυλοβάτου· κατὰ ταῦτα οἱ ἄξονες ὅλων τῶν συνήθων κιόνων ἑκάστης πλευρᾶς εἶναι παράλληλοι πρὸς ἀλλήλους, ἕκαστος δ' ἐξ αὐτῶν, λόγῳ τῆς κλίσεως αὐτοῦ, προεκτεινόμενος, συναντᾶται πρὸς τὸν τοῦ ἀντιστοίχου κίονος τῆς συμμετρικῆς πλευρᾶς εἰς ἓν σημεῖον τοῦ διαστήματος[1], οὗτινος τὸ ὕψος ὑπὲρ τὸ δάπεδον ὑπολογίζεται εἰς 1784 μέτρα[2]. Εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ὕψος συναντῶνται προεκτεινόμενοι καὶ οἱ ἄξονες τῶν δύο γωνιαίων κιόνων ἑκάστης στενῆς πλευρᾶς, ὧν, σημεωτέον, ἡ κλίσις εἶναι μεγαλυτέρα[3] τῆς τῶν συνήθων κιόνων κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πλευρᾶς τετραγώνου πρὸς τὴν διαγώνιον αὐτοῦ ($1 : \sqrt{2}$). Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ πίνακος 23 ὡς διαφορὰ ὕψους, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν αἱ κατὰ τὴν διαγώνιον τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ στυλοβάτου ἀκμαὶ τοῦ κατωτάτου σφονδύλου τοῦ ΒΔ. κίονος τοῦ ναοῦ ἀναγράφεται, ἀντὶ $\pm 0{,}10$ μ., μόνον 0,058 μ., θὰ ὀφείλεται δὲ πιθανώτατα τοῦτο εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Μοροζίνη μετακίνησιν τοῦ σχετικοῦ γωνιαίου κίονος. Ὅθεν ἐπιτυχῶς παρωμοιώθη ὑπὸ τοῦ Penrose[4] τὸ σύστημα τῶν κεκλιμένων ἀξόνων τῶν κιόνων πρὸς τὸν σκελετὸν μιᾶς λίαν ἀποτόμου, τετρακλινοῦς στέγης ὀρθογωνίου κτιρίου, τῆς ὁποίας οἱ μὲν ἄξονες τῶν συνήθων κιόνων ἀποτελοῦσι τὰ κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης ξύλα, οἱ δὲ τῶν γωνιαίων τὰ διαγώνια (κ. μαχιάδες), συμφώνως πρὸς τὸ παρατιθέμενον σκαρίφημα (εἰκ. 108). Τὴν κλίσιν τῶν κιόνων ὑπαινίσσεται πιθανῶς καὶ χωρίον τι τοῦ Κικέρωνος[5], ὅπερ ὑπὸ μὲν τοῦ Penrose ἑρμηνεύεται ὑπὲρ τῆς θεωρίας τῆς κλίσεως, ἐνῷ ἀντιθέτως ὑπὸ τοῦ Breton[6] θεωρεῖται ὡς ἀστεϊσμός: ὅτι δηλαδὴ ἐξ ἐλαττωματικότητος τῆς κατασκευῆς κλίνουν ὅλοι οἱ κίονες τοῦ ἐν Ρώμῃ ναοῦ τοῦ Κάστορος, περὶ οὗ ὁ λόγος εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον.

Ἡ κλίσις τῶν κιόνων[7] ἐπετυγχάνετο κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: ὁ κατώτατος σφόνδυλος ἑκάστου κίονος κατεσκευάζετο οὕτως, ὥστε ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτοῦ νὰ μὴ εἶναι ὁρι-

1. Ὁ Μπαλανος, ὁμιλῶν περὶ τῆς κλίσεως τῶν κιόνων (Ἀναστήλωσις, σ. 59) ἐπάγεται: «κατ' ἀκολουθίαν ἡ θεωρία καθ' ἣν οἱ ἄξονες τῶν κιόνων συνηνοῦντο (γράφε συνηντῶντο) εἰς ἓν σημεῖον εἰς τὸ ἄπειρον (γράφε διάστημα) εἶναι ἐσφαλμένη». Ποῖος ὅμως ἀρχιτέκτων ὑποστηρίζει πλέον τὴν πεπαλαιωμένην ταύτην θεωρίαν; Ἀπὸ τοῦ Penrose (Principles, σ. 35) καὶ τοῦ Chipiez (παρὰ Perrot - Chipiez, Hist. de l'Art, τ. 7, Paris 1898, πίν. XXVIII, I καὶ σ. 442), μέχρι σήμερον ὅλοι τὴν περὶ παραλληλίας τῶν κιόνων θεωρίαν ἀσπάζονται. Μόνον εἰς τὰ συγγράμματα τινῶν ἀρχαιολόγων τοῦ 19ου αἰ., ὡς π.χ. τοῦ Breton, Athènes², Paris 1868 (τοῦ ὁποίου σημειωτέον πολλὰ μέτρα εἶναι ἐσφαλμένα· πρβλ. ἰδίᾳ σ. 89 καὶ 91), δύναταί τις νὰ συναντήσῃ ἐνίοτε αὐτὴν τὴν θεωρίαν.

2. Penrose, Principles², σ. 35, σημ. 1.

3. Βλ. σχετικῶς καὶ Martin D'Ooge, The Acropolis of Athens, New York 1908, σ. 116.

4. Penrose, Principles, σ. 35, σημ. 1· πρβλ. καὶ Perrot - Chipiez, Hist. de l'Art, τ. 7, Paris 1898, σ. 442 καὶ πίν. XXVII.

5. Τὸ in Verrem (Act. II, Βιβλ. I, LI) χωρίον ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ κλίσις τῶν κιόνων ἦτο ἀρχὴ ἀνεγνωρισμένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων «Venit ipse (ὁ Οὐῆρος) in aedem Castoris, considerat templum; videt undique tectum pulcherrime laqueatum, praeterea cetera nova atque integra. Versat se; quaerit quid agat. Dicit ei quidam. . . Tu, Verres, hic quod moliare nihil habes, nisi forte vis ad perpendiculum columnas exigere. Homo omnium rerum imperitus quaerit quid sit 'ad perpendiculum'; dicunt ei fere nullam esse columnam quae ad perpendiculum esse possit. Nam mehercule, inquit, sic agamus; columnae ad perpendiculum exigantur».

6. Athènes², Paris 1868, σ. 90.

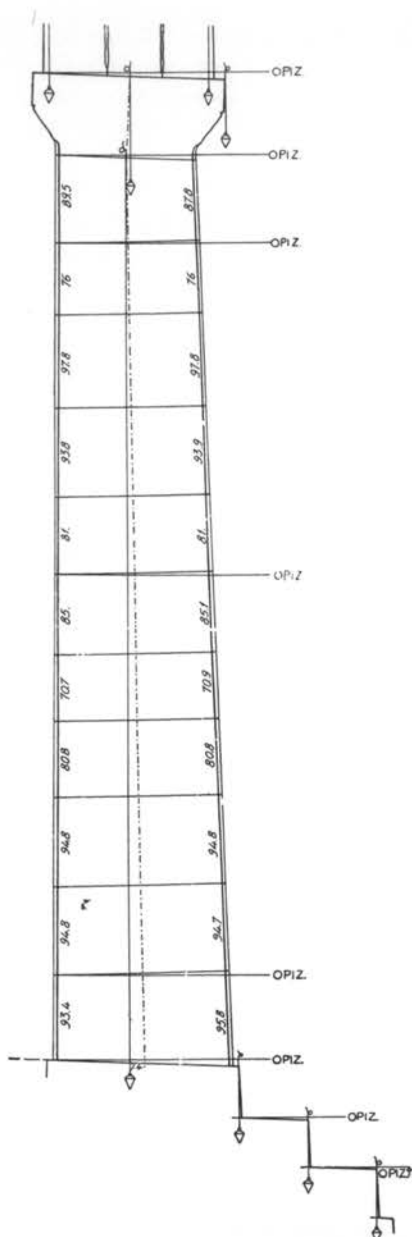
7. Ταύτην σημειωτέον συνιστᾷ καὶ ὁ Βιτρούβιος διὰ τοὺς κίονας τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου (De Archit. III, 5, 4, ἔκδ. Krohn, σ. 70).

ζοντία, ἀλλὰ κεκλιμένη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 103, 109, 110 καὶ πίν. 23, 25). Ἐπειδὴ δὲ ἡ κάτω ἀπιφάνεια τοῦ σφονδύλου τούτου, ἤτοι ἡ βάσις τοῦ κίονος, ἦτο τέλειος κύκλος, ἡ ἄνω κεκλιμένη ἦτο ἐλαφρότατα ἐλλειπτική, ἂν καὶ αἱ μετρήσεις τῶν κατ' ὀρθὰς γωνίας τεμνομένων διαμέτρων της ἀπέδειξαν, ὅτι ἐλαχίστη (ἢ οὐδεμία) ὑφίσταται διαφορὰ εἰς τὰ μήκη των.

Λόγῳ τῆς κλίσεως τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κατωτάτου σφονδύλου αἱ ἐξωτερικαὶ ἀκμαὶ τῶν ραβδώσεών του εἶναι ὑψηλότεραι τῶν ἐσωτερικῶν[1], τὴν δὲ μεγίστην κλίσιν παρουσιάζει ἡ κάθετος (ΑΔ) πρὸς τὴν φορὰν τοῦ σχετικοῦ στυλοβάτου διάμετρος (εἰκ. 109), ἐνῶ ἡ παράλληλος πρὸς αὐτὴν (ΘΕ) εἶναι ὁριζοντία. Ἀλλὰ καὶ αἱ πρὸς τὴν διάμετρον ταύτην ἀντιστοιχοῦσαι ἀκμαὶ τῶν ραβδώσεων εἶναι ἀνισοϋψεῖς, λόγῳ τῆς κυμπυλότητος τοῦ στυλοβάτου. Κατὰ ταῦτα αἱ κατὰ τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος ἀκμαὶ τῶν ραβδώσεων ἑκάστου κατωτάτου σφονδύλου παρουσιάζουν διαφορετικὰ ἑκάστη ὕψη, ἐξ ὧν μέγιστον μὲν ἦτο τὸ τῆς παρὰ τὸν στυλοβάτην ἀκμῆς (ΑΒ) (εἰκ. 109), ἐλάχιστον δὲ τὸ τῆς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν (ΔΓ) ἀντιστοίχου. Τὴν αὐτὴν ἀνισοϋψίαν παρουσιάζουσι καὶ αἱ ἀκμαὶ τῶν γωνιαίων κιόνων μὲ ταύτην τὴν διαφοράν, ὅτι τὸ μέγιστον καὶ τὸ ἐλάχιστον ὕψος εἶχον αἱ κατὰ τὴν διαγώνιον τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ στυλοβάτου τοποθετημέναι ἀκμαὶ τῶν ραβδώσεων τοῦ σφονδύλου (εἰκ. 110), ἐνῶ αἱ εὑρισκόμεναι εἰς τὸ ἄκρον τῆς καθέτου πρὸς αὐτὴν διαμέτρου ἦσαν ἰσοϋψεῖς καὶ ἡ σχετικὴ διάμετρος ὁριζοντία (βλ. εἰκ. 110). Τὸ ἀνωτέρω παρατιθέμενον σχέδιον (εἰκ. 103) παρέχει ἐν κατόψει καὶ ὁριζοντίᾳ τομῇ τὰς κλίσεις τῶν κιόνων τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ περιστυλίου (συνήθων ἡ εἰκ. 109 καὶ γωνιαίου ἡ εἰκ. 110, πίν. 25) ὡς καὶ τοῦ κίονος τῆς ἀντιστοίχου (ΒΔ.) γωνίας τοῦ ὀπισθονάου (εἰκ. 103).

Οἱ ἀμέσως ἀκολουθοῦντες σφόνδυλοι κατεσκευάζοντο πάντες ἐντελῶς κυλινδρικοί, ἑπομένως αἱ ἄνω καὶ αἱ κάτω ἐπιφάνειαί των ἦσαν μὲν ὅλαι παράλληλοι, ἀλλὰ τοποθετούμεναι ἐπὶ τῆς κεκλιμένης ἐπιφανείας τοῦ κατωτάτου σφονδύλου, ἀπέβαινον καὶ αὐταὶ κεκλιμέναι πρὸς τὸν ὁρίζοντα (εἰκ. 111). Τέλος ὁ ἀνώτατος σφόνδυλος, δηλαδὴ ὁ εὐθὺς ὑπὸ τὸ κιονόκρανον, κατεσκευάζετο καὶ αὐτὸς μὲ ἀνισοϋψεῖς γενετείρας, ἀλλ' ἀντιστρόφως πρὸς τὸν κατώτατον (εἰκ. 111), δηλαδὴ οὕτως, ὥστε αἱ μὲν πρὸς τὰ ἔξω βλέπουσαι πλευραὶ αὐτοῦ νὰ εἶναι βραχύτεραι, αἱ δὲ πρὸς τὰ ἔσω μακρότεραι, ὁπότε ἡ μὲν κάτω ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἦτο παράλληλος πρὸς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ κατωτάτου σφονδύλου, ἡ δὲ ἄνω ἐπιφάνειά του ἀπέβαινε σχεδὸν ὁριζοντία (ἵνα ἀκολουθήσῃ τὴν ἐγκαρσίαν καμπυλότητα τοῦ ἐπιστυλίου), κλίνουσα κατὰ μὲν τὴν κάθετον πρὸς τὸν στυλοβάτην διεύθυνσιν πρὸς τὰ ἔξω, κατὰ δὲ τὴν παράλληλον αὐτοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερά, ἀναλόγως τῆς θέσεως, ἣν κατεῖχεν ὁ κίων ἐν σχέσει πρὸς τὸ κέντρον. Τοῦτο σαφῶς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ὑψῶν τῆς διαμέτρου ταύτης δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Ἐπὶ τῆς οὕτω διατεταγμένης ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἀνωτάτου σφονδύλου ἐτίθετο τὸ ἰσοπαχὲς πανταχόθεν κιονόκρανον, οὗτινος ἑπομένως ὁ ἄβαξ ἔβαινε παραλ-

1. Τοὺς ἀνισοϋψεῖς τούτους σφονδύλους (κατώτατον καὶ ἀνώτατον) ἐταύτισεν ἀτόπως ὁ PENROSE (Principles, σ. 12 καὶ 20) πρὸς τοὺς scamillos impares τοῦ Βιτρουβίου, περὶ ὧν βλέπε τὰ δέοντα ἀνωτέρω, σ. 130 ἑξ.

111. Σχῆμα τοποθετήσεως τῶν σφονδύλων ἑνὸς κίονος εἰς τομὴν κάθετον πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ στυλοβάτου καὶ τῆς κρηπῖδος.

λήλως[1] πρὸς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ ἀνωτάτου σφονδύλου, ἤτοι ἔκλινεν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω.

Λόγῳ τῆς ἐκτεθείσης διατάξεως τῶν σφονδύλων ὁ ἄξων τοῦ κίονος, μέχρι μὲν τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ 1ου σφονδύλου ἦτο κατακόρυφος, ἐκεῖθεν δὲ ἐθλᾶτο μέχρι τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ ἀνωτάτου σφονδύλου (πίν. 26 ἀριστερά), ἀπὸ τοῦ τελευταίου τούτου ὅμως καὶ ἄνω δὲν προεξετείνετο κατ' εὐθεῖαν, ἀλλ' ὑφίστατο καὶ πάλιν θλάσιν, ἀποβαίνων ἐφεξῆς κάθετος πρὸς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ ἀνωτάτου σφονδύλου καὶ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ ἐπιστυλίου, τηρούμενος ὅμως πάντοτε ἐντὸς κατακορύφου ἐπιπέδου, καθέτου πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ καὶ πρὸς τὴν φορὰν τοῦ στυλοβάτου. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιστυλίου, ὡς θὰ ἴδωμεν, παρηκολούθει καὶ τὴν καμπυλότητα τοῦ ἐπιστυλίου, ἦτο καὶ ὁ ἄξων τοῦ κιονοκράνου ἑκάστοτε κάθετος ἐπὶ τὴν ἐφαπτομένην τῆς καμπυλότητος, ἔφευγε δηλαδὴ καὶ ἀπὸ τὸ κατακόρυφον ἐπίπεδον τοῦ ὑπολοίπου ἄξονος τοῦ κίονος. Κατὰ ταῦτα ὁ ἄξων τοῦ κιονοκράνου μόνον εἰς τὸν μέσον κίονα τῶν μακρῶν πλευρῶν εὑρίσκετο εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ ἄξονος καὶ τοῦ κορμοῦ (εἰκ. 89), εἰς πάντας δὲ τοὺς λοιποὺς ἦτο τεθλασμένος. Ἀλλὰ καὶ ἐν προόψει ὁ ἄξων τοῦ κιονοκράνου ἐθλᾶτο· διότι, ἐνῷ ἡ παράλληλος πρὸς τὸν στυλοβάτην διάμετρος τῶν σφονδύλων ἦτο ὁριζοντία, τὸ κιονόκρανον ὤφειλε νὰ ἔχῃ τὸν ἄξονά του κάθετον πρὸς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ ἐπιστυ-

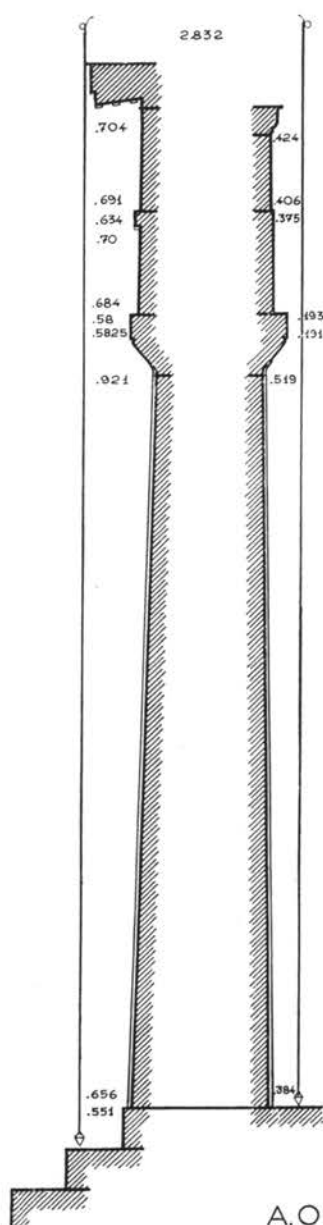
1. Ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν καὶ ἡ ἐπιφάνεια αὕτη δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁριζοντία, ἀλλὰ κλίνει κατά τι πρὸς τὰ ἔξω.

λίου, ἥτις ὅμως ἦτο κεκλιμένη, ἄρα ὁ ἄξων τοῦ κιονοκράνου δὲν ἦτο κατακόρυφος, ἡ δὲ κατακόρυφος ἡ ἀγομένη ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ ἄβακος δὲν ἔπιπτε εἰς τὸ μέσον τῆς μέσης ραβδώσεως, ἀλλὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερά, ἀναλόγως τῆς θέσεως τοῦ κίονος ὡς πρὸς τὸν ἄξονα τῆς πλευρᾶς, εἰς ἣν εὑρίσκετο.

Κατὰ ταῦτα διὰ μὲν τῆς πρὸς τὰ ἔσω, ἤτοι τῆς καθέτως πρὸς τὴν φορὰν τοῦ στυλοβάτου κλίσεως τοῦ κατωτάτου σφονδύλου, ἐπετυγχάνετο ἡ κλίσις τοῦ ἄξονος ὁλοκλήρου τοῦ κίονος, διὰ δὲ τῆς ἀντιθέσεως, ἤτοι τῆς πρὸς τὰ ἔξω βαινούσης κλίσεως τοῦ ἀνωτάτου σφονδύλου ἤρετο ἡ κλίσις αὕτη, ἐπανερχομένου τοῦ ἄξονος εἰς τὴν κατακόρυφον. Ἀφ' ἑτέρου διὰ τῶν διαφορῶν ὕψους τῶν ἄκρων τῆς παραλλήλου πρὸς τὴν φορὰν τοῦ στυλοβάτου βαινούσης διαμέτρου τοῦ κατωτάτου σφονδύλου, αἵτινες εἶναι πολὺ μικραὶ διά τε τοὺς κατωτάτους καὶ τοὺς ἀνωτάτους σφονδύλους, κυμαινόμεναι μεταξὺ 3 καὶ 9 χιλιοστῶν εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέτωπον[1], ἐπετυγχάνετο ἡ κατακορυφότης τῶν κιόνων, μεταξὺ τοῦ κυρτοῦ στυλοβάτου κάτω καὶ τοῦ κυρτοῦ θριγκοῦ ἄνω.

Ἡ μεταφορὰ τῆς καμπυλότητος ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου εἰς τὸν θριγκὸν διενεργεῖται μόνον διὰ τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως καὶ διὰ τῶν κατωτάτων καὶ ἀνωτάτων σφονδύλων τῶν κιόνων. Λόγῳ δὲ τῆς συμμετρικῆς διατάξεως τῆς καμπυλότητος τοῦ στυλοβάτου, ἡ κορυφὴ τῆς ὁποίας συνέπιπτε πρὸς τὸ μέσον τῶν μακρῶν πλευρῶν, ὤφειλεν ὁ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὑρισκόμενος 9ος ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων κίων, νὰ ἔχῃ ἴσα τὰ πλάγια ὕψη τῆς παραλλήλου πρὸς τὴν φορὰν τοῦ στυλοβάτου διαμέτρου τοῦ τε κατωτάτου καὶ τοῦ ἀνωτάτου αὐτοῦ σφονδύλου.

Πρὸς εὕρεσιν τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως τοῦ κίονος μέχρι τοῦ ὑποτραχηλίου ἀρκεῖ

112. Σχέδιον ὑπολογισμοῦ τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως τῶν συνήθων (ἀγελαίων) κιόνων·

1. Πρβλ. Penrose, Principles, πίν. 8, 9.

νὰ φέρωμεν τὴν στάθμην ἀπὸ οἱουδήποτε σημείου ἔσω καὶ ἔξω τοῦ κίονος μέχρι τοῦ στυλοβάτου καὶ νὰ μετρήσωμεν τὴν ἀπόστασιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ ποδὸς τῆς καθέτου ἀπὸ τοῦ ἀντιστοίχου βάθους τῆς ραβδώσεως τῆς βάσεως τοῦ κατωτάτου σφονδύλου καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀπόστασιν τῆς στάθμης τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἀνωτάτου σφονδύλου (ἀρχῆς ὑποτραχηλίου). Ἡ ζητουμένη κλίσις θὰ ἰσοῦται πρὸς τὴν διαφορὰν τῶν δύο τούτων μετρήσεων. Οὕτω εἰς τὸ παρατιθέμενον παράδειγμα κίονος (εἰκ. 112, πίν. 26) ἡ μὲν πρώτη (κάτω) διάστασις ἰσοῦται πρὸς 0,384 μ., ἡ δὲ ἄνω πρὸς 0,519 μ., ἡ δὲ διαφορὰ αὐτῶν ἰσοῦται πρὸς 0,135 μ. Ἐὰν ἐφαρμόσωμεν τὴν αὐτὴν διαδικασίαν καὶ ἐξωτερικῶς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κίονος ἡ διαφορὰ τῆς ἄνω ἀπὸ τῆς κάτω διαστάσεως ἰσοῦται πρὸς 0,921 - 0,656 ≐ 0,265 μ. Αἱ δύο αὐταὶ διαφοραί, ἀθροιζόμεναι, μᾶς δίδουν τὴν διαφορὰν τῆς ἄνω ἀπὸ τῆς κάτω διαμέτρου (0,265 +0,135=0,40 μ.), ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τὰ ἔσω κλίσιν αὐτῆς, ἥτις ἀποδεικνύεται οὕτω τὸ ἥμισυ τῆς πρὸς τὰ ἔξω. Ἀντιστοίχως πρὸς τὰς κλίσεις αὐτάς, ὁ ἄξων θὰ κατέχῃ τὴν μέσην θέσιν ἤτοι θὰ ἔχῃ κλίσιν 0,0675 μ.

Δυνάμεθα ὅμως νὰ ὑπολογίσωμεν τὴν κλίσιν καὶ κατ' ἀναλογίαν ἐκ τῆς κλίσεως τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κατωτάτου (ἢ καὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ ἀνωτάτου) σφονδύλου, ἡ ὁποία κάμνει τὴν αὐτὴν γωνίαν πρὸς τὴν ὁριζοντίαν, τὴν ὁποίαν κάμνει καὶ ὁ κεκλιμένος ἄξων τοῦ κίονος πρὸς τὴν κατακόρυφον. Ὑπολογίζεται δὲ ἡ κλίσις τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κατωτάτου σφονδύλου διὰ τῆς μετρήσεως τῆς διαφορᾶς τῶν μηκῶν τῆς ἔξω καὶ τῆς ἔσω ἀκμῆς τῶν ραβδώσεων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ στυλοβάτης ἔχει κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω, εἰς τὸ μῆκος τῆς ἔσω ἀκμῆς πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ διαφορά, ἥτις προέρχεται ἐκ τῆς ὑψώσεως τοῦ στυλοβάτου, λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ δαπέδου τοῦ πτεροῦ, ἥτις ὑπολογίζεται εὐκόλως διὰ τῆς ἀεροστάθμης (ἀλφάδι). Μετρήσεις ἐκτελεσθεῖσαι κατὰ τὴν πρώτην μέθοδον ἀπέφεραν κατὰ μέσον ὅρον κλίσιν τοῦ ὅλου ὕψους τῶν κιόνων τῆς μὲν ἀνατολικῆς πλευρᾶς 0,0674 μ., τῆς δὲ δυτικῆς 0,0625 μ. Αἱ δὲ κατὰ τὴν δευτέραν μέθοδον ἐκτελεσθεῖσαι μετρήσεις ἀπέδωσαν μέσον ὅρον κλίσεως 0,0704 μ. Κατὰ ταῦτα ἡ κλίσις ἰσοῦται κατὰ μεγάλην προσέγγισιν πρὸς τὸ $\frac{1}{150}$ [1] τοῦ ὁλικοῦ ὕψους τοῦ κίονος ($\frac{10,44}{150}$ =0,0695 μ.).

Οἱ ἀνωτέρω κατὰ τὴν δευτέραν μέθοδον ὑπολογισμοὶ ἀφορῶσι τὴν κλίσιν τοῦ κίονος μέχρι τοῦ ὑποτραχηλίου· ἐὰν θέλωμεν νὰ εὕρωμεν τὴν εἰς τὸ ὅλον ὕψος τοῦ κίονος (10,44 μ.) ἀντιστοιχοῦσαν κλίσιν, θὰ πρέπει ἐκ τοῦ κατ' ἀναλογίαν ὁριζομένου ποσοῦ νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ διαφορὰ τῆς κλίσεως τοῦ ἄνω τοῦ ὑποτραχηλίου τμήματος τοῦ ἄξονος, ἥτις ὑπολογίζεται εἰς 0,0055 μ. Κατὰ ταῦτα ἡ ὁλικὴ κλίσις τοῦ κίονος εἶναι κατὰ μέσον ὅρον 0,0674 μ.

Ποῖοι λόγοι ὑπηγόρευσαν τὴν κεκλιμένην τοποθέτησιν τῶν κιόνων; Πιθανώτατα στατικοί, ἅμα δὲ καὶ ὀπτικοί. Ἡ εὐστάθεια τῶν κιόνων ἐνισχύετο βεβαίως διὰ τῆς πρὸς τὰ ἄνω μειώσεως αὐτῶν, ἀλλ' εἰς μίαν ἐκ τῶν ἔσω ὤθησιν (σεισμοῦ π.χ.), εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι εἷς κεκλιμένος κίων ἀντέχει περισσότερον τοῦ κατακορύφως ἱσταμένου.

1. Καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ 1/250, ὡς ἐσφαλμένως ἔγραψεν ὁ Michaelis (Der Parthenon, σ. 18).

Πλὴν τούτου ὅμως διὰ τῆς κλίσεως καὶ τῶν γωνιαίων κιόνων ἐλάμβανε τὸ κτίριον τὸν χαρακτῆρα πυραμιδοειδοῦς πρὸς τὰ ἄνω τείνοντος σώματος, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεφεύγετο ἡ δυσάρεστος ἐκείνη ἐντύπωσις, ἥτις γεννᾶται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἄνω μέρος ριπιδιοειδοῦς ἀποκλίσεως τῶν κιόνων, οἷα παρατηρεῖται κυρίως εἰς νεώτερα κλασσικιστικὰ κτίρια, ἐστερημένα τῆς κλίσεως τῶν κιόνων (ὡς εἶναι π.χ. τὸ Πάνθεον, τὸ Palais du Corps Législatif καὶ ἡ Madeleine τῶν Παρισίων)[1].

Μετρήσεις γενόμεναι ὑπὸ τοῦ Pennethorne[2] ἐπὶ τῶν κιόνων τῶν προσόψεων τοῦ «Θησείου» ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ κίονες πλὴν τῆς πρὸς τὴν σηκὸν κλίσεως αὐτῶν παρουσιάζουν κλίσιν καὶ πρὸς τὸν ἄξονα τῆς προσόψεως. Τοῦτ' αὐτὸ παρετηρήθη καὶ εἰς τὸν ἐν Δήλῳ ναὸν τῶν 'Αθηναίων (425 - 417 π.Χ.)[3], ἔργον πιθανώτατα τοῦ Καλλικράτους[4], ὅστις μιμεῖται ἐν πολλοῖς τὸν Παρθενῶνα, ὡς π.χ. εἰς τὰ κιονόκρανα, ἅτινα ἀντιγράφουν τὰ τῶν προστάσεων τοῦ Παρθενῶνος.

Ρ α β δ ώ σ ε ι ς. Ὁ κορμὸς τῶν κιόνων περιεβάλλετο ἐξωτερικῶς ἀπὸ εἴκοσι[5] συνεχόμενα ἀβαθῆ, αὐλακοειδῆ καθ' ὕψος λαξεύματα, καλούμενα *ραβδώσεις*[6] ἢ *διαξύσματα*[7] τῶν ὁποίων οὐδεμία πρακτικὴ ἀλλὰ μόνον ὑψίστη αἰσθητικὴ ἀνάγκη — ὁ τονισμὸς τῆς ἀνυψωτικῆς τάσεως τοῦ κίονος — ἐπέβαλλε τὴν ἐκτέλεσιν. Ἡ ὁριζοντία διατομὴ τῶν ραβδώσεων παρουσιάζει, κατὰ Penrose[8], ἀκριβῶς τὴν μορφὴν τόξου ἐλλείψεως[9] (εἰκ. 113) ἢ κατὰ μεγάλην προσέγγισιν τρικέντρου καμπύλης, τῆς λεγομένης λαβῆς κανίστρου ἢ ψευδοελλείψεως (ἥτις μορφολογικῶς ἀλλ' οὐχὶ καὶ μαθηματικῶς ἐλάχι-

1. Διὰ τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως τοῦ περιστυλίου περιωρίζετο καὶ ἡ πρὸς τὰ ἄνω ἰσχυρὰ ἀπόκλισις, τὴν ὁποίαν θὰ παρουσίαζεν ἐσωτερικῶς ἡ κατὰ πλάτος τομὴ τοῦ περιστυλίου, λόγῳ τῆς μειώσεως τῶν κιόνων ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ ἀφ' ἑτέρου, περὶ τῆς ὁποίας ὅρα κατωτέρω.

2. Pennethorne, The Geometry, Κεφ. IV, σ. 161 καὶ πίν. XV, εἰκ. 2· πρβλ. καὶ Perrot - Chipiez, ἔ.ἀ. τ. 7, σ. 443, πίν. XXVI.

3. F. Courby, Expl. Archéol. de Délos, τ. XII, σ. 117 - 121.

4. J. Shear, Hesperia 32, 1963, σ. 399.

5. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι γενικῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν ραβδώσεων δὲν ἦτο ἁπλῶς ἄρτιος, ἀλλὰ καὶ πολλαπλάσιον τοῦ 4: οὕτω εἰς τὸν ἐν Ποσειδωνίᾳ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος (νῦν Ἥρας II), οἱ κίονες τοῦ πτεροῦ φέρουν 24 (= 4 x 6) (Koldewey-Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 26), εἰς τὸν Παρθενῶνα ἐξωτερικῶς καὶ εἰς πλείστους ἄλλους 20 (= 4 x 5), εἰς τὸν ἐν Συρακούσαις ναὸν τοῦ 'Απόλλωνος 16 (= 4 x 4) (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 63), ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὸν ἐν Σουνίῳ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος (Β. ΣΤΑΗΣ, ΑΕ 1900, πίν. 6), ὡς καὶ εἰς τοὺς κίονας τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ Παρθενῶνος (βλ. κατωτέρω) καὶ τέλος εἰς τοὺς ἄνω κίονας τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ λεγομένου ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος τῆς Ποσειδωνίας καὶ τῆς 'Αφαίας. 'Εξελέγετο δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ραβδώσεων πολλαπλάσιον τοῦ 4, ἵνα, εἰς τὰ ἄκρα τῶν παραλλήλων καὶ τῶν καθέτων πρὸς τοὺς κυρίους ἄξονας ἀπὸ βάθους, εἰς βάθος ραβδώσεως διαμέτρων, ἀντιστοιχῇ ράβδωσις καὶ οὐχὶ ἀκμή.

6. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ 'Ηθικὰ Νικομάχεια 10, 4 (= 1174a 24). Εἰς ἐπιγραφὰς συναντῶμεν τὰς φράσεις: *ραβδόσεως τῶν κιόνων* (IG I², 374, 34 καὶ 46, 47), *σφυρώσεως καὶ ραβδώσεως* (A. Rehm, Didyma II, ἔ.ἀ. 30, 20 καὶ 41, 9) καὶ *κίονας ἀραβδότος* (IG I² 372, 55, 64 - 65, 66), αἵτινες προϋποθέτουσι τὴν ὕπαρξιν τοῦ οὐσιαστικοῦ *ράβδωσις*, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει συγκεκριμένως ὁ ΙΩΣΗΠΟΣ 'Ιουδ. 'Αρχ. 12, 2, 9 καὶ 10: *ράβδωσις*. Περὶ τῶν ὅρων *ραβδόω* καὶ *ράβδωσις* βλ. καὶ Π. Α. ΦΟΥΡΙΚΗΝ, Λεξικογραφικὸν 'Αρχεῖον 6, 1923, σ. 444 - 47.

7. *Διαξύσματα*: ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. 13, 82.

8. Principles, πίν. 21, σχ, 14. 16.

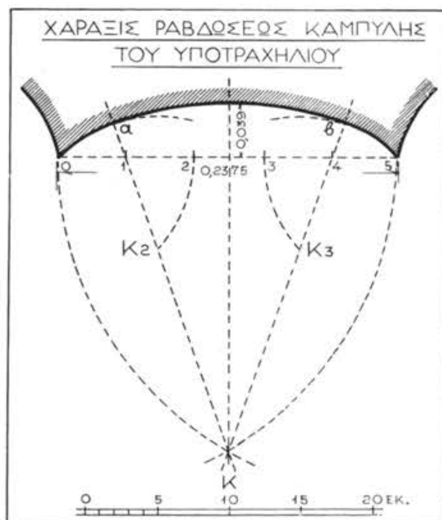
9. Ὁ Penrose ἔγραψεν (Principles, σ. 5), ὅτι αἱ ραβδώσεις ἐχαράσσοντο ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, ὡς ὁδηγοὶ τοῦ κατωτάτου σφονδύλου. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές· τὰ ἑνιαχοῦ, ἰδίᾳ τὰ εἰς τὸν στυλοβάτην τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ σηκοῦ, παρατηρούμενα ἴχνη ραβδώσεων δὲν προέρχονται ἐκ χαράξεως τῶν ραβδώσεων, ἀλλ' εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ροῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων (νεροφάγωμα), ἅτινα ἐπὶ αἰῶνας κατέρρεον ἀπὸ τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος πρὸς τὸν στυλοβάτην.

113. Χάραξις κάτω καὶ ἄνω ραβδώσεων τοῦ περιστυλίου (κατὰ Penrose).

στα διαφέρει), οὐχὶ δὲ τόξου κύκλου, ὡς ἀναγράφει ὁ Βιτρούβιος[1]. Ἐντούτοις ἐπὶ τῶν ληφθέντων ὑπ' ἐμοῦ ἐκμαγείων τῶν ραβδώσεων ἡ γνώμη τοῦ Βιτρουβίου φαίνεται ἀλη-

1. De Archit. IV, 3, 6. Ὡς τόξα κύκλου ἐχαράχθησαν αἱ ραβδώσεις εἰς τὰ Προπύλαια καὶ εἰς πολλοὺς ναοὺς τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, ὡς π.χ. εἰς τὸν τοῦ Μεταποντίου (Perrot-Chipiez, Hist. de l'Art, τ. 7, ἔ.ἀ. σ. 429, εἰκ. 216).

θεστέρα (βλ. κατωτέρω σ. 178). Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἐλλειψοειδὴς μορφὴ ἔχει τὸ προσὸν νὰ ἀναδεικνύῃ περισσότερον τὰς ἀκμάς, νὰ τὰς κάμῃ πλαστικωτέρας, χωρὶς νὰ αὐξάνῃ πολὺ τὸ βάθος τῶν αὐλάκων, αἱ ὁποῖαι συνάπτονται πρὸς ἀλλήλας δι' ὀξειῶν ἀκμῶν ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν διὰ στενοτάτων ταινιῶν, πλάτους ἄνω 0,00175 μ. καὶ κάτω 0,00251 μ. Τὸ βάθος τῶν ραβδώσεων ἐλαττοῦται κατά τι[1], ἐφ' ὅσον προχωροῦσι πρὸς τὰ ἄνω, ὄχι ὅμως κατ' ἀναλογίαν τῆς μειώσεως, ἣν ὑφίσταται ἡ χορδή των. Οὕτω π.χ. εἰς τὸν ΝΔ. κίονα τοῦ Παρθενῶνος, ἐνῶ εἰς κάτω χορδὴν 0,3045 μ. ἀντιστοι-

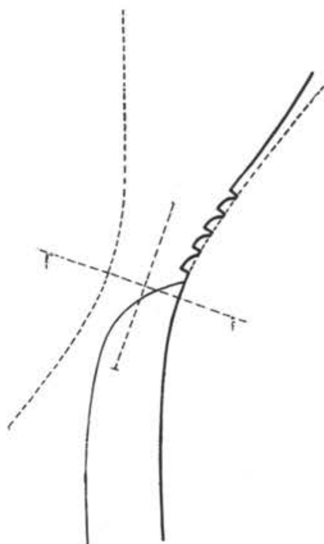

114. Χάραξις τῆς ραβδώσεως τοῦ ὑποτραχηλίου κιόνων τοῦ περιστυλίου (κατὰ τὸν συγγραφέα).

χεῖ βέλος 0,043 μ. ἄνω, δηλαδὴ κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον, εἰς χορδὴν 0,2375 μ. ἀντιστοιχεῖ βέλος 0,039 μ., ἐνῶ, ἂν τὸ βέλος ἐμειοῦτο κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν χορδὴν θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο 0,0335 μ. Λόγῳ δὲ τοῦ μεγαλυτέρου βάθους, τὸ ὁποῖον ἔχει ἄνω ἡ ράβδωσις, ἡ σκιὰ τὴν ὁποίαν ρίπτουν αἱ ἀκμαὶ γίνεται ἄνω ἐντονωτέρα, ὥστε εὐθὺς ὑπὸ τὸ κιονόκρανον νὰ ἐπιτείνεται ἡ ἐντύπωσις τῆς δυνάμεως. Ἕνεκα δὲ τῆς διαφορᾶς βάθους τοῦ ἄνω μέρους τῶν ραβδώσεων ἀπὸ τοῦ κάτω ἡ χάραξις τῆς καμπύλης τῆς ραβδώσεως κατὰ τὴν βάσιν διαφέρει κατά τι τῆς χαράξεως τῆς ραβδώσεως κατὰ τὸ ὑποτρα-

1. Ὅπερ, σημειωτέον, ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὰς ραβδώσεις τῶν ἰωνικῶν κιόνων. Ὁ Hoffer (Förster's, Bauz. 1838, σ. 347), ὁ Penrose (Principles, σ. 52), ὁ Michaelis (Der Parthenon, σ. 14), ὁ A. Bötticher (Die Akropolis von Athen, σ. 112), ὁ D'Ooge (The Acropolis, σ. 115) καὶ ὁ Plommer (Ancient and Classical Architecture, London 1956, σ. 131), γράφουν ἐσφαλμένως, ὅτι τὸ βάθος τῶν ραβδώσεων εἶναι κάτω καὶ ἄνω τὸ αὐτό, «ἵνα παραγάγῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέραν σκιὰν ὑπὸ τὸ κιονόκρανον, ἔνθα ἦτο ἐπιθυμητὴ ἡ ἐντύπωσις δυνάμεως». Ὁ Thompson (Hesperia 6, 1937, σ. 40, σημ. 1) τοὐναντίον ὑποστηρίζει, ὅτι αὐξάνει ἄνω ἐν σχέσει πρὸς τὴν χορδὴν τὸ βάθος τῆς ραβδώσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ναοὺς τοῦ Σουνίου καὶ τῆς Αἰγίνης, ἔνθα τὸ βάθος ἐλαττοῦται ἄνω.

χήλιον. Ἡ πρώτη ἐπιτυγχάνεται ὡς ἑξῆς κατὰ Penrose (εἰκ. 113): γνωστοῦ ὄντος τοῦ μήκους τῆς χορδῆς ΑΒ διαιροῦμεν αὐτὸ εἰς 5 ἴσα μέρη καὶ φέρομεν ἀπὸ τοῦ μέσου αὐτῆς κάθετον, ἐφ' ἧς λαμβάνομεν πρὸς τὰ ἄνω ἤτοι μέχρι τοῦ σημείου Γ μῆκος ἴσον πρὸς τὸ βέλος (0,0425 μ.). Ἐὰν ἔπειτα μὲ κέντρον τὸ Α ἢ τὸ Β καὶ ἀκτῖνα ἴσην πρὸς τὴν χορδὴν γράψωμεν περιφέρειαν, ἐκεῖ ὅπου αὕτη τέμνει τὸν ἄξονα εἶναι τὸ κέντρον Κ, δι' οὗ χαράσσεται μὲ ἀκτῖνα ΚΓ τὸ μέσον τμῆμα τῆς καμπύλης (ΔΕ), ὅπερ περιορίζεται μέχρι τῶν προεκτάσεων τῶν ἀκτίνων Κ1 καὶ Κ4, αἵτινες ἄγονται ἀπὸ τοῦ κέντρου Κ πρὸς τὴν 1ην καὶ τὴν 4ην διαίρεσιν. Τὰ δύο κέντρα Κ1 καὶ Κ4 τῶν ἄκρων τμημάτων τῆς καμπύλης εὑρίσκονται ἂν χαράξωμεν κύκλους μὲ κέντρα ἀντιστοίχως τὰ Α καὶ Β καὶ ἀκτῖνας ἴσας πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς χορδῆς ΑΒ/2. Ἡ τομὴ τῶν κύκλων αὐτῶν μὲ τὰς ἀκραίας ἀκτῖνας ΚΔ καὶ ΚΕ τοῦ μέσου τμήματος μᾶς δίδει τὰ ζητούμενα κέντρα Ζ καὶ Η, δι' ὧν μὲ ἀκτῖνας Κ1Δ καὶ Κ4Ε γράφονται τὰ ἄκρα τμήματα τῆς καμπύλης ἤτοι τὰ ΔΑ καὶ ΕΒ.

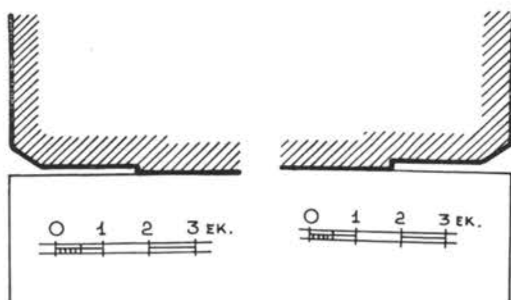
115. Κατακόρυφος τομὴ τῶν ἀκμῶν καὶ τοῦ βάθους τῶν ραβδώσεων τοῦ ὑποτραχηλίου κατὰ κλάδους ὑπερβολῆς.

Ὁμοία ἀλλὰ διὰ 4 κέντρων γίνεται καὶ ἡ χάραξις τῆς καμπύλης τῆς ραβδώσεως τοῦ ὑποτραχηλίου, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὑπὸ τοῦ Penrose[1] προτεινομένη μέθοδος δὲν δίδει ἀκριβῶς τὸ σχῆμα, ὅπερ δι' ἐκμαγείου ἀπετύπωσα εἰς φυσικὸν μέγεθος, προκειμένου διὰ τὸν ΝΔ. κίονα. Ἡ καμπύλη αὕτη δύναται κατ' ἐμὲ νὰ χαραχθῇ ὡς ἀκολούθως: λαμβάνομεν τὸ μῆκος τῆς χορδῆς (0,2375 μ.) καὶ φέρομεν ἐπὶ τοῦ μέσου αὐτοῦ κάθετον ἴσην πρὸς τὸ βέλος (0,039 μ.). Διαιροῦμεν τὴν χορδὴν εἰς 5 ἴσα μέρη καὶ ἀπὸ τῶν δύο ἄκρων της 0 καὶ 5 γράφομεν κύκλους μὲ ἀκτῖνας ἴσας πρὸς τὴν χορδήν. Οἱ κύκλοι οὗτοι τέμνονται εἰς τὸ σημεῖον Κ (εἰκ. 114), ὅπερ εἶναι τὸ κέντρον, διὰ τοῦ ὁποίου γράφεται τὸ κεντρικὸν τμῆμα τῆς καμπύλης ἤτοι τὸ αβ, τὸ περιλαμβανόμενον δηλαδὴ μεταξὺ τῶν ἀκτίνων τῶν ἄκρων διαιρέσεων. Πρὸς εὕρεσιν τῶν κέντρων τῶν δύο ἄκρων τμημάτων φέρομεν κύκλους μὲ κέντρα τὰ 0 καὶ 5 καὶ ἀκτῖνας ἴσας πρὸς 2 διαιρέσεις τῆς χορδῆς· οἱ κύκλοι οὗτοι τέμνουσι τὰς ἀκραίας ἀκτῖνας τοῦ μέσου τμήματος τῆς καμπύλης εἰς τὰ σημεῖα $Κ_2$ καὶ $Κ_3$, ἅτινα εἶναι τὰ κέντρα, δι' ὧν μὲ ἀκτῖνας $Κ_2α$ καὶ $Κ_3β$ γράφομεν τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῆς καμπύλης.

Εἰς τὸ ἄνω μέρος των δηλαδή, εὐθὺς ὑπὸ τὸ κιονόκρανον αἱ ραβδώσεις γίνονται ὁλονὲν ἀβαθέστεραι, μέχρις ὅτου σβήσουν εἰς τὸν κατώτατον ἱμάντα τοῦ κιονοκράνου. Ἡ καμπύλη ποὺ διαγράφει τότε ἡ ἀκμὴ τῆς ραβδώσεως ἐν κατακορύφῳ τομῇ εἶναι

1. Principles, πίν. 21, σχ. 19.

κλάδος ὑπερβολῆς (εἰκ. 115), ὁμοίας δὲ καμπύλης κλάδον διαγράφει καὶ ἡ κατὰ τὸν ἄξονα τῶν ραβδώσεων καμπύλη. Σημειωτέον δ' ὅτι αἱ ἀκμαὶ τῶν ραβδώσεων ὀλίγον πρὶν συναντήσουν τὸν κατώτατον ἱμάντα διχάζονται εἰς δύο ἐλαφρὰς καμπύλας, μέσῳ τῶν ὁποίων συναρμόζονται πρὸς τὸ μεταξύ των κυκλικὸν (ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ) τμῆμα τοῦ κατωτάτου ἱμάντος, ὡς δεικνύει τὸ παρατεθὲν σχῆμα (εἰκ. 113 ἄνω). Διὰ λόγους προφυλάξεως, συγχρόνως δὲ καὶ τελειότητος ἐκτελέσεως τῆς ἐντάσεως αἱ ραβδώσεις ἐλαξεύοντο τελευταῖαι, ἐξαιρέσει δύο μικρῶν τμημάτων τοῦ μὲν κατὰ τὸν πόδα τοῦ κίονος, τοῦ δὲ εὐθὺς ὑπὸ τὸ κιονόκρανον (ὑποτραχήλιον), ἅτινα ἐλαξεύοντο

116. Κατακόρυφος τομὴ τοῦ κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον δακτυλίου.

πρὸ τῆς τοποθετήσεως, ἵνα χρησιμεύσωσιν ἔπειτα ὡς ὁδηγοὶ διὰ τὴν λάξευσιν τοῦ ὑπολοίπου τῶν ραβδώσεων[1]. Ἀπῄτει δ' ἡ λάξευσις τῶν ραβδώσεων μεγάλην προσοχὴν καὶ δεξιοτεχνίαν· διότι ὄχι μόνον ἡ διατομή των μετεβάλλετο, ὡς εἴπομεν, ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ἀναλόγως τοῦ ὕψους, ἕνεκα τῆς μειώσεως, ἀλλὰ καὶ διότι ἔπρεπε νὰ παρακολουθοῦν καὶ τὴν καμπύλην τῆς ἐντάσεως. Εἶναι πιθανόν, ὅτι πρὸς λάξευσιν τῶν ραβδώσεων ἐχρησιμοποιοῦντο 4 ἢ 5 τύποι διατομῶν (καλούπια), καθοριζομένων ἐκ τῶν προτέρων, ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον τύπον μετάβασις θὰ συνέπιπτε πρὸς ὁριζόντιον ἁρμὸν τῶν σφονδύλων.

Αἱ ἀκμαὶ τῶν ραβδώσεων ἐδιχάζοντο, ὡς εἴπομεν, κατὰ τὴν ἄνω αὐτῶν ἀπόληξιν, ἵνα σχηματίσωσι τὰς ἐλαφρῶς τοξωτὰς καμπύλας εἰς ἃς ἀπέληγεν ἡ ὁλονὲν ἀβαθεστέρα ἀποβαίνουσα ράβδωσις. Τὸ παρατιθέμενον σχέδιον παρέχει τὰς λεπτομερείας τῆς πρὸς τὰ ἄνω ἀπολήξεως τῶν ραβδώσεων (ὅρα εἰκ. 113 ἄνω, 118 καὶ πίν. 27 δεξιὰ κάτω).

1. Τοιοῦτοι «ὁδηγοὶ» (κ. μαστόροι) εἰς κατωτάτους σφονδύλους διεσώθησαν μέχρι σήμερον εἰς τοὺς ἡμιτελεῖς σφονδύλους τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, τοὺς ἐντειχισμένους εἰς τὸ παρὰ τὸ Ἐρέχθειον τμῆμα τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως· βλ. τὰ ἐν σ. 80 ἑξ. τοῦ Α' Μέρους λεχθέντα (ἡμετ. εἰκ. 63, 65, 66 κ.ἀ.). Ὁ Γάλλος ἀρχιτέκτων Al. Paccard (1813 - 1867) ἀγνοῶν, ὅτι τὸ κατώτατον τμῆμα τῶν ραβδώσεων τοῦ κορμοῦ ἐλαξεύετο ὄχι ἐπὶ τόπου, ἀλλ' εἰς τὸ ἐργαστήριον, ἐξέφερε (παρὰ Beulé, L'Acropole d'Athènes, Paris 1854, σ. 32) τὴν ἀνακριβῆ γνώμην, ὅτι τὰ κτυπήματα τοῦ ἐργαλείου τῆς ἐπὶ τόπου λαξεύσεως τῶν ραβδώσεων, φθάνοντα ἕως κάτω, ἄφινον ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τὰ ἴχνη τῶν ραβδώσεων.

Κατὰ τὸν ἁρμὸν τοῦ ἀνωτάτου σφονδύλου παρουσιάζεται μία διακοπὴ τῆς συνεχοῦς γραμμῆς τῶν ἀκμῶν καὶ τῆς κοιλότητος τῶν ραβδώσεων, ἐπιτυγχανομένη διὰ λοξῆς τμήσεως (εἰκ. 116 καὶ πίν. 26 δεξιὰ ἄνω) τῆς ἀκμῆς τοῦ ὑποτραχηλίου. Δημιουργεῖται οὕτω ἐνταῦθα εἷς βαθὺς (0,065 - 0,07 μ.) καὶ διὰ τοῦτο σκοτεινὸς δακτύλιος (εἰκ. 113,120, 121 καὶ πίν. 27), προερχόμενος ἐκ τοῦ ὅτι αἱ ἐπιφάνειαι ἐπαφῆς τῶν δύο τελευταίων σφονδύλων δὲν ἐφάπτονται ἀλλήλων μέχρι τῆς κυματοειδοῦς περιφερείας των, ἀλλ' ἀπό τινων ἑκατοστῶν ἔσωθεν αὐτῆς (εἰκ. 116), ἐνισχύεται δ' ἡ σκοτεινότης αὕτη καὶ διὰ τῆς ἐρυθρᾶς χρώσεως αὐτοῦ. Ὁ δακτύλιος αὐτὸς εἶχε κυρίως καθαρῶς πρακτικὸν σκοπὸν — τὴν ἀποφυγὴν τῆς θραύσεως τῶν ἀκμῶν τῶν ραβδώσεων τοῦ ὑποτραχηλίου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν διευκόλυνσιν μικρῶν τινων μετακινήσεων τῶν κιονοκράνων ἀπὸ τῆς κανονικῆς των θέσεως —, ἔπειτα ὅμως κατήντησε καὶ διακοσμητικὸν στοιχεῖον, εἴς τινα μάλιστα ἀρχαιότερα παραδείγματα (Ἑκατόμπεδον, εἰκ. 12) καὶ ἐτριπλασιάσθη[1] ἢ καὶ ἐτετραπλασιάσθη[2].

Αἰσθητικὴ ἀξία τῶν ραβδώσεων. Ἡ αἰσθητικὴ ἀξία τῶν ραβδώσεων εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ἀπόδειξις ἄλλωστε τούτου εἶναι, ὅτι χρῆσίν των ἔκαμον σχεδὸν πάντες οἱ λαοὶ ἀπὸ τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Ἀσσυρίων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Μυκηναίων (Τίρυνς, Πύλος) μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, παραλαβόντες καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐξ Ἀνατολῆς, τὸ μετέπλασαν καὶ τὸ διεμόρφωσαν κατὰ τὸν ὡραιότερον δυνατὸν τρόπον. Ἡ λέξις διὰ τῆς ὁποίας τὸ ἐχαρακτήρισαν καὶ τὴν ὁποίαν πρῶτος, ὡς εἴπομεν, εἰσήγαγεν ὁ Ἀριστοτέλης[3], εἶναι δηλωτικὴ τοῦ συνεχοῦς καὶ κατακορύφου χαρακτῆρός των.

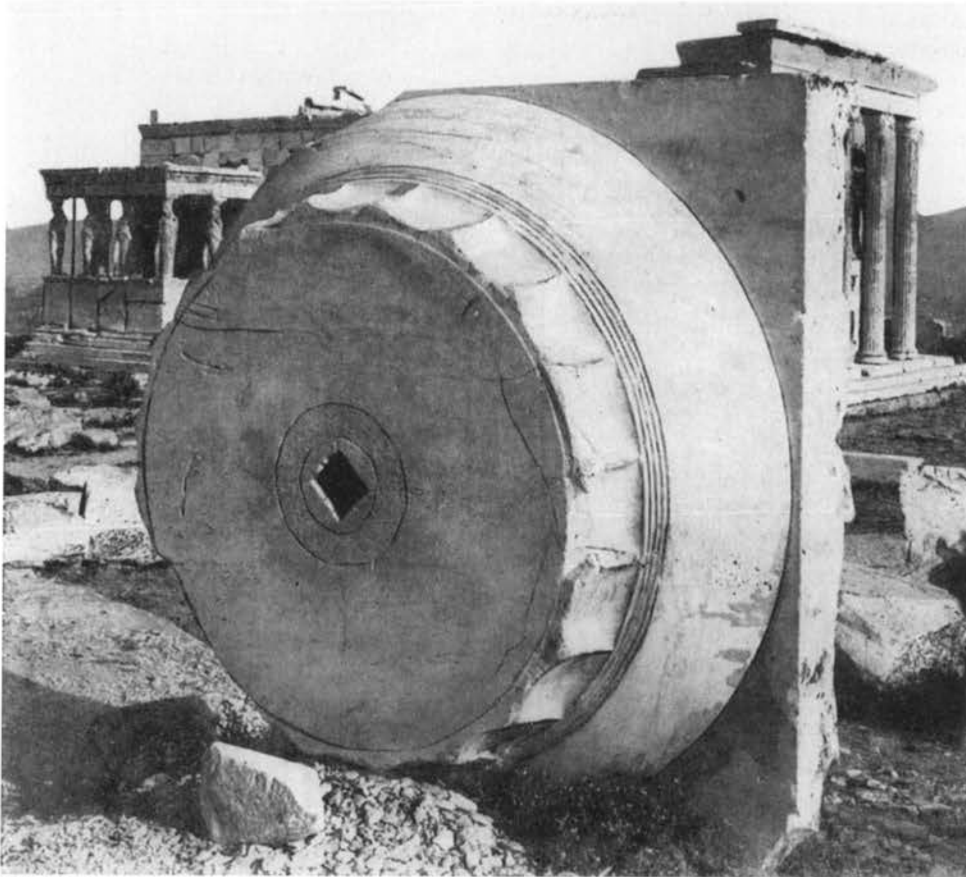
Ὁ κίων ἐμφανίζεται διὰ τῶν ραβδώσεων ὡς μία σφικτὴ δέσμη ἀκάμπτων κατακορύφων στελεχῶν, τὰ ὁποῖα παρακολουθεῖ τὸ βλέμμα τοῦ παρατηρητοῦ ἀπὸ κάτω ἕως ἄνω, συναναβαῖνον μετ' αὐτῶν πρὸς τὸ κιονόκρανον. Δημιουργεῖται οὕτω μία κατακόρυφος κίνησις ποὺ τονίζει τὴν πρὸς τὰ ἄνω τάσιν τοῦ κίονος καὶ ἐκφράζει παραστατικώτερον τὴν λειτουργίαν του ὡς στηρίγματος καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς ἀντοχῆς του εἰς τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἐπικαθήμενον βάρος. Ἀφ' ἑτέρου διὰ τῶν ραβδώσεων ἀποβάλλει ὁ κίων τὴν ἐπιπεδόμορφον ὄψιν του· ἀποκτᾷ ἓν κυματοειδὲς ἐν ὁριζοντίᾳ τομῇ ἀνάπτυγμα πολὺ μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ ἀνάπτυγμα ἑνὸς ἀρραβδώτου, ἴσης διαμέτρου, κίονος· τοῦτο δὲ τὸν κάμνει νὰ φαίνεται πολὺ ἰσχυρότερος. Εἰς τὸ κυματοειδὲς αὐτὸ ἀνάπτυγμα τὸ φῶς παιγνιδίζει (πτ. πίν. XIV, XV, πίν. 5,7) κατὰ ποικίλους τρόπους, δημιουργοῦν ἀντιθέσεις σκιοφωτισμοῦ, αἱ ὁποῖαι τονίζουν τὰς ἀκμὰς καὶ πλάθουν τὸν κύλινδρον τοῦ κορμοῦ ἐμφαντικώτερον εἰς ἓν ἐντυπωσιακώτατον πλαστικὸν τεκτονικὸν ἔργον.

1. Ναοί: Σελινοῦντος, Κορίνθου, Διὸς Ὀλυμπίας, Φιγαλείας, Ἀπόλλωνος Δελφῶν, Ποσειδῶνος Ποσειδωνίας (νῦν Ἥρας II), Ἀθηνᾶς Συρακουσῶν, Ἀθηνᾶς ἐν Ἀλιφείρᾳ (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα, Ἀθῆναι 1967, σ. 63, εἰκ. 41).

2. Θησαυρὸς τῶν Γελῴων Ὀλυμπίας (Olympia, Die Ergebnisse II, ἔ.ά. πίν. XL), πεισιστράτειος περίπτερος ναὸς Ἀκροπόλεως (WIEGAND, Die Poros - Architektur der Akropolis, ἔ.ά. σ. 122, εἰκ. 118).

3. Ἠθικὰ Νικομάχεια 10, 4 (= 1174a 24): *ἡ γὰρ τῶν λίθων σύνθεσις ἑτέρα τῆς τοῦ κίονος ραβδώσεως· καὶ αὗται τῆς τοῦ ναοῦ ποιήσεως.*

Τ ὸ   κ ι ο ν ό κ ρ α ν ο ν. Ὅπως εἰς ὅλους[1] τοὺς δωρικοὺς ναοὺς οὕτω καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα τὸ κιονόκρανον ἦτο λαξευμένον ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τεμαχίου λίθου μετὰ τοῦ ἄνω μέρους τῶν ραβδώσεων, ὅπερ, ὡς κείμενον κάτωθεν τῆς κεφαλῆς,

117. Κιονόκρανον τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου εὑρισκόμενον, πρὸ τῆς ἀναστηλώσεώς του, μεταξὺ Παρθενῶνος καὶ Ἐρεχθείου, διασῶζον ἄρτιον τὸ ὑποτραχήλιον αὐτοῦ καὶ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν ἑδράσεως, μετὰ τῆς ὀπῆς τοῦ ἐμπολίου (φωτ. Γερμανικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν).

ἐκάλουν οἱ Ἕλληνες *ὑποτραχήλιον*[2], συμφώνως πρὸς τὴν συνήθειαν, ἣν εἶχον, νὰ παρομοιάζουν τὸν κίονα πρὸς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα.

1. Ἐξαιρέσει τῶν κολοσσιαίου μεγέθους κιονοκράνων, ἅτινα κατεσκευάζοντο ἐκ δύο ἢ πλειόνων τεμαχίων, ὡς π.χ. τὸ τοῦ Ὀλυμπιείου τοῦ Ἀκράγαντος (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 163).

2. *Ὑποτραχήλιον:* ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. III, 3, 12 - 5, 12, 7, 3 καὶ 4· πρβλ. τὰ περὶ ἀνθρωποκεντρικῆς τάσεως ἀνωτέρω σ. 160 λεγόμενα.

Τὸ κυρίως κιονόκρανον ἀπετελεῖτο ἐκ δύο μελῶν: τοῦ *ἐχίνου*[1] καὶ τοῦ *ἄβακος*[2] (εἰκ. 117, 118 καὶ 119 καὶ πίν. 27 δεξιὰ κάτω).

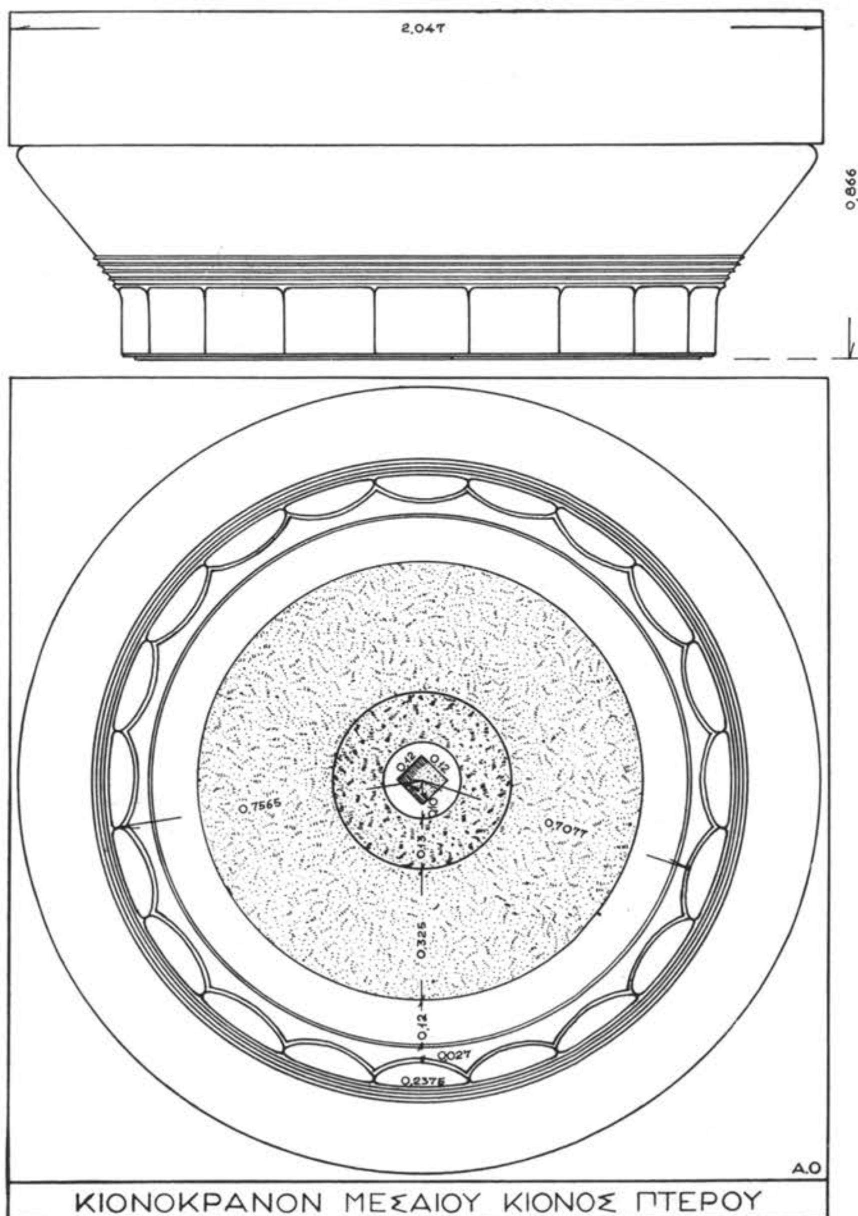

118. Κιονόκρανον τοῦ περιστυλίου, διασῷζον ἄρτιον τὸ ὑποτραχήλιον, ὡς καὶ τὸν ἀμέσως ὑπ' αὐτὸν ἀνώτατον σφόνδυλον τοῦ κορμοῦ. Ἡ φωτογραφία ἐλήφθη, ὅταν ἀκόμη ἀπέκειτο κατὰ γῆς. ἤτοι πρὸ τῆς ἀναστηλώσεώς του (φωτ. Boissonnas).

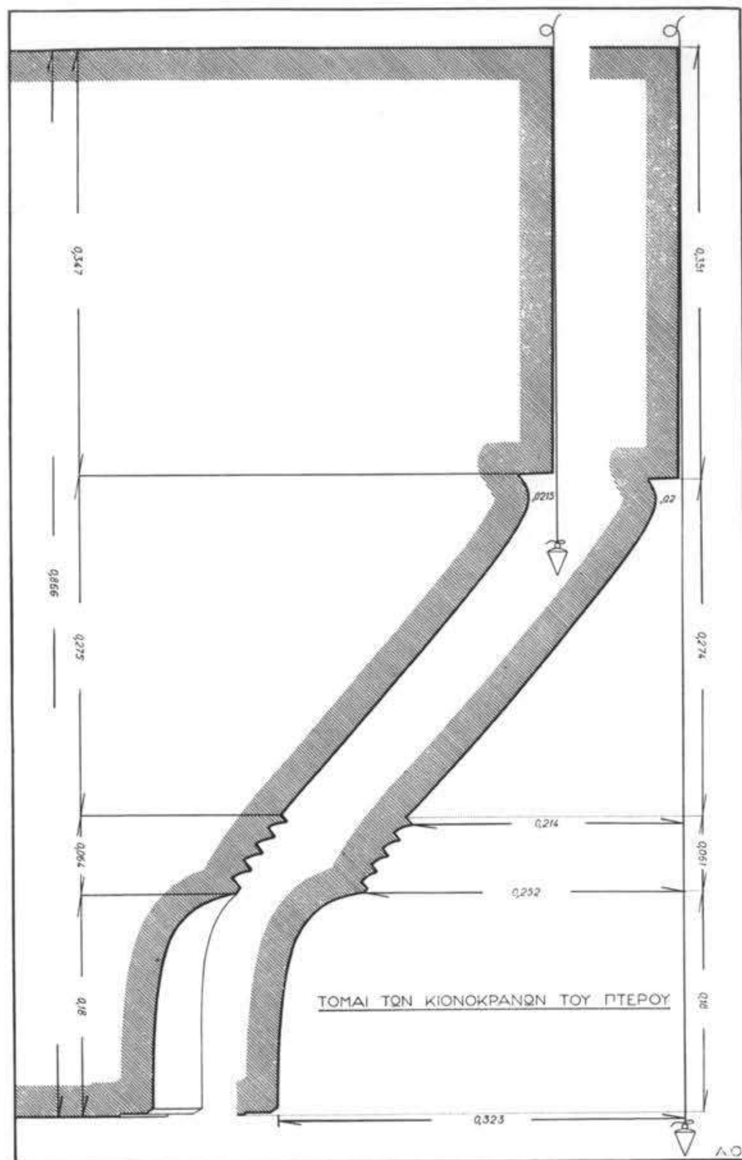
Ὁ ἐχῖνος, ἀποτελῶν τὴν ἀπὸ τοῦ κυλινδρικοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος μετάβασιν εἰς τὸ ὀρθογώνιον τοῦ ἄβακος καὶ ἔχων περίπου τὸ σχῆμα ἀντεστραμμένου κολούρου κώνου,

1. *Ἐχῖνος:* ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. IV, 3, 4. IV, 7, 3. ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ.

2. *Ἄβαξ:* ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. III, 5, 5, 6, 7. IV, 1, 3, 7, 11, 12. VII, 3, 10, 4, 4. ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ, Παρεκβ. εἰς Ὀμ. Ὀδ. 1927, 64. ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ. ANECD. GR. 17, 19. PLINIUS, Nat. Hist. XXXIII, 159. XXXV, 31 - 32. ΚΡΑΤΙΝΟΥ Ἀπόσπ. 2. Πο-

119. Πρόσοψις κιονοκράνου κίονος τοῦ περιστυλίου καὶ ἄνοψις τῆς ἐπιφανείας ἑδράσεως τοῦ ὑποτραχηλίου του.

120. Κατακόρυφοι τομαὶ δύο κιονοκράνων τοῦ περιστυλίου.

φέρει εἰς τὸ κάτω αὐτοῦ μέρος, ἤτοι εὐθὺς ὑπὲρ τὰς ραβδώσεις, μίαν στερεὰν στεφάνην, πλάτους 0,07 μ., μὲ πέντε πλαστικοὺς ἐπαλλήλους καθαρῶς αἰσθητικοῦ χαρακτῆρος δακτυλίους, τοὺς καλουμένους *ἱμάντας* (εἰκ. 115, 120, 121, 122, καὶ πίν. 27)[1], ἀνάμνησιν προφανῶς τοῦ σχοινίου, ὅπερ ποτὲ συνέσφιγγε καὶ συνεκράτει εἰς τὸ ἄνω μέρος τὴν δέσμην τῶν κατακορύφων στελεχῶν, ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο ὁ κορμός[2]. Ἕκαστος ἀνώτερος ἱμάς, καταλήγων εἰς λεπτὴν εὐθύγραμμον ταινίαν, πλάτους 0,002 μ., ἐξέχει ὀλίγον ὑπὲρ τὸν ὑποκείμενον, πρὸς τὸν ὁποῖον συνάπτεται διὰ κοίλης ἐπιφανείας παραβολικῆς περίπου τομῆς καὶ οἱ πέντε δὲ ἐγγράφονται εἰς καμπύλην, τῆς ὁποίας ἡ περιβάλλουσα ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς ὑπερβολῆς, ἣν διαγράφουν κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον αἱ ἀκμαὶ τῶν ραβδώσεων (πρβλ. εἰκ. 122 καὶ πίν. 27).

Ὁμοίας μορφῆς, ἀλλ' ἀντιστρόφου φορᾶς, καμπύλην ἐσχημάτιζε καὶ ἡ περικοπὴ (profil) τοῦ ἐχίνου (εἰκ. 120,122). Τὸ ἔντονον περίγραμμα τοῦ ἐχίνου δὲν ἔχει στερεομετρικῶς καθωρισμένην, ἀλλὰ ζωηρῶς δι' ἐντάσεως κινημένην μορφήν. Δὲν εἶναι πλέον πολὺ συμπεπιεσμένον καὶ πλαδαρόν, ὡς παλαιότερον κατεσκευάζετο, ἀλλ' ἀνωρθωμένον καὶ ἀρκετὰ τεταμένον, σαφέστατα αἰσθητοποιοῦν τὴν ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, τὴν ὁποίαν ἀντιτάσσει ὁ κορμὸς εἰς τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἐπικαθήμενον βάρος τοῦ θριγκοῦ. Πράγματι, ἡ ἐφαπτομένη τῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου σχηματίζει πρὸς τὴν ὁριζοντίαν γραμμὴν γωνίαν φθάνουσαν τὰς 48° καὶ ὑπερβαίνουσαν ἐλαφρῶς αὐτάς (48° 7'), ἤτοι ἀποτομωτέραν τῆς διχοτόμου τῆς ὀρθῆς γωνίας (45°), ἥτις παρατηρεῖται, ἄνευ παλμοῦ, εἰς μεταγενέστερα δωρικὰ κιονόκρανα. Ὅπως εἰς τὸν κορμὸν ἔτσι καὶ εἰς τὸ κιονόκρανον τοῦ Παρθενῶνος δημιουργεῖται, διὰ τῆς ἐλαφρᾶς ἐντάσεως τῶν καμπύλων του, ἡ ἐντύπωσις μιᾶς ὀργανικῆς ζωῆς, ἓν αἴσθημα ὡς ἐὰν ζῶσαι δυνάμεις δρῶσιν ἐντὸς τῆς λιθίνης μορφῆς του, ἡ περικοπὴ (profil) τῆς ὁποίας παρουσιάζει τὴν μεγίστην δυνατὴν τάσιν, πᾶσα ὑπέρβασις τῆς ὁποίας θὰ ἐμείωνε τὴν δύναμίν της.

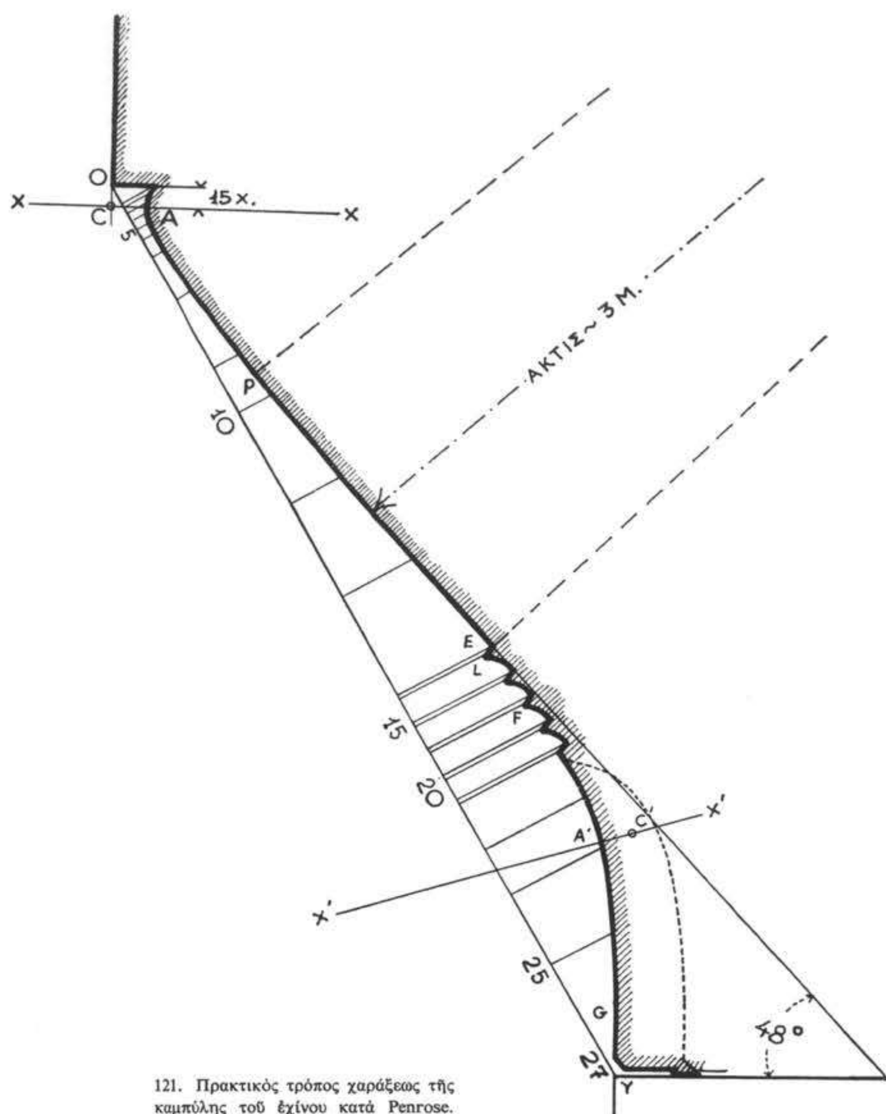
Τρόποι χαράξεως τῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου καὶ ἐκτέλεσις αὐτῶν. Κατὰ τὸν Penrose[3] ἡ ὅλη διατομὴ τοῦ ἐχίνου τοῦ Παρθενῶνος ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν διαφόρων, ὁμαλῶς συνδεομένων, καμπύλων ἤτοι: α) μιᾶς ὑπερβολικῆς ἐν τῷ μέσῳ (ΑΡ) (εἰκ. 121), ἐχούσης κέντρον C, εὑρισκόμενον εἰς τὴν προέκτασιν τῆς κατακορύφου πλευρᾶς τοῦ ἄβακος Ο καὶ κύριον ἄξονα ΧΧ, περίπου παράλληλον πρὸς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ ἄβακος καὶ ἀπέχοντα ταύτης 0,015 μ., β) ἑνὸς τμήματος κύ-

ΛΥΔ. Ὀν. I, 105, 150. ΦΡΥΝΙΧΟΥ Ἐπιτ. 27, 18. Acta Apost. Apocr. I 262, 7, 263, 4. ΓΑΛΗΝΟΥ Θρασ. 13. Inscr. de Délos, 2154. Studi e Testi Vaticani 6, 1901, σ. 149. RE III, 1918, Suppl. στ. 4 - 13. F. d. D. III, 5, 681, 4. A. Marquand, Gr. Arch. New York 1909, σ. 73, 98. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ὑλικὰ Δομῆς, τ. Α, Ἀθῆναι 1955, σ. 68,2. τ. Β, Ἀθῆναι 1958, σ. 155, 157, 162. Th. Fyfe, Hellenistic Architecture, Cambridge 1936, σ. 197. Dinsmoor, Architecture, σ. 387. D. S. Robertson, A Handb. of Gr. and Rom. Archit. Cambridge 1929, σ. 42, 46. H. Plommer, Ancient and Class. Archit. London 1956, σ. 367. A. W. Lawrence, Gr. Architecture, Gr. Britain 1957, XXX, XXXI, 30, 101. Riemann, Gnomon 24, 1952, σ. 40.

1. *Ἱμάς:* ΟΜΗΡΟΥ Ὀδ. φ 21, 46, Ἰλ. Κ 262, 475. IG I², 372, 373. IG II, 1², 463. II, 2², 1668, 1672, 1693. IV 12, 102. ΠΟΛΥΔ. Ὀν. 10,31. Anecd. Gr. σ. 100, 26. ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ. Inscr. de Délos, 290, 442A.

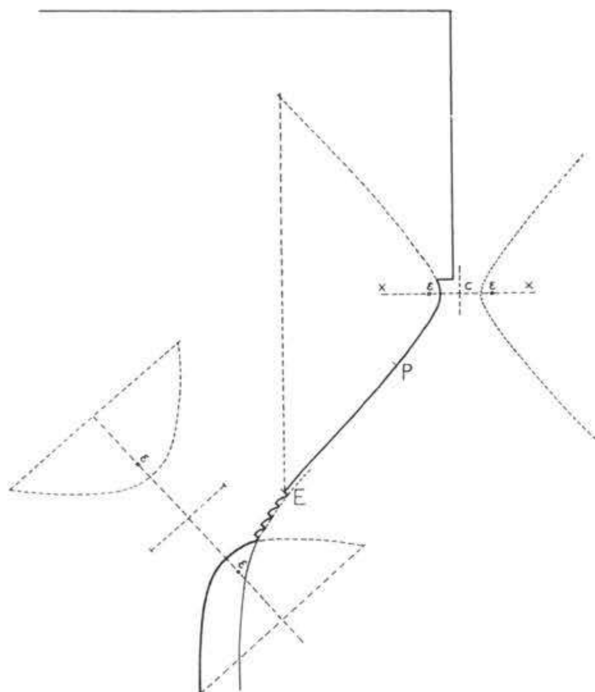
2. Ὁ Michaelis ὑπέθεσεν, ὅτι οἱ ἱμάντες, λόγῳ τῆς τομῆς των, εἰκονίζουσι μικρὰς σειρὰς ὀρθίων φύλλων (Der Parthenon, σ. 14).

3. Principles, σ. 49 καὶ πίν. XIX, σχ. 1.

121. Πρακτικός τρόπος χαράξεως τῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου κατὰ Penrose.

κλου ΡΕ, ἀκτῖνος 3 περίπου μέτρων καὶ γ) ἑνὸς μικροῦ τμήματος κύκλου εὐθὺς ὑπὸ τὸν ἄβακα, ὑπὲρ τὸ σημεῖον Α, ὅστις συμπίπτει πρὸς τὸν ἐγγύτατον κύκλον τῆς ὑπερβολῆς κατὰ τὸ σημεῖον Α (ὅρα εἰκ. 121, 122 καὶ πίν. 27 ἄνω δεξιά)[1].

122. Ὑπερβολικαὶ καμπύλαι τοῦ ἐχίνου κατὰ Pennethorne.

Τὴν κατατομὴν (ἢ περικοπὴν) τοῦ ἐχίνου, μετὰ τῶν ἱμάντων καὶ τοῦ ὑποτραχηλίου, ἐμέτρησε καὶ ἐσχεδίασεν ὁ Penrose[2] κατὰ τὸν ἑξῆς πρακτικὸν καὶ μὴ πολὺ ἀφιστάμενον τῆς πραγματικότητος τρόπον (εἰκ. 121). Ἥνωσε τὴν κάτω γωνίαν τοῦ ἄβακος Ο μὲ τὴν ἄκραν Υ τῆς ἄνω διαμέτρου τοῦ εὐθὺς ὑπὸ τὸ ὑποτραχήλιον ἀνωτάτου σφονδύλου τοῦ κορμοῦ καὶ ἐπὶ τῆς γραμμῆς ταύτης, ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ Ο, ἔλαβε τεταγμένας καὶ τετμημένας ἀντιστοιχούσας πρὸς καίρια σημεῖα τῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου, τῶν ἱμάντων καὶ τῶν ἀκμῶν τῶν ραβδώσεων τοῦ ὑποτραχηλίου. Τὰς ἐν λόγῳ συντεταγμένας, ληφθείσας εἰς ἀγγλικοὺς πόδας καὶ τὰς δεκαδικὰς ὑποδιαιρέσεις των, κατέγραψεν ὁ Penrose εἰς πίνακα, τὸν ὁποῖον παρέθεσεν εἰς σχέδιον αὐτοῦ. Τὰς εἰς τὸν πίνακα τοῦτον

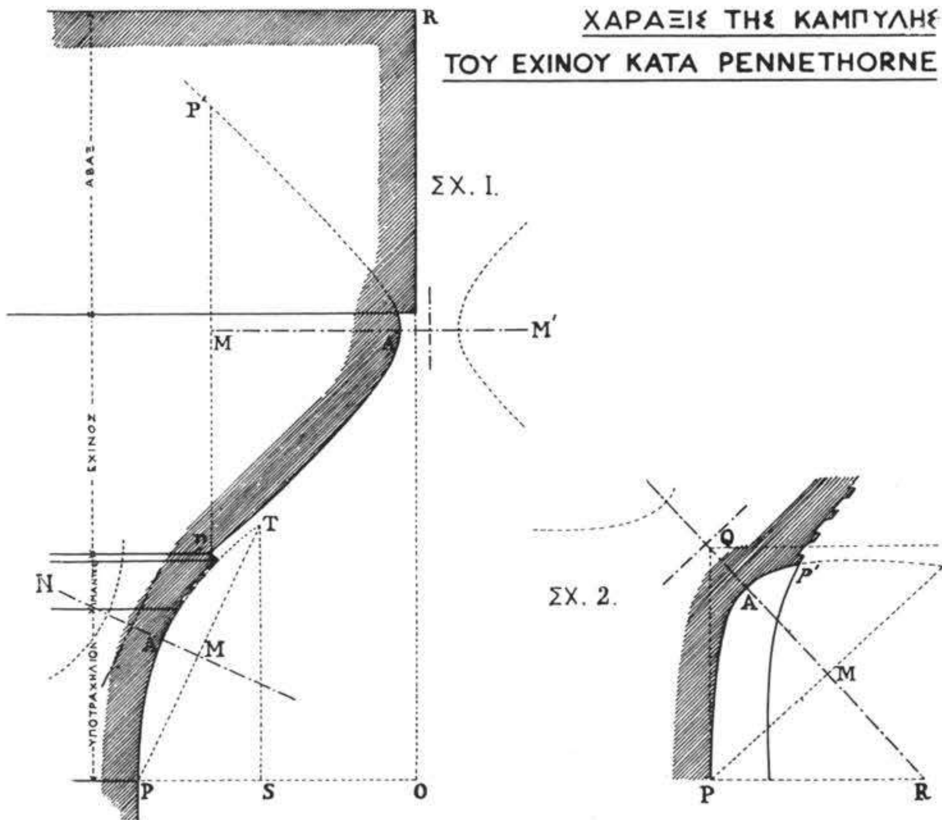
1. Πρβλ. καὶ A. Choisy, Histoire de l'Architecture, τ. 1, ἔ.ἀ. σ. 399, εἰκ. 10, σχ. β. καὶ Δ. Η. Κωνσταντινιδην, Περὶ ἁρμονικῶν χαράξεων εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικήν, Ἀθῆναι 1961, σ. 36, εἰκ. 19β.
2. Principles, πίν. XIX, σχ. 1.

ἀναγραφομένας μετρήσεις ἀναγράφομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὸν συνημμένον πίνακα, μετατρέψαντες ὅμως τοὺς ἀγγλικοὺς πόδας εἰς τὸ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει γαλλικὸν μέτρον, κατ' ἀναλογίαν ἑνὸς γαλλικοῦ ποδὸς πρὸς 0,3048 τοῦ γαλλικοῦ μέτρου.

Αὔξ. Ἀριθ.	Τετμημέναι ἀπὸ ἀρχῆς Ο πρὸς Υ (εἰς γαλ. μέτρα)	Τεταγμέναι καθέτως πρὸς τὴν ΟΥ (εἰς γαλ. μέτρα)		
			Ἐχίνου καὶ ὑποτραχηλίου	Ραβδώσεως
1	0,0000		0,0000	—
2	0,0122		0,2134	—
3	0,0152		0,1798	—
4	0,0183		0,1432	—
5	0,0244		0,0990	—
6	0,0305		0,0777	—
7	0,0366		0,0686	—
8	0,0488		0,0884	—
9	0,0762		0,1508	—
10	0,1524	P	0,2027	—
11	0,2140		0,3109	—
12	0,2743		0,4389	—
13	0,3423		0,5913	—
14	0,3447		0,5258	—
15	0,3597	S	0,6324	—
16	0,3621		0,5699	—
17	0,3767		0,6584	—
18	0,3792		0,5943	—
19	0,3938		0,6767	—
20	0,3968		0,6080	—
21	0,4093		0,6782	—
22	0,4127		0,6126	—
22α	0,4186		0,6140	0,6140
23	0,4423		0,6202	0,864
24	0,4724		0,5714	0,904
25	0,5182		0,3962	0,794
26	0,5822	S	0,0533	0,052
27	0,5901		0,0027	0,046

Πίναξ τῶν συντεταγμένων τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς τῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου καὶ τοῦ ὑποτραχηλίου, συνταχθεισῶν ὑπὸ Penrose εἰς ἀγγλικοὺς πόδας καὶ μετατραπεισῶν ὑφ' ἡμῶν εἰς γαλλικὰ μέτρα, κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἑνὸς ἀγγλικοῦ ποδὸς πρὸς 0,3048 γαλ. μέτρα.

Τὰ παραπλεύρως τῶν στηλῶν τοῦ πίνακος στοιχεῖα P, S, S δηλοῦσι τὰ σημεῖα καμπῆς, ἤτοι ἀλλαγῆς διευθύνσεως τῆς καμπυλότητος. Ἡ τρίτη στήλη τοῦ πίνακος μᾶς παρέχει, ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 22α καὶ ἑξῆς, τὰς τεταγμένας τοῦ βάθους τῆς ραβδώσεως, ἐνῶ ἡ χάραξις τῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου καὶ τοῦ ὑποτραχηλίου ἀκολουθεῖ τὸν μεσημ-

123. Ὑπερβολικαὶ καμπύλαι τοῦ ἐχίνου κατὰ Pennethorne.

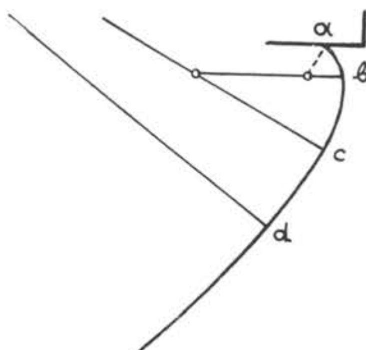
βρινόν, ὅστις διέρχεται διὰ τῆς ἀκμῆς τῆς ραβδώσεως καὶ οὐχὶ τὸν μεσημβρινὸν τὸν διερχόμενον διὰ τοῦ βάθους αὐτῆς.

Ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τὸν λεπτομερῶς μελετήσαντα τὴν καμπύλην τοῦ ἐχίνου τοῦ δωρικοῦ κιονοκράνου Pennethorne[1], τὸ καμπύλον περίγραμμα αὐτοῦ συντίθεται ἐκ τῶν ἑξῆς δύο κλάδων ὑπερβολῆς (εἰκ. 123): 1) ἑνὸς κυρτοῦ πρὸς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παρατη-

1. The Geometry and Optics, ἔ.ἀ. Κεφ. III, IV, πίν. V.

ρητοῦ PAP′, καταλαμβάνοντος ὁλόκληρον τὸν ἐχῖνον καὶ ἔχοντος τὸν ὁριζόντιον ἄξονα αὐτοῦ MM′ ὀλίγον κάτωθεν τῆς κάτω πλευρᾶς τοῦ ἄβακος καὶ παράλληλον πρὸς αὐτὴν (εἰκ. 123, σχ. 1 καὶ 2) ἐκ τῆς καμπύλης PT, ὑπερβολῆς, κοίλης πρὸς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παρατηρητοῦ καὶ καλαμβανούσης τοὺς ἱμάντας καὶ τὸ ὑποτραχήλιον (εἰκ. 123, σχ. 1), μὲ ὁριζόντιον ἄξονα MN κλίνοντα κατὰ 30 μοίρας πρὸς τὸν ὁρίζοντα. Κλάδον ὑπερβολῆς PAP′ (εἰκ. 123, σχ. 2) σχηματίζει ὁμοίως καὶ ἡ κατακόρυφος τομὴ ἡ ἀγομένη διὰ τοῦ μέσου τῆς ραβδώσεως τοῦ ὑποτραχηλίου μὲ ἄξονα QM, κλίνοντα κατὰ 48° πρὸς τὸν ὁρίζοντα (εἰκ. 123, σχ. 2 καὶ πίν. 27).

Ὁ Choisy[1], ἀκολουθῶν τὸν Aurès (Etudes de quelques chapiteaux) παρέσχεν ἀργότερον τὸν ἑξῆς τρόπον χαράξεως τῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου τοῦ Παρθενῶνος (ἄγνω-

124. Χάραξις τῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου κατὰ Aurès - Choisy.

στον ἂν τοῦ περιστυλίου ἢ τοῦ προνάου, εἰκ. 124). Κατ' αὐτὸν τὸ περίγραμμα τοῦ ἐχίνου ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τόξων κύκλου: ἑνὸς μικροῦ, εὐθὺς ὑπὸ τὸν ἄβακα (εἰκ. 124a,b), ἀκτῖνος ἑνὸς δακτύλου, ἑνὸς δευτέρου εὐθὺς μετ' αὐτό (εἰκ. 124 b, c), ἀκτῖνος μιᾶς παλαστῆς (=4 δακτύλων) καὶ ἑνὸς τρίτου (εἰκ. 124 c, d), ἀκτῖνος ἑνὸς ποδός (=16 δακτύλων). Ἡ λύσις τοῦ Choisy φαίνεται μᾶλλον ὡς μία συντετμημένη παραλλαγὴ τῆς περιγραφείσης λύσεως τοῦ Penrose.

Ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τῆς εἰς τὴν χάραξιν τοῦ ἐχίνου ἀνωτέρω πιστοποιηθείσης πυκνῆς χρήσεως καμπύλων γραμμῶν, κρίνω ἐπίκαιρον νὰ τονίσω ἐνταῦθα γενικώτερον τὴν συχνοτάτην χρῆσιν καμπύλων γραμμῶν, ἥτις ἐγίνετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων, μάλιστα δὲ τῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., τόσον εἰς καίρια ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν οἰκοδομημάτων των (πίν. 64) ὅσον καὶ εἰς διατομὰς τῶν ἐπὶ μέρους κυματίων (πίν. 99), εἰς τὰς ὁποίας πρωτίστη σημασία ἀπεδίδετο εἰς τὴν τελειότητα τοῦ περιγράμματος. Ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐξετάσεως τοῦ Παρθενῶνος εἰδικώτερον προκύπτει ἐμφανέστατα, ὅτι οἱ ἀρχιτέκτοντες τῆς περικλείου περιόδου προετίμων ἰδιαιτέρως τὰς κωνικὰς γεωμετρικὰς καμπύλας καὶ δὴ τόξα κύκλου, ὑπερβολῆς, παραβολῆς ἢ ἐλλείψεως, εἰδικῶς ἐφηρμο-

1. Histoire de l'Architecture, τ. 1, Paris 1899, σ. 399, εἰκ. 10, B.

σμένα εἰς κυρτοῦ τύπου στοιχεῖα. Μεταξὺ τῶν ὡραιοτέρων παραδειγμάτων τοιούτων καμπύλων στοιχείων τοῦ Παρθενῶνος ἀναφέρω: τὸ τόξον κύκλου τῆς χαράξεως τῆς ὁριζοντίας τομῆς τῶν ραβδώσεων τοῦ κίονος (πίν. 47γ) καὶ τῆς σίμης (πίν. 73η), τὰ τόξα ὑπερβολῆς χαράξεως τοῦ ἐχίνου τοῦ κιονοκράνου (εἰκ. 115, 121, 122 καὶ πίν. 27), τὰ τόξα παραβολῆς τῆς χαράξεως τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 92) καὶ τῆς ὑπερβολῆς τῆς κάτω ἐπιφανείας τῶν καταετίων γείσων (πίν. 71 κάτω ἀριστερὰ) καὶ τὰ τόξα ποικίλων μορφῶν κυματίων: γείσων (πίν. 36 δεξιά), θράνων (εἰκ. 163,164 καὶ πίν. 38), δοκῶν ὀροφῆς (πίν. 88ε,) φατνωμάτων (πίν. 81) κλπ. (βλέπε καὶ τὸν πίν. 99 κυματίων φυσικοῦ μεγέθους ἐν τέλει τοῦ τόμου Α΄ τῶν πινάκων μεγάλου σχήματος).

Τὸν ἐχῖνον ὁ L. v. Klenze[1] καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Penrose[2] διατείνονται, ὅτι κατεσκευάζετο εἰς τὸν τροχόν (*τόρνον*)[3], ἐπικαλεῖται δὲ ὁ δεύτερος σχετικῶς πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χρῆσιν τοῦ τόρνου διὰ τὰ κιονόκρανα τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου[4], ὅστις ἀναφέρει, ὅτι οἱ κίονες ἀρχαϊκοῦ τινος κτιρίου, συνεχομένου πρὸς τὸν λαβύρινθον τῆς Λήμνου, κατεσκευάσθησαν διὰ τροχοῦ, ὃν περιέστρεφε παιδίον. Ὅτι ὁ τροχὸς ἦτο γνωστὸς εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας εἶναι βέβαιον· ἀμφίβολον ὅμως παραμένει ἂν ἐχρησιμοποιεῖτο δι' ὄγκους τόσον μεγάλους, ὅσον τὰ κιονόκρανα τοῦ Παρθενῶνος (2,00 × 2,00 × 0,86 μ.). Ἔπειτα τὸ χωρίον τοῦ Πλινίου δὲν ὁμιλεῖ ρητῶς περὶ κιονοκράνων, ἀλλὰ γενικῶς περὶ κιόνων, ὥστε δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται εἰς ἁπλοῦς σφονδύλους, οἵτινες θὰ ἦσαν πολὺ μικροτέρων διαστάσεων. Καθ' ἡμᾶς τὰ κιονόκρανα τοῦ Παρθενῶνος κατεσκευάσθησαν, ὡς καὶ σήμερον, διὰ λαξεύσεως διαδοχικῶν περιβλημάτων καὶ μετρήσεων διὰ τοῦ διαβήτου. Τοῦτο ἄλλωστε σαφῶς μαρτυροῦσι καὶ δύο ἡμιτελῆ ἀφεθέντα κιονόκρανα: ἓν μαρμάρινον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (μεταξὺ Παρθενῶνος καὶ Ἐρεχθείου πρὸς Ἀνατολὰς) καὶ ἓν πώρινον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου[5]. Τὴν διὰ τοῦ τροχοῦ ἐκτέλεσιν τῶν κιονοκράνων ἀπορρίπτει ὅ τε Puchstein[6] διὰ τὸν ναὸν τῆς Ἐγέστης καὶ ὁ Fiechter[7] διὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀφαίας.

Ἐξ ὅλων τῶν κιονοκράνων τοῦ περιστυλίου, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν ἔχουσι, κατὰ Penrose, κάπως διάφορον τῶν λοιπῶν διατομήν[8]· διότι ὁ ἐχῖνός των παρουσιάζει ἀποτομωτέραν καμπύλην· ὀφείλεται δὲ τοῦτο εἰς τὸ ὅτι ὁ ἄβαξ των κατεσκευάσθη κατά τι μικρότερος, ἰδίᾳ τῶν ἀνατολικῶν[9] διὰ λόγους, οὓς ὁ Penrose προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ διὰ τῆς ὀπτικῆς[10].

1. Παρὰ Bötticher, Amalthea 3, 1825, σ. 71 - 77.
2. Principles, σ. 49, σημ. 1.
3. *Τόρνος:* IG XI (2), 162 A. Αισχυλου Ἀπόσπ. 57. Ευρ. Βακχ., στ. 1067. Πλατ. Φίληβος, 56β. Ησυχιος ἐν λ. Διοδ. Σικ. 4, 76. Βιτρουβιος, De Archit. X, 7, 3, Διοσκοριδης 5, 137. Ι. Παπαδημητριου, ΑΕ 1948 - 49, σ. 137 B.
4. Nat. Hist. XXXVI, 19.
5. Βλέπε ἀπεικονίσεις ἀμφοτέρων παρὰ J. Hambidge, The Parthenon and Other Greek Temples, their Dynamic Symmetry, New Haven 1924, εἰκ. 33 καὶ 34.
6. Koldewey - Puchstein, Die griechischen Tempel, ἔ.ἀ. σ. 133 ἑξ.
7. Ägina, σ. 38.
8. Τοῦτο δὲν ἠδυνήθην νὰ τὸ πιστοποιήσω κατὰ τὰς μετρήσεις μου.
9. Principles, σ. 14, σημ. 7 (τὸ πραγματικόν των πλάτος ὤφειλε νὰ εἶναι 2,013 μ.).
10. Principles, Κεφ. VII.

Τὸ ἐκλεγὲν σχῆμα τοῦ κολουροκωνικοῦ ἐχίνου ἦτο τὸ καταλληλότατον, ἵνα τελέσῃ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ κυλινδρικοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος πρὸς τὸ ὀρθογώνιον ἐπιστύλιον· διότι συνεχίζει ἀλλὰ καὶ τροποποιεῖ χαρακτηριστικῶς τὴν μορφὴν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κίονος. Δὲν ἤρκει ὅμως αὐτὸ καὶ μόνον· ἐχρειάζετο καὶ τὸ δεύτερον μέλος, ἡ τετράγωνος πλίνθος τοῦ ἄβακος, ἥτις παρεμβάλλεται μεταξὺ ἐχίνου καὶ τελεῖ τὴν μετάβασιν.

Ἄ β α ξ. Ὁ ἄβαξ εἶναι ἓν ἀκριβῶς τετράγωνον παραλληλεπίπεδον πρῖσμα, ὅπερ παραλαμβάνει τὰ ἐπ' αὐτοῦ κατακόρυφα φορτία, ἵνα τὰ μεταφέρῃ διὰ τοῦ ἐχίνου εἰς τὸν κορμόν, ἐξέχον ἐλάχιστα μόνον (0,017 μ.) ὑπὲρ τὸν ἐχῖνον, κατὰ τὰ μέσα τῶν πλευρῶν, ἐνῶ αἱ τέσσαρες γωνίαι του κρέμανται εἰς τὸ κενόν, ἀφίνουσαι νὰ φαίνεται κάτωθεν ἓν τρίγωνον μὲ δύο εὐθείας καὶ μίαν καμπύλην πλευράν. Εἰς τὴν γωνίαν ἡ ἀπόστασις τοῦ ἐχίνου ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἄβακος, μετρουμένη κατὰ τὴν διαγώνιον, εἶναι 0,432 μ.

Τὸ ὕψος (πάχος) ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἄβακος παρουσιάζει μικρὰς τινὰς διαφοράς, ὀφειλομένας εἰς ἐλαφρὰν λάξευσιν ἐπιβαλλομένην ἐκ τῆς προσαρμογῆς του πρὸς τὰ ἐλαφρῶς κεκλιμένα ἐπιστύλια, περὶ ὧν ὅρα κατωτέρω. Γενικῶς ὅμως τόσον τῶν συνήθων ὅσον καὶ τῶν γωνιαίων ἀβάκων τὸ ὕψος εἶναι περίπου τὸ αὐτὸ (0,35-0,354 μ.), τοῦτ' αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ διὰ τὸν ἐχῖνον, τοῦ ὁποίου τὸ ὕψος εἶναι ± 0,275-0,277 μ. Γενικῶς ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ ἄβακος εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν ἁρμὸν τοῦ ἀνωτάτου σφονδύλου. Τὸ μῆκος ὅμως τῆς πλευρᾶς τοῦ ἄβακος μεταβάλλεται ἀπὸ τῶν συνήθων πρὸς τοὺς γωνιαίους κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς ἀντιστοίχου διαμέτρου. Οὕτω, ἐνῶ εἰς τοὺς συνήθεις κίονας ἡ πλευρὰ τοῦ ἄβακος κυμαίνεται μεταξὺ 2,002 μ. (δυτ. πλευρὰ) καὶ 2,059 μ. (ἀνατ. πλευρά), εἰς τοὺς γωνιαίους ποικίλλει ἀπὸ 2,0475 μ. (ΝΔ. γωνία) μέχρι 2,09 μ. (ΝΑ. γωνία). Ὡς βλέπει τις ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀριθμῶν σημαντικὴ διαφορὰ ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ μήκους τῆς πλευρᾶς τῶν ἀβάκων. Τὴν μεγαλυτέραν πλευρὰν ἐξ αὐτῶν ἔχουσιν οἱ ἄβακες τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (2,059 μ.), τὴν δὲ μικροτέραν οἱ τῆς νοτίας καὶ τῆς δυτικῆς (2,002 μ.). Εἰς τί ὀφείλεται ἡ διαφορὰ αὕτη; Ὁ Penrose[1] τὴν δικαιολογεῖ ὡς ἑξῆς: ὡς κανονικοὺς θεωρεῖ τοὺς ἄβακας τῶν κιόνων τῆς Α. πλευρᾶς, τῶν ὁποίων τὸ μῆκος ἰσοῦται κατὰ μεγάλην προσέγγισιν πρὸς τὸ $\frac{1}{15}$ τοῦ μήκους τοῦ στυλοβάτου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἤτοι τῆς ἱερωτέρας ὄψεως τοῦ κτιρίου ($\frac{30,87}{15}$ =2,058). Τῆς νοτίας καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς οἱ ἄβακες, λόγῳ τῆς θέσεώς των ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ θεατοῦ (ὅστις ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ τοὺς βλέπῃ πάρα πολὺ ἀπὸ κάτω), θὰ ἐφαίνοντο πολὺ μεγαλύτεροι καὶ περισσότερον προκρεμάμενοι ἀπὸ τοὺς ἀνατολικοὺς καὶ τοὺς βορείους, τούτου δ' ἕνεκα τοὺς ἠλάφρωσαν. Πιθανὸν εἶναι ἐπίσης, ὅτι εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν κιονοκράνων τῆς νοτίας πλευρᾶς, μικροτέρων, ἐπέδρασε καὶ τὸ περισσότερον φῶς τῆς πλευρᾶς ταύτης ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ τῆς βο-

1. Principles, σ. 14.

ρείου. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ διὰ τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἀβάκων τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς· διότι ἡ πρώτη εἶναι φωτεινοτέρα τῆς δευτέρας. Δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης καὶ ἡ ὑπόθεσις καθ' ἥν, μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς βορείου πλευρᾶς, ἐφάνη εἰς τοὺς ἐποπτεύοντας — τὸν λεπταίσθητον Φειδίαν κυρίως — βαρὺς ὁ ἐφαρμοσθεὶς ἐχῖνος καὶ ὁ σχετικὸς ἄβαξ (πλευρὰ 2,057 μ. καὶ 2,037 μ.) καὶ διὰ τοῦτο τὸν μετέβαλον εἰς τὴν νοτίαν καὶ τὴν δυτικήν, κατασκευάσαντες μικροτέραν τὴν ἄνω διάμετρον τοῦ κίονος, ὡς καὶ τὴν πλευρὰν τοῦ ἀντιστοίχου ἄβακος (2,001 μ. ἕως 2,003 μ.). Ἀνάλογον μεταβολὴν ἔλαβον καὶ οἱ ἀντίστοιχοι γωνιαῖοι ἐχῖνοι καὶ ἄβακες. Οὕτω, ἐνῷ ὁ ἄβαξ τοῦ 2ου ἀπὸ Ν. κίονος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἔχει πλευρὰν 2,001 μ., ὁ τῆς ΝΔ. γωνίας ἔχει 2,047 μ. καὶ κλίνει πρὸς τὰ ἔσω κατὰ τὴν διαγώνιον κατὰ 0,008 μ. Ἐπίσης, ἐνῷ ἡ ἄνω διάμετρος τοῦ κίονος τῆς ΝΔ. γωνίας μετρεῖ ἀπὸ βάθους εἰς βάθος ραβδώσεως 1,385 μ., ἡ τοῦ γωνιαίου κίονος μετρεῖ 1,4155 μ. καὶ 1,512 μ. ἀπὸ ἀκμῆς εἰς ἀκμὴν ραβδώσεως.

Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν ἀβάκων δὲν εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδος καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ πλάτος, ἀλλὰ μόνον κατά τινα ταινίαν, παρακειμένην εἰς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀκμήν, οὔτε δὲ καὶ ὁριζοντία, ἀλλὰ παρουσιάζει κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω, συνάμα δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ, ἀναλόγως τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν κατέχει ὁ κίων ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Ἡ πρὸς τὰ πλάγια αὕτη κλίσις ἐδόθη εἰς τὸν ἄβακα, ἵνα προσαρμοσθῇ ἡ ἄνω του ἐπιφάνεια πρὸς τὴν καμπύλην, τὴν ὁποίαν διαγράφει ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιστυλίου (εἰκ. 89), ἥτις, ὡς ἀπέδειξαν αἱ γενόμεναι χωροσταθμήσεις, εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ στυλοβάτου[1]. Τούτου δεδομένου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἄβακος τοῦ μεσαίου (9ου) κίονος ἑκάστης τῶν μακρῶν πλευρῶν, ὡς εὑρισκομένου εἰς τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς καμπύλης (εἰκ. 89), ἔπρεπε νὰ ἔχῃ — καὶ ὄντως ἔχει ἡ τοῦ διασωθέντος τῆς βορείου πλευρᾶς — δύο συμμετρικὰς ἐλαφρὰς κλίσεις ἑκατέρωθεν τοῦ ἐγκαρσίου του ἄξονος[2]. Κατὰ τὸν Hoffer (σ. 382) μόνον οἱ γωνιαῖοι ἄβακες εἶναι, ὡς καὶ αἱ γωνιαῖαι πλίνθοι τοῦ στυλοβάτου, ἐπίπεδοι ἐπιφάνειαι.

Ἄλλο ἀποτέλεσμα τῆς εἰς τὴν καμπύλην τοῦ ἐπιστυλίου προσαρμογῆς τοῦ ἄβακος εἶναι καὶ τοῦτο: ὅτι αἱ κατακόρυφοι παρειαὶ τῶν ἀβάκων παρουσιάζουν ἀπόκλισιν (0,015 μ.) ἀπὸ τῆς κατακορύφου πρὸς τὰς γωνίας μὲν αἱ πρὸς αὐτὰς βλέπουσαι, ἀντιστρόφως δὲ καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ποσότητα αἱ κείμεναι πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἄξονος τῆς πλευρᾶς[3], ἀκολουθοῦσι δηλαδὴ αἱ κλίσεις τῶν ἀβάκων τὸν κεκλιμένον ἄξονα τοῦ κίονος. Μόνον δὲ τοῦ μεσαίου κίονος ὁ ἄβαξ ἔχει τὰς ὀρθίας πλευράς του κλινούσας

1. Λόγῳ ἀκριβῶς τῆς προσαρμογῆς ταύτης ὑφίσταται ὁ ἄξων τοῦ κίονος τὴν θλάσιν κατὰ τὸ κιονόκρανον, ἣν καὶ προηγουμένως ἀνεφέραμεν (σ. 172).

2. Πρβλ. καὶ Ν. ΜΠΑΛΑΝΟΝ, Ἀναστήλωσις, πίν. 2, σχ. 2. Αἱ κλίσεις αὗται ἐλαξεύοντο ἐπὶ τόπου κατόπιν δοκιμαστικῆς τοποθετήσεως τοῦ ἐπιστυλίου. Σημειωτέον, ὅτι ἡ δι' ἰδιαιτέρας τομῆς τῶν ἀβάκων καμπυλότης τοῦ ἐπιστυλίου ἐφηρμόσθη μόνον εἰς τὸν Παρθενῶνα, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸ «Θησεῖον», εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ἑλβετὸς ἀρχιτέκτων STOCKAR διεπίστωσεν, ὅτι ἡ καμπυλότης τοῦ ἐπιστυλίου ἐπετυγχάνετο διὰ τῶν ἀνωτάτων σφονδύλων τῶν κιόνων (H. KOCH, Der griechisch - dorische Tempel, Stuttgart 1951, σ. 35).

3. PENROSE, Principles, πίν. 7 καὶ 8. Ἡ ἀπόκλισις αὕτη εἶναι βεβαίως καὶ ἐπακολούθημα τῆς κλίσεως τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἄβακος.

ἀμφοτέρας πρὸς τὰ ἔξω. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν θέσιν τοῦ ἄβακος ἐν σχέσει πρὸς τὸν στυλοβάτην καὶ τὴν κάτω διάμετρον τοῦ κίονος παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ προβολὴ τῆς πρὸς τὰ ἔξω πλευρᾶς τοῦ ἄβακος, λόγῳ τῆς μειώσεως καὶ τῆς κλίσεως τοῦ κίονος, πίπτει ἐσωτερικῶς τῆς ἀκμῆς τοῦ στυλοβάτου[1] κατὰ μὲν τοὺς κίονας τῆς Α. πλευρᾶς 0,029 μ., κατὰ δὲ τὸν ΒΔ. κίονα 0,030 μ., ἔξω δὲ τῆς ἄνω διαμέτρου κατὰ $\frac{111}{800}$ τοῦ μήκους τοῦ ἄβακος[2].

Διακύμανσις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ πάχος τῶν ἀβάκων, φθάνουσα μέχρι 0,009 μ. Αὕτη δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὅλαι αἱ μικραὶ ἀκανονιστίαι, αἵτινες ἠδύναντο νὰ προκύψουν ἐκ τῆς συναρμογῆς τῶν σφονδύλων καὶ τοῦ κιονοκράνου, τελικῶς ἔπρεπε νὰ ἐξομαλυνθοῦν εἰς τὸ κιονόκρανον, τοῦ ὁποίου ὁ ἄβαξ ἦτο τὸ προσφορώτερον μέλος συμψηφισμοῦ τῶν σφαλμάτων. Σημειώνομεν ἐν τέλει, ὅτι ἡ ἔξω ἐπιφάνεια τοῦ ἄβακος παρουσιάζει κλίσιν κατά τινα χιλιοστὰ (0,0015, εἰκ. 149, ἕως 0,0025, εἰκ. 112) πρὸς τὰ ἔξω, ἥτις ὀφείλεται, κατὰ Penrose[3], εἰς τὴν ἐπίτευξιν παιγνιδισμοῦ τοῦ φωτός, προσπίπτοντος κατὰ διάφορον γωνίαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ταύτης καὶ ἐπὶ τῆς κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν, ἤτοι πρὸς τὰ ἔσω, κλινούσης ἐπιφανείας τοῦ ἐπιστυλίου. Ὁμοία πρὸς τὰ ἔξω κλίσις τῆς ἔξω κατακορύφου ἐπιφανείας τῶν ἀβάκων παρετηρήθη παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Patricolo καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Ἐγέστης καὶ τῆς Ὁμονοίας τοῦ Ἀκράγαντος[4].

Τὸ ὁλικὸν ὕψος τοῦ κιονοκράνου τοῦ περιστυλίου εἶναι 0,866 μ. (εἰκ. 119), ἀναλυόμενον ὡς κάτωθι:

ὕψος: ὑποτραχηλίου	0,180
» ἱμάντων	0,064
» ἐχίνου	0,275
» ἄβακος	0,347
Σύνολον	0,866

Τὸ ὕψος τοῦτο ἰσοῦται κατὰ μεγίστην προσέγγισιν πρὸς τὸ $\frac{1}{12}$ τοῦ ὁλικοῦ ὕψους τοῦ κίονος: $\frac{10,433}{12}=0,869$

Τὸ ἄθροισμα τοῦ ὕψους ἐχίνου (0,275) καὶ ἱμάντων (0,064) εἶναι περίπου ἴσον πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ἄβακος 0,347 μ. (0,275 + 0,064 = 0,339).

Χρωματισμὸς τοῦ κίονος. Ὑπετετέθη ὑπό τινων, ὅτι οἱ μὲν ἄβακες τῶν κιονοκράνων ἔφερον ὡς διακόσμησιν μαίανδρον[5], οἱ δὲ ἐχῖνοι σειρὰν ᾠῶν ἢ ἀνεστραμ-

1. Pennethorne, The Geometry and Optics, ἔ.ἀ. σ. 26.
2. Penrose, Principles, σ. 27.
3. Αὐτόθι σ. 15.
4. Koldewey - Puchstein, Die griechischen Tempel, ἔ.ἀ. σ. 173.
5. Carl Bötticher (Untersuchungen auf der Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 188) διὰ τοὺς κίονας τοῦ «Θησείου»· πρβλ. σχετικῶς καὶ L. Fenger (Dorische Polychromie), ὡς καὶ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ E. Loviot (ἐν Fragments antiques, πίν. 83), ὅστις, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ L. v. Klenze, τοῦ Hittorff, τοῦ G. Semper (Der Stil in den technischen und tektonischen

μένων φύλλων[1]. Εἰς τὸν Παρθενῶνα τίποτε δὲν δικαιολογεῖ μίαν τοιαύτην παραδοχήν· διότι οὔτε ἴχνη χρωμάτων, οὔτε ὁ πρὸ τοῦ χρωματισμοῦ τοῦ κοσμήματος χαρασσόμενος ὑπογραμμὸς διετηρήθη εἰς κανένα ἐκ τῶν κιόνων. Δὲν φαίνεται ἐντούτοις ἀπίθανον, ὅτι ὁλόκληρος ὁ κίων, καθὼς καὶ ὅλαι γενικῶς αἱ μεγάλαι ἐπιφάνειαι τοῦ ναοῦ, ἐβάφοντο μὲ μίαν ὑποκιτρίνην ἀπόχρωσιν[2], ὥστε νὰ λαμβάνουν περίπου τὸ χρῶμα τοῦ ἐλεφαντοστοῦ. Διὰ τῆς ἀποχρώσεως δὲ ταύτης θὰ ἀπεκρύπτοντο καὶ οἱ ἁρμοὶ τῶν ἀποτελούντων τὸν κίονα ἀνισοϋψῶν σφονδύλων, ὁπότε ὁ κορμός του θὰ ἐφαίνετο ὡς μονοκόμματος καὶ ἑπομένως ἰσχυρότερος. Τοιαῦτα ἴχνη χρώματος ἢ μᾶλλον λεπτοτάτης κιρρᾶς μεμβράνης, παρατηροῦνται εἰς τοὺς κίονας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἰδίᾳ ὅμως εἰς τὰ ἐπιστύλια καὶ τὰ γεῖσα. Τὰ λείψανα ὅμως ταῦτα δὲν δύνανται νὰ προέρχωνται μόνον ἐκ τοῦ εἰς τὸ Πεντελήσιον μάρμαρον περιεχομένου σιδήρου, ὅστις μεταβάλλεται διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ὕδατος εἰς ὑδροξείδιον· διότι ἔχουσι διάφορον τῆς σκωρίας ἀπόχρωσιν. Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ τονισθῇ καὶ ὅτι κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ πτεροῦ ἐγράφησαν ἢ ἐχαράχθησαν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πολλαὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ λεπτοτάτου στρώματος κονιάματος, τεθέντος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ μαρμάρου[3].

Πάντως θὰ ἦτο πολὺ ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον πολλὰ τῶν ἄνω ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ (τρίγλυφοι, πρόμοχθοι κλπ.) ἐβάφοντο διὰ ζωηρῶν σκοτεινῶν χρωμάτων, οἱ κίονες καὶ τὰ ἐπιστύλια θὰ παρέμενον μὲ τὴν ἐκτυφλωτικὴν στιλπνότητα τοῦ νωποῦ μαρμάρου. Ποία ὅμως ἦτο ἡ σύστασις τῶν χρησιμοποιουμένων χρωστικῶν οὐσιῶν ἀγνοοῦμεν. Ὁ Πλίνιος[4] διδάσκει, ὅτι γάλα μειγνυόμενον μετὰ κρόκου παρῆγε ἐλαφρὸν ὑποκίτρινον χρῶμα, χρησιμοποιούμενον εἰς τοιχογραφίας. Τὸ γάλα δ' ἐξηκολούθησε κατὰ παράδοσιν νὰ χρησιμεύῃ, μέχρις αὐτοῦ τοῦ Μεσαίωνος, ὡς φορεὺς καὶ συνδετικὸν μέσον τῶν χρωμάτων. Ὁ Βιτρούβιος[5] ἀφ' ἑτέρου λέγει, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐχρησιμοποίουν καὶ τὴν ὤχραν τοῦ παρὰ τὸ Σούνιον Λαυρίου: «itaque antiqui egregia copia silis ad politionem operum sunt usi».

Künsten München 1878, τ. I, σ. 482) καὶ τοῦ Koch (Studien zum Theseustempel, ἔ.ἀ. σ. 92 διὰ τὸ «Θησεῖον»), κοσμεῖ οὐ μόνον τὸν ἐχῖνον καὶ τὸν ἄβακα, ἀλλ' ἀκόμη καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς κρηπῖδος!

1. Ed. Schaubert, ἐν Förster's, Allgemeine Bauzeitung 1836, Beilage 20. Michaelis, Der Parthenon, ἔ.ἀ. σ. 14. A. Bötticher, Die Akropolis von Athen, Berlin 1888, σ. 114. Πρὸς τὴν ἄποψιν τῆς διὰ φύλλων διακοσμήσεως τῶν κιονοκράνων τοῦ «Θησείου» συνεφώνησε καὶ ὁ H. Koch (Der griechisch-dorische Tempel, ἔ.ἀ. σ. 14).

2. Ὤχρας κατὰ Paccard (La restauration du Parthénon παρὰ Breton, Athènes, ἔ.ἀ. σ. 96 καὶ Burnouf, Revue des deux mondes 20, 1847, σ. 847). Ὁ Penrose (Principles, σ. 55) θεωρεῖ, ὅτι ἡ χρῶσις τῶν μεγάλων ἐπιπέδων ἐπιφανειῶν εἶναι προβληματική, ἀλλ' ὅμως ἰδιαιτέρα τις ἐλαφρὰ κιτρίνη χρῶσις ἐπί τινων μερῶν τῶν κιόνων, ἰδίᾳ τῆς Δ. ὄψεως, δὲν εἶναι ἁπλῶς κίτρινον χρῶμα προερχόμενον ἐξ ὀξειδώσεως τοῦ ἐν τῷ μαρμάρῳ σιδήρου, ἀλλ' ἔξωθεν τεθειμένη, τόσον ὅμως ἐλαφρῶς, ὥστε νὰ μετριάζῃ μόνον τὴν ἐκθαμβωτικὴν λαμπρότητα τοῦ μαρμάρου. Ὁ Hettner ἀφ' ἑτέρου (Allg. Monatsschrift 1852, σ. 930) κατὰ Michaelis (Der Parthenon, ἔ.ἀ. σ. 20, σημ. 62), βασιζόμενος ἐπὶ χημικῶν ἀναλύσεων τοῦ Landerer ἀρνεῖται τὴν χρῶσιν τῶν κιόνων καὶ τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, ἐνῷ τοὐναντίον ὁ Semper (Monuments of Classical Antiquities I, σ. 228 ἑξ.) τὸν θέλει ὅλον χρωματιστόν, ὡς καὶ τοὺς τοίχους. Ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Paccard ἐστηρίχθη ὁ Hittorff διὰ τὴν ἀναπαράστασίν του (Architecture polychrome, πίν. 8, 1), ὅστις εἰς τὸ γεῖσον, τὸ ἐπιστύλιον καὶ τοὺς κίονας μετὰ τῶν κιονοκράνων δίδει θερμὸν κίτρινον τόνον.

3. Ὡς π.χ. ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Βυζαντινοῦ στρατηγοῦ Λέοντος (Orlandos, BCH 70, 1946, σ. 418 - 27 καὶ Χριστιανικὰ χαράγματα τοῦ Παρθενῶνος, ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1973, σ. 127).

4. Nat. Hist. XXXVI, 23.

5. De Archit. VII, 7, 1.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΚΙΟΝΟΣΤΟΙΧΙΩΝ ΕΝ ΤΩ ΣΥΝΟΛΩ ΤΩΝ

Αἱ κιονοστοιχίαι τοῦ πτεροῦ μεσολαβοῦσαι μεταξὺ τῶν μεγάλων, ἡσύχων, ὁριζοντίων γραμμῶν τῆς βαθμιδωτῆς κρηπῖδος καὶ τοῦ θριγκοῦ, εἶναι ἡ ζώνη ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν κατ' ἐξοχὴν δρῶσι ταυτοχρόνως ἀφ' ἑνὸς αἱ ἐντατικώτεραι δυναμικαὶ ἐνέργειαι καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ πλέον κτυπηταὶ ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν ἀνοικτοφωτισμένων καὶ χρωματισμένων μελῶν της καὶ τῶν μεσολαβούντων σκιερῶν χώρων.

Ὡς σύνολον ἡ κιονοστοιχία τοῦ πτεροῦ τοῦ Παρθενῶνος ἐκδηλώνει θαυμάσια τὴν λειτουργίαν, τὴν ὁποίαν ἐπιτελοῦν οἱ κίονες διὰ τὴν αἰσθητικὴν ἔξαρσιν τοῦ μνημείου, ἕως ὅτου φθάσουν εἰς τὸ ἐπιστύλιον, τὸν θριγκὸν καὶ τὸ ὁριζόντιον γεῖσον. Τὴν λειτουργίαν αὐτὴν ἐκτελοῦν οἱ κίονες μὲ φαινομενικῶς πολὺ ἁπλᾶ μέσα: τὸ γενικόν των σχῆμα, τὴν πρὸς τὰ ἄνω μείωσίν των καὶ τὰς εἴκοσι κοίλας ραβδώσεις των. Εἰς ὅλα ἐντούτοις τὰ ἀνωτέρω ἁπλᾶ μέσα κρύπτεται μεγάλη λεπτότης αἰσθήματος, ἀφοῦ ἡ μείωσις τοῦ κίονος συνδυάζεται μὲ τὴν ἐλαφροτάτην ἐκείνην (0,0174 μ.) καὶ ἐλαστικὴν ἐξόγκωσιν (ἔντασιν) ἡ ὁποία κάμνει τὴν κατακόρυφον γραμμὴν τοῦ περιγράμματος νὰ ἐκφεύγῃ ἐλαφρῶς ἀπὸ τὴν εὐθεῖαν καὶ νὰ κυρτοῦται, ἐφόσον ἀναβαίνει. Αὐτὴ δ' ἀκριβῶς ἡ ἐλαφρὰ ἔντασις ἀποτελεῖ ἐξαίρετον σύμβολον τῆς ζωντανῆς ἐνεργείας τῶν δυνάμεων ποὺ ἀνυψώνουν τὸ κτίριον, δηλαδὴ τῆς πιέσεως, τῆς εἰς αὐτὴν ἀντιστάσεως καὶ τῆς πρὸς ἀνύψωσιν τάσεως.

Αἱ κιονοστοιχίαι τοῦ Παρθενῶνος μὲ τὰ ἐκλεγέντα δι' αὐτὰς μέτρα ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ τὰς ἀτομικὰς λεπτότητας τῶν μελῶν των, συνδυάζουν ἄριστα τὴν στερεότητα πρὸς τὴν εὐστάθειαν, τὴν ἐλαφρότητα πρὸς τὴν ἄνεσιν[1]. Ἕνεκα τῆς γενικῆς καμπυλότητος τῶν γραμμῶν τοῦ κτιρίου, οὐδεὶς κίων εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιος πρὸς τὸν ἄλλον καὶ ὅμως ὅλοι ἀποτελοῦν μίαν ἐξαίρετον ρυθμικὴν ἑνότητα, ἡ ὁποία ἀκριβῶς δίδει εἰς τὸ κτίριον τὴν φυσιογνωμίαν του καὶ τὴν ἔκφρασίν του. Εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτὴν ρυθμικότητα σπουδαῖον μέρος παίζουν καὶ τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων κενὰ — τὰ μετακιόνια —, διότι οἱ κίονες, μὲ τὸν ὡρισμένον ὄγκον των, μὲ τὰς ἀναλογίας καὶ μὲ τὴν μορφὴν τῶν μελῶν των, δίδουν εἰς τὰ μετακιόνια μίαν συγκεκριμένην μορφήν, ἥτις ἀποβαίνει καὶ αὐτὴ μία ρυθμικὴ μονάς, ἐναλλασσομένη πρὸς τὴν μονάδα τοῦ σώματος τοῦ κίονος. Εἶναι μάλιστα ἡ φυσιογνωμία τῆς ρυθμικῆς αὐτῆς μονάδος τοῦ κενοῦ ἐντελῶς ἀτομική, ἐπειδή, ἂν τὴν συγκρίνωμεν πρὸς τὰ μετακιόνια ἄλλων ναῶν, αἰσθανόμεθα ἀμέσως ἄλλην μορφὴν αὐτῆς, ἄλλας ἀναλογίας καὶ πρὸ πάντων ἄλλον βηματισμὸν ἤτοι ἄλλην ρυθμικὴν κίνησιν (πρβλ. τὰ ἐν σ. 101 λεχθέντα περὶ τῆς σχέσεως τῆς κάτω διαμέτρου τοῦ κίονος πρὸς τὸ μεταξόνιον ἤτοι τὸν βηματισμὸν τῆς κιονοστοιχίας).

Ἐπίδρασις τῆς ἐντάσεως εἰς τὰς κιονοστοιχίας. Ἐκτὸς τῆς δυναμικῆς ἐνεργείας τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἡ ἔντασις εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ κίονος, ἐπετυγχάνοντο δι' αὐτῆς καὶ αἱ ἑξῆς ἀκόμη σπουδαῖαι ἐντυπώσεις εἰς τὰς κιονοστοιχίας: α)

1. Χρ. Καρουζος, Περ. Παιδεία καὶ ζωὴ τοῦ 1952, σ. 337.

τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων κενὰ διαστήματα δὲν ἔμενον ἁπλᾶ σκοτεινὰ ὀρθογώνια, ἀλλ' ἐλάμβανον μίαν ἀτελευτήτως μεταβλητὴν μορφήν, παρέχουσαν διὰ τῶν ζωηρῶν ἀντιθέσεων τῶν φωτεινῶν πρὸς τὰ σκιερὰ μέρη, μίαν ἔντονον πλαστικὴν ζωὴν εἰς ὅλην τὴν κιονοστοιχίαν, β) διὰ τῆς κεκλιμένης τοποθετήσεως τῶν κιόνων καὶ τῆς διαφόρου διαμορφώσεως τῆς καμπύλης τῆς ἐντάσεως κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τῶν κιόνων καὶ γ) διὰ τῶν διαφόρων καμπυλοτήτων τοῦ ναοῦ ηὔξανε σημαντικῶς ἡ συνολικὴ ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν ἐντύπωσις, κλειομένων κάτω καὶ ἄνω ἀπὸ τὰς ἡσύχους ὁριζοντίας γραμμὰς τοῦ κρηπιδώματος καὶ τοῦ θριγκοῦ.

Ἡ διὰ τῶν ἐλαφρῶν καμπύλων ἐπιτυγχανομένη λεπτότης αἰσθήματος ἀνήκει εἰς τὸ κλασσικὸν ὕφος τοῦ Παρθενῶνος. Οὖσα τελείως ξένη πρὸς τὸν παλαιότερον δωρικὸν ρυθμόν, ἀντιστοιχεῖ πλήρως πρὸς τὴν ἁπαλότητα καὶ τὴν ρευστότητα τῶν γραμμῶν καὶ τῶν ἐπιφανειῶν, ἥτις διακρίνει τὰ γλυπτὰ καὶ τὰς ἀγγειογραφίας τῆς περικλείου περιόδου, ἰδίᾳ τὰς ἐπὶ τῶν λευκῶν ληκύθων παραστάσεις ἐπιτυμβίων μνημείων[1]. Εἰς τὸν Παρθενῶνα πράγματι ὁ ἀρχιτεκτονικὸς σκελετὸς καὶ ὁ γλυπτικὸς διάκοσμος ἀποτελοῦσι μίαν ὀργανικὴν ἑνότητα. Ἡ λεπτὴ πλαστικὴ εὐαισθησία τοῦ Φειδίου θὰ ἐπέδρασεν ἀναμφιβόλως καὶ εἰς τὴν ἀπάλυνσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν γραμμῶν τοῦ μνημείου.

Ἐπίδρασις τῆς γωνιαίας συστολῆς τῶν κιόνων. Εἰς τὸν περὶ τῶν κιονοστοιχιῶν ἐν τῷ συνόλῳ των λόγον, θὰ τονίσωμεν ἰδιαιτέρως καὶ τὴν σημασίαν μιᾶς διατάξεως, ἥτις ἐφαρμοσθεῖσα καὶ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῶν μετὰ περιστυλίου ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν καὶ μάλιστα διπλῆ, ἤτοι κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς ἑκάστης ὀρθῆς γωνίας τῶν ναῶν, ἐδημιούργησε διπλοῦν εὐχάριστον αἰσθητικὸν ἀποτέλεσμα. Πρόκειται περὶ τῆς συστολῆς, ἤτοι τῆς συμπλησιάσεως τῶν γωνιαίων κιόνων πρὸς τὸν ἀμέσως μετ' αὐτοὺς ἐρχόμενον κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τῆς γωνίας κίονα[2]. Ἡ συμπλησίασις αὕτη, προελθοῦσα ἐκ τῆς ἀπαραιτήτου ἀνάγκης τοποθετήσεως τριγλύφου κατὰ τὰς γωνίας τοῦ ναοῦ, ἀντιστοιχούσης πρὸς τὸν παχύτερον γωνιαῖον κίονα[3], ἐπροξένησεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν πύκνωσιν τῶν γωνιαίων κιόνων καὶ ἑπομένως τὴν τόνωσιν τῆς στηριζούσης μάζης καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἀπορρέον αἴσθημα τῆς μεγαλυτέρας εὐσταθείας καὶ ἀναπαύσεως, ταυτοχρόνως δέ, διὰ τῆς ἐκ τῆς συστολῆς προκληθείσης ἐμφάσεως τῆς προοπτικῆς ἐντυπώσεως εἰς τὰ ἄκρα τοῦ πτεροῦ, κάμνει νὰ φαίνεται μεγαλύτερον τὸ μῆκος τῶν σχετικῶν κιονοστοιχιῶν[4].

Ἡ συστολὴ τῶν γωνιαίων κιόνων καὶ ἡ πρὸς τὰ ὀπίσω (ἔσω) κλίσις αὐτῶν δύνανται νὰ ἑρμηνευθοῦν κατὰ τὸν ἑξῆς ἀνθρωποκεντρικὸν ἢ τῆς ἐνσυναισθήσεως (Ein-

1. Βλ. σχετικῶς A. von Salis, Die Kunst der Griechen³, Leipzig 1919, σ. 112 ἑξ. καὶ ἔκδ. 1953, σ. 139 ἑξ.
2. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ συστολὴ αὕτη ἀνέρχεται εἰς 0,615 - 0,64 μ.
3. Ὡς θὰ ἑρμηνεύσωμεν λεπτομερῶς κατωτέρω.
4. Τὴν τελευταίαν ταύτην παρατήρησιν — γενομένην ὑπὸ πάντων δεκτὴν — διετύπωσε πρῶτος ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς G. Hauck εἰς τὸ περίφημον βιβλίον του Subjektive Perspektive und die horizontalen Curvaturen des dorischen Stils, Stuttgart 1879, σ. 130 - 133.

fühlung)[1] τρόπον: εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις τοῦ ναοῦ ἰδιαιτέρως ἔχομεν τόσον ζωηρὸν τὸ αἴσθημα τῆς ρυθμικῆς ἐπαναλήψεως, ὥστε διατρέχοντες διὰ τοῦ βλέμματος τὴν κιονοστοιχίαν νὰ θεωροῦμεν αὐτὴν ὡς ἀνθρωποστοιχίαν, ἕκαστον μέλος τῆς ὁποίας ἐκτελεῖ τὸ ἑπόμενον βῆμα ἑνὸς ἄλλου. Διὰ νὰ σταματήσῃ λοιπὸν ἡ ρυθμικὴ αὐτὴ σειρὰ θὰ πρέπει ὄχι ἁπλῶς νὰ τελειώσῃ μὲ τὸ ἄκρον μέλος ἢ κίονα, ἀλλ' ὁ κίων αὐτός, ὅπως καὶ ὁ βηματίζων ἄνθρωπος: α) νὰ καταβάλῃ κάποιαν προσπάθειαν διὰ νὰ σταματήσῃ — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται μὲ τὴν διόγκωσιν αὐτοῦ — καὶ β) νὰ ἐλαττώσῃ κάπως τὸ τελευταῖον του βῆμα, πρᾶγμα ὅπερ ἐκφράζεται ἀφ' ἑνὸς μὲ τὴν συστολὴν καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ μίαν ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ὀπίσω κλίσιν τοῦ σώματός του, ἥτις ἀποδίδεται διὰ τῆς πρὸς τὰ ἔσω κατὰ τὴν διαγώνιον κλίσεως τοῦ γωνιαίου κίονος[2].

Σημασία τῶν στοῶν τοῦ περιστυλίου. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς περιβαλλούσας τὸν σηκὸν στοὰς τοῦ περιστυλίου, ταύτας δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμεν ὡς ἐχούσας μόνον λειτουργικὸν χαρακτῆρα, τῆς προστασίας δηλαδὴ τῶν ἐπισκεπτῶν καὶ τῶν πιστῶν ἀπὸ τῆς βροχῆς καὶ τοῦ ἡλίου, οὔτε δὲ καὶ ἁπλῶς ὡς ἓν «λαμπρὸν κοσμητικὸν περίβλημα» (Baldachin) τοῦ σηκοῦ κατὰ τὴν ὡραίαν φράσιν τοῦ E. G. Semper[3], ἢ καὶ ὡς «τιμητικὴν φρουρὰν» τοῦ ἐν τῷ σηκῷ ἀγάλματος, κατὰ τὸν E. Boutmy[4], ἀλλ' ὡς ἐχούσας αἰσθητικὴν κυρίως λειτουργίαν, ἀφοῦ διὰ τῆς ὄπισθεν διαφορετικῆς σκιερᾶς ἀτμοσφαίρας των συντελοῦν εἰς τὴν ζωηρὰν προβολὴν τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου, δημιουργοῦσαι ἀντιθέσεις σκιᾶς καὶ φωτός, διὰ τῶν ὁποίων προβάλλει ἀνάγλυφον τὸ ὅλον περιστύλιον (βλ. πτ. πίν. πλ. ὄψ. καὶ πίν. 100). Τὴν μεταξὺ τῆς ὕλης τῶν ἀπ' εὐθείας φωτιζομένων ἐξωτερικῶν κιόνων καὶ τῆς ἐσωτερικῆς μελιχρᾶς ἀτμοσφαίρας διαφορὰν τόνων εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι θὰ ἐξετίμησε δεόντως τὸ λεπτὸν αἴσθημα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, οἵτινες θὰ ἐσυνειδητοποίησαν, ὅτι αὕτη ἐπιδρᾷ ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς μορφῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀναλογιῶν τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου· διότι ἐνῷ δι' αὐτῆς ἐπιτυγχάνεται εὐρύτης, ἂν οἱ κίονες ἵσταντο ἄνευ βάθους θὰ ἐφαίνοντο ἰσχνότεροι καὶ ὑψηλότεροι. Συνέβαινε δηλαδὴ καὶ ἐδῶ κάτι ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ τὸ χρῶμα ἐν σχέσει πρὸς τὴν μορφὴν τοῦ ἀρχιτεκτονήματος ἢ τοῦ πλαστικοῦ ἔργου[5].

Ἂν καὶ πολλοὶ προσεπάθησαν νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν σημασίαν τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ περιστυλίου ὡς ἔχουσαν σχέσιν πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ πυρῆνα, τὸν σηκόν, ὅμως ἐπικρατεστέρα εἶναι πάντοτε ἡ γνώμη τοῦ Βιτρουβίου[6], καθ' ἣν αἱ κιονοστοιχίαι τοῦ περιστυλίου ἔχουν τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣν ἔχει καὶ ἡ τρίβαθμος κρηπὶς τοῦ ναοῦ καὶ τὸ πολύτιμον οἰκοδομικὸν ὑλικόν του, ἤτοι νὰ ξεχωρίζουν τὸν οἶκον τοῦ

1. Τὸν ὅρον ἐνσυναίσθησις ἀπέδωσε πρῶτος ὁ Α. Ελευθεροπουλος εἰς τὸ βιβλίον του Τὸ ὡραῖον καὶ ἡ καλλιτεχνία, Ἀθῆναι 1933, εἶναι δ' οὗτος προσφυέστερος ἀπὸ τὸν ὅρον καλαισθητικὴ συμπάθεια, τὸν ὁποῖον ἐδέχθη ὁ Χρ. Ανδρουτσος εἰς τὸ φιλοσοφικὸν Λεξικόν του.

2. Βλ. σχετικῶς καὶ Π. Μιχελην εἰς Τεχν. Χρον. Η', 1939, τεῦχ. 112, σ. 14.

3. Der Stil, Frankfurt a. M. 1860, τ. II, σ. 408 ἑξ.

4. E. Boutmy, Le Parthénon et le génie Grec, Paris 1914, σ. 266 ἑξ.

5. Βλ. σχετικῶς τὰς ὑπὸ τοῦ M. Viollet-Le-Duc διατυπωθείσας ἐξαιρέτους γνώμας ἐν Entretiens sur l'Architecture, Paris 1863, σ. 229 ἑξ.

6. De Archit. III, 8, 9.

θεοῦ ἀπὸ τὴν κατοικίαν τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου, νὰ τὸν ἐξαίρουν ἀπὸ τὸ βέβηλον περιβάλλον του καὶ νὰ τοῦ προσδίδουν αὐθεντίαν (auctoritas) μὲ τὸ κάλλος καὶ τὴν λαμπρότητά των. Αἱ κιονοστοιχίαι, τεθειμέναι πρὸ τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, οἱ ὁποῖοι τρέχουν ἀδιάρθρωτοι ἀπὸ παραστάδος εἰς παραστάδα, δὲν ἐκφράζουν τὴν ἐσωτερικὴν ἄρθρωσιν τοῦ σηκοῦ, ἀλλὰ τὸν περιβάλλουν ἁπλῶς ὡς εἰς διαφανὴς πέπλος διὰ μιᾶς στεφάνης, ἥτις στερεῖται καὶ διευθύνσεως καὶ ἀρθρώσεως. Τὸ περιστύλιον εἶναι λοιπὸν αὐτοτελὲς καὶ ἀνεξάρτητον τοῦ τοίχου· ἔχει τὴν ἰδικήν του ζωὴν καὶ τοὺς ἰδικούς του νόμους, ὡς γίνεται φανερὸν ἐκ τῆς μορφῆς τῶν κιόνων του. Εἶναι τέλος ἓν ἐξόχως πλαστικὸν ἐκ τῶν ἔξω διαμορφωθὲν δημιούργημα.

Ο ΘΡΙΓΚΟΣ

Ἐπὶ τῶν κατακορύφων στηριγμάτων τοῦ πτεροῦ βαίνει ὁριζοντίως ἡ ἀνωτάτη ζώνη τοῦ ναοῦ, ὁ θριγκός[1], διαιρούμενος καὶ αὐτὸς εἰς τρεῖς καθ' ὕψος ζώνας — τὸ ἐπιστύλιον, τὴν ζωφόρον καὶ τὸ γεῖσον — ἑκάστην τῶν ὁποίων θὰ ἐξετάσωμεν χωριστά, ἀρχίζοντες ἀπὸ τὴν κατωτάτην.

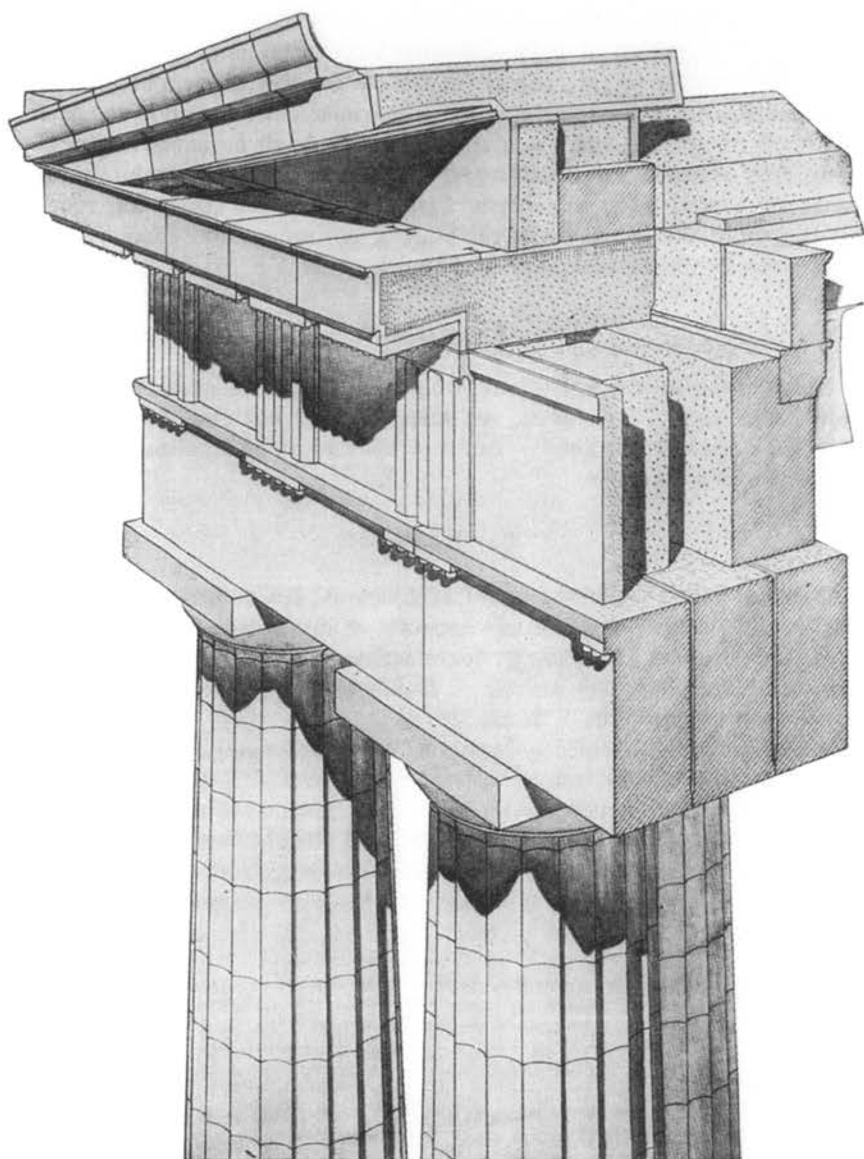
ΤΟ ΕΠΙΣΤΥΛΙΟΝ

Τὸ *ἐπιστύλιον*[2] εἶναι μία συνεχὴς καὶ ἀδιάρθρωτος ὁριζοντία δοκός, ὕψους 1,35 μ. καὶ πλάτους 1,77 μ., ἥτις, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποκαθιστᾷ τὴν ἤρεμον ἑνότητα τοῦ μέχρι τοῦδε εἰς πολλοὺς μεμονωμένους κίονας διαλελυμένου κτιρίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ δημιουργεῖ ἓν κοινὸν ὑπόθημα, βαστάζον ἀνέτως τὰ ἀκολουθοῦντα βαρύτατα ἀνώτερα μέλη, τὰ στηρίζοντα τὴν στέγην (εἰκ. 125, πίν. 30, 31).

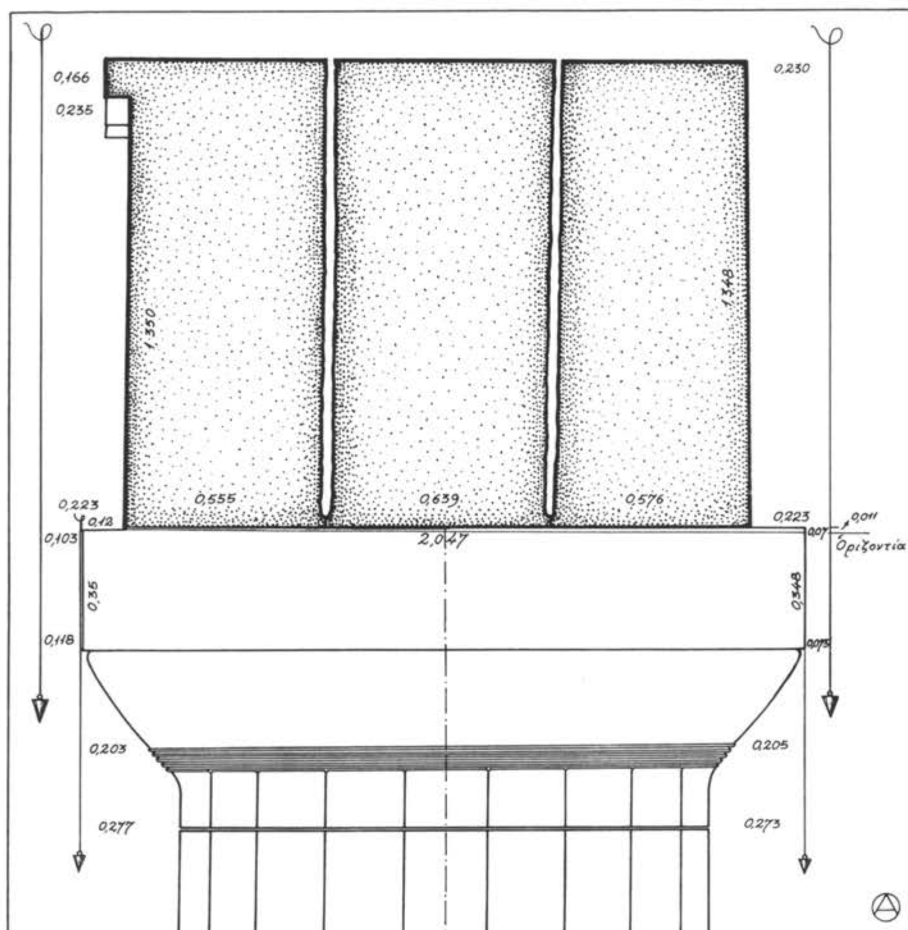
Ἓν πρᾶγμα φαίνεται, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὡς τεχνικῶς ἐσφαλμένον εἰς τὸ ἐπιστύλιον: τὸ πλαγιαστὸν ὀρθογώνιον σχῆμα, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡ κατακόρυφος τομή του, θεωρουμένη ἐν τῷ συνόλῳ της (εἰκ. 125, 126), ἀφοῦ τὸ πλάτος της (1,77 μ.) εἶναι πολὺ μεγαλύτερον τοῦ ὕψους της (1,35 μ.). Ὡς εἶναι δὲ γνωστὸν ἐκ τῆς Στατικῆς μία καμπτομένη ὁριζοντία δοκός, ὀρθογωνίου διατομῆς, οἵα εἶναι καὶ ἡ τοῦ ἐξεταζομένου ἐπιστυλίου, διὰ νὰ ἐπιτυγχάνῃ τὸ μέγιστον τῶν πλεονεκτημάτων τῆς διατομῆς της,

1. Θριγκὸς σημαίνει γενικῶς φράγμα, τειχίον, ἀλλὰ καὶ ζωφόρον, ὡς ὁ *θριγκὸς κυάνοιο* παρ' ΟΜΗΡΩ (Ὀδ. η 87 καὶ ρ 266) καὶ ΕΥΣΤΑΘ. (Παρεκβ. 1570, 27). Σημαίνει ἐπίσης καὶ στέψιν στήλης (CHOISY, Etudes épigraphiques sur l'architecture grecque, Paris 1884, σ. 179, 181). Ἐπιγρ. Λεβαδείας: IG VII, 3073, 71, 75, 78, 80. ΕΥΡΙΠ. Ἰφ. Τ. 47, 74, 128: *εὐστύλων ναῶν χρυσήρεις θριγκούς*, Ἑλένη, 430. Ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ τὴν χρησιμοποιεῖ πάντοτε μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ τειχίου, φράγματος (I, 42, 8. II, 13, 3. V, 13, 1. VI, 20, 7. VIII, 31, 5). Ὁμοίως ΕΥΡΙΠ. Ἴων, 1321, ΑΡΙΣΤΟΦ. Θεσμοφ. 58, ΠΛΟΥΤ. Ἠθ. 85F. Σούδα λ. ΠΟΛΥΔ. Ὀν. I, 225, 7, 120.

2. *Ἐπιστύλιον:* IG I² 313, 106, - 372, 26, 33, 36, 50, 90, 217 - 374, 13, 44. II 2² 1668, 46, 49, 1627 (β) 334 - 1629, 291 - 1778, 6 - 1682, 25 - 1685, 6. F. d. D. III (5) 19, 29 - 23, 59 - 26, 31 - 88, 5. IG XI, 2, 199A, 100 - 219A, 44. Inscr. de Délos, 290, 178 - 366 A, 8 - 403A, 28 - 500A, 13. AE 1923, σ. 39, 19, 46, 50. ÖJh. 43, 1958, σ. 19, 20. BCH 35, 1911, σ. 12, 22. 83, 1959, σ. 363, 12. REG 74, 1951, σ. 205. Bull. Soc. Arch. Alex. 1910, σ. 146 - 1939, σ. 28, 40. Inscr. Syrie 2136, 2372. Syria 18, 1937, σ. 372, 3. Μουσ. Εὐαγγ. Σχ. Σμύρνης I, 118, 4. CIG, II, 2751, 2753. MAMA 8, σ. 498. ΠΛΟΥΤ. Περ. 13. ΑΘΗΝ. 5, 196b. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. I, 1, 6. I, 2, 6. II, 8, 9. III, 3, 4, 5. III, 5, 13. IV, 3, 4. V, 1, 5. ΠΛΙΝΙΟΣ, Nat. Hist. XXXV, 172 - 36, 14 - 36, 96. VARRO, Rust. 3, 5, 11.

125. Προοπτική ἄποψις μιᾶς γωνίας τοῦ θριγκοῦ καὶ τοῦ ἀετώματος, δεικνύουσα καὶ τὴν τομὴν αὐτῶν.

126. Κατακόρυφος τομὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπιστυλίου καὶ τῶν ἀντιθημάτων του.

πρέπει νὰ τοποθετῇ καθ' ὕψος — καὶ οὐχὶ κατὰ πλάτος — τὴν μεγαλυτέραν διάστασιν αὐτῆς, ἐπειδὴ τότε ἡ πρὸς τὸν ὁριζόντιον ἄξονα ροπὴ ἀδρανείας της εἶναι μεγαλυτέρα.

Ξενίζεται καὶ ἀπορεῖ λοιπὸν κανεὶς ἐκ πρώτης ὄψεως πῶς εἶναι δυνατόν, γνωστοῦ ὄντος τοῦ ἐξόχως ὀρθολογιστικοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων τεχνικῶν, καὶ μάλιστα τῶν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, νὰ μὴ ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα στατικὴ ἀρχή.

Τὴν ἀπορίαν ἐντούτοις ταύτην ἔρχεται νὰ διαλύσῃ καὶ ὁριστικῶς νὰ ἄρῃ τὸ ἐκ

πρώτης ὄψεως ὑποτεθὲν τεχνικὸν σφάλμα, ἡ λεπτομερεστέρα ἐξέτασις τῆς συνθέσεως τοῦ ἐπιστυλίου, ἥτις ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ὁριζοντία φέρουσα δοκὸς τοῦ ἐπιστυλίου δὲν ἀπετελεῖτο ἀπὸ μίαν μόνον κατὰ πλάτος συμπαγῆ μᾶζαν, ἀλλ' ἀπὸ τρεῖς μεγάλας, ὀρ-

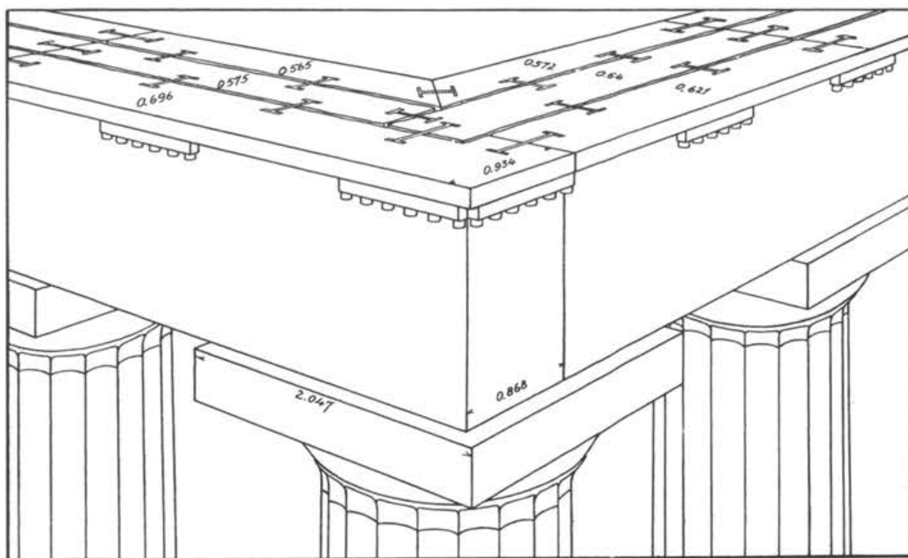

127. Ὄψις τῆς συνθέσεως ἐπιστυλίων, ἀντιθημάτων καὶ ζωφόρου, κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ ναοῦ.

θίας ὁριζοντίας πλινθίδας (εἰκ. 125 καὶ 149 καὶ πίν. 30 καὶ 31 δεξιά), μιᾶς ἐξωτερικῆς — τοῦ κυρίου ἐπιστυλίου — καὶ δύο ἐσωτερικῶν, αἵτινες ὀνομάζονται εἰδικώτερον *ἀντιθήματα*[1]. Ἑκάστη τῶν πλινθίδων τούτων, ἐκτεινομένη ὁριζοντίως ἀπὸ τοῦ ἄξονος τοῦ

1. *Ἀντίθημα:* IG I² 373, 7, 23/24, 12, 31/32, 35, 36, 110, 111, 52, 107, 106, 104, 101, 99/100, 96, 127, 126, 123,122, 118/19, 9, 14, 17, 19, 20, 25. II 2² (1) 1684, 17. IV 1², 106 - 34/35, 68, 71, 98 - 164, 823, 69, 70 (Ebert, Fachausdrücke, ἔ.ἀ. σ. 9, 17, 31, 34, 36, 50. Choisy, Etudes, ἔ.ἀ. III 1, 7, 12, 23). Rehm, Didyma II, 32, 14/15, 39_5, 41, 12, 17. IG X 12, 203, 43. Inscr. de Délos, 500A, 35. F.d.D. III (5), 88c, 7. AE 1937 (B), 483, A7. Ἐνίοτε τὸ μεσαῖον ἀντίθημα, ἤτοι τὸ κρυπτόν, ἀπετελέσθη ἐκ δύο καθ' ὕψος τεμαχίων, ὧν τὸ κάτω ἦτο φυσικὰ πάντοτε μεγαλύτερον τοῦ ἄνω.

ἑνὸς κίονος μέχρι τοῦ ἄξονος τοῦ γειτονικοῦ (πίν. 4-8), καὶ χωριζομένη ἀπὸ τῆς γειτονικῆς διὰ μικροῦ κενοῦ (εἰκ. 127 καὶ πίν. 30) συνηνοῦτο πρὸς αὐτάς, ἐφαπτομένη μόνον κατὰ τὸ κάτω ἄκρον αὐτῶν δι' ἀναθυρώσεως, ἵνα μὴ εἶναι ὁρατὸν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τὸ μεταξὺ αὐτῶν μικρὸν χάσμα[1], ὅπερ δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ κλεισθῇ καὶ ἄνω δι' ἀναθυρώσεως, ἐπειδὴ ἄνω ἐφράσσετο ὑπὸ τῶν τριγλύφων, μετοπῶν καὶ ἀντιθημάτων τῆς ζωφόρου (εἰκ. 125). Ἐτήρουν ὅμως πᾶσαι αἱ πλινθίδες αὐ-

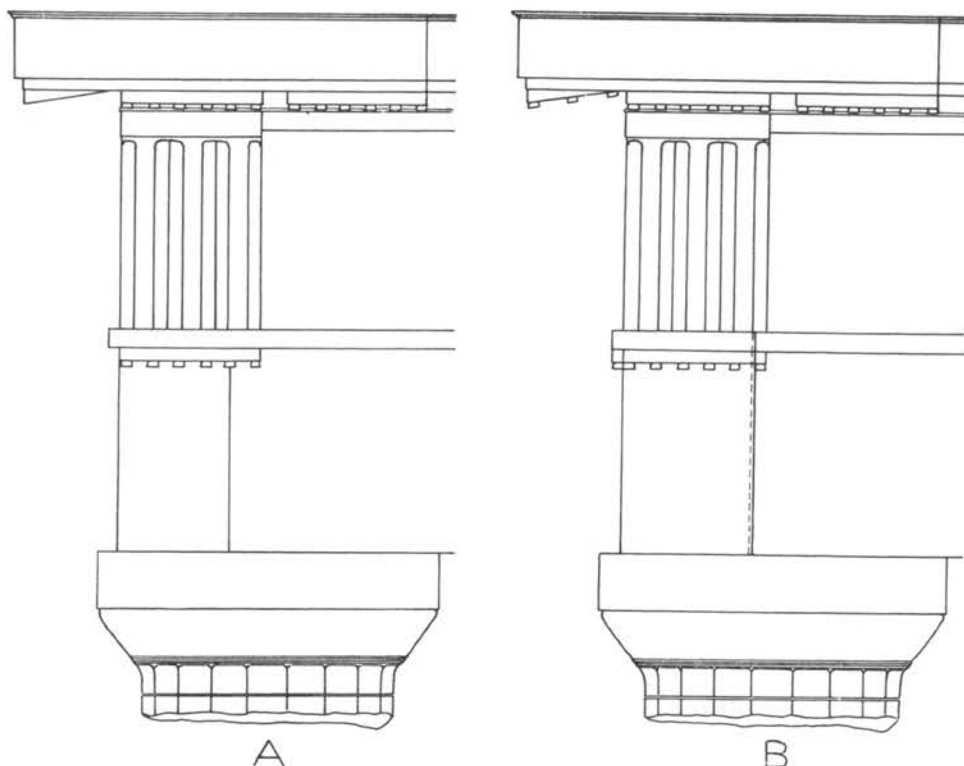
128. Σύνθεσις τῶν γωνιαίων ἐπιστυλίων τοῦ περιστυλίου. Ἀριστερὰ ἡ πρόσοψις, δεξιὰ ἡ πλαγία ὄψις.

ται, ἀπαρεγκλίτως, τὴν εἰρημένην στατικὴν ἀρχήν, ἀφοῦ ὁ μέσος ὅρος τῆς βάσεως αὐτῶν ($\frac{0,555+0,639+0,573}{3}=0,59$) ἦτο μικρότερος καὶ τοῦ ἡμίσεος τοῦ ὕψους αὐτῶν ($\frac{1,35}{0,59}=2,28$μ.).

Πλὴν ὅμως τοῦ στατικοῦ διὰ τῆς εἰρημένης τριπλῆς κατὰ πλάτος διαιρέσεως τοῦ ἐπιστυλίου ἐπετυγχάνοντο καὶ τὰ ἑξῆς ἀκόμη πλεονεκτήματα: 1) ἐν περιπτώσει θραύ-

1. Ἐσφαλμένως σχεδιάζονται κολληταὶ καθ' ὅλον τὸ ὕψος των αἱ τρεῖς πλινθίδες τοῦ ἐπιστυλίου ὑπὸ τῶν PENROSE, ἔ.ἀ. πίν. 16, L. καὶ M. MAGNE παρὰ FOUGÈRES - BOISSONNAS, Le Parthénon, Paris 1910, πίν. 22 καὶ 71. Ἐσφαλμένη ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ δι' ἀναθυρώσεως τοῦ ἄνω ἄκρου τῶν πλινθίδων σύνδεσις παρὰ A. MARQUAND (Greek Architecture, ἔ.ἀ. σ. 49, εἰκ. 25) καὶ παρὰ Δ. Η. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, (Οἱ ἑλληνικοὶ ρυθμοὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων, Ἀθῆναι 1958, πίν. 6 ἄνω δεξιά), ἥτις περιττεύει, ἀφοῦ τὸ μεταξύ των χάσμα ἐκαλύπτετο ὑπεράνω διὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς ζωφόρου. Αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες 125, 126 καὶ ὁ πίν. 30 πείθουν ἀσφαλῶς περὶ τοῦ ἐναντίου.

σεως μιᾶς τῶν πλινθίδων, δι' οἱονδήποτε λόγον, αἱ δύο ἄλλαι ἐπήρκουν πλήρως, ἵνα τὴν ἀντικαταστήσουν στατικῶς μέχρι τῆς ἐπανακατασκευῆς των καὶ 2) προεκάλουν εὐκολίαν ἐξευρέσεως καὶ ἑπομένως οἰκονομίαν δαπάνης προμηθείας τῶν διὰ τὰ ἐπιστύλια ἀπαιτουμένων μαρμαρίνων ὄγκων. Ἦτο πράγματι δύσκολον νὰ εὑρεθοῦν καὶ

129. Ὁ ἁρμὸς τοῦ ἐπιστυλίου τῆς ΒΑ. γωνίας (ἀριστερὰ - Α - κατὰ Μπαλάνον, δεξιὰ - Β - κατὰ Penrose καὶ ἡμᾶς).

μετακομισθοῦν ἀπὸ τὰ λατομεῖα εἰς τὸ ἔργον μονοκόμματα ἐπιστύλια, ὄγκοι δηλαδὴ μήκους ἴσου πρὸς τὰ μεταξόνια ἤτοι κατὰ μέσον ὅρον 4,30 μ. (τῶν γωνιαίων 4,65 μ.), ὕψ. 1,35 μ. καὶ πάχ. 1,77 μ. Προετιμήθη διὰ τοῦτο ὁ τεμαχισμός· ἀλλ' ἵνα ἡ εἰς τὴν κάμψιν ἀντοχὴ τῶν τεμαχίων, εἰς ἃ κατετμήθη τὸ ἐπιστύλιον, καταστῇ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρα, ἐφρόντισαν νὰ τὰ κόψουν καὶ τὰ τοποθετήσουν οὕτως, ὥστε αἱ γεωλογικαὶ στρώσεις τοῦ μαρμάρου των νὰ τεθοῦν κατακορύφως· ἤτοι τὰ κυρίως ἐπιστύλια κατὰ μὲν τὰς μακρὰς πλευρὰς διῆκον πάντα ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου [1] τοῦ ἑνὸς ἄβακος μέχρι

1. Εἰς τὴν ἀνατολικὴ. ἰδίᾳ πλευρὰν ἔχομεν σοβαρὰς ἀποκλίσεις τοῦ ἁρμοῦ τῶν ἐπιστυλίων ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῶν ἀβάκων:

τοῦ μέσου τοῦ γειτονικοῦ, τῶν προσόψεων ὅμως τῶν στενῶν πλευρῶν τὰ γωνιαῖα ἐπιστύλια δὲν ἔφθανον μόνον μέχρι τοῦ μέσου τοῦ γωνιαίου ἄβακος, ἀλλ' ἐξετείνοντο καὶ πολὺ πέραν τούτου, φθάνοντα σχεδὸν μέχρι τοῦ χείλους αὐτοῦ καὶ τοῦτο, ἵνα μὴ ἐμφανισθῇ κατὰ τὴν πρόσοψιν ἀλλὰ κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν ὁ ἁρμὸς τοῦ γωνιαίου ἐπιστυλίου (εἰκ. 128). Κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τὸ ἐπιστύλιον ἄλλοτε μὲν ἐτέμνετο κατά τι μεγαλύτερον τοῦ ἐπ' αὐτοῦ κανόνος (ΝΑ., ΒΔ. καὶ ΝΔ.[1] γωνία), ἄλλοτε δὲ πάλιν κατά τι μικρότερον αὐτοῦ, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν, ἔνθα ὁ ἁρμὸς τοῦ ἐπιστυλίου πίπτει μεταξὺ 5ης καὶ 6ης σταγόνος, σήμερον δὲ ἀφίνει καὶ μικρόν τι χάσμα πρὸς Δ. ὡς ἡ εἰκ. 129 Β δεξιὰ δεικνύει. Τὰ ἀνωτέρω εἶχεν ἤδη παρατηρήσει καὶ ὁ Penrose[2], ὁ Μπαλάνος[3] ὅμως σχεδιάζει μὲν ὀρθῶς τὸ πλάτος τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ ἐπιστυλίου μικρότερον τοῦ τῆς τριγλύφου, δὲν ἐκτείνει ὅμως τὴν τομὴν τοῦ ἁρμοῦ καὶ εἰς τὸν κανόνα καὶ τὴν ταινίαν τοῦ ἐπιστυλίου, οὔτε δὲ καὶ προβάλλει τὸν πρὸς Α. κανόνα μετὰ τῆς κάτωθεν αὐτοῦ σταγόνος (εἰκ. 129 Α).

Ὡς πρὸς τὰ ἀντιθήματα, ἐκ τούτων τὰ μὲν ἐσωτερικὰ ἐτέμνοντο εἰς τὰς γωνίας λοξῶς ἤτοι κατὰ γωνίαν 45°, τὰ δὲ μεσαῖα συνηντῶντο κατ' ὀρθὰς γωνίας, ὡς τὸ παρατιθέμενον (εἰκ. 128) σχῆμα δεικνύει. Σημειωτέον, ὅτι εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ ἐσωτερικὴ δοκὸς τοῦ ἐπιστυλίου, ἤτοι τὸ κυρίως ἀντίθημα παραμένει λεία καὶ ἀκόσμητος (εἰκ. 125, 126)[4].

Εἰς παλαιάς του μελέτας ὁ J. Durm[5], ἐξετάσας λεπτομερῶς τὰ εἰς τὰ ἐπιστύλια τοῦ Παρθενῶνος χρησιμοποιηθέντα μάρμαρα διεπίστωσεν, ὅτι τὸ ὑλικόν, ἐξ οὗ συνίσταντο αἱ ἀποτελοῦσαι τὰ ἐπιστύλια τρεῖς ὀρθαὶ πλινθίδες, δὲν εἶναι καὶ διὰ τὰς τρεῖς τῆς αὐτῆς ἀξίας, ἀλλὰ διακρίνονται εἰς ποιότητα· καὶ τὰ μὲν καλύτερα ἐξ αὐτῶν ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλινθίδα (ἤτοι τὸ κυρίως ἐπιστύλιον), ἥτις εἶναι καὶ ἡ περισσότερον ἐκτεθειμένη εἰς τὰς ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολάς, τὰ δὲ κατωτέρας ποιότητος εἰς τὰ ὀλιγώτερον ἐκτεθειμένα ἀντιθήματα· τοῦτο γίνεται ἐμφανὲς κυρίως εἰς τὰ ἀντιθήματα τοῦ ὀπισθονάου, ὅστις, στερηθεὶς τῆς στέγης του, κατέστησε τὰ ἀντιθήματα προσβλητὰ ὑπὸ τῆς βροχῆς καὶ τοῦ ἀνέμου. Εἰς ταῦτα λοιπὸν τὰ ἀντιθήματα παρατηρεῖται (βλ. κατωτέρω) πολὺ ὑλικὸν μὲ πλαγίας καὶ σχεδὸν ὁριζοντίας φλέβας, αἵτινες διασχίζουν τὸ ἀντίθημα καὶ ἀντέχουν πολὺ ὀλιγώτερον εἰς τὴν κάμψιν, ἀποσαθρούμεναι δὲ καθιστῶσιν ἐπισφαλῆ τὴν εὐστάθειαν τοῦ ἀντιθήματος. Τοιαῦτα κατωτέρας ποιότητος μάρμαρα διεπιστώθησαν οὐ μόνον εἰς τὴν δυτικήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πρόσοψιν τοῦ Παρθενῶνος.

οὕτω τὰ ἐπὶ τοῦ 2ου ἀπὸ τῆς ΝΑ. γωνίας κίονος συναντώμενα ἐπιστύλια ἔχουν τὸν ἁρμόν των μετατεθειμένον πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, τὸ μὲν τῆς ΝΑ. γωνίας κατὰ 0,183 μ., τὸ δὲ τῆς ΒΑ. κατὰ 0,152 μ., ἀλλὰ καὶ τὰ παρ' αὐτὰ ἐπιστύλια δὲν ἔχουσιν ἐντελῶς ἀξονικὸν τὸν ἁρμόν των.

1. Ἐσφαλμένως ὁ C. W. J. Eliot ἐπληροφόρησε τὴν κ. M. Holland McAllister (Hesperia 28, 1959, σ. 17, σημ. 42), ὅτι ὁ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν ἁρμὸς τοῦ ἐπιστυλίου τέμνει τὸν κανόνα αὐτοῦ μεταξὺ 4ης καὶ 5ης σταγόνος. Ὁ ἁρμός, ὡς εἴπομεν, εὑρίσκεται κανονικῶς ἔξω τοῦ κανόνος· βλ. σαφεστάτην εἰκόνα παρὰ W. Hege - G. Rodenwaldt, Die Akropolis, Berlin 1930, εἰκ. 22 καὶ H. Berve - G. Gruben, Griechische Tempel und Heiligtümer, München 1961, εἰκ. 12.

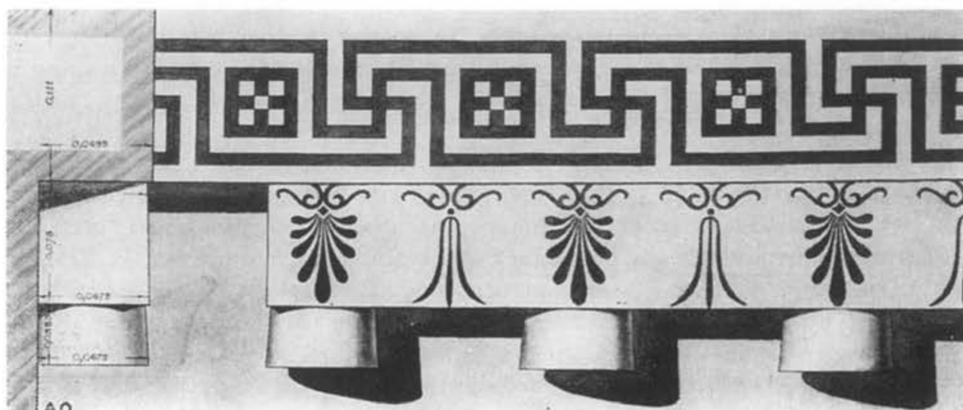
2. Principles, πίν. 7 ἄνω δεξιά.

3. Ἀναστήλωσις, πίν. 8 ἄνω ἀριστερά.

4. Ἐνῶ κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα κοσμεῖται αὕτη διὰ γραπτοῦ μαιάνδρου εἰς τὸ ἄνω μέρος, ὡς π.χ. εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (Courby, F. d. D. I, 1, σ. 20 καὶ εἰκ. 19).

5. Aus Attika, Berlin 1871 καὶ AE 1895, στ. 21 ἑξ. καὶ σχ. 4, 5, 7, 8, 9.

Πρὸς ἀποφυγὴν μετακινήσεως τῶν ἀποτελούντων ἕκαστον ἐπιστύλιον λίθων συνεδέθησαν οὗτοι κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν των διὰ σιδηρῶν[1] συνδέσμων[2], σχήματος διπλοῦ ταῦ, μήκους τῶν μὲν συνδεόντων πρὸς ἄλληλα τὰ ἐπιστύλια τῆς περιστάσεως ἀπὸ 0,48 - 0,52 μ., τῶν δὲ συνδεόντων τὰ ἐπιστύλια μετὰ τῶν ἀντιθημάτων ἀπὸ 0,28 - 0,30 μ. Πολὺ μεγαλυτέρας διαστάσεις (0,44 ἕως 0,48 μ.) ἔχουν οἱ συνδέοντες τὰ λοξῶς συναπτόμενα γωνιακὰ ἀντιθήματα, μολυβδοχοηθέντες, ὡς καὶ οἱ ἑκατέρωθεν γειτονικοί, μετὰ τὴν σφυρηλάτησιν τοῦ μολύβδου των.

130. Ταινία καὶ κανόνες τοῦ ἐπιστυλίου μετὰ τῆς διακοσμήσεως αὐτῶν.

Ἂς ἴδωμεν τώρα τὴν πλαστικὴν καὶ ζωγραφικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ τεμαχίου, τοῦ κυρίως δηλαδὴ ἐπιστυλίου.

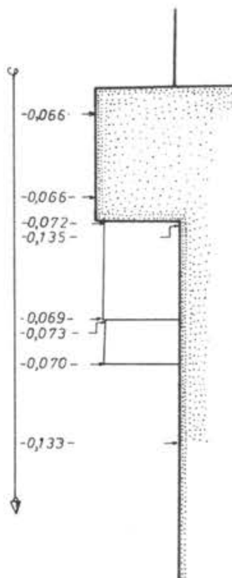
Ἡ ἐμπροσθία κατακόρυφος ἐπιφάνεια τῆς ὁριζοντίας δοκοῦ τοῦ ἐπιστυλίου μένει τελείως ἀδιάρθρωτος, ἐκφράζουσα ἐν τῇ ἁπλότητί της ὅλην τὴν δύναμιν ποὺ χρειάζεται διὰ νὰ στηρίξῃ τὸ ὑπεράνω μέγα βάρος. Μία μόνον *ταινία*[3] εἰς τὸ ἄνω μέρος,

1. Ἐσφαλμένως ἀναφέρουν ὁ μὲν von Sybel ἐν Denkmäler des klassischen Altertums, München und Leipzig 1887, τ. 2, σ. 1175, ὅτι οἱ σύνδεσμοι τῶν λιθοπλίνθων τοῦ Παρθενῶνος ἔχουν σχῆμα διπλῆς χελιδονουρᾶς, ὁ δὲ Rodenwaldt (Hege - Rodenwaldt, Die Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 27), ὅτι εἶναι χαλκοῖ. Οἱ σύνδεσμοι ἔχουσι πάντοτε τὸ σχῆμα διπλοῦ ταῦ καὶ εἶναι πάντοτε σιδηροῖ.

2. Τοῦ λόγου ὄντος ἐνταῦθα περὶ σιδηρῶν συνδέσμων ἀναφέρομεν, ὅτι ὁ εἰς τὸν Παρθενῶνα διὰ συνδέσμους, γόμφους καὶ παραγόμφους χρησιμοποιηθεὶς σίδηρος ἀπεδείχθη διὰ μικροσκοπικῶν ἐξετάσεων καὶ χημικῶν ἀναλύσεων, ὅτι εἶναι μεῖγμα ἀποτελούμενον ἐν μέρει ἐκ μαλακοῦ σιδήρου καὶ ἐν μέρει ἐκ χάλυβος μεταβλητῆς (ἀπὸ 0 μέχρι 0,9 %) περιεκτικότητος εἰς ἄνθρακα, ὅστις διεμορφοῦτο διὰ τῆς ἐν θερμῷ σφυρηλατήσεως αὐτοῦ. Ἔρευναι ἐπὶ τῶν συνδέσμων τοῦ Παρθενῶνος ἐγένοντο ὑπὸ τῶν J. W. Cambell καὶ E. Thum (βλ. Metall Progress 1931, σ. 91) καὶ τοῦ ὑφηγητοῦ τοῦ Ε. Μ. Πολυτεχνείου Κωνστ. Λιβαδέως (Ὁ δομικὸς σίδηρος τοῦ Παρθενῶνος, Ἀθῆναι 1949 καὶ Ἐπὶ τῆς μεταλλουργίας τοῦ σιδήρου τοῦ Παρθενῶνος ΠΑΑ 18, 1943, σ. 338). Οἱ εἰς σχῆμα διπλοῦ ταῦ σύνδεσμοι κατεσκευάζοντο κατὰ Λιβαδέα (ἔ.ἀ. σ. 22) κατὰ τοὺς ἑξῆς δύο τρόπους: α) δι᾽ ἀναδιπλώσεως μεταλλικῆς λωρίδος καὶ συγκολλήσεως αὐτῆς δι᾽ ἐν θερμῷ σφυρηλασίας καὶ β) διὰ συγκολλήσεως ἐν θερμῷ, κατόπιν σφυρηλασίας, τριῶν τεμαχίων μεταλλικῆς λωρίδος. Κατ᾽ ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὸ μέταλλον διεπυροῦτο μέχρι βρασμοῦ, ὁπότε ἐλάμβανε χώραν ἡ ἄμεσος συγκόλλησις.

3. *Ταινία:* Βιτρούβιος, De Archit. IV, 3, 3.

ὕψους 0,112 μ. ἤτοι ἴσου πρὸς τὸ 1/12 τοῦ ὕψους (1,351 μ.) τῆς ὅλης δοκοῦ καὶ ἐξοχῆς 0,069 μ., χρησιμεύει ὡς στέψις τοῦ ἐπιστυλίου, ἅμα δὲ καὶ ὡς γραμμὴ διαχωρισμοῦ του ἀπὸ τῆς ὑπεράνω ζώνης, τῆς ζωφόρου. Ἡ ταινία μάλιστα αὐτὴ ἀναγγέλλει ἤδη καὶ τὰς τριγλύφους τῆς ζωφόρου· διότι φέρει κάτωθεν αὐτῆς προσηρτημένα κατ' ἀποστάσεις ἐπιμήκη ὀρθογώνια πρίσματα, τοὺς *κανόνας*[1], ἀναλογίας διατομῆς 4:5, οἵτινες καὶ ὡς πρὸς τὴν θέσιν καὶ ὡς πρὸς τὸ μῆκος, ἀντιστοιχοῦσιν ἀκριβῶς πρὸς τὰς ἄνωθεν τριγλύφους, ἀποτελοῦντες προέκτασιν αὐτῶν καὶ χρησιμεύοντες ὡς αἰσθητικὸς σύνδεσμος τῆς ζωφόρου καὶ τοῦ ἐπιστυλίου. Οἱ κανόνες αὐτοί, ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω κεκλιμένοι καὶ εἰσέχοντες τῆς ταινίας κατὰ ὀλίγα μόνον χιλιοστά (0,004 μ.), ὑπογραμμιζόμενοι δὲ καὶ ὑπὸ ἐλαφρᾶς σκιᾶς, ἔχουσιν ὕψος κατά τι μικρότερον τῆς ταινίας (0,078 μ.) καὶ μῆκος κυμαινόμενον μεταξὺ 0,837 μ. καὶ 0,855 μ. (εἰκ. 125, 130, 131 καὶ πίν. 31). Ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους των κρέμανται ἓξ ἐλαφρῶς κολουροκωνικὰ[2] σωμάτια, ὕψους 0,035 - 0,0385 μ., κάτω διαμέτρου 0,068 - 0,069 μ. καὶ ἄνω διαμέτρου 0,067 μ., ἤτοι μὲ ἀναλογίαν ὕψους πρὸς διάμετρον 1:2, τὰ ὁποῖα, λόγῳ μὲν τῆς πρὸς σταγόνας ὕδατος ὁμοιότητος ὠνομάζοντο *σταγόνες*[3], λόγῳ δὲ καταγωγῆς των δικαίως ἐκαλοῦντο καὶ ἧλοι, προσέτι δὲ καὶ *γόμφοι* (εἰκ. 130)[4]: διότι ἀναμφιβόλως ἡ ὅλη διαμόρφωσις ταινίας, κανόνων καὶ σταγόνων σαφῶς ὑποδηλοῖ τὴν ἐπὶ λίθου ἀπομίμησιν τῆς ἀρχεγόνου ξυλίνης, καρφωτῆς κατασκευῆς, πρᾶγμα ὅπερ καὶ ἐξ ἄλλων στοιχείων τοῦ θριγκοῦ (γείσου) ἀσφαλῶς πιστοποιεῖται, ὡς θέλομεν κατωτέρω ἐξηγήσει.

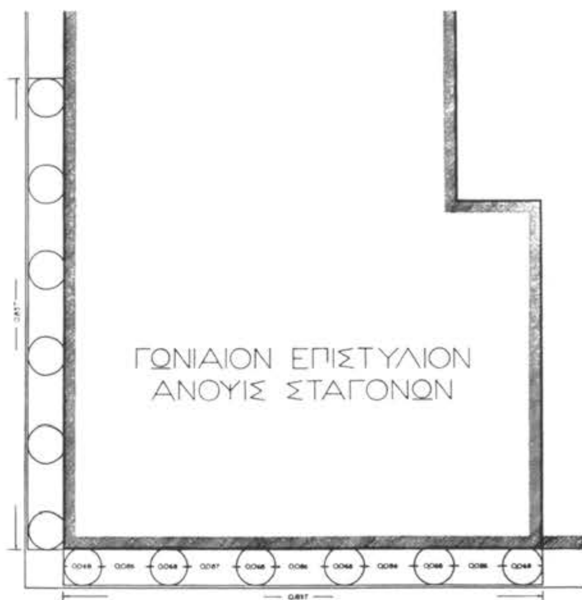
131. Κατακόρυφος τομὴ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἐπιστυλίου καὶ κλίσις τῆς ταινίας, τοῦ κανόνος καὶ τῶν σταγόνων.

Αἱ βάσεις τῶν σταγόνων δὲν εἶναι πλήρεις περιφέρειαι, ἀλλὰ τὰ 5/6 μόνον αὐτῶν (εἰκ. 132), τοῦ ὑπολοίπου ἐνσωματουμένου μετὰ τῆς προσθίας κατακορύφου ἐπιφανείας τοῦ ἐπιστυλίου. Κατὰ ταῦτα αἱ σταγόνες δὲν ἐλαξεύοντο ἀπεσπασμέναι ἀπὸ τοῦ ἐπιστυλίου καὶ αὐτοτελεῖς ὡς εἴς τινας ἀρχαϊκοὺς ναούς[5], ἀποφευγομένου οὕτω τοῦ αἰσθητικῶς δυσαρέστου κενοῦ, ὅπερ θὰ ἐδημιουργεῖτο ὄπισθεν αὐτῶν, ἐὰν ἦσαν ἀπεσπασμέναι, ὡς καὶ τῆς σχετικῆς ἐπιπόνου λαξεύσεώς του.

1. *Κανών:* ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. IV, 3, 4 (regula).
2. Ὁ Penrose (Principles, πίν. 22) καὶ ὁ κατὰ γράμμα παρακολουθῶν αὐτὸν Δ. Η. Κωνσταντινιδης (ἔ.ἀ. σ. 48 καὶ πίν. 6) σχεδιάζουν τὰς σταγόνας μὲ ἐλαφρῶς καμπύλας (κοίλας) τὰς γενετείρας. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβές· ὅλαι αἱ σταγόνες, τὰς ὁποίας ἐξήτασα, ἔχουσι τὰς γενετείρας των εὐθυγράμμους, μόνον δὲ εἴς τινας προμόχθους τοῦ γείσου ἐμφανίζονται μεμονωμέναι τινὲς σταγόνες μὲ ἐλαφρῶς καμπύλας τὰς γενετείρας (βλ. εἰκ. 153).
3. *Σταγόνες:* ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. IV, 3, 6 (guttae).
4. Βλ. Ὑλικὰ Δομῆς, τ. 2, πολλαχοῦ.
5. Ναὸς C Σελινοῦντος (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 106, εἰκ. 76).

Ὁ ἐξέχων κανὼν ἔρριπτεν ἐπὶ τῶν σταγόνων ἐλαφρὰν σκιάν, ἡ ὁποία ἐτόνιζε τὴν κολουροκωνικὴν μορφήν των (εἰκ. 130 καὶ πίν. 31)[1].

Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξιον εἶναι, ὅτι ἐνῷ ἡ ταινία τοῦ ἐπιστυλίου κάμπτεται κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ ναοῦ κατὰ 90°, συνεχιζομένη ὁμοίως ἐπὶ τῆς γειτονικῆς πλευρᾶς, οἱ γωνιαῖοι κανόνες τῶν δύο συνεχομένων πλευρῶν δὲν συναντῶνται, ἀλλὰ καταλείπουν μεταξύ των τετράγωνον κενόν (εἰκ. 132 καὶ πίν. 31), τονίζον τὸν χωρισμόν των. Ἡ

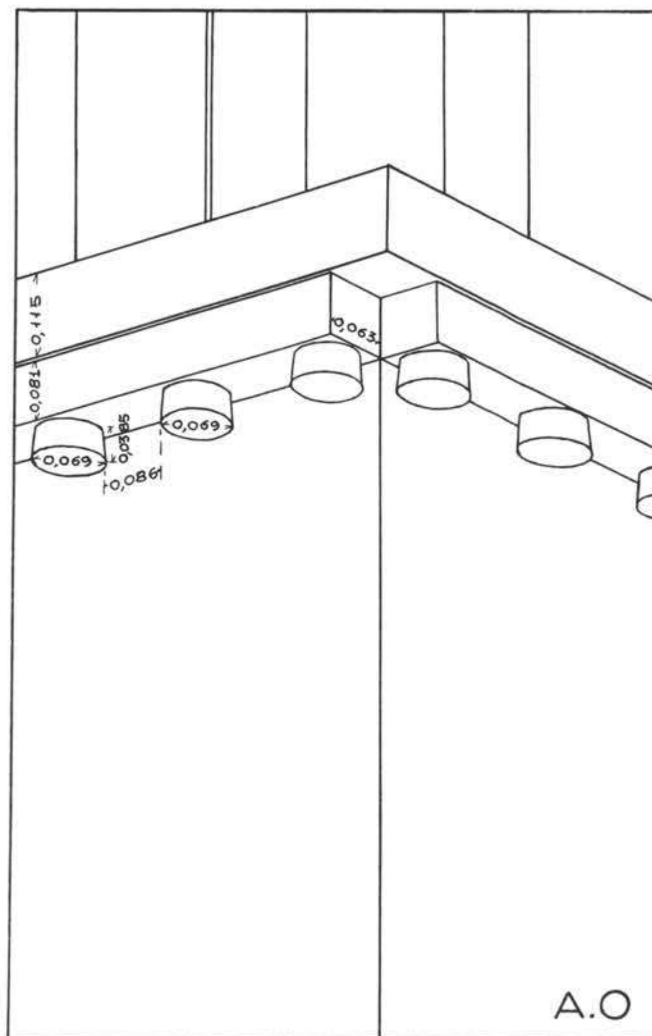
132. Ἄνοψις τῶν σταγόνων γωνιαίου ἐπιστυλίου τοῦ περιστυλίου.

διάταξις αὕτη, ἥτις ἀπαντᾶται εἰς ὅλα τὰ ἀττικὰ δωρικὰ μνημεῖα τοῦ 5ου αἰ. δύναται ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐλαττωματική, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ μορφὴ τῆς ἀντιστοίχου ὑπεράνω γωνιαίας τριγλύφου (εἰκ. 143,145 καὶ πίν. 34), πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἐν λόγῳ διακοπὴ τῶν κανόνων δημιουργεῖ μίαν ἀσυμφωνίαν, ἕνεκα τῆς σκιᾶς, τὴν ὁποίαν ρίπτει ἐπὶ τῆς γωνίας. Τὸ μικρὸν τοῦτο ἐλάττωμα διωρθώθη εἰς μεταγενεστέρους τινὰς ναοὺς[2] διὰ τῆς συνενώσεως τῶν γωνιαίων κανόνων εἰς ἕνα μόνον, ἔχοντα κοινὴν δι' ἀμφοτέρους τὴν ἄκραν σταγόνα.

1. Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐξαιρετικῶς σταγόνες τινὲς τῶν γείσων, φέρουσιν εἰς τὴν βάσιν των μίαν λοξὴν πρὸς τὰ κάτω τμῆσιν, 0,0075 μ., οἵαν συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλα μνημεῖα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ὡς π.χ. εἰς τὸν ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν. (ἐξ Ἀχαρνῶν ἐπὶ Αὐγούστου μεταφερθέντα) ναὸν τοῦ Ἄρεως.

2. Π.χ. εἰς τὴν Βόρειον Στοὰν τῆς Πριήνης, Wiegand - Schrader, Priene, ἔ.ἀ. σ. 194· πρβλ. καὶ A. Marquand, Greek Architecture, ἔ.ἀ. σ. 265, εἰκ. 322.

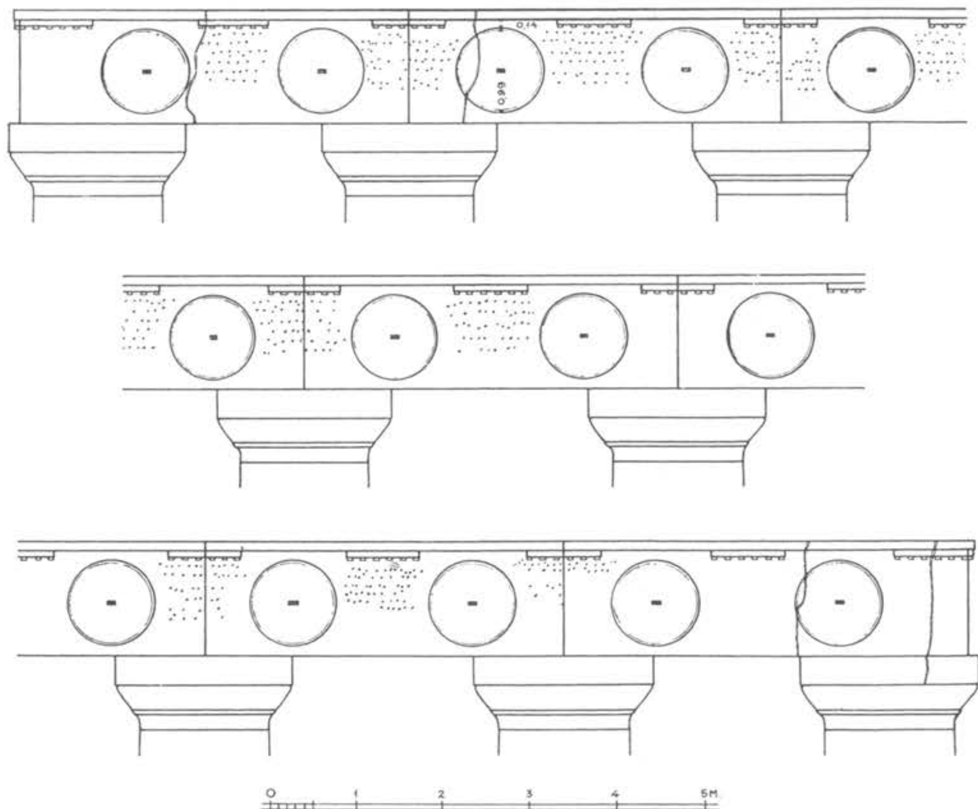
Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ κανόνες ἀντιστοιχοῦσιν ἀκριβῶς πρὸς τὰς ὕπερθεν τριγλύφους, ἐπειδὴ δ' αἱ τρίγλυφοι, ὡς θὰ ἴδωμεν, τοποθετοῦνται ὑπεράνω ἑκάστου κίονος καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ *μετακιονίου*[1], τὰ δὲ ἐπιστύλια διήκουσιν ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα

133. Σύνθεσις τῶν κανόνων τοῦ ἐπιστυλίου κατὰ τὰς γωνίας τοῦ περιστυλίου.

1. *Μετακιόνιον:* ΑΘΗΝΑΙΟΣ Ζ', 484. Λέγεται καὶ *μεσόστυλον:* Σχόλ. εἰς 'Οδύσ. τ 37. ΗΣΥΧΙΟΣ *οὕτω μεσόστυλον*. ΑΓΑΘΑΡΧΙΔΗΣ Περίπλους 'Ερυθ. Θαλάσσης, σ. 59.

κίονος, ἕπεται ὅτι ἕκαστον τεμάχιον ἐπιστυλίου περιλαμβάνει ἕνα μὲν ἀκέραιον κανόνα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μήκους του, ἀνὰ ἥμισυν δὲ κατὰ τὰ ἄκρα του (εἰκ. 125), πλὴν τῶν ἀκραίων ἐπιστυλίων τῶν στενῶν πλευρῶν, ἅτινα, ἀντὶ ἡμίσεος φέρουσι κατὰ τὰ ἔξω

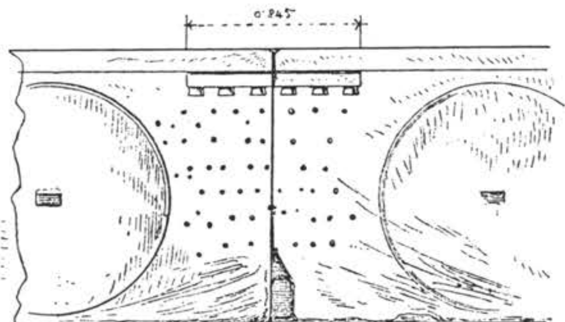
134. Τὰ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπιστυλίων τοῦ ναοῦ ἴχνη τῶν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀνατεθεισῶν κυκλικῶν ἀσπίδων.

ἄκρα των ὁλόκληρον κανόνα, ἐκτὸς δ' αὐτοῦ καὶ ἄλλον ἕνα ἀκόμη ὁλόκληρον κανόνα κατὰ τὴν πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς βλέπουσαν παρειάν των. Τὴν διάταξιν ταύτην τῆς γωνίας εἰκονίζουν τὰ παρατιθέμενα προοπτικὰ σχέδια (εἰκ. 128, 133).

Ἡ ταινία καὶ οἱ κανόνες τοῦ ἐπιστυλίου διεκοσμοῦντο διὰ κοσμήματος ἐγκαυστικῶς[1] ζωγραφουμένου καὶ δὴ ἡ μὲν ταινία διὰ χρυσοῦ πιθανώτατα μαιάνδρου μετ' ἐσωτερι-

1. Ἤτοι ἐκτελουμένου διὰ χρωμάτων, ἅτινα διελύοντο εἰς κερὶ καὶ ἐτίθεντο ἐπὶ τοῦ μαρμάρου διὰ πεπυρακτωμένης ἀκίδος, ἀφοῦ πρότερον δι' αἰχμηροῦ ἐργαλείου ἐχαράσσετο ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τὸ σχέδιον αὐτῶν (περίγραμμα), ὁ *ὑπογραμμός*.

κῶν τετραγώνων ἐπὶ ἐρυθροῦ ἐδάφους, οἱ δὲ κανόνες δι' ἐναλλασσομένων, χρυσῶν πιθανώτατα [1], ἀνθεμίων καὶ «ἀνθῶν λωτοῦ», τεθειμένων ἐπὶ κυανοῦ ἐδάφους ἀντιστρόφως ἤτοι τρόπον τινὰ κρεμαμένων (εἰκ. 130). Τὰ κοσμήματα ταῦτα ἀπέδωσεν ὁ Penrose ἐν μέρει ἐσφαλμένως. Ἐν πρώτοις τὸν μαίανδρον ἐσχεδίασε δεξιόστροφον, ἐνῶ εἶναι ἀριστερόστροφος, ἔπειτα δὲ τὸν ἐτοποθέτησεν ἀκριβῶς συμμετρικῶς ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλάτος τῆς ταινίας, ἐνῶ οὗτος εἶναι μᾶλλον πρὸς τὸ κάτω μέρος τῆς ταινίας ἐζωγραφημένος, ἀφίνων ἀρκετὸν λευκὸν περιθώριον πρὸς τὰ ἄνω (βλ. εἰκ. 130). Ἀνακρί-

135. Τμῆμα τῶν ἰχνῶν προσηλώσεως τῶν ὀρειχαλκίνων γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Νέρωνος, μεταξὺ τῶν ἀσπίδων ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου.

βειαί τινες ἀποδόσεως παρουσιάζονται ἐπίσης καὶ εἰς τὸ σχέδιον τῶν ἀνθεμίων. Ὡς σαφῶς μαρτυροῦσι τὰ χαρακτὰ περιγράμματά των (ἅτινα σημειωτέον διετηρήθησαν σαφῶς μόνον ἐπὶ τοῦ κανόνος τῆς ΝΔ. γωνίας), τὰ ἀνθέμια δὲν συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα διὰ στενῆς ταινίας, οἵαν σχεδιάζει ὁ Penrose εὐθὺς ὑπὸ τὴν ταινίαν τοῦ ἐπιστυλίου, ἀλλὰ κάθε ἓν ἐξ αὐτῶν ἦτο αὐτοτελὲς καὶ τρόπον τινὰ ἐξεφύετο ἀπὸ τὴν ἄνωθεν ταινίαν (εἰκ. 130). Ἀλλὰ καὶ μορφικῶς ἀκόμη τὰ ἀνθέμια, τὰ ὁποῖα σχεδιάζει ὁ Penrose διαφέρουσι τῶν πραγματικῶν, ὡς δύναταί τις νὰ ἴδῃ, παραβάλλων τὸ ἡμέτερον σχέδιον πρὸς τὸ τοῦ Penrose. Τὸ χρυσοῦν χρῶμα τοῦ μαιάνδρου καὶ τοῦ ἀνθεμίου δὲν γνωρίζομεν μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος. Πάντως βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ χρώματος καλυφθεῖσα ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου διετηρήθη πολὺ καλύτερον τῆς λοιπῆς [2].

Πλὴν τῶν δύο ἀνωτέρω διακοσμήσεων τῆς στέψεώς του οὐδεμίαν ἄλλην ἔφερεν ἀρχικῶς τὸ ἐπιστύλιον, αἱ δὲ ἐπίχρυσοι χαλκαῖ κυκλικαὶ ἀσπίδες — περσικὰ λάφυρα, ὧν τὰ ἴχνη προσηλώσεως διακρίνονται σαφῶς ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων (εἰκ. 134, 135, 136,

1. Τοιούτους διὰ χρυσῶν κοσμημάτων πλουτισμένους ναοὺς εἶχε βεβαίως ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ὅταν ὡμίλησε διὰ *χρυσήρεις θριγκοὺς εὐστύλων ναῶν* εἰς τὴν Ἰφιγένειαν ἐν Ταύροις (στ. 47, 74, 128) καὶ εἰς τὴν Ἑλένην (στ. 430).

2. Ὁ HITTORFF (Architecture polyhrome, πίν. 8, 1) παρέχει (κατὰ τὸν PACCARD) τὸν μὲν μαίανδρον ἐρυθρὸν ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους, τὰ ἀνθέμια κυανᾶ μὲ λεπτὰ ἐρυθρὰ ἄνθη μεταξύ, τὰς δὲ σταγόνας κυανᾶς. Εἰς τὸ σχέδιον τοῦ COCKERELL (παρὰ BRÖNDSTED, Reisen und Untersuchungen II, Paris 1826 - 30, πίν. 40) ἢ καὶ τῆς Γαλλικῆς ἐκδόσεως (Voyages et recherches dans la Grèce, II, Paris 1830, πίν. 40), τὰ ἀνθέμια σχεδιάζονται κάπως πλατύτερα καὶ δυνατώτερα.

137 καὶ πίν. 32), ἰδίᾳ τῶν στενῶν πλευρῶν[1] — κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν 14, κατὰ τὴν δυτικὴν ὀκτὼ καὶ ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν μακρῶν πλευρῶν ἀνὰ μία μικροτέρα, προσετέθησαν ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα ἀργότερον, ἀνατεθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, μετὰ τὴν παρὰ τὸν Γρανικὸν ποταμὸν νίκην του, τοῦ 334 π.Χ., ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀρριανὸς[2] λέγων: *ἀποπέμπει δὲ καὶ εἰς Ἀθήνας τριακοσίας πανοπλίας Περσικάς, ἀνάθη-*

136. Φωτογραφία τοῦ νοτίου ἡμίσεος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, δεικνύουσα τοὺς τόρμους προσηλώσεως τῶν ἀσπίδων.

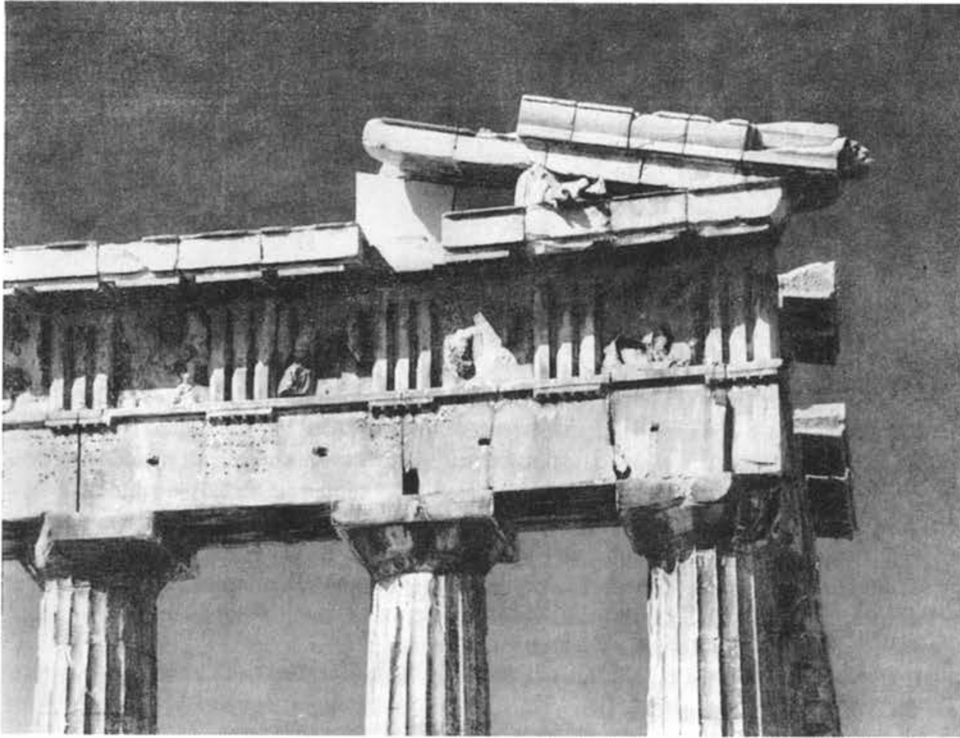
μα εἶναι τῇ Ἀθηνᾷ ἐν πόλει καὶ ἐπίγραμμα ἐπιγράφειν ἐκέλευε τόδε: Ἀλέξανδρος Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες, πλὴν Λακεδαιμονίων, ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων. Τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἀναφέρει καὶ ὁ Πλούταρχος[3] μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ἀντὶ πανοπλιῶν γράφει ἀσπίδας. Ἀμφισβητεῖται ἐντούτοις μήπως τινὲς τῶν ἀσπίδων τούτων δὲν εἶναι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ἀνετέθησαν καὶ πρὸ αὐτοῦ, εἰς ἀνά-

1. Principles, πίν. 7 καὶ 8. Οἱ τόρμοι προσηλώσεώς των σαφῶς ὁρατοὶ παρὰ Durm, Baukunst³, σ. 265, εἰκ. 236c καὶ σ. 266, Γ. Μηλιαδη, Ἀκρόπολη, ἔ.ά. εἰκ. 57 - 58, I marmi del Parthenone, ἔκδ. Forme e colori, εἰκ. 3 - 4, Fr. Brommer, Die Metopen des Parthenon, Mainz 1967, πίν. 81, 1, 2.

2. Ἀνάβ. I, 16, 7.

3. Ἀλέξ. 16.

μνησιν ἄλλης τινὸς νίκης τῶν Ἀθηναίων. Συνάγεται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς τραχυτέρας ἐργασίας προσηλώσεως τινῶν ἐξ αὐτῶν[1]. Τὸ σχέδιον τῶν τόρμων προσηλώσεως καὶ τῶν ἰχνῶν τῶν ἀσπίδων (ἡμετ. εἰκ.134 καὶ πίν.32) παρέχει καὶ ὁ Penrose[2]. Ἡ ἐξωτερική των διάμετρος (0,99 μ.) εἶναι ὅση περίπου καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἐπιστυλίου ἄνευ τῆς ταινίας καὶ τοῦ κανόνος, ἦσαν δὲ τοποθετημέναι εἰς μὲν τὴν Α. πλευρὰν ἀνὰ μία έκατέρωθεν ἑκάστου κατακορύφου ἁρμοῦ τῶν ἐπιστυλίων (βλ. εἰκ. 134 καὶ 137) καὶ εἰς τὰ ἄκρα τέρματα αὐτῶν, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν ἐπὶ τοῦ ἁρμοῦ τῶν ἐπιστυλίων, ἤτοι ἀμέσως ὑπὲρ ἕκαστον κίονα, ὡς καὶ εἰς τὰ ἄκρα τέρματα τῶν ἐπιστυλίων[3].

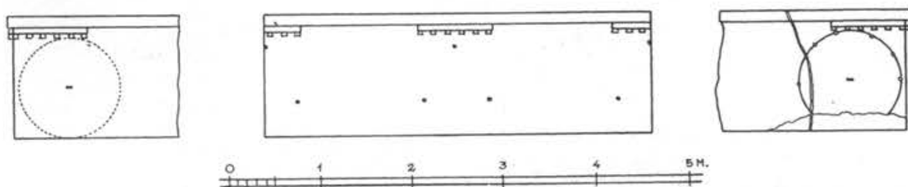
137. Φωτογραφία τοῦ βορείου ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, δεικνύουσα τοὺς τόρμους προσηλώσεως τοῦ κέντρου τῶν ἀσπίδων.

1. Ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Penrose (Principles, σ. 13, σημ. 3), ὅστις προσθέτει, ὅτι εἶναι πιθανὸν δύο ἐκ τῶν ἀσπίδων τούτων τῆς Α. ὄψεως, ἤτοι αἱ μεταξὺ τοῦ 3ου καὶ 4ου κίονος ἀπὸ Β., νὰ εἶχον μετακινηθῆ κατὰ προγενεστέραν τινὰ περίοδον, διότι ἂν καὶ τὰ ἴχνη ταῦτα φαίνονται ὅμοια πρὸς τὰ ἄλλα, αἱ κοιλότητες ἐπληρώθησαν προσεκτικὰ διὰ μαρμαρίνων βυσμάτων.

2. Principles², σ. 15 καὶ σημ. 3 τῆς αὐτῆς σελίδος.

3. Βλ. καὶ τὴν ἐξαίρετον προοπτικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ G. Ph. Stevens εἰς τὴν προμετωπίδα τοῦ ἔργου του The Setting of the Periclean Parthenon, Supplement III τῆς Hesperia 1940 καὶ ἡμετ. εἰκ. κατωτέρω.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων τρόπον προσηλώσεως τῶν ἀσπίδων, αἵτινες, σημειωτέον, ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ ναοῦ, ὁ Penrose[1] ἤδη διέκρινε τὰ ἑξῆς τρία εἴδη, συναγόμενα ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων διατηρουμένων ἰχνῶν αὐτῶν ἤτοι: 1) προσήλωσιν δι' ἑνὸς μόνον μεγάλου, ὁριζοντίου γόμφου (εἰκ. 137, 138 ἀριστερά), τοποθετουμένου εἰς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου τῆς ἀσπίδος. Ἡ λύσις αὕτη ἐφηρμόσθη εἰς τὰς δύο στενὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ[2]. Ἐξαίρεσίν της ἀποτελεῖ μόνον ἡ νοτιωτάτη ἀσπὶς τῆς δυτικῆς ὄψεως, παρουσιάζουσα, πλὴν τοῦ κεντρικοῦ γόμφου, καὶ προσθέτους λεπτοὺς περιφερειακοὺς ὀβελίσκους χάριν ἀσφαλεστέρας στερεώσεως τῆς εἰς τοὺς σφοδροὺς ΝΔ. ἀνέμους ἐκτεθειμένης θέσεως τῆς ἀσπίδος

138. Τρόποι προσηλώσεως τῶν ἀσπίδων, τῶν στενῶν καὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν.

ταύτης (εἰκ. 138 δεξιά), 2) προσήλωσιν διὰ κεντρικοῦ γόμφου καὶ πλειόνων (6) περιφερειακῶν ὀβελίσκων (εἰκ. 138 δεξιά)[3], λύσις ἐφαρμοσθεῖσα, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς Δ. ὄψεως, 3) προσήλωσις ἄνευ κεντρικοῦ γόμφου, ἀλλὰ μόνον διὰ τριῶν σιδηρῶν ὀβελίσκων, τεταγμένων ἐπὶ τῆς περιφερείας καὶ σχηματιζόντων περίπου ἰσόπλευρον τρίγωνον (εἰκ. 138 μέσον)[4], λύσις ἐφαρμοσθεῖσα εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ (βόρειον καὶ νοτίαν) κάτωθεν ἑκάστης τριγλύφου[5]. Οἱ τρεῖς μεμονωμένοι ὀβελίσκοι δυνατὸν καὶ νὰ μὴ ἐστήριζον ἀσπίδας, ἀλλ' ἁπλῶς χρυσοῦς στεφάνους.

Αἱ τρεῖς ἀνωτέρω μέθοδοι προσηλώσεως δυνατὸν νὰ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς τρεῖς διαφόρους περιόδους διακοσμήσεως τοῦ ἐπιστυλίου[6].

Ἡ εἰς μεγάλα δημόσια ἱερὰ ἀνάθεσις ἀσπίδων ἦτο συνήθης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα[7]. Ὁ Ἡρόδοτος (Ι,92) ἀναφέρει, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος ἀνέθεσε χρυσῆν ἀσπίδα εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς ναὸν τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς. Ὁ Πλούταρχος[8] μνημονεύει, ὅτι ὁ Κίμων πρὸ τῆς μάχης τῆς Σαλαμῖνος *ἀνῆλθεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καί τινας τῶν περὶ τὸν ναὸν κρεμαμένων ἀσπίδων λαβὼν καὶ προσευξάμενος τῇ θεῷ κατέβαινεν ἐπὶ θάλασσαν*, ὥστε ἀσπίδες ἐκρέμαντο καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (Ἑκατομπέδου). Ὁ Παυσανίας ὡσαύτως (Χ, 19,3) λέγει, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι,

1. Principles, πίν. 22.
2. Αὐτόθι πίν. 22 ἄνω ἀριστερά.
3. Αὐτόθι πίν. 22 ἄνω δεξιά.
4. Αὐτόθι πίν. 22 ἄνω μέσον.
5. Beulé, La ville et l'Acropole d'Athènes, Paris 1853, σ. 29.
6. Βλ. σχετικῶς G. Ph. Stevens, The Setting of the Periclean Parthenon, Hesperia 1940, Suppl. III, σ. 66.
7. Βλ. σχετικῶς W. G. Elderkin, AJA 42, 1948, σ. 227 ἑξ.
8. Κίμων 5, 10.

εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης των, ἀνέθεσαν χρυσᾶς ἀσπίδας εἰς τὰ ἐπιστύλια τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Αἱ ἀσπίδες αὗται, ὡς λάφυρα πολέμου, θὰ ἦσαν, ὡς καὶ αἱ ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος, χαλκαῖ ἐπίχρυσοι, ὅμοιαι πρὸς χαλκῆν ἀσπίδα μετὰ φύλλων χρυσοῦ, εὑρεθεῖσαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν[1]. Λάφυρα ἐπίσης ἦσαν ἀνηρτημένα καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Ταυρίδος, ὡς συνάγομεν ἐκ τῆς φράσεως τοῦ Εὐριπίδου[2] *θριγκοῖς δ' ὑπ' αὐτοῖς σκῦλ' ὁρᾷς ἠρτημένα*. Ἀναφέρομεν ἐν τέλει, ὅτι ἀσπίδας ἀνέθηκε καὶ ὁ ρωμαῖος στρατηγὸς Μόμμιος εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διός[3]. Τὰς ἀσπίδας ταύτας ὡς καὶ ὅλον τὸ χρυσοῦν περίβλημα τῆς Παρθένου ἀφήρεσεν ἀργότερον ὁ ἀσεβὴς τύραννος Λαχάρης, ὅστις ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ τὰ συμπαραλάβῃ μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του[4].

Τέσσαρας αἰῶνας μεταγενέστεραι τῶν ἀσπίδων εἶναι καὶ αἱ διὰ χαλκῶν ἐλασμάτων (ὧν τὰ λείψανα προβάλλουσιν εἰσέτι ἀπὸ τῶν ὀπῶν προσηλώσεως), συντεθεῖσαι καὶ διὰ μολύβδου προσηλωθεῖσαι ποτὲ μεταξὺ τῶν ἀσπίδων εἰς πλείονας ἐπαλλήλους σειρὰς γραμμάτων ἐπιγραφαί, αἵτινες, κατὰ τὸν μελετήσαντα αὐτὰς E. Andrews (εἰκ. 134 καὶ 135)[5] ἀνέγραφον ψήφισμά τι τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου Βουλῆς καὶ τοῦ Δήμου Ἀθηναίων τοῦ 61 μ.Χ., πιθανῶς σχετικὸν πρὸς ἀνίδρυσιν ἀνδριάντος τοῦ Νέρωνος πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ Παρθενῶνος καὶ οὐχὶ εὐχαριστίας εἰς αὐτὸν δι' ἀπαλλαγὴν φόρου τῆς Ἑλλάδος, ὡς ὑπό τινων ὑπετέθη[6].

Ἰδοὺ πῶς ἔχει τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Andrews:

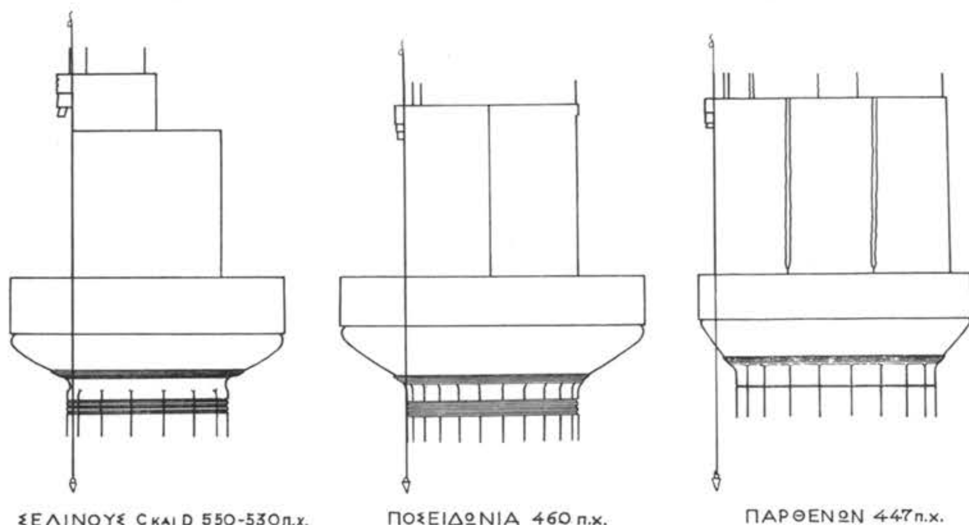
Ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου Βουλὴ καὶ ἡ βουλὴ τῶν Χιλίων καὶ ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων αὐτοκράτορα μέγιστον Νέρωνα Καίσαρα Κλαύδιον Σεβαστὸν Γερμανικὸν Θεοῦ υἱὸν στρατηγοῦντα ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας τὸ ὄγδοον τοῦ καὶ ἐπιμελητοῦ καὶ νομοθέτου Τ. Κλαυδίου Νουίου, τοῦ Φιλίνου ἐπὶ ἱερείας. . . . . τῆς. . . . . θυγατρός[7].

Ἡ ἀναφερομένη 8η στρατηγία τοῦ Novius ὁρίζει τὴν χρονολογίαν εἰς τὸ 61 μ.Χ.

Πρέπει ἐν τέλει νὰ σημειωθῇ, ὅτι αἱ μεταγενέστεραι αὗται κινηταὶ διακοσμητικαὶ προσθῆκαι (ἀσπίδων, ἐπιγραφῶν κλπ.) ἐφόρτωσαν τὸ ἐπιστύλιον καὶ ἔβλαψαν τὴν ἐκ τῶν ἁπλῶν γραμμῶν του ἐντύπωσιν τῆς ἀκάμπτου ἑνότητός του. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πτεροῦ βλέπον τεμάχιον τοῦ ἐπιστυλίου, ἤτοι τὸ *ἀντίθημα*[8], τοῦτο εἰς τὸν Παρθενῶνα[9] ἀφέθη, ὡς εἴπομεν (σ. 205), τελείως λεῖον καὶ ἀκόσμητον.

1. TH. LESLIE SHEAR, Hesperia 6, 1937, σ. 347.
2. Ἰφ. Τ. στ. 74.
3. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ V, 10, 5. CURTIUS - ADLER, Olympia, Die Ergebnisse II, Die Baudenkmäler, πίν. 7 καὶ 8. Εἰκ. παρὰ P. GRUNAUER, JdI 89, 1974, σ. 10, εἰκ. 8.
4. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ I, 29, 16.
5. JHS 16, 1896, σ. 339. Classical Review 10, 1896, σ. 222.
6. Δ. Η. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Παραδόσεις Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς II, 2, Ἀθῆναι 1973, σ. 323.
7. IG II², 3277. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ NACHMANSON, Hist. att. Inschr. σ. 72· πρβλ. W. JUDEICH, Topographie von Athen², ἔ.ἀ. σ. 254 καὶ GRAINDOR, Athènes de Tibère à Trajan, Le Caire 1931, σ. 12.
8. *Ἀντίθημα:* βλ. ἀνωτέρω σ. 202, σημ. 1.
9. Εἰς ἄλλους δωρικοὺς ναοὺς τὸ ἀντίθημα ἢ στέφεται ἄνω ὑπὸ ἁπλῆς ταινίας (Νεμέσως Ραμνοῦντος) ἢ ἔφερε, πλὴν τῆς ταινίας, καὶ λέσβιον κυμάτιον («Θησεῖον», ναὸς Ποσειδῶνος Σουνίου).

Σημειώνομεν ἐν τέλει, ὅτι τὸ ἐπιστύλιον εἶναι τεθειμένον ἐπὶ τοῦ ἄβακος οὐχὶ ἐντελῶς συμμετρικῶς οὕτως, ὥστε δηλαδὴ τὸ πάχος του νὰ μὴ ζυγίζεται ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ ἄβακος[1], ὅστις, οὕτω, ἐξέχει τοῦ ἐπιστυλίου περισσότερον ἐσωτερικῶς ἢ ἐξωτερικῶς. Πράγματι τοῦ πλάτους τοῦ ἄβακος ὄντος κατὰ μέσον ὅρον 2,000 μ., ἡ μὲν ἐσοχὴ τῶν συνήθων ἐπιστυλίων εἶναι 0,107 μ. (ἀνατ. πλευρὰ ΝΑ. κίονος), ἡ δὲ τῶν ἀντιθημάτων τῶν ἐπιστυλίων 0,121 μ. Εἰς τοὺς γωνιαίους κίονας, ὧν τὸ μῆκος τοῦ ἄβακος εἶναι 2,047 - 2,059 μ., ἔχομεν ἀντιστοίχους ἐξοχὰς 0,12 καὶ 0,157 μ. (εἰκ. 126). Πάντως ἡ προσθία ὀρθία ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιστυλίου προχωρεῖ εἰς τὸν Παρθενῶνα (εἰκ. 139 δεξιὰ) ἐπὶ τοῦ

139. Συγκριτικὴ θέσις τῆς ἐκ τοῦ ἐπιστυλίου κατακορύφου εἰς μνημεῖα τοῦ 6ου αἰ. καὶ τὸν Παρθενῶνα.

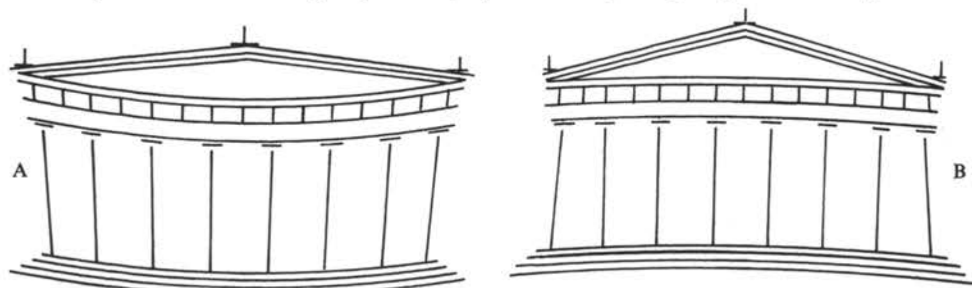
ἄβακος πολὺ περισσότερον ἢ ὅσον εἰς ναοὺς τῆς Μ. Ἑλλάδος, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ νῆμα τῆς στάθμης τῆς ἔξω ἐπιφανείας τοῦ ἐπιστυλίου εἴτε συμπίπτει πρὸς τὴν ἄνω διάμετρον (Ποσειδωνίας) (εἰκ. 139 μέσον) εἴτε καὶ πίπτει ἔσωθεν αὐτῆς (Σελινοῦς C καὶ D) (εἰκ. 139 ἀριστερά).

Ὅπως ὁ κίων οὕτω καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ βαῖνον ἐπιστύλιον ἔχει τὴν προσθίαν αὐτοῦ ἐπιφάνειαν κεκλιμένην πρὸς τὰ ἔσω[2] κατὰ 0,015 - 0,02 μ. (εἰκ. 126). Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι αἱ λεπτομέρειαι τοῦ ἐπιστυλίου δὲν ἀκολουθοῦσιν ὡς πρὸς τὴν κλίσιν τὴν τοῦ γενικοῦ σώματος. Οὕτω ἐνῶ τὸ σῶμα τοῦ ἐπιστυλίου κλίνει, ὡς εἴπομεν, πρὸς τὰ ἔσω, ἡ στέφουσα αὐτὸ ταινία εἶναι κατακόρυφος, ἡ δὲ ἐπιφάνεια τῶν κανόνων ἀκο-

1. Ὡς γράφει ὁ Δ. Η. Κωνσταντινίδης, Οἱ ἑλληνικοὶ ρυθμοί, ἔ.ἀ. σ. 49.
2. Penrose, Principles, πίν. 7.

λουθεῖ τὴν γενικὴν πρὸς τὰ ἔσω κλίσιν. Τοὐναντίον τὸ ἀντίθημα κλίνει ἀντιστρόφως ἤτοι πρὸς τὰ ἔξω κατὰ 0,007 μ. Κατὰ ταῦτα τὸ ἐπιστύλιον παρουσιάζει ἐν τῷ συνόλῳ του μείωσιν πρὸς τὰ ἄνω καὶ σχῆμα στενουμένου τραπεζίου, οὗτινος ἐκ τῶν δύο κάτω γωνιῶν ἡ μὲν ἐξωτερικὴ εἶναι κατά τι μικροτέρα τῆς ὀρθῆς, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ ἀκριβῶς ὀρθή. Τὸ πάχος του ὑπὸ τὴν ταινίαν εἶναι κατὰ 0,02 μ. μικρότερον τοῦ κατὰ τὴν βάσιν (ΝΔ. γωνία 1,75 μ. ἄνω καὶ 1,77 μ. κάτω). Ἡ βάσις τοῦ ἐπιστυλίου κλίνει πρὸς τὰ ἔξω, ὅσον καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἄβακος ἤτοι κατὰ 0,011 μ.[1]

Ἡ ἀνωτέρω περιγραφεῖσα πρὸς τὰ ἔσω κλίσις τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐπιστυλίου, ἡ ὁποία, ὡς θὰ ἴδωμεν, συνεχίζεται καὶ εἰς τὴν ζωφόρον, ἀποδεικνύει, ἅπαξ ἔτι, τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὸ ὅλον κτίριον μείωσιν, ἤτοι τὴν στένωσιν αὐτοῦ πρὸς τὰ ἄνω. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ μείωσις αὕτη δὲν ἐξυψώνει μόνον τὸ κτίριον, ἀλλὰ καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καταβιβάζῃ τὸ κέντρον βάρους αὐτοῦ πρὸς τὴν γῆν, τούτου δ' ἕνεκα καὶ νὰ καθιστᾷ ἀπαραίτητον τὴν ὕπαρξιν καμπυλότητος εἰς τὸν στυλοβάτην, ἵνα οὗτος διὰ μιᾶς ἀνώσεως, τὸ ἀναβιβάσῃ, αἰσθητικῶς ὑψηλότερον. Ἀφ' ἑτέρου ἡ πρὸς τὸν σηκὸν κλίσις ὅλων τῶν κιόνων, ἀντιδρῶσα πρὸς τὴν ἄνωσιν τοῦ στυλοβάτου τείνει νὰ ἀνοίξῃ τὸ κτίριον πρὸς τὰ ἄνω, δίκην ῥιπιδίου[2]. Αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες παριστῶσιν ἡ μὲν Α τὴν ὀπταπάτην, ἡ δὲ Β τὴν διὰ τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως τῶν κιόνων καὶ τῆς καμπυλότητος τοῦ στυλοβάτου, διόρθωσιν αὐτῆς.

Ἔντασις τοῦ ἐπιστυλίου. Πλὴν τῆς κλίσεως παρουσιάζει τὸ ἐπιστύλιον κατὰ πάσας τὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ καὶ ἔντασιν ἤτοι καμπυλότητα ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ, δηλαδὴ κυρτὴν πρὸς τὰ ἄνω, ὁπότε τὰ τεμάχια, ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται, ἀνήκουσιν εἰς μέγα κυρτὸν πολύγωνον (εἰκ. 89 καὶ 90). Ὁ Βιτρούβιος εἶχε φαίνεται παραδεχθῆ, ὀρθῶς, ὅτι ἡ καμπύλη τοῦ θριγκοῦ θὰ ἠκολούθησε τὴν καμπύλην τοῦ στυλοβάτου. Ὁ Penrose ὅμως ὑπεστήριξεν, ἀπιθάνως, τὸ ἀντίθετον, ἰσχυρισθείς, ὅτι ὁ Ἰκτῖνος ἵνα ἀποφύγῃ τὴν δυσάρεστον ἐντύπωσιν, ἥτις παράγεται ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῆς ὁριζοντίας βάσεως πρὸς τὰς πλαγίας γραμμὰς τοῦ ἀετώματος, δι' ἧς δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωσις καθιζήσεως τῆς βάσεως, ἐθεώρησεν, ὅτι θὰ ὑψώθη πρὸς τὸ μέσον ἡ βάσις τοῦ

1. Ὁ Beulé, La ville et l'Acropole d'Athènes, τ. II, σ. 20 καὶ ἄλλοι (Breton, Athènes, σ. 95) δέχονται κλίσιν τοῦ ἐπιστυλίου καὶ ὁλοκλήρου τοῦ θριγκοῦ πρὸς τὰ ἔξω, ὅπερ δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ πράγματα (βλ. εἰκ. 126 καὶ πίν. 30).

2. Βλ. σχετικῶς Α. Ορλανδον, ΠΑΑ 25, 1950, σ. 556 καὶ ἑπετ. Ε.Μ.Π. 3, 1970, σ. 23,24· πρβλ. καὶ Π. Μιχελην, ἔ.ἀ. σ. 264.

ἀετώματος καὶ τοῦ θριγκοῦ (δι' ἐντάσεως), ἥτις ἔπειτα θ' ἀπέκτησε ὁμοίαν ἀνύψωσιν καὶ εἰς τὸν στυλοβάτην, ἵνα οἱ κίονες ἔχουν ὅλοι τὸ αὐτὸ ὕψος. Ὡς δ' ἀπέδειξαν αἱ γενόμεναι χωροσταθμήσεις, ἡ καμπύλη τοῦ ἐπιστυλίου εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ στυλοβάτου[1], εἶναι δηλαδὴ καὶ αὐτὴ ἐντονωτέρα σχετικῶς κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ χαλαρωτέρα κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς. Πράγματι, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἐπὶ μήκους ἐπιστυλίου 30,57 μ. ἔχομεν βέλος 0,052 μ. (ἔναντι 0,067 μ. τοῦ στυλοβάτου), εἰς τὴν βόρειον, ἔχουσαν μῆκος ὑπερδιπλάσιον, τὸ βέλος εἶναι μόνον 0,093 μ. Ἡ καμπύλη ὅμως τοῦ ἐπιστυλίου εἶναι μὲν καὶ αὐτὴ κανονική, οὐχὶ ὅμως τόσον ὅσον ἡ τοῦ στυλοβάτου[2], ἐκ τῶν δύο δὲ στενῶν πλευρῶν ἡ δυτικὴ παρουσιάζει καμπύλην κανονικωτέραν τῆς ἀνατολικῆς[3].

Σημειωτέον, ὅτι τόσον αἱ καμπύλαι τοῦ ἐπιστυλίου, ὅσον καὶ αἱ τοῦ στυλοβάτου δὲν εἶναι τελείως κανονικαί, ἔχουν δὲ τοῦτο τὸ κοινὸν ἀμφότεραι, ὅτι κατὰ τὰ ἄκρα ὑψοῦνται ἀποτομώτερον, ἵνα μετ' ὀλίγον καταλήξουν εἰς μίαν ἐπίπεδον καμπύλην[4].

Ὁ συμψηφισμὸς τῶν διασταυρουμένων καμπύλων (κατὰ μῆκος καὶ ἐγκαρσίως) τελεῖται εἰς τὸ ἐπιστύλιον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ βάσις τῶν ἐπιστυλίων κλίνει πρὸς τὰ ἔξω, λόγῳ τῆς ἐγκαρσίας καμπυλότητος, ἡ μετωπικὴ ἐπιφάνειά των, ἵνα σχηματίζῃ ὀρθὴν γωνίαν πρὸς τὴν βάσιν των, θὰ ἔπρεπε νὰ κλίνῃ πρὸς τὰ ἔξω· τούτου ἕνεκα ὁ ἀρχιτέκτων τὴν ἐτοποθέτησεν εἰς ἐπίπεδον, διερχόμενον περίπου παραλλήλως πρὸς τὸ διὰ τῶν ἀξόνων τῶν κιόνων διερχόμενον ἐπίπεδον, οὕτω δὲ τὰ μέτωπα τῶν ἐπιστυλίων ἔλαβον μίαν ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἔσω κλίσιν, ἀντιστοιχοῦσαν περίπου πρὸς τὴν κλίσιν τῶν κιόνων (πρβλ. ἡμετ. εἰκ. 126 καὶ 149)[5].

Τὴν ἔντασιν τοῦ ἐπιστυλίου συνιστᾷ, ὡς ἤδη εἴπομεν, καὶ ὁ Βιτρούβιος[6], ὅστις λέγει, ὅτι ἡ καμπύλη του ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς πρὸς τὴν τοῦ στυλοβάτου. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἁρμοὺς ὤσεως τῶν ἐπιστυλίων ὁ Penrose (πίν. VII, VIII) ὑπεστήριξεν, ὅτι οἱ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς διευθύνονται λοξῶς μέχρι τοῦ ἐπὶ τοῦ 2ου ἀπὸ Ν. κίονος. Κατὰ τὸν Μπαλάνον[7] ὅλοι οἱ ἁρμοὶ τῶν ἐπιστυλίων εἶναι κατακόρυφοι καὶ παράλληλοι πρὸς τὸν κατακόρυφον ἄξονα τοῦ ναοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ κάθετοι πρὸς τὰς κάτω αὐτῶν ἐπιφανείας, αἵτινες ἀκολουθοῦσι τὴν καμπυλότητα. Τούτου ἕνεκα τὰ ἐπιστύλια δὲν ἔχουσιν ὀρθογώνιον ἀλλὰ παραλληλεπίπεδον σχέδιον.

Τοῦτ' αὐτὸ συνέβαινε καὶ εἰς τὰ γεῖσα· οὕτω ἡ καμπύλη τοῦ θριγκοῦ ἀντικαθίστατο διὰ μιᾶς πολυγωνικῆς τεθλασμένης εὐθείας, τοῦθ' ὅπερ εἶχον δεχθῆ πολὺ πρότερον καὶ ὁ Hoffer (1838, σ. 382) καὶ ὁ Penrose (1851, σ. 29), γράφοντες, ὅτι τὰ ἐπιστύλια τῆς προσόψεως σχηματίζουν τὰς ἑπτὰ πλευρὰς ἑνὸς πολυγώνου. Πρέπει ἐντούτοις νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ θλάσις αὕτη τῶν ἐπιστυλίων θὰ ἔπρεπε νὰ δηλοῦται ἐπὶ τοῦ

1. Βλ. σχετικῶς Penrose, Principles, σ. 29 καὶ πίν. 10, 11, 12.
2. Penrose, Principles, σ. 26 καὶ Michaelis, ἔ.ἀ. σ. 19, σημ. 55.
3. Αὐτόθι σ. 30.
4. Αὐτόθι σ. 52.
5. Αὐτόθι πίν. 7, 8, 10 ἀριστερὰ κάτω.
6. De Archit. III, 5, 8 (ἔκδ. Krohn, σ. 72): «Capitulis perfectis et non ad libellum sed ad aequalem modulum collocatis ut, quae adjectio in stylobatis facta fuerit, in superioribus membris respondeat».
7. Ἀναστήλωσις, σ. 62.

ἄβακος δι' ἐξεχούσης τινὸς ἀκμῆς· τοιαύτη δὲ ἐξέχουσα ἀκμὴ ὑπάρχει πράγματι, ὡς ἀναφέρει ὁ Μπαλάνος (σ. 61), εἰς ἕνα ἄβακα ἀναστηλωθέντος κίονος τῆς βορείου πλευρᾶς, εἶναι δ' αὕτη ἐγκαρσία ἐξέχουσα ἀκμή, ἀπὸ τῆς ὁποίας κατέρχονται πλαγίως δύο κεκλιμέναι ἐπιφάνειαι. Τὸ τεμάχιον ὅμως τοῦτο εἶναι μοναδικόν, διότι ἀντίστοιχος ἀκμὴ δὲν ἀναφέρεται οὔτε εἰς ἄλλους ἄβακας οὔτε εἰς τὸν στυλοβάτην.

Τὰ δεδομένα τοῦ Μπαλάνου ἔρχονται εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὰ τοῦ Ziller· διότι κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον οἱ ἁρμοὶ ὥσεως τῶν ἐπιστυλίων τῶν μακρῶν πλευρῶν (ὡς καὶ οἱ τῶν γείσων) ἵστανται μὲν καθέτως πρὸς τὰς κάτω ἐπιφανείας των, ἀλλ' οὐχὶ καθέτως καὶ πρὸς τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα τοῦ ναοῦ. Ἑπομένως εἶναι καὶ αὐτοί, ὡς οἱ τοῦ στυλοβάτου, ἀκτινηδὸν διατεταγμένοι.

Ὁ ρ ι ζ ο ν τ ί α κ α μ π υ λ ό τ η ς. Κατά τινας ἐρευνητὰς τὸ ἐπιστύλιον παρουσιάζει καμπύλην ὄχι μόνον ἐν κατακορύφῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ[1]. Μὲ ἄλλους λόγους παρουσιάζει κοίλανσιν (βέλους 0,03 μ.) ἀντίθετον πρὸς τὴν παρατηρουμένην εἰς αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ὁριζοντίαν κύρτωσιν[2]. Λόγῳ τῆς δευτέρας ταύτης καμπύλης, ἥτις σημειωτέον παρατηρεῖται καὶ μάλιστα ἀκόμη ἐντονωτέρα καὶ εἰς τὸ γεῖσον, προσέτι δὲ καὶ εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος (ἔνθα φθάνει τὰ 0,06 μ.), εἶχεν ἀρχικῶς νομίσει ὁ Pennethorne[3], ὅτι τὸ ἐπιστύλιον τοῦ Παρθενῶνος διέγραφε τόξον περίπου διπλῆς καμπυλότητος. Ὁ Penrose ἐντούτοις ἀπέδειξεν[4], ὅτι μόνον ἡ κατακόρυφος ἔντασις αὐτοῦ ἦτο θελητή, ἡ δὲ ὁριζοντία κοιλότης εἶναι ὑστερογενής, ἀποτέλεσμα φυσικῆς τινος αἰτίας (δονήσεως, ἐκρήξεως κλπ.)[5]. Ἰδοὺ δὲ ἐπὶ ποίων τεκμηρίων ἐστηρίχθη: 1) οἱ ἁρμοὶ καὶ τὰ χάσματα τῶν ἐπιστυλίων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (ἣν κυρίως ἐξήτασεν ὁ Penrose) ἀνοίγουν πολὺ περισσότερον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν παρὰ πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, 2) τὰ τέσσαρα μεγάλα γωνιαῖα τεμάχια γείσων ἔχουν τὰς γωνίας των ἐντελῶς ὀρθὰς καὶ οὐδόλως παρουσιάζουν ἀρχὴν κοιλότητος, καίτοι τὸ μῆκός των (±2,50 μ.) εἶναι σχετικῶς ἀρκετὰ μέγα, ὥστε νὰ εἶχεν ἤδη ἐπ' αὐτῶν ἐμφανισθῆ ποιά τις κοιλότης, 3) ὑπάρχουν πολλαὶ ὁριζόντιαι μετατοπίσεις εἰς τοὺς σφονδύλους τῶν γωνιαίων κιόνων, λόγῳ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχική των κλίσις (0,069 μ.) ἠλαττώθη σχεδὸν καθ' ὅλον τὸ βέλος τῆς ὁριζοντίας (κοίλης) καμπύλης[6]. Κατὰ τὰς γενομένας κινήσεις τὰ μέσα ἐπιστύλια ἔμειναν εἰς τὰς θέσεις των, μετεκινήθησαν δὲ τὰ ἄκρα ἐπὶ τῶν ἀβάκων πρὸς τὰ ἔξω, διότι κυρίως αἱ μακραὶ πλευραὶ ὑπέστησαν τὸν ἀντίκτυπον τῆς ἐκρήξεως. Αὐταὶ ἐτινάχθησαν πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἔσπρωξαν τὰ ἄκρα ἐπιστύλια ἐπὶ τῶν κιονοκράνων, ἐνῶ τὰ μέσα ἔμειναν σχεδὸν εἰς τὴν θέσιν των. Τούτου ἕνεκα ἡ ὑφισταμένη καμπύλη εἶναι μᾶλλον μία καμπύλη κλίνουσα κατὰ 54° παρὰ μία καμπύλη διπλῆς καμπυλότητος. Ἐντεῦθεν προέρχονται καὶ αἱ διαφοραὶ ἐξοχῆς, ἃς παρουσιάζουν οἱ ἄβακες εἰς τοὺς

1. Hoffer ἐν Förster's Bauzeitung 1838, σ. 387.
2. Μεδινὲτ - Ἀμποὺ κλπ. Ὅρα σχετικῶς Choisy, Histoire de l'Architecture I, ἔ.ἀ. σ. 58.
3. Παρὰ Leake, Topography of Athens, ἔ.ἀ. σ. 573. Pennethorne, The Geometry, ἔ.ἀ. σ. 90.
4. Principles, σ. 19, σημ. 1. Ὁ Pennethorne ἀνεγνώρισεν ἀργότερον τὸ σφάλμα του, ἔ.ἀ. σ. 90.
5. Σημειωτέον, ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Goodyear, Gr. Ref. ἔ.ἀ. δεχθεῖσαι ὁριζόντιαι καμπύλαι ἀπεκρούσθησαν ἀργότερον ὑπὸ τοῦ A. v. Gerkan, RM 40, 1925, σ. 167-180.
6. Τοῦτο ἐπιστοποιήθη κατὰ τὴν μέτρησιν τῆς κλίσεως τοῦ ΝΔ. κίονος, ἥτις εὑρέθη 0,0545 μ., δηλαδὴ μικροτέρα τῆς κανονικῆς 0,07 μ., ἐνῶ ὤφειλε νὰ εἶναι (θεωρητικῶς) μεγαλυτέρα της, δηλαδὴ 0,10 μ.

διαφόρους κίονας. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο καμπύλων προκύπτει ἡ σήμερον ὑφισταμένη ἐπίπεδος καμπύλη, ἥτις κλίνει πρὸς τὸν ὁρίζοντα κατὰ 45 ἢ κατὰ 54 περίπου[1] μοίρας[2].

Πάντες οἱ ἁρμοὶ τῶν ἐπιστυλίων εἶναι περίπου κατακόρυφοι, συνάπτονται δὲ πρὸς ἀλλήλους στενότατα δι' ἀναθυρώσεως.

Ἀξιοθαύμαστος εἶναι ἡ ἐπίτευξις τόσον τελείας ἐπαφῆς εἰς τεμάχια τόσον μεγάλου μήκους (± 4,30 μ.), διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ ἐφηρμόσθη ἡ διὰ προστριβῆς μετ' ἀλλήλων μέθοδος λειάνσεως, τῆς ὁποίας ἐγένετο χρῆσις διὰ τοὺς σφονδύλους τῶν κιόνων. Πολὺ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ἡ ἀπόλυτος λειότης ἐπετεύχθη ἐδῶ διὰ πριονίου ἄνευ ὀδόντων, κινουμένου ἐντὸς τοῦ ἁρμοῦ καὶ ἀποκόπτοντος, τῇ βοηθείᾳ ἄμμου καὶ ὕδατος, τὰς τυχὸν ὑπαρχούσας μικρὰς ἐξοχάς. Παρατηροῦνται δὲ πράγματι ἐνιαχοῦ τῶν λίθων τοῦ ἐπιστυλίου τὰ ἴχνη λιθοπρίονος.

Λόγῳ τῆς καμπύλης εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ τεμάχια τοῦ ἐπιστυλίου, παρίστατο ἑκάστοτε ἀνάγκη ἐλαφρᾶς λαξεύσεως τοῦ ἄβακος κατὰ φορὰν παράλληλον πρὸς τὸν ἀντίστοιχον στυλοβάτην, ἵνα οὗτος προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐπιστυλίου, ὡς εἴπομεν ἤδη ὅταν ἐπραγματεύθημεν περὶ τῶν ἀβάκων.

Πρέπει τέλος ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐνῶ οἱ ὄρθιοι (ἀπιόντες) ἁρμοὶ τῶν ἐπιστυλίων εἶναι περίπου τελείως κατακόρυφοι, αἱ πλαγιασταὶ τοῦ ὀρθογωνίου τῶν ἐπιστυλίων ἐπιφάνειαι δὲν εἶναι ὁριζόντιαι, ἀλλά, ἀκολουθοῦσαι τὴν καμπυλότητα τοῦ ἐπιστυλίου, ἥτις εἶναι ἀκριβῶς ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ στυλοβάτου (βλ. ἀνωτέρω), κλίνουν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερὰ τοῦ ἄξονος τῆς πλευρᾶς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν, ἀναλόγως τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατέχουν. Ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι καὶ αἱ γωνίαι τὰς ὁποίας σχηματίζουν οἱ κατακόρυφοι ἁρμοὶ πρὸς τὰς βάσεις των εἶναι ἐλαφρῶς ὀξεῖαι ἢ ἀμβλεῖαι καὶ ὅμοιαι πρὸς τὰς τῶν λίθων τοῦ στυλοβάτου, τὸ δὲ ἐν προσόψει σχῆμα τῶν λίθων ἐλαφρῶς παραλληλόγραμμον.

Ὁ Ziller, ἐξετάσας τὰς διευθύνσεις τῶν ἁρμῶν ὥσεως, παραδέχεται σφηνόμορφον λιθοτομίαν τῶν ἐπιστυλίων μὲ ἐλαφρῶς καμπύλην, κοίλην κάτω καὶ κυρτὴν ἄνω, τὴν ἐπιφάνειαν. Ἡ τοιαύτη διαμόρφωσις τῶν ἁρμῶν εἶναι λίαν ἱκανοποιητική· διότι ἂν ἡ ἄνω καὶ ἡ κάτω ἐπιφάνεια δὲν ἦσαν καμπύλαι θὰ ἔπρεπε νὰ συναντῶνται παντοῦ ἐπίπεδοι ἐπιφάνειαι, ἐμφανίζουσαι ἐξεχούσας ἀκμὰς καὶ δὲν δύναταί τις νὰ φαντασθῇ πῶς αἱ ἀκμαὶ αὗται θὰ μετεφέροντο εἰς τὴν βαθμιδωτὴν κρηπῖδα ἀπὸ τῆς μιᾶς στρώσεως εἰς τὴν ἄλλην. Μόνον εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῶν ἐπιστυλίων καὶ ἀντιστοίχως εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν ἀβάκων γίνεται αὕτη νοητή, ἂν καὶ ἐκ τῶν ἀβάκων ἓν μόνον παράδειγμα εἶναι γνωστὸν μέχρι τοῦδε, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη. Ἄνευ λοιπὸν νέας ἐρεύνης δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀσφαλὴς παράστασις τοῦ πράγματος. Τὰ δεδομένα τοῦ Ziller ὑπεστήριξε καὶ ὁ Magne[3], ὅστις γράφει, ὅτι ἡ μορφὴ τῶν ἐπιστυλίων εἶναι ἑνὸς κυρτοῦ πολυγώνου.

1. Penrose, Principles, σ. 19, σημ. 1.
2. Pennethorne, The Geometry, ἔ.ἀ. σ. 90.
3. Le Parthénon, Paris 1895, σ. 19.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὁλικὸν μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου τῶν στενῶν πλευρῶν, τοῦτο εἶναι μικρότερον τοῦ μήκους τοῦ στυλοβάτου. Κατὰ τὸν Penrose εἶναι κατὰ μέσον ὅρον 0,339 μ. μικρότερον εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ 0,335 μ. εἰς τὴν ἀνατολικήν. Ἡ ἀρχικὴ διάστασις τῆς διαφορᾶς θὰ ἦτο ἴσως 0,384 μ. ἤτοι τὸ 1/6 τοῦ μήκους τοῦ ἀνατολικοῦ ἄβακος καὶ τὸ1/19 τοῦ μήκους τοῦ στυλοβάτου, οὕτως, ὥστε ὁ λόγος τοῦ μήκους τοῦ ἐπιστυλίου πρὸς τὸ τοῦ στυλοβάτου θὰ ἦτο ὡς 89/90.

Κατὰ τὰς ἡμετέρας μετρήσεις τὸ μῆκος τοῦ στυλοβάτου τῆς μὲν δυτικῆς πλευρᾶς εἶναι 30,961 μ., τὸ δὲ τοῦ ἐπιστυλίου 30,604 μ., ἑπομένως ἡ μεταξύ των διαφορὰ ἰσοῦται πρὸς 0,357 μ.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τὸ μὲν μῆκος τοῦ στυλοβάτου εὑρέθη ἴσον πρὸς 30,884 μ., τὸ δὲ τοῦ ἐπιστυλίου πρὸς 30,558 μ., ἑπομένως ἡ μεταξύ των διαφορὰ ἀνέρχεται εἰς 0,326 μ. Διαφέρουν δηλαδὴ τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα τῶν ὑπὸ τοῦ Penrose ἀνωτέρω σημειωθέντων.

Διαφορὰν ἐπίσης ἀπὸ τὰς μετρήσεις τοῦ Penrose παρουσιάζουν καὶ αἱ τοῦ Hoffer διὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν (0,308 μ.). Θὰ ὀφείλεται δὲ ἡ διαφορὰ αὕτη εἰς τὸ ὅτι δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν αἱ ρωγμαὶ καὶ τὰ χάσματα τῶν ἁρμῶν τοῦ ἐπιστυλίου. Πάντως μία τοιαύτη διαφορὰ μήκους στυλοβάτου καὶ ἐπιστυλίου εἶναι τόσον σημαντική, ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ τὴν ἀποδώσωμεν εἰς ἀνακριβείας ἐκτελέσεως κλπ. Τότε δὲ μόνον τακτοποιεῖται, ἂν δεχθῶμεν ἐξ ἀρχῆς τὸν στυλοβάτην κεκαμμένον πρὸς τὰ ἄνω κατὰ τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἀπέδωσαν αἱ ἀκριβεῖς μετρήσεις· διότι τότε καὶ ἡ θέσις τῶν ἀξόνων τῶν ἄκρων κιόνων ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατακόρυφον προκύπτει ὀλιγώτερον κεκλιμένη. Τὰ ἄνω ἄκρα αὐτῶν ἀπομακρύνονται ἀλλήλων καὶ ἠμπορεῖ νὰ εὕρῃ μεταξὺ αὐτῶν θέσιν τὸ δεδομένον μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου καὶ δὴ τόσῳ περισσότερον, ὅσον τοῦτο εἶναι κεκαμμένον ἐκ τοῦ ἀνωτέρω λεχθέντος λόγου. Ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὴν ἀνατολικὴν τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν δυτικὴν πλευράν.

Συνολικὴν εἰκόνα ἀναπαραστάσεως τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. παρέχομεν κατωτέρω εἰς τὸ περὶ τῆς καθόλου διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ κεφάλαιον.

Η ΖΩΦΟΡΟΣ

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐξετασθὲν λιτὸν καὶ ἀπέριττον ἐπιστύλιον τὸ ἀμέσως ὑπεράνω αὐτοῦ βαῖνον δεύτερον μέλος τοῦ θριγκοῦ, τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων *ζωφόρος*[1] ἢ *τρίγλυφον*[2]

1. *Ζωφόρος:* Ἐπιγρ. Ἀμφιαρείου, ÖJh. 28, 1933, σ. 58, 20. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. 18, 26, ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. III, 5, 10, 11, 13. IV, 1, 2 - 8, 1. V, 1, 5.

2. *Τρίγλυφος* καὶ *τρίγλυφον:* ΕΥΡΙΠ. Ἰφ. Τ. στ. 113, Βάκχαι, στ. 1214, Ὀρέστ. στ. 1372. BEKKER, Anecd. Gr. 307, 7. IG II 2^2 (1) 1627b, 326 - 1629, 883/84 - 1666a, 28, 1668, 21/22, 28, 30. F.d.D. III (5) 19, 28 - IIb 8 - 27 I, 19. SIG 247, II $β_1$ 61: *τριγλύφου γωνιη/ῶν.* Inscr. de Délos, 500A, 17. ΔΙΦΙΛΟΣ παρ' ΑΘΗΝΑΙΩΙ στ' 236b: *οὐ κατανοῶ τὰ τρίγλυφα οὐδὲ τὰς στέγας*, E 208b. Τὸ τρίγλυφον : ΙΩΣΗΠΟΥ Ἰουδ. Ἀρχ. 8, 5, 2. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. I, 2, 4 - 12, 6. IV, 2, 4. Ὁ ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ (Ὀρέστης, στ. 1372) χαρακτηρίζει ρητῶς δωρικὰς τὰς τριγλύφους. Περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς τριγλύφου πολλαὶ καὶ

ἢ καὶ *διάζωμα*[1] ἀποκαλούμενον, παρουσιάζει ζωηρὰν ἀρχιτεκτονικὴν κίνησιν καὶ πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησιν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐξ αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὴν ρυθμικὴν ἐναλλαγὴν τῶν μὲ βαθείας κατακορύφους γλυφὰς ἱσταμένων τριγλύφων του πρὸς τὰς κατακεκλιμένας τετραγώνους μετόπας, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὸν πληροῦντα τὰς μετόπας ἰσχυρῶς ἔξεργον καὶ ἐξαιρέτου τέχνης ἀνάγλυφον διάκοσμον. Τὸ οὕτω σχηματιζόμενον θαυμαστὸν περιδέραιον, περιτρέχον τὸν ναὸν καθ' ὅλας τὰς πλευράς του, εἵλκυε ζωηρὸν τὸ βλέμμα τοῦ θεατοῦ, ὄχι μόνον λόγῳ τῆς ἐπιτυχοῦς του συνθέσεως καὶ τῆς τελείας τεχνικῆς του ἐκτελέσεως, ἀλλὰ καὶ διότι ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην του παναρχαίους καὶ προσφιλεῖς εἰς αὐτὸν ἀττικοὺς καὶ ἄλλους μύθους.

Ἂς ἐξετάσωμεν ἤδη λεπτομερέστερον τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ζωφόρον ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα: τριγλύφους καὶ μετόπας.

Αἱ τρίγλυφοι, διακρινόμεναι εἰς δύο εἴδη, τὰς συνήθεις ἢ ἀγελαίας καὶ τὰς γωνιαίας, εἶναι μεγάλα ὀρθογώνια πρίσματα[2], φέροντα, αἱ μὲν ἀγελαῖαι μόνον κατὰ τὴν μίαν των πλευράν, αἱ δὲ γωνιαῖαι κατὰ τὰς δύο κατ' ὀρθὴν γωνίαν συναντωμένας πλευράς των, τρεῖς βαθείας, κατακορύφους, τριγωνικὰς πρισματικὰς γλυφὰς ἢ ἀκριβέ-

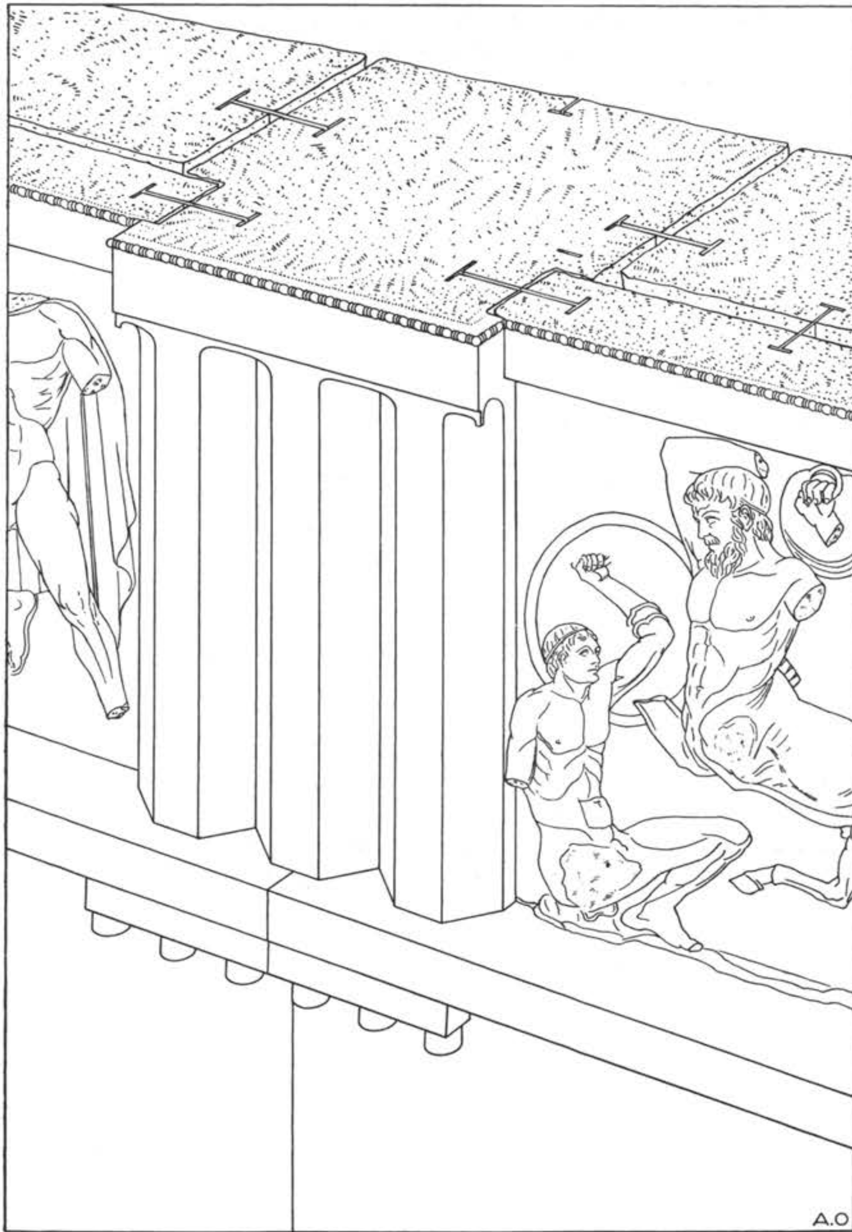
ποικίλαι ἑρμηνεῖαι διετυπώθησαν, τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεραι παρατίθενται ἐν συντομίᾳ κατωτέρω: 1) ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ τρίγλυφοι ἀντιγράφουν ὅμοιον κόσμημα, ἀπαντῶν ἐπὶ θριγκῶν τῆς αἰγυπτιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ συνιστάμενον ἐκ τριῶν ὀρθίων χρωματιστῶν ἢ χαρακτῶν γραμμῶν, τὰς ὁποίας ἔπειτα οἱ Ἕλληνες ἀπέδωσαν ἀναγλύφους (W. H. Goodyear, Greek Refinements, London 1912, σ. 30), 2) ὅτι ἡ ἐκ τριγλύφων καὶ μετοπῶν ζωφόρος ἐξεκίνησεν ἀπὸ διακοσμητικὸν θέμα τῆς Μυκηναϊκῆς τέχνης (τὸν *θριγκὸν κυάνοιο*), ὅπερ ἐπέζησε πιθανῶς μέχρις τῆς ἐμφανίσεως τῆς δωρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς (M. L. Bowen, BSA 45, 1950, σ. 113 - 125), 3) ὅτι αἱ τρίγλυφοι εἶναι τὰ ἀπολιθωμένα λείψανα παραθύρων, φρασσομένων διὰ ξυλίνων ὀρθίων στυλίσκων (R. Demangel, BCH 55, 1931, σ. 117-63), τῶν ὁποίων οἱ μὲν πρώιμοι Ἕλληνες εἶχον ἀνάγκην ὄχι ὅμως καὶ οἱ διάδοχοί των, 4) ὅτι αἱ τρίγλυφοι εἶναι τὰ ἰσοπεδωμένα ἴχνη ἀνωτέρας σειρᾶς κιονίσκων, οἵτινες ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν ἀτόλμων τεχνιτῶν τοῦ 7ου αἰ. (P. Zancani - Montuoro, Palladio IV 2, σ. 49 - 64· πρβλ. καὶ H. Kähler, Das griechische Metopenbild, München 1949), 5) ὅτι ἡ τρίγλυφος παριστάνει τὸ ὁρατὸν ἄκρον ἢ τὸ κάλυμμα ξυλίνης δοκοῦ τῆς ὀροφῆς (ὅρα σχετικὴν ἀναπαράστασιν τῶν Perrot - Chipiez, Histoire de l'Art, τ. 7, Paris 1898, σ. 379, εἰκ. 201 καὶ τοῦ J. Durm, ἔ.ἀ. εἰκ. 233 ἄνω), ἂν καὶ εἰς ὅλα τὰ πρώιμα γνωστὰ παραδείγματα αἱ δοκοὶ αὗται εὑρίσκονται εἰς τὴν ὑπὲρ τὴν τρίγλυφον στρῶσιν. Ὁ Durm (ἔ.ἀ. σ. 376 καὶ 389) ὀρθῶς παρετήρησεν ὅτι ἂν αἱ τρίγλυφοι ἦσαν ἁπλῶς ἀκραῖα καλύμματα τῶν ξυλίνων δοκῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρίσκωνται μόνογ εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις τοῦ ναοῦ καὶ ὄχι συγχρόνως εἰς ὅλας. Ἄλλωστε, προσθέτει, οἱ ἀρχαϊκοὶ ναοὶ ἐνθυμίζουν ὀλιγώτερον τὴν ξυλοτεχνίαν ἀπὸ τοὺς κλασσικούς, ἐνῶ οἱ τελευταῖοι εἶναι πλέον ἀπομεμακρυσμένοι ἀπὸ τὴν προηγηθεῖσαν ξυλουργικὴν μορφήν, 6) (σχετικὸν πρὸς τὴν αὐτὴν ἀντίρρησιν) ὅτι αἱ μετόπαι ἦσαν ἀρχικῶς τὰ ἄκρα δοκῶν τῆς ὀροφῆς, αἱ δὲ τρίγλυφοι φράγματα μεταξὺ αὐτῶν (O. M. Washburn, AJA 23, 1919, σ. 33 - 49· πρβλ. καὶ Dinsmoor, Architecture, σ. 57).

Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω θεωρίαι συνήντησαν σοβαρὰς ἀντιρρήσεις. Ἐπειδὴ ἐντούτοις καὶ ἡ μεταχείρισις καὶ ἡ ἐξοχὴ τῆς κανονικῆς τριγλύφου δίδει εἰς αὐτὴν ἐμφάνισιν σοβαροῦ κατασκευαστικοῦ μέλους, καὶ μάλιστα ξυλίνου, ἡ πέμπτη ἑρμηνεία φαίνεται λογικωτέρα.

Εἰς τοὺς λιθίνους ναοὺς τοῦ 6ου αἰ. ἡ τρίγλυφος ἦτο μᾶλλον διακοσμητικὸν στοιχεῖον, διότι, ὡς εἴπομεν, αἱ ἐγκάρσιαι δοκοὶ τῆς ὀροφῆς εὑρίσκοντο ὑψηλότερον τῶν τριγλύφων. Ἂν αἱ πήλιναι αἰτωλικαὶ τρίγλυφοι (Θέρμου καὶ Λαφρίου Καλυδῶνος) ἦσαν ἀρχικῶς τέρματα δοκῶν δὲν γνωρίζομεν. Ἐὰν ὅμως ἦσαν, ἡ ἀλλαγὴ θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς γενομένη κατά τινα μεταβατικὴν περίοδον ἤτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. καὶ μὲ τόπον δημιουργίας της τὴν Κόρινθον, ἀφοῦ αἱ μετόπαι τοῦ Θέρμου εἶναι ἀναμφισβητήτως κορινθιακῆς προελεύσεως (πρβλ. H.G.G. Payne, Necrocorinthia, Oxford 1931, Κεφ. VII, σ. 250, σημ. 3). Πάντως ἡ διαδοχὴ τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν ἔλαβε κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους τὸν χαρακτῆρα ἁπλοῦ κοσμήματος καὶ ἀπέβη ὁ ἀφῃρημένος τύπος τῆς δωρικῆς ζωφόρου.

1. *Διάζωμα:* ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. V, 6, 7. ΠΛΟΥΤ. Περ. 13. ΘΕΟΦΡ. Ἀπόσπ. 2 περὶ λίθων 1, 7. ΚΑΛΛΙΞΕΝΟΣ παρ' ΑΘΗΝΑΙῼ Ε', 205.

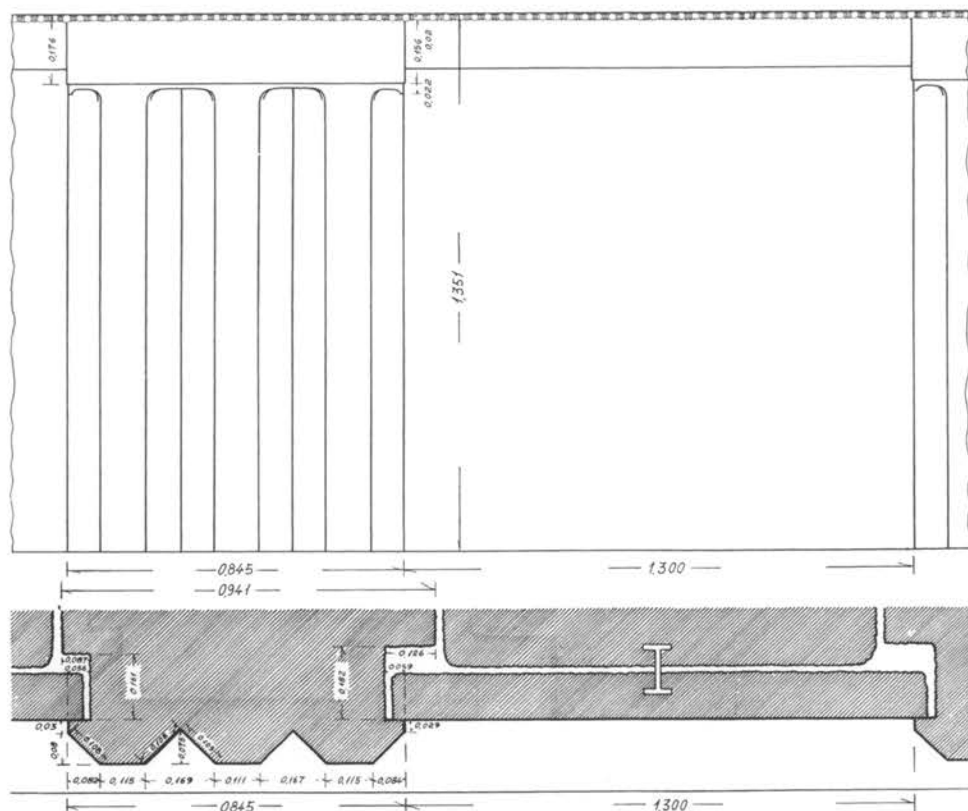
2. Κατὰ τὸν Hoffer (ἔ.ἀ. σ. 383) αἱ τρίγλυφοι εἶναι ἀκανόνιστα πολύγωνα μὲ παραλλήλους ἐπιφανείας ἑδράσεως (πρβλ. πίν. 239, εἰκ. 3).

140. Προοπτική ἄποψις ἀγελαίας τριγλύφου μετά τοῦ ἀναγλύφου διακόσμου τῶν παρ' αὐτὴν μετοπῶν καὶ παραστάσεως τῶν ὄπισθεν ἀντιθημάτων των.

στερον εἰπεῖν, δύο ὁλοκλήρους ἐν τῷ μέσῳ καὶ δύο ἡμισείας κατὰ τὰ ἄκρα γλυφάς (εἰκ. 140, 141, πίν. 33 καὶ 34).

Λεπτομερέστερον αἱ τρίγλυφοι ἔχουν ὡς ἑξῆς: ἐν πρώτοις τὸ ὀρθογώνιον σχῆμά των, πλάτους 0,834 - 0,843 μ. καὶ ὕψους 1,351 μ., δὲν αὐλακοῦται καθ' ὅλον του τὸ ὕψος

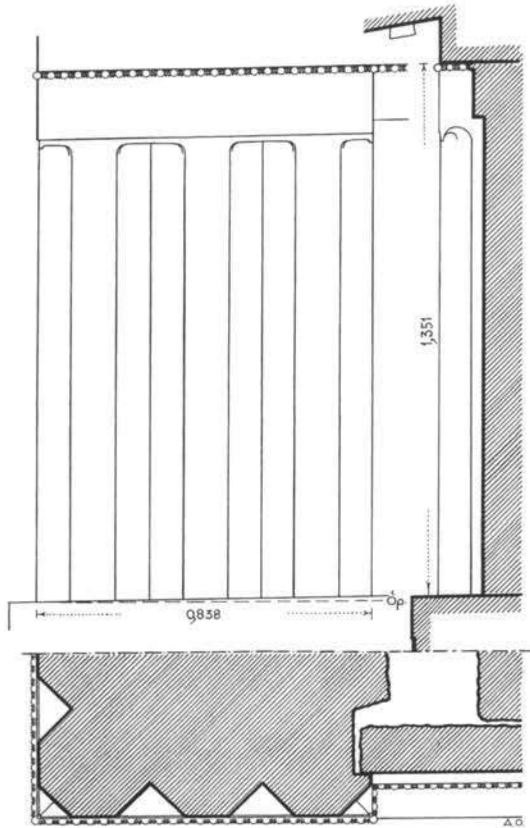

141. Πρόσοψις καὶ ὁριζοντία τομὴ ἀγελαίας τριγλύφου καὶ μετόπης. Αἱ διαστάσεις τῶν γλυφῶν ἐλήφθησαν ἐκ τῆς παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ναοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους σήμερον ἀποκειμένης τριγλύφου τῆς Ν. πλευρᾶς. Ἡ σχετικὴ μετόπη ἀντιστοιχεῖ, ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις, πρὸς μετόπας τῶν μακρῶν πλευρῶν.

ὑπὸ τῶν τριγωνικῶν γλυφῶν, τὰς ὁποίας ἤδη ἀνεφέραμεν (εἰκ. 140, 141)· διότι αὗται, ἀρχόμεναι ἀπὸ κάτω καὶ προχωροῦσαι πρὸς τὰ ἄνω, ἀφήνουν ἄγλυφον μικρόν, ἐλαφρῶς ἐξέχον (0,005 μ.) τμῆμα εἰς τὸ ἄνω μέρος, ὅπερ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἐκαλεῖτο *κεφαλή*, ὅπως καὶ αἱ μεταξὺ τῶν γλυφῶν ἐπίπεδοι ταινίαι ἐκαλοῦντο *μηροί*[1] τῆς τριγλύφου (εἰκ. 141, 142, 143, πίν. 34).

1. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. IV, 3, 5.

Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἐξαιρετικῶς ἡ κεφαλὴ στέφεται ἄνω ἀπὸ ἕνα ζωηρῶς ἀνάγλυφον, ἡμικυκλικῆς διατομῆς, ἀστράγαλον, ἀπαρτιζόμενον ἐκ σειρᾶς ἐναλλασσομένων σφαιροειδῶν καὶ διδύμων ἀτρακτοειδῶν κοσμημάτων (ὕψ. 0,019 μ.) (εἰκ. 141, 142,

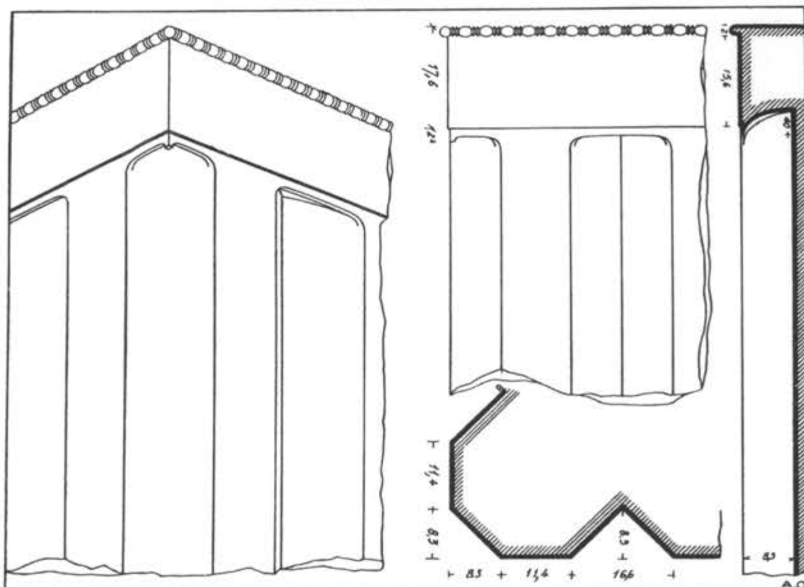

142. Ἀριστερὰ πρόσοψις καὶ ὁριζοντία ἡμιτομὴ γωνιαίας τριγλύφου καὶ μετόπης, δεξιὰ κατακόρυφος τομὴ μετόπης μετὰ προβολῆς τῆς γειτονικῆς τριγλύφου.

143, 144, 145). Ὁ ἀστράγαλος οὗτος ἀποτελεῖ ἕνα ἐκ τῶν πολλῶν ἰωνισμῶν, οὓς παρουσιάζει ὁ Παρθενών[1]. Τὸ ὁλικὸν ὕψος τῆς κεφαλῆς εἶναι 0,176 μ., τὸ δὲ πλάτος της 0,834 μ., ἤτοι ἀκριβῶς τόσον, ὅσον καὶ τὸ τοῦ κορμοῦ τῆς τριγλύφου, διότι ἡ κε-

1. Ἀστράγαλος ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς τριγλύφου καὶ τῆς μετόπης συναντᾶται καὶ εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ θησαυρὸν τῶν Σικυωνίων (Olympia II: Die Baudenkmäler, πίν. XXX), ἀλλ' ἐκεῖ εἶναι ἀργός, δὲν φέρει δηλαδὴ ἀνάγλυφον τὸ κομβολόγιον. Ἀστράγαλος συναντᾶται ἐπίσης ἀργὸς καὶ εἰς τὸ τρίγλυφον τῶν πτερύγων τῶν Προπυλαίων (R. Bohn, Die Propyläen der Akropolis, ἔ.ἀ. πίν. XIII). Ἀντιθέτως εἰς τὸ μέσον τμῆμα τῶν Προπυλαίων, ἀντὶ ἀστραγάλου ὑπάρχει ὑπὲρ τὰς τριγλύφους καὶ τὰς μετόπας ἀρκετὰ μέγα ἰωνικὸν κυμάτιον (Penrose, Principles, πίν. X. R. Bohn, Die Propyläen, ἔ.ἀ. πίν. XI). Ἀστράγαλος

φαλὴ δὲν ἐξεῖχε καὶ κατὰ τὰ πλάγια, ὡς συμβαίνει εἰς ρωμαϊκὰ καὶ ἄλλα μεταγενέστερα μνημεῖα, ἀλλ' ἐτέμνετο ἐγκαρσίως (κ. σώκορα) (εἰκ. 144). Ἑκάστη τῶν γλυφῶν σχηματίζει εἰς τὸ βάθος ὀρθὴν γωνίαν[1]. διότι αἱ πλευραί της κλίνουσι πρὸς τοὺς μηροὺς κατὰ γωνίαν 45° (εἰκ. 142 καὶ 143). Ἐπειδὴ δ' ἀφ' ἑτέρου τὸ πλάτος τῶν μηρῶν ἰσοῦτο πρὸς τὸ μῆκος τῶν κεκλιμένων παρειῶν τῆς γλυφῆς, ἕπεται, ὅτι τὸ ὅλον ἄ-

143. Λεπτομέρειαι μιᾶς γωνιαίας τριγλύφου.

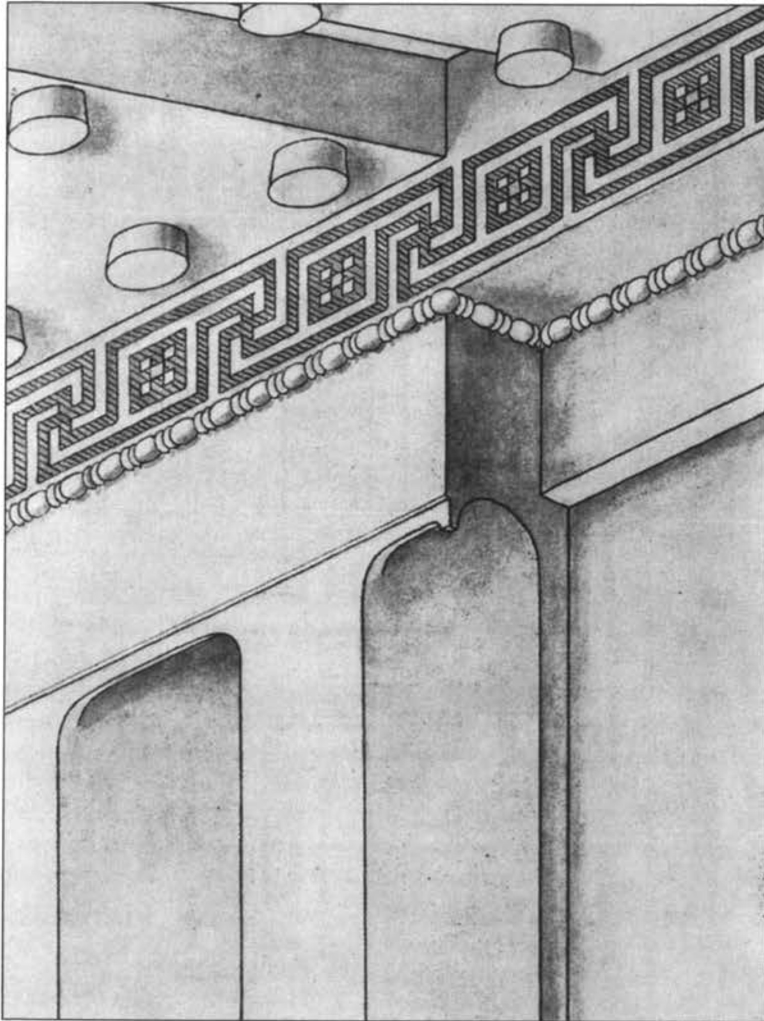
νοιγμα τῆς γλυφῆς εἶχε λόγον πρὸς τὸ πλάτος τοῦ μηροῦ ὡς $1:\sqrt{2}$. Ὄντως εἰς τὸν Παρθενῶνα ἔχομεν πλάτος μὲν μηροῦ 0,114 μ., ἄνοιγμα δὲ γλυφῆς 0,1655 μ., τοῦθ' ὅπερ ἰσοῦται πρὸς $0{,}114 \times \sqrt{2} = 0{,}1612$ μ. (εἰκ. 145).

Αἱ ἀκμαὶ δύο γειτονικῶν μηρῶν συνάπτονται ἄνω πρὸς ἀλλήλας διὰ πολὺ χαμηλωμένων τόξων κύκλου, ἢ μᾶλλον διὰ τρυφερᾶς καμπύλης, ἐχούσης ἐλαφρῶς τὸ σχῆμα λαβῆς κανίστρου (εἰκ. 142 - 144). Ἔσω ὅμως τοῦ τόξου αὐτοῦ, ἤτοι εἰς τὸ βάθος, ἡ γλυφὴ προχωρεῖ πολὺ πρὸς τὰ ἄνω, εἰσδύουσα εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς τριγλύφου, χωρὶς ὅμως νὰ φαίνεται, σχηματίζουσα ἐκεῖ βαθεῖαν σκοτίαν, τῆς ὁποίας ἡ καμπύλη κατακόρυφος τομὴ ἐμφαίνεται εἰς τὸ παρατιθέμενον σχέδιον (εἰκ. 143), ἐξ οὗ δι-

ὑπὲρ τὴν τρίγλυφον εὑρίσκετο ὁμοίως καὶ εἰς ἕνα ναὸν τοῦ Σελινοῦντος (KOLDEWEY-PUCHSTEIN, ἔ.ἀ.· ἡ σχετικὴ τρίγλυφος νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Παλέρμου).

1. Ἡ παρὰ PENROSE ὁριζοντία τομὴ τῶν γλυφῶν (Principles, πίν. 20), μετρηθεῖσα διὰ τοῦ μοιρογνωμονίου εὑρέθη κατά τι μεγαλυτέρα τῆς ὀρθῆς (95°). Κατὰ τὸν Δ. Η. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΝ, Οἱ ἑλληνικοὶ ρυθμοὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων, Ἀθῆναι 1958, σ. 51 καὶ πίν. 7, ἡ ἐσωτερικὴ γωνία τῶν γλυφῶν ὑπολογίζεται εἰς 105°, 23', 18''.

δάσκεταί τις καὶ ἄλλας λεπτομερείας τῶν γλυφῶν. Οὕτω π.χ. ὅτι αἱ ἀκραῖαι ἡμίσειαι γλυφαὶ φέρουσιν ἄνω ἥμισυ μὲν χαμηλὸν τόξον κατὰ τὴν πρόσοψιν, καταλῆγον κάτω

144. Λεπτομέρεια συνδέσεως κεφαλῆς τριγλύφου πρὸς κεφαλὴν μετόπης.

εἰς βραχεῖαν πρισματικὴν τετραγώνου τομῆς ἀπόφυσιν, ὁλόκληρον δ' ἡμικύκλιον πλαγίως ἤτοι κατὰ τὴν πρὸς τὴν μετόπην συνένωσιν τῆς τριγλύφου (εἰκ. 140, 144).

Τὰ ἐλαφρῶς ὁριζοντίας, ὀρθογωνίου δὲ τομῆς πρίσματα τῶν ἀγελαίων τριγλύφων ἑτο-

145. Βόρειος πρόσοψις καὶ ὁριζοντία τομὴ τῆς ΒΔ. γωνιαίας τριγλύφου.

ποθετοῦντο ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου εἰς κανονικὰς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις, ἐνηλλάσσοντο δὲ ρυθμικῶς πρὸς ἐσώτερον κείμενα τετράγωνα πεδία — τὰς *μετόπας* ἢ *μετόπια*[1] — πλάκας δηλαδή, αἱ ὁποῖαι εἰς μὲν τὰ πτωχότερα μνημεῖα ἔμενον ἀκόσμητοι, εἰς δὲ τὰ πλουσιώτερα ἔφερον, ἐν μέρει («Θησεῖον») ἢ ὅλαι, ζωηρῶς ἀνάγλυπτον διάκοσμον. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην κατηγορίαν ἀνῆκε καὶ ὁ Παρθενών, τοῦ ὁποίου ὅλαι αἱ μετόπαι ἔφερον ἔξοχον πλαστικὸν διάκοσμον, φιλοτεχνηθέντα ὑπὸ τοῦ ἔχοντος τὴν γενικὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἔργων Φειδίου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ[2].

Ἡ εἰς κανονικὰς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις τοποθέτησις τῶν τριγλύφων, ἡ κατακόρυφος αὐλάκωσις τῶν ἐμπροσθίων των ἐπιφανειῶν, ἡ ἐξοχή των πρὸ τῶν μετοπῶν, παρεῖχον ἓν θέμα παράλληλον πρὸς τὸ τῆς κιονοστοιχίας, μίαν μικρογραφίαν της (πίν. 4-8). Ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀνωτέρω παρομοιώσεως παρέχουν αἱ γωνιαῖαι τρίγλυφοι τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦντος[3], εἰς τὰς ὁποίας τὸ καλύπτον τὰς γλυφὰς τόξον ἔχει τὴν μορφὴν διπλῆς καμπυλότητος, διὰ τῆς ὁποίας τὸ ἄνω μέρος τῶν μηρῶν φαίνεται ὡς νὰ σχηματίζῃ ἓν κιονόκρανον. Πράγματι στερεαὶ καὶ ἰσχυραί, ὡς στηρίγματα τοῦ γείσου παρίστανται ἐδῶ αἱ τρίγλυφοι, αἱ δὲ κατακόρυφοι ἀκμαὶ τῶν ἀλλεπαλλήλων γλυφῶν ποὺ τὰς αὐλακώνουν κάμνουν ὅ,τι περίπου καὶ αἱ ραβδώσεις εἰς τὸν κίονα. Τονίζουν τὴν πρὸς τὰ ἄνω τάσιν τοῦ στηρίγματος καὶ ἐκδηλώνουν σαφέστερον τὴν λειτουργίαν του. Ἐπαναλαμβάνεται λοιπὸν καὶ ἐδῶ ἡ αὐτὴ καὶ τῶν κιονοστοιχιῶν λειτουργία, ἀλλὰ εἰς μικροτέραν κλίμακα καὶ μὲ ταχύτερον ρυθμόν.

Αἱ ἀγελαῖαι τρίγλυφοι ἐτοποθετοῦντο κανονικῶς ὑπεράνω ἑκάστου κίονος καὶ κατὰ τὸν ἄξονα ἑκάστου μετακιονίου (πίν. 4-7). Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ ἁρμὸς τοῦ κάτωθεν ἐπιστυλίου διχοτομεῖ κατὰ κανόνα τὸ πλάτος τῆς τριγλύφου. Ἑπομένως εἰς ἕκαστον μεταξόνιον ἔχομεν ἐν τῷ μέσῳ μὲν μίαν τρίγλυφον καὶ δύο μετόπας, κατὰ τὰ ἄκρα δὲ ἀνὰ ἡμίσειαν τρίγλυφον (πίν. 4-8). Προϋποτιθεμένης ὅμως ἀφ' ἑνὸς μὲν γενικῆς ἰσότητος τριγλύφων καὶ μετοπῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἰσότητος τῶν μεταξονίων τῶν κάτωθεν κιόνων, ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα διάταξις ἐδημιούργει εἰς τὰς γωνίας τὸ ἑξῆς ἀρχιτεκτονικὸν ἄτοπον: ὅτι ἡ τρίγλυφος, ἥτις, κατ' ἀπαράβατον κανόνα τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς[4], πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν γωνίαν τοῦ κτιρίου, πίπτει, λόγῳ τοῦ μικροῦ της πλάτους ἐν σχέσει πρὸς τὴν κάτω διάμετρον τοῦ κίονος (0,843 μ. πρὸς 1,905 μ.) πολὺ ἐσώτερον τῆς ἐξωτερικῆς ἀκμῆς τοῦ ἄβακος, πρᾶγμα ὅπερ δὲν ἦτο ἀνεκτόν.

Πρὸς θεραπείαν τοῦ ἀτόπου αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ἐφηρμόσθη ἡ λύσις τῆς κατασκευῆς τῆς πρώτης ἢ τῶν πρώτων παρὰ τὴν γωνίαν μετοπῶν πλατυτέρων

1. *Μετόπια:* IG² 2 1666A, 39 (Ἐλευσῖνος, 4ου π.Χ. αἰ.). F. d. D. III (5) 27, II B (4ου αἰ.). Inscr. de Délos. 500A, 17. ΗΣΥΧ. ἐν λ. *μεθόπιον*

2. Βλ. G. Rodenwaldt, Die Akropolis, Berlin 1930, σ. 23 καὶ ἐσχάτως R. Carpenter, The Architects of the Parthenon, ἔ.ἀ. σ. 55 ἑξ. καὶ Fr. Brommer, Die Metopen des Parthenon, Mainz 1967.

3. Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 100, εἰκ. 74. A. Marquand, Greek Architecture, ἔ.ἀ. σ. 225, εἰκ. 276.

4. Ὁ κανὼν αὐτὸς παρεβιάσθη ἤδη ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Αὐτὸς οὗτος ὁ ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ (De Archit. IV, 3, 5, ἔκδ. Krohn, σ. 84) συνιστᾷ τὴν κατὰ τὰς γωνίας χρῆσιν ἡμιμετοπίων, ἴσων πρὸς τὸ πλάτος ἡμισείας τριγλύφου, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀτόπων, τῶν προερχομένων ἐκ τῆς συστολῆς τῶν κιόνων ἢ τῆς ἐπιμηκύνσεως τῶν ἄκρων μετοπῶν. Κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ ἀργότερον συχνάκις συναντᾶται εἰς μνημεῖα τμῆμα μετόπης ἀντὶ τριγλύφου εἰς τὴν γωνίαν. Ἐν τοιαύτῃ βεβαίως περιπτώσει δὲν παρουσιάζετο πλέον ἀνάγκη συμπλησιάσεως τῶν ἄκρων κιόνων.

τῶν ἄλλων. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει ἡ μὲν γωνιαία τρίγλυφος, προωθουμένη, ἔφευγε πλέον ἀπὸ τὸν ἄξονα τοῦ γωνιαίου κίονος, διεταράσσετο δ' ἐπίσης καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος τῶν μετοπῶν, διατηρουμένης μόνον τῆς ἰσότητος τῶν μεταξονίων τῶν κιόνων. Κατὰ τὴν κλασσικὴν ὅμως ἐποχὴν προετιμήθη ἄλλη λύσις. Κατὰ ταύτην αἱ μὲν μετόπαι διετηροῦντο πᾶσαι ἴσαι, ἐτροποποιεῖτο ὅμως τὸ ἄκρον μεταξόνιον τῶν κιόνων, γινόμενον στενότερον διὰ συμπλησιάσεως τοῦ γωνιαίου κίονος πρὸς τοὺς γειτονικούς του, καθ' ὅσην ἀπόστασιν ἀπῃτεῖτο, ἵνα ἡ γωνιαία τρίγλυφος ἔλθῃ εἰς τὴν κανονικήν της θέσιν. Οὕτω εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἐνῶ τὰ συνήθη μεταξόνια ἔχουσι κατὰ μέσον-ὅρον μῆκος 4,295 μ., τὰ ἄκρα ἐλαττοῦνται εἰς 3,684 μ., συνεστάλησαν δηλαδὴ κατὰ 0,611 ἕως 0,64 μ. Ἡ λύσις αὕτη προετιμήθη ἀναμφιβόλως, διότι πλὴν τῆς ἰσότητος τῶν μετοπῶν, ἣν διετήρει, ἐνεφάνιζε καὶ στατικῶς ἐνισχυμένας τὰς γωνίας τοῦ κτιρίου. Πράγματι διὰ τῆς κατὰ τὰς γωνίας συστολῆς τοῦ μεταξονίου προσεδίδετο εἰς τὸ τέλος τῆς κιονοστοιχίας ἓν αἴσθημα εὐσταθείας καὶ ἀναπαύσεως, συγχρόνως δέ, διὰ τῆς διδομένης μεγαλυτέρας ἐμφάσεως εἰς τὴν προοπτικὴν τῶν ἀραιῶν μεταξονίων, ηὔξανε καὶ ἡ ἐντύπωσις τοῦ μήκους τῶν κιονοστοιχιῶν (βλ. κατωτέρω).

Ἀργότερον ὁ Βιτρούβιος, ὁμιλῶν (IV,3, 5) περὶ τοῦ προβλήματος τῶν γωνιαίων τριγλύφων, ὑπέδειξε μίαν λύσιν του ἀπαράδεκτον ἀπὸ τὸ μορφολογικὸν αἴσθημα τῶν Ἑλλήνων, δηλ. τὴν τοποθέτησιν εἰς ἑκάστην γωνίαν ἡμισείας μετόπης (semimetopion), ὁπότε καὶ ὁ ἄξων τῆς ἄκρας τριγλύφου συνέπιπτε πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ κάτωθεν κίονος καὶ τὰ μεταξόνια διετηροῦντο ἰσομήκη. Τὴν Βιτρουβιανὴν λύσιν παρεδέχθησαν πάντες σχεδὸν οἱ μεγάλοι ἀρχιτέκτονες τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, εἰς τὰ ἄκρα ἑκάστης πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἐτοποθετεῖτο κατ' ἀπαράβατον κανόνα τρίγλυφος. Συνέπεια τούτου εἶναι, ὅτι κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ ναοῦ ἐγίνετο συνάντησις δύο τριγλύφων κατ' ὀρθὴν γωνίαν. Αἱ δύο συναντώμεναι τρίγλυφοι λαξεύονται τότε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου, ἡ δὲ ἄκρα ἡμίσεια γλυφὴ ἑκατέρας ἀποβαίνει κατὰ τὰς γωνίας κοινή, στεφομένη ἄνω διὰ χαμηλωμένων τόξων, σχηματιζόντων ὀρθὴν γωνίαν καὶ συνενουμένων εἰς μικρὰν πρισματικὴν ἀπόφυσιν. Τὸ παρατιθέμενον σχέδιον (εἰκ. 143 καὶ πίν. 34) δεικνύει τὴν ὁριζοντίαν τομὴν τῆς συνενώσεως, ὡς καὶ προοπτικὴν εἰκόνα τῆς στέψεως τῆς γωνιαίας γλυφῆς[1].

Ἡ ἐμπροσθία ἐπιφάνεια τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν δὲν ἵσταται κατακόρυφος, ἀλλὰ κλίνει κατά τι πρὸς τὰ ἔσω, ὅπως καὶ ἡ τοῦ ἐπιστυλίου. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ κλίσις αὕτη ἰσοῦται πρὸς 0,02 μ., δύναται δὲ εὐχερῶς νὰ μετρηθῇ εἰς τὰς γωνίας. Λόγῳ τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως τῶν μηρῶν ἡ κεφαλὴ τῆς τριγλύφου ἔρχεται περίπου εἰς τὴν προέκτασιν τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐπιστυλίου.

Ἀφ' ἑτέρου, λόγῳ τῆς καμπυλότητος τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τοῦ γείσου, τὸ σχῆμα τῶν τριγλύφων δὲν εἶναι ἀπολύτως κανονικὸν ὀρθογώνιον, ἀλλ' ἐλαφρῶς παραλληλόγραμμον, διότι ἡ βάσις των δὲν εἶναι ὁριζοντία, ἀλλ' ἀκολουθεῖ τὴν κλίσιν τῆς καμπύλης τοῦ ἐπιστυλίου, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κεφαλὴ εἶναι κεκλιμένη, ἀκολουθοῦσα τὴν καμπύλην

1. Αἱ ἐπιγραφαὶ ἀναφέρουσιν ἐπανειλημμένως καὶ ἰδιαιτέρως τὰς γωνιαίας τριγλύφους: IG II 2^2 1, 1666a στ. 28. F. d. D. III (5) 25, στ. II, 13, στ. 8. SIG 247 II, 61 κλπ.

τοῦ γείσου. Κατὰ τὸν Hoffer[1] οἱ ἁρμοὶ ὤσεως τῶν τριγλύφων σπανίως εἶναι κατακόρυφοι· γενικῶς εἶναι ἀκτινηδὸν διατεταγμένοι. Κατὰ τὸν Ziller[2] ἀντιθέτως τὸ τρίγλυφον εἶναι γενικῶς διαφόρως τοῦ ἐπιστυλίου διατεταγμένον διότι, ἐνῶ εἰς τὸ ἐπιστύλιον οἱ ἁρμοὶ ὤσεως διευθύνονται ἀκτινηδόν, εἰς τὸ τρίγλυφον εἶναι κατακόρυφοι, ἐξαιρέσει τῶν γωνιαίων καὶ τῶν δευτέρων ἀπὸ τῆς γωνίας τριγλύφων, ἔνθα οὗτοι εἶναι ἐπίσης ἀκτινηδὸν διατεταγμένοι. Τέλος, κατὰ τὸν Penrose[3], οἱ ἁρμοὶ ὤσεως τοῦ τριγλύφου εἶναι παράλληλοι πρὸς ἀλλήλους καὶ κατακόρυφοι.

Τὸ πλάτος τῶν τριγλύφων δὲν ἦτο σταθερόν, ἀλλ' ἐκυμαίνετο μεταξὺ 0,838 μ. καὶ 0,8495 μ., εἶναι ἐπομένως κατά τι μικρότερον τοῦ ἡμίσεος τῆς κάτω διαμέτρου τοῦ κίονος (1,905 μ.) καὶ οὐχὶ κατά τι μεγαλύτερον ὡς γράφει ὁ H. Thompson[4], τὸ δὲ ὕψος μεταξὺ 1,3425 μ. καὶ 1,351 μ. (κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν). Πάντως ὁ ἄξων των ἀντεστοίχει πάντοτε πρὸς τὸν ἁρμὸν τῶν κάτωθεν ἐπιστυλίων, ὁσάκις βέβαια οὗτος δὲν ἀπέκλινε τοῦ ἄξονος τοῦ ἄβακος.

Ἡ ἀναλογία τοῦ μέσου πλάτους τῆς τριγλύφου (0,8435 μ.) πρὸς τὸ ὕψος αὐτῆς (1,315 μ.) εἶναι περίπου 1,60 μ. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν κάτω διάμετρον τοῦ κίονος (1,905 μ.) τὸ μέσον πλάτος τῆς τριγλύφου (0,8435 μ.) ἰσοῦται πρὸς τὰ 0,443 τῆς κάτω διαμέτρου Δ $(1{,}905 \times 0{,}443 = 0{,}8439$ μ.).

Αἱ γλυφαὶ τῶν τριγλύφων ὡς καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτῶν ἐβάφοντο διὰ βαθέως κυανοῦ χρώματος, τοῦ ὁποίου ἴχνη σαφῆ διετηρήθησαν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν[5]. Τὴν κυανῆν ἄλλωστε βαφὴν τῶν τριγλύφων ἀναφέρει καὶ ὁ Βιτρούβιος[6], λέγων: «antiqui eas (δηλαδὴ τὰς τριγλύφους) cera caerulea depinxerunt, uti praecisiones tignorum tectae non offenderent visum».

Αἱ γλυφαὶ τῶν τριγλύφων (κατὰ Paccard ὁλόκληροι αἱ τρίγλυφοι) ἐβάφοντο βαθέως κυαναῖ· ἀσθενέστερα δὲ ἴχνη κυανοῦ εὗρεν ὁ Penrose (σ. 56) καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν τῶν τριγλύφων. Ὁ ἀστράγαλος τῶν τριγλύφων ἔμεινεν ἀργὸς ἤτοι ἀλάξευτος εἰς πολλὰ μέρη[7], βεβαίως ἐκ παραδρομῆς· κατὰ τὸν Paccard ὁ ἀστράγαλος θὰ ἦτο βαμμένος ἐρυθρός. Σήμερον δὲν διακρίνονται πλέον ἐπ' αὐτοῦ ἴχνη χρώματος. Ἑκάστη τρίγλυφος ἐλαξεύθη ἐπὶ λίθου πρισματικοῦ ὀρθογωνίου, ὁριζοντίας τομῆς, περίπου τετραγώνου, ὅστις εἰς μὲν τὰς ἀγελαίας φέρει ἑκατέρωθεν (εἰκ. 141) ἀνὰ μίαν ὀρθογώνιον ἐγκοπήν, διήκουσαν καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ ὕψος, εἰς δὲ τὰς γωνιαίας ἐπὶ τῶν δύο συνεχομένων πλευρῶν αὐτῆς (εἰκ. 145). Τὸ πλάτος τῆς ἐγκοπῆς ταύτης εἶναι ± 0,178 μ., τὸ δὲ βάθος 0,048 - 0,05 μ. Ἐντὸς αὐτῆς εἰσήρχετο, μέ τινα εὐρυχωρίαν, ἡ λεπτὴ σχετικῶς πλάξ, ἥτις ἐσχημάτιζε τὴν ράχιν τῆς ἀναγλύφου μετόπης[8].

1. Ἔ.ἀ. σ. 389.
2. Ἔ.ἀ: στ. 51.
3. Principles, πίν. VII, VIII.
4. Hesperia 6, 1937, σ. 40.
5. Ὁ Penrose, Principles, σ. 56 καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἀνεῦρον ἴχνη βαθέως κυανοῦ χρώματος κατὰ τὴν εἰσέχουσαν ἀκμὴν τριγλύφου τῆς Δ. πλευρᾶς. Ἐγίνετο δ' ἡ βαφή των δι' ἐγκαύσεως, ὡς διδάσκει ἐπιγραφὴ τοῦ Πειραιῶς: IG II 2² (1), 1627b 326 καὶ 1629, 983/84.
6. De Archit. IV, 2, 2.
7. Hoffer, ἐν Förster's Bauzeitung III, σ. 389.
8. Εἰς τὸν Παρθενῶνα αἱ μετόπαι ἦσαν χωρισταὶ ἀπὸ τὰς τριγλύφους· διότι ἔφερον πλαστικὸν διάκοσμον, ὅστις ἐξετελεῖτο ἰδιαιτέρως εἰς τὸ ἐργαστήριον. Εἰς ἄλλους ὅμως ναούς, ἰδίᾳ τοὺς μικροτέρας κλίμακος, ἔνθα αἱ μετόπαι ἔμενον ἀκόσμη-

Μετόπαι. Πολὺ ἁπλουστέρα τῆς τριγλύφου ἐμφανίζεται ἡ διαμόρφωσις τῆς μετόπης, ἥτις ὡς ἤδη εἴπομεν, εἰσέχει κατά τι τῆς τριγλύφου (εἰκ. 142, 144). Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ ἐσοχὴ αὕτη εἶναι 0,032 μ., τὸ δὲ πάχος τῆς πλακὸς τῆς μετόπης — μὴ περιλαμβανομένης τῆς ἀναγλύφου ἐξοχῆς, ἥτις φθάνει ἐνίοτε τὰ 0,20 μ. — εἶναι κατὰ μέσον ὅρον 0,125 μ., ἄνευ τῆς κεφαλῆς καὶ 0,155 μ. μετὰ τῆς κεφαλῆς (εἰκ. 140, 145). Ἡ λεπτότης αὕτη τῆς πλακὸς τῆς μετόπης ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ γλυπτὸς διάκοσμος ἐλαξεύετο εἰς τὸ ἐργαστήριον[1], ἐτοποθετοῦντο δὲ πιθανώτατα αἱ μετόπαι ἀφοῦ εἶχον τοποθετηθῆ αἱ τρίγλυφοι· ἴσως μάλιστα, χάριν εὐκολίας τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων τοποθετήσεώς των ταύτης, καὶ ἵνα μὴ πιέζεται ὁ γλυπτὸς διάκοσμός των ἀπὸ τὸ ὕπερθεν γεῖσον, κατεσκευάζοντο αἱ μετόπαι κατά τινα (2 ἢ 3) χιλιοστὰ χαμηλότεραι τῶν τριγλύφων, ὅταν δ' ἐτοποθετοῦντο, μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν τριγλύφων, θὰ κατεβιβάζοντο ἐκ τῶν ἄνω ἐντὸς τῶν πλαγίων ἐγκοπῶν τῶν τριγλύφων, αἵτινες δι' αὐτὸ καὶ ἐλαξεύοντο κάπως εὐρύχωροι (πλάτος ἐγκοπῆς 0,178 μ., πάχος εἰσερχομένης ράχεως μετόπης 0,115 μ., μετὰ τῆς κεφαλῆς 0,155 μ.).

Ὡς ἡ τρίγλυφος οὕτω καὶ ἡ μετόπη φέρει εἰς τὸ ἄνω αὐτῆς μέρος κεφαλήν, ἥτις διαφέρει τῆς κεφαλῆς τῆς τριγλύφου: α) διότι εἶναι στενοτέρα ἐκείνης (0,138 μ.) καὶ β) διότι ἐξέχει τοῦ σώματος τῆς μετόπης πολὺ περισσότερον (0,027 μ.) ἢ ὅσον ἡ κεφαλὴ τῆς τριγλύφου ἐξέχει τῶν μηρῶν αὐτῆς (εἰκ. 142, 144), πιθανῶς ἵνα ἁρμονίζεται καλύτερον πρὸς τὰς βαθείας σκιὰς τῶν ἀναγλύφων της. Ὁ ἐπιστέφων τὴν κεφαλὴν τῆς τριγλύφου ἀνάγλυπτος ἀστράγαλος, καμπτόμενος, συνεχίζεται καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς τῆς μετόπης (εἰκ. 140, 144, 145). Ὅπως δὲ τῶν τριγλύφων, οὕτω καὶ τῶν μετοπῶν τὸ πλάτος δὲν εἶναι σταθερόν, ἀλλὰ κυμαίνεται μεταξὺ 1,22 μ. (ΝΔ. γωνία) καὶ 1,333 μ. (μέσον Α. πλευρᾶς). Ἡ διακύμανσις αὕτη εἶναι ἰδίᾳ αἰσθητὴ κατὰ τὴν Α. πλευράν, ἔνθα αἱ μὲν ἀκραῖαι μετόπαι ἔχουσι πλάτος 1,234 μ., ἐνῶ αἱ μέσαι φθάνουν τὰ 1,333 μ. Κατὰ τὸν Penrose[2] ἡ διαφορὰ αὕτη δύναται νὰ ἐξηγηθῆ διὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἀετώματα, ἅτινα εἶχον εἰς τὸ μέσον τὸν πυκνότερον καὶ σπουδαιότερον αὐτῶν πλαστικὸν διάκοσμον καὶ αἱ μεσαῖαι μετόπαι κατεσκευάσθησαν πλατύτεραι διὰ νὰ δεχθῶσι μεγαλύτερα συμπλέγματα. Εἰς τὴν 4ην μάλιστα ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας μετόπην τὸ πλαστικὸν σύμπλεγμα προεξετάθη καὶ ἐπὶ τῆς ἡμισείας γωνιαίας γλυφῆς τῆς γειτονικῆς τριγλύφου[3]. Πάντως πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς βέβαιον, ὅτι θὰ προηγεῖτο συνεννόησις μεταξὺ ἀρχιτεκτόνων καὶ γλυπτῶν ὡς πρὸς τὰ πλάτη τῶν μετοπῶν, τὰ ὁποῖα πάλιν φαίνεται, ὅτι ἐπηρεάζοντο καὶ ἀπὸ τὰ μήκη τῶν κάτωθεν ἐπιστυλίων,

τοι, συχνάκις συναντῶμεν τὰς μετόπας ἐκτελεσμένας ἐκ τοῦ αὐτοῦ τεμαχίου λίθου πρὸς τὴν μίαν ἢ καὶ τὰς δύο γειτονικὰς αὐτῆς τριγλύφους. Ἄλλοτε πάλιν μία τρίγλυφος φέρει συμφυεῖς ἀμφοτέρας τὰς ἑκατέρωθεν αὐτῆς μετόπας.

1. Τὸ ἐργαστήριον τοῦτο τοποθετεῖται συνήθως ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν, μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κιμωνείου τείχους, ἔνθα σῴζονται θεμέλια ὀρθογωνίου κτιρίου. Ὅρα Dörpfeld, AM 27, 1902, σ. 400, εἰκ. 6. L. M. N. Curtius, Stadtgeschichte, Berlin 1891, πίν. V. J. Harrison, Ancient Athens, London 1920, σ. 343.

2. Principles, σ. 16.

3. Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῆ, ὅτι εἰς τὰς μετόπας τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ ἐπαναλαμβάνεται τὸ προοπτικὸν τέχνασμα, τὸ παραγόμενον καὶ διὰ τῆς κατὰ τὰς γωνίας συστολῆς τῶν κιονοστοιχιῶν· ἐπειδὴ εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἀντὶ τῶν συνήθως διευρυνομένων, μιᾶς ἢ δύο, παρὰ τὰς γωνίας μετοπῶν, συναντῶμεν μίαν ὁμαλὴν διαβάθμισιν ἀπὸ τῶν λίαν πλατειῶν μετοπῶν τοῦ κέντρου πρὸς τὰς γωνιαίας, μὲ μεγίστην διαφορὰν πλάτους 0,10 μ., τοῦθ' ὅπερ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα οὐδεμία τρίγλυφος τῶν προσόψεων νὰ εὑρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὸν ἄξονα τοῦ ἀντιστοίχου κίονος.

ἅτινα δὲν ἔχουν πάντοτε τοὺς ἁρμούς των συμπίπτοντας ἀκριβῶς μὲ τὸν ἄξονα τῶν κιόνων, ἀλλ' εὑρισκόμενον συχνὰ πέραν ἐκείνων [1].

Γενικῶς ἡ διαφορὰ πλάτους τῶν μετοπῶν φαίνεται ὅτι ὀφείλεται εἰς διορθώσεις γενομένας ἐκ τῶν ὑστέρων, λόγῳ ἀνίσων μετακιονίων καὶ ἀνίσου μήκους τῶν τεμαχίων τῶν ἐπιστυλίων [2]. Ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα κλιμάκωσις τοῦ πλάτους τῶν μετοπῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος, ἀπὸ εὐρυτέρων (1,331 μ.) εἰς τὸ κέντρον πρὸς στενοτέρας (1,226 μ.) εἰς τὰς γωνίας, εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὸ κανονικὸν σύστημα, ὅπερ ἐφηρμόζετο ἰσχυρῶς μὲν κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν, ἀσθενέστερον δὲ κατὰ τὴν κλασσικήν, λόγῳ τῆς ἀναγκαστικῆς τοποθετήσεως τριγλύφου εἰς τὴν γωνίαν τοῦ ναοῦ, ὁπότε τὸ πλάτος τῶν μετοπῶν εἶναι παρὰ τὴν γωνίαν μεγαλύτερον τοῦ ἑπομένου. Λόγῳ τῆς εἰρημένης κλιμακώσεως τοῦ πλάτους τῶν μετοπῶν εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὡς καὶ ἕνεκα μικρῶν τινων λαθῶν εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν κέντρων τῶν κιόνων καὶ τῶν τριγλύφων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πρόσοψιν οἱ ἄξονες τῶν τριγλύφων δὲν συμπίπτουν πρὸς τοὺς ἄξονας τῶν ἓξ μέσων κιόνων, ἀλλ' εὑρίσκοντο ἔξω καὶ ἔσω αὐτῶν κατὰ τὰ ἑξῆς κατὰ σειρὰν μέτρα ἀπὸ Ν. πρὸς Β. [3]

Εἰς τὸν 2ον	κίονα ὁ ἄξων τῆς τριγλύφου πίπτει κατὰ	0,075 μ.	ἔσω	τοῦ ἄξονος τοῦ κίονος
» » 3ον	» » » » » »	0,023 μ.	ἔσω	τοῦ ἄξονος » »
» » 4ον	» » » » » »	0,0375 μ.	ἔξω	» » » »
» » 5ον	» » » » » »	0,001 μ.	ἔσω	» » » »
» » 6ον	» » » » » »	0,015 μ.	ἔξω	» » » »
» » 7ον	» » » » » »	0,113 μ.	ἔσω	» » » »

Τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἄθροισμα τοῦ πλάτους τριγλύφου καὶ μετόπης εἶναι μικρότερον τοῦ ἡμίσεος τοῦ μετακιονίου ($\frac{4,30}{2}$=2,15 μ.) μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ τρίγλυφοι κατενέμοντο οὕτως, ὥστε νὰ ἀντισταθμίζουσι τὴν μετάθεσιν τῆς γωνιαίας, ὁπότε αἱ λοιπαὶ τρίγλυφοι τίθενται μὲ ἐλαφρῶς διάφορον θέσιν ἄξονος ἀπὸ τὴν τῶν κιόνων, ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὴν Φιγάλειαν καὶ τὴν Ἐγέστην.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀναλογίας τῆς μετόπης αὗται μᾶς παρουσιάζουν αὐτὴν μετὰ τῆς κεφαλῆς εἰς μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν περίπου τετράγωνον, κατὰ δὲ τὰς λοιπὰς ὀρθογώνιον καθ' ὕψος [4]. Ἴσως μάλιστα ἐπεδίωκον νὰ ἐπιτύχουν διὰ τῶν ἀκανονιστιῶν μίαν ποικιλίαν καὶ ἕνα παιγνίδισμα φωτός, τὸ ὁποῖον τόσον εὐχαριστεῖ τὸ βλέμμα.

Παρακολουθοῦσα τὴν γενικὴν κλίσιν τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ θριγκοῦ, κλίνει καὶ ἡ μετόπη πρὸς τὰ ἔσω κατὰ 0,02 μ. ἤτοι ἀκριβῶς ὅσον καὶ ἡ τρίγλυφος, ὀλιγώτερον μὲν κατὰ τὰς γωνίας περισσότερον δὲ εἰς τὸ μέσον [5].

1. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τὸ 2ον ἀπὸ Β. ἐπιστύλιον ἔχει τὸν ἁρμόν του κατὰ 0,173 μ. νοτιώτερον τοῦ ἄξονος τοῦ ἀντιστοίχου κίονος. Ὡσαύτως καὶ ὁ ἄξων τοῦ δευτέρου ἀπὸ Ν. ἐπιστυλίου ἀποκλίνει τοῦ ἀντιστοίχου ἄξονος τοῦ κίονος κατὰ 0,091 μ.
2. Βλ. σχετικῶς καὶ Carpenter ἐν τέλει τοῦ βιβλίου του, The Architects of the Parthenon, Harmondsworth 1970.
3. Βλ. σχετικῶς καὶ W. B. Dinsmoor, Hesperia 30, 1961, σ. 181, σημ. 9.
4. Τὸ ἐπὶ πλέον τοῦ πλάτους ὕψος θὰ ἐδόθη πιθανῶς, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ ἐξοχὴ (0,069 μ.) τῆς κάτωθεν τῆς μετόπης ταινίας τοῦ ἐπιστυλίου θὰ ἀπέκρυπτε τμῆμα τοῦ ὕψους της ἀπὸ τὸν παρατηρητήν.
5. Michaelis, Der Parthenon, σ. 19.

Ἴχνη ἐρυθροῦ χρωματισμοῦ διετηρήθησαν εἰς τὴν κεφαλὴν δύο μετοπῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Ἀναμφιβόλως δὲ βαμμένα πλὴν τῶν γυμνῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα ἀφίεντο λευκά, θὰ ἦσαν καὶ τὰ ἀνάγλυφα ἐνδύματα τῶν μορφῶν τῶν μετοπῶν[1], συμφώνως πρὸς τὴν γενικὴν συνήθειαν τῆς χρώσεως τῶν ἀρχαίων πλαστικῶν ἔργων, χάριν μεγαλυτέρας ἐξάρσεως αὐτῶν. Τὸ ἰσχυρῶς ἀνάγλυφον τῶν μετοπῶν ἁρμονίζεται πρὸς τὴν ἔντονον πλαστικότητα τῶν γλυφῶν τῆς τριγλύφου καὶ δικαιολογεῖται λόγῳ τοῦ μεγάλου ὕψους (12 περίπου μέτρων), εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι τοποθετημέναι. Τὸ βάθος ὅλων τῶν μετοπῶν ἐβάφετο ἐρυθρόν.

Αἱ μετόπαι ἦσαν ἐν συνόλῳ 92. Ἐξ αὐτῶν μέρος μὲν ἀπωλέσθη[2]. Μία ἐξ αὐτῶν κατεστράφη κατὰ τὴν κακότεχνον καταβίβασιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τοῦ Lusieri, ἐνεργοῦντος κατ' ἐντολὴν τοῦ λόρδου Ἔλγιν[3]. 41, ἀρκετὰ ἐφθαρμέναι, εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν, ὀλίγαι ἀπόκεινται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως[4], μία εἰς τὸ Λοῦβρον, τὸ δὲ πλεῖστον αὐτῶν, ἰδίᾳ τῆς νοτίας πλευρᾶς, καλῶς διατηρούμεναι, περιλαμβάνονται μεταξὺ τῶν Ἐλγινείων μαρμάρων τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου. Αἱ τῶν λοιπῶν πλευρῶν ἐβλάβησαν κατὰ μέγα μέρος κατὰ τὴν εἰς ἐκκλησίαν μετατροπὴν τοῦ Παρθενῶνος. Ἡ εἰς τὰς διαφόρους πλευρὰς τοῦ ναοῦ κατανομή των ἀκολουθεῖ τὸ ἑξῆς σαφὲς πρόγραμμα: εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εἰκονίζεται ἡ Γιγαντομαχία μὲ τὴν Ἀθηνᾶν ὡς δεσπόζουσαν μορφήν, εἰς τὴν νοτίαν ἡ Κενταυρομαχία[5], ἤτοι μυθικὰ ἀμφότερα θέματα· τοὐναντίον εἰς τὴν βόρειον καὶ τὴν δυτικὴν εἰκονίζονται ἱστορικὰ θέματα καὶ δὴ εἰς μὲν τὴν βόρειον ἡ Ἰλίου Πέρσις ἤτοι ὁ ἀγὼν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς Τροίας — καὶ ὄχι, ὡς γενικῶς ἐδέχοντο μέχρι τοῦδε, Ἀμαζονομαχία[6] — μὲ τὸν Μενέλαον καὶ τὴν Ἑλένην, ὡς ἐταυτίσθησαν καὶ εἰς τὰ δύο ἄκρα, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην, κατὰ δὲ τὴν δυτικὴν μάχη Ἑλλήνων κατὰ Περσῶν. Αἱ μετόπαι θεωροῦνται ὡς ἀρχαιότερον τμῆμα τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ Παρθενῶνος, κατεσκευάσθησαν δὲ πιθανώτατα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 447 καὶ 442 ἢ 440 π.Χ. Τεχνοτροπικῶς εἶναι ἀρχαιότεραι τῆς ζωφόρου καὶ τῶν ἀετωμάτων, παρουσιάζουσαι ἑνιαίαν σύλληψιν· παρατηρεῖται ὅμως εἰς αὐτὰς ἐκτέλεσις διὰ διαφόρων χειρῶν. Οὕτω μία ὁμὰς τεχνιτῶν ἐπιμένει ἀκόμη εἴς τινας σκληρότητας τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, μία ἄλλη ἵσταται εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐλευθέρας τέχνης τῆς ζωφόρου καὶ τέλος μία τρίτη, μᾶλλον ἄτονος καὶ ψυχρά, ἀναγγέλλει τὸ ὕφος τῶν ἀετωμάτων[7]. Αἱ διαφοραὶ ὕφους, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν αἱ μετόπαι, ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι πλείονες τεχνῖται ἐξειργά-

1. Fr. Brommer, Die Metopen des Parthenon, Mainz 1967, Textband, σ. 159.

2. 19 ἐξ αὐτῶν τῆς βορείου πλευρᾶς καὶ πλείονες τῆς μιᾶς τῆς ΝΑ. ἄκρας τοῦ ναοῦ εἶδε καταβιβαζομένας καὶ καταπεσούσας εἰς τὸ ἔδαφος ὁ Dodwell (A Classical and Topographical Tour through Greece, τ. 1, London 1819, σ. 322, 323 ἑξ.).

3. Γεννάδιος, Ὁ λόρδος Ἔλγιν κλπ. Ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 80 - 81.

4. Μία ὁλόκληρος καὶ πολλὰ τεμάχια, Μπρούσκαρη, Μουσεῖον Ἀκροπόλεως, Ἀθῆναι 1974 (ἀριθ. εὑρετ. 727, 720, 705, 3244, 765, 3319, 1017 καὶ 796, 2176, 1309, 6511).

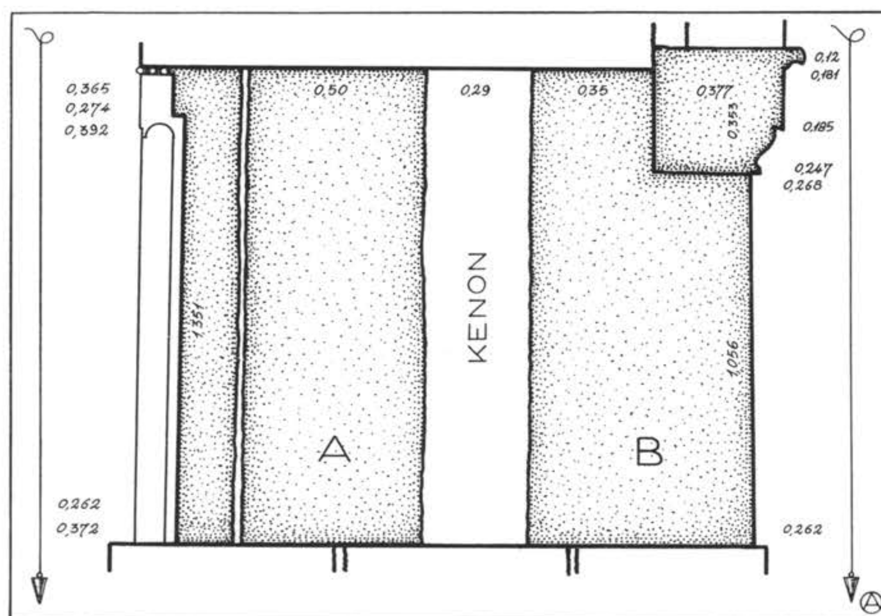
5. Συμπλοκαὶ Κενταύρων πρὸς Λαπίθας. Μία σχεδὸν ἀλώβητος μετόπη τῆς Κενταυρομαχίας διατηρεῖται κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 140 καὶ πίν. 33).

6. Fr. Brommer, Die Metopen der Parthenon, Mainz 1967, σ. 191.

7. Βλ. σχετικῶς C. Praschniker, Die Metopen der Nordosteckes des Parthenon, ÖJh. 14, 1911, σ. 135 ἑξ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Parthenonstudien, Augsburg - Wien 1928. Fr. Brommer, Die Metopen des Parthenon, Mainz 1967 καὶ R. Carpenter, The Architects of the Parthenon, Harmondsworth 1970, σ. 55 - 68.

σθησαν αὐτὰς ταυτοχρόνως· οὕτω στοιχεῖα ἀρχαϊκὰ ἐμφανίζονται παραλλήλως πρὸς ἄλλα νεώτερα. Ὁ Φειδίας φυσικά, *ὡς πάντων ἐπίσκοπος*, ἦτο ἐπιφορτισμένος νὰ ἐπιβλέπῃ τὴν ἐκτέλεσιν ὅλων, πρᾶγμα ποὺ διακρίνεται εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς τέχνης τῶν γλυπτῶν καὶ εἰς μίαν νέαν ἀντίληψίν των, ἐκφραζομένην κυρίως εἰς τὴν διάπλασιν τῶν σωμάτων καί τινας λεπτομερείας. Ὁ Φειδίας ἔδιδε τὴν ἀκολουθητέαν γραμμὴν εἰς τὰ ἔργα καὶ ἄφινε τὴν ἐκτέλεσίν των εἰς τοὺς μαθητάς του. Αὐτὸς μόνος του ἔκαμε τὰ σκαριφήματα τῶν θεμάτων τῶν μετοπῶν, οἱ δὲ ἄλλοι καλλιτέχναι θὰ εἰργάζοντο συμφώνως πρὸς αὐτά.

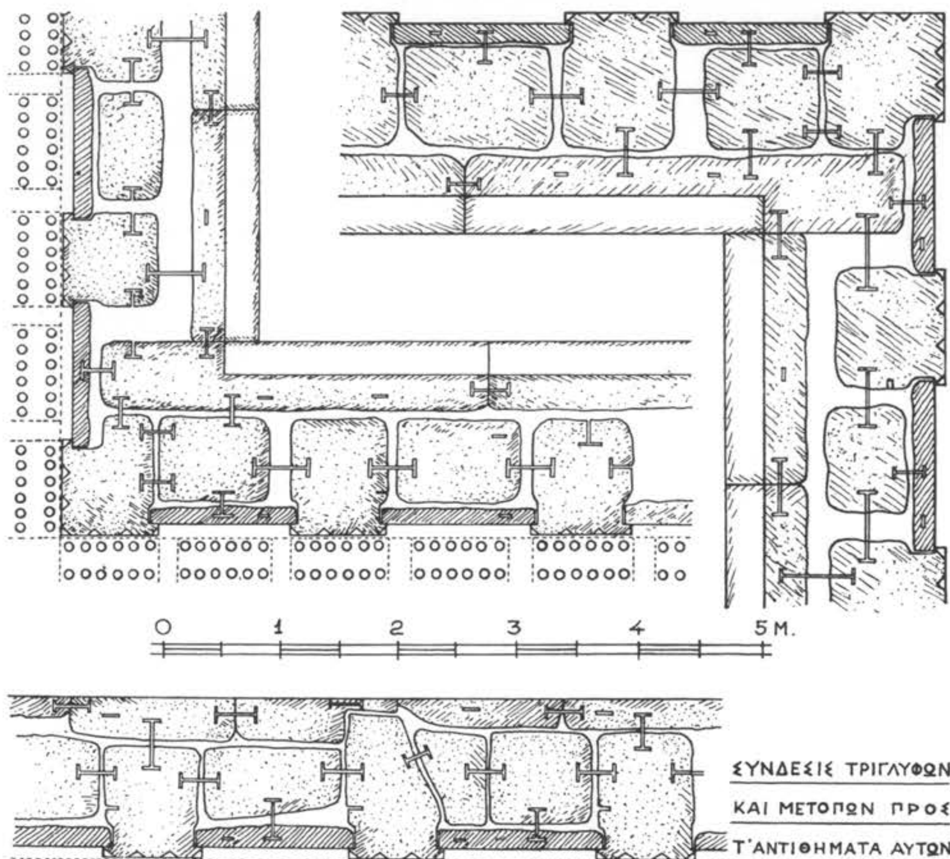
Ἀντιθήματα τοῦ διαζώματος. Ὄπισθεν τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν ἐτοποθετοῦντο ἀντιθήματα εἰς δύο καὶ αὐτὰ παραλλήλους σειράς, ὅπως τὰ τοῦ

146. Κατακόρυφος τομὴ εἰς τὴν ιετόπην, δεικνύουσα τὰ ὄπισθεν αὐτῆς ἀντιθήματα (Α, Β).

ἐπιστυλίου μὲ ταύτην τὴν διαφοράν, ὅτι ἐπειδὴ ἡ κάτω αὐτῶν ἐπιφάνεια δὲν ἐφαίνετο, ἐτοποθετοῦντο τὰ ἐνδιάμεσα μὲ οὐχὶ πάντοτε ἀπολύτως κανονικά, αὐστηρῶς ὀρθογωνισμένα σχήματα οὕτως, ὥστε ν' ἀφίνουν μεταξύ των μεγάλα σχετικῶς κενὰ καὶ τοῦτο βεβαίως χάριν ἐλαφρότητος ἅμα καὶ οἰκονομίας μαρμάρου (εἰκ. 146, 147, 149 καὶ πίν. 35). Ἡ ἀραίωσις αὕτη παρατηρεῖται ἰδίᾳ κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ, ἔνθα μάλιστα δύναταί τις καὶ νὰ βαδίσῃ μεταξὺ τῶν ἀντιθημάτων, οὐχὶ πολὺ ἀνέτως βέβαια. Διὰ τὰ μνημονευθέντα ὄπισθεν τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν κενὰ τοῦ θριγκοῦ (εἰκ. 146,

149) φαίνεται, ὅτι κάτι θὰ ἐγνώριζεν ὁ Εὐριπίδης, ὅταν εἰς τὴν Ἰφιγένειάν του ἐν Ταύροις (στ. 113 - 114) ἔθετεν εἰς τὸ στόμα τοῦ Πυλάδου, συζητοῦντος μετὰ τοῦ Ὀρέστου κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἠδύναντο νὰ εἰσδύσουν εἰς τὸν κλειστὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος διὰ νὰ ἀπαγάγουν τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς, τὴν ἑξῆς χαρακτηριστικὴν φράσιν : *ὅρα δὲ γ' εἴσω τριγλύφων ὅποι κενὸν δέμας καθεῖναι*, ἤτοι κύτταξε ἂν μέσα ἀπὸ τὰς τριγλύ-

147. Σύνθεσις τριγλύφων, μετοπῶν καὶ ἀντιθημάτων ἐν ὁριζοντίᾳ τομῇ.

φους ὑπάρχῃ κάποιο κενὸν διὰ νὰ κατεβάσῃς δι' αὐτοῦ τὸ σῶμά σου. Ἐκ τῶν δύο σειρῶν ἀντιθημάτων ἡ μεσαία ἀποτελεῖται ἐξ ὀρθίων πρισματικῶν λίθων τῶν ὁποίων, ὡς μὴ ὁρατῶν, αἱ παρειαὶ εἶναι ἀδρῶς διὰ τοῦ κοπέως (βελόνι) εἰργασμέναι, ἡ δὲ ἄνω ἐπιφάνεια συνεδέετο πρός τε τὰς τριγλύφους καὶ τὰς μετόπας διὰ μεγάλων σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ (μήκους 0,345 - 0,46 μ.), οἵτινες κατὰ μέγα μέρος τοῦ

μήκους των ἦσαν συχνάκις — λόγῳ τῶν κενῶν — μετέωροι (εἰκ. 147 ἄνω), πάντοτε ὅμως περιβεβλημένοι διὰ σφυρηλατημένου, μολυβδίνου μανδύου πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ὀξειδώσεως αὐτῶν.

Τὰ μεσαῖα ἀντιθήματα ἦσαν ἰσοϋψῆ πρὸς τὰς τριγλύφους μετὰ τῶν ὁποίων συνεμερίζοντο τὸ βάρος τῶν ἐπικαθημένων γείσων, τῆς λεπτῆς μετόπης μὴ μετεχούσης τῆς στηρίξεως πρὸς ἀποφυγὴν ἐνδεχομένης θραύσεως αὐτῆς. Καὶ δι' αὐτὸν λοιπὸν ἀκόμη τὸν λόγον ἐπεβάλλετο νὰ κατασκευασθῇ κατά τινα χιλιοστὰ χαμηλοτέρα τῆς τριγλύφου ἡ μετόπη. Ἡ δευτέρα σειρὰ τῶν ἀντιθημάτων τῆς ζωφόρου, ἡ βλέπουσα πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πτεροῦ, ἔχει διατομὴν σχήματος γάμμα· ἀποτελεῖται δηλαδὴ ἀπὸ ὀρθίους μασχαλιαίους λίθους, ἰσοϋψεῖς πρὸς τὰς τριγλύφους ἐσωτερικῶς, χαμηλοτέρους δ' ἐξωτερικῶς (βλ. κατακόρυφον τομὴν εἰκ. 146, 149). Τούτων ἡ μὲν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι τελείως λεία, ἡ δ' ἐσωτερικὴ ἀνώμαλος. Οἱ λίθοι της ἐφάπτονται ἀλλήλων πλαγίως κατὰ μίαν στενὴν μόνον ἀναθύρωσιν, συνδεόμενοι ἄνω τόσον πρὸς ἀλλήλους, ὅσον καὶ πρὸς τὰ διάμεσα ἀντιθήματα διὰ συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ (εἰκ. 147).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν μασχάλην, αὕτη ἔχει πλάτος μὲν 0,30 μ. ὕψος δὲ 0,325 μ. ἐχρησίμευε δὲ διὰ νὰ ὑποδέχεται τὸ μικρὸν ἐκεῖνο ἀρχιτεκτονικὸν μέλος, τὸ χρησιμεῦον ὡς ὑπόθημα τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς ἢ τῶν φατνωμάτων καὶ ὀνομαζόμενον διὰ τοῦτο ὑποδόκιον ἢ θρᾶνος (βλ. κατωτέρω). Ἀναβάλλοντες τὴν ἐξέτασιν τοῦ μέλους τούτου ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἵνα τὸ συνεξετάσωμεν μετὰ τῆς ὀροφῆς, ἀρκούμεθα νὰ σημειώσωμεν, ὅτι οἱ μασχαλιαῖοι λίθοι τοῦ ἀντιθήματος, ἐφ' ὧν ἐπικάθηται ὁ θρᾶνος, παρουσιάζουσιν, ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν ἀπὸ τῶν ἄκρων πρὸς τὰ μέσα τῶν πλευρῶν, μείωσιν τοῦ ὕψους των (πίν. 32 ἄνω) καὶ τοῦτο, ἵνα ἡ καμπύλη ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιστυλίου μεταβληθῇ ἐσωτερικῶς, δηλαδὴ κατὰ τὴν βάσιν τῆς ὀροφῆς, εἰς ὁριζοντίαν, εἰς τρόπον, ὥστε καὶ ἡ ὀροφὴ νὰ εἶναι καὶ αὐτὴ ὁριζοντία· οὕτω ἐνῶ περὶ τὰ ἄκρα τῆς Β. πλευρᾶς τὸ ἐσωτερικὸν ὕψος τῶν ἀντιθημάτων εἶναι (ὑπὲρ τὸν 3ον κίονα) 1,057 μ., εἰς τὸ μέσον αὐτῆς (ὑπὲρ τὸν 9ον κίονα) ἀποβαίνει 1,053 μ[1]. Εἰς τὰ ἀντιθήματα λοιπὸν τῆς ζωφόρου ἐπέρχεται ὁ συμψηφισμὸς τῶν καμπύλων ἐσωτερικῶν γραμμῶν πρὸς τὰς ὁριζοντίας, πρᾶγμα, ὅπερ δὲν συμβαίνει καὶ ἐξωτερικῶς· διότι ἡ καμπυλότης συνεχίζεται καὶ εἰς τὸ γεῖσον, ὡς θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον.

Ἡ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πτεροῦ βλέπουσα λεία ἐπιφάνεια τῶν μασχαλιαίων ἀντιθημάτων τῆς ζωφόρου εἰσέχει τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀντιθήματος τοῦ ἐπιστυλίου κατὰ 0,018 - 0,032 μ. (εἰκ. 149), παρουσιάζει δὲ καὶ αὐτή, ὅπως καὶ ἡ τοῦ ἀντιθήματος τοῦ ἐπιστυλίου, κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω κατὰ 0,006 - 0,007 μ. περίπου (εἰκ. 146), μένει δὲ πάντοτε ἐντελῶς ἀκόσμητος (εἰκ. 149).

---

1. Βλέπε τὰς σχετικὰς διαστάσεις τῶν ὑψῶν τῶν ἀντιθημάτων εἰς ἡμέτερον πίνακα 32 ἄνω καὶ παρὰ ΜΠΑΛΑΝΟΙ (Ἀναστήλωσις, πίν. 9).

ΤΟ ΓΕΙΣΟΝ

Τὸ τρίτον κατὰ σειρὰν καὶ ἀνώτατον μέλος τοῦ θριγκοῦ — τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον *γεῖσον*[1] — σημειώνει τὸ τέρμα τῆς ἀνοδικῆς κινήσεως τοῦ ὅλου ἐξωτερικοῦ ρυθμοῦ τοῦ ναοῦ. Εἶναι μία παχεῖα (0,59 μ. - 0,614 μ.), ὁριζοντία καὶ λίαν ὑπὲρ τὴν ζωφόρον ἐξέχουσα πλάξ, χρησιμεύουσα κυρίως ἵνα προστατεύῃ τὸν πλαστικὸν διάκοσμον τῶν μετοπῶν καὶ τὸν γραπτὸν διάκοσμον αὐτοῦ τούτου τοῦ γείσου ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς στέγης καταρρεόντων ὀμβρίων ὑδάτων καὶ τῶν ἄλλων ἀτμοσφαιρικῶν ἐπιδράσεων. Χάριν ἰσορροπίας τοῦ ἰσχυρῶς (0,701 - 0,706 μ.) προκρεμαμένου προσθίου μέρους του, ἐδίδετο εἰς τὸ γεῖσον μακρὰ οὐρά, διὰ τῆς ὁποίας τὸ ὁλικὸν μῆκος τῆς τομῆς τοῦ γείσου ἔφθανε τὰ 2,07 μ. ἕως 2,30 μ., φθάνουσα ὄπισθεν μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀντιθήματος τῆς ζωφόρου καὶ συνδέουσα οὕτω ἐκ τῶν ἄνω τὰς τριγλύφους πρὸς τὰ ἐνδιάμεσα ἀντιθήματα τριγλύφων καὶ μετοπῶν (εἰκ. 148, 149 καὶ πίν. 30, 36).

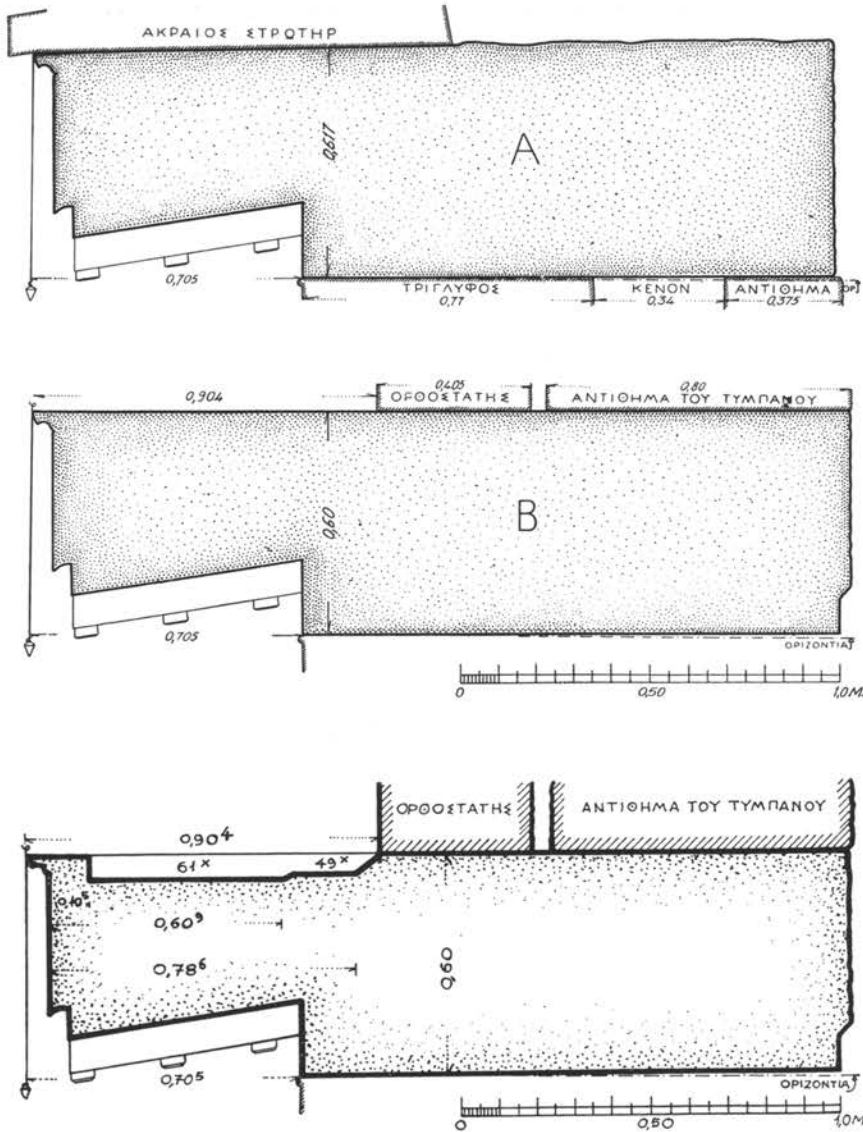
Ἐν ἐγκαρσίᾳ διατομῇ τὸ γεῖσον παρουσιάζει ἄνω μὲν ἓν στέφον δωρικὸν κυμάτιον, ὕψους 0,05 μ. ἕως 0,055 μ. καὶ ἐξοχῆς 0,0525 μ., κατὰ δὲ τὴν βάσιν του ἁπλῆν κατακόρυφον ταινίαν, ὕψους 0,114 μ. (εἰκ. 150), κοσμουμένην δι' ἐγκαυστικοῦ μαιάνδρου (εἰκ. 144, πίν. 35)[2] καὶ περιβάλλουσαν καθ' ὅλας τὰς πλευράς του τὸν ναόν. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ κατατομή του ὑπαγορεύεται καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐλαφρύνσεως τοῦ βάρους του, κυρίως δέ, ὡς εἴπομεν, ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ ἀποτρέπωνται τὰ καταρρέοντα ὄμβρια ὕδατα νὰ φθάσουν μέχρι τῆς ζωφόρου. Οὕτω τὸ μὲν μέτωπόν του, δηλαδὴ ἡ εὐθὺς ὑπὸ τὸ στέφον κυμάτιον κατακόρυφος ταινία, ὄχι μόνον κατεσκευάσθη μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω (εἰκ. 149, 150), ἀλλὰ καὶ διακόπτεται εἰς τὸ κάτω μέρος της ἀπὸ μίαν κοίλην ἐσοχήν, τὴν *σκοτίαν* (εἰκ. 148, 150)[3], ἥτις, κάμπτουσα καμπύλως πρὸς τὰ ἄνω κατὰ 0,018 μ., ἀνεχαίτιζε τὰ καταρρέοντα ὕδατα καὶ τὰ ἠνάγκαζε νὰ στάζουν ἀπὸ τὴν ἄκραν της πρὸς τὰ κάτω, χωρὶς νὰ περιλείχουν τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ γείσου, ἥτις διὰ τὸν αὐτὸν λόγον κατεσκευάσθη καὶ αὐτὴ κεκλιμένη πρὸς τὰ ἔξω.

Ἀλλὰ καὶ ὅσα νερὰ κατώρθωνον νὰ περάσουν κάτω ἀπὸ τὴν σκοτίαν δὲν θὰ ἠμποροῦσαν νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ γείσου καὶ νὰ φθάσουν μέχρι τῆς ζωφόρου· διότι ἡ κάτω αὐτὴ ἐπιφάνεια δὲν ἦτο ὁριζοντία, ἀλλὰ ἔκλινε πρὸς τὰ ἔξω κατὰ γωνίαν 7^0 πρὸς τὸν ὁρίζοντα, ἤτοι μὲ κλίσιν 1:8, δηλαδὴ μικροτέραν τῆς

1. IG I^2 372 (Ἐρεχθείου) 132: *γεῖσα μέκος τετράποδα* καὶ 188: *γεῖσα ἐπὶ τὸς αἰετός*. IG II 1^2 463 (Μακρῶν τειχῶν), 51 54, 72. IG II 2^2 (1) 1666β (Ἐλευσῖνος), 9: *γεῖσα ἐργάσασθαι ἰωνικὰ Πεν/τεληικά*. IG II 2^2 (1) 1668 (Ἐλευσῖνος), 30, 34, 38, 39. IG II 2^2 (1) 1685B4 (Ἀθηνῶν), 5. IG II 2^2 (1) 1669 (Πειραιῶς), 35. IG XI 2, 1442 (Δήλου), 58, 62, 77, 80, 108. Inscr. de Délos, ἀριθ. 290, 125, 169, 219, ἀριθ. 403, 10, 44, ἀριθ. 406A, 24, ἀριθ. 500A, 22, 27, 28, 29, 39. ÖJh. 38, 1933, σ. 58 (Ἀμφιαρείου), 20. Inscr. de Délos, ἀρ. 400, 40 (τὸ *γεῖσος* καὶ τὰ *γείση*)· βλ. σχετικῶς H. K. Süsserott, Olympische Forschungen I, 1944, σ. 128. MAMA 8, σ. 498 (Ἀφροδισιάδος), 20 (τὸ *γεῖσος*). Rehm, Didyma II, ἔ.ἀ. 36, 16 (τὰ *γείση*). Suppl. Ep. Gr. 13, 521 (Περγάμου) 138 (τὰ *γείση*).

2. Τοῦ μαιάνδρου τούτου τοῦ Παρθενῶνος τὴν ἐπὶ καννάβου γεωμετρικὴν κατασκευὴν παρέχει καὶ ὁ Hambidge, The Parthenon, New Haven 1924, εἰκ. 87, ἐγκλείων αὐτὸν ἐντὸς ὀρθογωνίου τοῦ τύπου c τῆς σελίδος XIV αὐτοῦ, ἀναλογίας δηλ. 1:1,472 μ. Τὸ ὀρθογώνιον τοῦτο διαιρεῖται εἰς 11 μέρη ὁριζοντίως καὶ εἰς 16 κατακορύφως. Ὅμοιος ἁπλοῦς μαίανδρος εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, ἐγκαυστικῶς ἐκτελεσμένος, κοσμεῖ καὶ τὸ γεῖσον τοῦ ἐν Σουνίῳ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος (ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΕ 1953 - 54, Γ, σ. 8, εἰκ. 7).

3. Βιτρούβιος, De Archit. IV, 3, 6.

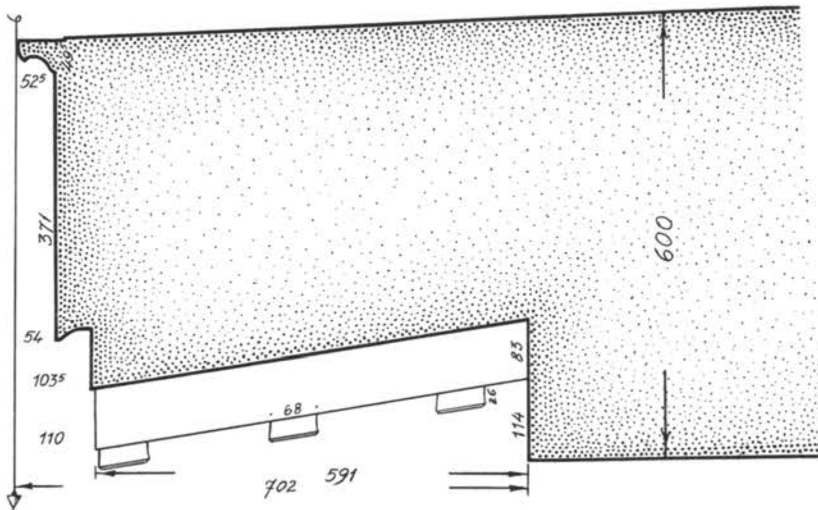

148. Ἐγκαρσία τομὴ τοῦ γείσου τῶν στενῶν πλευρῶν: Α, μακρῶν πλευρῶν, Β στενῶν πλευρῶν. Κάτω, στενῶν πλευρῶν, μὲ τὴν τομὴν εἰς τὰς αὔλακας τῶν προβόλων (βλ. κατωτέρω).

149. Κατακόρυφος τομὴ τοῦ θριγκοῦ καὶ τῶν προσκειμένων εἰς αὐτὸν τεμαχίων τῆς ὀροφῆς καὶ τοῦ ἀετώματος.

κλίσεως τῆς στέγης (13°), τοῦθ' ὅπερ δυσκόλως δικαιολογεῖ τὴν ἐκ ξυλίνων προτύπων καταγωγήν του, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Βιτρούβιος [1].

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς τομῆς θὰ προσθέσωμεν, ὅτι καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ γείσου παρουσιάζει κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω (0,03 μ. κατὰ μέτρον εἰς τὰς μακρὰς καὶ 0,02 μ. εἰς τὰς στενὰς πλευράς), τὸ δὲ ἐξωτερικὸν μέτωπον κλίνει πρὸς τὰ ἔξω κατὰ 0,0025 - 0,003 μ. κατὰ μέτρον (εἰκ. 148, 149) προφανῶς καὶ πάλιν (ὡς εἰς τὸν ἄβακα ἀνωτέρω), χάριν ἐπιτεύξεως τοῦ παιγνιδίσματος τοῦ φωτός, ὅπερ προσπίπτει κατὰ διάφορον γωνίαν ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ γείσου καὶ ἐπὶ τῆς κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν κλινούσης ζωφόρου.

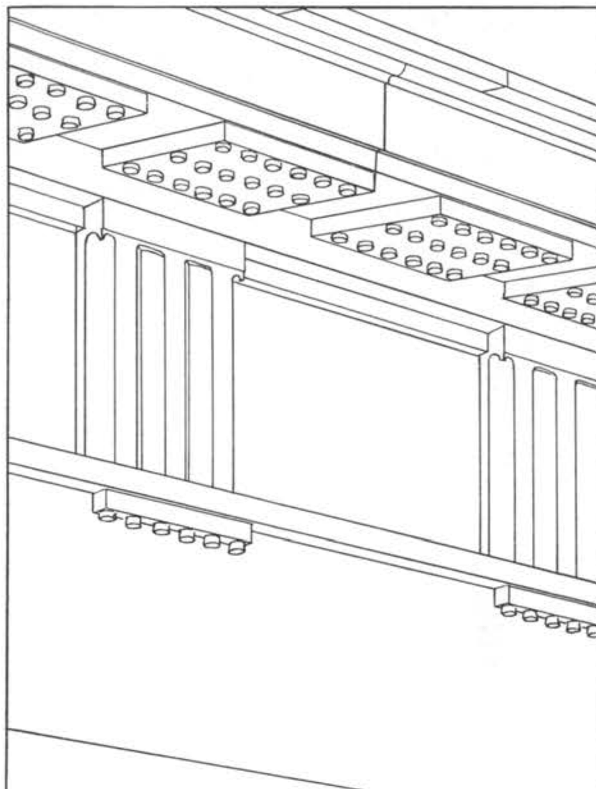

150. Ἐγκαρσία κατακόρυφος τομὴ τοῦ ἐξέχοντος τμήματος τοῦ γείσου (αἱ διαστάσεις εἰς χιλιοστά).

Πολύπλοκος καὶ πλαστικὴ ἐμφανίζεται ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ προκρεμαμένου τμήματος τοῦ γείσου. Αὕτη, ἐξαιρέσει τῶν γωνιῶν, ἔνθα παρουσιάζει δύο γυμνὰς ἐπιφανείας τεμνομένας κατ' εἰσέχουσαν διαγώνιον ἀκμήν, φέρει κάτωθεν κρεμαμένους λεπτοὺς ὀρθογωνίους πίνακας, τοὺς *προμόχθους* [2], χωριζομένους ἀπ' ἀλλήλων διὰ στενῶν διαδρόμων, τοὺς ὁποίους ὁ Βιτρούβιος [3] ὀνομάζει *ὁδοὺς* (viae) (εἰκ. 151, 152 καὶ πίν. 35). Οἱ πρόμοχθοι, τῶν ὁποίων τὸ ἐλεύθερον μέτωπον εἶναι, ὡς καὶ τὸ τοῦ γείσου, κεκλιμένον πρὸς τὰ ἔξω, ἔχουν μῆκος ἴσον πρὸς τὸ πλάτος μιᾶς τριγλύφου, τίθενται δὲ ἀκριβῶς ὑπεράνω τῶν τριγλύφων καὶ τοῦ μέσου τῶν μετοπῶν. Ἐπειδὴ δὲ αἱ μετόπαι ἔχουν πλάτος ἴσον πρὸς τὰ 3/2 τοῦ πλάτους τῶν τριγλύφων, ἕπεται, ὅτι τὸ ἥμισυ τῆς

1. De Archit. IV, 2, 3.
2. *Πρόμοχθος*: Inscr. de Délos, 2085 καὶ 2086, 8
3. De Archit. IV, 3, 6 (ἔκδ. Krohn, σ. 93, 2).

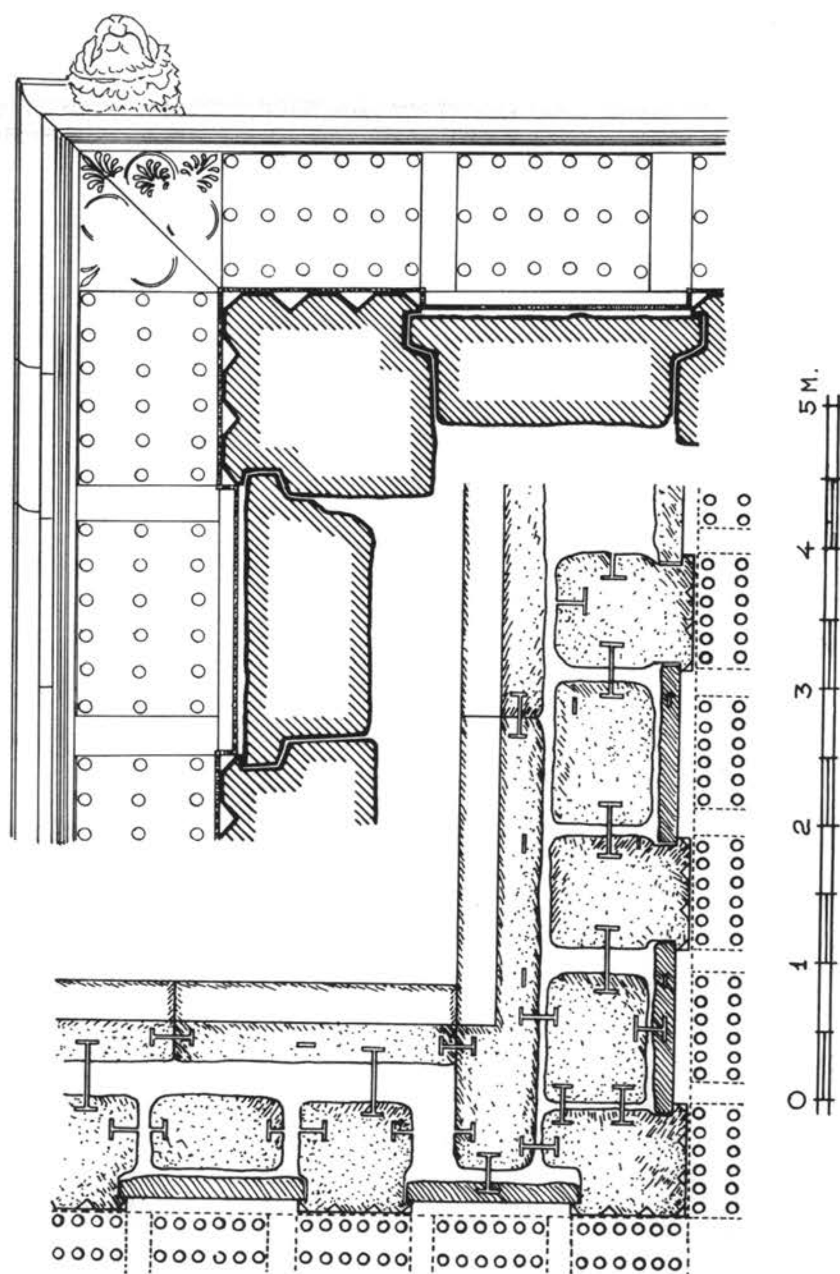
διαφορᾶς τοῦ πλάτους των ἀποτελεῖ τὸ πλάτος μιᾶς ὁδοῦ. Ἑπομένως ἂν Τ εἶναι τὸ πλάτος τῆς τριγλύφου, τῆς μετόπης τὸ πλάτος θὰ εἶναι 3/2 Τ καὶ ἄρα τὸ τῆς ὁδοῦ 1/2 (3/2 Τ - Τ)=Τ/4.

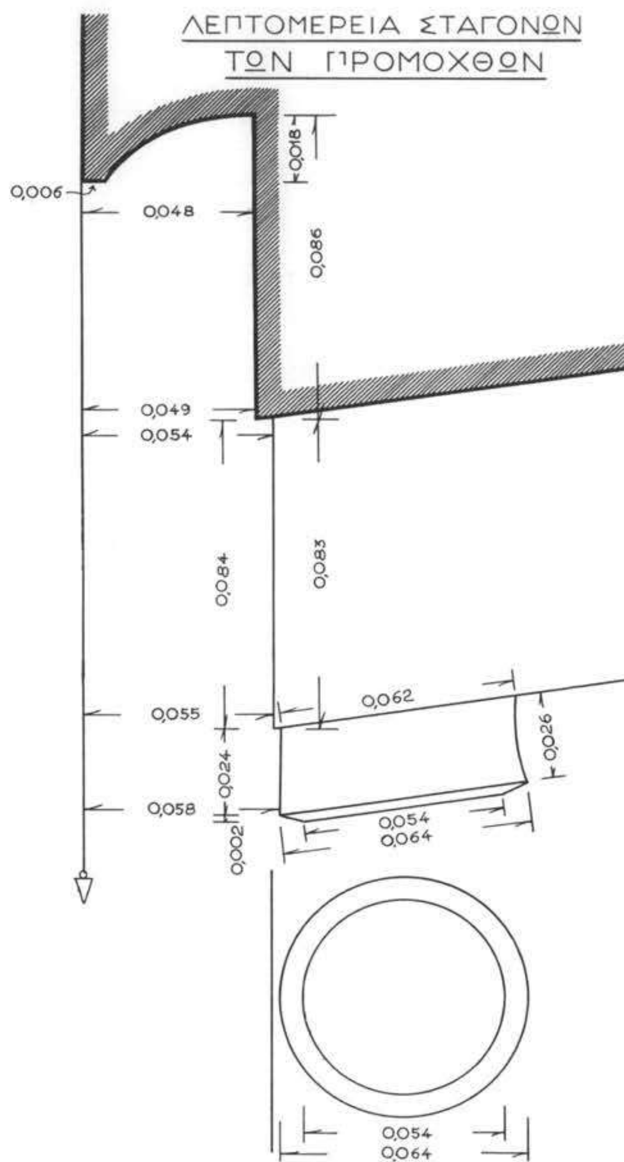
151. Ἄποψις ἐκ τῶν κάτω τῶν ὑπεράνω τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν προμόχθων μετὰ τῶν σταγόνων των καὶ τῶν ὁδῶν.

Κάθε πρόμοχθος ἐκοσμεῖτο κάτωθεν μὲ 18 κυλινδρικὰ περίπου σωμάτια (*ἥλους* ἢ *σταγόνας*), τοποθετημένα συμμετρικῶς ἀνὰ 6 εἰς τρεῖς παραλλήλους σειράς (εἰκ. 151, 152 ἄνω). Τὰ σωμάτια αὐτὰ ὁμοιάζουν πρὸς τὰς σταγόνας ποὺ συνηντήσαμεν εἰς τοὺς κανόνας τοῦ ἐπιστυλίου καὶ καθὼς εἶναι διατεταγμένα μαρτυροῦν, ὅτι προέρχονται — ὅπως καὶ οἱ πρόμοχθοι — ἀπὸ τὴν ἐπὶ τοῦ λίθου μίμησιν ξυλίνης κατασκευῆς, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐχρησίμευον ὡς κεφαλαὶ ἥλων, δι' ὧν ἐκαρφώνοντο τεμάχια σανίδων (οἱ πρόμοχθοι) κάτω ἀπὸ τὰ ἐξέχοντα ξύλα τῆς κεκλιμένης στέγης[1]. Ἐκτὸς ὅμως τῶν

1. Βλ. σχετικῶς H. Morgan ἐν Harvard Studies in Classical Philology, 1910, σ. 211 καὶ Dinsmoor, Architecture, σ. 57.

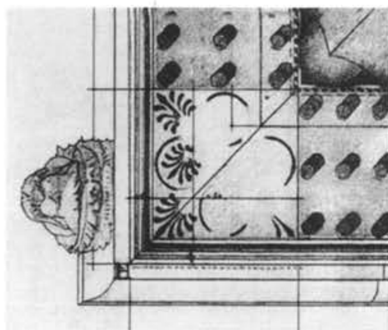

152. Ὄψις ἐκ τῶν κάτω τῶν προμόχθων ἐν ὁριζοντίᾳ προβολῇ, ἐν σχέσει πρὸς τὰς ὑπ' αὐτοὺς τριγλύφους καὶ μετόπας.

153. Τομὴ τοῦ κάτω μέρους τοῦ γείσου καὶ λεπτομέρεια τῶν προμόχθων καὶ τῶν σταγόνων των.

καρφιῶν ἀπομιμοῦνται τὰ ἐν λόγῳ σωμάτια τῶν προμόχθων καὶ κρεμ‹ μένας σταγόνας ὕδατος· διότι οὕτω μόνον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὄχι μόνον, ὅτι εἶναι παχύτεραι πρὸς τὸ κάτω μέρος των (εἰκ. 150), ἀλλὰ καὶ διότι ἡ μὲν μία των πλευρὰ — ἡ πρὸς τὰ ἔξω — εἶναι κατακόρυφος, ἡ δὲ ἄλλη ἐλαφρῶς καμπύλη (εἰκ. 150, 153), πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὅτι τὸ κάτω χεῖλός των ἐλαξεύθη περιφερικῶς μὲ λοξὴν πρὸς τὰ κάτω κατεύθυνσιν (φαρσί), ἡ ὁποία τοὺς προσδίδει μίαν περίπου σφαιροειδῆ ἀπόληξιν. Ἐν γένει δὲ τὸ ὅλον σχῆμα τῶν σταγόνων κανονίζεται προφανῶς ἀπὸ τὴν βαρύτητα καὶ προϋποθέτει μίμησιν ρευστοῦ, μᾶλλον, κρεμαμένου, σώματος (σταγόνος) ἢ στερεοῦ ἐμπεπηγμένου (ἥλου). Εἰς τὰ Προπύλαια καὶ τὸν ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν ναὸν τοῦ Ἄρεως, ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῶν σταγόνων φέρει ἐσωτερικῶς τοῦ κύκλου τῆς βάσεως χαραγμένον ἕτερον κύκλον εἰς ἀπόστασιν 0,0045 μ. ἀπὸ τοῦ ἔξω, ὁρίζουσαν τὸ ὅριον τοῦ χρώματος[1]. Ὁμοίαν σταγόνα σχεδιάζει ὁ Penrose[2] διὰ τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα.

154. Τὰ σωζόμενα λείψανα ἀνθεμίων τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ γωνιαίου ΒΔ. γείσου κατὰ Paccard καὶ Magne (Fougères).

Ἕκαστον τεμάχιον κοινοῦ γείσου ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνὸς προμόχθου καὶ μιᾶς ὁδοῦ, ἑπομένως τὸ μῆκός του ἐκυμαίνετο ἀπὸ 1,02 ἕως 1,09 μ. καὶ τοῦτο διότι, ἐνῶ οἱ πρόμοχθοι ἔχουν πλάτος σχεδὸν σταθερὸν καὶ ἴσον πρὸς τὸ τῶν κάτωθεν τριγλύφων, αἱ ὁδοὶ ἔχουν κάπως μεταβλητὸν πλάτος, ἐπειδὴ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν ἀντιστοίχων μετοπῶν, τὸ ὁποῖον, ὡς ἤδη εἴπομεν, δὲν ἦτο σταθερόν.

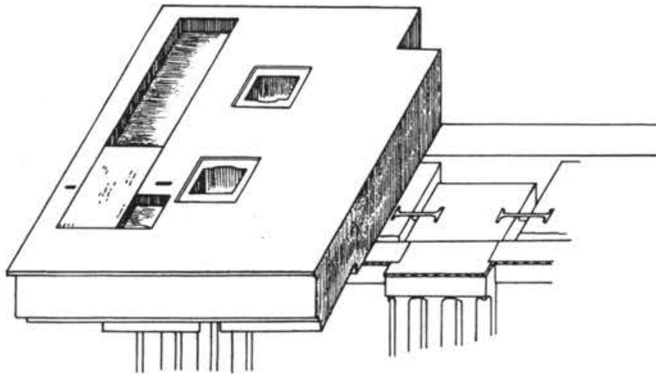
Ἐντελῶς ἐξαιρετικὴν διάταξιν καὶ διαστάσεις (ἀπὸ 2,54 × 2,54 μ. μέχρι 2,595 × 2,588 μ.) εἶχον τὰ τέσσαρα γωνιαῖα γεῖσα. Ἕκαστον αὐτῶν ἀπετελεῖτο ἀπὸ δύο προμόχθους καὶ δύο ὁδοὺς ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς τῆς γωνίας, ἔφερον δὲ κατὰ τὴν συνάντησιν τῶν πλευρῶν, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἁπλῆν τετράγωνον, εἰς δύο τρίγωνα τεθλασμένην ἐπιφάνειαν (εἰκ. 152, 154 καὶ πίν. 35). Ἐπειδὴ δὲ ἡ τοποθέτησις ἤρχιζε πάντοτε ἀπὸ τὰς γωνίας, ὁ μὲν πρῶτος ἁρμὸς ἑκάστης πλευρᾶς ἔπιπτε πάντοτε εἰς τὸ ἄκρον προμόχθου, τὸ δὲ πρῶτον μετὰ τὰ γωνιαῖα τεμάχιον γείσου εἶχε δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ὁδόν, ἀναλόγως τῆς πλευρᾶς, ἐφ' ἧς εὑρίσκετο. Διατασσομένων ὅμως οὕτω τῶν κοινῶν γείσων θὰ ἔπρεπε ἓν ἐκ τῶν μέσων γείσων νὰ ἀποτελῆται ἐξ ἑνὸς προμόχθου καὶ δύο ὁδῶν. Τοῦτο δὲ καὶ πράγματι συνέβαινεν, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὴν αὐτὴν πάντοτε θέσιν δι' ὅλας τὰς πλευράς. Οὕτω π.χ. ἐκ τῶν δύο σωζομένων πλευρῶν εἰς μὲν τὴν ἀνατολικὴν τὸ μεταβατικὸν γεῖσον εὑρίσκεται ὑπεράνω τοῦ 2ου ἀπὸ Β. μετακιονίου (πίν. 4,5), εἰς δὲ τὴν δυτικὴν ὑπὲρ τὸν 4ον ἀπὸ Β. κίονα (πίν. 6, 7)[3].

1. Dinsmoor, Hesperia 9, 1940, σ. 31.
2. Principles[2], πίν. σχ. 3 (θὰ πρόκειται ἴσως διὰ τὸν Ἰκτίνειον).
3. Ἐσφαλμένως σχεδιάζει ὁ Penrose τὸ μεταβατικὸν τοῦτο γεῖσον ὡς τρίτον ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας (Principles, πίν. 18), ὁπότε κατ' ἀνάγκην μεταβάλλεται καὶ ὅλη ἡ σειρὰ τῶν ἁρμῶν τοῦ δυτικοῦ ὁριζοντίου γείσου.

Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἀξία εἶναι ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν τεσσάρων μεγάλων γωνιαίων γείσων τοῦ ναοῦ. Ταῦτα, εἰργασμένα ἐπὶ ἑνὸς καὶ μόνον τεμαχίου, ἔχουν διαστάσεις τὸ μὲν τῆς ΒΑ. γωνίας 2,59 μ., τὸ δὲ τῆς ΝΑ. γωνίας 2,595 × 2,588 μ. (εἰκ. 155) καὶ τὸ τῆς ΒΔ. 2,54 × 2,54 μ. μὲ πάχος 0,60 μ. ἐμπρὸς καὶ 0,65 μ. εἰς τὴν οὐράν (εἰκ. 155). Ὁ ὄγκος

155. Κάτοψις τῶν γωνιαίων ὁριζοντίων γείσων τῆς ΝΑ. καὶ τῆς ΒΔ. γωνίας καὶ τομαὶ κατακόρυφοι αὐτῶν εἰς διάφορα σημεῖα των.

των ἑπομένως ἀνέρχεται εἰς 3,90 κυβ. μέτρα, ἅτινα, πολλαπλασιαζόμενα ἐπὶ τὸ εἰδικὸν βάρος τοῦ μαρμάρου (2,500 - 3000 χ/μα), μᾶς δίδουν γινόμενον ἄνω τῶν 10 τόννων. Ἐκ τῶν ἄνω ἐπιφανειῶν τῶν γείσων τούτων ὁρατὰ ἐν προσόψει εἶναι μόνον μικρὰ τμήματα, εὑρισκόμενα κάτωθεν τοῦ ἀκροτάτου καταετίου γείσου (εἰκ. 155)[1]. Ἰδιαιτέρως τὸ γωνιαῖον γεῖσον τῆς ΝΑ. γωνίας (εἰκ. 155), θραυσθὲν ἀπὸ τὰς βόμβας τοῦ Μοροζίνη καὶ συναρμολογηθὲν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως παρέσχεν ὁλόκληρον τὸ σχέδιον τῆς ἄνω αὐτοῦ ἐπιφανείας, ἐνῶ τὸ τῆς ΒΑ. γωνίας εἶναι ὁλόκληρον κεκαλυμμένον ὑπὸ τοῦ βάθρου τοῦ ἀκρωτηρίου. Ἀμφότερα τὰ γωνιαῖα γεῖσα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καλύπτονται σήμερον ὑπὸ τῶν βάθρων τῶν σχετικῶν ἀκρωτηρίων. Τὸ σχέδιόν των

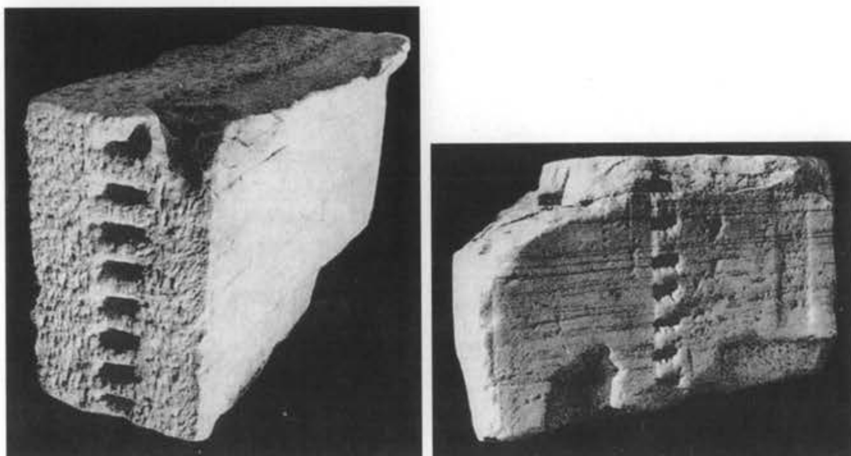
156. Προοπτικὴ ἄποψις τοῦ γωνιαίου ὁριζοντίου γείσου τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ ναοῦ.

ὅμως τοῦ μὲν τῆς ΝΔ. γωνίας παρεσχέθη κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ τοῦ Penrose[2], ὅταν ἀκόμη ἦτο ἐλεύθερον (εἰκ. 156), ὁλόκληρον δὲ τὸ τῆς ΒΔ. γωνίας ἐλήφθη κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς Ἑλληνικῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ν. Μπαλάνου[3]. Ἔχομεν κατὰ ταῦτα ἐκ τῶν τεσσάρων γωνιαίων γείσων τὸ σχέδιον τῶν τριῶν (ΝΑ., ΒΔ. καὶ ΝΔ. γωνίας, εἰκ. 155 καὶ πίν. 36).

Καὶ τὰ τρία ταῦτα σχέδια παρουσιάζουν ἐν κατόψει τὰ ἑξῆς κοινὰ στοιχεῖα: α) ἀνὰ δύο ἄλλοτε τετραγώνους (ΝΔ. γωνία, εἰκ. 156) καὶ ἄλλοτε ὀρθογωνίους, διαστάσεων 0,21 × 0,35 μ. (ΒΔ. γωνία, εἰκ. 155 ΜΜ), κατακορύφους ὀπάς, διηκούσας καθ' ὅλον τὸ πάχος τοῦ γείσου (0,60 μ., εἰκ. 155, σχ. 2), τεταγμένας δὲ κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ κέντρου βάρους τοῦ γείσου, εἴτε παραλλήλως πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ (ΝΔ. γωνία), εἴτε καὶ πρὸς τὴν πλαγίαν αὐτοῦ ὄψιν (ΒΔ. γωνία, εἰκ. 155, σχ. 1). Τῆς ΝΑ. καὶ τῆς ΝΔ. γωνίας ἰδιαιτέρως ἡ τομὴ τῆς ὀπῆς παρουσιάζει προσηρτημένον εἰς μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν αὐ-

1. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, πίν. 44.
2. Principles, πίν. XVII, κάτω ἀριστερά.
3. Ἀναστήλωσις, πίν. 7, σχ. 1, ὁπόθεν ἡ ἡμετ. εἰκ. 155, σχ. 1.

τῆς ἡμικύκλιον (εἰκ. 155, σχ. 5, ΜΜ, εἰκ. 156). Ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰς ὀπὰς τῆς ΒΔ. γωνίας παρουσιάζεται εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους των μία ὁριζοντία ἐγκοπή (0,03 μ., εἰκ. 155, σχ. 2). Αἱ μνημονευθεῖσαι κατακόρυφοι ὀπαί, διήκουσαι καθ' ὅλον τὸ πάχος τοῦ γείσου καὶ τεταγμέναι, ὡς εἴπομεν, κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ κέντρου βάρους τοῦ γείσου, ἐχρησίμευον ἀναμφιβόλως διὰ τὴν διὰ σχοινίων ἀνύψωσιν τῶν μεγάλων γωνιαίων τεμαχίων[1], χάριν τῆς ὁποίας δὲν παρατηροῦνται ἄλλαι σχετικαὶ ὀπαὶ ἀνυψώσεως ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν γείσων, β) ὀρθογώνια κοιλώματα κ,κ (εἰκ. 155, σχ. 3· βλ. καὶ εἰκ. 156), πλάτους 0,535 μ. καὶ βάθους 0,149 μ., ἔχοντα κεκλιμένα τὰ ὄρθια τοιχώματα αὐτῶν (εἰκ. 155), λαξευθέντα δὲ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν γείσων εἰς ἀπόστασιν 0,17 μ. ἀπὸ τοῦ ἔξω χεί-

157. Τεμάχια μεταδοκίων πλακῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (σήμερον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους), παρουσιάζοντα κατὰ τοὺς ἁρμοὺς ὤσεώς των διαδοχικὰς βαθύνσεις, διευκολυνούσας τὴν καταβίβασιν αὐτῶν εἰς τὴν τελικήν των θέσιν τῇ βοηθείᾳ λοστοῦ.

λους, ἀκριβῶς ὑπεράνω τῶν προμόχθων καὶ βαίνοντα παραλλήλως πρὸς τὰς πλευρὰς τοῦ γείσου, γενόμενα δὲ προφανῶς χάριν ἐλαφρύνσεως τοῦ μεγάλου βάρους τῶν γείσων τούτων[2], γ) μικρὰ λοξὰ λαξεύματα ὁρατὰ εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τοῦ γείσου τῆς ΒΔ. γωνίας (εἰκ. 155, οο, σχ. 1, 2). Εἰς ταῦτα εἰσήρχοντο, λοξῶς διευθυνόμεναι, ὀρειχάλκιναι ῥάβδοι[3], μήκους 0,45 μ. καὶ διατομῆς 0,03 × 0,05 μ., διὰ τῶν ὁποίων ἡ ὤθησις τῶν κεκλιμένων γείσων τοῦ ἀετώματος μετεδίδετο εἰς τὸ ὁριζόντιον γωνιαῖον γεῖσον

1. Ὅμοιαι δίδυμοι, τετράγωνοι, διαμπερεῖς ὀπαὶ εὑρέθησαν καὶ εἰς τὸ ἐπίκρανον τῆς παραστάδος τοῦ Βουλευτηρίου τῆς Ὀλυμπίας (Olympia, Die Baudenkmäler, Tafelband, πίν. LVII καὶ Textband, σ. 78).

2. Τὰ κοιλώματα ταῦτα, ὡς ἀναφέρει ὁ Μπαλάνος, εὑρέθησαν, κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν, πλήρη τεμαχίων «πωρωδῶν λίθων» (Ἀναστήλωσις, σ. 102). Ὅμοια ὀρθογώνια κοιλώματα, χάριν ἐλαφρύνσεως τῶν ἐξεχόντων μερῶν, παρουσιάζουν καὶ τὰ καταέτια γεῖσα τοῦ Ἑκατομπέδου (Wiegand, Die archaische Porosarchitektur der Akropolis zu Athen, Leipzig und Cassel 1904, σ. 122, εἰκ. 118).

3. Αἱ ῥάβδοι αὗται σῴζονται εἰσέτι κατὰ χώραν, ἀλλὰ δὲν φαίνονται πλέον· πρβλ. Μπαλανου, ἔ.ἀ. πίν. 7, σχ. 6 καὶ σ. 103.

καὶ οὐχὶ εἰς τὸ ἄκρον τεμάχιον τοῦ ἀετώματος, ὅπερ οὕτω θὰ ἐκινδύνευε νὰ ὀλισθήσῃ πρὸς τὰ ἔξω. Ἔχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα νέον παράδειγμα ἐνισχύσεως τοῦ μαρμάρου διὰ μετάλλου, προσθετέον εἰς ὅσα παρέθεσε παλαιότερον ὁ W. B. Dinsmoor[1].

Ἀναφέρομεν ἐν τέλει, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον Ν τοῦ γείσου τῆς ΒΔ. γωνίας (εἰκ. 155, σχ. 1) παρουσιάζεται ὀρθογώνιον κοίλωμα, διαστάσεων 0,29 × 0,35 μ. καὶ βάθους 0,045 μ. Ἐπ' αὐτοῦ εὑρέθη μικρὰ μαρμαρίνη πλάξ, πάχους 0,065 μ. ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς της καὶ 0,075 μ. ἐπὶ τῆς νοτίας, ἤτοι ἔχουσα κλίσιν τῆς ἄνω ἐπιφανείας της ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν κλίσιν τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν γείσων τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ περιστυλίου. Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ πλὰξ αὕτη θὰ ἐχρησίμευε πρὸς διατήρησιν τῆς κλίσεως τοῦ ἐπ' αὐτῆς τεθειμένου λίθου, τοῦ φέροντος τοὺς ἀνθεμωτοὺς καλυπτῆρας ὡς ἡ εἰκ. 155, σχ. 1, Ν δεικνύει. Τὰ γωνιαῖα μεγάλα τεμάχια τῶν γείσων συνεδέοντο πρὸς τὰ γειτονικά των διὰ δύο συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, ἑνὸς μήκους 0,34 μ. καὶ ἑνὸς πολὺ μεγαλυτέρου μήκους 0,65 μ. (εἰκ. 155, σχ. 1,Ε).

Ἐπὶ τῶν γείσων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς παρατηροῦνται ἐφ' ἑκάστου τεμαχίου, παρὰ τὸν ἁρμόν, αἱ λοξαὶ ἐκεῖναι ἐγκοπαί, αἵτινες ἐχρησίμευον διὰ τὴν εἰς τὴν τελικήν του θέσιν καταβίβασιν ἑκάστου τεμαχίου τῇ βοηθείᾳ λοστοῦ (εἰκ. 157). Ὁ Μπαλάνος[2] σχεδιάζει τὰ λαξεύματα ταῦτα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἑρμηνεύῃ τὸν σκοπόν των[3].

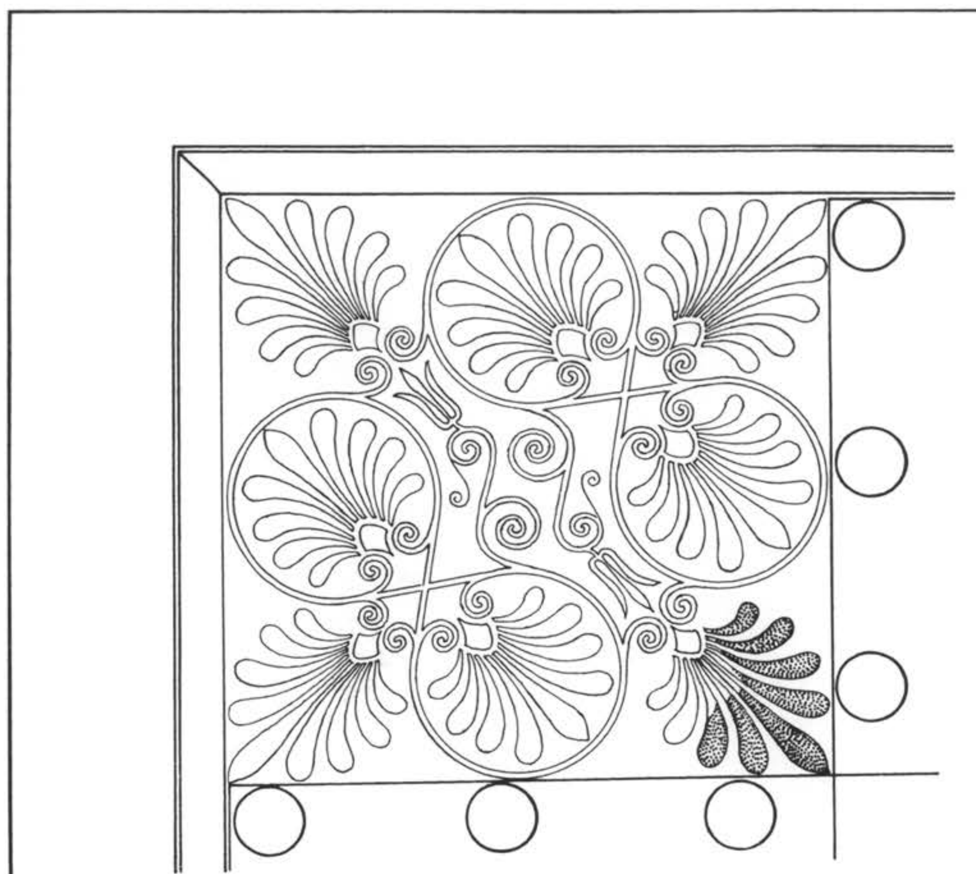
Ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ θριγκοῦ, οὕτω καὶ τὸ γεῖσον ἐχρωματίζετο καὶ διεκοσμεῖτο. Ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος παρετηρήθησαν ὑπὸ παλαιοτέρων ἐρευνητῶν[4] εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῶν ὀδῶν, κυανοῦ δὲ ἐπὶ τῶν προμόχθων. Ὁ μαίανδρος δὲν εἶχεν ὡρισμένον χρῶμα[5], ἴσως θὰ ἦτο χρυσοῦς. Αἱ σταγόνες, κατὰ τὸν Paccard, ἦσαν κίτριναι[6]. Κατὰ Penrose[7] τὰ ὑπὲρ τὰς μετόπας τμήματα τοῦ γείσου ἦσαν ἐρυθρά, ὡς ἦτο καὶ τοῦ προκρεμαμένου γείσου ἡ κάτω ἐπιφάνεια καὶ τὸ μέτωπον τῆς ἐπὶ τῆς τριγλύφου βαινούσης ἐπιφανείας.

Ἀφ' ἑτέρου τὸ στέφον τὴν προσθίαν ἐπιφάνειαν τοῦ γείσου δωρικὸν κυμάτιον καὶ ἡ κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ ταινία διατηροῦν σαφῆ τὰ ἴχνη ἐγκαυστικῶς ἐπιτεθειμένων κοσμημάτων, τὸ μὲν τὸν συνήθη φυτικὸν διάκοσμον, μὲ ἐναλλὰξ κυανᾶ καὶ ἐρυθρὰ ὀρθογώνια φύλλα, ἡ δὲ ἁπλοῦ μαιάνδρου[8], ὅστις περιθέει ὁλόκληρον τὸν ναόν, ὁμοίας μὲν μορφῆς πρὸς τὸν τῆς ταινίας τοῦ ἐπιστυλίου, ἀλλὰ μεγαλυτέρου ὕψους, 0,113 - 0,114 μ. Ὁ μαίανδρος οὗτος ἀπεικονίσθη ὑπὸ τοῦ Penrose ἀριστερόστροφος, ἐνῷ εἶναι πρά-

1. Structural Iron in Greek Architecture, AJA 26, 1922, σ. 148 - 158.
2. Ἀναστήλωσις, πίν. 110, 115.
3. Τὰ ἀγελαῖα γεῖσα θὰ ἀνυψοῦντο εἰς τὴν θέσιν των δι' ἀγκώνων ἀφιεμένων κατὰ τὰς ἡμιτελεῖς πλευράς των (ἁρμῶν ὤσεως). Τὰ τελευταῖα ὅμως, τοποθετούμενα (καταφραγαί), ἀνειλκύοντο διὰ καρκίνου, τῇ βοηθείᾳ λοξῶν ὀπῶν, ἀνοιγομένων ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας των. Τοιαῦται λοξαὶ ὀπαὶ παρατηροῦνται καὶ ἐπί τινων γείσων τῆς ἀνατολικῆς (ἀριθ. 20 καὶ 21) καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (ἀριθ. 13), εἶναι δὲ ὅμοιαι πρὸς τὰς τῶν πλινθίδων τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ (βλ. κατωτέρω).
4. Penrose, Principles, σ. 56. Michaelis, Der Parthenon, σ. 16 καὶ 190· πρβλ. καὶ Fenger, Dorische Polychromie.
5. Κατὰ τὸν Hermann, Allg. Bauzeitung 1836, σ. 85 καὶ τὸν Paccard, ἐρυθρὸν ἐπὶ κυανοῦ, κατὰ δὲ τὸν Travers ἐρυθρὸν ἐπὶ ἀνοικτοῦ ἐδάφους· πρβλ. Hittorff, Architecture polychrome, ἔ.ἀ. σ. 766, πίν. 8, 1.
6. Michaelis, ἔ.ἀ. σ. 190, ἴσως χρυσαῖ (σ. 16).
7. Principles, σ. 56.
8. Ἡ διακόσμησις τῆς κάτω κατακορύφου ταινίας τοῦ γείσου διὰ γραπτοῦ μαιάνδρου ἀπέβη τυπικὴ καὶ διὰ τοὺς ναοὺς τοῦ 4ου αἰῶνος, ὡς μαρτυροῦσι τὰ παραδείγματα τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Lechat - Defrasse, Epidaure, ἔ.ἀ. εἰκ. σ. 58) καὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (F. Courby, F. d. D. I, 1, Paris 1915, σ. 20, εἰκ. 19).

γματί δεξιόστροφος, ἤτοι ὡς αἱ προοπτικαὶ ἡμῶν εἰκόνες 144 καὶ 160 καὶ ὁ πίν. 35 δεικνύουν.

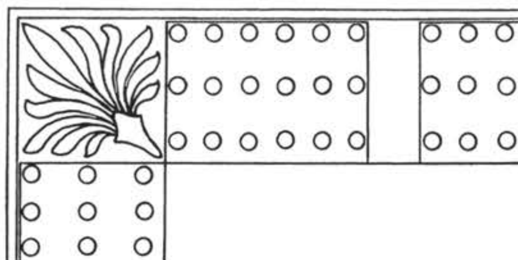
Πλὴν ὅμως τῶν ἄνω μνημονευθέντων μερῶν, διὰ γραπτῆς ἐγκαυστικῆς διακοσμήσεως

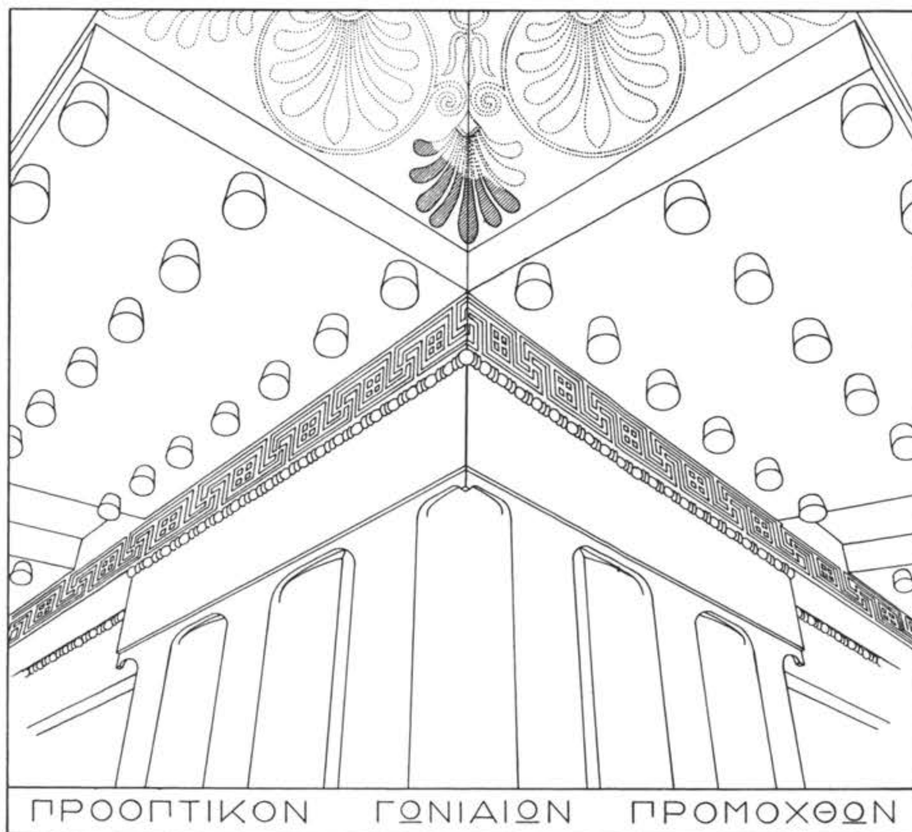
158. Ἀναπαράστασις τῆς δι' ἀνθεμίων διακοσμήσεως τῆς κάτω ἐπιφανείας τῶν γωνιαίων γείσων κατὰ Paccard.

ἐκαλύπτετο καὶ ἡ γωνιαία τετράγωνος τεθλασμένη ἐπιφάνεια τῶν τεσσάρων γωνιαίων γείσων. Ταύτης ὅμως τὸ κόσμημα κατέστη ἐξίτηλον καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ τελείως τὸ διάγραμμά του[1]· τούτου δ' ἕνεκα ἄλλοι ἄλλως τὸ συμπληρώνουν. Οὕτω ὁ

1. Penrose, Principles, σ. 70.

159. Τὸ κατὰ Stuart καὶ Revett ἀνθέμιον τῆς κάτω ἐπιφανείας τῶν γωνιαίων γείσων.

160. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ γωνιαίου ΒΔ. γείσου μετὰ τῶν κοσμημάτων της (βλ. καὶ εἰκ. 158).

μὲν Alexis Paccard[1] σχεδιάζει τὸ τοῦ γείσου τῆς ΝΔ. γωνίας ὡς πολύπλοκον σύμπλεγμα ἀνθεμίων (εἰκ. 154,158), οἱ J. Stuart[2] καὶ N. Revett καὶ κατ' αὐτοὺς ὁ Michaelis[3] καὶ ὁ Bühlmann[4], ὡς ἁπλοῦν, ἰσχνὸν ἀνθέμιον, οἷον συναντᾶται εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ εἰς

161. Ἀνθέμια τοῦ παρθενωνείου τύπου ἐπὶ ἀγγείων τοῦ φειδιακοῦ λεγομένου ρυθμοῦ. Ἀριστερά, ἐπὶ ληκύθου τῆς Βοστώνης καὶ δεξιὰ ἐπὶ λαβῆς ἀγγείου τῆς Βιέννης.

1. Παρὰ Laborde, Le Parthénon, Paris 1848, εἰκ. 45 καὶ παρὰ Michaelis, Der Parthenon, Tafelbd. εἰκ. 24.
2. Ἐν Antiquities of Athens II, London 1787, κεφ. I, πίν. VI, εἰκ. 3.
3. Der Parthenon, σ. 118 καὶ Tafelb. εἰκ. 23.
4. Die Archirektur des klassischen Altertums und der Renaissance, Eszlingen 1913, πίν. 6, εἰκ. 3.

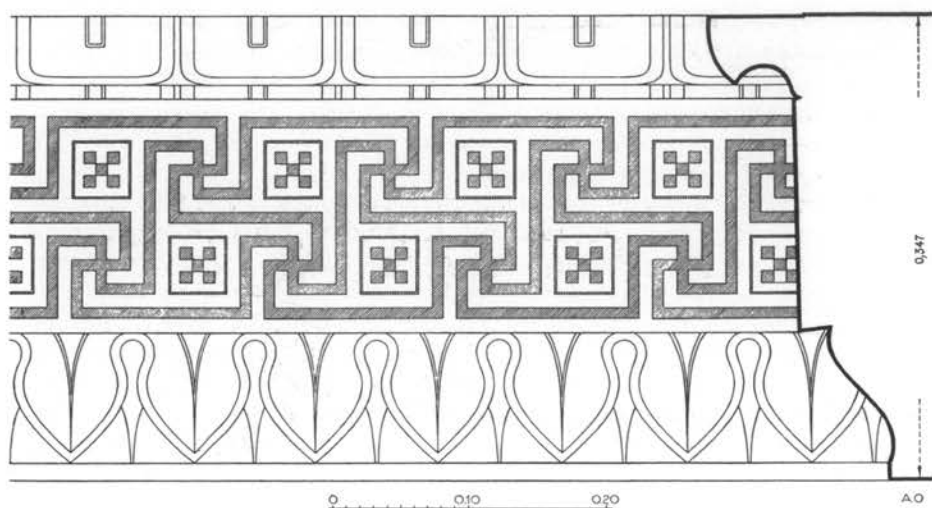
τὸν ναὸν τῆς Ἐγέστης (εἰκ. 159)[1], προφανῶς φανταστικὸν καὶ παρεφθαρμένον, ὡς γράφει καὶ ὁ Michaelis[2]. Ὁ Magne[3] τὸ σχεδιάζει ὡς ἓν ἐξωτερικὸν τμῆμα τοῦ σχεδίου τοῦ Paccard. Ὁ Penrose ἀφ' ἑτέρου εἰκονίζει τὸ γεῖσον τῆς ΒΔ. γωνίας κεκοσμημένον μὲ τὰ ἀνθέμια τοῦ Paccard μόνον εἰς τὰ ἄκρα τῶν διαγωνίων[4]. Σήμερον σώζεται μόνον ἓν τμῆμα ἀνθεμίου εἰς τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ μεγάλου ΒΔ. γείσου (εἰκ. 160), σημειούμενον ἐπὶ τῆς εἰκόνος διὰ κοκκιδώσεως.

Ἡ συγγένεια τῶν ἀνθεμίων πρὸς τὰ ἐπὶ ἀγγείων τοῦ φειδιακοῦ λεγομένου ρυθμοῦ εἶναι προφανής, ὡς ἡ παρατιθεμένη ἐκ τοῦ Jacobsthal[5] κ.ἀ. εἰκ. 161 μαρτυρεῖ. Ὁμοία σύνθεσις ἀνθεμίων εὑρίσκεται καὶ εἰς τὸν λαιμὸν ληκύθου, χρονολογουμένης ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.[6] Κατὰ τὸν Penrose[7] τὸ κόσμημα θὰ ἦτο διάφορον εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας. Τὸ βάθος του θὰ ἦτο πιθανῶς ἐρυθρόν[8], τὰ δὲ ἀνθέμια χρυσίζοντα.

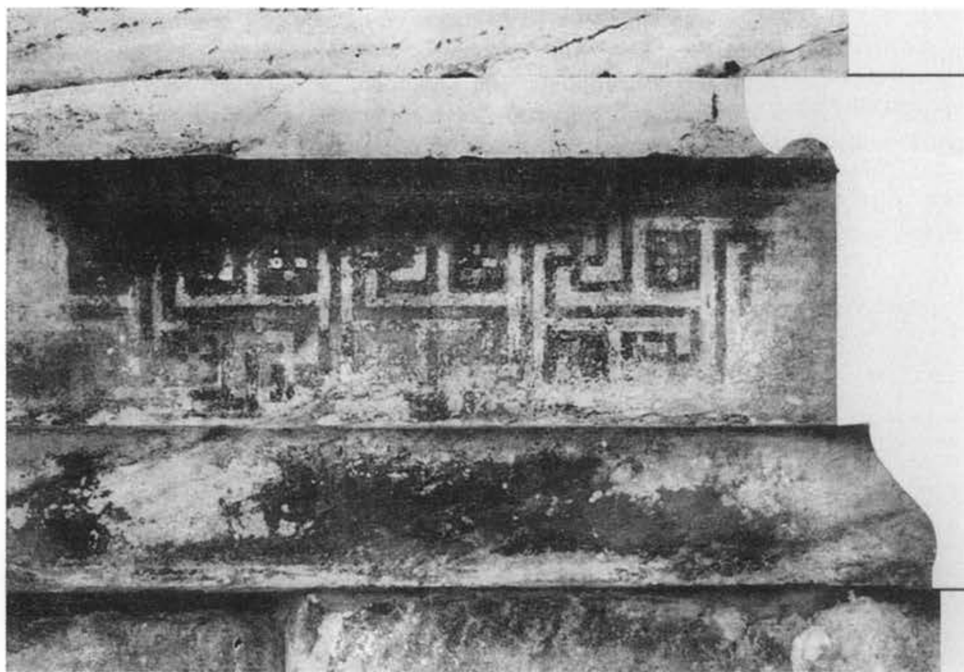
Προσθέτομεν ἐν τέλει, ὅτι ὡς τῶν ἐπιστυλίων καὶ τῆς ζωφόρου οἱ λίθοι, οὕτω καὶ οἱ τοῦ γείσου ἔχουσι τοὺς μὲν ὀρθίους αὐτῶν ἁρμοὺς σχεδὸν ἐντελῶς κατακορύφους, τὰς δὲ πλαγιαστὰς ἐπιφανείας των κεκλιμένας καὶ παρακολουθούσας τὴν ὅλην καμπυλότητα τοῦ κτιρίου. Ἑπομένως καὶ τούτων τὸ σχῆμα εἶναι παραλληλόγραμμον.

Ὑποδόκιον ἢ θρᾶνος. Ἀντιστοίχως πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν γεῖσον, ἀλλ' εἰς στάθμην ἱκανῶς χαμηλοτέραν, ἐτίθετο, ἐπὶ τῆς μασχαλιαίας ἐγκοπῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀντιθήματος τῆς ζωφόρου (εἰκ. 149, πίν. 30 καὶ 37), κυματιοφόρον τεμάχιον, ὕψους 0,327 - 0,3535 μ., ὅπερ τρόπον τινὰ ἀπετέλει τὸ γεῖσον τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τοῦ θριγκοῦ. Τὸ τεμάχιον τοῦτο, καθ' ὃ βλέπον πρὸς τὸ ἐστεγασμένον πτερόν, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐξέχῃ τοῦ ἀντιθήματος τῆς ζωφόρου, ὡς τὸ ἐξωτερικὸν γεῖσον, ὡς ἀποτελοῦν ὅμως τὴν στέψιν τοῦ θριγκοῦ ἐσωτερικῶς, διεμορφοῦτο πλαστικῶς διὰ δύο κυματίων, ἑνὸς μικροῦ σχετικῶς, δωρικοῦ ἄνω, καὶ ἑνὸς ἁδροτέρου, λεσβίου κάτω, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρενεβάλλετο ἐπίπεδος ταινία, κλίνουσα πρὸς τὰ ἔξω κατὰ 3 - 3,5 χιλιοστά (εἰκ. 149). Πλὴν δὲ τοῦ προορισμοῦ του ὡς στέψεως τοῦ ἐσωτερικοῦ θριγκοῦ, ἐχρησίμευε τὸ εἰδικὸν τοῦτο τεμάχιον συγχρόνως καὶ ὡς βάθρον ἢ θρανίον,

1. Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 135. Hittorff, Rec. pl. 6.
2. Der Parthenon, σ. 118, 123.
3. Παρὰ Fougères, Le Parthénon, ἔ.ἀ. πίν. 42 (relevés de L. et M. Magne).
4. Principles, κεφ. VIII, πίν. 1.
5. Ornamente griechischer Vasen, Berlin 1927, εἰκ. 54a. Τῆς ἐξ ἐγγεγραμμένων ἀνθεμίων, τοποθετημένων κατὰ τὰ ἄκρα τῶν διαγωνίων τοῦ τετραγώνου, συνθέσεως τοῦ γωνιαίου γείσου φέρει ὀρθῶς ὡς παράλληλα παραδείγματα ὁ αὐτὸς Jacobsthal (Ornamente, σ. 148), τὰ ἑξῆς: α) τὸ κεντρικὸν θέμα Κλαζομενίας σαρκοφάγου τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης (Ch. Dugas, BCH 34, 1910, πίν. XII), β) τὴν ἐπὶ ἐγκοίλου τετραδράχμου τῆς Μένδης εἰκόνα τοῦ φυτικοῦ κοσμήματος, συγχρόνου τῶν Προπυλαίων (Regling, Zeitschrift für Numism. 34, πίν. 3, 26, σ. 24 ἑξ.), γ) τὸ ἐπὶ πηλίνων μετοπῶν τῶν Ἄκρων φυτικὸν κόσμημα (Kekulé, Die Terrakotten von Sizilien, πίν. LII καὶ Durm, Baukunst[3], εἰκ. 238a) καὶ δ) κόσμημα τῆς κατὰ κλασσικὰ πρότυπα ἐκτελεσμένης δι' ἐπιπλάσματος ὀροφῆς τῆς ἐν Ρώμῃ ὑπογείου βασιλικῆς τῆς Porta Maggiore (N. Jolliffe καὶ E. Strong, JHS 44, 1924, πίν. III)· πρβλ. καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ ἄκρου ἀκρωτηρίου τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐργαστηρίου τοῦ Φειδίου ἐγγεγραμμένα ἀνθέμια παρὰ A. Mallwitz, Olympia und seine Bauten, München 1972, σ. 259, εἰκ. 207 καὶ τὴν λήκυθον τῆς Ζυρίχης, παρὰ Donna Carol Kurtz, Athenian White Lekythoi, Oxford 1975, εἰκ. 7 ἑξ., πίν. 27, 6 καὶ 28, 1a.
6. P. Devambez, AA 88, 1973, σ. 714 καὶ εἰκ. 4, σ. 717.
7. Principles, σ. 56.
8. Principles, πίν. VII, 11.

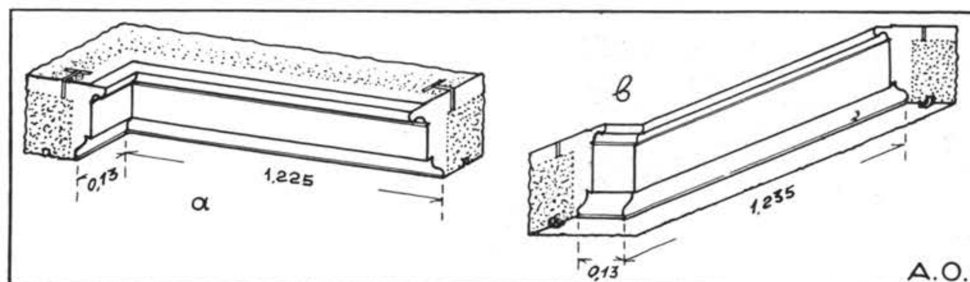

162. Σχέδιον διακοσμήσεως τοῦ θράνου καὶ δεξιὰ κατακόρυφος τομὴ αὐτοῦ.

163. Φωτογραφία σωζομένης διακοσμήσεως θράνου τοῦ ὀπισθονάου καὶ δεξιὰ κατακόρυφος τομὴ αὐτοῦ.

ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπάτουν αἱ δοκοὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ πτεροῦ, τούτου δ' ἕνεκα καὶ ἐκαλεῖτο ἄλλοτε μὲν *θρᾶνος*[1], ἄλλοτε δὲ *ὑποδόκιον*[2]. Ἀμφότερα τὰ κυμάτια τοῦ θράνου, ὡς καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν ταινία, διεκοσμοῦντο δι' ἐγκαυστικῶς ἐζωγραφημένων κοσμημάτων, τὰ μὲν διὰ φύλλων εὐθυγράμμων γεωμετρικῶν (ἄνω) καὶ καρδιοσχήμων (κάτω) (εἰκ. 162), ἡ δὲ διὰ διπλοῦ ἢ συνθέτου μαιάνδρου, οὗτινος τὸ σχέδιον παρέχουν αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες 162, 163 καὶ ὁ πίν. 38. Ὁμοίαν διακόσμησιν θράνου δι' εὐθυγράμμων γεωμετρικῶν φύλλων (ἄνω) καὶ διπλοῦ μαιάνδρου παρουσιάζει καὶ ὁ αὐτοτελὴς ἐπίσης θρᾶνος τοῦ Ἡφαιστείου «Θησείου» (449 - 444 π.Χ.), ὅστις ὅμως δὲν φέρει κάτω καὶ γλυπτὸν λέσβιον κυμάτιον[3] καὶ δύο ἄλλοι, περίπου σύγχρονοι ναοί: ὁ τοῦ ἐν Σουνίῳ ναοῦ

164. Μασχαλιαῖος θρᾶνος τῶν γωνιῶν τοῦ πτεροῦ.

τοῦ Ποσειδῶνος (444 - 440 π.Χ.), ὅστις ἐπίσης δὲν φέρει κάτωθεν λέσβιον κυμάτιον[4], καὶ τοῦ ἐν Ραμνοῦντι ναοῦ τῆς Νεμέσεως (436 - 432 π.Χ.)[5].

Τὰ ἀπαρτίζοντα τοὺς θράνους τοῦ περιστυλίου συνήθη τεμάχια εἶχον μῆκος ποικίλλον κατὰ μὲν τὴν Δ. πλευράν, ἔνθα σώζονται περὶ τὰ 10 κατὰ χώραν, ἀπὸ 1,435 - 1,543 μ., κατά δὲ τὴν Β., ἔνθα σώζονται ἐλάχιστα εἰς τὴν θέσιν των, ἀπὸ 1,23 - 1,38 μ. Τὰ γωνιαῖα ὅμως τεμάχια ἐσχηματίζοντο, χάριν σταθερότητος τῆς γωνίας καὶ ἀποφυγῆς λοξῶν τμήσεων, μασχαλιαῖα, ἤτοι γαμματοειδῆ κατ' ὀρθὴν γωνίαν, τῆς ὁποίας τὸ ἓν τῶν σκελῶν ἦτο πολὺ βραχὺ (± 0,13 μ.), τὸ δὲ ἄλλο μακρόν (1,225 - 1,235 μ., (εἰκ. 164α). Ἐκ τῶν σωζομένων μασχαλιαίων τεμαχίων, τὸ μὲν ἓν (εἰκ. 164α) εὑρίσκεται κατὰ χώραν εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν (βλ. πτ. πίν. VI καὶ πίν. 8 ἄνω ἀριστερά)[6], τὸ δὲ

1. *Θρᾶνος:* σημαίνει κυρίως κάθισμα, ἑδώλιον, θρανίον, ΑΡΙΣΤΟΦ. Πλοῦτος, στ. 545, ἀλλὰ καὶ ξυλίνην δοκόν: IG II 1², 463, 51 - 75, ἀκόμη δὲ καὶ τὰς ὑποβασταζούσας δοκοὺς τῆς ὀροφῆς: IG II 2² 1668, 81, 84 - 1672, 208 - 1685 B 4, 2 - XI 2, 161A, 49, 50.

2. *Ὑποδόκιον:* IG IV 1², 102 59/60, 233. F.d.D. III (5) 25, II B, 19 καὶ III A, 7.

3. Βλ. σχετικῶς τὸ σχέδιον τοῦ ED. SCHAUBERT (1804 - 1860), διατηρηθὲν εἰς τὰ κατάλοιπα αὐτοῦ (Conv. II, φύλ. 58) καὶ ἀναδημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ H. KOCH, Studien, ἔ.ἀ. εἰκ. 82 καὶ αὐτόθι εἰκ. 81 καὶ πίν. 56, 2.

4. J. J. HITTORFF, Les antiquités inédites de l'Attique, Paris 1832, Κεφ. VIII, πίν. VIII. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΕ 1953 - 54, Γ, σ. 10, εἰκ. 10.

5. Antiquities of Attica, London 1833, 2α ἐκδ., πίν. III, V. A.C. ORLANDOS, BCH 48, 1924, σ. 313, εἰκ. 5A.

6. Ὁρατὸν καὶ παρὰ FOUGÈRES - BOISSONNAS, ἔ.ἀ. πίν. 72.

ἄλλο (εἰκ. 164β) κεῖται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ναοῦ, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Μουσείου, προερχόμενον ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς ΝΑ. γωνίας τοῦ περιστυλίου. Ἕκαστον τεμάχιον θράνου, ἐφωδιασμένον δι' ἐπιμελοῦς ἀναθυρώσεως κατά τε τὴν ἄνω του ἐπιφάνειαν καὶ κατὰ τὴν προσθίαν πλευράν του, συνεδέετο πρὸς τὰ γειτονικὰ αὐτοῦ διὰ συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, μήκους 0,25 - 0,28 μ., ἐγομφοῦτο δὲ ἐπὶ τῶν κάτωθεν ἀντιθημάτων τῆς ζωφόρου διὰ σιδηρῶν γόμφων μολυβδοχοουμένων.

Ἀντιστοίχως πρὸς τὸν θρᾶνον τοῦ ἐξωτερικοῦ θριγκοῦ εὑρίσκετο, ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι τοίχου τοῦ σηκοῦ, ἄλλος ὅμοιος καὶ εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην θρᾶνος (πίν. 8, 9 - 14, ὅρα καὶ ἀνωτέρω), ὑπεράνω δ' ἀμφοτέρων ἔβαινον κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ ἐγκαρσίως καὶ κατὰ κανονικὰς ἀποστάσεις αἱ δοκοὶ καὶ τὰ φατνώματα τῆς ὀροφῆς (περὶ τῶν ὁποίων βλ. λεπτομερῶς κατωτέρω εἰς τὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια), κατὰ δὲ τὰς μακρὰς μόνον αἱ πλάκες τῶν φατνωμάτων ἢ σελίδες.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΘΡΙΓΚΟΥ

Εἰς τὸ ἐκ τριγλύφων καὶ μετοπῶν ἀποτελούμενον καὶ ὑψηλὰ τοποθετημένον διάζωμα τοῦ θριγκοῦ δὲν ἐπικρατεῖ ὁριστικῶς, ὡς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ἡ πρὸς τοὺς κάτω κατακορύφους κίονας ἀντιτιθεμένη ὁριζοντία κατεύθυνσις τῆς κρηπῖδος καὶ τοῦ ἐπιστυλίου. Ἀντιθέτως μάλιστα συνεχίζεται καὶ ἐδῶ, μὲ νέαν ὅμως μορφήν, ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ἀντιρρόπων τεκτονικῶν δυνάμεων, μὲ ζωηρὸν τὸν διάλογον μεταξὺ ὁριζοντίας καὶ κατακορύφου, ἤτοι μεταξὺ βάρους καὶ ἀντιστάσεως. Συνεχίζεται δ' ἐπίσης καὶ ἡ προσπάθεια ζωντανῆς (ὄχι στατικῆς καὶ νεκρᾶς) ἰσορροπήσεως τῶν μελῶν, μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ἡ σκηνὴ αὕτη παίζεται ἐδῶ ἐλαφρότερον ἀπὸ τὰς κιονοστοιχίας, μὲ μέλη δηλαδὴ πολὺ μικροτέρων διαστάσεων ὡς ἁρμόζει διὰ τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ κτιρίου. Ὁ διάλογος λοιπὸν ἐξακολουθεῖ, ἀλλὰ «γυρίζει εἰς στιχομυθίαν»[1]· διότι ἐνῷ ἡ κάτω ἀπὸ τὸν θριγκὸν ἐπιφάνεια ἔχει χωρισθῆ διὰ τῶν κιόνων εἰς μικροτέρας ρυθμικὰς ἑνότητας, ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἐπιστύλιον, εἰς τὸ διάζωμα, ἀρχίζει πάλιν ἡ ἐναλλαγὴ τῶν κατακορύφων τριγλύφων πρὸς τὰ μεταξὺ αὐτῶν κενὰ τῶν σχεδὸν τετραγώνων μετοπῶν καὶ μάλιστα εἰς πολὺ μικρότερα μεγέθη (εἰκ. 165 καὶ πίν. 8 κάτω), ἤτοι μὲ πυκνότερον ρυθμόν.

Μία τελευταία ἀπήχησις τῆς στιχομυθίας τοῦ διαζώματος εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑπεράνω αὐτοῦ ἐκτεινόμενον ὁριζόντιον γεῖσον, τὸ ὁποῖον περιζώνει τελικῶς τὸ κτίριον, φέρον εἰς τὴν κάτω προκρεμαμένην ἐπιφάνειάν του μίαν ἀκόμη πυκνοτέραν σειρὰν ἐκ μικρῶν ὁριζοντίων πινάκων μὲ σταγόνας — τῶν προμόχθων — ἐναλλασσομένων πρὸς τὰς μεταξύ των στενὰς ὁδούς (viae).

Πρέπει ἀκόμη νὰ παρατηρηθῇ γενικῶς, ὅτι εἰς τὸν θριγκὸν δρῶσιν μὲν ἐντόνως

1. ΧΡ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ, περ. Παιδεία καὶ ζωὴ τοῦ 1952, σ. 337.

ἀντίρροποι δυνάμεις, αὗται ὅμως ἐξασθενοῦν πολὺ εἰς ὑλικότητα καὶ ἀποβαίνουν ἐλαφρότεραι, ἕνεκα τῆς διαδοχῆς τῶν διαφόρων στοιχείων, τὰ ὁποῖα, μὲ τὴν ἐξοχὴν καὶ ἐσοχήν των δημιουργοῦσιν ἐντόνους φωτοσκιάσεις, αἵτινες συντελοῦν, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν ἐλάφρυνσιν τῆς ὕλης των.

Θὰ προσθέσωμεν ἐν τέλει, ὅτι αἱ ὑπεράνω ἑκάστου ἄξονος κίονος καὶ ἑκάστου με-

165. Διασωθὲν τμῆμα τῆς βορείου κιονοστοιχίας μετὰ τοῦ θριγκοῦ αὐτῆς, ἀλλ' ἄνευ τοίχου βάθους.

ταξονίου τοποθετημέναι τρίγλυφοι συνδέονται θεματικῶς πρός τε τὸ κάτωθεν αὐτῶν ἐπιστύλιον καὶ τὸ ὑπεράνω αὐτῶν γεῖσον, διὰ ταινίας ἐκ σταγόνων ἀφ' ἑνὸς καὶ προμόχθων μετὰ σταγόνων ἀφ' ἑτέρου. Καὶ τὸ μὲν γεῖσον τῶν στενῶν πλευρῶν σχηματίζει τὴν βάσιν τοῦ τριγωνικοῦ ἀετώματος, ὡς δὲ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ τὸ γεῖσον ἔφερεν ὑπεράνω ἑκάστης τριγλύφου καὶ ἑκάστης μετόπης ὄρθιον κατὰ τὸ χεῖλος τῆς στέγης ἀνὰ ἓν ὑψηλὸν ἀνθέμιον ἡγεμόνος κεράμου, ρυθμικῶς ἐναλλασσόμενον (πίν. 90η). Οὕτω διὰ τῶν ἐπαλλήλων ρυθμικῶς διατεταγμένων καὶ ὀργανικῶς δρωσῶν ὁριζοντίων ζωνῶν τοῦ κτιρίου συγκροτεῖται μία θελκτικὴ πολυφωνία, τῆς ὁποίας αἱ φωναὶ κάτω μὲν εἶναι ἰσχυραὶ καὶ βαρεῖαι, γίνονται δὲ ὁλονὲν πολλαπλότεραι καὶ ἐλαφρότεραι πρὸς τὰ ἄνω.

Ο ΣΗΚΟΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Πρὶν ἢ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἄνω τοῦ γείσου μερῶν, ἤτοι τῆς ὀροφῆς καὶ τῆς στέγης, κρίνομεν σκόπιμον νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ πτεροῦ περιβαλλομένου κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ, ἤτοι τοῦ σηκοῦ. Ὁ σηκός, ἀποτελῶν ἓν αὐτοτελὲς ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν περιστυλίου κτίσμα (εἰκ. 166 ἄνω, πίν. 52), εἶχε τὴν διάταξιν ἑνὸς ἐπιμήκους ἀμφιπροστύλου[1] ναοῦ, ἔφερε δηλαδὴ ἐμπρὸς (πρὸς Α.) καὶ ὀπίσω (πρὸς Δ.) ἀνὰ μίαν ἐξέχουσαν κιονοστήρικτον *πρόστασιν* (εἰκ. 166 κάτω, ἀριθ. 1,4, πίν. 39ζ)[2], ἑκάστη τῶν ὁποίων ἐπεκοινώνει διὰ θύρας, ἀνοιγομένης ἐπὶ τοῦ ὄπισθεν αὐτῆς ἐγκαρσίου τοίχου, πρὸς εὐρύχωρον θάλαμον (εἰκ. 166 κάτω, ἀριθ. 2 καὶ 3) καὶ δὴ ἡ μὲν ἀνατολικὴ πρὸς τὸν ὀρθογώνιον κυρίως ναόν (ἀριθ. 2), ἡ δὲ δυτικὴ πρὸς τὸν τετράγωνον ὀπισθόδομον (ἀριθ. 3)[3]. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀρχικῶς μὲν ὠνομάσθη εἰδικώτερον Παρθενών, ἤτοι θάλαμος τῆς παρθένου θεᾶς, ἀργότερον δέ, διὰ τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ, τὸ ὄνομά του ἐπεξετάθη εἰς ὁλόκληρον τὸ μνημεῖον.

Χαρακτηριστικὸς τῆς ἀνωτέρω διατάξεως εἶναι ὁ αὐστηρὸς χωρισμὸς τῶν δύο πρὸς Α. (ἀριθ. 1 καὶ 2) ἀπὸ τῶν δύο πρὸς Δ. (ἀριθ. 3 καὶ 4) διαμερισμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων οὐδεμία ὑφίσταται ἄμεσος ἐπικοινωνία. Πρόκειται λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα κατ' οὐσίαν περὶ ἑνὸς διπλοῦ ναοῦ[4], τοῦ ὁποίου ἡ γενικὴ διάταξις σχεδὸν ἀντιγράφει τὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος (εἰκ. 33), ὁμοιάζει δὲ πολὺ καὶ πρὸς τὴν τῶν ἀκόμη ἀρχαιοτέρων ναῶν, τοῦ «Ἑκατομπέδου» (εἰκ. 7) καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος τῆς Κορίνθου[5] (πίν. 39ϛ). Ἐπιβίωσιν τῆς διατάξεως ταύτης εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους συναντῶμεν καὶ εἰς τὸν ἐν Μαγνησίᾳ τῇ ἐπὶ Μαιάνδρῳ ἰωνικὸν ναὸν τῆς Λευκοφρυηνῆς Ἀρτέμιδος (περίπου 175 π.Χ.), τοῦ ὁποίου ὅμως ὁ εὐρὺς ὀπισθόδομος στηρίζει τὴν ὀροφήν του ἐπὶ δύο μόνον ἐσωτερικῶν κιόνων[6].

Ἂς ἐξετάσωμεν ἤδη λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τὸν σηκὸν καὶ δὴ ἐν πρώτοις τὴν τοποθέτησιν αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ περιστυλίου.

Ὡς βλέπει τις ἐκ τῆς συνημμένης κατόψεως (εἰκ. 166) ἡ περίστασις ἤτοι ἡ ἐξωτερικὴ κιονοστοιχία τοῦ ναοῦ περιβάλλει πανταχόθεν τὸν ἐπιμήκους ὀρθογωνίου σχήματος πυρῆνά του — τὸν σηκὸν[7] — (αβδγ). Ὁ πυρὴν οὗτος εἶναι ἐνταῦθα τοποθετημένος

1. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. III, 2, 1 καὶ 4.

2. *Πρόστασις:* IG I², 372, 58, 77 - 374, 15. IV I² 102, 41 - 109 III, 85. F. d. D. III (5) 25, στ. II, 137 - 26, στ. I A 32 - 28, 4. Inscr. de Délos, 309, 9, 365, 47.

3. *Ὀπισθόδομος:* IG I², 91/92, 15/16, 4, 313, 178, 314, 14. II, 1² (2) 1137, 6. II 2² (1) 1378, 12, 1469 B 85. F.d.D. III (5), 25 (F, A), 25 (III, A), 18, 27 (III) 7. REHM, Didyma II, 25, B 17, - 26, A4, 50, 26B 27, 27B, 80. IG III (2) 11, 3/4. SIG³ 246, III 36. AE 1937 (B), σ. 483, A2, 4, 12. ΔΗΜΟΣΘ. 13, 14. ΠΟΛΥΒ. 12, 11, 2. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. 14, 41. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ V, 10, 9, 13, 1. 15, 3, 16, 1. Παλατ. Ἀνθολ. XII, 223. ΛΟΥΚ. Περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς, 32. ΑΠΠΙΑΝ. Ἐμφυλίων Α, 20. ΠΟΛΥΔ. Ὀν. 9, 40.

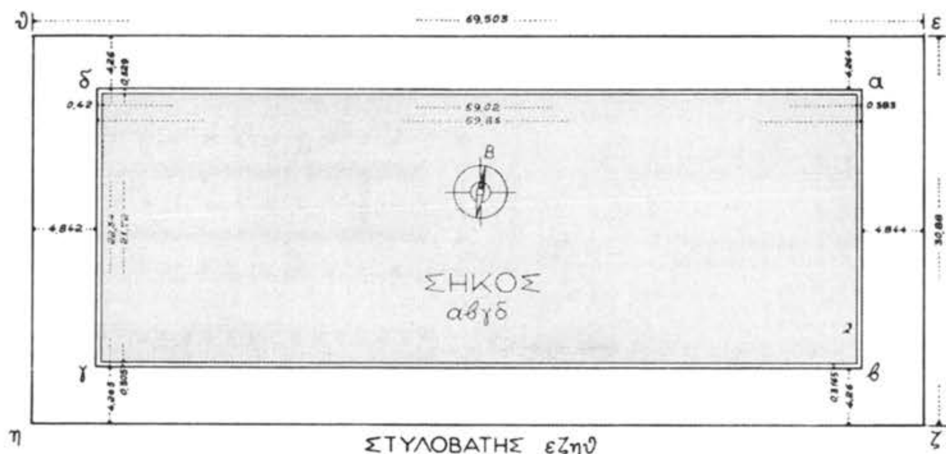
4. Βλ. σχετικῶς τὰ εἰς τὴν σ. 5, σημ. 1 περὶ διπλῶν ναῶν γραφέντα.

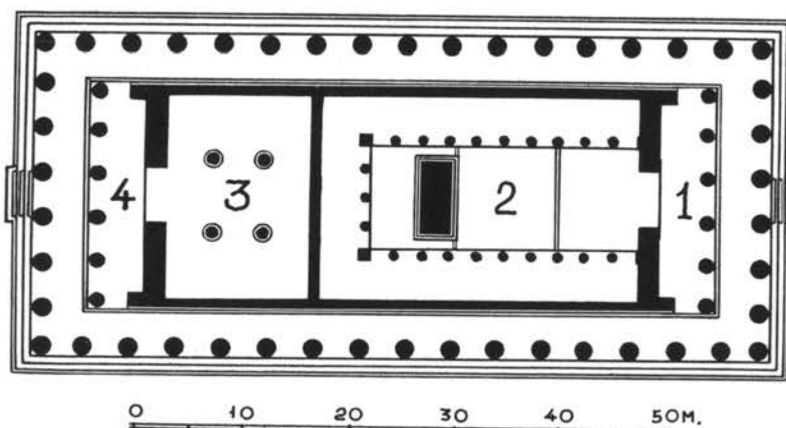
5. POWEL, AJA 9, 1905, πίν. 3. STILLWELL, Corinth, I, ἔ.ἀ. εἰκ. 82.

6. Βλ. τὸ σχέδιόν του παρὰ J. KOHTE, Die Baukunst des klassischen Altertums, Braunschweig 1915, εἰκ. 116 - 117.

7. *Σηκός:* IG II 2² (1) 1685 A 35 (Ἀθηνῶν). IG II 3² (1), 5185. IG VII 3073, 90, 94 (Λεβαδείας). LATTERMAN, Gr. Bauinschr.

συμμετρικῶς μὲν ὡς πρός τε τὸν κατὰ πλάτος καὶ τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ὅλου ναοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ ὁμολόγως πρὸς τὸ ὀρθογώνιον τοῦ ἐξωτερικοῦ στυλοβάτου (εζθη)· διότι ἐνῶ αἱ στεναί του πλευραὶ (αβ καὶ γδ) ἀπέχουν τῶν ἀντιστοίχων πλευρῶν (εζ

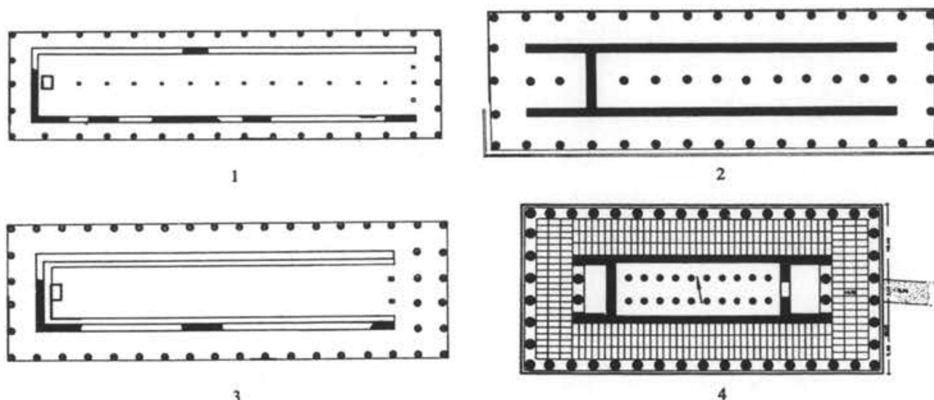

166. Ἄνω, θέσις τοῦ σηκοῦ αβγδ ἐν σχέσει πρὸς τὸν στυλοβάτην εζηθ. Κάτω, κάτοψις τοῦ περικλείου Παρθενῶνος: 1, πρόναος, 2, *ἑκατόμπεδος νεώς*, 3, ὀπισθόδομος ἢ κυρίως Παρθενών, 4, ὀπισθόναος.

καὶ ηθ) τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ στυλοβάτου κατὰ 4,843 μ. κατὰ μέσον ὅρον, αἱ μακραί του πλευραὶ (αδ καὶ βγ) ἀπέχουν τῶν ἀντιστοίχων πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ στυλοβά-

σ. 83, 48. IG IV I² 102, 11, 15, 17, 22, 29, 31, 85, 103, 124, 125, 133 (Ἐπιδαύρου). F.d.D. III (5), 25, στ. II B2. IG XI (4), 1299, 52 (Δήλου). XII (2), 11, 29 (Λέσβου). Bull. Soc. Arch. d'Alex. 30 - 31 (9), 1936/7, 166. CIG III, 4264, 4265, 4955, 5235 (Αἰγύπτου). IG XIV, 451, 2 (Σικελίας). ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. 13, 82. 17, 50. ΔΙΟΝ. ΑΛΙΚ. Ρωμ. Ἀρχ. Γ' 69, 4 - Δ' 61, 4.

του (εθ καὶ ζη) μόνον κατὰ 4,262 μ. κατὰ μέσον ὅρον. Δημιουργεῖται λοιπὸν πέριξ τοῦ σηκοῦ εἷς περιφερικὸς διάδρομος — τὸ πτερόν —, εὐρύτερος μὲν κατὰ τὰς στενὰς αὐτοῦ πλευράς, στενότερος δὲ κατὰ τὰς μακράς. Ἡ διάταξις αὕτη ἦτο λίαν συνήθης εἰς τοὺς ναοὺς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τέλους τῆς ἀρχαιότητος, προῆλθε δ' ἐκ τῆς ἀνάγκης αὐξήσεως τοῦ πλάτους τῶν ἀρχαιοτάτων (8ου καὶ α΄ ἡμίσεος τοῦ 7ου αἰ.) στενομήκων, ἁπλῶν (εἰκ. 167, 3) ἢ καὶ δι' ἐσωτερικῶν ἀξονικῶν (εἰκ. 167, 1, 2) ἢ στενῶς τοποθετημένων δύο παραλλήλων κιονοστοιχιῶν[1] ἐφωδιασμένων σηκῶν (εἰκ. 167, 4), χάριν εὐρυχωροτέρας ἐν αὐτοῖς τοποθετήσεως μεγαλυτέρων διαστάσεων λατρευτικῶν ἀγαλμάτων. Οἱ ἀρχαιότεροι ὅμως ἐκεῖνοι ναοὶ εἶχον τοῦτο τὸ προσόν, ὅτι ἐπέτρεπον τὴν καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ ἰσότητα πλάτους τοῦ πτεροῦ, τοῦθ' ὅπερ ἐφήρμοσαν καὶ οἱ μεγάλοι, πολυκίονες ἀρχαϊκοὶ ναοὶ τῆς Ἰωνίας[2], ἀπὸ δὲ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. καὶ οἱ ἁπλούστεροι ναοὶ τῆς αὐτῆς περιοχῆς[3]. Χαρακτηριστικὴ διὰ τὸν Παρθενῶνα καί τινας ἄλλους ναοὺς τοῦ 5ου[4] καὶ τοῦ 4ου[5] π.Χ. αἰῶνος, ἐξ αὐτοῦ ἀναμφιβόλως ἐπηρεασθέντας, εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἰσότης πλάτους τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυ-

167. Τέσσαρες κατόψεις ἀρχαιοτάτων ναῶν μὲ πανταχόθεν ἰσοπλατὲς πτερόν: 1, Σάμου, ναὸς Ἥρας Ι. 2, Θέρμου, ναὸς Ἀπόλλωνος. 3, Σάμου, ναὸς Ἥρας ΙΙ καὶ 4, Κερκύρας, ναὸς Ἀρτέμιδος (κατὰ Buschor καὶ Coulton).

1. Σάμος, ἀρχαιότατος ναὸς Ἥρας (Ἑκατόμπεδος Ι), ἀρχῶν 8ου π.Χ. εἰκ. 167,1. Ἑκατόμπεδος ΙΙ, μέσα 7ου π.Χ. αἰ. εἰκ. 167,3, Gruben, Die Tempel der Griechen, München 1966, εἰκ. 255. Ναὸς Ποσειδῶνος Ἰσθμίας, Broneer, Isthmia, 1, εἰκ. 66, 7ου αἰ. Θέρμον, ναὸς Ἀπόλλωνος, ± 630 π.Χ. εἰκ. 167,2, Κ. Ρωμαιος, ΑΔ 1, 1915, σ. 231, εἰκ. 2. Ποσειδωνία, Βασιλική (νῦν ναὸς Ἥρας Ι), μέσα 7ου αἰ., Fr. Krauss, Paestum, Berlin 1943, εἰκ. 1. Σελινοῦς, ναὸς C, Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. Textb. σ. 105, εἰκ. 79 (περὶ τὸ 550 π.Χ). Ἐξαίρετον παράδειγμα τοιούτου ναοῦ παρέχει καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος Κερκύρας, ± 600 π.Χ. ἡμετ. εἰκ. 167,4, G. Rodenwaldt - H. Schleif, Korkyra I, Der Artemistempel, Berlin 1940, εἰκ. 56.

2. Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος, Διδυμαίου Ἀπόλλωνος (Μιλήτου) κλπ.

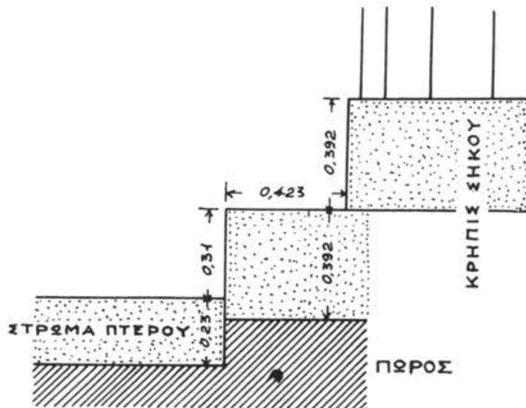
3. Ἀθηνᾶς Πολιάδος Πριήνης (340 π.Χ.), Ἀθηνᾶς Πολιάδος Νικηφόρου Περγάμου (250 π.Χ.), Ἀρτέμιδος Λευκοφρυηνῆς Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ (175 π.Χ.) κλπ.

4. Ναοί: Ποσειδῶνος Ποσειδωνίας (νῦν Ἥρας ΙΙ) (460 π.Χ.), Διὸς Ὀλυμπίας (460 π.Χ.), Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος Φιγαλείας (450 - 25 π.Χ.), Ποσειδῶνος Σουνίου (444 - 440 π.Χ.). Νεμέσεως Ραμνοῦντος (436 - 432 π.Χ.).

5. Ναὸς Ἀλέας Ἀθηνᾶς Τεγέας (350 π.Χ.), Διὸς Στράτου (321 π.Χ.), Μητρῷον Ὀλυμπίας (320 π.Χ.).

τικῆς πλευρᾶς τοῦ πτεροῦ, ἐνῷ εἰς ἄλλους πάλιν ναοὺς ἀρχαιοτέρους[1], συγχρόνους[2] ἢ καὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.[3] προετιμήθη ἡ κατασκευὴ πλατυτέρου τοῦ ἀνατολικοῦ πτεροῦ, ἤτοι τῆς πλευρᾶς εἰσόδου τοῦ ναοῦ.

Ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν γενικὴν κάτοψιν τοῦ Παρθενῶνος (εἰκ. 166, κάτω) θὰ διακρίνωμεν ὁποία ἐναρμόνισις ὑφίσταται μεταξὺ τῶν χώρων καὶ τοῦ σχεδίου τοῦ περιστυλίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν χώρων τοῦ σηκοῦ μεταξύ των ἀφ' ἑτέρου. Οὕτω αἱ προστάσεις τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου ἐπαναλαμβάνουν τρόπον τινὰ τὰς στοὰς τῶν στενῶν πλευρῶν

168. Τομὴ τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ παρ' αὐτὴν στρώματος τοῦ πτεροῦ.

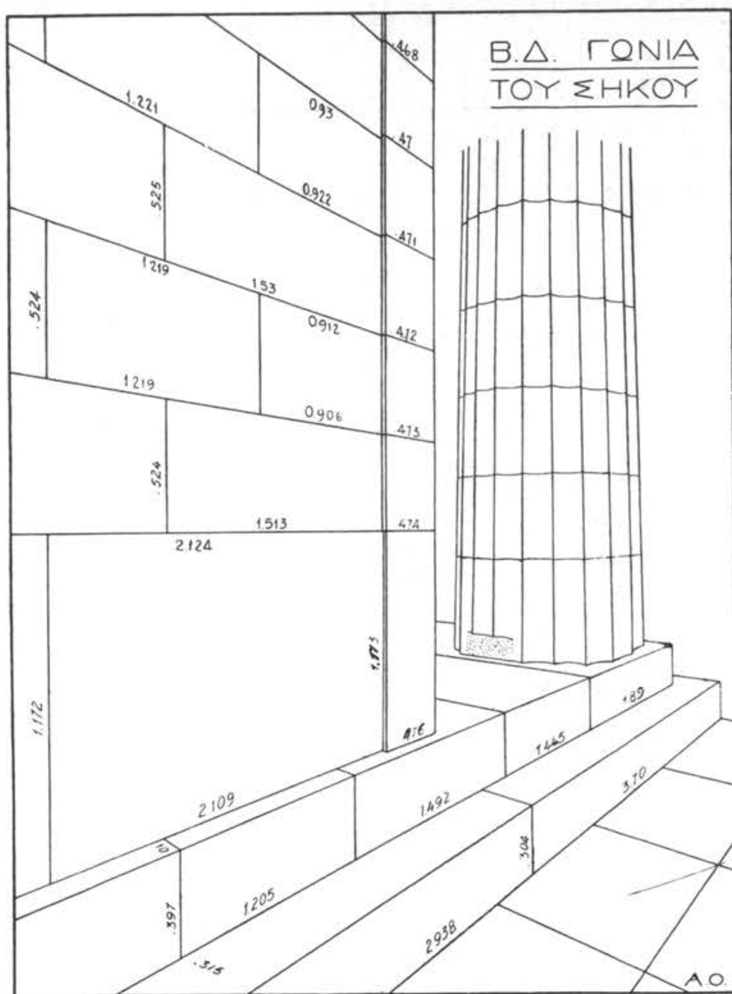
τοῦ περιστυλίου, ἐνῷ οἱ κίονές των μένουν σαφῶς ἐνσωματωμένοι εἰς τὸν σηκόν. Εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς οἱ μακροὶ λευκοὶ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ καταλήγουν, ἄνευ οὐδεμιᾶς διασπάσεως ὑποδηλούσης τὰς ἐσωτερικὰς διαιρέσεις, ἑκατέρωθεν εἰς μίαν παραστάδα καὶ ἕνα κίονα, οὕτως, ὥστε εἰς ἕκαστον ἄκρον των νὰ γίνεται αἰσθητὴ ἡ μετάβασις ἀπὸ τῶν στερεῶν λευκῶν τοίχων πρὸς τὸ μετὰ κιόνων σχέδιον τοῦ περιστυλίου. Τέλος αἱ πλάγιαι στοαὶ τοῦ περιστυλίου συνεχίζουν μὲ τὸ αὐτὸ πλάτος τὰς πρὸ τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ στοάς (εἰκ. 166, κάτω).

Ἡ κρηπίς. Ὁ σηκὸς δὲν ἦτο ἰσοπέδως προσιτὸς ἀπὸ τοῦ πτεροῦ, ἀλλ' ὑψοῦτο ὑπεράνω τοῦ δαπέδου αὐτοῦ ἐπὶ ἰδιαιτέρως ἀναδεικνυούσης αὐτὸν διβάθμου κρηπῖδος (εἰκ. 95, 168), ἑδραζομένης ἐπὶ τοῦ πωρίνου θεμελίου τοῦ πυρῆνος[4].

Ἐκ τῶν δύο ἀναβαθμῶν τῆς κρηπῖδος, ὁ μὲν κατώτερος εἶχεν ἐν ὅλῳ ὕψος 39,2 ἑκατοστῶν, ἀλλ' ἐκ τούτων ὁρατὰ ἦσαν μόνον τὰ 31, τῶν ὑπολοίπων 8,2 καλυπτομένων ὑπὸ

1. Ἀφαίας Αἰγίνης (485 π.Χ.), Ἀθηνᾶς Συρακουσῶν (480 π.Χ.), Ἡφαιστείου («Θησείου») (449 - 44 π.Χ.) κλπ.
2. Ναὸς Νεμέσεως Ραμνοῦντος (436 - 32 π.Χ.) κλπ.
3. Ναὸς Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου (380 π.Χ.), Ἀπόλλωνος Πτῴου (νεώτερος) (316 π.Χ.) κλπ.
4. Βλ. ἀνωτέρω σ. 104, σημ. 3.

τοῦ στρώματος τοῦ πτεροῦ[1]. Ὁ ἀνώτερος ἀναβαθμὸς εἶχεν ὕψος 0, 391 - 0,393 μ. ὁρατὸν βεβαίως ἐξ ὁλοκλήρου. Κατὰ ταῦτα τὸ ὁλικὸν ὕψος τῆς κρηπῖδος ἀνήρχετο εἰς 0,702 μ.,

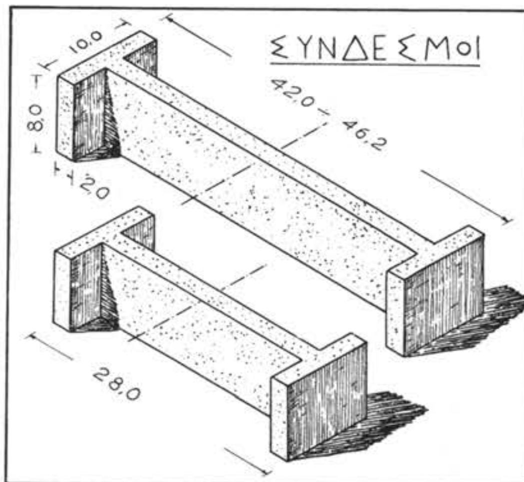

169. Λεπτομέρεια τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ σηκοῦ.

ἐνιαχοῦ δὲ καὶ εἰς 0,703 μ. Μεγάλη ποικιλία παρατηρεῖται ὡς πρὸς τὸ πλάτος (τὸ πάτημα) τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ (εἰκ. 166, πίν. 52 μέσον), ὅπερ, κατὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν

1. Καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας ὁ κάτω ἀναβαθμὸς τοῦ σηκοῦ, καλυπτόμενος ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ στρώματος τοῦ πτεροῦ, εἶναι πολὺ μικρότερος τοῦ ἄνω (E. Fiechter, Der Tempel der Aphaia auf Aegina, München 1904, σ. 20· πρβλ. καὶ εἰκ. 6 καὶ 7, σ. 10).

πλευρὰν εἶναι 0,383 μ., κατὰ δὲ τὴν δυτικὴν 0,42 μ., ἐνῶ κατὰ τὴν βόρειον καὶ τὴν νοτίαν κατέρχεται εἰς 0,3168 μ. κατὰ μέσον ὅρον. Ἕνεκα τῆς σημαντικῆς ταύτης διαφορᾶς πλάτους, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ πρῶτος ἀναβαθμὸς κατὰ τὰς τέσσαρας αὐτοῦ πλευράς, ὁ ἐπὶ τοῦ β΄ ἀναβαθμοῦ ὀρθούμενος σηκὸς ἐμφανίζεται ὀλίγον τι μετατεθειμένος καὶ τρόπον τινὰ ἐξωθημένος πρὸς τὰ ΒΑ., ἐνῶ ἡ εὐθυντηρία, ἤτοι ὁ πρῶτος ἀναβαθμός, εἶναι ἀπολύτως ὁμοκέντρως τοποθετημένη ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὀρθογώνιον τοῦ ἐξωτερικοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 166 καὶ πίν. 52 ἀριστερά).

170. Σχέδιον συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, διαφόρων διαστάσεων, ἐπὶ τῶν βαθμίδων τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ καὶ τῶν ὀρθοστατῶν.

Ὁ ἀνώτερος ἀναβαθμός, ὅστις εἰδικώτερον ἐχρησίμευε κατὰ μὲν τὰ μέτωπα τῶν στενῶν πλευρῶν ὡς στυλοβάτης τῶν κιόνων τῶν προστάσεων, κατὰ δὲ τὰς μακρὰς πλευρὰς ὡς τοιχοβάτης τῶν πλαγίων μακρῶν τοίχων, παρουσίαζε καὶ αὐτὸς ποικιλίαν πλάτους. Οὕτω ὡς στυλοβάτης τῆς μὲν ἀνατολικῆς προστάσεως εἶχε πλάτος 1,765 μ., τῆς δὲ δυτικῆς 1,794 ἕως 1,824 μ., ὡς τοιχοβάτης δὲ μεταξὺ μὲν τῶν γωνιαίων κιόνων καὶ τῶν θυραίων τοίχων εἶχε πλάτος 1,649 μ., κατὰ δὲ τὰς περαιτέρω μακρὰς πλευράς, ἤτοι ὑπὸ τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ, τὸ πλάτος του ἐμειοῦτο εἰς 1,336 μ., ἐξ ὧν ἐλεύθερα ἀπέμενον ἐξωτερικῶς μὲν 0,07 μ. (Β. πλευρὰ) ἢ 0,10 μ. (Ν. πλευρά), ἐσωτερικῶς δὲ 0,065 μ.

Τὸ ὁλικὸν μῆκος τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ κατὰ τὴν βάσιν τοῦ ἄνω αὐτῆς ἀναβαθμοῦ εἶναι 59,02 μ.[1], τὸ δὲ πλάτος 21,72 μ. (κατὰ Penrose 21, 74 μ.). Ἑπομένως τὸ ὀρθογώνιον τοῦ σηκοῦ παρουσίαζεν ἐπιμηκεστέρας ἀναλογίας (1:2,71) ἀπὸ τὸ ὀρθογώνιον τοῦ ἐξωτερικοῦ στυλοβάτου (1:2,251).

1. Κατὰ Penrose 59,04 μ., κατὰ Dörpfeld καὶ Magne 59, 02 μ.

Τὰ μήκη τῶν λίθων τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ ἐποίκιλλον ἀπὸ 1,25 μ. (Α. πλευρὰ) μέχρι 3,70 μ. (Β. πλευρά). Ἰδιαιτέρως ὅμως μακρὰ τεμάχια ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὸν πρῶτον ἀναβαθμὸν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς κρηπῖδος καὶ δὴ μασχαλιαῖα, ἤτοι ἐν σχήματι πλαγιαστοῦ κεφαλαίου γάμμα, τῶν ὁποίων τὸ μακρὸν σκέλος φθάνει τὸ μῆκος τῶν 3,702 μ. εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν, τῶν 2,9075 μ. εἰς τὴν ΝΔ., τῶν 2,685 μ. εἰς τὴν ΝΑ. καὶ τῶν 2,976 μ., εἰς τὴν ΒΑ. (εἰκ. 169 καὶ πίν. 94). Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς ἄφθονος χρῆσις ὑλικοῦ (βαθμίδων προφανῶς) τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος[1], ἥτις ἀποδεικνύεται ὄχι μόνον ἐκ τοῦ μήκους των, ὅπερ εἶναι πολλαπλάσιον τοῦ ἀρχαιοτέρου (Σολωνείου) ποδός (0,296 μ.), ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν τόρμων τῶν συνδέσμων των, τινὲς μάλιστα τῶν ὁποίων παρέμειναν καὶ ἀκάλυπτοι καὶ τὸ σπουδαιότερον, δὲν ἔχουν συνέχειαν ἐπὶ τοῦ γειτονικοῦ λίθου (εἰκ. 54 καὶ πίν. 1, ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ σηκοῦ, παρὰ τὸν 2ον ἀπὸ Ν. κίονα).

Πάντες οἱ λίθοι τῆς κρηπῖδος φέρουσι κατὰ τοὺς ἁρμοὺς ὤσεως πλατεῖαν (0,06 - 0,09 μ.) ἀναθύρωσιν, συνεδέοντο δ' ἄνω πρὸς ἀλλήλους διὰ δύο συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, μήκους 0,24 - 0,28 μ., τοποθετουμένων εἰς καλυπτόμενα ὑπὸ λίθων μέρη (εἰκ. 170).

Ἔ ν τ α σ ι ς. Ἀντιστοίχως πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ναοῦ κρηπῖδα παρουσίαζε καὶ ἡ τοῦ σηκοῦ ἔντασιν, κυρτότητα δηλαδὴ ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ, συμμετρικὴν πρὸς τὴν χορδὴν αὐτῆς καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς αὐτῆς καὶ παράλληλον πρὸς τὴν καμπύλην τοῦ ἐξωτερικοῦ στυλοβάτου[2]. Τὸ μέγιστον βέλος τῆς καμπύλης ταύτης εὑρέθη, ὅτι εἶναι κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς 0,030 ἕως 0,033 μ. κατὰ τὸν πρόναον καὶ 0,020 ἕως 0,027 μ. κατὰ τὸν ὀπισθόναον. Κατὰ δὲ τὸν κυρίως ναὸν (ἐσωτ. στυλοβάτην) τὸ βέλος τῆς καμπυλότητος εἶναι 0,023 μ. (βλ. τὴν εἰκ. 97 τῆς ἡμετέρας χωροσταθμήσεως καὶ πίν. 20). Λόγῳ τῆς καμπυλότητος τῆς κρηπῖδος αἱ ἄνω ἐπιφάνειαι ἀμφοτέρων τῶν ἀναβαθμῶν αὐτῆς παρουσιάζουν κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω, κατὰ 5 περίπου χιλιοστά. Κατὰ τὴν γενομένην χωροστάθμησιν τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ ἐπιστοποιήθη, ὅτι ὁ στυλοβάτης τοῦ μὲν ὀπισθονάου εὑρίσκεται κατὰ 0,041 μ. βαθύτερον τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου τῆς καμπύλης, ὁ δὲ τοῦ προνάου κατὰ 0,08 μ. Ὑφίσταται λοιπὸν μεταξὺ τῶν δύο στυλοβατῶν διαφορὰ ὑψομέτρου κατὰ στρογγύλον ἀριθμὸν 0,04 μ.

Τὸ ὕψος τῆς καμπύλης, μετρούμενον εἰς τὴν ἄνω βαθμίδα τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ εἶναι 0,053 μ. (κατὰ Penrose 0,055 μ.), ἐνῶ εἰς τὴν ἄνω ἀκμὴν τῶν ὀρθοστατῶν εἶναι 0,0328 μ. Κατὰ τὸν Hoffer[3] ἡ καμπύλη τοῦ στυλοβάτου τῶν προστάσεων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τοῦ στυλοβάτου τῆς περιστάσεως δὲν εἶναι αὐστηρῶς κυρτὴ καμπύλη, ἀλλὰ μία πολυγωνικῶς τεθλασμένη εὐθεῖα.

Καμπυλότης ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ παρουσιάζεται ἐπίσης καὶ εἰς τὸ ἐπιστύλιον τοῦ ὀπισθονάου καὶ τὸν ἄνωθεν αὐτοῦ θριγκόν, μετρηθεῖσα μόνον εἰς τὸν ὀπισθό-

1. B. H. Hill, AJA 16, 1912, σ. 550 καὶ 558· βλ. καὶ Μέρος Α΄ σ. 70 καὶ 71.
2. Ἔντασιν εἰς τὴν κρηπῖδα τοῦ σηκοῦ (ἐλαχίστην ὅμως 0,02 μ.) παρουσιάζει καὶ ὁ ἐν Ποσειδωνίᾳ (Paestum) ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος (νῦν Ἥρας II), Fr. Krauss, Paestum, die griechischen Tempel (Bilderhefte antiker Kunst, Heft 8, 1941, σ. 58 ἑξ.).
3. Ἐ.ἀ. σ. 381.

ναον, ἔνθα αὕτη σώζεται. Εἶναι δ' αὕτη τόξον κύκλου, συμμετρικῶς πρὸς τὴν χορδὴν ἐκτελεσθὲν καὶ μὲ βέλος 0,025 μ. Ὁμοία καμπυλότης συνεχίζετο ἐπίσης καὶ εἰς τὰ ὑπεράνω τοῦ ἐπιστυλίου μέλη τοῦ θριγκοῦ.

ΤΟΙΧΟΙ ΤΟΥ ΣΗΚΟΥ

Ἂς ἐξετάσωμεν τώρα τὸ σῶμα τῶν τοίχων, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν μακρῶν, ἤτοι τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ σηκοῦ. Τοῦτο καθ' ὕψος συνετέθη καθ' «ὁριζοντίας» στρώσεις ὡς ἑξῆς: εἰς μὲν τὸ κατώτατον μέρος ἐτοποθετήθη μία ὑψηλὴ (1,156 μ.) στρῶσις, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ δύο κατὰ τὸ πάχος λίθων — τῶν ὀρθοστατῶν — ὑπεράνω τῶν ὁποίων ἠκολούθουν στρώσεις ἰσοϋψεῖς (0,521 ἕως 0,528 μ.) ἐκ λίθων ὀρθογωνίων παραλληλεπιπέδων, οἵτινες, λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τοῦ σχήματός των πρὸς τὸ τῶν ὠμῶν πλίνθων, ὠνομάζοντο πλινθίδες (εἰκ. 171).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πάχος τῶν διαφόρων τοίχων τοῦτο ἐποίκιλλεν ἀναλόγως τοῦ βάρους, ὅπερ εἶχε νὰ βαστάσῃ τὸ ἀντίστοιχον τμῆμα. Ἰσχνότατος πάντων κατεσκευάσθη ὁ χωρίζων τὸν κυρίως ναὸν ἀπὸ τοῦ ὀπισθίου χώρου τοῖχος, ὅστις μετρεῖ, εὐθὺς ὑπὲρ τοὺς ὀρθοστάτας, μόνον 0,894 μ., κατὰ δὲ τοὺς ὀρθοστάτας 0,902 μ. (εἰκ. 166, 183 καὶ πίν. 43). Ἔρχονται ἔπειτα τὰ εἰς τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸν ὀπισθόδομον ἀντιστοιχοῦντα τμήματα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ, τῶν ὁποίων τὸ πάχος, ὁμοίως εὐθὺς ὑπὲρ τοὺς ὀρθοστάτας μετρούμενον, εἶναι 1,155 μ.[1] Ἀκόμη παχύτεροι (1,53 μ.) εἶναι, λόγῳ τῆς παχυτέρων παραστάδων, οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι τῶν προστάσεων (Β., Ν., 1,53 - 1,54 μ., εἰκ. 174), τέλος δὲ τὸ μέγιστον πάχος (2,058 ἕως 2,06 μ.) ἔχουσιν οἱ φέροντες τὰς θύρας ἐγκάρσιοι τοῖχοι τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου.

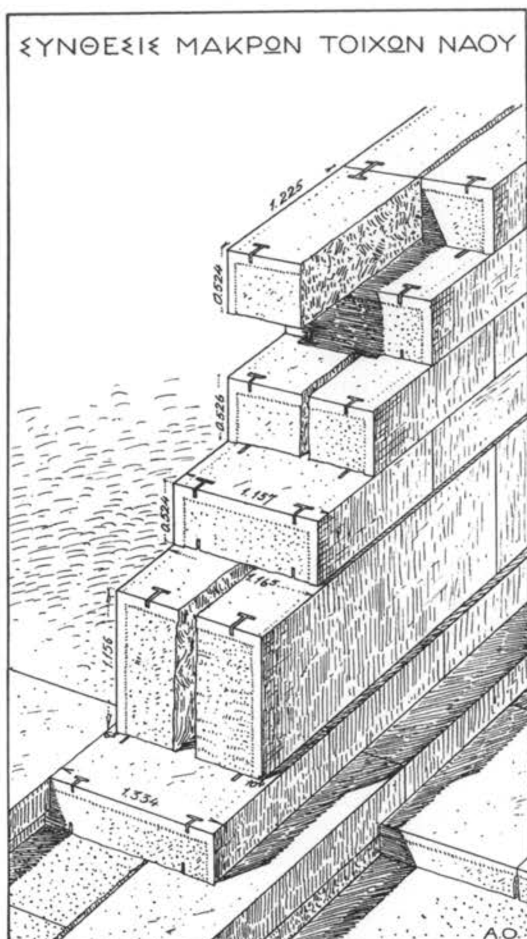
Τὸ μέγα πάχος τῶν ἐγκαρσίων τούτων τοίχων συνηθίζετο καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ πανταχοῦ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Οὕτω π.χ. συναντῶμεν αὐτοὺς παχυτέρους τόσον εἰς Σικελίαν καὶ Μ. Ἑλλάδα[2], ὅσον καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα[3].

1. Ἐσφαλμένως ὁ Wiegand, Priene, ἔ.ἀ. σ. 87, σημ. * καὶ κατὰ τοῦτον ὁ Martin ἐν Manuel d'Architecture grecque, I, Paris 1965, σ. 449, ἀναγράφει ὡς πάχος τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ 1,33 μ. Τὸ πάχος τοῦτο ἀφορᾷ τὸ πλάτος τοῦ τοιχοβάτου καὶ οὐχὶ τῶν ὀρθοστατῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων γίνονται συνήθως αἱ μετρήσεις τοῦ πάχους τῶν τοίχων (βλ. ἡμετ. εἰκ. 171 καὶ 173).

2. Παραδείγματα: ναοὶ C καὶ D Σελινοῦντος (6ου π.Χ. αἱ.) (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. πίν. 13 καὶ Perrot - Chipiez, Hist. de l'Art, τ. 7, πίν. XVI ἔναντι σ. 392 καὶ εἰκ. 212, 400 ἀντιστοίχως). Ἡρακλέους Ἀκράγαντος (5ου π.Χ. αἱ.) (Koldewey-Puchstein, ἔ.ἀ, πίν. 21), B Ἱμέρας (5ου π.Χ. αἱ.) (N. Bonacasa, Himera I, Roma 1970, σ. 54, πίν. IV καὶ V). Ποσειδῶνος Ποσειδωνίας (5ου π.Χ. αἱ., νῦν Ἥρας II) (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. πίν. 4). Ἥρας Λακινίας Ἀκράγαντος (5ου π.Χ. αἱ.) (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. πίν. 15). Ὁμονοίας Ἀκράγαντος (5ου π.Χ. αἱ.) (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. πίν. 25) καὶ A Σελινοῦντος (5ου π.Χ. αἱ.) (Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. πίν. 15).

3. Παραδείγματα: ναὸς Ἀρτέμιδος Κερκύρας (περὶ τὸ 600) (Rodenwaldt - Schleif, Korkyra I, εἰκ. 56, σ. 70), Ἀφαίας Αἰγίνης (5ου π.Χ. αἱ.) (E. Fiechter, παρὰ A. Furtwängler, Ägina, München 1904, σ. 33, πίν. 2, 4, 31, 33), Διὸς Ὀλυμπίας (5ου π.Χ. αἱ.) (Curtius - Adler, Olympia: Die Ergebnisse I, Die Baudenkmäler, πίν. VIII - IX), Μέγας ναὸς Ἀπόλλωνος Δήλου (5ου π.Χ. αἱ.) (F. Courby, Expl. Archéol. de Délos, 12, πίν. IV), Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος Φιγαλείας (5ου π.Χ. αἱ.) (O. M. Stackelberg, Der Apollotempel, Rom 1826, πίν. IV καὶ Dinsmoor, Architecture εἰκ. 56), ναὸς Ἀθηναίων Δήλου (5ου π.Χ. αἱ.) (Courby, ἔ.ἀ. πίν. XII), Ἀθηνᾶς Πολιάδος Πριήνης (4ου π.Χ. αἱ.) (Wiegand - Schrader, Priene, Berlin 1904, πίν. IX), Δωδεκάθεον Δήλου (4ου π.Χ. αἱ.) (R. Vallois, Topographie Delienne, BCH 53, 1929, πίν. XI), Διὸς Στράτου (4ου π.Χ. αἱ.) (Α. Ορλανδος, ΑΔ 8, 1923, σ. 16, εἰκ. 14 καὶ σ. 29, πίν. A., F. Courby - Ch. Picard, Recherchesa rchéologiques à Stra-

Διὰ ποῖον λόγον ἐγίνοντο παχύτεροι οἱ ἀνωτέρω ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἐδόθησαν διάφοροι ἑρμηνεῖαι. Ὁ Wiegand[1], ὁ Fiechter[2] καὶ ὁ Courby[3] ἐσχέτισαν τὸ μέγα πάχος των πρὸς τὸ μέγα ἄνοιγμα τοῦ τοίχου (*θυραίαν*[4]), ὅπερ διατρυπῶν τὸν τοῖχον εἰς μεγά-

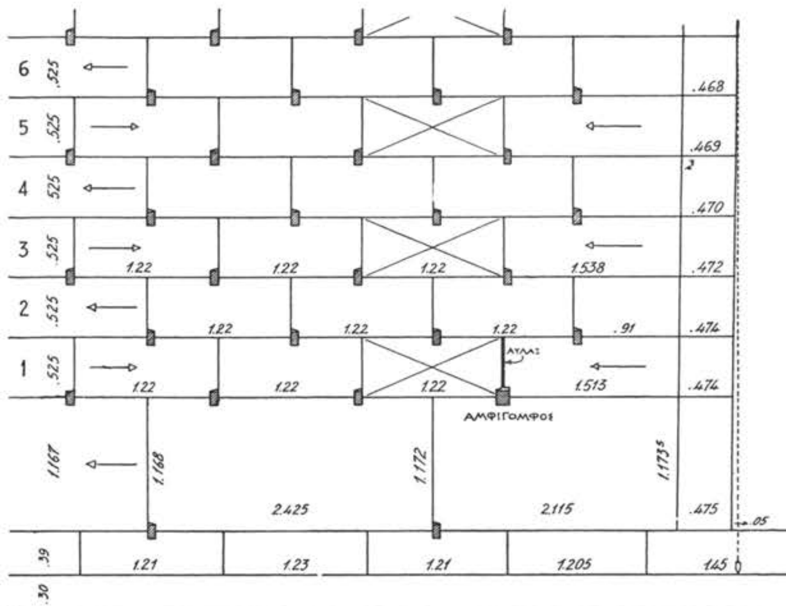

171. Σύνθεσις τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ ἐξ ὀρθοστατῶν καὶ πλινθίδων ἐναλλὰξ διατόνων καὶ παρὰ μῆκος.

tos d'Acarnanie, Paris 1924, πίν. III καὶ VI), ναὸς Διὸς Νεμέας (4ου π.Χ. αἰ.) (B. H. Hill, The Temple of Zeus at Nemea, Princeton 1966, πίν. IV). Περὶ τῶν μεταγενεστέρων παραδειγμάτων βλ. R. Amy, Syria 27, 1950, σ. 125 - 135.

1. Priene, σ. 87.
2. Ägina, ἔ.ἀ.
3. Courby, ἔ.ἀ.
4. *Θυραία:* IG 2², 1668. Ησυχιος ἐν λ. Φωτιου, Λέξεων συναγωγή, λ. *θυρέα.* 98, 5 *θυραία.* Μενανδρου Ἀπόσπ. 389.

λην ἔκτασιν, ἐξησθένει αὐτόν, συγχρόνως δὲ ἐπέφερεν εἰς αὐτὸν τὴν μεγάλην πίεσιν τοῦ κατ' ἀνάγκην μακροῦ καὶ βαρέος ὑπερθύρου, ὅπερ τὸ ἐκάλυπτε. Τὸ μῆκος τοῦ ἐκ 4 λίθων ὑπερθύρου τούτου ἔφθανεν εἰς τὸν Παρθενῶνα τὰ 7,50 μ. διὰ τὰς μέσας πλινθίδας, διὰ δὲ τὰς ἄκρας τὰ 7,56 καὶ 7,75 μ. ἐπὶ ἀνοίγματος 5 μ. Ἀνάλογον θὰ ἦτο καὶ τὸ μῆκος τοῦ ὑπερθύρου τῆς Πριήνης, ἡ θυραία τοῦ ὁποίου εἶχεν ἄνοιγμα 5 μ. Καθ' ἡμᾶς εἰς τὰς ἀνωτέρω ὀρθὰς αἰτιολογίας πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ πίεσις, τὴν ὁποίαν ἤσκει ἐπὶ τῶν ἐγκαρσίων θυραίων τοίχων καὶ ἡ ὑπεράνω αὐτῶν βαρεῖα, μαρμαρίνη ὀροφὴ τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου.

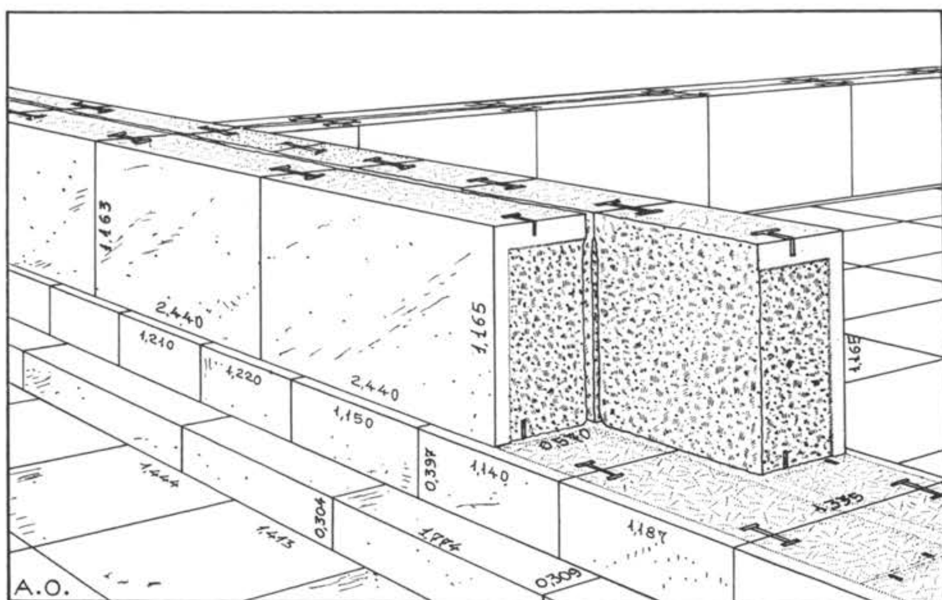

172. Σύνθεσις τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν.

Τὸ πάχος λοιπὸν τῶν τοίχων μετεβάλλετο ἀναλόγως τῆς θέσεως τοῦ τοίχου καὶ ἰδίᾳ τοῦ ὑλικοῦ, ἐξ οὗ ἦτο κατεσκευασμένη ἡ ὀροφή, ἣν ἕκαστος τοῖχος εἶχε νὰ βαστάσῃ. Πράγματι, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, τοῦ μὲν κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου (κυρίως Παρθενῶνος) ἡ ὀροφὴ ἦτο ξυλίνη καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀπῄτει μέγα πάχος τῶν κάτωθεν τοίχων, ἐνῷ ἡ τοῦ πτεροῦ, ἡ τοῦ προνάου καὶ ἡ τοῦ ὀπισθονάου ἦτο λιθίνη, ἀπαιτοῦσα μεγαλύτερα πάχη τοίχων.

Ὀ ρ θ ο σ τ ά τ α ι. Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἐκ μιᾶς καθ' ὕψος σειρᾶς ὀρθοστατῶν κάτω καὶ πλειόνων ὑπὲρ αὐτοὺς χαμηλοτέρων στρώσεων ἄνω (εἰκ. 171, 172). Κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ κυρίως ναοῦ οἱ ὀρθοστάται ἐτοποθε-

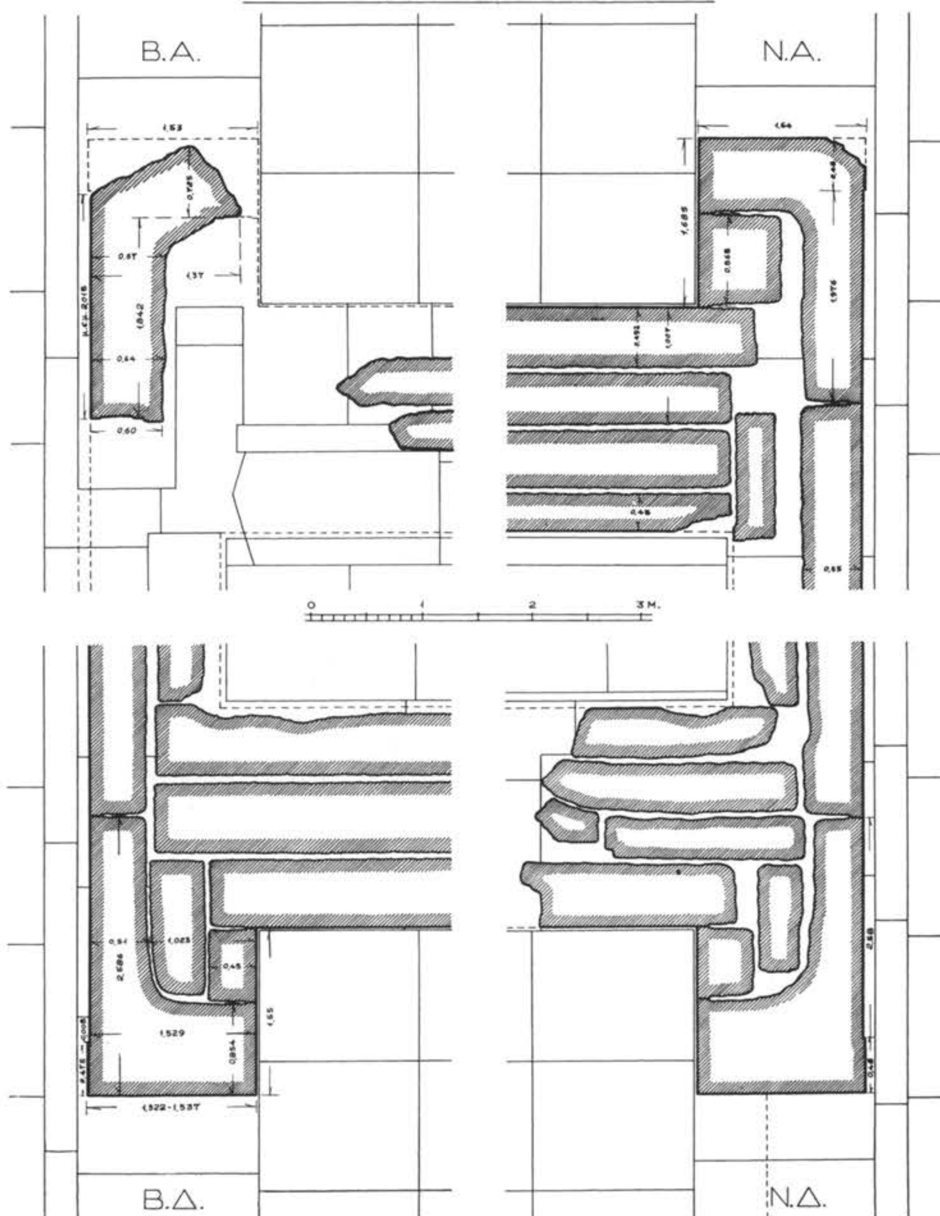
τήθησαν εἰς δύο κατὰ τὸ πάχος τοῦ τοίχου παραλλήλους σειράς, αἵτινες δὲν ἐφάπτονται ἀλλήλων ἐσωτερικῶς, ἀλλ' ἀφίνουσι μεταξύ των κενόν, ὅπερ, λόγῳ τῆς ἀκανονιστίας καὶ τῆς χονδρολαξεύσεως τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τῶν λίθων, κυμαίνεται ἀπὸ 0,17 μέχρι 0,20 μ. (εἰκ. 171, 173 καὶ πίν. 1 καὶ 40 κάτω δεξιά). Τοὐναντίον εἰς τοὺς παχεῖς ἐγκαρσίους (θυραίους) τοίχους οἱ ὀρθοστάται ἀπαρτίζονται ἐκ πλειόνων κατὰ τὸ πάχος τεμαχίων, τεσσάρων (πίν. 1 καὶ εἰκ. 174) ἢ καὶ πέντε (εἰς τὸν δυτικόν, πίν. 1) διὰ τὰ ὁποῖα μάλιστα ἐχρησιμοποιήθησαν, εἰς δευτέραν χρῆσιν καὶ λίθοι τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος (βλ. Μέρος Α΄, σ. 70), ὡς μαρτυροῦσιν οὐ μόνον ἡ κατεργασία των, ἀλλὰ

173. Διάταξις τῶν ὀρθοστατῶν καὶ τῶν ἀντιθημάτων των κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ κυρίως Παρθενῶνος.

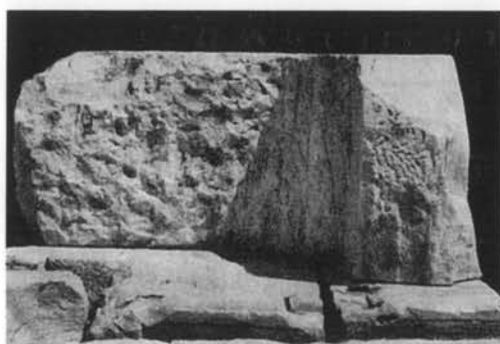
καὶ οἱ σύνδεσμοι καὶ οἱ γόμφοι, οἵτινες σώζονται ἐπ' αὐτῶν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἁδρῶς διὰ τοῦ κοπέως (βελονίου) λαξευμένας ἐσωτερικάς, αἱ ἐξωτερικαὶ παρειαὶ τῶν ὀρθοστατῶν ἐλαξεύθησαν τελείως λεῖαι.

Τὸ πάχος τῶν ὀρθοστατῶν, μετρούμενον κάτω μὲν εἶναι — κατὰ τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸν ὀπισθόδομον — 0,52, 0,58, 0,61 μ., ἄνω δὲ κατὰ 0,012 μ. μικρότερον, ἑπομένως ἔχομεν μείωσιν περίπου 0,012 μ. κατὰ λίθον. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ μῆκός των, τοῦτο εἶναι ἐξωτερικῶς διὰ μὲν τοὺς ἀντιστοιχοῦντας πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ κυρίως ναοῦ ἴσον πρὸς τὸ τῶν ἐσωτερικῶν, ἤτοι τῶν ἀντιθημάτων των (πίν. 1 καὶ εἰκ. 173), διὰ δὲ τοὺς ἀντιστοιχοῦντας πρὸς τὴν Β. καὶ Ν. πλευρὰν τοῦ κυρίως Παρθενῶνος (3),

174. Σχῆμα καὶ σύνθεσις τῶν παραστάδων καὶ τμήματος τῶν θυραίων τοίχων τοῦ σηκοῦ (ἀνατολικοῦ ἄνω καὶ δυτικοῦ κάτω).

διπλάσιον τοῦ τῶν ἀντιθημάτων, ἤτοι 2,44 μ., ἴσον δηλαδὴ περίπου πρὸς 8 ἀττικοὺς πόδας (πίν. 1). Κατὰ ταῦτα εἰς ἕκαστον ἐξωτερικὸν λίθον, μήκους 2,44 μ., ἀντιστοιχοῦσιν ἐσωτερικῶς δύο ἀντιθήματα[1], μήκους 1,22 μ. Οἱ δύο ἀκραῖοι ὀρθοστάται εἶναι κατεσκευασμένοι ἐξ ἑνὸς τεμαχίου μετὰ τοῦ ἀντιστοίχου λίθου τῆς παραστάδος, ἔχοντες διὰ τοῦτο μήκη μεγαλύτερα τῶν λοιπῶν καὶ εἶναι, πρὸς τούτοις, καὶ μασχαλιαῖοι, ἤτοι σχήματος κατακεκλιμένου κεφαλαίου γάμμα (εἰκ. 174, 175). Τοῦτ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ὀρθοστάτας, οἵτινες ἀποτελοῦσι τοὺς σταθμοὺς τῶν θυρῶν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου. Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὕψος τῶν ὀρθοστατῶν, τοῦτο ἐποίκιλλεν.

175. Μασχαλιαῖος ὀρθοστάτης παραστάδος (ἐσωτερικὴ ὄψις).

Εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς παρατηρεῖται ἐλάττωσις αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν ἀπὸ τῶν ἄκρων πρὸς τὸ μέσον[2]. Οὕτω εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν ὁ μὲν ὀρθοστάτης τῆς ΒΔ. παραστάδος ἔχει ὕψος 1,172 μ., ἐνῶ ὁ 5ος ἀπ' αὐτοῦ πρὸς Α. ἔχει 1,155 μ. (πίν. 19 κάτω). Ἑπομένως ἐπὶ μήκους 17,13 μ. ἐγένετο μείωσις ὕψους ἴση πρὸς 0,017 μ. Ὁμοίως εἰς τὴν Ν. πλευράν, ὁ μὲν ὀρθοστάτης τῆς ΝΔ. παραστάδος ἔχει ὕψος 1,164 μ., ἐνῶ ὁ 5ος 1,155 μ. Ἑπομένως εἰς μῆκος 12,332 μ. ἔχομεν μείωσιν ὕψους 0,009 μ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται, ὅτι ἡ ἄνω γραμμὴ τῶν ὀρθοστατῶν διέγραφε κυρτὴν καμπύλην, τῆς ὁποίας τὸ βέλος ὑπολογίζεται εἰς 0,025 μ. διὰ τὴν Β. καὶ 0,024 μ. διὰ τὴν Ν. πλευράν. Ἑπομένως ἡ καμπύλη τῶν ὀρθοστατῶν ἦτο πλέον χαμηλωμένη ἀπὸ τὴν καμπύλην τῆς κάτωθεν αὐτῶν κρηπῖδος. Πάντως λόγῳ τῆς καμπυλότητος τῶν στενῶν πλευρῶν καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν ὀρθοστατῶν παρουσιάζει, ὡς καὶ ἡ τῆς κρηπῖδος, κλίσιν τινὰ πρὸς τὰ ἔξω.

Μείωσις τοῦ ὕψους τῶν ὀρθοστατῶν παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς θυραίους τοίχους

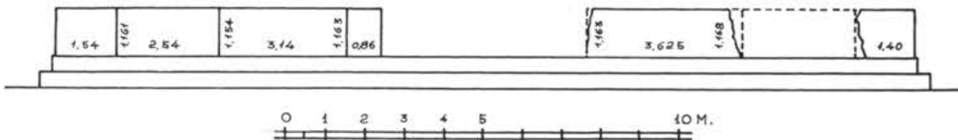
1. Οὐχὶ δὲ ἓν ἰσόμηκες ἀντίθημα, ὡς σχεδιάζεται παρὰ ΜΠΑΛΑΝΩ[1] (Ἀναστήλωσις, πίν. 3), ὅστις γράφει (σ. 73) καὶ ὅτι «οἱ κατακόρυφοι ἁρμοὶ τῶν λίθων τῆς ἐξωτερικῆς σειρᾶς τῶν ὀρθοστατῶν ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὸ μέσον ἑκάστου (ἐσωτερικοῦ) λίθου». Τοῦτο ἰσχύει μὲν διὰ τὸν κυρίως ναὸν οὐχὶ ὅμως καὶ διὰ τὸν ὄπισθεν αὐτοῦ κυρίως Παρθενῶνα ἢ ὀπισθόδομον.

2. Πρβλ. σχετικῶς καὶ PENROSE (Principles, σ. 32) καὶ ΜΠΑΛΑΝΟΝ (ἔ.ἀ. σ. 73 καὶ 81).

καὶ δὴ μεγαλυτέρα μὲν εἰς τὸν ἀνατολικόν (0,016 - 0,017 μ.), μικροτέρα δὲ εἰς τὸν δυτικόν (0,012 μ.) (εἰκ. 176).

Κατὰ τοὺς ἁρμοὺς ὤσεως αὐτῶν φέρουσιν οἵ τε ὀρθοστάται καὶ τὰ ἀντιθήματα αὐτῶν πλατεῖαν ἀναθύρωσιν (ἄνω μὲν 0,14 μ. καὶ πλαγίως πρὸς τὰ ἔξω 0,08 μ.) (εἰκ. 171).

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΙΣ

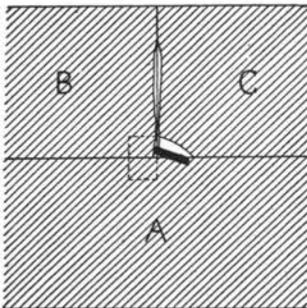

ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΙΣ

176. Μείωσις τοῦ ὕψους τῶν ὀρθοστατῶν τῶν θυραίων τοίχων τοῦ σηκοῦ (ἄνω, ἀνατολικὴ ὄψις, κάτω, δυτικὴ ὄψις).

Πρὸς τοὺς λίθους τοῦ τοιχοβάτου ἐγομφοῦντο οἱ ὀρθοστάται καὶ τὰ ἀντιθήματα αὐτῶν διὰ γόμφων ὕψους 0,14 - 0,155 μ. καὶ μάλιστα κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: ἕκαστος ἐξωτερικὸς λίθος ὀρθοστατῶν ἔφερεν ἕνα κύριον καὶ ἕνα βοηθητικὸν γόμφον (παράγομφον). Ὁ κύριος εὑρίσκετο εἰς τὸ μέσον τοῦ πάχους τοῦ ἁρμοῦ ὤσεως καὶ ἐμολυβδοχοεῖτο ἀπ'

177. Γόμφοι καὶ παράγομφοι τῶν πλινθίδων τοῦ σηκοῦ.

εὐθείας ἅμα τῇ τοποθετήσει τοῦ λίθου (εἰκ. 171, 177), ὁ δὲ βοηθητικὸς ἐτοποθετεῖτο, πρὸ ἢ μετὰ τὴν μολυβδοχόησιν τοῦ κυρίου, ἀλλ' εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὀπίσθιον μέρος (ἁρμοῦ ὤσεως) τοῦ αὐτοῦ λίθου, τῇ βοηθείᾳ λοξοῦ λαξεύματος, ἀνοιγομένου εἰς τὸ πρὸς τὰ ὄπισθεν μέρος τοῦ προηγουμένου ἁρμοῦ ὤσεως.

Ἡ ὕπαρξις δύο γόμφων ἐφ' ἑκάστου ὀρθοστάτου μαρτυρεῖ, ὅτι πρῶτοι ἐτοποθετοῦντο οἱ ἐξωτερικοὶ λίθοι, ἔπειτα δὲ τὰ ἀντιθήματα, ἅτινα ἔφερον ἕνα μόνον γόμφον ἐφ' ἑκάστου λίθου, συνεδέοντο δὲ ἄνω πρὸς ἄλληλα διὰ δύο μεγάλων (μήκους 0,40 - 0,48 μ.) συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, μολυβδοχοουμένου καὶ σφυρηλατουμένου τοῦ μολύβδου αὐτῶν (εἰκ. 170). Οἱ βοηθητικοὶ γόμφοι (παράγομφοι), οὓς καὶ κατωτέρω λεπτομερῶς περιγράφομεν, συνεκράτουν ἐν ἀκινησίᾳ τοὺς σχετικοὺς ὀρθοστάτας, μέχρι πλησιάσεως τῶν κατὰ μῆκος γειτονικῶν λίθων.

Ὡς πρὸς τὴν σειρὰν τοποθετήσεως τῶν ὀρθοστατῶν παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: εἰς τὴν βόρειον μακρὰν πλευράν, εἰς μὲν τὸ διάστημα τοῦ κυρίως Παρθενῶνος, τὰ ἀντιθήματα ἔχουν διπλοῦς γόμφους. Ἑπομένως αὐτὰ ἐτοποθετήθησαν πρῶτα, ἡ δὲ τοποθέτησίς των ἔβαινεν ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Εἰς τὸ διάστημα τοῦ κυρίως ναοῦ οἱ ἐξωτερικοὶ ὀρθοστάται ἔχουν διπλοῦς γόμφους· ἄρα αὐτοὶ ἐτοποθετήθησαν πρῶτοι καὶ μὲ φορὰν ἀπὸ Δ. πρὸς Α.

Εἰς τὴν νοτίαν πλευράν, εἰς μὲν τὸ ἥμισυ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ κυρίως ναοῦ, δηλαδὴ μέχρις 8,62 μ. (ἤτοι μέχρι τοῦ 4ου ὀρθοστάτου ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου), οἱ ἐξωτερικοὶ ὀρθοστάται ἔχουν διπλοῦς γόμφους (σῴζονται καὶ παράγομφοι) καὶ φορὰν τοποθετήσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Εἰς τὸ ἄλλο ἥμισυ τὰ ἀντιθήματα φέρουν διπλοῦς γόμφους καὶ ἡ τοποθέτησίς των ἐγίνετο ἀπὸ Δ. πρὸς Α.

Εἰς τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν κυρίως Παρθενῶνα τμῆμα ἡ τοποθέτησις ἐγίνετο ἀπὸ Δ. πρὸς Α., τὰ ἀντιθήματα ἔχουν διπλοῦς γόμφους, εἰς δὲ τοὺς ὀρθοστάτας παρατηροῦνται παράγομφοι, εἷς τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἐξωτερικῶς ὁρατός, εἰς τὸ κατώφλιον τῆς βυζαντινῆς θύρας.

Σημειώνομεν ἐν τέλει, ὅτι ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν ὀρθοστατῶν, ἀκολουθοῦσα τὴν καμπύλην τῆς κρηπῖδος, παρουσιάζει κλίσιν πρός τε τὰ πλάγια καὶ πρὸς τὰ ἐμπρός.

Π λ ι ν θ ί δ ε ς[1]. Αἱ ὑπεράνω τῶν ὀρθοστατῶν στρώσεις τῶν πλινθίδων εἶναι τεθειμέναι ἐν ἐλαφρᾷ (0,007 - 0,01 μ.) ἐσοχῇ πρὸς τοὺς ὀρθοστάτας (εἰκ. 171)· ἐξαίρεσιν κάμνουν μόνον αἱ στρώσεις τῶν παραστάδων, τῶν ὁποίων τὸ πρόσωπον εὑρίσκεται εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ ἐπιπέδου τῶν ὀρθοστατῶν των (εἰκ. 172, 178), προφανῶς ἵνα δώσῃ εἰς τὴν παραστάδα τὴν ἐντύπωσιν μονοκομμάτου καὶ ἑπομένως ἰσχυροτέρου στηρίγματος[2]. Αἱ πλινθίδες ἐτοποθετήθησαν ἐδῶ ἐναλλὰξ κατὰ δύο συστήματα στρώσεως, ἤτοι αἱ μὲν περιττοῦ ἀριθμοῦ (1η, 3η, 5η, 7η κλπ.) ἀπετελέσθησαν ἐκ πλίνθων *διατόνων*[3] (κ. μπατικῶν) (εἰκ. 171), δηλαδὴ ἐχουσῶν πλάτος ὁλόκληρον τὸ πάχος τοῦ τοίχου (1,157 μ.), αἱ δὲ ἀρτίου ἀριθμοῦ (2α, 4η, 6η, 8η κλπ.) ἀπετελέσθησαν ἐκ δύο

1. *Πλινθίς:* ΑΘΗΝ. Ε 206c. ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ. REHM, Didyma II 426, 10. IG II 2², 1, 1666a, 69: *πλινθίδας ἐξεργάσασθαι Πεντελημκὰς μῆκος τεττάρων ποδῶν καὶ παλαστῆς* 1668, 26, 93 (Ἐλευσῖνος). IG II 2² (1) 1685 A2, 5 (Ἀθηνῶν). Ἐπιγρ. Λεβαδείας, WILHELM, AM 22, 1897, σ. 180, 2, 4, 20: *τὴμ πλι/νθίδα τὴν ἀγ/ελαίαν τ/ὴν δὲ γωνιαίαν*. . . ΦΙΛΩΝΟΣ Βελοπ. σ. 260, 16· πρβλ. καὶ ΤΣΟΥΝΤΑΝ, ΑΕ 1883, σ. 134. DÖRPFELD, AM 8, 1883, σ. 152. E. FABRICIUS, Hermes 17, 1882, σ. 566, 569.

2. Ἐσφαλμένως σχεδιάζει ὁ PENROSE (Principles, πίν. 16) ἐξέχοντας τοῦ σώματος τῆς παραστάδος τοὺς ὀρθοστάτας της. Τοῦτ' αὐτὸ πράττουν καὶ ὁ DURM, Baukunst³, ἔ.ἀ. σ. 162, εἰκ. 134 καὶ ὁ ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, πίν. 1bis, σχ. 8.

3. *Διάτονος:* Inscr. de Délos 290, 216, ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. II, 8, 7: «Prae caetera interponunt singulos crassitudine perpetua utraque parte frontatos, quos *διατόνους* appellant».

παραλλήλων σειρῶν μὲ μεσολάβησιν κενοῦ (0,01 - 0,02 μ.) καὶ μὲ ἀνωμάλους τὰς ἐσωτερικάς των ἐπιφανείας, ὅπως δηλαδὴ καὶ οἱ ὀρθοστάται (εἰκ. 171).

Αἱ σωζόμεναι οἰκοδομικαὶ ἐπιγραφαὶ χαρακτηρίζουσι τὸ εἶδος τοῦτο ὡς ἐκτελού-

ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΩΣ Β.Δ. ΠΑΡΑΣΤΑΔΟΣ

178. Σύνθεσις τῶν λίθων τῆς παραστάδος πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ.

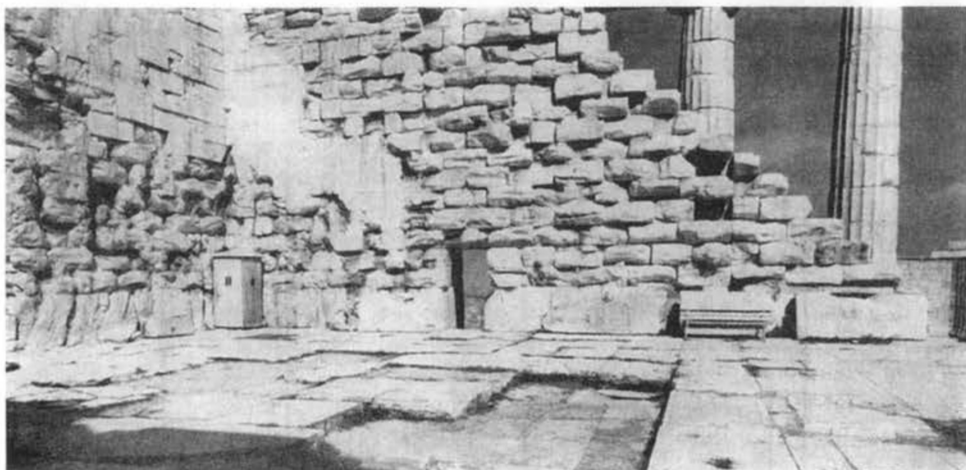
μενον *φορμηδὸν*[1] *καὶ παρὰ μῆκος*· αἱ περιττοῦ ἀριθμοῦ στρώσεις εἶναι ἐδῶ αἱ φορμηδὸν τιθέμεναι (μπατικαί), ἐνῶ τῶν ἀρτίων οἱ λίθοι ὅλοι τίθενται παρὰ μῆκος (δρομικοί).

Τὸ πάχος τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κυρίως ναοῦ δὲν μειοῦται ἐφ' ὅσον

1. *Φορμηδόν:* IG II 2^2, 1671, 15, 21/28 - 31. VII 4255, 12. IG II 1054, V_1. IG II 2^2, 1668, 15. AE 1923, σ. 39, 36, 45, 26, 36. ΘΟΥΚ. παρὰ ΣΟΥΔΑι II, 78. ΠΡΟΚΟΠ. Κτισμ. V, 3, 8.

προχωροῦμεν πρὸς τὰ ἄνω, ὁλόκληρος ὅμως ὁ τοῖχος, παρακολουθῶν τὴν ὅλην πυραμιδοειδῆ κίνησιν τοῦ οἰκοδομήματος, κλίνει πρὸς τὰ ἔσω, κατὰ συμπάθειαν πρὸς τοὺς ἀντιστοίχους κίονας τοῦ περιστυλίου καὶ τοὺς γωνιαίους τῶν προστάσεων.

Ἡ κλίσις τοῦ τοίχου ἐξωτερικῶς μὲν δύναται νὰ μετρηθῇ ἀκριβῶς παρὰ τὴν ΒΔ. παραστάδα τοῦ σηκοῦ, οὐχὶ εὐκόλως ὅμως καὶ ἐσωτερικῶς, λόγῳ τῆς μεγάλης φθορᾶς τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν σήμερον ἐσωτερικῶς οἱ λίθοι (εἰκ. 179).

179. Ἄποψις τοῦ ΒΔ. τμήματος τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ (κυρίως Παρθενῶνος) ἐσωτερικῶς, ὡς ἔχει σήμερον.

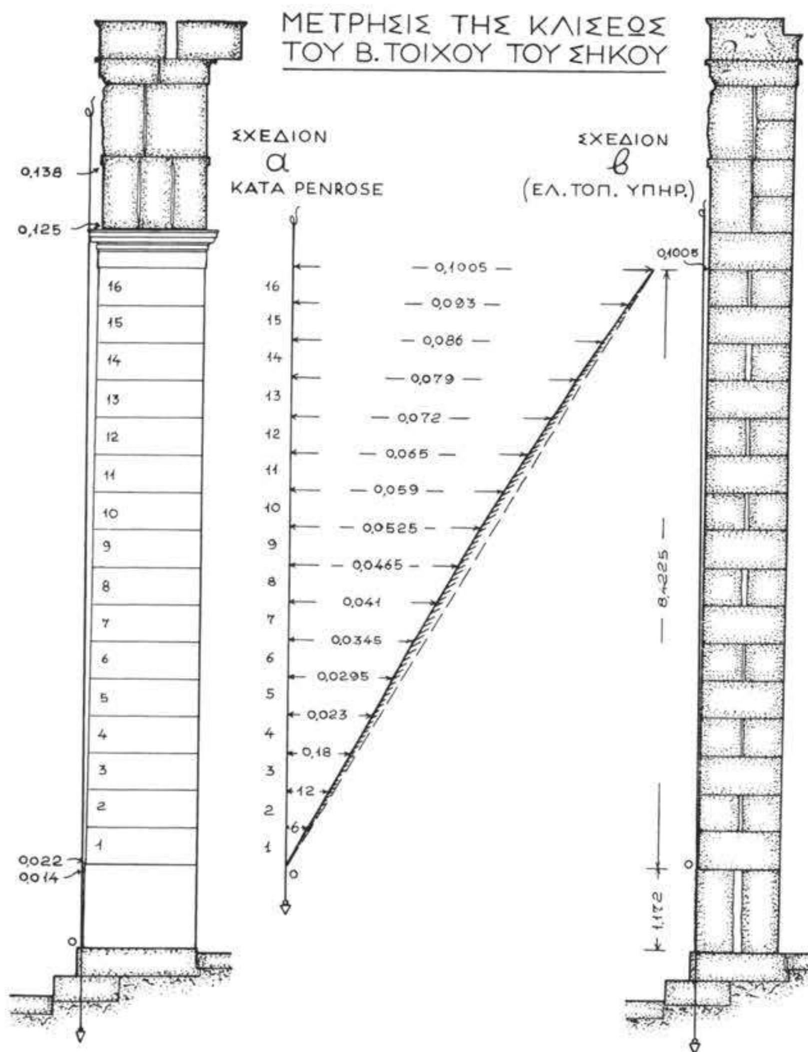
Ἡ ἐξωτερικὴ κλίσις τοῦ τοίχου, μετρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Penrose[1] διὰ τῆς στάθμης παρὰ τὴν ΒΔ. παραστάδα τοῦ σηκοῦ, εὑρέθη, ὅτι εἶναι, μεταξὺ τοῦ ὀρθοστάτου καὶ τοῦ κάτω μέρους τῆς ταινίας τοῦ ἄνωθεν ἐπιστυλίου, 0,382 ἀγγλ. πόδες ἤτοι 0,138 γαλ. μέτρα.

Κατὰ τὰς μετρήσεις τῆς Ἑλληνικῆς τοπογραφικῆς ὑπηρεσίας[2] ἡ κλίσις τοῦ αὐτοῦ τοίχου, μετρουμένη ἀπὸ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ὀρθοστάτου μέχρι τοῦ ἄνω μέρους τῆς 16ης στρώσεως, ἤτοι ἐπὶ ὕψους 8,42 μ., εὑρέθη ἴση πρὸς 0,1005 μ., ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς ὁλικὴν κλίσιν 0,117 μ. μέχρι τοῦ κάτω μέρους τῆς ταινίας τοῦ ἐπιστυλίου (εἰκ. 180β).

Κατὰ τὰς ἡμετέρας μετρήσεις (εἰκ. 181) ἡ κλίσις τοῦ Β. τοίχου, μετρηθεῖσα μεταξὺ τοῦ κάτω μέρους τῆς 1ης στρώσεως (ἤτοι τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ὀρθοστάτου) καὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς 17ης στρώσεως, εὑρέθη ἴση πρὸς 0,286 - 0,183 μ. = 0,103 μ. ἤτοι περίπου ἡ αὐτή[3].

1. Principles, πίν. 16.
2. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, πίν. 1bis, σχ. 2.
3. Κατὰ τὸν GARNAULD (Zeitschrift für Geschichte der Architektur 6, 1913) οἱ πλάγιοι τοῖχοι τοῦ σηκοῦ κλίνουν περί-

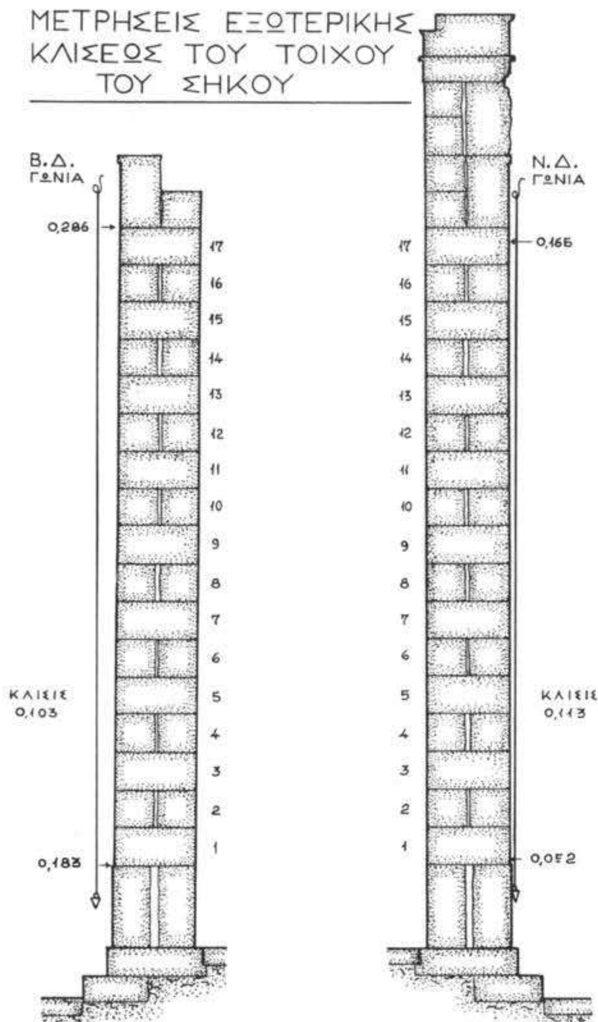
Ἐκ τῆς μετρήσεως τῆς Ἑλληνικῆς τοπογραφικῆς ὑπηρεσίας προκύπτει ἀκόμη καὶ ὅτι ἡ γραμμὴ τῆς κλίσεως δὲν εἶναι εὐθεῖα, ἀλλὰ παρουσιάζει ἐλαφροτάτην ἐξόγκωσιν

180. Μέτρησις τῆς κλίσεως τοῦ Β. τοίχου τοῦ σηκοῦ ἐξωτερικῶς (α) κατὰ Penrose καὶ (β) κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν τοπογραφικὴν ὑπηρεσίαν.

που κατὰ τὸ 1/80 πρὸς τὰ ἔσω. Κατὰ τὸν Durm (Baukunst³, σ. 147) ἡ κλίσις τοῦ τοίχου εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον τὴν κλίσιν τοῦ κίονος.

(ἔντασιν) περὶ τὸ μέσον περίπου τοῦ ὕψους της (εἰκ. 180, μέσον), ὑπολογιζομένην εἰς 0,0042 - 0,0045 μ. Ἡ ἐξόγκωσις αὕτη ἐθεωρήθη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς τοπογραφικῆς ὑπη-

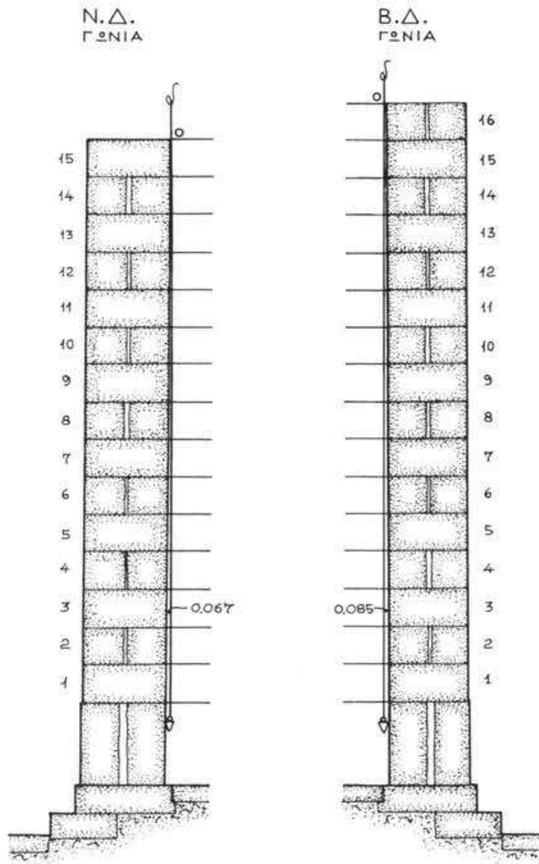

181. Μετρήσεις τῆς ἐξωτερικῆς κλίσεως τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ κατὰ τὸν συγγραφέα.

ρεσίας καὶ τοῦ Μπαλάνου[1] ὡς ὀφειλομένη εἰς ἔντασιν τοῦ τοίχου. Καθ' ἡμᾶς ἐντούτοις ἡ ἐν λόγῳ ἐξόγκωσις εἶναι μᾶλλον ἀποτέλεσμα μετακινήσεως τῶν λίθων ἐκ τῆς ἐκρήξεως

1. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, πίν. 1bis σχ. 2, ἡμετ. εἰκ. 180β.

τοῦ Μοροζίνη καὶ τοῦτο ὄχι μόνον διότι εἶναι ἐλαχίστη (0,0042 ἔναντι 0,0174 μ. τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου), ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἐκτέλεσις μιᾶς τόσον ἐλαφρᾶς ἐντάσεως

182. Μετρήσεις τῆς ἐσωτερικῆς κλίσεως τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ κατὰ τὸν συγγραφέα.

εἰς μίαν πελωρίαν ἐπιφάνειαν τοίχου, οἷα ἦτο ἡ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ, εἶναι τεχνικῶς λίαν δυσεκτέλεστος ἂν μὴ καὶ ἀνέφικτος. Ἀρνεῖται ἄλλωστε καὶ ὁ Dins-

moor γενικῶς τὴν ὕπαρξιν ἐντάσεως εἰς τοὺς τοίχους τῶν περικλείων οἰκοδομημάτων [1].
Ἡ ἐξωτερικὴ κλίσις τοῦ μεσημβρινοῦ μακροῦ τοίχου, μετρηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν παρὰ τὴν ΝΔ. παραστάδα, εὑρέθη κατά τι μεγαλυτέρα τῆς τοῦ βορείου τοίχου ἤτοι 0,113 μ. (εἰκ. 181).
Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κλίσιν τῶν ἐσωτερικῶν παρειῶν τοῦ τοίχου, ἥτις δὲν δύναται νὰ μετρηθῇ ἀκριβῶς καθ' ὅλον τὸ ὕψος, λόγῳ τῆς μεγάλης φθορᾶς, ἣν παρουσιάζουσιν ἐσωτερικῶς οἱ λίθοι (εἰκ. 179), ταύτην μόνον εἰς τὴν ΒΔ. καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ὀπισθοδόμου δύναταί τις νὰ μετρήσῃ· διότι εἰς τὰς θέσεις ταύτας παρέμεινεν ὁ τοῖχος ἐν καλῇ σχετικῶς καταστάσει, ἂν καὶ ὄχι εἰς ὅλον τὸ ὕψος του. Ἡ ἐσωτερικὴ λοιπὸν κλίσις τοῦ τοίχου, μετρηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, εὑρέθη κατὰ μὲν τὴν ΒΔ. γωνίαν καὶ ἀπὸ ὕψους 1,675 μ. μέχρις ὕψους 6,775 μ., δηλαδὴ ἐπὶ ὕψους 5,10 μ., ἴση πρὸς 0,085 μ. (εἰκ. 182, δεξιά), κατὰ δὲ τὴν ΝΔ. γωνίαν, ἀπὸ τῆς 15ης στρώσεως μέχρι τῆς τρίτης, 0,067 μ. (εἰκ. 182, ἀριστερά).

Λόγῳ τῆς ὁμοιομόρφου κλίσεως τῶν παρειῶν τοῦ τοίχου καὶ τοῦ ἴσου πάχους των κάτω καὶ ἄνω, συνάγεται, ὅτι αἱ παρειαὶ αὐτῶν ἦσαν παράλληλοι πρὸς ἀλλήλας, δηλαδή, ὅτι οἱ τοῖχοι ἐστεροῦντο μειώσεως, ἐστεροῦντο δ' ὡσαύτως καὶ ἐντάσεως. Ἐσφαλμένως λοιπὸν ἐδέχθη ὁ Μπαλάνος [2], ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων ἦτο κοίλη, τοῦθ' ὅπερ καὶ αἰσθητικῶς καὶ στατικῶς θὰ ἦτό τι τὸ παράδοξον. Ἡ ἀπαράδεκτος ἐσωτερικὴ καμπυλότης τοῦ τοίχου, ἣν παρεδέχθη ὁ Μπαλάνος, παρέσυρε δυστυχῶς καὶ ἄλλους ἐρευνητάς, ὡς π.χ. τὸν Δ. Μαυρίκιον [3].

Κλίσιν τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ σηκοῦ παρουσιάζουσιν ἀκόμη καὶ οἱ ἑξῆς ἄλλοι ναοί: ὁ δωρικὸς θησαυρὸς τῆς Μαρμαριᾶς τῶν Δελφῶν (τέλους 6ου αἰῶνος) [4], μὲ κλίσιν κατ' ἀμφοτέρας τὰς παρειάς, ὁ ἐν Δελφοῖς θησαυρὸς τῶν Μασσαλιωτῶν (τέλους 6ου αἰῶνος) [5] μόνον ἐξωτερικῶς, ἐνῶ ἐσωτερικῶς ἵσταται κατακόρυφος, ὁ ἐν Δήλῳ μέγας ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος (5ου αἰῶνος) [6], ὁ ἐν Δήλῳ ναὸς τῶν Ἀθηναίων (5ου αἰῶνος) [7] κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευράς, ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (5ου αἰῶνος) [8] ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, τὸ Ἐρέχθειον [9] κατά τε τὸν βόρειον καὶ τὸν νότιον αὐτοῦ τοῖχον, μὲ κλίσιν ἀμφοτέρων πρὸς τὰ ἔσω καὶ τέλος ὁ ἑλληνιστικὸς ναὸς τοῦ Διδυμείου Ἀπόλλωνος (3ου π.Χ. αἰῶνος) [10].

Οἱ τοῖχοι τῶν ἰωνικῶν θησαυρῶν τῶν Δελφῶν εἶναι κατακόρυφοι ἐσωτερικῶς καὶ κεκλιμένοι ἐξωτερικῶς [11], ἀλλὰ μὲ θλάσεις, διότι ἡ μείωσίς των αὐξάνει ἐφ' ὅσον ὑψοῦται ὁ τοῖχος καὶ ἡ ἐξωτερική των ἐπιφάνεια ἀντὶ εὐθείας ἀποδίδεται μᾶλλον διὰ μιᾶς

1. Architecture, σ. 169.
2. Ἀναστήλωσις, σ. 74.
3. AJA 69, 1965, σ. 267.
4. Daux, F.d.D. τ. II, σ. 82.
5. Pomtow, BPW 1909, σ. 188 καὶ Dinsmoor, BCH 37, 1913, σ. 40.
6. F. Courby, Expl. Archéol. de Délos XII, Paris 1931, σ. 59.
7. F. Courby, αὐτόθι σ. 144.
8. A. C. Orlandos, BCH 71 - 72, 1947 - 48, σ. 16.
9. Stevens - Paton, The Erechtheum, ἔ.ἀ. σ. 34 καὶ 46.
10. Th. Wiegand, Didyma 1. Die Baubeschreibung, Berlin 1941, σ. 64.
11. Daux, F.d.D. τ. I, σ. 57.

σειρᾶς τμημάτων ὁλονὲν περισσότερον κλινόντων πρὸς τὸν σηκὸν ἢ καλύτερον διὰ μιᾶς πολὺ ἐλαφρᾶς καμπύλης, ἀναλόγου πρὸς τὴν ἔντασιν τῶν κιόνων.

Ἐ γ κ ά ρ σ ι ο ι τ ο ῖ χ ο ι. Ὡς πρὸς τὴν γενικὴν διάρθρωσιν τῶν ὁρατῶν των ἐπιφανειῶν οἱ ἐγκάρσιοι τοῖχοι τοῦ σηκοῦ ἦσαν ὅμοιοι πρὸς τοὺς κατὰ μῆκος· ἀπετελοῦντο δηλαδὴ καὶ αὐτοὶ κάτω μὲν ἐξ ὀρθοστατῶν, ἄνω δὲ ἐξ ἰσοϋψῶν πλίνθων (πίν. 66), ὧν οἱ ὁριζόντιοι ἁρμοὶ ἀντεστοίχουν πρὸς τοὺς τῶν στρώσεων τῶν μακρῶν πλευρῶν. Διέφερον ὅμως οἱ ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἀπὸ τοὺς τῶν μακρῶν πλευρῶν ὡς πρὸς τὸ πάχος καὶ τὴν ἐσωτερικὴν σύνθεσιν, ὡς εἴδομεν (σ. 265).

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς μακροὺς τοίχους ὁ δυτικὸς θυραῖος τοῖχος, ἀναμφιβόλως δὲ καὶ ὁ ἀνατολικός, παρουσιάζουν κατὰ Μπαλάνον[1] αὔξησιν ἀντὶ μειώσεως τοῦ πάχους των· διότι τοῦτο, λέγει, ἐνῶ κάτω εἶναι 2,032 μ., ἀποβαίνει ἄνω κατά τι μεγαλύτερον (2,06 μ.). Κατὰ Penrose ὅμως ὁ τοῖχος εἶναι τελείως κατακόρυφος, ὡς δέχεται καὶ ὁ Dinsmoor[2] καὶ ὡς ἐπιστοποιήσαμεν καὶ ἡμεῖς, μετρήσαντες τὸ πλάτος τῶν σταθμῶν τῆς Δ. θύρας ἀπὸ κάτω ἕως ἄνω (πίν. 60) (2,045 μ. εἰς τὴν 1ην καὶ 2,045 μ., εἰς τὴν 14ην στρῶσιν). Ὁ κανὼν τῆς ἀπολύτου κατακορυφότητος τῶν ἐγκαρσίων τοίχων εἶναι γενικὸς καὶ τούτου ἐξαίρεσιν δὲν ἀποτελεῖ οὔτε ὁ Παρθενών.

Ἡ μ ε ί ω σ ι ς καὶ κλίσις τῶν τοίχων τῶν ἀνωτέρω μνημείων γίνεται, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, κατὰ δύο τρόπους: 1) εἴτε ἀμφότεραι αἱ παρειαὶ των κλίνουσι πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ κτιρίου, ὁπότε αἱ πλινθίδες λαμβάνουν παραλληλόγραμμον μορφήν, μὲ δύο ὀξείας καὶ δύο ἀμβλείας διαγωνίως ἀντικειμένας γωνίας καὶ τὸ πάχος τοῦ τοίχου δὲν μεταβάλλεται ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς —, λύσις ἐφαρμοσθεῖσα εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, εἰς τὸ Ἐρέχθειον, εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἐν Τεγέᾳ, εἰς τὸν δωρικὸν θησαυρὸν τῆς Μαρμαριᾶς τῶν Δελφῶν καὶ εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἀθηναίων τῆς Δήλου —, 2) εἴτε, καὶ τοῦτο συχνότερον, μόνον ἡ ἐξωτερικὴ παρειὰ παρουσιάζει κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω, ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ μένει κατακόρυφος, ὁπότε οἱ λίθοι παρουσιάζουν πρὸς τὰ ἔξω μὲν μίαν ὀξεῖαν κάτω καὶ μίαν ἀμβλεῖαν ἄνω γωνίαν, πρὸς δὲ τὰ ἔσω δύο ὀρθὰς γωνίας κάτω καὶ ἄνω.

Ἐξαιρέσει τῶν μετὰ τῆς παραστάδος συναπτομένων πλινθίδων, αἵτινες ἔχουσι μεγαλύτερα μήκη (εἰκ. 178), πᾶσαι αἱ λοιπαὶ πλινθίδες τῶν τοίχων ἔχουσι μῆκος κατὰ μέσον ὅρον 1,22 μ. (± 4 ἀττικῶν ποδῶν)[3], ἤτοι τὸ ἥμισυ τοῦ τῶν ὀρθοστατῶν (εἰκ. 172). Εἶναι δὲ τοποθετημέναι οὕτως, ὥστε ἕκαστος κατακόρυφος ἁρμὸς νὰ διχοτομῇ τὸ μῆκος τῆς ὑποκάτω καὶ τῆς ὑπεράνω αὐτοῦ πλινθίδος (εἰκ. 172). Ἐπειδὴ τὸ ὕψος τῶν πλινθίδων εἶναι περίπου σταθερόν (0,525 μ.)[4], ἑκάστη στρῶσις διαγράφει τὴν αὐτὴν κυρ-

1. Πρβλ. ΜΠΑΛΑΝΟΝ, Ἀναστήλωσις, σ. 74 καὶ πίν. 1, σχ. 1.
2. Architecture, σ. 166.
3. Αἱ ἀνωτέρω διαστάσεις τῶν πλινθίδων ἦσαν φαίνεται γενικαί, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος (IG II/III 2, 1, 1668, 26 τοῦ 347/6 π.Χ.), ἥτις λέγει: *ἐπὶ δὲ τοῦ ὀρθοστάτου πλινθίσιν οἰκοδομήσει τοὺς τοίχους, μῆκος τετράποσιν, πλάτος πέντε ἡμιποδίων, ἐπὶ δὲ ταῖς γωνίαις μῆκος ἐκ τοῦ μέτρου τῶν τριγλύφων.*
4. Principles, σ. 37.

τὴν καμπύλην, ἣν καὶ οἱ ὀρθοστάται. Εἶναι δ' ἡ καμπύλη αὕτη κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς ἀκριβῶς ἀντίστοιχος πρὸς τὴν καμπύλην, ἣν διαγράφει τὸ ἀντίθημα τῆς ζωφόρου τοῦ πτεροῦ[1], ἀποβαῖνον ἄνω ὁριζόντιον. Τὴν ἀντιστοιχίαν ἄλλωστε τῆς καμπύλης ἀπήτει καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ὁμοιομόρφου ὁριζοντίας ἑδράσεως τῆς φατνωματικῆς ὀροφῆς, ἥτις ὤφειλε νὰ ἑδράζεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἑκατέρωθεν στάθμης (πτ. πίν. VII-XII καὶ πίν. 9 - 14).

'Αλλ' ἐρωτᾶται ἤδη: διατί ἐμειώθη εἰς τοὺς τοίχους ἡ κυρτότης τῆς κρηπῖδος καὶ ἀπέβαινον αἱ στρώσεις οἱονεὶ πρὸς τὰ ἄνω ὁριζοντιώτεραι; ὁ Penrose[2] ὑπέθεσεν, ὅτι εἰς τὸν περιπατοῦντα ἐντὸς τοῦ πτεροῦ δὲν θὰ ἦσαν εὐχάριστοι αἱ εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ἄνω αὐτοῦ ἰσχυραὶ καμπύλαι, τούτου δ' ἕνεκα ἐκρίθη σκόπιμον νὰ μετριασθῶσιν, ἵνα μὴ γίνῃ ἀπότομος ἡ ἀπὸ τῆς καμπύλης εἰς τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν μετάβασις.

Οἱ τελείας, τριχοειδοῦς ἐπαφῆς, ἁρμοὶ ὤσεως τῶν πλινθίδων τῶν μακρῶν τοίχων ἵστανται τελείως κατακόρυφοι, ἑπομένως τὸ σχῆμα ἑκάστου λίθου ἐν προσόψει, ἐξαιρέσει ὀλίγων εἰς τὸ μέσον ἑκάστης πλευρᾶς εὑρισκομένων, δὲν εἶναι ἐντελῶς ὀρθογώνιον, ἀλλ' ἐλαφρῶς τραπέζιον καὶ δὴ μὲ διάφορον γωνίαν εἰς ἕκαστον λίθον.

Τοῦ ἐνδιαμέσου τοίχου αἱ ἄκραι πλίνθοι τοῦ περιττοῦ ἀριθμοῦ στρώσεων (1ης, 3ης, 5ης κλπ.) ἁπλῶς ἐφήπτοντο, τῇ βοηθείᾳ ἀναθυρώσεως, τῶν ἀντιστοίχων ἐσωτερικῶν πλίνθων τῶν μακρῶν πλευρῶν, τῶν ἀρτίου ὅμως ἀριθμοῦ στρώσεων (2ας, 4ης, 6ης κλπ.) αἱ ἄκραι πλίνθοι εἰσεχώρουν εἰς τὸ πάχος τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν κατὰ 0,645 μ. (εἰκ. 183). 'Επειδὴ δὲ εἰς τὰς ἀρτίου ἀριθμοῦ στρώσεις τῶν ἐγκαρσίων τοίχων ἀντεστοίχουν ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν στρώσεις, ἀποτελούμεναι ἐκ δύο παρὰ μῆκος τοποθετημένων λίθων, αἱ σχετικαὶ πλίνθοι τῶν μακρῶν πλευρῶν ἤλλασσον σύνθεσιν, εἰς ἃ μέρη ἐγίνετο ἡ σύνδεσις πρὸς τοὺς ἐγκαρσίους, κατασκευαζόμεναι διάτονοι ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν μασχαλιαῖαι (εἰκ. 183), προφανῶς ἵνα μὴ ἐξασθενήσῃ ἡ κατασκευή. Τὴν σχετικὴν πλοκὴν τῶν λίθων κατὰ τὴν σύνδεσιν ἐγκαρσίου καὶ μακρῶν τοίχων παρέχει τὸ παρατιθέμενον προοπτικὸν σχέδιον (εἰκ. 183 καὶ πίν. 40).

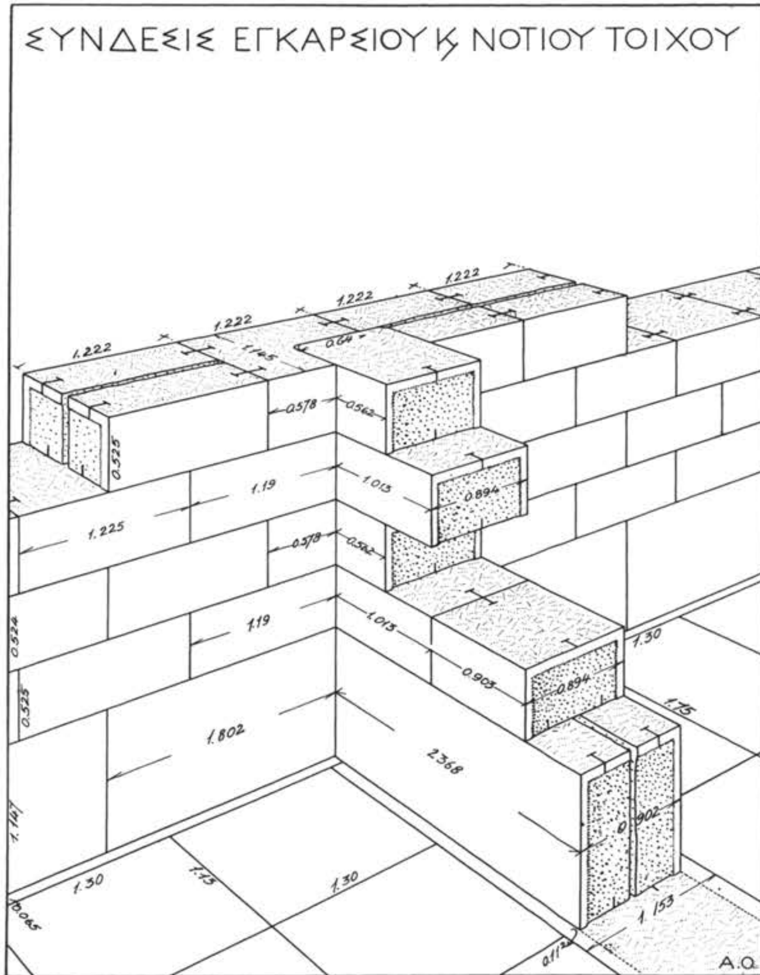
Κάτι τι ἀνάλογον ἐγίνετο καὶ εἰς τὴν σύνδεσιν τῶν θυραίων πρὸς τοὺς μακροὺς τοίχους. 'Εκεῖ ὅμως αἱ στρώσεις τῶν ἐγκαρσίων τοίχων δὲν εἰσεχώρουν εἰς τοὺς μακρούς, εἰμὴ μόνον κατὰ 0,12 μ. Τὴν σχετικὴν πλοκὴν τῶν λίθων κατὰ τὴν σύνδεσιν τοῦ δυτικοῦ θυραίου πρὸς τὸν νότιον μακρὸν τοῖχον παρέχει τὸ παρατιθέμενον προοπτικὸν σχέδιον (εἰκ. 184). 'Εννοεῖται, ὅτι αἱ ἄκραι πλίνθοι τῶν ἐγκαρσίων δὲν εἰσέδυον ἁπλῶς εἰς τὸ πάχος τῶν μακρῶν, ἀλλὰ καὶ συνεδέοντο μετὰ τῶν ἀντιστοίχων πλίνθων τῶν μακρῶν πλευρῶν διὰ συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, τιθεμένων καθέτως ἢ καὶ διαγωνίως (εἰκ. 184), δι' ὁμοίων δὲ συνδέσμων συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας καὶ πᾶσαι αἱ πλίνθοι τῶν ἐγκαρσίων τοίχων, γομφούμεναι ἐπὶ τῶν κάτωθέν των διὰ τῶν συνήθων χυτοσιδηρῶν γόμφων (ὅρα εἰκ. 183, 184 καὶ πίν. 40).

Αἱ στρώσεις τῶν πλινθίδων διῆκον καθ' ὕψος ἀπὸ τῶν ὀρθοστατῶν μέχρι τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἐπικράνου τῆς παραστάδος· ἦσαν δ' ἐν ὅλῳ 17 μετὰ τοῦ ἐπικράνου (εἰκ.

1. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει καὶ διὰ τὰς στενὰς πλευράς, ὡς ἤδη παρετήρησεν ὁ ΜΠΑΛΑΝΟΣ (ἔ.ἀ. σ. 74)· αἱ στρώσεις τῶν πλινθίδων εἰς αὐτὰς εἶναι ὁριζόντιαι.

2. Principles, σ. 34.

185). Ἐκ τούτων ἡ βαίνουσα ἀμέσως ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν ἔχει ἄνισα ὕψη ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς καὶ τοῦτο, ἵνα ἐπαναφέρῃ τὴν ἄνω αὐτῆς ἐπιφάνειαν εἰς τὴν ὁριζον-

183. Σύνδεσις τοῦ ἐγκαρσίου (σηκοπισθοδομίου) τοίχου πρὸς τὸν μακρὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ.

τίαν, ἐπειδὴ ἡ κάτω, λόγῳ τῆς πρὸς τὰ ἔξω κλίσεως τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ὀρθοστάτου, ἦτο κατ' ἀνάγκην κεκλιμένη πρὸς τὰ ἔξω κατὰ 0,006 μ.

Ὡς τῶν ὀρθοστατῶν οὕτω καὶ τῶν πλινθίδων οἱ κατακόρυφοι ἁρμοὶ ἔφερον ἀναθύρωσιν πλάτους 0,09 μ., δι' ἧς ἐπετυγχάνετο τελεία, τριχοειδὴς ἐπαφὴ τῶν ἐπιφανειῶν,

μέχρις ἀφανείας τοῦ σχετικοῦ ἁρμοῦ. Ἡ ἐπαφὴ αὕτη ἐξησφαλίζετο περαιτέρω ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ διπλῶν συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ (μήκους 0,28 μ.), συνενούντων τοὺς λίθους πρὸς τοὺς γειτονικούς των, ἀφ' ἑτέρου δὲ δι' ὀρθίων γόμφων, στερεούντων

ΣΥΝΔΕΣΙΣ ΝΟΤΙΟΥ Κ. ΘΥΡΑΙΟΥ ΤΟΙΧΟΥ

184. Σύνδεσις τοῦ νοτίου μακροῦ μετὰ τοῦ δυτικοῦ θυραίου τοίχου (ΝΔ. γωνία).

ἕκαστον λίθον ἐπὶ τοῦ ἀμέσως ὑποκειμένου (εἰκ. 172). Πλὴν ὅμως τῶν συνήθων τούτων γόμφων ἐγένετο εἰς τὸν Παρθενῶνα (ὡς καὶ εἰς ἄλλα σύγχρονα[1] ἢ ἀρχαιότερα μνημεῖα) χρῆσις καὶ ἑνὸς ἄλλου εἴδους γόμφων, τοὺς ὁποίους πρῶτος εἶχα τὴν τύχην νὰ παρατη-

1. Ὡς π.χ. εἰς τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ τοῦ ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν ναοῦ τοῦ Ἄρεως, M. Holland - McAllister, Hesperia 28, 1959, σ. 52.

ρήσω καὶ καθορίσω τὸν σκοπόν των, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1915[1], ὀνομάσας αὐτοὺς παραγόμφους[2] (εἰκ. 177). Ἰδοὺ δὲ ποία ἦτο ἡ θέσις, ἡ μορφὴ καὶ ὁ προορισμὸς τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῶν γόμφων[3]: παραπλεύρως ἑκάστου καθαυτὸ γόμφου, ἤτοι παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἑτέρου τῶν κατακορύφων ἁρμῶν ἑκάστου λίθου, ἐλαξεύετο ἐπὶ τοῦ κάτωθεν λίθου κεκλιμένον τι λάξευμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐτοποθετεῖτο σιδηροῦν ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον ἔλασμα, μήκους 0,11 μ., τομῆς 0,02 × 0,03 ἢ 0,04 μ. μὴ μολυβδοχοούμενον, ὅπερ προεκτεινόμενον, εἰσέδυεν εἰς ἀντίστοιχον μικρὰν κεκλιμένην κοιλότητα, ἀνοιγομένην ἐπὶ τοῦ κατακορύφου ἁρμοῦ τοῦ γομφωτέου λίθου, ὡς τὸ παρακείμενον σχέδιον (εἰκ. 177) δεικνύει. Ὁ κεκλιμένος λοιπὸν αὐτὸς γόμφος ἐχρησίμευεν ὡς μία μικρὰ ἀντηρίς. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ θέσις καὶ ἡ κεκλιμένη διεύθυνσις αὐτοῦ μαρτυροῦσιν, ὅτι οὗτος ἐτοποθετεῖτο πρὶν ἢ ἀκόμη τεθοῦν οἱ ὁριστικοὶ γόμφοι πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ παράγομφοι ἐχρησίμευον ἵνα κρατοῦν τὸν γομφωτέον λίθον ἐν ἀκινησίᾳ κατὰ τὴν διάρκειαν: α) τῆς λαξεύσεως τοῦ ἄνω ἡμίσεος τοῦ καθαυτὸ γομφικοῦ τόρμου — ὅπερ ἥμισυ ἐλαξεύετο συνήθως μετὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ λίθου, ὡς ἀποδεικνύει ἡ κεκλιμένη συχνὰ ἄνω του ἀπόληξις, ἡ ὀφειλομένη εἰς τὴν δυσκολίαν, ἣν παρουσίαζεν ἡ ὁριζοντία λάξευσις χαμηλοῦ τόρμου — καὶ β) τῆς μολυβδοχοήσεως τοῦ καθαυτὸ γόμφου. Περίεργον εἶναι, ὅτι οἱ παράγομφοι δὲν ἀφῃροῦντο μετὰ τὴν γόμφωσιν, ἀλλὰ παρέμενον εἰς τὴν θέσιν των, εἰς ἣν καὶ τοὺς εὑρίσκομεν μέχρι σήμερον. Ἐπειδὴ δέ, λόγῳ τῆς κεκλιμένης του θέσεως, ἠμπόδιζεν ὁ παράγομφος τὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀμέσως ἐρχομένου λίθου, ἐκοιλαίνετο ὁ τελευταῖος οὗτος κατὰ τὸν ἀντίστοιχον (πρβλ. εἰκ. 177) ὑπεράνω τοῦ παραγόμφου, χῶρον.

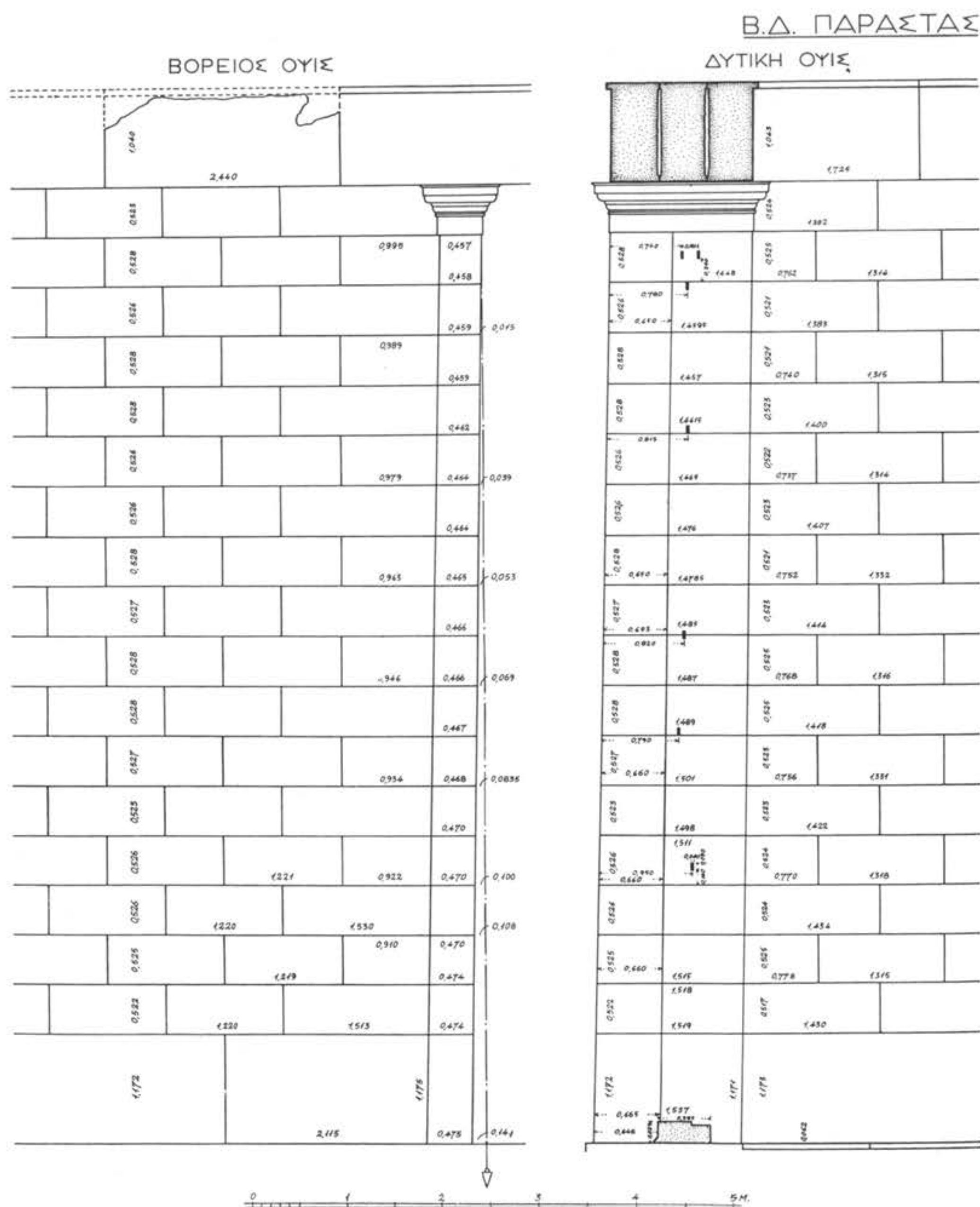
Ἡ τοποθέτησις τῶν λίθων ἑκάστης στρώσεως (ὀρθοστατῶν καὶ πλινθίδων) ἤρχιζε πάντοτε ἀπὸ τῶν γωνιῶν (παραστάδων) καὶ ἐπροχώρει πρὸς τὸ μέσον (εἰκ. 172). Κατὰ τὸν τρόπον ὅμως αὐτὸν ὁ τελευταῖος τοποθετούμενος λίθος — ἡ σήμερον κοινῶς ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν ὀνομαζομένη καταφραγὴ — θὰ ἔμενε κατ' ἀνάγκην ἀγόμφωτος καὶ ἑπομένως ἐκτεθειμένος εἰς τὸν κίνδυνον τῆς μετακινήσεως, λόγῳ δονήσεων (σεισμῶν κλπ.). Πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὸν λίθον τοῦτον ἄλλοτε μὲν ἓν ἰδιαίτερον εἶδος γόμφου, μεγαλυτέρων διαστάσεων ἀπὸ τοὺς κοινούς, ὁ ὁποῖος ἐξεῖχε κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ προτελευταίου λίθου καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ εἰσέδυεν εἰς τὸν τελευταῖον (εἰκ. 172 καὶ 186, 187), ὅστις κατεβιβάζετο εἰς τὴν θέσιν του μὲ τὸν γομφικὸν τόρμον ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ἀνοιγμένον καὶ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ ἐξέχον ἥμισυ τοῦ ἐπὶ τοῦ γειτονικοῦ λίθου ἐμπεπηγμένου διπλοῦ γόμφου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μολυβδοχόησις τοῦ τελευταίου τούτου γόμφου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀπ' εὐθείας, ἠνοίγετο λοξὴ ἢ κατακόρυφος[4] αὔλαξ (εἰκ. 187, 188) εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἁρμοῦ, ἥτις

1. AJA 19, 1915, σ. 175 - 178· πρβλ. καὶ τὴν Πολυτεχνικὴν Ἐπιθεώρησιν τοῦ ἔτους 1915, σ. 28 - 29 ὡς καὶ AM 66, 1941, σ. 166, σημ. 1.

2. Ἀνακριβῶς γράφει ὁ μελετήσας ἀργότερον τοὺς παραγόμφους A. Tschira (AM 66, 1941, σ. 168, σημ. 1), ὅτι τοὺς ὑπ' ὄψει γόμφους ὠνόμασε πρῶτος ὁ Welter παραγόμφους (AM 17, 1922, σ. 64): διότι τὸ περὶ Ὀλυμπιείου ἄρθρον τοῦ Welter, ἔνθα οὗτος μνημονεύει τοὺς παραγόμφους, ἐδημοσιεύθη μόλις τὸ 1922, ἤτοι ἑπτὰ ὅλα ἔτη μετὰ τὸ ἰδικόν μου.

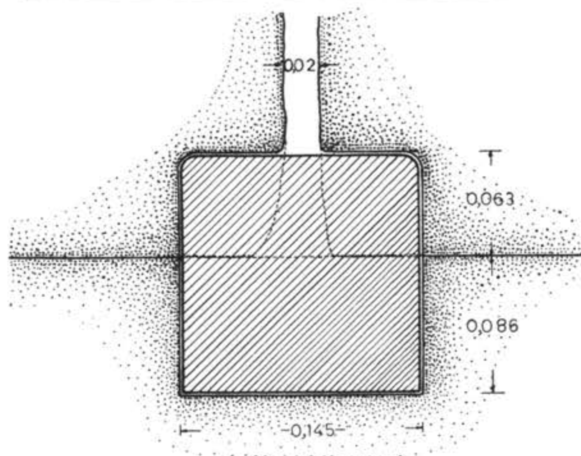
3. Τοὺς παραγόμφους ἀγνοοῦν τελείως ὄχι μόνον ὁ Penrose, ἀλλὰ καὶ ὁ Μπαλάνος!

4. Λοξὴ ὡς εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ 2ου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς (Ορλανδος, Ὑλικὰ Δομῆς, τ. 2, εἰκ. 152 καὶ ἡμετ. εἰκ. 188B), κατακόρυφος ὡς εἰς τὸ Ἐρέχθειον (Ὑλικὰ Δομῆς, τ. 2, εἰκ. 151 καὶ ἡμετ. εἰκ. 187 καὶ 188A).

185. Ἀριστερά: Βόρειος ὄψις τῆς ΒΔ παραστάδος μετὰ τμήματος τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ. Δεξιά: Δυτικὴ ὄψις τῆς ΒΔ παραστάδος μετὰ τμήματος τοῦ ὀπισθοδομίου τοίχου.

ἔφθανε κάτω μέχρι τοῦ γόμφου καὶ δι' αὐτῆς ἐχύνετο ὁ τετηκὼς μόλυβδος εἰς τὸν γόμφον. Τοιοῦτο δεῖγμα γόμφου σώζεται ἄριστα ἐν τομῇ ἐπὶ τοῦ 1ου ἀπὸ τῆς ΝΔ. παραστάδος λίθου τῆς πρώτης ὑπὲρ τοὺς ὀρθοστάτας στρώσεως πλινθίδων τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου (εἰκ. 172), ἔνθα οἱ λίθοι τῆς καταφραγῆς σημειοῦνται καὶ διὰ τῶν διαγωνίων των. Συνηθέστερον ὅμως οἱ λίθοι καταφραγῆς ἔμενον τελείως ἀγόμφωτοι, ἀνοιγομένων μόνον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας των λοξῶν καὶ βαθειῶν ὀπῶν, προοριζομένων ἵνα δέχωνται τὰ ἄκρα τῶν σκελῶν τοῦ καρκίνου ἀνυψώσεως. Τοιοῦτοι λίθοι καταφρα-

186. Λεπτομέρεια τοῦ ἀμφιγόμφου τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Παρθενῶνος.

γῆς, ἀνήκοντες εἰς διαφόρους στρώσεις τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ, ἀπόκεινται ἀκόμη πλείονες ἔξω τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ (εἰκ. 189), ἀναγνωριζόμενοι ὡς τοιοῦτοι: α) ἐκ τῶν διαστάσεων αὐτῶν (τοῦ συνήθους μήκους 1,219 μ. - 1,230 μ. καὶ ὕψους 0,519 μ. - 0,521 μ.), β) ἐκ τῆς ἐλλείψεως τόρμων γόμφων κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα τῆς βάσεώς των καὶ γ) ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας των λαξευμένου ζεύγους ὀπῶν, λοξῶς καὶ καμπύλως πρὸς τὰ κάτω διευθυνομένων (εἰκ. 189), προοριζομένων δ' ἀναμφιβόλως διὰ νὰ δέχωνται τὰ καμπύλα σκέλη τοῦ μεταλλικοῦ καρκίνου (εἰκ. 189 ἄνω ἀριστερά, καὶ πίν. 41)[1], δι' ὧν ἀνυψοῦντο καὶ κατεβιβάζοντο. Τοιαῦται χαρακτηριστικαὶ ὀπαὶ

1. *Καρκίνος:* ἐπιγραφὴ Παρθενῶνος, Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ, ΑΔ 11, 1927 - 1928, σ. 127, ἀρ. 2, στ. Β, στίχ. 142: *καρύκινος λιθάρτης*. Τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγινωσκόμενον *καρύκινος* θὰ εἶναι ἀσφαλῶς λάθος τοῦ χαράκτου. CIG II 2139, 3. IG I², 313, 130. XI 2, 165, 11, 28. Ὁ ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. X, 2, 2 τοὺς ὀνομάζει forcipes. Ἦσαν δ' οὗτοι σιδηροῖ (forcipes ferrei). Λεπτομερείας περὶ τοῦ καρκίνου καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ εἰς τὰ ἀρχαῖα κτίρια βλ. εἰς Α. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Ὑλικὰ Δομῆς, τ. 2, σ. 172, εἰκ. 126· πρβλ. καὶ εἰκ. 138, 139, 142.

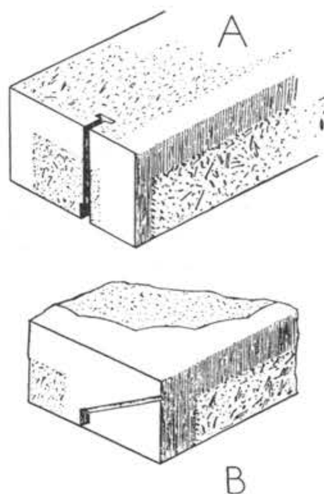
ἀνυψώσεως ἐλαξεύοντο ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν τελευταίων τοποθετουμένων λίθων (τοίχων σηκοῦ, γείσων, εἰκ. 190, πίν. 72 κλπ.)[1].

Καὶ ἐπειδὴ ἐνταῦθα ὁ λόγος περὶ τεχνικῶν λεπτομερειῶν νομίζω καλὸν νὰ προσθέσω μίαν ἀκόμη λεπτομέρειαν, ἥτις δὲν παρατηρεῖται μόνον ἐπὶ τῶν πλίνθων τοῦ σηκοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὡς π.χ. τῶν θράνων, τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς κλπ.

Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν πλινθίδων ὑπάρχει εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἄνω ἀκμῆς

187. Κατακόρυφος αὔλαξ μολυβδοχοΐας γόμφου τοῦ Ἐρεχθείου (βλ. καὶ εἰκ. 188,Α).

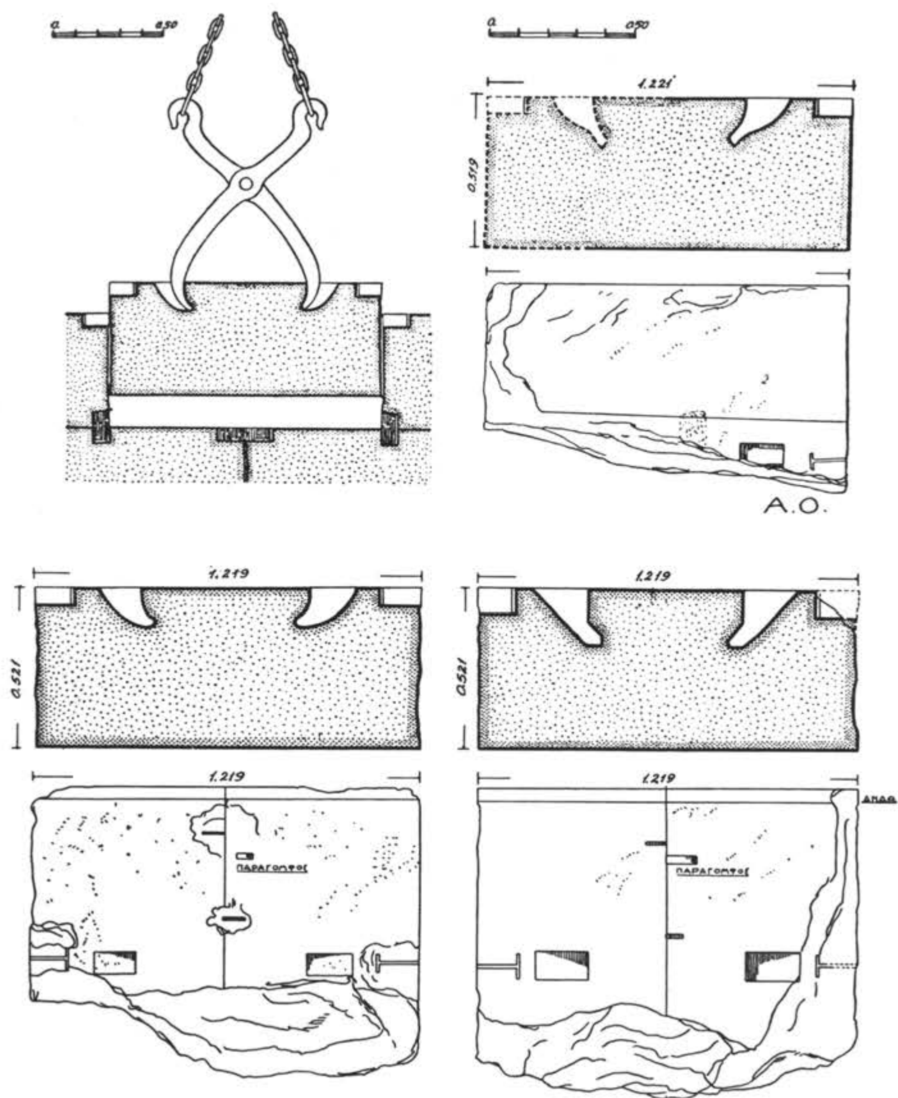
188. Λοξὴ αὔλαξ μολυβδοχοΐας γόμφου τοῦ 2ου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Δελφῶν (Β).

τοῦ ἑτέρου τῶν ἁρμῶν ὤσεως ἐλαφρῶς κεκλιμένον πρὸς τὰ ἔξω λάξευμα (εἰκ. 191). Ἀντιστοίχως πρὸς τὸ λάξευμα τοῦτο εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἁρμοῦ ὤσεως τοῦ γειτονικοῦ λίθου σειρὰ ἐπαλλήλων ὁριζοντίων λαξευμάτων (εἰκ. 157), ἐξ ὧν καθίσταται φανερόν, ὅτι ὁ ἑκάστοτε τοποθετούμενος λίθος κατεβιβάζετο κατακορύφως εἰς τὴν θέσιν του, συγκρατούμενος διὰ λοστοῦ λοξῶς τοποθετουμένου ἐπὶ τῆς ἐγκοπῆς τοῦ ἑνὸς λίθου καὶ τῆς κοιλότητος τοῦ ἁρμοῦ ὤσεως αὐτοῦ, πρῶτον τῆς κατωτάτης, ἔπειτα δὲ διαδοχικῶς τῶν ὑπεράνω αὐτῆς[2]. Μία μόνον πλινθίς, ἡ πρώτη, τοποθετουμένη, ἀντὶ ἑνός, ἔφερεν ἄνω δύο λοξὰ λαξεύματα· διότι ἡ τοποθέτησις τῶν ὑπολοίπων ἔβαινεν ἑκατέρωθεν αὐτῆς, δι' ὃ καὶ ἔφερεν αὕτη ἀνὰ ἕνα γόμφον ἑκατέρωθεν.

Ἡ διαφορὰ τοῦ πάχους τῶν τοίχων προεκάλεσε καὶ διάφορον ἐσωτερικὴν σύνθεσιν

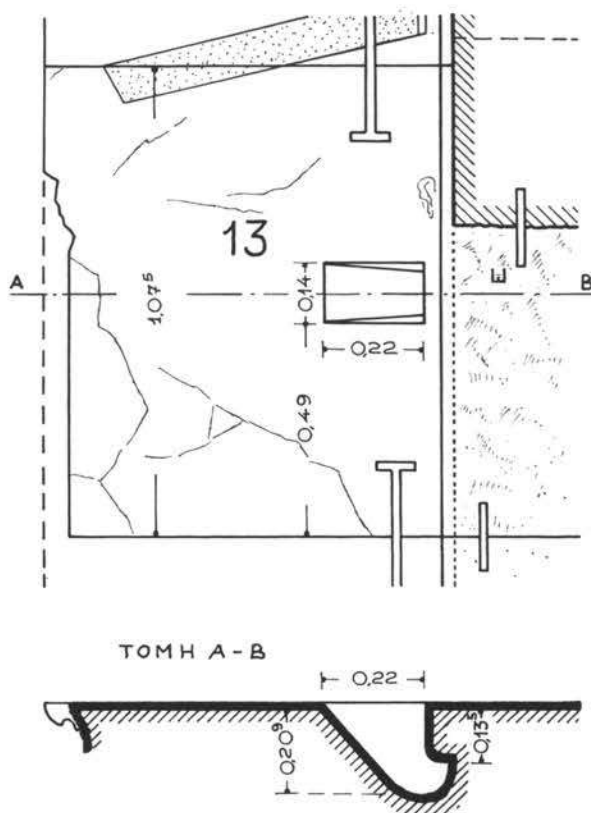
1. Ὁμοίαν διάταξιν ὀπῶν προσεκτικῆς καταβιβάσεως λίθων συναντῶμεν ἐφηρμοσμένην: α) εἰς ἀντιθήματα ἐπιστυλίων καὶ ὑπέρθυρα τοῦ ἐν Σουνίῳ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος (ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΕ 1971, σ. 221, εἰκ. 13) καὶ β) εἰς ἀντιθήματα ἐπιστυλίων τοῦ ἐν Ραμνοῦντι μείζονος ναοῦ τῆς Νεμέσεως (ORLANDOS, BCH 48, 1924, σ. 314, εἰκ. 6).

2. Ὅμοιον λάξευμα παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν εὐθυντηρίαν τοῦ ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν ναοῦ τοῦ Ἄρεως (M. HOLLAND-MCALLISTER, Hesperia 28, 1959, σ. 10, εἰκ. 3, Α2253).

189. Πλινθίδες καταφραγῆς τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, ἀποκείμεναι νοτίως τοῦ ναοῦ.

τῶν ἐγκαρσίων τοίχων. Οὕτω οἱ θυραῖοι τοῖχοι δὲν ἀπετελέσθησαν, ὡς οἱ τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἐκ δύο κατὰ τὸ πάχος ὀρθοστατῶν, ἀλλ' ἐκ τεσσάρων (ὅρα πτ. πίν. I, πίν. 1 κατόψεως καὶ εἰκ. 174) ἢ καὶ πέντε, ὡς τοῦτο γίνεται φανερὸν εἰς τὸ σωζόμενον νό-

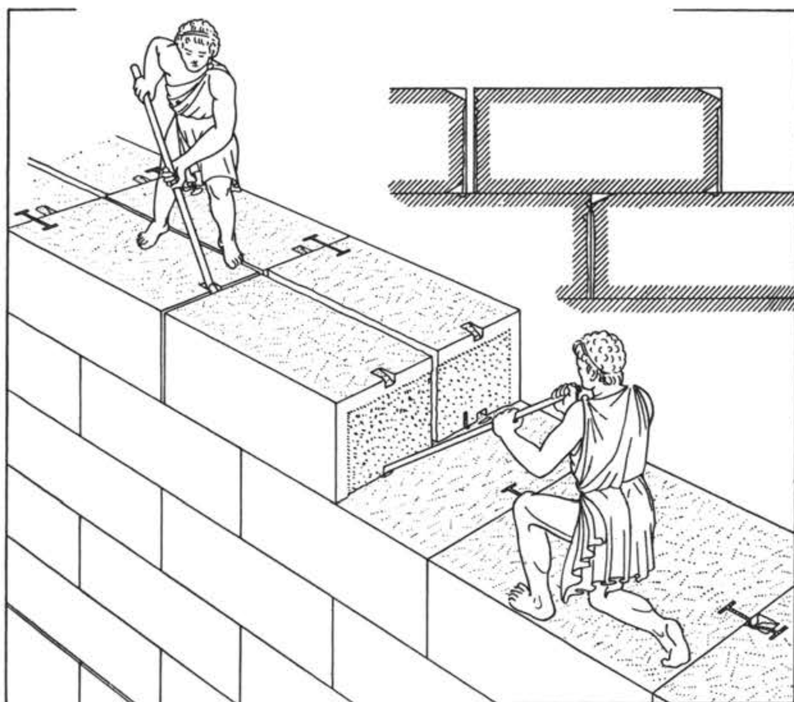

190. Ὑπαέτιον γεῖσον καταφραγῆς τῆς Δ. πλευρᾶς μετὰ ὀπῶν καθελκύσεως καρκίνου.

τιον ἥμισυ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ κυρίως Παρθενῶνος, ἔνθα ὁ τοῖχος φαίνεται τρόπον τινὰ ἐν τομῇ, λόγῳ τῆς κατὰ τὴν θέσιν ταύτην διανοίξεως μεταγενεστέρας θύρας, χάριν τοῦ πύργου τοῦ βυζαντινοῦ κωδωνοστασίου[1].

1. Ὁ πύργος οὗτος, θεωρούμενος ἀτόπως, ὅτι κατεσκευάσθη τὸ πρῶτον μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς μιναρὲς τοῦ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἱδρυθέντος τζαμίου, ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι 3 ἢ 4 αἰῶνας προγενέστερος, κτισθεὶς χάριν τοῦ κωδωνοστασίου τῆς ἐν τῷ Παρθενῶνι βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου (ὅρα σχετικῶς Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΝ ἐν ΑΕ 1920, σ. 17). Ὁ GRUBEN, Die Tempel der Griechen, München 1966, σ. 173, γράφει, ὅτι τὸ κωδωνοστάσιον κατεσκευάσθη ἐπὶ Φραγκοκρατίας.

Ἡ μελέτη μάλιστα τῶν τεμαχίων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ γέμισμα (ἀντιθήματα) τοῦ τοίχου, ἀπέδειξεν, ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ κανονικῶν μαρμαρίνων μελῶν τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος (ΝΔ. γωνία)[1], ἀκόμη δὲ καὶ ἐκ πωρίνων κτιρίων (ἀνατολικὸς τοῖχος).

191. Βοηθητικά, ἐλαφρῶς κεκλιμένα λαξεύματα ἐπὶ τοῦ ἄνω καὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἁρμοῦ ὤσεως τῶν πλινθίδων.

Ἀλλὰ καὶ αἱ ἄνω τῶν ὀρθοστατῶν στρώσεις τῶν ἐγκαρσίων τοίχων διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν σύνθεσιν ἀπὸ τὰς τῶν μακρῶν πλευρῶν. Οὕτω τῶν μὲν θυραίων τοίχων πᾶσαι αἱ στρώσεις ἀποτελοῦνται ἐκ δύο κατὰ τὸ πάχος λίθων (ἤτοι δὲν ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα διάτονοι), ἐνῶ ἀντιθέτως τοῦ ἐνδιαμέσου τοίχου πᾶσαι αἱ στρώσεις εἶναι διάτονοι (ἤτοι δὲν ὑπῆρχον ἐνταῦθα λίθοι τεθειμένοι παρὰ μῆκος. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ ἐνδιάμεσος τοῖχος δὲν διαφέρει τῶν μακρῶν· διότι κάτω ἀπετελέσθ[illegible]ὶ αὐτὸς ἐκ δύο κατὰ τὸ πάχος ὀρθοστατῶν, ὡς συνάγομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῶν (διπλ[illegible]) γόμφων, οἵτινες διετηρήθησαν ἐπὶ τοῦ σχετικοῦ τοιχοβάτου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπὸ ἐνδιάμεσα κατὰ μῆκος λαξεύματα, μαρτυροῦντα, ὅτι δύο λίθοι ἀπήρτιζον τὸ πάχος τῶν ὀρθοστατῶν.

1. B. H. Hill, AJA 16, 1912, σ. 553 καὶ 558.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ὄψεις τῶν ἐγκαρσίων τοίχων, ἤτοι κυρίως τὰ μεγέθη τῶν χρησιμοποιηθέντων δι' αὐτοὺς λίθων παρατηροῦμεν, ὅτι ταῦτα δυνάμεθα νὰ μετρήσωμεν τελείως μόνον ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ θυραίου τοίχου, ὅστις σώζεται σχεδὸν ἀκέραιος (πίν. 66) καὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ ἐγκαρσίου, διαχωριστικοῦ ναοῦ καὶ ὀπισθοδόμου.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ μήκη τῶν λίθων παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: εἰς τοὺς θυραίους τοίχους ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τοὺς ὀρθοστάτας ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς (ἀντιθήματα) λίθοι ἐξαιρετικῶν διαστάσεων (πίν. 19 κάτω). Οὕτω π.χ. οἱ πρὸς Ν. καὶ πρὸς Β. τῆς ἀνατολικῆς θύρας ἐξωτερικοὶ ὀρθοστάται, μὴ σωζόμενοι μάλιστα καὶ καθ' ὅλον αὐτῶν τὸ μῆκος, μετροῦσιν ἀντιστοίχως 4,08 μ. καὶ 4,225 μ. Ὡσαύτως οἱ παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ναοῦ καὶ οἱ παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ κυρίως Παρθενῶνος ἐσωτερικοὶ ὀρθοστάται μετροῦσιν ἕκαστος 3,87 μ., ὁ δὲ παρὰ τὴν ΒΔ. παραστάδα ἐξωτερικὸς 3,404 μ. κ.ο.κ. Οὐ μόνον δ' εἰς τοὺς ἐξωτερικούς, ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς — καίπερ μὴ ὁρατοὺς — λίθους τοῦ γεμίσματος τῶν θυραίων τοίχων, ἐδόθησαν μεγάλα μήκη, ὡς βλέπομεν π.χ. εἰς τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ ἀνατολικοῦ θυραίου τοίχου, ἔνθα οἱ σχετικοὶ λίθοι ἔχουσι μήκη 2,53 μ., 2,56 μ. κλπ.

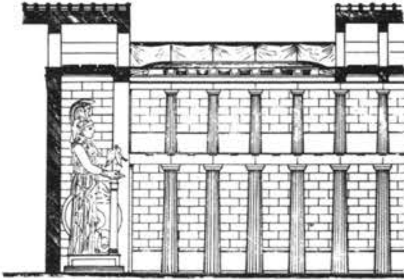
Κανονικώτερα σχετικῶς μήκη (1,32 μ., δυτικοῦ τοίχου) παρουσιάζουσιν αἱ πλίνθοι τῶν στρώσεων ἄνω τῶν ὀρθοστατῶν. Ταῦτα εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον κυμαίνονται ἀπὸ 1,32 μ. μέχρι 1, 434 μ.

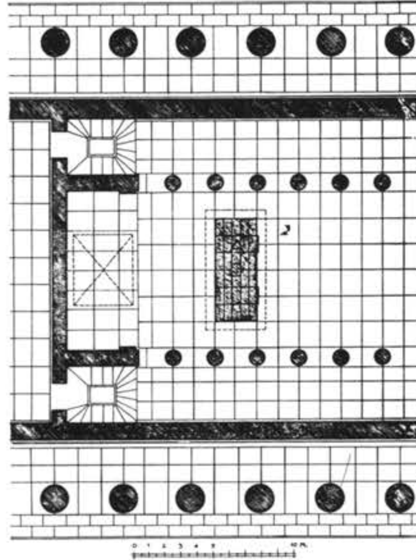
Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀκέραιον σχεδὸν διατηρηθέντα δυτικὸν θυραῖον τοῖχον, ὁ ἐνδιάμεσος ἐξηφανίσθη ὁλοσχερῶς μετὰ τῶν συνεχομένων τμημάτων τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἀναμφιβόλως κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ 1687. Ἔγινε δὲ τοῦτο καὶ διότι ὁ ἐνδιάμεσος τοῖχος ἦτο ὁ πλησιέστερος πρὸς τὴν ἑστίαν τῆς ἐκρήξεως καὶ διότι ἦτο ὁ λεπτότερος πάντων. Τοῦ τοίχου λοιπὸν τούτου οὐδὲν ἄλλο περιεσώθη εἰμὴ μόνον ὁ τοιχοβάτης· διότι τὰ ἑκατέρωθεν ὀρθούμενα σήμερον τμήματα τῶν μακρῶν πλευρῶν προέρχονται ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1842 γενομένης ὑπὸ τοῦ Ross πρώτης ἀναστηλώσεως τοῦ μνημείου.

Ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ τοιχοβάτου σωζομένων ἰχνῶν τοῦ ἐνδιαμέσου τοίχου καὶ τῶν ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν ὀρθῶς ἀναστηλωθεισῶν προσφύσεων αὐτοῦ ἐπεχειρήσαμεν τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ συστήματος τῶν ἁρμῶν αὐτοῦ (πίν. 43). Πρὶν ἢ προβῶμεν ὅμως εἰς περιγραφήν της εἶναι ἀνάγκη νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ διάμεσος τοῖχος διῆκε συνεχῶς ἀπὸ τοῦ Ν. πρὸς τὸν Β. τοῖχον, ἄνευ δηλαδὴ διακοπῆς τινος, λόγῳ ἀνοίγματος ἢ κουφώματος. Τονίζω δὲ τοῦτο, διότι παλαιότερον εἶχεν ὑποτεθῆ: α) ὅτι ὑπῆρχον κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τοίχου ἀνὰ μία μικρὰ θύρα, δι' ἧς ὁ ναὸς συνεκοινώνει πρὸς τὸν ὄπισθεν θάλαμον[1] καὶ β) ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μήκους του, ἤτοι κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ ὑπῆρχεν ὀρθογώνιος μυχός (niche), δημιουργηθεὶς χάριν τῆς ἐν αὐτῷ τοποθετήσεως ξυλίνης κλίμακος, ἀγούσης ἄνω εἰς τὸ ὑπερῷον[2]. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ὑπόθεσιν ἤλεγ-

1. C. Bötticher, Bericht über die Untersuchungen auf der Akropolis, Berlin 1863, σ. 165 - 172 καὶ εἰκ. 34 - 36.
2. L. Magne, Le Parthénon, Paris 1895, σ. 49.

ξαν ἀσύστατον, ἤδη ἀπὸ μακροῦ, ὁ Beulé[1] καὶ ὁ Dörpfeld[2], ἐξ ὧν ὁ τελευταῖος ἀπέδειξεν, ὅτι τὰ ἑκατέρωθεν παρὰ τοὺς μακροὺς τοίχους ὑφιστάμενα ἐπὶ τοῦ τοιχοβάτου κατώφλια θυρῶν δὲν εἶναι ἀρχαῖα, ἀλλὰ προέρχονται, ὡς καὶ τὸ μεσαῖον, ἐκ τῆς κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους γενομένης μετασκευῆς τοῦ σηκοῦ εἰς τρίκλιτον χριστιανικὴν βασιλικήν, ὁπότε ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ἐπικοινωνία ἑκάστου κλίτους αὐ-

191α. Ἀναπαράστασις τῆς ἐντὸς μυχοῦ, παρὰ τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τοῦ ναοῦ, τοποθετήσεως τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ C. Bötticher καὶ A. Michaelis. Ἀριστερά, τομὴ κατὰ μῆκος, δεξιά, κάτοψις.

τῆς πρὸς τὸν εἰς ἐσωνάρθηκα μεταβληθέντα ὀπίσθιον θάλαμον. Ἡ δευτέρα ὅμως ὑπόθεσις, ἡ τοῦ Magne, δὲν ἀνῃρέθη, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, μέχρι τοῦδε. Ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν εὐσταθεῖ· διότι ἡ βάσις, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθη καὶ ἥτις συνίσταται εἰς τὴν κατὰ τὸ μέσον τοῦ μήκους τοῦ τοίχου παρατηρηθεῖσαν δῆθεν ἀπουσίαν συνδέσμων τῶν λίθων τοῦ δυτικοῦ τοιχοβάτου — τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων, οἵτινες τούτου ἕνεκα θὰ ἦσαν ἐνταῦθα ἀκάλυπτοι — δὲν ἀληθεύει, ἀφοῦ σύνδεσμοι ὑπάρχουν καὶ ἐκεῖ, δὲν εἶναι ὅμως τόσον εὐδιάκριτοι, ὅσον οἱ λοιποί, ἐπειδὴ τὸ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους τοποθετηθὲν ἐκεῖ κατώφλιον τῆς μέσης θύρας ἀπήτησε τὴν λάξευσιν τῶν πλακῶν τοῦ τοιχοβάτου μέχρι βάθους ±0,04 μ. Διὰ τῆς λαξεύσεως δὲ ταύτης οἱ σύνδεσμοι τῶν λίθων καὶ οἱ τόρμοι των ἠφανίσθησαν· διὰ προσεκτικῆς ἐντούτοις παρατηρήσεως δύναταί τις νὰ ἀνακαλύψῃ — καὶ ἀρκετὰ σαφῶς μάλιστα — τὰ ἴχνη τοῦ λείου πυθμένος τῶν ἐγκοπῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐτίθεντο οἱ σύνδεσμοι. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἥτις ἄλλωστε παρουσιάζει τὸ μέγα αἰσθητικὸν μειονέκτημα τῆς προβολῆς τοῦ

1. L'Acropole d'Athènes, Paris 1854, σ. 44.
2. AM 6, 1881, σ. 285.

χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος ἐπὶ μιᾶς κλίμακος, πρέπει νὰ παραμερισθῇ. Ἀλλὰ καὶ ἡ τρίτη ὑπόθεσις τοῦ Bötticher[1], ἣν ἐδέχθη καὶ ὁ Michaelis[2], καθ' ἣν ἑκατέρωθεν τοῦ μέσου μήκους τοῦ τοίχου καὶ κατὰ τὴν προέκτασιν τῶν κατὰ μῆκος κιονοστοιχιῶν τοῦ σηκοῦ ὑπῆρχον δύο τοιχία, βαίνοντα καθέτως ἐπὶ τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου καὶ σχηματίζοντα μυχὸν (niche) (εἰκ. 191α) χάριν τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς, ἀπεδείχθη ὡσαύτως ἀσύστατος ὑπὸ τοῦ Dörpfeld[3]. Κατὰ ταῦτα ὁ ἐνδιάμεσος τοῖχος ἔβαινεν ἀδιάτρητος καὶ εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον μακρὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ[4], ἀπαρτιζόμενος κάτω μὲν ἐξ ὀρθοστατῶν, ἄνω δ' ἐκ στρώσεων ἰσοϋψῶν πρὸς τὰς τῶν μακρῶν πλευρῶν (πίν. 43). Τὰ μήκη τῶν ὀρθοστατῶν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ τοιχοβάτου καλῶς σῳζομένων τόρμων τῶν γόμφων των· ἔχουσι δὲ ταῦτα ὡς ἑξῆς, κατὰ σειρὰν ἀρχομένην ἀπὸ Ν. 2,367, 1,805, 1,805 μ. κλπ.[5]

Ἐκ τῆς σχετικῆς μάλιστα θέσεως τῶν μοχλοβοθρίων (Stemmlöcher) πρὸς τοὺς γόμφους διδασκόμεθα καὶ τὴν σειρὰν τῆς τοποθετήσεως τῶν ὀρθοστατῶν, ἥτις διά τε τοὺς πρὸς τὸν σηκὸν βλέποντας — οἵτινες καὶ ἐτοποθετήθησαν πρῶτοι — καὶ τὰ ἀντιθήματα αὐτῶν, τὰ βλέποντα πρὸς τὸν Παρθενῶνα, ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἔβαινε πρὸς τὰ ἄκρα. Ὡς δὲ ἤδη ὁ Dörpfeld[6] διηυκρίνησεν, ἕκαστος μὲν ὀρθοστάτης τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἔφερε δύο γόμφους, ἤτοι ἀνὰ ἕνα ἐφ' ἑκάστου ἁρμοῦ, ἐξ ὧν ὁ πρὸς τοὺς τοίχους τῶν μακρῶν πλευρῶν (ἀνοιγόμενος καὶ τοποθετούμενος ἐκ τῶν προτέρων) θὰ ἐμολυβδοχοεῖτο διὰ κρυφῆς ἐσωτερικῆς αὔλακος, ἕκαστος δὲ ὀρθοστάτης τῶν ἀντιθημάτων ἔφερεν ἕνα καὶ μόνον γόμφον, οὐχὶ ὅμως ὡς ἀμφίγομφον, ὡς δέχεται ὁ Dörpfeld, δηλαδὴ ὡς ἐκτεινόμενον καὶ ἐπὶ τῶν δύο συνεχομένων λίθων, ἀλλ' ὡς ἁπλοῦν· διότι τὸ μῆκός του εἶναι τόσον μικρόν (0,08 μ.), ὥστε οὐδέτερον τῶν ὀρθοστατῶν θὰ ὠφέλει ἂν ἦτο ἀμφίγομφος. Ὅπου ἄλλωστε ἐγένετο εἰς τὸν Παρθενῶνα χρῆσις ἀμφιγόμφων ἐδόθησαν εἰς αὐτοὺς διαστάσεις πολὺ μεγαλύτεραι τῶν κανονικῶν, ὡς π.χ. εἰς τὰς ἄκρας πλίνθους τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 186), τοὺς ὀρθοστάτας τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος κλπ.

Μεγαλυτέρα δυσκολία παρουσιάζεται διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν μηκῶν τῶν πλίνθων, ἐκ τῶν ὁποίων θετικῶς ἔχομεν μόνον ἕνα, ἐκεῖνον δηλαδὴ ὅστις προκύπτει ἐκ τοῦ λίθου τῶν ἀρτίου ἀριθμοῦ στρώσεων, τῶν στρώσεων δηλαδὴ αἵτινες εἰσχωροῦσιν εἰς τὸ σῶμα τῶν μακρῶν τοίχων. Διὰ τοὺς λοιποὺς ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ καταφύγωμεν εἰς πιθανὰς λύσεις.

---

1. Bericht über die Untersuchungen auf der Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 11.
2. Βλ. εἰκόνα τοῦ κατωφλίου τῆς μέσης θύρας παρὰ Fr. Deichmann, Die Basilika im Parthenon, AM 63 - 64, 1938 - 39, πίν. 21, 2.
3. AM 6, 1881, σ. 291.
4. Dörpfeld, AM 6, 1881, σ. 289.
5. Μέσος ὅρος κατὰ Dörpfeld 2, 20 μ. (AM 6, 1881, σ. 288).
6. AM 6, 1881, σ. 288.

Ἄποψις ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ καταστραφέντος νοτίου μακροῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ τῆς παραστάδος του καὶ τοῦ διατηρηθέντος τμήματος τῆς ΝΑ. γωνίας τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου καὶ τοῦ Α. ἀετώματος.

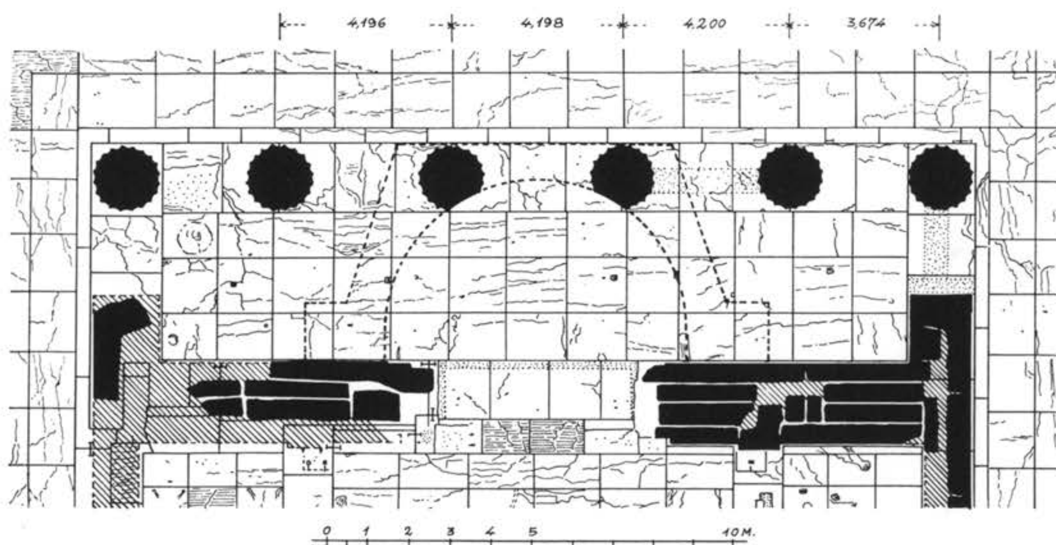
(φωτ. Π. Βουτσᾶ)

Ο ΠΡΟΝΑΟΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Ἂς ἐξετάσωμεν ἤδη ἓν ἕκαστον ἐκ τῶν τεσσάρων διαδοχικῶν διαμερισμάτων (εἰκ. 166, κάτω) εἰς τὰ ὁποῖα, ὡς εἴπομεν, διῃρεῖτο ἐσωτερικῶς τὸ ὀρθογώνιον τοῦ σηκοῦ.

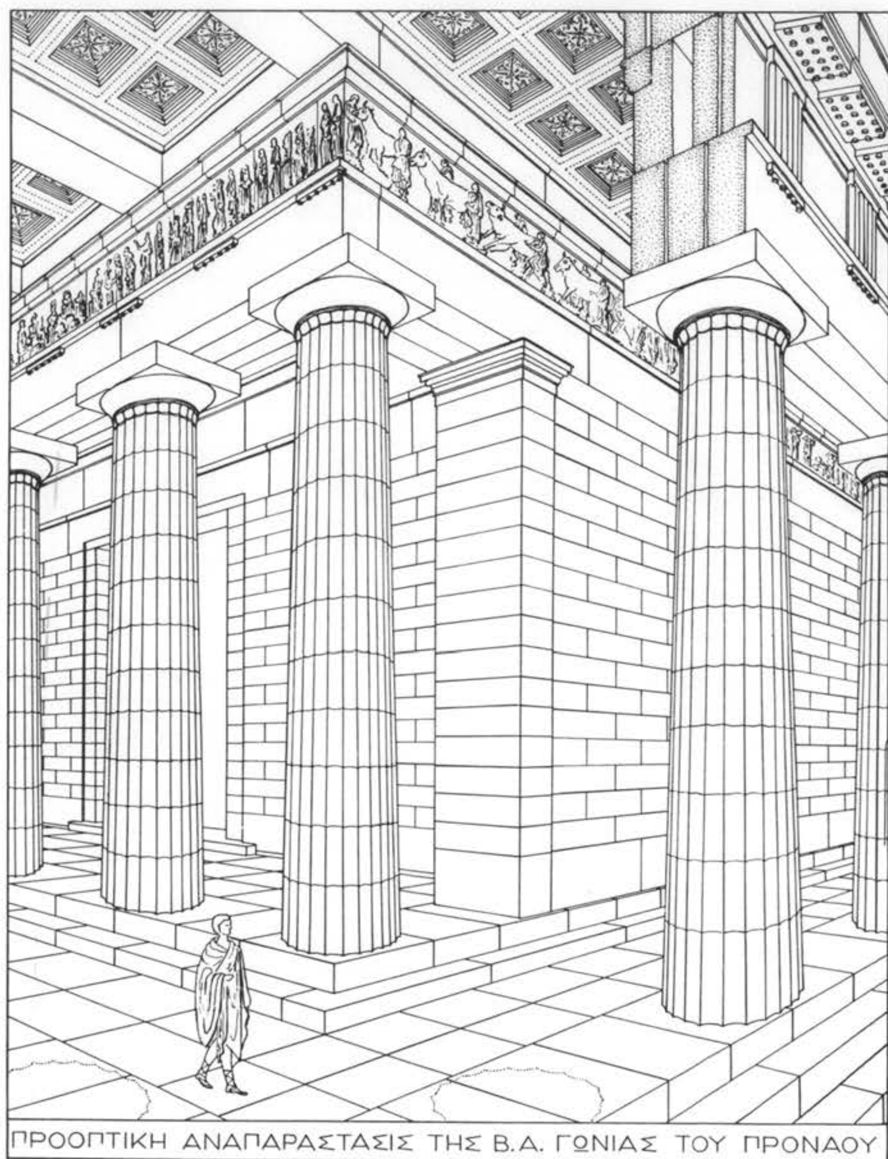
Θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ πρὸς Ἀνατολὰς μικρότερον, ὑπ' ἀριθ. 1 διαμέρισμα, ὅπερ, ὡς ἀποτελοῦν τὴν εἴσοδον ἢ τὸν προθάλαμον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 κυρίως ναοῦ, ὠνομάζετο

192. Κάτοψις τοῦ προνάου. (Ἡ διαμόρφωσις τῆς κόγχης κατὰ Τραυλόν).

ὑπὸ τῶν ἀρχαίων *πρόναος*[1] ἢ *προνήιον*[2] καὶ *πρόδομος*[3]. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἔχει ἐν κατόψει (πίν. 1, 2, πτ. πίν. I, II, εἰκ. 192) τὸ σχῆμα ἐπιμήκους, πλαγιαστοῦ ὀρθογωνίου, περιοριζομένου πρὸς Ἀνατολὰς μὲν ὑπὸ τῆς ἑξαστύλου κιονοστοιχίας τῆς προστάσεως, πρὸς Δυσμὰς δὲ ὑπὸ τοῦ παχέος (2,056 μ.) *θυραίου τοίχου*[4], ὅστις ἐχώ-

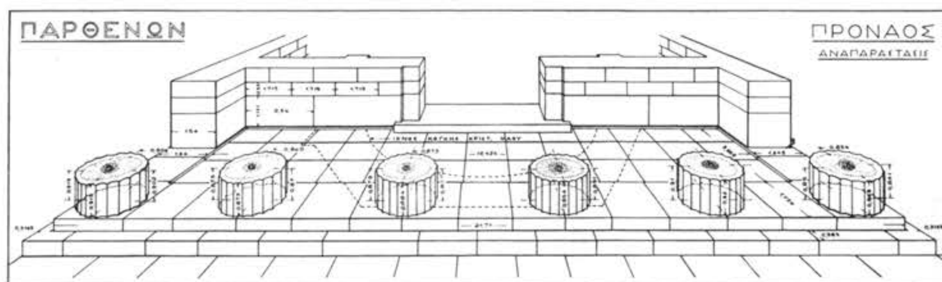
1. Ὁ *πρόναος* καὶ τὸ *πρόναον*: IG I², 239, 80. VII, 225. XII, 5, 738, 3. CIG III 3847 add. F.d.D. III (5), 35, 8. IG 4, 203, 12. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, De Archit. III, 2, 8 5, 4. IV, 8, 4. V, 1, 8. VII, 5, 5. VIII, 5, 7, 2, 6, 1 - 4, 1. ΔΙΟΝ. ΑΛΙΚ. Ρωμ. Ἀρχ. Γ' 69, 4. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. 14, 41. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ IX, 4, 2. X, 24, 1. ΛΟΥΚ. Περὶ τῆς Συρ. Θεοῦ, 30. Ephesos II, 134. BCH 28, 1904, σ. 45, 3. DITT. OGIS 661,3. Inscr. Ponti Euxini IV, 67,6. CIG III, 4955, 4. AM 20, 1895, σ. 504, 2. AM 35, 1910, σ. 442, 2. *Πρόναον*, τό: ΠΑΕ 1898, σ. 86. Sitzungsber. d. Akad. 2, 1894, σ. 918. SEG 2, 724, 2. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ VIII, 32, 2. ΣΤΡΑΒ. ΙΖ 1, 28. ΦΙΛΩΝ 2, 150/236.
2. *Προνήιον*: IG 5(2), 520,3. BCH 26, 1902, σ. 302. ΗΡΟΔ. I, 51. Παλ. Ἀνθ. VI, 281. ΙΩΣ. Ἰουδ. Ἀρχ. VIII,3,2.
3. *Πρόδομος*: ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ ναοῦ Διὸς Λεβαδείας (A. WILHELM, AM 22, 1897, σ. 180, στ. 6).
4. *Θυραῖος* τοῖχος ἐν ἐπιγραφῇ IG XIII, 2, 14.

193. Προοπτική ἀναπαράστασις τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ προνάου.

ριζε τὸν πρόναον ἀπὸ τὸν κυρίως ναόν. Πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Νότον κλείεται τὸ ὀρθογώνιον ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῶν γωνιαίων κιόνων τῆς προστάσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῶν ἀντικρυζουσῶν τοὺς κίονας τούτους δύο παραστάδων, αἵτινες προβάλλουσι κατὰ 1,70 μ. ἀπὸ τοῦ θυραίου τοίχου (εἰκ. 193, 194). Τὸ πλάτος τοῦ προνάου, μετρούμενον κατὰ τὸν στυλοβάτην τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, εἶναι 21,71 μ., τὸ δὲ βάθος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ αὐτοῦ στυλοβάτου μέχρι τοῦ θυραίου του τοίχου 5,43 μ.

Τὸ δάπεδον ὁλοκλήρου τοῦ προνάου — λίαν ἐφθαρμένον ἐκ τῶν ποικίλων περιπετειῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ ναοῦ, ἀποτελεῖται ἐκ δύο εἰδῶν ὀρθογωνίων πλακῶν

194. Προοπτικὴ ἄποψις τῶν κατωτάτων σφονδύλων τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως.

ἤτοι: 1ον) ἐκ τῶν σχηματιζουσῶν τὸν στυλοβάτην τῶν κιόνων τῆς προστάσεως, αἵτινες ἔχουσι πάχος ὅσον τὸ ὕψος τοῦ ἀνωτέρου ἀναβαθμοῦ τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ, ἤτοι 0,391 μ. καὶ 2ον) ἐκ τῶν πλακῶν, αἵτινες καλύπτουσι τὴν ὑπόλοιπον ἐπιφάνειαν τοῦ ὀρθογωνίου, εὑρίσκονται ὅμως 0,064 μ.[1] βαθύτερον τῶν πλακῶν τοῦ στυλοβάτου, σχηματιζομένης οὕτω μιᾶς ἀβαθοῦς λεκάνης μεταξὺ τοῦ στυλοβάτου καὶ τοῦ τοιχοβάτου τοῦ θυραίου τοίχου, διαστάσεων 3,665 × 18,425 μ. Ἡ λεκάνη αὕτη εἶναι ἐστρωμένη διὰ 13 μὲν κατὰ τὸ μῆκος αὐτῆς καὶ 3 κατὰ τὸ πλάτος σειρῶν ὀρθογωνίων πλακῶν, πάχους 0,32 ἕως 0,35 μ. (πίν. 10), καλῶς δι' ἀναθυρώσεως πρὸς ἀλλήλας προσαρμοζομένων. Αἱ πλάκες τῆς λεκάνης δὲν παρουσιάζουν ἀπόλυτον ἀντιστοιχίαν ἁρμῶν πρὸς τὰς τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 192), ὁ δὲ πυθμὴν αὐτῆς παρουσιάζει καμπυλότητα ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ, παρακολουθοῦσαν τὴν τῆς κρηπῖδος.

Τρανὴν ἀπόδειξιν τῆς καὶ διὰ χωροσταθμήσεως πιστοποιηθείσης καμπυλότητος ταύτης ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι σήμερον, ὁπότε ἐλλείπει ἡ στέγη τῆς προστάσεως, τὰ ἐν αὐτῇ σωρευόμενα ὕδατα τῶν βροχῶν, μὴ δυνάμενα ἄλλως νὰ διαφύγουν, ἐπειδὴ οὐδεμία ὑπάρχει διέξοδος αὐτῶν, λιμνάζουν εἰς τὸ βόρειον καὶ τὸ νότιον ἄκρον καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τῆς λεκάνης, ἐνῶ τὸ μέσον αὐτῆς παραμένει στεγνόν.

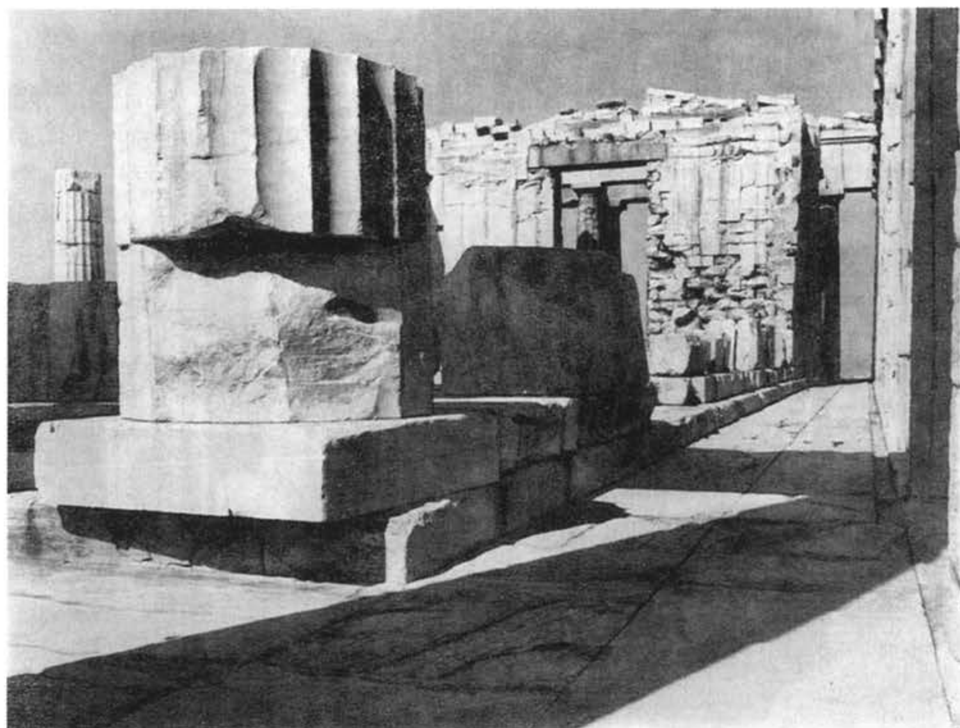
Διὰ τῆς βαθύνσεως τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ προνάου ἐξαίρεται ἰδιαιτέρως ὁ ἐσωτερικὸς στυλοβάτης τῆς προστάσεως. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς 15 πλάκας τοῦ στυλο-

1. Κατὰ τὸν Michaelis (Der Parthenon, σ. 22) 0,066 μ.

195. Ἄποψις τῆς κρηπῖδος τῶν κιόνων τῆς προστάσεως τοῦ προνάου μὲ τὸν ἀναστηλωθέντα ΝΑ. κίονα εἰς τὸ βάθος. Ἀριστερὰ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ περιστυλίου, μεταξὺ τῶν δύο ἐκτείνεται τὸ εὐρὺ ἀνατολικὸν πτερόν.

βάτου τούτου, αἱ μὲν δύο γωνιαῖαι εἶναι τετράγωνοι, μὲ μικρὰν ἐσωτερικῶς ἀποτετμημένην γωνίαν (0,025 × 0,025μ.), ὁμοίαν τῆς ὁποίας συνηντήσαμεν καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς γωνίας τῶν πλακῶν τοῦ περιστυλίου (βλ. ἀνωτέρω σ. 143, εἰκ. 96) (εἰκ. 192), αἱ δὲ ἄλλαι εἶναι οὕτω διατεταγμέναι, ὥστε ὁ 3ος, 6ος, 9ος καὶ 12ος ἁρμός των νὰ εὑρίσκεται ὑπὸ τὸν ἄξονα τοῦ 2ου, 3ου, 4ου καὶ 5ου κίονος τῆς προστάσεως. Ἀκολουθοῦ-

196. Ὁ ἐκφυγὼν τῆς κανονικῆς του θέσεως κατώτατος σφόνδυλος τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ προνάου. Ὄψις ἀπὸ ΒΑ.

σιν ἑπομένως καὶ οἱ κίονες τῆς προστάσεως τὸ αὐτὸ σύστημα τοποθετήσεως, τὸ ὁποῖον ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τοὺς κίονας τοῦ περιστυλίου, καθ' ὃ οἱ μὲν γωνιαῖοι κίονες πατοῦσιν ἐπὶ πλήρους τετραγώνου πλακὸς τοῦ στυλοβάτου, οἱ δὲ ἐνδιάμεσοι ἐπὶ τοῦ ἁρμοῦ δύο συνεχομένων πλακῶν αὐτοῦ (βλ. σχετικῶς ἀνωτέρω σ. 143).

Οἱ κίονες τῆς προστάσεως. Ἡ κατὰ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ προνάου ἐκτεινομένη πρόστασις ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἓξ δωρικοὺς κίονας. Ἐκ τούτων ὁ μὲν ἄκρος ΝΑ. διεσώθη μὲν ὁλόκληρος, πλὴν πολὺ βεβλαμμένος ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ πλευράν, τόσον, ὥστε οὐδεμία κἂν ράβδωσίς του νὰ διακρίνεται (εἰκ. 195), διελύθη

δὲ καὶ ἀνεστηλώθη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως[1]. Ἀπετελεῖτο δὲ οὗτος ἐκ δώδεκα σφονδύλων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν κατώτατος δὲν στερεοῦται ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου δι' ἐμπολίου, πάντες ὅμως οἱ ὑπόλοιποι παρουσιάζουσι τοὺς σχετικοὺς τόρμους διὰ τὰ ἐμπόλια καὶ τοὺς πόλους τῆς περιστροφῆς των. Ὁ ἄλλος ἄκρος κίων τῆς προστάσεως, ἤτοι ὁ ΒΑ.,διετηρήθη μόνον κατὰ τοὺς δύο κατωτάτους αὐτοῦ σφον-

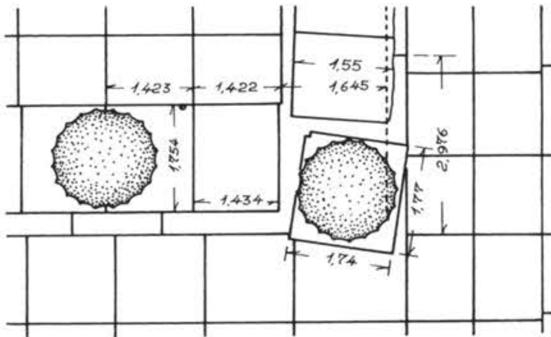

197. Δύο κίονες τῆς προστάσεως τοῦ προνάου ἀπὸ ΝΑ. Εἰς τὸ βάθος κίονες τοῦ Β. περιστυλίου.

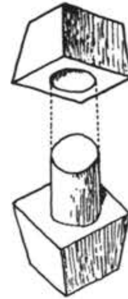
δύλους, ἔχει ὅμως ἐκφύγει ἀπὸ τὴν κανονικὴν θέσιν του καὶ ὀλίγον στραφῆ πρὸς Β. μετὰ τοῦ κάτωθεν αὐτοῦ τετραγώνου στυλοβάτου (εἰκ. 196, 197, 198)[2]. Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου μάλιστα τούτου ὁ C. Bötticher[3], διέκρινε τὸ 1862: α) δύο διασταυρουμένας κατὰ τὸ κέντρον τοῦ λίθου χαραγὰς τοῦ μαρμάρου (ἤτοι *σημεῖα*, τὰ κοινῶς λεγόμενα μπάξια), σημειούσας βεβαίως τὴν θέσιν τοῦ κέντρου[4], καὶ β) σιδηροῦν στέλεχος ἐμ-

1. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, σ. 67.
2. Αὐτόθι πίν. 128β καὶ ἡμετέρα εἰκὼν 198.
3. Untersuchungen auf der Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 160 καὶ 161.
4. Μικρὸς μολύβδινος δίσκος εἰς τὴν θέσιν τοῦ κέντρου κατωτάτου σφονδύλου παρουσιάζεται καὶ εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα· βλ. σχετικῶς ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Ὑλικὰ δομῆς, τ. 2, σ. 149, εἰκ. 91 κάτω καὶ Μέρος Α', εἰκ. 63.

πεπηγμένον εἰς τὸ κέντρον τῆς ἕδρας τοῦ πρώτου σφονδύλου, πριονισμένον ἄνω εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ μαρμάρου καὶ μολυβδοχοημένον, σημειῶνον βεβαίως καὶ αὐτὸ τὴν θέσιν τοῦ κέντρου τοῦ πρώτου σφονδύλου[1]. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων τεσσάρων μέσων σφονδύλων τῆς προστάσεως, σώζονται εἰσέτι κατὰ χώραν, ἐν μέρει ἀναστηλωθέντες, οἱ πρῶτοι 3 ἢ 4 σφόνδυλοι (εἰκ. 195), εἰς ἕνα δ' ἐξ αὐτῶν εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν του καὶ τὸ

198. Κάτοψις τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ προνάου μετὰ τοῦ ἐκφυγόντος ἐκ τῆς θέσεώς του ΒΑ. κίονος.

199. Ἐμπόλιον καὶ πόλος ἐξ ἑνὸς τῶν κιόνων τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως (κατὰ C. Bötticher).

σχετικὸν ἐμπόλιον ἐκ κέδρου, μετὰ τοῦ πόλου αὐτοῦ[2], ὅπερ σήμερον ἀπόκειται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως (εἰκ. 199). Οἱ δύο μέσοι κίονες ἐμφανίζουσι πρὸς Δ. κατακορύφως ἀπολαξευμένον, μέγα τμῆμα τοῦ κορμοῦ των, ἀφαιρεθὲν μεταγενεστέρως, χάριν τῆς διαμορφώσεως τῆς ἐσωτερικῆς ἡμικυκλικῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐν τῷ σηκῷ τοῦ Παρθενῶνος ἐγκατασταθείσης χριστιανικῆς ἐκκλησίας (εἰκ. 192).

Οἱ κίονες τῆς προστάσεως ηὐλακοῦντο μὲ 20 ραβδώσεις, χορδῆς 0,261 μ. (κατὰ τὴν βάσιν) καὶ βέλους 0,047 μ., χαρασσομένας δι' ἑνὸς μόνον κέντρου καὶ ἀκτῖνος 0,2025 μ.[3] (εἰκ. 200). Ἐκ τῶν μεταξονίων τῶν κιόνων τὰ μὲν ἄκρα μετροῦσι 3,667 μ., τὰ δὲ λοιπὰ κατὰ σειρὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. 4,203 - 4,171 μ. καὶ 4,187 μ. Ἡ κατὰ 0,56 μ. συστολὴ τῶν γωνιαίων κιόνων προαναγγέλλει τὴν ὕπερθεν αὐτῶν σχεδιασθεῖσαν, ἀλλὰ μὴ ἐκτελεσθεῖσαν παρουσίαν τριγλύφων καὶ μετοπῶν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ εἴπωμεν κατωτέρω.

Ἡ κάτω διάμετρος τῶν κιόνων, μετρουμένη ἀπὸ ἀκμῆς εἰς ἀκμὴν εἶναι 1,651 μ. καθ' ἡμᾶς, 1,641 μ. κατὰ Stevens καὶ 1,646 μ. κατὰ Penrose, ἤτοι σημαντικῶς μικροτέρα τῆς κάτω διαμέτρου τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου (1,905 μ. - 1,915 μ.), συμφώνως καὶ πρὸς

1. Ὅμοιαι χαραγαὶ παρετηρήθησαν καὶ εἰς στυλοβάτας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας, A. Furtwängler, Ägina, ἔ.ἀ. σ. 125, εἰκ. 87, 88 καὶ σ. 133, εἰκ. 102.

2. Τοῦτο ἀπεικονίσθη προοπτικῶς ὑπὸ C. Bötticher (ἔ.ἀ. εἰκ. 33) ἄνευ δμως ἀναγραφῆς τῶν διαστάσεων αὐτοῦ.

3. Ὁ Penrose (Principles, σ. 53 καὶ πίν. 21, σχ. 16) παρέσχε πολυπλοκωτέραν χάραξιν τῆς ραβδώσεως τῶν κιόνων τοῦ προνάου, τῇ βοηθείᾳ πλειόνων κέντρων, δι' ὧν ἡ μορφή της πλησιάζει τὴν τῆς λαβῆς κανίστρου. Ἡ ἡμετέρα χάραξις (εἰκ. 200 καὶ πίν. 47γ), πολὺ ἁπλουστέρα, ἐπιτυγχάνεται δι' ἑνὸς μόνον τόξου κύκλου, συνήχθη δὲ ὑφ' ἡμῶν διὰ τῆς λήψεως ἐκμαγείου τῆς ραβδώσεως.

τὸν κανόνα τοῦ Βιτρουβίου[1], ὁ ἀριθμὸς ὅμως 20 τῶν ραβδώσεών των, ὡς εἴδομεν, δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν κανόνα τοῦ Βιτρουβίου, καθ' ὃν πρέπει νὰ εἶναι μεγαλύτερος, ἵνα διακρίνεται καλύτερον ἡ λεπτότης των. Εἰς οὐδένα ἄλλωστε ναὸν παρατηρεῖται τοιαύτη διαφορὰ ἀριθμοῦ ραβδώσεων μεταξὺ περιστυλίου καὶ προνάου[2].

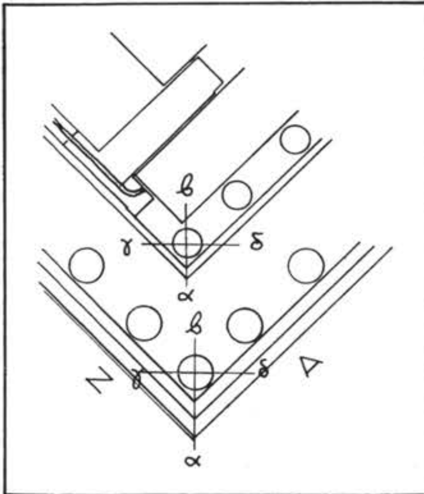
200. Χάραξις τῆς κάτω ραβδώσεως τῶν κιόνων τῆς Α. προστάσεως δι' ἑνὸς μόνον κέντρου (κατὰ Ὀρλάνδον). Κάτω ἀριστερὰ τομὴ τῶν ἱμάντων τοῦ κιονοκράνου.

Ὁ ἀναστηλωθεὶς ΝΑ. κίων ἔχει ὁλικὸν ὕψος 10,00 μ., ἀποτελεῖται δέ, ὡς εἴπομεν, ἐκ 12 σφονδύλων (εἰκ. 195). Μὴ σωζομένων ὅμως τῶν ὑπολοίπων κιόνων ἀγνοοῦμεν ἐκ πόσων σφονδύλων ἀπετελοῦντο οὗτοι.

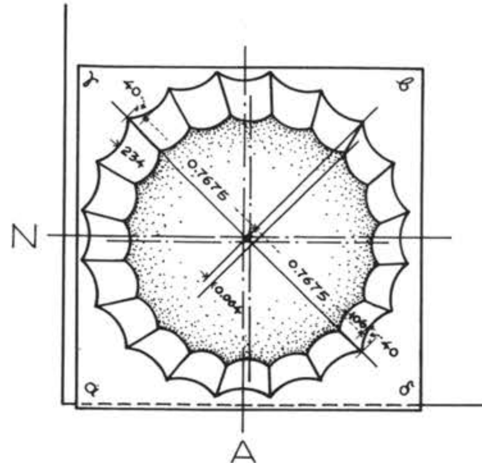
Κατὰ τὴν γενομένην ἀναστήλωσιν τοῦ ΝΑ. κίονος παρετηρήθη, ὅτι αἱ ἀκμαὶ τῶν ραβδώσεων τῶν δύο ἄκρων διαμέτρων τῶν καθέτων ἐπὶ τὴν διχοτόμον τῆς ὀρθῆς ΝΑ.

1. De Archit. IV, 4, 2. Ὁ κανὼν οὗτος ἐτηρήθη καὶ εἰς τοὺς κίονας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας, ὡς καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός, ἔνθα οἱ κίονες τοῦ προνάου εἶναι περίπου τὰ 5/6 τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου (Olympia, Tafelband I, πίν. IX καὶ X).
2. Plommer, ἔ.ἀ. σ. 131.

γωνίας τοῦ σηκοῦ, κεῖνται ἐν τῷ κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ τῷ διερχομένῳ διὰ τοῦ ἄξονος τοῦ κίονος, ἐνῶ εἰς τὸν ἀντίστοιχον κίονα τοῦ περιστυλίου αἱ ἀκμαὶ αἱ κείμεναι ἐν τῷ κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ τῷ διερχομένῳ διὰ τοῦ ἄξονος τοῦ κίονος εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς διαμέτρου τῆς διχοτομούσης τὴν ΝΑ. ὀρθὴν γωνίαν, τὴν σχηματιζομένην ὑπὸ τῶν

201. Σχέσις τῶν γωνιαίων κιόνων τοῦ περιστυλίου καὶ τῶν γωνιαίων τοῦ σηκοῦ.

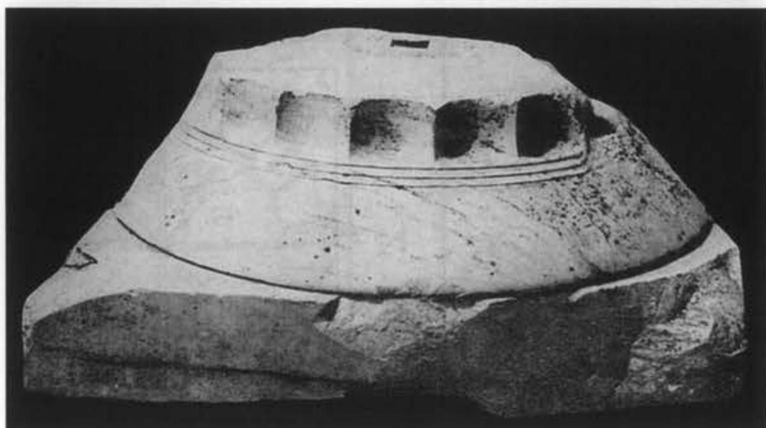
202. Κλίσις τοῦ ΝΑ. κίονος τοῦ προνάου πρὸς τὰ ΒΑ.

δύο πλευρῶν τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 201). Ἐκ τούτου ἕπεται, ὅτι τὰ κατακόρυφα ἐπίπεδα, τὰ διερχόμενα διὰ τῶν μνημονευθεισῶν ἀκμῶν τῶν γωνιαίων κιόνων τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, διευθύνονται καθέτως πρὸς ἄλληλα (εἰκ. 201). Ὁ ἀναστηλωθεὶς ΝΑ. κίων τοῦ προνάου παρουσιάζει κλίσιν (εἰκ. 202) καὶ ἔντασιν. Ἡ κλίσις του ὅμως φέρεται περιέργως πρὸς τὰ ΒΑ., ὑπελογίσθη δὲ εἰς 0,064 μ.[1], ἡ δὲ ἔντασις αὐτοῦ ἐμφανίζει τὸ μέγιστον αὐτῆς ποσὸν (0,015 μ.)·μεταξὺ τοῦ 6ου καὶ τοῦ 7ου ἐκ τῶν κάτω σφονδύλου, ἤτοι εἰς ὕψος 4,773 μ. ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου.

Ἐκ τῶν στεφόντων τοὺς κίονας κιονοκράνων, εἰργασμένων, ὡς συνήθως, ἐξ ἑνὸς τεμαχίου μετὰ τοῦ ὑποτραχηλίου των, διετηρήθησαν, πλὴν τοῦ ἀναστηλωθέντος τῆς ΝΑ. γωνίας, καὶ δύο ἄλλα, ἀποκείμενα ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ ἐδάφους[2]. Εἰς ἓν μάλιστα τῶν κιονοκράνων τούτων διατηροῦνται εἰσέτι καὶ αἱ σιδηραῖ περόναι, δι' ὧν ἐπεσκευάσθη, τοῦθ' ὅπερ, ὡς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, συνέβη καὶ εἰς πάντα τὰ κιονόκρανα τοῦ ὀπι-

1. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, σ. 67, σημ. 1. Περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἀδικαιολογήτου ταύτης κλίσεως, βλέπε ὅσα θὰ εἴπωμεν σχετικῶς εἰς τὸ περὶ ὀπισθονάου κεφάλαιον, ἔνθα παρουσιάζεται ὁμοία περίπτωσις κλίσεως κίονος, ἥτις δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Μοροζίνη.
2. Πρβλ. ΑΕ 1895, στ. 22.

σθονάου[1]. Ἓν κιονόκρανον, ἀνῆκον πιθανώτατα εἰς τὸν ΒΑ. κίονα τοῦ προνάου, διεσώθη σχεδὸν ἄρτιον καὶ μὲ τελείαν διατήρησιν (εἰκ. 203, 204), δι' ὃ καὶ μᾶς ἐπέτρεψε τὴν ἀκριβῆ καταμέτρησιν τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸ μερῶν (εἰκ. 205, 206, πίν. 47α,β). Εὑρέθη λοιπὸν κατὰ ταύτην, ὅτι τὸ ὁλικὸν αὐτοῦ ὕψος μετὰ τοῦ ὑποτραχηλίου εἶναι 0,704 μ. (ἔναντι 0,866 μ. τοῦ περιστυλίου). Ἐκ τοῦ ὕψους τούτου τὸ μὲν ὑποτραχήλιον κατα-

203. Κιονόκρανον ἐκ τῆς προστάσεως τοῦ προνάου (ἀντεστραμμένον).

λαμβάνει τὰ 0,148 μ., οἱ ἱμάντες τὰ 0,0485 μ., ὁ ἐχῖνος τὰ 0,219 μ. καὶ ὁ ἄβαξ τὰ 0,2885 μ. (εἰκ. 206). Ὁ τετράγωνος ἄβαξ του ἔχει μῆκος πλευρᾶς 1,702 μ. (κατὰ Penrose 1,7065 μ.), ὁ δὲ τοῦ ἀναστηλωθέντος 1,708 μ. Αἱ ὄρθιαι πλευραὶ τοῦ ἄβακος παρουσιάζουν εἰς ἀμφότερα τὰ κιονόκρανα ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἔξω κλίσιν 0,015 μ. καὶ δὴ εἰς μὲν τὸ ἐλεύθερον κιονόκρανον ἴσην πρὸς 0,003 μ. (εἰκ. 206), εἰς δὲ τὸ ἀναστηλωθέν, κατὰ μὲν τὴν ΒΑ. διαγώνιον ἴσην πρὸς 0,002 μ., κατὰ δὲ τὴν ΝΑ. οὐδεμίαν (0,000 μ.) (εἰκ. 202). Ἐξέχει δὲ ὁ ἄβαξ κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ ὑπὲρ τὴν ἄνω καμπύλην τοῦ ἐχίνου 0,0165 μ. Ἡ καμπύλη αὕτη ἀποτελεῖται καὶ ἐδῶ ἐκ δύο τόξων ὑπερβολῆς, ὅπως καὶ εἰς τὸ σχέδιον τῶν κιονοκράνων τοῦ περιστυλίου (εἰκ. 121), ὡς καὶ τὸ συνημμένον σχῆμα δεικνύει (εἰκ. 207). Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἡ ἐφαπτομένη τῆς ὑπερβολικῆς τομῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου, ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ ἄνω μέρους τῶν ἱμάντων καὶ ἀγομένη μέχρι τῆς κάτω ἀκμῆς τοῦ ἄβακος, σχηματίζει πρὸς τὸν ὁρίζοντα πολὺ μεγαλυτέραν (53°) γωνίαν ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχον γωνίαν τοῦ κιονοκράνου τοῦ περιστυλίου, ἥτις ἰσοῦται πρὸς 48° 7', ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ ἐχῖνος παρουσιάζεται εἰς τὸν πρόναον ὡς κῶνος κλειστότερος πρὸς τὰ ἄνω, ἴσως διότι τὸ φῶς εἰς τὸν πρόναον εἶναι ἀτονώτερον. Διαφορὰ ἀπὸ τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου παρουσιάζεται ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν περισφιγγόντων τὴν βάσιν τοῦ ἐχίνου ἱμάντων, οἵτινες ἐδῶ περιορί-

1. Βλ. λεπτομερῆ εἰκόνα του παρὰ J. Durm ἐν ΑΕ 1895, στ. 23, σχ. 6.

ζονται εἰς τρεῖς ἀντὶ τῶν πέντε τοῦ περιστυλίου (εἰκ. 200, κάτω ἀριστερά, καὶ 208). Εἰς τὴν βάσιν τοῦ ὑποτραχηλίου ὑπάρχει καὶ ἐδῶ ἡ δακτυλιοειδὴς ἐντομή, ὕψους 0,0025 μ. καὶ βάθους 0,065 μ., ἥτις τὸ χωρίζει ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπον κορμὸν τοῦ κίονος καὶ οἱονεὶ τὸ ὑπογραμμίζει διὰ τῆς ἰσχυρᾶς σκιᾶς, τὴν ὁποίαν δημιουργεῖ ὁ δακτύλιος.

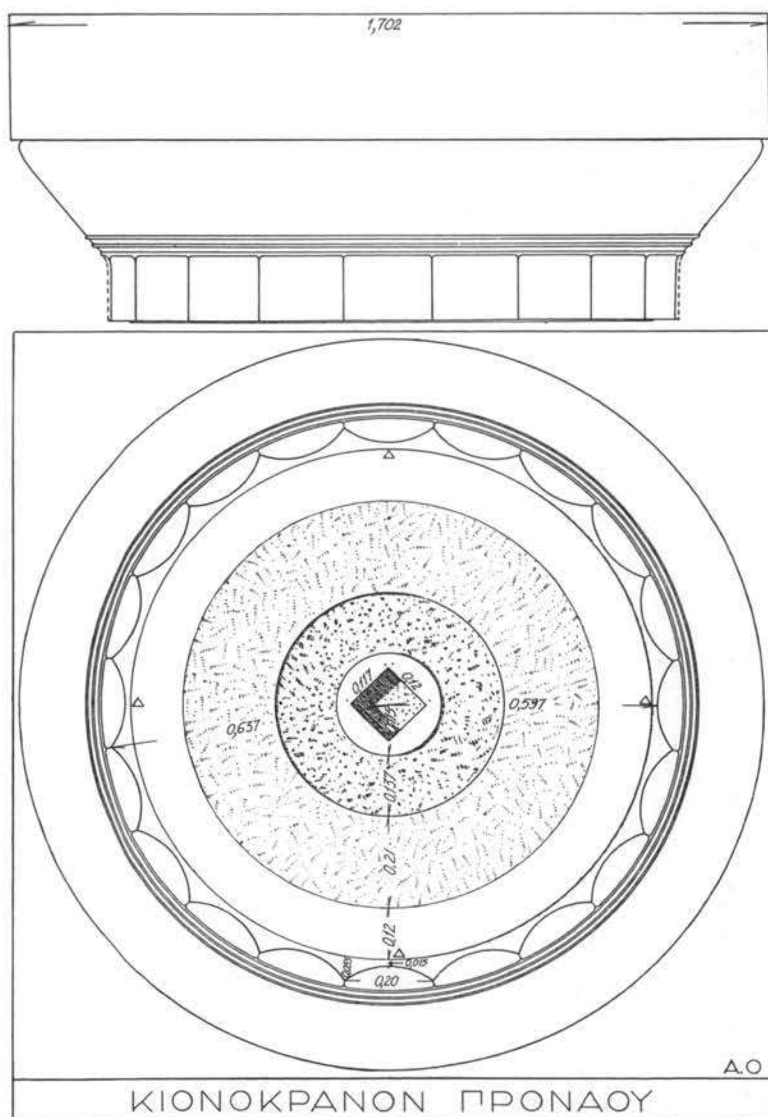
Ἡ ἄνω διάμετρος τοῦ κίονος μετρεῖ εἰς τὸ ὑποτραχήλιον ἀπὸ ἀκμῆς μὲν εἰς ἀκμὴν

204. Ἄποψις τμήματος κιονοκράνου τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως τοῦ προνάου, ἀποκείμενον σήμερον μεταξὺ 1ου καὶ 2ου ἀπὸ Α. κίονος τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ περιστυλίου.

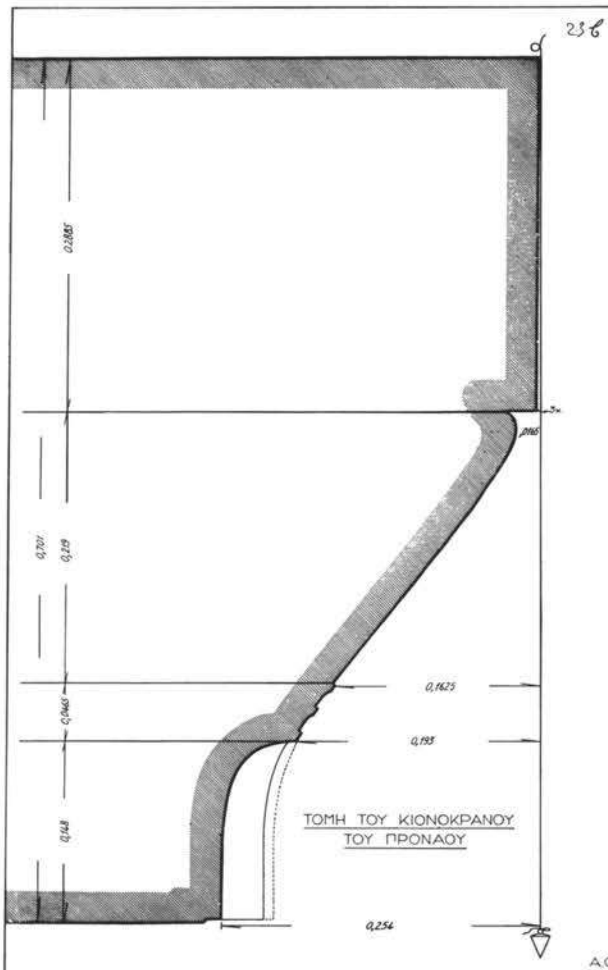
ραβδώσεως 1,274 μ., ἀπὸ μέσου δὲ εἰς μέσον αὐτῶν 1,194 μ. Εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ ἄνω διάμετρος (1,274 μ.) κατά τι μικροτέρα τῶν 4/5 τῆς κάτω (1,641 × 4/5 = 1,315 μ.). Τοῦ ὁλικοῦ δὲ ὕψους τοῦ κίονος ὄντος ±10,00 μ. ἡ ἀναλογία αὐτοῦ πρὸς τὴν κάτω διάμετρον φθάνει τὸ 6,10 μ.[1] Πολὺ ραδινοὶ ἑπομένως παρουσιάζοντο οἱ κίονες τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς τοῦ περιστυλίου, ἔνθα Υ = 5,48 Δ, ἀκόμη δὲ καὶ πρὸς τοὺς τοῦ ὀπισθονάου, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀργότερον. Ἡ χορδὴ τῶν ραβδώσεων μετρεῖ κατὰ τὴν ἄνω διάμετρον 0,20 μ., τὸ δὲ βέλος αὐτῆς[2] 0,034 μ., ὥστε μαζὶ μὲ τὴν

1. Κατὰ Dinsmoor, Hesperia 37, 1968. σ. 174, 1: 6,113.
2. Principles, σ. 53 καὶ πίν. 21, σχ. 16.

205. Πρόσοψις άνω καὶ ἄνοψις κάτω τῆς ὑπὸ τὸ ὑποτραχήλιον ἕδρας κιονοκράνου τῆς Α. προστάσεως.

χορδὴν μειοῦται ἄνω καὶ τὸ βάθος τῆς ραβδώσεως ἀπὸ 0,047 εἰς 0,034 μ. Διὰ τὴν χάραξιν τῆς ραβδώσεως ὁ Penrose, ὡς ἐλέχθη ἤδη (σ. 299, σημ. 3), προέτεινε λύσιν μετὰ πλειόνων κέντρων, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται τομὴ πλησιάζουσα τὴν τῆς λαβῆς κανίστρου. Καθ'

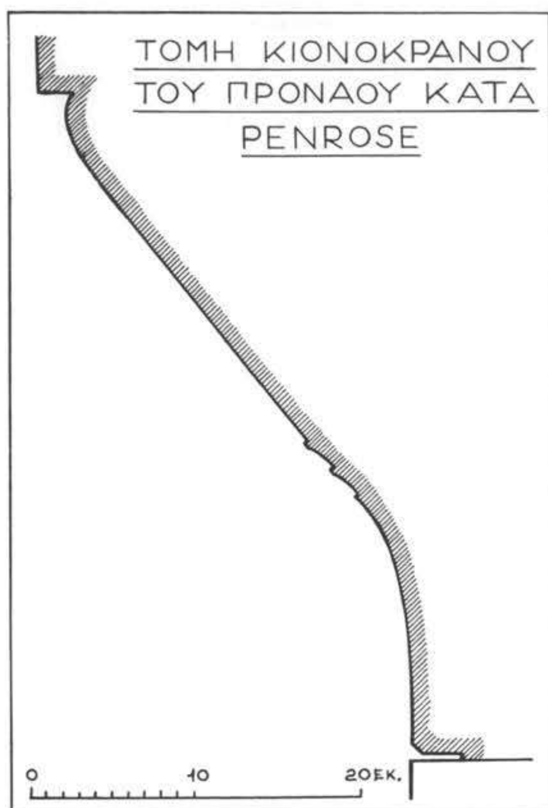

206. Κατακόρυφος τομὴ τοῦ κιονοκράνου τῶν ὑπ' ἀριθ. 204 καὶ 205 εἰκόνων (κατὰ τὸν συγγραφέα).

ἡμᾶς καὶ ἡ κάτω καὶ ἡ ἄνω ράβδωσις δύναται νὰ χαραχθῇ ἁπλουστέρα, ἤτοι ὡς τόξον κύκλου, μὲ ἓν μόνον κέντρον καὶ ἀκτῖνα 0,161 μ. διὰ τὴν ἄνω (βλ. σχετικῶς εἰκ. 200).

Αἱ ραβδώσεις τῶν κιόνων τῶν προστάσεων, χαρασσόμεναι διὰ τοῦ πολυπλοκωτέρου

τρόπου, τὸν ὁποῖον δέχεται ὁ Penrose[1], ἀποβαίνουν νὰ ἔχουν κατ' ἀναλογίαν βαθυτέραν κοιλότητα τῆς τῶν ραβδώσεων τῶν περιστυλίων, ἐπειδὴ τὸ μέσον τρίκεντρον τόξον τείνει νὰ ἀποβῇ σχεδὸν ἓν μόνον τόξον, τῶν ἑκατέρωθεν αὐτοῦ μικροτέρων τόξων περιοριζομένων εἰς τὸ ἐλάχιστον. Ἡ βαθυτέρα λάξευσις τῶν ραβδώσεων τῶν κιόνων τῶν προστάσεων ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς τὴν διάφορον θέσιν των ἐν τῷ ναῷ

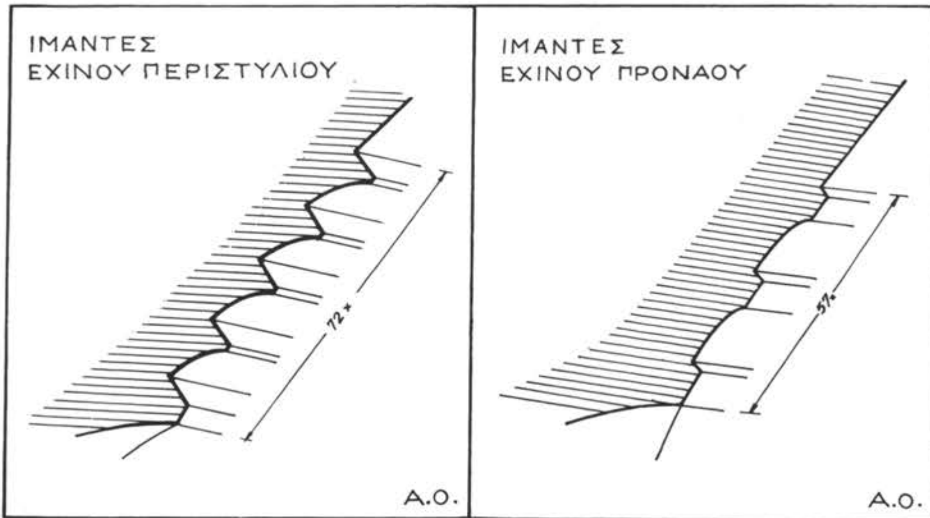

207. Τομὴ κιονοκράνου τοῦ προνάου (κατὰ Penrose).

καὶ ἑπομένως εἰς τὸν διάφορον φωτισμὸν αὐτῶν. Πράγματι, ἐνῶ οἱ κίονες τοῦ περιστυλίου δέχονται ἀπ' εὐθείας τὸ ἡλιακὸν φῶς, οἱ τῶν προστάσεων, ὡς ἐσωτερικοί, δέχονται αὐτὸ — πλὴν ὡρισμένων τμημάτων των—, διάχυτον ἐξ ἀντανακλάσεως καὶ ἦτο διὰ τοῦτο ἀνάγκη αἱ ραβδώσεις νὰ παρουσιάζουν ἁπαλωτέρας καμπύλας, κατασκευα-

1. Principles, πίν. 21.

ζόμεναι περισσότερον πεπλατυσμέναι. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον καὶ αἱ ραβδώσεις των κατεσκευάσθησαν περίπου ὡς ἁπλᾶ τόξα κύκλου. Ἐπειδὴ δ' ἀφ' ἑτέρου οἱ κίονες τῶν προστάσεων εὑρίσκονται εἰς δευτερεύουσαν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς τοῦ περιστυλίου θέσιν, ἦτο ἀνάγκη ἡ κοιλότης τῶν ραβδώσεών των νὰ γίνῃ μεγαλυτέρα, διὰ νὰ μὴ ἐξαφανίζεται ὁ κίων ἐντὸς τοῦ ὄπισθεν αὐτοῦ σκοτεινοῦ κενοῦ.

208. Συγκριτικὴ τομὴ τῶν ἱμάντων τῶν κιονοκράνων τοῦ περιστυλίου (ἀριστερὰ) καὶ τῶν τοῦ προνάου τοῦ σηκοῦ (δεξιά).

Χαρακτηριστικὴν καὶ διδακτικὴν ἀφ' ἑνὸς τοῦ τρόπου συνθέσεως τοῦ ἐξεταζομένου κιονοκράνου καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς κατεργασίας τῶν διαφόρων μερῶν τῆς κάτω αὐτοῦ ἐπιφανείας εἰκόνα παρέχει τὸ παρατιθέμενον σχέδιον (εἰκ. 205) καὶ ἡ φωτογραφία (εἰκ. 209, πίν. 47β), εἰς τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται ὅλα τὰ σχετικὰ τεχνικὰ στοιχεῖα ἤτοι: 1) ἡ ἐν τῷ κέντρῳ αὐτοῦ τετράγωνος κοιλότης διὰ τὸ ἐμπόλιον (διαστάσεων 0,117 × 0,12 μ.) μὲ τὴν ἐλαφρῶς κωνικὴν πρὸς τὰ κάτω τομήν της καὶ 2) αἱ τέσσαρες ἀλλεπάλληλοι περιφερικαὶ λωρίδες, αἱ δεικνύουσαι τοὺς ἐφαρμοσθέντας ποικίλους τρόπους λαξεύσεως. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη, εὐθὺς πέριξ τοῦ εἰρημένου λαξεύματος, διαμέτρου 0,232 μ., εἶναι εἰργασμένη τελείως λεία διὰ τοῦ *λειστρίου* (λαμάκι), ἡ εὐθὺς μετ' αὐτὴν δευτέρα, πλάτους 0,137 μ., εἰργασμένη ἁδρότερον καὶ ὀλίγον βαθύτερον τῆς πρώτης διὰ τοῦ *κοπέως* (βελονίου) (εἰκ. 205, 209), ἦτο προωρισμένη νὰ δέχεται τὴν ἐκ τῆς μερικῆς πρὸς ἀλλήλους περιστροφῆς τῶν λίθων ἀποπίπτουσαν κόνιν, ἡ τρίτη, πλάτους 0,21 μ., εἰργασμένη πολὺ ἐλαφρότερον διὰ τῆς *ἐπικονημένης ὀδοντωτῆς ξοΐδος* (ντισλίδικο) καὶ τέλος ἡ τετάρτη, πλάτους 0,12 μ., εἰργασμένη τελείως λεία διὰ τοῦ λειστρίου, ἦτο προωρισμένη, μετὰ τῆς πέριξ τοῦ ἐμπολίου πρώτης, νὰ ἀποτελῇ τὴν καθαυτὸ ἐπιφάνειαν ἑδράσεως

τοῦ κιονοκράνου. Ἡ ἐξωτερικὴ γραμμὴ τῆς λωρίδος ταύτης (εἰκ. 205 Δ, Δ) συμπίπτει πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν γραμμὴν τῆς δακτυλιοειδοῦς ἐντομῆς, περὶ τῆς ὁποίας εἴπομεν ἀνωτέρω καὶ ἥτις ἀπέχει ἀπὸ μὲν τῆς ἀκμῆς τῶν ραβδώσεων 0,055 ἕως 0,065 μ., ἀπὸ δὲ τοῦ βάθους αὐτῶν 0,015 μ. (εἰκ. 205 καὶ πίν. 47β).

Οἱ κίονες τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως εἶχον τοὺς ἄξονας αὐτῶν κεκλιμένους[1] καὶ μάλιστα κατὰ διαφόρους διευθύνσεις. Καὶ δὴ οἱ μὲν ἄκροι ἔκλινον ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς

209. Φωτογραφία δεικνύουσα τὰ διάφορα εἴδη λαξεύσεως μιᾶς ἕδρας σφονδύλου κίονος τοῦ Παρθενῶνος.

τὸν κατὰ μῆκος, ἤτοι τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ ναοῦ, ὡς ὀρθῶς ἤδη ἐσημείωσεν ὁ Penrose[2] καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν ἀντικρύζουσαν αὐτοὺς παραστάδα. Οἱ δὲ μέσοι κίονες ἔκλινον μόνον ἐλαφρῶς πρὸς Δυσμάς, ἤτοι πρὸς τὸν θυραῖον τοῖχον καὶ ἦσαν ἑπομένως σχεδὸν κατακόρυφοι (εἰκ. 194 καὶ πίν. 49 ἄνω).

Αἱ κλίσεις αὗται τῶν κιόνων διεπιστώθησαν διὰ τῆς μετρήσεως τοῦ ὕψους τῶν σωζομένων κατωτάτων σφονδύλων των, κατὰ τὰ τέσσαρα κύρια σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος (εἰκ. 194)[3]. Διεπιστώθη οὕτω, ὅτι ἡ κεκλιμένη ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ κατωτάτου σφονδύλου τοῦ μὲν ἄκρου ΝΑ. κίονος κλίνει πρὸς Β. (ἤτοι πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ ναοῦ) κατὰ (0,919 - 0,902 =) 0,017 μ. (εἰκ. 194), τοῦ δὲ ἄκρου ΒΑ. κίονος πρὸς Ν. κατὰ (0,861 - 0,850 =) 0,011 μ. (εἰκ. 194, ἄκρον δεξιά). Ἡ αὐτὴ ὅμως ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ κατωτάτου

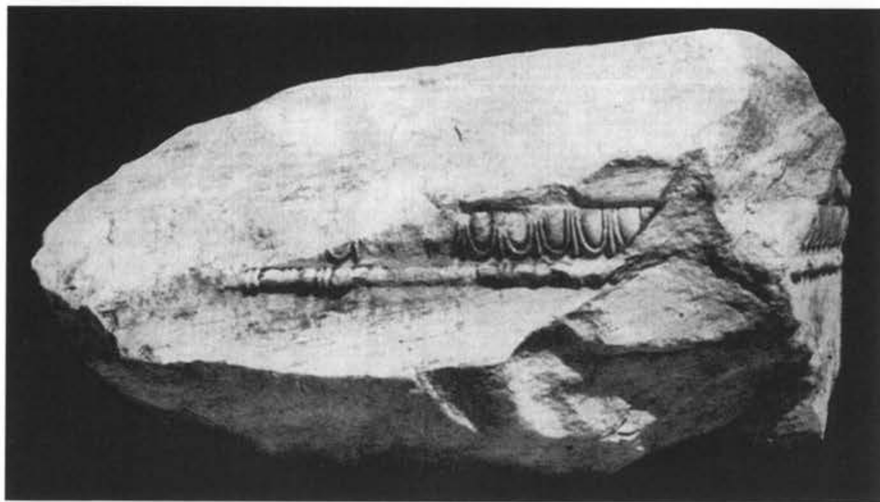
1. Καὶ οὐχὶ ὅλους κατακορύφους ὡς ἐσφαλμένως γράφει ὁ H. Riemann, Zum griechisch - dorischen Peripteraltempel, Düren 1902, σ. 109.

2. Principles, σ. 36 καὶ πίν. XIII.

3. Σημειωτέον, ὅτι λόγῳ φθορᾶς τῶν ἀκμῶν τῶν ραβδώσεων αἱ εἰς τὸν κατώτατον σφόνδυλον μετρήσεις ὕψους (εἰκ. 194) ἐγένοντο εἰς τὸ βάθος τῆς αὔλακος τῶν ραβδώσεων.

σφονδύλου κλίνει ἐπίσης τοῦ μὲν ΒΑ. πρὸς Δ., ἤτοι πρὸς τὴν ἀπέναντι αὐτῆς παραστάδα κατὰ (0,863 - 0,864 =) 0,009 μ. (εἰκ. 194), τοῦ δὲ ΝΑ. πρὸς Δ. ἐπίσης κατὰ (0,915 - 0,906 =) 0,009 μ. (εἰκ. 194).

Ἀντιθέτως οἱ τέσσαρες ἐνδιάμεσοι κίονες παρουσιάζουν ἐλαφροτάτην μὲν κλίσιν καὶ δὴ μόνον πρὸς Δ., ἤτοι πρὸς τὸν τοῖχον (ὁ 2ος ἀπὸ Β. 0,007 μ. καὶ ὁ τρίτος 0,10 μ., τοῦ ὕψους τῶν λοιπῶν μὴ μετρουμένου, λόγῳ φθορᾶς ἢ ἀπολαξεύσεως τοῦ σφονδύλου), ἐλαφρὰν δ' ἐπίσης πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ (0,0075 μ. ὁ 2ος ἀπὸ Β. καὶ 0,011 μ. ὁ 3ος· βλ. εἰκ. 194).

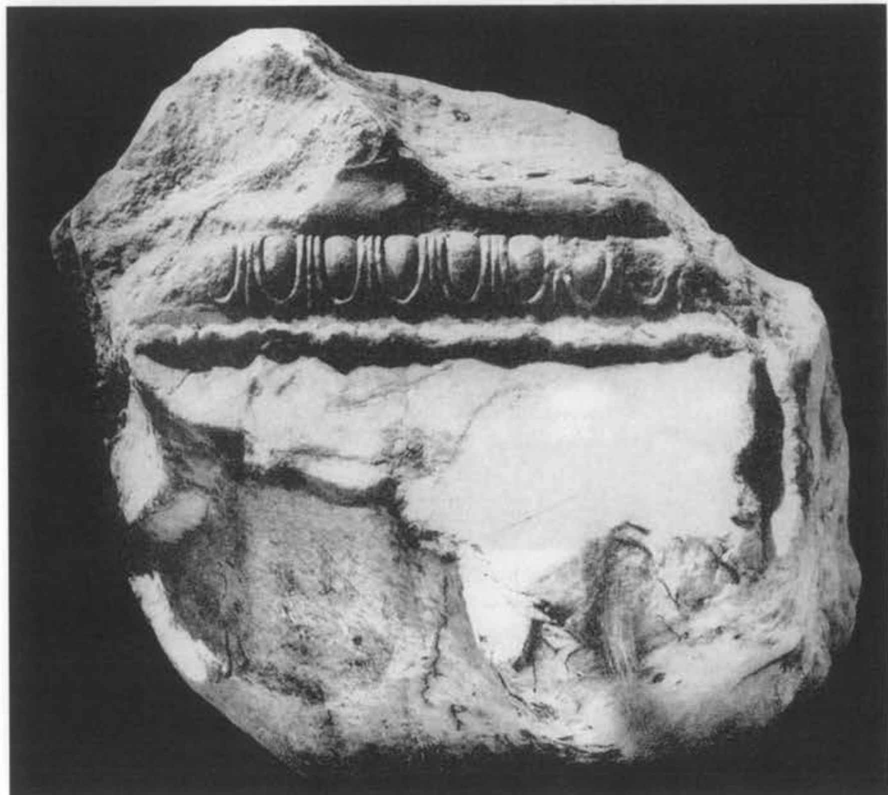
210. Σωζόμενον τμῆμα παραστάδος τοῦ προνάου (προσθία ὄψις).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι ἐφηρμόσθη καὶ ἐνταῦθα ὁ ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου[1] διὰ τοὺς ἰωνικοὺς ναοὺς ἀναφερόμενος κανών, καθ' ὃν οἱ μὲν ἄκροι κίονες τῆς προστάσεως τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου, παρακολουθοῦντες τὴν κλίσιν τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, κλίνουν πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ναοῦ, οἱ δὲ μέσοι ἵστανται κατακόρυφοι.

Ὁ θριγκὸς καὶ ἡ ὀροφή. Ἐκ τοῦ ὑπεράνω τῶν κιόνων τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως θριγκοῦ, ἤτοι τοῦ ἐπιστυλίου, τῆς ζωφόρου καὶ τοῦ θράνου αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐκ τῆς ὀροφῆς, ἥτις ἐκάλυπτε τὸν πρόναον (εἰκ. 193), ἐξαιρέσει μικροῦ τεμαχίου γωνιαίου ἐπιστυλίου (εἰκ. 195), ὅπερ, συμπληρωθέν, ἐτοποθετήθη εἰς τὴν ἀρχαίαν του

1. De Archit. III, 5, 4. Ἰδοὺ πῶς ἔχει τὸ σχετικὸν χωρίον: «Spiris confectis et conlocatis culumnae medii centri conlocandae, angulares autem queque e regione earum futurae sunt in lateribus aedis dextra ac sinistra, uti partes inferiores, quae ad parietes cellae spectant ad perpendiculum latus habeant conlocatum» κλπ.

θέσιν, οὐδὲν ἄλλο τεμάχιον διετηρήθη κατὰ χώραν, ἐπειδὴ τὰ πάντα ἀνετινάχθησαν, κατεσπάσθησαν καὶ ἔπειτα διηρπάγησαν μετὰ τὴν ὀλεθρίαν ἔκρηξιν τοῦ Μοροζίνη τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1687. Διεσώθησαν ὅμως εὐτυχῶς: α) ἀποκεκρουμένον τὸ ἐπίκρανον μιᾶς (τῆς ΒΑ.;) παραστάδος, ἀποκείμενον σήμερον ἐπὶ τῶν βορείων ὀρθοστατῶν τοῦ θυραίου

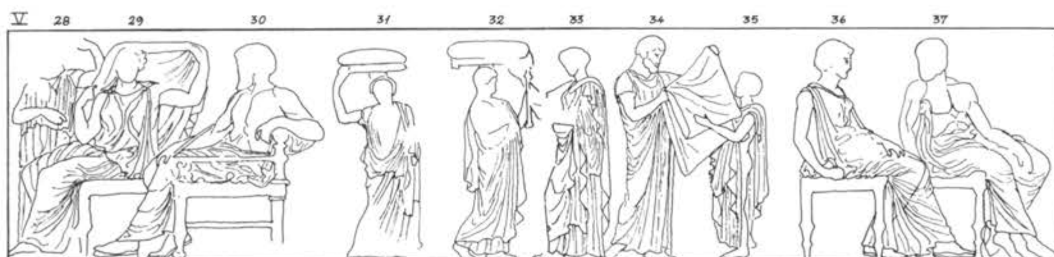

211. Σωζόμενον τμῆμα παραστάδος τοῦ προνάου (πλαγία ὄψις).

ἐγκαρσίου τοίχου (εἰκ. 210, 211) καὶ β) ἀνάγλυφοί τινες πλάκες ἐκ τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων, αἵτινες ἐκόσμουν τὴν ζωφόρον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ — φιλοξενούμεναι σήμερον εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον[1] — καὶ εἰκονίζουσαι τὴν συνέλευσιν τῶν θεῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους νεάνιδες τῶν καλυτέρων οἰκογενειῶν τῶν Ἀθη-

1. Βλ. εἰκόνας των παρὰ A. MICHAELIS, Der Parthenon, πίν. 14. A. H. SMITH, A Catalogue of Sculpture in the British Museum, I, London 1892, σ. 152 ἑξ. D. E. L. HAYNES, An Historical Guide to the Sculptures of the Parthenon, London 1965, σ. 27, εἰκ. 14 καὶ ὅλως προσφάτως (1975) παρὰ ALISON FRANTZ, The Parthenon Frieze, London 1975, V 30 - 40.

νῶν — αἱ καθ' Ἡσύχιον *ἐργαστῖναι* — προσφέρουν τὸν ὑπ' αὐτῶν διὰ χρυσῶν νημάτων ὑφανθέντα ἱερὸν πέπλον τῆς θεᾶς (εἰκ. 212). Καίτοι ὅμως δὲν σώζονται ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τοῦ θριγκοῦ τοῦ προνάου, ὅμως γνωρίζομεν τὴν ἀκριβῆ των διάταξιν ἐκ τοῦ διασωθέντος, πανομοιοτύπου σχεδόν, θριγκοῦ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4 διαμερίσματος, ἤτοι τοῦ ὀπισθονάου, τὸν ὁποῖον θὰ ἐξετάσωμεν, ὅταν ἔλθωμεν εἰς τὴν μελέτην τοῦ εἰρημένου διαμερίσματος. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν πρόναον, θὰ μελετήσωμεν τὴν ὄπισθεν τῆς προστάσεως διάταξιν τῶν τοίχων αὐτοῦ.

212. Πλάκες τῆς ζωφόρου τοῦ προνάου ἀποκείμεναι σήμερον εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον.

Τὸ ὄπισθεν τῆς προστάσεως τμῆμα τοῦ προνάου περιεκλείετο ἐντὸς τριῶν τοίχων, σχηματιζόντων ἐν κατόψει ἓν ἀνεστραμμένον ἀνοικτὸν κεφαλαῖον πεῖ (⊔), ἤτοι τὸ ἄλλως λεγόμενον «σχῆμα ὑποδοχῆς» (εἰκ. 213). Τὸ καθαρῶς ἰωνικῆς ἐμπνεύσεως σχῆμα τοῦτο ὑποκατέστησεν ἐνταῦθα τὸ παλαιότερον δωρικὸν ἐν παραστάσι σχέδιον προνάου, καθ' ὃ τὰ δύο πλάγια σκέλη τοῦ πεῖ, κλείοντα ὁλοσχερῶς τὰς πλαγίας αὐτοῦ πλευράς, ἔφθανον ὡς πλήρεις τοῖχοι μέχρι τῶν γωνιῶν τῆς κρηπῖδος, καταλήγοντα εἰς παραστάδα (βλ. εἰκ. 8,9 καὶ 23). Εἰς τὸν Παρθενῶνα τοὐναντίον οἱ βραχεῖς (1,70 μ.) πλάγιοι τοῖχοι τοῦ προνάου καταλήγουσι μὲν καὶ αὐτοὶ εἰς παραστάδας, ἀφίνουσιν ὅμως ἀρκετὸν κενὸν διάστημα μεταξὺ αὐτῶν (εἰκ. 213) καὶ τῶν γωνιαίων κιόνων τῆς προστάσεως, οἵτινες, κατὰ ταῦτα, παρουσιάζουσι τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι δὲν ἀντικρύζουσιν ἐλαφρῶς ἀπὸ τοῦ ὀπισθίου τοίχου, ἐξεχούσας παραστάδας, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς ἀττικοὺς ἰωνικοὺς ναοὺς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (Ἐρέχθειον, ναὸς Ἀθηνᾶς Νίκης), ἀλλὰ παραστάδας, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὰ μέτωπα παχέων (1,55 μ.) καὶ ἰσχυρῶς (1,70 μ.) ἀπὸ τοῦ ὀπισθίου τοίχου ἐξεχόντων πλαγίων τοίχων, πολὺ δὲ παχυτέρων[1] τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ (1,155 μ.)[2], τοὺς ὁποίους μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν συνεχίζουν[3].

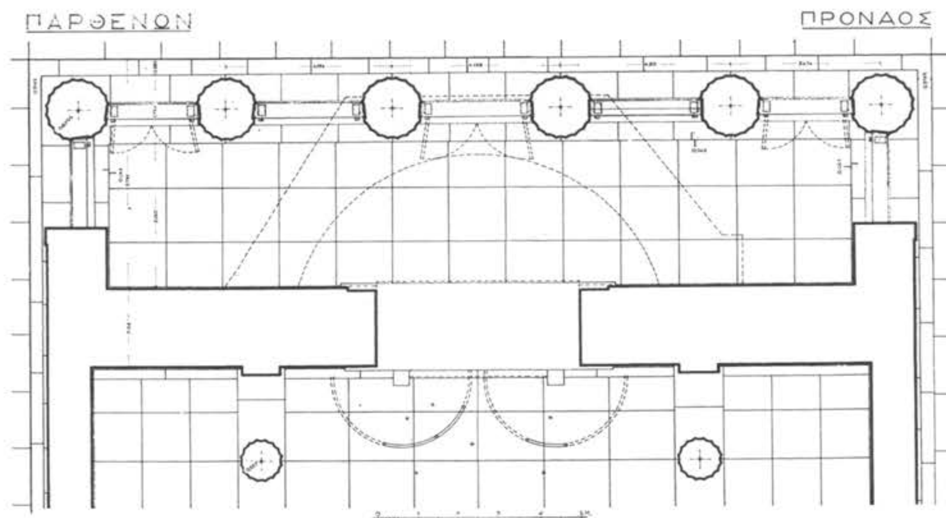
Τὴν διάταξιν ταύτην, ἥτις, σημειωτέον, συναντᾶται καὶ εἰς τὸν ἐν Ποσειδωνίᾳ ἑξά-

1. Προφανῶς διότι ὁ πρόναος ἦτο κεκαλυμμένος διὰ λιθίνης ὀροφῆς καὶ ἑπομένως εἶχεν ἀνάγκην παχυτέρων τοίχων στηρίξεως.

2. Ὁμοίως παχυτέρους παρουσιάζει κατὰ τὰς παραστάδας τοὺς πλαγίους τοίχους τοῦ προνάου καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος τῶν Σάρδεων (H. C. BUTLER, Sardis, vol. II, Part I, Leyden 1925, πίν. A).

3. Οἱ πλάγιοι τοῖχοι τοῦ προνάου τοῦ Παρθενῶνος ἐσφαλμένως σχεδιάζονται ὡς ἰσοπαχεῖς καὶ κατὰ προέκτασιν τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ εἰς τὴν ἐν Bildlexikon (εἰκ. 564) κάτοψιν τοῦ Ἰ. Τραυλοῦ.

στυλον ναόν (τὸν λεγόμενον τῆς Δήμητρος)[1], εἰς τὸν ἐν Σελινοῦντι ναὸν G[2], τὸν ἐν Λίνδῳ ναὸν τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς[3] καὶ εἰς τὰ Προπύλαια[4], ὑπεστηρίχθη ἐσχάτως[5] καὶ οὐχὶ ἄνευ λόγου, ὅτι προετίμα ἰδιαιτέρως ὁ ἕτερος τῶν ἀρχιτεκτόνων τοῦ Παρθενῶνος Καλλικράτης, ὅστις καὶ τὴν ἐφήρμοσεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης[6], εἰς τὸ παρὰ τὸν Ἰλισὸν Μητρῷον ἐν Ἄγραις[7] (;) καὶ εἰς τὸν ἐν Δήλῳ ναὸν τῶν Ἀθηναίων[8],

213. Κάτοψις τοῦ προνάου ἐν ἀναπαραστάσει.

μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι εἰς τὰ τρία ἀνωτέρω παραδείγματα παρεμβάλλονται μεταξὺ τῶν παραστάδων καὶ ἐνδιάμεσα ἐγκάρσια στηρίγματα, κίονες (Ἰλισὸς) ἢ πεσσοί (ναοὶ Νίκης

1. Koldewey - Puchstein, Die griech. Tempel in Unteritalien und Sizilien, ἔ.ἀ., Text, σ. 23 καὶ εἰκ. 23. Fr. Krauss, Die Tempel von Paestum, Berlin 1943, εἰκ. 3.

2. Koldewey - Puchstein, ἔ.ἀ. κάτοψις σ. 124. Hulot - Fougères, Selinonte, Paris 1910, εἰκ. σ. 279 (G).

3. E. Dyggve ἐν Lindos III, II, Berlin - Copenhague 1960, σ. 532, εἰκ. XIV, 6 (A).

4. R. Bohn, Die Propyläen, Berlin und Stuttgart 1882, πίν. III. J. A. Bundgaard, Mnesikles, Kobenhavn 1957, εἰκ. 6, ἄνω. G. Gruben, Die Tempel der Griechen, ἔ.ἀ. εἰκ. 143.

5. J. Mylonas - Shear, Hesperia, 32, 1963, σ. 375 ἑξ. Βλ. σχετικῶς καὶ R. Carpenter, The Architects of the Parthenon, ἔ.ἀ. σ. 83 ἑξ.

6. Τούτου ὁ σηκὸς καὶ ὁ πρόναος ἔχουν συγχωνευθῆ.

7. J. Stuart - N. Revett, The Antiquities of Athens, London 1762, κεφ. II, πίν. II. Judeich, Topogr.[1] σ. 371. Mylonas - Shear, Hesperia 32, 1963, πίν. 87, a. Travlos, Bildlexikon, εἰκ. 136. Τὴν κάτοψιν τοῦ παρὰ τὸν Ἰλισὸν ναοῦ συμπληρώνει ὁ Τραυλὸς διὰ δύο πεσσῶν ἐν παραστάσιν, οἱ δὲ A. Barrett καὶ M. Vickers (Columns in antis in the Temple on the Ilissus, BSA 70, 1975, σ. 11 ἑξ.) ἀντὶ τῶν πεσσῶν τοποθετοῦσι δύο κίονας, τῶν ὁποίων τὰς βάσεις ταυτίζουν πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ A. Rumpf βορείως τοῦ Πύργου τῶν Ἀνέμων εὑρεθείσας δύο τοιαύτας, ὡς σχεδιάζονται ὑπὸ τοῦ A. Mallwitz (AM 76, 1961, σ. 16, εἰκ. 1). Διὰ τῆς προσθήκης ὅμως κιόνων ὡς στηριγμάτων μεταξὺ τῶν παραστάδων ἀλλάσσει καὶ ὁ τύπος τοῦ προνάου, ἐπανερχόμενος εἰς τὸν ἐν παραστάσι.

8. F. Courby, Expl. Archéol. de Délos, XII, Paris 1931, πίν. XII.

καὶ 'Αθηναίων ἐν Δήλῳ), ἅτινα δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τὰ ἄλλα παραδείγματα. 'Αργότερον (3ος π.Χ. αἰ.) εὑρίσκομεν αὐτὴν καὶ εἰς τὸν ἐν Λυκοσούρᾳ ναὸν τῆς Δεσποίνης[1], τὸν ἐν Μαγνησίᾳ τῇ ἐπὶ Μαιάνδρῳ ναὸν τοῦ Σωσιπόλιδος Διὸς[2] καὶ ἀκόμη ἀργότερον (125 μ.Χ.), εἰς τὸν ἐν 'Ελευσῖνι ναὸν τῆς Προπυλαίας 'Αρτέμιδος[3], τὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Περγάμου ναὸν τοῦ Διονύσου[4] καὶ τὸν αὐτόθι εἰς τὸ 2ον ἄνδηρον κατασκευασθέντα ναὸν[5] καὶ τέλος εἰς τὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς "Ασσου ναόν[6].

Τὸ πλεονέκτημα τῆς διατάξεως ταύτης συνίσταται εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ἀπολύτου πρὸς τὰ πλάγια κλειστότητος τοῦ προνάου καὶ ἑπομένως εἰς τὸν μεγαλύτερον φωτισμὸν καὶ ἀερισμὸν αὐτοῦ. 'Η πρὸς μεγαλύτερον φωτισμὸν προσπάθεια ἐνισχύεται εἰς τὸν Παρθενῶνα καὶ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς μικροτέρας κάτω διαμέτρου τῶν κιόνων αὐτοῦ (1,64 μ.), ἔναντι τῶν κιόνων τοῦ ὀπισθονάου (1,71 μ.).

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ δύο βραχεῖς πλάγιοι τοῖχοι τοῦ προνάου εἶχον πάχος 1,55 μ. Τὸ μέγα τοῦτο πάχος ἐπεβάλλετο νὰ λάβουν οἱ τοῖχοι οὗτοι, ἐπειδὴ κατέληγον εἰς παραστάδας, αἵτινες ὤφειλον νὰ ἀνταποκρίνωνται εἰς πλάτος πρὸς τὰς διαστάσεις τῶν γωνιαίων κιόνων τῆς προστάσεως, τοὺς ὁποίους ἀντίκρυζον καὶ τῶν ὁποίων ἡ μὲν κάτω διάμετρος ἦτο 1,641 μ., ἡ δὲ ἄνω 1,274 μ.

Τόσον οἱ πλάγιοι, βραχεῖς τοῖχοι, ὅσον καὶ ὁ ὀπίσθιος θυραῖος, ἔβαινον, ἐπὶ τοιχοβάτου ἐξέχοντος, ὡς εἴπομεν, τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου κατὰ 0,064 μ. 'Υπεράνω τοῦ τοιχοβάτου τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,015 μ. ἀπὸ τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ ἐτοποθετήθησαν κατ' ἀρχὰς μὲν ὀρθοστάται, ἔπειτα δὲ πλινθίδες τοῦ τοίχου. Καὶ τῶν μὲν πλαγίων τοίχων οἱ ὀρθοστάται ἀπηρτίζοντο ἐκ δύο κατὰ τὸ πάχος μεγάλων λίθων, ὧν ὁ ἐξωτερικὸς ἦτο μασχαλιαῖος (εἰκ. 174, 175 καὶ πίν. 1), τοῦ δὲ 2,056 μ. παχέος θυραίου τοίχου, ἐκ τεσσάρων λίθων, μὴ προσαρμοζομένων τελείως πρὸς ἀλλήλους (εἰκ. 174). Τὸ ὕψος τῶν ὀρθοστατῶν τῶν σκελῶν τοῦ πεῖ μετρεῖ 1,167 μ., τὸ δὲ μῆκός των εἰς μὲν τοὺς πλαγίους τοίχους ἦτο 1,705 μ., εἰς δὲ τὰ ἑκατέρωθεν ἐλεύθερα τοῦ μέσου ἀνοίγματος τμήματα τοῦ θυραίου τοίχου, φθάνει πρὸς Ν. μὲν τὰ 2,54 μ. καὶ τὰ 4 μ., πρὸς Β. δὲ ὑπερβαίνει τὰ 3,625 μ. (εἰκ. 194 καὶ ἰδίᾳ 225).

'Εκ τῶν ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν βαινουσῶν πλινθίδων διετηρήθησαν κατὰ χώραν μόνον αἱ δύο πρῶται τῆς α΄ στρώσεως παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ προνάου, μήκους ἀμφότεραι 1,715 μ. καὶ ὕψους 0,53 μ. Τὸ αὐτὸ δ' ἀκριβῶς μῆκος εἶχον καὶ αἱ μὴ σωζόμεναι γειτονικαί των πλινθίδες, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν διατηρηθέντων ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν ὀρθοστατῶν τόρμων προσηλώσεως τῶν γόμφων των. Προκύπτει δ' ἐκ τῶν διαστάσεων αὐτῶν, ὅτι, ἑκατέρωθεν τῶν σταθμῶν τοῦ μεγάλου (4,93 μ.) ἀνοίγματος, ὑπῆρχον ἀνὰ τέσσαρες τοιαῦται πλινθίδες (εἰκ. 194), τόσας δὲ ἀναπαρεστήσαμεν καὶ εἰς τοὺς σχετικοὺς πίνακας τῆς κατὰ πλάτος τομῆς τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν πρόναον (πτ. πίν. VIII, πίν. 10),

1. Β. Λεοναρδος, ΠΑΕ 1896, πίν. 1.
2. C. Humann - J. Kohte - C. Watzinger, Magnesia am Mäander, Berlin 1904, κάτοψις σ. 139, εἰκ. 152.
3. Α. Ορλανδος, 'Αφιέρωμα εἰς Γ. Χατζιδάκιν, 'Αθῆναι 1925, σ. 166, εἰκ. 4 καὶ εἰς 'Ελευσινιακὰ Ι, 1932, σ. 217, εἰκ. 5.
4. Altertümer von Pergamon, III, Berlin 1906, πίν. 32.
5. Dörpfeld, AM 29, 1904, σ. 149, εἰκ. 12 καὶ Altertümer von Pergamon I_2, Berlin 1885, σ. 220, εἰκ. 55.
6. Clarke - Bacon - Koldewey, Investigations at Assos, London 1902, σ. 33, εἰκ. 4.

ἐνῷ ἀντιθέτως εἰς τὸν ὀπισθόναον ἑκατέρωθεν τοῦ ἀνοίγματος ὑπῆρχον πέντε πλινθίδες (πτ. πίν. XI, πίν. 13).

Ἡ γενομένη χωροστάθμησις τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ προνάου ἀπέδειξεν, ὡς εἴπομεν ἤδη (σ. 271, εἰκ. 176), ὅτι τὸ ὕψος αὐτῶν ἐλαττοῦται ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ· διότι ἐνῷ εἰς τὴν ΝΑ. παραστάδα τὸ ὕψος των εἶναι 1,175 μ. ἔξω, μειοῦται εἰς 1,167 μ. ἐσωτερικῶς, 2,70 μ. δὲ βορειότερον κατέρχεται εἰς 1,160 μ. καὶ τέλος εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ ἀνοίγματος φθάνει τὰ 1,156 μ.[1]

Ὑπεράνω τῶν ὀρθοστατῶν ὑπῆρχον ἐν ὅλῳ 17 μετὰ τοῦ ἐπικράνου στρώσεις (ἢ δόμοι) πλινθίδων τοῦ αὐτοῦ ὕψους (0,53 μ.), φθάνουσαι ἄνω μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐπιστυλίου (βλ. πίν. 42).

Αἱ παραστάδες. Αἱ αὐταὶ ἀκριβῶς στρώσεις συνεχίζοντο καὶ ὑπεράνω τῶν ὀρθοστατῶν τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ προνάου, τὰ ἄκρα τῶν ὁποίων ἐσχημάτιζον τὰς παραστάδας. Ἐν ὁριζοντίᾳ τομῇ τὰ μέτωπα τῶν παραστάδων παρουσίαζον καθ' ὅλον τὸ ὕψος των (±10,06 μ.) πλάτος κατὰ 0,016 μ. μεγαλύτερον τοῦ πάχους τοῦ πρὸς αὐτὰς συνεχομένου μακροῦ τοίχου. Ἡ κατὰ 0,016 μ. διαφορὰ αὕτη πλάτους (εἰκ. 213, πίν. 1,2) τῆς παραστάδος ὀφείλεται εἰς ἐξοχήν, ἣν παρουσιάζει εἰς τὸ ἄκρον τῆς πρὸς τὸ πτερὸν βλεπούσης πλευρᾶς της ἡ παραστὰς ἐπὶ μήκους (κάτω) 0,47 μ. (πίν. 46). Αἱ αὐξήσεις τοῦ πάχους τῆς παραστάδος κατὰ τὸ μέτωπον θεωροῦνται ὡς ἐπιβίωσις ἑνὸς ξυλίνου ἐγκιβωτισμοῦ, ὅστις ἐπροστάτευε κατ' ἀρχὰς τὴν ἄκραν ἑνὸς τοίχου ἐξ ὠμῶν πλίνθων (εἰκ. 214). Τὴν ἀπόδειξιν τούτου παρέχουν ἀρχαϊκά τινα κτίρια τοῦ Σελινοῦντος, ὡς π.χ. τοῦ ναοῦ C. Εἰς τοῦτον ὑπάρχουσιν ἑκατέρωθεν τῆς ἀκμῆς τῆς γωνίας σκαλισμέναι κατακόρυφοι αὔλακες, πλάτους 0,07 - 0,09 μ., καὶ βάθους 0,01 - 0,02 μ., αἱ ὁποῖαι ἐδέχοντο προφανῶς τὴν ἐντοίχισιν ξύλων, τὰ ὁποῖα ἐξωτερικῶς ἐπενεδύοντο διὰ σανίδων καθηλουμένων ἐπ' αὐτῶν, χάριν προστασίας τῆς γωνίας, ὡς ἡ εἰκ. 214 δεικνύει[2]. Ὁμοία διάταξις εὑρέθη καὶ εἰς τὰ ἄκρα τοῦ τοίχου εἰσόδου τοῦ τεμένους τῆς Μαλοφόρου[3]. Ἔτι πολυπλοκωτέραν ἐντοίχισιν ξύλων παρουσιάζουν καὶ αἱ παραστάδες τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας[4]. Ἴχνη ἐπίσης τοιαύτης ξυλίνης ἐπενδύσεως παραστάδος ἀνεγνώρισε καὶ ὁ Lehmann εἰς μίαν τῶν παραστάδων τῆς προσόψεως τῆς Στοᾶς τῶν Ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς Σαμοθράκης[5]. Ὁ A. v. Gerkan ὡσαύτως ἀνεγνώρισε ξύλινον ἐγκιβωτισμόν, προωρισμένον νὰ περιβάλῃ τὴν γωνίαν τοῦ τοίχου τοῦ ἐν Μιλήτῳ πρώτου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς[6]. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω παρατεθέντα παραδείγματα καὶ ἡ πλαγία λεπτὴ πάχυνσις τῆς παραστάδος τοῦ Παρθενῶνος κατὰ 0,016 μ., ἀντιπροσωπεύει ἐν λίθῳ πα-

1. Βλ. σχετικῶς ἡμετ. εἰκ. 194, πίν. 49 ἄνω καὶ ΜΠΑΛΑΝΟΝ, Ἀναστήλωσις, πίν. 3, σχ. 2b. Οἱ ἐπὶ τοῦ πίν. 19 κάτω σημειούμενοι ἀριθμοὶ ὑψῶν τῶν ὀρθοστατῶν, ληφθέντες κατὰ πρόσφατον μέτρησιν ἡμῶν, δὲν συμφωνοῦσιν ἀπολύτως πρὸς τοὺς τῆς παλαιᾶς χωροσταθμήσεως (1942) καὶ τοῦ κειμένου. Βέβαιον πάντως εἶναι, ὅτι τὸ ὕψος τῶν ὀρθοστατῶν μειοῦται ὅπως εἰς τὰς πλαγίὰς πλευάρς, οὕτω καὶ εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς ἀπὸ τῶν ἄκρων πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ (εἰκ. 176).

2. E. Gabrici, Studi Archeologici Selinuntini, Mon. Ant. 43, 1956, στ. 334, εἰκ. 52.

3. Mon. Ant. 43, 1956, στ. 326 - 335.

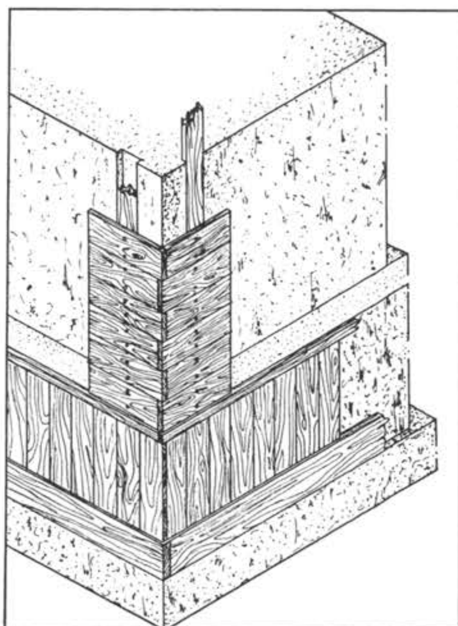
4. Olympia I, σ. 32 καὶ πίν. XXIII, 3.

5. Samothrace IV 1, Karl Lehmann, The Hall of Votive Gifts, New York 1962, σ. 21, εἰκ. 19.

6. AM 58, 1933, σ. 156, εἰκ. 7 καὶ Milet I, Berlin 1908, σ. 71.

λαιὰν ξυλίνην ἐπένδυσιν τοῦ ἄκρου τοίχου. Ἡ πάχυνσις εἰς τὸν Παρθενῶνα δὲν ὑπάρχει καὶ ἐσωτερικῶς, ἐπειδὴ ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ δὲν ἀντικρύζει, ὡς ἡ πλευρὰ τοῦ μετώπου, κιονοστοιχίαν.

Τὸ κατὰ τὴν βάσιν πλάτος τοῦ μετώπου τῶν παραστάδων τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως ἰσοῦται ἀκριβῶς πρὸς τὴν κάτω διάμετρον τῶν γωνιαίων κιόνων τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως, μετρουμένην εἰς τὸ βάθος τῶν ραβδώσεων. Τοῦτ' αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ Ἡφαίστειον («Θησεῖον») καὶ εἰς τὰ Προπύλαια.

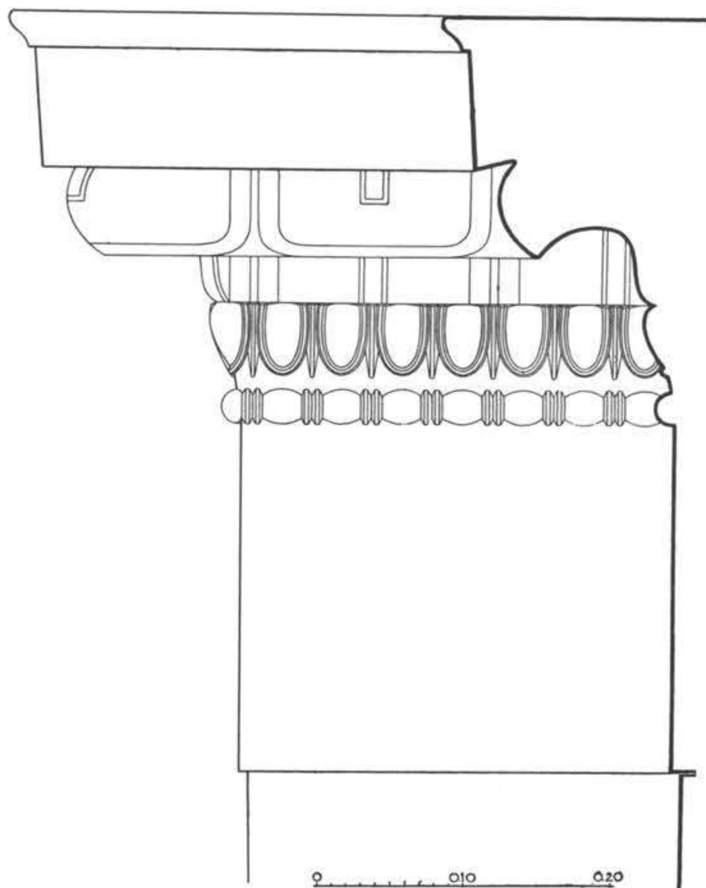

214. Ἐπένδυσις γωνίας παραστάδος διὰ ξύλων τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦντος.

Ὅπως οἱ κίονες τῶν προστάσεων, οὕτω καὶ αἱ παραστάδες δὲν κατεσκευάσθησαν μονοκόμματοι, ἀλλ' ἀπηρτίσθησαν ἐκ πλειόνων τεμαχίων, ἀνταποκρινομένων πρὸς τὴν καθ' ὁριζοντίας στρώσεις σύνθεσιν τῶν τοίχων, περὶ τῆς ὁποίας ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω. Ἔχομεν λοιπὸν καὶ ἐδῶ 17 ἐν συνόλῳ καθ' ὕψος τεμάχια, ἐξ ὧν τὸ ἀνώτατον, καλούμενον εἰδικώτερον *ἐπίκρανον*[1], διαφέρει πάμπολυ τοῦ ἀντιστοίχου κιονοκράνου· διότι ἀντὶ ἐχίνου φέρει ὑπὸ τὸν ἄβακά του — ὅστις σημειωτέον στέφεται ἐνταῦθα καὶ ὑπὸ μικροῦ λεσβίου κυματίου — (καὶ ἄλλος οὗτος ἰωνισμός, καθιστῶν ἠπιωτέραν τὴν ἄνω

1. *Ἐπίκρανον:* IG I², 313 - II 2² (1), 1665 - 1666a - 1668 - 1678, 1680 - 1685 BII, B². IV I², 106, 11 - 4,742. F.d. D. III (5) 28, καὶ 85. AE 1923, σ. 39. Ἐλευσινιακὰ 1, σ. 110.

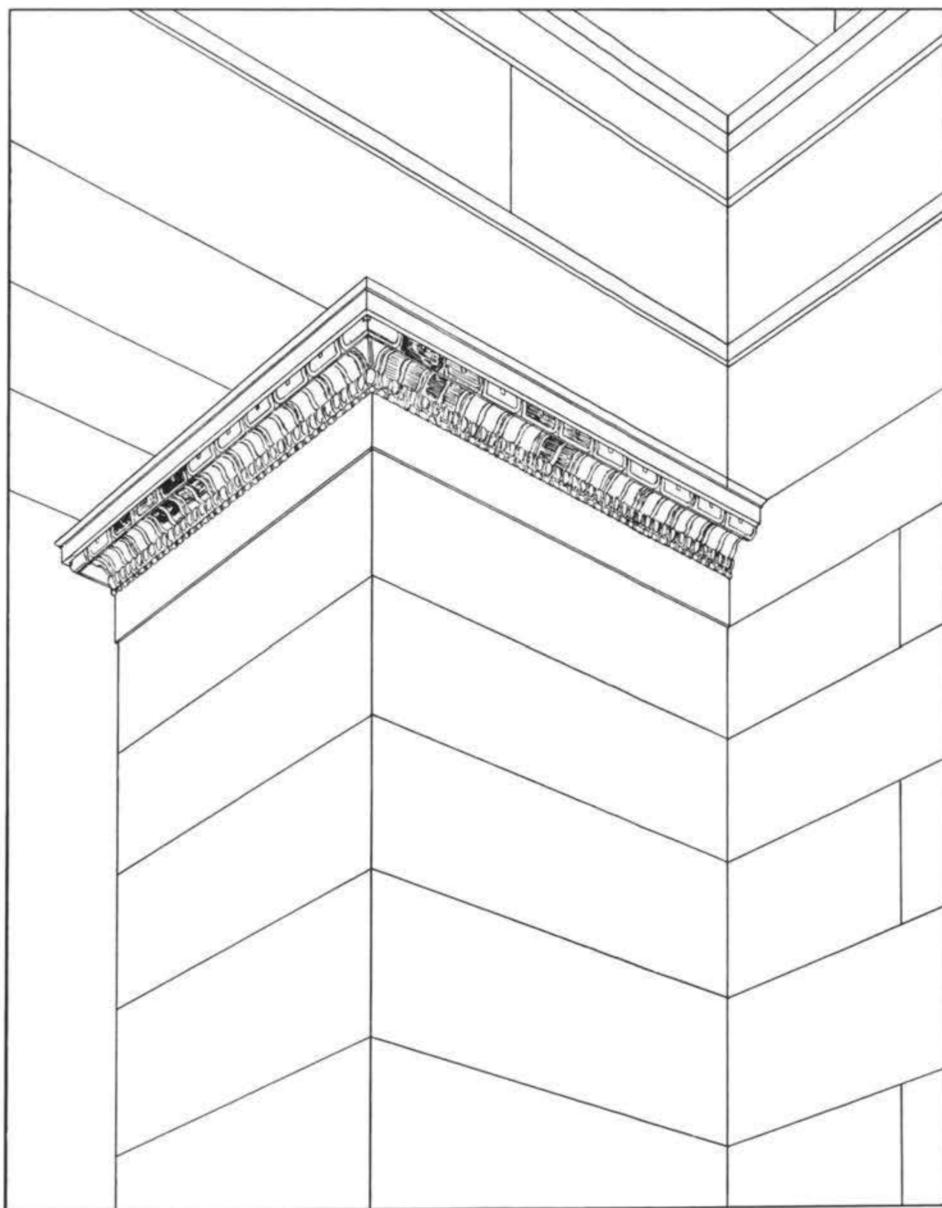
ἀκμὴν τοῦ ἄβακος), δύο ἐπάλληλα κυμάτια ἤτοι ἓν μέγα δωρικὸν ἄνω καί, εὐθὺς ὑπ' αὐτό, ἰωνικὸν μετ' ἀστραγάλου (εἰκ. 215 καὶ πίν. 64)[1], ἄλλο ἓν ἀκόμη καὶ τοῦτο σημεῖον ἰωνισμοῦ τοῦ Παρθενῶνος.

215. Σχέδιον προσόψεως καὶ κατακορύφου τομῆς τοῦ ἐπικράνου τῆς παραστάδος, μέχρι καὶ τοῦ ὑποτραχηλίου αὐτῆς.

Ἡ εἰς τὸ ἐπίκρανον προσθήκη ἰωνικῶν στοιχείων, οἷον τὸ λέσβιον τοῦ ἄβακος, ὁ κανὼν τῶν ᾠῶν καὶ ὁ γλυπτὸς ἀστράγαλος, ὄχι μόνον ἐπλούτισε τὸ ἐπίκρανον, ἀλλὰ καὶ παρήγαγεν ἕνα ἐπιτυχῆ αὐτῶν πρὸς τὸ στέφον τὸ ἐπίκρανον δωρικὸν κυμάτιον συγ-

1. Κανόνα ᾠῶν κάτωθεν τοῦ μεγάλου δωρικοῦ κυματίου ἔφερε καὶ τὸ ἐπίκρανον τῆς παραστάδος τοῦ ἐν Ραμνοῦντι ναοῦ τῆς Νεμέσεως (Antiquities of Attica, London 1833, Κεφ. VI πίν. 6. Perrot - Chipiez, Hist. de l'Art, τ. 7, πίν. XXXII, σχ. XIII).

216. Προοπτική ἄποψις τοῦ ἐπικράνου τῆς παραστάδος κατὰ τὴν πρόσοψιν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς πλευράν.

κερασμόν, διά τοῦ ὁποίου προσεδίδετο ἀττικὴ χάρις καὶ λεπτότης εἰς τὸ ἕως τότε ἐν χρήσει αὐστηρῶς δωρικὸν ἀλλὰ καὶ στυγνόν, πελοποννησιακὸν ἐπίκρανον τῶν ναῶν τῆς 'Αφαίας ἐν Αἰγίνῃ καὶ τοῦ Διὸς τῆς 'Ολυμπίας.

Ἄξιον σημειώσεως ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι τὸ ἰωνικὸν κυμάτιον παρουσιάζει — καὶ μόνον ἐνταῦθα — ἀνάγλυφα τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὸ ᾠά, ὡς καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὰ ἀστραγάλους (εἰκ. 210, 211, 215, 216, πίν. 63α, 64). Εἶναι δὲ μάλιστα ἡ μορφὴ τῶν ᾠῶν τούτων σχεδὸν «ἀρχαϊκή»[1]· διότι δὲν παρουσιάζει τὸ κάπως μεταγενέστερον σχῆμα ἡμιελλείψεως, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον ὀρθογώνιος, ἀπολήγουσα κάτω εἰς ἐγγεγραμμένον ἡμικύκλιον. 'Αμφότερα τὰ κυμάτια ἐνισχύοντο διὰ χρωμάτων ἐγκαυστικῶς ἐπιτεθειμένων· οὕτω τοῦ μὲν δωρικοῦ τὰ φύλλα ἐχρώσθησαν ἐναλλὰξ ἐρυθρὰ καὶ κυανᾶ, τοῦ δὲ ἰωνικοῦ ἐρυθραὶ μὲν αἱ λόγχαι, λευκὰ δὲ τὰ ᾠά· χρυσοῖ δ' ἐπὶ κυανοῦ βάθους ἀναπαρεστάθησαν ὑπὸ τοῦ Penrose[2] οἱ ἀστράγαλοι.

Ὡς τρίτον μέλος τοῦ ἐπικράνου ἀκολουθεῖ, εὐθὺς ὑπὸ τὰ κυμάτια, τὸ ὑποτραχήλιον[3] ἤτοι εὐρεῖα, ἐπίπεδος ταινία, ὕψους 0,241 μ., ἐλάχιστα (0,0075 - 0,009 μ.) ἐξέχουσα τοῦ κορμοῦ τῆς παραστάδος (εἰκ. 215 καὶ 216).

Τὸ ἐπίκρανον ἔτρεχε καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ τοίχου, ἤτοι τὴν ἐσωτερικὴν μακράν, τὸ μέτωπον καὶ τὴν πρὸς τὸ πτερὸν στενὴν πλευρὰν τῆς παραστάδος. Τεμάχιόν του, προερχόμενον ἐκ τῆς ΒΑ. (;) παραστάδος (εἰκ. 210, 211) ἀπόκειται, ὡς εἴπομεν, σήμερον ἐπὶ τῶν βορείων ὀρθοστατῶν τοῦ θυραίου τοίχου τοῦ προνάου.

Πλείονας λεπτομερείας (μειώσεως, ἐντάσεως κλπ. τῶν παραστάδων) ποριζόμεθα ἐκ τῶν παραστάδων τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4 διαμερίσματος (ὀπισθονάου), αἵτινες διετηρήθησαν ἀκέραιαι καὶ κατὰ χώραν. Ταύτας ὅμως θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον.

Αἱ κιγκλίδες. Ἡ σχετικὴ εὐρυχωρία, τὴν ὁποίαν παρουσίαζον αἱ διαστάσεις τοῦ προνάου παρέσχε, μέχρι τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου[4], πρόσφορον χῶρον πρὸς ἐναπόθεσιν καὶ φύλαξιν πολυτίμων ἀναθημάτων, ἰδίᾳ δὲ σκευῶν. Ἦσαν δὲ τὰ σκεύη ταῦτα, ὡς μᾶς πληροφοροῦσι σχετικαὶ ἐπιγραφαί[5], κατὰ τὸ πλεῖστον ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καί τινα χρυσᾶ, ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων κατὰ τὰς θυσίας καὶ τὰς δημοσίας τελετάς, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν πομπὴν τῶν μεγάλων Παναθηναίων. Λόγῳ τῶν πολυτίμων ἐν τῷ προνάῳ φυλασσομένων ὡς ἄνω ὑλικῶν, ἐλήφθησαν καὶ εἰδικὰ μέτρα ἀσφαλείας αὐτῶν ἀπὸ κλοπῆς. Ἦσαν δὲ ταῦτα σταθεραί, πυκναί, διάτρητοι κιγκλίδες, δι' ὧν ἐφράχθησαν οὐ μόνον τὰ μετακιόνια τῆς προστάσεως, ἀλλὰ καὶ τὰ μεταξὺ τῶν γωνιαίων

1. Πρβλ. H. Schrader, Phidias, Frankfurt a.M. 1924, σ. 22.

2. Principles, πίν. 23.

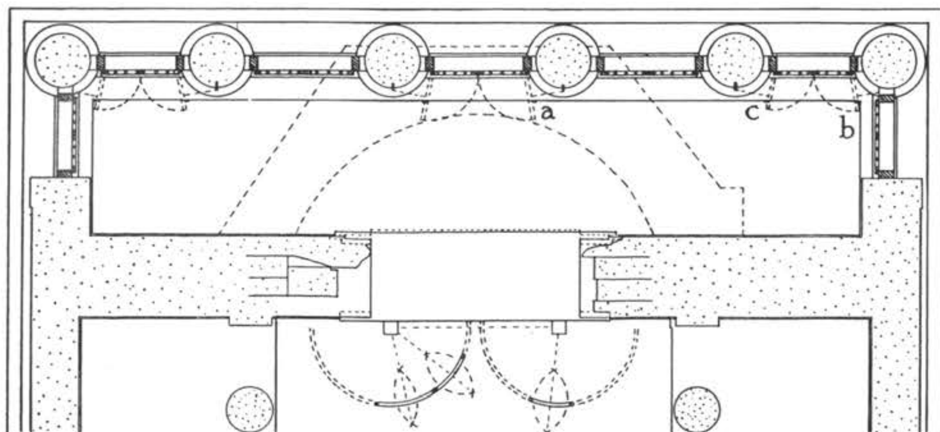
3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 181, σημ. 2.

4. Τῷ 407/6 π.Χ. δὲν ἐφυλάσσετο πλέον εἰς τὸν πρόναον οὐδεὶς θησαυρός· διότι ὅλον τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου χρυσοῦ στεφάνου, ἐξεποιήθη χάριν τῶν ἀναγκῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

5. IG I² 232, 6 - 233, 18 - 234, 28 - 235, 38 - 236, 48, 237, 58, 238, 71 - 239, 80 - 240, 95 - 241, 108 - 242, 115 - 243, 25 - 244, 138, 245, 156 - 246, 176 - 247, 196 - 248, 214 - 249, 230 - 250, 247 - 253, 267 - 254, 283 - 255, 330 - 313, 65.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐπιγραφὰς ἀναφέρονται ἐν συνόλῳ: φιάλαι ἀργυραῖ 45, φιάλαι χρυσαῖ 22, κύλιξ ἀργυρᾶ 1, στέφανοι χρυσοῖ 6, ποτήρια ἀργυρᾶ 19, λύχνοι ἀργυροῖ 13 καὶ μία φιάλη χρυσόμφαλος.

κιόνων καὶ τῶν ἀντικρυζουσῶν αὐτοὺς παραστάδων κενά, καὶ μάλιστα ἐξ ὁλοκλήρου, ἤτοι ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι τοῦ ἐπιστυλίου. Μόνον διὰ μέσου τῶν κιγκλίδων τούτων ἦσαν ὁρατὰ τὰ πολύτιμα ἀναθήματα, οὐχὶ δὲ ἀπ' εὐθείας προσιτὰ εἰς τὸν λαόν, ἐξαιρέσει μιᾶς κινητῆς θύρας, ἀφεθείσης εἰς τὸ μέσον μετακιόνιον, δι' ἧς ὅμως μόνον οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἐπιμεληταὶ τῶν θησαυρῶν ἠδύναντο νὰ εἰσέρχωνται. Σημειωτέον ὅτι καὶ ἄλλων ἀρχαίων ναῶν οἱ πρόναοι ἐκλείοντο διὰ θυρῶν. Οὕτω π.χ. εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Θεσπιῶν[1] ἀναφέρονται *τὰ ἐν τῷ προνάῳ θυρώματα*.

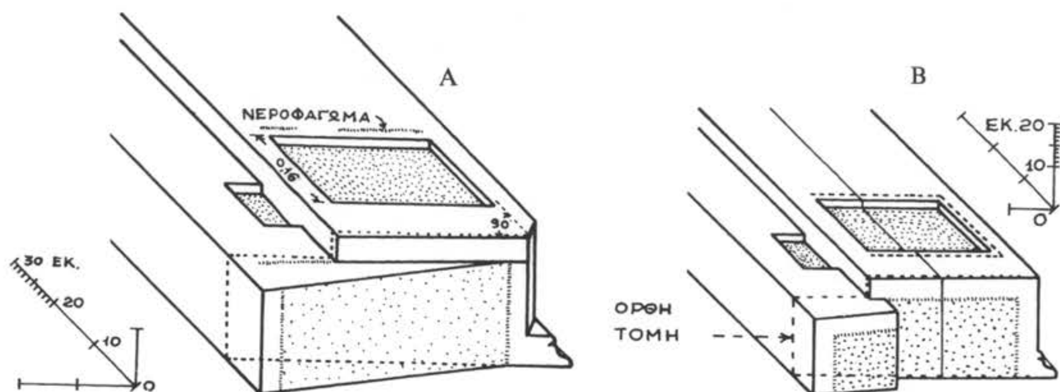
217. Κάτοψις τοῦ προνάου, ἐμφαίνουσα καὶ τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων καὶ τῶν παραστάδων παρεμβαλλόμενα βάθρα τῶν κιγκλίδων.

Αἱ κιγκλίδες ἔβαινον ἐπὶ μαρμαρίνου κατωφλίου, ἴχνη διαβρώσεως τοῦ ὁποίου ὑπὸ τοῦ ὕδατος (νεροφαγώματα) ἄφθονα διετηρήθησαν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου (πτ. πίν. Ι, πίν. 1), διακρινόμενα ἀπὸ τὴν ἀνομοιομερῆ διάβρωσιν τοῦ ὑπὸ τὰ κατώφλια τμήματος τοῦ στυλοβάτου ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου μαρμάρου. Τὰ ἴχνη ταῦτα φαίνονται ἀκόμη σήμερον σαφῶς ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, εἴς τε τὰ μετακιόνια τῶν προστάσεων τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου, ἀλλοῦ ζωηρότερα καὶ ἀλλοῦ ἀσθενέστερα (εἰκ. 217). Ὡς δ' ἐκ τῶν ἰχνῶν τούτων καὶ ἐξ εὑρεθέντων δύο τεμαχίων των[2] συνάγεται, τὰ κατώφλια ἦσαν ἐλαφρῶς τραπεζοειδῆ (σφηνοειδῆ) (εἰκ. 218, πίν. 50δ,ε), τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει: α) ὅτι ἐτοποθετοῦντο εἰς τὰς θέσεις των, ὠθούμενα ἐκ τῶν ὄπισθεν, ἤτοι ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ β) ὅτι ἡ τοποθέτησίς των ἐγένετο μετὰ τὴν τῶν κατωτάτων σφονδύλων τῶν κιόνων, ὡς ἀποδεικνύουν ἄλλωστε καὶ τὰ ἴχνη, τὰ ὁποῖα ἀφῆκεν ἐπὶ τοῦ κάτωθεν τῶν σφονδύλων στυλοβάτου τὸ ἐργαλεῖον, δι' οὗ ἐλαξεύθησαν εἰς τὴν

1. P. Jamot, BCH 26, 1902, σ. 302.
2. Τὰ τεμάχια ταῦτα εὑρέθησαν ὑπὸ τοῦ Stevens εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Βραυρωνιας Ἀρτέμιδος, ἐδημοσιεύθησαν δ' ὑπ' αὐτοῦ ἐν Hesperia 11, 1942, σ. 356, εἰκ. 2 καὶ 3.

βάσιν των οἱ σφόνδυλοι, χάριν προσαρμογῆς τῶν κατωφλίων. Ἐπετεύχθη δ' ἡ ἐργασία αὕτη τῆς προσαρμογῆς δι' ἀναθυρώσεως (εἰκ. 219, 220, πίν. 50ς) καὶ δὴ μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ τελειότητος, μαρτυρούσης, ὅτι αἱ κιγκλίδες ἀπετέλεσαν μέρος τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τοῦ Παρθενῶνος. Ὑπάρχει ἄλλωστε καὶ ἡ σχετικὴ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία τοῦ 434 π.Χ.[1], ἡ ὁμιλοῦσα περὶ καταθέσεως πολυτίμων εἰδῶν ἐν τῷ προνάῳ[2] καὶ τῷ ὀπισθονάῳ, τὰ ὁποῖα βεβαίως ἔπρεπε νὰ ἀσφαλίζωνται κατά τινα τρόπον[3].

Ποία ἀκριβῶς ἦτο ἡ ἐγκαρσία τομὴ τῶν κατωφλίων τῶν κιγκλίδων συνάγεται ἀσφα-

218. Μαρμάρινα σφηνοειδῆ βάθρα τῶν μεταξὺ τῶν κιόνων κιγκλίδων. Ἀριστερὰ λεπτομέρεια καὶ δεξιὰ ἰσομετρικὴ ἀναπαράστασις (κατὰ Stevens).

λῶς ἐκ τῶν ἰχνῶν ἐπαφῆς αὐτῶν πρὸς τὸν στυλοβάτην, τοὺς κίονας καὶ τὰς παραστάδας (εἰκ. 219, 220), ἐκ τῶν ἰχνῶν δὲ τούτων τὴν εἶχον συναγάγει καὶ δημοσιεύσει παλαιότερον μὲν ὁ Penrose[4] καὶ ὁ C. Bötticher[5], τὸ δὲ 1940 ὁ Stevens[6] καὶ ὁ Μπαλάνος[7]. Συνεπληρώθησαν ὅμως σημαντικῶς αἱ σχετικαί μας γνώσεις καὶ διὰ δύο τεμαχίων κατω-

1. IG I² 91 - 92 καὶ 232 - 255· βλ. σχετικῶς B. Meritt - Wade Gery - McGregory, The Athenian Tribute Lists D, Cambridge Mass. 1953, σ. 1 - 2.

2. Βλ. τὸν τελευταῖον κατάλογον τῶν ἐν τῷ προνάῳ ἀναθημάτων ὑπὸ W. S. Ferguson - W. B. Dinsmoor ἐν AJA 37, 1933, σ. 52 ἑξ.

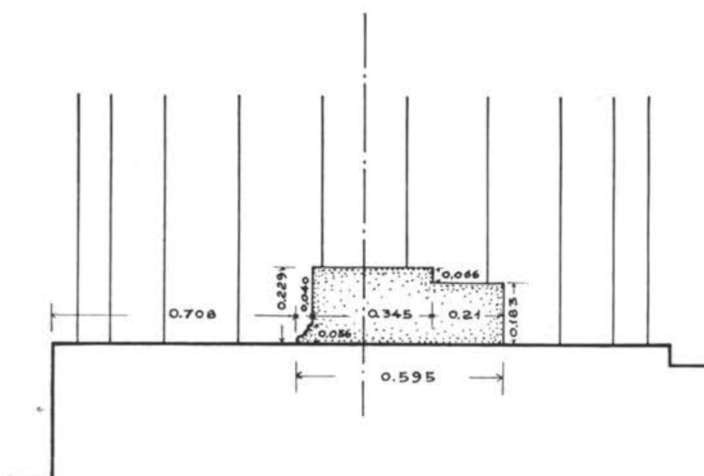
3. Ξύλιναι (συνήθως δρύϊναι) κιγκλίδες φράξεως, ὀνομαζόμεναι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων *δρύφακτοι* ἢ *τρύφακτοι*, ὑπῆρχον καὶ εἰς ἄλλους ναούς, ὡς π.χ. εἰς πολλοὺς τῆς Δήλου, τοὺς ὁποίους κατέλεξε λεπτομερῶς ὁ F. Salviat, BCH 87, 1963, σ. 259 ἑξ., ἀναφέρουσι δὲ καὶ δι' ἄλλα μέρη ἐπιγραφαί (Ἀττικῆς, Εὐβοίας, Θήρας ἀντιστοίχως: IG I², 88 καὶ SEG 1, 3A. IG 12 (9), 191 καὶ IG 12 (3) 326· βλ. σχετικῶς καὶ Ορλανδον, Ὑλικὰ Δομῆς, τ. I, σ. 16, 22, σημ. 1).

4. Principles, πίν. 16 καὶ 21, εἰκ. 31.

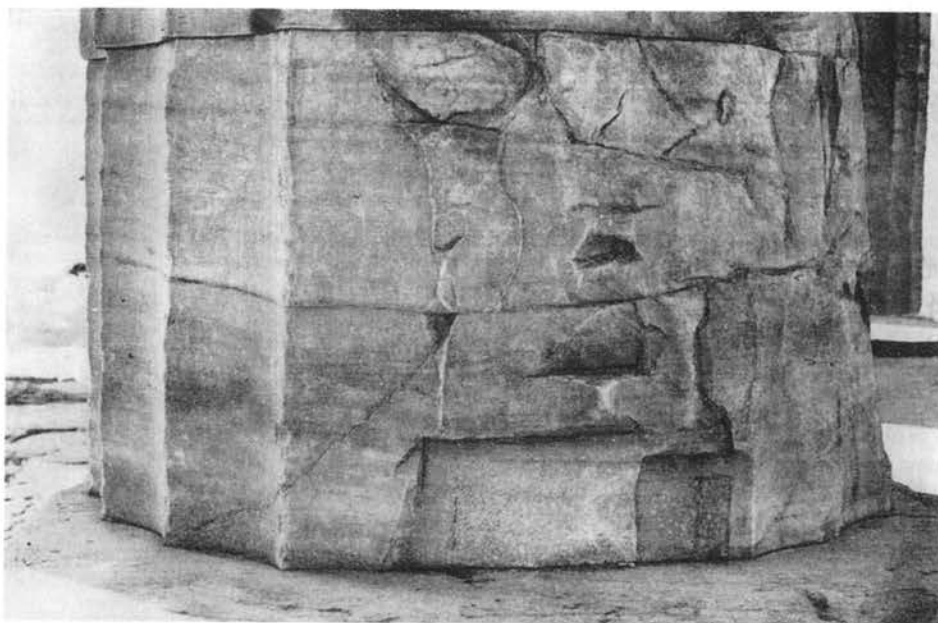
5. Untersuchungen auf der Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 144 καὶ εἰκ. 17 - 22.

6. Hesperia, Suppl. III, 1940, σ. 69 - 73, εἰκ. 54, 55, 56, 57.

7. Ἀναστήλωσις, εἰκ. 55 ἄνω. Σημειωτέον, ὅτι κιγκλίδες ὑπῆρχον οὐ μόνον εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Ἡφαίστειον («Θησεῖον»), τὰς ὁποίας εἶχον ἀπὸ μακροῦ ἤδη παρατηρήσει καὶ ὁ E. Dodwell (A Classical Tour through Greece, London 1819, I, σ, 365 καὶ ὁ C. Bötticher, Untersuchungen, ἔ.ἀ. σ. 149. Ἰδιαιτέρως δὲ ἀναφέρει αὐτὰς καὶ ὁ Stevens ἐν Hesperia 11, 1942, σ. 363). Τόση δὲ εἶναι ἡ πρὸς τὰς τοῦ Παρθενῶνος ὁμοιότης των, ὥστε ὁ Stevens γράφει, ὅτι δὲν δύναται νὰ προσδιορίσῃ ποῖος ἐκ τῶν δύο ναῶν προηγήθη εἰς κιγκλίδωσιν τῶν μετακιονίων του.

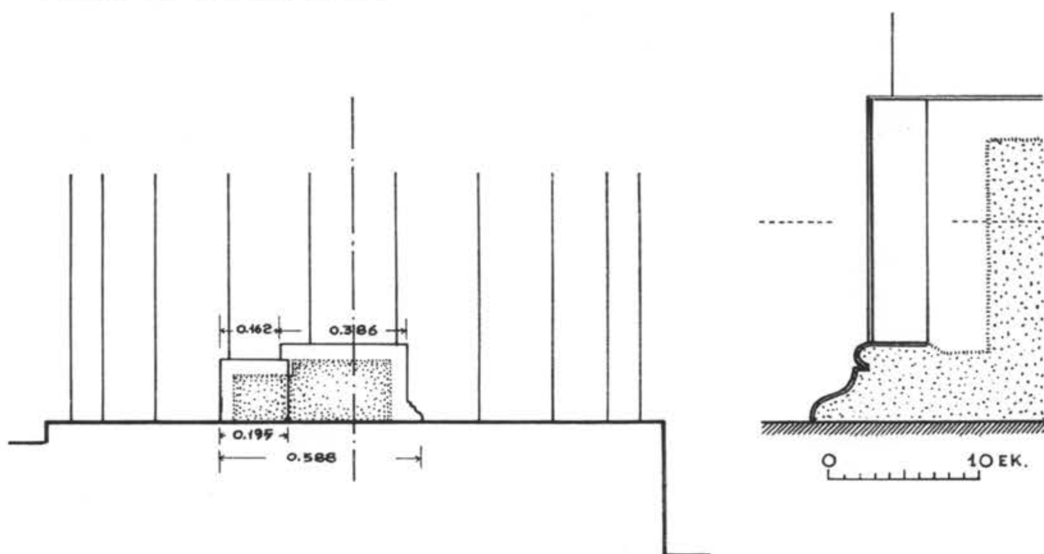

219. Τὰ ἴχνη προσαρμογῆς τῶν βάθρων τῶν κιγκλίδων ἐπὶ τῶν ἑκατέρωθεν κιόνων.

220. Φωτογραφία τῶν ἰχνῶν προσαρμογῆς τῶν βάθρων τῶν κιγκλίδων ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους τῶν κιόνων.

φλίων (εἰκ. 218, πίν. 50δ,ε), τὰ ὁποῖα, ὡς εἴπομεν, ἀνεῦρε τὸ 1942 ὁ Stevens δυτικῶς τοῦ Παρθενῶνος. Ὅτι δὲ τὰ εἰρημένα τεμάχια ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς τὰς ἐξεταζομένας κιγκλίδας ἀποδεικνύεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ ὑλικόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον εἶναι κατεσκευασμένα — ἀρίστης ποιότητος πεντελήσιον μάρμαρον —, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν διαστάσεων αὐτῶν, αἵτινες συμφωνοῦσι τελείως πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ τῶν κιόνων ἴχνη των καὶ τέλος ἐκ τῆς ἐξαιρετικῆς ποιότητος ἐργασίας των, ἀναγομένης ἀσφαλῶς εἰς περικλείους χρόνους[1].

221. Ἀριστερά, κατακόρυφος τομὴ τοῦ μαρμαρίνου βάθρου τῶν κιγκλίδων μὲ τὴν δεξιὰν πλευρὰν βλέπουσαν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὴν ἀριστερὰν πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, καὶ δεξιά, λεπτομέρεια τοῦ ἐπὶ τῆς παραστάδος ἴχνους τοῦ βάθρου τῶν κιγκλίδων καὶ τοῦ κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ κυματίου.

Ἂς γνωρίσωμεν τώρα λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τὰ κατώφλια ταῦτα. Εἰς τὸ μέσον ἑκάστου μετακιονίου τῆς προστάσεως, ὡς καὶ τοῦ μεταξὺ τῶν γωνιαίων κιόνων καὶ τῶν ἀντικρυζουσῶν αὐτοὺς παραστάδων κενοῦ, ἐτοποθετήθη ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἀνὰ ἓν μονοκόμματον[2], ἐλαφρῶς λοξότμητον ἑκατέρωθεν κατώφλιον· ἵνα δὲ τοῦτο στερεωθῇ ἐπὶ τῶν γειτονικῶν κιόνων, παρέστη ἀνάγκη νὰ ἀπολαξευθῇ εἰς βάθος 0,10 μ. καὶ ὕψος 0,183 ἕως 0,23 μ. τμῆμα τῶν ραβδώσεων τοῦ κατωτάτου σφονδύλου τῶν ἑκατέρωθεν κιόνων. Ἡ πρὸς τὸ βάθος τοῦ λαξεύματος τούτου προσαρμογὴ τῶν ἄκρων πλευρῶν τοῦ κατωφλίου ἐπετεύχθη τελείως δι' ἀναθυρώσεως, πλάτους 0,035 μ., δρατῆς σήμε-

1. Ὁ Magne, ἀγνοῶν τὰ εὑρήματα τοῦ Stevens, θεωρεῖ τὰ ἐπὶ τῶν κιόνων σχετικὰ λαξεύματα μεταγενέστερα.

2. Ἐξαίρεσιν κάμνει μόνον τὸ κατώφλιον τοῦ ἀμέσως πρὸς Ν. τοῦ μέσου μετακιονίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ δύο κατὰ μῆκος, περίπου ἰσοπλατῶν, τεμαχίων.

ρον ἀφ' ἑνὸς εἰς τὸ βάθος τῆς ἐγκοπῆς (εἰκ. 219, 220) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τοῦ διατηρηθέντος ἀριστεροῦ ἄκρου τοῦ τεμαχίου κατωφλίου τῆς εἰκ. 218.

Εἰς τὰς γενικάς του γραμμὰς τὸ κατώφλιον ἔχει τὸ σχῆμα ἐλαφρῶς τραπεζιοσχήμου παραλληλεπιπέδου (εἰκ. 218, ἀριστερά), τοῦ ὁποίου ἡ μὲν μακρὰ πλευρὰ ἔχει μῆκος ὅσον καὶ τὸ μεταξόνιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο τοποθετημένον, ἡ δὲ στενὴ πλάτος ὅσον καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἀποτυπωθὲν ἴχνος αὐτοῦ, ἤτοι ἀλλοῦ μὲν 0,588 μ. (εἰκ. 221), ἀλλοῦ δὲ 0,595 μ. (εἰκ. 219, πίν. 50ς). Ἐκ τῶν δύο πλαγίων κατακορύφων πλευρῶν του, ἡ μὲν πρὸς τὸ χεῖλος τοῦ στυλοβάτου βλέπουσα ἔχει ὕψος 0,229 μ., καταλήγει δὲ κάτω εἰς καλλίγραμμον κυμάτιον, ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς ἀνεστραμμένου λεσβίου κυματίου, συνημμένου πρὸς ἄνωθεν αὐτοῦ ἀργὸν ἀστράγαλον (εἰκ. 221 δεξιά, πίν. 50γ)[1], ὕψους 0,056 μ. καὶ ἐξοχῆς 0,04 μ. (εἰκ. 219), τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμη ἰωνισμὸν τοῦ Παρθενῶνος, ἡ δὲ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ προνάου βλέπουσα πλευρὰ εἶναι τελείως λεία καὶ εὐθύγραμμος, ἔχει δὲ ὕψος 0,183 μ. (εἰκ. 219 καὶ 221). Λόγῳ τῆς διαφορᾶς ὕψους τῶν δύο τούτων πλευρῶν, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ κατωφλίου διαιρεῖται εἰς δύο ἐπίπεδα, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρὸς Α. ὑψηλότερον ἔχει πλάτος 0,386 μ. (εἰκ. 221), τὸ δὲ ἄλλο 0,162 μ. Γεννᾶται λοιπὸν ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν δύο τούτων ἐπιπέδων μικρὰ (ὕψους 0,046 μ.) βαθμὶς (κοινῶς πατούρα, εἰκ. 219, 221 ἀριστερά), ἐπὶ τῆς ὁποίας προσέκρουον, ὅταν ἐκλείοντο, τὰ δύο φύλλα τῆς κιγκλίδος.

Πάντα τὰ μέχρι τοῦδε περιγραφέντα στοιχεῖα τοῦ κατωφλίου συνάγονται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ἰχνῶν ἐπαφῆς, νέα ὅμως τοιαῦτα μᾶς προσέθεσαν τὰ ὑπὸ τοῦ Stevens εὑρεθέντα εἰς τὸ Βραυρώνειον δύο τεμάχια Α καὶ Β, ἐξ ὧν τὸ Α σώζεται καλύτερον (εἰκ. 218). Ἰδοὺ δὲ ποῖα εἶναι τὰ νέα ταῦτα στοιχεῖα: ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου τῶν κατωφλίων ὑπάρχει, παρὰ τὸ ἓν αὐτοῦ ἄκρον, ὀρθογώνιον λάξευμα, διαστάσεων 0,16 × 0,275 μ. καὶ βάθους 0,015 μ. μὲ κάπως ἁδροτέραν λάξευσιν. Πέριξ αὐτοῦ, ἄνω, διακρίνεται, παράλληλον πρὸς τὴν ἔξω μακρὰν πλευρὰν τοῦ ὀρθογωνίου, ἴχνος, προελθὸν προφανῶς ἐκ τῆς βροχῆς (κοινῶς νεροφάγωμα), σημειούμενον ἐπὶ τῆς εἰκόνος 218 δι' ἐστιγμένης γραμμῆς. Εἶναι φανερόν, ὅτι εἰς τὸ ὀρθογώνιον λάξευμα ἐστηρίζετο κατακόρυφόν τι ξύλινον στήριγμα, ἐπενδεδυμένον δι' ἄλλου τινὸς ὑλικοῦ, ἐξ οὗ προῆλθε τὸ νεροφάγωμα. Εἶναι δηλαδὴ δυνατὸν τὸ μὲν στήριγμα νὰ ἦτο ἐκ ξύλου κυπαρίσσου, νὰ ἀπεκρύπτετο δὲ τοῦτο διὰ πολυτιμοτέρου τινὸς καὶ ἀνθεκτικωτέρου ὑλικοῦ, ὡς π.χ. ἐβένου[2] ἢ ὀρειχάλκου.

Ἡ ἐπὶ τοῦ χαμηλοτέρου ἐπιπέδου μικροτέρα, ὀρθογώνιος κοιλότης (διαστάσεων 0,06 × 0,108 μ.) θὰ ἐχρησίμευεν ὡς βάσις διὰ τὸν στροφέα ἑνὸς ἢ δύο ξυλίνων θυροφύλλων τῆς κιγκλίδος. Εἶναι ἐπίσης δυνατὸν μία τῶν σταθερῶν κιγκλίδων νὰ συνεκρατεῖτο εἰς τὴν θέσιν της τῇ βοηθείᾳ τῆς μικρᾶς ταύτης κοιλότητος[3].

Τὸ ὀλιγώτερον καλὰ διατηρούμενον τεμάχιον κατωφλίου Β ἀποτελεῖ, ὡς καὶ τὸ Α,

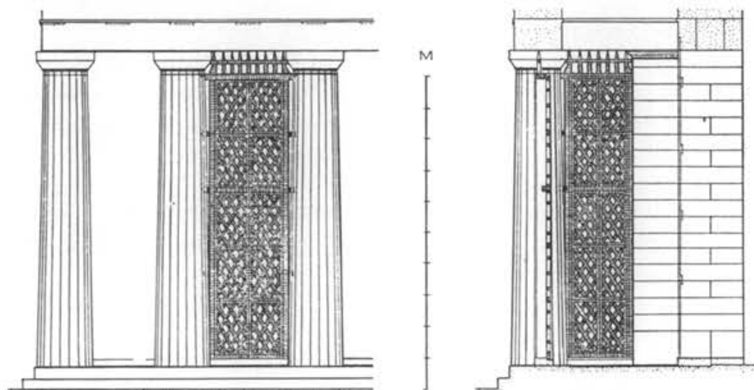
1. Τὸ κυμάτιον τοῦτο ἐσχεδίασαν λεπτομερῶς: ὁ Penrose, Principles, πίν. 21 εἰκ. 3, 1, ὁ C. Bötticher, Untersuchungen, ἔ.ἀ. εἰκ. 23 καὶ τέλος ὁ Stevens, Hesperia 11, 1942, σ. 261, εἰκ. 9· βλ. εἰκ. πίν. 50γ.

2. Σημειωτέον ὅτι ἔβενον (ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω σ. 96) ἀναφέρει μεταξὺ τῶν εἰς τὸν Παρθενῶνα χρησιμοποιηθέντων ὑλικῶν καὶ ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ (Περικλῆς, 12, 6).

3. Stevens, ἔ.ἀ. σ. 357.

τὸ ἕτερον ἄκρον ἑνὸς κατωφλίου, ἀλλὰ τὰ δύο τεμάχια δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ κατώφλιον. Τὸ πλάτος τοῦ κοιλώματος διὰ τὸ κατακόρυφον ξύλον εἶναι εἰς τὸ Β κατὰ 0,035 μ. μικρότερον τοῦ ἀντιστοίχου πλάτους τοῦ τεμαχίου Α. Κατὰ τὰ ἄλλα τὰ δύο τεμάχια εἶναι σχεδὸν ὅμοια.

Ὅλα τὰ κατώφλια ἦσαν σφηνοειδῆ, ὁμοίως δὲ ἦσαν λοξῶς λαξευμένοι καὶ οἱ ἑκατέρωθεν κίονες διὰ νὰ τὰ ὑποδεχθοῦν. Οὕτω ἡ γωνία τὴν ὁποίαν ἐσχημάτιζον αἱ στεναὶ πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ κατωφλίου ἦτο ἐσωτερικῶς ἀμβλεῖα καὶ ἴση πρὸς

222. Αἱ φράσσουσαι τὰ μετακιόνια (ἀριστερά) καὶ τὰ μεταξὺ τῶν παραστάδων καὶ τῶν γωνιαίων κιόνων κενὰ (δεξιά) κιγκλίδες ἐν ἀναπαραστάσει τομῆς κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ.

99° μοίρας (εἰκ. 218, ἀριστερά). Τοῦτο συνέβαινε μὲν δι' ὅλα τὰ μετακιόνια, οὐχὶ ὅμως καὶ διὰ τὸ μεταξὺ τῶν παραστάδων καὶ τῶν γωνιαίων κιόνων κενόν· διότι εἰς τοῦτο μόνον ἡ μία πλευρὰ τοῦ κατωφλίου ἦτο λοξή, ἡ δὲ ἄλλη, ἡ πρὸς τὴν παραστάδα, ἐσχημάτιζεν ὀρθὴν γωνίαν (εἰκ. 217).

Εἰς τὸν πρόναον εἶναι σήμερον ἀκόμη ὁρατὰ τὰ ἴχνη τῶν λοξῶν κατακορύφων ἐπιφανειῶν τῶν τμηθέντων κιόνων, εἰς οὓς κατέληγον τὰ κατακόρυφα λοξὰ τέρματα τῶν κατωφλίων. Ἀντιστοίχως πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἡμίσεος τῶν κατωφλίων ὑπάρχοντα λαξεύματα διὰ τὰ κατακόρυφα στηρίγματα — τοὺς *σταθμοὺς* ὡς ἐλέγοντο — θὰ ὑπῆρχον βεβαίως ἄλλα (εἰκ. 217, 220) καὶ εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον ἑκάστου κατωφλίου. Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι οἱ σταθμοὶ στηρίξεως τοῦ ὑπερθύρου ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐτοποθετοῦντο ἀπολύτως κατακόρυφοι· διότι ἄλλως δὲν ἦτο τεχνικῶς εὔκολον τὸ ἄνοιγμα τῶν θυροφύλλων. Κατὰ τὴν κατακόρυφον ὅμως τοποθέτησιν τῶν σταθμῶν ἐδημιουργεῖτο ἓν τριγωνικὸν κενὸν (εἰκ. 222) μεταξὺ τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς των καὶ τῶν ἀντιστοίχων κιόνων, λόγῳ τῆς μειώσεως τῶν τελευταίων τούτων. Τὸ κενὸν τοῦτο, ἐλάχιστον κάτω, λόγῳ τῆς μερικῆς εἰσδύσεως τοῦ κατωφλίου ἐντὸς τοῦ κίονος, ηὔξανεν ἐφ' ὅσον ἐπλησίαζε πρὸς τὸ ὑπέρθυρον (εἰκ. 222, πίν. 50ι).

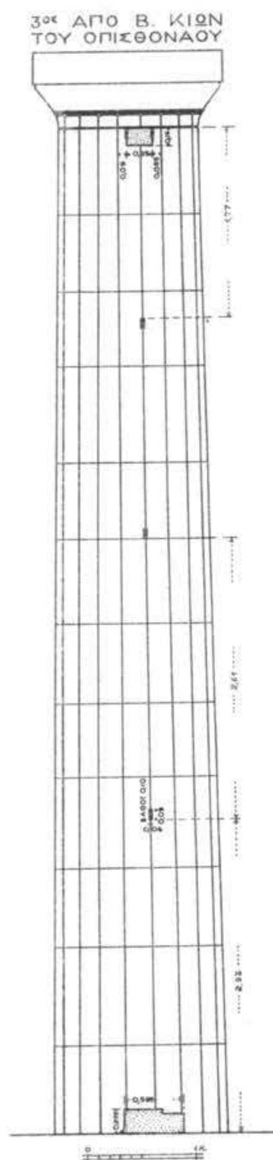
Ἕως ποῦ ἔφθανον ἄνω οἱ μνημονευθέντες σταθμοί, συνάγομεν ἐξ ἄλλων λαξευμάτων (κ. χανδρώματα), διατηρηθέντων εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν σωζομένων ἀκεραίων κιόνων τοῦ ὀπισθονάου (εἰκ. 223). Παρατηροῦνται πράγματι ἐπ' αὐτῶν δύο πάλιν ἐλαφρὰ λαξεύματα, ἐξ ὧν τὸ ἓν (εἰκ. 224, Α), εὑρισκόμενον ἀμέσως ὑπὸ τὸ ὑποτραχήλιον, ἤτοι ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου σφονδύλου τοῦ κίονος, καταλαμβάνει δύο τῶν ῥαβδώσεων αὐτοῦ, ἔχει δὲ διαστάσεις 0,335 × 0,15 μ. καὶ φέρει ἄνω δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀνὰ ἕνα ὀρθογώνιον τόρμον γόμφου. Οἱονδήποτε ὁριζόντιον μέλος καὶ ἂν κατέληγεν εἰς τὸ λάξευμα αὐτὸ θὰ εἶχε τὴν αὐτὴν μεγάλην διατομήν, κατάλληλον μόνον διὰ ξύλον. Τοῦτο ἄλλωστε ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ὑψηλὰ τοποθετήσεως δύο γόμφων εἰς τὸ λάξευμα, (εἰκ. 224, Α), ἥτις ὑποδηλοῖ ὅτι τὸ ξύλινον ὑπέρθυρον δὲν ἔρριπτε βάρος εἰς τὸν κίονα, ἀλλὰ μόνον συνεκρατεῖτο διὰ τῶν γόμφων νὰ μὴ ταλαντεύεται πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἢ πρὸς τὰ ὀπίσω. Τὸ ὁριζόντιον λοιπὸν τοῦτο ξύλον, τὸ ὁποῖον θὰ διῆκε ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον κίονα τοῦ μετακιονίου, θὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν δύο κατακορύφων σταθμῶν, τῶν βαινόντων ἐπὶ τῶν ἐπὶ τοῦ κατωφλίου ὀρθογωνίων λαξευμάτων. Ἐσχηματίζετο κατὰ ταῦτα διὰ τῶν δύο κατακορύφων καὶ τοῦ ὁριζοντίου ἀνωφλίου των ἓν ξύλινον πλαίσιον τῆς κιγκλίδος, ὅμοιον περίπου πρὸς τὰ σήμερον ἐν χρήσει διὰ τὰς θύρας τετράξυλα (κάσες)· ἐπειδὴ δὲ τὸ διὰ τὸ ὑπέρθυρον λάξευμα εὑρίσκετο πολὺ ὑψηλά, εἰς ὕψος ἄνω τῶν 9 μέτρων, ἐτοποθετήθησαν ἄλλα τρία ἐνδιάμεσα στηρίγματα στερεώσεως τῶν σταθμῶν ἐπὶ τῶν κιόνων, κατὰ κανονικὰς ἀποστάσεις τεθειμένα (βλ. εἰκ. 223), τῶν ὁποίων διακρίνονται οἱ τόρμοι προσηλώσεως ἐπὶ τῶν καθ' ὅλον τὸ ὕψος των σωζομένων κιόνων τοῦ ὀπισθονάου. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὑπεράνω, ἐπὶ τοῦ ἐχίνου τοῦ κιονοκράνου μικρότερον λάξευμα Β (εἰκ. 224, Β), τοῦτο θὰ ἐχρησίμευεν ἵνα συγκρατῇ τὰ ἄνω τοῦ ὑπερθύρου μέρη τῶν κιγκλίδων. Τὰ ἐν λόγῳ λαξεύματα ἔκρινεν ὁ Magne (ἔ.ἀ. σ. 322, σημ. 1) ὡς ἀμελέστερον ἐκτελεσμένα, ἐντεῦθεν δὲ συνεπέρανε καὶ ὅτι αἱ κιγκλίδες ἦσαν μεταγενέστεραι.

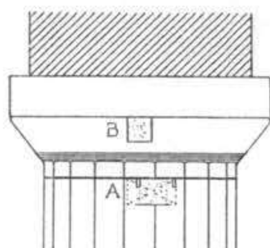
Ἐκ τῆς γενομένης ἐξετάσεως τῶν διαφόρων στοιχείων προέκυψεν, ὡς εἴδομεν, ὅτι τὸ πλαίσιον τῶν κιγκλίδων πρέπει νὰ ἦτο ξύλινον. Τούτου δὲ ὄντος ξυλίνου καὶ αἱ σχετικαὶ κιγκλίδες θὰ ἦσαν ὁμοίως ξύλιναι, ἀποκλειομένης τῆς ἐκδοχῆς νὰ ἦσαν μαρμάριναι ἢ μεταλλικαί[1], αἵτινες θὰ ἦσαν ἀπαράδεκτοι διὰ φράξιν τόσων εὐρέων καὶ ὑψηλῶν ἀνοιγμάτων, ὡς τὰ τοῦ προνάου. Ἔχομεν ἄλλωστε καὶ παραδείγματα κατασκευῆς ξυλίνων κιγκλίδων κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα. Εἰς τὸ Ἐρέχθειον εὑρέθη ἐπιγραφὴ τοῦ 409/8 π.Χ., ἀναφέρουσα τὴν διάθεσιν χρηματικοῦ τινὸς ποσοῦ πρὸς πληρωμὴν ξυλουργοῦ διὰ τὴν κατασκευὴν τεσσάρων κιγκλίδων τῆς δυτικῆς προστάσεως[2]. Ἐὰν λοιπὸν εἰς τὸ Ἐρέχθειον εἶχον τεθῆ ξύλιναι κιγκλίδες δι' ἀνοίγματα πολὺ στενότερα καὶ χαμηλότερα τῶν τοῦ Παρθενῶνος, δὲν εἶναι καθόλου παράδοξον νὰ εἶχον καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα κατασκευασθῆ ξύλιναι κιγκλίδες. Ξυλίνας ἐπίσης δέχεται τὰς κιγκλίδας τοῦ προνάου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας καὶ ὁ Fiechter[3].

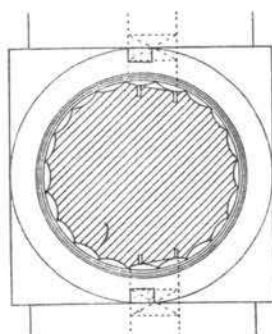
1. Ὡς ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Michaelis, Der Parthenon, σ. 22 (σιδηραῖ), τοῦ E. Petersen, Athen, Leipzig 1908, σ. 125 καὶ τοῦ O. Walter, Athen - Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 63 (ὀρειχάλκιναι).

2. Stevens - Paton, The Erechtheum, ἔ.ἀ. σ. 64 καὶ 340, στ. 31 - 34· IG I² 373, στ. 251 - 253 : [χσυλοργο͂] *διαφάρχσαν/τι τὰ μετακιόνια. . . τὰ πρὸς τõ Πανδροσείο.*

3. Παρὰ Furtwängler, Äegina, ἔ.ἀ. σ. 35 καὶ πίν. 38.

224. Ὀρθογώνια λαξεύματα ἐπὶ τοῦ ὑποτραχηλίου καὶ τοῦ ἐχίνου τῶν κιονοκράνων, προοριζόμενα διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ὑπερθύρου κλπ. τῶν κιγκλίδων.

223. Τόρμοι προσηλώσεως τῶν κιγκλίδων ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τοῦ 3ου ἀπὸ Βορρᾶ κίονος τοῦ ὀπισθονάου.

Ἐκ τῶν κιγκλίδων τοῦ προνάου τοῦ Παρθενῶνος μία μόνον εἶχε κινητά, ἤτοι ἀνοίγοντα πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, τὰ θυρόφυλλα αὐτῆς. Ἦτο δ' αὕτη ἡ τοῦ μέσου μετακιονίου, μόνον δὲ τῶν δύο ἄκρων κιγκλίδων τῆς προσόψεως τὰ θυρόφυλλα φαίνεται, ὅτι ἤνοιγον χάριν ἀερισμοῦ, ἐνῶ ὅλων τῶν ὑπολοίπων κιγκλίδων τὰ θυρόφυλλα ἦσαν σταθερὰ εἰς τὸ μέσον (εἰκ. 217, πίν. 50η). Τὰ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἀνοίγοντα θυρόφυλλα, στρεφόμενα κατὰ τόξον κύκλου, τῇ βοηθείᾳ στροφέως ἐγκατεστημένου εἰς τὴν μικρὰν κοιλότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐπιπέδου τοῦ κατωφλίου, περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω ὡμιλήσαμεν, ἐκρατοῦντο ἀνοικτά, κάτω μὲν τῇ βοηθείᾳ μικροῦ σιδηροῦ στυλωτῆρος, ἐμπηγνυομένου ἐντὸς ὀπῆς τοῦ δαπέδου, ἀνοιγομένης παρὰ τὴν ἐξοχὴν τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἐσωτερικῶς ὁ στυλοβάτης τῆς προστάσεως, ἄνω δὲ δι' ἄλλου στυλωτῆρος, ἐμπηγνυομένου εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κίονος.

Συμφώνως πρὸς τὴν παρατιθεμένην ἀναπαράστασιν τῶν κιγκλίδων (πίν. 5, 9, 50ι), τὴν γενομένην κατόπιν λεπτομεροῦς μελέτης των ὑπὸ τοῦ G. Ph. Stevens, ἡ ἐπιφάνεια τῶν θυροφύλλων διῃρεῖτο ἐσωτερικῶς εἰς δέκα ὀρθογώνια διαμερίσματα, περιβαλλόμενα ὑπὸ λεπτοτέρου πλαισίου καὶ πληρούμενα ἐσωτερικῶς διὰ διατρήτων ρομβοσχήμων σχεδίων, τὸ ἄνοιγμα τῶν ὁποίων ἦτο τοιοῦτον, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ νὰ διέρχεται ἐξ αὐτοῦ κεφαλὴ ἀνθρώπου, οὐδὲ κἂν παιδίου (εἰκ. 222). Τοιαῦται ρομβόσχημοι ἢ δικτυωταὶ διαιρέσεις δὲν ἦσαν σπάνιαι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐφαρμοζόμεναι ἰδίᾳ εἰς λίθινα θωράκια τοῦ ἄνω ὀρόφου ἑλληνιστικῶν συνήθως στοῶν[1], ἢ παρασκηνίων θεάτρου[2], ἅτινα προφανῶς μιμοῦνται ξυλίνην κατασκευήν.

Ἡ πρὸς τὸν σηκὸν θύρα. Ὁ φέρων ἄλλοτε τὴν θύραν ἐπικοινωνίας τοῦ προνάου πρὸς τὸν κυρίως ναὸν τοῖχος, καταστραφεὶς ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς γενομένων πυρκαϊῶν τοῦ ναοῦ, ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς ἁψῖδος τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Μοροζίνη, σώζεται σήμερον μόνον μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ἀποτελούντων τὴν βάσιν αὐτοῦ ὀρθοστατῶν καί τινων κατὰ τὴν ΝΔ. αὐτοῦ γωνίαν ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν ἱσταμένων πλινθίδων τῆς α' στρώσεως τοῦ ὑπεράνω τοίχου (εἰκ. 194).

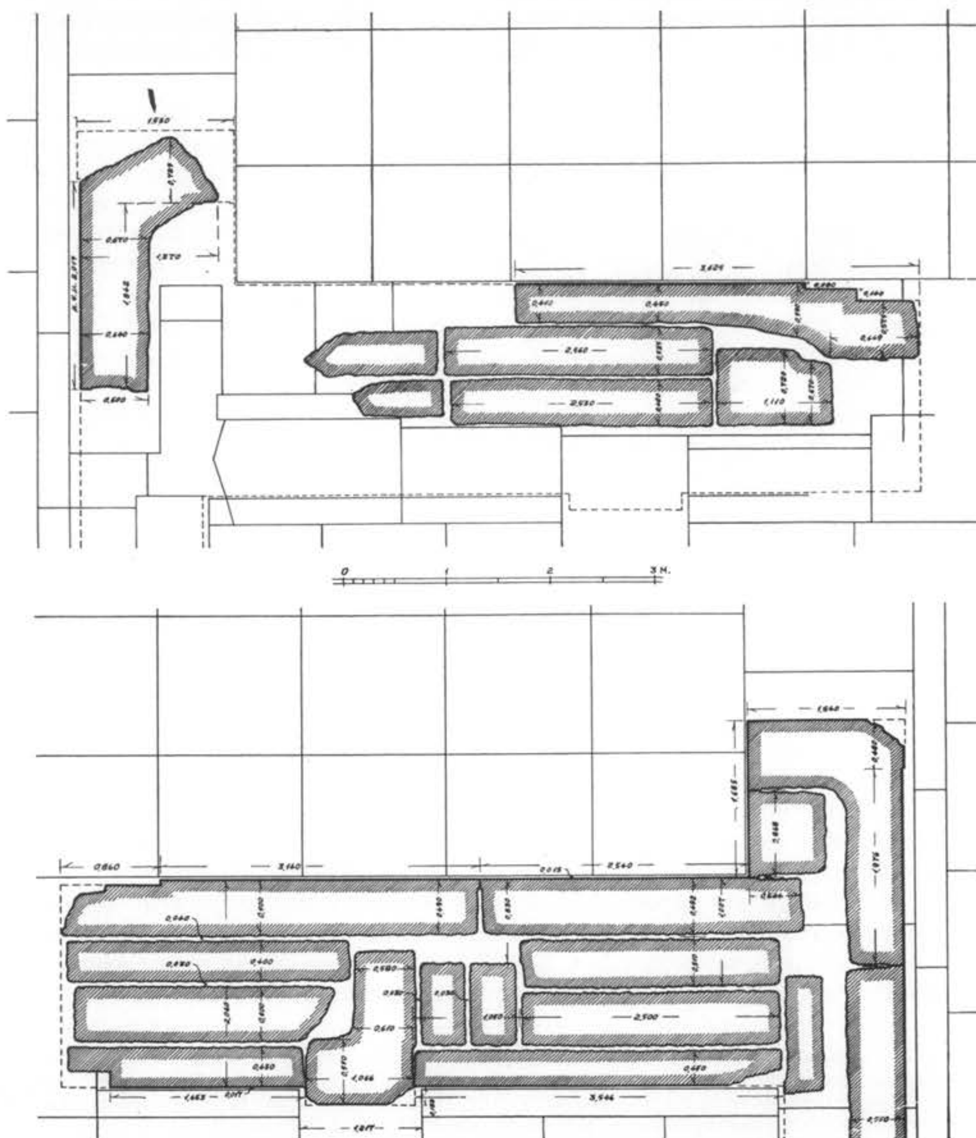
Τὸ μέγα (2,056 μ.)[3] πάχος τοῦ τοίχου τούτου σχηματίζεται ἐκ τεσσάρων παραλλήλων σειρῶν ἰσοϋψῶν, ὀρθίων πλίνθων, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν τῶν δύο ἄκρων σειρῶν ἀποτελοῦσι τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν παρειὰν τοῦ θυραίου τοίχου, ἔχουσαι ὕψος 1,163 - 1,168 μ. καὶ πάχος ±0,51 μ., αἱ δὲ δύο ἄλλαι ἐσωτερικαί, οὐχὶ ἀκριβῶς πρὸς ἀλλήλας συναρμοζόμεναι, ἀποτελοῦσιν οἱονεὶ τὰ ἀντιθήματα τῶν ἐξωτερικῶν ἢ μᾶλλον τὰ γεμίσματα τοῦ τοίχου (εἰκ. 225). Εἰς τὸ μέσον τοῦ μήκους του παρουσιάζει ὁ θυραῖος τοῖχος μέγα ἄνοιγμα, ἢ μᾶλλον χάσμα, πλάτους 4,93 μ.[4], τοῦ ὁποίου αἱ δύο

1. Ὡς π.χ. τοῦ Ἀβάτου τῆς Ἐπιδαύρου (A. Defrasse - H. Lechat, Epidaure, Paris 1896, σ. 135 καὶ 137), τῆς ἐν Ἀθήναις Στοᾶς τοῦ Ἀττάλου (Fr. Adler, Die Stoa des Königs Attalos II zu Athen, Berlin 1875, πίν. 6. H. Thompson, Hesperia 26, 1957, πίν. 31) καί τινος στοᾶς τῆς Πελλήνης (ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΠΑΕ 1932, σ. 62, εἰκ. 1), τῆς Primaporta (Antike Denkmäler I, I, πίν. 11), τοῦ ναοῦ τῆς Ἑστίας ἐν Ρώμῃ (Ch. Hülsen, RM 8, 1893, σ. 286) κλπ.

2. Π.χ. τοῦ θεάτρου τῆς Ἐγέστης (H. Bulle, Untersuchungen an griechischen Theatern, München 1928, πίν. 32d).

3. Κατὰ Penrose (Principles, σ. 10) 2,06 μ.

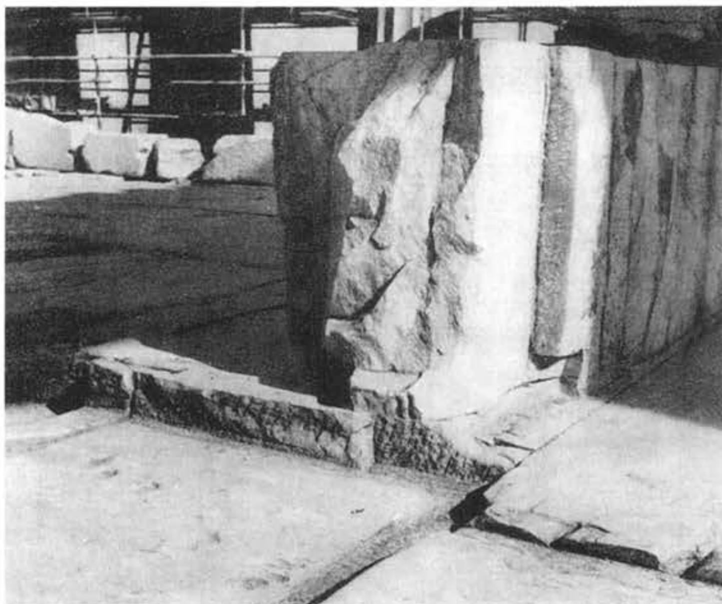
4. Τὸ πραγματικὸν ἄνοιγμα τῆς θύρας ὑπολογίζει ὁ Dinsmoor εἰς 4,19 μ. μεταξὺ τῶν στροφίγγων καὶ μὲ ὕψος 9,75 μ., τὸ δὲ ἐλεύθερον ἄνοιγμα μέχρι τῶν ἐπιστυλίων 10,28 μ.

225. Σύνθεσις τῶν λίθων τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἀνατολικοῦ θυραίου τοίχου. Ἄνω, τὸ Β. ἥμισυ καὶ κάτω τὸ Ν.

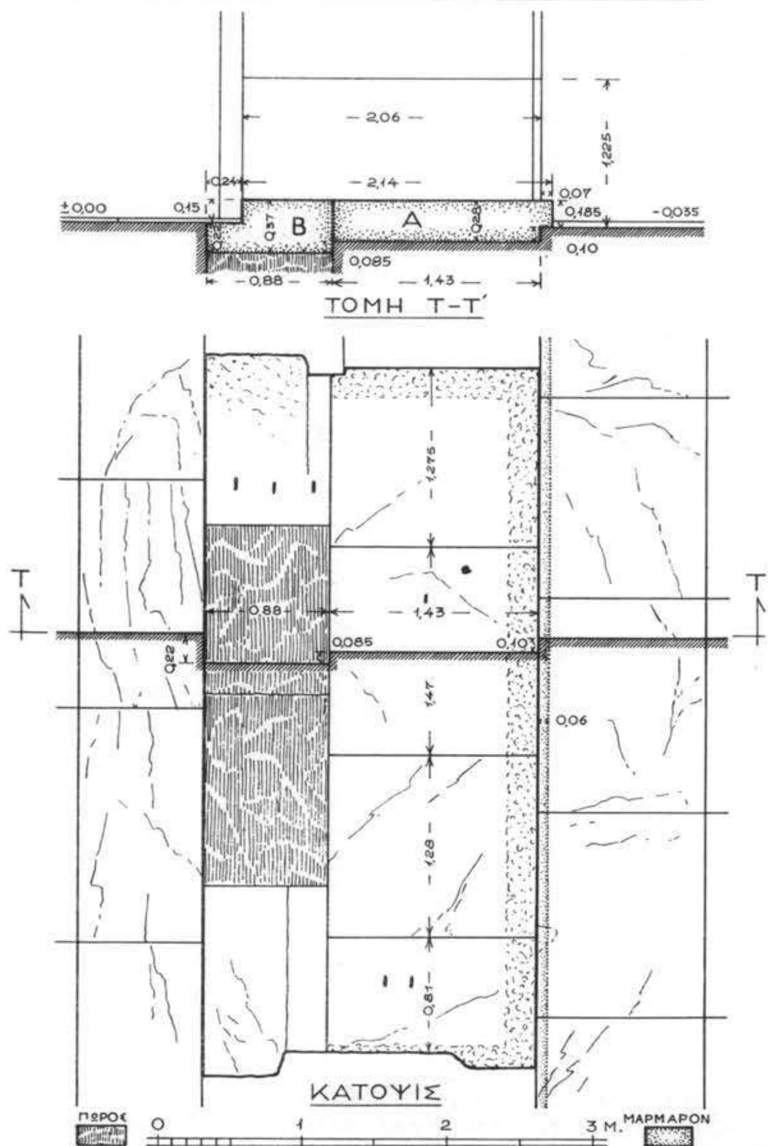
πλάγιαι ἐλεύθεραι παρειαὶ δὲν καθορίζονται σαφῶς, ἐπειδὴ αἱ εἰς αὐτὰς καταλήγουσαι σειραὶ τῶν ὀρθίων λίθων τοῦ τοίχου δὲν εἶναι εὐθυγραμμισμέναι (εἰκ. 225 καὶ πίν. 1 κατόψεως).

Τὸ μόνον ἀσφαλὲς περὶ τοῦ ἀνοίγματος τούτου στοιχεῖον ἀποτελεῖ ἐπιμελὲς λάξευμα εἰς τὴν βάσιν τῆς Β. παρειᾶς, ὕψους 0,185 μ., εἰσχωροῦν ἐντὸς τῆς παρειᾶς κατὰ 0,185 μ. καὶ ἐκτεινόμενον καθ' ὅλον τὸ πάχος τοῦ τοίχου (εἰκ. 226). Εἶναι προφανές, ὅτι τὸ λάξευμα τοῦτο προωρίζετο νὰ ὑποδεχθῇ τὸ σήμερον παντελῶς ἐλλεῖπον μαρ-

226. Τὸ ἐπὶ τῆς βορείου παρειᾶς τοῦ θυρώματος τοῦ προνάου λάξευμα εἰσδύσεως τοῦ κατωφλίου.

μάρινον κατώφλιον. Ἐκ τοῦ κατωφλίου τούτου, σημειωτέον, διατηρεῖται σήμερον μόνον ἡ κατὰ 0,10 μ. κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ προνάου βυθισμένη, ἐν μέρει πωρίνη καὶ ἐν μέρει μαρμαρίνη, στρῶσις, ἐφ' ἧς ἔβαινε (εἰκ. 225, 227). Λόγῳ τῆς εἰρημένης βαθύνσεως τὸ κατώφλιον θὰ πρέπει νὰ ἀπετελεῖτο καὶ ἐδῶ, ὡς τὸ τῆς δυτικῆς θύρας (βλ. κατωτέρω περὶ ὀπισθονάου), ἐκ δύο κατὰ τὸ πλάτος μαρμαρίνων τεμαχίων — ὡς ἐπιβάλλει ἄλλωστε καὶ ἡ εὐχέρεια τῆς τοποθετήσεώς του (εἰκ. 227, Α, Β). Ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων τὸ μὲν πρὸς Α. ἦτο λεπτότερον, ὕψους 0,280 μ., τὸ δὲ πρὸς Δ. παχύτερον (0,370 μ.) κατὰ τὴν διαφορὰν τοῦ ὕψους τῆς βαθύνσεως ἤτοι κατὰ 0,09 μ. Ἀμφότερα ὅμως τὰ τεμάχια τοῦ κατωφλίου δὲν εἶχον ἁπλῆν ὀρθογώνιον διατομήν, ὡς σχεδιάζονται ὑπὸ τοῦ Stevens, ἀλλ' ἔφερον κατὰ τὸ ἐλεύθερον ἄκρον των ἐγκοπὴν κατ' ὀρθὴν γωνίαν, καὶ δὴ τοῦ μὲν ἀνατολικοῦ θετικὴν ἤτοι ἐξέχουσαν καὶ πατοῦσαν ἐπὶ τοῦ δα-

227. Κάτω, κάτοψις (παροῦσα κατάστασις) καὶ ἄνω, τομὴ (ἐν ἀναπαραστάσει) τοῦ κατωφλίου τῆς ἀνατολικῆς θύρας.

πέδου τοῦ προνάου κατὰ 0,07 μ., ὡς σαφῶς ἀποδεικνύουσι τὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ προνάου σωζόμενα ἴχνη, τὸ δὲ δυτικὸν ἀρνητικὴν ἤτοι εἰσέχουσαν, ἐπειδὴ ἡ κάτωθέν του πωρίνη στρῶσις συνεχίζεται πρὸς Δ. κατὰ 0,24 μ. καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ μαρμαρίνου κατωφλίου μέχρις ὕψους φθάνοντος εἰς τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐνῶ ἡ κατακόρυφος παρειὰ τῆς ἄνω σχηματιζομένης γωνίας του θὰ πρέπει νὰ εὑρίσκετο εἰς τὴν προέκτασιν τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ θυραίου τοίχου, διὰ νὰ ἔρχωνται τὰ θυρόφυλλα τῆς ἐσωτερικῆς θύρας, κλειόμενα, νὰ προσκρούουν ἐπ' αὐτῆς.

Κατὰ ταῦτα ἡ ὑπὸ τοῦ Stevens[1] σχεδιαζομένη τομὴ τοῦ κατωφλίου τῆς ἀνατολικῆς θύρας εἶναι ἐσφαλμένη, ὄχι μόνον διότι οὗτος ἐτοποθέτησε τὸ παχύτερον τεμάχιον τοῦ κατωφλίου πρὸς τὸν πρόναον, δέον πρὸς τὸν κυρίως ναόν, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν σχεδιάζει τὰς εἰρημένας, θετικὴν καὶ ἀρνητικήν, ἐγκοπὴν κατὰ τὰ ἐλεύθερα ἄκρα τοῦ κατωφλίου. Διὰ τοῦ ὕψους ὅμως τούτου τοῦ κατωφλίου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἔφθανεν εἰς ὑψηλότερον κατὰ 0,16 μ. ἐπίπεδον ὑπὲρ τὰς πτέρυγας τοῦ σηκοῦ, ἐνῶ εἰς ἄλλους ναοὺς ('Αφαίας, Διὸς 'Ολυμπίας, Διὸς Στράτου κλπ.) ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ κατωφλίου καὶ οἱ στυλοβάται τῶν πλαγίων πτερύγων τοῦ σηκοῦ εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὁριζοντίου ἐπιπέδου.

Ὡς γίνεται φανερόν, ἐκ τῆς ὁμοίας καθ' ὅλα πρὸς τὴν ἀνατολικὴν δυτικῆς θύρας (τῆς τοῦ ὀπισθονάου), τὰ ἑκατέρωθεν τῶν παρειῶν τοῦ ἀνοίγματος τοιχώματα παρουσίαζον ἐξωτερικῶς, ἤτοι πρὸς τὸν πρόναον, ἀνὰ μίαν ἐλαφρὰν βάθυνσιν (κ. πατούραν), πλάτους 0,70 μ. καὶ βάθους 0,07 μ. (εἰκ. 213 καὶ 227). Εἰς τὸν τοῖχον τοῦ προνάου ἡ πρὸς Β. τοῦ ἀνοίγματος βάθυνσις ἐμφανίζεται σήμερον διπλῆ, ἤτοι μὲ προσθήκην δευτέρας ἐξωτερικῆς (εἰκ. 225), ἥτις ὅμως προέρχεται ἀσφαλῶς ἔκ τινος μεταγενεστέρας διασκευῆς. Αἱ ἑκατέρωθεν τοῦ ἀνοίγματος βαθύνσεις τοῦ τοίχου θὰ ἐδέχοντο πιθανώτατα ἐπένδυσίν τινα ἐκ πολυτιμοτέρου ὑλικοῦ, ἴσως ὀρειχάλκου[2] ἢ καὶ ἐβένου[3]. Ὡς δὲ πάλιν προκύπτει ἐκ τῶν ἀναλόγων βαθύνσεων, ἃς φέρει ἡ δυτικὴ θύρα, ἡ μεταλλικὴ ἐπένδυσις ἐστερεοῦτο ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης βαθύνσεως, τῇ βοηθείᾳ τεσσάρων μικροτέρων λαξευμάτων, διαστάσεων: πλάτους 0,26 - 0,285 μ. καὶ βάθους 0,135 - 0,18 μ., ἀνοιχθέντων ἐπὶ τῆς βαθύνσεως καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτῆς καὶ εἰς κανονικὰς ἀποστάσεις (πίν. 60, K, K, K). Ὡς ἐπίσης συνάγεται ἐκ τῆς πολὺ ἀρτιώτερον σωζομένης δυτικῆς θύρας, αἱ πλάγιαι βαθύνσεις τῶν σταθμῶν συνεχίζοντο ὁριζοντίως, ἀλλὰ μὲ πλάτος μόνον 0,305 μ.[4] καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τοῦ ἀνοίγματος, ὅπερ ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐπιστύλιον τοῦ ὑπεράνω θριγκοῦ, ὡς τὸ βλέπομεν σήμερον εἰς τὸν τοῖχον τοῦ ὀπι-

1. Hesperia, Suppl. III, 1940, σ. 70, εἰκ. 56, σχ. 3 (ἡμετ. εἰκ. 227).

2. Θύραι καὶ παράθυρα ἐξ ὀρειχάλκου ἦσαν συνηθέστατα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, π.χ. εἰς τὴν Σκευοθήκην τοῦ Φίλωνος: IG II 2 (1) 1668, 61: *καὶ θύρας ἐπιθήσει τῆι σκευοθήκη/ι ἁρμοττούσας εἰς τὰς θυραίας, χαλκᾶς ἔξωθεν ποιήσας.* Πύλαι ναοῦ Ἑκάτης εἰς τὰ Λάγινα, P. Foucart, Inscriptions de la Carie, BCH 14, 1890, σ. 368, στ. 9: *χαλκέους πυλῶνας τῇ θεῷ:* IG II² (1) 1668, 37: *καὶ ἐναρμόσαι εἰς ἑκάστην τὴν θυρίδα χαλκᾶς θυρίδας* καὶ εἰς τὸ Νεώριον τῆς Δήλου, R. Vallois, L'architecture hellénique et hellénistique à Délos τ. 1, Paris 1944, σ. 40, στ. 47: *νεωρίου δύο θυρίδας χαλκᾶς διθύ/ρους.*

3. Καὶ τὰ δύο ταῦτα ὑλικὰ ἀναφέρει, ὡς εἴπομεν σ. 96, σημ. 1 ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ (Περικλῆς, 12, 6) ὡς χρησιμοποιηθέντα εἰς τὸν Παρθενῶνα.

4. Ὁ Michaelis, Der Parthenon, σ. 23, δίδει ὡς ὕψος του 0,30 μ.

σθονάου (πίν. 60,61γ). Ἐσχηματίζετο οὕτω πέριξ τοῦ ἀνοίγματος ἓν ὀρθογώνιον πλαίσιον, ἕκαστος σταθμὸς τοῦ ὁποίου κλίνει ἑκατέρωθεν ἐλαφρότατα (κατὰ Penrose 0,070 μ., καθ' ἡμᾶς δὲ 0,10 μ., πίν. 60) πρὸς τὰ ἔσω, ἵνα μὴ φαίνεται ὀπτικῶς εὐρυνόμενον πρὸς τὰ ἄνω ἂν ἦτο ἰσοπλατὲς τὸ ἄνοιγμα[1]. Τὸ εἰς ὕψος 10 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου εὑρισκόμενον καὶ μὴ σωζόμενον ἐπιστύλιον, τὸ φέρον τὴν σχετικὴν ὁριζοντίαν βάθυνσιν, ἀπετελεῖτο ἐκ πέντε κατὰ Penrose[2], τεσσάρων καθ' ἡμᾶς (βλ. τομὴν δυτικῆς θύρας κατωτέρω) καὶ τριῶν κατὰ Stevens κατὰ τὸ πάχος αὐτοῦ δοκῶν, μία τῶν ὁποίων θὰ εἶχε μῆκος μὲν 7,81 μ. (ἤτοι τὸ μέγιστον μῆκος τῶν εἰς τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν χρησιμοποιηθεισῶν δοκῶν ἐκ πεντελησίου μαρμάρου)[3], ὕψος 1,05 μ. καὶ πάχος περίπου 0,50 μ.

Αἱ στρώσεις τοῦ τοίχου, 17 τὸν ἀριθμὸν ὑπὲρ τοὺς ὀρθοστάτας, συνεχίζοντο καὶ ἐπὶ τῶν εὐθυγραμμισμένων παρειῶν τοῦ ἀνοίγματος μέχρι τοῦ ἐπιστυλίου (εἰκ. 194 καὶ πίν. 10).

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ κατώφλιον, παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ μὲν ἀρχικὸν τοιοῦτον ἤρχετο ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς (ἤτοι τόσον κατὰ τὸν πρόναον, ὅσον καὶ κατὰ τὸν κυρίως ναὸν) εἰς εὐθεῖαν γραμμὴν (περασιὰ) μὲ τοὺς ἑκατέρωθεν τοίχους. Τὸ διαδεχθὲν ὅμως τὸ πρῶτον κατώφλιον κατεσκευάσθη μὲ ἐξοχὴν 0,07 μ. πρός τε τὰ ἔξω καὶ τὰ ἔσω, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ προνάου καταλειφθέντων ἰχνῶν αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα τὸ δεύτερον κατώφλιον εἶχε τὴν ὑπὸ τῆς εἰκ. 227 καὶ τοῦ πίν. 50α ἀναπαρισταμένην μορφήν.

Αἱ θύραι. Τὸ μέγα πρὸς τὸν κυρίως ναὸν ἄνοιγμα τοῦ προνάου ἐκλείετο διὰ δύο θυρῶν: μιᾶς χαλκῆς ἐμπρός[4], βλεπούσης πρὸς τὸν πρόναον, καὶ μιᾶς ξυλίνης ὄπισθεν, ἀνοιγούσης πρὸς τὸν σηκόν. Καὶ τῆς μὲν πρώτης ἴχνη δὲν διετηρήθησαν ἐπειδὴ καὶ τὸ κατώφλιον, ἐφ' οὗ ἵστατο, δὲν ὑπάρχει πλέον, καὶ αἱ πλάγιαι παρειαὶ τῆς εἰσόδου δὲν εἶναι εὐθυγραμμισμέναι, ἀλλ' ἀνώμαλοι (εἰκ. 225 καὶ πίν. 2). Τῆς δευτέρας ὅμως θύρας διεσώθησαν ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου τοῦ σηκοῦ, ἤτοι ἐσωτερικῶς τοῦ ἀνοίγματος, ἴχνη (πτ. πίν. I, πίν. 1) τῶν βαθύνσεων διὰ τοὺς στροφεῖς της, ὡς καὶ τῶν τροχιῶν, ἐφ' ὧν ἐκυλίοντο τὰ πρὸς τὰ ἔσω ἀνοίγοντα θυρόφυλλά της.

Στερούμενοι πραγματικῶν στοιχείων διὰ τὴν πρώτην θύραν θὰ καταφύγωμεν, πρὸς μόρφωσιν ἰδέας περὶ τῆς μορφῆς της, εἰς ἔμμεσα κριτήρια. Εἶναι δὲ ταῦτα κυρίως ἐπιγραφαί τινες παραδόσεως, ἤτοι ἀπολογισμῶν τῶν ἐτησίων ταμιῶν τῆς θεᾶς, πρὸς τοὺς διαδόχους των. Κυριωτάτη ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ τοῦ ἔτους 340/39 π.Χ. (IG 2^2 (1) 1457. βλ. καὶ 1455, 36), ἥτις ἀναγράφει ποῖα ἐκ τῶν μερῶν *τῶν θυρῶν τῶν ἐν τῶι ἑκατομπέδωι*[5], δηλαδὴ τῶν πρὸς τὸν κυρίως ναὸν θυροφύλλων, δὲν ἦσαν *ἐντελῆ* (στ. 10), ἤτοι

1. Penrose, Principles, σ. 45.
2. Αὐτόθι πίν. 16, δεξιά.
3. Αὐτόθι σ. 45.
4. Ὁμοίαν χαλκεπένδυτον θύραν ἀναφέρει καὶ ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ (V, 10, 10) εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας.
5. Ὁ C. Bötticher εἶχεν ἀρχικῶς ὀρθῶς ταυτίσει τὰς θύρας τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς πρὸς τὴν μεγάλην θύραν εἰσόδου εἰς τὸν κυρίως ναὸν (ἐν Erbkam's Zeitschr. 1853, σ. 40), ἀργότερον ὅμως (Philologus 17, 1869, σ. 58), παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ Ραγκαβη (Rhangabé, Antiquités Helléniques, II, Athènes, σ. 506 ἑξ.), ἐδέχθη, ὅτι θὰ πρόκειται μᾶλλον περὶ τῶν δύο μικρῶν πλαγίων θυρῶν τοῦ τοίχου, ὅστις ἐχώριζε τὸν κυρίως ναὸν ἀπὸ τοῦ ὀπισθοδόμου, περὶ ὧν βλ. κατωτέρω.

ἄρτια, ἀλλ' εἶχον ἀνάγκην *(δέονται)* ἐπανορθώσεως. Ἰδοὺ πῶς ἀκριβῶς ἔχει τὸ μεταγεγραμμένον κείμενον τῆς ἐξ ὑμηττείου μαρμάρου ἐπιγραφῆς ταύτης:

..........[10]..... *Αἱ θύραι αἱ ἐν τῶι ἑκατομπέδωι τῶνδε δέοντ*[αι μ]-
[ἠ ἐ]*ντε*[λ]*εῖς* [ε]*ἶναι· περὶ τὴν τοῦ λέοντος κεφαλὴν ἐλλείπε* [ι τῶ]-
[ν φύλ]*λων ἑνός, περὶ δὲ τὴν τοῦ κριοῦ προτομὴν φύλλων ἐλλ*[είπ]-
[ει] *τῶν ἐλ*[α]*ττόνων* ⁝ Γ ⁝ *περὶ δὲ τὴν τοῦ γορ*[γ]*ονέου ἐλλείπε*[ι το]-
[ῦ κ]*υματ*[ί]*ο*[υ] *ὅσ*[ον] *ἐπὶ ὀκτὼ δακτύλους· οἱ ἧλοι οἱ ἐν τοῖς κ*[ατωτ]-
ά[τω] *ζυγοῖ*[ς τ]*ῶν θυρῶν δέονται κωδυῶν* ⁝ | | | ⁝, *ἐμ μὲν τῶι* [⁝ | | : ἐ]-
[ν δ]*ὲ τῶι* ⁝ | ⁝ *αὗταί εἰσιν παρὰ τοῖς ταμίαις ἐν τῆι παρα*[δόσει]·
ἀ[πὸ] *τοῦ πρώτου ἥλου τῆς δεξιᾶς θύρας τοῦ χρυσίου* [ἀ]*πο*[πέπτω]-
[κε μῆκ]*ος οἷον ἐπὶ δέκα δακτύλους, πλάτος δακ*[τύλους] *ἕ*[νδεκα;],
κάτ[ω]*θ*[εν] *ἐπὶ δύο δακτύλους· ἡ δεξιὰ παραστὰς* [ποικιλματίων;]
δεῖται ⁝ ΔΔΔΔΓ | | | ⁝, *ἡ ἀριστερὰ παραστὰς πο*[.......8..... δεῖτα]-

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω λοιπὸν κειμένου συνάγομεν τὰ ἑξῆς στοιχεῖα: 1) ὅτι ἡ θύρα ἦτο δίφυλλος, ἀφοῦ ἀναφέρεται (στ. 16) *θύρα δεξιά*, ἥτις προϋποθέτει καὶ ἀριστεράν. Εὕρηται δ' ἄλλωστε καὶ ἡ εἰς πληθυντικὸν ἐκφορὰ τῆς λέξεως (στ. 14: *τοῖς ζυγοῖς τῶν θυρῶν*).

2) Ὅτι αἱ θύραι (= τὰ θυρόφυλλα) ἔφερον ὡς συνήθως, πλείονα ζυγὰ (impages)[1] ἤτοι ἐγκάρσια ὁριζόντια χωρίσματα (κ. τραβέρσες) (στ. 13/14: *ἐν τοῖς κατωτάτω ζυγοῖς τῶν θυρῶν*). Διὰ τῶν ζυγῶν τούτων, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν καὶ μνημείων συνάγομεν, ἡ ἐπιφάνεια τῶν θυροφύλλων διῃρεῖτο εἰς πλείονας πίνακας ἢ *τύμπανα*, ὡς τὰ ὀνομάζει ὁ Βιτρούβιος[2]. Πόσα ἀκριβῶς ἦσαν ἐνταῦθα τὰ ζυγὰ δὲν γνωρίζομεν. Πάντως τὰ τύμπανα ἦσαν κατὰ κανόνα εἰς τὴν κλασσικὴν μὲν περίοδον δύο[3], κατὰ δὲ τὴν ρωμαϊκὴν τρία καὶ τέσσαρα[4].

3) Ὅτι τὰ θυρόφυλλα ἦσαν ἐφωδιασμένα δι' ἥλων καὶ ἐπιχρυσωμένα (στ. 16/17: *ἀπὸ τοῦ πρώτου ἥλου τῆς δεξιᾶς θύρας τοῦ χρυσίου ἀποπέπτωκε μῆκος ὅσον ἐπὶ δέκα δακτύλους*), ἤτοι εἰς μῆκος 0,19 μ., ὅθεν συνάγεται, ὅτι ὄχι μόνον οἱ ἧλοι, ἀλλ' ὁλόκληρον τὸ ζυγὸν καὶ ἴσως ὅλη ἡ ἐπιφάνεια τῆς θύρας ἦτο κεκαλυμμένη διὰ φύλλων χρυσοῦ[5], Ἐκοσμοῦντο δὲ οἱ ἧλοι μὲ *κωδύας* (στ. 14), ἤτοι μὲ κεφαλὰς μηκόνων (παπαροῦνες), ἀποτελουμένων ἐκ μεγάλων καὶ μικρῶν φύλλων ἐν εἴδει ρόδακος.

1. Βλ. σχετικῶς Fabricius ἐν Hermes 17, σ. 573, Choisy, Etudes épigraphiques sur l'architecture grecque, Paris 1884, τ. II, σ. 2, 1, 91, Ebert, Fachausdrücke, ἔ.ἀ. σ. 23, 53, 54, Κουρουνιώτην, Ἐλευσινιακὰ I, ἔ.ἀ. σ. 192.
Ζυγὸν ἐν ἐπιγραφαῖς: IG I^2 372, στ. 199, σ. 192 (*ζυγοῖς τῶν θυρῶν*). IG II 2^2 (1) 1455, στ. 42, 1457, στ. 14, 1672, στ. 155. Ἐλευσινιακὰ I, σ. 190, στ. 3.

2. De Archit. IV, 6, 5.

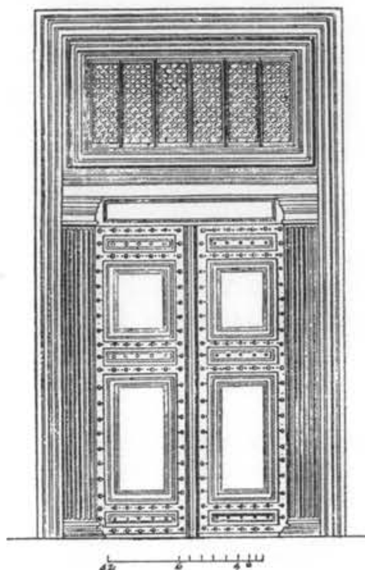
3. Marquand, Greek Architecture, ἔ.ἀ. σ. 45.

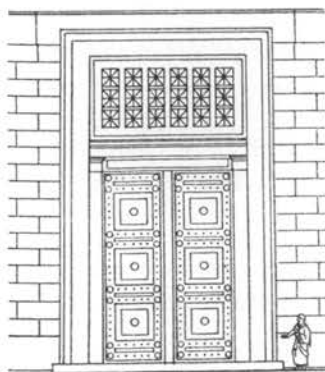
4. Τρία εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Σαλλουστίου τῆς Πομπηΐας (Mau, Pompei, New York 1899, σ. 450). Τέσσαρα εἰς ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου τοῦ Λατερανοῦ (Schreiber, Atlas of Classical Antiquities, New York 1895, πίν. 9, 1, εἰκ. 5).

5. Τοῦτο δύναται νὰ συναχθῇ καὶ ἐκ δύο ἄλλων ὁμοίου περιεχομένου ἐπιγραφῶν τοῦ Παρθενῶνος, ἐξ ὧν διδασκόμεθα, ὅτι

4) Ὅτι τὰ μεταξὺ τῶν ζυγῶν βαθύτερον κείμενα τύμπανα ἢ πίνακες ἐπλαισιοῦντο ὑπὸ κυματίου[1] (στ. 12/13: *περὶ δὲ τὴν τοῦ γοργονέου ἐλλείπει τοῦ κυματίου, ὅσον ἐπὶ ὀκτὼ δακτύλους*), ἤτοι εἰς μῆκος 0,152 μ.

5) Ὅτι ἐπὶ τῶν τυμπάνων θὰ ἦσαν προσηλωμένα ἔξεργα — χαλκᾶ βεβαίως καὶ στερεὰ — ἀποτρόπαια σύμβολα: α) λέοντος κεφαλή (στ. 10), φέρουσα πιθανῶς ἀπὸ τοῦ

228. Πρόσοψις τῆς θύρας τοῦ ἐν Ρώμῃ Πανθέου κατὰ Semper ἀριστερὰ καὶ κατὰ Stevens δεξιά.

στόματος αὐτῆς κρεμάμενον κρίκον, τὸ ἐπίσπαστρον[2], β) προτομὴ κριοῦ (στ. 11) καὶ γ) Γοργόνειον (στ. 12)[3], πάντα περιβαλλόμενα ὑπὸ φύλλων (στ. 11).

6) Ὅτι ἑκατέρωθεν τῶν θυροφύλλων ἵστατο ἀνὰ μία παραστάς, ἀφοῦ ἀναφέρεται δεξιὰ (στ. 18) καὶ ἀριστερὰ παραστάς (στ. 19), κοσμούμεναι διὰ *ποικιλματίων*, στ. 18 κατὰ συμπλήρωσιν τοῦ Michaelis, ἔ.ά. σ. 317. Τί ἦσαν τὰ ποικιλμάτια ταῦτα ἀγνοοῦμεν.

φύλλον χρυσοῦ ἀποσπασθὲν ἐκ μιᾶς τῶν θυρῶν τοῦ Παρθενῶνος ἀπέκειτο πρὸς φύλαξιν ἐν τῷ θησαυροφυλακείῳ. Ἰδοὺ δὲ τὸ κείμενον τῶν ἐπιγραφῶν τούτων: α) Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ, ΑΔ 11, 1927 - 28, σ. 127 - 130, ἀριθ. 2, στ. 1, 46 - 47:

[φύ]λλον ἀπὸ τ[ῆ]ς θύρας ἀπὸ τοῦ ἐκατο[μ]πέδο
[χρ]υσο̃ν ἀπὸ [τοῦ] ἧ[λ]ο ἄστατον

β) IG II/III 2, 1 1428, στήλη II, στ. 118:

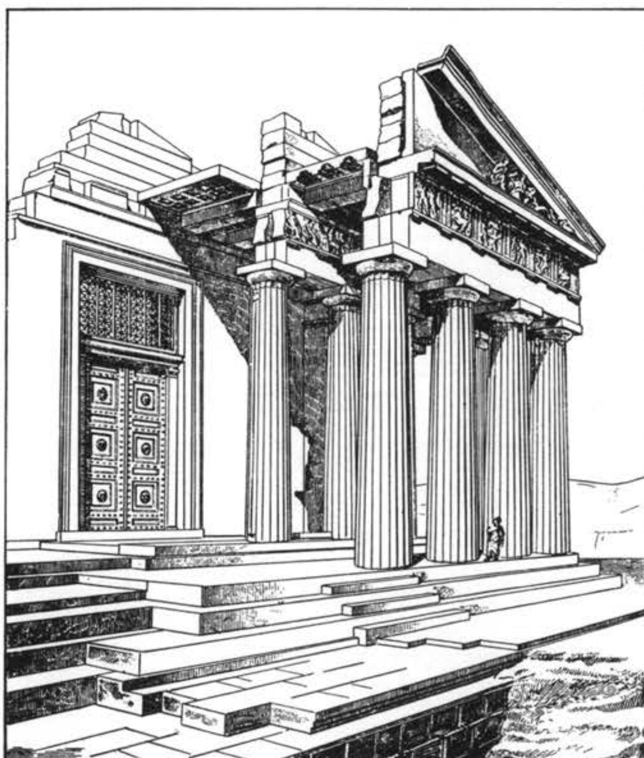
τὸ [φύλλ]ον ἀ[π]ὸ τῆς θύ[ρας ἀπὸ τõ ἑκατομπέδο]

1. Ὁ ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ (De Archit. IV, 5) παρέχει καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν ζυγῶν καὶ τοῦ κυματίου ἐν σχέσει πρὸς τὸ τύμπανον λέγων: «altitudo impagis fiat tympanis tertia parte, cymatium sexta parte impagis».

2. Inscr. de Délos 1413, B, στ. 23, 1417, AI, στ. 111, 112 καὶ AII, στ. 10, 16, 1426, BII, στ. 18, 1429, BII, στ. 12, 1439 AI, στ. 46, 1442 B 46. *Ἐπισπαστήρ*: IG II 2² (1) 1672, 123: *ἐπισπαστῆρ[ες] δύο*.

3. Ἔξεργον χαλκοῦν Γοργόνειον ὑπῆρχε καὶ εἰς τὴν θύραν τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, IG IV 1² 102, 279 - 280: *ἐ[ν]καύσιος ἐπὶ τὸ γοργόνιο/ν* πρβλ. καὶ G. ROUX, L'Architecture de l'Argolide, B.E.F. 199, Paris 1961, Texte, σ. 125.

Τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα ἀποτελοῦσι τὰ χαρακτηριστικὰ συνθετικὰ μέρη μιᾶς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θύρας, ὡς τὰς περιγράφει ὁ Βιτρούβιος[1] καὶ ὡς τὰς βλέπομεν εἰς ἑλληνικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς τάφους[2], καθὼς καὶ εἰς ἀπεικονίσεις ἐπὶ ἀγγείων[3]. Τὰς ἑλλη-

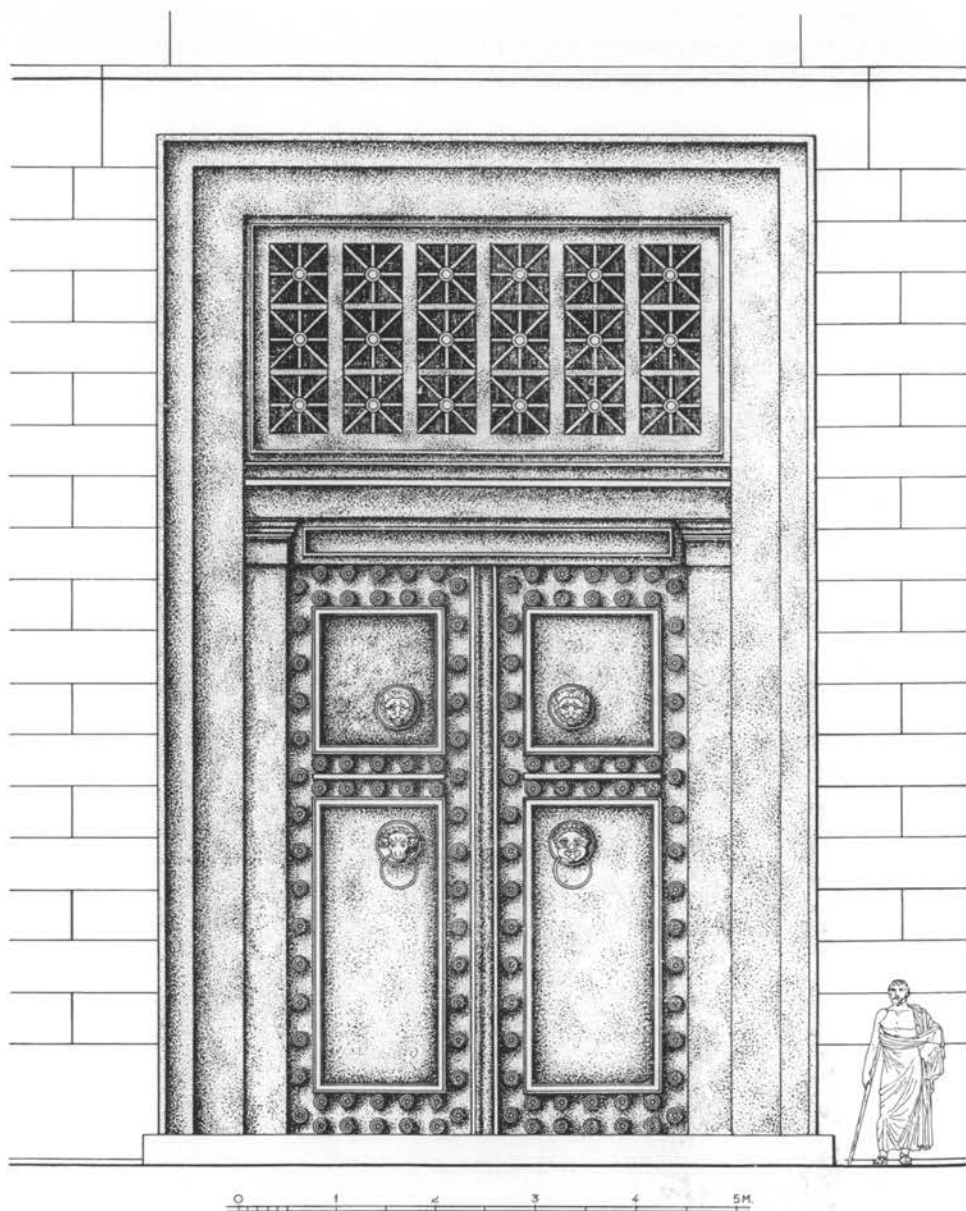
229. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις τοῦ ἡμίσεος τῆς προσόψεως τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῆς τομῆς αὐτοῦ μετὰ τῆς θύρας τοῦ προνάου (κατὰ G. Niemann).

νικὰς θύρας ἐμιμήθησαν ἀργότερον καὶ οἱ Ρωμαῖοι, μία δὲ τοιαύτη, κολοσσιαίων μάλιστα διαστάσεων (πλ. 6 μ.) ὡς καὶ ἡ τοῦ Παρθενῶνος (πλ. 5 μ.), εἶναι ἡ τοῦ ἐν Ρώμῃ Πανθέου, ἥτις καὶ ὀρθῶς ἐχρησίμευσεν εἰς τοὺς νεωτέρους ἀρχιτέκτονας ὡς πρότυπον διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς μὴ σωζομένης θύρας τοῦ Παρθενῶνος· διότι πράγματι ἡ

1. De Archit. IV, 4.

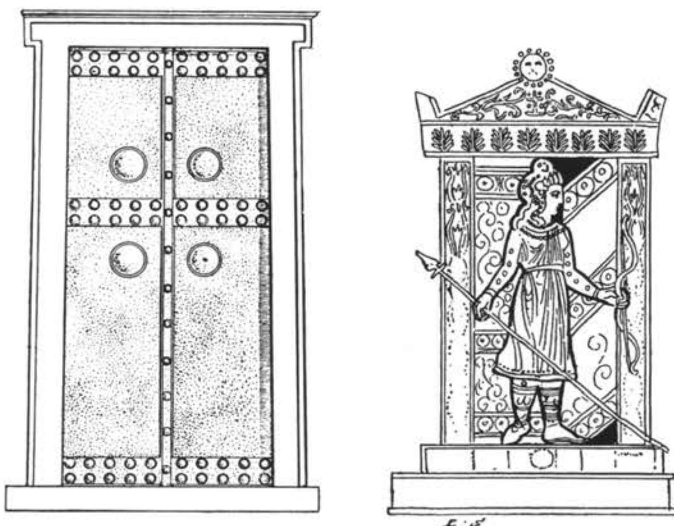
2. Βλ. σχετικὰ παραδείγματα μαρμαρίνων θυρῶν, ἀπομιμουμένων χαλκεπενδύτους εἰς Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Τὰ Ὑλικὰ δομῆς, τ. 2, σ. 12, σημ. 10 καὶ σ. 363.

3. G. RODENWALDT, JdI 41, 1926, σ. 197, εἰκ. 3. DURM, Baukunst[3], εἰκ. 466 καὶ ἰδίᾳ DAREMBERG - SAGLIO - POTTIER, DAGR, λ. Janua.

230. Ἀναπαράστασις τῆς πρὸς τὸν σηκὸν θύρας τοῦ προνάου (κατὰ Ἀ. Ὀρλάνδον).

θύρα τοῦ Πανθέου (εἰκ. 228)[1] ἐμφανίζεται δίφυλλος, ἑκάστου θυροφύλλου της ὑποδιαιρουμένου διὰ τῶν ζυγῶν εἰς δύο τύμπανα, ἓν μικρότερον ἄνω, καὶ ἄλλο ὑψηλότερον κάτω. Τὰ τύμπανα ταῦτα περιβάλλονται ὑπὸ κυματίου, τὰ δὲ χωρίζοντα αὐτὰ ζυγὰ — τά τε κατώτατα καὶ τὰ ἀνώτατα — φέρουν μεγάλους ἥλους. Ἑκατέρωθεν τῶν θυροφύλλων ἵσταται ἀνὰ μία ραβδωτὴ παραστάς, ἐνῶ τὸ σύνολον τῶν θυροφύλλων καὶ τῶν παραστάδων στέφεται ὑπὸ ἐξέχοντος κοσμήτου (κορνίζας). Τὸ ὑπεράνω τοῦ κοσμήτου τούτου κενὸν κλείει μέγας, διάτρητος φεγγίτης (*θυρίς*). Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημει-

231. Ἀριστερά, μαρμαρίνη θύρα ἐκ τοῦ τάφου τῆς Μακεδονικῆς Βεργίνας (4ου π.Χ. αἰ.) καὶ δεξιά, θύρα τοῦ ἐν Ταυρίδι ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐξ ἀγγειογραφίας τοῦ Λούβρου.

ωθῇ, ὅτι καὶ εἰς ἀρχαϊκὰς ἑλληνικὰς θύρας ναῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ὑπῆρχον πρόσθετοι, ἔξεργοι διακοσμήσεις εἰς τὰ τύμπανα, ὡς ἀποδεικνύει χωρίον τοῦ Κικέρωνος[2], εἰς ὃ ἀναφέρεται, ὅτι ὁ C. Verres ἀφήρεσεν ἀπὸ τὸν ἐν Συρακούσαις ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς: 1) μεταλλικὰς διακοσμήσεις μὲ χρυσοῦς ἥλους (bullae aureae) καὶ 2) ὡραιοτάτην ἐλεφαντίνην κεφαλὴν γοργονείου (ex ebore gorgonis os pulcherrimum)[3], δηλαδὴ στοιχεῖα, οἷα βλέπομεν, ὅτι ὑπῆρχον καὶ εἰς τὴν θύραν τοῦ Παρθενῶνος.

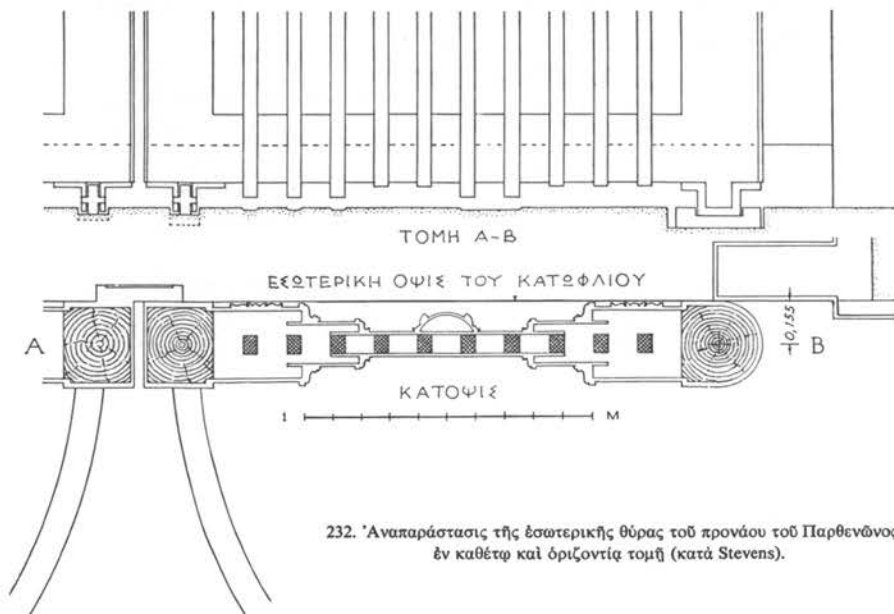
Ἀναπαραστάσεις τῆς ἐξεταζομένης θύρας παρέσχον παλαιότερον μὲν ὁ G. Niemann

1. Κατὰ G. Semper, Der Stil, I, München 1878, σ. 344· βλ. καὶ ἀναπαράστασιν τοῦ E. Paulin ἐν H. D'Espouy, Fragments d'Architecture antique I, Paris ἄ.ἔ. πίν. 72.

2. In Verrem II, 4, 124.

3. Πρβλ. καὶ O. Jahn, Berichte der Sächs. Gesellschaft, 1854, σ. 47, 1855, σ. 58 ἑξ. 106, καὶ C. Bötticher, ıektonik der Hellenen, Berlin 1874, βιβλίον 4ον, σ. 84 ἑξ.

(εἰκ. 229)[1] καὶ κατ' αὐτὸν ὁ A. W. Lawrence[2], ἀργότερον δὲ καὶ ὁ G. Ph. Stevens (εἰκ. 228, δεξιά)[3], πάντες δεχθέντες ἀνὰ τρία ὅμοια τετράγωνα τύμπανα δι' ἕκαστον θυρόφυλλον. Ἡ ἡμετέρα εἰκὼν 230 παρέχει ἀνάλογον ἀναπαράστασιν τῆς θύρας, γενομένην κατὰ τὸ πρότυπον τῶν τε θυρῶν ἑλληνικῶν τάφων (εἰκ. 231, ἀριστερὰ)[4] καὶ τῆς τοῦ Πανθέου (εἰκ. 228) καὶ συμφώνως πρὸς τὸν κανόνα τῶν δύο τυμπάνων, τὸν ὁποῖον ἀνεφέραμεν

232. Ἀναπαράστασις τῆς ἐσωτερικῆς θύρας τοῦ προνάου τοῦ Παρθενῶνος ἐν καθέτῳ καὶ ὁριζοντίᾳ τομῇ (κατὰ Stevens).

ἀνωτέρω· διότι ἡ εἰς πλείονα τύμπανα διαίρεσις ἰδιάζει κυρίως εἰς παλαιοχριστιανικὰς θύρας[5] καὶ εἴς τινας βυζαντινάς[6], ἐκ τῶν ὁποίων, ἰδιαιτέρως ἡ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀρχαΐζουσα, περιορίζεται εἰς δύο μόνον τύμπανα[7], ἐνῷ πολλαὶ ἄλλαι παλαιοχριστιανικαὶ καὶ βυζαντιναὶ κατανέμονται εἰς πολλοὺς μικροὺς ὀρθογωνίους πίνακας[8]. Σχετικῶς

1. Wiener Vorlegeblätter, Series 7, πίν. XII.
2. Greek Architecture, London 1957, σ. 160, εἰκ. 93.
3. The Setting of the Periclean Parthenon, Hesperia, Suppl. III, 1940, σ. 76, εἰκ. 58.
4. Ὡς π.χ. τοῦ τῆς Βεργίνας (Κ. Ρωμαιος, Ὁ Μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, Ἀθῆναι 1950, πίν. Α).
5. Βλ. Α. Κ. Ορλανδον, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, τ. 2, Ἀθῆναι 1954, ἰδίᾳ εἰκ. 375 (Ἁγίου Ἀμβροσίου τοῦ Μιλάνου).
6. Μονὴ Μεγίστης Λαύρας Ἁγίου Ὄρους: M. E. Frazer ἐν DOP 27, 1973, εἰκ. 14 καὶ ἐσχάτως Ch. Bouras ἐν Jahrb. für Öster. Byz. 24, 1975, πίν. ἔναντι σ. 130.
7. Ε. Αντωνιαδης, Ἔκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας, τ. Α', Ἀθῆναι 1907, πίν. ΛΒ'.
8. Παλαιοχριστιανικαί: Α. Κ. Ορλανδου, Ἡ ξυλόστεγος κλπ. ἔ.ἀ. εἰκ. 374 (Ἁγίας Σαβίνης), εἰκ. 376 (Μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης Σινᾶ). Βυζαντιναί: Ἅγιος Παῦλος Ρώμης ἐκτὸς τῶν τειχῶν, G. Matthiae, Le porte bronzee bizantine in Italia,

πρὸς τὰ κοσμήματα (*ποικιλμάτια*)[1], τὰ ὁποῖα ἐπλήρουν τὰ τύμπανα καὶ τὰς παραστάδας, τούτων ἀμυδρὰν ἰδέαν λαμβάνομεν καὶ ἐκ τοῦ ἐκ Καμπανίας ἐρυθρομόρφου ἀγγείου τοῦ Λούβρου (ἡμετ. εἰκ. 231, δεξιά), τοῦ εἰκονίζοντος τὴν θύραν τοῦ ἐν Ταυρίδι ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος[2].

Τὰ ξύλινα χαλκεπένδυτα θυρόφυλλα, συνολικοῦ πλάτους περίπου 4,00 μ., θὰ ἤνοιγον βεβαίως πρὸς τὰ ἔσω, προσκρούοντα ἐπὶ τῶν εὐρειῶν παρειῶν τοῦ ἀνοίγματος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν δευτέραν, ἤτοι τὴν πρὸς τὸν κυρίως ναὸν ἐσωτερικὴν θύραν τοῦ ἀνοίγματος, περὶ τῆς ὁποίας ἠσχολήθη εἰδικῶς ὁ G. Ph. Stevens[3], αὕτη, ὡς ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου τοῦ κυρίως ναοῦ (εἰκ. 225, 232 καὶ πίν. 1) καὶ εὐθὺς παρὰ τὸ κατώφλιον διατηρουμένων ὀπῶν καὶ ἄλλων ἰχνῶν συνάγεται, ἦτο ἐπίσης δίφυλλος καὶ κιγκλιδωτή. Ἕκαστον θυρόφυλλόν της ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνὸς χονδροῦ ξυλίνου ὀρθογωνίου πλαισίου, ἐφαπτομένου τῆς ἐσωτερικῆς κατακορύφου ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου (εἰκ. 232) καὶ διῃρημένου ἐσωτερικῶς διὰ δέκα κατακορύφων, ὀρθογωνίου τομῆς, χαλκῶν ῥάβδων. Αἱ ῥάβδοι αὗται, διαπερῶσαι τὸ πλαίσιον, ἔφθανον ἕως κάτω, ἐξέχουσαι μάλιστα κατά τι πέραν τοῦ πλαισίου (εἰκ. 232, ἄνω). Ἕκαστον θυρόφυλλον ἐστρέφετο πρὸς τὰ ἔσω κατὰ τέταρτον κύκλου (εἰκ. 232, κάτω), κυλιόμενον τῇ βοηθείᾳ μεταλλικῶν τροχίσκων ἐπὶ ῥηχῆς αὔλακος, πλάτους 0,10 μ., λαξευμένης ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου, ἴχνη τῆς ὁποίας διετηρήθησαν ὀλίγα (βλ. πίν. 1, εἰκ. 225 καὶ 232).

Ζημίαι καὶ φθοραί. Πρὶν ἢ ἐγκαταλείψωμεν τὸν πρόναον θὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὰς σημαντικὰς ζημίας, τὰς ὁποίας ὑπέστη οὗτος κατὰ τοὺς διαρρεύσαντας αἰῶνας. Τοιαῦται ζημίαι παρατηροῦνται: α) εἰς τὸ δάπεδον (εἰκ. 225). Τούτου αἱ πλάκες εἶναι σχεδὸν ὅλαι βεβλαμμέναι, παρουσιάζουν ὅμως κατ' ἀποστάσεις κανονικὰς τετραγώνους ὀπάς, διαστ. 0,15×0,135 μ., 0,145×0,143 μ., 0,14×0,161 μ., τεταγμένας εἰς μίαν γραμμήν, περίπου παράλληλον πρὸς τὸ χεῖλος τοῦ στυλοβάτου καὶ ἀπέχουσαν αὐτοῦ κατὰ μέσον ὅρον 3,27 μ. Ἀπ' ἀλλήλων αἱ ὀπαὶ ἀπέχουσι ἀπὸ Ν. πρὸς Β. 3,80 μ., 1,50 μ. καὶ 5,55 μ., εἶναι δὲ ἄγνωστον διὰ τίνας λόγους ἠνοίχθεισαν μεταγενεστέρως. Φέρουσι δ' ἀκόμη αἱ πλάκες τοῦ προνάου καὶ λαξεύματα δι' ἐγκατάστασιν ἀναθημάτων[4], ἓν τῶν ὁποίων, κυκλικοῦ σχήματος, διακρίνεται ἀκόμη σαφῶς κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν (εἰκ. 192 καὶ πίν. 1), β) εἰς τὰ τοιχώματα, τοὺς κίονας καὶ τὸ ἐπιστύλιον. Αἱ ζημίαι αὗται προῆλθον κυρίως ἐκ πυρκαϊᾶς τῆς ὀροφῆς καὶ τῆς στέγης τοῦ κυρίως ναοῦ[5], ἡ ἐκ τῆς ὁποίας μεγάλη θερμότης διωχετεύθη εἰς τὸν πρόναον διὰ τοῦ ἀνοίγμα-

Roma 1971, πίν. 16 καὶ M. E. Frazer, DOP 27, 1973, εἰκ. 17, Amalfi, Atrani, ναὸς Σωτῆρος M. SantAngelo, Salerno, Ἅγιος Μᾶρκος Βενετίας, G. Matthiae, ἔ.ἀ. πίν. 67, 71, 81, 98, 113, καὶ M. Frazer, ἔ.ἀ. πίν. 1, 4, 10, 11, ὡς καὶ θύρα εἰς ἄρθρον τοῦ J. Flemming εἰς Byzantinoslavica 30, 1969, πίν. X, εἰκ. II, 14.

1. Ἀνάλογον διακόσμησιν χαλκῆς θύρας δι' ἀναγλύφων ποικιλμάτων ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐσέβιος (Ἐκκλησ. Ἱστορ. X 4, 41, ἔκδ. Schwartz, σ. 875), ὅτι ἔφερεν ἡ θύρα τῆς βασιλικῆς τῆς Τύρου.

2. Εἰκὼν Ed. Pottier ἐν Daremberg - Saglio - Pottier, DAGR, λ. Janua, σ. 607, εἰκ. 4133, ὅθεν ἡ ἡμετ. εἰκ. 231, δεξιά.

3. Ἔ.ἀ.

4. Ὁ Παυσανίας (I, 24, 7) ἀναφέρει ῥητῶς, ὅτι κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ, ἤτοι τὸν πρόναον, εἶδεν εἰκόνα τοῦ Ἰφικράτους *πολλά τε καὶ θαυμαστὰ ἔργα ἀποδειξαμένου*. Ἡ εἰκὼν ὅμως, ἤτοι τὸ ἄγαλμα τοῦτο, τοποθετεῖται, ὡς θὰ εἴδωμεν, μᾶλλον παρὰ τὴν κρηπῖδα (βλ. κατωτέρω).

5. Βλέπε περὶ ταύτης κατωτέρω.

τος τῆς θύρας, ἐπενεγκοῦσα μερικὴν ἀσβεστοποίησιν τῶν μαρμάρων καὶ τῶν τοιχωμάτων τῆς θύρας καὶ περαιτέρω τῶν κιονοκράνων τῶν κιόνων τῆς προστάσεως. Τῶν τελευταίων τούτων τὴν ἐπανόρθωσιν προσεπάθησαν νὰ ἐπιτύχουν, ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, διὰ τῆς προσθήκης μείγματος σιμεντοκονίας, εἰς τὴν ὁποίαν παρενέβαλον σιδηροῦς ὀβελίσκους, διαμέτρου 0,015 μ. Τοιοῦτοι ὀβελίσκοι σώζονται σήμερον 23 ἐν ὅλῳ, ἐπὶ ἑνὸς τῶν τριῶν διατηρηθέντων κιονοκράνων τοῦ προνάου (βλ. καὶ κατωτέρω).

Αἱ μεγαλύτεραι ὅμως βλάβαι, τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ πρόναος πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Μοροζίνη, προῆλθον ἐκ τῆς ἐν τῷ προνάῳ ἐγκαταστάσεως τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν μετετράπη ὁ Παρθενὼν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 450 καὶ 550 μ.Χ. Ἡ μνημονευθεῖσα κόγχη, τρίπλευρος ἐξωτερικῶς καὶ ἡμικυκλικὴ ἐσωτερικῶς (εἰκ. 192, πίν. 1), διετηρεῖτο εἰς ὕψος περίπου 1,50 μ. μέχρι τοῦ 1858 ἢ 60, ὅτε κατηδαφίσθη ὑπὸ τοῦ C. Bötticher[1], ἵνα ἀποκαλυφθῇ ἡ μεσαία εἴσοδος τῶν κιόνων τοῦ προνάου καὶ τὸ ὑπὸ τὴν κόγχην ἀρχαῖον μαρμάρινον δάπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διακρίνονται μέχρι σήμερον τὰ χαρακτὰ σημεῖα αὐτῆς, ἤτοι τὰ ἴχνη τοῦ τε ἐξωτερικοῦ καὶ πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ἐσωτερικοῦ[2] περιγράμματος αὐτῆς, δηλούμενα δι' ἐστιγμένης γραμμῆς ἐπὶ τοῦ σχεδίου κατόψεως τῆς εἰκ. 192 καὶ τοῦ πίν. 1. Πρὸς κατασκευὴν τῆς κόγχης ἐδέησε νὰ λαξευθοῦν κατακορύφως οἱ δύο (3ος καὶ 4ος) ἐκ τῶν μέσων ἀρχαίων κιόνων τῆς προστάσεως καὶ μέγα μέρος τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν παρειᾶς.

Ἡ ἐργασία τῆς κατεδαφίσεως τῆς κόγχης παρουσίασε πολλὴν δυσκολίαν, ὡς γράφει ὁ ἐνεργήσας αὐτὴν C. Bötticher (ἔ.ἀ.), ἐπειδὴ τὸ κονίαμα τῆς τοιχοποιίας της εἶχε σκληρῶς προσκολληθῆ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τοῦ ἀρχαίου δαπέδου καὶ τῶν ἐντὸς αὐτῆς ἀτάκτως ἐντειχισθέντων τεμαχίων ἀρχαίων ἐπιγραφῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἐξήχθησαν δὲ πράγματι κατὰ τὴν κατεδάφισίν της καὶ τιμητικὰ ψηφίσματα καὶ ἐπιγραφαὶ τῶν ταμιῶν τῆς θεοῦ, αἵτινες μετεγράφησαν ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Κ. Πιττάκη, τινὲς δὲ καὶ ἐδημοσιεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα τοῦ ἔτους 1862, στ. 73-74. Ἐξήχθησαν ὡσαύτως καὶ ἀρχιτεκτονικά τινα μέλη, ἐκ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιον εἶναι τεμάχιον ἐκ τῆς σίμης[3] τοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος, ἄνευ ἐκροῆς, μήκους 3 ποδῶν, διατηροῦν ἄριστα κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα του τὰς γνωστὰς ζητοειδεῖς ἀρθρώσεις τῶν σιμῶν, οὐχὶ ὅμως, δυστυχῶς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς προσόψεως αὐτοῦ ἐγκαυστικῶς ἀποτυπωμένα χρωματιστὰ ἀνθέμια, ἅτινα ἐξηφανίσθησαν, ἐξαλειφθέντα ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ κονιάματος, δι' οὗ ἐνετειχίσθησαν. Πάντως ἡ εὕρεσις τοῦ τεμαχίου τῆς σίμης ἐντὸς τοῦ τοίχου τῆς κόγχης εἶναι κατὰ τοῦτο σπουδαία: διότι

1. Untersuchungen, σ. 159.

2. Τὰ ἴχνη τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου περιγράμματος ἀπεδόθησαν ὀρθῶς πρὸ 130 ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Penrose (Principles, πίν. 3) καὶ κατ' αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Breton (Athènes², εἰκ. σ. 132), τοῦ Michaelis (Der Parthenon, σ. 46), τοῦ Deichmann (AM 63/64, 1938/39, πίν. 23) καὶ τοῦ Stevens (Hesperia 11, 1942, σ. 366, εἰκ. 1), ὡς δὲ σχεδιάζονται ὑπὸ πάντων τούτων, ἡ ἐσωτερικὴ ἡμικυκλικὴ ἐπιφάνεια τῆς κόγχης δὲν φαίνεται τέμνουσα τοὺς μεσαίους κίονας τῆς προστάσεως, ἀλλὰ περιλαμβάνουσα αὐτοὺς ὁλοκλήρους ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦ τοίχου, μὲ ἐξοχὴν πρὸς Α. ἑνὸς τομέως τῶν ῥαβδώσεών των. Ἐπειδὴ ὅμως οὕτω σχεδιαζομένη ἡ κόγχη ἐμφανίζεται μὲ τὸ τόξον μᾶλλον χαμηλωμένον, αἱ δὲ κόγχαι τῶν βασιλικῶν τοῦ 5ου καὶ τοῦ 6ου αἱ. εἶναι εἴτε ἡμικυκλικαὶ εἴτε ὑπερυψωμέναι, ὁ Ι. Τραυλος, εἰς τὴν ἀναπαράστασίν του παρὰ Κ. Μπιρη, Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἐβλιᾶ - τσελεμπῆ, εἰκ. σ. 33 καὶ τοῦ Bildlexikon, εἰκ. 576, τὴν ἐσχεδίασεν ὑπερυψωμένην, ὁπότε ὅμως καὶ ἡ Α. πλευρὰ τῶν ἰχνῶν τοῦ Penrose δὲν ἐτηρήθη, ἀλλ' ἐδέησε νὰ μετατεθῇ πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ νὰ καλύψῃ τοὺς ἐξέχοντας αὐτῆς τομεῖς τῶν δύο μέσων κιόνων καὶ ἡ βόρειος πλαγία πλευρὰ ἤλλαξε κατεύθυνσιν. Τὴν κατὰ Τραυλὸν διαμόρφωσιν τῆς ἀψῖδος, χάριν συγκρίσεως πρὸς τὴν τοῦ Penrose καὶ τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν, παραθέτομεν εἰς τὴν ἡμετ. εἰκ. 192 καὶ τὸν πίν. 50θ, δὲν ἐγκρίνομεν ὅμως ταύτην, ἐμμένοντες εἰς τὴν ἀσφαλῶς ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τοῦ Penrose θεμελιουμένην διαμόρφωσιν.

3. Καὶ οὐχὶ γεῖσον ὡς ἐσφαλμένως γράφει ὁ Michaelis, Der Parthenon, σ. 49, σημ. 188.

ἀποδεικνύει, ὅτι τὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ ἢ τοὐλάχιστον τὸ ἀνατολικόν, εἶχον καταστραφῆ ἤδη πρὸ τῆς κτίσεως τῆς κόγχης (450 - 550 μ.Χ.).

Τὸ νεώτερον δάπεδον τῆς κόγχης ἀπετελέσθη ἐκ στρώματος δέκα μαρμαρίνων κατωφλίων, ληφθέντων ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀρχαίου Παρθενῶνος, συνδεθέντων δὲ πρὸς ἄλληλα διὰ σιδηρῶν συνδέσμων τοῦ συνήθους κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους σχήματος. Ἐπὶ τῶν πλακῶν τούτων ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν θέσιν τῶν σταθμῶν τῆς ἀρχαίας θύρας ἀνὰ δύο κυκλικαὶ στρώσεις ὑποδοχῆς κιόνων, διαμέτρου κατά τι μεγαλυτέρας τῶν 0,30 μ., εἰς τὰς ὁποίας ὁ Bötticher ἀνεγνώρισε τὰς θέσεις, ἔνθα ἵσταντο οἱ τέσσαρες ἐκεῖνοι ἐξ ἰάσπιδος κίονες, τοὺς ὁποίους ἐπρόφθασεν ἀκόμη νὰ ἴδῃ ὁ τὸ 1676 ἐπισκεφθεὶς τὸν ναὸν Wheler[1], ἱσταμένους ἀνὰ δύο ἑκατέρωθεν τοῦ ἀνοίγματος καὶ στηρίζοντας τὸ τόξον τῆς Ὡραίας Πύλης, ἤτοι τῆς θύρας τοῦ φράγματος, ὅπερ ἐχώριζε τὸ ἱερὸν Βῆμα ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπον ναόν. Ἰδοὺ πῶς ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἀγγλικὸν κείμενον τοῦ Wheler (Michaelis, ἔ.ἀ. σ. 343): «When the Christians consecrated it to serve God in, they let in the Light at the East end; which is all that it yet hath. And not only that, but made a Semicircle for the Holy Place, according to their Rites; which the Turks have not yet much altered. This was separated from the rest by Jaspar Pillars; two of which on each side, yet remain. Within this Chancel is a Canopy, sustained by four Porphyry Pillars, with beautiful white Marble Chapters, of the Corinthian order (προφανῶς τὸ κιβώριον). But the Holy Table under it, is removed (περὶ Ἁγίας Τραπέζης βλ. καὶ κατωτέρω). Beyond the Canopy are two or three Degrees, one above another in a Semicircle (βεβαίως τὸ Σύνθρονον); where the Bishops and Presbyters used to sit in time of Communion, upon certain Solemn days. The Bishop sate in a Marble Chair, above the rest; which yet remaineth above the Degrees, against the Window». Καὶ ἡ καθέδρα αὕτη τοῦ ἐπισκόπου — ἐπαναχρησιμοποιηθεὶς μαρμάρινος θῶκος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. — εὑρέθη ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς ἁψῖδος, ἀπέκειτο δὲ ἀπὸ τοῦ 1835 εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως[2]. Τὸ ὅλον κατὰ ταῦτα ἄνοιγμα τῆς καταστραφείσης ἀρχαίας θύρας πρὸς τὸν κυρίως ναόν, μετετράπη εἰς Ὡραίαν Πύλην μετὰ θριαμβευτικῆς ἁψῖδος, ἥτις καὶ ἀπετέλει τὴν εἴσοδον πρὸς τὴν ὄπισθεν αὐτῆς κειμένην κόγχην, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας «μεταξὺ τεσσάρων ἐκ πορφυρίτου λίθου κιόνων, φερόντων λευκὰ κορινθιακὰ κιονόκρανα» (ἤτοι τοῦ κιβωρίου), ἵστατο ἄλλοτε, ὡς συνήθως[3], ἡ Ἁγία Τράπεζα, ἀπομακρυνθεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων ἤδη πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Wheler.

Ἀπὸ τὴν ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἐκ τῆς κατεδαφίσεως τῆς κόγχης σχηματισθεῖσαν ἐπίχωσιν συνελέχθη — ὡς γράφει ὁ Bötticher — πλῆθος ὑαλίνων ψηφίδων, πολυχρώμων ἢ καλυπτομένων διὰ χρυσοῦ, προερχομένων βεβαίως ἐκ τῆς καλυπτούσης τὸν τεταρτοσφαιρικὸν θόλον τῆς κόγχης ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως, ἥτις, ὡς ὀρθῶς ὑπεστηρίχθη

1. G. Wheler,. Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levant, τ. 2, Anvers 1689, σ. 425 τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως καὶ παρὰ Michaelis, Der Parthenon, σ. 343.

2. L. Ross, Arch. Aufs. I, σ. 113. St. Casson, Catalogue of the Akropolis Museum II, Cambridge 1921, σ. 278. H. Möbius AM 51, 1926, σ. 119, εἰκὼν του εἰς πίν. 19,20· πρβλ. καὶ Σωτηρίου, Εὑρετήριον Α', Ἀθῆναι 1927, σ. 37, 39.

3. Α. Ορλάνδος, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, τ. 2, Ἀθῆναι 1954, σ. 499 ἑξ. καὶ σχετικαὶ εἰκόνες.

ὑπὸ τοῦ C. Bursian[1], θὰ εἰκόνιζε τὴν Θεομήτορα, εἰς ἣν ἀποδεδειγμένως ἦτο ἀφιερωμένη ἡ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐκκλησία κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ οὐχὶ εἰς τὴν Ἁγ. Σοφίαν, ὡς ὑπό τινων ὑπεστηρίχθη. Τόσον ὁ καλύπτων τὴν κόγχην θόλος, ὅσον καὶ ἡ ψηφιδωτὴ διακόσμησις αὐτοῦ κατεστράφησαν τὸ 1687, κατὰ τὴν ὑπὸ Μοροζίνη μεγάλην ἔκρηξιν τῆς ἐν τῷ Παρθενῶνι ἀποθηκευθείσης πυρίτιδος.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἐκ τῆς κατεδαφίσεως τῆς κόγχης προελθούσης ἐπιχώσεως, εὑρέθη τὸ ἀρχαῖον μαρμάρινον δάπεδον, κεκαλυμμένον διὰ στρώματος οὐχὶ πολὺ στερεοῦ κονιάματος, ὅπερ ἐσχημάτιζε τὸν πυθμένα μικροῦ τετραπλεύρου χώρου, αἱ κατακόρυφοι πλευραὶ τοῦ ὁποίου ἐκαλύπτοντο δι' ὁμοίου κονιάματος. Τὸ κατασκεύασμα τοῦτο θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως τὸ κοῖλον ὑπόβαθρον, ἐφ' οὗ ἦτο τεθειμένη ἡ πλὰξ τῆς Ἁγίας Τραπέζης, θὰ περιέκλειε δὲ βεβαίως, δίκην ἱεροῦ τάφου, τὰ λείψανα ἁγίου τινὸς ἢ μαρτύρων τῆς ἐκκλησίας (δηλαδὴ τὸ ἐγκαίνιον).

Πάντα τὰ ἀνωτέρω καταλεχθέντα στοιχεῖα πορίζόμεθα μόνον ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Bötticher (ἔ.ἀ.) ὅστις, ὅμως, δυστυχῶς, οὔτε σχετικὴν τινὰ κάτοψιν παρέσχεν, οὔτε φωτογραφίαν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ, ὡς καὶ τῆς τοῦ Wheler καὶ τοῦ Ἐβλιᾶ-τσελεμπῆ (1667), ἐπεχείρησαν ἀναπαράστασιν τῆς κατόψεως τῆς ἐν τῷ Παρθενῶνι βασιλικῆς παλαιότερον μὲν ὁ Michaelis[2], πολὺ δ' ἀργότερον (1938 - 39) ὁ F. W. Deichmann[3], μετὰ λεπτομεροῦς περιγραφῆς καὶ σχολίων, τελευταίως δὲ καὶ ὁ Ἰ. Τραυλός[4]. Περὶ τῆς ὀρθότητος ὅμως τῶν ἀναπαραστάσεων τούτων θὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενῶς ἀργότερον εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ κειμένου, ἔνθα θὰ πραγματευθῶμεν λεπτομερῶς περὶ τοῦ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος. Ἀναφέρομεν ἐντούτοις ἀπὸ τοῦδε ὅτι, μαρμαρίνην Ἁγίαν Τράπεζαν, πιθανώτατα τοῦ Παρθενῶνος, διαστάσεων 1,39 × 1,04 × 0,36 μ. ἀνεῦρεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὁ γράφων καὶ ἐδημοσίευσεν αὐτὴν εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική», τ. 2, Ἀθῆναι 1954, σ. 449, εἰκ. 408.

1. C. Bursian, Geographie von Griechenland, τ. 1, Leipzig 1862, σ. 311.
2. Der Parthenon, σ. 46.
3. AM 63 - 64, 1938 - 39, πίν. 23.
4. Παρὰ Κ. Η. Μπιρη, Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἐβλιᾶ-τσελεμπῆ, Ἀθῆναι 1959, σ. 33.

ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΚΑΙ ΜΙΚΡΑΙ ΤΙΝΕΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Εἰς τὴν σ. 137 ἐμνημονεύσαμεν τὴν θεωρίαν τοῦ J. Bühlmann περὶ τῆς ἀνάγκης, ἡ ὁποία ὑπηγόρευσε τὴν καμπυλότητα τοῦ στυλοβάτου, ὄχι ὅμως καὶ τὴν σχετικὴν γεωμετρικὴν κατασκευήν του, διὰ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται καὶ μαθηματικῶς ἡ ἀνάγκη αὕτη. Τὴν γεωμετρικὴν ταύτην κατασκευὴν δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα. Ἰδοὺ λοιπὸν τί λέγει σχετικῶς ὁ Bühlmann: Ἂν οἱ κίονες τοῦ Παρθενῶνος ἵσταντο κατακόρυφοι, καὶ ταυτοχρόνως ὁ στυλοβάτης καὶ τὸ ἐπιστύλιον ἦσαν εὐθύγραμμα (ὡς τὰ ἐσχεδίασαν οἱ Stuart καὶ Revett, Antiquities of Athens, τ. 2, London, 1787, πίν. III) θὰ ἔπρεπεν ἡ ἀπόστασις τῶν ἀξόνων τῶν ἄκρων κιόνων, μετρουμένη εἰς τὸ ἐπιστύλιον, νὰ ἦτο ἴση πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου. Ἀλλά, ὡς γνωστόν, ὅλοι οἱ κίονες κλίνουν πρὸς τὰ ἔσω. Ἂν τώρα φέρωμεν ἐπίπεδον, διερχόμενον διὰ τῶν ἀξόνων τῶν κιόνων καὶ ὑποθέσωμεν, ὅτι στυλοβάτης καὶ ἐπιστύλιον ἦσαν εὐθύγραμμα, τότε οἱ ἄξονες τῶν γωνιαίων κιόνων σχηματίζουν μὲ τὴν κάτω ἀπόληξιν τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τὴν ἄνω τοῦ στυλοβάτου τραπέζιον (εἰκών). Ἂν ἔπειτα προβάλωμεν τοὺς ἄξονας τῶν γωνιαίων κιόνων, ποὺ σχηματίζουν τὰς δύο κεκλιμένας πλευρὰς τοῦ τραπεζίου ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτοῦ, τότε τὸ μεταξὺ τῶν ποδῶν τῶν δύο τούτων προβολῶν ἀπομένον τμῆμα εἶναι ἴσον πρὸς τὴν ἄνω πλευρὰν τοῦ τραπεζίου καὶ ἐν τῇ περιπτώσει μας ἴσον πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου μεταξὺ τῶν μέσων τῶν κιονοκράνων τῶν γωνιαίων κιόνων. Λοιπὸν τὸ οὐσιῶδες ζήτημα εἶναι: ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ κτίριον τὰ εἰρημένα μήκη πρὸς ἄλληλα ἢ ὄχι; Ἂν συμβαίνῃ τὸ πρῶτον πρέπει ὁ στυλοβάτης καὶ τὸ ἐπιστύλιον νὰ ἦσαν ἀρχικῶς εὐθύγραμμα. Ἂν τοὐναντίον τὸ μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου εἶναι μεγαλύτερον, τότε τοῦτο ἠμπορεῖ νὰ εὐσταθῇ, μόνον ἂν οἱ ἄξονες τῶν ἄκρων κιόνων ἵσταντο μὲ μικροτέραν κλίσιν ἢ ὅση προκύπτει ἀπὸ τὴν κλίσιν τῶν κατωτάτων σφονδύλων, ἂν δηλαδὴ καὶ ἡ γραμμὴ τῆς βάσεως εἶναι κεκλιμένη. Μία βάσις κεκλιμένη κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς ὀφείλει, διὰ νὰ μὴ δημιουργήσῃ ρωγμήν, νὰ εἶναι ὑψωμένη εἰς τὸ μέσον πρὸς τὰ ἄνω. Ἀφοῦ δὲ ὅλοι οἱ κίονες εἶναι ἰσοϋψεῖς, τότε καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ ἐπιστυλίου, συμφωνοῦσα πρὸς τὴν τοῦ στυλοβάτου, θὰ σχηματίζῃ ἐπίσης μίαν πρὸς τὰ ἄνω κεκαμμένην γραμμήν.

Ἐφαρμογὴ τῶν ἀνωτέρω δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Παρθενῶνος (διότι ἡ δυτικὴ ὑπέστη πολλὰς ζημίας κατὰ τὸν κανονιοβολισμὸν τοῦ 1827), ἐνῷ ἀντιθέτως εἰς τὴν ἀνατολικὴν μόνον τὰ ἀκρότατα τμήματα τοῦ θριγκοῦ δεικνύουν μετατοπίσεις καὶ ρωγμάς, προερχομένας ἀπὸ τὴν ἔκρηξιν τοῦ 1687 καὶ

δυναμένας νὰ ὑπολογισθοῦν μετ' ἀπολύτου ἀκριβείας. Τοὐναντίον ὁ στυλοβάτης τῆς πλευρᾶς ταύτης διετηρήθη ἀπολύτως ἀλώβητος.

Εἰς τὴν εἰρημένην πρόσοψιν αἱ διαστάσεις τῶν μεταξονίων τοῦ στυλοβάτου ἔχουν, κατὰ Penrose, εἰς ἀγγλ. πόδας μετατραπέντας εἰς μέτρα, ὡς ἑξῆς:

I	ἀπὸ τῆς Ν. γωνίας	μέχρι τοῦ	2ου κίονος	15,475	ἀ.π.	=	4,7167 μ.
II	» τοῦ 2ου κίονος	» »	3ου »	14,081	»	=	4,2918 μ.
III	» » 3ου »	» »	4ου »	14,106	»	=	4,2995 μ.
IV	» » 4ου »	» »	5ου »	14,112	»	=	4,3013 μ.
V	» » 5ου »	» »	6ου »	14,085	»	=	4,2931 μ.
VI	» » 6ου »	» »	7ου »	14,117	»	=	4,3028 μ.
VII	» » 7ου »	» »	τῆς Β. γωνίας	15,365	»	=	4,6832 μ.
			Ὁλικὸν μῆκος τοῦ στυλοβάτου	101,341	»	=	30,8884 μ.

Ἡ ἀπόστασις τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ νοτίου γωνιαίου κίονος ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ στυλοβάτου ἰσοῦται πρὸς 6,340 ἀ.π., ἤτοι 1,932 μ.· ἀφαιρουμένου ἀπὸ τούτου τοῦ ἡμίσεος τῆς κάτω διαμέτρου (3,008 ἀ.π. ἤτοι 0,916 μ.) μένει ὑπόλοιπον ὡς ἀπόστασις τοῦ ἄξονος τοῦ γωνιαίου κίονος ἀπὸ τῆς γωνίας 3,332 ἀ.π. ἢ 1,015 μ.

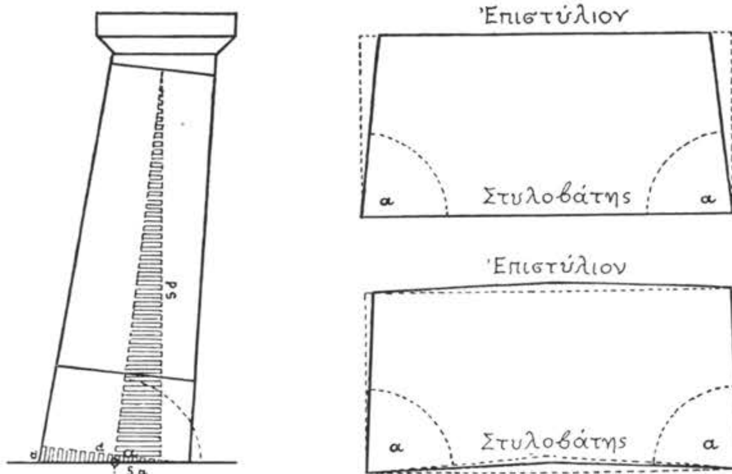
Ἂν ἀφαιρέσωμεν τὴν ἀπόστασιν ἀμφοτέρων τῶν ἀξόνων ἀπὸ τοῦ ἄκρου 6,664 ἀ.π. ἢ 2,031 μ. μένει ὡς μῆκος στυλοβάτου, μεταξὺ τῶν ἀξόνων τῶν γωνιαίων κιόνων, 94,677 ἀ.π., ἤτοι 28,857 μ.

Ἡ προβολὴ τοῦ λοξῶς ἱσταμένου ἄξονος τοῦ γωνιαίου κίονος ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ στυλοβάτου ἐξάγεται ἁπλῶς ἐκ τῆς διαφορᾶς ὕψους τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κατωτάτου σφονδύλου καὶ τῆς κάτω διαμέτρου τοῦ κίονος, αἱ ὁποῖαι ἔχουν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν ὁμοίαν ὡς τὸ ὕψος τοῦ κίονος πρὸς τὴν ζητουμένην προβολὴν τοῦ ἄξονος τοῦ κίονος.

Τὸ ὕψος τοῦ κίονος δικαιούμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν μόνον μέχρι τοῦ δακτυλίου τοῦ ὑποτραχηλίου, διότι ἀπὸ ἐδῶ ὁ ἄξων πάλιν καθίσταται κατακόρυφος, ἵνα καταστῇ ὁριζοντία ἡ ἕδρα τοῦ κιονοκράνου. Εἰς τὸ παρακείμενον σκαρίφημα τὰ διαγραμμισμένα τρίγωνα εἶναι ὅμοια πρὸς ἄλληλα, ἐπειδὴ αἱ πλευραί των ἵστανται ἀντιστοίχως καθέτως ἐπ' ἀλλήλας: ἐκ τῆς ὁμοιότητος ταύτης προκύπτει εὐκόλως ἡ εἰρημένη ἀναλογία. Ἐὰν οὕτω ἡ διαφορὰ ὕψους τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ σφονδύλου τεθῇ ἴση πρὸς a, ἡ δὲ κάτω διάμετρος ἴση πρὸς d, τὸ δὲ ὕψος τοῦ ἄξονος τοῦ κίονος μέχρι τοῦ δακτυλίου ἴσον πρὸς 5d, τότε προκύπτει ἡ ἑξῆς ἀναλογία $a : d = 5a : 5d$.

Τὸ μέγεθος 5a εἶναι ἡ ζητουμένη προβολὴ τοῦ ἄξονος τοῦ γωνιαίου κίονος ἐπὶ τῆς γραμμῆς στάσεως. Τὸ μέγεθος a εἶναι εἰς τὸν νότιον γωνιαῖον κίονα ἴσον πρὸς 3,001 ἀ.π. (0,914 μ.) – 2,909 ἀ.π. (0,886 μ.) = 0,092 ἀ.π. (0,0280 μ.), ὥστε ἡ προβολὴ τοῦ ἄξονος τοῦ κίονος θὰ εἶναι 5a, ἴση δηλαδὴ πρὸς 0,46 ἀ.π. (0,014 μ.). Τὰ αὐτὰ μέτρα εἰς τὸν βόρειον γωνιαῖον κίονα εἶναι a = 3,179 ἀ.π. (0,968 μ.) – 3,079 ἀ.π. (0,938 μ.) = 0,100 ἀ.π. (0,030 μ.), ἡ δὲ προβολὴ τοῦ κίονος τούτου 5a = 0,50 ἀ.π. (0,015 μ.). Τὸ ἄθροισμα τῶν δύο αὐτῶν προβολῶν = 0,960 ἀ.π. (0,0292 μ.), ἀφαιρούμενον ἀπὸ τὸ μῆ-

κος τοῦ στυλοβάτου μεταξὺ τῶν γωνιαίων κιόνων, μᾶς δίδει, ἐπὶ προϋποτιθεμένης εὐθυγραμμίας, διὰ τὸ μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου μεταξὺ τῶν ἀξόνων τῶν γωνιαίων κιόνων 94,677 ἀ.π. (28,857 μ.) - 0,960 ἀ.π. (0,292 μ.) = 93,717 ἀ.π. (28,56 μ.).

Σκαρίφημα τοῦ Bühlmann.

Τώρα τὰ μήκη τῶν ἑπτὰ τεμαχίων τοῦ ἐπιστυλίου, μετρούμενα ἀπὸ τῶν γωνιῶν, εἶναι, ἀφαιρουμένων τῶν ρηγμάτων, τὰ ἑξῆς:

I (Ν. γωνία)	15,227 ἀ.π. (4,681 μ.) - 0,030 ἀ.π. (0,091 μ.)	= 15,197 ἀ.π. (4,634 μ.)
II »	13,966 ἀ.π. (4,256 μ.) - 0,009 ἀ.π. (0,0027 μ.)	= 13,957 ἀ.π. (4,254 μ.)
III »		= 13,889 ἀ.π. (4,233 μ.)
IV »		= 14,210 ἀ.π. (4,331 μ.)
V »		= 14,126 ἀ.π. (4,305 μ.)
VI »		= 13,617 ἀ.π. (4,050 μ.)
VII (Β. γωνία)	15,260 ἀ.π. (4,651 μ.) - (0,027 + 0,007 ἀ.π. = 0,034 ἀ.π.) (0,0103 μ.)	= 15,226 ἀ.π. (4,640 μ.).

Τὸ συνολικὸν μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου εἶναι 100,222 ἀ.π. (30,547 μ.).

Ἀφοῦ οἱ ἄξονες τῶν κιόνων τελειώνουν εἰς τὸ μέσον τῶν κάτω ἐπιφανειῶν τοῦ ἐπιστυλίου, τότε αἱ ἀποστάσεις τῶν ἀξόνων τῶν γωνιαίων κιόνων ἀπὸ τῶν ἄκρων τοῦ ἐπιστυλίου ὁμοῦ ἰσοῦνται πρὸς ἓν μέσον πλάτος ἐπιστυλίου ἤτοι 5,852 ἀ.π. (1,783 μ.). Ὑπολείπεται λοιπὸν μεταξὺ τῶν ἀξόνων τῶν γωνιαίων κιόνων μῆκος ἐπιστυλίου = 100,222 ἀ.π. (30,547 μ.) - 5,852 ἀ.π. (1,783 μ.) = 94,370 ἀ.π. (28,764 μ.). Κατὰ ταῦτα τὸ πραγματικὸν ὑφιστάμενον μῆκος εἶναι πολὺ μέγα ἔναντι τοῦ ἀνωτέρω ὑπολογισθέντος κατὰ 0,653 ἀ.π. (0,199 μ.).

Σημ. Ἐκ τῆς προηγουμένης μετρήσεως τοῦ Hoffer προκύπτει ἀκόμη μεγαλύτερον ποσὸν μήκους ἐπιστυλίου ἀπὸ 0,308 μ. Ἡ διαφορὰ πρὸς τὸν Penrose ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ὀλιγώτερον ἀκριβοῦς παρατηρήσεως τῶν ρωγμῶν καὶ τῶν ἀνοιγμάτων τῶν ἁρμῶν.

Μία τοιαύτη διαφορὰ μέτρων εἶναι πολὺ σημαντική, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ τὴν ἀποδώσωμεν εἰς ἀνακριβείας κλπ. κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν μέτρων τότε μόνον ἐξηγεῖται, ὅταν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ στυλοβάτης ἐξ ἀρχῆς ἦτο κατὰ τὸ μέτρον τοῦτο πρὸς τὰ ἄνω κεκαμμένος, ὡς τὰ ἀκριβῆ μέτρα ἀπέδωσαν. Τότε ἡ θέσις τῶν ἀξόνων τῶν γωνιαίων κιόνων ἐν σχέσει πρὸς τὴν στάθμην ἀποβαίνει ὀλιγώτερον κεκλιμένη, τὰ δὲ ἄνω ἄκρα αὐτῆς ἀφίστανται ἀπ' ἀλλήλων εὐρύτερον καὶ μεταξὺ αὐτῶν δύναται νὰ εὕρῃ θέσιν τὸ δοθὲν μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου καὶ δὴ τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον αὕτη, ἐκ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος λόγου, ἐλάχιστα κάμπτεται. Ὅ,τι λοιπὸν ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κτιρίου ἰσχύει ἐπίσης καὶ διὰ τὰς λοιπὰς πλευρὰς αὐτοῦ, εἰς τὰς ὁποίας ἀκόμη εἶναι μὲν ὁρατὴ ἡ καμπυλότης, ἀλλὰ τοῦ ἐπιστυλίου τὸ μῆκος δὲν δύναται πλέον νὰ ὑπολογισθῇ.

Μετὰ τὰ ἐπὶ τῶν μετρικῶν ἀναλογιῶν στηριζόμενα ἀνωτέρω συμπεράσματα δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι αἱ κυρτώσεις τῶν ὁριζοντίων γραμμῶν εἰς τὸ κτίριον κατεσκευάσθησαν ἀρχικῶς καὶ ἠθελημένως.

Εἰς σ. 117, σημ. 1, προσθετέον ἐν τέλει: Σχόλια εἰς Ὀδ. τ 37, Ἡσύχιος ἐν λ. *μεσοστύλιον*, Ἀγαθαρχίδης, Περίπλους Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης, σ. 59. Ἀθήναιος τ. Ζ 484 (*μετακιόνιον*).

Εἰς σ. 135, σημ. 4. Ἰδοὺ πῶς ἔχει ἡ σχετικὴ παράγραφος τοῦ v. Gerkan: ὅλη ἡ ἄφθονος ποσότης μελάνης, ἥτις ἐδαπανήθη, καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ πλέον λεπτὴ μέτρησις τῶν καμπυλοτήτων, ἀποβαίνουν ἄσκοποι, ἐφ' ὅσον δὲν ἐρευνᾶται εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ κτίριον ἡ κατασκευαστικὴ ἐκτέλεσις τῶν καμπυλοτήτων καὶ ἡ τομὴ τῶν λίθων ἢ ἄλλαι τεχνικαὶ ἰδιότητες καὶ δὲν ἀποδεικνύεται ἀναντιρρήτως ἡ σύμφωνος πρὸς τὸ σχέδιον κατασκευὴ τῆς καμπυλότητος.

Εἰς σ. 140 προσθετέα εἰς τὸ τέλος τοῦ κειμένου καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ Ἀμερικανοῦ αἰσθητικοῦ W. Goodyear (Greek Refinements, London 1912, σ. 213), καθ' ἥν: αἱ ἐκλεπτύνσεις, ἑπομένως καὶ αἱ καμπυλότητες, εἶναι ἐξ ἰδιοσυγκρασίας ἐκφράσεις (temperamental expressions) τῆς ἀπαρεσκείας πρὸς τὴν μονοτονίαν καὶ τὸν φορμαλισμόν, τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ καταστροφικοῦ ἀποτελέσματος τῶν μηχανικῶν μεθόδων. Προσθετέα ἐπίσης καὶ ἡ θεωρία τοῦ Ἰταλοῦ ἀρχιτέκτονος G. Giovannoni (La curvatura delle linee nel tempio d'Ercole a Cori, RM 23, 1908, σ. 109 ἑξ.), καθ' ἣν αἱ ἑλληνικαὶ ἐκλεπτύνσεις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ὑπερβολικῶς καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας ὡς πρὸς τὴν ἔμφυτον ὀπτικὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Εἰς σ. 148, 7ην γραμμὴν ἐκ τῶν ἄνω προσθετέα: ὁ μέσος ὅρος τῶν ἀπὸ ἀκμῆς

εἰς ἀκμὴν διαμέτρων τῶν γωνιαίων κιόνων εἶναι, κατὰ Penrose (Principles, σ. 10) 6,388 ἀ.π. = 1,947 μ. Ὁ Magne τοὐναντίον (Le Parthénon, σ. 23) προσδιορίζει τὴν ἀπὸ ἀκμῆς εἰς ἀκμὴν διάμετρον τῶν γωνιαίων κιόνων εἰς τὸ ὑπερβολικὸν ποσὸν τῶν 1,968 μ. Καθ' ἡμᾶς ὁ μέσος ὅρος τῶν διαμέτρων τῶν δύο γωνιαίων κιόνων τῆς Δ. πλευρᾶς (ΒΔ. καὶ ΝΔ.) εἶναι ἴσος πρὸς $\frac{1,944+1,942}{2} = 1,943$ μ.

Εἰς τὴν σ. 150, σημ. 4, τρίτην γραμμήν, προσθετέον: εἰς τὸν Παρθενῶνα οἱ κατώτατοι σφόνδυλοι, ἔχοντες ἕκαστος βάρος 6000 χιλιογράμμων.

Εἰς τὴν σ. 153 ὁ τίτλος τῆς εἰκ. 100 συμπληρωτέος: Ξύλινοι πόλοι καὶ ἐμπόλια τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως, διατηρηθέντα καλῶς, λόγῳ τῆς ἀεροστεγοῦς ἐφαρμογῆς τῶν σφονδύλων πρὸς ἀλλήλους.

Εἰς σ. 170, σημ. 2, προσθετέον καὶ Dinsmoor, Architecture, σ. 165 ($1\frac{1}{2}$ μίλια).

Εἰς τὴν σ. 191, ἡ σημ. συμπληρωτέα ὡς ἑξῆς: L. v. Klenze, Aphoristische Bemerkungen auf meiner Reise nach Griechenland, Berlin 1838, σ. 179, ὁ αὐτὸς καὶ παρὰ Bötticher, Amalthea 3, 1825, σ. 71 - 77.

Εἰς σ. 219 [Ὁριζοντία καμπυλότης]. Συμπλήρωσιν τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ μὲ καμπυλότητας τῆς κρηπῖδος τοῦ ναοῦ βλ. πολὺ ἐκτενέστερον εἰς τὸν Γ' τόμον τοῦ παρόντος ἔργου, περιλαμβανομένην εἰς σχετικὰς καμπύλας τοῦ ἀετώματος.

Εἰς σ. 219 [Ὁριζοντία καμπυλότης]: τὸ βέλος τῆς ὁριζοντίας καμπυλότητος ὑπολογίζει ὁ Penrose (Principles, σ. 19) εἰς 1/10 τοῦ ἀγγλ. ποδὸς ἤτοι εἰς 0,03 μ. Κατὰ τὰς μετρήσεις ὅμως τῆς Ἑλληνικῆς τοπογραφικῆς ὑπηρεσίας (πίν. 22) τὸ μέγιστον βέλος εἶναι 0,0152 μ.

Εἰς σ. 233 προσθετέον εἰς τὴν 5ην γραμμὴν τοῦ κειμένου ἐκ τῶν κάτω: ἐν περιπτώσει ὀρθογωνίου καθ' ὕψος σχεδίου τῆς μετόπης ἡ σχετικὴ ἀναλογία εἶναι 10/11.

Εἰς σ. 288 ἐν τέλει τῆς σημ. 1 προσθετέον τὸ ἑξῆς: τοῦτ' αὐτὸ ἔγραψε καὶ ὁ F. Deichmann (Die Basilica am Parthenon, AM 63/64, 1938/39, σ. 136), ὅστις θεωρεῖ τὸν πύργον φραγκικόν, στηριχθεὶς εἰς γνώμην τοῦ Σωτηρίου (Εὑρετήριον τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος Α', 1923, σ. 35 καὶ 39), θεωροῦντος τὸν πύργον «πιθανώτατα ἐπὶ Φράγκων ἐκτελεσθέντα ὡς κωδωνοστάσιον». Ἀμφότεροι ὅμως δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἤδη μνημονευθὲν ἄρθρον τοῦ Ἀ. Ξυγγοπούλου.

Εἰς σ. 325, σημ. 1 προσθετέον ἐν τέλει ὅτι: τὰς κιγκλίδας τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου ἐθεώρει καὶ ὁ M.L.D'Ooge (The Acropolis of Athens, New York 1908, σ. 132) σιδηρᾶς ἢ χαλκᾶς.

Εἰς σ. 332, σημ. 4 προσθετέον ὅτι: ὁ Magne (Le Parthénon, σ. 8), ἀγνοῶν τὰ ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν ἀναφερόμενα θυρόφυλλα, γράφει (σ. 68), ὅτι αἱ κολοσσιαῖαι θύραι τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου ἐκλείοντο δι' ὀρειχαλκίνων κιγκλίδων, προστατευόμεναι ὑπὸ παραπετασμάτων. Ξύλινα κιγκλιδώματα φράσσοντα τὰς θύρας τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου ὑπεστήριξεν ἀργότερον, ὅτι ὑπῆρχον καὶ ὁ M. L. D'Ooge (The Acropolis of Athens, New York 1908, σ. 133).

Εἰς σ. 342 προσθετέα ὡς σημείωσις εἰς τὸν C. Bursian τὰ ἑξῆς: στηριχθέντος πιθανώτατα ἐπὶ τοῦ Βιενναίου 'Ανωνύμου τοῦ 1458 - 1460, καθ' ὃν τὸν ναὸν τῆς Θεομήτορος (ἐν τῷ Παρθενῶνι) ᾠκοδόμησαν 'Απολλὼς καὶ Εὐλόγιος. 'Εκ τούτων ὁ μὲν Εὐλόγιος διετέλεσεν ἐπίσκοπος 'Αλεξανδρείας κατὰ τὰ ἔτη 579 - 607 (βλ. Χρυσόστομον Παπαδόπουλον, 'Ιστορία τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Αλεξανδρείας, 'Αλεξάνδρεια 1935, σ. 909), ὁ δὲ 'Απολλὼς ἦτο ἀγνώστου ἐπισκοπῆς ἐπίσκοπος (Σ. Εὐστρατιάδης, 'Αγιολόγιον τῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας, σ. 51). Πρβλ. καὶ Γ. Σωτηρίου, Εὑρετήριον τῶν μνημείων τῆς 'Ελλάδος Α', ἐν 'Αθήναις 1927, σ. 35. Εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα καὶ τὴν αὐτὴν παράγραφον σημειοῦται, ὅτι ἐκ τῶν πρώτων παραδεχθέντων τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ ναοῦ εἰς τὴν 'Αγίαν Σοφίαν ὑπῆρξεν ὁ Κ. Πιττάκης (L'ancienne Athènes, Athènes 1835, σ. 387), ὅστις καὶ ἀνεῦρεν, ὡς γράφει, τὴν σχετικὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ (σηκοῦ;). Βλ. πλείονας παρατηρήσεις σχετικῶς πρὸς τὴν περὶ τῆς ἀφιερώσεως τοῦ ναοῦ εἰς τὴν 'Αγίαν Σοφίαν ὑπόθεσιν εἰς τὸ περὶ τοῦ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος κατωτέρω δημοσιευόμενον κεφάλαιον.

Ο ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Ἀπὸ τοῦ προνάου, τὸν ὁποῖον λεπτομερῶς ἐμελετήσαμεν εἰς τὸ τέλος τοῦ Α΄ τόμου τοῦ ἔργου τούτου (σ. 293 ἕως 342), θὰ ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀμέσως μετ' αὐτὸν ἐρχομένου καὶ διὰ τῆς μεγάλης θύρας τοῦ σηκοπροδομίου τοίχου πρὸς αὐτὸν συγκοινωνοῦντος μεγάλου χώρου **2** (εἰκ. 233), ὅστις, ὡς περιλαμβάνων τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ἀπετέλει τὸν κύριον τόπον λατρείας, τὸν κυρίως ναὸν ἢ σηκόν (cella). Ὁ χῶρος οὗτος εἶχεν ἐλεύθερον μὲν πλάτος ἀπὸ τοιχοβάτου εἰς τοιχοβάτην τῶν μακρῶν τοίχων 19,065 μ., ἀπὸ δὲ ὀρθοστάτου εἰς ὀρθοστάτην τῶν αὐτῶν τοίχων μῆκος ±19,20 μ.[1], μῆκος δέ, μετρούμενον ἀπὸ τῆς δυτικῆς παρειᾶς τοῦ θυραίου τοίχου μέχρι τῆς ἀνατολικῆς τοῦ δυτικοῦ ἐγκαρσίου τοίχου, ὅστις τὸν ἐχώριζεν ἀπὸ τοῦ διαμερίσματος **3** (κυρίως Παρθενῶνος) 29,90 μ.[2] (κατὰ Dörpfeld 29,92[3]). Ἐπειδὴ δὲ τὸ μῆκος τοῦτο, αὐξανόμενον κατὰ τὸ πάχος τοῦ θυραίου (2,056 μ.) καὶ τοῦ ὀπισθίου (0,902 μ.) τοίχου, ἀπέβαινε 32,858 μ., ἤτοι ἴσον πρὸς 100 ἀττικοὺς πόδας, ὑπολογιζομένους κατὰ Dörpfeld[4] πρὸς 0,328 μ., ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε, ὅτι τὸ συνολικὸν τοῦτο μῆκος ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὸν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν[5] καὶ τῶν συγγραφέων[6] ἐπανειλημμένως ἀνα-

1. Ὡς ἀναγράφει καὶ ὁ Penrose, Principles, σ. 9, 10, οὐχὶ δὲ 19,22 μ. ὡς ὁ Michaelis, Der Parthenon, σ. 23. Τὸ τόσον μέγα τοῦτο πλάτος, ἀπαντῶν μόνον εἰς τοὺς κολοσσιαίους ναοὺς τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Σικελίας εἶναι μεγαλύτερον τοῦ ἐλευθέρου πλάτους τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου, ἐπειδὴ ἐκεῖνο περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν δύο παραστάδων, τὸ πάχος τῶν ὁποίων εἶναι πολὺ μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ πάχος τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ κυρίως ναοῦ (εἰκ. 233).

2. Τὸ εἰς τὸν πίν. 52 ἀναγραφόμενον μῆκος τῆς λεκάνης τοῦ σηκοῦ (βλ. κατωτέρω) 25,452 μ. ἀφορᾷ τὸ ἄθροισμα τοῦ μήκους τῶν πλακῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ στυλοβάτου μέχρι τῆς καμπῆς αὐτοῦ, τὸ δὲ περαιτέρω πλάτος τοῦ ὀπισθίου κλίτους 4,334 μ. νοεῖται ἀπὸ τοῦ χείλους τῆς λεκάνης μέχρι τοῦ τοιχοβάτου τοῦ ὀπισθίου τοίχου. Ἑπομένως τὸ ὁλικὸν μῆκος τοῦ σηκοῦ ἀπὸ ὀρθοστάτου εἰς ὀρθοστάτην πρέπει νὰ αὐξηθῇ κατὰ τὸ πλάτος τοῦ τοιχοβάτου μέχρι τοῦ ὀρθοστάτου, ἤτοι κατὰ 0,112 μ. Κατὰ ταῦτα τὸ συνολικὸν μῆκος προκύπτει ἐκ τοῦ ἀθροίσματος 25,452 + 4,334 + 0,112 μ. = 29,898 μ. ἤτοι περίπου 29,90 μ.

3. AM 7, 1882, σ. 284.

4. AM 15, 1890, σ. 172.

5. IG I² (Tabulae quaestorum Minervae) 256, 4: [τάδε παρέδοσαν] *αἱ τέτταρες ἀρχαί, αἳ* [ἐδί]*δοσαν τὸν λόγον ἐκ Π*[α]*ναθεναίων ἐ*[ς Πάνα] / [θέναια τοῖς τα]*μίασιν* . . . *οἷς Εὐθ*[ί]*ας Ἀναφλύστ*[ιος ἐ] / [γραμμάτευεν, ἐ]*ν τõι νεõι τõι ἑκατομπέδο*[ι. 257, 11: *τάδε οἱ ταμία*[ι] *τõν ἱερõν χρεμάτ*[ο]*ν τε̃*[ς Ἀ]*θεναίας* . . . . *οἷς Κράτης Ναύπονος* [Λαμπτρεὺς ἐγραμ] / [μάτευε, ἐν τõι νε]*õι τõι ἑκατομπέδοι*. 258, 16: [τάδε οἱ ταμίαι]. . . . . . *παραδεχσάμενοι* [παρὰ τõν προτέρον τα]/[μιõν, οἷς Εὐθίας Αἴσ]-*χ*[ρονος Ἀναφλύστιος ἐ]*γρα*[μ]*μάτευε, ἐν τõι* [νεõι τõι ἑκατομπέδ] / [οι. 259,23: [τάδε οἱ ταμίαι τõν ἱερõν χρεμάτο]*ν τε̃ς Ἀθ*[εναίας]. . . . . [οἷς Ἀπολλόδο]*ρος Κριτ*[ίο Ἀφιδναῖος ἐγραμμ]*άτευε, ἐν τ*[õι νεõι τõι ἑκατομπέδ] / [οι. 260, 30: [τάδε παρέδοσαν αἱ τέτταρες ἀρχαί, αἳ ἐδίδοσαν τ]*ὸλ λόγ*[ον] *ἐκ Πα*[ναθεναίον ἐς Πανα]/[θέναια]. . . . . . . [οἷς Μελεσίας Πο] / [λυκλέος hοαιεὺς ἐγραμμάτευε]vac. [ἐν τõι νεõι τõι ἑκατομπέδοι]. 261, 35: [τάδε οἱ ταμίαι τõν ἱερõν χρεμά]*τον τε̃*[ς Ἀθεναίας] . . . . . [οἷς Θεόλλος Χρομά]*δο Φλυεὺς ἐγ*[ραμμάτευε ἐν τõι νεõι τõι ἑκατομ] / [πέδοι]. 262, 42: [τάδε οἱ ταμίαι. . . . . καὶ χσυνάρχοντες. . . . . . οἷς Μελεσίας hοαιεὺς ἐγραμμάτευε, ἐν τõι νεõι τõι] *ἑκατομ*[πέδοι. 264, 48: [τάδ]*ε παρέδ*[οσαν αἱ τέτταρες ἀρχαὶ]. . . . . *ο*[ἷς Νικέας Εὐθυκλέος Ἀλιμόσιος ἐ]*γ*[ραμ]*μάτε*[υε, Ε] / [ὑφέ]*μο*[ι] *Κολλ*[υτεῖ καὶ χσυνάρχοσι ἐν τõι νεõι τõι ἑκατομπέδοι]. 265,69. 266,80. 267,91: *τάδε οἱ ταμίαι τõν* [ἱερ]*õ*[ν χρεμάτον τε̃ς Ἀθεναίας]/. . . . .*ο*[ἷς Ἐπιγένες Αἰγιλιεὺς ἐγραμμάτευε, ἐν τõι νεõι τõ]*ι ἑκατομπέδοι*. 268, 105. 269,120: [τάδε οἱ] *ταμία*[ι] *τõν ἱερõν χρεμάτον* [τε̃ς Ἀθεναίας]. . . . . . [οἷς Φ]*ορμίον Ἀριστίονος Κυδαθ*[ε]*ναιεὺς* [ἐγ]*ραμμάτ*[ευε, ἐ]*ν τõι νεõι τõι ἑκατομπέδοι*. 270, 134: . . . . . . [οἷς Εὔχσενος Εὐφάνος Προσ]*πά*[λτιος ἐγραμμ]*άτευε*, [ἐν τõι *νεõι* τõι ἑκατ]*ονπέδοι*. 271, 149. 272, 154. 273, 168. 274, 169 - 170.

6. Bekker, Anecd. Gr. 247, 24: *ἑκατόμπεδον: νεώς ἐστι τῆς Ἀθηνᾶς, ποδῶν ἑκατὸν ἐκ πάσης πλευρᾶς· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὠνομάσθη. καλοῦσιν γὰρ αὐτόν τινες Παρθενῶνα*. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Ἠθ. 349d: *ἀλλ' ὅλαι μὲν πόλεις αὐτῶν εἰσι* (τῶν Ἀθηναίων)

φερόμενον καὶ ὡς ἱερὸν θεωρούμενον *ἑκατόμπεδον νεών*[1]. Ὡς ὅμως ἐσημείωσεν ὁ Dinsmoor[2], ὁ εἰς τὸν Παρθενῶνα ἐφαρμοσθεὶς δωρικὸς πούς ἰσοῦται πρὸς 0,32685 μ., ἑπομένως 100 τοιοῦτοι πόδες παρέχουν μῆκος 32,685 μ. ἤτοι ἀρκετὰ μικρότερον τοῦ 32,858 μ.

Ὑπετίθετο ἐπίσης παλαιότερον καὶ ὅτι ὁ μὴ σωζόμενος σήμερον ὀπίσθιος ἐγκάρσιος τοῖχος τοῦ κυρίως ναοῦ συνεκοινώνει πρὸς τὸν ὄπισθεν αὐτοῦ χῶρον **3** (ἤτοι τὸν ὀπισθόδομον ἢ κυρίως Παρθενῶνα) διὰ τριῶν διφύλλων θυρῶν, ἤτοι μιᾶς μεγαλυτέρας, ἀνοίγματος 2,55 μ., κειμένης κατὰ τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ σηκοῦ, καὶ δύο ἄλλων μικροτέρων πλαγίων, ἀνοίγματος 1,50 μ., εὑρισκομένων εἰς μικρὰν (0,70 μ.) ἀπὸ τῶν πλαγίων τοίχων ἀπόστασιν. Ἐστηρίχθη δ᾽ ἡ ἄποψις αὕτη ἐπὶ τῆς παρουσίας ἐπὶ τοῦ θεμελίου τοῦ ἐξαφανισθέντος σήμερον ἐγκαρσίου τοίχου καὶ εἰς τὰς ἀντιστοίχους θέσεις τοῦ δαπέδου λαξευμάτων τριῶν κατωφλίων, διφύλλων καὶ πρὸς τὰ ἔσω (ἤτοι πρὸς Α.) ἀνοιγουσῶν θυρῶν (εἰκ. 234). Καὶ διὰ μὲν τὸ μέσον κατώφλιον (εἰκ. 234β), ἤδη ἀπὸ τοῦ 1830 ἐσημείωσεν ὁ Cockerell[3], διεπίστωσε δ᾽ ἀργότερον καὶ ὁ Dörpfeld[4], ὅτι, ἕνεκα τεχνικῶν λόγων, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀνῆκεν εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα, ἀλλὰ θὰ κατεσκευάσθη ὅταν ὁ χῶρος **2**

καὶ νῆσοι καὶ ἤπειροι, καὶ ναοὶ χιλιοτάλαντοι καὶ δήμων ἀποικισμοὶ μυρίανδροι, τροπαίοις δὲ παντοδαπεῖς ἀναστέφονται καὶ λαφύροις· ὧν ἀγάλματα καὶ σύμβολα, παρθενῶνες ἑκατόμπεδοι, νότια τείχη, νεώσοικοι, προπύλαια. 351a, 970a: *τὸν γὰρ ἑκατόμπεδον νεὼν Περικλέους ἐν ἀκροπόλει κατασκευάζοντος, ὡς εἰκός, λίθοι προσήγοντο πολλοῖς ζεύγεσι καθ᾽ ἡμέραν.* Περικλῆς 13,4: *τὸν μὲν γὰρ ἑκατόμπεδον Παρθενῶνα Καλλικράτης εἰργάζετο καὶ Ἰκτῖνος.* ΑΡΠΟΚΡΑΤΙΩΝ λ. ΗΣΥΧΙΟΣ λ. Μ. Ἐτυμ. λ.

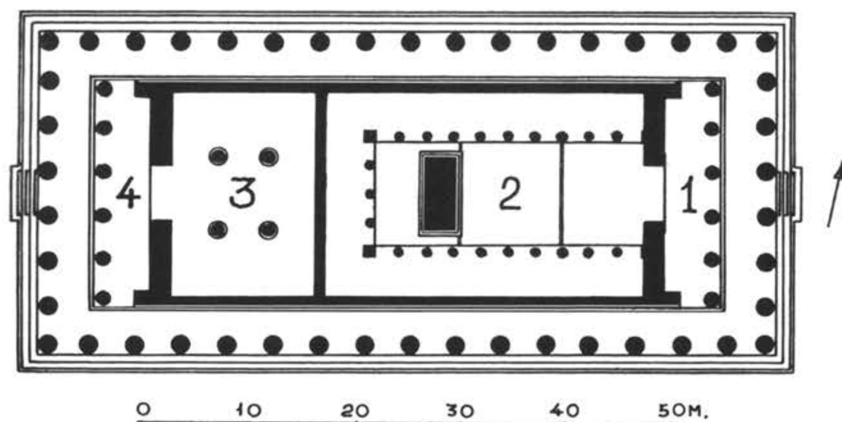
1. Τοῦτο ἀνεγνώρισε πρῶτος ὁ Spon ἐν Voyage, ἔ.ἀ. τόμ. II, σ. 144 τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1678, ἀλλ᾽ ἡ ἄποψίς του αὕτη ἀντεκρούσθη ὑπὸ τοῦ Leroy (1728 - 1803) εἰς διατριβήν του σχετικὴν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πόδα. Τὸ παρεδέχθη ἐντούτοις μετὰ ταῦτα καὶ πάλιν ὁ Ussing, De Parthenone, Programm, Kopenhagen 1848 καὶ ἐν Reisen und Studien, Kopenhagen 1857, σ. 145 ἑξ. εἰς τοῦτον δὲ πάλιν ἀντεῖπεν ὁ Aug. Aurès (Etudes des dimensions du Parthénon, Nîmes 1867, σ. 8), θεωρήσας τὴν ἑρμηνείαν του ὡς βεβιασμένην καὶ ἰσχυρισθείς, ὅτι ὁ *ἑκατόμπεδος νεὼς* τῶν ἐπιγραφῶν δὲν ἀφορᾷ εἰς τὸ μῆκος τοῦ κυρίως ναοῦ, ἀλλ᾽ εἰς τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου τῆς προσόψεως, ἐπειδὴ κυρίως ἀπὸ τὸ πλάτος τῆς Α. πλευρᾶς — κυρίας εἰσόδου τῶν ναῶν — ἐχαρακτηρίζοντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ ναοί (τετράστυλος, ἑξάστυλος, ὀκτάστυλος), ἀκόμη δὲ καὶ ἐπειδὴ εἰς τὰ νομίσματά των οἱ ἀρχαῖοι τὰς προσόψεις τῶν ναῶν εἰκόνιζον ὡς ἐπικρατεστέρας. Ἐκ τοῦ πλάτους μάλιστα τοῦ στυλοβάτου τῆς Α. πλευρᾶς, μετρηθέντος μετὰ μεγίστης ἀκριβείας παλαιότερον μὲν ὑπὸ τοῦ J. Stuart (Antiquities of Athens, τ. II, London 1787, σ. 8 - 9), ἀργότερον δὲ ὑπό τε τοῦ Paccard καὶ τοῦ Penrose, συνήγαγεν ὁ Aurès, διαιρέσας αὐτὸ διὰ τοῦ 100, τὸ μῆκος τοῦ ἀρχαίου ποδός (0,3085 μ.). Κατὰ τὸν Dinsmoor ἐντούτοις (Architecture, σ. 163) ὁ κυρίως ναὸς ἦτο μὲν γνωστὸς ὡς *ἑκατόμπεδος νεώς*, τὸ ὄνομά του ὅμως τοῦτο εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὸν ἀρχαϊκὸν πώρινον Ἑκατόμπεδον (βλ. ἀνωτέρω, σ. 11), οὕτως, ὥστε νὰ μὴ δικαιολογῆται ἡ παραδοχὴ τοῦ πηλίκου τῆς διαιρέσεως τοῦ μήκους του διὰ τοῦ 100 ὡς μονάδος ποδός. Τοιαῦται ἀπόπειραι ἔγιναν συχνά, ἀλλ᾽ ἀπέδωσαν πάντοτε ἐσφαλμένα ἀποτελέσματα. Τὸ ἐσωτερικόν, ἐλεύθερον μῆκος τοῦ κυρίως ναοῦ ἦτο πράγματι ἴσον πρὸς 91,5 δωρικοὺς πόδας, θὰ ἦτο δὲ 100 1/2 δωρικοὺς πόδας ἂν περιελαμβάνετο εἰς αὐτὸ καὶ τὸ πάχος ἀμφοτέρων τῶν ἐγκαρσίων τοίχων του· δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐνδείκνυται μία τόσον κατὰ γράμμα ἐφαρμογὴ τῆς ὀνομασίας. Σχετικῶς πρὸς τὸ ἐπίθετον ἑκατόμπεδος ὁ A. Hess ἐξέφερε (Klio 28, 1935, σ. 310 ἑξ.) τὴν ἑρμηνείαν, καθ᾽ ἣν ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως *ἑκατόμπεδος νεὼς* δὲν εἶχε μῆκος 100 ποδῶν, ἀλλ᾽ ἦτο προσιτὸς δι᾽ ἑκατὸν βαθμίδων ἢ πλούσιος εἰς ἄνδηρα ναός. Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ἑπομένως ὁ ναὸς ὠνομάσθη οὕτω ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ μήκους του, τοῦτο δὲ ζητεῖ ὁ Hess νὰ ἀποδείξῃ διὰ τῆς παρουσίας τῆς λέξεως εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ τὰς ἐπιγραφάς, ὅτι δηλαδὴ ἡ κατάληξις -πεδος σημαίνει βαθμιδωτὸς ἢ κατ᾽ ἄνδηρα διατεταγμένος καὶ οὐχὶ ὁ μὲ πόδας μετρούμενος. Τὴν θεωρίαν ταύτην ὅμως κατέρριψεν ὁ A. von Blumenthal (Rh. Mus. 85, 1936, σ. 378 ἑξ.), καθ᾽ ὃν εἷς πραγματικὸς Ἑκατόμπεδος, ὅπου καὶ ἂν εὑρίσκετο, ἀπέβη τὸ πρότυπον τοῦ κλασσικοῦ δωρικοῦ ναοῦ καὶ δι᾽ αὐτὸ ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς αὐτὸν τὸν τύπον κατ᾽ ἀρχιτεκτονικὴν γλῶσσαν, οὕτως, ὥστε τὸ ἐπίθετον ἑκατόμπεδος ἀπέβη ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. περίπου συνώνυμον πρὸς τὸν ναὸν δωρικοῦ ρυθμοῦ, δι᾽ ὃ καὶ ὁ ΑΡΠΟΚΡΑΤΙΩΝ ὀρθῶς ἔγραψεν: *ὁ Παρθενὼν ὑπό τινων ἑκατόμπεδος ἐκαλεῖτο διὰ κάλλος καὶ εὐρυθμίαν, οὐ διὰ μέγεθος ὡς Μενεκλῆς ἢ Καλλίστρατος ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν* (πρβλ. καὶ ΣΟΥΔΑΝ ἐν λ.).

2. Architecture, σ. 161, σημ. 1 καὶ ἐν Atti del 7º Congresso Internazionale di Archeologia Classica I, Roma 1961, σ. 359.

3. Παρὰ Bröndsted, Voyages et recherches dans la Grèce II, Paris 1830, σ. 290 B.

4. AM 6, 1881, σ. 289, πίν. XII.

μετετράπη εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν[1], χάριν ἐπικοινωνίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὡς νάρθηκος χρησιμοποιηθέντος τότε χώρου **3**. Διὰ δὲ τὰς δύο πλαγίας μικρὰς θύρας, τὰς ὁποίας ὁ C. Bötticher[2] ἐχαρακτήρισεν ὡς ἀρχαίας, εἶχεν ἀποδειχθῇ[3] πρότερον, ὅτι καὶ αὗται ὁμοίως θὰ ἀνῆκον εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν[4], ἀνοιχθεῖσαι χάριν συγκοινωνίας τοῦ ἐν τῷ διαμερίσματι **3** νάρθηκος πρὸς τὰ πλάγια κλίτη τῆς ἐν τῷ χώρῳ **2** ἐκκλησίας, ὡς συνηθίζετο εἰς τὰς πλείστας παλαιοχριστιανικὰς βασιλικάς[5]. Κατὰ ταῦτα ὁ ὀπίσθιος τοῖχος τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἦτο συνεχής, ἤτοι κλειστὸς καὶ ἄνευ οὐδενὸς ἀνοί-

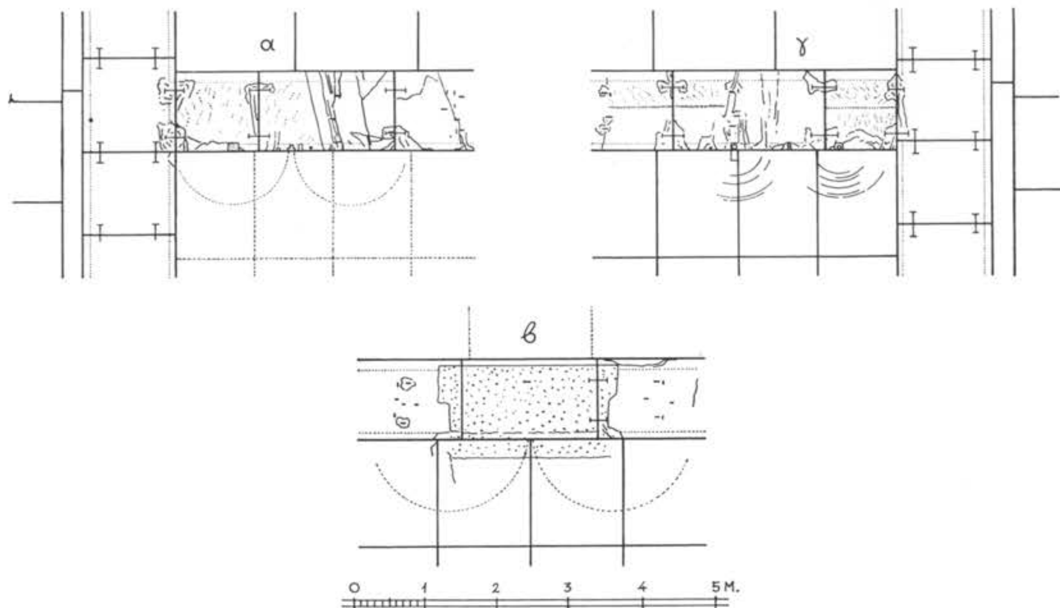
233. Κάτοψις τοῦ περικλείου Παρθενῶνος: **1**, πρόναος, **2**, *ἑκατόμπεδος νεώς*, **3**, ὀπισθόδομος ἢ κυρίως Παρθενών, **4**, ὀπισθόναος.

γματος, ἔχων πάχος κατὰ μὲν τὸν τοιχοβάτην 1,15 μ. κατὰ δὲ τοὺς ὀρθοστάτας του 0,894 μ. (βλ. πίν. 43).

Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ εὑρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον πρὸς τὸ τοῦ στυλοβάτου τῆς κρηπῖδος τοῦ προνάου, ἑπομένως κατὰ 0,69 μ. ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ πτεροῦ, ἀπετελεῖτο δ' ἐκ κανονικῶν μαρμαρίνων πλακῶν, στηριζομένων ἐπὶ τοῦ γενικοῦ πωρίνου ὑποστρώματος τοῦ ναοῦ[6]. Αἱ μαρμάριναι πλάκες, πάχους 0,245 μ., συνηρμόζοντο καλῶς πρὸς ἀλλήλας δι' ἀναθυρώσεως, πλάτους 0,08 ἕως 0,09 μ., ἐτοποθετήθησαν δὲ κατὰ

1. Καλὴν φωτογραφίαν τοῦ κατωφλίου τούτου παρέσχεν ὁ Fr. W. Deichmann ἐν Die Basilika im Parthenon (AM 63/64 1938 - 39 πίν. 21, 2· βλ. καὶ τὸ περὶ τοῦ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος ἐν τέλει Παράρτημα).
2. Bericht über die Untersuchungen auf der Akropolis im Jahre 1862, Berlin 1863, σ. 166 - 170.
3. E. Beulé, L'Acropole d'Athènes[2], Paris 1854, σ. 44.
4. Βλ. τὴν σχετικὴν ἀναπαράστασιν κατόψεως τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἐν Bildlexikon, εἰκ. 576 καὶ ἡμετέραν εἰκόνα εἰς τὸ περὶ τοῦ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος ἐν τέλει Παράρτημα.
5. Βλ. σχετικῶς Α. Κ. Ορλανδον, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχρ. βασιλική, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1952, σ. 130 ἑξ.
6. Τὸ ὑπόστρωμα τοῦτο μετὰ τὴν δοκιμαστικὴν σκαφήν, ἣν ἐξετέλεσεν ὁ A. Tschira (AA 80, 1965 - 66, στ. 401 ἑξ.) εἰς τὸ

συνεχεῖς λωρίδας, ὧν οἱ λίθοι εἰς μὲν τὰ ἄκρα τμήματα ἦσαν περίπου τετράγωνοι (1,13 × 1,30 μ.), εἰς δὲ τὸ μέσον ἐλαφρῶς ὀρθογώνιοι (1,30 × 1,64 μ.) (πτ. πίν. Ι, ΙΙ καὶ πίν. 1, 2).

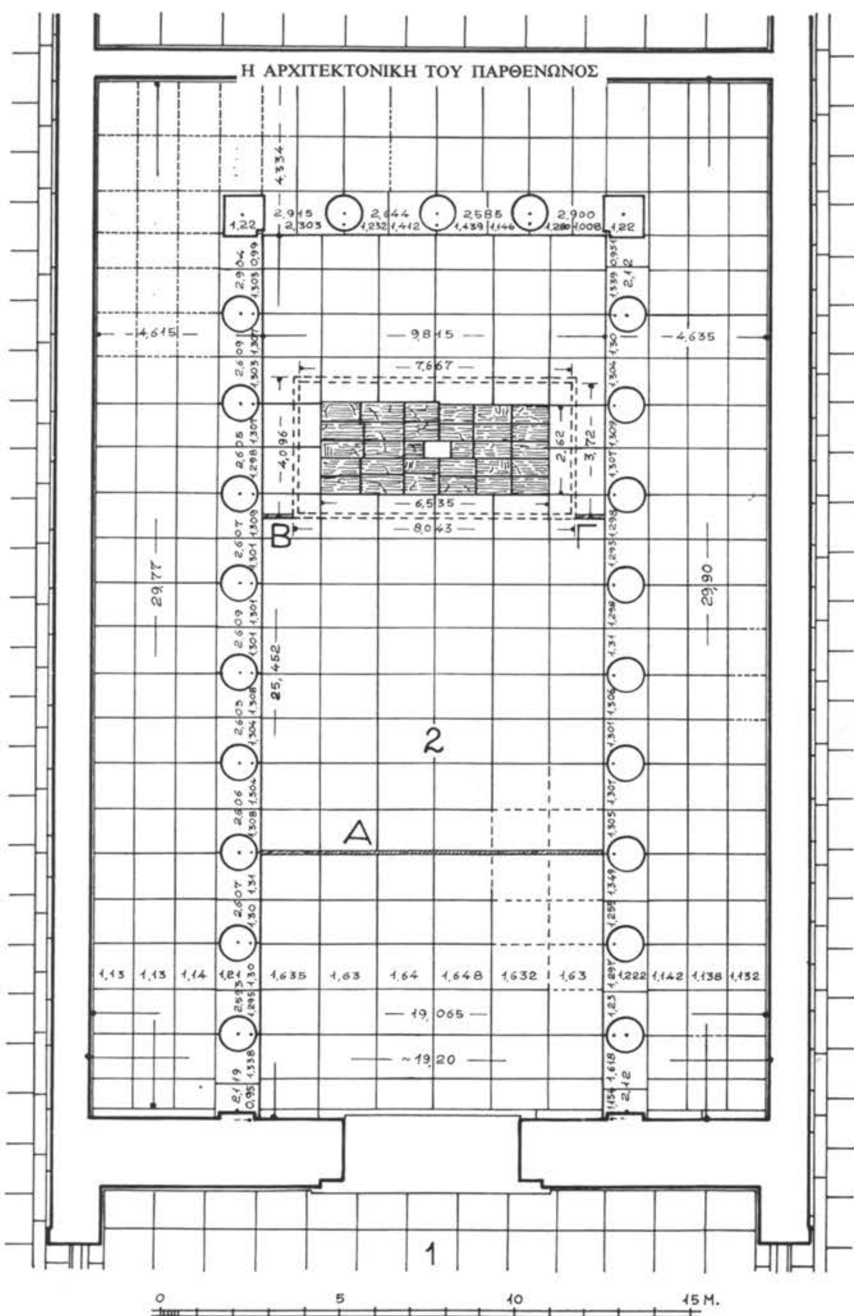

234. Ἴχνη χριστιανικῶν κατωφλίων ἐπὶ τοῦ χωρίζοντος τὸν κυρίως ναὸν (2) ἀπὸ τοῦ ὀπισθοδόμου (3) συνεχοῦς τοίχου.

Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν δάπεδον δὲν εὑρίσκετο καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐπιφάνειαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου· ἀξονικὸς ὀρθογώνιος χῶρος, διαστάσεων 9,815 × 25,452 μ., ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς θύρας καὶ βαίνων πρὸς Δ., εἶχε τηρηθῇ κατὰ 0,041 μ. χαμηλότερον τῆς ὑπολοίπου ἐπιφανείας, δημιουργηθείσης οὕτω ἀβαθοῦς λεκάνης, ἐπὶ τῶν χειλέων τριῶν πλευρῶν τῆς ὁποίας ὡς στυλοβάτου (Β., Ν. καὶ Δ.) ἵσταντο κίονες σχηματίζοντες τρίπλευρον (εἰκ. 235) ἤτοι σχήματος κατακεκλιμένου πεῖ[1] πε-

ἄκρον τοῦ βορείου κλίτους τοῦ σηκοῦ, ἔφθανε μέχρι βάθους τεσσάρων στρώσεων (ἤτοι μέχρι βάθους 1,40 μ.) (εἰκ. 74)· δικαιώνει ἑπομένως τὴν παλαιὰν θεωρίαν τοῦ E. Ziller (Zeitschrift für Bauwesen 15, 1865, σ. 37), καθ' ἣν ὁλόκληρον τὸ μέχρι τοῦ βράχου κενὸν τοῦ στρώματος ἦτο πεπληρωμένον διὰ κανονικῶν πωρολίθων.

1. Ὁμοίαν βάθυνσιν τοῦ μέσου κλίτους τοῦ κυρίως ναοῦ παρουσιάζει καὶ ὁ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰκτίνου ἀποτελῶν ἔργον ἐν Βάσσαις ναὸς τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος (O. M. Stackelberg, Der Apollotempel zu Bassae in Arcadien, Rom 1826, πίν. IV. Ορλανδος, ΑΔ 8, 1923, σ. 47, εἰκ. 42).

235. Κάτοψις τοῦ διαμερίσματος τοῦ κυρίως ναοῦ **(2)** μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τριπλεύρου (σχήματος πεῖ) περιστυλίου καὶ τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος. Ἐκ τῶν δύο δι' ἐστιγμένων γραμμῶν σχεδιαζομένων πλαισίων τοῦ πωρίνου θεμελίου τοῦ βάθρου, τὸ μὲν ἐξωτερικὸν σημειώνει τὸ περίγραμμα τοῦ ἀρχικοῦ βάθρου, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν τὸ τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνιστικοῦ. Τὰ μέτρα των ἐσημειώθησαν κατὰ Dinsmoor.

ριστύλιον. Τοῦ περιστυλίου τούτου ἡ μὲν βόρειος καὶ ἡ νοτία πτέρυξ εἶχον; ἀπὸ τοῦ χείλους μέχρι τῶν ὀρθοστατῶν τῶν πλαγίων τοίχων, πλάτος 4,635 μ. ἡ βόρειος καὶ 4,615 μ. ἡ νοτία, ἡ δὲ δυτικὴ ἦτο κατά τι στενοτέρα (4,334 μ.). Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν δάπεδον τοῦ ναοῦ, τῶν στοῶν καὶ τοῦ κεντρικοῦ χώρου, δὲν ἀπετέλει ὁρίζοντίαν ἐπίπεδον, ἀλλὰ κυρτήν, καμπύλην, οἱονεὶ σφαιρικὴν ἐπιφάνειαν ἀπό τε Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἡ γενομένη καὶ ὑφ' ἡμῶν χωροστάθμησις ἀπέδειξε πράγματι (εἰκ. 97 καὶ πίν. 20), ὅτι τὰ περὶ τὰ χείλη τῆς λεκάνης σημεῖα εὑρίσκονται εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην ἀπὸ τὰ παρὰ τοὺς τοίχους καὶ ἑπομένως, ὅτι ὁ κεντρικὸς χῶρος (λεκάνη) εἶναι ἐλαφρῶς ἐξωγκωμένος. Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ σηκὸς ἠκολούθει τὴν γενικὴν καμπυλότητα, ἣν παρουσιάζουσι τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ ναοῦ (πτερόν, κρηπὶς κλπ.).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων προκύπτει, ὅτι καὶ τὸ δάπεδον τοῦ κυρίως ναοῦ ἦτο διαμορφωμένον κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα, καθ' ὃ καὶ τὸ τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου. Ἐσχημάτιζε δηλαδὴ καὶ αὐτὸ ἓν εἶδος ἐσωτερικῆς λεκάνης, ὀρθογωνίου σχήματος, διαστάσεων μήκους 25,452 μ. καὶ πλάτους 9,815 μ., βάθους δὲ 0,04 ἕως 0,041 μ. Τῆς λεκάνης ταύτης τὰς μὲν τρεῖς πλευράς, Β., Δ. καὶ Ν., ἐσχημάτιζον οἱ στυλοβάται τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων, τὴν δὲ τετάρτην ἀνατολικὴν ὁ τοιχοβάτης τοῦ ἐγκαρσίου σηκοπροδομίου τοίχου.

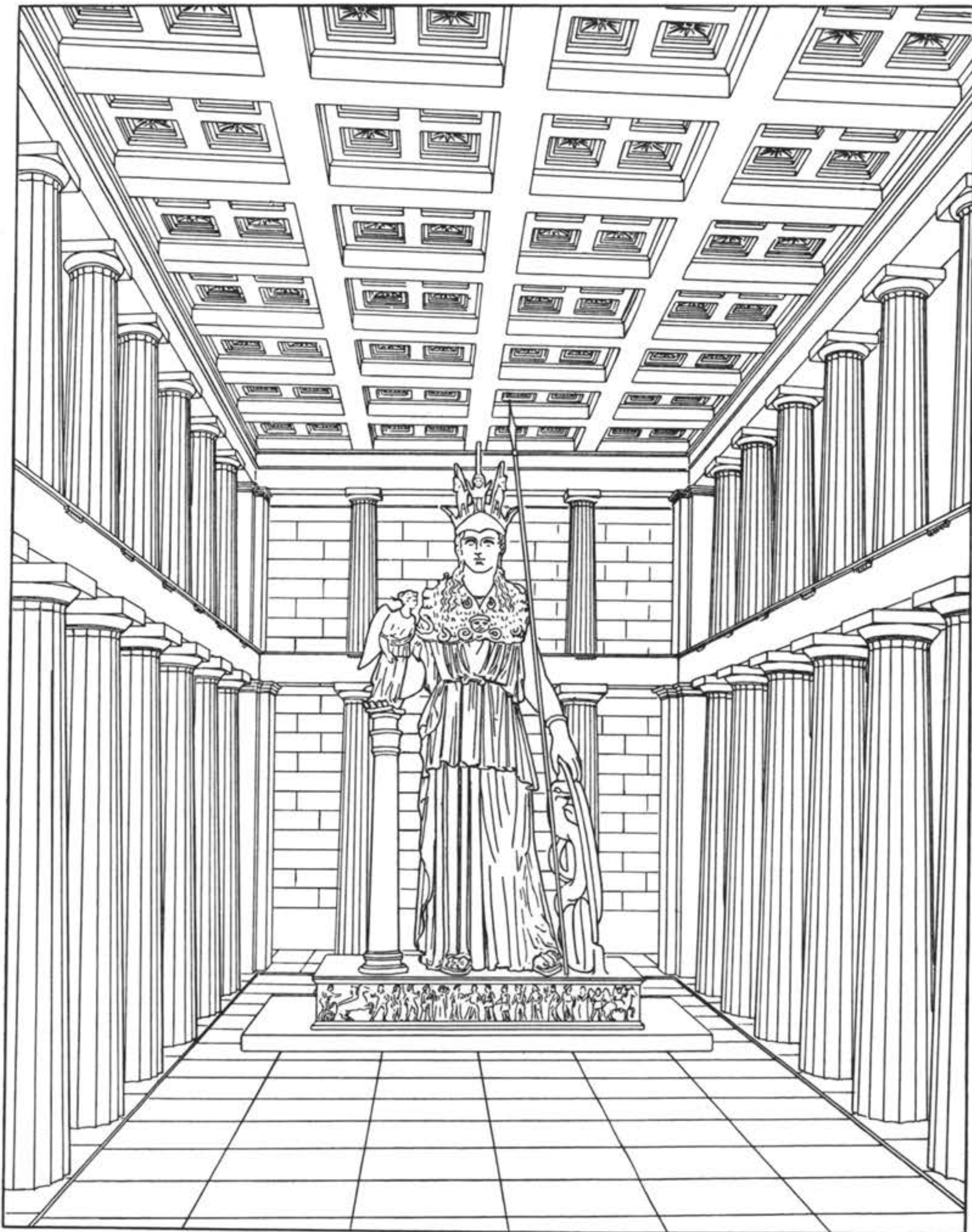
Αἱ ἐσωτερικαὶ κιονοστοιχίαι. Ὡς πάντες οἱ μεγάλοι δωρικοί, περίπτεροι ναοὶ τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἔφερε καὶ ὁ Παρθενὼν ἐσωτερικῶς δύο παραλλήλους πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς κιονοστοιχίας καὶ μάλιστα διωρόφους, ἐχούσας τοὺς κίονας κατακορύφως ἱσταμένους[1]· αἱ παράλληλοι ὅμως αὗται κιονοστοιχίαι τοῦ Παρθενῶνος, δὲν ἐσχημάτιζον πλέον μεταξύ των, ὡς αἱ τῶν ἄλλων, ἀρχαιοτέρων καὶ συγχρόνων κλασσικῶν ναῶν — καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἀμέσου προκατόχου του ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος — ἕνα ἁπλῶς εὐρύχωρον διάδρομον, ἀλλ' ἐτοποθετήθησαν εἰς τόσον μεγάλην ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν[2], ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἄνετος ἐσωτερικὸς χῶρος, ὑπολογισμένος στοχαστικά, συμφώνως πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ κολοσσιαίου χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τῆς προστάτιδος τῶν Ἀθηνῶν Παρθένου Ἀθηνᾶς, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ περιλάβῃ. Ἡ ἐξαιρετικὴ λοιπὸν αὐτὴ ἁπλοχωρία ποὺ ἐδόθη εἰς τὸ μέσον κλῖτος τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖ μίαν ἐκπληκτικὴν καινοτομίαν, ἡ δὲ καινοτομία αὐτὴ δὲν ὀφείλεται ἀναμφιβόλως τόσον εἰς τοὺς ἀρχιτέκτονας, ὅσον καὶ εἰς τὸν Φειδίαν, τόν, κατὰ Πλούταρχον[3], *ἐπίσκοπον* ἤτοι ἐπόπτην πάντων τῶν περικλείων ἔργων, ὅστις, διδαχθεὶς πιθανώτατα ἀπὸ τὸ πρόσφατον πάθημα τῆς τοποθετήσεως τοῦ ἄλλου χρυσελεφαντίνου μεγαλουργήματος αὐτοῦ, δηλαδὴ τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας, ἐντὸς τοῦ στενοχώρου διαδρόμου τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ναοῦ ἐκείνου[4], θὰ ἐπέβαλε βεβαίως τὴν ἐξαιρετικὴν εὐρύτητα ἥτις, ἐδόθη εἰς τὸ μέσον κλῖτος τοῦ

1. Principles², σ. 36.

2. 10,925 μέτρων ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα τῶν κιονοστοιχιῶν, μέτρον ἀνυπέρβλητον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς ναοὺς τῆς κυρίως Ἑλλάδος.

3. Περικλῆς 13.

4. 8,32 μέτρων ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα τῶν κιονοστοιχιῶν (Olympia: Die Ergebnisse, Tafelband I, Die Baudenkmäler, Berlin 1892, πίν. IX).

236. Προοπτική ἀναπαράστασις τῶν περιβαλλουσῶν τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα διτόνων κιονοστοιχιῶν τοῦ τριπλεύρου περιστυλίου τοῦ σηκοῦ.

Παρθενῶνος[1], ἵνα ἀναπνέῃ ἐλευθέρως τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ μὴ συνωθῆται μεταξὺ στενὰ τοποθετημένων κατὰ μῆκος κιονοστοιχιῶν. Ὁ αὐτὸς Φειδίας θὰ ἐσχεδίασε πιθανῶς καὶ θὰ ἐπέβαλεν, ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ἰκτίνου, καὶ τὴν ἐν σχήματι κεφαλαίου πεῖ πέριξ τοῦ ἀγάλματος διάταξιν τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ μάλιστα διωρόφων, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετεύχθη ἐξαιρετικὰ μνημειῶδες ἐσωτερικὸν ἀρχιτεκτονικὸν πλαίσιον, ἀντάξιον τῆς ὑψηλῆς πλαστικῆς στάθμης τοῦ γλυπτικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον περιέβαλλε (εἰκ. 236 καὶ πίν. 55). Καὶ ἂν ὅμως δεχθῶμεν τὴν ἐπιβολὴν τοῦ Φειδίου εἰς καθαρῶς ἀρχιτεκτονικὴν σύνθεσιν, πρέπει πάντως νὰ ὁμολογήσωμεν καὶ ὅτι ὁ Ἰκτῖνος ἐδημιούργησεν ἐδῶ τὸν ἀριστοτεχνικώτερον ἀπὸ ἀπόψεως συνθέσεως, ἀναλογιῶν καὶ πλαστικοῦ αἰσθήματος ἐσωτερικὸν χῶρον τῆς ἀρχαιότητος.

Δυστυχῶς ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν αὐτῶν δὲν ὑπάρχει σήμερον ἐπὶ τόπου τίποτε ἄλλο, πλὴν τοῦ κατὰ τὸ χεῖλος τῆς ἐσωτερικῆς λεκάνης, περὶ ἧς εἴπομεν ἀνωτέρω (σ. 354), ἐκτεινομένου στυλοβάτου τῶν ἰσογείων κιονοστοιχιῶν. Ὁ στυλοβάτης οὗτος ἔχει πλάτος μὲν 1,22 μ., ὕψος δὲ ἤτοι πάχος 0,36 μ., ἐξ ὧν ὅμως μόνον τὰ ἀνώτατα 4,1 ἑκατοστὰ ἦσαν ὁρατά, τὸ δὲ ὑπόλοιπον θεμέλιον, καλυπτόμενον ἐν μέρει (0,25 μ.) καὶ ὑπὸ τῶν πλακῶν τοῦ στρώματος τοῦ ναοῦ, διατηρεῖ εἴς τινα σημεῖα τῆς ὁριζοντίας ἐπιφανείας του τὰ ἴχνη τῶν κατωτάτων σφονδύλων. Τὰ ἴχνη ταῦτα πρὸ ἑνὸς καὶ πλέον αἰῶνος, πολὺ καλύτερον ἢ σήμερον σῳζόμενα, διέκρινε καὶ ἐμέτρησεν ὁ Penrose[2], καθορίσας τὴν ἀπὸ βάθους εἰς βάθος τῶν ραβδώσεων κάτω διάμετρον τῶν κιόνων ἴσην πρὸς 1,1143 μ.[3] Ἐξηκρίβωσεν ἐπίσης ὁ Penrose καὶ ὅτι οἱ κίονες ἔφερον 16 ραβδώσεις, ἀριθμὸν σπάνιον μὲν ἀλλ' οὐχὶ καὶ μοναδικόν[4], ὀφειλόμενον δ' ἐνταῦθα εἴτε εἰς τὴν πρόθεσιν νὰ μὴ δημιουργῆται πολὺ ἰσχυρὰ φωτοσκίασις εἰς τὸ ἐσωτερικόν[5], εἴτε εἰς προσπάθειαν ἐπιτεύξεως ραδινωτέρων ἀναλογιῶν[6]. Ὡς δὲ οἱ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τοῦ πτεροῦ, οὕτω καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ κίονες τοῦ ναοῦ δὲν ἐστερεοῦντο ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου δι' ἐμπολίων, ἀλλ' ἵσταντο καὶ αὐτοί, ὡς οἱ τῆς περιστάσεως, ἐπὶ τοῦ ἁρμοῦ δύο συνεχομένων λίθων, παρεμβαλλομένου αὐτοτελοῦς λίθου κατὰ τὸ μετακιόνιον (εἰκ. 235). Ἐκ

1. Ὅπερ τώρα ἀντιστοιχεῖ πρὸς πέντε μεταξόνια τῆς προσόψεως, ἀντὶ τῶν τριῶν ποὺ ἀντεστοίχουν εἰς τὸ πλάτος τοῦ ἀρχαιοτέρου ἑξαστύλου Παρθενῶνος (εἰκ. 32, 33, 233).

2. Principles, σ. 5.

3. Αὕτη κατὰ μὲν τὸν Penrose (Principles, σ. 6, σημ. 1) εἶχε διάμετρον 1,1143 μ., κατὰ τὸν Beulé (L'Acropole d'Athènes, ἔ.ἀ. σ. 33, σημ. 1) ἦτο 1,03 μ., κατὰ τὸν Judeich (Topogr.[1], σ. 232), 1,11 μ., κατὰ τὸν Magne (Le Parthénon, ἔ.ἀ. σ. 51) 1,12 μ. καὶ καθ' ἡμᾶς καὶ Dinsmoor 1,115 μ. (Hesperia 37, 1968, σ. 173, σημ. 49 καὶ σ. 175), ἀλλ' ἀπὸ ἀκμῆς εἰς ἀκμὴν ραβδώσεως.

4. Τὸν ἐπανευρίσκομεν πράγματι εἰς ἕνα τῶν κιόνων τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας (E. Curtius - Fr. Adler, Olympia: Die Baudenkmäler, Textband II, Berlin 1892, σ. 29), εἰς τοὺς κίονας τοῦ ἀρχαιοτέρου (7ου αἰῶνος) ἱεροῦ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς τῶν Δελφῶν (R. Demangel, Fouilles de Delphes II, Le sanctuaire d'Athéna Pronaia, Paris 1924, Planches I, πίν. XI), εἰς τοὺς κίονας τοῦ ἐν Ἄσσῳ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (J. Clarke - F. Bacon, Investigations at Assos, Cambridge - Leipzig 1902, σ. 164), τοῦ ἐν Ἀμυκλαίῳ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (E. Fiechter, JdI 33, 1910, σ. 142 καὶ W. B. Dinsmoor, Architecture, σ. 141), τοῦ ἐν Σελινοῦντι ναοῦ G τοῦ Ἀπόλλωνος (Koldewey-Puchstein, Die griechischen Tempel in Unteritalien, ἔ.ἀ. Text, σ. 123), εἰς τοὺς πλείστους τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ C τοῦ αὐτοῦ Σελινοῦντος (Koldewey-Puchstein, ἔ.ἀ. σ. 99), εἰς τὰς ἐσωτερικὰς διτόνους κιονοστοιχίας τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ τῆς Ἀφαίας (Fiechter παρὰ Furtwängler, Ägina, ἔ.ἀ. Textb. σ. 38 καὶ Tafelbd. πίν. 41), εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ἐν Ποσειδωνίᾳ λεγομένου ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος (νῦν Ἥρας II) (Fr. Krauss, Paestum, Berlin 1943, σ. 56) καὶ εἰς τὸν ἐν Σουνίῳ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος (Expédition scientifique de Morée III, Paris 1838, πίν. 33, εἰκ. V, Β. Στάης, ΑΕ 1900, σχέδιον πίν. 6, W. H. Plommer, BSA 45, 1950, σ. 82) κλπ.

5. Michaelis, Der Parthenon, σ. 23.

6. W. B. Dinsmoor, Architecture, σ. 182.

τῶν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου παρατηρηθέντων ἰχνῶν συνάγεται ἐπίσης, ὅτι κατὰ μὲν τὰ μακρὰ σκέλη τοῦ πεῖ ὑπῆρχον δέκα ἐν ὅλῳ στηρίγματα[1], κατὰ δὲ τὴν στενὴν πλευρὰν αὐτοῦ πέντε, τῶν γωνιαίων ἀριθμουμένων δίς.

Πρέπει ἐντούτοις νὰ προστεθῇ, ὅτι ἡ ἐν σχήματι πεῖ διάταξις δὲν ἦτο καθόλου σπανία δι' ἐσωτερικὰς κιονοστοιχίας ναῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος[2] κατά τε τὸν 5ον καὶ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Τὴν συναντῶμεν πράγματι κατὰ μὲν τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα εἰς τὸ Ἡφαίστειον (Θησεῖον)[3], μὲ ἄρτιον (4), εἰς δὲ τὸν Παρθενῶνα μὲ περιττόν (5), ἀριθμὸν κιόνων κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ πεῖ καὶ τέλος εἰς τὸν ἐν Βάσσαις ναὸν τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος, ἔργον ὁμοίως τοῦ Ἰκτίνου, μὲ ἕνα μόνον κίονα ἐν τῷ μέσῳ τῆς στενῆς πλευρᾶς[4]. Κατὰ δὲ τὸν 4ον αἰ. μὲ ἄρτιον ἀριθμὸν κιόνων κατὰ τὴν στενὴν κεραίαν τοῦ πεῖ, εἰς τὸ Λάφριον τῆς Καλυδῶνος[5], εἰς τὸν ἐν Στράτῳ ναὸν τοῦ Διός (μὲ τέσσαρας κίονας)[6], εἰς τὸ Μολύκρειον τῆς Αἰτωλίας μὲ τέσσαρας κίονας[7], εἰς τοὺς ἐν Ἐπιδαύρῳ ναοὺς τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς Θέμιδος καὶ τῆς Ἀφροδίτης[8], μὲ τέσσαρας ὁμοίως κίονας, εἰς τὸν ἐν Νεμέᾳ ναὸν τοῦ Διὸς[9] μὲ τέσσαρας ὡσαύτως κίονας καὶ τέλος εἰς τὸ μεταγενέστερον Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου[10] μὲ ἄρτιον πάλιν ἀριθμὸν κιόνων κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ πεῖ.

Ἡ μετ' ἀρτίου ἀριθμοῦ κιόνων τῆς στενῆς πλευρᾶς λύσις εἶναι αἰσθητικῶς προτιμοτέρα· διότι εἰς τὴν μετὰ περιττοῦ ἀριθμοῦ λύσιν ὁ μέσος κίων, πίπτων εἰς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, ἐτάρασσε κάπως τὸ βάθος (fondo) τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος, ὅπερ προεβάλλετο ἐπὶ τῆς ὄπισθεν κιονοστοιχίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων ἀφθόνων παραδειγμάτων πειμόρφου ἐσωτερικῆς διατάξεως τῶν κιονοστοιχιῶν συνάγεται σαφῶς, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἐνδιεφέροντο ζωηρῶς διὰ τὴν δημιουργίαν ἐντυπωσιακῶν ἐσωτερικῶν χώρων, ἀνέπτυσσον δὲ μάλιστα καὶ ἀρκετὴν ποικιλίαν λύσεων. Καίτοι δὲ τὴν ἀνάγκην διαμορφώσεως ἰδιαιτέρας ἀξίας ἐσωτερικοῦ χώρου ἐπέτυχε προπάντων ἡ ρωμαϊκὴ ἀρχιτεκτονική (Πάνθεον Ρώμης, Θέρμαι κλπ.), ὅμως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ πρῶτον σπέρμα της εὑρίσκεται ἤδη κυρίως εἰς τὸν Παρθενῶνα, παρὰ τὴν εἰς αὐτὸν ὑπάρ-

1. Ὁ Cockerell παρὰ Bröndsted (Voyages dans la Grèce, II, Paris 1830, σ. XXIV) σχεδιάζει ἐσφαλμένως ἑπτὰ μὲν κίονας εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ τέσσαρας κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ σηκοῦ, παραλείπει δὲ καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ θυραίου τοίχου παραστάδας.

2. Εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος οὐδὲν σχετικὸν παράδειγμα εὕρομεν.

3. G. Ph. Stevens, Some Remarks upon the Interior of the Hephaisteion, Hesperia 19, 1950, σ. 145, εἰκ. 1, σ. 147, εἰκ. 2· πρβλ. καὶ J. Travlos, Bildlexikon, εἰκ. 348. Ἀρχικῶς ὁ Dinsmoor εἶχεν ἀναπαραστήσει τὸ «Θησεῖον» μὲ τρεῖς κίονας εἰς τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν (Observations on the Hephaisteion, Hesperia Suppl. V, 1941, σ. 3 ἑξ.).

4. Κάτοψις ἐν Expédition scientifique de Morée, τόμ. II, πίν. 5, παρὰ O. M. Stackelberg, Der Apollotempel zu Bassae in Arcadien, Rom 1826, πίν. IV, παρὰ Dinsmoor, Architecture, εἰκ. 56 καὶ παρὰ A. W. Lawrence, Greek Architecture, London 1957, εἰκ. 99.

5. E. Dyggve, Das Laphrion von Kalydon, Köbenhavn 1948, πίν. XXXIV.

6. Α. Κ. Ορλανδος, ΑΔ 8, 1923, σ. 16, εἰκ. 14 καὶ σ. 41, εἰκ. 39.

7. Α. Κ. Ορλανδος, ΑΔ 9, 1924, Παρ. σ. 80, εἰκ. 8.

8. A. Defrasse - H. Lechat, Epidaure, Paris 1895, εἰκ. σ. 164. Π. Καββαδιας, ΠΑΕ 1906, σ. 92 ἑξ. καὶ 106 ἑξ. πίν. γ, δ.

9. H. Berve - G. Gruben, Griechische Tempel und Heiligtümer, München 1961 (ἔκδ. Hirmer), σ. 156, εἰκ. 53. B. H. Hill, The Temple of Zeus at Nemea, Princeton N J. 1966, πίν. I καὶ IV.

10. Βλ. εἰκόνα του παρὰ R. Scranton ἐν AJA 50, 1946, σ. 41, εἰκ. 17.

χουσαν ἔλλειψιν φωτός, σπουδαίου παράγοντος δημιουργίας ἐσωτερικοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον ἐντούτοις οἱ Ἕλληνες δὲν φαίνεται νὰ ἐλάμβανον καὶ τόσον πολὺ ὑπ' ὄψιν[1], δεδομένης τῆς εἰς τὸ γεωγραφικὸν πλάτος τῆς Ἑλλάδος κρατούσης ἐξαιρέτου αὐτοῦ ἐντάσεως, λόγῳ τῆς ὁποίας καὶ ὡς ἡμίφως ἀκόμη ἐκ τῆς θύρας ἠδύνατο νὰ ἐνεργῇ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐσωτερικῶν λύσεων, ἄλλοτε μέν, εἰς μεγάλους ἰδίᾳ ναούς (Παρθενῶνα, νεώτερον Ἀρτεμίσιον Ἐφέσου), τὰς κιονοστοιχίας ἐτοποθέτουν εἰς ἀρκετὴν ἀπὸ τῶν περιβαλλόντων τοίχων ἀπόστασιν, ὥστε νὰ δημιουργῆται μεταξὺ ἐλευθέρα δίοδος ἢ στοά, ὁπότε καὶ ὁ ρόλος των ἀπέβαινε καὶ κατασκευαστικός, ἀφοῦ ἐπ' αὐτῶν ἐστηρίζετο καὶ ἡ ὀροφὴ καὶ ἡ στέγη, ἄλλοτε δέ, ἰδίᾳ εἰς μικροτέρων διαστάσεων ναούς (Φιγαλείας, Ἡφαίστειον, Τεγέας, Στράτου, Μολυκρείου, Λαφρίου Καλυδῶνος, Ἐπιδαύρου, Νεμέας) οἱ κίονες τῶν κιονοστοιχιῶν ἢ ἐπλησίαζον πρὸς τοὺς ὄπισθεν τοίχους τόσον, ὥστε νὰ μὴ καταλείπεται ἄνετος μεταξύ των δίοδος (Στράτος, Μολύκρειον, Λάφριον Καλυδῶνος, Ἐπίδαυρος, Νεμέα καὶ ἐν μέρει Ἡφαίστειον) ἢ συνηνοῦντο πρὸς τὸν τοῖχον, σχηματίζοντες λίαν ἐξεχούσας παραστάδας ἢ *μεσόδμας* (Φιγάλεια, Τεγέα), ὁπότε ὁ ρόλος των ἀπέβαινεν ὀλιγώτερον κατασκευαστικὸς καὶ μᾶλλον διακοσμητικός. Γενικῶς ἡ μὲν διὰ πειμόρφου κιονοστοιχίας λύσις ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς κλειστοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, περιλαμβανομένου ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ, ἡ δὲ δι' ἁπλῶς παραλλήλων κιονοστοιχιῶν, τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς μακροῦ κιονοστηρίκτου διαδρόμου, τρέχοντος ἐντὸς τοῦ ναοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν καταγωγὴν τοῦ ἐν σχήματι πεῖ τύπου ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν ὁ Studniczka[2] ἐξέφερε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ πείμορφος αὕτη διάταξις πρέπει νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ ἀρχαῖον τετρακιόνιον μέγαρον (οἷον σχέδιον ἔχει π.χ. ἡ συναγωγὴ τῆς Τιβεριάδος)[3] καὶ πρὸς τοὺς ἀρχαίους τετρακιονίους ναούς (ὡς π.χ. ὁ τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Σουνίου[4]). Πιθανωτέρα ἐντούτοις φαίνεται ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Watzinger[5], τὴν ὁποίαν ἄλλωστε ὑποδηλοῖ καὶ ἡ πρὸ τῆς ὀπισθίας κιονοστοιχίας τοποθέτησις τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος, ὅτι εἰς μὲν τὰς ἀρχαιοτέρας περιπτώσεις (5ου π.Χ. αἰ.) θὰ πρόκειται περὶ ἠθελημένου νεωτερισμοῦ, ἐφαρμοσθέντος τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἰκτίνου, δηλαδὴ προσθήκης τρίτης κιονοστοιχίας πρὸ τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοῦ σηκοῦ, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν αἰσθητικὴν ἔμφασιν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ πλαισίου τοῦ ἀγάλματος, κατ' ἐπίδρασιν τῶν ἐντὸς ναΐσκων τεθειμένων ἀγαλμάτων τῶν θεῶν. Διὰ δὲ τοὺς μικροτέρους ναοὺς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἑξ., εἰς τοὺς ὁποίους οὐδεὶς ἢ ἐλάχιστος ὑπελείπετο χῶρος διόδου μεταξὺ τοίχου καὶ κιονοστοιχιῶν, ὁ Watzinger φρονεῖ, ὅτι ἡ διάταξις αὕτη μᾶλλον σχετίζεται πρὸς τὴν τοῦ τετραστύλου, κατὰ Βιτρούβιον *κορινθίου* ἢ *αἰγυπτίου οἴκου*[6], τοῦ σπουδαιοτέρου δηλαδὴ διαμερίσματος τῆς ρωμαϊκῆς οἰκίας (ἑστιατορίου ἢ αἰθούσης ὑποδοχῆς), ὡραῖον ρωμαϊκὸν παράδειγμα τοῦ ὁποίου παρέχει ὁ ἐν Πομπηίᾳ οἶκος τοῦ

1. Πρβλ. H. Koch, Der dorische Tempel, Halle 1950, σ. 20.
2. Das Symposion Ptolemaios II, σ. 110 (Sächische Abhandlungen 30, 1914).
3. H. Kohl - C. Watzinger, Antike Synagogen in Galilaea, 1916, ἀνατύπωσις Osnabrück 1975, πίν. 18,5.
4. Α. Κ. Ορλανδος, ΑΕ 1917, σ. 181 ἑξ.
5. Ἔ.ἀ. σ. 177.
6. Oecus tetrastylus (De Archit. VI, 3, 8, 9).

Μελεάγρου[1], εἰς τὸν ὁποῖον ἡ τετάρτη πλευρὰ τῆς κιονοστοιχίας ἀντικατεστάθη διὰ μεγάλων ἀνοιγμάτων, ἐπειδὴ ἔφερε πρὸς τὸ περιστύλιον καὶ τὸν κῆπον. Γεννᾶται ὅμως ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ ἑξῆς ἀντίφασις: ὁ τύπος τοῦ οἴκου δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀρχαιότερος τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων[2], οἱ μικρότεροι ὅμως ναοί, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, τοποθετοῦνται εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ.[3], ὥστε διὰ τούτους μόνον θὰ ἰσχύῃ ἡ θεωρία τοῦ Studniczka περὶ ὁμοιότητος πρὸς τὸ ἀρχαῖον μέγαρον καὶ τοὺς τετρακιονίους ναούς, τὴν ὁποίαν ἀρχικῶς ἀνεφέρομεν.

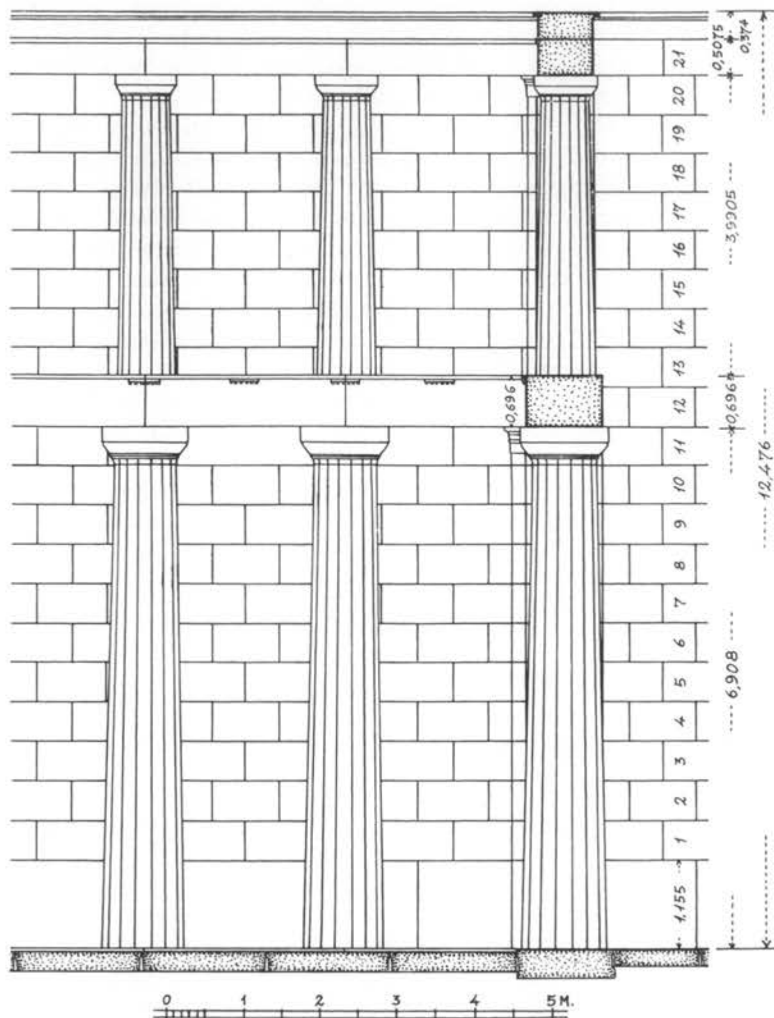
Προσθέτομεν ἐν τέλει ὅτι τὴν πείμορφον ἐσωτερικὴν κιονοστοιχίαν συναντῶμεν καὶ εἰς πλείονας παλαιὰς συναγωγὰς (περὶ τὸ 200 μ.Χ.) τῆς Γαλιλαίας, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσαν οἱ Kohl καὶ Watzinger. Ὁ Watzinger ὅμως φρονεῖ[4], ὅτι αἱ ἐσωτερικαὶ κιονοστοιχίαι τῶν συναγωγῶν ἦσαν τετράπλευροι, τῶν ὁποίων ἡ δευτέρα στενὴ πλευρὰ τῶν ἐσωτερικῶν κονοστοιχιῶν ἀφηρέθη, ἀντικατασταθεῖσα διὰ τοῦ Thora, οἷον διατηρεῖται εἰς τὴν συναγωγὴν τοῦ Tell Hum[5]. Ἑπομένως καὶ ὁ τύπος αὐτὸς τῆς συναγωγῆς πρέπει νὰ συναφθῇ πρὸς τὸν οἶκον (τοῦθ' ὅπερ πρεσβεύει καὶ ὁ Leroux[6] διὰ τὴν συναγωγὴν τῆς Ἀλεξανδρείας) καὶ ὄχι πρὸς τοὺς εἰδωλολατρικοὺς ναούς, πρὸς τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν.

Κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ σχέσις τῶν συναγωγῶν εἶναι στενοτέρα πρὸς τὴν curiam oblongam τοῦ Βιτρουβίου[7] καὶ πρὸς τὴν μεγάλην βασιλικὴν τοῦ ρωμαϊκοῦ Forum[8].

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ γωνιαῖα στηρίγματα τοῦ πεῖ ταῦτα κατ' ἄλλους[9] μὲν θὰ ἦσαν κίονες, κατ' ἄλλους δὲ πεσσοί[10]. Τὴν κατὰ τὴν ΝΔ. καὶ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν ὕπαρξιν πεσσῶν καὶ οὐχὶ κιόνων προέτειναν ἀρχικῶς ὁ Alexis Paccard[11] καὶ ὁ W. Dörpfeld[12], ὑπεστήριξε δ' ἀργότερον ἐκτενῶς ὁ L. Magne[13]. Κατ' αὐτὸν «ἡ

1. Παραπομπαὶ παρὰ Watzinger, ἔ.ἀ. σ. 170, εἰκ. 297.
2. Watzinger, ἔ.ἀ. σ. 177.
3. Π. Καββαδιας, ΠΑΕ 1906, σ. 114, 115.
4. Ἔ. ἀ. σ. 17.
5. Ἔ. ἀ. πίν. II.
6. G. Leroux, Les origines de l'édifice hypostyle, Paris 1913 (B.E.F. 108), σ. 236.
7. De Archit. V, 2, 1.
8. A. Mau, Pompeii, London 1899, σ. 70 ἑξ. εἰκ. 23.
9. Cockerell παρὰ Bröndsted, Voyages et recherches dans la Grèce II, Paris 1830, σ. 290A καὶ κάτοψις ὄπισθεν προμετωπίδος, σ. XXIV. Penrose, Principles, πίν. 3 καὶ 4. Perrot - Chipiez, Hist. de l'Art, τ. 7, πίν. XVII, ἀριστερὰ ἔναντι σ. 396. W. B. Dinsmoor, Architecture, σ. 151, εἰκ. 57. G. Gruben, Die Tempel der Griechen, München 1966, εἰκ. 132. J. Travlos, Bildlexikon, εἰκ. 564 μέσον.
10. Paccard, La restauration du Parthénon παρὰ Beulé, l'Acropole d'Athènes, ἔ.ἀ. πίν. 2 καὶ ἡμετ. εἰκ. 252. Loviot, Les envois de Rome 1879, πίν. 8. Dörpfeld, AM 6, 1881, πίν. XII, σ. 290, 17, 1892, πίν. VIII καὶ 27, 1902, σ. 400, εἰκ. 6. Magne, Le Parthénon, Paris 1895, σ. 55. E. Ziller ἐν Δ. Παπασταμου, Τσίλλερ, Ἀθῆναι 1973 (εἰκ. 254). H. Luckenbach, Die Akropolis von Athen, München - Berlin 1905, εἰκ. 55. W. Judeich, Topogr[1]. σ. 229, εἰκ. 28. Καββαδιας - Καβεραου, Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως, Ἀθῆναι 1906, πίν. A. J. Durm, Baukunst[3], Leipzig 1910, σ. 393, εἰκ. 367. B. H. Hill, AJA 16, 1912, πίν. IX. A. Marquand, Greek Architecture, New York 1919, εἰκ. 349. Χ. Τσουντας, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, Ἀθῆναι 1928, εἰκ. 279. M. Theuer, Der griechisch - dorische Peripteraltempel, Berlin 1918, πίν. XXXV. O. Walter, Athen - Akropolis, Wien 1929, σ. 59. H. Riemann, Zum griech. Peripteraltempel, Düren 1935, σ. 79. G. Stevens, Hesperia 5, 1936, εἰκ. 1 ἔναντι σ. 441 καὶ 24, 1955, σ. 241, εἰκ. 1. Ch. Picard, Manuel d'archéologie grecque, II_1, Paris 1939, σ. 353, εἰκ. 150. R. Scranton, AJA 50, 1946, σ. 40, εἰκ. 1. A. W. Lawrence, Greek Architecture, London 1957, σ. 161 καὶ εἰκ. 99 κλπ.
11. La restauration du Parthénon (πρὸ τοῦ 1850) παρὰ E. Beulé, L'Acropole d'Athènes II, Paris 1854, σ. 33.
12. AM 6, 1881, πίν. XII. 17, 1892, πίν. VIII καὶ 27, 1902, σ. 400, εἰκ. 6.
13. Le Parthénon, Paris 1895, σ. 50 - 55.

μετὰ κίονος διάταξις παρέχει, ἀτόπως, γωνιαῖον μεταξόνιον μεγαλύτερον τῶν ἄλλων». Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ γωνιαῖαι πλάκες τοῦ στυλοβάτου φέρουν κατὰ τὰ πλάγιά των ἀνὰ μίαν στενοτέραν πλάκα, δι' ὧν ὑποδηλοῦται ἰδιαιτέρα διάταξις τῆς γωνίας, ἐὰν τὴν

237. Διαστάσεις καὶ ἀναλογίαι τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων τοῦ κυρίως ναοῦ (κατὰ τὸν συγγραφέα).

συγκρίνωμεν καὶ πρὸς τὰς ὁμοίας πλάκας, αἵτινες βαστάζουν τὰς παραστάδας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, οὐδεμία ἀπομένει ἀμφιβολία περὶ τῆς κατὰ τὰς γωνίας τῆς στοᾶς

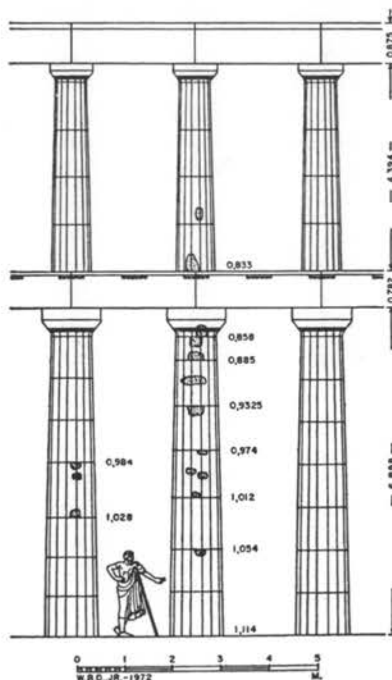
ὑπάρξεως τετραγώνου πεσσοῦ, φέροντος κατὰ τὰς δύο συνεχομένας ἐσωτερικὰς πλευρὰς του μικρὰν ἐξέχουσαν παραστάδα, ἀντικρύζουσαν τὰς ἔναντι αὐτῆς κιονοστοιχίας. Ἡ ἐκτέλεσις ἄλλωστε εἶναι τόσον ἐπιμελής, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν οὐδεμίαν παρεχομένην ἔνδειξιν· σπουδαία δὲ τοιαύτη εἶναι, ὅτι εἰς τὴν σχετικὴν στρῶσιν τοῦ στυλοβάτου ἐχρησιμοποιήθησαν πλάκες μικρότεραι τῶν ἄλλων (εἰκ. 235, πίν. 52 δεξιά, κατόψεως σηκοῦ), αἵτινες δὲν ἐπέτρεπον πλέον νὰ συμπίπτῃ ὁ ἁρμὸς πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ κίονος, ὅστις ἐσημειώθη διὰ μολυβδίνου σημείου. Οἱ δεχόμενοι κίονας κατὰ τὰς γωνίας ἐστηρίχθησαν εἰς τὴν ἀμφίβολον παρὰ Penrose (σ. 6) πληροφορίαν, ὅτι ὁ Cockerell καὶ ὁ Wood διέκριναν κυκλικὰ ἴχνη ἐπὶ τοῦ γωνιαίου στυλοβάτου, ἐθεώρησαν δὲ καὶ ὀλίγον ἐξεζητημένην τὴν μετὰ πεσσοῦ καὶ παραστάδων λύσιν καὶ ἐδέχθησαν κίονας κατὰ τὰς γωνίας «ἵνα διατηρῆται ἡ ὀπτικὴ συνέχεια τοῦ ἐσωτερικοῦ». Ἡμεῖς, δεχόμενοι τὴν μετὰ πεσσῶν λύσιν, ὡς λογικωτέραν καὶ ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν μετὰ παραστάδος λύσιν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἐφηρμόσαμεν αὐτὴν εἰς τὰς ἀναπαραστάσεις τῶν πινάκων μας τῆς τε κατόψεως (πτ. πίν. II καὶ πίν. 2) καὶ τῆς κατὰ μῆκος (πτ. πίν. VI καὶ πίν. 8) καὶ τῆς κατὰ πλάτος τομῆς (πτ. πίν. IX καὶ πίν. 11), καθὼς καὶ τοῦ γενικοῦ προοπτικοῦ (πίν. 15).

Ὑπῆρχον λοιπὸν ἐν συνόλῳ 23 στηρίγματα κατὰ τὸ ἰσόγειον καὶ ἰσάριθμα κατὰ τὸν ἄνω ὄροφον. Ὡς δὲ συνάγεται: α) ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ὕψους τοῦ σηκοῦ (12,476 μ.) καὶ β) ἐκ τῆς μικρᾶς σχετικῶς (1,114 μ.) κάτω διαμέτρου τῶν κιόνων τοῦ ἰσογείου, θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχον ἐσωτερικῶς δύο ἐπάλληλοι σειραὶ κιόνων, ὡς βλέπομεν τοιούτους καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (Ἀφαίας, Ἥρας II Ποσειδωνίας, Διὸς Ὀλυμπίας, κατὰ Παυσανίαν[1]), ὧν οἱ ἄνω, βραχύτεροι τῶν κάτω, συνεχίζουν τὸν μανδύαν τῶν κάτω, ὡς τοποθετημένον κατὰ προέκτασιν αὐτοῦ. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐσχεδιάσαμεν καὶ ἡμεῖς (εἰκ. 237, πτ. πίν. IX καὶ πίν. 11) τὰς δύο ἐσωτερικὰς κιονοστοιχίας, τὴν μὲν κάτω μὲ ὕψος 6,908 μ., τὴν δὲ ἄνω μὲ ὕψος 3,99 μ. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος[2], ἔνθα αἱ ἐπάλληλοι κιονοστοιχίαι ὀνομάζονται *τόνοι*[3], θὰ πρέπει καὶ ἡ διάταξις τοῦ Παρθενῶνος νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς *δίτονος*. Αἱ δίτονοι αὗται στοαὶ ἐβάσταζον τὴν ξυλίνην φατνωματικὴν ὀροφὴν καὶ ὄχι μόνον διήρθρωνον καθ' ὕψος τὸν κυρίως ναόν, ἀλλὰ καὶ ἐξύψωνον διὰ τῶν κομψοτέρων ἀναλογιῶν των τὰς μεγάλας μάζας τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος.

Ἀλλ' ἤδη ἐρωτᾶται τί ἀπέγιναν οἱ 23 κάτω καὶ 23 ἄνω πεσσοὶ καὶ κίονες οὗτοι τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν[4]; Συναπήχθησαν ἄραγε μετὰ τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος

1. V 10, 10.
2. IG II² 2, 1668, 47.
3. Βλ. σχετικῶς Fr. Ebert, Fachausdrücke des griech. Bauhandwerks, Würzburg 1910, σ. 3.
4. Ἓν μόνον τεμάχιον σφονδύλου τῶν κάτω ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν γράφει, ὅτι εὗρε καὶ ὁ Penrose (Principles, σ. 5, σημ. 5· βλ. καὶ Dinsmoor (AJA 34, 1930, σ. 100, σημ. 6), ὅστις ἀναφέρει, ὅτι δὲν εἶδε τὸ τεμάχιον καὶ δὲν δύναται νὰ τὸ ταυτίσῃ. Ἐπίσης ὁ Penrose ἀπέδωσεν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἄνω κιονοστοιχίαν καὶ ἓν δωρικὸν κιονόκρανον, τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἀπεδείχθη, ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Νικίου (Dinsmoor, AJA 14, 1910, σ. 470-471 καὶ 483-484 καὶ Dörpfeld, AM 36, 1911, σ. 62). Ὁ Penrose ὑπέθεσεν ὡσαύτως, ὅτι κεκομμέναι τινὲς δοκοί, κείμεναι πρότερον ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος, ἀνῆκον εἰς τὸν ἀρχικὸν ἄνω θριγκόν, αἱ ὁποῖαι ἐβραχύνθησαν, ἵνα προσαρμοσθῶσιν εἰς τὰ μικρότερα μετακιόνια τῆς ἀλλαγῆς. Περὶ τούτων ὅμως βλ. σαφέστερον κατωτέρω σ. 369 εἰς τὸ περὶ τροποποιήσεως τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ναοῦ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ κεφάλαιον. Κατὰ τὸν E. Beulé (L'Acropole d' Athènes,

κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ 'Αρέθα[1] μαρτυρουμένην ὕπαρξιν τοῦ τελευταίου τούτου εἰς Κωνσταντινούπολιν; Πῶς ἐξηγεῖται ὅμως τοῦτο, ἀφοῦ, μέχρι τοῦδε, οὐδαμοῦ ἐσημειώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ παρουσία των; Τὸ πρόβλημα θὰ ἔμενεν ἄλυτον, ἐὰν δὲν εὑρίσκοντο ἐσχάτως (1970-71 καὶ 1973) κατὰ τὰς ἐν τῇ 'Αγορᾷ τῶν 'Αθηνῶν ἀνασκαφὰς τοῦ καθηγητοῦ T. Lesly Shear Jr., ἐνεκτισμένα ὡς ἁπλοῦν οἰκοδομικὸν ὑλικὸν εἴς τινα

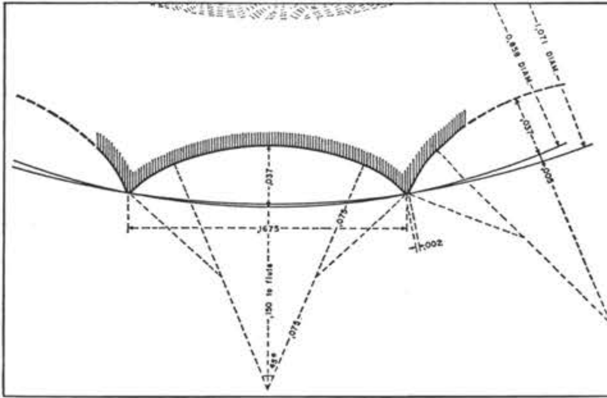
238. Διαστάσεις καὶ ἀναλογίαι τῶν κιόνων τοῦ κυρίως ναοῦ (κατὰ Dinsmoor Jr.).

πρὸς Β. τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς 'Αθηνῶν - Πειραιῶς καὶ πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ 'Αδριανοῦ ὑστερορρωμαϊκὸν τοῖχον (τέλος 4ου ἢ ἀρχῶν 5ου π.Χ. αἰ.) τεμάχια ραβδώσεων

Paris 1854, σ. 34, σημ. 1) λείψανα τῆς ἄνω κιονοστοιχίας εἶναι ἀναμεμειγμένα δυτικῶς τοῦ Παρθενῶνος μὲ λείψανα ἄλλων αὐτόθι μνημείων. Περίεργος εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Hoffer (ἔ.ἀ. σ. 389), καθ' ἣν οὗτος εἶδεν ἕνα πλήρως διατηρούμενον κορμὸν κίονος τῆς κάτω σειρᾶς, ὡς καὶ τεμάχιον ζωφόρου μὲ τρεῖς τριγλύφους, τὰ ὁποῖα τοποθετεῖ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κιονοστοιχίαν. Τὰ τεμάχια ὅμως ταῦτα νομίζομεν, ὅτι ἀφορῶσιν εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἢ μᾶλλον τὴν ὑστερορρωμαϊκὴν ἀνακατασκευὴν τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν, περὶ ἧς βλ. κατωτέρω.

1. Αρεθας, Σχόλ. εἰς 'Αριστείδην, 50, σ. 701. Mai, Scriptorum veterum nova collectio, τ. I[3], σ. 42· πρβλ. Σ. Κογγεαν, 'Ο Καισαρείας 'Αρέθας, ἐν 'Αθήναις 1913, σ. 49, σημ. 2. ἔκδ. Dindorf, II, σ. 710: *'Αθηνᾶν τὴν ἐλεφαντίνην. Δοκεῖ μοι αὕτη ἐστὶν ἡ ἐν τῷ φόρῳ Κωνσταντίνου ἀνακειμένη καὶ τοῖς προπυλαίοις τοῦ βουλευτηρίου, ὃ σένατόν φασι νῦν, ἧς ἀντικρὺ ἐν δεξιᾷ εἰσιοῦσι τῶν προπυλαίων καὶ ἡ τοῦ 'Αχιλλέως ἀνάκειται Θέτις καρκίνοις τὴν κεφαλὴν διαστεφής, ὡς καὶ νῦν ἰδιῶται τὴν μὲν Γῆν φασι τὴν 'Αθηνᾶν, Θάλασσαν δὲ Θέτιν τοῖς ἐν τῇ κεφαλῇ ἐνύδροις ἐξαπατώμενοι κνωδάλοις.*

καὶ κιονοκράνου τῶν τε κάτω καὶ τῶν ἄνω ἐσωτερικῶν τοῦ σηκοῦ κιόνων, ἐκτιναχθέντα βεβαίως κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Μοροζίνη (εἰκ. 238), ἀναγνωρισθέντα δ' ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν Παρθενῶνα, καὶ ἕνεκα τῆς ἀρίστης ποιότητος τοῦ Πεντελικοῦ μαρμάρου, ἐξ οὗ εἶναι κατεσκευασμένα καὶ ἕνεκα τῆς ἐξαιρέτου, περικλείων χρόνων, ἐργασίας λαξεύσεως αὐτῶν. Τὰ τεμάχια ταῦτα ἐμελέτησεν ἰδιαιτέρως ὁ υἱὸς Dinsmoor καὶ ἐδημοσίευσε τὰ μὲν τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς (1971) εἰς τὰ 'Αρχ. 'Ανάλεκτα[1], τὸ δὲ ἐκ 16 τεμαχίων σύνολον αὐτῶν εἰς τὴν Hesperia[2].

239. Τρόπος χαράξεως τῶν ραβδώσεων τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων (κατὰ Dinsmoor Jr.).

'Εκ τῆς μελέτης λοιπὸν ταύτης τῶν διαφόρων τεμαχίων ραβδώσεων καὶ ἑνὸς κιονοκράνου προέκυψαν τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

α) Ὅτι ἐννέα τεμάχια ραβδώσεων προέρχονται ἐξ ἄνω καὶ κάτω ἐπιφανειῶν σφονδύλων, διατηροῦντα καὶ μέρος τῆς ἑδραζομένης ἐπιφανείας των, τινὰ δὲ καὶ τμῆμα τῆς περὶ τὸ ἐμπόλιον κεντρικῆς ἀναθυρώσεως.

β) Ὅτι αἱ μεταξὺ τῶν ραβδώσεων ἀκμαὶ δὲν σχηματίζονται ὡς ἀπολύτως ὀξεῖαι γραμμαί, ἀλλὰ διευρύνονται εἰς λεπτοτάτην ταινίαν, πλάτους 0,002 μ. (εἰκ. 239), τοῦθ' ὅπερ, ὡς εἴδομεν (σ. 177), συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ραβδώσεις τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου τοῦ Παρθενῶνος.

γ) Ὅτι ἡ καμπύλη τῶν ραβδώσεων χαράσσεται διὰ τριῶν κέντρων (εἰκ. 239), οὕτως, ὥστε τὸ μέσον τμῆμά της νὰ εἶναι ἁπαλώτερον, τὰ δὲ δύο ἄκρα νὰ συναντῶνται πρὸς τὰς ἀκμὰς κάπως ἀποτομώτερον.

δ) Ὅτι ἡ διάμετρος τοῦ σφονδύλου, εἰς ὃν ἀνήκει ἑκάστη ράβδωσις κίονος ἔχοντος 16 ραβδώσεις (ὡς ἐξηκριβώθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Penrose, ὅτι εἶχον οἱ ἐσωτερικοὶ κάτω

1. 4, 1971, σ. 266 - 67.
2. 43, 1974, σ. 142 ἑξ.

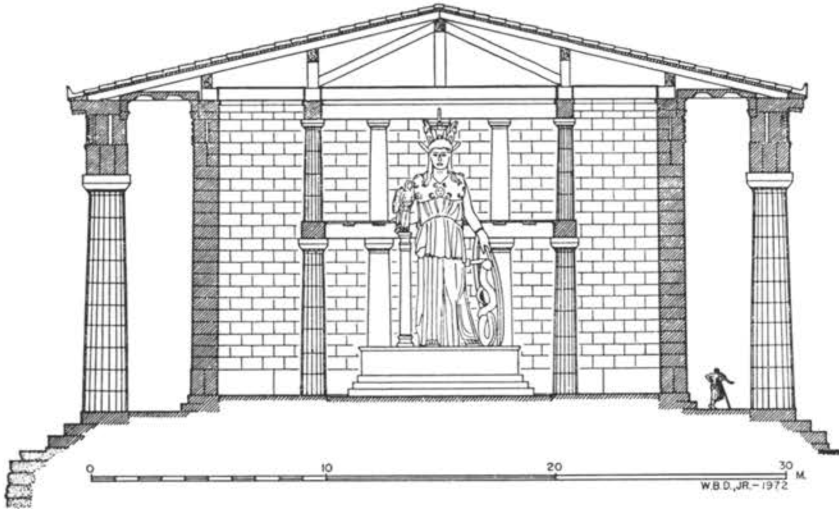
κίονες) ὑπολογίζεται εὐκόλως διὰ τοῦ τύπου δ = α + ἡμίτ. 11° 15′ (ἔνθα α εἶναι ἡ μεταξὺ δύο συνεχομένων ραβδώσεων ἀπόστασις). Καθωρίσθησαν λοιπὸν διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἰδίᾳ τὰ τεμάχια ραβδώσεων, ἅτινα ἀνῆκον εἰς ἄνω καὶ κάτω διαμέτρους σφονδύλων. Ράβδωσις ἑνὸς τεμαχίου (F_3), ὑπολογισθεῖσα διὰ τοῦ τύπου τούτου, εὑρέθη ἀντιστοιχοῦσα πρὸς διάμετρον 0,858 μ., ἐπειδὴ δὲ αὕτη φέρει καὶ περιφερικὴν προστατευτικὴν ταινίαν, ἥτις κατεσκευάζετο μόνον εἰς τὸν κατώτατον καὶ τὸν ἀνώτατον σφόνδυλον, ἕπεται, ὅτι τὸ τεμάχιον τοῦτο ἀνήκει εἰς ἀνώτατον σφόνδυλον τοῦ κίονος. Κατὰ ταῦτα ἡ κάτω σειρὰ τῶν κιόνων εἶχε κάτω μὲν διάμετρον τὸ ἤδη ὑπὸ Penrose μετρηθὲν μῆκος 1,114 μ., ἄνω δὲ 0,858 μ. καὶ ἑπομένως μείωσιν 1,114 - 0,858 = 0,256 μ. Ἐκ τῶν τεμαχίων τῆς Ἀγορᾶς ἓν (τὸ F_{14}) παρέχει μεγαλυτέραν διάμετρον ἤτοι 1,054 μ., θὰ προέρχεται λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ 2ου ἐκ τῶν κάτω σφονδύλου (εἰκ. 238). Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὑρεθεισῶν διαμέτρων ὁ υἱὸς Dinsmoor συνάγει ὅτι ἕκαστος τῶν κιόνων τῆς κάτω σειρᾶς θ' ἀπετελεῖτο ἐξ ἑπτὰ σφονδύλων[1], ἕκαστος δὲ τῆς ἄνω ἐκ πέντε (εἰκ. 238).

Σπουδαῖον εἶναι τὸ τεμάχιον F_2, ὅπερ προέρχεται ἐκ τῆς βάσεως σφονδύλου παρουσιάζοντος προστατευτικὴν περιφερικὴν λωρίδα, ἐξοχῆς ¼ τοῦ χιλιοστοῦ, ἀπέχουσαν 0,014 μ. ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς ραβδώσεως. Ἐπειδὴ τοιαύτας προστατευτικὰς λωρίδας ἔχουσιν, ὡς ἤδη εἴπομεν, μόνον οἱ κατώτατοι καὶ οἱ ἀνώτατοι σφόνδυλοι, ἡ δὲ χορδὴ τῆς σχετικῆς ραβδώσεως εἶναι μικρά, θὰ πρέπει τὸ τεμάχιον F_2 νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν βάσιν τοῦ κατωτάτου σφονδύλου τῆς ἄνω σειρᾶς τῶν κιόνων, τοῦ ὁποίου ἡ διάμετρος ὑπολογίζεται εἰς 0,833 μ. ἤτοι κατά τι μικροτέρα τῆς ἄνω διαμέτρου τοῦ ἀνωτάτου σφονδύλου τῆς κάτω σειρᾶς, ἥτις εἶναι 0,858 μ. Τηρεῖται ἑπομένως καὶ ἐδῶ ὁ κανὼν τῆς προεκτάσεως τοῦ μανδύου τῶν κάτω κιόνων εἰς τοὺς ἄνω. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ μόνον εὑρεθὲν τεμάχιον κιονοκράνου E_1 παρουσιάζει κάτω τὴν αὐτὴν διάμετρον, ἤτοι 0,858 μ., προσαρμόζεται ἐντελῶς πρὸς τὸ F_3.

ε) Ὅτι ἡ ἐξεύρεσις τοῦ ὕψους τῶν κάτω καὶ τῶν ἄνω ἐσωτερικῶν κιόνων εἶναι ὀλίγον προβληματική. Ὡς ἤδη ὁ πατὴρ Dinsmoor ἐσημείωσε παλαιότερον[2], οἱ κίονες, κατώτεροί τε καὶ ἀνώτεροι, πρέπει νὰ ἔχουν τὰ κιονόκρανά των εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην μὲ ὁριζοντίους ἁρμοὺς τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, οὕτως, ὥστε οἱ λίθοι τῶν ἐπιστυλίων νὰ ἑδράζωνται κατὰ τὸν ἀνατολικὸν ἐγκάρσιον τοῖχον ἐπὶ τῶν ἐπικράνων τῶν παραστάδων, τοῦτο δὲ πράγματι ἐτηρήθη καὶ ὑφ' ἡμῶν τὸ 1946 (πτ. πίν. VI, IX καὶ πίν. 8 ἄνω καὶ 11) καὶ εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ υἱοῦ Dinsmoor (εἰκ. 240)[3], ἔνθα ἡ μὲν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν κιονοκράνων τῆς κάτω σειρᾶς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἄνω ἁρμὸν τῆς 11ης πλινθίδος ὑπὲρ τοὺς ὀρθοστάτας, ἤτοι εἰς ὕψος 6,898 μ. ὑπὲρ τὸ δάπεδον, ἡ δὲ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν κιονοκράνων τῆς ἄνω σειρᾶς πρὸς τὸν ἄνω ἁρμὸν τῆς 21ης σειρᾶς τῶν πλινθίδων, ἥτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἄνω μέρος τῆς ζωφόρου τῶν Παναθηναίων, εὑρισκόμενον εἰς ὕψος 12,074 μ. ὑπὲρ τὸ δάπεδον[4].

1. Ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχικήν του μελέτην τὸν εἶχε σχεδιάσει μὲ πέντε σφονδύλους (ΑΑΑ 4, 1971, σ. 267, εἰκ. 8).
2. Hesperia 37, 1968, σ. 173, σημ. 49.
3. Hesperia 43, 1974, σ. 140, εἰκ. 7, ἡμετ. εἰκ. 240.
4. Αὐτόθι εἰκ. 7, 9.

Τὸ ἐπιστύλιον τῆς κάτω σειρᾶς θὰ ἦτο βεβαίως ἐφωδιασμένον μὲ τὴν κανονικὴν ταινίαν καὶ τοὺς κανόνας[1], ὅπως τοὺς βλέπομεν εἰς τὸ σωζόμενον ἐπιστύλιον τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ τῆς 'Αφαίας καὶ τοῦ ἐν Ποσειδωνίᾳ ναοῦ τῆς Ἥρας ΙΙ. Τὸ ὕψος τοῦ ἐπιστυλίου ὁ υἱὸς Dinsmoor ὁρίζει, συμφώνως πρὸς τὰς περικλείους ἀναλογίας σχέσεως τοῦ ἐπιστυλίου πρὸς τὰ μεταξόνια, εἰς 0,782 μ., ἐνῶ ὁ πατὴρ Dinsmoor τὸ φθάνει εἰς 0,879 μ., τοῦθ' ὅπερ ὁ υἱὸς θεωρεῖ ὡς πολὺ βαρύ[2]. Ἡ ἄνω σειρὰ τῶν κιόνων ὑπολογίζεται ὑπὸ τοῦ υἱοῦ Dinsmoor, ὅτι θὰ εἶχεν ὕψος 4,394 μ.[3].

240. Ἀναπαράστασις τῆς κατὰ πλάτος τομῆς τοῦ Παρθενῶνος κατὰ τὸν κυρίως ναόν (σχέδιον Dinsmoor Jr.).

Τὸ ἐπιστύλιον τῆς ἄνω σειρᾶς, δέχεται ὁ υἱὸς Dinsmoor, ὅτι θὰ εἶχε τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπὲρ τὴν ζωφόρον τῶν Παναθηναίων δύο στρώσεων (ὕψους 0,875 μ.), αἵτινες, ὡς βλέπει τις ἐκ τῆς τομῆς (εἰκ. 240), ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὸ περιστύλιον πρὸς τὸν θρᾶνον καὶ τὸ ὑποδόκιον τῆς ὀροφῆς. Οὕτω τὸ ὁλικὸν ὕψος εἰς τὸ ὁποῖον θὰ εὑρίσκετο ἡ ἐσωτερικὴ ὀροφὴ προκύπτει ὅτι θὰ ἦτο 12,074 + 0,875 = 12,949 μ.

Διὰ τῆς ἀνωτέρω διατάξεως τῶν ὑψῶν τῶν κιόνων ἡ κάτω σειρά, ἡ ἔχουσα διάμετρον 1,114 μ., θὰ εἶχεν ὕψος ἴσον πρὸς 6,192 κάτω διαμέτρους, ἐνῶ ἡ ἄνω, ἔχουσα κάτω διάμετρον 0,833 μ., θὰ εἶχεν ὕψος 5,275 κάτω διαμέτρους. Αἱ δύο αὗται ἀναλογίαι ὕψους πρὸς κάτω διάμετρον, συγκρινόμεναι πρὸς τὴν ἀναλογίαν 5,48, ἣν ἔχει τὸ

1. Ὑπεράνω τῶν κανόνων καὶ σταγόνων ὁ C. Bötticher (Untersuchungen, σ. 120, 123), δέχεται ἀτόπως καὶ τριγλύφους καὶ δὴ καὶ ὁλόκληρον θριγκόν.

2. Hesperia 43, 1974, σ. 145, σημ. 16.

3. Τοῦτο προκύπτει ἐὰν ἐκ τοῦ ὁλικοῦ ὕψους 12,074 μ. ἀφαιρεθῇ τὸ ἄθροισμα τοῦ ὕψους 6,898 μ. τῶν κάτω κιόνων καὶ 0,72 μ. τοῦ ἐπιστυλίου.

ὕψος τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου πρὸς τὴν κάτω διάμετρον αὐτῶν, προσδίδει εἰς αὐτὰς πολὺ ραδινώτερον χαρακτῆρα. Ὁ λόγος δι' ὃν ἐδόθη ὁ χαρακτὴρ οὗτος εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς κίονας θὰ ὀφείλεται πιθανώτατα εἰς τὰς 16 ἀντὶ τῶν κανονικῶν 20 ραβδώσεων, δι' ὧν συνήθως ηὐλακοῦντο, ἀριθμὸς ὅστις θὰ ἐδόθη χάριν ὀπτικῆς ἐλαττώσεως τῆς ραδινότητός των, ὡς τοῦτο πιθανώτατα ἐγένετο καὶ διὰ τοὺς μετὰ 16 ὁμοίως ραβδώσεων κίονας τοῦ περιστυλίου τοῦ ἐν Σουνίῳ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος.

Ἂν παραβάλωμεν τώρα τὴν πρὸ τριακονταετίας περίπου γενομένην ἡμετέραν ἀναπαράστασιν τῆς κατὰ μῆκος καὶ τῆς κατὰ πλάτος τομῆς τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 237, πτ. πίν. VI, IX καὶ πίν. 8 καὶ 11) πρὸς τὴν διὰ τῶν νέων εὑρημάτων γενομένην ἀναπαράστασιν τοῦ υἱοῦ Dinsmoor, θὰ ἴδωμεν ὅτι ὀλίγας σχετικῶς διαφορὰς παρουσιάζουσιν αὗται μεταξύ των· οὕτω καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν ἀναπαράστασιν ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν κιονοκράνων τῆς κάτω σειρᾶς τῶν κιόνων συμπίπτει πρὸς τὸν ἄνω ἁρμὸν τῆς 11ης ἀπὸ τοῦ ὀρθοστάτου πλινθίδος τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ, ἤτοι εὑρίσκεται εἰς ὕψος 6,908 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, δηλαδὴ ἴσον πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν ὑψῶν τῶν ὀρθοστατῶν καὶ τῶν πλινθίδων ($1{,}155 + 11 \times 0{,}523$ μ.[1])· σημαντικὴν ὅμως διαφορὰν πρὸς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Dinsmoor παρουσιάζει τὸ ὕψος τῶν ἄνω κιόνων καὶ τὸ ὕψος τῶν κάτω καὶ ἄνω ἐπιστυλίων. Εἰς τὴν ἡμετέραν ἀναπαράστασιν ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν κιονοκράνων τῆς ἄνω σειρᾶς τῶν κιόνων ἐσχεδιάσθη συμπίπτουσα πρὸς τὸν ἄνω ἁρμὸν τῆς 20ῆς ἀπὸ τῶν ὀρθοστατῶν πλινθίδος καὶ οὐχὶ τῆς 21ης, ὡς παρὰ Dinsmoor, τὸ δὲ ὕψος τῶν ἐπιστυλίων ἐσχεδιάσθη τοῦ μὲν κάτω ἴσον πρὸς $1 + 1/3$ τοῦ ὕψους πλινθίδος, ἤτοι $0{,}523 + 1/3 \times 0{,}523 = 0{,}696$ μ. (μέχρι τοῦ 1/3 τῆς 13ης πλινθίδος (εἰκ. 237), τοῦ δὲ ἄνω ἴσον πρὸς τὸ ὕψος μιᾶς πλινθίδος, τῆς 21ης, ἤτοι 0,523 μ., ἐνῶ εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Dinsmoor τὰ ὕψη τῶν ἐπιστυλίων εἶναι ἀντιστοίχως 0,782 μ. τὸ κάτω καὶ 0,875 μ. τὸ ἄνω, δηλαδὴ ἀμφότερα διάφορα τῶν ἡμετέρων καὶ δὴ χαμηλότερον τὸ τῆς κάτω σειρᾶς κιόνων καὶ πολὺ ὑψηλότερον τὸ τῆς ἄνω σειρᾶς, ἐνῶ εἶναι φυσικώτερον καὶ λογικώτερον τὸ ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων κάτω κιόνων ἐπιστύλιον νὰ εἶναι παχύτερον, τῶν δὲ χαμηλοτέρων ἄνω μικρότερον (εἰκ. 238).

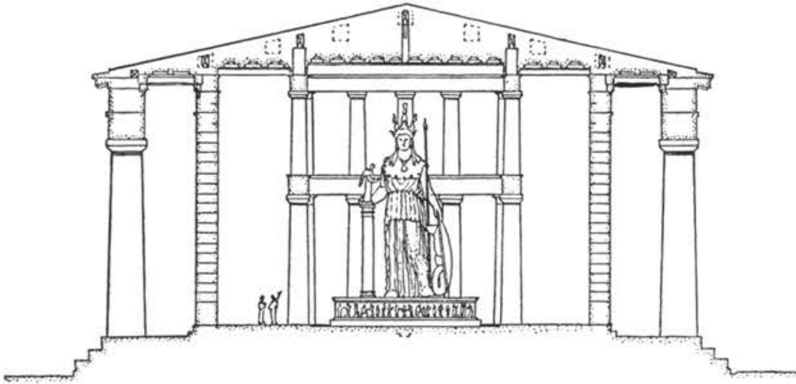
Εἰς τὴν ἀναπαράστασιν ἄλλωστε τοῦ Dinsmoor τὸ ὕψος τῶν ἄνω ἐπιστυλίων προκύπτει ὑπερβολικόν, ἐπειδὴ περιλαμβάνει τὸ ἄθροισμα τοῦ θράνου τοῦ προνάου (ἢ τοῦ περιστυλίου) καὶ τῆς ὑποδοκίου πλακὸς τῆς ὀροφῆς. Ἡ ἡμετέρα λύσις νομίζομεν, ὅτι εἶναι λογικωτέρα, ὡς χρησιμοποιοῦσα χαμηλότερον ἐπιστύλιον, ἤτοι ἴσον πρὸς τὸ ὕψος μιᾶς πλινθίδος (τῆς 21ης), σχεδιάζουσα δ' ὑπεράνω αὐτῆς ἕνα θρᾶνον ὅμοιον πρὸς τὸν τοῦ προνάου (ἀλλ' ἄνευ τοῦ κάτωθεν λεσβίου κυματίου), θρᾶνον ὅστις σχηματίζει, διὰ τοῦ στέφοντος αὐτὸν δωρικοῦ κυματίου, ἓν εἶδος ἐλαφρῶς ἐξέχοντος ἐσωτερικοῦ γείσου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡδράζοντο αἱ δοκοὶ τῆς ξυλίνης ὀροφῆς τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 237, πτ. πίν. IX καὶ πίν. 11).

Κατὰ ταῦτα τὸ ὁλικὸν ὕψος μέχρι τῆς ὀροφῆς ἰσοῦται κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀναπαράστασιν πρὸς 12,476 μ. ἤτοι εἶναι κατὰ 0,402 μ. μικρότερον τοῦ τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ Dinsmoor. Εἰς τὰς ἡμετέρας ἀναπαραστάσεις ὡς ἀναλογία ὕψους κιόνων ἰσογείου

1. Ὡς μέσος ὅρος ὕψους τῶν πλινθίδων ἐλήφθη 0,523 μ.

σειρᾶς πρὸς τὴν κάτω διάμετρον αὐτῶν προκύπτει 1: 6,2, τὸ δὲ ὁλικὸν ὕψος τῆς μὲν κάτω σειρᾶς ἀνέρχεται εἰς 6,908 μ., τῆς δὲ ἄνω εἰς 3,9905 μ., μὲ ἀναλογίαν Υ:Δ = 5,25.

Διάφορον κάπως ἀναπαράστασιν τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν παρέσχε καὶ ὁ Stevens[1], ὅστις τὸ μὲν κάτω ἐπιστύλιον σχεδιάζει μὲ ὕψος δύο πλινθίδων (εἰκ. 241) ἤτοι 2 × 0,523 = 1,046 μ., τὸ δὲ ἄνω, τοποθετούμενον εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἄνω μέρους τῆς ζωφόρου τῶν Παναθηναίων, ἴσον ὁμοίως πρὸς τὸ ὕψος τοῦ θράνου καὶ τοῦ ὑποδοκίου τοῦ περιστυλίου, ἤτοι 0,375 + 0,54 = 0,914 μ. Ὑπεράνω δὲ τούτου πλέον τοποθετεῖ

241. Ἀναπαράστασις τῆς κατὰ πλάτος τομῆς τοῦ Παρθενῶνος πρὸ τοῦ ἀγάλματος (κατὰ Stevens).

τὰς ξυλίνας δοκοὺς τῆς ὀροφῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡδράζοντο τὰ φατνώματα. Ἐντεῦθεν τὸ ὅλον ἐσωτερικὸν ὕψος μέχρι τῆς ὀροφῆς ἀποβαίνει 13,9 μ., ὁπότε τὰ φατνώματα αὐτῆς τοποθετοῦνται ὑψηλότερον τῶν φατνωμάτων τοῦ πτεροῦ, ἐνῶ εἰς τὰς ἡμετέρας ἀναπαραστάσεις τοποθετοῦνται εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος (βλ. πτ. πίν. VI καὶ πίν. 8), ἢ ὀλίγον χαμηλότερον (πτ. πίν. IX καὶ πίν. 11).

Ὑπετίθετο ἄλλοτε[2], ὅτι ὁ ἄνω ὄροφος τῶν στοῶν ἦτο ἐφωδιασμένος μὲ πάτωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἠδύναντο νὰ ἵστανται οἱ ἐπισκέπται πρὸς καλυτέραν θέαν τοῦ ἀγάλματος. Ὡς ὀρθῶς ὅμως ὑπεστήριξεν, ἤδη πρὸ τοῦ 1850, ὁ ἀρχιτέκτων Paccard[3], τοιοῦτο πάτωμα δὲν ἀποδεικνύεται, ὅτι ὑφίστατο εἰς τὸν Παρθενῶνα κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, ἐνῶ τοὐναντίον ἡ ὕπαρξις κλιμάκων ἀνόδου εἰς αὐτὸ ἔχει πιστοποιηθῆ διὰ τὸν ἐν Αἰγίνῃ ναὸν τῆς Ἀφαίας (ἐκ τοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἴχνους τῆς ἀρχῆς τῆς κλίμακος ἀνόδου[4] καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ τοίχου δοκοθηκῶν τοῦ πατώματος) καὶ διὰ τὸν

1. Hesperia, 24, 1955, σ. 250, εἰκ. 7 καὶ ἡμετ. εἰκ. 241.
2. J. Fergusson, The Parthenon, London 1883, πίν. III. Dörpfeld, AM 6, 1881, σ. 295. Bötticher, Untersuchungen, σ. 123, 170. Michaelis, Der Parthenon, σ. 24.
3. Παρὰ Beulé, L'Acropole d'Athènes, Paris 1854, σ. 34.
4. Fiechter ἐν Furtwängler, Ägina, σ. 26 καὶ 36 ἀντιστοίχως.

ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διός[1]. Τὴν ἀνυπαρξίαν κλίμακος ἀνόδου εἰς τὸν Παρθενῶνα παρεδέχθη καὶ ὁ C. Bötticher[2], ὅστις ἐντούτοις δέχεται τὴν ὕπαρξιν πατώματος ὑπεράνω τῆς κάτω κιονοστοιχίας, ὑποστηρίζων, ὅτι ὁ ὄροφος θὰ ἔμενεν ἄλλως ἀχρησιμοποίητος.

Παλαιότεροι ἐρευνηταὶ τῶν ναῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας καὶ μετ' αὐτῶν οἱ Perrot καὶ Chipiez[3], ὑπεστήριξαν, ὅτι ὑπῆρχον κλίμακες ἀνόδου εἰς τὰ ὑπερῷα τῶν ναῶν Ἥρας II Ποσειδωνίας καὶ εἰς δύο τοῦ Ἀκράγαντος (Ἥρας Λακινίας καὶ Ἀσκληπιοῦ). Οἱ Koldewey καὶ Puchstein[4] ὅμως ἀντέκρουσαν τοῦτο, γράψαντες, ὅτι αἱ κλίμακες τῶν ναῶν τούτων δὲν ὡδήγουν εἰς τὰς ὑπερῴους στοάς, ἀλλ' εἰς τὴν στέγην[5]. Εἰς τὸν Παρθενῶνα μόνον κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους θὰ ὑπῆρχον ὑπερῷα, χρησιμεύοντα ὡς γυναικωνίτης τῆς ἐν τῷ ἀρχαίῳ ναῷ ἐγκατασταθείσης ἐκκλησίας[6], τότε ὅμως δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν πλέον αἱ παλαιαί, ἀλλὰ νεώτεραι κιονοστοιχίαι, μὲ ἰσχνοτέρους καὶ πυκνότερον τοποθετημένους κίονας, μολυβδοχοημένους ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου (βλ. πτ. πίν. I καὶ πίν. 1). Τελείως ἀβεβαία ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Hulot - Fougères[7] ἀναφερομένη ὕπαρξις ὑπερῴων εἰς τὸν ἐν Σελινοῦντι ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (G).

Ἐν σχέσει πρὸς τὰς μετέπειτα τύχας τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν πρέπει ἐνταῦθα νὰ ὑπομνησθῇ, ὅτι ὁ W. B. Dinsmoor[8], ὑπέθεσεν ὅτι κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους (μέσα 2ου π.Χ. αἰ.) ὁ Παρθενὼν ἐβλάβη σπουδαίως λόγῳ πυρκαϊᾶς κατά τε τὴν στέγην καὶ τὰς θύρας[9], ἀλλ' ἀμέσως ἀποκατεστάθη· τότε δὲ ὁ σηκὸς ἀπέκτησε νέαν ἐσωτερικὴν κιονοστοιχίαν καὶ νέαν βάσιν διὰ τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα[10], ὅπερ κατεστράφη, ἀντικατασταθὲν δι' ὁμοίου, αἱ δὲ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως θὰ ἐγένοντο, κατὰ τὸν Dinsmoor, φροντίδι καὶ δαπάναις Ἀσιατῶν Ἑλλήνων βασιλέων (Περγάμου, Καππαδοκίας καὶ Συρίας)[11].

Εἰς τὰς νέας κιονοστοιχίας ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ W. B. Dinsmoor σειρὰ δωρικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, κιόνων, ἐπιστυλίων, τριγλύφων καὶ γείσων, ἀναφερομένων ἤδη καὶ ὑπὸ τοῦ Penrose[12] ὡς ἐντοιχισμένων εἰς τὸν Παρθενῶνα. Τὴν γνώμην τοῦ Dinsmoor ἐπολέμησαν κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ F. W. Göthert[13], ἔπειτα δὲ καὶ δριμύτερον ὁ H. Koch[14], θεωρήσας, πλὴν ἄλλων, ὡς ἀνεπίτρεπτον διὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα τὴν κατασκευὴν ἐσωτερικῆς

1. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ V, 10, 10. CURTIUS - ADLER, Olympia: Die Ergebnisse I, Die Baudenkmäler, πίν. XI. Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Παυσανίου Ἠλειακά, σ. 279 καὶ εἰκ. 141.
2. Untersuchungen, σ. 123.
3. Hist. de l'Art, τόμ. 6, Paris 1898, σ. 388, σημ. 1.
4. Die griechischen Tempel, σ. 28.
5. Βλ. σχετικῶς καὶ DÖRPFELD ἐν Olympia IV, Die Baudenkmäler, σ. 11· πρβλ. καὶ ΠΑΥΣΑΝΙΑΝ V, 10, 10.
6. Βλ. σχετικῶς MICHAELIS, Der Parthenon, εἰκ. σ. 46 καὶ J. TRAVLOS, Bildlexikon, εἰκ. 576.
7. Sélinonte, σ. 255 ἑξ.
8. The Repair of the Athena Parthenos: The Story of five Dowels, AJA 38, 1934, σ. 98 ἑξ.
9. Καὶ κατὰ τὰ κιονόκρανα τῆς δυτικῆς προστάσεως (ὀπισθονάου), ἅτινα ἀργότερον ἐπεσκευάσθησαν.
10. Τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν στενοτέραν.
11. DINSMOOR, ἔ.ἀ. σ. 103.
12. Principles[2], πίν. 9a. Οἱ κίονες εὑρίσκονται σήμερον εἰς τὴν μεταξὺ Παρθενῶνος καὶ Ἐρεχθείου ἔκτασιν.
13. JdI 47, 1934, στ. 299, εἰκ. 49.
14. JdI 48, 1935, στ. 388 - 394, εἰκ. 7.

κιονοστοιχίας μὲ πλήρη θριγκὸν ἐξ ἐπιστυλίου, τριγλύφων καὶ γείσου, εἰς μὴ ὕπαιθρον ναόν. Κατὰ τὸν Koch[1] οὔτε ὁ ὑπὸ τοῦ Penrose σχεδιαζόμενος[2] θριγκός, οὔτε οἱ ὑπὸ τοῦ Dinsmoor ἀναφερόμενοι δωρικοὶ κίονες εἶχον σχέσιν τινὰ πρὸς τὸν Παρθενῶνα. Τὴν ταύτισιν τῶν ἐν λόγῳ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς κιονοστοιχίας ἐδέχθη ἀργότερον καὶ ὁ Stevens[3], μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι οὗτος δὲν τοποθετεῖ αὐτὰ εἰς τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα, ὡς ὁ Dinsmoor[4], ἀλλ' εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα.

Ὡς ὅμως ὑπεστήριξεν ἐσχάτως ὁ Ἰ. Τραυλός[5], ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ θεωρήσωμεν τὴν νέαν κιονοστοιχίαν ὡς γενομένην πολὺ ἀργότερον. Ἀφοῦ δηλαδὴ τὸ 267 μ.Χ. οἱ Ἔρουλοι ἐπυρπόλησαν τὸν Παρθενῶνα, οὗτος μετὰ ἕνα περίπου αἰῶνα (361) ἀνεκαινίσθη ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου (361 - 363), ὅστις, ὡς γνωστόν, ἐπανέφερε τὴν εἰδωλολατρίαν ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ Κράτους.

Τὰ ἐκ νέου χρησιμοποιηθέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἶναι: 1) κατὰ τὸ ἄνω μόνον ἥμισυ ραβδωτοὶ καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ πολυγωνικοὶ δωρικοὶ κίονες, 2) ἐπιστύλια, τρίγλυφοι καὶ γεῖσα, ὀρθῶς ἀποδοθέντα εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ὑπὸ τοῦ Dinsmoor[6]. Ὡς ὅμως παρετήρησεν ὁ Τραυλός, δὲν πρέπει νὰ κατεσκευάσθησαν ἐπίτηδες διὰ τὸν Παρθενῶνα τὰ μέλη ταῦτα[7], ἀλλὰ θὰ ἐλήφθησαν αὐτούσια ἔκ τινος κτιρίου τῆς κάτω πόλεως τῶν Ἀθηνῶν[8]. Τὴν πολὺ μεταγενεστέραν των χρῆσιν εἰς τὸν Παρθενῶνα μαρτυροῦσι κυρίως τὰ ἐπ' αὐτῶν χαραγμένα βοηθητικὰ τεκτονικὰ σημεῖα τοποθετήσεως τῶν λίθων (γράμματα κλπ.), ὁ χαρακτὴρ τῶν ὁποίων οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀφίνει, ὅτι ἐχαράχθησαν ὅταν τὰ εἰρημένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ νέου κατὰ τὴν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἐπισκευὴν τοῦ Παρθενῶνος. Ἵνα δὲ καταστῇ δυνατὴ ἡ συναρμογὴ αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὴν παλαιάν των διάταξιν, οἱ σχετικοὶ οἰκοδόμοι τὰ ἐφωδίασαν μὲ ἀλφαβητικὰ στοιχεῖα τοποθετήσεως, τὰ ὁποῖα παλαιογραφικῶς ἀνάγονται ἀσφαλῶς εἰς τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα. Εἶναι ὅμως πάντως περίεργον, ὅτι, ὡς ἤδη παρετήρησεν ὁ Koch[9], οὐδὲν ἴχνος ἀφῆκαν οἱ νέοι κίονες ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ στυλοβάτου. Λεπτομερείας περὶ τῶν περαιτέρω τυχῶν τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν βλέπε εἰς τὰ ἐν τῷ ἐν τέλει τοῦ παρόντος Παραρτήματι περὶ τοῦ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος γραφόμενα.

Τὸ βάθρον τοῦ ἀγάλματος. Εἰς ἀπόστασιν 18 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τὸ μαρμάρινον δάπεδον τοῦ μέσου χώρου τοῦ σηκοῦ διακόπτεται ὑπὸ ὀρθογωνίου σχήματος πωρίνου θεμελίου (εἰκ. 235, πτ. πίν. I καὶ πίν. 1), διαστάσεων ± 6,535

1. JdI 48, 1935, στ. 392.
2. Principles², πίν. 9.
3. G. Ph. Stevens, Hesperia 24, 1955, σ. 270 - 276 καὶ 30, 1961, σ. 1 καὶ 7.
4. Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Dinsmoor ἐδέχθη ἀργότερον, ὅτι ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ ἐπισκευὴ τοῦ Παρθενῶνος θὰ πρέπει νὰ ἐγένοντο εἰς πολὺ μεταγενεστέραν ἐποχὴν (AJA 45, 1941, σ. 425 καὶ σημ. 89).
5. J. Travlos, Bildlexikon, σ. 444 καὶ ἐν ΑΕ 1973, σ. 225 ἑξ., ἔνθα καὶ σχετικὴ ἀναπαράστασις τμήματος μόνον τῆς κιονοστοιχίας. Ὁ ἡμέτερος πτ. πίν. XVI παρέχει τὴν ἀναπαράστασιν ὁλοκλήρου τῆς κιονοστοιχίας τοῦ Ἰουλιανοῦ.
6. AJA 38, 1934, σ. 102 καὶ 106.
7. Περιγραφόμενα λεπτομερῶς εἰς τὴν σ. 281 τοῦ Bildlexikon.
8. Πιθανῶς ἐκ τοῦ Γυμνασίου τοῦ Πτολεμαίου (ΑΕ 1973, σ. 233).
9. JdI 50, 1935, στ. 392.

× 2,62 μ.[1], τοῦ ὁποίου ἡ μὲν ἄνω ἐπιφάνεια εὑρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τὸ μαρμάρινον δάπεδον στάθμην, ὁ δὲ κατὰ μῆκος ἄξων του συμπίπτει πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ 3ου ἀπὸ Δ. μετακιονίου τῶν πλαισιουσῶν τὸν κεντρικὸν χῶρον κιονοστοιχιῶν (εἰκ. 235). Τὸ ἐν λόγῳ πώρινον θεμέλιον ἀποτελεῖται ἐκ 30 καλῶς ἡρμοσμένων ὀρθογωνίων λίθων, οἵτινες ἀντικατέστησαν, χάριν οἰκονομίας βεβαίως, ὀκτὼ μαρμαρίνας πλάκας τοῦ δαπέδου, διαστάσεων 1,03 × 1,31 μ. (εἰκ. 235). Οἱ πώρινοι λίθοι τοῦ θεμελίου ἀφίνουσιν ἐν τῷ κέντρῳ των βαθεῖαν ὀρθογώνιον κοιλότητα, διαστάσεων 0,542 × 0,755 μ., τῆς ὁποίας τὸν σκοπὸν καὶ τὰς λεπτομερείας θὰ ἐξηγήσωμεν μετ' ὀλίγον. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς[2] θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ περιγραφέντος μεγάλης ἐπιφανείας θεμελίου ἐτοποθέτησεν ὁ Φειδίας τὸ βάθρον τοῦ κολοσσιαίου χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἀπόδειξις, ὅτι καθιερώθη τὸ 438 π.Χ.

Παλαιότερον ἐδέχοντο, ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἦτο τοποθετημένον ἀμέσως πρὸ τοῦ ὀπισθίου (δυτικοῦ) τοίχου τοῦ σηκοῦ, μεταξὺ δύο ὑψηλῶν τοίχων ἢ παραστάδων, αἵτινες ἀπετέλουν τὴν πρὸς Δυσμὰς προέκτασιν τῶν δύο κατὰ μῆκος κιονοστοιχιῶν τοῦ σηκοῦ, διαμορφώνουσαι εἶδός τι κόγχης (niche) (εἰκ. 191α). Ὁ ὑπὸ τοῦ C. Bötticher γενόμενος προσδιορισμὸς τῆς θέσεως ταύτης τοῦ ἀγάλματος[3] ἐθεωρήθη ὑπό τινων ὡς μέγα ἐπίτευγμά του, ἀντεκρούσθη ὅμως κατηγορηματικῶς ὑπὸ τοῦ Dörpfeld[4]. Κατὰ τὸν Bötticher, ὅστις προϋποθέτει μὴ ὑπάρχουσαν ἐγκαρσίαν (δυτικὴν) κιονοστοιχίαν, τὸ ἄγαλμα προσηλοῦτο εἰς τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τοῦ κυρίως ναοῦ διὰ μεταλλικῶν συνδέσμων, ἂν δὲ δὲν εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου ἐδάφους τῆς κόγχης (niche) (εἰκ. 191α) σημεῖα προσηλώσεως αὐτοῦ, τοῦτο ὀφείλεται, κατὰ Bötticher, εἰς τὸ ὅτι κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ δαπέδου εὑρίσκετο ἡ κυρία εἴσοδος εἰς τὸν ναόν, ὁπότε τὰ σημεῖα θὰ ἐξηλείφθησαν ἀπὸ τὰ πυκνὰ πατήματα τῶν πιστῶν. Τὴν ἐντὸς τῆς κόγχης τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοποθέτησιν τοῦ ἀγάλματος προετίμησεν ὁ Bötticher καὶ κατ' αὐτὸν καὶ ὁ Michaelis[5] ἀπὸ τὸ διὰ τοῦ στοιχείου Α ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου σημειούμενον πώρινον θεμέλιον τοῦ ἀγάλματος (διαστ. 2,62 × 6,535 μ.)· διότι εἰς τὸ μέρος αὐτὸ (τὸν ὀπίσθιον τοῖχον) τὸ ἄγαλμα εἶχεν ἕνα «ἥσυχον βάθος καὶ ἓν στενὸν μὲν ἀλλὰ σταθερῶς πλαισιοῦν αὐτὸ ἀρχιτεκτονικὸν περίβλημα, ἦτο δ' ἐπὶ πλέον τοποθετημένον ὅσον τὸ δυνατὸν μακρότερον ἀπὸ τὸν εἰσερχόμενον, οὕτως, ὥστε μὲ τὸ κολοσσιαῖον του μέγεθος νὰ παράγῃ μίαν ἰσχυρὰν συνολικὴν ἐντύπωσιν, ἀποκρύπτον ταυτοχρόνως καὶ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ σηκοῦ»[6]. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πώρινον θεμέλιον (πίν. 1, 3Α τοῦ Michaelis, εἰκ. 191α, πτ. πίν. Ι καὶ πίν. 1), ἡ παρουσία του ἡρμηνεύθη τότε ὄχι ὡς βωμός, ὅστις καὶ λόγῳ τῆς

1. Κατὰ K. Lehmann - Hartleben, JdI 47, 1932, σ. 18, 6,52 × 2,63 μ. καὶ W. B. Dinsmoor, AJA 38, 1934, σ. 93, 6,53 × 2,62 μ.
2. Curtius - Adler, Olympia: Die Ergebnisse I, πίν. IX καὶ XI.
3. C. Bötticher, Tektonik der Hellenen, σ. 249 ἑξ. Erbkam's Zeitschrift 1853, σ. 42. Philologus 17, σ. 581 ἑξ. 18, σ. 7 ἑξ. 409, 412 (κατὰ τὰ μέτρα τοῦ Schaubert), Untersuchungen, σ. 1·72, 176.
4. AM 6, 1881, σ. 291.
5. Der Parthenon, σ. 23, 24, πίν. 1, 3 καὶ 2, 4.
6. Michaelis, Der Parthenon, σ. 24.

θέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τοῦ μεγέθους του ἦτο ἀπαράδεκτον νὰ εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἑξῆς εὐφυοῦς συνδυασμοῦ τοῦ C. Bötticher[1]:

Ὑπῆρχεν ἐξ Ὀλυμπίας ἡ πληροφορία[2], ὅτι οἱ νικηταὶ τῶν ἀγώνων ἐστεφανοῦντο «sub ipso Jove», δηλαδὴ ἀπὸ αὐτὸν τοῦτον τὸν χρυσελεφάντινον Δία, ὅστις, κρατῶν Νίκην εἰς τὴν δεξιάν, εὑρίσκετο ἔνθρονος εἰς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ. Ἐντελῶς ἀνάλογον εἰκόνα παρεῖχεν ἡ τὴν θεὰν Νίκην ἐπίσης κρατοῦσα Παρθένος τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις καὶ εἰς πολλὰ Ἀττικὰ ἀνάγλυφα εἰκονίζεται προσφέρουσα στέφανον εἰς θνητούς. Ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀπονομὴν στεφάνων πρὸ τοῦ ἀγάλματος αὐτῆς καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα.

Εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ἐχρησιμοποίουν πρὸς τοῦτο χρυσελεφαντίνην τράπεζαν[3], τοιαύτη δὲ τράπεζα *ἠλεφαντωμένη* ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸν χῶρον **2** τοῦ Παρθενῶνος, ἔνθα καὶ τὸ ἄγαλμα καὶ τὸ θεμέλιον[4]. Οἱ στέφανοι τῶν νικητῶν τῶν Παναθηναίων, τῶν τε ἐτησίων καὶ τῶν πεντετηρικῶν, κατεσκευάζοντο ἀπὸ κλάδους τῆς παγκύφου ἐλαίας, τὴν ὁποίαν ἐφύτευσεν ἡ Ἀθηνᾶ[5], ἀμέσως δὲ πρὸς τὴν πομπὴν τῶν Παναθηναίων συνεδέετο καὶ ἡ περίφημος γλυπτὴ ζωφόρος τοῦ ναοῦ. Πάντα ταῦτα καθιστῶσι πιθανόν, ὅτι ἐν τῷ σηκῷ τοῦ ναοῦ ἐστεφανοῦντο οἱ νικηταὶ τῶν Παναθηναίων, ἀντιπρόσωποι τῶν ὁποίων προήρχοντο ἐξ ὅλων τῶν συμμάχων. Τούτου τεθέντος ἀπητοῦντο καὶ ἀνάλογοι ἰδιαίτεραι προετοιμασίαι καὶ ἰδίᾳ ἡ ὕπαρξις ὑψηλοῦ βήματος, ὁρατοῦ ὑφ' ὅλου τοῦ κοινοῦ, ἐφ' οὗ θὰ διεξήγετο ἡ στέψις[6]. Εἰς τοῦτο τὸ βῆμα προσνέμει ὁ Bötticher τὸ ὑπὸ στοιχεῖον Α θεμέλιον, ὅπερ ἵστατο εὐθὺς πρὸ τοῦ ἀγάλματος, περιεβάλλετο ἀπὸ μαρμαρίνας βαθμίδας, ἦτο δὲ καὶ εὐμέγεθες (μὲ ἄνω ἐπιφάνειαν ἐκτάσεως 2,62 × 6,535 μ.). Ἐπὶ τούτου εὑρίσκοντο ἡ τράπεζα διὰ τοὺς στεφάνους καὶ τὰ ἑδώλια διὰ τοὺς κριτὰς τοῦ ἀγῶνος, «sub ipsa Minerva». Εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον θὰ ἵσταντο ἐπὶ τραπεζίων καὶ οἱ πολύτιμοι «παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς», πλήρεις ἐλαίου ἐκ τῶν ἱερῶν ἐλαιῶν, τῶν «μοριῶν» τῆς θεᾶς, ἀποτελοῦντες τὰ βραβεῖα τῶν νικητῶν τῶν Παναθηναίων. Οἱ μεγάλοι καὶ ἐζωγραφημένοι ἀμφορεῖς αὐτοὶ εἰκόνιζον τὴν Ἀθηνᾶν ἔνοπλον καὶ εἰς ἐπιθετικὴν στάσιν, πρὸ αὐτῆς δὲ λεπτὸν ἰωνικὸν κίονα καὶ παρ' αὐτόν, κιονηδὸν (ἤτοι καθέτως) γεγραμμένην τὴν ἐπιγραφήν: *τῶν Ἀθήνηθεν ἄθλων*[7].

Οὕτω, γράφει ὁ Michaelis[8], μὲ τὸν ὀξύνουν τοῦτον συνδυασμὸν τοῦ Bötticher, λαμβάνει τὸ ἐν τῷ Παρθενῶνι θεμέλιον Α ἕνα λίαν πρόσφορον προορισμόν· διαιρεῖ τὸν χῶρον τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ προσδίδει νέαν σημασίαν· διότι ὄχι μόνον ὁλόκληρος ὁ θησαυ-

1. Tektonik der Hellenen, σ. 509. Erbkam's Zeitschrift 1853, σ. 280 ἑξ. Philologus 18, σ. 385 ἑξ. Arch. Zeitung 15, 1863 - 64, σ. 65.

2. Plin. Nat. Hist. XVI, 12: cum illa Graecorum summa (corona) quae sub ipso Jove datur cuique muros patria gaudens rumpit.

3. Παυσανίας V, 20, 2.

4. Michaelis, Der Parthenon, Παρ. I, 2, σ. 314, 45a.

5. Αὐτόθι σ. 30, σημ. 103.

6. Ἀνάλογον βαθμιδωτὸν κτίσμα ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ διὰ τοὺς μουσικοὺς ἀγῶνας.

7. Βλ. σχετικῶς παρὰ G. von Brauchitsch, Die Panathenäischen Preisamphoren, Leipzig und Berlin 1910, πίνακα ἐν τέλει τοῦ ἔργου.

8. Ἑ.ἀ. σ. 37.

ρὸς αὐτοῦ λαμπρῶς παρουσιάζετο, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀριστούργημα τοῦ Φειδίου, μὲ τὴν Νίκην του εἰς χεῖρας, ἅπαξ τοὐλάχιστον τοῦ ἔτους ἐνεφανίζετο εἰς τὰ ἔκπληκτα ὄμματα

242 α-β. Τὸ ἀγαλμάτιον τοῦ Βαρβακείου: α, πρόσοψις, β, πλαγία ὄψις (νοτία).

τῶν πιστῶν, δρῶν κατὰ λίαν σημαντικὸν τρόπον, ἤτοι διὰ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν στέψιν τῶν νικητῶν κατὰ τὴν πανηγυρικὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων.

Ἂν καὶ λίαν ἑλκυστικὴ ἡ περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ θεμελίου Α θεωρία τοῦ Bötticher, ὅμως ὑπὸ πάντων γενικῶς τῶν ἐρευνητῶν ἐγένετο δεκτόν, ὅτι τὸ θεμέλιον Α καὶ

242 γ-δ. Τὸ ἀγαλμάτιον τοῦ Βαρβακείου: γ, πλαγία ὄψις (βόρειος) καὶ δ, ὀπισθία ὄψις.

λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τῆς ἐν τῷ σηκῷ θέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν θέσιν πολλῶν ἄλλων λατρευτικῶν ἀγαλμάτων, καὶ λόγῳ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ κολοσ-

σιαῖον χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς· δι' ὃ καὶ ἐθεμελιώθη στερεά, δεδομένου ὅτι κάτωθεν τοῦ σήμερον ὁρατοῦ πωρίνου θεμελίου ὑπάρχει στρῶμα ἐκ λιθοπλίνθων, φθάνον εἰς βάθος 7 μ. μέχρι τοῦ στερεοῦ βράχου τῆς 'Ακροπόλεως[1].

Τὸ ὀρθογώνιον ἄλλωστε καὶ καθέτως πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ναοῦ τοποθετημένον θεμέλιον συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὴν παραδεδομένην μορφὴν τοῦ ἀγάλματος, καθ' ἣν ἡ 'Αθηνᾶ, ὀρθία, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἀσπίδος καὶ τοῦ δόρατος, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐκράτει διὰ τῆς δεξιᾶς Νίκην, ἥτις, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰ διασωθέντα ἀντί-

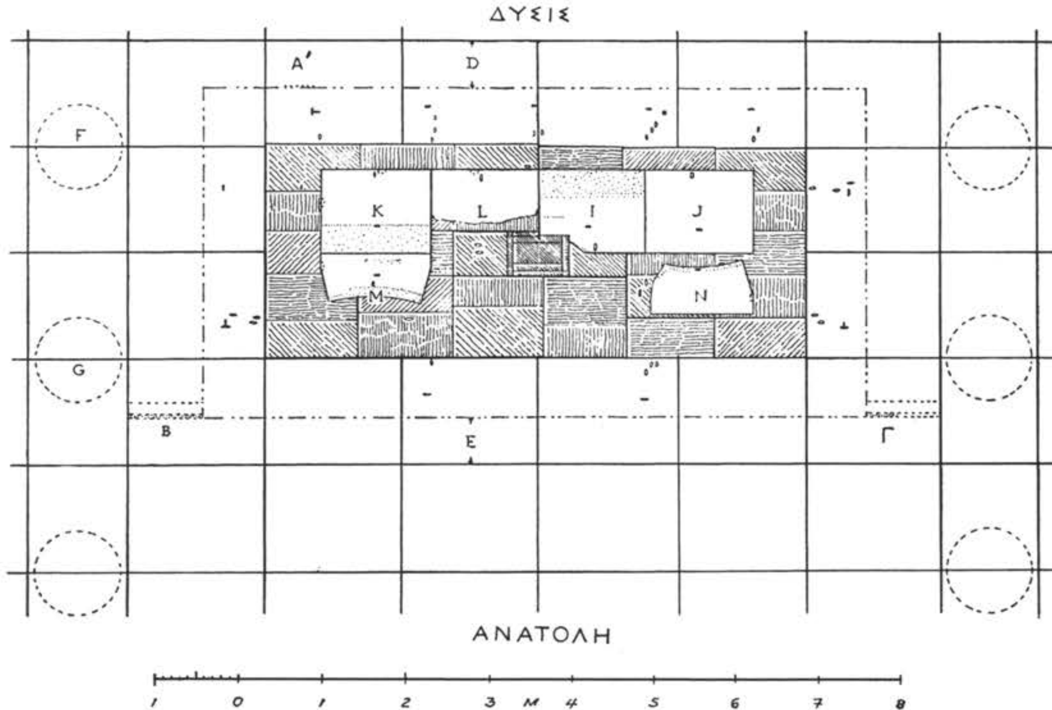
243. Τὰ ἐπὶ τοῦ πωρίνου θεμελίου τοῦ ἀγάλματος τοποθετηθέντα ὑπὸ τῆς 'Ελληνικῆς 'Υπηρεσίας 'Αναστηλώσεως μαρμάρινα τεμάχια τῆς βάσεως τοῦ βάθρου του (φωτ. Χ. Σφακιανάκη, τοῦ 1977).

γραφα τοῦ ἀγάλματος ('Αθηνᾶν Βαρβακείου, εἰκ. 242α-β, καὶ 242 γ-δ καὶ 'Αθηνᾶν Lenormant) ἐστηρίζετο ἐπὶ κιονίσκου (εἰκ. 242α). Ἔχομεν λοιπὸν μίαν παρατακτικήν, καθέτως πρὸς τὸν κύριον ἄξονα τοῦ ναοῦ, διάταξιν: ἀσπίδος, 'Αθηνᾶς καὶ κιονίσκου, ἥτις συμφωνεῖ πρὸς τὴν σωζομένην ἐπιμήκη μορφὴν τοῦ θεμελίου, τὴν διατεταγμένην ἐγκαρσίως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ.

Καὶ ἐξ αὐτοῦ μὲν τούτου τοῦ ἀγάλματος οὐδὲ τὸ παραμικρὸν τεμάχιον διεσώθη· τοῦ βάθρου του ὅμως εὑρέθησαν λίθοι τινὲς καὶ ἴχνη ἀρκετά, δι' ὧν ὁρίζονται ἀσφαλῶς αἱ διαστάσεις του. Συνάγομεν δὲ ταύτας ἐκ τῆς ὑπάρξεως: τόρμων γόμφων, μοχλοβοθρίων, χαραγῶν καὶ νεροφαγωμάτων, ὑπαρχόντων τόσον ἐπὶ τῶν πωρίνων λίθων τοῦ θεμελίου, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν πέριξ αὐτοῦ μαρμαρίνων πλακῶν τοῦ δαπέδου. Οἱ εἰδικῶς μελετήσαντες τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀρχιτέκτονες - ἀρχαιολόγοι W. B. Dinsmoor[2] καὶ G. Ph. Stevens[3] ἀπέδειξαν, ὅτι τὰ ἐν λόγῳ στοιχεῖα παρουσιάζουν μεταξύ των διαφορὰς

1. G. Ph. Stevens, Hesperia 24, 1955, σ. 245, εἰκ. 3. Κατὰ A. Bötticher, Die Akropolis von Athen, Berlin 1888, σ. 123, εἰς βάθος 8,26 μ.
2. The Repair of the Athena Parthenos. A Story of five Dowels, AJA 38, 1934, σ. 93 ἑξ.
3. Remarks upon the Colossal Chryselephantine Statue of Athena in the Parthenon, Hesperia 24, 1955, σ. 244 ἑξ.

ὡς πρός τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐργασίαν των, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει τὴν ὕπαρξιν δύο περιόδων κατασκευῆς τοῦ βάθρου — κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς — εὐκόλως διακρινομένων. 'Εκτὸς τῶν ἄνω στοιχείων οἱ ἐν λόγῳ ἀρχιτέκτονες ἐβοηθήθησαν καὶ ἀπὸ ἓξ μαρμάρινα τεμάχια, τὰ ὁποῖα, εὑροῦσα εἰς τὰ πέριξ, εἶχε τοποθετήσει περὶ τὸ 1925[1] ἐπὶ τοῦ πωρίνου θεμελίου ἡ ἡμετέρα Ὑπηρεσία 'Αναστηλώσεως (εἰκ. 243, πίν. 57α),

244. Στοιχεῖα τοῦ ἀρχικοῦ βάθρου. Αἱ ἐστιγμέναι γραμμαὶ δηλοῦσι τὸ περίγραμμα τοῦ βάθρου ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Ἡ ἐν τῷ μέσῳ κοιλότης εἶναι ἡ τῆς ἱστοθήκης. Τὰ λαξεύματα Β καὶ Γ εἶναι μεταγενέστερα τοῦ ἀρχικοῦ, ἀλλὰ προγενέστερα τοῦ ἀνανεωθέντος βάθρου τοῦ ἀγάλματος.

ἥτις ὄχι μόνον ἐξηκρίβωσε τὴν προέλευσίν των ἐκ τῆς κατωτάτης στρώσεως τοῦ βάθρου, ἀλλὰ καὶ ἐταύτισε περίπου τὴν παλαιὰν ἐν αὐτῇ θέσιν των[2]. 'Εκ τῶν ἐν λόγῳ τεμαχίων τὸ σπουδαιότερον εἶναι τὸ ὑπὸ στοιχεῖον Ι (εἰκ. 244), ὅπερ παρουσιάζει εἰς μίαν τῶν γωνιῶν του ὀρθογώνιον τμῆσιν, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς κεντρικῆς κοιλότητος τοῦ πωρίνου θεμελίου.

1. Dinsmoor, ἔ.ἀ. σ. 93. Stevens, ἔ.ἀ. σ. 258. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, 'Αναστήλωσις, σ. 123.

2. Μερικὰ τεμάχιά των, λόγῳ τοῦ κυκλικοῦ των σχήματος, φαίνεται ὅτι εἶχον χρησιμοποιηθῆ ἀργότερον ὑπὸ τῶν χριστιανῶν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐκκλησίας των.

Ἂς γνωρίσωμεν τώρα πλησιέστερον τὴν κοιλότητα ταύτην (εἰκ. 245), ἥτις θὰ ἦτο βεβαίως μία στυλοθήκη, προοριζομένη νὰ δεχθῇ μέγαν κατακόρυφον ἱστόν, διασχίζοντα μὲ ἀμετάβλητον διατομήν, ὄχι μόνον διὰ τὸ βάθρον, ἀλλὰ καὶ δι' ὁλόκληρον τὸ ὕψος τοῦ ἀγάλματος καὶ ἀποτελοῦντα τὸν κατακόρυφον ἄξονα ἢ τὴν σπονδυλικὴν στήλην τοῦ ἀγάλματος (εἰκ. 247 καὶ 248). Σημειωτέον, ὅτι τὸ ὄρθιον τοῦτο ξύλον δὲν προσηρμόζετο ἀκριβῶς πρὸς τὰ τοιχώματα τῆς στυλοθήκης· δὲν εἶχε δηλαδὴ ἀκριβῶς τὸ μῆκός της, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸ πλάτος της, ὅπερ ἦτο κατὰ 0,10 μ. μεγαλύτερον ἑκατέρωθεν. Ἂς

245. Ἡ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ πωρίνου θεμελίου τοῦ βάθρου ὀρθογώνιος κοιλότης ὑποδοχῆς τοῦ κατακορύφου ξυλίνου ἱστοῦ τοῦ ἀγάλματος.

προστεθῇ ἀκόμη καὶ ὅτι εἰς τὸν πυθμένα τῆς στυλοθήκης παρέστη ἀνάγκη λαξεύσεως ὀρθογωνίου κοιλότητος, διαστάσεων 0,25 × 0,57 μ. καὶ βάθους 0,09 μ. (εἰκ. 246), προοριζομένης νὰ δεχθῇ ἐξέχον ἀπὸ τῆς ρίζης τοῦ κατακορύφου ξύλου ἔμβολον, ἐμποδίζον τὴν πρὸς Α. καὶ Δ. μετακίνησιν τοῦ ξύλου, αἱ διαστάσεις τοῦ ὁποίου ἐντὸς τῆς στυλοθήκης ἐμέτρουν 0,755 × 0,45 μ., ἀφίνουσαι καὶ μίαν «χάριν» πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν., ἀναγκαίαν διὰ τὴν εὔκολον εἰσαγωγὴν τοῦ ξύλου εἰς τὴν στυλοθήκην.

Πρὸς ἀκριβῆ ὁρισμὸν τῆς θέσεως τοῦ παλαιοτέρου βάθρου ἔχομεν τὰ ἑξῆς δεδομένα διὰ τὴν κατωτάτην αὐτοῦ στρῶσιν — λαξεύματα ἐμφαινόμενα ὅλα εἰς τὴν εἰκόνα 244, ἐξαιρέσει τῶν μεταγενεστέρων καὶ τῶν Β καὶ Γ. Ἰδοὺ δὲ ποῖα εἶναι τὰ δεδομένα ταῦτα:

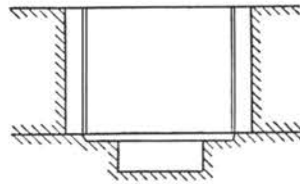
α) Τόρμοι γόμφων καὶ ἓν χρονοφάγωμα (ἤτοι διαφορὰ ὑφῆς τοῦ λίθου, λόγῳ μακροχρονίου ἑδράσεως ἄλλου τεμαχίου ἐπ' αὐτοῦ).

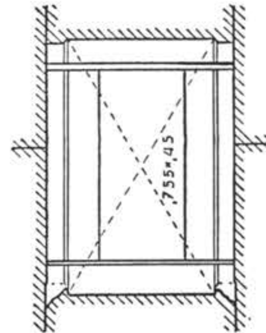
β) Τὰ ἐκ τῶν ἓξ μαρμαρίνων τεμαχίων προερχόμενα δεδομένα.

γ) Τὰ λαξεύματα Β, Γ καὶ D (εἰκ. 244), ἅτινα θὰ ἐξετελέσθησαν μεταξὺ τῆς τελειοποιήσεως τοῦ πρώτου βάθρου καὶ τῆς ἀνανεώσεως αὐτοῦ. Τὰ λαξεύματα ταῦτα μᾶς παρέχουν τὴν βόρειον καὶ τὴν νοτίαν ἐξωτερικὴν γραμμὴν τοῦ ἀρχικοῦ βάθρου ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ. Ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐξωτερικὴν γραμμὴν τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ βάθρου ἐπὶ τοῦ δαπέδου μᾶς παρέχει γραμμὴ νεροφαγώματος, σωζομένη σαφῶς εἰς τὰ σημεῖα Α΄ (εἰκ. 244) καὶ W (εἰκ. 249). Τέλος ἡ ἀνατολικὴ ὄψις τῆς αὐτῆς κατωτάτης στρώσεως τοῦ βάθρου εὑρίσκεται ἂν σχεδιάσωμεν τὸ Ε (εἰκ. 244) ἰσοπλατὲς πρὸς τὸ D διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

α) Διότι αἱ μαρμάριναι πλάκες τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ ἔχουσι σχεδὸν σταθερὸν πλάτος, ἕκαστος δὲ ἁρμός των, βαίνων ἀπὸ Β. πρὸς Ν., διέρχεται διὰ τοῦ κέντρου ἑνὸς κίονος τῶν ἑκατέρωθεν κιονοστοιχιῶν (εἰκ. 235, 244, πτ. πίν. I, II καὶ πίν. 1, 2).

β) Τὸ πώρινον θεμέλιον τοῦ βάθρου καὶ ἡ ἐν τῷ κέντρῳ του ἱστοθήκη εὑρίσκονται ἀκριβῶς εἰς τὸν ἄξονα τοῦ τρίτου ἀπὸ Δυσμῶν μετακιονίου τῶν πλαγίων κιονοστοιχιῶν (εἰκ. 244).

246. Κάτοψις καὶ τομὴ τῆς κοιλότητος ὑποδοχῆς τοῦ κατακορύφου ἱστοῦ τοῦ ἀγάλματος.

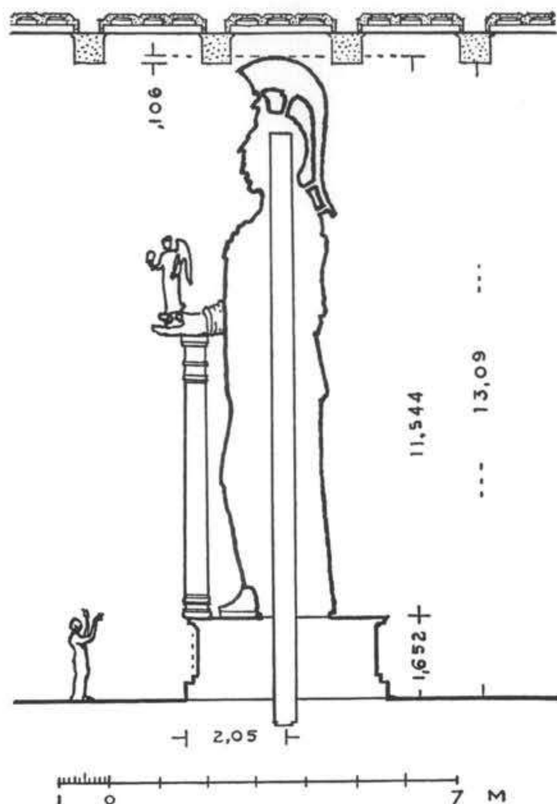
Οὕτω ἡ ἀνατολικὴ ὄψις τῆς κατωτάτης στρώσεως εὑρίσκεται εἰς εὐθυγραμμίαν πρὸς τὰ λαξεύματα Β καὶ Γ (εἰκ. 235, 244), μὲ ἄλλους λόγους τὰ λαξεύματα Β καὶ Γ δὲν συνεχίζοντο ὑπὸ τὸ βάθρον καὶ εἶχον ἑπομένως ἐκτελεσθῆ μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς κατωτάτης στρώσεως ἐκείνου. Ὡς δὲ προκύπτει ἐκ τῆς εἰκόνος 244, ἡ κατωτάτη στρῶσις τοῦ βάθρου ἐξετείνετο πέραν τοῦ πωρίνου θεμελίου καὶ δὴ σχεδὸν ἀκριβῶς κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ βάθρου.

Ἐὰν τώρα ἀφαιρέσωμεν τοὺς ἐξωτερικοὺς λίθους τῆς κατωτάτης στρώσεως, αἱ θέσεις τῶν καθέτων ἁρμῶν, ποὺ διευθύνονται ἐκ τῶν ἔξω πρὸς τὰ ἔσω, καθορίζονται ἀπὸ τὰ μοχλοβόθρια καὶ τοὺς τόρμους τῶν γόμφων ποὺ σώζονται ἐπὶ τοῦ δαπέδου (εἰκ. 244). Ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν κατωτάτην στρῶσιν λίθων ἐξηκριβώθη, ὅτι πρῶτος ἐτοποθετήθη ὁ τῆς ΝΑ. γωνίας καὶ τελευταῖος ὁ τῆς ΒΔ. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὑπῆρχον τρεῖς μεγάλοι λίθοι (εἰκ. 249), ἓξ δὲ μικρότεροι ἐπὶ τῆς ὄπισθεν δυτικῆς. Οὕτω ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὸν σηκὸν ἀντίκρυζε τὸ κολοσσιαῖον ἄγαλμα ἱστάμενον ἐπὶ βάθρου, ἡ κάτω στρῶσις τοῦ ὁποίου ἀπετελεῖτο ἀπὸ τρεῖς μεγάλους, μήκους 2,688 μ. λίθους, κλίμακος ἀναλόγου πρὸς τὴν τοῦ ἀγάλματος, ἐνῷ ἡ ἀντίστοιχος δυτικὴ ὄψις, ὀλιγώτερον ὁρατή, ἀπηρτίζετο ἀπὸ ἓξ μικροτέρους λίθους, μήκους $\pm$ 1,344 μ.

Τὸ ὕψος τῶν λίθων τῆς κατωτάτης στρώσεως (0,295 ἕως 0,30 μ.) μᾶς δίδεται ἀπὸ τὰ ἐπὶ τοῦ πωρίνου θεμελίου σωζόμενα ἓξ μαρμάρινα τεμάχια (εἰκ. 243, 245, πίν. 57α, γ) καὶ

ἰδίᾳ ἀπὸ τὸ σπουδαιότερον ἐξ αὐτῶν I, ὅπερ ταιριάζει ἀκριβῶς πρὸς τὸ 1/4 τοῦ περιβλήματος τῆς σπονδυλικῆς στήλης τῆς Παρθένου καὶ δύναται νὰ προέρχεται μόνον ἀπὸ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς κατωτάτης στρώσεως τοῦ βάθρου.

Οἱ λίθοι I καὶ K (εἰκ. 244), ἕνεκα τοῦ πλάτους των, προήρχοντο ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ βάθρου. Τὰ λαξεύματα ὤσεως ὑπὸ τοὺς λίθους K, L καὶ I (εἰκ. 244)

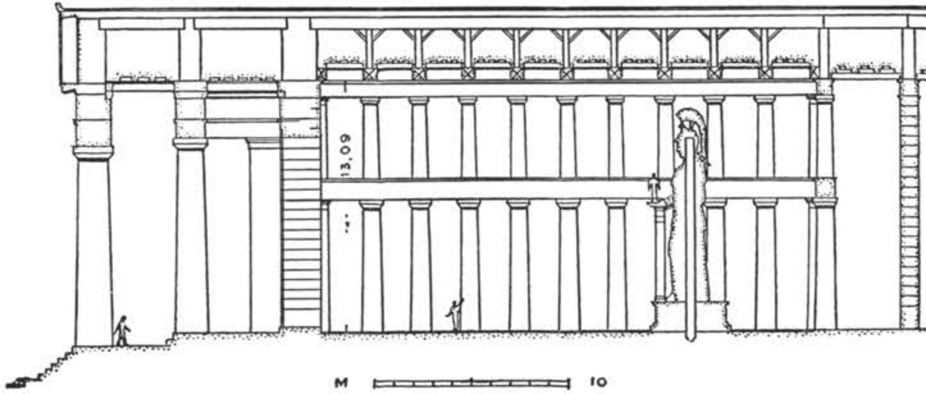

247. Τομὴ τοῦ ἀγάλματος καὶ τοῦ βάθρου του μετὰ τοῦ ξυλίνου ἱστοῦ του (κατὰ Stevens)

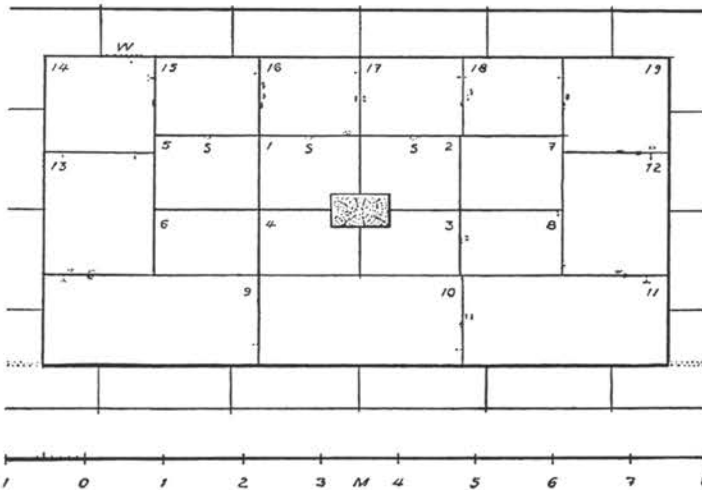
δεικνύουν: α) ὅτι οἱ λίθοι οὗτοι ὠθοῦντο πρὸς Α. ὅταν ἐτοποθετοῦντο καὶ β) ὅτι ἐτοποθετήθησαν πρῶτον οἱ δυτικῶς αὐτῶν λίθοι, δηλαδὴ οἱ ἐξωτερικοὶ λίθοι τοῦ βάθρου.

Κατὰ ταῦτα ἡ πιθανὴ σειρὰ τοποθετήσεως τῶν λίθων τῆς κάτω στρώσεως θὰ ἦτο οἵα ἐμφαίνεται εἰς τὴν εἰκόνα 249, ἤτοι πρῶτον μὲν θὰ ἐτοποθετοῦντο οἱ τέσσαρες περὶ τὴν ἱστοθήκην (οἱ ὑπ' ἀριθ. 1 - 4), ἔπειτα δὲ οἱ ὑπ' ἀριθ. 5 - 8 ἐσωτερικοὶ καὶ τελευταῖοι οἱ ὑπ' ἀριθ. 9 - 19 ἐξωτερικοὶ λίθοι.

Ἡ κατωτάτη στρῶσις τοῦ βάθρου, τὴν ὁποίαν ἐξητάσαμεν, θὰ ἦτο μία τῶν τριῶν πιθανώτατα στρώσεων, ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο τὸ βάθρον. Πόσον δὲ ἦτο τὸ ὁλικὸν ὕψος τοῦ βάθρου δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῶν ἑξῆς συλλογισμῶν: ἡ ἄνω του ἐπιφάνεια δὲν ἔπρεπε νὰ εὑρίσκεται ὑψηλότερον τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀνδρὸς ἱσταμένου ἐπὶ τοῦ δαπέ-

248. Κατὰ μῆκος τομὴ τοῦ Παρθενῶνος, ἐμφαίνουσα τὴν θέσιν τοῦ ἀγάλματος ἐντὸς τοῦ σηκοῦ καὶ τὴν διάταξιν τῆς ξυλίνης ὀροφῆς καὶ τῆς στέγης τοῦ σηκοῦ (κατὰ Stevens).

249. Ἀναπαράστασις τῆς κατωτάτης στρώσεως τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος. Οἱ τόρμοι τῶν γόμφων, τῶν μοχλοβοθρίων καὶ τοῦ νεροφαγώματος εἰς W εὑρίσκονται εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Αἱ τρεῖς λοξαὶ ὀπαὶ (S, S, S) εὑρίσκονται ἐπὶ τῶν κάτω ἐπιφανειῶν τῶν λίθων τῆς κατωτάτης στρώσεως τοῦ βάθρου, ἐχρησίμευον δὲ πρὸς προώθησιν τῶν λίθων εἰς τὴν θέσιν των.

δου τοῦ σηκοῦ, διότι ἄλλως θὰ ἐκρύπτετο μέρος τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἀγάλματος, δυνατὸν δὲ καὶ τοῦ ἐλέφαντος τῶν ποδῶν. Τὸ ἀπὸ τοῦ δαπέδου ὕψος τοῦ ὀφθαλμοῦ παρατηρητοῦ λαμβάνεται γενικῶς 1,50 μ. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ὕψος τοῦ βάθρου δὲν ἦτο πολὺ μεγαλύτερον τοῦ 1,50 μ.

Πρὸς εὕρεσιν τοῦ πιθανοῦ ὕψους τούτου μᾶς βοηθοῦν τὰ ἀντιγράφοντα ἐν σμικρύν-

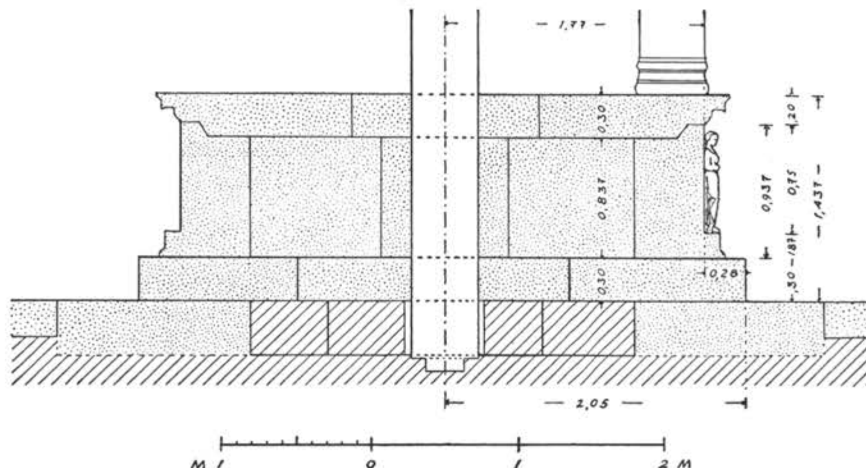

250. Ἀναπαράστασις τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος (κατὰ Winter).

σει τὸ ἀρχαῖον κολοσσιαῖον ἄγαλμα μικρότερα ἀγαλμάτια τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ Βαρβακείου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς Lenormant[1]. Τοῦ πρώτου ἀγαλματίου τὸ ὕψος τοῦ βάθρου εἶναι τὸ 1/8 τοῦ ὁλικοῦ ὕψους τοῦ βάθρου μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ κράνους. Εἰς τὸ ἀγαλμάτιον Lenormant εἶναι τὸ 1/6 μέχρι τῆς κεφαλῆς, ἀλλ' ἐὰν ἐσώζετο καὶ τὸ κράνος θὰ ἦτο καὶ αὐτὸ τὸ 1/8 τοῦ ὕψους τοῦ ἀγάλματος. Ἡ βάσις τοῦ ἀγαλματίου Lenormant

1. G. Harrison, Mythology and Monuments of Ancient Athens, London 1920, σ. 447, εἰκ. 47 καὶ σ. 449, εἰκ. 49. G. Richter, Sculpture and Sculptors of the Greeks, New Haven and London 1970, εἰκ. 599 - 601.

κοσμεῖται μὲ ζωφόρον ἐξ ἀναγλύφων μορφῶν, εὑρισκομένων δυστυχῶς εἰς κακὴν κατάστασιν. Ὁ Παυσανίας[1] μᾶς λέγει, ὅτι τὸ ἀρχικὸν βάθρον ἦτο κεκοσμημένον διὰ ζωφόρου εἰκονιζούσης τὴν γέννησιν τῆς Πανδώρας (εἰκ. 236, 241, 250, πίν. 55). Ἀφ' ἑτέρου ὁ Πλίνιος[2] μᾶς δίδει ὡς ὕψος τοῦ ἀγάλματος 26 πόδας (=11,544 μ.), ἀλλὰ δὲν μᾶς λέγει ἂν οὗτοι περιλαμβάνουν καὶ τὸ ὕψος τοῦ βάθρου. Ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι 11,544 μ. ἦτο τὸ ὕψος μόνον τοῦ ἀγάλματος[3], τὸ ὕψος τοῦ βάθρου εὑρίσκεται ἐκ τῶν ἀγαλματίων τοῦ Βαρβακείου καὶ Lenormant, ὅτι θὰ ἦτο κατὰ μέσον ὅρον $\frac{1,283 + 2,02}{2} = 1,652$ μ.

251. Κατὰ πλάτος τομὴ τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος (κατὰ Stevens).

Τόσον ὅμως ὕψος βάθρου θὰ ἦτο πολύ, δι' ὃν λόγον ἤδη εἴπομεν· διότι θὰ εὑρίσκετο περίπου 0,15 μ. ὑπὲρ τὴν στάθμην τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ παρατηρητοῦ. Ἐκτὸς ὅμως τούτου, ἐὰν δεχθῶμεν ὡς ὕψος τὸ 1,652 μ. λαμβάνομεν ὡς ὕψος τοῦ ἀγάλματος 11,544 + 1,652 = 13,196 μ. διὰ βάθρον ὁμοῦ καὶ ἄγαλμα. Ἐὰν πάλιν θεωρήσωμεν, ὅτι οἱ 26 πόδες τοῦ Πλινίου περιελάμβανον καὶ τὸ βάθρον, τότε τὸ ὕψος τοῦ βάθρου προκύπτει μικρότερον τοῦ 1,50 μ., ὅπερ μόνον μὲ τρεῖς στρώσεις ἠδύνατο νὰ κατασκευασθῇ. Θὰ ἀπηρτίζετο λοιπὸν τὸ βάθρον τῆς Παρθένου, ὅπως καὶ τὸ τῶν ἀγαλματίων, ἐκ τριῶν μελῶν (εἰκ. 251): μιᾶς βάσεως κάτω, ἑνὸς κορμοῦ ἐν τῷ μέσῳ καὶ μιᾶς στέψεως ἄνω, οὕτω δὲ τὸ ἀναπαρέστησε καὶ ὁ Stevens (εἰκ. 251)[4].

Ἡ ἐξωτερικὴ γραμμὴ τοῦ βάθρου ἐπὶ τοῦ δαπέδου μετρεῖ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. 8,065 μ.

1. I, 24, 7.
2. Nat. Hist. XXXVI, 18.
3. Κατὰ E. Reisch, Eranos Vindobonensis 1893, σ. 4 ἑξ. καὶ Louise Perry, AJA 1, 1896, σ. 355 ἑξ. τὸ ἄγαλμα εἶχεν ὕψος ἑξαπλάσιον τοῦ φυσικοῦ.
4. Hesperia 24, 1955, εἰκ. 12, σ. 257.

κατὰ Stevens καὶ 8,043 μ. κατὰ Dinsmoor (εἰκ. 251). Τὸ μέσον μέλος, ἐφ' οὗ ἦσαν τὰ ἀνάγλυφα, θὰ εἶχε μῆκος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. κατά τι ὀλιγώτερον τοῦ 8,065 μ., ἔστω ὅτι θὰ ἦτο 7,505 μ.[1]. Ἐκ τοῦ μήκους τούτου εὑρίσκομεν ὡς μέσον ὅρον ἀποστάσεως τῶν 21 ἀναγλύφων μορφῶν τῆς ζωφόρου 0,357 μ. (Praschniker, 0,35 μ.). Ἐπειδὴ δὲ αὗται θὰ εἶχον καὶ μικρὰν ἰδιαιτέραν βάσιν, ἔστω 0,187 μ.[2], ὡς ὁλικὸν ὕψος τῆς ζωφόρου προκύπτει 0,187 + 0,75 = 0,937 μ. καὶ ἐπομένως τὸ ὕψος τοῦ τρίτου μέλους (στέφοντος κυματίου) θὰ ἦτο 0,20 μ., εὑρισκόμενον ἐὰν ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τοῦ ὅλου ὕψους τοῦ βάθρου 1,437 μ.[3], τὸ ἄθροισμα τῶν ὑψῶν τῆς κάτω καὶ τῆς μέσης στρώσεως (εἰκ. 251). Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ C. Praschniker[4], τὸ ὁλικὸν ὕψος τοῦ βάθρου ἄνευ τῆς πλίνθου προκύπτει 1,22 μ., ἀναλυόμενον ὡς ἑξῆς: 0,85 μ. (= 3 × 0,283 μ.) ὕψος κορμοῦ, 0,185 μ. ὕψος βάσεως ἀναγλύφων, + 0,185 μ. ὑποτιθέμενον ὕψος στέψεως, ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς βάσεως τῶν ἀναγλύφων: σύνολον 1,22 μ. Ἐὰν εἰς τοῦτο προσθέσωμεν καὶ τὸ ὕψος τῆς πλίνθου 0,30 μ. (= κατωτάτης στρώσεως), τὸ ὁλικὸν ὕψος τοῦ βάθρου προκύπτει 1,52 μ., ἐνῷ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Stevens ὑπελογίσθη εἰς 1,437 μ., θεωρήσαντος τὸ ὕψος ὡς μέσον ὅρον τῶν ὑψῶν τῶν βάθρων τῶν ἀγαλματίων Βαρβακείου καὶ Lenormant.

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ὁρισθείσας διαστάσεις τοῦ βάθρου, προκύπτουν ὡς διαστάσεις τῆς ἄνω αὐτοῦ ἐπιφανείας 7,85 × 3,90 μ. Ἐκ τοῦ μήκους τῶν 7,85 μ. τὸ ἄγαλμα τῆς Παρθένου κατελάμβανε, συμφώνως πρὸς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Stevens[5] 4,75 μ. (εἰκ. 241). Ὑπελείπετο ἐπομένως ἑκατέρωθεν τοῦ ἀγάλματος ἀνὰ μία ἐλευθέρα ἐπιφάνεια τοῦ βάθρου, μήκους 1,55 (= 7,85 - 4,75)/2, λίαν ἐπιθυμητή, κατὰ Stevens, ὅπως ἀποτίθενται ἐπ' αὐτῆς κινητὰ ἀναθήματα (εἰκ. 241). Ἄνευ πλαγίας ἐξοχῆς καὶ μὲ τρίβαθμον κρηπῖδα σχεδιάζει τὸ βάθρον εἰς τὴν νέαν του μελέτην ὁ Dinsmoor Jr. (εἰκ. 240).

Τὸ αὐτὸ μέγα πλάτος βάθρου ἐδέχθη εἰς τὴν ἀναπαράστασιν αὐτοῦ καὶ ὁ Fr. Winter (εἰκ. 250)[6], ἐδέχθη δ' ἐπίσης καὶ ὁ H. Schrader[7], ἀργότερον δὲ καὶ λεπτομερέστερον τὸ υἱοθέτησαν καὶ ὁ C. Praschniker καὶ ἡ A. Kenner[8]. Ἀντιθέτως εἰς τὴν παλαιοτέραν ἀναπαράστασιν τοῦ ἀγάλματος, τὴν ὑπὸ τοῦ Michaelis γενομένην ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀγαλματίου τοῦ Βαρβακείου (εἰκ. 236)[9], μόνον ἡ κατωτάτη στρῶσις (πλίνθος) τοῦ

1. Βλ. τοὺς σχετικοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ μήκους τῆς ζωφόρου καὶ παρὰ C. Praschniker, ÖJh. 39, 1952, σ. 8 ἑξ.

2. Τὸ 0,187 μ. εὑρίσκεται ὡς τὸ τριπλάσιον τοῦ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἐκ Περγάμου ἀντιγράφου μετρουμένου ὕψους βάσεως τῶν ἀναγλύφων 0,613 μ. τριπλασιαζομένου (ἐπειδὴ τὸ ἀντίγραφον τῆς Περγάμου ὑπολογίζεται ὅτι εἶναι τὸ 1/3 τοῦ πρωτοτύπου). Ὁμοίως καὶ τὸ ὁλικὸν ὕψος τῆς βάσεως προκύπτει ἐὰν πολλαπλασιάσωμεν τὸ ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς Περγάμου μετρούμενον ὕψος τῶν ἀναγλύφων μορφῶν 0,283 μ. (3 × 0,283 = 0,85). Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ὅλον ὕψος τοῦ βάθρου προκύπτει 0,85 + 2 × 18,5 = 1,22 μ.

3. Τὸ κατὰ μέσον ὅρον ὕψος τοῦ βάθρου προκύπτει ἐκ τῆς ἀναλογίας τοῦ ὕψους τοῦ βάθρου τοῦ Βαρβακείου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὅλον ὕψος τοῦ ἀγάλματος 1,154 μ. καὶ τοῦ ὕψους τοῦ βάθρου Lenormant 1,719 μ. ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὅλον ὕψος τὸ προκῦπτον ἐκ τῶν 26 ποδῶν τοῦ Πλινίου (= 11,544 μ).

4. Ἔ.ἀ. σ. 12.

5. Ἔ.ἀ. σ. 50, εἰκ. 7.

6. Zur Parthenosbasis (JdI 22, 1907, σ. 56).

7. H. Schrader, Pheidias, Frankfurt a. M. 1924, σ. 39, εἰκ. 8b.

8. ÖJh. 39, 1952, προμετωπὶς ἔναντι σ. 7.

9. O. Jahn - A. Michaelis, Arx Athenarum, ἔ.ἀ. τελευταία σελίς, ὅθεν ἡ ἡμετέρα εἰκὼν καὶ νέον σχέδιον ἐλαφρῶς τροποποιημένον παρὰ H. Luckenbach, Die Akropolis von Athen, München und Berlin 1905, εἰκ. 58.

βάθρου ἐξέχει πολὺ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου τοῦ σηκοῦ σωζόμενα ἴχνη, ἐνῶ ὁ κορμὸς τοῦ βάθρου εἰκονίσθη πολὺ στενότερος. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κεφαλῆς τῆς Ἀθηνᾶς, ἐξ ὅλων τῶν ἀντιγράφων της ἡ κεφαλὴ τῆς Γλυπτοθήκης Carlsberg τῆς Κοπεγχάγης[1] παρέχει τὴν μεγαλυτέραν πιθανότητα ὁμοιότητος. Κατὰ τὸν μελετήσαντα εἰδικῶς τὴν βάσιν τοῦ ἀγάλματος Fr. Winter[2] εἰς μὲν τὴν περίπτωσιν Michaelis τονίζεται κατὰ τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν ἡ κατακόρυφος, εἰς δὲ τὴν ἄλλην, τὴν τοῦ Praschniker, ἡ ὁριζοντία. Κατὰ τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις ἴσως ἡ βραχυτέρα βάσις συμβιβάζεται καλύτερον, διότι κάμνει τὴν μορφὴν νὰ ἐμφανίζεται ἐν συνόλῳ μὲ ἀνάτασιν καθ' ὕψος, δεδομένου ὅτι ὁ Φειδίας, συμφώνως πρὸς τὰς ἀξιοπίστους ἀπὸ ἀπόψεως ὕφους ἀπομιμήσεις, εἶχε πλάσει τὴν μορφὴν τῆς θεᾶς μὲ πολὺ συμπεπιεσμένας καὶ πλατείας ἀναλογίας καὶ εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν θὰ ἦτο σύμφωνον πρὸς τὰς καλλιτεχνικὰς ἀντιλήψεις του νὰ ἐξασθενήσῃ τὴν ἐντύπωσιν αὐτὴν διὰ τῆς πλατυτέρας βάσεως ἢ τοὐναντίον νὰ τὴν ἐνισχύσῃ. Ἡ μεγάλη ἔκτασις τῆς βάσεως φαίνεται, ὡς καὶ τόσα ἄλλα στοιχεῖα εἰς τὸ ἔργον τοῦ Φειδίου, νὰ δεικνύῃ ὅτι ἦτο ἀκόμη προσηλωμένος πρὸς ἀρχαϊκωτέρους τρόπους συνθέσεως[3].

Ὡς ἀφορμὴ ὅμως ἐκτελέσεως τῆς βάσεως τόσον πλατείας δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ τὸ πολύτιμον ὑλικὸν τῆς μορφῆς, ὅπερ ἔπρεπε νὰ προστατευθῇ ἀπὸ τὸν κίνδυνον ἐγγυτέρας ἐπαφῆς του ὑπὸ τοῦ κοινοῦ, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἴσχυε βέβαια διὰ τὰς ἐκ μαρμάρου ἐκτελεσθείσας ἀπομιμήσεις. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἐκπληττώμεθα ἐὰν οἱ ἐκτελεσταί των ἐφειδωλεύθησαν τὰ ἔξοδα καὶ τὸν κόπον νὰ ἀποδώσουν ἀναλόγως τὸ ὀλιγώτερον σπουδαῖον μέρος τοῦ ἔργου εἰς μέγεθος, τὸ ὁποῖον οὐδόλως συνεφώνει πρὸς τὴν μεταγενεστέραν καλαισθησίαν[4].

Περιγραφὴ τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς. Εἰς τὸ μέσον τοῦ ἤδη λεπτομερῶς ἐξετασθέντος (σ. 369 ἑξ.) ὑψηλοῦ ὀρθογωνίου βάθρου του, ἦτο ἱδρυμένον τὸ κολοσσιαῖον λατρευτικὸν ἄγαλμα τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς, ἔργον αὐτοῦ τούτου τοῦ Φειδίου, τὸ ὁποῖον οὗτος ἤρχισε νὰ ἐξεργάζεται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς κατασκευῆς τοῦ Παρθενῶνος (447 π.Χ.) καὶ ἐπεράτωσε τὸ 438 π.Χ., ὅτε καὶ τὸ ἄγαλμα καθιερώθη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Μεγάλων Παναθηναίων τῆς 85ης Ὀλυμπιάδος.

Τοῦ γλυπτικοῦ αὐτοῦ ἀριστουργήματος οὐδὲν δυστυχῶς τεμάχιον διεσώθη μέχρι σήμερον καὶ διὰ νὰ μορφώσωμεν τὴν εἰκόνα του εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ καταφύγωμεν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν οὐχὶ ἀπολύτως πλήρη περιγραφήν, ποὺ τοῦ ἀφιέρωσεν ὁ περὶ τὸ ἔτος 155 μ.Χ. ἐπισκεφθεὶς αὐτὸ Παυσανίας (I, 24, 5) καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ πολυάριθμα γλυπτά, μεγάλα καὶ μικρά, ἀντίγραφα αὐτοῦ, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὰς ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἐπίδρασιν τοῦ φειδιακοῦ προτύπου φιλοτεχνηθείσας ἁπλουστευμένας παρα-

1. Ἀπεικόνισις αὐτῆς παρὰ Fr. Brommer, Athena Parthenos, Opus Nobile, Heft 2, Bremen 1957, εἰκ. 7.

2. Zur Parthenosbasis (JdI 22, 1907, σ. 61 - 62).

3. Πρβλ. σχετικῶς τὸν μετὰ ὑπερμέτρου βάσεως Κριοφόρον τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως, Μ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, Μουσεῖον Ἀκροπόλεως, Ἀθῆναι 1974, εἰκ. 57 (Ἐκδ. Ἐμπορικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος).

4. Λίαν ἐσφαλμένην ἀναπαράστασιν τοῦ βάθρου τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος παρέσχε τὸ 1910 καὶ ὁ J. Durm ἐν Baukunst[3], σ. 239, εἰκ. 211.

στάσεις τῆς θεᾶς, ἐπὶ ἔργων τῆς μικροτεχνίας (ἀναγλύφων, ἀγγείων, νομισμάτων ἢ δακτυλιολίθων).

Ἐκ τῶν μεγάλων γλυπτῶν ἀντιγράφων ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ ποιοτικῆς ἀπόψεως — ἂν καὶ σημαντικῶς ἀπομακρυνομένη τοῦ πρωτοτύπου, ὡς πρὸς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἰσορροπίαν — τυγχάνει ἡ μεγάλη (ὕψ. 3,105 μ.) ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου καὶ εἰς ἀθηναϊκὸν πιθανώτατα ἐργαστήριον ἐκτελεσθεῖσα ἑλληνιστικὴ Ἀθηνᾶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Περγάμου[1], ὡς καὶ ἡ κολοσσιαία Ἀθηνᾶ τοῦ Ἀθηναίου Ἀντιόχου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Ρώμης[2], ἐκ δὲ τῶν μικροτέρων ἀντιγράφων πολύτιμα μᾶς εἶναι τὰ ἤδη μνημονευθέντα καὶ σήμερον ἀμφότερα εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν ἀποκείμενα ἀγαλμάτια: τοῦ Βαρβακείου (ὕψ. 1,05 μ.), ρωμαϊκοῦ ἀντιγράφου τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων (εἰκ. 242α, β, γ, δ)[3] καὶ τοῦ ἡμιτελοῦς Lenormant (ὕψ. 0,42 μ.)[4], ὄχι τόσον ὡς πρὸς τὸ ὕφος, ὅσον κυρίως ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν, καὶ τέλος αἱ πολλαπλαῖ ἀπεικονίσεις, τὰς ὁποίας βλέπομεν ἐπὶ ἔργων μικροτεχνίας[5], αἵτινες μᾶς δεικνύουν ἁπλοποιημένας παραλλαγὰς τοῦ τύπου τῆς φειδιακῆς Παρθένου, μαρτυρούσας τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ τύπου αὐτοῦ ἕως τὰ πέρατα τῆς Ἑλλάδος. Πρὶν ἢ ὅμως προβῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀγάλματος, θὰ προτάξωμεν ὀλίγα περὶ τοῦ τύπου του.

Τὴν ἐν τῷ Παρθενῶνι θεὰν ἀπεικόνισεν ὁ Φειδίας ὑπὸ τὴν νεωτέραν καὶ πνευματικωτέραν μορφὴν τῆς Παρθένου, οἵαν τὴν περιγράφει ὁ Ὅμηρος[6]. Τὴν παρέστησε δηλαδὴ σοφήν, σεμνὴν καὶ πολεμοχαρῆ, ἀγαπητὴν κόρην τοῦ Διός, ὡς αὕτη ἐξεπήδησε πάνοπλος ἀπὸ τὴν κεφαλήν του,ὀρθίαν ὅμως καὶ οὐχὶ καθιστήν, ὅπως εἰκονίζετο τὸ ἄγαλμά της ὡς Πολιάδος.

Στηριζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ τῶν στοιχείων τῶν ἀνωτέρω ἀντιγράφων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἡ θεά, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν, ὅτε εἰκονίζετο πάνοπλος καὶ μαχητικῶς δρῶσα[7] ὡς κυρίαρχος τοῦ ἀττικοῦ κράτους καὶ θεὰ τῆς νίκης, ἐνταῦθα ὠρθοῦτο, πάνοπλος μὲν καὶ πάλιν, ἀλλ' εἰρηνική, ὡς παρθένος, ὅπως ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ τοῦ λαοῦ ἐκαλεῖτο, μὲ ἤρεμον, ἐπιβλητικὴν καὶ ἐντελῶς μνημειακὴν κατὰ μέτωπον στάσιν, μὲ κεντρικὸν κατακόρυφον ἄξονα, προσδιορίζοντα ὁλόκληρον τὴν πλαστικὴν ἰσορρόπησιν τῶν ὄγκων της. Ἐλαφρότατα πρὸς τὰ δεξιὰ ἐστραμμένη ἐστήριζεν ἡ θεὰ τὸ σῶμά της ἐπὶ τῆς δεξιᾶς κνήμης, ἐνῷ ἡ ἀριστερά της, ἐλαφρῶς κεκαμμένη κατὰ τὸ γόνυ, ἦτο ὀλίγον ὀπισθοχωρημένη.

1. Winter, Pergamon VII, σ. 24 καὶ εἰς JdI 22, 1907, σ. 55. Langlotz, Pheidiasprobleme, Frankfurt a. M. 1947, σ. 56. M. Bieber, Sculptures hellen. Age, New York 1955, σ. 158. Fr. Brommer, Athena Parthenos, Bremen 1957, εἰκ. 1. Σήμερον ἀπόκειται εἰς τὸ Pergamonmuseum τοῦ Βερολίνου.

2. Helbig, III⁴, ἀρ. 2328. Paribeni, Museo Nazionale Romano, Roma 1953, ἀριθ. 103.

3. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσ. Ἀθηνῶν, ἀριθ. 123. Πλήρης δημοσίευσις αὐτοῦ ὑπὸ W. H. Schuchhardt, Antike Plastik II, Berlin 1963, σ. 31 ἑξ. Πρβλ. καὶ Fr. Brommer, Athena Parthenos, 6. 8.

4. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσ. Ἀθηνῶν, ἀριθ. 128. H. Brunn - Fr. Bruckmann, Denkmäler griech. u. röm. Skulptur, München 1947, 38. Fr. Brommer, Athena Parthenos, πίν. 2.

5. Βλ. περὶ τούτων εἰδικώτερον τὸ ἄρθρον τῆς Ε. Τορναριτου - Μαθιοπουλου εἰς ΑΕ 1953 - 54, τ. Γ', σ. 201 - 206, ἔνθα καὶ σχετικὴ λεπτομερὴς βιβλιογραφία εἰς σ. 201, σημ. 1.

6. Ομ. Ἰλ. Α 86 ἑξ. Ζ, 5. Κ, 78. Π, 76. Ψ, 113 ἑξ.

7. Πρβλ. εἰκόνας της ἐπὶ τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων.

Ὁ ξύλινος, ἁδρῶς καὶ στοιχειωδῶς περὶ τὸν κεντρικὸν ἱστὸν διαμορφωμένος κορμὸς τοῦ ἀγάλματος (εἰκ. 247), ἐκαλύπτετο μὲ τὸν μακρόν, ἐζωσμένον, ὀρθοστάδιον ἀττικὸν πέπλον, μὲ ἀπόπτυγμα καὶ φέροντα ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τοῦ στήθους τὴν αἰγίδα, κοσμουμένην ἐν τῷ μέσῳ μὲ τὸ «ἀποτρόπαιον» γοργόνειον.

Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔφερε πλουσίως κεκοσμημένον τρίλοφον ἀττικὸν κράνος, ἀπεικονίζον εἰς μὲν τὸ μέσον πλαστικὴν κατακεκλιμένην σφίγγα, ἑκατέρωθεν δ' αὐτῆς ἀναγλύφους πηγάσους[1].

Ἡ θεὰ ἐστηρίζετο διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς εἰς τὴν περιφέρειαν μεγάλης κυκλικῆς ἀσπίδος, ἱσταμένης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους· ἀμφότεραι αἱ πλευραὶ τῆς ἀσπίδος ἦσαν κεκοσμημέναι, εἰκονίζουσαι ἡ μὲν ἐσωτερικὴ γραπτήν, κατὰ Πλίνιον[2], Γιγαντομαχίαν, ἡ δὲ ἐξωτερικὴ ἀνάγλυφον, κατὰ Παυσανίαν (I, 17, 21), Ἀμαζονομαχίαν[3]. Μεταξὺ τῆς ἀσπίδος καὶ τῆς θεᾶς παρενεβάλλετο τὸ μακρὸν αὐτῆς δόρυ, ἀκκουμβῶν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ της ὤμου, παρὰ δὲ τὴν ἀσπίδα εἰκονίζετο καὶ ἀνέρπων δράκων (ὄφις), τὸν ὁποῖον ὁ Παυσανίας (I, 25, 8) θεωρεῖ ὡς τὸν Ἐριχθόνιον. Διὰ τῆς ὁριζοντίας, ὀλίγον προτεταμένης δεξιᾶς της χειρός, ἐκράτει ἡ θεὰ πτερωτὴν Νίκην, ὕψους 4 πήχεων (1,85 μ.)[4], μὲ χρυσῆν στεφάνην εἰς τὴν κόμην, ἥτις εἰς τὸ ἀγαλμάτιον τοῦ Βαρβακείου (εἰκ. 242α - β) στηρίζεται ἐπὶ κιονοκράνου κιονίσκου μὲ ἰωνικὴν βάσιν, χρησίμου διὰ στατικοὺς λόγους τοῦ ἀγάλματος. Ὁ κιονίσκος οὗτος πιθανὸν νὰ μὴ ὑπῆρχεν εἰς τὸ ἀρχικὸν ἄγαλμα, διότι ἡ ὕπαρξίς του δὲν ἦτο ἀπαραίτητος πρὸς στήριξιν τῆς Νίκης, θὰ προσετέθη δὲ ἀργότερον. Ἀρχικῶς ἡ Νίκη, κρατοῦσα ταινίαν, δὲν ἔστεφε δι' αὐτῆς τὴν Ἀθηνᾶν, ὡς εἰκονίζεται ἐπί τινων νομισμάτων[5], ἀλλὰ τὴν ἐκράτει αἰωρουμένην.

1. Οἱ ὑπὸ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ (I, 24, 5 - 6) ἀναφερόμενοι γρῦπες θὰ εὑρίσκοντο ἐλαφρῶς ἀνάγλυφοι ἐπὶ τῶν ὀρθουμένων πλαγίων πτερυγίων τοῦ κράνους, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τοῦ δακτυλιολίθου τοῦ Ἀσπασίου, FURTWÄNGLER, Antike Gemmen, Leipzig-Berlin 1900, πίν. 44, 66.

2. Nat. Hist. XXXVI, 18.

3. Ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ (Περικλῆς 31,4) ἀναφέρει, ὅτι ὁ Φειδίας ἀπέδωσεν εἰς ἕνα μαχητὴν τῆς Ἀμαζονομαχίας τὴν μορφήν του (πρβλ. καὶ ΚΙΚΕΡΩΝΑ Tuscul. Disp. I, 15, 34), εἰς ἄλλον δὲ τὴν τοῦ Περικλέους: *ποιῶν αὑτοῦ τινα μορφὴν ἐνετύπωσε πρεσβύτου φαλακροῦ πέτρον ἐπηρμένου δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, καὶ τοῦ Περικλέους εἰκόνα παγκάλην ἐνέθηκε μαχομένου πρὸς Ἀμαζόνα.* Διὰ τὴν πρᾶξίν του ταύτην κατηγορήθη ὁ Φειδίας ὑπὸ τῶν συγχρόνων του καὶ ἤχθη τούτου ἕνεκα εἰς τὸ δικαστήριον καὶ κατεδικάσθη, φέρεται δὲ καὶ ὡς ἀποθανὼν εἰς τὴν φυλακήν (ΠΛΟΥΤ. Περικλῆς, 31,5), δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τοῦ Περικλέους, ὡς ἰσχυρίζοντο οἱ διαρκῶς διαβάλλοντες αὐτὸν ἐχθροί του. Ἡ ἀνωτέρω ὅμως δίκη τοῦ Φειδίου δὲν φαίνεται νὰ ἔγινεν εὐθὺς μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ ἔργου (438 π.Χ.), ἀλλὰ μετά τινα ἔτη· διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ ἐπίδρασις τῆς τεχνικῆς τοῦ Φειδίου εἰς τὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐξηκριβωμένον, ὅτι ἐξετελέσθησαν ἀργότερον, ἤτοι μεταξὺ τοῦ 438 καὶ τοῦ 432 π.Χ.

Σημειωτέον ὅτι τὸ 1930 - 31 ἀνεκαλύφθησαν διὰ τῆς βορβοροφάγου εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς 18 τοὐλάχιστον ἀνάγλυφοι μαρμάριναι πλάκες εἰς φυσικὸν μέγεθος, μὲ θέματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν Ἀμαζονομαχίαν τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς· βλ. σχετικῶς W. M. STROCKA, Piräusreliefs und Parthenosschild, Bochum 1947. Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΛΟΝ, Ἡ ἀσπὶς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου, Βιβλιοθ. τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. ἀριθ. 20, Ἀθῆναι 1950, σ. 1 ἑξ., B. SCHLÖRB, Schildamazonomachie, AM 78, 1963, σ. 156 ἑξ. Μία ἄλλη κυκλικὴ μαρμαρίνη πλὰξ ἀσπίδος, εἰκονίζουσα τὴν Ἀμαζονομαχίαν, εὑρέθη ἐπίσης πρὸ ἐτῶν καὶ ἐν Πάτραις ὑπὸ τοῦ ἐφόρου Ι. ΜΗΛΙΑΔΗ, ἐδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΛΟΥ εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐναίσιμον ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴν αὐτοῦ. Ἐλευθέραν ἀπόδοσιν τῆς παραστάσεως τῆς Ἀμαζονομαχίας τῆς φειδιακῆς ἀσπίδος παρέχουν ἀκόμη καὶ ἡ ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ λεγομένη ἀσπὶς Strangford (Brit. Mus. Cat. Sculpture, ἀριθ. 301 καὶ 302, διαμ. 0,48 μ.), ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ Chiaramonti (Corolla Curtius, πίν. 19, 1) καὶ πολλαὶ ἄλλαι, διατηρούμεναι εἰς τεμάχια ἐν Ρώμῃ, Βερολίνῳ, Κοπεγχάγῃ, Ἀμερικῇ κλπ. (HELBIG, IV[4], ἀριθ. 3219)· πρβλ. καὶ τὴν πρόσφατον σχετικὴν μελέτην τῶν T. HÖLTSCHER καὶ ER. SIMON, Die Amazonenschlacht auf dem Schild der Athena Parthenos, AM 91, 1976, σ. 115-148 καὶ πίν. 43 - 48.

4. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ I, 24, 5.

5. P. R. FRANKE - M. HIRMER, Die griech. Münze, München 1964, πίν. 193.

Τὰ γυμνὰ μέρη τοῦ σώματος (πρόσωπον, λαιμός, βραχίονες, τμῆμα τῶν ποδῶν καὶ τὸ γοργόνειον τῆς ἀσπίδος) ἦσαν κατεσκευασμένα ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, ἐνῶ τὰ ἐνδύματα, ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς ἀσπίδος καὶ ἡ Νίκη ἦσαν ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ. Ὡς δὲ ἐκ τοῦ Θουκυδίδου (ΙΙ, 13) πληροφορούμεθα, ὁ χρυσὸς τοῦ ἀγάλματος ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν *περιαιρετός*, διὰ νὰ δύναται νὰ ἐκποιηθῇ ἐν περιπτώσει ἀνάγκης καὶ ν' ἀντικατασταθῇ [1].

Ὁ χρυσὸς τοῦ ἀγάλματος, ἐξ ἐλασμάτων ἐλαχίστου πάχους (0,001 ἕως 0,0015 μ.), ἐζύγιζε κατὰ Θουκυδίδην (ἔ.ἀ.) 40 τάλαντα, κατὰ δὲ τὸν Φιλόχορον (ὃν ἀναφέρει ὁ Σχολιαστὴς εἰς Ἀριστοφάνους Εἰρήνην, στ. 805) 44. Ἂν δεχθῶμεν τὸ βάρος ἑκάστου ταλάντου κατά τι μεγαλύτερον τῶν 26 χ/μων, τότε διὰ μὲν τὰ 40 τάλαντα προκύπτει συνολικὸν βάρος χρυσοῦ 1050 χ/μα, διὰ δὲ τὰ 44, 1150 [2].

Λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιφανείας τῶν ἐνδυμάτων, φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ ταῦτα ἦσαν πλουσίως διακεκοσμημένα, ἀφοῦ ἀκόμη καὶ αἱ κρηπῖδες (σόλες) τῶν σανδαλίων τῆς θεᾶς, γράφει ὁ Πολυδεύκης [3], ὅτι ἐκοσμοῦντο διὰ Κενταυρομαχίας. Τόσον ἡ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος Ἀμαζονομαχία, ὅσον καὶ ἡ ἐπὶ τῶν σανδαλίων Κενταυρομαχία, ἐσυμβόλιζον τὴν νίκην ἐπὶ βαρβαρικῶν δυνάμεων, ἡ μὲν τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῶν Ἀμαζόνων, ἡ δὲ τῶν θεῶν ἐπὶ τῶν Γιγάντων. Τέλος, ὁ στολισμὸς τοῦ ἀγάλματος θὰ συνεπληροῦτο βεβαίως καὶ διὰ βραχιονίων, ἐνωτίων (σχολαρικίων) καὶ περιδεραίων.

Ἀναφέρομεν ἐν τέλει, ὅτι πλὴν τοῦ ἀγάλματος καὶ ἡ προσθία ἐπιφάνεια τοῦ βάθρου αὐτοῦ ἦτο διακεκοσμημένη δι' ἀναγλύφου παραστάσεως, εἰκονιζούσης 20 θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου, προσβλέποντας τὴν γέννησιν τῆς καθ' Ἡσίοδον [4] πρώτης γεννηθείσης γυναικὸς Πανδώρας. Εἰς τὰ ἄκρα, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, εἰκονίζοντο ὁ Ἥλιος καὶ ἡ Σελήνη ἐπὶ ἅρματος.

Ἐκ τῆς γενομένης ἐξετάσεως τῆς θέσεως καὶ τῆς ὅλης ἐν γένει μορφῆς καὶ διατάξεως τοῦ ἀγάλματος, ὡς καὶ τῆς ἁρμονικῆς αὐτοῦ σχέσεως πρὸς τὸ ἐπιβλητικὸν ἀρχιτεκτονικόν του πλαίσιον καὶ τὸν ὅλον λατρευτικὸν χῶρον, ἐσυνειδητοποίει ὁ θεατὴς μετὰ θαυμασμοῦ τὴν ἀπαράμιλλον ἑνότητα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πλαστικῆς διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ἡ συνεργασία τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Ἰκτίνου, τῇ γενναιοδώρῳ βοηθείᾳ τοῦ Περικλέους.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Διαδόχων καὶ δὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 300 καὶ 296 τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς διηρπάγη ὑπὸ τοῦ ἀσεβοῦς τυράννου τῶν Ἀθηνῶν Λαχάρους [5], ὅστις ἀφήρεσεν ἀπ' αὐτὸ ὅλον τὸν χρυσόν, καταφεύγων ὅμως εἰς Βοιωτίαν, ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ πλεῖστον αὐτοῦ.

1. Ὁ Φειδίας κατηγορήθη ἐπίσης ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του, ὅτι ὑπεξῄρεσε μέρος τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἀγάλματος. Ἡ κατηγορία ὅμως αὕτη ἀπεδείχθη ἀβάσιμος (ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περικλῆς, 31, 2 - 3).

2. Τὰ ἔξοδα κατασκευῆς τοῦ ἀγάλματος ὑπολογίζονται εἰς 1000 περίπου τάλαντα, τὰ δὲ τῆς ὁλικῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ εἰς 700 περίπου τάλαντα ἤτοι εἰς 4.200.000 ἀρχαίας δραχμάς, ποσὰ ἀληθῶς μυθώδη.

3. Ὀνομ. VII, 92.

4. Ἔργα καὶ Ἡμέραι, στ. 42 - 104 καὶ Θεογονία, στ. 561.

5. ΠΟΛΥΑΙΝ. III, 7, 1. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Δημήτριος, 33. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ I, 25, 7, 8· βλ. σχετικῶς καὶ FERGUSSON εἰς Class. Philol. 24, 1929, σ. 1 ἑξ.

Λεκάνη ὕδατος πρὸ τοῦ ἀγάλματος. Μεταξὺ τοῦ στυλοβάτου τῶν πλαγίων κιονοστοιχιῶν καὶ τοῦ βάθρου παρατηροῦνται, εἰργασμένα ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τοῦ δαπέδου, δύο στενὰ λαξεύματα Β καὶ Γ (εἰκ. 235, 244)[1]. Ταῦτα σταματοῦν μέχρι τῆς βάσεως τοῦ βάθρου, ὁρίζοντα τὸ πρὸς Β. καὶ Ν. τέρμα αὐτοῦ. Εἶναι προφανές, ὅτι τὰ Β καὶ Γ ἐλαξεύθησαν μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς κατωτάτης στρώσεως τοῦ βάθρου. Τὸ βάθος τῶν λαξευμάτων τούτων εἶναι μόλις 0,0025 μ., εἶναι δὲ εἰργασμένα διὰ κοπέως (βελονίου) κάπως χονδροειδέστερον. Ὁμοίως εἰργασμένη ταινία ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ σημεῖον Α (εἰκ. 235, πτ. πίν. Ι, πίν. 1), βαίνουσα ἐγκαρσίως τοῦ μέσου χώρου, μεταξὺ τῶν δύο τρίτων ἀπὸ Α. κιόνων τῶν κιονοστοιχιῶν. Ἡ ταινία αὕτη παρατηρεῖται ἐφ' ὅσον διατηροῦνται καὶ αἱ πλάκες τοῦ δαπέδου, θὰ ἔβαινεν ὅμως ἀναμφισβητήτως ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ πλάτους τοῦ μέσου χώρου, ἤτοι καὶ ἐπὶ τοῦ ἐλλείποντος τμήματος τῶν πλακῶν, τὸ ὅριον τοῦ ὁποίου σημειοῦται δι' ἐστιγμένης γραμμῆς ἐπὶ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 235). Εἰς τὸ σημεῖον Α ὑπάρχει καὶ εἷς σκουριασμένος σιδηροῦς γόμφος, τὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποίου συγκρατεῖται ἀκόμη διὰ μολύβδου. Ὁ γόμφος αὐτὸς εἶναι παχύτερος, ἀλλ' ὀλιγώτερον ἐπιμήκης ἀπὸ τοὺς γόμφους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ θὰ εἶναι ἴσως μεταγενέστερος.

Καὶ ἐρωτᾶται ἤδη: πῶς ἑρμηνεύονται τὰ λαξεύματα Α, Β καὶ Γ καὶ ὁ γόμφος; Συνήθως[2] δίδεται ἡ ἐξήγησις, ὅτι σημειώνουν τὴν θέσιν φράγματος, ἐμποδίζοντος τὴν ὑπὸ τοῦ κοινοῦ προσπέλασιν τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος. Ἡ θεωρία ὅμως αὕτη ἀπαιτεῖ νὰ ὑπῆρχον ὅμοια λαξεύματα καὶ εἰς τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων κενά, κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ, ὡς σχεδιάζονται ὑπὸ τοῦ Michaelis (Tafelband I, 3), ἅτινα ὅμως δὲν ὑφίστανται ἐκεῖ, ἂν καὶ μερικὰ μετακιόνια διατηροῦσι καλῶς τὸ δάπεδόν των.

Ποῖον σκοπὸν ἐξυπηρέτουν τὰ ἐν λόγῳ λαξεύματα μᾶς βοηθεῖ ἴσως νὰ εὕρωμεν ὁ Παυσανίας[3], ὅστις, ἐπισκεπτόμενος τὴν Ὀλυμπίαν, μᾶς λέγει τὰ ἑξῆς: *ὅσον δὲ τοῦ ἐδάφους ἐστὶν ἔμπροσθεν τοῦ ἀγάλματος* (ἐνν. τοῦ Διός), *τοῦτο οὐ λευκῷ, μέλανι δὲ κατεσκεύασται τῷ λίθῳ· περιθεῖ δὲ ἐν κύκλῳ τὸν μέλανα λίθου Παρίου κρηπίς, ἔρυμα εἶναι τῷ ἐλαίῳ τῷ ἐκχεομένῳ. ἔλαιον γὰρ τῷ ἀγάλματί ἐστιν ἐν Ὀλυμπίᾳ συμφέρον, καὶ ἔλαιόν ἐστι τὸ ἀπεῖργον μὴ γίνεσθαι τῷ ἐλέφαντι βλάβος διὰ τὸ ἑλῶδες τῆς Ἄλτεως. ἐν ἀκροπόλει δὲ τῇ Ἀθηναίων τὴν καλουμένην Παρθένον οὐκ ἔλαιον, ὕδωρ δὲ τὸ εἰς τὸν ἐλέφαντα ὠφελοῦν ἐστιν· ἅτε γὰρ αὐχμηρᾶς τῆς ἀκροπόλεως οὔσης διὰ τὸ ἄγαν ὑψηλόν, τὸ ἄγαλμα ἐλέφαντος πεποιημένον ὕδωρ καὶ δρόσον τὴν ἀπὸ τοῦ ὕδατος ποθεῖ. ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ ἐρομένου μου καθ' ἥντινα αἰτίαν οὔτε ὕδωρ τῷ Ἀσκληπιῷ σφισιν οὔτε ἔλαιόν ἐστιν ἐγχεόμενον, ἐδίδασκόν με οἱ περὶ τὸ ἱερὸν ὡς καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ ὁ θρόνος ἐπὶ φρέατι εἴη πεποιημένα.*

Ὁ περὶ τὸ 155 μ.Χ. ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας Παυσανίας εἴτε θὰ εἶδε λεκάνην ὕδατος πρὸ τῆς Παρθένου, εἴτε θὰ τοῦ εἶπον περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιαύτης μίαν ἢ δύο γενεὰς πρὸ αὐτοῦ. Διότι πῶς ἄλλως δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὰ λεγόμενά του παρὰ

1. Ἐγράφη ὑπό τινων (Judeich, Topogr.[1] σ. 232, Walter, Athen - Akropolis, ἔ.ἀ. σ. 69), ὅτι μεταξὺ τοῦ 3ου καὶ τοῦ 7ου κίονος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πεῖ παρενεβάλλοντο μαρμάρινα ἢ ὀρειχάλκινα θωράκια, ὡς ἐξ ἰχνῶν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου συνάγεται. Τοιαῦτα ὅμως ἴχνη ἡμεῖς τοὐλάχιστον δὲν παρετηρήσαμεν, οὔτε ἐπὶ τοῦ νοτίου, οὔτε ἐπὶ τοῦ βορείου στυλοβάτου. Καὶ ὁ Dinsmoor δέχεται ἐπίσης κιγκλίδας μεταξὺ τῶν κιόνων (Architecture, σ. 163).

2. A. Michaelis, Der Parthenon, σ. 25 καὶ O. Walter, Athen - Acropolis, ἔ.ἀ. σ. 59. Dinsmoor, Architecture, σ. 163.

3. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ V, 11, 10.

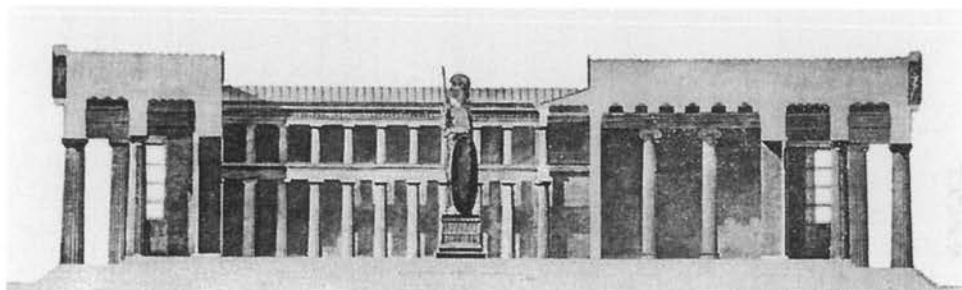
ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι, ὅπως διὰ τὸν Δία τῆς 'Ολυμπίας ὑπῆρχε πρὸ τοῦ ἀγάλματος λεκάνη [1] διὰ τὸ ἔλαιόν του, τοιαύτη διὰ τὸ ὕδωρ λεκάνη θὰ ὑπῆρχε καὶ πρὸ τοῦ ἀγάλματος τῆς 'Αθηνᾶς. Ἡ λεκάνη δὲ αὕτη δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιῆται τὸν χειμῶνα, ἀφοῦ ἀφθόνως βρέχει τότε εἰς τὰς 'Αθήνας, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἔλλειψις ὑγρασίας τὸν χειμῶνα εἰς τὸν ἀέρα. Τὸ θέρος ὅμως, ὅτε ὑπάρχει ἐξαιρετικὴ ξηρασία, ἐχρειάζετο ἔλεγχος τῆς ὑγρασίας εἰς τὸν σηκὸν τῆς Παρθένου. Εἶναι λοιπὸν πιθανώτατον, ὅτι λεκάνη ὕδατος ἦτο κάποτε ἐγκατεστημένη μεταξὺ τῆς καθιερώσεως τοῦ ἀγάλματος (438 π.Χ.) καὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Παυσανίου (155 μ.Χ.). Ἡ λεκάνη δὲ αὕτη ἐξηκολούθησε νὰ χρησιμοποιῆται καὶ μετὰ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ βάθρου. Πῶς ἦτο ὅμως τὸ περιχείλωμα τῆς λεκάνης; Ἡ θέσις καὶ τὸ σχῆμά του ὁρίζονται ἀπὸ τὰ λαξεύματα Α, Β, Γ. Τὸ γεγονός, ὅτι τὰ δυτικὰ ἄκρα τῶν λαξευμάτων Β καὶ Γ εὑρίσκονται εἰς εὐθυγραμμίαν πρὸς τὴν πλίνθον τοῦ βάθρου μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ χεῖλος τῆς λεκάνης δὲν θὰ ἐξεῖχεν ὑπὲρ τὴν πλίνθον. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ λαξεύματος Α μᾶς δίδει τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὑπὲρ τὸ Α χείλους. Σημειωτέον, ὅτι ὁ γόμφος Α εἶναι σχεδὸν εἰς τὸ μέσον τοῦ χείλους καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ τεθῇ ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ ἁρμοῦ τῶν κάτωθεν λίθων τοῦ δαπέδου. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὕψος τοῦ περιχειλώματος τοῦτο θὰ ἰσοῦτο μὲ τὸ ὕψος 0,041 μ. τοῦ στυλοβάτου τῶν ἑκατέρωθεν κιονοστοιχιῶν ὑπὲρ τὸ δάπεδον τοῦ μέσου χώρου. Τὸ χαμηλὸν τοῦτο περιχείλωμα τῆς λεκάνης δὲν θὰ ἠμπόδιζε σοβαρῶς τὴν μεταξὺ τῶν ἄκρων καὶ τοῦ μέσου χώρου κυκλοφορίαν. Χάριν τῆς στεγανότητος θὰ ἦτο ἀναγκαία καὶ ἐπάλειψις τῶν λαξευμάτων Α, Β, Γ, δι' εἰδικοῦ ὑδατοστεγοῦς μείγματος. Ἡ πρὸ τοῦ ἀγάλματος δεξαμενὴ θὰ ἦτο ὑστέρα σκέψις, ληφθεῖσα ὅταν ἤρχιζε νὰ ὑφίσταται ρωγμὰς ὁ ἐλέφας τοῦ ἀγάλματος, ἐλλείψει ὑγρασίας. Ὁ Leake ὀρθῶς ὑπεστήριξεν [2], ὅτι ἡ ἐξάτμισις ἐθεωρεῖτο οὐσιώδης ὡς πρὸς τὴν συντήρησιν τοῦ ἐλέφαντος τοῦ ἀγάλματος τῆς 'Αθηνᾶς. Ὁ C. H. Morgan [3] ὑπέθεσεν ὅτι ἡ λεκάνη προωρίζετο ὄχι μόνον διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ ἐλέφαντος, ὡς λέγει ὁ Παυσανίας, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἀντανακλᾷ τὸ ἐπὶ τῆς μορφῆς τοῦ ἀγάλματος φῶς. Εἰς τοῦτο ὁ Graham [4] παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Morgan δὲν μνημονεύει καὶ ὅτι ἡ πλήρης ὕδατος λεκάνη θὰ ἐχρησίμευε καὶ ὡς κάτοπτρον τοῦ ἀγάλματος.

Περὶ λεκάνης ὕδατος ἐν τῷ Παρθενῶνι, χρησιμευούσης πρὸς συντήρησιν τῆς διὰ τὸν ἐλέφαντα τοῦ ἀγάλματος ἀπαιτουμένης ὑγρασίας, ἔγραψεν ἐσχάτως [5] καὶ ὁ H. Hoffmann, ὅστις ὅμως ἀγνοεῖ τελείως τὸ ἐν Hesperia 24, 1955, σ. 267 - 270 ἄρθρον τοῦ Stevens καὶ δὲν προσθέτει τίποτε σχετικῶς πρὸς τὸ θέμα, συζητεῖ δὲ καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως κινητῶν ἀγγείων πλήρων ὕδατος χάριν τοῦ ἀνωτέρω σκοποῦ. Τὴν ἄγνοιαν τοῦ ἄρθρου τοῦ Stevens καὶ τῶν σχετικῶν συμπερασμάτων αὐτοῦ ἤλεγξε καὶ ὁ J. Boardman ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ, σ. 508 - 509.

1. Βλ. τὴν σχετικὴν κάτοψιν τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τῆς 'Ολυμπίας παρὰ Curtius-Adler, Olympia, ἔ.ἀ. πίν. II, VIII, IX, XI, XII.
2. Topography of Athens, σ. 564.
3. Hesperia 21, 1952, σ. 317.
4. Parthenos and Parthenon, σ. 81, σημ. 2.
5. Gymnasium 74, 1967, σ. 243 - 5.

Αἱ ἐπισκευαὶ τόσον τῆς θύρας, ὅσον καὶ τοῦ βάθρου φαίνονται Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἡ ζημία ἀμφοτέρων θὰ ἐπροξενήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πυρός.

Ὕ π α ι θ ρ ο ν. Σοβαρὸν ἀρχιτεκτονικὸν ζήτημα ἀπησχόλησεν ἐπὶ μακρὸν τοὺς παλαιοτέρους ἐρευνητὰς τοῦ Παρθενῶνος: τὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ φωτισμοῦ τοῦ κυρίως ναοῦ — καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἐν αὐτῷ λατρευτικοῦ ἀγάλματος —, θεωρηθέντος ἀνεπαρκοῦς τοῦ μόνον ἐκ τῆς μεγάλης ἀνατολικῆς θύρας εἰσερχομένου φωτός. Πρὸς θεραπείαν τούτου διάφοροι προετάθησαν ἑρμηνεῖαι, τὰς ὁποίας καὶ συνοψίζομεν ἐνταῦθα.

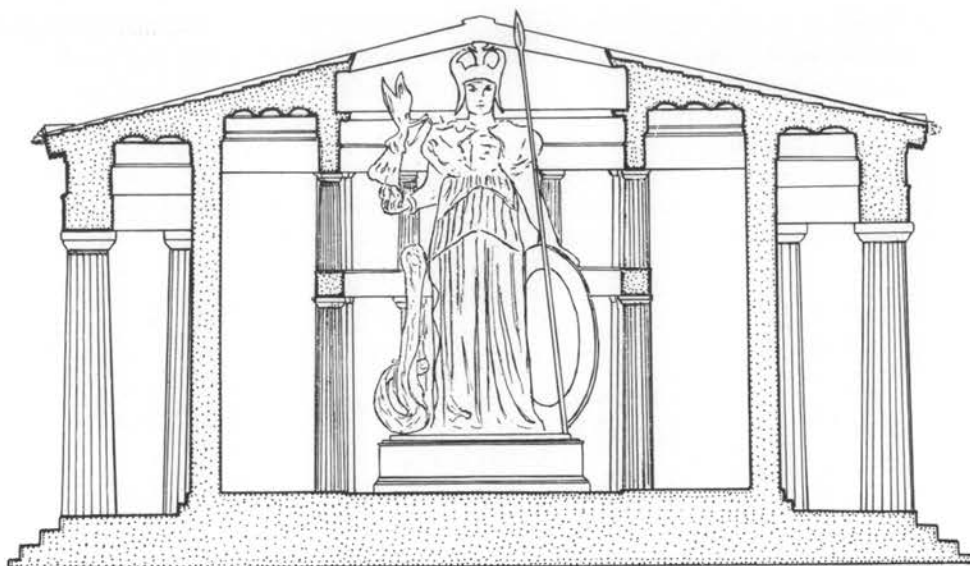

252. Ἀναπαράστασις τοῦ ὑπαίθρου ἐν κατὰ μῆκος τομῇ (κατὰ Paccard, 1847). Βόρειος ὄψις.

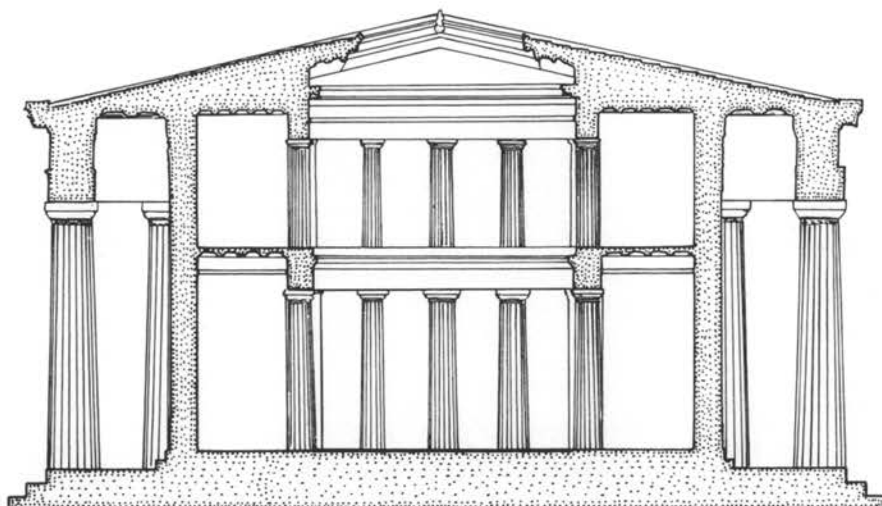
1) Ὁλόκληρον τὸ μέσον κλῖτος τοῦ κυρίως ναοῦ παρέμενεν ἄστεγον καὶ ὕπαιθρον ἤτοι ἐλεύθερον πρὸς τὸν οὐρανόν. Τὴν λύσιν ταύτην προέτεινεν ἀρχικῶς ὁ K. F. Hermann[1], ἀντέκρουσεν ὅμως ὁ L. Ross[2] πρῶτον, ἀργότερον δὲ ὁ C. Bötticher[3] καὶ τελικῶς ὁ W. Dörpfeld, ὅστις, ἂν καὶ ἀρχικῶς ἐδέχθη ὡς πιθανωτάτην τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὑπαίθρου[4], ὅμως δέκα ἔτη ἀργότερον ρητῶς ἀπέκλεισε[5] τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ, μὲ τὸ σπουδαιότατον ἐπιχείρημα, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει εἰς τὸ ἀρκετὰ καλὰ διατηρούμενον δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους διάταξις ἢ καὶ ἁπλῆ ἔνδειξις ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς, τὰ ὁποῖα θὰ ἐσωρεύοντο ἐντὸς τῆς λεκάνης, ποὺ σχηματίζουν οἱ κατὰ 0,041 μ. ὑψηλότεροι τοῦ μέσου κλίτους στυλοβάται τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν καὶ ὁ ἀνατολικὸς θυραῖος τοῖχος τοῦ ναοῦ. Τὰ αὐτὰ πρὸς τὸν Dörpfeld καὶ τὸν Bötticher ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς ὑπάρξεως ὑπαίθρου ἀνέφερε, πολὺ ἀργότερον, καὶ ὁ Stevens[6].

Ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας τοῦ ὑπαίθρου ἐγένοντο ἐντούτοις καὶ παλαιοὶ διαπρεπεῖς ἀρχιτέκτονες ὡς ὁ Alexis Paccard[7] τὸ 1847 (εἰκ. 252), ὁ E. Loviot[8] τὸ 1879 (εἰκ. 253), καὶ

1. Hypaethraltempel des Altertums, Göttingen 1844.
2. Hellenica, Halle 1846, σ. 1 ἑξ.
3. Hypaethraltempel, Potsdam 1847 καὶ Tektonik der Hellenen, τ. 2, Berlin 1873 - 4, σ. 585, τ. 4, σ. 361 ἑξ.
4. AM 6, 1881, σ. 295.
5. AM 16, 1891, σ. 334 ἑξ. Ὁ αὐτὸς καὶ ἐν Zeitschrift für Geschichte der Architektur 6, σ. 191 ἑξ.
6. Hesperia 24, 1955, σ. 240.
7. Ὁ Paccard (1813 - 1867), ἀρχιτέκτων pensionnaire τῆς Ἀκαδημίας τῶν Καλῶν Τεχνῶν, εἰς τὴν πολύχρωμον ἀναπαράστασιν τοῦ Παρθενῶνος τὴν ὁποίαν ἐξέθεσε τὸ 1847 εἰς Παρισίους (Beulé, L'Acropole, σ. 43), ἠμετ. εἰκ. 252.
8. Βλ. Les envois de Rome, Paris ἄ.ἔ. πίν. 9 καὶ 10 καὶ ἠμετ. εἰκ. 253.

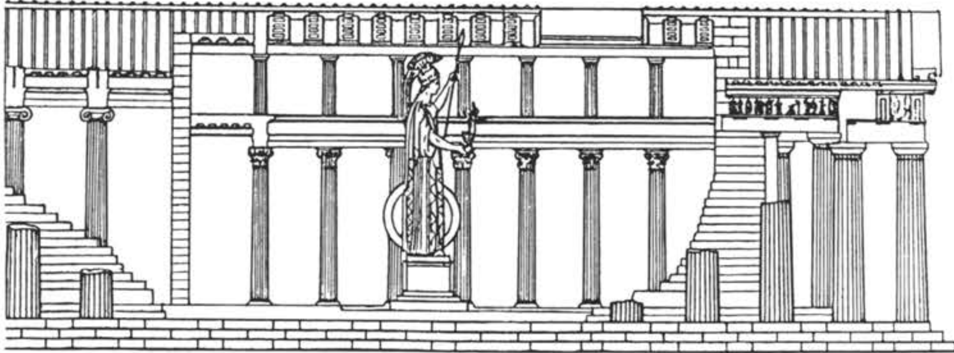
253. Ἀναπαράστασις τοῦ ὑπαίθρου τοῦ Παρθενῶνος ἐν κατὰ πλάτος τομῇ (κατὰ Loviot, 1879).

254. Ἀναπαράστασις τοῦ ὑπαίθρου τοῦ Παρθενῶνος ἐν κατὰ πλάτος τομῇ (κατὰ Ziller, 1897).

ὁ E. Ziller[1] τὸ 1897 (εἰκ. 254). Πλήρη κατάλογον τῶν ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως ὑπαίθρου συνταχθέντων παρέσχε μέχρι τοῦ 1912 ὁ R. de Launay[2], ἀρχίσας ἀπὸ τὸν Stuart[3] καὶ καταλήξας εἰς τὸν Guadet[4]. Εἰς τὸν κατάλογον τοῦτον θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ὁ ἐν Στράτῳ ναὸς τοῦ Διός[5], καὶ ὁ ἐν Βάσσαις τοῦ Ἀπόλλωνος[6].

Σήμερον πλέον ἡ ὕπαρξις ὑπαίθρου ἔχει τελείως ἀποκλεισθῇ[7]. Πρέπει ὅμως ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι καὶ ὁ Βιτρούβιος[8], ὡς μοναδικὸν παράδειγμα ναοῦ ὑπαίθρου, δηλαδὴ ἀστέγου κατὰ τὸν σηκὸν καὶ μάλιστα ὀκταστύλου, ἀναφέρει τὸ Ὀλυμπίειον

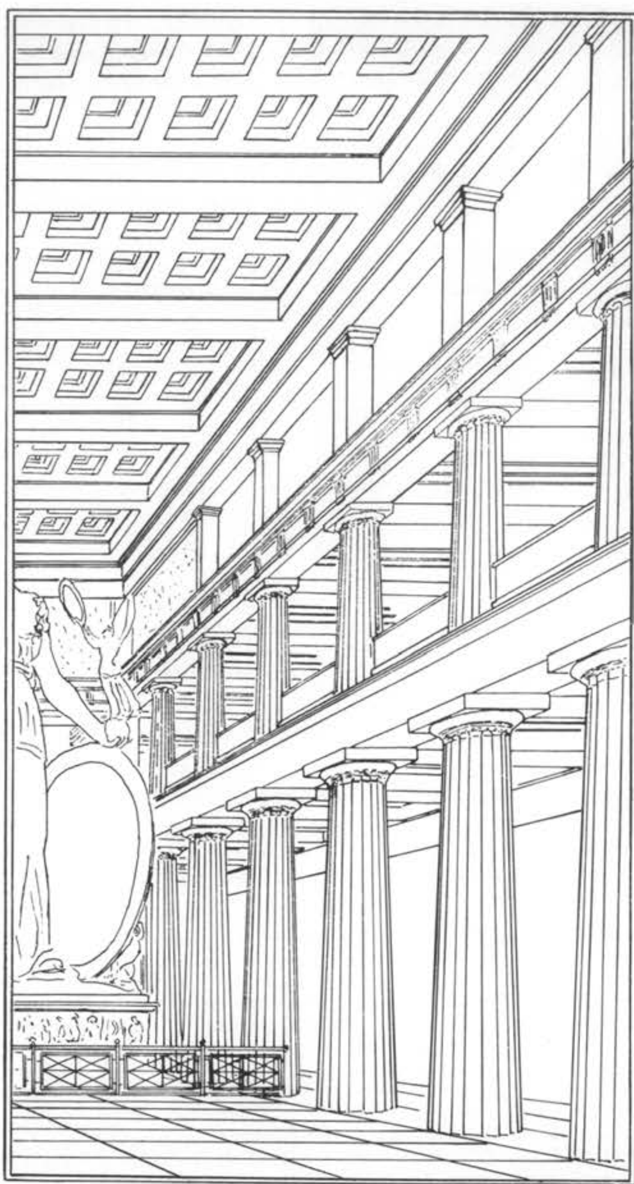

255. Κατὰ μῆκος τομὴ τοῦ Παρθενῶνος ἐν ἀναπαραστάσει μετὰ τοῦ μέσου ὑπαίθρου ὀπαίου (κατὰ Stuart καὶ Revett).

τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ναὸς οὗτος ἐπὶ Βιτρουβίου δὲν εἶχεν ἀκόμη περατωθῆ, ἀφοῦ ὁ Ἀδριανὸς (2ος μ.Χ. αἰ.) ἵδρυσεν ἐν αὐτῷ τὸ κολοσσιαῖον του χρυσελεφάντινον λατρευτικὸν ἄγαλμα, εἶναι τοὐλάχιστον λίαν ἀμφίβολον, ὡς ἤδη ὑπέθεσεν ὁ Dörpfeld[9], ὅτι τὸ ὕπαιθρον τοῦτο διετηρεῖτο καὶ μετὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ναοῦ.

2) Μίαν ἡμιύπαιθρον λύσιν προέτειναν ἀρχικῶς οἱ Stuart καὶ Revett (εἰκ. 255)[10], ὁ Cockerell[11] καὶ ὁ Michaelis[12], ὅστις δέχεται, ὅτι τμῆμα τῆς καλυπτούσης τὸ μέσον κλῖ-

1. Παρὰ Δ. ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ, Τσίλλερ, Ἀθῆναι 1973, εἰκ. 98, ὅθεν ἡ ἡμετ. εἰκ. 254.
2. Ἐν Revue Archéologique 20, 1912, σ. 144, σημ. 5.
3. Antiquités de l'Attique II, σ. 16.
4. Eléments et théories de l'architecture, τ. I, Paris ἄ.ἔ. σ. 352.
5. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΔ 8, 1923, σ. 43 καὶ μετ' ἐπιφυλάξεως F. COURBY - CH. PICARD, Recherches archéologiques à Stratos d'Acarnanie, Paris 1924, σ. 81.
6. PLOMMER, Ancient and Classical Architecture, London 1956, σ. 189, 193.
7. Πρβλ. W. B. DINSMOOR, Architecture, σ. 151, σημ. 3 καὶ σ. 158 σημ. 3. Παρὰ ταῦτα ἐπανευρίσκομεν τὸ ὕπαιθρον καὶ εἰς πρόσφατα ἀκόμη συγγράμματα, ὡς π.χ. τὸ τοῦ ARTURO ROVERSI, Disegno edile[9], Milano 1966, πίν. 207.
8. De Archit. III, 2, 8: Hypaethros vero decastylos est in pronao et postico...... medium autem sub divo est sine tecto. Aditus valvarum et utraque parte in pronao et postico. Huius item exemplar Romae non est, sed Athenis octastylos et templo Olympio.
9. AM 11, 1886, σ. 332 ἑξ. καὶ 16, 1891, σ. 339 ἑξ. Πρβλ. καὶ JUDEICH, Topogr.[2] σ. 384.
10. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ JEAN DES GAGNIERS, L'Acropole d'Athènes, Paris 1971, ὅστις καὶ παρέχει τὴν σχετικὴν κατὰ μῆκος τομὴν ἐν εἰκ. 67 τοῦ βιβλίου του, ἣν καὶ ἡμεῖς ἐπαναλαμβάνομεν τμηματικῶς ἐνταῦθα (εἰκ. 255).
11. Παρὰ P. O. BRÖNDSTED, Voyages dans la Grèce, deuxième livraison, Paris 1830, σ. 289 καὶ παρὰ DINSMOOR, Architecture, σ. 158, σημ. 3.
12. Der Parthenon, σ. 24.

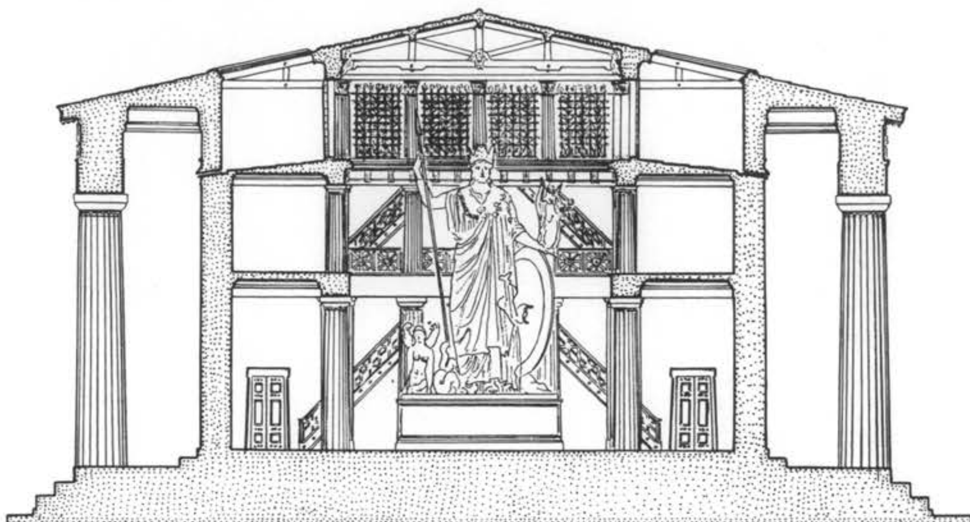
256. Προοπτική ἄποψις τοῦ κυρίως ναοῦ τοῦ Παρθενῶνος μετὰ φωταγωγοῦ ὑπεράνω τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ σηκοῦ (κατὰ Thiersch, 1887).

257. Ἀναπαράστασις ἐν κατὰ πλάτος τομῇ τοῦ κυρίως ναοῦ τοῦ Παρθενῶνος μετὰ φωταγωγοῦ καὶ ὀροφῆς ἐξ ὁρατῶν ξυλίνων ζευκτῶν (κατὰ Fergusson).

τος ὁριζοντίας φατνωματικῆς ὀροφῆς ἦτο ὕπαιθρον. Πόσον μέγας ὅμως ἦτο ὁ ἀκάλυπτος οὗτος χῶρος, εἰς ποίαν θέσιν τῆς ὀροφῆς εὑρίσκετο, ποίαν διάταξιν εἶχε καὶ ποῖος ὁ μηχανισμὸς καλύψεως αὐτοῦ, ἀδυνατεῖ νὰ καθορίσῃ. Ὁμοίαν ἡμιύπαιθρον λύσιν δέχεται καὶ ὁ C. Bötticher[1] ὑπὲρ τὸ μέσον τοῦ σηκοῦ καὶ ὑπεράνω τοῦ ὑπ' αὐτοῦ, παρὰ τὸν διαχωριστικὸν ὀπίσθιον τοῖχον, τοποθετουμένου ἀγάλματος τῆς θεᾶς. Τοῦτ' αὐτὸ ἐδέχθη καὶ ὁ A. Bötticher[2].

3) Τὸ μέσον κλῖτος διατηρεῖται ἐστεγασμένον καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ μῆκος καὶ καλυ-

258. Προβολικὴ ἀναπαράστασις ἐν κατὰ πλάτος τομῇ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κυρίως ναοῦ τοῦ Παρθενῶνος μετὰ φωταγωγοῦ καὶ διρρίκτου στέγης (κατὰ Fergusson).

πτόμενον ὑπὸ ὁριζοντίας — ξυλίνης βεβαίως — φατνωματικῆς ὀροφῆς. Ἡ ὀροφὴ ὅμως αὕτη δὲν ἐπικάθηται ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τῆς ἄνω ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, ἀλλὰ παρεμβάλλεται μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ εἰρημένου ἐπιστυλίου χαμηλὸν μᾶλλον, κατακόρυφον τοίχωμα, ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ μίαν τρίτην καθ' ὕψος ἐσωτερικὴν ζώνην, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνοίγονται, ὑπὲρ τὸ ἄγαλμα, συνεχῆ ἀνοίγματα, χωριζόμενα δι' ὀρθογωνίων πεσσῶν (εἰκ. 256), διὰ τῶν ὁποίων εἰσδύει πλάγιος φωτισμός. Τὴν διάταξιν ταύτην ὠνόμασαν «ὀπαῖον», προσφορωτέρα ὅμως θὰ ἦτο ἴσως ἡ ὀνομασία της ὡς πλαγίου φωταγωγοῦ. Εἰς τὴν ἐξεταζομένην περίπτωσιν ἡ ὅλη στέγη τοῦ ναοῦ παρουσιάζεται ὑπὲρ τὸ μέσον κλῖτος οὐχὶ ὡς συνεχὴς δίρρικτος, ἀλλὰ τριμερὴς τεθλασμένη, ἀποτελουμένη ἀπὸ μίαν δικλινῆ μέσην ὑψηλοτέραν καὶ δύο ἑκατέρωθεν αὐ-

1. Untersuchungen, σ. 123.
2. Die Akropolis von Athen, Berlin 1888, σ. 123.

τῆς μονοκλινεῖς χαμηλοτέρας, κατὰ τὸν τύπον δηλαδὴ τῶν μεταγενεστέρων παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν[1]. Παράδειγμα τοιούτου φωταγωγοῦ διὰ τὸν Παρθενῶνα παρέσχεν ὁ J. Falke εἰς τὸ περὶ Ἑλλάδος βιβλίον του, ὅπερ μετέφρασε καὶ ἐδημοσίευσε τὸ 1887 ἑλληνιστὶ ὁ καθηγ. Ν. Γ. Πολίτης[2], ὅθεν ἡ ἡμετέρα εἰκ. 256 τοῦ ἐσωτερικοῦ, φιλοτεχνηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Fr. Thiersch.

4) Μίαν παραλλαγὴν τῆς μετὰ φωταγωγοῦ λύσεως παρέσχε τὸ 1883 καὶ ὁ J. Fergusson[3]. Κατ' αὐτὸν διατηρεῖται μὲν ἡ στέγη ὡς κανονικὴ δίρρικτος, εἶναι ὅμως ὑπερυψωμένη διὰ τῆς προσθήκης πλαγίου φωταγωγοῦ, ὄχι ὅμως συνεχοῦς, ἀλλὰ βραχέος καὶ ἀνοιγομένου, δίκην φρέατος, ἐντὸς τοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς τμήματος τῆς στέγης, διατρυπωμένου ὑπὸ δύο ἑκατέρωθεν παραθύρων (εἰκ. 258). Μεταξὺ τοῦ μέσου φωταγωγοῦ καὶ τῶν στεγῶν τοῦ πτεροῦ δημιουργοῦνται ἐνταῦθα δύο κενά, τὰ ἐντὸς τῶν ὁποίων εἰσρέοντα ὄμβρια ὕδατα ἀποχετεύονται διὰ τῆς κεκλιμένης στέγης τῶν ὑπερῴων πρὸς τὸ πτερόν, διατρυπωμένων τῶν σχετικῶν διαχωριστικῶν τοίχων! (εἰκ. 258). Ἡ λύσις τοῦ Fergusson περιέχει προσθέτως καὶ τὰ ἑξῆς ἄτοπα στοιχεῖα: α) δέχεται τὴν ὕπαρξιν ὑπερῴων στοῶν ὑπὲρ τὰ πλάγια κλίτη καὶ μάλιστα ὄχι μόνον διωρόφων, ἀλλὰ τριωρόφων (εἰκ. 257), β) χάριν τῆς εἰς τοὺς ὀρόφους τῶν ὑπερῴων ἀνόδου τοποθετεῖ ἀνὰ δύο ξυλίνας κλίμακας εἰς ἕκαστον ὄροφον εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐγκαρσίας στοᾶς τοῦ πεῖ (εἰκ. 257, 258), γ) δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἀνὰ μιᾶς θύρας εἰς ἑκάστην τῶν γωνιῶν τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ (εἰκ. 258), ἀκολουθῶν εἰς τοῦτο τὴν ἐσφαλμένην γνώμην τοῦ C. Bötticher[4], δ) σχεδιάζει ὑπὲρ τὴν ἄνω κιονοστοιχίαν θριγκὸν μετὰ τριγλύφων καὶ γείσου, ε) δέχεται κορινθιακοὺς ἡμικίονας, χωρίζοντας τὰ παράθυρα καὶ τοὺς ἐν συνεχείᾳ αὐτῶν ὀρθογωνίους πίνακας τοῦ τοίχου τοῦ φωταγωγοῦ (εἰκ. 257, 258), στ) ἀντὶ ξυλίνης φατνωματικῆς ὀροφῆς σχεδιάζει ὁρατὰ ἐκ τῶν κάτω τὰ ξύλινα ζευκτὰ τῆς στέγης — κατὰ τὸ ὑπόδειγμα, ὡς γράφει, τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς Ρώμης (San Lorenzo fuori le mura καὶ Sant Agnese), τὰ ξύλα δὲ τῶν ζευκτῶν ἐπενδύει δι' ἐπιχρυσωμένων χαλκῶν κοσμημάτων, ζ) τοποθετεῖ ἀτόπως τὴν ὀροφὴν τοῦ πτεροῦ πολὺ ὑψηλότερον τοῦ γείσου τῶν ἄνω ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν (εἰκ. 258).

Πάντα τὰ ἀνωτέρω μειονεκτήματα κατέστησαν ἀπαράδεκτον τὴν περιγραφεῖσαν λύσιν τοῦ Fergusson[5].

Ἀναφέρομεν ἐν τέλει, ὅτι λύσιν μετὰ πλαγίως φωτιζομένου φωταγωγοῦ ἐδέχθη καὶ ὁ G. Th. Hoech διὰ τὸ Ὀλυμπίειον τῶν Ἀθηνῶν[6].

1. Βλ. σχετικὰ παραδείγματα ἐν Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τ. Α', Ἀθῆναι 1952, σ. 194 ἑξ. Παρομοίαν λύσιν πρὸς τὴν τοῦ ὑπερυψωμένου φωταγωγοῦ τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν (μὲ παράδειγμα τοῦ παρὰ τὴν Φλωρεντίαν San Miniato καὶ τῆς νορμανδικῆς ἐκκλησίας τῆς Σικελίας) διετύπωσε τὸ 1895 καὶ ὁ MAGNE, Le Parthénon, σ. 60.

2. Ἐκδ. Teubner Λειψίας 1887, πίν. ἔναντι σ. 158.

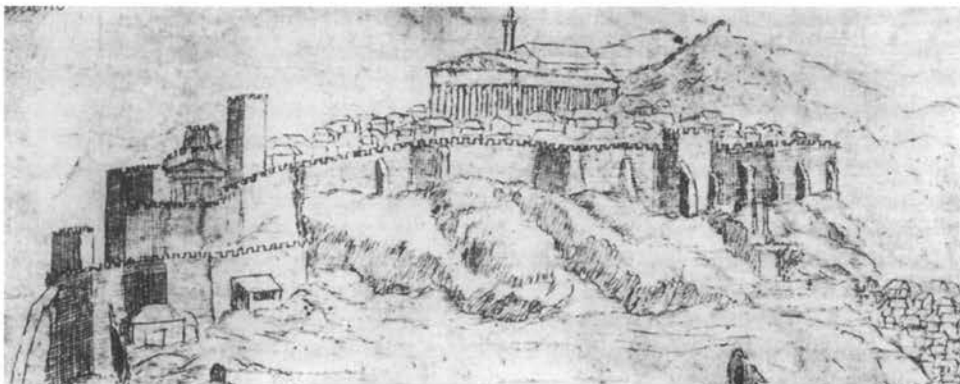
3. The Parthenon, London 1883, σ. 100, 117 καὶ πίν. III καὶ IV, ὅθεν αἱ ἡμέτεραι εἰκόνες 257, 258 ὁ αὐτὸς καὶ ἐν The Principles of Beauty in Art, σ. 367. Περὶ τῆς λύσεως τοῦ Fergusson ὁ PENROSE (Principles, σ. 11, σημ.) ἔγραψεν, ὅτι τὴν θεωρεῖ μὲν εὐφυᾶ, ἀλλ' ὄχι καὶ τόσον βεβαίαν πρὸ τῆς εὑρέσεως καὶ ἄλλων στοιχείων, ἐπικυρούντων αὐτήν.

4. Untersuchungen, σ. 165. MICHAELIS, Der Parthenon, πίν. II, 2.

5. H. PLOMMER, Ancient and Classical Architecture, London 1956, σ. 145.

6. Berliner Phil. Wochenschrift 1913, σ. 156.

5) Μίαν τελευταίαν λύσιν ἐκ τῶν ἄνω φωτισμοῦ τοῦ μέσου κλίτους τοῦ Παρθενῶνος — ἥτις ὅμως εἶναι πολὺ πιθανὸν καὶ νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς χρόνους μετατροπῆς τοῦ ἀρχαίου ναοῦ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν — συναντῶμεν εἰκονιζομένην εἰς δύο ἀπόψεις τῆς Ἀκροπόλεως τῶν ἐτῶν 1670 καὶ 1671, ἤτοι πρὸ τῆς πολιορκίας τοῦ 1687 καὶ τῆς σχετικῆς ἐκρήξεως, «σχεδιασθείσας ὑπὸ δοκίμου Ἰταλοῦ καλλιτέχνου». Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν ἀπόκειται ἀπὸ τοῦ 1890, εἰς τὸ Kunstmuseum τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης (εἰκ. 259). Ἐκτελεσμένη διὰ σέπιας ἔχει διαστάσεις 0,262 × 0,458 μ., ἠγοράσθη

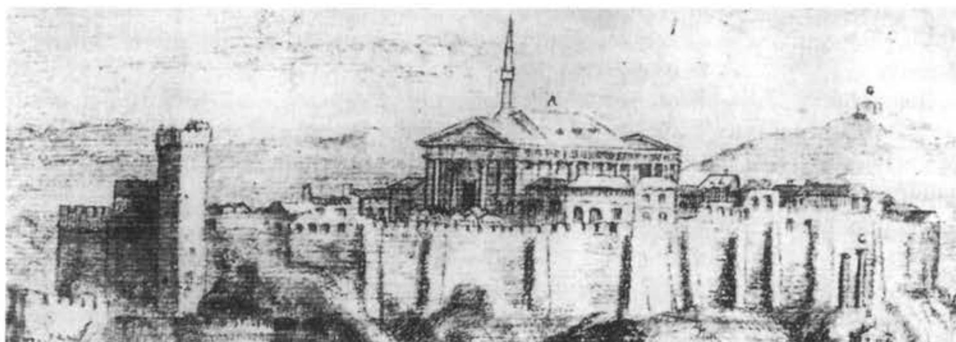

259. Ἄποψις τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ εἰς τζαμὶ μετατραπέντος Παρθενῶνος πρὸ τοῦ 1670 (Kunstmuseum τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης).

δὲ παρά τινος ἐμπόρου τέχνης τῆς Λειψίας. Ἡ δευτέρα εὑρίσκεται εἰς τὸ τμῆμα τῶν Estampes τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων (φάκελλος Fauvel, εἰς χεῖρας τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο ἄλλοτε, εἰκ. 260). Ἀμφότεραι ἐμελετήθησαν καὶ ἐσχολιάσθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος ἀρχαιοδίφου Χρίστου Παπαγιαννάκη, ἡ μὲν τῆς Βόννης ὑπὸ μόνου τοῦ Παπαγιαννάκη[1], ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Fr. Lenormant[2]. Ἀργότερον ἡ αὐτὴ ἄποψις ἐμελετήθη καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ F. von Duhn[3] καὶ τοῦ A. Bötticher[4]. Ἀρτιωτέρα δημοσίευσις τῆς αὐτῆς ἀπόψεως ἐγένετο ἔτι βραδύτερον ὑπὸ τοῦ H. Omont[5], συνοδευομένη ὑπὸ ἑνὸς λιθογραφημένου καὶ παρανοημένου ἀντιτύπου τῆς αὐτῆς ἀπόψεως, κατεχομένου σήμερον ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀρχιτέκτονος F. Perin. Τέλος ἐσμικρυμένην εἰκόνα αὐτῆς παρέσχε καὶ ὁ M. Collignon[6]. Ἡ ἄλλη ἄποψις (ἡ τοῦ 1671) ἀπεικονίσθη ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Omont[7].

1. Gazette Archéologique 1875, σ. 28, 29.
2. Αὐτόθι σ. 20 ἑξ.
3. AM 2, 1887, σ. 38 - 48.
4. Die Akropolis von Athen, Berlin 1888, σ. 32, πίν. II.
5. Athènes au XVII siècle, Paris 1898, πίν. XXIX bis.
6. Le Parthénon, σ. 16, εἰκ. 21.
7. Ἔ.ἀ. πίν. XXXI. Αἱ λοιπαὶ παρὰ Omont παλαιαὶ ἀπόψεις τῆς Ἀκροπόλεως (Καπουκίνων, Babin, Spon, Wheler,

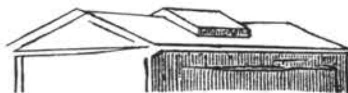
Εἰς τὰς δύο ταύτας ἀπόψεις (ἡμέτ. εἰκ. 259, 260 καὶ Omont, ἔ.ἀ. πίν. XXIX) ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ διάταξις τῆς στέγης τοῦ Παρθενῶνος, ἥτις εἰς τὸ μέρος, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν κυρίως ναὸν φέρει δευτέραν, ὀλίγον ὑψηλοτέραν ἀμφι-

260. Ἄποψις τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ εἰς τζαμὶ μετατραπέντος Παρθενῶνος πρὸ τοῦ 1670 (Estampes τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων).

κλινῆ ἐπίσης στέγην, ἥτις τρόπον τινὰ ἱππεύει ἐπὶ τῆς πρώτης, παρουσιάζει δὲ κατὰ τὴν νοτίαν αὐτῆς πλευρὰν (εἰκ. 260) ἡμικυκλικὰ ἀνοίγματα. Πρόκειται λοιπὸν ἐδῶ περὶ ἑνὸς πραγματικοῦ ὀπαίου - φωταγωγοῦ, φέροντος πρὸς Ν. καὶ πρὸς Β. φωτιστικὰ παράθυρα διὰ τὸ μέσον κλῖτος.

Εἰς τὸ περὶ Παρθενῶνος βιβλίον του ὁ A. Michaelis ἀναφέρει [1], ὅτι, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ R. Schöne ὑπῆρχεν εἰς τὸ ἐμπόριον τέχνης τοῦ Βερολίνου μία ἐξαφανισθεῖσα πλέον ἄποψις τῆς Ἀκροπόλεως, σχεδιασθεῖσα πρὸ τοῦ 1687, ὑπὸ δοκίμου Ἰταλοῦ καλλιτέχνου. Εἰς τὴν ἄποψιν ταύτην, προσθέτει ὁ Michaelis, ἡ στέγη τοῦ Παρθενῶ-

261. Ἡ φερομένη ὡς ἀπολεσθεῖσα ἄποψις τοῦ Παρθενῶνος κατὰ σχέδιον τοῦ R. Schöne.

νος εἶχε περίπου τὴν μορφὴν τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ ὑπὸ τοῦ Schöne ἀπὸ μνήμης σχεδιασθεῖσα, χάριν τοῦ Michaelis, εἰκὼν τῆς σ. 50 τοῦ βιβλίου του, τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς ἀναπαράγομεν ἐνταῦθα (εἰκ. 261), δηλαδὴ μιᾶς μικροτέρας ὑπερυψωμένης στέγης, ἱππευούσης ἐπὶ τῆς μεγάλης εἰς τὸ μέσον τοῦ εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἀντιστοιχοῦντος

D'Ortières, Coronelli καὶ Verneda, παρὰ Laborde, Athènes, ἀντιστοίχως εἰς τόμ. I, πίν. 78, 131 ἑξ. 182 καὶ II, πίν. 23, 100, 150, 176), πολὺ ὀλίγον μᾶς διαφωτίζουν σχετικῶς.

1. Der Parthenon, σ. 50, σημ. 194, καὶ εἰκ. αὐτόθι.

μήκους. Ἐπειδὴ καὶ ἡ διάταξις τῆς στέγης καὶ ὁ Ἰταλὸς σχεδιαστὴς αὐτῆς καὶ ἡ χρονολογία ἐκτελέσεώς της καὶ ἡ ἐκ τοῦ ἐμπορίου τέχνης προέλευσις τῆς εἰκόνος[1] συμπίπτουν ἀπολύτως πρὸς τὰ στοιχεῖα ταυτότητος τῆς ἐν τῷ Kunstmuseum τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης ἀποκειμένης καὶ τὸ 1890 ἐκ τοῦ ἐμπορίου ἀγορασθείσης εἰκόνος (εἰκ. 259), ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἄποψις τῆς Βόννης εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ἐξαφανισθεῖσα ἄποψις τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν ὁποίαν εἶδεν ὁ Schöne εἰς τὸ ἐμπόριον τέχνης τοῦ Βερολίνου.

Περαίνοντες τὸν περὶ τοῦ ἐκ τῶν ἄνω φωτισμοῦ τοῦ κυρίως ναοῦ λόγον θὰ προσθέσωμεν ἀκόμη καὶ μίαν ἀπίθανον γνώμην, τὴν ὁποίαν ἐξέφερεν ὁ Ashl. Brown[2]. Κατὰ τοῦτον ἡ στέγη τοῦ σηκοῦ συνίστατο πιθανῶς ἀπὸ πλάκας διαφανοῦς (παρίου;) μαρμάρου, ὑποστηριζομένας ὑπὸ ξυλίνων ἀμειβόντων (rafters)[3].

Ἐσωτερικὸς φωτισμός. Τὸ κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ διὰ ξυλίνης ὀροφῆς ἐστεγασμένου σηκοῦ καὶ εἰς μεγάλην μὲν (18,00 μ.) ἀλλὰ κατάλληλον ἀπὸ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ ἀπόστασιν ἱδρυμένον κολοσσιαῖον χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἐφωτίζετο ἀποκλειστικῶς διὰ τοῦ ἀπὸ τῆς θυρίδος τῆς μεγάλης ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀνοιγομένης θύρας (εἰκ. 230) εἰσερχομένου φωτός[4]. Φαίνεται ἐντούτοις, ὅτι καὶ ὡρισμέναι σκόπιμοι διατάξεις τῆς κατόψεως ὑπεβοήθουν τὴν αὔξησιν τοῦ εἰς τὸν σηκὸν εἰσερχομένου φωτός. Εἶναι δ' αἱ διατάξεις αὗται: 1) ἡ κατὰ 0,07 μ. τῆς κάτω διαμέτρου ἰσχνοτέρα ἀπὸ τὴν τῆς δυτικῆς (ὀπισθονάου) ἐκτέλεσις τῶν κιόνων τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως. Διὰ τῶν ἰσχνοτέρων τούτων κιόνων ηὔξανε βεβαίως τὸ δι' αὐτῶν διερχόμενον φῶς, 2) ἡ συστολὴ τῶν ἄκρων μετακιονίων τῆς προσόψεως τοῦ ἐξωτερικοῦ περιστυλίου, ἥτις ηὐνόει τὴν αὔξησιν τοῦ εἰσερχομένου φωτός, ἐπειδή, ἕνεκα ταύτης, τὰ ὑπόλοιπα πέντε μετακιόνια ἔγιναν εὐρύτερα καὶ ἑπομένως ἐπέτρεπον τὴν εἴσοδον μεγαλυτέρας ποσότητος φωτὸς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πάντως ὑπῆρχε μόνον ἓν ἡμίφως[5]. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὅμως διατάξεων θὰ ἔλαβον ὑπ' ὄψιν των ὁ Φειδίας καὶ ὁ Ἰκτῖνος καὶ τὴν μυστηριώδη ἰδιότητα ποὺ ἀποκτᾷ ἓν ἄγαλμα τοποθετημένον ἐντὸς ἡμιφώτου ἀτμοσφαίρας. Καὶ θὰ ἐφρόντιζον βεβαίως πῶς νὰ τοῦ προσδώσουν μεγαλυτέραν ἔμφασιν, ἵνα προκαλέσῃ τὸ δέος καὶ τὸ σέβας τῶν πιστῶν. Πολὺ βεβαίως θὰ τοὺς ἐβοήθησαν πρὸς τοῦτο καὶ τὰ ὑλικὰ ποὺ ἐχρησιμοποίησαν — διὰ τὰ

1. Omont, Athènes au XVIIe siècle, Paris 1898, σ. 8.

2. Ashl. Brown, Greece Old and New, London 1927, σ. 24.

3. Βλ. σχετικῶς καὶ τὰ εἰς τὰ Ἀττικὰ τοῦ ΕΒΛΙΑ-ΤΣΕΛΕΜΠΗ, ὡς καὶ τὰ ὑπὸ Spon καὶ Wheler περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ φωτισμοῦ τοῦ Παρθενῶνος ὡς ἰσλαμικοῦ τζαμίου λεγόμενα.

4. Dörpfeld, AM 16, 1891, σ. 334 ἑξ.

5. Εἶναι βέβαιον, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες γενικῶς δὲν ὑπελόγιζον τὸ φῶς ὡς παράγοντα δημιουργίας χώρου. Ὁ σηκὸς τῶν ναῶν των ἵστατο ἁπλῶς ἐντὸς τοῦ περιστυλίου, ὡς μία μεγάλη κιβωτός, περιέχουσα τὰ ἱερά· τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σηκοῦ ἔμενε σκοτεινὸν ὅταν ἡ θύρα ἦτο κλειστή, ἡμίφωτον δὲ ὅταν αὕτη ἤνοιγεν. Ἐξηγεῖται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς μορφῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λατρείας, καθ' ἣν ὁ ναὸς δὲν ἀπετέλει χῶρον συναθροίσεως μιᾶς κοινότητος, ὡς ὁ χριστιανικός, αἱ δὲ ἱεροτελεστίαι ἐγίνοντο εἰς τὸ ὕπαιθρον, παρὰ τὸν πρὸ τοῦ ναοῦ βωμόν, ἐνίοτε δέ, μὴ ὑπάρχοντος ναοῦ, καὶ μόνον παρὰ τὸν βωμόν. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ, γράφει ὁ R. Demangel (Mélanges de l'Université de Strassbourg 4, 1945, σ. 193) δὲν ἦτο τόπος διὰ ψυχικὰς ὀνειροπολήσεις, οὔτε περισυλλογῆς καὶ προσευχῆς, πολλῷ δὲ μᾶλλον ἐκτυλίξεως ἱεροτελεστιῶν, ἀφοῦ ὡς μόνον φωτισμὸν εἶχε τὸ ἀπὸ τῆς μεγάλης θύρας τῆς εἰσόδου εἰσερχόμενον φῶς, ὅταν αὕτη ἦτο ἀνοικτή.

ἐνδύματα: τὸν χρυσόν, ποὺ δὲν σκουριάζει εὔκολα καὶ δημιουργεῖ ἀνταυγείας πολὺ ζωηροτέρας ἀπὸ κάθε ἄλλην ὕλην καὶ τὸ ἐλεφαντοστοῦν διὰ τὰ γυμνὰ μέρη, ποὺ εἶναι ἀρκετοὺς τόνους φωτεινότερον ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον δέρμα (πρβλ. εἰκ. 250). Ἰδιαιτέρως μάλιστα διὰ τὸ πρόσωπον τῆς θεᾶς θὰ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Φειδίας ἀνοικτότερον τόνον ἐλέφαντος, ἵνα ζωηρότερον λαμπυρίζῃ ἡ μορφὴ τῆς Παρθένου ἐντὸς τοῦ ἡμίφωτος.

Ἀντετάχθη ὡστόσο, ὅτι ὁ μόνον διὰ τῆς θύρας ἐπιτυγχανόμενος φωτισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκὴς πρὸς ἐκτίμησιν τῶν περιτέχνων λεπτομερειῶν ἐκτελέσεως τοῦ τε λατρευτικοῦ ἀγάλματος καὶ τῶν ἄλλων ἐν τῷ ναῷ γλυπτῶν ἀναθημάτων. Εἰς τοῦτο δύναταί τις νὰ ἀπαντήσῃ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἥλιος εἶναι ἐντονώτατος, ἡ δὲ θύρα εἰσόδου πολὺ μεγάλων διαστάσεων ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὅλον ἐσωτερικὸν χῶρον, δὲν εἶναι καὶ δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ εὑρισκόμενα ἔργα τέχνης θὰ ἐτοποθετήθησαν ἐκεῖ ἐν γνώσει, ὅτι δὲν θὰ ἐφωτίζοντο ἐπαρκῶς. Ἔχομεν ἄλλωστε καὶ συγκεκριμένας ἀποδείξεις, ὅτι ὄχι μόνον τὰ ἀγάλματα γενικῶς, ἀλλὰ καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς κατεργασίας των ἦσαν ὁραταὶ εἰς τοὺς θεατάς των. Ἀρκεῖ ἁπλῶς νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὴν ἁπλῆν περιγραφὴν τοῦ ἀγάλματος τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς καὶ τὴν λεπτομερεστέραν τοιαύτην τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας ὑπὸ τοῦ Παυσανίου[1], ὡς ἀπόδειξιν τοῦ ἐναντίου. Οὔτε εἶναι δὲ πρὸς τοῦτο μόνον τοῦ Παυσανίου ἡ περιγραφὴ χρήσιμος· διότι καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐσχολίασαν τὴν ἐκ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς ἐντύπωσιν καὶ ἰδίᾳ τὴν ἐκ τῆς πρὸς τὴν ὀροφὴν ὀρθουμένης κεφαλῆς του. Ἀξιοσημείωτον εἶναι καὶ ὅτι εἰς τὸ Ἡφαίστειον («Θησεῖον») ὁ Παυσανίας[2] ἐνθουσιάσθη ἀπὸ τὴν λάμψιν τῶν γλαυκῶν ὀφθαλμῶν τῆς Ἀθηνᾶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιληφθῇ, ἐὰν ὁ φωτισμὸς δὲν ἦτο ἀρκετὸς διὰ νὰ τοὺς διακρίνῃ.

Δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ παρίδωμεν καὶ ὅτι λυχνίαι ἦσαν τοποθετημέναι εἰς τὸ ἐσωτερικόν[3], δι' ὧν ηὔξανε κάπως ὁ ἐσωτερικὸς φωτισμός του.

Ὑπετέθη ἐπίσης ἐνίοτε, ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς φωτισμὸς τοῦ ναοῦ ἐνισχύετο καὶ δι' ὀπαίων κεραμίδων, οἷαι εὑρέθησαν εἴς τινα μέρη (Ἀθῆναι — Παρθενών, διαστάσεων 0,675×0,77 μ.[4]—, Φιγάλεια, Ὀλυμπία, Τεγέα, Καλυδών, Πριήνη, Ὄλυνθος, Μηκύβερνα, Πομπηία, Καυλωνία, Σύβαρις)[5]. Περὶ τῶν κεραμίδων τούτων ἔγραψεν ὁ Dörpfeld[6], ὅτι ἐχρησίμευον κυρίως πρὸς φωτισμὸν καὶ ἀερισμὸν τοῦ μεταξὺ τῆς στέγης καὶ τῆς ὀροφῆς ἀποθηκευτικοῦ μᾶλλον κενοῦ τῶν ναῶν (*ὑπωροφίας*)[7]. Ὑπεστηρίχθη ὅμως καὶ ὑπ' ἄλλων, ὅτι δυνατὸν μέρος τι τοῦ ἐκ τῶν κεραμίδων φωτὸς νὰ εἰσέδυε δι' ὀπῶν τῆς ὀροφῆς καὶ εἰς τὸν κυρίως ναόν[8], ἰδίως ὅταν αἱ κεραμίδες ἦσαν ἐκ παρίου μαρμάρου,

1. I, 24, 5 καὶ V, 11, 1 - 3 ἀντιστοίχως.

2. I, 14, 6.

3. Πρβλ. τὴν περίτεχνον λυχνίαν τοῦ Καλλιμάχου ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ (ΠΑΥΣ. I, 26, 7), καὶ τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἱερείας Χρησίδος τοῦ ἐν Ἄργει ναοῦ τῆς Ἥρας (423 π.Χ.), τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ (IV, 133), καθ' ὃ αὕτη φαίνεται ὅτι ἀφῆκε μίαν λυχνίαν τοῦ ἱεροῦ νὰ καίῃ εἰς κακὴν θέσιν, ἤτοι πολὺ πλησίον τῶν *στεμμάτων* τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς, τοῦθ' ὅπερ ἐπέφερε τὴν διὰ πυρκαϊᾶς καταστροφὴν τοῦ ὅλου ναοῦ.

4. Βλ. καὶ O. WALTER, Athen - Akropolis, σ. 57.

5. Βλ. Ὑλικὰ δομῆς, τ. 1, Ἀθῆναι 1955, σ. 108.

6. AM 16, 1891, σ. 338.

7. *Ὑπωροφία:* IG IV 1², 102 (Ἐπιδαύρου). IG XI 2, 161A (Δήλου). ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. 18, 26. KEIL - PREMERSTEIN, Bericht III 14, 4 (Λυδίας).

8. Βλ. σχετικῶς A. K. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Τὰ ὑλικὰ δομῆς, τ. 2, Ἀθῆναι 1958, σ. 76, 77. Δι' ὁμοίων, ἐκ παρίου μαρμάρου

τὸ ὁποῖον ἀντέχει μὲν ὀλιγώτερον εἰς τὰς ἀτμοσφαιρικὰς ἐπιδράσεις, ἔχει ὅμως καταπληκτικὴν διαφάνειαν[1] καὶ ἐπειδὴ οἱ στρωτῆρες κέραμοι εἶχον μικρὸν (0,03 μ.) πάχος, μὲ ἥλιον ὡς ὁ ἀττικός, θὰ ἄφινον νὰ διέρχεται ἀρκετὸν φῶς καὶ εἰς τὸν χῶρον τοῦ κυρίως ναοῦ, τὸν ὁποῖον ἄλλως ἐπλήρου ἡ ἱλαρὰ ἀνταύγεια τοῦ ἀγάλματος τῆς Παρθένου.

Καταπληκτικὴ θὰ ἦτο ὁπωσδήποτε ἡ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν θὰ ἐδοκίμαζεν ὁ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, λαμπροῦ ἡλιακοῦ φωτὸς εἰς τὸ μυστικὸν ἡμίφως τοῦ σηκοῦ εἰσερχόμενος ἐπισκέπτης, ὅταν ἀντίκρυζε, προβάλλον ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ σηκοῦ, ὡς μία ἐπιβλητικὴ ὀπτασία, τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς, μὲ τὴν ὡραιότητα τῶν γραμμῶν του, τὴν ἀπαράμιλλον τεχνικήν του τελειότητα, τὸ κολοσσιαῖον μέγεθος καὶ τὴν ἄφθονον χρῆσιν χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος. Ἐπιβλητικὴ πράγματι θὰ ἦτο ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς *Ἀθηνῶν μεδεούσης* θεᾶς, ἐνισχυομένη καὶ διὰ τῆς τριπλῆς διτόνου κιονοστοιχίας ποὺ τὴν ἐπλαισίωνε.

Σήμερον, ὅτε πλέον ὅλοι οἱ τοῖχοι τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ μετ' αὐτῶν ὁλόκληροι αἱ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς του τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τῆς θεᾶς περιβάλλουσαι κομψαί, διώροφοι κιονοστοιχίαι ἔχουσι μετὰ τοῦ ἀγάλματος τελείως ἀφανισθῆ, ἄπλετον δὲ τὸ ἀττικὸν φῶς καταυγάζει τώρα τοὺς ἐσωτερικοὺς τοῦ ναοῦ χώρους (βλ. ἔγχρωμον εἰκόνα ἔναντι σ. 292), δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ δοκιμάσῃ ὁ θεατὴς τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν ἐπροξένει εἰς αὐτὸν ἄλλοτε τὸ μνημειῶδες καὶ τόσον στενὰ πρὸς τὸ ἄγαλμα συνδεδεμένον ἀρχιτεκτονικὸν συγκρότημα τοῦ κυρίως ναοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπὸ μόνης τῆς κολοσσιαίας θύρας τοῦ προνάου (5 × 10 μ.) κατὰ τὴν ἀρχαιότητα φωτιτιζόμενον, ὅμως διὰ τοῦ ὀλίγου μὲν ἀλλὰ θερμοῦ καὶ ὑποβλητικοῦ τόνου φωτός, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἦτο βυθισμένον, ἰσχυρότατον θὰ ὑπέβαλλε τὸ δέος καὶ τὸν θαυμασμὸν εἰς τὸν εἰσερχόμενον ἐπισκέπτην.

Τὸ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ὠφεληθῶμεν ἐκ τοῦ ἠρειπωμένου πλέον σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος, εἶναι νὰ ἐκτιμήσωμεν καὶ νὰ θαυμάσωμεν τὴν ἀπαράμιλλον ἀκρίβειαν καὶ ἐντέλειαν τῆς ἐκτελέσεως, ἀφ' ἑνὸς τοῦ καλῶς ὁπωσδήποτε εἰσέτι καὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευράς του ὀρθίου εὐτυχῶς ἀκόμη διατηρουμένου θυραίου ἐγκαρσίου τοίχου (πίν. 57ε) καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀπὸ τῆς ΒΔ. καὶ ΝΔ. γωνίας τοῦ σηκοῦ ἀρχομένων καὶ ἐπὶ μικροῦ σχετικῶς μήκους διατηρουμένων τμημάτων τῶν μακρῶν πλαγίων τοίχων τοῦ σηκοῦ (Β. καὶ Ν.), ἰδιαιτέρως δὲ κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ πτεροῦ αὐτῶν θέαν (πίν. 42 καὶ 63β). Θαυμαστὴ εἶναι πράγματι — ἀνεξαρτήτως μικρῶν τινων ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Μοροζίνη δημιουργηθέντων χασμάτων (βλ. σ. 401) — ἡ σύνθεσις τῶν τοίχων αὐτῶν, οἵτινες, μὲ βάσιν τοὺς μακροὺς (2,44 μ.), κατακεκλιμένους καὶ ὕψους 1,172 μ. ὀρθοστάτας των, ἐλάχιστα (0,01 μ.) ἐξέχοντας τῆς ὄπισθεν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔσω κεκλιμένης ἐπιφανείας τοῦ ὑπολοίπου τοίχου, πυργώνουν ἐπ' αὐτῶν ἰσοδόμως 17 κλειστὰς καθ' ἑαυτὰς καὶ μὲ κλασσικὰς ἀναλογίας μορφωμένας πλινθίδας, σχηματιζούσας ἐν τῷ συνόλῳ των ἕνα ὀργανικῶς ζωντανὸν μακρὸν τοίχωμα. Μοναδικὸν

βεβαίως πλακῶν, εἶδε κεκαλυμμένον καὶ τὸ ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος τζαμί, τοῦ ὁποίου ὁ τὸ 1667 ἐπισκεφθεὶς αὐτὸ Ἐβλιᾶ-τσελεμπῆ ἐθαύμασε τὴν διαφάνειαν (Κ. ΜΠΙΡΗΣ, Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἐβλιᾶ-τσελεμπῆ, Ἀθῆναι 1959, σ. 36, 37).

1. Πρβλ. Dinsmoor, Architecture, σ. 106, σημ. 2, σ. 151, σημ. 3 καὶ σ. 159, σημ. 1.

δ' ἀληθῶς, πλὴν τῆς ἐξωτερικῆς, λείας ἐπιφανείας των εἶναι τὸ τριχοειδές, σχεδὸν ἀφανὲς πάχος τῶν ἁρμῶν του, ἐπιτευχθὲν δι' ἐπιμελοῦς ἀναθυρώσεως τῶν ἐπιφανειῶν ἑδράσεως καὶ ὤσεως τῶν λίθων, οἵτινες ὡς ἁπλαῖ μᾶλλον χαραγαὶ τοῦ λίθου παρὰ ὡς ἀκμαὶ χωρισμοῦ δύο συναντωμένων λίθων δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν.

Τοιούτου εἴδους τελειοτάτην καλλιτεχνικὴν ἀληθῶς ἐπεξεργασίαν θὰ εἶχε βεβαίως ὑπ' ὄψιν του καὶ ὁ Πλούταρχος, ὅταν ἔγραφεν[1], ὅτι καὶ οἱ πλέον ταπεινοὶ τεχνῖται τοῦ περικλείου Παρθενῶνος ἡμιλλῶντο πῶς νὰ ὑψώσουν τὴν ἁπλῆν μαστορικήν των δεξιότητα εἰς καλλιτεχνίαν.

Διάρκεια τοῦ ἀγάλματος. Ἐπὶ πόσον ἀκριβῶς χρόνον παρέμεινε τὸ ἄγαλμα τῆς Παρθένου ἀλώβητον ἐπὶ τοῦ βάθρου του εἰς τὸν Παρθενῶνα δὲν γνωρίζομεν. Πιθανώτατον πάντως εἶναι, ὅτι κατὰ τοὺς ὑστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἤτοι κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας, ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις συνῆψε τὸ ἄγαλμα τῆς Παρθένου πρὸς παλαιάς τινας λατρευτικὰς παραδόσεις[2], ἓν παράδειγμα τῶν ὁποίων μᾶς διέσωσεν ὁ ἱστορικὸς Ζώσιμος[3]. Ἀναφέρει λοιπὸν ὁ συγγραφεὺς οὗτος ὅτι: *ἱερεύς τις Νεστόριος ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις* (δηλαδὴ περὶ τὸ 375 μ.Χ.) *ἱεροφαντεῖν τεταγμένος... εἰκόνα τοῦ ἥρωος* (Ἀχιλλέως) *ἐν οἴκῳ μικρῷ δημιουργήσας, ὑπέθηκε τῷ ἐν Παρθενῶνι καθιδρυμένῳ τῆς Ἀθηνᾶς ἀγάλματι· τελῶν δὲ τῇ θεῷ τὰ συνήθη κατὰ ταὐτὸν καὶ τῷ ἥρωι τὰ ἐγνωσμένα οἱ κατὰ θεσμὸν ἔπραττε.*

Κατὰ ταῦτα, τὸ 375 μ.Χ., τὸ ἄγαλμα εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν του, προστεθέντος μόνον εἰς τὸ βάθρον τοῦ ἐντὸς πλαισίου σχήματος ναΐσκου, λατρευτικοῦ τινος ἀγαλματίου τοῦ Ἀχιλλέως, συλλατρευομένου μετὰ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς.

Ὡς δὲ πολλαπλῶς μαρτυρεῖται ἡ πρὸς τὸν ὁλονὲν αὐξανόμενον χριστιανισμὸν ἀντίθεσις τῶν εἰδωλολατρῶν ὤθησεν αὐτοὺς μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ θεωροῦν τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ ὡς αὐτὴν ταύτην τὴν θεότητα, νὰ ἐκμηδενίζουν δηλαδὴ τὴν ὑφισταμένην παλαιὰν διαφορὰν μεταξὺ ἀγάλματος καὶ ἀναθήματος, τοῦτο δὲ μάλιστα ὅταν τὸ τελευταῖον ἦτο ἔργον ὑψηλῆς τέχνης καὶ ἐπιβλητικότητος, ὡς ἦτο τὸ τῆς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἀκριβῶς ἀναφέρεται διὰ τελευταίαν φορὰν καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Παρθένου, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Μαρίνου[4], βιογράφου τοῦ περὶ τοῦ 430 ἐγκατασταθέντος εἰς Ἀθήνας κατὰ τὴν ΝΔ. κλιτὺν τῆς Ἀκροπόλεως πολυμαθοῦς καὶ μυστικοπαθοῦς νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Πρόκλου[5], τελευταίου στύλου τοῦ καταρρέοντος ἐθνισμοῦ. *Ὅπως δὲ αὐτὸς* (ὁ Πρόκλος) *καὶ αὐτῇ τῇ φιλοσόφῳ θεῷ προσφιλὴς ἐγένετο... καὶ αὐτὴ ἡ θεὸς ἐδήλωσεν, ἡνίκα τὸ ἄγαλμα αὐτῆς, τὸ ἐν Παρθενῶνι τέως ἱδρυμένον, ὑπὸ τῶν καὶ τὰ ἀκίνητα κινούντων*[6] *μετεφέρετο. Ἐδόκει γὰρ τῷ φιλοσόφῳ ὄναρ φοιτᾶν παρ' αὐτὸν εὐσχήμων τις γυνὴ καὶ ἀπαγγέλλειν ὡς χρὴ*

1. Περικλῆς 13, 1: *τῶν δημιουργῶν ἁμιλλωμένων ὑπερβάλλεσθαι τὴν δημιουργίαν τῇ καλλιτεχνίᾳ.*
2. Ταύτας συνέλεξε καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ O. JAHN (Populäre Aufsätze, σ. 216 ἑξ.), ἀντέκρουσεν ὅμως ἐν μέρει ὁ ENGELMANN (Arch. Zeitung 26, 1869, σ. 107 ἑξ.).
3. Ἱστορία Νέα, Βιβλ. IV, 18 (ἔκδ. Βόννης).
4. ΜΑΡΙΝΟΥ, Πρόκλος, 30.
5. Ὁ φιλόσοφος Πρόκλος ἔζησε ἀπὸ τοῦ 410 μέχρι τοῦ 485 μ.Χ.
6. Ἐνταῦθα ὁ σχολιαστὴς παρατηρεῖ σχετικῶς: *τοὺς χριστιανοὺς ἡμᾶς δοκῶν μοι αἰνίττεσθαι.*

τάχιστα τὴν οἰκίαν (δηλαδὴ τὴν κατὰ τὴν ΝΔ. κλιτὺν τῆς 'Ακροπόλεως κειμένην τοῦ Πρόκλου) *προπαρασκευάζειν· ἡ γὰρ κυρία 'Αθηναΐς* (δηλαδὴ ἡ 'Αθηνᾶ) *ἔφη, παρά σοι μένειν ἐθέλει.* 'Από τὸ ὄνειρον λοιπὸν αὐτό, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὁ Πρόκλος συνάγομεν, ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς 'Αθηνᾶς ἤρχισε νὰ μεταφέρεται ἀπὸ τὴν θέσιν του περὶ τὸ 430 μ.Χ. καὶ νὰ μετακομίζεται ἀλλαχοῦ. Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι ἡ τελευταία ἀσφαλὴς πληροφορία, τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ τῆς τύχης του. Τί ἀπέγινεν ὅμως περαιτέρω δὲν γνωρίζομεν[1].

'Α ν α ν έ ω σ ι ς τ ο ῦ β ά θ ρ ο υ. Ὑπάρχουσι σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι οἱ ἐξωτερικοὶ λίθοι τῆς κατωτάτης στρώσεως τοῦ βάθρου ἀντικατεστάθησαν κατὰ τὴν Β. καὶ τὴν Α. πλευράν, ὁπότε νέοι γόμφοι μὲ αὔλακας μολυβδοχοΐας ἐχρησιμοποιήθησαν (εἰκ. 244). Οἱ κατὰ μῆκος τῆς Ν. καὶ τῆς Δ. πλευρᾶς ἐξωτερικοὶ λίθοι ἀντικατεστάθησαν ἐπίσης, διότι ἐὰν ἐτέμνοντο μόνον ὄπισθεν θὰ ἔμενον ἴχνη τοῦ κοπτικοῦ ἐργαλείου ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου. Τοιαῦτα ὅμως ἴχνη δὲν ὑπάρχουσιν. Οἱ λίθοι οὗτοι πιθανώτατα θὰ ἔμενον εἰς τὰς θέσεις των, συγκρατούμενοι τῇ βοηθείᾳ καρκίνων, προσαρμοζομένων ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας των. 'Αφ' ἑτέρου οἱ ἓξ παραμένοντες ἐσωτερικοὶ λίθοι δὲν δεικνύουν σημεῖα μεταθέσεως. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἐξηγήσωμεν τοιαύτην ἐπισκευὴν ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς, ἥτις δὲν θὰ ἔφθασεν ἕως τοὺς ἐσωτερικοὺς λίθους, ἀφοῦ οὗτοι ἐπροστατεύοντο ἀπὸ αὐτὴν ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν. Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι καὶ ὅλον τὸ δάπεδον τοῦ ἀνατολικοῦ σηκοῦ, ἐξαιρέσει τῶν ὑπὸ τὸ βάθρον λίθων, δεικνύει σημεῖα βλάβης ἐκ πυρός. Κατὰ ταῦτα τὰ ἓξ μαρμάρινα τεμάχια εἶναι τὰ ἀρχικά, τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ βάθρου. Ἂν δὲ οἱ ἐξωτερικοὶ λίθοι ἔχρῃζον παντελοῦς ἐπισκευῆς τὸ μὲ τὸν ξύλινον πυρῆνά του ἄγαλμα θὰ εἶχε καὶ αὐτὸ πιθανῶς ἐξαφανισθῇ[2] κατὰ τὴν αὐτὴν πυρκαϊάν. Ἡ εἰκὼν 244 δεικνύει τοὺς μεταγενεστέρους τόρμους γόμφων, τὰ μοχλοβόθρια καὶ τὰ χρονοφαγώματα, δι' ὧν προσδιορίζεται ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ μέσου χώρου τὸ περίγραμμα τοῦ ἀνανεωθέντος βάθρου, ἡ πλίνθος τοῦ ὁποίου εἶχε τεθῆ πανταχόθεν 0,19 μ. ἐσώτερον τῆς παλαιᾶς. Ἡ πλίνθος δ' αὕτη δὲν φαίνεται νὰ ἐκόπη ὄπισθεν κατὰ 0,19 μ., διότι οἱ τέσσαρες τόρμοι γόμφων τῆς Α. πλευρᾶς, οἱ ἐφωδιασμένοι μὲ αὔλακα μολυβδοχοΐας, δεικνύουν, ὅτι νέοι λίθοι συνεκρατήθησαν ἀπὸ τοὺς γόμφους αὐτούς. Τῶν νέων ἄλλωστε λίθων ἡ χρῆσις συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐνῶ τὸ ἀρχικὸν βάθρον εἶχε τρεῖς λίθους κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, οἱ ἁρμοὶ τῶν ὁποίων δὲν συνεβάδιζον πρὸς τοὺς τοῦ δαπέδου, τὸ ἀνανεωθὲν βάθρον εἶχεν ἓξ λίθους, ὧν οἱ ἁρμοὶ συμπίπτουν πρὸς τοὺς τοῦ δαπέδου (εἰκ. 244, 249). Ἵνα δὲ τοποθετηθῶσιν οἱ νέοι λίθοι τῆς πλίνθου, δηλαδὴ τῆς κατωτάτης σειρᾶς, θὰ μετεκινήθησαν

1. Ὡς καὶ πρότερον, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν, ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ σημειώσωμεν, εἷς κληρικός, σχολιαστὴς τοῦ ῥήτορος 'Αριστείδου, ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας 'Αρέθας (περὶ τὸ 900 μ.Χ.) ὑπέθεσεν, ὅτι, ὡς ὁ Ζεὺς τῆς 'Ολυμπίας οὕτω καὶ ἡ 'Αθηνᾶ τοῦ Παρθενῶνος εἶχε καὶ αὐτὴ μεταφερθῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν, προσέθεσε δὲ καὶ ὅτι τὸ ἄγαλμα αὐτῆς θὰ ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς Γῆ θεωρούμενον χρυσελεφάντινον ἄγαλμα, τὸ ἐν τῷ φόρῳ τοῦ Κωνσταντίνου ἀνακείμενον. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὕτη εἶναι ἀσφαλῶς ἐσφαλμένη, ὡς ἀπέδειξεν ὁ W. Gurlitt ἐν Analecta Graeciensia, Graz 1893, σ. 101 ἑξ. ἀναπτύξας, ὅτι τὸ σχόλιον τοῦ 'Αρέθα δὲν ὑπαινίσσεται τὴν ἐλεφαντίνην 'Αθηνᾶν τοῦ Φειδίου, ἀλλὰ τὴν χαλκῆν Πρόμαχον αὐτοῦ 'Αθηνᾶν, εἰς ἣν καὶ ἀναφέρεται καὶ τὸ χωρίον τοῦ Κεδρηνοῦ (Σύν. Ἱστορ. Ι, σ. 566, 12, ἔκδ. Βόννης), ὡς καὶ τὸ χωρίον τοῦ Νικήτα Ακομινάτου, σ. 738, 10 (ἔκδ. Βόννης)· βλ. σχετικῶς καὶ Σ. Β. Κουγέαν ἐν Λαογραφίᾳ 4, 1912 - 13, σ. 241.

2. Βλ. Stevens, ἔ.ἀ. σ. 270.

οἱ λίθοι τῆς ζωφόρου τοῦ βάθρου καὶ θὰ ἀπητήθησαν πρὸς τοῦτο νέοι λίθοι ζωφόρου, βεβαίως δὲ καὶ ὅλοι οἱ λίθοι τῆς ἄνω στρώσεως τοῦ βάθρου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντικατασταθοῦν· διότι ἡ κορυφὴ τοῦ βάθρου ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὴν μανίαν τοῦ πυρός.

Ἡ χρονολογία τῆς ἀνακατασκευῆς τοῦ βάθρου εἶναι ἀβεβαία. Τοῦτο μόνον δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι θὰ ἔγινε κατόπιν μεγάλης μεταγενεστέρας πυρκαϊᾶς[1]. Ὅταν ἡ ὀροφὴ ἀνεφλέγη πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποφευχθῇ καὶ τοῦ βάθρου ἡ ζημία, ἀφοῦ καὶ ἡ ὀροφὴ θὰ ἔπεσεν εἰς τὸ δάπεδον καὶ θὰ ἐκαίετο, ἐξακοντίζουσα μεγάλην θερμότητα μέσῳ τῆς ὑψηλῆς ἀνατολικῆς θύρας; Διὰ τοῦτο: 1) τὸ κατώφλιον τῆς ἀνατολικῆς θύρας ἀνενεώθη, ἂν δὲ τὸ κατώφλιον εἶχε βλαβῆ καὶ οἱ σταθμοὶ καὶ τὸ ἀνώφλιον θὰ κατεστράφησαν ὁμοίως, 2) οἱ κίονες τοῦ προνάου ἀσβεστοποιήθησαν ἀπὸ κορυφῆς μέχρι βάσεως, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰς ἀπέναντι τῆς θύρας εὑρισκομένας πλευράς των.

Ἡ τραχύτης τῶν ἀνανεώσεων, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ πυρός, μαρτυρεῖ ρωμαϊκοὺς χρόνους. Καὶ οἱ ἰδιόρρυθμοι τόρμοι γόμφων τοῦ ἀνανεωθέντος βάθρου συμφωνοῦν πρὸς τοιούτους μεταγενεστέρους χρόνους· διότι οἱ ἑλληνιστικοὶ γόμφοι μὲ αὔλακας μολυβδοχοΐας εἶναι πολὺ στενότεροι καὶ καλύτερον εἰργασμένοι.

Κινητὰ ἀντικείμενα. Περαίνοντες τὸν περὶ τοῦ κατ' ἐξοχὴν λατρευτικοῦ χώρου **2** λόγον, θὰ προσθέσωμεν, ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιγραφάς, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὰ πρωτόκολλα παραλαβῆς καὶ παραδόσεως τῶν κατ' ἔτος ἀλλασσόντων ταμιῶν τῆς θεοῦ, ἀπετίθεντο ἐντὸς τοῦ *ἑκατομπέδου νεὼ* κατὰ περιόδους, ἀπὸ τοῦ 434/3 π.Χ. μέχρι καὶ πέραν τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰῶνος, πολύτιμα ἀντικείμενα[2]. Ἦσαν δὲ ταῦτα εἴτε ἀναθήματα εἰς τὴν Ἀθηνᾶν (καί τινα εἰς τὴν Βραυρωνίαν Ἄρτεμιν) εἴτε ἀγγεῖα καὶ σκεύη, χρησιμοποιούμενα ἄλλα εἰς τὰς θυσίας καὶ ἄλλα εἰς τὴν ἀνὰ τετραετίαν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τελουμένην ἑορτὴν τῶν Μεγάλων Παναθηναίων. Παραθέτομεν ἐξ αὐτῶν τὰ σημαντικώτερα:

Κόρη χρυσῆ ἐπὶ στήλης, Νίκης χρυσῆς: κεφαλή, στεφάνη, ἐνῴδια (= ἐνώτια, σχολαρίκια), *ὅρμος* (collier), *ὑποδερίς* (= περιδέραιον), *θώραξ, στρόφιον* (= ἅλυσις), *περιτραχήλιον, ἀμφιδέα* (βραχιόλι), *ἀπόπτυγμα* (= ἄνω μέρος γυναικείου ἐνδύματος), *περόναι* (φουρκέττες), *Ἀπόλλων ἔχων τόξον, παλλάδια περίχρυσα καὶ ἐλεφάντινα, παῖδες γυμνοὶ κρατοῦντες ἄλλος λαγών, ἄλλος κυνῆν* (δέρμα κυνὸς) *ἢ λόγχην, βοΐδιον ἐλεφάντινον, ἀργυρᾶ ἀγαλμάτια, νῆττα* (= πάπια) *ἀργυρᾶ, ζωδάρια μικρά, πολλοὶ στέφανοι θαλλοῦ* (τιμητικοὶ διαφόρων προσώπων[3]), *χρυσαῖ ἁλύσεις, σφραγῖδες* (λίθιναι, ὑάλιναι, ἐξ ἰάσπιδος ἢ σαρδίου λίθου), *φιάλαι χρυσαῖ καὶ ἀργυραῖ, κρατῆρες, οἰνοχόαι, καρχήσια* (= εἶδος ἀγγείου), *κέρατα ἐκπώματα ἀργυρᾶ* (= ποτήρια σχήματος κέρατος), *θυμιατήρια, πινάκια ἀργυρᾶ, ἀσπὶς ἐπίχρυσος, κανᾶ* (= κάνιστρα), *ὑδρία, χερνιβεῖον ἀργυροῦν, μάχαιρα ἀργυρᾶ*

1. Stevens, Hesperia 24, 1955, σ. 270. Ἴχνη πυρκαϊᾶς εἰς τὸν πρόναον καὶ τὸν ὀπισθόναον ἐσημείωσε καὶ ὁ Penrose, Principles², σ. 21. Πυρκαϊὰν εἰς τὸν ὀπισθόναον ἀναφέρει ἐπίσης καὶ ὁ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, ἀλλ' αὕτη ἀφεώρα τὸν ὀπισθόδομον τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Εἰς πυρκαϊὰν ἐπίσης ἀπέδωσε καὶ ὁ Dinsmoor (AJA 38, 1934, σ. 98 - 99) τὴν καταστροφὴν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 19 γείσου τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ἄνωθεν αὐτοῦ μορφῆς τοῦ Ἑρμοῦ(:).

2. Λεπτομερῆ κατάλογον τῶν ἐν λόγῳ ἐκ πολυτίμου ὕλης ἀντικειμένων, μετὰ παραπομπῆς εἰς τὰς σχετικὰς ἐπιγραφάς, παρέσχεν ὁ Michaelis, Der Parthenon, σ. 299 ἕως 306.

3. Ὧν ἀναφέρονται ἐπὶ πλειόνων στεφάνων καὶ τὰ ὀνόματα.

κολεὸν (= λαβὴν) *ἀργυροῦν ἔχουσα, χρυσίδες* (= πλακίδια χρυσᾶ), *σκάφαι χαλκαῖ, χρυσίον Κυζικηνόν, χρυσίον Φωκαϊκόν, ἀργύριον ἄσημον* (= ἀσημένιο), *τετράδραχμὸν ἀργυροῦν, τριώβολον* κλπ.

Πάντα τ' ἀνωτέρω ἀντικείμενα ἦσαν ἴσως τοποθετημένα ἐπὶ ρυμῶν (= ραφίων), οἵτινες θὰ ἦσαν κατεσκευασμένοι πιθανώτατα εἰς τὰ πλάγια τοῦ κυρίως ναοῦ, παρὰ τοὺς μακροὺς δηλαδὴ τοίχους αὐτοῦ[1].

Ἀρκετοὺς αἰῶνας ἀργότερον (2ον μ.Χ.) ὁ Παυσανίας[2] ἀναφέρει, ὅτι ὑπῆρχε πιθανῶς ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ναοῦ εἰκὼν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ. Ἦτο ἄραγε αὕτη ἀνδριὰς ἢ τοιχογραφία; Εἶναι ἐπίσης δυνατὸν νὰ εὑρίσκοντο ἐκεῖ καὶ δύο ἀναθηματικαὶ ζωγραφίαι: μία τῆς προσωπογραφίας τοῦ Θεμιστοκλέους[3], καὶ ἄλλη ἀγνώστου τινὸς Ἡλιοδώρου[4].

Ο ΚΥΡΙΩΣ ΠΑΡΘΕΝΩΝ

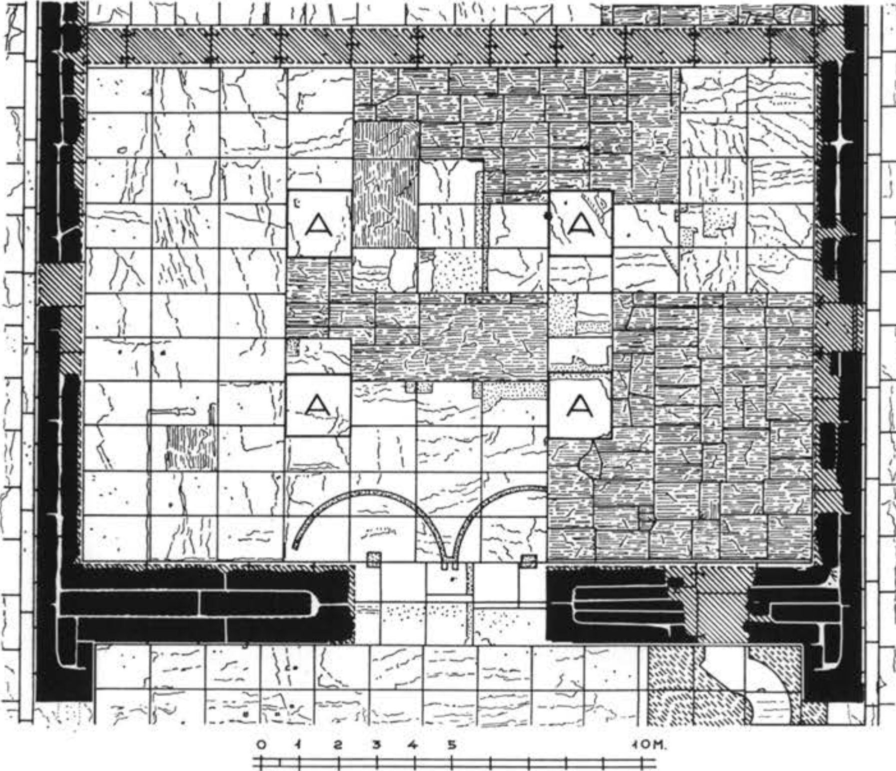
ΓΕΝΙΚΑ

Ὁ ἀμέσως μετὰ τὸν *ἑκατόμπεδον νεὼν* ἐρχόμενος εὐρὺς χῶρος **3** (εἰκ. 233), δημιουργηθεὶς ἐξ ἀγνώστων λατρευτικῶν λόγων, εἶχε σχῆμα ὀρθογώνιον, ἐσωτερικῶν διαστάσεων πλάτους μὲν ὅσον καὶ ὁ κυρίως ναὸς (±19,20 μ.), βάθους δὲ 13,37 μ. (εἰκ. 262, πίν. 56α). Τελείως χωριστὸς ἀπὸ τὸν κυρίως ναόν, ἦτο προσιτὸς μόνον ἀπὸ Δ., μέσῳ μεγάλης θύρας (εἰκ. 262 καὶ 263), ἀνοιγομένης εἰς τὸ μέσον τοῦ 2,060 μ. παχέος δυτικοῦ του τοίχου καὶ ἐχούσης κατά τι μικροτέρας διαστάσεις ἐλευθέρου ἀνοίγματος ἀπὸ τὴν θύραν τοῦ προνάου, ἤτοι ὕψος μὲν 9,81 μ., πλάτος δὲ κάτω μὲν 5,04 μ., ἄνω δὲ 4,90 μ. Διάφορον ἐπίσης ἦτο καὶ τὸ ὕψος τοῦ κατωφλίου, ὅπερ, ἐνῷ εἰς τὸν πρόναον εἶναι 0,185 μ., εἰς τὸν ὀπισθόδομον εἶναι 0,30 μ.

Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου **3**[5] εἶναι ἐστρωμένον διὰ κανονικῶν μαρμαρίνων, ὀρθογωνίων πλακῶν (διαστάσεων 1,20 × 1,75 μ.)[6], τοποθετημένων οὕτως, ὥστε ὁ μέγας των ἄξων νὰ διευθύνεται ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἤτοι καθέτως πρὸς τὸν κύριον ἄξονα τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 262). Μεταξὺ τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου τούτου παρενεβάλλοντο, εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου, τέσσαρες τετράγωνοι (εἰκ. 262 Α, Α, Α, Α), μεγαλύτεραι καὶ παχύτεραι λιθόπλινθοι (διαστάσεων 1,70 × 1,75 μ.)[7], τοποθετημέναι οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζουν ὀρθογώνιον (ἀξονικῶς μετρούμενον, διαστάσεων 4,80 × 6,90 μ.), ἔχον καὶ αὐτὸ

1. Judeich, Topogr.², σ. 254, κατὰ Dörpfeld, AM 6, 1881, σ. 301· πρβλ. καὶ Rodenwaldt, Griechische Tempel, Berlin 1941, σ. 12.
2. I, 24, 7· πρβλ. καὶ IG II², 3311.
3. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ I, 1, 2.
4. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ I, 37, 1.
5. Τοῦ ὁποίου τὴν λεπτομερῆ ἀποτύπωσιν εἶχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1845 κάμει ὁ A. Paccard (πρβλ. σχετικὸν φάκελλόν του ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ecole des Beaux Arts τῶν Παρισίων), θεωρήσας αὐτό, ἐσφαλμένως (Breton, Athènes², σ. 102), ὡς προερχόμενον ἐκ ρωμαϊκῆς ἀνακαινίσεως, ἐνῷ εἶναι προφανῶς κλασσικῶν χρόνων.
6. Κατὰ Penrose (Principles, σ. 16), 1, 615 μ.
7. Τὸ πάχος των δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ, λόγῳ καλύψεως αὐτοῦ μεταγενεστέρως ὑπὸ σκυροκονιάματος.

τὸν μέγαν του ἄξονα διευθυνόμενον ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (εἰκ. 264 α-β, πίν. 56 β,γ). Εἶναι προφανές, ὅτι αἱ τέσσαρες μνημονευθεῖσαι ὀρθογώνιοι λιθόπλινθοι θὰ ἐχρησίμευον ὡς *βατῆρες*[1] ἰσαρίθμων ἐσωτερικῶν κιόνων, βασταζόντων τὴν ὀροφὴν τοῦ μονωρόφου χώ-

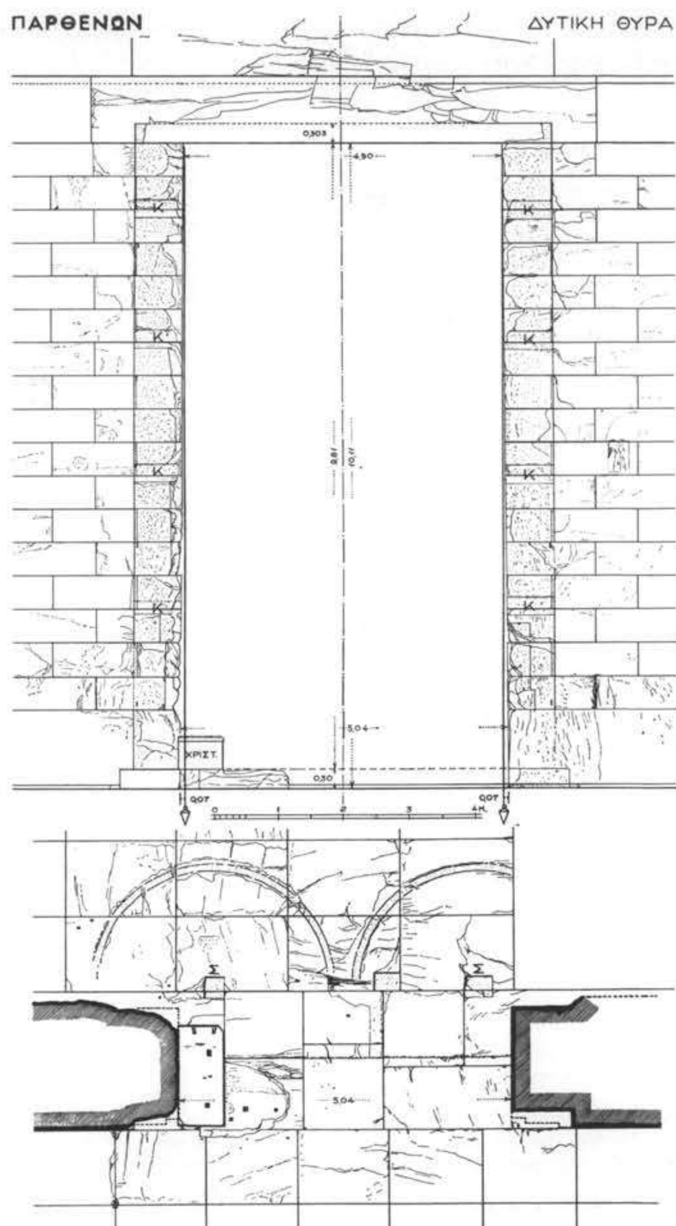
262. Κάτοψις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3 διαμερίσματος (κυρίως Παρθενῶνος ἢ ὀπισθοδόμου). Παροῦσα κατάστασις (1942).

ρου 3[2]. Τῶν κιόνων τούτων δὲν εὑρέθη δυστυχῶς, οὐδὲ ἓν τεμάχιον· πρέπει ὅμως νὰ δεχθῶμεν, ὅτι θὰ ἦσαν ἰωνικοί[3], ὄχι μόνον διότι ἐπὶ μιᾶς τῶν λιθοπλίνθων (τῆς ΒΔ.) ὁ

1. *Βατήρ:* IG IV 1², 109 III, στ. 86 ('Επιδαύρου). XI 2 (Δήλου), 145, στ. 27 - 147Α, στ. 18, 19 - 148, στ. 68: *βατὴρ τῇ στήλῃ*, 153, στ. 12, 13 - 159Α, στ. 65 - 166, στ. 7 - 199c, στ. 67 - 203Α, στ. 56 - 287Α, στ. 122.

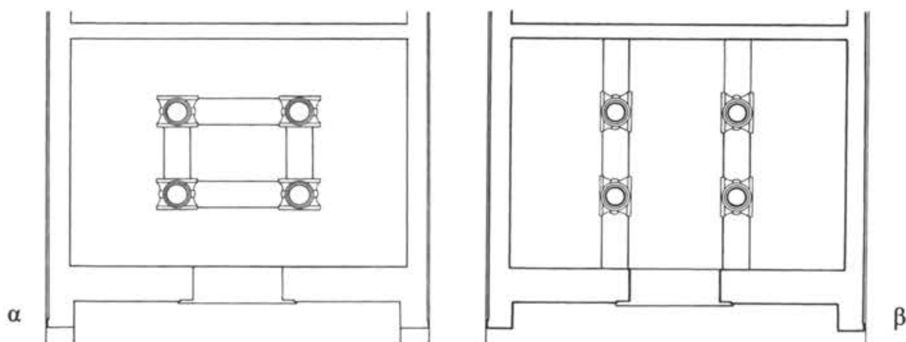
2. Ὁ Breton (Athènes², σ. 102) γράφει, ὅτι οἱ Spon καὶ Wheler ἀναφέρουν, ὅτι ἡ ὀροφὴ τοῦ ὀπισθοδόμου ὑπεστηρίζετο ὑπὸ ἓξ κιόνων, διατεταγμένων εἰς δύο σειράς. Καὶ ἀναγνωρίζει μὲν ὅτι τοῦτο εἶναι λάθος δυσκόλως δικαιολογούμενον, διέπραξεν ὅμως καὶ ὁ ἴδιος τὸ λάθος νὰ νομίζῃ, ὅτι οἱ ὑπὸ τῶν Spon καὶ Wheler ἀναφερόμενοι κίονες (Voyage, κλπ. σ. 426) δὲν ἀναφέρονται εἰς τὸν ὀπισθόδομον, ἀλλὰ ἀνήκουσι προφανῶς εἰς τὰς διτόνους κιονοστοιχίας τοῦ κυρίως ναοῦ.

3. Ὡς τοιούτους δὲ τοὺς δέχονται καὶ ὁ Penrose, Principles, σ. 6 καὶ ὁ Paccard εἰς τὴν Restauration du Parthénon (ἡμετ. εἰκ. 252), κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν Προπυλαίων. Ὁ Breton (ἔ.ἀ. σ. 102) γράφει ἀκόμη, ὅτι εἶδε καὶ λείψανα γείσου, διὰ τῶν ὁποίων ὑποδεικνύεται τὸ ὕψος, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο ἡ ὀροφή.

263. Κάτοψις καὶ δυτικὴ ὄψις τῆς πρὸς τὸν ὀπισθόναον θύρας τοῦ διαμερίσματος 3.

Cockerell[1] διέκρινε, τὸ 1814, τὰ ἔκτοτε, λόγῳ τῶν βροχῶν, ἐξαφανισθέντα ἴχνη κυκλικῆς βάσεως, διαμέτρου 4 ποδῶν, ἤτοι ±1,35 μ., ἀλλὰ καὶ διότι, ἐὰν ἦσαν δωρικοί, θὰ ἔπρεπε, λόγῳ τοῦ μεγάλου, μέχρι τῆς ὀροφῆς, φθάνοντος ὕψους των, νὰ εἶχον καὶ μεγάλην τὴν διάμετρον αὐτῶν, νὰ κατελάμβανον δηλαδὴ πολὺν ἐσωτερικὸν ὠφέλιμον χῶρον, τοῦθ' ὅπερ ἀπεφεύγετο διὰ τῆς χρήσεως τῶν πολὺ ραδινωτέρων ἰωνικῶν κιόνων — ἑνὸς ἐπὶ πλέον ἰωνισμοῦ τοῦ Παρθενῶνος[2].

264α-β. Σχηματικὴ διάταξις τοποθετήσεως τῶν ἐπιστυλίων ἐπὶ τῶν ἰωνικῶν κιόνων, α, περίπτωσις ὀπαίου, β, περίπτωσις Προπυλαίων.

Ὁ C. Bötticher εἶχεν ἀρχικῶς ὑποθέσει[3] διώροφον καὶ τὸν ὀπισθόδομον ἤτοι μὲ δύο ἐπαλλήλους κίονας, ὡς οἱ τοῦ σηκοῦ, ἀργότερον ὅμως[4] ἐδέχθη δωρικοὺς κίονας οὐχὶ ἐπαλλήλους ἀλλ' ἁπλοῦς καὶ δὴ τῆς αὐτῆς διαμέτρου πρὸς τοὺς τοῦ ὀπισθονάου καὶ μὲ τὴν ὀροφὴν τῶν δύο χώρων εὑρισκομένην εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος, στηριχθεὶς προφανῶς εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Spon καὶ τοῦ Wheler, οἵτινες γράφουν, ὅτι εἶδον τοὺς κίονας εἰς τὴν θέσιν των, λέγουν δὲ ὅτι ἦσαν τοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ αὐτοῦ μεγέθους πρὸς τοὺς κίονας τοῦ ὀπισθονάου, τοῦθ' ὅπερ παρεδέχθη καὶ ὁ Stuart[5]. Τὴν λύσιν ταύτην ὀρθῶς ὁ Michaelis[6] εὑρίσκει βαρεῖαν διὰ τὸ ἐσωτερικόν, ἐνῶ προτιμοτέρα, λέγει, θὰ ἦτο ἡ διὰ τῶν ἰωνικῶν ὁλοσώμων κιόνων στήριξις, ἥτις, καὶ ἔκτοτε ἐγένετο παραδεκτὴ ὑφ' ὅλων τῶν ἐρευνητῶν (πρβλ. ἡμετ. εἰκ. 265 καὶ πίν. 59).

1. Παρὰ P. O. Bröndsted, Voyages et recherches dans la Grèce II, Paris 1830, σ. 290a· πρβλ. καὶ Penrose, Principles, σ. 10.

2. Ὁ G. Rodenwaldt ἐδέχθη ἀρχικῶς (Die Akropolis von Athen, Berlin 1930, σ. 26) πεσσοὺς ὡς ἐσωτερικὰ στηρίγματα, ἀργότερον ὅμως (Griechische Tempel, Berlin 1941, σ. 38) παρεδέχθη καὶ αὐτὸς ὡς πιθανώτερον, ὅτι ἦσαν ἰωνικοὶ κίονες, προσθέσας (σ. 17), ὅτι «ποτὲ δὲν θὰ ἤρχετο εἰς τὸν νοῦν τῶν Ἑλλήνων νὰ ὑποκαταστήσουν τὴν ζωντανὴν μορφὴν τῶν κιόνων διὰ τετραγώνων πεσσῶν».

3. Zeitschr. für Bauwesen, 1852, σ. 519 ἑξ.

4. Philologus 17, σ. 588, σημ. 3.

5. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους φαίνεται, ὅτι εἷς τῶν τεσσάρων κιόνων, ὁ ΒΔ., ἀντικατεστάθη διὰ πεσσοῦ ἐξ ὀπτῶν πλίνθων ὡς ἀναφέρει ὁ Breton (Athènes², σ. 102). Πάντως τὸ ὑπὸ τοῦ J. des Gagniers (ἡμετ. εἰκ. 255) παρεχόμενον σχέδιον κατὰ μῆκος τομῆς τοῦ ναοῦ καὶ θεωρούμενον ὡς ἀνῆκον εἰς τοὺς Stuart καὶ Revett εἰκονίζει τοὺς κίονας τοῦ ὀπισθοδόμου ὁλοσώμους, τοῦθ' ὅπερ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Breton αὐτόθι λεγόμενα.

6. Ἔ.ἀ. σ. 112.

Ποία ἦτο ἡ μορφὴ τῆς ὑπὸ τῶν τεσσάρων ἐσωτερικῶν κιόνων στηριζομένης ὀροφῆς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν ἀσφαλῶς. Λόγῳ ἐντούτοις τῆς παρουσίας τοῦ ἐσωτερικοῦ τετρακιονίου θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ δύο τινά: ἢ ὅτι αὕτη ἦτο ὑψωμένη εἰς τὸ μέσον, μὲ τοὺς τέσσαρας ἐσωτερικοὺς κίονας στηρίζοντας ὀπαῖον (εἰκ. 264α)[1] ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν μυκηναϊκῶν μεγάρων, ἤ, ὅπερ πιθανώτερον, ὅτι θὰ ἐφηρμόσθη καὶ ἐνταῦθα ἡ πλουσιωτέρα καὶ μεγαλοπρεπεστέρα λύσις, τὴν ὁποίαν ὀλίγον ἀργότερον ἐφήρμοσεν ὁ Μνησικλῆς εἰς τὸ μέσον τμῆμα τῶν Προπυλαίων, δηλαδὴ ἡ ὀροφὴ νὰ ἐσχηματίζετο ἐπίπεδος, ὁριζοντία καὶ φατνωματική, στηριζομένη ἐπὶ δοκῶν καὶ ἐπιστυλίων, τοποθετουμένων ὄχι ἐν τετραγώνῳ, ὡς θὰ ἐχρειάζετο δι' ἓν ὀπαῖον, ἀλλὰ εἰς δύο παραλλήλους καὶ συνεχεῖς σειράς, βαινούσας ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς καὶ διηκούσας ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον καὶ ὑπεράνω τῶν ἀντιστοίχων πλευρῶν τοῦ κάτωθεν ὀρθογωνίου (εἰκ. 264β)[2]. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὰ κιονόκρανα τῶν κάτωθεν ἰωνικῶν κιόνων θὰ εἶχον τὰς μεθ' ἑλίκων μακρὰς πλευρὰς αὐτῶν ἐστραμμένας πρὸς τὸν μεταξὺ τῶν κιόνων δημιουργούμενον διάδρομον, πλάτους 5,20 μ., ὅπως δηλαδὴ συνέβη ἀργότερον καὶ εἰς τὰ Προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως[3] καὶ εἰς τὰ μιμούμενα αὐτὰ προπύλαια τῆς Ἐλευσῖνος[4], ἐνῶ εἰς τὰ πλάγια ἐδημιουργοῦντο δύο διάδρομοι, πλάτους ἐλάχιστα μεγαλυτέρου τοῦ κεντρικοῦ (εἰκ. 264β, πίν. 56γ καὶ πτ. πίν. XXII).

Πρέπει ὡστόσο νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι λόγῳ τῆς χρήσεως τοῦ χώρου, περὶ ἧς θὰ εἴπωμεν εὐθὺς κατωτέρω (σ. 423), ἡ πρώτη λύσις ἐνδείκνυται ὡς προτιμοτέρα ἀπὸ συναισθηματικῆς ἀπόψεως, ὡς δημιουργοῦσα τὸ συναίσθημα τῆς στάσεως, οἷαν προϋποθέτει ἡ χρῆσις αὐτοῦ καὶ οὐχὶ τῆς κινήσεως, ὅπερ δημιουργεῖ ἡ δευτέρα λύσις[5]. Τῆς στάσεως ἄλλωστε τὸ συναίσθημα ἐντείνεται ἐπὶ πλέον ὄχι μόνον ἐκ τῶν γενικῶν ἀναλογιῶν τοῦ χώρου **3**, ὡς πλαγιαστοῦ ὀρθογωνίου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ σύστημα τοποθετήσεως τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου (εἰκ. 262), αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, ἐτέθησαν οὕτως, ὥστε ὁ μέγας ἄξων των νὰ εἶναι κάθετος πρὸς τὴν φορὰν τοῦ διὰ τῆς δυτικῆς θύρας εἰσερχομένου εἰς τὸν χῶρον ἐπισκέπτου.

Τὰ ἐπὶ τῶν κιόνων βαίνοντα ἐπιστύλια καὶ τὰ ἐπὶ τῶν τοίχων συνεχίζοντα αὐτὰ θὰ ἦσαν πιθανώτατα λίθινα. Ἡ ἐπ' αὐτῶν, μέσῳ δοκῶν, βαίνουσα φατνωματικὴ ὀροφή, ἥτις ἐκάλυπτε τὰ ἐννέα ἴσης περίπου ἐπιφανείας διαμερίσματα, εἰς τὰ ὁποῖα διῃρεῖτο ἄνω ὁ χῶρος **3** (πτ. πίν. XXII καὶ πίν. 56δ), ἦσαν πιθανώτατα ξύλινα, ὡς δέχεται καὶ ὁ Bötticher[6] καὶ οὐχὶ λίθινα, ὡς γράφει ὁ Michaelis (σ. 26), καὶ τοῦτο διότι οὐδὲν ἀπολύτως λίθινον τεμάχιον δοκοῦ ἢ φατνώματος εὑρέθη, δυνάμενον νὰ ἀποδοθῇ εἰς

1. Οἷαν ἐδέχθη ὁ Loviot εἰς τὴν ἀναπαράστασίν του τὸ 1879, τοποθετήσας ἐπαλλήλους δύο δωρικοὺς κίονας μετὰ θριγκοῦ (βλ. πίν. 8 τῶν Envois de Rome, τοῦ 1879).

2. Ὡς ἡ ἀναπαράστασις τῶν προπυλαίων τῆς Ἐλευσῖνος ὑπὸ Schinkel παρὰ Kohte, Die Baukunst des klassischen Altertums, Braunschweig 1915, σ. 63, εἰκ. 347.

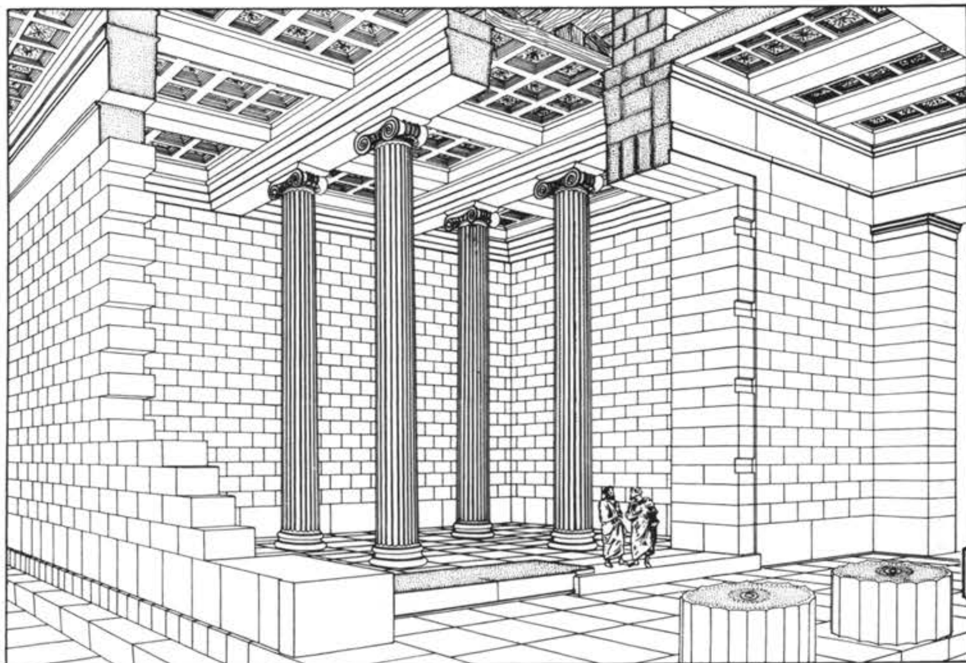
3. Παρὰ Bohn, Die Propyläen, Berlin und Stuttgart 1882, πίν. VII, Ulmann, παρὰ Dinsmoor, Architecture πίν. I, κάτω καὶ παρὰ Claudio Tiberi, Mnesicle, l'architetto dei Propilei, Roma 1964, σ. 33, εἰκ. 24 καὶ ὡς πράγματι ἀνεστηλώθησαν (Μπαλανος, Ἀναστήλωσις, πίν. 21).

4. Ἔ.ἀ.

5. Βλ. σχετικῶς καὶ Π. Μυλωναν εἰς ΑΕ 1953 - 54, τ. Β, σ. 210.

6. Zeitschr. für Bauwesen, 1852, σ. 520.

τὴν ὀροφὴν τοῦ ὀπισθοδόμου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἑξῆς ἀκόμη λόγον: ὁ Michaelis, στηριζόμενος, ὡς λέγει (σ. 50 καὶ 112), εἰς τὸν Spon[1], ἔγραψεν ὅτι ἡ φατνωματικὴ καὶ πλουσίως διακεκοσμημένη ὀροφὴ τοῦ ὀπισθοδόμου ἦτο μαρμαρίνη. Ἡμεῖς ἐντούτοις, διεξελθόντες τὸ σχετικὸν χωρίον καὶ τοῦ Spon (ἔ.ἀ.) καὶ τὸ τοῦ συνταξιδιώτου αὐτοῦ Ἄγγλου Wheler[2] ἀντελήφθημεν, ὅτι ἐσφαλμένως ὁ Michaelis θεω-

265. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις τοῦ κυρίως Παρθενῶνος ἢ ὀπισθοδόμου ἀπὸ ΒΔ.

ρεῖ τὰ ὑπὸ τῶν δύο ἀνωτέρω περιηγητῶν λεγόμενα, ὅτι ἀφορῶσιν εἰδικῶς εἰς τὸν ὀπισθόδομον (κυρίως Παρθενῶνα, δηλούμενον διὰ τοῦ στοιχείου Κ εἰς τὴν εἰκ. τῆς σ. 46 τοῦ βιβλίου τοῦ Michaelis), ἐνῶ πρόκειται περὶ τῶν ὀροφῶν ὁλοκλήρου τοῦ ναοῦ.

Πρὸς πίστωσιν τῶν λεγομένων μου παραθέτω ὁλόκληρα τὰ χωρία τῶν ἀνωτέρω περιηγητῶν:

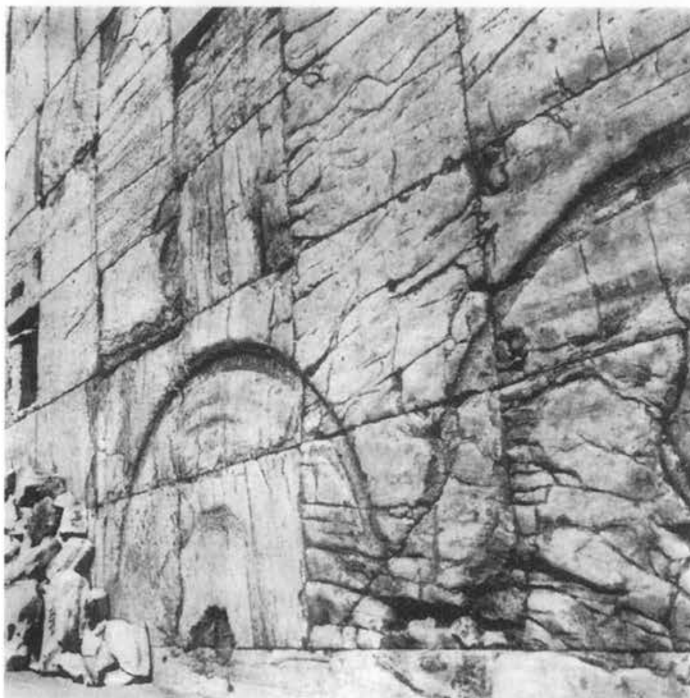
Spon: Le couvert du temple étoit de grandes pierres quarrées à compartiments et l'on en void encore quelques unes en bas qui sont tombées.

1. Voyages d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, dans les années 1675 et 1676, Lyon 1678, τ. II, 152 = MICHAELIS, Der Parthenon, σ. 344.

2. Voyages d'Italie, de Grèce et du Levant, σ. 427.

Wheler: This Temple was covered outwardly with great planks of stone of which some are fallen down and are to be seen in the Mosque.

Ἐκ τοῦ συνόλου λοιπὸν τοῦ ναοῦ θὰ συνεπέρανεν ὁ Michaelis, ὅτι καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου (κυρίως Παρθενῶνος) ἡ ὀροφὴ θὰ ἦτο λιθίνη. Ἀλλ' ὡς εἶναι πλέον βέβαιον, μόνον τῶν πτερῶν, τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου (ὄχι ὀπισθοδόμου) ἡ ὀροφὴ ἦτο

266. Αἱ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ὀπισθοδόμου ἡμικυκλικαὶ τροχιαὶ κλείσεως τῶν θυροφύλλων τῆς μεγάλης πρὸς τὸν ὀπισθόναον δυτικῆς θύρας.

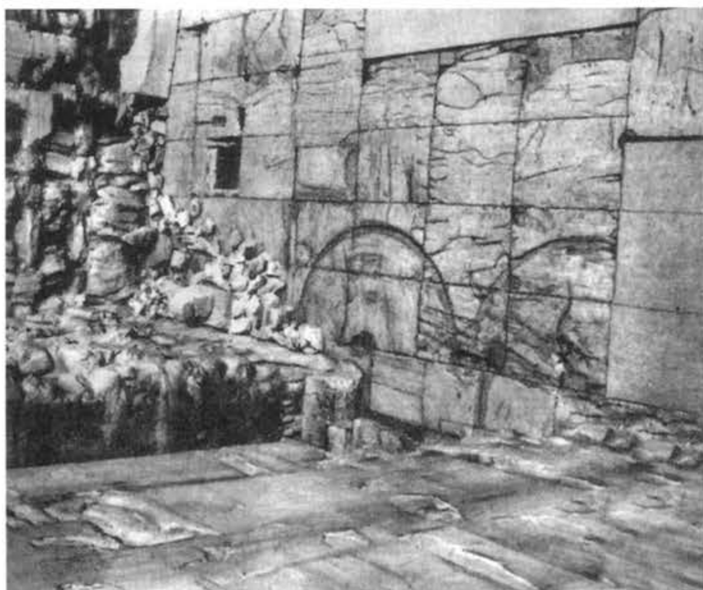
λιθίνη, πᾶσαι δὲ αἱ λοιπαὶ (κυρίως ναοῦ καὶ ὀπισθοδόμου-κυρίως Παρθενῶνος), ξύλιναι, δι' ὃ καὶ κατεστράφησαν ἐκ πυρκαϊᾶς, ὡς γράφομεν κατωτέρω.

Ὅλοι οἱ τοῖχοι τοῦ ὀπισθοδόμου ἦσαν ἕως ἄνω ἐντελῶς ἐπίπεδοι καὶ ἀδιάρθρωτοι[1]· δὲν ἦσαν δηλαδὴ ἐφωδιασμένοι δι' ἐξεχουσῶν παραστάδων, ὑποδεχομένων τὰ ἐπιστύλια καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν δοκοὺς τῆς ὀροφῆς. Τὴν ἀνυπαρξίαν διαρθρώσεως τῶν τοίχων ἀπέδωσεν εὐστόχως ὁ A. Bötticher[2] εἰς τὸ ὅτι ἐὰν ὑπῆρχον τοιαῦται καὶ εἰς τὸν δυτικὸν

1. Ὁ ἀνατολικὸς μόνον τοῖχος παρουσιάζει ἐσωτερικῶς μίαν ἐλαφροτάτην ἐσοχὴν τῶν πλινθίδων ἔναντι τῶν ὀρθοστατῶν, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς εἰκ. 173 (0,902: 0,894 μ.).

2. A. Bötticher, Die Akropolis von Athen, Berlin 1883, σ. 125.

τοῖχον τὰ πρὸς τὰ ἔσω ἀνοίγοντα θυρόφυλλα τῆς μεγάλης δυτικῆς θύρας (εἰκ. 263, 266, 267, πίν. 56ε) θὰ συνεκρούοντο μετ' αὐτῶν, ὅταν ταῦτα θὰ ἠνοίγοντο. Προσθέτει δὲ μάλιστα ὁ Bötticher καὶ ὅτι οἱ τοῖχοι τοῦ ὀπισθοδόμου πρέπει νὰ ἦσαν τελείως λεῖοι καὶ οἱονεὶ ἐστιλβωμένοι [1], ἀλλ' ἄνευ χρωματιστῆς τινος ἐπιχρίσεως [2], ὥστε νὰ ἀντανακλοῦν οὐχὶ τὸ ἐξ ἀνωτέρας πηγῆς (ἤτοι ὀπαίου), ἀλλ' ἐκ τοῦ διατρήτου φεγγίτου τῆς μεγάλης δυτικῆς θύρας εἰσερχόμενον φῶς.

267. Αἱ αὐταὶ τροχιαὶ μετὰ τοῦ κατωφλίου καὶ τμήματος τοῦ ἐγκαρσίου σηκοπισθοδομίου τοίχου. Ὄψις ἐκ τῶν ἄνω.

Ὡς ἡ ἀνατολικὴ οὕτω καὶ ἡ δυτικὴ θύρα ἦτο ἐσωτερικῶς κιγκλιδωτή, τοὐλάχιστον εἰς τὸ κάτω της μέρος, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἡμικυκλικῶν χαραγμάτων, τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται εἰς τὸ μαρμάρινον δάπεδον τοῦ ὀπισθοδόμου κατ' ἀποστάσεις, βαίνοντα ὁμολόγως πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν τροχιάν [3]. Ἡ τροχιὰ αὕτη εἶχε ἐλάχιστον μὲν πλάτος 0,105 μ., βάθος δὲ ποικίλλον ἀπὸ 0,03 μ. ἕως 0,065 μ., μὲ τὸ βαθύτερον σημεῖον εἰς τὸ μέρος τὸ εὑρισκόμενον ἐκεῖ, ὅπου τὸ θυρόφυλλον ἦτο ἡμιανοικτόν.

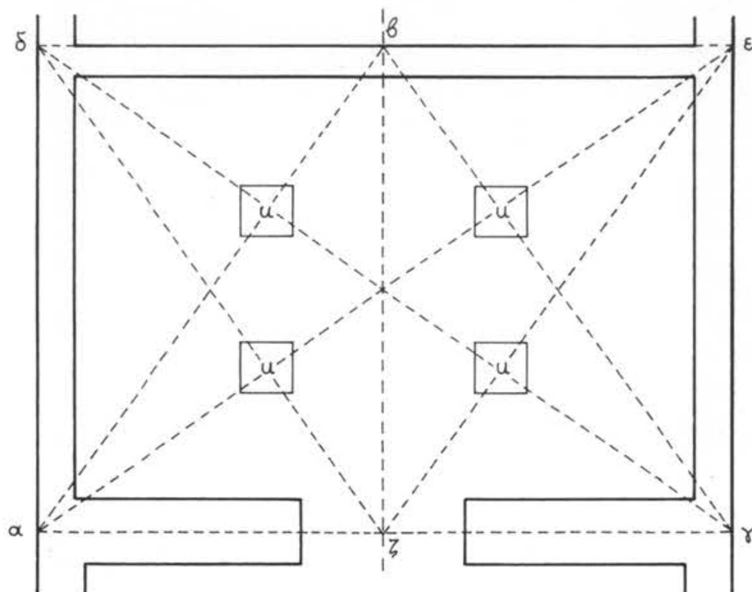
1. Τοιαύτην ὅμως στίλβωσιν ἡμεῖς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ διακρίνωμεν — ἂν καὶ τὴν ἀναφέρει εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους ὁ Ἐβλιᾶ-τσελεμπῆ (βλ. Κ. Μπιρη, Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἐβλιᾶ-τσελεμπῆ, Ἀθῆναι 1959, σ. 39).

2. Οἷαν ἀτόπως ἐνόμισεν ὁ C. Bötticher (Untersuchungen, σ. 170) καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Michaelis (σ. 24), ὅτι διέκρινεν ὠχρῶς διαφαινομένην, ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν τοίχων τοῦ κυρίως ναοῦ, ἀπατηθεὶς προφανῶς ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν τοίχων τούτων ὑπάρξεως λειψάνων βυζαντινῶν (12ου αἰ.) τοιχογραφιῶν τοῦ εἰς ἐκκλησίαν μετατραπέντος κυρίως ναοῦ (βλ. εἰκ. 300).

3. C. Bötticher, Untersuchungen, σ. 155 - 156 καὶ G. Ph. Stevens, The Setting, εἰκ. 56.

Ὀλίγας λέξεις θὰ προσθέσωμεν ἀκόμη διὰ μίαν γεωμετρικὴν κατασκευήν, μὲ τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ἀκριβῶς καὶ εὐκολώτατα τὴν θέσιν τῶν τεσσάρων ἐσωτερικῶν κιόνων καὶ ἑπομένως τὴν εἰς ἐννέα ἴσα διαμερίσματα διαίρεσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ ὀπισθοδόμου.

Λαμβάνομεν ὡς βάσιν τὸ ὀρθογώνιον τῆς κατόψεως α γ ε δ (εἰκ. 268, πίν. 56ς), ὁριζόμενον κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς αὐτοῦ (βόρειον καὶ νοτίαν) ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ (α δ καὶ γ ε), κατὰ δὲ τὰς μακράς, πρὸς Α. μὲν ὑπὸ τῆς

268. Ἁπλοῦς τρόπος γεωμετρικῆς κατασκευῆς πρὸς εὕρεσιν τῶν κέντρων τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων τοῦ ὀπισθοδόμου (κατὰ τὸν συγγραφέα).

πρὸς τὸν κυρίως ναὸν πλευρᾶς τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου δ ε, πρὸς Δ. δὲ ὑπὸ τοῦ ἄξονος τοῦ θυραίου τοίχου α γ. Τὸ ὀρθογώνιον τοῦτο διαιρεῖται διὰ τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονος τοῦ ναοῦ εἰς δύο ἴσα μικρότερα ὀρθογώνια (α δ β ζ καὶ β ε γ ζ). Ἐὰν φέρωμεν τὰς διαγωνίους τοῦ τε μεγάλου ὀρθογωνίου (α ε καὶ γ δ) καὶ τῶν μικρῶν (α β, δ ζ καὶ β γ, ε ζ) τὰ σημεῖα τομῆς, τῶν διαγωνίων (κ, κ, κ, κ) τοῦ μεγάλου ὀρθογωνίου πρὸς τὰς διαγωνίους τῶν δύο μικρῶν μᾶς δίδουσι τὰ κέντρα τῶν τεσσάρων ἐσωτερικῶν κιόνων.

Πολυπλοκωτέραν γεωμετρικὴν κατασκευὴν πρὸς εὕρεσιν τῆς θέσεως τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων ἐπεχείρησε τὸ 1968 καὶ ἡ Elisa Maillard[1], διὰ τοῦ λεγομένου χρυσοῦ ἀριθμοῦ (1,618), λαβοῦσα ὡς βασικὸν ὀρθογώνιον τὸ ὑπὸ τῶν ἐσωτερικῶν παρειῶν τῶν τοίχων τοῦ ὀπισθοδόμου σχηματιζόμενον.

1. Εἰς τὰ Cahiers du Nombre d' Or, V, Paris 1968, Le Parthénon, σ. 13.

ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ 3

Περὶ τῆς ὀνομασίας[1] καὶ τοῦ ἀρχικοῦ προορισμοῦ τοῦ χώρου **3** δὲν ἔχομεν ἀπολύτως ἀσφαλῆ στηρίγματα. Πολλαὶ γνῶμαι διετυπώθησαν σχετικῶς. Ὁ Böckh πρῶτος[2], τὸ 1828, ἐθεώρησε τὸν χῶρον **3** ὡς τὸν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς (πρωτόκολλα παραδόσεως καὶ παραλαβῆς) καὶ τοὺς συγγραφεῖς ἀναφερόμενον ὀπισθόδομον (εἰκ. 233, **3**)[3], τοῦθ' ὅπερ ἐδέχθησαν ἔπειτα καὶ ὁ Ussing[4], ὁ Bötticher[5], ὁ Stark[6] καὶ ὁ Köhler[7]. Οἱ δύο μάλιστα προτελευταῖοι καὶ μετ' αὐτῶν ἀργότερον καὶ ὁ Michaelis[8], ἐδέχθησαν ἐπίσης καὶ ἄλλην, ἄστοχον ὅμως ταύτην, γνώμην τοῦ Böckh, καθ' ἣν ὁ ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν συγγραφέων μνημ[illegible]μενος *κυρίως Παρθενὼν* εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ *ἑκατομπέδου νεώ*, ἤτοι τοῦ ὑπ' ἀριθ. **2** χώρου, ἀποτελῶν τὸν ἀμέσως τοῦ πρὸ τοῦ ὀπισθίου τοίχου κειμένου ἀγάλματος τῆς θεᾶς (βλ. εἰκ. 233) καὶ διὰ κιγκλίδων περιφρασσομένου χώρου τοῦ μέσου κλίτους, μόνος δὲ ὁ Ussing ὑπεστήριξεν, ὀρθῶς, τὴν εἰς τὸν χῶρον **3** τοποθέτησιν τοῦ κυρίως Παρθενῶνος, ἄποψιν, τὴν ὁποίαν ἐθεμελίωσεν ἀργότερον (1881) διὰ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων ὁ Dörpfeld[9], δεχθεὶς ὅμως τὸν χῶρον **3** ὡς ὀπισθόδομον ἅμα καὶ κυρίως Παρθενῶνα. Ἀφ' ὅτου ἐντούτοις ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς ἀπεκάλυψε, τὸ 1885, τὸν μεταξὺ τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος *ἀρχαῖον νεών*, ἤτοι τὸ λεγόμενον Ἑκατόμπεδον, αὐτὸς οὗτος ὁ Dörpfeld, μεταβαλὼν γνώμην, ὑπεστήριξε, δι' ἐπανειλημμένων του ἄρθρων[10], ὅτι ὁ ὀπισθόδομος τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν συγγραφέων ἔπρεπε νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ σηκοῦ ὄχι τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ τοῦ Ἑκατομπέδου (περὶ τοῦ ὁποίου ἐγράψαμεν ἤδη λεπτομερῶς εἰς τὸ Α΄ Μέρος τῆς παρούσης μελέτης). Καὶ εὗρε μὲν τῆς νέας ταύτης γνώμης του πλείονας θιασώτας[11] ὁ Dörpfeld, ἐντούτοις ἐρευνηταί τινες ἀντέκρουσαν αὐτήν[12], ἐμμένοντες εἰς τὴν ἐντὸς

1. Τὰ σχετικὰ πρὸς τὰ διάφορα μέρη τοῦ ναοῦ χωρία παρέσχον πλήρως οἱ O. Jahn καὶ A. Michaelis ἐν Arx Athenarum, Bonn 1901, σ. 55, παράγρ. 34, καὶ 34a· πρβλ. καὶ σ. 54, παράγρ. 32 καὶ E. von Zille εἰς AE 1903, σ. 139.

2. CIG I, 1828, σ. 177.

3. Ὁ χῶρος **3** ἐθεωρεῖτο παλαιότερον ὡς ὁ ὑπό τε τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ἀναφερόμενος ὡς ὀπισθόδομος ἤτοι ὡς μέρος *ἐν ᾧ ἀπετίθεντο τὰ χρήματα* (ΑΡΠΟΚΡΑΤΙΩΝ ἐν λ., ΣΟΥΔΑΣ ἐν λ.) ἢ *οὗ τὸ δημόσιον ἀργύριον ἀπέκειτο καὶ ὁ φόρος* (ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν. λ. Πρβλ. Σχόλια εἰς ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ Πλοῦτον, στ. 1193), περαιτέρω δὲ ὡς *ταμεῖον* (ΣΟΥΔΑΣ ἐν λ., Σχολιαστὴς ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ, ἔ.ά.) ἢ *ταμεῖον τῆς πόλεως* (ΦΩΤΙΟΣ) ἢ *ταμεῖον τῶν ἱερῶν χρημάτων* (Μ. Ἐτυμ. καὶ Bekker, Anecd. Gr. σ. 286, 27), ἔκφρασις ἥτις ἀκριβέστερον διευρύνεται παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ 24, 136, λέγοντος, ὅτι περιείχοντο χρήματα ἄλλων ἱερῶν τῶν θεῶν καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Μὲ τὴν σημασίαν δὲ ταύτην ἐμφανίζεται ὁ ὀπισθόδομος καὶ εἰς τὸν Πλοῦτον τοῦ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ (στ. 1191: *τὸν πλοῦτον, οὗπερ πρότερον ἦν ἱδρυμένος, τὸν ὀπισθόδομον ἀεὶ φυλάττων τῆς θεοῦ*). Ὁμοίως παρὰ ΔΗΜΟΣΘΕΝΕΙ (24, 136) : *οἱ ταμίαι ἐφ' ὧν ὁ ὀπισθόδομος ἐνεπρήσθη* καὶ τέλος παρὰ ΛΟΥΚΙΑΝΩ, (Τίμων, 53) : *ἀλλὰ καὶ πλουτεῖς τὸν ὀπισθόδομον διορύξας.*

4. De Parthenone, Kopenhagen 1849, σ. 2 ἑξ. καὶ ἐν Griechische Reisen und Studien, Kopenhagen 1857, σ. 145 ἑξ.

5. Philologus 18, σ. 594· πρβλ. καὶ Tektonik der Hellenen, πίν. 22, 2 καὶ Erbkam's Zeitschrift 1852, πίν. 81.

6. Philologus 14, σ. 692 ἑξ. καὶ 15, σ. 85 ἑξ.

7. AM 5, 1880, σ. 100.

8. Der Parthenon, σ. 25, σημ. 76 καὶ σ. 109.

9. AM 6, 1881, σ. 300 ἑξ.

10. AM 12, 1887, σ. 36 ἑξ. καὶ 200 ἑξ. 15, 1890, σ. 426 ἑξ. 22, 1897, σ. 168 ἑξ. 36, 1911, σ. 337 ἑξ. καὶ JdI 34, 1919, σ. 11 ἑξ.

11. Dümmler ἐν Pauly - Wissowa, Realencycl. II, στ. 954. Harrison, Mythology and Monuments of Ancient Athens, σ. 465 ἑξ. Cooley, AJA 3, 1899, σ. 398 ἑξ. Ed. Meyer, Forschungen zur alten Geschichte II, Halle 1892, σ. 137 ἑξ. E. v. Zille, Mnemosyne, N. S. 32, 1904, σ. 427 ἑξ.

12. E. Petersen, AM 12, 1887, σ. 69 ἑξ. καὶ JdI 22, 1907, σ. 8 ἑξ. A. Furtwängler, Meisterwerke, ἔ.ά. σ. 171 ἑξ. καὶ

τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος τοποθέτησιν τοῦ ὀπισθοδόμου-ταμείου, δημιουργηθείσης οὕτω ἐκτενοῦς σχετικῆς βιβλιογραφίας. Ἐκ τῶν γενομένων πολλαπλῶν συζητήσεων προέκυψεν, ὅτι ἡ δευτέρα γνώμη τοῦ Dörpfeld εἶναι ἡ πιθανωτέρα, ἐφόσον δὲν ἐπετεύχθη μέχρι τοῦδε ἄλλη θετικωτέρα ἀνταπόδειξις.

Τὴν περὶ ὑπάρξεως τοῦ ὀπισθοδόμου εἰς τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ἤτοι τοῦ Ἑκατομπέδου, γνώμην τοῦ Dörpfeld, ἐστήριξαν: α) πληροφορίαι τῶν συγγραφέων[1], ἰδίᾳ δ' ἐκ τούτων αἱ τῶν λεξικογράφων καὶ τῶν σχολιαστῶν, σχεδὸν πᾶσαι ταυτόσημοι καὶ ἀντληθεῖσαι, ὡς φαίνεται, ἐξ ἐγκύρου πηγῆς καὶ β) αἱ περισσότεραι τῶν εἰς τὸν ὀπισθόδομον ἀφορωσῶν ἐπιγραφῶν.

Ἂς ἴδωμεν κατ' ἀρχὰς τί μᾶς πληροφοροῦσιν οἱ συγγραφεῖς περὶ τῆς θέσεως τοῦ ὀπισθοδόμου.

Οἱ παλαιότεροι συγγραφεῖς, ὡς ὁ Ἀριστοφάνης[2], ὁ Δημοσθένης[3] καὶ ὁ Λουκιανός[4], ὁμιλοῦσι βραχέως καὶ μᾶλλον ἀορίστως περὶ τοῦ ὀπισθοδόμου, προϋποθέτοντες, ὅτι πᾶς τις ἐγνώριζε τὴν θέσιν του. Τοὐναντίον εἰς πλείονας σχολιαστὰς καὶ λεξικογράφους εὑρίσκομεν γραφόμενον, ὅτι ὁ ὡς θησαυροφυλάκιον χρησιμεύων ὀπισθόδομος κεῖται: ἢ *ὄπισθεν τοῦ νεὼ τῆς Ἀθηνᾶς*[5] ἢ *ὄπισθεν τῆς θεοῦ*[6] ἢ *ὄπισθεν τοῦ ἀδύτου*[7], ἢ *ὄπισθεν τοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ναοῦ*[8], ἢ *ὄπισθεν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς*[9] ἢ *ὀπίσω τοῦ νεὼ τῆς καλουμένης Πολιάδος Ἀθηνᾶς*[10] ἤ, τέλος, *εἰς οἴκημα ὀπίσω τῆς Ἀκροπόλεως*[11] ἢ *κατόπιν τῆς Ἀκροπόλεως*[12].

Αἱ δύο ἢ τρεῖς τελευταῖαι ἐκ τούτων εἰδήσεις ἐγράφησαν προφανῶς ἄνευ προσωπικῆς γνώσεως τοῦ τόπου. Ἐὰν διὰ τοῦτο δὲν λάβωμεν ταύτας ὑπ' ὄψιν, ὅλαι αἱ ἄλλαι συγκλίνουσιν εἰς τὸ ὅτι τὸ θησαυροφυλάκιον θὰ ἦτο ὄπισθεν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀλλὰ ποῖος ναὸς νοεῖται διὰ τούτου; Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπὸ τοῦ Dörpfeld γενομένης τεκμηριώσεως δικαιούμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ὡς τοιοῦτος ναὸς νοεῖται ὁ μεταξὺ Ἐρεχθείου καὶ Παρθενῶνος ἀποκαλυφθείς· διότι δι' αὐτὸν ἀπέδειξεν ὁ Dörpfeld[13], ὅτι ὑφίστανται αἱ ὀνομασίαι ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας ἀναφέρουν οἱ σχολιασταί. Συμφώνως λοιπὸν καὶ πάλιν

SBAW I, σ. 355 ἑξ. FRAZER, JHS 13, 1893, σ. 153 ἑξ. καὶ Pausanias' Description II, σ. 552 ἑξ. G. KÖRTE, Rh. Mus. 53, 1898, σ. 253 ἑξ. A. MICHAELIS, JdI 12, 1902, σ. 24 ἑξ. M. COLLIGNON, Le Parthénon, σ. 5. D'OOGE, The Acropolis of Athens, σ. 376 ἑξ. HONDIUS, Novae Inscr. Atticae, σ. 81 ἑξ. STEVENS - PATON, The Erechtheum, σ. 470 ἑξ.

1. Τὰς σχετικὰς εἰδήσεις παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ JAHN - MICHAELIS, Arx Athenarum, σ. 18 - 19 καὶ ἐκ τοῦ MICHAELIS, Der Parthenon, σ. 293.
2. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ Πλοῦτος, στ. 1191.
3. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ περὶ συντάξεως, 14 : *ἀνέῳξαν δήπου πρώην τινὲς τὸν ὀπισθόδομον.*
4. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 413, σημ. 3.
5. ΑΡΠΟΚΡΑΤΙΩΝ ἐν λ.
6. Σχόλια εἰς ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ κατὰ Τιμοκράτους, 136.
7. Σχόλια εἰς ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ Τίμωνα, 53.
8. ΦΩΤΙΟΣ, Λεξικὸν ἐν λ. καὶ BEKKER, Anecd. Gr. σ. 286, 26.
9. Μέγα Ἐτυμολογικὸν ἐν λ. καὶ Scholia Graeca in Aristophanem, ἔκδ. Dübner, Παρίσιοι 1895, σ. 383 (Πλοῦτος, στ. 1191).
10. Scholia Graeca in Aristophanem, σ. 384 (Πλοῦτος, στ. 1193).
11. Σχόλια εἰς ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ κατὰ Τιμοκράτους, 136.
12. ΠΟΛΥΔ. Ὀνομ. 40, σ. 368 (ἔκδ. Bekker).
13. AM 12, 1887, σ. 34.

πρὸς τὰς ἐρεύνας τοῦ Dörpfeld, ὁ ὀπισθόδομος δὲν ἔκειτο οὔτε εἰς τὸ Ἐρέχθειον, οὔτε εἰς τὸν ἰκτίνειον Παρθενῶνα, ἀλλ' εἰς τὸ λεγόμενον Ἑκατόμπεδον, ἐπικυροῦται δὲ οὕτω καὶ ὅτι τὸ Ἑκατόμπεδον ὠνομάζετο συνήθως ἁπλῶς *ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς*. Ἔχει γίνει ἐντούτοις γενικῶς δεκτόν, ὅτι ὁ ὀπισθόδομος εὑρίσκετο εἰς τὸν *μέγαν ναόν*, ἤτοι τὸν περίκλειον Παρθενῶνα, ὅστις ἦτο, ὡς γνωστόν, διπλοῦς ναός, τοῦ δυτικοῦ αὐτοῦ ἡμίσεος θεωρουμένου ὡς ὀπισθοδόμου, ἤτοι ὡς θησαυροφυλακίου ἢ ταμείου[1]. Ὁ Dörpfeld[2], βασισθεὶς ἐπὶ προεργασίας τοῦ Ussing καὶ τοῦ Köhler, ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ ὀπίσθιος αὐτὸς χῶρος ἔφερεν ἐπισήμως τὸ ὄνομα *Παρθενών*[3]. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλὲς καὶ ὑπὸ οὐδενὸς πλέον ἀμφισβητεῖται. Θὰ ἠδύνατό τις ἐντούτοις νὰ δεχθῇ, ὡς ἔπραξε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Dörpfeld, καὶ ὅτι ὁ χῶρος Παρθενών, ὅστις πράγματι εἶναι εἷς ὄπισθεν χῶρος τοῦ μεγάλου ναοῦ, ἄσχετος πρὸς τὸ λαϊκὸν ἐπώνυμον τοῦ ἀγάλματος κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους καὶ σημαίνων ἁπλῶς τὸν ἰδιαίτερον θάλαμον τῆς παρθένου θεᾶς, θὰ ἔφερε προσθέτως καὶ τὸ δεύτερον ὄνομα *ὀπισθόδομος* καὶ ὅτι, τούτου ἕνεκα, θὰ ἦτο καὶ τὸ θησαυροφυλάκιον τῶν Ἀθηνῶν. Κατὰ τῆς παλαιᾶς του ὅμως ταύτης ἐκδοχῆς ἔφερεν ὁ αὐτὸς Dörpfeld[4] τὰ ἑξῆς ἐπιχειρήματα:

1) Ὅτι οἱ αὐτοὶ ταμίαι, οἱ ὁποῖοι συνέταξαν τὰς ἐπιγραφὰς παραδόσεως τῶν ἱερῶν θησαυρῶν, χρησιμοποιήσαντες κατ' αὐτὰς τὰς ὀνομασίας *Ἑκατόμπεδος* καὶ *Παρθενὼν* διὰ τὰ δύο μέρη (**2** καὶ **3**) τοῦ μεγάλου ναοῦ, εἶναι οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς συντάκτας ἐπιγραφῶν λογαριασμῶν, εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκεται ἡ ὀνομασία *ὀπισθόδομος*. Οὕτω π.χ. εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ 426 π.Χ. οἱ ταμίαι παραδίδουν εἰς τοὺς στρατηγοὺς *ἐκ τοῦ ὀπισθοδόμου* ΔΔΔ *τάλαντα*[5]. Ἐπίσης αἱ ἐπιγραφαὶ αἱ κανονίζουσαι τὴν διαχείρισιν τῶν χρημάτων ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ (εἰς ἃς θὰ ἐπανέλθωμεν καὶ ἀργότερον)[6], ὁμιλοῦσι περὶ ὀπισθοδόμου καθ' ὃν χρόνον καὶ εἰς ἄλλας ἐπισήμους ἐπιγραφὰς ἀναφέρεται ὁ Παρθενὼν ὡς μέρος τοῦ μεγάλου ναοῦ. Ἡ ὕπαρξις ὅμως ἀμφοτέρων τῶν ὀνομασιῶν εἰς συγχρόνους ἐπιγραφὰς εἶναι νοητὴ μόνον ἐὰν αἱ ὀνομασίαι αὗται δηλοῦσι διαφόρους χώρους. Ἑπομένως ὁ ὀπίσθιος χῶρος τοῦ μεγάλου ναοῦ, ὁ Παρθενών, δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ὀπισθόδομον.

2) Ποῖα ἀντικείμενα ἐφυλάσσοντο εἰς τὸν κυρίως Παρθενῶνα μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν παραδόσεως. Ἦσαν δὲ ταῦτα σκεύη πομπῶν καὶ θυσιῶν, ἀναθήματα ἐν μέρει βεβλαμμένα, μουσικὰ ὄργανα, κιβώτια, κάνιστρα, κοσμήματα γυναικεῖα μικροτέρας ἀξίας κλπ.[7] Ὅτι ὅμως καὶ χρήματα εὑρίσκοντο ἐκεῖ (πλὴν τινων νομισμάτων) δὲν

1. Πρβλ. MICHAELIS, Der Parthenon, σ. 13, RODENWALDT, Akropolis, Berlin 1930, σ. 26 καὶ ΧΡ. ΚΑΡΟΥΖΟΝ, περ. Παιδεία καὶ Ζωή, 1952, σ. 339.

2. AM 6, 1881, σ. 300 ἑξ.

3. AM 6, 1881, σ. 296 καὶ 12, 1887, σ. 34.

4. AM 12, 1887, σ. 35.

5. IG I², 324 (426/5 - 423/2 π.Χ.).

6. IG I² 91 (434 π.Χ.), 15 - 17: *ταμιευόντον ἐμ πόλει ἐν τõι ὀπισθ*/[οδό]*μοι*. . . . . *καὶ συγκλειόντον τὰς θύρας τõ ὀπισθοδόμο*. στ. 55: τα[μιευέσθο τ]/[ὰ μὲν τε̃ς Ἀθε]*ναίας χρέματα* [ἐν τõι] *ἐπὶ δεχσιὰ τõ ὀπισ*[θοδόμο τὰ δ]/[ὲ τõν ἄλλον θ]*εõν ἐν τõι ἐπ' ἀρ*[ιστερ]ά. 313 (408/7 π.Χ.), στ. 178: *hυποθέμ*[ενοι χρυσίον τὸ ἐν τõι]/*ὀπισθοδ*[όμοι ἐν κοίτει χαλκε̃ι]. 314 (407/6 π.Χ.), στ. 14: *ἐν τõι ὀπισθοδόμοι χρυσίον/ἐν κοίτει χαλκε̃ι*.

7. MICHAELIS, Der Parthenon, σ. 314, 316 κλπ.

προκύπτει ἀπὸ καμμίαν ἐπιγραφήν[1]. Ἐνομίζετο ἀληθῶς πρότερον, ὅτι καὶ πληρωμαί τινες ἐγίνοντο ἐκ τοῦ Παρθενῶνος. Δύο τοιαύτας περιπτώσεις ἀναφέρει ὁ Michaelis[2], κατὰ Böckh, τὰς ὁποίας ὅμως ὁ Dörpfeld ἀπέδειξεν ἀνισχύρους[3].

Ἀφοῦ, κατὰ ταῦτα, ὁ Παρθενὼν δὲν ἦτο τόπος φυλάξεως τῶν χρημάτων, ὑπεστηρίχθη ὑπό τινων, ὅτι ὡς τοιοῦτος ἠδύνατο νὰ ὑπῆρξεν ὁπωσδήποτε ἡ δυτικὴ πρόστασις **4**, ἥτις εἶναι πράγματι ὀπισθόδομος τοῦ ναοῦ. Τοῦτο παρεδέχθη ἀρχικῶς καὶ ὁ Dörpfeld, ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζε τότε ἄλλον καταλληλότερον χῶρον, ὅστις νὰ προσηρμόζετο πρὸς τὸ ὄνομα ὀπισθόδομος. Ἡ ἄποψις ὅμως αὕτη, γινομένη δεκτή, ἀπετέλει μίαν πολὺ ἰδιότυπον καὶ σπανίαν ἐνέργειαν τῶν Ἀθηναίων. Ἦτο ποτὲ δυνατὸν νὰ φυλάσσουν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν σημαντικώτατον[4] συμμαχικὸν θησαυρόν των εἰς τὴν ἀνοικτὴν καὶ μόνον διὰ ξυλίνων (ὡς θὰ ἴδωμεν) κιγκλίδων κλειομένην πρόστασιν **4**, εἰς δὲ τὸν καλῶς, διὰ διπλῆς, ἰσχυρᾶς θύρας κλειόμενον καὶ ὑπὸ παχέων τοίχων περιβαλλόμενον χῶρον **3** νὰ ἐφύλαττον τὰ ἐφθαρμένα καὶ πολὺ μικροτέρας ἀξίας σκεύη; Ὅσον παράδοξος καὶ ἂν ἐφαίνετο ἡ ἄποψις αὕτη, ὅμως οἱ ἐρευνηταί[5], μὴ εὑρίσκοντες ἄλλην λύσιν, τὴν παρεδέχθησαν, ἐπειδὴ ἐξεκίνουν ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ὁ ὀπισθόδομος, δηλαδὴ τὸ θησαυροφυλάκιον τῶν Ἀθηνῶν, ὤφειλε νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸν μέγαν ναὸν τοῦ Ἰκτίνου. Ἀφοῦ ὅμως οὔτε ἐπιγραφή, οὔτε πληροφορία συγγραφέως τινός, οὔτε καμμία ἄλλη σκέψις δικαιολογεῖ τοιαύτην ὑπόθεσιν, καταπίπτει καὶ ἡ δυνατότης νὰ τοποθετήσωμεν τὸν ὀπισθόδομον εἰς τὴν δυτικὴν πρόστασιν τοῦ ναοῦ, ἤτοι τὸν χῶρον **4.**

Ἀποδειχθέντος λοιπὸν ὅτι ὁ ὀπισθόδομος δὲν ἦτο οὔτε εἰς τὸ Ἐρέχθειον, οὔτε εἰς τὸν Παρθενῶνα, θὰ πρέπει νὰ εὑρίσκετο εἰς τὸν ἀρχαῖον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς ἤτοι τὸ Ἑκατόμπεδον. Ὅτι δὲ τοῦτο πράγματι συνέβαινεν ἐστήριξεν ὁ Dörpfeld διὰ τῶν ἑξῆς ἀποδείξεων: 1) ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 6, 7), εἶχεν, ὡς εἴδομεν[6], ἕνα σημαντικὸν ὀπισθόδομον, ὅστις ἀπετελεῖτο ἐκ μιᾶς μεγάλης αἰθούσης (Β) καὶ δύο γειτονικῶν πρὸς αὐτὴν δωματίων (Γ, Δ) (εἰκ. 7). Ἤδη πρὸ τῶν περσικῶν πολέμων ὁ ὀπισθόδομος οὗτος ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς φύλαξιν τῶν χρημάτων τῆς Ἀθηνᾶς. Μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, ὁ ναὸς κατεστράφη καὶ ἐπανεκτίσθη, ὡς μᾶς γνωρίζει τοῦτο ὁ Ἡρόδοτος[7]. Ἑπομένως θὰ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἐχρησιμοποιήθη καὶ πάλιν ὡς θησαυροφυλάκιον μέχρι περατώσεως τοῦ μεγάλου ναοῦ, ἤτοι τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος καὶ τοῦ ὄπισθεν αὐτοῦ κειμένου χώρου **3**. Ἀφοῦ λοιπὸν καὶ μετὰ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ ἰκτινείου Παρθενῶνος, οἱ ἐρευνηταὶ μάτην ἀνεζήτησαν εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν **(3)** τὸν ὀπισθόδομον, φυσικώτατον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ὀπισθόδομος τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ἤτοι

1. Ἡ μόνη ἀναφέρουσα παράδοσιν χρημάτων ὑπὸ τῶν ταμιῶν εἰς τοὺς στρατηγοὺς ἐπιγραφή, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀφορῶσα εἰς τὸν ὀπισθόδομον τοῦ Παρθενῶνος, εἶναι ἡ καὶ ἀνωτέρω ἀναφερομένη IG I², 324,20 (τοῦ 426/5 π.Χ.), αὕτη ὅμως, ὡς μὴ ἀναφέρουσα ρητῶς τὸν ὀπισθόδομον τοῦ Παρθενῶνος, εὐλόγως θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Dörpfeld ὡς ἀφορῶσα εἰς τὸν ὀπισθόδομον τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, θεωρουμένου γενικῶς ὡς ταμείου.

2. Der Parthenon, σ. 294. CIA I 32 = IG I² 91/92 καὶ CIA 273 = IG II² 696.

3. AM 12, 1887, σ. 35.

4. Ὁ θησαυρὸς οὗτος ἀνήρχετο τὸ 435/4 π.Χ. εἰς 10.000 τάλαντα!

5. Π.χ. ὁ Rodenwaldt, Die Akropolis, Berlin 1930, σ. 26. Ὁ αὐτὸς ὅμως συγγραφεὺς τὸ παρασιωπᾷ εἰς τὸ κατὰ 11 ἔτη μεταγενέστερον ἔργον του (Griechische Tempel, Berlin 1941).

6. Μέρος Α', σ. 13 ἑξ. καὶ εἰκ. 7, 9.

7. Ἡροδ. V, 102. VIII, 53. IX, 13.

ὁ τοῦ Ἑκατομπέδου, ἔμεινε καὶ ἀργότερον ὁ κατ' ἐξοχὴν ὀπισθόδομος, δηλαδὴ τὸ θησαυροφυλάκιον. 2) Ἂν ὅμως ὑφίστατο ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν περάτωσιν τοῦ νέου ναοῦ ὁ ὀπισθόδομος τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ἐξηγεῖται ἐπὶ τέλους διατὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐξέλεξαν ἁπλῶς τὸ ὄνομα ὀπισθόδομος διὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὸν ὀπίσθιον χῶρον τοῦ τελευταίου, δηλαδὴ τοῦ ἰκτινείου, ἀλλὰ ἔδωσαν, πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως, εἰς τὸν ὀπίσθιον δόμον τοῦ ἰκτινείου ναοῦ τὴν ἰδιαιτέραν ὀνομασίαν Παρθενών, ὀνομασίαν λίαν ἐπιτυχῆ δι' ἕνα κλειστὸν ἐν τῷ ναῷ τῆς Παρθένου χῶρον. Καὶ ὅταν ἀργότερον ὠνόμασαν Παρθενῶνα ὅλον τὸν ναόν, ἀνεπισήμως μὲν κατ' ἀρχὰς (τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους εἰς τὸν κατ' Ἀνδροτίωνος—76—λόγον του καὶ εἰς τὸν κατὰ Τιμοκράτους—184—τοῦ 355 π.Χ.), ὕστερον δὲ καὶ ἐπισήμως, ἔπρεπε νὰ εὕρουν μίαν νέαν ὀνομασίαν διὰ τὸν ὄπισθεν τοῦ κυρίως ναοῦ χῶρον **3**. Ἁπλουστάτη δὲ τοιαύτη διέξοδος ὑπῆρχε νὰ κληθῇ ὁ χῶρος οὗτος ὁ *ὀπισθόδομος τοῦ Παρθενῶνος* καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα εὑρίσκομεν εἰς τὸ μόνον διασωθὲν χωρίον ἀρχαίου συγγραφέως[1], ἔνθ' ἀναμφισβητήτως γίνεται λόγος περὶ τοῦ δυτικοῦ χώρου τοῦ ναοῦ, ἤτοι τοῦ ὑπ' ἀριθ. **3** (εἰκ. 233) διαμερίσματος. Ἀναφέρει πράγματι ὁ Πλούταρχος, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἵνα κολακεύσουν Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν *τὸν ὀπισθόδομον ἀπέδειξαν αὐτῷ κατάλυσιν, κἀκεῖ δίαιταν εἶχε, τῆς Ἀθηνᾶς λεγομένης ὑποδέχεσθαι καὶ ξενίζειν αὐτὸν οὐ πάνυ κόσμιον ξένον*. Ὁ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ μνημονευόμενος ὀπισθόδομος ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦτο, ὡς ὑπετέθη, ὁ χῶρος **4**, ἀλλ' ὁ χῶρος **3**· διότι τὸ φθινόπωρον καὶ τὸν χειμῶνα τοῦ 304/3 π.Χ., ὅτε παρέμεινεν ἐκεῖ ὁ Δημήτριος[2] μετὰ τῶν ἑταιρῶν του, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατοικῇ εἰς ἕνα τελείως ἐκτεθειμένον εἰς τοὺς ἀνέμους καὶ τὸ ψῦχος χῶρον, ὡς ἦτο ἡ δυτικὴ πρόστασις, ἀλλὰ βεβαίως εἰς ἕνα πανταχόθεν κλειστόν, οἷος ἦτο ὁ ἀμέσως πρὸς τὸν ὀπισθόναον συνεχόμενος χῶρος **3** τοῦ κυρίως Παρθενῶνος. Ἄλλωστε τιμητικωτέρα βεβαίως ἦτο ἡ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σηκοῦ διαμονὴ τοῦ φιλοξενουμένου τῆς θεᾶς. Ἀκριβῶς δὲ ἡ προσθήκη τῆς λέξεως Παρθενῶνος δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις, ὅτι ὁ κατ' ἐξοχὴν ὀπισθόδομος δὲν ἦτο ἐν τῷ ναῷ τοῦ Παρθενῶνος. 3) Ἀφοῦ τὸ συμμαχικὸν ταμεῖον μετετέθη εἰς Ἀθήνας τὸ 454 π.Χ.[3], ὁ δὲ μέγας ναὸς[4] δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐντελῶς περατωθῆ τὸ 438 π.Χ., θὰ εὑρίσκοντο οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ ἐνδιάμεσον διάστημα εἰς ἀμηχανίαν ποῦ νὰ φυλαχθῇ ὁ συμμαχικὸς θησαυρός. Τινὲς τῶν ἐρευνητῶν ἐδέχθησαν, ὅτι ὁ δυτικὸς χῶρος **3** τοῦ μεγάλου ναοῦ θὰ ἐκτίσθη ἐνωρίτερον τῶν ἄλλων μερῶν του, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ταμεῖον· ἄλλοι πάλιν ὑπέθεσαν, ὅτι εἶχεν ἀνεγερθῆ ἰδιαίτερον προσωρινὸν οἴκημα διὰ τὸν θησαυρόν. Ἡ πρώτη ἐκδοχὴ εἶναι τελείως ἀστήρικτος· διότι τώρα εἶναι πλέον γνωστόν, ὅτι ὁ Περικλῆς ἐσχεδίασε τὸν ναὸν ὑπὸ τὴν παροῦσαν μορφήν του· ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν λείπει κάθε σχετικὴ βάσις. Ἀποδειχθέντος πλέον, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Παρθένου δὲν ἐχρησίμευε πρὸς φύλαξιν τῶν συμμαχικῶν χρημάτων, ὁ συμμαχικὸς θησαυρὸς θὰ πρέπει νὰ ἀπετέθη τὸ

1. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Δημήτριος, 23.
2. Βλ. σχετικῶς W. S. FERGUSSON, Hellenistic Athens, London 1911, σ. 118.
3. K. BELOCH, Griechische Geschichte, II, 2, Strassburg 1916, σ. 203 καὶ W. JUDEICH, Topogr.[2] σ. 267.
4. Ὡς *μέγας ναὸς* ἢ *νεὼς ὁ μέγας* χαρακτηρίζεται ὁ Παρθενὼν ὑπὸ τοῦ ΦΙΛΟΧΟΡΟΥ (Βιβλ. IV, 97) καὶ τοῦ Σχολιαστοῦ εἰς ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ Εἰρήνην, στ. 605 καὶ ὡς *ναὸς ὁ μέγας τῆς Ἀθηνᾶς* ὑπὸ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ (I, 37, 1).

454 π.Χ. εἰς τὸν ὀπισθόδομον τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς 'Αθηνᾶς, ἤτοι εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον, ὅπου πάντοτε ἦτο καὶ ἔμεινεν. 4) 'Αφοῦ ὁ μέγας ναὸς ἐγκαινιάσθη τὸ 438 π.Χ. καὶ ἐτελείωσε κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη (μέχρι τοῦ 432 π. Χ.) διά τινων προσθηκῶν καὶ τελικῆς λαξεύσεως τῶν ἀετωμάτων, ἠμποροῦσαν πλέον πολλὰ ἀντικείμενα, ἅτινα ἕως τότε ἐφυλάσσοντο εἰς τὸν ἀρχαῖον ναόν, νὰ μεταφερθοῦν εἰς τὸν νέον. Οὕτω π.χ. τὰ σκεύη τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων μετεκομίσθησαν ἀπὸ τοῦ ὀπισθοδόμου τοῦ ἀρχαίου ναοῦ εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὅπου καὶ τὰ εὑρίσκομεν τὸ 434/33 π.Χ. εἰς τὰς ἐνδείξεις τοῦ θησαυροῦ[1]. 'Εδημιουργήθη, ὡς ἐκ τούτου, περισσοτέρα θέσις εἰς τὸν ὀπισθόδομον τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, δι' ὃ καὶ ἀπεφασίσθη, ὅπως ἐφεξῆς, ἐκτὸς τῆς διαχειρίσεως τῶν χρημάτων τῆς 'Αθηνᾶς, γίνεται εἰς τὸν χῶρον τοῦτον καὶ ἡ τῶν χρημάτων τῶν ἄλλων θεῶν, ὡς διδάσκει ἡ ἐπιγραφὴ IG I² 91/92, ἐκ τοῦ γράμματος τῆς ὁποίας προκύπτει σαφῶς, ἂν καὶ δὲν λέγεται τοῦτο ρητῶς, ὅτι οἱ ταμίαι τῆς 'Αθηνᾶς παραμένουν εἰς τὸ παλαιόν των διαμέρισμα, προστίθενται δὲ εἰς αὐτοὺς οἱ τῶν ἄλλων θεῶν. Αἱ δύο αὐταὶ ἀρχαὶ ὁμοῦ κλειδώνουν, σφραγίζουν καὶ ἀσφαλίζουν ἢ ἀνοίγουν τὴν θύραν ἢ τὰς θύρας τοῦ ὀπισθοδόμου, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον ἐφρόντιζον ἕως τότε μόνον οἱ ταμίαι τῆς 'Αθηνᾶς. Ὁ ὀπισθόδομος ὅμως ἀπετελεῖτο, ὡς ἡ κάτοψις τοῦ ναοῦ δεικνύει (εἰκ. 7), ἐκ μιᾶς δυτικῆς μεγάλης (Β) αἰθούσης καὶ δύο παρακειμένων μικρῶν (Γ, Δ) δωματίων. Ἔπρεπε λοιπὸν καὶ νὰ ὁρισθῇ ἀκόμη πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ κατανεμηθοῦν εἰς τοὺς χώρους αὐτοὺς αἱ διάφοροι ἀρχαί. Περὶ τῆς κατανομῆς ταύτης λέγεται εἰς ἄλλο τμῆμα τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς: *ἐπειδὰν δὲ ἐκ τῶν διακοσίων ταλάντων .... ἀποδοθῇ τὰ ὀφειλόμενα, ταμιευέσθω τὰ μὲν τῆς 'Αθηναίας χρήματα ἐν τῷ ἐπὶ δεξιὰ τοῦ ὀπισθοδόμου, τὰ δὲ τῶν ἄλλων θεῶν ἐν τῷ ἐπ' ἀριστερά* (στ. 52-56). 'Αφοῦ δὲ ὁ ὀπισθόδομος τοῦ ἀρχαίου ναοῦ περιελάμβανε δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν θησαυροφυλάκιον, ἕκαστον ἐμβαδοῦ 30 μ², ἤτοι ἐπαρκοῦς πρὸς διαχείρισιν μεγαλυτέρων ποσῶν χρημάτων, ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴ ἀποτελεῖ λαμπρὰν ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὀπισθοδόμου καὶ συγχρόνως τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς 'Αθηνᾶς κατὰ τοὺς μετὰ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ Παρθενῶνος χρόνους. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴ ἡρμηνεύθη παλαιότερον διὰ τῆς παραδοχῆς, ὅτι ἄλλα μὲν χρήματα ἐταμιεύοντο εἰς τὸ ἀριστερὸν καὶ ἄλλα εἰς τὸ δεξιὸν αὐτῆς ἥμισυ. Πρὸς τί ὅμως ἐδόθη ἡ ἀκριβὴς αὐτὴ ὁδηγία, ἂν ἀμφότερα τὰ ταμεῖα ἔμενον ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ; 'Ακριβῶς ἡ ἔκφρασις *ἐν τῷ ἐπὶ δεξιὰ τοῦ ὀπισθοδόμου* συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως ἰδιαιτέρων θησαυροφυλακίων. Ταιριάζει λοιπὸν πρὸς τὴν διάταξιν τῶν χώρων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ἥτις διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐγένετο τὸ πρῶτον κατανοητή.

Ὑπάρχει ἄλλωστε καὶ πρόσθετος χαρακτηριστικὴ εἴδησις περὶ τοῦ ὀπισθοδόμου, παρεχομένη ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ εἰς 'Αριστοφάνους Πλοῦτον, στ. 1191[2]. Αὕτη διαφέρει τῶν ἄλλων μεταγενεστέρων εἰδήσεων· διότι παρέχει συμπληρωματικὰς πληροφορίας καὶ περὶ τῆς μορφῆς τοῦ ὀπισθοδόμου. Γράφει λοιπὸν ὁ ἐν λόγῳ Σχολιαστής, ὅτι ὁ ὀπισθόδομος ἦτο *ὀπίσω τοῦ νεὼ τῆς καλουμένης Πολιάδος 'Αθηνᾶς* καὶ (ὅτι ἦτο) *διπλοῦς οἶκος, ἔχων θύραν, ὅπου ἦν θησαυροφυλάκιον*. Πρόκειται λοιπὸν ἀσφαλῶς ἐνταῦθα

1. IG I², 276.

2. Ἰδοὺ πῶς ἔχει ὁ στίχος 1191: *τὸν πλοῦτον, οὗπερ πρότερον ἦν ἱδρυμένος, τὸν ὀπισθόδομον ἀεὶ φυλάττων τῆς θεοῦ*· βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 413, σημ. 3.

περὶ τοῦ *ἀρχαίου νεώ*, δηλαδὴ τοῦ Ἑκατομπέδου, ὄχι μόνον λόγῳ τοῦ ἐπιθέτου τῆς Ἀθηνᾶς[1], ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τοῦ διπλοῦ οἴκου (= δύο οἰκημάτων), τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφὴ IG I², 4 στ. 17 - 18 τοῦ 485/84 π.Χ.[2] καὶ τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν πλήρως ὄχι μόνον πρὸς τὴν ὅλην κάτοψιν τοῦ Ἑκατομπέδου ὡς διπλοῦ ναοῦ[3], ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ του δύο ἐπὶ δεξιὰ καὶ ἐπ' ἀριστερὰ κείμενα δωμάτια, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφὴ IG I² 91/92, στ. 55-56 τοῦ 417/6, π.Χ. καὶ ἅτινα θεωροῦνται γενικῶς ὡς τὰ θησαυροφυλάκια, τὰ ὁποῖα οἱ ταμίαι ὤφειλον τρὶς τοῦ μηνὸς νὰ ἀνοίγουν εἰς τὸ κοινὸν πρὸς θέαν. 5) Αἱ ἀνωτέρω (σ. 414) μνημονευθεῖσαι εἰδήσεις τῶν σχολιαστῶν, οἵτινες ὁμοφώνως λέγουν, ὅτι ὁ ὡς θησαυροφυλάκιον χρησιμεύων ὀπισθόδομος ἔκειτο *ὄπισθεν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς*, εἶναι τελείως ἀκριβεῖς καὶ ἀποδεικνύουν ἀκόμη περαιτέρω, ὅτι ὁ ἀρχαῖος ναὸς ἦτο πράγματι τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ὅτι δι' αὐτὸν ταιριάζουν αἱ ἐνδείξεις, *ναός, ἄδυτον* καὶ *ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς*. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη θεωρηθοῦν, ὅτι δὲν ἔχουν μεγάλην ἀξίαν αἱ μεταγενέστεραι αὗται εἰδήσεις, ὅμως μία ἐπιγραφὴ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.[4], δυστυχῶς πολὺ κολοβή, δύναται νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ζητουμένην ἀπόδειξιν. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς λοιπὸν ταύτης πληροφορούμεθα, ὅτι τὸ ἱερὸν ἀργύριον τῶν θεῶν (τῆς Ἐλευσῖνος;) πρέπει νὰ μεταφερθῇ *Ἀθέν*[αζε καὶ κε]*ῖσθαι πάνπαν τὸ λο*[ιπὸν ὄπισ/θ]*εν τõ τε̃ς Ἀθεναία*[ς ἀρχαίο/ν]*εὼ ἐμ πόλει*. Κατὰ τὸν Kirchhoff ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἀρχαιοτέρα τοῦ 452 π.Χ., ὥστε καὶ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐχρησιμοποιήθη πρὸς φύλαξιν χρημάτων.

Ἐπὶ τῶν πέντε διαφόρων ἀνωτέρω ἐκτεθέντων λόγων στηριζόμενος ὁ Dörpfeld ἐδέχθη, ὅτι τὸ Ἑκατόμπεδον ἀνακτισθέν, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφήν του τὸ 480 π.Χ., ἔστω καὶ ἐν μέρει, ἤτοι τοὐλάχιστον κατὰ τὸν ἐσωτερικὸν αὐτοῦ σηκόν[5], ἐξηκολούθησε νὰ λειτουργῇ ὡς ταμεῖον. Τοῦ προεβλήθη ὅμως εἰς τοῦτο ἡ ἀντίρρησις, ὅτι ἡ περαιτέρω ὕπαρξις τοῦ ἀνακτισθέντος ναοῦ θὰ παρέβλαπτεν οὐσιωδῶς τὴν θέαν τῆς ἐξαιρετικῆς τέχνης προστάσεως τῶν Κορῶν τοῦ Ἐρεχθείου, ἡ ὁποία, ὡς ἡ κάτοψις (εἰκ. 7) σαφῶς δεικνύει, πατεῖ ὁλόκληρος ἐπὶ τῶν θεμελίων τῆς περιστάσεως τοῦ Ἑκατομπέδου. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο προσεπάθησε νὰ ἐξασθενήσῃ ὁ Dörpfeld[6] διὰ τῆς παραδοχῆς, ὅτι οἱ κατασκευασταὶ τῆς προστάσεως τῶν Καρυατίδων θὰ ἐξεκίνησαν ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς μετ' ὀλίγον θὰ κατηδαφίζετο ὁλόκληρος. Καὶ περὶ τοιαύτης μὲν προθέσεως τῶν κατασκευαστῶν οὐδὲν γνωρίζομεν, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι τὸ 406 π.Χ., ἤτοι ἐλάχιστα ἔτη μετὰ τὴν περάτωσιν τοῦ Ἐρεχθείου (409/8 ἢ 406/5 π.Χ.), τὸ Ἑκατόμπεδον ἦτο ἀκόμη ὄρθιον, ἀφοῦ ὁ Ξενοφῶν[7] ἀνα-

1. Ἥτις, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Dörpfeld, ἐλατρεύετο ἐν αὐτῷ ὡς Πολιάς (AM 12, 1887, σ. 48).
2. *Τὰ οἰκέματα* [τὰ ἐν τõι hεκατ]*ομπέδοι*.
3. Περὶ οὗ βλ. Μέρος Α', 13 ἑξ. εἰκ. 7, 9.
4. IG I² 6, στ. 118 - 119.
5. Dörpfeld, AM 12, 1887, σ. 31 καὶ 33, 39, 42. Κατὰ τὸν W. White (The Opisthodomos on the Acropolis at Athens, Cambridge 1894 καὶ Harvard Studies in Classical Philology 6, 1895), μόνον τὸ ὀπίσθιον ἥμισυ τοῦ σηκοῦ θὰ ἀνεκτίσθη ὡς ἰδιαίτερον θησαυροφυλάκιον μὲ τὸ ἰδιαίτερον ὄνομα ὀπισθόδομος. Τὴν ἄποψιν ταύτην, προταθεῖσαν καὶ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Milchhöfer (Philologus 53, 1894, σ. 352) καὶ τοῦ G. Nicole (Bulletin de l'Inst. Genévois 38, 1909, σ. 153), ἐδέχθη καὶ ὁ E. Curtius (AA 14, 1899, σ. 163 καὶ Stadtgeschichte von Athen, Berlin 1891, σ. 132, 152).
6. AM 12, 1887, σ. 42.
7. Ἑλληνικὰ I, 6.

φέρει (τὸ 406 π.Χ.) ὅτι *ὁ παλαιὸς ναὸς τῆς 'Αθηνᾶς ἐνεπρήσθη*. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν δὲν ἦτο ἀκόμη γνωστὸν τὸ 'Εκατόμπεδον ἔγινε δεκτόν, ὅτι ὡς παλαιὸς ναὸς ὑπενοεῖτο τὸ 'Ερέχθειον, ἀφοῦ βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ Παρθενῶνος, ἄλλος δὲ ναὸς τῆς 'Αθηνᾶς δὲν ἦτο ἀκόμη γνωστός. 'Αφ' ὅτου ὅμως ἀνευρέθη τοιοῦτος, δηλαδὴ τὸ 'Εκατόμπεδον, ἐγεννήθη ἡ ἀπορία, ποῖον ἐκ τῶν δύο ναῶν, τὸ 'Ερέχθειον ἢ τὸ 'Εκατόμπεδον ὑπονοεῖ ὁ Ξενοφῶν;

'Ως ὅμως μανθάνομεν ἐκ τῆς μεγάλης ἐπιγραφῆς τοῦ 409/8 [1] π.Χ. τὸ κύριον κτίριον τοῦ 'Ερεχθείου δὲν εἶχεν ἀκόμη στεγασθῆ, ὥστε ὁ ναὸς θὰ ἐτελείωσε τὸ ἐνωρίτερον τὸ 406 π.Χ. Ἦτο λοιπὸν δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ ναὸς οὗτος τὸ 406 ὡς παλαιός; Ὄχι βεβαίως. Τὸ 'Ερέχθειον ἐλέγετο ἁπλῶς *ὁ νεὼς ἐν ᾧ τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα*· διότι εἰς αὐτὸν εἶχε μεταφερθῆ τοῦτο ἐκ τοῦ 'Εκατομπέδου· τὸ ἀρχαιότερον 'Ερέχθειον εἶχε τότε πλέον τελείως ἐξαφανισθῆ, ἀντικατασταθὲν διὰ νέου ναοῦ, ὅστις δὲν εἶχε οὔτε κἂν ἀκριβῶς τὴν κάτοψιν τοῦ ἀρχαίου διατηρήσει. Κατὰ ταῦτα ὁ Ξενοφῶν ὡς παλαιὸν ναὸν τῆς 'Αθηνᾶς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐννοῇ τὸ 'Ερέχθειον, ἀλλὰ τὸ 'Εκατόμπεδον, ὅπερ ἀπὸ ἁπλῶς *ναὸς τῆς 'Αθηνᾶς*, ὡς ἐλέγετο παλαιότερον, πρὸς ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸν νέον, μέγαν ναὸν τῆς θεᾶς, ὠνομάσθη τὸν 5ον π.Χ. αἰ. *παλαιὸς νεώς*.

Αἱ ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 406 π.Χ. ἐπενεχθεῖσαι εἰς τὸ 'Εκατόμπεδον ζημίαι θὰ ἦσαν μᾶλλον μικραί [2], περιορισθεῖσαι εἰς τὰ ξύλινα μέρη τοῦ κτιρίου (στέγας, θύρας κλπ.). Οἱ κίονες ὅμως καὶ οἱ τοῖχοί του θὰ ἔμειναν ὄρθιοι, ὅλος δὲ ὁ ναὸς ἢ τοὐλάχιστον τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἥμισυ θὰ ἀνενεώθη συντόμως. Καὶ δὲν μνημονεύεται μὲν τοῦτο ρητῶς, ὑπάρχει ἐντούτοις μία ἐπιγραφή [3], ἥτις ὁμιλεῖ περὶ ἀνανεώσεως κεκαυμένου ναοῦ καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον, κατὰ Dörpfeld [4], νὰ ἀναφέρεται καὶ αὕτη εἰς τὸ 'Εκατόμπεδον, ἐπειδὴ εἰς αὐτὴν περιέχεται (στ. 11) ἡ φράσις *κατὰ τὸ Πανδρόσειον*, ὅπερ, ὡς γνωστόν, ἔκειτο ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ ναοῦ καὶ πλησίον τοῦ ὀπισθοδόμου. Μόνη δυσκολία εἶναι, ὅτι, ἐνῶ ἡ πυρκαϊὰ ἐγένετο τὸ 406 π.Χ., ἡ ἐπιγραφὴ (IG II² 1654) χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ ἔτους 395/4 π.Χ. καὶ θὰ πρέπει, κατὰ ταῦτα, νὰ ἔμεινεν ὁ ναὸς ἐπὶ ἕνδεκα ἔτη βεβλαμμένος. 'Εντούτοις, ἐπειδὴ ἡ συμπλήρωσις τῆς ἐπιγραφῆς στηρίζεται μόνον εἰς ἓν ἰῶτα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος, δύναται τοῦτο εὐκόλως νὰ τροποποιηθῇ. 'Αφοῦ δὲ ἄλλωστε καὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων συνάγεται, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι τῶν χρόνων τοῦ Εὐκλείδου (403/2 π.Χ.), δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸν ἀρχαῖον ναὸν καὶ ἑπομένως νὰ ἀφορᾷ ἀνανέωσιν τοῦ ἐμπρησθέντος ναοῦ. Σχετικὰς περαιτέρω ἀποδείξεις παρέχουν περὶ τούτου καὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος [5], αἵτινες ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ *ἀρχαίου νεώ*, ἀκόμη δὲ καὶ περὶ τοῦ *ὀπισθοδόμου* καὶ περὶ τοῦ *ἑκατομπέδου* καὶ τοῦ *Παρθενῶνος*, ἀναφέρουσαι καὶ τοὺς δύο χώρους τοῦ μεγάλου ναοῦ. Εἰς τὴν τελευταίαν μάλιστα εἰδικῶς ἐκ τῶν μετευκλειδείων ἐπιγραφῶν γράφεται: *τάδ' ἐκ τοῦ*

1. IG XII, 1977 A.
2. IG II² 1654 (τοῦ 395/4 π.Χ.).
3. 'Αξιοπαρατήρητος εἶναι πράγματι ἡ χρῆσις τοῦ ρήματος *ἐνεπρήσθη*, τὸ ὁποῖον σημαίνει μᾶλλον «τοῦ ἔβαλαν φωτιά», ἀντὶ τοῦ *κατεκαύθη* ἢ *κατεφλέχθη*, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ἐπὶ ὁλοσχεροῦς καύσεως εἰς ἄλλας περιστάσεις ὁ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ (IV, 30 § 2 καὶ 133 § 2).
4. AM 12, 1887, σ. 46.
5. IG II² 1487, 1489, 1524. IG II² 216 (τοῦ 346/5 π.Χ.) καὶ 334 (τοῦ 335/4 π.Χ.).

ἀρχαίου νεὼ παρέδωκεν ἡ ἱέρεια τοῖς ἐπιστάταις... εἰς τὸν Παρθενῶνα. Ὁμοίας φύσεως εἶναι καὶ αἱ ἐπιγραφαί[1], ἔνθα ὁ ἀρχαῖος ναός, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (Παρθενῶνος), ἔφερε τὸ ὄνομα *ἀρχαῖος νεὼς* καὶ *παλαιὸς νεώς*, ἀλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἁπλῶς ὁ *ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς*, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξις ὅτι τὸ Ἐρέχθειον ἐλέγετο *ἀρχαῖος νεώς*· ὁ τελευταῖος οὗτος ἐλέγετο ναὸς τοῦ Ἐρεχθέως ἢ Ἐρέχθειον ἢ καί, ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ παναρχαίου ἀγάλματος, ὁ *ναὸς ἐν ᾧ τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα*. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ δύο χωρία, ὁμιλοῦντα περὶ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς· ἐκ τούτων ὅμως τὸ ἓν[2] περιέχει μὲν ὑποθετικὴν συμπλήρωσιν τ[ῆς Πολιάδος], ἥτις, δύναται καὶ ἄλλως νὰ ἀποδοθῇ, π.χ. διὰ τ[οῦ ἐν Ἀκροπόλει] *νεὼ* καὶ νὰ ἀναφέρεται ἑπομένως εἰς τὸ Ἑκατόμπεδον. Τὸ ἄλλο χωρίον εἶναι τοῦ Στράβωνος[3]: *ὅ τε ἀρχαῖος νεώς, ὁ τῆς Πολιάδος, ἐν ᾧ ὁ ἄσβεστος λύχνος*. Ἐνταῦθα ὁ Στράβων ἐννοεῖ βεβαίως τὸ Ἐρέχθειον, λόγῳ τῆς μνείας τῆς λυχνίας, ἀλλ' ἵνα ἀποφύγῃ παρεξήγησιν προσθέτει ρητῶς ἀκόμη καὶ τὸ *ὁ τῆς Πολιάδος*. Ἀλλ' ὁ Στράβων δὲν εἶναι, κατὰ Dörpfeld[4], κατάλληλος μάρτυς, ἵνα κρίνῃ ποῖον ναὸν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 4ου αἰῶνος ἐχαρακτήριζον ὡς *ἀρχαῖον νεών*.

Μία ἀκόμη περὶ πυρκαϊᾶς τοῦ ὀπισθοδόμου εἴδησις ὑπάρχει παρὰ Δημοσθένει (κατὰ Τιμοκράτους, 136), λέγει δ' αὕτη : *καὶ οἱ ταμίαι ἐφ' ὧν ὁ ὀπισθόδομος ἐνεπρήσθη καὶ οἱ τῶν τῆς θεοῦ καὶ οἱ τῶν ἄλλων θεῶν ἐν τῷ οἰκήματι τούτῳ ἦσαν, ἕως ἡ κρίσις αὐτοῖς ἐγένετο*. Καὶ ἀρχικῶς μὲν ἡ πυρκαϊὰ αὕτη ἀπεδόθη εἰς τοὺς περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. χρόνους (354/3). Ἐπειδὴ δὲ τὸ χωρίον τοῦ Δημοσθένους ἀναφέρει ἀμφοτέρους τοὺς συλλόγους τῶν ταμιῶν (Ἀθηνᾶς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν), ἡ πυρκαϊὰ θὰ πρέπει νὰ πίπτῃ εἴτε εἰς τοὺς μεταξὺ τοῦ 434 καὶ 406 χρόνους, εἴτε εἰς τὸ ἔτος 385/84 π.Χ. Καίτοι δὲ ἡ διατύπωσις τῆς εἰδήσεως μαρτυρεῖ (ἂν καὶ ὄχι ἀπαραιτήτως) μᾶλλον προευκλειδείους χρόνους (408/402 π.Χ.) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπειδὴ δὲν εἶναι τόσον πιθανὸν ὁ Δημοσθένης νὰ ἀναφέρεται εἰς γεγονὸς συμβὰν πρὸ 50 ἐτῶν[5], δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐν προκειμένῳ πυρκαϊὰ νὰ ταυτίζεται πρὸς τὴν τοῦ 406 π.Χ. καὶ ἑπομένως νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸν ὀπισθόδομον τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ἤτοι εἰς τὴν πυρκαϊὰν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ 406 π.Χ. καὶ οὐχὶ εἰς τὸν ὀπισθόδομον τοῦ Παρθενῶνος. Ὡς αὐτουργοὶ τῆς πυρκαϊᾶς ἐκείνης ἐθεωρήθησαν οἱ ταμίαι, οἵ τε τῆς Ἀθηνᾶς καὶ οἱ τῶν ἄλλων θεῶν — τὰ ὑπὸ τῶν ὁποίων διαχειριζόμενα χρήματα ἦσαν, ὡς εἴπομεν, χωριστὰ τεθειμένα, ἄρα εἰς δύο δωμάτια, ὡς τὰ τοῦ Ἑκατομπέδου. Οἱ ταμίαι οὗτοι παρέμειναν ἔγκλειστοι *ἐν τῷ οἰκήματι*, δηλαδὴ ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ, μέχρις ὅτου γίνῃ ἡ κρίσις, ἤτοι ἡ δίκη αὐτῶν, ἥτις φαίνεται ὅτι ἐβράδυνε.

Διὰ τὴν κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰ. ὕπαρξιν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς περαιτέρω ἀποδεικτικὸν ὑλικὸν μᾶς προσφέρουν πολλαὶ ἐπιγραφαί[6], εἰς τὰς ὁποίας πολλάκις ἀναφέ-

1. AM 12, 1887, σ. 40 ἑξ.
2. IG II² 1014 (109/8 π.Χ.).
3. IX, 396.
4. AM 12, 1887, σ. 49.
5. AM 12, 1887, σ. 44 ἑξ.
6. IG II² 1396, 1400, 1469, 1471, στ. 19, 23.

ρεται ὁ ὀπισθόδομος. Ἀφοῦ δὲ δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς αὐτὰς ὑπεδήλου ἄλλον χῶρον ἀπὸ τὸν ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἀναφερόμενον, ἀφοῦ δ' ἐπὶ πλέον ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ μεταγενέστεροι Σχολιασταὶ ὀνομάζουν ἀκόμη καὶ μετὰ τὸ 406 π.Χ. τὸν ὀπίσθιον χῶρον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς βραχυλογικῶς ὀπισθόδομον, δικαιούμεθα νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὸν ὀπισθόδομον, ἑπομένως καὶ τὸν ἀρχαῖον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς ὑφιστάμενον κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰ. Ἐπικυροῦται ἄλλωστε τὸ συμπέρασμα τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ δύο χῶροι (**2** καὶ **3**) τοῦ μεγάλου ναοῦ ἐξακολουθοῦν νὰ φέρουν τὰ παλαιά των ὀνόματα Ἑκατόμπεδος καὶ Παρθενών.

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς IG II² 1407 καὶ πολλῶν ἄλλων ὁμοίων— πρωτοκόλλων παραδόσεως — προκύπτει, ὅτι τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς Παρθένου ἵστατο, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἐν τῷ Ἑκατομπέδῳ ναῷ (δηλαδὴ ἐν τῷ χώρῳ **2**) καὶ ὅτι τοῦτο παρεδίδετο ὑπὸ τῶν διαχειριστῶν τοῦ ναοῦ εἰς τοὺς διαδόχους των ἐπὶ τῇ βάσει ἀκριβοῦς καταλόγου τῶν καθ' ἕκαστον μερῶν του, ἀκόμη δὲ καὶ ὅτι ὁ κατάλογος οὗτος εἶχε χαραχθῆ ἐπὶ χαλκῆς στήλης[1], ὡς τόπος φυλάξεως τῆς ὁποίας ὁρίζεται ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ ὁ Παρθενών. Ὅτι δὲ ἐδῶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Παρθενὼν νοεῖται ὁ ὑπ' ἀριθ. **3** χῶρος τοῦ ναοῦ καὶ οὐχὶ ὁλόκληρος ὁ ναὸς προκύπτει ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Παρθενών, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Ἑκατόμπεδον, κατονομάζεται ἐνταῦθα ῥητῶς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ὀπίσθιος χῶρος **3** τοῦ μεγάλου ναοῦ ὠνομάζετο ἐπισήμως ἀκόμη Παρθενών, δι' αὐτὸ μὲ τὴν λέξιν ὀπισθόδομος ἐδηλοῦτο ὁ ὀπίσθιος χῶρος τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες ἀναφέρουν τὸν *ἀρχαῖον νεών*, μία ἰδιαιτέρως, ἡ IG II² 334, εἶναι ἀξία μνείας, ἐπειδὴ ἀναφέρει ὅτι ὁ ναὸς ἐχρησίμευε πρὸς λατρευτικοὺς σκοπούς, ἑπομένως καὶ ὅτι θὰ ἐλειτούργει κανονικῶς. Ἀποδειχθέντος οὕτω, ὅτι ὁ ναὸς καὶ μετὰ τὴν περσικὴν καταστροφὴν καὶ μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 406 π.Χ. ἀνεκτίσθη, ἀκόμη δὲ καὶ ὅτι παρὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Παρθενῶνος δὲν ἔχασε τελείως τὴν λειτουργικήν του σημασίαν, δικαιούμεθα νὰ θεωροῦμεν καὶ ὅτι ἵστατο καὶ κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας παρὰ τὸν Παρθενῶνα ὡς ἀρχαῖος ναός, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον καὶ οὐδεμία ὑπάρχει εἴδησις περὶ καταστροφῆς του. Ὅτι δὲ τοῦτο πράγματι συνέβαινεν ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ Παυσανίου, ἐκ χωρίου τινὸς τοῦ ὁποίου (I, 24, 3, δυστυχῶς ἐλλιποῦς) ὁ διὰ μακρῶν αὐτὸ διερευνήσας Dörpfeld[2] ἀπέδειξεν ὅτι ὁ περιηγητὴς εἶδε καὶ ἐγνώρισε τὸν ἀρχαῖον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς μεταξὺ τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ Ἐρεχθείου. Ὑφίστατο ἑπομένως ὁ ἀρχαῖος ναὸς ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (2ος μ.Χ. αἰ.), ὅτε ὁ Παυσανίας ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας. Ἐπὶ πόσον ὅμως ἀκριβῶς χρόνον ὑφίστατο περαιτέρω ὁ ναὸς δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Ὁ Dörpfeld[3] ὑπέθεσεν ἢ ὅτι, ὡς τὰ πλεῖστα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κτίρια, θὰ ἐξετοπίσθη καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, ὅταν ὁ Παρθενὼν καὶ τὸ Ἐρέχθειον μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικοὺς ναούς, οἵτινες εἶχον ἀνάγκην ὑλικοῦ διὰ τὴν οἰκοδομίαν των, ἢ καὶ ἀκόμη ἀργότερον, κατὰ τὸν Με-

1. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περικλῆς, 13, 55.
2. AM 12, 1887, σ. 52 - 59.
3. AM 12, 1887, σ. 60.

σαίωνα, ὅτε κατεστράφησαν ἢ μετετράπησαν τὰ πλεῖστα τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κτιρίων.

Ὁ προορισμὸς τοῦ ὀπισθοδόμου (χώρου **3**). Ὡς πρὸς τὸν ἀρχικὸν προορισμὸν τοῦ χώρου **3** δὲν ἔχομεν, ὡς ἄλλωστε καὶ ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἀσφαλῆ τινὰ ἔνδειξιν. Ὑποθέσεις μόνον σχετικαὶ διετυπώθησαν ὑπὸ πλειόνων ἐρευνητῶν. Οὕτω παλαιότερον ὁ Ussing[1] ἐγνωμάτευσεν, ὅτι τὴν ὀνομασίαν καὶ τὸν προορισμόν του ὁ χῶρος **3** θὰ ἔλαβεν ἐπειδὴ θὰ ἦτο ἀπρόσιτος εἰς τὸ πολὺ κοινόν. Ὁ Dörpfeld[2] ἀργότερον τὸν ἐθεώρησε κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς προοριζόμενον διὰ τὴν φύλαξιν τῶν εἰς τὴν Ἀθηνᾶν ἀνηκόντων σκευῶν τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων, ἔπειτα δὲ[3] ὡς τόπον παραμονῆς τῶν 100 παρθένων[4], τῶν ὑφαινουσῶν τὸν πέπλον τῆς Ἀθηνᾶς, περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως οὐδὲν ἀσφαλὲς γνωρίζομεν.

Ἀντιθέτως ὁ Furtwängler[5] ἐθεώρησεν αὐτὸν ὡς χῶρον τελέσεως διπλῆς λατρείας, ἤτοι τῶν παρθένων θυγατέρων τοῦ Κέκροπος καὶ τοῦ Ἐρεχθέως, τοῦθ' ὅπερ ἀντέκρουσαν ὁ Körte[6] καὶ ὁ Milchhöfer[7], ἐπειδὴ ὁ χῶρος οὗτος φαίνεται νὰ ἦτο μᾶλλον ἄσχετος πρὸς πᾶσαν λατρείαν, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον εἶναι γνωστόν, ὅτι ἀργότερον ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀποθήκη διαφόρων ἀντικειμένων[8]. Ὁ Körte μάλιστα συνῆψε τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς τὸ λατρευτικὸν παρωνύμιον τῆς θεᾶς, ἂν καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα ἔλαβε πολὺ ἀργότερον τὸ παρωνύμιον τοῦτο. Κατὰ τῆς ἀπόψεως ταύτης τοῦ Körte ἀντετάχθη ὁ Th. Reinach[9], ὅστις ἐχαρακτήρισε τὸν Παρθενῶνα ὡς χῶρον προωρισμένον ἰδιαιτέρως διὰ τὰς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θεᾶς παρθένους. Προσήγγισε λοιπὸν κατὰ ταῦτα τὴν δευτέραν γνώμην τοῦ Dörpfeld.

Πάντως ὁ ὀπισθόδομος ἐχρησιμοποιήθη ἀκόμη καὶ ὡς ὁπλοθήκη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν τυράννων (404/3 π.Χ.)[10]. Ἐπιγραφικῶς[11] μάλιστα εἶναι μεμαρτυρημένον, ὅτι ἐντὸς

1. Reisen, σ. 179.
2. AM 6, 1881, σ. 301.
3. AM 21, 1906, σ. 170 ἑξ.
4. Τῶν ἐργαστινῶν δηλ. Βλ. ΗΣΥΧΙΟΝ ἐν λ. Μέγα Ἐτυμολογικὸν 149, 21. ΣΟΥΔΑΝ ἐν λ. *χαλκεῖα*. IG 2², 1034. U. Köhler, AM 8, 1883, σ. 61.
5. Meisterwerke, σ. 172 ἑξ.
6. Rh. Mus. 43, 1898, σ. 258 ἑξ.
7. Programm Kiel, σ. 23.
8. Ὁ Michaelis, πρὸ ἑνὸς ἤδη αἰῶνος (1871), συνέταξεν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιγραφῶν παραδόσεως καὶ παραλαβῆς, κατάλογον τῶν ἐν τῷ κυρίως Παρθενῶνι ἀντικειμένων (Der Parthenon, σ. 297 - 299)· εἶναι δὲ ταῦτα: α) κοσμήματα χρυσᾶ ἢ ἐλεφάντινα (ὅρμοι, ἐνώτια, δακτύλιοι, χρυσίδια, στέφανοι, παλλάδια, κεφαλὴ γρυπός, βοΐδιον, σφραγῖδες), β) μουσικὰ ὄργανα (λύραι χρυσαῖ, ἐλεφάντιναι ἢ ξύλιναι - συβῆναι), γ) ἀγγεῖα (κύλικες, κιλυχνίδες, πυξίδες, ὑδρίαι, κρατήρ, θυμιατήρια), δ) σκεύη οἰκιακά (δίφροι, κλῖναι, θρόνοι, ὑποπόδια, κάνιστρα ἐσχάραι), ε) ἐνδύματα (χιτῶνες), στ) ὅπλα (ἀκινάκης τοῦ Μαρδονίου, πανοπλία, ἀφιέρωμα Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυσπέρχοντος, ἀσπίδες, πέλτη, θῶραξ, κνημῖδες) καὶ ζ) χρήματα (στατῆρες κορίνθιοι, ἀργύριον σύμμικτον, ἡμιοβόλιον, τριώβολον)· πρβλ. καὶ IG II/III 2² 1377, στ. 9 (τοῦ ἔτους 400/399 π.Χ.). Κατὰ ταῦτα ὁ ὀπισθόδομος ἐχρησίμευε πρὸς φύλαξιν ὅλων τῶν θησαυρῶν καὶ ἑορταστικῶν σκευῶν τῆς Ἀθηνᾶς, ὅθεν καὶ αὐτῆς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.
9. C.R.A.I. 1908, σ. 315 ἑξ. καὶ BCH 32, 1908, σ. 499 ἑξ. καὶ 33, 1909, σ. 546.
10. ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Ἑλληνικὰ II, III, 20.
11. Ἐπιγραφὴ τοῦ 303 π.Χ. ἐν Hesperia 40, 1971, σ. 449, στ. 13/14: *κατὰ τὴν στήλην τὴν χαλκῆν*. CIA II 667 = IG II² 1407, 1, 3, 7/8 (385/4 καὶ 384/3 π.Χ.): *τάδε παρέδοσαν οἱ ταμίαι τῆς θεõ οἱ ἐπὶ Δεξ*[ιθέο ἄρχοντος]/*ταμίαις τοῖς τῆς θεõ τοῖς ἐπὶ Διειτρέφος* ἄ[ρχοντος . . ./ἐν τῶι ἑκατομπέδωι ἐντελὲς κατὰ τὴν στήλην τὴν]/*χαλκῆν τὴν ἐν τῶι Παρθενῶνι* [ὁμ]*ολο-*

τοῦ χώρου **3** ἵστατο καὶ ἡ χαλκῆ ἐκείνη στήλη[1] ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦσαν ἀκριβῶς χαραγμένα τὰ χρησιμοποιθέντα εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς εὐγενῆ μέταλλα[2] καὶ ἄλλα ὑλικά, προσέτι δὲ καὶ ὁ ἀργυρόπους δίφρος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου *καθεζόμενος ὁ Ξέρξης ἐθεώρει τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν*[3]. Δὲν εἶναι ὅμως πιθανὸν νὰ προωρίσθη ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ὡς ἀποθήκη ὁ χῶρος **3**, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ὅτι ἐσχεδιάσθη καὶ αὐτὸς κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος καὶ τοῦ Ἑκατομπέδου, ὄπισθεν τοῦ κυρίως ναοῦ, διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ ἰκτίνειος Παρθενὼν τὸν πατροπαράδοτον τύπον τοῦ διπλοῦ ναοῦ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μεταφερθῇ εἰς τὸν ὀπισθόδομόν του καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος.

Ἔμεινε κατὰ ταῦτα ὁ δυτικὸς χῶρος ἁπλῶς ἄνευ ἰδιαιτέρου προορισμοῦ, χρησιμοποιηθείς, ὡς εἴπομεν, ἀργότερον (404/3 π.Χ.) ἐπὶ τῶν τυράννων καὶ ὡς ὁπλοθήκη, τὸ δὲ 304 π.Χ. ὡς κατοικία Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ[4] τελοῦντος ἐν αὐτῷ τὰ μετὰ τῶν ἑταιρῶν του ὄργια. Λίαν πιθανὴ εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ σχέσις τῆς ὀνομασίας τοῦ χώρου **3** πρὸς τὸν βραδύτερον ἀνεγνωρισμένον θάλαμον, ἤτοι οἶκον τῆς Παρθένου, ὁπόθεν καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξετάθη εἰς ὁλόκληρον τὸν ναόν[5]. Ἴσως μάλιστα ἡ ὀνομασία Παρθενὼν νὰ ἐδόθη εἰς τὸν χῶρον **3** ἀποκλειστικῶς, ἵνα δηλώσῃ ὅτι τὸ ἀρχικῶς ὡς διπλοῦς ναὸς σχεδιασθὲν κτίριον ἀνῆκεν ἐφεξῆς ὁλόκληρον εἰς τὴν *παρθένον θεάν*. Πάντως καὶ μέχρι τοῦ 1941 ἐθεωρεῖτο ὁ χῶρος **3** ὡς ὁ φυλάσσων τὸν συμμαχικὸν θησαυρόν[6].

Ἀναφέρομεν ἀκόμη, ὅτι ἡ ὀνομασία τοῦ χώρου **3** συνεδυάσθη ὑπό τινων καὶ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ τέλεσιν θρησκευτικῶν ἀσμάτων καὶ χορῶν. Εἶναι ἐντούτοις ἀμφίβολον ἂν ὑπῆρξε ποτὲ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως χῶρος δι' ἄσματα καὶ χορούς.

Προσθέτομεν ἐν τέλει, ὅτι ὅταν ὁ Παρθενὼν μετετράπη εἰς ἐκκλησίαν, ὁ δὲ κυρίως Παρθενὼν ἐχρησίμευεν ὡς νάρθηξ αὐτῆς, ἡ εἰς τοῦτον εἴσοδος ἐγίνετο ὄχι μόνον διὰ τῆς μεγάλης δυτικῆς θύρας, ἀλλὰ καὶ διὰ δύο μικρῶν θυρῶν, ἀνοιχθεισῶν εἰς τὸ μέσον τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ χώρου **3** (βλ. εἰκ. 262 καὶ κατωτέρω Παράρτημα). Μία δ' ἀκόμη μικρὰ θύρα ἠνοίχθη παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν του, χάριν ἀνόδου εἰς τὸ ὑπὲρ τὸν ἐξωνάρθηκα σκευοφυλάκιον ἢ ἀρχεῖον τῆς ἐκκλησίας διὰ κοχλιωτῆς κλίμακος, ἐγκατεστημένης ἐντὸς τοῦ τετραγώνου πύργου (πίν. 66). Οἱ τοῖχοι ἐπίσης τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ χώρου **3** ἐκοσμήθησαν, κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, διὰ βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν, τῶν ὁποίων ἴχνη ἀρκετὰ διατηροῦνται εἰσέτι (βλ. καὶ κατωτέρω)[7].

γόμενον. CIA II, 670 = IG II², 1410, 7/8 (376/5 π.Χ.): *ἐντελὲς*[κα]τὰ *τὴν στή*[λην τ]/*ὴν χαλκῆν*. CIA II 719 = IG II² 1468, col. I, 6/8 (321/20 π.Χ.) [ἄγαλμα τὸ ἐν τῶι ἐκ]*ατονπέδωι καὶ ἡ ἀ*/[σπὶς καὶ τὸ βάθρον] *ἐντελῆ κατὰ τὴν στ*/[ήλην.

1. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περικλῆς, 13, 55: *ὁ δὲ Φειδίας εἰργάζετο μὲν τῆς θεοῦ τὸ χρυσοῦν ἕδος καὶ τούτου δημιουργὸς ἐν τῇ στήλῃ ἀναγέγραπται.*

2. Ὁ εἰς τὸ ἄγαλμα χρησιμοποιηθεὶς χρυσὸς ἐστοίχιζε 44 τάλαντα, τὸ δὲ ἄγαλμα καθιερώθη, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὸ 438 π.Χ.

3. ΑΡΠΟΚΡΑΤΙΩΝ ἐν λ. *ἀργυρόπους*. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ κατὰ Τιμοκράτους, 129. Ὁ Σχολιαστὴς προσθέτει ἐνταῦθα *ἐν τῷ Αἰγάλεῳ ὄρει τῆς Ἀττικῆς, ἀνέκειτο δὲ εἰς τὸν Παρθενῶνα*. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν παραδόσεως τῶν ταμιῶν τοῦ ἔτους 396/5 π.Χ. (IG II/III 2, 1, 1394, στ. 13) ἀναφέρονται : *δίφροι στρογγυλόποδε/ς* Π· *ἀργυρόπος εἷς.*

4. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Δημήτριος, 23, 3.

5. KÖRTE, ἔ.ἀ.

6. RODENWALDT, ἔ.ἀ. ΧΡ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ, ἔ.ἀ.

7. Βλ. περὶ τούτων WESTLAKE ἐν Archaeologia 51, 1888, σ. 175 καὶ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΝ ἐν ΑΕ 1920, σ. 36 ἑξ.

Ἡ δυτικὴ θύρα. Ὡς καὶ εἰς τὸ θυραῖον ἄνοιγμα τοῦ προνάου, οὕτω καὶ εἰς τὸ τοῦ ὀπισθονάου, ὅπερ ὅμως διατηρεῖται καθ' ὅλον του τὸ ὕψος, τὰ εὐθὺς ἑκατέρωθεν τῶν 2,045 μ. παχειῶν παρειῶν τοῦ μεγάλου (4,92 μ.)[1] θυραίου ἀνοίγματος τοιχώματα παρουσίαζον ἐξωτερικῶς[2], ἤτοι πρὸς τὸν ὀπισθόναον, ἀνὰ μίαν ἐλαφρὰν βάθυνσιν, πλάτους 0,72 μ. καὶ βάθους 0,07 μ. (εἰκ. 263, πίν. 60). Αἱ βαθύνσεις αὗται θὰ προωρίζοντο, ἀναμφιβόλως, ἵνα δέχωνται ἐπένδυσίν τινα ἐκ πολυτιμοτέρου ὑλικοῦ, πιθανώτατα ὀρειχάλκου[3]. Ὡς δὲ προκύπτει ἐξ ἐπιμελῶς λαξευμένων ὀρθογωνίων κοιλωμάτων (κοινῶς χανδρώματα), διαστάσεων πλάτους 0,26 μ. καὶ βάθους 0,07 μ. (Κ,Κ,Κ,Κ), κειμένων ἐγκαρσίως καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς βαθύνσεως καὶ κατὰ κανονικὰς ἀποστάσεις (±1,80 μ.), καθ' ὅλον τὸ ὕψος ἑκάστου τῶν πλαγίων τοιχωμάτων (εἰκ. 263 καὶ 269) ἡ μεταλλικὴ ἐπένδυσις θὰ ἐστερεοῦτο ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης βαθύνσεως, τῇ βοηθείᾳ ξυλίνων ἐμβλημάτων (κ. τάκων), σφηνουμένων ἐντὸς τῶν εἰρημένων ὀρθογωνίων κοιλωμάτων[4].

Ἐσχηματίζετο λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα ἐξωτερικῶς πέριξ τοῦ ἀνοίγματος πολυτελὲς ὀρθογώνιον πλαίσιον, τοῦ ὁποίου αἱ μὲν πλάγιαι ὄρθιαι πλευραὶ εἶχον πλάτος 0,72 μ., ἡ ἄνω ὅμως ὁριζοντία πλευρὰ ἦτο κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου (0,308 μ.) στενοτέρα τῶν πλαγίων καὶ ἦτο λαξευμένη ἐπὶ τοῦ κάτω χείλους τῶν ἐξωτερικῶν δοκῶν, αἵτινες ἀπετέλουν τὸ ὑπέρθυρον τοῦ 4,92 μ. εὐρέος ἀνοίγματος (βλ. εἰκ. 263 καὶ πίν. 13, 51, 66, κωδωνοστασίου). Ἦσαν δὲ αἱ δοκοὶ αὗται κατὰ μὲν τὸν Penrose[5] καὶ τὸν Michaelis[6] πέντε τὸν ἀριθμόν, κατὰ τὸν Stevens[7] τρεῖς, κατὰ τὸν Μπαλάνον[8] δὲ καὶ καθ' ἡμᾶς τέσσαρες (εἰκ. 269), ἔχουσαι ὕψος μὲν 1,04 μ., πάχος 0,50 μ.[9] καὶ μῆκος ἡ πρὸς Δ. βλέπουσα 7,774 μ. (εἰκ. 263, πίν. 66)[10].

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς πλαγίας παρειὰς τοῦ ἀνοίγματος — τοὺς ἄλλως λεγομένους *σταθμοὺς*[11] ἢ *σταθμὰ* (κοινῶς λαμπάδες)—, ὕψους 9,81 μ.[12], ἕκαστος αὐτῶν παρουσιάζει κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω ἴσην πρὸς 0,07 μ.[13], ὥστε ἐν συνόλῳ τὸ ἄνοιγμα ἐστένευεν ἄνω

1. Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ κολοσσιαῖον μέγεθος τοῦ σηκοπροδομίου ἀνοίγματος εἰς τοὺς δύο ναούς, οἵτινες περιεῖχον χρυσελεφάντινα ἀγάλματα τοῦ Φειδίου, ἤτοι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός (διαστάσεις ἀνοίγματος 4, 80×9,80 μ.) (E. Curtius - Fr. Adler, Olympia: Die Baudenkmäler I, Berlin 1892, πίν. XII) καὶ τοῦ Παρθενῶνος (4,92 × 10,058 μ.).

2. Ὡς βλέπει τις ἐκ τῶν εἰκόνων 270 καὶ 271 τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θυραίου ἀνοίγματος εἶναι σήμερον λίαν ἐφθαρμένον.

3. Τὴν ἐπένδυσιν ταύτην ὁ μὲν C. Bötticher (Untersuchungen auf der Akropolis von Athen, Berlin 1863, σ. 153) δέχεται μαρμαρίνην, ὁ O. Walter (Athen - Akropolis, Wien 1929, σ. 62) ξυλίνην καὶ ὁ G. Ph. Stevens (Hesperia, Suppl. III, σ. 74) ὀρειχαλκίνην.

4. Ὁμοίας κοιλότητας πρὸς στερέωσιν τῆς ἐπενδύσεως τῶν πλαισίων των παρουσιάζουν καὶ τὰ θυραῖα ἀνοίγματα τῶν Προπυλαίων, R. Bohn, Die Propyläen, Berlin - Stuttgart 1882, πίν. VII.

5. Penrose, Principles, πίν. 16.

6. Michaelis, Der Parthenon, σ. 110.

7. The Setting of the Periclean Parthenon, Hesperia, Suppl. III, 1940, εἰκ. 56, ἀριθ. 3.

8. Μπαλανος, Ἀναστήλωσις, σ. 85.

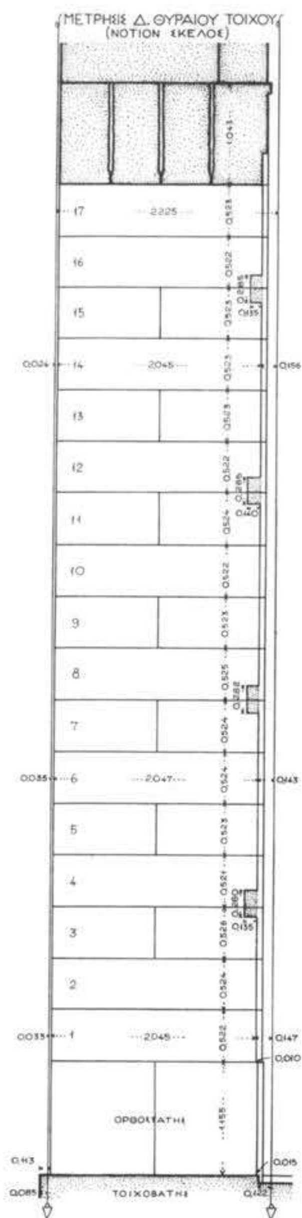
9. Κατὰ Penrose (Principles, σ. 45 ἑξ.) 0,41 μ. καὶ κατὰ Michaelis (Der Parthenon, σ. 110) ὁμοίως.

10. Κατὰ Penrose (Principles, σ. 45) 25, 62 ἀγγλ. π. = 7,80 μ., κατὰ Michaelis (Der Parthenon, σ. 110) 7,75 μ., κατὰ C. Bötticher (Untersuchungen, σ. 117) 9,734 μ. (προφανῶς κατὰ λάθος!).

11. Συχνότατον παρ' Ομηρωι ὡς *σταθμός*: Ὀδυσσείας δ 838, η 89, κ 62, π 96, ρ 340, Ἰλιάδος Ν 168, Ρ 589. Εἰς ἐπιγραφὰς ὡς *σταθμά*: IG I² 315, στ. 129. IG II 2² (1), 1672. IG IV I², 103. IG XI 2, 165. A. Rehm, Didyma II, 31, στ. 7, 10, 13 καὶ 32 στ. 12. Εἰς συγγραφεῖς: Ηροδ. Ι, 179. Σοφοκλεους Ἠλέκτρα, στ. 1381. Ευριπιδου Ὀρέστης, στ. 1473, Ἰφ. Τ. στ. 49. Αριστοφ. Ἀχαρν. στ. 447. Απολλ. Ροδ. Ἀργον. 4. 27. Τρυφιοδ. 389.

12. Κατὰ Dinsmoor, Architecture, σ. 164, τὸ 10,058 μ. ἰσοδυναμεῖ πρὸς 33 δωρικοὺς πόδας.

13. Κατὰ τὸν Penrose (Principles², σ. 10) ἡ στένωσις εἶναι 0,07 μ. Πρβλ. καὶ A. Bötticher, Die Akropolis von Athen, Berlin 1888, σ. 125.

269. Κατὰ μῆκος τομὴ τῆς μεγάλης δυτικῆς θύρας τοῦ ὀπισθοδόμου, μὲ ὄψιν πρὸς Νότον, ἐμφαίνουσα, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ τετραπλοῦν ὑπέρθυρον αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν κατὰ διατόνους καὶ δρομικὰς πλινθίδας πλοκὴν καὶ διάταξιν τῶν 17 ὑπὲρ τοὺς ὀρθοστάτας στρώσεων, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν, κατὰ κανονικὰς ἀποστάσεις, τέσσαρα κανονικὰ ὀρθογώνια λαξεύματα, τὰ προοριζόμενα δι' ἐμβλήματα, πιθανώτατα ξύλινα, τῆς ἐπενδύσεως τῶν σταθμῶν τῆς θύρας.

270. Ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ κυρίως Παρθενῶνος μετὰ τὴν στένωσιν αὐτῆς τὸ 1872 διὰ νέων μαρμαρίνων σταθμῶν καὶ χαμηλωμένου τόξου ἐξ ὀπτοπλίνθων.

κατὰ 0,14 μ.[1]. Ἐγένετο δὲ τοῦτο δι' ὀπτικοὺς βεβαίως λόγους· διότι ἐὰν κατεσκευάζοντο οἱ σταθμοὶ ἐντελῶς κατακόρυφοι, τὸ ὅλον ἄνοιγμα θὰ ἐφαίνετο εὐρυνόμενον πρὸς τὰ ἄνω[2]. Ἔντασις παρατηρεῖται, κατὰ τὸν Μπαλάνον[3], καὶ εἰς τοὺς σταθμοὺς

271. Ἄποψις τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ κυρίως Παρθενῶνος ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ, μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν προσθέτων σταθμῶν καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος ὑπερθύρου.

τῆς θύρας, ἥν, ἀκολουθῶν τὸν Μπαλάνον, ἐδέχθη καὶ ὁ Gruben[4]. Τοιαύτη ὅμως, καθ' ἡμᾶς, δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλὰ προῆλθεν ἐκ μετακινήσεως τῶν λίθων λόγῳ τῆς ἐκρήξεως.

1. Κατὰ ΜΠΑΛΑΝΟΝ (Ἀναστήλωσις, σ. 85) 0,20μ., καθ' ἡμᾶς 0,14 μ. (εἰκ. 263 καὶ πίν. 60, 66).
2. PENROSE, Principles, σ. 45.
3. Ἀναστήλωσις, σ. 85.
4. Griechische Tempel und Heiligthümer, München 1961, σ. 168.

Τὸ ἄνοιγμα τοῦ τοίχου ἐκλείετο διὰ διπλῆς διφύλλου θύρας, μιᾶς βλεπούσης πρὸς τὸν ὀπισθόναον, ξυλίνης, ἐπενδεδυμένης δι' ἀναγλύφων (;) φύλλων χαλκοῦ[1], ὡς ἡ τοῦ προνάου (βλ. ἀνωτέρω), καὶ μιᾶς κιγκλιδωτῆς πρὸς τὸν κυρίως Παρθενῶνα. Ἡ δευτέρα αὕτη θύρα ἤνοιγε πρὸς τὰ ἔσω, κυλιομένη ἐπὶ ἡμικυκλικῶν τροχιῶν, αἱ ἀβαθεῖς

272. Ἐσωτερικὴ ἄποψις τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ κυρίως Παρθενῶνος, ἀναστηλωθείσης ἐν μέρει τὸ 1844 καὶ δεικνύουσα τὴν μεγάλην φθορὰν τῶν πλινθίδων.

αὔλακες τῶν ὁποίων (πλ. 0,07 μ.) σώζονται σαφέστατα ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τοῦ δαπέδου (εἰκ. 266, 267), ἔχουσαι ἀκτῖνα ἐξωτερικῶς 1,92 μ.[2], ἤτοι περίπου ἴσην πρὸς τὴν κάτω διάμετρον τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου. Οἱ ὅλμοι διὰ τὰς στρόφιγγας

1. Penrose, Principles, σ. 10, σημ. 3.

2. Παρόμοιαι τεταρτοκύκλιοι τροχιαὶ κυλιομένων θυροφύλλων παρετηρήθησαν καὶ εἰς τὸν ἐν Πριήνῃ ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ μάλιστα βαθμιδωταὶ ἐν τομῇ· βλ.. εἰκόνα των παρὰ A. Marquand (Handbook of Greek Architecture, New York 1909, σ. 167, εἰκ. 195), ὅστις παρέχει καὶ τὸ σχέδιον αὐτῶν, ὅπερ, περιέχεται ἐπίσης καὶ εἰς τὸ βιβλίον τῶν Wiegand - Schrader, Priene, Berlin 1904, πίν. VII καὶ IX καὶ εἰς τὸ τοῦ Martin Schede, Die Ruinen von Priene, Berlin 1964, σ. 26, εἰκ. 27. Ὅμοιαι τροχιαὶ παρετηρήθησαν ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ἐν Δήλῳ μέγαν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, Courby, Exploration Archéol. de Délos, πίν. IV, Paris 1931, καὶ ἀλλαχοῦ.

περιστροφῆς τῶν θυροφύλλων ἦσαν τοποθετημένοι ἐντὸς ὀρθογωνίων κοιλοτήτων (Σ, Σ) (εἰκ. 263), λαξευμένων καθέτως, εἰς βάθος 0,07 μ. ἡ νοτία καὶ 0,10 μ. ἡ βόρειος, ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ δαπέδου καὶ διαστάσεων, ἡ μὲν βόρειος 0,33 × 0,41 μ., ἡ δὲ νοτία 0,36 × 0,41 μ., ἀπέχουσαι ἀλλήλων ἀπὸ κέντρου εἰς κέντρον 4,08 μ. Τρίτη ὀρθογώνιος ἐγκοπή, διαστάσεων 0,40 × 0,29 μ., βάθους 0,10 μ. (εἰκ. 263), εὑρισκομένη εἰς τὸ μέσον τῶν δύο πρώτων (εἰκ. 263), θὰ προωρίζετο βεβαίως διὰ τὸν μεταλλικὸν δέκτην τοῦ κατακορύφου σύρτου στερεώσεως τῶν θυροφύλλων. Τὰ θυρόφυλλα τῆς χαλκεπενδύτου θύρας θὰ εἶχον πιθανῶς ἑκατέρωθεν, ὡς τὰ τῶν θυρῶν τοῦ Πανθέου, ἀνὰ μίαν σταθερὰν παραστάδα, πλάτους περίπου 0,30 μ., παρεμβαλλομένην μεταξὺ τῶν στροφίγγων καὶ τῶν σταθμῶν.

Ἡ κλείουσα τὸ μέγα ἄνοιγμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου θύρα κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς, ἀγνώστον πότε ἀκριβῶς γενομένης. Ἡ πυρπόλησις τῶν ξυλεπενδύτων θυροφύλλων της ἐπροξένησε ζημίας εἰς τὰς ἀπαρτιζούσας τὸ ὑπέρθυρον ἐπιστύλιον αὐτῆς τέσσαρας δοκούς. Ἐκ τούτων ἡ μὲν πρὸς τὸ διαμέρισμα **3** βλέπουσα ὑπέστη ὀλιγωτέρας φθορὰς ἀπὸ τὰς δύο μεσαίας (εἰκ. 269), ἀκόμη δὲ μικροτέρας ἡ βλέπουσα πρὸς τὸν ὀπισθόναον[1].

Μετὰ τὴν πυρκαϊάν, ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ ὑποστήριξις τῶν ἀρχαίων λίθων τοῦ ὑπερθύρου καὶ τῶν ὑπεράνω αὐτῶν κειμένων, ἐστενεύθη τὸ θυραῖον ἄνοιγμα (εἰκ. 270, πίν. 57ς) διὰ τῆς ἑκατέρωθεν αὐτοῦ κατασκευῆς νέων μαρμαρίνων σταθμῶν, πλάτους 0,60 μ., ἐκτελεσθέντων διὰ μαρμάρων, ληφθέντων ἐκ βάθρων ἀρχαίων ἀγαλμάτων καὶ ἐνεπιγράφων πλακῶν[2]. Ἐπὶ τῶν νέων τούτων σταθμῶν τοῦ ἀνοίγματος ἐτοποθετήθησαν παλαιὰ μαρμάρινα ἀνώφλια, ἐξ ὧν τὸ μόνον διασωθὲν εἶχε μῆκος 4,56 μ., ὕψος 0,44 μ. καὶ πλάτος 0,41 μ. Τοῦ ἀνοίγματος αἱ διαστάσεις ἐμειώθησαν τότε εἰς 3,70 μ. πλάτος καὶ εἰς 9,00 μ. ὕψος. Πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ μοναδικοῦ τούτου τεμαχίου ἐπιστυλίου κατεσκευάσθη τὸ 1872 χαμηλωμένον πλίνθινον τόξον (εἰκ. 270), ἑδρασθὲν ἐπὶ τῶν νεωτέρων σταθμῶν.

Ἀποφασισθείσης κατὰ Μάϊον τοῦ 1926 τῆς ἀποκαταστάσεως εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφὴν τοῦ θυραίου ἀνοίγματος, τὸ πλίνθινον τόξον κατηδαφίσθη, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ οἱ στηρίζοντες αὐτὸ κάτωθεν σταθμοί (εἰκ. 271). Τότε δ' ἐπίσης ἐγένετο καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῶν ἐξ ἐρυθρῶν πλίνθων ἐπενδύσεων τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῶν ἐσωτερικῶν παρειῶν τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ διαμερίσματος **3**, αἵτινες εἶχον γίνει κατὰ τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας τοῦ 1842 - 44 (εἰκ. 272)[3].

Ἐκ τῶν τεσσάρων ἀρχαίων μαρμαρίνων δοκῶν, αἵτινες, ὡς ἐλέχθη, ἐσχημάτιζον τὸ ἀνώφλιον τῆς θύρας, μόνον ἡ πρὸς τὸν ὀπισθόναον βλέπουσα καὶ μὴ θιγεῖσα ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς δοκὸς διετηρήθη εἰς τὴν ἀρχικήν της θέσιν, ἐνισχυθεῖσα καὶ διὰ σιδηρᾶς δοκοῦ, ὕψους 0,33 μ., τεθείσης ἐντὸς αὐτῆς[4]. Αἱ λοιπαὶ τρεῖς βλαφθεῖσαι δοκοὶ διελύθησαν, εἰς δὲ τὴν θέσιν αὐτῶν κατεσκευάσθη ἐπιμήκης δοκὸς ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος, φαινομένη σαφῶς εἰς τὴν εἰκόνα 271.

1. Βλέπε φωτογραφίαν εἰς ΜΠΑΛΑΝΟΝ, Ἀναστήλωσις, εἰκ. 143.
2. Αἱ ἐπὶ τῶν πλακῶν τούτων ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ ἐν ΑΔ 11, 1927 - 28, σ. 123 - 134.
3. ΑΕ 1895, στ. 34.
4. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, σ. 122 καὶ εἰκ. 143.

Ο ΟΠΙΣΘΟΝΑΟΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Ὁ ὑπ' ἀριθ. **4** (εἰκ. 233) χῶρος, τεταγμένος συμμετρικῶς πρὸς τὸν ὑπ' ἀριθ. **1** χῶρον τοῦ προνάου (πίν. 1) ἐν σχέσει πρὸς τὸν κατὰ πλάτος ἄξονα τοῦ ναοῦ, ἀπετέλει τὴν δυτικὴν πρόστασιν τοῦ σηκοῦ, ἐκαλεῖτο δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων *ὀπισθόδομος*[1]. Ἐπειδὴ ὅμως, ὡς εἴδομεν, ὀπισθόδομος ἐκαλεῖτο ἐνίοτε — καὶ οὐχὶ ἀτόπως — ὁ ὄπισθεν τοῦ κυρίως ναοῦ χῶρος **3**, ἤτοι ὁ κυρίως Παρθενών, πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως θὰ ὀνομάζωμεν ἡμεῖς αὐτόν, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν πρόναον, ὀπισθόναον[2], ἂν καί, περιέργως, ἡ ὀνομασία αὕτη δὲν ἀπαντᾶται οὔτε εἰς τὰς ἐπιγραφάς, οὔτε εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, οὔτε κἂν εἰς τοὺς λεξικογράφους, ἐνῶ εἶναι ἐξ ἴσου πρὸς τὸν πρόναον ἐκφραστικὴ τοῦ πράγματος.

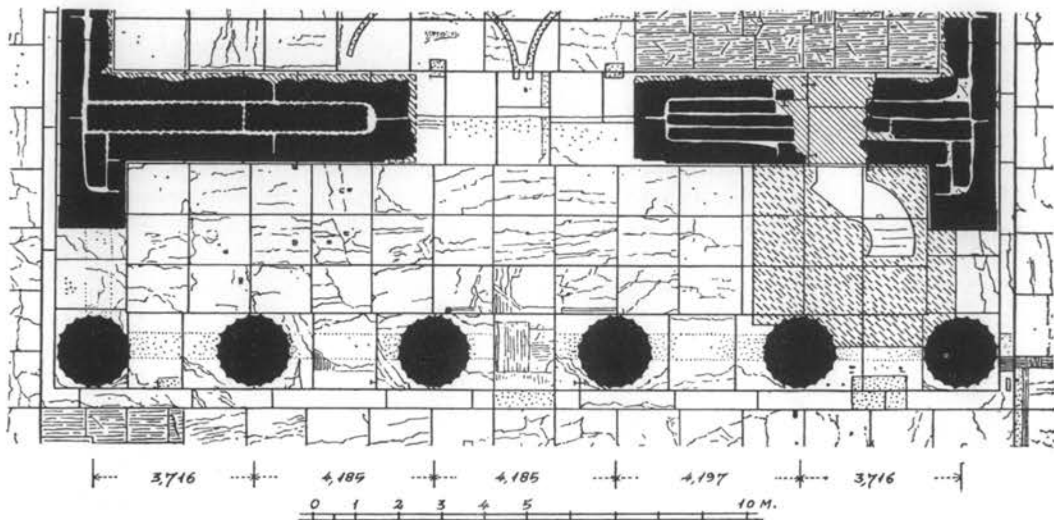
Ἐξαιρέσει δύο μόνον λεπτομερειῶν — τῆς διαφορᾶς τῆς κάτω διαμέτρου τῶν κιόνων (Δ) καὶ τοῦ βάθους τοῦ χώρου — κατὰ τὰ ἄλλα ἡ διάταξις τοῦ ὀπισθονάου ἀντιγράφει ἀκριβῶς τὴν τοῦ προνάου (εἰκ. 273). Προκύπτει ἐντεῦθεν, ὅτι ὁ ὀπισθόναος ἦτο κατ' οὐσίαν ἓν δημιούργημα καθαρῶς αἰσθητικῆς φύσεως, ἀφοῦ οὐδένα ἐξυπηρέτει πρακτικὸν σκοπόν, κατεσκευάσθη δὲ μόνον χάριν τηρήσεως τῆς αὐστηρᾶς συμμετρίας εἰς τὴν διάταξιν τῶν μερῶν τοῦ σηκοῦ, διὰ τῆς ἀπολύτως συμμέτρου τοποθετήσεως τῶν προστάσεων, τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου. Εἰς τὴν αὐστηρὰν αὐτὴν συμμετρίαν ἦσαν στερρῶς προσηλωμένοι οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, διότι ἐπ' αὐτῆς ἐθεμελιοῦτο ἡ πλαστικὴ γαλήνη τῆς μνημειώδους ἐμφανίσεως τοῦ ναοῦ. Ἔχει πράγματι καὶ ὁ ὀπισθόναος τὸ αὐτὸ ἐπιμήκους, πλαγιαστοῦ ὀρθογωνίου, σχῆμα τοῦ προνάου, περιοριζόμενος πρὸς Δ. μὲν ὑπὸ τῆς ἑξαστύλου κιονοστοιχίας τῆς προστάσεως, πρὸς Α. δὲ ὑπὸ τοῦ 2,056 μ. παχέος θυραίου τοίχου, ὅστις τὸν ἐχώριζεν ἀπὸ τὸν κυρίως Παρθενῶνα (εἰκ. 233 καὶ 273). Πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. κλείεται ὁμοίως τὸ ὀρθογώνιον τοῦτο, ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῶν γωνιαίων κιόνων τῆς προστάσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῶν ἀντικρυζουσῶν αὐτούς, πλατειῶν (1,555 μ.) παραστάδων, αἵτινες προβάλλουν κατὰ 1,56 μ. ἀπὸ τοῦ θυραίου τοίχου. Τὸ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. πλάτος τοῦ ὀπισθονάου, μετρούμενον κατὰ τὸν στυλοβάτην τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, εἶναι, ὡς τὸ τοῦ προνάου, 21,712 μ., τὸ βάθος ὅμως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ αὐτοῦ στυλοβάτου μέχρι τοῦ θυραίου τοίχου εἶναι μικρότερον (5,332 μ. ἔναντι 5,416 μ. τοῦ προνάου). Λόγῳ ἐπίσης τοῦ μικροτέρου πλάτους τῆς λεκάνης τοῦ ὀπισθονάου τὸ πλάτος τῶν καλυπτουσῶν αὐτὴν πλακῶν εἶναι εἰς τὸν ὀπισθόναον μικρότερον ἢ εἰς τὸν πρόναον (εἰκ. 273).

Ὁμοίαν ἀκριβῶς πρὸς τὴν τοῦ προνάου διάταξιν παρουσιάζει καὶ τὸ ἐπίσης λόγῳ τῶν ποικίλων περιπετειῶν τοῦ μνημείου ἐφθαρμένον δάπεδον τοῦ ὀπισθονάου (εἰκ. 273, πίν. 1). Ἀπετελεῖτο καὶ αὐτὸ πράγματι ἐκ δύο εἰδῶν ὀρθογωνίων πλακῶν, ἤτοι: α) ἐκ

1. Βλ. τὰς σχετικὰς παραπομπὰς εἰς σ. 258, σημ. 3.

2. Διὰ τὸν αὐτὸν προφανῶς λόγον καὶ ὁ SCRANTON τὸν ὠνόμασεν ἐπίναον εἰς τὸ ἄρθρον του Interior Design of Greek Temples (AJA 50, 1946, σ. 43, 44, 48, 49), ἂν καὶ ὁ ὅρος αὐτὸς δὲν παραδίδεται ἐπίσης ὑπὸ τῶν ἀρχαίων.

τῶν σχηματιζουσῶν τὸν στυλοβάτην τῶν κιόνων τῆς προστάσεως[1], αἵτινες ἔχουσι μῆκος 1,649 μ. καὶ πάχος τὸ αὐτὸ πρὸς τὰς τοῦ προνάου ἤτοι 0,391 μ., ὅσον δηλαδὴ καὶ τὸ ὕψος 0,391 μ. τοῦ ἄνω ἀναβαθμοῦ τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ καὶ β) ἐκ τῶν πλακῶν, αἵτινες καλύπτουσι τὴν ὑπόλοιπον ἐπιφανειαν τοῦ ὀρθογωνίου, αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ αἱ ἀντίστοιχοι τοῦ προνάου, εὑρίσκονται καὶ ἐδῶ κατὰ 0,064 ἕως 0,065 μ.[2] βαθύτερον τῶν πλακῶν τοῦ στυλοβάτου, σχηματιζομένης οὕτω καὶ ἐδῶ μιᾶς ἀβαθοῦς λεκάνης μεταξὺ τοῦ στυλοβάτου καὶ τοῦ τοιχοβάτου τοῦ θυραίου τοίχου, διαστάσεων ±18,40 × 3,50 μ.

273. Κάτοψις τοῦ ὀπισθονάου (παροῦσα κατάστασις, 1941).

Εἶναι δὲ καὶ ἐδῶ ἡ λεκάνη αὕτη ἐστρωμένη διὰ 13 μὲν πάλιν κατὰ τὸ μῆκος αὐτῆς πλακῶν καὶ 3 κατὰ τὸ πλάτος σειρῶν ὀρθογωνίων πλακῶν, πάχους 0,35 μ., καλῶς δι' ἀναθυρώσεως πρὸς ἀλλήλας προσηρμοσμένων. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ πυθμὴν τῆς λεκάνης παρουσιάζει, ὡς καὶ ὁ τοῦ προνάου, καμπυλότητα, ἀκολουθοῦσαν τὴν τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τοῦ ὀπισθονάου ἐλλείπει ἡ στέγη τῆς προστάσεως, τὰ ἐν τῇ λεκάνῃ σωρευόμενα σήμερον ὕδατα τῶν βροχῶν, μὴ δυνάμενα ἄλλως νὰ διαφύγουν, «στερνιάζουν» εἰς τὸ βόρειον καὶ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ὀπισθονάου, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰς γωνίας του, ἐνῶ τὸ μέσον τῆς λεκάνης μένει στεγνόν.

Διὰ τῆς βαθύνσεως τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῆς λεκάνης ἐξαίρεται καὶ ἐδῶ ἰδιαιτέρως ὁ στυλοβάτης τῆς προστάσεως, ὅστις ἀποτελεῖται κατὰ μὲν τὴν δυτικὴν αὐτοῦ

1. Σημειωτέον ὅτι ὁ στυλοβάτης οὗτος εὑρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην πρὸς τὸ δάπεδον τοῦ χώρου **3** καὶ τὴν τῶν πλαγίων κλιτῶν τοῦ χώρου **2**.

2. Κατὰ Michaelis (Der Parthenon, σ. 15), 0,066 μ.

πλευρὰν ἐκ 15 ἐν ὅλῳ πλακῶν, ἐξ ὧν αἱ μὲν δύο γωνιαῖαι εἶναι τετράγωνοι, μὲ μικρὰν ἀπότμησιν (0,025 × 0,025 μ.) τῆς ἐσωτερικῆς των γωνίας (οἵαν συναντῶμεν καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς γωνίας τῶν πλακῶν τοῦ περιστυλίου), αἱ δὲ ἄλλαι εἶναι οὕτω διατεταγμέναι, ὥστε ὁ 3ος, 6ος, 9ος καὶ 12ος ἁρμός των νὰ εὑρίσκεται ὑπὸ τὸν ἄξονα τοῦ 2ου, 3ου, 4ου καὶ 5ου κίονος τῆς προστάσεως. Ἀκολουθοῦσιν ἑπομένως καὶ οἱ κίονες τῆς δυτικῆς προστάσεως τὸ αὐτὸ σύστημα τοποθετήσεως τῶν κιόνων, τὸ ὁποῖον ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὸ περιστύλιον (βλ. εἰκ. 273 καὶ ἀνωτέρω σ. 120).

Οἱ κίονες τῆς προστάσεως. Ἡ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὀπισθονάου ἐκτεινομένη πρόστασις ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓξ δωρικοὺς κίονας, σωζομένους μὲν ὅλους ἕως ἄνω (πτ. πίν. XII καὶ πίν. 14), ἀλλὰ πολὺ βεβλαμμένους ἐκ τῶν βλημάτων καὶ τοῦ πυρός. Ἐκ τῶν κιόνων τούτων σήμερον οἱ δύο νοτιώτατοι ἀποκρύπτονται ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν, κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ὀπισθονάου, κατασκευασθέντος δι' ἀρχαίων μαρμάρων μεσαιωνικοῦ πύργου (εἰκ. 273, πίν. 66) κωδωνοστασίου.

Οἱ ἓξ δωρικοὶ κίονες τῆς προστάσεως, μὴ στερεούμενοι, ὡς καὶ οἱ τοῦ πτεροῦ, δι' ἐμπολίου ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου των, ἔχουσι κάτω διάμετρον (Δ) 1,712 μ., ἤτοι κατὰ 0,061 μ. παχυτέραν τῆς τῶν κιόνων τοῦ προνάου (1,651 μ.)[1] (βλ. ἀνωτέρω σ. 299). Ἡ ἄνω διάμετρός των (δ) μετρεῖ 1,313 μ., αὐλακοῦνται δὲ καὶ αὐτοὶ ὑπὸ 20 ραβδώσεων, χορδῆς 0,267 ἕως 0,2675 μ. καὶ βέλους μὴ μετρουμένου, λόγῳ θραύσεως τῶν ἀκμῶν.

Καθ' ὕψος οἱ κίονες ἀποτελοῦνται ἐξ 11 μὲν σχεδὸν ἰσοϋψῶν σφονδύλων οἱ δύο ἄκροι (ΒΔ. καὶ ΝΔ.), ἐκ 12 δὲ οἱ ὑπόλοιποι τέσσαρες ἐνδιάμεσοι (εἰκ. 274, πτ. πίν. XII καὶ πίν. 14)[2]. Τοῦ ὕψους των δὲ ὄντος περίπου τοῦ αὐτοῦ εἴς τε τὸν πρόναον καὶ τὸν ὀπισθόναον καὶ ποικίλλοντος ἀπὸ 10,00 ἕως 10,092 μ.[3] ἡ περικοπὴ (σιλουέττα) τῶν τοῦ ὀπισθονάου προκύπτει κατά τι παχυτέρα τῆς τῶν κιόνων τοῦ προνάου, τὸ δὲ πλάτος τοῦ ἄβακός των προκύπτει ἐπίσης μεγαλύτερον τοῦ τῶν τοῦ προνάου, ἤτοι 1,756 ἕως 1,758 μ., ἔναντι τοῦ 1,702 ἕως 1,706 μ. τοῦ προνάου, διότι ἡ ἀναλογία τῆς κάτω διαμέτρου Δ πρὸς τὸ ὕψος τοῦ κίονος Υ εἰς μὲν τὸν πρόναον προκύπτει 1:6,10[4], φθάνουσα δηλαδὴ εἰς ραδινότητα τὴν τῶν ἰωνιζόντων κιόνων τοῦ ναοῦ τοῦ Σουνίου, ἐνῶ εἰς τὸν ὀπισθόναον κατέρχεται εἰς 1:5,88, ἔναντι τῆς ἔτι βαρυτέρας ἀναλογίας τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου, 1:5,475[5] μὲν διὰ κίονας μὲ κάτω διάμετρον 1,905 μ. καὶ 1:5,417 διὰ κίονας μὲ κάτω διάμετρον 1,925 μ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς λεπτομερείας τοῦ κιονοκράνου καὶ αὐταὶ εἶναι κατά τι μεγαλύ-

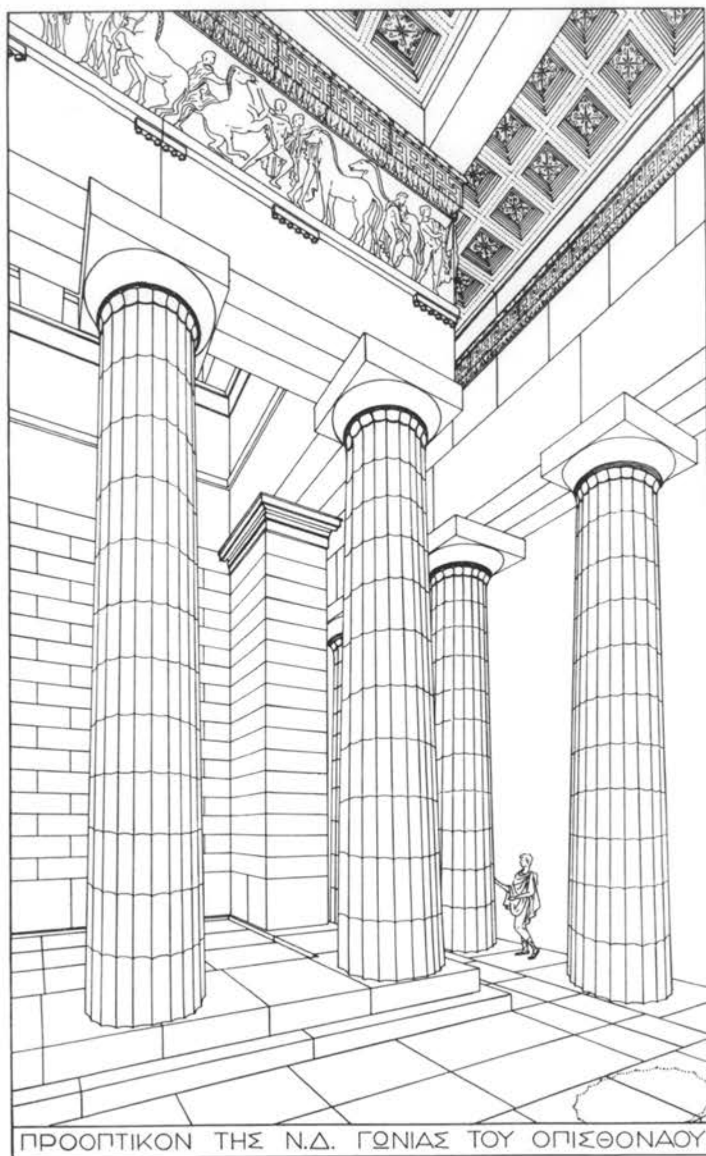
1. Ἡ σημαντικὴ διαφορὰ τῆς κάτω διαμέτρου τῶν κιόνων τῶν δύο προστάσεων διέφυγε τελείως τὸν ΜΠΑΛΑΝΟΝ, ὅστις γράφει (Ἀναστήλωσις, σ. 44), ὅτι οἱ κίονες ἀμφοτέρων τῶν προστάσεων εἶναι ὅμοιοι.

2. Ἐσφαλμένως γράφει ὁ ΜΠΑΛΑΝΟΣ (Ἀναστήλωσις, σ. 67), ὅτι μόνον οἱ δύο μέσοι κίονες ἀποτελοῦνται ἐκ 12 σφονδύλων.

3. Τῶν γωνιαίων κιόνων τὸ ὕψος διαφέρει κατὰ τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος. Οὕτω εἰς τὸν ΒΔ. κίονα τὸ ὕψος πρὸς Β. μὲν εἶναι 10,085 μ., πρὸς Ν. 10,087 μ., πρὸς Δ. 10,084 μ. καὶ πρὸς Α. 10,087 μ., ὥστε ὁ μέσος ὅρος του εἶναι 10,0857 μ.

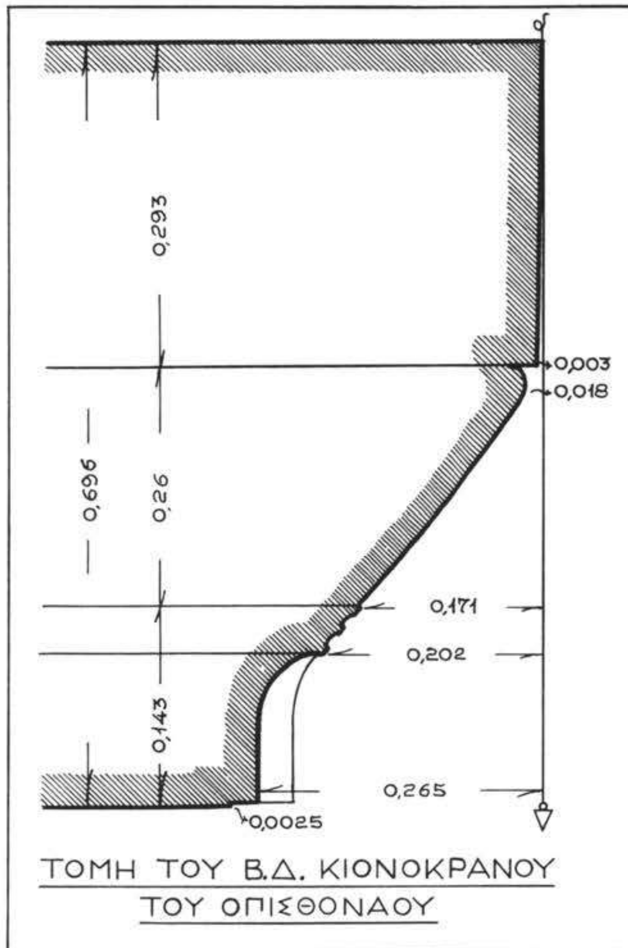
4. Κατὰ DINSMOOR, Hesperia 37, 1968, σ. 174, 1:6,113.

5. Τὸ ὕψος τοῦ τρίτου ἀπὸ Ν. κίονος τοῦ ὀπισθονάου, μετρηθὲν κατὰ τὴν Α., τὴν Β. καὶ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ κίονος, εὑρέθη, ὅτι εἶναι ἀντιστοίχως 10,092 μ., 10,085 καὶ 10,085 μ. Ἡ κατακόρυφος ἐρρίφθη ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς ἀντιστοίχου πλευρᾶς τοῦ ἄβακος. Εἰς τὸν πίν. 98 ἐκ παραδρομῆς ἐσημειώθη τὸ ὁλικὸν ὕψος τοῦ αὐτοῦ τρίτου κίονος ἀπὸ Ν. καὶ τοῦ δευτέρου ἀπὸ Β. κατά τι χαμηλότερον ἤτοι 10,056 μ.

274. Προοπτική ἀναπαράστασις τῆς ΝΔ. γωνίας, μετὰ τμήματος τοῦ νοτίου περιστυλίου.

τεραι τῶν ἀντιστοίχων τοῦ προνάου: οὕτω, ἐνῶ τὸ ὕψος τοῦ ἄβακος τοῦ προνάου εἶναι 0,2885 μ. (εἰκ. 206, πίν. 47α), τὸ τοῦ ὀπισθονάου εἶναι 0,293 (εἰκ. 275). Ἐπίσης, ἐνῶ τὸ ὕψος τοῦ ἐχίνου εἰς μὲν τὸν πρόναον εἶναι 0,219 μ. εἰς τὸν ὀπισθόναον εἶναι

275. Τομὴ τοῦ κιονοκράνου τοῦ ΒΔ. κίονος τοῦ ὀπισθονάου.

0,260 μ. Ἡ κρέμασις ὡσαύτως τοῦ ἄβακος ὑπὲρ τοὺς ἱμάντας εἶναι διαφορετική, διότι ἐνῶ εἰς τὸν πρόναον εἶναι 0,1625 μ. εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν ἱμάντων καὶ εἰς τὸ κάτω 0,193 μ. (εἰκ. 206), εἰς τὸν ὀπισθόναον εἶναι ἀντιστοίχως 0,171 μ. καὶ 0,202 μ. Τέλος

ἡ κρέμασις τοῦ ἄβακος ἀπὸ τοῦ ἔσω σημείου τῆς ραβδώσεως τοῦ ὑποτραχηλίου εἶναι εἰς μὲν τὸν πρόναον 0,254 μ., εἰς δὲ τὸν ὀπισθόναον 0,265 μ. Εἶναι κατὰ ταῦτα τὸ κιονόκρανον τοῦ ὀπισθονάου ἀνοικτότερον πρὸς τὰ ἔξω ἀπὸ τὸ τοῦ προνάου. Καὶ τίθεται ἤδη τὸ διπλοῦν ἐρώτημα: α) διατί κατεσκευάσθησαν οἱ ἐσωτερικοὶ κίονες ἰσχνότεροι τῶν τοῦ περιστυλίου καὶ β) εἰς τί ὀφείλεται ἡ διαφορὰ τῆς διαμέτρου τῶν κιόνων τῶν δύο προστάσεων;

Τὸ πρῶτον ἐρώτημα ἀπησχόλησεν ἤδη τὸν Βιτρούβιον. Κατὰ τὸν Ρωμαῖον τοῦτον ἐμπειρικὸν οἱ ἐσωτερικοὶ κίονες κατεσκευάζοντο ἰσχνότεροι, ἐπειδὴ εὑρίσκοντο εἰς τὸ ἡμίφως τοῦ πτεροῦ καὶ θὰ ἐφαίνοντο διὰ τοῦτο ὀγκωδέστεροι τῶν ἐξωτερικῶν, ἐὰν κατεσκευάζοντο ὅμοιοι πρὸς αὐτούς. Ἵνα λοιπὸν φανοῦν ἴσοι, ἔπρεπε νὰ ἰσχνανθοῦν. Εἰς τὴν περίπτωσιν γενικῶς, καθ' ἣν εἷς κίων φαίνεται λεπτὸς ὁ Βιτρούβιος[1] συμβουλεύει νὰ ἐφοδιάζεται μὲ μεγαλύτερον ἀριθμὸν ραβδώσεων, ἐπειδή, ὡς ὀρθῶς λέγει, μεταξὺ δύο κιόνων ἴσης διαμέτρου ὁ ραβδωτὸς φαίνεται ὀγκωδέστερος τοῦ ἀρραβδώτου, γίνεται δὲ τοῦτο διότι ὁ ὀφθαλμός, ἐκτυλίσσων τὸ περίγραμμα τοῦ ραβδωτοῦ κίονος, τὸ κάμνει νὰ ἀποκτᾷ μακρότερον ἀνάπτυγμα, ὅπερ ὑποτιμᾷ τὸ ὕψος τοῦ κίονος, ὁπότε φαίνεται οὗτος ὀγκωδέστερος.

Ποῖον ὅμως λόγον θὰ εἶχε ἡ προοπτικὴ αὐτὴ ἀπάτη εἰς τὸν Παρθενῶνα; Τὴν σχετικὴν ἐξήγησιν παρέσχεν ὁ Choisy[2], καθ' ὃν οἱ ἐσωτερικοὶ περιγραφέντες ἰσχνότεροι καὶ χαμηλότεροι κίονες τῶν προστάσεων ἐδημιούργησαν ἁπλῶς ἐντύπωσιν προοπτικοῦ βάθους, ἐπειδὴ ὁ θεατής, βλέπων αὐτοὺς ἀποτόμως νὰ χαμηλώνουν, τοὺς ὑπολογίζει εὑρισκομένους μακρότερον ἀπὸ ὅσον πράγματι εἶναι. Δεδομένου ὅμως ὅτι δὲν εἶναι καὶ τόσον μακρὰν ὅσον νομίζει τις, θὰ τοῦ φανοῦν ὀγκωδέστεροι ἐὰν διατηρήσουν τὸν αὐτὸν μὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς κίονας ὄγκον· πρέπει λοιπὸν κάπως νὰ λεπτύνουν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ στενεύσουν αἰσθητῶς· διότι τότε ἡ ἀπάτη θὰ ἦτο ἀπίστευτος. Τοὺς ἐλέπτυναν λοιπὸν πραγματικῶς, ἀλλὰ τοὺς διετήρησαν μὲ τὸν αὐτὸν πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἀριθμὸν ραβδώσεων, ὥστε νὰ ἀποκτήσουν ἓν ὀπτικὸν εὖρος, μὲ τὸν τρόπον δὲ αὐτὸν ἡ ἐντύπωσις ἐκέρδισεν εἰς χάριν[3].

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ δεύτερον ἐρώτημα, ὁ Penrose καὶ ὁ Stevens διετύπωσαν τὰς ἑξῆς ὑποθέσεις:

Κατὰ τὸν Penrose[4] τὸ μεγαλύτερον πάχος τῶν κιόνων τοῦ ὀπισθονάου (βλ. ἀνωτέρω σ. 433) ἐξηγεῖται ἂν δεχθῶμεν, ὅτι οἱ κίονες τοῦ προνάου, οἵτινες κατεσκευάσθησαν πρῶτοι, θὰ ἐφάνησαν εἰς τὸν Ἰκτῖνον ἢ τὸν Φειδίαν σχετικῶς ἰσχνοὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὕψος των (10 μ.) καὶ τούτου ἕνεκα θὰ ἐκρίθη σκόπιμον ν' αὐξηθῇ τὸ πάχος των, ὁπότε ἐπανήρχοντο, κατ' ἀπαίτησιν ἴσως καὶ τῶν συντηρικωτέρων, εἰς τὴν διάμετρον τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν ἐκ τῶν εἰς τὸ Β. τεῖχος ἐντειχισμένων σφονδύλων, ὅτι ἦτο 1,707 μ. Θὰ ἀντεγράφη λοιπὸν καὶ ἡ διάμετρος τῶν κιόνων τοῦ ὀπισθονάου ἀπὸ τὴν τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων τοῦ ἀρ-

1. De Archit. IV, 4, 3.
2. Histoire de l'architecture, Paris ἄ. ἔ. I, σ. 404.
3. Π. Μιχελης, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη³, Ἀθῆναι 1965, σ. 280.
4. Principles, σ. 9, συνέχεια σημειώσεως τῆς σ. 8.

χαιοτέρου Παρθενῶνος, ὅπως ἀντεγράφη καὶ ἡ διάμετρος τῶν κιόνων τοῦ ἐξωτερικοῦ περιστυλίου ἀπὸ τὴν τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ἴσως δὲ μάλιστα καὶ νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἀρχαιότεροι κίονες ἢ οἱ σφόνδυλοι αὐτῶν, ὡς ὀρθῶς ἐγνωμάτευσεν ἐσχάτως καὶ ὁ Carpenter[1].

Πολὺ ἀργότερον ὁ Stevens[2] προσέθεσεν εἰς τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν τοῦ Penrose καὶ τὰς ἑξῆς δύο ἀκόμη ὑποθέσεις: 1) ὅτι οἱ κίονες τοῦ ὀπισθονάου ἴσως ἐγένοντο παχύτεροι, ἵνα εἶναι ἀσφαλέστερον τὸ ἐν τῷ ὀπισθονάῳ εὑρισκόμενον θησαυροφυλάκιον[3], 2) ὅτι οἱ κίονες τοῦ προνάου ἐγένοντο ἰσχνότεροι διὰ νὰ ἀφίνωσι μεταξύ των μεγαλύτερον χῶρον, ἵνα εἰσέρχεται εἰς τὸν βαθὺν καὶ σκοτεινὸν κυρίως ναὸν ὄχι μόνον περισσότερος κόσμος, ἀλλὰ καὶ (μέσῳ τοῦ φεγγίτου τῆς θύρας) καὶ περισσότερον φῶς: πιθανωτέρα ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω ὑποθέσεων παραμένει, νομίζομεν, ἡ τοῦ Penrose.

Ἐντούτοις ἡ αὔξησις τῆς διαμέτρου τῶν κιόνων τοῦ ὀπισθονάου δὲν ἔμεινεν ἄνευ συνεπειῶν, ἐπειδή, ἂν τὸ κέντρον τῶν ἄκρων κιόνων ἐτοποθετεῖτο εἰς τὴν αὐτὴν ἀπὸ τῆς παραστάδος ἀπόστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ τὸ τῶν τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως, τὸ μεταξὺ παραστάδος καὶ κίονος κενὸν θὰ ἀπέβαινε μικρότερον. Ἔπρεπε τούτου ἕνεκα νὰ μετακινηθῇ καὶ τὸ κέντρον των καὶ μετ' αὐτοῦ φυσικὰ καὶ ὁ ἀντίστοιχος στυλοβάτης καὶ ὁ ἀναβαθμός, ὁπότε καὶ ἡ ἀπόστασις τοῦ ἐξωτερικοῦ στυλοβάτου ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς κρηπῖδος θὰ ἠλλοιοῦτο, οὕτω δ' ὁ ὅλος σηκὸς θὰ ἔπαυε πλέον νὰ εἶναι αὐστηρῶς ὁμολόγως πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν κρηπῖδα τοποθετημένος (βλ. σ. 259). Πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ἐσκέφθησαν νὰ μεταθέσουν κατά τι τὸ κέντρον τῶν κιόνων, τὴν δὲ προκύπτουσαν διαφορὰν νὰ καλύψουν ἐκ τοῦ πλάτους τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς κρηπῖδος (τοῦ σηκοῦ), ὅστις τούτου ἕνεκα κατεσκευάσθη κατά τινα ἑκατοστὰ στενότερος τοῦ τῆς ἀντιστοίχου ἀνατολικῆς πλευρᾶς (0,3835 μ. ἔναντι 0,42 μ.).

Ἡ ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα ἀπόστασις τῶν κιόνων τοῦ ὀπισθονάου εἶναι τῶν μὲν ἄκρων πρὸς τοὺς δευτέρους 3,716 μ., τῶν δὲ δευτέρων πρὸς τοὺς μέσους 4,197 μ. καὶ τῶν ὑπολοίπων πρὸς ἀλλήλους 4,185 μ. Παρατηρεῖται λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα μία συστολὴ τῶν ἄκρων μετακιονίων, ἴση πρὸς 0,481 μ. (=4,197 - 3,716), ἥτις προαναγγέλλει τὴν ἄνωθεν τῶν κιόνων παρουσίαν τριγλύφων, αἵτινες ὅμως δὲν ἐτέθησαν ἐνταῦθα, ὡς θὰ ἐξηγήσωμεν ἀργότερον.

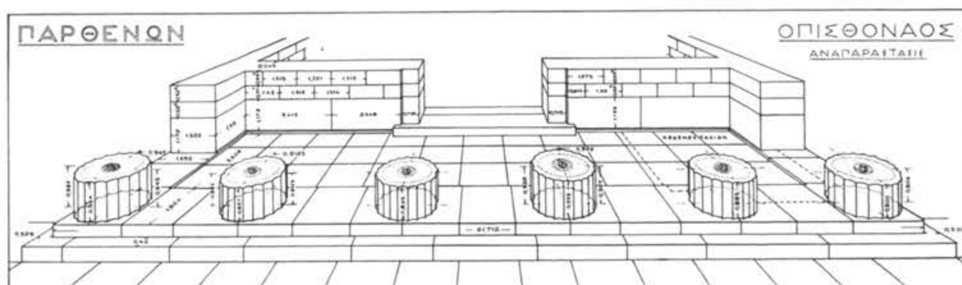
Ἐπανερχόμενοι ἤδη εἰς τοὺς κίονας θὰ σημειώσωμεν, ὅτι οὗτοι παρουσιάζουν μείωσιν καὶ ἔντασιν. Καὶ ἡ μὲν μείωσίς των (ἰσουμένη πρὸς τὴν διαφορὰν τῆς κάτω ἀπὸ τῆς ἄνω διαμέτρου) εἶναι ἴση πρὸς 0,399 μ. (=1,712 - 1,313), ἤτοι ἴση περίπου πρὸς τὰ 77/100 τῆς κάτω, ἡ δὲ ἔντασίς των, καταμετρηθεῖσα εἰς πλείονας τῶν κιόνων, εὑρέθη, ὅτι παρουσιάζει τὸ μέγιστον αὐτῆς μέγεθος (0,0175 μ.) εἰς ὕψος 4,17 μ. ἕως 4,40 μ.

1. R. Carpenter, The Architects of the Parthenon, σ. 47.
2. The Setting of the Periclean Parthenon, Hesperia, Suppl. III, 1940, σ. 67.
3. Ὁ Stevens ἐδέχετο ἀκόμη τὴν ἐν τῷ ὀπισθονάῳ ὕπαρξιν τοῦ θησαυροφυλακίου ἢ ταμείου, ὅπερ βλέπομεν ρητῶς ἀναγραφόμενον καὶ εἰς τὴν παρὰ Michaelis (Der Parthenon, Tafelb. πίν. 1) κάτοψιν τοῦ ναοῦ.

ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου, ἤτοι εἶναι ὁμοία τῆς τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου, ὡς ἤδη διεπίστωσε καὶ ὁ Penrose[1].

Πλὴν ὅμως τῆς μειώσεως καὶ τῆς ἐντάσεως παρουσιάζουσιν οἱ κίονες τοῦ ὀπισθονάου, ὡς καὶ οἱ τοῦ προνάου, καὶ κλίσιν τῶν ἀξόνων των καὶ δὴ οἱ μὲν δύο ἄκροι πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ναοῦ (βλ. ἀνωτέρω σ. 308), οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ δύο μεσώτατοι (3ος καὶ 4ος ἀπὸ τῶν γωνιῶν), οἵτινες, κλίνοντες ἐλάχιστα πρὸς Δυσμάς, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν, ὅτι ἵστανται περίπου ἐντελῶς κατακόρυφοι.

Ἡ κλίσις τῶν κιόνων δύναται εὐκόλως νὰ διαπιστωθῇ ἐκ τῆς μετρήσεως τῆς διαφορᾶς ὕψους, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν οἱ κατώτατοι σφόνδυλοί των εἰς τὰς ἀκμὰς ἢ τὸ βάθος τῶν ραβδώσεων κατὰ τὰ τέσσαρα κύρια σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος (εἰκ. 276,

276. Προοπτικὴ ἄποψις τῶν κατωτάτων σφονδύλων τῶν κιόνων τοῦ ὀπισθονάου μετὰ τῶν ὑψῶν αὐτῶν κατὰ τὰ τέσσαρα κύρια σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος.

πίν. 49 κάτω). Οὕτω εἰς τὸν ὀπισθόναον οἱ μὲν δύο ἄκροι κίονες παρουσιάζουν εἰς τοὺς κατωτάτους σφονδύλους των διαφορὰν ὕψους πρὸς Β. καὶ Ν., ὁ μὲν πρὸς Β. 0,966 - 0,945 = 0,021 μ. (εἰκ. 276), ὁ δὲ πρὸς Ν. 0,806 μ. πρὸς Ν., ἄγνωστον δὲ πόσον πρὸς Β., λόγῳ ἐντοιχίσεως αὐτοῦ εἰς τὸν τοῖχον τοῦ κωδωνοστασίου, θὰ κλίνουν ἑπομένως πιθανώτατα ἀμφότεροι πρὸς τὸν κύριον, ἤτοι τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ναοῦ (ὅπως δηλαδὴ καὶ οἱ γωνιαῖοι κίονες τοῦ προνάου, βλ. ἀνωτέρω σ. 308), ἄρα καὶ οἱ ἄξονες τῶν κιόνων των, ἐπειδὴ οἱ ὑπόλοιποι σφόνδυλοι ἔχουν παραλλήλους τὰς ἄνω πρὸς τὰς κάτω ἐπιφανείας των ἤτοι καὶ αὐτὰς κεκλιμένας. Οἱ μεσαῖοι ὅμως κίονες (3ος καὶ 4ος ἀπὸ τῶν γωνιῶν) παρουσιάζουν ἐλαχίστην μὲν διαφορὰν ὕψους ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (4ος ἀπὸ Β. 0,928 - 0,927 = 0,001 μ.), σημαντικὴν ὅμως ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Οὕτω ὁ 1ος ἄκρος βόρειος κίων παρουσιάζει διαφορὰν 0,954 - 0,947 = 0,007 μ., ὁ 2ος 0,821 - 0,8125 = 0,0085 μ., ὁ 3ος δὲν μετρεῖται, διότι εἶναι πρὸς Α. ἐφθαρμένος, ὁ 4ος 0,932 - 0,926 = 0,006 μ., ὁ 5ος καὶ ὁ 6ος δὲν μετροῦνται ὡς ἐντοιχισμένοι.

Ἐφαρμόζεται κατὰ ταῦτα καὶ ἐνταῦθα ὁ ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου διὰ τοὺς ἰωνικοὺς ναοὺς διατυπωθεὶς κανών, περὶ οὗ ὡμιλήσαμεν καὶ εἰς τὸ περὶ προνάου ἀντίστοιχον κεφάλαιον (βλ. ἀνωτέρω σ. 308).

1. Principles, σ. 41.

Παραστάδες. Περὶ τῆς μορφολογίας καὶ τῆς πλαστικῆς διακοσμήσεως τοῦ ἐπικράνου τῶν παραστάδων παραπέμπω εἰς ὅσα ἔγραψα περὶ τῶν παραστάδων τοῦ προνάου, πρὸς τὰς ὁποίας ἦσαν καθ' ὅλα ὅμοιαι αἱ σχεδὸν ἀρτίως σωζόμεναι παραστάδες τοῦ ὀπισθονάου. Ὑπολείπονται μόνον λεπτομέρειαι τινές, σχετικαὶ πρὸς τὴν μείωσιν καὶ τὴν ἔντασιν τῶν παραστάδων, τὰς ὁποίας θὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἐδῶ σώζονται αὗται ἄρτιαι.

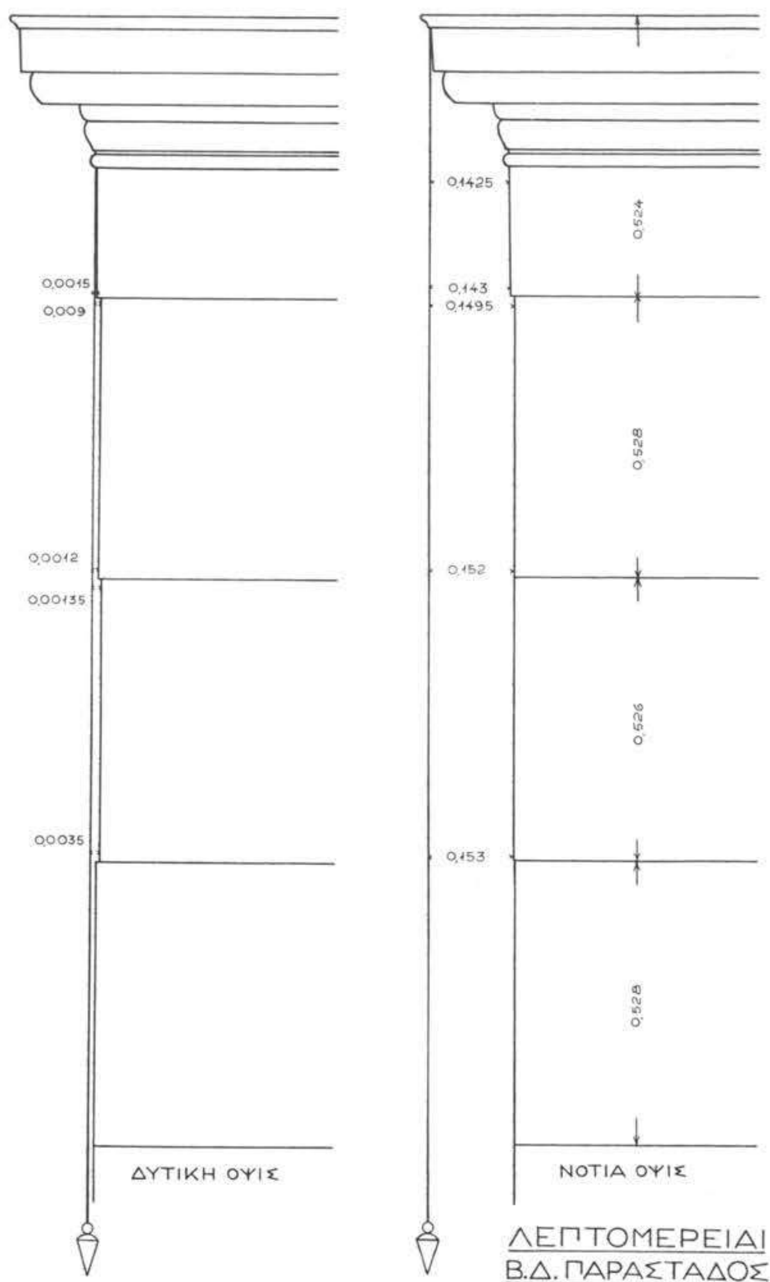
Αἱ παραστάδες, συνεχίζουσαι κατὰ τὰς πλαγίας ἀκμὰς τῆς προσόψεώς των τὴν γραμμὴν τῶν ὀρθοστατῶν[1], παρηκολούθουν τὴν κλίσιν, τὴν μείωσιν καὶ τὴν ἔντασιν τῶν κιόνων. Καὶ ἡ μὲν κλίσις αὐτῶν ἰσοῦται, κατὰ τὸν ἄξονά των, πρὸς 0,0605 μ., ἡ δὲ μείωσίς των σημειοῦται (εἰκ. 185 καὶ πίν. 63 δεξιά, 67) κατά τε τὴν πρόστασιν καὶ τὴν πρὸς τὸ πτερὸν πλευράν, εἶναι δ' αὕτη μέχρι τοῦ ὑποτραχηλίου 0,089 μ. μὲν εἰς τὸ μέτωπον, 0,016 μ. δὲ (Β.) ἕως 0,020 μ. (Ν.) ἐξωτερικῶς ἤτοι πρὸς τὸν τοῖχον. Ἔντασιν ὅμως παρουσίαζον αἱ παραστάδες μόνον κατὰ τὰς πλαγίας ἀκμὰς τοῦ μετώπου των καὶ ταύτην ἐλαχίστην (βέλος 0,0015 μ.) εἰς ὕψος 2,745 μ., οὐχὶ ὅμως καὶ ἐγκαρσίως αὐτοῦ, ἤτοι καὶ ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ὡς γράφει διὰ τὴν ΒΔ. παραστάδα ὁ Μπαλάνος[2]. Τοῦτο ἀποδεικνύεται τρανῶς καὶ ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν μέτρων, ἅτινα παρέχει ὁ Μπαλάνος εἰς τοὺς πίνακας 1 (σχ. 2) καὶ 1 bis (σχ. 4) τοῦ ἔργου του. Πράγματι, ἐὰν ὄντως ὑπῆρχεν ἔντασις εἰς τὰς μετωπικὰς πλευρὰς τῆς παραστάδος θὰ ἔπρεπεν ὄχι μόνον ἡ πρὸς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ ἀκμὴ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς τὸν τοῖχον συναπτομένη νὰ ἦσαν καμπύλαι καὶ ἑπομένως τὸ κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῆς πρὸς τὸ πτερὸν πλευρᾶς τῆς παραστάδος πλάτος αἰσθητῶς μεγαλύτερον τοῦ μέσου ὅρου τοῦ πλάτους της, μετρουμένου ἄνω καὶ κάτω. Ἐντούτοις τοῦτο κατ' ἀμφοτέρας τὰς σωζομένας παραστάδας (ΒΔ. καὶ ΝΔ.) ἰσοῦται ἀκριβῶς πρὸς τὸν μέσον ὅρον τοῦ κατὰ τὴν βάσιν καὶ τὸ ἄνω μέρος πλάτους αὐτῆς. Ἑπομένως καμπυλότης δὲν ὑπῆρξεν ἐνταῦθα, ἀλλὰ μόνον μείωσις, ἡ δὲ παρατηρηθεῖσα κυρτότης τῆς ἐξωτερικῆς ἀκμῆς, ἥτις ἐξελήφθη ὡς καμπυλότης, ὀφείλεται προφανῶς εἰς μετακίνησιν τῶν λίθων τῶν μεσαίων στρώσεων τῆς παραστάδος (εἰκ. 277, πίν. 66δ), οἵτινες ὄντως παρουσιάζουσι περαιτέρω πρὸς τὸν τοῖχον ἱκανῶς χάσκοντας ἁρμούς. Δυστυχῶς, τὴν ὑπὸ τοῦ Μπαλάνου ἐκφρασθεῖσαν γνώμην περὶ καμπυλότητος τῆς προσθίας ἐπιφανείας τῆς παραστάδος ἐδέχθη ἐσχάτως καὶ ὁ Gruben[3].

Πλὴν δὲ τῆς μειώσεως καὶ τῆς ἐντάσεως παρουσιάζουν αἱ παραστάδες καὶ κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω, ἤτοι πρὸς τοὺς ἀκραίους κίονας τῶν προστάσεων καὶ μάλιστα ἀρκετὰ ἰσχυράν (0,141 μ.) (εἰκ. 185). Ἡ κλίσις αὕτη ἦτο ἐνταῦθα ἀναγκαία δι' αἰσθητικοὺς λόγους· διότι ἂν αἱ παραστάδες ἵσταντο κατακόρυφοι, ἐπειδὴ καὶ οἱ ἀντίστοιχοι κίονες δὲν κλίνουν πρὸς αὐτάς, λόγῳ τῆς μειώσεώς των, τὸ πλευρικὸν μετακιόνιον θὰ πα-

1. Ἐσφαλμένως ὅ τε Penrose (Principles, πίν. 16 ἀριστερά) καὶ ὁ ΜΠΑΛΑΝΟΣ (Ἀναστήλωσις, πίν. 1 bis, σχ. 2) σχεδιάζουν τὸν ὀρθοστάτην ἐξέχοντα κατὰ 0,008 μ. τῶν ὑπεράνω στρώσεων, πρὸς τὸ μέρος τοῦ περιστυλίου, ἐνῶ, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἡ παραστὰς πρέπει νὰ φαίνεται μονοκόμματος καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ ὕψος, δι' ὃ καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἐξοχὴ τῶν ὀρθοστατῶν της. Ἐσφαλμένως ἐπίσης σχεδιάζεται ὑπὸ τοῦ C. Bötticher (Untersuchungen, εἰκ. 23) ἡ παραστὰς μὲ 17 δόμους πλινθίδων χωρὶς τὸ ἐπίκρανον, ἐνῶ 17η στρῶσις εἶναι τὸ ἐπίκρανον.

2. Ἀναστήλωσις, σ. 69.

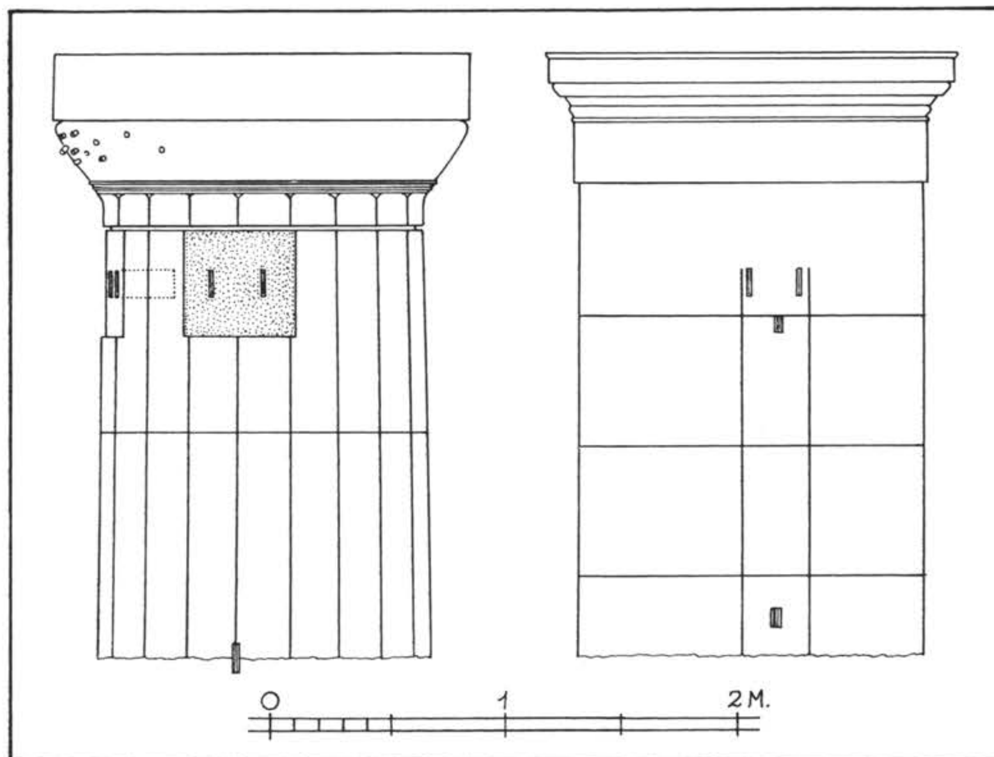
3. Griechische Tempel und Heiligtümer, München 1961, σ. 168.

277. Σχέδιον δεικνύον τὴν μετακίνησιν δόμου τῆς ΒΔ. παραστάδος καὶ λεπτομερείας αὐτῆς.

ρουσιάζετο ὡς τραπέζιον, ἔχον ἄνω τὴν μεγαλυτέραν του διάστασιν, ἥτις, λόγῳ τοῦ ὕψους (10,04 μ.), θὰ ἐφαίνετο εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἀκόμη μεγαλυτέρα.

Σημειώνομεν ἐν τέλει, ὅτι ἐπὶ τῆς δυτικῆς ὄψεως τῶν δύο παραστάδων τῆς προστάσεως ὑπάρχει χαρακτὴ γραμμή, διήκουσα καθ' ὅλον τὸ ὕψος[1] τῶν παραστάδων, ἀπέχουσα δὲ 0,66 μ. ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἀκμῶν (εἰκ. 185). Κατὰ τὸν Μπαλάνον (σ. 70)

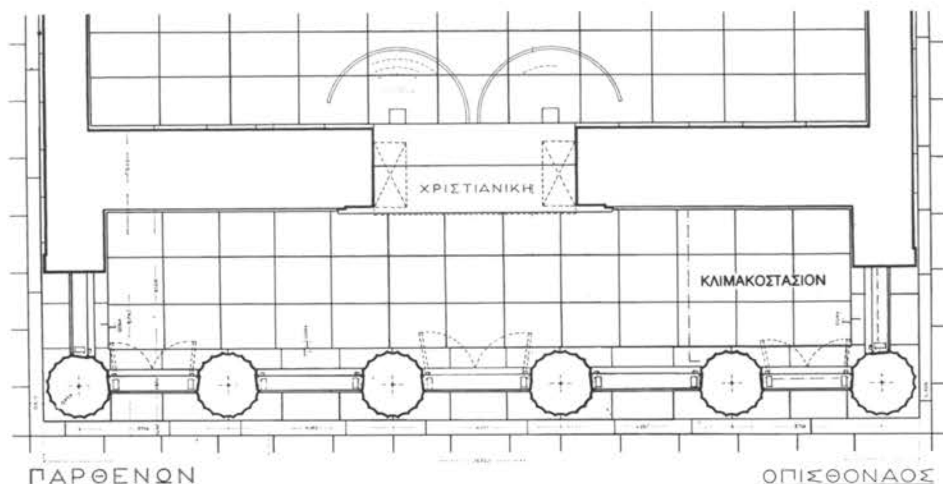

278. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ ΒΔ. κίονος (Α. ὄψις) καὶ τῆς παραστάδος τοῦ ὀπισθονάου (Δ. ὄψις), φέρον τὰ ἴχνη μεταγενεστέρων προσθηκῶν, ἐπισκευῶν καὶ τοῦ πλαισίου τῶν κιγκλίδων.

ἡ γραμμὴ αὕτη «δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἐξωτερικὸν ὅριον μαρμαρίνου τοιχώματος, χρησιμεύοντος πρὸς πλήρωσιν τοῦ μεταξὺ τῶν παραστάδων καὶ τῶν γωνιαίων κιόνων κενοῦ. Εἰς τοὺς κίονας ὅμως τούτους οὐδὲν ἀνάλογον ἴχνος διακρίνεται, ἐκτὸς δὲ τούτου πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἑκατέρωθεν τῆς χαρακτῆς ταύτης γραμμῆς ἡ ἐπιφάνεια τῶν παραστάδων παρουσιάζει καὶ διάφορον ἀπόχρωσιν (εἰκ. 54, Μπαλάνου),

1. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, 'Αναστήλωσις, πίν. 1 bis, σχ. 2 (ἡμετ. εἰκ. 185).

ἡ δὲ διαφορὰ τῆς ἀποχρώσεως ἐμφανίζεται εἰς τὴν ΒΔ. παραστάδα ἐπὶ πλάτους 0,60 μ. ἔσωθεν τῆς χαρακτῆς γραμμῆς καὶ κατὰ τὸ 1/3 τοῦ ὕψους τῆς παραστάδος. Πρὸς τούτοις εἰς ὕψος 2,75 μ. ἀπὸ τῆς βάσεως τῆς παραστάδος καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,95 μ. ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς, ἤτοι 0,39 μ. ἀπὸ τῆς χαρακτῆς γραμμῆς, ὑπάρχει ὀρθογώνιος λαξευτὴ ὀπή, διαστάσεων 0,09×0,035 μ. καὶ βάθους 0,10 μ., χρησιμεύουσα (κατὰ Μπαλάνον) πρὸς στήριξιν μαρμαρίνης πλακός, πλάτους 0,55 ἕως 0,60 μ. διὰ σιδηροῦ γόμφου.

279. Κάτοψις τοῦ ὀπισθονάου, ἐμφαίνουσα τὰς μαρμαρίνας βάσεις τῶν ξυλίνων κιγκλίδων, δι' ὧν ἐφράσσετο.

Παρόμοιαι ὀπαὶ ὑπάρχουσι καὶ εἰς τοὺς γωνιαίους κίονας, σχεδὸν ἔναντι τῶν τῶν παραστάδων καὶ εἰς ἀντίστοιχα ὕψη, χρησιμεύουσαι καὶ αὐταὶ πιθανῶς πρὸς στήριξιν τῆς πλακὸς ταύτης διὰ γόμφων».

Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ μὲν ἀνωτέρω ἀναφερομένη χαρακτὴ ἐπὶ τῆς ὄψεως τῆς παραστάδος γραμμὴ σημειώνει τὴν θέσιν τοῦ ὀρθίου ξύλου (σταθμοῦ) τοῦ πλαισίου τῶν κιγκλίδων καὶ οὐχὶ «μαρμαρίνου τοιχώματος», χρησιμεύοντος πρὸς πλήρωσιν τοῦ μεταξὺ τῶν παραστάδων καὶ τῶν γωνιαίων κιόνων κενοῦ, ὡς γράφει ὁ Μπαλάνος[1], αἱ δὲ ἀποστάσεις καὶ οἱ καθ' ὕψος παρατηρούμενοι γόμφοι δὲν ἐχρησίμευον πρὸς στήριξιν πλακῶν, πλάτους 0,55 ἕως 0,60 μ., ὡς ἀνωτέρω γράφει ὁ Μπαλάνος, ἀλλ' ἀπετέλουν τοὺς γόμφους συνδέσεως τοῦ ξυλίνου πλαισίου τῶν κιγκλίδων ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν παραστάδα καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὸν κίονα, ὡς ἤδη ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω (σ. 325), ὁμιλοῦντες περὶ τῶν κιγκλίδων (εἰκ. 278, πίν. 61ε).

Ὡς ὁ πρόναος οὕτω καὶ ὁ ὀπισθόναος θὰ ἐχρησίμευε πρὸς φύλαξιν πολυτίμων ἀντι-

1. Ἀναστήλωσις, σ. 45, πίν. 1 bis, σχ. 2.

κειμένων, χάριν ἀσφαλείας τῶν ὁποίων ὅλα τὰ μετακιόνια αὐτοῦ ἐφράχθησαν ἀπὸ τοῦ δαπέδου μέχρι τῶν ἐπιστυλίων διὰ ξυλίνων κιγκλίδων (εἰκ. 279)[1]. Καίτοι ὅμως ἡ τοιαύτη φράξις ὀλίγην σχετικῶς ἀσφάλειαν παρεῖχεν εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὀπισθονάου, ὅμως ὑπεστηρίχθη παλαιότερον ὑπό τινων, ἐν οἷς ἀρχικῶς καὶ αὐτὸς ὁ Dörpfeld[2], ὅτι ὁ ὀπισθόναος θὰ ἐχρησίμευε καὶ ὡς ταμεῖον τοῦ Κράτους[3].

Οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ἄποψιν ταύτην, ἐστηρίχθησαν κυρίως: α) ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν λογιστῶν (IG I², 273) τοῦ 413/2 π.Χ., ἥτις ὅμως ὁμιλεῖ περὶ παραδόσεως τῶν ταμιῶν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ συμπληροῦται *ἐν τῷ ναῷ τῷ ἑκατομπέδῳ* καὶ β) ἐπὶ τοῦ ψηφίσματος τοῦ Καλλίου (IG I², 91, 92) τοῦ 434 π.Χ., ὅπερ ὁμιλεῖ *περὶ ταμιευόντων ἐμ πόλει ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ*. Ἡ δευτέρα ὅμως αὕτη ἐπιγραφὴ ὁμιλεῖ περὶ δύο διακεκριμένων χώρων ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν πρὸς τὰ δεξιὰ προωρίζετο διὰ τὸν θησαυρὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ δὲ πρὸς τὰ ἀριστερὰ διὰ τὸν θησαυρὸν τῶν ὑπολοίπων θεῶν. Τοιαύτη ὅμως διάκρισις χώρου δὲν παρατηρεῖται εἰς τὸν ὀπισθόναον τοῦ Παρθενῶνος. Ἐτράπησαν τούτου ἕνεκα οἱ ἐρευνηταὶ πρὸς τοποθέτησιν τῶν θησαυρῶν εἰς ἄλλο τι κτίριον καὶ ὡς τοιοῦτο ὁ Dörpfeld, μεταβαλὼν γνώμην μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (Ἑκατομπέδου), ὑπεστήριξεν[4], ὅτι ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος ὀπισθόδομος πρέπει νὰ ἦτο, ὡς ἦτο ἀνέκαθεν, τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπερ, ὡς εἴπομεν ἤδη (ἀνωτ. σ. 419), ἐξηκολούθει λειτουργοῦν καὶ μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 406 π.Χ. Καὶ ἄλλοι μὲν[5] ἐκ τῶν ἐρευνητῶν ἠκολούθησαν τὴν γνώμην τοῦ Dörpfeld, ἄλλοι ὅμως[6] ἐνέμειναν εἰς τὴν παλαιὰν θεωρίαν.

Ο ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΘΡΙΓΚΟΣ

Ἐπὶ τῶν κιονοκράνων τῶν κιόνων τῶν προστάσεων ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τῆς στρώσεως τῶν πλαγίων τοίχων, ἥτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ ἐπίκρανα τῶν παραστάδων, ἐτοποθετεῖτο ὁ θριγκὸς τοῦ σηκοῦ, ἐκτεινόμενος οὐ μόνον ἐπὶ τῶν στενῶν, ἀλλὰ καὶ

1. Ὁ Michaelis (Der Parthenon, σ. 22,115) δέχεται σιδηρᾶς τὰς κιγκλίδας καὶ τῶν ἑπτὰ μετακιονίων τῶν δύο προστάσεων, ἐπειδὴ παρετήρησεν εἰς ὀπάς τινας κιόνων καὶ παραστάδων ἴχνη ὀξειδώσεως.

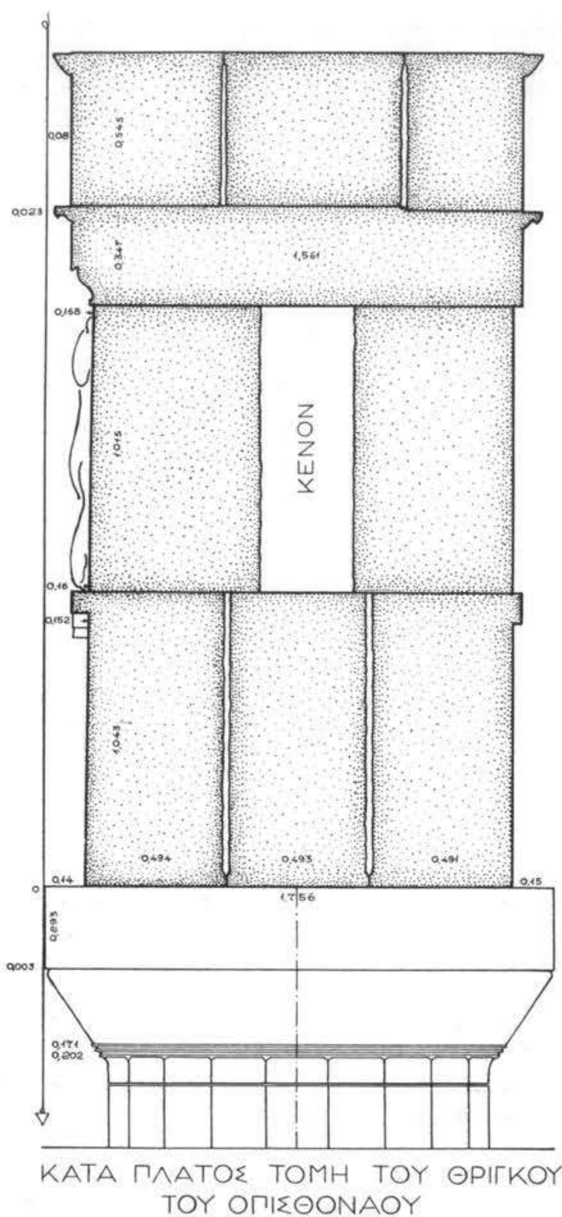
2. AM 6, 1881, σ. 300. Stevens, Hesperia, Suppl. III, 1940, σ. 71.

3. Σχετικῶς πρὸς τὴν ἐντόπισιν τοῦ ταμείου εἰς τὸν ὀπισθόναον, συγχεόμενον συχνὰ πρὸς τὸν ὀπισθόδομον, ἡ κυριωτέρα πηγὴ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ εὑρίσκεται εἰς τὸν στ. 15 τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 341/40 π.Χ., ὅστις λέγει: *τοῖς παρὰ τοῖς ταμίαις ἐν τῇ παραστάδι*. Ποία ὅμως ἦτο παραστὰς αὕτη; Ὁ C. Bötticher συνῆψεν αὐτὴν πρὸς τοὺς ἑκατέρωθεν τῆς κόγχης τοῦ Ἑκατομπέδου ναοῦ τοίχους (ἡμετ. εἰκ. 191α), τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει ὡς παραστάδας, τοῦθ' ὅπερ ἀπέκρουσε δι' ἐπιγραφικοὺς λόγους ὁ Michaelis (Der Parthenon, σ. 317), προτιμῶν τὴν δυτικὴν πρόστασιν τοῦ ὀπισθοδόμου ἤτοι τοῦ καθ' ἡμᾶς ὀπισθονάου (εἰκ. 273, πίν. 1) ὡς ταμεῖον, οἷον καὶ πράγματι ἀναγράφεται εἰς τὸν πίν. 1, 3 τοῦ βιβλίου του, ἔνθα, ὡς παραστάδες νοοῦνται αἱ εἰς τὸν ὀπισθόναον προεκτάσεις τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ, τὰς ὁποίας πολὺ προσφόρως δύναταί τις νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς τὴν παραστάδα τῆς ἐπιγραφῆς.

4. AM 12, 1887, σ. 36 ἑξ. 15, 1890, σ. 426 ἑξ. καὶ 22, 1897, σ. 168 ἑξ.

5. Dümmler ἐν RE II, στ. 1954. Harrison, Mythology and Monuments of Ancient Athens, σ. 465 ἑξ. Cooley, AJA 3, 1899, σ. 398 καὶ E. Meyer, Forsch. z. alt. Geschichte II, Halle 1892, σ. 137 ἑξ.

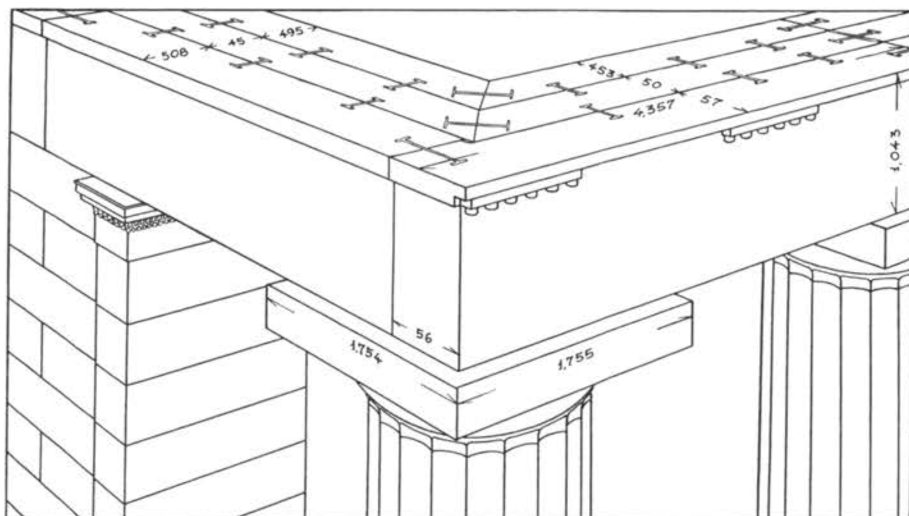
6. Petersen, AM 12, 1887, σ. 69 ἑξ. Furtwängler, Meisterwerke, σ. 171 ἑξ. καὶ SBAW, Phil. - Hist. Cl. I, 1898, σ. 355 ἑξ. Fowler, AJA 8, 1893, σ. 8 ἑξ. Frazer, JHS 13, 1893, σ. 153. G. Körte, Rh. Mus. 53, 1898, σ. 253 ἑξ. Michaelis, JdI 17, 1902, σ. 24 ἑξ.

280. Κατὰ πλάτος τομὴ τοῦ θριγκοῦ τοῦ ὀπισθονάου. Ἀριστερὰ ἡ πρὸς τὸ πτερὸν ὄψις.

ἐπὶ τῶν κατὰ μῆκος πλευρῶν τοῦ σηκοῦ, ἀκόμη δὲ καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἐγκαρσίων αὐτοῦ θυραίων τοίχων.

Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν θριγκὸν τοῦ πτεροῦ κατεσκευάσθη καὶ ὁ θριγκὸς τοῦ σηκοῦ τριμερής, μὲ σύνθεσιν ὅμως ἀνταποκρινομένην κατὰ τὸ ἄνω μέρος πρὸς τὴν ἐσωτερικήν, δηλαδὴ τὴν πρὸς τὸ πτερὸν βλέπουσαν πλευρὰν τοῦ ἐξωτερικοῦ θριγκοῦ (πτ. πίν. XII, πίν. 14 καὶ εἰκ. 280). Παρὰ τὴν ὁμοιότητα ἐντούτοις τῆς συνθέσεώς του πρὸς τὸν ἐξωτερικόν, διαφέρει σημαντικῶς ὁ ἐσωτερικὸς θριγκὸς τοῦ ἀντιστοίχου ἐξωτε-

281. Ἄποψις τῆς ΒΔ. γωνίας τῶν ἐπιστυλίων τῆς προστάσεως τοῦ ὀπισθονάου.

ρικοῦ κατὰ τὰς λεπτομερείας. Οὕτω τὸ ἐπιστύλιον αὐτοῦ παρουσιάζει πολλὴν (0,30 μ.) ἐλάττωσιν ὕψους ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀπέναντι αὐτοῦ ἀντίθημα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπιστυλίου, ἐλάττωσιν μὴ ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν μικρὰν σχετικῶς ἐλάττωσιν ὕψους, ἣν παρουσιάζουσιν οἱ κίονες τῶν προστάσεων ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν (10,433 μ. ἔναντι 10 ἕως 10,08 μ.). Πράγματι, ἐνῶ ἡ ἀναλογία ὕψους τῶν ἐξωτερικῶν κιόνων πρὸς τὸ ὕψος τῶν ἀντιστοίχων ἐπιστυλίων εἶναι 7,73 μ. (= 10,44/1,35), εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς ἡ σχέσις τῶν ὑψῶν τῶν αὐτῶν μερῶν ἀποβαίνει 9,62 μ. (10/1,04). Τὸ ἐσωτερικὸν ἑπομένως ἐπιστύλιον κατεσκευάσθη σχετικῶς πολὺ ἐλαφρότερον τοῦ ἐξωτερικοῦ (ὕψ. 1,043 ἕως 1,046 μ., εἰκ. 281, πίν. 45). Ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ πλάτος τομὴ τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ σηκοῦ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ πτεροῦ καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τῶν τοίχων, εἰ μὴ μόνον κατὰ τὰς προστάσεις καὶ μάλιστα τὴν πρὸς Α. καὶ Δ. πρόσοψιν αὐτῶν. Ἐνταῦθα πράγματι τὸ ἐπιστύλιον ἀπετελέσθη, ὡς καὶ τὸ τοῦ πτεροῦ, ἐκ τριῶν κατὰ τὸ πάχος ὀρθίων λίθων (εἰκ. 280 καὶ πίν. 8 κατὰ μῆκος τομῆς), ὧν ὁ μὲν ἐξωτερικός, δηλαδὴ ὁ

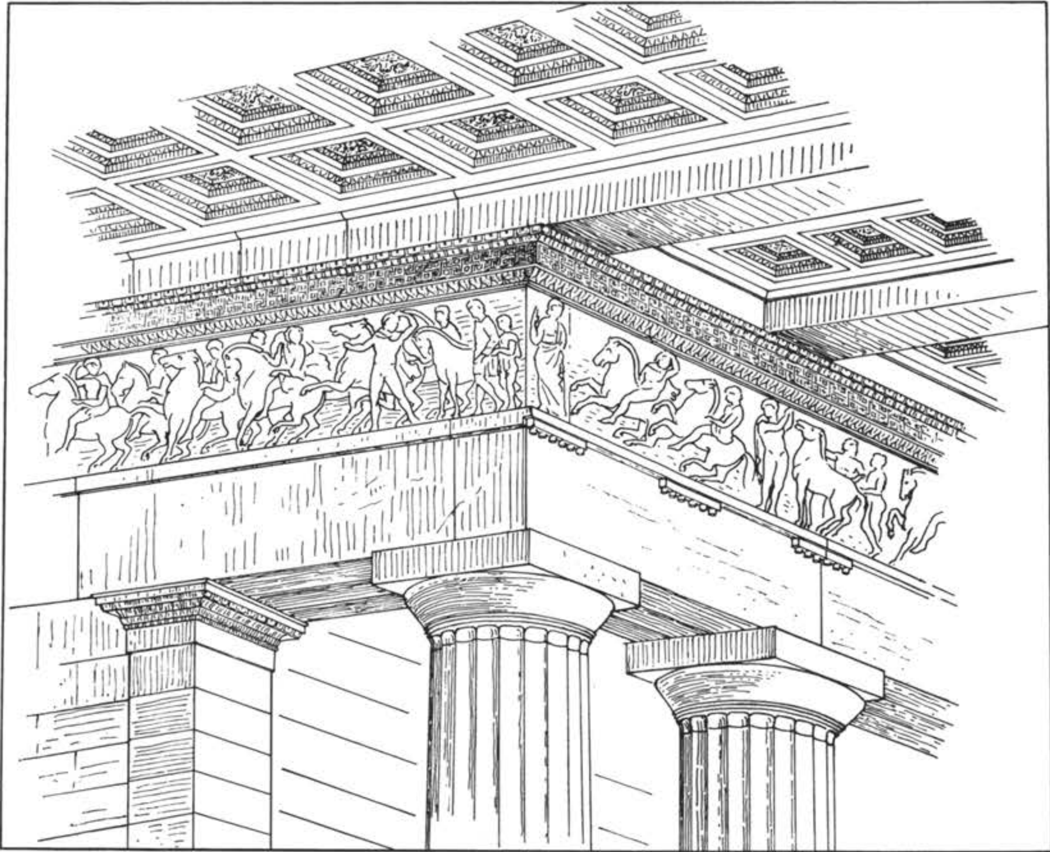
πρὸς τὸ πτερόν, διεμορφώθη, ὡς τὸ ἐξωτερικὸν ἐπιστύλιον τοῦ πτεροῦ, ἤτοι μετὰ στεφούσης ταινίας (ὕψ. 0,075 μ.) καὶ ρυθμικῶς ὑπ' αὐτὴν τεταγμένων κανόνων (πλ. 0,80 μ.), ἀφ' ὧν κρέμανται ἀνὰ ἓξ σταγόνες, ἐκ δὲ τῶν ὑπολοίπων δύο ἀντιθημάτων τὸ ἐσωτερικόν, ἤτοι τὸ βλέπον πρὸς τὸν πρόναον ἢ τὸν ὀπισθόναον, διεμορφώθη μεθ'

282. Λεπτομέρεια τοῦ γωνιαίου ἐπιστυλίου τῆς προστάσεως τοῦ ὀπισθονάου.

ἁπλῆς, ὀλίγον (0,015 μ.) ἐξεχούσης ταινίας, πλάτους 0,117 μ. (εἰκ. 281). Τῶν στενῶν πλευρῶν τῶν προστάσεων τὸ ἐπιστύλιον, ὅπερ συνεχίζετο καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ, διαφέρει τοῦ τῶν προσόψεων αὐτῶν μόνον κατὰ τοῦτο: ὅτι στέφεται ἐξωτερικῶς ὑπὸ μιᾶς μόνης ταινίας, ἐξοχῆς 0,027 μ. καὶ ὕψους 0,124 μ.

ἤτοι ἴσης ἀκριβῶς πρὸς τὸ ἄθροισμα τοῦ πλάτους τῆς ταινίας καὶ τοῦ κανόνος τῆς προσόψεως (εἰκ. 282, πίν. 61β).

Ἡ συνένωσις τῶν δύο συστημάτων γίνεται εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ σηκοῦ κατὰ τρόπον ὄχι πολὺ ὀργανικόν, ὡς δεικνύουν αἱ παρατιθέμεναι εἰκ. 282, 283 καὶ ὁ πίν.

283. Προοπτικὴ ἄποψις τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ θριγκοῦ τοῦ ὀπισθονάου (κατὰ Durm, διορθωθεῖσα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως).

45). Κατὰ ταῦτα κανόνες μετὰ σταγόνων δὲν ὑπῆρχον εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, ὡς ἐσφαλμένως ἐδέχθη παλαιότερον μὲν (1871) ὁ Michaelis[1], ἀργότερον δὲ ὁ Fiechter[2] καὶ αὐτὸς ὁ Ch. Picard[3] γράφων, ὅτι οἱ ἀνωφελεῖς, ὡς λέγει, κανόνες μετὰ σταγόνων

1. Der Parthenon, σ. 20 καὶ 203.
2. Fiechter, Der Tempel der Aphaia auf Ägina, Dies. München 1904, σ. 26.
3. Manuel d'Archéologie Grecque, Paris 1939, τ. 2, 1, σ. 429.

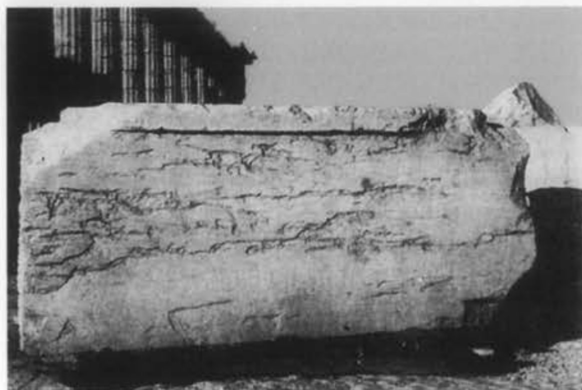
284. Φωτογραφική ἄποψις τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῶν κιόνων καὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς δυτικῆς προστάσεως τοῦ σηκοῦ.

ἐξετείνοντο ὑπὸ τὴν πλαστικὴν ζωφόρον καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς διαδρομῆς της. Ἐσφαλμένως ὁμοίως εἰκονίζουν κανόνας μετὰ σταγόνων κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ ὁ Durm[1], ὁ Luckenbach[2], ὁ Bühlmann[3] καὶ ὁ M. D'Ooge[4].

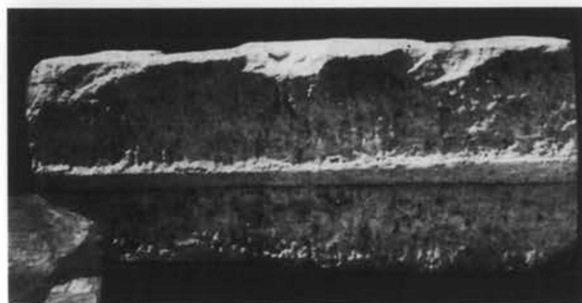
Ἡ μόνον κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς τῶν προστάσεων ὕπαρξις κανόνων μετὰ σταγόνων εἰς τὰ ἐπιστύλια δικαιολογεῖται ἐκ τῆς κάτωθεν αὐτῶν παρουσίας τῶν κιόνων τῆς προστάσεως, οἵτινες ἀπῄτουν τὴν ὑπεράνω αὐτῶν τοποθέτησιν τριγλύφων, ὡς προεσήμανεν ἤδη καὶ ἡ συστολὴ τῶν γωνιαίων κιόνων τῆς προστάσεως. Ἴσως μάλιστα νὰ εἶχεν ἀρχικῶς προβλεφθῆ δωρικὴ ζωφόρος ἐκ τριγλύφων καὶ μετοπῶν[5] καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ[6], κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἀμέσως ἀρχαιοτέρου ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰκτῖνος ἐφήρμοσεν εἰς ἄλλο ἔργον του, τὸν ἐν Βάσσαις ναὸν τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος. Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὅμως τῶν κιόνων τῶν προστάσεων, ἰδίᾳ δὲ τῆς δυτικῆς, ἡ δωρικὴ ζωφόρος ἀντικατεστάθη διὰ τῆς συνεχοῦς ἰωνικῆς (εἰκ. 283, 284, πίν. 88β). Πάντως ἐπειδὴ ἡ εὐαισθησία τῶν ἐποπτῶν τοῦ ἔργου δὲν ἐπέτρεπεν οὔτε τὴν κολόβωσιν τῆς γλυπτῆς ζωφόρου, οὔτε τὴν ἀπότομον διακοπὴν τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ εἰς τὰ κιονόκρανα, προετιμήθη μία μέση λύσις, διὰ τῆς παραδοχῆς ἐπιστυλίου μετὰ κανόνων καὶ σταγόνων, καὶ τούτων ὅμως μόνον ἄνωθεν τῶν προστάσεων, ἤτοι εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ. Ἀντιθέτως εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, ὅπου δὲν ὑπῆρχον κίονες, ἡ παρουσία κανόνων καὶ σταγόνων κάτωθεν τῆς συνεχοῦς ἰωνικῆς ζωφόρου, οὐδόλως θὰ ἐδικαιολογεῖτο. Διὰ τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης διατάξεως (εἰκ. 283) προκύπτει μία πολὺ διακριτικὴ διείσδυσις, ἓν εἶδος ἀμαλγάματος τοῦ δωρικοῦ πρὸς τὸν ἰωνικὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει ἡ ἰωνικὴ ζωφόρος.

Πολὺ διάφορος τῶν περιγραφεισῶν, εἶναι ἡ κατὰ τὸ πάχος σύνθεσις τῶν ἐπιστυλίων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ κυρίως Παρθενῶνος, ἅτινα ἀπετελέσθησαν οὐχὶ πλέον ἐκ τριῶν, ἀλλ' ἐκ δύο κατὰ τὸ πάχος τοῦ τοίχου σειρῶν λίθων, μιᾶς ἐξωτερικῆς πρὸς τὸ πτερὸν ἐξ ὀρθοστατῶν, στεφομένων ὑπὸ ἁπλῆς ταινίας (πτ. πίν. IX, X, πίν. 11, 12), καὶ μιᾶς ἐσωτερικῆς, ἀπαρτισθείσης ἐκ δύο καθ' ὕψος στρώσεων πλινθίδων τοῦ τοίχου, ὕψους 0,523 μ., αἵτινες συνεχίζουν τὴν κατὰ ἰσοϋψεῖς δόμους μόρφωσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου (βλ. εἰκ. 285-287, πίνακας κατὰ πλάτος τομῆς 11 καὶ 12). Ἐπιστύλια προερχόμενα ἐκ τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ σῴζονταί τινα ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐδάφους, ἰδίᾳ κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ μνημείου καί τινα κατὰ τὴν νοτίαν (εἰκ. 288-292), ἀναγνωρίζονται δ' εὐκόλως ἐκ τῆς κατὰ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν αὐτῶν ἀνωμάλου παρειᾶς των παρουσίας ὁριζοντίων, ὄχι μόνον εἰς τὸ ἄνω μέρος των ἀναθυρώσεων, πλάτους 0,03 ἕως 0,06 μ., ἀλλὰ

1. Baukunst³, σ. 271, εἰκ. 240 καὶ ἡμετ. εἰκ. 283, διορθωθεῖσα καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπὸ τοῦ συγγραφέως.
2. H. Luckenbach, Die Akropolis von Athen, München und Berlin 1905, εἰκ. 64.
3. Die Architektur des klass. Altertums und der Renaissance⁴, Eszlingen a. N. 1913, πίν. 7, εἰκ. 1.
4. M. D' Ooge, The Acropolis of Athens, New York 1908, σ. 129, εἰκ. 57.
5. Θὰ ἐπεκυροῦτο οὕτω καὶ ἡ θεωρία τοῦ Carpenter (The Architects of the Parthenon, σ. 66), καθ' ἣν αἱ ἀρχαιότεραι μετόπαι τοῦ Παρθενῶνος ἦσαν ἀρχικῶς προωρισμέναι διὰ τὸν κιμώνειον Παρθενῶνα, δὲν ἐπρόφθασαν ὅμως νὰ τεθοῦν ἐπὶ τόπου, λόγῳ τῆς μετατροπῆς τοῦ σχεδίου τῆς ζωφόρου τοῦ σηκοῦ εἰς συνεχῆ γλυπτὴν ἰωνικήν, ἐχρησιμοποιήθησαν ὅμως εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ περικλείου Παρθενῶνος.
6. Πρβλ. καὶ Dörpfeld, AM 9, 1884, σ. 336.

285. Ἐπιστύλιον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ, κείμενον ΒΑ. τοῦ Παρθενῶνος (προσθία ὄψις).

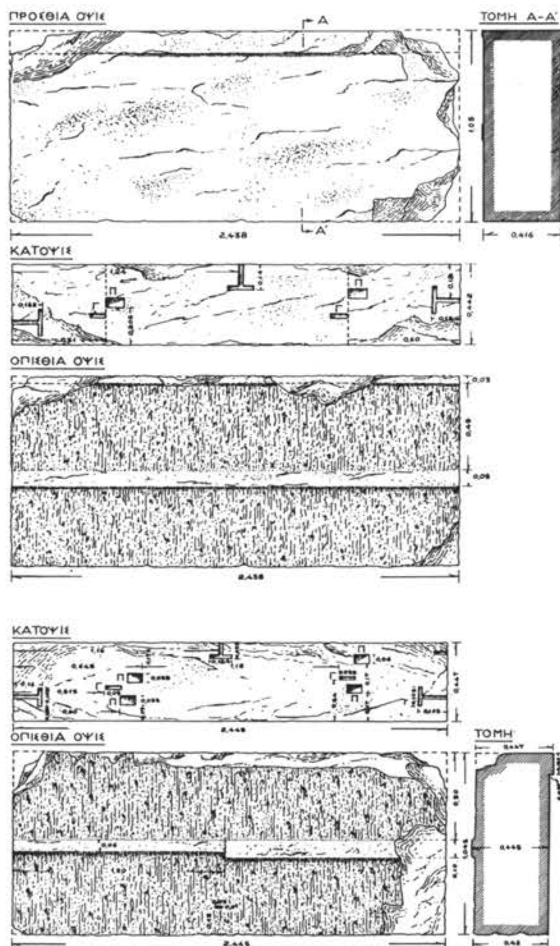

286. Ὀπισθία (ἐσωτερική) ὄψις τοῦ ἀνωτέρω (εἰκ. 285) ἐπιστυλίου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ, δεικνύουσα τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὕψους παράλληλον ταινίαν ἀναθυρώσεως, χάριν προσαρμογῆς τῶν ἐσωτερικῶν πλινθίδων τοῦ τοίχου.

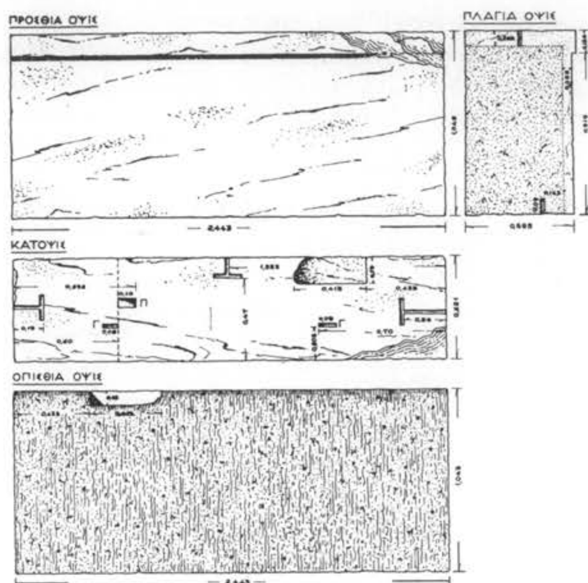
287. Ὀπισθία ὄψις ἑτέρου ἐπιστυλίου μὲ τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω παράλληλον ταινίαν ἀναθυρώσεως εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους.

καὶ ἄλλης, πλάτους 0,055 ἕως 0,09 μ. (εἰκ. 288, 289), λαξευμένης εἰς ὕψος, ὅπερ διαιρεῖ εἰς δύο ἀκριβῶς ἰσοϋψῆ τμήματα τὸ ὅλον ὕψος τοῦ ἐπιστυλίου (1,05 μ.), ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ ὕψος τῶν ἐσωτερικῶν δόμων τοῦ σηκοῦ. Εἶναι διὰ τοῦτο πιθανώτατον, ὅτι τὸ ὕψος τῶν ἐσωτερικῶν πλινθίδων ὥρισε καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ σηκοῦ (2 × 0,525 = 1,05 μ.). Τὰ μήκη τῶν ἐπιστυλίων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ ἀντεστοίχουν πρὸς τὰ τῶν ὀρθοστατῶν (2,438 μ.) τῆς βάσεως, ἦσαν δηλαδὴ ἴσα πρὸς 8 ἀττικοὺς πόδας, ὡς ἀποδεικνύουν τεμάχιά τινα αὐτῶν, σωζόμενα ἀκέραια, μὲ μῆκος 2,438 μ. ἕως 2,445 μ. κατὰ γῆς ἢ κατὰ χώραν (ΒΔ. καὶ ΝΔ. γωνία) (εἰκ. 285, 286, 288). Συνεδέοντο δὲ τὰ

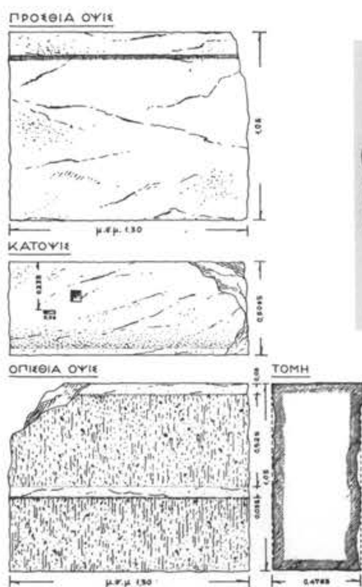

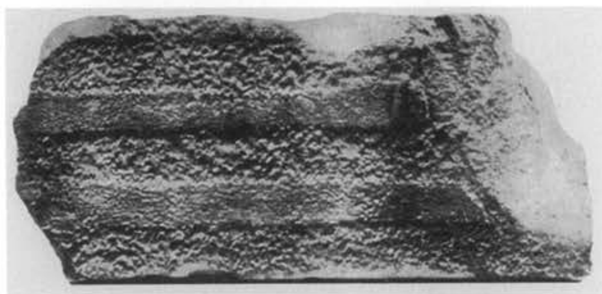
288. Σχέδιον λεπτομερειῶν τοῦ ἐπιστυλίου τῆς εἰκ. 285 - 286 (ἄνω, πρόσοψις καὶ τομή, εἰς τὸ μέσον, κάτοψις καὶ κάτω ὀπισθία ὄψις).

289. Σχέδιον λεπτομερειῶν τῆς εἰκ. 287 (ἄνω, κάτοψις τῆς ἄνω ἐπιφανείας, κάτω, ὀπισθία ὄψις καὶ δεξιά, τομή).

290. Σχέδιον λεπτομερειῶν ἐπιστυλίου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος (ἄνω, προσθία ὄψις καὶ τομή, μέσον, κάτοψις τῆς ἄνω ἐπιφανείας, κάτω, ὀπισθία ὄψις).

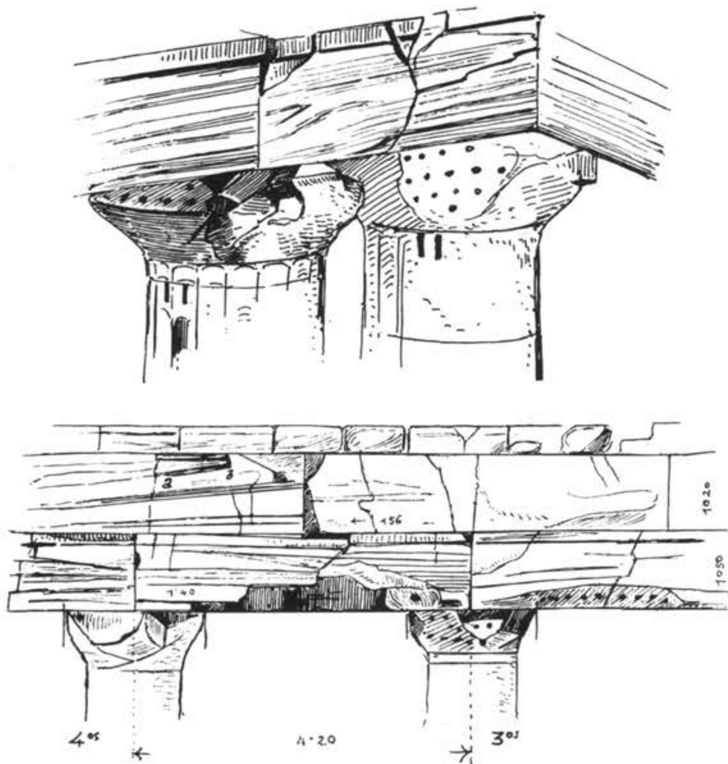

291. Ὀπισθία ὄψις τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ Μαυσωλλείου τῆς Ἁλικαρνασσοῦ, ἐμφαίνουσα διπλᾶς ταινίας ἀναθυρώσεως (κατὰ Jeppesen).

292. Σχέδιον λεπτομερειῶν τεμαχίου ἐπιστυλίου τοῦ Παρθενῶνος (ἄνω, προσθία ὄψις, μέσον, κάτοψις ἄνω ἐπιφανείας, κάτω, ὀπισθία ὄψις καὶ τομή).

ἐπιστύλια πρὸς τὰ ἀντιθήματα αὐτῶν διὰ συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, μήκους 0,33 μ., ἀλλὰ μὲ ἕνα μόνον ἐν τῷ μέσῳ σύνδεσμον δι' ἕκαστον (ἐξωτερικὸν) ἐπιστύλιον (εἰκ. 288 - 290).

Ἐπὶ τῆς ταινίας τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐπιστυλίου ὑπῆρχεν ἐξωτερικῶς ἁπλοῦς γραπτὸς μαίανδρος, τοῦ ὁποίου τὸ διάγραμμα ἀμυδρότατα διεφαίνετο ἐπὶ τῶν λίθων[1]. Ὅσον

293. Σκαριφήματα τοῦ Durm (ΑΕ 1895, σ. 23, σχ. 9), δεικνύοντα τὰς ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς καὶ τῶν ἐπισκευῶν προξενηθείσας παραμορφώσεις τῶν κιόνων καὶ τῶν κιονοκράνων των, ὡς καὶ τῶν ἄνωθεν αὐτῶν ἐπιστυλίων τοῦ ὀπισθονάου.

δ' ἀφορᾷ τὸ γωνιαῖον ἐπιστύλιον, τοῦτο ἐσχηματίζετο, ὡς τὸ τοῦ πτεροῦ, ἤτοι ἐλαφρῶς μασχαλιαῖον, ἐνῶ τὰ ἀντιθήματά του, τεμνόμενα εἰς τὰς ἐξωτερικὰς γωνίας κατὰ γωνίαν 45° (εἰκ. 281), συνεχίζονται ἐσωτερικῶς μὲ τὴν αὐτὴν τομὴν καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου, ἀναλυόμενα εἰς τοὺς ρηθέντας δύο δόμους πλινθίδων καθ' ὅλην τὴν κατὰ μῆκος διαδρομὴν τῶν τοίχων τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ ὀπι-

1. J. Bühlmann, Die Architektur des klass. Altertums und der Renaissance [4], Eszlingen a. N. 1913, πίν. 7, εἰκ. 1.

σθοδόμου. Τὴν σχετικὴν διάταξιν τῆς γωνιαίας πλοκῆς τῶν λίθων τῶν ἐπιστυλίων διδάσκουσιν ἄριστα τὰ λόγῳ τῆς ἐξ ἀσβεστοποιήσεως προελθούσης ἀποσαθρώσεώς των μὴ ἀναστηλωθέντα τεμάχια ἐπιστυλίων τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ ὀπισθονάου (πρβλ. εἰκ. 293)[1], ἅτινα σήμερον ἀπόκεινται πρὸς Δ. τοῦ ναοῦ.

Παρεμφερῆ πρὸς τὴν τῶν προστάσεων διατομὴν παρουσιάζουσι καὶ τὰ ἐπιστύλια τῶν δύο θυραίων τοῦ ναοῦ τοίχων, ἅτινα, λόγῳ τοῦ μεγαλυτέρου πάχους τῶν τοίχων τούτων, ἀπετελέσθησαν οὐχὶ ἐκ 3, ἀλλ' ἐκ 4 κατὰ τὸ πάχος λίθων[2], ὧν οἱ μὲν ἐξωτερικοὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς διατομὴν πρὸς τὰ ἀντιθήματα τῶν ἐπιστυλίων τῶν προστάσεων, ἤτοι μετὰ πλατείας, ἐλαφρῶς ἐξεχούσης ἄνω ταινίας, οἱ δὲ ἐνδιάμεσοι, ὡς μὴ ὁρατοί, ἦσαν, πιθανώτατα, κατὰ στρώσεις οὐχὶ ἐντελῶς ἰσοϋψεῖς κατεσκευασμένοι, πλὴν τῶν ἐκτεινομένων ὑπεράνω τῶν θυραίων ἀνοιγμάτων, οἵτινες, ὡς γεφυροῦντες τὸ μέγα ἄνοιγμα τῆς θύρας, ἀπετελοῦντο κατ' ἀνάγκην ἐξ ἑνὸς καθ' ὕψος τεμαχίου.

Οἱ λίθοι τῶν ἐπιστυλίων συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὰ ἀντιθήματα αὐτῶν διὰ μεγάλων συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ (μήκους 0,46 μ.). Ἐννοεῖται, ὅτι τὸ πάχος τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιστυλίων, μετρούμενον εἰς τὸ ἄνω των μέρος, ἦτο ἐν συνόλῳ 1,175 μ. (πτ. πίν. IX, πίν. 11), ἤτοι μετὰ τῶν ἀντιθημάτων πολὺ μικρότερον τῶν τοῦ περιστυλίου (1,836 μ.) (εἰκ. 128), ἐποίκιλλε δὲ καὶ ἀναλόγως τῶν τοίχων, ἐφ' ὧν ἐπεκάθητο. Οὕτω τῶν μὲν προστάσεων τὸ πάχος ἦτο ἄνω 1,46 ἕως 1,478 μ., τῶν δὲ μακρῶν τοίχων 1,115 ἕως 1,175 μ. καὶ τέλος τὸ τῶν θυραίων 2,00 μ.

Η ΖΩΦΟΡΟΣ

Ὑπὲρ τὸ ἐπιστύλιον ἐτοποθετήθη ἡ ζωφόρος, ἥτις ἐδῶ δὲν ἀπετελέσθη πλέον ἐκ τριγλύφων καὶ μετοπῶν, καλυπτουσῶν ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ, ὅπως εἰς τοὺς αὐστηρῶς δωρικοὺς ναοὺς Διὸς τῆς Ὀλυμπίας, Ποσειδῶνος Ποσειδωνίας (νῦν Ἥρας II) καὶ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος ἐν Βάσσαις—ὅσον καὶ ἂν τριγλύφους ἐξαγγέλλουν οἱ κανόνες τοῦ ἐπιστυλίου τῶν στενῶν πλευρῶν—ἀλλ' ἐκ μιᾶς συνεχοῦς κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ σηκοῦ διακοσμητικῆς ζώνης, ἀναλόγου πρὸς τὴν ζωφόρον τῶν ἰωνικῶν ναῶν[3], ἄλλο τοῦτο μαρτύριον ἰωνισμοῦ τοῦ Παρθενῶνος, καὶ δὴ ἐκ τοῦ λεπτοκόκκου πεντελησίου μαρμάρου, τοῦ πλέον δηλαδὴ καταλλήλου λίθου, πρὸς λάξευσιν τῶν ἐκλεπτύνσεων τῆς ζωφόρου, αἵτινες μὲ οὐδένα ἄλλο λίθινον

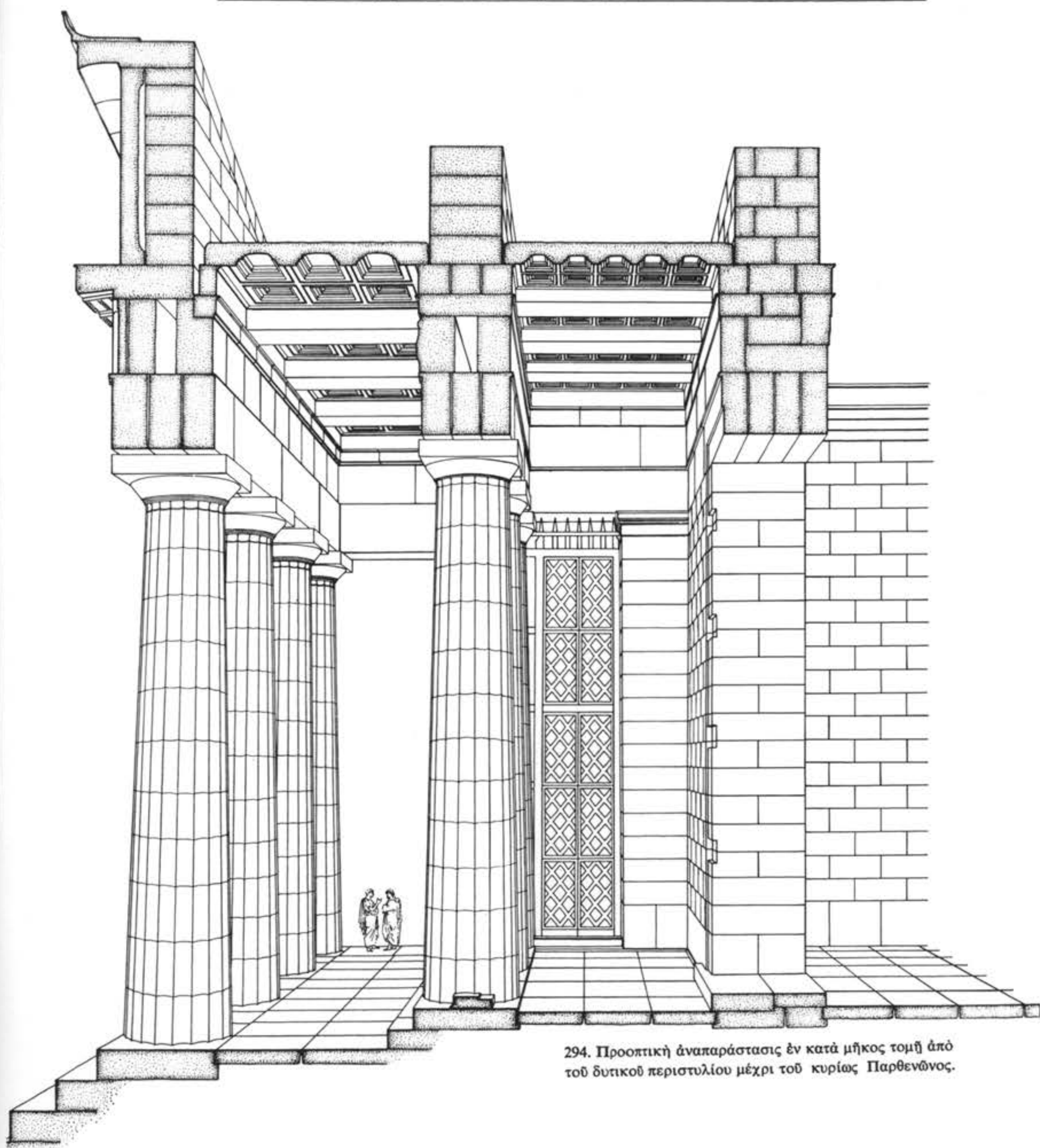
1. Ἐσφαλμένως οἱ λίθοι οὗτοι σχεδιάζονται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Μπαλάνου μὲ διάταξιν, ἥτις ἁρμόζει εἰς τὰ ἐπιστύλια τοῦ πτεροῦ, ἅτινα πάλιν σχεδιάζονται μὲ τὴν εἰς τὰς προστάσεις ἰδιάζουσαν λοξὴν τμῆσιν τῶν ἀντιθημάτων· πρβλ. Ἀναστήλωσιν, πίν. 5, σχ. 4.

2. Ὁ Penrose ἐδέχθη δι' αὐτὰ πέντε λίθους ὡς πάχος τῶν ὑπερθύρων ἐπιστυλίων (Principles, πίν. 16 δεξιά), ἐνῷ ἀντιθέτως ὁ Stevens (Hesperia, Suppl. III, 1940, σ. 70, εἰκ. 56, 3) μόνον τρεῖς. Ὁ ὀρθὸς ἀριθμός των εἶναι τέσσαρες, ὡς ἐξηκρίβωσεν ὁ Μπαλανος (Ἀναστήλωσις, πίν. 1 ἀριστερά) καὶ ἐπιστοποιήσαμεν καὶ ἡμεῖς (βλ. πίνακα 44 προοπτικῆς τομῆς κατὰ μῆκος τοῦ ὀπισθονάου καὶ εἰκ. 294 δεξιά).

3. Ἀνάλογον ἰωνικὴν ζωφόρον ὑπεστήριξεν, ὡς εἴδομεν (Μέρος Α', σ. 23) ὁ Schrader (AM 30, 1905, σ. 305 ἑξ.), ὅτι περιέτρεχε τὸν σηκὸν τοῦ ὑπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀνεγερθέντος Ἑκατομπέδου, ὅπερ ὅμως δὲν ἐγένετο δεκτὸν γενικῶς (R. Demangel, REA 24, 1922, σ. 187 ἑξ. καὶ La Frise Ionique, Paris 1933, σ. 312).

ΠΑΡΘΕΝΩΝ

ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ ΤΟΥ ΟΠΙΣΘΟΝΑΔΟΥ

294. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις ἐν κατὰ μῆκος τομῇ ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ περιστυλίου μέχρι τοῦ κυρίως Παρθενῶνος.

ὑλικὸν θὰ ἦτο δυνατὸν τόσον τελείως νὰ ἐκτελεσθοῦν. Ἀπετελέσθη δ' ἡ ζωφόρος αὕτη ἐξ ὀρθίων μὲν ἐξωτερικῶς πλακῶν, παρατεθειμένων κατὰ μῆκος, ἐσωτερικῶς δὲ κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ τοὺς παραλλήλους πρὸς αὐτὰς θυραίους τοίχους καὶ πάλιν ἐξ ὀρθίων ἰσοϋψῶν πλακῶν, κατὰ δὲ τὰς μακρὰς πλευρὰς ἐκ δύο ἰσοϋψῶν πρὸς ἀλλήλους δόμων, οἵτινες οὕτω συνεχίζουν τὰ ὅμοια ἀντιθήματα τοῦ κάτωθεν ἐπιστυλίου (πτ. πίν. IX, πίν. 11,42). Μεταξὺ δὲ τῶν ἐξωτερικῶν πλακῶν καὶ τῶν ἀντιθημάτων των μεσολαβεῖ κενὸν ἱκανοῦ πλάτους (0,365 μ., εἰκ. 280, 294, πτ. πίν. VI, πίν. 8 καὶ 44), προφανῶς χάριν οἰκονομίας ὑλικοῦ καὶ ἐλαφρότητος. Ἡ ζωφόρος εἶχεν ὕψος 1,015 μ., ὅσον δηλαδὴ περίπου καὶ τὸ κάτωθεν αὐτῆς ἐπιστύλιον, τὰ μήκη ὅμως τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὴν λίθων ἐποίκιλλον ἀναλόγως τῆς συνθέσεως· διότι φυσικὸν καὶ τεχνικῶς πρόσφορον ἦτο ἡ τομὴ κάθε τεμαχίου τῆς ζωφόρου νὰ γίνεται κατὰ τὸ πλεῖστον (Α. καὶ Δ. πλευρὰ) ὄχι ἐπὶ τῶν μορφῶν, ἀλλ' εἴς τι κενὸν μεταξὺ δύο μορφῶν διάστημα. Ὅλως ἐξαιρετικὸν μῆκος — ἄνω τῶν τεσσάρων μέτρων — παρουσιάζει ἡ μεσαία, ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ σήμερον ἀποκειμένη πλὰξ τῆς στενῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (προνάου) (εἰκ. 212)[1].

Ἑκάστη πλὰξ τόσον τῆς ἐξωτερικῆς παρειᾶς, ὅσον καὶ τῶν ἀντιθημάτων ἐγομφοῦτο μὲν ἐπὶ τοῦ κάτωθεν ἐπιστυλίου, συνεδέετο δ' ἄνω πρὸς τὰς γειτονικάς της διὰ συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ. Πλὴν δὲ τῶν γόμφων ἐγένετο εἰς τὰ τεμάχια τῆς ζωφόρου καὶ χρῆσις παραγόμφων, ὡς μαρτυροῦσι σαφῶς τὰ λείψανα εἰδικῶν διὰ τούτους λαξευμάτων, ἅτινα διετηρήθησαν ἐπὶ ἐπιστυλίων ἰδίᾳ τῆς Ν. καὶ τῆς Β. πλευρᾶς (εἰκ. 288 - 290), ἔνθα τὰ διὰ τοὺς παραγόμφους τῆς ζωφόρου λαξεύματα χαρακτηρίζονται διὰ τοῦ γράμματος Π. Τέλος οἱ ἁρμοὶ ὤσεως τῶν πλακῶν τῆς ζωφόρου ἦσαν πάντες ἐφωδιασμένοι καὶ δι' ἀναθυρώσεως, ἰδιαιτέρως φροντισμένης, ἐχούσης δὲ πλάτος ὀρθίων σκελῶν 0,06 μ., εὐρυνόμενον εἰς 0,075 μ. εἰς τὸ ἄνω μέρος, προσθέτως δὲ καὶ λοξὴν ἐσωτερικὴν παρυφὴν (φαρσί), πλ. 3 ἕως 4,5 χιλ., ἰδιαιτέρως ὁρατῆς εἰς τὰς ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως διατηρουμένας πλάκας τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Τὰ ἀνάγλυφα ἔχουσιν ἐξοχήν, ἥτις φθάνει καὶ μέχρι 0,055 μ. πρὸ τοῦ ἐπιπέδου βάθους των. Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἡ ταινία τοῦ ἐπιστυλίου τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐξέχει μόνον 0,0275 μ., ἐνῶ ἡ τῶν στενῶν κατὰ 0,068 μ., ἕπεται, ὅτι τὸ βάθος τῆς ζωφόρου τῶν μακρῶν πλευρῶν δὲν εὑρίσκετο, ὡς τὸ τῶν στενῶν, εἰς τὸ αὐτὸ κατακόρυφον ἐπίπεδον πρὸς τὴν προσθίαν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐπιστυλίου, ἀλλὰ ἀρκετὰ ἐσώτερον.

Ὑπετίθετο παλαιότερον[2], ὅτι αἱ φέρουσαι τὸν γλυπτὸν διάκοσμον πλάκες τῆς ζωφόρου ἐλαξεύοντο ἐπὶ τόπου, ἤτοι μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν μαρμάρων ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ ὅτι ἦσαν ὑπολογισμέναι δι' ἓν ἡμίφως, οἷον προκύπτει λόγῳ τῆς στεγάσεως τοῦ πτεροῦ διὰ τῆς φατνωματικῆς ὀροφῆς. Ἡ ἐκδοχὴ ὅμως αὕτη δὲν φαίνεται ὀρθή· διότι, ὅταν, καταπεσούσης τῆς ὀροφῆς αἱ πλάκες τῆς ζωφόρου ἐφωτίσθησαν διὰ τοῦ λαμπροῦ ἀττικοῦ φωτός, ἀπέκτησαν τόσον ἔντονον ζωὴν (εἰκ. 295), ὥστε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι θὰ ἐξετελέσθησαν κατὰ γῆς, εἰς εὐρέα ὕπαιθρα ἐργαστήρια,

1. Michaelis, Der Parthenon, Tafelb. πίν. 14. Collignon, Le Parthénon, πίν. 127.
2. O. Walter, Athen - Akropolis, Wien 1929, σ. 64.

ὑφ' ὁλοκλήρου φάλαγγος[1] γλυπτῶν ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ Φειδίου[2], μὲ αἴσθημα δὲ ὕφους ἁρμόζοντος εἰς διακοσμητικὰ ἀνάγλυφα, πλήρη τῆς αὐστηρᾶς χάριτος τοῦ ὡρίμου κλασσικοῦ ρυθμοῦ, ἔπειτα δὲ θὰ ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ τοῦ τοίχου[3]. Ἔχομεν ἄλλωστε καὶ σχετικὰς ἐνδείξεις περὶ τούτου, μία τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ὅτι οἱ πόδες τῶν γλυπτῶν μορφῶν ὅλης τῆς ζωφόρου δὲν φθάνουν ἐντελῶς ἕως τὸ χεῖλος τῶν

295. Ἄποψις τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ θριγκοῦ, φωτιζομένη σήμερον ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ ἀττικοῦ φωτός, λόγῳ πτώσεως τῆς ὀροφῆς.

πλακῶν, ἀλλὰ σταματοῦν ὀλίγον ὑψηλότερον, προφανῶς διὰ νὰ μὴ διατρέχουν κίνδυνον θραύσεως κατὰ τὴν τοποθέτησίν των.

Τὸ βάθος τῶν γλυπτῶν ἦτο ἐζωγραφημένον κυανοῦν, ὡς ἀργότερον τῶν τοῦ Ἐρεχθείου, ἅτινα προεβάλλοντο ἐπὶ τοῦ κυανοφαίου ἐλευσινίου λίθου[4].

1. Ὑπὸ τοῦ BULLE ὑπεστηρίχθη (Zeitschr. für bild. Kunst, n. F. 33, 1922, σ. 60) ἡ τελεία ὁμοιογένεια τῶν ἀναγλύφων τῆς ἀνατολικῆς ζωφόρου. Τοὐναντίον ὁ W. H. SCHUCHHARDT (JdI 41, 1930, σ. 220 ἑξ.) διέκρινε τὴν χεῖρα δέκα διαφόρων γλυπτῶν εἰς τὴν αὐτὴν ζωφόρον. Πάντως ἡ γενικῶς ἐπικρατοῦσα γνώμη εἶναι, ὅτι πλείονες γλύπται εἰργάσθησαν συγχρόνως εἰς τὴν αὐτὴν ζωφόρον, διότι παρατηροῦνται διαφοραί τινες ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν· βλ. σχετικῶς E. HOMANN - WEDEKING, AM 76, 1961, σ. 107, σημ. 2.

2. L. CURTIUS, Gnomon 11, 1926, σ. 26 - 27· πρβλ. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περικλῆς, 139: *πᾶσιν ἐπεστάτει τοῖς τεχνίταις.*

3. Βλ. σχετικῶς H. SCHRADER, Phidias, σ. 218, R. DEMANGEL, La Frise Ionique, Paris 1933, σ. 315 καὶ CH. PICARD, Manuel d'Archéologie Grecque, Paris 1939, τόμ. 2, 1, σ. 439.

4. STEVENS - PATON, The Erechtheum, σ. 181.

Ἐπὶ τῆς ζωφόρου ἀπεικόνισεν ὁ Φειδίας, τολμηρότατα καὶ ἀφηγηματικῶς, τὴν πανηγυρικὴν πομπὴν τῶν ἀνὰ τετραετίαν, πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς, τελουμένων Μεγάλων Παναθηναίων, κατὰ τὴν ἐπίσημον ἡμέραν τῆς εἰς τὴν θεὰν προσφορᾶς ὑπὸ τοῦ ἀττικοῦ λαοῦ τοῦ ἱεροῦ νέου πέπλου τοῦ ξοάνου της[1], ἐξυφανθέντος ὑπὸ τῶν ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων οἰκογενειῶν Ἀθηναίων παρθένων καὶ δεσποινῶν — τῶν *ἐργαστινῶν*[2] —, αἱ ὁποῖαι τὸν ἐκόσμουν διὰ χρυσῶν κεντημάτων, εἰκονιζόντων σκηνὰς ἐκ τοῦ κύκλου τῆς Γιγαντομαχίας τῶν θεῶν, καθ' ὃν ἰδιαιτέρως εἶχε δοξασθῆ ἡ Ἀθηνᾶ. Μετεφέρετο δ' ὁ πέπλος εἰς τὴν Ἀκρόπολιν διὰ τῆς ἱερᾶς τριήρους, ἥτις τὸν ἔφερεν ἡπλωμένον ὡς ἱστίον της.

Ἐπὶ τῆς ὀρθογωνίου ἐν κατόψει καὶ 160[3] περίπου μέτρων ἀναπτύγματος ταινίας τῆς ζωφόρου ἡ πανηγυρικὴ πομπὴ παρεστάθη προπαρασκευαζομένη μὲν καὶ μόλις ἐκκινοῦσα ἐπὶ τῆς νοτίας ἄκρας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς[4], γοργῶς δὲ καὶ ρυθμικῶς πρὸς τὰ πρόσω κινουμένη — ἐπὶ τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν — μὲ πεζούς, σφριγηλοὺς νεανίας, ὁδηγοῦντας ζῶα πρὸς θυσίαν, σεμνὰς κανηφόρους παρθένους καὶ ὑδριαφόρους (βλ. σχετικὴν ἔγχρωμον εἰκόνα), σεβασμίους ἱερεῖς καὶ γέροντας, ἄρχοντας θαλλοφόρους μὲ εὐγενεῖς κινήσεις, εὐσταλεῖς ἱππεῖς — ἀγλάϊσμα τῶν Ἀθηναίων — ἐλαύνοντας ἢ συγκρατοῦντας θυμοειδεῖς ἵππους, ἐπιδεξίους ἀποβάτας ἁρματοδρόμους (εἰκ. 212, πίν. 40), μουσικοὺς μὲ αὐλοὺς καὶ λύρας καὶ πολλοὺς ἄλλους, φθάνει εἰς τὸ τέρμα της καὶ ἠρεμεῖ εἰς τὴν ἀνατολικήν, ἔνθα, ἑκατέρωθεν μιᾶς κεντρικῆς ὁμάδος, πρὸς ἣν γίνεται ἡ παράδοσις τοῦ πέπλου τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 212, πτ. πίν. VII καὶ πίν. 9), κάθηνται, εἰκονιζόμενοι μεγαλύτεροι καὶ μὲ ἐπιβλητικὸν μεγαλεῖον — συμμετέχοντες τῆς τελετῆς, ἀλλ' ὑποτιθέμενοι ἀόρατοι, οἱ δώδεκα Ὀλύμπιοι θεοὶ — ἀνὰ ἓξ ἑκατέρωθεν τοῦ μέσου, κατὰ τὴν ἑξῆς σειράν: δεξιά, ἡ Ἀθηνᾶ, ὁ Ἥφαιστος, ὁ Ποσειδῶν, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Ἀφροδίτη μὲ τὸν Ἔρωτα — ἀριστερά, ὁ Ζεύς, ἡ Ἥρα μὲ τὴν Ἴριδα, ὁ Ἄρης, ἡ Δημήτηρ, ὁ Διόνυσος καὶ ὁ Ἑρμῆς (βλ. ἔγχρωμον εἰκόνα). Εἰς τὰ ἄκρα τέλος, ἵστανται οἱ ἥρωες ἀρχηγοὶ τῶν 10 ἀττικῶν φυλῶν (εἰκ. 212, πτ. πίν. VII καὶ πίν. 9).

Ἡ σύνθεσις τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων, διατρέχουσα τὸ ἄνω μέρος τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ, ὡς ἓν ἀδιάκοπον, ρυθμικῶς κινούμενον κῦμα, εἶναι θαυμαστή, τόσον διὰ τὴν ἁρμονίαν τῶν στάσεων καὶ τῶν κινήσεων τῶν προσώπων, ὅσον καὶ διὰ τὴν εὐρύτητα τῶν χειρονομιῶν των καὶ τὴν ἐξαίρετον ἰσορροπίαν τῶν ὄγκων των. Ἀληθῆ δὲ ὕμνον πρὸς τὸ ἀττικὸν ἱππικὸν ἀποτελεῖ ἡ ἐκ νεαρῶν, σφριγηλῶν Ἀθηναίων ἱππέων συνοδεία της. Δικαίως κατὰ ταῦτα θεωρεῖται ἡ πλαστικὴ αὕτη δημιουργία τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Φειδίου ὡς τὸ ἀνώτατον καὶ ἀνυπέρβλητον ἔργον τῆς παγκοσμίου πλαστικῆς εἰς τὴν πλέον ἀνθρωπίνην αὐτῆς ἔκφρασιν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς διαφόρους φάσεις τῆς ἐκτελέσεως τῆς ζωφόρου, ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ἀρκετὴ διχογνωμία μεταξὺ τῶν ἀρχαιολόγων, κατέληξεν ὅμως αὕτη εἰς ὁμοφω-

1. Περὶ τῆς μεγάλης τιμῆς ἡ ὁποία ἀπεδίδετο εἰς τὸν πέπλον αὐτὸν βλ. τὸν στ. 566 τῶν Ἱππέων τοῦ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ: *ἄνδρες ἐστὲ τῆσδε τῆς γῆς ἄξιοι καὶ τοῦ πέπλου.*

2. U. KÖHLER, AM 8, 1883, σ. 57 ἑξ. M. COLLIGNON, Le Parthénon, σ. 36 καὶ πίν. 120-123-124 (ἡμέτ. πτ. πίν. VII καὶ πίν. 9).

3. Διὰ τὴν ἀκρίβειαν 159,42 μ., ἐξ ὧν 21,18 μ. ἐφ' ἑκάστης στενῆς πλευρᾶς καὶ 58,53 μ. ἐφ' ἑκάστης μακρᾶς.

4. Ἔνθα αἱ πλάκες τῆς ζωφόρου εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν των.

Ὑδριαφόροι ἐκ τῆς ζωφόρου τῶν Παναθηναίων.

Τμῆμα τῆς συνελεύσεως τῶν θεῶν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου τῶν Παναθηναίων.

νίαν μετὰ τὴν συνοπτικὴν καὶ ὀξύνουν ἀνάλυσιν τοῦ Dinsmoor[1], τὸ πολεμικὸν ἄρθρον τοῦ Rumpf[2] καὶ τὰς διαφωτιστικὰς διορθώσεις τοῦ Schweitzer[3]. Κατὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην ἡ μὲν ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ τῆς ζωφόρου θὰ ἐξετελέσθησαν τὸ 442 π.Χ., αἱ δὲ μακραὶ πλευραὶ μεταξὺ τοῦ 438 καὶ τοῦ 432 π.Χ., συγχρόνως δηλαδὴ πρὸς τὰ τὸ 433/2 π.Χ. τελειωθέντα γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων, ἐξ ὧν τὰ τοῦ ἀνατολικοῦ θὰ προηγοῦντο πιθανώτατα κατά τι τῶν τοῦ δυτικοῦ.

Δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὸ καθαρῶς ἀρχιτεκτονικὸν θέμα μου ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῆς ζωφόρου ταύτης, οὐδ' εἰς τὴν ἀπόλυτον ἁρμοδιότητά μου ἡ ἀνάλυσις τῆς θαυμαστῆς τεχνοτροπίας της. Δὲν δύναμαι ὅμως νὰ μὴ παραθέσω παρατηρήσεις τινὰς σχετικὰς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς συνθέσεώς της.

Σημειώνω λοιπὸν ἐν πρώτοις, ὅτι καὶ ἡ κίνησις καὶ ἡ διάταξις τῶν μορφῶν τῆς ζωφόρου εἶναι ἀπολύτως σύμφωνος: 1ον) πρὸς τὴν κατὰ μῆκος κατεύθυνσιν τοῦ ὅλου ναοῦ καὶ 2ον) πρὸς τὴν ἐν τῷ χώρῳ τῆς 'Ακροπόλεως θέσιν τοῦ μνημείου ἐν σχέσει πρὸς τὸν κύριον δρόμον, ὃν ἠκολούθει ὁ προσκυνητής. Πράγματι, ὡς συνετέθη ἡ πομπή, τονίζει ἁρμονικώτατα τὴν κατὰ μῆκος φορὰν τοῦ μνημείου[4]· διότι, ἐνῶ εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς αἱ μορφαί της ἠρεμοῦν τελείως (ἀνατολικὴ) ἢ ὀλίγον μόνον κινοῦνται (δυτική), εἰς τὰς μακρὰς (βόρειον καὶ νοτίαν) ἡ κίνησίς των ἀποβαίνει συνεχὴς καὶ ταχεῖα. 'Αφ' ἑτέρου, ἐνῶ ἡ κεφαλὴ τῆς πομπῆς εἰκονίζεται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἡ οὐρά της σβήνει κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν. Ἔτσι ἡ ὅλη παράστασις διῃρέθη εἰς δύο ἄνισα σκέλη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν μεγαλύτερον περιλαμβάνει τὴν δυτικήν, τὴν βόρειον καὶ τὸ βόρειον ἥμισυ τῆς ἀνατολικῆς, τὸ δὲ μικρότερον, τὴν νοτίαν καὶ τὸ νότιον ἥμισυ τῆς ἀνατολικῆς. Ἡ ἄνισος αὐτὴ διαίρεσις ἔγινε προφανῶς ἕνεκα τῆς θέσεως τοῦ μνημείου ἐν σχέσει πρὸς τὸν δρόμον ποὺ ἠκολούθουν συνήθως οἱ προσκυνηταί, αὐτὸν ἀκριβῶς, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν ἀργότερον καὶ ὁ Παυσανίας, ὁ ὁποῖος, περιέργως, δὲν μνημονεύει τὴν πομπήν, ἴσως ἐπειδὴ αὕτη δὲν ἀνεφέρετο εἰς μυθολογικὸν θέμα. Ὁ δρόμος λοιπὸν αὐτὸς ἤρχιζεν ἀπὸ τὰ Προπύλαια καὶ προχωρῶν πρὸς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ Παρθενῶνος παρέτρεχεν ἔπειτα τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ναοῦ, μέχρι τῆς ΒΑ. γωνίας, ἵνα, τέλος, κάμπτων πρὸς Ν., φθάσῃ εἰς τὸ μέσον τῆς Α. πλευρᾶς, δηλαδὴ εἰς τὴν κυρίαν εἴσοδον τοῦ ναοῦ. Ὁ ἐπισκέπτης ἠδύνατο, διατρέχων τὸν δρόμον αὐτόν, νὰ παρακολουθῇ ὑψηλά, διὰ μέσου τῶν κιόνων τοῦ πτεροῦ, ὅλας τὰς φάσεις τῆς ἀναγλύφου ρυθμικῆς πομπῆς, ἀπὸ τῆς παρασκευῆς αὐτῆς ἐν τῇ κάτω πόλει (Δ. πλευρὰ) μέχρι τῆς ἀφίξεως αὐτῆς ἐπὶ τῆς 'Ακροπόλεως καὶ τῆς ἀντικρύσεως τοῦ νοεροῦ 'Ολύμπου, ὃν ἀντιπροσώπευον οἱ ἀνέτως καθήμενοι θεοὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. 'Ορθότατα λοιπὸν ἐτοποθετήθη κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν ἡ ἀφετηρία τῆς πομπῆς· διότι ἂν ἐτοποθετεῖτο εἰς τὸ μέσον τῆς Δ. πλευρᾶς, χωριζομένων τῶν μορφῶν κατ' ἀντιθέ-

1. AJA 17, 1913, σ. 53 ἑξ. καὶ 25, 1921, σ. 233 ἑξ.
2. JdI 40, 1925, σ. 29 ἑξ.
3. JdI 53, 1938, σ. 28 ἑξ. 54, 1939, σ. 1 ἑξ. 55, 1940, σ. 211 ἑξ.
4. Τοὐναντίον ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κατὰ μῆκος φορὰν τοῦ ναοῦ παρουσιάζει ἡ ὁμοιόμορφος περὶ τὸν σηκὸν τοποθέτησις τῆς κιονοστοιχίας τοῦ πτεροῦ, ἥτις χαλαρώνει, ἂν μὴ σχεδὸν τελείως ἐξουδετερώνει τὴν κατὰ μῆκος κατεύθυνσιν τῶν κλασσικῶν ναῶν.

τους διευθύνσεις, τὸ νότιον ἥμισυ αὐτῆς δὲν θὰ εἶχε συνέχειαν εἰς τὸ βλέμμα τοῦ ἐπισκέπτου, ἀλλὰ θὰ ἐφαίνετο «ξεκρέμαστο». Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ὁ θεατὴς θὰ εὑρίσκετο παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν ἐφρόντισεν ὁ Φειδίας νὰ μὴ δημιουργηθῇ ἀπότομος χωρισμὸς τῶν δύο σκελῶν τῆς πομπῆς, ἤτοι τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ νοτίου. Ἰδοὺ δὲ κατὰ ποῖον τρόπον τὸ ἐπέτυχε: εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς Δ. πλευρᾶς ἐτοποθέτησε μίαν ὁμάδα ἀπὸ δύο νέους καὶ ἕνα ἵππον (εἰκ. 274, πτ. πίν. XII καὶ πίν. 14), ἀλλ' ἐνῶ οἱ νέοι βλέπουν καὶ στρέφονται πρὸς Ν., ἀντιθέτως πρὸς τὰς πλείστας ὑπολοίπους μορφὰς τῆς πλευρᾶς ταύτης, ὁ ἵππος διευθύνεται ἀντιστρόφως, δηλαδὴ πρὸς Β.· μὲ τὴν στροφὴν ὅμως αὐτὴν τῶν νέων ἐπέρχεται συνένωσις τῆς τελευταίας ὁμάδος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς πρὸς τὰς πρώτας τῆς νοτίας. Κάτι τι ἀνάλογον ἐφήρμοσεν ὁ Φειδίας καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ἔνθα ἐτοποθέτησε τοὺς θεοὺς (πτ. πίν. VII, πίν. 9), οὕτως, ὥστε οἱ μὲν κατὰ τὸ βόρειον ἥμισυ καθήμενοι νὰ προσβλέπουν καὶ οἱονεὶ νὰ ὑποδέχωνται τὰ ἐκ τῆς βορείου πλευρᾶς καταφθάνοντα πρόσωπα τῆς πομπῆς, ἐνῶ ἀντιστρόφως οἱ ὑπόλοιποι στρέφονται πρὸς τοὺς ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς ἐρχομένους. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἄριστα ἐπετεύχθη ἡ ἑνότης τῆς δράσεως τῆς ὅλης συνθέσεως τῆς πομπῆς ἐπὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τῆς ζωφόρου.

Προσθέτω ἐν τέλει, ὅτι ἐκ τῆς μεγαλεπηβόλου καὶ τελειοτάτης συνθέσεως καὶ ἐργασίας τῆς γλυπτῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων, μήκους ±160 μ. ἐν συνόλῳ, ὀλίγα μόνον μέτρα εὑρίσκονται ἀκόμη κατὰ χώραν (Δ. πλευρὰ καὶ ΝΔ. γωνία, εἰκ. 284, πίν. 88β), πολλαὶ πλάκες της κατεστράφησαν ἀπὸ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Μοροζίνη, ἄλλαι κατεστράφησαν κατὰ τὴν καταβίβασιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Lusieri[1], πολλὰ τεμάχια[2] καὶ θραύσματα, περισυλλεγέντα, κοσμοῦσιν τὴν αἴθουσαν VIII τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως, μία ἐκ τῶν ὡραιοτέρων αὐτῆς πλακῶν, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ προερχομένη ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ Φειδίου, ἀπόκειται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου[3], πλεῖσται δ' ἄλλαι, καλῶς διατηρούμεναι, εὑρίσκονται μεταξὺ τῶν Ἐλγινείων μαρμάρων τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου[4].

Ἡ γλυπτὴ ζωφόρος εἶχεν ὡς λαμπρὰν ἄνω ἀπόληξιν τὰ ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου αὐτῆς συνεχοῦς θράνου ἐντόνως ἐζωγραφημένα: λέσβιον κυμάτιον, διπλοῦν μαίανδρον καὶ στέψιν ἐκ φύλλων δωρικοῦ κυματίου (πτ. πίν. VI, VII, IX, πίν. 8, 9, 11). Λόγῳ ἐντούτοις τῆς ὀλίγον ὑπὸ τὴν ὀροφὴν τοῦ πτεροῦ τοποθετήσεώς της, ἦτο ἡ ζωφόρος ἐστερημένη τοῦ ἀμέσου ἡλιακοῦ φωτός, δεχομένη τοῦτο μόνον ἐξ ἀντανακλάσεως. Ἕνεκα δ' ἀφ' ἑτέρου καὶ τοῦ μεγάλου ὕψους εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο τοποθετημένη (περὶ τὰ 13 μέτρα), δὲν ἦτο ὁρατὴ ἀπὸ τὸν κάτωθεν παρατρέχοντα αὐτὴν θεατήν, εἰμὴ μόνον μὲ μίαν πολὺ ἀπότομον (±70°) ἀνάκλισιν τῆς κεφαλῆς τοῦ θεατοῦ ἐκ τῆς κάτωθεν στενῆς σχετικῶς (±3,95 μ.) στοᾶς. Τὰς δυσκολίας ταύτας θὰ εἶχε βεβαίως ὑπ' ὄψιν του ὁ Φειδίας, ὅστις καὶ προσεπάθησε νὰ τὰς μετριάσῃ, ἀφ' ἑνὸς δι' ἐφαρμογῆς ἰδιαιτέρας τεχνικῆς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀναγλύφων (διαφορὰ ὕψους καὶ ἐξοχῆς τῶν χαμηλότερον καὶ τῶν ὑψηλό-

1. Dodwell, A Classical and Topographical Tour through Greece, σ. 323 ἑξ. καὶ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, ἔ.ἀ. σ. 87.
2. ΜΠΙΡΟΥΣΚΑΡΗ, ἔ.ἀ. σ. 155 ἑξ.
3. M. Collignon, Le Parthénon, πίν. 123 κάτω καὶ 124 (ἀνατολικῆς πλευρᾶς).
4. A.H. Smith, A Guide to the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum, London 1902, σ. 29 ἑξ.

τερον εὑρισκομένων μορφῶν) καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ χρωματισμοῦ τοῦ βάθους αὐτῶν, ἀκόμη δ' ἐνιαχοῦ καὶ διὰ τῆς χρήσεως μετάλλων, ὡς π.χ. τῶν χαλινῶν καὶ ἡνίων τῶν ἵππων[1] καὶ τῶν ταινιῶν διαδήσεως τῶν κεφαλῶν, τῶν ὁποίων διακρίνονται αἱ ὀπαὶ προσηλώσεως.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀπολαύσουν τὸ κάλλος τῆς ζωφόρου, ὁ δὲ θεατής, ὅστις τὴν παρέτρεχεν ἐκ τῶν κάτω στοῶν, μόνον τὰ κύρια θέματά της ἀνεγνώριζεν, ἐνῶ κάθε λεπτομέρεια, ἐξ ἐκείνων ποὺ μᾶς θέλγουν, καὶ ἰδίᾳ τὸ ὕφος τῆς ἐκτελέσεώς της, τοῦ ἀπεκρύπτοντο. Τί λοιπὸν ὤθησε τὸν Φειδίαν νὰ τοποθετήσῃ ἐκεῖ ὑψηλὰ εἰς ἡμίφωτον, ἤτοι ἐξ ἀντανακλάσεως μόνον φωτιζόμενον μέρος, τὸ ἀριστούργημά του τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων; Προφανῶς ἡ πατροπαράδοτος εὐσέβεια, καθ' ἣν τὸ ἔργον τέχνης δὲν προωρίζετο κυρίως πρὸς τέρψιν τῶν θεατῶν, ἀλλ' ἦτο μᾶλλον ἓν εὐλαβὲς ἀνάθημα πρὸς τὴν λατρευομένην ἐν τῷ ναῷ θεότητα[2]. Τὸ βάθος τῶν ἀναγλύφων παραστάσεων τῆς ζωφόρου εἶχε βαφῆ κυανοῦν, ὡς εἴπομεν ἤδη, καὶ ὡς ἀποδεικνύουσι καὶ ἐλάχιστα ἴχνη τοιούτου χρώματος, σῳζόμενα εἰσέτι κατὰ χώραν ἐπὶ τῶν πλακῶν τῆς ζωφόρου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ ἄλλων εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως.

Τὰ ὄπισθεν τῶν ἀναγλύφων πλακῶν ἀντιθήματα τῆς ζωφόρου ἐτοποθετήθησαν κατὰ διαφόρους τρόπους: οὕτω κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ ἐτοποθετήθησαν ἁπλαῖ, ὀρθαὶ πλάκες, ὀρθογωνίου τομῆς, πάχ. 0,55 μ., μὴ ἀκκουμβῶσαι ὅμως ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῆς ὀπισθίας παρειᾶς τῶν πλακῶν τῆς ζωφόρου, ἀλλ' εἰς ἱκανὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν (0,35 μ., εἰκ. 280, πτ. πίν. VI, πίν. 8), τεθειμέναι προφανῶς χάριν ἐλαφρότητος καὶ οἰκονομίας ὑλικοῦ. Τοὐναντίον εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ὀπισθονάου, τὰ ἀντιθήματα κατεσκευάσθησαν πολὺ παχύτερα (0,81 μ.), τοποθετηθέντα ἀμέσως ὄπισθεν τῶν πλακῶν τῆς ζωφόρου (πτ. πίν. XI, πίν. 13). Τέλος, κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ, ὄπισθεν τῆς ζωφόρου, ἐτοποθετήθησαν δύο ἰσοϋψεῖς στρώσεις πλινθίδων, συνεχίζουσαι τὰς κάτωθεν στρώσεις τῶν πλινθίδων τοῦ σηκοῦ καὶ ἐφαπτόμεναι τῶν ἐσωτερικῶν πλευρῶν τῆς ζωφόρου (εἰκ. 286-290, πτ. πίν. IX καὶ πίν. 11).

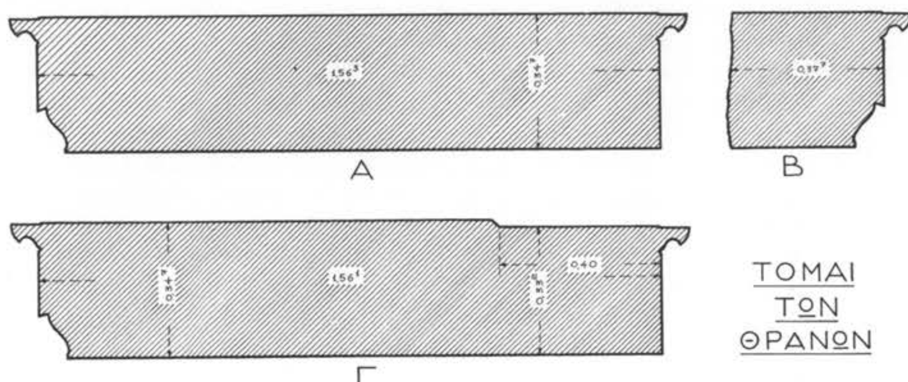
ΘΡΑΝΟΣ ΣΗΚΟΥ

Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς ζωφόρου τοῦ σηκοῦ εὑρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην πρὸς τὴν μασχάλην τοῦ ἀντιθήματος τῆς ζωφόρου τοῦ πτεροῦ. Γίνεται δὲ τοῦτο, διότι εὐθὺς ὑπεράνω τῆς ζωφόρου τοποθετεῖται καὶ ἐδῶ θρᾶνος, ἤτοι ἐσωτερικὴ στέψις (γεῖσον), ὅμοιος πρὸς τὸν τοῦ πτεροῦ, ἀφοῦ κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς αἱ δοκοὶ τῆς ὀροφῆς ἔπρεπε νὰ ἔχωσιν ἑκατέρωθεν τὸ αὐτὸ ὑποδόκιον, κατὰ δὲ τὰς μακρὰς αἱ στηρίζουσαι τὰ φατνώματα καὶ κατὰ μῆκος τῶν τοίχων ἐκτεινόμεναι πλάκες τῶν φατνωμάτων, αἱ λεγόμεναι σελίδες, δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν διάφορον ἔδρασιν ἀπὸ τὰς ἀπέ-

1. Μ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, Μουσεῖον Ἀκροπόλεως, σ. 157. A. H. SMITH, A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities, London 1892, σ. 175 καὶ 161 ἀντιστοίχως.

2. Βλ. σχετικῶς G. FOUGÈRES ἐν REG 32, 1919, σ. 222 καὶ 224.

ναντι αὐτῶν ἐπὶ τοῦ θράνου τοῦ πτεροῦ στηριζομένας. Ὁ ἐσωτερικὸς ὅμως οὗτος θρᾶνος διαφέρει τοῦ ἐξωτερικοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀντὶ νὰ εἶναι μονόπλευρος καὶ στενός, εἶναι, κατὰ τὰς στενὰς πλευράς, ἀμφιπρόσωπος καὶ πλατὺς (βλ. εἰκ. 296, πτ. πίν. VI, πίν. 8 καὶ 37 ἀριστερὰ ἄνω), διότι κατεσκευάσθη ἐξ ἑνὸς τεμαχίου μετὰ τοῦ ἀντιθήματος αὐτοῦ, ὅπερ ἦτο πάλιν θρᾶνος, βλέπων πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἤτοι τὸν πρόναον καὶ τὸν ὀπισθόναον. Ἡ εἰς ἓν τεμάχιον συνένωσις αὕτη τῶν δύο θράνων ἦτο ἐνταῦθα οἰκοδομικῶς ἐπιβεβλημένη· διότι ἡ στρῶσις αὕτη ὤφειλε νὰ εἶναι διάτονος (μπατική),

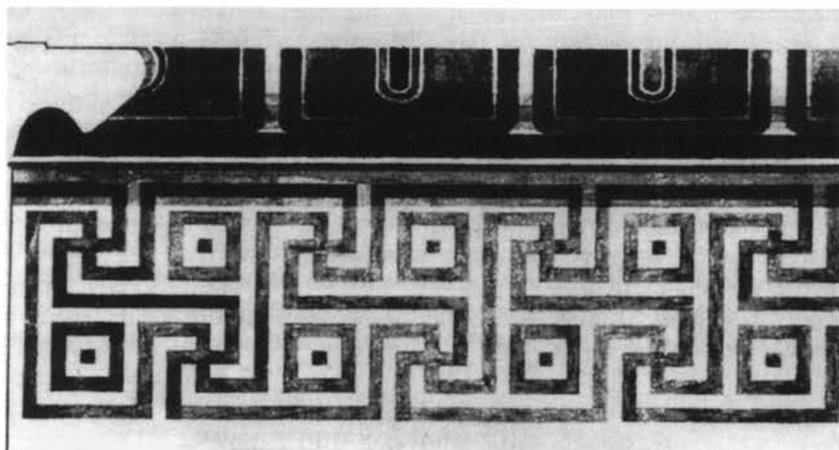
296. Τομαὶ τῶν θράνων: Α, ἀμφιπροσώπου προνάου καὶ ὀπισθονάου, Β, ἀμφιπροσώπου σηκοῦ καὶ Γ, ἁπλοῦ περιστυλίου.

ἵνα καλύψῃ τὸ μεταξὺ τῆς ζωφόρου καὶ τοῦ ἀντιθήματος αὐτῆς καταλειπόμενον κενόν, περὶ οὗ εἴπομεν ἀνωτέρω. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ κατατομὴ τοῦ ἀμφιπροσώπου θράνου διαφέρει τῆς ἐξωτερικῆς· διότι ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις στερεῖται τοῦ κάτω λεσβίου κυματίου (εἰκ. 296 καὶ 298), ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐνδιάμεσος ταινία προεκτείνεται ἐπίπεδος ἕως κάτω, ἐξέχουσα ἁπλῶς τοῦ κάτωθεν ἀντιθήματος τῆς ζωφόρου κατὰ 0,032 μ. (εἰκ. 296 καὶ 297, 298). Ἀκόμη δὲ καὶ τὸ ὁλικὸν ὕψος τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ θράνου εἶναι κατὰ 0,0115 μ. χαμηλότερον τοῦ ἐξωτερικοῦ, τῆς διαφορᾶς ἐξομαλυνομένης διὰ χαμηλῆς βαθμίδος, λαξευομένης ἀκριβῶς ὄπισθεν τῆς βάσεως τῶν μεταδοκίων πλακῶν καὶ τῶν δοκῶν, ὧν τὸ περίγραμμα παρακολουθεῖ.

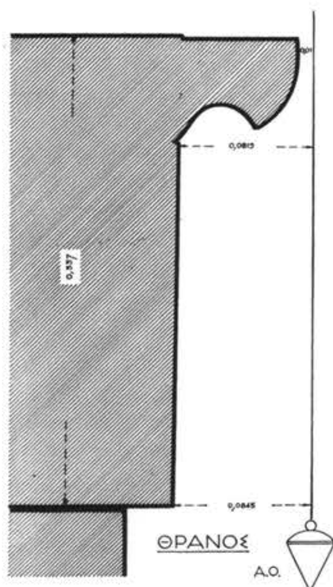
Ὁ Penrose[1] καὶ ὁ Μπαλάνος[2] σχεδιάζουν μονοκόμματον καὶ τὸν θρᾶνον τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ κατὰ τὸν ὀπισθόναον καὶ δέχονται τὴν ὕπαρξιν κενοῦ μεταξὺ τῶν κάτωθεν αὐτοῦ τεμαχίων τῆς ζωφόρου καὶ τοῦ ἀντιθήματος αὐτῆς. Σωζόμενα ὅμως κατὰ χώραν τεμάχια τοῦ θράνου τούτου ἀποδεικνύουν, ὅτι οὗτος ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ δύο συναπτομένων τεμαχίων (εἰκ. 296, πτ. πίν. XI καὶ πίν. 13), τὰ ὁποῖα πατοῦν ἐπὶ τῆς ζωφόρου καὶ τοῦ ἀντιθήματος αὐτῆς, μὴ καταλειπομένου μεταξὺ αὐτῶν κενοῦ.

1. Principles, πίν. 16 ἀριστερά.
2. Ἀναστήλωσις, πίν. 1 bis, σχ. 2.

Κατὰ ταῦτα ἡ σχετικὴ τομὴ ἦτο ὡς σχεδιάζεται εἰς τὸν ἡμέτερον πίν. 13 καὶ ὡς τὴν σχεδιάζει ἐπίσης καὶ ὁ Μπαλάνος, ἀλλ' εἰς ἄλλον πίνακά του[1].

297. Τομὴ τοῦ θράνου κατὰ τὸν ὀπισθόναον, μετὰ τῆς σχετικῆς ἐγκαυστικῆς διακοσμήσεως ἐξ ὀρθογωνίων ἀνακαμπτομένων φύλλων ἐπὶ τοῦ δωρικοῦ κυματίου καὶ διπλοῦ μαιάνδρου ἐπὶ τῆς κάτωθεν ἐπιπέδου ἐπιφανείας (ὑδατογραφία E. Ziller).

298. Τομὴ τοῦ θράνου κατὰ τὸν ὀπισθόναον, ἐστερημένη τοῦ κάτω λεσβίου κυματίου. Ἐπὶ τῆς ἄνω ὁριζοντίας ἐπιφανείας τοῦ δωρικοῦ κυματίου διακρίνεται ἐντομὴ διὰ προστατευτικὴν ἀπὸ θραύσεως ταινίαν αὐτοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ὁριζοντίας ἐπιφανείας τοῦ ὅλου σώματος σαφῆ τὰ ἴχνη τῆς ἄνωθεν τοποθετήσεως μεταδοκίου πλακὸς τῆς ὀροφῆς.

1. Ἀναστήλωσις, πίν. 5, σχ. 2.

Ἡ πρὸς τὸ πτερὸν ὄψις τοῦ θράνου τοῦ σηκοῦ εἶναι εἰς τὰς γενικάς της γραμμὰς ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ πτεροῦ, διαφέρει ὅμως ἐκείνης εἰς τὰς λεπτομερείας. Οὕτω π.χ. τὸ ὁλικόν της ὕψος εἶναι κατά τι μικρότερον κάτω (0,347 μ. καὶ ἐσωτερικῶς 0,332 μ., εἰκ. 296, 298)· ἔπειτα ἡ συνένωσις τῆς μέσης ταινίας του πρὸς τὸ λέσβιον κυμάτιον γίνεται δι' ἐλαφρῶς κεκλιμένου ἐπιπέδου (εἰκ. 296 κάτω), ἐνῷ ἀπέναντι δι' ὁριζοντίου καὶ τέλος τὸ στέφον δωρικὸν κυμάτιον ἔχει διάφορον κάπως τομὴν ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ θράνου τοῦ πτεροῦ (πρβλ. τὰς σχετικὰς τομὰς ἐν εἰκ. 296). Ἄξιον σημειώσεως ἐπίσης εἶναι, ὅτι ἐνῷ εἰς τὸν θρᾶνον τοῦ πτεροῦ σῴζονται εἰς πλεῖστα μέρη τῆς δυτικῆς πλευρᾶς λίαν ἐμφανῆ τὰ ἴχνη τῆς ἐγκαυστικῆς διακοσμήσεως τῶν τε κυματίων καὶ τῆς μεσολαβούσης μαιανδροκοσμήτου ταινίας (εἰκ. 162, πίν. 38) εἰς τὸν θρᾶνον τοῦ σηκοῦ μόνον εἰς τὰ κυμάτια παρατηροῦνται ἴχνη τῶν κοσμούντων αὐτὰ φύλλων, ἐνῷ εἰς τὴν ταινίαν οὐδὲν ἀπολύτως ἴχνος μαιάνδρου παρατηρεῖται, τοὐλάχιστον κατὰ τὴν σωζομένην δυτικὴν πλευράν. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι τὸ κόσμημα τοῦ διπλοῦ μαιάνδρου, ὅπερ φέρει ὁ θρᾶνος τοῦ πτεροῦ ἢ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκτελεσθῇ ἢ ἐξεπίτηδες παρελείφθη ἡ ἐκτέλεσίς του, λόγῳ τῆς κάτωθεν γλυπτῆς διακοσμήσεως τῆς ζωφόρου.

ΦΘΟΡΑΙ ΚΑΙ ΖΗΜΙΑΙ ΤΟΥ ΟΠΙΣΘΟΝΑΟΥ

Ὡς ὁ πρόναος οὕτω καὶ ὁ ὀπισθόναος ὑπέστη κατὰ τὸν ροῦν τῶν αἰώνων πολλὰς φθορὰς καὶ ζημίας εἴς τε τὸ δάπεδον, τοὺς κίονας, τοὺς τοίχους αὐτοῦ καὶ τὴν ὀροφήν.

Πρώτην σοβαρὰν ζημίαν ὑπέστη ὁ ὀπισθόδομος, βεβαίως δὲ καὶ ὁ πρόναος, ἐκ πυρκαϊᾶς, συμβάσης πιθανώτατα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους[1]. Ἡ ζημία ἐνεφανίσθη κυρίως κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τῶν δύο μεγάλων θυρωμάτων, ἰδιαιτέρως δὲ μεγάλη ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἀποτελοῦνται τὸ ὑπέρθυρον μακρά, τετραπλᾶ ἐπιστύλια (πτ. πίν. VI καὶ πίν. 8), ἐκ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως ἐβλάβησαν τὰ πρὸς τὰ ἔσω τῆς θύρας βλέποντα, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ θερμότης καὶ αἱ φλόγες ἦλθον ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτιρίου καὶ ἔφθασαν διὰ μέσου τῶν θυρωμάτων εἰς τὸν ὀπισθόναον, ἀνελθοῦσαι καὶ μέχρι τοῦ τοίχου τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ Δ. ἀετώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι μέχρι σήμερον ἀκόμη ὁρατὰ τὰ ἴχνη τῆς ἐκ τῆς καύσεως αἰθάλης, ἀντιστοίχως δὲ καὶ εἰς τὸν πρόναον. Ἡ ἀνάφλεξις τῶν ξυλίνων ὀροφῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ (κυρίως Παρθενῶνος καὶ κυρίως ναοῦ), ὡς καὶ τοῦ ξυλίνου σκελετοῦ τῆς στέγης των, ἦτο ἀρκετὴ διὰ νὰ προξενήσῃ τόσην θερμότητα, ὥστε νὰ ἀσβεστοποιήσῃ τὸ μάρμαρον. Τοιαύτην δὲ ἀσβεστοποίησιν ὑπέστησαν οὐ μόνον τὰ ὑπέρθυρα, ἀλλὰ καί τινα ἄλλα ἐπιστύλια τῆς προστάσεως τοῦ ὀπισθονάου, ἀκόμη δὲ καὶ ὡρισμένα σημεῖα τοῦ ἐχίνου τῶν κιονοκράνων τῆς αὐτῆς προστάσεως[2]. Αἱ ἐν λόγῳ ζημίαι τῶν κιονοκράνων ἐπεσκευάσθησαν

1. Ἡ πυρκαϊὰ αὕτη ἀτόπως ἐσχετίσθη πρὸς τὴν τοῦ 406 π.Χ., ἢ καὶ πρὸς ἄλλην, ἣν ἀναφέρει ὁ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ (βλ. ἀνωτέρω), φαίνεται δ' ὅτι ἀνάγεται μᾶλλον εἰς τοὺς ὀλίγον πρὸ τοῦ 165 π.Χ. χρόνους. (Dinsmoor, AJA 38, 1932, σ. 106), κατὰ δὲ τὴν Binder (Festschrift für Frank Brommer, Mainz a.R. 1977, σ. 29 ἑξ.) εἰς τοὺς περὶ τὸ 138 μ.Χ. χρόνους, ἤτοι περίπου κατὰ τὸ ἔτος ἀναγορεύσεως τοῦ Ἀντωνίνου Πίου εἰς αὐτοκράτορα.

2. Σχέδια τῶν βλαβέντων κιονοκράνων καὶ ἐπιστυλίων τοῦ ὀπισθονάου παρέσχεν ὁ Durm ἐν ΑΕ τοῦ 1895 (σχ. 3, 6, 7, 10),

τῇ βοηθείᾳ κονιάματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνεφυτεύθησαν καὶ χυτοσιδηροῖ ὀβελοὶ ἢ περόναι, διαμέτρου 0,015 μ. Ἐκ τῶν ὀβελῶν τούτων εἴκοσι τρεῖς (εἰκ. 278, 293, πίν. 61ε) παρετηρήθησαν ἤδη ὑπὸ τοῦ Bötticher[1] τὸ 1862 εἰς κατὰ γῆς εὑρισκόμενα κιονόκρανα τοῦ προνάου, ἰσάριθμοι δὲ περίπου καὶ εἰς τὸν ἐχῖνον τοῦ τρίτου ἀπὸ Β. κίονος τῆς προστάσεως τοῦ ὀπισθονάου. Ἓξ περόναι εὑρίσκονται ἐπίσης ἐπὶ τοῦ βορείως τοῦ μνημονευθέντος τρίτου κίονος ἐπιστυλίου (εἰκ. 293). Αἱ περόναι ἐσφηνοῦντο ἐντὸς τοῦ κονιάματος ἐπὶ τόπου, δὲν συνεκρατοῦντο δὲ εἰς τὴν θέσιν των οὔτε διὰ μολύβδου οὔτε διὰ σιμέντου[2]. Κατὰ τὸν Durm[3] αἱ περόναι ἐτέθησαν χάριν ἐπισκευῆς τῶν κιονοκράνων, γενομένης ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Κατὰ τὸν Semper[4] ὅμως οἱ σιδηροῖ οὗτοι ὀβελοὶ θὰ ἐχρησίμευον πιθανῶς πρὸς στήριξιν ὁριζοντίου πλέγματος, καλύπτοντος τὸν ὀπισθόναον ὑπεράνω τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς καὶ χρησιμεύοντος πρὸς ἀποτροπὴν οἱασδήποτε εἰσβολῆς ξένων. Τὸ σκαρίφημα τοῦ τρόπου τῆς στηρίξεως τοῦ πλέγματος ἔλαβεν ὁ Semper ἐξ ἀγγείου, παρὰ Gerhard[5], τὸ ὁποῖον παρέχει καὶ ὁ Michaelis[6]. Ὁ αὐτὸς Durm ἀναφέρει ὅτι καὶ ἡ ὀροφὴ τοῦ ὀπισθοδόμου (τοῦ καθ' ἡμᾶς ὀπισθονάου), κατέπεσε τὸ 1403[7]. Ἀλλοιώσεις καὶ ζημίαι ἐπροξενήθησαν ἐπίσης εἰς τὸν ὀπισθόναον κατὰ μὲν τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ ὀπισθονάου ὡς ἐξωνάρθηκος τῆς ἐν τῷ σηκῷ τοῦ Παρθενῶνος ἐγκατασταθείσης ἐκκλησίας, ἐπὶ Τουρκοκρατίας δέ: α) ἐκ τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μοροζίνη Königsmark ἐκρήξεως τῆς 16/26 Σεπτεμβρίου 1687[8], β) ἐκ τῆς βαναύσου προσπαθείας συλήσεως τῶν γλυπτῶν τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη, ὅστις ἐπεδόθη εἰς τὴν σύλησιν τοῦ Παρθενῶνος, ἐπιχειρήσας, ἐντολῇ τῆς Γερουσίας τῆς Βενετίας, νὰ καταβιβάσῃ ἓν «σύμπλεγμα ἀξιολογωτάτης τέχνης, ἀλλὰ τοῦτο καταπεσὸν ἐθρυμματίσθη»[9], γ)

ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ἀναστηλώσεως τοῦ μνημείου· βλ. ἡμετέραν εἰκόνα 293 καὶ παρὰ ΜΠΑΛΑΝΟ, Ἀναστήλωσις, πίν. 65.

1. C. Bötticher, Untersuchungen auf der Akropolis, Berlin 1863, σ. 165, εἰκ. 20.
2. G. Ph. Stevens, The Setting of the Periclean Parthenon, Hesperia, Suppl. III, 1940, σ. 73.
3. Durm, Aus Attika, Berlin 1871 καὶ ἐν ΑΕ 1895, στ. 22 ἑξ.
4. Der Stil, τόμ. II, München 1879, σ. 219.
5. Auserlesene griechische Vasenbilder, Berlin 1840, σ. 86.
6. Der Parthenon, σ. 116.
7. Durm, Baukunst³, σ. 123.
8. Κηρυχθέντος τοῦ πολέμου τῆς Βενετίας κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας τὸ 1685 ἡ στρατηγία τῆς πολιορκίας τῶν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ὠχυρωμένων Τούρκων ἀνετέθη εἰς τὸν Φραγκίσκον Μοροζίνη. Οὗτος παρεκάλεσε νὰ τοῦ στείλουν ὡς βοηθὸν ἱκανὸν ἄνδρα, ὡς τοιοῦτος δ' ἐστάλη ὁ σουηδικῆς καταγωγῆς O. W. Königsmark, ὅστις πάλιν προσέλαβεν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ πυροβολικοῦ τὸν Ἰταλὸν Leandro. Ὁ τελευταῖος οὗτος παρέταξε πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως τὰ ὁλμοβόλα του (βλ. σχετικῶς τὸ σχέδιον τοῦ Fanelli, Atene Attica, Venezia 1707, ἡμετ. εἰκ. 70 κάτω), διὰ τῶν ὁποίων ἀνετίναξε τὴν εἰς τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ μνημείου ἀποθηκευμένην πυρίτιδα, μετὰ τρεῖς δὲ ἡμέρας ἡ Ἀκρόπολις παρεδόθη εἰς τοὺς Ἑνετούς.
9. Ἰδοὺ πῶς ἔχει ἐν γενικαῖς γραμμαῖς κατὰ ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ (Ἀθηνᾶ 55, 1951, σ. 251, ἀριθ. 6) τὸ ψήφισμα τῆς Γερουσίας: «Πρὸς τὸν Φρ. Μοροζίνη, γενικὸν κατὰ θάλασσαν καπιτάνον, 4 Δεκεμβρίου 1687, κατάστιχον ἀρχείων Βενετίας, ἀριθ. 62, Senato mar (φύλλον 159)»... «ἐξουσιοδοτοῦμεν τὴν ὑμετέραν σύνεσιν ἵνα ἀφαιρέσῃ καὶ ἀποστείλῃ ἡμῖν ἐνταῦθα ἐκεῖνο ποὺ ἤθελε κρίνει πλέον διάσημον καὶ καλλιτεχνικόν (ἔργον ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως). . . . . .». Εἰς τὴν ἐντολὴν ταύτην τῆς Γερουσίας ἀπήντησεν ὁ Μοροζίνη τὴν 19.3.1688 (ΜΕΡΤΖΙΟΣ, ἔ.ἀ. ἀριθ. 7), «ὅτι ἐγένετο ἀπόπειρα νὰ ἀποσπασθῇ ἡ μορφὴ ἑνὸς Διὸς καὶ δύο ὁμοιωμάτων ὡραιοτάτων ἵππων ἀπὸ τὴν μετόπην τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (Παρθενῶνος)» (πρόκειται περὶ κακῆς μεταφράσεως τῆς λέξεως τοῦ πρωτοτύπου frontispizio — βλ. αὐτούσιον τὸ ἰταλικὸν κείμενον παρὰ Michaelis, Der Parthenon, σ. 347, ἀριθ. 23 —, ἡ ὁποία σημαίνει ἀέτωμα καὶ οὐχὶ μετόπην, ὡς μετέφρασεν ὁ

ἀργότερον (1802), ἐκ τῆς ἀδεξίας καταβιβάσεως μετοπῶν ὑπὸ τοῦ Lusieri[1], πρὸς μεταφοράν των εἰς Λονδῖνον καὶ δ) ἐκ τῶν βλημάτων πυροβόλων, τὰ ὁποῖα ἔρριπτον οἱ Τοῦρκοι τοῦ Κιουταχῆ κατὰ τὰς μεταγενεστέρας πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως, ἰδίᾳ δὲ τοῦ 1827, ἀπὸ τῶν πρὸς Δ. λόφων Ἁγ. Δημητρίου τοῦ Λουμπαρδιάρη καὶ Φιλοπάππου[2]. Βαρυτάτας βλάβας ὑπέστησαν ἰδίᾳ οἱ μέσοι κίονες, τοὺς ὁποίους αἱ τουρκικαὶ βόμβαι[3] κατέστησαν εἴς τινα σημεῖα ἐντελῶς ἀμόρφους[4]. Οἰκτρὰ ἰδίως ἀπέβη ἡ κατάστασις τοῦ ἐπιστυλίου τῆς ΒΔ. γωνίας μέχρι τοῦ 2ου κίονος. Τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς ἐκ τοῦ συνεχοῦς βομβαρδισμοῦ ἐσημείωσε παραστατικώτερον ὁ Χρ. Βυζάντιος, γράφων[5]: «Τὸ πῦρ τοῦ Κιουταχῆ... ἔφθασε κατὰ Μάϊον τοῦ 1827 νὰ γίνῃ σφοδρότατον. Οὗτος ἤρχισε πυρὰ καθ' ἑκάστην, ὥστε εἰς τὸ ἡμερονύκτιον ἐξεσφενδόνιζε κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως πλέον τῶν 200 σφαιρῶν καὶ 100 βομβῶν ἐκ 10 πυροβόλων καὶ 10 ὅλμων».

Αἱ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν προξενηθεῖσαι ζημίαι συνίσταντο: 1) εἰς τὴν λάξευσιν βοηθητικῶν βαθμίδων ἀνόδου κατά τε τὴν δυτικὴν κρηπῖδα τοῦ ἐξωτερικοῦ περιστυλίου καὶ κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς κρηπῖδος τῆς προστάσεως τοῦ ὀπισθονάου. Ἕνεκα τοῦ μεγάλου ὕψους τῶν ἀρχαίων ἀναβαθμῶν (0,52 ἕως 0,552 μ.) οἱ χριστιανοί, ἵνα διευκολύνουν τὴν ἄνοδον τῶν προσκυνητῶν, ἀντὶ νὰ προσθέσουν, ὡς ἔκαμον οἱ ἀρχαῖοι, μικρὰς ἐνδιαμέσους βαθμίδας, προετίμησαν νὰ λαξεύσουν εἰς τὸ σῶμα τῶν ἀναβαθμῶν ὀρθογωνίους ἐγκοπάς, πλάτους καὶ ὕψους ἴσων πρὸς τὸ ἥμισυ τῶν ἀντιστοίχων διαστάσεων τῶν ἀναβαθμῶν. Τοιαῦτα λαξεύματα ἐξετελέσθησαν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν κρηπῖδα τοῦ δυτικοῦ περιστυλίου, εἰς τὸ μέσον μετακιόνιον (εἰκ. 76 καὶ πίν. 18 δεξιὰ κάτω), ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ Ν. ἄκρον μετακιόνιον τῆς προστάσεως τοῦ ὀπισθονάου, ἔνθα φαίνεται, ὅτι ὑπῆρχε παρεκκλήσιόν τι καὶ τὸ Β. ἄκρον μετακιόνιον τῆς προστάσεως τοῦ προνάου. Τὰ χριστιανικὰ ταῦτα λαξεύματα ἐδηλώθησαν διὰ κοκκίδων ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς εἰκόνος 76 καὶ τοῦ πίν. 1. Σημειωτέον ὅτι τοιαῦται λαξεύσεις βοηθητικῶν βαθμίδων ἐξετελέσθησαν ὡσαύτως καὶ εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τῆς κρηπῖδος τοῦ ναοῦ, 2) εἰς τὸ βό-

Μέρτζιος. Οἱ ἵπποι ἄλλωστε τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Μοροζίνη πρέπει νὰ ἦσαν μεγάλου μεγέθους, οἷοι οἱ τῶν τεθρίππων τῶν ἀετωμάτων, τοὺς ὁποίους προφανῶς ἀπεπειράθη νὰ καταβιβάσῃ, ἵνα ἀποστείλῃ πρὸς στολισμὸν τῆς κυριάρχου Βενετίας. Εἰκόνα τῶν ἵππων αὐτῶν, πρὸ τῆς καταβιβάσεώς των, παρέσχε τὸ 1674 ὁ J. Carrey, ἤμετ. εἰκ. κατωτέρω καὶ ὁ Brommer, Die Skulpturen der Parthenongiebel, πίν. 152)... «Κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ἀφαιρεθῇ τὸ μέγα ἀέτωμα (grand cornicione) (γεῖσον), ἀλλὰ κατέπεσεν ἀπὸ τὸ πελώριον ἐκεῖνο ὕψος καὶ ἐθρυμματίσθη... Αἰτία ἦτο ἡ ἀδυναμία τοῦ νὰ ἐγκαταστήσωμεν ἰκριώματα, μεταφέροντες ἀπὸ τὰς γαλέρας τὰ ὑψηλὰ κατάρτια...».

1. Γενναδιος, Ὁ λόρδος Ἔλγιν κλπ. Ἀθῆναι 1930, σ. 80 - 81. Σημειωτέον, ὅτι αἱ γλυπταὶ μετόπαι τῶν τριῶν κυρίως ὁρατῶν ὑπὸ τῶν προσκυνητῶν πλευρῶν τοῦ Παρθενῶνος (Α., Β. καὶ Δ.) εἶχον συστηματικῶς καὶ ἐσκεμμένως (C. Praschniker, Parthenonstudien, Augsburg - Wien 1928, σ. 2) ἀπολαξευθῆ ὑπὸ τῶν πρώτων Χριστιανῶν, μὲ τὸν φανατισμὸν ὁ ὁποῖος διακρίνει τοὺς πιστοὺς τῶν νέων θρησκειῶν, ἐξαιρέσει μιᾶς, τῆς ὑπ' ἀριθ. XXXII (Michaelis, Der Parthenon, σ. 45 ἑξ.) παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν, τῆς ὁποίας ἡ σύνθεσις παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου (G. Rodenwaldt, AA 48, 1933, σ. 402 ἑξ.). Ἡ σύνθεσις συνίσταται πράγματι ἀπὸ μίαν μορφὴν ἀκέφαλον, ἀριστερὰ ἱσταμένην καὶ τείνουσαν τὴν χεῖρα καὶ τὸν πέπλον πρὸς ἄλλην δεξιὰ καθημένην γυναικείαν μορφήν. Ἡ πρώτη θὰ ἡρμηνεύθη ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ὡς ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ, ἡ δὲ δευτέρα ὡς ἡ Θεοτόκος.

2. Χρ. Βυζαντιος, Ἱστορία ἐκστρατειῶν. Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ 21, τόμ. 10, Ἀθῆναι 1956, σ. 143.

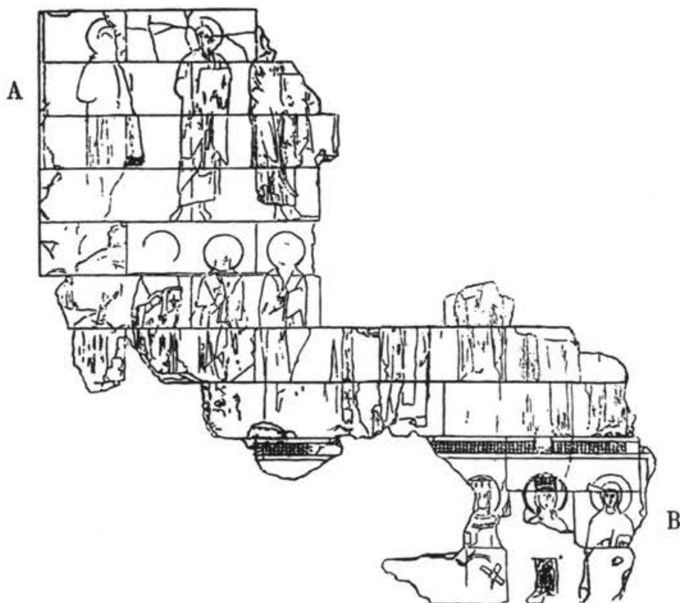
3. Πρβλ. καὶ Durm, Baukunst[3], σ. 123.

4. Ν. Καρωρης, Ἡμερολόγιον Πολιορκίας Ἀθηνῶν. Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21, Ἀθῆναι 1957, τόμ. 13, σ. 71.

5. Ἱστορία τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, σ. 253· πρβλ. καὶ Lamartine, Voyage en Orient I, σ. 104 - 110. R. Burgers, Greece and the Levant, I, σ. 292. Mendelson - Bartholdy, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, μετάφρ. Ἀγγ. Βλάχου, Ἀθῆναι 1873, I, σ. 629.

ρειον ἥμισυ τοῦ ὀπισθονάου ἐλαξεύθησαν παρὰ τὴν θύραν του πρὸς τὸν χῶρον **3** τετράγωνοι καὶ κυκλικαὶ ὀπαὶ τόρμων (εἰκ. 273), αἵτινες ἐθεωρήθησαν[1], ὅτι ἐστήριζον τὴν βάσιν χριστιανικῆς φιάλης, φερούσης ἐν τῷ μέσῳ λεκάνην, στηριζομένην ἐπὶ κιονίσκου καὶ περιβαλλομένην ὑπὸ ὀκτὼ κιόνων, ὑποβασταζόντων κυκλοτερὲς ἰωνίζον ἐνεπίγραφον ἐπιστύλιον. Τεμάχια τοῦ ἐπιστυλίου τούτου εὑρίσκονται, ἄλλα μὲν ἐπὶ τῆς 'Ακροπόλεως, ἓν δὲ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον[2].

Σημαντικὴν ἀλλοίωσιν ὑπέστη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν οὐ μόνον ὁ ὀπισθόδομος, τοῦ

299. Μέρος βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 12ου μ.Χ. αἰ. ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ὀπισθοδόμου (κατὰ Westlake).

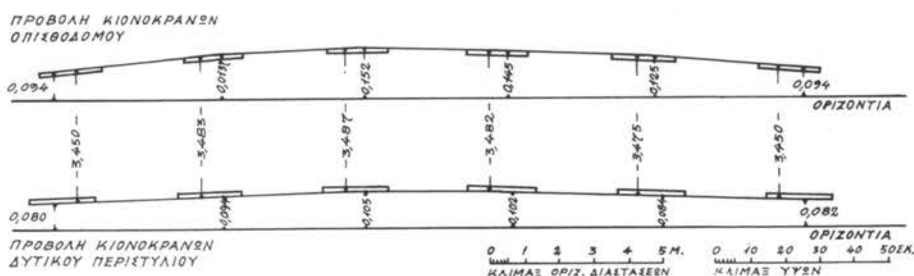
ὁποίου οἱ τοῖχοι ἐκοσμήθησαν διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ 12ου αἰ. (εἰκ. 299), ἀλλὰ καὶ τὸ νότιον ἥμισυ τοῦ ὀπισθονάου διὰ τῆς ἐν αὐτῷ κατασκευῆς ἐξ ἀρχαίων μαρμάρων—ἐφ' ὧν μάλιστα σῴζονται ἀκόμη καὶ λείψανα βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν — ὑψηλοῦ, τετραγώνου πύργου, ὅστις ἔχων τὴν εἴσοδον αὐτοῦ ἐκ τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ κυρίως Παρθενῶνος (εἰκ. 273), περιέκλειε κοχλίαν, ἤτοι λιθίνην, ἑλικοειδῶς ἀνερχομένην κλίμακα, ἄγουσαν ἀρχικῶς εἴτε εἰς κωδωνοστάσιον εἴτε, ὅπερ πιθανώτερον, εἰς τὸ σκευοφυλά-

1. Βλ. Δ. Πάλλαν ἐν ΔΧΑΕ τοῦ 1932, Περ. Γ', τόμ. Α, σ. 19 - 31. Ἡ ἀναπαράστασις τῆς φιάλης εἰς εἰκόνα 5 τῆς σ. 28.

2. Γ. Α. Σωτηρίου εἰς Εὑρετήριον Μεσαιωνικῶν Μνημείων, 'Αθῆναι 1927, τ. Α, εἰκ. 24β· ὁ αὐτὸς εἰς 'Οδηγὸν τοῦ Βυζ. Μουσείου, 2α ἔκδοσις, ἐν 'Αθήναις 1931, σ. 26 καὶ εἰκ. σ. 38.

κιον ἢ τὴν θρησκευτικὴν βιβλιοθήκην τοῦ εἰς ἐκκλησίαν κατ' ἀρχὰς καὶ πολὺ ἀργότερον (1458) εἰς τζαμίον μεταβληθέντος Παρθενῶνος, ὁπότε ὁ πύργος ἐχρησιμοποιήθη ὡς κλιμακοστάσιον τοῦ μιναρὲ τοῦ τζαμίου[2].

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Μοροζίνη προξενηθείσας ζημίας παρατηροῦμεν, ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πρόναον, ὅστις κατεστράφη ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως μέχρι τῶν ὀρθοστατῶν τῆς βάσεως τοῦ τοίχου καὶ τοῦ τρίτου ἢ τετάρτου ἐκ τῶν κάτω

300. Ὁριζόντιαι καμπύλαι τῶν ἐπιστυλίων τοῦ ὀπισθονάου καὶ τοῦ δυτικοῦ περιστυλίου.

σφονδύλων τῶν κιόνων τῆς προστάσεως, ὁ ὀπισθόναος ὑπῆρξεν ὁ ὀλιγώτερον ἐκτεθειμένος εἰς τὴν ἐκτόνωσιν τῶν ἀερίων αὐτῆς. Δὲν ἔμεινεν ἐντούτοις καὶ αὐτὸς ἐντελῶς ἀβλαβής. Οἱ τοῖχοι καὶ οἱ κίονες τῆς δυτικῆς αὐτοῦ προστάσεως, σεισθέντες, μετεκινήθησαν.

Ἁρμοὶ χάσκοντες παρατηροῦνται πράγματι εἰς τὸ δυτικὸν ἥμισυ τῶν μακρῶν τοί-

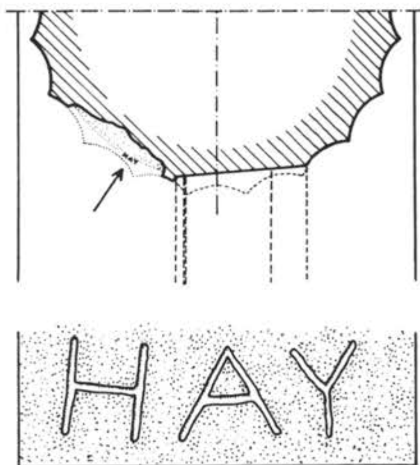
1. Βλ. σχετικῶς Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΝ ἐν ΑΕ 1920, σ. 36 ἑξ. καὶ 1960, σ. 11 ἑξ. Κατὰ τὸν DEICHMANN (Die Basilika im Parthenon, AM 63/64, 1938/39, σ. 136) καὶ τὸν GRUBEN (Griech. Tempel und Heiligtümer, München 1966, σ. 175), ἀκολουθοῦντας τὸν Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ (Εὑρετήριον Μεσαιωνικῶν Μνημείων, Ἀθῆναι 1927, τ. Α, σ. 39) ὁ πύργος οὗτος κατεσκευάσθη ἐπὶ Φραγκοκρατίας.

2. Βλ. τὰς σχετικὰς εἰκόνας παρὰ Δ. ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, ἐν Ἀθήναις 1889, τ. 1, εἰκ. ἔναντι σ. 258, 262 καὶ 353 καὶ παρὰ H. OMONT, Athènes au XVII siècle, Paris 1898, πίν. 29, Kunstmuseum Bonn 1670, πίν. 29bis, χαλκογραφία τοῦ FELIX PERIN 1670, π. 31 τοῦ σχεδιαστοῦ τοῦ NOINTEL καὶ τοῦ D'ORTIÈRES 1674 καὶ 1687, π. 32 χαλκογραφία Ἀθηνῶν καὶ Marburg 1674 καὶ 1678, π. 33 σχέδιον Ἀρχείων τοῦ Marburg 1687, π. 34 σχέδιον VERNEDA εἰς Ἀρχεῖα Βενετίας 1687, π. 35 σχέδιον τοῦ 1687 τοῦ VERNEDA ἐκ τοῦ FANELLI, Atene Attica, π. 36 ἐκ τοῦ FANELLI, Atene Attica, 1687, π. 37 χαλκογραφία τοῦ CHARLEVILLE καὶ τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν τῆς Γαλλίας 1687, π. 38 τῶν BABIN, WHELER καὶ ἀνωνύμου ἐπὶ σχεδίων τοῦ CHELTENHAM καὶ τοῦ LOCATELLI 1674 - 1687, π. 39 καὶ 40 σχέδιον Ἀθηνῶν, τὸ λεγόμενον τῶν Capucins 1670 καὶ 1675, π. 41 σχέδιον τοῦ CORONELLI 1687, π. 42 σχέδιον τῶν Ἀθηνῶν τοῦ SPON 1678 καὶ τοῦ C. MAGNI 1688, π. 43 καὶ 44 σχέδιον τῶν Ἀθηνῶν τοῦ CORONELLI 1686 - 1687.

Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀπεικονίσεις τοῦ Παρθενῶνος ὡς τζαμίου ὁ μιναρές του δὲν σχεδιάζεται πάντοτε ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν ὅπου εὑρίσκεται ὁ πύργος τοῦ κλιμακοστασίου, ἀλλ' εἴτε πρὸς Ἀνατολὰς εἴτε πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ. Πλείονας λεπτομερείας περὶ τῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ ἀρχαῖος ναὸς κατὰ τὴν εἰς ἐκκλησίαν καὶ τζαμὶ μετατροπὴν αὐτοῦ δύναται νὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστης: παρὰ MICHAELIS, Der Parthenon, Leipzig 1871, σ. 45 ἑξ., μετ' ἀναπαραστάσεως τῆς κατόψεως εἰς σ. 46 — Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Εὑρετήριον Μεσαιωνικῶν Μνημείων, Ἀθῆναι 1927, σ. 36, εἰκ. 15α καὶ ΑΕ 1929, σ. 169, 170, εἰκ. 2 — FR. DEICHMANN, Die Basilika im Parthenon, AM 63/64, 1938/39, σ. 127 ἑξ. πίν. 23 — καὶ Ι. ΤΡΑΥΛΟΝ παρὰ Κ. ΜΠΙΡΗ, Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἐβλιᾶ - τσελεμπῆ, Ἀθῆναι 1959, μετὰ νέας ἀναπαραστάσεως τῆς κατόψεως ἐν σ. 33, ἔνθα ὅμως ἡ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ σχεδιάζεται ἐσφαλμένως ὡς πρὸς τοὺς κίονας τῆς προστάσεως τοῦ προνάου, σφάλμα ὅπερ ἐπανελήφθη εἰς τὸν ἡμέτ. πίν. 50θ χάριν παραβολῆς. Τὸ σύνολον τῶν ἀνωτέρω θεωριῶν, μετὰ τῶν ἡμετέρων σχετικῶν παρατηρήσεων, συνοψίζει τὸ ἐν τέλει τοῦ τόμου τούτου περὶ τοῦ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος δημοσιευόμενον Παράρτημα.

χων τοῦ σηκοῦ, ἐνῶ, ἀφ' ἑτέρου, τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ τῶν κιόνων μετὰ τῶν κιονοκράνων τῆς δυτικῆς προστάσεως παρουσιάζει κλίσιν πρὸς Δ. τοιαύτην, ὥστε τὸ ἐπιστύλιον τοῦ ὀπισθονάου νὰ παρουσιάζῃ ἐν κατόψει κυρτότητα πρὸς Α. (εἰκ. 300). Τὴν κυρτότητα ταύτην σχεδιάζει μὲν ὁ Μπαλάνος ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ[1], ἐθεώρησεν ὅμως ὡς ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Ἰκτίνου γενομένην, ἐνῶ ἴσως προέρχεται, καθ' ἡμᾶς, ἐκ τῆς ἐκρήξεως (βλ. σχετικῶς τὸ περὶ τῶν ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ καμπυλοτήτων τοῦ Παρθενῶνος κεφάλαιον κατωτέρω, σ. 536).

Προσθέτομεν ἐν τέλει, ὅτι ὁ Fanelli[2] ἀναφέρει, ὅτι κατὰ τὴν ἔκρηξιν προεκλήθη πυρκαϊά. Θὰ πρόκειται ὅμως πιθανώτατα περὶ τῆς παλαιᾶς ρωμαϊκῆς πυρκαϊᾶς, ἥτις

301. Μεταγενεστέρα ἐπιγραφὴ περιηγητοῦ κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ μετακιονίου τοῦ ὀπισθονάου.

ἐπέφερε τὴν ἀσβεστοποίησιν, περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω ὡμιλήσαμεν, καὶ τὴν ὁποίαν ὁ Fanelli ἐξέλαβεν ὡς γενομένην κατὰ τὴν ἔκρηξιν. Μικροτέρας τινὰς ζημίας ὑπέστη ὁ ἤδη ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Μοροζίνη μεγάλας καταστροφὰς ὑποστὰς Παρθενών, ὡς π.χ. εἰς τὴν ὀροφὴν τοῦ ὀπισθονάου καὶ κατὰ τὸν κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1894 ἐπισυμβάντα σεισμόν[3].

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν περὶ τοῦ ὀπισθονάου πληροφοριῶν θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν ἑξῆς λεπτομέρειαν, τὴν ὁποίαν παρετήρησεν ἀρχικῶς ὁ Stevens (1940)[4], ὅτι δηλαδὴ «ὁ κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ μετακιονίου κίων εἶναι ὀλίγον τεθραυσμένος κατὰ τὴν βάσιν του καὶ ὅτι κάτωθεν τοῦ θραύσματος

1. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, πίν. 3, σχ. γ καὶ σ. 68.
2. FANELLI, Atene Attica, Venezia 1707.
3. Βλ. σχετικῶς DÖRPFELD, AM 19, 1894, σ. 530 καὶ DURM, AA 10, 1895, στ. 100 - 102.
4. The Setting, σ. 67 - 68.

ὑπάρχει ἐπιγραφὴ χαραγμένη ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ σήμερον ὁρατή (εἰκ. 301). Τὰ γράμματά της φαίνονται ὡς νὰ εἶναι τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Εἶναι δύσκολον νὰ διακρίνῃ τις πῶς θὰ ἠδύναντο νὰ λαξευθοῦν μετὰ τὸ θραύσιμον εἰς τὸ μνημονευθὲν μάρμαρον, ἐπειδὴ τὰ ἐπικρεμάμενα τμήματα τοῦ σφονδύλου θὰ ἐδυσκόλευον, ἂν μὴ καὶ ἠμπόδιζον τὴν λάξευσιν τῶν γραμμάτων. Ἐπειδὴ ἡ ἐπιγραφὴ φαίνεται ὅτι θὰ ἐλαξεύθη πρὶν ἢ τοποθετηθῇ ὁ κατώτατος σφόνδυλος τοῦ κίονος πρέπει νὰ εἶναι ἰδιαιτέρας σημασίας. Ἦτο ἄραγε ἡ ἐπιγραφὴ τεκτονικόν τι σῆμα; Ἡ σημασία της δὲν εἶναι σαφής».

Ὁ Dinsmoor θεωρεῖ τὴν ἐπιγραφὴν οὐχὶ ὡς ἀρχαίαν, ἀλλ' ὡς ἀναγράφουσαν τὸ ὄνομα νεωτέρου τινὸς περιηγητοῦ, θελήσαντος νὰ διαιωνίσῃ τὸ ὄνομά του ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος. Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἀπέδειξε πολὺ ἀργότερον ὁ C.W. J. Eliot[1], ὄχι μόνον διότι τὰ γράμματά της εἶναι πολὺ νεώτερα τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ καὶ διότι, ἐρευνήσας, εὗρεν, ὅτι πρόκειται περὶ χαράγματος τοῦ Σκώτου περιηγητοῦ Hay, ὅστις μετὰ τοῦ Dupré[2] ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τὸ 1819, ἐσυνήθιζε δὲ νὰ χαράσσῃ τὸ ὄνομά του εἰς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ μνημεῖα, ὡς ἀποδεικνύει καὶ ἄλλο χάραγμα μὲ τὸ ὄνομά του εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀφαίας, τὸ ὁποῖον εὗρε καὶ δημοσιεύει ὁ Eliot[3].

Παρὰ ταῦτα ὁ Bundgaard[4] ἐξακολουθεῖ περιέργως νὰ θεωρῇ τὴν ἐπιγραφὴν ὡς ἀρχαίαν καὶ μάλιστα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἰσχυρισθεὶς καὶ ὅτι, ὅστις ζητεῖ τὴν ἀθανασίαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ἐκλέγει γενικῶς ἐμφανεστέρας θέσεις, ὡς τοῦτο συμβαίνει π.χ. εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ Broneer[5] καὶ εἰς τὴν ΒΑ. παραστάδα τοῦ ἐν Σουνίῳ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχε χαραχθῇ τοῦ ὄνομα τοῦ λόρδου Byron[6].

1. AJA 74, 1970, σ. 193 - 194 καὶ Φόρος, Tribute to Benj. Dean Meritt, New York 1974, σ. 47 - 50.
2. Voyage à Athènes et à Constantinople, Paris 1825.
3. Ἔ.ἀ. σ. 48.
4. Parthenon and the Mycenaean City on the Heights, σ. 158.
5. Hesperia 1, 1932, σ. 43, 44, εἰκ. 10, 11.
6. Βλ. σχετικὴν ἐπιτυχῆ εἰκόνα τῆς ἐπιγραφῆς παρὰ Α. ΓΑΒΡΙΛΗ, Sounion, Ἀθῆναι ἄ.ἔ. εἰκ. σ. 28 κάτω.

Σημερινὴ κατάστασις τοῦ σηκοῦ τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ ἐν μέρει (Β. πλευρά) ἀναστηλωθέντος περιστυλίου αὐτοῦ. Ὄψις ἀπὸ Δ.

(φωτ. Οἴκου Β. Παυλιόγλου)

Η ΟΡΟΦΗ

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς κατόψεως καὶ τῆς κατακορύφου τομῆς τοῦ περιστυλίου καὶ τοῦ ὅλου σηκοῦ, ὑπολείπεται ἤδη νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τοῦ τρόπου καλύψεως τῶν χώρων τούτων.

Ὁ ναὸς ἐκαλύπτετο καθ' ὅλην του τὴν ἔκτασιν δι' ὁριζοντίας ὀροφῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐκάθητο, ἀλληλένδετος πρὸς αὐτήν, δικλινὴς στέγη. Ἡ ὀροφὴ ἦτο κατὰ μὲν τὸν σηκὸν καὶ τὸν ὄπισθεν αὐτοῦ τετράγωνον θάλαμον — τὸν κυρίως Παρθενῶνα — ξυλίνη [1], τῆς ὁποίας, λόγῳ τῶν μεμαρτυρημένων πυρκαϊῶν [2] τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ ναός, οὐδὲν ἴχνος περιεσώθη, ὅπως καὶ τίποτε δὲν παρέμεινε καὶ ἐκ τοῦ ὑπεράνω αὐτῆς ξυλίνου σκελετοῦ τῆς στέγης. Ἐξαιρέσει τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ κυρίως Παρθενῶνος, ἡ ὑπόλοιπος ἔκτασις τοῦ ναοῦ, ἤτοι τὸ πτέρωμα, ὁ πρόναος καὶ ὁ ὀπισθόναος, ἐκαλύπτοντο διὰ μαρμαρίνης φατνωματικῆς ὀροφῆς. Ἡ μαρμαρίνη ὅμως αὕτη ὀροφὴ δὲν ἦτο καθ' ὅμοιον τρόπον κατεσκευασμένη καὶ εἰς τὰ τρία μνημονευθέντα μέρη τοῦ ναοῦ, ἀλλ' εἶχε διάφορον διάταξιν εἰς τὰ πλάγια πτερώματα, ἄλλην εἰς τὸ πτέρωμα τῶν στενῶν πλευρῶν καὶ ἄλλην εἰς τὸν πρόναον καὶ τὸν ὀπισθόναον.

Παρὰ τὸ διάφορον ἐντούτοις σύστημα διατάξεως τῶν καθ' ἕκαστον μερῶν, ὅμως πάντων αὐτῶν ἡ ὀροφὴ ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς αὐτῆς στάθμης, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ θράνου ἢ ὑποδοκίου [3], δηλαδὴ εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου ± 13,19 μ. [4]

Ἂς ἴδωμεν ἤδη τὴν διάταξιν τῆς ὀροφῆς τῶν διαφόρων μερῶν, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς τῶν πλαγίων πλευρῶν (βορείου καὶ νοτίας) τοῦ πτεροῦ.

Ἡ ὀροφὴ τῶν πλαγίων, μακρῶν πλευρῶν ἐσχηματίζετο: α) διὰ συνεχοῦς σειρᾶς ὀρθογωνίων ἐν κατακορύφῳ τομῇ λίθων, τοὺς ὁποίους ἐφεξῆς θὰ ὀνομάζωμεν ἡμιδόκια, βαινόντων ἀφ' ἑνὸς ἐπὶ τοῦ θράνου τοῦ ἐπικαθημένου ἐπὶ τοῦ ἀντιθήματος τῆς ἐξωτερικῆς ζωφόρου (εἰκ. 302) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τοῦ θράνου τοῦ ἐπικαθημένου ἐπὶ τῆς ζωφόρου τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, τῶν φερόντων δηλαδὴ τὴν γλυπτὴν ἰωνικὴν ζωφόρον (εἰκ. 302), ἀκόμη δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ θράνου τῶν δύο στενῶν πλευρῶν,

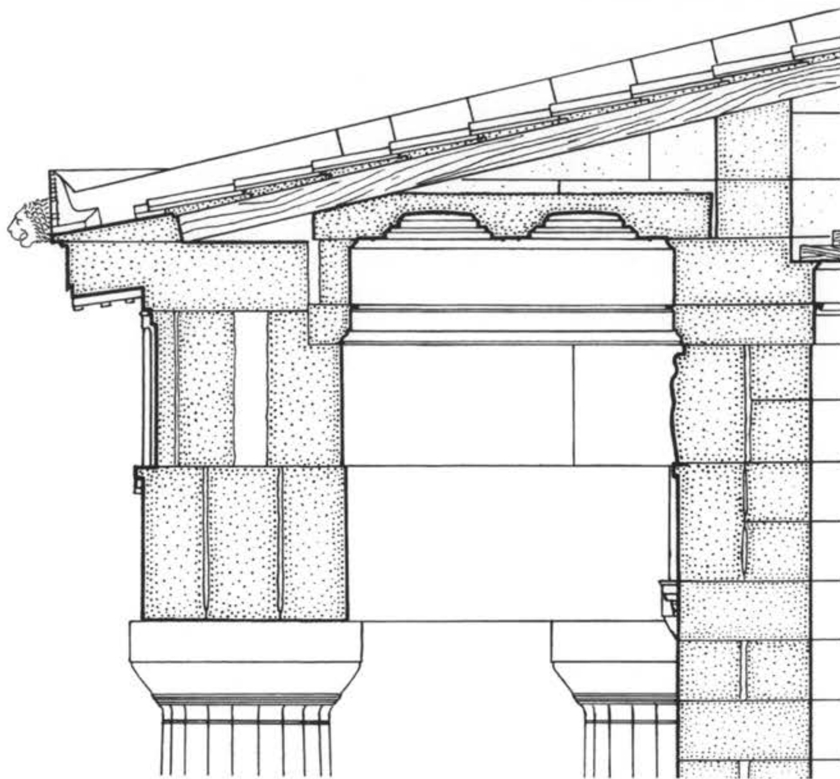
1. Πιθανώτατα ἐκ κυπαρίσσου, ὡς δύναταί τις νὰ συναγάγῃ ἀφ' ἑνὸς ἐκ τοῦ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ (Περικλῆς 12, 6), ὅστις ἀναφέρει, ὅτι ἐγένετο ἐν γένει χρῆσις κυπαρίσσου ἐπὶ Περικλέους καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξ ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι μνημονεύουν τὴν συχνὴν χρῆσιν κυπαρίσσου εἰς ναούς, ὡς π.χ. τοῦ Ἐρεχθείου, τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν Δελφῶν, τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ κλπ. Βλ. σχετικῶς Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Τὰ Ὑλικὰ Δομῆς, τ. 1, σ. 25, σημ. 8. Κυπάρισσον διὰ τὰς δοκοὺς τῆς ὀροφῆς ἐδέχθη καὶ ὁ STEVENS (Hesperia 24, 1955, σ. 251, σημ. 10).

2. Ὑπετίθετο ἄλλοτε, ὅτι μία πυρκαϊὰ τοῦ ὀπισθοδόμου ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ (κατὰ Τιμοκράτους 136), κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Αὕτη ὅμως, κατὰ νεωτέρας ἐρεύνας, φαίνεται, ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐν τῷ Ἑκατομπέδῳ (ἀρχαίῳ ναῷ τῆς Ἀθηνᾶς) ὀπισθόδομον· βλ. σχετικῶς DÖRPFELD, AM 12, 1887, σ. 44 καὶ ἀνωτέρω σ. 420. Σαφῆ ἴχνη πυρκαϊᾶς τῆς ὀροφῆς τοῦ σηκοῦ ἐμφανίζονται καὶ ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου τοῦ σηκοῦ (G. PH. STEVENS ἐν Hesperia 24, 1955, σ. 271). Κατὰ τὸν STEVENS ἡ πυρκαϊὰ αὕτη θὰ ἐγένετο κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, θὰ κατέστρεψε δὲ τὸ ἀρχικὸν βάθρον τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος, ὅπερ ἀνενεώθη, κατόπιν νέας πυρκαϊᾶς, κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους.

3. Περὶ τούτου λεπτομερῶς εἴπομεν εἰς τὰς σελίδας 253 - 256.

4. Τὸ ὕψος 13,19 μ. προκύπτει ἐκ τῆς ἀθροίσεως τοῦ ὕψους τοῦ κίονος 10,433 μ., τοῦ ὕψους τοῦ ἀντιθήματος τοῦ ἐπιστυλίου 1,342 μ., τοῦ ἐσωτερικοῦ ὕψους τοῦ ἀντιθήματος τῆς ζωφόρου 1,061 μ. καὶ τοῦ ὕψους τοῦ θράνου 0,3540 μ. (10,433 + 1,342 +1,061 + 0,354 = 13,190 μ.).

ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ πτεροῦ. Τῶν λίθων τούτων, τεμάχιά τινα εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὰς θέσεις των ἐσωτερικῶς τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας κιονοστοιχίας[1], πολλὰ δὲ ἄλλα, καταπεσόντα, εὑρίσκονται κατεσπαρμένα κατὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν τοῦ ναοῦ, τὰ ὁποῖα πάντα κατεμετρήσαμεν (εἰκ. 303, πίν. 78). Ταῦτα ἔχουσιν ὁλικὸν μὲν ὕψος 0,544 μ., πάχος δέ, τὰ μὲν κείμενα ὄπισθεν τῆς ἐξωτερικῆς ἐκ τριγλύφων ζω-

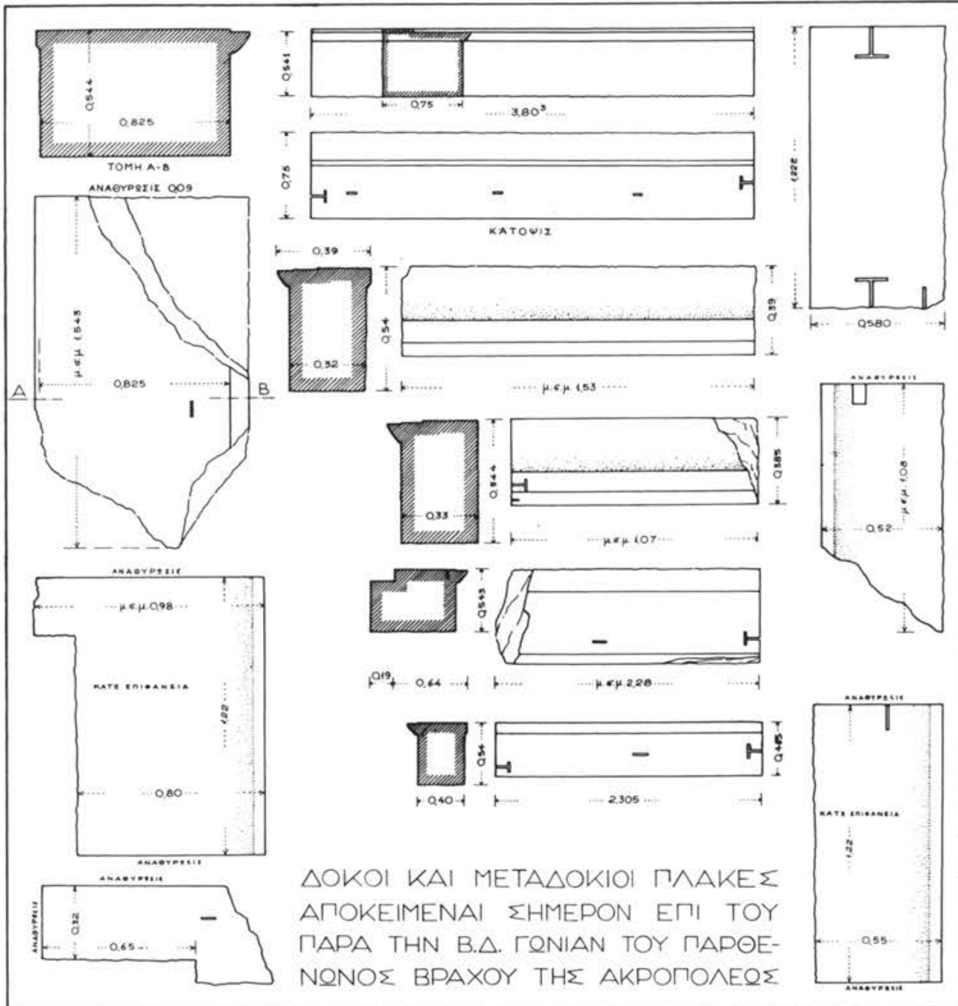
302. Κατακόρυφος κατὰ πλάτος τομὴ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ βορείου πτεροῦ.

φόρου ± 0,325 μ., τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ βαίνοντα πολὺ μεγαλύτερον, ± 0,906 μ. (εἰκ. 303 καὶ πίν. 66) καὶ μῆκος ποικίλλον ἀπὸ 1,08 μ. μέχρι 1,22 μ. (εἰκ. 303). Στέφονται δὲ τὰ ἡμιδόκια (ἢ μεταδόκιοι πλάκες) ὑπὸ ἰωνικοῦ κυματίου (ὕψους 0,09 μ. καὶ ἐξοχῆς 0,06 ἕως 0,0781 μ.), παρουσιάζοντος εἰς τὸ ἄνω του μέρος προφυλακτικὴν τοῦ κυματίου ἐγκοπήν, πλάτους 0,045 ἕως 0,06 μ. καὶ βάθους 0,002 μ.[2]. Αἱ

1. Βλ. σχετικῶς τὸν πίν. 9 τοῦ ΜΠΑΛΑΝΟΥ, Ἀναστήλωσις καὶ τὸν ἡμέτερον πίν. 78.

2. Ἡ διατομὴ τῶν ἀνωτέρω τεμαχίων εἶναι κατὰ τὰς γενικὰς διαστάσεις ὁμοία πρὸς τὴν τῶν κυρίων δοκῶν, περὶ τῶν ὁποίων

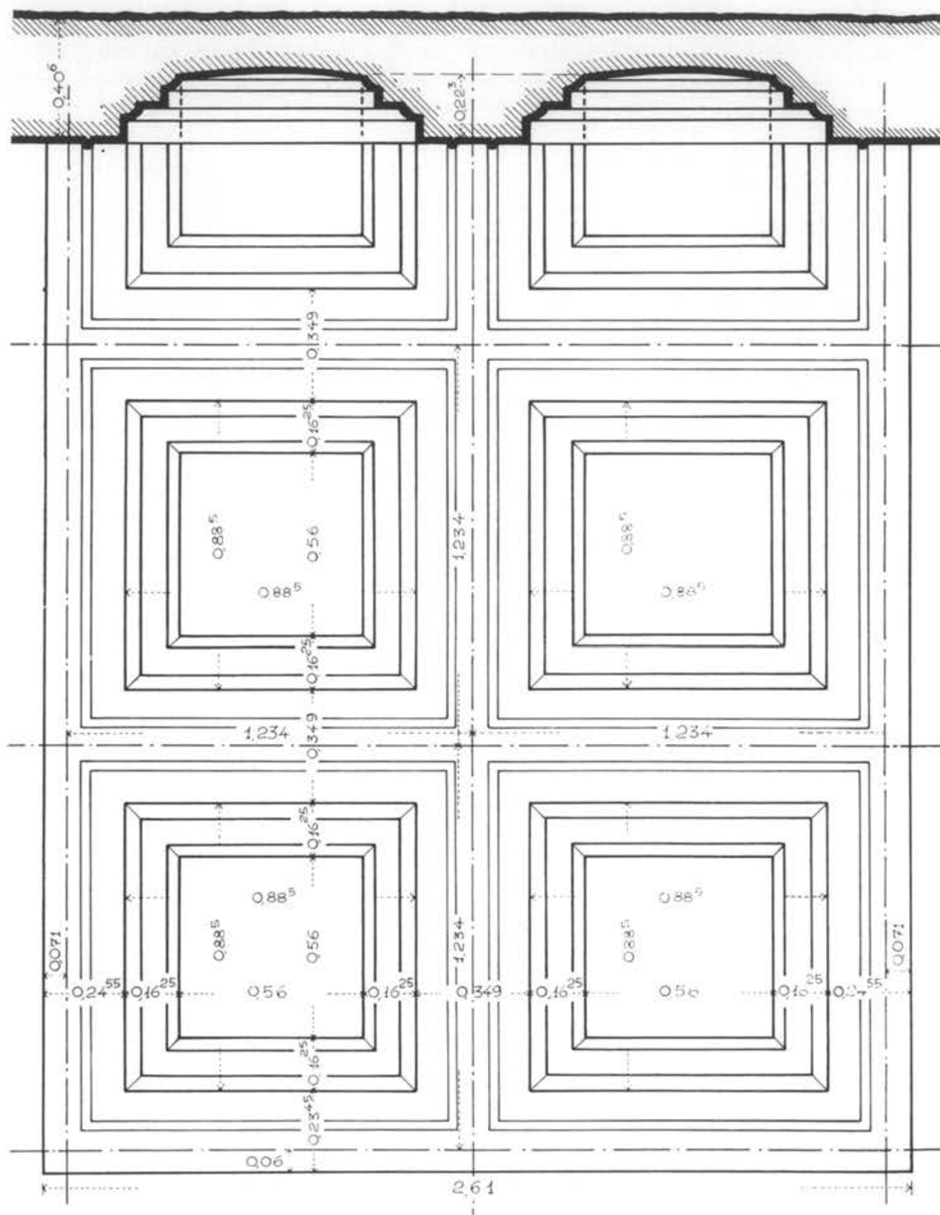
ἡμιδοκοί, ἐφωδιασμέναι κατὰ τοὺς προσιόντας ἁρμοὺς των δι' ἀναθυρώσεως, πλάτους 0,07 μ., ἐπάτουν ἐφ' ὅλου τοῦ πλάτους τοῦ κάτωθεν θράνου, ἐφ' οὗ καὶ ἐγομφοῦντο,

303. Τεμάχια δοκῶν καὶ ἡμιδοκίων, κείμενα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ Παρθενῶνος.

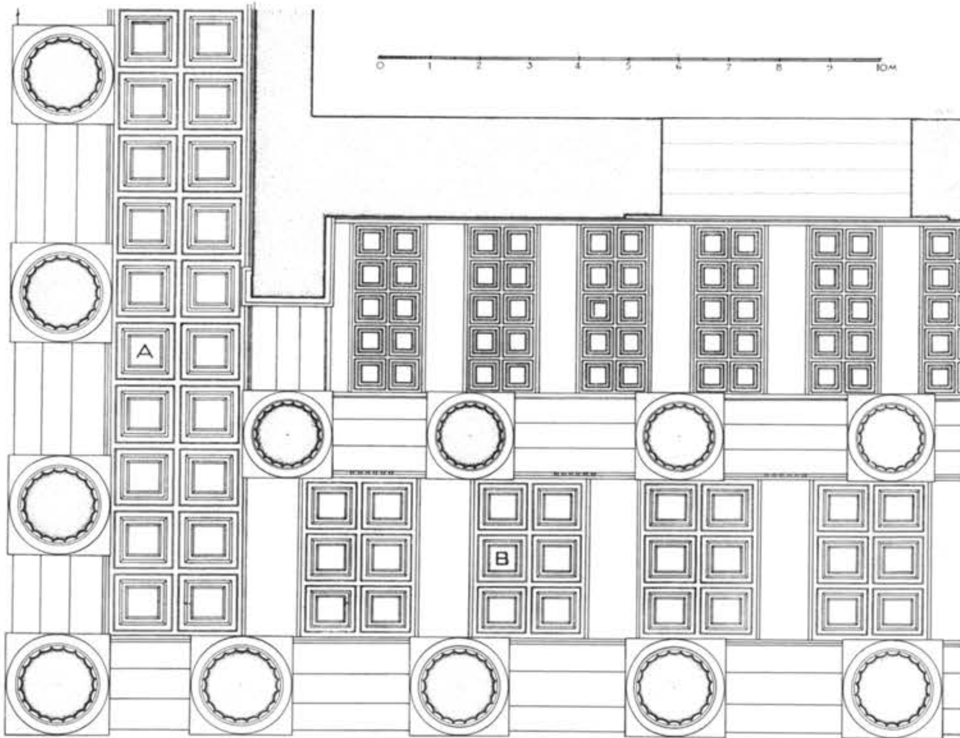
ὡς ἀποδεικνύουν οἱ ἐπὶ τῶν θράνων σωζόμενοι τόρμοι γόμφων, συνεδέοντο δ' ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἀλλήλους ἄνω διὰ σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, μήκους 0,26 μ.

θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, πλὴν τοῦ πάχους, τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ μικρότερον, δι' ὃ καὶ ὀνομάζομεν ταύτας ἡμιδοκούς, ἢ μεταδοκίους πλάκας.

304. Κατακόρυφος κατὰ πλάτος τομὴ καὶ ἄνοψις τμήματος τῆς φατνωματικῆς ὀροφῆς τῶν μακρῶν πλευρῶν (τύπος Α).

Ἐπὶ τῶν περιγραφέντων ἡμιδοκίων ἡδράζοντο χονδραὶ πλάκες, αἵτινες, φέρουσαι κάτωθεν λαξευμένα ἀνὰ δύο φατνώματα, ἐγεφύρουν τὸ μεταξὺ τῶν εἰρημένων ἡμιδοκίων τῶν τοίχων κενόν (εἰκ. 302). Τὸ κενὸν τοῦτο, μετρούμενον ἀπὸ τῆς ἄκρας τοῦ στέφοντος τὰ ἡμιδόκια ἰωνικοῦ κυματίου μέχρι τοῦ ἀντιστοίχου ἀπέναντι ὁμοίου ἄκρου, εἶναι κατὰ μὲν τὸ πλάτος 2,61 μ. (εἰκ. 304, πίν. 83), κατὰ δὲ τὸ μῆκος 65,52 μ. Αἱ φέρουσαι ὅμως τὰ φατνώματα πλάκες ἐξετείνοντο φυσικὰ καὶ πέραν τοῦ κενοῦ

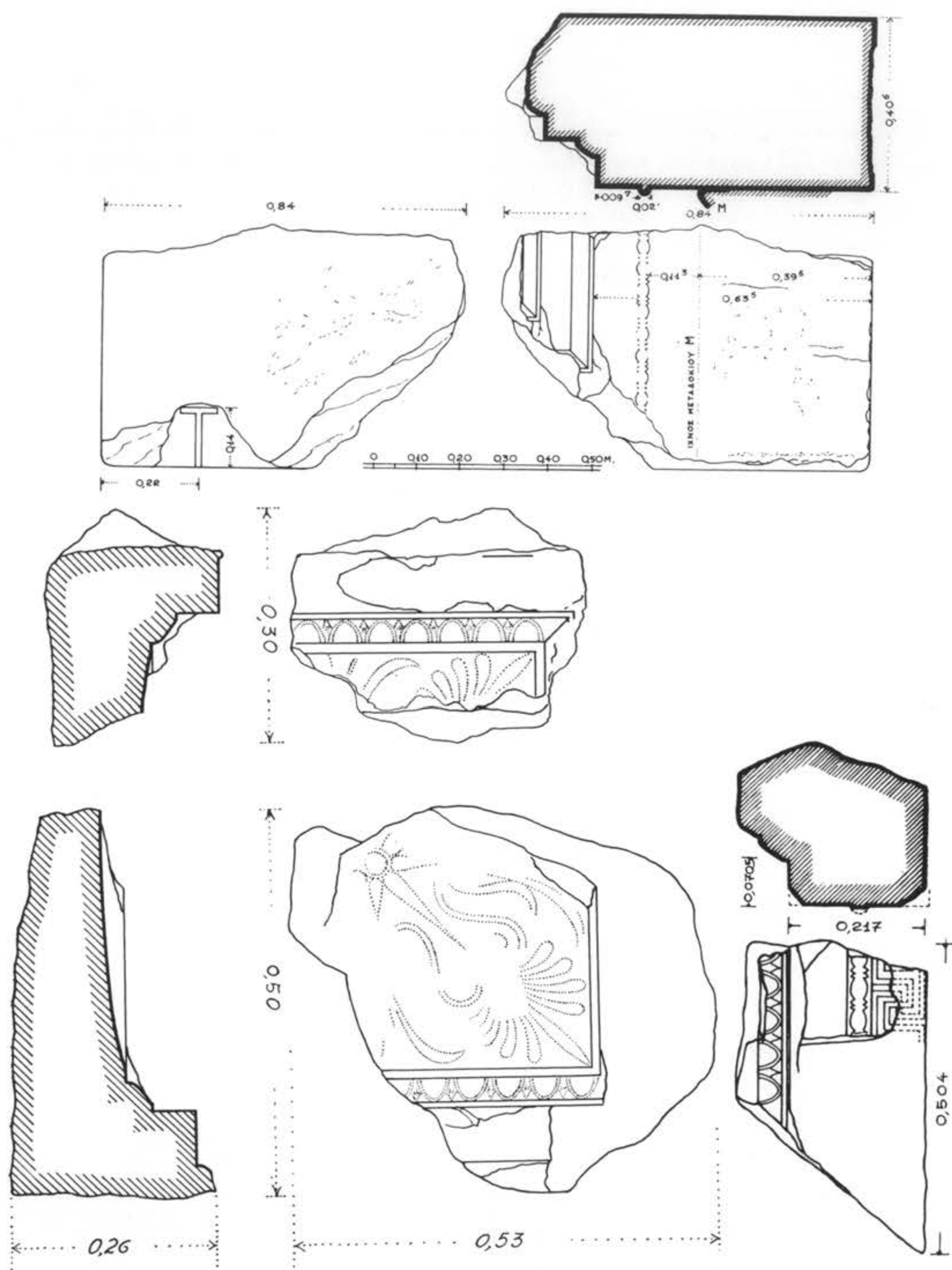
305. Διάταξις τῆς φατνωματικῆς ὀροφῆς κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ναοῦ, δεικνύουσα τὸν διάφορον (Α,Β,Γ) τρόπον καλύψεως τῶν μακρῶν καὶ τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ.

τούτου, ἑδραζόμεναι ἐφ' ὅλου τοῦ πλάτους τοῦ ἡμιδοκίου, διὰ προσθήκης οὐρᾶς, μὴ σταθεροῦ ἑκάστοτε μήκους.

Ἂς ἐξετάσωμεν τώρα λεπτομερέστερον τὰ φατνώματα.

Ἐκ τῆς πάλαι ποτὲ πλουσίας εἰς γλυφὰς καὶ γραπτὰ κοσμήματα φατνωματικῆς ὀροφῆς τοῦ Παρθενῶνος οὐδὲ ἕν, δυστυχῶς, τεμάχιον ὑπάρχει πλέον εἰς τὴν θέσιν του. Καὶ ὅσα τυχὸν εἶχον διατηρηθῆ[1] μέχρι τῆς φοβερᾶς ἐκρήξεως τοῦ Μοροζίνη, τοῦ

1. Τινὰ τῶν φατνωμάτων εἶδον ἤδη κατὰ γῆς ἐντὸς τοῦ σηκοῦ κείμενα τὸ 1676 ὁ J. Spon καὶ ὁ G. Wheler (Voyage d'Italie,

306. Φατνώματα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ (τύπος Α), κατεσπαρμένα ἀνὰ τὸν Παρθενῶνα, τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν Ἀκρόπολιν (ἀποτύπωσις 1946 - 1974).

1687, ἀνατιναχθέντα κατ' αὐτὴν εἰς τὸν ἀέρα, ἐθρυμματίσθησαν[1]. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς παλαιότερος τοῦ 1687 συγγραφεὺς ἢ περιηγητὴς μᾶς περιέγραψε λεπτομερῶς τὴν διάταξιν τῆς ὀροφῆς, εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ συναγάγωμεν τὸ γενικόν της σχέδιον καὶ τὰς λεπτομερείας ἐκ τῶν ὀλίγων καὶ κολοβῶν κατὰ γῆς ἀποκειμένων λειψάνων της, ὡς καὶ ἔκ τινων ἐπὶ τῶν ἄνω μερῶν τοῦ ναοῦ διατηρηθέντων ἰχνῶν προσηλώσεως αὐτῆς.

Πρῶτος ὁ Francis Penrose ἐπέτυχε, πρὸ ἑνὸς καὶ πλέον αἰῶνος, νὰ ἀποκαταστήσῃ ὀρθῶς, τῇ βοηθείᾳ δύο ἢ τριῶν μόνον τεμαχίων φατνωμάτων, τὴν γενικὴν διάταξιν τῆς ὀροφῆς τοῦ Παρθενῶνος[2], ὅστις, ὡς ἤδη εἴπομεν (σ. 471), παρουσιάζει μετὰ τοῦ τῆς Φιγαλείας, ἔργου ὁμοίως τοῦ Ἰκτίνου[3], τοῦτο τὸ πρωτότυπον ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους ναοὺς τῆς περικλείου περιόδου, ὅτι κατ' ἄλλο σύστημα ἐσχηματίζετο ἡ ὀροφὴ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ του καὶ κατ' ἄλλο ἡ τῶν στενῶν, τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου (εἰκ. 305, πίν. 79). Ἐνῶ δηλαδὴ εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ πτεροῦ τὰ φατνώματα ἔβαινον ἐπὶ ἐγκαρσίως μεταξὺ πτεροῦ καὶ σηκοῦ τιθεμένῳν δοκῶν (ὧν τινες σώζονται εἰσέτι κατὰ χώραν), εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς αἱ πλάκες τῶν φατνωμάτων παρετάχθησαν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ, στηριχθεῖσαι, ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως ἐγκαρσίων δοκῶν, ἐπὶ τοῦ πτεροῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ ἀφ' ἑτέρου (εἰκ. 302 καὶ 304)[4].

Ἐπὶ τῆς μελέτης τοῦ Penrose ἐστηρίχθησαν ἔπειτα πάντες οἱ κατὰ καιροὺς ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ὀροφὴν τοῦ Παρθενῶνος ἀρχιτέκτονες καὶ ἀρχαιολόγοι, οἵτινες καὶ ἀντιγράφουσιν εἰς τὰ συγγράμματά των αὐτούσια, ἐνίοτε δὲ καὶ κάπως αὐθαιρέτως μεταβεβλημένα, τὰ σχέδια τοῦ Penrose.

Ἐντούτοις κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς μελέτης τοῦ Penrose διαρρεύσασαν ὑπερεκατονταετίαν ὁ ἀριθμὸς τῶν κατὰ γῆς σωζομένων φατνωμάτων ηὐξήθη κατὰ πολύ· διότι πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἦλθον εἰς φῶς καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Καββαδία γενομένης μεγάλης ἀνασκαφῆς

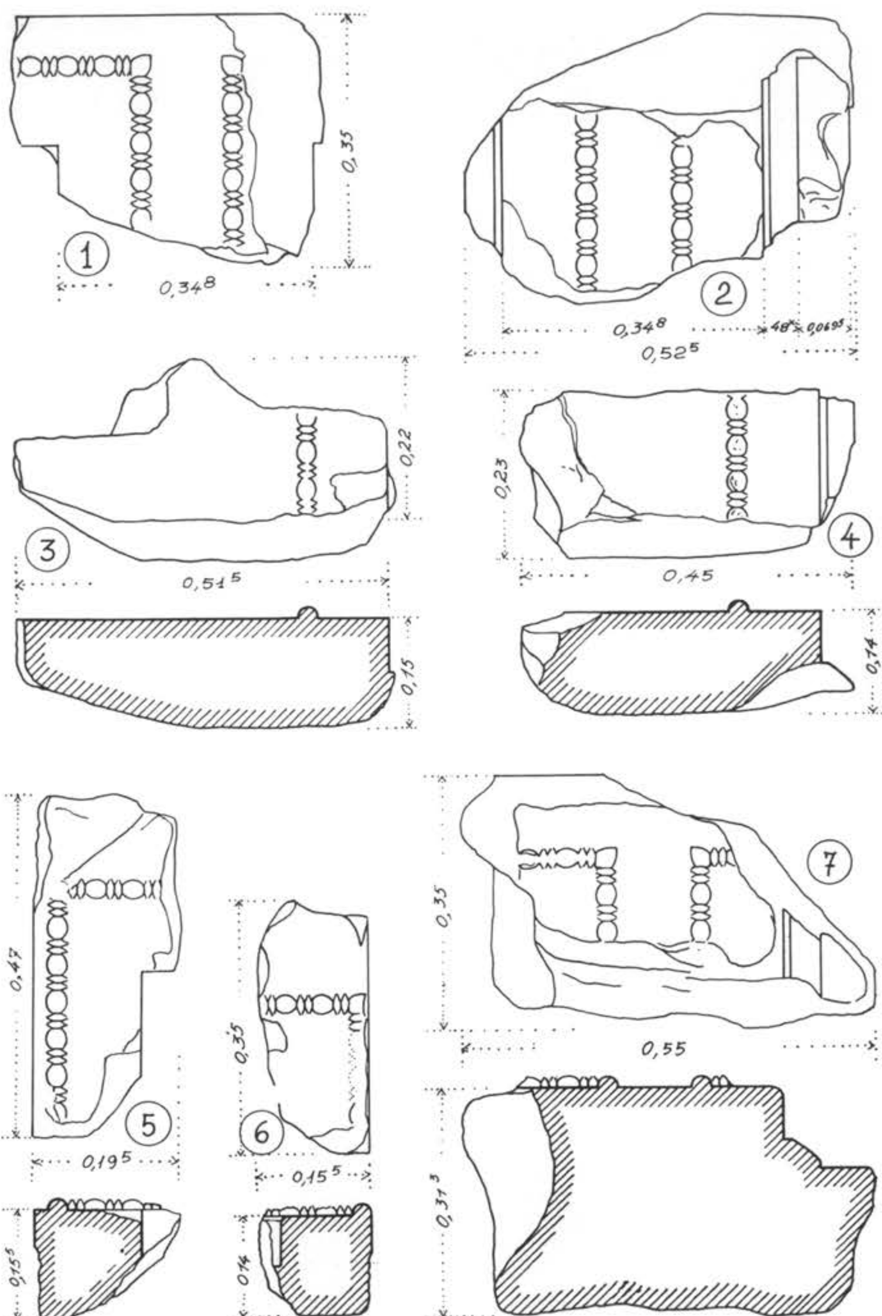
de Dalmatie, de Grèce et du Levant, dans les années 1675 et 1676, Lyon 1678, II, σ. 157), προελθόντα ἴσως ἔκ τινος προγενεστέρας καταστροφῆς, σεισμοῦ ἢ ἄλλης αἰτίας. Εἰς τὴν ἀγγλικὴν ἔκδοσιν (A Journey into Greece by G. Wheler - J. Spon, London 1682, σ. 364) γράφεται, ὅτι εὑρίσκονται πεσμένα τινὰ φατνώματα εἰς τὸ τζαμί (τὸ ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος ἀνεγερθέν). Τὰ πεσόντα φατνώματα (τοῦ πτεροῦ) ἀναφέρει καὶ ὁ Βιενναῖος Ἀνώνυμος· βλ. Michaelis, Der Parthenon, Anh. III, σ. 335, No 2 (ἐν τέλει)· πρβλ. καὶ Dodwell, Class. Tour, I, σ. 330.

1. Ἐκ τῶν ἀνατιναχθέντων τούτων τεμαχίων προέρχονται πιθανώτατα τὰ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς ὑπὸ τοῦ L. Shear, Jr. εὑρεθέντα τεμάχια φατνωμάτων καὶ σφονδύλων κιόνων, τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ W. B. Dinsmoor, Jr. ἐν AAA 6, 1971, σ. 264 - 268 καὶ ἐν Hesperia 43, 1974, σ. 133 - 142. Τὴν κάτοψιν πολλῶν τοιούτων φατνωμάτων καὶ τὴν τομὴν αὐτῶν παρέχομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα εἰς τὴν εἰκόνα 312 καὶ τοὺς πίν. 84 - 86.

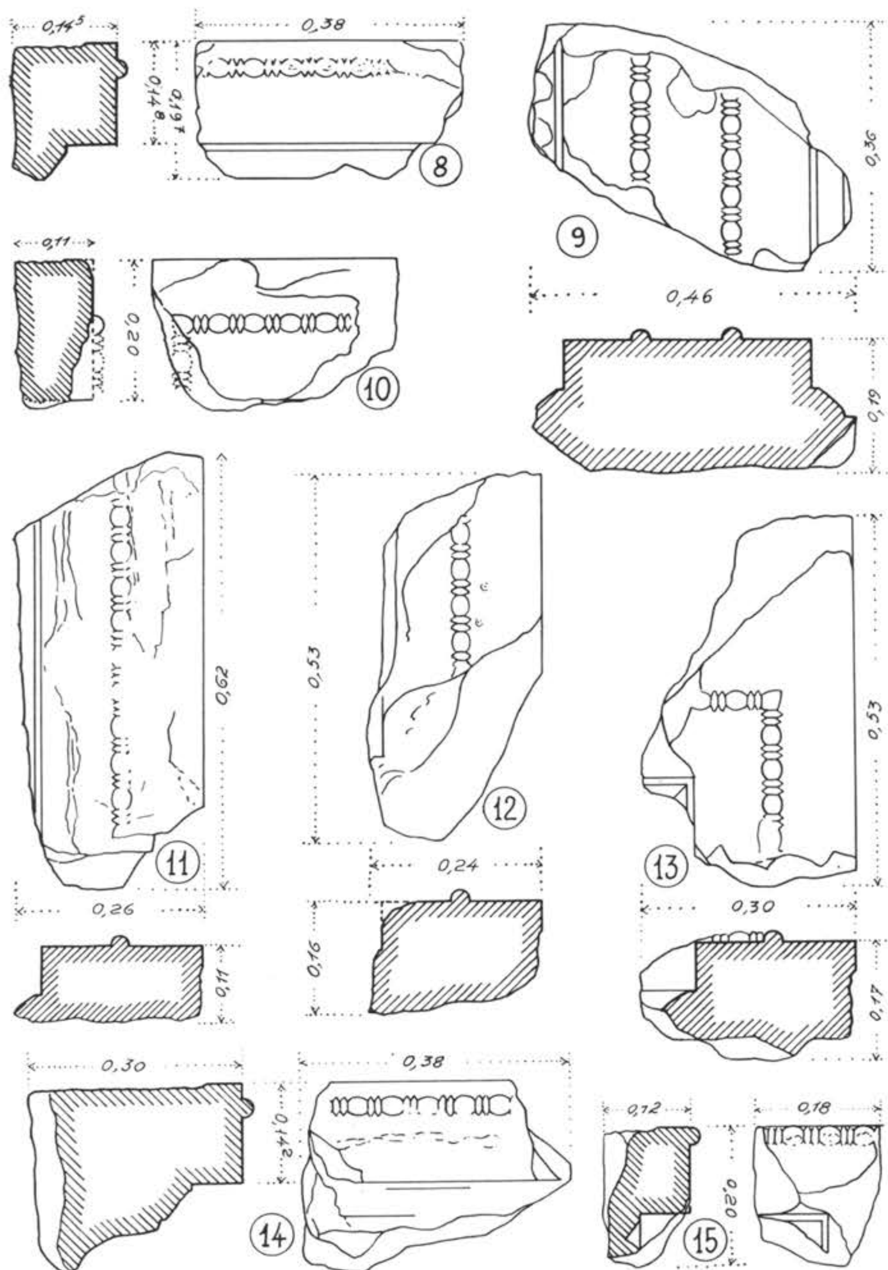
2. Βλ. Principles, πίν. 15.

3. Βλ. σχετικὴν προοπτικὴν ἀναπαράστασιν τῆς ὀροφῆς τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας παρὰ J. Durm, Baukunst[3], σ. 269, 270, εἰκ. 240b καὶ παρὰ A. Marquand, Greek Architecture, σ. 116, εἰκ. 144.

4. Τὰς τοιαύτας φατνωματικὰς πλάκας, αἵτινες ἐκτελοῦσι καὶ χρέη δοκῶν, ἐταύτισεν ὁ E. Bourguet (F. d. D. III (5), Paris 1932, σ. 110), πρὸς τὰς ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς F.d.D. III (5), 23, στ. I ἀναφερομένας σελίδας, παραπέμπων καὶ εἰς Defrasse - Lechat, Epidaure, σ. 117 καὶ σημ. 2, Br. Keil, AM 20, 1895, σ. 106, σημ. καὶ A. Choisy, Etudes, σ. 147. Ἄλλοι ὅμως θεωροῦσιν, ὅτι σελίδες ἐσήμαινον εἴτε τὰς καθαυτὸ φερούσας δοκοὺς εἴτε καὶ αὐτὰς ταύτας τὰς φατνωματικὰς πλάκας, ὡς π.χ. οἱ Stevens - Paton (The Erechtheum, Cambridge 1927, ἀριθ. XI, στ. I, II, III (=IG I[2] 373), σ. 353, 363, 364, 365, 368, 408, εἰκ. 187, 189), ὁ H. Koch (Studien zum Theseustempel in Athen, Berlin 1955, σ. 62) καὶ ὁ A. Trevor Hodge (The Woodwork of Greek Roofs, Cambridge 1960, σ. 117) διὰ τὰς δοκούς, ὡς καὶ οἱ L. B. Holland - P. Davis (AJA 38, 1934, σ. 73, σημ. 2) καὶ ὁ Caskey (εἰς Stevens - Paton, The Erechtheum, σ. 365) διὰ τὰς πλάκας.

307. Φατνώματα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ (τύπος Α), κατεσπαρμένα ἀνὰ τὸν Παρθενῶνα, τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν Ἀκρόπολιν (ἀποτύπωσις 1946 - 1974).

308. Φατνώματα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ (τύπος Α), κατεσπαρμένα ἀνὰ τὸν Παρθενῶνα, τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν Ἀκρόπολιν (ἀποτύπωσις 1946 - 1974).

τῆς Ἀκροπόλεως, ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890, καὶ ἐξ ἄλλων ἀφορμῶν. Εἶναι δὲ περίεργον, ὅτι, ἐξαιρέσει τοῦ Züchner[1], κανεὶς ἕως τώρα δὲν ἐπελήφθη τῆς ὁλοκληρωτικῆς μελέτης τῶν νέων τεμαχίων πρὸς συμπλήρωσιν τῶν λεπτομερειακῶν κενῶν, τὰ ὁποῖα παρουσίαζεν ἡ μελέτη τοῦ Penrose[2].

Ἀποφασίσας πρὸ 35ετίας νὰ ἀναλάβω τὴν ἔκδοσιν τῆς παρούσης πραγματείας περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Παρθενῶνος ἐπὶ τῇ βάσει νέων, λεπτομερῶν μετρήσεων καὶ ἰδίων παρατηρήσεων, ἐφρόντισα πρωτίστως νὰ συναθροίσω τὸ κατεσπαρμένον τῇδε κἀκεῖσε ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν ὑπ' αὐτὴν κλιτύων ὑλικὸν τῆς ὀροφῆς καὶ τῆς κεραμώσεως, τῶν δύο δηλαδὴ κατ' ἐξοχὴν παθόντων καὶ σχεδὸν ὁλοσχερῶς ἐξαφανισθέντων μερῶν τοῦ ναοῦ. Τὸ ἐκ τῆς ὀροφῆς φατνωματικὸν ὑλικόν, συμποσούμενον ἤδη εἰς ἑβδομήκοντα περίπου τεμάχια, συνεκέντρωσα τότε ἐπιμελῶς, ἄλλα εἰς ἀποθήκην τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως, ἄλλα εἰς τὴν Πινακοθήκην καὶ ἄλλα εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ κυρίως Παρθενῶνος, κατέταξα δὲ ταῦτα, ἐσχεδίασα λεπτομερῶς (εἰκ. 306 - 312 καὶ πίν. 84 - 86) καὶ ἐμελέτησα ἐπισταμένως.

Καρπὸς τῆς μελέτης τῶν νέων τούτων τεμαχίων ὑπῆρξεν ἡ τὸ 1946 εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν γενομένη ἀνακοίνωσίς μου περί τινων λεπτομερειῶν τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς διακοσμήσεως τῆς φατνωματικῆς ὀροφῆς τοῦ Παρθενῶνος[3], τὴν ὁποίαν καὶ θὰ ἀναπτύξω ἀμέσως ἐνταῦθα ἐκτενέστερον.

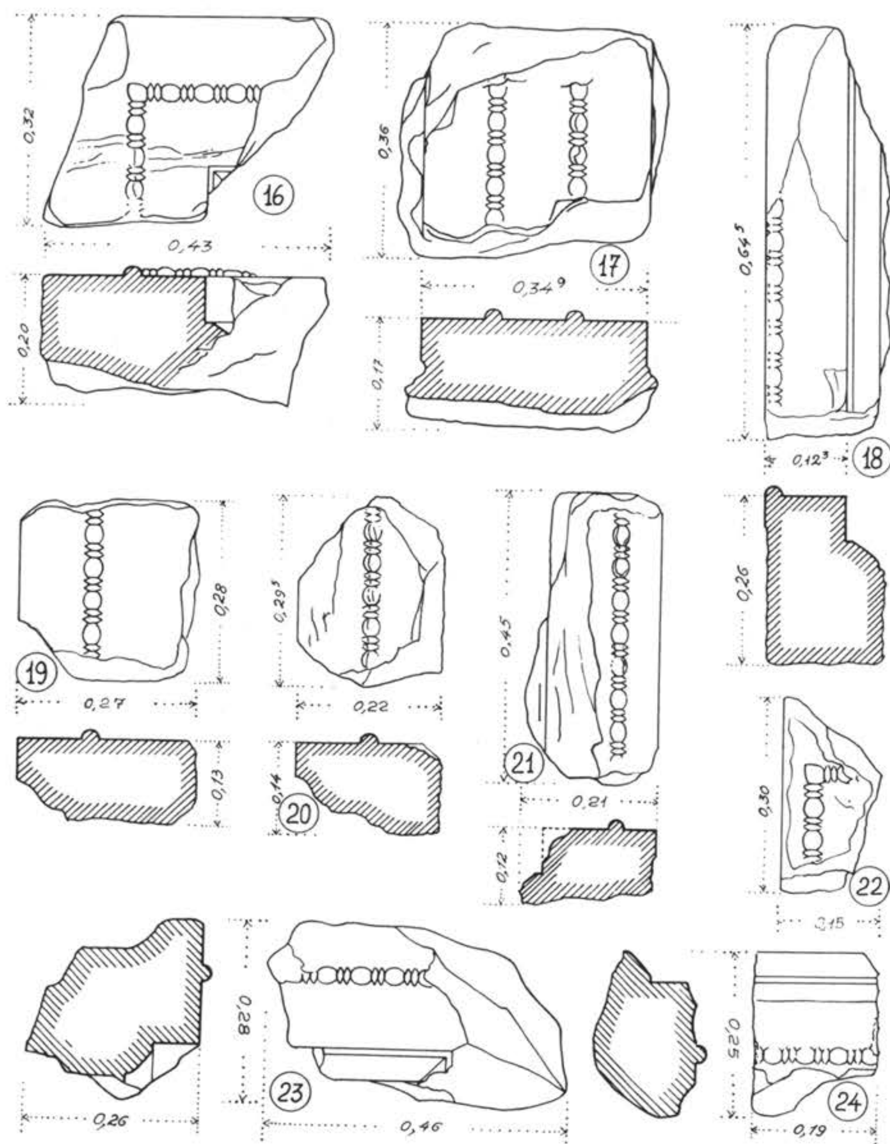
Εἰς τὴν ὀροφὴν τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ (τύπος Α) ἀνήκουν τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν νέων τεμαχίων. Ἓν ἐξ αὐτῶν (εἰκ. 306 ἄνω) μᾶς παρέσχε τὸ ὁλικὸν πάχος τῶν φατνωματικῶν πλακῶν, τὸ ὁποῖον ἠγνοοῦμεν μέχρι τοῦδε[4]. Ἦτο δὲ τὸ πάχος τοῦτο σχετικῶς μέγα (0,406 μ.)· διότι αἱ φατνωματικαὶ πλάκες τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐκτελοῦσιν αὐταὶ αὗται καὶ χρέη δοκοῦ.

Ἀφ' ἑτέρου τέσσαρα ἄλλα νέα τεμάχια μᾶς ἐδίδαξαν τὸ πλάτος τῶν φατνωματικῶν πλακῶν, ὅπερ ἦτο 1,234 μ. ἀπὸ ἄξονος εἰς ἄξονα, ἤτοι τέσσαρες κατὰ μεγίστην προσέγγισιν ἀττικοὶ πόδες (πλὴν τῶν ἀκραίων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν κατά τι μεγαλύτεραι, ὡς ἀκκουμβῶσαι καὶ ἐπὶ τοῦ τοίχου τῶν στενῶν πλευρῶν).

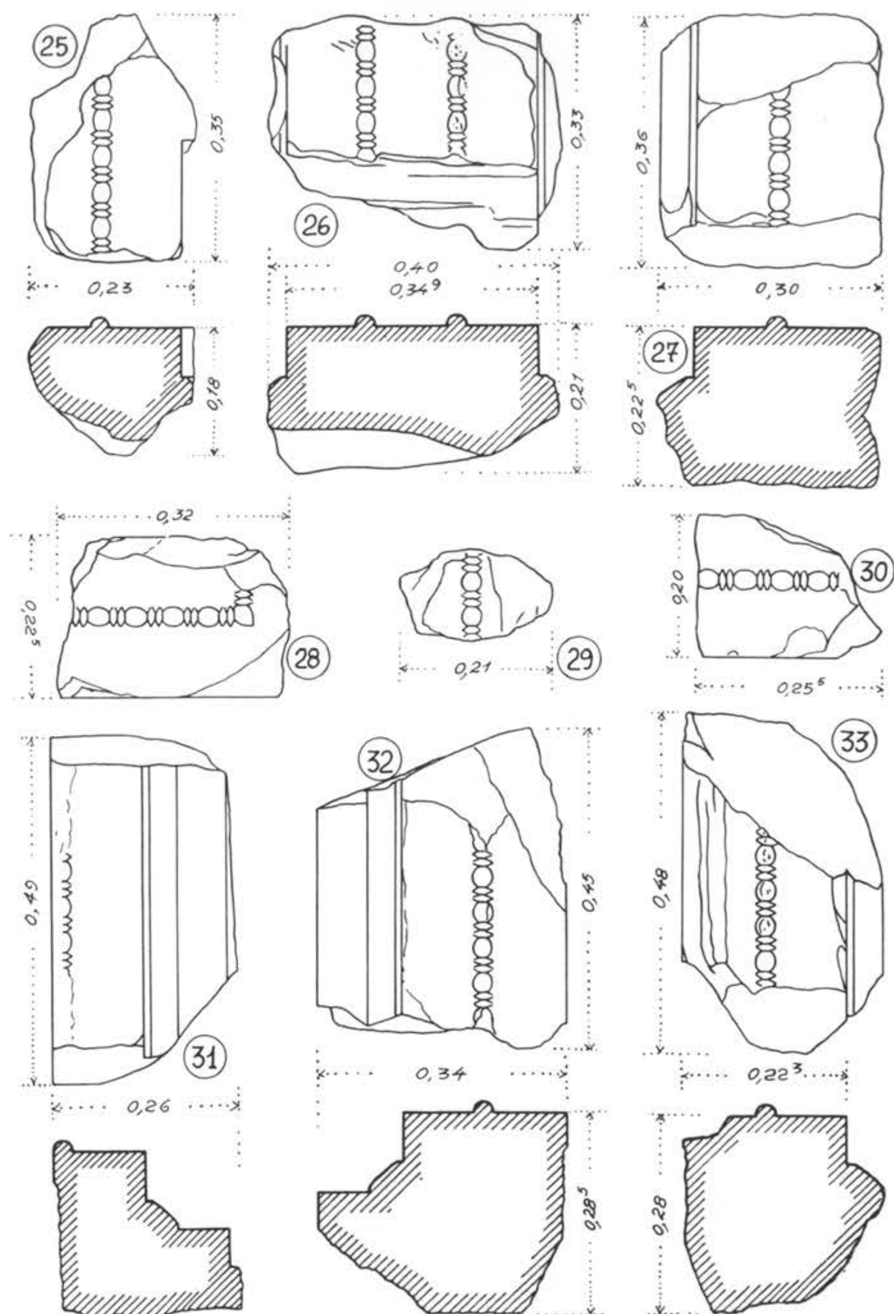
Ἐμάθομεν ἐπίσης ἐκ τῶν νέων τεμαχίων καὶ ὅτι ἑκάστη φατνωματικὴ πλάξ, χάριν τελείας συναρμογῆς αὐτῆς πρὸς τὰς γειτονικάς, θὰ ἦτο ἐφωδιασμένη καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν προσιόντων αὐτῆς ἁρμῶν, ὡς καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ τοίχου ἑδράσεως αὐτῆς, δι' ἀναθυρώσεως κατά τε τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω χεῖλος, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἄνω εἶχε πλάτος ἑπτὰ ἑκατοστῶν, ἡ δὲ κάτω τεσσάρων. Σῴζονται περὶ τὰ 15 τεμάχια μετὰ τῆς κάτω ἀναθυρώσεως (εἰκ. 308, 11, 12, 13), ἓν δὲ μόνον, τὸ διατηρῆσαν ἀκέραιον τὸ πάχος τῆς φατνωματικῆς πλακός, διασῴζει ἀμφοτέρας τὰς ἀναθυρώσεις (εἰκ. 310, 32), εἰς τὸ ἑδραζόμενον ἐπὶ τοῦ τοίχου μέρος των.

Διεπιστώθη περαιτέρω, ὅτι ἑκάστη φατνωματικὴ πλὰξ συνεδέετο πρὸς τὰς γειτο-

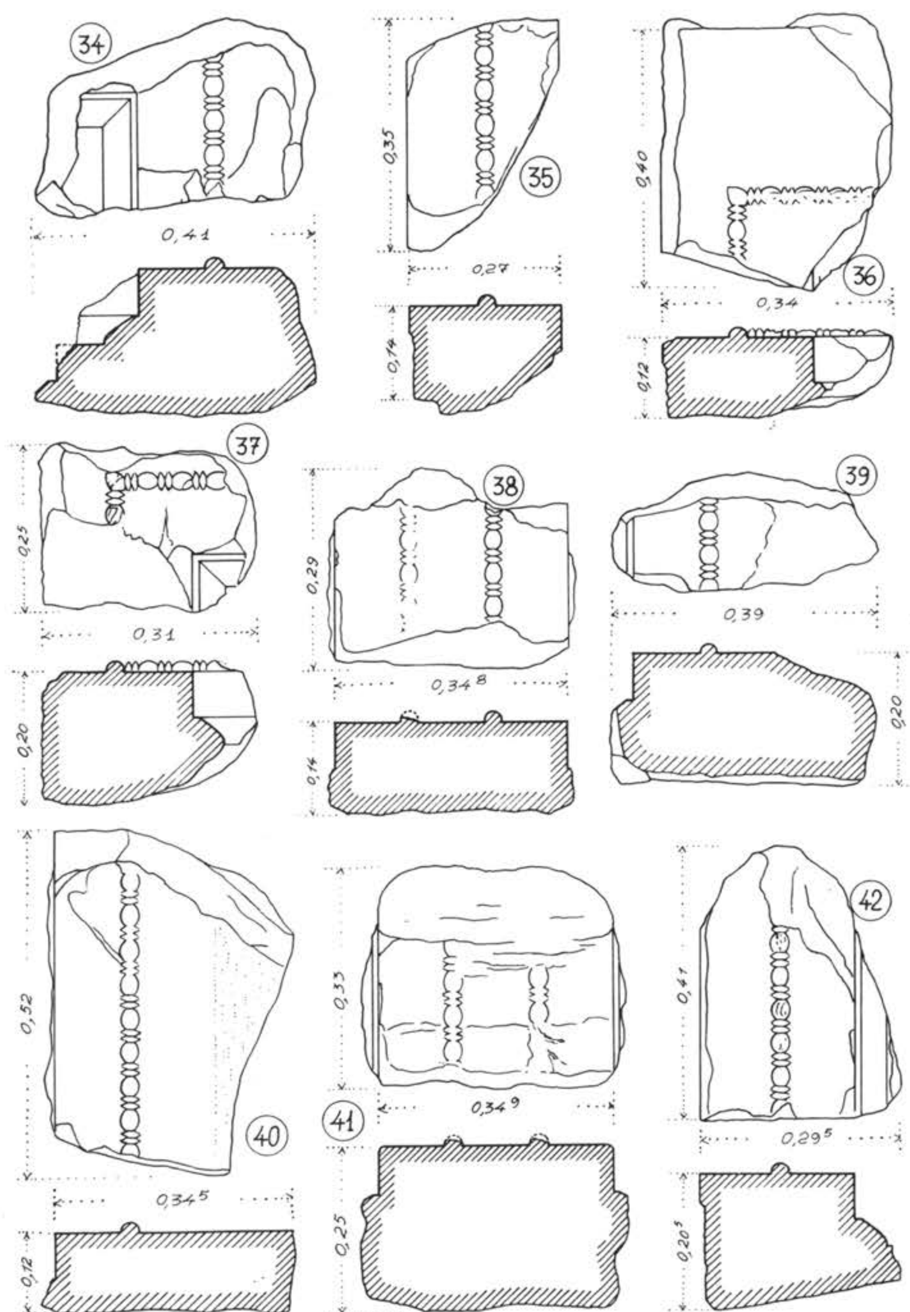
1. ΑΑ 51, 1936, στ. 319, εἰκ. 6, 8, 9.
2. Ὅλως ἐσχάτως ἠσχολήθη σχετικῶς καὶ ὁ υἱὸς Dinsmoor ἐν Hesperia, ἔ.ἀ.
3. ΠΑΑ 21, 1946, σ. 224.
4. Τὸ πάχος τοῦτο ὁ μὲν Penrose ἀφίνει ἄδηλον, παρὰ Fiechter - Egle ὅμως, Praktische Baustil und Bauformenlehre, Stuttgart ἄ.ἔ. πίν. 21 τῆς Abt. IV, σχεδιάζεται ἐσφαλμένως ὡς 0,31 μ.

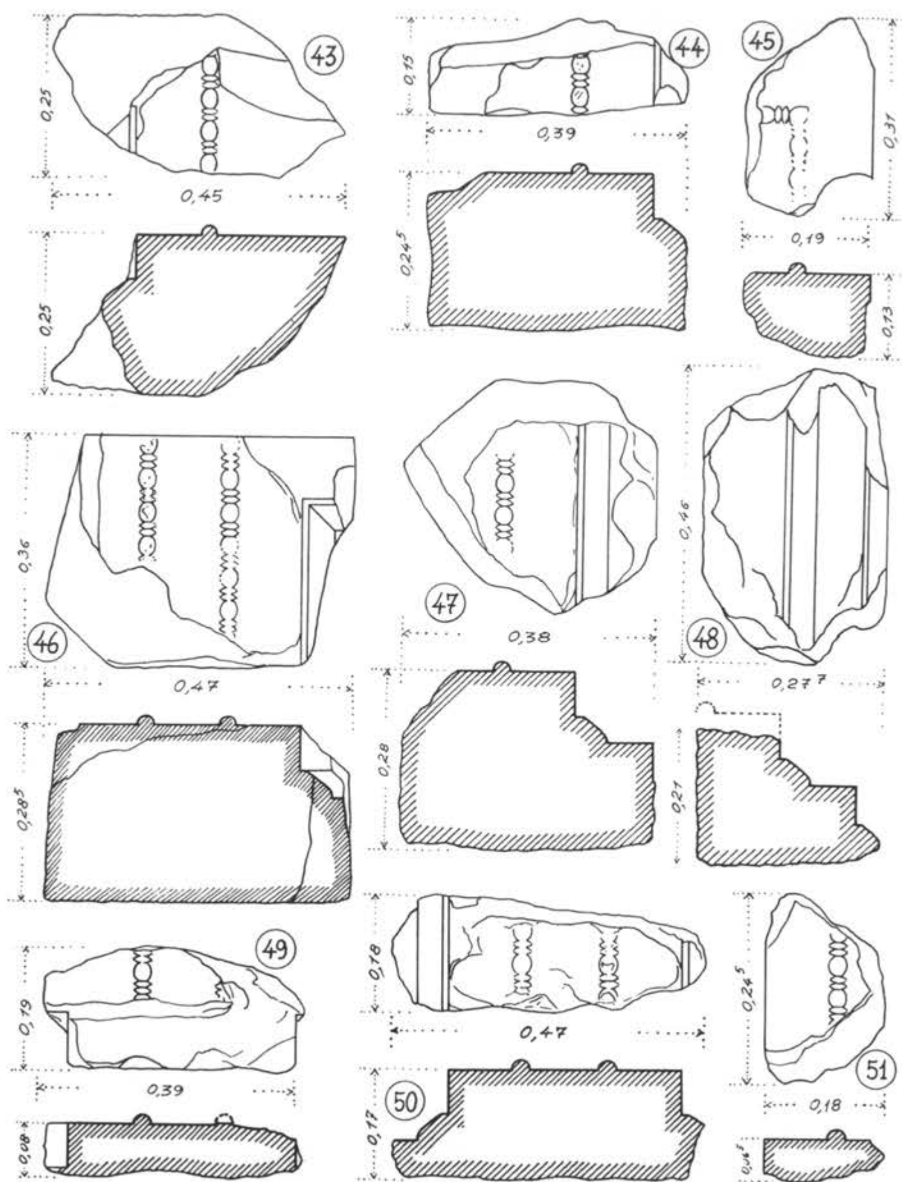
309. Φατνώματα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ (τύπος Α), κατεσπαρμένα ἀνὰ τὸν Παρθενῶνα, τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν Ἀκρόπολιν (ἀποτύπωσις 1946 - 1974).

310. Φατνώματα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ (τύπος Α), κατεσπαρμένα ἀνὰ τὸν Παρθενῶνα, τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν Ἀκρόπολιν (ἀποτύπωσις 1946 - 1974).

311. Φατνώματα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ (τύπος Α), κατεσπαρμένα ἀνὰ τὸν Παρθενῶνα, τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν Ἀκρόπολιν (ἀποτύπωσις 1946 - 1974).

312. Φατνώματα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ (τύπος Α), κατεσπαρμένα ἀνὰ τὸν Παρθενῶνα τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν Ἀκρόπολιν (ἀποτύπωσις 1946 - 1974).

νικὰς αὐτῆς διὰ συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, μήκους 0,28 μ. (εἰκ. 306, ἄνω ἀριστερά). Πόσοι τοιοῦτοι σύνδεσμοι ὑπῆρχον καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς πλακός, ἀγνοοῦμεν· διότι δὲν εὑρέθη πλὰξ φατνωματικὴ διατηροῦσα ὁλόκληρον αὐτῆς τὸ μῆκος. Εἰκάζω ὅμως, ὅτι οἱ σύνδεσμοι θὰ ἦσαν δύο ἢ τὸ πολὺ τρεῖς.

Ἐξηκριβώθη ἐπίσης, ὅτι ἑκάστη φατνωματικὴ πλὰξ ἐγομφοῦτο ἐπὶ τῆς κάτωθεν ἡμιδοκοῦ, τῆς βαινούσης κατὰ μῆκος τοῦ πτεροῦ καὶ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ. Τεμάχια τοιούτων ἡμιδοκῶν, διατηρούμενα ἄλλα κατὰ χώραν καὶ ἄλλα κάτω (εἰκ. 303, πίν. 78), παρουσιάζουσι τόρμους γόμφων ἀφισταμένους ἀλλήλων τόσον, ὅσον ἦτο τὸ μῆκος τῶν πλακῶν (1,08 μ.).

Ὡς ἤδη ὀρθῶς διεπίστωσεν ὁ Penrose, ἑκάστη φατνωματικὴ πλὰξ περιελάμβανε δύο φάτνας κατὰ τὸ μῆκός της (εἰκ. 302, 304 καὶ 313), ὧν ἑκατέρα ἀπετελεῖτο ἐκ δύο κλιμακωτῶν πλαισίων — τῶν *κλιμακίδων* τῶν ἐπιγραφῶν [1] — καὶ δύο ἐνδιαμέσων ἰωνικῶν κυματίων (εἰκ. 302, 304, 313, 314, πτ. πίν. XX, XXα καὶ πίν. 80, 87). Ἡ κάτω διάστασις ἑκάστης φάτνης μετρεῖ 0,885×0,885 μ. (εἰκ. 315). Ὁ πυθμὴν τῆς ἐσωτερικῆς κλιμακίδος, ὁ οὐρανίσκος [2], κατεσκευάσθη ἐλαφρῶς κοῖλος (εἰκ. 315), ἔχει δὲ διαστάσεις 0,56×0,56 μ. καὶ βέλος περίπου 0,03 μ.

Ἑκάστην φάτνην περιέβαλλεν ἐξωτερικῶς ἀνάγλυφος ἀστράγαλος οὐχὶ ἀργός, ὡς εἰς τὰ φατνώματα τῶν Προπυλαίων [3], ἀλλὰ γεγλυμμένος (εἰκ. 306 - 312, 316, πίν. 81, 82, 84-86) [4]. Παρὰ τὸν ἀστράγαλον αὐτὸν ἐτοποθετοῦντο, προφανῶς χάριν ἀφανείας, οἱ ἁρμοὶ τῶν φατνωματικῶν πλακῶν (εἰκ. 307, 6, 308, 15, 309, 18, 310, 31, 312, 48), ἂν καὶ εἴς τινας περιπτώσεις παρατηρεῖται ἀπομάκρυνσις τοῦ ἁρμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀστραγάλου κατά τινα ἑκατοστά (εἰκ. 307, 5, 308, 8, 14, 309, 21).

Ἡ μελέτη πλειόνων ἐκ τῶν νέων τεμαχίων ἀπέδειξεν, ὅτι τόσον ἡ μορφή, ὅσον καὶ ἡ ἐργασία τῶν ἀναγλύφων ἀστραγάλων δὲν ἦτο εἰς πάντα τὰ φατνώματα ἡ αὐτή. Ἄλλα πράγματι δεικνύουσι τὴν συμπεπιεσμένην ἀρχαϊκὴν μορφὴν ἀστραγάλου καὶ ἄλλα τὴν ἐλλειψοειδῆ κλασσικήν (εἰκ. 316 ἀριστερὰ καὶ δεξιά). Ἄλλα ἐπίσης εἶναι ἐπιμελέστερον καὶ ἄλλα ἀμελέστερον εἰργασμένα. Τοῦτο, ὡς παρετήρησα, συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἀστράγαλον, ὅστις στέφει τὴν κεφαλὴν τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν τοῦ Παρθενῶνος (βλ. σ. 225). Ἔχω διὰ τοῦτο τὴν γνώμην, ὅτι αἱ ῥηθεῖσαι διαφοραὶ σχεδίου καὶ ἐργασίας ὀφείλονται μᾶλλον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὰ διάφορα φατνώματα

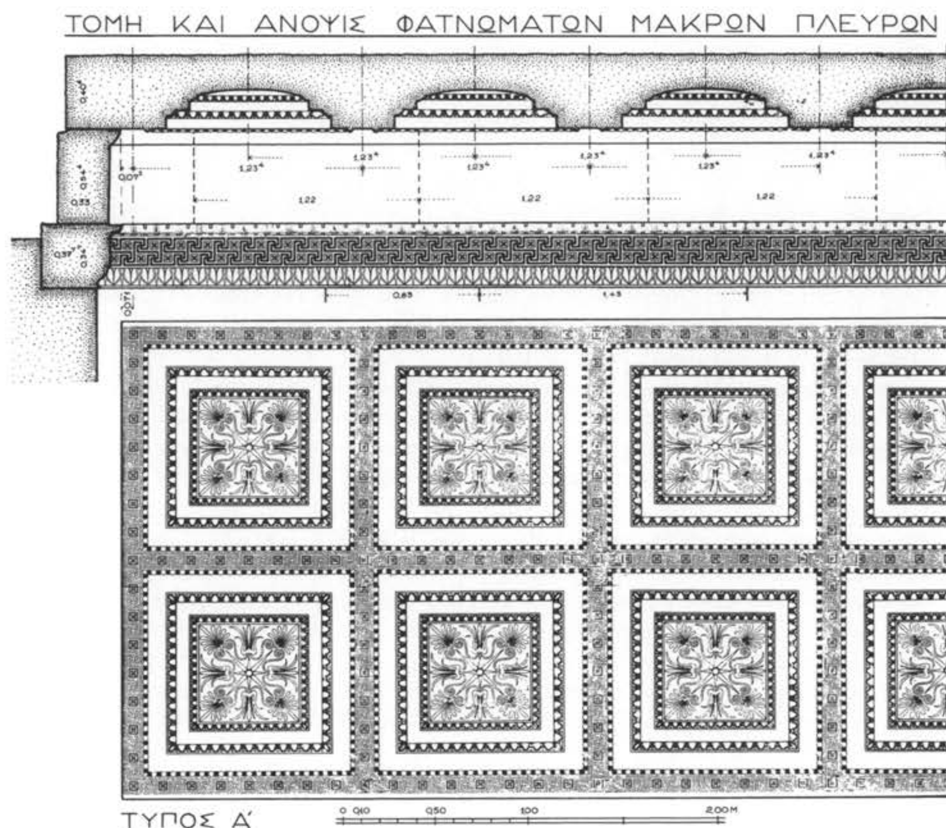
1. IG I², 372 E, στ. 12 καὶ 373 IV, στ. 194. Inscr. de Délos 504 A, στ. 13 καὶ 504 B, στ. 7.

2. Ἡ λέξις δὲν εὑρέθη εἰς ἀρχαίας ἐπιγραφάς, ἀλλ' εἶναι νεώτερον πλάσμα. Κατὰ τὰς ἀρχαίας ἐπιγραφὰς καὶ τοὺς συγγραφεῖς ὁλόκληρον τὸ φάτνωμα ἐλέγετο *φάτνη* (Inscr. de Délos, 504 A, B. IG IV 1², 109 III, 113, 115. IG XI 2, 161 A. Ευριπ. ἀπόσπ. 378 (ἔκδ. Nauck) καὶ Διοδ. Σικ. 1, 66), ὁπότε καὶ ὁ οὐρανίσκος ἦτο λαξευμένος ὁμοῦ μετὰ τοῦ ὑπολοίπου σώματος. Ὅταν ὅμως οὗτος ἦτο ἐκ χωριστοῦ τεμαχίου, ὡς π.χ. εἰς τὰ Προπύλαια, ἐλέγετο *κάλυμμα* (IG I², 373, 255, 256. IG IV², 102, 57. SIG 236, 7· βλ. σχετικῶς καὶ A. T. Hodge, The Woodwork of Greek Roofs, Cambridge 1960, σ. 121) καὶ *καλυμμάτιον* (Rehm, Didyma II, 39. Αριστοφ. ἀπόσπ. 54, Frgm. Com. Gr. III, σ. 979 καὶ Πολυδ. Ὀνομ. 10, 157). Ὁ Michaelis ὅμως (Der Parthenon, σ. 117) ὡς φάτνην χαρακτηρίζει μόνον τὸν καθ' ἡμᾶς οὐρανίσκον.

3. Penrose, Principles, πίν. XXIV καὶ XXV.

4. Ἀστράγαλος γεγλυμμένος, περιβάλλων τὰς τετραγώνους φάτνας καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ γραπτοῦ μαιάνδρου, εὕρηται ἐπίσης: α) εἰς τὴν ὀροφὴν τῆς βορείου προστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου (Stevens - Paton, The Erechtheum, πίν. XXIII καὶ σ. 91, εἰκ. 58) καὶ β) εἰς τὴν ὀροφὴν τοῦ ἐν Τεγέᾳ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς (Dörpfeld, AM 8, 1883, πίν. 13, Ch. Dugas - J. Berchmans - M. Clemmensen, Le Sanctuaire d'Aléa Athéna à Tegée, Paris 1924, σ. 31 καὶ πίν. XC, D). Ἀμφότερα τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα ἐγένοντο πιθανώτατα κατὰ μίμησιν τῆς ὀροφῆς τοῦ Παρθενῶνος.

ἐλαξεύθησαν ταυτοχρόνως μέν, ἀλλ' ὑπὸ διαφόρων τεχνιτῶν καὶ ὄχι εἰς τυχὸν μεταγενεστέραν ἀνακατασκευὴν φατνωμάτων, γενομένην πρὸς ἀντικατάστασιν φθαρέντων τεμαχίων.

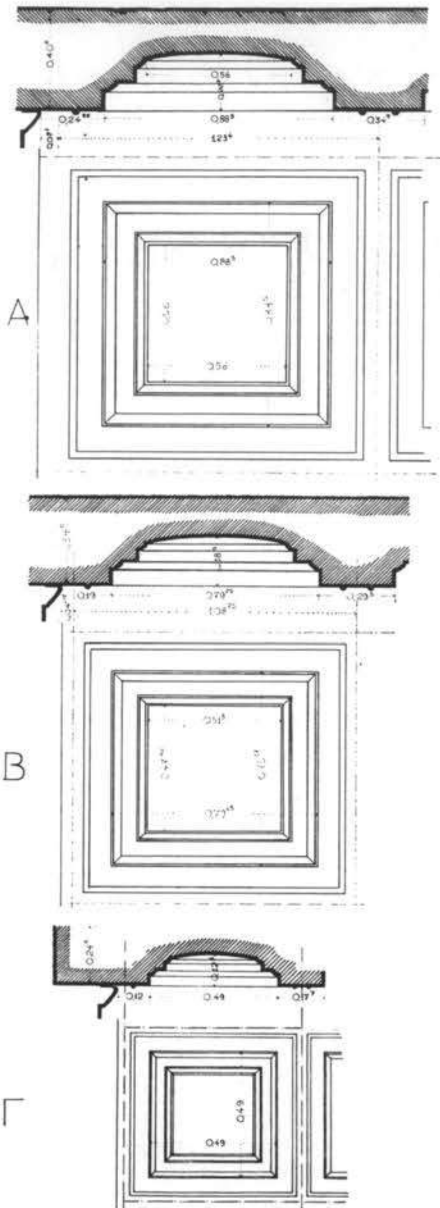
313. Ἄνοψις καὶ τομὴ φατνωματικῆς ὀροφῆς κατὰ τὸ ἄκρον τῆς βορείου στενῆς πλευρᾶς (ἀναπαράστασις).

Πάντως διὰ τῶν νέων τεμαχίων ἐβεβαιώθη, ὅτι τὸ κανονικὸν σχέδιον τῶν ἀστραγάλων δὲν ἦτο στρογγύλον, ὡς σχεδιάζεται ὑπό τε τοῦ Penrose[1] καὶ τῶν ἀντιγραφέων του[2], ἀλλ' ἐλλειψοειδὲς καὶ ὅτι κατὰ τὰς γωνίας τῆς συναντήσεως τῶν ἐξ ἀστραγάλων ταινιῶν ἐφηρμόσθη διάταξις διάφορος τῆς ὑπὸ τοῦ Penrose[3] καὶ ἄλλων σχεδιαζομέ-

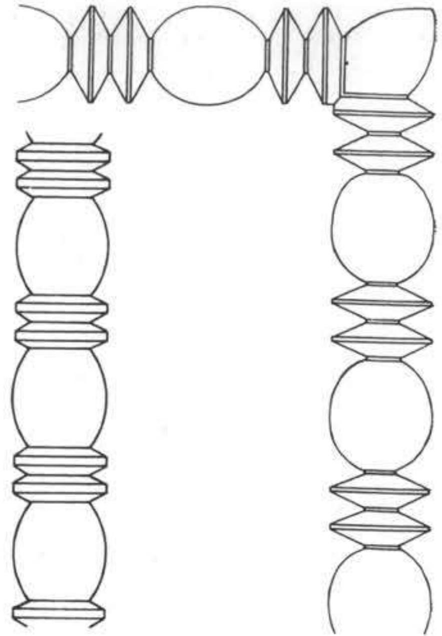
1. Principles, πίν. 15.
2. Le Bas - Reinach, Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure, Paris 1888, εἰκ. 18.
3. Principles, πίν. 15.

314. Προοπτική ἀναπαράστασις τμήματος τῆς ὀροφῆς τοῦ πτεροῦ μακρᾶς πλευρᾶς.

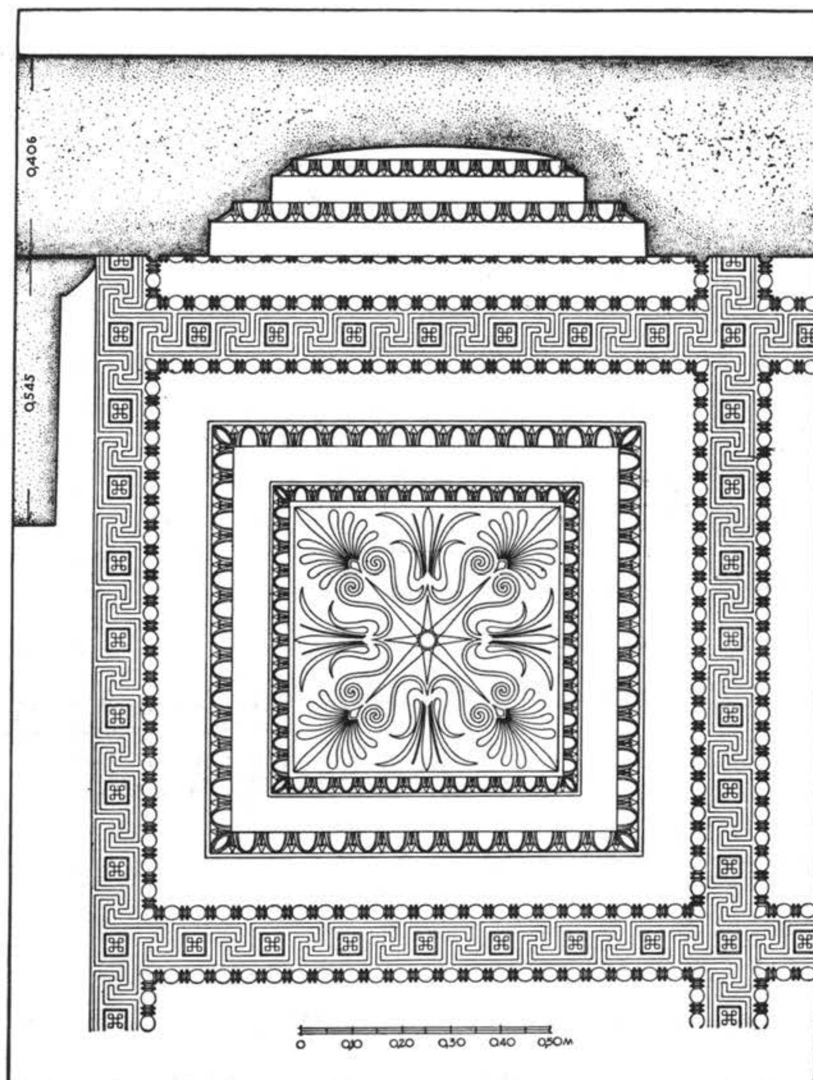

315. Ἄνοψις καὶ κατακόρυφος τομὴ τῶν φατνωμάτων τῶν τύπων Α, Β καὶ Γ. Συγκριτικὴ εἰκών.

316. Κλασσικὴ μορφὴ τῶν φατνωματικῶν ἀστραγάλων.

νης (εἰκ. 316 ἄνω καὶ 317)[1]. Τῶν διατάξεων δὲ τούτων παρέχει, εἰς φυσικὸν μέγεθος, εἰκόνα τὸ παρατιθέμενον ἐνταῦθα σχέδιον τοῦ πίν. 81.

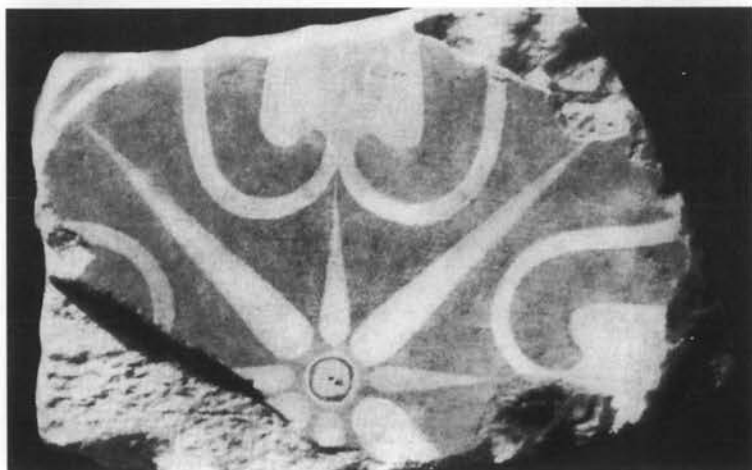

317. Ἀναπαράστασις φατνώματος τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐν ἀνόψει καὶ κατακορύφῳ τομῇ.

1. A. Marquand, Greek Architecture, New York 1909, σ. 292.

Μεταξὺ τῶν ἀστραγάλων ἐσημείωσεν ὁ Penrose τὰ ἴχνη γραπτοῦ μαιάνδρου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ συμπληρώνῃ τὸ σχέδιον αὐτοῦ κατὰ τὰς καμπάς, τοῦθ' ὅπερ ἐπετεύχθη

318 - 319. Φωτογραφίαι τῶν ἐγκαυστικῶν κοσμημάτων τοῦ οὐρανίσκου τῶν φατνωμάτων τοῦ τύπου Α.

τῇ βοηθείᾳ τῶν νέων τεμαχίων (εἰκ. 306 κάτω δεξιά). Γραπτὸς μαίανδρος, περιβάλλων τὰ τετράγωνα φατνώματα, ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν βόρειον πρόστασιν τοῦ Ἐρεχθείου[1], πλαισιούμενος καὶ ὑπὸ ἀστραγάλων[2], ὡς ἐν τῷ Παρθενῶνι. Διὰ τούτων ἐπίσης προσδιωρίσθη ἀκριβῶς καὶ τὸ μῆκος τῶν πλευρῶν ἑκάστης φάτνης, ὡς καὶ τοῦ σχετικοῦ οὐρανίσκου, τὸν ὁποῖον ὁ μὲν Penrose ὑπελόγισεν εἰς 0,585 μ.[3], ὁ δὲ Züchner εἰς 0,60 μ.[4], ἐνῷ τὸ πραγματικὸν εἶναι μόνον 0,560 μ., μῆκος ὅπερ ἀνταποκρίνεται τελείως πρὸς

320. Φωτογραφία τοῦ ἐγκαυστικοῦ κοσμήματος τῆς γωνίας τοῦ οὐρανίσκου τῶν φατνωμάτων τοῦ τύπου Α.

τὸ ἀπὸ τοῦ κυματίου τῶν ἡμιδοκῶν τοῦ πτεροῦ πρὸς τὸ κυμάτιον τῶν ἡμιδοκῶν τοῦ τοίχου κενὸν τῶν 2,61 μ. (εἰκ. 315, Α).

Τῆς πλευρᾶς ἑκάστης φάτνης ὁρισθείσης ἀκριβῶς, εὑρίσκεται διὰ τοῦ ἀκολούθου ὑπολογισμοῦ καὶ ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν φατνωμάτων ἑκάστης τῶν μακρῶν πλευρῶν, τὸν ὁποῖον, περιέργως, παρέλιπε νὰ ἀναφέρῃ ὁ Penrose.

Τὸ μῆκος τοῦ κενοῦ ἀπὸ κυματίου εἰς κυμάτιον τῶν ἡμιδοκίων λίθων τῶν κατὰ τὰ

1. Stevens - Paton, The Erechtheum, σ. 91, εἰκ. 58.
2. Ἔ.ἀ. πίν. XXIII.
3. Principles, σ. 45.
4. AA 52, 1936, στ. 310.

ἄκρα στενῶν πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου εἶναι 65,52 μ. Ἐὰν ἀπ' αὐτοῦ ἀφαιρέσωμεν τὸ πλεονάζον ἀπὸ τοῦ ἡμίσεος τῆς σελίδος (= ἡμιδοκοῦ) (0,071 μ.) ποὺ παρουσιάζουν σωζόμενα ἄκρα τεμάχια, λαμβάνομεν 65,52 - 2 × 0,071 ἤτοι 0,142 = 65,378 μ. Ἡ ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα ἀπόστασις τῶν φατνωμάτων ὑπολογίζεται, ὡς εἴπομεν, εἰς 0,349 + 0,56 + 2 × 0,1625 = 1,234 μ. Ἐὰν δεχθῶμεν 53 καθ' ὅλον τὸ μῆκος φατνώματα, τότε ἡ ἀπόστασις 65,378 μ., διαιρουμένη διὰ τοῦ 53, μᾶς δίδει ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα

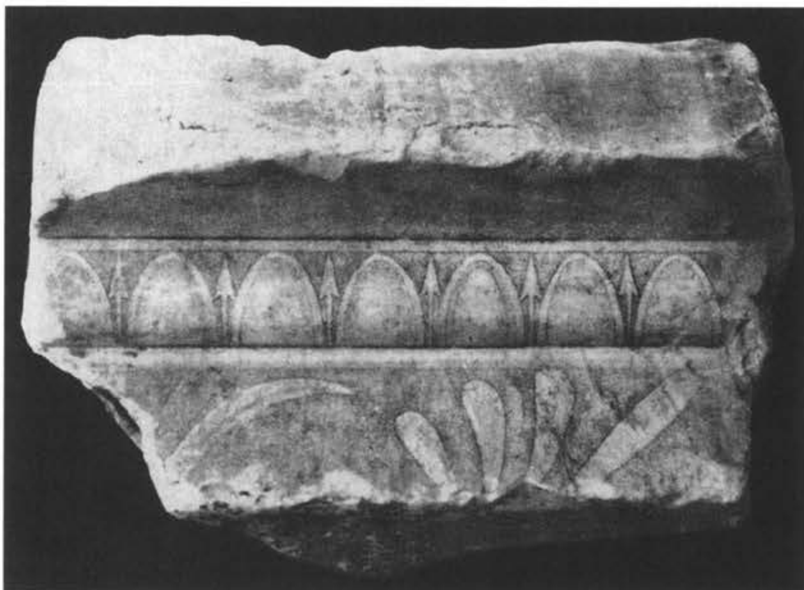
321. Φωτογραφία τμήματος τοῦ μέσου ἐγκαυστικοῦ κοσμηματος των φατνωμάτων τοῦ τύπου Α.

ἀπόστασιν φατνωμάτων 1,2335 μ., ἤτοι μὲ προσέγγισιν 5 δεκάκις χιλιοστῶν (0,0005 μ.) τὴν ὑπολογισθεῖσαν ἀνωτέρω ἀπόστασιν τῶν 1,234 μ. Κατὰ ταῦτα κατὰ μῆκος θὰ ὑπῆρχον ἐν ὅλῳ 53 φατνώματα (πτ. πίν. XXα, πίν. 79). Ἐπειδὴ δὲ εἶναι δύο σειραὶ καὶ δύο πτερά, ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν φατνωμάτων τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν προκύπτει 2 × 2 × 53 = 212. Ἐκ τούτων σώζονται σήμερον 53 μόνον τεμάχια, εἰκονιζόμενα πάντα εἰς τὰς εἰκ. 306 - 312[1] καὶ τοὺς πίν. 84 - 86. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι ἐξηκριβώθη ἀκόμη: ὅτι αἱ ὄρθιαι παρειαὶ τῶν κλιμακίδων κλίνουν πρὸς τὰ ἔσω, δι' ὀπτικοὺς προφανῶς λόγους, ἤτοι διὰ νὰ μὴ χάνωνται ἐκ τῶν κάτω ὁρώμεναι. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ καὶ ὅτι ἡ πρὸς τὰ ἔσω κλίσις αὕτη ὑπῆρχε καὶ εἰς τὰς ἡμιδοκοὺς (μεταδόκια) τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ

1. Προσθετέα ἐπὶ πλέον καὶ τὰ ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ υἱοῦ Dinsmoor ἐν τῇ Ἀγορᾷ εὑρεθέντα θραύσματα φατνωμάτων (Hesperia 43, 1974, σ. 133 - 142), ὑπὸ στοιχεῖον Α εἰκονιζόμενα.

πτεροῦ, ὑπάρχει δέ, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ εἰς τὰς μετεώρους δοκοὺς τῆς ὀροφῆς τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ, συμφώνως ἄλλως τε καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου[1] διὰ τοὺς ἰωνικοὺς ναοὺς λεγόμενα, καθ' ὃν πάντα τὰ ὑψηλότερον τῶν κιονοκράνων κείμενα μέρη τῶν ναῶν ἔπρεπε, δι' ὀπτικοὺς λόγους, νὰ κλίνουν πρὸς τὰ ἔξω κατὰ τὸ 1/12 τοῦ ὕψους των.

Γνωστὸν ἀπὸ μακροῦ ἐτύγχανεν, ὅτι τὰ ἰωνικὰ κυμάτια τῶν φατνωμάτων ἐκοσμοῦν-

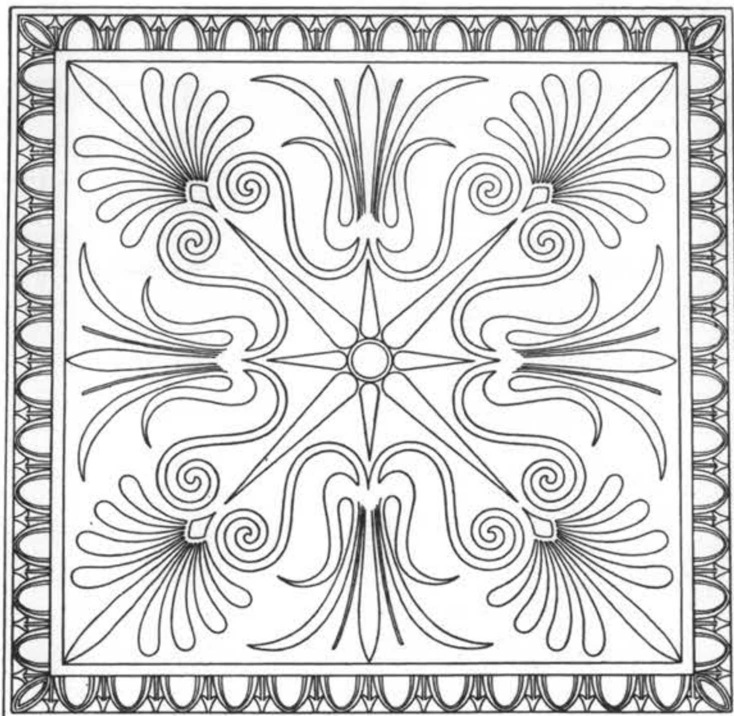
322. Φωτογραφία τοῦ ἐγκαυστικοῦ κοσμήματος καὶ τῶν περὶ αὐτὸ ᾠῶν τῶν φατνωμάτων τοῦ τύπου Α.

το διὰ γραπτοῦ ἐγκαυστικοῦ κοσμήματος ἐκ κανόνος ᾠῶν[2]. Πλὴν ὅμως εἰς οὐδὲν τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευμένων σχεδίων ἀποδίδεται ἀκριβῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν ᾠῶν τῆς ἄνω σειρᾶς, ὅστις ἦτο 13 καὶ οὐχὶ 14, ὡς ὑπὸ τοῦ Penrose σχεδιάζονται[3] εἰς τὸ μεγαλύτερον τετράγωνον.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὑρεθέντων νέων τεμαχίων φατνωμάτων (εἰκ. 318 - 322, πίν. 82) τὸ ἐντὸς τοῦ οὐρανίσκου σχέδιον αὐτῶν συνήχθη ἀσφαλέστατα, ἀποδιδόμενον διὰ τῶν σχεδίων τῶν εἰκ. 317, 323, τοῦ πτ. πίν. XX καὶ τῶν πίν. 80, 81[4].

1. De Archit. III, 5, 3.
2. Ὅπερ, λόγῳ τῆς ὁμοιότητός του καὶ πρὸς ὄνυχας, αἱ ἐπιγραφαὶ ὀνομάζουσι καὶ *ὄνυχα* (IG I² 373 IV, στ. 208).
3. Principles, πίν. 15 ἄνω δεξιά. Οἱ Fiechter - Egle (Praktische Baustil und Bauformenlehre, πίν. 21, Abt. IV) σχεδιάζουν 11 ᾠὰ ἀντὶ τῶν 12 εἰς τὸ ἔσω τετράγωνον καὶ 14 εἰς τὸ ἔξω ἀντὶ τῶν 13.
4. Ἐκ τῆς ὅλης συνθέσεως τούτου ἴχνη μόνον ἀνθεμίου διέκρινεν ἤδη ὁ Penrose (Principles, σ. 15, σημ. †).

Ὡς λοιπὸν ἐκ τῶν σχεδίων τούτων καταφαίνεται, εἰς μὲν τὸ μέσον τοῦ οὐρανίσκου εἶχε σχεδιασθῆ ὀκτάκτινος ἀστὴρ (εἰκ. 319), κατὰ δὲ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ τετραγώνου ἀνθέμια (εἰκ. 318, 320), καὶ μεταξὺ αὐτῶν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν πλευρῶν, ἄνθη λωτοῦ (εἰκ. 318, 319, 321, πίν. 82)[1]. Εἰς τὰ σχετικὰ τεμάχια, τὰ ὁποῖα παρουσιάζω ἐνταῦθα

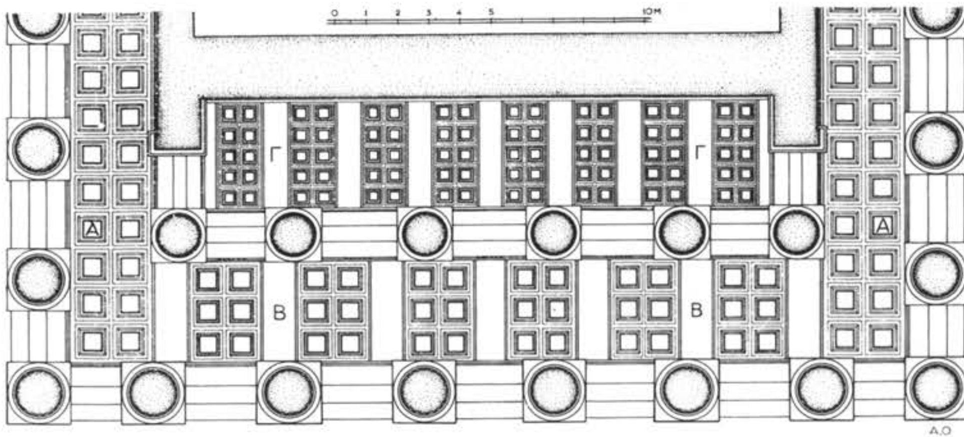
323. Ἀναπαράστασις τοῦ κοσμήματος τοῦ οὐρανίσκου τῶν φατνωμάτων τῶν στενῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ (τύπος Α).

(εἰκ. 318 - 322), τὸ χαρακτὸν περίγραμμα τῶν ἐγκαυστικῶν κοσμημάτων, ὁ *ὑπογραμμὸς* ὡς ἐλέγετο, εἶναι ἀμυδρότατον, μετὰ πολλοῦ δὲ κόπου κατώρθωσα νὰ τὸ παρακολουθήσω. Ἵνα μάλιστα γίνῃ ἐναργέστερον τὸ κόσμημα εἰς τὴν φωτογραφίαν ἔβαψα διὰ

1. Αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι ἀναπαραστάσεις τοῦ κοσμήματος τοῦ οὐρανίσκου δὲν εἶναι ἀκριβεῖς, ὡς π.χ. ἡ τοῦ Durm, Baukunst³, σ. 180, εἰκ. 152, ὅστις σχεδιάζει μόνον πολυάκτινον ἀστέρα, ἡ τῶν L. καὶ M. Magne ἐπίσης εἰς τὸν πίν. 731 (Fragments des plafonds de peristyles et portiques), ἥτις εἰκονίζει διακοσμήσεις φατνωμάτων τῶν Προπυλαίων, ὡς ἀνηκούσας εἰς τὸν Παρθενῶνα, τοῦθ' ὅπερ παρετήρησεν ἤδη καὶ ὁ Züchner, AA 51, 1936, σ. 319, σημ. 1, ἡ τοῦ D'Ooge, The Acropolis of Athens, New York 1908, σ. 132, εἰκ. 60 καὶ ἡ τοῦ Collignon, Le Parthénon, Paris 1912, σ. 24, εἰκ. 29. Ἐσχάτως ἀναπαράστασιν ἐπεχείρησε καὶ ὁ υἱὸς Dinsmoor ἐν Hesperia 43, 1974, πίν. 24, ἡ ὁποία ὅμως περιέχει τὰ ἑξῆς σφάλματα ἀποδόσεως: τὰ ὠὰ τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου τῆς κάτω σειρᾶς σχεδιάζονται ὑπὸ Dinsmoor (ἀκολουθοῦντος τὸν Penrose) 14, δέον 13 (εἰκ. 323), τὰ δὲ γωνιαῖα ὠὰ δὲν σχεδιάζονται. Ὡς πρὸς τὰ ἀνθέμια καὶ τὰ ἄνθη λωτοῦ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ παρατηροῦμεν, ὅτι ταῦτα εἰκονί-

κυανοῦ ἐξιτήλου ὑδροχρώματος τὸ βάθος, ὡς εἶχεν ἤδη κάμει δι' ἄλλο τεμάχιον καὶ ὁ Züchner. Τοιοῦτο ἄλλωστε χρῶμα νομίζω, ὅτι θὰ εἶχε ὁ κάμπος τοῦ κοσμήματος καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τῶν εὑρεθέντων τεμαχίων φατνωμάτων τοῦ ἐν τῇ 'Αγορᾷ τῶν 'Αθηνῶν ναοῦ τοῦ Ἄρεως (γ' τετάρτου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.)[1], τὰ δ' ἐπ' αὐτοῦ κοσμήματα θὰ ἦσαν πιθανῶς χρυσᾶ[2].

Τὰ σχεδιασθέντα ἐπὶ τοῦ οὐρανίσκου ἀνθέμια δεικνύουσι τὴν αὐτὴν πλοκήν, τρυφερότητα καὶ χάριν σχεδίου, ἣν βλέπομεν εἰς ἀνθέμια κοσμοῦντα ἀγγεῖα τοῦ λεγομέ-

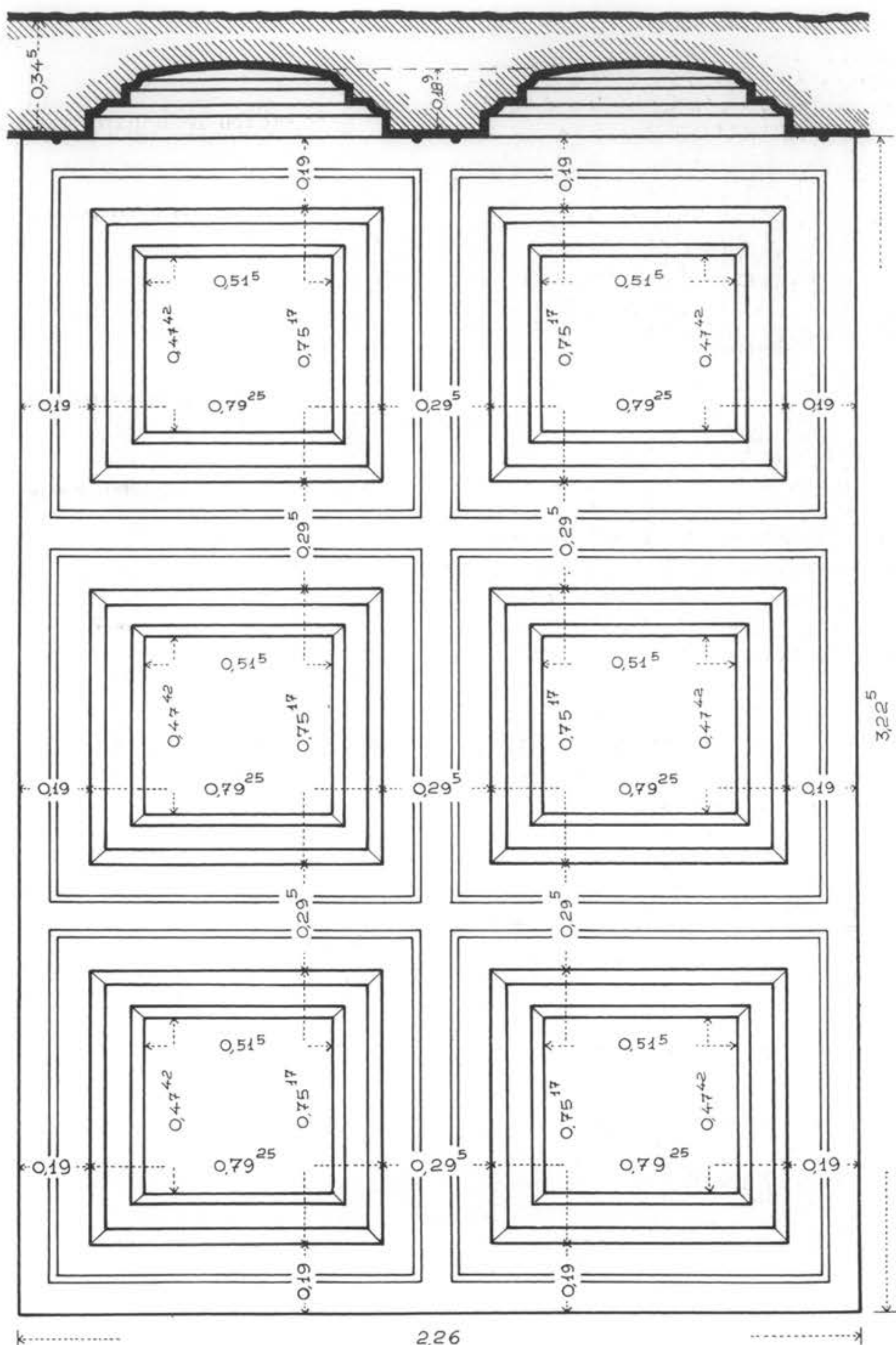
324. Διάταξις τῶν λιθίνων ὀροφῶν. Τύπος: Α, πλαγίων πτερῶν, Β, στενῶν πτερῶν, Γ, προνάου καὶ ὀπισθονάου.

νου φειδιακοῦ ρυθμοῦ[3], πρὸς τὰ ὁποῖα τὰ φατνώματα τοῦ Παρθενῶνος εἶναι πιθανῶς σύγχρονα ἢ κατά τι μεταγενέστερα. Τοσαῦτα ὡς πρὸς τὰ φατνώματα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ.

'Ερχόμεθα τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς γενικῆς διατάξεως τῆς ὀροφῆς τοῦ πρὸς τὸν πρόναον καὶ τὸν ὀπισθόναον ἀντιστοιχοῦντος τμήματος τοῦ πτεροῦ. Τὸ καλυπτέον ἐνταῦθα κενὸν εἶχε μῆκος μὲν ὅσον καὶ ἡ στενὴ πλευρὰ τοῦ σηκοῦ τοῦ προνάου ἢ τοῦ ὀπισθονάου, πλάτος δὲ 3,225 μ., ἤτοι ὅσον ἀπέχει ὁ ὑπὲρ τὴν γλυπτὴν ζωφόρον

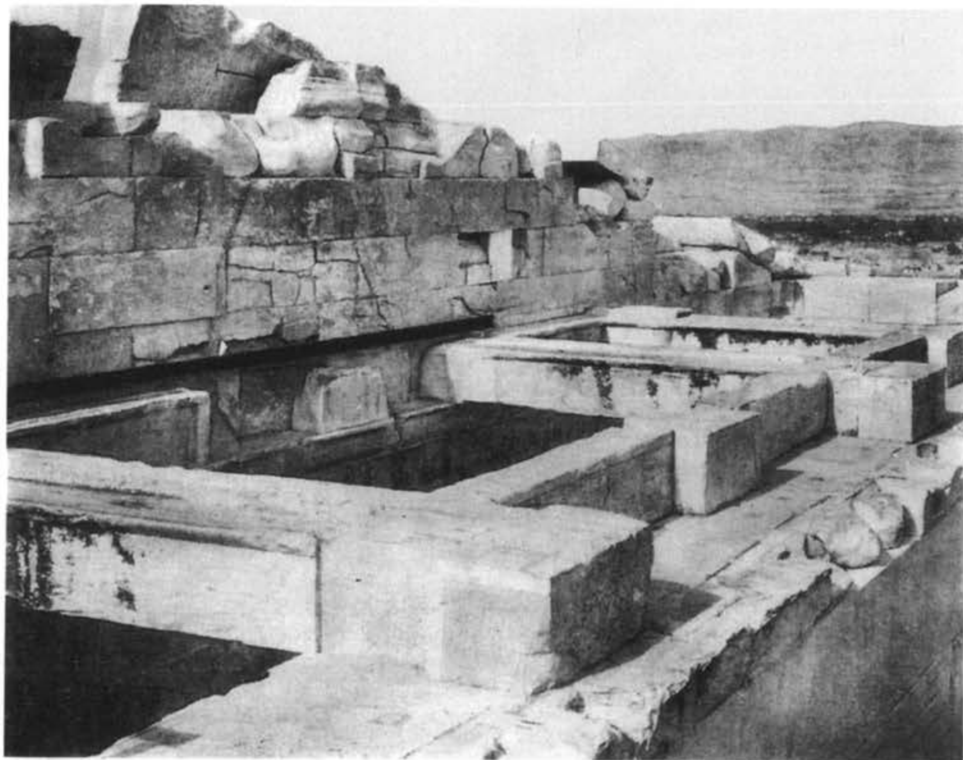
ζονται πλέον ἀδυνατισμένα ἤτοι ἄνευ χυμοῦ, τῶν δὲ ἀνθέων λωτοῦ, ἡ κάλυξ δὲν σχεδιάζεται καμπύλη, ἀλλὰ περίπου εὐθεῖα 'Αδυνατισμένος ἐπίσης ἐμφανίζεται καὶ ὁ ἐν τῷ μέσῳ ἀστήρ, ὡς δύναταί τις νὰ βεβαιωθῇ παραβάλλων τὰ σχέδια τοῦ υἱοῦ Dinsmoor (πίν. 24) πρὸς τὰ τῆς ἡμετέρας εἰκ. 323 καὶ τοῦ πίν. 81. 'Ο Penrose (Principles, ἔγχρωμος πίν. IX, 2), εἰκονίζει ὀρθῶς τὸ κόσμημα οὐρανίσκου φατνώματος, τὸ ὁποῖον πρέπει καθ' ἡμᾶς νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα, ἀλλὰ τὸ θεωρεῖ ὡς ἀνῆκον εἰς τὰ Προπύλαια. 'Από τὸ κόσμημα τοῦτο ἐλλείπει παντελῶς τὸ μέσον τμῆμα μὲ τὸν ὀκτάκτινον ἀστέρα.

1. Dinsmoor, Hesperia 9, 1940, σ. 42 καὶ M. Holland - McAllister, Hesperia 28, 1959, σ. 44.
2. Χρύσωσις φατνωμάτων ἀναφέρεται καὶ εἰς ἐπιγραφὰς (Stevens - Paton, ἔ.ά. 394, 34. IG IV, 1484, 83. IG XI², 161 A, 73).
3. Jacobstahl, Ornamente griech. Vasen, Berlin 1927, πίν. 108, 109, ἡμετ. εἰκ. 323.

325. Ἄνοψις τῶν φατνωμάτων τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ καὶ κατακόρυφος τομὴ αὐτῶν (τύπος Β).

θρᾶνος ἀπὸ τοῦ ἀπέναντι αὐτοῦ θράνου, τοῦ βαίνοντος ἐπὶ τοῦ ἀντιθήματος τῆς ζωφόρου τοῦ ἐξωτερικοῦ θριγκοῦ. Τὸ κενὸν τοῦτο διηρέθη δι' ἑπτὰ ἐγκαρσίως τοῦ κενοῦ βαινουσῶν μετεώρων δοκῶν (δ,δ,δ,δ) εἰς ἓξ ἴσα ὀρθογώνια διαμερίσματα[1], διαστάσεων 2,26 × 3,22 μ. (εἰκ. 324, 325, πτ. πίν. XXα, πίν. 79, 83). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δοκῶν ὑφίστανται ἀκόμη κατὰ χώραν τρεῖς εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν (βλ. εἰκ. 326, 327, 328,

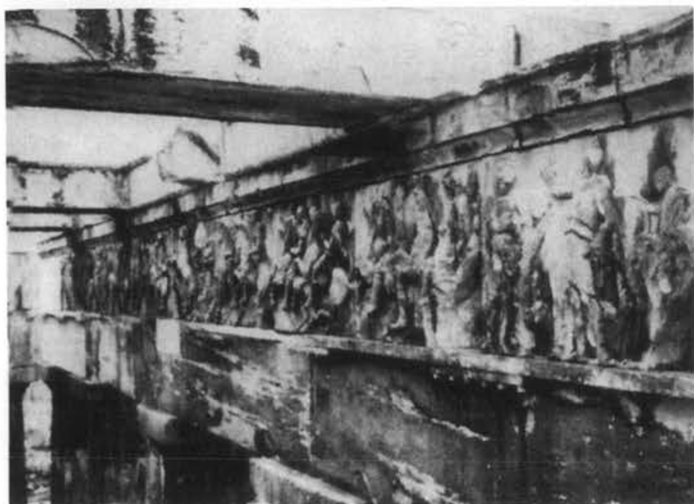
326. Ἄποψις ἀπὸ ΝΑ. τῶν σωζομένων δοκῶν τῆς ὀροφῆς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ πτεροῦ.

πίν. 88 α,β,γ), ἐξ ὧν αἱ δύο βαίνουσι κατὰ προέκτασιν τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, οὐδεμία δὲ εἰς τὴν ἀνατολικήν. Καὶ ἐκ τούτων πάλιν ἡ κατὰ προέκτασιν τοῦ νοτίου τοίχου κατεσκευάσθη καὶ ἐτοποθετήθη τὸ 1900 εἰς ἀντικατάστασιν ἄλλης φθαρείσης καὶ ἀποκειμένης σήμερον κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ μνημείου. Αἱ ἑπτὰ δοκοὶ τῆς ὀροφῆς (εἰκ. 324) τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ εἶχον, ὡς εἰς τὸ ἐν σ. 499 εἰκονιζόμενον σχέδιον (εἰκ. 329, πίν. 88ε), βάσιν μὲν πλάτους 0,988 μ., ὅπερ λόγῳ κλίσεως

1. Ταῦτα αἱ ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ ὀνομάζουσι *χώρας*· βλ. σχετικῶς EBERT, Fachausdrücke des griech. Bauhandwerks, Würzburg 1910, σ. 46.

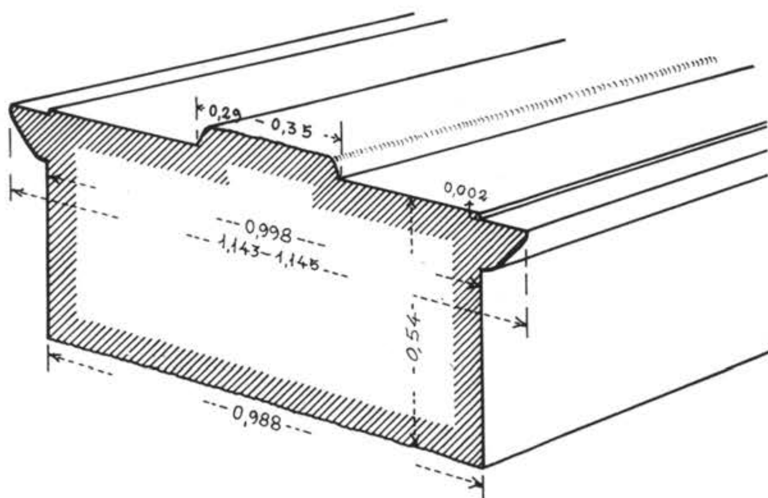
327. Παροῦσα κατάστασις τῶν σωζομένων δοκῶν (ἀπὸ Ν.) τῆς ὀροφῆς τῆς δυτικῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ πτεροῦ ἀριστερὰ καὶ τοῦ ὀπισθονάου δεξιά.

328. Ἄποψις τῶν σωζομένων δοκῶν τῆς ὀροφῆς τῆς δυτικῆς στενῆς πλευρᾶς, τῶν στηριζομένων πρὸς Α. ἐπὶ τῆς ζωφόρου τῶν Παναθηναίων.

τῶν πλευρῶν αὐξάνεται πρὸς τὰ ἄνω, ἀποβαῖνον 0,998 μ. καὶ στέφεται ἄνω ὑπὸ ἰωνικοῦ κυματίου[1], ὕψους μετὰ τῆς προφυλακτικῆς ἐγκοπῆς 0,081 μ. καὶ ἐξοχῆς ἀμφοτέρων τῶν κυματίων 0,14 μ., ἕνεκα τῆς ὁποίας τὸ ὅλον πλάτος τῆς δοκοῦ ἀπὸ ἀκμῆς εἰς ἀκμὴν τοῦ κυματίου ἀποβαίνει 1,143 ἕως 1,145 μ.[2]

Εἰς τὸ μέσον τοῦ πάχους ἑκάστης δοκοῦ ἀφίετο ἀκατέργαστον ἐξόγκωμα, ποικίλης ἑκάστοτε διατομῆς, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἤρχοντο νὰ πατήσουν αἱ φατνωματικαὶ πλάκες. Ἵνα δὲ μὴ θραυσθοῦν αἱ ἀκμαὶ τῶν κυματίων, ἀφέθη ὑπεράνω αὐτῶν προστατευτικὴ ταινία, βάθους 0,002 μ. καὶ πλάτους ἴσου πρὸς τὴν ἐξοχὴν τοῦ κυματίου.

329. Προοπτικὴ ἄποψις δοκοῦ ὀροφῆς τῆς δυτικῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ πτεροῦ μετὰ κατακορύφου τομῆς αὐτῆς.

Αἱ περιγραφεῖσαι μετέωροι δοκοὶ (εἰκ. 330, πίν. 87) εἶχον μῆκος πολὺ μεγαλύτερον τοῦ κενοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτον, πατοῦσαι ἑκατέρωθεν ὄχι μόνον ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ κάτωθεν θράνου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντιθήματος τῆς ζωφόρου ἀκόμη (πτ. πίν. VI καὶ πίν. 8), τὸ ἐπ' αὐτῶν ὅμως ἐξόγκωμα δὲν παρηκολούθει ὅλον τὸ μῆκος τῆς δοκοῦ, ἀλλὰ περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ μετέωρον αὐτῆς τμῆμα, ἡ δὲ πατοῦσα ἐπὶ τῶν θράνων ἄνευ κυματίων οὐρὰ τῶν δοκῶν εἶχε μειωμένον πλάτος 0,975 μ., ἅτε στερουμένη κυματίων (εἰκ. 331, πίν. 88ς).

Ἵνα κλείσῃ τὸ μεταξὺ τῶν δοκῶν κενὸν ὀρθογώνιον διάστημα (τῆς *χώρας*, βλ. ἀνωτ. σ. 497, σημ. 1), ἀπῃτεῖτο νὰ κατασκευασθῇ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἐλευθέρου ἀπομένοντος θράνου τεμάχιον τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡ δοκὸς ὕψους 0,544 μ. (εἰκ. 302, 303 καὶ πίν. 69

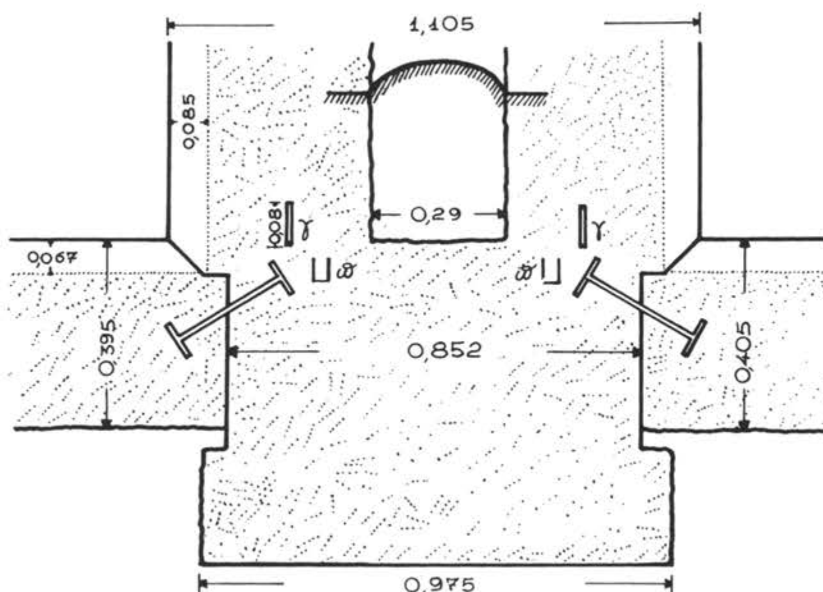
1. Ὑπὸ ἰωνικοῦ ὁμοίως κυματίου στέφονται καὶ αἱ δοκοὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ Ἡφαιστείου (H. Koch, Studien zum Theseustempel in Athen, Berlin 1955, σ. 62).

2. Βλ. εἰκόνα τῆς τομῆς καὶ παρὰ Durm, Baukunst^3, εἰκ. 156, Kohte, ἔ.ἀ. εἰκ. 342 καὶ Marquand, ἔ.ἀ. εἰκ. 145.

330. Προοπτική ἀναπαράστασις τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ (Δ. πλευρά).

όπισθ. όψεως Δ. άετώματος), άλλά μικροτέρου μέν πάχους (± 0,333 μ.) πρός τό μέρος τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας, πολύ δέ μεγαλυτέρου καί ἴσου πρός τό πάχος τοῦ φέροντος τήν ζωφόρον πρός τόν πρόναον ἤ τόν ὀπισθόναον. Τά τεμάχια ταῦτα, ὅμοια πρός τά ἀνωτέρω μνημονευθέντα ὡς μεσολαβοῦντα μεταξύ τῶν δοκῶν, θά ὀνομάζωμεν ἐφεξῆς ἡμιδόκια ἤ μεταδόκια. Ἐκ τῶν μεταδοκίων σώζονται ἀκόμη τινά εἰς τήν θέσιν των (βλ. πίν. 8).

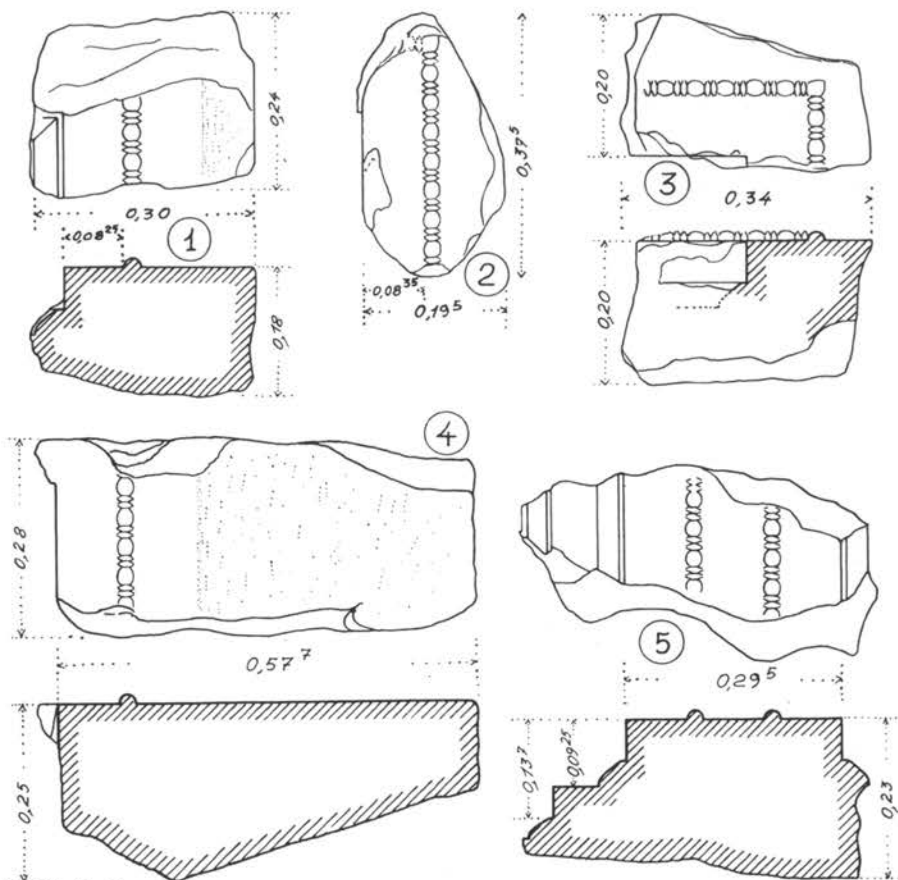

331. Σύνδεσις δοκοῦ ὀροφῆς τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ πτεροῦ πρός τάς μεταδοκίους πλάκας καί ἔδρασις τῆς οὐρᾶς αὐτῆς πέραν αὐτῶν.

Τά μεταδόκια συνηνοῦντο πρός τάς μετεώρους δοκούς, εἰσδύοντα ἐντός ἐγκοπῶν ἴσου πάχους πρός τά μεταδόκια, ἀνοιγομένων κατακορύφως εἰς τήν ἐπί τοῦ θράνου ἀκκουμβῶσαν οὐράν τῶν δοκῶν, τῶν κυματίων αὐτῶν συνενουμένων πρός τά τῶν δοκῶν διά λοξῆς τμήσεως κατά γωνίαν 45°, ὡς ἡ παρατιθεμένη εἰκών 331 δεικνύει. Χάριν μεγαλυτέρας ἀσφαλείας, δοκοί καί μεταδόκια συνεδέοντο διά σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ (εἰκ. 331).

Ἐπί τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ μέσου ἐξογκώματος πτερυγίων τῆς δοκοῦ ἐάπτουν τά φατνώματα, τά ἄκρα τῶν ὁποίων ἐγομφοῦντο ἐπί τῆς δοκοῦ (εἰκ. 331 γ,γ). Χάριν δέ τηρήσεως τῆς ἀκινησίας των, ἐφωδιάζοντο καί δι' ἑνός ἤ δύο παραγόμφων (εἰκ. 331 π,π), τῶν ὁποίων αἱ σχετικαί λοξαί ἐγκοπαί διατηροῦνται σαφῶς ἐπί τῆς οὐρᾶς δοκῶν τινων (εἰκ. 331).

Ἂς ἴδωμεν ἤδη πῶς διετάσσοντο ἐντὸς τοῦ κενοῦ τῶν δοκῶν (τῆς *χώρας*) τὰ σχετικὰ φατνώματα. Ἐκ τῶν φατνωμάτων τούτων ὁ Penrose οὐδὲν τεμάχιον ἀνεῦρεν, ἐσχεδίασε δὲ αὐτὰ ὑποθετικῶς. Ὁ γράφων ηὐτύχησε νὰ ἀνεύρῃ πλείονα (εἰκ. 332, πίν. 86) (τύπος Β), ἅτινα ἀνήκουν ἀναμφιβόλως εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ, ἐπειδὴ εἶχον διαστάσεις μικροτέρας μὲν τῶν μακρῶν πλευρῶν, μεγαλυτέρας δὲ τῶν τοῦ προνάου καὶ

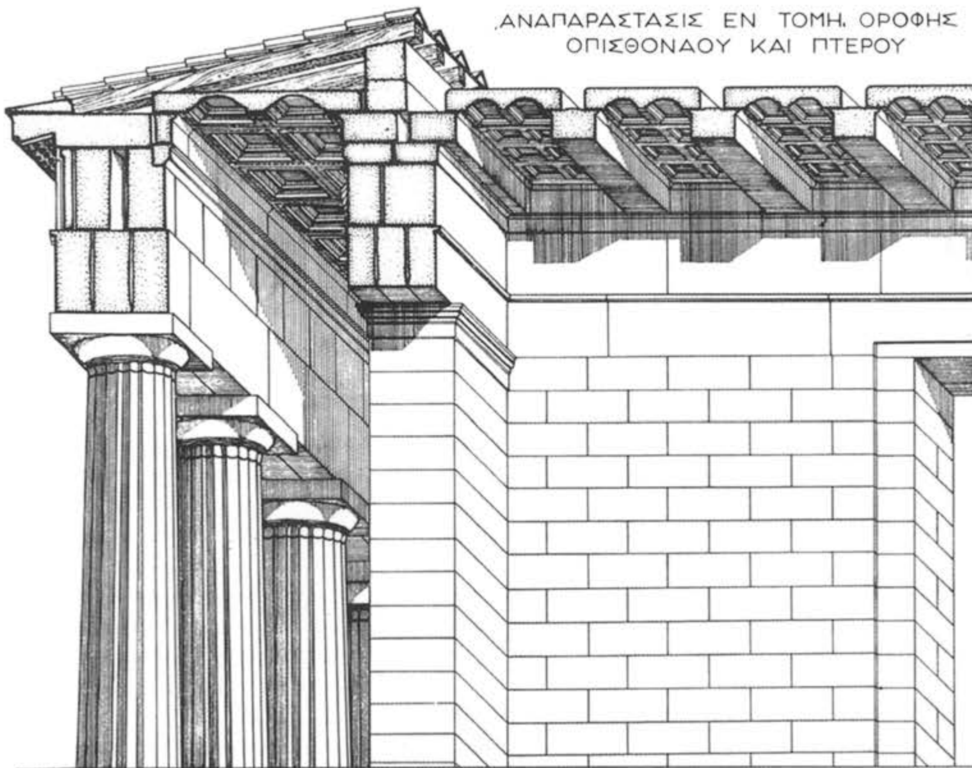

332. Τεμάχια φατνωμάτων τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ (τύπος Β).

τοῦ ὀπισθονάου. Τὰ φατνώματα ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν Β, τῆς ὁποίας τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι ἡ χωρίζουσα τὰς φάτνας ταινία ἔχει πλάτος 0,295 μ., ἔναντι τῶν 0,349 μ. τῆς πρώτης κατηγορίας (εἰκ. 325, 332) καὶ 0,177 μ. τῆς τρίτης. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ διατομὴ τοῦ φατνώματος εἶναι ἡ αὐτὴ μετὰ κλιμακίδων, τὸ μέχρι

τοῦ οὐρανίσκου ὅμως βάθος εἶναι μικρότερον (0,189 μ. ἔναντι τοῦ 0,223 τῆς κατηγορίας Α καὶ 0,125 μ. τῆς κατηγορίας Γ) καὶ τὸ ὁλικὸν πάχος τῆς πλακὸς 0,345 μ. (εἰκ. 325 τομή). Ἡ ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα ἀπόστασις τῶν φατνῶν εἶναι ἐνταῦθα 1,0875 μ. ἔναντι τῆς τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἥτις εἶναι 1,234 μ.

Ἄς ἴδωμεν ἤδη πόσα τοιαῦτα φατνώματα χωροῦν εἰς τὰ μεταξὺ τῶν δοκῶν (ἢ *σελίδων*) κενά, ἅτινα ἔχουσι κατὰ μέσον ὅρον διαστάσεις 2,26 μ. × 3,225 μ. Τῶν σελίδων

333. Προοπτικὴ τομὴ τῶν ὀροφῶν τοῦ βορείου μακροῦ πτεροῦ καὶ τοῦ ὀπισθονάου ἐν ἀναπαραστάσει.

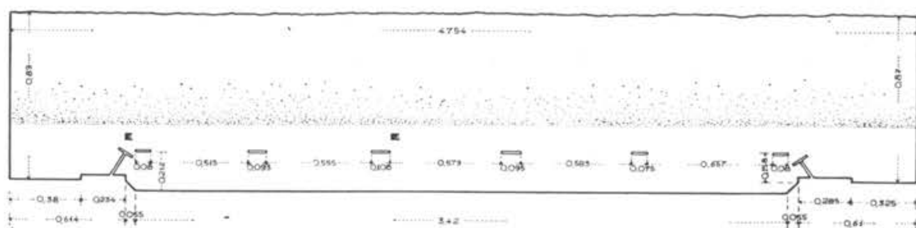
λογιζομένων εἰς 0,295 μ. εἰς τὸ μέσον καὶ 0,19 εἰς τὰ ἄκρα, προκύπτει, ὅτι κατὰ πλάτος χωροῦσι δύο φάτναι, πλευρᾶς 0,7925 μ. (0,19 + 0,7925 + 0,295 + 0,7925 + 0,19 = 2,26 μ.).

Ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τὸ μῆκος, ἐὰν πάλιν δεχθῶμεν ὡς πλάτος σελίδων κατὰ μὲν τὰ ἄκρα 0,19 μ., κατὰ δὲ τὸ μέσον 0,295 μ., προκύπτει, ὅτι χωροῦσι τρεῖς κατὰ μῆκος φάτναι, πλευρᾶς ὅμως 0,7517 μ., ἤτοι κατὰ τέσσαρα περίπου ἑκατοστὰ μικροτέρας τῶν κατὰ

πλάτος. Συμφώνως πρὸς τὰ μέτρα ταῦτα συνετάξαμεν τὸ σχέδιον τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς ὀροφῆς τῆς εἰκόνος 325 καὶ τοῦ πίν. 83.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι αἱ δοκοὶ τῆς ὀροφῆς τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ πτεροῦ ἐτέθησαν ἀσχέτως πρὸς τοὺς κίονας τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ περιστυλίου, ὡς ἡ ἀναπαράστασις τῆς σχετικῆς κατόψεως (εἰκ. 324, πτ. πίν. XXα καὶ πίν. 79) σαφῶς δεικνύει. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβαινε καὶ εἰς τὸ «Θησεῖον»[1]. Κατ' ἀμφοτέρας ὅμως τὰς περιπτώσεις ὑπῆρχε πάντοτε δοκὸς κατὰ τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ναοῦ.

Ἀπομένει ἤδη ἡ ἐξέτασις τῆς καλύψεως τῆς ὀροφῆς τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου. Καὶ ἀπὸ μὲν τὴν ὀροφὴν τοῦ προνάου οὐδὲν διεσώθη κατὰ χώραν, εἰς τὸν ὀπι-

334. Μεταδόκιος πλάξ ἐκ μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ὀπισθονάου, ἀποκειμένη σήμερον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ΒΔ. τοῦ Παρθενῶνος.

σθόναον ὅμως διετηρήθησαν ὡρισμένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπουν ἀσφαλῆ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς ὀροφῆς του. Εἶναι δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα: δύο ἄκραι ἡμιδοκοί, βαίνουσαι ὑπεράνω τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου ἀνοίγματος τοῦ ὀπισθονάου. Αἱ δοκοὶ αὗται δὲν ἔχουσι τὴν συνήθη τομὴν ὁλοκλήρων δοκῶν, ὡς τὰς ἐγνωρίσαμεν εἰς τὸ πτερὸν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (εἰκ. 333 καὶ πίν. 13, 61γ), ἀλλὰ πατοῦσι κατὰ τὸ ἥμισυ ἐπὶ τοῦ τοίχου τῶν στενῶν πλευρῶν καὶ κατὰ τὸ ἄλλο ἥμισυ εἶναι μετέωροι (εἰκ. 333, πτ. πίν. XI, πίν. 13)[2], ἐξέχουσαι τοῦ μὲν κυματίου τοῦ κάτωθεν θράνου κατὰ 0,349 μ., ἀπὸ τῆς κατακορύφου δὲ παρειᾶς αὐτοῦ 0,45 μ. Τὸ ὕψος των εἶναι 0,528 μ. καὶ τὸ πλάτος των κάτω μὲν 0,772 μ., ἄνω δὲ 0,792 μ. ἤτοι ἔχουσι τὴν συνήθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας δοκοὺς μείωσιν πρὸς τὰ κάτω. Ἐκ τῶν δύο ἄκρων δοκῶν ἡ μὲν πρὸς Νότον φέρει ἄνω, περιέργως, ἑκατέρωθεν ἰωνικὰ κυμάτια (εἰκ. 333, πτ. πίν. XI καὶ πίν. 13) (ἐνῷ τὸ πρὸς τὰ ἔσω κυμάτιον δὲν ἦτο ὁρατόν), ἐξοχῆς 0,037 μ., λόγῳ τῶν ὁποίων τὸ ὁλικὸν πλάτος τῆς δοκοῦ ἀποβαίνει 0,906 μ., φέρει δ' ἐπίσης ἡ ἡμιδοκὸς αὕτη καὶ ἐξόγκωμα εἰς τὸ μέσον. Τοὐναντίον ἡ πρὸς Β. φέρει κυμάτιον μόνον πρὸς τὰ ἔσω, ἤτοι πρὸς τὸ προκρεμάμενον μέρος, στερεῖται δ' ἐξογκώματος (εἰκ. 333). Πλὴν τῶν δύο

1. Koch, ἔ.ά. σ. 63 καὶ πίν. 50.

2. Ὁμοία διάταξις ἄκρων ἡμικρεμαμένων δοκῶν ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὸ δυτικὸν καὶ τὸ ἀνατολικὸν πτερὸν τοῦ Ἡφαιστείου «Θησείου» (H. Koch, Studien zum Theseustempel in Athen, Berlin 1955, σ. 63 καὶ εἰκ. 49) ὡς καὶ εἰς τὸν πρόναον τοῦ ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν ἀποκαλυφθέντος ναοῦ τοῦ Ἄρεως (M. Holland - McAllister, Hesperia 38, 1959, σ. 61 καὶ εἰκ. 23 καὶ 24).

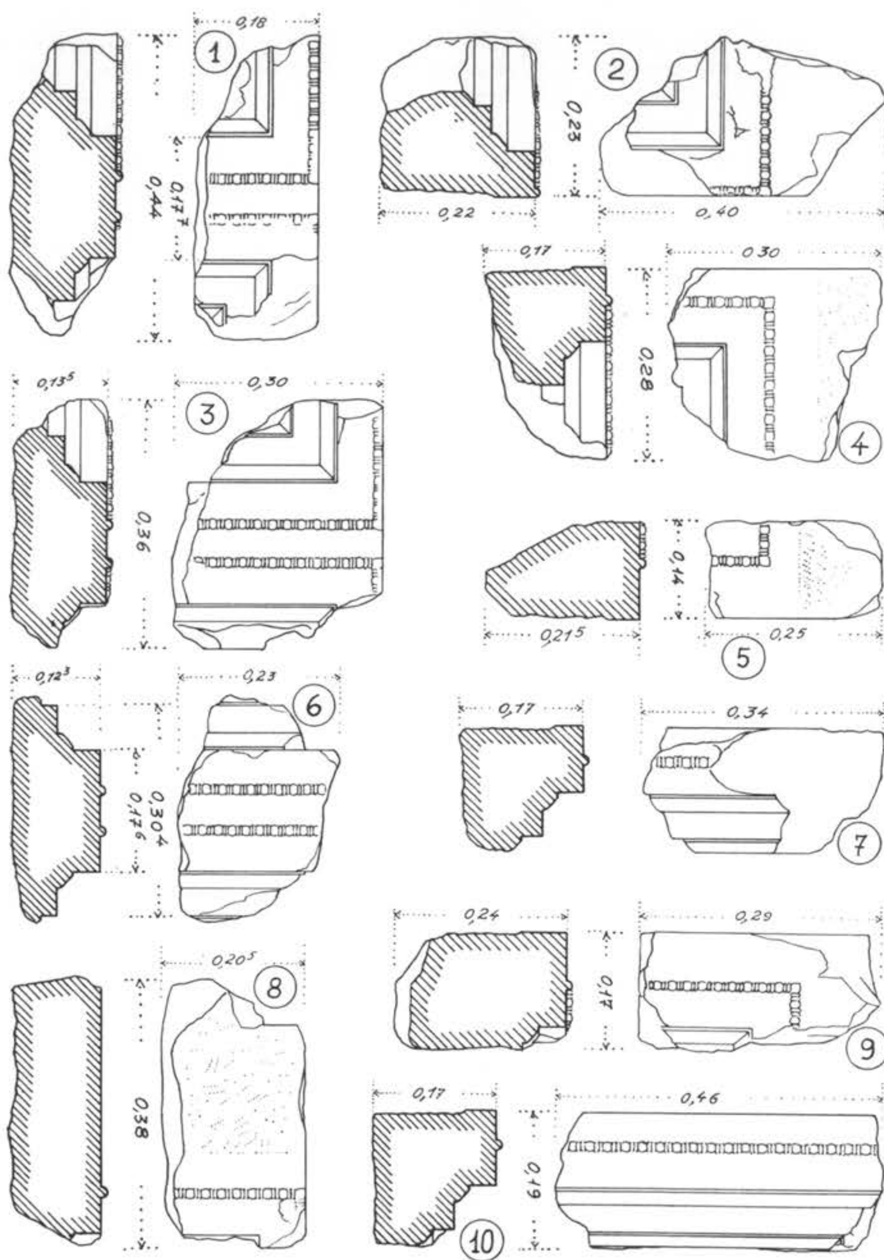
αὐτῶν ἄκρων δοκῶν, σώζεται παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν κατὰ χώραν, ἤτοι ὑπεράνω τοῦ θριγκοῦ τῆς δυτικῆς προστάσεως, ἀκεραία μία μεταδόκιος πλάξ[1], ἥτις κάτω μὲν ἔχει μῆκος 1,542 μ., ἄνω δέ, ἤτοι ὑπὸ τὸ κυμάτιον, λόγῳ τῆς μειώσεως τῶν δοκῶν, 1,535 μ. καὶ κατὰ μέσον ὅρον 1,54 μ. καὶ στέφεται ὑπὸ ὁμοίου ἰωνικοῦ κυματίου. Ἡ πλὰξ αὕτη διασώζει εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἄνω μέρους της τὴν λοξὴν τμῆσιν τοῦ κυματίου τῆς καθέτως πρὸς αὐτὴν ἐρχομένης καὶ μὴ σωζομένης μέχρι σήμερον δοκοῦ. Ὁμοία ἀκεραία μεταδόκιος πλάξ, προερχομένη εἴτε ἐκ τῆς βορείου εἴτε ἐκ τῆς νοτίας παρειᾶς τοῦ ὀπισθονάου, σώζεται σήμερον, ὄχι κατὰ χώραν, ἀλλὰ παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ Παρθενῶνος (εἰκ. 334, πίν. 88ζ). Ἡ πλὰξ αὕτη, ὁλικοῦ μήκους 4,754 μ. καὶ πλάτους 0,87 ἕως 0,89 μ., παρουσιάζει ἐσωτερικῶς τὰς λοξὰς τμήσεις τοῦ στέφοντος αὐτὴν ἰωνικοῦ κυματίου, ἀπεχούσας ἀλλήλων 3,42 μ. Ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ἐπιφανείας της φέρει ἀφ' ἑνὸς τοὺς τόρμους γόμφων προσηλώσεως τῶν ἐπ' αὐτῆς ἑδραζομένων φατνωμάτων (εἰκ. 334, πίν. 88ζ) καὶ ἀφ' ἑτέρου τοὺς τόρμους λοξῶν συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, δι' ὧν συνεδέετο πρὸς τὰς καθέτως πρὸς αὐτὴν βαινούσας μεταδοκίους πλάκας, ὧν διακρίνονται καὶ αἱ ἐγκοπαὶ εἰσδύσεως, πάχους 0,234 ἕως 0,285 μ. (εἰκ. 334).

Ἐκ τῶν δύο μνημονευθέντων στοιχείων τῆς ὀροφῆς συνάγεται ἀσφαλῶς, ὅτι καὶ εἰς τὸν ὀπισθόναον ἐφηρμόσθη τὸ αὐτὸ σύστημα καλύψεως, ἤτοι τὸ δι' ἐγκαρσίων δοκῶν, βασταζουσῶν ἑκατέρωθεν φατνώματα, τοῦθ' ὅπερ ὀρθῶς εἶχε δεχθῆ ὁ Penrose[2], παρεδέχθη δ' ἀργότερον καὶ ὁ Durm[3]. Ἐκ τῶν ἐνδιαμέσων τούτων δοκῶν οὐδεμία διετηρήθη, τὰ διατηρηθέντα ὅμως στοιχεῖα ὀροφῆς μετὰ καὶ τοῦ σωζομένου φατνώματος τύπου Γ (εἰκ. 335, πίν. 86) μᾶς βοηθοῦσιν, ἵνα συναγάγωμεν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλλειπουσῶν ἐγκαρσίων δοκῶν. Εὑρίσκεται δ' ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐὰν ἀπὸ τοῦ ὁλικοῦ μήκους τοῦ κενοῦ τοῦ ὀπισθονάου (18,365 μ.) ἀφαιρέσωμεν δύο φορὰς τὴν ὑπὲρ τὸν θρᾶνον ἐξοχὴν τῶν δύο ἄκρων δοκῶν (0,45 μ.) ἤτοι $2 \times 0{,}45 = 0{,}90$ μ. καὶ $18{,}365 - 0{,}90 = 17{,}465$ μ.

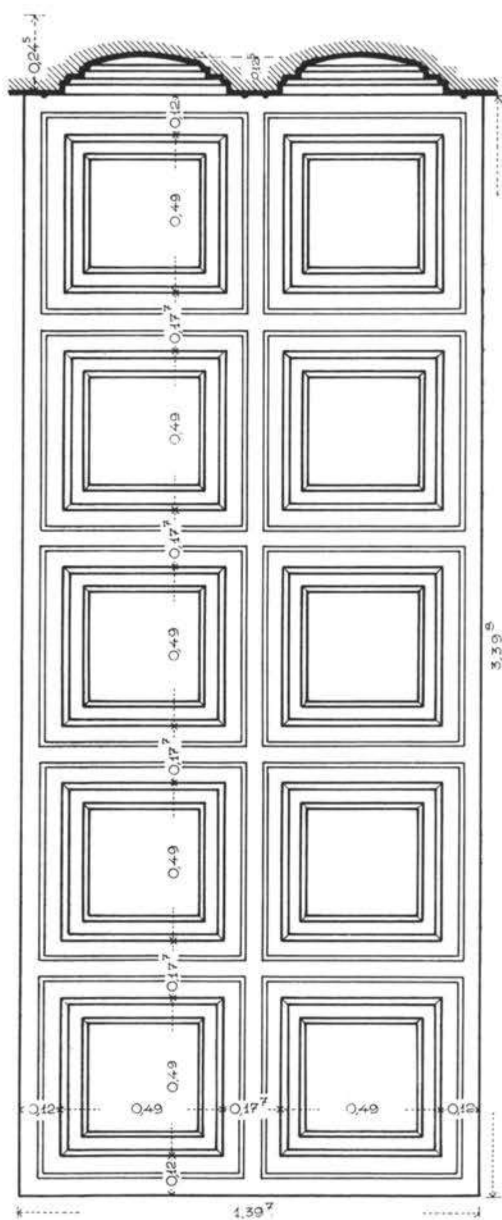
Δεχόμενοι τώρα ἑπτὰ δοκοὺς μεταξὺ τῶν ἀκραίων, διότι τόσας ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν αἱ διαστάσεις τοῦ σωζομένου φατνώματος, τοποθετουμένου εἰς δύο σειράς, καὶ ἑπομένως ὀκτὼ μεταδόκια, ἴσα πρὸς τὸ σωζόμενον παρὰ τὴν Ν. ἄκραν δοκόν, μήκους 1,54 μ., θὰ λάβωμεν τὸ πάχος ἑκάστης δοκοῦ διὰ τῆς ἐξισώσεως $7X + 8 \times 1{,}54 = 17{,}465$ μ., ἄρα $7X = 17{,}465 - 12{,}32 = 5{,}145$ μ., ἐξ οὗ προκύπτει ὡς μέσος ὅρος πάχους τῶν ἐνδιαμέσων δοκῶν $X = 5{,}145 : 7 = 0{,}735$ μ., τοῦ ὕψους ὄντος τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸ τῶν σωζομένων ἄκρων δοκῶν καὶ τῆς μεταδοκίου πλακὸς 0,582 μ.

Ἂς ἴδωμεν ἤδη πῶς κατανέμονται ἐντὸς τῶν μεταξὺ τῶν δοκῶν διακένων τὰ φατνώματα. Ἐκ τούτων ὁ Penrose εὗρεν ἓν μόνον τεμάχιον[4]. Ἡμεῖς ηὐτυχήσαμεν νὰ εὕρωμεν δέκα (εἰκ. 335). Ταῦτα ἔχουσι τὴν αὐτὴν διατομὴν πρὸς τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ μικροτέρων διαστάσεων. Οὕτω τὸ πλάτος τῶν μεταξὺ τῶν φατνῶν σελίδων ἢ ταινιῶν εἶναι ἐνταῦθα 0,176 ἕως 0,177 μ. (εἰκ. 335, ἀριθ. 1, 3, 6), τὸ βάθος τῆς φάτνης μέχρι τοῦ σωζο-

1. Βλ. εἰκόνα αὐτῆς παρὰ ΜΠΑΛΑΝΩ, Ἀναστήλωσις, πίν. 5.
2. Principles, πίν. 16.
3. Durm, Baukunst[3], εἰκ. 152.
4. Principles, πίν. 15, ὑπὸ τὸ στοιχεῖον D.

335. Τεμάχια φατνωμάτων τοῦ τύπου Γ.

336. Ἄνοψις καὶ κατακόρυφος τομὴ μιᾶς τῶν χωρῶν τῶν φατνωμάτων τῆς ὀροφῆς τοῦ ὀπισθονάου (τύπος Γ).

μένου ἄνω ἰωνικοῦ κυματίου εἶναι 0,105 μ. (εἰκ. 315, 336, πίν. 83), εἰς τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸ βέλος τοῦ οὐρανίσκου, περίπου 0,02 μ., ἵνα ἔχωμεν τὸ ὁλικὸν βάθος τῆς φάτνης 0,125 μ. Ἄγνωστον ὅμως παραμένει τὸ ὁλικὸν πάχος τῆς φατνωματικῆς πλακός, τὸ ὁποῖον εἶναι πάντως μεγαλύτερον τοῦ 0,24 μ. (εἰκ. 335, 9).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν κατὰ πλάτος καὶ μῆκος φατνωμάτων, τοῦτον συνάγομεν διὰ τοῦ ἑξῆς ὑπολογισμοῦ: αἱ διαστάσεις τοῦ διακένου (ἢ *χώρας*) εἶναι 1,397 × 3,398 μ., ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν πλάτος συνάγεται ἐκ τοῦ μήκους τῆς ἐπὶ τόπου σωζομένης μεταδοκίου πλακός, 1,535 μ., ἀφαιρουμένης τῆς ἐξοχῆς τῶν δύο ἑκατέρωθεν κυματίων: 0,138 μ. ἤτοι 1,535 - 0,138 = 1,397 μ. (εἰκ. 336), τὸ δὲ μῆκος ἐκ τῆς ἐπὶ τόπου σωζομένης βορείου δοκοῦ μεταξὺ τῶν κυματίων 3,398 μ. (εἰκ. 336). Ἐντὸς λοιπὸν τοῦ κενοῦ τούτου τοποθετοῦνται δύο κατὰ πλάτος φατνώματα: 0,12 + 0,49 + 0,177 + 0,49 + 0,12 = 1,397 μ., ὑπολογιζομένης τῆς μὲν ἄκρας ταινίας εἰς 0,12 μ., ὅπως ἐμφαίνεται ἐκ τῶν σχεδίων διαφόρων φατνωμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων σημειοῦνται αἱ γραμμαὶ ἑδράσεως (εἰκ. 335, ἀριθ. 4, 5, 8), τῆς δὲ πλευρᾶς τοῦ κάτω τετραγώνου τῆς φάτνης εἰς 0,49 μ.

Ἐφαρμόζοντες τὰς ἀνωτέρω γενικὰς διαστάσεις εἰς τὸ μῆκος τοῦ διακένου χώρου εὑρίσκομεν, ὅτι χωροῦσιν εἰς αὐτὸ πέντε φατνώματα: 2 × 0,12 + 5 × 0,49 + 4 × 0,177 = 3,398 μ.

Ἑπομένως εἰς ἕκαστον διάκενον ἀντιστοιχοῦσι δέκα φατνώματα, τεταγμένα εἰς δύο σειρὰς ἀνὰ πέντε.

Τὰ φατνώματα ἐγομφοῦντο ἐπὶ τῶν πτερυγίων τῶν δοκῶν, ἐκ δὲ τῶν ἐπ᾽ αὐτῶν σωζομένων τόρμων γόμφων συνάγομεν, ὅτι εἰς τὸ μῆκος ἑκάστου διακένου ἐτοποθετοῦντο πέντε τεμάχια, πλάτους κατὰ μέσον ὅρον 0,65 μ. (εἰκ. 334).

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι καὶ ἐνταῦθα, ὅτι αἱ στηρίζουσαι τὰς φατνωματικὰς πλάκας δοκοί, ἐτέθησαν εἰς θέσεις ἀσχέτους πρὸς τὴν θέσιν τῶν κιόνων τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου, ὡς σαφῶς δεικνύει ἡ ἀναπαράστασις τοῦ σχεδίου τῆς εἰκ. 334 καὶ τοῦ πίν. 79. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως πάλιν ὑπῆρχε μία δοκὸς κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ.

Ἡ ἀνωτέρω περιγραφεῖσα καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα μόνον ἐφαρμοσθεῖσα λύσις τῆς γενικῆς διατάξεως τῆς λιθίνης ὀροφῆς εἶναι πολὺ περισσότερον ἐπιτυχὴς καὶ ὀργανικὴ ἀπὸ τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν εἰς τὴν γνωστὴν τριάδα ἀττικῶν ναῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (Ἡφαιστείου, Σουνίου καὶ Ραμνοῦντος), εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἀρχιτέκτων ἠθέλησε νὰ ἐφαρμόσῃ ἑνιαῖον σύστημα ὀροφῆς εἴς τε τὰς στενὰς καὶ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ. Ἡ ἑνότης ὅμως αὕτη ἐπετεύχθη εἰς τὴν εἰρημένην τριάδα τῶν ναῶν εἰς βάρος τῆς κομψότητος· διότι διὰ νὰ στηρίξουν τὰς ἄκρας δοκοὺς τῶν στενῶν πλευρῶν, ἠναγκάσθησαν νὰ κατασκευάσουν κάτωθεν αὐτῶν ἐγκαρσίως ἄλλην δοκόν, ἐν εἴδει μετεώρου θράνου, καὶ ἂν μὲν ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνουν ἁπλῶς τὸν θρᾶνον τοῦ σηκοῦ εἰς τὸ κενόν, ἡ λύσις θὰ ἦτο ἀνεκτή, ἀλλ᾽ ὁ θρᾶνος παρουσίαζε διατομὴν πολὺ ἀσθενεστέραν τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς στήριξιν τοσούτου βάρους. Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν νὰ τὴν αὐξήσουν καὶ δὴ καθ᾽ ὕψος, ὁπότε ὁ μετέωρος αὐτὸς θρᾶνος δὲν ἡρμονίζετο πλέον πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ τοίχου καὶ τὸν τοῦ πτεροῦ, ἀλλ᾽ εἰσέδυε ἀνοργάνως καὶ εἰς τὴν ζωφόρον, ἀποκόπτων ἱκανὸν τμῆμα αὐτῆς.

Τοσαῦτα ὡς πρὸς τὴν λιθίνην ὀροφήν, ὑπολείπεται ἤδη νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῆς διατάξεως τῆς ξυλίνης ὀροφῆς τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ κυρίως Παρθενῶνος.

Κατὰ ποῖον τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ διῃρεῖτο ἡ καλύπτουσα καὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ἢ κλίτη τοῦ κυρίως ναοῦ, ξυλίνη, φατνωματικὴ ὀροφή, θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ κατ' ἀρχὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαιρέσεως, τὴν ὁποίαν παρέχουν αἱ πτέρναι τῶν πέντε ζευκτῶν, τὰ ὁποῖα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, θὰ ἐκάλυπτον τὸν κυρίως ναόν (σ. 596).

Μίαν πρώτην ἐν κατόψει ἀναπαράστασιν τῆς ὀροφῆς ταύτης παρέσχεν εἰς μελέτην του ὁ Π. Μυλωνᾶς[1]. Ταύτης ἡ ἐνταῦθα παρεχομένη (εἰκ. 337, πτ. πίν. XXII) ἰδική μας κάτοψις διαφέρει κατὰ τὰ ἑξῆς στοιχεῖα: εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Μυλωνᾶ τὸ μέσον τμῆμα τοῦ κυρίως ναοῦ, ἤτοι τὸ περιλαμβανόμενον ὑπὸ τοῦ τριπλεύρου περιστυλίου, πλάτους 11 μ. καὶ μήκους 26,20 μ., διαιρεῖται ἐσωτερικῶς κατὰ μῆκος μὲν εἰς δέκα ὀρθογώνια ἐπιμήκη διάχωρα, τῶν ὁποίων ἕκαστον περιλαμβάνει 2 × 13 = 26 φατνώματα. Ἡ τοιαύτη ὅμως δι' ἐγκαρσίων ἐπιμήκων διαχώρων διάταξις μειώνει αἰσθητικῶς τὸ μῆκος τοῦ περὶ τὸ ἄγαλμα χώρου. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς παρεδέχθημεν, μετὰ τῶν παλαιοτέρων ἐρευνητῶν (Michaelis, Winter κλπ.) τὴν κατάτμησιν τῶν ἐγκαρσίων ὀρθογωνίων διαχώρων εἰς τέσσαρα τετράγωνα, ἕκαστον τῶν ὁποίων περιλαμβάνει τέσσαρα φατνώματα (πτ. πίν. XXII). Κατὰ ταῦτα εἰς μὲν τὸ σχέδιον Μυλωνᾶ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν φατνωμάτων τοῦ μέσου τμήματος ἀνέρχεται εἰς 10 × 26 = 260, ἐνῷ εἰς τὸ ἡμέτερον εἰς 4 × 4 × 10 = 160. Διὰ τὰς πλαγίας μακρὰς ὑποστάσεις δέχεται ὁ Μυλωνᾶς τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν κατὰ μῆκος διαιρέσεων, ἤτοι δέκα, κατὰ προέκτασιν τῶν κεντρικῶν, περιλαμβάνοντα ἀνὰ ὀκτὼ φατνώματα, ἤτοι ἐν συνόλῳ διὰ τὰ δύο κλίτη 2 × 10 × 8 = 160 φατνώματα, ἐνῷ εἰς τὸ ἡμέτερον τὰ αὐτὰ δέκα διαμερίσματα, κατ' ἐπέκτασιν ὁμοίως τῶν κεντρικῶν διαιρέσεων, περιελάμβανον ἕκαστον ἀνὰ ἓξ φατνώματα, ἤτοι ἐν συνόλῳ 2 × 10 × 6 = 120 φατνώματα.

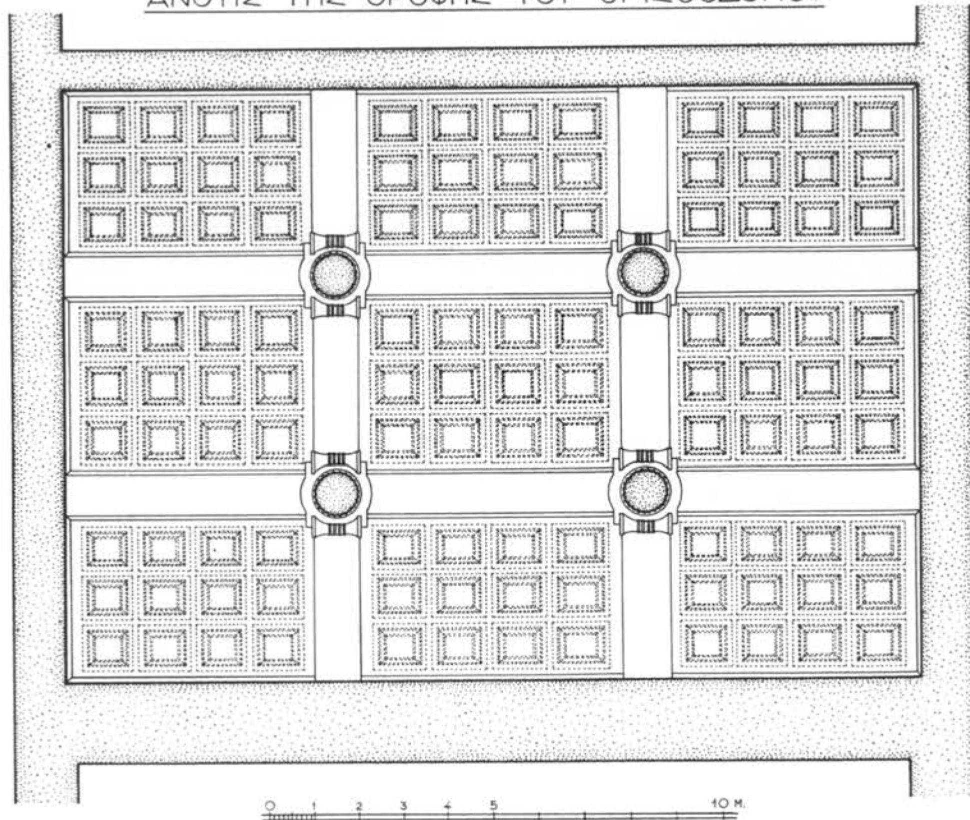
Πολὺ σημαντικωτέρα εἶναι ἡ μεταξὺ τῶν δύο σχεδίων διαφορὰ διατάξεως τοῦ ὄπισθεν τοῦ τριπλεύρου περιστυλίου διαδρόμου. Τούτου ἡ ὀροφὴ ὑπὸ μὲν τοῦ Μυλωνᾶ διῃρέθη εἰς ὀκτὼ ὀρθογώνια διάχωρα, βαίνοντα καθέτως πρὸς τὰ τοῦ μέσου κλίτους, περιέχοντα δ' ἕκαστον ἀνὰ ὀκτὼ φατνώματα, ἐνῷ εἰς τὸ ἡμέτερον συνεχίζεται ἡ τετραμερὴς κατὰ μῆκος διαίρεσις τοῦ μέσου τμήματος, σχηματιζομένων ἐν συνόλῳ ἓξ διαχώρων, ἐξ ὧν τὰ μὲν ἄκρα περιλαμβάνουσιν ἀνὰ ἐννέα φατνώματα, τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἀνὰ ἕξ, ὥστε ἐν συνόλῳ ὁ δυτικὸς διάδρομος θὰ ἐκαλύπτετο ὑπὸ 2 × 9 + 3 × 6 = 36 φατνωμάτων, ἔναντι τῶν 64 τῆς λύσεως Μυλωνᾶ. Τολμῶ νὰ πιστεύω, ὅτι ἡ ἡμετέρα λύσις εἶναι πολὺ ὀργανικωτέρα καὶ ὡραιοτέρα τῆς ἄλλης.

Τὰ διάχωρα γενικῶς σχηματίζονται ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῶν πτερνῶν τῶν ζευκτῶν (αἵτινες, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς κατὰ μῆκος τομῆς (πτ. πίν. VI, πίν. 8), ἔχουσι μεγαλυτέρας διαστάσεις 0,45 × 0,65 μ.), διασταυρουμένων πρὸς καθέτους πρὸς αὐτὰς φερομένας δοκούς, μικροτέρων διαστάσεων (0,45 × 0,35 μ.), ὡς βλέπομεν εἰς τὴν κατὰ πλάτος τομήν (πτ. πίν. IX, πίν. 11).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διάταξιν τῆς ξυλίνης φατνωματικῆς ὀροφῆς τοῦ ὀπισθοδόμου

1. ΑΕ 1953 - 1954, Β', πίν. 3.

(κυρίως Παρθενῶνος), ἥτις εἶναι φυσικώτερον νὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἰωνικῶν κιόνων, μέσῳ ἐπιστυλίων διευθυνομένων κατὰ τὴν λύσιν Β (βλ. εἰκ. 337, πτ. πίν. XXII, πίν. 56δ), ταύτης ἐπεχειρήθη ἤδη ἡ ἀναπαράστασις ὑπὸ τοῦ Π. Μυλωνᾶ κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: ὁ ὅλος χῶρος τοῦ ὀπισθοδόμου διηρέθη εἰς ἐννέα μὲν μεγάλα

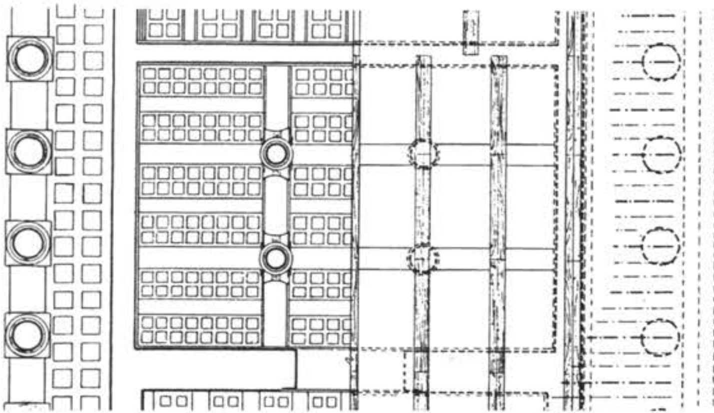

337. Ἀναπαράστασις τῆς ξυλίνης φατνωματικῆς ὀροφῆς τοῦ ὀπισθοδόμου (κατὰ τὸν συγγραφέα).

διάχωρα[1] διὰ δοκῶν, στηριζομένων ἐγκαρσίως καὶ καθέτως ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων τῶν τεσσάρων ἐσωτερικῶν ἰωνικῶν κιόνων, ἕκαστον δὲ τῶν διαχώρων τούτων διηρέθη καὶ πάλιν εἰς δύο ἴσα μέρη διὰ μικροτέρων δοκῶν, αἵτινες βαίνουν καθέτως πρὸς τὸν κύριον ἄξονα τοῦ ναοῦ, οὕτως, ὥστε τὸ σύνολον τῶν διαχώρων νὰ ἀποβαίνῃ 18

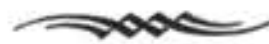
1. ΑΕ 1953 - 54, Β', πίν. Ι.

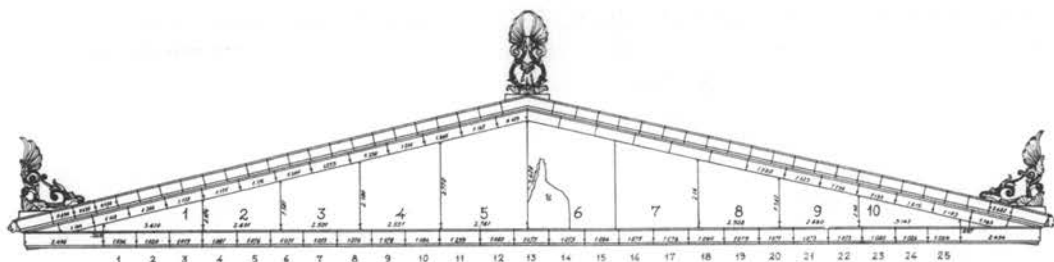
(εἰκ. 338). Ἐπειδὴ δὲ ἕκαστον τῶν μικροτέρων τούτων διαχώρων σχεδιάζεται μὲ 16 μικρὰ φατνώματα, τὸ σύνολον τῶν φατνωμάτων τῆς ὀροφῆς τοῦ κυρίως Παρθενῶνος ἀποβαίνει 2 × 8 × 18 = 288. Ἡ λύσις αὕτη, παρουσιάζουσα πολλὰ μικρὰ διάχωρα καὶ πολὺ μικρὰ φατνώματα, νομίζομεν, ὅτι δὲν εὐσταθεῖ. Καθ' ἡμᾶς (πτ. πίν. XXII), περισσότερον σύμφωνος πρὸς τὸ κλασσικὸν πνεῦμα εἶναι ἡ διαίρεσις τοῦ ὅλου χώρου εἰς τὰ ἐννέα μεγάλα διάχωρα, καταργουμένης τῆς ἐνδιαμέσου μικροτέρας δοκοῦ, ἥτις καὶ διὰ τεχνικοὺς ἀκόμη λόγους, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω εἰς τὸ περὶ στέγης κεφάλαιον, περιττεύει.

338. Ἀναπαράστασις τῆς ξυλίνης φατνωματικῆς ὀροφῆς τοῦ ὀπισθοδόμου (κατὰ Π. Μυλωνᾶν).

Κατὰ τὴν ἡμετέραν λύσιν ἕκαστον τῶν διαχώρων περιλαμβάνει 12 μεγάλα φατνώματα, ἤτοι ὁ ὅλος χῶρος καλύπτεται ἐν συνόλῳ διὰ 3 × 12 × 3 = 108 φατνωμάτων, ἀριθμοῦ πολὺ μικροτέρου τοῦ τῆς λύσεως Μυλωνᾶ. Νομίζομεν, ὅτι ἡ ἡμετέρα λύσις εἶναι κομψοτέρα καὶ τεχνικῶς ὑπερτέρα τῆς ἄλλης, δι' οὓς λόγους θὰ ἀναπτύξωμεν εἰς τὸ περὶ στέγης κατωτέρω κεφάλαιον.

339.

ΤΟ ΑΕΤΩΜΑ

ΓΕΝΙΚΑ

Τὰς δύο στενὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ (ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν) ἔστεφεν, ὡς τελικὴ ἀπόληξις αὐτῶν, τριγωνικὴ λιθίνη κατασκευή, ὑψουμένη ὑπεράνω τῶν ὁριζοντίων γείσων καὶ κλείουσα τὸ κάτωθεν τῆς ἀμφικλινοῦς στέγης δημιουργούμενον κενόν. Ἡ κατασκευὴ αὕτη σταματᾷ ὁριστικῶς τὴν ἀέναον πάλην τῶν ἀντιρρόπων τεκτονικῶν δυνάμεων, ἥτις ἐκδηλοῦται εἰς τὰς κάτωθεν ὀρθώσεις τοῦ ναοῦ, ὀνομάζεται δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων *ἀέτωμα*[1] ἢ *ἀετός*[2], προφανῶς λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τὴν ὁποίαν παρουσίαζον αἱ δύο κεκλιμέναι αὐτῆς πλευραὶ πρὸς τὰς ἀνοικτὰς πτέρυγας μεγάλου πτηνοῦ (ἀετοῦ)[3].

Τὸ ἀέτωμα ἀποτελεῖ μίαν πρωτεύουσαν ἀρχιτεκτονικὴν μονάδα τῆς ὄψεως τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ, ἥτις κυριαρχεῖ τῶν δύο ἄλλων μελῶν τῆς συνθέσεως τῆς ὄψεως, ἤτοι τῆς κρηπῖδος καὶ τῆς κιονοστοιχίας. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ δύο ἄλλα ταῦτα μέλη ὑποτάσσονται εἰς τὸ σύνολον, ζυγιζόμενα ἰσορρόπως, προκύπτει μία ὠργανωμένη τριαδικὴ ἑνότης, τὸ σύνολον τῆς ὁποίας συνέχει ἓν πνεῦμα ἁρμονίας (βλ. σχετικῶς καὶ τὸ περὶ ἀναλογιῶν κεφάλαιον).

Ἕκαστον τῶν ἀετωμάτων ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἑξῆς τεσσάρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν: 1) τοῦ διὰ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν ὁριζοντίων γείσων τῶν στενῶν πλευρῶν σχηματιζομένου ἐδάφους ἢ βάσεως τοῦ τριγώνου, 2) τοῦ κλείοντος κατακορύφως τὸ τριγωνικὸν κενὸν τοίχου, ὀνομαζομένου *τυμπάνου*[4], μετὰ τοῦ ἀμέσως ὄπισθεν αὐτοῦ ἀντιθη-

1. *Ἀέτωμα:* ΤΙΜΑΙΟΥ ἀπόσπ. 50. IG II 1^2 (2) 1271 (Ἀττικῆς), 6. IG II 3^2 (1) 4771 (Ἀττικῆς), 1. BEKKER, Anecd. Gr. 202, 20. Λόγῳ τῆς πρὸς τὸ γράμμα Δ ὁμοιότητος τοῦ τριγώνου τὸ ἀέτωμα ὠνομάζετο ἐνίοτε καὶ *δέλτα* (Anecd. Gr. 202, 20).

2. *Ἀετὸς* καὶ *αἰετός:* ΕΥΡΙΠ. Ὑψιπύλη, ἀπόσπ. 764. ΑΡΙΣΤΟΦ. Ὄρνιθες, στ. 1110. ΔΙΟΝ. ΑΛΙΚ. Ρωμ. Ἀρχ. 4, 61. IG I^2 373. (Ἐρεχθείου), 28. IG II 2^2 (1), 1668 (Πειραιῶς), 39. IG IV 1^2, 102 (Ἐπιδαύρου), 91, 98, 99. IG VII 3170 (Βοιωτίας), 7. IG XI, 2, 154 A (Δήλου), 47. Inscr. de Délos, 500A, 29, 31, 32 κλπ.

3. Βλ. καὶ τὴν σχετικὴν μελέτην «Ἀετὸς» τοῦ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, εἰς Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον, τ. Α, σ. 12 - 22. Ὁ DÖRPFELD πολὺ παλαιότερον ὑπεστήριξεν (AM 32, 1914, σ. 168), ὅτι ὁ ἀετός, τὸν ὁποῖον κατὰ τὸν ΠΙΝΔΑΡΟΝ (Ὀλ. XIII 21/2), *θεῶν ναοῖσιν οἰωνῶν βασιλέα δίδυμον πρῶτοι οἱ Κορίνθιοι ἐπέθηκαν*, ἐσήμαινε τὸ μὲ ἠπίας καὶ οὐχὶ ἀποτόμους κλίσεις, ὅπως τὰς παρουσιάζουν τὰ σωζόμενα γεωμετρικὰ παραδείγματα (τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Περαχώρας) ἀετώματα, τὰ ὁποῖα ἔφερον ἀρχικῶς πηλίνας καὶ ἔπειτα μαρμαρίνας κεράμους. Καὶ τοῦτο διότι αἱ ἤπιαι κλίσεις (Παρθενὼν 13°) σχηματίζουν μεταξύ των γωνίαν ὁμοίαν πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν πτερύγων τοῦ πτηνοῦ σχηματιζομένην.

4. *Τύμπανον:* ἡ λέξις εἶναι γνωστὴ μόνον ἐκ τοῦ Βιτρουβίου (De Archit. III, 5, 12. IV, 3, 6. 6, 4. 7, 5).

ματικοῦ τοίχου, 3) τῶν στεφόντων τὰς κεκλιμένας πλευρὰς[1] τοῦ τριγωνικοῦ τυμπάνου γείσων, ἅτινα αἱ ἐπιγραφαὶ ὀνομάζουν *καταιέτια* ἢ *καταέτια γεῖσα*[2] μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν *ἐπαετίδων* ἢ *σιμῶν* (βλ. κατωτέρω) καὶ 4) τῶν ὑπεράνω τῶν σιμῶν κατά τε τὴν κορυφὴν καὶ τὰς γωνίας τοῦ τριγώνου ὀρθουμένων ἐπὶ ὁριζοντίων βάθρων[3], ἀναγλύφων ἢ περιόπτων, γλυπτῶν ἀκρωτηρίων[4].

Ἕκαστον τῶν ἀνωτέρω μελῶν θὰ ἐξετάσωμεν χωριστά.

1. Β ά σ ι ς. Ταύτην ἀποτελοῦσιν ἀφ' ἑνὸς δύο μικρότατα (0,243 μ. τὸ βόρειον καὶ 0,287 μ. τὸ νότιον, εἰκ. 339) τμήματα τῶν μεγάλων γωνιαίων γείσων[5] καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ μεταξὺ τῶν γωνιαίων γείσων παρεμβαλλόμενα 25 τεμάχια μικροτέρων γείσων (εἰκ. 340, πίν. 72 ἀριστερὰ καὶ κάτω)[6], ὁλικῆς ἐξοχῆς ἀπὸ τοῦ τυμπάνου μέχρι τοῦ στέφοντος τὸ γεῖσον δωρικοῦ κυματίου 0,90 μ.

Ἡ κατάστασις τῆς βάσεως τῶν ἀετωμάτων ἐμφαίνεται ἄριστα εἰς τοὺς πίνακας τοὺς ὁποίους ἐδημοσίευσεν ὁ Bruno Sauer[7]. Ἔκτοτε δύο μόνον προσθῆκαι ἐγένοντο κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἑλληνικὰς ἀναστηλώσεις, τὰς ὁποίας ἠκολούθησαν: α) τῷ 1891 τοῦ προσθίου ἡμίσεος τοῦ γείσου 12 καὶ ὄχι 13 τοῦ Α. ἀετώματος (πίν. 72 κάτω)[8] καὶ β) προσθίου τεμαχίου τοῦ ὑπ' ἀριθ. 6 τοῦ Δ. ἀετώματος, τὰ ὁποῖα εἶχον καταστραφῆ τὸ 1801 - 03, ὅτε ὁ Elgin καὶ ὁ Lusieri ἐσύλησαν τὴν ἐκ τριγλύφων ζωφόρον καὶ κατέστρεψαν τὰ σχετικὰ γεῖσα[9]. Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως τῶν τελευταίων ἐτῶν πολλὰ θραύσματα καὶ κοιλότητες τοῦ ἐδάφους τοῦ Δ. ἀετώματος ἐπληρώθησαν διὰ σιμέντου, τεθραυσμένα δὲ τεμάχια τῶν γείσων ἐνισχύθησαν διὰ νέων μολυβδίνων συνδέσμων, σχήματος διπλοῦ ταῦ, ὡς π.χ. τοῦ γείσου 12 τοῦ Α. ἀετώματος καὶ ἁπλῶν εὐθυγράμμων μολυβδίνων ἐνισχύσεων εἰς τὰ γεῖσα 13, 14, 15, 16 καὶ 18 τοῦ Δ. ἀετώματος[10]. Καὶ εἰς μὲν τὸ ἔδαφος τοῦ Δ. ἀετώματος, ἂν ἐξαιρέσῃ τις φθορὰς γενομένας κατὰ τοὺς μέσους καὶ νεωτέρους χρόνους, ἡ ἐπιδερμὶς τοῦ ἐδάφους διετηρήθη καλῶς, δεικνύουσα σαφῶς τὴν διὰ ξοΐδος (ντισλίδικο) καὶ ἐνιαχοῦ διὰ κοπέως (βελόνι) ἐπεξεργασίαν τῶν λίθων, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τὸ ἀκάλυπτον ἔδαφος τοῦ Α. ἀετώματος (εἰκ. 340, πίν. 72 κάτω), λόγῳ τῆς ἐπὶ αἰῶνας ἐκθέσεως αὐτοῦ εἰς τὰς ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολάς, ἡ ἐπιδερμὶς τῶν λίθων τῆς βάσεως ἐφθάρη. Ἡ σχεδίασις ἀμφοτέρων τῶν ἐδαφῶν ἦτο καὶ εἶναι ἀκόμη δύσκολος, λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν λαξευμάτων καὶ τῶν ἀνωμαλιῶν, αἵτινες προῆλθον ἐκ τῶν ὀπῶν διὰ τοὺς συνδέσμους, τοὺς γόμφους, τοὺς παραγόμφους καὶ τῆς ἀ-

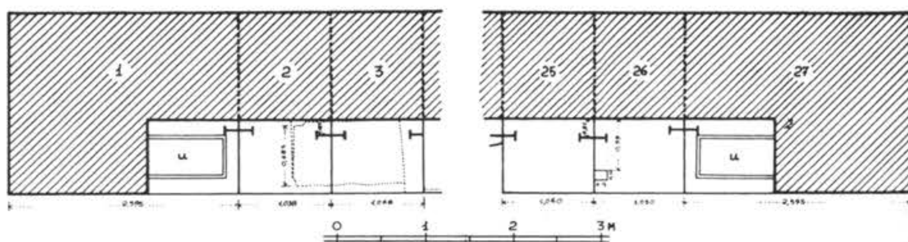
1. Ταύτας αἱ ἐπιγραφαὶ ὀνομάζουσι *καταφοράς*. Inscr. de Délos 500A, 31 καὶ 36.
2. *Καταέτιον γεῖσον:* IG II 2² (1) 1668 (Ἐλευσῖνος), 39. Inscr. de Délos, 500A, 39.
3. *Βάθρον:* IG IV 1², 102 (Ἐπιδαύρου), 100: *βάθρα τοῖς ἀκρωτηρίοις*.
4. *Ἀκρωτήριον:* Dittenberger, Syll. 29 (Δελφῶν). IG II 2² (1) 1407 (Ἀττικῆς), 11. IG II 2² (1), 1425, A1 (Ἀττικῆς), 101. IG IV, 1², 105 A (Ἐπιδαύρου), 19. IG IV 1², 102 (Ἐπιδαύρου), 90 - 91, 100. IG 5 (1), 1568 (Ὀλυμπίας), 4. Πλατ. Κριτίας, 116d. Πλουταρχου Καῖσαρ, 63. Βιτρουβιος De Archit. III, 5, 12 - 13. V, 12, 1.
5. Ταῦτα ἔχουσι διαστάσεις 2,494 ἕως 2,498 μ. (εἰκ. 155, 156) (κατὰ Μπαλανον, Ἀναστήλωσις, σ. 102, 2,54 × 2,54μ.).
6. Ἐκ τούτων τὰ ὑπ' ἀριθ. 8 καὶ 17 τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ τὸ 10 τῆς ἀνατολικῆς, θραυσθέντα, σῴζονται κατὰ χώραν μόνον κατὰ τὸ ὀπίσθιον ἥμισυ αὐτῶν (πίν. 68, 72). Kr. Jeppesen, Acta Archeologica 24, 1953, πίν. I.
7. AM 16, 1891, σ. 59 ἑξ. πίν. III καὶ Antike Denkmäler I, σ. 48, πίν. 58, A - C, 59.
8. Μπαλανος, Ἀναστήλωσις, εἰκ. 111.
9. Πρβλ. Durm, Baukunst³, σ. 123.
10. Kr. Jeppesen, Acta Archeologica 24, 1953, πίν. I.

340. Φωτογραφία τμήματος τῶν ὑπαετίων γείσων τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ἐμφαίνουσα τὰ ἐπ' αὐτῶν λαξεύματα (ὄψις ἀπὸ Ν. πρὸς Β.).

νελκύσεως, τὰς ὁποίας παρουσιάζει. Ἐξακολουθοῦν ὅμως πάντοτε νὰ εἶναι χρήσιμα τὰ παλαιότερα σχέδια τοῦ Sauer[1] καὶ τὰ ἀργότερον (1933) ὑπὸ τοῦ R. Carpenter δημοσιευθέντα[2].

Εἰς τὰ ἐδῶ παρατιθέμενα σχέδια τῆς βάσεως τοῦ Δ. ἀετώματος (πίν. 68), ἅτινα ἐξεπόνησα τὸ 1945, δεικνύονται μόνον τὰ σημαντικώτερα θραύσματα καὶ λαξεύματα (πίν. 68, Α, Α, Α), οὐχὶ δὲ καὶ τὰ διὰ σιμέντου νεώτερα γεμίσματα[3]. Ἔτι ἀργότερον, τὸ 1953, ἀκριβῆ σχέδια τῶν ὁριζοντίων γείσων τῶν ἀετωμάτων παρέσχεν ὁ μελετήσας κυρίως τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ γλυπτοῦ ἐναετίου διακόσμου τῶν ἀετωμάτων Δανὸς ἀρχιτέκτων Kristian Jeppesen[4].

341. Ὁριζοντία τομὴ καὶ κάτοψις κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ ἀετώματος (κ, κ, τμήματα τῶν κοιλοτήτων).

Ἕκαστον τῶν γείσων τῆς βάσεως περιελάμβανεν ἕνα πρόμοχθον καὶ μίαν ὁδόν, μὲ ὁλικὸν μῆκος κυμαινόμενον ἀπὸ 1,02 ἕως 1,09 μ.[5], ἐξαιρέσει ἑνὸς ἐφ' ἑκάστου ἀετώματος τεμαχίου, ὅπερ περιελάμβανεν ἕνα πρόμοχθον καὶ δύο ὁδούς, μὲ ὁλικὸν μῆκος 1,299 μ. Τὸ μεγαλύτερον τοῦτο τεμάχιον εἰς μὲν τὸ Α. ἀέτωμα εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 22 ἐξ ἀριστερῶν ἐν τῇ παρατιθεμένῃ κατόψει (πίν. 72 κάτω), εἰς δὲ τὸ Δ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 11 (πίν. 68 κάτω). Ἀμφότερα τὰ μεγαλύτερα ταῦτα γεῖσα δὲν εἶναι τοποθετημένα εἰς τὸν ἄξονα τοῦ ἀετώματος, ἀλλὰ τὸ μὲν τοῦ Α. εὑρίσκεται δεξιά, ἤτοι πρὸς Νότον τοῦ ἄξονος, τὸ δὲ τοῦ Δ. ἀριστερά, ἤτοι πρὸς Βορρᾶν.

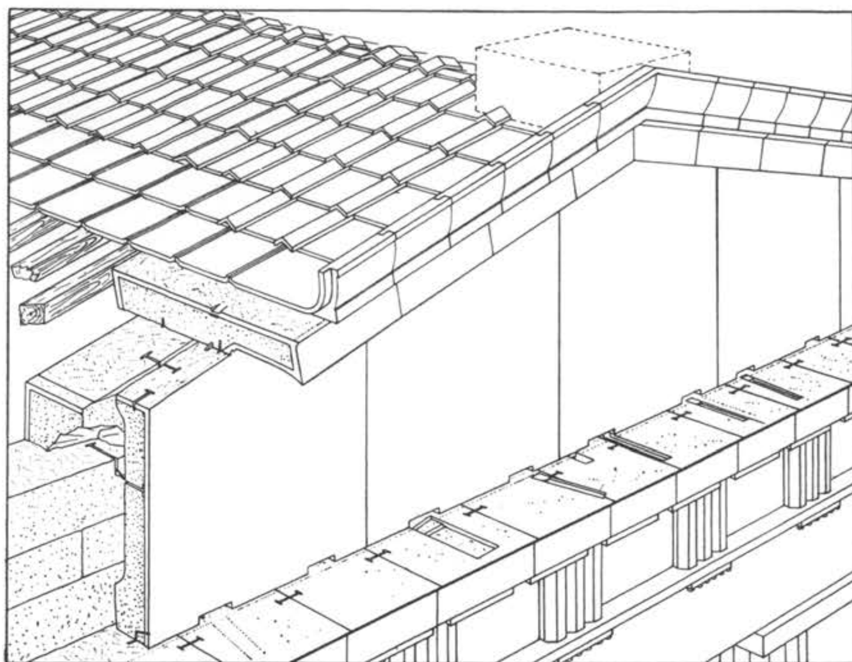
Τὰ ὁριζόντια γεῖσα τῆς βάσεως συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα διὰ δύο ἐφ' ἑκάστου ἁρμοῦ συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, μήκους 0,32 ἕως 0,34 μ. Ἐκ τούτων ὁ μὲν εἷς ἦτο ἀκάλυπτος καὶ εὑρίσκετο ἔξω τοῦ τυμπάνου, εἰς ἀπόστασιν 0,135 μ. (εἰκ. 340) ἀπ' ἐκείνου, ὁ δὲ ἄλλος ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ ὀπισθίου ἀντιθηματικοῦ τοίχου.

Εἰς τὰ δύο ἄκρα τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος ὑπάρχουν λαξευμέναι ἐπὶ τῶν μεγάλων γωνιαίων ὁριζοντίων γείσων[6] ὀρθογώνιοι, ἀγνώστου προορισμοῦ, κοιλότητες (εἰκ. 155

1. AM 16, 1891, πίν. III. Antike Denkmäler, I, σ. 48, πίν. 58 A - C, 59.
2. Hesperia 2, 1933, πίν. II.
3. Ταῦτα σημειώνει ὁ ΜΠΑΛΑΝΟΣ εἰς τὸν πίν. 6, σχ. 2 τοῦ ἔργου του διὰ σταυρωτῆς διαγραμμίσεως.
4. Acta Archaeologica 24, 1953, σ. 103 - 125, πίν. I καὶ II.
5. Τῆς διαφορᾶς ὀφειλομένης εἰς τὸ διάφορον πλάτος τῶν ὁδῶν, αἵτινες πάλιν ἦσαν συνάρτησις τοῦ διαφόρου πλάτους τῶν μετοπῶν. Τὸ πλάτος τῶν προμόχθων παρέμεινε σταθερόν.
6. Καὶ οὐχὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 τοῦ Δ. ἀετώματος, ὡς ἐσφαλμένως σχεδιάζεται παρὰ SAUER, AM 16, 1891, πίν. III, 1 καὶ Antike Denkmäler I, σ. 48, πίν. 58, A - C, 59.

τομαί, 156 καὶ 341, πίν. 72), ἐξ ὧν ἡ παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ Δ. ἔχει διαστάσεις 1,275 × 0,535 μ. καὶ βάθος 0,146 μ., ἡ δὲ Α. μῆκος 1,50 ἕως 1,555 × 0,535 μ. καὶ βάθος 0,149 μ.[1].

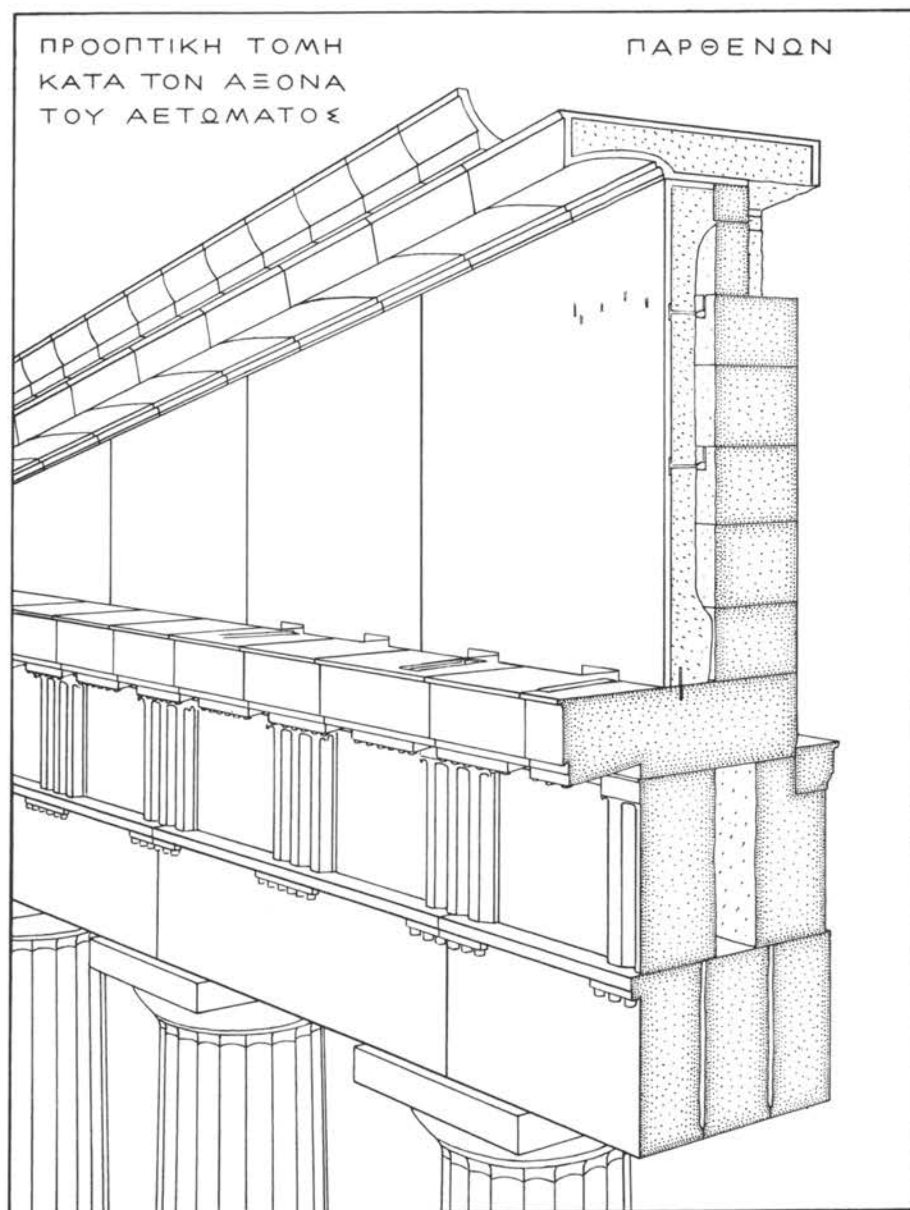
Εἰς ἑκάτερον τῶν ἀετωμάτων ἐκ τῶν ὁριζοντίων γείσων, ἓν (τὸ ὑπ' ἀριθ. 13 τῆς δυτικῆς[2]) (εἰκ. 190, πίν. 6, 68 κάτω καὶ 72 δεξιὰ ἄνω) καὶ δύο (τὰ ὑπ' ἀριθ. 19[3] καὶ 20 τῆς

342. Ὀρθογώνια λαξεύματα ἐπὶ τῶν ὑπαετίων γείσων (προοπτικὴ ἀναπαράστασις τοῦ ἀετώματος ἐκ τῶν ἄνω).

ἀνατολικῆς[4], πίν. 4, 72 κάτω) φέρουσι δύο λοξὰς πρὸς τὰ κάτω ἀνοιγομένας ὀπὰς καρκίνου ἀνυψώσεως (βάθους 0,14 μ.), ὁμοίας πρὸς ἐκείνας, τὰς ὁποίας συνηντήσαμεν εἰς τὰς πλινθίδας τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ (βλ. ἀνωτ. σ. 287 καὶ εἰκ. 189). Ἐκ τούτων ὅμως φανερὰ ἀπέμενε μόνον ἡ μία, τῆς ἄλλης ὄψεως καλυπτομένης ὑπὸ τοῦ τοίχου τοῦ ἀντιθήματος. Ἡ μόνον ἐπὶ ἑνὸς ἢ δύο γείσων ὕπαρξίς των ὑποδηλοῖ, ὅτι τὰ ἀντίστοιχα

1. Βλ. εἰκ. παρὰ PENROSE, Principles, πίν. 18 καὶ κατ' αὐτὸν εἰς τὸ σχέδιον τοῦ ZILLER ἐν Vorlegeblätter, 2 Ser. Wien 1875, πίν. VIII. Τὸ μῆκος τῆς κοιλότητος ταύτης τοῦ Β. ἄκρου τοῦ Δ. ἀετώματος ἐσφαλμένως σχεδιάζει ὁ ΜΠΑΛΑΝΟΣ (Ἀναστήλωσις, πίν. 7, σχ. 9) ὡς 2,22 μ.
2. Τοῦ ὑπ' ἀριθ. 21 ἡ ὀπὴ διεπλατύνθη ἀργότερον εἰς 0,25 μ. καὶ βάθος 0.35 μ. (ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἀναστήλωσις, πίν. 114).
3. Ὁ λίθος οὗτος ἐτέθη εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἀρχικοῦ εἰς πολὺ ὑστερωτέρους (ρωμαϊκούς;) χρόνους.
4. Ἡ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 12 ὀπὴ εἶναι νέα.

343. Ὀρθογώνια λαξεύματα ἐπὶ τῶν ὑπαετίων γείσων (προοπτικὴ ἀναπαράστασις ἐκ τῶν κάτω καὶ τομή).

τεμάχια γείσου ἐτοποθετοῦντο τελευταῖα (καταφραγή). Εἰς τὸ τεμάχιον 14 τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος ὑπάρχει καὶ κυκλικὸν λάξευμα, διαμέτρου 0,27 μ.[1], μὲ αὔλακα μολυβδοχοΐας τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τετραγώνου γόμφου, γενομένην πιθανῶς χάριν βάσεως μεσαιωνικοῦ τινος κίονος (πίν. 72 κάτω). Κυκλική, ὀλίγον μεγαλυτέρα καὶ ἁδρῶς λαξευμένη βάθυνσις, ἀλλ' ἄνευ αὔλακος μολυβδοχοΐας, ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 13 τεμαχίου τοῦ Δ. ἀετώματος. Ἀμφότερα τὰ κυκλικὰ ταῦτα λαξεύματα ἔγιναν ὅταν πλέον δὲν ὑπῆρχον οἱ ὀρθοστάται τοῦ τυμπάνου· διότι εὑρίσκονται ἀκριβῶς ὑπ' αὐτούς.

Ἐπί τινων[2] ἐκ τῶν μεσαίων ὁριζοντίων γείσων ὑπάρχουσιν ἀβαθῆ (0,06 ἕως 0,08 μ.) ὀρθογώνια λαξεύματα (εἰκ. 342 καὶ 343, πίν. 72), μήκους ποικίλλοντος ἀπὸ 0,71 ἕως 0,76 μ. καὶ πλάτους ὡσαύτως ποικίλλοντος ἀπὸ 0,11 ἕως 0,383 μ., παρουσιάζοντα ζωηρὰ ἴχνη ὀξειδώσεως[3], τὸν σκοπὸν τῶν ὁποίων θὰ ἑρμηνεύσωμεν ἀργότερον.

2. Τὸ τ ύ μ π α ν ο ν, ὡς εἴπομεν, ἀπετελεῖτο, ὅπως εἰς πάντας τοὺς μεγάλους ναοὺς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἐκ διπλοῦ μαρμαρίνου τοίχου: ἑνὸς μετωπιαίου ἐκ δέκα τραπεζιοσχήμων μαρμαρίνων ὀρθοστατῶν (εἰκ. 339, 343)[4], ποικίλου μήκους[5] καὶ ὕψους, καὶ ἑνὸς ὀπισθίου, ἰσοδομικῶς ἐκτισμένου, σχηματίζοντος τὸ ἀντίθημα τοῦ προσθίου. Ἡ ἄνω κεκλιμένη πλευρὰ τῶν τραπεζιοσχήμων ὀρθοστατῶν σχηματίζει πρὸς τὴν κάτω ὁριζοντίαν πλευρὰν ὀξεῖαν γωνίαν, ἴσην πρὸς 13° 29′ 44″, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τρίγωνον, βάσεως 4,115 μ. καὶ ὕψους 1,00 μ.[6]

Ἡ προσθία κατακόρυφος ἐπιφάνεια τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ τυμπάνου εἶναι τοποθετημένη 0,20 μ. ἐσώτερον τῆς προσθίας κατακορύφου ἐπιφανείας τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τῆς τριγλύφου (εἰκ. 344, 347) καὶ τοῦτο ἵνα ἀφεθῇ περισσότερος χῶρος διὰ τὰ ἐναέτια ἀγάλματα.

Ἐκ τῶν δέκα ὀρθοστατῶν ὁ Cockerell[7] γράφει, ὅτι ἀρχικῶς ὑπῆρχον ἐννέα μεγάλαι πλάκες, ὁ δὲ Michaelis (σ. 189) διερωτᾶται ἐὰν πρόκειται περὶ δέκα, ὑποδεικνύων, ὅτι τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ τυμπάνου ἐσχεδιάσθη ἐσφαλμένως ὑπὸ τοῦ Cockerell. Τοῦ μὲν Α. ἀετώματος σώζονται σήμερον μόνον οἱ τρεῖς ἄκροι — οἱ ὑπ' ἀριθ. 1, 2 καὶ

1. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, ἔ.ἀ. εἰκ. 112.

2. Τῶν ὑπ' ἀριθ. 11, 13, 14 καὶ 16 τεμαχίων τοῦ Α. καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 11, 12, 13, 14 15 καὶ 16 τοῦ Δ. Ἐκ τούτων ὀλίγα μὲν διευθύνονται καθέτως, τὰ πλεῖστα ὅμως λοξῶς πρὸς τὴν βάσιν τοῦ τυμπάνου. Τὸν σκοπὸν τῶν λαξευμάτων τούτων θὰ ἑρμηνεύσωμεν κατωτέρω.

3. Πρβλ. καὶ MICHAELIS, Der Parthenon, σ. 189.

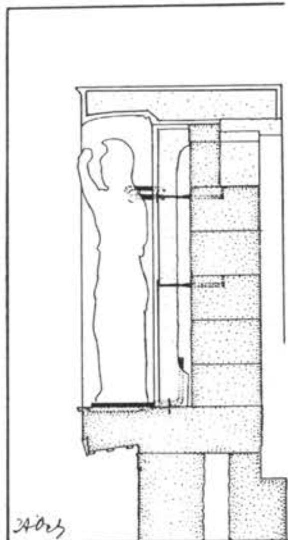
4. Εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ δύο ἀκρότατα τραπεζιόσχημα τεμάχια (μήκους 0,243 ἕως 0,287 μ. καὶ ὕψους: μεγάλης πλευρᾶς 0,215 ἕως 0,230 μ., μικρᾶς πλευρᾶς 0,17 μ.) (εἰκ. 339 ΒΔ., ΝΔ. γωνίας καὶ 368 - 371, πίν. 71), τὰ ὁποῖα διὰ τεχνικοὺς λόγους, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατασκευασθοῦν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄκρων τραπεζιοσχήμων ὀρθοστατῶν τοῦ τυμπάνου. Αἱ ὑπολειπόμεναι γωνίαι πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ τριγώνου τοῦ ἀετώματος δὲν κατεσκευάσθησαν ἐκ χωριστοῦ τεμαχίου, ἀλλ' ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἄκρου καταετίου γείσου (εἰκ. 368 - 371, πίν. 71).

5. Τὰ μήκη τῶν ὀρθοστατῶν τῆς βορείου κερκίδος εἶναι: τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1, 3,41 μ. τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2, 2,491 μ., τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3, 2,501 μ., τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4, 2,551 μ., τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5, 2,741 μ. Τὰ μήκη τῶν ὀρθοστατῶν τῆς νοτίας κερκίδος εἶναι: τοῦ ὑπ' ἀριθ. 6 σώζεται μόνον 1,275 μ., τοῦ ὑπ' ἀριθ. 7 δὲν σώζεται, τοῦ ὑπ' ἀριθ. 8, 2,508 μ., τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9, 2,48 μ., τοῦ ὑπ' ἀριθ. 10, 3,145 μ.

6. PENROSE, Principles, σ. 15. MICHAELIS, Der Parthenon, σ. 17. Διὰ τὰς σχετικὰς κλίσεις τῶν ἀετωμάτων καὶ ἄλλων ναῶν τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. βλ. Α.Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ΑΔ 1, 1915, σ. 3, σημ. 4. Κατὰ τὸν DINSMOOR (Hesperia 9, 1940, σ. 31, σημ. 69), αἱ κλίσεις τῶν ἀετωμάτων τῶν περικλείων ἀττικῶν δωρικῶν ναῶν κυμαίνονται μεταξὺ τοῦ 1: 4 καὶ 1/3 καὶ 1: 4 καὶ 1/12, συμφώνως καὶ πρὸς τὸ κλῖμα τῆς χώρας.

7. Ancient Marbles VI, σ. 26.

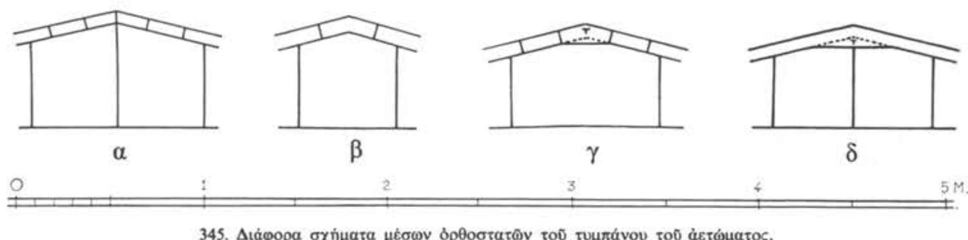
10 —, τοῦ δὲ δυτικοῦ διετηρήθησαν πάντες, ἐξαιρέσει τῶν ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 7 (πτ. πίν. XVII καὶ πίν. 68, 69). Οἱ ἀποτελοῦντες τὸ τύμπανον ὀρθοστάται εἶναι διετεταγμένοι οὕτως, ὥστε κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ἀετώματος νὰ ὑπάρχῃ κατακόρυφος ἁρμός, ὕψους 3,428 μ.[1], διαχωρίζων τοὺς δύο κεντρικοὺς τετραπλεύρους ὀρθοστάτας (εἰκ. 339, 345α). Ὁμοίαν ἀκριβῶς διάταξιν παρουσιάζουν καὶ δύο ἄλλοι ναοὶ τοῦ 5ου αἰ.: ὁ τῆς Ἀφαίας[2] καὶ ὁ ἐν Φιγαλείᾳ ναὸς τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος[3], ἔργον καὶ αὐτὸς τοῦ Ἰκτίνου. Εἰς τὴν περιγραφεῖσαν περίπτωσιν τὸ καταέτιον γεῖσον κατεσκευάζετο τελείως χωριστὸν ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτας. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβαινε καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τοῦ 6ου αἰ. (ναὸς Ἀθηνᾶς Ἄσσου[4], 540 π.Χ.), τοῦ 5ου αἰ. (Ἐρέχθειον[5]) καὶ τοῦ 4ου αἰῶνος (ναὸς Διὸς Στράτου Ἀκαρνανίας[6], ναὸς Ἀλέας Ἀθηνᾶς Τεγέας[7]), εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ἀντὶ ἀξονικοῦ ἁρμοῦ τῶν ὀρθοστατῶν ἐτίθετο εἰς τὸ μέσον τοῦ τυμπάνου μέγας πεντάπλευρος ὀρθοστάτης (εἰκ. 345β). Εἰς ἄλλα πάλιν κτίρια τοῦ 5ου αἰῶνος (Ἡφαίστειον[8], Προπύλαια[9], ναὸς Ἀθηνᾶς Νίκης[10], ναὸς Ραμνοῦντος[11]) συναντῶμεν μὲν ἐν τῷ μέσῳ ὀρθοστάτην, ἀλλὰ τοῦτον ἑξάπλευρον (εἰκ. 345γ), ἀποβαίνοντα τοιοῦτον λόγῳ ἀποκοπῆς τοῦ μεταξὺ τοῦ ὀρθοστάτου καὶ τοῦ καταετίου γείσου παρεμβαλλομένου μικροῦ ἰσοσκελοῦς τριγώνου Τ (εἰκ. 345γ), ὅπερ τώρα πλέον κατεσκευάζετο ἐξ ἑνὸς τεμαχίου μετὰ τοῦ μέσου καταετίου γείσου. Μίαν παραλλαγὴν τοῦ τελευταίου τούτου τύπου, προκύπτουσαν ἐκ τῆς διχοτομήσεως τοῦ μέσου ἑξαπλεύρου ὀρθοστάτου, παρέχει ὁ ἐν Σουνίῳ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος[12], ἔνθα ἐπανέρχεται μὲν πάλιν ὁ ἁρμὸς εἰς τὸν ἄξονα τοῦ ἀετώματος, ἀλλ' οὗτος τώρα χωρίζει δύο οὐχὶ τετραπλεύρους, ἀλλὰ πενταπλεύρους ὀρθοστάτας, τοῦ ὑπολειπομένου ὑπὲρ ἀμφοτέρους τοὺς ὀρθοστάτας μέχρι τοῦ καταετίου γείσου τριγώνου κατασκευαζομένου συμφυοῦς μετὰ τοῦ μέσου καταετίου γείσου (εἰκ. 345δ).

344. Κατακόρυφος τομὴ τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος ἐν σχέσει πρὸς τὸν θριγκόν.

1. Τὰ ὕψη τῶν ὑπολοίπων ἁρμῶν εἶναι: τῆς μὲν βορείου κερκίδος 0,974 - 1,581 - 2,180 - 2,77 μ., τῆς δὲ νοτίας 2,160 - 1,500 - 0,98 μ.
2. Fiechter παρὰ Furtwängler, Ägina, πίν. 3 καὶ 34.
3. Cockerell, The Temple of Apollo Epikourios, πίν. 3. W. B. Dinsmoor, Metr. Mus. Studies 4, 1932 - 33, σ. 204 ἑξ.
4. Clarke - Bacon, Investigations at Assos, πίν. σ. 145.
5. Stevens - Paton, The Erechtheum, πίν. XXI.
6. Α. Κ. Ορλανδος, ΑΔ 8, 1923, σ. 17, εἰκ. 15.
7. Ch. Dugas - J. Berchmanns - M. Clemmensen, Le Sanctuaire d'Aléa Athéna à Tégée, Paris 1924, πίν. XII - XIV.
8. Br. Sauer, Das sog. Theseion, Leipzig 1899, πίν. 2. H. Koch, Studien zum Theseustempel in Athen, Berlin 1955, σ. 186, εἰκ. 60.
9. W. B. Dinsmoor, AJA 14, 1910, σ. 148, εἰκ. 1.
10. A. C. Orlandos, BCH 71/72, 1947/48, σ. 28, εἰκ. 20.
11. Stuart - Revett, Unedited Antiquities of Attica, II κεφ. VI, πίν. II.
12. Α. Κ. Ορλανδος, ΑΔ 1, 1915, σ. 4, εἰκ. 3.

Ἂς ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὸν Παρθενῶνα. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ τῶν 0,415 (κάτω) ἕως 0,47 μ. (ἄνω) παχέων τεσσάρων κεντρικῶν ὀρθοστατῶν εἶχε κοιλανθῆ διὰ χονδροῦ βελονίου, χάριν ἐλαφρύνσεως τοῦ βάρους των κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ ὕψους των κατὰ καμπύλην γραμμήν (εἰκ. 343, 346, 347, 348, πίν. 70), ἵνα ἀφαιρεθῇ ἀρκετὸν πάχος των καὶ ἄρα καὶ βάρος ἀπὸ τοὺς μέσους ὀρθοστάτας, ὅπερ ἀφιέμενον, θὰ κατέθλιβε τὰ

345. Διάφορα σχήματα μέσων ὀρθοστατῶν τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος.

κάτωθι μεσαῖα ἐπιστύλια[1]. Κατήντησεν οὕτω νὰ ἔχουν οἱ κεντρικοὶ ὀρθοστάται καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους των πάχος μόνον 0,245 ἕως 0,26 μ.[2] Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῆς διατάξεως ταύτης τὸ κέντρον βάρους τοῦ ὀρθοστάτου ἔφευγεν ἀπὸ τὸ μέσον τῆς βάσεώς του, πρὸς ἀποφυγὴν ἀνατροπῆς του, συνέδεσαν τὸν ἁρμὸν κατ' ἀποστάσεις διὰ μακρῶν σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος διπλοῦ ταῦ, μετὰ τοῦ ὄπισθεν ἰσοδόμου ἀντιθηματικοῦ τοίχου, περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω λεπτομερέστερον διαλαμβάνομεν.

Οἱ ὀρθοστάται τοῦ τυμπάνου ἐγομφοῦντο ἐπὶ τῶν ὁριζοντίων γείσων τῇ βοηθείᾳ μεγάλων πενταγώνων[3] σιδηρῶν γόμφων, τιθεμένων κατὰ τὸν ἁρμὸν ὤσεως τῶν ὀρθοστατῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,19 ἕως 0,21 μ. ἀπὸ τῆς προσόψεως αὐτοῦ, εἰσχωρούντων δὲ κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους των εἰς ἕκαστον τῶν δύο γειτονικῶν ὀρθοστατῶν[4]. Οἱ γόμφοι οὗτοι ἀναγράφονται ἐπὶ τοῦ σχεδίου τοῦ πίν. 68, διὰ τῶν γραμμάτων Γ, Γ, σχεδιάζονται δὲ ἐπὶ τοῦ πτ. πίν. XVII καὶ τοῦ πίν. 69. Ἡ μολυβδοχόησίς των ἐγίνετο τῇ βοηθείᾳ λεπτῶν (διαμέτρου 0,02 μ. καὶ βάθους 0,008 μ.) αὐλάκων χύσεως, λαξευομένων λοξῶς ἀπὸ τοῦ προσώπου τῶν λίθων πρὸς τοὺς ἁρμοὺς ὤσεως αὐτῶν.

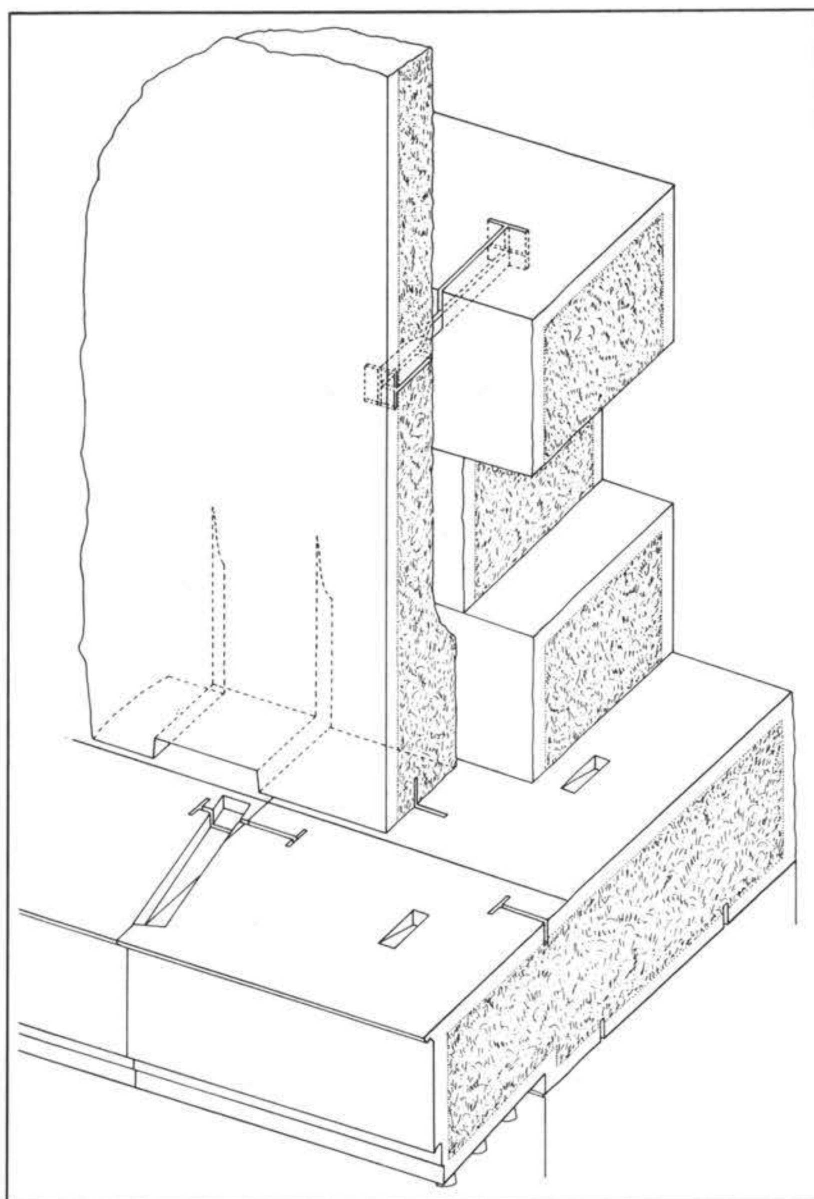
Πλὴν τῶν κυρίως γόμφων ἐτίθεντο κατὰ τοὺς ἁρμοὺς τῶν ὀρθοστατῶν καὶ παράγομφοι, σαφῶς διακρινόμενοι τόσον εἰς τὰ ἀκάλυπτα γεῖσα τοῦ Α. ἀετώματος, ὅσον καὶ εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 15, 16, 17 καὶ 18 γεῖσα τοῦ Δ. (πίν. 68). Ἐκ τούτων μάλιστα εἷς, ὁ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 17 γεῖσον, διατηρεῖ ἀκόμη καὶ ὅλον τὸν μόλυβδον διὰ τοῦ ὁποίου, περιέργως, εἶχε μολυβδοχοηθῆ, ἐνῷ συνήθως οἱ παράγομφοι δὲν ἐμολυβδοχοοῦντο.

1. Ὁμοία ἀλλὰ κατ' ἄλλον τρόπον γενομένη ἐλάφρυνσις τοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὰ μέσα ἐπιστύλια βάρους τοῦ τυμπάνου παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πρόσοψιν τῶν Προπυλαίων· πρβλ. Dinsmoor, AJA 14, 1910, σ. 149, εἰκ. 2.

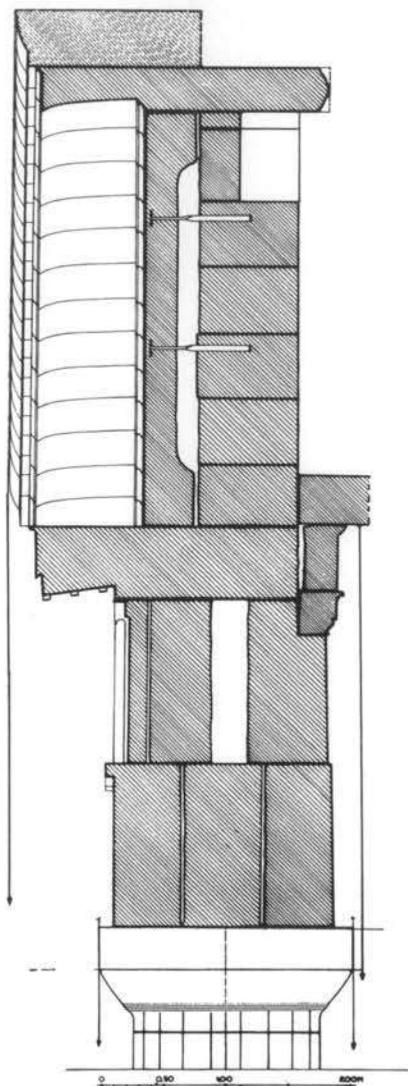
2. Ἡ κοιλότης αὕτη διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν L. καὶ M. Magne εἴς τε τὴν πρώτην (Paris 1895) καὶ τὴν δευτέραν ἔκδοσιν (Paris 1913) τοῦ ἔργου των Le Parthénon, πίν. 11 καὶ 71 ἀντιστοίχως.

3. Μήκους βάσεως 0,22 ἕως 0,27 μ., ὕψους ἐν τῷ μέσῳ 0,154 μ., εἰς δὲ τὰ ἄκρα 0,08 ἕως 0,097 μ. καὶ πάχους 0,020 ἕως 0,025 μ.

4. Τοιούτους γόμφους συνηντήσαμεν ἤδη καὶ εἰς τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ (σ. 285, εἰκ. 186), ὠνομάσαμεν δὲ αὐτοὺς ἀμφιγόμφους (πτ. πίν. XVII καὶ πίν. 68).

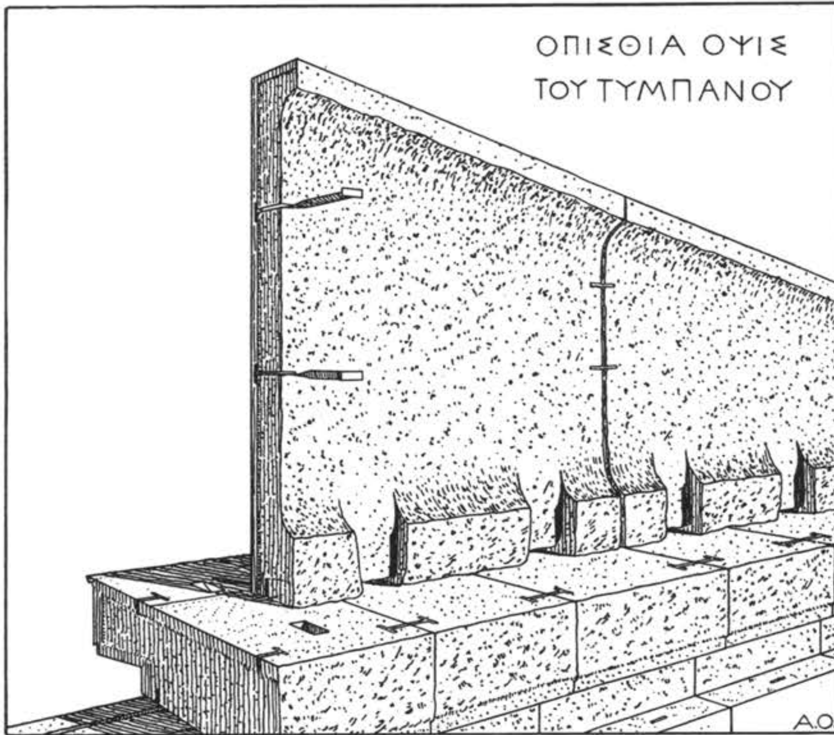
346. Προοπτική τομή τοῦ μέσου ὀρθοστάτου καὶ τοῦ ὄπισθεν ἀντιθηματικοῦ τοίχου.

347. Κατακόρυφος τομὴ κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ θριγκοῦ καὶ τοῦ ἀετώματος.

Χάριν τῆς τελείας ἐπαφῆς τῶν ὀρθοστατῶν πρὸς ἀλλήλους οἱ ὀρθοστάται εἶχον ἐφοδιασθῆ καὶ δι' ἀναθυρώσεως κατά τε τὴν ἄνω, καὶ τὴν ἐξωτερικὴν κατακόρυφον αὐτῶν πλευράν, πλάτους 0,06 ἕως 0,065 μ. (εἰκ. 346, 347, 348, πίν. 70).

Μοχλοβόθρια (Stemmlöcher), διατηρούμενα ἐπὶ τῶν ὁριζοντίων γείσων πλησίον τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ τυμπάνου, μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ ὀρθοστά-

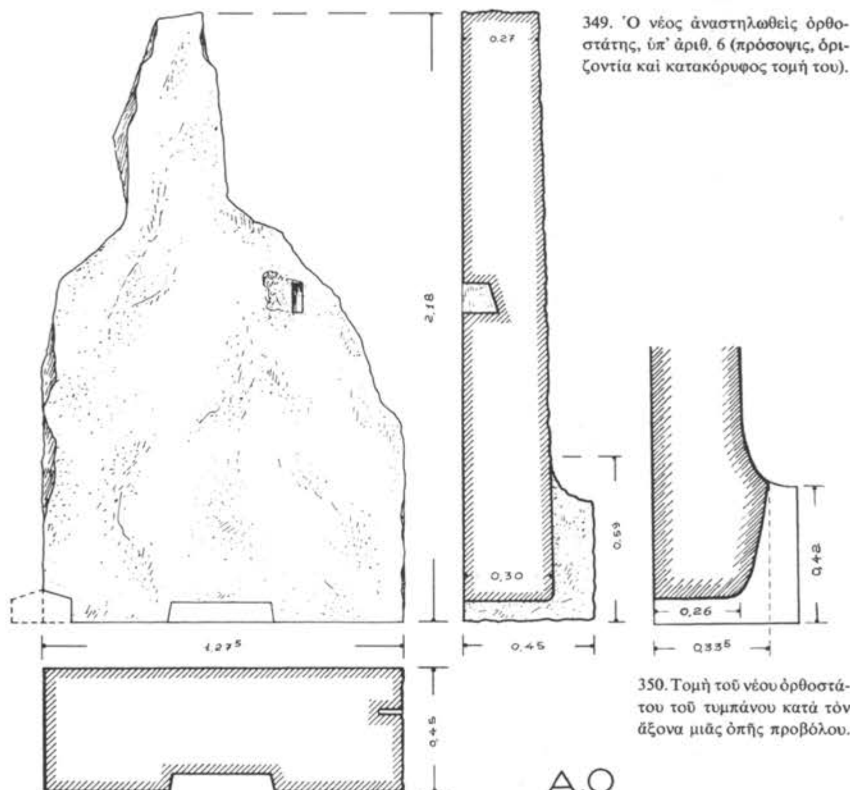
348. Προοπτικὴ ἄποψις τῆς ὀπισθίας κοίλης πλευρᾶς τῶν ὀρθοστατῶν τῆς βορείου κερκίδος τοῦ Δ. ἀετώματος.

ται ὠθοῦντο πρὸς τὰ ἀντιθήματά των ἐκ τῶν ἔξω (ἐκ τῆς προσόψεως), προκύπτει δ' ἐκ τούτου, ὅτι τὰ ἀντιθήματα θὰ εἶχον τοποθετηθῆ πρότερον. 'Αφ' ἑτέρου, ἐξ ἄλλων σωζομένων μοχλοβοθρίων, συνάγομεν, ὅτι ἡ κατὰ μῆκος τοποθέτησις τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ τυμπάνου ἐγίνετο ἀπὸ τοῦ κέντρου αὐτοῦ πρὸς τὰ ἄκρα, ὅπως δηλαδὴ καὶ εἰς τὰ Προπύλαια[1].

Εἰς τὴν βάσιν τῆς προσόψεως τῶν δύο σωζομένων μεγάλων ὀρθοστατῶν (ἀριθ. 4 καὶ

1. Dinsmoor, AJA 14, 1910, σ. 147, πίν. IV.

5) (πτ. πίν. XVII καὶ πίν. 68, 69) τῆς βορείου κερκίδος[1] τοῦ Δ. ἀετώματος ἔχουν λαξευθῆ, ἀνὰ δύο ἐφ' ἑκατέρου ὀρθοστάτου, μεγάλαι ὀρθογώνιοι ὀπαί, δηλούμεναι διὰ τῶν γραμμάτων B, B, B ἐπὶ τοῦ πίν. 68, σχεδιαζόμεναι δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ πτ. πίν. XVII καὶ τοῦ πίν. 69. Τὸ πλάτος των κυμαίνεται ἀπὸ 0,355 μ. μέχρι 0,420 μ., τὸ δὲ ὕψος των εἶναι 0,075 μ., ἐξαιρέσει μιᾶς (τῆς ἐπὶ τοῦ ὀρθοστάτου 4), ἥτις ὑψώθη ἀργότερον τμηματικῶς μέ-

349. Ὁ νέος ἀναστηλωθεὶς ὀρθοστάτης, ὑπ' ἀριθ. 6 (πρόσοψις, ὁριζοντία καὶ κατακόρυφος τομή του).

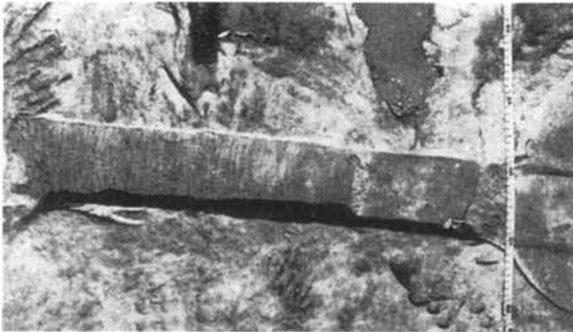
350. Τομὴ τοῦ νέου ὀρθοστάτου τοῦ τυμπάνου κατὰ τὸν ἄξονα μιᾶς ὀπῆς προβόλου.

χρι 0,118 μ., ἀποβᾶσα περίπου βαθμιδωτή (πίν. 68). Ὁμοία συνήθης καὶ ἀμφίγομφος ὀπὴ ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν βάσιν τοῦ προσφάτως, ὑπ' ἀριθ. 6, ἀναστηλωθέντος τεμαχίου ὀρθοστάτου τῆς νοτίας κερκίδος[2] τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος (εἰκ. 339, 349 καὶ πίν. 72 ἄνω). Τὸ πλάτος τῆς ὀπῆς εἶναι καὶ πάλιν 0,355 μ. καὶ τὸ ὕψος 0,075 μ.

1. *Κερκίς:* IG II 2² 1668 (Ἐλευσῖνος), 58. IV, 1², 102, 89: *ἕλετο κερκίδα τõ αἰετõ ἐργάσασθαι.* 102, 112: *ἐναιετίων τᾶς ἀτέρας κερκίδος.*

2. Τὸ τεμάχιον τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐσῴζετο ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν του, θὰ κατέπεσε δὲ τὸ 1805, λόγῳ σεισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ DODWELL (Travels I, σ. 329): «some blocks of the western tympanon were thrown down by an earthquake in 1805».

Πᾶσαι αἱ μνημονευθεῖσαι ὀπαὶ δὲν ἐκτείνονται καθ' ὅλον τὸ κατὰ τὴν βάσιν τῶν τῶν ὀρθοστατῶν πάχος (0,415 ἕως 0,425 μ.), ἀλλὰ καταλαμβάνουν μόνον τὰ 0,335 μ. αὐτοῦ, φθάνουσαι ἐσωτερικῶς περίπου μέχρι τῆς προεκτάσεως τῆς κοιλανθείσης κατακορύφου παρειᾶς τῶν ὀρθοστατῶν, πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ συνάπτονται διὰ καμπύλης λαξεύσεως (εἰκ. 346 - 349 καὶ πίν. 70, 72).

351 - 352. Φωτογραφίαι λαξευμάτων ἐπὶ τῶν ὑπαετίων γείσων διὰ τοὺς σιδηροῦς προβόλους (Δ. ἀετώματος).

Καταντᾷ οὕτω τὰ ὑπόλοιπα ὀπίσθια μέρη τοῦ πάχους τῶν ὀρθοστατῶν νὰ προβάλλουν ἐσωτερικῶς, δίκην ἀντηρίδων, ὡς αἱ εἰκόνες 348, 350 καὶ ὁ πίν. 70 δεικνύουν.

Αἱ ἀνωτέρω περιγραφεῖσαι ὀπαὶ Β, Β, Β (πίν. 68) θὰ εὑρίσκοντο ἀναμφιβόλως εἰς σχέσιν πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν ὁριζοντίων γείσων μνημονευθέντα ἤδη (σ. 515) πέντε ἐφ' ἑκατέρου ἀετώματος λαξεύματα Α, Α, Α, Α, ἅτινα, ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ γείσου, διευθύνονται πρὸς τὰς ὀπάς, ἄλλοτε καθέτως καὶ ἄλλοτε λοξῶς (βλ. τὰς εἰκ. 351 - 354, 355 καὶ τὸν πίν. 68)[1]. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι τὰ λαξεύματα ταῦτα (πέντε τὸν

1. Πρβλ. καὶ τοὺς πίνακας τοῦ Penrose, Principles, πίν. XVIII, τοῦ Michaelis, Der Parthenon, πίν. 6,.τοῦ Br. Sauer ἐν AM 16, 1891, πίν. III καὶ Antike Denkmäler, I, σ. 48, πίν. 58, A - C, 59, τοῦ R. Carpenter ἐν Hesperia 2, 1933, πίν. II, ὡς καὶ τὸ ἐκ τοῦ Penrose δάνειον σχέδιον τοῦ E. Ziller ἐν Conze, Vorlegeblätter, 2 Ser. Wien 1876, πίν. VIII.

ἀριθμὸν ἐν συνόλῳ[1] ἐφ' ἑκάστου ἀετώματος) εὑρίσκονται εἰς τὸ μέσον τοῦ πλάτους τοῦ οἰκείου ἀετώματος[2].

Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ χαρακτηριστικόν, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν ἐντὸς τῶν λαξευμάτων ὕπαρξιν σκωρίας, παρέσχε καὶ τὴν ὑπὸ πάντων τῶν ἐρευνητῶν γενομένην δεκτὴν ἑρμηνείαν τοῦ σκοποῦ των, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἔδωκεν ὁ Penrose[3] καὶ παρεδέχθησαν οἱ νεώτεροι[4].

353 - 354. Φωτογραφίαι λαξευμάτων ἐπὶ τῶν ὑπαετίων γείσων διὰ τοὺς σιδηροῦς προβόλους (Δ. ἀετώματος).

Γράφει λοιπὸν ὁ Penrose, ὅτι τὰ ἐπὶ τῶν γείσων λαξεύματα ἐχρησίμευον διὰ νὰ δέχωνται σιδηρᾶ ἐλάσματα ἢ ζυγοὺς (cantilevers) ἢ προβόλους, οἵτινες κατὰ μὲν τὸ ἓν ἄκρον των ἐπακτοῦντο ἐντὸς τῶν κάτωθεν τῶν ὀρθοστατῶν ὀρθογωνίων ὀπῶν, Β, Β, κατὰ τὸ ἄλλο δ' ὅμως ἔμενον ἀστήρικτοι, ἐπὶ τοῦ ἀστηρίκτου δὲ τούτου ἄκρου ἐτίθετο τὸ φορτίον τῶν ἐναετίων ἀγαλμάτων, ἀντισταθμιζόμενον ὑπὸ τοῦ βάρους τοῦ ἀντιστοίχου ὀρθοστάτου τοῦ τυμπάνου (εἰκ. 344).

Τὰς διαστάσεις τῶν σιδηρῶν προβόλων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ πλάτους

1. Εἰς τὸ σχέδιον τοῦ πίν. 68 κάτω σημειοῦται καὶ ἕκτον λάξευμα ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9 γείσου, ὅπερ ὅμως φαίνεται, ὅτι δὲν ἐχρησιμοποιήθη.
2. Ἤτοι ἐπὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 11 - 16 τεμαχίων τοῦ Α. ἀετώματος (πίν. 72).
3. Principles, σ. 46 καὶ πίν. XVIII.
4. Michaelis, Der Parthenon, σ. 172. W.B. Dinsmoor, AJA 26, 1922, σ. 157, εἰκ. 5. R. Carpenter, Hesperia 2, 1933, σ.3 ἑξ.

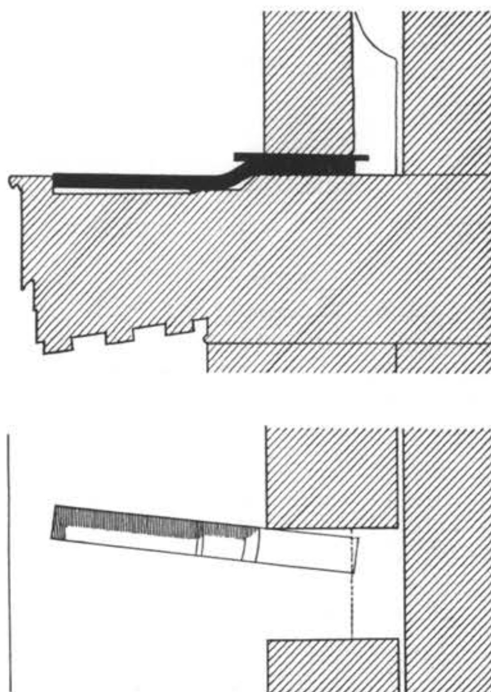
καὶ τοῦ βάθους τῶν λαξευμάτων καὶ ἐκ τοῦ ὕψους τῶν ὀπῶν Β, Β, Β. Καὶ τὸ μὲν πλάτος τῶν λαξευμάτων ἐποίκιλλε μεταξὺ 0,11 καὶ 0,285 μ., τὸ δὲ βάθος ἦτο περίπου 0,06 μ. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὸ βάθος τῶν λαξευμάτων δὲν κατελαμβάνετο ὁλόκληρον ἀπὸ τὸ πάχος τοῦ προβόλου, ἀλλ' ἄφινε κάτωθεν αὐτοῦ μικρὸν κενόν, περίπου 0,01 μ. (εἰκ. 356), χάριν τοῦ βέλους κάμψεως τοῦ προβόλου. Τοῦτο δὲ συνάγεται ἐκ

355. Ὄψις τοῦ ὑπαετίου καὶ τῶν ἐπαετίων γείσων, ὡς καὶ τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ Δ. ἀετώματος ἀπὸ Ν.

τῆς κατὰ μῆκος τομῆς τοῦ λαξεύματος, ἥτις παρουσιάζει πρὸ τοῦ ὀρθοστάτου μικρὸν ἔξαρμα ἢ βαθμίδα ὕψους 0,01 μ., μήκους 0,160 μ. καὶ βάθους 0,061 μ. (εἰκ. 356 κάτω). Ἐπ' αὐτοῦ λοιπὸν τοῦ ἐξάρματος ἐστηρίζετο κυρίως ἡ πακτουμένη ἄκρα τοῦ προβόλου, διότι ἄλλως τὸ βάρος τοῦ ἐπὶ τοῦ προβόλου ἀγάλματος θὰ ἔπιπτεν ὅλον ἐπὶ τοῦ γείσου. Ἐπειδὴ δ' ἀφ' ἑτέρου ἡ μεγίστη, λόγῳ τῆς φορτίσεως, ροπὴ κάμψεως τοιούτων διαστάσεων προβόλων δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβαίνῃ τὰ 2 ἕως 3 χιλ/μα, θὰ παρενεβάλλοντο φύλλα λεπτὰ καὶ ἐπίπεδα ὀρειχάλκου ἢ ἄλλης τινὸς ὁμοίας ὕλης, ἵνα μεταφέρουν τὸ βάρος τῶν ἐπικειμένων γλυπτῶν εἰς τὰς δοκούς, οὕτως, ὥστε αἱ πλίνθοι τῶν ἀγαλμάτων νὰ ἐγγίζουν τὸ μικρὸν τοῦτο τεμάχιον φύλλου (εἰκ. 356). Μικρὸν μάλιστα λείψανον τοιούτου φύλλου διετηρήθη κάτωθεν τοῦ τυμπάνου τοῦ τεμαχίου 10 τῆς Ν. πλευ-

ρᾶς. Μόνον ἡ εἰς τὸ γεῖσον 11 τοῦ Δ. ἀετώματος ἀντιστοιχοῦσα ὀπὴ τοῦ ὀρθοστάτου τοῦ τυμπάνου εἶναι τόσον ὑψηλή (0,118 μ.), ὥστε ἡ ἀντίστοιχος δοκὸς θὰ ἦτο τόσον πολὺ παχεῖα, ἵνα ἐπαρκέσῃ τὸ βάθος τοῦ λαξεύματος δι' αὐτήν. Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ καὶ ὅτι αἱ ὑπὸ τοὺς ὀρθοστάτας ὀπαὶ ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σφηνοειδεῖς ἐν κατακορύφῳ τομῇ, ἐπειδὴ τὸ ὕψος των κυμαίνεται κατὰ μὲν τὸ μέτωπον τοῦ

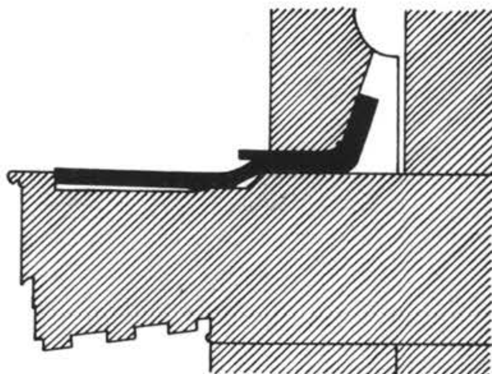

356. Κάτοψις (κάτω) καὶ κατακόρυφος τομὴ (ἄνω) τῶν διὰ τοὺς προβόλους καὶ τοὺς ὕπερθεν αὐτῶν ὀρθοστάτας λαξευμάτων.

ὀρθοστάτου μεταξὺ 0,08 καὶ 0,09 μ., ἐνῶ ὄπισθεν εἶναι μόνον 0,06 ἕως 0,085 μ. Ἑπομένως τὸ πάχος τῶν δοκῶν δὲν δύναται νὰ ἦτο πολὺ περισσότερον τῶν 0,05 μ. ἢ 0,06 μ. Φαίνεται ὅμως, ὅτι καὶ τὰ ἀγάλματα δὲν ἡδράζοντο ἁπλῶς ἐπὶ τοῦ προβόλου, ἀλλ' ὅτι οὗτος εἰσέδυε κατὰ 2 περίπου ἑκατοστὰ ἐντὸς αὐτῶν, ἵνα ἀποφεύγεται ἡ πρὸς τὰ πλάγια ὀλίσθησίς των. Δυστυχῶς δὲν διετηρήθησαν τὰ μεσαῖα ἐναέτια, ὥστε νὰ ἴδωμεν τὴν σχετικὴν ἐγκοπήν των, οὔτε δὲ καὶ οἱ σιδηροῖ πρόβολοι, ἀλλὰ μόνον ἡ ἐξ αὐτῶν προελθοῦσα σκωρία, ἥτις ἐκάλυψε τὰ λαξεύματα.

Οἱ πρόβολοι δὲν διῆκον καθ' ὅλον τὸ πάχος τῆς βάσεως τῶν ὀρθοστατῶν, ὡς ἀναπα-

ρίστανται ὑπό τε τοῦ Dinsmoor[1] καὶ τοῦ Kr. Jeppesen[2], ὅστις καὶ προσθέτει τὰ παρεμβαλλόμενα καὶ ἀνωτέρω μνημονευθέντα λεπτὰ φύλλα χαλκοῦ (ἡμετέρα εἰκὼν 356). Κρίνων ἐντούτοις ἐκ τῆς καμπύλης λαξεύσεως (εἰκ. 350, 357) τῆς ὀροφῆς τινῶν τῶν ὑπὸ τοὺς ὀρθοστάτας ὀπῶν B, B, B (πίν. 68), νομίζω, ὅτι ἐὰν δὲν ἐλαξεύοντο μεταγενεστέρως τὰ λαξεύματα A, A, A, οἱ πρόβολοι, παρακολουθοῦντες τὴν καμπύλην αὐτήν, θὰ ἠδύναντο καὶ νὰ ἀνακάμπτωνται ὄπισθεν καὶ ἐπί τι διάστημα κατακορύφως, δηλαδὴ κατὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τῶν ὀρθοστατῶν καὶ οὕτω διὰ τοῦ ἐναγκαλισμοῦ των πρὸς τοὺς ὀρθοστάτας θὰ καθίστων ἔτι ἰσχυροτέραν τὴν μετ' αὐτῶν συνεργασίαν (βλ. σχετικὴν ἡμετέραν ἀναπαράστασιν εἰκ. 357).

357. Ὑποθετικὴ κατακόρυφος τομὴ προβόλου, ἀνακαμπτομένου κατὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ ὀρθοστάτου (κατὰ τὸν συγγραφέα).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν σειρὰν ἐκτελέσεως τῶν διαφόρων σχετικῶν ἐργασιῶν πρῶται θὰ ἐλαξεύοντο αἱ ὑπὸ τοὺς ὀρθοστάτας ὀπαί, πρὶν ἢ οὗτοι τοποθετηθοῦν[3]· διότι ἄλλως θὰ ἦτο πολὺ δύσκολος ἡ ἐκτέλεσίς των, ἔπειτα δέ, ὅταν πλέον τὰ βαρέα κεντρικὰ ἐναέτια θὰ ἦσαν ἕτοιμα πρὸς τοποθέτησιν, θὰ ἐξετελέσθησαν τὰ διὰ τοὺς προβόλους λαξεύματα ἐπὶ τῶν γείσων, ὡς ἐπιστοποίησεν ὁ A. Rumpf[4] καὶ ἑπομένως δὲν ἠδύναντο οἱ πρόβολοι ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ ἀνακαμφθοῦν πρὸς τὰ ὀπίσω[5], ὡς ἀνωτέρω ὑπεθέσαμεν.

Ἐρωτᾶται ἤδη διατί τὰ μνημονευθέντα λαξεύματα δὲν διευθύνονται ὅλα καθέτως πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ὀπὰς τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ τυμπάνου, ἀλλὰ πολλὰ ἐξ αὐτῶν πλαγίως; Τὰ λαξεύματα τῆς βάσεως θὰ ἔγιναν, ὡς ἐλέχθη, ἀφοῦ εἶχε τελειώσει ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἀετωμάτων καὶ ὅταν θὰ ἦσαν πλέον ἕτοιμα πρὸς τοποθέτησιν τὰ ἐναέτια

1. AJA 26, 1922, σ. 157, εἰκ. 5.
2. Acta Archaeologica 24, 1953, σ. 110, εἰκ. 5.
3. MICHAELIS παρὰ SPRINGER's, Kunstgeschichte I[9], Das Altertum, Leipzig 1911, σ. 253.
4. JdI 40, 1925, σ. 31 ἑξ.
5. Βλ. σχετικῶς καὶ I. BEYER, AM 89, 1974, σ. 126, σημ. 6.

ἀγάλματα, ἤτοι μεταξὺ τοῦ 438 καὶ τοῦ 432 π.Χ., συμφώνως πρὸς τοὺς διασωθέντας λογαριασμούς, καὶ ὡς ἄλλωστε ἀποδεικνύουν καὶ οἱ ἐπὶ τῶν τεμαχίων γείσων 14 τοῦ Δ. καὶ 12 - 14 καὶ 16 τοῦ Α. ἀετώματος σωζόμενοι εἰς τὸν πυθμένα τῶν ἀντιστοίχων λαξευμάτων καὶ μολυβδοχοημένοι[1] ἤδη σύνδεσμοι διπλοῦ ταῦ, οἵτινες ἐδέησε νὰ ἐξαχθοῦν, ἵνα ἐπιτρέψουν τὴν εἰς τὰ λαξεύματα τοποθέτησιν τῶν προβόλων[2]. Ἐκ τῶν ὀπῶν τῶν ὀρθοστατῶν τῶν ὑπὲρ τὰ γεῖσα 9 - 14 τοῦ Δ. ἀετώματος καὶ τῶν λαξευμάτων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν γείσων 11 - 16 τοῦ Δ. καὶ 10 - 14 καὶ 16 τοῦ Α. δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι πρὶν ἀνυψωθοῦν οἱ ὀρθοστάται τοῦ τυμπάνου, ὀπαὶ 0,36 μ. πλάτους καὶ 0,06 ἕως 0,09 μ. ὑψηλαί, εἶχον λαξευθῆ μὲ πᾶσαν ἐπιμέλειαν εἰς τὴν ἕδραν τῶν τεσσάρων κεντρικῶν ὀρθοστατῶν ἑκάστου τυμπάνου, κατὰ τρόπον, ὥστε ἕκαστος τῶν εἰσχωρούντων εἰς αὐτὰς προβόλων νὰ ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὸ βάρος ἡμίσεος ὀρθοστάτου, δηλαδὴ ἀπὸ βάρος ὄχι κατώτερον τοῦ τῶν γλυπτῶν, ἅτινα ἔφθανον ἄνω μέχρι τοῦ καταετίου γείσου καὶ ἐπλήρουν τόσον διάστημα πλάτους, ὅσον τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ δύο διαδοχικῶν ὀπῶν τῶν ὀρθοστατῶν. Ὅταν ἔπειτα ἦσαν πλέον ἕτοιμα νὰ ἀνυψωθοῦν εἰς τὰς θέσεις των τὰ ἐναέτια, ἦτο καιρὸς νὰ γίνουν καὶ τὰ λαξεύματα διὰ τοὺς προβόλους εἰς τὰ δάπεδα τῶν ἀετωμάτων, χάριν δ' εὐκολίας των οἱ τεχνῖται προετίμησαν τὰς ἐκτελεσθείσας ἤδη προκαταβολικῶς εἰς τὴν ἕδραν τῶν ὀρθοστατῶν ὀπάς, διότι νέαι ὀπαὶ ἦτο δύσκολον νὰ λαξευθοῦν. Ἐπειδὴ ὅμως μερικαὶ ἀπὸ τὰς ἐκτελεσθείσας ὀπὰς ὀρθοστατῶν συνέβαινε νὰ μὴ εἶναι τοποθετημέναι ἀκριβῶς ὄπισθεν τῶν γλυπτῶν ποὺ ἐχρειάζοντο στήριξιν, ἐδέησε τὰ διὰ τοὺς προβόλους ἐπὶ τοῦ ἐδάφους λαξεύματα νὰ γίνουν ἀντιστοίχως λοξά. Προέκυψεν οὕτω μία διάταξις τῶν λαξευμάτων, τὴν ὁποίαν δεικνύουν οἱ πίν. 68, 72 κάτω, καθ' ἣν εἰς ἕκαστον τῶν ἀετωμάτων ὑπῆρχον ὀκτὼ[3] ὀπαὶ τυμπάνου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς πέντε λαξεύματα τῶν γείσων τῆς βάσεως, ἐξ ὧν ἄλλα λοξὰ καὶ ἄλλα κάθετα πρὸς τοὺς ὀρθοστάτας. Μερικαὶ ἀπὸ τὰς ὀπὰς αὐτὰς δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν, ἄλλαι δὲ πάλιν ἐδέησε νὰ διαπλατυνθοῦν, ὡς π.χ. ἡ ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 11 γείσου τοῦ Δ. ἀετώματος, ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς λάξευμα ἐδάφους 0,28 μ., ἵνα ἐπιτρέψῃ τὴν πάκτωσιν δοκοῦ ἐξαιρετικοῦ πάχους. Ὁμοίως ἡ ὑπὲρ τὸν λίθον 10 τοῦ Α. ἀετώματος ὀπὴ τοῦ τυμπάνου, θὰ ηὐρύνθη πρὸς Β., ἵνα ἐπιτρέψῃ τὴν ἐν αὐτῇ πάκτωσιν προβόλου εὐρέος καὶ πολὺ λοξῶς τοποθετημένου. Τέλος αἱ κατὰ R. Carpenter περίεργοι γωνίαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας οἱ πρόβολοι συναντοῦν τὴν γραμμὴν τοῦ τυμπάνου, ἀποδεικνύεται πλέον, ὅτι δὲν εἶναι τυχαῖαι· ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ ἐπιμελῆ, στοχαστικὴν διάταξιν τῶν προβόλων, σκοποῦσαν νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτελεσματικώτερον στήριγμα τῶν γλυπτῶν, προφανῶς δέ, ὡς γράφει ὁ Jeppesen (σ. 111), μερικοὶ τῶν προβόλων, ὡς οἱ 10 καὶ 16 τοῦ Α. καὶ 11 τοῦ Δ., ἦσαν διατεταγμένοι μὲ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ κέντρα βάρους τῶν ἐπ' αὐτῶν ἀγαλμάτων, ἐνῷ ἄλλοι ἦσαν διατεταγμέ-

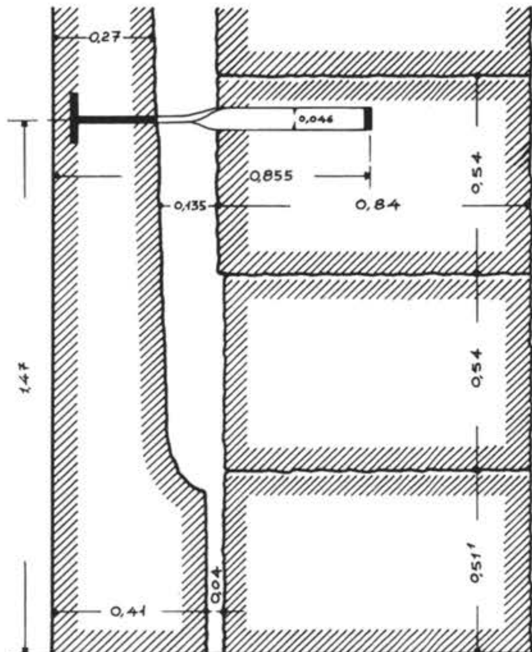
1. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ἐπὶ τοῦ γείσου 3 τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς λαξεύματος διατήρησις λειψάνου μολύβδου.

2. Ἀντιθέτως οἱ Michaelis (ἐν Springer's Kunstgeschichte I⁹, Das Altertum, Leipzig 1911, σ. 253), P. Wolters (ἐν Springer's Kunstgeschichte, σ. 274) καὶ H. Schrader (Pheidias, Frankfurt a. M. 1924, σ. 220), δέχονται, ὅτι οἱ πρόβολοι, ἄρα καὶ τὰ σχετικά των λαξεύματα, ἐτοποθετήθησαν πρὸ τῆς τελειοποιήσεως τοῦ κτιρίου.

3. Ἐσφαλμένως ὁ A. Rumpf, JdI 40, 1925, σ. 29 ἑξ. ἀναπαρέστησαν ἓξ μόνον ὀπὰς ἀντὶ ὀκτώ.

νοι καθ' ὁμάδας ἐκ δύο ἢ τριῶν συνεργαζομένων, ὡς π.χ. οἱ τῶν τεμαχίων 12 - 14 τοῦ Α. καὶ πιθανῶς οἱ ἐπὶ τῶν τεμαχίων 14, 15 - 16 τοῦ Δ. (πίν. 72).

Ἐπὶ τῆς προσθίας κατακορύφου ἐπιφανείας τῶν ὑπ' ἀριθ. 3, 4 καὶ 5 σωζομένων ὀρθοστατῶν τῆς βορείου κερκίδος τοῦ Δ. ἀετώματος ὑπάρχουν, εἰς ποικίλα ἀπὸ τῆς βάσεως ὕψη, τεταγμένα συμμετρικῶς ἑκατέρωθεν τῶν κατακορύφων ἁρμῶν, εἰς μίαν ἢ δύο ἐπαλλήλους σειράς, ζεύγη κατακορύφων ὀρθογωνίων τόρμων, ὕψους 0,115 μ. καὶ πλάτους

358. Κατακόρυφος τομὴ ὀρθοστάτου καὶ ἀντιθήματος αὐτοῦ, ἐμφαίνουσα τὴν σύνδεσιν αὐτῶν διὰ στρεπτοῦ συνδέσμου, σχήματος διπλοῦ ταῦ.

0,046 μ., σημειούμενα ἐπὶ τῆς εἰκόνος τοῦ πίν. 68 ἄνω διὰ τῶν γραμμάτων Δ, Δ, Δ, Δ. Οἱ τόρμοι οὗτοι, διατηροῦντες ἐντὸς αὐτῶν εἴτε τμήματα σιδήρου εἴτε καὶ μόνον ἴχνη σκωρίας αὐτοῦ, ἀνήκουν εἰς τὰ ἄκρα πτερύγια μακρῶν (μήκους 0,81 μ.), ἰδιομόρφων σιδηρῶν συνδέσμων, σχήματος διπλοῦ ταῦ (εἰκ. 346 - 348, 358, πίν. 70), διὰ τῶν ὁποίων συνεδέοντο, χάριν περισσοτέρας ἀσφαλείας τῆς μετακινήσεώς των, οἱ κεντρικοὶ ὀρθοστάται τῶν ἀετωμάτων πρὸς τὰ ὄπισθεν αὐτῶν ἀντιθήματα. Τῶν συνδέσμων τούτων, ἐκ τῶν ὁποίων διετηρήθησάν τινες ἀκόμη ἄθικτοι κατὰ χώραν, τὸ μὲν πρὸς τοὺς ὀρθοστάτας ἄκρον παρουσίαζεν ὄρθιον τὸ σχῆμα τοῦ ταῦ, ὅπερ εἰσήρχετο ἐντὸς ὁριζοντίου λαξεύματος τῆς ὄψεως τοῦ ὀρθοστάτου (τὸ Δ, Δ, Δ), τὸ δὲ ἄλλο ἄκρον, εἰσερχόμενον

εἰς τὸ ἀντίθημα, παρουσίαζε τὸ ταῦ ὁριζόντιον, τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ὀρθίου εἰς τὸ πλαγιαστὸν σχῆμα ταῦ γινομένης εἰς τὸ μέσον τοῦ μήκους τοῦ ἑνοῦντος τὰ δύο ἄκρα ἐλάσματος (πάχους 0,019 μ. καὶ ὕψους 0,046 μ.), διὰ στροφῆς αὐτῆς κατὰ 90°, ὅθεν καὶ στρεπτοσυνδέσμους ἐφεξῆς θὰ ἀποκαλοῦμεν τούτους, σαφὲς σχέδιον τῶν ὁποίων δεικνύουν αἱ παρατιθέμεναι εἰκ. 346 καὶ 347.

Σημειώνομεν ἐν τέλει, ὅτι κατὰ τὸν Michaelis οἱ ὀρθοστάται ἦσαν ἄλλοτε χρωματισμένοι δι' ἐρυθροῦ χρώματος, ὅπερ βεβαίως θὰ ἐχρησίμευεν ὡς σκοτεινὸν βάθος ἐξάρσεως τῶν λευκῶν περιόπτων, ἐναετίων ἀγαλμάτων, ἴχνη ὅμως τούτων δὲν διέκρινα πλέον σήμερον. Ὡς ὕψος τοῦ ἀετώματος ὁ Michaelis[1] δίδει κατὰ Penrose 3,46 μ., ἐνῷ καθ' ἡμᾶς τὸ ὕψος ἦτο 3,428 μ., ὡς μῆκος δὲ 28,35 μ. καὶ ὡς βάθος 0,90 ἕως 0,91 μ.

Ἀντιθηματικὸς τοιχος. Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, τὸ τριγωνικὸν βάθος τοῦ ἀετώματος ἐκλείετο διὰ διπλοῦ μαρμαρίνου τοίχου (ὡς λεπτομερῶς περιεγράψαμεν ἀνωτέρω), ἑνὸς ἐξ ὀρθοστατῶν καὶ ἑνὸς παχυτέρου ὄπισθεν αὐτοῦ, ἰσοδομικῶς ἐκτισμένου διὰ μεγάλων λίθων, μήκους 1,81 ἕως 1,834 μ., ὕψους 0,511 ἕως 0,540 μ. καὶ πάχους 0,84 μ., φερόντων ἀναθύρωσιν κατὰ τοὺς ἁρμοὺς ὤσεως αὐτῶν (εἰκ. 346). Ἐκ τοῦ τοίχου τούτου διατηροῦνται σήμερον εἰς τὸ Δ. ἀέτωμα (πτ. πίν. XVII καὶ πίν. 68) πέντε περίπου στρώσεις τοῦ ἀνωτέρω μεγάλου μήκους, παρουσιάζουσαι τὴν προσθίαν (δυτικὴν) ὄψιν οὐχὶ τελείως λείαν, ἀλλ' ἐλαφρῶς διὰ τοῦ κοπέως εἰργασμένην, ὡσαύτως δὲ ἐπὶ τῆς τρίτης καὶ τῆς τετάρτης στρώσεως καὶ τὰ λαξεύματα διὰ τὰ ὀπίσθια πτερύγια τῶν στρεπροσυνδέσμων, δι' ὧν τὰ ἀντιθήματα συνεδέοντο πρὸς τοὺς ἀντιστοίχους ὀρθοστάτας τοῦ τυμπάνου (πίν. 68 Δ, Δ). Ὁμοίως εἰργασμένη ἐπ' αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ περιέχουσα τὰς δοκοθήκας τῶν ξύλων τῆς στέγης τοῦ ὀπισθονάου ἀνατολικὴ παρειὰ τοῦ τοίχου τοῦ ἀντιθήματος[2].

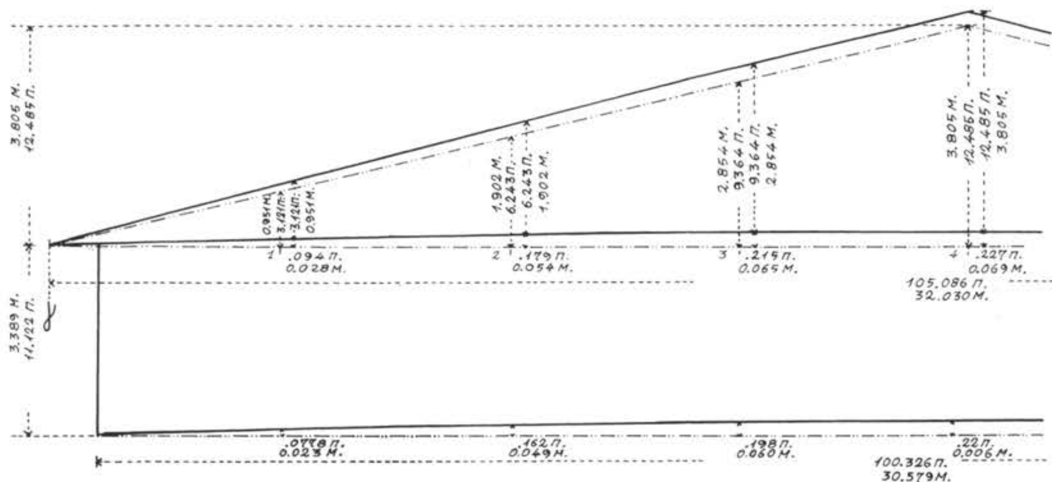
Ἐκ τῆς μελέτης τῶν σωζομένων λειψάνων ἀπεδείχθη, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐτοποθετήθησαν αἱ τρεῖς κατώταται σειραὶ τῶν ἀντιθημάτων, τῶν ὁποίων σώζονται ἐπὶ τῶν ὁριζοντίων γείσων τὰ μοχλοβόθρια, δι' ὧν αὗται ὠθοῦντο πρὸς Α. Σώζονται ἀφ' ἑτέρου καὶ αἱ ἐπὶ τῶν γείσων γραμμαὶ προσχεδιάσεως καὶ ἡ ἐλαφρῶς «παρμένη» ταινία τῆς ἐπιφανείας των, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ ἐτίθεντο οἱ πρὸ τῶν ἀντιθημάτων ὀρθοστάται. Ὅταν τὰ ἀντιθήματα θὰ ἔφθανον εἰς τὸ ὕψος, ὅπου ἐτοποθετήθησαν οἱ στρεπτοσύνδεσμοι τῶν ἀντιθημάτων, τότε πρέπει νὰ εἶχον στηθῆ καὶ οἱ ὀρθοστάται τοῦ τυμπάνου (διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ τοποθέτησις τῶν στρεπτοσυνδέσμων)· κατόπιν δὲ θὰ ἐτέθησαν καὶ αἱ ὑπόλοιποι στρώσεις τῶν ἀντιθημάτων. Τὸ ὄπισθεν τῶν ὀρθοστατῶν ἀντιθηματικόν, ἐκ δευτέρας ποιότητος μαρμάρου τοίχωμα, εἶναι πολλαχοῦ κατεστραμμένον, οἱ ἁρμοί του χάσκουσιν, λίθοι δέ τινες αὐτοῦ εἶναι διερρηγμένοι καὶ θραύσματά τινα ἀπεσπάσθησαν ἐξ αὐτῶν, λόγῳ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης πυρκαϊᾶς.

Περαίνοντες τὸν περὶ τοῦ τυμπάνου λόγον θὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὰ ἑξῆς σχετικὰ πρὸς τὴν καμπυλότητα αὐτοῦ στοιχεῖα. Εἶναι γεγονός, ὅτι πᾶσαι αἱ πλευραὶ τοῦ τρι-

1. Der Parthenon, σ. 17 καὶ 188· πρβλ. καὶ L. v. Klenze, Aphoristische Bemerkungen, Berlin 1838, σ. 368.

2. Ἐπὶ τῆς ὁποίας παρατηροῦνται εἰσέτι καὶ φαιὰ λείψανα τῆς καύσεως, προελθόντα ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ ὀπισθονάου, περὶ τῆς ὁποίας ἤδη ὡμιλήσαμεν.

γώνου τοῦ τυμπάνου παρουσιάζουν ἔντασιν. Οὕτω ἡ βάσις του, ἀκολουθοῦσα τὴν διὰ τῶν ἰσοϋψῶν κιόνων τοῦ πτεροῦ μεταβιβαζομένην ἔντασιν τοῦ στυλοβάτου τῶν στενῶν πλευρῶν, φέρει αὐτὴν εἰς τὸν θριγκόν, ἡ ἀνωτάτη γραμμὴ τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ὁριζόντια γεῖσα τῆς βάσεως τοῦ τυμπάνου. Ἀφ' ἑτέρου καὶ αἱ κεκλιμέναι πλευραὶ τοῦ τριγώνου, ἐξετασθεῖσαι, εὑρέθησαν ἔχουσαι ὁμοίως ἔντασιν.

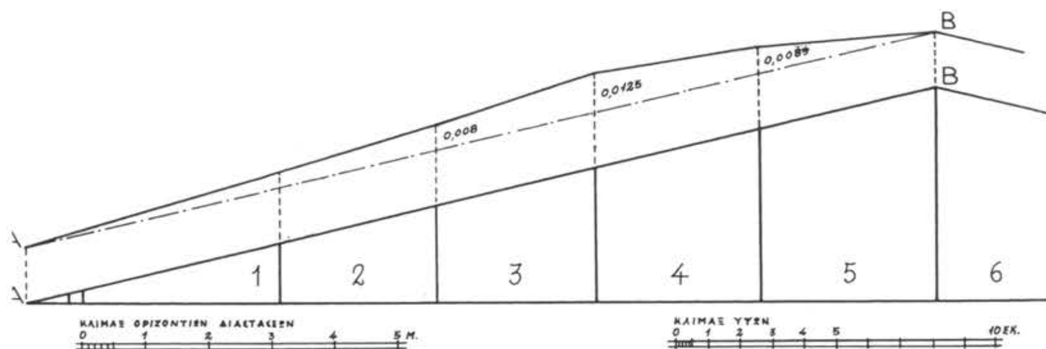

359. Σχηματικὴ παράστασις τῆς καμπύλης ἄνω πλευρᾶς τῶν κερκίδων τοῦ ἀετώματος (κατὰ Hoffer καὶ Pennethorne).

Ἡ ἔντασις αὕτη διέφυγε περιέργως τὸν Penrose, ὅστις τὴν κεκλιμένην ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν ὀρθοστατῶν θεωρεῖ εὐθύγραμμον[1], ἐνῷ διὰ τὸ «Θησεῖον» δέχεται αὐτὴν κυρτὴν πρὸς τὰ ἄνω[2]. Ὁ Hoffer[3] ὅμως καὶ ὁ Pennethorne[4] διεπίστωσαν τὴν ἀνωτέρω ἔντασιν καὶ παρέστησαν αὐτήν (εἰκ. 359). Ἡ ἔντασις αὕτη ἐξηκριβώθη καὶ ὑφ' ἡμῶν διὰ νήματος, ταθέντος εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν ὀρθοστατῶν, μεταξὺ τῆς ἄκρας βορείου γωνίας καὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος, παρουσίασε δὲ τὰ ἑξῆς ὑπὲρ τοὺς ἁρμοὺς τῶν ὀρθοστατῶν βέλη (εἰκ. 360): 1) εἰς τὸν μεταξὺ 2ου καὶ 3ου ὀρθοστάτου ἁρμὸν 0,008 μ., εἰς τὸν μεταξὺ 3ου καὶ 4ου ὀρθοστάτου ἁρμόν, δηλαδὴ περὶ τὸ μέσον τοῦ μήκους τῆς κεκλιμένης πλευρᾶς, 0,0125 μ. καὶ εἰς τὸν μεταξὺ 4ου καὶ 5ου ὀρθοστάτου ἁρμὸν 0,0085 μ. (βλ. εἰκ. 360). Κατὰ ταῦτα τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος παρουσιάζετο ὡς καμπυλόπλευρον τρίγωνον μετὰ ἐντεταμένων πρὸς τὰ ἄνω ὅλων τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, οἷον παρέχει αὐτὸ ἐν ἐξάρσει τὸ παρατιθέμενον σχέδιον τῆς εἰκ. 360, 2) οἱ με-

1. Principles, σ. 79.
2. Αὐτόθι κεφ. VI, σ. 68.
3. Ἐν Wiener Bauzeitung τοῦ 1838, σ. 371 - 387.
4. The Geometry κλπ. σ. 96, Μέρος II, πίν. IV.

σαῖοι ὀρθοστάται (ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 5) παρουσιάζουν σήμερον κλίσιν πρὸς τὰ ἐμπρός, ἥτις ἐθεωρήθη ὑπό τινων[1], ὅτι ἐδόθη συμφώνως πρὸς τὸν διὰ τοὺς ἰωνικοὺς ναοὺς κανόνα τοῦ Βιτρουβίου[2], καθ' ὃν τὰ ὑπεράνω τῶν κιονοκράνων εὑρισκόμενα κατακόρυφα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἵνα μὴ φαίνωνται πίπτοντα πρὸς τὰ ὀπίσω, βλεπόμενα ἐκ τῶν κάτω, πρέπει νὰ κλίνουν πρὸς τὰ ἐμπρὸς κατὰ τὸ 1/12 τοῦ ὕψους των. Ἐὰν

360. Σχηματικὴ παράστασις τῆς καμπύλης ἄνω πλευρᾶς τῶν κερκίδων τοῦ ἀετώματος (κατὰ τὸν συγγραφέα).

λοιπὸν ἐφηρμόζετο ὁ κανὼν οὗτος καὶ εἰς τὸ τύμπανον τοῦ Παρθενῶνος, ὅπερ ἔχει εἰς τὸ μέσον ὕψος 3,428 μ.[3], τότε ἡ κλεὶς αὐτοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ κλίνῃ πρὸς τὰ ἐμπρὸς κατὰ 3,428/12 = 0,286 μ., ἐνῷ ἡ ἐνταῦθα παρατηρουμένη[4] εἶναι πολὺ μικροτέρα. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι πράγματι οὐδεμία κλίσις ἐδόθη εἰς τὸ τύμπανον, ἡ δὲ μικρὰ παρατηρουμένη ὀφείλεται εἰς τὴν ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ πρὸς τὰ ἔξω ἀνοικτὴν κοιλότητα, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ γραμμὴ τοῦ γείσου, λόγῳ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Μοροζίνη (1687). Κατὰ τὴν ἔκρηξιν ταύτην αἱ δύο γωνίαι (ΒΔ. καὶ ΝΔ.) τοῦ Παρθενῶνος ὠθήθησαν πρὸς τὰ ἔξω, ὡς ἀποδεικνύουσιν οἱ ἐπὶ τῶν ἀντιστοίχων ἄκρων τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ παρατηρούμενοι χάσκοντες ἁρμοὶ τῶν λίθων. Ἐσχηματίσθη τούτου ἕνεκα τότε μία κοιλότης («κοιλιά») (εἰκ. 361 καὶ 362), βέλους 0,061 μ. εἰς τὸ μέσον τῆς Δ. πλευρᾶς, ἡ δὲ βάσις τοῦ τυμπάνου ἀπέβη καμπύλη, ὁπότε οἱ μέσοι ὀρθοστάται τοῦ τυμπάνου, ἵνα ἰσορροπήσουν πρὸς τὰ ἄκρα αὐτῶν, ἐδέησε νὰ κλίνουν πρὸς τὰ ἐμπρός. Τοῦτο ἄλλω-

1. A. Choisy, Π. Μιχελῆς (βλ. κατωτέρω σημ. 4).

2. De Archit. III, 5, 13.

3. Κατὰ Penrose καὶ Michaelis 3,46 μ. (βλ. ἀνωτέρω σ. 532, σημ. 1).

4. Ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Choisy (Histoire de l'Architecture I, σ. 406), χαρακτηρίζων ὡς λίαν ἐπιτυχὲς τὸ δι' αὐτῆς ἐπιτυγχανόμενον ἀποτέλεσμα, μὴ ἀποκλείων ὅμως καὶ τὴν δυνατότητα νὰ προῆλθεν ἔκ τινος τυχαίας παραμορφώσεως, ὁ δὲ Π. Μιχελῆς (Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη, Β' ἔκδ. Ἀθῆνα 1940, σ. 263) δέχεται, ὅτι τὸ ἀέτωμα τοῦ Παρθενῶνος «γέρνει πρὸς τὰ ἐμπρὸς διὰ νὰ στεφανώνῃ τὸ σύνολον». Διὰ τὴν κατὰ Βιτρούβιον μεγάλην κλίσιν τοῦ ἀετώματος παραξενεύεται καὶ ὁ Durm (Baukunst[3], σ. 335), λέγων, ὅτι εἰς ἓν ἀέτωμα ὕψους 6 μ., ὅπως τὸ τοῦ ναοῦ τῆς Μιλήτου, ἡ κλίσις θὰ ἦτο 0,50 μ. συμφώνως πρὸς τὸν κανόνα τοῦ Βιτρουβίου διὰ τὰ ἰωνικὰ κτίρια. Οἱ κανόνες ὅμως τοῦ Βιτρουβίου, δὲν ἀποδεικνύονται ὅλοι ἀκριβεῖς, εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι αἱ συγκλίνουσαι πλευραὶ τοῦ ἀετώματος ἦσαν ἄλλοτε κοῖλαι («Θησεῖον») καὶ ἄλλοτε κυρταὶ (Παρθενὼν) εἰς τοὺς διαφόρους ναούς.

στε ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἐξοχὴ τοῦ ὑπαετίου γείσου, ἔξω τοῦ μέσου ὀρθοστάτου, εἶναι 0,857 μ. ἤτοι ἡ αὐτὴ καὶ παρὰ τὰ ἄκρα (0,853 μ.) καὶ ἑπομένως ἡ «κοιλιὰ» τοῦ γείσου εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν «κοιλιὰν» τοῦ τυμπάνου, δηλαδὴ 0,061 μ. Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ ἐξοχὴ τοῦ μετώπου (κούτελο) τοῦ ὁριζοντίου γείσου ἀπὸ τὴν ἔξω ἐπιφάνειαν τοῦ κεντρικοῦ ὀρθοστάτου ὑπολογίζεται ἀκριβῶς ἐκ τοῦ

362. Φωτογραφικὴ λεπτομέρεια τοῦ ἁρμοῦ τοῦ μεσαίου ὀρθοστάτου τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ἐμφαίνουσα καὶ τοὺς στρεπτοσυνδέσμους.

361. Ἄποψις τῆς βάσεως τοῦ τυμπάνου τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος καὶ τῶν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον αὐτοῦ ὑφισταμένων εἰσέτι ἐναετίων ἀγαλμάτων.

γόμφου, διὰ τοῦ ὁποίου οὗτος ἐγομφοῦτο ἐπὶ τοῦ ὁριζοντίου γείσου. Σήμερον ὁ μεσαῖος βόρειος ὀρθοστάτης ἔχει ἀναστηλωθῆ (ἢ μετακινηθῆ) κατὰ 7 χιλιοστὰ πρὸς τὰ μέσα, ἐπειδὴ δὲν συμπίπτουν αἱ ἔσω παρειαὶ τῶν γόμφων γείσου καὶ ὀρθοστάτου. Ὥστε ἀπὸ τὴν ἀπόστασιν μετώπου γείσου - ὀρθοστάτου, ἥτις μετρεῖ σήμερον 0,857 μ., πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν τὰ 7 χιλ., ἤτοι ἡ πραγματικὴ ἐξοχὴ εἶναι 0,85 μ. Εἰς τὴν ἄκραν

τῆς βορείου κερκίδος ἡ ἐν λόγῳ ἐξοχὴ εἶναι 0,851 ἕως 0,853 μ. Ἄρα ἡ ἐξωτερικὴ γραμμὴ τῶν ὀρθοστατῶν εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν γραμμὴν τῶν γείσων, κάμνει δηλαδὴ καὶ αὐτὴ τὴν ἰδίαν «κοιλιάν». Ἐὰν ὑπῆρχε κλίσις τῶν ὀρθοστατῶν θὰ ἔπρεπε τὰ καταέτια γεῖσα, ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὰς γωνίας, νὰ γίνωνται προοδευτικῶς πλατύτερα, ἤ, ἂν ἦσαν ἴσα, νὰ ἐξέχῃ τὸ λέσβιον κυμάτιόν των περισσότερον πρὸς τὰ ἔξω. Ἀλλὰ καὶ αἱ δύο αὗται ὑποθέσεις εἶναι ἀπαράδεκτοι. Ἡ πρώτη εἶναι δύσκολον νὰ ἐκτελεσθῇ καὶ ἡ ἄλλη δὲν εἶναι ὀρθή. Ἄρα κλίσις δὲν ὑπῆρχεν, ἐκτὸς ἂν ὁλόκληρον τὸ σύστημα τοῦ ἀετώματος ἔκλινε πρὸς τὰ ἔξω, ὅπως εἰς τὸ μικρὸν ἀέτωμα τῆς ἐπιτυμβίου στήλης τῶν Κερκυραίων εἰς τὸν Κεραμεικόν[1].

Π ρ ο σ θ ή κ η ε ἰ ς τ ὰ ς ὁ ρ ι ζ ο ν τ ί α ς κ α μ π υ λ ό τ η τ α ς[2]. Πλὴν τῆς ἀνωτέρω (σ. 532 ἑξ.) ἐξετασθείσης κοιλότητος τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος, παρετηρήθησαν ὑπό τινων ἐρευνητῶν, εἴς τε τὸν Παρθενῶνα καί τινας κλασσικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς ναούς, καὶ ἄλλαι καμπυλότητες, αὗται ὅμως ὄχι ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ, ὡς αἱ ἤδη ἐξετασθεῖσαι ἐντάσεις (κρηπῖδος, θριγκοῦ καὶ καταετίων γείσων), ἀλλ' ἐν ὁριζοντίῳ, ἤτοι ἐν πρώτῃ προβολῇ, κοῖλαι ἢ ἐνίοτε καὶ κυρταὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ σημεῖον στάσεως τοῦ παρατηρητοῦ (βλ. καὶ ὅσα σχετικῶς ἐγράψαμεν περὶ ὁριζοντίων καμπυλοτήτων τοῦ Παρθενῶνος εἰς σ. 219 ἑξ.). Καίτοι δ' αἱ δεύτεραι αὗται καμπυλότητες ἠγνοήθησαν ἢ καὶ ἀπεκρούσθησαν ὑπό τινων[3], θεωρηθεῖσαι ὡς ἀποτέλεσμα τυχαίων γεγονότων (σεισμῶν, ἐκρήξεων κλπ.), ὅμως ἐπειδὴ ὑπ' ἄλλων, οὐχὶ δ' ἀσημάντων ἐρευνητῶν[4], ἐθεωρήθησαν ὡς ἠθελημέναι, ἤτοι ὡς ἐκ κατασκευῆς προελθοῦσαι, κρίνομεν σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὰς περὶ αὐτῶν διατυπωθείσας παρατηρήσεις καὶ θεωρίας.

Αἱ ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ καμπυλότητες ἠγνοοῦντο μέχρι τοῦ 1833 ἢ 1835, ὅτε παρετηρήθησαν τὸ πρῶτον, σχεδὸν δὲ ταυτοχρόνως, ἀλλ' ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων, ὑπὸ δύο ἀρχιτεκτόνων ἐρευνητῶν, τοῦ Ἄγγλου J. Pennethorne καὶ τοῦ Γερμανοῦ J. Hoffer, κυβερνητικοῦ ἀρχιτέκτονος τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως ἐπὶ βασιλέως Ὄθωνος. Καὶ τοῦ μὲν πρώτου αἱ παρατηρήσεις ἀφεώρων κυρίως εἰς Αἰγυπτιακὰ μνημεῖα (Μεδινὲτ - Ἀμπού, 1200 π.Χ. κλπ.), ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα, τοῦ δὲ δευτέρου ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Παρθενῶνα, προελθοῦσαι ἐκ πολυετοῦς καταμετρήσεως καὶ μελέτης του, δημοσιευθείσης εἰς τὴν Wiener Bauzeitung τοῦ 1838[5], ἐνῶ αἱ ὀλίγαι σχετικῶς παρατηρήσεις τοῦ Pennethorne, ἀρχικῶς μὲν περιελήφθησαν εἰς τὴν δευτέραν

1. A. Brückner, Der Friedhof am Eridanos, Berlin 1909, εἰκ. 4. Τοιαύτη κλίσις ἐκτελεῖται εὐκόλως εἰς μικρᾶς κλίμακος μνημεῖα, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς μεγάλα.

2. Κυρίως εἶπεῖν τὸ περὶ ὁριζοντίων καμπυλοτήτων κεφάλαιον θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ ἀμέσως τὸ περὶ τῶν ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ καμπυλοτήτων (σ. 121 ἑξ.), παρενεβλήθη ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ὁριζοντία καμπυλότης, ἡ ἀφορῶσα μόνον εἰς τὸ ἐπιστύλιον (σ. 219 ἑξ.), διὰ λόγους σειρᾶς ἐξετάσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ. Ἤδη προσθέτομεν τελευταῖα καὶ τὰ περὶ τῶν καμπυλοτήτων ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ τῆς κρηπῖδος, ἔνθα ὅμως αἱ καμπύλαι αὗται ἐμφανίζονται πολὺ ἀτονώτεραι καὶ ἔχουν περισσοτέραν σχέσιν πρὸς τὰς καμπύλας τοῦ γείσου τοῦ ἀετώματος.

3. Penrose, Principles, σ. 19, σημ. *. Dinsmoor, Architecture, σ. 155, σημ. 1. A. v. Gerkan, Rh. Mus. 40, 1925, σ. 167 ἑξ.

4. Βλ. κατωτέρω σ. 537.

5. No 64, σ. 34, 238 καὶ εἰκ. 4· πρβλ. καὶ Förster's Bauzeitung, 1838, σ. 387.

ἔκδοσιν τῆς Topography of Athens τοῦ W. M. Leake[1], πολὺ δ' ἀργότερον ὅμως καὶ ἐκτενέστερον εἰς τὸ ὀγκῶδες ἔργον του Geometry and Optics of the Ancients[2].

Κατὰ τὸν Hoffer αἱ ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ, κοῖλαι πρὸς τὸν θεατήν, ἠθελημέναι καὶ οὐχὶ τυχαῖαι καμπυλότητες τοῦ Παρθενῶνος, ἀρχίζουν ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῶν κιόνων τῶν στενῶν πλευρῶν καὶ συνεχίζονται εἰς τὸν θριγκὸν καὶ τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος, ἔχουσι δέ, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀρχιτέκτονα, παρὰ τὴν κοιλότητά των, ὅλους τοὺς κατακορύφους αὐτῶν ἁρμοὺς τελείως κλειστούς. Προσθέτει ὅμως, περιέργως, ὁ Hoffer, ὅτι δὲν ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τυμπάνου[3], ἐνῶ ἡμεῖς διεπιστώσαμεν τοιαύτην, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω. Τὸ βέλος τῶν καμπύλων τούτων εἰς τὸ γεῖσον, μετρηθὲν ὑπὸ τοῦ Hoffer[4], εὑρέθη ἴσον πρὸς 0,068 μ., ἴσον δηλαδὴ περίπου πρὸς τὴν ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ ἔντασιν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ (0,065 μ.).

Γνώμην περὶ ὁριζοντίων καμπυλοτήτων τοῦ Παρθενῶνος διετύπωσεν ἀρχικῶς (1841) καὶ ὁ Pennethorne[5]. Πρὸς ταύτην ὅμως διεφώνησε ριζικῶς ὁ Penrose[6], βασισθεὶς ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ κατὰ τοὺς ἁρμοὺς τῶν λίθων παρατηρούμενα χάσματα εἶναι πολὺ μεγαλύτερα εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὰ εἰς τὰ μέτωπα αὐτοῦ ἐμφανιζόμενα. Ἐπηρεασθεὶς ἀπὸ τὴν ἔντονον ταύτην διαφωνίαν τοῦ Penrose, παρεδέχθη ἀργότερον (1878) καὶ ὁ Pennethorne[7] τὴν ἄποψιν ταύτην τοῦ συμπατριώτου του.

Εἶναι ἐντούτοις ἄξιον σημειώσεως, ὅτι τὴν γνώμην τοῦ Hoffer ἠσπάσθησαν, καίπερ γνωρίζοντες τὴν ἀντίθετον ἄποψιν τοῦ Penrose, σοφοὶ ἐρευνηταί, ὡς ὁ Ad. Michaelis[8], ὁ Fr. von Reber[9] καὶ ἐσχάτως ὁ Μπαλάνος[10], ἐπιστοποίησε δ' ἐπίσης αὐτὴν εἰς τὸν Παρθενῶνα καὶ ὁ Emile Burnouf[11], ἄλλοτε διευθυντὴς τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, γράψας, ὅτι: «αὕτη εἶναι μὲν ἀσθενής, πάντως ὅμως ὑπάρχει», προσθέτει δ' ἐπίσης, ὅτι τὰ διὰ τὴν χάραξιν τῶν καμπυλοτήτων ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ χρησιμοποιηθέντα σκαμνία (scamilli, nivelettes, βλ. ἀνωτέρω σ. 130 ἑξ.) ἐφηρμόσθησαν καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἐν ὁριζοντίᾳ προβολῇ καμπυλοτήτων. Τὰς ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ καμπύλας δέχεται καὶ ὁ Bréton[12], ὅστις φρονεῖ, ὅτι αὗται εἶχον σκοπὸν νὰ ἐνισχύσουν τὴν στερεότητα τοῦ ναοῦ. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, ἤτοι περὶ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 19ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰ., ἄλλοι ἐρευνηταὶ διεπίστωσαν νέας περιπτώσεις ἑλληνικῶν ναῶν μὲ καμπυλότητας ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ, κοίλας ἢ κυρτάς, αἵτινες ἦλθον νὰ ἐνισχύσουν τὴν θεωρίαν τοῦ Hoffer. Οὕτω π.χ. ὁ

1. London 1841, σ. 573.
2. London and Edinburgh 1878, σ. 90.
3. Βλ. σχετικῶς W. H. Goodyear, Greek Refinements, London 1912, σ. 67.
4. Ἐν Förster's Bauzeitung, 1838, σ. 387.
5. Παρὰ Leake, ἔ.ἀ.
6. Principles, σ. 19, σημ.
7. The Geometry, σ. 90.
8. Der Parthenon, σ. 19, σημ. 57.
9. Kunstgeschichte des Altertums, Leipzig 1871, σ. 207.
10. Ἀναστήλωσις, πίν. 3.
11. Explication des courbes dans les édifices doriques grecs ἐν Revue générale de l'Architecture, Paris 1875.
12. Athènes[2], σ. 94.

J. Burckhardt[1] παρετήρησε κυρτὴν πρὸς τὰ ἔξω καμπυλότητα εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ἐν Ποσειδωνίᾳ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος (νῦν Ἥρας ΙΙ)[2], οἱ δὲ Koldewey - Puchstein ἀνεῦρον, κατὰ τὸν Goodyear, ὁριζοντίας καμπυλότητας εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἐγέστης (420 - 410 π.Χ.)[3], αὗται ὅμως προφανῶς ἀφορῶσι καμπυλότητας ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ, οἷαι πράγματι ὑπάρχουν εἰς τὸν ναόν. Τέλος τὴν ὕπαρξίν των ἐσημείωσαν καὶ οἱ R. Bohn[4] εἰς τὸν ἰωνικὸν ναὸν τῆς Περγάμου (α΄ ἥμισυ 2ου π.Χ. αἰ.) καὶ G. Giovannoni[5] εἰς τὸν ἐν Cori ναὸν τοῦ Ἡρακλέους[6].

Ἔνθερμος ὑποστηρικτὴς τῆς περὶ ἠθελημένων, ἤτοι ἐκ κατασκευῆς ὁριζοντίων καμπυλοτήτων, ἐγένετο ἔπειτα ὁ W. H. Goodyear, ὅστις οὐ μόνον ἐδημοσίευσε σχετικὰς παρατηρήσεις ξένων, ἀλλὰ καὶ ἰδικάς του περὶ καμπύλων Ρωμαϊκῶν[7] ναῶν, ἀκόμη δὲ καὶ περὶ ναῶν τοῦ Μεσαίωνος[8], συγκεντρώσας τὸ σχετικὸν ὑλικὸν εἰς τὸ ἀξιόλογον αὐτοῦ ἔργον, Greek Refinements (London 1912).

Κατὰ τὸν Dinsmoor[9] «καμπύλαι ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ, κυρταὶ ἢ κοῖλαι πρὸς τὰ ἔξω», ἀναφέρονται ἐνίοτε σχετικῶς πρὸς τὸν Παρθενῶνα καὶ ἄλλους ναούς (Ποσειδωνίας, Ἐγέστης), ἀλλ' αὗται εἶναι εἴτε φανταστικαὶ εἴτε ἀμφιβόλου ἀποδεικτικότητος, τῶν ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ πτεροῦ ὀφειλομένων εἰς τυχαίας παραμορφώσεις τῶν κιονοστοιχιῶν. Σημειωτέον, ὅτι κοῖλαι καμπύλαι ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ, εἰς ὑψηλὴν στάθμην μόνον, θὰ ἐξουδετέρωνον τὴν ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου πρὸς τὰ ἄνω καμπυλότητα, τὴν ὁποίαν μετέδιδον οἱ κίονες.

Ὁριζόντιαι καμπύλαι παρετηρήθησαν εἰς τὴν κρηπῖδα τοῦ περιστυλίου καὶ τὸν σηκὸν τοῦ Παρθενῶνος τὸ 1940 καὶ ὑπὸ τῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγ. Δημ. Λαμπαδαρίου Ἑλληνικῆς τοπογραφικῆς ὑπηρεσίας. Ἡ μέτρησίς των ἐγένετο διὰ σύρματος, ταθέντος μεταξὺ τῶν ἄκρων τῶν ἀναβαθμῶν (εἰκ. 363) ἢ τῶν ἐπιστυλίων, τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο νὰ καθορισθοῦν αἱ καμπύλαι (εἰκ. 300). Ἐπὶ τῆς χορδῆς ταύτης ἐλήφθησαν διάφορα βέλη, ἀντιστοιχοῦντα ἑκάστοτε πρὸς τοὺς ἄξονας τῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου ἢ τῶν προστάσεων τοῦ σηκοῦ. Τὸ σχέδιον τῶν καμπύλων τούτων περιελήφθη εἰς τὸν πίν. 3 τοῦ περὶ Ἀναστηλώσεως ἔργου τοῦ Μπαλάνου, ἁπλουστευμένον δ' ἀντίγραφον αὐτοῦ παρέχει ὁ ἡμέτ. πτ. πίν. XIX καὶ ὁ πίν. 22. Βλέπομεν λοιπὸν ἐξ αὐτοῦ, ὅτι μόνον ὁ δεύτερος ἀναβαθμὸς τῆς κρηπῖδος τῆς βορείου μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ παρουσιάζει καμπύλην, ὁπωσδήποτε κανονικήν, μὲ μέγιστον βέλος 0,016 μ. (πτ. πίν. XIX

1. Der Cicerone, Leipzig 1869, I, σ. 4, 8. Τὴν αὐτὴν καμπυλότητα ἀναφέρει καὶ ὁ BURNOUF ἐν Revue générale de l'Architecture, Paris 1875.

2. Ταύτην ὁ μὲν THIERSCH ἐθεώρησε μᾶλλον ὡς ἀποτέλεσμα τυχαίου γεγονότος, τὴν παραδέχεται ὅμως ὁ FR. KRAUSS, Paestum, Berlin 1943, σ. 58.

3. Ἔ.ἀ. σ. 18. Ὁ A. MARQUAND, Greek Architecture, New York 1909, σ. 116, προφανῶς παρασυρθεὶς ἐκ τοῦ GOODYEAR, ἐδέχθη τὴν ὕπαρξιν ὁριζοντίων καμπυλοτήτων, ἐνῷ ὁ τελευταῖος μελετήσας τὸν ναὸν D. MERTENS (Rh. Mus. 81, 1974, σ. 108, συν. σημ. 7 σ. 107) τὰς θεωρεῖ ὡς ἀποτέλεσμα μεταγενεστέρων δονήσεων.

4. Altertümer von Pergamon, Die Theater - Terrasse, Berlin 1896, τ. IV, σ. 62.

5. La Curvatura delle linee nel tempio di Ercole a Cori, Rh. Mus. 23, 1908, σ. 109 - 130 (κοῖλαι).

6. Τῆς Ὑστέρας Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας.

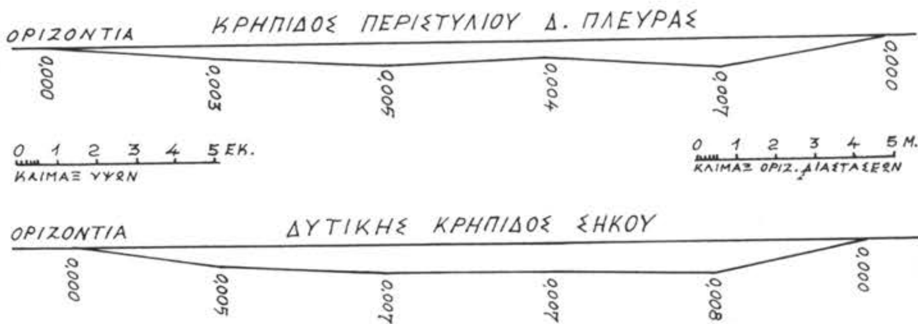
7. Οὕτω π.χ. τῆς Maison Carrée τῆς Νεμαυσοῦ (Nîmes), AJA 10, 1895, σ. 1 ἑξ.

8. Παρατηρήσεις περὶ καμπυλοτήτων ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ εἰς γοτθικὰς μητροπόλεις καὶ ἐκκλησίας τῆς Β. Γαλλίας, ἐν Memoirs of Art and Archaeology 1, No 4, 1904, τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, Memoirs, ἔ.ἀ. I, 2, 1902, κλπ.

9. Architecture, σ. 168.

καὶ πίν. 22), ἐνῷ τῶν ἄλλων πλευρῶν οἱ ἀναβαθμοί, λόγῳ μετατοπίσεως τῶν λίθων, ἕνεκα διαφόρων αἰτίων, παρουσιάζονται εἴτε ἀκανόνιστοι, εἴτε καὶ ὅλως ἀνύπαρκτοι, τῆς καμπυλότητός των συμπιπτούσης πρὸς τὴν εὐθεῖαν τῆς κατακορύφου πλευρᾶς τοῦ ἀναβαθμοῦ. Ἐλαχίστη ἐπίσης παρουσιάζεται καμπυλότης εἴς τε τὰς μακρὰς (0,007 μ.) καὶ τὰς στενὰς πλευρὰς τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ (0,008 μ.) (πίν. 22, εἰκ. 363).

Ἀντιθέτως, πολὺ ἐντονωτέρα παρουσιάζεται — ὡς ἄλλωστε ἐτόνισαν ὁ Hoffer τὸ 1838 καὶ ὁ Pennethorne τὸ 1878[1] — ἡ καμπυλότης εἰς τὴν στάθμην τῶν κιονοκράνων (βλ.

363. Τὰ τόξα τῶν ὁριζοντίων καμπύλων τῆς κρηπῖδος τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ περιστυλίου (ἄνω) καὶ τῆς δυτικῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ (κάτω) (κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν τοπογραφικὴν ὑπηρεσίαν).

ἀνωτέρω, εἰκ. 300) μικροτέρα μὲν εἰς τὸν θριγκὸν τοῦ περιστυλίου (βέλος 0,105 μ., πίν. 22), μεγαλυτέρα δὲ (βέλος 0,152 μ., πίν. 22) εἰς τὴν στάθμην τῶν κιονοκράνων τῆς προστάσεως τοῦ ὀπισθονάου (εἰκ. 363).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκον αἱ ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ καμπυλότητες, ὁ Michaelis[2] ἐγνωμάτευσεν, ὅτι ἡ ὁριζοντία καμπυλότης δημιουργεῖ διὰ τῶν διαφόρων προσπτώσεων τοῦ φωτὸς ἐπὶ τῶν καμπυλουμένων μερῶν ἓν αἰσθητικῶς εὐχάριστον παιγνίδισμα ἢ διαβάθμισιν τῶν τόνων τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιᾶς, ἥτις προσπίπτει ἐπ' αὐτῶν. Τὴν γνώμην ταύτην ἠσπάσθη ἔπειτα καὶ ἐθεώρησεν ὡς τὴν μόνην ὀρθὴν καὶ ὁ Goodyear[3].

Τὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν καὶ γενικῶς τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς καμπύλης γραμμῆς ἔναντι τῆς ἀκάμπτου εὐθείας πρέπει νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι ἐκέκτητο καὶ ἡ κυρτὴ ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ καμπύλη καὶ οὐχί, ὡς ἐθεωρήθη ὑπό τινων, ὡς προσπάθεια τῆς ἐπιθυμίας ὀπτικῆς διορθώσεως μιᾶς γραμμῆς, ἵνα ἀποβῇ εὐθεῖα.

1. PENNETHORNE, ἔ.ἀ. σ. 91· βλ. σχετικῶς καὶ ΧΡ. ΚΑΡΟΥΖΟΝ, περ. Παιδεία καὶ Ζωή, 1952, σ. 410.
2. Der Parthenon, σ. 19.
3. Greek Refinements, σ. 91.

3. Καταέτια γεῖσα. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐλαφρῶς καμπύλης ἐπιφανείας τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ τυμπάνου ἐτίθεντο τὰ καταέτια γεῖσα (εἰκ. 364, 365)[1], ἀκολουθοῦντα καὶ αὐτὰ τὴν κυρτήν, ἤτοι τὴν μετ' ἐντάσεως καμπύλην τῶν πλευρῶν τοῦ ἀετώματος (περὶ ἧς εἴπομεν ἀνωτέρω εἰς σ. 533)[2]. Τὰ καταέτια ὅμως γεῖσα διέφερον τῶν ὁριζοντίων, κυρίως κατὰ τοῦτο: ὅτι ἡ 0,906 μ. (εἰκ. 366, πίν. 71)[3] ἐξέχουσα κάτω αὐτῶν ἐπι-

364. Καταέτιον γεῖσον τοῦ Δ. ἀετώματος, ζυγιζόμενον σήμερον ἐπὶ τοῦ ὀρθοστάτου τοῦ τυμπάνου, λόγῳ ἐλλείψεως τοῦ ἀντιθήματος.

365. Ὄψις τοῦ ἁρμοῦ ὤσεως καταετίου γείσου, τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος δεικνύουσα τὴν ἀναθύρωσίν του.

φάνεια δὲν ἦτο ἐφωδιασμένη διὰ τῶν δωρικῶν μετὰ σταγόνων προμόχθων καὶ τῶν χωριζουσῶν αὐτοὺς ὁδῶν (viae), ἀλλ' ἦτο ἑνιαία καὶ καμπύλη, ἐν εἴδει εὐρείας σκοτίας, ὅπως δηλαδὴ καὶ τὰ γεῖσα τῶν ἰωνικῶν μνημείων· δι' ὃ καὶ ὠνομάζοντο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τὰ κεκλιμένα γεῖσα ὄχι μόνον *καταέτια*, ἀλλὰ καὶ *ἰωνικά*[4]. Πρόσθετον ἄλλωστε ἰωνικὴν ἐπίδρασιν, ἤτοι ἕνα ἀκόμη ἰωνισμὸν τοῦ Παρθενῶνος, μαρτυρεῖ καὶ ἡ εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ 0,318 μ. ὑψηλοῦ μετώπου τῶν γείσων χρῆσις λεσβίου κυματίου

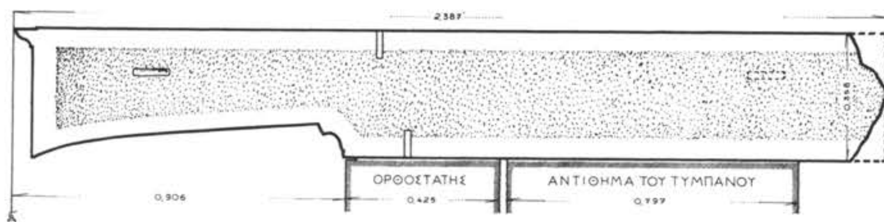
1. IG I² 372 (Ἐρεχθείου) = Stevens - Paton, Erechtheum, σ. 292 II, 188 : *γεῖσα ἐπὶ τὸς αἰετός*. IG II 2² (1) 1668, 39 (Ἐλευσῖνος)· πρβλ. Fabricius, Hermes 17, 1882, σ.553: *καὶ γεῖσα ἐπιθήσει καταιέτια*. Inscr. de Délos, 500 A, 39: *ἐπὶ δὲ τῶν γείσων τῶν καταετίων*.

2. Κατὰ τὸν Hoffer ἐν Förster's Bauzeitung, 1838, σ. 388, τὰ καταέτια γεῖσα ἀποβαίνουν πρὸς τὰ ἄκρα τοῦ ἀετώματος ὀλιγώτερον κεκλιμένα, προξενοῦντα οὕτω μίαν ἡσυχωτέραν ἐντύπωσιν· πρβλ. καὶ Penrose, Principles, σ. 79, Burnouf, Revue de deux mondes, 20, σ. 842 καὶ Michaelis, Der Parthenon, σ. 19.

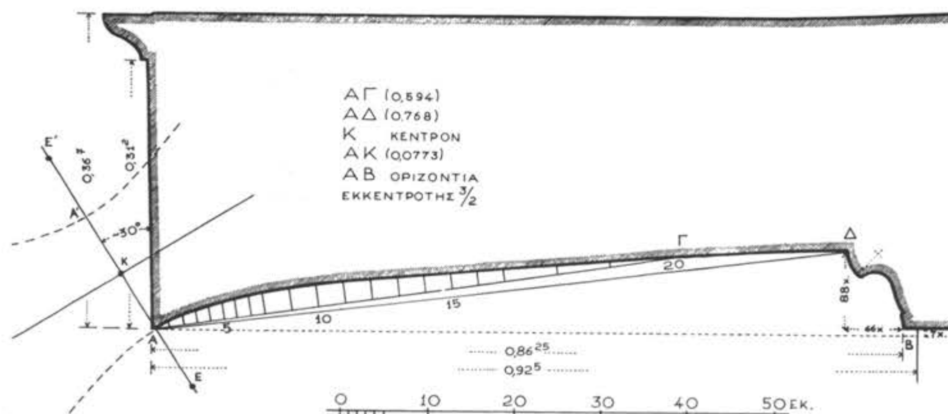
3. Ἡ ἐξοχὴ αὕτη κατὰ Penrose, πίν. 19, εἶναι 0,925 μ. ἄνω τοῦ στέφοντος λεσβίου κυματίου.

4. IG II 2² 1666b, 9 (Ἐλευσῖνος): *γεῖσα ἐργάσασθαι ἰωνικὰ πεντ/εληκά*.

(ὕψ. 0,049 ἕως 0,053 μ. καὶ ἐξοχῆς 0,047 μ., εἰκ. 366, 367, πίν. 71), ἀντὶ τοῦ ἐνταῦθα εἰς ὅλους τοὺς μεταγενεστέρους δωρικοὺς ναοὺς τοῦ 5ου αἰ. χρησιμοποιουμένου μεγάλου δωρικοῦ κυματίου[1], ὅπερ ἐντούτοις δὲν λείπει καὶ ἐδῶ, ἀλλὰ τρέχει, μὲ ὕψος 0,088 μ. καὶ ἐξοχὴν 0,066 μ., καθ' ὅλην τὴν βάσιν τοῦ ἐξέχοντος τμήματος τοῦ γείσου (εἰκ. 366, 367, πίν. 71), ἤτοι κατὰ τὴν συνάντησιν τοῦ γείσου πρὸς τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος, μὲ διατομὴν ὅμως ὄχι τόσον συνεστραμμένην, ὅσον ἡ τοῦ αὐστηρῶς δωρικοῦ.

366. Κατακόρυφος τομὴ πλήρους καταετίου γείσου.

367. Κατακόρυφος τομὴ τοῦ προκρεμαμένου τμήματος τοῦ καταετίου γείσου (διαστάσεις κατὰ Penrose).

Ἡ τομὴ τῆς κάτω καμπύλης ἐπιφανείας τοῦ ἐξέχοντος τμήματος τοῦ γείσου εἶναι ἐν μέρει, καθ' ἃ ἐξηκρίβωσεν ἤδη ὁ Penrose[2], τμῆμα κλάδου ὑπερβολῆς (εἰκ. 367 καὶ πίν. 71 κάτω ἀριστερά), τῆς ὁποίας ἡ μὲν ἀρχὴ ἢ κορυφὴ εὑρίσκεται (χάριν ἀποφυγῆς θραύσεως τῆς κάτω ἀπολήξεως τοῦ μετώπου) κατὰ 5 χιλιοστὰ τοῦ μέτρου ἐσώτερον τῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου, ὁ δὲ κύριος ἄξων ΑΑ' (εἰκ. 367) σχηματίζει γωνίαν περίπου 30° πρὸς τὸ μέτωπον τοῦ γείσου, ἔχων τὸ κέντρον αὐτοῦ Κ εἰς ἀπόστασιν 0,076 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχῆς Α. Ἐκ τῆς ὅλης κάτω ἐπιφανείας τοῦ γείσου, ἤτοι τῆς γραμμῆς ΑΓΔ (εἰκ.

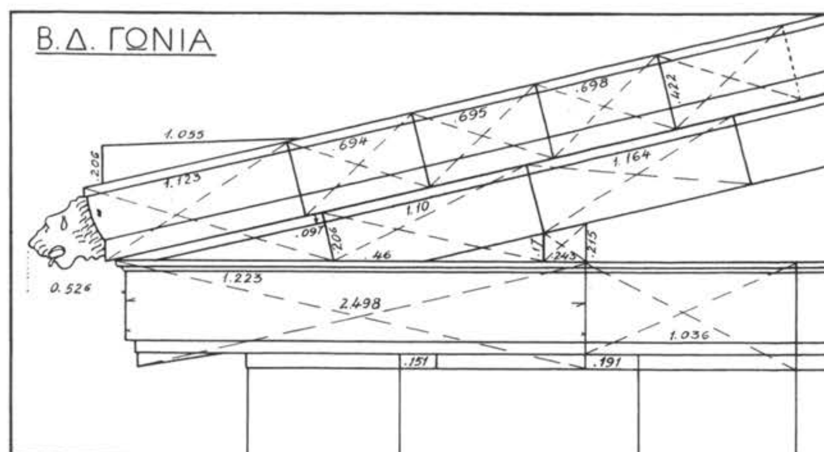
1. «Θησεῖον» (Antiquities of Athens III, London 1794, Κεφ. I, πίν. VII B), ναὸς Ποσειδῶνος Σουνίου (ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΔ 1, 1915, σ. 12, εἰκ. 8), ναὸς Νεμέσεως Ραμνοῦντος (Dilettanti, Antiquities of Attica, πίν. 7, Α).
2. Principles, σ. 52 καὶ πίν. 19, εἰκ. 10.

367 καὶ πίν. 71 κάτω ἀριστερά), τὸ μὲν τμῆμα ΑΓ ἀνήκει εἰς τὴν καμπύλην τῆς ὑπερβολῆς, ἧς ἡ ἐκκεντρότης εἶναι 3/2, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ΓΔ ταυτίζεται περίπου πρὸς εὐθεῖαν, ἑνοῦσαν τὸ σημεῖον Γ πρὸς τὸ μέγα, ἐσωτερικόν, δωρικὸν κυμάτιον, δι' οὗ τὸ γεῖσον συνεδέετο πρὸς τοὺς ὀρθοστάτας τοῦ τυμπάνου.

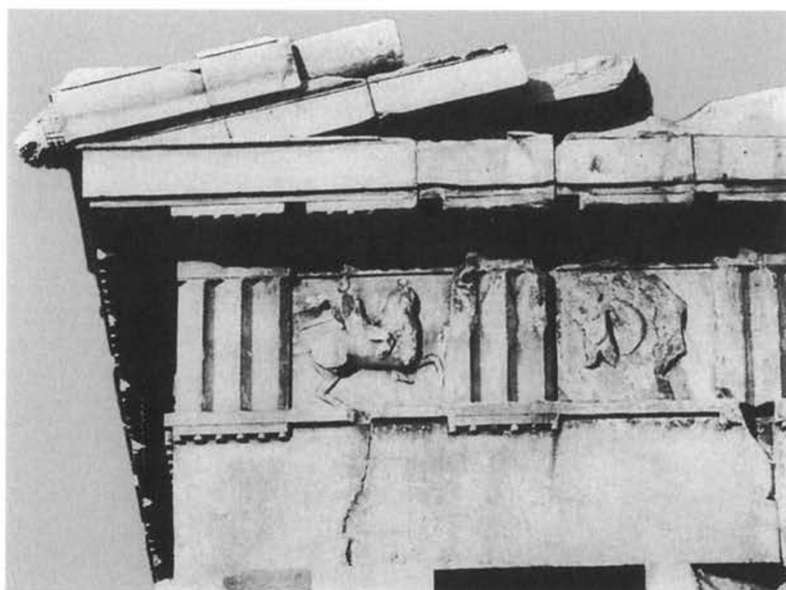
Τὴν καμπύλην τοῦ τμήματος ΑΓ ἐμέτρησε καὶ ἐσχεδίασεν ὁ Penrose, τῇ βοηθείᾳ τεταγμένων, ληφθεισῶν ἐπὶ σειρᾶς τετμημένων (0. . . 5. . . 10. . . 20) τῆς χορδῆς ΑΓ (ὁλικοῦ μήκους 0,597 μ.), τὰ δὲ σχετικὰ μέτρα, ληφθέντα ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἀγγλικοὺς πόδας, παρέσχεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πίνακος 19 τοῦ ἔργου του. Τὸν αὐτὸν πίνακα παρέχομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα, μετατρέψαντες ὅμως τοὺς ἀγγλικοὺς πόδας εἰς τὰ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει γαλλικὰ μέτρα, κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἑνὸς ἀγγλικοῦ ποδὸς πρὸς 0,3048 γαλλικὰ μέτρα. Ἰδοὺ δὲ πῶς ἔχει οὗτος:

Αὔξ. ἀριθ.	τετμημέναι ἀπὸ Α εἰς μέτρα	τεταγμέναι ἀπὸ ΑΓ εἰς μέτρα
1	0,0152	0,0055
2	0,0305	0,0100
3	0,0457	0,0135
4	0,0609	0,0163
5	0,0762	0,0181
6	0,0914	0,0199
7	0,1067	0,0212
8	0,1219	0,0218
9	0,1524	0,0233
10	0,1829	0,0235
11	0,2134	0,0233
12	0,2438	0,0222
13	0,2743	0,0212
14	0,3048	0,0193
15	0,3352	0,0178
16	0,3657	0,0161
17	0,3962	0,0148
18	0,4572	0,0100
19	0,5181	0,0050
20	0,5970	0,0000

Ὁ διὰ τῆς θαυμαστῆς ἀκριβείας τῆς ἐκτελέσεως προκύπτων ἤρεμος καὶ λεπτὸς σκιοφωτισμὸς τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ γείσου ἤρχετο εἰς ὡραίαν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ρωμαλέας γραμμὰς τῶν ἐναετίων γλυπτῶν, ὡς βάθος τῶν ὁποίων πρὸς τὰ ἄνω ἐχρησίμευε τὸ γεῖσον.

368. Σύνθεσις τῶν καταετίων γείσων, τῶν ἐπαετίδων καὶ τοῦ ἄκρου τῆς Β. κερκίδος τοῦ Δ. ἀετώματος.

369. Φωτογραφικὴ ἄποψις τοῦ ὡς ἄνω ἄκρου τῆς Β. κερκίδος τοῦ Δ. ἀετώματος καὶ τοῦ κάτωθεν αὐτῆς θριγκοῦ.

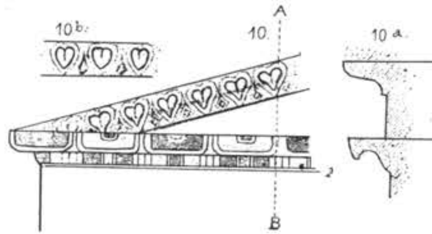
370. Σύνθεσις τῶν κaταετίων γείσων, τῶν ἐπαετίδων καὶ τοῦ ἄκρου τῆς Ν. κερκίδος τοῦ Δ. ἀετώματος.

371. Φωτογραφικὴ ἄποψις τοῦ ὡς ἄνω ἄκρου τῆς Ν. κερκίδος τοῦ Δ. ἀετώματος καὶ τοῦ κάτωθεν αὐτῆς θριγκοῦ.

Ὡς δὲ τὰ ὁριζόντια γεῖσα, οὕτω καὶ τὰ καταέτια, ἵνα ἀντισταθμίσουν τὸ κατὰ 0,906 μ. ἀπὸ τοῦ τυμπάνου εἰς τὸ κενὸν αἰωρούμενον τμῆμα αὐτῶν, ἐφωδιάσθησαν καὶ αὐτὰ ὄπισθεν, δίκην ἀντιβάρου, διὰ μακρᾶς οὐρᾶς, δι' ἧς τὸ ὁλικόν των μῆκος ἔφθασε τὰ 2,24 ἕως 2,387 μ. (εἰκ. 366). Τὸ μῆκος τῶν 11 ἐφ' ἑκάστης κεκλιμένης πλευρᾶς τοῦ ἀετώματος συνήθων (*ἀγελαίων* κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς) καταετίων γείσων, κυμαινόμενον μεταξὺ 1,165 καὶ 1,255 μ. (εἰκ. 339), εἶναι ὅλως διάφορον καὶ ὡς πρὸς τὸ σχέδιον εἴς τε τὰ κορυφαῖα καὶ τὰ ἀκρογωνιαῖα τεμάχια. Οὕτω τὰ μὲν ἐπὶ τῆς κορυφῆς γεῖσα κατεσκευάσθησαν πιθανῶς μονοκόμματα μὲ σχέδιον ἑξάπλευρον, οἱονεὶ ἱππεῦον ἐπὶ τῶν μέ-

372. Τρόπος ἀνελκύσεως καταετίου γείσου διὰ καρκίνου.

373. Διακόσμησις τοῦ λεσβίου κυματίου τοῦ ἄκρου καταετίου γείσου καὶ τοῦ πρὸς αὐτὸ συναντωμένου δωρικοῦ κυματίου τοῦ γωνιαίου ὁριζοντίου γείσου (κατὰ Penrose).

σων ὀρθοστατῶν καὶ μὲ μῆκος σκελῶν 0,973 μ., ἐκ δὲ τῶν ἄκρων, τὸ μὲν ἐξώτατον καὶ σχήματος τριγωνικοῦ κατεσκευάσθη ἐξ ἑνὸς τεμαχίου μετὰ τῆς ὕπερθεν αὐτοῦ ἄκρας ἐπαετίδος (εἰκ. 368, 369, 370, 371, πίν. 71), τὸ δ' ἀμέσως μετ' αὐτὸ ἐρχόμενον ἐξετελέσθη πεντάπλευρον, ἵνα περιλάβῃ εἰς τὸ αὐτὸ τεμάχιον καὶ τὸ ἔσχατον ἄκρον τριγωνικὸν τεμάχιον τοῦ τυμπάνου, ὡς αἱ εἰκόνες 368 - 371 δεικνύουν. Τὰ τεμάχια τῶν καταετίων γείσων, φέροντα κατὰ τοὺς ἁρμοὺς ὤσεως αὐτῶν ἀναθύρωσιν, πλάτους 0,05 ἕως 0,055 μ., ἀνυψοῦντο εἰς τὰς θέσεις των τῇ βοηθείᾳ καρκίνων, διὰ μέσου ὀπῶν λαξευμένων κατὰ τοὺς ἁρμοὺς ὤσεως, ὡς δεικνύουν αἱ εἰκ. 366, 372[1].

Ἕκαστον τεμάχιον ἐγομφοῦτο ἐπὶ τοῦ ἀντιστοίχου ὀρθοστάτου τοῦ τυμπάνου διὰ γόμφων (εἰκ. 366), ὕψους 0,08 μ., βοηθουμένων καὶ ὑπὸ παραγόμφων — ἀπαραιτήτων λόγῳ τῆς κεκλιμένης ἐπιφανείας — συνεδέετο δὲ πρὸς τὰ γειτονικὰ διὰ βαθέως (0,10 μ.) εἰσχωρούντων συνδέσμων, σχήματος διπλοῦ ταῦ (εἰκ. 364), μήκους 0,46 μ. Ἡ τοποθέτησις τῶν τεμαχίων ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς κορυφῆς πρὸς τὰ κάτω, ὡς δεικνύει ἡ κατὰ τὸν κάτω ἁρμόν των τοποθέτησις τῶν γόμφων των.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸ μέτωπον τῶν καταετίων γείσων στέφεται ὑπὸ λεσβίου κυ-

1. Τετράγωνοι ὀπαὶ ἀνελκύσεως, λαξευμέναι κατὰ τοὺς προσιόντας ἁρμοὺς τῶν καταετίων γείσων (εἰκ. 366), ὑπάρχουσι καὶ εἰς τὰ γεῖσα τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος Σουνίου (Α.Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΔ 1, 1915, σ. 12, εἰκ. 8). Ἐκ τῶν δύο ἑρμηνειῶν, τὰς ὁποίας ἐπρότεινεν ὡς σκοπόν των ὁ συγγραφεὺς (Ὑλικὰ Δομῆς, τ. 1, Ἀθῆναι 1958, σ. 171 - 172) ἤτοι: α) τῆς χρήσεως αὐτῶν ὡς ὀπῶν ἀνελκύσεως διὰ καρκίνου καὶ β) ὡς γόμφων συνδέσεως μετὰ τῶν παρακειμένων, ὁ J. J. COULTON (BSA 68, 1973, σ. 71, σημ. 23) δέχεται μόνον τὴν πρώτην.

ματίου. Τὸ κυμάτιον τοῦτο ἦτο ἐγκαυστικῶς ἐζωγραφημένον διὰ σειρᾶς ἐφαπτομένων καρδιοσχήμων φύλλων μετὰ παρεμβαλλομένων λογχῶν (εἰκ. 373, 386, πίν. 74). Τὰ ἴχνη τοῦ σχεδίου του διακρίνονται σαφῶς εἴς τινα σημεῖα τῶν γείσων[1]. Πρέπει ὅμως καὶ νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὅλως ἀνοργάνως καὶ ἄρα ἀτυχὴς μορφολογικῶς ἐμφανίζεται ἡ κατὰ τὰς γωνίας τοῦ ἀετώματος συνάντησις τοῦ λεσβίου πρὸς τὸ δωρικὸν κυμάτιον τοῦ ὑπαετίου γείσου (εἰκ. 373, 386, πίν. 74). Ἄσχετος ἐπίσης καὶ ἀσύνδετος πρὸς τὴν διακόσμησιν τοῦ δωρικοῦ ὑπαετίου γείσου εἶναι καὶ ἡ διὰ καρδιοσχήμων στοιχείων διακόσμησις τοῦ λεσβίου κυματίου (ὧν ἴχνη σαφῆ διατηροῦνται εἴς τινα γεῖσα) πρὸς τὴν δι' ἐναλλασσομένων ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν (ἢ πρασίνων) φύλλων διακόσμησιν τοῦ δωρικοῦ κυματίου τῶν ὑπαετίων γείσων. Ἐκ τῶν καταετίων γείσων τοῦ Δ. ἀετώματος διετηρήθη μέχρι σήμερον κατὰ χώραν ἓν τεμάχιον (εἰκ. 361, 365), ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ μεταξὺ τοῦ 2ου καὶ τοῦ 3ου ἀπὸ Β. κίονος κενόν. Τὸ γεῖσον τοῦτο προφυλάσσει ἀπὸ τῆς βροχῆς τὸν μόνον σωζόμενον κατὰ χώραν γλυπτὸν διάκοσμον τοῦ δυτικοῦ

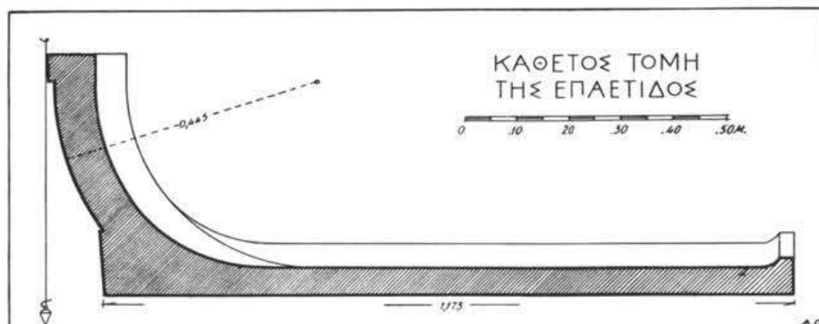

374. Ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ Δ. ἀετώματος ἀπὸ Β. Εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον, τμῆμα τοῦ συμπλέγματος τοῦ Κέκροπος.

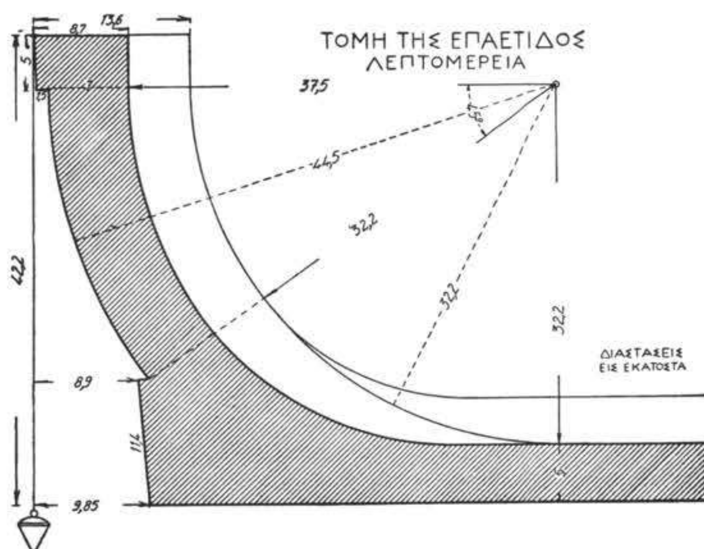
1. Διαφορετικὸν κάπως παρουσιάζεται τὸ σχέδιον τοῦ λεσβίου κυματίου εἰς τὸν ἔγχρωμον πίνακα 1 (ἄνω δεξιὰ) τῶν Principles τοῦ PENROSE· βλ. καὶ τὰς ἡμετέρας εἰκόνας 373, 386 καὶ τὸν πίνακα 74.

ἀετώματος: δύο ἠκρωτηριασμένους κορμοὺς ἀγαλμάτων, θεωρουμένων ὡς ἀνηκόντων εἰς τὴν ὁμάδα τοῦ Κέκροπος (εἰκ. 374).

Ἐ π α ε τ ί δ ε ς ἢ Σ ῖ μ α ι. Ὑπεράνω τῶν καταετίων γείσων ἐτοποθετοῦντο, σχηματίζουσαι τὸ λαμπρὸν ἐξώτατον πλαίσιον τοῦ τριγωνικοῦ ἀετώματος, αἱ ἐπαετίδες[1]

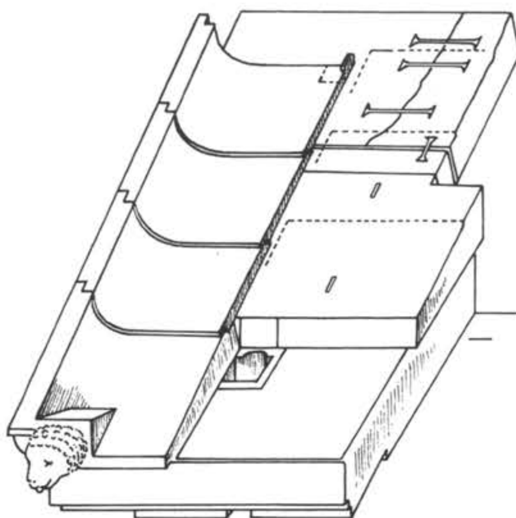
375. Κατακόρυφος τομὴ τῆς ἐπαετίδος.

376. Τρόπος χαράξεως τῆς καμπύλης τῆς ἐπαετίδος.

1. Ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Δήλου (Inscr. de Délos, 500A, 40) ἀναγινώσκομεν: *ἐπὶ δὲ τῶν γείσων τῶν καταετίων ἐπιθέ/τω ἐπαιετίδας καὶ λεοντοκεφάλους ἐγ γωνίαι.*

ἢ *ἐπαιετίδες*, λεγόμεναι ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ *σῖμαι*[1]. Θεωρούμεναι ἐν καθέτῳ τομῇ (εἰκ. 375, 376 καὶ πίν. 73) αἱ ἐπαετίδες εἶναι κυρίως εἰπεῖν τὰ ἰσχυρῶς πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ἀετώματος ἀνακεκαμμένα ἄκρα τῶν τελευταίων πλαγίων στρωτήρων κεράμων τῆς στέγης, προωρισμένα, ἵνα ἐμποδίζουν τὰ ὄμβρια ὕδατα νὰ προσβάλλουν τὰ ἐν τῷ ἀετώματι γλυπτά, ταυτοχρόνως ὅμως καὶ σχηματίζοντα ὑπεράνω τοῦ καταετίου γείσου μίαν ἐντυπωσιακὴν ἀπόληξιν, ἓν κατάκοσμον διάδημα τοῦ ἀετώματος. Κατὰ τὰς μακρὰς

377. Ἐσωτερικὴ ὄψις τῶν ἐπαετίδων τοῦ Δ. ἀετώματος, δεικνύουσα τὴν ζητοειδῆ ἄρθρωσιν συναντήσεως αὐτῶν.

πλευρὰς σῖμαι εἰς τὸν Παρθενῶνα δὲν ὑπῆρχον, ὡς εἰς ἄλλους μικροτέρους, περίπου συγχρόνους, ἀττικοὺς δωρικοὺς ναούς (Ἡφαίστειον,[2] Σούνιον[3], Ραμνοῦς[4], ναὸς Ἄρεως Ἀχαρνῶν ἐν τῇ Ἀγορᾷ Ἀθηνῶν[5]), πιθανῶς λόγῳ τοῦ μεγέθους τῆς στέγης, τὰ ἄφθονα ὄμβρια ὕδατα τῆς ὁποίας θὰ ἔπρεπε νὰ συλλέγωνται ὑπὸ ὀγκώδους καὶ ἀκόμψου μᾶλλον σίμης, ἀντὶ τῆς ὁποίας προετιμήθησαν ἡγεμόνες κεραμίδες στέγης, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Τὰ ἀπαρτίζοντα ἑκάστην κεκλιμένην πλευρὰν τοῦ ἀετώματος τεμάχια

1. Ὁ Βιτρούβιος (De Archit. III 5, 12) ρητῶς ἀναφέρει: simae, quas Graeci paraietidas dicunt· πρβλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, III 5, 15 καὶ IV 3, 6. Ὁ ὅρος sima (γράφε cyma) προῆλθεν ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κῦμα (βλ. Αἰσχύλου ἀπόσπ. 78), ἐξ οὗ καὶ τὸ ὑποκοριστικὸν *κυμάτιον* τῶν ἐπιγραφῶν, προφανῶς λόγῳ τῆς κυματοειδοῦς ἢ γενικῶς καμπύλης μορφῆς αὐτοῦ. Ἕνεκα δὲ τῆς εἰς -α καταλήξεώς του, ἥτις εἰς τὴν λατινικὴν χαρακτηρίζει τὸ θηλυκὸν γένος, κατήντησε νὰ θεωρῆται καὶ ἡ ἑλληνικὴ μεταγραφὴ σῖμα τῆς λέξεως ὡς γένους θηλυκοῦ, ἡ σῖμα (καὶ σίμη)· πρβλ. καὶ τὰ συχνάκις χρησιμοποιούμενα cyma recta καὶ cyma reversa (Dinsmoor, Architecture, σ. 390).

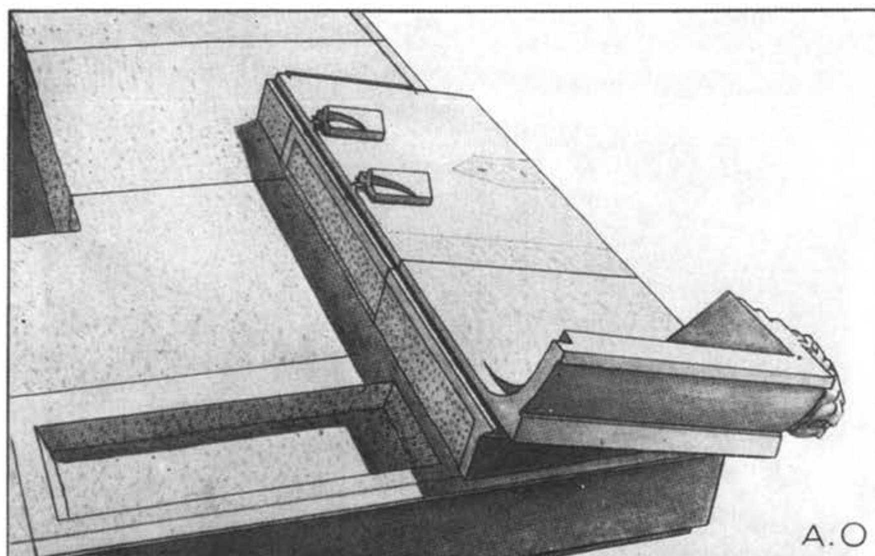
2. Koch, Studien zum Theseustempel, σ. 65, 66.

3. W. B. Dinsmoor Jr., AJA 78, 1974, σ. 212, εἰκ. 1.

4. Les antiquités inédites de l'Attique (Dilettanti), Paris 1832, Κεφ. VI, πίν. V.

5. W. B. Dinsmoor, Hesperia 9, 1940, σ. 19, εἰκ. 9.

τῶν ἐπαετίδων, μὴ συμπεριλαμβανομένων τοῦ κορυφαίου καὶ τῶν γωνιαίων, εἶναι ἐν ὅλῳ 21. Ἐκ τούτων τὰ μὲν συνήθη (ἀγελαῖα) ἔχουν μῆκος ±0,695 μ. ἤτοι κατὰ πολὺ μικρότερον τῶν καταετίων γείσων καὶ ἴσον πρὸς τὸ τῶν στρωτήρων κεράμων, τὰ γωνιαῖα ὅμως καὶ τὸ κορυφαῖον ἔχουσι διάφορα καὶ μήκη καὶ μορφήν. Τὸ κατὰ τὴν βάσιν τῶν συνήθων ἐπαετίδων πλάτος εἶναι 1,173 μ. (εἰκ. 375), καταλῆγον ἐσωτερικῶς, ὅπως καὶ τὸ τῶν στρωτήρων κεράμων τῆς στέγης, εἰς ἐλαφρῶς ἀνακεκαμμένον χεῖ-

378. Προοπτικὴ ἐκ τῶν ἔξω ἄποψις τῆς ἄκρας ἐπαετίδος, μετὰ τῆς προσηρτημένης εἰς αὐτὴν λεοντοκεφαλῆς (διακρίνεται ἀριστερὰ καὶ ἡ κοιλότης ἐλαφρύνσεως τῶν γωνιαίων ὁριζοντίων γείσων).

λος (εἰκ. 375). Ἐξωτερικῶς ὅμως, ἤτοι πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ ἀετώματος, τὸ ἕτερον χεῖλός των ἀνακάμπτεται ἰσχυρῶς μέχρις ὕψους 0,422 μ. (εἰκ. 376, πίν. 73). Ἡ συνένωσις τῶν δύο χειλέων, ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, ἐγίνετο διὰ καμπύλης, διαγραφομένης διὰ τόξου κύκλου, ἀκτῖνος 0,375 μ., ὡς ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 376 δεικνύει.

Ἕκαστον τεμάχιον ἐπαετίδος συνηνοῦτο πρὸς τὸ γειτονικὸν διὰ ζητοειδοῦς κατὰ τὸν ἁρμὸν κλειδώσεως, συνήθους εἰς πάντας τοὺς ναοὺς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος (εἰκ. 377, 378), ἐγομφοῦτο δ' ἐπὶ τῶν καταετίων γείσων, τῆς τοποθετήσεως ἀρχομένης ἀπὸ τῶν γωνιῶν πρὸς τὴν κορυφήν.

Ὅλως ἰδιαιτέραν κατασκευὴν παρουσιάζουν, ὡς εἴπομεν, τὰ γωνιαῖα καὶ τὸ κορυφαῖον τεμάχια τῆς ἐπαετίδος. Καὶ τὰ μὲν ἀκραῖα, ἔχοντα μῆκος μεγαλύτερον τῶν συνήθων (1,123 μ.) καὶ ἰσχυρῶς κατὰ 0,053 ἕως 0,060 μ. ἐξέχοντα τοῦ δωρικοῦ κυματίου τοῦ ἄκρου μεγάλου ὁριζοντίου γείσου, ἦσαν κατεσκευασμένα ἐξ ἑνὸς τεμαχίου μετὰ τοῦ

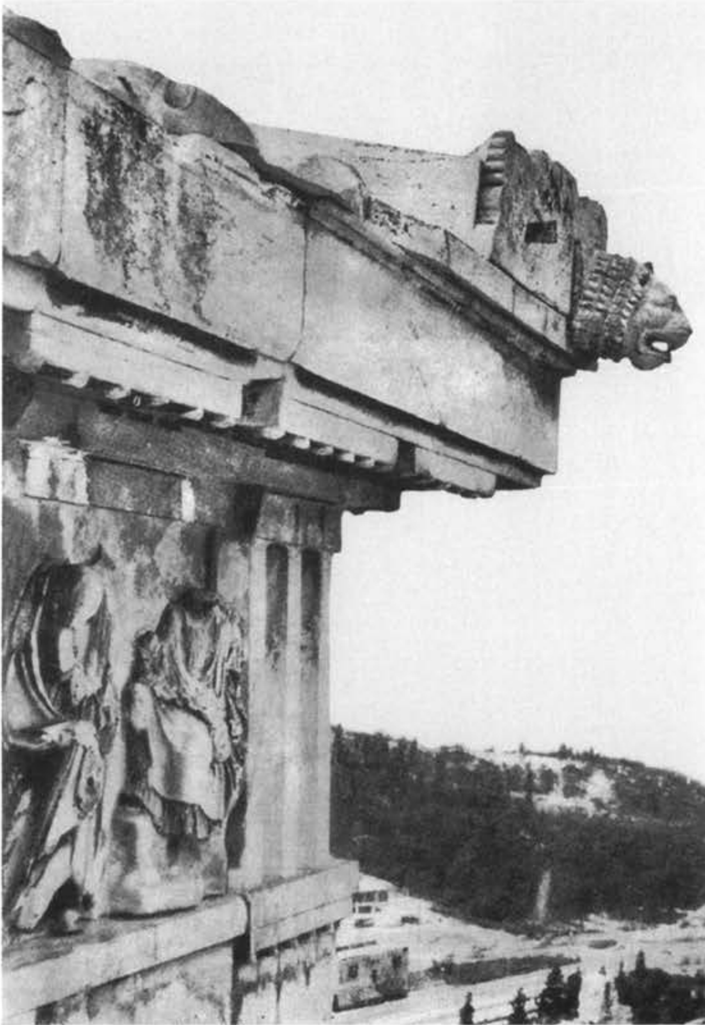
ἄκρου γωνιαίου καταετίου γείσου (βλ. εἰκ. 368, 370, πίν. 71), ἦσαν δὲ προσθέτως καὶ ἐφωδιασμένα, συμφώνως καὶ πρὸς τὸν κανόνα τοῦ Βιτρουβίου[1], διὰ 0,52 μ. κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης καὶ ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἐξεχούσης, πλήρους δυναμι-

379. Φωτογραφικὴ ἄποψις τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ θριγκοῦ καὶ τῆς σχετικῆς ἀπολήξεως τοῦ Α. ἀετώματος, ἀπὸ τῆς σίμης τοῦ ὁποίου προβάλλει λεοντοκεφαλὴ (φωτ. Brommer).

1. De Archit. III, 5,15: in simis, quae supra coronam in lateribus sunt aedium, capita leonina sunt scalpenda.

κῆς ἐκφράσεως, διακοσμητικῆς[1] λεοντοκεφαλῆς (εἰκ. 379 - 385, πίν. 73). Ἐκ τῶν τεσσάρων λεοντοκεφαλῶν, αἵτινες ἐκόσμουν τὰς ἀντιστοίχους γωνίας τῶν δύο ἀετωμάτων, διετηρήθησαν πλήρως κατὰ χώραν αἱ τῆς ΒΔ. καὶ τῆς ΒΑ. (εἰκ. 379, 380) γωνίας

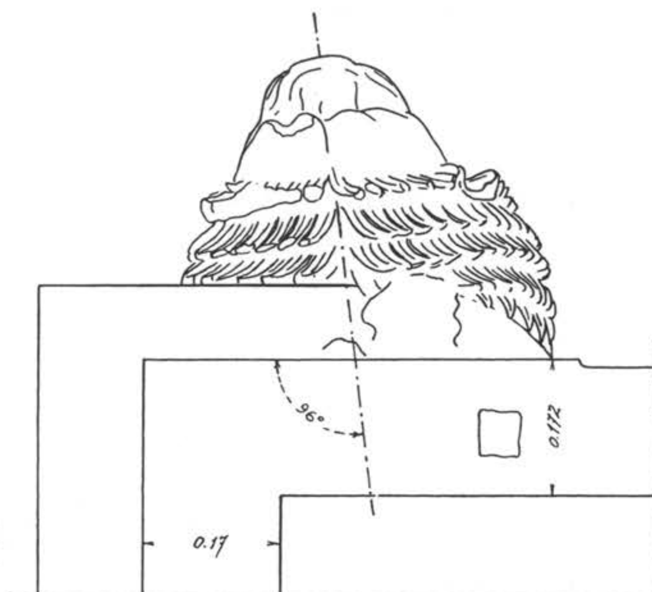

380. Φωτογραφικὴ ἄποψις τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ θριγκοῦ, ἀπὸ τῆς ἄκρας ἡγεμόνος κεραμίδος τοῦ ὁποίου προβάλλει λεοντοκεφαλή (Β. ὄψις) (φωτ. Brommer).

1. Ἀτόπως ὁ L. MAGNE (Le Parthénon, σ. 43), ἀπατηθεὶς ἐκ τοῦ ἀνοικτοῦ της ρύγχους (εἰκ. 381, 383), θεωρεῖ τὴν κεφαλὴν

381. Πλαγία ὄψις λεοντοκεφαλῆς, προσηρτημένης εἰς τὴν ΒΔ. ἄκραν ἐπαετίδα (φωτ. Boissonnas).

382. Στροφὴ τῆς ΒΔ. λεοντοκεφαλῆς πρὸς τὸ ἄκρον τοῦ ἀετώματος κατὰ ± 6° ἀπὸ τῆς ὀρθῆς γωνίας (σχέδιον τοῦ συγγραφέως).

ὡς τρυπημένην καὶ ἐκρέουσαν ὕδωρ, ἐνῷ εἶναι ἁπλῶς διακοσμητική. Ὁ MICHAELIS (Der Parthenon, σ. 17) τοὐναντίον τὰς χαρακτηρίζει ρητῶς ὡς undurchbohrte (ἀδιατρήτους). Ὅμοιαι ἀδιάτρητοι λεοντοκεφαλαὶ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰ ἀετώματα τοῦ Ὀλυμπιείου τοῦ Ἀκράγαντος (νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς πόλεως)· βλ. σχετικῶς H. PLOMMER, Ancient and Classical Architecture, London 1958, σ. 145.

καὶ ἐν μέρει ἡ τῆς ΝΔ. Ἡ τῆς ΝΑ. γωνίας, καταπεσοῦσα, ἐθραύσθη, ἐκ ταύτης δὲ προέρχεται τεμάχιον εὑρεθὲν ὑπὸ τοῦ W. Züchner, δημοσιευθὲν τὸ 1936 ἐν Arch. Anz. σ. 306 - 320. Τὸ τεμάχιον τοῦτο ἔχει μῆκος 0,13 μ., διατηρεῖ δ' ἐπ' αὐτοῦ τὸ δεξιὸν οὖς

383. Λεοντοκεφαλή, προσηρτημένη εἰς τὴν ἄκραν ἐπαετίδα (προοπτικὴ ὄψις).

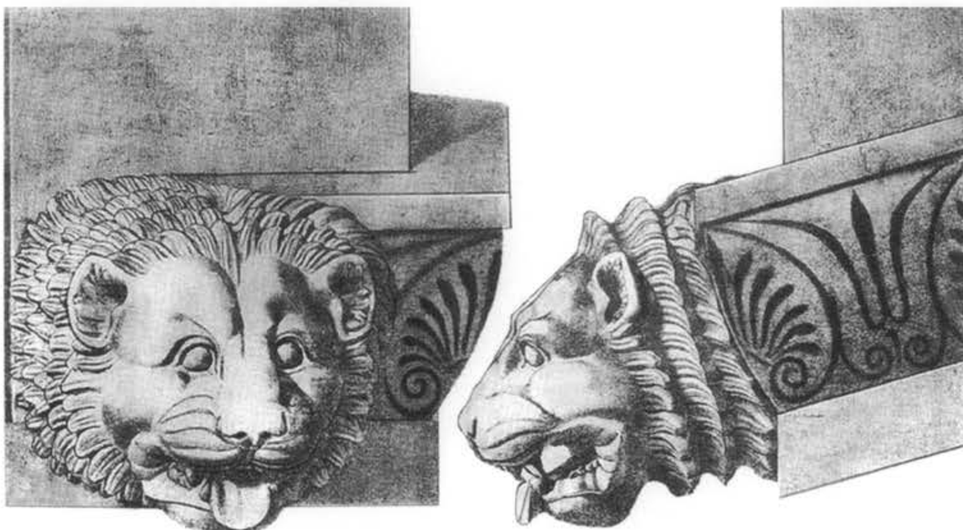

384. Σχέδιον λεοντοκεφαλῆς, προσηρτημένης εἰς τὴν ἐπαετίδα (κατὰ Paccard).

τοῦ λέοντος καὶ τὸ συνεχόμενον πρὸς αὐτὸ τμῆμα τῆς χαίτης, ὡς καὶ τὸν τόρμον, δι' οὗ ἡ σῖμα προσηρμόζετο πρὸς τὴν λεοντοκεφαλήν. Ἡ κεφαλὴ ἀνεστηλώθη.

Σημειωτέον, ὅτι αἱ λεοντοκεφαλαὶ δὲν βλέπουν κατὰ μέτωπον, ἀλλ' εἶναι ἐστραμμέ-

ναι πρὸς τὴν γωνίαν τοῦ ἀετώματος κατὰ ± 6° (βλ. εἰκ. 382, πίν. 73)[1], ἀκολουθοῦσαι, πιθανῶς, τὴν σχετικὴν στροφήν, ἣν παρουσιάζουν καὶ οἱ γνωστοὶ ἐπιτύμβιοι λέοντες (ὡς π.χ. ὁ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ὑπ' ἀριθ. 803 - 804)[2] καὶ ἥτις ἐπικυρώνει τὴν ἐπιτυχῆ θεωρίαν τοῦ Κ. Ρωμαίου περὶ «λανθανούσης κινήσεως»[3], καθ' ἣν εἰς τοὺς ναοὺς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἰδιαιτέρως αἱ ἀκροκέραμοι ἔχουν στροφὴν καὶ κίνησιν (δηλαδὴ ἀπόκλισιν ἀπὸ τὴν ὁριζοντίαν καὶ τὴν κατακόρυφον κίνησιν), ἥτις ἐκ-

385. Σχέδιον ἐξ ἐκμαγείου λεοντοκεφαλῆς, προσηρτημένης εἰς τὴν ἄκραν ἐπαετίδα, ἐμφανίζον τὴν πρὸς τὰ ἔξω στροφὴν αὐτῆς (ὑδατογραφία Mauch).

κινεῖ ἀπὸ τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα τῆς μακρᾶς πλευρᾶς ὡς κέντρον καὶ βαίνει δεξιὰ καὶ ἀριστερά, πρὸς τὰς δύο ἄκρας, δηλαδὴ πρὸς τὰ ἀετώματα. Πλὴν τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς, ὁμοιότητα πρὸς τοὺς λέοντας τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου παρουσιάζουν καὶ αἱ τοῦ Παρθενῶνος λεοντοκεφαλαὶ μὲ τὸν σαφῆ χωρισμὸν τῶν τριχῶν τῆς χαίτης.

Αἱ κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ ἀετώματος, ἑκατέρωθεν προβάλλουσαι, συμβολικαί, κοσμηματικαί, μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα (εἰκ. 381, 383 καὶ πίν. 73) λεοντοκεφαλαί, προσδίδουν εἰς τὴν μετωπικήν του ὄψιν ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κορυφαίαν ἐπαετίδα, ἥτις δυστυχῶς δὲν διεσώθη, αὕτη δυνατὸν

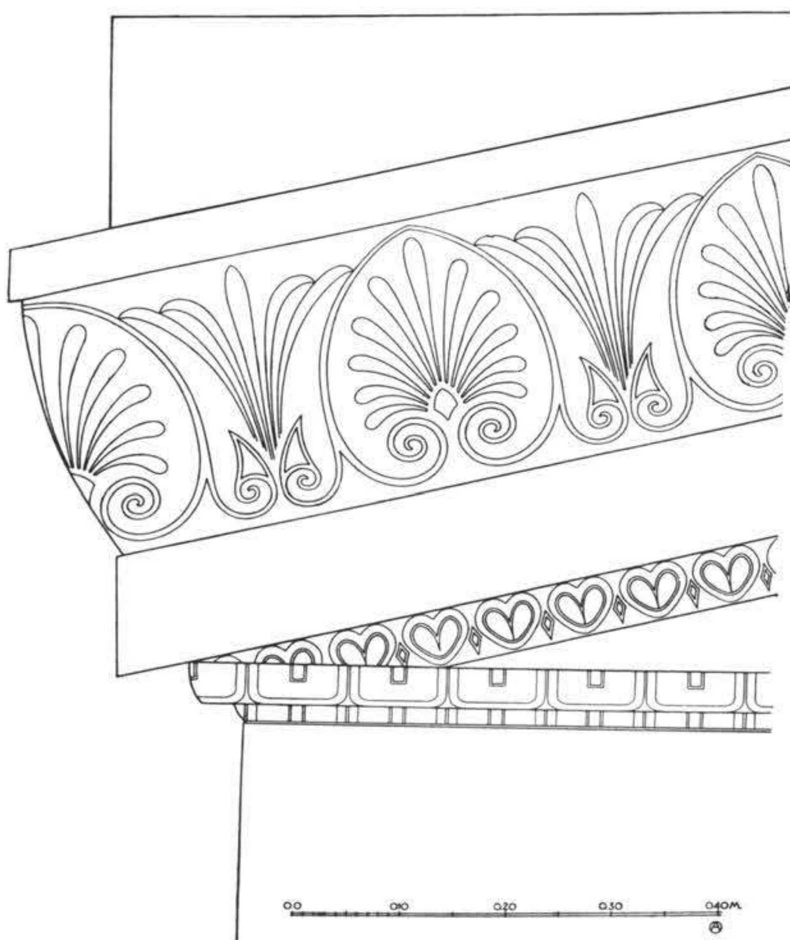
1. Τὴν στροφὴν τῶν λεοντοκεφαλῶν τοῦ Παρθενῶνος πρὸς τὰς γωνίας εἶχον παλαιότερον σημειώσει ὁ J. M. v. Mauch ἐν Detailbuch zu den Architektonischen Ordnungen der Griechen, Berlin 1900, σ. 2 καὶ ἡμετ. εἰκὼν 382 καὶ ὁ Lethaby ἐν Greek Buildings Represented by Fragments in the British Museum, London 1908, σ. 80.

2. Βλ. εἰκόνα των παρὰ Fr. Willemsen, Die Löwenkopfwasserspeier des Zeus-Tempels, Olympische Forschungen IV, Berlin 1959, πίν. 50 (4ου π.Χ. αἰ.). Εἰκὼν καὶ παρὰ Brückner, Der Friedhof am Eridanos, Berlin 1909, σ. 80 - 81, εἰκ. 47 καὶ 48.

3. Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 101 ἑξ. Τὴν «λανθάνουσαν κίνησιν» ὁ ΜΙΧΕΛΗΣ, Χρονικὰ Αἰσθητικῆς 13/14, 1974/5, σ. 9 χαρακτηρίζει ὡς «λανθάνουσαν γραφικότητα».

νὰ εἶχε πάλιν τὸ σχῆμα ἱππέως κεράμου, μὲ μῆκος ἑκάστου κεκλιμένου σκέλους 0,93 μ. (ἢ 0,97 μ.).

Ἡ πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ ἀετώματος πλευρὰ τῆς ἐπαετίδος διηρθροῦτο τριπλῶς: α) ἐξ ἐπιπέδου ταινίας βάσεως, ὕψους 0,114 μ., κλινούσης ἐλαφρῶς (0,0015 μ.) πρὸς

386. Διακόσμησις τοῦ λεσβίου κυματίου τοῦ καταετίου γείσου καὶ τῆς ἄκρας ἐπαετίδος (κατὰ τὸν συγγραφέα).

τὰ ἔξω, β) ἐξ ἑνὸς καμπύλου ἐλλειψοειδοῦς τμήματος, ὕψους 0,258 μ. καὶ γ) ἐκ μιᾶς εὐθυγράμμου ταινίας στέψεως, ὕψους 0,05 μ., ἐξεχούσης κατὰ 0,015 μ. τοῦ καμπύλου τμήματος καὶ πάχους ἄνω 0,136 μ. (εἰκ. 376, 386, πίν. 73, 74).

Ἡ ᾠοειδὴς μορφή (ovolo), τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἐν καθέτῳ τομῇ τὸ πρόσθιον μέρος τῆς ἐπαετίδος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προελθοῦσα ἐκ τῆς τῶν κορινθιακοῦ τύπου ἐξ ὀπτῆς γῆς ἐπαετίδων (Ὀλυμπίας κλπ.), μὲ ἰσχυρὰν ὅμως ἰωνικὴν ἐπίδρασιν. Πράγματι, ἐνῷ εἰς ἐκείνας τὸ ἰωνίζον καμπύλον τμῆμα τῆς ἐπαετίδος εἶναι μᾶλλον ἀτροφικόν, εἰς τὸν Παρθενῶνα ἔχει μεγαλώσει, κυριαρχοῦν τῶν δύο εὐθυγράμμων ταινιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλεται. Ἡ μαρμαρίνη σῖμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰλισοῦ (Μητρῴου ἐν Ἄγραις;) ἦτο τὸ ἀρχαιότερον παράδειγμα ἰωνικοῦ ᾠοειδοῦς σχεδίου ἐπὶ μαρμάρου καὶ θὰ ἐχρησίμευσεν ἀναμφιβόλως ὡς πρότυπον, ἐπαναλαμβανόμενον μὲ ἐλαφρὰν τροποποίησιν εἰς τὴν σῖμαν τοῦ Παρθενῶνος[1]. Ἡ στέφουσα τὸ ἀέτωμα τῶν Προπυλαίων ἐπαετὶς[2] μιμεῖται ἐν τομῇ τὴν τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλ' ἀντὶ νὰ κοσμῆται δι' ἀνθεμίων, φέρει, λόγῳ τῆς ὡς ἰωνικοῦ ᾠοειδοῦς κυματίου τομῆς της, καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἰωνικὴν παράδοσιν, ἐζωγραφημένα ᾠὰ καὶ λόγχας, ἀλλὰ τόσον μεγάλα, ὥστε νὰ ἀποβαίνουν ἐκτὸς κλίμακος.

Ἡ προσθία καμπύλη ἐπιφάνεια τῆς ἐπαετίδος ἐκοσμεῖτο δι' ἐγκαυστικοῦ κοσμήματος, ἀποτελουμένου ἐξ ἀνθεμίων ἐναλλασσομένων πρὸς «ἄνθη λωτοῦ»[3], ὡς ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 386 δεικνύει. Ὅμοια ἀκριβῶς σχέδια ἀνθεμιοειδῶν κοσμημάτων συναντῶνται γραπτὰ καὶ ἐπὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων τῆς περικλείου περιόδου[4] καὶ ἐπὶ ὑπερθύρου τῆς Ἀγορᾶς μετ' ἐγκαυστικοῦ κοσμήματος, χρονολογουμένου εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. χρόνους[5].

Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς κυρτῆς ἐπιφανείας[6] τῆς ἐπαετίδος (σίμης) ἐχαράσσετο δι' ὀξέος ἐργαλείου κατ' ἀρχὰς ὁ *ὑπογραμμὸς* καὶ ἐζωγραφεῖτο κατόπιν ἐγκαυστικῶς συνεχὲς κόσμημα, ἀποτελούμενον ἐξ ἐναλλασσομένων ἀνθεμίων καὶ ἀνθέων λωτοῦ (εἰκ. 386 καὶ πίν. 74). Καὶ τὰ μὲν ἀνθέμια, βαίνοντα ἐπὶ δύο ἀντιρρόπων ἑλίκων, ἀπετελοῦντο ἐξ 11 φύλλων, ἐγγεγραμμένων ἐντὸς κλειστοῦ ὁμολόγου περιγράμματος[7], τοῦ δὲ λωτοῦ τὰ ἄνθη, ἐκφυόμενα καὶ αὐτὰ ἐκ δύο ἀντιρρόπων ἑλίκων, ἀποσπωμένων ἀπὸ τοῦ περιγράμματος τῶν ἀνθεμίων, ἀποτελοῦνται ἐκ πέντε ἐλευθέρως ἱσταμένων, ἰσχνῶν καὶ πρὸς τὰ ἄνω ἀνοιγόντων φύλλων[8], φέρουσι δὲ προσθέτως ὑπεράνω τῶν ἑλίκων

1. Ἡ ἐσφαλμένως ὑπὸ τῶν Stuart καὶ Revett ἀναπαριστωμένη ὡς κοιλόκυρτος (cyma recta) σῖμα δὲν ἐταυτίσθη μέχρι τοῦδε, ἀπεδόθη δὲ ὑπὸ τοῦ Dinsmoor ἀρχικῶς εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Νικίου, ἔπειτα ὅμως ἀνεκλήθη τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἰδίου (AJA 14, 1910, σ. 461, 469, 481).

Ἡ ἰωνικὴ καταγωγὴ τῆς κατατομῆς ταύτης δύναται νὰ παρακολουθηθῇ ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, διὰ μέσου τῶν πηλίνων ᾠοειδῶν σιμῶν μὲ διακόσμησιν ᾠῶν καὶ λογχῶν εἰς γεισοσίμας τῆς Μιλήτου (Καλαμπὰκ Τεπὲ) καὶ τοῦ Σουνίου (Dinsmoor, Architecture, σ. 185, σημ. 1).

2. Penrose, Principles, πίν. 10. R. Bohn, Die Propyläen der Akropolis zu Athen, Berlin - Stuttgart 1882, πίν. XIV, 1, 2, 4, 5. Dinsmoor, AJA 14, 1910, σ. 179, εἰκ. 13.

3. Τὸ κόσμημα τοῦτο δὲν ἀπεδόθη ἐντελῶς ὀρθῶς οὔτε ὑπὸ τοῦ Penrose (ἡμετ. εἰκ. 373) οὔτε ὑπὸ τοῦ M. Schede, Antikes Traufleistenornament, Strassburg 1909, πίν. II, ἀριθ. 16 οὔτε ὑπὸ τοῦ Mauch, ἔ.ἀ.

4. Βλέπε σχετικὰ παραδείγματα ἐγγεγραμμένων ἀνθεμίων ἐπὶ ἀγγείων παρὰ P. Jacobstahl, Ornamente griech. Vasen, Berlin 1927, Tafeln· πρβλ. καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ πηλίνου ἀκρωτηρίου τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐργαστηρίου τοῦ Φειδίου ἐγγεγραμμένα ἀνθέμια (A. Mallwitz, Olympia, εἰκ. 207).

5. G. Ph. Stevens, Lintel with the Painted Lioness, Hesperia 23, 1954, σ. 175.

6. Ὡς συνήθως κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ.: Παρθενών, ναὸς Νίκης (A. C. Orlandos, BCH 71/72, 1947/48, σ. 33 καὶ εἰκ. 26), Προπύλαια (R. Bohn, Die Propyläen, πίν. XIV), ναὸς Νεμέσεως Ραμνοῦντος (Stuart-Revett, Alterthümer von Attika, Κεφ. VI, πίν. 11), Ἡραῖον Ἄργους (Waldstein, Argive Heraeum I, σ. 128).

7. Οὐχὶ 13 ὡς τὰ σχεδιάζουν οἱ Schede καὶ Mauch, ἔ.ἀ.

8. Οὐχὶ 3 ὡς τὰ σχεδιάζει ὁ Mauch, ἔ.ἀ.

ἀνὰ ἓν ἑκατέρωθεν καμπυλόπλευρον ἐσχηματοποιημένον τριγωνικὸν φυλλάριον (εἰκ. 386 καὶ πίν. 74). Τὸ ἀνωτέρω σχέδιον εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἐπικρατούσης τάσεως πρὸς ὀργανικὴν ἀναζωογόνησιν τῆς ἑλληνικῆς φυτικῆς κοσμηματικῆς.

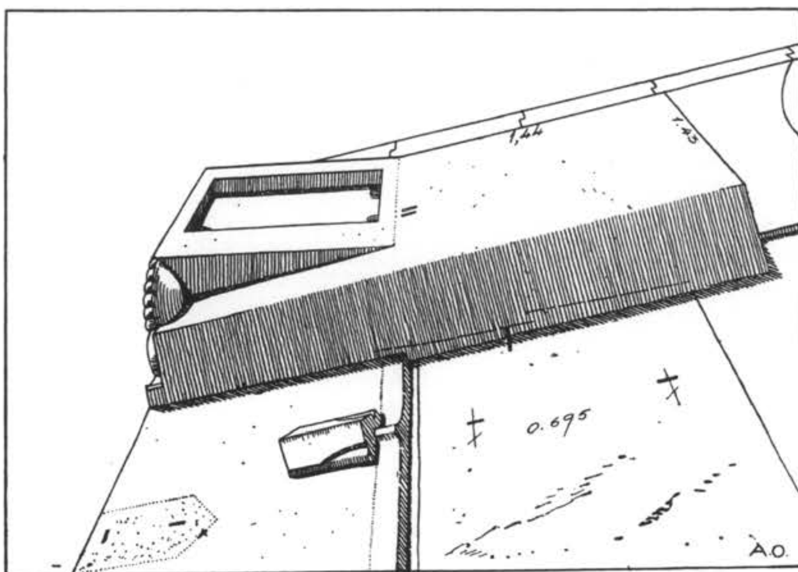
Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Penrose (μέσα 19ου αἱ.) τῆς σίμης τὰ ἀνθέμια καὶ τὸ περίβλημά των ἦσαν ἀρκούντως ἐμφανῆ [1], ἐνῶ τοὐναντίον τὰ μεταξύ των, ἐσφαλμένως λεγόμενα ἄνθη λωτοῦ, ἦσαν τόσον ἀδύνατα, ὥστε δὲν ἠδύνατό τις πλέον νὰ ἐξακριβώσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν φύλλων των. Ὁ Penrose συνεπλήρωσε τὴν μορφήν των κατὰ μίαν ἄλλην σῖμαν τῆς Ἀκροπόλεως ἐξ ὀπτῆς γῆς, ἥτις κατὰ τὰ ἄλλα ὁμοιάζει πολύ. Χρώματα ὡρισμένα ὁ Penrose δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ ἀναγνωρίσῃ ἐντὸς τῶν περιγραμμάτων. Ὁ Hittorff [2] βάφει τὸ κόσμημα πρασινογάλαζον καὶ κίτρινον ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. Ὁμοίως χρωματισμένον κόσμημα παρέσχε καὶ ὁ Cockerell [3]. Ἡ περίκλειος ἰωνική, ᾠοειδὴς τομὴ τῆς σίμης τοῦ Παρθενῶνος ἐπανευρίσκεται καὶ εἰς τὰ Προπύλαια [4], τὸν περίπτερον ναὸν τῆς Νεμέσεως τοῦ Ραμνοῦντος [5], εἰς τὸ περίκλειον Τελεστήριον τῆς Ἐλευσῖνος [6], ὡς καὶ εἰς τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους [7] (416 π.Χ.), ἀποδεικνύουσα ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ Παρθενῶνος ἐπὶ τῶν ναῶν αὐτῶν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Ἡ σύνθεσις τοῦ κοσμήματος καὶ ἡ διὰ ζωγραφικῆς ἐκτέλεσις αὐτοῦ συνδέονται πρὸς τὸ παλαιότερον ὕφος τοῦ ἐπιπέδου κοσμήματος καὶ ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὰς τελευταίας ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος γενομένας ἐργασίας (περὶ τὸ 430 π.Χ.) καὶ μόνον τὰ μικρὰ τρίπλευρα φυλλάρια, παρὰ τὴν κάλυκα τοῦ λωτοῦ, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς νεωτερίζοντα καὶ κατατάσσοντα τὴν διακόσμησιν εἰς νέαν βαθμίδα ἐξελίξεως [8].

Ἡ ἐξ ἀνθεμίων καὶ ἀνθῶν λωτοῦ διακόσμησις τῆς ἐπαετίδος τοῦ Παρθενῶνος ἐπανελήφθη ὁμοία καὶ μὲ τὰ αὐτὰ ἑκατέρωθεν τῆς κάλυκος τοῦ λωτοῦ τριγωνικὰ φυλλάρια καὶ εἰς τὴν ὁμοίας περίπου διατομῆς ἐπαετίδα (σῖμαν) τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης [9], τελειωθέντος τὸ 427 ἕως τὸ 424 π.Χ. Τὸ αὐτὸ κόσμημα, μὲ ἐλαφρὰς παραλλαγάς, συναντᾶται καὶ εἰς ὑποτραχήλια ἐπικράνου παραστάδων [10].

1. Principles, σ. 56· βλ. καὶ πίν. II, 9.
2. Fenger, Dorische Polychromie, VI, πίν. 8, 1.
3. Ancient Marbles VI, πίν. 21, 22.
4. Bohn, ἔ.ά. πίν. 14.
5. Alterthümer von Attica, Κεφ. 6, πίν. 11.
6. Noack, Eleusis, σ. 132, εἰκ. 63.
7. Waldstein, The Argive Heraeum I, σ. 125.
8. M. Schede, Antikes Traufleistenornament, σ. 26.
9. A.C. Orlandos, BCH 71/72, 1947/48, πίν. II, σ. 33. Τοῦ κοσμήματος τούτου παρέσχον ἀνωτέρω τὸ ἀκριβὲς σχέδιον ἐπειδὴ τὸ παλαιότερον δημοσιευθὲν ὑπὸ διαφόρων ἐρευνητῶν (Le Bas-Daumet, 1ère partie, pl. VIII καὶ D'Espouy, Fragments d' Architecture antique, Paris 1905, πίν. VI) ἦτο ἀνακριβὲς καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν καὶ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τῶν φύλλων τοῦ ἀνθεμίου, ἅτινα δὲν εἶναι 13, ὡς ἐσχεδιάσθησαν ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' 11, ἡ δὲ καμπυλότης των εἶναι ἁπλῆ καὶ οὐχὶ διπλῆ. Τὸ κόσμημα τῆς σίμης τοῦ Παρθενῶνος ἀπεδόθη καὶ ὑπὸ τοῦ Villiamy παρὰ W. R. Lethaby, Greek Buildings, London 1908, σ. 83, εἰκ. 69, ὅστις πάλιν σχεδιάζει περισσότερα φύλλα (δέον 11), τὸ δὲ «ἄνθος λωτοῦ» εἰκονίζει μὲ τρία ἀντὶ πέντε φύλλων καὶ ἄνευ τῶν συνοδευόντων τὸ ἄνθος τριγωνικῶν φυλλαρίων.
10. Fenger, Dorische Polychromie. VI, σ. 8. Springer - Michaelis, ἔ.ά. πίν. VI, 3, σ. 145, εἰκ. 304. Durm, Baukunst², σ. 136, εἰκ. 101. Smith, Ancient Marbles in the British Museum VII, πίν. 21 - 22.

4. Ἀκρωτήρια. Εἰς τὴν κορυφὴν καὶ τὰς δύο ἄκρας γωνίας τῶν ἀετωμάτων ἐστήθησαν, μίαν γενεὰν ἀργότερον, σταθερὰ καὶ ἀσφαλῆ, ὑψηλὰ ἀρχιτεκτονικὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενα ἀκρωτήρια[1], εἷς ἐλαφρὸς καὶ χαρωπὸς διάτρητος διάκοσμος, μετριάζων τὴν αὐστηρότητα τοῦ ὅλου δωρικοῦ οἰκοδομικοῦ σώματος καὶ ἀποτελῶν τὸ τελευταῖον μέλος τοῦ ναοῦ, μὲ τὸ ὁποῖον ἔσβηνεν ἡ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνάτασις τοῦ κτιρίου. Ὁ ἐκ φύλλων ἀκάνθης καὶ ἀνθεμίων

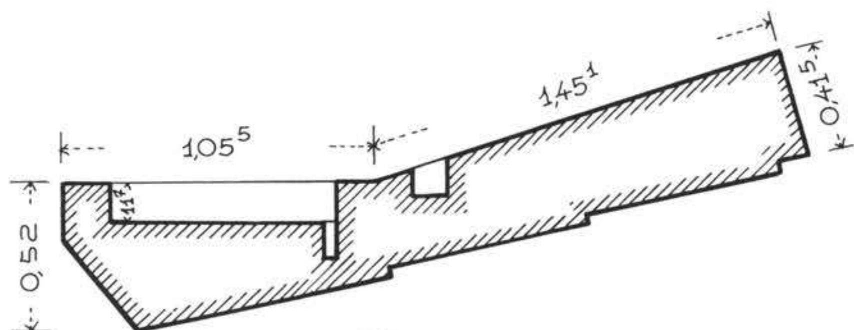
387. Βάθρον τοῦ ΒΔ. ἀκρωτηρίου εἰργασμένον ἐπὶ ἀκραίας κεκλιμένης πλακὸς τοῦ ἀετώματος (ὄψις ἐκ τῶν ἔσω).

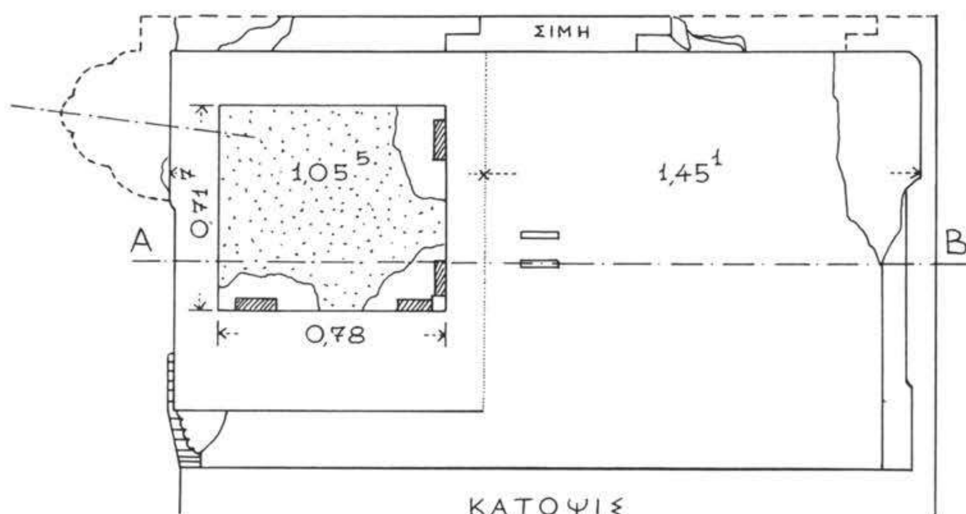
συντεθειμένος, πλήρης χάριτος, διάκοσμος τῶν ἀκρωτηρίων ἐβλάστανε πρὸς τὰ ἄνω, προβαλλόμενος μὲ φωτεινὰ χρώματα, ἐπὶ τοῦ γαλάζιου ἀττικοῦ οὐρανοῦ. Ὅπως δὲ εἰς κάθε κλασσικὸν οἰκοδόμημα ἑκάστη κοσμητικὴ μορφὴ ἐπετέλει συγχρόνως καί τινα πρακτικὸν σκοπόν, οὕτω καὶ τὰ διακοσμητικὰ ἀκρωτήρια μὲ τὰς κεκινημένας, ἀπὸ φύλλων ἀκάνθης ἐξελισσομένας φυτικὰς μορφάς των, σκοπὸν εἶχον ὄχι μόνον τὴν ἀποληκτικὴν διακόσμησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν διὰ τοῦ βάρους των ἐξουδετέρωσιν τῶν διὰ τῶν κεκλιμένων πλευρῶν τοῦ ἀετώματος ἀσκουμένων εἰς τὰ ἄκρα ὠθήσεων.

Ἡ ὕλη, ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο καὶ ἡ μορφή, ἥτις ἐδίδετο εἰς τὰ ἀκρωτήρια, ἐποίκιλ-

1. Συγγραφεῖς: ΠΛΑΤ. Κριτίας, 116d: *περιήλειψαν τὸν νεὼν ἀργύρῳ, πλὴν τῶν ἀκρωτηρίων, τὰ δὲ ἀκρωτήρια χρυσῷ.* ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Καῖσαρ, 63. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ De Archit. III 5, 12 καὶ 13, V 12, 1. ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ. Ἐπιγραφαί: Ἀττικῆς IG II 2² (1) 1407, 11: *ἀκρωτήριον ὀπίσ*[θ]*ιον.* IG II 2² (1) 1425, A1, 101: *ἀπὸ τῶν ἀκρωτηρίων τõ νεὼ τῆς Νίκης.* Δελφῶν, DITTENBERGER, Sylloge 29: *Ἀθεναῖοι ἀνέθεσαν τὲν στοὰν καὶ τὰ hóπ*[λα κ]*αὶ τἀκροτέρια.* Ἐπιδαύρου, IG IV 1² 102, 90, 91, 100: *καὶ βάθρα τοῖς ἀκ*[ρωτηρίοις], 102: *ἐπὶ τἀκρωτήρια*, 105A, 19: *τὰν ἐπισκευὰν τοῦ ἀκρωτηρ*[ίου. Ὀλυμπίας, IG 5(1) 1568, 4: *τἀκρωτήρια ποιῶν ἐπὶ τὸν ναὸν ἐνίκα.*

λε κατὰ τὰς ἐποχάς. Καὶ κατὰ μὲν τὸν 7ον καὶ τὸν 6ον π.Χ. αἱ. τὰ ἀκρωτήρια κατεσκευάζοντο ὡς μεγάλοι ἔγχρωμοι πήλινοι δίσκοι (Ἡραῖον Ὀλυμπίας[1], ἀρχαιότερος ναὸς τῆς Φιγαλείας[2] κλπ.), κατὰ τὸν 6ον καὶ τὸν 5ον ὡς πήλιναι ἢ μαρμάριναι ὁλόγλυφοι μορ-

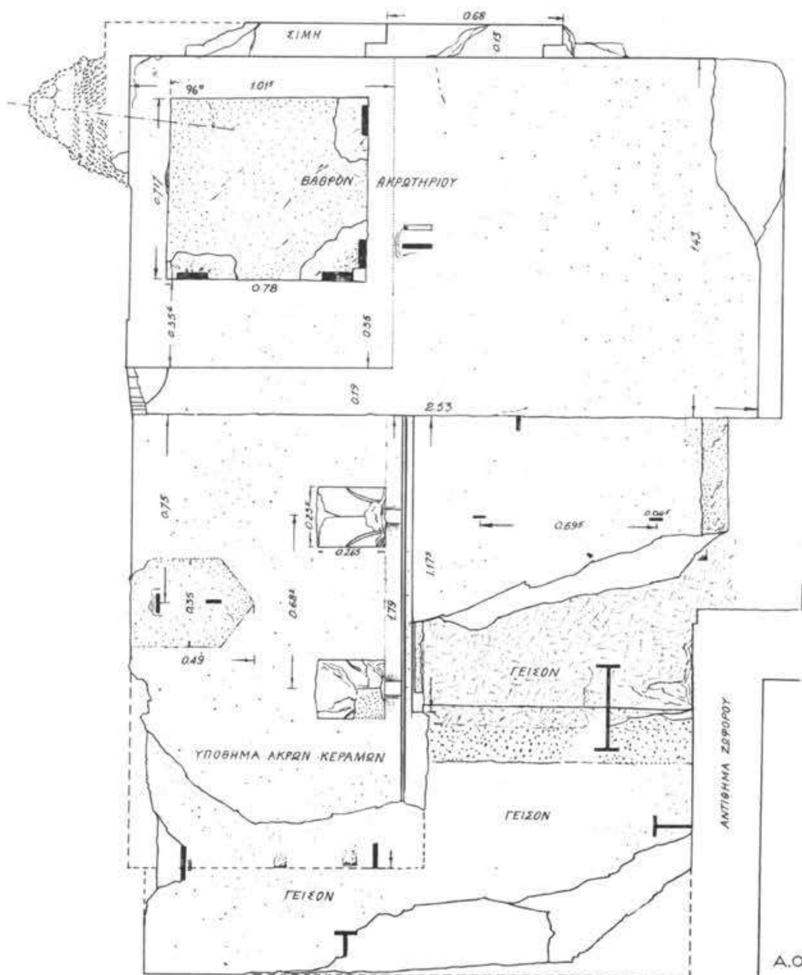

388. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ βάθρου τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς ΝΔ. γωνίας.

φαὶ ἀνθρώπων, ζώων, πραγματικῶν ἢ φανταστικῶν, τρίποδες ἢ καὶ ἀγγεῖα[3], ἀπὸ δὲ τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἐξετελοῦντο ὡς σύνθετοι μαρμάριναι, ἀνάγλυφοι καὶ συνη-

1. Olympia: Die Ergebnisse, Tafelbd. II, Berlin 1896, πίν. 115.
2. Κ. Ρωμαιος, ΑΕ 1933, παρ. πίν. 2, ἔναντι σ. 8.
3. Ἕνα τοιοῦτον χρυσοῦν ἀμφορέα ἐλαίου ἐδέχθη ἀτόπως ὡς ἀκρωτήριον τοῦ Παρθενῶνος καὶ ὁ Michaelis (Der Parthenon, σ. 17) εἰς τὴν ἀναπαράστασίν του ἐν Tafelbd. I, 2.

θέστερον διάτρητοι φυτικαὶ διακοσμήσεις ('Αφαία, Παρθενών, Σούνιον, Τεγέα). Ὁ φυτικὸς οὗτος τύπος ἐπεκράτησεν ἀποκλειστικῶς καὶ ἀργότερον, ἤτοι κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰ. (νεώτερον Ἡραῖον Ἄργους, Τεγέα), τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς

389. Κάτοψις τοῦ βάθρου τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς ΝΔ. γωνίας καὶ τῆς ἀνατολικῶς αὐτοῦ ἀκραίας στρώσεως τῆς κεκλιμένης στέγης (ὑποθήματος τῶν ἄκρων κεράμων).

χρόνους, ὁπότε καὶ πολύπλοκοι συνθέσεις, ἀκόμη δὲ καὶ ὁλόκληρα τέθριππα, ἐχρησιμοποιήθησαν.

Τὰ ἀκρωτήρια ἡδράζοντο ἐπὶ μαρμαρίνων βάσεων, τὰς ὁποίας αἱ ἐπιγραφαὶ ὀνομάζουσι *βάθρα τοῖς ἀκρωτηρίοις*[1]. Καὶ εἰς μὲν τὴν 'Ολυμπίαν καὶ τὴν Αἴγιναν τὰ βάθρα ταῦτα, ἀκολουθοῦντα τὴν κλίσιν τῆς στέγης, ἢ ἦσαν ἐλάχιστα ὁρατὰ ἢ πολὺ μικρὰ καὶ μέ τινα θλάσιν πρὸς τὰ ἔξω, εἰς τὸν Παρθενῶνα (εἰκ. 368, 370, 387, 388, πίν. 76α,ς) ὅμως καὶ τὰ Προπύλαια[2] τὰ συναντῶμεν τὸ πρῶτον μὲ ὀρθογώνιον καὶ ὁριζοντίαν δια-

390. Φωτογραφία ἀπὸ Β. πρὸς Ν. τοῦ ΝΔ. βάθρου τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ τῆς παρ' αὐτὸ ἀκραίας στρώσεως τῆς κεκλιμένης στέγης.

μόρφωσιν τῆς κάτω ἀκμῆς των, ἥτις οὕτω ἐσχημάτιζεν ἔντονον ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κλίσιν τοῦ ἀετώματος[3].

'Εκ τῶν βάθρων τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ Παρθενῶνος τῶν μὲν κορυφαίων οὐδὲν ἴχνος σώζεται πλέον. Τοὐναντίον τῶν γωνιαίων ἀκρωτηρίων διατηροῦνται καλῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν των θέσιν τὰ βάθρα τριῶν γωνιῶν (ΒΔ., ΝΔ. καὶ ΒΑ.), τοῦ τῆς τετάρτης (ΝΑ.) καταστραφέντος καὶ ἀνασυγκολληθέντος. Κατὰ ταῦτα ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν μόνον τῶν γωνιαίων βάθρων.

1. Βλ. σ. 558, σημ. 1.
2. R. Bohn, Die Propyläen, Berlin 1882, πίν. V καὶ W. B. Dinsmoor, The Gables of the Propylaea, AJA 14, 1910, πίν. IV καὶ V.
3. Βλ. σχετικῶς Ed. Schmidt, JdI 35, 1930, σ. 110 ἑξ.

Ὡς βλέπει τις ἐκ τῶν εἰκόνων 389, 390 καὶ τῶν πίν. 75, 76γ, τὸ βάθρον τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας[1], εἶναι ἐξαιρετικῶς μέγα καὶ βαρύ, ἵνα ἀντισταθμίσῃ, ὡς ἤδη εἴπομεν, τὰς ὠθήσεις τῶν κεκλιμένων πλευρῶν τοῦ ἀετώματος. Εἶναι τοποθετημένον κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης, ἐπικάθηται δὲ ἐπὶ τῆς κοιλότητος τῶν τριῶν ἀκραίων ἐπαετίδων

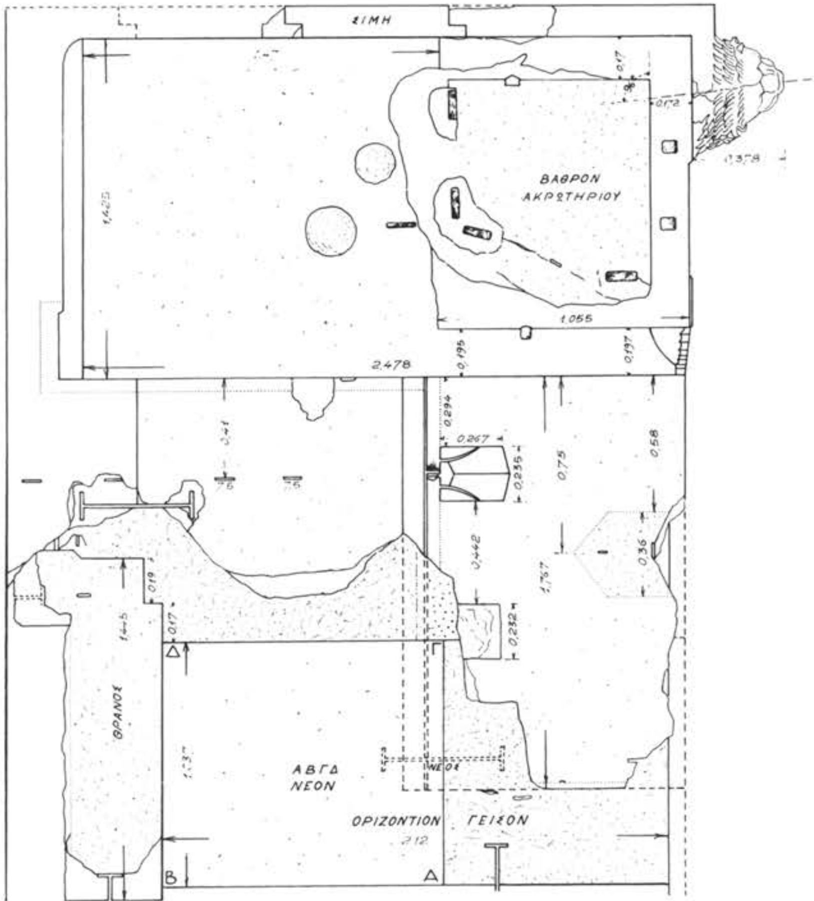
391. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις τῆς κεκλιμένης πλακὸς καὶ τοῦ βάθρου τοῦ ΝΔ. ἀκρωτηρίου μετὰ τῶν ἄκρων κεκλιμένων πλακῶν τῆς στέγης (κατὰ Penrose).

392. Κάτοψις τοῦ βάθρου τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς ΒΑ. γωνίας.

(εἰκ. 391, πίν. 76β), ἡ τελευταία τῶν ὁποίων φέρει, ὡς ἤδη ἀλλαχοῦ εἴπομεν (σ. 551), εἰργασμένην ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου τὴν διακοσμητικὴν γωνιαίαν, ἀδιάτρητον λεοντοκεφαλὴν (εἰκ. 377, πίν. 76β). Ὁ ὄγκος τοῦ μαρμάρου τούτου ἔχει (κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν)

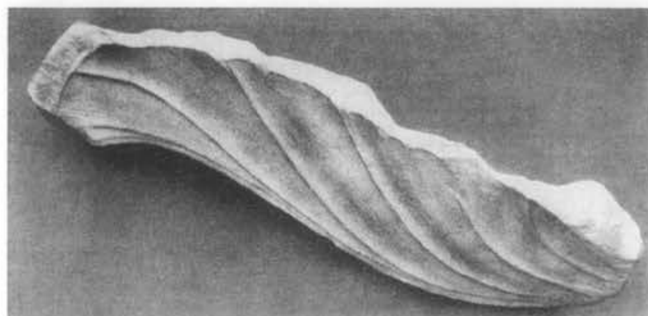
1. Αἱ τῶν ὑπολοίπων γωνιῶν (εἰκ. 392 καὶ 393) εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιαι μὲ ἀσημάντους μικροδιαφοράς. Ἀποτυπώσεις τῶν βάθρων ἐγένοντο ἀκριβεῖς εἰς τὸ γενικόν των σχέδιον, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας ὑπὸ Penrose, Principles[2], πίν. 17, σ. 37, 46, Michaelis, Der Parthenon, πίν. II, εἰκ. 22, Inwood, Erechtheion, πίν. 17, Lethaby, Greek Buildings, σ. 81 ἑξ. εἰκ. 67, 68, Collignon - Boissonnas - Mansell, Le Parthénon, πίν. 43, 2, 3, Praschniker, ÖJh. 13, 1910, εἰκ. 21, 22, 23, Durm, Baukunst[3], εἰκ. 179, Marquand, Greek Architecture, εἰκ. 30. Τὴν διατριβὴν τοῦ Völkert, Das Akroter in der Antiken, besonders der griechischen Baukunst, Düren-Düsseldorf 1932, δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀνεύρω ἐν Ἀθήναις.

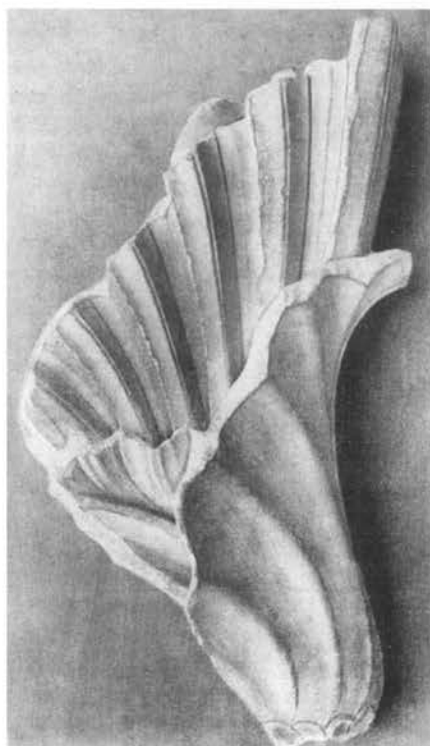
μῆκος μὲν 2,506 μ., πλάτος δὲ ὄπισθεν 1,451 μ. καὶ πάχος, ὄπισθεν ἐπίσης, 0,415 μ. (εἰκ. 387, 388, πίν. 76α, ς), γομφοῦται δὲ πλαγίως ἐπὶ τοῦ δευτέρου μετὰ τὸν ἡγεμόνα στρωτῆρα λίθου (εἰκ. 387). Εἰς ἀπόστασιν 1,44 ἕως 1,50 μ. ἀπὸ τῆς ὀπισθίας ἀκμῆς του, ἡ κεκλι-

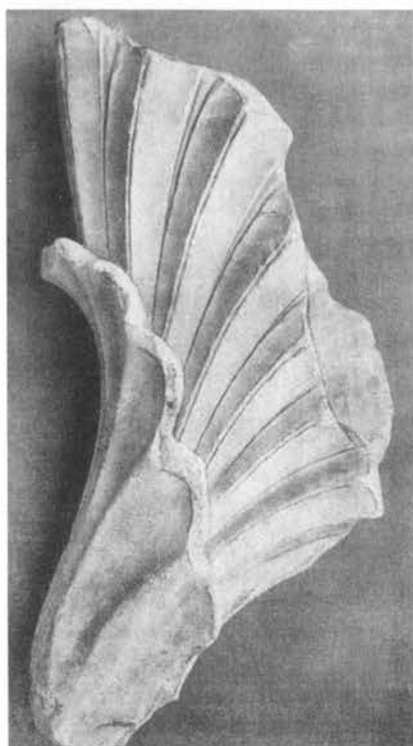

393. Κάτοψις τοῦ βάθρου τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς ΒΔ. γωνίας καὶ τοῦ συναφοῦς παρ' αὐτὸ τμήματος τῆς μαρμαρίνης στέγης.

μένη ἐπιφάνεια τοῦ βάθρου θλᾶται ὁριζοντίως, ἵνα σχηματίσῃ τὴν καθαυτὸ τετράγωνον βάσιν τοῦ ἀκρωτηρίου (εἰκ. 388 τομή). Ἡ βάσις αὕτη, ἔχουσα διαστάσεις 1,25 μ. × 1,055 μ., φέρει ἐσωτερικῶς τετράγωνον βάθυνσιν 0,78 μ. × 0,717 μ., βάθους 0,08 ἕως 0,117 μ., ἐντὸς τῆς ὁποίας σῴζονται, κατὰ τὰς γωνίας ἰδίᾳ, οἱ τόρμοι ἰσχυρῶν (0,10 ἕως 0,14 μ.)

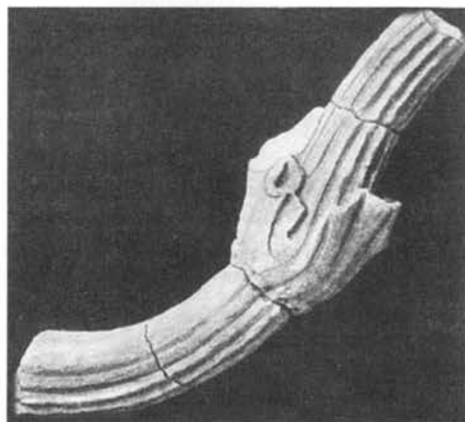

394 - 396. Θραύσματα τῶν γλυπτῶν ἀκρωτηρίων τῶν ἀετωμάτων.

γόμφων, δι' ὧν προσηλοῦτο τὸ ἀκρωτήριον (εἰκ. 388 κάτοψις). Οἱ γόμφοι οὗτοι εἶναι ἀρκετὰ παχεῖς (0,03 ἕως 0,04μ.), εἷς μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἔχει περίπου τὸ σχῆμα Γ (εἰκ. 388,

397 - 399. Θραύσματα τῶν γλυπτῶν ἀκρωτηρίων τῶν ἀετωμάτων.

389), ἄλλος δὲ πάλιν (ΝΔ. καὶ ΒΑ. γωνία) εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὄπισθεν πρὸς τὴν κλίσιν τῆς στέγης κεκλιμένης ἐπιφανείας (εἰκ. 388, 389, 392), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει,

ὅτι τὸ ἄνωθεν γλυπτὸν ἀκρωτήριον ἐξετείνετο καὶ πέραν τῆς τετραγώνου βαθύνσεως [1].

Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ κολοσσιαίου καὶ πολυπλόκου βάθρου τοῦ ἄκρου ἀκρωτηρίου ἀπήτει ὄχι μόνον ἀκριβεστάτας μετρήσεις, ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέραν δεξιοτεχνίαν· διότι τὸ βάθρον ἔπρεπεν ὄχι μόνον νὰ προσαρμοσθῇ τελείως πρὸς τὰς κάτωθεν αὐτοῦ κοίλας ἐπιφανείας τῶν ἐπαετίδων, ἀλλὰ καὶ νὰ περιλάβῃ, εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὄγκον, τὸν ἡμιανάγλυφον πρῶτον ἡγεμόνα καλυπτῆρα (εἰκ. 387, 388, 389, 393, πίν. 75, 76α, β, ς), ἀκόμη δὲ καὶ νὰ συνταιριασθῇ πρὸς τοὺς γειτονικοὺς στρωτῆρας κεράμους τῆς στέγης (εἰκ. 387, 388, 393, πίν. 75, 76α, ς). Παρὰ τὰς μεγάλας ταύτας ἐντούτοις δυσκολίας, ἡ ὅλη ἐκτέλεσις τῶν βάθρων ὑπῆρξε καὶ διατηρεῖται ἀκόμη ἄψογος καὶ εἰς τὰς τρεῖς μνημονευθείσας γωνίας.

Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν τούτων τῶν πλαστικῶν ἀκρωτηρίων, τὰ ὁποῖα διετηρήθησαν δυστυχῶς μόνον εἰς θραύσματα (εἰκ. 394 - 399). Τὰ σχέδια πολλῶν ἐκ τῶν θραυσμάτων τούτων ἐφιλοτέχνησε πρῶτος ὁ Freeman, σχεδιαστὴς τοῦ Laborde, ὅστις καὶ τὰ ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ περὶ Παρθενῶνος ἔργον του [2]. Τινὰ ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' εἰς μικροτέραν κλίμακα, παραλαβὼν ἐκ τοῦ Laborde, ἐδημοσίευσεν ἀργότερον καὶ ὁ Michaelis [3], ὅστις καὶ ἐξέφρασεν ἀμφιβολίας ἐὰν πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Freeman σχεδιασθέντα τεμάχια ἀνῆκον πράγματι εἰς τὰ ἀκρωτήρια τοῦ Παρθενῶνος. Ἔκτοτε περὶ τῶν θραυσμάτων τούτων — περὶ τῶν ὁποίων περιέργως οὐδένα λόγον κάμνει ὁ Penrose — μόνον συμπτωματικῶς γίνεται λόγος [4], μέχρις ὅτου τὸ 1910 ἐπεχειρήθη, διὰ τοῦ Αὐστριακοῦ ἀρχαιολόγου C. Praschniker [5], συστηματικὴ αὐτῶν περιγραφή, μελέτη καὶ ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀναπαράστασις, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῇ γειτονικῇ αὐτοῦ ἀποθήκῃ ἀποκειμένου ὑλικοῦ, ὅπερ ἀνήρχετο τότε εἰς 14 τεμάχια καὶ ἓν ἀκόμη ἀποκείμενον εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον [6]. Ἀργότερον ὁ Praschniker ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν τεμαχίων κατὰ τρία ἀκόμη, ὥστε ὁ συνολικὸς ἀριθμός των νὰ ἀποβῇ ἐν τέλει 18 [7]. Ἓν ἀκόμη τεμάχιον ἀκρωτηρίου, τὸ ὁποῖον ὅμως δυστυχῶς ἀργότερον ἀπωλέσθη, εὗρε τὸ 1963, παρὰ τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν τοῦ Ἐρεχθείου, ἡ J. Binder [8], ἀνῆκον, κατὰ τὴν συγγραφέα, εἰς τὸ ἀκρωτήριον Β (βλ. κατωτέρω).

Ἐκ τῆς ἐπισταμένης μελέτης τῶν 18 σωζομένων τεμαχίων ἀκρωτηρίου ὁ Praschniker

1. Εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς γωνίας ὑπάρχουσι καί τινες τετράγωνοι μικραὶ ὀπαί, ἀνήκουσαι πιθανῶς εἰς συνδέσμους μεταγενεστέρας τινὸς ἐπισκευῆς τῆς βάσεως τοῦ ἀκρωτηρίου.

2. L. De Laborde, Le Parthénon I, Paris 1848, πίν. 46.

3. Der Parthenon, σ. 114 καὶ πίν. 2, εἰκ. 10.

4. C. Bötticher, Bericht über die letzten Untersuchungen auf der Akropolis, Berlin 1862, σ. 231· τοῦ αὐτοῦ, Erklärendes Verzeichnis der Abgüsse antiker Werke², Berlin 1872, σ. 337a, b, c, d καὶ 366. Milchhöfer, AM 5, 1880, σ. 168, σημ. L. von Sybel, Katalog der Skulpturen zu Athen, Marburg 1881, ἀριθ. 5105, 5117, 6233. Baumeister, Denkmäler II, 1174. Friedrichs - Wolters, Die Gipsabgüsse antiker Bauwerke, ἀριθ. 743 - 766. Furtwängler, Arch. Zeit 40, 1882, σ. 343· τοῦ αὐτοῦ, Sammlung Sabouroff I, Berlin 1883, σ. 8, σημ. 5, Meisterwerke, σ. 200, σημ. 5 καὶ Ägina. Das Heiligtum der Aphäa, σ. 355. Lethaby, Greek Buildings, σ. 140. Sittl, Archäologie der Kunst, σ. 917. Durm, Baukunst³, σ. 283.

5. ÖJh. 13, 1910, σ. 5 - 39.

6. Smith, Sculptures of the Parthenon, σ. 68.

7. Zur Geschichte des Akroters, Wien 1929, σ. 8 - 10 (Schriften der Philos. Fakultät der Deutschen Universität zu Prag, 1920).

8. Festschrift für Frank Brommer, Mainz a.R. 1977, σ. 29 ἑξ.

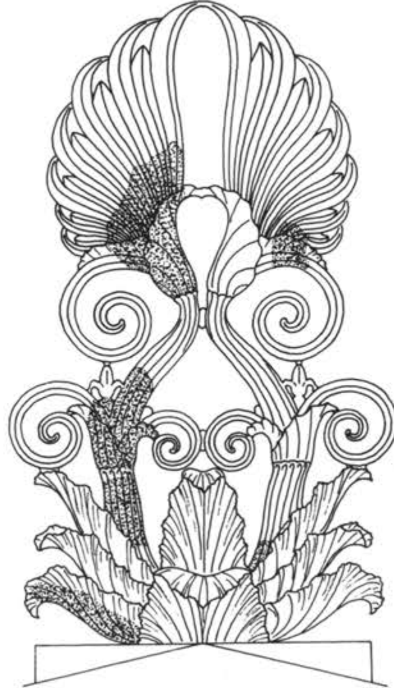
κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς δύο διάφορα κατά τε τὸ ὕφος καὶ τοὺς χρόνους ἐκτελέσεως ἀκρωτήρια, ἅτινα διέκρινεν εἰς Α καὶ Β.

Εἰς ποῖον ἀέτωμα (ἀνατολικὸν ἢ δυτικὸν) ἀνῆκεν ἑκάτερον ἐξ αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ, ἐλλείψει σχετικῶν ἀποδεικτικῶν στοιχείων.

Ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ἀκρωτηρίου Α (εἰκ. 400, 401, πίν. 77γ, ς) παρουσιάζει μίαν ἁπλῆν, τριμερῆ καθ' ὕψος, μεγαλοπρεπῆ διαίρεσιν, ἤτοι: 1) εὐρὺ φυτι-

400. Ἀναπαράστασις τοῦ ἀκρωτηρίου Α (κατὰ Praschniker).

401. Ἀναπαράστασις τοῦ ἀκρωτηρίου Α (κατὰ Gropengiesser).

κὸν βλάστημα ὡς βάσιν, ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν μεγάλων φύλλων (εἰκ. 394 καὶ 400), ἑνὸς κεντρικοῦ καὶ δύο πλαγίων, τῶν ὁποίων τὰ ἄκρα ἀνακάμπτονται, τοῦ μὲν μέσου ἐλευθέρως πρὸς τὰ ἄνω, τῶν δὲ πλαγίων τόσον, ὥστε νὰ ἐγγίζουν περίπου τὸ ὁριζόντιον βάθρον (εἰκ. 400)[1], 2) ὑψηλὸν κορμόν, ἐκ δύο συμμετρικῶς ἑκατέρωθεν τοῦ ἄξονος τοποθετημένων, ρωμαλέων, ραβδωτῶν καυλῶν (εἰκ. 397-399), ἐκφυομένων ἐκ τοῦ βασικοῦ βλαστήματος καὶ ἀνερχομένων μὲ σχῆμα περίπου λύρας, ἵνα συνενωθοῦν ὑψη-

1. Ὁμοίαν ἀκριβῶς διάταξιν συναντῶμεν καὶ εἰς στέψεις ἀττικῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

λά κατὰ τὸν ἄξονα πρὸς στήριξιν τοῦ τρίτου μέλους, ἤτοι τῆς στέψεως τῆς ὅλης συνθέσεως, τὴν ὁποίαν ἀποτελοῦν δύο ὑψηλά, ἑπτάφυλλα, ἀντιμέτωπα ἡμιανθέμια (εἰκ. 395, 396, 400, πίν. 77ς).

Οἱ πλήρεις χυμοῦ, διὰ διπλῆς καμπυλότητος, πρὸς τὰ ἄνω ἀνελισσόμενοι καυλοὶ φέρουσιν εἴς τε τὸ μέσον καὶ τὸ ἄνω τέρμα τῆς διαδρομῆς των κόμβους ἐκ καλύκων, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐκφύονται ὁριζοντίως σπεῖραι (εἰκ. 400), μικρότεραι μὲν ἐκ τῶν μέσων κόμβων καὶ δὴ ἐξωτερικῶς τε καὶ ἐσωτερικῶς, ἐξ ὧν μάλιστα αἱ ἐσωτερικαὶ ἐφάπτονται ἀλλήλων, ἀλληλοστηριζόμεναι — μεγαλύτεραι δὲ καὶ μόνον ἐξωτερικῶς ἐκ τῶν ἄνω κόμβων δύο, ἑκατέρα τῶν ὁποίων στηρίζει τὸ ῥιπίδιον τῶν φύλλων τοῦ ἀντιστοίχου ἡμιανθεμίου τῆς στέψεως.

Ἡ ἀναπαράστασις τοῦ Praschniker ἔγινεν ἀρχικῶς γενικῶς ἀποδεκτή[1], τὰ δὲ λείψανα τοῦ ἀκρωτηρίου Α ἐθεωρήθησαν ὡς πρωτοπόρα τοῦ κλασσικοῦ μετὰ φυτικοῦ διακόσμου ἀκρωτηρίων ναῶν.

Τὸ ἀκρωτήριον Α εἶναι λεπτότατα διὰ ξοΐδος εἰργασμένον καθ' ὅλας τὰς προοπτικῶς φαινομένας πλευρὰς πάντων τῶν μελῶν αὐτοῦ[2], ἐξαιρέσει τῆς ὀπισθίας, ἥτις δὲν ἦτο ὁρατή. Ἐπὶ τῆς τελευταίας δὲ ταύτης παρατηρεῖται καὶ ἐργασία διὰ τῆς ῥίνης (λίμας). Τὸ ὁλικὸν ὕψος τοῦ ἀκρωτηρίου ὁ Praschniker ὑπελόγισεν εἰς 2,80 μ. Δὲν ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις ἐὰν τὸ πανύψηλον αὐτὸ ἀκρωτήριον ἔκλινεν ἐμπρὸς ἢ ἐὰν ἡ ὀπισθία του πλευρὰ ὑπεστηρίζετο διά τινος βοηθητικοῦ στοιχείου, ὡς συμβαίνει εἰς ἄλλα ἀκρωτήρια ναῶν (π.χ. τῆς Ἀφαίας). Πάντως τὸ μετὰ ἓξ σπειρῶν εὐγενὲς καὶ περίτεχνον σχέδιον τοῦ ἀκρωτηρίου Α ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἀριστούργημα ἀνωτέρας σχολῆς.

Πεντήκοντα τρία ἔτη μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ Praschniker ἦλθεν εἰς φῶς νέα σχετικὴ μελέτη τῆς Hildegund Gropengiesser[3], πραγματευομένη ὄχι μόνον περὶ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ καὶ περὶ δύο ἄλλων μετὰ σπειρῶν φυτικῶν ἀκρωτηρίων κλασσικῶν ναῶν, τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς τῆς Τεγέας. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην ἐξετάζονται ἐκ νέου λεπτομερῶς πάντα τὰ σωζόμενα τεμάχια ἀκρωτηρίων τοῦ Παρθενῶνος, τῇ προσθήκῃ ἑνὸς ἀκόμη, ἀδημοσιεύτου τεμαχίου. Περιλαμβάνονται δ' ἐπίσης εἰς αὐτὴν καὶ νέαι ἀναπαραστάσεις τῶν ἀκρωτηρίων Α καὶ Β, ὡς καὶ ἑνὸς γωνιαίου ἀκρωτηρίου τοῦ Παρθενῶνος (εἰκ. 405).

Ἡ νέα ἀναπαράστασις τοῦ ἀκρωτηρίου Α (εἰκ. 401, πίν. 77γ) ἐπικυρώνει τὰ συμπεράσματα τοῦ Praschniker ὡς πρός τε τὴν δομὴν καὶ τὴν ἄρθρωσιν τοῦ ἀκρωτηρίου Α, διαφέρει δὲ μόνον τῆς τοῦ Praschniker κατὰ τὰς ἑξῆς, οὐχὶ καὶ τόσον ἀσημάντους λεπτομερείας: 1) ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τοῦ βασικοῦ βλαστοῦ, ὅστις εἶναι πλουσιώτερος, καθ' ὅσον τὰ φύλλα αὐτοῦ δὲν διατάσσονται, ὡς παρὰ Praschniker, εἰς μίαν μόνον κατωτάτην σειράν, ἀλλ' εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους (εἰκ. 401), τῶν ὁποίων τὰ κεντρικὰ φύλλα ἀνέρχονται ὑψηλά, ἵνα στηρίξουν τὰς ἐκ τῶν μέσων κόμβων τῶν καυλῶν ἐκφυομένας ἐξωτερικὰς καὶ ἐσωτερικὰς ἕλικας, αἵτινες εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Praschniker

1. Zur Geschichte des Akroters, σ. 11.
2. Τοῦθ' ὅπερ δὲν φαίνεται ἐπὶ τῆς ἡμετέρας εἰκόνος, ἥτις εἰκονίζει τὸ σχέδιον ἐν δευτέρᾳ προβολῇ.
3. Die pflanzlichen Akrotere klassischer Tempel, Mainz 1961, Parthenon, σ. 2 - 17.

έμενον μετέωροι (εἰκ. 400), ὑποκείμεναι οὕτω εἰς εὐκολωτέραν θραῦσιν, 2) ὡς πρὸς τὸ μῆκος τῆς κάτω διαδρομῆς τῶν κυρίων καυλῶν, ὅπερ διὰ τῆς νέας διατάξεως τῶν σχετικῶν τεμαχίων, προκύπτει μεγαλύτερον ἢ ὅσον τὸ ἐδέχθη ὁ Praschniker. Τοῦτο ὅμως συνεπάγεται καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ ὁλικοῦ ὕψους τοῦ ἀκρωτηρίου ἀπὸ 2,80 μ., ὡς τὸ ὑπελόγισεν ὁ Praschniker, εἰς 3,00 ἕως 3,10 μ., 3) ὡς πρὸς τὴν μεγίστην ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τῶν κυρίων καυλῶν, ἥτις δὲν εὑρίσκεται κάτωθεν τῶν πλαγίων κόμβων (εἰκ. 400) ὡς παρὰ Praschniker, ἀλλ' εἰς τὸ ὕψος αὐτῶν, 4) ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς παρὰ τὴν ρίζαν των καμπυλότητος τῶν καυλῶν, ἥτις εἶναι πολὺ μικροτέρα ἢ ὅσον σχεδιάζεται παρὰ Praschniker. Διὰ τῶν τροποποιήσεων ὅμως τούτων, ἀντὶ τῆς ἐντελῶς κοσμηματικῶς δεμένης γεωμετρικῆς καμπυλότητος τοῦ κάτω λυροειδῶς συγκαμπτομένου ζεύγους καυλῶν τοῦ Praschniker, προκύπτει μία δυὰς καυλῶν, περισσότερον ἀνεξαρτήτων καὶ περισσότερον εὐσταθῶν.

Τοσαῦτα ὡς πρὸς τὰς διαφορὰς τῆς νέας ἀναπαραστάσεως. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἰσχύει καὶ διὰ ταύτην τὸ ὑπὸ Praschniker καταρτισθὲν σχέδιον, καθ' ὅ: κάθε καυλὸς ἔχει νὰ βαστάσῃ τὸ ἰδικόν του τέλειον, ἂν καὶ συνεπτυγμένον, ἀνθέμιον — ὅπερ δὲν ζυγίζεται τρόπον τινὰ ὁμοιομόρφως. Οἱ καυλοί του, ἐφ' ὅσον προχωροῦσι πρὸς τὰ ἄνω, παρουσιάζουν ἰσχυρὰν μείωσιν, ἡ δὲ ὅλη σύνθεσις γίνεται ὑψηλὰ δραματικωτέρα, διότι οἱ καυλοὶ παρασύρονται ἀπὸ τὸ ἰσχυρὸν ρεῦμα τῶν σπειρῶν τῆς στέψεως καὶ κάμπτονται ἅπαξ ἔτι ὑπεράνω τῆς συναντήσεώς των. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ μέγα βάρος τῶν λοξῶς διευθυνομένων καλύκων τῶν ἡμιανθεμίων, ὡς καὶ αὐτῶν τούτων τῶν ὑψηλῶν ἀνθεμίων, πιέζει ὄχι μόνον τοὺς καυλούς, ἀλλὰ καὶ τὰς σπείρας, μεταβιβάζεται ὅμως δι' αὐτῶν εἰς τὰ πληροῦντα τὰ μεταξὺ τῶν κόμβων καὶ τῶν κάτω ἔξω σπειρῶν κενά, ἔνθα τὰ σταθερῶς συγκρατούμενα φυλλάρια. Παρουσιάζεται λοιπὸν ἐνταῦθα σαφὴς ἡ τάσις ὑποστηρίξεως καὶ ἀνακουφίσεως τῆς μεγάλης διατρήτου συνθέσεως τῶν ἀκρωτηρίων.

Ἡ συγκρατημένη μὲν ἀλλ' ἀπαραγνώριστος κίνησις, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν κατὰ τὴν τρίτην διάστασιν αὐτῶν τὰ φύλλα τῆς βασικῆς κάλυκος, οἱ καυλοί, αἱ κάλυκες τῶν κόμβων καὶ τῶν ἀνθεμίων, ὡς καὶ τὰ ριπίδια τῶν ἀνθεμίων, δὲν φαίνεται εἰς τὰς ἐπιπέδους ἀναπαραστάσεις των ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἐξαρτᾶται ὅμως στενῶς ἀπὸ τὴν ἐπίσης εἰς τὴν γεωμετρικὴν πρόσοψιν ἐμφανιζομένην φυτικοσωματικὴν ὀργάνωσιν καὶ εἶναι ἀντιληπτὴ εἰς ὀλίγα μόνον μέρη τῶν ἠρειπωμένων θραυσμάτων. Πλὴν ταύτης ὅμως οὐδεμίαν ἔχομεν ἰδέαν καὶ περὶ τῆς εἰς βάθος κινήσεως τῶν σπειρῶν τῆς ἀκάνθης.

Τὸ ἀκρωτήριον Β ὁ Praschniker ἀναπαριστᾷ (εἰκ. 402, πίν. 77β) μὲ τριμερὲς κατὰ πλάτος σχέδιον, ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς κεντρικοῦ κορμοῦ, γενικῆς διατάξεως περίπου ὁμοίας πρὸς τὴν τοῦ Α, καὶ δύο ἑκατέρωθεν αὐτοῦ προσαρτημάτων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀπαρτίζεται ἐξ ἑνὸς ραβδωτοῦ καυλίσκου, βαίνοντος ἑλικοειδῶς καὶ ὁριζοντίως, καταλήγοντος δὲ εἰς μικρὰν κάλυκα, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀναπηδᾷ μέγα, πεντάφυλλον, ἐπὶ σπείρας βαῖνον ἡμιανθέμιον, ἰσχυρῶς κεκλιμένον πρὸς τὸν κεντρικὸν κορμόν (εἰκ. 402). Τὸ ὅλον σχέδιον τοῦ ἀκρωτηρίου ἐγγράφεται οὕτω ἐντὸς εὐρέος ἰσοσκελοῦς τριγώνου. Ὡς πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ κορμοῦ παρατηροῦμεν, ὅτι πα-

ρουσιάζει τὰς ἑξῆς μικρὰς διαφορὰς ἀπὸ τὸ τοῦ Α: 1) τὸ μέσον φύλλον τοῦ βασικοῦ βλαστοῦ ἀνέρχεται τώρα ὑψηλά, ἵνα στηρίξῃ τὰς δύο ἐσωτερικὰς ἕλικας (εἰκ. 402), 2) οἱ καυλοὶ διαμορφοῦνται ἐν συνόλῳ κατὰ διάφορον καμπύλην (εἰκ. 399), 3) τὰ φύλλα τῶν ἡμιανθεμίων τῆς στέψεως εἶναι τὰ αὐτά, δὲν χωρίζονται ὅμως διὰ μικροτέρων ἐνδιαμέσων φύλλων, ὡς τὰ τοῦ Α. Ἡ ἀναπαράστασις τῆς Gropengiesser (εἰκ. 403, πίν.

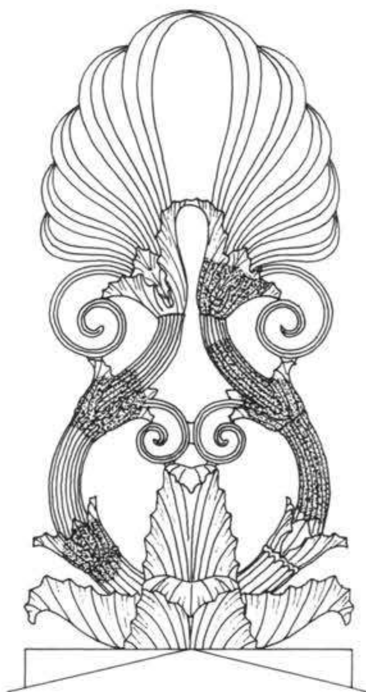
402. Ἀναπαράστασις τοῦ ἀκρωτηρίου Β (κατὰ Praschniker).

77α) δέχεται μὲν τὴν ἀνωτέρω περιγραφεῖσαν γενικὴν διάταξιν τοῦ κεντρικοῦ κορμοῦ, ἀλλὰ μὲ τὰς ἑξῆς τροποποιήσεις: 1) ἀπομακρύνει περισσότερον ἀπ' ἀλλήλων τοὺς ἀπὸ τῆς βάσεως ἐκφυομένους δύο καυλούς, 2) συγκάμπτει αὐτοὺς περισσότερον παρὰ τὴν ρίζαν των, 3) λόγῳ τῆς προσθήκης νέου τεμαχίου[1] σχεδιάζει τοὺς καυλοὺς μὲ μεγαλύτερον μῆκος, 4) οἱ καυλοὶ ἀντὶ τοῦ ἑνὸς παρουσιάζουν δύο κόμβους[2] καὶ 5) καταργοῦνται τελείως τὰ πλάγια προσαρτήματα τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ Praschniker. Τὴν παραδοχὴν τῶν πλαγίων τούτων προσαρτημάτων ἐστήριξεν ὁ Praschniker ἐπὶ παραδειγμά-

1. Praschniker, Zur Geschichte des Akroters, σ. 11.

2. Τοῦτο ἔγραψε μὲν ρητῶς ὁ Praschniker, συναγαγὼν ἐκ μεταγενεστέρως εὑρεθέντος τεμαχίου, δὲν εἰκονίζεται ὅμως ἐπὶ τῆς ἀναπαραστάσεως αὐτοῦ.

των στέψεων ἀττικῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.[1] Ἀλλ' ὡς παρετήρησεν ἡ Gropengiesser (σ. 15), εἰς τὰς ἐν λόγῳ στήλας τὰ θέματα τῶν δύο ἄκρων ἀκρωτηρίων συμπτύσσονται, ἀποτελουμένου ἑνὸς πλήρους διακόσμου ἀετώματος, ἄνευ κεκλιμένων γείσων· ἐνίοτε δὲ μάλιστα τὰ πλευρικὰ ἡμιανθέμια ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς τῆς στήλης[2], ἐμφανιζόμενα εἰς τὰ ἄκρα, χωριστὰ ἀπὸ τὸ κεντρικὸν θέμα[3].

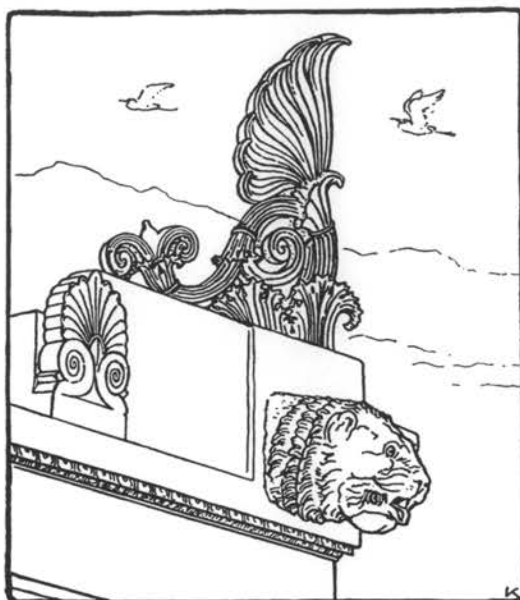
403. Ἀναπαράστασις τοῦ ἀκρωτηρίου Β (κατὰ Gropengiesser).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι τὰ πλάγια ἡμιανθέμια (προσαρτήματα) τῆς ἀναπαραστάσεως Praschniker πρέπει μᾶλλον νὰ μετατεθοῦν εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ἀετώματος καὶ ἑπομένως οὐδεμίαν ἔχουν θέσιν εἰς τὰ πλάγια τοῦ κορυφαίου ἀκρωτηρίου.

Μὲ τὴν νέαν ἀναπαράστασιν τὸ ὕψος τοῦ ἀκρωτηρίου Β προκύπτει 2,90 μ., ἤτοι περίπου τὸ αὐτὸ καὶ τὸ τοῦ Α. Περὶ κλίσεώς του πρὸς τὰ ἐμπρὸς οὐδεὶς γίνεται λόγος.

1. A. Conze, Attische Grabreliefs III, Berlin 1900, σ. 338 σχῆμα D καὶ 342 σχῆμα E.
2. H. Möbius, Die Ornamente, πίν. 41 b (Ἐρετρίας).
3. Möbius, αὐτόθι πίν. 9.

Τὸ γωνιαῖον ἀκρωτήριον. Εἰς τὴν μελέτην τοῦ Praschniker[1] δὲν περιλαμβάνεται ἀναπαράστασις γωνιαίου ἀκρωτηρίου. Τοιαύτην ἐπεχείρησαν παλαιότερον μὲν ὁ Schede[2] διὰ τοῦ F. Krischen (εἰκ. 404), κατ' ἀναλογίαν τοῦ κεντρικοῦ καὶ ἀργότερον ἡ Gropengiesser, ἐπὶ τῇ βάσει τεσσάρων σωζομένων θραυσμάτων (εἰκ. 405, πίν. 77δ), τὰ ὁποῖα ὁ Praschniker εἶχε θεωρήσει ὡς ἀνήκοντα εἰς τὰ πλάγια προσαρτήματα τοῦ κορυφαίου ἀκρωτηρίου Β, ἐνῶ ταῦτα εἶναι, κατὰ τὸν Krischen καὶ τὴν Gro-

404. Ἀναπαράστασις τοῦ ἄκρου ἀκρωτηρίου (κατὰ Krischen παρὰ Schede).

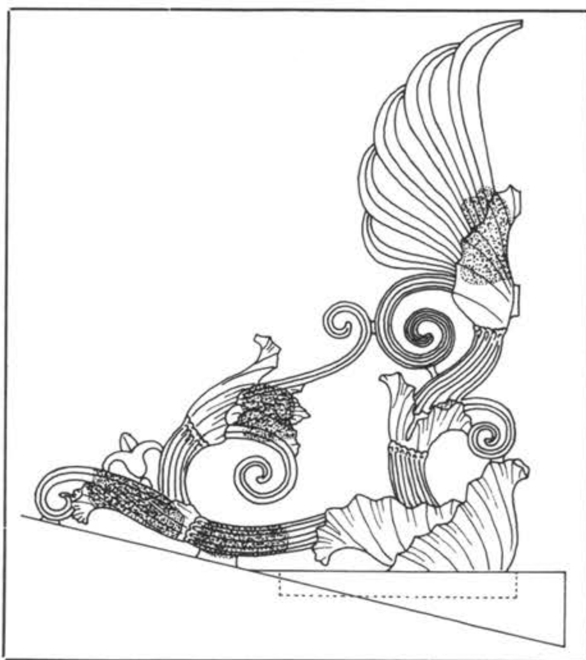
pengiesser, λογικώτερον νὰ ἀνήκουν εἰς ἓν γωνιαῖον ἀκρωτήριον, δι' οὓς λόγους ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν.

Ἡ ἀναπαράστασις τοῦ Krischen (εἰκ. 404) ἐντοπίζει τὸ ἄκρον ἀκρωτήριον ἐπὶ τοῦ καθαυτὸ βάθρου του καὶ εὐθὺς ὑπεράνω τῆς κάτωθεν λεοντοκεφαλῆς. Συνθέτει δὲ τοῦτο ὡς ἑξῆς: ἀπὸ τοῦ ἡμίσεος ἀκανθωτοῦ βλαστοῦ τῆς βάσεως τοῦ κεντρικοῦ ἀκρωτηρίου Β τοῦ Praschniker (εἰκ. 402) ἐκβάλλει πρὸς τὰ ἄνω ἑλικοειδῶς χονδρόν, ῥαβδωτὸν καυλόν, καταλήγοντα εἰς τὸ ἄνω μέρος εἰς κάλυκα, ἐξ ἧς, πρὸς μὲν τὰ ἄνω ἐκφύεται ἑπτάφυλλον λιγυρὸν ἡμιανθέμιον, πλαγίως δὲ χονδρὸς ῥαβδωτὸς καυλός, ἑλικοειδῶς πρὸς τὸ βάθρον φερόμενος. Ἀπὸ τοῦ καυλοῦ πάλιν τούτου ἐκφύον-

1. ÖJh. 13, 1910, σ. 5-39.
2. M. Schede, Die Burg von Athen, Berlin 1922, εἰκ. 11.

ται, μέσῳ καλύκων, εἰς μὲν τὸ μέσον τῆς διαδρομῆς του μεγάλη σπεῖρα (εἰκ. 404), εἰς δὲ τὸ ἄκρον αὐτῆς ἀνορθοῦνται δύο μικραὶ σπεῖραι, οἱονεὶ ἀντισταθμίζουσαι τὸ πρόσθιον βάρος. Πάντα σχεδὸν τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα εὑρίσκονται καὶ εἰς τὰ πλάγια προσαρτήματα τοῦ κορυφαίου ἀκρωτηρίου Β τοῦ Praschniker (εἰκ. 402), εἶναι ὅμως ἐδῶ πλέον σαρκώδη καὶ πλέον πυκνῶς τοποθετημένα.

Εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς Gropengiesser (εἰκ. 405, πίν. 77δ) τὰ τέσσαρα σωζόμενα

405. Ἀναπαράστασις τοῦ ἄκρου ἀκρωτηρίου (κατὰ Gropengiesser).

τεμάχια σημειοῦνται διὰ κοκκιδώσεως τῶν σχετικῶν μερῶν τοῦ σχεδίου τοῦ ἀκρωτηρίου, ὅπερ συντίθεται ἐκ τῶν ἑξῆς στοιχείων: 1) μιᾶς γωνιαίας τριφύλλου βασικῆς κάλυκος, βαινούσης ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῆς ἄκρας τοῦ ὁριζοντίου βάθρου καὶ 2) ἐκ τριῶν ραβδωτῶν καυλῶν, ἐκφυομένων ἀπὸ τῆς βασικῆς κάλυκος, τῶν μὲν δύο πλαγίως, τοῦ δὲ τρίτου κατακορύφως.

Ἐκ τῶν πλαγίως ἐκφυομένων καυλῶν ὁ μὲν ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ἀετώματος ἀνέρπει ἑλικοειδῶς ἐπὶ τῆς ὄπισθεν τοῦ βάθρου μεγάλης κεκλιμένης πλακός (εἰκ. 387, 388 τομὴ καὶ 405), ὁ δὲ ἄλλος (μὴ φαινόμενος ἐπὶ τοῦ σχεδίου) θὰ ἔβαινεν ὁριζοντίως καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν πλαγίαν ὄψιν τοῦ ναοῦ, μὲ μῆκος μὴ ὑπερβαῖνον τὸ πλάτος τῆς φερούσης τὸν ἡμιανάγλυφον ἡγεμόνα καλυπτῆρα πλακός (1,07 μ.). Ὁ πλαγίως ἀνέρπων καυλός, οὗτινος σώζονται δύο τεμάχια (εἰκ. 405), φέρων εἰς τὸ μέσον κόμβον, διακλα-

δοῦται εἰς δεύτερον πρὸς τὰ ἄνω ἀνερχόμενον καυλόν, καταλήγοντα εἰς κάλυκα, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξέρχονται μία σπεῖρα πρὸς τὰ κάτω καὶ εἷς στενός, ἐπιμήκης βλαστὸς πλαγίως πρὸς τὰ ἄνω. Ὁ κατακορύφως ἀπὸ τοῦ βασικοῦ βλαστοῦ ἐκφυόμενος, διπλῆς καμπυλότητος, καυλὸς φέρει ἐν μὲν τῷ μέσῳ τῆς κάτω αὐτοῦ διαδρομῆς κάλυκα, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐκφύεται σπεῖρα πρὸς τὰ ἔξω, εἰς δὲ τὸ τέλος τῆς ἄνω διαδρομῆς κάλυκα (σωζομένην), ἀπὸ τῆς ὁποίας προβάλλει πρὸς τὰ ἄνω μέγα πεντάφυλλον ἡμιανθέμιον, ἀποτελοῦν τὴν στέψιν τῆς ὅλης συνθέσεως. Τὰ φύλλα ὅμως τοῦ ἐν λόγῳ ἡμιανθεμίου δὲν φέρουσιν, ὡς τὰ τοῦ ἀκρωτηρίου Α, ἐνδιάμεσα φυλλάρια.

Ἐν σχέσει πρὸς τοὺς πλαγίους καυλούς, τοὺς διευθυνομένους παραλλήλως πρὸς τὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ ναοῦ παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ σύνθεσίς των δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῶν ἐπὶ τῆς προσόψεως (εἰκ. 405), διότι δὲν μᾶς βοηθεῖ πρὸς τοῦτο ἡ ὑφισταμένη διαμόρφωσις τῶν βάθρων, ἥτις ἐπιτρέπει μὲν τὴν γόμφωσιν τοῦ ἀνέρποντος καυλοῦ ἐπὶ τῆς ὄπισθεν τοῦ βάθρου μεγάλης κεκλιμένης πλακός, ἐφ' ἧς, ὡς εἴπομεν (σ. 563, 565) διατηροῦνται τόρμοι γόμφων (εἰκ. 387, 388 τομή, 389, 391-393, πίν. 75, 76α, β, ς), δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὸν καυλὸν τῆς πλαγίας ὄψεως τοῦ ἀκρωτηρίου, ἐπειδὴ δὲν σώζονται ἐκεῖ ἀνάλογα βοηθητικὰ στοιχεῖα. Ἵνα παρακάμψῃ τὴν δυσκολίαν ταύτην ἡ Gropengiesser δὲν δέχεται, ὡς ὁ Praschniker, ὅτι τὰ πλαστικὰ ἀκρωτήρια ἔβαινον ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν βαθύνσεων τῶν βάθρων, ἀλλ' ὅτι θὰ ἐμεσολάβει πλίνθος τις, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουσι καὶ οἱ ἐντὸς τῶν βαθύνσεων τοῦ βάθρου σωζόμενοι τόρμοι γόμφων (εἰκ. 387 - 389, 392, 393). Ἐπὶ τῆς νέας δὲ ταύτης πλίνθου, προεκτεινομένης πέραν τῆς βαθύνσεως, θὰ ἐγομφοῦτο καὶ ὁ πλάγιος καυλὸς τοῦ ἀκρωτηρίου.

Αἱ κάλυκες τῶν στεφόντων ἡμιανθεμίων, καὶ αἱ ἄκραι τῶν ἐσωτερικῶν φύλλων τοῦ ἡμιανθεμίου ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων θὰ ἤγγιζον ἀλλήλας καὶ θὰ ὑπεστηρίζοντο ἀμοιβαίως κατὰ τὸν διαγώνιον ἄξονα.

Τὸ ὕψος τῶν ἀκρωτηρίων. Ἐκ τῆς μελέτης τῆς σχέσεως τοῦ ὕψους τοῦ τυμπάνου πρὸς τὸ ὕψος τῶν ἀκρωτηρίων, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ Praschniker[1], προέκυψεν, ὅτι κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους παρατηρεῖται μία τάσις ἐλαττώσεως αὐτοῦ. Οὕτω, ἐνῷ εἰς τὰ ἀκρωτήρια τῆς Ἀφαίας (περὶ τὸ 500 π.Χ.) τὸ ὕψος τῶν ἀκρωτηρίων εἶναι κατὰ τὸ 1/6 ἕως 1/7 μεγαλύτερον τοῦ κατὰ τὸ κέντρον ὕψους τοῦ τυμπάνου, ἀργότερον τὸ αὐτὸ ὕψος γίνεται κατὰ τὸ 1/7 ἕως 1/6 μικρότερον, δηλαδὴ τὸ ὕψος τοῦ τυμπάνου ὑπερβαίνει τὸ ὕψος τῶν ἀκρωτηρίων. Τὰ ἀκρωτήρια τοῦ Παρθενῶνος δεικνύουν τὴν διὰ τὴν ἐποχήν των ἰσχύουσαν ἀνωτέρω σχέσιν ὑψῶν. Τὸ ὕψος των εἶναι πράγματι περίπου 3,10 μ., ἐνῷ τὸ τοῦ τυμπάνου 3,428 μ. Ἡ σχέσις αὕτη ὅμως δὲν συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου[2] τεθέντα κανόνα, καθ' ὃν τὰ μὲν γωνιαῖα ἀκρωτήρια γίνονται τόσον ὑψηλὰ ὅσον καὶ τὸ μέσον τοῦ τυμπάνου, τὰ δὲ μέσα ὑψηλότερα κατὰ τὸ 1/8 τῶν ἄκρων[3].

1. ÖJh. 13, 1910, σ. 27.
2. De Archit. III, 5, 12: acroteria angularia tam alta quantum est tympanum medium, mediana altiora octava parte, quam angularia.
3. Πρέπει ὅμως καὶ νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου λεγόμενα ἀφοροῦσιν εἰς τοὺς ἰωνικοὺς ναούς.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὕψος τοῦ γωνιαίου ἀκρωτηρίου, τοῦτο κατὰ τὴν Gropengiesser εἶναι περίπου 1,80 μ.[1], μικρότερον δηλαδὴ τοῦ ὕψους τῶν κορυφαίων, καὶ δὴ πολὺ μικρότερον καὶ τοῦ 1/8 τοῦ ὕψους τῶν κορυφαίων, ὡς θεσπίζει διὰ τὰ γωνιαῖα ἀκρωτήρια τῶν ἰωνικῶν ναῶν ὁ Βιτρούβιος.

Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς χρονολογίας. Ἠμφεσβητήθη ὑπό τινων[2] ἂν τὰ σωζόμενα θραύσματα ἀκρωτηρίων ἀνήκουσιν εἰς τὸν Παρθενῶνά. Ἀλλ' ὁ Praschniker ἀπέδειξεν[3], ὅτι ταῦτα ἀνήκουσιν ἀσφαλῶς εἰς τὸν περίκλειον Παρθενῶνα, ὄχι μόνον διότι εὑρέθησαν παρ' αὐτόν[4], ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῶν διαστάσεών των, αἵτινες εἰς οὐδὲν ἄλλο μνημεῖον τῆς Ἀκροπόλεως ἁρμόζουν πλὴν τοῦ Παρθενῶνος.

Γεννᾶται ὅμως καὶ τὸ ἑξῆς ἐρώτημα: ἀνήκουσι τὰ ἀναπαρασταθέντα ἀκρωτήρια εἰς τὸν διάκοσμον τοῦ Παρθενῶνος, τὸν γενόμενον εὐθὺς μετὰ τὴν τελείωσιν αὐτοῦ, ἤτοι περὶ τὸ 430 π.Χ.[5], ἢ μήπως εἶναι προϊὸν μεταγενεστέρας ἀνανεώσεως φθαρέντων ἀκρωτηρίων;

Ἔχει ἤδη ἐπανειλημμένως ἐκφρασθῆ ἡ ἄποψις, ὅτι τὰ σωζόμενα θραύσματα ἀκρωτηρίων εἶναι νεώτερα τοῦ Παρθενῶνος, ἀνήκοντα εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα[6]. Αὐτὸς οὗτος ὁ Praschniker ἐχρονολόγησε τὸ μὲν Α περὶ τὸ 430 π.Χ., τὸ δὲ Β εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ.[7] καὶ τοῦτο ἐπειδὴ ὑφίστανται μεταξὺ τῶν δύο ἀκρωτηρίων διαφοραί, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν δομὴν καὶ τὰς μορφάς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ ὕφος. Ἰδοὺ δὲ ποῖαι εἶναι αἱ διαφοραὶ αὗται: εἰς τὸ Α οἱ καυλοὶ ἀναβαίνουν ὡς κορμοὶ κιόνων μὲ λείας καὶ πλατείας ῥαβδώσεις. Ὁ γλύπτης του ἀσφαλῶς δὲν ἐμιμήθη φυτικὸν πρότυπον. Τὰ φύλλα τοῦ Α εἶναι μεγαλόγραμμα καὶ ἐπίπεδα, χωρὶς νὰ παρουσιάζουν οὐσιῶδές τι χαρακτηριστικὸν ἀκάνθης.

Τελείως διάφορα εἶναι τὰ ὀλίγα διατηρηθέντα τεμάχια τοῦ ἀκρωτηρίου Β. Τούτου οἱ καυλοὶ ἔχουν ἀποβῆ φυτικοὶ ὀργανισμοί. Δὲν ὑπάρχουν καθ' αὑτὸ ῥαβδώσεις, διαρθρώνουσαι τὸν κορμὸν τῶν καυλῶν, αἱ δὲ ἐπὶ τούτων δηλούμεναι γραμμαὶ εἶναι ἁπλοῖ βόστρυχοι τοῦ φλοιοῦ. Αἱ μορφαὶ τοῦ Β εἶναι ζωντανότεραι τῶν τοῦ Α, οἱ δὲ κόμβοι τῶν καυλῶν του πλουσιώτεροι εἰς φύλλα, τὰ ὁποῖα μάλιστα εἶναι νατουραλιστικώτερον διηρθρωμένα καὶ μὲ κομψοτέραν πλαστικότητα. Τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν προκαλοῦσι καὶ αἱ βαθύτεραι, δι' ἐγκοπῆς πλουτισμέναι, ῥαβδώσεις τῶν καυλῶν. Ἐπὶ τῆς κεκινημένης ἐπιφανείας τῶν φύλλων καὶ τῶν καυλῶν παιγνιδίζει τὸ φῶς. Τοῦτο ὅμως ἀκριβῶς συμβαίνει — ὡς ἐπανειλημμένως ἐτόνισεν ὁ Praschniker — καὶ εἰς τὰ γλυπτὰ κοσμήματα τοῦ Ἐρεχθείου, ἰδίᾳ δὲ τοῦ ἐπικράνου τῆς παραστάδος τῆς

1. Gropengiesser, ἔ.ἀ. σ. 49.
2. Milchhöffer, AM 5, 1880, σ. 168, σημ. 1. Lethaby, Greek Buildings, σ. 140 καὶ 206.
3. ÖJh. 13, 1910, σ. 27 - 28.
4. Bötticher ἐν Friedrichs - Wolters, Gipsabgüsse, ἀριθ. 743 - 746, Nachtrag 337.
5. Οἱ οἰκοδομικοὶ λογαριασμοὶ τοῦ Παρθενῶνος φθάνουν μέχρι τοῦ 433/32 π.Χ.
6. Furtwängler, Arch. Zeit. 1882, σ. 343· τοῦ αὐτοῦ, Meisterwerke, σ. 20, σημ. 5 καὶ Sammlung Sabouroff, I, σ. 8, σημ. 5. Lethaby, Greek Buildings, σ. 140.
7. ÖJh. 13, 1910, σ. 34.

ἀνατολικῆς προστάσεως αὐτοῦ[1], τουθ' ὅπερ ἠνάγκασε τὸν Praschniker νὰ ἀναθεωρήσῃ τὴν περὶ χρονολογίας τοῦ Β γνώμην του καὶ νὰ συσχετίσῃ τὸ Β ἀφ' ἑνὸς πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ δημοσιευθέντος ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους[2] (420 - 410 π.Χ.), ὅπερ, κατὰ Dinsmoor[3], ἐνθυμίζει τὰ τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τοὺς τῶν κοσμημάτων τοῦ Ἐρεχθείου (409 - 406 π.Χ.), τελικῶς ὅμως νὰ θεωρήσῃ ὡς ὀρθοτέραν χρονολογίαν διὰ τὸ Ἐρέχθειον τὸ 430 π.Χ.[4], ὡς εἶχον δεχθῆ ὁ Furtwängler καὶ ὁ Dörpfeld. Πάντως τὸ ἀκρωτήριον Β προηγεῖται τῶν στυλιστικῶς συγγενῶν του κοσμημάτων τοῦ Ἐρεχθείου. Κατὰ τὴν Gropengiesser ἐπίσης τὸ ἀκρωτήριον Β δὲν δύναται ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου νὰ τοποθετηθῇ μετὰ τοὺς χρόνους τελειώσεως τοῦ Παρθενῶνος (βλ. σχετικῶς σ. 575, σημ. 5). Ἐὰν λοιπὸν δὲν θέλωμεν νὰ τὸ σχετίσωμεν πρός τινα πολὺ καθυστερημένην τελείωσιν τοῦ διακόσμου τῆς στέγης τοῦ Παρθενῶνος, ὡς προετάθη[5], τότε ὀφείλομεν νὰ ἀποδώσωμεν τὰς ἀνωτέρω σημειωθείσας διαφορὰς μεταξὺ Α καὶ Β εἰς διάφορον μὲν μεταχείρισίν των, ἀλλ' ὑπὸ συγχρόνων τεχνιτῶν. Πρὸς τὴν τέχνην τοῦ τεχνίτου τοῦ Β συνάπτονται καὶ αἱ κοσμηματικαὶ ταινίαι τοῦ Ἐρεχθείου (ἐπικρανίτιδος τοίχων καὶ παραστάδος) καὶ τὸ περίπου δύο δεκαετίας ἀργότερον δημιουργηθὲν τεμάχιον ἀκρωτηρίου τοῦ Ἐρεχθείου, ὅπερ τρόπον τινὰ ἀποδίδει, μὲ τὴν κομψὴν κάλυκα τοῦ ἀνθεμίου του, τὸ ἀκρωτήριον Β, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ φθάνῃ τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνου πλαστικότητα. Δι' ὃ καὶ ἀμφότερα τὰ ἀκρωτήρια Α καὶ Β θεωροῦνται ὑπὸ τῆς Gropengiesser[6], ὡς ἔργα τοῦ τελευταίου τρίτου τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Hans Möbius ἀφ' ἑτέρου[7] χρονολογεῖ ἀμφότερα τὰ ἀκρωτήρια εἰς τοὺς χρόνους οἰκοδομῆς τοῦ Ἐρεχθείου (420 - 410 π.Χ.).

Ἐκ πρώτης ὄψεως δύναται ἴσως νὰ ξενίσῃ τὸ γεγονός, ὅτι ὑπεράνω τῶν αὐστηρῶν, δωρικῶν μορφῶν τοῦ Παρθενῶνος ἐτοποθετήθησαν τὰ ὀλίγον πρὸς αὐτὰς ταιριάζοντα, ἐλαφρῶς κεκινημένα, ἐξ ἑλίκων ἀκάνθης, διάτρητα γλυπτὰ τῶν ἀκρωτηρίων, ἔργα μιᾶς μᾶλλον χαρωπῆς καλλιτεχνικῆς σχολῆς, τὰ ὁποῖα μάλιστα, λόγῳ τοῦ μεγάλου ὕψους εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκοντο, θὰ ἔχανον πολὺ ἀπὸ τὸν ὄγκον των, προβαλλόμενα μὲ φωτεινὰ χρώματα ἐπὶ τοῦ βαθυκυάνου ἀττικοῦ οὐρανοῦ. Πρὸς τοιοῦτον δισταγμὸν θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ περαιτέρω λαβὴν καὶ ἡ σύγκρισις τῶν ἀκρωτηρίων μας πρὸς τοὺς ἀκροκεράμους τοῦ αὐτοῦ κτιρίου, οἵτινες, μὲ τὸ ἐπίπεδον, διὰ χρωμάτων ζωντανεῦον ἀνάγλυφόν των καὶ τὰς ἁπλᾶς κοσμηματικὰς γραμμὰς τοῦ σχεδίου των ἐδημιουργήθησαν ἀσφαλῶς διὰ δωρικὸν ναόν, μόνον δὲ τὸ κατὰ τὴν συνάντησιν τῶν σπειρῶν μετὰ τοῦ ἀνθεμίου παρεμβαλλόμενον φυλλάριον (βλ. κατωτέρω) προμηνύει τὴν ἐρχομένην ἐξέλιξιν. Εἶναι λοιπὸν πιθανώτατον οἱ ἀκροκέραμοι οὗτοι νὰ ἐσχεδιάσθησαν ὁμοῦ μὲ τὰ περὶ τὸ 450 π.Χ., ἐκπονηθέντα πρῶτα σχέδια τοῦ Παρθενῶνος, λόγῳ δὲ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ των (126) νὰ παρηγγέλθησαν καὶ νὰ ἤρχισαν ἔκτοτε

1. Stevens - Paton, The Erechtheum, πίν. XXXVI, 3 καὶ 5.
2. Fritz Eichler, ÖJh. 19 - 20, 1919, σ. 142.
3. Architecture, σ. 183.
4. Zur Geschichte des Akroters, σ. 46.
5. Deutsche Literaturzeitung 1931, σ. 607.
6. Die pflanzlichen Akrotere klassischer Tempel, Mainz 1961, σ. 43.
7. Die Ornamente der griechischen Grabstelen klassischer und nachklassischer Zeit, München 1968, σ. 15 καὶ 24.

ἐκτελούμενοι ὑπὸ πλειόνων τεχνιτῶν (βλ. σ. 630), δι' ὃ καὶ παρουσιάζουσιν ἐλαφράς τινας περὶ τὴν ἐργασίαν των διαφορὰς (βλ. καὶ κατωτέρω τὸ περὶ ἀκροκεράμων κεφάλαιον).

Τοῦτ' αὐτὸ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν καὶ διὰ τὰ ἀκρωτήρια, ὅτι δηλαδὴ καὶ ταῦτα ἐσχεδιάσθησαν εἰς τὰ ἀρχικὰ σχέδια τοῦ ναοῦ, ὅταν ὅμως μετὰ τὸ τέλος τῆς οἰκοδομῆς, περίπου 430 π.Χ.[1], θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν τὰ ὁριστικά των σχέδια λεπτομερείας καὶ ἐκτελέσεως, θὰ ἐτροποποιήθησαν κατὰ σχέδια περισσότερον συγχρονισμένα. Ἦτο πράγματι τότε ἡ ἐποχὴ καθ' ἥν, κατὰ Dörpfeld[2] καὶ Furtwängler[3], παρὰ τὸν Παρθενῶνα καὶ τὰ Προπύλαια ἀνεπτύσσετο καὶ τὸ Ἐρέχθειον. Καίτοι δὲ τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν εἶχεν ἀκόμη πολὺ ὑψωθῆ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, ὅμως τὰ σχέδιά του θὰ πρέπει νὰ ἦσαν ἐκτεθειμένα, κομίζοντα εἰς τὰς Ἀθήνας νέαν τέχνην, ἥτις θὰ ἤσκησε βεβαίως μεγάλην ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τοῦ καλλιτέχνου τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ Παρθενῶνος, ὅστις δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ εἶχε καὶ αὐτὸς ἐργασθῆ καὶ εἰς τὸ Ἐρέχθειον[4].

Τυπολογικὴ καὶ χρονολογικὴ κατάταξις τῶν ἀκρωτηρίων. Ὁ ἀρχαϊκὸς τύπος στέψεως ἐπιτυμβίου στήλης, ὁ ἐφαρμοσθεὶς εἰς τὰ ἀρχαιότερα, ἰωνικὰ κυρίως, παραδείγματα, συνίστατο εἰς τὴν τοποθέτησιν ἑνὸς ἀνθεμίου ἐπὶ ζεύγους σπειρῶν (βλ. κατωτέρω τὸ περὶ ἡγεμόνων καλυπτήρων κεράμων κεφάλαιον). Κατὰ τοὺς ὑστεροαρχαϊκοὺς ὅμως χρόνους ἐμφανίζεται ὁ αὐτὸς κατὰ βάσιν τύπος ὡς μέσον ἀκρωτήριον ναοῦ, ἀλλὰ μὲ πλουσιωτέραν ἀνάπτυξιν. Τὸ ἀρχαιότερον παράδειγμα τοιούτου ἐξειλιγμένου τύπου μᾶς παρέχουν τὰ αἰγινητικὰ ἀκρωτήρια τῆς Ἀφαίας (485 περίπου π.Χ.)[5], τὰ ὁποῖα εἶναι εἰργασμένα ὡς ἓν τελείως ἐπίπεδον ἀνάγλυφον ἐπὶ μιᾶς ὑψηλῆς, διατρήτου καὶ βαρείας μαρμαρίνης πλακός (εἰκ. 406). Ἐπὶ τῆς πλακὸς ταύτης, δύο ἀπὸ κάτω ἕως ἄνω συνεχῶς τρέχουσαι καὶ εἰς σπείρας διακλαδούμεναι καὶ ἐν τέλει εἰς σπείρας ὁμοίως συστρεφόμεναι ἑλικοειδεῖς ταινίαι, ἀναπτύσσονται ἀπὸ τῆς βάσεως, ἀποχωριζόμεναι δὶς ἀπ' ἀλλήλων, ἵνα καὶ πάλιν συναντηθῶσιν[6]. Εἰς τὸ παράδειγμα τῆς Ἀφαίας τὰ ζεύγη τῶν σπειρῶν ἀναπτύσσονται εἰς τρεῖς ὀρόφους, δι' ὃ καὶ ὁ τύπος αὐτὸς ἐπιτυχῶς ἀπεκλήθη «δένδρον ἀνθεμίων» ὑπὸ τοῦ Völkert[7]. Οὕτω στοιχεῖα τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ ἀκρωτηρίου εἶναι ἡ ἑλικοειδὴς ταινία καὶ τὰ ἀνθέμια, καθοριζόμενα δι' ὁριζοντίων καὶ κατακορύφων ἀξόνων ὡς ἓν καθαρὸν κοσμητικὸν σχέδιον. Τῆς γενικῆς εἰκόνος κυριαρχοῦν: α) αἱ εὐρεῖαι, σχηματικῶς ἠγμέναι, σπειροειδεῖς ἕλικες, β) τὰ γεωμετρικῶς συνδυασμένα ἰσχυρὰ ζεύγη σπειρῶν καὶ γ) τὰ παρεμβαλλόμενα γωνιώδη ἀνθέμια (Zwickelpalmetten), ἅτινα κατανέμονται ὁμοιομόρφως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κοσμήματος.

1. Κατὰ Rodenwaldt (Die Akropolis, Berlin 1930, σ. 24) τὰ ἀκρωτήρια προσετέθησαν μίαν γενεὰν ἀργότερον τῆς οἰκοδομίας τοῦ Παρθενῶνος.
2. Dörpfeld, AM 22, 1897, σ. 16. 27, 1902, σ. 401. 29, 1904, σ. 106.
3. Furtwängler, Sitzungsberichte der Akademie zu München, 1904, σ. 375.
4. Praschniker, Münchner Jahreshefte, 1910, σ. 30 - 31.
5. A. Furtwängler, Ägina, πίν. 49, 51, 53 καὶ σ. 274 ἑξ. H. Gropengiesser, Die pflanzlichen Akrotere klassischer Tempel, Mainz 1961, σ. 52. A. Delivorrias, Attische Giebelsculpturen und Akrotere des fünften Jahrhunderts, Tübinger Studien 1, Tübingen 1974, σ. 92.
6. Furtwängler, ἔ.ἀ. πίν. 49, 51, 53 καὶ σ. 274 ἑξ.
7. Ἔ.ἀ. σ. 35 (Palmettenbaum).

Ἄς ἴδωμεν τώρα ποίαν ἐξέλιξιν ἠκολούθησε τὸ ὑστεροαρχαϊκὸν σχέδιον τῶν ἀκρωτηρίων τῆς Ἀφαίας εἰς τὰ δύο, περὶ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ὑψηλὰ μαρμάρινα, περίπου σύγχρονα, ἀκρωτήρια τοῦ Σουνίου (εἰκ. 407) [1] καὶ τῆς Καυλωνίας [2]. Εἰς τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα τὰ στέφοντα ἀνθέμια ἤδη τονίζονται περισσότερον, ἡ δὲ γενικὴ δομή των παρουσιάζει κατ' οὐσίαν ἓν ἀκόμη ὑστεροαρχαϊκὸν δημιούργημα, ὁμοιάζον πρὸς

406. Τὸ μέσον ἀκρωτήριον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας, ἄνευ τῶν πλαγίως προσηρτημένων γυναικείων μορφῶν (κατὰ Furtwängler).

407. Τὸ μέσον ἀκρωτήριον τοῦ ἐν Σουνίῳ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ νεωτέραν φωτογραφίαν.

τὴν γενικὴν δομὴν καὶ τὴν ἐπιπεδότητά του ἀκόμη πρὸς τὸ ὑστεροαρχαϊκὸν κόσμημα κορυφῆς τῆς Ἀφαίας [3]. Τοῦ Σουνίου τὸ ἀκρωτήριον εἶναι πάντως κατὰ τὴν ἐκτέλεσίν του λιτότερον ἀπὸ τὸ περίτεχνον διάτρητον αἰγινητικὸν ἀκρωτήριον, συνετελέσθη ὅμως τόσον εἰς αὐτὸ ὅσον καὶ εἰς τὸ τῆς Καυλωνίας ἓν βῆμα πρὸς τὴν ἐξέλιξιν, οὐχὶ

1. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΔ 1, 1915, σ. 22 ἑξ. εἰκ. 17. J. JACOBSTAHL, Ornamente Griechischer Vasen, Berlin 1927, πίν. 133a, b. R. HERBIG, AM 66, 1941, σ. 123 ἑξ. H. PLOMMER, BSA 45, 1950, σ. 87. H. GROPENGIESSER, ἔ.ἀ. σ. 52, 53. A. DELIVORRIAS, ἔ.ἀ. σ. 90, πίν. 18a.

2. P. ORSI, Mon. Ant. 29, 1923, σ. 443 ἑξ. πίν. 10. Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, Προανασκαφικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 66, πίν. 11β. H. GROPENGIESSER, ἔ.ἀ. σ. 52. A. DELIVORRIAS, ἔ.ἀ. σ. 91.

3. Πρβλ. καὶ HERBIG, AM 66, 1941, σ. 124.

ὅμως ἀκόμη τόσον ἀποφασιστικόν, ὅσον ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ριζικωτέρας ἀλλαγῆς[1]: οἱ κορμοὶ τῶν ἑλίκων ἀποσπῶνται ἀπὸ τὰς λεπτὰς ἕλικας δι' εὐρώστων κυματώσεων. Ἡ πρώτη ὑπὲρ τὰς ρίζας καμπὴ συνοδεύεται ὑπὸ δύο ἐπαλλήλως ἀναπτυσσομένων ριζοφύλλων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ κατώτερον εἶναι ὀδοντωτὴ ἄκανθος καὶ μὲ ἓν φύλλον πρὸς τὰ ἐμπρὸς πῖπτον, προαγγέλλον μίαν πρώτην ἐπαφὴν πρὸς τὴν τρίτην διάστασιν. Ἡ παραδοχὴ τῶν φυτικῶν στοιχείων συνδέει τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Σουνίου μετὰ τοῦ συγχρόνου περίπου ἀκρωτηρίου τοῦ ναοῦ τῆς Καυλωνίας.

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται: α) τὸ τεμάχιον τοῦ μέσου πηλίνου ἀκρωτηρίου, τοῦ εὑρεθέντος παρὰ τὴν Βιστονίδα λίμνην τῆς Θράκης[2] καὶ β) τὸ ἀνάγλυφον ἀκρωτήριον τῆς Ἀπολλωνίας[3], τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιτεκτονικὴ συνάφεια παραμένει ἀόριστος, εἶναι δὲ ἀνατολικο-ιωνικῆς ἐπιδράσεως, κατὰ Buschor καὶ Hamann[4]. Αἱ πλατεῖαι σπεῖραί του ἀναπτύσσονται πάλιν εἰς τρεῖς ὀρόφους. Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ τὴν μέσην ζώνην ἐλλείπουν αἱ ἐξωτερικαὶ παχεῖαι σπεῖραι, ἡ δομὴ τοῦ μέσου τμήματος ἔλαβεν ἰδιαιτέραν ραδινότητα, ἥτις διὰ τοῦ πλουσίου καὶ πολὺ τονισμένου ἀνθεμίου ὑπογραμμίζεται ἀκόμη περισσότερον, τὰ δὲ εἰς τὴν θέσιν τῶν γωνιωδῶν ἀνθεμίων χρησιμοποιηθέντα κοσμήματα ἔχουν πράγματι ἕνα φυτικὸν ζωντανὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ὁ κοσμηματικὸς πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν συνδεδεμένος σκελετὸς εὑρίσκεται καὶ ἐδῶ ἀκόμη ἐντὸς τῆς ὑστεροαρχαϊκῆς παραδόσεως.

Εἴδομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἤδη εἰς τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Σουνίου παρατηρεῖται ἓν βῆμα, ὄχι ὅμως ἀκόμη ἀποφασιστικὸν πρὸς τὴν φυτικὴν ἀπόδοσιν. Τοιαύτη συνεχὴς ἐξέλιξις δὲν ὑπῆρξε πρὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἀλλ' ἐμφανίζεται ἀποτόμως μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος μὲ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ Παρθενῶνος καὶ εἶναι προφανῶς εὕρημα σημαντικῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς, ἤτοι ἑνὸς πραγματικοῦ φυτικοῦ στελέχους, ἀσχέτου πρὸς τὰς παλαιὰς ἑλικοειδεῖς ταινίας, τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσεται πραγματικῶς ἀπὸ τὰς ρίζας καὶ προχωρεῖ πρὸς τὰ φύλλα τῆς στέψεως. Φυσικὰ ἡ δημιουργία αὕτη δὲν εἶναι νοητὴ ὡς ἄσχετος πρὸς τὴν παράδοσιν, ὡς ἀποδεικνύει ἡ γενικὴ δομή του. Δὲν απεικονίζεται οὕτω ἓν ζωντανὸν φυτικὸν πλάσμα, ἀλλ' ἓν πνευματικὸν φυτικὸν δημιούργημα, εἰς τὸ ὁποῖον συνενοῦνται δύο τάσεις: μορφῶν, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς κοσμητικαί, καὶ ἄλλων, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ὀργανικαί. Αἱ μορφαὶ ὅμως αὗται δὲν διχάζονται, ἀλλὰ συγχωνεύονται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ φυτοῦ. Φυσικὸν εἶναι λοιπόν, ὅτι μὲ τὴν παραδοχὴν φυτικῶν μορφῶν συμβαδίζει καὶ μία ἐπέκτασις πρὸς τὴν τρίτην διάστασιν. Ὁ Praschniker εἶχε παλαιότερον δεχθῆ[5], ὅτι τὰ ἀκρωτήρια τοῦ Σουνίου, τῆς Καυλωνίας καὶ τῆς Ἀπολλωνίας ἀκολουθοῦσιν ἀκόμη τὴν παράδοσιν, συμπεριέλαβε δὲ εἰς αὐτὰ ἀκόμη καὶ τὸ μέσον ἀκρωτήριον τοῦ ναοῦ τῆς Τεγέας (πίν. 77ε)[6].

1. Gropengiesser, ἔ.ἀ. σ. 52.
2. Μπακαλακης, ἔ.ἀ. σ. 59 ἑξ. πίν. 11α καὶ Delivorrias, ἔ.ἀ. σ. 91, σημ. 406.
3. Jacobstahl, ἔ.ἀ. πίν. 152. E. Buschor - R. Hamann, Die Skulpturen des Zeustempels zu Olympia, Marburg 1924, σ. 36. Gropengiesser, ἔ.ἀ. σ. 53.
4. Ἔ. ἀ.
5. Zur Geschichte des Akroters, σ. 21.
6. Dugas, πίν. 12 - 14.

Προηγοῦνται ὅμως τὰ λείψανα τῆς διακοσμήσεως τοῦ μέσου ἀκρωτηρίου τοῦ Παρθενῶνος: τὸ Α μὲ τὴν σαφῆ καὶ δροσερὰν ἐμφάνισίν του καὶ τὸ Β, τὸ ὁποῖον συνδυάζει τὰς ρωμαλέας μορφάς του μὲ κομψὸν ἐπιφανειακὸν πλοῦτον. Ἴσως προέβαλε τὸ Α ὡς πρωτοεκτελεσθὲν ὑπὲρ τὸ ἀνατολικὸν μέτωπον τοῦ ναοῦ καὶ ὁ καλλιτέχνης τοῦ ἀκρωτηρίου αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ καλλιτέχνης τοῦ κλασσικοῦ φυτικοῦ διακόσμου τῆς κορυφῆς, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησαν ὁ δημιουργὸς τοῦ δυτικοῦ ἀκρωτηρίου, οἱ γλύπται τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους (πολὺ κατωτέρας ποιότητος ἐργασίας τῶν τοῦ Παρθενῶνος)[1] καὶ ὅλοι οἱ μεταγενέστεροι.

Ο ΓΛΥΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΕΤΩΜΑΤΩΝ

Τὰ δύο τριγωνικὰ πλαίσια ἢ ἀετώματα, τὰ ὁποῖα ἐσχηματίζοντο ἀπὸ τὸ ὁριζόντιον καὶ τὰ δύο κεκλιμένα (καταέτια) γεῖσα τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ, φρασσόμενα ὄπισθεν ὑπὸ τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ τυμπάνου, περιέβαλλον ἀνὰ ἕνα θαυμαστόν, σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου περιόπτων ἀγαλμάτων συγκείμενον γλυπτικὸν διάκοσμον, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἀπετέλει ἕνα μελωδικὸν μαρμάρινον ὕμνον[2] πρὸς τὴν ἐν τῷ ναῷ λατρευομένην καὶ τῶν *Ἀθηνῶν μεδέουσαν* Ἀθηνᾶν, δρῶσαν μεταξὺ θεῶν καὶ ἡρώων. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἰδιαιτέρως γίνεται φανερὸν πόσον ἰσχυρὸν ἔρρεεν ἀκόμη κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν τὸ ρεῦμα τῶν περὶ θεῶν καὶ ἡρώων μύθων, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἠδύναντο νὰ ἀντλοῦν οἱ καλλιτέχναι, δημιουργοῦντες δι' ἀνθρώπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἦτο ἀκόμη ζωντανὸς ὁ μῦθος. Ὀρθῶς διὰ τοῦτο θαυμάζει ὁ Burckhardt[3], γράφων: δὲν εἶναι ἐξαίσιον πρᾶγμα νὰ λαξεύῃς συνθέσεις δι' ἕνα λαόν, ὅστις θεωρεῖ τὸ πλέον παράτολμον ὡς πραγματικόν;

Ὡς ἐκ τοῦ Παυσανίου μανθάνομεν (Ι 24,5) ἡ μὲν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος σύνθεσις εἰκόνιζε τὴν ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς γέννησιν τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ δὲ τοῦ δυτικοῦ τὴν ἔριδα τοῦ Ποσειδῶνος πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν περὶ τῆς Ἀττικῆς. Ἀμφότεροι οἱ διάκοσμοι οὗτοι τῶν ἀετωμάτων ἦσαν ἔργα τοῦ Φειδίου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, κατά τινα ὅμως ἔτη (15 ἕως 20) μεταγενέστερα τῶν γλυπτῶν μετοπῶν καὶ τῆς ζωφόρου τῶν Παναθηναίων, ὡς γίνεται φανερόν, ὄχι μόνον ἐκ τῆς τεχνοτροπίας των, ἥτις πλησιάζει περισσότερον πρὸς μεταγενεστέραν ἐποχὴν[4], ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν λογαριασμῶν τοῦ Παρθενῶνος[5]. Ἀφ' ἑτέρου, συμφώνως πρὸς τὴν εἰς τοὺς δωρικοὺς ναοὺς κρατοῦσαν συνήθειαν, ἡ παράστασις τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος ἦτο πιθανώτατα κατά τι ἀρχαϊκωτέρα τῆς τοῦ δυτικοῦ (ὡς συμβαίνει π.χ. εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας).

Ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων τὸν πλαστικὸν διάκοσμον τῶν ἀετωμάτων ἀγαλμάτων ἐλάχιστα διεσώθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν. Οὕτω, ἐκ μὲν τοῦ ἀνατολικοῦ εὑρίσκονται

1. F. Eichler, Die Skulpturen des Heraion bei Argos, ÖJh. 19 - 20, 1919, σ. 143, 144.
2. Πρβλ. καὶ τοὺς *μαρμαρωμένους ἤχους* τοῦ Λαμπρου Πορφυρα ἀπὸ τὸ ποίημα Τὰ Μάρμαρα (συλλογὴ Σκιές).
3. Briefe an einen Architekten, σ. 81.
4. Κατὰ τὸν G. Rodenwaldt τὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων προσετέθησαν κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (431 π.Χ., Griechische Tempel, Berlin 1941, σ. 40).
5. Dinsmoor, Attic Building Accounts, AJA 17, 1913, σ. 55.

ἀκόμη κατὰ χώραν εἰς τὸ νότιον ἄκρον του: α) αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων τοῦ ἅρματος τοῦ ἐκ τῆς θαλάσσης ἀνατέλλοντος Ἡλίου[1] καὶ β) παρ' αὐτούς, δεξιά, ὁ ἐπὶ βράχου, καλυπτομένου διὰ δέρματος πάνθηρος, ἀνακεκλιμένος καὶ πρὸς Ν., ἤτοι πρὸς τὸν ἀμέσως κάτωθεν κείμενον ἱερὸν αὐτοῦ περίβολον, βλέπων Διόνυσος[2]. Τρεῖς ἄλλαι κεφαλαὶ ἵππων ἐκ τοῦ τεθρίππου τῆς δυομένης Σελήνης σώζονται ἐπίσης εἰς τὸ βόρειον ἄκρον

408. Κεφαλὴ ἵππου ἐκ τοῦ ἅρματος τῆς δυομένης Σελήνης ἐκ τοῦ Α. ἀετώματος (Urpferd κατὰ Goethe).

τοῦ ἀετώματος, εἰς ἣν θέσιν ἐτοποθετήθησαν πρὸ 2400 ἐτῶν. Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἀξία εἶναι μία τῶν κεφαλῶν τούτων διὰ τὴν ζωντάνιαν της[3], ἐκφραζομένην διὰ τῶν ἐξεχόντων ὀφθαλμῶν, τῶν διεσταλμένων ρωθώνων καὶ τοῦ ἀνοικτοῦ στόματος, στοιχείων, ἅτινα ἐνεθουσίασαν τὸν Goethe, τόσον, ὥστε νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν ἵππον ὡς πρωταρχικόν (Urpferd). Ἡ κεφαλὴ αὕτη εἶναι ἡ ἐξέχουσα ὑπὲρ τὸ ὁριζόντιον πλαίσιον τοῦ ἀετώματος, θεωρεῖται δὲ ὡς ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ Φειδίου (εἰκ. 408)[4].

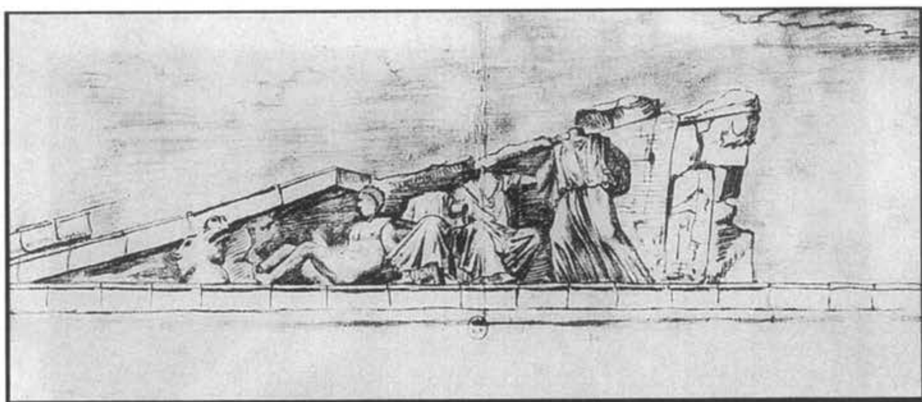
1. FR. BROMMER, Die Skulpturen der Parthenongiebel, Mainz 1963, πίν. 1 καὶ ἡμέτ. πίν. 102, ἄνω καὶ μέσον.

2. N. YALOURIS, Classical Greece, The Sculptures of the Parthenon, London 1960, πίν. 1 καὶ 2 καὶ BROMMER, ἔ.ἀ. πίν. 27 καὶ ἡμέτ. πίν. 102 ἄνω καὶ μέσον.

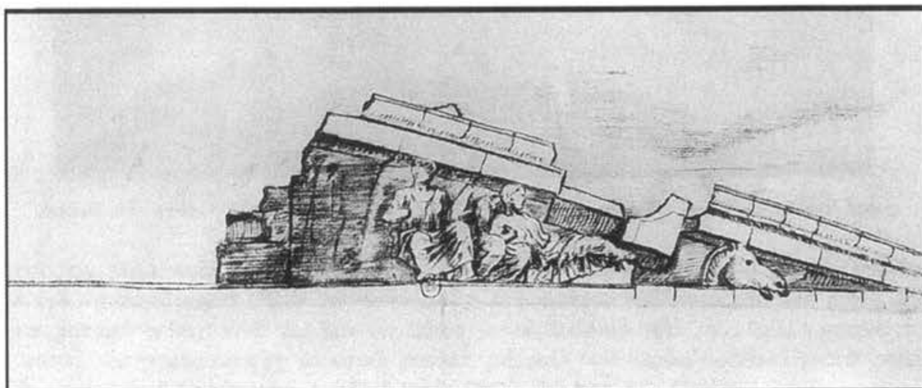
3. E. BUSCHOR, Pferde des Pheidias, München 1948. YALOURIS, ἔ.ἀ. πίν. 8 καὶ ἡμέτ. πίν. 102 ἄνω καὶ μέσον.

4. BUSCHOR, Pferde des Pheidias, σ. 23, πίν. 3/4.

Ἐκ δὲ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος κατὰ χώραν εὑρίσκεται ἓν καὶ μόνον σύμπλεγμα, εἰκονίζον πιθανῶς τὸν μυθικὸν βασιλέα Κέκροπα μὲ μίαν ἐκ τῶν θυγατέρων του (εἰκ. 374, πτ. πίν. XVIII καὶ πίν. 102 κάτω 2,3)[1].

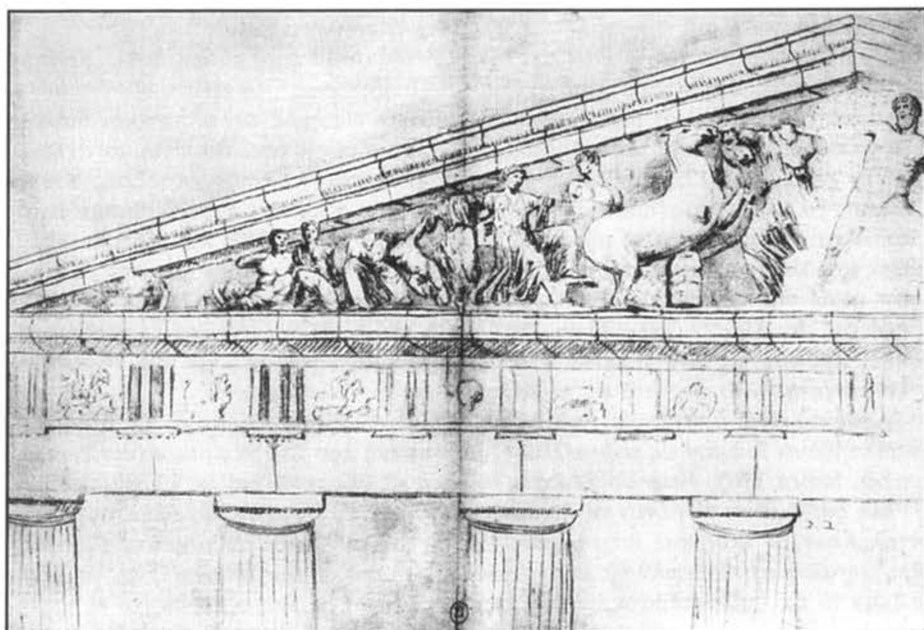
409. Ἡ σύνθεσις τοῦ νοτίου ἡμίσεος τοῦ Α. ἀετώματος (κατὰ σχέδιον τοῦ Carrey).

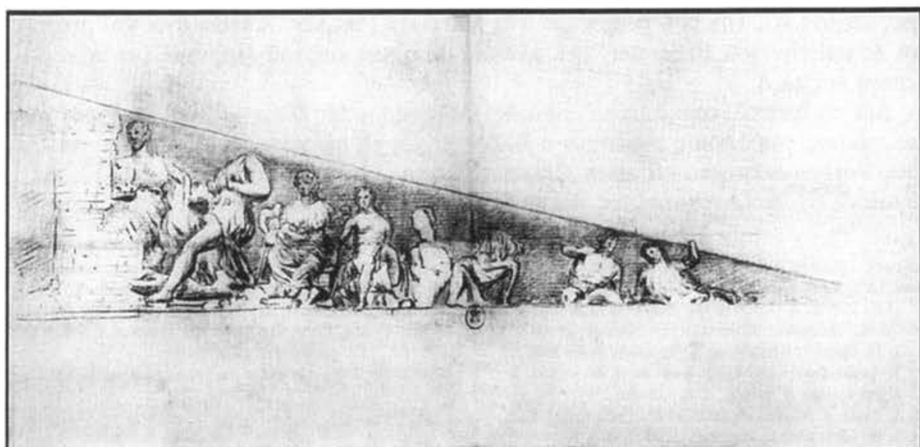
410. Ἡ σύνθεσις τμήματος τοῦ βορείου ἡμίσεος τοῦ Α. ἀετώματος (κατὰ σχέδιον τοῦ Carrey).

Πάντα τὰ λοιπὰ ἐναέτια εἴτε κατεστράφησαν ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ 1687/8 εἴτε ἀπωλέσθησαν. Ὀλίγα μόνον εὑρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως[2], ἐνῷ τὸ με-

1. Brommer, ἔ.ἀ. πίν. 63, 85, 86 καὶ ἡμέτ. πίν. 102 κάτω.
2. Μ. Μπρούσκαρη, Μουσεῖον Ἀκροπόλεως, Περιγραφικὸς κατάλογος, Ἀθῆναι 1974, Ἀνατ. ἀέτωμα, ἀριθ. εὑρετ. 881,

411. Ἡ σύνθεσις τοῦ βορείου ἡμίσεος τοῦ Δ. ἀετώματος (κατὰ σχέδιον τοῦ Carrey).

412. Ἡ σύνθεσις τοῦ νοτίου ἡμίσεος τοῦ Δ. ἀετώματος (κατὰ σχέδιον τοῦ Carrey).

γαλύτερον μέρος μετεκομίσθη τὸ 1816 εἰς τὸ Λονδῖνον καὶ ἀποτελεῖ μετ' ἄλλων γλυπτῶν μελῶν τοῦ ναοῦ τὴν συλλογὴν τῶν 'Ελγινείων μαρμάρων[1].

Θὰ ἠγνοοῦμεν λοιπὸν τελείως τὴν διάταξιν τῆς συνθέσεως αὐτῶν, ἂν δὲν διετηροῦντο ἕως σήμερον πολύτιμα παλαιὰ σχέδια τοῦ Παρθενῶνος[2], τὰ πρῶτα τῶν ὁποίων προέρχονται ἐκ τῶν περὶ τὸ 1670 χρόνων, δεικνύοντα εἰς ἡμᾶς τὸν πλαστικὸν διάκοσμον τῶν ἀετωμάτων πρὸ τῆς καταστροφῆς των. 'Ιδιαιτέρως σπουδαῖα εἶναι τὰ σχέδια τοῦ Carrey (εἰκ. 409-412)[3], γενόμενα τὸ 1674, ἑπομένως πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ 1687. 'Επίσης ἀκριβεῖς ἐπιστημονικαὶ ἀποτυπώσεις τῶν γλυπτῶν παρεσχέθησαν ὑπὸ τῶν Stuart καὶ Revett[4] κατὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος, πρὶν ἀκόμη πραγματοποιηθοῦν αἱ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπίσημοι διαρπαγαὶ τῶν γλυπτῶν, χάριν εὐρωπαϊκῶν συλλογῶν, μέσῳ τῶν πρεσβευτῶν Γαλλίας (Choiseul - Gouffier, 1751 - 1753, νῦν ἐν τῷ Λούβρῳ) καὶ 'Αγγλίας (Λόρδος Elgin, 1802 - 1803, νῦν ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ), χάριν δῆθεν προστασίας τῶν γλυπτῶν ἀπὸ περαιτέρω καταστροφῆς καὶ ἵνα τὰ ἀπαχθέντα γλυπτὰ καταστῶσι προσιτὰ εἰς περαιτέρω κύκλους φιλοτέχνων!

Ἄφθονος εἶναι ἡ περὶ τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος βιβλιογραφία. Ὁ Brommer τὴν περιλαμβάνει ἅπασαν εἰς τὸ θεμελιῶδες σύγγραμμά του Die Skulpturen der Parthenongiebel, Mainz 1963, ὅπερ δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς τὸ τελειωτικόν[5].

Μὴ σωζομένων οὐ μόνον κατὰ χώραν, ἀλλ' οὐδὲ κατ' ἀρχὴν τῶν πλείστων ἐναετίων ἀγαλμάτων, οἱ ἑκάστοτε ἀσχοληθέντες περὶ τὴν σύνθεσιν τῶν σχετικῶν διακόσμων ἐρευνηταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν εἰς τὰ σωζόμενα ἄφθονα ἴχνη, τὰ ὁποῖα ἀφῆκαν τὰ παλαιὰ ἀγάλματα ἐπὶ τοῦ μνημείου. Εἶναι δὲ ταῦτα κυρίως τὰ ἑξῆς: τὰ ἐπὶ τοῦ ὁριζοντίου γείσου ἴχνη στάσεως ἀγαλμάτων καὶ αἱ ἐντομαὶ τῶν σιδηρῶν προβόλων, ἐφ' ὧν ταῦτα ἐστηρίζοντο. 'Εκ τῶν οὕτω ἐπιτευχθεισῶν ἀναπαραστάσεων ἡμεῖς παραθέτομεν εἰς τοὺς πτ. πίν. XVIII, XVIIα καὶ τὸν πίν. 102 τὰς ἑξῆς ἓξ ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων καὶ τῶν μᾶλλον προσφάτων: τὴν τοῦ Carpenter[6] καὶ Beyer[7] (πτ. πίν. XVIII ἄνω καὶ μέσον) καὶ τὴν τοῦ Berger καὶ τῆς Harrison (πτ. πίν. XVIIIα ἄνω καὶ μέσον) διὰ τὸ Α. καὶ τὴν τοῦ Brommer[8] (πτ. πίν. XVIII κάτω) καὶ τοῦ Jeppesen (πτ. πίν. XVIIIα κάτω) διὰ τὸ Δ.

Διὰ τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα εἰδικῶς ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ δύο διάφοροι ἀναπαραστάσεις, τὰς ὁποίας παρέσχεν ὁ Ε. Berger εἰς τὸ σύγγραμμά του Parthenon Ostgiebel, Vorbemerkungen zu einer Rekonstruktion, 1958 (πτυκτοὶ πίν. 2a καὶ b), εἰς τοὺς ὁποίους σχεδιάζονται ἐπίσης καὶ αἱ ὑπὸ τὰ ἀετώματα μετόπαι καὶ τρίγλυφοι, ἐξ ὧν

κορμὸς Σελήνης. Δυτ. ἀέτωμα, ἀριθ. εὑρετ. 885, κορμὸς Ποσειδῶνος, ἀριθ. εὑρετ. 887, κορμὸς 'Ιλισοῦ, ἀριθ. εὑρετ. 888 καὶ 1363, ἄδηλοι καθήμενοι, ἀριθ. εὑρετ. 883, 883 884, τεμάχια ἵππων ἐκ τεθρίππων 'Αθηνᾶς ἢ Ποσειδῶνος.

1. A. Smith, A Guide to the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum, London 1902. I. Γενναδιος, 'Ο λόρδος Ἔλγιν κλπ. ἐν 'Αθήναις 1930, σ. 59 καὶ W. St. Clair, Lord Elgin and the Marbles, London 1967.

2. H. Omont, Athènes au XVIIe siècle, Paris 1898.

3. Antike Denkmäler I, πίν. 6 καὶ 6a. R. Bowle-D. Thimme, The Carrey Drawings of the Parhenon Sculptures, Indiana 1972.

4. Antiquities of Athens, τ. II, London 1787.

5. Πρβλ. J. Marcadé ἐν BCH 88, 1964, σ. 623 ἑξ.

6. R. Carpenter, Hesperia 2, 1933, σ. 1 ἑξ. πίν. II.

7. I. Beyer, AM 89, 1974, σ. 123 ἑξ.

8. Fr. Brommer, Die Skulpturen der Parthenongiebel.

γίνεται φανερὰ ἡ στενὴ ρυθμικὴ σχέσις, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ τῆς συνθέσεως τῶν ἀετωμάτων καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ζωφόρου (ἡμέτ. πτ. πίν. XVIIIα ἄνω).

Ἡ διὰ τοῦ ἡμετ. πτ. πίν. XVIII καὶ τοῦ πίν. 102 ἄνω παρεχομένη ἀναπαράστασις τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ὀφειλομένη εἰς τὸν Carpenter[1], ἀκολουθεῖ τὴν ἑξῆς σειράν. Δεξιὰ τοῦ ἅρματος τοῦ ἀνατέλλοντος Ἡλίου (1) καὶ τοῦ Διονύσου (2), τὰ ὁποῖα περιεγράψαμεν ἀνωτέρω λεπτομερῶς, τοποθετεῖται ὁμὰς δύο στενῶς συνδεδεμένων γυναικῶν (3,4), εὐκόλως ἀναγνωριζομένων ὡς Δήμητρος καὶ Κόρης, λόγῳ τῶν πλεκτῶν κιστῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων κάθηνται, ἐξ ὧν ἡ Δημήτηρ στρέφεται πρὸς τὸ μέσον τοῦ ἀετώματος, ὡς νὰ ἤθελε νὰ δεχθῇ εὐχαρίστως τὴν εἴδησιν, τὴν ὁποίαν τῆς φέρει ἡ προστρέχουσα πρὸς αὐτὴν πεπλοφόρος, μὲ ἀνεμιζόμενον μανδύαν, νεᾶνις, ἥτις δυνατὸν νὰ εἶναι ἡ Εἰλείθυια (5). Ἀκολουθεῖ μετὰ ταῦτα χάσμα μέχρι τοῦ μέσου, δημιουργηθέν, ὅταν οἱ χριστιανοί, μετατρέψαντες τὸν Παρθενῶνα εἰς ἐκκλησίαν, ἐνέκτισαν ἐκεῖ τὴν ἀψῖδα τοῦ ἱεροῦ της· ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀετώματος γλυπτὰ ἀπωλέσθησαν ὁριστικῶς, ἐπεχειρήθη ἀναπαράστασις τῆς συνθέσεώς των, κυρίως τῇ βοηθείᾳ τοῦ προστομιαίου (Puteal) τῆς Μαδρίτης[2]. Κατὰ τοῦτο ὁ Ζεὺς (10) εἰκονίζεται εἰς τὸν ἄξονα τοῦ ἀετώματος ἔνθρονος πρὸς τὰ δεξιά, πρὸ δ' αὐτοῦ, εἰς κεκινημένην στάσιν, ἡ Ἀθηνᾶ (12), τὴν ὁποίαν σπεύδει νὰ στέψῃ Νίκη (11), ἱπταμένη μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Διός. Ὁ ὄπισθεν τοῦ Διὸς ἱστάμενος καὶ οἱονεὶ ἀπομακρυνόμενος αὐτοῦ νεανίας, κρατῶν σφῦραν εἰς τὴν ἀριστεράν, εἶναι προφανῶς ὁ Ἥφαιστος (9), αἱ δὲ τρεῖς ἀριστερά του μορφαί, αἱ Μοῖραι (6,7,8). Μετὰ τὴν Ἀθηνᾶν, εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Carpenter ἵσταται ὁ Ποσειδῶν (13), ἐν συνεχείᾳ δὲ ἡ Ἥρα (14), ὁ Ἀπόλλων (15), κρατῶν τὴν λύραν, ἡ Ἄρτεμις πιθανῶς μετ' αὐτὸν (16), ὁ Ἑρμῆς (17) καὶ ἀκολουθεῖ τὸ στενὰ συνδεδεμένον σύμπλεγμα τριῶν γυναικῶν (18,19,20), ἐξ ὧν μία καθημένη καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ πρὸς τὸ μέσον ἐστραμμένη ταυτίζεται πρὸς τὴν Λητὼ ἢ τὴν Ἑστίαν. Ἀκολουθεῖ ἑτέρα καθημένη γυνὴ καὶ τρίτη ἐξηπλωμένη εἰς τὰ γόνατά της, βεβαίως ἡ Διώνη καὶ ἡ Ἀφροδίτη[3]. Ἀντιστοίχως πρὸς τὸν ἀναδυόμενον Ἥλιον εἰκονίζεται εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον καταδυομένη διὰ τοῦ τεθρίππου της δεξιὰ ἡ Σελήνη (εἰκ. 408 καὶ πίν. 102 ἄνω, 21,22)[4].

Ἡ δευτέρα ἀναπαράστασις τοῦ I. Beyer (πτ. πίν. XVIII καὶ πίν. 102 μέσον)[5], ἡ καὶ νεωτάτη, ἀρχαΐζουσα ὅμως καὶ μὴ ἐγκρινομένη γενικῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων, παρέχει σημαντικῶς διάφορον διάταξιν τῶν ἐλλειπουσῶν μορφῶν: οὕτω ἐν τῷ μέσῳ τοποθετεῖ τὸν Δία ὄρθιον (9) καὶ κατὰ μέτωπον, κρατοῦντα τὸ δόρυ διὰ τῆς ἀριστερᾶς, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς Νίκην (8), στηριζομένην ἐπὶ κορινθιακοῦ ραβδωτοῦ κιονίσκου καὶ κρατοῦσαν αἰωρουμένην ταινίαν, τὴν ὁποίαν, στρεφομένη πρὸς τὰ δεξιά, ἑτοιμάζεται νὰ ἐπιθέσῃ ἐπὶ τῆς παραπλεύρως ἱσταμένης Ἀθηνᾶς (7), κρατούσης καὶ αὐτῆς τὸ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα.

1. Hesperia 2, 1933, σ. 1 ἑξ. πίν. II.
2. Διεξοδικῶς περὶ αὐτοῦ βλ. Berger (ἀνωτ. σ. 584), σ. 13 ἑξ.
3. Yalouris, ἔ.ἀ. πίν. 7 καὶ Brommer, ἔ.ἀ. εἰκ. 27.
4. Περὶ αὐτῆς βλ. ὅσα ἀνεφέραμεν ἀνωτ. σ. 581.
5. AM 89, 1974, σ. 123 ἑξ. πτυκτὸς πίν. 3 - 4.

Δεξιὰ τοῦ Διὸς (πρὸς Β.) εἰκονίζεται γυνὴ μὲ πέπλον καὶ ἀπόπτυγμα (10), εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Wegner ἀπέδωσεν ἐπιτυχῶς κεφαλὴν εὑρισκομένην εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως[1], ταυτίσας αὐτὴν πρὸς τὴν Ἥραν. Περαιτέρω ἀνδρικὸς κορμὸς (11), μὲ ἄλλοτε ὑψωμένους τοὺς βραχίονας[2], εὑρεθεὶς πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ καὶ ἀποκείμενος τώρα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως[3], θὰ εἶναι ἴσως ὁ Ἥφαιστος, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ λείπῃ ἀπὸ τὴν σύνθεσιν αὐτήν. Τὸ ἑκατέρωθεν τῆς Ἀθηνᾶς ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Ἡφαίστου ἀφ' ἑτέρου ὑφιστάμενον χάσμα συμπληρώνεται ἀπὸ τὸν Beyer δι' ἁρμάτων μὲ καλπάζοντας ἵππους, διευθυνομένων πρὸς τὸ κέντρον τῆς συνθέσεως (6 καὶ 12). Τὰ ἅρματα ταῦτα χαρακτηρίζονται τὸ μὲν πρὸς ἀριστερὰ ὡς τὸ τοῦ Ποσειδῶνος - Ἀμφιτρίτης, τὸ δὲ πρὸς δεξιὰ ὡς τὸ τοῦ Ἄρεως, ἀκολουθούμενον ὑπὸ μιᾶς μορφῆς σπευδούσης πρὸς τὰ δεξιά, τὴν ὁποίαν περιέργως ὁ Beyer, ἐνῷ γράφει ὅτι εἶναι Ἀπόλλων (13)[4], σχεδιάζει ὡς Ἑρμῆν κρατοῦντα τὸ κηρύκειον καὶ ἀγγέλλοντα εἰς τὸ περαιτέρω εἰκονιζόμενον σύμπλεγμα τριῶν γυναικῶν (Λητοῦς, Διώνης, Ἀφροδίτης, 14,15,16) τὸ πρωτάκουστον γεγονὸς τῆς ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς γεννήσεως τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀντιστοίχως, ἀριστερὰ τοῦ ἅρματος τοῦ Ποσειδῶνος (6), εἰκονίζεται τρέχουσα γυναικεία μορφὴ ἀκέφαλος (5), ταυτιζομένη ὑπὸ τοῦ Beyer πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, ἡ ὁποία φέρει τὴν αὐτὴν καὶ ἀνωτέρω ἀγγελίαν τῆς γεννήσεως πρὸς τὸ ἕτερον σύμπλεγμα δύο ἀκεφάλων γυναικῶν (3 καὶ 4) Δήμητρος καὶ Κόρης. Ἡ σύνθεσις κλείεται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ὑπὸ τῶν τεθρίππων τοῦ ἀνατέλλοντος Ἡλίου (1) καὶ τῆς δυομένης Σελήνης (17,18).

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἑρμηνειῶν καὶ λύσεων, αἵτινες ἐδόθησαν ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν προσώπων τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, τὰς ὁποίας ἤδη ἀνεφέραμεν, ἀξία λόγου εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τῆς E. Harrison[5] προταθεῖσα (πτ. πίν. XVIIIα μέσον). Κατ' αὐτήν, ἐκτὸς τῶν βασικῶν συμπλεγμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι κοινῶς παραδεκτὰ (ἀνατέλλων Ἥλιος, Δημήτηρ, Κόρη, Ἀθηνᾶ, Ποσειδῶν, Λητὼ ἢ Ἑστία, Διώνη, Ἀφροδίτη, δυομένη Σελήνη), τὰ λοιπὰ τροποποιοῦνται ὑπὸ τῆς Harrison κατὰ τὴν κλασσικήν, πνευματικωτέραν ἰδιότητα τῶν προσώπων, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν μεγάλων τραγῳδῶν, κατὰ τὴν θέσιν τῶν ἱερῶν ἑκάστου εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ τὰς γενικωτέρας σχέσεις πρὸς τὰ λατρευτικὰ ἔθιμα καὶ τὰς τοπικὰς συνθήκας. Ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν διάταξιν Carpenter (πτ. πίν. XVIII καὶ πίν. 102 ἄνω) ἡ Harrison προτείνει τὰς ἑξῆς ἀλλαγάς: ἀντὶ τοῦ Διονύσου (2) Ἡρακλέα, ἀντὶ τῆς Εἰλειθυίας (5) δέχεται Ἄρτεμιν (ὡς περιλαμβάνουσαν καὶ τὴν ἰδιότητα τῆς Εἰλειθυίας), τὰς Μοίρας (6, 7, 8) ἀντικαθιστᾷ διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, τῆς Λητοῦς καὶ τοῦ Διονύσου, τὸν Ἥφαιστον (9) διὰ τῆς Ἥρας, τὸν Δία (10) διὰ τοῦ Ἡφαίστου, τὴν Νίκην (11) διὰ τοῦ Διός, τὴν Ἥραν (14) διὰ τῆς Ἀμφιτρίτης, τὸν Ἀπόλλωνα (15) διὰ τῆς Ἥβης, τὸν Ἑρμῆν (16) διὰ τοῦ Ἄρεως καὶ τὴν Ἄρτεμιν (17) διὰ τοῦ Ἑρμοῦ. Ἰδιαιτέρως τὰ τρία

1. AM 57, 1932, σ. 93 ἑξ. καὶ Μ. ΜΠΡΟΤΣΚΑΡΗ, ἔ.ἀ.
2. BROMMER, ἔ.ἀ. εἰκ. 28.
3. ΜΠΡΟΤΣΚΑΡΗ, ἔ.ἀ.
4. AM 89, 1974, σ. 149.
5. AJA 71, 1967, σ. 27 ἑξ. καὶ πίν. 22.

κεντρικὰ πρόσωπα τῆς συνθέσεως, Διός, Ἀθηνᾶς, Ἡφαίστου συνθέτει κάπως διαφόρως, ἤτοι ἀντὶ τοῦ ἐνθρόνου καὶ κατὰ κρόταφον εἰκονιζομένου κατὰ Carpenter καὶ Berger Διός, εἰκονίζει αὐτὸν καθήμενον μέν, ἀλλ' ἐστραμμένον κατὰ τρία τέταρτα πρὸς τὸν θεατήν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπὶ τῶν γείσων λαξευμένων τομῶν τῶν προβόλων. Ἡ ὑπὸ τῆς Harrison γενομένη νέα σύνθεσις, ἡ ὁποία λαμβάνει ὑπ' ὄψιν περισσότερον τῶν ἄλλων τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν προσώπων, ἐθεωρήθη ὡς μᾶλλον ἐπιτυχής.

Πολὺ ἀσφαλεστέρα τῆς ἀνατολικῆς προκύπτει ἡ σύνθεσις τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος (πτ. πίν. XVIII κάτω, XVIIIα κάτω καὶ πίν. 102 κάτω), χάρις εἰς τὰ διατηρηθέντα σχέδια τοῦ Carrey (εἰκ. 411, 412), τὰ συνταχθέντα, ὡς ἐλέχθη, τὸ 1674, ἤτοι πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Μοροζίνη, ὅτε ἐσῴζοντο ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν των τὰ ἐναέτια.

Τὸ δυτικὸν ἀέτωμα ἀρχίζει ἀριστερὰ μὲ μίαν κατακεκλιμένην ἀνδρικὴν μορφήν, ἥτις γενικῶς θεωρεῖται ὡς εἷς ποτάμιος θεός, Κηφισὸς ἢ Ἰλισός (1), δύναται ὅμως καὶ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τοπικὸς ἥρως. Μετὰ ἓν κενόν, ὅπερ καὶ ὑπὸ τοῦ Carrey δὲν πληροῦται, ἀκολουθεῖ τὸ περιγραφὲν ἤδη σύμπλεγμα (βλ. ἀνωτ. σ. 582) τοῦ μυθικοῦ βασιλέως Κέκροπος καὶ μιᾶς τῶν θυγατέρων του (2 καὶ 3). Κατὰ τὸν Brommer ἠκολούθουν δύο γυναικεῖαι μορφαί, μία καθημένη (4) καὶ μία ὀρθία (6), αἱ ὑπόλοιποι δύο θυγατέρες τοῦ Κέκροπος, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρενεβάλλετο ὁ νεαρὸς Ἐρυσίχθων (5). Τὸ σχέδιόν των ἀρύεται ὁ Brommer ἐκ τοῦ σχεδίου τοῦ Carrey (εἰκ. 411). Ἔρχεται μετὰ ταῦτα ἡ μεγάλη κεντρικὴ σύνθεσις τοῦ ἀετώματος, ἡ εἰκονίζουσα κατὰ Παυσανίαν τὴν ἔριδα τοῦ Ποσειδῶνος πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν διὰ τὴν κατοχὴν τῆς Ἀττικῆς. Οἱ δύο κύριοι ἥρωες τοῦ θέματος εἰκονίζονται εἰς τὸ κέντρον (10,11), ζωηρῶς πρὸς ἀλλήλους κινούμενοι καὶ ἀκολουθούμενοι ἑκάτερος ἀπὸ ἓν ἅρμα (9 καὶ 12). Ἐκ τῶν ἁρμάτων τούτων τὸ μὲν τῆς Ἀθηνᾶς ὁδηγεῖ ἡ Νίκη (7), ἔχουσα παρ' αὐτὴν τὸν Ἑρμῆν (8)· τὸ δὲ ἅρμα τοῦ Ποσειδῶνος (12) ὁδηγεῖ ἡ Ἶρις (13), ἀκολουθουμένη ὑπὸ τῆς Ἀμφιτρίτης ἢ τῆς Θέτιδος (14), καθημένης ἐπὶ θαλασσίου τέρατος. Ἕπονται μετὰ ταῦτα ἡ Ὠρείθυια (15) μετὰ τῶν υἱῶν της Καλάιδος καὶ Ζήτου, ὁ Ἴων (16), ἡ Κρέουσα (17), αἱ θυγατέρες τοῦ Ἐρεχθέως (18,19), ποταμὸς ἢ ὁ Κέφαλος (20) καὶ τέλος κατακεκλιμένη μορφή, πιθανῶς ἡ κρηναία νύμφη Καλλιρρόη ἢ ἡ Πρόκρις (21).

Ἡ ἀνωτέρω περιγραφεῖσα λύσις Brommer συμπληρώνει τὴν παλαιοτέραν λύσιν Jeppesen[1], ἥτις εἶχε καὶ αὐτὴ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν σχεδίων τοῦ Carrey, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν ὁριζοντίων γείσων ἴχνη τῶν ἀγαλμάτων καὶ τὰ λαξεύματα τῶν προβόλων (πτ. πίν. XVIIIα κάτω).

Ἐκ τῆς κεντρικῆς συνθέσεως αὐτῆς, ἡ ὁποία ἐθρυμματίσθη κατὰ τὴν κακότεχνον καταβίβασιν τῶν μαρμάρων ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τοῦ Μοροζίνη, χάριν μεταφορᾶς των εἰς Βενετίαν[2], διεσώθησαν κατεσπαρμένα τῇδε κἀκεῖσε τὰ ἑξῆς διάφορα τεμάχια: ἀνδρικὸς κορμὸς (ὑπ' ἀριθ. 8) ἐν Λονδίνῳ, χαρακτηριζόμενος ὡς Ἑρμῆς καὶ κινούμενος ζωηρῶς πρὸς τὸ μέσον τοῦ ἀετώματος, μὲ τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ ὀπίσω[3].

1. Acta Archaeologica 24, 1953, πίν. II.
2. ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, ἔ.ἀ. σ. 183.
3. BROMMER, ἔ.ἀ. εἰκ. 10.

Ἐκ τῶν σωμάτων τῶν ἵππων ἀμφοτέρων τῶν διίππων πλείονα τεμάχια ἐταυτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Marcadé[1]. Περαιτέρω ὡραῖα τεμάχια τῶν κνημῶν τῶν ἵππων τοῦ διίππου τοῦ Ποσειδῶνος, ὡς καὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, ἐταύτισαν ὁ Buschor[2] καὶ ὁ Brommer[3]. Τέλος ἐκ τοῦ διίππου τῆς Ἀθηνᾶς κατώρθωσεν ὁ H. Speier νὰ ταυτίσῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐμπροσθίου ἵππου εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Βατικανοῦ[4].

Ἐκ τῶν κεντρικῶν μορφῶν Ἀθηνᾶς καὶ Ποσειδῶνος διετηρήθησαν οἱ κορμοὶ ἀμφοτέρων: ἡ Ἀθηνᾶ μὲ πέπλον καὶ ταινιόμορφον λοξὴν αἰγίδα[5], ὁ λαιμὸς καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς ὁποίας εὑρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ ἀρχὴ τοῦ βραχίονος αὐτῆς, προστεθεῖσα ὑπὸ τοῦ Marcadé[6]. Ἀπὸ τὸ στιβαρὸν ἄνω σῶμα τοῦ Ποσειδῶνος ἡ ράχις εὑρίσκεται εἰς τὸ Λονδῖνον, τὸ δὲ στῆθος εἰς τὰς Ἀθήνας[7]. Μεταξὺ τῶν δύο ὑπερφυσικοῦ μεγέθους μορφῶν τούτων πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν τὸ δένδρον τῆς *παγκύφου* ἐλαίας, τοῦ ὁποίου διετηρήθησαν λείψανα (πτ. πίν. XVIII, XVIIIα καὶ πίν. 102 κάτω)[8].

Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Φειδίου εἰς τὸ σχέδιον καὶ εἰς πλείονα μέρη τῆς ἐκτελέσεως φαίνεται βεβαία· βέβαιον ὅμως εἶναι ἐπίσης καὶ ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο μόνος ὁ Φειδίας νὰ ἐκτελέσῃ ὁλόκληρον τὸ ἔργον· δικαιολογεῖται κατὰ ταῦτα ἡ περὶ συνεργασίας διαφόρων τεχνιτῶν ὑπόθεσις. Ὁ Buschor ἰδιαιτέρως ἀπαιτεῖ κατηγορηματικῶς τὴν συμμετοχὴν τοῦ Φειδίου[9], τὴν ὁποίαν ὅμως ἠμφεσβήτησεν ὁ W.H. Gross[10]. Πάντως ἡ συμμετοχὴ καὶ ἄλλων τεχνιτῶν εἶναι πιθανωτάτη, ἀλλ' εἶναι δύσκολον νὰ ἀναφέρῃ τις μετ' ἀσφαλείας τὰ ὀνόματα καλλιτεχνῶν ὡς τοῦ Ἀγορακρίτου, τοῦ Κολώτου ἢ τοῦ Ἀλκαμένους.

Τὰς σχετικὰς γνώμας τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου κατεχώρισεν ἐπιμελῶς ὁ Brommer[11], ἔκτοτε δὲ προσετέθησαν ἀκόμη καὶ ἄλλα τινὰ ὀνόματα, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποσαφηνισθῇ ἐντελῶς τὸ ζήτημα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοποθέτησιν τῶν ἐναετίων ἀγαλμάτων, ὀρθὴ βεβαίως εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ W. R. Lethaby[12], ὅτι ἀρχικῶς τὰ γλυπτὰ ἐτοποθετοῦντο εἰς τὴν θέσιν των ἡμιτελῆ· εἶναι πράγματι ἀδύνατον νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι εὔθραυστα, ἐξέχοντα μέρη των θὰ ὑπέκειντο εἰς τοὺς κινδύνους τόσον τῆς προωθήσεως, ὅσον καὶ τῆς τοποθετήσεως αὐτῶν. Φυσικὰ ἡ τελικὴ ἐπεξεργασία των θὰ ἦτο ἔργον ὁμαδικόν, γινόμενον ὑπὸ ἑνὸς καλλιτέχνου-τεχνίτου, βοηθουμένου ὑπὸ πλειόνων πεπειραμένων βοηθῶν, μετὰ δὲ τὴν ὁριστικήν των τοποθέτησιν θὰ ἐγίνετο ἡ ζωγράφησις καὶ ἡ χρύσωσις αὐτῶν.

1. BCH 88, 1964, σ. 624 ἑξ.
2. Buschor, Pferde des Phidias, εἰκ. 3 καὶ πίν. 8, 9 - 12.
3. Brommer, ἔ.ἀ. εἰκ. 13.
4. Helbig 1[4], ἀριθ. 874. Brommer, ἔ.ἀ. εἰκ. 12.
5. Brommer, ἔ.ἀ. εἰκ. 14.
6. BCH 88, 1964, σ. 637, εἰκ. 9.
7. Brommer, ἔ.ἀ. εἰκ. 15.
8. Brommer, AM 69/70, 1954/55, σ. 55 ἑξ. πίν. 8.
9. Pheidias der Mensch, München 1948 καὶ Pferde des Phidias, ἔ.ἀ.
10. Kl. Pauly, IV, 723.
11. Ἔ.ἀ. σ. 131 ἑξ.
12. JHS 50, 1930, σ. 16.

Η ΣΤΕΓΗ

Ὑπεράνω τῆς ὁριζοντίας ὀροφῆς καὶ συνηρτημένη πρὸς αὐτὴν ἐξετείνετο, καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ναοῦ, ἡ ἀμφικλινὴς στέγη του, ἀπαρτιζομένη ἐκ τοῦ ξυλίνου σκελετοῦ αὐτῆς, τῆς *ἐπωροφίας*[1], καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπικαθημένης μαρμαρίνης ἐπικαλύψεως.

Δοκοθῆκαι καὶ δοκοί. Πρὸς καθορισμὸν τῆς διατάξεως τῆς θέσεως καὶ τοῦ μεγέθους τῶν ξύλων τοῦ σκελετοῦ τῆς στέγης χρησιμώταται μᾶς εἶναι, πλὴν τῶν σχετικῶν ἐπιγραφῶν, καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ἀντιθημάτων τοῦ τυμπάνου τοῦ δυτικοῦ[2] ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος ὑπάρχουσαι λαξευμέναι κοιλότητες ὑποδοχῆς δοκῶν, γνωσταὶ καὶ ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων ἀρχαίων ναῶν[3] καὶ ὀνομαζόμεναι καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν *δοκοθῆκαι* (εἰκ. 413 καὶ πίν. 76δ)[4].

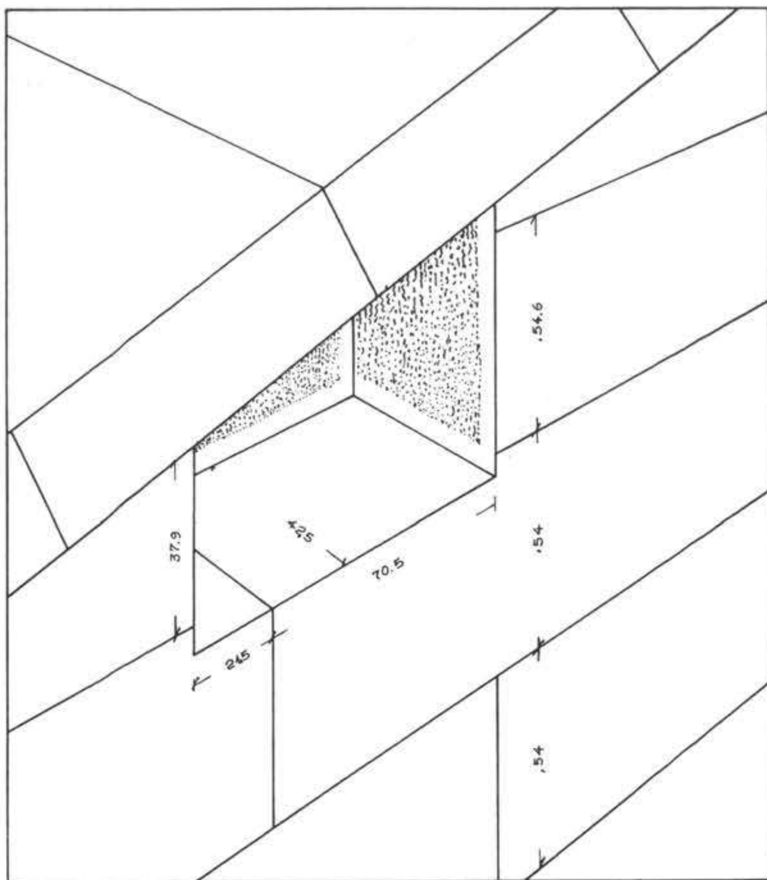
Τοῦ Παρθενῶνος αἱ δοκοθῆκαι ἐπεσημάνθησαν καὶ ἡρμηνεύθησαν ὀρθῶς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Hoffer[5], ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Penrose[6].

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὑλικὸν ἐξ οὗ ἦσαν κατεσκευασμέναι αἱ δοκοὶ τῆς στέγης, ὁ μὲν W. Wilkins[7] λέγει, ὅτι ἀναντιρρήτως αὗται θὰ ἦσαν ξύλιναι, ὁ δὲ Penrose[8] γράφει: «ὑπέθεσα ἀρχικῶς, ὅτι αἱ μεγάλαι κατὰ μῆκος δοκοὶ τῆς στέγης θὰ ἦσαν ξύλιναι, ὅμως, ἕνεκα τοῦ μεγέθους τῶν δοκοθηκῶν των, δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἦσαν μαρμάριναι», τοῦθ' ὅπερ δέχεται καὶ ὁ Michaelis[9], ὅστις δέχεται ἐπίσης καὶ ὅτι ξύλινα στηρίγματα αὐτῶν θὰ ὑπῆρχον μόνον εἰς τὸν κυρίως ναόν. Τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν εἶχε κάμει παλαιότερον καὶ ὁ Hoffer[10]. Ὁ Bötticher οὐδένα λόγον κάμνει περὶ στέγης.

Καταμετρήσαντες ἐκ νέου καὶ σχεδιάσαντες τὰς δοκοθήκας τοῦ Παρθενῶνος παρέχομεν αὐτὰς σαφέστερον εἰς τοὺς ἡμετέρους πίνακας τῆς κατὰ μῆκος (πίν. 8) καὶ τῶν κατὰ πλάτος τομῶν (πίν. 9 - 14), ὡς καὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ Δ. ἀετώματος (πτ. πίν. XVII καὶ πίν. 68). Ὡς βλέπει τις ἐξ αὐτῶν, δοκοθῆκαι, ἀνοιγόμεναι εὐθὺς κάτωθεν τῶν κεκλιμένων γραμμῶν τοῦ ἀετώματος, ὑπάρχουσιν ἀνὰ τρεῖς ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς, σημειούμεναι ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ πτ. πίν. XVII καὶ τοῦ πίν. 69 διὰ τῶν ἀριθμῶν 1, 2, 3 καὶ 5, 6, 7. Πλὴν ὅμως τούτων θὰ ὑπῆρχεν ἀναμφιβόλως καὶ ἑβδόμη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τριγώνου, ἡ ὑπ' ἀριθ. 4, ὡς εἶναι φυσικὸν καὶ ὡς συνάγομεν ἐξ ἀναλόγων παραδειγμάτων ναῶν τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος[11].

1. IG I², 372, στ. 81: *τε̃ς ἐπορoφίας σφεκίσκος καὶ hιμάντας ἀθέτος*. IG I², 373, στ. 243: *ἐς τὲν ἐποροφίαν hιμάντον ἐργασίας...*
2. Τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος δὲν ὑφίστανται πλέον τὰ ἀντιθήματα.
3. Πλήρη πίνακα δοκοθηκῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν βλ. παρὰ A. TREVOR HODGE, The Woodwork of Greek Roofs, Cambridge 1960, σ. 16.
4. IG XI 2, 161A, στ. 55 (Δήλου).
5. Ἐν FÖRSTER's Bauzeitung 1838, σ. 388, πίν. 239, 2.
6. Principles, σ. 11 καὶ 45 καὶ πίν. 15 καὶ 16 ἀμφοτέρων τῶν ἐκδόσεων.
7. Atheniensia, or Remarks on the Topography and Buildings of Athens, London 1816, σ. 109.
8. Principles, σ. 45.
9. Der Parthenon, σ. 17.
10. Ἔ. ἀ. σ. 388.
11. Σελινοῦντος, Δήμητρος Μαλοφόρου (KOLDEWEY - PUCHSTEIN, σ. 87, εἰκ. 62), «Θησείου» (H. KOCH, Studien zum

Αἱ κατὰ τὰς κεκλιμένας πλευρὰς ὑπάρχουσαι δοκοθῆκαι ἔχουσιν ἐν κατακορύφῳ ὄψει τὸ σχῆμα τραπεζίου, τοῦ ὁποίου ἡ μὲν ὁριζοντία πλευρὰ βάσεως, τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 π.χ., μετρεῖ 0,92 μ., ἐκ δὲ τῶν δύο κατακορύφων, ἡ μὲν μικρὰ 0,515 μ., ἡ δὲ μεγαλυτέρα 0,63 μ.

413. Λεπτομέρεια τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 δοκοθήκης τοῦ Δ. ἀετώματος.

Τὸ βάθος της μετρεῖ 0,425 μ. (εἰκ. 413). Πρόκειται λοιπὸν περὶ ὑποδοχῆς ἐξαιρετικὰ μεγάλων διαστάσεων δοκῶν[1], ἐὰν φαντασθῶμεν αὐτὰς μονοσώμους, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐὰν

Theseustempel, Berlin 1955, εἰκ. 58 καὶ A. T. Hodge, ἔ.ἀ. εἰκ. 4 καὶ 5), Σουνίου (Α. Κ. Ορλανδος, ΑΔ 1, 1915, σ. 7, εἰκ. 5 καὶ σ. 11, εἰκ. 7), Στράτου (Α. Κ. Ορλανδος, ΑΔ 8, 1923, σ. 14, εἰκ. 12) κλπ.

1. Περὶ τῶν διαστάσεων τῶν ξύλων τῆς στέγης βλ. εἰς Α. Κ. Ορλανδον, Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τ. 1, Ἀθῆναι 1955, σ. 32, 33.

τὰς δεχθῶμεν διπλᾶς, ἤτοι συνεζευγμένας καὶ μάλιστα κατεσκευασμένας ἐκ ξύλων κέδρου ἢ κυπαρίσσου[1], τῶν ὁποίων τὰ ἐκ Συρίας καὶ Λιβάνου προερχόμενα ἐφημίζοντο διά τε τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀντοχήν των[2].

Διάταξις τῶν κατὰ μῆκος δοκῶν. Ἐὰν τώρα φαντασθῶμεν δοκοὺς ἐκκινούσας ἐκ τῶν δοκοθηκῶν καὶ βαινούσας παραλλήλως πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ ναοῦ (εἰκ. 414, Α Β) καὶ σχετίσωμεν τοὺς ἄξονας αὐτῶν πρὸς τὴν κάτοψιν τοῦ μνημείου (εἰκ. 414, πίν. 89), θὰ παρατηρήσωμεν, ὡς ἤδη ἔπραξαν ὁ Penrose[3] καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Michaelis[4] καὶ ὁ ἀρχιτέκτων μηχανικὸς Π. Μυλωνᾶς ἐν σχετικῇ μελέτῃ του[5], ὅτι ἐξ αὐτῶν μόνον αἱ ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ 5 διέρχονται ὑπεράνω τῶν κέντρων τῶν ἰωνικῶν κιόνων τοῦ κυρίως Παρθενῶνος (**3**), δύο δὲ ἄλλαι, αἱ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 7, διέρχονται ὑπεράνω τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 414, Γ Δ), οὐδεὶς ὅμως ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀξόνων συμπίπτει ἐν κατόψει πρὸς τὰς κατὰ μῆκος ἐσωτερικὰς κιονοστοιχίας τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 414, 2, Ε Ζ). Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ὑπ' ἀριθ. 4 (εἰκ. 414, Α Β), κεντρικήν, κορυφαίαν δοκόν, αὕτη θὰ ἦτο πενταγώνου τομῆς καὶ πιθανώτατα ξυλίνη, ἀπαρτιζομένη ἐκ δύο συνεζευγμένων ἡμίσεων, θὰ ὑπεστηρίζετο δὲ ὑπὸ ὀρθοστατῶν ἢ ὑποθημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ κατὰ τὸν κυρίως Παρθενῶνα (**3**) θὰ ἔβαινον ἐπὶ ἐγκαρσίων δοκῶν, τεθειμένων ὑπὲρ τοὺς τέσσαρας ἰωνικοὺς κίονας (πτ. πίν. VI, πίν. 8 ἄνω).

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὁ ὀπισθόναος (**4**), ὁ κυρίως Παρθενὼν (**3**) καὶ ὁ πρόναος (**1**) θὰ εἶχον τὰς εἰς τὴν περιλαμβάνουσαν τὰς ἐκ τῶν δοκοθηκῶν ἐκκινούσας δοκοὺς στέγην των, στηριζομένας: α) ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, β) ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς δυτικῆς ἑξακιονίου προστάσεως τοῦ ὀπισθονάου, γ) ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ θυραίου τοίχου τοῦ κυρίως Παρθενῶνος, δ) ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων τῶν ἰωνικῶν κιόνων τοῦ κυρίως Παρθενῶνος καὶ ε) ἐπὶ τοῦ χωρίζοντος τὸν σηκὸν ἀπὸ τοῦ κυρίως Παρθενῶνος τοίχου. Δι' ὁμοίου πρὸς τὸν ὀπισθόναον τρόπου θὰ ἐκαλύπτετο καὶ ὁ πρόναος, ἤτοι αἱ ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος δοκοθηκῶν ἐκκινοῦσαι δοκοὶ θὰ ἐστηρίζοντο: α) ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, β) ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς ἀνατολικῆς ἑξακιονίου προστάσεως τοῦ σηκοῦ καὶ γ) ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ θυραίου τοίχου τοῦ σηκοῦ.

Ἐπὶ τῶν κατὰ μῆκος μεγάλων ὁριζοντίων δοκῶν θὰ ἐστηρίζοντο ἔπειτα λεπτότεραι *ἐπιτεγίδες* (ἢ *σφηκίσκοι*), τοποθετημέναι κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης καὶ ὑποστηρίζουσαι τὰς μαρμαρίνας κεράμους, ἑπομένως ἀπέχουσαι ἀλλήλων ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα ὅσον καὶ τὸ πλάτος τῶν ἀγελαίων κεραμίδων, ἤτοι 0,682 ἕως 0,685 μ. Πρόβλημα ὅμως ἦτο, πῶς ἐγίνετο ἡ στέγασις τοῦ χώρου **2** ἤτοι τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἐπειδή, ὡς ἤδη εἴπομεν, δὲν ὑπῆρχον εἰς τὸν χῶρον τοῦτον στηρίγματα κατὰ τὴν προέκτασιν τῶν μεγάλων ἐκ τῶν δοκοθηκῶν ἐκκινουσῶν κατὰ μῆκος δοκῶν, διὰ τὴν στέγασιν

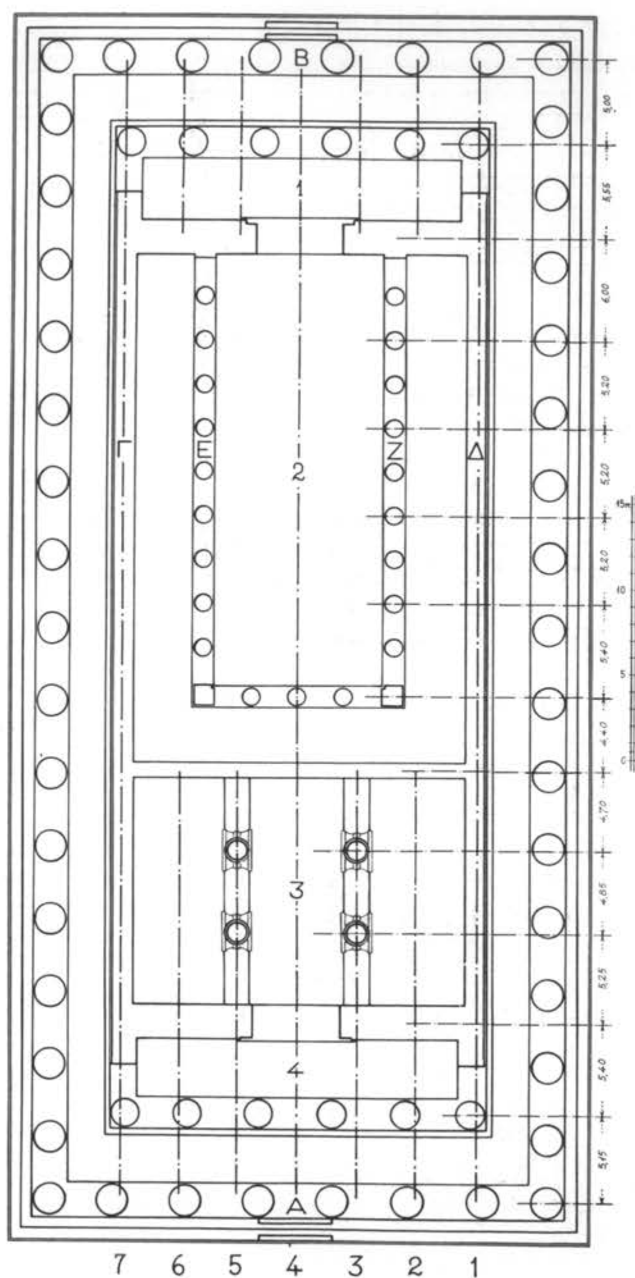
1. Βλ. περὶ τῆς χρήσεως τῶν ξύλων τούτων εἰς στέγας καὶ ὀροφὰς ναῶν εἰς Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἔ.ἀ. σ. 23, 24, 25 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς.

2. ΔΙΟΔ. ΣΙΚ. XIX, 58, 3, 4 : *τὸ δ' ὄρος τοῦτο* (τοῦ Λιβάνου). . . *πλῆρές ἐστι ξύλων κεδρίνων καὶ κυπαρισσίνων θαυμαστῶν τό τε κάλλος καὶ μέγεθος.*

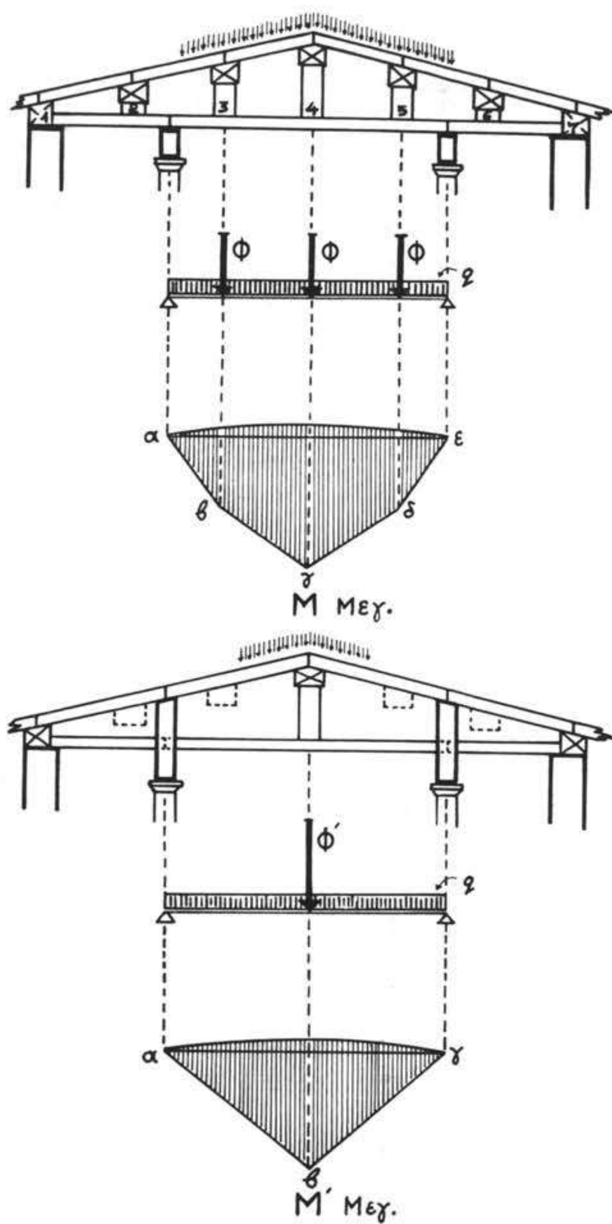
3. Principles, σ. 11 καὶ πίν. 15 καὶ 16.

4. Der Parthenon, σ. 111.

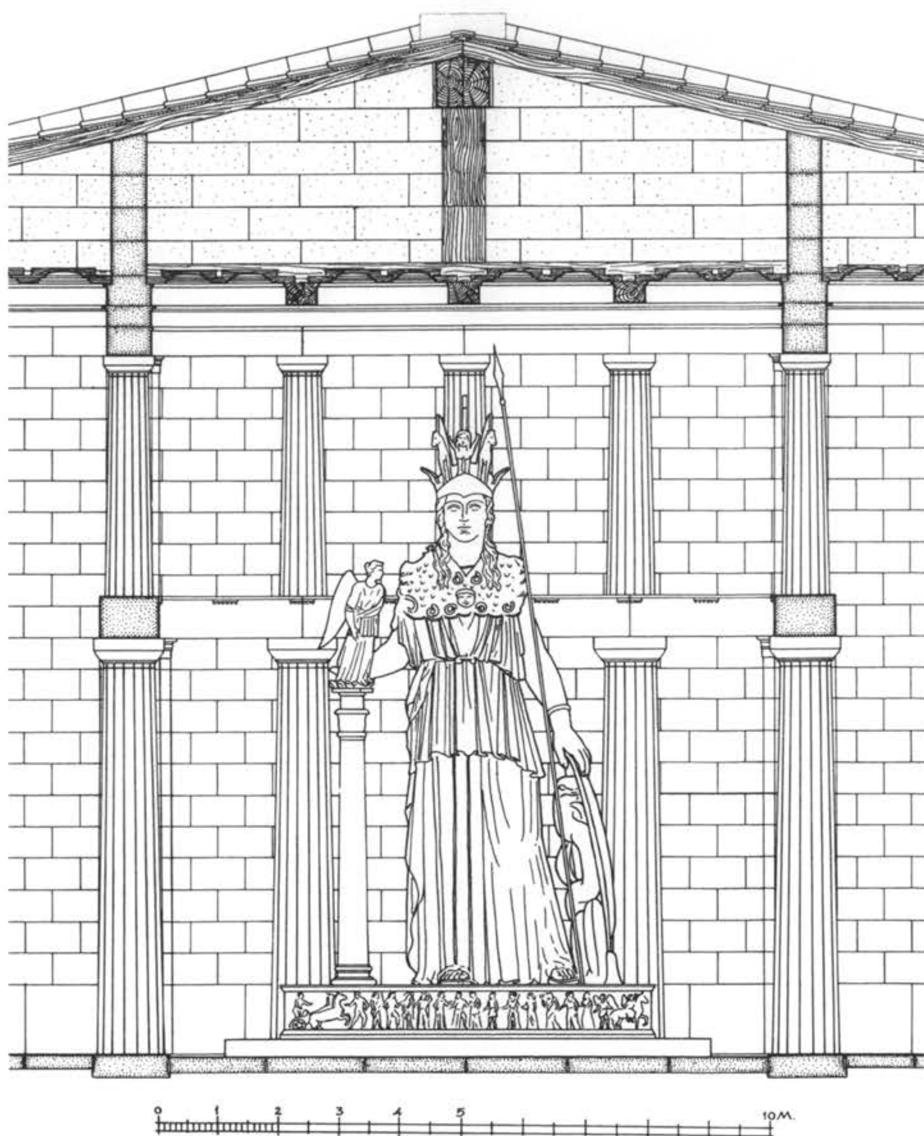
5. ΑΕ 1953 - 54, Β', σ. 208.

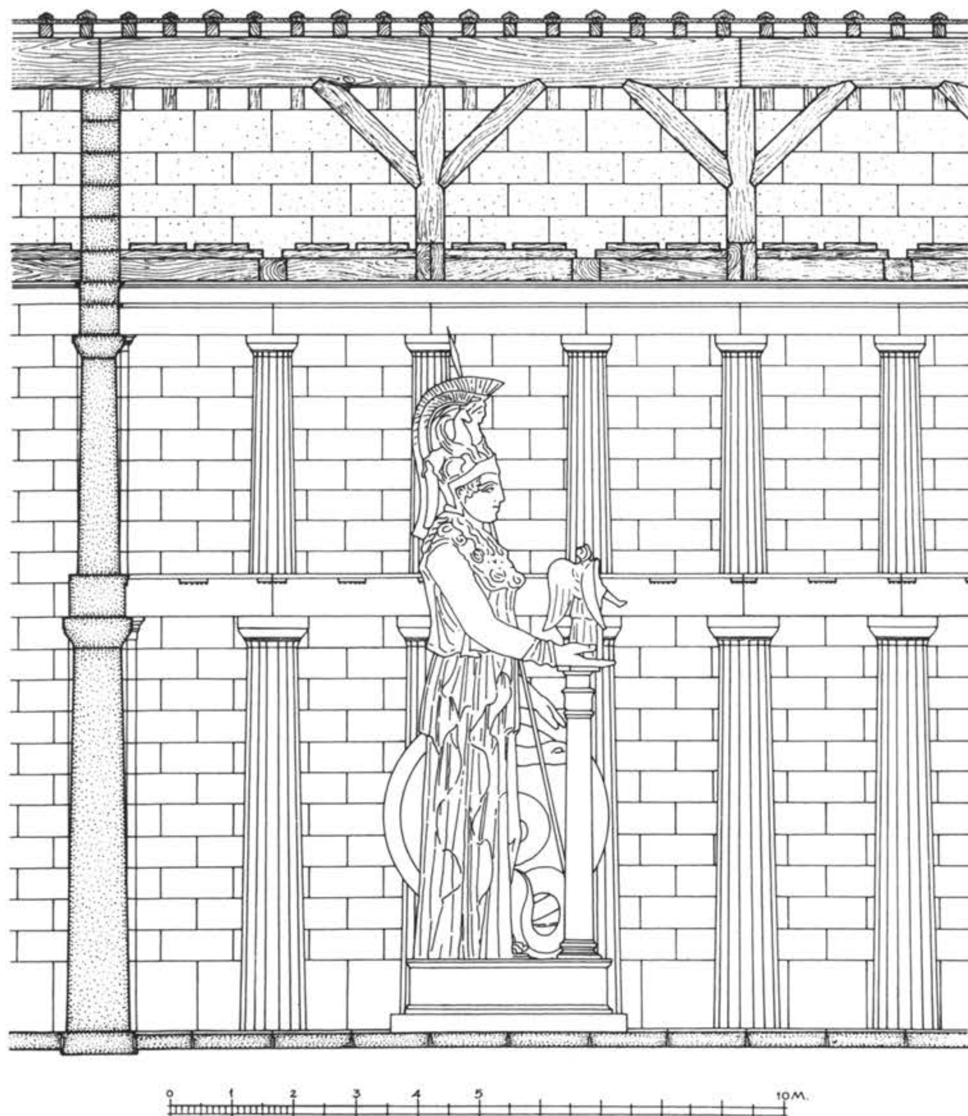
414. Διάταξις τῶν δοκῶν τῆς στέγης ἐν σχέσει πρὸς τὴν κάτοψιν τοῦ μνημείου.

415. Δύο τύποι ἀρχαίων ἑλληνικῶν ζευκτῶν τοῦ μέσου κλίτους: ἄνω μετὰ πέντε ὑποθημάτων καὶ κάτω μετὰ τριῶν.

416. Στέγασις τοῦ μέσου κλίτους τοῦ κυρίως ναοῦ διὰ ζευκτῶν μὲ τρία ὑποθήματα (κατὰ πλάτος τομή).

417. Στέγασις τοῦ μέσου κλίτους διὰ ζευκτῶν μὲ κεντρικὸν ἀξονικὸν ὑπόθημα, φέρον δύο λοξὰς ἀντηρίδας, ὑποστηριζούσας τὴν κορυφαίαν δοκόν.

τοῦ χώρου **2**, ἐὰν αὗται ἐπεξετείνοντο καὶ εἰς αὐτόν, θὰ πρέπει νὰ καταφύγωμεν εἰς ἄλλον τρόπον καλύψεως, πιθανώτατος δὲ τοιοῦτος ἦτο ὁ διὰ μεγάλων ἐγκαρσίων τριγωνικῶν ζευκτῶν, τοποθετουμένων εἰς τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ὁρίζουν εἰς τὸ σχέδιον (εἰκ. 414) αἱ δι' ἐστιγμένων γραμμῶν ὑποδηλωθεῖσαι διαιρέσεις τοῦ μήκους τοῦ ναοῦ. Τὰ ἐν λόγῳ ζευκτὰ θὰ εἶχον πιθανῶς τοὺς ἑξῆς δύο ἑλληνικοὺς τύπους μετὰ κατακορύφων *ὑποθημάτων*[1] (τῶν σήμερον ὑπὸ τῶν νεωτέρων μηχανικῶν ὀνομαζομένων ὀρθοστατῶν), τὸν ἔχοντα πέντε ὑποθήματα (εἰκ. 415 ἄνω), στηρίζοντα τὰς προεκτάσεις εἰς τὸν χῶρον **2** τῶν ἐκ τῶν δοκοθηκῶν ἐκκινουσῶν ὁριζοντίων κατὰ μῆκος δοκῶν (εἰκ. 415 ἄνω), ἐὰν αὗται διατρυπῶσαι τὸν μεταξὺ **2** καὶ **3** χώρων ἐγκάρσιον τοῖχον εἰσήρχοντο καὶ ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς κεκλιμένας μὲν πλευρὰς ἄνωθεν τῶν ὑποθημάτων τὰς *ἐπιτεγίδας* ἢ τοὺς στηρίζοντας τὰς κεράμους *σφηκίσκους* (βλ. ἀνωτέρω), κάτωθεν δὲ τὴν ὁριζοντίαν πτέρναν τοῦ ζευκτοῦ (εἰκ. 415 ἄνω), στηριζομένην ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ναοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ ἐπιστύλια τοῦ ἄνω ὀρόφου τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν, ἑκάστου ζευκτοῦ ἑδραζομένου ἐπὶ δύο ἐναλλὰξ κιόνων τῆς κιονοστοιχίας (εἰκ. 414). Τὸ μεταξὺ τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ σηκοῦ μέσον τμῆμα τῆς πτέρνης δέχεται εἰς τὴν λύσιν ταύτην ὅλην τὴν φόρτισιν Φ, Φ, Φ (εἰκ. 415 ἄνω) τῆς ξυλίνης καὶ μαρμαρίνης στέγης του μὲ ῥοπὰς κάμψεως δηλουμένας γραφοστατικῶς διὰ τοῦ ἐμβαδοῦ αβγδεα. Ἡ πλέον σύνθετος καὶ δαπανηρὰ λύσις αὕτη, ἅτε δίδουσα δι' ὑπολογισμοῦ μεγάλων διαστάσεων διατομὴν εἰς τὸ μέσον τμῆμα τῆς πτέρνης τοῦ ζευκτοῦ, εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον νὰ ἐφηρμόσθη. Πολὺ λογικωτέρα, ἐφθηνοτέρα καὶ κομψοτέρα εἶναι ἡ λύσις τῶν εἰκ. 415 κάτω καὶ 416, καθ' ἣν αἱ μὲν μεγάλαι ἐκ τῶν δοκοθηκῶν τῶν ἀετωμάτων ἐκκινοῦσαι δοκοὶ περιωρίζοντο μόνον μέχρι τοῦ χωρίζοντος τὸν κυρίως ναὸν **(2)** ἀπὸ τοῦ ὀπισθοδόμου **(3)** τοίχου, τὰ δὲ ζευκτὰ ἐφέροντο εἰς τὸ μέσον ὑπὸ τοῦ κεντρικοῦ ἀξονικοῦ ὑποθήματος, ἐνῶ αἱ κεκλιμέναι των πλευραὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοιχαρίων ὑψουμένων ὑπεράνω τῶν ἐπιστυλίων τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ (εἰκ. 415 κάτω), καταλήγουσαι εἰς τὰ ἄκρα ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ναοῦ (εἰκ. 415 κάτω). Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ περιπτώσει τὸ κεντρικὸν τμῆμα τῆς πτέρνης δέχεται μόνον τὴν ἀξονικὴν φόρτισιν Φ΄, τμήματος τῆς μαρμαρίνης στέγης πολὺ μικροτέραν τῆς πρώτης, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ μικροτέρου αὐτῆς τριγωνικοῦ γραφοστατικοῦ ἐμβαδοῦ αβγα.

Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ἡ κορυφαία δοκὸς θὰ ἐστηρίζετο κάτωθεν, χάριν ἐλαφρότητος, ὄχι πλέον διὰ τοίχων, ἀλλὰ διὰ ξυλίνων ὑποθημάτων, ὡς εἴπομεν, ἕκαστον τῶν ὁποίων θὰ ἔφερε πλαγίως ἐξεχούσας ἀνὰ μίαν ἀντηρίδα, ὑποστηρίζουσαν τὴν ἄνωθεν κορυφαίαν, ὡς ἐμφαίνεται καὶ εἰς τὰς εἰκ. 417, 418 καὶ τὸν πίν. 90α.

Ἡ δευτέρα αὕτη λύσις ζευκτῶν προετιμήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Stevens εἰς τὴν ἀναπαράστασιν, τὴν ὁποίαν οὗτος παρέσχεν ἐν Hesperia 24, 1955, σ. 250, ὅστις καὶ προέβη, τῇ βοηθείᾳ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Μηχανικῆς εἰς τὸ Ε. Μ. Πολυτεχνεῖον Ἀ. Τρυ-

1. Σκευοθήκη Φίλωνος, IG II 2^2, 1668, στ. 51.

πάνη, εἰς τὸν ἐν ὑποσημειώσει καταγραφόμενον ὑπολογισμὸν[1] τῆς διατομῆς τῆς πτέρνης εἰς τὸ μεσαῖον τμῆμα τοῦ ναοῦ.

Τὰς ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ ὑπολογισμοῦ εὑρεθείσας διαστάσεις τῆς δοκοῦ ἐφήρμοσεν ὁ Stevens εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κατὰ μῆκος καὶ τῆς κατὰ πλάτος τομῆς τοῦ κυρίως ναοῦ, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ἐν Hesperia 24, 1955, εἰκ. 13 καὶ 14 (ἡμέτ. εἰκ. 241, 248).

Ἀργότερον, 1957, τὴν αὐτὴν λύσιν ἐφήρμοσε καὶ ὁ Π. Μυλωνᾶς[2], παρέχομεν δὲ καὶ τούτου ἐν ὑποσημειώσει τὸν λεπτομερῆ στατικὸν ὑπολογισμὸν πρὸς εὕρεσιν τῶν ἀναγκαίων διαστάσεων τῶν κατὰ πλάτος δοκῶν.

Ὡς ἤδη εἴπομεν (σ. 413 ἑξ.), ἐντὸς τοῦ ὡς κειμηλιαρχείου χρησιμοποιουμένου κυρίως Παρθενῶνος (**3**) ἔχει γίνει ὑπὸ πάντων δεκτόν, ὅτι ὑπῆρχον τέσσαρες ὑψηλοὶ ἰωνικοὶ κίονες — τῶν ὁποίων οὐδὲν ἴχνος εὑρέθη — διατεταγμένοι ἐν ὀρθογωνίῳ ἐπὶ τεσσάρων διατηρουμένων κατὰ χώραν τετραγώνων λιθοπλίνθων (βλ. εἰκ. 264 α-β καὶ πίν. 56 β, γ). Τὰ ζευγνύοντα τοὺς κίονας τούτους ἐπιστύλια, εἴτε ξύλινα ἦσαν εἴτε μαρμάρινα, δυνατὸν νὰ ἦσαν διατεταγμένα κατὰ τοὺς ἑξῆς δύο τρόπους, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν: κατὰ τὸν ἕνα ἐξ αὐτῶν θὰ ἔβαινον παραλλήλως πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ναοῦ, προεκτεινόμενα μέχρι τῶν ἑκατέρωθεν τοίχων — θυραίου ἀφ' ἑνὸς καὶ διαχωριστικοῦ ἀπὸ τοῦ

1. Ὡς μῆκος δοκῶν ἐλήφθησαν 11 μ., ὡς ἐγκαρσία δὲ διατομὴ των 0,65 × 0,65 μ. Τὰ φορτία, ἅτινα ἐβάσταζον ἑκάστη ἐγκαρσία ἐκ κυπαρίσσου δοκὸς τοῦ μέσου ἀνοίγματος τοῦ κυρίως ναοῦ, ἥτις, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐστήριζε καὶ τὴν ξυλίνην φατνωματικὴν ὀροφὴν τοῦ κυρίως ναοῦ, εἶναι δύο εἰδῶν:

α) φορτία συγκεντρούμενα εἰς τὸ κέντρον τῆς δοκοῦ

ξυλεία ὑποστηρίξεως τῶν μαρμαρίνων κεράμων	1847 χ/μα
μαρμάριναι κεραμίδες	2608 »
Ὁλικὸν	4455 »

β) φορτία ὁμοιομόρφως διανεμόμενα ἐπὶ τῆς δοκοῦ

ἴδιον βάρος τῆς δοκοῦ	2250 χ/μα
βάρος τῶν ξυλίνων φατνωμάτων	1440 »
Ὁλικὸν	3690 »

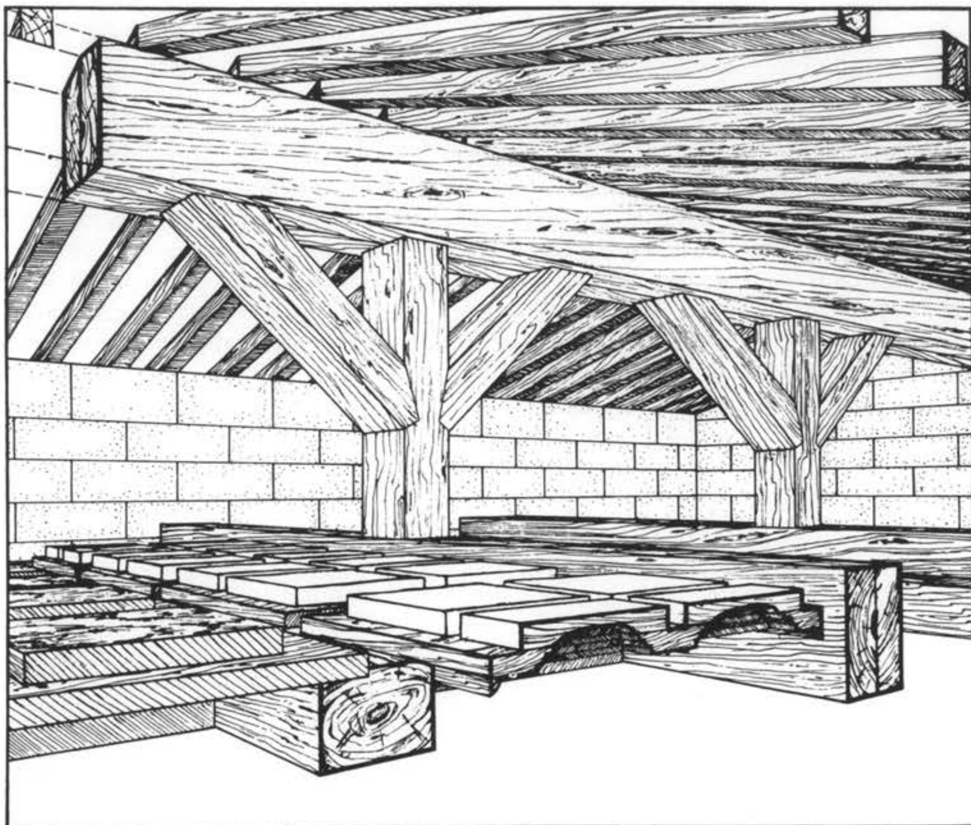
Διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῶν διαστάσεων τῆς δοκοῦ ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ ἐνέργεια τῶν δύο εἰδῶν φορτίσεως, ἐξ ὧν καὶ ἡ μεγίστη ροπὴ κάμψεως τῆς δοκοῦ, ὡς καὶ ἡ μεγίστη διατμητικὴ αὐτῆς τάσις εὑρέθησαν ἔχουσαι μέγεθος ἀποδεκτὸν διὰ κυπαρισσίνας δοκούς. Ἐπίσης τὸ μέγιστον βέλος κάμψεως τῆς δοκοῦ εὑρέθη ὅτι εἶναι 0,01 μ., ἤτοι ἐπιτρεπτὸν διὰ τοιούτου εἴδους δοκόν.

2. Στοιχεῖα: α) μέγιστον ἀνοίγματος δοκῶν 5,00 μ., β) ὁριζοντίαν ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν δοκοθηκῶν 3,35 μ., γ) ἀπόστασιν τῶν δοκοθηκῶν κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης 3,50 μ., δ) βάρος μαρμαρίνων κεράμων 850 χ/μα ἀνὰ μέτρον μήκους δοκῶν ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι 10 ἑκατοστὰ μαρμαρίνης κεραμίδος ζυγίζουν 250 χ/μα ἀνὰ τετρ. μέτρον, ε) βάρος ἐπιτεγίδων, ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο οἱ κέραμοι 2 × 0,20 × 0,40 × 70 χ/μα ἀνὰ μ^2. × 350 = 392 χ/μα ἀνὰ μέτρον μήκους δοκοῦ, στ) ἴδιον βάρος δοκοῦ ὑποτιθεμένων διαστάσεων 0,30 × 0,45 = 0,30 × 0,45 × 700 χ/μα = 94,5 χ/μα ἀνὰ μ^2., ζ) κινητὸν φορτίον 250 χ/μα ἀνὰ μ^2. × 3,35 = 837,5 χ/μα ἀνὰ μ.

Ὥστε τὸ συνολικὸν ὁμοιόμορφον φορτίον q ἰσοῦται πρὸς 850 + 94,5 + 837,5 = 2174 χ/μα, ὁπότε ὡς μεγίστη ροπὴ κάμψεως προκύπτει 6800 χ/μα ($M = \frac{q \cdot l^2}{8}$), διατμητικὴ δὲ τάσις 6,47 χ/μα ἀνὰ μ^2., δηλαδὴ μικροτέρα τῆς μεγίστης ἐπιτρεπομένης 12 χ/μων ἀνὰ τετρ. ἑκατοστὸν καὶ βέλος κάμψεως 0,955 τοῦ ἑκατοστοῦ, ἤτοι περίπου τὸ $\frac{1}{500}$ τοῦ ἀνοίγματος τῶν 5 μέτρων δοκοῦ, ἐπίσης ἀνεκτὸν κατὰ τοὺς ἰσχύοντας κανονισμούς.

Κατὰ ταῦτα, ὡς ἐλαχίστη ἐλεγχθεῖσα διατομὴ τῆς δοκοῦ προκύπτει 0,30 μ. διὰ τὸ πλάτος καὶ 0,42 μ. διὰ τὸ ὕψος αὐτῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ διατομὴ αὕτη θὰ ἐφαίνετο εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ 5ου αἰῶνος ὀπτικῶς πολὺ ἰσχνή, εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ἐγένετο χρῆσις πολὺ ἰσχυροτέρας, ἐντεῦθεν δὲ προέκυψαν καὶ αἱ μεγάλαι τῶν δοκοθηκῶν διαστάσεις (0,75 μ. πλάτους × 0,65 μ. κατὰ μέσον ὅρον ὕψους). Τὰς δοκοὺς ὅμως ταύτας, ξυλίνας ὁπωσδήποτε, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, δι' οὓς λόγους ἤδη εἴπομεν, ὄχι μονὰς ἀλλὰ διπλᾶς, δηλαδὴ συνεζευγμένας.

σηκοῦ ἀφ' ἑτέρου (εἰκ. 265 καὶ πίν. 59) — κατὰ δὲ τὸν δεύτερον θὰ ἐσχημάτιζον κλειστὴν ὀρθογώνιον διάταξιν (εἰκ. 264α-β). Ἡ πρώτη λύσις, ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν εἰς τὰ Προπύλαια ἐφαρμοσθεῖσαν, θὰ παρεῖχεν εἰς τὸν θεατὴν τὸ συναίσθημα τῆς κατὰ μῆκος κινήσεως, ἀπαραίτητον διὰ διάδρομον, οἷος ὁ τῶν Προπυλαίων, ἐνῶ ἡ δευτέρα

418. Τρόπος στηρίξεως τῆς κορυφαίας δοκοῦ εἰς τὸν χῶρον τοῦ κυρίως ναοῦ (2) δι' ὑποθημάτων μετὰ λοξῶν ἀντηρίδων.

ἐγέννα μᾶλλον τὸ συναίσθημα τῆς ἀφίξεως καὶ τῆς στάσεως. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὀρθογώνιος διάταξις προϋποθέτει μᾶλλον στέγασιν δι' ἐξέχοντος ἄνω ὀπαίου, ὡς τὸ τῶν μυκηναϊκῶν μεγάρων, ἥτις δὲν φαίνεται πιθανή, προετιμήσαμεν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀναπαράστασιν τῆς κατὰ μῆκος τομῆς (πίν. 8 καὶ 59) τὴν πρώτην λύσιν, ἐπειδὴ διὰ ταύτης οἱ ἰωνικοὶ κίονες ἔρχονται καὶ εἰς τὴν προέκτασιν τῶν ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ 5 δοκῶν τῆς στέγης. Κατὰ τὴν ὡς ἄνω λύσιν, ἐὰν ἐφ' ἑκάστου ἰωνικοῦ κίονος ἐτοποθετεῖ-

το ξυλίνη ἢ καὶ μαρμαρίνη ἐγκαρσία δοκός, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἠδύναντο ὑποθήματα[1], ὑψούμενα ὑπεράνω ἑκάστου ἰωνικοῦ κίονος, νὰ βαστάζουν τὰς ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ 5 κατὰ μῆκος δοκοὺς τῆς στέγης καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ὑποστηρίζουν φατνωματικὴν ὀροφήν, καλύπτουσαν τὰ μεταξὺ τῶν τοίχων καὶ τῶν κιόνων κενά, ὡς καὶ τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων τοιαῦτα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ διὰ φατνωμάτων καλυπτέον κενὸν τοῦτο ἦτο κατά τι μικρότερον τοῦ τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἕπεται ὅτι δὲν παρίστατο ἀπόλυτος ἀνάγκη παρεμβολῆς μικροτέρας ἐνδιαμέσου δοκοῦ, οἵαν βλέπομεν, σχεδιαζομένην εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Π. Μυλωνᾶ μελέτην ἀπεικονιζομένην ἀναπαράστασιν[2] τῆς φατνωματικῆς ὀροφῆς τοῦ ὀπισθοδόμου (εἰκ. 338).

Ὁ ξύλινος σκελετὸς τῆς στέγης. Ὁ ξύλινος σκελετὸς τῆς στέγης συνεπληροῦτο διὰ δοκίδων, τοποθετουμένων κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης καὶ βαινουσῶν καθέτως πρὸς τὰς μεγάλας, διδύμους κατὰ μῆκος δοκούς. Τῶν δοκίδων τούτων, τὰς ὁποίας αἱ ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ ὀνομάζουσι *σφηκίσκους*[3], δὲν διετηρήθησαν ἴχνη εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἀγνοοῦμεν ἑπομένως τὰς διαστάσεις καὶ τὴν ἀκριβῆ των θέσιν. Ἂν κρίνωμεν ὅμως ἐξ ἀναλόγων παραδειγμάτων[4], αὗται θὰ εἶχον τομὴν ὀρθογώνιον ἢ τετράγωνον, θὰ ἀπεῖχον δὲ ἀλλήλων ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα τόσον, ὅσον ἦτο τὸ πλάτος τῶν μαρμαρίνων κεραμίδων, αἵτινες ἔβαινον ἐπ' αὐτῶν. Αἱ κεραμίδες αὗται εἴτε ἔβαινον ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν σφηκίσκων[5] ἢ τεγίδων — ὅπερ ἐνταῦθα πιθανώτερον — εἴτε ἐμεσολάβουν μεταξὺ σανίδες, οἱ ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν ὀνομαζόμενοι *ἱμάντες*[6], ἐφ' ὧν ἐτίθετο πηλὸς ἠχυρωμένος, ἤτοι ἡ ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν ἀναφερομένη *δόρωσις*[7]. Εἰς τὴν ἡμετέραν ἀναπαράστασιν ὡς ἐγκαρσίαν διατομὴν δοκίδων ἐδέχθημεν 0,20 μ. πλ. × 0,25 μ. ὕψος διά τε τὰς ὑποστηριζούσας τὰς στενὰς καὶ τὰς τῶν εὐρειῶν σειρῶν κεράμους (βλ. εἰκ. 417, 418, πτ. πίν. VI καὶ πίν. 8 κατὰ μῆκος τομῆς). Κατὰ ταῦτα ἡ μεταξὺ τῶν ἐπιτεγίδων ὁριζοντία, ὡς ἐλέχθη, ἀπόστασις ἐλήφθη ἴση πρὸς τὸ πλάτος τῶν στρωτήρων κεράμων, ὅπερ κυμαίνεται μεταξὺ 0,682 μ. καὶ 0,685 μ.

---

1. Προτιμῶ, ὡς καὶ ἀνωτέρω (σ. 596) εἶπον, τὸν ὅρον τοῦτον τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος (IG II 2^2, 1668, στ. 51) ἀντὶ τοῦ σήμερον ἐν χρήσει ὑπὸ τῶν πολιτικῶν μηχανικῶν ὅρου ὀρθοστάτου· βλ. ἀναλόγους μνείας εἰς IG XI 2, 144A, στ. 60, 67 (Δήλου).

2. AE 1953 - 54, πίν. 1.

3. IG I^2, 313, στ. 108. IG I^2, 314, στ. 118. IG I^2, 372, στ. 81. IG I^2, 373, στ. 28, 34, 37. IG II 2^2, 1534, στ. 41, 43, 46. IG II 2^2, (1) 1668, στ. 53, 73.

4. Π.χ. ἐκ τῶν λεγομένων εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἐν Πειραιεῖ Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος (IG II 2^2, 1668).

5. A. Bötticher, Die Akropolis von Athen, σ. 125.

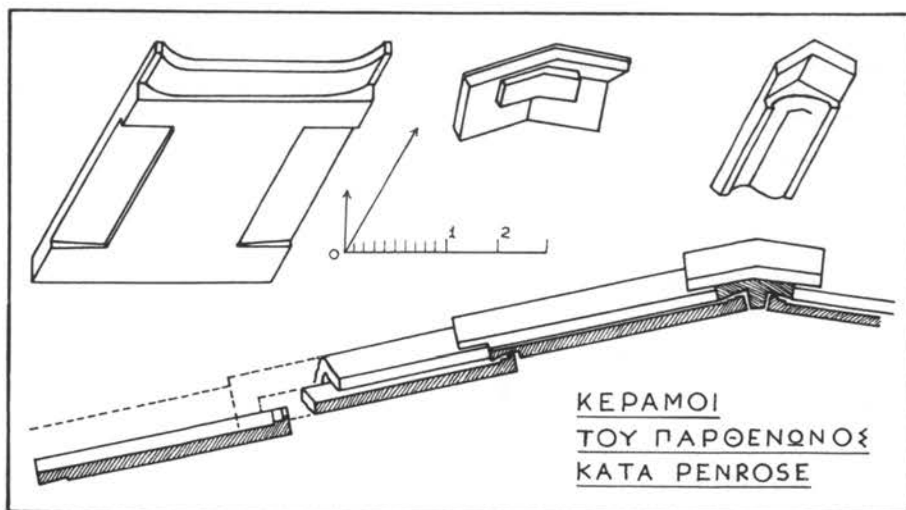
6. IG I^2, 372, στ. 82. IG I^2, 373, στ. 16. IG II 1^2, 463, στ. 66. IG II 2^2, 1668, στ. 55, 1672, στ. 208. IG IV 1^2, 102, στ. 97.

7. IG II 2^2 (1) 1682, στ. 30· πρβλ. καὶ τὸ ῥῆμα δορῶ, IG II/III 2^1, 1668, στ. 58. Σημειωτέον, ὅτι δόρωσις ἐφηρμόζετο κυρίως εἰς τὴν περίπτωσιν πηλίνων κεραμίδων, τούτου δ' ἕνεκα θὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ εἰς τὸν Παρθενῶνα παρουσία της, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν γενικὴν ἀρχήν, ἡ ὁποία ἐτηρήθη, τῆς μὴ ἐφαρμογῆς πλαστικῶν ὑλικῶν οὔτε διὰ τὴν σύνδεσιν οὔτε διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν λίθων εἰ μὴ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τοῦ μαρμάρου καὶ τοῦ ἐλατοῦ μολυβδοχοημένου σιδήρου.

ΚΕΡΑΜΩΣΙΣ

Ἂς ἐξετάσωμεν τώρα τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν μορφὴν τῆς κεραμώσεως, κατεσκευασμένης καὶ αὐτῆς εἰς τὸν Παρθενῶνα ἐκ μαρμάρου.

Ὡς εἰς πάντας τοὺς ναοὺς τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἡ κεράμωσις — ὁ *κέραμος*, ὡς ὠνόμαζον οἱ ἀρχαῖοι τὸ σύνολον τῶν κεραμίδων[1] — ἀπετελεῖτο καὶ ἐνταῦθα ἐκ στρωτήρων καὶ καλυπτήρων κεραμίδων, τοῦ δικλινοῦς κορινθιακοῦ λεγομένου τύπου. Τῶν κεραμίδων ὅμως τούτων ἡ σύνθεσις καὶ ἐν μέρει ἡ μορφὴ παρουσίαζον εἰς τὸν Παρθενῶνα ἰδιορρυθμίας τινάς, τὰς ὁποίας θὰ γνωρίσωμεν κατωτέρω.

419. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις κορυφαίου καλυπτῆρος κεράμου καὶ τομὴ ἀγελαίων στρωτήρων (κατὰ Penrose).

Στρωτῆρες. Οἱ κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης τοποθετούμενοι, ὀρθογωνίου σχεδίου *στρωτῆρες* (εἰκ. 419, ἄνω ἀριστερά, πίν. 76ζ)[2] διακρίνονται, ἀναλόγως τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν κατελάμβανον εἰς τὸ μνημεῖον, εἰς τὰς ἑξῆς τέσσαρας κατηγορίας: α) εἰς τὰς *ἐπαετίδας κεραμίδας*, αἵτινες ἀπετέλουν τὰς ἐπὶ τῶν καταετίων γείσων τῶν ἀετωμάτων ἀκραίας σειρὰς τῶν στρωτήρων, ἔχουσαι τὰ ἐξωτερικά των χείλη ἰσχυρῶς ἀνακεκαμμένα πρὸς τὰ ἄνω, ἵνα σχηματίσουν τὴν ἐπαετίδα ἢ *σῖμαν*[3], ἤτοι μέγα κυμάτιον ἀποτρέπον τὰ ὄμβρια ὕδατα νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τριγώνου

1. Βλ. σχετικῶς Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Τὰ ὑλικὰ δομῆς, τ. 1, σ. 99 καὶ τὰς ἐν τῇ σημειώσει 1 τῆς αὐτῆς σελίδος παραπομπάς.

2. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ἀναφέρονται ἄλλοτε ὡς *στρωτῆρες* καὶ ἄλλοτε ὡς *σωλῆνες* (IG IV 1^2, 109,116) (Ἐπιδαύρου, 4ου π.Χ. αἰ.) καὶ XI 2, 203, 97 (Δήλου, 3ου π.Χ. αἰ.). Ὁ ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ ὅμως (Ι', 182 - 183) τὰς ὀνομάζει ἐπίσης καὶ *στεγαστῆρας*· διότι αὗται κυρίως ἀποτελοῦν τὴν κεκλιμένην ἐπιφάνειαν τῆς στέγης. Καὶ ὁ ΗΣΥΧΙΟΣ γράφει: *σωλῆνες οἱ στεγαστῆρες*.

3. Βλ. σχετικῶς ὅσα εἴπομεν περὶ αὐτῶν ἐν σ. 547 ἑξ.

τοῦ ἀετώματος (εἰκ. 375, 423), β) εἰς τὰς κοινὰς ἢ *ἀγελαίας*, κατὰ τὰς ἐπιγραφάς, κεραμίδας (εἰκ. 419, πίν. 76ζ)[1], γ) εἰς τὰς κορυφαίας ἢ *ἀμφικύφους*[2] στρωτῆρας κεραμίδας, τὰς ἱππευούσας ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς τῆς στέγης καὶ καλυπτούσας τὸ ἐκεῖ δημιουργούμενον ἐκ τῆς συναντήσεως τῶν ἀνωτάτων στρωτήρων ἑκάστης πλευρᾶς τῆς στέγης μικρὸν κενὸν καὶ δ) εἰς τὰς εὑρισκομένας εἰς τὸ κατώτατον ἄκρον τῆς στέγης, ἤτοι τὰς βαινούσας ἐπὶ τῶν ὁριζοντίων γείσων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ, τὰς ὁποίας αἱ ἐπιγραφαὶ ὀνομάζουν *ἡγεμόνας* (εἰκ. 387, 389, 391, 393)[3].

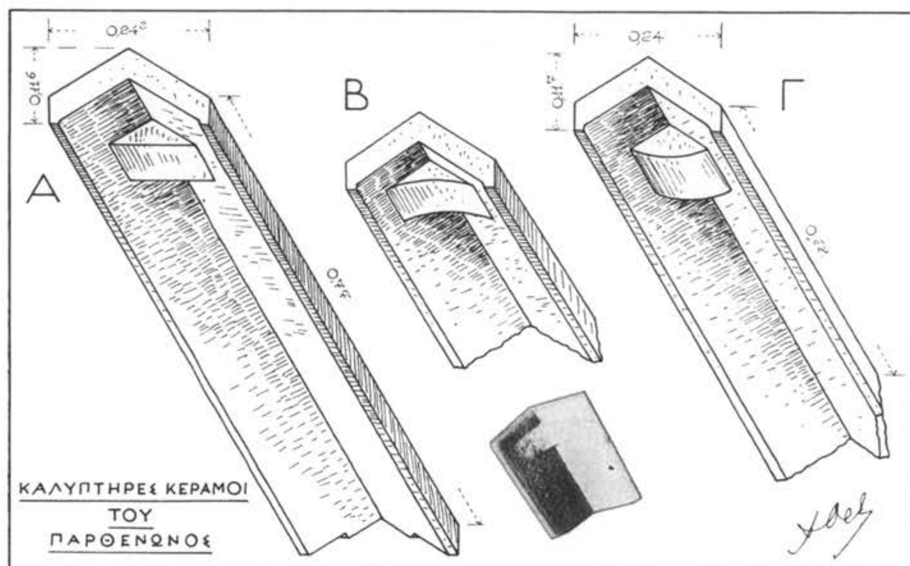
Λόγῳ τῶν σχετικῶς μικρῶν διαστάσεών των, ἰδίᾳ δὲ τοῦ πάχους των (0,03 μ.), ἐλάχιστα εἶναι τὰ περισωθέντα τεμάχια ἀγελαίων κεράμων τοῦ Παρθενῶνος. Ἓν μόνον ἐξ αὐτῶν καὶ μάλιστα ἀκέραιον, ἐσώζετο ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Penrose, τοῦ ὁποίου οὗτος καὶ παρέσχε τὸ σχέδιον (εἰκ. 419)[4]. Τὸ σχῆμα τῶν ἀγελαίων κεραμίδων ἦτο ἐλαφρῶς ὀρθογώνιον κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ μῆκός των, ὅπερ ἦτο τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῶν ἐπαετίδων κεραμίδων, τοῦτο συνάγομεν ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν καταετίων γείσων τοῦ Δ. ἀετώματος σωζομένων εἰσέτι κατὰ χώραν ἐπαετίδων ἢ σιμῶν, ὧν τὰ μήκη κυμαίνονται ἀπὸ 0,692 ἕως 0,698 μ. (βλ. εἰκ. 368 - 371, πίν. 71). Τὰ ἄκρα τῶν πλαγίων κεκλιμένων πλευρῶν τῶν ἀγελαίων κεραμίδων ἦσαν καὶ ἐνταῦθα ἀνακεκαμμένα δι' ἐλαφρᾶς πρὸς τὰ ἄνω καμπύλης (εἰκ. 375, 419), ἕνεκα τῆς ὁποίας τὸ κατὰ τὸν ἁρμὸν πάχος των 0,04 μ. καθίστατο μεγαλύτερον (0,101 μ.). Ἐκτὸς ὅμως τούτου, αἱ ἀγελαῖαι κεραμίδες ἦσαν ἐφωδιασμέναι κατὰ μὲν τὴν ἄνω ὁριζοντίαν πλευράν των διὰ μικρᾶς ὀρθογωνίου ἐξοχῆς, κατὰ δὲ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῆς κάτω ὁριζοντίας πλευρᾶς των δι' εἰδικῆς κοίλης ἐγκοπῆς, λαξευομένης χάριν ἐναρμογῆς τῆς κεραμίδος πρὸς τὴν ἐξοχὴν τῆς ἄνω πλευρᾶς τῆς ἀμέσως κάτωθεν τοποθετουμένης κεκλιμένης κεραμίδος (εἰκ. 419 κάτω). Τὸ πλάτος τῶν ἀγελαίων κεράμων κυμαίνεται, ὡς ἤδη εἴπομεν, μεταξὺ 0,682 μ. καὶ 0,685 μ.

Τῆς τρίτης κατηγορίας— τῶν κορυφαίων ἢ ἀμφικύφων στρωτήρων — διεσώθησαν δείγματά τινα, παρουσιάζοντα τὸν στρωτῆρα μὲ δύο κεκλιμένα κατ' ἀμφοτέρας τὰς κλίσεις τῆς στέγης τμήματα, μήκους μόνον 0,163 ἕως 0,165 μ. (πρβλ. καὶ εἰκ. 419 τομή.)

Ἐντελῶς διάφορον ἦτο τὸ σχέδιον καὶ ἡ δομὴ τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων, τόσον τῶν παραετίων, ὅσον καὶ τῶν ἀγελαίων. Οὕτω ὁ παραέτιος ἡγεμὼν στρωτὴρ (ἤτοι αὐτὴ αὕτη ἡ ἄκρα γωνιαία ἐπαετίς), ἀντὶ νὰ καταλήγῃ ἐσωτερικῶς, ὡς αἱ ὑπόλοιποι, εἰς μακρὰν (1,173 μ.) καὶ λεπτὴν πλάκα, τερματιζομένην εἰς ἀνακεκαμμένον χεῖλος, παχύνεται δι' ἰσχυρᾶς, τραπεζιοσχήμου, ἐν κατακορύφῳ κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης τομῇ βάσεως, ἑδραζομένης ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς τοῦ μεγάλου ὁριζοντίου, γωνιαίου γείσου (εἰκ. 377, 378, 391). Ἡ τραπεζιόσχημος δ' αὕτη βάσις ἐμπρὸς μέν, ἤτοι πρὸς τὰ ἔξω, ἐμφανίζεται ὡς μᾶλλον λεπτὴ κατακόρυφος ταινία (ὕψους 0,107 μ.), ἐνῷ ὄπισθεν ἀποκτᾷ ἀρκετὸν (0,248 μ.) πάχος καὶ ὀρθογώνιον εἰς τὴν ἄνω αὐτῆς ἀκμὴν ἐγκοπήν, βάθους 0,062 μ., χάριν ἐναρμογῆς αὐτῆς μὲ τὴν δευτέραν πρὸς τὰ

1. Ἐπιγραφὴ Ἐλευσῖνος IG II 2², 1672, στ. 209 (=Add. II, 2 834b, 73).
2. Inscr. de Délos 456 A (τοῦ 174 π.Χ.)· πρβλ. καὶ BCH 28, 1904, σ. 159, ἀριθ. 55.
3. IG II 1², 463, στ. 70. IG II 2², 1627b, στ. 303, 309. IG IV 1², 102, στ. 100. IG IV 1², 110A, στ. 11.
4. Principles, πίν. XVII.

ἄνω ἐπαετίδα. Πλὴν δὲ τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης βάσεως φέρει ὁ παραέτιος ἡγεμὼν στρωτὴρ ἄνω καὶ ἐσωτερικῶς, εὐθὺς παρὰ τὸ κατ' ὀρθὴν γωνίαν καμπτόμενον κυμάτιον, πρόσθετον πρισματικὴν βάσιν, συνηνωμένην πρὸς ἰσχυρῶς, 0,378 μ., προβάλλουσαν λεοντοκεφαλήν, ἀμφοτέρας εἰργασμένας ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ὁ ἡγεμὼν μαρμάρου (εἰκ. 378). Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ εἰρημένος ἡγεμὼν στρωτὴρ δὲν ἔμενεν οἷος

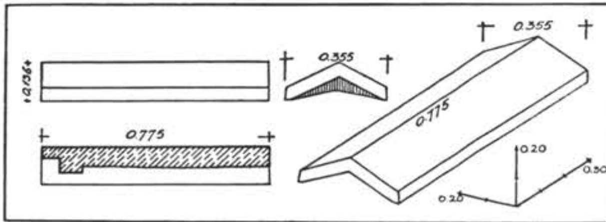
420. Ἀγελαῖοι καλυπτῆρες κέραμοι τοῦ Παρθενῶνος μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ διερείσματος (ὄψις ἐκ τῶν κάτω).

τὸν περιεγράψαμεν καὶ τὸν παρουσιάζει ἡ εἰκὼν 378, ἤτοι ἀκάλυπτος· διότι ἐπεκάθητο ἐπ' αὐτοῦ ἡ μεγάλη βάσις τοῦ ἀκρωτηρίου, μία μακρά, παχεῖα καὶ εὐρυτέρα τοῦ ἡγεμόνος στρωτῆρος πλάξ, καλύπτουσα οὐ μόνον ὁλόκληρον τὸν ἡγεμόνα, ἀλλὰ καὶ δύο καὶ ἥμισυ ἀκόμη ἄλλους πρὸς τὴν κλίσιν τῆς στέγης ἐπαετίους στρωτῆρας (εἰκ. 387, 388, 391).

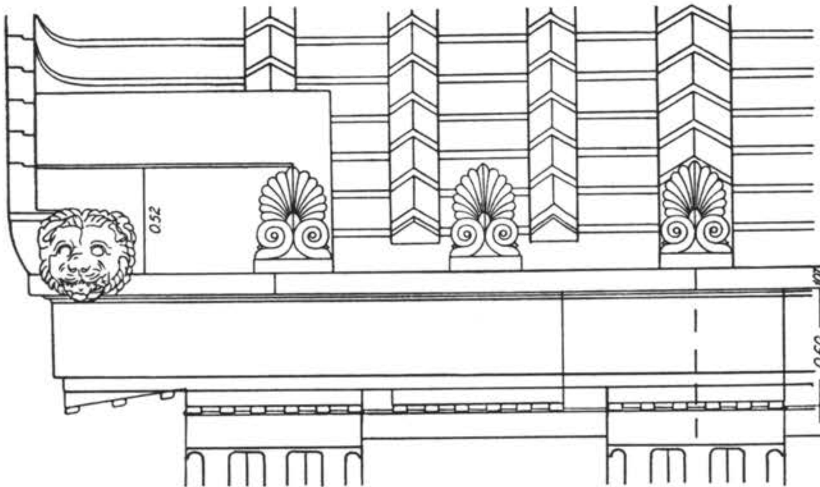
Τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν περιγραφέντα ἐπαέτιον ἡγεμόνα στρωτῆρα ἰσχυράν, τραπεζιόσχημον ἐν τομῇ βάσιν, ἐνεφάνιζον καὶ οἱ περαιτέρω ἐπὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ ναοῦ βαίνοντες ἡγεμόνες στρωτῆρες. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτοι παρουσιάζουν καί τινα ἰδιαίτερα στοιχεῖα, συναπτόμενα πρὸς τοὺς καλυπτῆρας κεράμους, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ἀναβάλωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν, ἵνα τοὺς συνεξετάσωμεν μετὰ τῶν συγγενῶν των καλυπτήρων κεράμων.

Καλυπτῆρες. Οἱ μετ' ἀμφικλινοῦς (κορινθιακῆς) ράχεως καὶ δικλινοῦς κάτωθεν ἐπιφανείας, διὰ βελονίου εἰργασμένης, φερούσης πρὸς τὸ ἄνω μέρος στενὸν διέ-

ρεισμα (εἰκ. 419, 420, 421, πίν. 76 ε, ζ, η), χάριν ἀποφυγῆς τῆς ὀλισθήσεως καλυπτῆρες κέραμοι, ἐκάλυπτον τοὺς μεταξὺ τῶν στρωτήρων κεράμων κατά τε τὴν κορυφὴν καὶ τὴν κλίσιν τῆς στέγης δημιουργουμένους ἁρμούς. Ὡς δὲ οἱ στρωτῆρες, οὕτω καὶ οἱ καλυπτῆρες, ἀναλόγως τῆς θέσεως, ἣν κατεῖχον εἰς τὸ μνημεῖον, διακρίνονται εἰς τὰς ἑξῆς τρεῖς κατηγορίας: α) τοὺς κοινοὺς ἢ ἀγελαίους, β) τοὺς κορυφαίους καὶ γ) τοὺς κατὰ τὸ κάτω ἄκρον τῆς στέγης ἡγεμόνας.

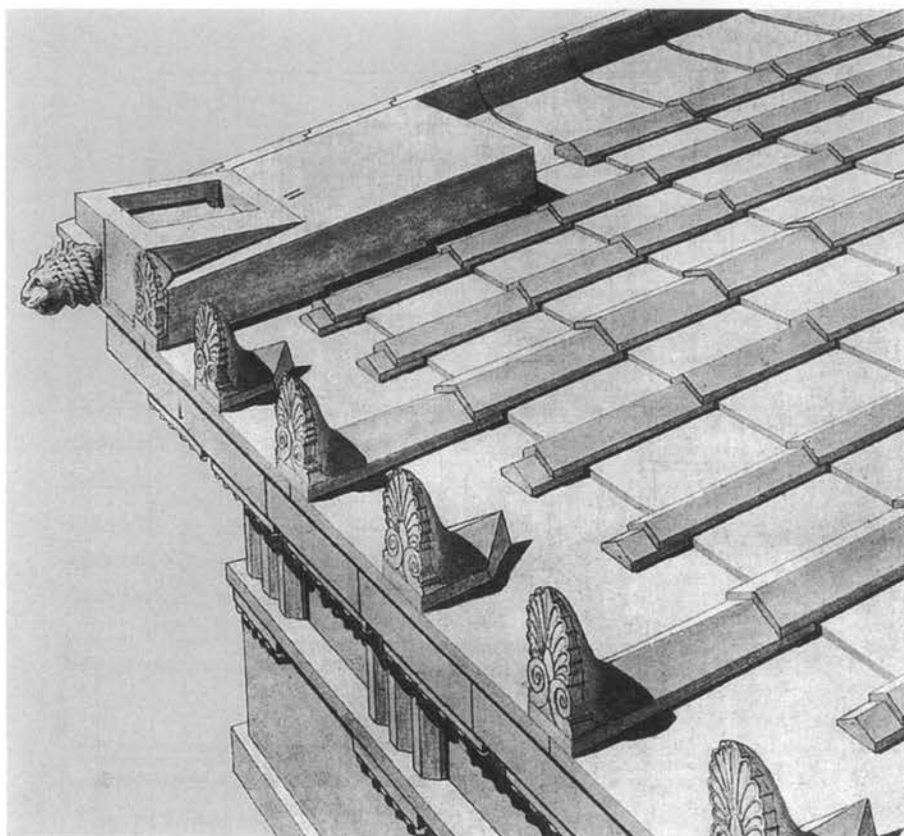
421. Ἀγελαῖος καλυπτὴρ κέραμος τοῦ Παρθενῶνος.

422. Ἀναπαράστασις πλαγίας ὄψεως τοῦ κάτω ἄκρου τῆς μαρμαρίνης κεραμώσεως ἐν προβολῇ, ἐμφαίνουσα τὴν λεοντοκεφαλήν, τοὺς ἡγεμόνας καλυπτῆρας καὶ τοὺς ἀγελαίους καλυπτῆρας καὶ στρωτῆρας τῆς στέγης (ΝΔ. γωνία, κατὰ τὸν συγγραφέα).

Ἀ γ ε λ α ῖ ο ι. Αἱ διὰ τῶν καλυπτήρων τούτων σχηματιζόμεναι κατὰ τὴν κλίσιν τῆς στέγης ἐλαφρῶς βαθμιδωταὶ σειραί, εἰς μὲν τοὺς ἄλλους ναοὺς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς κορυφῆς μέχρι τοῦ κάτω ἄκρου τῆς στέγης, εἰς τὸν Παρθενῶνα ὅμως παρουσίαζον ταύτην τὴν ἰδιορρυθμίαν, ὅτι δὲν ἔφθανον ὅλαι αἱ σειραὶ μέχρι τοῦ χείλους τῆς στέγης, ἀλλ' ἐκ τούτων δύο μὲν συνεχεῖς ἐσταμάτων εἰς ἀπόστασιν 0,75 μ. ἀπὸ

τοῦ χείλους, καταλήγουσαι εἰς συμπαγῆ καὶ μετὰ τοῦ κάτωθεν στρωτῆρος κεράμου ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου εἰργασμένου τεμαχίου (εἰκ. 378, 387, 389, 422, 423, πίν. 90γ,ϛ), μόνον δ' ἑκάστη τρίτη σειρὰ ἔφθανε μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς στέγης, τοῦ καλυπτῆρός της δια-

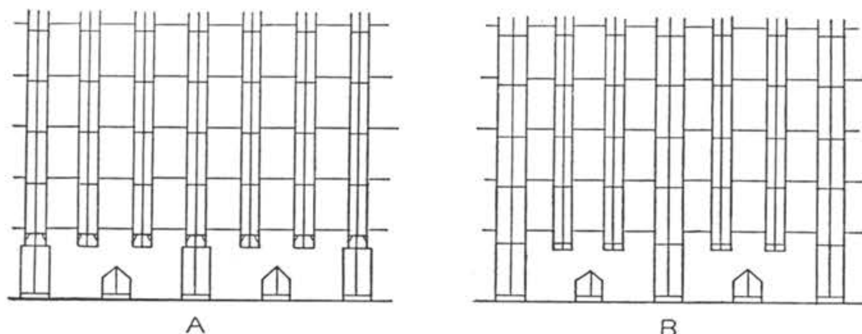
423. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις τοῦ κάτω ἄκρου τῆς μαρμαρίνης στέγης (κατὰ τὸν συγγραφέα).

μορφουμένου εἰς ὑψηλόν, πλατὺ καὶ ἐξαιρέτως λεπτῶς εἰργασμένον ἀνθέμιον (εἰκ. 422, 423, 424, 425, πίν. 90β,γ ζ,ϛ)[1].

Ὁ Penrose, εὑρὼν ἓν δεῖγμα καλυπτῆρος κεράμου, πλάτους 0,235 μ., παρεδέχθη εἰς τὴν παρασχεθεῖσαν, ἀκριβῆ κατὰ τὰ ἄλλα, ἀναπαράστασίν του τῆς στέγης (βλ. εἰκ.

1. Τὸν τοιοῦτον καλυπτῆρα αἱ ἐπιγραφαὶ ὀνομάζουσιν *ἡγεμόνα: ἡγεμόνες ... καλυπτῆρες ἀνθεμωτοί*, IG II 2², 1627b, στ. 308 - 309 (Ἀττικῆς).

424A, 425A, πίν. 90β,ζ)[1], ὅτι ὅλαι γενικῶς αἱ σειραὶ τῶν καλυπτήρων εἶχον τὸ αὐτὸ πλάτος (0,235 μ.), ἤτοι τόσον αἱ σταματῶσαι ὑψηλότερον τοῦ χείλους τῆς στέγης, ὅσον καὶ αἱ φθάνουσαι μέχρις αὐτοῦ καὶ καταλήγουσαι εἰς τὸν ἀνθεμωτὸν καλυπτῆρα[2]. Ὁ τελευταῖος ὅμως οὗτος, τοῦ ὁποίου σώζονται πλείονα τεμάχια, ἔφερεν ὄπισθεν συνηνωμένον τεμάχιον ἀμφικλινοῦς καλυπτῆρος, πλάτους 0,355 μ. (εἰκ. 424A, 425A), ἡ δὲ συνένωσις τῶν δύο εἰδῶν καλυπτήρων, τοῦ στενοῦ καὶ τοῦ πλατέος, ἐγίνετο, κατὰ Penrose, δι' ἀνωμάλου μεταπηδήσεως ἀπὸ τοῦ στενοῦ εἰς τὸ εὐρὺ πλάτος, δημιουργουμένης

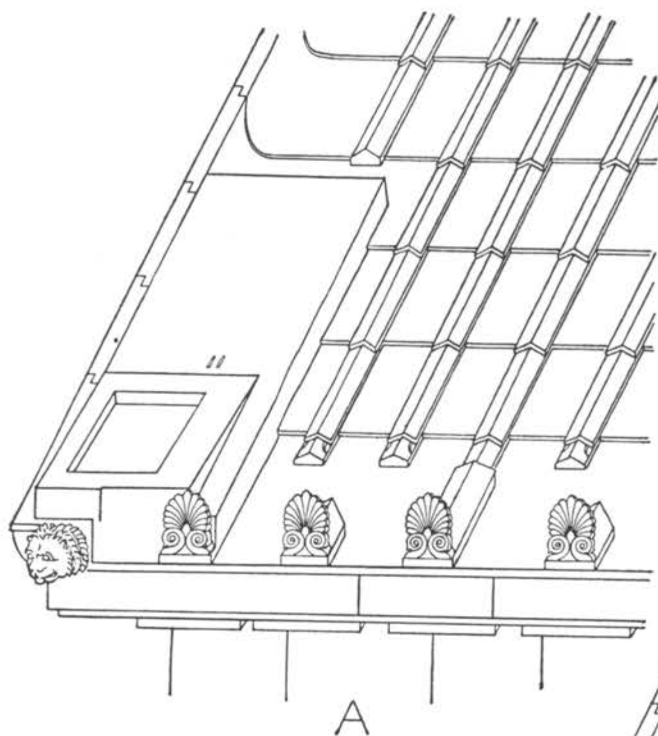
424. Ἀναπαράστασις τοῦ κάτω ἄκρου τῆς στέγης ἐν ὁριζοντίᾳ προβολῇ, A κατὰ Penrose, B κατὰ τὸν συγγραφέα.

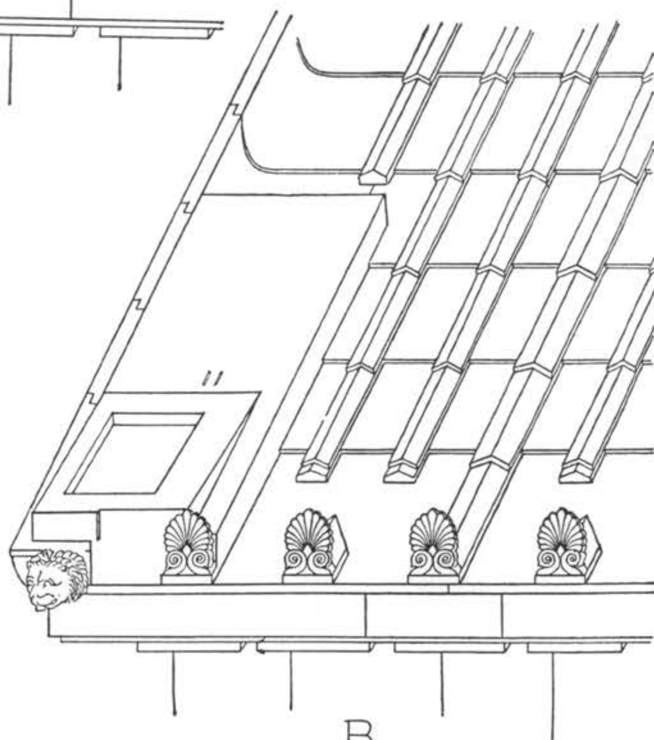
μεταξὺ τῶν δύο ἑνὸς εἴδους κοιλότητος, συλλεγούσης τὴν ἐκ τῆς κόνεως ἢ τῶν ἐκ τῆς στέγης καταρρεόντων ὀμβρίων ὑδάτων δημιουργουμένην ἰλύν. Ἡ ἀνόργανος αὕτη λύσις μὲ εἶχεν ἐμβάλει ἐξ ἀρχῆς εἰς σκέψεις. Πῶς ἦτο δυνατὸν οἱ κατ' ἐξοχὴν ὀρθολογισταὶ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες καὶ μηχανικοὶ νὰ εἶχον παραδεχθῆ τοιαύτην ἐλαττωματικὴν λύσιν; Τὴν δικαίαν ταύτην ἀπορίαν μου ἦλθε νὰ λύσῃ ἀκέραιος, ἐλεύθερος καλυπτὴρ κέραμος ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, τὸν ὁποῖον εὗρον ἀργότερον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, μήκους 0,775 μ. καὶ πλάτους 0,355 μ. (εἰκ. 421). Διὰ τοῦ κεράμου τούτου καὶ τοῦ συνηνωμένου πρὸς τὸν ἀνθεμωτὸν ἡγεμόνα, ἀπεδείχθη, ὅτι οἱ καλυπτῆρες ἑκάστης τρίτης σειρᾶς δὲν εἶχον τὸ πλάτος τῶν καλυπτήρων τῶν στενῶν ἐνδιαμέσων σειρῶν (0,235 μ.), ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ πλάτος τοῦ ἡγεμόνος ἀνθεμωτοῦ καλυπτῆρος κεράμου (0,355 μ.), πρὸς τὸν ὁποῖον προσηρμόζετο ὁ κατώτατος τῶν καλυπτήρων τῆς σειρᾶς. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, αἱ μὲν δύο ἐνδιάμεσοι σειραὶ ἔφερον τοὺς στενοὺς (0,235 μ.) καλυπτῆρας, ἑκάστη δὲ τρίτη σειρὰ τοὺς πλατεῖς (0,355 μ.), ὡς τὸ παρατιθέμενον σχέδιον ἀναπαραστάσεώς του δεικνύει (εἰκ. 422, 423, 424B, 425B)[3].

1. Principles, πίν. XVII ἄνω ἀριστερά.

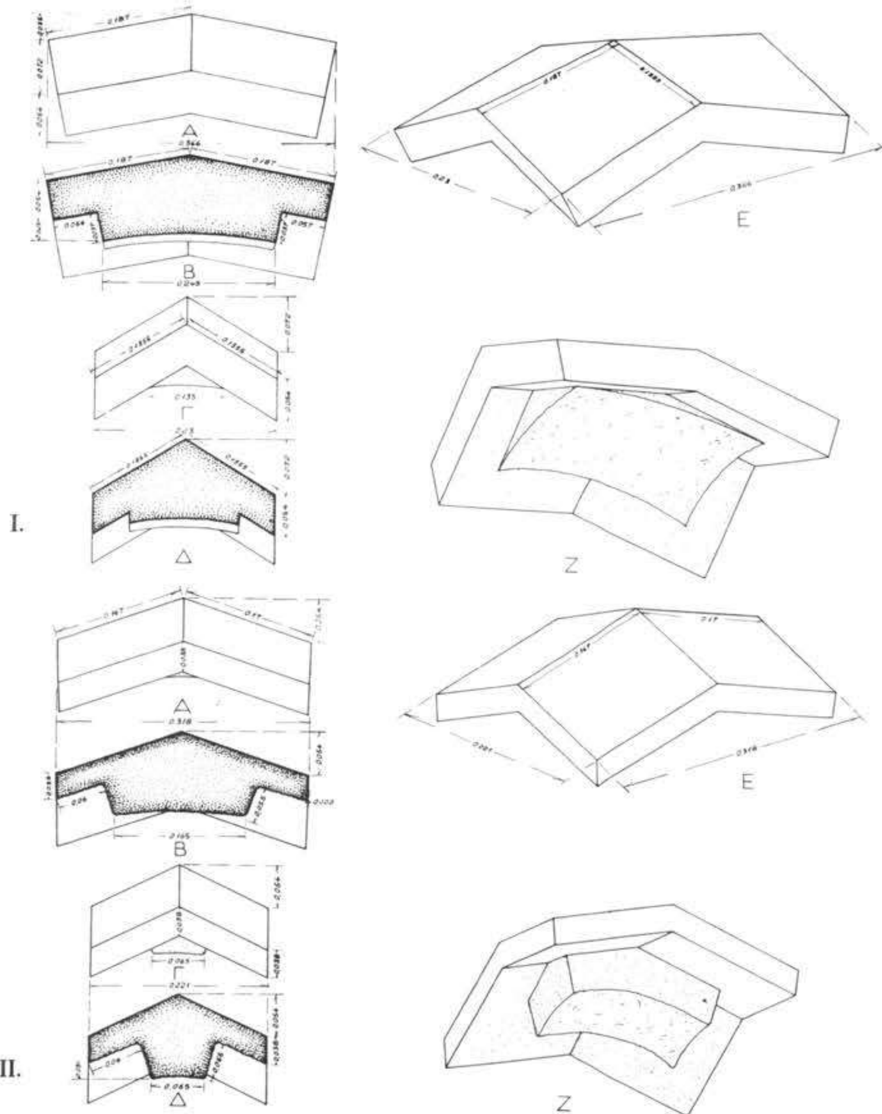
2. Τὴν αὐτὴν διάταξιν παρεδέχθησαν ἀργότερον καὶ ἄλλοι, ὡς π.χ. ὁ A. Marquand, Greek Architecture, εἰκ. 153, ὁ G. Ph. Stevens, The Setting κλπ. Hesperia Supplement 3, 1940, σ. 60, εἰκ. 45.

3. Τὰ ἀνωτέρω ἀνεκοίνωσα συντόμως μὲν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 12/4/1945 (ΠΑΑ 20, 1945, σ. 177), λεπτομερέστερον δὲ εἰς μελέτην μου, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸν τιμητικὸν τόμον Th. L. Shear = Supplement 8 τῆς Hesperia 1949, σ. 259 - 267.

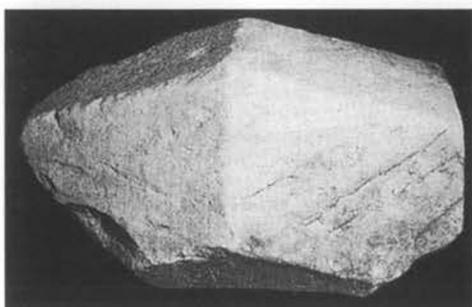

425. Προοπτική ἀναπαράστασις τοῦ ΝΔ. ἄκρου τῆς μαρμαρίνης στέγης, Α κατὰ Penrose, Β κατὰ τὸν συγγραφέα.

426 I - II. Ἀπόψεις καὶ τομαὶ τῶν δύο εὑρεθέντων τεμαχίων τοῦ κορυφαίου καλυπτῆρος κεράμου: I, Α καὶ Β, πλαγία ὄψις καὶ τομὴ κατὰ μῆκος, Γ καὶ Δ, ὄψις καὶ τομὴ κατὰ πλάτος, Ε, γενικὴ προοπτικὴ ὄψις ἐκ τῶν ἄνω καὶ Ζ, ὄψις τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν. II,Α καὶ Β, πλαγία ὄψις καὶ τομὴ κατὰ μῆκος, Γ καὶ Δ, ὄψις καὶ τομὴ κατὰ πλάτος, Ε, γενικὴ προοπτικὴ ὄψις ἐκ τῶν ἄνω καὶ Ζ, ὄψις τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν.

Ἂς ἐξετάσωμεν τώρα λεπτομερέστερον τὰ πρὸς τὸ χεῖλος ἄκρα τῶν δύο διαφόρων σειρῶν τῶν καλυπτήρων: ἐκ τούτων αἱ δύο ἐνδιάμεσοι, ἤτοι αἱ μὲ τὸν στενὸν καλυπτῆρα, ἐσταμάτων, ὡς ἤδη καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, εἰς ἀπόστασιν 0,75 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους τῆς στέγης, καταλήγουσαι εἰς συμπαγῆ ἀμφικλινῆ τεμάχια μαρμάρου, πλάτους 0,235 μ. καὶ μήκους 0,265 μ., εἰργασμένα ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ οἱ ἡγεμόνες στρωτῆρες λίθου (εἰκ. 389, πίν. 75). Εἰδικώτερον τὰ τεμάχια ταῦτα παρουσιάζουσιν ἐπὶ τῶν δύο ἄνω κεκλιμένων πλευρῶν των ἀβαθῆ, καμπύλου σχήματος, λαξεύματα, χρησιμεύοντα προ-

427. Φωτογραφικὴ ἀπεικόνισις τοῦ τεμαχίου II τῆς εἰκ. 426 τοῦ κορυφαίου καλυπτῆρος ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἐκ τῶν ἔσω.

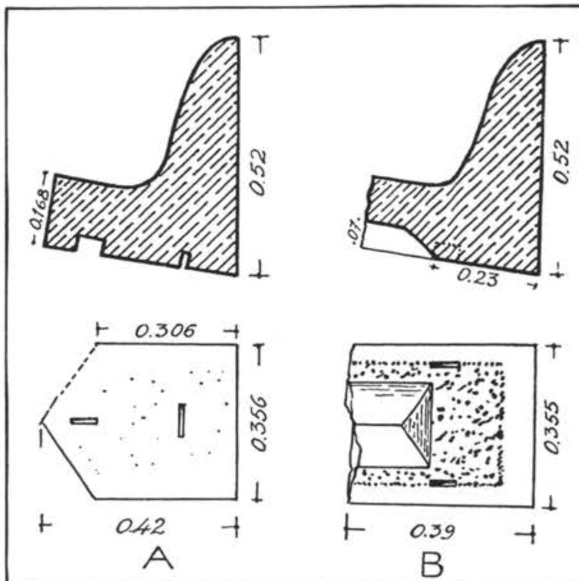
φανῶς πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ὀλισθήσεως τοῦ ἐπ' αὐτῶν βαίνοντος τελευταίου στενοῦ καλυπτῆρος. Ὁ Penrose εἰς τὴν ἀναπαράστασίν του[1] καλύπτει (εἰκ. 425Α), περιέργως, διὰ τοῦ ὑπεράνω καλυπτῆρος τὰ λαξεύματα ταῦτα μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ, ἀφίνων τὸ ἕτερον ἥμισυ ἀκάλυπτον, ὅπερ, νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι ὀρθόν, διὰ τὸν λόγον καὶ πάλιν τῆς σωρεύσεως κόνεως ἢ ἰλύος ἐντὸς αὐτῶν, δ' ὃ καὶ προτείνω τὴν λύσιν τῶν εἰκ. 424Β καὶ 425Β, ἤτοι τῆς ὁλοσχεροῦς καλύψεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ὕπερθεν καλυπτῆρος, ἀφιεμένου μόνον μικροῦ διαστήματος ἀκαλύπτου.

Κορυφαῖοι. Τῶν κορυφαίων κεράμων εὑρέθησαν πάλαι μὲν ὑπὸ τοῦ Penrose ἓν τεμάχιον (εἰκ. 419 μέσον καὶ τομὴ καὶ 426 I), ἀργότερον δὲ καὶ δεύτερον ὑφ' ἡμῶν, εἰκονιζόμενον ἐπὶ τῶν εἰκ. 426 II καὶ 427. Τὰ τεμάχια ταῦτα[2], λαξευμένα ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου, κατὰ τὰς δύο κλίσεις τῆς στέγης, ἔχουσι μῆκος ἄνω κεκλιμένης πλευρᾶς 0,187 μ. τὸ ἓν (εἰκ. 426 I) καὶ 0,167 μ. τὸ δεύτερον (εἰκ. 426 II), πλάτος δὲ 0,366 μ. τὸ ἓν (εἰκ. 426 I) καὶ 0,318 μ. τὸ δεύτερον (εἰκ. 426 II) καὶ ἀνήκουσιν ἑπομένως εἰς τὰς πλατείας σειρὰς τῶν καλυπτήρων. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς ἄλλους ἀττικοὺς δωρικοὺς ναούς, ἡ κορυφαία ἀκμὴ τῶν καλυπτήρων δὲν στέφεται ὑπὸ ἀμφιγλύφου ἀνθεμίου τῶν τε στενῶν καὶ τῶν πλατειῶν καλυπτήρων κεράμων, ὡς εἰς τὸν

1. Ἔ.ἀ. πίν. 18.
2. Ἀποκείμενα σήμερον βορείως τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως.

Ραμνοῦντα (436-432 π.Χ.)[1], ἀλλὰ παρουσιάζεται ὡς ἁπλῆ θλάσις. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ εἰς τὴν κάτω ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἀμφοτέρων τῶν τεμαχίων παρουσία ἐλαφρῶς καμπύλου διερείσματος, λεπτοτέρου μὲν εἰς τὸ τεμάχιον τῆς εἰκ. 426 I(Z), παχυτέρου δὲ εἰς τὸ τεμάχιον τῆς εἰκ. 426 II(Z).

Ἡγεμόνες καλυπτῆρες. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἡγεμόνας καλυπτῆρας παρατηροῦμεν, ὅτι τοιοῦτοι ὑπῆρχον μὲν εἰς τὴν ἀρχὴν ἑκάστης τρίτης σειρᾶς, καὶ τού-

428. Ἀκέραιον σωζόμενον τεμάχιον ψευδοηγεμόνος ἀνθεμωτοῦ καλυπτῆρος (Α, ἄποψις τῆς κάτω ἐπιφανείας του, Β, ἄποψις τῆς κάτω ἐπιφανείας καὶ τομὴ γνησίου ἡγεμόνος ἀνθεμωτοῦ καλυπτῆρος).

τους θὰ καλῶμεν γνησίους ἡγεμόνας, μεταξὺ δὲ δύο τοιούτων γνησίων ὑπῆρχε καὶ ἄλλος, ὁμοίων διαστάσεων, τεθείς, διὰ λόγους συμμετρίας, εἰς τὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως τῶν δύο γνησίων, ἀλλὰ μὴ ἀντιστοιχῶν πρὸς τὴν ἀπόληξιν οὐδεμιᾶς σειρᾶς καλυπτήρων. Τὸν πρόσθετον τοῦτον καὶ ἐντελῶς διακοσμητικὸν ἡγεμόνα καλυπτῆρα θὰ ὀνομάζωμεν ἐφεξῆς ψευδοηγεμόνα. Ἡ ὕπαρξις τῶν ψευδοηγεμόνων εἰς τὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως τῶν δύο γνησίων μαρτυρεῖται ὄχι μόνον ἐκ τῶν σαφῶν ἰχνῶν, τὰ ὁποῖα ἀφῆκαν οὗτοι ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων (εἰκ. 389), ἀλλὰ καὶ ἐκ σωζομένων πλήρων τεμαχίων αὐτῶν (εἰκ. 428, πίν. 93ς), συνολικοῦ μήκους 0,42 μ.

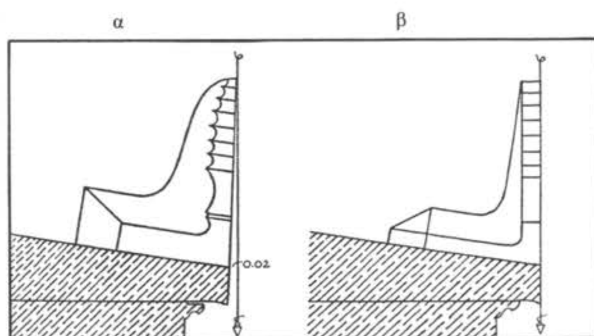
Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ γνήσιοι ἡγεμόνες συνεχίζοντο ὄπισθεν μὲ κοῖλον ἀμφι-

1. Les antiquités inédites de l'Attique (Société des Dilettanti), Paris 1823, κεφ. VI, πίν. X.

κλινῆ καλυπτῆρα (εἰκ. 421, 423). Οἱ ψευδοηγεμόνες τοὐναντίον, ὡς ἄσχετοι πρὸς τὰς σειράς, κατέληγον ὄπισθεν ἁπλῶς εἰς συμπαγῆ πρισματικὸν ὄγκον (εἰκ. 429, 430β), διαμορφωθέντα προφανῶς οὕτω μὲ ὀξεῖαν γωνίαν (εἰκ. 428Α), δίκην ποδίου γεφύρας, ἵνα ἀντικρούῃ διαχωρίζων τὰ ὁρμητικῶς ἐπ' αὐτοῦ προσκρούοντα πολλὰ ὄμβρια ὕδατα, τὰ κατερχόμενα ἐκ τῆς κορυφῆς τῆς στέγης. Οἱ γνήσιοι ἡγεμόνες παρουσίαζον κατὰ τὴν κάτω των ἐπιφάνειαν σκαφοειδῆ κοιλότητα (εἰκ. 428Β), ἐγομφοῦντο δ' ἐπὶ τῶν στρωτήρων ἡγεμόνων διὰ δύο γόμφων, τιθεμένων κατὰ τὰ πλάγια τῆς σκαφοειδοῦς κοιλότητος,

429. Φωτογραφία τεμαχίου ψευδοηγεμόνος καλυπτῆρος (πλαγία ὄψις).

430. Πλαγία ὄψις ἄκρου ψευδοηγεμόνος καλυπτῆρος (α, κατὰ τὸν συγγραφέα, β, κατὰ Bühlmann).

ἐνῶ οἱ ψευδοηγεμόνες ἔφερον ἕνα μὲν τόρμον γόμφου παραλλήλως πρὸς τὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἕνα δ' ἄλλον ὄπισθεν, διευθυνόμενον καθέτως πρὸς τὸν πρῶτον (εἰκ. 428Α), καθ' ἣν δηλαδὴ διεύθυνσιν καὶ οἱ δύο γόμφοι τῶν γνησίων ἡγεμόνων (εἰκ. 428Β).

Κλείων τὰς παρατηρήσεις μου περὶ τῶν κεράμων τῆς στέγης ἐπιθυμῶ νὰ παράσχω πληροφορίας τινὰς περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἀριθμοῦ: 1) τῶν σειρῶν στρωτήρων καὶ καλυπτήρων κεράμων καὶ 2) τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν ψευδοηγεμόνων καλυπτήρων, ἐπειδή, περιέργως, οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι οὐδέποτε μέχρι τοῦδε ὑπελογίσθησαν ἀκριβῶς, ἀλλ' ἀορίστως μόνον ἐσημειώθη [1], ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡγεμόνων ἦτο «μεγαλύτερος τῶν ἑκατόν». Τὰ ἀκόλουθα δεδομένα ἐλήφθησαν ἀπὸ τὰς παλαιὰς μετρήσεις μου (1945 - 1948).

Ἡ ὁριζοντία ἀπόστασις τοῦ ἄνω χείλους τῆς ἐπαετίδος τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος ἀπὸ τοῦ τῆς ἐπαετίδος τοῦ δυτικοῦ εἶναι 70,925 μ., συναγομένη ὡς ἑξῆς: ἡ κατακόρυφος ἡ ἀγομένη ἀπὸ τοῦ δωρικοῦ κυματίου τοῦ ὁριζοντίου γείσου ἀπέχει τῆς ἔξω ἀκμῆς τοῦ στυλοβάτου 0,551 μ. (βλ. εἰκ. 112). Ἡ ἐξοχὴ τῆς σίμης ὑπὲρ τὸ κυμάτιον τοῦ ὁριζοντίου γείσου εἶναι 0,160 μ. (εἰκ. 386 καὶ πίν. 8), ἑπομένως εἶναι ἐν συνόλῳ 0,711 μ.

1. Fr. Brommer, Die Antike 16, 1940, σ. 72.

Τὸ μῆκος τοῦ στυλοβάτου τῶν μακρῶν πλευρῶν (βορείου πλευρᾶς) εἶναι 69,503 μ. Προστιθεμένου εἰς αὐτὸ τοῦ διπλασίου τῆς ἐξοχῆς τῆς σίμης πέραν τοῦ στυλοβάτου (2 × 0,711 = 1,422 μ.), προκύπτει σύνολον 70,925 μ. Πρὸς εὕρεσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σειρῶν τῶν καλυπτήρων κεράμων ἀφαιροῦμεν κατ' ἀρχὰς τὸ πλάτος τῶν ἐπαετίδων: 2 × 1,2715 μ. ἤτοι 2,543 μ. (εἰκ. 375, 376). Ἡ προκύπτουσα διαφορὰ ἰσοῦται πρὸς (70,925-2,543 =) 68,382 μ. Ἡ διαφορὰ αὕτη ὀφείλει νὰ εἶναι πολλαπλάσιον τῆς ἀποστάσεως τῶν ἀξόνων τῶν καλυπτήρων. Ἀφ' ἑτέρου, διὰ λόγους συμμετρίας, τὸ πηλίκον τῆς διαιρέσεως τοῦ μήκους 68,382 διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στρωτήρων πρέπει ἐπίσης νὰ εἶναι πολλαπλάσιον τοῦ 3, ἐπειδὴ μεταξὺ δύο εὐρέων καλυπτήρων ὑπάρχουν τρεῖς στρωτῆρες. Ὁ μόνος δὲ ἀριθμός, ὅστις πληροῖ ἀμφοτέρους τοὺς ἀνωτέρω ὅρους, εἶναι ὁ 96· διότι εἶναι καὶ πολλαπλάσιον τοῦ 3 καὶ διότι, διαιρῶν τὸ 68,382, μᾶς δίδει πηλίκον 0,691, ὅπερ προσεγγίζει μεγάλως τὸ 0,682 ἢ τὸ 0,687, δηλαδὴ τὸ πλάτος τῶν στρωτήρων, μετρούμενον εἰς τοὺς ἡγεμόνας παρὰ τὰς βάσεις τοῦ ἀκρωτηρίου. Ἡ παρατηρουμένη ἐλαχίστη διαφορὰ (0,004 μ.) δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσῃ, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι καὶ πολλὰ ἄλλα ὅμοια μέλη τοῦ ναοῦ (ἄβακες, ἐπιστύλια, μετόπαι, τρίγλυφοι, πρόμοχθοι κλπ.) παρουσιάζουσι μικρὰς διακυμάνσεις καὶ ἀποκλίσεις ἀπ' ἀλλήλων. Ὅθεν ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν σειρῶν τῶν στρωτήρων εἶναι 96 καὶ τῶν καλυπτήρων 97, ἐξ ὧν 31 εὐρεῖαι καὶ 66 στεναί[1].

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡγεμόνων κεράμων ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς τῆς στέγης, ὅτε προκύπτει ὅτι ὑπῆρχον 31 μὲν γνήσιοι ἡγεμόνες, πλέον 2 λαξευμένων ἐν ἡμιαναγλύφῳ ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν γωνιαίων ἀκρωτηρίων, 32 δὲ ψευδοηγεμόνες. Ἑπομένως τὸ σύνολον τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων (γνησίων, ψευδῶν καὶ ἀναγλύφων) ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν εἶναι: 2 × 31 + 2 × 32 + 4 = 130. Ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν βάθρων τῶν ἀκρωτηρίων ἀναγλύφων ἡγεμόνων τρεῖς διατηροῦνται κατὰ χώραν, μόνον δὲ ὁ τῆς ΝΑ. γωνίας εἶναι κατεστραμμένος. Ἡ λύσις αὕτη εἶναι ἡ κομψοτέρα, εἶχε δὲ ἤδη γίνει δεκτὴ παρά τε τοῦ Michaelis[2] καὶ τοῦ Dinsmoor[3], διότι δι' αὐτῆς ἕκαστον μεταξόνιον τῶν μακρῶν πλευρῶν (4,30 μ. περίπου) περιλαμβάνει πέντε ἡγεμόνας κεράμους, τιθεμένους ἀκριβῶς ὑπὲρ τοὺς ἄξονας τῶν τριγλύφων καὶ τῶν κιόνων (εἰκ. 431). Ὁμοία ἀκριβῶς διάταξις παρουσιάζεται καὶ εἰς τὰς πρὸς τοὺς καλυπτῆρας κεράμους ἀνταποκρινομένας λεοντοκεφαλὰς τῆς σίμης τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός[4], πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ τόσας ἄλλας ὁμοιότητας παρουσιάζει ὁ Παρθενών (ὕψος κιόνων κλπ.).

Ἡ αὐτὴ ἐκ πέντε ἀκροκεράμων εἰς ἕκαστον μεταξόνιον ἀντιστοιχοῦσα διάταξις ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὴν στοὰν τοῦ Ἀττάλου, κατὰ μὲν τὸν Adler[5] καὶ τὸν Thompson[6]

1. Αἱ ἄκραι σειραὶ τῶν καλυπτήρων ἦσαν στεναί, ὡς ἀποδεικνύεται ἐξ ἰχνῶν διατηρουμένων ἐπὶ τῆς ἐπαετίδος παρὰ τὴν ΒΑ. βάσιν τοῦ ἀκρωτηρίου (βλ. εἰκ. 389, 393, πίν. 75).

2. Der Parthenon, σ. 113.

3. Architecture, σ. 162.

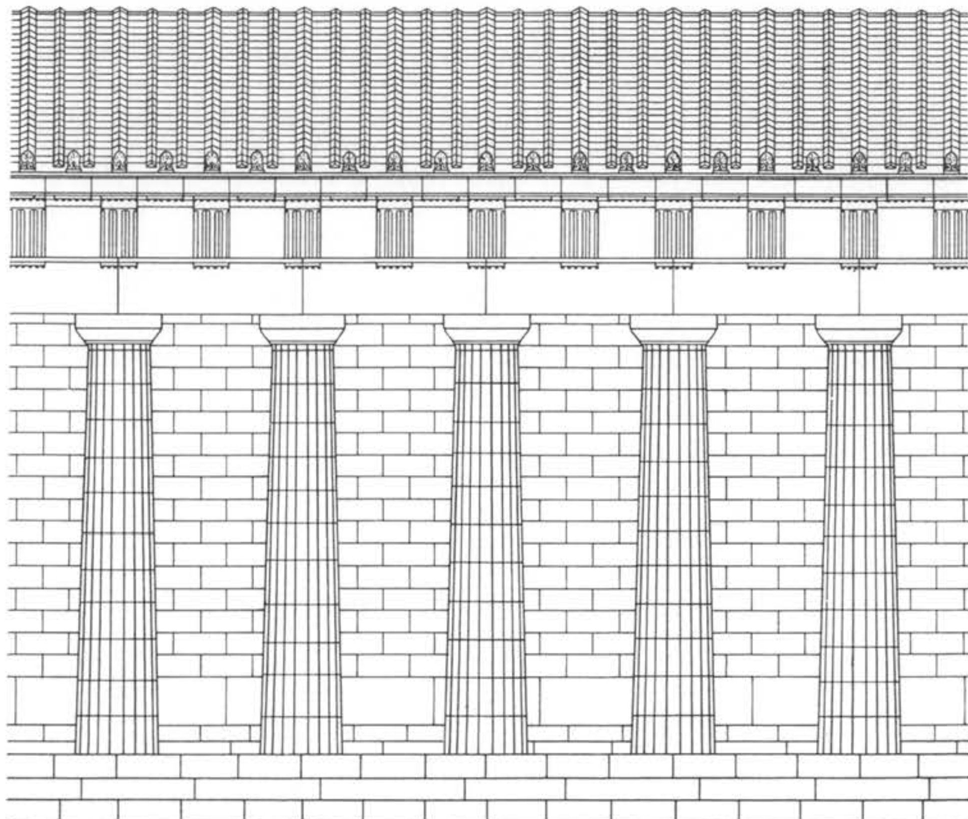
4. Curtius - Adler, Olympia: Die Baudenkmäler, Berlin 1892, Bd. 1, πίν. XI. Schede, Antikes Traufleistenornament, Strassburg 1909, σ. 9. Ὁ αὐτὸς Schede φέρει ὡς δεύτερον παράδειγμα ὁμοίας διατάξεως πέντε ἡγεμόνων ἀνὰ ἕκαστον μεταξόνιον καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀφαίας, ὅπερ εἶναι ἐσφαλμένον, ὡς ἀποδεικνύει ὁ πίν. 35 τοῦ Furtwängler, Ägina, Tafelband.

5. Die Stoa des Königs Attalos zu Athen, Berlin 1874, πίν. II.

6. Hesperia 24, 1956, σ. 66.

μὲ τοὺς ἡγεμόνας καταλήγοντας ἐναλλὰξ εἰς τὸ γεῖσον καὶ ἐσώτερον, κατὰ δὲ τὸν Τραυλὸν[1] καταλήγοντας πάντας μέχρι τῆς σίμης.

Ἐκ τῶν 126 ἐλευθέρως ἱσταμένων, γνησίων καὶ ψευδῶν ἡγεμόνων εὑρέθησαν 52

431. Διάταξις τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων κεράμων ἐν σχέσει πρὸς τὰς τριγλύφους καὶ τοὺς κίονας — πέντε ἀνὰ ἕκαστον μεταξόνιον.

τεθραυσμένα τεμάχια ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως[2]. Δώδεκα ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς ἡγεμόνας καλυπτῆρας καὶ ἕνδεκα εἰς ψευδοηγεμόνας, τῶν ὑπολοίπων ὄντων ἀβεβαίων λόγῳ θραύσεως. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐξηφανίσθησαν. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἐταξίδευσαν εἰς Μουσεῖα

1. Bildlexikon, σ. 513, εἰκ. 645.

2. Τὰ δύο ἐξ αὐτῶν ἐκτίθενται εἰς τὴν αἴθουσαν IX τοῦ Μουσείου (ἀριθ. εὑρετ. 6462 καὶ 3392), τὰ δὲ ὑπόλοιπα εἶναι τακτοποιημένα εἰς τὴν γειτονικὴν ἀποθήκην. Ἐν τῶν ἐν τῇ αἰθούσῃ IX ἐκτεθειμένων εἰκονίσθη καὶ ὑπὸ Μ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, Μουσεῖον Ἀκροπόλεως. Περιγραφικὸς Κατάλογος, Ἀθῆναι 1974, σ. 189 καὶ εἰκ. 378 (ἀριθ. 3392) καὶ ἡμέτ. εἰκ. 433 καὶ 437, πίν. 12.

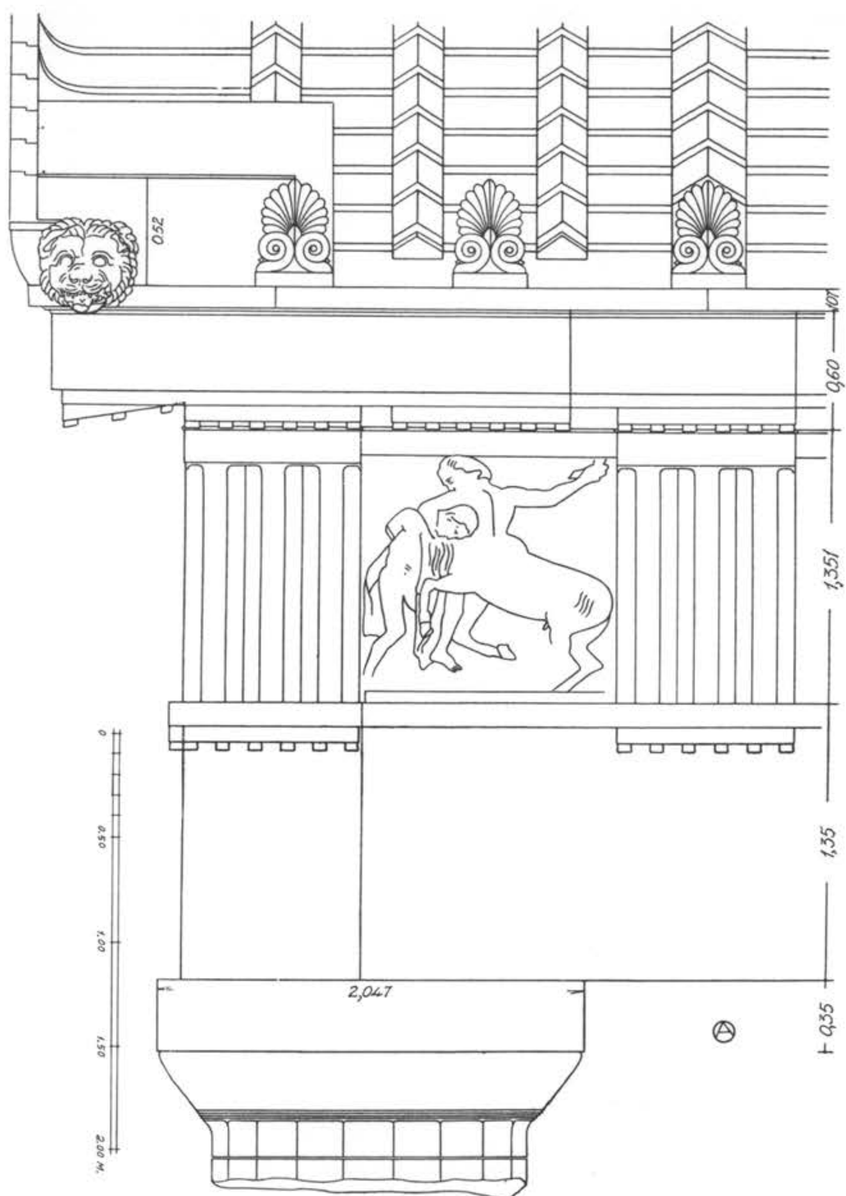
τῆς Εὐρώπης (Λονδῖνον[1], Cambridge[2], Μόναχον[3]). Οἱ τεθραυσμένοι ἡγεμόνες καλυπτῆρες διακρίνονται ἀπὸ τοὺς ψευδοκαλυπτῆρας ἀπὸ τὰς κάτω ἐπιφανείας των καὶ ἀπὸ τοὺς γόμφους, διὰ τῶν ὁποίων προσηλοῦντο ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων παρουσιάζει μίαν τριγωνικὴν κοιλότητα (εἰκ. 428B), ἵνα δεχθῇ τὰ ὑψωμένα χείλη τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων κεράμων, ἐνῷ ἡ τῶν ψευδοκαλυπτήρων κάτω ἐπιφάνεια εἶναι τελείως ἐπίπεδος (εἰκ. 428A), ἐπειδὴ οὗτοι δὲν τοποθετοῦνται ὑπεράνω ἁρμοῦ, ἀλλ' ἐπὶ λείας ἐπιφανείας.

Ὁ ἀνωτέρω ὑπολογισμὸς τοῦ ὁλικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἡγεμόνων βασίζεται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι οἱ στρωτῆρες κέραμοι εἶχον τὸ αὐτὸ πλάτος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ κτιρίου. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὅμως πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι οἱ ἄξονες τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων δὲν θὰ συμπίπτουν πρὸς τοὺς ἄξονας τῶν κάτωθεν προμόχθων, τριγλύφων καὶ μετοπῶν. Ἐὰν θέλωμεν νὰ πληροῦται καὶ αὐτὸς ὁ ὅρος πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι μετὰ τὸν πρῶτον ἐξ ἑκάστης γωνίας πλατὺν καλυπτῆρα (δηλαδὴ τὸν ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὴν δευτέραν ἀπὸ ἑκάστης γωνίας τρίγλυφον) τὸ πλάτος τῶν στρωτήρων κεράμων ἤλλασσεν ἀπὸ 0,691 εἰς 0,715 μ. (ἤτοι κατὰ τὸ 1/6 τοῦ κατὰ μέσον ὅρον μεταξονίου διαστήματος 4,296 μ.). Ἐὰν δεχθῶμεν αὐτὴν τὴν λύσιν, ἥτις εἶναι καὶ πιθανωτάτη[4], λόγῳ τῆς ἀντιστοίχου συστολῆς τῶν ἄκρων κιόνων, ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν ἡγεμόνων ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς ἀποβαίνει 63, πλέον δύο λαξευμένων ἐν ἡμιαναγλύφῳ ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν γωνιαίων ἀκρωτηρίων. Ἐκ τούτων 31 εἶναι ἀληθεῖς ἡγεμόνες καὶ 32 ψευδεῖς, μὴ περιλαμβανομένων τῶν δύο ἐν ἡμιαναγλύφῳ λαξευμένων. Οὕτω ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς ἡγεμόνων τοῦ ὅλου κτιρίου ἦτο $(2 \times 31) + (2 \times 32) = 126$ πλέον 4 λαξευμένων ἐπὶ τῶν βάθρων γωνιαίων ἀκρωτηρίων (πτ. πίν. VI καὶ πίν. 8) ἤτοι ἐν ὅλῳ 130.

Δοθέντος, ὅτι δύο σειραὶ στενῶν καλυπτήρων ἐνηλλάσσοντο πρὸς μίαν εὐρέων, τὸ ὅλον σύστημα τοῦ κεράμου τῆς στέγης προκύπτει διαμορφωμένον μὲ πλείονας ἰσχυρὰς νευρώσεις, αἵτινες ἐκυριάρχουν τῶν στενῶν σειρῶν καλυπτήρων.

Εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις τοῦ ναοῦ (πτ. πίν. VI καὶ πίν. 8) αἱ πλατεῖαι σειραὶ τῶν καλυπτήρων ἐνεφανίζοντο εἰς τὸ χεῖλος τῆς στέγης μὲ τοὺς 0,52 μ. ὑψηλοὺς ἀναγλύφους, ἀνθεμωτοὺς ἡγεμόνας καλυπτῆρας, ρυθμικῶς διατεταγμένους, οὕτως, ὥστε ἕκαστος ἐξ αὐτῶν νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς ἕνα τῶν κάτωθεν προμόχθων (εἰκ. 431)[5], ἐνῷ αἱ ὄπισθεν σταματῶσαι στεναὶ σειραὶ καλυπτήρων οὐδόλως ἐφαίνοντο, τῆς ἐπὶ τοῦ χείλους τῆς στέγης θέσεως αὐτῶν καταλαμβανομένης ὑπὸ τῶν ἁπλῶν ψευδοηγεμόνων ἀνθεμωτῶν καλυπτήρων, τοποθετουμένων εἰς τὸν ἄξονα τῶν δύο ἀφανῶν σειρῶν, ἵνα ἀποκατασταθῇ

1. A. H. Smith, A Catalogue of Sculpture, τ. 1, London 1892, σ. 70, εἰκ. 132 καὶ 133.
2. Fitzwilliam Museum, Fr. Brommer, Die Antike 16, 1940, σ. 73, εἰκ. 9, ἡμετ. εἰκ. 440 ἀριστερὰ κάτω.
3. Furtwängler - Wolters, Beschreibung der Glyptothek, München 1910, σ. 158, A230 (εἰκ. 440 δεξιὰ κάτω).
4. Τὴν λύσιν ταύτην ἐδέχθη, ὡς εἴπομεν, πρὸ πολλοῦ ὁ A. Michaelis, Der Parthenon, σ. 14 (κατὰ Penrose, σ. 46), ἐσχάτως δὲ καὶ ὁ W. B. Dinsmoor, Architecture, σ. 162.
5. Ἐξαιρέσει τῶν ἐπὶ τοῦ βάθρου τοῦ ἀκρωτηρίου ἡμιλαξευμένων ἀνθεμωτῶν καλυπτήρων, τῶν ὁποίων ὁ ἄξων δὲν συμπίπτει πρὸς τὸν ἄξονα τῆς κάτωθεν πρώτης τριγλύφου, ἀλλ' εἶναι κατά τι μετατοπισμένος. Ὁμοία ἀνωμαλία παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν διάταξιν τῆς λεοντοκεφαλῆς τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός (Olympia, ἔ.ἀ. πίν. XI ἄνω)· πρβλ. καὶ Kohte, Die Baukunst des klassischen Altertums, Braunschweig 1915, σ. 75 εἰκ. 89.

432. Ἀναπαράστασις τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς κεραμώσεως τῆς στέγης καὶ τῶν ἡγεμόνων κεραμων, ἐν σχέσει πρὸς τὰς κάτωθεν τριγλύφους καὶ μετόπας.

συμμετρικὴ ἡ διάταξις ὅλων τῶν ἀκροκεράμων (εἰκ. 425, 431). Συμφώνως πρὸς τὴν διάταξιν ταύτην τῶν ἡγεμόνων, ὁ ἄξων τοῦ πρώτου μετὰ τὴν λεοντοκεφαλὴν ἀνθεμωτοῦ καλυπτῆρος θὰ ἔπρεπε θεωρητικῶς νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὸν ἄξονα τῆς πρώτης πλατείας σειρᾶς καλυπτήρων. Ἡ πρώτη ὅμως αὕτη σειρά, ὡς συνάγεται ἐξ ἀσφαλῶν ἰχνῶν, σωζομένων εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα, ἦτο στενή, ὁ δὲ μετ' αὐτὴν στρωτὴρ σχεδιάζεται ὑπὸ τοῦ Penrose[1] εὐρύτερος τῶν ἄλλων, ἐνῷ δὲν ὑπάρχει πρὸς τοῦτο λόγος. Δι' ὃ καὶ τὸν ἀποκατεστήσαμεν ὅμοιον πρὸς τοὺς ἄλλους εἰς τὴν ἡμετέραν ἀναπαράστασιν

433. Πρόσοψις ἡγεμόνος ἀνθεμωτοῦ καλυπτῆρος, προσηρτημένου εἰς τὸ βάθρον τοῦ ἀκρωτηρίου.

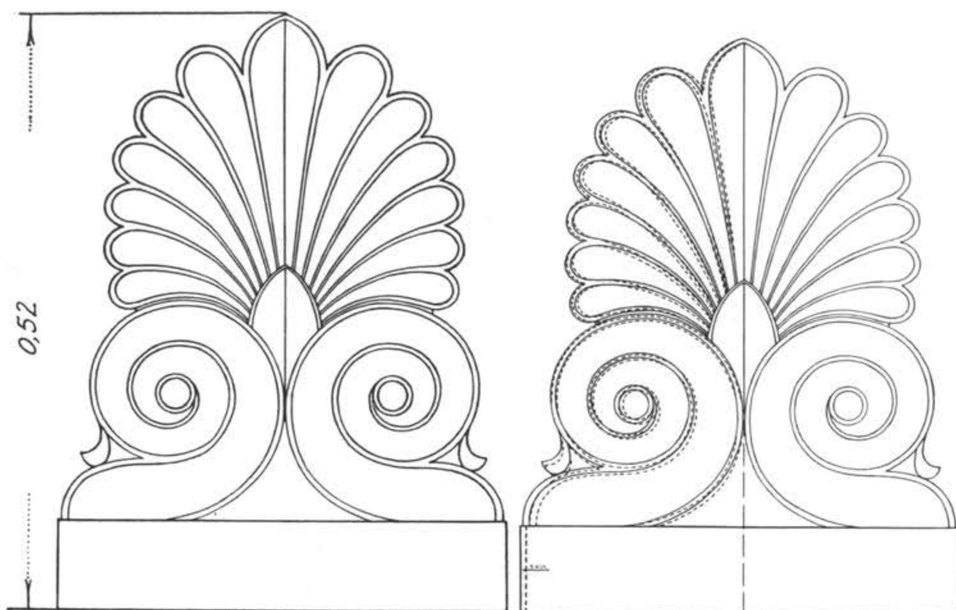
(εἰκ. 422, 423, 432, πίν. 90γ,ς), ὁπότε ὁ ἄξων τῆς πρώτης σειρᾶς καλυπτήρων συμπίπτει, κατὰ μεγάλην προσέγγισιν, πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ πρώτου ἡγεμόνος. Ὁ πρῶτος ὅμως οὗτος ἡγεμὼν δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐλεύθερος καὶ περίοπτος, ἕνεκα τῆς παρεμβολῆς τοῦ βάθρου τοῦ ἀκρωτηρίου, δι' ὃ καὶ ἐλαξεύθη κατὰ τὸ ἥμισυ ἀνάγλυφος ἐπὶ τῆς ἔξω κατακορύφου παρειᾶς τοῦ βάθρου τοῦ ἀκρωτηρίου (εἰκ. 422,423,425,432,433, πίν. 90β,γ,ς).

Τοιοῦτοι ἡμιανάγλυφοι ἡγεμόνες καλυπτῆρες ὑπῆρχον, ὡς εἴπομεν, ἐν συνόλῳ εἰς τὸν ναὸν τέσσαρες, ἐξ ὧν τρεῖς διατηροῦνται εἰσέτι κατὰ χώραν, ὁ δὲ τέταρτος, ὁ τῆς ΝΑ. γωνίας, κατεστράφη, παρασυρθεὶς μετὰ τοῦ βάθρου τοῦ ἀκρωτηρίου.

1. Ἔ.ἀ.

Ἡ πρὸς τὰ ἐμπρός, ἤτοι πρὸς τὰ ἔξω, συνέχεια τῆς ἀμφικλινοῦς ράχεως τῶν ἄκρων, εὐρέων καλυπτήρων κεράμων, διεμορφοῦτο εἰς 0,52 μ. ὑψηλήν, κεκλιμένην, ἡμιτριγωνικὴν πυραμίδα, στηρίζουσαν ἐμπρὸς ὀρθίαν, ἀνάγλυφον ἐπιφάνειαν, πάχους κατὰ τὸν ἄξονα τῆς βάσεως 0,23 μ., ἀποτελοῦσαν τὸ λαμπρὸν μέτωπον, ἤτοι τὴν ὑψηλὴν καὶ ἐπιδεικτικὴν πρόσοψιν τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων κεράμων.

Λόγῳ τῆς κεκλιμένης ἄνω ἐπιφανείας τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων, ἐφ' ἧς ἡδράζοντο οἱ ἡγεμόνες καλυπτῆρες, ἡ πρόσοψις τῶν τελευταίων τούτων δὲν ἵστατο αὐστηρῶς

434. Γραμμικὸν σχέδιον προσόψεως ἡγεμόνος ἀνθεμωτοῦ καλυπτῆρος (ἀριστερά). Ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ αὐστηρῶς γεωμετρικοῦ σχεδίου (δεξιά).

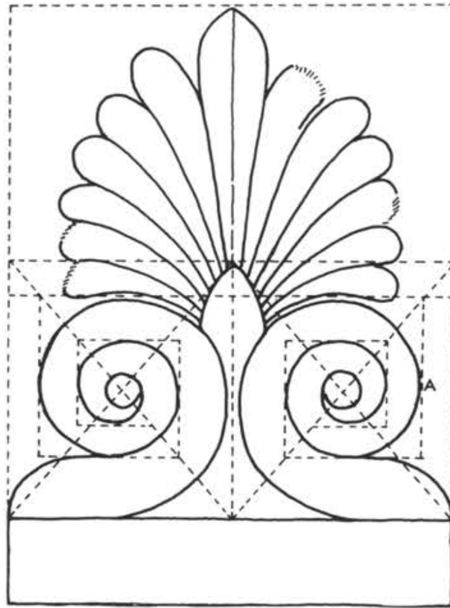
κατακόρυφος[1], ἀλλ' ἔκλινε πρὸς τὰ ἔξω κατὰ 0,02 μ. (εἰκ. 430α), ὡς ὀρθῶς ἀναφέρει ὁ Michaelis[2] καὶ τὴν σχεδιάζει ὁ H. W. Inwood[3].

Τὸ ἀνάγλυφον κόσμημα τοῦ ἡμετέρου ἡγεμόνος καλυπτῆρος (εἰκ. 433, 434, 435, πίν. 93γ,δ) ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἑξῆς τριῶν καθ' ὕψος θεμελιωδῶν διαιρέσεων, ἃς ἐφήρμοζεν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τέχνη εἴς τε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν διακοσμητικήν: βάσεως, κορμοῦ καὶ στέψεως.

1. Ὡς ἐσφαλμένως τὴν ἀναπαριστᾷ ὁ Bühlmann (Die Architektur des klassischen Altertums und der Renaissance, Eszlingen a. M. 1913, πίν. 6, εἰκ. 10).
2. Der Parthenon, σ. 19.
3. The Erechtheion at Athens, London 1827, πίν. 22 ἄνω.

Ὡς βάσις χρησιμεύει μία πλαγιαστοῦ ὀρθογωνίου σχήματος ἀδιάρθρωτος ταινία ἢ πλίνθος, διαστάσεων 0,356 μ.[1] καὶ ὕψους 0,075 μ. (εἰκ. 434, πίν. 93γ).

Τὸν κορμὸν ἀποτελοῦσι δύο μεγάλαι, ἀντίνωτοι ἕλικες, ἐξορμῶσαι ἐκ τῶν ἄνω πλαγίων ἄκρων τῆς πλίνθου καὶ ἐφαπτόμεναι ἀλλήλων κατὰ τὸν κατακόρυφον ἄξονα τῆς συνθέσεως. Αἱ ἕλικες αὗται, δὶς συσπειρούμεναι πρὸς τὰ ἔξω, καταλήγουσιν ἑκατέρα ἐσωτερικῶς εἰς στρογγύλον ὀφθαλμόν (εἰκ. 434, 436, 437 καὶ πίν. 91, 93ια, ιβ) διαμέτρου 0,025 μ. Ἡ ἐλαφρῶς κοίλη τομή των περιορίζεται ἑκατέρωθεν ὑπὸ στενῆς,

435. Γεωμετρικὴ κατασκευὴ ἡγεμόνος ἀνθεμωτοῦ καλυπτῆρος.

ἐπιπέδου ταινίας, ὅπως δηλαδὴ καὶ ἡ τῶν ραβδώσεων τῶν ἰωνικῶν κιόνων. Εἰς τὴν μεταξὺ τῶν συστρεφομένων ἑλίκων καὶ τῶν ἐκ τῆς πλίνθου ἐκκινούντων καυλῶν των σχηματιζομένην γωνίαν παρεμβάλλεται μικρόν, καμπύλον, δίκην μηνίσκου, κόσμημα (εἰκ. 434), πληροῦν τὸ ἐκεῖ δημιουργούμενον μικρὸν κενόν.

Τὸ τρίτον μέλος, ἤτοι τὴν πρὸς τὰ ἄνω ἀπόληξιν τῆς συνθέσεως, σχηματίζει ὑψηλόν, ἡμιελλειψοειδοῦς περιγράμματος ἀνθέμιον, συμμετρικῶς ἐπὶ τῶν κάτωθεν ἑλίκων ἐπικαθήμενον, ἀπὸ τῶν ὁποίων καὶ φαίνεται ἐκφυόμενον. Τὸ ἰσχυρῶς ἐσχηματοποιημένον καὶ αὐστηροῦ τύπου ἀνθέμιον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ 13 φύλλων, συμμετρι-

1. Der Parthenon, σ. 19.

κῶς ἐν εἴδει ριπιδίου τεταγμένων, ἑκατέρωθεν τοῦ κατακορύφου ἄξονος, ὅστις καὶ δηλοῦται σαφῶς διὰ τῆς ἐξεχούσης ἀκμῆς, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει κατὰ τὸ μέσον του τὸ κορυφαῖον φύλλον καὶ καρδία ἢ ὁ κάλυξ αὐτοῦ (εἰκ. 434, 436, 437, πίν. 91).

436. Πρόσοψις ἡγεμόνος καλυπτῆρος κεράμου τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως (ἀριθ. εὑρετ. 3392).

Πάντα τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου εἶναι ἐσωτερικῶς κοῖλα καὶ κλειστά, συνεχόμενα πρὸς ἄλληλα, ἄνευ τῆς παρεμβολῆς μικροτέρων ἐνδιαμέσων. Στενὰ καὶ λεπτὰ κατὰ τὴν ρίζαν των εὐρύνονται τὰ φύλλα πρὸς τὰ ἄνω καὶ καταλήγουσιν ἐλευθέρως εἰς μίαν

μαλακὴν καμπύλην, ἥτις, ἐφόσον προχωροῦσι πρὸς τὰ κάτω, κάμπτεται ὁλονὲν περισσότερον πρὸς τὰ πλάγια, ὡς νὰ δέχεται τὴν πνοὴν μιᾶς ἐλαφρᾶς αὔρας. Ἡ κίνησίς των αὕτη, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ παιγνίδισμα φωτὸς καὶ σκιᾶς, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ

437. Πρόσοψις ἡγεμόνος καλυπτῆρος κεράμου τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως (ἀριθ. εὑρετ. 6462).

ἡ κοιλότης των καὶ πρὸς τὸν διάφορον χρωματισμόν, τὸν ὁποῖον φαίνεται, ὅτι εἶχον τὰ ἐναλλασσόμενα φύλλα των, προσδίδει πολλὴν ζωντάνιαν εἰς τὸ ὅλον ἀνθέμιον. Τὰ κάτω ἰσχνὰ καὶ συμπυκνούμενα ἄκρα τῶν φύλλων φαίνονται ὡς νὰ ἐκφύωνται ἀπὸ

τινος καρδιᾶς ἢ πυρῆνος, ὀξυκορύφου σχεδίου (εἰκ. 434, 436, 437), ἀναδυομένου ἐκ τοῦ μεταξὺ τῶν ἑλίκων ἄνω καταλειπομένου κενοῦ.

Ἐντυπωσιακῶς πλαστικὴ καὶ ζωντανὴ ἐμφανίζεται ἡ πλαγία ὄψις τῶν ἡγεμόνων, μὲ τὸ ὁλονὲν στενούμενον πρὸς τὰ ἄνω πάχος αὐτῆς (εἰκ. 430α, 438 καὶ πίν. 93ι) τὸν 0,048 μ. παχὺν κύλινδρον τῆς κάτω ἕλικος καὶ τοὺς ἰσχνοτέρους, ἕως 0,032 μ., ἐπαλλήλους ἀνωτέρους μικροὺς κυλίνδρους τοῦ πάχους τῶν κεκλιμένων φύλλων τοῦ ἀνθεμίου, ἐπιτυχῶς φωτιζομένους διὰ τοῦ πλαγίως προσπίπτοντος φωτὸς τοῦ ἡλίου.

438. Πλαγία καὶ ὀπισθία ὄψις ἡγεμόνος καλυπτῆρος κεράμου.

Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο, αἰσθητικῆς αὐτὸ φύσεως, στοιχεῖον τῶν ἡγεμόνων κεράμων, κρίνομεν καλὸν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα. Ὡς ἤδη εἴπομεν (ἀνωτ. σ. 554, σημ. 1) αἱ κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ ἀετώματος διακοσμητικαὶ λεοντοκεφαλαὶ παρουσιάζουν πρὸς τὸ ἀέτωμα μικρὰν (±6°) στροφήν, αἱ μὲν τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος πρὸς Α., αἱ δὲ τοῦ δυτικοῦ πρὸς Δ., οὖσαι συμμετρικῶς διατεταγμέναι πρὸς τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα τοῦ ναοῦ[1]. Ὡς δὲ διεπίστωσεν ὁ καθηγ. Κ. Ρωμαῖος[2], τόσον αἱ λεοντοκεφαλαί[3], ὅσον

1. Κατὰ τὸν ΡΩΜΑΙΟΝ διὰ τῆς στροφῆς ταύτης πρὸς τὰ ἀετώματα φαίνεται, ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων ἐπεχείρησε νὰ ἐκφράση ἓν σημαντικώτατον νόημα: ὅτι ὁ ναὸς ἔχει διπλοῦν, *δίδυμον ἀετόν*, καὶ ὅτι τὰ συνανήκοντα ἡμίση τοῦ ἀετώματος χωρίζονται καὶ ἑνώνονται εἰς ἓν μέγα σύνολον.

2. Ἔ.ἀ.

3. Ἀρχαϊκοὶ ναοί: α) Ἑκατόμπεδον Πεισιστρατιδῶν (PAYNE-YOYNG, Archaic Marble Sculpture of the Acropolis, Lon-

καὶ τὰ ἀνθέμια[1] τῶν ἀκροκεράμων τῶν ναῶν, ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς μέχρι καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς «ἐκτὸς τῆς μετωπικῆς των ἐμφανίσεως παρουσιάζουν καὶ ἄλλην, πλαγιωτέραν ὄψιν καὶ κίνησιν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερά, ἥτις διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν, ἐπειδὴ ἦτο ἐλαφρὰ καὶ σχεδὸν ἀφανής». Ἀφοῦ δὲ καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα παρουσιάζεται ἀσφαλῶς, ὡς εἴδομεν, ἡ ἐλαφρὰ τῶν λεοντοκεφαλῶν πρὸς τὰ ἀετώματα στροφή, δὲν εἶναι ἀπίθανον ποιά τις ἐλαφρὰ κλίσις πρὸς τὰ ἀετώματα νὰ ὑπῆρχε καὶ εἰς τοῦ Παρθενῶνος τοὺς ἡγεμόνας καὶ ψευδοηγεμόνας καλυπτῆρας. Οὗτοι ὅμως δυστυχῶς δὲν εὑρίσκονται πλέον εἰς τὰς θέσεις των, ἀλλ' εἶναι τεθραυσμένοι καὶ κατεσπαρμένοι καὶ ἑπομένως τὸ πρᾶγμα δὲν δύναται νὰ διαπιστωθῇ ἐπὶ τόπου, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ὁπωσδήποτε καλῶς διατηρουμένων τεμαχίων των.

Ἓν δὲ μόνον, τὸ εἰς φυσικὸν μέγεθος εἰς τὸν πίν. 91 εἰκονιζόμενον, ἐξετασθὲν εὑρέθη, ὅτι ἑκατέρωθεν τοῦ ἄξονός του, ὅστις ἵσταται καθέτως ἐπὶ τῆς πλίνθου, παρουσιάζει διαφορὰν μεταξὺ τοῦ δεξιοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἡμίσεος αὐτοῦ, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸν ὀφθαλμὸν τῶν ἑλίκων καὶ τὴν πλίνθον (εἰκ. 434 δεξιὰ) καὶ ὀλιγώτερον ὡς πρὸς τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποδηλοῖ τὴν ὕπαρξιν ποιᾶς τινος κλίσεως. Κατὰ ταῦτα πιθανὴ φαίνεται καὶ ἡ εἰς τὸν Παρθενῶνα ὕπαρξις τῆς ὑπὸ τοῦ Κ. Ρωμαίου διαπιστωθείσης λανθανούσης κινήσεως ἢ γραφικότητος κατὰ Μιχελῆν (βλ. ἀνωτ. σ. 554, σημ. 3) τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ἀνισότης πλάτους διεπιστώθη καὶ ἐπὶ ἄλλων τεμαχίων ἡγεμόνων (πρβλ. Hambidge, The Parthenon κλπ. σ. 63).

Ἡ περιγραφεῖσα γλυπτὴ διακόσμησις τῶν ἀκροκεράμων τοῦ Παρθενῶνος παρουσιάζει κτυπητὴν συγγένειαν πρὸς τὴν ἐπίστεψιν ἰωνικῶν καὶ ἀττικῶν[2] ἐπιτυμβίων στηλῶν τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 6ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ., ἀκόμη δὲ καὶ κυρίως τῶν τῆς Σάμου. Αἱ αὐταὶ πράγματι μεγάλαι, ἀντίνωτοι, αὐλακωταὶ ἕλικες ὑποβαστάζουν καὶ ἐκεῖ τὸ ἐπ' αὐτῶν ἐπικαθήμενον ἀνθέμιον. Ἀλλ' ἐνῶ αἱ σαμιακαὶ ἐπιστέψεις, ἀκολουθοῦσαι τὴν ἰωνικὴν χλιδήν, εἶναι ἐφωδιασμέναι μὲ πολλὰ πρόσθετα διακοσμητικὰ στοιχεῖα, ἡ διακόσμησις τῶν ἡγεμόνων μας εἶναι πολὺ λιτοτέρα[3], ἀφοῦ οὔτε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἑλίκων παρουσιάζει διακεκοσμημένους μὲ πολυφύλλους ῥόδακας[4], ὡς εἰς τὰς τῆς Σάμου, οὔτε τὸν πυρῆνα ἐφωδιασμένον δι' ἄλλου μικροτέρου ἀνθεμίου[5] οὔτε τὸ μεταξὺ

don ἔ.ἀ. πίν. 132), β) ναὸς Ἀλέας Ἀθηνᾶς Τεγέας (Dugas - Clemmensen, Le Sanctuaire d'Aléa Athéna, πίν. 46a) καὶ γ) Λάφριον (περὶ τὸ 400 π.Χ.) (Dyggve, Das Laphrion von Kalydon, Ark. Kunst. Skrifter, Kobenhavn 1948, Nr. 2, σ. 130).

1. Ἀρχαϊκὰ μὲ προτομὴν κόρης: α) Καλυδῶνος (Ρωμαιος, Κέραμοι Καλυδῶνος, εἰκ. 26), β) Θέρμου (Ρωμαιος, ἔ.ἀ. εἰκ. 68). Μὲ ἀνδρικὴν κεφαλήν, Σιληνοῦ κλπ., Θέρμου (Ρωμαιος, ἔ.ἀ. σ. 104). Μὲ ἑλικοειδὲς κόσμημα, ἀλλ' ἄνευ ὑψηλοῦ μετώπου: α) Ἐλευσῖνος (Koch, RM 30, 1915, σ. 78 = Ρωμαιος ἐν Korkyra I, σ. 105, σημ. 3), β) Ἀφαίας (Ρωμαιος ἐν Korkyra I, σ. 113, σημ. 2). Κλασσικά: α) σίμης Τροιζῆνος (Ρωμαιος, ἔ.ἀ. σ. 105), β) ναοῦ Ἀθηνᾶς Πεισιστρατιδῶν (Payne - Young, ἔ.ἀ. πίν. 112), γ) ναοῦ Ἀλέας Ἀθηνᾶς Τεγέας (Dugas - Clemmensen, ἔ.ἀ. πίν. 46a), δ) Καλυδῶνος, τελευταῖον Λάφριον περὶ τὸ 400 π.Χ. (Duggve, ἔ.ἀ.).

2. Πρβλ. M. Collignon, Le Parthénon, σ. 23, ὅστις προσθέτει καὶ ὅτι ἐκπλήσσεταί τις διὰ τὴν ἀντίθεσιν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν αἱ μορφαὶ αὗται πρὸς τὰς τῶν ἀκρωτηρίων, εἰς τὰς ὁποίας τόσον ἐλευθέρως ἀναπτύσσεται ἡ φυτικὴ διακόσμησις, ἀκόμη δὲ καὶ ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων των εἶχεν ὀλιγωτέραν ἐλευθερίαν καὶ οὕτω ἠναγκάσθη νὰ διατηρήσῃ εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν λεόντων τῆς ὑδρορρόης ἕνα συμβατικὸν τύπον διὰ νὰ τοὺς κάμῃ νὰ συμφωνήσουν πρὸς τὰ δωρικὰ στοιχεῖα τοῦ θριγκοῦ· ἡ αὐτὴ ἀνάγκη λέγω τοῦ ἐπέβαλε νὰ κάμῃ τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τοὺς ἡγεμόνας κεράμους.

3. Πρβλ. καὶ τὸ περίκλειον *φιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας* (Θουκυδιδης II. 40).

4. Ὡς ἡ στήλη τῆς Σάμου: J. Boehlau, Aus Ionischen und Italischen Nekropolen, Leipzig 1898, πίν. I, ἀριθ. 2 καὶ Δ. Ευαγγελιδης, ΑΕ 1924, σ. 74, εἰκ. 11.

5. Boehlau, ἔ.ἀ. πίν. I, ἀριθ. 1 καὶ 2. Wasmuth's, Lexikon der Baukunst, τ. 1, σ. 145, εἰκ. 1.

439. Τεμάχια ἡγεμόνων καλυπτήρων κεράμων ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως.

440. Τεμάχια ἡγεμόνων καλυπτήρων κεράμων ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως.

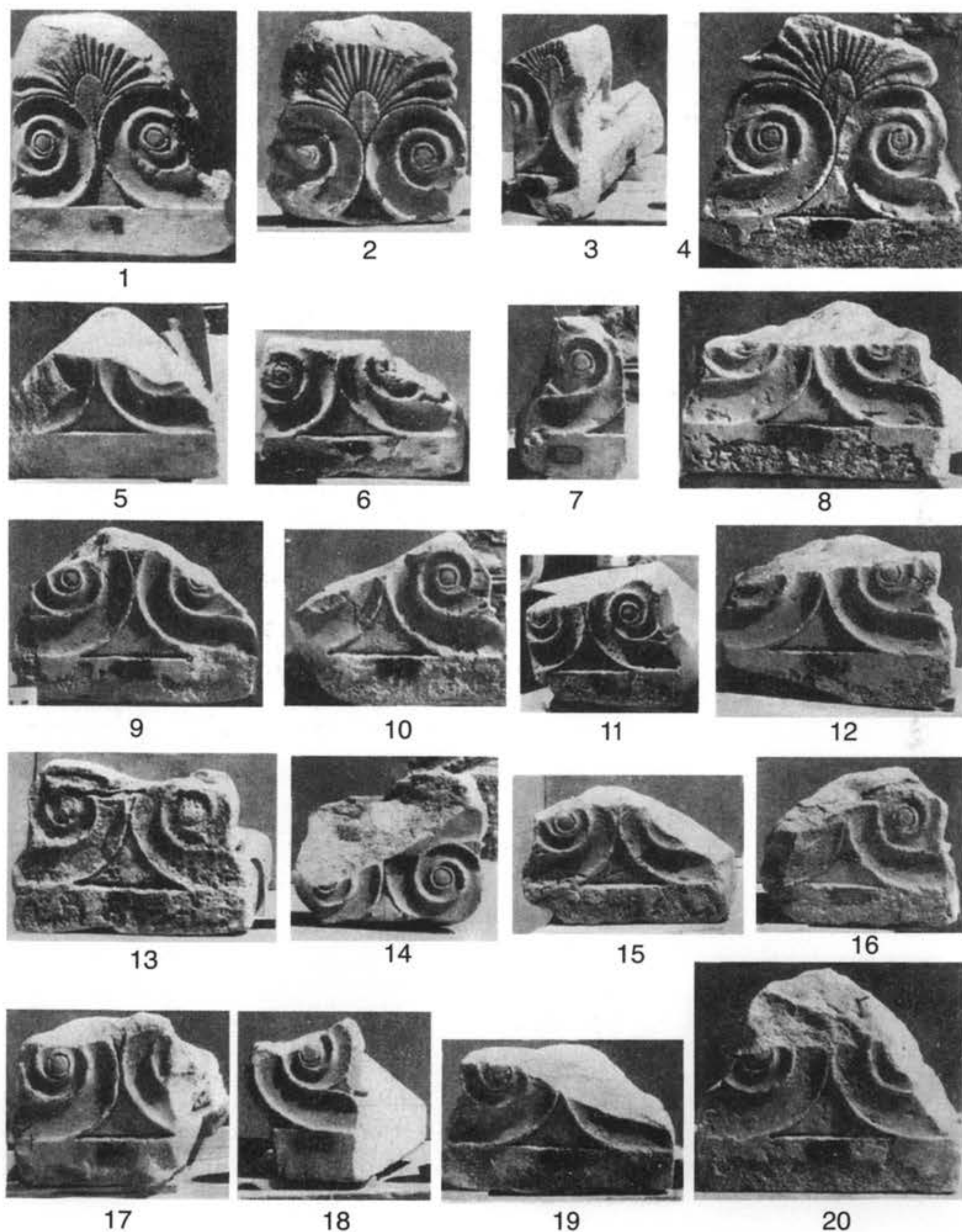

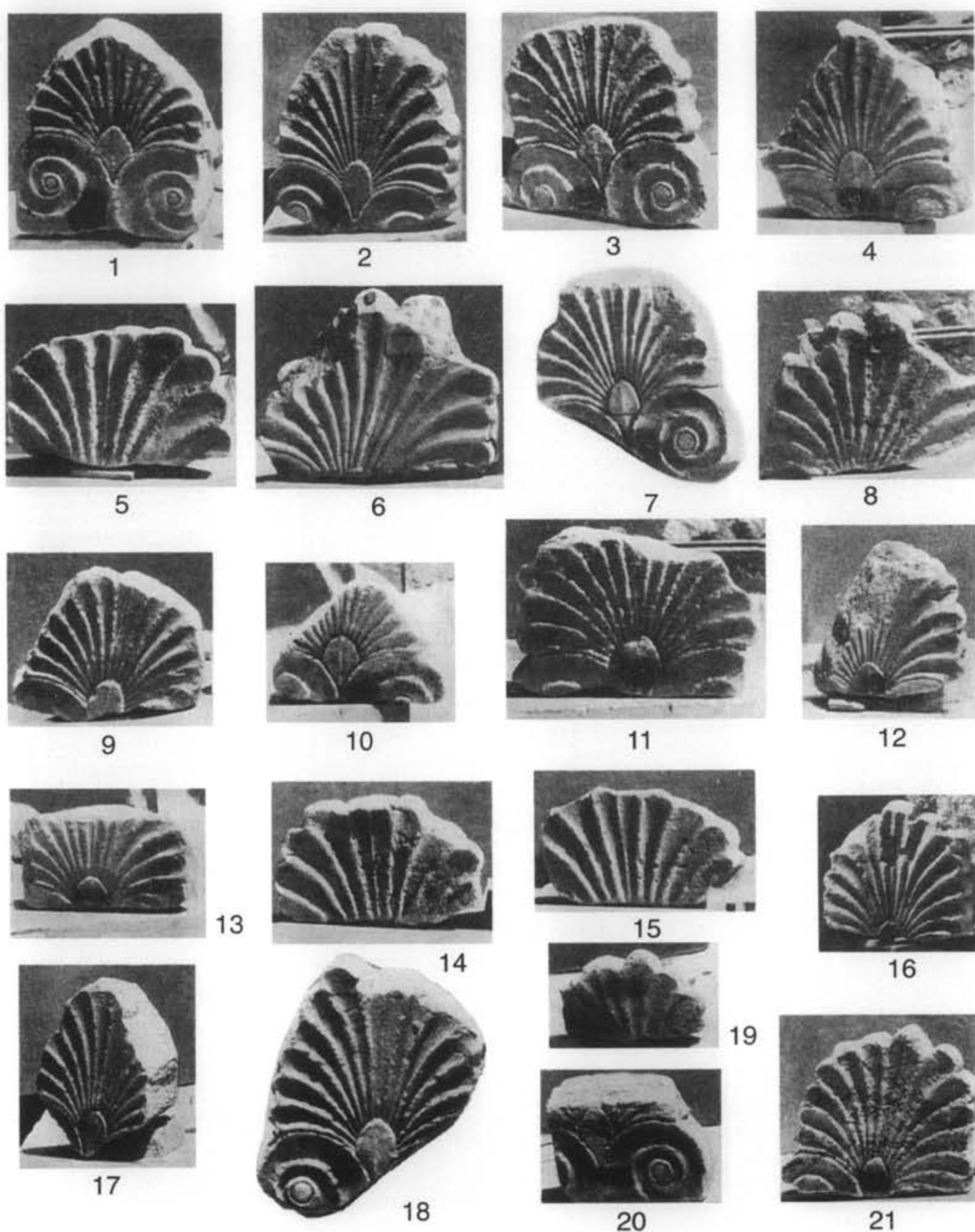

441. Τεμάχια ἡγεμόνων καλυπτήρων κεράμων ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως.

442. Τεμάχια ἡγεμόνων καλυπτήρων κεράμων ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως.

443. Τεμάχια ἡγεμόνων καλυπτήρων κεράμων ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως.

τῶν κάτω ἄκρων τῶν ἑλίκων ἀπομένον τριγωνικὸν κενὸν πληροῖ διὰ κοσμήματος, ὡς εἰς τὴν Σαμίαν στήλην τοῦ Διαγόρου[1], οὔτε μεταξὺ τῶν φύλλων τοῦ ἀνθεμίου παρεμβάλλει ἄλλα μικρότερα λογχοειδῆ, ὡς εἰς τὰς σαμιακὰς[2] καὶ τὰς κερκυραϊκάς[3], οὔτε δὲ καὶ τὸ ἄνω περίγραμμα τοῦ ἀνθεμίου ἐμφανίζεται ὀξυκόρυφον[4], ἀλλὰ δι' ἁπαλῆς κυκλικῆς καμπύλης περατούμενον. Μία ἐλαφρὰ παραλλαγὴ ὁμοίου κοσμήματος, εἰς τὸ ὁποῖον αἱ δύο ἀντίνωτοι ἕλικες συνάπτονται δι' ὁριζοντίας ταινίας, συναντᾶται ἐπὶ ὀρειχαλκίνης ἀσπίδος τῆς 'Ολυμπίας[5]. Ἔκαμον λοιπὸν καὶ εἰς τοὺς καλυπτῆρας οἱ ἀττικοὶ γλύπται ὅ,τι εἰς τόσα ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, ἅτινα παρέλαβον ἐκ τῆς 'Ανατολῆς: τὰ ἐμιμήθησαν μέν, συγχρόνως ὅμως καὶ τὰ ἐτροποποίησαν κατὰ τὸν λογικώτερον καὶ τὸν ὡραιότερον δυνατὸν τρόπον, δημιουργήσαντες θαυμαστὰ εἰς ἁδρότητα καὶ λιτότητα δημιουργήματα (εἰκ. 439-443, πίν. 91, 92)[6], σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς των.

Εἰς τὸ περὶ Δυναμικῆς Συμμετρίας τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν ναῶν ἔργον του ὁ J. Hambidge παρέσχε γεωμετρικὴν κατασκευὴν τῶν ἑλίκων τῆς προσόψεως τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων, σύμφωνον πρὸς τὴν θεωρίαν του, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει ἁπλούστερον ἡ ἡμετ. εἰκ. 444 καὶ ὁ πίν. 93ε. Ὁ Carpenter[7], ὁμιλῶν περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Hambidge ὑποστηριζομένου γεωμετρικοῦ μυστικισμοῦ, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἶναι πολὺ ἀμφίβολος ἡ ὀρθότης τῶν θεωριῶν του, τόσον διὰ τοὺς ναούς, ὅσον καὶ διὰ τὰ ἀγγεῖα καὶ ὅτι a priori πᾶσα πιθανότης περὶ τῆς ὀρθότητός των εἶναι ἐναντίον της.

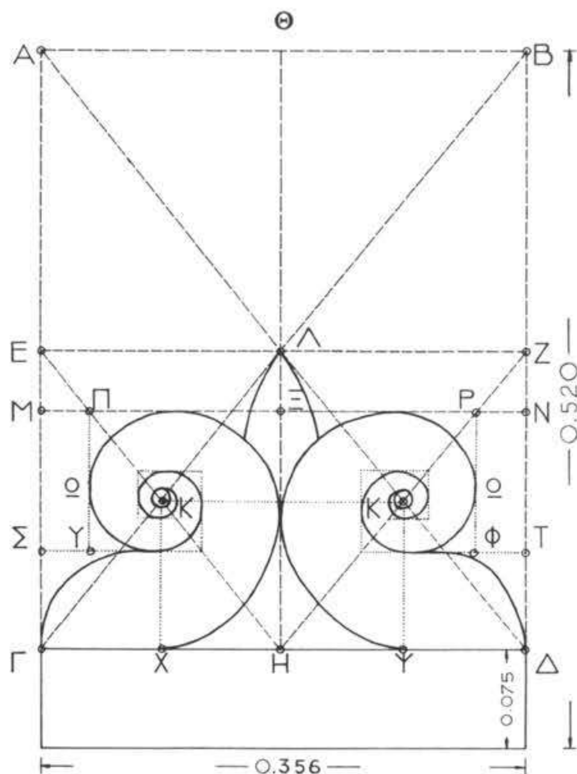
Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἕλικας ἢ σπείρας τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: ὁ Penrose ὑπεστήριξε παλαιότερον, ὅτι αἱ καλύτεραι ἑλληνικαὶ σπεῖραι ἐπλησίαζον πολὺ τὰς λεγομένας λογαριθμικάς[8], αἵτινες ἐσχετίζοντο στενῶς πρὸς καμπύλας, διαγραφομένας δι' ἀνελίξεως νήματος ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ κογχυλίου τῆς πορφύρας, τοῦ ἐπιστημονικῶς ὀνομαζομένου murex trunculus, ἂν καὶ αἱ καμπύλαι αὗται δὲν ἱκανοποιοῦσι πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σπείρας, οἵαν κατεσκεύαζον αὐτὴν οἱ Ἕλληνες. Τὴν περὶ ὁμοιότητος πρὸς λογαριθμικὴν σπεῖραν γνώμην τοῦ Penrose δέχεται καὶ ὁ Hambidge[9], ὅστις δέχεται ἐπίσης (σ. 58) καὶ ὅτι ἡ ἐξ ἀνελισσομένου κογχυλίου διαγραφομένη σπεῖρα δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐπωφελῶς καὶ εἰς τὴν σχεδίασιν αὐτῆς.

Εἰδικῶς διὰ τὰς σπείρας τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων τοῦ Παρθενῶνος γράφει ὁ

1. Boehlau, ἔ.ἀ. πίν. I, ἀριθ. 3 καὶ Δ. Ευαγγελιδης, ἔ.ἀ. σ. 74, εἰκ. 10.
2. Boehlau, ἔ.ἀ. πίν. I, ἀριθ. 1 καὶ Δ. Ευαγγελιδης, ἔ.ἀ. σ. 75, εἰκ. 12.
3. G. Rodenwaldt - H. Schleif, Korkyra, I, Berlin 1940, εἰκ. 30 ἄνω.
4. Boehlau, ἔ.ἀ. πίν. I, ἀριθ. 1, 2, 3.
5. AA 52, 1937, στ. 63, εἰκ. 28.
6. Τοῦτ' αὐτὸ εἶχον ἄλλωστε πράξει καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Ἰωνίας διὰ τὰ ἐκ τῆς ἔσω 'Ανατολῆς (μεσοποταμιακὰ καὶ ἀσσυριακὰ) πρότυπα, τῶν ὁποίων παρέλαβον μὲν τὴν διακόσμησιν, ἀλλὰ τὴν ἐτροποποίησαν καὶ τὴν ἐνεψύχωσαν ἐπὶ τὸ καλλιτεχνικώτερον, ὡς μαρτυροῦσι, μεταξὺ ἄλλων, καὶ αἱ ἐπιστέψεις τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν τοῦ Δορυλαίου (Körte, AM 20, 1895, πίν. I = Mendel, Catalogue des sculptures des Musées othomans, Constantinople 1913, τ. II, ἀριθ. 526) καὶ τῆς ἐκ Τρῳάδος ἐπιτυμβίου στήλης ἐν Βοστώνῃ τῆς 'Αμερικῆς (Furtwängler, Ägina I, εἰκ. 283, Ευαγγελιδης, AE 1924, σ. 69, εἰκ. 9 καὶ Dinsmoor, Architecture, σ. 145, εἰκ. 54).
7. AJA 24, 1921, σ. 18 ἑξ.
8. Penrose, Drawing and Construction of the Ionic Volute, Papers of the Royal Institute of British Architects, 1902.
9. The Parthenon and other Greek Temples, their Dynamic Symmetry, New Haven 1924, σ. 56.

Hambidge, ὅτι τὸ πλέον κτυπητὸν πρᾶγμα ποὺ περιέχουν εἶναι ὅτι, ἐξαιρουμένου τοῦ ἀνθεμίου, ἡ ἀπομένουσα ἀναλογία των εἶναι ἑνὸς τετραγώνου καὶ ἑνὸς ὀρθογωνίου μὲ διαγώνιον $\sqrt{5}$ (βλ. λεπτομερείας κατωτέρω εἰς τὸ περὶ Ἀναλογιῶν κεφάλαιον).

Ἡ εἰς τὴν σ. 56 τοῦ βιβλίου του περιεχομένη γεωμετρικὴ κατασκευὴ τῶν ἑλίκων τῶν ἀκροκεράμων, τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν, ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πολυπλόκου θεω-

444. Γεωμετρικὴ κατασκευὴ τῶν ἑλίκων τῶν προσόψεων τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων κεράμων (κατὰ τὸν συγγραφέα).

ρίας του, ἣν στηρίζει ἐπὶ τοῦ περὶ χρυσῆς τομῆς χωρίου τοῦ Θεαιτήτου τοῦ Πλάτωνος (148Α), καθ' ὃ δύο μὴ σύμμετροι γραμμικῶς διαστάσεις γίνονται δυνάμει σύμμετροι, ὅταν δηλαδὴ ὑψωθῶσιν εἰς μίαν δύναμιν.

Ἀντὶ τῆς κάπως δυσνοήτου ταύτης γεωμετρικῆς κατασκευῆς τῶν ἑλίκων τοῦ Hambidge παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν ἀκόλουθον πλέον εὔληπτον κατασκευήν, διὰ τῆς ὁποίας καθορίζονται αἱ λεπτομέρειαι χαράξεως τῆς ἐξωτερικῆς μόνον ἕλικος (εἰκ. 444).

Δεδομένων τῶν διαστάσεων τῶν ἀκροκεράμων 0,356 × 0,52, ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὴν

πλίνθον, ὕψους 0,075 μ. μᾶς ὑπολείπεται ἓν ὀρθογώνιον 0,356×0,445 μ. (εἰκ. 444). Τὸ ὀρθογώνιον τοῦτο, ΑΒΔΓ, εἶναι τὸ περιγεγραμμένον εἰς τὸν ἡγεμόνα καλυπτῆρα ὀρθογώνιον, τοῦ ὁποίου οἱ δύο κύριοι ἄξονες συμμετρίας εἶναι οἱ ΕΖ καὶ ΗΘ. Φέρομεν ἔπειτα τὰς διαγωνίους των ΒΓ καὶ ΑΔ, ἡ τομὴ τῶν ὁποίων εἰς Λ σημειώνει τὴν κορυφὴν τῆς στηριζούσης τὸ ἀνθέμιον μεγάλης κάλυκος. Χαράσσομεν κατόπιν τὰς διαγωνίους τῶν δύο μικρῶν ὀρθογωνίων, εἰς ἃ διαιρεῖται τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ μεγάλου ὀρθογωνίου, ἤτοι τῶν ΕΓΗΛ καὶ ΗΛΖΔ. Ἡ τομὴ τῶν διαγωνίων τούτων εἰς Κ καὶ Κ σημειώνει τὰ κέντρα τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἑλίκων, αἵτινες στηρίζουν τὸ ἀνθέμιον, τὰ κέντρα δὲ ταῦτα εὑρίσκονται ἀκριβῶς εἰς τὸ 1/4 τοῦ μήκους τῶν μεγάλων διαγωνίων ΓΒ καὶ ΑΔ. Γράφομεν κατόπιν μίαν παράλληλον ΜΝ, εἰς ὕψος ἀπὸ τῆς βάσεως ΓΔ ἴσον πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς βάσεως ΓΔ (ἤτοι ἴσον πρὸς τὸ ΓΗ), ὁπότε σχηματίζονται εἰς τὴν βάσιν δύο συνεχόμενα τετράγωνα, τὰ ΜΓΗΞ καὶ ΞΗΔΝ. Ἄγομεν μετὰ ταῦτα: 1) καθέτους ἀπὸ τῶν σημείων συναντήσεως τῶν διαγωνίων ΗΕ καὶ ΗΖ μετὰ τῆς παραλλήλου ΜΝ (δηλαδὴ ἀπὸ τῶν σημείων Π καὶ Ρ) καὶ 2) μίαν παράλληλον ΣΤ, ἀπέχουσαν τῆς βάσεως κατὰ μῆκος διπλάσιον τοῦ ΜΠ ἢ ΣΥ ἢ ΡΝ ἢ ΦΤ. Τὰ σημεῖα συναντήσεως τῶν καθέτων ΠΥ καὶ ΡΦ μετὰ τῆς παραλλήλου ΣΤ ὁρίζουσι τὰς γραμμὰς τοῦ σκελετοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφεται ἡ ἐξωτερικὴ ἕλιξ καὶ τὰ σημεῖα ἐπαφῆς αὐτῶν. Οὕτω ἐκ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν γραμμῶν: α) ἡ μὲν βάσις ΓΔ ἐφάπτεται τῆς ἐκ τῶν κάτω ἐκκινήσεως τῶν ἑλίκων εἰς τὰ σημεῖα Χ καὶ Ψ, ἅτινα εἶναι τὰ μέσα τῶν κάτω πλευρῶν ΓΗ καὶ ΗΔ τῶν δύο μικρῶν κάτω τετραγώνων, β) ὁ κατακόρυφος ἄξων συμμετρίας ΗΞ εἶναι ἡ ἐφαπτομένη τῆς ἀμέσου συνεχείας τῶν ἑλίκων εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους του, γ) αἱ γραμμαὶ ΞΠ καὶ ΞΡ εἶναι αἱ ἐφαπτόμεναι τῆς περαιτέρω συνεχείας τῶν ἑλίκων εἰς τὸ ἄνω μέρος, δ) αἱ γραμμαὶ ΠΥ καὶ ΡΦ ἐφάπτονται κατὰ τὸ μέσον των Ω, Ω τῆς συνεχείας τῆς ἕλικος, ε) ἡ γραμμὴ ΥΦ ἐφάπτεται τῆς κάτω στροφῆς τῆς ἐξωτερικῆς ἕλικος κ.ο.κ.

Ἀξιοσημείωτος καὶ πάλιν τυγχάνει ὁ εἰς τοὺς ἡγεμόνας διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν διαπιστούμενος ἰωνισμὸς τοῦ Παρθενῶνος, τὸν ὁποῖον συχνάκις ἤδη μᾶς ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ ἀναφέρωμεν (ἐσωτερικὴ ἰωνικὴ ὑπὲρ τὸν σηκὸν ζωφόρος, ἀστράγαλος ὑπὲρ τὰς τριγλύφους, ἰωνικὰ κυμάτια τῶν ἐπικράνων τῆς παραστάδος, λέσβιον κυμάτιον τοῦ θράνου, λέσβιον κυμάτιον τοῦ καταετίου γείσου, ἀνεστραμμένον λέσβιον κυμάτιον τῆς βάσεως τῶν κιγκλίδων κλπ.).

Περαίνοντες τὸν περὶ τῶν ἀκροκεράμων λόγον θὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἂν καὶ δὲν διεσώθησαν ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ἡγεμόνων ἴχνη χρώματος, ὅμως θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ τούτων αἱ γλυφαὶ θὰ ἐζωντάνευον διὰ χρωμάτων[1], ὅπως ἄλλωστε συνέβαινε καὶ διὰ τόσα ἄλλα ἀναμφισβητήτως χρωματισμένα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτὰ μέλη τοῦ Παρθενῶνος (ἐπιστύλια, τριγλύφους, γεῖσα, σῖμαν, κυμάτια ἐπικράνων παραστάδων καὶ θράνων)[2]. Χρωματισταὶ ἄλλωστε ἦσαν καὶ πολλαὶ ἀνθεμωταὶ ἐπιτύμβιοι στῆ-

1. Βλ. σχετικῶς καὶ C. Praschniker ἐν ÖJh. 13, 1910, σ. 50.
2. Penrose, Principles, σ. 55 (On the Polychromy of the Parthenon).

λαι, ὡς π.χ. ἡ ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ ἀττικὴ ἰωνικὴ[1], τῶν ὁποίων τὴν ἐξ Ἀνατολῆς καταγωγὴν πρῶτος ὑπέδειξεν ὁ Löschke[2].

Θὰ προσθέσωμεν ἀκόμη καὶ ὅτι αἱ εἰς τὰ διασωθέντα πολλὰ τεμάχια ἡγεμόνων παρατηρούμεναι μικροδιαφοραὶ ἐκτελέσεως (φύλλα τοῦ ἀνθεμίου, διάπλασις αὐλάκων τῶν ἑλίκων, σημεῖον ἐπαφῆς τῶν ἑλίκων καὶ πλάτος περιθωρίου των) (εἰκ. 439 - 443) δὲν ὀφείλονται εἰς ἀλλαγὴν τοῦ σχεδίου οὔτε εἰς μεταγενεστέραν ἀντικατάστασιν φθαρεισῶν κεράμων, ἀλλ' εἰς τὴν διάφορον τεχνικὴν δεξιότητα τῶν συγχρόνων λιθοξόων, οἵτινες, δεδομένου τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἀκροκεράμων (126, βλ. ἀνωτέρω σ. 613), θὰ ἦσαν βεβαίως πλείονες τοῦ ἑνὸς καὶ διαφόρου ἱκανότητος.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω λεπτομερῶς ἐκτεθέντα περὶ στέγης στοιχεῖα δύναται νὰ συναχθῇ τὸ ἑξῆς γενικὸν περὶ αὐτῆς συμπέρασμα:

Ἡ στέγη ἀπετέλει διὰ τοὺς ἀρχαίους ἀρχιτέκτονας ὄχι μόνον σπουδαῖον μέρος τῆς ὅλης κατασκευῆς τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ σημαντικὸν στοιχεῖον τῆς ἐξωτερικῆς του ἐμφανίσεως. Εὐνόητος λοιπὸν ἀποβαίνει ἡ μεγάλη φροντίς, ἡ ὁποία κατεβάλλετο διὰ τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὴν διακόσμησίν της. Ἔτσι αἱ δύο μεγάλαι κεκλιμέναι ἐπιφάνειαι τῆς διρρίκτου στέγης κατήντων ἀληθιναὶ καλλιτεχνικαὶ συνθέσεις. Τοιαύτη δὲ ἦτο καὶ ἡ τοῦ Παρθενῶνος (εἰκ. 423, 431), τῆς ὁποίας οἱ ἐκ πεντελησίου μαρμάρου στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες κέραμοι, μὲ τὴν ἐκφραστικὴν τῆς λειτουργίας των μορφήν, τὴν ποικιλίαν τῆς συνθέσεως τῶν κεκλιμένων καὶ τῶν κορυφαίων καλυπτήρων, τὰ περίτεχνα καὶ διακριτικῶς χρωματισμένα γλυπτὰ μέτωπα τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν ψευδοηγεμόνων ὀρθοκεράμων, ἐπεβάλλοντο εἰς τὸν θεατήν, ὡς μία ὀντότης ἀνάλογος πρὸς τὰ ἄλλα τῆς κατασκευῆς ὀργανικὰ μέλη. Ὅλως δὲ ἰδιαιτέρως ἐπεβάλλοντο τὰ περιγράμματα τῆς στέγης, τὸ κορυφαῖον καὶ τὸ τῶν κάτω ἄκρων αὐτῆς, ἅτινα ἦσαν συγχρόνως καὶ τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ τοῦ ὅλου περιγράμματος τοῦ ναοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ μάρμαρον τοῦ κεράμου τῆς στέγης θὰ προσθέσω ἀκόμη, ὅτι τοῦτο κατὰ τὸν Penrose[3] καὶ τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτὸν Michaelis[4] καὶ L. v. Sybel[5] ἦτο τὸ λίαν διαφανὲς πάριον. Τοῦτο εἶναι ἐν μέρει ἀληθές· διότι ὑπάρχουσι μὲν πράγματι πολλοὶ ἐκ παρίου μαρμάρου κέραμοι ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἔχοντες τὰς ἀπαιτουμένας διὰ τὸν Παρθενῶνα διαστάσεις, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ ἀρχικοί· διότι οἱ ἀρχικοὶ ἦσαν ἀσφαλῶς ἐκ πεντελησίου μαρμάρου[6], ἐξ ὧν πολλὰ τεμάχια διεσώθησαν ἀκόμη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἄλλα δὲ πάλιν διατηροῦνται ἀκόμη ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ μνημείου, ὡς π.χ. ἡγεμόνες στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες (εἰκ. 436 καὶ 437). Αἱ ἐκ παρίου μαρμάρου κεραμίδες θὰ προέρχωνται πιθανώτατα ἔκ τινος ἐπισκευῆς, γενομένης κατὰ τὴν

1. AJA 26, 1922, σ. 267.
2. AM 14, 1889, σ. 297.
3. Principles, σ. 46, σημ. 2.
4. Der Parthenon, σ. 17.
5. Denkmäler des klassischen Altertums 2, σ. 1175.
6. Ἐκ πεντελησίου μαρμάρου ἦσαν ἐπίσης κατὰ ΠΑΥΣΑΝΙΑΝ (V, 10, 3) καὶ οἱ κέραμοι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός: *κέραμος δὲ οὐ γῆς ὀπτῆς ἐστιν, ἀλλὰ κεράμου τρόπον λίθος ὁ Πεντελῆσιν εἰργασμένος· τὸ δὲ εὕρημα ἀνδρὸς Ναξίου λέγουσιν εἶναι Βύζου, οὗ φασιν ἐν Νάξῳ τὰ ἀγάλματα ἐφ' ὧν ἐπίγραμμα εἶναι*

Νάξιος Εὔεργός με γένει Λητοῦς πόρε, Βύζεω
παῖς, ὃς πρώτιστος τεῦξε λίθου κέραμον

ἀρχαιότητα[1], ἀπαιτηθείσης δὲ εἴτε λόγῳ φθορᾶς τῶν βασταζόντων τὰς κεραμίδας ξύλων εἴτε, ὅπερ καὶ θετικώτερον, λόγῳ πυρκαϊᾶς (περὶ ἧς βλ. ἀνωτέρω).

Ο Dinsmoor, γράφων περὶ τῶν ἐκ παρίου μαρμάρου κεραμίδων τοῦ Παρθενῶνος[2], λέγει, ὅτι τὰ σήμερον σωζόμενα τοιαῦτα τεμάχια ἔχουν ἐκτελεσθῆ μὲ τεχνικὴν ξένην πρὸς τὴν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ μὲ μάρμαρον κατωτέρας ποιότητος καὶ μέ τινας μικρὰς ἐρυθρὰς φλέβας καὶ ὅτι αἱ πρισματικαὶ ἰδίᾳ ἐπιφάνειαι τῶν καλυπτήρων, ἀντὶ νὰ εἶναι εἰργασμέναι μὲ ἐργαλεῖον καὶ λειοτριμμέναι, φαίνονται μᾶλλον κομμέναι διὰ πρίονος, ὡς εἶχεν ὑποδείξει παλαιότερον ὁ Dörpfeld[3], ὅστις καὶ συνεπέρανεν ἐκ τούτου, ὅτι ὁ πριονισμὸς τῶν κεράμων εἶχεν ἐφευρεθῆ ὑπὸ τοῦ Ναξίου Βύζου. Ἀντιθέτως ὁ Lepsius[4] καὶ ὁ Durm[5] ὁμιλοῦν περὶ αὐτῶν, ὡς ἐὰν ἦσαν περίκλειοι[6]. Ἐξετάσας ἐκ νέου τὰ ἐκ παρίου μαρμάρου τεμάχια κεραμίδων, τῇ βοηθείᾳ τοῦ λίαν εἰδήμονος μαρμαροτεχνίτου Ν. Σκαρῆ, ἐβεβαιώθην παρ' αὐτοῦ, ὅτι ἡ ἐργασία των δὲν ἔχει ἐκτελεσθῆ διὰ πρίονος, ὅπερ θὰ ἦτο ἀδιανόητον, ἀλλὰ διὰ λειστρίου (λαμάκι). Πάντως τὰ ἐκ παρίου μαρμάρου τεμάχια δὲν παύουν νὰ εἶναι μεταγενέστερα, προερχόμενα, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἔκ τινος ἀνανεώσεως τοῦ κεράμου, ἄγνωστον πότε γενομένης, ἀλλ' ὁπωσδήποτε προρρωμαϊκῆς. Βέβαιον πάντως εἶναι, ὅτι αἱ ἀρχικαὶ κέραμοι τοῦ 5ου αἰῶνος ἦσαν ἐκ τοῦ καλυτέρου πεντελησίου μαρμάρου καὶ οὐδὲν ἴχνος πρίονος δεικνύουν[7].

ΘΕΩΡΙΑ CARPENTER ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΤΟΥ

Τερματίσαντες τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀνάλυσιν τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ περικλείου Παρθενῶνος, δυνάμεθα ἤδη νὰ προβῶμεν καὶ εἰς τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν ἐπιχειρημάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριξεν ὁ R. Carpenter τὴν πρόσφατον αὐτοῦ (1971) περὶ Παρθενῶνος θεωρίαν, σύντομον περίληψιν τῆς ὁποίας παρεθέσαμεν εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἔργου τούτου (σ. 87-89).

Τὴν νέαν θεωρίαν του ἐστήριξεν ὁ Carpenter ἐπὶ τῶν ἑξῆς ἐπιχειρημάτων:

1) Θεωρεῖ ἀπίστευτον καὶ ἀπίθανον τὴν ἰσχύουσαν γνώμην, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τῆς σιγῆς οἱουδήποτε συγγραφέως ἢ ἐπιγραφῆς περὶ κατασκευαζομένου νέου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς κατά τε τοὺς χρόνους τῆς Περσικῆς εἰσβολῆς καὶ ἀργότερον, μέχρι τῆς εἰς τὴν ἀρχὴν ἀνόδου τοῦ Περικλέους, ἑπομένως ἀπίθανον καὶ τὸ ἐκ τῆς σιγῆς ταύτης συναγόμενον συμπέρασμα, ὅτι οὐδεμία προσπάθεια ἐγένετο ἀποκαταστάσεως τῶν περσικῶν ζημιῶν δι' ἀναλήψεως ἔργου τινὸς εἰς τὸν Παρθενῶνα, τὸ ἄνδηρον (plateforme,

1. Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ γράφομεν, ὁ Brown (Greece Old and New, σ. 23) θεωρεῖ τὸν σηκὸν καλυπτόμενον ὑπὸ λεπτῶν καὶ λίαν διαφανῶν πλακῶν, βεβαίως παρίων.
2. AJA 38, 1934, σ. 98.
3. Ὅστις ἐν AM 14, 1889, σ. 322 τὰς θεωρεῖ προπερσικάς.
4. Griechische Marmorstudien, Berlin 1890, σ. 123.
5. Baukunst³, σ. 206, σημ. 2.
6. Πρβλ. σχετικῶς καὶ Frazer, Pausanias III, σ. 503.
7. Πρβλ. Dinsmoor, ἔ.ἀ.

ἡ ἄνω ἐπιφάνεια) τοῦ στερεοβάτου τοῦ ὁποίου παρέμενεν ἐπὶ 30 καὶ πλέον ἔτη (480 - 447 π.Χ.) ἀργὸν καὶ κενόν.

Πρὸς κατάρριψιν τῆς γνώμης ταύτης προβάλλει ὁ Carpenter τὸ ἐκ πωρολίθου ὑπ' ἀριθ. 3 ἀνάλημμα (εἰκ. 27), ὅπερ ἀπεδείχθη, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω[1], ὅτι χρονολογεῖται μεταξὺ τοῦ 470 καὶ τοῦ 460 καὶ ἑπομένως συνηγορεῖ ὑπὲρ οἰκοδομικῆς τινος δραστηριότητος, ἀναληφθείσης τότε ἐπὶ τοῦ ἀνδήρου τοῦ ναοῦ, ἤτοι περὶ ἐνάρξεως κατασκευῆς ναοῦ τοὐλάχιστον 20 ἔτη πρὸ τῆς εἰς τὴν ἀρχὴν ἀνόδου τοῦ Περικλέους (449 π.Χ.) καὶ 22 πρὸ τῆς ἐνάρξεως κατασκευῆς τοῦ νῦν Παρθενῶνος ὑπὸ τοῦ Ἰκτίνου τὸ 447 π.Χ.

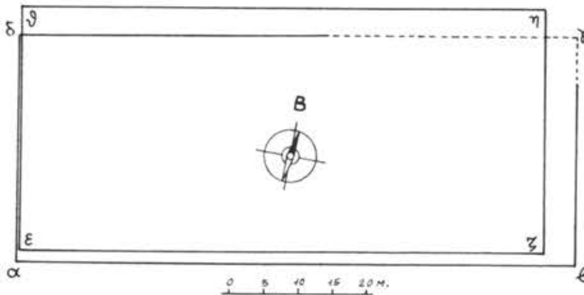
2) Ὅμοιον συμπέρασμα δύναται, λέγει, νὰ συναχθῇ καὶ ἐκ τῶν ἐτησίων ἀπολογισμῶν τῶν ἐπιστατῶν τοῦ περικλείου Παρθενῶνος. Οἱ λογαριασμοὶ οὗτοι καλύπτουν τὰ 15 ἔτη μεταξὺ τοῦ 447 καὶ τοῦ 432 π.Χ.[2] Ἄξιον σημειώσεως ὅμως εἶναι, ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα πέντε ἔτη τῆς περιόδου ταύτης δὲν ἐγένοντο δαπάναι δι' οἰκοδομικὰ ἔργα εἰς τὸν Παρθενῶνα, εἰ μὴ μόνον διὰ γλυπτικὰς ἐργασίας τῶν ἀετωμάτων. Φαίνεται λοιπὸν βέβαιον, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο κατὰ τὰ πέντε τελευταῖα ἔτη τελειωμένος ἀπὸ πάσης ἄλλης ἀπόψεως, πλὴν τῆς τελικῆς ἐπεξεργασίας τῶν ραβδώσεων, τῶν ἐπιφανειῶν τῶν μαρμάρων καὶ τοῦ χρωματισμοῦ (κυματίων, φατνωμάτων κλπ.).

Εἶναι ὅμως φυσικῶς ἀδύνατον μία τόσον ὀγκώδης καὶ μεγαλοπρεπὴς κατασκευή, μὲ τελείως λαξευμένα καὶ συνηρμολογημένα μάρμαρα νὰ ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ εἰς τὸ τόσον βραχὺ χρονικὸν διάστημα τῶν πέντε ἐτῶν, ἐὰν δὲν ὑπῆρχον πρόχειρα καὶ ἕτοιμα τὰ ἐκ πεντελησίου μαρμάρου ἀπαιτούμενα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ὑλικά.

3) Ἤδη πρὸ 50ετίας ὁ Hill συνήγαγε τὴν κάτοψιν ἑνὸς ἀρχαιοτέρου ναοῦ, τοποθετηθέντος καὶ ἀνεγερθέντος ἐπὶ τῆς αὐτῆς κατὰ τὸ πλεῖστον θεμελιώσεως πρὸς τὸν νεώτερον Παρθενῶνα (πτ. πίν. III, πίν. 3). Τοὺς κίονας τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ὑπελόγισεν, ὡς ἤδη εἴπομεν (σ. 65 ἑξ.), εἰς 16 διὰ τὰς μακρὰς καὶ 6 διὰ τὰς στενὰς πλευράς, τὰ δὲ συμπεράσματά του ἐγένοντο γενικῶς ἀποδεκτά. Ἐκ τῆς συνεξετάσεως τῶν δύο σχεδίων, τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου ναοῦ (εἰκ. 47, 71, πίν. 3), γίνεται φανερόν, ὅτι ἀμφότεροι ἔχουν πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα, μὲ τὴν διαφορὰν μόνον, ὅτι ὁ νεώτερος εἶναι κατὰ ἕνα κίονα μακρότερος, καὶ κατὰ δύο κίονας πλατύτερος. Εἶναι ἐντούτοις ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως, ὅτι ἡ αὔξησις τῶν διαστάσεων τοῦ νεωτέρου ναοῦ δὲν συνοδεύεται ὑπὸ ἀναλόγου αὐξήσεως τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τῆς κατασκευῆς του· διότι οὔτε οἱ τοῖχοί του εἶναι παχύτεροι οὔτε οἱ κίονές του εὐθυτενέστεροι καὶ ὑψηλότεροι οὔτε οἱ ἀναβαθμοὶ τῆς κρηπῖδός του πλατύτεροι καί, ὅπερ καὶ σπουδαιότερον, αἱ κάτω διάμετροι τῶν κιόνων τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου ναοῦ εἶναι αἱ αὐταί, μόνον δὲ τὸ μεταξόνιον εἶναι κατὰ 0,115 μ. μικρότερον. Ἐὰν λοιπόν, λέγει ὁ Carpenter, δὲν ἐμεσολάβησεν ἀλλαγὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς παραδόσεως μεταξὺ τῆς ἐκτελέσεως τῶν δύο σχεδίων, ἡ μνημονευθεῖσα περίπου ταυτότης τῶν διαστάσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ των περιστυλίου θὰ ἔπρεπε νὰ συνεπιφέρῃ τελείαν ἀλλαγὴν καὶ εἰς τὰς διαστάσεις τῶν στοιχείων τῆς ἀνωδομῆς (ἐπιστυλίου, ζωφόρου, γείσου, ἐπαετίδος κλπ.). Εὐκόλως ἐντούτοις ὑπολογίζεται, ὅτι μειουμένου

1. Kolbe, JdI 51, 1936, σ. 10 ἑξ.
2. Πρβλ. W. B. Dinsmoor, Attic Building Accounts, AJA 17, 1913, σ. 53 ἑξ.

τοῦ μεταξονίου κατὰ 0,115 μ. θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπέλθῃ ἀνάλογος ἐλάττωσις πλάτους καὶ εἰς τὰς μετόπας κατὰ 0,057 μ. περίπου. Πρὸς ἐξήγησιν τούτου ὑπετέθη, ὅτι ἡ γενομένη αὔξησις τῶν γενικῶν διαστάσεων τοῦ ναοῦ, ἄνευ αὐξήσεως καὶ τῶν διαστάσεων τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸν στοιχείων, θὰ ὠφείλετο εἰς τὸ περιωρισμένον ἐμβαδὸν τοῦ ἀνδήρου. Καὶ τὸ μὲν μῆκος τοῦ ἀνδήρου ἦτο ἀρκετὸν ἵνα ἐξοικονομηθοῦν καὶ οἱ 17 κίονες, δὲν ἐπήρκει ὅμως δι' αὔξησιν τοῦ πλάτους τοῦ ναοῦ ἀπὸ 6 εἰς 8 κίονας καὶ ἀπέβαινεν, ὡς ἐκ τούτου, ἀναπόφευκτος ἡ πρόσθετος ἐπέκτασις αὐτοῦ πρὸς Βορρᾶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ

445. Σχετικὴ τοποθέτησις τοῦ ἀρχαιοτέρου καὶ τοῦ περικλείου Παρθενῶνος ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὅρια τοῦ ἀνδήρου (αβγδ ἀρχαιότερος Παρθενών, εζηθ, περίκλειος Παρθενών).

ζητηθῇ ἄλλη τις ἐξήγησις, τοῦ λόγου δι' ὃν τόσον πολλαὶ διαστάσεις τῶν στοιχείων κατασκευῆς τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ διετηρήθησαν ἀναλλοίωτοι καὶ εἰς τὸν νεώτερον (βλ. ἀνωτ. σ. 71 καὶ ἀλλαχοῦ). Ἰδοὺ δὲ ποία κατὰ Carpenter εἶναι αὕτη: 1) ἐνῶ ὁ στενότερος παλαιὸς ναὸς εἶναι συμμετρικῶς τοποθετημένος ἐπὶ τοῦ ἀνδήρου (εἰκ. 445), ὁ εὐρύτερος νεώτερος δὲν εἶναι. Ὅπως εἶναι τοποθετημένος ὁ παλαιότερος περιβάλλεται ἀπὸ ἕνα ἐλεύθερον διάδρομον, ἐκτεινόμενον μεταξὺ τοῦ κατωτάτου ἀναβαθμοῦ καὶ τοῦ χείλους τοῦ ἀνδήρου, πλάτους 3,60 μ. ἑκατέρωθεν τῶν μακρῶν πλευρῶν· ἀντιθέτως ὁ νεώτερος Παρθενὼν εἶναι τοποθετημένος χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του τὴν συμμετρικὴν διάταξιν (εἰκ. 21 καὶ 445), τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ἄνδηρον καὶ ὁ ἀρχαιότερος ναὸς εἶχον συλληφθῆ ὡς ὁλοκληρωτικὰ μέρη ἑνὸς σχεδίου, ἐνῶ ὁ νῦν Παρθενὼν ἦτο μᾶλλον εἷς εἰσβολεὺς εἰς σχέδιον διαφόρου συλλήψεως.

Ἐγείρονται ὅμως ἤδη πλείονα ἐρωτήματα, ἅτινα ἔμενον ἕως τώρα ἀναπάντητα: 1) τίνος σχέδιον ἦτο τὸ τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος καὶ 2) πόσον μέρος ἐξ αὐτοῦ ἐξετελέσθη.

Ὁ Hill ἐφρόνει [1], ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθὲν σχέδιον ἦτο τὸ τοῦ ναοῦ, ὅστις εὑρίσκετο ἐν κατασκευῇ ὅταν εἰσέβαλον οἱ Πέρσαι καὶ τὸ ὁποῖον ἀποτόμως ἐγκατελείφθη μετὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν λεηλασίαν τῆς πόλεως καὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Κατὰ τὸν Carpenter ὅμως, στηριζόμενον ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀναλημμάτων καὶ τῶν νοτίως τοῦ Παρθενῶνος

1. AJA 16, 1912, σ. 557.

ἐπιχώσεων, τὸ σχέδιον τοῦτο δὲν ἦτο τὸ προπερσικόν, ἀλλ' ἀναπαράγει τὴν κάτοψιν ναοῦ, εὑρισκομένου ὑπὸ κατασκευὴν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Περσῶν.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον καὶ δυσκολώτερον ἐρώτημα, τίνος ἦτο τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ πόσον εἶχε προχωρήσει ἡ ἐκτέλεσίς του, ὑπάρχουν μόνον βοηθητικαί τινες ἐνδείξεις, τεχνικῆς μᾶλλον φύσεως. Ἰδοὺ δὲ ποῖαι εἶναι αὗται: ὑπὸ τὸ μαρμάρινον δάπεδον τοῦ σηκοῦ τοῦ νῦν Παρθενῶνος εὑρέθη ὡς γέμισμα μαρμαρίνη πλὰξ μὲ κοιλόκυρτον διατομήν (εἰκ. 55, 56), ἓξ δὲ ἄλλοι λίθοι, ὁμοίας διατομῆς, ἐνεκτίσθησαν εἰς τὸν δυτικὸν θυραῖον τοῖχον τοῦ κυρίως Παρθενῶνος. Καὶ οἱ ἑπτὰ αὐτοὶ λίθοι πρέπει νὰ εἶχον ἀπορριφθῆ ἀπὸ κάποιο γειτονικὸν κτίσμα, μὴ ὑπαρχούσης δὲ ἄλλης δυνατότητος, θὰ ἀνῆκον ἀρχικῶς εἰς τὸν κιμώνειον Παρθενῶνα. Ὁ πρῶτος λίθος ἐταυτίσθη, ὡς ἤδη εἴπομεν (σ. 73), πρὸς τὸν ἀκραῖον λίθον, ἤτοι τὴν βάσιν τῆς παραστάδος τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ἐξεταζόμενος δὲ παρουσιάζει τόρμους δι' ὁριζοντίους συνδέσμους, δι' ὧν συνεκρατεῖτο πρὸς τοὺς γειτονικούς του. Οἱ ἄλλοι ἓξ λίθοι ἀπετέλουν ἄλλοτε μέρος τοῦ τοιχοβάτου τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ.

Κανονικὸν διὰ τὸν ἰωνικὸν ρυθμὸν εἶναι νὰ φέρῃ ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ κυματιοφόρον βάσιν, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἰωνικῶν κιόνων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ δωρικοὶ κίονες δὲν ἔχουν βάσιν, δὲν ἦτο λογικὸν νὰ τεθῇ κυματιοφόρος βάσις εἰς τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ ἑνὸς δωρικοῦ ναοῦ. Καὶ εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ ἀντιταχθῇ, ὅτι οἱ κυματιοφόροι οὗτοι λίθοι δὲν ἀνῆκον εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα, ἀφοῦ αὐτὸς ἀπεδείχθη, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν (σ. 67, 68, 77 ἑξ.), ὅτι εἶχε δωρικοὺς τοὺς κίονας. Εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἀναφέρει ὁ Carpenter καὶ ἄλλο παράδειγμα δωρικοῦ ναοῦ, τὸ Ἡφαίστειον, χρονολογούμενον ἀμέσως μετὰ τὸν κιμώνειον Παρθενῶνα, ἔχον κυματιοφόρον τοιχοβάτην τῆς αὐτῆς κοιλοκύρτου διατομῆς[1]. Εἶναι λοιπὸν σαφές, λέγει, ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων, ὅστις ἐσχεδίασε τὸν κιμώνειον Παρθενῶνα — ὁ Καλλικράτης κατὰ Carpenter — ηὐνόησε τὸ ἰωνικὸν αὐτὸ στοιχεῖον διὰ τὸν δωρικὸν ναόν του, ὅπως καὶ ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Ἡφαιστείου (κατὰ Carpenter ὁ αὐτὸς Καλλικράτης), ἐνῷ ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ νῦν Παρθενῶνος (Ἰκτῖνος) ἀπεδοκίμασε καὶ ἀπέρριψε τὸ ἰωνικὸν αὐτὸ στοιχεῖον, ὡς ἀκατάλληλον διὰ κτίριον δωρικοῦ ρυθμοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς παρουσίας τόρμων δι' ὁριζοντίους συνδέσμους καὶ τῆς ἀπουσίας τόρμων διὰ κατακορύφους γόμφους ἐπὶ τῆς κυματιοφόρου βάσεως ὁ Hill συνήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ κυματιοφόρος τοιχοβάτης τοῦ σηκοῦ τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος εἶχε μὲν τοποθετηθῆ, ἀλλ' ὁ ὑπεράνω αὐτοῦ τοῖχος δὲν εἶχεν ἀνεγερθῆ. Δυνάμει ὅμως παρατηρήσεως, γενομένης κατὰ πρόσφατον ἐξερεύνησιν τῶν θεμελίων τοῦ Ἡφαιστείου, ἐξηκριβώθη, ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἐξωτερική του κιονοστοιχία εἶχεν ἀνεγερθῆ πρὶν ἢ τοποθετηθῇ ἄλλο τι στοιχεῖον τῆς κατόψεως. Ὅθεν ἕπεται, ὅτι καὶ εἰς τὸν περίπου σύγχρονον κιμώνειον Παρθενῶνα θὰ εἶχε πρότερον ἀνεγερθῆ ἡ ἐξωτερικὴ κιονοστοιχία καὶ ἔπειτα θὰ ἤρχισεν ἡ κατασκευὴ τοῦ σηκοῦ, μὲ ἄλλας λέξεις ὅτι οἱ κίονές του ἵσταντο ἤδη ὅταν ἤρχισεν ὁ τοῖχος. Καὶ ἐὰν ζητήσωμεν διατὶ διεκόπη ἡ κατασκευή, θὰ φέρωμεν ὡς ἐξήγησιν τὴν παρέμβασιν τοῦ Περικλέους, τὸ 448 π.Χ., μὲ νέον φιλοδοξότερον σχέδιον καὶ μὲ νέον ἀρχιτέκτονα, τὸν Ἰκτῖνον, ἀντικαταστήσαντα τὸν Καλλικράτην.

1. Koch, Studien zum Theseustempel, πίν. 57, 1.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. κατασκευῆς τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος δύναται νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ὅτι κυματιοφόρος τοιχοβάτης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχεν εἰσαχθῇ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν βλαβέντος ναοῦ: α) διότι ἡ παρουσία του θὰ ἀπῄτει, ὡς εἴπομεν, τὴν προηγουμένην ἀνέγερσιν τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας (ἐνῶ κατὰ τελευταίαν μέτρησιν ἀπεδείχθη, ὅτι μόνον 23 σφόνδυλοι εἶχον τοποθετηθῆ) καὶ περαιτέρω ὑλικὸν διὰ κίονας εἶχε προσκομισθῆ ἀπὸ τὰ λατομεῖα, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀκόμη χρησιμοποιηθῆ καὶ β) διότι ἡ διατομὴ τοῦ τοιχοβάτου δὲν εἶχε παράλληλον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος, ἐνῶ, ὡς εἴδομεν, πολὺ ὁμοιάζει πρὸς τὸν τοιχοβάτην τοῦ Ἡφαιστείου (τοῦ ὁποίου ἡ κατασκευὴ ἤρχισε περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος)[1] καὶ οὕτω ὁριστικῶς προηγεῖται τῆς κανονικῆς ἀττικῆς ἰωνικῆς βάσεως τῶν κιόνων τῶν Προπυλαίων (ἀρχή των τὸ 437 π.Χ.) καὶ τοῦ Ἐρεχθείου (ἀρχή του δεκάδα τινὰ ἀργότερον) καὶ ἄρα ἡ ἐφεύρεσίς της πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς μεταξὺ τοῦ 460 καὶ τοῦ 450 χρόνους, δηλαδὴ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν περσικὴν εἰσβολήν.

Κατὰ τὴν κυριαρχοῦσαν ἄποψιν τὸ ὑπὸ τοῦ Hill ἀναπαρασταθὲν σχέδιον ἀποδίδει σχέδιον ναοῦ, ἀναληφθέντος πρὸ τῆς περσικῆς εἰσβολῆς, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἐπροχώρησε πέραν τῆς τοποθετήσεως τῶν βαθμίδων τῆς κρηπῖδος καὶ τῆς ἀρχῆς κιόνων τινῶν (εἰκ. 36). Ἐφαίνετο ἐντούτοις πάντοτε παράδοξον καὶ ἕως τώρα ἀνεξήγητον, ὅτι ὁ περίκλειος Παρθενὼν διετήρησεν ἀκριβῶς τὰς αὐτὰς βασικὰς διαστάσεις διὰ τοὺς κίονάς του (καὶ ἴσως καὶ τὸ ὕψος των) ἀκόμη καὶ ὅταν τοὺς ἔθεσε κατά τι πλησιέστερον ἀλλήλων. Κατὰ τὸν Carpenter ἁπλῆ καὶ ἄμεσος εἶναι ἡ ἐξήγησις τούτου. Οἱ κίονες τοῦ ὑστερωτέρου Παρθενῶνος εἶχον τὰς αὐτὰς διαστάσεις τῶν παλαιῶν, ἐπειδὴ ἦσαν οἱ αὐτοὶ κίονες, διαλυθέντες καὶ ἐκ νέου ἀνεγερθέντες. Ἐναντίον τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀντετάχθη, ὅτι ἅπαξ εἷς κίων εἶχε στηθῆ δὲν ἠμποροῦσε νὰ μετακινηθῇ ἄνευ ζημιῶν, ἐπειδὴ οἱ προέχοντες τῶν σφονδύλων ἀγκῶνες ἀνυψώσεως θὰ ἀπετρίβοντο καὶ δι' ἄλλους ἀκόμη, δευτερεύοντας, τεχνικοὺς λόγους. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο δὲν εὐσταθεῖ, ὡς ἀπέδειξεν ἡ γενομένη ἀναστήλωσις, καθ' ἣν κίονες ἐρριμμένοι καὶ μάλιστα ραβδωτοὶ (ὡς δὲν ἦσαν οἱ παλαιοὶ) ἀνασυνεκροτήθησαν καὶ ἐτέθησαν ἄνευ ζημιῶν.

Ὅτι οἱ κίονες τοῦ νῦν Παρθενῶνος ἀνήκουν εἰς παλαιοτέραν γενεὰν τῆς ἀθηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀναλογίας τῶν διαμέτρων των ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὕψος των. Ἔχει ἀποδειχθῆ, ὅτι κατὰ τὸν 5ον καὶ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα ὑφίστατο συνεχὴς τάσις ὑπὲρ ραδινωτέρων κιόνων. Ἂν παρεμβάλωμεν τὸν Παρθενῶνα εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀθηναϊκῶν κτιρίων τοῦ 5ου αἰῶνος, βλέπομεν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ προηγῆται κατὰ σημαντικὸν χρονικὸν διάστημα τοῦ Ἡφαιστείου (449 - 444 π.Χ.), ὡς ὁ κάτωθεν πίναξ δεικνύει:

1. Προσθέτω, ὅτι ὁμοίας διατομῆς τοιχοβάτης ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν παραστάδα τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Σουνίου. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΕ 1917, σ. 215, εἰκ. 2.

Ναοί	Ἀναλογία ὕψους πρὸς Δ κιόνων	Χρονολογία
1) Παρθενὼν	5,48	448 - 442
2) Ἡφαίστειον	5,61	449 - 444
3) Ναὸς Ἄρεως	5,70	444 - 440 (;)
4) Ναὸς Σουνίου	5,78	440 - 436 (;)
5) Ναὸς Ραμνοῦντος	5,74	436 - 432 (;)
6) Προπύλαια (ἀνατ. πρόστασις)	5,48	434 - 432
7) Ναὸς Ἀθηναίων Δήλου	5,71	425 - 417

Παρατηροῦμεν περαιτέρω, ὅτι τὸ ὕψος τῶν ἐξωτερικῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος ἀναπαράγει ἀκριβῶς τὸ τῶν ἐξωτερικῶν κιόνων τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας, ἀνεγερθέντος μεταξὺ τοῦ 460 καὶ τοῦ 450 π.Χ. Εἶναι λίαν ἀπίθανον, λέγει ὁ Carpenter, ἡ διάστασις αὕτη τοῦ ὕψους δηλαδὴ νὰ ἀντεγράφη εἰς Ἀθήνας ὑπό τινος περικλείου ἀρχιτέκτονος, ἐνῶ ἠμπορεῖ ἄριστα νὰ εἶχεν ἐντυπωσιάσει πρὸς μίμησιν σύγχρονον κιμώνειον ἐκτελεστήν.

Ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸν μακρὸν χρόνον καὶ τὴν δαπάνην τῆς λατομίας νέας σειρᾶς κιόνων ἐκ τοῦ Πεντελικοῦ, τῆς μεταφορᾶς αὐτῶν καὶ τῆς διὰ τροχαλιῶν ἀνυψώσεως εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς Ἀκροπόλεως, τῆς λαξεύσεώς των ἔπειτα εἰς τὰς ἀκριβεῖς των διαστάσεις κλπ. θὰ ἀντιληφθῇ ὁποία μεγάλη οἰκονομία ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς ἐκ νέου χρήσεως τῶν ἑτοίμων σφονδύλων τοῦ παλαιοῦ ναοῦ (πρβλ. καὶ Dinsmoor, ἔ.ἀ. σ. 162).

Ἀλλ' ἂν παραδεχθῶμεν τὴν νέαν πρότασιν, ὅτι δηλαδὴ οἱ κίονες τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ παρέσχον τὸ ὑλικὸν διὰ τὸν νεώτερον, ἀντιμετωπίζομεν τὴν ἑξῆς, μεγάλην ἀπορίαν: διατί ὁ Ἰκτῖνος δὲν ἄφινε τοὺς κίονας ὅπου ἵσταντο ἀντὶ νὰ ταλαιπωρηθῇ νὰ τοὺς διαλύσῃ καὶ νὰ τοὺς ἀνασυνθέσῃ διὰ νὰ τοὺς τοποθετήσῃ εἰς πολὺ μικρὰν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς των ἀπόστασιν; Ἡ μελέτη τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο κατόψεων θὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἀπάντησιν. Εἰς τὸ μεταγενέστερον σχέδιον (εἰκ. 166 κάτω) ὁ ἀριθμὸς τῶν κιόνων ηὐξήθη, ὡς εἴπομεν, εἰς μὲν τὰ μέτωπα ἀπὸ 6 εἰς 8, εἰς δὲ τὰς μακρὰς πλευρὰς ἀπὸ 16 εἰς 17. Ἡ κατὰ 6 μόνον ἐν συνόλῳ κίονας αὔξησις αὕτη ἐπροξένει ἐντούτοις σοβαρὰς δυσκολίας τοποθετήσεως τῆς διαπλατυνθείσης κατασκευῆς ἐντὸς τοῦ ἀνδήρου. Καὶ ἡ μὲν εἰς 8 καὶ οὐχὶ εἰς 7 ἢ 9 κίονας αὔξησις ὑπηγορεύθη ὑπὸ τῆς ἀνάγκης νὰ μὴ κρύπτῃ ὁ μέσος κίων τὴν διὰ μέσου τῶν θυρῶν θέαν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἀλλ' ἡ ἀπὸ 16 εἰς 17 ἀλλαγὴ εἰς τὰς πλευρὰς φαίνεται, ὅτι δὲν ὀφείλεται εἰς ἄλλην αἰτίαν, εἰ μὴ μόνον εἰς τὴν τήρησιν τοῦ παραδοσιακοῦ περιττοῦ ἀριθμοῦ κιόνων εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἄρτιον ἀριθμὸν τῶν στενῶν πλευρῶν, κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ τύπου $\alpha{:}2\alpha+1$.

Ἐπὶ Περικλέους, ἤτοι κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος, τὸ μὲ 6 × 16 κίονας σχέδιον (εἰκ. 53), ποὺ εἶχεν ἀρχικῶς προβλεφθῆ, θὰ ἐφαίνετο ἀπηρχαιωμένον. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο τόσον ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα διὰ μίαν δαπανηρὰν καὶ δραστικὴν ἀλλαγὴν πρὸς τὸ

κανονικώτερον σχῆμα τῶν 8 × 17 (εἰκ. 166 κάτω). Λογικωτέρα εἶναι ἡ ἐξήγησις, ὅτι ὁ Περικλῆς (καὶ καθ' ἡμᾶς ἰδιαιτέρως ὁ Φειδίας), θὰ ἐπεθύμει εὐρύτερον Παρθενῶνα καὶ δὴ τοιούτων διαστάσεων, ὥστε νὰ ἠδύνατο νὰ χωρέσῃ εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα τὸ κολοσσιαῖον χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ἔργον τοῦ προστατευομένου του γλύπτου Φειδίου (σ. 383 ἑξ.).

Ὁπωσδήποτε τὸ ἄμεσον πρόβλημα ἦτο πῶς νὰ ἀναπλάσσουν τὸν ὑφιστάμενον καὶ μερικῶς μόνον τελειωμένον ναόν, ὥστε νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὸ νέον καὶ φιλοδοξότερον σχέδιον. Ὑπῆρχον διάφοροι λόγοι δι' οὓς οἱ μόλις ἀνεγερθέντες σφόνδυλοι δὲν ἠμποροῦσαν νὰ μένουν εἰς τὰς θέσεις των εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν καὶ εἰς ἑκάτερον τῶν μετώπων. Ἂν ὁ ἐπὶ πλέον κίων προσετίθετο εἰς ἑκάτερον τῶν ἄκρων τῶν ὑπαρχουσῶν σειρῶν, ἡ σειρὰ τῶν ἀναβαθμῶν θὰ προεξεῖχε πέραν τοῦ χείλους τοῦ ἀνδήρου, οὕτως, ὥστε τὸ ἄνδηρον τοῦ ναοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ προεκταθῇ, ἵνα περιλάβῃ καὶ στηρίξῃ αὐτούς. Μία ἄλλη ὅμως παρατήρησις φαίνεται ὅτι ἐβάρυνε περισσότερον. Ὡς ἀπέδειξεν ὁ Hill, ἡ κατωτάτη βαθμὶς τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος δὲν ἔγινε μαρμαρίνη, ὡς θὰ ἀνεμένετο, ἀλλ' ἀπὸ φαιοκύανον λίθον Καρᾶ. Τοῦτο ὅμως φαίνεται ὡς περίεργος ἀσυνέπεια, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον αἱ δύο ἀνώτεραι βαθμίδες ἦσαν μαρμάριναι. Καὶ ὅμως ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Ἡφαιστείου ἠκολούθησε τὴν αὐτὴν παράδοσιν. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ὁ Ἰκτῖνος δὲν ἐπεδοκίμαζε τοῦτο καὶ ἀντὶ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν ἀναβαθμόν, ὅπερ θὰ ἔφερε καὶ τὴν ὁλικὴν διάλυσιν τῶν ἀναβαθμῶν τῆς κρηπῖδος καὶ τῆς κιονοστοιχίας, συνέλαβε τὴν εὐφυᾶ καὶ λίαν πρακτικὴν λύσιν νὰ καλύψῃ τοὺς τρεῖς κιμωνείους ἀναβαθμοὺς μὲ μίαν μαρμαρίνην κρηπῖδα, τοποθετῶν τὰς νέας βαθμίδας τοῦ μετώπου εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην πρὸς τὰς παλαιάς. Ἡ μόνη ἐκ τῆς ἀλλαγῆς ταύτης προκύπτουσα δυσχέρεια ἦτο ἡ ἀνάγκη τῆς μετακινήσεως ὅλων τῶν κιόνων ἐμπρός, ἀφοῦ εἰς κάθε ἑλληνικὸν ναὸν τὸ περιστύλιον τρέχει ἰσοστάθμως πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἄκρον τῆς ἄνω βαθμίδος αὐτῆς. Ὁ στυλοβάτης δηλαδὴ εἶχεν ἤδη ἐπεκταθῇ. Καὶ ἐπειδὴ οἱ κίονες τῆς νοτίας πλευρᾶς ἔπρεπεν ὅλοι νὰ καταβιβασθοῦν διὰ νὰ μετακινηθοῦν εἰς τὴν νέαν των θέσιν, ὁ Ἰκτῖνος ἐπωφελήθη τῆς περιστάσεως διὰ νὰ τοὺς ἀνατοποθετήσῃ ἐλαφρῶς πλησιέστερον πρὸς ἀλλήλους. Ὑπελογίσθη ὅτι, ἐνῶ τοῦ νῦν Παρθενῶνος οἱ κίονες ἀπέχουσιν ἀλλήλων ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα κατὰ μέσον ὅρον 4,295 μ., οἱ κίονες τοῦ ἀρχαιοτέρου ἦσαν τεθειμένοι κατά τι πλέον τῶν 0,115 μ., ἤτοι προφανῶς κατ' ἀμελητέαν διαφοράν, ἥτις ὅμως πολλαπλασιαζομένη εἰς τὴν σειρὰν τῶν 17 κιόνων, ἀποβαίνει μεγαλυτέρα καὶ τοῦ 1,50 μ. Αὐτὸς ὅμως ἄραγε ἦτο ὁ σκοπὸς τοῦ Ἰκτίνου; νὰ κάμῃ αὐτὴν τὴν μικρὰν διόρθωσιν;

Ἀπὸ τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 47 καταφαίνεται, ὅτι πρὸς Δυσμάς, δηλαδὴ κατὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ὁ Ἰκτῖνος μετεκίνησε τὰς βαθμίδας καὶ τὴν σειρὰν τῶν κιόνων εἰς τὸ ἀπώτατον ἄκρον τοῦ ἀνδήρου, κερδίζων οὕτω ἀνάλογον ποσὸν ἀνδήρου πρὸς Α. καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ μετώπου τοῦ ναοῦ.

Ἀπὸ τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 47 καὶ τοῦ πίν. 3 (τὰ ὁποῖα περιέχουν ἀμφοτέρας τὰς κατόψεις) καταφαίνεται, ὅτι ὁ πρὸς Β. διαπλατυνθεὶς Παρθενὼν δὲν ἠδύνατο νὰ χωρέσῃ ὅλος ἐπὶ τοῦ ἀνδήρου, ἀλλ' ἀπῄτει πρόσθετα θεμέλια διὰ τὴν Β. σειρὰν τῶν 17 κιόνων καὶ τῶν βαθμίδων των. Ὅτι δὲ τοιαύτη προσθήκη ἐγένετο πράγματι δύναται, ὡς ἤδη εἴπομεν (σ.

51), νὰ πιστοποιηθῇ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ βορείου τμήματος τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ ναοῦ (εἰκ. 30), ὅπου τὰ θεμέλια ἵστανται ἐκτεθειμένα εἰς θέαν. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 21 δὲν δεικνύει κατ' ἀντιληπτὸν τρόπον πῶς ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως ἀνέρχεται συνεχῶς ἀπὸ Δ. πρὸς Α. κατὰ μῆκος τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ ἀνδήρου, μὲ ἀποτέλεσμα τοῦτο: ὅτι ἐνῶ πολλαὶ στρώσεις τῶν θεμελίων ἔπρεπε νὰ τεθοῦν διὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς Β. πλευρᾶς, πρὸς Α., ἡ κάτωθεν τῆς κατωτάτης βαθμίδος εὐθυντηρία ἠδυνήθη νὰ στηριχθῇ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἂν ὁ ναὸς ἐξετείνετο περαιτέρω πρὸς Ἀνατολάς (εἰκ. 73), θὰ ἔπρεπε νὰ λατομηθῇ εἰς σημαντικὸν βάθος ὁ φυσικὸς βράχος, τοῦτο δὲ δύναται νὰ ἐξηγήσῃ διατὶ ὁ Ἰκτῖνος μετεκίνησε τὸν Παρθενῶνα πρὸς Δ. ὅσον ἐπέτρεπε τοῦτο τὸ ἄνδηρον καὶ ἐβράχυνε προσθέτως τὸ μῆκος κατὰ 1,79 μ., ὠθῶν τοὺς κίονας ὀλίγον πλησιέστερον πρὸς ἀλλήλους.

Πλὴν τούτου θὰ ὑπῆρχε καὶ σημαντικὸν διαθέσιμον ὑλικὸν πρὸς ἐκ νέου χρῆσιν, ὡς ἦσαν π.χ. οἱ λίθοι τῆς ἐσωτερικῆς σειρᾶς τῶν βαθμίδων, οἵτινες ἔφερον ἐμπρὸς καὶ ὄπισθεν τὰς κιονοστηρίκτους προστάσεις, εἰς δὲ τὰ πλάγια ἀπετέλουν τὴν βάσιν τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ. Ὁ Hill ἔγραψεν: «ἡ κάτω βαθμὶς τοῦ σηκοῦ τοῦ νῦν Παρθενῶνος σύγκειται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ ἐκ νέου χρησιμοποιηθέντας λίθους τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, ὡς δεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι παρουσιάζουν ταυτοχρόνως δύο εἴδη τόρμων συνδέσμων» (εἰκ. 54). Οἱ λίθοι, οἵτινες ἐτέθησαν κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν χρῆσιν, ἔχουν κατὰ μέσον ὅρον μῆκος περίπου 1,77 μ., ὅπερ εἶναι τὸ βασικὸν μῆκος ἓξ ἀρχαιοτέρων (Σολωνείων) ποδῶν εἰς τὴν ὑποδομὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ἀλλὰ δὲν εἶχον τὸ κανονικὸν μῆκος διὰ τὸν νῦν Παρθενῶνα. Αὐτὸ ἐντούτοις εἶναι τὸ κατὰ μέσον ὅρον μῆκος 20 ἐκ τῶν 29 λίθων τῆς κατωτάτης βαθμίδος τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ καὶ ἀριθμοῦ τινος τῶν ἄλλων πλευρῶν. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ λίθοι εἶχον ἀναμφιβόλως χρησιμοποιηθῇ καὶ εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα.

Ὁ κιμώνειος Παρθενὼν εἶχεν ὑπεράνω τῶν βαθμίδων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ κυματιοφόρον βάσιν, τὴν ὁποίαν ἀπέρριψεν ὁ Ἰκτῖνος, χρησιμοποιήσας μερικοὺς ἀπὸ τοὺς λίθους της ὡς γέμισμα ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ θυραίου τοίχου, ἔνθα καὶ εὑρίσκονται μέχρι σήμερον.

Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἄλλαι ἀνωμαλίαι εἰς τὸν Παρθενῶνα, οἷαι δὲν θὰ ἦσαν πιθαναὶ δι' ἓν ἐξ ἀρχῆς κτίριον. Οὕτω οἱ κίονες τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως εἶναι ἰσχνότεροι τῶν τῆς δυτικῆς, ἡ δὲ διάμετρος τῶν τελευταίων τούτων ὁμοία μὲ τινων πολὺ μικρῶν σφονδύλων ἐντειχισμένων εἰς τὸ Βόρειον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως (εἰκ. 57). Ἐπὶ τούτων καὶ τινων ἄλλων στηριζόμενος ὁ Hill διεκήρυξεν, ὅτι: «ὁ νῦν Παρθενὼν εἶχε σχεδιασθῇ μὲ πολλὰς διαστάσεις του ἀκριβῶς ὁμοίας πρὸς τὸν ἀρχαιότερον, οὕτως, ὥστε λίθοι τοῦ τελευταίου τούτου, οὐχὶ πολὺ βεβλαμμένοι, ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ εἰς τὸ νέον κτίριον». Ὑπερβαίνει ὅμως κάθε ἀξιοπιστίαν νὰ πιστεύσωμεν, ὡς ὁ Hill καὶ ἄλλοι ὑπεστήριξαν, ὅτι τόσον ἐξαίρετον καὶ δαπανηρὸν ὑλικόν, συγκεντρωθὲν προηγουμένως, εἶχεν ὁπωσδήποτε διαφύγει τὴν καταστρεπτικὴν μανίαν τῶν Περσῶν καὶ παραμείνει ἄθικτον καὶ ἀργὸν ἐπὶ 20 ἔτη, καθ' ὃν μάλιστα χρόνον αἱ Ἀθῆναι ματαίως ἀνέμενον κατάλληλον ἱερὸν διὰ τὴν Ἀθηνᾶν. Αἱ Ἀθῆναι ἀνεπτύσσοντο τότε πλούσιαι καὶ μεγάλαι καὶ ὅμως τίποτε δὲν ἐγένετο μέχρις ὅτου παρενέβη

ὁ Περικλῆς, ἵνα κτίσῃ ναὸν διὰ τὴν πολιοῦχον θεὰν ἐπὶ τοῦ ἀνδήρου, ὅπερ ἵστατο ἕτοιμον, ἀλλ' ἀχρησιμοποίητον ἐπὶ τρεῖς δεκάδας ἐτῶν.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐξακολουθῶμεν παραδεχόμενοι μίαν τόσον ἀπίθανον ὑπόθεσιν, ἀφοῦ, ὡς ἤδη ἀνεπτύξαμεν, ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ἀρχαιότερος Παρθενὼν ἦτο ἐν κατασκευῇ κατὰ τὴν περίοδον τῆς εἰς τὴν ἀρχὴν ἀνόδου τοῦ Κίμωνος, περίοδον βραχεῖαν, διαρκέσασαν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστείδου (468 π.Χ.) μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Κίμωνος (450 π.Χ.), ὁπότε ὁ Περικλῆς, ἀναθέσας εἰς τὸν Ἰκτῖνον τὴν ἀλλαγὴν τοῦ σχεδίου τοῦ ναοῦ, ὑποκατέστησε τὸν κιμώνειον Παρθενῶνα μὲ τὸ πλέον φιλόδοξον καὶ πολὺ δαπανηρότερον κτίριον, τὸ ὁποῖον βλέπομεν σήμερον.

Δυσκολώτερος εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τοῦ πόσον ἐκ τοῦ κιμωνείου Παρθενῶνος εἶχε συντελεσθῇ πρὶν ἢ τὸν σταματήσῃ ὁ Περικλῆς. Ὅταν ὁ νῦν Παρθενὼν ἐσχεδιάσθη, σημαντικὴ καὶ πάλιν εἶναι ἡ βεβαίωσις τοῦ Hill, ὅτι πολλαὶ διαστάσεις αὐτοῦ ἦσαν ἀκριβῶς αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, οὕτως, ὥστε λίθοι τοῦ ἀρχαιοτέρου ἠμποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς τὸ νέον κτίριον. Ἡ ταυτότης αὕτη τῶν διαστάσεων φαίνεται νὰ ἀποκλείῃ κάθε δυνατότητα διακρίσεως μεταξὺ παλαιοῦ καὶ νέου ὑλικοῦ εἰς τὸν νῦν ναόν.

Παραδεχόμενοι τὴν ἐκ νέου χρησιμοποίησιν τῶν παλαιῶν μελῶν εἰς τὸν νέον ναὸν θὰ πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἀνάλογον βράχυνσιν καὶ εἰς τὸ κατὰ 0,115 μ. βραχυνθὲν μεταξόνιον τοῦ νέου ναοῦ ὡς καὶ εἰς τὰ μέλη τοῦ θριγκοῦ. Καὶ εἰς μὲν τὸ ἐπιστύλιον ἡ βράχυνσις αὕτη δὲν εἶναι σήμερον εὐκόλως ἀντιληπτὴ ἐὰν τυχὸν ἐγένετο δι' ἀποκοπῆς τῶν ἁρμῶν ὥσεως αὐτοῦ, εἰς τὴν ζωφόρον ὅμως ἰσοδύναμος βράχυνσις θὰ ἦτο δυνατὴ νὰ γίνῃ μόνον εἰς τὰς μετόπας, ἐὰν αὗται εἶχον κοπῇ καὶ γλυφῇ πρὸ τῆς τοποθετήσεώς των, ἥτις βεβαίως θὰ ἐξευρίσκετο εὐκόλως, ἀφοῦ ὀλίγα μόνον (10 ἕως 12 ἑκ.) ἠμποροῦσαν νὰ ἀποκοποῦν ἀπὸ τὰς παρυφὰς κάθε μετόπης. Καὶ ἐὰν μὲν ἡ ἐργασία εἶχε γίνει ἐπιμελῶς καὶ τὰ γλυπτὰ δὲν εἶχον βλαβῆ οὐδὲ ἴχνος τοιαύτης πράξεως θὰ ἦτο ὁρατόν.

Ὑπῆρχεν ἐντούτοις κάτι εἰς τὰς μετόπας, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἀλλοιώσῃ τὰς διαστάσεις των καὶ νὰ ἀποκρύψῃ ἐπανατοποθέτησίν των. Ἦτο δὲ τοῦτο τὸ γλυπτικὸν ὕφος τῶν ἀναγλύφων τῶν μετοπῶν. Ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις τῶν ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ ἐλγινείων μαρμάρων ἀποδεικνύει τὴν ἔλλειψιν στυλιστικῆς ἁρμονίας μεταξὺ τῶν μετοπῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ἐναετίων ἀγαλμάτων καὶ τῆς ζωφόρου τοῦ τοίχου ἀφ' ἑτέρου. Τόσον μεγάλη εἶναι ἡ νατουραλιστικὴ πρόοδος εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν καὶ τῆς κινήσεως τῶν μορφῶν καὶ τόσον πλήρως ἀνεπτυγμένα εἶναι τὰ σχετικὰ εὑρήματα τῆς παραστάσεως τῶν ἐνδυμάτων εἰς τὴν πομπὴν τῶν Παναθηναίων καὶ εἰς τὰ σωζόμενα ἀγάλματα τῶν δύο ἀετωμάτων, ὥστε οὐδεμία τεχνικὴ διαφορὰ ἐκτελέσεως μεταξὺ χαμηλοῦ καὶ ἐξέργου ἀναγλύφου νὰ δύναται νὰ μετριάσῃ ἢ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἡμιαρχαϊκὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν ἀνατομικὴν ἀκαμψίαν ὡρισμένων μετοπῶν. Ἡ διαφορὰ ὕφους εἶναι τόσον ζωηρά, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀφειλομένη μᾶλλον εἰς ποικιλίαν τρόπου ἐκτελέσεως συγχρόνων τεχνιτῶν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ γλυπτικοῦ ἐργαστηρίου. Μεταξὺ τῶν δύο κατηγοριῶν γλυπτῶν

πρέπει νὰ ἐμεσολάβησε διάστημα πλήρους καλλιτεχνικῆς ἀλλαγῆς, ὑπολογιζόμενον εἰς 20 ἔτη (σ. 234).

Μελετηταὶ τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς ἀντελήφθησαν πρὸ πολλοῦ τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνομοιογένειαν ὕφους[1] καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ τὴν ἑρμηνεύσουν, ἐνῶ ἡ ἐξήγησις ταύτης εἶναι τώρα ἁπλουστάτη καὶ ἐντελῶς πειστική: αἱ ὑφιστάμεναι μετόπαι τῆς νοτίας πλευρᾶς, αἱ παριστάνουσαι τὴν ἔριδα Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων εἶχον ἐκτελεσθῆ διὰ τὸν κιμώνειον Παρθενῶνα.

Πλὴν ὅμως τοῦ ὕφους καὶ ἄλλο συμπληρωματικὸν κριτήριον πιστοποιεῖ τὴν κιμώνειον προέλευσιν τῶν μετοπῶν αὐτῶν. Ὅταν αἱ μετόπαι ἑνὸς δωρικοῦ ναοῦ βλέπωνται ἐκ τῶν κάτω, φαίνονται ὡς νὰ εἶναι ἀνέτως τοποθετημέναι μεταξὺ τῶν τριγλύφων ποὺ τὰς πλαισιώνουν. Αἱ μνημονευθεῖσαι ἐντούτοις μετόπαι εἶναι κατά τινα ἑκατοστὰ πλατύτεραι ἀπὸ ὅσον φαίνονται, προεκτείνονται δὲ ὄπισθεν τῆς προσόψεως τῶν τριγλύφων ἐντὸς τῆς στενῆς καθέτου ἐγκοπῆς, τῆς λαξευμένης εἰς τὰ πλάγια τῆς τριγλύφου. Τὸ ἐπὶ πλέον τοῦτο ποσοστόν, ἀνερχόμενον εἰς οὐχὶ πλέον τῶν 5 ἑκ. εἰς κάθε ἄκρον τῆς πλακός, ἐξησφάλιζε τὴν τοποθέτησιν τῆς μετόπης εἰς τὴν θέσιν της. Εἶναι δὲ τοῦτο λεῖον καὶ λευκὸν ἐκ φόβου μήπως ἀποκρυβῇ κάτι ἐκ τοῦ γλυπτοῦ ἀναγλύφου. Ἐπειδὴ δὲ τὸ κιμώνειον μεταξόνιον ἐβραχύνθη κατὰ 0,115 μ. εἰς τὸν περίκλειον Παρθενῶνα, κάθε μετόπη τῆς παλαιοτέρας κατασκευῆς θὰ ἀπεδεικνύετο, ὅτι εἶχε μεγαλυτέρας κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ ποσοστοῦ τούτου διαστάσεις διὰ τὴν νέαν φάσιν. Ὅθεν αἱ ἀρχαιότεραι μετόπαι θὰ ἔπρεπε ἢ νὰ ἀπορριφθοῦν ἐντελῶς ἢ νὰ κοποῦν εἰς τὴν ἁρμόζουσαν διάστασιν. Ἐκπληκτικὸν εἶναι, ὅτι ἐξελέγη ἡ δευτέρα αὕτη παραλλαγή, ἐπειδὴ ἀπῄτει μικροτέραν προσπάθειαν νὰ κοπῇ ὀλίγον μάρμαρον, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν δαπάνην καὶ ἀπώλειαν χρόνου, ποὺ θὰ ἀπῄτει ἡ λάξευσις νέας σειρᾶς μετοπῶν.

Τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ἀνάγλυφα τῶν μετοπῶν τούτων ἦσαν στυλιστικῶς παλαιότερα τῆς ἐποχῆς των καὶ θὰ ἐφαίνοντο «παλαιᾶς μόδας» μὲ τὰς ἀκάμπτους στάσεις των καὶ τὰ συνθετικῶς αὐθαίρετα σχέδιά των, δὲν ἐβάρυνε τόσον, ὥστε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ὁλοκληρωτικήν των ἀπόρριψιν. Ἀντὶ τούτου αἱ ἀρχαΐζουσαι μετόπαι μετετέθησαν εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, τὴν ὀλιγώτερον συχναζομένην καὶ ὀλιγώτερον καταλλήλως βλεπομένην.

Ἂν ἡ βράχυνσις τῶν μετοπῶν ἐγίνετο ἐπιμελῶς, δὲν θὰ ἄφινε διακριτικὰ ἴχνη, εὐτυχῶς ὅμως διὰ τὸ νεώτερον ἐνδιαφέρον μας περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἱστορίας, ἡ ἐργασία αὕτη ἔγινε βιαστικὰ καὶ ἀποτόμως, τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἀσφαλὴς ἔνδειξις, ὅτι ἔγινε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τοποθετήσεως τῶν μετοπῶν· διότι οὐδέποτε θὰ παρεδίδετο ἀπὸ γλυπτικὸν ἐργαστήριον ἔργον εἰς οἵαν κακὴν κατάστασιν θὰ ἐκθέσωμεν.

Πράγματι ἡ ἔρευνα τῶν ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ μετοπῶν ἀπέδειξεν, ὅτι πλέον τοῦ ἡμίσεος αὐτῶν ἔχουν τὴν μίαν ἢ καὶ ἀμφοτέρας τὰς πλαγίας πλευρὰς των ἀποτόμως κεκομμένας καὶ ὅτι ἐκ πέντε μετοπῶν ἀπεκόπησαν μικρὰ τμήματα τῶν ἀναγλύφων παρυφῶν, ἐξ ὧν μία οὐρὰ κενταύρου εἰς δύο περιπτώσεις καὶ εἰς ἄλλην ἀποκοπὴ τῶν ὀπι-

1. Michaelis, Der Parthenon, σ. 127 ἑξ. Schweitzer, JdI 53, 1938, σ. 19, 58, 81. Picard, Manuel II, 1, Paris 1939, σ. 406· Langlotz, Phidiasprobleme, Frankfurt a. M. 1947, σ. 13 - 26. Brommer, Die Metopen des Parthenon, Mainz 1967, σ. 228 - 229.

σθίων του, διὰ νὰ ἠμπορέσῃ νὰ προσαρμοσθῇ τὸ ἄκρον τῆς τριγλύφου. Εἰς ἄλλην πάλιν μετόπην τὸ ἔνδυμα τοῦ Λαπίθου ἀπελαξεύθη, ἵνα ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν τρίγλυφον νὰ ἐξέχῃ ὑπεράνω αὐτοῦ.

Πλέον τοῦ ἡμίσεος τῶν 32 μετοπῶν τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἐσώθησαν μέχρι σήμερον εἰς Μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς 'Ακροπόλεως, μία δὲ ὑπάρχει καὶ κατὰ χώραν (εἰκ. 432). Τὰς πλήρεις συνθέσεις των ἐπὶ τοῦ ναοῦ μᾶς διετήρησεν εὐτυχῶς τὸ πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ 1687 γενόμενον σχέδιον τοῦ Carrey[1]. Παρίστανον συμπλεκομένους Λαπίθας καὶ Κενταύρους καὶ εἶναι διατεταγμέναι αἱ ἡμίσειαι εἰς τὸ δυτικὸν καὶ αἱ ἄλλαι ἡμίσειαι εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, μὲ παρεμβαλλομένην ὁμάδα ὀκτὼ μετοπῶν, διαχωριζουσῶν διάφορα θέματα, ἀλλὰ παρουσιαζουσῶν τὸ πλέον προχωρημένον ὕφος τῆς περικλείου περιόδου. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς, ὅτι μόνον 24 μετόπαι εἶχον τελειώσει καὶ ἦσαν ἕτοιμαι διὰ τὸν κιμώνειον Παρθενῶνα, ὅταν ἐπεβλήθη τὸ περίκλειον σχέδιον.

Δι' ἁπλοῦ ὑπολογισμοῦ συνάγεται, ὅτι ὁ ἀρχαιότερος Παρθενὼν τῶν 6 × 16 κιόνων θὰ ἀπήτει 10 μετόπας διὰ κάθε στενὴν πλευρὰν καὶ 30 διὰ κάθε μακράν. Ἑπομένως αἱ 24 τελειωμέναι μετόπαι θὰ ἦσαν περισσότεραι τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὰς δύο προσόψεις, ἀλλ' ὅμως ἀνεπαρκεῖς δι' ἑκατέραν τῶν μακρῶν πλευρῶν. 'Επὶ πλέον, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰ σωζόμενα δείγματα, αἱ μετόπαι αὐταὶ δὲν εἶχον ὅλαι ἐκτελεσθῆ ταυτοχρόνως, ὡς δὲ ἐκ τοῦ γλυπτικοῦ ὕφους των προκύπτει, ἐξετελέσθησαν ἐντὸς περιόδου μεγαλυτέρας τῶν δέκα ἐτῶν, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 460 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 450 π.Χ. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι τὰ γλυπτικὰ ἐργαστήρια εἶχον λάβει ἐντολὴν νὰ λαξεύουν μετόπας ἐκ τῶν προτέρων, δηλαδὴ πρὶν προχωρήσῃ τὸ κτίριον ἀρκετά, ὥστε νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν τοποθέτησίν των εἰς τὸν ναόν. Καὶ ἀφοῦ ὁ ἀριθμὸς τῶν συγκεντρωθεισῶν τελείων μετοπῶν δὲν ἦτο ἐπαρκὴς διὰ τὴν ζωφόρον ἑκατέρας τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κιμωνείου Παρθενῶνος, εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι οὐδεμία ἐξ αὐτῶν εἶχε τοποθετηθῆ καί, κατ' ἀκολουθίαν, ὅτι τὸ κιμώνειον σχέδιον δὲν εἶχε προχωρήσει πέραν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ περιστυλίου καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, ὅταν πᾶσα περαιτέρω κατασκευὴ διεκόπη, ἐπικρατήσαντος τοῦ νέου περικλείου σχεδίου.

῞Οταν δεόντως ἐκτιμηθοῦν τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἐπιχειρήματα, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνῃ τις, ὅτι ταῦτα δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰς ἐν ἀρχῇ (σ. 631 ἑξ.) συνοπτικῶς διατυπωθείσας τρεῖς βασικὰς προτάσεις.

1. Λεπτομερῶς παρὰ De Laborde, Le Parthénon, Paris 1846· πρβλ. καὶ R. Bowle - D. Thimme, The Carrey Drawings of the Parthenon Sculptures, Indiana 1972.

ΠΟΛΥΧΡΩΜΙΑ

ΓΕΝΙΚΑ

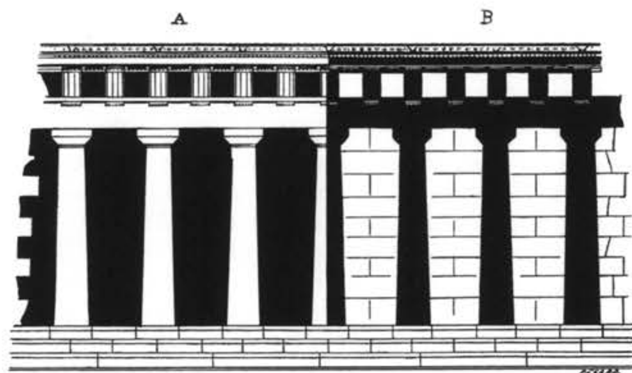
Τὸ χρῶμα ὑπῆρξε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα σπουδαῖος παράγων ἐξάρσεως, ζωογονήσεως καὶ γραφικότητος τῆς μορφῆς καὶ τῶν ἀναλογιῶν ἀκόμη[1] ἑνὸς κτιρίου ἢ ἑνὸς ἀγάλματος· τούτου ἕνεκα καὶ ἄφθονος ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ, ὅπου ἦτο ἀνάγκη. Ὡς παράδειγμα πόσον ὁ χρωματισμὸς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς μορφῆς, ἀκόμη δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀναλογιῶν, παρουσιάζομεν τὴν ἐκφραστικὴν εἰκόνα 446 τοῦ Viollet-Le-Duc, ἔνθα εἰκονίζονται ὅμοια κατὰ τὴν διάστασιν καὶ τὰς ἀναλογίας τμήματα δωρικῆς κιονοστοιχίας μετὰ τοῦ ὄπισθεν αὐτῆς τοίχου τοῦ σηκοῦ, εἰς δύο ὄψεις, ἐκ τῶν ὁποίων τῆς μὲν ἀριστερᾶς (εἰκ. 446 Α) ἐχρωματίσθησαν διὰ μέλανος χρώματος αἱ μετόπαι καὶ ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ ἑνὸς ἑλληνικοῦ ναοῦ, ἐνῶ τοὐναντίον τελείως διάφορον ἐντύπωσιν λαμβάνομεν ἀπὸ τὴν δεξιάν (εἰκ. 446 Β), ἐὰν ἀφίσωμεν λευκὰς τὰς μετόπας καὶ τὸν τοῖχον, καλύπτοντες διὰ μέλανος χρώματος τὸ γεῖσον, τὰς τριγλύφους, τὸ ἐπιστύλιον καὶ τοὺς κίονας. Διὰ τῆς εἰκ. 446 Α ὁ ρυθμὸς λαμβάνει εὐρύτητα, τὸ ἐπιστύλιον, αἱ τρίγλυφοι καὶ τὸ γεῖσον ἀναδεικνύονται, ἐνῶ διὰ τῆς εἰκ. 446 Β οἱ κίονες φαίνονται πολὺ ἰσχνότεροι, πολὺ ὑψηλότεροι, τοῦ δὲ θριγκοῦ μειοῦται ἡ ἀξία.

Νεκρὸν καὶ ἀνυπόφορον διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἦτο νὰ προβάλλῃ ὁλόλευκον ἓν ἀρχιτεκτόνημα ἐν μέσῳ τῆς ἀσυλλήπτου εἰς χρώματα ὀργανικῆς Φύσεως. Τὸ ἐχρωμάτιζον λοιπὸν καὶ αὐτοί, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι λαοί ('Ασιᾶται, Αἰγύπτιοι, Ρωμαῖοι, Ἄραβες κλπ.), ὄχι ὅμως μὲ τόνους παρδαλοὺς καὶ μέσους ἢ μεταβατικούς[2], ἀλλὰ μὲ ἰδιαίτερα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς των σταθερὰ καὶ συγκεκριμένα χρώματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἠρθρώνετο ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἐσημάδευε τὸ κτίριον μέσα εἰς τὸ χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ εἰς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. 'Αντὶ δὲ τῶν ἀφῃρημένων μορφῶν ἐδημιουργοῦντο μορφαὶ συγκεκριμέναι· διότι τὸ χρῶμα τὰς ἐχώριζε καὶ τὰς συνέδεεν. Οὕτω εἷς ρυθμός, ὁ ὁποῖος μᾶς φαίνεται σήμερον βαρύς, ἐνεφανίζετο ραδινώτερος, ἄλλος δὲ πάλιν, μὲ λεπτὰς ἀναλογίας, παρουσιάζετο στερεὸς καὶ σταθερός. 'Ετονίζοντο ἔτσι κυρίως αἱ προεξοχαὶ καὶ αἱ ἐσοχαὶ τοῦ θριγκοῦ, τὰς ὁποίας ἄλλως θὰ ἐξωμείωνε τὸ φῶς, ταράσσον εἰς τὸν ὀφθαλμόν μας τὴν λειτουργίαν των. Ἦσαν δὲ κυρίως τὰ χρώματα ταῦτα τὸ ἀνοικτὸ κόκκινο καὶ τὸ γαλάζιο (βλ. ἔγχρωμον πίνακα), συνοδευόμενα ἐνίοτε ἀπὸ ἕνα διακριτικὸν πράσινο καὶ ἀπὸ τὸ χρυσαφὶ καὶ ἐφηρμόζοντο ἐγκαυστικῶς προπάντων εἰς τὰς ἀρθρώσεις τοῦ κτιρίου καὶ τὰς μεγάλας ἐπιφανείας, ποὺ ἐχρησίμευον ὡς κάμπος ἐξέργων γλυπτῶν παραστάσεων (μετοπῶν, ζωφόρου καὶ ἀετωμάτων).

1. Πρβλ. Viollet-Le-Duc, Entretiens sur l'Architecture, Paris 1863, τ. 1, σ. 250 καὶ τὸ σχετικὸν ἡμέτερον περὶ 'Αναλογιῶν κεφάλαιον.

2. Ὁ Κ. Ρωμαιος (Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος, σ. 81 ἑξ.), ἐρευνήσας τοὺς χρωματικοὺς τόνους τῶν κοσμημάτων τῶν παραετίδων, ἀρχαϊκῶν ἰδίᾳ ναῶν, συνήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν παραετίδων παρατηρεῖται μία διαβάθμισις τῶν τόνων ἀπὸ τοῦ μέλανος πρὸς τὸ κόκκινον, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ ἄξονος συμμετρίας τῆς πλαγίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ βαίνουσα πρὸς τὸ δεξιὸν ἢ τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ ἥμισυ, ὅπως δηλαδὴ καὶ αἱ λεοντοκεφαλαὶ καὶ οἱ ἀνθεμωτοὶ καλυπτῆρες.

Ἔτσι παρουσιάζετο ποικιλόχρωμος ὁ ναός, φαινομενικῶς μὲν ὡς ἓν ἁπλοῦν, ἀλλὰ πλούσιον εἰς περιεχόμενον καὶ ἐσωτερικὰς δυνάμεις δημιούργημα, ὡς εἷς κλειστὸς εἰς ἑαυτόν, κατ' Ἀριστοτέλη, μικρόκοσμος, κάτω ἀπὸ τὸν βαθυγάλαζον ἀττικὸν οὐρανὸν καὶ ἐν μέσῳ μιᾶς ζωντανῆς φύσεως, ἥτις συνεδύαζε μὲ ἀπαράμιλλον πολλαπλότητα τὰ χρώματα τῶν πέριξ του ἁπαλογράμμων βουνῶν πρὸς τὸν *πολυφλοίσβοιον Σαρωνικὸν πόντον*.

446. Συγκριτικὴ ἐντύπωσις δύο ὁμοίων ἀρχιτεκτονικῶν σχημάτων, ἐγχρώμου καὶ ἀχρόου (κατὰ Viollet-Le-Duc).

Κατὰ τὴν γενομένην ἐξέτασιν τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ναοῦ μᾶς ἐδόθη ἐπανειλημμένως ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναφέρωμεν τὸν χρωματισμὸν ἢ τὰ ἔγχρωμα κοσμήματα ὡρισμένων μελῶν τῆς ἀνωδομῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων διετηρήθησαν, σήμερον μόλις διακρινόμενα, λείψανα τῆς παλαιᾶς των ἐγχρώμου ἐγκαυστικῆς διακοσμήσεως καὶ ταῦτα ὄχι τόσον εἰς χρῶμα, ὅσον εἰς ἴχνη τῆς χαράξεως (*ὑπογραμμοῦ*) τοῦ κοσμήματος καὶ τῆς διαβρώσεως τοῦ μαρμάρου ὑπὸ τοῦ χρώματος[1].

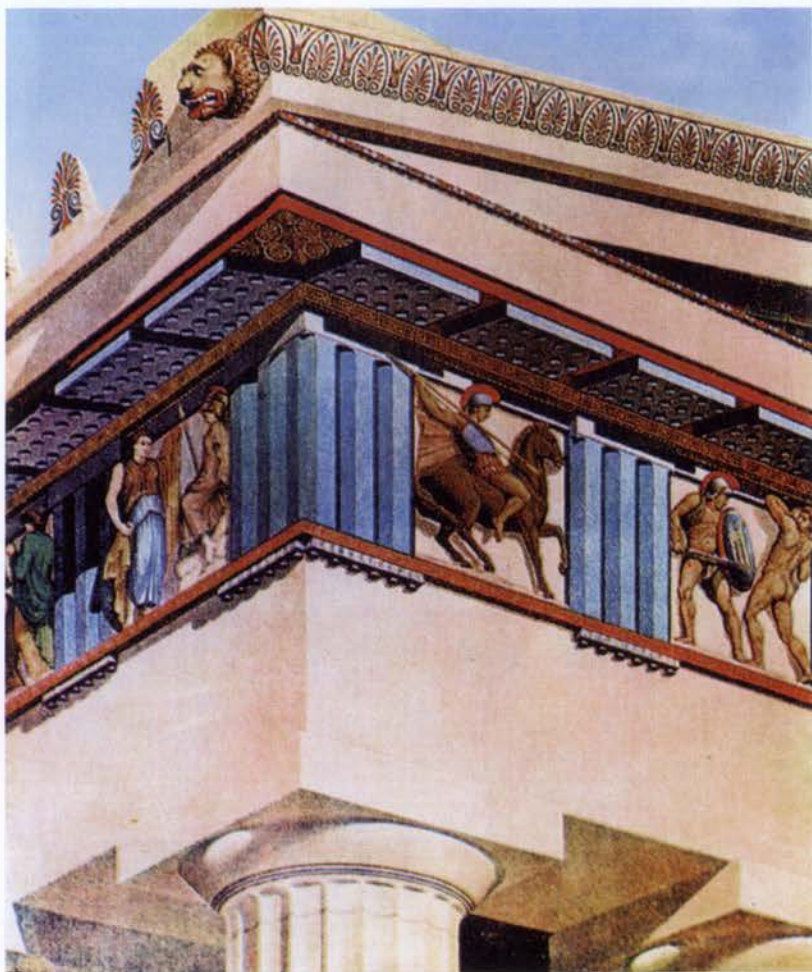
Σκόπιμον ἐντούτοις θεωροῦμεν νὰ συνοψίσωμεν ἐνταῦθα εἰς τὸ σύνολόν των τὰ διάφορα ταῦτα στοιχεῖα. Καὶ ἐν πρώτοις, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς κίονας, ἤτοι τοὺς κάτω τοῦ κιονοκράνου κορμούς, περὶ τούτων παραπέμπομεν εἰς τὰς σ. 194-196, ἔνθα λεπτομερῶς ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς χρώσεως αὐτῶν, ἥτις δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἦτο ἐλαφρὸν στρῶμα χρώματος μὲ ἀπόχρωσιν ἐλεφαντοστοῦ. Πάντως, ἂν καὶ τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον, ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ἀπολύτως, ὅτι τὸ λεπτόκοκκον πεντελήσιον μάρμαρον

1. Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι λόγῳ τῆς διαφόρου πρὸς τὰς ἀτμοσφαιρικὰς ἐπιδράσεις συμπεριφορᾶς τῶν κεχρωσμένων ἀπὸ τῶν ἀχρόων ἐπιφανειῶν των, τὰ ἐγκαυστικῶς ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τεθειμένα κοσμήματα φαίνονται σήμερον ὡς ἐλαφρότατα ἀνάγλυφα, τοῦθ' ὅπερ ἤγαγέ τινας εἰς τὴν παραδοχήν, ὅτι τὰ κοσμήματα πρὸ τῆς χρώσεώς των θὰ ἐλαξεύοντο ἐλαφρότατα ἐπὶ τοῦ μαρμάρου, ἐνῶ, ὡς εἴπομεν, δὲν πρόκειται περὶ τούτου, ἀλλὰ περὶ μεγαλυτέρας διαβρώσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐζωγραφημένου μέρους των. Τοιαύτη διάβρωσις, προσδίδουσα εἰς τὸ κόσμημα τὴν ὄψιν ἐλαφροτάτου ἀναγλύφου, παρατηρεῖται ἰδίᾳ εἰς τὸν ἐν Σουνίῳ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος (ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΕ 1953 - 54, Γ, σ. 1, σημ. 3), ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς π.χ. εἰς τὴν σῖμαν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (ORLANDOS, BCH 71/72, 1947-48, σ. 32, εἰκ. 26), εἰς τὴν σῖμαν τοῦ ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν ναοῦ τοῦ Ἄρεως (DINSMOOR, Hesperia 9, 1940, σ. 32 εἰκ. 11), εἰς τὸ Ἡφαίστειον («Θησεῖον») (H. KOCH, Studien zum Theseustempel, σ. 97) κλπ.

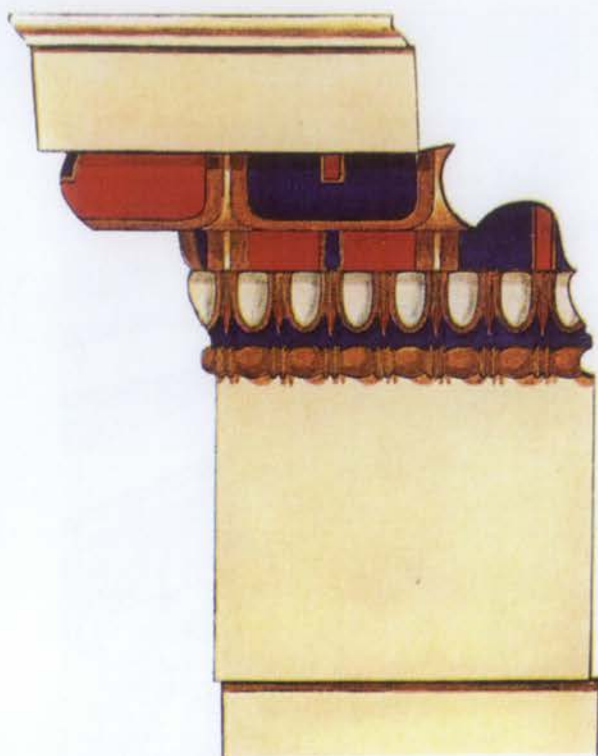
τῶν σφονδύλων παρέμενεν ἐσαεὶ μὲ τὴν ἐκτυφλωτικήν του καὶ μονότονον λευκότητα[1]. Ὁπωσδήποτε, σὺν τῇ παρόδῳ τῶν αἰώνων, τὸ λεπτόκοκκον αὐτὸ μάρμαρον ἐδέχθη διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀτμοσφαιρικῶν μεταβολῶν καὶ τοῦ ἐντόνου ἀττικοῦ φωτὸς τὸ φίλημα τοῦ χρόνου καὶ ἔλαβε, κατὰ τὸν ἐπιτυχῆ χαρακτηρισμὸν τοῦ Chateaubriand[2], «τὸ χρυσίζον χρῶμα τῶν ὡρίμων στάχυων» ἤ, κατ' ἄλλον Γάλλον αἰσθητικόν, «τὸ κιτρινοκαστάνινον χρῶμα τοῦ σάπιου ροδάκινου». Βέβαιον πάντως πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι τῆς κρηπῖδος οἱ ἀναβαθμοὶ ἦσαν τελείως ἀχρωμάτιστοι καὶ ἀκόσμητοι, μεγάλως δ' ἔσφαλεν ὁ ἀρχιτέκτων Loviot, ὅστις εἰς τὴν ἀναπαράστασίν του[3] τοὺς ἐφόρτωσε δι' ἐγχρώμων κοσμημάτων μέχρι τοῦ τελευταίου τετραγωνικοῦ ἑκατοστοῦ. Ἀπαράδεκτοι ἐπίσης εἶναι καὶ αἱ ἀναπαραστάσεις τῆς διακοσμήσεως ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν αἱ γενόμεναι ὑπὸ παλαιοτέρων τινῶν ἀρχιτεκτόνων, ὡς π.χ. τοῦ Hittorff[4], τοῦ Ch. Garnier[5] καί τινων grands prix de Rome, οἵτινες ὄχι μόνον τὰς ἐπιπέδους ἐπιφανείας τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τῶν γείσων, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς μηροὺς τῶν τριγλύφων καὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν διεκόσμησαν ἐγχρώμως (βλ. ἀνωτέρω σ. 231).

Ὡς συνέβαινεν εἰς πάντας τοὺς δωρικοὺς ναοὺς τοῦ 6ου καὶ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ὁ ἔγχρωμος διάκοσμος περιωρίζετο καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα ἐξωτερικῶς μόνον εἰς τὰ ἄνω τοῦ κιονοκράνου ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἤτοι εἰς τὰ φερόμενα καὶ οὐχὶ τὰ φέροντα, ἤτοι τὸν τεκτονικὸν σκελετὸν καὶ τοῦτο διότι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐγνώριζον, ὅτι ἡ διὰ χρώματος ἔμφασις, ἐφαρμοζομένη εἰς φέροντα μέλη—κίονας, τοίχους σηκοῦ κλπ.—ἠλάττωνε τὴν ὀπτικήν των ἱκανότητα τοῦ βαστάζειν τὰ ὑπερκείμενα φορτία, μὲ ἄλλους λόγους ἡ διὰ χρώματος ἔμφασίς των ἀντηγωνίζετο τὴν ἔννοιαν τῆς κατασκευαστικῆς των δυνάμεως[6]. Ἀντιθέτως, τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ ναοῦ, ὡς μακρότερον τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ παρατηρητοῦ εὑρισκόμενα, εἶχον ἀνάγκην τονισμοῦ καὶ διὰ χρώματος ἐμφάσεως τῶν ἐπιφανειῶν των, ἵνα αὗται φαίνωνται πλησιέστεραι ἢ ὅσον πράγματι ἦσαν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου αἱ πλήρεις ἐκφράσεως ἀρχιτεκτονικαὶ γλυφαί των (κυμάτια, ταινίαι κλπ.) ἀπήτουν φυτικὴν ἢ γεωμετρικὴν διακόσμησιν, ἵνα παρουσιάζωνται πλαστικώτεραι καὶ εὐκρινέστεραι. Ὡς δὲ ἤδη ἐλέχθη, ἄνευ χρώματος ὁ ναὸς θὰ εὑρίσκετο ἔξω ἀπὸ τὴν ζωήν, θὰ ἔχανεν ὅλον τὸν λυρισμόν του καὶ θὰ ἀπέβαινεν ἓν ἄτονον καὶ ἀναιμικὸν κατασκεύασμα, ἐνῷ διὰ τοῦ χρώματος καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ (φυτικοῦ ἢ γεωμετρικοῦ) κοσμήματος — ὅπερ συνδέεται πρὸς τὸ οἰκοδόμημα ἐσωτερικώτερον καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἀκόμη τὸν πλαστικὸν διάκοσμον — αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ μᾶζαί του λαμβάνουν ἔκτακτον ζωντάνειαν, ἐνάργειαν καὶ λυρικὴν ἔκφρασιν. Καὶ τοῦτο βέβαια δὲν διέφυγε τοὺς ἀρχαίους ἀρχιτέκτονας καὶ γλύπτας, οἵτινες κυρίως δὲν παρέλειπον νὰ ἐξαίρουν ἐγχρώμως τόσον τὰ ἀρχιτεκτονικά, ὅσον καὶ τὰ γλυπτά των ἔργα[7].

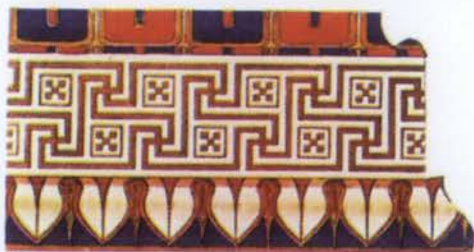
1. Καὶ εἰς τὰ ἀγάλματα ἐδίδετο ἐπίσης ἡ διαπιστουμένη πλέον τελείωσις, ἡ λεγομένη *γάνωσις*, ἥτις συνίστατο εἰς ἐπάλειψιν αὐτοῦ διὰ μείγματος κηροῦ καὶ ἐλαίου.
2. Itinéraire de Paris à Jérusalem, Paris, ἔκδ. Garnier, ἄ.ἔ. σ. 37, 39.
3. Βλ. Envois de Rome, Paris 1879, pl. 6 καὶ 7 καὶ παρὰ D'Espouy, Fragments d'architecture antique, Paris ἄ.ἔ. πίν. 19.
4. Restitution du temple d'Empédocle à Sélinous, Paris 1851 - 53.
5. Le temple de Jupiter Panhellénien à Egine, Paris 1884, πίν. 9 - 15.
6. Πρβλ. καὶ L. V. Solon, Polychromy, New York 1924, σ. 51.
7. Χαρακτηριστικὸν διὰ τὸν χρωματισμὸν τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Πλινίου (Nat. Hist. XXXV, 133)

Ἔγχρωμος προοπτικὴ ἀναπαράστασις τοῦ θριγκοῦ, μὲ ἀποκατάστασιν τοῦ χρωματισμοῦ τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (κατὰ Springer).

Ἐπίκρανον τῆς παραστάδος: τὰ χρώματα τοῦ στέφοντος δωρικοῦ κυματίου καὶ τοῦ ὑπ' αὐτὸ κανόνος τῶν ᾠῶν μετὰ τοῦ σχετικοῦ χρυσοῦ ἀστραγάλου.

Ἔγχρωμος ἀποκατάστασις τοῦ διπλοῦ μαιάνδρου καὶ τῶν κυματίων (δωρικοῦ καὶ λεσβίου) τοῦ θράνου τοῦ πτεροῦ.

Τὰ χρυσᾶ ἀνθέμια τῆς σίμης καὶ ἀποκατάστασις τοῦ ἐγχρώμου ἐκ καρδιοσχήμων φύλλων κυματίου τοῦ καταετίου καὶ τῶν γεωμετρικῶν τοῦ ὁριζοντίου γείσου.

Τὰ χρυσᾶ κοσμήματα (μαίανδρος καὶ ἀνθέμια) τῆς ταινίας καὶ τοῦ κανόνος τοῦ ἐπιστυλίου.

Ἀποκατάστασις τῶν χρωμάτων τοῦ φατνώματος τοῦ πτεροῦ.

Εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὅπως καὶ εἰς τὸ Σούνιον, ἴχνη ἑνιαίου χρώματος ἐπὶ ἐπιπέδων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν δὲν ἐβεβαιώθησαν ἀπολύτως, τοὐναντίον ὅμως ἄφθονα σχετικῶς εἶναι τὰ διασωθέντα λείψανα τῆς ἐγκαυστικῶς ἐκτελεσθείσης φυτικῆς καὶ γεωμετρικῆς διακοσμήσεως, περὶ τῶν ὁποίων καὶ θὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα.

Καὶ δὴ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τοὺς κίονας καὶ τὰ κιονόκρανα αὐτῶν, περὶ τῶν ὁποίων εἴπομεν λεπτομερῶς καὶ εἰς τὴν σ. 194 ἐξ. οὗτοι, ὡς φέροντα μέλη τῆς κατασκευῆς, δὲν ἐβάφοντο διὰ ζωηρῶν χρωμάτων, ἀλλ' ἴσως τὸ πολὺ ἐπεχρίοντο δι' ἐλαφρᾶς τινος, ἀγνώστου συστάσεως, χρώσεως, ἡ ὁποία θὰ ἔσπαζε τὴν ἐκτυφλωτικὴν στιλπνότητα τοῦ πεντελησίου μαρμάρου, προσδίδουσα εἰς αὐτὸ τὴν ὄψιν ἐλεφαντοστοῦ. Ὁ ἀρχιτέκτων Paccard (1813 - 1867) καί τινες ἄλλοι, ὑπεστήριξαν, ὅτι οἱ κορμοὶ τῶν κιόνων ἐβάφοντο διὰ κιτρίνης ὤχρας τοῦ Λαυρίου, κατὰ Penrose[1] ἴσως κρόκου, μειγνυομένου μετὰ γάλακτος καὶ κόλλης (βλ. ἀνωτέρω σ. 195, σημ. 2). Τὴν γνώμην των ταύτην ὅμως ἀντέκρουσεν ὁ Bréton[2], γράψας, ὅτι μετὰ προσεκτικὴν ἐξέτασιν τοῦ κιτρίνου ἐπιπάγου (κρούστας) τῶν κιόνων, ὅστις πράγματι καλύπτει ἀκόμη μέρη τινὰ τοῦ κορμοῦ των, συνήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διίδωμεν εἰς τὸν ἐπίπαγον αὐτὸν κιτρίνην χρῶσιν, ἀλλ' ἓν εἶδος ὀξειδώσεως τοῦ μαρμάρου, παραχθείσης ἐκ τῆς καυστικότητος τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων ἀτμοσφαιρικῶν ἐπιδράσεων, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὰ πλέον προστατευόμενα μέρη του, ὅπου συνεπῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο καλύτερον διατηρημένη ἡ κιτρίνη χρῶσις, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα εὑρίσκετο ὁ ὀλιγώτερος ἐπίπαγος. Ὡς πρὸς τὸ κιονόκρανον, ταῦτα μόνον δυνάμεθα νὰ πιστοποιήσωμεν: 1) ὅτι ὁ ὑπὸ τὸ ὑποτραχήλιον δακτύλιος ἐβάφετο κυανοῦς ἢ ἐρυθρός, τονιζομένης οὕτω ἔτι μᾶλλον τῆς σημασίας του, 2) ὅτι οὔτε ἐπὶ τοῦ ἐχίνου εἶχον σχεδιασθῆ ἀνεστραμμένα φύλλα οὔτε ἐπὶ τοῦ ἄβακος μαίανδρος, ὅπως εἶχε πιστευθῆ κατὰ τὰ τριάντα τελευταῖα ἔτη τοῦ 19ου αἰ. διὰ τὸ «Θησεῖον»[3]. Ὅσον ἀφορᾷ 3) τοὺς ἱμάντας, δὲν εὑρέθησαν μὲν βέβαια ἴχνη χρωμάτων ἐπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἂν κρίνωμεν ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων, θὰ ἦσαν καὶ αὐτοὶ χρωματισμένοι γαλάζιοι καὶ κόκκινοι.

Τὸ ἐπιστύλιον ἀφίετο λευκὸν ἢ ἐλάμβανε χρῶσιν ἐλεφαντοστοῦ καθ' ὅλας τὰς μεγάλας ἐπιφανείας του, ἤτοι τὰς κατακορύφους καὶ τὴν κάτωθεν ὁριζοντίαν πλευράν του, μόνον δὲ ἡ στέφουσα αὐτὸ ταινία, ἰδιαιτέρως ἐξαιρομένη, ἐκοσμεῖτο διὰ χρυσοῦ μαιάνδρου ἐπὶ ἐδάφους ἐρυθροῦ ἢ χρώματος ἐλεφαντοστοῦ (εἰκ. 130 καὶ ἔγχρωμος πίναξ). Μὲ χρυσᾶ ἀνθέμια ἐπὶ γαλάζιου ἢ χρώματος ἐλεφαντοστοῦ κάμπου[4] ἐκοσμοῦν-

ἀναφερόμενον, ὅτι ὁ Πραξιτέλης ἐρωτηθεὶς ποτε ποῖα ἐκ τῶν ἀγαλμάτων του ἠγάπα περισσότερον ἀπήντησεν: «ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔβαψεν ὁ (ζωγράφος) Νικίας».

1. Principles, σ. 55, σημ.

2. Athènes, Paris 1868, σ. 96.

3. Ὡς π.χ. ὑπὸ τῶν: G. SEMPER (σκαρίφημα εἰς κατάλοιπον αὐτοῦ ἐν Δρέσδῃ, φάκ. 3 παρὰ H. KOCH, Studien zum Theseustempel, σ. 91), MICHAELIS, Der Parthenon, σ. 14, C. BÖTTICHER, Tektonik der Hellenen, σ. 275, πίν. 4, 3, Untersuchungen, σ. 143 καὶ 188· βλ. καὶ Transactions of the Royal Institute of the British Architects II, 1, σ. 105 καὶ πληρέστερον παρὰ KOCH, ἐν Dor. Tempel, Halle 1950, σ. 14, ὅστις πιστεύει μὲν εἰς τὴν ὕπαρξίν των, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ διαπιστώσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ μνημείου παρουσίαν των (ἔ.ἀ. σ. 96). Τὴν περὶ ἐγχρώμων κιονοκράνων πίστιν του στηρίζει ὁ Koch εἰς τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν, ὅτι εἶναι ἀπαράδεκτον νὰ ὑπῆρχον ἄχροα κιονόκρανα παραπλεύρως ἐπικράνων παραστάδων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν σαφῆ τὰ ἴχνη χρωμάτων (βλ. ἔγχρωμον πίνακα παραστάδος).

4. Τοιαῦτα χρυσώματα θριγκῶν θὰ ὑπονοῇ βεβαίως καὶ ὁ ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, ἀναφέρων ἐν Ἰφ. ἐν Τ. στ. 128, τοὺς *εὐστήλων ναῶν χρυσήρεις θριγκούς*.

το ὁμοίως καὶ οἱ κανόνες (εἰκ. 130 καὶ ἔγχρωμος πίναξ). Χρυσᾶ ἐπίσης ἐξετελοῦντο, ἰδιαιτέρως ἐξαιρόμενα, ὁ ὑπεράνω τῶν τριγλύφων περιβάλλων ὅλον τὸν ναὸν μαίανδρος (εἰκ. 144) καὶ τὰ ἀνθέμια τῆς σίμης. Τόσον δὲ ὁ μαίανδρος, ὅσον καὶ τὰ ἀνθέμια καὶ γενικῶς ὅλα τὰ κοσμήματα τοῦ θριγκοῦ, ἐξετελέσθησαν πιθανώτατα κατὰ τὸν ἐγκαυστικὸν τρόπον[1], ἤτοι διὰ διαλύσεως χρωμάτων ἐντὸς θερμοῦ κηροῦ καὶ ἐπιθέσεως αὐτῶν τῇ βοηθείᾳ πυρακτωμένης γραφίδος[2] ἐπὶ τοῦ μαρμάρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου προηγουμένως εἶχε σχεδιασθῆ δι' ὀξέος ἐργαλείου ὁ *ὑπογραμμὸς*[3] τοῦ σχεδίου.

Μετὰ τὴν ἐπίθεσιν τῶν χρωμάτων ἠκολούθει τριβὴ διὰ θερμοῦ σιδήρου, ἵνα ὁ κηρὸς εἰσδύσῃ εἰς τοὺς πόρους τοῦ μαρμάρου, προλαμβάνων οὕτω τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὑγρασίας, ἥτις θὰ ἐπέφερε τὴν ἀπολέπισιν. Ἠλείφετο κατόπιν ἡ ἐζωγραφημένη ἐπιφάνεια δι' ἐλαίου ἢ λίπους καὶ ἐτρίβετο ἐπιμελῶς[4].

Αἱ τρίγλυφοι, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Βιτρούβιος[5], ἐβάφοντο κυαναῖ, τονιζομένης οὕτω σαφῶς τῆς ρυθμικῆς ζωφόρου καὶ τῆς ἐργασίας τῶν τριγλύφων, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ κάτωθεν τῶν τριγλύφων κανόνες καὶ οἱ ἄνωθεν αὐτῶν πρόμοχθοι. Αἱ μεταξὺ τῶν προμόχθων ὁδοὶ ἐχρωματίζοντο ἐρυθραί, ὡς καὶ ὁ ὑπὲρ τὰς τριγλύφους ἀστράγαλος. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἐπὶ πλέον ἡ κάτωθεν τῶν προμόχθων καὶ τῶν ὁδῶν ταινία, ἥτις περιέβαλλεν ὡς περιλαίμιον ὁλόκληρον τὸν ναόν, διεκοσμεῖτο διὰ χρυσοῦ μαιάνδρου ἐπὶ ἐρυθροῦ ἐδάφους. Εἰδικῶς ἡ θλωμένη κάτω ἐπιφάνεια τῶν τεσσάρων γωνιαίων γείσων (περὶ τῆς ὁποίας βλ. σ. 250, 251, εἰκ. 158, 160) διεκοσμήθη ἐδῶ διὰ συμπλέγματος χρυσιζόντων ἀνθεμίων ἐπὶ ἐρυθροῦ πιθανῶς βάθους[6]. Αἱ σταγόνες τῶν τε κανόνων τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τῶν προμόχθων φαίνεται, ὅτι ἀφίεντο ἐκθαμβωτικῶς λευκαί, αἱ τῶν προμόχθων μάλιστα ἔφερον ἐνίοτε εἰς τὴν κάτω των κυκλοτερῆ ἐπιφάνειαν καὶ ἐζωγραφημένους κύκλους (βλ. σ. 244 καὶ εἰκ. 153). Τὸ βάθος τῶν 92 μετοπῶν τοῦ ναοῦ ἐβάφετο πιθανῶς, κατὰ Michaelis[7] καὶ Brommer[8], ἐλαφρῶς ἐρυθρόν, τὰ γυμνὰ ὅμως μέλη τῶν ἀναγλύφων ἦσαν πάντοτε λευκά, καὶ μόνον ἡ ἐνδεδυμένη ἀνάγλυφος μορφὴ ἀπή-

1. Περὶ τῆς ἐγκαυστικῆς τέχνης ἀναφέρει ἰδιαιτέρως ὁ ΠΛΙΝΙΟΣ (Nat. Hist. XXXV, 122). Αὕτη ἀρχαιότερον ἐλέγετο *ἔγκαυσις* (ΠΛΑΤΩΝΟΣ Τίμαιος 26c), ἐχρησιμοποιεῖτο δὲ ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν πλαστικήν, λόγῳ τῆς μεγαλυτέρας ἀπὸ τὴν tempera καὶ τὴν νωπογραφίαν (fresco) ἀντοχῆς της εἰς τὸν χρόνον. Ὡς τὸν ἀρχαιότατον ἐκ τῶν γνωστῶν ἐγκαυστῶν ὁ ΠΛΙΝΙΟΣ (ἔ.ἀ.) ἀναφέρει τὸν Πολύγνωτον, τοὺς Παρίους Νικάνορα καὶ Μνασίλαον καὶ τὸν ἐν Αἰγίνῃ Ἐλάσιππον. Ἀγαλμάτων δ' ἐγκαυστὰς ἀναφέρει ρητῶς καὶ ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ (πότερον Ἀθηναῖοι ἐνδοξότεροι, 3486E), καθὼς καὶ ἡ ἐπιγραφή τις τῆς Ρώμης (IG 14, 1494: ὁ *καὶ Ἐπαφρᾶς ἀγαλματοποιὸς ἐνκαυστής*), εἰς πλείστας δ' ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς, ὡς π.χ. τὴν τοῦ Ἐρεχθείου, τοῦ 408 π.Χ. (IG I, 324β 42), Ἀθηνῶν (IG II/III², 1265, 20) καὶ τῆς Ἐπιδαύρου τοῦ 340 π.Χ. (IG IV I² 102, 31, 51, 59, 60, 109, 195, 266, 269 καὶ 303), γίνεται εὐρεῖα χρῆσις τῶν ὅρων *ἔγκαυσις*, *ἐγκαυστής*, *ἐγκαύσιμος* κλπ., ἰδίᾳ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικήν. Περὶ τῆς ἐγκαυστικῆς βλ. γενικῶς R. PFUHL (Malerei und Zeichnung bei den Griechen, σ. 680 ἑξ.), διὰ δὲ τὴν τεχνικὴν ταύτης εἰδικώτερον H. SCHMIDT (Enkaustik auf antiken Grundlage, 1926), E. ALETTI, (La tecnica della pittura greca e romana e l'encausto, Roma 1951), MILLIET (Recueil de textes grecs et latins relatifs à l'histoire de la peinture ancienne, publiés et commentés par Adolphe Reinach, I, Paris 1921, σ. 293).

2. Τοῦ λεγομένου *κέστρου* ἢ *καυστηρίου*.

3. ΕΥΣΤΑΘ. Opusc. 18, 1: *ὡς ἐν ὑπογραμμῷ σκιαγραφῶν καὶ ὑποχαράσσων θεῖα τυπώματα*. ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ.

4. Enciclopedia Italiana, τ. XIII, σ. 942 - 3· πρβλ. καὶ G. PH. STEVENS, Lintel with the Painted Lioness, Hesperia 23, 1954, σ. 173 ἑξ.

5. De Archit. IV, 2, 2.

6. MICHAELIS, Der Parthenon, σ. 114, 118, 24.

7. Der Parthenon, σ. 16.

8. Die Metopen des Parthenon, Mainz 1967, σ. 159.

τει χρωματιστάς τινας λεπτομερείας. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ παρουσιάζετο σχεδὸν λευκή, ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ ἦσαν φέροντα μέλη.

Ὁ Bötticher[1] παρετήρησεν, ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ παρειὰ τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, κατὰ μὲν τὸ πρὸς τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸν πρόναον τμῆμα αὐτῶν εἶναι ἁδρότερον λαξευμένη, διατηροῦσα μάλιστα καὶ ἴχνη χρώματος μινίου, ἐνῷ ἀντιθέτως τὸ εἰς τὸν ὀπισθόδομον τμῆμα αὐτῶν εἶναι ἐκτάκτως λεῖον καὶ στιλπνόν. Δὲν εἶναι ἐντούτοις ἀπίθανον ἡ ἐρυθρὰ βαφή, τὴν ὁποίαν παρετήρησεν ὁ Bötticher, νὰ εἶναι λείψανόν τι τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 12ου μ.Χ. αἰ., αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε περισσότερον, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη, διακρίνονται ἐπὶ τῶν παρειῶν τοῦ βορείου καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ὀπισθοδόμου.

Ἡ τὸ ἄνω μέρος τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ περιθέουσα γλυπτὴ ζωφόρος τῶν Παναθηναίων ἐξῄρετο ἐπὶ βάθους κυανοῦ (βλ. σ. 461), ὅπως ὀλίγον ἀργότερον ἡ ζωφόρος τοῦ Ἐρεχθείου ἐξῄρετο ἐπὶ τοῦ ἐξ ἐλευσινίου λίθου κυανίζοντος βάθους αὐτῆς. Αἱ ἐπ' αὐτῆς ὅμως ἀνάγλυφοι μορφαὶ ἐτονίζοντο ἢ ἐζωογονοῦντο διὰ χρωμάτων, ἐξαιρέσει τῶν γυμνῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα ἔμενον λευκά. Ὁ ἐσωτερικὸς θρᾶνος ἢ ὑποδόκιον διεκοσμεῖτο ἐπίσης δι' ἐγκαυστικῶν κοσμημάτων, εἰς μὲν τὴν κυρίαν κατακόρυφον ἐπιφάνειαν αὐτοῦ διὰ διπλοῦ (χρυσοῦ) μαιάνδρου[2], λείψανα τοῦ ὁποίου διετηρήθησαν κυρίως εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ὀπισθονάου (εἰκ. 163 καὶ ἔγχρωμος πίναξ). Ἐκ τῶν κυματίων τοῦ θράνου τὸ μὲν δωρικὸν ἄνω (κοινῶς κουκουβάγια) ἔφερεν ὡς διακόσμησιν συμβατικὰ τετράγωνα, ἀνακαμπτόμενα φύλλα (εἰκ. 163 καὶ ἔγχρωμος πίναξ), ἐναλλασσόμενα κυανᾶ ἄνω, πρὸς ἐρυθρὰ κάτω καὶ ἀντιστρόφως, μὲ περιθώρια καὶ νεῦρα χρυσᾶ, πράσινα[3] ἢ λευκά. Τὸ δὲ εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ θράνου λέσβιον κυμάτιον (κοινῶς φλασκόφυλλο), ἀποτελούμενον ἐκ καρδιοσχήμων φύλλων, ἐναλλασσομένων πρὸς λόγχας (εἰκ. 163 καὶ ἔγχρωμος πίναξ), ἐβάφετο καὶ αὐτὸ μὲ προεξάρχοντα χρώματα τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ κυανοῦν καὶ μὲ φειδωλὴν χρῆσιν χρυσοῦ, πρασίνου ἢ λευκοῦ διὰ τὰ περιθώρια[4]. Δι' ὁμοίας ἐγχρώμου διακοσμήσεως ἐκοσμεῖτο καὶ τὸ ὁριζόντιον ἐξωτερικὸν γεῖσον τοῦ περιστυλίου.

Τὰ φατνώματα τῆς ὀροφῆς ἔφερον διαδοχικὰς κλιμακωτὰς σειρὰς σχεδίων ἐκ κανόνος ᾠῶν, ὁ δὲ ἐλαφρῶς καμπυλούμενος οὐρανίσκος των ἐκοσμεῖτο δι' ἀστέρος ὀκτακτίνου ἐν συνδυασμῷ πρὸς χρυσᾶ ἀνθέμια ἐπὶ κυανοῦ βάθους (ἔγρωμος πίναξ). Οἱ λευκοὶ κανόνες τῶν ᾠῶν συνηθέστατα ἐχρυσοῦντο, ἂν μὴ ὁλόκληροι, τοὐλάχιστον κατὰ τὰς μεταξὺ αὐτῶν παρεμβαλλομένας ἐρυθρὰς λόγχας, ὡς τοῦτο προκύπτει πιθανῶς καὶ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν Ἐπιδαύρου, Ἐρεχθείου καὶ Δήλου[5]. Ὁ Pen-

1. Untersuchungen, σ. 170.

2. Penrose, Principles, πίν. XXIII. Dodwell, Class. Tour I, σ. 32.

3. Ὁ Penrose, Principles, σ. 59, 60 γράφει: «κατὰ τὴν γνώμην αὐθεντίας εἰς τοὺς χρωματισμοὺς τῆς διακοσμήσεως τῶν κυματίων, οἱ παρατηρούμενοι πράσινοι τόνοι δὲν προέρχονται ἐξ ἀλλοιώσεως τοῦ κυανοῦ (ὡς ὑπετέθη), ἀλλ' εἶναι αὐθεντικοὶ ἀνοικτοὶ πράσινοι. Πολλοὶ πράσινοι τόνοι συναντῶνται καὶ εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν χρωματικὴν ἀρχιτεκτονικὴν διακόσμησιν καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ἐξ ἐκείνης νὰ ἐπηρεάσθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες».

4. Κατὰ τὸν Hermann (Allg. Bauz. 1836, σ. 86), ἂν ὁ μαίανδρος ἦτο κόκκινος ἐπὶ κυανοῦ ἐδάφους, τὸ κυμάτιον θὰ εἶχε χρῶμα πράσινον καὶ θὰ ἦτο περιβεβλημένον μὲ κόκκινα φύλλα κισσοῦ.

5. IG IV 1^2, 102, 82: *εἵλετο κυμάτια... χρυσῶσαι*, IG I^2, 374, 103: *χάλχας χρυσόσαντι*, 282/3: *χρυσίον heονέθε heις τὰς*

rose[1] γράφει ἐπίσης ὅτι εἶδε χρυσοῦς ἀστραγάλους ἐπὶ κυανοῦ βάθους εἰς τὰ πλαίσια τῶν φατνωμάτων. Ὑπῆρχον δὲ καὶ εἰδικοὶ χρυσωταί, οἵτινες ἐνήργουν τὴν χρύσωσιν, τῇ βοηθείᾳ πετάλων[2] ἤτοι φύλλων χρυσοῦ, ἐπιτιθεμένων διὰ κόλλης. Ἐρυθρὰ τέλος ἐβάφετο πιθανῶς καὶ ἡ κατακόρυφος ἐπιφάνεια τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος[3], χρησιμεύουσα ὡς βάθος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀπεσπῶντο τὰ λευκά, ὁλόγλυφα ἐναέτια ἀγάλματα.

Τῆς σίμης ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἐκοσμήθη ἐγκαυστικῶς διὰ χρυσῶν ἀνθεμίων, ἐγγεγραμμένων ἐντὸς ἐλλειψοειδοῦς περιγράμματος καὶ ἐναλλασσομένων πρὸς ἄνθη λωτοῦ (εἰκ. 386, πίν. 74 καὶ ἔγχρωμος πίναξ). Ἐζωγραφημέναι ἦσαν ἐπίσης καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ κατακόρυφοι πλευραὶ τῶν ἡγεμόνων κεράμων[4] τῆς στέγης, τῶν ὁποίων ὄχι μόνον τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου ἐβάφοντο πιθανώτατα ἐναλλὰξ ἐρυθρὰ καὶ κυανᾶ, ἀλλὰ καὶ αἱ κάτωθεν ἕλικες, ὡς συνέβαινε καὶ εἰς τὰς ἐπιτυμβίους ἀναγλύφους στήλας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀκρωτήρια, διὰ τὰ ὁποῖα ὅμως οὐδεὶς λόγος περὶ χρωματισμοῦ των γίνεται ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν των, ἂν κρίνωμεν ἐξ ἀναλόγων παραδειγμάτων (π.χ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας)[5], θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρχον ὄχι μόνον χρώματα, ἀλλὰ καὶ εἰς ὡρισμένα διακριτικά των σημεῖα χρύσωσις, τὴν ὁποίαν ἄλλωστε ἀναφέρει γενικῶς διὰ τὰ ἀκρωτήρια καὶ ὁ Πλάτων[6].

Τὴν γενικὴν ἐπὶ Περικλέους χρῶσιν καὶ χρύσωσιν τῶν τε κτιρίων καὶ τῶν ἀγαλμάτων, τὴν ὁποίαν μᾶς φανερώνουν καὶ τὰ σωζόμενα μνημεῖα καὶ τὰ ἀποκαλυφθέντα καὶ ὁλονὲν ἀποκαλυπτόμενα ἀγάλματα, πιστοποιεῖ τρανῶς καὶ ἓν χωρίον τοῦ Πλουτάρχου[7], τὸ ὁποῖον ἀναφέρει, ὅτι οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Περικλέους τὸν κατηγόρουν εἰς τὰς συνελεύσεις τοῦ Δήμου, ὅτι δυσφημεῖ τὸν λαὸν τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδή, φοβούμενος τοὺς βαρβάρους, μετέφερε (τὸ 454 π.Χ.) τὸ συμμαχικὸν ταμεῖον ἀπὸ τὴν Δῆλον εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ νὰ τὸ φυλάξῃ δῆθεν εἰς ἀσφαλέστερον μέρος καὶ ἔδωσεν οὕτω τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι περιεφρόνει πολὺ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐκυβέρνα αὐταρχικῶς, ἀφοῦ μὲ τὰ χρήματα ποὺ ἠναγκάζοντο οἱ Ἕλληνες νὰ εἰσφέρουν εἰς τὸν πόλεμον, οἱ περὶ τὸν Περικλέα *κατεχρύσωναν*[8] τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὴν ἐστόλιζαν... μὲ ἀγάλματα καὶ ναοὺς χιλίων ταλάντων.

χάλκας πέταλα, 290: *χρυσōσαι τὸ hοφθαλμὸ τō κίονος* (ἔνθα πρόκειται κυρίως περὶ ἰωνικῶν μνημείων). Ἄφθονος χρῆσις χρυσοῦ ἐγίνετο ἐν γένει εἰς τὰς ὀροφὰς τῶν ναῶν, ὡς μαρτυρεῖ τὸ παρὰ ΨΕΥΔΟ-ΛΟΥΚΙΑΝΩ, περὶ τῆς Συρίας θεοῦ 477, χωρίον, λέγον: *ἔνδοθεν δὲ ὁ νηὸς χρυσοῦ τε πολλοῦ ἀπολάμπεται καὶ ἡ ὀροφὴ πᾶσα χρυσῆ.*.

1. Principles σ. 59· πρβλ. καὶ Breton, Athènes, Paris 1868, σ. 96.

2. Βλ. σημ. ἀνωτέρω καὶ SIG^3 153, 37, Δήλου τοῦ 377/6 π.Χ: *πέταλ[α χρυσ]ᾶ καὶ χρυσωτεῖ μισθός.*

3. L. v. Sybel, ἔ.ἀ. σ. 1188. Ἡμεῖς τοὐλάχιστον δὲν εὕρομεν οὐδὲν ἴχνος ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν.

4. C. Praschniker, ÖJh. 13, 1910, σ. 30· πρβλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Zur Geschichte des Akroters, Wien 1929, σ. 56.

5. Furtwängler, Ägina, πίν. 104, 105.

6. Κριτίας, 116d: *πάντα δὲ ἔξωθεν περιήλειψαν τὸν νεὼν* (τῆς μυθικῆς Ἀτλαντίδος) *ἀργύρῳ, πλὴν τῶν ἀκρωτηρίων, τὰ δὲ ἀκρωτήρια χρυσῷ.*

7. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Περικλῆς 12, 2.

8. Ἰδοὺ πῶς ἀκριβῶς ἔχει τὸ κείμενον τοῦ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ: *καὶ δοκεῖ δεινὴν ὕβριν ἡ Ἑλλὰς ὑβρίζεσθαι καὶ τυραννεῖσθαι περιφανῶς, ὁρῶσα τοῖς εἰσφερομένοις ὑπ' αὐτῆς ἀναγκαίως πρὸς τὸν πόλεμον ἡμᾶς τὴν πόλιν καταχρυσοῦντας καὶ καλλωπίζοντας... ἀγάλματα καὶ ναοὺς χιλιοταλάντους.*

ΠΡΟΣΘΕΤΟΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΓΛΥΠΤΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΕΙΣ

Αἱ διακοσμήσεις, περὶ τῶν ὁποίων ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ. Εἰς ταύτας θὰ πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ ἀργότερον ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων προσηλωθεῖσαι χαλκαῖ ἐπίχρυσοι ἀσπίδες, τινὰς τῶν ὁποίων ἀφιέρωσεν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, ὡς καὶ ἡ μεγάλη ἐπιγραφὴ τοῦ Νέρωνος μὲ χαλκᾶ γράμματα ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τῆς Α. προσόψεως (βλ. σ. 210 ἑξ.).

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν μεταγενεστέρων πως διακοσμήσεων, θὰ πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ ἀναθηματικοί τινες, εἰς τὴν Ἀθηνᾶν βεβαίως, ἀνδριάντες, μεμονωμένοι ἢ εἰς συμπλέγματα. Οἱ ἀνδριάντες οὗτοι ἵσταντο ἄλλοτε μὲν ἀμέσως πρὸ τῆς κατωτάτης βαθμίδος τοῦ ναοῦ, ἄλλοτε δέ, καὶ τοῦτο συνηθέστερον, ἐπὶ τοῦ μέσου ἀναβαθμοῦ αὐτοῦ, σχηματίζοντος οὕτω σημαντικὸν καὶ ἀχώριστον μέρος τῆς διακοσμήσεως τοῦ μνημείου.

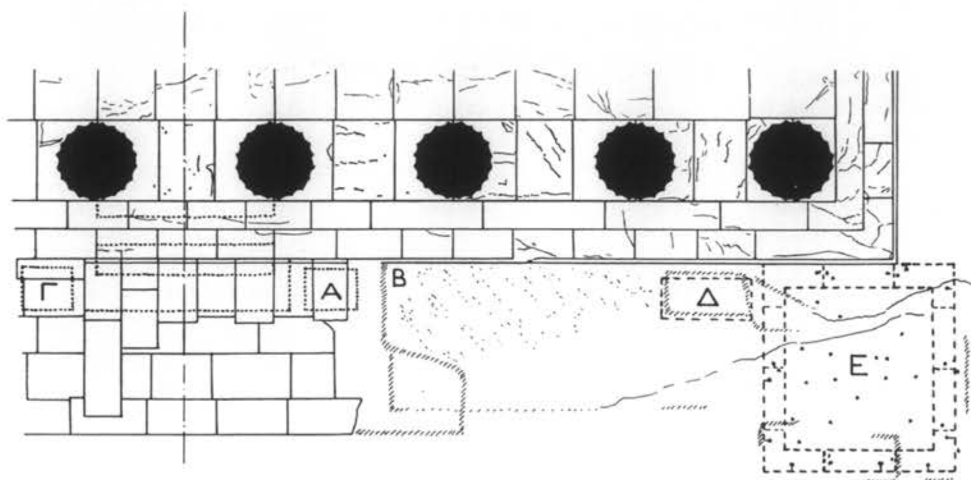
Τὰ τῆς πρώτης κατηγορίας, ἤτοι τὰ ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ παρὰ τὴν κρηπῖδα ἱστάμενα γλυπτά, ἐμφανίζονται μόνον εἰς λαξεύματα τῶν βάσεών των. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς:

Ἀνατολικὴ πλευρά. Λάξευμα ἐπὶ τοῦ πωρίνου θεμελίου τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος Β. τῶν κεντρικῶν βοηθητικῶν βαθμίδων, σημειούμενον εἰς τὴν κάτοψιν (εἰκ. 447) διὰ τοῦ γράμματος Α. Τὸ λάξευμα τοῦτο, σχήματος περίπου τετραγώνου ἢ ἐλαφρῶς ὀρθογωνίου, θὰ ἐστήριζε πιθανῶς τὴν βάσιν ἀνδριάντος τοῦ Ἰφικράτους[1], τὸν ὁποῖον ὁ Παυσανίας λέγει, ὅτι εἶδε κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ, ἱδρυθέντα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἕνεκα τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας οὗτος εἶχε προσφέρει εἰς αὐτούς[2]. Ἕτερον λάξευμα ἐπὶ τοῦ βράχου σημειοῦται εἰς τὴν παρατιθεμένην κάτοψιν (εἰκ. 447) διὰ τοῦ στοιχείου Δ, εὑρίσκετο δὲ τοῦτο κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ βορειοτάτου μεταξονίου τοῦ Παρθενῶνος. Τὸ ἀρχικόν του μῆκος δυνατὸν νὰ ἔφθανε τὰ δύο περίπου μέτρα, τὸ ὑπόλοιπον ὅμως μῆκός του ἀπηλείφθη, ὡς φαίνεται ὑπὸ τοῦ μεγάλου μεταγενεστέρου λαξεύματος Ε (εἰκ. 447), τοῦ καταλαμβάνοντος ἀκριβῶς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ ναοῦ. Εἶναι πιθανόν, ὅτι τὸ μνημεῖον Δ διετηρήθη καὶ εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Τὸ λάξευμα Δ, ἕνεκα τῆς σχέσεως τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκός του, εἶναι, κατὰ Stevens, «ὅ,τι θὰ ἀνέμενέ τις διὰ τὴν βάσιν συμπλέγματος ἀγαλμάτων».

Σημαντικὰ εἶναι τὰ λαξεύματα Α καὶ Δ, διότι μᾶς δίδουν τὸ σχέδιον ἐκεῖνο τοῦ καλλωπισμοῦ, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναθηματικὰ μνημεῖα ἐτοποθετοῦντο ἐνίοτε ἀμέσως πρὸ τῆς Α. προσόψεως τῶν ναῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Παρθενῶνος, δηλαδὴ τὸ σχῆμα τὸ παρουσιάζον ἀφ' ἑνὸς μεμονωμένους ἀνδριάντας εἰς ἑκάστην πλευρὰν τῆς κεντρικῆς σειρᾶς τῶν βαθμίδων καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁμάδας ἀγαλμάτων εἰς ἕκαστον ἄκρον τῆς

1. Ὁ Stevens εἰς σχετικὴν μελέτην του, The Setting κλπ., ὑποθέτει, ὅτι συμμετρικῶς πρὸς αὐτὸ ἐν σχέσει πρὸς τὰς βοηθητικὰς βαθμίδας θὰ ὑπῆρχε καὶ ἄλλο ὅμοιον (εἰκ. 447, Γ), ὑποστηρίζον ἐπίσης ἀνδριάντα, πλὴν ὅμως τοῦτο δὲν ὑφίσταται πλέον, διότι τὸ θεμέλιον ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει.

2. Παυσανιας I, 24, 7. Περὶ τῶν θαυμαστῶν ἔργων τοῦ Ἰφικράτους βλ. εἰδικώτερον Frazer, Pausanias's Description of Greece II, London 1898, σ. 320.

447. Κάτοψις τοῦ πρὸ τῆς κρηπῖδος τοῦ Β΄ ἡμίσεος τῆς Α. πλευρᾶς χώρου καὶ τῶν ἐπ᾽ αὐτοῦ ἰχνῶν τῆς ἱδρύσεως ἀγαλμάτων.

448. Προοπτικὴ ἄποψις τοῦ Παρθενῶνος ἀπὸ ΒΔ. μετὰ τῶν ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἀσπίδων καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ ἱδρυμένων ἀναθηματικῶν ἀνδριάντων (κατὰ Stevens). Θέα τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοῦ προπύλου Β΄ (εἰκ. 451, ἀριθ. 7).

προσόψεως τοῦ Παρθενῶνος. Τὴν διάταξιν ταύτην τῶν ἀγαλμάτων θὰ ἐπανεύρωμεν, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐφηρμοσμένην περίπου καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πρόσοψιν (εἰκ. 448).

Τὸ γωνιαῖον μνημεῖον Ε (εἰκ. 447) ἦτο ἐπιμελῶς ἠγκυρωμένον ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, τῇ βοηθείᾳ γόμφων, μολυβδοχοημένων δι' ὁριζοντίων αὐλάκων, ἀνοιχθεισῶν εἰς τὸν βράχον. Ἐπειδὴ δὲ γόμφοι μὲ ὁριζοντίας αὔλακας μολυβδοχοήσεως δὲν ἦσαν γενικῶς ἐν χρήσει μέχρι περίπου τῶν μέσων τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος, τὸ μνημεῖον Ε δὲν δύναται νὰ εἶναι προγενέστερον τοῦ 150 περίπου π.Χ. Τὸ μνημεῖον λοιπὸν τοῦτο, ὡς καὶ ὁ στρογγύλος ναὸς τῆς Ρώμης, θὰ κατεσκευάσθησαν ταυτοχρόνως, δηλαδὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ Ἰκτῖνος δὲν θὰ ἐπεδοκίμαζε βεβαίως τὴν θέσιν τοῦ μνημείου Ε, διότι τοῦτο ἐτοποθετήθη ἐγκαρσίως τῆς βορείου προσπελάσεως πρὸς τὸ ἀνοικτὸν διάστημα, τὸ κείμενον κατὰ μέτωπον τῆς κυρίας εἰσόδου εἰς τὸν ναόν. Ἡ ἀκατάλληλος ἐκλογὴ τῆς θέσεως αὐτῆς ἀπηχεῖ ἀναμφιβόλως καὶ τὴν μειωμένην καλαισθησίαν τῆς ἐποχῆς.

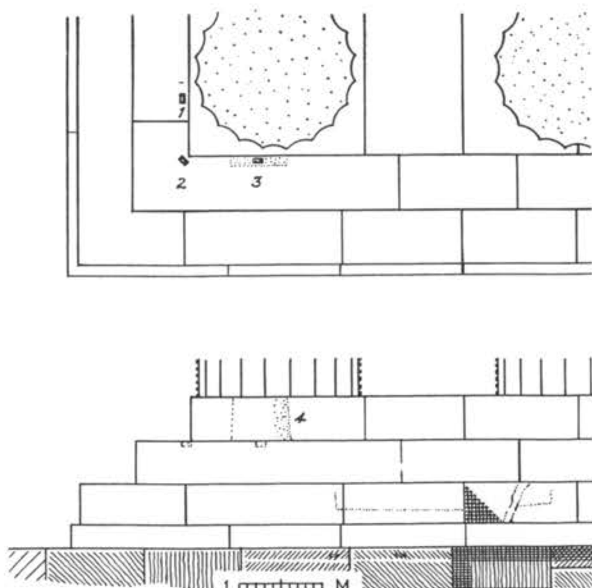
Ὁ μεταξὺ τοῦ ναοῦ τῆς Ρώμης καὶ τῶν ἀμέσως πρὸ τοῦ Α. μετώπου τοῦ Παρθενῶνος μνημείων χῶρος, φαίνεται, ὅτι παρέμενε κενὸς ἀπὸ οἱονδήποτε εἶδος κατασκευῆς, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους καὶ ἐντεῦθεν, ὡς τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι δὲν ὑπάρχουν λαξεύματα ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, δηλαδὴ εἰς τὸ μέρος, ὅπου οὗτος ἦτο διεσκευασμένος, ὥστε νὰ σχηματίσῃ ἄνδηρον πρὸ τοῦ ναοῦ.

Νοτία πλευρά. Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν λαξεύματα διὰ μνημεῖα εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος, ἥτις ἐξέχει κατὰ 1,50 μ. νοτίως τοῦ περικλείου Παρθενῶνος — τοῦ ὁποίου περισσότερον ἀπὸ τὸ ἥμισυ τῆς ἀνωτάτης στρώσεως τοῦ θεμελίου του εὑρίσκεται ἀκόμη κατὰ χώραν — δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἐδῶ ἐπίσης ὑπῆρχε χῶρος ἀνεμπόδιστος διὰ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ κοινοῦ. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴπωμεν ἐὰν ὁ χῶρος τῆς κυκλοφορίας ἦτο εὐρύτερος τοῦ 1,50 μ., ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἴχνη τοῦ ὑπολοίπου τοῦ ἀνδήρου, τὰ τεχνητῶς κατεσκευασμένα, ἐξηφανίσθησαν.

Εἰς τὴν Βόρειον πλευράν, ἤτοι τὴν μεταξὺ τῆς ΒΑ. καὶ τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ ναοῦ, ἐσημειώσαμεν ἤδη, ὅτι ὁ βράχος τῆς Ἀκροπόλεως εἶχε διαμορφωθῆ μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἀνδήρου εἰς τὸ Α. ἥμισυ τῆς περιοχῆς αὐτῆς, δὲν ὑπῆρχε δὲ πλέον κατὰ τὸ Δ. ἥμισυ αὐτῆς, ἔνθα τὸ ἄνδηρον κατεσκευάσθη τεχνητῶς. Οὕτω θὰ ἀνέμενέ τις νὰ εὕρῃ ἴχνη λαξευμένα ἐπὶ τοῦ βράχου διὰ βάθρα (ἐὰν ὑπῆρχον τοιαῦτα) εἰς τὸ Α. ἥμισυ τῆς περιοχῆς, ἀλλ' ὄχι καὶ εἰς τὸ Δ. Ἴχνη ὅμως διὰ βάθρα εἰς ὁλόκληρον τὴν θεωρουμένην περιοχὴν δὲν ὑπάρχουν, οὔτε λοιπὸν καὶ μνημεῖα, ὥστε τὸ κοινὸν ἠδύνατο νὰ κυκλοφορῇ ἐπὶ ἑνὸς ἀνδήρου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ θαυμάζῃ τὸν ναὸν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἐξαίρετον παναθηναϊκὴν ζωφόρον, ἥτις ἦτο λαξευμένη κατὰ μῆκος, ὑπεράνω τοῦ Β. τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ ἦτο ὁρατὴ μόνον ἀπὸ τὸ ἄνδηρον.

Δυτικὴ πλευρά. Κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, ὑπῆρχεν, ὡς κατὰ τὴν Α., μία σειρὰ βαθμίδων ἀνέτου ὕψους, ὁδηγουσῶν εἰς τὸ περιστύλιον τοῦ ναοῦ. Ὁ βράχος τῆς Ἀκροπόλεως ἦτο διεσκευασμένος, ἵνα δεχθῇ τὸ θεμέλιον τοῦ ἀνδήρου κατὰ τὴν Δ.

πλευράν. Ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας τοῦ Παρθενῶνος, ὅτι αὐτὸς ὁ περίδρομος διηρεῖτο εἰς τρεῖς ἴσας στρώσεις λίθων[1]. Παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ Παρθενῶνος ὑπάρχουν τρεῖς ὁριζόντιοι γόμφοι (εἰκ. 449, 1, 2, 3) ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης στρώσεως τῶν θεμελίων καὶ ἴχνη νεροφαγώματος ἐπὶ τῶν βαθμίδων αὐτοῦ τούτου τοῦ Παρθενῶνος (εἰκ. 449, 4), ἅτινα δεικνύουν, ὅτι μόνον κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπῆρχε μνημεῖον μήκους τοὐλάχιστον ἴσου πρὸς τὸ μνημεῖον Δ τῆς Α.

449. Λεπτομέρεια τῶν ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ ὁριζοντίων ἰχνῶν γόμφων βάθρου ἀνδριάντος (1, 2, 3) καὶ νεροφαγώματος (4) ἐπὶ τῆς κατακορύφου παρειᾶς τοῦ μετώπου τοῦ στυλοβάτου.

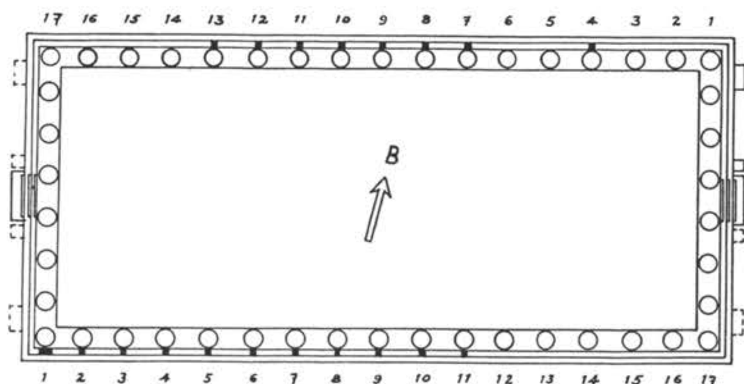
πλευρᾶς, τὸ ὁποῖον ἤρχετο ἐδῶ εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ θεμέλιον καὶ τὰς βαθμίδας τοῦ ναοῦ. Οὕτω διὰ τὴν Δ. πρόσοψιν τοῦ ναοῦ ἔχομεν βεβαίαν μίαν κεντρικὴν σειρὰν προσθέτων βαθμίδων καὶ ἴσως ἓν ἐπίμηκες μνημεῖον παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ναοῦ. Ἠμποροῦμεν οὕτω νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ σχέδιον τοποθετήσεως ἀναθηματικῶν μνημείων κατὰ τὴν Δ. πρόσοψιν τοῦ ναοῦ ἦτο ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς Α. προσόψεως.

Ὁ Stevens ὑπεστήριξεν[2], ὅτι τὸ φέρον λαξεύματα τμῆμα τοῦ ἀνδήρου τοῦ Παρθενῶνος, τὸ ὁποῖον ὡς ἐπιφάνεια εἶναι κατὰ προσέγγισιν μόνον τὸ ἓν τέταρτον τοῦ ἐκτεθειμένου τμήματος τοῦ ὅλου ἀνδήρου, τείνει νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ ἄνδηρον, ἐκεῖ τοὐλά-

1. Stevens, The Setting κλπ. σ. 52, 53.
2. Αὐτόθι σ. 51, 52.

χιστον, δὲν κατείχετο ἀπὸ μνημεῖα. Ἐπειδὴ δὲ περαιτέρω καὶ τὸ νότιον ἄνδηρον, ὡς εἴπομεν, δὲν εἶχε μνημεῖα, ὁ Stevens ὑπέθεσε, περιέργως, ὅτι δυνατὸν νὰ κατελαμβάνετο ὑπὸ εἴδους τινος φυτείας, ἀναλόγου πρὸς τὸν κῆπον τοῦ Ἡφαιστείου («Θησείου»)[1].

Μνημεῖα ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ. Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν μνημείων τῆς δευτέρας κατηγορίας, ἅτινα εἶναι πολὺ περισσότερα. Τούτων τὰ ἴχνη ἑδράσεως εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ τῆς κρηπῖδος. Ἡ ὕπαρξίς των μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἰχνῶν, τὰ ὁποῖα ἀφῆκαν αἱ βάσεις τῶν βάθρων των

450. Κάτοψις τῶν ἰχνῶν βάθρων ἀναθηματικῶν ἀγαλμάτων, ἱδρυμένων ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ τοῦ Παρθενῶνος.

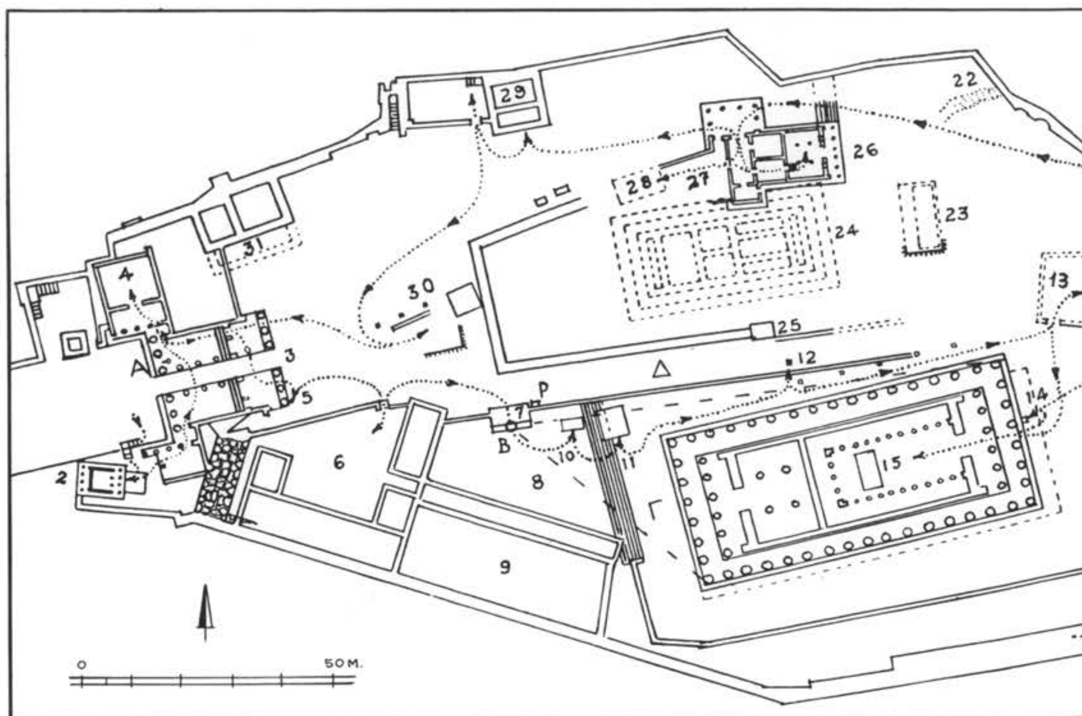
ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ καὶ τὰ ὁποῖα ἐπροξενήθησαν κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς ἐκεῖ στάσεώς των, κυρίως ἐκ τοῦ ὕδατος τῶν βροχῶν (νεροφάγωμα). Τοιαῦτα ἴχνη θὰ ὑπῆρχον βεβαίως περισσότερα ἀπὸ ὅσα δηλοῦνται ἐπὶ τῆς εἰκ. 450, ἀλλ' ἀπετρίβησαν ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῶν πατημάτων τῶν προσκυνητῶν καὶ τῶν νεωτέρων ἐπισκεπτῶν. Τὰ ἐκ τούτων καλῶς διατηρούμενα ἴχνη δεικνύουν, ὅτι αἱ βάσεις τὰς ὁποίας ἔφερον ἐποίκιλλον εἰς διαστάσεις, ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι δὲν ἦσαν ὅλα ὅμοια. Αἱ βάσεις γενικῶς ἦσαν ἐλαφρῶς ὀρθογώνιοι ἐν κατόψει (πλὴν μιᾶς ἐξαιρέσεως, περὶ ἧς κατωτέρω), τῆς μακρᾶς των διαστάσεως οὔσης ἑκάστοτε παραλλήλου πρὸς τὴν φορὰν τῆς βαθμίδος. Τὰ ὑπὸ τῶν βάσεων φερόμενα μνημεῖα ἦσαν, ὡς ἐλέχθη, πιθανώτατα ἀναθηματικοὶ εἰς τὴν Ἀθηνᾶν ἀνδριάντες.

Ἴχνη βάσεως κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν, διαστάσεων 1,46 × 0,596 μ., ὑποδηλοῦσιν, ὅτι ἡ βάσις αὐτη ἐστήριζε πιθανώτατα σύμπλεγμα. Ἄλλα πάλιν ἴχνη (ἀριθ. 11 τῆς νοτίας καὶ 10 τῆς βορείου πλευρᾶς, εἰκ. 451) δεικνύουν, ὅτι τὰ βάθρα ταῦτα ἦσαν ἐλαφρῶς ἐστραμμένα ἐν σχέσει πρὸς τὴν βαθμίδα. Φαίνεται, ὡς ἐκ τούτου, πιθανόν, ὅτι

1. Βλ. σχετικῶς D. Burr - Thompson, Hesperia 6, 1937, σ. 396.

αἱ βάσεις θὰ ἐστήριζον ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα, τροποποιηθέντα κατὰ τὴν ὁριστικήν των θέσιν, θὰ ἐφαίνοντο καλύτερον ἢ ὅσον ἀρχικῶς εἶχον προγραμματισθῆ.

Μία βάσις (ἀριθ. 10 τῆς βορείου πλευρᾶς, εἰκ. 451), παρουσιάζει δύο στρώματα χρονοφαγωμάτων, ἓν παράλληλον πρὸς τὰς βαθμίδας καὶ τὸ ἄλλο ἐστραμμένον κατά τινα

451. Κάτοψις τοῦ Δ. τμήματος τῆς Ἀκροπόλεως (ἡ ἐστιγμένη γραμμὴ δηλοῖ τὴν πορείαν τοῦ Παυσανίου). 2, ναὸς Ἀθηνᾶς Νίκης. 3, Προπύλαια. 4, Πινακοθήκη. 5, ἄγαλμα Ἀθηνᾶς Ὑγείας. 6, ἱερὸν Βραυρωνείας Ἀρτέμιδος. 7, μικρὸν πρόπυλον. 8, δυτικὴ αὐλή. 9, Χαλκοθήκη. 10, ἀναθηματικὸς ταῦρος. 11, Ἀθηνᾶ Ἐργάνη (;). 12, ἐπιγραφὴ Γῆς. 13, περίβολος Διὸς Πολιέως. Βορειότερον τοῦ 14, ἀνδριὰς Ἰφικράτους. 15, χρυσελεφαντίνη Ἀθηνᾶ. 22, μυκηναϊκαὶ βαθμίδες. 23, μέγας βωμὸς Ἀθηνᾶς. 24, ἀρχαῖος ναὸς Ἀθηνᾶς (Ἑκατόμπεδον). 25, Πρόπυλον. 26, Ἐρέχθειον. 27, αὐλὴ τοῦ Πανδροσείου. 28, ναὸς τῆς Πανδρόσου. 29, κατοικία τῶν Ἀρρηφόρων. 30, δμὰς τῆς Προμάχου.

γωνίαν πρὸς τὸ πρῶτον, μαρτυροῦντα οὕτω, ὅτι ἡ βάσις ἵστατο ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον εἰς τὴν μίαν θέσιν καὶ ἔπειτα εἰς τὴν ἄλλην.

Τὸ ὕψος ἄλλης βάσεως προσδιορίζεται ἀπὸ μίαν γραμμὴν νεροφαγώματος ἐπὶ τοῦ μετώπου, ἤτοι τῆς κατακορύφου ἐπιφανείας τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 449), εἶχε δ' αὕτη ὕψος 21 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου.

Σημειωτέον, ὅτι τὰ ἴχνη τῶν βάσεων εἶναι εἴς τινας θέσεις τόσον βαθέα, ὥστε αἱ

βάσεις θὰ πρέπει νὰ ἵσταντο ἐκεῖ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὰ κατὰ μῆκος τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς ἀναθηματικὰ ταῦτα μνημεῖα ἄρχισαν νὰ τοποθετοῦνται εὐθὺς μετὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ναοῦ καὶ ὅτι τοῦτο συνεχίσθη ἐπὶ μακρὰ ἔτη.

Ἴχνη βάσεων δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸν μέσον ἀναβαθμὸν εἰς ἑκατέραν τῶν γωνιῶν τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ τόσον ἡ ἀνατολικὴ ὅσον καὶ ἡ δυτικὴ ὄψις αὐτοῦ ἐκοσμοῦντο πιθανῶς μὲ ἀγάλματα καὶ συμπλέγματα, τοποθετημένα εἰς τὴν ἄμεσον γειτονίαν τῶν βαθμίδων, δὲν πρέπει νὰ ἀναμένωμεν, ὅτι τοιαῦτα μνημεῖα ἠμποροῦσαν νὰ ἔχουν ἄλλα ἀμέσως ὄπισθεν αὐτῶν.

Ἀφ' ἑτέρου, ἐπειδὴ ἡ ΒΔ. γωνία ἐστρέφετο πρὸς τὸ πρόπυλον, τὸ ὁδηγοῦν πρὸς τὴν δυτικὴν τοῦ ναοῦ αὐλήν, ἡ γωνία αὕτη ἦτο ἀμέσως ὁρατὴ εἰς τὸν ἐπισκέπτην, εἰς τὸ μέρος δ' αὐτὸ εὑρέθη εἰδικὴ σειρὰ τριῶν λαξευμάτων ἐπὶ τοῦ μέσου ἀναβαθμοῦ (εἰκ. 449). Αἱ τρεῖς βαθύνσεις (1, 2, 3 τῆς εἰκ. 449) προωρίζοντο ἀναμφιβόλως, ἵνα δέχωνται τὰ ἔμβολα, τὰ ὁποῖα συχνὰ εὑρίσκομεν εἰς τὴν βάσιν ἀναθηματικῶν στηλῶν. Τὸ νεροφάγωμα εἰς τὸ σημεῖον 4 ἐπροξενήθη ἀπὸ τὸ ΝΑ. ἄκρον τῆς στήλης καὶ δεικνύει, ὅτι αἱ πλευραὶ αὐτῆς ἦσαν ἐλαφρῶς κεκλιμέναι πρὸς τὸν ἄξονά της. Μᾶς παρέχει ἐπίσης τοῦτο καὶ τὸν τρόπον ὑπολογισμοῦ τοῦ ἀρχικοῦ πλάτους τῆς στήλης, ἐπειδὴ τὰ ἔμβολα ἐτίθεντο ὑπὸ τὰ κέντρα τῶν στηλῶν. Τὸ εἰς τὸ σημεῖον 3 νεροφάγωμα μᾶς παρέχει ἀκόμη καὶ τὸ πάχος τῆς στήλης.

Σημειώνομεν ἐν τέλει καὶ ὅτι ὑπάρχει ἀριθμός τις λαξευμάτων εἰς τὰς βαθμίδας τοῦ Παρθενῶνος, χρονολογουμένων ἀπὸ τοὺς χριστιανικοὺς ἢ τοὺς τουρκικοὺς χρόνους, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, εἰς τὸ περὶ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος Παράρτημα.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΟΡΩΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ ΠΡΟΣ ΕΝΤΥΠΩΣΙΑΚΗΝ ΑΠΟΨΙΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Ὡς ἔχει σήμερον ἡ κατάστασις εἰς τὴν καθημαγμένην Ἀκρόπολιν, πολὺ ἐντυπωσιακὴν ἄποψιν τοῦ Παρθενῶνος ἐπιτυγχάνει ὁ ἱστάμενος εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως τῶν Προπυλαίων ἐπισκέπτης (εἰκ. 452). Συμβαίνει δὲ τοῦτο διότι ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τοῦ παρατηρητοῦ αἱ πρὸς τοὺς περικλείοντας τὸν λοξῶς τοποθετημένον ναὸν κίονας ὀπτικαὶ γραμμαί, ἤτοι αἱ πρὸς τὸν ἄκρον ΒΑ. καὶ τὸν ἄκρον ΝΔ. κίονα, σχηματίζουν μεταξύ των τοιαύτην ἄνετον γωνίαν, ὥστε νὰ μὴ ἀναγκάζεται ἡ κεφαλὴ τοῦ θεατοῦ νὰ στρέφῃ ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἢ ἀντιστρόφως διὰ νὰ ἀγκαλιάζῃ ὁλόκληρον τὸ μνημεῖον, ἀλλὰ νὰ τὸ συλλαμβάνῃ ἀπ' εὐθείας ὁλόσωμον καὶ νὰ δύναται οὕτω νὰ ἐκτιμήσῃ καὶ νὰ χαρῇ τὴν εὐμετρίαν του, δηλαδὴ τὸ ἁρμονικὸν ζύγισμα τῶν τριῶν του διαστάσεων: τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος καὶ τὸ ὕψος του.

Δὲν συνέβαινεν ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα· διότι μεταξὺ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Παρθενῶνος παρενεβάλλοντο (εἰκ. 451, 453) κατὰ τὸν 5ον καὶ τὸν 4ον π.Χ. αἰ. καὶ ἄλλα, σήμερον κατακρημνισμένα μνημεῖα: ἡ ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ ἱεροῦ

τῆς Βραυρωνείας Ἀρτέμιδος (εἰκ. 451, ἀριθ. 6), τὸ ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ κολοσσιαίου ἀγάλματος τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς (εἰκ. 451, ἀριθ. 30) μυκηναϊκὸν ἀνάλημμα καὶ τέλος τὸ μικρὸν πρόπυλον (εἰκ. 451, ἀριθ. 7), ὅπερ ἐταύτισεν ὁ Stevens[1] κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς πρὸς Δ. τοῦ Παρθενῶνος αὐλῆς (εἰκ. 451, ἀριθ. 8). Λόγῳ τῆς παρεμβολῆς

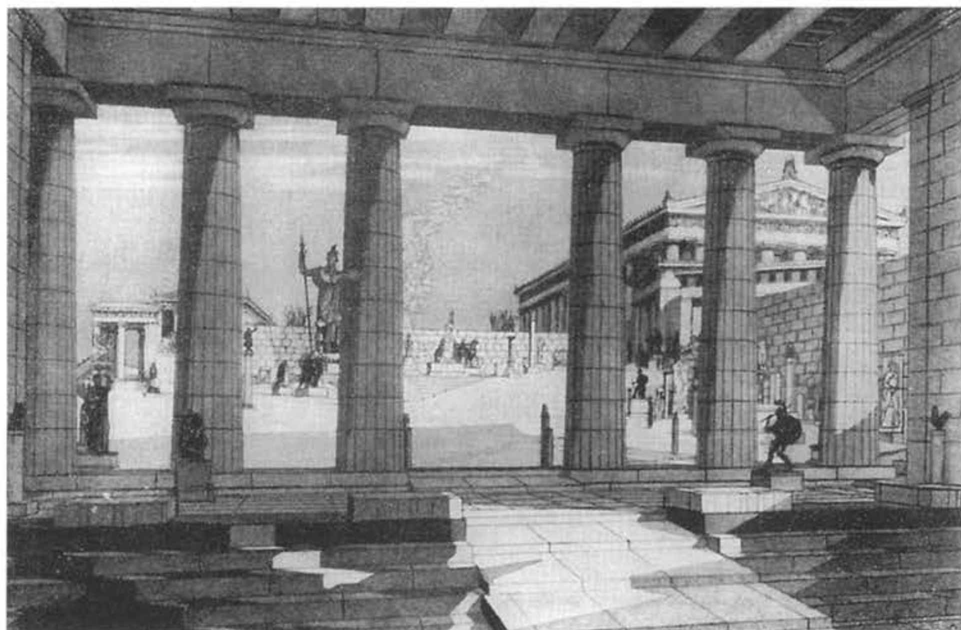

452. Ἄποψις τοῦ Παρθενῶνος ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀκροπόλεως ἐξόδου τῶν Προπυλαίων.

τῶν ἀνωτέρω μνημείων, ὁ ἀρχαῖος ἐπισκέπτης ἠδύνατο ἀπὸ τῶν Προπυλαίων νὰ διακρίνῃ μόνον τὸν θριγκὸν καὶ τὸ ἀέτωμα τοῦ Παρθενῶνος, ὡς σαφῶς δεικνύει ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 453 σχετικῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ Stevens, γενομένης μετὰ τῆς μεγίστης δυνατῆς ἀκριβείας ὑπὸ τοῦ λίαν λεπτολόγου Ἀμερικανοῦ τούτου ἀρχιτέκτονος-ἀρχαιολόγου[2].

1. Βλ. σχετικῶς Hesperia 5, 1936, 477 ἑξ. καὶ εἰκ. 30 - 34.
2. Ἡ ἀναπαράστασις αὕτη ἐδημοσιεύθη κατ' ἀρχὰς ἐν Hesperia 5, 1936, σ. 444 ὡς προμετωπὶς τοῦ ἄρθρου The Periclean

Τούτου ὅμως δοθέντος, καταπίπτει αὐτομάτως καὶ ἡ «πολικὴ» θεωρία χαράξεως τῶν κυρίων μνημείων τῆς 'Ακροπόλεως τοῦ Κ.Α. Δοξιάδη[1], καθ' ἣν ὡς πόλος, ἤτοι ὡς κεντρικὸν σημεῖον ἐκκινήσεως τῶν πρὸς τὰ μνημεῖα καὶ δὴ κυρίως τὸν Παρθενῶνα, ὀπτικῶν ἀκτίνων λαμβάνεται τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως τῶν Προπυλαίων.

453. 'Η κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὄψις τοῦ Παρθενῶνος ἀπὸ τοῦ σημείου Α (εἰκ. 451) τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως τῶν Προπυλαίων (κατὰ Stevens).

Διὰ νὰ ἀντικρύσῃ ὁ ἀρχαῖος προσκυνητὴς ὁλόκληρον τὸν ὄγκον τοῦ ναοῦ, ὤφειλε νὰ προχωρήσῃ ἐλαφρῶς ἀνηφορικὰ πρὸς Α. (περὶ τὰ 35 περίπου μέτρα) καὶ νὰ εἰσέλθῃ διὰ τοῦ μνημονευθέντος μικροῦ προπύλου (κάτοψις εἰκ. 451, ἀριθ. 7) εἰς τὴν πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος χαμηλοτέραν τραπεζιόσχημον αὐλήν (εἰκ.

Entrance Court of the Acropolis of Athens τοῦ G. PH. STEVENS, εἰς μικροτέραν δὲ κλίμακα εἰς τὸ ἔργον τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, The Setting of the Periclean Parthenon ἐν Hesperia Suppl. 3, 1940, σ. 3, εἰκ. 2.

1. K. A. DOXIADIS, Raumordnung im griechischen Städtebau, Heidelberg 1937 (περίληψίς του εἰς Τεχν. Χρονικά, τεῦχ. 145 καὶ 146, 1938, σ. 1 - 15 καὶ 9 - 23)· βλ. καὶ ἄρθρον τοῦ Δ. ΠΙΚΙΩΝΗ εἰς περιοδ. «Τρίτο μάτι», ἀριθ. 7 - 12. Τὴν πολικὴν θεωρίαν τοῦ ΔΟΞΙΑΔΗ ἀντέκρουσε δι' ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων, ἅτινα θέλομεν ἀναπτύξει εἰς τὸ περὶ 'Αναλογιῶν κεφάλαιον, ὁ Π. ΜΙΧΕΛΗΣ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1938 εἰς Τεχν. Χρονικά, τεῦχ. 151, 1938, σ, 281 - 292, εἰς Αἰσθητικὰ θεωρήματα 11, 1965, σ. 168 -188 καὶ εἰς Χρονικὰ Αἰσθητικῆς 13/14, 1974/75, σ. 12· βλ. σχετικῶς καὶ τὴν αὐστηροτέραν κριτικὴν τοῦ ARMIN VON GERKAN εἰς Gnomon 14, 1938, σ. 529 - 534 καὶ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Δ. Η. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ εἰς τὸ Περὶ ἁρμονικῶν χαράξεων εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἔργον του, 'Αθῆναι 1961, σ. 153.

451, ἀριθ. 8), τὴν πλαισιουμένην πρὸς Δ. μὲν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρωνείας Ἀρτέμιδος (εἰκ. 451, ἀριθ. 6), πρὸς Ν. δὲ ὑπὸ τῆς Χαλκοθήκης (εἰκ. 451, ἀριθ. 9) καὶ πρὸς Α. ὑπὸ μακρᾶς καὶ εὐρείας, εἰς τὸν βράχον λαξευμένης κλίμακος (εἰκ. 451 καὶ 454), διὰ τῆς ὁποίας ἡ χαμηλὴ αὐλὴ ἐπεκοινώνει πρὸς τὸ ὑψηλότερον εὑρισκόμενον καὶ ἀμέσως πρὸ τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος ἐκτεινόμενον ἄνδηρον Γ (εἰκ. 451).

Τὴν σημασίαν τῆς αὐλῆς ταύτης πρέπει νὰ ἐξετίμησεν ἰδιαιτέρως ὁ Ἰκτῖνος, διὰ νὰ ἀποφασίσῃ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν τὴν κυριωτέραν ἀπὸ Δ. πρόσβασιν τοῦ Παρθενῶνος.

454. Ἄποψις τῆς βραχοτμήτου κλίμακος μεταξὺ τῆς αὐλῆς (εἰκ. 451, ἀριθ. 8) καὶ τοῦ ἀνδήρου Γ (εἰκ. 451).

Τὸ μεγαλύτερον προτέρημά της ἦτο ἀναμφιβόλως ἡ μὴ τοποθέτησις αὐτῆς κατὰ τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα, ἀλλ' ἔναντι τοῦ βορείου ἡμίσεος τοῦ ναοῦ (εἰκ. 451), ὁπότε αἱ μὲν ὁριζόντιαι ὀπτικαὶ γραμμαὶ τοῦ εἰς αὐτὴν ἱσταμένου θεατοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ βλέπωνται οἱ εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν καὶ τὸ ἄκρον ἀριστερὸν κίονες τοῦ Παρθενῶνος, ἐσχημάτιζον μεταξύ των τὴν ἄνετον γωνίαν τῶν 30°-35°, ὁ δὲ ὅλος ναός, διευθυνόμενος, συμφώνως πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα, πρὸς Α., παρουσιάζετο εἰς τὸν θεατὴν λοξῶς, ὥστε νὰ φαίνωνται εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀπ' εὐθείας καὶ αἱ τρεῖς αὐτοῦ διαστάσεις, ὡς εἴδομεν, ὅτι συμβαίνει σήμερον καὶ εἰς τὸν ἱστάμενον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἔξοδον τῶν Προπυλαίων θεατήν.

Πάντως ἡ ἀπὸ τῆς αὐλῆς ταύτης πρώτη ἐντύπωσις τοῦ ναοῦ θὰ ἦτο συναρπαστικὴ (εἰκ. 448)[1]· διότι ὄχι μόνον ὅλη ἡ μᾶζα τῆς δυτικῆς του ὄψεως ἐδέσποζε τοῦ χώρου,

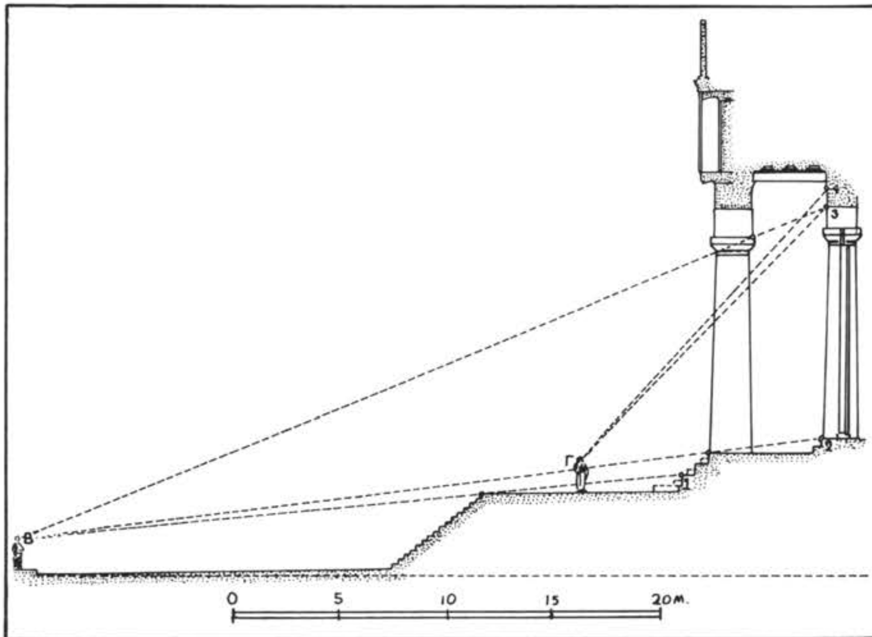
1. Ἐντυπωσιακὴ σχετικῶς εἶναι πράγματι ἡ εἰκὼν τῆς Δ. ὄψεως τοῦ Παρθενῶνος μὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, τὴν ὁποίαν παρέσχεν ὁ CHATEAUBRIAND εἰς τοὺς Martyrs, βιβλ. XV, σ. 467 (Oeuvres Complètes, τ. III, Paris 1840), γράφων: «L'astre du jour prêt à se plonger dans la mer, frappait de ces derniers rayons les colonnes du temple de Minerve; il faisait étinceler les boucliers des Perses suspendus au fronton du portique, et semblait animer avec la frise les admirables sculptures de Phidias». Ὁ

Ἄποψις τοῦ ἀναστηλωθέντος Παρθενῶνος ἀπὸ ΒΔ.

(φωτ. Οἴκου Β. Παυλιόγλου)

ἀλλὰ καὶ διότι παρείχετο ταυτοχρόνως καὶ σαφὴς ἡ ἰδέα τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν 17 κιόνων τῆς μακρᾶς του πλευρᾶς, προτέρημα, τοῦ ὁποίου ἐστεροῦντο οἱ ναοὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἡ προσπέλασις τῶν ὁποίων ἐγίνετο ἀπολύτως κατὰ μέτωπον, ἐκτιμωμένων ὑπὸ τοῦ θεατοῦ μόνον τῶν δύο διαστάσεών των, πλάτους καὶ ὕψους, καὶ μαντευομένου μόνον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων τῶν μακρῶν πλευρῶν των, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς ναοὺς τῶν ἀγορῶν (Fora) τῆς Ρώμης.

455. Ὀπτικαὶ ἀκτῖνες ἀπὸ τῆς αὐλῆς (εἰκ. 451, ἀριθ. 8) καὶ ἀπὸ τοῦ ἀνδήρου Γ (εἰκ. 451 δεξιὰ) πρὸς τὴν Δ. ὄψιν τοῦ Παρθενῶνος.

Λίαν διαφωτιστικαὶ εἶναι ἐπίσης καὶ αἱ ἀπὸ τοῦ σημείου Β τῆς αὐλῆς (εἰκ. 451, ἀριθ. 8) ἀγόμεναι ὀπτικαὶ πρὸς τὸν Παρθενῶνα γραμμαί. Οὕτω ἡ μὲν Β-1 (εἰκ. 455) μᾶς δεικνύει σαφῶς, ὅτι τὸ σύνολον τῶν τριῶν ἀναβαθμῶν τῆς κρηπῖδος τοῦ Παρθενῶνος ἦτο ἀμέσως ὁρατὸν ἀπὸ τοῦ προπύλου, ἡ δὲ γραμμὴ Β-2 (εἰκ. 455), ὅτι οἱ κίονες τοῦ ὀπισθονάου τοῦ ναοῦ ὑψοῦντο ὑπὲρ τὸ δάπεδον τοῦ στυλοβάτου ἀκριβῶς τόσον, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ἡ ὁρατότης τῆς βάσεώς των ἀπὸ τοῦ προπύλου. Τέλος ἡ γραμμὴ Β-3 (εἰκ. 455)

BRETON, Athènes, σ. 133, προσθέτει εἰς τὰ ἀνωτέρω, ὅτι: «ὁ διάσημος συγγραφεὺς ἐλησμόνησεν, ὅτι ἡ πρόσοψις τοῦ Παρθενῶνος, ὅπου ἦσαν ἀνηρτημέναι αἱ περσικαὶ ἀσπίδες, εὑρίσκετο πρὸς Α. καὶ ὄχι πρὸς Δ., ὥστε νὰ φωτίζωνται ὑπὸ τοῦ δύοντος ἡλίου». Ἀσπίδες ὅμως, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ἦσαν ἀνηρτημέναι καὶ πρὸς Δ., ὥστε ὀρθὴ εἶναι ἡ εἰκών, τὴν ὁποίαν παρέσχεν ὁ CHATEAUBRIAND (βλ. σχετικῶς καὶ τὴν εἰκ. 448).

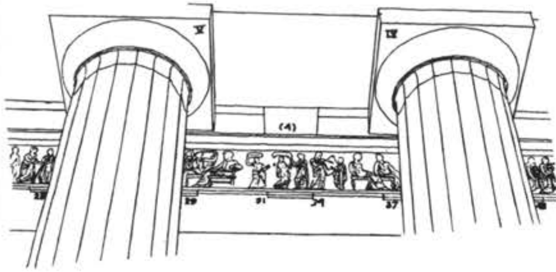
καθιστᾷ φανερόν, ὅτι ἡ ἄνω ταινία τοῦ ὑπὲρ τοὺς κίονας τοῦ προνάου ἐπιστυλίου — ὅπερ, ὡς εἴδομεν ἄλλοτε, εὑρίσκετο σημαντικῶς ὑψηλότερον τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ περιστυλίου — ἦτο καὶ αὐτὴ σαφῶς ὁρατὴ ἀπὸ τοῦ προπύλου. Τὴν θέαν ὅμως καὶ τοῦ ναοῦ ὡς μιᾶς ἑνότητος συνέλαβεν αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰκτῖνος. Ὁ Stillwell ἐνισχύει τὴν γνώμην ταύτην διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ ὅτι ἡ κατωτάτη βραχότμητος βαθμὶς εὑρίσκεται εἰς τοιαύτην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ναοῦ, ὥστε εἷς θεατής, ἱστάμενος ἐκεῖ καὶ ἀτενίζων τὴν ζωφόρον (εἰκ. 455, Β-4), θὰ τὴν ἔβλεπε τελείως ἀποκεκαλυμμένην· διότι ἡ ἐντεῦθεν ὀπτικὴ ἀκτὶς ἐφάπτεται τῆς ἄνω γραμμῆς τῆς ζωφόρου (εἰκ. 455). Ἀφ' ἑτέρου ἡ γωνία τῶν βραχοτμήτων βαθμίδων εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῶν βαθμίδων τῆς κρηπῖδος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ, ὡς πράττει καὶ ἡ καμπυλότης των, προγραμματισμένην σχέσιν τῶν δύο στοιχείων. Ἡ σχέσις τοῦ ἀνδήρου καὶ τῆς ζωφόρου εἶναι τόσον κτυπητή, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ εἶναι τυχαία.

Ἀξιοσημείωτοι ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα τυγχάνουν δύο θεωρίαι τοῦ Stillwell. Οὗτος ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ προπλάσματος τοῦ Παρθενῶνος[1] συνήγαγεν, ὅτι ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν μετακιονίων θέσεις, παρέχουσαι κανονικάς, οἱονεὶ αὐτοτελεῖς, συνθέσεις πινάκων ζωφόρου· εἶναι δ' αὗται διὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἡ τοῦ κεντρικοῦ μετακιονίου, ἤτοι μεταξὺ τοῦ IV καὶ V (εἰκ. 456, α), διὰ δὲ τὴν δυτικὴν ὄχι τόσον αἱ τοῦ κεντρικοῦ μετακιονίου, ὅσον αἱ τῶν ἄκρων ἤτοι οἱ μεταξὺ τῶν κιόνων II καὶ III, VI καὶ VII (εἰκ. 456, β, γ).

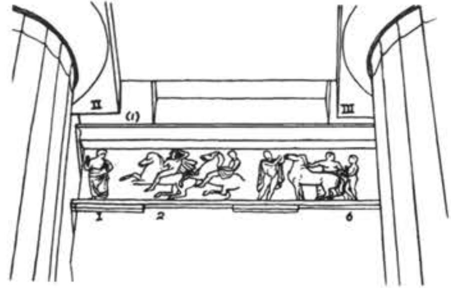
Ἡ εἰκ. 456, β δίδει πλήρη ὁμάδα ἱππέων (1 - 6), μὲ τὸν ἱστάμενον νεανίαν ἀριστερὰ (καὶ οὐχὶ δεξιὰ ὡς γράφει ὁ Stillwell, σ. 236), ὅστις κλείει τὴν σύνθεσιν. Ἡ εἰς τὸ νότιον ἄκρον (εἰκ. 456, γ) παρέχει τοὺς ἱππεῖς 26 - 30, μὲ τὸν τελευταῖον ἐστραμμένον πρὸς Ν. καὶ τὸν 26 ὁμοίως, ἀλλὰ λίαν ἐμφαντικῶς, καθὼς χαλιναγωγεῖ τὸν πρὸς τὰ ὀπίσω ὀρθούμενον ἀτίθασον ἵππον του. Ἡ κεντρικὴ μορφὴ 28 πίπτει σχεδὸν ἀκριβῶς εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁμάδος. Παντοῦ ἀλλοῦ, κατὰ μῆκος τοῦ μετώπου, ἐμφανίζεται διάφορον σχῆμα πίνακος, προσαρμοζόμενον πρὸς θεατὴν κινούμενον παραλλήλως πρὸς τὴν πρόσοψιν καὶ προσβλέποντα τὴν ζωφόρον κατὰ λοξὴν (διαγώνιον) διεύθυνσιν (εἰκ. 456, δ, ε, ϛ).

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἡ μὲν ἀπὸ τοῦ μέσου μετακιονίου τοῦ ἄξονος τοῦ ναοῦ θέα χωρίζει μεταξὺ τῶν κιόνων IV καὶ V ἕνα πίνακα, ὅστις περιλαμβάνει εἰς μὲν τὸ κέντρον τὸ κύριον θέμα τῆς πομπῆς, δηλαδὴ τὴν παράδοσιν τοῦ πέπλου (εἰκ. 456, α), εἰς δὲ τὰ ἄκρα πρὸς Ν. μὲν τὸν Δία καὶ τὴν Ἥραν καθημένους, ἀριστερὰ δὲ δύο ἄλλους θεούς, τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἥφαιστον. Ἐκ τούτων ἡ Ἥρα καὶ ὁ Ἥφαιστος πλαισιοῦσι τὸν πίνακα διὰ τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς των πρὸς τὴν κεντρικὴν σκηνήν. Ἐπίσης μεταξὺ τῶν κιόνων III καὶ IV, IV καὶ V (εἰκ. 456, δ), ἔχομεν δύο αὐτοτελεῖς πίνακας, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος (δεξιὰ) περιλαμβάνει καὶ ὁμάδα τῶν θεῶν, ὁ δὲ δεύτερος (ἀριστερὰ) συνέχειαν αὐτῶν καὶ τρεῖς πρεσβύτας. Ἄλλοι ἐπίσης πίνακες αὐτοτελεῖς σχηματίζονται μεταξὺ τῶν κιόνων II καὶ III, III καὶ IV (εἰκ. 456, ε). Ὁ πρῶτος (δεξιὰ) περιλαμβάνει τοὺς δέκα φυλάρχους (;) (52 - 63), ὁ δὲ δεύτερος (ἀριστερὰ) τὴν ὁμάδα παραλαβῆς τοῦ πέπλου, μὲ τὸν καθήμενον Δία εἰς τὸ ἄκρον (30).

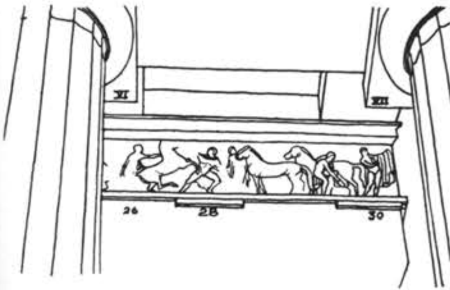
1. R. Stillwell, Hesperia 38, 1969, σ. 231 - 241, πίν. 61 - 64.

α

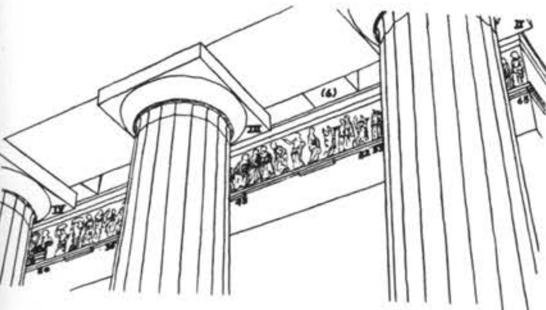
β

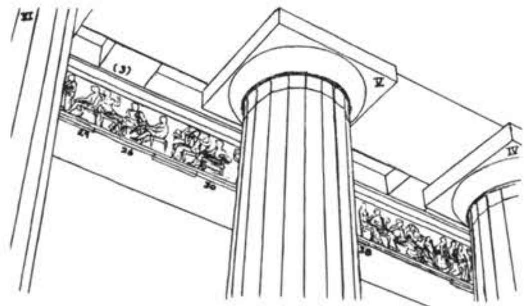
γ

δ

ε

ς

456. Ἀπόψεις αὐτοτελῶν, κατὰ Stillwell, πινάκων, περιλαμβανόμεναι μεταξὺ κιόνων τῆς Α. καὶ τῆς Δ. πλευρᾶς.

Ἡ δευτέρα θεωρία τοῦ Stillwell συνίσταται εἰς τὴν προγραμματισμένην σχέσιν μεταξὺ τῶν μαρμαρίνων δοκῶν τῆς ὀροφῆς καί τινων μορφῶν τῆς κάτωθεν αὐτῶν ζωφόρου, αἵτινες φαίνονται ὡς οἱονεὶ στηρίζουσαι τὰς δοκούς. Τοῦτο εἴς τινας περιπτώσεις δυνατὸν νὰ συμβαίνῃ, καὶ πάλιν οὐχὶ ἀπολύτως, δὲν συμβαίνει ὅμως δι' ὅλας τὰς δοκούς, ὡς δύναταί τις νὰ πεισθῇ ἐκ τοῦ ἡμετέρου πίν. 14 τῆς κατὰ πλάτος τομῆς τοῦ ὀπισθονάου, ὅπου ὡρισμέναι ὄρθιαι μορφαὶ ἢ μᾶζαι μορφῶν καὶ ἵππων (π.χ. τῆς δοκοῦ 5 ἀπὸ Β.) ἢ ἐπίσης τῆς δοκοῦ 7, κάτωθεν τῆς ὁποίας στηρίζουσα μορφὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ 30 καὶ οὐχὶ ἡ 29, ὡς γράφει ὁ Stillwell[1]. Διὰ τὰς λοιπὰς δοκοὺς ἀμφιβάλλω ἂν αἱ κάτωθεν μορφαὶ συμπίπτουν ἀκριβῶς, ἵνα προσφέρωνται ὡς στηρίγματα τῶν δοκῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ δευτέρα αὕτη θεωρία τοῦ Stillwell πρέπει νὰ θεωρηθῇ γενικῶς μᾶλλον ὡς ἀτυχής. Πρὸς θέαν τῆς ὑπὲρ τὸ ἐπιστύλιον ἀναγλύφου ζωφόρου τῶν Παναθηναίων ὁ θεατὴς ἔπρεπε νὰ ἀνέλθῃ τὴν χωρίζουσαν τὰς δύο αὐλὰς ὑψηλὴν κλίμακα καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ μέσον τοῦ εὐθὺς πρὸ τῆς κρηπῖδος τοῦ ναοῦ ἀνδήρου, ὁπόθεν διὰ τῶν γραμμῶν Γ-3 καὶ Γ-4 (εἰκ. 455) ἐγίνετο ὁρατὸν ὁλόκληρον τὸ ὕψος τῆς ζωφόρου, ὡς δεικνύει ἡ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου τοῦ ἀνδήρου ληφθεῖσα ἡμετέρα φωτογραφία (εἰκ. 295).

Διὰ τὴν περαιτέρω θέαν τῆς γλυπτῆς ζωφόρου τῶν Παναθηναίων ὁ ἐπισκέπτης ἔπρεπε, στρέφων πρὸς Β. καὶ βαδίζων ἐπὶ τοῦ Β. ἀνδήρου τοῦ ναοῦ (εἰκ. 451, Δ), νὰ παρατρέξῃ ὁλόκληρον τὴν Β. πλευρὰν τοῦ μνημείου, ἵνα φθάσῃ καὶ σταματήσῃ πρὸ τοῦ μέσου τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς. Ἔπρεπε δηλαδὴ νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς πορείαν τὴν ὁποίαν, ὡς εἴδομεν (σ. 458), ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ ναοῦ ἐκκινοῦσα καὶ πρὸς δύο καθέτους διευθύνσεις βαίνουσα πομπὴ τῆς γλυπτῆς ζωφόρου, τὴν ὁποίαν καὶ ἀργότερον ἠκολούθησεν ὁ Παυσανίας (ὅρα ἐστιγμένην γραμμὴν ἐπὶ τῆς κατόψεως τῆς εἰκ. 451).

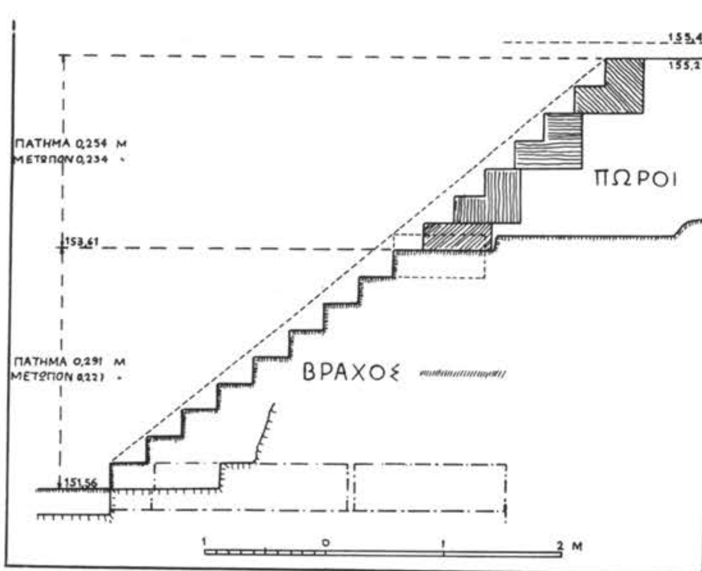
Ἀπὸ ὅλην αὐτὴν τὴν διαδρομὴν τὸ σπουδαιότερον αἰσθητικῶς μέρος ἔπαιζεν ἡ ΒΔ. γωνία τοῦ ναοῦ (εἰκ. 448), ὄχι μόνον διότι αὐτὴ πρώτη προσέπιπτεν εἰς τὸ βλέμμα τοῦ ἐκ τῆς δυτικῆς αὐλῆς ἐρχομένου προσκυνητοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς αὐτὴν παρουσιάζετο ἡ ἐντονωτέρα κίνησις τῆς συνθέσεως τῶν μορφῶν τῆς γλυπτῆς ζωφόρου.

Ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἐλέχθησαν προκύπτει σαφῶς, ὅτι ὁ Ἰκτῖνος θὰ ἐσχεδίασεν ὡς μίαν ἑνιαίαν μονάδα τὰ ἑξῆς τρία στοιχεῖα: τὸν ναόν, τὴν βραχότμητον κλίμακα καὶ τὸ πρόπυλον τῆς δυτικῆς αὐλῆς, δι' αὐτὸν δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον καὶ προσέδωσεν, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὴν βραχότμητον κλίμακα τὴν αὐτὴν ἔντασιν, ἤτοι τὴν ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ καμπυλότητα, τὴν ὁποίαν ἔχουν καὶ οἱ ἀναβαθμοὶ τῆς κρηπῖδος· διότι θὰ ἦτο παράλογον ἡ ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ναοῦ προβαλλομένη καμπυλότης τῆς κορυφῆς τῆς κλίμακος — ἄριστα σήμερον ὁρατὴ ἀπὸ τοῦ βορείου της ἄκρου — νὰ περιορίζετο μόνον εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ νὰ μὴ ἀνταπεκρίνετο καὶ εἰς τὴν κλίμακα.

Δὲν πρέπει ἐντούτοις νὰ νομισθῇ, ὅτι μὲ μίαν ἢ δύο ὡραίας ἀπόψεις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος, τὰς ὁποίας ἀπελάμβανεν, ἐξηντλοῦντο αἱ ζωηραὶ ἐντυπώσεις τοῦ προσκυνητοῦ ἢ τοῦ ἐπισκέπτου ἐκ τῆς εἰς τὸν ναὸν προσπελάσεώς του. Πολλὰ ἄλλα ἀκόμη πράγματα, ἐφ' ὅσον ἐπροχώρει, θὰ εἷλκυον ἰσχυρῶς τὴν προσοχήν του, τὰ ὁποῖα καὶ θὰ παραθέσωμεν ἐδῶ τώρα, ἐξετάζοντες τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς περιοχήν.

1. Ἑ.ά.

Βραχότμητος κλῖμαξ. Καὶ ἐν πρώτοις τῆς εὐρείας καὶ ἐπιμήκους κλίμακος, τῆς χωριζούσης τὴν αὐλὴν (εἰκ. 451, ἀριθ. 8) ἀπὸ τὸ πρὸ τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ ἄνδηρον Γ (εἰκ. 451) αἱ βαθμίδες φαίνονται σήμερον, ὡς νὰ εἶναι ὅλαι λαξευμέναι ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου τῆς 'Ακροπόλεως (εἰκ. 454), ἐνῷ πράγματι τὸ λαξευμένον τμῆμα τῆς διαδρομῆς της δὲν ἔφθανεν ἄνω μέχρι τῆς κορυφῆς της, ἀλλὰ συνεχίζετο μὲ προσθέτους πωρίνας βαθμίδας[1], μερικαὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας διατηροῦνται ἀκόμη εἰς τὴν

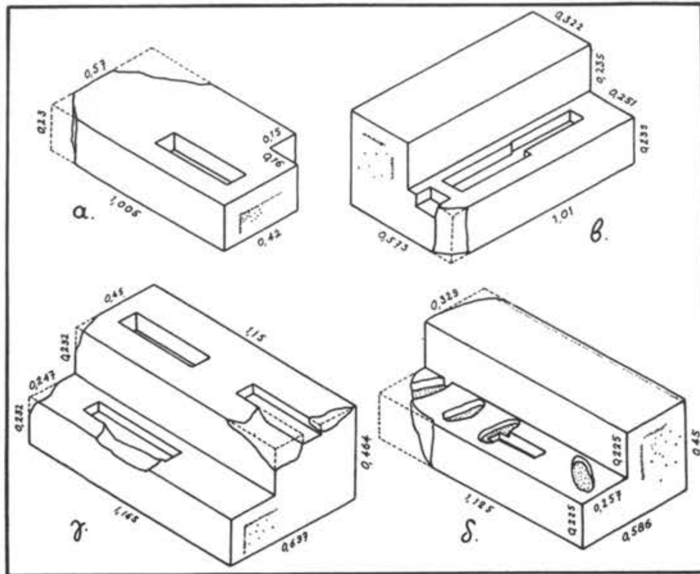

457. Κατακόρυφος τομὴ τῆς μεταξὺ τῆς αὐλῆς (ἀριθ. 8) καὶ τοῦ ἀνδήρου Γ (εἰκ. 451) κλίμακος.

θέσιν των (εἰκ. 457). Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ τοῦ βράχου λαξευμένων βαθμίδων εἶναι ἕξ, εὑρίσκεται δὲ βορείως τοῦ ἄξονος τοῦ ναοῦ καὶ ἐλαττοῦται βαθμιαίως πρὸς Β., περιοριζόμενος εἰς τὸ ἄκρον μόνον εἰς δύο, ἐνῷ τὸ νότιον ἄκρον τῶν βαθμίδων ἐξαφανίζεται ἀποτόμως κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς Χαλκοθήκης (εἰκ. 451, ἀριθ. 9), ἐπειδὴ ἐκεῖ ὁ βράχος τῆς 'Ακροπόλεως πίπτει ἀποτόμως πρὸς τὰ κάτω. Ἡ δαπάνη λαξεύσεως τῶν βαθμίδων ἐπὶ τοῦ βράχου θὰ ἦτο σημαντική, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει τὴν σημασίαν των. Αἱ ὁριζόντιαι ἐπιφάνειαι (πατήματα) καὶ τὰ κατακόρυφα μέτωπά των μετροῦσιν ἀντιστοίχως κατὰ μέσον ὅρον 0,291 μ. καὶ 0,227 μ. (εἰκ. 457), παρουσιάζουσι δὲ πᾶσαι τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν καμπυλότητα.

1. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Dinsmoor πρὸς τὸν R. Stillwell (The Panathenaic Frieze: Optical Relations, Hesperia 38, 1969, σ. 234, σημ. 12), ἀντὶ τῶν ἐκ πώρου βαθμίδων τῶν ὑπεράνω τῶν βραχοτμήτων θὰ ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἀναλημματικὸς τοῖχος, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ἄνδηρον Γ διεπλατύνετο ἀκόμη περισσότερον, χωρὶς νὰ ἐμποδίζῃ τὴν θέαν τῆς ζωφόρου ἐκ τοῦ ἐπιπέδου τῆς αὐ-

Ἐπὶ τῶν ὁριζοντίων πλευρῶν τῶν βραχοτμήτων βαθμίδων σώζονται σήμερον περὶ τὰ 38 λαξεύματα[1], ἐντὸς τῶν ὁποίων ἦσαν ἄλλοτε τοποθετημέναι ἀναθηματικαὶ στῆλαι διαφόρων διαστάσεων, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀρκετὰ μεγάλη διαφορὰ διαστάσεων τῶν σχετικῶν λαξευμάτων. Ἀλλὰ καὶ χρονικῶς θὰ διέφερον ἀλλήλων αἱ στῆλαι, διότι θὰ ἱδρύοντο συνεχῶς ἐπὶ ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ αἰῶνας, μέχρις ὅτου ὁ Παρθενὼν ἔπαυσε νὰ χρησιμεύῃ ὡς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς.

458. Πώριναι ἁπλαῖ καὶ διπλαῖ βαθμίδες τῆς κλίμακος τῆς δυτικῆς αὐλῆς (ἀριθ. 8), φέρουσαι λαξεύματα δι' ἀναθηματικὰς στήλας καὶ ἀγάλματα.

Ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Stevens λεπτομερὴς μελέτη τῆς θέσεως τῶν διαφόρων στηλῶν ἀπέδειξε σαφῶς, ὅτι αὗται ἐτοποθετοῦντο ἑκάστοτε παρὰ τὸ μονοπάτι, τὸ ὁποῖον ὡδήγει ἀπὸ τὸ πρόπυλον πρὸς τὸ μέσον τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐμποδίζουν τὴν ὑπὸ τῶν προσκυνητῶν διαδρομήν του, τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Stevens, μίαν ἔνδειξιν ὅτι τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων, τὸ ὁποῖον ἐβάδιζε πεζῇ (διότι οἱ ἵπποι καὶ τὰ πρὸς θυσίαν ζῷα δὲν ἠμποροῦσαν βέβαια νὰ ἀναβαίνουν τὴν κλίμακα[2]), προσεπέλαζε τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ ναοῦ καὶ διηρεῖτο ἐκεῖ εἰς

λῆς διὰ τὸν ἱστάμενον εἰς τὴν βάσιν τῶν βαθμίδων· πρβλ. καὶ εἰκ. 1 αὐτόθι, σ. 233, ἔνθα τὸ ἀνάλημμα δηλοῦται δι' ἐστιγμένης γραμμῆς.

1. Stevens, ἔ.ἀ. σ. 25.

2. Ἐν Hesperia 5, 1936, σ. 484 ἔδειξεν ὁ Stevens, ὅτι τὰ πρὸς θυσίαν ζῷα τῆς πομπῆς δὲν εἰσήρχοντο εἰς τὴν δυτικὴν αὐλὴν (εἰκ. 451, ἀριθ. 8), ἀλλ' ὡδηγοῦντο πρὸς τὸν μέγαν βωμὸν τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 451, ἀριθ. 23) ἀπὸ σημείου κειμένου ἀκριβῶς ἔναντι τοῦ προπύλου τῆς δυτικῆς αὐλῆς.

δύο ὁμάδας, ἡ μία τῶν ὁποίων ἐπροχώρει κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ἡ δὲ ἄλλη ἔβαινε κατὰ μῆκος τῆς νοτίας, ἀμφότεραι δὲ συνηντῶντο τελικῶς πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Θὰ ἐπανελάμβανε δηλαδὴ καὶ ἡ πραγματικὴ πομπὴ τὴν δρᾶσιν τῆς γλυπτῆς ζωφόρου τῶν Παναθηναίων. Ἐπειδὴ ἐντούτοις ἡ πομπὴ τῶν Παναθηναίων ἐγίνετο μόνον ἀνὰ τέσσαρα ἔτη, διερωτᾶται ὁ Stevens μήπως ἡ ἐπὶ τῶν βαθμίδων τῆς κλίμακος διάταξις τῶν στηλῶν δηλοῖ, ὅτι διὰ μέσου αὐτῶν μόνον ἐγίνετο ἡ πρὸς τὸν ναὸν προσπέλασις ὅλου τοῦ ἐκ τῶν Προπυλαίων ἐρχομένου λαοῦ. Ἡ δευτέρα αὕτη γνώμη τοῦ Stevens νομίζομεν, ὅτι εἶναι πιθανωτέρα τῆς πρώτης. Αἱ περισσότεραι τῶν στηλῶν θὰ ἀνέγραφον, καθ' ἡμᾶς, ψηφίσματα καὶ ἄλλα δημόσια κείμενα, ἐπίτηδες ἐκτεθειμένα ἐπὶ τῆς κλίμακος, ἵνα ἀναγινώσκωνται ὑπὸ τῶν προσκυνητῶν, ὡς συνήθως ἐγίνετο εἰς τὰ πολυσύχναστα ἀρχαῖα ἱερά. Ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 448 τῆς γενικῆς ἀναπαραστάσεως τῆς δυτικῶς τοῦ Παρθενῶνος περιοχῆς, φιλοτεχνηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Stevens, εἶναι ὅσον ἦτο δυνατὸν ἀκριβής, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν στηλῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπελέγησαν ὑπ' αὐτοῦ μεταξὺ ἐκείνων, τῶν ὁποίων αἱ βάσεις εἶχον ἀκριβῶς τὰς διαστάσεις τῶν ἐπὶ τῶν βραχοτμήτων βαθμίδων τῆς κλίμακος λαξευμάτων, ἴσως δὲ μόνον αἱ φέρουσαι ἐπιγραφὰς στῆλαι νὰ ἦσαν περισσότεραι τῶν μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων, ἃς εἰκονίζει ὁ Stevens.

Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν λαξεύματα τοῦ βράχου μεταξὺ τῆς σειρᾶς τῶν βαθμίδων καὶ τοῦ Παρθενῶνος, ἀποκλείεται ἡ μεταξὺ τῆς δυτικῶς τοῦ Παρθενῶνος αὐλῆς καὶ τοῦ Παρθενῶνος ὕπαρξις πλειόνων τοῦ ἑνὸς ἀνδήρων· διότι αὕτη θὰ ἀπῄτει καὶ ἓν πρόσθετον ἀνάλημμα, περὶ τοῦ ὁποίου οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ περιγραφεῖσα κλῖμαξ ἔφερεν ἀναμφισβητήτως ἄνω εἰς ἓν καὶ μόνον ἄνδηρον Γ, ἐκτεινόμενον πρὸ τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ Παρθενῶνος.

Ἡ διαφορὰ ὑψομέτρου μεταξὺ τῆς ἄνω σειρᾶς τῶν βραχοτμήτων βαθμίδων καὶ τῆς βάσεως τῆς κατωτάτης ὁρατῆς μαρμαρίνης στρώσεως τοῦ Παρθενῶνος μετρεῖ 1,81 μ. (εἰκ. 457). Τὴν διαφορὰν ταύτην κατελάμβανον ἑπτὰ ἐν ὅλῳ ὕψη προσθέτων βαθμίδων, ὕψους 0,234 μ. (εἰκ. 457) πλέον μιᾶς ἐλαφρᾶς (0,17 μ.) κλίσεως, χρησίμου πρὸς ἐκροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἀπὸ τοῦ Παρθενῶνος.

Ποίαν μορφὴν εἶχον αἱ ἄνω τῶν βραχοτμήτων τμημάτων πρόσθετοι βαθμίδες μανθάνομεν ἀπὸ ὀλίγας ἐξ αὐτῶν διατηρηθείσας ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν των, εἶναι δ' αὗται δύο εἰδῶν (α καὶ β), ἐξ ὧν τὸ ἓν (α) εἶναι μεγάλοι πώρινοι λίθοι, ἔχοντες ὕψος μιᾶς μόνον βαθμίδος (εἰκ. 458 α), ἴσον πρὸς τὸ τῶν βραχοτμήτων βαθμίδων. Τοῦ τύπου τούτου βαθμίδες σῴζονται σήμερον ἐπὶ τόπου πέντε, ἄλλαι δὲ πέντε, κακῆς διατηρήσεως, κεῖνται πλησίον των. Τὸ δεύτερον εἶδος λίθων πωρίνων βαθμίδων φέρει δύο βαθμίδας, λαξευμένας ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου (εἰκ. 458 β, γ, δ). Ὁ τύπος β θὰ προήρχετο βεβαίως ἀπὸ τὸ μὴ βραχότμητον ἄνω τμῆμα τῆς κλίμακος. Ἐκ τῶν 15 σωζομένων λίθων τοῦ τύπου β εὑρίσκονται σήμερον τινὲς εἰς τὴν θέσιν των. Τὸ μέτωπον καὶ αἱ ὁριζόντιαι πλευραί των ἀντιστοιχοῦσι σχεδὸν ἀκριβῶς πρὸς τὰ τῶν βραχοτμήτων βαθμίδων.

Λόγῳ τῆς φθορᾶς πολλῶν τῶν βραχοτμήτων βαθμίδων, ὁ σχεδιάσας τὸ ἄνω μέρος τῆς κλίμακος ἦτο ὑποχρεωμένος, ἵνα συντονίσῃ τὰς φθοράς, νὰ χρησιμοποιήσῃ εἰς

μερικὰς μὲν θέσεις λίθους τοῦ τύπου α καὶ εἰς ἄλλας τοῦ τύπου β. Ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 457 τομῆς τῆς κλίμακος ἐσχεδιάσθη μὲ τὸν μέσον ὅρον διαστάσεων πολλῶν βαθμίδων, πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ κλίσις τοῦ ἐκ πώρου τμήματος τῆς κλίμακος εἶναι ἐλαφρῶς ἀποτομωτέρα τῆς τῶν βραχοτμήτων τμημάτων, ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι τόσον μικρά, ὥστε νὰ μὴ καταστρέφῃ τὴν ὄψιν τῆς κλίμακος ἢ νὰ ἐπιφέρῃ δυσκολίαν ἀναβάσεως εἰς τοὺς χρησιμοποιοῦντας αὐτήν.

Μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ τύπου α μερικοὶ φέρουν λαξεύματα διὰ στήλας, ἐνῶ ἄλλοι στεροῦνται αὐτῶν (εἰκ. 458 α). Ἐκ τῶν λίθων τοῦ τύπου β μερικοὶ δὲν ἔχουν λαξεύματα διὰ στήλας, ἄλλοι ἔχουν ἓν μόνον λάξευμα (εἰκ. 458, β, δ) εἰς τὸ ὁριζόντιόν των πάτημα, ἄλλοι δὲ πάλιν ἔχουν καὶ εἰς τὰ δύο πατήματά των (εἰκ. 458, γ).

Τέλος, τέταρτος τύπος φέρει λαξεύματα διὰ τοὺς πόδας δύο ἀγαλμάτων, τὰ ὁποῖα, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν διὰ τοὺς πόδας λαξευμάτων (μήκους 0,21 μ.), θὰ ἦσαν μικρότερα τοῦ φυσικοῦ ἤτοι ὕψους περίπου 1,40 μ. Ὑπάρχει ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν βαθμίδα λάξευμα διὰ στήλην, ὑπερβαῖνον τὸ λάξευμα ἑνὸς ποδός, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπῆρχον δύο περίοδοι τοποθετήσεως τῶν στηλῶν ἐπὶ τῆς κατωτέρας βαθμίδος (εἰκ. 458 δ).

Ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι, ὅτι παρὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς κλίμακος, δυτικῶς τοῦ Παρθενῶνος, ὑπάρχουν τρεῖς πώρινοι λίθοι, φέροντες ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας των λαξεύματα διὰ τοὺς πόδας ἀγαλμάτων (εἰκ. 448, ἄνω δεξιά). Ὁ βορειότατος ἐξ αὐτῶν εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀρχικήν του θέσιν, οἱ δὲ ἄλλοι θὰ μετεκινήθησαν, λόγῳ σεισμοῦ (εἰκ. 458). Ἐκ τῶν δύο νοτίως τοῦ μνημονευθέντος λίθων οὐδεὶς εἶναι εἰς τὴν θέσιν του· διότι τὰ διὰ τοὺς πόδας λαξεύματα δὲν ἔχουν ἔννοιαν, ὡς εἶναι σήμερον διατεταγμένα. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι θὰ ἐτοποθετήθησαν ἐκεῖ προχείρως ὑπὸ τοῦ Καββαδία καὶ τοῦ Καβεράου ἢ τῶν ἐργατῶν των. Ἡ σωστή των θέσις θὰ ἦτο ὡς τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 459 δεικνύει. Ὑπάρχει ὅμως πλὴν αὐτῶν καὶ τέταρτος λίθος (εἰκ. 459, ἀριστερά), ὅστις λόγῳ τῆς ἐργασίας καὶ τῶν διαστάσεών του, ἀνήκει προφανῶς εἰς τὴν αὐτὴν σειράν. Ὁ τελευταῖος οὗτος λίθος εὑρίσκεται τώρα εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κλίμακος, σχεδὸν ἀπέναντι τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ Παρθενῶνος. Οἱ τέσσαρες λίθοι δύνανται ἄριστα νὰ συνδυασθοῦν, ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι λείπει εἷς μεταξύ των (εἰκ. 459).

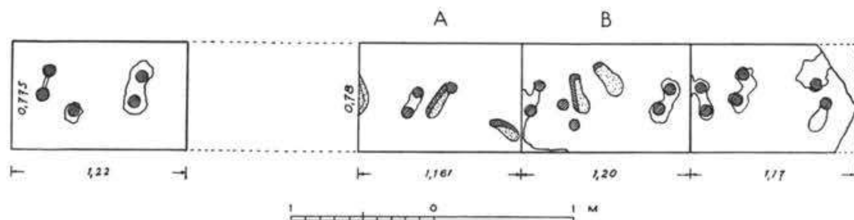
Ἡ σειρὰ τῶν μνημονευθέντων λίθων ὑπεβάσταζεν ἑπτὰ ἀγάλματα, ἱδρυμένα κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς κλίμακος (βλ. εἰκόνα 448 ἀναπαραστάσεως μέσον καὶ δεξιὰ) καὶ προσηλωμένα ἐπὶ τῶν βάσεων, ἀφ' ἑνὸς δι' ὀβελῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ βαθύνσεων (εἰκ. 459), ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι θὰ ἦσαν ὅλα χαλκᾶ. Ἐκ τῶν διαστάσεων τῶν διὰ τοὺς πόδας των λαξευμάτων θὰ πρέπει καὶ τὰ ἑπτὰ νὰ ἦσαν φυσικοῦ μεγέθους. Ὁ λεπτομερῶς μελετήσας τὴν διάταξιν τῶν λαξευμάτων Stevens συνήγαγεν[1], ὅτι μία μορφὴ τοῦ τρίτου ἀπὸ Ν. λίθου θὰ εἶχε τὴν στάσιν μαχομένου πολεμιστοῦ, δὲν εἰκόνισεν ὅμως περιέργως αὐτὴν οὕτω εἰς τὴν ἀναπαράστασίν του (εἰκ. 448).

Πλὴν τῆς ἀνωτέρω ὁμάδος ἀγαλμάτων ὁ ἐπισκέπτης εἱλκύετο κατὰ τὴν πορείαν του καὶ ἀπὸ ἄλλο σπουδαῖον ἀνάθημα τῆς περιοχῆς, τὸν ὑπὸ τοῦ Παυσανίου[2] ἀναφε-

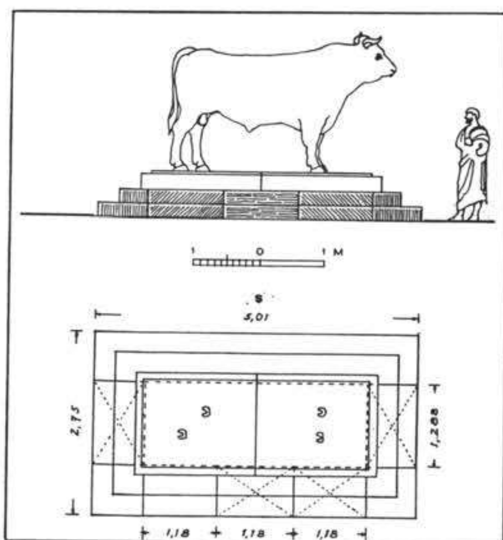
1. Ἔ.ἀ. σ. 31.
2. I, 24, 2.

ρόμενον καὶ ὑπὸ τῆς ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ Βουλῆς ἀνατεθέντα ταῦρον, χαλκοῦν καὶ αὐτὸν κατά τινας ἄλλους συγγραφεῖς (εἰκ. 448, 460)[1].

Ὁ Παυσανίας[2] γράφει, ὅτι εἶδεν ἄγαλμα ταύρου μεταξὺ τοῦ συμπλέγματος Θησέως

459. Σειρὰ πλακῶν μὲ λαξεύματα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας των διὰ χαλκᾶ ἀγάλματα.

460. Κάτοψις καὶ πρόσοψις τῆς βάσεως μεγάλου χαλκοῦ ταύρου, ἀναθήματος τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου Βουλῆς.

καὶ Μινωταύρου καὶ τοῦ ἀγάλματος τῆς Γῆς. Τὸ πρῶτον τοποθετεῖται πιθανώτατα εἰς τὸ σημεῖον Ρ τῆς κατόψεως τῆς εἰκ. 451, τοῦ δὲ δευτέρου ἡ θέσις εἶναι τελείως ὡρισμένη. λόγῳ τῆς εὑρέσεως σχετικῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὸν ἀριθ. 12 τῆς κατόψεως (εἰκ. 451)[3].

1. ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ. *βοῦς ἐν πόλει*. ΔΙΟΓΕΝΙΑΝΟΣ III, 67· πρβλ. καὶ ΗΝΙΟΧΟΝ παρ' ΑΘΗΝΑΙΩ IX, σ. 396d.

2. Ἑ.ἀ.

3. Ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή, αὐτοκρατορικῶν χρόνων, λέγει: *Γῆς Κα/ρποφόρου/ κατὰ μαν/τείαν*.. (IG II², 4758, JUDEICH, Topogr.² σ. 239 καὶ STEVENS, Northeast Corner of the Parthenon, Hesperia 15, 1946, σ. 4).

Κατὰ ταῦτα ὁ ταῦρος θὰ ἔκειτο κάπου μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημείων, ἤτοι μεταξὺ τοῦ προπύλου καὶ τοῦ ἀριθ. 12. Δὲν ὑπάρχουν ἐντούτοις λαξεύματα διὰ μνημεῖα ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῆς ἑνούσης πρὸς Β. τὴν αὐλὴν ὑπ' ἀριθ. 8 πρὸς τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ ναοῦ, ἐνῷ τοὐναντίον εὑρίσκονται πολλὰ τοιαῦτα νοτίως τοῦ τείχους. Συνάγει ἐκ τούτου ὁ Stevens[1], ὅτι ὁ Παυσανίας κατὰ τὴν πορείαν του θὰ ἐπέρασε τὸ πρόπυλον τῆς αὐλῆς καὶ θὰ εἰσῆλθεν εἰς τὴν αὐλήν, ἐκεῖθεν δὲ θὰ ἐβάδισε κατὰ μῆκος τοῦ βορείου ἀνδήρου Δ τοῦ Παρθενῶνος πρὸς τὸ ἄγαλμα τῆς Γῆς. Ὑπάρχει ἐπὶ πλέον καὶ ἡ δυνατότης τὸ ἄνδηρον τοῦ ναοῦ νὰ ἐκοσμεῖτο ὑπὸ μνημείων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀφῆκαν ἴχνη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐπειδὴ ἡ ΒΔ. γωνία τοῦ ἀνδήρου ὑψώθη τεχνητῶς περὶ τὰ 3 μ. ὑπὲρ τὸν βράχον[2].

Ἐὰν ἀκολουθήσωμεν τὴν πορείαν τοῦ Παυσανίου (βλ. ἐστιγμένην γραμμὴν κατόψεως εἰκ. 451), εὑρίσκομεν ἴχνη λαξεύματος καταλλήλου δι' ἕνα μέγαν ταῦρον εἰς τὸ σημεῖον 10 τῆς κατόψεως, πρόσφορα τόσον ἀπὸ ἀπόψεως θέσεως, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως διαστάσεων. Τὸ ὑπὲρ τὸ λάξευμα τοῦτο μνημεῖον ἦτο ἐστραμμένον πρὸς τὸ πρόπυλον καὶ παράλληλον πρὸς αὐτό, παρουσιάζει δὲ παρ' αὐτὸ καὶ λάξευμα διὰ στήλην, τοποθετημένην κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς του πλευρᾶς, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ ἦτο χαραγμένον τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ ταύρου ψήφισμα τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου Βουλῆς (βλ. εἰκ. 448 ἀριστερά).

Ἡ ΒΔ. γωνία τοῦ λαξεύματος ἐγγίζει ἀκριβῶς τὸ μέτωπον τῆς κατωτάτης βαθμίδος τῆς κλίμακος. Τὸ διὰ τὸν ταῦρον ἐπὶ τοῦ βράχου λάξευμα εἶναι τόσον ἐπιμελές, ὥστε τὸ μνημεῖον δὲν δύναται νὰ εἶναι μεταγενέστερον τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ὁ Stevens, συγκρίνων αὐτὸ πρὸς τρία ἄλλα μνημεῖα ταύρων — δύο τῆς Ὀλυμπίας καὶ ἓν τῶν Δελφῶν — καὶ στηριχθεὶς ἐπὶ πωρίνων τινῶν λίθων εὑρισκομένων κατὰ χώραν, ἐπεχείρησε τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μνημείου τοῦ ταύρου[3], εἰκόνα τοῦ ὁποίου παρέχομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα (εἰκ. 460).

Μὲ τὴν ὁμάδα τῶν ἀγαλμάτων ἐπὶ τῆς κλίμακος ἄνω δεξιὰ καὶ τὸν μέγαν χαλκοῦν ταῦρον παρὰ τὴν κλίμακα κάτω δεξιὰ κλείομεν τὴν ὡραίαν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ἡ δυτικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ καὶ τῆς περιοχῆς ἀπὸ τοῦ προπύλου.

1. The Setting, σ. 20.
2. Εἰς τὸ ὑψωμένον τοῦτο τμῆμα τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ ἀνδήρου τοποθετεῖται ὑπό τινων καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ (I, 24, 3) ἀναφερόμενον ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς Ἐργάνης.
3. The Setting, σ. 22, εἰκ. 17· πρβλ. καὶ τὸ γενικὸν σχέδιον ἀναπαραστάσεως τῆς περιοχῆς ἀριστερὰ κάτω.

ΑΝΑΛΟΓΙΑΙ

ΓΕΝΙΚΑ

Τὸ μυστικὸν τοῦ κάλλους τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Παρθενῶνος — ὅπως ἄλλωστε καὶ κάθε δοκίμου ἀρχιτεκτονήματος — δὲν ἔγκειται τόσον εἰς τὸ εὐγενὲς ὑλικόν, ἐξ οὗ κατεσκευάσθη ἢ εἰς τὴν ἄψογον κατεργασίαν καὶ συναρμογήν του οὔτε ἀκόμη εἰς τὴν λεπταίσθητον καὶ φιλοσοφημένην πλαστικότητα τῶν μελῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν ἁρμονικὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν γενικῶν αὐτοῦ διαστάσεων — τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος καὶ τὸ ὕψος —, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸ μερῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον.

Τὴν ἁρμονικὴν ταύτην σχέσιν, ἥτις ὁρίζει τὸν χαρακτῆρα ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου[1] ὠνόμαζαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀναλογίαν[2] καὶ συμμετρίαν[3].

Κατὰ τὸν Ρωμαῖον τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος θεωρητικὸν ἀρχιτέκτονα Βιτρούβιον[4] ἡ συμμετρία καὶ ἡ ἀναλογία συνιστῶσι τὴν σύνθεσιν τῶν ναῶν: aedium compositio constat symmetria .... namque non potest aedes ulla sine symmetria atque proportione rationem habere compositionis.

Τὰς ἀναλογίας ἑρμηνεύει ὁ Ἀριστοτέλης[5] ὡς *ἰσότητας λόγων*, ἤτοι ὡς ταυτότητας σχέσεων[6]. Τόσον δ' ὁ Σταγειρίτης φιλόσοφος, ὅσον καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν μεταγενέστεροι σοφοὶ διακρίνουσι τὰς ἀναλογίας εἰς δύο εἴδη: τὴν ἀριθμητικὴν[7] καὶ τὴν γεωμετρικήν[8], αἵτινες ἐφηρμόσθησαν ἀμφότεραι καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ εἰς τὴν συγγενεστάτην πρὸς αὐτὴν μουσικήν[9], ὡς μαρτυροῦσιν ὁ Cassiodorus[10] καὶ ὁ Boetius[11] (ἀμφότεροι συγγραφεῖς τοῦ 6ου μ.Χ. αἰ.).

1. H. Wölfflin, Prolegomena zu einer Psychologie der Architektur ἐν Kleine Schriften, Basel 1946, σ. 13 ἑξ.

2. ΠΛΑΤΩΝΟΣ Τίμαιος 31c. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ἠθικὰ Νικομάχεια, 1106, 5 καὶ 1131, 6 καὶ 7. ΘΕΩΝΟΣ τοῦ ΣΜΥΡΝΑΙΟΥ Περὶ Μουσικῆς, 21, 6, σ. 115 καὶ 56, σ. 179. ΣΕΞΤΟΥ τοῦ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ Πρὸς δογματικούς· πρὸς λογικούς, Α 106. Cassiodorus De Geometria, Migne PL 70, στ. 1212. Boetius Arithmetica, Geometria et Musica, Venezia 1492.

Εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς τὸν ὅρον ἀναλογία, τὸν ὁποῖον ἀναφέρουν τόσοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, οὐδόλως περιέλαβεν εἰς τὴν διεξοδικὴν καὶ λεπτομερῶς ἐσχολιασμένην ὁρολογίαν, τὴν ὁποίαν παρέσχε προσφάτως ὁ J.J. Pollitt εἰς τὸ ἀξιόλογον περὶ ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης ἔργον του: The Ancient View of Greek Art (Criticism, History and Terminology), New Haven - London 1974.

3. ΠΛΑΤΩΝΟΣ Φίληβος 64e, Σοφιστὴς 235 D καὶ 236 A. ΞΕΝΟΦ. Ἀπομν. 3, 10, 3. ΦΙΛΩΝΟΣ τοῦ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ Περὶ τῶν ἑπτὰ θαυμάτων τοῦ κόσμου, θαῦμα 4, ἔκδ. Orelli. ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ De Archit. I, 1, 4. 2, 1 - 2 καὶ 3 - 4. II, 1, 5. 10, 3. III, 1, 1, 9. 2, 2. 3, 4, 8. 3, 11. 5, 1 - 3 καὶ 5, 5, 7 - 8. IV, 1, 1 - 6. 1, 10 - 12. 2, 6. 3, 1 καὶ 3. 3, 10. 4, 3, 6, 1.

4. De Archit. III, 1, 1.

5. Ἠθικὰ Νικομάχεια 1131, 6.

6. ΘΕΩΝ ὁ ΣΜΥΡΝΑΙΟΣ (2ος μ.Χ. αἰ.) Περὶ Μουσικῆς, 21, σ. 115, ἀναλυτικώτερος τοῦ Ἀριστοτέλους, παρέχει καὶ παράδειγμα εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς ἀναλογίας ὡς ἰσότητος λόγων, γράφων: *ἀναλογία δέ ἐστιν λόγων ἡ πρὸς ἀλλήλους ποιὰ σχέσις, οἷον ὡς δύο πρὸς ἓν οὕτως ὀκτὼ πρὸς τέσσαρα* (2/1 = 8/4).

7. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ἠθικὰ Νικομάχεια, 1106, 5.

8. Αὐτόθι 1131, 7.

9. Ὑπενθυμίζω ἐνταῦθα τὸν ἐπιτυχῆ παραλληλισμὸν τοῦ Schlegel, καθ' ὃν ἡ μὲν ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι μουσικὴ ἐν τῷ χώρῳ (κρυσταλλωμένη μουσική), ἡ δὲ μουσικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐν τῷ χρόνῳ.

10. De Geometria, Migne PL 70, στ. 1212.

11. Arithmetica, Geometria et Musica, Venezia 1492.

Καὶ ἡ μὲν ἀριθμητικὴ ἀναλογία ἐξετάζει κατὰ πόσας μονάδας διαφέρει εἷς ἀριθμὸς ἀπὸ ἕνα ἄλλον, σημαίνει λοιπὸν ἁπλῶς μίαν διαφοράν (δι' ὃ καὶ λατινιστὶ ἀποδίδεται διὰ τῆς λέξεως comparatio), ἐνῶ ἡ γεωμετρικὴ καθορίζει πόσας φορὰς περιέχεται εἷς ἀριθμὸς ἢ μία ἐπιφάνεια εἰς μίαν ἄλλην, σημαίνει ἑπομένως τὸ πηλίκον τῆς διαιρέσεως τῶν δύο ἀριθμῶν (δι' ὃ καὶ λατινιστὶ ἀποδίδεται διὰ τῆς λέξεως proportio)· εἶναι διὰ τοῦτο ἡ γεωμετρικὴ σχέσις ἐπιφανειῶν, ἤτοι σχέσις ἀνωτέρου βαθμοῦ, δι' ὃ καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν[1] ἢ καλλιτεχνικὴ ἀναλογία. Τῆς γεωμετρικῆς λοιπὸν κυρίως θὰ ἐξετάσωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν ἐφαρμογὴν εἰς τὸν Παρθενῶνα.

Πρέπει ἐντούτοις νὰ ὑπογραμμισθῇ, ὅτι μεγάλη σημασία ἀπεδίδετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἀναλογίας, ἀριθμητικήν τε καὶ γεωμετρικήν. Κατὰ τοὺς ἐν Σικελίᾳ (Κρότωνι κλπ.) τὸν 6ον π.Χ. αἰ. ἀκμάσαντας Πυθαγορείους φιλοσόφους, τοὺς θεωρουμένους ὡς ἱδρυτὰς τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης,ὁ ἀριθμὸς ἀπετέλει τὴν βάσιν τοῦ παντός. Σέξτος μάλιστα ὁ Ἐμπειρικός (2ος μ.Χ. αἰ.)[2], ἀποδίδων προφανῶς παλαιὸν πυθαγόρειον ἀπόφθεγμα, ἔγραψε: *πᾶσα γε μὴν τέχνη οὐ χωρὶς ἀναλογίας συνέστη· ἀναλογία δ' ἐν ἀριθμῷ κεῖται· πᾶσα ἄρα τέχνη δι' ἀριθμοῦ συνέστη.* Ὁ Πυθαγόρας εἰδικῶς, ὅστις ἐπεξέτεινε τὴν σπουδὴν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καὶ πέρα τῶν ὁρίων τῆς πρακτικῆς αὐτῆς ἐφαρμογῆς, ἀπέδιδεν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς καὶ μεταφυσικὰς ἀκόμη ἰδιότητας.

Βέβαιον πάντως εἶναι, ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐγνώριζον τελείως τὰς σχέσεις τῶν ἀριθμῶν, ἀφοῦ αὐτοί, ὡς γνωστόν, πρῶτοι δι' ἀναλογιῶν εὗρον τοὺς τρεῖς μέσους: τὸν ἀριθμητικόν, τὸν γεωμετρικὸν καὶ τὸν ἁρμονικὸν μέσον[3].

Ἀπὸ τὸν πυθαγόρειον μυστικισμόν, τόν τε ἀριθμητικὸν καὶ τὸν γεωμετρικόν, δὲν ἔμειναν ἀνεπηρέαστοι κατὰ τὸ 1ον ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. οὔτε ὁ Πλάτων[4] οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης[5]. Κατὰ τὸν πρῶτον ἐξ αὐτῶν ὁ θεμελιώδης νόμος, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετυγχάνετο τὸ ὕψιστον κάλλος ἔργου τινὸς ἦτο ὁ τῆς ἀναλογίας, ἤτοι ὁ τῆς ἁρμονικῆς σχέσεως τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον. Προχωρῶν δὲ μάλιστα περαιτέρω διηυκρίνησεν ὁ μέγας Ἀθηναῖος φιλόσοφος καὶ ὅτι μία τοιαύτη ἐπιτυχὴς σχέσις προϋποθέτει τριπλῆν καὶ οὐχὶ εἰς δύο διαίρεσιν ἑνὸς ἔργου. Ἰδοὺ τί λέγει πράγματι σχετικῶς ὁ Πλάτων εἰς τὸν Τίμαιον (31 c): *δύω δὲ μόνω καλῶς συνίστασθαι, τρίτου χωρὶς οὐ δυνατόν· δεσμὸν γὰρ ἐν μέσῳ δεῖ τινα ἀμφοῖν συναγωγὸν γίγνεσθαι· δεσμῶν δὲ κάλλιστος, ὃς ἂν αὑτὸν καὶ τὰ συνδούμενα ὅ,τι μάλιστα ἓν ποιῇ.*

Κατὰ ταῦτα ἡ εἰς δύο μέρη διαίρεσις ἑνὸς ἔργου τέχνης δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ καλαίσθητον σύστασιν αὐτοῦ ἢ ἁρμονίαν. Πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν δύο μερῶν

1. ΘΕΩΝΟΣ τοῦ ΣΜΥΡΝΑΙΟΥ Περὶ Μουσικῆς 51, σ. 179.
2. ΣΕΞΤΟΥ τοῦ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ Πρὸς δογματικούς· πρὸς λογικούς, Α 106.
3. TH. HEATH, A History of Greek Mathematics, Oxford 1921, σ. 85 ἑξ.
4. Βλ. σχετικῶς WALTER PATER, Plato and Platonism, New York 1969, σ. 56 - 75· ὁ αὐτὸς Plato and the Doctrine of the Number· πρβλ. καὶ τὴν πλατωνικὴν φράσιν τὸν *θεὸν ἀεὶ γεωμετρεῖν*, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ (Συμποσιακῶν 8, 2) καὶ τέλος τὴν χαρακτηριστικὴν ἐπὶ τοῦ ἀνωφλίου τῆς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν εἰσόδου ἐπιγραφήν: *μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω*, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ (III 464, 11, ἔκδ. Dindorf).
5. Βλ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ I, 5, 986a, 22 ἑξ., ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀριθμητικῶς καθωρισμένων ἀπὸ τῶν ἀκαθορίστων.

καὶ τρίτον, τὸ ὁποῖον νὰ τὰ συνδέῃ. Ὡραιότατον δὲ ἀποβαίνει τὸ τρίτον τοῦτο μέρος, ὅταν δημιουργῇ μετὰ τῶν δύο ἄλλων μίαν ἑνότητα. Μεταξὺ ὅμως τῶν δύο μερῶν δὲν πρέπει νὰ ὑφίσταται ἀπόλυτος ὁμοιότης ἢ λιτότης, διότι τότε ἡ σχέσις των θὰ κατήντα ἁπλῆ ἐξίσωσις. Τὰ μέρη πρέπει νὰ εἶναι διάφορα καὶ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὴν σημασίαν, νὰ ὑπάρχῃ δηλαδὴ ἀντίθεσις μεταξύ των, ἡ δὲ σύνθεσις τῶν ἀντιθέσεων τῶν μερῶν μεταξύ των καὶ πρὸς τὸ ὅλον, γινομένη ὑπὸ ἑνιαῖον πνεῦμα, δημιουργεῖ ἁρμονικὴν ἑνότητα εἰς τὴν ποικιλίαν, δηλαδὴ μίαν *ἁρμονίαν ἐκ διαφερόντων*[1]. Ἐπιβάλλεται λοιπὸν ἡ τριαδικὴ[2] διαίρεσις ἑνὸς καλλιτεχνικοῦ ἔργου· διότι αὕτη ἐκφράζει ἕνα ἐσώτερον δεσμὸν τῶν μελῶν της πρὸς τὸ ὅλον καὶ ἑπομένως πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διακατέχει ἀμφότερα· τὸ ἑνωτικὸν δ' αὐτὸ πνεῦμα προσδίδει τὸν χαρακτῆρα εἰς τὸ συνολικὸν ἔργον. Ἄριστον δὲ παράδειγμα τοιαύτης τριαδικῆς ἑνότητος παρέχει τὸ ἀνθρώπινον σῶμα.

Χρυσῆ τομή. Ἰδεώδης σύνθεσις τῶν ἀντιθέσεων δύο τμημάτων μιᾶς εὐθείας ἐπιτυγχάνεται διὰ μιᾶς γεωμετρικῆς ἀναλογίας, γνωστῆς ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, καλουμένης δὲ συνήθως *χρυσῆς τομῆς*[3]. Κατὰ ταύτην μία εὐθεῖα ΑΒ, Α Γ Β, ἴση πρὸς τὴν μονάδα καὶ ταυτόσημος πρὸς τὴν ἑνότητα τοῦ ὅλου, διαιρεῖται εἰς δύο ἄνισα τμήματα, ΑΓ καὶ ΓΒ, ἐξ ὧν τὸ μεγαλύτερον ΑΓ ἔχει λόγον πρὸς τὸ μικρότερον ΓΒ τὸν αὐτὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἔχει καὶ ὁλόκληρος ἡ εὐθεῖα ΑΒ πρὸς τὸ μεγαλύτερον τμῆμα αὐτῆς, τὸ ΑΓ. Ὑφίσταται ἑπομένως ἡ σχέσις ΑΒ/ΑΓ = ΑΓ/ΓΒ. Καλοῦντες λοιπὸν x τὸ μεγαλύτερον τμῆμα ΑΓ καὶ 1 τὸ ὅλον μῆκος τῆς εὐθείας, λαμβάνομεν τὴν ἐξίσωσιν $1/x = x/1-x$ ἢ $x^2 = 1-x$ καὶ ἄρα $x^2+x-1=0$. Ἡ λύσις τῆς γενικῆς αὐτῆς ἀλγεβρικῆς ἐξισώσεως $x = \sqrt{5}-1/2 = 0{,}618034$ = περίπου 0,618 δίδει ὡς μέγεθος τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος x (=ΑΓ) τὸν ἀριθμὸν περίπου 0,618 ἤτοι 618/1000 τοῦ ὅλου μήκους τῆς γραμμῆς ΑΒ καὶ ἑπομένως διὰ τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα ΓΒ τὰ 382/1000. Διὰ τῆς χρυσῆς λοιπὸν τομῆς ἐπιτυγχάνεται ὄχι μόνον ἡ εἰς δύο, ἐξ ἀσυμμέτρων ὅμως ἀριθμῶν, τμημάτων διαίρεσις τῆς εὐθείας, ἀλλὰ καὶ ὁ ἁρμονικὸς διαμοιρασμὸς αὐτῆς.

Πρῶτος ὑπέδειξε τὸν ἀναλογικὸν αὐτὸν διχασμὸν ὁ Εὐκλείδης (330 - 270 π.Χ.)[4], αὐτὸς δὲ κατέδειξε καὶ τρόπον τῆς διὰ τοῦ κανόνος καὶ τοῦ διαβήτου γεωμετρικῆς εὑρέσεως τοῦ σημείου τομῆς. Ἰδοὺ δὲ ποῖος εἶναι ὁ τρόπος οὗτος (εἰκ. 461). Ἔστω δοθεῖσα πεπερασμένη εὐθεῖα ΑΒ (εἰκ. 461α)· μὲ πλευρὰν τὸ μῆκός της γράφομεν τετράγωνον ΑΒΔΓ. Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ΑΓ τοῦ ἀρχικοῦ τετραγώνου κατασκευάζομεν παραλληλόγραμμον (ὀρθογώνιον), ἐμβαδοῦ ἰσοδυνάμου πρὸς τὸ τετράγωνον, τὸ ΓΑΖΗΚ. Ἐπειδὴ τετράγωνον εἶναι τὸ ΑΒΔΓ, τετράγωνον θὰ εἶναι καὶ τὸ ΑΖΗΘ καὶ ἐπειδὴ τὸ ΑΒΔΓ

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ηθ. Νικομ. Θ2 (1555 β4), κατὰ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΝ Β8, Ι, 63, 4, ἐκδ. Diels, Berlin 1954.

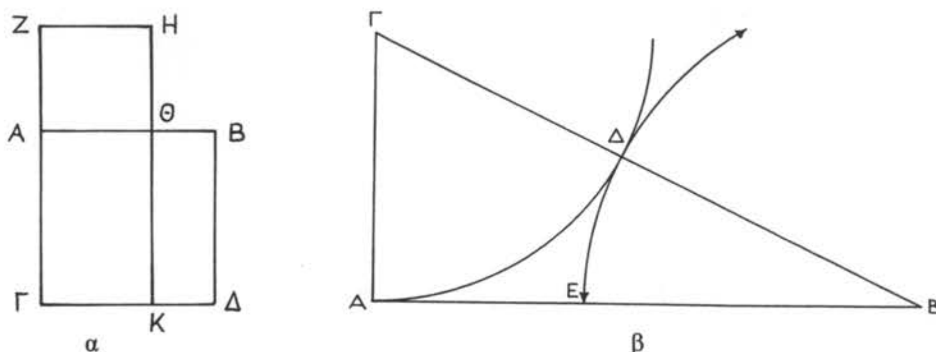
2. Βλ. σχετικῶς καὶ VIOLLET-LE-DUC, Entretiens sur l'Architecture, τ. 9, Paris 1863, σ. 552 καὶ 555.

3. Τὴν χρυσῆν τομήν, γνωστὴν ἤδη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (Πυθαγορείων) μαθηματικῶν, ὁ μὲν ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ ὀνομάζει τομὴν κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον, ἀργότερον δὲ ὁ PACCIOLI (De divina proportione, 1509) θείαν ἀναλογίαν, ὁ LEONARDO DA VINCI (1452 - 1519) χρυσῆν τομήν, ὁ KEPLER (17ος αἰ.) sectio divina, ὁμοίως δὲ ἀλλὰ πολὺ ἀργότερον καὶ ὁ A. ZEISING (βλ. κατωτέρω).

4. Στοιχεῖα, βιβλ. VI, σ. 95 λ τῆς ἐκδ. Heiberg - Σταμάτη, Λειψία 1970.

εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ΖΗΚΓ, ἂν ἀφαιρέσωμεν τὸ κοινὸν ἐμβαδὸν ΑΘΚΓ, τὸ ὑπόλοιπον ὀρθογώνιον ΘΒΔΚ ἰσοῦται πρὸς τὸ ΑΖΗΘ. Ἑπομένως αἱ παρὰ τὰς ἴσας γωνίας πλευραὶ εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογοι (*ἀντιπεπόνθασι*) καὶ ὃν λόγον ἔχει ἡ ΘΚ πρὸς τὴν ΗΘ, τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει καὶ ἡ ΑΘ πρὸς τὴν ΘΒ.

Μίαν ἁπλουστέραν γεωμετρικὴν κατασκευήν, ἀργότερον ἐφαρμοσθεῖσαν καὶ σήμερον εἰς γενικὴν χρῆσιν τελοῦσαν, παρέχει ἡ εἰκ. 461β. Κατὰ ταύτην, ἐπὶ τῆς δεδομένης εὐθείας ΑΒ φέρομεν κάθετον ΑΓ εἰς τὸ σημεῖον Α, ἔχουσαν μῆκος ἴσον πρὸς τὸ ἥμι-

461. α. Εὐκλείδειος γραφικὴ κατασκευὴ τῆς χρυσῆς τομῆς. β. Ἁπλουστέρα γεωμετρικὴ κατασκευὴ τῆς χρυσῆς τομῆς.

συ τοῦ ΑΒ. Ἑνοῦμεν κατόπιν τὸ Γ πρὸς τὸ Β καὶ μὲ κέντρον τὸ Γ καὶ ἀκτῖνα ΓΑ γράφομεν τόξον κύκλου, ὅπερ τέμνει τὴν ΒΓ εἰς τὸ σημεῖον Δ. Κατόπιν, μὲ κέντρον τὸ Β καὶ ἀκτῖνα τὸ ΒΔ γράφομεν ἕτερον τόξον, τὸ ΔΕ. Τὸ σημεῖον Ε, ἔνθα τὸ τόξον τοῦτο τέμνει τὴν ΑΒ, εἶναι τὸ ζητούμενον, ἤτοι τὸ χωρίζον τὴν εὐθεῖαν ΑΒ ματὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον[1].

Πρακτικῶς ἡ σχέσις τῶν ἀριθμῶν 5:3 καὶ 8:5 δίδει περίπου τὸν λόγον τῆς χρυσῆς τομῆς (8/5 = 1,60, ἐνῶ ἡ ἀλγεβρικὴ ἐξίσωσις δίδει 1,618 – $\sqrt{5}+1/2$), τὴν ὁποίαν καὶ ὀνομάζουσι χρυσοῦν ἀριθμόν, δηλοῦντες αὐτὸν διὰ τοῦ γράμματος Φ[2], τὴν δὲ ἀντίστροφον διὰ τοῦ $1/\Phi = 0{,}618$). Τὰ μέρη ὅμως πρέπει νὰ εἶναι διάφορα καὶ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὴν σημασίαν.

Τὸ Φ ὀνομάζεται χρυσοῦς ἀριθμός (nombre d'or), διότι εἶναι μία πρόοδος πολλαπλασιαστικὴ καὶ προσθετική, μετέχουσα τῆς φύσεως τῆς τε γεωμετρικῆς καὶ τῆς ἀριθμητικῆς προόδου, διότι $1 \times \Phi = \Phi$, $\Phi \times \Phi^2 = \Phi^3$, $\Phi \times \Phi^3 = \Phi^4$ καὶ $1 + \Phi = \Phi^2$, $\Phi + \Phi^2 = \Phi^3$, $\Phi + \Phi^3 = \Phi^4$. Σημειωτέον, ὅτι οἱ δεκαδικοὶ ἀριθμοὶ τοῦ Φ, ὑψουμένου εἰς δύναμιν, παραμένουν πάντοτε οἱ αὐτοί.

1. Βλ. σχετικῶς Otto Gagenmaier, Ein Harmoniegesetz und seine Anwendung, Impuls - Verlag.

2. Τὸ γράμμα τοῦτο ἐξελέγη τῇ ὑποδείξει τοῦ Th. Cook (The Curves of Life, London 1914), ὡς τὸ ἀρχικὸν τοῦ ὀνόματος Φειδίας, προτύπου ἐκπροσώπου τῆς ἁρμονίας ἐν τῇ τέχνῃ. Πλείονας περὶ χρυσῆς τομῆς λεπτομερείας βλ. παρὰ Π. Μιχελη, Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη[3], Ἀθῆναι 1965, σ. 85 ἑξ.

Ὁ ἀριθμὸς Φ τέλος, ἐπανέρχεται μὲ ξεχωριστὰς ἰδιότητας ὄχι μόνον εἰς τὰ ἔργα τέχνης, ἀλλὰ καὶ εἰς πλεῖστα ἔργα τῆς φύσεως.

Ὁ Εὐκλείδης[1] ἐντούτοις εἰς τὸν ὁρισμόν του οὐδεμίαν ἰδιαιτέραν σημασίαν δίδει εἰς τὴν χρυσῆν τομὴν διὰ τοὺς ἀρχαίους. Τὴν ἔννοιαν τῆς κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον διαιρέσεως ἔγκριτοι μελετηταὶ ἀπέδωσαν εἰς τὸν Πυθαγόραν, κυρίως δὲ εἰπεῖν ὡς ἐμπίπτουσαν εἰς τὴν πυθαγόρειον νοοτροπίαν[2], ὥστε ἄγνωστος παραμένει ὁ λόγος τοῦ μεγάλου ὑπὲρ αὐτῆς ἐνθουσιασμοῦ κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ τὴν Ἀναγέννησιν[3], τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον οὐδεμίαν ἀρχαίαν σαφῆ μαρτυρίαν ἔχομεν περὶ τῆς εὐρείας χρήσεως τῆς χρυσῆς τομῆς. Ὡς μόνον τεκμήριον αὐτῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀνευρεθεὶς ἐν Ἰταλίᾳ ρωμαϊκὸς διαβήτης (*ἀναγωγεύς*)[4], τοῦ ὁποίου τὰ σκέλη θεωροῦνται ὡς ἔχοντα πρὸς ἄλληλα λόγον Φ.

Ἐκ τῶν νεωτέρων πρῶτος ἐπανέφερε τὸ θέμα τῆς χρυσῆς τομῆς ὁ A. Zeising[5], μετὰ 20ετίαν δὲ ὁ G. Fechner[6] ἐπραγματεύθη τὰς ἐξωμαθηματικὰς ἰδιότητας τῆς χρυσῆς τομῆς.

Οἱ ἀνωτέρω ἐρευνηταὶ ἀποτελοῦσι τοὺς πρωτοπόρους ἀναζητήσεων περὶ χρυσῆς τομῆς, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως ὑπεισέρχονται καί τινα μυστικὰ στοιχεῖα. Ἀκόμη ἀργότερον, κυριώτεροι συγγραφεῖς περὶ χρυσῆς τομῆς καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ (Φ) ἀνεδείχθησαν ὁ Ρουμᾶνος Matila Ghyka[7] καὶ ὁ D. Néroman[8], ἐπιστημονικῶς δ' ἀνέπτυξε τὴν ἔννοιαν τῆς χρυσῆς τομῆς παρ' ἀρχαίοις ὁ P.-H. Michel εἰς τὸ ἔργον του De Pythagore à Euclide, Paris 1950.

Τέλος περὶ τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ ἠσχολήθη συντόμως καὶ ἡ Elisa Maillard[9], ἡ ὁποία, μὴ ἐνδιαφερόμενη διὰ θεωρητικὰς διερευνήσεις, διαπνέεται ἀπὸ μυστικοπαθῆ λυρισμόν, ἐπαφιεμένη κυρίως εἰς τὴν διαίσθησίν της.

Ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν χρυσῆν τομὴν ἐμφανίζουν καὶ τὰ ἀκόλουθα γεωμετρικὰ σχήματα: τρίγωνα, κανονικὰ πολύγωνα καὶ στερεά, ἅτινα ἀνευρέθησαν ἀπὸ διαφόρους μελετητὰς ὡς βάσις χαράξεως τῶν ἀρχιτεκτονημάτων ἐπὶ ὡρισμένων συστημάτων — τριγωνισμοῦ ἢ τετραγωνισμοῦ. Εἶναι δὲ ταῦτα: τὸ ἱερὸν τρίγωνον — τὸ πυθαγόρειον (εἰκ. 462,1) — τὸ μόνον τρίγωνον, τοῦ ὁποίου αἱ πλευραὶ σχηματίζουν ἀριθμητικὴν

1. Στοιχεῖα, βιβλ. VI, ὅροι γ': *ἄκρον καὶ μέσον λόγον εὐθεῖα τετμῆσθαι λέγεται, ὅταν ᾖ ὡς ἡ ὅλη πρὸς τὸ μεῖζον τμῆμα, οὕτως τὸ μεῖζον πρὸς τὸ ἔλαττον..*

2. V. Capparelli, La sapienza di Pitagora, Padova 1941 - 44, Β', σ. 561.

3. Capparelli, ἔ. ἀ. σ. 523. «Ἐν κατακλεῖδι εἶναι ἀδικαιολόγητος ἡ ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπόδοσις ἐξαιρετικῶν αἰσθητικῶν ἰδιοτήτων εἰς μίαν μαθηματικὴν σχέσιν — τὴν τοῦ μέσου καὶ ἄκρου λόγου, τὴν ἐπιλεγομένην τῆς χρυσῆς τομῆς, οἵαν ἐπέδειξεν ὁ ρασιοναλιστὴς ΙΘ' αἰ., ὅστις ἀφ' ἑτέρου ἐπέδειξε καὶ μίαν ἀξιόλογον μυστικιστικὴν πλευρὰν εἰς ἀντίδρασιν τῆς αὐξανομένης ξηρᾶς ἐπιστημονικῆς σκέψεως» (Κωνσταντινιδης, ἔ. ἀ. σ. 277).

4. M. A. Texier, Géométrie de l' Architecte, Paris 1934, σ. 9 καὶ 10 καὶ Mössel, Urformen, πίν. 126, σχ. 253.

5. Neue Lehre von den Proportionen des menschlichen Körpers, Leipzig 1854 καὶ εἰς Aesthetische Forschungen, Frankfurt a/M. 1855.

6. Vorschule der Aesthetik, Leipzig 1876.

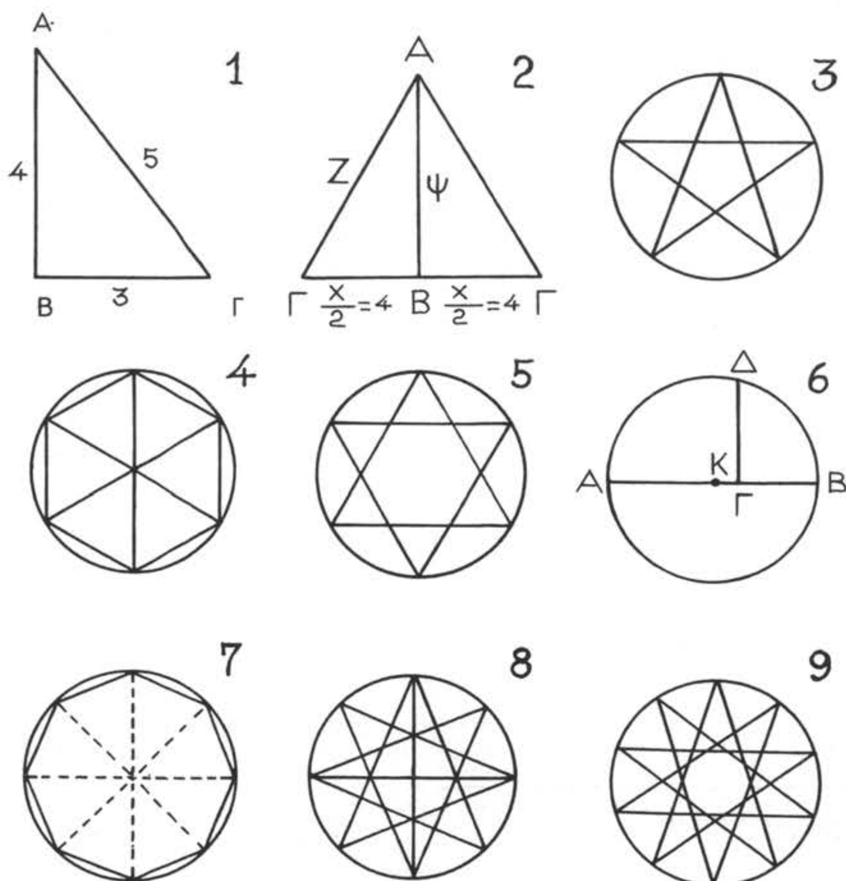
7. Philosophie et mystique du Nombre, Paris 1952 καὶ Le Nombre d'Or, Paris 1935.

8. Le Nombre d'Or, Paris 1946.

9. Le Nombre d'Or, Paris 1943 καὶ ἀργότερον εἰς τὰ Cahiers du Nombre d'Or, V, Paris 1968.

σειράν, σχετιζόμεναι ὡς 3 : 5 (τὸ μετεχειρίζοντο οἱ Αἰγύπτιοι διὰ τὴν χάραξιν ὀρθογωνίων, οἱ δὲ Ἀχαιμενίδαι ἀρχιτέκτονες διὰ τὴν χάραξιν τῶν ἐλλειπτικῶν θόλων).

Τὸ Αἰγυπτιακὸν τρίγωνον τοῦ Viollet-Le-Duc (εἰκ. 462,2) εἶναι ἰσοσκελές, μὲ ἀναλογίαν βάσεως πρὸς ὕψος ΓΓ(Χ) : ΑΒ(Ψ) = 8:5. Προέρχεται ἀπὸ δύο ὀρθογώνια τρίγωνα,

462. Σχήματα ἀμέσου σχέσεως πρὸς τὴν χρυσῆν τομήν. 1. Τὸ πυθαγόρειον τρίγωνον. 2. Τὸ Αἰγυπτιακὸν τρίγωνον. 3. Ἀστεροειδὲς πεντάγωνον. 4. Ἑξάγωνον. 5. Ἀστεροειδὲς ἑξάγωνον. 6. Μέθοδος κατασκευῆς ἑπταγώνου κατὰ Dürer. 7. Ὀκτάγωνον. 8. Ἀστεροειδὲς ὀκτάγωνον. 9. Ἀστεροειδὲς δεκάγωνον.

μὲ σχέσιν Ψ : Χ = 2,5 καὶ Ζ (ὑποτείνουσαν) : Χ = 1,601. Ἡ γωνία Α μετρεῖ 51°, 20′ 24″. Ὁ Viollet-Le-Duc τὸ ἀνεῦρεν ὡς βασικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν Παναγίαν τῶν Παρισίων καὶ εἰς ἄλλους γοτθικοὺς ναούς.

Τὸ ἰσοσκελὲς τρίγωνον ἐμελέτησαν οἱ Πυθαγόρειοι, εἶναι δὲ τὸ μόνον τρίγωνον τὸ ὁποῖον παρουσιάζει σχέσιν ΑΓ:ΓΒ = Φ. Ἀποτελεῖ στοιχεῖον τοῦ κανονικοῦ δεκαγώνου (ὅπερ ἀποτελεῖται ἀπὸ 10 τοιαῦτα τρίγωνα μὲ γωνίας κορυφῆς περὶ ἓν κέντρον), εἶναι δηλαδὴ τὸ τρίγωνον τῆς πεντάλφα ἢ τοῦ ἀστεροειδοῦς πενταγώνου. Ἡ κάθε γωνία βάσεως εἶναι 72°, δηλαδὴ διπλῆ τῆς κορυφῆς του.

Τὸ ἑξάγωνον μᾶς δίδει ἀκτῖνα περιγεγραμμένου κύκλου, ἴσην πρὸς τὴν πλευράν του (εἰκ 462,4). Ἀναλύεται εἰς ἓξ ἰσόπλευρα τρίγωνα. Μὲ τὴν αὐτὴν ὑποδιαίρεσιν κερδίζομεν τὸ ἑξάγραμμον ἢ σφραγῖδα τοῦ Σολομῶντος (εἰκ. 462,5), σχετιζόμενον πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν τέχνην, ὄχι ὅμως καὶ πρὸς τὴν χρυσῆν τομήν[1]: ἀπὸ τὸ ἑξάγωνον συνάγεται τὸ σύστημα τοῦ τριγωνισμοῦ.

Τὸ πεντάγωνον ἢ τὸ δεκάγωνον ὁρίζουν (εἰκ. 462,9) τὰς σχέσεις:

$$\alpha)\ \frac{\text{πλευρὰ ἀστεροειδοῦς πενταγώνου}}{\text{πρὸς πλευρὰν κανονικοῦ πενταγώνου}} = \Phi$$

$$\beta)\ \frac{\text{πλευρὰ ἀστεροειδοῦς δεκαγώνου}}{\text{πρὸς ἀκτῖνα}} = \Phi$$

$$\gamma)\ \frac{\text{ἀκτὶς}}{\text{πρὸς πλευρὰν κανονικοῦ δεκαγώνου}} = \Phi$$

Ἡ σχέσις λοιπὸν τῆς χρυσῆς τομῆς μὲ τὸ πεντάγωνον καὶ τὸ δεκάγωνον εἶναι μεγάλη, δι' αὐτὸ καὶ οἱ Πυθαγόρειοι τοῦ ἔδωσαν πρωταρχικὴν σημασίαν. Τὸ ἀστεροειδὲς μάλιστα πεντάγωνον ἢ πεντάγραμμον (εἰκ. 462,3) ὑπῆρξε καὶ σύμβολον ἤδη τῶν Πυθαγορείων. Τὸ πεντάγωνον ἐχρησιμοποιήθη εἰς χαράξεις ροδάκων γοτθικῶν ναῶν καὶ εἰς τὴν Notre Dame τῶν Παρισίων, τὸ δεκάγωνον εἰς τὴν Minerva Medica τῆς Ρώμης καὶ τὸ μαυσωλλεῖον τοῦ Θεοδωρίχου τῆς Ραβέννας, εἰς ρωμανικὰς ἐκκλησίας κλπ.

Τὸ κανονικὸν ὀκτάγωνον (εἰκ 462,7) ἦτο ἐν χρήσει εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ὀκταγώνους ναούς (Δαφνί, Ὅσιος Λουκᾶς, Χριστιάνου, Μονεμβασίας κλπ.). Ἀπὸ αὐτὸ πηγάζει ὁ τετραγωνισμός[2].

Τὸ ἑπτάγωνον (εἰκ. 462,6) δὲν κατασκευάζεται γεωμετρικῶς, εἰμὴ κατὰ προσέγγισιν, μὲ μίαν μέθοδον τοῦ Dürer[3].

Τὸ ἀστεροειδὲς ὀκτάγωνον εἶναι διακοσμητικὸν στοιχεῖον τῆς μουσουλμανικῆς τέχνης (εἰκ. 462,8).

Ὑπῆρχον βεβαίως καὶ κυβικαὶ ἀναλογίαι, ἤτοι σχέσεις ὄγκων, μαζῶν καὶ ἐσωτερικῶν χώρων. Αὗται ὅμως δὲν ἐφηρμόσθησαν εἰς τοὺς ὀργανικοὺς ρυθμοὺς (ἑλληνικοὺς ναοὺς καὶ γοτθικὰς βασιλικάς), οἵτινες προτιμοῦν τὰς γραμμικάς, ἀριθμητικὰς ἀναλογίας[4], ἀλλ' εἰς ρυθμοὺς χώρων (ρωμαϊκόν, βυζαντινόν, ρωμανικὸν καὶ Ἀναγεννή-

1. Κωνσταντινιδης, ἔ. ἀ. σ. 180 - 181.
2. Fischer, Zwei Vorträge über Proportionen, σ. 39.
3. M. Chyka, L'esthétiaue, σ. 114.
4. Πρβλ. καὶ Viollet-Le-Duc, Entretiens sur l'Architecture, τ. 9, σ. 536 καὶ Fr. Höber, Orientierende Vorstudien zur Systematik der Architekturproportionen, Frankfurt a.M. 1906, σ. 32.

σεως), οἵτινες προτιμοῦν ἀναλογίας τρισδιαστάτων χώρων[1] καὶ τούτου ἕνεκα δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ αὐτὰς ἐνταῦθα[2].

Ὁ ἀνωτέρω (σ. 670) μνημονευθεὶς κανὼν τῆς τριπλῆς ἀναλογικῆς διαιρέσεως ἐφηρμόσθη γενικῶς[3] καὶ δὴ ὄχι μόνον ὁριζοντίως, ἤτοι εἰς κατακεκλιμένας ἢ ἠρέμους ἐπιφανείας, ἀλλὰ καὶ εἰς κατακορύφως ἤτοι εἰς «γιγνομένας» καὶ πρὸς τὰ ἄνω τεινούσας. Αἱ κατακόρυφοι ὅμως τριπλαῖ ἀναλογικαὶ διαιρέσεις διαφέρουσι πολὺ τῶν ὁριζοντίων· διότι εἰς τὰς κατακορύφους ὑπεισέρχονται καὶ νέα στοιχεῖα: ἡ ποιότης τοῦ ὑλικοῦ, ἡ πρὸς τὰ ἄνω τάσις αὐτοῦ καὶ οἱ νόμοι τῆς βαρύτητος[4]. Κατὰ τὸν Lipps[5] αἱ κατακόρυφοι συμμετρίαι ἐκφράζουν τὴν μηχανικὴν ἐνέργειαν τῶν κατακορύφων δυνάμεων καὶ τὴν ἐλαστικὴν ἀντίδρασιν τοῦ βάρους κατὰ τοὺς νόμους τῆς βαρύτητος.

Ἡ κατακόρυφος ἀναλογικὴ διαίρεσις εἶναι συνάμα καὶ μεταβλητή, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀναλογιῶν τῶν ἑλληνικῶν ναῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχάς (εἰκ. 499)[6]. Οὕτω οἱ ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ ναοὶ κατεσκευάσθησαν μὲν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων πάντοτε τριμερεῖς, ἀποτελούμενοι, κάτω μὲν ἀπὸ τὴν μὲ τὴν γῆν συναπτομένην κρηπῖδα, ἄνω δὲ ἀπὸ τὸν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀπολήγοντα θριγκόν (μακραὶ πλευραί), καὶ ἀπὸ τὸ μεταξὺ αὐτῶν «συναγωγὸν» τρίτον μέρος, ἤτοι τὴν ὑψηλὴν καὶ δυναμικὴν κιονοστοιχίαν, κυριώτατον μέλος τῆς ὅλης συνθέσεως τοῦ ναοῦ. Ἀλλ' αἱ ἀναλογίαι τῶν μερῶν τούτων πρὸς ἄλληλα μεταβάλλονται κατά τε τὸ ὑλικὸν καὶ τὰς ἐποχάς, ὡς προκύπτει π.χ. ἐκ τῶν ἑξῆς τυχαίως λαμβανομένων παραδειγμάτων: εἰς τὸν πώρινον ναὸν C τοῦ Σελινοῦντος (550 π.Χ.) τὸ ἄθροισμα τοῦ ὕψους τῆς κρηπῖδος καὶ τοῦ θριγκοῦ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ὕψος τοῦ κίονος μόνον 1,56, ἐνῶ εἰς τὸν μαρμάρινον κλασσικὸν Παρθενῶνα (447 π.Χ.) ἡ ἀναλογία φθάνει τὸ 2,13, εἰς δὲ τὸν ἐν Στράτῳ πέτρινον ναὸν τοῦ Διὸς (320 π.Χ.) ἡ ἀναλογία ἀναβαίνει εἰς τὰ 2,48.

Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ διὰ τὰς σχέσεις μήκους πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ, τῆς διαμέτρου πρὸς τὸ ὕψος τοῦ κίονος, τοῦ ὕψους τοῦ θριγκοῦ πρὸς τὸ ὕψος τοῦ κίονος κλπ., σχέσεις αἵτινες ἀλλάζουν μὲν συνεχῶς, εἰς κάθε ὅμως οἰκοδόμημα διατηρεῖται ἡ συμφωνία τῶν μερῶν του, ἕνεκα τῆς ὁποίας παρουσιάζει ἐν ἑαυτῷ μίαν κλειστὴν ἁρμονικὴν ἐμφάνισιν.

Ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω ἐκτεθέντος γενικοῦ κανόνος περὶ τῆς τριαδικῆς ἀναλογικῆς διαιρέσεως τῶν ἔργων τέχνης, τὸν ὁποῖον, ὡς εἴπομεν, ἀρυόμεθα ἀπὸ τὸν Τίμαιον τοῦ Πλάτωνος, οὐδὲν ἄλλο δυστυχῶς ἀρχαῖον ἑλληνικὸν περὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἀνα-

1. Viollet-Le-Duc, ἔ. ἀ. Fr. Höber, ἔ. ἀ. καὶ ἰδίᾳ G.G. Dehio, Ein Proportionsgesetz (Triangulation) der antiken Baukunst und sein Nachleben im Mittelalter und in der Renaissance, Strassburg i.E. 1893 καὶ Untersuchungen über das gleichartige Dreieck als Norm gotischer Bauproportionen, Stuttgart 1894.

2. Τὰς κυβικὰς ἀναλογίας ἐμελέτησε καὶ ἐχρησιμοποίησεν ἰδιαιτέρως ὁ μέγας ἀρχιτέκτων τῆς Ἀναγεννήσεως Leon Battista Alberti εἰς τὸ ἔργον του De re aedificatoria, Βιβλ. V, κεφ. 2, 3, 18 καὶ Βιβλ. IX, κεφ. σ. 2, 3, 6· βλ. ἐσχάτως καὶ Alberti's, Technische Studien ἐν Repertorium für Kunstwissenschaft VI, σ. 326.

3. Πρβλ. καὶ τὸν ἀριστοτέλειον ὁρισμὸν τῆς διαιρέσεως τῆς τραγῳδίας (περὶ ποιητικῆς 1450, 7): *κεῖται δ' ἡμῖν τὴν τραγῳδίαν τελείας καὶ ὅλης πράξεως μίμησιν, ἐχούσης τὸ μέγεθος· ἔστι γὰρ ὅλον καὶ μηδὲν ἔχον μέγεθος· ὅλον δέ ἐστι τὸ ἔχον ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τελευτήν.*

4. Βλ. σχετικῶς Fr. Höber, ἔ. ἀ. σ. 59 καὶ 60.

5. Th. Lipps, Aesthetik, κεφ. 10, σ. 42 - 47 καὶ Fr. Höber, ἔ. ἀ. σ. 67.

6. Βλ. Aug. Thiersch, Die Proportionen in der Architektur, σ. 40.

λογιῶν βοήθημα — ἐκ τῶν τόσων πολλῶν μαρτυρουμένων συγγραμμάτων ἀρχιτεκτόνων[1] τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς — διεσώθη μέχρι σήμερον.

Ἰδιαιτέρως πολύτιμον ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων ἑλληνικῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων θὰ μᾶς ἦτο τὸ περὶ Παρθενῶνος σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον — καθὼς μᾶς ἀναφέρει εἰς τὸν πρόλογον τοῦ περὶ ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς βιβλίου του (VII § 12) ὁ Βιτρούβιος — συνέταξεν ὁ Ἰκτῖνος, ἐν συνεργασίᾳ μετά τινος, ἀγνώστου ἄλλοθεν, Καρπίωνος[2].

Εὐτυχεστέρα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἡ σύγχρονος περὶ γλυπτικῆς ἐπιστήμη διαθέτει μέγα μέρος διασωθέντος συγγράμματος τοῦ διασήμου γλύπτου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Πολυκλείτου, τὸν περίφημον Κανόνα[3], εἰς τὸν ὁποῖον ἀναγράφει τὰς συμμετρίας, ἤτοι τὰς ἀναλογίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τὸ σύστημα τῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ἐφήρμοζεν εἰς τοὺς ἀνδριάντας του, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν Δορυφόρον του, ὅστις, τούτου ἕνεκα, ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὑπόδειγμα διὰ τοὺς γλύπτας, ἀποκληθεὶς καὶ αὐτὸς «Κανών».

Μὴ ὑπάρχοντος λοιπὸν διὰ τὴν ἐπιστήμην ἀρχαίου περὶ ἀρχιτεκτονικῶν ἀναλογιῶν βοηθήματος, οὔτε καὶ μέλλοντος ποτέ, ὡς φαίνεται, νὰ ὑπάρξῃ, οἱ νεώτεροι ἀρχιτέκτονες καὶ ἀρχαιολόγοι ἐρευνηταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν εἰς τὸ μόνον διασωθὲν καὶ λατινιστὶ γεγραμμένον ἔργον περὶ ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἐμπειρικοῦ καὶ μᾶλλον θεωρητικοῦ Ρωμαίου ἀρχιτέκτονος Μάρκου Βιτρουβίου Πολλίωνος (1ος μ.Χ. αἰ.). Κατέληξαν δὲ εἰς τοῦτο βεβαίως ἐκ τῆς σκέψεως, ὅτι ἔστω καὶ εἷς μεταγενέστερος Ρωμαῖος ἀρχιτέκτων θὰ ἐνόει πολὺ περισσότερον ἀπὸ ἡμᾶς τὰ ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ πράγματα, ἐπειδὴ θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀντλῇ τὰς πληροφορίας του ἀπὸ πολὺ πλουσιώτερα ἀπὸ ἡμᾶς μνημεῖα καὶ φιλολογικὰς πηγάς. Ὡς ὅμως ἡ νεωτάτη περὶ Βιτρουβίου ἔρευνα ἀπέδειξεν, ὁ φιλομαθὴς οὗτος Ρωμαῖος τεχνικὸς ἐγνώριζε μὲν ἀρχαιότερα εἰδικὰ ἀρχιτεκτονικὰ συγγράμματα, δὲν τὰ ἐχρησιμοποίησεν ὅμως ὡς ἔδει ἤτοι μὲ συνέπειαν. Οὕτω π.χ. τὰ περὶ ἰωνισμοῦ καὶ δωρισμοῦ κεφάλαια τοῦ ἔργου του εἶναι συγκεχυμένα, διὰ δὲ τὴν μείωσιν τοῦ δωρικοῦ κίονος καὶ τὴν γωνιαίαν συστολὴν τῶν δωρικῶν κιονοστοιχιῶν, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τὰ ἀετώματα παραπέμπει ἁπλῶς εἰς τὰ περὶ τῶν ἰωνικῶν ναῶν ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα. Συμβαίνει δὲ τοῦτο διότι οἱ κανόνες, τοὺς ὁποίους παρέχει ὁ Βιτρούβιος, ἀναφέρονται κυρίως εἰς τοὺς ἰωνικοὺς ναούς, προερχόμενοι ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀρχιτέκτονας Πύθεον καὶ Ἑρ-

1. Ἀναφέρω προχείρως καὶ κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν τὰ ὀνόματα ἀρχαίων Ἑλλήνων μηχανικῶν - ἀρχιτεκτόνων, συγγραφέων ἀρχιτεκτονικῶν καὶ τεχνικῶν ἐν γένει ἔργων, μνημονευομένων ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου καὶ ἄλλων ἀρχαίων συγγραφέων: ΑΡΚΗΣΙΟΣ (ἢ Ἀργήλιος) (περὶ τῶν κορινθιακῶν ἀναλογιῶν καὶ τοῦ ἰωνικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῶν Τράλλεων, ΒΙΤΡ. VII, Praef. 12· πρβλ. καὶ IV, 2, 1), ΑΡΧΥΤΑΣ (περὶ μηχανῶν, ΒΙΤΡ. VII, Praef. 14. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ. Η, 82), ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ ἐξ Ἀβδήρων (θεωρία περὶ τῶν διὰ σφηνοειδῶν λίθων θόλων, ΑΡΙΣΤ. Περὶ γεν. κ. φθ. 2, 315a, Bekker V, Berolini 1961 (1870), 175a1, 176a 40), ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ (περὶ τοῦ ψευδοδιπτέρου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Μαγνησίᾳ καὶ τοῦ μονοπτέρου ναοῦ τοῦ Διονύσου ἐν Τέῳ, ΒΙΤΡ. VII, Praef. 12 καὶ τοῦ αὐτοῦ III 3, 9), ΘΕΟΔΩΡΟΣ ὁ ΦΩΚΑΕΥΣ (περὶ τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου καὶ τῆς τῶν Δελφῶν, ΒΙΤΡ. VII, Praef. 12), ΘΕΟΔΩΡΟΣ ὁ ΣΑΜΙΟΣ (μετὰ τοῦ Ροίκου, περὶ τοῦ ἰωνικοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου, ΒΙΤΡ. VII, Praef. 12).

2. Τὸ ὄνομα Καρπίων θεωρεῖται ὑπό τινων (βλ. G. GRUBEN, Die Tempel der Griechen, München 1966, σ. 167) ὡς κακῶς ἀναγνωσθὲν ἔκ τινος χειρογράφου τοῦ Βιτρουβίου, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Καλλικράτης, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐντούτοις κοινὴν ἔχει μόνον τὴν πρώτην συλλαβήν!

3. Περὶ τοῦ Κανόνος τοῦ Πολυκλείτου βλ. DIELS ἐν AA 4, 1889, σ. 10 καὶ ἐν Antike Technik³, 1924, σ. 17. F.W.G. GOAT ἐν JHS 35, 1915, σ. 225, 230. K. SWOBODA, Πολυκλείτου Κανών, Listy Filologicke 54, 1927, σ. 305, 316 καὶ W. DEONNA, Dédale I, σ. 218, σημ. 1 καὶ 310, σημ. 6 καὶ D. SCHULZ, Zum Kanon Polyklets, Hermes 83, 1955, σ. 200 ἑξ.

μογένην, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τοὺς παρέλαβεν ὁ Βιτρούβιος, τῇ πιθανῇ μεσολαβήσει τοῦ ἐκ Σαλαμῖνος τῆς Κύπρου ἀρχιτέκτονος Ἑρμοδώρου[1].

Γενικῶς ὁ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου, εἰς ὃν καὶ ἀφιέρωσε καὶ τὸ ἐκ 10 βιβλίων περὶ ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔργον του, Μᾶρκος Βιτρούβιος Πολλίων ὑπῆρξεν ἐλάχιστα δημιουργὸς ἀρχιτέκτων (ἓν μόνον ἰδικόν του κτίριον μαρτυρεῖται), οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστην ἐπίδρασιν ἀσκήσας[2] ἐπὶ τῶν συγχρόνων του, ἀσχολούμενος δὲ κυρίως μὲ τοὺς ἀρχαίους κίονας, τοὺς ρυθμούς, τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τὰς ἀναλογίας. Μεγίστην ἀντιθέτως ροπὴν ἔσχεν ὁ Βιτρούβιος ἐπὶ τῶν μεγάλων ἀρχιτεκτόνων, ζωγράφων καὶ γλυπτῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἰδίᾳ δὲ τοῦ Leon Battista Alberti, ὅτε καὶ Βιτρουβιανὴ ἀκόμη σχολὴ εἶχεν ἱδρυθῇ ἐν Ρώμῃ[3].

Ἐλλείψει λοιπὸν εἰδικῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων, ἀγνοοῦμεν ἀκόμη ποίους ἀκριβῶς κανόνας ἀναλογιῶν ἠκολούθησαν οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Παρθενῶνος, δι' ὃ καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύῃ, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, ὅ,τι διετύπωσε πρὸ ἑνὸς περίπου αἰῶνος ὁ λεπταίσθητος Γάλλος θεωρητικὸς ἀρχιτέκτων Viollet-Le-Duc, γράψας[4]: «Ἀγνοοῦμεν τὸν μηχανισμὸν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ μόνον τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν, χωρὶς νὰ ἔχωμεν ἀνακαλύψει τοὺς (μαθηματικοὺς) τύπους των. Ἀναγνωρίζομεν βεβαίως, ὅτι ὑπῆρχεν ἓν μέτρον καὶ μαθηματικοὶ κανόνες, ἀλλὰ δὲν κατέχομεν τὴν κλεῖδά των».

ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑΙ ΑΝΑΛΟΓΙΑΙ

Μίαν σημαντικήν, θεμελιώδη προσπάθειαν εὑρέσεως τῆς κλειδὸς ταύτης, ἐγκριθεῖσαν μάλιστα καὶ ὑπὸ τοῦ Penrose[5], παρέσχεν ὁ συνεργάτης αὐτοῦ ἀρχιτέκτων W. Watkiss Lloyd, στηριχθεὶς ἐπὶ τῶν ἀκριβεστάτων μετρήσεων τῆς α΄ ἐκδόσεως ἐκείνου (1851). Ἡ σχετικὴ ἀνακοίνωσίς του ἐγένετο τὴν 13ην Ἰουνίου 1859 εἰς τὸ Royal Institute of British Architects, ἀνάτυπον δ' αὐτῆς ἐδημοσίευσεν ὁ Penrose ὡς παράρτημα τῆς 2ας ἐκδόσεως (1888) τοῦ περὶ ἐρεύνης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀθηναϊκῶν κτιρίων ἔργου του[6].

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς σχετικῶς μακρᾶς μελέτης τοῦ Lloyd, εἰς τὴν ὁποίαν, χάριν μεγαλυτέρας σαφηνείας, προσέθεσα καί τινα ἐπεξηγητικὰ διαγράμματα (εἰκ. 463, 464, 465), συνοψίζονται εἰς τὰ ἑξῆς.

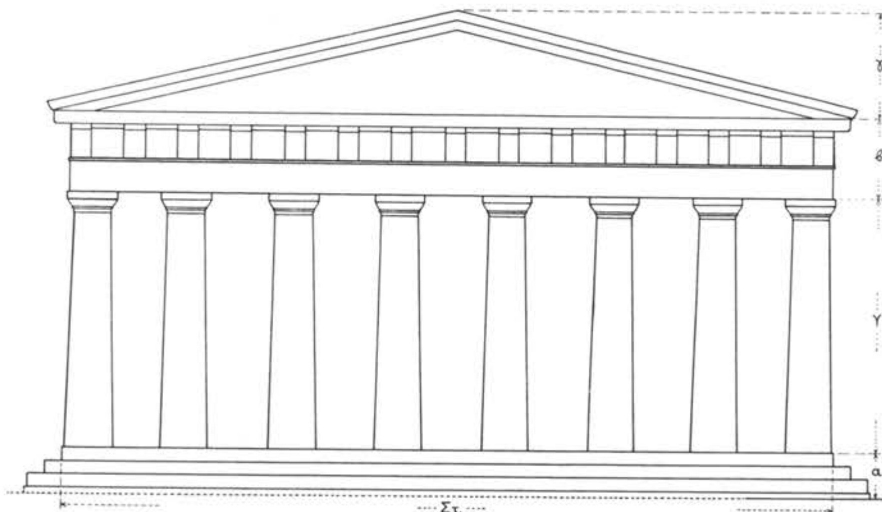
α) Αἱ ἀναλογικαὶ σχέσεις, αἵτινες εὑρίσκονται εἰς τὸν Παρθενῶνα, παρουσιάζουν

1. Περὶ τοῦ Ἑρμοδώρου ὡς κυρίας πηγῆς τοῦ Βιτρουβίου βλ. F.W. SCHLIKKER, Hellenistische Vorschlagen von der Schönheit des Bauwerks nach Vitruv = Schriften zur Kunst des Altertums, 1, 1940. Κατὰ τὸν SCHLIKKER δὲν εἶναι ἀπίθανος καὶ ἡ ὕπαρξις ὁλοκλήρου σειρᾶς μαθητῶν τῆς σχολῆς τοῦ Ἑρμοδώρου, ἥτις θὰ ἔδρασεν ἐν Ρώμῃ περὶ τὸ 140 π.Χ., μεταξὺ δὲ τῶν μαθητῶν τούτων θὰ συγκατελέγετο πιθανῶς ὀρθότερον καὶ ὁ Βιτρούβιος.
2. H. KOCH, Vom Nachleben des Vitruvs, Baden - Baden 1951, σ. 7 - 9.
3. J. BURCKHARDT, Geschichte der Renaissance in Italien, Stuttgart 1904, Κεφ. IV § 28 καὶ 29· βλ. καὶ HÖBER, ἔ. ἀ. σ. 16.
4. Ἐν Dictionnaire raisonné d'Architecture τ. V, λ. échelle, σ. 143 - 144.
5. Principles², σ. 116 ἑξ. καὶ παρὰ COCKERELL, Temples at Aegina and Bassae near Phigaleia, London 1860, σ. 63 - 94.
6. Principles², σ. 112 - 120.

ὡς διαφορὰν ἀναλογικῶν ὅρων τὸν σταθερὸν ἀριθμὸν 5, εἶναι δηλαδὴ αἱ ἑξῆς: 1:6, 2:7, 3:8, 4:9, 5:10, 6:11, 7:12, 8:13 καὶ 9:14. Ἐκ τούτων προεξάρχουσιν αἱ 4:9, 7:12 καὶ 9:14 καὶ ἐκ τούτων πάλιν ὅλως ἰδιαιτέρως προετιμήθη ἡ πρώτη (4:9).

β) Ἐκ τῶν διαστάσεων τοῦ ναοῦ τὴν μεγαλυτέραν σημασίαν ἔχουν εἰδικώτερον: 1) τὸ πλάτος τῆς προσόψεως, μετρούμενον εἰς τὴν ἄνω ἀκμὴν τοῦ στυλοβάτου, 2) τὸ πλάτος τοῦ ἄβακος τῶν κιονοκράνων καὶ 3) ἡ κάτω διάμετρος τῶν κιόνων.

γ) Ὁ σχεδιάζων ἕνα ἑλληνικὸν ναόν, καθώριζε πρῶτον μίαν ὀρθογώνιον σχέσιν

463. Ἀναλογίαι ὁλικοῦ ὕψους τοῦ ναοῦ (α + Υ + β + γ) πρὸς τὸ μῆκος τοῦ στυλοβάτου (Στ).

μικρῶν ἀριθμῶν μεταξὺ τοῦ μήκους καὶ τοῦ πλάτους τῆς κατασκευῆς. Οὕτως ὁ Παρθενὼν παρουσιάζει εἰς τὸν στυλοβάτην του μίαν ὀρθογώνιον ἀναλογίαν 4:9, τὴν αὐτὴν δ' ἀναλογίαν ἔχει καὶ τὸ «Θησεῖον» (Ἡφαίστειον), οὐχὶ ὅμως εἰς τὸν στυλοβάτην, ἀλλ' εἰς τὸν δεύτερον ἀναβαθμόν του[1].

δ) Ἴσης ἢ καὶ μεγαλυτέρας σημασίας ἀναλογία μικρῶν ἀριθμῶν ἦτο ἡ τοῦ πλήρους κατακορύφου ὕψους τῆς προσόψεως, λαμβανομένου ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος (εἰκ. 463, α + Υ + β + γ) πρὸς τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου τῆς προσόψεως (εἰκ. 463, Στ). Ἡ ἀναλογία αὕτη εἰς μὲν τοὺς ἑξαστύλους ναοὺς («Θησεῖον», Βάσσαι, δυτικὴ πρόσοψις Προπυλαίων) παρουσίαζε τὸ ὕψος μὲ σχέσιν πρὸς τὸ

1. Τοῦτο ἐσημείωσαν ἀργότερον καὶ ὁ Max Theuer (Der griechisch-dorische Peripteraltempel, Berlin 1918, σ. 51 καὶ πίν. 37, 2) καὶ τελευταίως ὁ H. Koch (Studien zum Theseustempel in Athen, Berlin 1955, σ. 80), διέφυγε δὲ περιέργως τὴν προσοχὴν τοῦ λεπτομερέστατα δημοσιεύσαντος πρότερον τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Θησείου R. Reinhardt, Die Gesetzmassigkeit der Griechischer Baukunst, Erster Teil: Der Theseustempel in Athen, Stuttgart 1908.

πλάτος ὡς 3 : 4, εἰς τὸν ὀκτάστυλον ὅμως Παρθενῶνα ἡ αὐτὴ ἀναλογία εἶναι 9:14.

Ἂς ἴδωμεν ἤδη κατὰ πόσον ἡ ἀναλογία αὕτη ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς τὰς ἡμετέρας μετρήσεις. Δεδομένου, ὅτι τὸ α, λογιζόμενον ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἰσοῦται πρὸς 0,12 μ. (εὐθυντηρία)+3 ἀναβαθμοὶ (=1,579)=1,699 μ., Υ=10,43 μ., β=3,295 μ. καὶ γ=4,30 μ. (ὅσον δηλαδὴ περίπου καὶ τὸ μεταξόνιον), τὸ ἄθροισμά των ἰσοῦται πρὸς 19,724 μ. Ἀφ' ἑτέρου τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου κατὰ τὴν πρόσοψιν (Στ) ἰσοῦται πρὸς 30,88 μ. Ἐὰν ἡ ἀναλογία τῶν δύο ἀνωτέρω ποσοτήτων εἶναι ὡς 9:14, ὡς γράφει ὁ Lloyd, θὰ πρέπει τὸ α +Υ +β +γ/Στ (= 1,699 +10,43 +3,295 +4,30/30,88 = 19,724/30,88), πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ 14/9 νὰ παρουσιάσῃ τοὺς αὐτοὺς ἀριθμητὰς καὶ παρονομαστάς, ὅπερ καὶ κατὰ μεγάλην προσέγγισιν συμβαίνει· διότι ὡς γινόμενα προκύπτουν: 19,724 × 14 = 27,613 καὶ 30,88 × 9 = 27,792, ἤτοι περίπου τὰ αὐτά.

ε) Ἀκριβέσταται ὀρθογώνιοι ἀναλογίαι ἐπιτυγχάνονται καὶ μεταξὺ ἄλλων διαιρέσεων τῆς προσόψεως (*ὀρθογραφίας*). Ἐκ τούτων μεγίστης σημασίας ἦτο ἡ τοῦ ὕψους τοῦ κίονος (Υ) ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπολοίπων τριῶν ἄλλων μερῶν, δηλαδὴ τῆς κρηπῖδος (+εὐθυντηρία), τοῦ θριγκοῦ καὶ τοῦ ἀετώματος, ἤτοι 10,433/1,699+3,295+4,30=10,433/9,294. Ἂν ἡ ἀναλογία εἶναι 9:10, τότε θὰ πρέπει τὰ 9/10 τοῦ ὕψους τοῦ κίονος νὰ ἰσοῦνται πρὸς τὸ ἀνωτέρω ἄθροισμα, ἤτοι 9/10 × 10,433 = 93,897, ἔναντι τῶν 9,294 τοῦ ἀθροίσματος, δηλαδὴ ἡ εἰρημένη ἀναλογία ἐφαρμόζεται μὲ προσέγγισιν μέν, ἀλλὰ ὀλιγωτέραν τῆς πρώτης. Αἱ ἀναλογίαι αὗται χρησιμοποιοῦσι διαιρέτην κατὰ μονάδα μικρότερον τοῦ ἀριθμητοῦ, ὡς π.χ. ἡ 7:6 ἢ ἡ 6:5. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ ἀναλογία αὕτη ἦτο 10:9, εἰς δὲ τὸ «Θησεῖον» 5:4 (ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 10:8). Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι τοιαύτη ἀναλογία οὐδέποτε παρουσιάζεται εἰς ναοὺς τῆς Σικελίας.

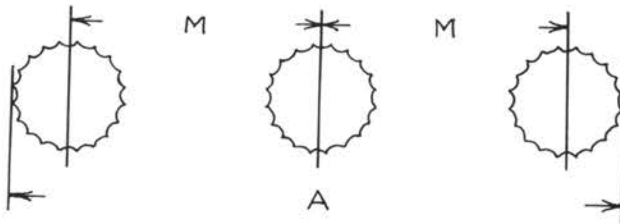
Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἰδιαιτέρως ἦτο ἀναγκαία καὶ ἐπιθυμητὴ διάταξις, ἥτις νὰ ἁρμονίζῃ τὸν κίονα, ὡς κατακόρυφον μέλος, πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπολοίπων μερῶν τοῦ ρυθμοῦ, ἤτοι τοῦ θριγκοῦ καὶ τῆς κρηπῖδος, ὡς φαίνονται ταῦτα εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, ἔνθα ἀπό τινων σημείων δὲν εἶναι ὁρατὴ ἡ στέγη. Ἀνακριβὴς ὅμως φαίνεται ἡ ἀναλογία, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Lloyd διὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ Παρθενῶνος, γράφων[1], ὅτι τὸ ἄθροισμα τοῦ ὕψους τῆς κρηπῖδος καὶ τοῦ θριγκοῦ εἰς τὰς πλαγίας πλευράς, ἰσοῦται ἀκριβῶς πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ ὕψους τοῦ κίονος. Τοῦτο δὲν συμβαίνει[2], διότι ἂν ὡς ὕψος κρηπῖδος λάβωμεν τὸ τῶν τριῶν ἀναβαθμῶν μετὰ τῆς εὐθυντηρίας (1,699μ.) καὶ ὡς ὕψος θριγκοῦ τὸ 3,295 μ., τότε τὸ ἄθροισμα αὐτῶν προκύπτει 4,994 μ., ἤτοι πολὺ μικρότερον τοῦ ἡμίσεος τοῦ ὕψους τοῦ κίονος, τὸ ὁποῖον εἶναι 5,215 μ. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν πάλιν εἰς τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ προσθέσωμεν καὶ τὸ τῶν ἀκροκεράμων (0,52 μ.), τὸ ἄθροισμα τῶν τριῶν τούτων μελῶν προκύπτει 5,514 μ., ἤτοι πολὺ μεγαλύτερον τοῦ Υ/2=5,215 μ., παραμένει δὲ τοιοῦτον καὶ ἂν ἀκόμη ἀφαιρεθῇ τὸ ὕψος τῆς εὐθυντηρίας[3].

Διεπιστώθη περαιτέρω ὑπὸ τοῦ Lloyd ἡ ἀρχή, ὅτι τὸ ὕψος τοῦ κίονος ἦτο σύμμετρον πρὸς τὴν ἐν κατόψει ἀπὸ ἀκμῆς εἰς ἀκμὴν ἀπόστασιν Α τριῶν διαδοχικῶν κιόνων.

1. Ἔ. ἀ. σ. 112.
2. Τὴν ἑρμηνείαν τῆς διαφορᾶς παρέσχεν ὁ Μ. Theuer, ὡς κατωτέρω ἀναπτύσσομεν.
3. Ἑρμηνείαν τῆς μεταξὺ τοῦ ὕψους τοῦ ρυθμοῦ τῶν στενῶν καὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν διαφορᾶς, ὀφειλομένης εἰς τὰς καμπυλότητας, παρέσχε διεξοδικῶς ὁ Μ. Theuer· βλ. σχετικῶς κατωτέρω σ. 689 ἑξ.

Εἰς τὸν Παρθενῶνα (εἰκ. 464) ἡ συμμετρία αὕτη ἐφηρμόσθη κατὰ προσέγγισιν εἰς τρεῖς συνεχεῖς κίονας τοῦ περιστυλίου καὶ τὰ δύο μεταξύ των διαστήματα. Πράγματι $A = 2M + \Delta = 2 \times 4{,}29 + 1{,}905 = 10{,}485$ μ. ἔναντι τοῦ 10,433 μ. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ φαίνεται, ὅτι συνέβαινε καὶ εἰς τὸν ἐν Σουνίῳ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος[1].

Ἓν περαιτέρω ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον πολὺ ἐπρόσεχον οἱ ἀρχιτέκτονες τῶν δωρικῶν ναῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἦτο νὰ εἶναι τὸ πλάτος τοῦ ἄβακος τοῦ κιονοκράνου τὸ 1/5 τοῦ ὕψους τοῦ κίονος ἢ οἱασδήποτε διαιρέσεως τοῦ πλάτους τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν

464. Σχέσις τῆς κατόψεως τριῶν διαδοχικῶν κιόνων τοῦ περιστυλίου πρὸς τὸ ὕψος τοῦ κίονος (κατὰ Lloyd).

στυλοβάτην ἢ καὶ νὰ συμβιβάζεται πρὸς ἀμφοτέρους τούτους τοὺς ὅρους. Μία τοιαύτη ὅμως παραδοχή, προσθέτει ὁ Lloyd, δὲν δύναται προφανῶς νὰ γίνῃ γενικῶς δεκτή, ἐπειδὴ αὕτη ἔχει ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῆς διαμέτρου τοῦ ἐχίνου, ἥτις ὀφείλει νὰ σχετίζεται πρὸς τὰς γενικὰς ἀναλογίας τοῦ κίονος. Οὕτω εἰς τὰς Βάσσας τὸ πλάτος τοῦ ἄβακος τῆς προσόψεως εἶναι μὲν τὸ 1/5 τοῦ ὕψους τοῦ κίονος, δὲν εἶναι ὅμως καὶ σύμμετρον πρὸς τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου· εἰς τὸ «Θησεῖον» ὁ ἄβαξ εἶναι τὸ 1/5 τοῦ ὕψους τοῦ κίονος καὶ τὸ 1/12 τοῦ πλάτους τοῦ στυλοβάτου· εἰς τὸν Παρθενῶνα ὁ συνήθης ἄβαξ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς εἶναι μὲν τὸ 1/15 τοῦ πλάτους τοῦ στυλοβάτου, ἀλλ' εἶναι ὅμως ἀσύμμετρος πρὸς τὸ ὕψος τοῦ κίονος, πλὴν τοῦ ἄβακος τοῦ γωνιαίου κίονος, ὅστις εἶναι ὀλίγον πλατύτερος ἀπὸ τοὺς συνήθεις καὶ ἴσος πρὸς τὸ 1/5 τοῦ ὕψους τοῦ κίονος, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶναι ὑποπολλαπλάσιον τοῦ πλάτους τοῦ στυλοβάτου.

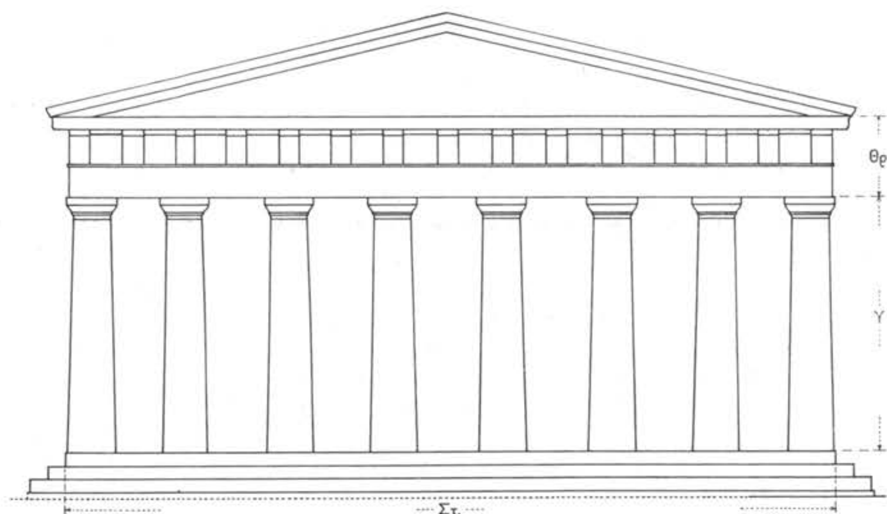
Ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἡ μὲν ἀναλογία τοῦ ὁλικοῦ ὕψους τῆς προσόψεως πρὸς τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου εἶναι 9:14, τὸ δὲ πλάτος τῆς προσόψεως εἰς τὴν ἄνω ἀκμὴν τοῦ στυλοβάτου ἔχει πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ λόγον 4:9. Ὡς ἀναγκαία ἀκολουθία τῶν δύο τούτων ἀναλογιῶν προκύπτει νὰ εἶναι τὸ ὕψος τῆς προσόψεως ἐν σχέσει πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ ὡς 2:7. Αἱ δύο τελευταῖαι αὗται ἀναλογίαι εἶναι αἱ μεγάλαι περιγραφικαὶ ἀναλογίαι τῆς κατασκευῆς. Ἡ μόνη εἰς αὐτὰς ἀνακρίβεια συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τὸ μετρηθὲν ὕψος τῆς προσόψεως εἶναι κατὰ τὸ 1/2 ἴντσας (0,0154 μ.) ὑψηλότερον ἢ ὅσον θὰ προέκυπτε δι' ὑπολογισμοῦ. Ὅμως τὸ σημερινὸν μῆκος τοῦ ναοῦ ἐν σχέσει

1. Πρβλ. τὸν πίν. 6 τῆς ΑΕ 1900.

πρὸς τὸ ὕψος του, ἐπιτεινόμενον καὶ διὰ τῆς ἀναλογίας 2:7, ἔρχεται εἰς ἀπόλυτον ἀκρίβειαν 1/1000 τοῦ ποδός (0,03048/1000).

Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῇ, ὅτι αἱ ἀναλογίαι 2:7, 4:9 καὶ 9:14 ἔχουν ἀντιστοίχως τὴν κοινὴν διαφορὰν 5 τῶν μεταξύ των ὅρων.

Αἱ ὀρθογώνιοι ἀναλογίαι, αἵτινες συμβιβάζονται πρὸς τοιαύτην διαίρεσιν, εἶναι αἱ ἑξῆς: τὸ ἄθροισμα τοῦ ὕψους τοῦ κίονος (Υ) καὶ τοῦ θριγκοῦ (Θρ) (εἰκ. 465) εἶναι ἀκριβῶς σύμμετρον πρὸς τοὺς 100 ἀττικοὺς πόδας[1], οὓς ἐμέτρει τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου

465. Ἀναλογίαι πλάτους τοῦ ναοῦ (Στ) πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν ὑψῶν κίονος (Υ) καὶ θριγκοῦ (Θρ).

εἰς τὴν πρόσοψιν κατὰ τὴν ἀναλογίαν 4:9 τῆς κατόψεως[2]. Ἄρα οἵαν σχέσιν ἔχει τὸ μῆκος τοῦ στυλοβάτου πρὸς τὸ πλάτος αὐτοῦ, τὴν αὐτὴν ἔχει καὶ τὸ πλάτος του πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν ὑψῶν κίονος καὶ θριγκοῦ. Ἀφ' ἑτέρου, ὡς ἐκ τῶν δι' ὑπολογισμῶν καθοριζομένων διαστάσεων προκύπτει, τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου εἶναι σύμμετρον πρὸς τὸ ἄθροισμα τοῦ ὕψους κίονος, θριγκοῦ καὶ ἀετώματος κατὰ τὴν ἀναλογίαν 12:7 περίπου. Διὰ τῆς προσθήκης ἡμισείας περίπου ἴντσας (0,012 μ.) εἰς τὸ ἀέτωμα ἡ σύγκρισις ἀποβαίνει ἀκριβὴς μὲ τὸ πρόσθετον πλεονέκτημα: τὸ ὕψος τοῦ ἀετώματος νὰ καθίσταται ἴσον πρὸς τὸ μεταξόνιον.

Τὸ πάχος τοῦ ὁριζοντίου γείσου εἰς τὴν πρόσοψιν προκύπτει ἐκ τοῦ ὕψους τῆς ζω-

1. Ὁ Lloyd δέχεται τὴν παλαιὰν θεωρίαν (Aurès κλπ.), καθ' ἣν ὁ ἀνατολικὸς στυλοβάτης τοῦ Παρθενῶνος ἔχει μῆκος ἴσον πρὸς 100 ἀττικοὺς πόδας, ὅθεν καὶ ὁ ναὸς ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἑκατόμπεδος.

2. Πράγματι ὅταν $Υ = 10{,}43$ καὶ $Θ = 3{,}295$ τὸ $Υ + Θ$ ἰσοῦται πρὸς 13,725, ὅπερ πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ 9/4 μᾶς δίδει τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου 30,88 μ.

φόρου κατ' ἀναλογίαν 4:9. Εἶναι λοιπὸν εὔκολον νὰ διαιρέσωμεν τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ εἰς 22 μέρη καὶ νὰ προσνείμωμεν 4 μέρη ἐξ αὐτῶν εἰς τὸ γεῖσον καὶ ἀνὰ 9 εἰς τὸ ἐπιστύλιον καὶ τὴν ζωφόρον. Πράγματι τοῦ ὕψους τοῦ θριγκοῦ ὄντος περίπου 3,30 μ., ἕκαστον τῶν 22 μερῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς 0,15 μ., ἑπομένως τὰ 4 ἐξ αὐτῶν ἀντιστοιχοῦσι πρὸς 0,60 μ., τὰ δὲ 9 πρὸς 1,35 μ., ὅσα δηλαδὴ προκύπτουν καὶ ἐκ τῶν μετρήσεων τῶν ἐπιστυλίων καὶ τῆς ζωφόρου.

Τὸ κατακόρυφον ὕψος τῆς ἐπαετίδος καὶ τοῦ κυματίου της εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος προκύπτει ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ ὁριζοντίου γείσου κατ' ἀναλογίαν 4:3[1].

Τὸ ὕψος τοῦ κιονοκράνου προκύπτει ἐκ τῆς διαμέτρου τοῦ γωνιαίου κίονος διὰ τῆς ἀναλογίας 4:9 (πράγματι 9:4 = 1,95 : 0,8625, ὅπερ συμπίπτει σχεδὸν ἀκριβῶς πρὸς τὸ μετρηθὲν ὕψος τοῦ κιονοκράνου 0,86 μ.).

Τὸ πλάτος συνήθους τριγλύφου, κατὰ Lloyd, προκύπτει ἐκ τῆς κάτω διαμέτρου συνήθους κίονος διὰ τῆς ἀναλογίας 9:4. Πράγματι, τῆς κάτω διαμέτρου οὔσης 1,905, τὰ 9/4 αὐτῆς εἶναι 0,846, τοῦθ' ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πλάτος τῶν συνήθων τριγλύφων τῶν στενῶν πλευρῶν (βλ. πίν. 95,96). Ὅσον ἀφορᾷ τὰς γωνιαίας τριγλύφους, ἐὰν ἐφαρμόσωμεν τὴν αὐτὴν διαδικασίαν, τὸ πλάτος των προκύπτει 1,948 × 4/9 = 0,865 μ., ὅπερ ὅμως εἶναι ἀρκετὰ μεγαλύτερον τοῦ μετρηθέντος 0,8475 μ. (βλ. πίν. 34).

Τὸ ὕψος τῆς κρηπῖδος προσδιορίζεται ἐκ τῶν ἀναλογιῶν τῆς προσόψεως. Ἡ πραγματικὴ ἐξοχὴ τῆς κρηπῖδος, δηλαδὴ τὸ ἄθροισμα τοῦ πλάτους τῶν κατωτέρων ἀναβαθμῶν εἶναι 1,523 μ., μὲ τὰς ἁρμονικὰς ἀναλογίας 6:5 καὶ 5:4. Κατὰ ταῦτα τὸ μετακιόνιον ἔχει λόγον πρὸς τὴν διάμετρον, οἷον ἡ διάμετρος πρὸς τὴν ἐξοχὴν τῶν ἀναβαθμῶν[2].

Ἂς γνωρίσωμεν ἤδη ποῖαι ἀναλογίαι ἴσχυον ὡς πρὸς τὴν κατανομὴν τοῦ σχεδίου μεταξὺ περιστυλίου, σηκοῦ καὶ τῶν διαιρέσεων τοῦ σηκοῦ. Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρατήρησις ὡς πρὸς τὴν ἀπόστασιν τῆς ἄνω βαθμίδος τῆς κρηπῖδος τοῦ σηκοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν πλευράν, ἀπὸ τῆς παραλλήλου γραμμῆς τοῦ στυλοβάτου τοῦ περιστυλίου ἐφ' ἑκάστου μετώπου. Ἐδῶ εὑρίσκομεν, ὅτι τὸ μεταξὺ τῶν βαθμίδων τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ἀντιστοίχου χείλους τοῦ μεγάλου στυλοβάτου διάστημα δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς Α. καὶ πρὸς Δ., εἶναι δὲ καθ' ἡμᾶς μεγαλύτερον κατὰ τὸ δυτικὸν μέτωπον ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν κατὰ τὴν ἀναλογίαν 8:7[3].

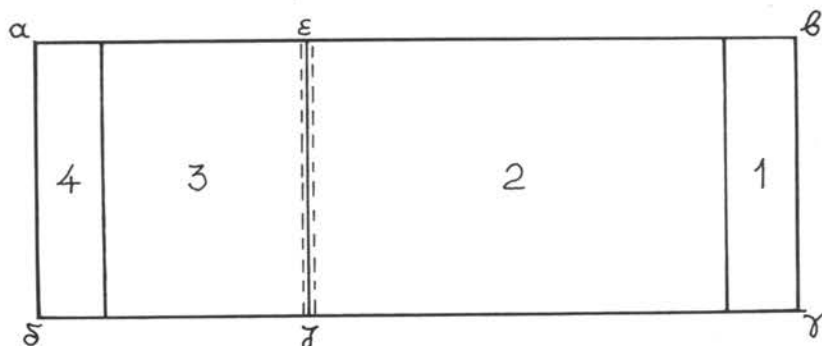
Ὁ σηκὸς ὤφειλε νὰ κατανεμηθῇ εἰς διαμερίσματα, ἀπαιτοῦντα ὡρισμένας ἀναλογίας. Δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τυχαῖον μῆκος ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλάτος του. Μετρούμενος εἰς τὸν ἄνω ἀναβαθμὸν ἔχει ἀκριβεστάτην ἀναλογίαν πλάτους πρὸς μῆκος 7:19· οὕτω 7/19 = 71,33π./193,61 π. = (21,741 μ./59,01 μ.), τὸ ὁποῖον διαφέρει ἀπὸ τὸ μετρηθὲν μῆκος 193,

1. Πράγματι, τοῦ ὕψους τῆς ἐπαετίδος μετὰ τοῦ κυματίου ὄντος 0,422 μ. (βλ. πίν. 73) καὶ τοῦ ὕψους τοῦ ὁριζοντίου γείσου 0,60 μ. ἡ ἀναλογία τῶν δύο ἀποβαίνει κατὰ προσέγγισιν ὡς 3 : 4 (0,60 × 3/4 = 0,45 μ.).

2. Μέσος ὅρος ἐξοχῆς κρηπῖδος 1,440 + 1,417 + 1,408 + 1,396 = 5,661/4 = 1,415 + 0,1037 εὐθυντηρία = 1,5187 μ., κατὰ Lloyd 1,52 μ. Πράγματι τοῦ μετακιονίου ὄντος 2,38 μ. καὶ τῆς ἐξοχῆς τῶν ἀναβαθμῶν τῆς κρηπῖδος μετὰ τῆς εὐθυντηρίας οὔσης κατὰ μέσον ὅρον 1,52 μ., ἡ ἀναλογία 2,38/1,905 προκύπτει κατὰ μεγάλην προσέγγισιν ἴση πρὸς τὴν ἀναλογίαν 1,905/1,52, διότι 2,38 × 1,52 = 3,617 καὶ 1,905 × 1,905 = 3,629.

3. Κατὰ τὰς ἡμετέρας μετρήσεις, ὡς καὶ τὰς τοῦ Magne, ἡ ἀνωτέρω ἀπόστασις εἶναι πρὸς Α. μὲν 5,210 μ., πρὸς Δ. δὲ 5,275 μ., ἤτοι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο διαφορὰ 0,065 μ., ἥτις ἰσοῦται πρὸς τὸ 1/8 τῆς ὅλης ἀποστάσεως (5,210 μ.).

733 π. (59,04 μ.) κατὰ 0,123 π. (0,037 μ.) καὶ ἡ διαφορὰ αὕτη φαίνεται ὅτι εἶναι ἁπλῶς ἡ ἐπανεμφάνισις τοῦ σφάλματος 0,125 π. (0,038 μ.), τὸ ὁποῖον ἐσημειώθη μεταξὺ τοῦ μήκους τοῦ μεγάλου στυλοβάτου καὶ τῆς ὀρθῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ πλάτος του. Ἡ σχέσις 7:19 φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἄσχημος καὶ ἀνεπιθύμητος, ἕνεκα τῶν μεγάλων ἀριθμῶν, τοὺς ὁποίους περιλαμβάνει καὶ τῆς μεγάλης διαφορᾶς μεταξὺ τῶν ὅρων της. Πράγματι, ἂν ὁ ἀρχιτέκτων ἔκαμνε τὴν κάτω βαθμίδα τοῦ σηκοῦ μακροτέραν κατὰ 0,68 π. (0,20 μ.), θὰ εἶχε τὴν παραδεκτὴν ἀναλογίαν 3:8, ἡ ἀλλαγὴ ὅμως αὕτη θὰ ἀπέ-

466. Ἀναλογικὴ διαίρεσις τοῦ σηκοῦ. Γενικὴ ἀναλογία αβγδ 7: 19, ἀφαιρουμένου τοῦ κανονικοῦ τετραγώνου αεζδ παραμένει τὸ ὀρθογώνιον εβγζ μὲ ἀναλογίαν 7 : 12.

βαινεν εἰς βάρος τῆς χάριτος. Ἡ δικαίωσίς της ἐντούτοις καὶ ὁ σκοπός της εὐκόλως ἐξηγοῦνται. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν ἓν ἀκριβὲς τετράγωνον (εἰκ. 466, αεζδ) ἀπὸ ἓν ὀρθογώνιον ἀναλογίας 7:19 (εἰκ. 466, αβγδ), ἐπιτυγχάνομεν προφανῶς ἓν ὀρθογώνιον περιωρισμένον εἰς τὴν ἀναλογίαν 7:12 καὶ αὐτὴ ἡ διαίρεσις ἐγένετο ἀποδεκτή. Τὸ πλάτος τοῦ σηκοῦ 71,33 π. (21,741 μ.) εἶναι ἀκριβῶς ἴσον πρὸς τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τοῦ ὀπισθονάου μέχρι τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ ὀπισθοδόμου (εἰκ. 166 ἄνω), περιλαμβανομένου καὶ τοῦ πάχους τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου 71,334 π. (21,742 μ.) (καθ' ἡμᾶς 21,720 μ.)· κατ' ἀκολουθίαν, ἐὰν τὸ αὐτὸ πλάτος συγκριθῇ πρὸς τὸ ὑπόλοιπον τοῦ μήκους, ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου ἐν τῷ ναῷ μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς βαθμίδος τοῦ προνάου κατ' ἀνάγκην λαμβάνει τὴν ἀναλογίαν 7:12, δηλαδὴ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν, ἥτις καταλαμβάνει τόσον σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ.

Ἐκ τῆς ἀκριβείας τῶν γενικῶν ἀναλογιῶν, αἵτινες ἐφηρμόσθησαν εἰς τὸν ὀπισθόδομον, συνάγεται σαφῶς, ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἀναμένωμεν τοὐλάχιστον τὴν αὐτὴν φροντίδα εἰς τὸν πλέον ἐνδιαφέροντα κυρίως ναόν. Εἶναι σαφές, ὅτι, οἱαιδήποτε δυσκολίαι καὶ ἂν παρουσιάζοντο περὶ τὴν κατανομὴν τοῦ ναοῦ, ἀντιμετωπίζοντο ὄχι εἰς βάρος τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ὀπισθοδόμου, ἀλλὰ δι' ἐπιτυχοῦς συμβιβασμοῦ πρὸς αὐτάς. Διὰ τῆς κατανομῆς ὅμως ταύτης τῆς κατόψεως τοῦ κυρίως ὀπισθοδόμου προέκυπτε λίαν ἀκριβὴς ἀναλογία, βάθους πρὸς πλάτος 11:16. Τὸ καθαρὸν ἐσωτερικὸν ἄνοιγμα εἰς τὸ

ὕψος τοῦ δαπέδου εἶναι 62,570 π. (19,07 μ.). Οὕτω 4,380 π. × 2 (1,33 μ. × 2) = 8,760 π. (2,66 μ.) + 62,570 π. (19,07 μ.) = 71,33 π. (21,73 μ.) καὶ τὸ ἀναλογοῦν βάθος, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ σχεδίου τοῦ ἡμετ. πίν. 94, εἶναι 43,003 π. (±13,10 μ.). Τώρα τὸ 16:11 = 62,570 π./43,016 π.=19,07 μ./13,11 μ. παρέχει ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπολύτως ὅμοιον. Ἐδείχθη ἀνωτέρω, ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων διήρεσε τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σηκοῦ του δι' ἐγκαρσίας γραμμῆς, ἥτις ἀπέδωσεν ἓν ἀκριβὲς τετράγωνον δι' ὀπισθόδομον καὶ ὀπισθόναον (εἰκ. 166 κάτω, 3 καὶ 4 καὶ εἰκ. 466,αεζδ) καὶ ἓν ὀρθογώνιον ἀναλογίας 7:12 διὰ τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸν πρόναον (εἰκ. 166 κάτω, 1 καὶ 2 καὶ εἰκ. 466,εβγζ). Ἐὰν δεχθῶμεν τὸ πάχος τῶν πλαγίων τοίχων ὡς καθωρισμένον, τὸ καθαρὸν ἐσωτερικὸν πλάτος τῶν διαμερισμάτων εἶναι πλέον δεδομένον καὶ ἀπομένει νὰ τοποθετηθοῦν οἱ θυραῖοι τοῖχοι ἐφ' ἑκάστου μετώπου εἰς τοιαύτας ἀποστάσεις ἀπὸ τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου, ὥστε νὰ ἐμόρφωνον κατόψεις ἐπιθυμητῶν ἀναλογιῶν διὰ τὰ διαμερίσματα καὶ ἐπίσης νὰ ἄφινον κατάλληλα ὑπόλοιπα διὰ τὸν πρόναον καὶ τὸν ὀπισθόναον. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ τοῖχος τοῦ προνάου εἶναι οὕτω τοποθετημένος, ὥστε νὰ δώσῃ μῆκος τοῦ ναοῦ 98,095 π. (29,89 μ.)[1], τὸ ὁποῖον ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ καθαρὸν πλάτος ἀπὸ τοίχου εἰς τοῖχον, ὅπερ εἶναι 63,01 π. (19,205 μ.), κατ' ἀναλογίαν 14:9.

Τοὐτέστιν ἡ ἰχνογραφία τοῦ μεγάλου διαμερίσματος τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 166 κάτω καὶ 466) ἤτοι τοῦ κυρίως ναοῦ ἔχει ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν κατὰ τὰς διαστάσεις της, λαμβανομένας ὀρθογωνίως, οἵα ἐπιτυγχάνεται μεταξὺ τοῦ πλάτους τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ὅλου ὕψους κατὰ τὴν πρόσοψιν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος 14/9=98,095 π./63,06 π. =(29,89 μ./19,22 μ.). Τοῦτο εἶναι τὸ τρίτον ἐπαναλαμβανόμενον παράδειγμα εἰδικῆς ὀρθογωνίου ἀναλογίας ἐν κατόψει καὶ προσόψει· τὰ ἄλλα δύο εἶναι 7:12 καὶ 4:9.

Τὸ πάχος τοῦ θυραίου τοίχου τοῦ προνάου ἰσοῦται πρὸς τὸ πλάτος ἑνὸς ἄβακος (βλ. ἡμετ. πίν. 95,96,97β) καὶ ἐκ τούτου ἐπιτυχῶς προκύπτει, ὅτι αἱ διαστάσεις ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ προνάου μέχρι τῆς γραμμῆς τῆς κατωτάτης βαθμίδος τῆς προσόψεως εἶναι ἀκριβῶς διπλάσιαι τῆς ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς βαθμίδος τοῦ σηκοῦ πρὸς τὴν αὐτὴν γραμμὴν τοῦ στυλοβάτου, στρέφουσαν πρὸς τὴν πλαγίαν πλευράν.

Φαίνεται, ὅτι ἦτο παραδοσιακὸν ἀξίωμα, ὅτι τὸ ἑκατόμπεδον ἢ ἑκατὸν πόδες, τοὺς ὁποίους μετρεῖ τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ εἰς τὸν στυλοβάτην τῆς προσόψεως, ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ἐφαρμόζεται καὶ εἴς τινα προφανῆ διάστασιν τοῦ ναοῦ. Εἰς τὸν ναὸν εἰδικῶς ὁ τίτλος *ἑκατόμπεδος* ἀναγράφεται εἰς ἐπιγραφάς, τὰς ὁποίας δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ταυτίσωμεν πρὸς ὡρισμένας διαστάσεις. Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοῦ ναοῦ μέχρι τῆς κεντρικῆς γραμμῆς τοῦ κατωφλίου μετρεῖ 101,470 π. (30,92 μ.), ἥτις συγκρινομένη πρὸς τὸ ἀκριβὲς μέτρον τῶν 101,341 π. (30,88 μ.) παρουσιάζει τὴν διαφορὰν τῶν 0,125 π. (0,0381 μ.) (ἐνταῦθα 0,129 π. = 0,0393 μ.) καὶ παρέχει ἓν τρίτον παράδειγμα.

Ἐπεμείναμεν εἰς τὴν διεξοδικὴν ἀναγραφὴν τῶν πορισμάτων τῆς μελέτης τοῦ Lloyd,

1. Μία μικρὰ διόρθωσις χρειάζεται ἐνταῦθα (γράφει ὁ Penrose). Ἡ ἀπόστασις εἶναι 98,145 π. (29,91 μ.) ἀντὶ τοῦ 98,095 π. (29,89 μ.), ὅπερ προέκυψεν ἀπὸ μετρήσεις δοθείσας εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν, ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν ἔχει οὐδεμίαν συνέπειαν ὡς πρὸς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Lloyd. Καθ' ἡμᾶς 29,786 μ.

ἐπειδὴ αὕτη ὑπῆρξεν ὄχι μόνον ἡ πρώτη ἀκριβής, συστηματική, ἀλλὰ καὶ θεμελιώδης ἔρευνα τῶν ἀναλογιῶν τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπ' αὐτῆς ἐστηρίχθησαν, κατὰ τὸ πλεῖστον, πάντες οἱ ἀργότερον μὲ τὰς ἀναλογίας τοῦ Παρθενῶνος ἀσχοληθέντες ἀρχιτέκτονες καὶ ἀρχαιολόγοι. Πράγματι αἱ ὑπὸ τοῦ Lloyd τὸ πρῶτον καταστρωθεῖσαι γραμμικαὶ ἀναλογίαι τοῦ Παρθενῶνος εὑρίσκονται ἀναγεγραμμέναι (εἰδικῶς ἡ 4:9) — χωρὶς δυστυχῶς νὰ ἀναφέρεται ρητῶς καὶ ἡ πατρότης των — ἐξαιρέσει τοῦ βιβλίου τοῦ A. Marquand (Greek Architecture, New York 1909, σ. 126 ἑξ.) — εἰς τὰ ἀξιολογώτερα σύγχρονα βιβλία καὶ ἐγχειρίδια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὡς εἶναι: τὰ τοῦ Max Theuer (Zum griechish-dorischen Peripteraltempel, Berlin 1918, Ein Beitrag zur antiken Proportionen, σ. 45 - 51), τοῦ W. B. Dinsmoor (The Architecture of Ancient Greece, London κ.ἀ. 1950, σ. 161), τοῦ H. Plommer (Ancient and Classical Architecture, London κ.ἀ. 1956, σ. 174 ἑξ.), τοῦ A. W. Lawrence (Greek Architecture, ἔκδ. Pelican 1957, σ. 158 ἑξ.) καὶ τοῦ G. Gruben (Die Tempel der Griechen, München 1966, σ. 167), ἰσχύουν δὲ γενικῶς καὶ σήμερον.

Συμβολὴν εἰς τὰς ἀριθμητικὰς ἀναλογίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν καὶ εἰδικώτερον τοῦ Παρθενῶνος παρέσχεν εἰς τὸ σύγγραμμά του ὁ Γερμανὸς ἀρχιτέκτων Max Theuer, ἀκολουθῶν τὴν θεμελιώδη ὑπὸ τῶν Penrose - Lloyd τεθεῖσαν ἀναλογίαν τοῦ 4:9, προσθέτων δὲ καὶ ἄλλας τινὰς ἰδικάς του παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἀναλογιῶν. Οὗτος, διαιρῶν τὸ πλάτος τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ εἰς 26 ἴσα μέρη, ὁπότε ἕκαστον τμῆμα ἔχει μῆκος 1,188 μ., λαμβάνει τὸ μῆκος τοῦτο ὡς μονάδα μετρήσεως. Οὕτω 18 τοιαῦτα μέρη δίδουν 21,384 μ. ἔναντι 21,50 μ., τὰ ὁποῖα μετρεῖ ἡ πρόσοψις τοῦ σηκοῦ εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ διαφορὰ τῶν 11,6 ἑκατ. ἐξηγεῖται ἐκ τῆς πυραμιδοειδοῦς μειώσεως, ἥτις ἀποτελεῖ γενικὸν χαρακτηριστικὸν τοῦ ναοῦ.

Ἀφοῦ δηλαδὴ εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ τὸ πάχος μειοῦται[1] εἰς τὸ ὕψος τῆς ζωφόρου κατὰ 11,2 ἑκατ., ἐξουδετεροῦται ἡ διαφορὰ μέχρι 2 χιλ. ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς, ἐὰν μετρήσωμεν τὸ πάχος εἰς τὸ μέσον. Ἓν τῶν μερῶν τούτων σχηματίζει τὸ πάχος καὶ 16 μέρη (=19,008 μ.) μένουν διὰ τὸ ἐλεύθερον ἄνοιγμα τοῦ σηκοῦ (19,004 μ.).

Τὰ μέσα μεταξόνια τῶν στενῶν πλευρῶν, ἐδῶ πέντε τὸν ἀριθμόν, ἀντιστοιχοῦσιν ὁμοίως πρὸς τὴν δοθεῖσαν διαίρεσιν, μὲ τελείως ἐπαρκῆ ἀκρίβειαν τοῦ ὁλικοῦ πλάτους τῶν 21,40 μ.

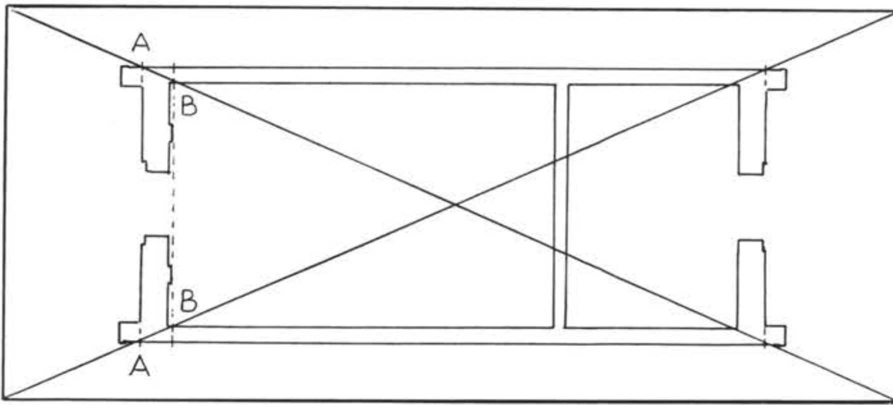
Ἐὰν φέρωμεν τὰς διαγωνίους τοῦ στυλοβάτου τοῦ ναοῦ, βλέπομεν, ὅτι αὗται τέμνουσι τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ ἔξω, ἐκεῖ ὅπου οὗτοι συναντῶνται πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἀκμὴν τῶν θυραίων τοίχων (εἰκ. 467, A, A). Εἰς τὸν ἀνατολικὸν θυραῖον τοῖχον ὅμως συναντᾶται ἐπίσης ἡ συνδέουσα τὰς παραστάδας γραμμὴ μὲ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 467, B, B) ἤτοι τὸ κατώφλιόν του μὲ τὸ σημεῖον τομῆς τῶν διαγωνίων καὶ τῆς ἀκμῆς τῶν μακρῶν τοίχων.

Αἱ ἔξω πλευραὶ τῶν παραστάδων τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου, προεκτεινόμεναι,

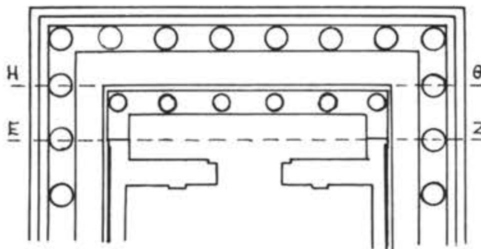
1. Penrose, Principles, πίν. 16· πρβλ. καὶ Durm, ἔ. ἀ. σ. 149, εἰκ. 122.

συμπίπτουν πρὸς τοὺς ἄξονας τῶν τρίτων ἀπὸ τῆς γωνίας κιόνων τῶν μακρῶν πλευρῶν[1], ἐνῶ οἱ ἄξονες τῶν δευτέρων κιόνων φαίνονται νὰ καθορίζουν τὴν προέκτασιν τοῦ τοιχοβάτου (εἰκ. 468) (59,80 μ. ἔναντι 60,06 μ.).

Ὁ τοιχοβάτης θὰ εἶχεν ἀναλογίαν (δηλαδὴ τὴν ὑπὸ Lloyd ὑποστηριχθεῖσαν πρότασιν διαφορᾶς 5 ἀριθμῶν μεταξὺ τῶν ὅρων τῆς ἀναλογίας) 3:8, διότι 59,808/8= 7,475 καὶ 3 × 7,475 = 22,425, ἔναντι πλάτους τοῦ τοιχοβάτου 22,34 μ.

467. Γεωμετρικὴ κατασκευὴ τῶν διαγωνίων τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν Theuer.

468. Σχέσις τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος (ΕΖ) καὶ τῆς κρηπῖδος τοῦ προνάου (ΗΘ) πρὸς τοὺς κίονας τοῦ περιστυλίου.

Μὲ τὸ ἀνωτέρω ὑπολογισθὲν μέτρον ὁρίζεται τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ 30,89 μ. εἰς 22 μέρη ἀνὰ 1,40409 μ. 16 τοιαῦτα μέρη ἐξ αὐτοῦ θὰ μᾶς ἔδιδαν τότε τὸ ζητούμενον πλάτος τοῦ τοιχοβάτου 22,465 μ. Ἡ διαίρεσις αὐτὴ κερδίζει κατὰ τοῦτο εἰς πιθανότητα, ὅτι δι' αὐτῆς πάλιν τὸ πλάτος τοῦ πτεροῦ ἔρχεται πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ πλάτους τοῦ τοιχοβάτου εἰς ἀναλογίαν 3:8. Δίδει λοιπὸν μίαν ἐκπληκτικὴν ἀναλογίαν μεταξὺ τῆς σχέσεως τῆς θεμελιώδους ἀναλογίας τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ πλάτους τοῦ σηκοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ

1. Βλ. σχετικῶς καὶ MARQUAND, ἔ. ἀ. σ. 251, εἰκ. 307.

τῆς θεμελιώδους ἀναλογίας τοῦ τοιχοβάτου ἔναντι τοῦ πλάτους τοιχοβάτου καὶ πτεροῦ ἀφ' ἑτέρου. Ἐκτὸς τούτου, καθ' ἓν ἀπὸ τὰ μέρη αὐτὰ τῶν 1,40409 σχηματίζει τὴν ἐξοχὴν ἀμφοτέρων τῶν βαθμίδων τοῦ στερεοβάτου (1,40 μ.), οὕτως, ὥστε νὰ προκύπτῃ διὰ τὸ πλάτος τοῦ στερεοβάτου καὶ τοῦ τοιχοβάτου ἡ ἁπλῆ ἀναλογία 16:24 = 2:3. Ἔχει λοιπὸν τὸ πλάτος τοῦ στερεοβάτου πρὸς τὸ πλάτος τοῦ τοιχοβάτου τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν, οἵαν αἱ ρίζαι τῶν ἀριθμῶν τῆς σχέσεως τοῦ μήκους καὶ τοῦ πλάτους τοῦ ναοῦ εἰς τὸν στυλοβάτην.

Σπουδαία εἶναι ἐπίσης ἡ διαίρεσις τῶν διαστάσεων τοῦ κυρίως ναοῦ.

Πρὸς τὰ ἐκ τῆς πρώτης διαιρέσεως τοῦ πλάτους συναχθέντα 16 μέρη τοῦ ἀνοίγματος τοῦ σηκοῦ, ἀντιστοιχοῦν 25 μέρη κατὰ τὸ μῆκος· ἔχομεν λοιπὸν ἐδῶ τὴν σχέσιν πλάτος:μῆκος κυρίως ναοῦ = 16:25 = $4^2:5^2$, ἐνῶ τὸ πλάτος:μῆκος τοῦ στυλοβάτου ἔχει ἀναλογίαν 4:9 = $2^2: 3^2$. Ἡ μέτρησις λοιπὸν τοῦ μήκους τοῦ κυρίως ναοῦ μὲ 25 μέρη μᾶς φέρει ἐπίσης εἰς τὸ διὰ τὸν ὅλον ναὸν θεμελιῶδες μέτρον τοῦ ἔργου.

Ὁ ναὸς ἔφερεν, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ τὸ ὄνομα *Ἑκατόμπεδος*[1], ὀνομασίαν, τὴν ὁποίαν παρέλαβεν ἀπὸ τὸν παλαιὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνατολικὸς σηκὸς τοῦ Παρθενῶνος ἐκαλεῖτο ὁμοίως ἐπισήμως *ὁ νεὼς ὁ ἑκατόμπεδος* καὶ αἱ ἐπ' αὐτοῦ γνῶμαι ἐμοιράσθησαν, ἂν ἔπρεπε νὰ νοηθῇ μὲ αὐτὸ τὸ μέτρον τὸ ἐλεύθερον μῆκος τοῦ κυρίως ναοῦ ἢ τὸ πλάτος τοῦ ὅλου ναοῦ. Τὸ πρῶτον θὰ ἀπέδιδεν ἓν μέτρον 29,75 μ., τὸ τελευταῖον 30,89 μ., 30,88 μ. ὅμως λαμβάνομεν ἐπίσης καὶ ἐὰν εἰς τὸ μῆκος τοῦ κυρίως ναοῦ συνυπολογίσωμεν καὶ τὸ πάχος τοῦ δυτικοῦ ἐγκαρσίου τοίχου· ἐὰν προσθέσωμεν ἐπὶ πλέον τὸ πάχος τοῦ δυτικοῦ τούτου τοίχου (2,08 μ.) λαμβάνομεν μῆκος 32,96 μ., τὸ ὁποῖον θὰ συνεφώνει ἀρκούντως, ὄχι μόνον μὲ τὴν ἰδίαν διάστασιν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις ἦτο 33,00 μ., ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Dörpfeld δοθὲν μέτρον μήκους ποδὸς τῶν 328 χιλ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προηγουμένως ἐκτεθείσης ἐξελίξεως τῶν διαστάσεων τοῦ ὅλου ναοῦ ἐκ τῆς θεμελιώδους σχέσεως αὐτῶν, ἥτις ἀνεξαρτήτως ἀπὸ κάθε μέτρον μήκους ποδὸς μᾶς ἔφερε τὰ 25 ἐκ τῶν 26 μερῶν, δυνάμεθα τώρα πλέον νὰ θεωρήσωμεν ὡς πολὺ κοντὰ εὑρισκόμενον, ὅτι μόνον ἓν τῶν μερῶν τούτων ἰσοδυναμεῖ πρὸς 4 πόδας τῶν 0,297 - 0,2975 μ. καὶ τούτου ἕνεκα τὸ καθαρὸν μῆκος τοῦ κυρίως ναοῦ εἶχε σημασίαν διὰ τὸν χαρακτηρισμόν του ὡς Ἑκατομπέδου. Αὐτὸς οὗτος ὁ κυρίως ναὸς ἦτο τρίκλιτος. Τὸ μέσον κλῖτος ἔχει πλάτος 9,81 μ. ἢ 33 πόδας = 9,801 ἕως 9,8109 μ., τὰ δὲ πλάγια κλίτη εἶχον πλάτος 4,615 μ. ἢ 15 καὶ 1/2 ποδῶν = 4,6035 ἕως 4,60815 μ.

Δὲν ἀποδεικνύεται λοιπὸν ἐντεῦθεν μία ἀναλογικὴ διαίρεσις σχετικῶς πρὸς τὰ πλάτη τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἐνῶ τοὐναντίον φαίνεται, ὅτι τὸ πλάτος τοῦ μέσου κλίτους ἦτο τὸ ἓν τρίτον τοῦ μήκους τοῦ κυρίως ναοῦ, λογιζομένου μέχρι τῶν ἀνατολικῶν παραστάδων, τοῦθ' ὅπερ ἔδωκε τὸ μέτρον, διότι 29,495 : 3 = 9,83 μ.

Ἡ ὄρθωσις εὑρίσκεται εἰς στενοτάτην σχέσιν πρὸς τὴν κάτοψιν.

Τὸ ὕψος τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τοῦ στυλοβάτου μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος

1. Βλ. ἀνωτέρω σ. 350, σημ. 1.

μετρεῖ κατὰ Penrose[1] 17,953 μ., ἀφοῦ δὲ τὸ ἀέτωμα ἀπὸ τὴν ἄνω ἀκμὴν τοῦ γείσου μετρεῖ 4,235 μ., ἀπομένουν διὰ τὸ ὕψος τοῦ ρυθμοῦ 13,718 μ.

Ἔχομεν λοιπὸν ἐδῶ ἐπίσης τὴν σχέσιν ὕψους πρὸς πλάτος = 4:9, διότι πλάτος: 9 = 3,4322 καὶ 4 × 3,4322 = 13,7288 μ.[2]

Δὲν ἐπιτυγχάνεται ὅμως τόσον εὐκόλως καὶ ἡ σχέσις τοῦ ὕψους τοῦ κίονος πρὸς τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ. Συμβαίνει ἐδῶ δηλαδὴ ἓν τῶν ἐννέα αὐτῶν μερῶν τοῦ πλάτους ἢ τῶν τεσσάρων μερῶν τοῦ ὕψους νὰ εἶναι τὸ ἓν τρίτον τοῦ ὕψους τοῦ κίονος, ὅπερ κατὰ μὲν τὸν Collignon εἶναι 10,40 μ., κατὰ δὲ τὸν Penrose 10,43 ἕως 10,44 μ. (ὅπερ θεωρεῖ ὁ Theuer ὡς τὸ ὀρθόν), τὸ ἓν τρίτον (ὁ θριγκὸς) ὅμως πλησιάζει πολύ, ἀλλ' ὅμως δὲν τὸ φθάνει, διότι 10,43:3 = 3,477 μ. ἔναντι τοῦ πραγματικοῦ 3,4322 μ.

Τοὐναντίον ὁ θριγκός, μετρούμενος μέχρι τῆς ἄνω ἀκμῆς τοῦ γείσου, ἔχει ὕψος 3,29 μ., εἶναι δηλαδὴ κατὰ 0,1422 μ. χαμηλότερος ἑνὸς τῶν μερῶν τούτων.

Ἂν θεωρήσωμεν τώρα τὴν πλαγίαν ὄψιν, βλέπομεν, ὅτι τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ αὐξάνει κατὰ τὰς κατὰ μῆκος ὁλοκλήρου τοῦ πλαγίου μετώπου τρεχούσας πλαγίας κεραμίδας (εἰκ. 391, 423, 431), τῶν ὁποίων ἡ ἄνω ἀκμὴ κεῖται ἐν προσόψει κατὰ 0,103 μ. ὑψηλότερον τῆς ἄνω ἀκμῆς τοῦ γείσου.

Οὕτω λαμβάνομεν τὰ ἑξῆς ὕψη τοῦ ρυθμοῦ:

ὁ γωνιαῖος κίων ἔχει κατὰ Penrose ὕψος	10,437 μ.
ὁ θριγκὸς	3,29 μ.
αἱ πλάγιαι ἡγεμόνες κεραμίδες (στρωτῆρες) πάχος	0,103 μ.
ὁ ὁλικὸς ρυθμὸς	13,830 μ.

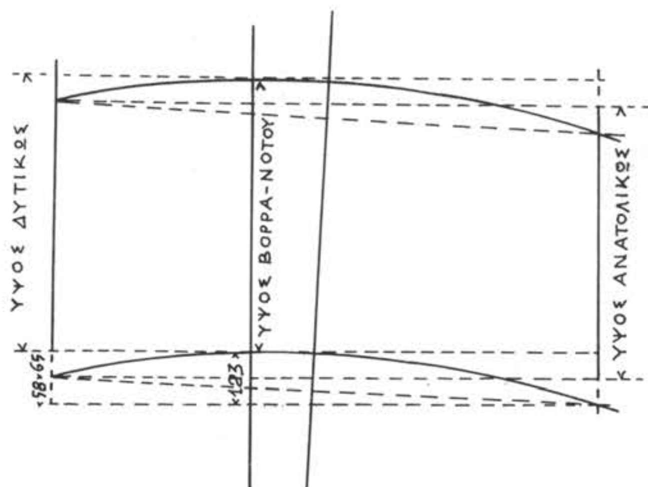
Τοῦτο ὅμως τὸ ὕψος εἶναι ἔναντι τοῦ ἀπαιτουμένου τῶν 13,728 μ. κατὰ τὸ ὕψος τῶν πλαγίων κεράμων μεγαλύτερον.

Ἵνα λοιπὸν φέρουν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπιθυμητὸν ὕψος τὰς διαφόρους ἀπ' ἀλλήλων ἄνω ἀκμὰς τοῦ θριγκοῦ, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποβιβάσουν τὸν θριγκὸν τῆς πλαγίας ὄψεως καὶ μετ' αὐτοῦ τὸν κίονα κατὰ τὴν γωνιαίαν συνάντησίν του. Ἡ ὑποβίβασις αὕτη εἶναι κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέτωπον εἰς τὸν ἄξονα τῶν γωνιαίων κιόνων 0,127 ἕως 0,128 μ., ἔναντι τοῦ ὑψηλοτάτου σημείου τοῦ στυλοβάτου εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, ἤτοι 0,0552 ἕως 0,0564 μ. ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀνώτατον σημεῖον τοῦ στυλοβάτου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Οὕτω κατήντησε νὰ φθάσῃ τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ κατὰ τὸν μέσον ἄξονα τοῦ κυρίως μετώπου πολὺ πλησίον πρὸς τὸ τῆς γωνίας μιᾶς ὁριζοντίας γραμμῆς. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ὑψηλότατον σημεῖον τοῦ στυλοβάτου τῆς πλαγίας ὄψεως ὑψοῦτο κατὰ 0,127 μ. ὑπεράνω τοῦ μηδενικοῦ σημείου, τὸ πλεονάζον ἦτο ὑποχρεωτικὸν ἵνα ἐπιτύχουν εἰς τὴν πλαγίαν ὄψιν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐζήτουν νὰ ἀποφύγουν εἰς τὴν στενὴν ὄψιν: τὸ ὑψηλότατον σημεῖον εἰς τὸν θριγκὸν ἔκειτο λοιπόν, κατὰ τοῦτο τὸ μέτρον, πολὺ ὑψηλά. Ἵνα ἀποφύγουν δὲ τοῦτο ὑπεβιβάσθη ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τοῦ ναοῦ ἀπὸ Δ. πρὸς Α.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπιστοποιήθη καὶ ὑπὸ τοῦ Collignon, ὅστις ὅμως ἐχειρίσθη τὸ

1. Principles, πίν. 16.
2. Ὡς ἤδη εὗρε καὶ ὁ Lloyd, ἔ. ἀ. σ. 114 καὶ ἡμετ. σ. 679.

ζήτημα τοῦτο ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως καὶ γράφει: «τὸ βέλος τῆς καμπυλότητος εἶναι κατὰ τὸν Penrose 65 χιλ. κατὰ τὴν Α. καὶ Δ. πλευρὰν καὶ 123 χιλ. κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς. Ἀλλὰ τὸ ἀπὸ τοῦ ἐκ πώρου στερεοβάτου κατασκευασθὲν ἄνδηρον εἶναι ἓν ὀρθογώνιον καὶ κατὰ συνέπειαν μακρότερον τοῦ πλάτους. Ἂν αἱ καμπύλαι ἦσαν συμμετρικαὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄξονας ἑκάστης προσόψεως, τὸ βέλος θὰ ἦτο διάφορον· κατὰ συνέπειαν ἡ κορυφὴ τῆς καμπύλης κατὰ τὰς πλαγίας ὄψεις θὰ ἦτο ὑψηλοτέρα ἀπὸ τὰς τῆς προσθίας καὶ ὀπισθίας ὄψεως· πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ δυσαρέστου τούτου ὑπεβίβασεν ὁ

469. Γραφικὴ ἑρμηνεία τῆς διαφορᾶς ὑψομέτρου τοῦ στερεοβάτου μεταξὺ Α. καὶ Δ. πλευρᾶς (κατὰ Theuer).

ἀρχιτέκτων τὸ κυρτὸν ἄνδηρον, ἐφ' οὗ ἑδράζεται ὁ ναός, ἀπὸ Δ. πρὸς Α. κατὰ 58 χιλ. Οὕτω, κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς, ἡ κορυφὴ δὲν εὑρίσκεται πλέον εἰς τὸ μέσον, ἀλλὰ πλησιάζει πρὸς τὴν Δ. πρόσοψιν[1]».

Εἰς τοῦτο παρατηρεῖ ὁ Collignon ἀκόμη, πρὸς ἀντίκρουσιν τῆς κατηγορίας, ὅτι ἡ καθίζησις αὐτή, ὡς γενικῶς καὶ ὅλη ἡ καμπυλότης, ἦτο ἀπρόβλεπτος καὶ ὀφείλεται εἰς ὑποχώρησιν τῶν πωρίνων θεμελίων καὶ ὅτι ἀκριβῶς τὸ βαθύτερον σημεῖον της πίπτει ἐκεῖ, ὅπου τὸ κτίριον ἐπικάθηται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο καθίσταται νοητὸν εἰς τὸ παρατιθέμενον σχέδιον (εἰκ. 469).

Βλέπομεν ἐξ αὐτοῦ, ὅτι ἂν θεωρήσωμεν τὰς μακρὰς πλευρὰς ὄχι κατὰ τὸν κάθετον, ἀλλὰ κατὰ τὸν λοξὸν ἄξονα, τὰ γωνιαῖα σημεῖα τοῦ θριγκοῦ πίπτουν εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ὀφθαλμὸς δὲν παρατηρεῖ τὴν μικρὰν κλίσιν τῶν 58 χιλ. κατὰ τὴν μακρὰν ἔκτασιν τῶν 70 σχεδὸν μέτρων, ἀλλὰ τοὐναντίον εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ συνδέσῃ τὰς

1. Collignon κατὰ Magne, Le Parthénon, Paris 1895.

γωνιαίας ἀκμὰς διὰ χορδῆς, δηλαδὴ νὰ ἑνώσῃ μὲ χορδὴν τὸ ὑπὸ τοῦ θριγκοῦ σχηματιζόμενον ἐλαφρὸν τόξον, τότε ὀφείλει νὰ προκύψῃ ἐπίσης ἀθελήτως ἡ ἐπὶ τοῦ λοξοῦ ἄξονος τοποθέτησις, πρᾶγμα εἰς τὸ ὁποῖον ἐπίσης συντρέχει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πάντοτε μόνον δύο καθέτως συναντώμενα μέτωπα εἶναι ὁρατά. Διὰ τούτου ὅμως ἐπετυγχάνετο τὰ ὑψηλότατα σημεῖα τῆς Δ. προσόψεως καὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν νὰ πίπτουν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁριζοντίας, οὕτως, ὥστε εἰς τὸν ἀπὸ μεγαλυτέρας ἀποστάσεως πλησιάζοντα θεατήν, καὶ τοῦτο ἦτο μόνον ἀπὸ Δ. δυνατόν, προσεφέρετο μία τελείως ὁμαλὴ ὄψις τοῦ ναοῦ.

Ἡ μεγίστη ὑπερύψωσις τοῦ στυλοβάτου εἶναι, ἀφοῦ ὁ ἄξων τοῦ γωνιαίου κίονος εἶναι μόλις 0,01 μ. ὑπὲρ τὴν γωνίαν τοῦ στυλοβάτου, 0,127 ἕως 0,128 + 0,01 μ. = 0,137 ἕως 0,138 μ., ἔχει λοιπὸν ὕψος ἀκριβῶς τὸ 1/100 τοῦ ὕψους τοῦ ὅλου ρυθμοῦ.

Ἂν φέρωμεν διὰ τοῦ ὑψηλοτάτου τούτου σημείου τοῦ στυλοβάτου ἓν ὁριζόντιον ἐπίπεδον, τοῦτο ἀποτέμνει ἀπὸ τὸν μανδύαν τοῦ γωνιαίου κίονος ἓν τεμάχιον 0,137 ἕως 0,138 μ. Λαμβάνομεν οὕτω ἓν ἠλαττωμένον ὕψος κίονος 10,437 − 0,137 = 10,30 μ. Ἀφοῦ δὲ ὁ θριγκὸς ἐδῶ, κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν θεωρούμενος, ἔχει ὕψος 3,393 μ., τὸ ἠλαττωμένον ὕψος τοῦ ρυθμοῦ γίνεται 13,693 μ., φθάνει λοιπὸν περίπου τὸ ἀπαιτούμενον ὕψος τῶν 13,728 μ., κάτωθεν τοῦ ὁποίου ὑπολείπεται μόνον κατὰ 0,035 μ.

Ὅθεν δυνάμεθα μὲ ἀρκοῦσαν βεβαιότητα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ σχέσις τοῦ θριγκοῦ πρὸς τὸν κίονα θὰ ἦτο ἀρχικῶς 1:3, ἀλλὰ διὰ τῆς κατὰ τὴν γωνίαν συγκρούσεως, ἥτις προεκλήθη ἐκ τῆς παραλείψεως τῆς πλαγίας πλακὸς κατὰ τὰ βραχέα μέτωπα καὶ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν κύρτωσιν τοῦ στυλοβάτου, συνεπέφερε καὶ τὴν μεγέθυνσιν τοῦ ὕψους τοῦ κίονος, ὅπερ φυσικὰ πανταχοῦ ὤφειλε νὰ διατηρῆται.

Ἀφοῦ λοιπὸν πλάτος:μῆκος = ὕψος:πλάτος = 4:9, προκύπτει καὶ διὰ τὰ τρία μεγέθη ἡ σχέσις ὕψος:πλάτος:μῆκος = 16:36 : 81 = $4^2:6^2:9^2$.

Ἂν ζητήσωμεν τώρα νὰ λάβωμεν ἓν τῶν μερῶν τούτων ὕψ./16 = πλ./36 = μῆκ./81, τότε λαμβάνομεν μῆκος 0,858 μ. καὶ τοῦτο τὸ μέτρον μᾶς παριστάνει τὴν ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἔργου λαμβανομένην κλίμακα δι' ὅλον τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ κτιρίου κατὰ Theuer.

4 × 0,858 = 3,432 μ. = ἰδεατὸν ὕψος θριγκοῦ
12 × 0,858 = 10,296 μ. = » » κίονος
11 × 0,858 = 9,438 μ. = » » κορμοῦ κίονος
1 × 0,858 = 0,858 μ. = ὕψος κιονοκράνου = 0,86 μ.
5 × 0,858 = 4,29 μ. = κανονικὸν μεταξόνιον = 4,29 μ.
5 × 0,858 = 4,29 μ. = ὕψος ἀετώματος = 4,235 + ὑπερύψωσις 0,0527 = 4,2877 μ.
21 × 0,858 = 18,018 μ. = ὁλικὸν ὕψος = 17,953 + ὑπερύψωσις 0,0664 = 18,0194 μ.
12 × 0,858 = 1/5 ὕψους κίονος = 2,0592 = μῆκος ἄβακος τοῦ γωνιαίου κίονος = 2,057 ἕως 2,058 μ.[1].

Ἡ κάτω διάμετρος τοῦ κανονικοῦ κίονος εἶναι 1,904μ. καὶ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ κανονικὸν μετακιόνιον ὡς 4:9, συμφώνως λοιπὸν πάλιν πρὸς τὴν θεμελιώδη ἀναλογίαν.

1. Πάντα τὰ ἀνωτέρω μέτρα κατὰ Penrose, ἔ. ἀ.

Ἡ ἄνω διάμετρος εἶναι 1,47 μ. καὶ ἔχει λόγον πρὸς τὴν κάτω ὡς 10 : 13. Τὸ πλάτος τῆς τριγλύφου, 0,852 μ., πρέπει νὰ ληφθῇ ἴσον πρὸς τὸ ὕψος 0,858 μ. τοῦ κιονοκράνου καὶ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ πλάτος τῆς μετόπης ὡς 2:3, ὅσον αἱ ρίζαι τῶν ὅρων τῆς θεμελιώδους ἀναλογίας 4 : 9.

Οὕτω δεικνύει ὁ Παρθενὼν μίαν καλῶς ἐσκεμμένην ἀναλογικὴν ἄρθρωσιν εἰς τὴν κάτοψιν καὶ τὴν ὄρθωσιν, ἥτις πολλαχῶς συμφωνεῖ πρὸς τὰς τοῦ ἐν Βάσσαις ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὰς ὁποίας τούτου ἕνεκα δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἰδιαζούσας εἰς τὸν Ἰκτῖνον[1]. Βλέπομεν ὅμως καὶ εἰσαγόμενον εἰς τὴν καμπυλότητα, ἥτις χρησιμεύει πρὸς ἄρσιν τῶν ἐν τῇ προσόψει τελουμένων συγκρούσεων, ἓν νέον στοιχεῖον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικήν, ὅπερ σχηματίζει, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν γενικὴν πυραμιδοειδῆ μείωσιν, ἓν οὐσιῶδες αἰσθητικὸν στοιχεῖον τοῦ κατ' ἐξοχὴν διασήμου μνημείου τῆς ἀττικῆς δωρικῆς τέχνης.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Marquand, ἀναφέρομεν, ὅτι οὗτος τὰς ὑπὸ τοῦ Lloyd καταστρωθείσας ἀναλογίας διαιρεῖ εἰς τὰς ἑξῆς τέσσαρας κατηγορίας: 1) τὰς μείζονας, ὡς π.χ. τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος τῆς κατόψεως καὶ τοῦ πλάτους πρὸς τὸ ὅλον ὕψος τοῦ κτιρίου, 2) τὰς ἐλάσσονας ἢ βοηθητικάς, ὡς π.χ. τὰς τῶν κιόνων — διαμέτρου πρὸς ὕψος, τῶν τοίχων — πάχους πρὸς τὸ ὕψος κλπ. καὶ τῶν θυρωμάτων — τῆς βάσεως πρὸς τὸ ὕψος των, 3) τὰς μεταβλητάς, ἀναλόγως τοῦ ὕψους τῶν κτιρίων[2], τῆς στάσεως τοῦ παρατηρητοῦ καὶ τῆς γωνίας ὑπὸ τὴν ὁποίαν προσβλέπεται καὶ 4) τὰς συμμετρικάς, αἵτινες ἐναρμονίζουν τὰς μείζονας πρὸς τὰς ἐλάσσονας.

Ἀκολούθως ὁ Dinsmoor δέχεται τὰς δύο βασικὰς ἀναλογίας πλάτους πρὸς μῆκος στυλοβάτου καὶ πλάτους στυλοβάτου πρὸς ὕψος κτιρίου ὡς 4:9[3] καὶ προσθέτει νέαν ἀναλογίαν τῆς κάτω διαμέτρου τοῦ κίονος πρὸς τὸ μεταξόνιον, ἐπίσης ὡς 4:9. Τὸν Dinsmoor ἀκολουθοῦσι πιστῶς οἱ Plommer καὶ Lawrence, οἵτινες ἐπαναλαμβάνουν τὴν γενικὴν ἀναλογίαν τοῦ 4:9, χωρὶς νὰ προσθέτουν νέας.

Τέλος ὁ G. Gruben ἀποδέχεται καὶ αὐτὸς τὴν ἀναλογίαν τοῦ 4:9 διὰ τὰς βασικὰς διαστάσεις, προεκτείνων αὐτὴν καὶ εἰς τὴν σχέσιν τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ἐσωτερικοῦ σηκοῦ, ἄνευ τῶν παραστάδων. Προσέτι δὲ[4] εὐστόχως συνεχώνευσεν εἰς τὸ σύγγραμμά του τάς τε παλαιοτέρας καὶ τὰς κρατούσας σήμερον σημαντικὰς αἰσθητικὰς περὶ τοῦ Παρθενῶνος παρατηρήσεις, περιέλαβε δὲ καὶ συγκρίσεις τῶν ἀναλογιῶν αὐτοῦ πρὸς ἑτέρους συγχρόνους καὶ μὴ δωρικοὺς ναούς. Αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι παρατηρήσεις δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

Κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰ. αἱ ἐξωτερικαὶ διαστάσεις τῶν ὀρθογωνίων κτιρίων καθωρίζοντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, διὰ στρογγύλων ἀριθμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἔπειτα συνήγοντο

1. Theuer, Zum griechisch - dorische Peripteraltempel, Berlin 1918, σ. 42 - 45.
2. Μὲ ἀναφορὰν καὶ πρὸς τὸν Σοφιστὴν τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ (235d· ὅρα καὶ κατωτέρω τὸ περὶ Αἰσθητικῆς κεφάλαιον).
3. Βλ. Lloyd, ἀνωτέρω σ. 679.
4. Die Tempel der Griechen, München 1966, σ. 162 καὶ 167.

καὶ αἱ δευτερεύουσαι. Ἀντιθέτως, κατὰ τὴν πρώιμον κλασσικὴν ἐποχὴν (π.χ. τὸν ναὸν τοῦ Διὸς Ὀλυμπίας, 460 π.Χ.) οἱ ἀρχιτέκτονες ἐξεκίνουν ἀπὸ μίαν ὡρισμένην θεμελιώδη διάστασιν, τὸ μεταξόνιον τῆς περιστάσεως, καὶ ἐξ αὐτῆς ὡς μονάδος διεμόρφωνον μίαν σαφῆ καὶ νομότυπον *ἰχνογραφίαν* (κάτοψιν) καὶ *ὀρθογραφίαν* (πρόσοψιν), ὁπότε ὅμως τὰ ἐξωτερικὰ μέτρα τοῦ κτιρίου προέκυπτον ὡς παράγωγα μεγέθη.

Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἐφηρμόσθησαν ἀμφότεραι αἱ ἀνωτέρω ἀρχαὶ εἰς ἓν μεγάλης λεπτότητος σχέδιον, μὲ μίαν κυρίαρχον ἀναλογίαν (τὴν ὁποίαν κατ' ἐξοχὴν ἐτόνισε καὶ ὁ Lloyd) τὴν 4:9, ἥτις ἔφερεν εἰς συμφωνίαν τὴν κάτοψιν πρὸς τὴν πρόσοψιν καὶ τὰς μακρὰς πλευράς. Καὶ δὴ καθωρίσθη τὸ μεταξόνιον, συμφώνως πρὸς τὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος διάμετρον τοῦ κίονος, κατ' ἀναλογίαν 4:9 (1,905 : 4,296 μ.). Εἰς τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν τοῦ 4:9 εὑρίσκονται καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ ἀκμαὶ τοῦ στυλοβάτου (30,88 : 69,50 μ.), τοῦθ' ὅπερ πάλιν, διὰ τῆς ἐνισχυμένης γωνιαίας συστολῆς καὶ μιᾶς ἐλαχίστης διαφοροποιήσεως εἰς τὰ μέτωπα καὶ τὰς μακρὰς πλευράς (0,005 μ.), ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ. Καὶ τὸ ὀρθογώνιον τοῦ κυρίως ναοῦ ἐπίσης ἔχει, ἄνευ τῶν παραστάδων, ἀναλογίαν πλευρῶν 4:9.

Ἡ ὄρθωσις ἐπίσης εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὴν κάτοψιν: τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ μέχρι τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ὁριζοντίου γείσου ὕψος αὐτοῦ ὡς 4:9 (13,72: 30,88 μ.). Ἀβιάστως ἐκεῖθεν εἰσέρχεται τὸ ὕψος τῶν μακρῶν πλευρῶν εἰς τὴν σχέσιν τοῦ τετραγώνου τοῦ 4:9, δηλαδὴ 16:81. Οὕτω, διὰ πρώτην φορὰν ἐνταῦθα, ἓν οἰκοδομικὸν κτίριον συνελήφθη συνθετικῶς, μὲ μίαν δι' ὅλας τὰς πλευρὰς ἀναλογίαν καὶ διὰ μαθηματικῶν συνδυασμῶν ἀπέβη μία ἁρμονικὴ συμφωνία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν ὄχι μόνον τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἀρχιτεκτονήματος τῆς κλασσικῆς περιόδου.

Προσθέτομεν ἐν τέλει ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἐξέλιξις τῶν ἀττικῶν ναῶν ἔτεινε πρὸς ἀραιοτέραν τοποθέτησιν τῶν κιόνων τοῦ πτεροῦ («Θησεῖον», Σούνιον), μόνον εἰς τὸν Παρθενῶνα οἱ κίονες συνεπυκνώθησαν τόσον, ὥστε ἡ σχέσις τῆς κάτω διαμέτρου των Δ (1,905 ἕως 1,91)[1] πρὸς τὸ μεταξόνιον νὰ ἀποβαίνῃ 1:2,25, ἤτοι καὶ πάλιν ὡς 4:9. Μὲ τὸ μεταξόνιον αὐτὸ ἡ ὄψις τῆς κιονοστοιχίας τοῦ Παρθενῶνος μᾶς ἐντυπωσιάζει (ἔγχρωμ. πίν. σ. 100), διότι μᾶς ἐμφανίζει μίαν πυκνότητα, οἵαν δὲν εἶχεν ἕως τότε κανεὶς ἄλλος ναὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος[2], ἐπιτείνεται δὲ ἀκόμη περισσότερον ἡ ἐντύπωσις τῆς πυκνότητος αὐτῆς καὶ διὰ τῆς ἀντιθέσεώς της πρὸς τὴν ραδινότητα τῶν κιόνων, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος ἔφθασεν εἰς μέτρα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶχεν ἀνέλθει ἕως τότε[3] (ἀναλογία Υ πρὸς Δ, 5,48) (βλ. κατωτέρω). Δεδομένου δέ, ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῶν ἀττικῶν ναῶν ἔτεινε πρὸς ἀραιότερον τοποθετουμένας κιονοστοιχίας (πρβλ. Ἡφαίστειον, Σούνιον), ἐπέτυχεν ἐνταῦθα ὁ Ἰκτῖνος τὴν πυκνοτέραν ἔκφρασιν τῆς ἐξωτερικῆς περιστάσεως διὰ καθαρῶς ἀρχιτεκτονικῶν μέσων, ἤτοι τῆς συγχρόνου συμπλησιάσεως τῶν κιόνων

1. Ληφθέντων ἐκ τῶν ἤδη ἑτοίμων κιόνων τοῦ ἀρχαιοτέρου Παρθενῶνος· βλ. σ. 636.

2. Οὕτω π.χ. εἰς τὸν ἀρχαιότερον Παρθενῶνα καὶ τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας ἡ σχετικὴ ἀναλογία τῆς κάτω διαμέτρου πρὸς τὸ μεταξόνιον εἶναι 1 : 2,32, εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀφαίας 1 : 2,65 καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Κορίνθου 1 : 2,31. Μόνον εἰς τὴν Μ. Ἑλλάδα συναντᾶται πυκνοτέρα τοποθέτησις τῶν κιόνων. Οὕτω π.χ. εἰς τὸν ναὸν τῆς Ποσειδωνίας (νῦν Ἥρας II) εἶναι 1 : 2,12.

3. Κορίνθου 4,15, Διὸς Ὀλυμπίας 4,70, Ἀφαίας Αἰγίνης 5,32.

της καὶ τῆς μειώσεως αὐτῶν. Προεκλήθη οὕτω ζωηρὰ ἡ ἐντύπωσις τῆς πρὸς τὰ ἄνω τεινούσης ἐλαφρότητος.

Ἡ ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσα πυκνότης ἐνισχύετο ἐπίσης καὶ διὰ τῶν ἰδιαιτέρως στενῶν πλαγίων κλιτῶν τοῦ πτεροῦ, τῶν ὁποίων εἰς μὲν τὰ μέτωπα τὸ πλάτος μένει κάτω τοῦ συνήθους 1,5 μεταξονίου (ὡς π.χ. εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας), εἰς δὲ τὰς μακρὰς πλευρὰς ἔπρεπεν, ἐπειδὴ ἡ κανονικὴ προέκτασις τῆς ἐξωτερικῆς ἀνατολικῆς γραμμῆς τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ διήρχετο διὰ τοῦ ἄξονος τοῦ δευτέρου ἀπὸ τῆς γωνίας κίονος (εἰκ. 468) νὰ γίνεται ἰδιαιτέρως στενόν, λόγῳ τοῦ μικροῦ μεταξονίου. Τὰ ἀνωτέρω περὶ κλειστότητος λεχθέντα ἦλθε νὰ ἐνισχύσῃ καὶ τὸ ἑξῆς περίπλοκον μέτρον : ἀντὶ τῆς θεωρητικῶς ἀπαιτουμένης γωνιαίας συστολῆς τῶν 0,477 μ., τὰ γωνιαῖα μεταξόνια ἀπέβησαν 0,61615 μ. Τούτου ἕνεκα ἀφ' ἑνὸς ἡ περίστασις ἀπέβη ἄκρως στενή, ἐκέρδησεν ὅμως εἰς πυκνότητα καὶ συσσωμάτωσιν τὸ σύνολον τῆς γωνίας. Ἀφ' ἑτέρου, διὰ τοῦ ἀνωτέρω μέτρου, ἐφαρμοσθέντος εἰς τὰς νευραλγικὰς γωνίας τῆς περιστάσεως, ἔνθα δὲν ὑπῆρχε τὸ σταθεροποιὸν βάθος τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, ἔκαμε νὰ πλησιάσουν εἰς αὐτὰς ἐντονώτερον αἱ στηρίζουσαι καὶ φέρουσαι δυνάμεις (δηλαδὴ οἱ κίονες), ἤτοι νὰ προκληθῇ σημαντικὴ πύκνωσις τῶν γωνιαίων κιόνων, οἵτινες ἐνισχύθησαν ἐπίσης καὶ διὰ σημαντικῆς, 0,043 μ. (=1/44 τῆς Δ), αὐξήσεως τῆς διαμέτρου των. Τούτου ὅμως γενομένου, ἠναγκάσθησαν καὶ νὰ δεχθοῦν, ὅτι αἱ ἀρχικῶς, ἕνεκα τῆς γωνιαίας συστολῆς τῶν κιόνων, ἀποφευγόμεναι διαφοραὶ τῶν στοιχείων τῆς ζωφόρου ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθοῦν διαφόρως, τοῦτο δ' ἐγένετο διὰ προσεκτικῆς συνεχοῦς κλιμακώσεως τοῦ πλάτους τῶν μετοπῶν (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 232).

Δι' ὁμοίων ἀναλογικῶν μέσων ἐπετεύχθη καὶ ἡ ἐντύπωσις τῆς πρὸς τὰ ἄνω τεινούσης ἐλαφρότητος τῆς περιστάσεως. Οἱ κίονες ἐξετάθησαν εἰς ὕψος εἰς μέτρα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον φθάσει ἕως τότε (Υ = 5,48 Δ) (βλ. ἀνωτέρω σ. 148).

Ἀντιστοίχως, τὰ βαρύνοντα μέρη, δηλαδὴ ὁ θριγκὸς μετὰ τοῦ ὁριζοντίου γείσου, ἐκρατήθησαν ἐλαφρὰ καὶ χαμηλά (ὕψος 3,295 μ. = 1,73 Δ) [1], τὸ δὲ ἐπιστύλιον, ὅπερ ἔφερεν ἕως τότε τὸ μεγαλύτερον βάρος, περιεστάλη τώρα εἰς ὕψος ἴσον πρὸς τὸ τῆς τριγλύφου.

Ἀναλόγους πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Lloyd διὰ τὸν Παρθενῶνα γενομένας ἐρεύνας ἀναλογίας τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐξετέλεσαν — ἤδη τὸ 1899 — διὰ τοὺς ναοὺς τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας καὶ οἱ Koldewey - Puchstein, δημοσιεύσαντες αὐτὰς ἐν περιλήψει εἰς τὸ ἐξαίρετον σύγγραμμά των [2].

Οὗτοι ἐμελέτησαν ἀρχικῶς τὰς σχέσεις τοῦ ἐπιστυλίου πρὸς τὴν ζωφόρον καὶ ταύτης πρὸς τὸ γεῖσον. Ἔπειτα τὰς σχέσεις τοῦ πλάτους τῶν τριγλύφων πρὸς τὸ τῶν μετοπῶν, τῶν ὁποίων τὴν ἐξέλιξιν παρέσχον εἰς εἰδικὸν πίνακα (σ. 195). Σημαντικὸν ἐκ τῶν ἐρευνῶν τούτων εἶναι τὸ πόρισμα, ὅτι αἱ ἀναλογίαι τοῦ πτεροῦ προέκυψαν ἐκ τοῦ

1. Ναὸς Πεισιστρατιδῶν (Ἀκροπόλεως) ± 2,46 Δ, Ἀφαίας Αἰγίνης 1,99Δ, Διὸς Ὀλυμπίας 1,81Δ.
2. Koldewey - Puchstein, Die griechischen Tempel in Unteritalien und Sicilien, Berlin 1899, σ. 228 - 230.

σηκοῦ καὶ ὄχι ἀντιστρόφως, ὡς γράφει ὁ Βιτρούβιος. Κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον, ὃν ἐπικαλοῦνται πάντοτε ὡς ὁδηγόν των οἱ Koldewey - Puchstein, διὰ τὴν σχεδίασιν τῆς κατόψεως ἑνὸς ναοῦ πρωτεύοντα ρόλον ἔπαιζον γραμμαί τινες καὶ σημεῖα μαθηματικῶς ὁριζόμενα. Ταῦτα ὅμως κατὰ τὴν πρακτικὴν ἐκτέλεσιν ἐδημιούργουν μίαν ἀβεβαιότητα ἂν πράγματι ἴσχυον.

Οἱ ἀρχαῖοι σηκοὶ ἦσαν γενικῶς μακρότατοι (εἰκ. 167), εἰς δὲ τοὺς περιπτέρους ναοὺς οὐδέποτε εἶχον τὰς βιτρουβιανὰς ἀναλογίας πλάτους πρὸς μῆκος 1:2, ἀλλὰ μᾶλλον 1:4, εἰς δὲ τὸν ἐννεάστυλον (βασιλικὴν) καὶ τὸν ἑξάστυλον τῆς Ποσειδωνίας (νῦν Ἥρας II) 1:3. Βεβαίως αἱ ἀναλογίαι 1:4 καὶ 1:3 ἐξελέγησαν ἐσκεμμένως μὲ τὴν ἐπιθυμίαν ἐφαρμογῆς ἁπλῶν ἀριθμητικῶν σχέσεων.

Ἐμελέτησαν ἔπειτα οἱ Koldewey - Puchstein τὸ πλάτος τοῦ πτεροῦ κατὰ τὰς διαφόρους πλευρὰς τοῦ σηκοῦ καὶ τὰς σχέσεις τῶν κυρίων γραμμῶν τοῦ σηκοῦ πρὸς τοὺς κίονας τοῦ πτεροῦ καὶ καθώρισαν ἁπλᾶς ἀναλογίας, ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν μεταξονίων τῶν στενῶν καὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν.

Σχετικῶς πρὸς τὴν *ὀρθογραφίαν* τοῦ ναοῦ (πρόσοψιν) συνέκριναν τὰς κάτω διαμέτρους τῶν κιόνων πρὸς τὸ μεταξόνιον, ὡς δηλαδὴ μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τοῦτο καὶ ὁ Βιτρούβιος, προσθέτουν ὅμως οἱ Koldewey - Puchstein, ὅτι, ἂν ἀντὶ τῆς κάτω διαμέτρου χρησιμοποιήσωμεν μίαν μέσην, δηλαδὴ μίαν μεταξὺ τῆς κάτω καὶ τῆς ἄνω διαμέτρου διάμετρον, ἡ μέση αὕτη διάμετρος εὑρίσκεται εἰς ἁπλουστάτην σχέσιν πρὸς τὸ μεταξόνιον[1]. Τὰς σχέσεις ταύτας ἀναγράφουσιν εἰς τὸν συστηματικὸν πίνακα τῆς σ. 195 τοῦ ἔργου των.

Προσθέτουσι περαιτέρω οἱ συγγραφεῖς, ὅτι ἂν παραβάλῃ τις τοὺς ἀρχαϊκοὺς πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους δωρικοὺς ναούς, θὰ ἴδῃ εἰς ἀμφοτέρους ὁμοιόμορφον ἐξέλιξιν, βαδίζουσαν ἀπὸ πολὺ στενῶν πρὸς εὐρείας καὶ πρὸς πολὺ εὐρείας κιονοστοιχίας. Ἐπιστοποίησαν ἐπίσης καὶ ὅτι τὸ ὕψος τοῦ κίονος αὐξάνεται κατὰ τὰ τέλη τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου.

Εἰς τὸν ἐν Ποσειδωνίᾳ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος (νῦν Ἥρας II) ἀπεδείχθη, ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων δὲν ἐξεκίνησε πλέον ἀπὸ τὸν σηκὸν διὰ νὰ καθορίσῃ τὰς κιονοστοιχίας, ἀλλ' ἀπὸ τὸ κανονικὸν μεταξόνιον τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ ἐκεῖθεν καθώρισε, μὲ ἁπλῆν σχέσιν, τὸ μεταξόνιον καὶ ἐπανέλαβε τὴν αὐτὴν σχέσιν εἰς τὸ τρίγλυφον, ὅπερ ἐξήρτησεν ἀπὸ τὴν μέσην διάμετρον.

Καὶ ὁ σηκὸς ὤφειλε καθ' ὅλας τὰς διαστάσεις αὐτοῦ νὰ κανονισθῇ συμφώνως πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ περιστυλίου ὁριζομένας γραμμάς. Ὁ τρόπος οὗτος ἀντιλήψεως πλησιάζει κάπως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου παρεχομένην ἀναλογίαν τῆς ζωφόρου 2:3 ἢ 1:1 καὶ 1/2, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἡ αὐτή, ἐπειδὴ ὁ Βιτρούβιος κάμνει ἀποκλειστικῶς χρῆσιν τῆς κάτω διαμέτρου.

1. Ἔ. ἀ. σ. 230· πρβλ. καὶ σ. 127. Τὴν σχέσιν εἶχε ἤδη ἐπισημάνει ὁ Aug. Aurès, Etudes des dimensions du grand temple de Paestum, Paris 1868, σ. 96 -103. H. Riemann, Zum Griechischen Peripteraltempel, Düren 1935, σ. 203. Le Corbusier, Le Modulor, L'Architecture d'Aujoud' hui, Boulogne s/Seine, 2α ἔκδ. Paris 1951.

ΜΟΝΑΣ ΜΗΚΟΥΣ

Πολὺ ἀσφαλέστερον θὰ βοηθηθῶμεν εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν ἀναλογιῶν, καταφεύγοντες εἰς τὴν μονάδα μήκους τῶν σχετικῶν ἔργων, διότι αὕτη εἶναι συνυφασμένη πρὸς τὸ θέμα. Ὡς τοιαύτην ἀριθμητικὴν μονάδα ὁ Βιτρούβιος δέχεται τὴν κάτω διάμετρον τοῦ κίονος, ἥτις ἐκαλεῖτο λατινιστὶ μὲν modulus, ἑλληνιστὶ δὲ ἐμβάτης. Δι' αὐτῆς μετρεῖ ὁ Βιτρούβιος ἅπαντα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Κατὰ τὸν Βιτρούβιον[1] ὁ ἐμβάτης τῶν δωρικῶν ναῶν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου πάντα τὰ ἄλλα ἐξαρτῶνται, πρέπει νὰ ὁρίζεται διὰ μερισμοῦ τοῦ στυλοβάτου τῆς προσόψεως. Frons aedis doricae in loco, quo columnae constituuntur, dividatur, si tetrastylos erit, in partes XXVII, si hexastylos XXXXII. Ex his pars una erit modulus, qui Graece embater dicitur, cuius moduli constitutione rationacinationibus efficiuntur omnis operis distributiones. Περὶ τῶν ὀκταστύλων, οἷος ὁ Παρθενών, ναῶν δὲν κάμνει λόγον ὁ Βιτρούβιος εἰς πόσα μέρη πρέπει νὰ διαιρεθῇ ὁ στυλοβάτης, ἵνα ἐπιτύχωμεν τὸν ἐμβάτην[2]. Ἂς ἴδωμεν ἤδη κατὰ πόσον συμβιβάζονται τὰ ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου λεγόμενα πρὸς τὰ πράγματα, ὡς ἐφήρμοσεν αὐτὰ εἰς τὸ ἑξάστυλον «Θησεῖον» ὁ Koch[3]. Τὸ «Θησεῖον» εἶναι ἑξάστυλος δωρικός, ὅθεν ὁ διαιρέτης τοῦ στυλοβάτου εἶναι, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, 42 καὶ ὁ ἐμβάτης ὤφειλε νὰ εἶναι 13,72 : 42 = 0,3266 μ.

Τὸ διὰ τῆς χρήσεως τοιαύτης μονάδος προκῦπτον ἀποτέλεσμα εἶναι ἀλλόκοτον καὶ ἀνακριβές, ὡς τὰ ἑξῆς παραδείγματα δεικνύουν: 1) crassitudo columnarum (λέγει ὁ Βιτρούβιος αὐτόθι) erit duorum modulorum· ἑπομένως Δ = 2 moduli = 0,6532 μ., ἐνῷ πράγματι ἡ κάτω διάμετρος τοῦ Θησείου εἶναι 1,018 μ. ἤτοι παρουσιάζει διαφορὰν μήκους 0,3648 μ.! 2) τὸ ὕψος Υ τοῦ κίονος σὺν τῷ κιονοκράνῳ (altitudo cum capitulo XIIII, Βιτρούβιος αὐτόθι) εἶναι 14 moduli ἤτοι 14 ἐμβάται = 4,5724 μ., ἐνῷ πράγματι εἶναι 5,712 μ., δηλαδὴ παρουσιάζει διαφορὰν 1,1396 μ.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα συνοδεύονται καὶ ὑπὸ ἄλλων ὁμοίας φύσεως, δεικνύουν τὴν ἀνακρίβειαν τῶν ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου παρεχομένων δωρικῶν μέτρων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀναλογίας παρατηροῦμεν, ὅτι παρὰ Βιτρουβίῳ πολὺ σπανίως συμβαδίζουν μὲ τὸ σύστημα τοῦ ἐμβάτου ἁπλαῖ ἀριθμητικαὶ σχέσεις· ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος τούτου παρουσιάζει μόνον ἡ τοῦ πλάτους τῆς τριγλύφου πρὸς τὸ τῆς μετόπης 2:3[4], ὡς καὶ ἡ τοῦ ὕψους τοῦ ἐπιστυλίου πρὸς τὸ τῆς τριγλύφου[5]. Ἀριθμητικὴ διαίρεσις, πλὴν τῆς τοῦ στυλοβάτου, παρουσιάζεται παρὰ Βιτρουβίῳ μόνον εἰς τὸ δωρικὸν κιονόκρανον[6], πάντοτε ὅμως κυριαρχεῖ ὁ ἐμβάτης, χωρὶς οὐδαμοῦ ὁ Βιτρούβιος νὰ ἀναφέρῃ ποίαν σχέσιν εἶχεν οὗτος πρὸς τὸ ἐν χρήσει μέτρον ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου.

1. De Archit. IV 3,3.
2. Τοῦτ' αὐτὸ παρεδέχθησαν πρὸ ἑνὸς καὶ πλέον αἰῶνος διὰ τὸν ὁρισμὸν τοῦ ἀρχαίου ποδὸς καὶ οἱ Paccard, Penrose, Aug. Aurès.
3. Studien zum Theseustempel, σ. 74.
4. Βιτρουβιος IV, 3, 4.
5. Αὐτόθι.
6. Αὐτόθι.

Μένει τούτου ἕνεκα τελείως ἀσαφὲς κατὰ ποῖον τρόπον ἐγίνετο ἡ παραγγελία τῶν λίθων εἰς τὰ λατομεῖα καὶ πῶς ἐμετροῦντο ἀργότερον οἱ ἐκ τοῦ λατομείου λίθοι εἰς τὸ ἐργοτάξιον. Δὲν μᾶς βοηθεῖ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὁ Βιτρούβιος πρὸς εὕρεσιν τῶν γενικωτέρων ἀναλογιῶν[1], δι' ὃ καὶ ἐξαιρέσει τῶν παλαιοτέρων ἐρευνητῶν οὐδεὶς πλέον προστρέχει εἰς αὐτόν (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 677).

Ὁ Riemann, ἀκολουθῶν τοὺς Koldewey - Puchstein, ἐμφανίζει ἕνα ἐμβατοπόδα (Modulusfuss)[2], ὅστις ἰσοῦται πρὸς τὸν μέσον ὅρον τῆς ἄνω καὶ τῆς κάτω διαμέτρου τοῦ κίονος. Ὁ νέος οὗτος ἐμβατοπούς, λέγει ὁ Riemann, θὰ ἐφηρμόσθη εἰς τὸν Παρθενῶνα, μὲ σκοπὸν τὴν ἀποφυγὴν περιπλόκων ὑπολογισμῶν εἴς τινας οὐχὶ σαφῶς προκυπτούσας διαστάσεις, τὰς ὁποίας ἐξαρτᾷ ἀπὸ μίαν νέαν μονάδα μέτρου, τῆς ὁποίας, ὡς φρονεῖ, θὰ εἶχεν ἀνάγκην ὁ Ἰκτῖνος! Τὸν ἐμβατοπόδα τοῦτον παραδέχεται ὡς μονάδα μετρήσεως καὶ τὸν ἐξισώνει πρὸς 1,8685 τοῦ ποδός, ὁπότε τὸ κανονικὸν μεταξόνιον προκύπτει ὡς στρογγύλος ἀριθμός, διότι $7 \times 1{,}8685 = 13{,}0795$ π. $= 4{,}29$ μ., ὅπερ ἰσοῦται πρὸς τὸ μεταξόνιον. Ἐντούτοις καὶ αὐτὸς ὁ σπάνιος ἐμβατοποὺς δὲν θὰ κατεῖχε τὴν αὐτὴν θεμελιώδη σημασίαν, τὴν ὁποίαν κατέχει καὶ ὁ πραγματικὸς ἐμβάτης τοῦ Βιτρουβίου. Κατὰ ταῦτα, τὸ ζήτημα τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως μέτρου τοῦ ἔργου καὶ ἀναλογίας ἐπανέρχεται πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε τεθῆ πρὸ πλέον τοῦ ἡμίσεος αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Schultz[3]. Μόνον ὅταν καθορισθοῦν γεωμετρικῶς ἐν κατόψει καὶ ὀρθώσει αἱ γενικαὶ σχέσεις ἀποβαίνει τὸ ζήτημα ὀξύ· διότι πῶς συμβιβάζεται π.χ. ἓν τῶν ἐν Ἀττικῇ ἐν χρήσει θεμελιωδῶν μέτρων — σολώνειος, φειδώνειος καὶ αἰγινητικὸς ποὺς — μὲ τὴν ἰδέαν τῆς κατόψεως; Κατὰ τὸν Koch[4], ἐρευνήσαντα λεπτομερῶς τὸ «Θησεῖον», ὑφίσταται τοιαύτη δυνατότης εἰς τὸ μνημεῖον τοῦτο. Πρέπει ὅμως νὰ προβαίνῃ τις εἰς τοιαύτας ἐρεύνας, λέγει ὁ Koch, μὲ πολλὴν προσοχήν: νὰ ἀποσαφηνίζῃ τὰς μεγάλας ἀρθρώσεις ἐν ὀρθώσει καὶ νὰ γνωρίζῃ εἰς ποῖα σημεῖα ἀρχίζει μία νέα ἀναλογία. Πάντως προσθέτει, ὅτι μόνον τὸ μέτρον τοῦ ἔργου δὲν ἀρκεῖ πρὸς κατανόησιν τῶν ἀναλογιῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν: 1) γεωμετρικὰ ὅμοια σχήματα, 2) σημαντικὰ τινὰ σημεῖα, ἐπιτυγχανόμενα διὰ διαγωνίων καὶ 3) ἡ χρυσῆ τομή. Γεωμετρικὴ δηλαδή, κινητὴ σχεδίασις, ὡς τὴν διετύπωσεν ὁ Thiersch (βλ. κατωτέρω τὰς σχετικὰς γραφομετρικὰς χαράξεις) θὰ προηγήθη ἀσφαλῶς τῆς ἀκάμπτου ἀριθμητικῆς.

Σχετικῶς πρὸς τὸν Παρθενῶνα γράφει ὁ Riemann, ὅτι ἐνῶ εἰς τὴν Μ. Ἑλλάδα ἡ περίστασις ἐσχεδιάζετο γενικῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μεταξονίων, δὲν συνέβαινε τοῦτο καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ὁ Παρθενὼν ἐσχεδιάσθη κατ' αὐστηρῶς δωρικὸν τρόπον μὲ τὰ μέτρα τοῦ στυλοβάτου καὶ ἀποκτᾷ τὸ κανονικόν του μεταξόνιον μόνον τῇ βοηθείᾳ ἑνὸς ἰδιαιτέρως διὰ τὴν κάτοψιν ἐπινοηθέντος ἐμβατόποδος· ὁ σηκὸς καὶ ἡ περίστασις μένουν ὡς πρότερον τελείως ἀσύνδετα.

1. Koch, ἔ. ἀ. σ. 73.
2. Ἔ. ἀ. σ. 203.
3. W. Schultz, Die Harmonie in der Baukunst, Hannover 1891.
4. Studien zum Theseustempel, σ. 70 ἑξ.

Ἡ περιπλοκὴ τοῦ σχεδίου τῆς κατόψεώς του δεικνύει ἀρκετὰ σαφῶς, ὅτι δὲν δικαιούμεθα νὰ θεωροῦμεν ὡς δωρικὴν ἐπινόησιν τὸ κανονικὸν μεταξόνιον. Σχετικῶς πρὸς τὸν εἰς τὸν Παρθενῶνα ἐφαρμοσθέντα πόδα, ὁ Riemann[1] γράφει, ὅτι ὁ Dörpfeld ἐδέχθη ὡς πόδα τὸ 0,327 μ., θεωρεῖ δὲ αὐτὸν γενικῶς ὡς κυμαινόμενον μεταξὺ 0,326 καὶ 0,330 μ. καὶ ἠθέλησε, πλὴν ἄνευ ἐπαρκῶν στοιχείων, νὰ τὸν ἀποδείξῃ ὑπάρχοντα καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὡς ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸ Ἡραῖον καὶ τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας.

Ἡ θεωρία τοῦ Riemann περὶ ἐμβατόποδος δὲν ἐγένετο δεκτή. Ὁ Koch ἰδιαιτέρως διετύπωσε λεπτομερῶς[2] τὰς σχετικὰς περὶ αὐτοῦ ἀντιρρήσεις. Πολὺ ἀσφαλέστερον δυνάμεθα νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν μονάδα μετρήσεως, τὸν πόδα, τὸν ὁποῖον ἐφήρμοζον οἱ ἀρχαῖοι καὶ τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῶν διασωθεισῶν οἰκοδομικῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες περιλαμβάνουν ἀκριβῆ μέτρα καὶ διὰ τὰς τρεῖς διαστάσεις τῶν οἰκοδομικῶν μελῶν εἰς πόδας, ἡμιπόδια καὶ παλαστάς[3].

Καθορισμὸς τοῦ ποδός. Πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἐξακριβωθῇ τὸ μῆκος τοῦ ποδὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸ γαλλικὸν μέτρον. Πρὸς καθορισμὸν τοῦ ποδὸς ἐστηρίχθησαν ἀρχικῶς εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου λεγόμενα[4], καθ' ἃ ἡ μονὰς μήκους τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν ναῶν (τετραστύλου, ἑξαστύλου) εὑρίσκετο ἀρχικῶς διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ μήκους τοῦ στυλοβάτου τῆς στενῆς πλευρᾶς δι' ὡρισμένου ἀριθμοῦ (27 διὰ τοὺς τετραστύλους καὶ 42 διὰ τοὺς ἑξαστύλους). Περὶ τῶν ὀκταστύλων, οἷος ὁ Παρθενών, δὲν κάμνει λόγον ὁ Βιτρούβιος (βλ. ἀνωτ.), ἀλλ' ἕνεκα τοῦ γνωστοῦ χαρακτηρισμοῦ του ὡς ἑκατομπέδου διήρεσαν οἱ ἐρευνηταὶ τὸ μῆκος τοῦ στυλοβάτου κατὰ τὴν κυρίαν πλευράν του, ἤτοι τὴν ἀνατολικήν, διὰ τοῦ 100. Ἡ διαίρεσις ὅμως αὕτη ἔδωκε διάφορα ἀποτελέσματα, ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τῶν γενομένων μετρήσεων. Οὕτω, ὡς μονὰς μήκους τοῦ ἔργου ἐθεωρήθη, ἐκ μὲν τῶν μετρήσεων τοῦ J. Stuart[5] ὡς ἔχουσα μῆκος 0,30827 μ., ὑπὸ τοῦ A. Paccard[6] 0,3085 μ. καὶ ὑπὸ τοῦ Penrose[7] 0,3088 μ. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω τὸ ἀληθὲς μῆκος τῶν τεσσάρων πλευρῶν τοῦ Παρθενῶνος συνέταξεν ὁ Aurès[8], ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀκριβῶν μετρήσεων τῶν τριῶν ἀνωτέρω ἀρχιτεκτόνων καὶ τῶν ἰδικῶν του.

Ὁ Aurès ἰδιαιτέρως, στηριζόμενος εἰς τὰς ἐπιγραφάς, αἵτινες χαρακτηρίζουν τὸν Παρθενῶνα ὡς ἑκατόμπεδον, ὑπεστήριξεν, ὅτι τὸ μῆκος τοῦ ἀρχαίου ποδὸς δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τοῦ μήκους τοῦ στυλοβάτου τῆς προσόψεως (Α. πλευρᾶς) τοῦ ναοῦ, διαιρουμένου διὰ τοῦ 100, ἔκαμε δὲ τοῦτο, ἐπειδὴ ἡ πρόσοψις ἐθεωρεῖτο ἡ κυριωτάτη πλευρά, ἀφοῦ καὶ οἱ ναοὶ ἐχαρακτηρίζοντο (τετράστυλος, ἑξάστυλος) ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων, τοὺς ὁποίους εἶχον κατὰ τὴν πρόσοψιν, ὅθεν καὶ τὸ ἐπίθετον

1. Ἔ. ἀ. σ. 74.
2. Ἔ. ἀ. σ. 72.
3. Dörpfeld, AM 15, 1890, σ. 169 ἑξ. Τοῦτο ἠμφεσβήτησεν, ἀλλ' ἀνεπιτυχῶς, ὁ W. Schultz ἐν Werkmass und Zahlenverhältnisse griech. Tempel, 1851.
4. De Archit. IV, 3, 3.
5. Antiquities of Athens, τ. II, London 1787, σ. 8 - 9.
6. Παρὰ Aug. Aurès, Etude sur les dimensions du Parthénon, Nîmes 1867, σ. 12 - 13.
7. Principles, σ. 7.
8. Ἔ. ἀ. σ. 13 - 16.

ἑκατόμπεδος τῶν ἐπιγραφῶν εἰς τὴν πρόσοψιν πιθανώτατα ἀναφέρεται. Τὰς προσόψεις ἄλλωστε τῶν ναῶν ἀπεικόνισαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπὶ τῶν νομισμάτων των[1].

Τὸ μῆκος τοῦ ποδὸς ὁρίζει εἰς 0,3089 μ., προφανῶς προκῦπτον ἐκ τῆς διὰ τοῦ 100 διαιρέσεως τοῦ ὑπ' αὐτοῦ μετρηθέντος μήκους τοῦ στυλοβάτου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (30,89 μ.).

Ἄλλοι ἐρευνηταὶ ὅμως, ἤδη ἀπὸ τοῦ Spon[2] καὶ τοῦ Ussing[3], εἰς οὓς προσετέθη ἀργότερον καὶ ὁ Dörpfeld[4], ὡς *ἑκατόμπεδον νεὼν* δὲν θεωροῦσι τὸν ἔχοντα μῆκος προσόψεως 100 ποδῶν, ἀλλὰ τὸν ἔχοντα μῆκος σηκοῦ (ἢ κυρίως ναοῦ) 100 ποδῶν (βλ. ἀνωτέρω σ. 350, σημ. 1). Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐλεύθερον μῆκος τοῦ ναοῦ δὲν ἐπήρκει μόνον δι' ἑκατὸν πόδας, προσέθεσαν εἰς αὐτὸ τὸ πάχος τῶν δύο ἐγκαρσίων τοίχων (2,056 μ. + 0,902 μ.), ὁπότε ἐν συνόλῳ τὸ μῆκος ἀπέβαινε, κατὰ Dörpfeld[5] μὲν 32,84 μ., ἤτοι ἴσον πρὸς 100 πόδας τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐρευνητοῦ καθορισθέντος μήκους ποδὸς 0,328 μ.[6], καθ' ἡμᾶς δὲ 0,32878 μ.

Ἀφ' ἑτέρου ὁ Stevens[7], μελετήσας τὰ ὑπὸ τῆς οἰκοδομικῆς ἐπιγραφῆς IG I², 372 ἀναφερόμενα μέτρα τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ Ἐρεχθείου, ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Dörpfeld πόδα τῶν 0,328 μ., εὗρεν, ὅτι τοῦτο τὸ μέτρον ἐφαρμόζεται εἰς τὰ κτίρια τῆς Ἀκροπόλεως, μὲ ἐλαφρὰς ὅμως ἑκάστοτε παραλλαγάς.

Ἐντούτοις ἡ διὰ τῆς ἑρμηνείας ταύτης τοῦ ἑκατομπέδου συναγωγὴ τοῦ μήκους τοῦ ποδὸς παρέχει, κατὰ τὰς νεωτάτας ἐρεύνας τοῦ Dinsmoor[8], ἐσφαλμένα ἀποτελέσματα· διότι τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος τοῦ σηκοῦ ἰσοῦται πρὸς 91,5 ἑλληνικοὺς (δωρικοὺς) πόδας καὶ θὰ ἀπέβαινε 100,5 δωρικοὶ πόδες ἐὰν συμπεριελαμβάνοντο εἰς αὐτὸ οἱ κατὰ τὰ δύο ἄκρα τοῦ σηκοῦ ἐγκάρσιοι τοῖχοι, ἀλλὰ μία κατὰ γράμμα ἐφαρμογὴ τῆς λέξεως ἑκατόμπεδος, λέγει ὁ Dinsmoor, δὲν φαίνεται ἐνδεικνυομένη.

Συνεχίσας περαιτέρω τὰς ἐπὶ τοῦ ποδὸς ἐρεύνας του ὁ Dinsmoor[9], ἀπὸ τοῦ 1910 μέχρι σήμερον, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Dörpfeld καθορισθὲν μῆκος ποδὸς 0,328 μ. ἦτο πολὺ μέγα καὶ ὅτι θὰ πρέπει νὰ ὁρισθῇ μεταξὺ 0,32600 μ. καὶ 0,32725 μ.[10], προτείνει δὲ ὁ ποὺς οὗτος νὰ ὀνομασθῇ μᾶλλον δωρικός, λόγῳ τῆς εὐρείας του χρήσεως καὶ ἔξω τῆς Ἀττικῆς[11]. Τελικῶς ἡ ἐξέτασίς του κατέληξεν εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα[12], ὅτι ὁ δωρικὸς ποὺς ὅλης τῆς Ἑλλάδος ἰσοῦτο πρὸς 0,32648 μ., τῆς

1. Βλ. σχετικῶς καὶ τὸ πρόσφατον ἄρθρον τοῦ Bl. Trell, Architecture on Ancient Coins, Archaeology 29, 1976, σ. 6 ἑξ.
2. Voyage, τ. II, σ. 144 τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1678.
3. De Parthenone Programm, Kopenhagen 1848 καὶ Reisen und Studien, Kopenhagen 1857, σ. 146.
4. AM 15, 1890, σ. 172.
5. Αὐτόθι.
6. Αὐτόθι σ. 177. Ὁ ποὺς οὗτος συνήχθη ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν διαστάσεων (μῆκος, πλάτος, πάχος καὶ ὕψος) πολλῶν μελῶν τοῦ Ἐρεχθείου, ἐν σχέσει πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἐπιγραφῆς IG I², 372, ἥτις ἀναγράφει τὰς ἀνωτέρω διαστάσεις εἰς πόδας, ἡμιπόδια, τριημιπόδια καὶ παλαστάς.
7. Stevens - Paton, Erechtheum, σ. 222.
8. Architecture, σ. 161, 163.
9. Rhamnountine Fantasies, Hesperia 30, 1961, σ. 179, σημ. 3.
10. AJA 51, 1947, σ. 114, σημ. 21.
11. Hesperia 9, 1940, σ. 20, σημ. 40 καὶ Hesperia Suppl. V, 1941, σ. 33, σημ. 8.
12. Atti del 7° Congresso Internationale di Archeologia Classica, I, Roma 1961, σ. 359 ἑξ.

Σικελίας πρὸς 0,32672 μ. καὶ εἰδικώτερον τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν Προπυλαίων πρὸς 0,32685 μ.[1].

ΓΡΑΦΟΜΕΤΡΙΚΑΙ ΧΑΡΑΞΕΙΣ

1. Ἀναλογικαὶ χαράξεις. Ἐξητάσαμεν ἕως τώρα τὰς ἀριθμητικὰς ἀναλογίας, αἵτινες ἰσχύουσιν εἰς τὸν Παρθενῶνα, συναχθείσας εἴτε δι' ἀπ' εὐθείας μετρήσεων τῶν διαφόρων μερῶν, εἴτε καὶ δι' ἀναγωγῆς αὐτῶν πρὸς τὴν μονάδα τοῦ μήκους. Δυνάμεθα ὅμως νὰ συναγάγωμεν αὐτὰς καὶ διὰ γεωμετρικῶν χαράξεων, ἐπειδὴ εἰς τὰς ἀριθμητικὰς σχέσεις ἑνὸς ἔργου, δὲν εἶναι σαφὴς ἡ αἴσθησις τῶν ἁρμονικῶν ἀναλογιῶν του, ἀπὸ τὰ ὁρατὰ μεγέθη του καὶ δύναταί τις οὕτω νὰ δημιουργήσῃ καλλιτεχνικῶς ἀξιόλογα ἀποτελέσματα, χρησιμοποιῶν τὰς γραφικὰς μεθόδους χαράξεων, ἐκ τῶν ὁποίων παραθέτομεν τὰς σπουδαιοτέρας. Ἐκ τούτων πολὺ μᾶς βοηθεῖ ἡ λεπτότατα μελετημένη, κινητὴ καὶ καλλιτεχνικὴ μέθοδος γεωμετρικῆς σχεδιάσεως, τὴν ὁποίαν ἐφήρμοσεν εἰς τὸ περὶ ἀναλογιῶν σύγγραμμά του[2] ὁ Aug. Thiersch, ἤτοι ἡ τῆς γεωμετρικῆς ἀναλογίας, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ τῶν μερῶν καὶ τοῦ ὅλου, ἀκολουθοῦσα ἕνα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μὲ σαφῆ συνείδησιν ἀσκηθέντα κανόνα[3].

Ὁ διάσημος Γερμανὸς ἀρχιτέκτων, γράφων εἰς τὸ περὶ ἀναλογιῶν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς βιβλίον του[4], συμφωνεῖ μὲν ὡς πρὸς τὸ ὅτι τὰ μέρη ἑνὸς κτιρίου ὀφείλουν νὰ εὑρίσκωνται εἰς ὀρθὴν σχέσιν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον, διερωτᾶται ὅμως ἂν πρέπει αὕτη νὰ ἐκφράζεται δι' ἀριθμῶν ἢ δι' ἁπλῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, ἵνα ἐπιτυγχάνεται τὸ κάλλος τοῦ ἔργου.

«Εἰς τὴν μουσικήν, λέγει, ἡ σχέσις τῶν συμφωνούντων φθόγγων ἐπετεύχθη δι' ἀριθμῶν. Τοῦτ' αὐτὸ διεπίστωσαν καὶ οἱ Φυσικοὶ διὰ τὰ χρώματα. Εἶναι ὅμως πλάνη νὰ συναγάγωμεν ἐκ τούτου καὶ ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς δύναται νὰ συλλαμβάνῃ ὡρισμένας ἁπλᾶς γεωμετρικὰς σχέσεις μέτρων — σφάλμα εἰς τὸ ὁποῖον ὑπέπεσαν πολλαὶ θεωρίαι — καὶ ὡς πρὸς τὴν σύλληψιν τῶν διαστάσεων καὶ τῶν σχημάτων. Ἂν π.χ. ἀπὸ δύο καλῶς ἀπηχοῦντας φθόγγους ὁ εἷς εἶναι χαμηλότερος ἢ ὑψωθῇ ὀλίγον ὑπὲρ τὸν ἄλλον, τὸ τύμπανον τοῦ ὠτός μας ἐκτελεῖ ἀκανονίστους ἢ συνθέτους δονήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων παράγεται λανθασμένος φθόγγος. Ἂν ὅμως εἰς ἓν ὀρθογώνιον σχῆμα, τοῦ ὁποίου αἱ πλευραὶ ἔχουν σχέσιν ὡς 2:3 τὸ μῆκος ἀλλάξῃ ὀλίγον, ὁ ὀφθαλμὸς μένει τελείως οὐδέτερος πρὸς τοῦτο».

Εἶναι πάντως βέβαιον, ὅτι ἁπλαῖ ἀριθμητικαὶ ἀναλογικαὶ σχέσεις (οἵας π.χ. διετύπωσεν ὁ Lloyd, βλ. ἀνωτ. σ. 678 ἑξ.) μεταξὺ τῶν διαστάσεων τῶν οἰκοδομικῶν ἔργων τῆς ἀρχαιότητος παίζουν ἕνα ρόλον, ὅστις ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν ἔρευναν. Ὁ Thiersch λοιπὸν δέχεται, ὅτι σταθερὰ γενικῶς ἀναλογία εἶναι καὶ ἡ ὁμοιότης τῶν σχημάτων ὡς

1. Πρβλ. καὶ ἡμετ. σ. 352, σημ. 2.
2. Ἐν Handbuch der Architektur IV, 1, Betrachtungen zu den Proportionen in der Architektur, Darmstadt 1893, σ. 38 - 87.
3. Πβλ. καὶ G. Dehio, Ein Proportiongesetz der Antiken Baukunst and sein Nachleben im Mittelalter und in der Renaissance Strassburg 1895, σ. 33 (τριγωνισμός).
4. Die architektonische Composition, Handb. der Arch.[2] IV, 1, σ. 39.

τὴν πραγματεύεται ὁ Εὐκλείδης[1]. Ἐξετάζοντες τὰ πλέον ἐπιτυχῆ ἔργα ὅλων τῶν ἐποχῶν εὑρίσκομεν, ὅτι εἰς ἕκαστον οἰκοδομικὸν ἔργον ἐπαναλαμβάνεται μία θεμελιώδης μορφὴ καὶ ὅτι τὰ καθ' ἕκαστον μέλη του, διὰ τῆς διατάξεως καὶ τῆς μορφῆς των, σχηματίζουν πάντοτε πρὸς ἄλληλα ὅμοια σχήματα. Ὑπάρχουν βεβαίως διάφορα σχήματα καὶ διάφοροι μορφαί, αἱ ὁποῖαι καθ' ἑαυτὰς μὲν οὔτε ὡραῖαι οὔτε ἄσχημοι δύνανται νὰ ὀνομασθοῦν, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι μόνον ὅταν συντεθοῦν γίνονται ὡραῖαι, ἁρμονία δὲ γεννᾶται δι' ἐπαναλήψεως τῆς κυρίας μορφῆς τοῦ ἔργου εἰς τὰς ὑποδιαιρέσεις του. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη σχέσις τῶν καθ' ἕκαστον μερῶν πρὸς τὸ ὅλον παρατηρεῖται ἰδίως εἰς τὰ ἔργα τῆς κλασσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ εἰς αὐτὴν στηρίζεται ἡ ἑνιαία καὶ ἁρμονικὴ των ἐμφάνισις.

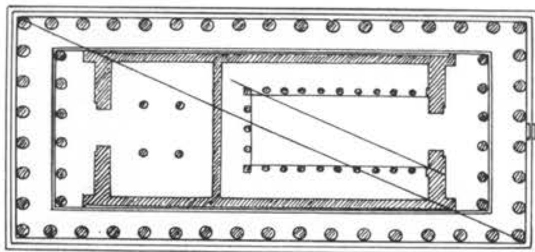
Τούτου τεθέντος πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐφηρμόσθησαν κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς δωρικοὺς ναούς, ἤτοι εἰς ἔργα τὰ ὁποῖα καθώρισε συνεχὴς ἄσκησις, ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα. Οὐδαμοῦ ἀλλοῦ πράγματι ἐπετεύχθη μία τόσον τελεία συμφωνία ὅλων τῶν μερῶν, ὅσον εἰς τὴν κιονοδομίαν τοῦ ἑλληνικῶν δωρικῶν ναῶν· ὄχι διότι εἰς αὐτοὺς ἐφηρμόσθη μία ὡρισμένη καὶ ἀμετάβλητος σχέσις, ἂν καὶ ἐτηρήθησαν καὶ ἡ γενικὴ διάταξις καὶ αἱ λεπτομέρειαι, ἀλλὰ διότι παρατηροῦμεν μίαν πολλαπλότητα εἰς τὰς σχέσεις μήκους πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ, διαμέτρου πρὸς τὸ ὕψος τοῦ κίονος, θριγκοῦ πρὸς τοὺς κίονας κλπ., αἵτινες μεταβάλλονται μὲν συνεχῶς, ἀλλ' ὅμως, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, κάθε οἰκοδομικὸν ἔργον διατηρεῖ τὴν συμφωνίαν τῶν μερῶν του, παρουσιάζον μίαν κλειστὴν ἐν ἑαυτῇ ἁρμονικὴν ἐμφάνισιν.

Δύο ἰδιορρυθμίαι παρουσιάζονται: 1) πολὺ ἁπλαῖ ἀριθμητικαὶ σχέσεις δι' ὡρισμένα μέλη τῆς ἀνωδομῆς, αἵτινες ἐξαφανίζονται εἰς τὴν μεταγενεστέραν ναοδομίαν καὶ 2) ἡ ὁμοιότης τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων ὅλων τῶν ὁμοειδῶν μερῶν, ἥτις διατηρεῖται ὡς ὁδηγὸς σκέψις μέχρι τῆς μεταγενεστέρας ἀρχαιότητος. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν ἐφηρμόσθη κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς ναούς, περὶ τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα.

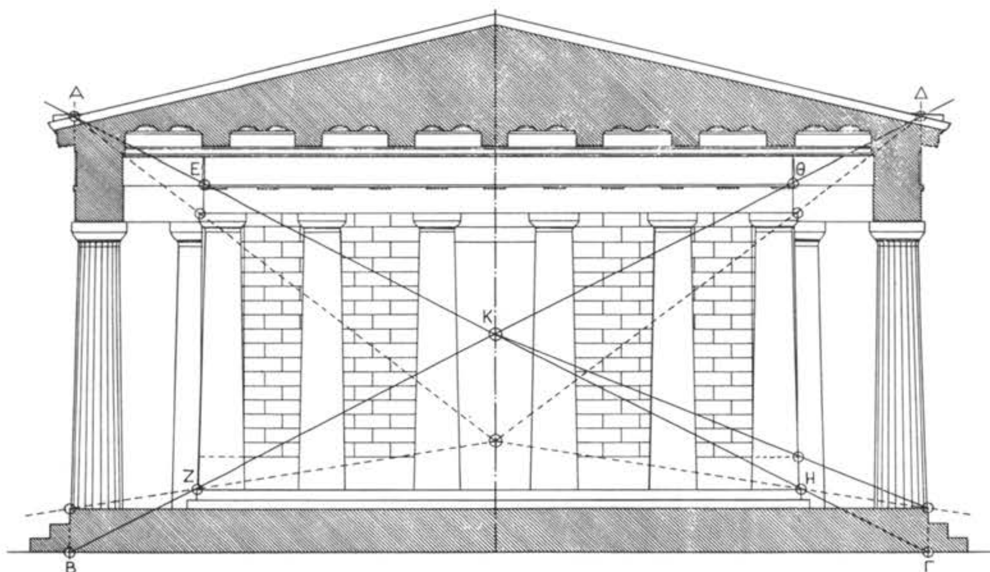
Ὅταν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἔλαβε τολμηροτέραν ἔξαρσιν, μετεβλήθη τὸ ὕψος τοῦ κίονος, διετηρήθη ὅμως ὁ ἄλλος νόμος, ὁ τῆς δευτέρας ἰδιορρυθμίας, δηλαδὴ ὁ τῶν ὁμοίων σχημάτων εἴς τε τὴν κάτοψιν καὶ τὰς ὀρθώσεις. Ἐκ τῆς δευτέρας ταύτης ἰδιορρυθμίας θὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα μόνον τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν Παρθενῶνα στοιχεῖα, διότι τὰ λοιπὰ ἀφορῶσιν εἰς ἑξαστύλους ναούς. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς: τὰ δύο κύρια μέρη τοῦ ναοῦ, ἤτοι τὸ περίβλημα καὶ ὁ πυρήν, δηλαδὴ ἡ στεφάνη τῶν κιόνων καὶ ὁ σηκός, ἔχουν τὴν αὐτὴν διαμόρφωσιν (εἰκ. 470), ἐπαναλαμβάνονται δ' αἱ αὐταὶ μορφαὶ καὶ σχέδια εἰς τὰ μέρη τοῦ θριγκοῦ. Οὕτω: α) εἰς τὴν κάτοψιν μία παραβολὴ τῶν ἰχνογραφιῶν τῶν διαφόρων ναῶν δεικνύει, παρὰ τὴν διαφορὰν τῶν σχέσεων μήκους καὶ πλάτους, τὴν πρόθεσιν νὰ δίδεται τὸ αὐτὸ σχῆμα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν γραμμὴν τοῦ στυλοβάτου καὶ εἰς τὸν σηκόν (εἰκ. 470). Πράγματι, ἂν φέρωμεν τὴν διαγώνιον τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ στυλοβάτου, αὕτη εἴτε συμπίπτει πρὸς τὴν διαγώνιον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 470) ἢ εἶναι παράλληλος πρὸς αὐτήν (πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων τοῦτο ἰσχύει

1. Στοιχεῖα, βιβλ. ς', α', σ. 39 ἑξ. (ἐκδ. Teubner, 1970).

διὰ τὰς κατόψεις ὅλων τῶν δωρικῶν ναῶν), β) αἱ πρὸ καὶ ὄπισθεν τοῦ σηκοῦ ἀποστάσεις εἶναι πολὺ βαθεῖαι, ἐνῶ εἰς τὰς πλευρὰς ἐξαιρετικὰ στεναί, διάταξις, ἥτις δὲν ἐξηγεῖται ἐκ κατασκευαστικῶν ἢ πρακτικῶν λόγων, ἀλλ' ἐκ τῆς τηρήσεως τῆς ὁμοιότητος τοῦ σχήματος, γ) τὸ μέτωπον τοῦ σηκοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι ὁρατὸν ἔξωθεν, μέχρι

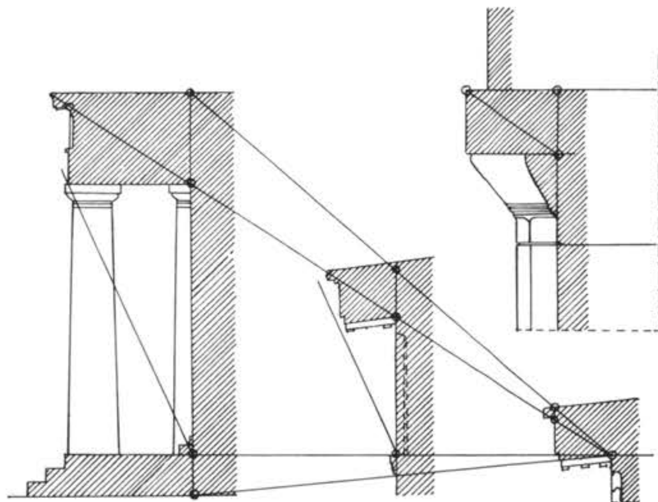
470. Ὁμοία διαμόρφωσις τῆς στεφάνης τοῦ περιστυλίου καὶ τοῦ πυρῆνος τοῦ σηκοῦ (κατὰ Thiersch).

471. Ὁμοιότης ὀρθογωνίων μετώπου τοῦ σηκοῦ πρὸς τὸ περιστυλιακὸν ὀρθογώνιον τοῦ ναοῦ (κατὰ Thiersch).

τῆς κάτω ἀκμῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐπιστυλίου (εἰκ. 471) καὶ τὸ μέτωπον τοῦ ὅλου ναοῦ μετὰ τοῦ βαθμιδωτοῦ κρηπιδώματος αὐτοῦ, σχηματίζουν δύο ὅμοια ὀρθογώνια (εἰκ. 471, ΑΒΓΔ περίβλημα καὶ ΕΖΗΘ πυρήν), τὰ ὁποῖα εἰς τὰ ἀρχαϊκὰ μνημεῖα ἔχουσιν ἀναλογίαν 2:3, εἰς δὲ τὸν Παρθενῶνα περίπου 1:2.

Μόνον εἷς τόσον μεγαλοφυὴς ἀρχιτέκτων ὡς ὁ Ἰκτῖνος θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸ παραδοσιακὸν σχῆμα, δίδων εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ Παρθενῶνος 8 κίονας. Κατήργησε δι' αὐτοῦ τὴν μεταξὺ τοῦ σηκοῦ καὶ τῆς μετόπης ἰσχύουσαν διὰ τοὺς ἑξαστύλους ναοὺς συμφωνίαν, ὡς καὶ τὴν τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τοῦ ὅλου θριγκοῦ. Ἐπέτυχεν ὅμως μίαν τόσον πλήρη συμφωνίαν μεταξὺ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία εἰς οὐδένα ἑξάστυλον ναὸν εἶχεν ἕως τότε ἐπιτευχθῆ. Ἡ εἰκ. 470 δεικνύει σαφῶς πῶς συμφωνεῖ ὁ ὑπὸ κιόνων περιβαλλόμενος ἐσωτερικὸς χῶρος τοῦ ση-

472. Λεπτομέρειαι ἀναλογιῶν κίονος πρὸς τὸν θριγκόν, ἐξοχῆς γείσου πρὸς τὴν ζωφόρον κλπ. (κατὰ Thiersch).

κοῦ μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ τοίχου περιβαλλόμενον χῶρον, πῶς οὗτος πάλιν εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν περίγραμμα τοῦ σηκοῦ καὶ τέλος πῶς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν στεφάνην τῶν κιόνων (εἰκ. 470). Οὕτω κατέστη ἐπίσης δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ εἰς τὴν ἀνωδομήν, καθ' ὅλας τὰς πλευράς, μία συμφωνία μεταξὺ σηκοῦ καὶ κιονοστοιχίας (εἰκ. 471). Ὑπάρχει λοιπὸν ἐδῶ τόσον ἄνευ τῆς βαθμιδωτῆς κρηπῖδος, ὅσον καὶ μετ' αὐτῆς· εἰς τὴν τελευταίαν δὲ περίπτωσιν, ἐὰν συνυπολογισθῇ τὸ ἐπιστύλιον τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας (τῆς προστάσεως) μετὰ τοῦ ὕψους τοῦ σηκοῦ, ἡ πρόσοψις τοῦ σηκοῦ καὶ ἡ πρόσοψις τῆς κιονοστοιχίας σχηματίζουν ἐδῶ ὀρθογώνια, ἀναλογίας 1:2 ἀντὶ 2:3.

Ἐκ τῶν λοιπῶν σχέσεων ἀναφέρομεν τὸ ὕψος καὶ τὴν ἐξοχὴν τοῦ γείσου πρὸς τὸ ὕψος τῆς ζωφόρου, ὡς καὶ τὸ ὕψος καὶ τὴν ἐξοχὴν τοῦ ὅλου θριγκοῦ (ὑπὲρ τοὺς μακροὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ) πρὸς τὸ ὕψος τοῦ κίονος (εἰκ. 472).

Προσθέτομεν ἐν τέλει καὶ τὴν ἑξῆς ἐνδιαφέρουσαν παρατήρησιν τοῦ Thiersch, σχετικὴν πρὸς τὸν Παρθενῶνα, ἰσχύουσαν δὲ ἤδη καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (ναὸς

Ποσειδῶνος Ποσειδωνίας, νῦν Ἥρας ΙΙ)[1]. Ἀφορᾷ δὲ ἡ παρατήρησις αὕτη τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς μάζης ἑνὸς κίονος καὶ τῆς μάζης τοῦ τεμαχίου τοῦ θριγκοῦ, ὅπερ στηρίζεται ἐπ' αὐτοῦ: οὕτω τὸ μεταξὺ δύο ἀξόνων κιόνων τμῆμα τοῦ θριγκοῦ ἰσοῦται πρὸς τὸ τμῆμα τοῦ θριγκοῦ τὸ ἀκκουμβῶν ἐπὶ τοῦ κίονος (εἰκ. 473). Ἐὰν τώρα φέρωμεν τὴν διαγώνιον τοῦ μεταξὺ δύο ἀξόνων κιόνων σχηματιζομένου ὀρθογωνίου (εἰκ. 473) καὶ προεκτείνωμεν αὐτὴν μέχρι τῆς ἄνω ἀκμῆς τοῦ θριγκοῦ, αὕτη ἀποτέμνει ἓν τμῆμα, τὸ ὁποῖον, συντιθέμενον εἰς ἓν ὀρθογώνιον πρὸς τὸ τοῦ ὕψους τοῦ κίονος, σχηματίζει τὴν ἐπιφάνειαν Η ἑνὸς στηρίγματος, ἥτις εἶναι ἴση πρὸς τὴν τοῦ τεμαχίου τοῦ θριγκοῦ a.

Κριτική. Ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ Thiersch διετυπώθησαν πρό τινων ἐτῶν αἱ ἑξῆς παρατηρήσεις: ἐλέχθη οὕτω, ὅτι ἡ θεωρία του, στηριζομένη εἰς τὴν ὁμοιότητα τῶν ἐπιπέδων σχημάτων, ἑδραιώνει μὲν τὴν ἀρχὴν τῶν ἀναλογιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκρυσταλλώνῃ ὡρισμένας σχέσεις ὡς προνομιούχους, ὅπως εἶναι ἡ τῆς χρυσῆς τομῆς. Ἀλλ' ἂν ἡ ἀναλογία προϋποθέτει πάντοτε ὁμοιότητα σχημάτων, ἡ ὁμοιότης καὶ μόνη τῶν σχημάτων δὲν καταλήγει αἰσθητικῶς καὶ εἰς τὴν *ἑνότητα ἐν τῇ ποικιλίᾳ·* διότι δὲν συνεπάγεται πάντοτε τὴν σύνθεσιν τῶν ἀντιθέσεων λέγει ὁ Μιχελῆς[2]. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Thiersch καταλήγει εἰς τὴν φράσιν: ἡ γνῶσις τοῦ νόμου, ὅστις ἐκτίθεται ἐδῶ, δὲν θὰ κάμῃ κανένα ἀρχιτέκτονα. Ὁμολογεῖ δηλαδή, ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀναλογίας εἶναι πτωχὴ καὶ θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μονοτονίαν, ἀναζητεῖ δὲ νὰ σώσῃ τὴν κατάστασιν μὲ τὴν ἀντίθεσιν ποὺ παρεισάγει ἡ ποικιλία. Ἁπλᾶς ὁμοιότητας μορφῶν, λέγει, ἄνευ παραλλαγῶν καὶ ἀντιθέσεων θὰ τὰς εὕρισκε κανεὶς ἀνιαράς. Χρειάζεται λοιπὸν ὁ νόμος αὐτὸς μίαν συμπλήρωσιν μὲ τὴν ἀντίθεσιν καὶ ἡ ἀντίθεσις μίαν συμπλήρωσιν μὲ τὴν ἀναλογίαν. Ἀντίθεσις χωρὶς κάτι κοινὸν θὰ ἐνοχλοῦσε[3].

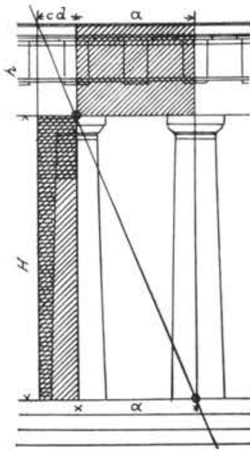
Μέγα ἐλάττωμα τῆς θεωρίας τοῦ Thiersch, προσθέτει ὁ αὐτὸς αἰσθητικὸς - συγγραφεύς, εἶναι τέλος, ὅτι μελετᾷ τὰ ἔργα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μόνον ὡς ἐπιφανείας, ἐνῶ, ὡς γνωστόν, ταῦτα ἐκτείνονται εἰς τρεῖς διαστάσεις. Πρέπει οὕτω νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ δύναται νὰ ἀποτελέσῃ βοήθημα μόνον διὰ τὴν σύνταξιν τῶν προσόψεων καὶ τῶν κατόψεων ἑνὸς ἀρχιτεκτονήματος[4].

Ἕτερος πάλιν τεχνοκρίτης - ἀρχιτέκτων[5] παρετήρησε τὰ ἑξῆς: ἡ θεωρία τοῦ Thiersch στηρίζεται ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν σχημάτων, δηλαδή, ὅτι εἰς τὴν πρόσοψιν ἢ κάτοψιν τοῦ κτιρίου δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ὕπαρξιν παραλλήλων γραμμῶν, αἵτινες ἀναδεικνύουν ὁμάδας ὁμοίων σχημάτων, ἀλλ' ὄχι καὶ ὁμολόγων. Τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς μίαν ἑνότητα συνθετικήν, ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζομεν μίαν συνεχῆ ἀναλογίαν, συνδέουσαν τὰ διάφορα τμήματα - μέλη τοῦ μνημείου. Ἀλλὰ τὸ ἄμεσον ἐρώτημα εἶναι ποῖα ὄντως εἶναι αὐτὰ τὰ μέλη καὶ πῶς διακρίνονται μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν σχημάτων, ἅτινα δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν, ἔστω καὶ εἰς μίαν ἁπλῆν σύνθεσιν; Τίποτε δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ φέρωμεν εὐθείας, συνδεούσας δύο τυχόντα σημεῖα εἰς τὴν ἀπεικό-

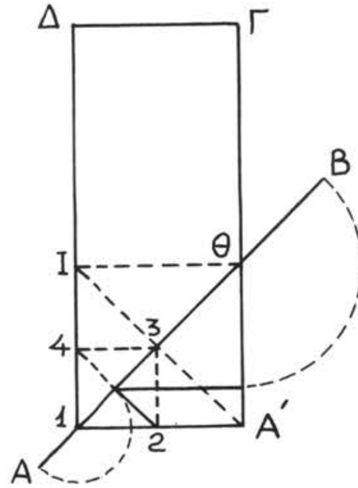
1. Thiersch, ἔ. ἀ. εἰκ. 17.
2. Π. Μιχελης, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη[3], Ἀθῆναι 1965, σ. 103.
3. Αὐτόθι σ. 116.
4. Αὐτόθι σ. 104.
5. Δ.Η. Κωνσταντινιδης, Περὶ ἁρμονικῶν χαράξεων, Ἀθῆναι 1961, σ. 130.

νισιν τῆς συνθέσεως, ἀλλὰ τὰ σημεῖα αὐτὰ διὰ νὰ ἐπαληθεύσουν τὴν θεωρίαν τοῦ Thiersch ὀφείλουν νὰ συνδέωνται δι' ἰσχυρᾶς καὶ οὐχὶ χαλαρᾶς σχέσεως, ὥστε τὸ ὑπ' αὐτῶν καθοριζόμενον σχῆμα νὰ εἶναι ἰσχυρὸν ἀμέσως, ἀναδεικνῦον τὸ μέλος, οὕτινος ἀποτελεῖ τὸ γεωμετρικὸν θεμέλιον, συνδέον δὲ ὁμοίως μὲ ἐπίσης ἰσχυρὰν σχέσιν τοῦτο μὲ τὴν γενικὴν μορφὴν τοῦ μνημείου.

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς γράφει ἀλλαχοῦ (σ. 241 καὶ 291), ὅτι ὁ Thiersch διαβλέπει μὲν γεωμετρικὰς σχέσεις σχετικῶς ἁπλᾶς, τὰ ἐκλεγόμενα ὅμως σημεῖα δὲν εἶναι χα-

473. Σχέσις τῆς μάζης τοῦ κίονος καὶ τῆς μάζης τοῦ τεμαχίου τοῦ θριγκοῦ τοῦ μεταξονίου (κατὰ Thiersch).

474. Χάραξις, ὁρίζουσα τὴν περίμετρον τοῦ Παρθενῶνος (κατὰ Perrot - Chipiez).

ρακτηριστικά, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ θεωρία του δὲν δύναται νὰ μᾶς πείσῃ ἀπολύτως περὶ τῆς ἄλλοτε αὐτουσίας χρησιμοποιήσεώς των.

Παράλληλοι πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀναλογιῶν τοῦ Thiersch εἶναι καὶ δύο ἄλλων αἰσθητικῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς: ἡ τοῦ Miloutin Borissavliévitch, Les théories de l'Architecture, Paris 1926 καὶ ἡ τοῦ M. Hasak, Der Kirchenbau des Mittelalters. Ἐπειδὴ ὅμως αὗται δὲν πραγματεύονται περὶ τῶν ἀναλογιῶν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μνημείων, ἀλλὰ περὶ μνημείων τῆς Δύσεως, ἡ μὲν πρώτη περὶ τοῦ Πανθέου τῶν Παρισίων, ἡ δὲ δευτέρα κυρίως περὶ τῆς Μητροπόλεως τῆς Κολωνίας κ.ἄ. δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσωσιν ἐνταῦθα.

Μία παλαιὰ χάραξις, σχετικὴ πρὸς τὴν γεωμετρικὴν κατασκευήν, δι' ἧς ὁρίζεται ἡ περίμετρος τοῦ Παρθενῶνος, παρεσχέθη καὶ ὑπὸ τῶν Perrot - Chipiez[1]. Κατὰ ταύτην

1. Histoire de l'Art, τ. 7, σ. 556, 557, εἰκ. 252 V.

(εἰκ. 474) ἂν κατασκευάσωμεν ἐπὶ τῆς γραμμῆς 1Α΄ τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ ναοῦ 1Α΄ ΓΔ δύο ἐστιγμένα τετράγωνα (1,2,3,4 καὶ 1Α΄ΘΙ) καὶ φέρωμεν τὴν κοινὴν διαγώνιον 1Θ, προεκτείνωμεν δὲ αὐτὴν ἑκατέρωθεν καὶ κατακλίνωμεν ἐπὶ τῆς προεκτάσεως, ἀφ' ἑνὸς τὸ ἥμισυ τῆς διαγωνίου τοῦ μικροῦ τετραγώνου ἕως Α καὶ ἀφ' ἑτέρου, ἀπὸ τοῦ σημείου Θ, τὸ ἥμισυ τῆς διαγωνίου τοῦ μεγάλου τετραγώνου ἕως Β, τότε τὸ ΑΒ ἰσοῦται πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ, ἤτοι πρὸς Α΄Γ, μὲ σφάλμα μικρότερον τῶν 3 ἑκατοστῶν[1]. Ἡ λύσις αὕτη στερεῖται οὐσιώδους σημασίας καὶ οὐδεμίαν εὗρε σπουδαίαν ἀπήχησιν.

2. Χαράξεις ἐκ διαιρέσεως κύκλου. Μετὰ τὰς ἀναλογικὰς χαράξεις (Thiersch, Borissavliévitch, Hasak), τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, θὰ ἔλθωμεν τώρα εἰς τὰς ἐκ διαιρέσεως κύκλου χαράξεις.

Κύριος ἀντιπρόσωπος τῶν χαράξεων τούτων ὑπῆρξεν ὁ Γερμανὸς H. Mössel, ὅστις τὸ 1926 καὶ τὸ 1931 ἔγραψε δύο σημαντικὰ βιβλία[2], ἀφορῶντα τὴν ἀναλογικὴν σύνθεσιν τῶν ἀρχιτεκτονημάτων τῆς Ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Μεσαίωνος· ἐπειδὴ δὲ εἰς αὐτὰ ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως καὶ μὲ τὸν Παρθενῶνα, ὡς καὶ μὲ τὴν ἐκ διαιρέσεως κύκλου χάραξιν τοῦ τυπικοῦ ἑξαστύλου δωρικοῦ ναοῦ[3], θὰ ἀσχοληθῶμεν ἰδιαιτέρως μὲ ταύτην ἐνταῦθα.

Ὁ κύκλος καὶ αἱ δι' ἐμπειρικῶν μεθόδων διαιρέσεις αὐτοῦ ἦσαν παλαιόθεν γνωστὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην, ὀφειλόμενα εἰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις καὶ μεθόδους, χρησίμους εἰς τοὺς ἱερεῖς διὰ τὸν προσανατολισμὸν τῶν ναῶν ἢ ἄλλας παρομοίας ἐργασίας.

Ἐκ τῶν διαιρέσεων τοῦ κύκλου ἰδιαιτέραν σημασίαν εἶχον ἡ εἰς 8 καὶ ἡ εἰς 10 ἢ 20 ἴσα μέρη. Ἐκ τούτων ἡ μὲν πρώτη σχετίζεται πρὸς τὴν $\sqrt{2}$, ἡ δὲ δευτέρα πρὸς τὸν ἐκ τῆς χρυσῆς τομῆς ἤτοι τῆς κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον τμήσεως δεδομένης εὐθείας ἀριθμὸν Φ (= 1,618)[4]. Διὰ τῶν σχέσεων τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ἐκφράζει ὁ Mössel τοὺς λόγους τῆς ἀκτῖνος τοῦ κύκλου καὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ εἰς αὐτὸν ἐγγεγραμμένου δεκαγώνου. «Δυστυχῶς ὁ Mössel δὲν εὗρεν ἕνα νόμον, ὅστις νὰ διέπῃ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ καὶ τούτου ἕνεκα καταντοῦν ταῦτα μᾶλλον τυχαῖα καὶ ἀπίθανα, αἱ δὲ γεωμετρικαὶ χαράξεις αὐτοῦ δὲν ἔχουν λογικόν τι στήριγμα, ὥστε νὰ φαίνωνται ἀπίθανοι»[5]. «Παρὰ τὴν μεθοδικότητα τοῦ ἔργου τοῦ Mössel», γράφει ὁ Μιχελῆς[6], «οὐδὲν θετικὸν συμπέρασμα δυνάμεθα ἐξ αὐτῆς νὰ ἐξαγάγωμεν. . . εἶναι δὲ οὐτοπία ἡ ἀναζήτησις ἀποτελεσμάτων ἄνευ ἐπιστημονικῆς ἀνευρέσεως νομοτελείας τινός, δικαιολογουμένης ὑπὸ τῶν πραγμάτων». Τούτου ἕνεκα καὶ αὐτὸς εὑρίσκει εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Mössel τὰ ἑξῆς

1. Τὸ μῆκος ἐλήφθη συμφώνως πρὸς τὴν ἀποτύπωσιν τοῦ IWANOFF (Architektonische Studien V, πίν. 22).

2. E. MÖSSEL, Die Proportion in Antike und Mittelalter, München 1926 καὶ Urformen des Raumes als Grundlagen der Formgestaltung, München 1931.

3. Proportion, σ. 38 - 39 καὶ σχ. 25 - 26 καὶ τοῦ ὀκταστύλου Παρθενῶνος, Urformen, σ. 28, σχ. 8 ἐκτὸς κειμένου.

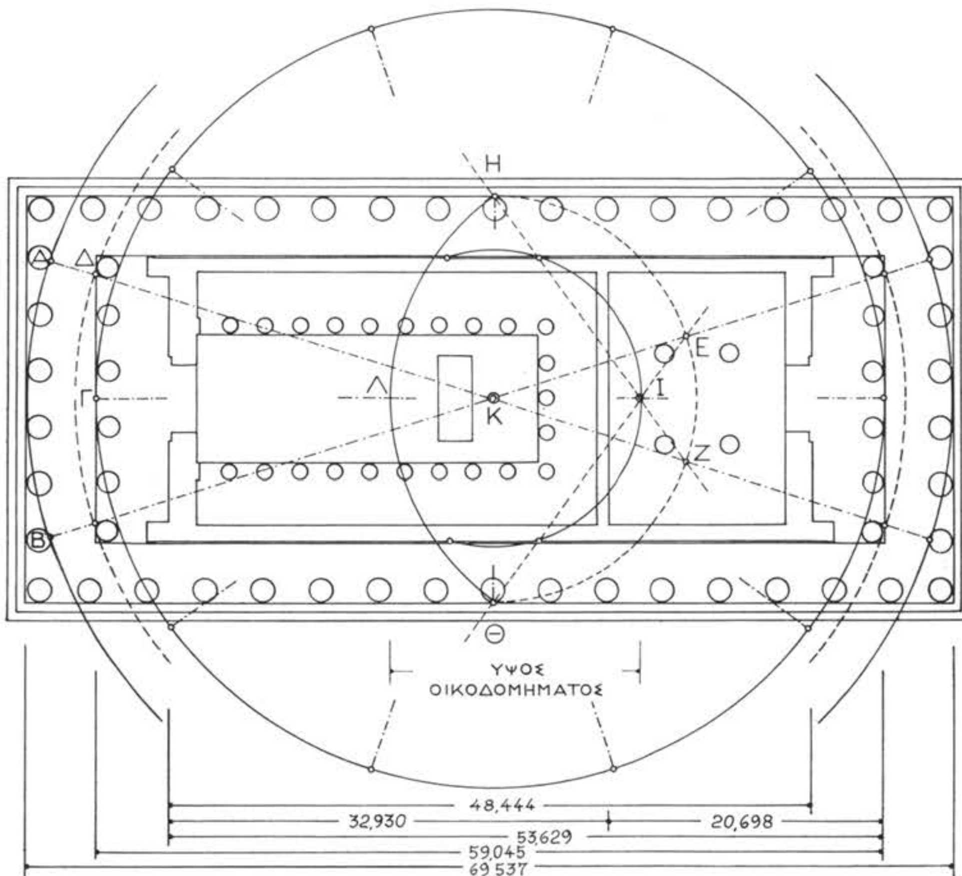
4. Βλ. σχετικῶς τὰ ἀνωτέρω περὶ χρυσῆς τομῆς λεχθέντα σ. 671 ἑξ. καὶ Π. ΜΙΧΕΛΗΝ, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη[3], Ἀθῆναι 1965, σ. 88.

5. Δ. Η. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Περὶ ἁρμονικῶν χαράξεων ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, Ἀθῆναι 1961, σ. 43.

6. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη[3], σ. 104.

βασικὰ ἐλαττώματα: 1) τὴν μελέτην τῆς κατόψεως χωριστὰ ἀπὸ τὴν ὄψιν, 2) σχετικὴν αὐθαιρεσίαν εἰς τὴν διαλογὴν τῶν σημείων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα διέρχονται αἱ χαράξεις του καὶ 3) τὸ πολύπλοκον αὐτῶν.

Ἐπειδὴ ἐντούτοις ἡ χρυσῆ τομή, ἥτις, κατὰ τὸν Mössel[1], ἔπαιξε τόσον σπουδαῖον

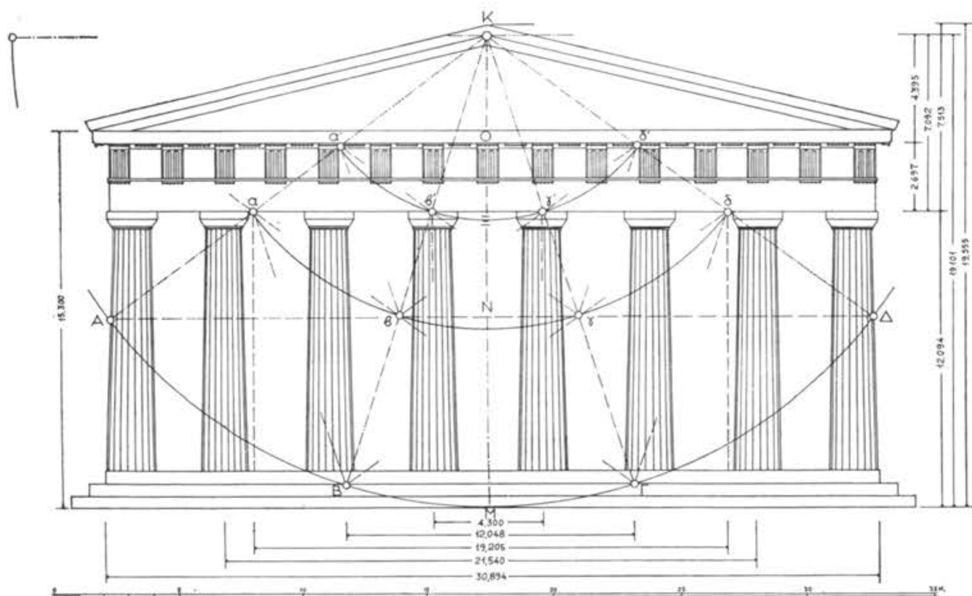

475. Χάραξις τῆς κατόψεως τοῦ Παρθενῶνος ἐκ διαιρέσεως κύκλου εἰς δέκα τομεῖς (κατὰ Mössel).

ρόλον κατά τε τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν Μεσαίωνα καὶ τὴν ὁποίαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, τόσον εὐρέως ἐφαρμόζει ὁ Mössel εἰς τὰς χαράξεις του, ὑπεισέρχεται καὶ εἰς τὰς περὶ τῆς κατόψεως καὶ τῆς *ὀρθογραφίας* (προσόψεως) τοῦ Παρθενῶνος χαράξεις αὐτοῦ,

1. Urformen, σ. 36.

ἐθεώρησα σκόπιμον νὰ τὰς συμπεριλάβω ἐνταῦθα. Ἰδοὺ λοιπὸν τί γράφει σχετικῶς ὁ Mössel ὡς πρὸς τὴν κάτοψιν τοῦ Παρθενῶνος εἰς τὸ δεύτερον σύγγραμμά του[1], εἰς τὸ ὁποῖον παραθέτει τὴν ἐκ διαιρέσεως κύκλου εἰς δέκα ἴσα μέρη προκύπτουσαν χάραξιν: ἐγγράφομεν κανονικὸν δεκάγωνον εἰς κύκλον μὲ κέντρον Κ, ὁριζόμενον ἐκ τῆς τομῆς τοῦ κατὰ μῆκος καὶ τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος τοῦ ναοῦ (εἰκ. 475). Διὰ τοῦ αὐτοῦ κέντρου χαράσσομεν τρεῖς κύκλους, τῶν ὁποίων ὁ ἐξώτερος ἔχει ἀκτῖνα ΚΑ ἢ ΚΒ, ἴσην πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν στυλοβάτην. Ὁ τρίτος κύκλος

476. Χάραξις τῆς προσόψεως τοῦ Παρθενῶνος ἐκ διαιρέσεως κύκλου εἰς δέκα τομεῖς (κατὰ Mössel).

γράφεται μὲ ἀκτῖνα ΚΓ, ἴσην πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους τοῦ ναοῦ ἀπὸ προστάσεως εἰς πρόστασιν καὶ ὁ δεύτερος γράφεται μὲ ἀκτῖνα ΚΔ, ἴσην πρὸς τὴν τομὴν τῆς ἀκτῖνος ΚΑ καὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς προστάσεως.

Ἐὰν μὲ κέντρον τὸ Κ καὶ ἀκτῖνα ἴσην πρὸς τὸ 1/2 τοῦ μήκους τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος ΗΘ γράψωμεν κύκλον, ἡ τομή του μετὰ τῶν σκελῶν τοῦ κεντρικοῦ τομέως ὁρίζει τὰ σημεῖα Ε καὶ Ζ. Ἂν ἔπειτα ἑνώσωμεν δι' εὐθειῶν τὰ σημεῖα Ε καὶ Ζ μὲ τὰ ἄκρα τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος Η καὶ Θ ἡ τομή των ὁρίζει τὸ σημεῖον Ι. Ἐὰν τώρα μὲ κέντρον τὸ Ι καὶ ἀκτῖνα ΙΗ ἢ ΙΘ γράψωμεν τόξον κύκλου, τοῦτο τέμνει τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ναοῦ εἰς Λ, ἡ δὲ ἀπόστασις ΙΛ μᾶς δίδει τὸ ὕψος τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ, μετρούμενον ἀπὸ τῆς εὐθυντηρίας Μ μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ καταετίου γείσου ο (εἰκ. 476).

1. Urformen, σ. 36.

Τοῦτο, ὡς ἐξηλέγξαμεν, εἶναι ἀκριβές. Τὴν ἀναλογίαν τῶν διαστάσεων τοῦ στυλοβάτου ὁ Mössel δέχεται ἴσην πρὸς τὴν $\sqrt{5}$ (2,236), ἐνῶ, ὡς ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω (σ. 100), αὕτη ἀπέχει περισσότερον τῆς πραγματικότητος ἀπὸ τὴν τοῦ 1:2,251.

Πρόσοψις. Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν πρόσοψιν. Ἐνταῦθα, ἐντὸς τοῦ κανονικοῦ δεκαγώνου, ἐγγράφονται τρεῖς ὁμόκεντροι κύκλοι, ἔχοντες ὡς κέντρον τὴν κορυφὴν τοῦ καταετίου γείσου Κ (εἰκ. 476). Ἐκ τούτων ὁ μεγαλύτερος (ἐξώτερος) ἔχει ἀκτῖνα ΚΜ, ἴσην πρὸς τὴν ἀπόστασιν τοῦ κέντρου Κ ἀπὸ τοῦ κατωτάτου ἀναβαθμοῦ. Τοῦ δευτέρου αἱ ἀκτῖνες Κα, Κβ, Κγ, Κδ διέρχονται ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἄκρου τοῦ ἄβακος τοῦ 2ου ἀπὸ τῶν ἄκρων κίονος τῆς προσόψεως, τοῦ δὲ τρίτου αἱ μὲν ἀκτῖνες Κβ΄ καὶ Κγ΄, διέρχονται ἀπὸ τὸ μέσον τοῦ 4ου καὶ τοῦ 5ου ἀπὸ τῶν ἄκρων κίονος τῆς προσόψεως, αἱ δὲ Κα΄ καὶ Κδ΄ ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἄνω ἄκρων τῆς 5ης ἀπὸ τῶν ἄκρων τριγλύφου. Αἱ ἀνωτέρω περιγραφεῖσαι ἀκτῖνες εἶναι προφανῶς ἐκ τῶν προτέρων τετμημέναι κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον καὶ μάλιστα πολλαπλῶς. Οὕτω οἱ τρεῖς περιγραφέντες κύκλοι τέμνουσι τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἐγγεγραμμένου δεκαγώνου ἢ μέρη αὐτῶν κατὰ τὴν χρυσῆν τομήν, δηλαδὴ κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον. Π.χ. τῆς ἀκτῖνος ΚΑ τὸ μὲν ἔλασσον τμῆμα εἶναι τὸ Αα, τὸ δὲ μεῖζον τὸ Κα. Καὶ πάλιν τῶν τμημάτων Κα τῆς αὐτῆς ἀκτῖνος τὸ μὲν αα΄ ἀποτελεῖ τὸ ἔλασσον, τὸ δὲ Κα΄ τὸ μεῖζον. Ἐπίσης τοῦ τμήματος Αα΄ τῆς αὐτῆς ἀκτῖνος τὸ τμῆμα Αα ἀποτελεῖ τὸ μεῖζον, τὸ δὲ αα΄ ἀποτελεῖ τὸ ἔλασσον. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ διὰ τὰς ἀκτῖνας τῶν δέκα τομέων τοῦ δεκαγώνου. Πλὴν ὅμως τούτων, ἐὰν φέρωμεν παραλλήλους πρὸς τὸν στυλοβάτην γραμμὰς τῶν σημείων τομῆς τῶν ἀκτίνων (Α, β, γ, Δ) τότε καὶ ὁ κατακόρυφος ἄξων τοῦ ναοῦ ΚΜ παρατηροῦμεν, ὅτι τέμνεται εἰς τὰ σημεῖα Ν, Ξ, Ο κατὰ τὰς ἑξῆς χρυσᾶς τομάς: 1) τὸ ΜΞ τέμνεται εἰς τὸ Ν κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον, ὁπότε τὸ μὲν ΜΝ εἶναι τὸ μεῖζον, τὸ δὲ ΝΞ τὸ ἔλασσον, 2) τὸ ΝΟ τέμνεται εἰς Ξ κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον καὶ 3) τὸ ΚΞ εἰς τὸ Ο κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον.

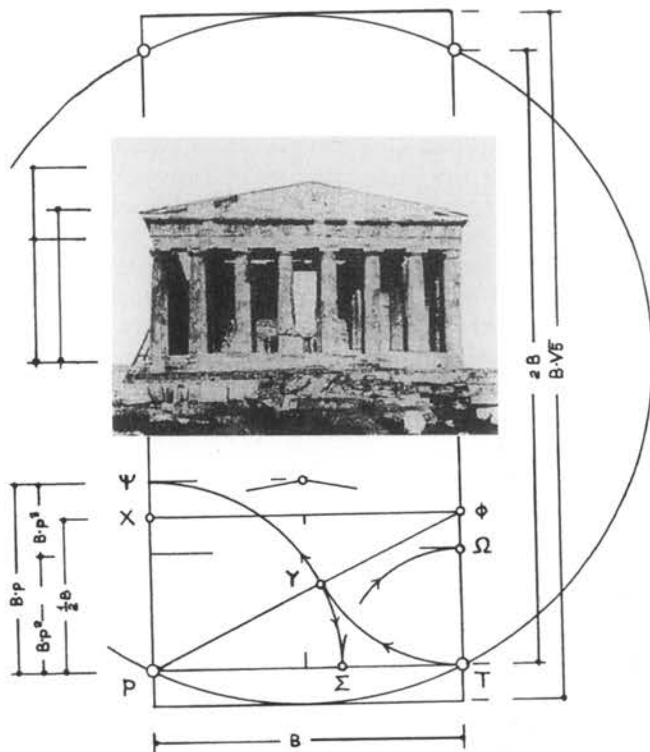
Ἄλλαι ἐπίσης ὁριζόντιαι κατὰ χρυσῆν τομὴν τμήσεις παρουσιάζονται εἰς τὴν κάτω γραμμὴν τοῦ ἐπιστυλίου, ὅπου τὸ αγ΄ τέμνεται εἰς τὸ β΄ κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον καὶ ἀντιστοίχως τὸ δα εἰς τὸ γ΄.

Εἶναι λοιπὸν κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρουσα ἡ μελέτη τοῦ Mössel, διότι ἀποδεικνύει τὴν— μετά τινος ὅμως ἐλαστικότητος — ἐφαρμογὴν τῆς χρυσῆς τομῆς καὶ εἰς διαστάσεις τοῦ Παρθενῶνος.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω διεπίστωσεν ἀκόμη ὁ Mössel καὶ τὰς ἑξῆς ἀναλογικὰς σχέσεις χρυσῆς τομῆς τῆς προσόψεως, τὰς ὁποίας καὶ γραφικῶς παρέστησε (εἰκ. 477 κάτω): 1) τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου ΡΤ τέμνεται ἀπὸ κύκλον ἀκτῖνος ΡΨ, ἴσης πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ καταετίου γείσου κατὰ τὴν χρυσῆν τομήν (ΡΣ μεῖζον, ΣΤ ἔλασσον) (εἰκ. 477), 2) ἡ διαγώνιος τοῦ ὀρθογωνίου ΤΦΧΡ (ἔνθα ΡΤ τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου καὶ ΡΧ τὸ μέχρι τοῦ κάτω μέρους τοῦ ὁριζοντίου γείσου ὕψος), τέμνεται ὑπὸ τοῦ ὁλικοῦ ὕψους τοῦ ναοῦ ΡΨ εἰς τὸ σημεῖον Υ κατὰ χρυσῆν τομήν (ΡΥ μεῖζον, ΥΦ ἔλασσον), 3) μὲ ἀκτῖνα τὸ ὕψος ΡΧ ἢ ΤΦ, ἤτοι ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τῆς κρηπῖδος μέχρι τοῦ κάτω μέρους τοῦ ὁριζοντίου γείσου, γράφομεν τόξον, ὅπερ τέμνει τὴν διαγώνιον τοῦ ὀρθογωνίου κατὰ χρυσῆν τομὴν εἰς τὸ Υ, 4) ἂν γραφῇ τόξον μὲ κέντρον τὸ Τ καὶ ἀκτῖ-

να ΤΩ, ἴσην πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἐπιστυλίου, τοῦτο θὰ τάμῃ τὸν στυλοβάτην εἰς τὸ Σ κατὰ χρυσῆν τομήν (ΡΣ μεῖζον, ΣΤ ἔλασσον).

Ἄλλο παράδειγμα ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας τοῦ Mössel, ἤτοι τοῦ προσδιορισμοῦ χαρακτηριστικῶν σημείων ἑνὸς μνημείου ἐκ διαιρέσεως κύκλου, παρέσχεν ὁ Mössel τὸ τοῦ θριγκοῦ τῶν Προπυλαίων τῆς Ἀκροπόλεως[1].

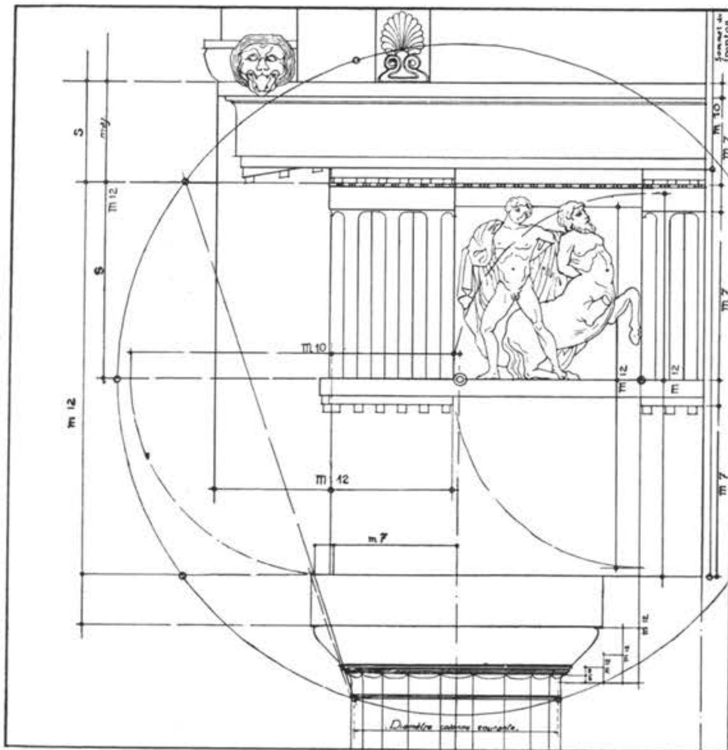
477. Ἀναλογικαὶ σχέσεις χρυσῆς τομῆς τῆς προσόψεως (κατὰ Mössel).

Πάντως τὸ ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Mössel συμπέρασμα εἶναι, ὅτι ἐπιτυγχάνεται μὲν διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ κύκλου ἡ εὕρεσις χαρακτηριστικῶν τινῶν σημείων τοῦ μνημείου, ἀλλ' ἡ τοποθέτησις τοῦ κέντρου τῶν κύκλων εἶναι μᾶλλον αὐθαίρετος καὶ δὲν ὑπόκειται εἴς τινα νομοτέλειαν. Ἑπομένως ἡ διὰ τῶν κύκλων προσπάθεια στερεῖται

1. Urformen, πίν. 16, σχ. 39.

δυστυχῶς πρακτικῆς σημασίας καὶ οὐδὲν θετικὸν συμπέρασμα ἐξ αὐτῆς δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν.

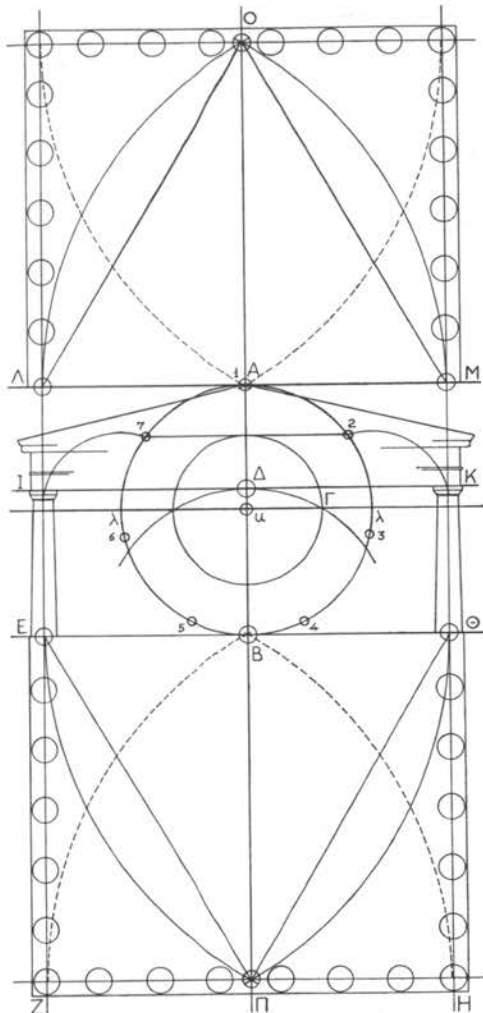
Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν τῶν ἐκ κύκλου χαράξεων δύναται νὰ καταταχθῇ καὶ τὸ περὶ χαράξεων ἔργον τοῦ Γάλλου ἀρχιτέκτονος M. A. Texier, Géométrie de l'Architecte, Paris 1934. Τοῦ Texier ἡ θεωρία ἔχει συγγένειαν πρὸς τὴν τοῦ Mössel, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἁρμο-

478. Ἁρμονικὴ χάραξις ἐκ διαιρέσεως κύκλου τοῦ θριγκοῦ τοῦ Παρθενῶνος (κατὰ Texier).

νικὴ χάραξις τοῦ θριγκοῦ τοῦ Παρθενῶνος, τὴν ὁποίαν παρέσχεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀναφερθὲν σύγγραμμά του (σ. 77, σχ. 63, ὅθεν ἡμετ. εἰκ. 478). Ἐκ τῆς παραβολῆς τῆς ἡμετ. εἰκόνος 478 πρὸς τὴν ἀντίστοιχον τοῦ Mössel διὰ τὰ Προπύλαια βλέπομεν τὴν ὁμοιότητα τῶν δύο χαράξεων, αἵτινες ἀμφότεραι χρησιμοποιοῦν δύο κύκλους, ἔχοντας κέντρον τὸ αὐτὸ σημεῖον τῆς βάσεως τῆς γωνιαίας τριγλύφου. Δὲν εἶναι ὅμως ἐνταῦθα ἀπολύτως σαφὲς τὸ πῶς ἐπιτυγχάνεται ὁ προσδιορισμὸς σπουδαίων σημείων τοῦ μνημείου· διότι ὁ Texier δὲν διατυπώνει σαφῶς τὰς ἀπόψεις του, ὡς ἤδη παρετήρησε

καὶ ὁ Δ. Ἠ. Κωνσταντινίδης[1]. Δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς τὴν διαλεύκανσιν τοῦ προβλήματος τούτου, ἀρκούμενοι ἁπλῶς εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ σχεδίου τοῦ Texier (εἰκ. 478).

479. Χάραξις τῆς κατόψεως τοῦ Παρθενῶνος ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ (κατὰ Texier).

Τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς θεωρίας τοῦ Texier εἶναι, ὅτι χρησιμοποιεῖ, πρὸς εὕρεσιν χαρακτηριστικῶν σημείων τοῦ μνημείου, ὄχι μόνον τὸ ἐγγεγραμμένον δεκάγωνον, ἀλλά, πρὸς εὕρεσιν καὶ τῶν ὑπολοίπων σημείων, καὶ δύο ἄλλα ἀκόμη πολύγωνα μὲ 7 καὶ 12 ἴσους τομεῖς, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει μὲν διὰ τοῦ Μ7 καὶ τοῦ Μ10 εἰς τὸ σχέδιόν του, δὲν ἐξηγεῖ ὅμως σαφῶς καὶ τὴν λειτουργίαν των.

Πολὺ σαφέστερος εἶναι ὁ Texier εἰς τὴν χάραξιν τῆς κατόψεως τοῦ Παρθενῶνος ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 479). Πρὸς τοῦτο, ὁ Γάλλος ἀρχιτέκτων χαράσσει κύκλον μεταξὺ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος Α καὶ τῆς κρηπῖδος Β (στυλοβάτου) καὶ ἐγγράφει εἰς τὸ ἐσωτερικόν του ἄλλον ὁμόκεντρον κύκλον μὲ σχέσιν ἀκτῖνος πρὸς τὸν πρῶτον κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον. Ἀπὸ τοῦ σημείου Β τοῦ ἄξονος χαράσσει, μὲ ἀκτῖνα ΒΓ, σημείου συναντήσεως τοῦ δευτέρου κύκλου πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ πρώτου, τόξον κύκλου ΔΓ, ὁπότε ἡ διὰ τοῦ Δ ὁριζοντία καθορίζει τὸ κάτω μέρος τοῦ θριγκοῦ ΙΚ. Ὁ ἐσωτερικὸς κύκλος δίδει διὰ τῆς συναντήσεως τῆς ὁριζοντίας ἐφαπτομένης του πρὸς τὸν πρῶτον τὰ σημεῖα 2 καὶ 7, τὰ ὁποῖα τὸν διαιροῦν κατὰ προσέγγισιν εἰς ἑπτὰ ἴσα μέρη (1, 2, 3, 4 κλπ.), μία δὲ κατάκλισις τῶν σημείων 2 καὶ 7 ἐπὶ τῆς διαμέτρου τοῦ μεγάλου κύκλου, γινομένη μὲ κέντρα τὰ λ, λ καὶ ἀκτῖνα d καθορίζει τὸν ἄξονα τῆς γραμμῆς τῶν ἐξωτε-

1. Αἱ ἁρμονικαὶ χαράξεις, σ. 146.

ρικῶν κιόνων, ἥτις εἶναι ἡ γραμμὴ τῶν κέντρων βάρους τῶν σημείων στηρίξεως καὶ ἔχει οὐσιώδη πλαστικὴν ἀξίαν.

Μεταξὺ ἐπιστυλίου ΙΚ καὶ τῆς ὁριζοντίας γραμμῆς διὰ τῆς κορυφῆς Α τοῦ ἀετώματος ΑΜ μία διαίρεσις εἰς 10 δίδει κάτωθεν τοῦ γείσου μίαν συμπληρωματικὴν γραμμήν, ἥτις δὲν σημειοῦται εἰς τὸ σχέδιον.

Τὰ μήκη, τὰ ὁποῖα παρέσχον εἰς τὸ βιβλίον των οἱ Perrot - Chipiez[1] μεταξὺ τῶν ἀξόνων τῶν ἐξωτερικῶν κιόνων εἶναι 28,815 μ. διὰ τὸ πλάτος καὶ 67,426 μ. διὰ τὸ μῆκος. Ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους σχέδιον τῆς κατόψεως ἐχαράσσετο μὲ τὴν περιβάλλουσαν τὴν πρόσοψιν ἐπιφάνειαν ΛΜΘΕ κατακεκλιμένην ἐπὶ τῆς κατόψεως καὶ ηὐξημένην κατὰ δύο ἰσόπλευρα τρίγωνα, χαραγμένα μὲ πλευρὰς ΛΟ, ΜΟ, ΕΠ καὶ ΘΠ ἴσας πρὸς τὸ πλάτος ΙΚ, βλέπομεν, ὅτι μὲ βάσιν τὰ ἀνωτέρω μέτρα ἡ σχέσις τῆς πρωταρχικῆς ἐπιφανείας, ὤφειλε νὰ εἶναι 0,607 μ. Λοιπὸν ἡ περιγραφεῖσα χάραξις δίδει ἀκριβῶς τὴν σχέσιν 0,604, ἡ δὲ ἀποτύπωσις τῶν Stuart καὶ Revett δίδει σχέσιν 0,609. Ἡ διαφορὰ χαράξεως μεταξὺ 0,604 καὶ 0,609 δύναται νὰ προέρχεται ἐκ μιᾶς ὀπτικῆς διορθώσεως εἰς τὸ ὕψος τῆς προβλεφθείσης συμμετρίας. Εἶναι τῆς τάξεως περίπου τοῦ ἑνὸς ἑκατοστοῦ καὶ κανονική, ἡ δὲ ὕπαρξίς της εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὀλιγώτερον ἢ ἀλλαχοῦ, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ.

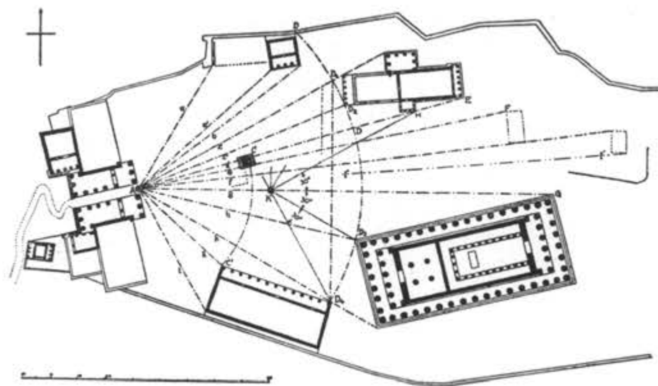
Ὁ ἀριθμὸς 7 εἶναι συνδεδεμένος πρὸς τὸν κύκλον καὶ ἤδη ἐμελετήθη εἰς τὰς σχέσεις του πρὸς τὸν ἀριθμὸν 10 εἰς τὴν πυραμίδα τοῦ Χέοπος, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τὴν χάραξιν τῆς προσόψεως τοῦ Παρθενῶνος, δίδει δὲ γραμμικῶς τὴν ἑξῆς νέαν ἀξιόλογον σχέσιν: τὸ μῆκος τῆς περιφερείας τοῦ κύκλου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀκτῖνά του εἶναι 6,2832, ἤτοι 2π, ἡ δὲ σχέσις αὕτη εἶναι πολὺ πλησίον ἐκείνης τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν, ἐγγράφοντες ἐπὶ τῆς ἀκτῖνος τῆς περιφερείας τὸ μῆκος τῆς πλευρᾶς τοῦ ἑπταγώνου. Τὸ μῆκος τοῦτο, διαιρούμενον διὰ τῆς διαφορᾶς του πρὸς τὴν ἀκτῖνα τοῦ περιγεγραμμένου κύκλου, δίδει 6,5692, δηλαδὴ ἐπιτυγχάνομεν οὕτω μίαν γραμμικὴν σχέσιν, πλησιάζουσαν τὴν τιμὴν τοῦ 2π. Ἡ σχέσις αὕτη μεταξὺ τῆς περιφερείας καὶ τῆς ἀκτῖνος τοῦ κύκλου, ὑπῆρξεν ἓν τῶν πρώτων προβλημάτων ποὺ προεβλήθησαν εἰς τὴν ὀξύνοιαν τῶν μελετητῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἐγένετο δὲ ἀποδεκτὴ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ Παρθενῶνος ὡς τύπος τῆς φυσικῆς γεωμετρικῆς σχέσεως. Φαίνεται ἄλλωστε, ὅτι εἶχε παίξει μέγα μέρος εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀρχιτεκτονικήν, ἀφοῦ τὴν συναντῶμεν ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὸν Ἀκράγαντα καὶ εἰς τὸν ναὸν C τοῦ Σελινοῦντος.

3. Πολικαὶ χαράξεις. Ἡ θεωρία τῶν πολικῶν χαράξεων, τὴν ὁποίαν πρὸ 40ετίας περίπου προέβαλεν ὁ ἀρχιτέκτων Κ. Δοξιάδης[2], ἀφορᾷ τὰ ἐλεύθερα ἀρχιτεκτονικὰ συγκροτήματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἰδιαιτέρως τὰ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Περικλέους ἀνεγερθέντα. Τὰ συγκροτήματα ταῦτα ὁ Δοξιά-

1. Histoire de l'Art, τ. 7, πίν. σ. 571 (Parthénon).
2. Raumordnung im Griechischen Städtebau, Heidelberg 1937. Περίληψίς της καὶ εἰς Τεχνικὰ Χρονικὰ τοῦ 1938, τεῦχ. 145/146, σ. 9 - 23· βλ. καὶ Δ. ΠΙΚΙΩΝΗΝ, Τὸ τρίτο μάτι, ἀριθ. 7 - 12.

δης δὲν δέχεται, ὡς μέχρι τοῦδε ἐγίνετο, ὅτι ἦσαν τυχαίως ἢ κατά τινα φαινομενικὴν ἀταξίαν μὲ ρομαντικὸν τρόπον διατεταγμένα, ἀλλ' ὅτι ἦσαν ὑποτεταγμένα εἰς προκαθωρισμένον τι σχέδιον, ἐφαρμοσθὲν μέ τινα νομοτέλειαν.

Οὕτω ἡ διάταξις τῶν ἐπὶ τῆς 'Ακροπόλεως μνημείων ἠκολούθει, κατὰ Δοξιάδην, τὰς ἑξῆς τρεῖς ἀρχάς: 1) ἕκαστον μνημεῖον ἐγγράφεται εἰς μίαν ὀπτικὴν γωνίαν[1], εὑρισκομένην εἰς ἁρμονικὴν πρὸς τὰς ἄλλας σχέσιν (1:2 ἢ 2:3) καὶ ὅλαι αὗται αἱ γωνίαι ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ σημεῖον ὁράσεως τῆς ἐξόδου τῶν Προπυλαίων (εἰκ. 480), 2) ἕκαστον κύριον μνημεῖον συναντᾶται πρὸς τὸ γειτονικόν του ἐπὶ μιᾶς ὀπτικῆς ἀκτῖνος, οὕτως, ὥστε νὰ μὴ μένῃ μεταξύ των κενόν· μόνον ἡ ἀνατολικὴ ὁδὸς μένει ἐλευθέρα, 3) τὰ κύρια μνημεῖα ἐφάπτονται τῆς περιφερείας κύκλου, οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζουν ἑνότητα μὲ τὸν ὁρίζοντα.

480. Κάτοψις τῶν ὀπτικῶν πρὸς τὰ μνημεῖα ἀκτίνων ἀπὸ τῶν Προπυλαίων (κατὰ Δοξιάδην).

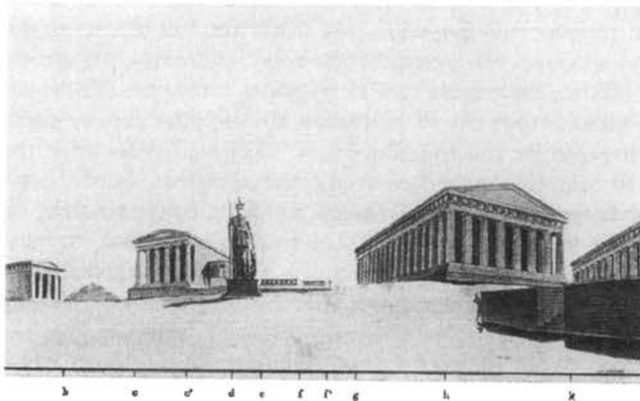
Αὐστηρὰν καὶ λεπτομερῆ κριτικὴν τῆς μελέτης τοῦ Δοξιάδη ἔκαμε τὸ 1938 ὁ A. v. Gerkan[2], ὁ ὁποῖος ἀνήρεσε τὰ συμπεράσματα τοῦ συγγραφέως, θεωρήσας ταῦτα ὡς μὴ προσαρμοζόμενα πρὸς τὴν πραγματικότητα. Πρὸς τὰς ἀνωτέρω τρεῖς ἀπόψεις τοῦ Δοξιάδη διεφώνησεν, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1938, καὶ ὁ Π. Μιχελῆς[3] διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: 1) διότι αἱ γωνίαι ποὺ περιέχουν τὰ κτίρια ἠμποροῦσαν νὰ περιέχουν καὶ ἄλλα, διαφόρως τοποθετημένα. 'Απόδειξις δὲ τούτου εἶναι, ὅτι ἂν στρέψωμεν τὸν Παρθενῶνα πρὸς ἀντίθετον διεύθυνσιν, ἀλλὰ ἐντὸς τῆς αὐτῆς γωνίας, ἡ ἁρμονία τοῦ συνόλου φυσικὰ καταστρέφεται, ἂν καὶ αἱ γωνίαι ἔμειναν αἱ αὐταί, 2) τὸ σημεῖον ὁράσεως εἰς τὴν ἔξοδον τῶν Προπυλαίων δὲν εἶναι σταθερόν· διότι ὁ θεατής, μετὰ τὴν εἴσοδόν του, ἀρ-

1. 'Η περὶ ὀπτικῶν γωνιῶν θεωρία στηρίζεται εἰς τὸ περὶ 'Οπτικῶν ὅρων ἔργον τοῦ ΕΥΚΛΕΙΔΟΥ, κεφ. ιε', καθ' ἣν τὸ φαινόμενον μέγεθος ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς γωνίας, τὴν ὁποίαν σχηματίζουν αἱ πρὸς αὐτὸ ὀπτικαὶ ἀκτῖνες.

2. Gnomon 14, 1938, σ. 529 - 534.

3. Τεχνικὰ Χρονικὰ τοῦ 1938, τεῦχ. 151, σ. 281 - 292· βλ. καὶ Αἰσθητικὰ Θεωρήματα 11, 1965, σ. 169 - 188.

χίζει νὰ μετακινῆται καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης αἱ γωνίαι ἀλλάσσουν καὶ αἱ σχέσεις των ἐξαφανίζονται. Διὰ τῆς κινήσεως τοῦ θεατοῦ αἱ ὀπτικαὶ ἀκτῖνες, καθ' ἃς συναντῶνται τὰ μνημεῖα, ἵνα μὴ ἀφίνουν κενὰ μεταξύ των, ἐξαφανίζονται καὶ κενὰ παρουσιάζονται πρὸς ὅλας τὰς γωνίας τοῦ ὁρίζοντος, δεικνύοντα, ὅτι ἡ τακτοποίησις τῆς ὁμάδος εἶναι μία πράγματι ἀνοικτὴ καὶ οὐχὶ κλειστὴ σύνθεσις, 3) ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου, ἥτις δῆθεν σχηματίζει τὸν ὁρίζοντα, τοῦ ὁποίου ἐφάπτονται τὰ μνημεῖα, ἐξαφανίζεται ἐπίσης διὰ τῆς κινήσεως τοῦ θεατοῦ. Καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ κύκλος μένει ὁρα-

481. Ἁρμονία τῆς ὁμάδος τῶν κυριωτέρων μνημείων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

τὸς εἶναι εἷς αβέβαιος ὁρίζων, διότι τὰ μνημεῖα τὸν ἐγγίζουν, τὸ ἓν μὲ γωνίαν του, τὸ ἄλλον μὲ πρόσοψιν, δηλαδὴ μὲ τρόπον ποὺ τὸν κάμνει ἀδιάκριτον. Ἐπὶ πλέον τὰ μνημεῖα εἶναι διαφόρου ὕψους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τοῦ Δοξιάδη, ὅταν ἔγινε λόγος περὶ ἁρμονικῶν σχέσεων τῶν γωνιῶν ἐν κατόψει.

Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναζητήσωμεν ἄλλας ἀρχάς, δυναμένας νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἀνοικτὴν αὐτὴν τακτοποίησιν μὲ μνημεῖα διαφόρου ὕψους δι' ἕνα θεατήν, ὅστις ἀπὸ τῶν Προπυλαίων ἀρχίζει νὰ μετακινῆται εἰς τὸν χῶρον. Διὰ τὸν θεατήν, ὅστις προχωρεῖ, ἀφοῦ ἔμεινε μίαν στιγμὴν ἀκίνητος διὰ νὰ θεωρήσῃ τὸ σύνολον, τὸ προεξάρχον μνημεῖον εἶναι ὁ Παρθενὼν καὶ ἕνεκα τοῦ μεγέθους του καὶ ἕνεκα τῆς τοποθετήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ βράχου. Τὸ πρῶτον ἀντιστάθμισμα τοῦ Παρθενῶνος ἦτο τὸ κολοσσιαῖον ἄγαλμα τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς (ὕψους 9 μ., εἰκ. 481) εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς εἰσόδου ἀπόστασιν, ἔχον ὡς βάθος τὸ Ἐρέχθειον. Ἂν προχωρήσωμεν πρὸς τὸν Παρθενῶνα, τὸ Ἐρέχθειον ἀποκαλύπτεται ὄπισθεν τῆς Προμάχου καὶ τότε ἀρχίζει εἷς διάλογος τοῦ Ἐρεχθείου πρὸς τὸν Παρθενῶνα. Τὸ ἓν εἶναι μικρόν, ὁ δὲ ἄλλος μέγας, τὸ ἓν ἰωνικοῦ, ὁ δὲ δωρικοῦ ρυθμοῦ, τὸ ἓν μὲ τὴν πρόστασιν τῶν Κορῶν παρέχει τὴν ἀνθρωπομορφικὴν ὄψιν, ὁ δὲ μένει εἰς τὴν τεκτονικήν του ἀφαίρεσιν. Τὸ Ἐρέχθειον εἶναι εἰς τὴν κλίμακα τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ὁ Παρθενὼν ἀκολουθεῖ τὸν ἰδεώδη

κανόνα τῶν ἀναλογιῶν, ἀπελευθερούμενον ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην κλίμακα. Ὁ θεατὴς προχωρεῖ πρὸς τὸν Παρθενῶνα, ἐπιστρέφει πρὸς τὸ Ἐρέχθειον καὶ τελικῶς παίρνει τὸν πρὸς Α. δρόμον, ἵνα εὑρεθῇ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Παρθενῶνος. Οὕτω ὁ δρόμος τοῦ μέσου δὲν εἶναι κενὸς χῶρος, ἀλλ' ὁ ἄξων τοῦ μεταξὺ τῶν μνημείων διαλόγου, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἐπιβάλλονται εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ θεατοῦ καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἁρμονίζωνται μεταξύ των, ὡς τὰ μοτίβα μιᾶς μελῳδίας. Ἐὰν λοιπὸν ἐπρόκειτο νὰ παράσχῃ τις τὰς ἀρχὰς τῆς τακτοποιήσεως αὐτῆς, θὰ ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἁρμονία τῆς ὁμάδος (εἰκ. 481) δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν κάτοψίν των, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν καθ' ὕψος τακτοποίησίν των ἐν τῷ χώρῳ, ἥτις περιλαμβάνει κύρια καὶ δευτερεύοντα σημεῖα ὁράσεως, συμφώνως πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ μνημείου, τὴν θέσιν του καὶ τὴν κατεύθυνσίν του· διότι καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ φυγαὶ τῶν γραμμῶν τῶν προσόψεών των, αἵτινες συναντῶνται εἴτε πολὺ πλησίον εἴτε εἰς ἀπόστασιν τινὰ ἐν τῷ χώρῳ, παρέχουν ἀξιοσημειώτους ἐντυπώσεις, αἵτινες ἀποκαλύπτουν τὴν συνεργασίαν των εἰς μίαν κοινὴν μουσικὴν σύνθεσιν.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Δοξιάδη, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠγνόουν τὰς τρεῖς συντεταγμένας, τοὐλάχιστον εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικήν, ἀντικρούεται, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίαι ἀποδεικνύουσαι αὐτό. Τὰς βλέπομεν ἄλλωστε ἐφηρμοσμένας εἰς ὅλας τὰς γωνίας τῶν μνημείων καὶ τὸ θεώρημα ἐξ ἄλλου τοῦ Εὐκλείδου διὰ τὰς γωνίας ἀντιλέγεται πλειστάκις ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, τονίζοντος, ὅτι τὰ ἀπομεμακρυσμένα ἀντικείμενα φαίνονται μικρότερα ἀπὸ τὰ πλησίον, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὰς ὀπτικὰς γωνίας (βλ. Σοφιστὴν 235 Ε, 236 Α).

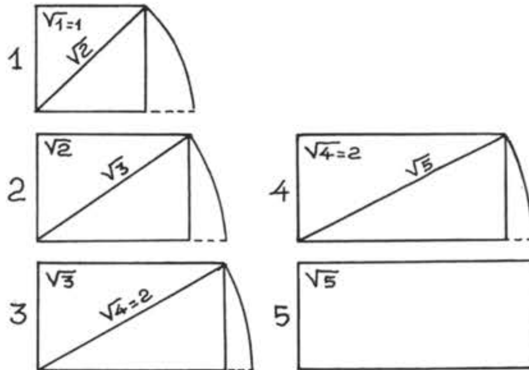
Ἐν σχέσει πρὸς τὰ διὰ τῆς μελέτης τοῦ Δοξιάδη προσαγόμενα παραδείγματα παρατηροῦμεν μετὰ τοῦ Δ. Ἠ. Κωνσταντινίδη [1], ὅτι ταῦτα «δὲν ἀποδεικνύουν οὔτε γενικὴν νομοτέλειαν οὔτε προδιαγεγραμμένον σχέδιον, ἀλλ' οὔτε καὶ αἰσθητικὸν ἀποτέλεσμα, προερχόμενον ἐκ τῆς ἐφαρμοσθείσης χαράξεως εἰμὴ μόνον μίαν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀναντίρρητον τοποθέτησιν τῶν μνημείων, πρὸς ἀρτιωτέραν τεχνικὴν καὶ καλαίσθητον ἀπόδοσιν».

4. Δυναμικαὶ χαράξεις. Μεταξὺ τῶν συστημάτων ἁρμονικῶν χαράξεων, ἕν, ὀνομαζόμενον ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων δυναμικόν, προεβλήθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Ἀμερικανοῦ ἐρευνητοῦ Jay Hambidge, ὅστις προσεπάθησε νὰ ἐξαρτήσῃ αὐτὸ ἐκ τῆς ἀρχαίας μαθηματικῆς ἐπιστήμης, στηριχθεὶς ἰδίᾳ εἰς σύντομον χωρίον τοῦ Θεαιτήτου τοῦ Πλάτωνος [2], ἀφορῶντος τοὺς δυνάμει συμμέτρους ἀριθμοὺς ἤτοι ἐκείνους, τοὺς ὁποίους σήμερον ὀνομάζομεν ρίζας. Ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν χωρίζει ὁ Hambidge τὰ ὀρθογώνια εἰς στατικά, ὅσα δηλαδὴ ἔχουν σχέσιν πλευρῶν ἀκεραίους ἢ κλασματικοὺς ἀριθμοὺς (1, 2, 3 ἢ 3/2, 4/3. . .) καὶ εἰς δυναμικά, ἤτοι τὰ ἔχοντα σχέσιν πλευρῶν ἕνα ἀσύμμετρον ἢ εὐκλείδειον ἀριθμόν ($\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$, $\sqrt{5}$. . .) (εἰκ. 482), τὸν ἀριθμὸν δὲ ὅστις

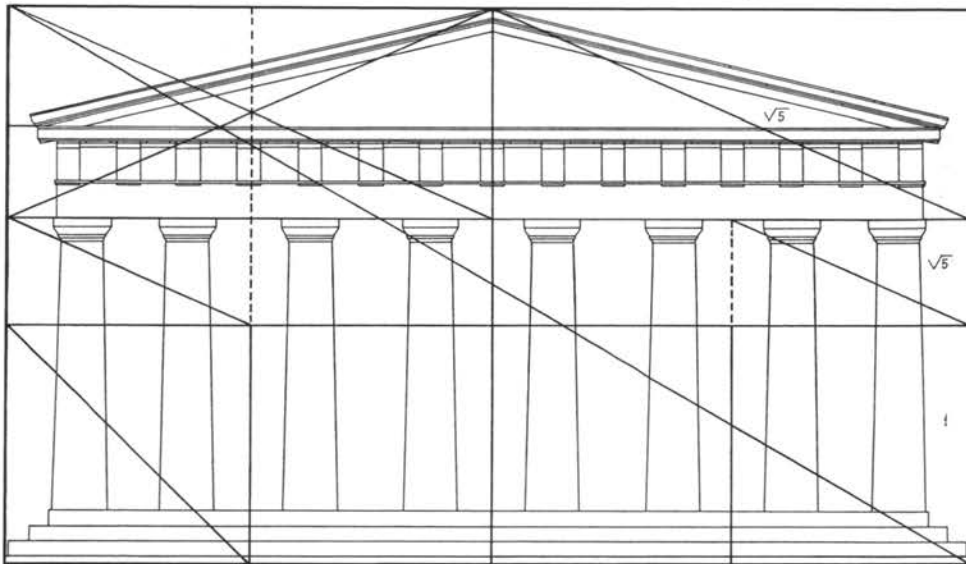
1. Περὶ ἁρμονικῶν χαράξεων εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικήν, Ἀθῆναι 1961, σ. 154.

2. 148β: *ὅσαι μὲν γραμμαὶ τὸν ἰσόπλευρον καὶ ἐπίπεδον ἀριθμὸν τετραγωνίζουσι, μῆκος ὡρισάμεθα, ὅσαι δὲ τὸν ἑτερομήκη, δυνάμεις, ὡς μήκει μὲν οὐ συμμέτρους ἐκείναις, τοῖς δ' ἐπιπέδοις ἃ δύνανται.* Καὶ ἐν μεταφράσει: ὅλας τὰς γραμμάς, τῶν ὁποίων τὸ τετράγωνον συνιστᾷ ἰσόπλευρον καὶ ἐπίπεδον ἀριθμόν, ὠνομάσαμεν μήκη. Ὅλας ἐκείνας, τῶν ὁποίων τὸ τετράγωνον συνιστᾷ ἀριθμόν, τοῦ ὁποίου οἱ δύο ὅροι εἶναι ἄνισοι, ὠνομάσαμεν δυνάμεις, διότι, μὴ οὖσαι σύμμετροι πρὸς τὰς πρώτας, ἐὰν τὰς θεωρήσωμεν κατὰ τὸ μῆκός των γίνονται σύμμετροι πρὸς αὐτάς, ἐὰν θεωρήσωμεν τὰς ἐπιφανείας των ὡς δυνάμεις.

προκύπτει ἀπὸ τὴν σχέσιν τῶν πλευρῶν ὀνομάζει ὁ Hambidge ἐμβάτην (module) τοῦ ὀρθογωνίου. Ὑποστηρίζει περαιτέρω, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ τέχνη μετεχειρίζετο ὀρθο-

482. Πέντε τύποι δυναμικῶν ὀρθογωνίων (κατὰ Hambidge).

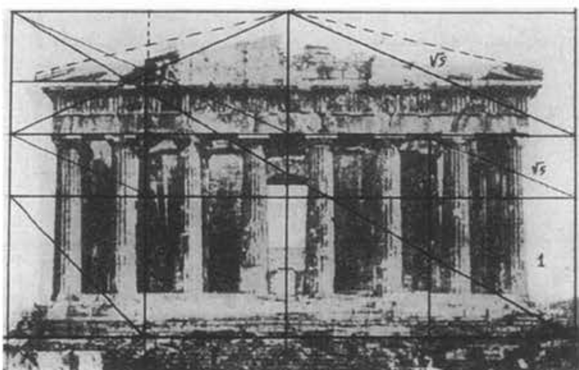
483. Ἀνάλυσις τῆς προσόψεως τοῦ Παρθενῶνος εἰς δυναμικὰ ὀρθογώνια καὶ τετράγωνα (κατὰ Hambidge).

γώνια δυναμικά (εἰκ. 482), ἐπειδὴ ἐκ τῶν μετρήσεων τῶν ἔργων της προκύπτει, ὅτι οὐδαμοῦ συνάγονται σχέσεις ἀκεραίων ἀριθμῶν[1]. Ἰδιαιτέρως, κατ' αὐτόν, μετεχειρίσθη-

1. Βλ. σχετικῶς καὶ Μ. Ghyka, L'Esthétique des proportions dans la Nature et dans les Arts, Paris 1933, σ. 224.

σαν οἱ Ἕλληνες τὰ δυναμικὰ ὀρθογώνια μὲ σχέσιν πλευρῶν $\sqrt{5}$ καὶ Φ (1,618). Ἀντιθέτως λοιπὸν πρὸς τὸν στατικὸν ἐμβάτην τοῦ Βιτρουβίου εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἔργα ἰσχύει ἡ δυναμικὴ ἀναλογία τῶν σχημάτων. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου παραθέτομεν κατωτέρω σχέδιον τοῦ Hambidge (εἰκ. 483), δεικνῦον πῶς οὗτος ἀναλύει τὴν πρόσοψιν τοῦ Παρθενῶνος, μετὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ γενικοῦ ὀρθογωνικοῦ διαγράμματος.

Ἔξω τῶν ἀναλογιῶν αὐτῶν ἡ θεωρία παύει νὰ εἶναι δυναμικὴ καὶ γίνεται στατική, ὁπότε τὰ ἐξεταζόμενα ὀρθογώνια ἐμφανίζουν σχέσεις (ἤτοι λόγον) πλευρῶν συμμέτρους καὶ μάλιστα ἀκεραίους ἢ κλασματικοὺς ἀριθμούς.

484. Ἁπλοῦν γεωμετρικὸν σχέδιον τῶν οὐσιωδῶν ἀναλογιῶν τοῦ Παρθενῶνος, ἐπιτεθειμένον ἐπὶ τῆς φωτογραφίας τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ μνημείου (κατὰ Bairati, Hambidge).

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι πολὺ περιωρισμένος ἀριθμὸς ἀναλογιῶν προκύπτει ἐξ ἁπλῶν κατασκευῶν, π.χ. ἐκ τοῦ τετραγώνου, ὡς συμβαίνει τοῦτο εἰς τὸν Παρθενῶνα.

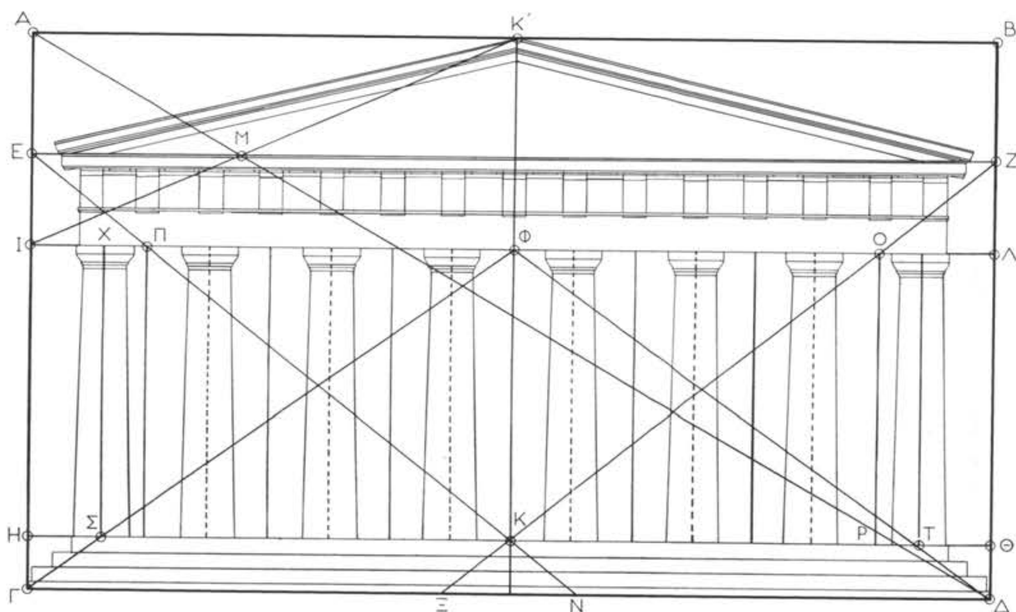
Ἂς ἀναλύσωμεν ἤδη τὴν πρόσοψιν ἑνὸς ὀκταστύλου ναοῦ, οἷος ὁ Παρθενών. Αἱ οὐσιώδεις ἀναλογίαι του ἐμφαίνονται εἰς τὴν εἰκ. 483 καὶ εἰς ἁπλῆν γεωμετρικὴν εἰκόνα, νοερῶς ἐπιτεθειμένην ἐπὶ φωτογραφίας τῆς ὀρθώσεως τῆς Δ. προσόψεως (εἰκ. 483 καὶ 484). Ἂς ἴδωμεν κατ' ἀρχὰς πῶς ὁρίζονται αἱ σπουδαιότεραι ἀναλογίαι. Λογικωτέρα πρὸς τοῦτο μεθόδευσις εἶναι νὰ ἀρχίσωμεν μὲ τὴν σχέσιν τοῦ μεγίστου ὕψους πρὸς τὸ μέγιστον πλάτος. Ἡ κορυφὴ τοῦ περιβάλλοντος ὀρθογωνίου δίδεται ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀετώματος, περιλαμβανομένης καὶ τῆς σίμης.

Ἐντὸς τοῦ ὀρθογωνίου αὐτοῦ ΑΒΔΓ (εἰκ. 485) τρεῖς εἶναι αἱ σπουδαιότεραι, ὁριζόντιαι γραμμαὶ τῆς προσόψεως: 1) ἡ γραμμὴ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ θριγκοῦ, ἥτις ἀποτελεῖ καὶ τὴν βάσιν τοῦ τριγωνικοῦ ἀετώματος, ΕΖ, 2) ἡ γραμμὴ τοῦ κάτω μέρους τοῦ θριγκοῦ ΙΛ καὶ 3) ἡ γραμμὴ τοῦ στυλοβάτου ΗΘ. Ἡ πρόσοψις λοιπὸν διαιρεῖται εἰς: α) ἀέτωμα, β) θριγκόν, γ) κίονας καὶ δ) βάσιν (κρηπίδωμα).

Ἐκ τῶν τριῶν ὁριζοντίων γραμμῶν σπουδαιοτέρα εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ σημειώνουσα τὴν διαίρεσιν μεταξὺ τῶν βασταζόντων μερῶν (κιόνων) καὶ τοῦ βάρους των (θριγκοῦ

καὶ ἀετώματος), δηλαδὴ ἡ ΙΛ. Ἐκ τῶν κατακορύφων γραμμῶν αἱ σπουδαιότεραι εἶναι οἱ ἄξονες τῶν ὀκτὼ κιόνων. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ἕνα δωρικὸν ρυθμὸν τὰ παρὰ τὰς γωνίας μεταξόνια εἶναι μικρότερα τῶν ἄλλων, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ προσδιορισθοῦν: α) οἱ ἄξονες τῶν ἓξ μεταξὺ κιόνων, β) οἱ ἄξονες τῶν γωνιαίων κιόνων.

Παρατηρητέον ἐνταῦθα, ὅτι τὸ μεταξὺ τῶν κιόνων διάστημα θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὄρθωσιν καὶ ὄχι ὡς ἐγίνετο συνήθως ἐν σχέσει πρὸς τὴν κάτοψιν.

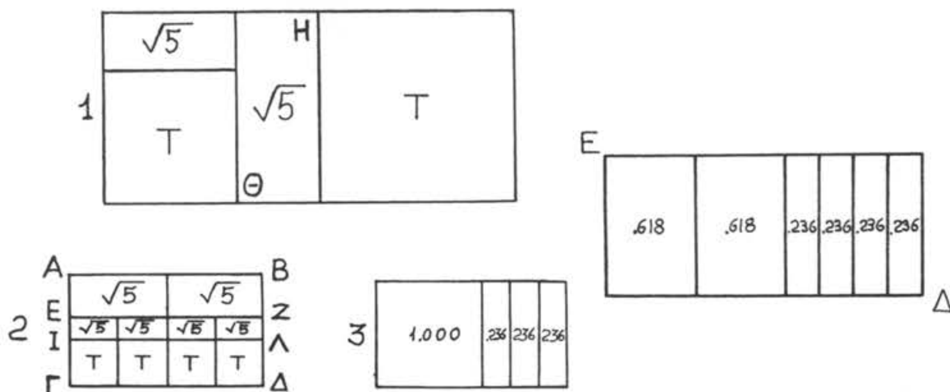
485. Σχέδιον τῆς προσόψεως τοῦ Παρθενῶνος, ἐμφαῖνον τὰς κυριωτέρας ὁριζοντίας καὶ κατακορύφους διαιρέσεις αὐτῆς (κατὰ Hambidge).

Οἱ κίονες θεωροῦνται ὡς κατακόρυφα στηρίγματα καὶ ὄχι ὡς σειραὶ κύκλων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἀπόστασίς των πρέπει νὰ ἀχθῇ εἰς ἁρμονίαν πρὸς τὸ ὕψος των καὶ πρὸς ἄλλας ἀναλογίας τῆς ὀρθώσεως. Ἡ ἐπικρατοῦσα συνήθως θεωρία (σχέσις τῶν μεταξονίων πρὸς τὴν κάτω διάμετρον τοῦ κίονος, ἐμβάτην) ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς δύο αἰτίας: α) τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀξιωμάτων τοῦ Βιτρουβίου καὶ β) εἰς τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ ναοὶ διετηρήθησαν μόνον ἐν κατόψει καὶ ἑπομένως κατόψεις μᾶλλον ἢ προσόψεις ἐμελετήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων, ὅθεν ἀτόπως ἀπεδόθη μεγάλη σημασία εἰς τὴν κάτω διάμετρον τῶν κιόνων, τὸ ἥμισυ τῆς ὁποίας συχνὰ λαμβάνεται ὡς ἐμβάτης, ἤτοι ὡς μονὰς καταρτισμοῦ ἄλλων ἀναλογιῶν.

Πλὴν τῆς προσόψεως τὸ σύστημα Hambidge ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὴν κάτοψιν ὡς

ἑξῆς: ἀναλύεται αὕτη εἰς δύο τετράγωνα, Τ, Τ (εἰκ. 486,1) καὶ δύο δυναμικὰ ὀρθογώνια $\sqrt{5}$, δηλαδὴ ἔχοντα τὴν μεγάλην πλευράν των καὶ ὄχι τὴν διαγώνιον ἴσην πρὸς τὴν $\sqrt{5}$.

Τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα ἀναφέρει ὁ L. D. Caskey εἰς τὸν πρόλογον τοῦ περὶ Παρθενῶνος καὶ τῆς δυναμικῆς συμμετρίας ἔργου τοῦ J. Hambidge[1]. Ἂς ἴδωμεν τώρα καὶ τὴν ἀνάλυσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Hambidge, τοῦ ὁποίου θερμὸς θιασώτης ὑπῆρξε, πλὴν ἄλλων, κυρίως ὁ Ἰταλὸς Cesare Bairati, συγγράψας ἴδιον βιβλίον περὶ τῆς δυναμικῆς

486. Ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος τῶν δυναμικῶν ὀρθογωνίων καὶ τετραγώνων 1, ἐπὶ τῆς κατόψεως τοῦ Παρθενῶνος, 2 καὶ 3 ἐπὶ τῆς προσόψεως.

487. Ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος τῶν δυναμικῶν ὀρθογωνίων εἰς τὴν κάτωθεν τοῦ ἀετώματος περιοχὴν τῆς προσόψεως.

θεωρίας τοῦ Hambidge[2]. Κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον, τὸ ὀρθογώνιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφεται ὁ ναὸς ἔχει τὴν σχέσιν 1:1,708 ἤτοι 1:3 $\sqrt{5} - 5$ καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συνιστάμενον ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα διακρίνονται εἰς τὸ διάγραμμα τῆς εἰκ. 486,1,2, ὅπερ ἐπίσης καθιστᾷ φανερὰν τὴν μεταξὺ προσόψεως καὶ κατόψεως ἀναλογικὴν σχέσιν. Οὕτω ΑΖ = 1/2 ΘΗ (εἰκ. 486,1,2). Τὸ ὀρθογώνιον τῆς προσόψεως δύναται ἐπίσης νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς τὰ ἁπλᾶ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δεικνύει ἡ εἰκ. 486,3. Ἂς ἐξετάσωμεν ἀκολούθως τὰς πέντε δευτερευούσας ἀναλογίας τοῦ ρυθμοῦ, αἵτινες εἶναι: α) ἡ ἄνω γραμμὴ τοῦ θριγκοῦ (εἰκ. 485,ΕΖ). Αὕτη φαίνεται νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὴν εἰς Μ διασταύρωσιν τῶν ἑξῆς δύο διαγωνίων: 1) τῆς τοῦ περιβάλλοντος ὀρθογωνίου ΑΔ καὶ 2) τοῦ ἑνὸς τῶν ἄνω $\sqrt{5}$ ὀρθογωνίων (εἰκ. 485,ΙΚ), β) ἡ σπουδαιοτέρα ὁριζοντία διαίρεσις, ἤτοι ἡ γραμμὴ τοῦ ἄνω μέρους τῶν κιόνων ΙΛ (εἰκ. 485) συμπίπτει πρὸς τὴν κυρίαν διαίρεσιν τοῦ περιβάλλοντος ὀρθογωνίου. Ὁ θριγκὸς καὶ τὸ ἀέτωμα περιλαμβάνονται οὕτω εἰς μίαν περιοχήν, ἀποτελουμένην ἐκ δύο ὀρθογωνίων $\sqrt{5}$, ἡ δὲ κρηπὶς καὶ οἱ κίονες ἐκ τεσσάρων τετραγώνων καὶ τεσσάρων ὀρθογωνίων $\sqrt{5}$ (εἰκ.

1. New Haven 1924, σ. XIX.
2. La simmetria dinamica, Milano 1952.

486,2). Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ἡ σπουδαία αὕτη γραμμὴ ΙΛ τέμνει τὸ ὅλον ὕψος τοῦ ναοῦ κατὰ μέσον καὶ ἄκρον λόγον, γ) ἡ περιοχὴ κάτωθεν τοῦ ἀετώματος ΕΔ εἶναι συντεθειμένη ἐκ δύο ὀρθογωνίων 0,618, πλέον τεσσάρων ὀρθογωνίων 0,236 (εἰκ. 487). Εἰς τὸ σχέδιον τῆς ὀρθώσεως (εἰκ. 485) ἡ γραμμὴ ΕΝ εἶναι μία διαγώνιος εἰς δύο περιοχὰς 0,618. Ἡ γραμμὴ ΖΞ εἶναι ἄλλη ὁμοία διαγώνιος. Τὸ σημεῖον Κ, διασταυρώσεως τῶν δύο αὐτῶν διαγωνίων, εὑρίσκεται εἰς τὴν στάθμην τοῦ στυλοβάτου. Αἱ δύο αὗται διαγώνιοι δεικνύουν περαιτέρω, ὅτι οἱ κίονες καὶ ὁ θριγκός, χωριστὰ θεωρούμενοι, περιλαμβάνονται εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν περιοχὴν ΕΘ, ἀποτελουμένην ἐκ τεσσάρων 0,618 ὀρθογωνίων, διότι $0,618 \times 4 = 2,422$ ἢ $2\sqrt{5} - 2$. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἀναλογία, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει καὶ ὁ Chipiez καὶ τὴν ὁποίαν ὁ Hambidge εὗρεν, ὅτι εἶναι ἡ τῆς κατόψεως τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας, δ) αἱ διαγώνιοι ΕΝ καὶ ΖΞ τέμνουν τὴν ἄνω γραμμὴν τῶν κιόνων εἰς Π καὶ Ο. Τὰ σημεῖα αὐτὰ εὑρίσκονται εἰς τοὺς ἄξονας τῶν δευτέρων ἀπὸ τῆς γωνίας τριγλύφων καὶ ἔχουν οὕτω σχέσιν πρὸς τὰ μεταξόνια τῶν ἓξ κανονικῶν κιόνων. Ἡ περιοχὴ ΠΡ, οὖσα ὁμοία πρὸς τὴν ΕΘ, συντίθεται ἀπὸ τέσσαρα 0,618 ὀρθογώνια, ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχουν ἓξ ἐνδιάμεσοι κίονες ἡ περιοχὴ αὕτη πρέπει νὰ διαιρεθῇ εἰς ἓξ μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων θὰ σύγκειται ἐκ δύο 0,618 ὀρθογωνίων καὶ τεσσάρων 0,236 ὀρθογωνίων (εἰκ. 487), ε) οἱ ἄξονες τῶν γωνιαίων κιόνων συμπίπτουν πρὸς τὰ σημεῖα τομῆς Σ καὶ Τ τῶν διαγωνίων ΦΓ, ΦΔ μὲ τὴν γραμμὴν τοῦ στυλοβάτου.

Ἡ περιοχὴ ΧΤ, οὖσα ὁμοία πρὸς τὴν ΙΔ, ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρα τετράγωνα καὶ τέσσαρα $\sqrt{5}$ ὀρθογώνια (εἰκ. 486,2).

Ἡ ἀνάλυσις δύναται συντομώτατα νὰ περιγραφῇ ὡς ἑξῆς: αἱ κύριαι ἀναλογίαι τῆς προσόψεως ἐμφανίζονται εἰς ἓν στενὸν ὀρθογώνιον, σχετισμένον πρὸς τὸ τῆς κατόψεως. Αἱ κατακόρυφοι καὶ ὁριζόντιαι ὑποδιαιρέσεις τοῦ ὀρθογωνίου τούτου δίδονται ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν μελῶν τοῦ ναοῦ.

Ἡ ἀναλογικὴ σχέσις τῶν μελῶν τούτων περιστάνεται δι' ἓξ διαγωνίων γραμμῶν.

Ἂν αἱ μετρήσεις τοῦ Penrose θεωρηθοῦν ὀρθαί, ἡ ἀπόδειξις λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα θέσεως τοῦ Εὐκλείδου, ὁ δὲ μελετητὴς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῇ τὰ σημεῖα Φ, Κ', Δ (εἰκ. 485). Τὸ ἀποτέλεσμα δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ὀφειλόμενον ἐν μέρει εἰς τὸ σχέδιον τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ ἐν μέρει εἰς τὸν συνδυασμὸν τυχαίων συμπτώσεων. Τὸ φαινόμενον, καταλήγει ὁ Caskey, εἶναι ἀρκετὰ ἐμφανές, ὥστε νὰ μὴ χρήζῃ περαιτέρω ἐρεύνης.

Κριτική. Οἱ κριτικοὶ τοῦ Hambidge, ὡς μόνον ἐπιχείρημα ἁπτὸν κατὰ τῆς θεωρίας του, ἐπεχείρησαν νὰ προβάλουν, ὅτι αἱ ἀναλογίαι ἢ τὰ ὀρθογώνια τοῦ συστήματός του εἶναι ἀναρίθμητα καὶ ὅτι ἑπομένως οἱονδήποτε ἀντικείμενον ὑπὸ τὸν ἥλιον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναλυθῇ συμφώνως πρὸς τὸ σύστημα αὐτό. Παρέλειψαν ὅμως νὰ ἐξηγήσουν τὴν συνεχῆ παρουσίαν εἰς ἑλληνικὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα πολὺ περιωρισμένου ἀριθμοῦ ἀναλογιῶν, αἵτινες ἀπορρέουν δι' ἁπλῆς κατασκευῆς ἐκ τοῦ τετραγώνου (εἰκ. 484, 486, 2).

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τὸ δυναμικὸν σύστημα τοῦ Hambidge ἀπο-

δεικνύεται ὡς ἐφαρμόσιμον, ἑπομένως ἡ ἐκ τῶν προτέρων (a priori) ἀπόρριψίς του ὑπὸ τοῦ Δ. Ἠ. Κωνσταντινίδη εἶναι τὸ ὀλιγώτερον πολὺ αὐστηρά[1].

Συγγενὲς πρὸς τὸ σύστημα τῆς διὰ δυναμικῶν ὀρθογωνίων ἁρμονικῆς χαράξεως εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τῆς Elisa Maillard[2] ἐπινοηθὲν σύστημα συνθέσεως χαράξεων δι' ὀρθογωνίων σχημάτων, μὲ βάσιν τὴν χρυσῆν τομὴν καὶ τὰ παράγωγα αὐτῆς, ἰδίᾳ δὲ τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ (Φ) (βλ. ἀνωτέρω σ. 672 περὶ τοῦ ὁρισμοῦ καὶ τῶν μαθηματικῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ).

Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἔργον της ἡ Maillard ἐπεχείρησε τὸν ἔλεγχον μνημείων καὶ ἔργων τέχνης διὰ κατασκευῆς διαφόρων διαγραμμάτων μὲ βάσιν τὴν χρυσῆν τομήν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅμως ἐλλείπουν συνήθως χαρακτηριστικὰ γεωμετρικὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα νὰ ὑποτάσσωνται ταῦτα[3]. Παραθέτει ἐπίσης εἰς αὐτὸ καὶ βασικὰ γεωμετρικὰ στοιχεῖα, χρησιμοποιηθέντα εἰς τὰς χαράξεις της, ὡς εἶναι τὸ ὀρθογώνιον, τὰ ἰσοσκελῆ τρίγωνα, τὸ μὲ ἀναλογίας Φ ὀρθογώνιον καὶ τέλος τὰ ἐντὸς κύκλου ἐγγεγραμμένα πεντάγωνον καὶ δεκάγωνον, περιέργως δὲ καὶ ἓν σχῆμα ἄσχετον πρὸς τὸν μέσον καὶ ἄκρον λόγον, ἤτοι τὸ ἑξάγραμμον τοῦ Σολομῶντος[4], τὸ προκῦπτον ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ δύο ἰσοπλεύρων τριγώνων (εἰκ. 462, 5).

Ἡ αὐτὴ συγγραφεὺς ἐξέδωσε τὸ 1968 καὶ σύντομον ἔργον[5] περὶ ὑπάρξεως τῆς χρυσῆς τομῆς εἰς τὰς ἀναλογίας τοῦ Παρθενῶνος, περὶ τοῦ ὁποίου προκαταρκτικὴν ἀνακοίνωσιν εἶχε κάμει εἰς τὸ Δ' ἐν Ἀθήναις Συνέδριον Αἰσθητικῆς τοῦ 1960 (σ. 1 - 6).

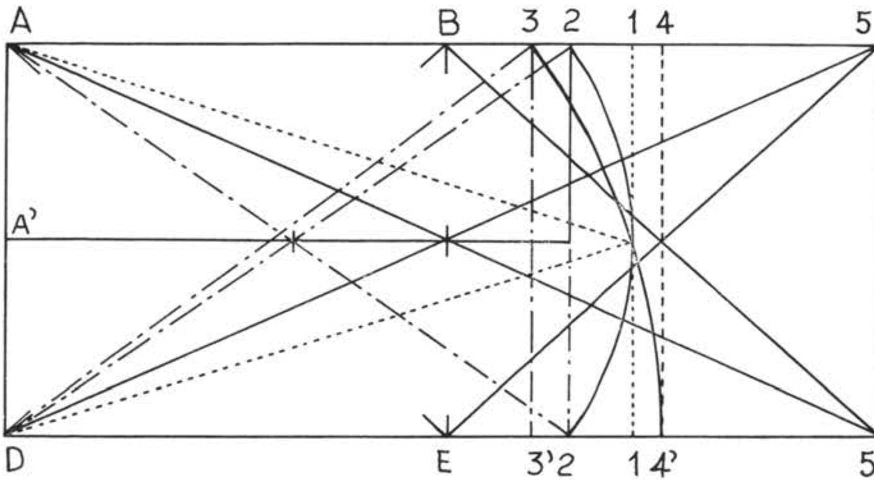
Εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο καὶ πληρέστερον ἔργον της παραθέτει ἡ συγγραφεὺς ἐν ἀρχῇ πίνακα τῶν ὑπ' αὐτῆς χρησιμοποιηθέντων πέντε τύπων ὀρθογωνίων σχημάτων τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀναπαράγομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα (εἰκ. 488), ἐξαίροντες ἰδιαιτέρως τὸν ὑπ' αὐτῆς ὀνομασθέντα παρθενώνειον τύπον ὀρθογωνίου, ὅστις παρουσιάζει τὴν διαγώνιον τοῦ ὅλου ὀρθογωνίου (εἰκ. 488,Α5) εἰς σχέσιν τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ (Φ) πρὸς τὴν διαγώνιον τοῦ ἡμίσεος σχήματος (εἰκ. 488,Β5).

Χρησιμοποιοῦσα τὰ ἀνωτέρω σχήματα, καθ' ὃν τρόπον θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐμελέτησεν ἡ Maillard τὰ λεπτομερῆ σχέδια κατόψεως καὶ ὄψεων τοῦ Παρθενῶνος, παραλαβοῦσα αὐτὰ ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Μπαλάνου[6], τὰ ὁποῖα ἀναπαρήγαγεν εἰς μεγάλην κλίμακα καὶ ἔφθασεν, ὡς λέγει, εἰς τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὁ Ἰκτῖνος καὶ ὁ Καλλικράτης ἐξέλεξαν ὡς πρωταρχικῆς σημασίας τὸ τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ ὀρθογώνιον, ὅπερ χαρακτηρίζεται διὰ τῆς σχέσεως Φ τῶν διαγωνίων τῶν δύο τμημάτων. Τὸ ὀρθογώνιον τοῦτο δὲν περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ Ghyka[7] ἀναφερομένων, τὸ εὗρεν ὅμως ἐκείνη, χειριζομένη τὸν ἀναγωγικὸν διαβήτην της, μὲ σκέλη ἔχοντα σχέσιν Φ. Ἰ-

1. Ἔ. ἀ. σ. 156.
2. Du Nombre d'Or, Paris 1943.
3. Ὅπως δηλαδὴ συμβαίνει συχνὰ καὶ εἰς τὰ διαγράμματα τοῦ Mössel, τοῦ Texier κλπ.
4. Βλ. ἀνωτέρω σ. 675, σημ. 1.
5. Le Parthénon, Cahiers du Nombre d'Or V, Paris 1968, σ. 23, σχ. 8.
6. Les Monuments de l'Acropole, Paris 1938.
7. Ἔ. ἀ.

σως τὸ ὀρθογώνιον νὰ ἀνήκῃ εἰς ἕνα τῶν σοφῶν Ἑλλήνων τοῦ 6ου καὶ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Οἱ Ἕλληνες γεωμέτραι, γράφει περαιτέρω εἰς τὸν πρόλογόν της ἡ Maillard, ἐπετύγχανον εὐκόλως μὲ τὰς γραμμὰς ἀξιόλογον ἀκρίβειαν. Ταύτας δ' ἀκριβῶς τὰς γραμμάς των τείνουν νὰ ἀποδείξουν, ὅτι ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ τὰ εἰς τὸ βιβλίον τῆς Maillard παρεχόμενα διαγράμματα τοῦ Παρθενῶνος. Γνωρίζοντες ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἕλληνες τὴν ἀπὸ χιλιετηρίδων ὑφισταμένην ἀναλογίαν τῆς διὰ τοῦ 5 ὑποδιαι-

488. Οἱ πέντε τύποι ὀρθογωνίων σχημάτων τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ (1, 2, 3, 4, 5) (κατὰ Maillard).

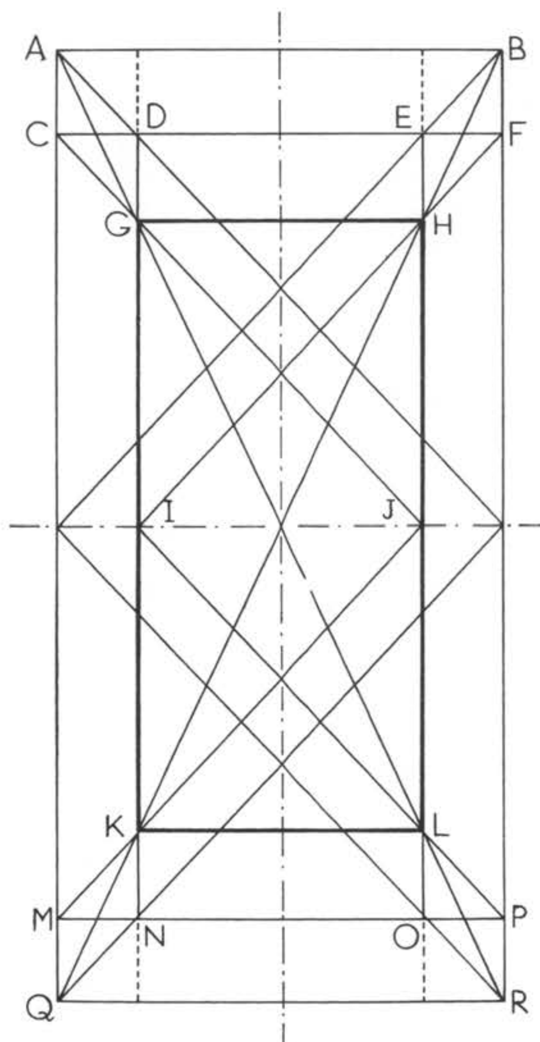
ρέσεως τοῦ κύκλου, ἠδύναντο μετ' ἀκριβείας νὰ χαράσσουν τὰ σχέδια ἑνὸς μνημείου, χειριζόμενοι τὸν ἀναλογικὸν διαβήτην, κανονισμένον εἰς τὸ 1,618.

Ἡ ἀριθμητικὴ ἐπαλήθευσις τῶν στοιχείων τῶν διαγραμμάτων της δίδει ἐπὶ πλέον ἢ ἐπὶ ἔλαττον τοιαύτην προσέγγισιν πρὸς τὴν ἀκρίβειαν, οἵαν δὲν φθάνει ποτὲ τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων παραδεδεγμένον ἑκατοστὸν τοῦ μέτρου[1], συνήθως δὲ μάλιστα αἱ προσεγγίσεις αὐταὶ πλησιάζουν τόσον τὴν ἀκρίβειαν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ἀντιληπταί. Προσθέτει ὅμως καὶ ὅτι μερικαὶ ἀποκλίσεις — τὰς ὁποίας καὶ σημειώνει ἰδιαιτέρως ἡ συγγραφεὺς — πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ὀλισθήσεις τοῦ ἐδάφους ἢ νὰ θεωρηθοῦν ὡς προερχόμεναι ἐξ ἀμελείας τοῦ σχεδιαστοῦ τῆς κατόψεως νὰ ὑπολογίσῃ σχολαστικῶς τὰς μετρήσεις! Ἄς ἔλθωμεν ἤδη πλέον συγκεκριμένως εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν θεωριῶν τῆς Maillard.

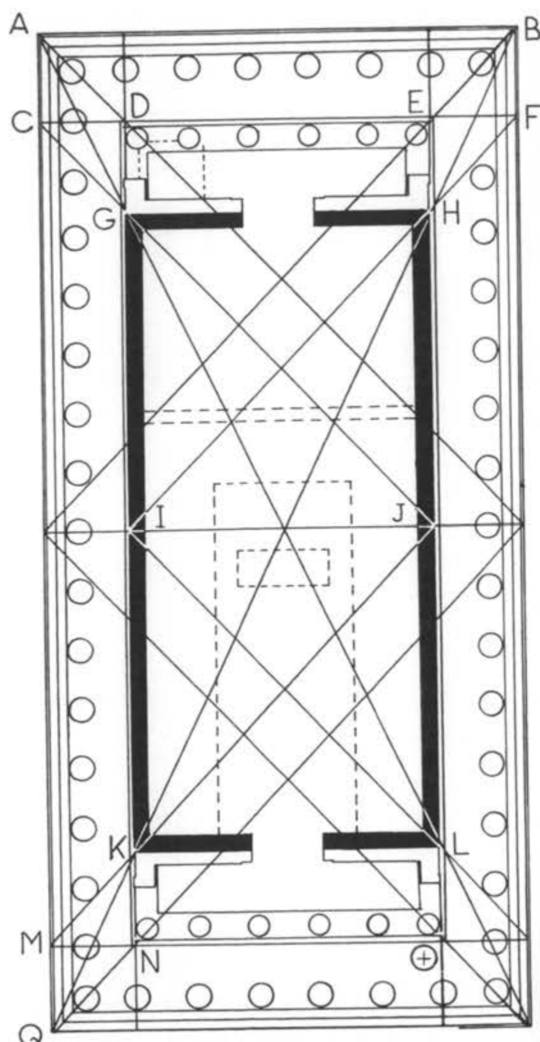
1. Κάτοψις (εἰκ. 489). Αἱ πλευραὶ ἑνὸς παρθενωνείου ὀρθογωνίου ὁρίζουν τὴν περίμετρον τοῦ μνημείου εἰς τὴν εὐθυντηρίαν, ἔχουν δ' αὗται διαστάσεις 72,80 × 38,61 μ.

1. Τοῦτο, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβές.

Ἡ ἐπιφάνεια τῶν δύο κυρίων χώρων τοῦ σηκοῦ (κυρίως ναοῦ καὶ ὀπισθοδόμου) εἶναι παρθενώνειον ὀρθογώνιον GHLK (εἰκ. 489), διαστάσεων 46,44 × 21,50 μ. Αἱ μακραὶ πλευραὶ τοῦ ὀρθογωνίου τούτου σχηματίζουν τὰς ἐξωτερικὰς ὄψεις (Β. καὶ Ν.) τῶν

489. Παρθενώνεια ὀρθογώνια τῆς κατόψεως τοῦ Παρθενῶνος (κατὰ Maillard).

490. Σχέσις τῶν παρθενωνείων ὀρθογωνίων πρὸς τὴν κάτοψιν τοῦ ναοῦ (κατὰ Maillard).

τοίχων (μὴ περιλαμβανομένης τῆς σχετικῆς κρηπῖδος), αἱ δὲ στεναὶ πλευραὶ GH καὶ KL χαράσσουν τοὺς ἄξονας τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ θυραίου τοίχου.

Πρὸς τοποθέτησιν τῶν προστάσεων τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθονάου τοποθετοῦμεν ἀντιστρόφως ἐπὶ τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος τοῦ παρθενωνείου ὀρθογωνίου δύο ὀρθογώνια R2 (CEOM) καὶ δύο ἄλλα R3 (DFPN). Ταῦτα ἔχουν τὰς δύο στενάς των πλευρὰς τὰ μὲν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῶν προστάσεων, τὰ δὲ ἐπὶ τῶν ἀναδιπλώσεών των. Μετὰ τὸν ὁρισμὸν τῶν δύο μεγάλων χώρων καὶ τῶν προστάσεών των οἱ γεωμέτραι εἶχον νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τῆς περιπτέρου περιβολῆς των. Τοῦτο δ' ἐπέλυσαν ὁμοθετικῶς διὰ τῆς προεκτάσεως τῶν μεγάλων διαγωνίων τοῦ κεντρικοῦ καὶ τῶν διαγωνίων τοῦ ἡμίσεός του, ἵνα ἐπιτύχουν τρία παρθενώνεια ὀρθογώνια, τὸ ἓν τῶν ὁποίων εἶναι τὸ τῆς εὐθυντηρίας (QRBA), ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων (καθ' ἡμᾶς) τὸ τῶν προστάσεων (MPFC) καὶ τὸ τοῦ σηκοῦ (KLHG).

Εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ περιστυλίου παρατάσσονται 8 κίονες. Οἱ δύο γειτονικοὶ πρὸς τὰς γωνίας τῶν προσόψεων (ἀριθ. 2 καὶ 7) ἔχουν τοὺς ἄξονάς των ἐπὶ τῶν προεκτάσεων τῶν μεγάλων πλευρῶν τοῦ ἀρχικοῦ ὀρθογωνίου (εἰκ. 490,GK καὶ HL). Οἱ τέσσαρες μεταξὺ κίονες πλαισιοῦνται ὑπὸ τῶν δύο αὐτῶν κιόνων. Ἐντεῦθεν προκύπτουν πέντε μεταξόνια, μήκους 4,30 μ., ἐνῶ τὰ μεταξόνια τῶν γωνιῶν εἶναι 3,70 μ. Ἵνα πραγματοποιηθῇ ὁ αὐτὸς ρυθμὸς καὶ εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ἰσότης τῶν μεταξονίων. Διὰ τοῦτο ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν γωνιαίων μεταξονίων 14 μεταξόνια τῶν 4,30 μ. ἐπὶ τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἴσα πρὸς τὰ τῶν στενῶν πλευρῶν (εἰκ. 490,CM καὶ FP). Τὸ ἄθροισμα τῶν 14 αὐτῶν μεταξονίων ἀνταποκρίνεται (μὲ μὴ αἰσθητὴν προσέγγισιν) πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν κρηπίδων τῶν προσόψεων τῶν προστάσεων ἀπόστασιν.

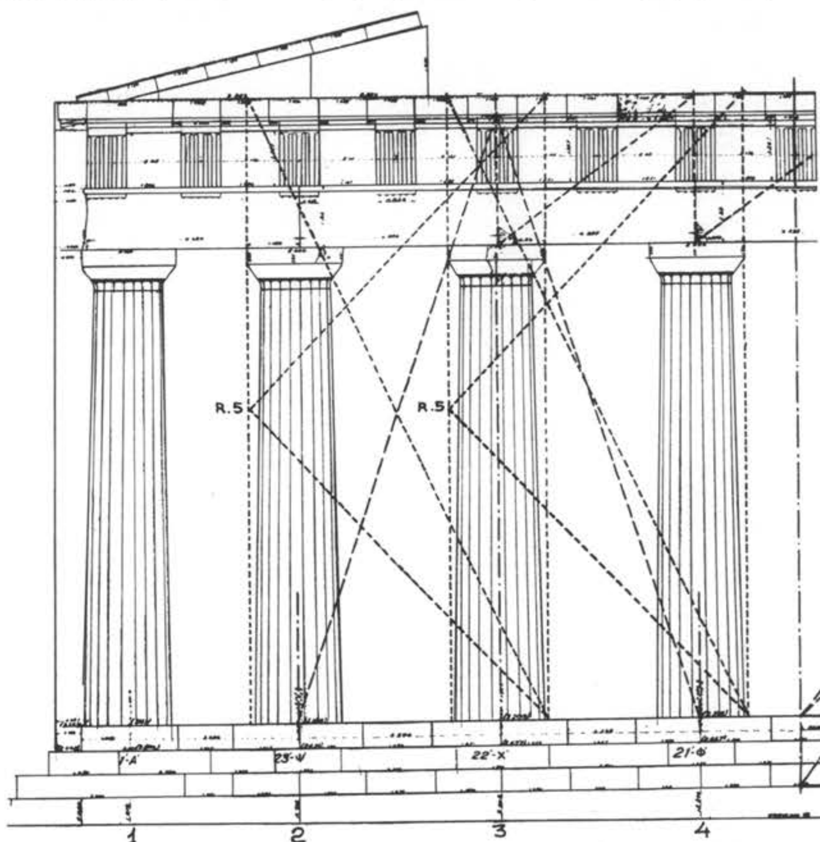
2. Ὄρθωσις. Ὁ πίν. 7 τῆς Maillard (ἡμετ. εἰκ. 491, 492) ἀποδίδει τὴν ἀποτύπωσιν τῆς ὀρθώσεως τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Μπαλάνου. Ἡ συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ τὸ μὲν Β. ἥμισυ τῆς προσόψεως διὰ τὴν μελέτην τῆς ὀρθώσεως τοῦ μνημείου, τὸ δὲ Ν. διὰ τὸν ἐντοπισμὸν τῶν κιόνων. Ἡμεῖς τὰ χωρίζομεν εἰς δύο εἰκόνας, χάριν εὐκολίας: α) Β. ἥμισυ (εἰκ. 492). Ἡ ἀπὸ τοῦ ἄξονος τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ ἄξονος τοῦ 7ου κίονος ἀπόστασις εἶναι ἡ στενὴ πλευρὰ ἑνὸς ὀρθογωνίου R2 (εἰκ. 492), τοῦ ὁποίου ἡ μακρὰ πλευρὰ ὑψοῦται ἀπὸ τῆς εὐθυντηρίας μέχρι τοῦ ὁριζοντίου γείσου τοῦ θριγκοῦ (σχεδιάζεται καὶ ἡ διαγώνιος αὐτοῦ).

Μὲ τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ προηγούμενον μέγεθος στενῆς πλευρᾶς ἓν αἰγυπτιακὸν τρίγωνον ἔχει ὡς μακρὰν πλευρὰν τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τοῦ χείλους τοῦ περιστυλίου καὶ τοῦ γείσου (σχεδιάζεται καὶ ἡ διαγώνιος αὐτοῦ).

Ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ περιστυλίου τοποθετεῖται ἐπίσης τὸ ἥμισυ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς ἑνὸς παρθενωνείου ὀρθογωνίου (R5). Ἡ στενή του πλευρὰ φθάνει μέχρι τοῦ ἐχίνου τοῦ κίονος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἑδράσεως τοῦ ἄβακος (σχεδιάζεται καὶ ἡ διαγώνιος τοῦ ἡμίσεος τοῦ παρθενωνείου ὀρθογωνίου). Ὁ θριγκός. Τὸ ὕψος του ἰσοῦται πρὸς τὸ ὕψος ἑνὸς αἰγυπτιακοῦ ὀρθογωνίου, ἡ μακρὰ πλευρὰ τοῦ ὁποίου ἔχει τὸ μῆκος ἑνὸς ἐπιστυλίου (σχεδιάζονται αἱ στεναὶ πλευραὶ καὶ αἱ διαγώνιοι πλειόνων αἰγυπτιακῶν ὀρθογωνίων).

β) Ν. ἥμισυ (εἰκ. 491). Διάφορα ἄλφα ἀστεροειδοῦς πενταγώνου καὶ παρθενώνεια ὀρθογώνια ὑπερτιθέμενα ἀλλήλων, συμβάλλουν εἰς τὸν ἁρμονικὸν ρυθμὸν τῶν κιονοστοιχιῶν.

Τὸ σχεδιαζόμενον ἄλφα (Α) ἔχει ὡς βάσιν δύο μεταξόνια, ἡ δὲ κορυφή του, ἥτις ὁρίζει τὴν κατακόρυφον τοῦ κίονος 3, εὑρίσκεται εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ γείσου τοῦ

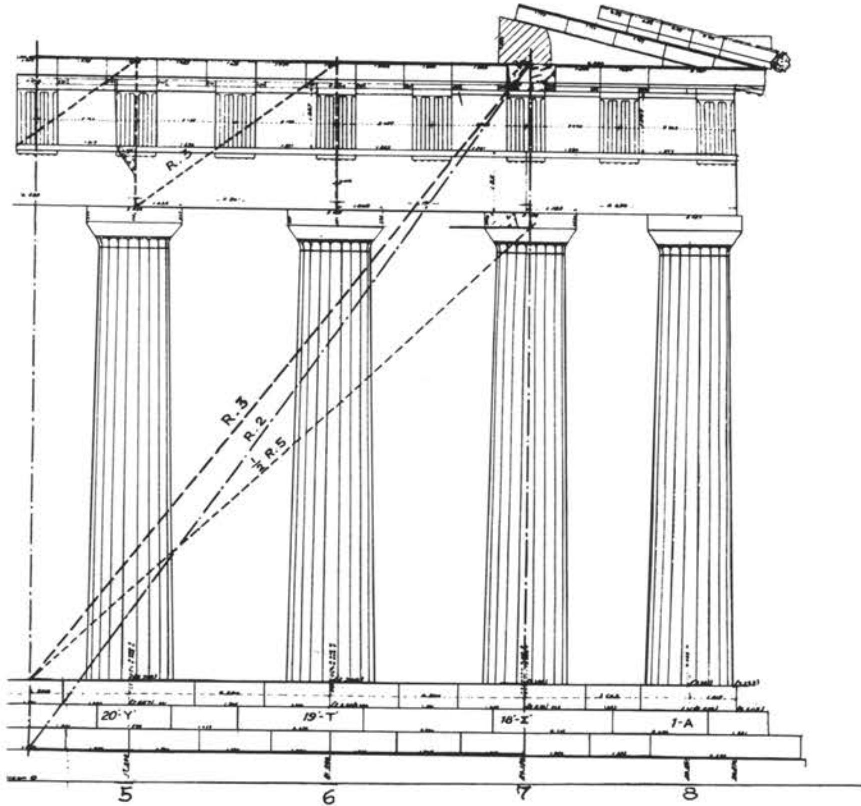

491. Νότιον ἥμισυ τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος μὲ τὰ διαδοχικῶς ἱππεύοντα Α (κορυφῆς R5), ἅτινα δημιουργοῦν ρυθμὸν (κατὰ Maillard).

θριγκοῦ. Αἱ δύο πλάγιαι πλευραὶ τοῦ τριγώνου περιβάλλουν τὰς κάτω γωνίας τοῦ ἄβακος τοῦ κίονος. Ἡ διάμετρος τῆς βάσεως τοῦ κίονος αὐτοῦ ἰσοῦται πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ἄβακος[1]. Εὐνόητον εἶναι, ὅτι τοιαῦτα διαδοχικά, ἐπ' ἀλλήλων ἱππεύοντα Α, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει τὸν ἄξονά του ἐπὶ τῆς γωνίας τοῦ γειτονικοῦ, δημιουργοῦν ρυθμόν.

1. Τοῦτο εἶναι ἐσφαλμένον· διότι ἡ μὲν κάτω διάμετρος τοῦ κίονος μετρεῖ 1,905 μ., ἡ δὲ πλευρὰ τοῦ ἄβακος εἶναι 2,057 μ. (Ἀναστήλωσις, πίν. 10).

Ἀκόμη ἐντονώτερος ρυθμὸς δημιουργεῖται διὰ παρθενωνείων ὀρθογωνίων, ἱππευόντων ἐπίσης ἄλληλα. Ἕκαστον ἐξ αὐτῶν περιβάλλει δύο κίονας μὲ τὰς μακρὰς πλευράς του, αἱ ὁποῖαι ἀνέρχονται ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ περιστυλίου μέχρι τοῦ γείσου. Ἕκαστος κίων εὑρίσκεται, λόγῳ τῆς ἱππεύσεώς των, κοινὸς εἰς δύο ὀρθογώνια καὶ δι' αὐτῶν προσδιορίζονται ἡ κατὰ τὴν βάσιν διάμετρος καὶ τὸ πλάτος τοῦ ἄβακος (δύο τῶν ὀρ-

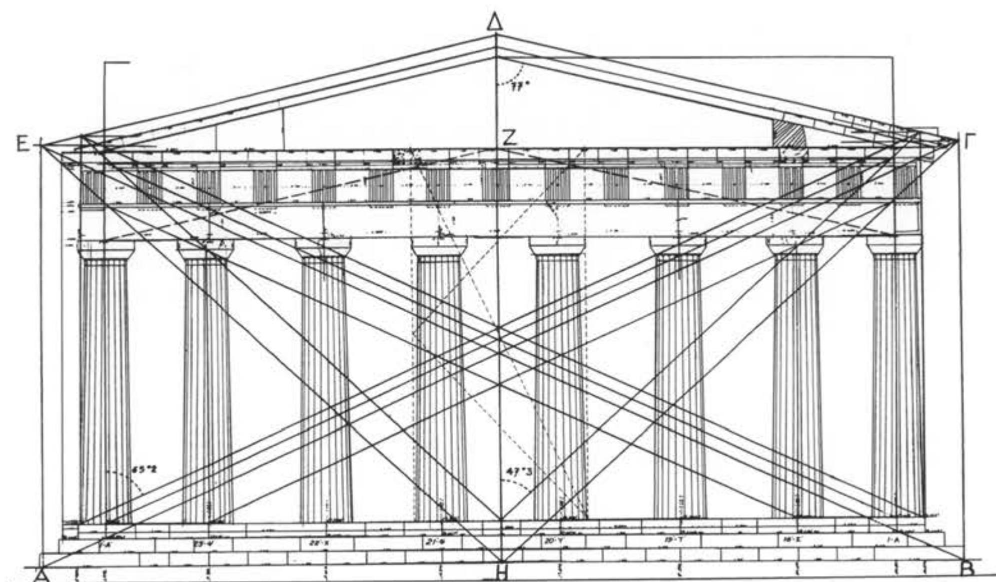

492. Ἐφαρμογὴ ἐπὶ τοῦ βορείου ἡμίσεος τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος ὀρθογωνίων R2, R3 καὶ ἥμισυ R5 (παρθενωνείου) διὰ τὴν μελέτην τῆς ὀρθώσεως τοῦ μνημείου (κατὰ Maillard).

θογωνίων τούτων σχεδιάζονται μὲ τὴν διαγώνιόν των ἐπὶ τῆς εἰκ. 491 καὶ τὰς διαγωνίους τῶν ἡμίσεων αὐτῶν).

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρά (εἰκ. 493). Ὅλαι αἱ γραμμαὶ τοῦ σχεδίου τῆς ὀρθώσεως ταύτης ἀνήκουν εἰς παρθενώνεια ὀρθογώνια. Ἡ πρόσοψις ἐγγράφεται εἰς τὸ ἀκανόνιστον πεντάγωνον (ΑΕΔΓΒΑ), τοῦ ὁποίου αἱ πέντε πλευραὶ εἶναι: ἡ ἐπὶ τῆς εὐθυντηρίας ΑΒ,

ἢ τῆς μεγάλης πλευρᾶς ἑνὸς ὀρθογωνίου, ἔχοντος τὸ μέγεθος τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ τῆς κρηπῖδος· αἱ δύο στεναὶ πλευραὶ τοῦ ὀρθογωνίου τούτου καὶ αἱ διαγώνιοι ποὺ σχηματίζουν τὰ δύο κεκλιμένα γεῖσα τοῦ ἀετώματος· αἱ δύο αὗται διαγώνιοι εἶναι αἱ τῶν ἡμίσεων δύο διδύμων παρθενωνείων ὀρθογωνίων, τῶν ὁποίων ἡ στενὴ πλευρὰ εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἄξονος τῆς προσόψεως. Ἡ κατὰ τὴν κορυφὴν γωνία τῶν δύο αὐτῶν διαγωνίων εἶναι πολὺ ἀμβλεῖα (77° + 77° = 154°).

493. Παρθενώνεια ὀρθογώνια ἐπὶ τῆς ὀρθώσεως τοῦ μνημείου (κατὰ Maillard).

Αἱ μακραὶ πλευραὶ τῶν δύο κατακεκλιμένων ὀρθογωνίων ἐπιβάλλονται ἐκ τῆς διατάξεως τῆς κατόψεως καὶ προορίζονται νὰ ἀντανακλῶνται καὶ ἐπὶ τῆς προσόψεως.

Ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ περιστυλίου εὑρίσκονται αἱ μακραὶ πλευραὶ τριῶν ὀρθογωνίων, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὸ κέντρον τῆς ὁμοθεσίας των ἐπὶ τοῦ ἄξονος τῆς προσόψεως, ὁπόθεν ὑψοῦνται αἱ δύο διαγώνιοι τῶν ἡμίσεων αὐτῶν. Τὸ μεγαλύτερον τῶν τριῶν αὐτῶν ὀρθογωνίων καλύπτει διὰ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς του ὅλον τὸ χεῖλος τοῦ περιστυλίου. Αἱ ἀνώτεραι γωνίαι τῶν στενῶν του πλευρῶν εἶναι τεθειμέναι ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν κεκλιμένων γείσων τοῦ ἀετώματος. Ἡ μακρὰ πλευρὰ τοῦ δευτέρου βαίνει ἀπὸ ἄξονος εἰς ἄξονα τῶν γωνιαίων κιόνων. Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω στενῶν του πλευρῶν — τῶν κατὰ μῆκος τῶν τριγλύφων — βαίνει τὸ ὁριζόντιον γεῖσον τοῦ θριγκοῦ, αἱ δὲ στεναί του πλευραὶ εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς κατακορύφου τῶν ὀξειῶν γωνιῶν τοῦ ἀετώματος.

Ἡ μακρὰ πλευρὰ τοῦ τρίτου ὀρθογωνίου τοῦ περιστυλίου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἀπὸ

ἄξονος εἰς ἄξονα μέγεθος τῶν γειτονικῶν πρὸς τὰς γωνίας κιόνων, ὀρθουμένων ἐπὶ τῶν προεκτάσεων τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, αἱ δὲ στεναί του πλευραὶ ὑψοῦνται μέχρι τῆς ἐπιφανείας ἑδράσεως, μεταξὺ τῶν ἐχίνων τῶν κιόνων καὶ τῶν ἀβάκων των.

Κατὰ τὴν πορείαν των διαγώνιοί τινες τῶν ὀρθογωνίων τούτων τέμνουν ἐνδιαφέροντα σημεῖα τοῦ μνημείου. Οὕτω αἱ διαγώνιοι τῶν μεγαλυτέρων ἐξ αὐτῶν, ποὺ βαίνουν ἐπὶ τοῦ περιστυλίου, τέμνουν τοὺς ἄξονας τῶν κιόνων 3 καὶ 6 ὑπὸ τοὺς ἄβακας καὶ ἀκολούθως, τοῦθ' ὅπερ σπουδαῖον, τὰς ὀξείας γωνίας τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος. Αἱ γωνίαι αὗται δίδουν τὸ ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τοῦ περιστυλίου ὕψος μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ γείσου τοῦ θριγκοῦ καὶ τὴν κατακόρυφον τῶν γωνιαίων κιόνων.

Αἱ διαγώνιοι τοῦ ὀρθογωνίου τῆς κρηπῖδος τέμνουν τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ μεγάλου ὀρθογωνίου τοῦ περιστυλίου ὑπὸ τὸ γεῖσον τοῦ θριγκοῦ. Εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως (εἰκ. 491) διακεκομμέναι γραμμαὶ ἀναπαράγουν ἓν τῶν παρθενωνείων ἐκείνων ὀρθογωνίων, ἅτινα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τοῦ περιστυλίου ἀναβαίνοντα μέχρι τοῦ δεξιοῦ γείσου, ἱππεύουν ἄλληλα καὶ συμβάλλουν ἵνα προσδώσουν εἰς τὰς κιονοστοιχίας τὸν ἁρμονικὸν ρυθμόν των.

Ἐπειδὴ ὁ θριγκὸς καὶ τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος ἔχουν τὸ αὐτὸ ὕψος[1], τὸ γεῖσον τοῦ θριγκοῦ διαιρεῖ δύο δίδυμα ὀρθογώνια κατὰ τὴν στενὴν πλευράν των ἐπὶ τοῦ ἄξονος τῆς προσόψεως (εἰκ. 493). Αἱ διαγώνιοι τῶν ἀνωτέρων ἡμίσεων τῶν ὀρθογωνίων τούτων δίδουν τὴν κλίσιν τοῦ τυμπάνου παραλλήλως πρὸς τὰς διαγωνίους τοῦ ἀκανονίστου πενταγώνου, αἱ ὁποῖαι σημειώνουν τὰ ἄκρα τῶν κεκλιμένων γείσων.

Κριτική. Πολὺ ἑλκυστικὴ εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀξιόλογος τυγχάνει ἡ περιγραφεῖσα θεωρία τῆς Maillard, ἐὰν μάλιστα ἦτο ταυτοχρόνως καὶ ἀληθής, θὰ ἦτο καὶ θεμελιώδους σημασίας διὰ τὸ ζητούμενον μυστικὸν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἀναλογιῶν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν καὶ μάλιστα τοῦ Παρθενῶνος. Δυστυχῶς ὅμως ἔχει καὶ αὐτή, ὅπως καὶ πλεῖσται ἄλλαι μνημονευθεῖσαι ἁρμονικαὶ χαράξεις[2], ἓν σπουδαιότατον μειονέκτημα: νὰ μὴ στηρίζῃ τὴν ὕπαρξίν της ἐπὶ ἀποδεικτικοῦ τινὸς λόγου, ἀναφερομένου ὑπὸ ἀρχαίου τινὸς κειμένου ἢ καὶ ἐπιγραφῆς, ἀφορώσης εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐξεταζόμενον μνημεῖον. Ἐμπίπτει ἑπομένως καὶ ἡ Maillard εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐρευνητῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι πασχίζουν νὰ πείσουν τὸν ἀναγνώστην, ὅτι διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς διορατικότητός των ἀνεκάλυψαν[3] τὴν μυστικὴν ἐκείνην κλεῖδα, τὴν ὁποίαν πρὸ 100ετίας ἤδη προανήγγειλεν ὡς ὀφείλουσαν νὰ ὑπάρχῃ ὁ E. Viollet-Le-Duc[4] καὶ ἥτις, ἐφαρμοσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀρχιτεκτόνων, κατὰ τὴν περιγραφομένην ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν μέθοδον, προσέδωσεν εἰς αὐτὰ τὴν μεγάλην ἀξίαν των.

Πλὴν ὅμως τοῦ ἀνωτέρω σημαντικοῦ ἐλαττώματος παρουσιάζει ἡ θεωρία τῆς Maillard καὶ τὰ ἑξῆς ἄλλα μειονεκτήματα: 1) τὴν πολλαπλότητα τῶν χρησιμοποιουμένων

1. Σφάλμα: διότι τὸ μὲν ὕψος τοῦ θριγκοῦ εἶναι 3,29 μ., τὸ δὲ τοῦ τυμπάνου εἰς τὸ μέσον 3,428 μ. Διαφορὰ 0,138 μ.
2. Ὡς π.χ. ἡ τοῦ Mössel (ἀνωτ. σ. 706 ἑξ.), ἡ τοῦ Texier (ἀνωτ. σ. 711 ἑξ.) καὶ τοῦ Hambidge (ἀνωτ. σ. 716 ἑξ.).
3. Πρβλ. τὴν σ. 7 τοῦ προλόγου τῆς Maillard, ἔνθα γράφει, ὅτι «ἐκέρδησε τὴν βεβαιότητα, ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Παρθενῶνος ἐξέλεξαν ὡς πρωταρχικῆς σημασίας τὸ ὀρθογώνιον τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκείνη ἀνεκάλυψεν».
4. Βλ. ἀνωτ. σ. 678.

σχημάτων χρυσοῦ ἀριθμοῦ, ἥτις δυσχεραίνει τὸν ἀναγνώστην μὲ τὴν πολύπλοκον αὐτῶν σύνθεσιν. Μὲ τοσοῦτο πλῆθος βοηθητικῶν σχημάτων δύναται ἓν ἔργον τέχνης ἢ τὸ σχέδιόν του καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ φωτογραφία του νὰ παράσχῃ, ἀναλόγως τῆς διαθέσεως τοῦ ἐρευνητοῦ του, διαφόρους συνδυασμοὺς καὶ ἑπομένως διάφορον ἑρμηνείαν ἢ θεωρίαν, 2) τὴν ἔλλειψιν νομοτελείας τινὸς εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν βασικῶν σχημάτων πόλλῶν μεθόδων, 3) τὴν ὕπαρξιν ἀριθμητικῶν λαθῶν εἰς τὰ ἐκ τῆς θεωρίας προκύπτοντα μεγέθη διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Παρθενῶνος. Οὕτω π.χ. γράφεται, ὅτι ἡ κάτω διάμετρος τῶν κιόνων, ἥτις ὡς γνωστὸν εἶναι 1,905 μ., προκύπτει ἴση πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ἄβακος τοῦ κιονοκράνου, ὅπερ εἶναι 2,057 μ. καὶ ὅτι τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ (3,29 μ.) προκύπτει ἴσον πρὸς τὸ ὕψος τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος (3,468 μ.), 4) ὡρισμέναι ἐπὶ πλέον ἢ ἐπὶ ἔλαττον ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ ἀκριβοῦς ἀριθμοῦ, αἵτινες, ὡς λέγει, δὲν φθάνουν τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων παραδεκτὸν ὅριον τοῦ ἑνὸς ἑκατ. τοῦ μέτρου, ὁμολογεῖ ἀλλαχοῦ, ὅτι φθάνουν ἐνίοτε τὰ 24 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου, ἀποδίδει δὲ τοῦτο εἴτε εἰς ὀλισθήσεις τοῦ ἐδάφους — οἷαι οὐδόλως παρατηροῦνται εἰς τὸν Παρθενῶνα — εἴτε εἰς ἀμέλειαν τοῦ σχεδιαστοῦ, βαρυνομένου νὰ σημειώσῃ σχολαστικῶς τὰς μετρήσεις τοῦ ἀρχιτέκτονος!

Διὰ πάντας τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἡ θεωρία τῆς Maillard, ὅσον εὐφυὴς καὶ ἂν φαίνεται, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς λύουσα ὁριστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς χαράξεως τῶν ἀναλογιῶν τοῦ Παρθενῶνος.

Ἁρμονικαὶ χαράξεις μὲ βάσιν τὸ ἑξάγραμμον. Μίαν ἰδιότυπον θεωρίαν ἁρμονικῆς γεωμετρικῆς χαράξεως μὲ βάσιν τὸ ἑξάγραμμον προέβαλε τὸ 1912 καὶ ἐπανεξέδωσε τὸ 1932 ὁ Βενεδικτῖνος μοναχὸς τοῦ τάγματος Emmaus τῆς Πράγας Odilo Wolff[1]. Ὡς ἀφετηρίαν του ἔλαβεν ὁ Wolff τὸ ἑξάγραμμον, δηλαδὴ τὸν ἑξάκτινον ἐκεῖνον ἀστέρα (εἰκ. 494), ὅστις προκύπτει ἐκ τῆς ἀλληλοτομῆς δύο συμμέτρων καὶ ἐντὸς κύκλου ἐγγεγραμμένων ἰσοπλεύρων τριγώνων, ἤτοι τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο μεταφυσικὸν σχῆμα, τὸ κοινῶς καλούμενον «Σφραγὶς τοῦ Σολομῶντος», εἰς τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ εἰς τὸ ἀστεροειδὲς πεντάγραμμον (τὴν πεντάλφαν, εἰκ. 462,3), ἀπεδόθησαν μεταφυσικαὶ ἰδιότητες καὶ συμβολικὴ σημασία[2].

Ὁ Wolff, θεωρῶν τὸ ἑξάγραμμον ὡς ἀρχὴν δευτερευόντων σχηματικῶν συνδυασμῶν καὶ ἀναλογιῶν, ὄχι μόνον ἀπέδειξεν εἰς τὰ συγγράμματά του, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ πλουσιώτερον τῶν κανονικῶν πολυγώνων, ἀλλὰ καὶ ἐπεχείρησε διὰ τῆς ἐφαρμογῆς του τὴν ἀνάλυσιν πολλῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν[3], μεταξὺ τῶν ὁποίων βεβαίως καὶ τὴν τοῦ Παρθενῶνος, ἥτις καὶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἰδιαιτέρως ἐνταῦθα.

Σημειωτέον ἐντούτοις, ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἑξάγραμμον[4] ὡς ἀφετηρίαν τῆς θεωρίας

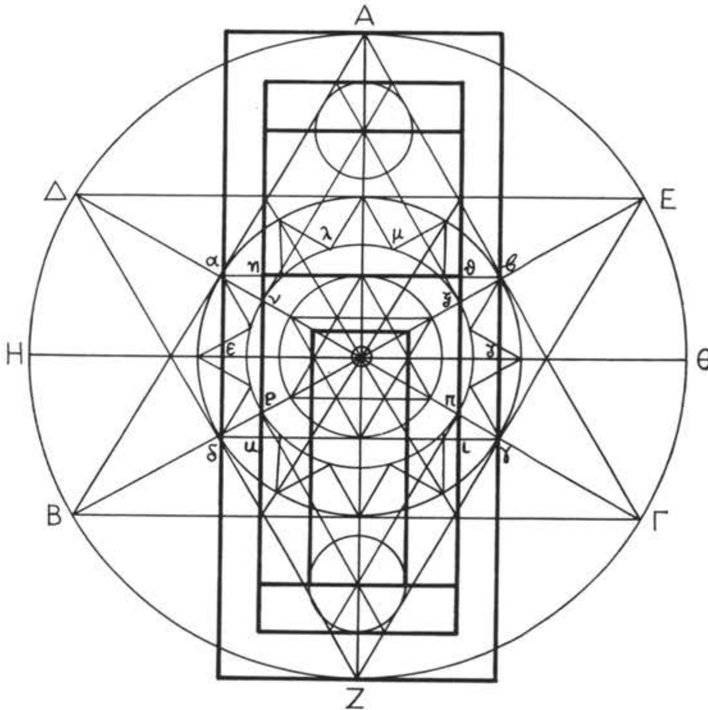
1. Tempelmasse, Wien 1912 καὶ 1932.

2. Κατὰ τὸν Wolff τὸ ἑξάγραμμον, διὰ μὲν τοῦ περιγεγραμμένου κύκλου συμβολίζει τὸ θεῖον, ὡς ἀτέρμον καὶ ἑνιαῖον, διὰ δὲ τοῦ ἰσοπλεύρου τριγώνου τὸ εἰς τὸ τρισυπόστατον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν πλήρη ἁρμονίαν, διπλασιαζομένου δὲ τὴν Δημιουργίαν, τὸν Μακρόκοσμον καὶ τὸν Μικρόκοσμον.

3. Πλὴν τῶν ἑλληνικῶν ναῶν ἀνέλυσεν ὁ Wolff καὶ παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τῆς Ρώμης καὶ ρωμανικὰ μνημεῖα, ἀκόμη δὲ καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἱερουσαλήμ.

4. Παλαιὸν σύμβολον καὶ τῶν ἀλχημιστῶν, ἀλλὰ μὲ διάφορον σημασίαν.

του οὐδεμίαν ἔχομεν ἱστορικὴν νύξιν, ὅτι τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη διὰ σχεδιαστικὰς ἀναζητήσεις καὶ ἐφαρμογὴν αὐτοῦ εἰς μνημεῖα, βεβαίως δὲ καὶ οὔτε διὰ σύνθεσιν ἑνὸς μνημείου ἐπὶ τῇ βάσει του. Διὰ τοῦτο παραμένει ἀκόμη λίαν ἀμφίβολος ἡ ὑπὸ τοῦ Wolff ὑποστηριχθεῖσα ἀνακάλυψις τοῦ ἑξαγράμμου ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ναῶν καὶ μάλιστα ὅταν αὔτη ἀποδεικνύεται διὰ τόσον σκολιῶν μεθόδων.

494. Ἀνάλυσις τῆς κατόψεως τοῦ Παρθενῶνος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐγγεγραμμένου εἰς κύκλον ἑξαγώνου (κατὰ Wolff).

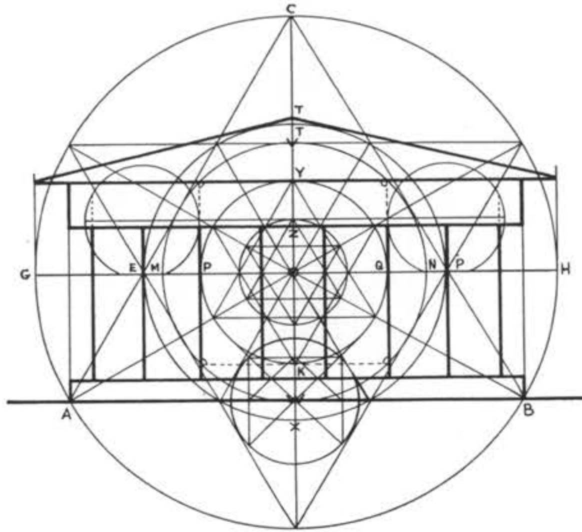
Ἰδοὺ τώρα πῶς ἔχει καὶ τὸ σχετικὸν κείμενον[1]:

1. Κάτοψις (εἰκ. 494). Λαμβάνομεν ἕνα κύριον κατὰ μῆκος ἄξονα (ΑΖ), ἴσον πρὸς τὸ ὅλον μῆκος τοῦ ναοῦ καὶ μὲ κέντρον Ο γράφομεν, μὲ διάμετρον τὸν ἄξονα τοῦτον, περιφέρειαν κύκλου. Ἐντὸς τοῦ κύκλου τούτου ἐγγράφομεν δύο ἀνάστροφα ἰσόπλευρα τρίγωνα ΑΒΓ καὶ ΖΔΕ καὶ τὰς διαγωνίους αὐτῶν ΔΓ καὶ ΒΕ. Ἑνοῦμεν τὰ σημεῖα τομῆς τῶν διαγωνίων πρὸς τὰς πλευρὰς τῶν τριγώνων (α,β,γ,δ) καὶ σχηματίζο-

1. Ἔ. ἀ. σ. 68 - 69. Τὰ μέτρα τοῦ παρατιθεμένου σχεδίου ἀναλύσεως τοῦ Παρθενῶνος ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Michaelis (πίν. Wolff XVIII).

μεν τὸ ὀρθογώνιον αβγδ, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ αβ ὁρίζει τὴν θέσιν τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου μεταξὺ σηκοῦ καὶ ὀπισθοδόμου. Τὰ σημεῖα τομῆς ε καὶ ζ τῶν πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου αδ καὶ βγ πρὸς τὴν διάμετρον ΗΘ ὁρίζουν τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ.

Περαιτέρω, μὲ κέντρον τὸ Ο καὶ ἀκτῖνα Οα ἢ Οβ ἢ Ογ ἢ Οδ γράφομεν κύκλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφομεν πάλιν κανονικὸν ἀκτινοειδὲς δωδεκάγωνον. Τὰ σημεῖα

495. Ἀνάλυσις τῆς ὀρθώσεως τοῦ Παρθενῶνος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐγγεγραμμένου εἰς κύκλον ἑξαγώνου (κατὰ Wolff).

τομῆς τῶν ἀλλεπαλλήλων πλευρῶν τῶν τριγώνων ὁρίζουν τὴν ἀκτῖνα τοῦ τρίτου κατὰ σειρὰν κύκλου, ὅστις, μὲ κέντρον τὸ Ο καὶ ἀκτῖνα Οκ ἢ Ολ τέμνει τὰς διαγωνίους ΔΓ καὶ ΒΕ εἰς τὰ σημεῖα ν,ξ,π,ρ, τὰ ὁποῖα ὁρίζουν τὸ πλάτος τοῦ πτεροῦ καὶ τοῦ σηκοῦ.

Δι' ὁμοίων ἀλλεπαλλήλων κύκλων καὶ ἰσοπλεύρων ἐγγεγραμμένων τριγώνων ὁρίζομεν τὴν λεκάνην τοῦ σηκοῦ κλπ.

2. Ὄρθωσις. Μὲ κέντρον τὸ Ο καὶ ἀκτῖνα Οα ἢ Οβ ἢ Ογ ἢ Οδ τῆς κατόψεως γράφομεν κύκλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφομεν τὰ δύο ἀντίστροφα ἰσόπλευρα τρίγωνα, τὰ σχηματίζοντα τὸ ἑξάγραμμον. Τοῦ ἑνὸς τῶν τριγώνων τούτων ἡ πλευρὰ ΑΒ (εἰκ. 495) ἰσοῦται πρὸς τὸ πλάτος τῆς κρηπῖδος (50,86 μ.). Δι' ἀλλεπαλλήλων γεωμετρικῶν κατασκευῶν καὶ ἀριθμητικῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν καθορίζονται δυστυχῶς σαφῶς εἰς τὸ κείμενον, ὑποδηλοῦμεναι ἁπλῶς διὰ τοῦ σχεδίου τῆς χαράξεως, προσδιορίζονται αἱ ὑπόλοιποι διαστάσεις τοῦ ναοῦ (μεταξόνια, θριγκός, ἀέτωμα).

Κριτική. Θεμελιῶδες σφάλμα τῆς θεωρίας τοῦ Wolff εἶναι ἡ πεποίθησίς του, ὅτι οἱ γεωμετρικοὶ συνδυασμοὶ τοὺς ὁποίους προβάλλει ἔχουν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ αἰσθητικὴν

ἀξίαν. Πιστεύει δὲ τοῦτο ὁ Wolff, διότι ἀκολουθεῖ τὴν διδασκαλίαν τῆς Βευρωνίου Σχολῆς, ἥτις τὴν μελέτην τῆς γεωμετρικῆς αἰσθητικῆς προέβαλεν ὡς πρωταρχικὸν καὶ ἔσχατον νόμον τῆς μελέτης τῆς τέχνης, ὡς ἀπεικονιζούσης τὸ πνεῦμα.

Ἐπίλογος. Ἐπραγματεύθημεν μέχρι τοῦδε περὶ ποικίλων συστημάτων ἁρμονικῶν χαράξεων, ἐφ' ὅσον αὗται ἀφεώρων εἰς τὸ κύριον θέμα μας, τὸν Παρθενῶνα. Περιορισθέντες εἰς τὰς κυριωτέρας ἐξ αὐτῶν δὲν ἰσχυριζόμεθα βεβαίως, ὅτι ἐξηντλήσαμεν ὅλον τὸν σχετικὸν κατάλογον. Ὀλίγας γραμμὰς ἐντούτοις ἐπιθυμοῦμεν νὰ προσθέσωμεν εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν ἀναλογιῶν περὶ δύο θεωριῶν Ἑλλήνων ἐρευνητῶν, αἵτινες ἀφορῶσιν εἰς τὴν παγκοίνως δεκτὴν συγγένειαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρὸς τὴν μουσικήν[1]. Ἐκ τούτων πρώτη καὶ πρωτότυπος εἶναι ἡ τοῦ Ἀθαν. Γεωργιάδη - Γεωργέα, ἱστορικῶς θεμελιωμένη ἐπὶ τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων τοῦ διαδεχθέντος τὸν Πυθαγόραν Φιλολάου (5ος - 4ος π.Χ. αἰ.)[2], ἐπιγράφεται δὲ ἡ Ἁρμονία ἐν τῇ Ἀρχιτεκτονικῇ ποιήσει, Ἀθῆναι 1926, ἀναγομένη εἰς τὰς ἀριθμητικὰς ἀναλογίας. Ὁ συγγραφεύς, πιστὸς εἰς τὴν ὀρθότητα τῆς ἀληθείας, ὅτι «τὰ πάντα ἐν τῇ Φύσει εἶναι ἐν ἁρμονίᾳ» γράφει[3], ὅτι: «πρέπει κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική, ἐφ' ὅσον εἶναι καὶ αὐτὴ ποίησις καὶ ἁρμονία νὰ ἀκολουθῇ τοὺς αὐτοὺς μὲ τὴν μουσικὴν κανόνας διὰ νὰ ἀποτελέσῃ ἁρμονίαν». Τὴν ἀνωτέρω φράσιν τοῦ Γεωργιάδη ἤλεγξεν ὡς αὐθαίρετον ὁ Δ. Ἠ. Κωνσταντινίδης[4], τονίσας, ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν περιέχεται ἐν τῇ μουσικῇ, ἀλλ' ἐν τῇ ἁρμονίᾳ, τῆς ὁποίας καὶ ἀποτελεῖ μέρος. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ βασικὸς οὗτος συλλογισμὸς τοῦ Γεωργιάδη εἶναι ἐσφαλμένος καὶ ἡ ἄποψις αὐτοῦ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα θεωρία του πρέπει νὰ θεωρηθοῦν πεπλανημέναι.

Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ἀφ' ἑτέρου αἱ δύο ἁρμονικαὶ σχέσεις, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ Γεωργιάδης, φρονῶν, ὅτι ἐπαληθεύουν τὰς διαστάσεις τῆς κατόψεως καὶ τῆς προσόψεως τῶν ἀρχαίων ναῶν, εἶναι δ' αὗται διὰ μὲν τὴν κάτοψιν αἱ ἑξῆς: $\chi = \psi\omega/2\omega - \psi$, ἔνθα χ τὸ ὕψος τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι τῆς κορυφῆς τῶν ἀκρωτηρίων, ψ τὸ πλάτος καὶ ω τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ, ἡ δὲ δευτέρα διὰ τὸ ὕψος $\upsilon = 3/4\chi$. Αἱ σχέσεις αὗται ἐπαληθεύονται ὄντως εἰς πλείονας ναούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Παρθενών.

Περαιτέρω ὁ συγγραφεύς, λαμβάνων τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ ὡς κανόνα, προσδιορίζει ἐξ αὐτοῦ τὴν διάμετρον τοῦ κίονος, σχετίζων αὐτὴν μὲ ὑποπολλαπλάσιον φθόγγον, εὑρίσκει δὲ καὶ τὰ μεταξόνια ὡς ἁρμονικά, στενὰ καὶ εὐρέα διαστήματα, ἐπὶ τῇ βάσει πολυσυνθέτου τύπου.

Ἂν καὶ αἱ σχετικαὶ συμπτώσεις εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσαι, ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν ἀπολύτως περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς μεθόδου του[5].

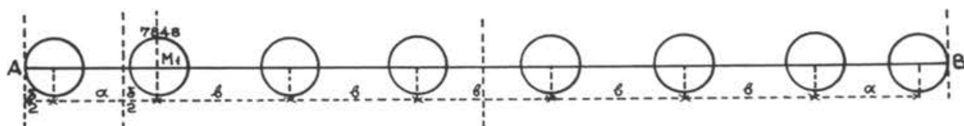
Ἀπόσπασμα τῆς μεθόδου ταύτης, ἀφορῶν τὸν Παρθενῶνα ἐκ τοῦ πίν. II τοῦ ἔργου του, παρέχον δὲ τὴν γεωμετρικὴν κατασκευὴν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ κανόνος κατ' ἀ-

1. Βλ. σχετικῶς καὶ σ. 669 καὶ 700.
2. Frgm. Phil. Graec. II, ἐκδ. Aug. Mullachius, Parisiis 1881, σ. 1 - 8.
3. Ἔ. ἀ. σ. 5.
4. Ἔ. ἀ. σ. 169.
5. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, ἔ. ἀ.

ναλογίαν πρὸς τὸν μουσικὸν κανόνα, ἀναπαράγομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα (εἰκ. 496).

Ἡ δευτέρα μελέτη εἶναι τοῦ Χρ. Κεφάλα, ἐπιγράφεται δὲ Σκέψεις τινὲς ἐπὶ τῶν διαστάσεων τῆς ὀρθογωνικῆς βάσεως (τοῦ στυλοβάτου) τοῦ ναοῦ τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ἐδημοσιεύθη ὡς ἀνακοίνωσις εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τοῦ 1957, σ. 135 - 142.

Διὰ ταύτης ὁ συγγραφεὺς προτείνει, κατόπιν ἐπανειλημμένων δοκιμῶν, τὴν ταύτισιν τῆς ἐννοίας τοῦ «καλλίστου» τριγώνου, μετὰ τοῦ προκύπτοντος ἐκ τῶν ἁρμονικῶν τοῦ Πρόκλου[1] τριγώνου, ἤτοι ἐκείνου ὅπερ ἔχει πλευρὰς 2α, $α^2-1$ καὶ $α^2+1$, τοῦ ὁποίου ὁ Κεφάλας ἐξετάζει τὰς ἀναλογίας: 1) τῆς μεγαλυτέρας καθέτου πλευρᾶς πρὸς τὸ ἄθροισμα αὐτῆς καὶ τῆς ὑποτεινούσης ἤτοι τὴν σχέσιν $α^2-1/2α^2$ καὶ 2) τῆς ὑποτει-

496. Γεωμετρικὴ κατασκευὴ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν μουσικὸν κανόνα (κατὰ Ἀ. Γεωργιάδην - Γεωργέαν).

νούσης πρὸς τὸ ἄθροισμα αὐτῆς καὶ τῆς μεγαλυτέρας ἤτοι τὴν $α^2+1/2α^2$, ἔνθα α εἶναι ρίζα ἀκεραίου ἀριθμοῦ.

Καὶ οἱ μὲν ἀρχαιότεροι ναοί, γράφει, ἔχουν τὴν πρώτην ἀναλογίαν, οἱ δὲ νεώτεροι τὴν δευτέραν, καὶ τοῦτο διότι οἱ ναοὶ ἔχουν κατὰ τὸ πλάτος ἀναλογίας στυλοβάτου μικροτέρας τοῦ 1/2 καὶ μεγαλυτέρας τοῦ 1/3, ἐνῶ ἐλάχιστοι ἔχουν λόγον μικρότερον τοῦ 5/9.

Κριτική. Ἡ θεωρία τοῦ Κεφάλα περιέχει ἴσως μερικὰς μαθηματικὰς ἀληθείας, καθ' ὃ ἀναλυτική ὅμως δὲν διασαφηνίζεται διὰ γεωμετρικῆς κατασκευῆς οὔτε δὲ καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὴν αἰσθητικὴν ἀξίαν τῶν ἀποτελεσμάτων της, οὐδαμοῦ δ' ἀνευρίσκει καὶ τὴν χρυσῆν τομὴν ἢ τὰς ἐκ τῶν γεωμετρικῶν τριγώνων προκυπτούσας ἀναλογίας 1:2 καὶ $1:\sqrt{3}$.

Ἡ θεωρία τοῦ Κεφάλα καθορίζει μὲν τὰ πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινοῦνται αἱ ἀναλογίαι τοῦ στυλοβάτου τῶν ἀρχαίων ναῶν, στερεῖται ὅμως στερεᾶς ἱστορικῆς βάσεως· διότι αἱ ἁρμονικαὶ τοῦ Πρόκλου, ἐφ' ὧν στηρίζεται, ἀνήκουν εἰς πολὺ μεταγενεστέρους τοῦ 5ου π.Χ. αἱ. χρόνους, εἶναι δὲ μᾶλλον μαθηματικαὶ ἔννοιαι, τὰς ὁποίας δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς μὴ ἀποδειχθείσας καὶ μὴ γνωστὰς εἰς τοὺς ἀρχιτέκτονας τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἄρα καὶ εἰς τοὺς τοῦ Παρθενῶνος. Δὲν δύναται κατὰ ταῦτα ἡ θεωρία τοῦ Κεφάλα νὰ καταλεχθῇ εἰς τὰς γεωμετρικὰς ἀρχιτεκτονικάς, αἵτινες, ὡς εἴδομεν, συνοδεύονται πάντοτε ὑπὸ σχεδίων.

1. ΠΡΟΚΛΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ Σχόλια εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν Στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου, ἐκδ. G. Friedlein, Lipsiae 1873, σ. 67· πρβλ. καὶ ΠΛΑΤΩΝΟΣ Πολ. VII, 531Α.

Περαίνοντες τὸ περὶ 'Αναλογιῶν κεφάλαιον τοῦ ἔργου τούτου δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν καὶ τὰς περὶ τῶν γεωμετρικῶν χαράξεων ἐπιφυλακτικὰς γνώμας διαπρεπῶν τινων ἀρχιτεκτόνων - ἀρχαιολόγων καὶ αἰσθητικῶν.

Οὕτω ὁ σπουδαῖος 'Αμερικανὸς ἀρχιτέκτων - ἀρχαιολόγος W. B. Dinsmoor ἔγραψεν εἰς τὸ περὶ τῆς 'Αρχιτεκτονικῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος λαμπρὸν ἔργον του (σ. 161, σημ. 1) τὰ ἑξῆς σχετικά: «νομίζομεν ἐδῶ ἀναγκαῖον νὰ παρεμβάλωμεν ὀλίγας λέξεις προφυλάξεως ἀπὸ τῆς ἀξιοπιστίας πολυαρίθμων νεωτέρων ἀποπειρῶν νὰ ἀναπαραγάγουν τὰ σχέδια τῶν ἑλληνικῶν ναῶν καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Παρθενῶνος, συνάγοντες αὐτὰ ἀπὸ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον περίπλοκα γεωμετρικὰ διαγράμματα, ὡς π.χ. συσχετιζομένους ὁμοκέντρους κύκλους καὶ τετράγωνα, πεντάγωνα ἢ πεντάγραμμα, ἑξάγωνα ἢ ἑξάγραμμα, ὀκτάγωνα, δεκάγωνα, στροβιλιζόμενα (curling) τετράγωνα ἢ τὴν χρυσῆν τομήν».

'Αφ' ἑτέρου ὁ διαπρεπὴς 'Αμερικανὸς αἰσθητικὸς - ἀρχαιολόγος R. Carpenter, ὁμιλῶν[1] περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Hambidge ὑποστηριζομένου γεωμετρικοῦ μυστικισμοῦ, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι: «εἶναι πολὺ ἀμφίβολος ἡ ὀρθότης τῶν θεωριῶν του, τόσον διὰ τοὺς ναούς, ὅσον καὶ διὰ τὰ ἀγγεῖα» καὶ ὅτι «a priori πᾶσα πιθανότης περὶ τῆς ὀρθότητός των εἶναι ἐναντίον της».

'Επίσης ὁ ἔγκριτος Ἕλλην αἰσθητικὸς - ἀρχιτέκτων Δ. 'Η. Κωνσταντινίδης ἐρωτᾷ εἰς τὸ περὶ Ἁρμονικῶν χαράξεων εἰς τὴν 'Αρχιτεκτονικὴν ἀξιόλογον ἔργον του (σ. 248): «διατί συστήματα τινὰ ἁρμονικῶν χαράξεων, ἅτινα παρουσιάζονται ὡς γεωμετρικὰ παίγνια, ἄνευ βασικῆς τινὸς ἀναντιρρήτου κατασκευῆς, ἀναλόγως τῆς ἐφευρετικότητος τοῦ μελετητοῦ, πρέπει νὰ ἔχουν καὶ αἰσθητικὴν σημασίαν; Τοῦτο δὲν δυνάμεθα ἀναποδείκτως νὰ δεχθῶμεν». Τέλος ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς παραθέτει (σ. 290 καὶ 291 τοῦ αὐτοῦ ἔργου του) καὶ ὅλα τὰ τρωτά, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν συστήματα τινὰ ἁρμονικῶν χαράξεων.

1. AJA 25, 1921, σ. 18 ἑξ. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 627.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

Διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν μίαν οὐσιαστικὴν αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν ἑνὸς καλλιτεχνικοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ μνημείου — καὶ μάλιστα τῆς ὁλκῆς τοῦ Παρθενῶνος — δὲν ἀρκεῖ νὰ μελετήσωμεν λεπτομερῶς τὰ ἀρχιτεκτονικά του σχέδια (πτ. πίνακες καὶ ἀντίστοιχοι πίνακες μεγάλου μεγέθους), ὁσονδήποτε λεπτομερῆ καὶ ἂν εἶναι ταῦτα οὔτε καὶ τὰς ἐγχρώμους ἢ μὴ φωτογραφικάς του ἀπεικονίσεις. Ἀπαιτεῖται πρωτίστως ἡ ἄμεσος, ἡ προσωπική μας ἐποπτεία καὶ ἐπαφὴ πρὸς τὸ μνημεῖον· διότι τότε μόνον ἡ ψυχή μας συμμορφοῦται πρὸς αὐτὸ καὶ τὸ ἔργον ἠμπορεῖ νὰ μᾶς φανερώση τὸ πνευματικόν του περιεχόμενον, νὰ μᾶς συγκινήση αἰσθητικῶς καὶ νὰ μᾶς γοητεύση, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνάγκης ποὺ τὸ ὑπηγόρευσε καὶ τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς ἐκφράζει.

Καὶ ἡ ἄμεσος ἐντούτοις ἐποπτεία καὶ ἐπαφὴ πρὸς τὸ μνημεῖον θὰ ἀποβῇ στεῖρον ἀντίκρυσμά του, ἐὰν ὁ αἰσθητικὸς κριτὴς τοῦ ἔργου δὲν ἔχει τελείαν γνῶσιν τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία τὸ ἀνήγειρεν, ἐὰν δηλαδὴ δὲν ἔχει ζυμωθῆ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς του καὶ τῆς κοσμοθεωρίας τῶν τότε Ἑλλήνων· διότι χωρὶς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μᾶς διαφεύγει τὸ βαθὺ περιεχόμενον τοῦ μνημείου καὶ μᾶς ἐπηρεάζει μόνον ἡ ἁρμονία τῶν μορφῶν του, ἡ ὁποία μᾶς συγκινεῖ μὲν καὶ προκαλεῖ τὸν θαυμασμόν μας, δὲν ἀρκεῖ ὅμως αὐτὴ μόνη εἰς τὸν ἐπιστήμονα αἰσθητικὸν κριτήν, διότι αὐτὸς ἐρευνᾷ κατὰ πόσον ἡ ἰδέα τοῦ ἔργου ὑψώθη εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς κατὰ Kant[1] αἰσθητικῆς ἰδέας, ἥτις μόνη ἠμπορεῖ νὰ γίνη σύμβολον εἰς τὴν τέχνην, ἐπειδὴ αὐτὴ ἔχει εὐρὺ καὶ βαθὺ περιεχόμενον, ὥστε νὰ συγκλονίζη ὅλον τὸ εἶναι μας, ποὺ θέλει νὰ τὴν συλλάβη μὲ τὴν φαντασίαν, ὁπότε γίνεται πλέον ἰδέα αἰσθητική.

Μὲ τοιαύτας λοιπὸν προϋποθέσεις ὁρμώμενοι, θὰ ἐπιχειρήσωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν ἀνάλυσιν, μεταφερόμενοι πρὸς τοῦτο νοερῶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἀφοῦ περάσωμεν τὰ Προπύλαια — μεγαλοπρεπῆ προπαρασκευὴν διὰ τὴν βίωσιν τοῦ Παρθενῶνος — ἂς σταθῶμεν ὀλίγον εἰς τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀκροπόλεως ἔξοδόν των[2]. Ἀπέναντί μας, δεξιὰ καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον, ὀρθοῦται, ἂν καὶ κολοβωμένος σήμερον, μεγαλοπρεπὴς ἐντούτοις καὶ στερεὰ καθισμένος ἐπὶ τοῦ ἰσχυροῦ βάθρου του, ὁ Παρθενών. Στοχαστικὴ εἶναι ἡ εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοποθέτησίς του. Ὡς τὸ ἱερώτερον ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως μνημεῖον ὁ ἀρχιτέκτων του, ὄχι μόνον τὸν ἐτοποθέτησε, μὲ κάθε θυσίαν, εἰς τὸ ὑψηλότερον αὐτῆς σημεῖον, ὥστε καὶ ἀπὸ τοὺς ἐρχομένους ἀπὸ τὴν θάλασσαν τοῦ Σαρωνικοῦ εὐκρινῶς νὰ φαίνεται, ἀλλὰ καὶ τὸν ἔστρεψεν, οὕτως, ὥστε καὶ τὸν ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπιβαλλόμενον προσανατολισμὸν[3] νὰ λάβη καὶ εἰς τὸν θεατήν, ὅστις τὸ πρῶτον θὰ τὸν ἀντίκρυζεν, εἰσερχόμενος νὰ παρουσιάζη μὲ καλὴν ἀναλογίαν καὶ τὰς δύο τους πλευράς, δηλαδὴ καὶ τὰς τρεῖς

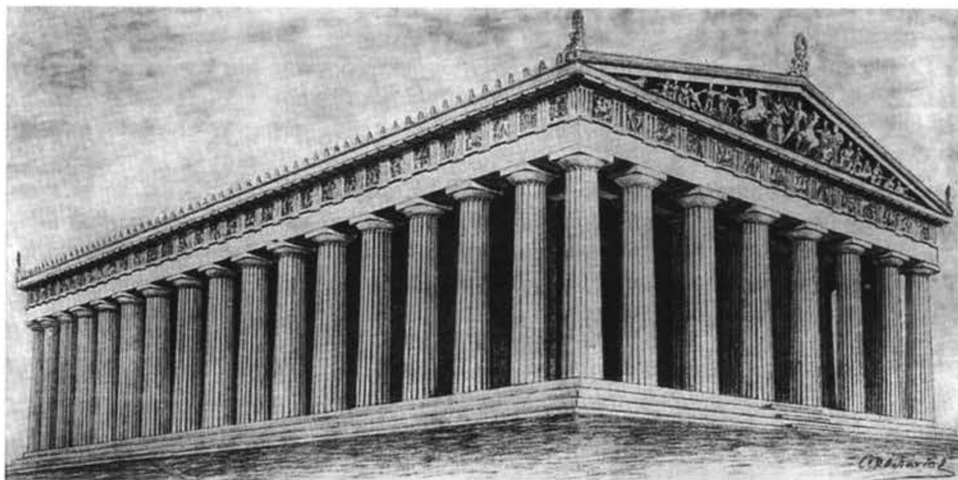
1. Kritik der Urteilskraft, § 57.

2. Ὡς καὶ εἰς τὸ κείμενον γράφομεν (βλ. σ. 655) ἡ θέσις αὕτη δὲν ἦτο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ καλυτέρα πρὸς θέαν τοῦ Παρθενῶνος, διότι παρενεβάλλοντο ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἄλλα κτίρια, ἅτινα σήμερον δὲν ὑπάρχουν.

3. Διὰ τὸν προσανατολισμὸν τοῦτον βλ. τὸ σημαντικὸν ἄρθρον τοῦ W. B. Dinsmoor ἐν AJA 38, 1934, σ. 443 ἑξ.

του διαστάσεις. Ἔτσι ἠμπορεῖ κανείς, μόλις τὸν πρωτοϊδῇ, νὰ ἐκτιμήσῃ διὰ μιᾶς καὶ ὅλον του τὸν ὄγκον καὶ προπάντων νὰ χαρῇ τὴν *εὐμετρίαν*[1] ἢ *ἐμμετρίαν*[2] του, δηλαδὴ τὴν ἁρμονικὴν σχέσιν, τὸ ἰσοδύναμον ζύγισμα τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος καὶ τὸ ὕψος του, ὅπως δηλαδὴ τὸ ἀπαιτεῖ καὶ ὁ Πλάτων[3] διὰ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας.

Ἂν μισοκλείσωμεν τώρα τὰ βλέφαρα, ὥστε νὰ βλέπωμεν μόνον τὸ γενικόν του περίγραμμα καὶ ἂν συμπληρώσωμεν διὰ τῆς φαντασίας τὰ κενά, ὅπως εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 497, τοῦ πτ. πίν. XXIV καὶ τοῦ πίν. 101, ὁ Παρθενὼν μᾶς παρουσιάζεται ὡς ἓν κλει-

497. Γενικὴ προοπτικὴ ἀναπαράστασις τοῦ Παρθενῶνος. Ὄψις ἀπὸ ΒΔ.

στὸν γεωμετρικὸν στερεὸν ἀπὸ τὰ ἁπλούστερα. Εἶναι ἓν ἐπίμηκες ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπικάθηται μία χαμηλὴ τριγωνικὴ στέγη. Τὸ γενικὸν αὐτὸ κρυσταλλικὸν σχῆμά του, μὲ τὴν ἐλαφράν, σύμφωνον πρὸς τὸ κλῖμα, κλίσιν τῆς στέγης του, πλησιάζει τὸν Παρθενῶνα πρὸς τὰ γύρω του ἁπαλόγραμμα βουνά, ἀπὸ τὰ σπλάγχνα τῶν ὁποίων ἐξωρύχθησαν τὰ μάρμαρά του. Συντίθεται λοιπὸν κατὰ τοῦτο ὁ Παρθενὼν πρὸς τὴν πέριξ φύσιν· εἶναι τὸ εὔλογον συμπλήρωμα τοῦ τοπίου, ὁ ἐξαίρετος καρπός του. Συνετίθετο ὅμως ἐπίσης ὁ Παρθενὼν καὶ μὲ τὰ πολλὰ ἀναθηματικὰ ἀγάλματα ποὺ τὸν περιέβαλλον (βλ. σ. 659)· διότι κατ' οὐσίαν εἶναι καὶ αὐτὸς ἓν μέγα, περίοπτον, ἀναθηματικὸν ἄγαλμα, ὑψούμενον εἰς τὸ μέσον τοῦ ὑπὸ τειχῶν περιβαλλομένου ἱεροῦ τεμένους τῆς Ἀκροπόλεως. Τὸ ναόσχημον λοιπὸν αὐτὸ ἄγαλμα, ἐνῶ, λόγῳ τοῦ μεγέθους του, ἀντιτίθεται πρὸς τὰ πέριξ αὐτοῦ μικρὰ ἀναθήματα, συντίθεται

1. ΛΟΓΓΙΝΟΣ, frgm. 3, 6.
2. ΠΛΑΤ. Πολιτ. 6, σ. 4861. ΘΕΟΚΡ. XXV, 209. ΔΙΟΝ. ΑΛΙΚ. Σύνθ. 25.
3. Σοφιστὴς 235d: *συμμετρίας τις ἐν μήκει καὶ πλάτει καὶ βάθει, καὶ πρὸς τούτοις ἔτι χρώματα ἀποδιδοὺς τὰ προσήκοντα*..., τοιαῦτα δὲ πράγματι προσφέρει καὶ ὁ Παρθενών, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, σ. 642 ἑξ.

ὅμως πρὸς αὐτά, διότι ξεχωρίζει μὲν χαρακτηριστικῶς μεταξύ των, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποχωρίζεται ἀπὸ αὐτά, μὲ ἄλλους λόγους διαλέγεται μαζί των, ὡς πρὸς μίαν κεντρικὴν ἰδέαν.

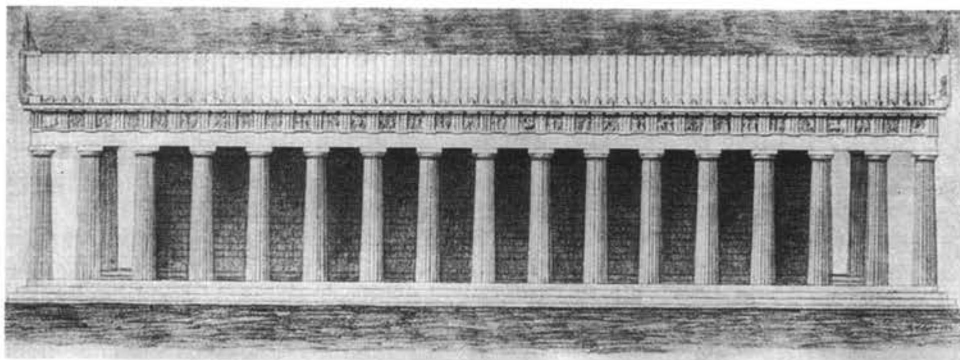
Καὶ κάτι ἄλλο ὅμως ἀκόμη συνέδεε καὶ συνδέει πρὸς τὴν φύσιν τὸν Παρθενῶνα: τὸ χρῶμά του. Ὅπως ἐκείνη, ἔτσι καὶ αὐτὸς ἦτο ποτὲ ποικιλόχρωμος. Εἰς τὴν παρδαλὴν ὅμως καὶ ἀσύλληπτον πολυχρωμίαν τῆς ὀργανικῆς φύσεως ἀντέτασσεν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ναοῦ μίαν ἰδικήν της, περιωρισμένην καὶ σταθερὰν χρωματικότητα, ἄνευ μέσων καὶ μεταβατικῶν τόνων, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦσαν μόνον τόνους, οἱ ὁποῖοι ἐξαίρουν ὅσα μέλη τὴν ἀρθρώνουν (κυμάτια, ταινίαι, δακτύλιοι, θριγκὸς) καὶ πιέζουν καὶ ὄχι ὅσα βαστάζουν (κρηπίδωμα καὶ κίονες). Αἱ γλυφαί, τὰ κοσμήματα καὶ μερικὰ μέλη του ἐζωντάνευαν μὲ κόκκινο καὶ γαλάζιο χρῶμα[1]. Σήμερον τὰ χρώματά του ἔχουν πλέον ξεθωριάσει, ἀλλ' ὅμως τὰ κολοβωμένα μέλη τοῦ ναοῦ ἐπῆραν πάλιν ἀπὸ τὸ φίλημα τοῦ χρόνου τὸ τόσον συμπαθητικὸν χρῶμα, ἀλλοῦ μὲν τοῦ σάπιου ροδάκινου, ἀλλοῦ δὲ τοῦ χρυσίζοντος στάχυος (βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 644). Καὶ τὸ χρῶμα αὐτὸ τὰ ζωντανεύει. Ἂν φαντασθῶμεν πρὸς στιγμὴν τὸν Παρθενῶνα χωρὶς χρῶμα, θὰ αἰσθανθῶμεν τὴν διαφοράν. Θὰ ὁμοιάζῃ μὲ τὰ ἄψυχα καὶ ἄτονα λευκὰ νεοκλασσικὰ ἀπομιμήματά του — πρᾶγμα ποὺ παθαίνει δυστυχῶς συχνὰ τελευταίως καὶ εἰς τὸν χειρότερον βαθμὸν μὲ τὰς ἀτέχνους νυκτερινὰς φωταγωγήσεις του — ποὺ τοῦ ἀφαιροῦν τὸ αἷμά του καὶ τὸν παρουσιάζουν λευκὸν καὶ ἄψυχον, χωρὶς καμμίαν διαβάθμισιν σκιοφωτισμοῦ καὶ ἄρα χωρὶς καμμίαν πλαστικότητα.

Εἰς τὸν ὀρθογώνιον κρύσταλλον τοῦ ναοῦ (εἰκ. 497) διακρίνονται ζωηρῶς πολλαὶ ὁριζόντιαι ταινίαι καὶ γραμμαί, ζώνουσαι τὸ μνημεῖον συνεχῶς καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευράς του. Κάτω - κάτω ἐν πρώτοις, τρεῖς δυνατὲς χαρακιὲς ὑπογραμμίζουν τὴν κρηπῖδά του, τρεῖς ἄλλαι ἔπειτα ὑπὲρ τὴν κιονοστοιχίαν ὁριζόντιαι ταινίαι σημειώνουν τὰς διαιρέσεις τοῦ θριγκοῦ: τὸ ἐπιστύλιον, τὴν ζωφόρον καὶ τὸ ἰσχυρῶς ἐξέχον γεῖσον. Τὸ φῶς, προσπῖπτον ἐπὶ τῶν ὁριζοντίων ἀκμῶν τῶν διαιρέσεων αὐτῶν, τὰς τονίζει, ὅταν μάλισται αὗται ζωογονοῦνται καὶ διὰ τοῦ χρώματος καὶ τὰς κάμνει νὰ ἐπικρατοῦν. Καὶ ἡ ἐπικράτησις αὐτὴ τῶν ὁριζοντίων δίδει εἰς τὸν ναὸν ἕνα χαρακτῆρα ἡσυχίας. Τὴν αὐτὴν ἔκφρασιν ἡσυχίας καὶ στατικότητας παρέχουν εἰς τὸ κτίριον καὶ τὰ πλαγιασμένα ὀρθογώνια σχήματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγγράφονται ἀπὸ τὴν ἀφαιρετικήν μας διάνοιαν αἱ πλαστικαὶ μορφαὶ καὶ τῶν στενῶν, μάλιστα δὲ αἱ τῶν μακρῶν αὐτοῦ πλευρῶν (εἰκ. 498, πτ. πίν. VI, πίν. 8, 100).

Δὲν ὑπάρχουν λοιπὸν ἐδῶ οὔτε πύργοι ἀνατείνοντες ὡς προσευχαὶ πρὸς τὸν οὐρανόν, ὅπως εἰς τοὺς μυστικοπαθεῖς, μεσαιωνικοὺς ναοὺς τῆς Δύσεως, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ κατακορυφότης καὶ ὁ μονόπλευρος δυναμισμός, οὔτε αἱ κυματοειδεῖς, βασανισμέναι ἐπιφάνειαι, ὅπως τὰς ἐφήρμοσεν ἡ ἀνήσυχος καὶ πολυπράγμων περίοδος τοῦ μπαρόκ. Εἰς τὸν ἑλληνικὸν ναὸν ἐπικρατεῖ μία ἁπλότης, κυριαρχεῖ μία ὀλυμπία γαλήνη, ἡ γαλήνη τῶν θεῶν, χωρὶς τοῦτο βέβαια νὰ σημαίνῃ οὔτε ἔλλειψιν ζωτικότητος οὔτε πτωχείαν.

1. Βλ. σχετικῶς τὸ περὶ τῆς Πολυχρωμίας κεφάλαιον.

'Αλλ' αἱ ὁριζόντιαι γραμμαί, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν, δὲν εἶναι μόναι εἰς τὸ κτίριον· ἐναλλάσσονται, δηλαδὴ συντίθενται καὶ πρὸς κατακορύφους. Πράγματι, μετὰ τὴν ὁριζοντίαν τρίβαθμον κρηπῖδα, ἀκολουθοῦν αἱ ρυθμικῶς τεταγμέναι κατακόρυφοι τῶν κιόνων, μετὰ τὰς ὁποίας ἔρχεται πάλιν ἡ πλατειά, τριπλῆ ὁριζοντία ζώνη τοῦ θριγκοῦ, ποὺ φέρει εἰς τὸ μέσον τμῆμά της, ὡς μίαν ἀσθενῆ ἀπήχησιν τῆς κιονοστοιχίας, τὴν ρυθμικὴν σειρὰν τῶν ὀρθῶν τριγλύφων μὲ τὰς κατακορύφους των γλυφὰς καὶ τέλος, ὑπεράνω τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ γείσου, τοὺς ρυθμικῶς ἐπίσης τεταγμένους, ἀκόμη μικροτέρους, ὀρθοκεράμους, λαμπαδιστὰς ἀπολήξεις τῆς μαρμαρίνης στέγης του.

498. Βόρειος ὄψις τοῦ ναοῦ ἐν προβολῇ.

Ἔχομεν λοιπὸν μίαν διαδοχικὴν ἐναλλαγὴν ὁριζοντίων καὶ κατακορύφων, δηλαδὴ μίαν σύνθεσιν ἀντιθέτων στοιχείων μὲ διάφορα, ὁλονὲν πρὸς τὰ ἄνω ἐλαττούμενα μέτρα, τὰ ὁποῖα ὅμως ὑποτάσσονται ὅλα εἰς τὸν βασικὸν ρυθμὸν τοῦ ἔργου. Οὕτω, διὰ μέσου τῶν ἐπὶ μέρους ἀντιθέσεων, παράγεται ἑνότης ἐν τῇ ποικιλίᾳ, κατ' Ἀριστοτέλη [1] *ἁρμονία ἐκ διαφερόντων*, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον παντὸς ἔργου τέχνης, ἄριστον παράδειγμα τῆς ὁποίας παρέχει τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τοῦ ὁποίου τὰ μέλη, ἂν καὶ διακρίνονται ἀλλήλων καὶ φαίνονται ὡς νὰ ἐργάζωνται ἀνεξαρτήτως, ὅμως κατ' οὐσίαν συνεργάζονται ὅλα πρὸς δημιουργίαν τοῦ συνόλου.

Ἔχομεν ὅμως ταυτοχρόνως καὶ μίαν τριμερῆ διαίρεσιν τοῦ ὅλου ὕψους τοῦ ρυθμοῦ. Ἡ εἰς τρία διαίρεσις τοῦ ὕψους, θεωρουμένου ὡς μιᾶς ἑνότητος, ἠμποροῦσε βέβαια νὰ γίνῃ καὶ ἔγινε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κατὰ διαφόρους τρόπους, ἕκαστος τῶν ὁποίων

1. Ἠθ. Νικομ. Θ2 (1555 β4): ἐκ *τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν* καὶ Περὶ ψυχῆς Α4 (= 407β, στ. 30 ἑξ.) καὶ ΝΙΚΟΜΑΧΟΝ ΓΕΡΑΣΗΝΟΝ ΠΥΘΑΓΟΡΙΚΟΝ, Ἀριθμητικὴ Εἰσαγωγὴ II, 19, 1: *ἔστι γὰρ ἁρμονία πολυμιγέων ἕνωσις καὶ δίχα φρονεόντων συμφρόνησις* (πυθαγόρειος ὁρισμός, H. DIELS, Die Fragmente der Vorsokratiker, τόμ. I, Berlin 1922, σ. 312, 10), ἀκολουθοῦντας τὸν ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΝ λέγοντα (B8, I, 63, 4, ἔκδ. Diels, Berlin 1954): τὸ *ἀντίξοον συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι*). Ἡ κατ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ *ἁρμονία ἐκ διαφερόντων* ἀποδίδεται ὑπὸ τῶν σημερινῶν κριτικῶν τῆς τέχνης ὡς «ἑνότης εἰς τὴν ποικιλίαν»· βλέπε σχετικῶς Π. ΜΙΧΕΛΗΝ, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη³, Ἀθῆναι 1965, σ. 28 ἑξ.

δημιουργεῖ εἰς τὸν θεατὴν καὶ μίαν ἰδιαιτέραν συγκίνησιν. Ποία ὅμως ἐξ ὅλων τῶν διαιρέσεων αὐτῶν τοῦ ὕψους ἦτο ἡ ἁρμονικωτέρα; Μὲ ἄλλους λόγους: πῶς ἔπρεπε νὰ κοπῇ τὸ ὕψος, ὥστε τὰ τρία μέρη του νὰ λειτουργοῦν ὡς μέρη ἑνὸς ἁρμονικοῦ συνόλου; Ὁ Πλάτων διδάσκει[1], ὅτι ἡ πλέον ἁρμονικὴ διαίρεσις μιᾶς ἑνότητος εἶναι ἐκείνη, τῆς ὁποίας τὰ μέρη, ἀφ' ἑνὸς μὲν παρουσιάζουν ἀπ' ἀλλήλων αἰσθητὴν διαφοράν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν μεγίστην πρὸς τὸ σύνολον ἑνότητα[2]. Διὰ νὰ πληρωθοῦν ὅμως οἱ δύο αὐτοὶ ὅροι εἰς τὸν δωρικὸν ναὸν ἐχρειάσθησαν δύο καὶ πλέον αἰῶνες δοκιμῶν καὶ ψηλαφήσεων.

Οἱ βαρεῖς θριγκοὶ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ὕψους ἴσου καὶ ἐνίοτε μεγαλυτέρου τοῦ ἡμίσεος τοῦ ὕψους τῶν κιόνων (εἰκ. 499, ἀριστερὰ) οὐδόλως ἱκανοποίουν τὰς προϋποθέσεις ἁρμονίας ποὺ ἐθέσαμε. Τὴν ἀληθῆ ἁρμονικὴν σχέσιν τῶν τριῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ σύνολον ἐπραγματοποίησε πρώτη ἡ περίκλειος περίοδος καὶ αὐτὴ μόνον (εἰκ. 499, μέσον)· διότι μετ' αὐτήν, κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν (εἰκ. 499, δεξιὰ) καὶ ἰδίᾳ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχήν, ἡ ἁρμονία τῶν μερῶν διεταράχθη μὲ τοὺς ἐφαρμοσθέντας ὑπεράγαν ὑψηλοὺς κίονας καὶ τοὺς ὑπεράνω αὐτῶν ἰσχνοὺς θριγκούς. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ καμπύλη τῆς ἁρμονικῆς τῶν μερῶν σχέσεως ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον αὐτῆς σημεῖον. Κάτι περισσότερον ἢ κάτι ὀλιγώτερον θὰ ἐζημίωνε τὴν ἁρμονίαν τοῦ συνόλου.

Εἴπομεν προηγουμένως, ὅτι ὅρος μιᾶς τριπλῆς ἁρμονικῆς διαιρέσεως εἶναι τὰ μέρη της νὰ διαφέρουν αἰσθητῶς τῶν ἄλλων δύο. Ἓν λοιπὸν ἐκ τῶν μερῶν αὐτῶν θὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην μεγαλύτερον τῶν δύο ἄλλων καὶ θὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὴν πρωτεύουσαν τάσιν, ἥτις καὶ θὰ κυριαρχῇ. Εἰς τὸν Παρθενῶνα πρωτεύουσα τάσις εἶναι ἡ μέση διαίρεσις, ἡ κατ' ἐξοχὴν δυναμικὴ κιονοστοιχία. Αὐτὴ δίδει τὸν χαρακτῆρα εἰς τὸ σύνολον.

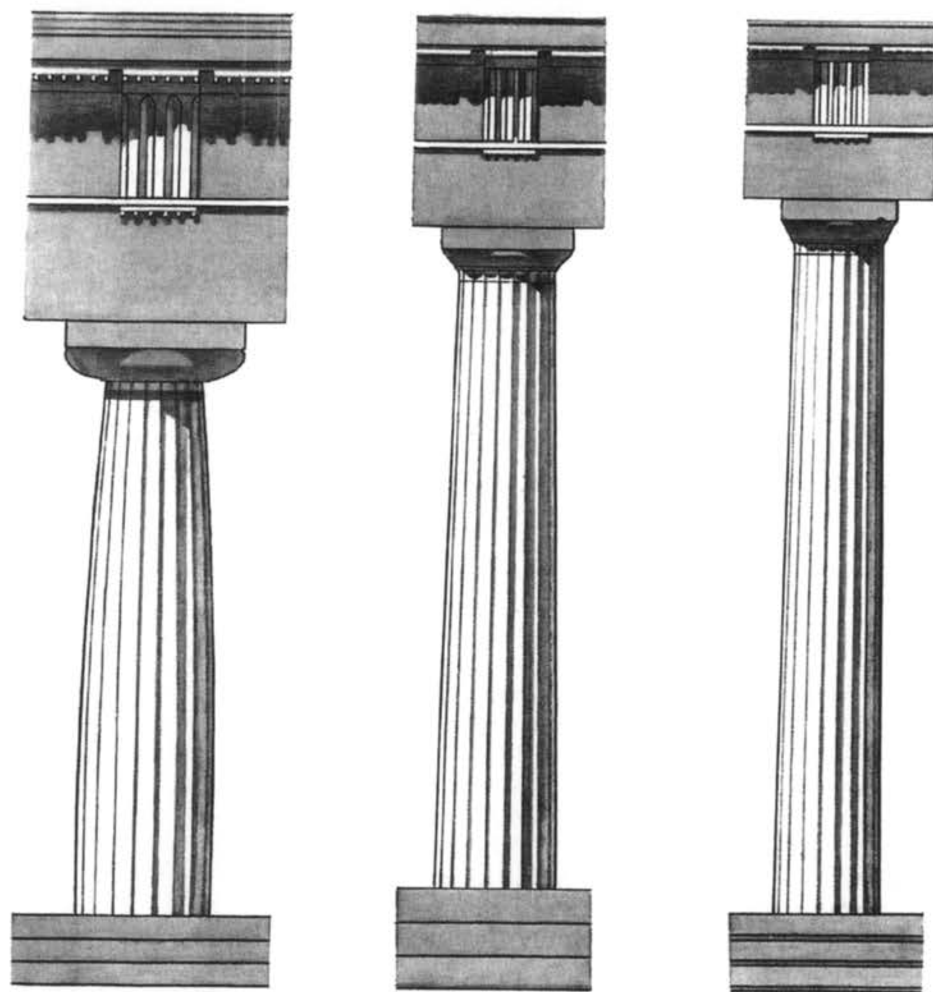
Ἡ κιονοστοιχία χαρακτηρίζει πράγματι τοὺς μεγαλυτέρους ἑλληνικοὺς ναούς, ἀφ' ἧς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. εἷς ἀρχιτέκτων, τοῦ ὁποίου ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα, τὴν ἐφήρμοσεν ἀρχικῶς ξυλίνην καὶ ἔπειτα λιθίνην καὶ περιβάλλουσαν πανταχόθεν τὸν σηκόν. Αὐτὴν ᾐσθάνοντο οἱ Ἕλληνες, ὡς μίαν ἱερὰν ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν, κατ' ἐξοχὴν ἁρμόζουσαν εἰς ἕνα ναόν, περικλείοντα τοῦ θεοῦ τὸ ἄγαλμα. Ποτὲ ἰδιωτικὸν κτίριον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν περιεβλήθη ἐξωτερικῶς μὲ κίονας. Δὲν ἔχει βέβαια ἡ κιονοστοιχία τῶν ναῶν κανένα λειτουργικὸν σκοπόν, εἰμὴ μόνον τὸν πρακτικόν, νὰ προστατεύῃ τοὺς ἐπισκέπτας ἐκ τῆς βροχῆς καὶ τοῦ ἡλίου. Οἱ κίονές της μὲ τὸν ρυθμικὸν βηματισμόν των, ἀντιπροσωπεύουν ἁπλῶς μίαν ἀπολιθωμένην ἀργοδιαβαίνουσαν πομπήν, ἥτις προσδίδει μίαν ἔξοχον πλαστικότητα εἰς τὸ ὅλον συγκρότημα. Εἶναι πράγματι, ὡς εἴπομεν, ὁ Παρθενὼν ἓν μέγα ἀναθηματικὸν ἄγαλμα, ἐκτεθειμένον εἰς τὸ φῶς, ὅπως ἄλλωστε ἦσαν καὶ ὅλα τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα, μὲ συστατικὰ στοιχεῖα ἴσης ἀξίας (πρόσοψις, πλαγία ὄψις) καὶ ἐνδεδυμένον λαμπρὸν κλασσικὸν ἔνδυμα μὲ ρυθμικὰς πτυχώσεις, οἷον παρουσιάζεται εἰς τὴν εἰκόνα ἔναντι τῆς σ. κβ εἰς τὸ πρῶτον Μέρος τοῦ κειμένου (βλ. καὶ τὸν παρατιθέμενον ἔγχρωμον πίνακα).

1. Σοφιστὴς 235d.
2. Βλ. σχετικῶς τὸ περὶ Ἀναλογιῶν κεφάλαιον.

Προοπτική ἄποψις τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως τοῦ Παρθενῶνος, χαρακτηριστική τῆς πυκνότητος τῶν κιόνων αὐτῆς.

Ὁ Παρθενὼν ἔχει 8 κίονας κατὰ τὰς στενὰς καὶ 17 κατὰ τὰς μακρὰς αὐτοῦ πλευράς. Οἱ κίονες αὐτοὶ εἶναι διατεταγμένοι, πλὴν τῶν ἄκρων, εἰς ἴσας, ρυθμικὰς ἀπ' ἀλλήλων

499. Συγκριτικὴ ἀντιπαραβολὴ τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ἀρχαϊκοῦ (ἀριστερά), τοῦ κλασσικοῦ (μέσον) καὶ τοῦ ἑλληνιστικοῦ (δεξιὰ) δωρικοῦ ρυθμοῦ.

ἀποστάσεις. Ἡ ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα ἀπόστασίς των— τὸ μετακιόνιον — ἰσοῦται πρὸς 2 καὶ 1/4 κάτω διαμέτρους τοῦ κίονος. Διατί ἡ ἀπόστασίς των αὐτὴ ἐξελέγη τόση καὶ ὄχι μικροτέρα ἢ μεγαλυτέρα; Διότι συμβαίνει καὶ ἐδῶ κάτι ἀνάλογον πρὸς ὅ,τι γίνεται

καὶ εἰς τὴν μουσικήν. Αἱ δύο αὗται τέχναι, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ μουσική, εἶναι συγγενέσταται· δι' αὐτὸ καὶ δικαίως ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀπεκλήθη μουσικὴ ἐν τῷ χώρῳ καὶ ἀντιστρόφως ἡ μουσικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐν τῷ χρόνῳ. Ἐτονίσθη ἄλλωστε ἡ στενὴ σχέσις ἀρχιτεκτονικῆς καὶ μουσικῆς καὶ πρῶτος εἰσηγητής της θεωρεῖται ὁ φιλόσοφος τῆς τέχνης Γερμανὸς Fr. Schlegel (1772 - 1829), ὅστις τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀπεκάλεσε «κρυσταλλωμένην μουσικήν»[1]. Πράγματι ὅμως οἱ Ἕλληνες πρῶτοι καθιέρωσαν τὴν σχέσιν αὐτὴν μὲ τὸν μῦθον τοῦ Ἀμφίωνος[2], ὁ ὁποῖος διὰ τῆς μουσικῆς του ἐκίνει τοὺς λίθους καὶ ἔκτισε δι' αὐτῶν τὰ τείχη τῶν Θηβῶν.

Λοιπὸν ἐδῶ ἡ ἀπόστασις τῶν κιόνων μεταξύ των ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ταχύτητα, μὲ τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνονται εἰς τὸν χρόνον αἱ ρυθμικαὶ ὑποδιαιρέσεις του. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀπόστασις τῶν κιόνων εἶναι ὁ χρόνος τοῦ ρυθμοῦ «τὸ tempo» (ἡ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λεγομένη *ἀγωγή*[3], ὑπὸ δὲ τῶν νεωτέρων μουσικολόγων ἦθος)[4], τὸ ὁποῖον ἄλλοτε μὲν εἶναι βραδύ, ἄλλοτε δὲ ταχύ, ὅπως καὶ εἰς τὰ μέτρα τοῦ ποιητικοῦ λόγου.

Κατὰ τὸν Ρωμαῖον ἀρχιτέκτονα Βιτρούβιον, ὅστις ἀπηχεῖ τὰς γνώμας Ἑλλήνων Μικρασιατῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἰδίᾳ δὲ τοῦ Ἑρμογένους καὶ τοῦ Πυθέου, οἱ ναοὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διεκρίνοντο, ἀναλόγως τῆς ἀποστάσεως τῶν κιόνων των (δηλαδὴ τῶν μεταξὺ τῶν ἀξόνων των διαστημάτων) εἰς πυκνοστύλους, συστύλους, εὐστύλους, διαστύλους καὶ ἀραιοστύλους[5]. Καὶ ἀναλόγως πάλιν τῆς ἀποστάσεώς των ταύτης μετεβάλλοντο καὶ αἱ ἀναλογίαι τοῦ θριγκοῦ καὶ τελικῶς ὁ χαρακτὴρ ὅλου τοῦ κτιρίου· διότι, ὡς καὶ προηγουμένως εἴπομεν, ἡ κιονοστοιχία δίδει κατ' ἐξοχὴν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἔμφασιν εἰς τὸ κτίριον.

Διὰ νὰ ἔχωμεν ὅμως εὐχάριστον μουσικὴν ἐντύπωσιν πρέπει ὁ χρόνος τοῦ ρυθμοῦ, δηλαδὴ ἐδῶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἡ ἀπόστασις τῶν κιόνων, νὰ μὴ εἶναι οὔτε ὑπερβολικὰ μεγάλη, ὅπως συμβαίνει εἰς τοὺς ἀραιοστύλους ναοὺς — διότι τότε τὰ ἐκ τοῦ ρυθμοῦ δημιουργούμενα συναισθήματα ἀτονοῦν, ἕνεκα τῆς βραδύτητος μὲ τὴν ὁποίαν διαδέχονται ἄλληλα — οὔτε ἀντιστρόφως πολὺ μικρά, ὅπως εἰς τοὺς πυκνοστύλους ναούς, διότι ἡ ὑπερβολικὴ ταχύτης τῆς ἐναλλαγῆς τῶν συναισθημάτων δημιουργεῖ εἰς τὸν ἀκροατὴν μίαν συγκεχυμένην ἐντύπωσιν. Εἰς τὸν εὔστυλον ὅμως Παρθενῶνα ὑπάρχει μία ἀπόλυτος σαφήνεια, ἐπειδὴ τὰ κύματα τῶν ἐναλλαγῶν, δηλαδὴ οἱ κίονες, διαδέχονται ἄλληλα, οὕτως, ὥστε καὶ νὰ διακρίνωνται καὶ νὰ ἀντιτίθενται τὸ ἓν πρὸς τὸ ἄλλο, ἐμφανιζόμενα ὅταν θὰ ἔχῃ μὲν ἐξαντληθῆ τὸ προηγούμενον, ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀκόμη νὰ ἔχῃ τοῦτο ἀτονίσει, δηλαδὴ εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν. Καὶ τὴν κατάλληλον αὐτὴν στιγμὴν ἀντιπροσωπεύει εἰς τὸν Παρθενῶνα τὸ 2 καὶ 1/4 κάτω διαμέτρων ἤτοι ἡ συχνὰ ἀπαντῶσα εἰς τὸν Παρθενῶνα ἀναλογία 4:9 τῆς διαμέτρου πρὸς τὸ μετακιόνιον[6].

1. Πρβλ. καὶ τὴν ὑπέροχον φράσιν τοῦ Renan, Prière sur l'Acropole, Athènes, Ἀθῆναι ἄ.ἔ. σ. 1, καθ' ἣν: «εἰς τὸν Παρθενῶνα τὸ ἰδεῶδες ἀπεκρυσταλλώθη εἰς τὸ πεντελήσιον μάρμαρον»· πρβλ. καὶ τοὺς «μαρμαρωμένους ἤχους μιᾶς Ἀπολλώνιας μουσικῆς» τοῦ ἡμετέρου Λ. Πορφύρα (Τὰ μάρμαρα, συλλογὴ Σκιές).

2. Παυσανίας 9, 5, 4· ὅρα πλείονα παρὰ Roscher, Lexikon der Mythologie, Leipzig 1884 - 86, στ. 314.

3. E. Souriau, Les catégories esthétiques, σ. 61.

4. Hugo Riemann, Grundlinien der Musikesthetik, σ. 54.

5. De Archit. III, 3, 1.

6. Περὶ τῆς ἀναλογίας 4:9 βλ. σχετικῶς W. Lloyd εἰς τὸ περὶ Ἀναλογιῶν κεφάλαιον.

Ἡ ρυθμικὴ διαδοχὴ τῶν κιόνων, ἀποτελοῦσα ἐναλλὰξ θέσιν καὶ ἄρσιν, ἔντασιν καὶ ἀνάπαυσιν τῆς προσοχῆς μας, δημιουργεῖ μίαν εὐχάριστον ποικιλίαν, μίαν *ἁρμονίαν ἐκ διαφερόντων* εἰς τὴν ἑνότητα τοῦ συνόλου (εἰκ. 497 καὶ 498), πρᾶγμα ὅπερ, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν παντὸς ἔργου τέχνης.

Κάθε μία πλευρὰ τοῦ Παρθενῶνος ἀποτελεῖ μίαν ρυθμικὴν σειρὰν αἰσθητικῶς εὐχάριστον καὶ λόγῳ τῆς συνεχείας της, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τοῦ ἐγκαίρου τερματισμοῦ της· διότι, ἂν αἱ κιονοστοιχίαι τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐξετείνοντο ἐπὶ μακρόν, ὡς π.χ. συμβαίνει εἰς μίαν ἀτελεύτητον δενδροστοιχίαν, θὰ ἀπέβαινον μονότονοι καὶ ἀνιαραί. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ὅμως αἱ κιονοστοιχίαι τερματίζονται ἐγκαίρως καὶ ἐγκλείονται ἐντὸς τοῦ ἁρμονικοῦ ὀρθογωνίου των, ὥστε τὸ βλέμμα τοῦ θεατοῦ νὰ τὰς συλλαμβάνῃ διὰ μιᾶς ὡς ἓν σύνολον, ὁμοιομόρφως συντεθειμένον (εἰκ. 497).

Ἂς πλησιάσωμεν τώρα περισσότερον τὸ ἔργον, διὰ νὰ γνωρίσωμεν πῶς οἱ Ἕλληνες ἔπλασαν τὰ μέρη τῆς τριαδικῆς ἁρμονικῆς ἑνότητος ποὺ ἀνεφέραμεν καὶ προπάντων πῶς ἐφανέρωσαν τὴν ἐντὸς τῆς ὕλης των συντελουμένην ἐργασίαν τῶν τεκτονικῶν δυνάμεων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους, οἱ ὁποῖοι κατεσκεύασαν τοὺς ναούς των, ὡς νὰ ἀναδύωνται τρόπον τινὰ ἐκ τοῦ ἐδάφους, οἱ Ἕλληνες ὤρθωσαν τὴν κατασκευήν των ἐπὶ μιᾶς ἰσχυρῶς ἐξεχούσης βάσεως, ἐπὶ μιᾶς τριβάθμου κρηπῖδος. Ἡ κρηπὶς αὕτη ἐξαίρει τὸν ναὸν καὶ τὸν διακρίνει ἀπὸ τὰ κοινὰ κτίρια καὶ τὰς κατοικίας, διὰ νὰ μὴ φανῇ δὲ βαρεῖα δὲν τῆς ἔδωσαν ἕνα κυβικὸν μαζώδη χαρακτῆρα, ἀλλὰ τὴν ἐκλιμάκωσαν εἰς τρεῖς διαιρέσεις, οὕτως, ὥστε νὰ στενεύῃ πυραμιδοειδῶς πρὸς τὰ ἄνω, παρέχουσα οὕτω τὴν ἐντύπωσιν ἀσφαλοῦς ἑδράσεως τοῦ ἔργου. Ὅτι δὲ ἡ κλιμάκωσις αὕτη τῆς κρηπῖδος εἶναι αἰσθητικῆς μόνον φύσεως καὶ δὲν ἐγένετο χάριν εὐκολίας τῆς ἀναβάσεως, μᾶς τὸ ἀποδεικνύει τὸ μέγα ὕψος τῶν διαιρέσεών της, τὸ ὁποῖον δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ὕψος μιᾶς κανονικῆς βαθμίδος, ἀφοῦ εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ ἀνωτάτη διαίρεσις (στυλοβάτης) φθάνει τὰ 55,2 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου. Ὑπῆρχον ἄλλωστε πραγματικαὶ βαθμίδες ἀναβάσεως, αἵτινες παρενεβάλλοντο μεταξὺ τῶν διαιρέσεων τῆς κρηπῖδος· ἀλλ'αὗται εὑρίσκοντο μόνον εἰς τὸ μεσαῖον μετακιόνιον τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, αἵτινες καὶ ἦσαν αἱ πλευραὶ εἰσόδου. Αὗται δ' ἀκριβῶς αἱ βαθμίδες δίδουν καὶ τὸ μέτρον, δηλαδὴ τὴν νοητὴν κλίμακα τοῦ ἔργου ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον[1]. Σημειώνω ἐν παρόδῳ καὶ ὅτι ἡ τόσον περιωρισμένη χρῆσις βαθμίδων ἀναβάσεως μαρτυρεῖ σαφῶς τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστόν, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἀρχαῖος ναὸς δὲν προωρίζετο διὰ τὴν λατρείαν τοῦ πλήθους τῶν πιστῶν, ἀλλ' ἦτο προσιτὸς μόνον εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ἐπισκέπτας του. Ὁ λαὸς ἔμενεν ἔξω, εἰς τὸ ὕπαιθρον, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, ὅπου ἦσαν ἱδρυμένοι οἱ βωμοὶ καὶ τὰ ἀναθήματα τῆς εὐλαβείας του. Λόγῳ δ' ἀκριβῶς τῆς μὴ προσπελάσεώς του ὑπὸ τοῦ πλήθους, ὁ ἀρχαῖος ναὸς ἐξωτερικὴν κυρίως ἔχει τὴν ἀρχιτεκτονικήν, καὶ μὲ αὐτὴν ἰδιαι-

1. Ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως τῶν μεγάλων αὐτῶν ἀναβαθμῶν συμφωνεῖ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, καθ' ἣν μέτρον παντὸς εἶναι ὄχι ὁ ἄνθρωπος, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ (*πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος*, ΠΛΑΤΩΝΟΣ Κρατ. 385 Ε, Θεαίτ. 152 Α, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Τὰ Μετὰ τὰ Φυσικά, 1053α 36 καὶ ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ. Θ51), ἀλλ' ὁ θεός (Νόμοι IV, 716c): *ὁ δὴ θεὸς ἡμῖν χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μάλιστα.*

τέρως θὰ ἀσχοληθῶμεν· διότι αὕτη κυρίως φανερώνει τὸ ἰσχῦον καλλιτεχνικόν του πνεῦμα.

Ἂς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὰ δύο ἄλλα μέλη τῆς τριαδικῆς ἑνότητος: εἰς τὸν κίονα καὶ τὸν θριγκόν. Οἱ κίονες ἵστανται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, ἤτοι τοῦ ἄνω χείλους τῆς κρηπῖδος, περιβάλλουσι δὲ αἱ σειραί των καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ ὀρθογωνίου ὁμόλογον, ἐσωτερικόν, αὐστηρῶς κλειστὸν ὀρθογώνιον κτίσμα, τὸν σηκόν, τὴν κιβωτὸν δηλαδή, ἥτις περιέκλειε τὰ ἱερὰ τῆς θεᾶς, εἰς τὸν Παρθενῶνα δὲ εἰδικῶς τὸ περίφημον χρυσελεφάντινόν της ἄγαλμα. Τοὺς συνεχεῖς μακρούς, ἀδιαρθρώτους τοίχους τοῦ σηκοῦ αὐτοῦ, οἱ ἔξω ἱστάμενοι θεαταὶ ἔβλεπον ἄλλοτε μόνον διὰ μέσου τῶν κιόνων. Σήμερον εἰς τὸν Παρθενῶνα, λόγῳ τῆς καταστρεπτικῆς βόμβας τοῦ Μοροζίνη, τὸ πλεῖστον τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ ἐλλείπει, οἱ δὲ κίονες προβάλλονται γυμνοὶ εἰς τὸ κενόν (εἰκ. 70 ἄνω). Ἔτσι ὅμως ἀλλοιώνεται σημαντικῶς ἡ εἰκὼν τοῦ μνημείου· διότι οἱ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ ἔχουν μεγάλην διὰ τὴν αἰσθητικὴν ἀξίαν τῆς κιονοστοιχίας σημασίαν· δημιουργοῦν δι' αὐτὴν ἓν σκιερὸν βάθος, ἀπαραίτητον διὰ νὰ τὴν ἀναδείξῃ. Ἀλλ' ἂν οἱ τοῖχοι ἀναδεικνύουν τὴν κιονοστοιχίαν καὶ αὐτὴ πάλιν συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ἐλαφρύνῃ καὶ νὰ διασκεδάζῃ τὴν αὐστηρὰν κλειστότητα ἐκείνων, ἐπειδὴ σχηματίζει πρὸ αὐτῶν, δεύτερον, διάτρητον ὅμως αὐτό, ἤτοι ἐξαϋλωμένον καὶ ἰσχυρῶς διαφοροποιημένον περίβλημα τοῦ σηκοῦ, ἀμέσως φωτιζόμενον καὶ χωριζόμενον ἀπὸ τὸν τοῖχον μὲ ἕνα ἀέρινον διάδρομον.

Τοῦ ἐξωτερικοῦ τούτου περιβλήματος τὸ πλάτος, διαλυόμενον βαθμιαίως ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω, ἀπεργάζεται μίαν τόσον ἐσωτερικὴν συνάφειαν ὕλης καὶ ἀέρος, ὥστε νὰ φαίνεται τὸ κτίριον ὡς νὰ ἀναπνέῃ, ὡς νὰ ἀναπτερώνεται. Καὶ τοῦτο ἀσφαλῶς θὰ εἶχον ὑπ' ὄψιν των οἱ ἀρχαῖοι, ὅταν ὠνόμασαν πτερὸν ἢ πτέρωμα[1] τὴν περιβάλλουσαν τὸν κλειστὸν σηκὸν κιονοστοιχίαν.

Μὲ τὸ πτερὸν δὲν ἔγινε μόνον ὁ ναὸς ἐλαφρότερος, ἐπετεύχθη καὶ κάτι ἄλλο: τὸ βλέμμα τοῦ παρατηρητοῦ, εἰσδῦον μεταξὺ τῶν γωνιαίων κιόνων τῆς μιᾶς πλευρᾶς, διακρίνει καὶ τοὺς πρώτους γειτονικοὺς κίονας τῆς ἄλλης καί, φερόμενον πρὸς τὸ βάθος τῆς στοᾶς, συλλαμβάνει ἐναργέστερον τὸν κύβον τοῦ κτιρίου.

Οἱ κίονες βαστάζουν, φέρουν τὸν θριγκόν, ὁ δὲ θριγκὸς φέρεται. Αὐτὸν τὸν σαφῆ χωρισμὸν τῶν στοιχείων τῆς κατασκευῆς εἰς φέροντα καὶ εἰς φερόμενα πρῶτοι οἱ Ἕλληνες ἐπραγματοποίησαν, ὡς ἀπὸ μακροῦ διέγνωσεν ὁ Schopenhauer. Εἰς τὸ βάρος τοῦ ἐπικαθημένου θριγκοῦ ἀντιδρᾷ τὸ στήριγμα, ὁ κίων. Αὐτὸ δὲ τὸ ἔργον ποὺ ἐπιτελεῖ ὁ κίων, ὡς καὶ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἐπιτελεῖ, ἐξέφρασαν οἱ ἀρχαῖοι ἀρχιτέκτονες διὰ καταλλήλου ἐπεξεργασίας του, ὥστε τὸ ἁπλοῦν στήριγμα νὰ ἀποκτήσῃ αἰσθητικὴν ἔκφρασιν, μὲ ἄλλους λόγους, διέπλασαν ἐκφραστικῶς τὸν κίονα. Ἔγινε δ' ἡ πλάσις αὕτη κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἐνσυναισθήσεως (Einfühlung). Ἐφαντάσθη δηλαδὴ ὁ ἀρχιτέκτων τὸ ἄψυχον γεωμετρικὸν σχῆμα τοῦ στηρίγματος ὡς ἄνθρωπον, ὡς ἕνα φορέα αἰσθημάτων, ὡς κάτι ποὺ θὰ μᾶς ὑπέβαλλε τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι θὰ ἠμπο-

1. Βλ. τὰς σχετικὰς ἐπιγραφικὰς μνείας *πτεροῦ* καὶ *πτερώματος* ἀνωτέρω σ. 141.

ροῦσε νὰ εἶναι ὅ,τι ἡμεῖς οἱ ἴδιοι. Τὸ ἐνεψύχωσε λοιπὸν καὶ ᾐσθάνθη, ὅτι αἱ δυνάμεις δρῶσιν εἰς αὐτό, ὅπως θὰ ἔδρων ἐπὶ ἑνὸς ἀνθρώπου. Μήπως ἄλλωστε δὲν μετεχειρίσθησαν συχνότατα οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ ἀνθρωπόμορφα στηρίγματα; Ἀναφέρω προχείρως: τὰς κόρας τῶν θησαυρῶν τῶν Κνιδίων καὶ τῶν Σιφνίων εἰς τοὺς Δελφούς, τὰς λεγομένας Καρυάτιδας καὶ τοὺς Ἄτλαντας.

Τὴν ἀντίδρασιν λοιπὸν τὴν ὁποίαν ἀντιτάσσει ὁ κίων εἰς τὸ ἐπικαθήμενον βάρος ἐξέφρασεν ὁ ἀρχιτέκτων μὲ ἀνάλογα παραστατικὰ μέσα, πάντοτε ὅμως πλαστικὰ καὶ οὐχὶ διακοσμητικά. Οὕτω διὰ νὰ μᾶς ἐκφράσῃ αἰσθητικῶς τὴν ἀνορθωτικὴν τάσιν τοῦ κυλινδρικοῦ κορμοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν ἐμείωσε, δηλαδὴ ἠλάττωσε τὴν διάμετρόν του ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν ἐφωδίασε μὲ κατακορύφους ῥαβδώσεις. Αἱ αὐλακώσεις αὐταί, ἂν καὶ ἀπαλλάσσουν τὸν κίονα ἀπὸ ἀρκετὸν ποσὸν ὕλης, ὅμως φαινομενικῶς τὸν καθιστοῦν παχύτερον· διότι αὐξάνουν τὸ ἀνάπτυγμά του. Ὄχι δὲ μόνον παχύτερον, ἀλλὰ καὶ ἀκαμπτότερον τὸν ἀναδεικνύουν· διότι αἱ ὀξεῖαι καὶ ἄκαμπτοι ἀκμαί των ἐμφανίζονται ὡς μία δέσμη κατακορύφων στελεχῶν, τὰ ὁποῖα παρακολουθεῖ τὸ βλέμμα ἀπὸ κάτω ἕως ἄνω καὶ συναναβαίνει μετ' αὐτῶν πρὸς τοὺς συσφίγγοντας αὐτὰ ἱμάντας. Δημιουργεῖται οὕτω μία κατακόρυφος κίνησις, ἥτις τονίζει τὴν πρὸς τὰ ἄνω τάσιν τοῦ κίονος καὶ ἐκφράζει παραστατικώτερον τὴν λειτουργίαν του ὡς στηρίγματος καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς ἀντοχῆς του εἰς τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἐπικαθήμενον βάρος. Ἀφ' ἑτέρου, διὰ τῶν ῥαβδώσεων ὁ κύλινδρος ἀποβάλλει τὴν ἐπιπεδόμορφον ὄψιν του, ἀποκτᾷ ἓν κυματοειδὲς ἀνάπτυγμα, εἰς τὰς κολπώσεις τοῦ ὁποίου τὸ φῶς παιγνιδίζει κατὰ ποικίλους τρόπους, δημιουργοῦν ἀντιθέσεις σκιοφωτισμοῦ, αἱ ὁποῖαι τονίζουν τὰς ἀκμὰς καὶ πλάθουν τὸν κυλινδρικὸν ὄγκον τοῦ κορμοῦ ἐμφαντικώτερον, μετατρέπουσαι αὐτὸν εἰς ἓν πλῆρες ἐντυπώσεων πλαστικὸν τεκτονικὸν ἔργον.

Ἀλλὰ τὴν ἀντίστασιν ποὺ συναντᾷ ὁ κίων διὰ νὰ σηκώσῃ τὸ βάρος τοῦ θριγκοῦ φανερώνει καὶ μία ἄλλη ἀπόκλισίς του ἀπὸ τοῦ κυλινδρικοῦ σχήματος, ἡ ἔντασις. Ἡ ἔντασις εἶναι μία ἐλαφρὰ πλαστικὴ διόγκωσις (0,0174 μ. εἰς τὸν Παρθενῶνα) τοῦ κυλινδρικοῦ κορμοῦ, ἡ ὁποία φθάνει τὸ μέγιστον αὐτῆς εἰς τὰ 2/5 περίπου τοῦ ὕψους τοῦ κίονος. Μὲ αὐτὴν τὴν μόλις αἰσθητὴν ἐξόγκωσιν ἡ γενέτειρα τοῦ κυλίνδρου ἀπὸ εὐθείας μεταβάλλεται εἰς ἐλαφρὰν καμπύλην, εἰς τμῆμα κλάδου ὑπερβολῆς, ὡς ἐξηκρίβωσεν ὁ Penrose. Διατί ἄραγε νὰ ἐδόθη εἰς τὸν κορμὸν αὐτὴ ἡ ἔντασις; Ἀνθρωποκεντρικὴ εἶναι καὶ αὐτῆς ἡ ἑρμηνεία. Ὅπως οἱ μύες τοῦ ἀνθρώπου διογκοῦνται ὅταν σηκώνουν βάρη καὶ ἐκδηλώνουν οὕτω ὅλην τὴν προσπάθειαν ποὺ καταβάλλουν διὰ νὰ τὰ ὑπερνικήσουν, οὕτω καὶ ὁ κορμὸς τοῦ κίονος ἐντείνει τὰς δυνάμεις του διὰ νὰ κρατήσῃ τὸ βάρος τοῦ θριγκοῦ. Δι' αὐτὸ λοιπὸν διογκοῦται, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ θραύεται. Νικᾷ λοιπὸν τὴν πίεσιν ἡ πρωτεύουσα τάσις τῆς ἀνορθώσεως. Μὲ τὴν μείωσιν καὶ τὴν ἔντασιν κατώρθωσεν ὁ ἀρχιτέκτων νὰ μεταβάλῃ τὸ ἄψυχον, γεωμετρικὸν κατασκεύασμα εἰς ἕνα σφύζοντα ὀργανισμόν.

Μεταγενέστεροι ἀρχαῖοι κριτικοί, ὡς ὁ ὀλίγον μετὰ τὸν Τιβέριον ἀκμάσας Ἡλιόδωρος ὁ ἐκ Λαρίσης ἤ, κατ' ἄλλους, ὁ υἱός του Δαμιανός, ἀπέδωσαν τὴν ἔντασιν εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ γεωμετρικῶς ἀκριβὴς κύλινδρος μᾶς φαίνεται ὀπτικῶς, ὅτι στενεύει περὶ τὸ μέσον, ὅτι δηλαδὴ κοιλαίνεται καὶ ἑπομένως ἀδυνατίζει καὶ δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ

ἀνθέξῃ εἰς τὰ βάρη. Προτείνει τούτου ἕνεκα πρὸς θεραπείαν τὴν πάχυνσίν του περὶ τὸ μέσον διὰ τῆς ἐντάσεως, ὁπότε, λέγει, αἱ γενέτειραί του ἀποβαίνουν ὀπτικῶς εὐθύγραμμοι. Ἀλλ' ὁ Ἡλιόδωρος δὲν διέγνωσε προφανῶς τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἐντάσεως· δὲν ἐνόησε δηλαδή, ὅτι ἡ χάρις τοῦ κίονος δὲν ἔγκειται εἰς τὴν φαινομενικὴν εὐθυγραμμίαν τῶν πλευρῶν του, ὅσον εἰς τὸ ἀκαθόριστον αἴσθημα, ὅτι αἱ πλευραὶ αὐταὶ δὲν εἶναι μαθηματικῶς εὐθύγραμμοι.

Ἡ ἀπὸ τοῦ κίονος μετάβασις εἰς τὸν θριγκὸν δὲν γίνεται ἀποτόμως, μεσολαβεῖ μία ἄλλη πλαστικὴ μορφή, τὸ κιονόκρανον.

Τὸ μέλος τοῦτο δὲν εἶναι μόνον ἓν ἐνδιάμεσον στοιχεῖον μεταβιβάσεως τοῦ φορτίου τοῦ θριγκοῦ εἰς τὸν κορμόν, ἀλλὰ καὶ μία στέψις τοῦ κίονος. Ἡ ὁριζοντία τοῦ ἄβακος ἀντιτίθεται εἰς τὴν κατακόρυφον τοῦ κορμοῦ, τὴν διακόπτει, ἐνῶ ὁ ἐχῖνός του, ἐξογκούμενος καὶ αὐτός, ὡς καταπονούμενος μῦς, διασκορπίζει εἰς τὴν καμπύλην του τὰ βάρη ποὺ παραλαμβάνει ἀπὸ τὸ ἐπιστύλιον. Μία σειρὰ ἱμάντων εἰς τὸ κάτω μέρος του συσφίγγει τὴν δέσμην τῶν ραβδώσεων, πέραν τῶν ὁποίων ὁ ἐχῖνος φαίνεται ὡς νὰ ἐκχυλίζῃ. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ὁ ἐχῖνος τοῦ κιονοκράνου ἔλαβε μίαν φιλοσοφημένην, στοχαστικὴν καμπύλην· δὲν εἶναι πλέον πλαδαρὸς καὶ φουσκωμένος, ὅπως κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν (εἰκ. 499 ἀριστερά), ὁπότε φαίνεται ὡς νὰ βαστάζῃ παθητικῶς τὰ βάρη του, ἀλλ' οὔτε καὶ γίνεται ἀπότομος καὶ ὄρθιος, ὡς κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν (εἰκ. 499 δεξιά). Ἡ παρθενώνειος λύσις εὑρίσκεται καὶ πάλιν εἰς τὸ μέσον: *πολλὰ μέσσοισιν ἄριστα*.

Ὅ,τι εἴπομεν περὶ τῶν μερῶν τῆς τριμεροῦς καθ' ὕψος ἑνότητος τοῦ ρυθμοῦ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς πλαστικὰς μορφὰς τοῦ κίονος. Ὁ Παρθενὼν μᾶς ἐμφανίζει καὶ εἰς αὐτὰς τὴν πλέον ἐπιτυχῆ λύσιν, τὸ πλέον ἔλλογον μέτρον. Οὕτω ἡ μείωσίς του οὔτε τόσον ὑπερβολικὴ εἶναι, ὅσον κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν, ὅτε ἡ ἄνω διάμετρος μειοῦται περίπου εἰς τὰ 3/4 τῆς κάτω, οὔτε πάλιν σχεδὸν ἀνεπαίσθητος (5/6), ὅσον κατὰ τὴν ἑλληνιστικήν. Εἶναι ὁ μέσος ὅρος τῶν δύο, τὰ 4/5. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἔντασιν. Καὶ αὐτῆς ἡ ἀξία εἶχεν ἐκτιμηθῆ ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἀλλ' εἶχεν ἀρχικῶς ἐφαρμοσθῆ μὲ τὸν ὑπερβολικὸν ζῆλον ποὺ ἐφαρμόζονται ὅλαι αἱ νέαι ἐπινοήσεις. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ἦτο νὰ φαίνεται ὁ κίων λυγίζων πολύ, οἱονεὶ ὑποχωρῶν εἰς τὸ βάρος του. Ἀντιθέτως, κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν, ὁπότε ἡ ἔντασις κατέστη ἀνεπαίσθητος, ὁ κίων φαίνεται ὡς νὰ ἀδυνατίζῃ εἰς τὸ μέσον. Εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ ἔντασις τηρεῖ καὶ πάλιν τὸ ὀρθὸν μέτρον.

Ἂς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὸ τελευταῖον τῆς ἁρμονίας μέλος, τὸν θριγκόν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κιονοστοιχίαν, ἥτις ἀποτελεῖται ἀπὸ μεμονωμένα πλαστικὰ κυλινδρικὰ σώματα, ὁ ἐπ' αὐτῆς βαίνων θριγκὸς εἶναι εἷς κλειστὸς τοῖχος, μὲ σαφῶς καὶ οὐχὶ ἀσαφῶς, ὅπως ἐκείνη, καθωρισμένα πέρατα.

Ὁ τοῖχος αὐτὸς σχίζεται τώρα εἰς τρεῖς ὁριζοντίας ταινίας, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἔχει τὴν ἰδικήν της λειτουργίαν. Ἐξ αὐτῶν ἡ κατωτάτη, τὸ ἐπιστύλιον, ἐμφανίζεται ὡς μία ὑψηλὴ καὶ λεία ζώνη, στεφομένη ἀπὸ μίαν στενήν, ἐξέχουσαν ταινίαν. Ἡ ζώνη αὐτη

ὀρθῶς παρέμεινε πάντοτε, κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχήν, ἀκόσμητος, ἵνα δηλώσῃ σαφῶς τὴν λειτουργίαν της ὡς ἰσχυρᾶς δοκοῦ, γεφυρούσης τὰ κενὰ τῶν κιόνων καὶ βασταζούσης ὅλα τὰ ὑπεράνω αὐτῆς βάρη. Εἰς τὴν ὁριζοντίαν αὐτὴν ταινίαν σταματᾷ προσωρινῶς ἡ κίνησις τῆς ζώνης τῶν κιόνων, δηλαδὴ ἡ κατακόρυφος τῶν ραβδωμένων κορμῶν καὶ ἡ ὁριζοντία τῆς σειρᾶς τῶν ἀβάκων. Ἀλλ' ὅμως καὶ αἱ δύο αὐταὶ κινήσεις ἐπαναλαμβάνονται, ἠπιώτεραι ὅμως καὶ εἰς μικροτέραν κλίμακα, εἰς τὴν δευτέραν στρῶσιν, τὴν ζωφόρον.

Ἐδῶ τώρα τοὺς μὲν κίονας ἀπηχοῦν αἱ τρίγλυφοι, ἐπίπεδοι ὀρθαὶ πλάκες, μὲ κατακορύφους γλυφάς, τοὺς δὲ ἄβακας τῶν κιονοκράνων αἱ κεφαλαὶ τῶν τριγλύφων, μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι τὰ διαστήματα τῆς κιονοστοιχίας ἐδῶ διχοτομοῦνται, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐναλλασσομένων στοιχείων διπλασιάζεται καὶ ἡ σειρά των πυκνώνεται, ἐπειδὴ τρίγλυφοι τοποθετοῦνται, ὄχι μόνον ὑπεράνω ἑκάστου κίονος, ἀλλὰ καὶ ὑπεράνω ἑκάστου μετακιονίου. Ἐπὶ πλέον τὰ μεταξὺ τῶν τριγλύφων διαστήματα δὲν μένουν ἐδῶ κενά, ἀλλὰ πληροῦνται διὰ τῶν τετραγώνων μετοπῶν, αἵτινες φέρουν ἀναγλύφους παραστάσεις. Οὕτω ἡ ζωφόρος μὲ τὴν ρυθμικὴν σειρὰν τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν της ἀπηχεῖ μὲν τὴν κιονοστοιχίαν, ἀλλὰ συνάμα ἀποβαίνει καὶ μία πλουσίως διακεκοσμημένη ταινία, σαφῶς διακρινομένη τοῦ ἐπιστυλίου καὶ περιβάλλουσα ὡς διάδημα τὸν ναὸν καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας αὐτοῦ πλευράς.

Ὁ ρυθμὸς τῆς κιονοστοιχίας ἐπαναλαμβάνεται διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν καὶ μὲ ἀκόμη μικρότερα μέτρα εἰς τὴν ἀνωτάτην ὁριζοντίαν τοῦ θριγκοῦ διαίρεσιν, τὸ γεῖσον. Τὸ μέλος τοῦτο, ἰσχυρῶς προβάλλον ἔξω τοῦ θριγκοῦ καὶ τῶν κιονοκράνων, ἔχει τὴν κάτω του ἐπιφάνειαν ἐνισχυμένην μὲ λεπτὰς ὀρθογωνίους πλάκας, τοὺς προμόχθους, φέροντας κάτωθεν σταγόνας καὶ χωριζομένους ἀπ' ἀλλήλων διὰ στενῶν διαδρόμων ἢ ὁδῶν (viae). Πρόμοχθοι ὅμως δὲν ὑπάρχουν μόνον ὑπεράνω τῶν τριγλύφων, ἀλλὰ καὶ ὑπεράνω τῶν μετοπῶν. Ἔτσι ἐδῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐναλλασσομένων ὁμοίων στοιχείων διπλασιάζεται ἄλλην μίαν φοράν, τὰ δὲ μεταξύ των διαστήματα διχοτομοῦνται ἅπαξ ἔτι εἰς τὸ 1/4. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς ὑπὲρ τὸ γεῖσον τῶν μακρῶν πλευρῶν ἱσταμένους ἀκροκεράμους τῆς στέγης, οἵτινες, ρυθμικῶς καὶ αὐτοὶ τεταγμένοι, σβήνουν εἰς τὸ διάστημα. Βλέπομεν λοιπὸν διάφορα ρυθμικὰ μέτρα νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὸν βασικὸν ρυθμὸν τοῦ ὅλου καὶ νὰ παράγουν, διὰ μέσου τῶν ἀντιθέσεων, ἑνότητα εἰς τὴν ποικιλίαν, συνολικῶς δὲ μίαν συμφωνίαν μὲ βαρεῖς πρὸς τὰ κάτω τόνους, ἀποβαίνοντας ἐλαφροτέρους ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὰ ἄνω.

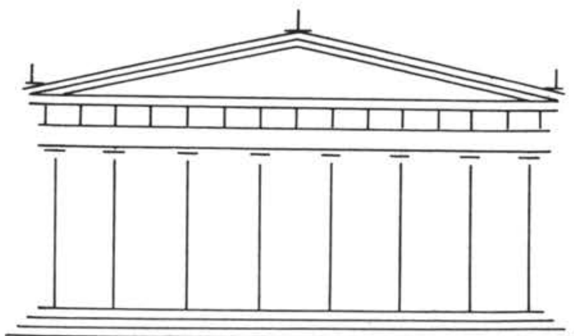
Τὸ γεῖσον συντελεῖ, ὥστε νὰ φαίνεται ὁ θριγκὸς ἑνιαῖον σῶμα, ἐπικαθήμενον ἐπὶ τῆς πολλαπλῆς κιονοστοιχίας. Αὐτὸ δεσμεύει καὶ καθησυχάζει ὅλας τὰς κατακορύφους κινήσεις. Εἰς τὸ γεῖσον εὗρε καὶ ἡ κρηπὶς τὴν ἀντιστοιχίαν της. Εἶναι ἀληθές, ὅτι κάτω ἡ ὁριζοντία ἐξοχὴ διεπλάσθη ἰσχυροτέρα τῆς τοῦ γείσου. Εἰς τοὺς τρεῖς ἀναβαθμοὺς τῆς κρηπῖδος ἀντιστοιχοῦν πράγματι ἄνω μόνον τὸ μέτωπον τοῦ γείσου, ἡ ταινία τοῦ ἐπιστυλίου καὶ οἱ ἄβακες τῶν κιονοκράνων. Ἀλλ' ὅμως εἰς τὴν ἐπίπεδον κρηπῖδα δὲν ὑπάρχουν διαφοροποιὰ φῶτα, ὅπως εἰς τὸν πλαστικὸν θριγκόν, ὅπου τὸ μέτωπον τοῦ γείσου προκρέμαται φωτεινὸν ὑπὲρ τὴν ἐσκιασμένην ζωφόρον καὶ ἡ ὁριζοντία του σκιὰ φαίνεται νὰ αὐξάνῃ κατὰ πολὺ τὰ μέτρα του. Μὲ τὴν φέρουσαν ὁριζον-

τίαν κρηπῖδα κάτω καὶ τὸν φερόμενον θριγκὸν ἄνω, τὸν ὁποῖον στέφει τὸ γεῖσον, δεσμεύονται ἐντὸς σαφοῦς πλαισίου ὅλαι αἱ πρὸς τὰ ἄνω τείνουσαι δυνάμεις καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ τελεία ἡσυχία καὶ ἰσορροπία τοῦ κτιρίου.

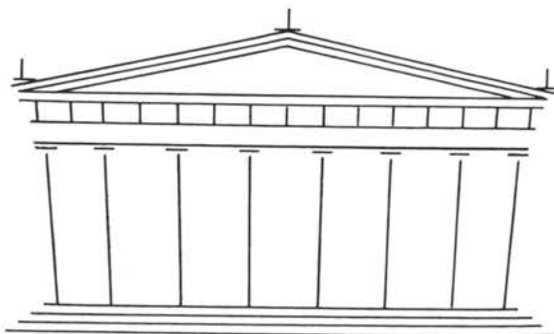
Κάποια ὅμως ἀτέλεια θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτὴν πάλην τῶν τεκτονικῶν δυνάμεων, ἂν ἐτελείωνε γύρω γύρω μόνον μὲ τὸ ὁριζόντιον γεῖσον. Τὰ μέτωπα, αἱ προσόψεις τοῦ ναοῦ, δὲν θὰ διεκρίνοντο τῶν λοιπῶν αὐτοῦ πλευρῶν, ἀφοῦ καμμία ἰδιαιτέρα διάταξις τῶν κιόνων δὲν τονίζει ἢ χαρακτηρίζει τὴν εἴσοδον. Μόνον μὲ τὴν κεκλιμένην δικλινῆ στέγην καὶ μὲ τὰ τριγωνικὰ ἀετώματα, εἰς τὰ ὁποῖα αὕτη καταλήγει κατὰ τὰς στενὰς πλευράς, φανερώνονται τοῦ ναοῦ τὰ μέτωπα. Μὲ τὴν στέγην ὅμως ἔρχονται νὰ προστεθοῦν εἰς τὰς κατακορύφους καὶ ὁριζοντίας τοῦ ρυθμοῦ γραμμὰς καὶ ἐπιφανείας καὶ αἱ κεκλιμέναι ἐπιφάνειαι τῶν κεράμων καὶ αἱ κεκλιμέναι γραμμαὶ τοῦ ἀετώματος. Ἔτσι μόνον ὁλοκληροῦται καὶ ζωντανεύει τὸ περίγραμμα τοῦ ναοῦ, ὅλον δὲ τὸ κτίριον ἀποκορυφοῦται εἰς τὴν κορυφογραμμὴν τῆς στέγης καὶ τὴν ἄνω γωνίαν τοῦ ἀετώματος καὶ ἀπ' αὐτῶν πάλιν ὁδηγεῖται τὸ βλέμμα ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰ κάτω, ἀκολουθοῦν τὸ περίγραμμα μέχρι τῆς κρηπῖδος. Μὲ αὐτὸ τὸ ἀνέβασμα καὶ κατέβασμα τοῦ βλέμματος συλλαμβάνεται ἀπὸ τὸν παρατηρητὴν ὁ ναὸς ἐν τῷ συνόλῳ του (εἰκ. 497).

Ἐθεωρήσαμεν ἕως τώρα τὸν Παρθενῶνα συμβατικῶς ὡς ἓν αὐστηρῶς στερεομετρικὸν σῶμα καὶ ὡς ἓν καθαρῶς στατικὸν κατασκεύασμα. Ὡμιλήσαμεν πράγματι περὶ τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου του σχήματος, περὶ τῶν κατακορύφων κιόνων του καὶ περὶ τῶν ὁριζοντίων γραμμῶν καὶ ἐπιφανειῶν του. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως οὔτε τὸ κτίριον εἶναι ἀκριβὲς ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον οὔτε οἱ κίονές του ἀκριβῶς κατακόρυφοι καὶ ὅλοι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου οὔτε αἱ τρίγλυφοι καὶ αἱ μετόπαι του ἀκριβῶς ὅμοιαι οὔτε καμμία του γραμμὴ καὶ ἐπιφάνεια μαθηματικῶς εὐθεῖα καὶ ἐπίπεδος. Εἶναι ὅλαι καμπύλαι καὶ δὴ καμπύλαι κυρταὶ ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ. Ἡ κρηπίς, τὸ ἐπιστύλιον, ἡ ζωφόρος, τὸ γεῖσον καὶ αὐτὰ τὰ ἀετώματα κυρτοῦνται εἰς ἐλαφράς, ἐλαστικὰς καμπύλας, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν χάριν τοῦ μνημείου. Ἂν τὸ σύνολον καὶ τὰ μέλη του ἦσαν αὐστηρῶς γεωμετρικὰ καὶ κανονικά, τότε ὁ Παρθενὼν καὶ οἱ κλασσικοὶ ναοὶ ἐν γένει κατ' οὐδὲν θὰ διέφερον τῶν ξηρῶν ἐκείνων νεοκλασσικῶν ἀντιγράφων των, τὰ ὁποῖα, μιμούμενα μὲ κάθε ἀκρίβειαν τὰς ἐπὶ μέρους μορφὰς τῶν προτύπων των, δὲν κατώρθωσαν ὅμως νὰ συλλάβουν τὸ πνεῦμά των, τὴν χάριν των. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ πνεῦμα, αὐτὴν τὴν πνοήν, ποὺ ὡς ἄλλος δημιουργὸς ἐνεφύσησεν ὁ Ἰκτῖνος εἰς τὸ ἔργον του, ἀντιπροσωπεύουν αἱ ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ σχήματος καὶ τῆς μαθηματικῶς ὁριζοντίας ἢ κατακορύφου γραμμῆς ἀποκλίσεις ποὺ παρουσιάζει ὁ Παρθενὼν καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ὀμορφιάν του. Αἱ ἀποκλίσεις λοιπὸν αὐταὶ ὀφείλονται, ἄλλαι μὲν εἰς ὀπτικὰς διορθώσεις, ἀναγκαίας νὰ ἐπενεχθοῦν, λόγῳ τῆς ἀτελοῦς διαπλάσεως τοῦ ὀπτικοῦ ἡμῶν ὀργάνου, ἄλλαι εἰς τὴν ἱκανοποίησιν αἰτημάτων στατικῆς καὶ αἰσθητικῆς φύσεως καὶ τέλος ἄλλαι εἰς τὴν ἔφεσιν τοῦ καλλιτέχνου νὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν εἰς τὸ ἄψυχον γεωμετρικὸν κατασκεύασμα καὶ νὰ «ἐξυπνήσῃ εἰς τὸ κτίριον τὴν χάριν τῆς μορφῆς του». Ἂς ἐξετάσωμεν κατ' ἀρχὰς τὰς ὀπτικὰς διορθώσεις.

Σπεύδω ἐξ ἀρχῆς νὰ διευκρινήσω, ὅτι εἰς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα αἱ ὀπτικαὶ διορθώσεις δὲν εἶναι ἀπάται, ἀπὸ ἐκείνας ποὺ συχνὰ μεταχειρίζεται ἡ σκηνογραφία τοῦ θεάτρου. Τοιαῦται ἀπάται δὲν εἶναι ἀνεκταὶ εἰς αἰώνια ἔργα τέχνης· διότι ὅταν ἀποκαλυφθοῦν μᾶς ἀπογοητεύουν. Εἰς τὸν Παρθενῶνα πρόκειται ἁπλῶς περὶ ἐλαφρῶν, πολὺ διακριτικῶν καὶ ἐντελῶς νομίμων διορθώσεων. Φέρω τὸ ἑξῆς παράδειγμα: ὅταν προσβλέπω-

500. Σχέδιον ἀετωματικῆς προσόψεως κιονοστηρίκτου κτιρίου, μὲ ἐντελῶς κατακορύφους τοὺς κίονας.

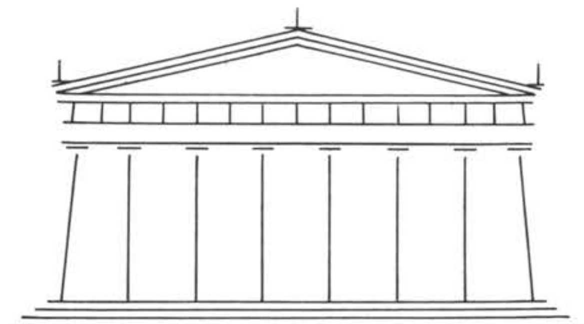

501. Παράστασις κιονοστηρίκτου ἀετωματικῆς προσόψεως, μὲ τοὺς κίονας ἀνοίγοντας πρὸς τὰ ἄνω.

μεν μίαν ὑψηλὴν κιονοστοιχίαν νεωτέρου ναομόρφου κτιρίου, οἱ σήμερον ἐντελῶς κατακόρυφοι κατασκευαζόμενοι κίονές της (εἰκ. 500), φαίνονται ὡς νὰ ἀνοίγουν πρὸς τὰ ἄνω ἐν εἴδει ῥιπιδίου (εἰκ. 501). Ἂν δὲ τὸ πρὸς τὰ ἄνω ἄνοιγμα αὐτὸ γίνεται αἰσθητὸν εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ, ἀποβαίνει ἀκόμη ἐντονώτερον εἰς τὰς στενάς (εἰκ. 501), λόγῳ τοῦ ἐπ' αὐτῶν ἐπικαθημένου τριγωνικοῦ ἀετώματος, τοῦ ὁποίου αἱ κεκλιμέναι πλευραὶ τείνουν, μὲ τὴν πλαγίαν διεύθυνσίν των, νὰ ῥίξουν πρὸς τὰ ἔξω τοὺς γωνιαίους κίονας. Διακυβεύεται οὕτω σοβαρῶς, ἂν μὴ ἡ στατική, τοὐλάχιστον ἡ αἰσθητικὴ ἰσορροπία τοῦ κτιρίου, πρᾶγμα, ὅπερ δὲν προέβλεψαν μὲν νὰ ἀποφύγουν οἱ νεώ-

τεροι ἀρχιτέκτονες, ἀπέφυγεν ὅμως ὁ Ἰκτῖνος καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοί του ἀρχιτέκτονες, κλίναντες τοὺς γωνιαίους κίονας πρὸς τὸν σηκόν (ἐνίοτε δὲ ἐλαφρῶς καὶ τοὺς ἐνδιαμέσους πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ κτιρίου), ὁπότε ἡ κακὴ ἐντύπωσις ἐκμηδενίζεται (εἰκ. 502).

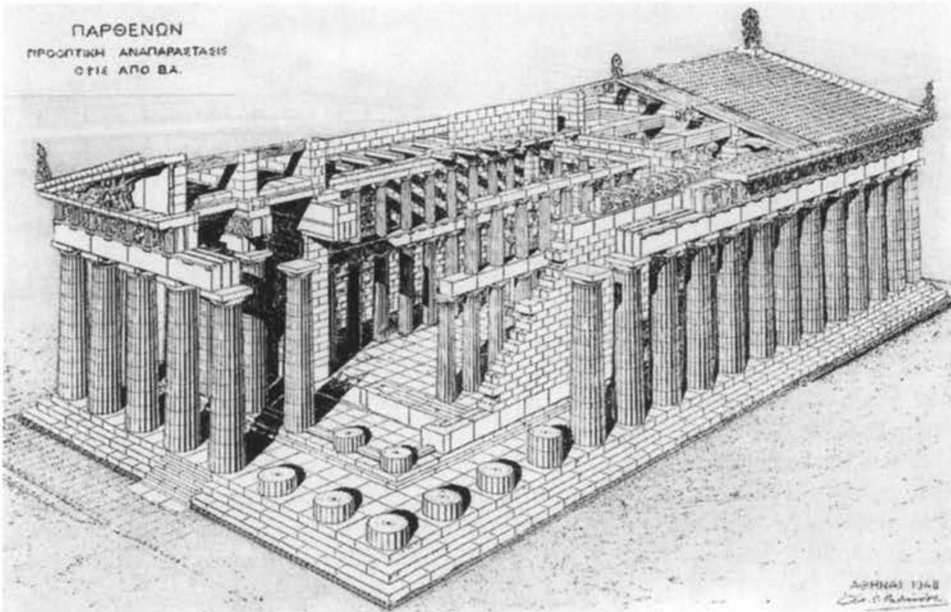
Ἀλλ' ὅταν οἱ γωνιαῖοι κίονες ἔκλιναν πρὸς τὰ ἔσω, ἤτοι πρὸς τὸν σηκόν, δὲν ἦτο δυνατὸν ὅλοι οἱ ἄλλοι νὰ μείνουν κατακόρυφοι. Ἔκλιναν λοιπὸν καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν σηκὸν καὶ μαζὶ μὲ αὐτοὺς καὶ ἡ κρηπίς, ἀκόμη δὲ καὶ ὁ θριγκὸς καὶ αὐτοὶ οἱ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 503, πτ. πίν. XXIII καὶ πίν. 15). Ἔτσι τὸ κτίριον ἔλαβεν ἐν συνόλῳ μίαν

502. Διορθωμένη ἀετωματικὴ πρόσοψις, διὰ κλίσεως τῶν γωνιαίων κιόνων πρὸς τὰ ἔσω.

πυραμιδοειδῆ μορφήν (πρβλ. εἰκ. 108), ἐστένευσε δηλαδὴ πρὸς τὰ ἄνω, ἤτοι ἐμειώθη καὶ ἐφάνη «ἀνορθούμενον εἰς τοὺς πόδας του». Ἔκαμε δηλαδὴ καὶ τὸ ὅλον κτίριον ὅ,τι ἔκαμε καὶ τὸ μέρος του, ὁ κίων. Ὄχι δὲ μόνον ἐμειώθη τὸ κτίριον, ἀλλὰ καὶ ἔντασιν ἀπέκτησε· διότι τῶν κιόνων ἡ ἔντασις εἶναι καὶ τοῦ ὅλου κτιρίου ἔντασις. Ἔτσι τὸ σύνολον τοῦ ναοῦ, ἐλαφρῶς πρὸς τὸ μέσον τοῦ ὕψους του διογκούμενον, φαίνεται ὡς νὰ παίρνῃ μίαν βαθειὰν ἀναπνοήν, διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ ὑπερνικήσῃ τὸ μέγα βάρος τῆς μαρμαρίνης στέγης του. Ἀντιδρᾷ λοιπὸν ὁ ναὸς ἐν τῷ συνόλῳ του, ἄλλως θὰ ἐκινδύνευε νὰ ἀνοίξῃ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰ φορτία του, στατικῶς τε καὶ αἰσθητικῶς. Καὶ στατικῶς μὲν ὁ κίνδυνος αὐτὸς θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἀποτραπῇ, ὄχι ὅμως καὶ αἰσθητικῶς, ὁπότε τὸ κτίριον θὰ ἐφαίνετο, ὅτι ἀνοίγει ἄνω καὶ μάλιστα κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας του, αἱ ὁποῖαι κυρίως ἐπιβαρύνονται καὶ ὠθοῦνται ἀπὸ τὰς κεκλιμένας πλευρὰς τοῦ ἀετώματος. Ἔπρεπε λοιπὸν προπάντων νὰ ἐνισχυθοῦν αἱ γωνίαι του στατικῶς καὶ αἰσθητικῶς. Τοῦτο δ' ἐπετεύχθη, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ μικρᾶς αὐξήσεως τῆς κάτω διαμέτρου τῶν γωνιαίων κιόνων— εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ διαφορὰ τῆς κάτω διαμέτρου μεταξὺ τῶν γωνιαίων καὶ τῶν ἄλλων κιόνων εἶναι 4,3 ἑκατοστά—, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ συμπλησιάσεως τῶν ἄκρων κιόνων πρὸς τοὺς δευτέρους ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς τοῦ κτιρίου (εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ διαφορὰ τοῦ ἄκρου μεταξονίου ἀπὸ τὸν γειτονικόν του κυμαίνεται ἀπὸ 0,585 ἕως 0,627 μ., ΒΑ. γωνία).

Κάθε ὅμως μεταβολὴ ἔχει καὶ τὰ ἐπακόλουθα αὐτῆς. Οὕτω καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῶν γωνιῶν, πλὴν τῶν προτερημάτων, παρουσίαζε καὶ τὸ ἑξῆς ἐλάττωμα: νὰ ἐπιτείνῃ μίαν ἄλλην κακὴν ὀπτικὴν ἐντύπωσιν, τὴν κοίλανσιν τῶν ὁριζοντίων γραμμῶν τοῦ κτιρίου, ἥτις παράγεται, ὅταν προσβλέπωμεν μίαν μετ' ἀετώματος πρόσοψιν (εἰκ. 504). Τὸ ὀπτικὸν τοῦτο φαινόμενον παράγεται, ὡς γνωστόν, ἐκ τῶν κατὰ τὰ πλάγια τοῦ ἀετώματος ὀξειῶν γωνιῶν, αἱ ὁποῖαι φαίνονται εἰς τὸν ὀφθαλμόν μας μεγαλύτεραι ἢ ὅσον πράγματι

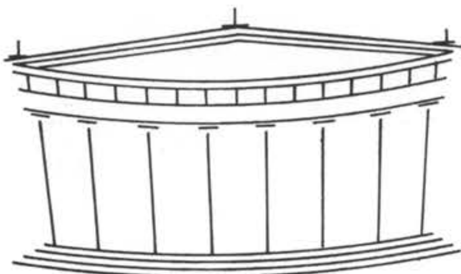

503. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις τοῦ ὅλου ναοῦ μὲ τὴν γενικὴν κλίσιν (μείωσιν) κρηπῖδος, κιόνων, θριγκοῦ καὶ τοίχων. Ὄψις ἀπὸ ΒΑ.

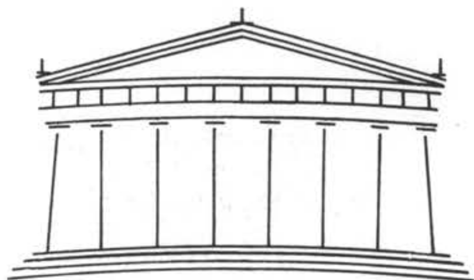
εἶναι καὶ προκαλοῦσιν οὕτω τὴν κάμψιν τῆς κάτωθεν αὐτῶν ὁριζοντίας, ἤτοι κυρίως μὲν τοῦ γείσου, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων, παραλλήλων πρὸς αὐτὸ γραμμῶν (εἰκ. 504). Μὲ τὴν ἐνίσχυσιν λοιπὸν τῶν γωνιῶν τοῦ κτιρίου, ἡ ὁποία, ὡς εἴπομεν, ἔγινε διὰ τῆς πυκνώσεως τῶν ἄκρων κιόνων τοῦ κτιρίου καὶ τῆς αὐξήσεως τῆς διαμέτρου τῶν γωνιαίων, ἐδημιουργήθη κάμψις τῆς ὁριζοντίας γραμμῆς τοῦ θριγκοῦ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: α) διότι ἡ πύκνωσις τῶν κιόνων κάμνει τὰ στενότερα ἀκραῖα μεταξόνια νὰ φαίνωνται, ὅτι ἀνυψώνουν τὰ ἄκρα τοῦ θριγκοῦ, ὅστις οὕτω φαίνεται καμπτόμενος εἰς τὸ μέσον, παρουσιάζων τὴν κοιλότητά του πρὸς τὰ ἄνω καὶ β) διότι ἡ ἐνισχυμένη διὰ τῶν ὀγκωδεστέρων γωνιαίων κιόνων καὶ τῆς πρὸς τὰ ἔσω κλίσεως αὐτῶν γωνία τοῦ κτιρίου παρουσιάζεται ὡς μία ἰσχυρὰ ἀντηρίς, ἀντωθοῦσα τὰ ἄκρα τοῦ θριγκοῦ, ὅστις

κινούμενος ἐκ τῆς κάτω λοξῆς αὐτῆς ὠθήσεως, φαίνεται, ἅπαξ ἔτι, ὑπεγειρόμενος κατὰ τὰ ἄκρα καὶ ἑπομένως καμπτόμενος εἰς τὸ μέσον του, ἀφοῦ μάλιστα τοῦτο ἐπιέζετο ἀπὸ τὸ μέγα βάρος τοῦ ἀετώματος.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες διέγνωσαν ἀμέσως τὴν ἀνωτέρω κακὴν ὀπτικὴν ἐντύπωσιν τῆς κοιλάνσεως καὶ τὴν ἐξουδετέρωσαν, καμπυλώσαντες τὰς ὁριζοντίας γραμμὰς κατὰ τὴν ἀντίθετον ἔννοιαν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν τείνει νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὰς ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι διὰ κυρτώσεως αὐτῶν (εἰκ. 505). Πόσον δὲ ἀναγ-

504. Κακὴ ὀπτικὴ ἐντύπωσις ἀετωματικῆς προσόψεως ναοῦ, μὲ κοίλας πρὸς τὰ ἄνω τὰς ὁριζοντίας γραμμάς.

505. Διόρθωσις τῆς κακῆς ὀπτικῆς ἐντυπώσεως τῆς εἰκ. 504 διὰ κυρτώσεως τῶν ὁριζοντίων γραμμῶν.

καία ἦτο ἡ κύρτωσις τῶν ὁριζοντίων προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ μείωσις τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος δὲν ὕψωνε μόνον τὸ κτίριον, ἀλλ' εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα καὶ νὰ καταβιβάζῃ τὸ κέντρον βάρους αὐτοῦ πρὸς τὴν γῆν καὶ ἑπομένως νὰ καθιστᾷ ἀπαραίτητον τὴν ὕπαρξιν κυρτότητος εἰς τὸν στυλοβάτην, ἵνα οὗτος, διὰ μιᾶς ἀνώσεως, τὸ ἀναβιβάσῃ αἰσθητικῶς ὑψηλότερον, ἀφοῦ, ὡς εἴπομεν, ἡ πρὸς τὸν σηκὸν κλίσις τῶν κιόνων, ἀντιδρῶσα πρὸς τὴν ἄνωσιν τοῦ στυλοβάτου, τείνει νὰ ἀνοίξῃ τὸ κτίριον πρὸς τὰ ἔξω.

Ἐκ τῶν παρατιθεμένων ἐνταῦθα σχεδίων (εἰκ. 504 καὶ 505), τὸ μὲν 504 παριστάνει τὴν ἐκ τῆς κάμψεως τῶν ὁριζοντίων γραμμῶν μιᾶς ἀετωματικῆς προσόψεως κοίλανσιν αὐτῶν, ἤτοι τὴν ὀπταπάτην, τὸ δὲ 504 τὴν διὰ τῆς κυρτώσεως τῶν γραμμῶν διόρθωσιν αὐτῆς.

Ἐξ ὅσων ἀνωτέρω εἴπομεν, προκύπτει, ὅτι αἰσθητικοὶ καὶ στατικοὶ εἶναι μᾶλλον οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλον τὴν ἐνίσχυσιν τῶν γωνιῶν τοῦ ναοῦ, οὐχὶ δὲ ἀποκλειστικῶς ἀρχιτεκτονικοί, οἵους, ὡς εἴπομεν (σ. 229), πρεσβεύει ὁ Βιτρούβιος, ὑποστηρίζων, ὅτι τὴν συστολὴν τῶν γωνιαίων κιόνων ἐπέβαλεν ἡ ἀναγκαστικὴ κατὰ τὰ ἄκρα τῆς ζωφόρου τοποθέτησις τριγλύφου καὶ οὐχὶ ἡμιμετοπίου (βλ. σ. 229, σημ. 4).

Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη ἐπετεύχθη αἰσθητικῶς διὰ τῆς συμπλησιάσεως τῶν ἄκρων κιόνων: ἡ ἔμφασις τῆς προοπτικῆς ἐντυπώσεως εἰς τὰ ἄκρα τοῦ πτεροῦ, ἥτις κάμνει νὰ φαίνεται μεγαλύτερον τὸ μῆκος τῶν σχετικῶν κιονοστοιχιῶν[1].

Ἂν ὅμως εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς δύναται στατικῶς καὶ ψυχολογικῶς νὰ ἑρμηνευθῇ

1. Βλ. σχετικῶς πλείονας λεπτομερείας εἰς σ. 197, σημ. 4 τοῦ Α' Μέρους τοῦ κειμένου.

ἡ παρουσία τῶν κυρτῶν καμπύλων, ὅμως ἡ γενίκευσις αὐτῶν καθ' ὅλον τὸ ὑπόλοιπον κτίριον ἀπὸ ποίους λόγους ὑπηγορεύθη;

Πολλαὶ σχετικῶς θεωρίαι διετυπώθησαν ἀφ' ἧς ἐποχῆς, τὸ 1837, ἀνεκαλύφθησαν αἱ καμπύλαι τοῦ Παρθενῶνος, σχεδὸν ταυτοχρόνως ἀπὸ τὸν Γερμανὸν Hoffer καὶ τὸν Ἄγγλον Pennethorne. Δὲν θὰ ἐνδιατρίψω εἰς αὐτὰς ἐδῶ· ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ κειμένου (βλ. ἀνωτέρω σ. 121). Τοῦτο μόνον θὰ εἴπω, ὅτι καὶ ὁ Βιτρούβιος συνιστᾷ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐντάσεως εἰς τὸν στυλοβάτην καὶ τὸ ἐπιστύλιον, ἀλλ' ὁ Ρωμαῖος οὗτος ἐμπειρικὸς ἀρχιτέκτων παρενόησε τὸ βαθύτερόν της νόημα· διότι καὶ αὐτός, ὅπως ὁ Ἡλιόδωρος, τὴν ἐθεώρησεν ὡς μέσον ὀπτικῆς εὐθυγραμμίσεως τοῦ στυλοβάτου. Τὴν ἀληθῆ σημασίαν ἐμάντευσαν ἐκ τῶν νεωτέρων πρῶτοι οἱ Γάλλοι ἐρευνηταὶ καὶ ἀρχιτέκτονες. Οὕτω ὁ Beulé, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1870, ἔγραψεν ὅτι ἡ καμπυλότης ἐν γένει τῶν γραμμῶν ἐδόθη πρὸς τέρψιν τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐπειδὴ μία μακρὰ εὐθεῖα ἔχει κάτι τὸ ξηρὸν καὶ τὸ παγερὸν καὶ οὐδέποτε συναντᾶται εἰς τὴν Φύσιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε εἶχεν ἤδη εἴπει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ Μετὰ τὰ Φυσικά του[1], ὁ δὲ Γάλλος ἀρχιτέκτων Choisy εἶπεν, ὅτι: «μὲ τὰς καμπύλας γραμμὰς ἡ κρηπὶς ἐκφεύγει ἀπὸ τὴν συνήθη ὄψιν τῶν ἀκάμπτων εὐθυγράμμων κατασκευῶν, παίρνει ἕνα νέον καὶ ἀπρόοπτον χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος διαφεύγει ἴσως τὴν ἀνάλυσιν, ἀλλ' ἐντούτοις μᾶς γοητεύει καὶ ἂν ἀκόμη ἀγνοοῦμεν τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν καὶ αἰτίαν του».

Ἡ ἐξωτερίκευσις ἑνὸς ἐσωτερικοῦ παλμοῦ ζωῆς πρέπει τελικῶς νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἀληθεστέρα ἑρμηνεία τῶν καμπύλων· αὐταὶ ἀνήκουν πράγματι εἰς τὸ κλασσικὸν ὕφος τοῦ μνημείου. Τοιαύτη λεπτότης αἰσθήματος, οἵαν συναντῶμεν τὸ πρῶτον εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἦτο τελείως ξένη πρὸς τὸν παλαιότερον δωρικὸν ρυθμὸν καὶ ἀντιστοιχεῖ πλήρως πρὸς τὴν ἁπαλότητα καὶ τὴν ρευστότητα τῶν γραμμῶν καὶ ἐπιφανειῶν, ἥτις διακρίνει τὰ γλυπτὰ καὶ τὰς ἀγγειογραφίας τῆς περικλείου περιόδου[2]. Ὄντως εἰς τὸν Παρθενῶνα ὁ ἀρχιτεκτονικὸς σκελετὸς καὶ ὁ γλυπτικὸς διάκοσμος ἀποτελοῦν μίαν ὀργανικὴν ἑνότητα. Ἡ λεπτὴ πλαστικὴ εὐαισθησία τοῦ Φειδίου θὰ ἐπέδρασεν ἀναμφιβόλως καὶ εἰς τὴν ἁπάλυνσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν γραμμῶν τοῦ Παρθενῶνος.

Κατ' οὐσίαν λοιπὸν τὸ μυστικὸν ὅλων τῶν ἀποκλίσεων ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ εἶναι ὅτι ἐμφυσοῦν ζωὴν εἰς τὸ σῶμα τῆς κατασκευῆς, ὅτι κινοῦν τὴν μᾶζαν τοῦ μαρμάρου. Καὶ ἡ μᾶζα αὐτή, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου φορτίζεται περισσότερον, ἀνασηκώνεται ὡς ἓν στῆθος ποὺ ἀναπνέει.

Μὲ τὰς καμπύλας γραμμὰς καὶ ἐπιφανείας του ὁ Παρθενών, παρὰ τὴν φαινομενικὴν γαλήνιον ἰσορροπίαν του καὶ τὸν στατικόν του χαρακτῆρα, κυριαρχεῖται ἀπὸ ἕνα συγκρατημένον δυναμισμόν. Τὸ κτίριόν του, ἐλαφρῶς ἐξογκούμενον εἰς τὸ μέσον, ἀνατείνεται πρὸς τὸν οὐρανόν, ὑπερνικῶν τὴν μᾶζάν του. Μὲ τὰς κυρτὰς καμπύλας του ὁ Παρθενὼν «τείνει νὰ ἀπολυτρωθῇ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης του καὶ νὰ πνευματοποιηθῇ».

Τὴν ἄφθαστον ἁρμονίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ ᾐσθάνθη καὶ ὁ Goethe καὶ

1. 997β, 26 (ἔκδ. Bekker, σ. 618): *οὐδὲν γὰρ τῶν αἰσθητῶν οὕτως εὐθύ. . . ὁμοίως δὲ οὐδὲ περιφερὲς οὐδὲ στρογγύλον.*
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 252, 253.

τὴν ἔψαλεν εἰς τὸ 2ον μέρος τοῦ Φάουστ διὰ στόματος τοῦ Ἀστρολόγου, μὲ τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικὸν δίστιχον:

Der Säulenschaft auch die Triglyphe klingt
Ich glaube gar der ganze Tempel singt

ἤτοι

Τοῦ στύλου ὁ κορμὸς κι' ἡ τρίγλυφος ἀκόμ' ἠχεῖ
Ὁλόκληρος μοῦ φαίνετ' ὁ ναὸς πὼς τραγουδεῖ

Τὸ τραγούδι[1] τῶν ἁρμονικῶν ἀναλογιῶν καὶ τῶν ζωντανῶν καμπύλων του τραγουδεῖ καὶ ὁ Παρθενὼν ἐπὶ δυόμισυ χιλιάδες χρόνια. Καὶ ἂν μιὰ-δυὸ χορδὲς τῆς λύρας του ἔσπασαν, ὅμως ἡ ἁρμονία τῆς μολπῆς του πάντοτε γοητεύει καὶ συγκινεῖ ὡς τὰ τρίσβαθα τῆς ψυχῆς τὸν στοχαστικὸν παρατηρητήν του.

1. Πρβλ. καὶ τὰ κτίρια ποὺ τραγουδοῦν, τῶν ὁποίων τὸ νόημα καὶ τὴν βαθεῖαν πρὸς τὴν μουσικὴν σχέσιν των τόσον εὐστόχως ἀπέδωσεν ὁ VALÉRY εἰς τὸν Εὐπαλῖνόν του (P. VALÉRY, Eupalinos ou l'architecte, 6η ἔκδοσις Gallimard, ἄ.ἔ. καὶ τόπου, σ. 35, 39, 53 ἑξ.).

ΠΙΝΑΞ ΔΙΑΣΤΑΣΕΩΝ

Πίναξ, ἐμφαίνων τὰς κυριωτέρας διαστάσεις τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ τὸ ἄθροισμα ἐπὶ μέρους τινῶν διαστάσεων, μὴ ἀναγραφόμενον εἰς τοὺς σχετικοὺς πίνακας μετρήσεων.

	Σελὶς	Εἰκὼν	Πίναξ	Διαστάσεις
— Μῆκος τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν στυλοβάτην Ἀνατολικῶς	110		94	30,880
— Μῆκος τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν στυλοβάτην Βορείως			94	69,503
— Μῆκος τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν στυλοβάτην Δυτικῶς			94	30,961
— Μῆκος τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν στυλοβάτην Νοτίως			94	69,609
— Ὁλικὸν ὕψος γωνιαίων κιόνων περιστυλίου	147			± 10,433
— Ὁλικὸν ὕψος ἀγελαίων κιόνων περιστυλίου			26	10,436
— Ὁλικὸν μῆκος ἐπιστυλίου (μετὰ τοῦ χάσματος 0,01) Ἀνατ. ὄψεως			95	30,559
— Ὁλικὸν μῆκος ἐπιστυλίου Δυτ. ὄψεως			96	30,604
— Ὁλικὸν μῆκος ὁριζοντίου γείσου Ἀνατ. ὄψεως			95	31,866
— Ὁλικὸν μῆκος ὁριζοντίου γείσου Δυτ. ὄψεως			96	31,835
— Μῆκος ἀπὸ τῆς Α. ἕως τῆς Δ. σίμης, μετρούμενον ἀπὸ τῶν ἄνω ἄκρων αὐτῶν	611			70,925
— Ἐξοχὴ ὑπὲρ τὴν βάσιν τοῦ ὁριζοντίου γείσου	610			0,711
— Μῆκος τυμπάνου Δυτ. ὄψεως	532			28,35
— Ὁλικὸν ὕψος ναοῦ ἀπὸ εὐθυντηρίας ὕψους 0,12 μ.	680			19,724
— Μῆκος τοῦ σηκοῦ κατὰ τὴν εὐθυντηρίαν Βορείως	259	166	52	59,860
— Πλάτος τοῦ σηκοῦ κατὰ τὴν εὐθυντηρίαν Δυτικῶς	259	166	52	22,340
— Ὁλικὸν ὕψος γωνιαίων κιόνων προνάου	303			± 10,00
— Ὁλικὸν ὕψος ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τοῦ σηκοῦ ἀπὸ στυλοβάτου ἕως ἄνω χείλους θράνου	361	237		12,476
— Ὁλικὸν ὕψος κίονος κάτω ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας σηκοῦ	361	237		6,908
— Ὕψος ἐπιστυλίου κάτω ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας σηκοῦ	361	237		0,696
— Ὁλικὸν ὕψος κίονος ἄνω ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας σηκοῦ	361	237		3,9905
— Ὕψος ἐπιστυλίου ἄνω ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας σηκοῦ		237		0,5075
— Ὕψος θράνου ἐσωτ. κιονοστοιχίας σηκοῦ		237		0,374
— Ὁλικὸν ὕψος γωνιαίων κιόνων ὀπισθονάου	433			10,00–10,02

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

'Αγαθαρχίδης, 209, $_{1}$, 346

'Αγάθαρχος, 117, $_{1}$

'Αγάθων, 106, $_{1}$

'Αθήναιος, 95, $_{11}$, 147, $_{6}$, 199, $_{2}$, 209, $_{1}$, 221, $_{2}$, 346, 667, $_{1}$

Αἰλιανός, 95, $_{11}$

Αἰνείας Τακτικός, 147, $_{6}$

Αἰσχύλος, 91, $_{5}$, 191, $_{2}$, 548, $_{1}$

'Απολλόδωρος ὁ Ρόδιος, 5, 425, $_{11}$

'Απολλώνιος ὁ Περγαῖος, 132, $_{3}$

'Αππιανός, 106, $_{1}$, 258, $_{3}$

'Αρέθας (ἐπίσκοπος Καισαρείας), 362, 362, $_{1}$, 402, $_{1}$

'Αριστείδης (ρήτωρ), 402, $_{1}$, 670, $_{5}$, 639

'Αριστοτέλης, 95, $_{11}$, 105, $_{8}$, 106, $_{1}$, 138, 139, 139, $_{3}$, 143, $_{10}$, 175, $_{6}$, 180, 643, 669, 669, $_{2, 6, 7}$, 670, 671, $_{1}$, 677, $_{1}$, 739, 739, $_{1}$; 743, $_{1}$, 753

'Αριστοφάνης, 5, 10, 106, $_{4}$, 112 συν. σημ. σελ. 111, 143, $_{6}$, 199, $_{1}$, 255, $_{1}$, 413, $_{2}$, 414, 414, $_{1}$, 417, $_{4}$, 418, 422, 425, $_{11}$, 458, $_{1}$, 485, $_{2}$, 512, $_{2}$

'Αρκήσιος, 677, $_{1}$

'Αρποκρατίων, 350 συν. σημ. σελ. 349, 350, $_{1}$, 413, $_{2}$, 414, $_{1}$, 424, $_{3}$

'Αρριανός, 212

'Αρχύτας, 677, $_{1}$

Boetius, 669, 669, $_{2}$

Βιτρούβιος, 19, 23, $_{7}$, 92, $_{5, 6}$, 93, $_{2}$, 106, $_{1, 7}$, 108, $_{5}$, 117, $_{1}$, 129, 129, $_{16, 17}$, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 138, $_{1}$, 139, 141, $_{4}$, 143, $_{7, 10}$, 145, 145, $_{2}$, 147, $_{7}$, 148, 148, $_{5}$, 153, $_{2}$, 154, $_{1}$, 160, 160, $_{2}$, 170, $_{7}$, 171, $_{1}$, 176, 181, $_{2}$, 182, $_{1, 2}$, 191, $_{2}$, 195, 198, 199, $_{2}$, 206, $_{3}$, 207, $_{1, 3}$, 217, 218, 221, $_{1, 2}$, 222, $_{1}$, 224, $_{1}$, 229, $_{4}$, 230, 231, 238, $_{3}$, 241, 258, $_{1}$, 272, $_{3}$, 285, $_{1}$, 293, $_{1}$, 298, 300, 309, 333, 334, $_{1}$, 335, 358, 359, 391, 436, 438, 493, 513, $_{4}$, 534, 534, $_{3}$, 548, $_{1}$, 550, 558, $_{1}$, 574, 574, $_{3}$, 575, 646, 669, 669, $_{3}$, 677, 677, $_{1, 2}$, 678, 678, $_{1}$, 695, 696, 696, $_{4}$, 697, 698, 719, 742, 752, 753, κανὼν Βιτρουβίου, 300, 300, $_{1}$, 309, 309, $_{1}$, 534, $_{3}$, 550, 574

Γαληνός, 185 συν. σημ. σελ. 182

Γέμινος, 160, $_{1}$

Γρηγόριος ὁ Νύσσης, 108, $_{3}$

Δαμιανός, 160, 160, $_{1}$, 745

Δημόκριτος, 677, $_{1}$

Δημοσθένης, 32, $_{1}$, 44, 91, 258, $_{3}$, 403, $_{1}$, 413, $_{2}$, 414, $_{1, 6, 11}$, 417, 421, 422, 424, $_{3}$, 464, $_{1}$, 471, $_{2}$

Δίδυμος ὁ 'Αλεξανδρεύς, 150, $_{1}$

Διογένης Λαέρτιος, 743, $_{1}$

Διογενιανός, 667, $_{1}$

Διόδωρος Σικελιώτης, 91, $_{5}$, 95, $_{5, 11}$, 106, $_{1, 2}$, 191, $_{2}$, 221, $_{1}$, 259 συν. σημ. σελ. 258, 292, $_{1}$, 399, $_{7}$, 485, $_{2}$, 591, $_{2}$

* *Τὰ διὰ κυρτῶν στοιχείων λήμματα ὑποδηλοῦσι ὀνόματα καὶ ὅρους, ἀναφερομένους εἰς ἐπιγραφὰς καὶ ἀρχαῖα κείμενα.*

Διονύσιος Ἁλικαρνασσεύς, 144 συν. σημ. σελ. 143, 259 συν. σημ. σελ. 258, 293, $_{1}$, 512, $_{2}$, 737, $_{2}$
Διοσκορίδης, 191, $_{2}$
Δίων Κάσσιος, 106, $_{1}$, 111, $_{3}$

Ἐρατοσθένης, 106, $_{1}$, 132, $_{3}$
Εὔδοξος, 132, $_{3}$
Εὐκλείδης, 671, 671, $_{3}$, 673, 701, 714, $_{1}$, 716, 721
Εὐριπίδης, 106, $_{1}$, 143, $_{10}$, 191, $_{2}$, 199, $_{1}$, 211, 215, 221, $_{2}$, 236, 425, $_{11}$, 485, $_{2}$, 512, $_{2}$, 645, $_{4}$
Εὐσέβιος, 339, $_{1}$
Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, 106, $_{1}$, 108, $_{5}$, 182, $_{2}$, 199, $_{1}$, 646, $_{3}$

Ζώσιμος, 401

Ἡλιόδωρος ὁ Λαρισαῖος, 159, 160, 160, $_{1}$, 745, 746, 753
Ἡράκλειτος, 671, $_{1}$, 739, $_{1}$
Ἡρόδοτος, 5, 6, 6, $_{3}$, 9, $_{5}$, $_{11}$, 33, $_{3}$, 106, $_{1}$, 108, $_{5}$, 214, 416, 416, $_{7}$, 425, $_{11}$
Ἥρων ὁ Ἀλεξανδρεύς, 95, $_{7}$, $_{8}$, 106, $_{6}$, 160, $_{1}$,
Ἡσίοδος, 386
Ἡσύχιος, 18, 68, $_{1}$, 106, $_{2}$, $_{4}$, $_{6}$, 150, $_{2}$ 182, $_{2}$, 185, $_{1}$, 191, $_{2}$, 209, $_{1}$, 272, $_{1}$, 319, 346, 350 συν. σημ. σελ. 349, 413, $_{2}$, 428, $_{4}$, 667, $_{1}$, 558, $_{1}$, 600, $_{2}$

Θεόδωρος ὁ Σάμιος 677, $_{1}$
Θεόδωρος ὁ Φωκαεύς, 677, $_{1}$
Θεόκριτος, 737, $_{2}$
Θεόφραστος, 222, $_{1}$
Θέων ὁ Σμυρναῖος, 669, $_{2}$, $_{6}$, 670, $_{1}$
Θουκυδίδης, 91, $_{6}$, 96, $_{4}$, 273, $_{1}$, 386, 399, $_{3}$, 420, $_{3}$, 621, $_{3}$

Ἰώσηπος, 106, $_{1}$, 108, $_{3}$, 175, $_{6}$, 221, $_{2}$

Κασσιόδωρος (Cassiodorus), 669, 669, $_{2}$
Κάτων ὁ Πρεσβύτερος, 96 συν. σημ. σελ. 95
Κεδρηνός, 402, $_{1}$
Κικέρων, 170, 337, 385, $_{3}$

Λέων ὁ Γραμματικός, 106, $_{1}$, 111, $_{3}$
Λογγῖνος, 737, $_{1}$
Λουκιανός, 106, $_{1}$, 144 συν. σημ. σελ. 143, 258, $_{3}$, 293, $_{1}$, 413, $_{2}$, 414, 414, $_{7}$.
Λυκόφρων, 106, $_{1}$

Μαρῖνος, 401, 401, $_{4}$
Μέναιχμος, 132, $_{3}$

Νικήτας Ἀκομινᾶτος, 402, $_{1}$
Νικόμαχος Γερασηνὸς Πυθαγορικός, 739, $_{1}$
Νόννος, 106, $_{1}$, 144 συν. σημ. σελ. 143

Ξενοφῶν, 32, 32, $_{1}$, 106, $_{1}$, 114, $_{3}$, 419, 420, 423, $_{10}$, 669, $_{3}$

Ὅμηρος, 3, 4, 37, 108, $_{5}$, 185, $_{1}$, 199, $_{1}$, 384, 425, $_{11}$
Οὐάρων (Varro), 92, $_{6}$, 199, $_{2}$

Παυσανίας, 5, $_{1}$, 9, 10, 32, 92, $_{7}$, 93, $_{2}$, 106, $_{1}$ 111, $_{3}$, 199, $_{1}$, 214, 215, $_{3}$, $_{4}$, 258, $_{3}$, 293, $_{1}$, 332, $_{4}$, 339, $_{4}$, 368, $_{1}$, 371, $_{3}$, 381, 385, 385, $_{1}$, $_{4}$, 386, $_{5}$, 387, $_{3}$, 388, 399, 404, 404, $_{3}$, $_{4}$, 417, $_{4}$, 422, 459, 580, 587, 630, $_{6}$, 649, 649, $_{2}$, 662, 666, 667, 668, 668, $_{2}$, 742, $_{2}$
Πίνδαρος, 512, $_{3}$
Πλάτων, 132, $_{3}$, 143, $_{10}$, 146, 191, $_{2}$, 313, $_{4}$, 558, $_{1}$, 586, 628, 646, $_{1}$, 648, 669, $_{2}$, $_{3}$, 670, 676 692, $_{2}$, 716, 734, $_{1}$, 737, 737, $_{2}$, 740, 743, $_{1}$
Πλάτων κωμικός, 106, $_{6}$
Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος, 182, $_{2}$, 191, 195, 199, $_{2}$, 381, 382, $_{3}$, 385, 644, $_{7}$, 646, $_{1}$
Πλούταρχος, 11, 33, $_{3}$, 91, $_{5}$, 92, 92, $_{3}$, $_{5}$, $_{8}$, 93, $_{3}$, 95, $_{11}$, 96 συν. σημ. σελ. 95, 96, 96, $_{1}$, $_{3}$, 97, 97, $_{3}$, $_{4}$, 106, $_{4}$, 144 συν. σημ. σελ. 149, 146, $_{2}$, 199, $_{1}$, $_{2}$, 212,

214, 222, $_{1}$, 323, $_{2}$, 331, $_{3}$, 349, $_{5}$, 354, 385, $_{3}$, 386, $_{1, 5}$, 401, 417, 417, $_{1}$, 422, 424, $_{1}$, 424, $_{3}$, 457, $_{2}$, 471, $_{1}$, 513, $_{4}$, 558, $_{1}$, 646, $_{1}$, 648, 648, $_{-, 8}$, 670, $_{4}$
Πολύαινος, 386, $_{5}$
Πολύβιος, 106, $_{1}$, 258, $_{3}$
Πολυδεύκης, 106, $_{6}$, 112 συν. σημ. σελ. 111, 143, $_{8}$, 185 συν. σημ. σελ. 182, 185, $_{1}$, 199, $_{1, 2}$, 258, $_{3}$, 386, 414, $_{12}$, 485, $_{2}$, 600, $_{2}$
Πρόκλος, 132, $_{3}$, 401, 401, $_{5}$, 402, 734, 734, $_{1}$, ἁρμονικαὶ Πρόκλου, 734
Προκόπιος, 106, $_{1}$, 273, $_{1}$
Πρωταγόρας, 743, $_{1}$
Πυθαγόρας, 670, 673

Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, 669, $_{2}$, 670, 670, $_{2}$
Σούδα, 273, $_{1}$, 350, $_{1}$, 413, $_{2}$, 423, $_{4}$
Σοφοκλῆς, 10, 106, $_{1}$, 143, $_{10}$, 425, $_{11}$
Στράβων, 92, $_{4}$, 106, $_{1, 4}$, 293, $_{1}$, 421

Τρυφιόδωρος, 424, $_{11}$

Φιλόλαος, 733
Φιλόστρατος, 106, $_{1}$
Φιλόχορος, 386, 417, $_{4}$
Φίλων ὁ Βυζάντιος, 272, $_{1}$, 279, $_{3}$, 293, $_{1}$, 669, $_{3}$
Φρύνιχος, 185 συν. σημ. σελ. 182
Φώτιος, 413, $_{2}$, 414, $_{8}$

Ψευδο-Καλλισθένης, 111, $_{3}$
Ψευδο-Λουκιανός, 648 συν. σημ. σελ. 647

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΜΥΘΙΚΩΝ κ.ἄ. ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἀγοράκριτος, 588
Ἀδριανός, 391, 404
Ἀθηνᾶ, 1, 2, 3, 4, 6, 6, $_{5}$, 18, 19, 362, $_{1}$, 458, 485, 584, 585, 586, Ἀθηνᾶ *Ἀθηνῶν μεδέουσα*, 400, Ἀθηνᾶ Παλλάς, 118, $_{2}$, Ἀθηνᾶ Παρθένος, 33, Ἀθηνᾶ Πολιάς, 6, 8, 9, 32, 33, 92
Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, 212, 649
Ἀλκαμένης, 588
Ἀλκμεωνίδαι, 21
Ἀμαζονομαχία, 234, 385, 385, $_{3}$, 386
Ἀμφιτρίτη ἢ Θέτις, 586, 587
Ἀμφίων, 742
Ἀνδροῦτσος, Ὀδυσσεύς, 120, $_{1}$
Ἀντωνῖνος Πῖος, 464, $_{1}$
Ἀπολλόδορος Κριτίου Ἀφιδναῖος, 349, $_{5}$
Ἀπόλλων, 403, 458, 585, 586
Ἀπολλώς, 348
Ἄρης, 458, 585, 586
Ἄρτεμις, 458, 585, 586
Ἄτλαντες, 745
Ἀφροδίτη, 458, 585, 586

Βύζης Νάξιος, 630, 631

Γιγαντομαχία, 234, 385
Γκούρας, Χ., 120, $_{1}$
Γοργόνες πτερωταὶ Μουσείου Ἀκροπόλεως, 24
Γοργὼ ἀκρωτηρίου ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 24, 26, 28, 30, 39

Da Vinci, Leonardo, 671, $_{3}$
Δημήτηρ, 458, 585, 586
Δημήτριος ὁ Πολιορκητής, 417, 424
Δῆμος Ἀθηναίων, 215
Διόνυσος, 458, 581, 585, 586
Διώνη, 585, 586

D'Ortières, G., 468, $_{2}$
Dürer, Al., 675

Εἰλείθυια, 585, 586
Ἐλάσιππος, 646, $_{1}$
Ἔλγιν, 234, 584, Ἐλγίνεια μάρμαρα, 234, 294, 460, 584
Ἑλένη, 234
Ἐνετοί, 97, 465, 465, $_{8}$, Ἐνετία, 465, 465, $_{8}$, $_{9}$, 466 συν. σημ. σελ. 465, 587, Γερουσία Ἐνετίας, 465, 465, $_{9}$, κατάληψις Ἀκροπόλεως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, 465, 465, $_{9}$, 466, πόλεμος Ἐνετίας κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (1685), 465, $_{8}$
Ἐρεχθεύς, 423, 587
Ἐριχθόνιος, 5
Ἔρουλοι, 369
Ἑρμῆς, 18, 585, 586, 587
Ἑρμογένης, 129, 677, $_{1}$, 742
Ἑρμόδωρος, 678, 678, $_{1}$
Ἐρυσίχθων, 587
Ἔρως, 458
Εὐθίας Ἀναφλύστιος, 349, $_{5}$
Εὐκλείδης (ἄρχων), 120
Εὐλόγιος, 348
Ἐπιγένες Αἰγιλιεύς, 349, $_{5}$
Εὔχσενος Εὐφάνος Προσπάλτιος, 349, $_{5}$

Ζεύς, 18, 458, 580, 585, 586, 587
Ζήτης, 587

Hay (Σκῶτος περιηγητής), 470
Ἥβη, 586
Ἥλιος, 386, 581, 585, 586, ἅρμα Ἡλίου, 581, 585, 586
Ἥρα, 458, 585, 586
Ἡρακλῆς, 18, 26, 39, 586
Ἥφαιστος, 458, 585, 586, 587

Θεμιστοκλῆς, 46, 50, 92, $_{5}$
Θέολλος Χρομάδος Φλυεύς, 349, $_{5}$
Θέτις, 362, $_{1}$
Θησεύς, 667.

Ἰκτῖνος, 1, 23, $_{7}$, 74, 88, 92, 92, $_{6}$, 93, 93, $_{2}$, 96, 97, 100, 101, 129, 148, $_{1}$, 217, 350 συν. σημ. σελ. 549, 356, 357, 358, 386, 398, 416, 436, 449, 451, 469, 477, 519, 632, 634, 636, 637, 638, 639, 660, 662, 677, 693, 697, 708, 722, 748, 750
Ἰλίου πέρσις, 234
Ἰλισός, 584 συν. σημ. σελ. 582, βλ. καὶ Κηφισὸς
Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης, 106, $_{1}$, 369, 369, $_{5}$
Ἰουστῖνος, 91, $_{5}$
Ἶρις, 18, 458, 587
Ἶσις, 114, $_{3}$
Ἰφικράτης, 339, $_{4}$, 649, 649, $_{2}$
Ἴων, 587
Iwanoff, 706, $_{1}$

Καλλίας, 92, $_{3}$, εἰρήνη Καλλίου, 92, $_{3}$, ψήφισμα Καλλίου, 18, 443
Καλλικράτης, 74, 88, 89, 92, 93, 93, $_{6}$, 175, 312, 350 συν. σημ. σελ. 349, 634, 677, $_{2}$, 722
Κάλαϊς, 587
Καλλιρρόη ἢ Πρόκρις, 587
Καλλίστρατος, 350, $_{1}$
Καρπίων, 92, $_{6}$, 677, 677, $_{2}$
Κέκροψ, 5, 423, 547, 582, 587, θυγατέρες Κέκροπος, 423, 586, σύμπλεγμα Κέκροπος, 587
Κένταυρος, 641
Κενταυρομαχία, 234, 234, $_{5}$, 386
Κέφαλος, 587
Κηφισός, 587
Κίμων, 44, 50, 87, 87, $_{2}$, 88, 88 συν. σημ. σελ. 87, 92, 93, $_{6}$, 214, 639
Κιουταχῆς, 466, πυροβόλα Κιουταχῆ ἐναντίον τῆς Ἀκροπόλεως τὸ 1827, 466
Κολώτης, 588
Κόρη (Περσεφόνη), 585, 586
Κράτης Ναύπυνος Λαμπτρεύς, 349, $_{5}$
Κρατῖνος, 182, $_{5}$

Κρέουσα, 587
Κροῖσος, 214

Λαπίθαι, 641
Λαχάρης, 215, 386
Leandro, 465, $_{8}$
Λητώ (ἢ Ἑστία), 585, 586, 630, $_{6}$
Lusieri, 234, 460, 466, 513

Μαρδόνιος, 85, 91
Μελεσίας Πολυκλέος, 349, $_{5}$
Μενεκλῆς, 350, $_{1}$
Μενέλαος, 234
Μνησικλῆς, 408
Μοῖραι, 585, 586
Μόμμιος, 215
Μοροζίνης, Φρ., 97, 170, 247, 277, 301, $_{1}$, 310, 363, 400, 460, 465, 465, $_{8}$, 466 συν. σημ. σελ. 465, 587, 744, ἔκρηξις Μοροζίνη, 170, 247, 301, $_{1}$, 310, 327, 340, 342, 343, 363, 400, 465, 468, 469, 475, 477, 534, 587, 744

Νέρων Καῖσαρ Κλαύδιος Γερμανικός, 215, 649
Νεστόριος, 401
Νικέας Εὐθυκλέος Ἁλιμόσιος, 349, $_{5}$
Νίκη, 371, 372, 374, 385, 386, 403, 585 586, 587
Νικίας, 645 συν. σημ. σελ. 644
Nointel, Ollier de, 468, $_{2}$

Ξέρξης, 31, 424

Ὄθων, 536
Ὀρέστης, 236

Πανδώρα, 381, 383, 386
Πεισίστρατος, 19, 23, $_{3}$, 29, 37, 48, 50,
Πεισιστρατίδαι, 21, 22
Περικλῆς, 1, 45, 88, 88 συν. σημ. σελ. 87, 92, 92, $_{5}$, 95, $_{11}$, 96, 97, 97, $_{4}$, 146, 350 συν. σημ. σελ. 349, 385, $_{3}$, 386, 417, 471, $_{1}$, 631, 632, 634, 636, 637, 639, 648, 651.
Πολύγνωτος, 646, $_{1}$
Πολύκλειτος, 677, Κανὼν Πολυκλείτου, 677, 677, $_{3}$
Ποσειδῶν, 5, 10, 458, 584 συν. σημ. σελ. 582, 585, 586, 587, 588
Πραξιτέλης, 645 συν. σημ. σελ. 644
Πρόκρις, 587, βλ. καὶ Καλλιρρόη
Πύθεος, 129, 677
Πυλάδης, 236

Σελήνη, 386, 585, 586, ἅρμα Σελήνης, 386, 584 συν. σημ. σελ. 582, 585, 586

Τιβέριος, 160, $_{1}$, 745
Τιμαρχίδης (ἄρχων), 93
Τῖτος Κλαύδιος Νούιος (Novius), 215
Τρίτων (Τυφών), 18, 18, $_{5}$, 26, 30, 36, 39, 40

Φειδίας, 1, 92, 93, 96, 97, 100, 193, 197, 229, 235, 253, $_{5}$, 354, 356, 370, 372, 383, 384, 385, $_{3}$, 386, 386, $_{1}$, 398, 399, 401, 402, $_{1}$, 424, $_{1}$. 425, $_{1}$, 436, 457 458, 460, 461, 580, 581, 588, 637, 672, $_{2}$, 753
Φορμίον Ἀριστίονος Κυδαθηναιεύς, 349, $_{5}$

Χρησίς, 399, $_{3}$

Ὠρείθυια, 587

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Adler, Fr., 327,$_{1}$, 611
Alberti, Leon Battista, 676,$_{2}$, 678
Allasson, Th., 161
Amy, R.; 266 συν. σημ. σελ. 265
Anderson, J. - Spiers, R., 153,$_{1}$
Andrews, E., 215
'Ανδροῦτσος, Χρ., 198,$_{1}$
'Αντωνιάδης, Ε., 338,$_{7}$
Audiat, J., 120,$_{2}$
Aurès, Aug., 131, 190. 350,$_{1}$, 682,$_{1}$, 695,$_{1}$, 696,$_{2}$, 698,$_{6}$

Babin, Père, 468,$_{2}$
Bairati, C., 720
Barbarus, O., 130,$_{1}$
Barrett, A. - Vickers, M., 312,$_{7}$
Basch, 150,$_{4}$
Baumeister, A., 566,$_{4}$
Bekker, I., 221,$_{2}$, 413,$_{2}$, 414,$_{8}$, 512,$_{1}$
Beloch, K., 417,$_{3}$
Bengtson, H., 92,$_{3}$
Berger, E., 584, 585,$_{2}$, 587
Berve, H. - Gruben, G., 205,$_{1}$, 357,$_{9}$
Beulé, E., 93,$_{1}$, 144,$_{2}$, 139, 145,$_{5}$, 179,$_{1}$, 214,$_{5}$, 217,$_{1}$, 291, 351,$_{3}$, 356,$_{3}$, 359,$_{10}$,$_{11}$, 361,$_{4}$, 367,$_{3}$, 389,$_{7}$, 753
Beyer, I., 529,$_{5}$, 584, 584,$_{7}$, 585, 586
Bieber, M., 384,$_{1}$
Binder, J., 464,$_{1}$, 566
Blumenthal, A. von, 350,$_{1}$
Boardman, J., 388
Bonacasa, N., 265,$_{2}$
Böck, A., 413, 416
Boehlau, J., 621,$_{4}$,$_{5}$, 627,$_{1}$,$_{2}$,$_{4}$
Bohn, R., 112,$_{2}$, 120,$_{3}$, 129,$_{8}$, 225,$_{1}$, 561,$_{2}$, 312,$_{4}$, 408,$_{3}$, 425,$_{7}$, 538, 556,$_{2}$, 557,$_{4}$, 561,$_{2}$
Boissonnas, Fr., 125,$_{3}$
Borissavlievitsch, M., 160,$_{3}$, 705, 706, θεωρία ἀναλογιῶν, 705, βλ. καὶ ἀναλογία
Bötticher, A., 135,$_{1}$, 150, 150,$_{4}$, 177,$_{1}$, 195,$_{1}$, 374,$_{1}$, 394, 396, 410, 410,$_{2}$, 411, 425,$_{13}$, 599,$_{5}$
Bötticher, C., 105, 110,$_{3}$, 116,$_{3}$, 129,$_{1}$,$_{17}$, 135,$_{1}$,$_{3}$,$_{5}$, 143, 143,$_{8}$, 148,$_{1}$, 151,$_{3}$,$_{4}$, 191,$_{1}$, 194,$_{5}$, 290,$_{1}$, 292, 298, 299,$_{2}$, 320, 320,$_{7}$, 323,$_{1}$, 332,$_{5}$, 337,$_{3}$, 340, 341, 342, 347, 357, 365,$_{2}$, 368, 370, 370,$_{2}$, 371, 373, 389, 394, 395, 407, 408, 411,$_{2}$,$_{3}$, 413, 425$_{3}$,$_{10}$, 439,$_{1}$, 443,$_{3}$, 465, 465,$_{1}$, 566,$_{4}$, 575,$_{4}$, 589, 645,$_{3}$, 647
Bouras, Ch., 338,$_{6}$
Bourguet, E., 477,$_{4}$
Boutmy, E., 139, 139,$_{4}$,$_{5}$, 198, 198,$_{4}$
Bowle, R. - Thimme, D., 584,$_{3}$, 641,$_{1}$
Brauchitsch, G. von, 371,$_{7}$
Brawn, Emil, 136
Bréton, E., 167,$_{5}$, 170, 170,$_{1}$, 195,$_{2}$, 217,$_{1}$, 340,$_{2}$, 404,$_{5}$, 405,$_{2}$,$_{3}$, 407,$_{5}$, 537, 645, 648,$_{1}$, 659 συν. σημ. σελ. 658
Brommer, Fr., 33,$_{4}$, 94,$_{2}$, 212,$_{1}$, 229,$_{1}$, 234,$_{1}$,$_{7}$, 383,$_{1}$, 384,$_{1}$,$_{3}$,$_{4}$, 466 συν. σημ. σελ. 465, 581,$_{1}$,$_{2}$, 582,$_{1}$, 584, 584,$_{8}$, 585,$_{3}$, 586,$_{2}$, 587, 587,$_{2}$, 588, 588,$_{3}$,$_{4}$,$_{5}$,$_{7}$,$_{8}$, 610, 613,$_{2}$, 640,$_{1}$, 646
Bröndsted, P. O., 211,$_{2}$, 350,$_{1}$, 359, 391,$_{11}$, 407,$_{1}$
Broneer, O., 33,$_{2}$, 38, 129,$_{10}$, 134, 260,$_{1}$, 470
Brown, Ashl., 398, 398,$_{2}$, 631,$_{1}$
Browne, A. D., 137,$_{3}$
Brückner, A., 113,$_{1}$, 536,$_{1}$, 554,$_{2}$
Brunelleschi, F., 162
Brunn, H. - Bruckmann, Fr., 4
Βυζάντιος, Χρ., 466, 466,$_{2}$
Büllmann, J., 135,$_{1}$, 137, 137,$_{5}$, 252, 343, 453,$_{1}$, 449, 616
Bulle, H., 5,$_{2}$, 23,$_{8}$, 26,$_{3}$, 327,$_{2}$, 457,$_{1}$

Bundgaard, J. A., 7, 7$_{1, 8}$, 8$_{2}$, 9, 10, 10$_{3}$, 53$_{1}$, 312$_{4}$, 470
Burckhardt, J. J., 140, 678$_{3}$, 538, 580
Burgers, R., 466$_{5}$
Burnouf, E., 130, 136, 195$_{2}$, 537, 538$_{1}$, 540$_{2}$
Burr - Thompson, D., 653$_{1}$
Bursian, C., 342, 342$_{1}$, 348
Buschor, E., 5$_{2, 3}$, 25, 26$_{1}$, 27, 29, 30$_{1}$, 33, 33$_{6}$, 34, 35, 36, 36$_{6}$, 579, 581$_{3, 4}$, 588, 588$_{2}$
Buschor, E. - Hamann, R., 579$_{3}$
Byron, G. G., 470

Γαβρίλης, 'Α., 470$_{6}$
Γεννάδιος, 'Ι., 234$_{3}$, 466$_{1}$, 584$_{1}$, 587$_{2}$
Γεωργιάδης - Γεωργέας, 'Α., 733, χαράξεις ἁρμονικαὶ μὲ βάσιν τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν, 733, 734, κριτική, 733, βλ. καὶ ἀναλογία
Γιαλούρης (Yalouris), Ν., 581$_{2, 3}$, 585$_{3}$

Cambell, J. W., 206$_{2}$
Capparelli, V., 673$_{2, 3}$
Carpenter, R., 74, 87, 88, 88 συν. σημ. σελ. 87, 89, 92$_{1}$, 93$_{4, 6}$, 229$_{2}$, 233$_{2}$, 234$_{7}$, 312$_{5}$, 437, 437$_{1}$, 449$_{5}$, 515, 525$_{1}$, 526$_{4}$, 584, 584$_{6}$, 585, 586, 587, 627, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 735
Carrey, J., 466 συν. σημ. σελ. 465, 584, 587, 641
Caskey, L. D., 84$_{5}$, 477$_{4}$, 720, 721
Casson, St., 341$_{2}$
Chateaubriand, Fr. - R., 644, 658$_{1}$, 659 συν. σημ. σελ. 658
Choiseul - Gouffier, M. G. A. F., 584
Cheltenham, 468$_{2}$
Choisy, A., 125, 135, 135$_{1}$, 140, 187$_{1}$, 190, 199$_{1}$, 202$_{1}$, 219$_{2}$, 333$_{1}$, 436, 477$_{4}$, 534$_{1, 3}$, 753
Christ, N., 4$_{1}$
Charke, J. - Bacon, F. H. - Koldewey, R., 313$_{6}$, 356$_{4}$
Charke, J. - Bacon, F.H., 519$_{4}$
Clemmensen, M., 120$_{3}$, 129$_{3}$
Cockerell, S. C., 161, 211$_{2}$, 350, 357$_{1}$, 359$_{9}$, 361, 391, 407, 518, 519$_{3}$, 557, 678$_{5}$
Collignon, M., 18, 21, 23$_{4}$, 34$_{1}$, 93$_{6}$, 104$_{3}$, 112$_{3}$, 113 συν. σημ. σελ. 112, 118 συν. σημ. σελ. 117, 118$_{3}$, 125$_{3}$, 396, 414 συν. σημ. σελ. 413, 458$_{2}$, 460, 3, 194$_{1}$, 621$_{2}$, 689, 690, 690$_{1}$
Conze, A., 526$_{1}$, 571$_{1}$
Collignon, M. - Boissonnas, Fr. - Mansell, W. A., 562$_{1}$
Cook, Th., 672$_{2}$
Cooley, A. S., 413$_{11}$, 443$_{5}$
Coronelli, P. M., 468$_{2}$
Coulton, J. J., 545$_{1}$
Courby, F., 84$_{2}$, 93$_{5}$, 120$_{3}$, 121$_{2}$, 155$_{3}$, 167$_{4}$, 175$_{3}$, 205$_{4}$, 249$_{8}$, 265$_{3}$, 266, 278$_{6, 7}$, 312$_{7}$, 429$_{2}$
Courby, F. - Picard, Ch., 265$_{3}$, 391$_{5}$
Curtius, E., 232$_{1}$, 457$_{2}$
Curtius, E. - Adler, F., 111$_{2}$, 117$_{2}$, 143$_{3}$, 215$_{3}$, 265$_{3}$, 356$_{4}$, 368$_{1}$, 370$_{2}$, 388$_{1}$, 425$_{1}$, 611$_{4}$

Daremberg, Ch. - Saglio, Edm. - Pottier, E., 335$_{3}$, 339$_{2}$
Daux, G., 278$_{4, 11}$
Defrasse, A. - Lechat, H., 120$_{3}$, 121$_{2}$, 249$_{8}$, 327$_{1}$, 357$_{8}$, 477$_{4}$
Dehio, G., 676$_{1}$, 700$_{3}$
Deichmann, Fr., 292$_{2}$, 340$_{2}$, 342, 347, 351$_{1}$, 467$_{1, 2}$
Delacroix, E., 139
Delagardette, C. M., 161
Delivorrias, A., 577$_{5}$, 578$_{1, 2}$, 579$_{2}$
Demangel, R., 454$_{3}$, 457$_{3}$
Deonna, W., 677$_{3}$
D' Espouy, H., 123$_{3}$, 337$_{1}$, 644$_{3}$, 557$_{9}$
Devambez, P., 253$_{6}$
Diels, H., 739$_{1}$
Dinsmoor, W. B., 19$_{1}$, 23$_{3}$, 31$_{3}$, 32$_{1}$,

33, 36, 36,$_1$, 37, 37,$_2$, 38, 38,$_{2, 3}$, 39, 39,$_1$, 40, 41, 43, 43,$_{1, 2}$, 44, 45, 47, 47,$_1$, 50,$_{1, 5}$, 53,$_2$, 59,$_3$, 65, 72,$_1$, 74,$_4$, 76, 77, 85, 91, 92,$_2$, 93,$_{7, 8, 9}$, 94,$_1$, 96,$_{5, 6}$, 97,$_{1, 5}$, 100, 103 συν. σημ. σελ. 101, 108,$_4$, 124,$_5$, 128,$_3$, 129,$_{1, 13}$, 132, 134,$_1$, 143,$_3$, 146,$_7$, 147,$_3$, 153,$_1$, 154,$_2$, 161, 161,$_{13}$, 167, 185 συν. σημ. σελ. 182, 222 συν. σημ. σελ. 221, 233,$_3$, 245,$_1$, 249, 265,$_3$, 277, 278, 278,$_5$, 279, 303,$_1$, 374,$_4$, 347, 350, 350,$_1$, 356,$_{3, 4, 6}$, 357,$_{3, 4}$, 359,$_9$, 361,$_4$, 364, 365, 368, 368,$_{11}$, 369, 369,$_4$, 370,$_1$, 374, 375,$_1$, 382, 387,$_{1, 2}$, 391,$_{7, 11}$, 400,$_1$, 403,$_1$, 408,$_3$, 425,$_{12}$, 459, 464,$_1$, 470, 495,$_1$, 518,$_6$, 519,$_3$, 520,$_1$, 523,$_1$, 526,$_4$, 529, 536,$_2$, 538, 548,$_{1, 5}$, 556,$_{1, 2}$, 561,$_2$, 576, 580,$_5$, 611, 613,$_4$, 627,$_6$, 631, 631,$_7$, 632,$_2$, 643,$_1$, 663,$_1$, 686, 692, 699, 735, 736,$_3$

Dinsmoor, W. B. Jr., 89, 93,$_6$, 363, 364, 365, 366, 382, 433,$_4$, 477,$_1$, 480,$_2$, 492,$_2$, 494,$_1$, 495 συν. σημ. σελ. 494, 548

Dittenberger, W., 513,$_4$, 558,$_1$

Dodwell, E., 234,$_2$, 320,$_7$, 460,$_1$, 477 συν. σημ. σελ. 475, 524,$_2$

Dombart, Th., 163,$_3$

Donaldson, Th. L., 161, 167

Δοξιάδης, Κ., 657, 657,$_1$, 713, 714, 715, 716, χαράξεις πολικαί, 657, 713, 714, 715, 716, κριτική, 714, 715, 716, βλ. καὶ ἀναλογία

D' Ooge, M. L., 92,$_2$, 93,$_6$, 118,$_4$, 170$_3$, 177,$_1$, 347, 348, 414 συν. σημ. σελ. 413, 449, 449,$_4$, 494,$_1$

Dörpfeld, W., 3,$_1$, 6,$_{11, 12}$, 13,$_5$, 19, 19,$_2$ 23, 23,$_7$, 29, 31, 32, 32,$_2$, 33,$_1$, 35, 41, 41,$_4$, 42, 45, 47, 48, 51,$_4$, 52, 52,$_4$, 54, 57, 62, 64, 65, 65,$_3$, 67, 68, 72,$_1$, 76, 77, 85, 87,$_2$, 88 συν. σημ. σελ. 87, 92,$_{1, 2}$, 104,$_{2, 3, 4}$, 106,$_8$, 129,$_{1, 2}$, 130, 132,$_1$, 232,$_1$, 263,$_1$, 272,$_1$, 291, 292, 292,$_{4, 5}$, 313,$_5$, 349, 350, 359, 359$_{10}$, 361,$_4$, 367, 2, 368,$_5$, 370, 389, 391, 398,$_4$, 399, 404,$_1$, 413, 414, 415, 416, 416,$_1$, 419, 419,$_{1, 5}$, 420, 421, 422, 423, 443, 449,$_6$, 469,$_3$, 471,$_2$, 485,$_4$, 512,$_3$, 576, 577, 577,$_2$, 631 688, 698, 695,$_3$, 699

Dörpfeld, W. - Reisch, E., 13,$_4$

Ducoux, H., 167

Dugas, Ch., 120,$_3$, 129,$_6$, 253,$_5$

Dugas, Ch. - Berchmanns, J. - Clemmensen, M., 120,$_3$, 485,$_4$, 519,$_7$, 579,$_6$ 621,$_1$

Duhn, F. von, 396

Dümmler, R., 18,$_2$, 356,$_4$, 398,$_5$, 413,$_{11}$, 443,$_5$

Dupré, A., 470

Durm, J., 19,$_2$, 83,$_2$, 124,$_3$, 135, 148,$_3$, 151,$_3$, 167,$_5$, 205, 212,$_1$, 222 συν. σημ. σελ. 221, 253,$_5$, 272,$_2$, 275 συν. σημ. σελ. 274, 302,$_1$, 335,$_3$, 359,$_{10}$, 383,$_4$, 449, 464,$_2$, 465, 465,$_{3, 7}$, 468,$_3$, 469,$_3$, 477,$_3$, 494,$_1$, 499,$_2$, 505, 505,$_3$, 513,$_8$, 534,$_3$, 557,$_{10}$, 562,$_1$, 566,$_4$, 631

Dyggve, E., 312,$_3$, 357,$_5$, 621 συν. σημ. σελ. 620, 621,$_1$

Ebert, Fr., 142,$_1$, 262,$_1$, 361,$_3$, 497,$_1$

Ἐβλιᾶ - Τσελεμπῆ, 342, 398,$_3$, 411,$_1$

Eichler, Fr., 576,$_2$, 580,$_1$

Elderkin, W. G., 214,$_7$

Ἐλευθερόπουλος, Α., 198,$_1$

Eliot, C. W. J., 205,$_1$, 470

Engelmann, H., 401,$_2$

Εὐαγγελίδης, Δ., 621,$_4$, 627,$_{1, 2, 6}$

Fabricius, K., 272,$_1$, 333,$_1$

Falke, J., 395

Fanelli, F., 465,$_8$, 468,$_8$, 469, 469,$_2$

Fauvel, L. F. S., 396

Fechner, G., 673

Fenger, L., 194, $_{5}$, 249, $_{4}$, 557, $_{2}$, $_{10}$
Ferguson, W. S., 136, 417, $_{2}$
Ferguson, W. S. - Dinsmoor, W. B., 32
Fergusson, J., 367, $_{2}$, 386, $_{5}$, 395, 395, $_{3}$
Fiechter, E., 116, $_{5}$, 117, $_{2}$, 120, $_{3}$, 121, $_{2}$, 143, $_{3}$, 191, 262, $_{1}$, 265, $_{3}$, 266, 325, 356, $_{4}$, 367, $_{4}$, 447, 447, $_{2}$, 519, $_{2}$
Fiechter, E. - Egle, Fr., 480, $_{4}$, 493, $_{3}$
Fischer, H., 675, $_{2}$
Flemming, 339 συν. σημ. σελ. 338
Foucart, P., 92, $_{1}$, 331, $_{2}$
Fougères, G., 99, $_{1}$, 253, $_{3}$, 461, $_{2}$
Fougères, G. - Boissonnas, Fr., 203, $_{1}$, 255, $_{6}$
Fowler, H., 18, $_{2}$, 443, $_{6}$
Franke, P. R. - Hirmer, M., 385, $_{5}$
Frantz, Al., 310, $_{1}$
Frazer, J. G., 3, $_{1}$, 31, $_{2}$, 95, $_{8}$, 338, $_{6}$, 339 συν. σημ. σελ. 338, 414 συν. σημ. σελ. 413, 443, $_{6}$, 631, $_{6}$
Freeman, E. A., 666
Frickenhaus, A., 23, $_{3}$
Friedrich, C. - Wolters, P., 566, $_{4}$, 575, $_{4}$
Fuente, 124, $_{3}$
Furtwängler, A., 6, 18, $_{5}$, 23, $_{1}$, 76, 87, $_{2}$, 92, $_{1}$, 110, $_{1}$, 112, $_{2}$, 265, $_{3}$, 299, $_{1}$, 325, $_{3}$, 356, $_{4}$, 367, $_{4}$, 385, $_{1}$, 413, $_{12}$, 423, 443, $_{6}$, 519, $_{2}$, 566, $_{4}$, 575, $_{6}$, 576, 577, 577, $_{3}$, $_{5}$, $_{6}$, 611, $_{5}$, 613, $_{3}$, 627, $_{6}$, 648, $_{5}$
Furtwängler, A. - Reichhold, K., 38, $_{2}$
Fyfe, Th., 185 συν. σημ. σελ. 182

Gabrici, E., 314, $_{2}$
Gagenmaier, O., 672, $_{1}$
Gagniers, Jean des, 391, $_{10}$, 407, $_{3}$
Gardner, E. A., 118, $_{3}$, 143, 143, $_{3}$
Garnaud, A.-M., 274, $_{3}$
Garnier, Ch., 644
Gärtringen, Hiller von, 112, $_{1}$
Gerhard, E., 465
Gerkan, A. von, 45, 135, 161, $_{11}$, 219, $_{5}$, 314, 346, 536, $_{2}$, 657, $_{1}$, 714
Ghyka, M., 673, 675, $_{3}$, 717, $_{1}$, 722
Giovannoni, G., 346, 538
Goat, F. W. G., 677, $_{3}$
Goethe, W., 581
Goodyear, W. H., 129, 129, $_{14}$, 161, 219, $_{5}$, 222 συν. σημ. σελ. 221, 346, 537, $_{3}$, 538, 538, $_{3}$, 539
Göthert, F. W., 368
Gräf, B., 135, $_{1}$, 137, $_{4}$
Graham, A. J., 388
Graindor, P., 93, $_{4}$, 215, $_{7}$
Gropengiesser, H., 568, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 575, $_{1}$, 576, 577, $_{5}$, 578, $_{1}$, $_{2}$, 579, $_{1}$, $_{3}$
Gross, W. A., 588
Gruben, G., 39, $_{4}$, 260, $_{1}$, 288, $_{1}$, 312, $_{4}$, 359, $_{9}$, 428, 439, 468, $_{1}$, 677, $_{2}$, 686, 692
Grunauer, P., 215, $_{3}$
Guadet, J., 391
Gurlitt, W., 402, $_{1}$

Hamann, R., 579, 579, $_{3}$
Hambidge, J., 147, $_{2}$, 191, $_{4}$, 238, $_{2}$, 621, 627, 716, 717, 718, 720, 721, 729, $_{2}$ 735, χαράξεις δυναμικαί, 716, 717, 718, 719, 720, 721, βλ. καὶ ἀναλογία
Hansen, C., 120, $_{4}$
Harrison, J. E., 18, $_{2}$, 380, $_{1}$, 413, $_{11}$, 443, $_{5}$, 584, 586, 587
Hasak, M., 705, 706, θεωρία ἀναλογιῶν, 705
Hauck, G., 197, $_{4}$
Haynes, D. E. L., 310, $_{1}$
Heath, Th., 132, $_{3}$, 670, $_{3}$
Heberdey, R., 5, $_{2}$, 6, 23, $_{8}$, 26, 26, $_{3}$, 27, 28, 29, 33, $_{5}$, 34, 36, 37, $_{1}$, 76, 105
Hege, W. - Rodenwaldt, G., 96, $_{2}$, 205, $_{1}$, 206, $_{1}$
Heiberg, J. L., 160, $_{1}$
Helbig, M. W., 23, $_{1}$, 384, $_{2}$, 385, $_{3}$
Herbig, R.; 578, $_{1}$, $_{3}$
Heltner, 195, $_{2}$

Hermann, K. F., 249, 5, 389, 647, 4
Herrington, C. J., 33, 4
Hess, A., 35, 350, 1
Hill, B., H., 52, 57, 3, 62, 64, 65, 65, 3, 66, 1, 70, 1, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 85, 86, 92, 2, 105, 7, 120, 3, 121, 2, 129, 6 264, 1, 266 συν. σημ. σελ. 265, 289, 1, 357, 9, 359, 10, 632, 633, 634, 635, 637, 638, 639
Hittorff, J. J., 194, 5, 195, 2, 211, 2, 249, 5, 255, 4, 557, 644
Höber, Fr., 675, 1, 676, 1, 4
Hodge, Trevor A., 477, 4, 435, 2, 589, 3; 590
Hoech, G. Th., 395
Hoffer, J., 105, 123, 123, 5, 124, 5, 129, 1, 136, 138, 148, 1, 165, 177, 1, 193, 218, 219, 1, 221, 222, 2, 231, 231, 7, 264, 346, 362 συν. σημ. σελ. 361, 533, 536 537, 540, 5, 589, 753
Hoffmann, H., 388
Holland, L. B., 3, 1, 7, 7, 2
Holland, L. B. - Davis, P., 477, 4
Holland - McAllister, M., 205, 1, 282, 1, 286, 2, 504, 2
Höltscher, T., 385, 3
Homann - Wedeking, E., 457, 1
Hondius, J. J. E., 1, 1, 13, 7, 414 συν. σημ. σελ. 413
Hooker, G. T. W., 33, 4
Höpfner, W., 113, 1
Hoppe, E., 132, 3
Hulot, J. - Fougères, G., 146, 5, 312, 2, 368
Hulsen, Ch., 327, 1
Hultsch, F., 160, 1
Humann, C. - Kohte, J. - Watzinger, C., 313, 2

Ἰακωβίδης, Σπ., 4 συν. σημ. σελ. 3, 41, 3
Inwood, H. W., 562, 1, 616

Jacobstahl, P., 253, 253, 5, 495, 3, 556, 4, 578, 1, 579, 3
Jahn, O., 337, 3, 401, 2
Jahn, O. - Michaelis, A., 5, 3, 93, 9, 382, 4, 413, 1, 414, 1
Jamot, P., 319, 1
Jardé, A., 95, 8
Jenkins, G. K., 161
Jeppesen, Kr., 513, 6, 10, 515, 529, 530, 584, 587
Joliffe, N. - Strong, E., 253, 5
Judeich, W., 3, 1, 18, 4, 35, 93, 6, 8, 312, 7, 356, 3, 359, 10, 387, 1, 391, 9, 404, 1, 417, 3, 667, 7
Julius, L., 135, 1

Καββαδίας, Π., 121, 2, 142, 1, 2, 477, 666
Καββαδίας, Π. - Καβεράου, Γ., 51, 4, 57, 3, 62, 89, 2, 104, 3, 135, 3, 357, 8, 459, 3, 10
Καβεράου (Kawerau), Γ., 23, 1, 54
Kähler, H., 222 συν. σημ. σ. 221
Kaibel, G., 106, 1
Καμπούρογλους, Δ., 468, 2
Kant, E., 736
Καραθεοδωρῆ, Κ., 123, 127, 1
Καροῦζος, Χρ., 196, 1, 256, 1, 415, 1, 424, 6, 539, 1
Καρόρης, Ν., 466, 4
Keil, B., 88 συν. σημ. σελ. 87, 92, 1, 477, 4
Keil, J. - Premerstein, A. von, 399, 7
Kekulé von Stradonitz, R., 253, 5
Kenner, A., 382
Kepler, 671, 3
Κεφάλας, Χρ., 734, προσδιορισμὸς διαστάσεων ἀρχαίου ναοῦ ἐκ τοῦ καλλίστου τριγώνου, 734, κριτική, 734, βλ. καὶ ἀναλογία
Kirchoff, A., 419
Klenze, L. von, 160, 4, 191, 194, 5, 347, 532, 1
Knowles, G., 143, 143, 3
Koch, H., 74, 2, 112, 2, 143, 3, 120, 3, 129, 4, 193, 2, 195 συν. σημ. σελ. 194, 255, 3, 358, 1, 368, 369, 477, 4, 499, 1, 504,

$_{1}$, $_{2}$, 519, $_{8}$, 548, $_{2}$, 589, $_{11}$, 634, $_{1}$, 643, $_{1}$, 645, $_{3}$, 678, $_{2}$, 679, $_{1}$, 696, 697, 697, $_{1}$, 698
Koch, M., 134
Koepp, F., 88 συν. σημ. σελ. 87, 92, $_{1}$
Kohl, H. - Watzinger, C., 358, $_{3}$, 359
Köhler, U., 413, 415, 423, $_{4}$, 458, $_{2}$
Kohte, J., 114, $_{1}$, 258, $_{6}$, 408, $_{2}$, 499, $_{2}$, 613, $_{4}$
Kolbe, W., 35, 41, $_{3}$, 42, 45, 46, 47, 50, 76, 85, $_{9}$, 632, $_{1}$
Koldewey, R., 130, 131
Koldewey, R. Puchstein, O., 17, $_{1}$, 19, $_{1}$, 36, $_{1}$, 59, $_{2}$, 83, $_{2}$, 101, $_{2}$, 105, $_{1}$, 111, $_{2}$, 117, $_{2}$, 121, $_{1}$, $_{2}$, 126, $_{1}$, 129, $_{3}$, $_{5}$, 146, $_{1}$, 161, $_{1}$, $_{6}$, 175, $_{5}$, 181, $_{1}$, 191, $_{6}$, 194, $_{4}$, 207, $_{5}$, 226 συν. σημ. σελ. 225, 229, $_{3}$, 253, $_{1}$, 260, $_{1}$, 265, $_{2}$, 312, $_{1}$, $_{2}$, 356, $_{4}$, 368, 538, 489, $_{11}$, 694, 694, $_{2}$, 695, 697
Κοντολέων, Ν., 3 συν. σημ. σελ. 2, 6, $_{4}$
Körte, G., 5, $_{3}$, 414 συν. σημ. σελ. 413, 423, 424, $_{5}$, 443, $_{6}$, 627, $_{6}$
Κουγέας, Σ., 362, $_{1}$, 402, $_{1}$
Κουρουνιώτης, Κ., 333, $_{1}$
Krauss, Fr., 129, $_{3}$, 260, $_{1}$, 264, $_{2}$, 356, $_{4}$, 538, $_{1}$
Krischen, F., 572
Kunze, E., 110, $_{2}$, 116, $_{2}$
Κυπαρίσσης, Ν., 285, $_{1}$, 334 συν. σημ. σελ. 333, 430, $_{2}$
Kusch, E., 114, $_{3}$
Kurtz, D. C., 253, $_{5}$
Κωνσταντινίδης, Δ. Ή., 120, $_{1}$, 154, $_{1}$, 161, $_{5}$, 165, $_{1}$, 187, $_{1}$, 203, $_{1}$, 207, $_{2}$, 215, $_{6}$, 216, $_{1}$, 226, $_{1}$, 657, $_{1}$, 673, $_{1}$, 675, $_{1}$, 704, $_{5}$, 706, $_{5}$, 712, 716, 722, 733, 735, 735, $_{5}$

Laborde, L. de, 252, $_{1}$, 397, 566, 566, $_{2}$
Lamartine, Al. de, 466, $_{5}$
Landerer, X., 195, $_{2}$
Langlotz, E., 23, $_{5}$, 35, $_{4}$, 384, $_{1}$, 640, $_{1}$
Lapalus, Et. 39, 39, $_{6}$
Lattermann, H., 106, $_{7}$, 108, $_{2}$, 258, $_{7}$
Launay, R. de, 391
Lawrence, A. W., 93, $_{6}$, 143, $_{3}$, 185 συν. σημ. σελ. 182, 338, 357, $_{4}$, 359, $_{10}$, 686, 692
Leake, W. M., 78, $_{1}$, 121, $_{5}$, 151, $_{3}$, $_{4}$, 319, $_{3}$, 388, 537, 537, $_{5}$
Le Bas, Th. - Daumet, H., 557, $_{9}$
Lechat, H., 19, $_{1}$, 21, 120, $_{3}$, 121, $_{2}$
Le Corbusier, Ed., 695, $_{1}$
Lehmann - Hartleben, K., 109, $_{1}$, 115, $_{1}$, 314, 314, $_{5}$, 370, $_{1}$
Lenormant, Fr., 396
Λεονάρδος, Β. 120, $_{3}$, 313, $_{1}$
Lepsius, G. R., 64, $_{1}$, 95, $_{1}$, 631
Leroux, G., 359, 359, $_{6}$
Leroy, J., 350, $_{1}$
Λιβαδεύς, Κ., 108, $_{5}$ 151, $_{4}$, 206, $_{2}$
Lethaby, W. R., 554, $_{1}$, 557, $_{9}$, 562, $_{1}$, 566, $_{4}$, 575, $_{2}$, $_{5}$
Lipps, Th., 148, 676, 676, $_{5}$
Lloyd, Watkiss W., 678, 680, 682, $_{1}$, 685, 686, 687, 689, $_{1}$, 692, 692, $_{3}$, 693, 694, 700, 742, $_{6}$, ἀριθμητικαὶ ἀναλογίαι, 678, 674, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, βλ. καὶ ἀναλογία
Locatelli, A., 468, $_{2}$
Loviot, E., 123, $_{3}$, 194, $_{5}$, 359, $_{10}$, 389, 408, $_{1}$, 644
Löschke, G., 630
Luckenbach, H., 359, $_{10}$, 382, $_{9}$, 449, 449, $_{2}$

Magne, L., 118 συν. σημ. σελ. 117, 123, 184, $_{3}$, 125, $_{1}$, 132, $_{1}$, 220, 253, 263, 290, $_{2}$, 291, 325, 347, 348, 356, $_{3}$, 359, 359, $_{10}$, 395, $_{1}$, 494, $_{1}$, 520, $_{2}$, 551, $_{1}$ 683, $_{3}$, 690, $_{1}$
Magne, M., 118 συν. σημ. σελ. 117, 494, $_{1}$, 520, $_{2}$
Magne, L. καὶ M., 62, 203, $_{1}$
Magni, C., 468, $_{2}$
Maier, F. G., 112 συν. σημ. σελ. 111
Maillard, El., 412, 673, 722, 723, 725,

729, 729, $_3$, 730, χαράξεις διὰ δυναμικῶν ὀρθογωνίων μὲ βάσιν τὴν χρυσῆν τομήν, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, κριτική, 730, βλ. καὶ ἀναλογία
Mallwitz, A., 17, $_1$, 114, $_1$, 253, $_5$, 312, $_7$, 556, $_4$
Marcadé, J., 584, $_5$, 588
Μαρινᾶτος, Σπ., 512, $_3$
Μαριολόπουλος, Ἠ., 151, $_4$
Marquand, A., 33, $_3$, 143, $_3$, 185 συν. σημ. σελ. 182, 203, $_1$, 208, $_2$, 229, $_3$, 359, $_{10}$, 429, $_2$, 477, $_3$, 489, $_1$, 499, $_2$, 538, $_3$, 562, $_1$, 605, $_2$ 686, 687, $_1$, 692
Martin, R., 129, $_{11}$, 134, 265, $_1$
Matthiae, G., 338, $_8$, 339 συν. σημ. σελ. 338
Mattingly, H. B., 92, $_3$
Mauch, J. M. v., 554, $_1$, 556, $_{3, 7, 8}$
Mau, A., 338, $_4$, 359, $_8$
Μαυρίκιος, Δ., 138, 278
Meisterhans, K., 192, $_1$
Mendel, G., 627, $_6$
Mendelsson - Bartholdy, K., 466, $_5$
Meritt, B. D. - Wade Gery, H. T. - Mc-Gregory, M. F., 320, $_1$
Mertens, D., 59, $_2$, 136, 136, $_4$, 538, $_3$
Μέρτζιος, Κ., 465, $_9$, 466 συν. σημ. σελ. 465
Meyer, Ed. 413, $_{11}$, 443, $_5$
Μηλιάδης, Ἰ. 212, $_1$, 385, $_3$
Michaelis, A., 1, $_1$, 37, $_2$, 105, 124, $_{7, 8}$, 128, $_3$, 136, 136, $_6$, 143, $_3$, 146, $_6$, 162, $_4$, 174, $_1$, 177, $_1$, 185, $_2$, 195, $_{1, 2}$, 219, 233, $_5$, 249, $_{4, 6}$, 252, 252, $_1$, 253, 292, 295, $_1$, 310, $_1$, 325, $_1$, 331, $_4$, 334, 340, $_{2, 3}$, 341, 342, 349, $_1$, 356, $_5$, 367, $_2$, 368, $_6$, 370, 370, $_6$, 371, 371, $_4$, 382, 383, 387, $_2$, 391, 395, $_4$, 397, 403, $_2$, 407, 408, 409, 409, $_1$, 410, 411, $_2$, 413, 414 συν. σημ. σελ. 413, 414, $_1$, 415, $_{1, 7}$, 416, 423, $_8$, 425, 425, $_{6, 10}$, 432, $_2$, 437, $_3$, 443, $_{1, 3}$, 443, $_6$, 447, 456, $_1$, 465, 465, $_9$, 466, $_1$, 468, $_2$, 477 συν. σημ. σελ. 475, 485, $_2$, 509, 518, 518, $_{3, 6}$, 525, $_1$, 526, $_4$, 529, $_3$, 530, $_2$, 532, 534, $_2$, 537, 539, 540, $_2$, 552 συν. σημ. σ. 551, 559, $_3$, 562, $_1$, 566, 589, 591, 611, 613, $_4$, 616, 630, 640, $_1$ 645, $_2$, 646, 646, $_6$, 731, $_1$
Michel, P. - H., 132, $_3$, 673
Middleton, J. H., 64, $_2$, 69, $_1$, 143
Milchhöfer, A., 423, 566, $_4$, 575, $_2$
Milliet, P., 646, $_1$,
Μιχελῆς, Π., 198, $_2$, 217, $_2$, 534, $_{1, 3}$, 554, $_3$, 621, 657, $_1$, 672, $_2$, 704, 704, $_2$, 706, $_1$, 714, 739, $_1$
Möbius, H., 341, $_2$, 571, $_{2, 3}$, 576
Montucla, J. - E., 132, $_3$
Morgan, C. H., 242, $_1$, 388
Mössel, H., 147, $_1$, 706, 706, $_2$, 707, 708, 709, 710, 711, 722, $_3$, 729, $_2$, χαράξεις ἐκ διαιρέσεως κύκλου, 706, 707, 708, 709, 710, 711, κριτική, 706, 707, βλ. καὶ ἀναλογία
Μπακαλάκης, Γ., 578, $_2$, 579, $_2$
Μπαλάνος, Ν., 67, $_1$, 113 συν. σημ. σελ. 112, 123, 124, $_{4, 5, 6}$, 126, 126, $_2$, 128, 143, 143, $_8$, 147, $_4$, 148, $_1$, 150, 163, $_{1, 2}$, 165, 170, $_1$, 193, $_2$, 205, 218, 219, 237, $_1$, 247, 247, $_1$, 248, $_{2, 3}$, 249, 270, $_{1, 2}$, 272, $_2$, 274, $_2$, 276, 276, $_1$, 278, 279, $_1$, 280, $_1$, 283, $_3$, 298, $_1$, 301, $_1$, 314, $_1$, 320, 408, $_3$, 425, 425, $_8$, 428, 428, $_1$, 430, $_{1, 4}$, 433, $_{1, 2, 3}$, 439, 439, $_1$, 441, 441, $_1$, 442, 454, $_{1, 2}$, 462, 463, 465 συν. σημ. σελ. 464, 469, 469, $_1$, 472, $_1$, 505, $_1$, 513, $_{5, 8}$, 515, $_3$, 516, $_{1, 2}$, 518, $_1$, 537, 538, 722, 725
Μπίρης, Κ., 342, $_4$, 400 συν. σημ. σελ. 399, 411, $_1$, 468, 2
Μπρούσκαρη, Μ., 24, $_5$, 34, $_2$, 36, $_7$, 112, $_3$, 234, $_4$, 383, $_3$, 460, $_2$, 461, $_1$, 582, $_2$, 486, $_{1, 3}$, 612, $_2$,
Μυλωνᾶ - Shear, Ἰώνη, 93, $_4$, 312, $_{5, 7}$, 175, $_4$
Μυλωνᾶς, Π., 408, $_5$, 509, 510, 511, 591, 597, 599

Nachmanson, E., 215, $_{7}$
Néroman, D., 673
Niemann, G., 118, $_{3}$, 337
Noack, F., 13, $_{1, 5}$, 34, $_{6}$, 84, $_{1}$, 93, $_{6}$, 557, $_{6}$

Ξυγγόπουλος, 'Α., 288, $_{1}$, 347, 424, $_{7}$, 468, $_{1}$

Omont, H., 396, 396, $_{7}$, 397, 398, $_{1}$, 468, $_{2}$, 584, $_{2}$
'Ορλάνδος, 'Α. Κ., 12, $_{5}$, 39, $_{3}$, 64, $_{1}$, 74, $_{3}$, 83, $_{1}$, 84, $_{3, 4, 5}$, 95, $_{9}$, 104, $_{5}$, 106, $_{7, 8}$, 110, $_{1}$, 112, $_{2}$, 120, $_{3}$, 121, $_{1, 4}$, 155, $_{1}$, 156, $_{1}$, 161, $_{4}$, 180, $_{1}$, 185 συν. σημ. σελ. 182, 195, $_{3}$, 217, $_{2}$, 238, $_{2}$, 255, $_{5}$, 265, $_{3}$, 278, $_{8}$, 283, $_{4}$, 285, $_{1}$, 286, $_{1}$, 298, $_{4}$, 313, $_{4}$, 327, $_{1}$, 335, $_{2}$, 338, $_{5, 8}$, 341, $_{3}$, 351, $_{5}$, 357, $_{6, 7}$, 358, $_{1}$, 391, $_{5}$, 395, $_{1}$, 399, $_{8}$, 471, $_{1}$, 518, $_{6}$, 519, $_{6, 10, 12}$, 541, $_{1}$, 545, $_{1}$, 578, $_{1}$, 590 συν. σημ. σελ. 589, 590, $_{1}$, 591, $_{1}$, 600, $_{1}$ 635, $_{1}$, 643, $_{1}$
Orsi, P., 578, $_{2}$
Ostertag, K., 35

Paccard, Al., 123, $_{3}$, 124, $_{3}$, 132, $_{1}$, 179, $_{1}$, 195, $_{2}$, 211, $_{2}$, 231, 249, 249, $_{5}$, 252, 253, 350, $_{1}$, 359, 359, $_{10}$, 367, 389, 389, $_{7}$, 404, $_{5}$, 405, $_{3}$, 645, 696, $_{2}$
Paccioli, L., 671, $_{3}$
Palladio, A., 162, 162, $_{3}$
Πάλλας, Δ., 467, $_{1}$
Παπαγιαννάκης, Χρ., 396
Παπαδημητρίου, 'Ι., 191, $_{2}$
Παπαδόπουλος, Χρυσόστομος, 348
Παπαστάμου, Δ., 359, $_{10}$, 391, $_{1}$
Παπαχατζῆς, Ν., 368, $_{1, 5}$
Paribeni, E., 384, $_{2}$
Pater, W., 670, $_{4}$
Patricolo, 194
Payne, H. G. G., 222 συν. σημ. σελ. 221
Payne, H. - Young, G. M., 620, $_{3}$ 621, $_{1}$
Pennethorne, J., 121, 121, $_{5}$, 123, 124, $_{2}$, 127, $_{1}$, 145, $_{1}$, 147, $_{2}$, 161, 162, $_{5}$, 175, 175, $_{2}$, 189, 194, $_{1}$, 219, 219, $_{3, 4}$, 220, $_{2}$, 533, 536, 537, 539, $_{1}$, 753
Penrose, F. C., 51, $_{5}$, 52, 53, $_{1}$, 55, 55, $_{2}$, 57, 59, 59, $_{3}$, 68, $_{1}$, 72, 74, $_{7}$, 78, $_{1}$, 79, 97, $_{5}$, 104, $_{3}$, 117, $_{3}$, 121, $_{5}$, 123, 123, $_{4}$, 124, 124, $_{1, 2, 5}$, 125, 126, 126, $_{1, 8}$, 129, $_{2, 4, 5, 9, 13}$, 130, 132, $_{1}$, 135, $_{3}$, 136 $_{3, 4}$, 137, 138, $_{1}$, 143, 143, $_{3}$, 155, 161, 161, $_{3, 5, 9, 15}$, 162, 162, $_{4}$, 163, 164, 165, 167, $_{5}$, 170, 170, $_{1, 2, 4}$, 171, $_{1}$, 173, $_{1}$, 175, 175, $_{9}$, 177, $_{1}$, 178, 185, 187, 190, 191, 192, 193, $_{3}$, 194, 194, $_{2}$ 195, $_{2}$, 205, 207, $_{2}$, 211, 213, 213, $_{1}$, 214, 216, $_{2}$, 217, 218, 218, $_{1, 2}$, 219, 220, $_{1}$, 221, 225, $_{1}$, 226, $_{1}$, 231, 231, $_{5}$, 232, 245, 245, $_{3}$, 247, 249, 249, $_{4}$, 250, $_{1}$, 253, 263, 263, $_{1}$, 264,2 70, $_{2}$, 272, $_{2}$, 274, 279, 280, 283, $_{3}$, 299, 299, $_{3}$, 302, 305, 306, 308, 320, 323, $_{1}$, 327, $_{3}$, 332, 332, $_{1}$, 340, 344, 346, 347, 349, $_{1}$, 350, $_{1}$, 356, 356, $_{3}$, 359, $_{9}$, 361, 361, $_{4}$, 363, 364; 368, 369; 395, $_{3}$, 403, $_{1}$, 404, $_{6}$, 405, $_{3}$, 407, $_{1}$, 425, 425, $_{5, 9, 10, 13}$, 428, $_{2}$, 429, $_{1}$, 436, 437, 438, 439, $_{1}$, 454, $_{2}$, 462, 477, 480, 480, $_{4}$, 485, 485, $_{3}$, 486, 490, 491, 493, 493, $_{4}$, 494, $_{1}$, 495 συν. σημ. σελ. 494, 505, 516, $_{1}$, 518, $_{6}$, 525, $_{1}$, 526, 532, 533, 534, $_{2}$, 536, $_{2}$, 537, 540, $_{2}$, 541, 542, 546, $_{1}$, 556, $_{2, 3}$, 557, 562, $_{1}$, 566, 589, 591, 601, 605, 608, 615, 627, 627, $_{8}$, 629, $_{2}$, 630 645, 647, 647, $_{1, 2}$, 648, 678, 685, $_{1}$, 686, 686, $_{1}$, 689, 690, 696, $_{2}$, 721, 745
Perin, F., 396, 468, $_{2}$
Perrot, G. - Chipiez, Ch., 17, $_{1}$, 170, $_{1, 4}$, 175, $_{2}$, 176, $_{1}$, 222 συν. σημ. σελ. 221, 265, $_{2}$, 316, $_{1}$, 359, $_{3}$, 368, 705, 713, 721, χάραξις γεωμετρική, 705, 706, βλ. καὶ ἀναλογία
Perry, Louise, 381, $_{3}$
Petersen, E., 1, $_{1}$, 26, $_{3}$, 141, $_{1}$, 325, $_{1}$, 413, $_{12}$, 443, $_{6}$
Πετρονώτης, 'Α., 55, $_{2}$, 57, 59, $_{1}$

Pfuhl, R., 646, $_1$
Picard, Ch., 3 συν. σημ. σελ. 2, 6, 359, $_{10}$, 447, 457, $_3$, 640, $_1$
Πικιώνης, Δ., 657, $_1$, 713, $_2$
Πιττάκης, Κ., 340, 348
Plommer, W. H., 39, 40, 177, $_1$, 185 συν. σημ. σελ. 182, 300, $_2$, 356, $_4$, 391, $_6$, 395, $_5$, 552 συν. σημ. σ. 551, 578, $_1$, 686, 692
Πολίτης, Ν. Γ., 395
Πολίτης, Χ., 151, $_4$
Pollitt, J. J., 160, $_1$, 669, $_2$
Pomtow, H., 278, $_5$
Πορφύρας, Λ., 580, $_2$, 742, $_1$
Pottier, Ed., 339, $_2$
Powell, J. E., 258, $_5$
Praschniker, C., 234, $_7$, 382, 382, $_1$, 383, 466, $_4$, 562, $_1$, 566, 568, 569, 570, $_1$, $_2$, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, $_4$, 579, 629, $_1$ 648, $_4$, ἀναπαράστασις ἀκρωτ. Α, 568, 569, ἀναπαράστασις ἀκρωτ. Β, 569, 570, 570, $_2$, 571
Puchstein, O., 93, $_1$, 191

Ραγκαβῆς, Ἀ., 332, $_5$
Radan, G. T. - Whight, K., 88 συν. σημ. σελ. 87, 89, 93, $_6$
Reber, Fr. von, 537
Regling, K., 253, $_5$
Rehm, A., 95, $_{10}$, $_{11}$, 106, $_1$, $_2$, $_7$, 112 συν. σημ. σελ. 111, 112, $_2$, 141, $_2$, 147, $_5$, 150, $_2$, 175, $_6$, 202, $_1$, 238, $_1$, 258, $_3$, 272, $_1$, 425, $_{11}$, 485, $_2$
Reinach, Th., 423
Reinhardt, R., 679, $_1$
Reisch, E., 381, $_3$
Renan, E., 742, $_1$
Richter, G., 380, $_1$
Riemann, H., 47, $_1$, 57, 74, $_1$, 126, 185 συν. σημ. σελ. 182, 308, $_1$, 359, $_{10}$, 695, $_1$, 697, 698, 742, $_4$
Riemann, O., 112, $_1$
Robert, F., 6, $_4$
Robertson, D. S., 185 συν. σημ. σελ. 182
Rodenwaldt, G., 206, $_1$, 229, $_2$, 335, $_3$, 404, $_1$, 407, $_2$, 415, $_1$, 416, $_5$, 424, $_6$ 577, $_1$, 580, $_4$
Rodenwaldt, G. - Schleif, H., 101, $_2$, 145, $_4$, 260, $_1$, 265, $_3$, 627, $_3$
Roscher, W. H., 742, $_2$
Ross, L., 51, $_1$, $_4$, 53, $_2$, 78, $_1$, 91, $_1$, 111, 116, $_3$, 120, $_4$, 123, $_2$, 290, 341, $_2$, 389
Roux, G., 334, $_3$
Roversi, A., 391, $_7$
Rumpf, A., 312, $_7$, 529, 530, $_3$
Ruskin, J., 140
Ρωμαῖος, Κ., 260, $_1$, 338, $_4$, 554, 559, $_2$, 620, 620, $_1$, 621, 621, $_1$, 642, $_2$

Salis, A. von, 197, $_1$
Salviat, F., 320, $_3$
Sauer, Br., 513, 515, 515, $_6$, 519, $_8$, 525, $_1$
Sauvage, F. - C., 123
Scamozzi, O. B., 162
Schaubert, Ed., 120, $_4$, 123, 195, $_1$, 255, $_3$, 370, $_3$
Schede, M., 429, $_2$, 556, $_3$, $_7$, 557, $_8$, 572, 572, $_2$, 611, $_4$
Schefold, K., 50, 88 συν. σημ. σελ. 87, 92, $_1$, 105, $_2$
Schinkel, A. D., 408, $_2$
Schlegel, Fr., 669, $_2$, 742
Schleif, H., 77
Schlikker, F. W., 678, $_1$
Schlörb, B., 385, $_3$
Schmidt, Ed., 25, 561, $_5$
Schmidt, H., 646, $_1$
Schöne, R., 160, $_1$, 397, 398
Schopenhauer, A., 744
Schrader, H., 19, $_4$, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 33, $_7$, 34, $_5$, 35, 36, $_3$, $_5$, 38, 39, 39, $_1$, 382, 382, $_7$, 454, $_3$, 457, $_3$, 530, $_2$
Schreiber, Th., 333, $_4$
Schuchhardt, W., H., 12, $_4$, 28, 29, 30, 33, $_2$, 38, 39, $_5$, 40, 384, $_3$, 457, $_1$

Schuhl, P. H., 160, $_1$
Schultz, W., 697, 697, $_3$, 698, $_3$
Schulz, B., 677, $_3$
Schweitzer, B., 459, 640, $_1$
Scranton, R., 145, $_3$, 357, $_{10}$, 359, $_{10}$, 431, $_2$
Semper, G., 194, $_5$, 195, $_2$, 198, 337, $_1$, 465, 645, $_3$
Serlio, Seb., 162, 162, $_2$, 163
Seure, G., 123, $_3$
Shear, Th. L., 215, $_1$, 605, $_3$
Shear, Th. L., Jr., 362, 477, $_1$
Simon, Er., 385, $_3$
Simpson, F. M., 118, $_3$
Σῖνος, Στέφ., 54, 59
Smith, A. H., 310, $_1$, 460, $_4$, 461, $_1$, 557, $_{10}$, 566, $_6$, 584, $_1$, 613, $_1$
Solon, L. V., 644, $_6$
Σοφιανόπουλος, Ἀθ., 86
Souriau, E., 742, $_3$
Spon, J., 350, $_1$, 699
Spon, J. - Wheler, G., 398, $_3$, 405, $_2$, 407, 408, 409, 410, 475, $_1$, 477 συν. σημ. σελ. 475
Springer, A., 529, $_3$, 530, $_2$
Springer, A. - Michaelis, A., 557, $_{10}$
Stackelberg, O. M., 265, $_3$, 352, $_1$, 357, $_4$
Στάης, Β., 356, $_4$
Σταμάτης, Εὐ., 146, $_3$
Stark, R., 413
Σταυρόπουλλος, Φ., 385, $_3$
Stevens, G. Ph., 8, 97, $_5$, 110, $_2$, 123, 126, $_8$, 130, $_2$, 131, 213, $_3$, 214, $_6$, 299, 319, $_2$, 320, 320, $_7$, 322, 322, $_1$, 323, 323, $_1$, $_3$, 327, 329, 331, 332, 338, 339, 340, $_2$, 357, $_3$, 359, $_{10}$, 367, 369, 369, $_3$, 374, 374, $_1$, 375, $_1$, 381, 382, 388, 389, 402, $_1$, 403, $_1$, 411, $_1$, 425, 425, $_3$, 436, 437, $_3$, 443, $_2$, 454, $_2$, 465, $_2$, 469, 471, $_1$, $_2$, 556, $_5$, 596, 597, 605, $_2$, 646, $_4$, 649, 649, $_1$, 652, 652, $_1$, 653, 656, 657 συν. σημ. σελ. 656, 664, 664, $_1$, $_2$, 665, 666, 667, $_3$, 668, 699
Stevens, G. Ph. - Paton, J. M., 3, $_1$, 6, $_2$, 8, $_1$, 37, $_2$, 112, $_2$, 120, $_2$, 121, $_1$, $_4$, 149, $_5$, 278, $_9$, 325, $_2$, 414 συν. σημ. σελ. 413, 457, $_3$, 477, $_4$, 485, $_4$, 491, $_1$, 495, $_2$, 519, $_5$, 540, $_1$, 576, $_1$, 699, $_7$
Stillwell, R., 100, $_1$, 129, $_2$, 161, $_{13}$, 258, $_5$, 660, 660, $_1$, 662, 663
Stockar, H., 193, $_2$
Strack, J. H., 68, $_1$
Strocka, W. M., 385, $_3$
Stuart, J., 350, $_1$, 407
Stuart, J. - Revett, N., 120, $_4$, 167, $_2$, 252, 312, $_7$, 343, 391, 407, $_3$, 519, $_{11}$, 556, $_1$, $_6$, 566, $_4$, 584, 713
Studniczka, Fr., 358, 359
Süsserott, H. K., 238, $_1$
Swoboda, K., 677, $_3$
Σωτηρίου, Γ., 341, $_2$, 347, 348, 467, $_2$, 468, $_1$, $_2$
Sybel, L. von, 206, $_1$, 566, $_4$, 630, 648, $_3$
Συριόπουλος, Κ., 34, $_1$, 53, $_1$, $_2$, 57, $_3$, 62

Texier, M. A., 673, $_4$, 711, 712, 722, $_3$, 729, $_2$, χάραξις ἐκ διαιρέσεως κύκλου, 711, 712, 713, βλ. καὶ ἀναλογία
Theuer, M., 143, $_3$, 359, $_{10}$, 679, $_1$, 680, $_2$, $_3$, 686, 689, 691, 692, $_1$, ἀναλογίαι ἀριθμητικαί, 686, 687, 688, 689, 690, βλ. καὶ ἀναλογία
Thiersch, Aug., 137, 137, $_6$, 157, 158, 161, 395, 538, $_2$, 676, $_6$, 697, 700, 703, 704, 704, $_1$, 705, 706, χαράξεις γεωμετρικαί, 700, 701, 702, 703, 704, 705, κριτική, 704, 705, βλ. καὶ ἀναλογία
Thompson, H., 13, $_5$, 177, $_1$, 231, 327, $_1$, 611
Thum, E., 206, $_2$
Tiberi, Cl., 408, $_3$
Τορναρίτου - Μαθιοπούλου, Ε. 384, $_5$
Τραυλός, Ἰ., 6, $_5$, 311, $_3$, 312, $_7$, 340, $_2$, 342, 357, $_3$, 368, $_6$, 369, 369, $_5$, 468, $_2$, 612
Travers, 249, $_5$
Trell, B., 699, $_1$
Τρυπάνης, Ἀ. 596, 597

Tschira, A., 46, 52, $_{5}$, 54, 54, $_{2}$, 62, 78, 85, 86, 104, $_{3}$, 153, $_{4}$, 283, $_{2}$, 351, $_{6}$
Τσούντας, Χρ., 113 συν. σημ. σελ. 112, 118, $_{3}$, 272, $_{1}$, 359, $_{10}$

Ulmann, B. L., 408, $_{3}$
Usener, H., 111, $_{2}$
Ussing, J. S., 350, $_{1}$, 413, 415, 423, 699

Valéry, P., 754, $_{1}$
Vallois, R., 265, $_{3}$, 331, $_{2}$
Verneda, G. M., 468, $_{2}$
Vignola, J. B., 161, $_{5}$, 162, 162, $_{1}$, 163
Vincent, L. H. - Abel, F. M., 161, $_{4}$
Viollet - Le - Duc, E., 198, $_{5}$, 642, 642, $_{1}$, 671, $_{2}$, 674, 675, $_{4}$, 676, $_{1}$, 678, 729
Völkert, 562, $_{1}$, 577

Waddington, G., 120, $_{1}$
Waldstein, Ch., 556, $_{6}$, 557, $_{7}$
Walter, O., 5, $_{3}$, 11, $_{1}$, 12, $_{2}$, $_{7}$, 35, 126, 359, $_{10}$, 399, $_{4}$, 325, $_{1}$, 387, $_{2}$, 425, $_{3}$, 456, $_{2}$
Washburn, O. M., 222 συν. σημ. σελ. 221
Watzinger, C., 358, 359, 359, $_{1}$, $_{2}$
Wegner, M., 586
Welter, G., 13, $_{3}$, 283, $_{2}$
Weickert, C., 34, $_{5}$, 93, $_{4}$
Weilbach, Fr., 6, 6, $_{7}$, 31, $_{2}$
Westlake, H. D., 424, $_{7}$
Wheler, G., 341, 341, $_{1}$, 342, 468, $_{2}$, 475, $_{1}$
White, W., 419, $_{5}$
Wiegand, Th., 5, $_{2}$, 12, 12, $_{2}$, 13, 13, $_{6}$, 15, 15, $_{1}$, 16, $_{1}$, 17, 18, 19, $_{3}$, $_{4}$, 23 $_{8}$, 24, 24, $_{1}$, 26, 26, $_{3}$, 27, 27, $_{4}$, $_{5}$, $_{6}$, 28, 36, $_{2}$, 95, $_{10}$, 112, $_{2}$, 180, $_{2}$, 248, $_{2}$, 265, $_{1}$, 266, 278, $_{11}$
Wiegand, Th. - Schrader, H., 208, $_{2}$, 265, $_{3}$, 429, $_{2}$
Wilamovitz, V. von, 4, $_{1}$
Wilberg, W., 13
Wilcken, Ul., 92, $_{3}$
Wilhelm, A., 112, $_{1}$, 272, $_{1}$, 293, $_{3}$
Wilkins, R. L., 161
Wilkins, W., 589
Willemsen, Fr., 554, $_{2}$
Winter, Fr., 383, 384, $_{1}$, 509
Wolfer - Sulzer, L., 147, $_{1}$
Wolff, O., 730, 730, $_{2}$, $_{3}$, 731, 732, 733, χαράξεις μὲ βάσιν τὸ ἑξάγραμμον, 730, 731, 732, κριτική, 732, 733, βλ. καὶ ἀναλογία
Wölflin, H., 669, $_{1}$
Wolters, P., 530, $_{2}$
Wood, J. T., 361
Wrede, N., 106, $_{8}$, 110, $_{4}$

Zancani - Montuoro, P., 222 συν. σημ. σελ. 221
Zeising, A., 671, $_{3}$, 673
Zille, E. von, 413, $_{1}$, $_{11}$
Ziller, E., 53, $_{2}$, 55, 60, 62, 104, $_{3}$, 126, 129, 129, $_{1}$, 135, $_{1}$, $_{3}$, 219, 220, 231, 352 συν. σημ. σελ. 351, 359, $_{10}$, 391, 516, $_{1}$, 525, $_{1}$
Zschietzschmann, W., 48, 50, 85
Züchner, W., 33, $_{2}$, 38, 74, 480, 491, 494, $_{1}$ 495, 553

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝ

ἄβαξ κιονοκράνων: κιόνων περιστυλίου, 138, 171, 173, 182, 185, 187, 190, 191, 192, 193, 193, $_{2}$, 194, 195, 204, 204 $_{1}$, 205, 216, 219, 220, 221, 231, 611, 645, 725, 727, 729, 730, 746, 747, προνάου, 302, ὀπισθονάου, 433, 435.
ἄγαλμα λατρευτικὸν Ἀθηνᾶς εἰς Ἐρέχθειον, 32, 33, 420, βλ. καὶ ξόανον

ἄγαλμα χρυσελεφάντινον Ἀθηνᾶς εἰς τὸν Παρθενῶνα, 88, 93, 100, 291, 349, 354, 356, 357, 358, 361, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 376, 377, 380, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 398, 399, 400, 401, 402, 413, 415, 422, 423, 424, 424, $_2$, 425, $_1$, 471, $_2$, 509, 637, 744, ἀντίγραφον Βαρβακείου, 374, 380, 381, 382, 383, 384, 385, ἀντίγραφον Lénormant, 374, 380, 381, 382, 382, $_3$, 384, βάθρον, 369, 370, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 382, 383, 386, 387, 388, 389, 401, 402, καθιέρωσις, 388, 424, $_2$, μεταφορὰ εἰς Κωνσταντινούπολιν, 402, $_1$, ὕψος, 380, 381, 382, $_3$, χρυσὸς *περιαιρετός*, 386, 399, 400, 424, 424, $_2$

ἄγαλμα: Ἀθηνᾶς Προμάχου, 656, Γῆς, 402, $_1$, 667, 668, Διὸς Ὀλυμπίας, 92, 100, 354, 371, 387, 388, 391, 395, 399, 425, $_1$

ἀγάλματα ἐναέτια, Ἑκατομπέδου, 19, 21, 22, ἐναέτια ἰκτινείου Παρθενῶνος, 526, 527, 528, 529, 530, 532, 542, 580, 584, 588, 639, 648, ζωγράφισις, 588, στήριξις, 529, 530, χρύσωσις, 588, ὕφος γλυπτικόν, 639

ἀγάλματα (ἀνδριάντες) ἀναθηματικὰ βαθμίδων Παρθενῶνος, 649, 651, 653, 654, 655, 666, 668

ἀγγεῖα: φειδιακοῦ ρυθμοῦ, 253, φυλασσόμενα εἰς τὸν κυρίως Παρθενῶνα, 423, $_8$

ἀγκῶνες, 80, 82, 84, 108, $_5$, 110, 153, 249, 635

Ἀγορὰ Ἀθηνῶν, 215, 245, 362, 364

ἀγωγή, 742

adjectio, 129, 129, $_{16}$, 136, 160, 218, $_6$, βλ. καὶ ἔντασις

ἀεροστάθμη, 130, 135

ἀετός, 512, 512, $_2$, *ἀετὸς δίδυμος*, 620, $_1$

ἀετώματα: ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 18, 21, 25, 27, 28, 29, 30, 39, ἰκτινείου Παρθενῶνος, 1, 87, 94, 135, $_3$, 137, 217, 218, 232, 234, 248, 249, 257, 341, 347, 418, 459, 512, 512, $_1$, 513, 515, 516, 518, 518, $_4$, 519, 523, 524, 526, 528, 529, 530, 532, 533, 534, $_3$, 535, 536, $_2$, 537, 540, 540, $_2$, 541, 545, 546, 547, 548, 549, 551, 554, 555, 558, 561, 562, 567, 571, 574, 580, 581, 584, 585, 587, 588, 589, 596, 600, 601, 620, $_1$, 621, 632, 642, 648, 656, 720, 729, 747, 748, 750, 751, 752, ἀέτωμα ἀνατολικὸν 513, 515, 516, 516, $_1$, 518, 518, $_2$, 520, 526, $_2$, 530, 531, 580, 584, 585, 586, 589, $_2$, 591, 610, 615, ἀναπαράστασις Berger, 584, Beyer, 584, 585, 586, Carpenter, 584, 585, Harrison, 584, 586, καταστροφή, 403, $_1$, σύλησις, 584, ἀέτωμα δυτικόν, 515, 516, 516, $_6$, 518, 518, $_2$, 520, 524, 530, 531, 532, 546, 547, 580, 582, 585, 586, 589, $_2$, 587, 588, 589, 591, 610, 615, ἀναπαράστασις Brommer, 584, 587, Jeppesen, 584, καταβίβασις γλυπτῶν ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη, 587, ἀποτυπώσεις ἀετωμάτων (Α. καὶ Δ.) ὑπὸ Carrey, 584, ὑπὸ Stuart καὶ Revett, 584, βάσις, 512, 513, 515, γεῖσον καταέτιον, 513, 513, $_2$, 518, $_4$, 519, 520, 545, 545, $_1$, 56, 547, 547, $_1$, 548, 549, 550, 600, 601, 629, 632, γεῖσον ὁριζόντιον, 512, 515, 516, 518, 523, 525, 526, 526, $_1$, 527, 528, 545, 546, 549, 580, 584, 587, 601, 610, 612, ἔντασις, 540, καταστροφὴ ἐκ τῆς ἐκρήξεως Μοροζίνη, 542, κλίσις, 518, 534, $_3$, 561, 562, τύμπανον, 219, 512, 513, 515, 518, 519, 520, 523, 529, 530, 532, 534, 540, 541, 542, 545, 574, 580, 589, χρωματισμός, 642

Αἴγυπτος, 259 συν. σημ. σελ. 258

ἀκινάκης Μαρδονίου φυλασσόμενος εἰς τὸν κυρίως Παρθ. 423, $_8$

ἀκροκέραμοι: ἀρχαιοτ. Παρθ. 15, 27, ἰκτινείου Παρθ. 554, 576, 577, 611, 615, 621, 629, ἀριθμός, 630, ρυθμικῶς τε-

ταγμένοι, 739, 747, χρωματισμός, 576, βλ. καὶ κέραμοι
ἀκρωτήρια: ἀρχαίου ναοῦ 'Αθηνᾶς, 15, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 38, 40, ἰκτινείου Παρθενῶνος, 247, 513, 513, $_4$, 558, 558, $_1$, 559, 561, 562, 563, 565, 566, 568, 569, 570, 571, 572, 574, 575, 576, 577, 577, $_1$, 579, 580, 602, 611, 611, $_1$, 621, $_2$, 648, ἀκρωτήριον Α, 567, 569, 570, 574, 575, 576, 580, ἀναπαράστασις Gropengiesser, 568, 569, ἀναπαράστασις Praschniker, 567, 568, ἀκρωτήριον Β, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 575, 576, 580, ἀναπαράστασις Gropengiesser, 570, 571, ἀναπαράστασις Praschniker, 568, 569, ἀκρωτήριον γωνιαῖον, 561, 563, 565, 566, $_1$, 572, 574, ἀναπαράστασις Gropengiesser, 573, 574, Krischen, 572, κατάταξις τυπολογική, 577, χρονολογική, 577, διαφορὰ τεχνοτροπίας Α καὶ Β, 576, ὕψος 574, χρωματισμός, 556, 558
ἀκρωτήρια ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν 6ου αἰ., ὡς δίσκοι πήλινοι, 559, 6ου καὶ 5ου π.Χ. αἰ. ὡς πήλιναι ἢ μαρμάριναι μορφαί, 559, ὡς κοσμήματα φυτικά, 560, ὡς πάνθηρες ἀρχαίου ναοῦ 'Αθηνᾶς, 25, 29, 36, ὡς τέθριππα, 560
ἀκρωτήριον: 'Απολλωνίας, 579, ναοῦ 'Αφαίας, 560, 568, 574, 577, 578, Βιστονίδος, 579, 'Ερεχθείου, 576, 'Ηραίου 'Αργους, 560, 568, 580, Καυλωνίας, 578, 579, πήλινον 'Ολυμπίας (ἐργαστηρίου Φειδίου), 556, $_4$, 561, ναοῦ Ποσειδῶνος Σουνίου, 560, 578, 579, ναοῦ 'Αλέας 'Αθηνᾶς Τεγέας, 560, 568, 579
ἅμαξαι τετράτροχοι οἰκοδομίας Παρθ., 95, 95, $_{11}$
ἀμαξοπηγοί, 96
ἀμβασμός, 112 συν. σημ. σελ. 111
ἀμείβοντες στέγης, 398
ἀμφίγομφοι, 292, 520, $_4$
ἀμφορεῖς Παναθηναϊκοί, 371, 384
ἀναβαθμοί: πώρινοι ἀρχαιοτ. Παρθ. 76, 77, 87, 109, 111, $_1$, μαρμάρινοι: κιμωνείου Παρθ., 637, ἰκτινείου Παρθ., 52, $_5$, 77, 87, 106, 107, $_1$, 109, 111, 112, $_2$, $_3$, 114, 116, 117, 118, 118, $_2$, $_3$, 119, 120, 120, $_1$, 121, 123, 124, 127, $_2$, 137, 145, $_1$, 261, 262, 263, 264, 538, 539, 632, 633, 637, 644, 649, 659, 662, καμπυλότης, 539, κλίσις, 264
ἀναβασμοί, 112, $_1$, 113, $_3$
ἀνάγλυφον ἱερᾶς ἐλαίας, 5, $_2$, 23, $_8$, 26
ἀναγωγεύς, 673, 722, 723, βλ. καὶ διαβήτης ἀναγωγικὸς
ἀναθήματα: κινητὰ ἐπὶ τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος, 382, ἐπὶ τῆς κρηπῖδος τοῦ ἰκτινείου Παρθ., 112, 113, 649, 651, 653, 654, 655, 666, 668, εἰς τὸν κυρίως ναόν, 318, 319, 320, 320, $_2$, 399, 403, 403, $_2$, 404, εἰς τὴν Βραυρωνίαν 'Αρτεμιν, 403
ἀναθύρωσις, 115, 116, 116, $_4$, 118, $_3$, 142, 203, 203, $_1$, 220, 237, 256, 264, 271, 280, 281, 320, 322, 363, 449, 456, 473, 480, 523, 532
ἀνάλημμα μυκηναϊκόν, 42, 43, 44, 45, 46, 62, 632, 633, 656
ἀναλογίαι Παρθενῶνος, 103, $_2$, 104, 105, $_8$, 346, 642, 642, $_1$, 669, 670, 675, 678, 679, 680, 681, 682, 686, 700, 735, ἀριθμητικαί, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 733, ἁρμονικαί, 754, γεωμετρικαί, 669, 670, 671, 676, μουσικαί, 146
ἀνάλυσις αἰσθητικὴ Παρθενῶνος, 736 ἑξ.
ἄνδηρον: ἀρχαιοτ. Παρθ. 27, 28, ἰκτινείου Παρθ. 632, 633, 636, 637, 638, 639, 651, 652, 653, 658, 660, 662, 663, 663, $_1$, 664, 690
ἀνδριάντες ἀναθηματικοί, βλ. ἀγάλματα ἀναθηματικὰ
ἀνθέμια: ἀκροκεράμων Παρθ., 621, ἀκρω-

τηρίων, 558, γωνιαίου γείσου, 252, 253, 253, $_5$, καλυπτήρων κεράμων 604, κανόνος ἐπιστυλίου, 211, 211, $_2$, 645, 646, σίμης, 556, 557, 557, $_9$, 646, 648, φατνωμάτων, 493, $_4$, 494, 494, $_1$, 495, «δένδρον ἀνθεμίων», 577, 577, $_3$

ἀνθέμια: ἀρχαϊκά, 621, $_1$, κλασσικά, 621, $_1$

ἀντίθημα: ἐξωτερ. ἐπιστυλίου, 202, 202, $_1$, 205, 206, 215, 215, $_8$, $_9$, 216, 217, 445, ἐπιστυλίων ἐσωτ. θριγκοῦ, 203, 235, 236, 237, 238, 253, 446, 453, 454, 454, $_1$, 456, 461, 462, 471, $_2$, 497, 499, θράνου, 462, ὀρθοστατῶν, 268, 270, 270, $_1$, 271, 272, 523, 532, ἐγκαρσίου τοίχου, 289, 290, 292, ἐξωτερικῶν τοίχων, 327, 516, 532, τυμπάνου Δ. ἀετώματος, 589

ἄξων: κιόνων, 137, 170, 172, 174, κιονοκράνων, 172, 173, συμμετρίας ναοῦ, 692, $_2$

ἄπεργος μανδύας (ἄπεργον): βαθμίδων ἀρχαιοτ. Παρθ., 66, κιόνων, 75, 80, 81, 83, 84, στρώσεως 7 στερεοβάτου, 60, κιόνων ἰκτινείου Παρθ., 153, 153, $_3$

ἀποκοπὴ ἐσωτερικῆς γωνίας στυλοβάτου, 143, $_9$

ἀποκλίσεις ἐκ τῆς ὁριζοντίας ἢ κατακορύφου εἰς τὴν Παρθ., 748, 753

ἀπολογισμοὶ ἐτήσιοι ἐπιστατῶν Παρθ., 632

ἀπόψεις (ἀναπαραστάσεις) Ἀκροπόλεως, 38, 123, $_9$, 396, 397

ἀριθμοί: μέσοι, 670, δυνάμει σύμμετροι, 716, 716, $_2$

Ἀρκαδία, 151, $_4$

ἁρμονία: ἀναλογιῶν Παρθ., 754, καθ' ὕψος μερῶν τοῦ ναοῦ, 740, 743

ἁρμονία ἐκ διαφερόντων, 671, 739, 739, $_1$

ἀσπίς: λατρευτικοῦ ἀγάλματος Ἀθηνᾶς, 374, 385, 385, $_3$, ὀρειχαλκίνη Ὀλυμπίας, 627, Strangford Βρετ. Μουσείου, 385, $_9$

ἀσπίδες: χαλκαῖ ἐπιστυλίου, ἰκτινείου Παρθ. 211, 212, 213, 213, $_1$, 214, 215, 649, 658, 659, χρυσαῖ ἐπιστυλίου ναοῦ Ἀπόλλωνος Δελφῶν, 215, χρυσαῖ ἐπιστυλίου ναοῦ Διὸς Ὀλυμπίας, 215

Ἄσσος, 161

ἀστράγαλος: ἀργὸς κυματίου κατωφλίων κιγκλίδων, 323, γλυπτὸς ἐπικράνου παραστάδος προνάου, 316, 318, τριγλύφων, 225, 225, $_1$, 231, 231, $_8$, 232, 485, 629, 646, πλαισίων φατνωμάτων, 485, 485, $_4$, 486, 490, 491, 648, ὀροφῆς ναοῦ Ἀλέας Ἀθηνᾶς Τεγέας, 485, $_4$, Β. προστάσεως Ἐρεχθείου 485, $_4$, 491, Προπυλαίων, 485

Ἀτλαντίς, 648, $_6$

auctoritas, 199

αὐλὴ δυτική, 655, 656, 657, 658, 659, 662, 663, 663, $_1$, 664, $_2$, 665, 668

ἁψὶς ἱεροῦ χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν Παρθ., 327, 375, $_2$

βαθμίδες: πώριναι ἀρχαιοτ. Παρθ., 68, 86, 87, 637, βραχότμητοι ἰκτινείου Παρθ., 651, 652, 654, 660, 663, 663, $_1$, 664, 665, 666, 688, πρόσθετοι πώριναι, 652, 663, 663, $_1$, 665, 666, 668, μαρμάριναι, 64, 69, 109, 125, 637, 638, 660, 663, 743, 743, $_1$, σηκοῦ, 71, 141, 638, βοηθητικαὶ Χριστιανῶν, 466

βαθμὶς λίθου Καρᾶ: ἀρχαιοτ. Παρθ., 69, 65, 66, 67, 68, 69, 70, Θησείου, 73, $_2$

βάθρον χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος Ἀθηνᾶς, 369, 370, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 382, 383, 386, 387, 388, 389, 401, 402, 471, $_2$, ἀνανέωσις, 388, 389, 402, διαστάσεις, 381, 382, ζωφόρος, 381, 382, 382, $_1$, 386, 403, ὕψος, 359, 381, 382, 382, $_2$, $_3$, χρονολογία, 403

βάθρον ἀκρωτηρίου, 247, 513, 513, $_3$, 558, $_1$, 561, 562, 563, 566, 568, 602, 611, 611, $_1$

βαθύνσεις κιβωτιόσχημοι (μὲ χαραγάς): στερεοβάτου Παρθ., 55, 57, 59, 60, στερεοβάτου ναοῦ Ἐγέστης, 59, $_2$

βάσεις ἀγαλμάτων β΄ ἀναβαθμοῦ Παρθενῶνος, 654
βασιλικαὶ παλαιοχριστιανικαί, 395, Βηθλεέμ, 161, $_{4}$, Δαφνουσίων, Λοκρίδος, 161, $_{4}$, Porta Maggiore, 253, $_{5}$
βασιλικὴ (ναὸς Ἥρας Ι Ποσειδωνίας), βλ. ναὸς
βάσις κυματιοφόρος: τοίχου ἀρχαιοτ. Παρθ., 73, 74, 85, 87, τοίχου Θησείου, 73, $_{2}$, βλ. καὶ τοιχοβάτης
βασμός, 112, $_{1}$
βατήρ, 405, 405, $_{1}$
βαφεῖς, 96
βέλος καμπύλης: κρηπῖδος, 124, 135, καμπύλης σηκοῦ, 264
Βῆμα ἱερὸν ἐκκλησίας εἰς τὸν Παρθ., 341
Βοιωτία, 386, 512, $_{2}$
Βουλευτήριον Ὀλυμπίας, 248, $_{1}$
Βουλὴ Ἀρείου Πάγου, 215
βωμοὶ Ἐρεχθείου, 9 (ἥρωος Βούτου, Διὸς Ὑπάτου, Ἡφαίστου, Ποσειδῶνος)
βωμὸς Ἀθηνᾶς: πρὸς Α. τοῦ Ἑκατομπέδου, 23, $_{2}$, μέγας Ἀθηνᾶς, 664, $_{2}$

γάνωσις, 644, $_{1}$
γεῖσον: ἀγελαῖον, 199, 207, 207, $_{2}$, 208, $_{1}$, 218, 219, 229, 231, 232, 237, 238, 241, 245, 245, $_{3}$, 247, 248, 249, 249, $_{3}$, 252, 253, 257, 366, 642, 644, 647, 689, γωνιαῖον 245, 246, 247, 248, 250, 253, $_{5}$, 513, 515, καταέτιον Ἑκατομπέδου, 15, 17, 19, 248, $_{2}$, καταέτιον ἰκτινείου Παρθ., 191, 247, 513, $_{2}$, 518, $_{4}$, 519, 520, 530, 536, 536, $_{2}$, 537, 540, 540, $_{1}$, $_{2}$, $_{4}$, 541, 542, 545, 545, $_{1}$, 546, 547, 547, $_{1}$, 548, 549, 550, 580, 600, 601, 629, 632, ὁριζόντιον, 196, 256, 512, 515, 516, 518, 523, 525 526, $_{1}$, 527, 528, 529, 530, 530, $_{1}$, 532, 533, 535, 536, 540, 545, 546, 549, 580, 584, 601, 610, 612, 683, 683, $_{1}$, 687, 694, 726, 727, 729
γεισοσῖμαι Μιλήτου, 556, $_{1}$
γλυπτά: ἐναέτια ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς 26, 29, 33, ἐναέτια ἰκτινείου Παρθ., 88, 197, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, ζωφόρου Παναθηναίων, 96, 456, 458, 459, 460, 461
γλύπται ἐναετίων ἀγαλμάτων ἰκτινείου Παρθ., 588, ζωφόρου Παναθηναίων, 457, 457, $_{1}$
γόμφωσις: γωνιαίων βάθρων ἀκρωτηρίων, 562, $_{1}$, γνησίων ἡγεμόνων καλυπτήρων, 610, σιμῶν, 549, φατνωματικῶν πλακῶν, 485
γοργόνειον: θύρας προνάου ἰκτινείου Παρθ., 334, 334, $_{3}$, θύρας ναοῦ Ἀθηνᾶς Συρακουσῶν, 337, θύρας ναοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, 334, $_{3}$
γραμμαὶ καμπύλαι καὶ κυρταὶ ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ Παρθενῶνος, 748, ὁριζόντιαι, 738, 739, ἐναλλαγὴ ὁριζοντίων καὶ καθέτων, 739, ἐξαρτώμεναι ἐκ τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ, 723
γραμμὴ ὁδηγὸς (Lehre) καμπύλης κρηπῖδος, 126
Γρανικὸς ποτ., 212, νίκη Μ. Ἀλεξάνδρου παρὰ τὸν Γρανικόν, 212
γραφικότης λανθάνουσα ἀρχαίων ναῶν, 554, $_{3}$
Γυμνάσιον Πτολεμαίου, 369, $_{8}$
γωνίαι ὀπτικαὶ πολικῆς θεωρίας Δοξιάδη, 714, $_{1}$, 715

comparatio, 670
curia oblonga, 359
cyma: recta, 548, $_{1}$, 556, $_{1}$, reversa, 548, $_{1}$

δακτύλιος ὑποτραχηλίου κιονοκράνου προνάου, 303
δάπεδον: ὀπισθονάου, 354, 431, 432, 464, κυρίως Παρθ., 404, 408, 432, $_{1}$, κυρίως ναοῦ, 339, 354, 383, 432, $_{1}$, προνάου, 354, διαμόρφωσις δαπέδου, 354
δεκάγωνον, 675, 735
Δελφοί, 513, $_{4}$

Δῆλος, 259, συν. σημ. σελ. 258, 399, $_{7}$, 512, $_{2}$, 547, $_{1}$, 647, 648, Δωδεκάθεον, 265, $_{3}$
διαβήτης ἀναγωγικός, 673, 722, 723, βλ. καὶ ἀναγωγεὺς
διάζωμα, 222, 222, $_{1}$, 235, 256
διαίρεσις τριμερὴς τοῦ ὕψους τοῦ ρυθμοῦ, 739, 740, 743, 744, 746
διακόσμησις γλυπτή: ἀετωμάτων ἀρχαιοτ. Παρθ., 18, 26, 29, 33, ἀετωμάτων ἰκτινείου Παρθ., 88, 197, 515, 518, 580, 580, $_{4}$, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 632, ζωφόρου, 96, 456, 458, 459, 460, 461, γραπτή: ἐπαετίδος ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 19, 25 συν. σημ. σελ. 24, παραετίδων ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 25 συν. σημ. σελ. 24, 27, ἄβακος κιονοκράνου ἰκτινείου Παρθ., 194, 195, γείσου ἰκτινείου Παρθ. 249, 250, 252, ἐπιστυλίου, 210, 211, ἐχίνου, 194, 195, θράνου πτεροῦ, 464
διάμετρος: κιόνων περιστυλίου, 101, 146, 148, ἄνω, 156, 157, 163, 164, 166, 171, 174, 193, κάτω, 146, 148, 156, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 171, 174, 194, 196, 231, 299, 344, 366, 367, 429, 437, 726, 726, $_{1}$, 730, κιόνων προνάου, 433, $_{1}$, κιόνων ὀπισθονάου, ἄνω, 433, κάτω, 431, 433, 433, $_{1}$, 436, 537, διαφορὰ διαμέτρων κιόνων προστάσεων, 436
διαξύσματα, 175, 175, $_{7}$
διαστάσεις ἀρχαιοτ. ναοῦ, 632, 633, νεωτέρου, 632, 633, σύγκρισις, 632, 633
Διδυμεῖον Μιλήτου, 129, 151, $_{3}$
διορθώσεις ὀπτικαὶ Παρθ., 748, 749, 750, 751, 752
δίφροι φυλασσόμενοι εἰς τὸν κυρίως Παρθ., 423, $_{8}$, 424, $_{3}$, ἀργυρόπους Ξέρξου, 424, 424, $_{3}$, ὀκλαδίας, 23, στρογγυλόπους, 424, $_{3}$
δοκίδες ξυλίνου σκελετοῦ στέγης, 599
δοκοθῆκαι, 589, 589, $_{3}$, 591, 596
δοκοί: ὁριζοντία φέρουσα ἐπιστυλίου, 202, 205, 206, 207, ὀροφῆς ἐγκάρσιαι, 505, 508, 591, 599, ὀροφῆς κατὰ μῆκος 191, 237, 255, 255, $_{1}$, 256, 286, 461, 462, 465, 477, 477, $_{4}$, 493, 497, 499, 501, 503, 504, 505, 527, 528, 530, 589, 590, 591, 596, 597, 597, $_{1, 2}$, 598, 599, ἐνδιάμεσοι μικρότεραι, 599, κορυφαία, 591, 596, ὀροφῆς ὀπισθοδόμου, 510, 511, ὀροφῆς ὀπισθονάου, 504, 505, ὀροφῆς στενῶν πλευρῶν, 504, διάταξις, 591, ὀροφῆς Ἡφαιστείου, 499, $_{1}$
δόμοι: στερεοβάτου Ἑκατομπέδου, 52, 53, 63, 64, θεμελίου ἰκτινείου Παρθενῶνος, 105
δόρωσις, 599, 599, $_{7}$
δρύφακτοι, 320, $_{9}$
δυναμισμὸς Παρθενῶνος, 753
ἔβενος, 96
ἔγκαυσις, 646, $_{1}$
ἐγκαυστής, 646, $_{1}$
ἐγκιβωτισμὸς ξύλινος παραστάδος: ἰκτινείου Παρθ., 314, 315, ναοῦ Ἀθηνᾶς Μιλήτου, 314, Ἡραίου Ὀλυμπίας, 314, τεμένους Μολοφόρου, 314, Στοᾶς Ἀναθημάτων ἱεροῦ Σαμοθράκης, 314
Ἑκατόμπεδον (ἀρχαῖος ναὸς Ἀθηνᾶς), 2, 5, 5, $_{2}$, $_{9}$, 6, 8, 9, 10, 11, 18, 19, 22 23, 23, $_{8}$, $_{3}$, 24, 26, 27, 31, 33, 34, 35, 37, 40, 45, 46, 50, 62, 64, 75, 76, 77, 87, 91, 93, $_{4}$, 99, 100, 111, $_{2}$, 214, 248, $_{2}$, 350, $_{1}$, 413, 414, 415, 416, 419, 421, 422, 424, 443, 443, $_{9}$, 454, $_{9}$, 471, $_{2}$, 620, $_{9}$, ζημίαι ἐκ πυρκαϊᾶς, 420, κίονες, 420, σηκός, 413, 420, 454, τοῖχοι, 420
ἑκατόμπεδος νεώς (χῶρος 2 ἰκτινείου Παρθενῶνος), 75, 349, $_{5}$, $_{6}$, 350, 350, $_{1}$, 403, 404, 413, 422, 443, 684, 688, 698, 699
ἐκκλησία Θεοτόκου εἰς τὸν Παρθενῶνα,

288, 1, 299, 342, 348, 368, 396, 424, 468, 468, 2, ἀναπαράστασις, 342, 468, 2, 585, ἀφιέρωσις 342, 348, τοιχογραφίαι, 424
ἐλαία ἱερὰ Ἀθηνᾶς, 5, 5, 2, 8, 10, 371, *πάγκυφος*, 10, 588
ἐμβάτης (modulus κατὰ Βιτρούβιον), 696, κατὰ Hambidge, 717
ἐμβατοπούς (Modulusfuss κατὰ Riemann), 697, 698
ἐμπόλια: κιόνων περιστ. ἰκτινείου Παρθ. 151, 151, 4, 5, 154, 156, 1, 347, κιόνων προστάσεων, 298, 299, 307, 433, κιόνων ἐσωτ. κιονοστοιχιῶν, 356, 363, σφήνωσις ἐμπ., 151, 3, κιόνων Ἐρεχθείου, 151, 4, κιόνων ναοῦ Ποσειδῶνος Σουνίου, 151, 4
Ἐννεάστυλος Ποσειδωνίας, βλ. ναὸς
ἑνότης ἐν τῇ ποικιλίᾳ, 704
ἐνσυναίσθησις (Einfühlung), 197, 198, 198, 1, 744
ἔντασις (adjectio): 137, 159, 160, 160, 2, 179, 196, καταετίων γείσων, 536, 540, ἐπιστυλίου, 753, θριγκοῦ 536, 537, κιόνων, περιστυλίου, 161, 161, 5, 162, 163, 165, 745, 746, 750, κιόνων προστάσεων, 301, 437, 438, κρηπῖδος, 121, 123, 125, 128, 129, 131, 135, 136, 137, 138, 140, 536, 536, 2, 537, 538, κρηπῖδος σηκοῦ, 264, 272, 538, παραστάδων ὀπισθονάου, 439, στυλοβάτου, 533, 753, τοιχοβάτου σηκοῦ, 144, ἐπίδρασις ἐντάσεως εἰς τὰς κιονοστοιχίας, 196, γεωμετρικὴ κατασκευή, 165, 1, μετρήσεις, 162, 163, 165, 166, ὀρθὸν μέτρον ἐντάσεως κίονος, 746
ἔντασις: κρηπῖδος σηκοῦ ναοῦ Ποσειδῶνος Ποσειδωνίας, 264, 2, κρηπῖδος Ν. Στοᾶς ἀγορᾶς Κορίνθου, 134
ἑξάγραμμον (σφραγὶς Σολομῶντος), 675, 730, 731, 732, 735, ἐφαρμογή, 730, 730, 3, 731, συμβολισμός, 730, 2, 4
ἑξάγωνον, 675
ἔξαρμα, βλ. ἄπεργος μανδύας
ἐξηγηταί, 114
ἐπαετίδες: ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 24, 27, 28, ἰκτινείου Παρθ., 513, 610, 632, 683, 1, βλ. καὶ σῖμα
ἐπιγραφαί: Ἑκατομπέδου, 5, 5, 3, 11, 18, 24, 33, 3, 420, 421, 422, ἐπιστυλίου ἰκτινείου Παρθ., 215, οἰκοδομικαὶ ἰκτινείου Παρθ., 96, 97, παραδόσεως ἱερῶν θησαυρῶν, 415, 415, 6, 416, 416, 1, 418, 418, 1, 422, 423, 8, 11, 424, 3, 443, βυζαντιναί, 195, 195, 3
Ἐπίδαυρος, 259 συν. σημ. σελ. 258, 399, 7, 512, 2, 513, 1, 4, 558, 646, 1, 647
ἐπίκρανον: παραστάδων ἀρχαιοτ. Παρθ. 16, παραστάδος ὀπισθονάου ἰκτινείου Παρθ., 439, 629
ἐπιμεληταὶ θησαυρῶν προνάου, 319
ἐπισπαστήρ, 334, 2
ἐπίσπαστρον θύρας προνάου, 334, 334, 2,
ἐπιστύλιον: Ἑκατομπέδου, 15, 16, 17, 19, κιόνων περιστυλίου ἰκτινείου Παρθ., 38, 138, 193, 194, 195, 199, 199, 2, 202, 203, 204, 204, 1, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 229, 231, 232, 233, 1, 235, 237, 242, 253, 256, 257, 264, 265, 274, 319, 327, 4, 343, 345, 346, 445, 446, 449, 451, 453, 454, 454, 1 518, 520, 520, 1, 538, 611, 629, 632, 639, 642, 645, 660, 662, 694, 702, 703, 725, 746, 747, 748, διαίρεσις τριπλῆ κατὰ πλάτος, 199, 203, ἔντασις, 217, 218, καμπυλότης, 217, 218, 237, 538, 748, ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ, 219, ἐν ὁριζοντίῳ, 219, 220, κλίσις, 216, 217, 217, 1, 218, ἴχνη χρώματος 195, 195, 2, ἐπιστύλιον ἐσωτερ. θριγκοῦ, 453, 454, 456, ἐσωτερικῶν κιόνων, 365, 366, 367, 368, 369, 394, 596, ἰωνικῶν κιόνων κυρίως Παρθ., 408, 510, 591, 597, κιόνων προστάσεων, 309. 314, 331, 332, 339, 410, 443, 454, 464, 464, 2, 465

ἐπιστύλιον: ναοῦ Ἀφαίας, 365, ναοῦ Ἥρας II Ποσειδωνίας, 365
ἐπιτεγίδες, 589, $_1$, 591, 596, 599, βλ. καὶ σφηκίσκος
ἐπίχωσις: Περσῶν, 46, 50, Τυράννων, 46, 50
ἑπτάγωνον, 675
ἐπωροφία, 589, 589, $_1$
Ἐργαστήρια νοτίως τοῦ Παρθ., 78, $_2$
ἐργαστῖναι, 311, 458
Ἐρέχθειον, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 24, 31, 32, 40, 64, 66, 72, 77, 91, $_6$, 106, $_8$, 112, $_2$, 120, $_2$, 121, $_1$, 121, $_4$, 151, $_4$, 153, $_4$, 179, $_1$, 191, 278, 279, 283, $_4$, 311, 325, 399, $_3$, 413, 415, 416, 419, 420, 421, 422, 457, 471, $_1$, 485, $_4$, 491, 512, $_2$, 519, 540, $_1$, 575, 576, 577, 635, 646, $_1$, 647, 699, 699, $_6$, 715, 716, Προ-Ἐρέχθειον, 2, 3, 6, 7, 8, 10, 23, $_8$, 26, $_9$, 420, ἐπιγραφὴ οἰκοδομική, 118, $_1$, 153, 325, 325, $_1$, 699, Βόρειος πρόστασις, 491, πρόστασις Κορῶν, 6, 51, 91, $_6$, 419, 715
Ἐρεχθεύς, 3, 4, 5, λατρεία Ἐρεχθέως, 3, 4, 5, 6, 6, $_5$
Ἐρεχθηὶς θάλασσα, 5, 6, 10
ἐσχάρα, 95, 95, $_7$, 423, $_8$
εὐθυντηρία: πωρίνη ἀρχαιοτ. Παρθ., 111, $_1$, 116, μαρμαρίνη ἰκτινείου Παρθ., 106, 106, $_3$, $_7$, $_8$, 107, $_1$, $_2$, 108, 108, $_4$, 109, 110, 110, $_2$, 111, 114, 115, 116, 126, 143, 159, 652, 683, 683, $_1$, 725, 727, σηκοῦ, 263, ναοῦ Ἐγέστης, 134, ναοῦ Ποσειδῶνος Σουνίου, 106, $_8$
εὐμετρία, 655, 737
Εὐρυμέδων ποτ., 46, μάχη παρὰ τὸν Εὐρυμέδοντα, 46, 88 συν. σημ. σελ. 87
ἐχῖνος κιονοκράνων: κιόνων περιστυλίου Ἑκατομπέδου, 19, κιονοκράνων κιόνων περιστυλίου ἰκτινείου Παρθ. 182, 190, 191, 192, 193, 195, 645, 725, 729, 746, προνάου, 302, ὀπισθονάου, 435

forcipes, βλ. καρκίνος
Forum, 359

ζευκτά: ὀροφῆς, 509, στέγης, 395, 596, 597
ζημίαι ὀπισθονάου, 464, 465, 466, 467, 468, 469, προνάου, 339, 340
ζυγὰ θύρας προνάου, 333, 333, $_1$, 334, 334, $_1$
ζωγραφίαι ἀναθηματικαὶ εἰς τὸν Παρθ., 404
ζωφόρος: βάθρου λατρευτικοῦ ἀγάλματος, 381, 382, 382, $_4$, 402, 403, δωρικὴ τριγλύφων καὶ μετοπῶν, 449, 471, 472, 513, 747, 748, 752, Ἑκατομπέδου, 17, 17, $_1$, 22, 23, 24, 29, 30, 31, Ἐρεχθείου, 6, 457, 647, Παναθηναίων, 1, 96, 199, 203, 203, $_1$, 207, 217, 221, 221, $_1$, 222, 234, 238, 253, 309, 364, 365, 367, 449, 449, $_5$, 454, 454, $_3$, 456, 457, 457, $_1$, 458, 459, 460, 461, 462, 464, 471, 471, $_2$, 495, 499, 501, 508, 580, 585, 629, 632, 639, 641, 642, 646, 651, 660, 662, 663, $_1$, 665, 682, 683, 686, 694, 747, 748, 752, γλύπται, 457, 457, $_1$, διάκοσμος γλυπτός, 456, 457, 457, $_1$, 458, 580 (ἀποβάται ἁρματοδρόμοι, 458, ἀρχηγοὶ 10 φυλῶν, 458, ἄρχοντες θαλλοφόροι, 458, θεοὶ Ὀλύμπιοι, 458, ἱερεῖς 458, ἱππεῖς, 458, κανηφόροι, 458, μουσικοί, 458, νεανίαι ὁδηγοῦντες ζῶα πρὸς θυσίαν, 458, ὑδριαφόροι, 458), κατεύθυνσις πομπῆς, 662, 665, κίνησις καὶ διάταξις μορφῶν, 459, 460, τεχνοτροπία, 459, 461, 639, χρωματισμός, 461, 642, πλάκες Μουσείου Ἀκροπόλεως, 456, 460, 461, Βρετ. Μουσείου, 456, 458, $_3$, 460, Μουσ. Λούβρου, 460

ἦθος (μουσικόν), 742
ἡμιβαθμίδες: ἰκτινείου Παρθ., 114, ναοῦ Διὸς Ὀλυμπίας, 114
ἡμιδόκια (μεταδόκιοι πλάκες), 471, 472,

473, 475, 485, 501, 505, 508
ἡμιμετόπιον (semimetopion), 229, $_{4}$, 230, 752
ἡμίονος ἱερά, 96 συν. σημ. σελ. 95
ἡμιπόδια, 698, 699, $_{6}$
ἧλοι: θύρας προνάου ἰκτινείου Παρθ., 333, 334, θύρας ναοῦ 'Αθηνᾶς Συρακουσῶν, 337
'Ηραῖον Ἄργους, 556, $_{6}$, 557, 559, 568, 576, 693, νεώτερον, 560, 'Ολυμπίας, 39, 112, $_{2}$, 146, $_{4}$, 356, $_{4}$
'Ηράκλειον (Herculanum), 114, $_{9}$
'Ηφαίστειον, 74, 315, 357, 358, 399, 499, $_{1}$, 504, $_{2}$, 508, 519, 548, 634, 635, 636, 643, $_{1}$, 653, 679, 680, 693, 696, 698, βλ. καὶ Θησεῖον

θέατρον: *τὸ κατὰ τὸν βωμόν, 114*, $_{3}$, Διονύσου, 38, 40, 'Εγέστης, 327, $_{2}$
θεμέλιον: (Α) ἀγάλματος, 370, 371, 373, 374, 375, 377, 378, 387, 388, πώρινον ἀρχαιοτ. Παρθ., 51, 52, 108, 109, 111, 114, 115, 128, $_{2}$, 135, $_{3}$, $_{5}$, 632, ἰκτινείου Παρθ., 105, $_{7}$, 637, 638
θεοδόλιχος, 159
Θεομήτωρ, εἰκὼν εἰς τὴν 'Εκκλησίαν τοῦ Παρθ., 342
Θέρμαι Ρώμης, 357
Θεσπιαί, 319
θεωρία: ὀπτικῆς διορθώσεως εὐθείας Βιτρουβίου, 129, 130, 138, $_{1}$, κυρτῶν καμπύλων Penrose, 188, $_{1}$, καθοδικῆς κινήσεως Μαυρικίου, 138, ὀπταπάτης Thiersch,137, 138, 157, 158, 159
θηρία ἀετώματος ἀρχαίου ναοῦ 'Αθηνᾶς, 25, 26, 26, $_{1}$, 28, 29, 36
θησαυρὸς 'Αθηνᾶς εἰς τὸν ὀπισθόδομον, 418, 419, 443, ὑπολοίπων θεῶν εἰς τὸν ὀπισθόδομον, 418, 419, 443, συμμαχικός, 416, 417
θησαυρός (οἴκημα): 'Αθηναίων Δελφῶν, 120, $_{2}$, Γελῴων 'Ολυμπίας, 180, $_{2}$, Κνιδίων Δελφῶν, 745, Μαρμαριᾶς Δελφῶν, 278, 279, Μασσαλιωτῶν Δελφῶν, 278, Σικυωνίων 'Ολυμπίας, 17, $_{1}$, 225, $_{1}$, Σιφνίων Δελφῶν, 745
Θησεῖον, 73, $_{2}$, 101, $_{3}$, 106, $_{8}$, 112, $_{2}$, 120, $_{3}$, 129, 143, $_{3}$, 146, 151, $_{3}$, 161, 162, 175, 193, $_{2}$, 194, $_{5}$, 195, 215, $_{9}$, 229, 255, 261, $_{1}$, 315, 320, $_{7}$, 504, 533, 534, $_{3}$, 541, $_{1}$, 589, 589 $_{11}$, 590, 645, βλ. καὶ 'Ηφαίστειον
θησαυροφυλάκιον Παρθενῶνος, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 437, 437, $_{3}$
θόλος τεταρτοσφαιρικὸς ἐκκλησίας εἰς τὸν Παρθ., 341
θρᾶνος (ὑποδόκιον): πτεροῦ, 191, 237, 253, 255, 255, $_{1}$, 256, 286, 366, 367, 461, 462, 464, 471, 471, $_{2}$, 473, 497, 629, 647, σηκοῦ, 460, 461, 462, 464, 471, 497, 499, 501, 504, 505, 508, 'Ηφαιστείου, 255, ναοῦ Νεμέσεως Ραμνοῦντος, 255, ναοῦ Ποσειδῶνος Σουνίου, 255
θριγκός: ἀρχαιοτ. Παρθ., 22, 91, ἰκτινείου Παρθ., 101, 106, 137, 173, 185, 196, 197, 199, 199, $_{1}$, 207, 217, 217, $_{1}$, 218, 221, 222, 233, 235, 238, 253, 256, 264, 265, 309, 311, 331, 332, $_{5}$, 343, 345, 533, 536, 537, 539, 621, $_{2}$, 639, 642, 656, 689, 690, 691, 694, 704, 711, 720, 725, 726, 729, 729, $_{1}$, 730, 732, 740, 742, 744, 745, 746, 747, 748, 751, Α. προστάσεως, 591, Δ. προστάσεως, 505, 591, ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, 369, 395, καμπυλότης, 173, 217, 217, $_{1}$, 218, 236, 537, 539, χρύσωσις, 645, $_{4}$
θύρα: ἀνατολικὴ ἰκτινείου Παρθ., 97, 265, 291, 327, 327, $_{4}$, 329, 331, 331, $_{2}$, 332, 332, $_{1}$, $_{4}$, $_{5}$, 333, 334, 335, 335, $_{2}$, 337, 339, 348, 389, 398, 399, 400, 403, 404, 411, 429, 430, 437, 454, ἀναπαράστασις, 337, 338, δυτικὴ ὀπισθονάου, 329, 331, 348, 349, 350, 404, 418, 425, 429, 430, 464, 467, ξυλίνη ἐσωτερική, 331, 332, 332, $_{5}$, 333, 339, 340
θύρα εἰσόδου (δυτική) ἐκκλησίας εἰς τὸν

Παρθ., 272, 424, μικραὶ θύραι νάρθηκος καὶ πλαγίων κλιτῶν, 351
θύρα Ρωμαϊκοῦ Πανθέου, 335, 337, 338, 430
θύραι ναῶν: Ἀρτέμιδος Ταυρίδος, 339, Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας, 337, ἑλληνικῶν τάφων, 338, Βεργίνας, 338, $_{4}$
θύραι παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, 338, 338, $_{8}$, βυζαντινῶν ναῶν, 338, 338, $_{8}$
θυρώματα ἐν τῷ προνάῳ, 319
θυραία, 266
θωράκια ἑλληνιστικῶν στοῶν, 327

ἱερὸν Ἀθηνᾶς Ἐργάνης ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, 668, $_{2}$, Βραυρωνίας Ἀρτέμιμιδος, 655, 656, 658
ἰκρίωμα ἀρχαιοτ. Παρθ., 85, 85, $_{1}$, 87, 88
ἰκριωτῆρες ἰκτινείου Παρθ., 96
ἱμάντες κιονοκράνων κιόνων Ἑκατομ., 19, κιονοκράνων κιόνων περιστυλ. ἰκτινείου Παρθ., 138, 185, 185, $_{1, 2}$, 187, 190, 599, 645, 745, 746, ὀπισθονάου, 435, προνάου, 302
ἰσότητες λόγων, 669
ἱστὸς ἀγάλματος Ἀθηνᾶς, 376, 385
ἰχνογραφία (κάτοψις), 673, 701
ἰωνισμοὶ Ἑκατομπέδου, 22, ἰκτινείου Παρθ., 101, 225, 315, 316, 323, 407, 540, 629

καθέδρα ἐπισκόπου ἐκκλησίας εἰς τὸν Παρθ., 341
καισάρια πώρινα στερεοβάτου ἰκτινείου Παρθ., 116, $_{3}$
Καλυδών, 399
κάλυμμα (φατνωμάτων), 485, $_{2}$
καλυμμάτιον (φατνωμάτων), 485, $_{2}$
καλυπτῆρες ἀνθεμωτοί, βλ. κέραμοι
καμπυλότης (καμπύλη): 136, 139, 157, 753, 754, ἀναβαθμῶν, 538, 539, 660, ἀντιθήματος ζωφόρου, 280, γραμμῶν Παρθενῶνος, 196, 197, ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ, 161, 536, 536, $_{2}$, 537, 538, 538, $_{8}$, ἐν ὁριζοντίῳ ἐπιπέδῳ, 137, 161, 264, 347, 536, 536, $_{2}$, 537, 538, 539, κρηπῖδος πτεροῦ, 137, 143, 144, 161, 162, 163, 164, 165, 270, 272, 538, στυλοβάτου, ἀρχαιοτ. Παρθ., 128, στυλοβάτου ἰκτινείου Παρθ., 59, 121, 123, 124, 125, 125, $_{2}$, 126, 127, 128, 129, 129, $_{17}$, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 145, 343, 346, 689, 690, 691, 692, τυμπάνου, 532, 533, σκοπὸς ὁριζοντίας καμπυλότητος, 539, ἐκτέλεσις κατασκευαστική, 346, ἑρμηνεία, 753, κατασκευὴ γεωμετρική, 343, μέτρησις, 316
καμπυλότης ὁριζοντία ναῶν: Ἀπόλλωνος Βασσῶν, 129, Ἀπόλλωνος Κορίνθου, 129, $_{2}$, ναοῦ Ἐγέστης, 538, Ἡρακλέους ἐν Cori, 538, Περγάμου, 538, Ποσειδῶνος Ποσειδωνίας, 538, ΒΔ. Στοᾶς ἀγορᾶς Θάσου, 134, Ν. Στοᾶς ἀγορᾶς Κορίνθου, 134
καμπυλότης ἐν κατακορύφῳ ἐπιπέδῳ εἰς Ἅγιον Μᾶρκον Βενετίας; 538, $_{8}$, εἰς γοτθικὰς μητροπόλεις Β. Γαλλίας, 538, $_{8}$
καμπύλαι γραμμαὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κτιρίων, 190, 191, κωνικαὶ γεωμετρικαί, 190, 191
κανὼν μαρμάρινος ἐπιστυλίου: ἐξωτ. κιονοστοιχίας, 138, 205, 205, $_{1}$, 207, 207, $_{1}$, 208, 209, 210, 211, 213, 216, 242, 446, 447, 449, 646, ἐσωτ. κιονοστοιχίας, 365, ᾠῶν ἐπικράνου παραστάδος προνάου, 316, 318, ᾠῶν ἐπικράνου παραστάδος ναοῦ Νεμέσεως Ραμνοῦντος, 316, $_{1}$
κανών (πῆχυς ξύλινος), 143, 143, $_{10}$
Κανὼν Πολυκλείτου (Δορυφόρος), 677, 677, $_{2}$
καρκῖνος ἀνυψώσεως, 249, $_{3}$, 285, 285, $_{1}$, 402, 516, 545

καταγωγή, 95, $_{10}$
καταφραγή, 249, $_{3}$, 283, 285, 286, $_{1}$, 518
κατώφλιον: θύρας προνάου, 291, 319, 320, 322, 322, $_{2}$, 323, 324, 325, 327, 329, 331, θύρας όπισθονάου, 404, θύρας κιγκλίδων, 319, $_{2}$, 323
Κεραμεικός, 96, συν. σημ. σελ. 95
κεραμίδες ἐπαετίδος, 600, 601, ὀπαῖαι, 399, 400
κέραμοι, 591, 596, 597, $_{1}$, 599, 600, 627, 631, ἀγελαῖοι, 591, ἀκροκέραμοι, 554, 576, 577, 611, 615, 621, 629, καλυπτῆρες, 577, 600, 602, 603, 604, 604, $_{1}$, 605, 608, 609, 610, 611, 611, $_{1}$, 613, 615, 616, 630, 631, καλυπτῆρες ἀνθεμωτοὶ ἡγεμόνες, 603, 605, 609, 610, 611, $_{4}$, 612, 613, 613, $_{4}$, 615, 616, 619, 620, 621, 621, $_{2}$, 627, 629, 630 — ἀνθέμιον, 605, 617, 620, 628, 629—, ψευδοηγεμόνες, 609, 610, 611, 612, 613, 630, ἡγεμόνες ἡμιανάγλυφοι, 566, 573, κορυφαῖοι καλυπτῆρες, 608, 609, καλυπτῆρες πλατεῖς, 605, καλυπτῆρες στενοί, 605, 608, συνένωσις στενῶν καὶ πλατέων, 605, κέραμοι στρωτῆρες, 548, 549, 562, $_{1}$, 599, $_{1}$, 600, 601, 602, 602, $_{2}$, 603, 609, 610, 611, 613, 615, 618, 630, στρωτῆρες ἡγεμόνες, 601, 602, 603, 608, 609, 611, 616, 630, στρωτῆρες κορυφαῖοι ἢ ἀμφίκυφοι, 600, 601, 602, 603, μάρμαρον κεράμου (πάριον), 630, 631 (πεντελήσιον), 630, 631
κέραμοι ναῶν: Ἄργους, 512, $_{3}$, Περαχώρας, 512, $_{3}$
κέραμος, 600, 613
κέραμος ἡγεμὼν ἰκτινείου Παρθ., 257, 648, ἱππεύς, 555, χρωματισμός, 648, στρογγύλος κορυφαῖος ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 27
κεράμωσις, 480, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 620, 621, 627, 628, 629, 630, 631, μάρμαρον κεραμώσεως, 630, 631, χρωματισμός, 629
κερκὶς ἀετώματος, 518, $_{5}$, 524, 524, $_{1}$, 525, 526, 527, 528, 531, 536
κέστρον ἢ καυστήριον, 646, $_{2}$
κιβώριον ἐκκλησίας εἰς τὸν Παρθ., 341
κιγκλίδες, 318, 319, 320, 320, $_{3}$, $_{7}$, 322, 325, 327, 387, $_{2}$, 629, θυρῶν προνάου, 347, 348, θυρῶν ὀπισθονάου, 348, 416, 442, 443, 443, $_{1}$, περιφράσσουσαι τὸ μέσον κλῖτος, 413
κίνησις λανθάνουσα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀρχαίων ναῶν, 554, 554, $_{3}$
κίονες περιστυλίου ἀρχαιοτ. Παρθ. 15, 19, 21, 68, 68, $_{1}$, 70, 70, $_{2}$, 73, 74, 74, $_{8}$, 75, 76, 79, 87, 101, $_{1}$, 420, 437, 632, 636, περιστ. Ἰκτινείου Παρθ. ἀγελαῖοι, πολλαχοῦ, ἀναλογίαι, 198, ἀριθ., 683, 636, 637, 202, 203, 218, 233, 257, 297, 301, γενέτειραι, 159, 160, διάμετρος, ἄνω, 156, 157, 163, 164, 165, 166, 171, 174, 193, κάτω, 146, 148, 156, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 171, 174, 194, 196, 231, 299, 344, 366, 367, 429, 437, 632, 635, 726, 730, ἔντασις, 161, 161, $_{5}$, 162, 163, 165, 745, 746, 750, κλίσις, 198, 217, 218, 219, 219, $_{6}$, 274, 275, 343, 750, μείωσις, 150, 694, 745, 746, πύκνωσις, 751, ραβδώσεις, 306, 632, 745, 746, συστολὴ ἄκρων, 613, ὕψος, 147, 148, 148, $_{1}$, 194, 344, 636, 693, φωτισμός, 306, 307, χρωματισμός, 194, 195, 195, $_{2}$, 643, 645, κίονες γωνιαῖοι περιστυλίου, 148, 148, $_{1}$, 150, 156, 216, 217, 263, 301, 343, 344, 750, διάμετρος, 347, 750, κλίσις, 750, συστολή, 197, 129, $_{4}$, 230, 232, $_{4}$, 694, κίονες προνάου, 308, 309, 311, 313, 315, 319, 320, 322, 339, 340, $_{2}$, 341, 398, 403, 436, 437, 438, 460, 468, 468, $_{2}$, 469, 508, 638, γωνιαῖοι προνάου, 311, 315, 318, 322, 324, διάμετρος κάτω, 313, 638, ραβδώσεις, 438 κίων ΝΑ.

προνάου (ἀναστηλωθείς), 297, 298, 300, 301, κίονες ὀπισθονάου, 313, 325, 398, 433, 433, ₅, 436, 437, 438, 442, 464, 466, 468, 508, 659, γωνιαῖοι ὀπισθονάου, 431, 437, 438, 439, 441, 442, διάμετρος κάτω, 433, 437, 438, ἔντασις, 437, 438, κλίσις, 301, ₁, 438, μείωσις, 437, ραβδώσεις, 433, ὕψος, 433, 433, ₃, ₅, ἰωνικοὶ ὀπισθοδόμου, 100, 510, ἐσωτερικοί, 291, 292, 356, 361, 366, 368, 369, 387, 405, 405, ₂, 407, 407, ₂, 408, 418, διάμετρος ἄνω σειρᾶς, 365, κάτω σειρᾶς, 364, 365 (δωρικοὶ πολυγωνικοί, 369, ἰωνικοί, 405, 405, ₂, 407, 407, ₂, 408, 412), μείωσις, 364, ὕψος, 364, 365, 366, 367

κίονες ἀρχαίων ναῶν, 695, αὔξησις ὕψους, 695, ναοῦ Ἀπόλλωνος Κορίνθου, 693, ₉, Ἀφαίας Αἰγίνης, 300, ₁, 693, ₃, Διὸς Ὀλυμπίας, 300, ₁, 693, ₃, Ποσειδῶνος Σουνίου, 366, Προπυλαίων, 156, ₁, 635

κιονόκρανα: κιόνων περιστυλίου, ἀρχαιοτ. Παρθ., 15, 19, 21, κιόνων περιστυλίου ἰκτινείου Παρθ., 147, 156, 171, 175, 177, 178, 180, 181, 181, ₁, 182, 185, 189, 191, 192, 194, 219, 302, 343, 493, 534, 537, χρωματισμός, 195, ₂, 644, 645, 645, ₃, ἐσωτερικῶν κιόνων 364, 366, προνάου, 301, 302, 307, 308, 315, 430, 435, 436, 443, 449, 465, 469, ὀπισθονάου, 301, 433, 435, 436, 464, 464, ₂, 465, ἰωνικῶν κιόνων κυρίως Παρθ., 408

κιονοστοιχία: ἀρχαιοτ. Παρθ., 38, 87, ἐσωτερική, 101, ₁, 301, ἰκτινείου Παρθ., 99, 100, 106, 196, 197, 198, 199, 229, 230, 256, 258, 260, 301, 315, 512, 695, 703, 740, 741, 742, 743, 744, 746, 747, 752, βηματισμὸς ρυθμικός, 196, 198, 740, σημασία 198, ἐσωτερικὴ δίτονος, 101, ₁, 354, 356, 358, 359, 361, 361, ₄, 362 συν. σημ. σελ. 361, 367, 368, 369, 370, 377, 387, 389, 394, 400, 402, ₁, 405, ₂, 591, 596, ἀνακατασκευὴ ἑλληνιστική, 362 συν. σημ. 361, ἐν σχήματι πεῖ, 352, 356, 357, 358, 359, 361, 361, ₄, 362, 404, ₂, ρῶλος διακοσμητικός, 358, ρῶλος κατασκευαστικός, 358, κιονοστοιχίαι ἑξάστυλοι προστάσεων, 293, ναοῦ Διὸς Ὀλυμπίας, 100, Ἡφαιστείου, 74, ἐσωτερικαὶ ναῶν κυρίως Ἑλλάδος, 357

κλάδος ὑπερβολῆς: καμπύλης ἀκμῆς ραβδώσεως, 178, 179, 185, καμπύλης ἀκμῆς ἐχίνου, 187, 189, 190, γενετειρῶν κιόνων, 161, 165

κλίμακες ὑπερῴων ναῶν, 367, 368

κλιμακίδες, 485, 492, 502

κλῖμαξ: Α ἀναλήμματος S_2, 42, 45, βραχότμητος, 658, 662, 663, 665, κοχλιωτὴ τετραγώνου πύργου, 467, 468, ₂, 424

κλῖμαξ μουσικὴ Πυθαγορείων, 146

κλίσις: ἄβακος, 193, γείσου, 253, δαπέδου πτεροῦ, 174, δαπέδου στυλοβάτου, 174, θριγκοῦ, 750, κιόνων περιστυλίου, 156, 157, 163, 187, 170, 170, ₁, ₅, 171, 173, 175, 175, ₁, 194, 198, 275 συν. σημ. σελ. 274, 343, 438, 750, 752, γωνιαίων κιόνων, 750, κιόνων προστάσεων, 301, 301, ₁, 308, κρηπῖδος, 750, ὀρθίων μελῶν, 121 (ἀετωμάτων, 137, ὀρθοστατῶν, 270, 533, 534, 536, παραστάδων ὀπισθονάου, 439, τοίχων κυρίως ναοῦ 274, 274, ₃, 275, 276, 277, 278, ἐγκαρσίων τοίχων, 279), τοίχων: θησαυροῦ Μασσαλιωτῶν Δελφῶν, 278, Μαρμαριᾶς Δελφῶν, 278, 279, ναοῦ Ἀθηνᾶς Νίκης, 278, 279, Ἀλέας Ἀθηνᾶς Τεγέας, 279, Ἀθηναίων Δήλου, 278, 279, Ἀπόλλωνος Διδυμείου, 278, Ἐρεχθείου, 278, 279

κόγχη ἀγάλματος Ἀθηνᾶς, 290, 292, 370, χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν Παρθ.,

299, 340, 341 (θόλος, 341, 342, ψηφιδωτὴ διακόσμησις θόλου, 341, 342)
κογχοειδὲς τοῦ Νικομήδους, 161, 5
κοίλανσις ὁριζοντίων γραμμῶν Παρθ., 751, 752
κοπεύς (βελόνι), 80, 115, 150, 150, 3, 236, 268, 307, 387, 513, 520, 532, 602
κόραι χιακῆς τέχνης Μουσείου Ἀκροπόλεως, 22
κόσμημα: ἀνθεμίων καὶ ἀνθῶν λωτοῦ ὑποτραχηλίου ἐπικράνου παραστάδος, 557, ζατρικιοειδὲς ἐπαετίδος ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 25 συν. σημ. σελ. 24, 27, 28, 2, ἐγκαυστικὸν κανόνος ἐπιστυλίου ἰκτινείου Παρθ., 210, κυματίων θράνου, 255, σίμης, 556, 557, 557, 9, ἐγκαυστικὸν ἰωνικῶν κυματίων φατνωμάτων, 493, 494, 494, 1, 495, 649,
κοσμήματα ἐλεφάντινα ἢ χρυσᾶ φυλασσόμενα εἰς τὸν κυρίως Παρθ., 423, 8
κράνος τρίλοφον λατρευτικοῦ ἀγάλματος Ἀθηνᾶς, 385
κρηπίς: ἀρχαιοτ. Παρθ., 64, 65, 68, 70, 77, 78, 79, 85, 91, 637, ἰκτινείου Παρθ., 52, 63, 64, 64, 2, 65, 68, 70, 101, 103, 104, 106, 106, 1, 111, 112, 113, 113, 1, 116, 118, 120, 121, 123, 124, 126, 128, 129, 1, 135, 3, 136, 137, 138, 139, 140, 145, 1, 159, 195, 196, 197, 198, 220, 256, 295, 339, 4, 347, 354, 512, 537, 632, 635, 653, 659, 660, 662, 683, 683, 1, 703, 712, 728, 729, 732, 738, 747, 748, καμπυλότης, 295, 347, 748, κλίσις, 750, ὡς πρῶτον μέλος τριαδικῆς διαιρέσεως ναοῦ, 743, κρηπὶς προστάσεων, 466, σηκοῦ, 261, 262, 263, 264, 270, 432, 437, 537, ἔντασις, 264, καμπυλότης, 432, 539
κριὸς (προτομὴ) θύρας προνάου, 334
Κρότων, 670
κυμάτιον, δωρικόν: καταετίου γείσου, 513, 541, 542, 546, 549, 610, θράνου, 191, 249, 253, 255, 366, 460, 464, 504, 647, ἰωνικόν: δοκῶν ὀροφῆς, 191, 499, 499, 1, 501, 504, ἐπικράνου παραστάδος, 316, 318, 629, ἡμιδοκίων, 472, 475, 491, φατνωμάτων, 191, 485, 493, 494, 1, 508, κοιλόκυρτον τοιχοβάτου ἀρχαιοτ. Παρθ., 73, 74, λέσβιον: καταετίου γείσου, 191, 541, 542, 545, 546, 546, 1, 629 θράνου, 366, 460, 462, 464, 629, 647, κατωφλίου κιγκλίδων, 323, 323, 1, 629, ἐπικράνου παραστάδος προνάου, 315, 316
Kunstmuseum Βόννης, 396, 398, ἄποψις Ἀκροπόλεως τοῦ Kunstmuseum, 396, 398
κυπάρισσος δοκῶν ὀροφῆς Παρθ., 151, 4, 471, 1
κυρίως ναός, 99, 100, 258, 267, 268, 270, 270, 1, 272, 293, 295, 327, 329, 331, 349, 350, 354, 404, 410, 412, 424, 449, 453, 509, 596, 597, 597, 1, 598, 685, μῆκος, 349, 2, πλάτος, 349, 349, 1, ὀροφή, 509, βλ. καὶ σηκός
κυρίως Παρθενών, 349, 350, 404, 431, 449, 471, 591, 597, ὡς κειμηλιαρχεῖον, 597, κίονες ἰωνικοί, 591, 597, 598, 599, 634, βλ. καὶ ὀπισθόδομος
κύρτωσις ὁριζοντίων γραμμῶν Παρθ., 752
Κωνσταντινούπολις, 362, 1

λαβὴ κανίστρου (ψευδοέλλειψις) ὁριζοντίας διατομῆς ραβδώσεων, 175
Λακωνία, 151, 4
λαξεύματα: ἐπὶ τῶν βραχοτμήτων βαθμίδων, 664, 665, ἐπὶ τῶν πωρίνων βαθμίδων, 666, ἀνοίγματος θύρας, 329, κατωφλίων κιγκλίδων, 324, 325, κιόνων ὀπισθονάου (χανδρώματα), 325, κρηπῖδος διὰ τὴν ὑποδοχὴν ἀναθημάτων, 649, 649, 1, ἐπὶ τῶν πλακῶν τοῦ προνάου δι' ἀναθήματα, 339, διὰ τὸ ἀνάθημα τοῦ ταύρου, 668, χριστιανικῶν χρόνων, 655

λατομεῖα Πεντέλης, 80, 95
Λαύριον, 195
λέαινα δυτ. ἀετώματος ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 26, 29, 39, 40
Λεβάδεια, 258, $_{7}$, 272, $_{1}$
λείστριον (λαμάκι), 150, 150, $_{1}$, 307, 631
λεκάνη: ἐσωτερικοῦ δαπέδου, 352, 354, 389, 431, 432 (καμπυλότης, 354), μεταξὺ στυλοβάτου καὶ θυραίου τοίχου, 295 (καμπυλότης, 295), ἐσωτερικοῦ δαπέδου ναοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος, 352, $_{1}$
λεκάνη: ὕδατος πρὸ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, 387, 388, ἐλαίου πρὸ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας, 387, 388
λέοντες: ἀετώματος πρωταρχικοῦ Παρθ., 36, ἀετώματος ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 34, 39, 40, ἀκρωτηρίου ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 36
λέοντες ἐπιτύμβιοι, 554
λέοντος προτομὴ θύρας προνάου, 334
λεοντοκεφαλαί: ἰκτινείου Παρθ., 551, 551, $_{1}$, 552 συν. σημ. σελ. 551, 553, 554, 567, 572, 602, 615, 621, $_{2}$, 642, $_{2}$, κλίσις, 620, 620, $_{1}$, 621, στροφή, 553, 554, 554, $_{1}$, ναοῦ Διὸς Ὀλυμπίας, 611, 613, $_{4}$
λεοπαρδάλεις μετοπῶν ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 38
Λέσβος, 259 συν. σημ. σελ. 258
λήκυθοι λευκαί, 197, λήκυθος Ζυρίχης, 253, $_{5}$
Λῆμνος, 191, λαβύρινθος Λήμνου, 191
Λίβανος, 591
λιθαγωγία, 95
λίθος *ἀνέργαστος*, 95, *ἡμίεργος*, 95
λίθος Καρᾶ, 12, 13, 21, 29, 64, 64, $_{1}$, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 76, 119, 637
λιθοτομία, 95
λιθουλκία, 95, 95, $_{3}$
λιθουργοί, 96
λινουργοί, 96
λογαριασμοὶ οἰκοδομικοὶ Παρθενῶνος, 575, $_{5}$, 580
λόγος (ἀριθμητικός, γεωμετρικός), 101, 103
λόγχαι σίμης ἰκτινείου Παρθ., 556, γεισοσιμῶν Μιλήτου, 556, $_{1}$
Λυδία, 214, 399, $_{7}$
λυχνία Καλλιμάχου εἰς τὸ Ἐρέχθειον, 399, $_{9}$, 421, λυχνίαι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ναῶν, 399

Μαγνησία ἡ ἐπὶ Μαιάνδρῳ, 258, 260, $_{3}$
Madeleine Παρισίων, 175
μαίανδρος: ἄβακος, 194, γραπτὸς γείσου, 238, 238, $_{2}$, 249, 249, $_{8}$, χρυσοῦς γείσου, 249, διπλοῦς θράνου, 255, 460, 464, 647, ἁπλοῦς ταινίας ἐπιστυλίου, 210, 211, 211, $_{2}$, 249, 453, 645, γραπτὸς μεταξὺ ἀστραγάλων καὶ φατνωμάτων, 490, 491, γεωμετρικὴ κατασκευὴ μαιάνδρου, 238, $_{2}$, γραπτὸς μετ' ἀστραγάλου εἰς τὴν ὀροφὴν τοῦ Ἐρεχθείου, 485, $_{4}$, 491, εἰς τὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ Ἀλέας Ἀθηνᾶς Τεγέας, 485, $_{4}$
maison carrée τῆς Νεμαυσοῦ (Nîmes), 129, $_{14}$, 538, $_{7}$
μαλακτῆρες ἐλέφαντος, 96
Μαραθών, 44, 88 συν. σημ. σελ. 87, 215, μάχη Μαραθῶνος 43, 44, 88 συν. σημ. σελ. 87, 91, 215
μαυσωλλεῖον Θεοδωρίχου Ραβέννας, 675
Μεδινὲτ - Ἀμπού, 536
μείωσις κιόνων περιστυλίου, 80, 137, 138, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 167, 174, 175, $_{1}$, 177, 179, 194, 196, 217, 677, 694, 745, 746, κιόνων ὀπισθονάου, 437, 438, παραστάδων ὀπισθονάου, 439, ἐσωτερικῶν κιόνων, 364, τοίχων, 279, κτιρίου γενικῶς, 692, 750, 752, ὀρθὸν μέτρον μειώσεως, 746
μεσόδμαι, 358
μεσοστύλιον καὶ *μεσόστυλον*, 117, $_{1}$, 209, $_{1}$, 346

μεταδόκιοι πλάκες, βλ. ἡμιδόκια
μετακιόνιον: κιόνων ἀρχαιοτ. Παρθ., 68, κιόνων περιστυλίου ἰκτινείου Παρθ., 103 συν. σημ. σελ. 101, 114, 117, $_1$, 121, 137, 196, 209, 209, $_1$, 229, 233, 245, 377, 398, 466, 683, 683, $_1$, 741, 742, 747, προνάου, 318, 319, 320, $_7$, 322, 322, $_2$, 324, 325, 327, 466, ὀπισθονάου, 466, ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν, 356, 370, συστολὴ μετακιονίων, 398
μεταλλουργοί, 96
μεταξόνιον: κιόνων ἀρχαιοτ. Παρθ., 70, 632, 633, κιόνων ἰκτινείου Παρθ., 101, 101, $_2$, 114, 115, 117, 120, 143, 146, 147, 196, 204, 229, 230, 257, 299, 344, 611, 632, 639, 686, 693, 694, 697, 698, 725, 732, 751, βράχυνσις ἢ συστολή, 230, 639, διαστάσεις, 344
μετόπαι: ἀρχαιοτ. Παρθ., 15, 17, 19, 22, 24, ἰκτινείου Παρθ., 1, 203, 222 συν. σημ. σελ. 221, 225, $_1$, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 245, 256, 257, 299, 449, $_5$, 488, 580, 611, 613, 632, 639, 640, 641, 642, 646, 694, 747, 748, ἀναλογίαι, 233, ἀπολάξευσις ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, 406, $_1$, διάκοσμος ἀνάγλυφος, 229, 231, $_8$, 232, 235, 238, 580, ἐπιμήκυνσις ἄκρων, 229, 229, $_4$, 230, καμπυλότης, 748, κλίσις, 230, 233, διακύμανσις πλάτους, 232, 233, σύλησις, 466, ὕφος γλυπτικόν, 639, 640, 641, χρωματισμός, 234, 642, 646, μετόπαι Θέρμου, 222 συν. σημ. σελ. 221
μετόπια (metopia), 229, 229, $_1$
μέτρα ρυθμικὰ ὑποτασσόμενα εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦ Παρθ., 747
μέτωπα: ἀναβαθμῶν, 114, 121, 127, $_2$, 134, λίθων εὐθυντηρίας, 108, 108, $_3$, λίθων στυλοβάτου, 145
Μηκύβερνα, 399
Μητρῷον, ἐν Ἄγραις, 24, 93, 120, $_4$, 312, 312, $_7$, 556, Ὀλυμπίας, 260, $_5$
Μίλητος, 95, $_{10, 11}$
μίλτος, 155, 155, $_1$
Minerva Medica Ρώμης, 675
μίνιον, 647
μνημεῖα: Ἀγρίππα, 154, $_3$, β΄ ἀναβαθμοῦ Παρθ., 653, 654, ἀναθηματικὰ Α. πλευρᾶς Παρθ., 649, 651, Β., 651, Ν., 651, Δ., 651, 652, Νικίου, 361, $_4$, 556, $_1$, ἐπιτύμβιον Πυθαγόρου εἰς τὸν Κεραμεικόν, 113, $_1$
μονὰς μήκους: κατὰ Aurès, 696, $_2$, κατὰ Βιτρούβιον, 696, κατὰ Paccard, 696, 698, $_2$, κατὰ Penrose, 696, $_2$, 698, κατὰ Riemann, 697, κατὰ Theuer, 686, 691, βλ. καὶ πούς
μορίαι Ἀθηνᾶς, 371
μοχλοβόθρια (Stemmlöcher), 232, 523, 532
Μυκῆναι, 180
murex trunculus, 627
μυστικισμός: ἀριθμητικός, 670, γεωμετρικὸς 670, πυθαγόρειος, 670

Νάξος, 151, $_4$, 630, $_6$
ναοί (κατὰ θεότητας): Ἀθηναίων Δήλου, 84, 175, 265, $_3$, 278, 312, 313, ἀρχ. Ἀθηνᾶς Ἀκροπόλεως (βλ. Ἑκατόμπεδον), Ἀλέας Ἀθηνᾶς Τεγέας, 120, $_3$, 129, 260, $_5$, 279, 358, 485, $_4$, 519, 560, 568, 621 συν. σημ. σελ. 620, 621, $_1$, Ἀθηνᾶς Ἀλιφείρας, 180, $_1$, Ἀθηνᾶς ἐν Ἄσσῳ, 146, 164, 356, $_4$, 519, Ἀφαίας Αἰγίνης, 101, $_3$, 110, $_1$, 115, $_2$, 116, $_5$, 117, $_2$, 120, $_3$, 121, $_2$, 143, $_3$, 175, $_5$, 177, $_1$, 191, 261, $_1$, 262, $_1$, 265, $_3$, 299, $_1$, 300, $_1$, 318, 325, 331, 356, $_4$, 361, 365, 367, 470, 560, 561, 574, 577, 579, 611, $_6$, 621, $_1$, 693, $_{2, 3}$, 694, $_1$, Ἀθηνᾶς Λινδίας, 312, Ἀθηνᾶς Μιλήτου, 314, Ἀθηνᾶς Νίκης, 24, 93, $_6$, 106, $_8$, 112, $_2$, 120, $_4$, 121, $_{1, 7}$, 161, 278, 279, 311, 312, 519, 556, $_6$, 557,

558, $_1$, 643, $_1$, Ἀθηνᾶς Πολιάδος Νικηφόρου Περγάμου, 129, 260, $_3$, Ἀθηνᾶς Πολιάδος Πριήνης, 32, 260, $_3$, 265, $_3$, 429, $_2$, Ἀθηνᾶς Προναίας Δελφῶν, 24, 356, $_4$, Ἀθηνᾶς Σουνίου, 358, Ἀθηνᾶς Συρακουσῶν, 180, $_1$, 261, $_1$, 337, Ἀπόλλωνος Ἀμυκλῶν, 356, $_4$, Ἀπόλλωνος Ἐπικουρίου Βασσῶν, 121, $_2$, 129, 151, $_3$, 161, 180, $_1$, 233, 260, $_4$, 265, $_3$, 352, $_1$, 357, 358, 391, 449, 454, 477, 477, $_3$, 519, 559, 692, 721, Ἀπόλλωνος Δελφῶν, 21, 121, $_2$, 155, 167, 180, $_1$, 205, $_4$, 215, 249, $_8$, 283, $_4$, 471, $_1$, Ἀπόλλωνος Δήλου (μέγας), 84, 93, 265, $_3$, 278, 429, $_2$, 636, Ἀπόλλωνος Διδυμείου, 260, $_2$, 278, Ἀπόλλωνος Θέρμου, 222 συν. σημ. σελ. 221, 260, $_1$, 621, $_1$, Ἀπόλλωνος Κορίνθου, 100, $_1$, 101, $_3$, 129, 133, $_3$, 146, $_4$, 161, 180, $_1$, 258, 693, $_2$, $_3$, Ἀπόλλωνος Πτῴου (νεώτερος), 261, $_3$, Ἀπόλλωνος Πυθίου Ἀθηνῶν, 19, Ἀπόλλωνος Σελινοῦντος, 111, $_2$, Ἀπόλλωνος Συρακουσῶν, 175, $_5$, Ἄρεως ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν, 108, $_4$, 208, $_1$, 245, 282, $_1$, 286, $_2$, 495, 504, $_2$, 548, 636, 643, $_1$, Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας, 319, $_2$, 323, Ἀρτέμιδος Ἐπιδαύρου, 357, Ἀρτέμιδος Ἐφέσου, 260, $_2$, 357, 358, Ἀρτέμιδος Κερκύρας, 17, $_1$, 101, $_2$, 145, 260, $_1$, 265, $_3$, Ἀρτέμιδος Λευκοφρυηνῆς, 258, 260, $_3$, Ἀρτέμιδος Προπυλαίας εἰς Ἐλευσῖνα, 19, $_2$, 39, 313, Ἀρτέμιδος Σάρδεων, 129, 311, $_2$, Ἀρτέμιδος Ταυρίδος, 215, 336, 339, Ἀσκληπιοῦ Ἀκράγαντος, 368, Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου, 120, $_3$, 121, $_2$, 249, $_8$, 261, $_3$, 334, $_2$, 471, $_1$, Ἀφροδίτης Ἐπιδαύρου, 357, Δεσποίνης ἐν Λυκοσούρᾳ, 313, Δήμητρος Μαλοφόρου, 589, $_{11}$, Δήμητρος Ποσειδωνίας, 121, $_1$, 146, ἐν Διονύσου, 13, 29, $_3$, Διονύσου ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ἄσσου, 313, ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Περγάμου, 313, Διὸς Λεβαδείας, 293, $_3$, Διὸς Σωσιπόλιδος Μαγνησίας ἐπὶ Μαιάνδρῳ, 313, Διὸς Νεμέας, 121, $_2$, 129, 266 συν. σημ. σελ. 265, 357, 358, Διὸς Ὀλυμπίας, 101, $_3$, 114, 117, $_2$, 120, $_3$, 121, $_2$, 143, $_3$, 145, 148, $_1$, 155, 180, $_1$, 215, 260, $_4$, 265, $_3$, 300, $_1$, 318, 331, 361, 368, 370, 388, $_1$, 425, $_1$, 449, 454, 580, 611, 613, $_4$, 630, $_6$, 636, 693, $_3$, 694, 694, $_1$, 698, Διὸς Στράτου, 84, 104, 110, $_1$, 120, $_3$, 260, $_5$, 265, $_3$, 331, 357, 358, 391, 519, 590 συν. σημ. σελ. 589, 676, Ἑστίας Ρώμης, 327, $_1$, Ἡρακλέους εἰς τὸν Ἀκράγαντα, 121, $_2$, 265, $_2$, 713, Ἡρακλέους εἰς Cori, 538, Ἥρας Ἄργους, 399, $_3$, 556, $_6$, 557, 560, 568, 576, Ἥρας Λακινίας, 121, $_2$, 265, $_2$, 368, Ἥρας Ὀλυμπίας, 559, Ἥρας Σάμου (Ἑκατόμπεδος I), 260, $_1$ (Ἑκατόμπεδος II), 260, $_1$, Ἥρας παρὰ τὸν Σελινοῦντα, 121, $_2$, Θέμιδος Ἐπιδαύρου, 357, Ἰλισοῦ (ἐν Ἄγραις Μητρῷον ἢ Ἀρτέμιδος Ἀγροτέρας), 24, 93, 120, $_4$, 556, Κάστορος Ρώμης, 170, Κροίσου ἐν Ἐφέσῳ 136, $_2$, Λάφριον Καλυδῶνος, 222 συν. σημ. σελ. 221, 357, 358, 621 συν. σημ. σελ. 620, 621, $_1$, Νεμέσεως Ραμνοῦντος, 19, 39, 84, 121, $_1$, 146, 215, $_9$, 255, 260, 261, $_2$, 286, $_1$, 316, $_1$, 508, 519, 541, $_1$, 548, 556, $_6$, 557, 609, 636, Ὁμονοίας Ἀκράγαντος, 146, 194, 265, $_2$, Ποσειδῶνος Ἰσθμίας, 260, $_1$, Ποσειδῶνος Μολυκρείου Λοκρίδος, 110, $_1$, 357, 358, Ποσειδῶνος Ποσειδωνίας, 17, $_1$, 101, $_3$, 121, $_2$, 126, $_4$, 129, 161, 175, $_5$, 180, $_1$, 216, 260, $_4$, 264, $_2$, 265, $_2$, 356, $_4$, 454, 538, 692, 693, $_2$, 695, 704, Ποσειδῶνος Σουνίου, 68, 104, 106, $_8$, 110, $_4$, 120, $_3$, 131, 146, 151, $_4$, 175, $_5$, 177, $_1$, 215, $_3$, 255, 260, $_4$, 286, $_1$, 356, $_4$, 366, 433, 508, 519, 541, $_1$, 545, $_1$, 548, 560, 578, 590 συν. σημ. σελ. 589, 635, 636, 643, $_1$, 645

ναοί (κατά τόπους): Ἐγέστης, 83, 117, $_{2}$, 121, $_{2}$, 129, 191, 194, 233, 253, 538, Ἐλευσῖνος, 84, κυρίως Ἑλλάδος, 260, Ἐπιδαύρου, 358, Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν, 19, 38, $_{2}$, Ἱμέρας, 265, $_{2}$, Κάτω Ἰταλίας, 101, $_{3}$, 161, 176, $_{1}$, 216, 337, 357, 368, 694, Ἰωνίας, 349, $_{1}$, Λαρίσης Αἰολικῆς 105, Μεταποντίου, 176, $_{1}$, Νεανδρείας, 105, Ποσειδωνίας: ἐννεάστυλος, 121, $_{2}$, 161, $_{1}$, 260, $_{1}$, 695, ἑξάστυλος (βασιλική, Ἥρας Ι), 260, $_{1}$, 311, 312, 695, Ρωμαϊκοί, 659, Ρωμαϊκοὶ καμπύλοι, 538, 651, Σελινοῦντος: Α, 121, $_{2}$, 265, $_{2}$, C, 121, $_{1}$, 146, $_{4}$, 161, 180, $_{1}$, 216, 226 συν. σημ. σελ.225, 229, 260, $_{1}$, 265, $_{2}$, 314, 356, $_{4}$, 361, 365, 368, 676, 681, 713, D, 17, $_{1}$, 121, $_{2}$, 146, 216, 265, $_{2}$, F, 121, $_{2}$, G, 101, $_{2}$, 146, $_{5}$, 312, 356, $_{4}$, 368, GT, 146, R, 146, $_{4}$, Σικελίας, 101, $_{3}$, 161, 176, $_{1}$, 216, 337, 349, $_{1}$, 368, 694

ναοί (τύποι): ἀμφιπρόστυλοι, 23, 24, 99, 258, ἀραιόστυλοι, 742, ἀρχαϊκοί, 620, $_{3}$, 642, $_{2}$, ἀρχαϊκοὶ Ἰωνίας, 260, ἀττικοὶ ἰωνικοί, 120, 311, 354, διάστυλοι, 742, διπλοῖ, 4, 5, 5, $_{1}$, 258, 258, $_{4}$, δίπτεροι ἰωνικοί, 101, $_{2}$, 145, 533, δωρικοί, 120, 454, 541, 644, ἑξάστυλοι, 146, 350, $_{1}$, εὔστυλοι, 742, κλασσικοί, 459, $_{4}$, ὀκτάστυλοι, 101, $_{2}$, 145, 146, 350, $_{1}$, 391, περίπτεροι, 145, πυκνόστυλοι, 742, σύστυλοι, 742, χριστιανικοὶ εἰς τὸν Παρθ. καὶ τὸ Ἐρέχθειον, 422

ναὸς Dörpfeld, 11, $_{1}$, 17, $_{1}$, 36, 37, 40, 87

νάρθηξ χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν Παρθ., 424

Νεμαυσός (Nîmes), 129, $_{14}$

νεροφάγωμα μνημείου ΒΔ. γωνίας Παρθ., 652, 655, βάθρων β' ἀναβαθμοῦ, 653, 654

νεώριον Δήλου, 331, $_{2}$

νεὼς Ἀθηνᾶς, 37, 37, $_{2}$, 414, 415, 420, 421

νεὼς ἑκατόμπεδος, 75, 349, $_{5}$, $_{6}$, 350, 350, $_{1}$, 403, 404, 413, 422, 443, 685, 688, 698, 699

nivelettes, 130, βλ. καὶ σκαμνία ἄνισα

ξόανον Ἀθηνᾶς, 5, 6, 9, 32, πέπλος ξοάνου, 458, 458, $_{1}$,

ξοῒς ἐπικονημένη (ντισλίδικο), 40, 80, 150, 150, $_{2}$, 307, 513, 568

ξυλεία ὑποστηρίξεως μαρμαρίνων κεράμων, 597, $_{1}$

ξυλουργοί, 96

ὀβελοί: προσηλώσεως ἀσπίδων περιστυλίου, 214, σιδηροῖ ἐπισκευῆς κιονοκράνων προνάου, 301, 340, 465, ὀπισθονάου, 465

«ὁδηγοί» (κ. μαστόροι), 80, 179, $_{1}$

ὁδοὶ (viae) γείσων: ἀρχαιοτ. Παρθ., 17, ἰκτινείου Παρθ., 241, 242, 245, 256, 515, $_{5}$, 646, 747, χρωματισμός, 249

ὁδοποιοί, 96

οἰκήματα ταμιῶν Ἑκατομπέδου, 18

οἰκία τετράγωνος Νεμαυσοῦ, βλ. maison carrée

οἶκος τετράστυλος (αἰγύπτιος ἢ κορίνθιος), 358, 358, $_{6}$, οἶκος Μελεάγρου, ἐν Πομπηΐᾳ, 358, 359

Οἴτη, 151, $_{4}$

ὀκτάγωνον, 675, 735, ὀκτάγωνον ἀστεροειδές, 675

ὅλμοι δυτ. θύρας, 429, 430

Ὀλυμπία, 92, $_{77}$ 148, $_{1}$, 387, 399, 513, $_{4}$, 556, 558, $_{1}$, 561

Ὀλυμπίειον Ἀθηνῶν, 13, 19, 29, $_{3}$, 75, 161, $_{3}$, 283, $_{2}$, 391, 395, Ἀκράγαντος, 17, $_{1}$. 181, $_{1}$, 552 συν. σημ. σελ. 551

Ὄλυμπος, 151, $_{4}$

Ὄλυνθος, 399

ὁμοιότης σχημάτων ὡς σταθερὰ ἀναλογία ἀρχιτεκτονήματος κατὰ Thiersch, 700, 701, 702, 703, 704, 705, ἐφαρμοζομένη εἰς τὸν Παρθενῶνα, 701, 702, 703, 704

ὄνυξ (κανὼν ὠῶν ἰωνικοῦ κυματίου φατνωμάτων), 492

ὀπαὶ τριαίνης Ποσειδῶνος εἰς τὸ Ἐρέχθειον, 5, 6, 10

ὀπαῖον, 394, 397, 408, 411, 598

ὀπισθόδομος: ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 18, 32, 416, 416, $_{2}$, 417, 418, 419, ὡς θησαυροφυλάκιον, 418, 419, ἰκτινείου Παρθ., 100, 101, $_{1}$, 141, 258, 258, $_{3}$, 265, 267, 268, 270, 270, $_{1}$, 278, 290, 404, 407, 409, 410, 412, 413, 413, $_{3}$, 414, 415, 416, 416, $_{1}$, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 431, 443, 443, $_{3}$, 453, 454, 465, 467, 471, $_{2}$, 510, 596, 599, 647, 684, 685, 732, ἀναλογίαι, 684, 685, ὀνομασία, 413, 415, 424, προορισμός, 413, 423, πυρκαϊά, 421, 422, 430, 471, $_{2}$, ὡς σκευοφυλάκιον, 423, 423, $_{8}$ ὡς ταμεῖον, 413, $_{2}$, 415, 415, $_{6}$, 417, 418, 419, ὡς χῶρος φυλάσσων τὸν συμμαχικὸν θησαυρόν, 424, βλ. καὶ κυρίως Παρθενῶνα

ὀπισθόναος; ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 73, 75, 87, ἰκτινείου Παρθ., 99, 100, 136, 261, 264, 265, 267, 301, $_{1}$, 303, 309, 311, 314, 318, 331, 332, 347, 407, 410, 417, 430, 431, 432, 433, 435, 436, 437, 437, $_{3}$, 438, 442, 443, 443, $_{3}$, 446, 453, 454, 462, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 477, 495, 501, 502, 504, 505, 508, 532, 532, $_{2}$, 539, 591, 647, 662, 685, 686, 725, ζημίαι, 464, 467, 468, ὡς θησαυροφυλάκιον, 437, 437, $_{3}$, πυρκαϊά, 403, $_{1}$, 464, 464, $_{1}$, 469, 532, 532, $_{2}$, 631, ὡς ταμεῖον τοῦ Κράτους, 443, 443, $_{3}$

ὅπλα φυλασσόμενα εἰς τὸν κυρίως Παρθενῶνα, 423, $_{8}$

ὀπταπάτη, 217

ὄργανα μουσικὰ φυλασσόμενα εἰς τὸν κυρίως Παρθενῶνα, 423, $_{8}$

ὀρθογραφία (πρόσοψις), 693, 695, 707

ὀρθογώνια: δυναμικά, 716, 717, 718, 721, δυναμικὰ μὲ σχέσιν πλευρῶν $\sqrt{5}$ καὶ Φ, 628, 718, παρθενωνείου τύπου, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, στατικά, 716

ὀρθοκέραμοι, 730

ὀρθοστάται μαρμάρινοι: ἀρχαιοτ. Παρθ., 16, 73, ἰκτινείου Παρθ., μακρῶν τοίχων, 268, 270, 271, 272, 272, $_{2}$, 273, 274, 280, 281, 285, 288, 313, 314, 327, 332, 349, 351, 400, 520, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 532, 533, 534, 535, 536, 540, 591, παραστάδων ὀπισθονάου, 439, 439, $_{1}$, ἐγκαρσίων τοίχων, 279, 289, 290, 292, τοίχων προνάου, 468, τοίχων σηκοῦ, 264, 265, 265, $_{1}$, 267, 364, 366, 451, τυμπάνου ἀετώματος, 292, 518, 518, $_{4}$, $_{5}$, 519, 520, 529, 530, 531, 545, ξύλινοι: ζευκτῶν, 596, θύρας, 290,

ὀροφὴ ἰκτινείου Παρθ., 100, 237, 258, 280, 403, 408, 454, 471, 475, 477, 480, 485, $_{4}$, 495, 508, 509, 589, 599, διάταξις, 471, 477, 495, 504, 508, ἕδρασις, 280, πυρκαϊά, 339, 471, $_{2}$, ὀροφὴ στενῶν πλευρῶν, 410, 456, 460, 471, 480, 493, 504, προνάου, 267, 309, 311, $_{1}$, 410, 471, 477, 504, ὀπισθονάου, 267, 410, 464, 469, 477, 504, 505, ξυλίνη: 267, 361, 365, 367, 394, 395, 398, 405, 405, $_{3}$, $_{3}$, 408, 409, 471, 509, 597, $_{1}$, κυρίως ναοῦ, 509, ὀπισθοδόμου, 405, 405, $_{2}$, $_{3}$, 408, 409, 410, 509, 510, ἀναπαράστασις, 509, 510, ὀροφὴ ναοῦ Ἀπόλλωνος Βασσῶν, 477, 477, $_{3}$, Ἡφαιστείου, 508, ναοῦ Νεμέσεως Ραμνοῦντος, 508, ναοῦ Ποσειδῶνος Σουνίου, 508

Ὄσσα, 151, $_{4}$

οὐρανίσκος φατνωμάτων Παρθενῶνος, 485, 485, $_{2}$, 493, 494, 494, $_{1}$, 495, 495 συν. σημ. σελ. 494, 503, 508, 647, διαστάσεις, 485

ὄψεις δυτ. ἀετώματος ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 26, 39, 40

παιγνιδισμὸς φωτός: ἐπὶ τοῦ ἄβακος, 194, ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων, 575, ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ γείσου, 241, ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς ζωφόρου, 241, ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ, 257, ἐπὶ τῶν φύλλων τῶν ἡγεμόνων κεράμων, 619, ἐπὶ τῶν κιονοστοιχιῶν, 196, 197, 198, ἐπὶ τῶν μετοπῶν, 233, εἰς τὸ κυματοειδὲς ἀνάπτυγμα τῶν ραβδώσεων, 180, 745, προερχόμενον ἐκ τῶν ὁριζοντίων καὶ κατακορύφων καμπυλοτήτων, 539

Palais du Corps Législatif Παρισίων, 175

παλαστή, 698, 699, $_6$

Παλέρμον, 226 συν. σημ. σελ. 225

Παναγία τῶν Παρισίων (Notre Dame), 674, 675

Παναθήναια Μεγάλα, 37, 93, 349, $_5$, 371, 372, 383, 403, 423, 458, πομπή, 99, $_2$, 318, 423, 639, 664, 664, $_2$, 665, ἐπὶ τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθ., 23, 458, 459, 460, 461, σύνθεσις πομπῆς, 458

Πανδρόσειον, 5, $_2$, 8, 10, 26, $_3$, 420

Πάνθεον Παρισίων, 175, 705, Ρώμης, 357

παραβολή (καμπύλη β' βαθμοῦ), 131, 132, 132, $_3$, 134

παράγομφοι, 206, $_2$, 271, 272, 283, 283, $_2$, $_3$, ἀετωμάτων, 513, 545, ζωφόρου, 456, ὀρθοστατῶν τοίχων, 271, 272, 520, φατνωμάτων, 501, χρῆσις, 283

παραετίς, βλ. σῖμα

παρὰ μῆκος, 273, 280

παραστάδες: ἀρχαιοτ. Παρθ., 16, ἰκτινείου Παρθ., 99, 103, 265, 270, 272, 272, $_2$, 274, 278, 279, 283, 295, 308, 309, 310, 311, 314, 315, 316, 319, 320, 322, 324, 629, 635, ἐπίκρανον, 280, 310, 314, 315, 315, $_1$, 316, 318, 364, 629, 645, $_3$ (χρωματισμὸς ἐπικράνου, 645, $_3$), παραστάδες προνάου, 439, ὀπισθονάου, 437, 439, 439, $_1$, 441, 442, 443, 443, $_3$, ναοῦ Ποσειδῶνος Σουνίου, 74

Παρθενών: πρωταρχικός (Urparthenon), 33, 35, 37, 38, 40, 48, Ἑκατόμπεδον (ἀρχαῖος ναὸς ἢ Παρθενὼν I), 5, 5, $_2$, $_3$, 6, 8, 9, 10, 11, 18, 19, 22, 23, 23, $_{7, 8}$, 24, 26, 27, 31, 33, 34, 35, 37, 40, 45, 46, 50, 62, 64, 76, 77, 87, 91, 93, $_4$, 99, 100, 111, $_2$, 214, 248, $_2$, 250, $_1$, 413, 414, 415, 416, 419, 421, 422, 424, 443, 443, $_3$, 454, $_3$, 471, $_2$, 620, $_3$, Παρθενὼν II (κιμώνειος, ἀρχαιότερος), 13, $_5$, 15, 32, 45, 46, 48, 50, 57, 64, 68, 68, $_1$, 69, 70, 71, 72, 73, $_2$, 74, 75, 76, 77, 85, 86, 87, 87, $_2$, 88, 88 συν. σημ. σελ. 87, 89, 91, 93, $_6$, 99, 100, 100, $_1$, 101, $_{1, 3}$, 103, 104, 104, $_{1, 3}$, 105, 111, 119, 120, $_3$, 125, 129, 154, $_3$, 155, 245, 258, 264, 268, 289, 298, $_4$, 354, 356, $_1$, 424, 449, $_5$, 632, 633, 634, 635, 637, 638, 639, 640, 641, 693, $_1$, Παρθενὼν ἰκτίνειος ἢ περίκλειος, πολλαχοῦ, Παρθενὼν χριστιανικός, 348, 351, $_{1, 4}$

Πάτραι, 385, $_3$

πάτωμα ἄνω ὀρόφου στοᾶς Παρθ., 367, 368, κλίμακες ἀνόδου, 367, 368

Πειραιεύς, 95, $_{11}$, 385, $_3$

Πελοποννησιακὸς πόλεμος, 93, 319, 318, $_4$

πεντάγωνον ἀστεροειδές (πεντάλφα), 675, 725, 730, 735

Πεντέλη, 80, 86

πέπλος ξοάνου Ἀθηνᾶς, 458, 458, $_1$, ὡς ἱστίον ἱερᾶς τριήρους, 458, παράδοσις πέπλου, 458, βλ. καὶ ξόανον

Περαχώρα, 512, $_3$

Πέργαμος, 368

περίστασις ἰκτινείου Παρθ., 104, $_9$, 106, $_5$, 141, 145, βλ. καὶ κιονοστοιχία

περιστύλιον: ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 19, 21, 24, 29, 31, 32, 35, 39, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 86, 92, ἰκτινείου Παρθ., 1, 97, 101, $_1$, 143, 144, 151, $_3$, 156, 190, 197, 198, 199, 233, 233, $_1$, 249, 256, 258, 261, 297, 300, 302, 303, 365, 366, 398, $_5$, 439, 466, 471, 472, 477, 485, 504, 632, 651, 683, 725, 727, 728, 729, βλ. καὶ κιονοστοιχία, περιστύλιον

ἐσωτερικόν, 352, 354, 509, βλ. καὶ κιονοστοιχία ἐσωτερική
περιτένεια, 60, 63, 108, 108, $_2$
περόναι σιδηραῖ κιονοκράνων, βλ. ὀβελοὶ
πεσσοὶ γωνιαῖοι ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν, 359, 360, 361
πεσσὸς ἀντικαταστήσας ἕνα τῶν κιόνων τοῦ κυρίως Παρθ., 407, $_5$,
πῆχυς ξύλινος (κανών), 143
Πίνδος, 151, $_4$
πλάκες: δαπέδου ναοῦ, 351, 356, 377, 408, 432, 433, ζωφόρου, 456, ἑδραζόμεναι ἐπὶ τῶν ἡμιδοκίων, 475, 477, 477, $_4$, μεταδόκιοι, 462, 505, 508, στέγης ἐκ παρίου μαρμάρου, 400 συν. σημ. σελ. 399, ὑποδόκιοι, 366, φατνωματικαί, 480, 485, 499, 503, 508
Πλαταιαί, μάχη Πλαταιῶν, 88 συν. σημ. σελ. 87
πλινθίδες, 285, 286, 400, σηκοῦ, 265, 267, 272, 272, $_1$, 280, 292, 364, 366, 366, $_1$, 451, 461, 516, τοίχων ἐγκαρσίων, 279, τοίχων ὀπισθοδόμου, 410, $_1$, τοίχων ὀπισθονάου, 314, προνάου, 313, $_2$, 327, ἀναθύρωσις, 281, ἁρμοὶ ὤσεως 280, 281, 282, διάτονοι, 272, 272, $_3$, 273, 280, 289, δρομικαί, 273, καμπυλότης, 281, κλίσις, 281, μῆκος 279, 279, $_3$, 292, τοποθέτησις, 283, ὕψος, 279, 279, $_3$
πλοκὴ λίθων εἰς τὴν σύνδεσιν ἐγκαρσίων καὶ μακρῶν τοίχων, 280
ποικιλμάτια παραστάδων, 334, τυμπάνων θυρῶν ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν, 337, 339, 339, $_1$
ποικιλταί, 96
πόλοι: κιόνων ἰκτινείου Παρθ., 151, 151, $_2$, $_4$, 153, 298, 347, κιόνων ναοῦ Ποσειδῶνος Σουνίου, 151, $_4$
Πομπηία, 399
Πόρις, 156, $_1$
πούς, 696, $_2$, 698, 699, 699, $_6$, κυρίως Ἑλλάδος, 699, Παρθενῶνος, 700, Προπυλαίων, 700, Σικελίας, 700, αἰγινιτικός, 72, 697, ἀττικός, 349, 350, $_1$, δωρικός, 72, $_1$, 147, 350, 350, $_1$, 697, ἰωνικός, 72, $_1$, σολώνειος 71, 72, 264, 638, 697, φειδώνιος, 697, καθορισμὸς ποδός, 698, 699: κατὰ Aurès 692, $_2$, 698, 699, κατὰ Dinsmoor, 699, κατὰ Dörpfeld, 698, 699, κατὰ Peccard, 696, $_2$, 698, κατὰ Penrose, 696, $_2$, 698, κατὰ Stevens, 699, κατὰ Stuart, 698
Πριήνη, 267, 399
Primaporta Ρώμης, 327, $_1$
πρόβολοι ἀετωμάτων 526, 527, 528, 529 530, 530, $_2$, 584, $_5$, 587, διαστάσεις, 526, ἐντομαί, 584, 587, πάκτωσις, 530
πρόδομος, 293, 293, $_3$
Πρόμαχος Ἀθηνᾶ, 402, $_1$, 656, 715
πρόμοχθοι: γείσων ἀρχαιοτ. Παρθ., 17, 17, $_2$, 19, γείσων ἰκτινείου Παρθ., 138, 195, 207, $_2$, 241, 241, $_2$, 242, 245, 257, 515, 515, $_5$, 611, 623, 646, 647, κλίσις, 241, χρωματισμός, 195, 249
πρόναον, 293, 293, $_1$
πρόναος: ἀρχαιοτ. Παρθ., 73, 75, 86, ἰκτινείου Παρθ., 99, 100, 136, 136, $_3$, 141, $_1$, 151, $_3$, 155, 190, 261, 264, 267, 293, 293, $_1$, 295, 297, 300, 301, 302, 309, 311, 311, $_1$, $_3$, 313, 318, 318, $_4$, 319, 324, 327, 329, 331, 332, 340, 347, 349, 366, 410, 431, 432, 433, 435, 436, 438, 442, 446, 456, 462, 464, 465, 468, 471, 477, 495, 501, 502, 504, 508, 591 647, 685, 686, 725, ζημίαι, 339, 468, κίονες, 308, 309, 311, 313, 315, 319, 320, 322, 339, 340, $_2$, 341, 398, 403, 436, 437, 438, 460, 468, 468, $_2$, 469, 508, 638, πυρκαϊά, 403, $_1$, φωτισμός, 313
προνήιον, 293, 293, $_2$
proportio, 670, βλ. καὶ ἀναλογία
Προπύλαια, 7, 72, 101, 103 συν. σημ. σελ.

101, 106, $_8$, 112, $_2$, 120, $_3$, 147, 154, $_3$, 156, $_1$, 161, 162, 164, 225, $_1$; 245, 253, $_5$, 312, 315, 405, $_3$, 408, 459, 485, 485, $_2$, 494, $_1$, 495 συν. σημ. σελ. 494, 519, 520, $_1$, 523, 556, $_6$, 557, 561, 577, 598, 635, 636, 655, 656, 657, 658, 665, 679, 700, 711, 714, 715, 736, ὡς σημεῖον ὁράσεως ὀπτικῶν γωνιῶν μνημείων Ἀκροπόλεως, 714, προπύλαια Ἐλευσῖνος, 408, 408, $_2$

πρόπυλον Ἀκροπόλεως (προμνησίκλειον), 24, 27, 656, 657, 659, 660, 662, 664, 664, $_2$, 668

προσανατολισμὸς Παρθ., 41, 51, 736

προστάσεις: ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 23, 32, 78, 85, 101, $_1$, ἰκτινείου Παρθ., 99, 100, 101, $_1$, 148, $_3$, 258, $_2$, 261, 265, 295, 297, 298, 443, 443, $_1$, 446, 454, 638, προνάου, 145, 309, 315, 319, 431, 437, 466, ὀπισθονάου, 145, 309, 319, 416, 431, 432, 439, 441, 443, $_3$, 539

πρόστασις Κορῶν Ἐρεχθείου, 6, 31, 91, $_6$

προστομιαῖον (Puteal) Μαδρίτης, 585

πτερὸν ἰκτινείου Παρθ., 101, 103, 106, 106, $_4$, 141, 143, $_8$, 145, 147, 237, 253, 255, 258, 260, 261, 262, 280, 351, 354, 395, 410, 436, 439, 435, 446, 449, 456, 460, 464, 504, 744, 744, $_1$, 752, ὀροφή, 410, 456, 460, 471, 480, 493, 504

πτέρωμα, 141, 145

πύλαι ναοῦ Ἑκάτης εἰς Λάγινα, 331, $_2$

Πύλος, 180

πύργος Ἀνέμων, 312, $_7$, βυζαντινοῦ κωδωνοστασίου, 288, 288, $_1$, 347, 433, 467, 468, $_1$, $_2$, σκευοφυλάκιον ἄνω πύργου, 467, 468

πυρκαϊά: ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 82, 32, $_1$, 85, 86, 87, 403, $_1$, ἰκτινείου Παρθ. (ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους), 403, $_1$, (Ἑλληνιστικῶν χρόνων), 97, (Ἑρούλων), 369, 402, 403, 403, $_1$, 420, 420, $_3$, (ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος), 443, (τοῦ 406 π.Χ.), 471, προνάου, 403, $_1$, ὀπισθονάου, 403, $_1$, 464, 464, $_1$, 469, 532, 532, $_2$, 631, ὀπισθοδόμου, 421, 422, 430, 471, $_2$, σηκοῦ, 471, $_2$

ῥαβδώσεις: κιόνων περιστυλίου ἀρχαιοτ. Παρθ., 79, 80, 83, κιόνων περιστυλίου ἰκτινείου Παρθ., 96, 138, 148, 153, 154, 155, 162, 166, 166, $_2$, 175, 175, $_{5, 6, 9}$, 177, 177, $_1$, 178, 179, 179, $_1$ 180, 180, $_3$, 181, 185, 187, Z89, 190, 191, 196, 229, 438, 632, 745, 746, ἀκμή, 148, 150, 154, 162, 166, $_2$, 171, 174, 177, 178, 179, 180, 185, 189, 303, 347, 438, ἀξία αἰσθητική, 180, ἀριθμός, 175, 175, $_5$, καμπυλότης, 177, 178, χάραξις, 175, $_3$, ῥαβδώσεις κιόνων προνάου, 297, 299, 299, $_3$, 300, 303, 305, 306, 307, 308, 308, $_3$, 315, 322, 325, ἀκμή, 299, 300, 303, 308, 308, $_3$, χάραξις, 299, 299, $_3$, ὀπισθονάου, 433, 436, ἀκμή, 433, ῥαβδώσεις ἐσωτερικῶν κιόνων, 356, 362, 363, 364, 366, καμπυλότης, 363, 364

Ῥαμνοῦς, 103 συν. σημ. σελ. 101, 609

ῥίνη (λίμα), 568

ῥυθμὸς ἁρμονικὸς κιονοστοιχιῶν διὰ τῶν ἱππευόντων ἄλφα, 726, 727, 728, 729, δωρικός, 135, φειδιακός, 445

ῥυθμοὶ ὀργανικοί (ἑλληνικοὶ ναοί, γοτθικαὶ βασιλικαί), 675, τρισδιαστάτων χώρων (Ἀναγεννήσεως, βυζαντινός, ῥωμαϊκός, ῥωμανικός), 675

ῥυμοί (ῥάφια), 404

Σαλαμὶς Κύπρου, 214

Σάμος, 260, $_1$

σαρκοφάγος Κλαζομενῶν, 253, $_5$

Σαρωνικὸς κόλπος, 736

scamilli impares, βλ. σκαμνία ἄνισα

σελίδες (πλάκες φατνωμάτων), 461, 477, 477, $_4$ 492

semimetopion, βλ. ἡμιμετόπιον

σηκός: ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 32, 454, $_3$, ἀρχαιοτέρου Παρθ., 62, 67, 71, 72, 74, 75, 78, 87, ἰκτινείου Παρθ., 18,

73, 75, 75 συν. σημ. σελ. 74, 99, 100, 101, 103, 104, $_{3}$, 114, 136, 144, 145, 175, 175, $_{3}$, 199, 258, 258, $_{7}$, 260, 261, 263, 264, 265, 279, 291, 292, 295, 299, 301, 331, 332, 349, 354, 366, 368, 369, 370, 371, 373, 377, 380, 383, 387, 388, 398, $_{5}$, 400, 404, 407, 412, 417, 419, 431, 437, 439, 443, $_{3}$, 445, 447, 449, 451, 454, 458, 459, $_{4}$, 469, 471, 475, 477, 485, 495, 497, 508, 516, 534, 539, 591, 596, 598, 631, $_{1}$, 634, 638, 641, 642, 647, 651, 683, 684, 685, 686, 688, 694, 701, 703, 725, 732, 729, 744, 750, 752, δάπεδον, 331, 332, 383, 387, 388, 471, $_{2}$, 639, εὐθυντηρία, 263, καμπυλότης, 354, κρηπὶς 261, 262, 263, 264, 270, τοῖχοι, 167, 172, 199, 249, 256, 261, 263, 265, 285, 286, 370, 456, 458, 477, 497, 516, 534, 596, 634, 641, 642, 644, 647, 694, 744, 750, κλίσις, τοίχων, 175, $_{1}$, 750, σηκὸς ναοῦ 'Απόλλωνος Κορίνθου, 100, $_{1}$, σηκοὶ ἀρχαϊκοί, 260, 260, $_{1}$, ναῶν Σικελίας, 695, βλ. καὶ κυρίως ναὸς

σημεῖα (καὶ σημεῖαι) (ἐγκοπαί, κ. μπάξια), 55, 57, 155, 155, $_{1}$, 156, $_{1}$, 298, 299, $_{1}$, τοποθετήσεως ἐσωτ. κιόνων, 369, ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τοῦ ναοῦ τῆς 'Αφαίας, 299, $_{1}$

σημεῖα (μαρτύρια) λατρείας 'Ερεχθέως, 5

Σικελία, 19, 259 συν. σημ. σελ. 258, 265, 670, 694

σῖμαι: ἀρχαϊκαὶ περσικῆς ἐπιχώσεως, 33, 'Εκατομπέδου: ἐπαετίδες, 19, παραετίδες, 15, 17, 25, 25 συν. σημ. σελ. 24, 26, 27, 28, 29, 38, 40, διακόσμησις, 17, 556, 557, $_{9}$, ἰκτινείου Παρθ.: ἐπαετίδες, 17, 513, 545, 547, 548, 548, $_{1}$, 549, 553, 554, 555, 556, 556, $_{1}$, 537, 562, 566, 600, 601, 602, 610, 611, 611, $_{1}$, 612, 629, ἀρθρώσεις ζητοειδεῖς, 549, διακόσμησις, 556, 557, ἐξοχή, 610, 611, ovolo (κυμάτιον), 548, $_{1}$, 556, 556, $_{1}$, παραετίδες, 191, 340, 549, 642, $_{2}$, 646, 648, ἀρθρώσεις ζητοειδεῖς, 340, διακόσμησις, 340, 642, $_{2}$, 648, χρωματισμός, 642, $_{2}$, 648, σῖμα ναοῦ 'Αθηνᾶς Νίκης, 557, ναοῦ 'Ιλισοῦ 556

σκαμνία ἄνισα (scamilli impares, nivelettes), 129, 130, 131, 132, 134, 171, $_{1}$, 587

σκεύη οἰκιακὰ φυλασσόμενα εἰς τὸν κυρίως Παρθ., 423, $_{8}$

σκεύη ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ φυλασσόμενα εἰς τὸν πρόναον, 318, 318, $_{5}$, 319, 320

Σκευοθήκη Φίλωνος, 331, $_{2}$, 361, 596, $_{1}$, 599, $_{1}$, $_{4}$, ἐπιγραφὴ Σκευοθήκης, 361, $_{2}$

σκούφια στέγης (Walmdach) 'Εκατομπέδου, 34

σκυτάλαι (κατρακύλια), 95, 95, $_{8}$

σκυτοτόμοι, 96

Σπηλιὰ Πεντέλης, 95, $_{8}$

σταγόνες: προμόχθων 'Εκατομπέδου, 19, ἰκτινείου Παρθ., κανόνων ἐπιστυλίου, 205, $_{1}$, 207, 207, $_{2}$, 208, 208, $_{1}$, 211, $_{2}$, 446, 447, 449, 646, 747, γενέτειραι, 207, 207, $_{2}$, σκιοφωτισμός, 208, σταγόνες προμόχθων, 138, 242, 245, 256, 257, 646, χρωματισμός, 249

σταθμοὶ ἢ σταθμὰ θυρῶν, 270, 314, 324, 325, 331, 332, 341, 425, 425, $_{11}$, 428, 430, κλίσις, 425, 428

στεγαστῆρες, 600, $_{2}$

στέγη ἰκτινείου Παρθ., 96, 105, 106, 111, 112, $_{4}$, 121, 199, 205, 238, 241, 242, 257, 238, 394, 397, 398, 464, 471, 548 549, 550, 561, 562, 565, 566, 576, 589, 596, 598, 599, 600, $_{2}$, 602, 603, 608, 611, 613, 630, 748, 750, ἀμείβοντες, 398, διάταξις, 397, 398, ζευκτά, 395, 596, κλίσις, 238, 241, 550, 561, 562, 565, 591, 599, 602, 603, 608, σκελετὸς ξύλινος, 464, 471, 589, 599

στερεοβάτης: ἀρχαιοτ. Παρθ., 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 50, 52, 52, $_{5}$, 55, 60, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 75, 76, 87, 103, 104, 104, $_{1}$, $_{3}$, 106, ἰκτινείου Παρθ., 116, 135, $_{3}$, 138, 632, 688, 690

στῆλαι: ἀναθηματικαὶ ΒΔ. γωνίας Παρθ., 655, ἐπὶ τῆς βραχοτμήτου κλίμακος, 664, 665, ἐπιτύμβιοι: ἀττικαὶ 5ου αἰ., 567, $_1$, 571, 629, 630, Διαγόρου, 627, Δορυλαίου, 627, $_6$, ἰωνικαί, 577, 621, 627, κερκυραϊκαί, 536, 627, σαμιακαί, 621, $_4$, 627, Τρωάδος, 627, $_6$
στήλη χαλκῆ ἑκατομπέδου ναοῦ, 422, 423, $_{11}$, 424, 424 συν. σημ. σελ. 423
Στοά: Ἀττάλου, 327, $_1$, 611, ἀγορᾶς Θάσου, 129, Θορικοῦ (Τελεστήριον), 84, ἀγορᾶς Κορίνθου, 129, 234, Πελλήνης, 327, $_1$, βόρειος Πριήνης, 208, $_2$, Ἀναθημάτων ἱεροῦ Σαμοθράκης, 314, ὑπερῷαι στοαί, 395, Φιλώνειος, 83
στοιβή, 142, 142, $_2$
στορά, 142, 142, $_2$
στρεπτοσύνδεσμοι, 532
στροφεῖς: ξυλίνης θύρας προνάου, 332, θυροφύλλων κιγκλίδων, 323, 324, 327
στρόφιγγες δυτ. θύρας, 327, $_4$, 430
στρῶμα πτεροῦ, 141, 141, $_1$, $_2$, 144
στρωτῆρες κέραμοι, βλ. κέραμοι
στυλοβάτης: περιστυλίου ἀρχαιοτ. Παρθ., 17, 65, 67, 68, 70, 71, 74, 76, 84, 86, 87, ἐσωτερικός, 86, περιστυλίου ἰκτινείου Παρθ., 87, 101, 103, 106, 106, $_6$, 112, $_2$, 113, 117, 119, 120, 120, $_3$, $_5$, 121, 123, 124, 126, 127, $_2$, 129, $_4$, 130, 131, 132, 132, $_2$, 135, 135, $_3$, $_5$, 136, 137, 140, 141, 141, $_1$, 142, 143, 143, $_3$, $_8$, 144, 145, 146, 147, 150, 154, 155, 156, 161, 162, 163, 164, 166, 170, 171, 172, 173, 174, 175, $_9$, 179, $_1$, 191, 193, 194, 217, 218, 219, 220, 221, 259, 263, 264, 295, 298, 301, 319, 320, 322, 323, 339, 343, 344, 345, 346, 533, 610, 611, 637, 659, 686, 689, 691, 693, 696, 698, 701, 712, 752, ἀκμή, 161, 171, διαίρεσις διὰ τοῦ 100 πρὸς εὕρεσιν τοῦ ποδός, 698, 699, καμπυλότης, 173, 174, 193, 217, 218, 220, 264, 295, 343, 533, 690, 691, 692, 732, στυλοβάτης προστάσεων, 264, 295, 327, προνάου, 351, 433, 437, ὀπισθονάου, 431, 432, $_1$, 433, 437, 438, 442, σηκοῦ, 331, καμπύλη στυλ. σηκοῦ, 264, ἐσωτ. κιονοστοιχιῶν, 368, 369, 387, 387, $_1$, 389, στυλοβάτης περιστυλίου ναοῦ Διὸς Ὀλυμπίας, 114, ναοῦ Μέσσων Λέσβου, 131
στυλοθήκη (ἱστοθήκη) ἀγάλματος Ἀθηνᾶς, 376, 377, 378
στυλωτὴρ θυροφύλλων, 327
Σύβαρις, 399
σύμβολα ἀποτρόπαια ἐπὶ τῶν τυμπάνων τῆς θύρας τοῦ προνάου, 334, 334, $_3$
συμμετρία, 669
σύμπλεγμα ἀναθηματικὸν ΝΔ. γωνίας Παρθ., 653, Θησέως καὶ Μινωταύρου 667
συναγωγαὶ Γαλιλαίας, 359
σύνδεσις ἐγκαρσίου καὶ μακρῶν τοίχων, 280, θυραίων καὶ μακρῶν, 280
σύνδεσμοι διπλοῦ ταῦ: Ἑκατομπέδου, 21, 66, 67, ἰκτινείου Παρθ. ἐδάφους ἀετωμάτων, 513, ἀναθημάτων, 236, γείσων, 249, 513, 515, 545, δοκῶν καὶ μεταδοκίων, 501, θράνου, 256, λίθων ἐξωτ. ἐπιστυλίου, 206, 206, $_1$, $_2$, ἐπιστυλίου ἐσωτ., 454, εὐθυντηρίας, 108, 108, $_5$, 109, ὀρθοστατῶν, 268, 272, 520, 531, πλακῶν ζωφόρου, 456, φατνωματικῶν πλακῶν, 485, πλίνθων ἐγκαρσίων τοίχων, 280, προβόλων, 530
συνθέσεις αὐτοτελεῖς μεταξὺ μετακιονίων (κατὰ Stillwell), 660
συντεταγμέναι παραβολικῆς καμπυλότητος κρηπῖδος ἰκτινείου Παρθ., 133
Συρία, 368, 591
σφηκίσκος (βλ. καὶ ἐπιτεγίδες), 589, $_1$, 591, 596, 599
συστολὴ (γωνιαία) κιόνων περιστυλίου, 197, 197, $_2$, 198, 199, 299, 677, 693, 694, 750, 751, 752, κιόνων προστάσεων, 449
σφόνδυλοι: κιόνων ἀρχαιοτ. Παρθ., 67, 72, 74, 74, $_8$, 76, 77, 78, 78, $_1$, $_2$, 79, 80,

81, 82, 83, 84, 85, 86, 86, $_2$, 87, 88, 91, 92, 636, ἐντειχισμένοι εἰς τὸ Β. τεῖχος, 436, 437, 638, ἡμιτελεῖς, 67, 153, $_4$, 179, $_4$, κιόνων περιστυλίου ἰκτινείου Παρθ., 130, 147, 147, $_{5, 6}$, 150, 150, $_4$, 151, 151, $_3$, 153, 153, $_{1, 4}$, 154, 155, 156, 156, $_1$, 163, 170, 172, 179, 180, 194, 343, 344, 347, 438, 635, 637, 644, κλίσις, 343, λάξευσις, 150, 154, $_3$, σειρὰ τοποθετήσεως, 155, συναρμογή, 150, ὕψος, 147, ἀνώτατοι, 187, 192, 193, $_2$, γενέτειραι ἀνωτάτων, 171, κλίσις, 171, 172, 173, 174, 343, κατώτατοι, 343, 344, γενέτειραι κατωτάτων, 171, 172, κλίσις, 171, 173, 174, σφόνδυλοι γωνιαίων κιόνων, 219, 220, κιόνων προστάσεων, 298, 299, 300, 301, κιόνων προνάου, 308, 309, 468, ἀνώτατοι, 325, κατώτατοι, 308, 308, $_3$, 309, 322, κλίσις, 308, 309, ὕψος, 308, 308, $_3$, κιόνων ὀπισθονάου, 433, 433, $_2$, ἐσωτερικῶν κιόνων, 363, 364, σφόνδυλοι ἀρχαϊκῶν μνημείων Ἀκροπόλεως, 151, $_1$, ναοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου, 151, $_1$, ναοῦ Ποσειδῶνος Σουνίου, 131

σφραγὶς Σολομῶντος, βλ. ἑξάγραμμον

σχέσεις ἀναλογικαὶ Παρθενῶνος: κατὰ Dinsmoor, 692, κατὰ Gruben, 692, 693, κατὰ Koch, 697, κατὰ Lawrence, 692, κατὰ Lloyd, 768, 679, 680, 682, 684, 685, 693, κατὰ Marquand, 692, κατὰ Plommer, 692, κατὰ Theuer, 686, 687, 688, 691, 692, κατὰ Thiersch, 703, 704, σχέσεις ἀριθμητικαὶ ἀρχαϊκῆς ναοδομίας, 701, ἀριθμητικαὶ κατὰ Βιτρούβιον, 696, 697, ἀρχιτεκτονικῆς καὶ μουσικῆς, 742, δυναμικαὶ ἢ γεωμετρικαὶ Παρθ. κατὰ Hambidge 147, $_2$

σχέσεις ἀναλογικαὶ ναῶν: Ἀπόλλωνος Κορίνθου, 693, $_2$, Ἀφαίας Αἰγίνης, 693, $_2$, ναῶν Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας, 693, $_2$, 694

σχήματα γεωμετρικά, σχέσιν ἔχοντα μὲ τὴν χρυσῆν τομήν, 673, ὀρθογώνια πλαγιασμένα, 738, ὀρθογώνια τοῦ χρυσοῦ ἀριθμοῦ, 732

σχοινοποιοί, 96

σωλῆνες (στρωτῆρες κέραμοι), 600, $_2$

ταινία: γείσου ἰκτινείου Παρθ., 238, 249, 532, διακόσμησις, 249, 249, $_6$, ἐξωτερικοῦ ἐπιστυλίου ἀρχαιοτ. Παρθ., 17, ἰκτινείου Παρθ., 206, 207, 208, 210, 211, 213, 216, 233, $_4$, 249, 274, 446, 447, 449, 645, 660, 747, ἐσωτερ. ἐπιστυλίου, 365, 453, 454, 456 διακόσμησις, 210, 211, 249, 645, ταινία θράνου, 253, 255, 464, σίμης ἀρχαίου ναοῦ Ἀθηνᾶς, 24, 24, $_6$, 27, φατνῶν, 502, 505, 508

ταμεῖα θεᾶς εἰς τὸν ὀπισθόδομον τοῦ Ἑκατομπέδου, 32

ταμίαι θεᾶς, 413, $_3$, 415, 415, $_6$, 418, 419, 421, 423, $_{11}$, 424, $_3$, 443, 443, $_3$, *ταμίαι ἐν τῇ παραστάδι*, 443, $_3$

τάσις ἀνθρωποκεντρική, 171, $_2$, 197

ταῦρος χαλκοῦς, ἀνάθημα εἰς τὸν Παρθ., 667, 668, ἀνάθημα Δελφῶν, 668, Ὀλυμπίας, 668

Τεγέα, 399

τέθριππον Σελήνης Ἀν. ἀετώματος, 581, ἵππος τεθρίππου (Urpferd), 581, Δυτ. ἀετώματος, 165, 466

τείχη: Βόρειον (Θεμιστόκλειον), 19, 31, 32, 33, 64, 66, 77, 78, $_2$, 86, 87, 91, 153, $_4$, 179, $_1$, 638, Μακρά, 93, Νότιον (Κιμώνειον), 16, 24, 38, 45, 46, 232, $_1$, Πελαργικόν, 13, 24, 27, 41, 42, 45, 46, 54, $_3$

τέκτονες, 96

Τελεστήριον ἀρχαϊκὸν Ἐλευσῖνος, 29, $_3$, περίκλειον, 557

τέμενος Μαλοφόρου, 316

τεταγμέναι παραβολικῆς καμπυλότητος κρηπῖδος ἰκτινείου Παρθ., 133

τετμημέναι παραβολικῆς καμπυλότητος κρηπῖδος ἰκτινείου Παρθ., 133
τετραγωνισμός, 673, 675
τετράγωνον, 735, στροβιλιζόμενα τετράγωνα, 735
τετράξυλα (κάσες) θυρῶν, 325
τέχνη ἐγκαυστική, 646, 646, $_1$
τζαμίον εἰς τὸν Παρθενῶνα, 288, $_1$, 468, 468, $_2$, 477 συν. σημ.σελ. 475
Τῆνος, 151, $_4$
Thora, 359
Τίρυνς, 180
τοιχοβάτης: κυματιοφόρος ἀρχαιοτ. Παρθ., 74, 85, 87, 145, 290, 291, 292, 313, 634, 635, 687, 688, σηκοῦ ἰκτινείου Παρθ., 144, ἐγκαρσίου σηκοπροδομίου τοίχου, 354, 432, μακρῶν τοίχων, 263, 265, 265, $_1$, 271, 349, 349, $_2$, 351, ναοῦ Ἀρτέμιδος Σάρδεων, 129, Ποσειδῶνος Σουνίου 635, $_1$
τοιχογραφίαι βυζαντιναὶ ὀπισθοδόμου, 411, $_2$, 424, 467
τομαὶ κωνικαί, 132, $_3$
τόνοι, 361
τόνοι χρωματικοὶ ἀρχιτεκτονημάτων, 642
τόξα: κυκλικά, 145, παραβολικά, 145, ὑπερβολῆς, 302
τορευταί, 96
τόρμοι: συνδέσμων ἀναβαθμῶν, 71, 264, γόμφων ἀκρωτηρίων, 563, 574, προσηλώσεως ἀσπίδων 213, γόμφων δοκῶν, 508, ἐμπολίων κιόνων προστάσεων, 298, θύρας ὀπισθονάου, 467, γόμφων θράνου, 273, ἡγεμόνων καλυπτήρων, 610, λεοντοκεφαλῆς, 553, ὀρθοστατῶν πλαγίων τοίχων, 313, 531, προσηλώσεως σταθμῶν κιόνων ὀπισθονάου, 325, κυματιοφόρου τοιχοβάτου, 74
τόρνος (τροχός), 151, 191, 191, $_2$
Τράπεζα ἁγία ἐκκλησίας εἰς τὸν Παρθ., 341, 342
τράπεζα χρυσελεφαντίνη Ὀλυμπίας, 371
τριαδικὴ διαίρεσις ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν, 676
τριβασμός, 112, $_1$
τρίγλυφοι: ἀρχαιοτ. Παρθ., 15, 17, 22, 24, 38, ἐσωτερ. κιονοστοιχιῶν, 368, 369, ἰκτινείου Παρθ. 195, 197, 203, 205, 207, 208, 209, 221, 221, $_2$, 222, 222, $_3$, 224, 225, 225, $_1$, 226, 227, 229, 229, $_4$, 230, 231, 232, 232, $_3$, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 245, 249, 256, 257, 299, 395, 513, 518, 611, 613, 613, $_4$, 629, 640, 641, 642, 644, 646, 683, 694, 748, 752, ἀγελαῖαι, 222, 227, 229, γωνιαῖαι, 222, 230, 230, $_1$, 233, καμπυλότης, 748, κεφαλή, 224, 225, 226, 231, 232, κλίσις, 230, 233, μηροί, 224, 226, 232, πλάτος, 231, 233, χρωματισμός, 195, 231, 231, $_5$, 644, 646, τρίγλυφοι ἐσωτ. κιονοστοιχιῶν, 368, 369, πήλιναι αἰτωλικαί, 222 συν. σημ. σελ. 221, γωνιαῖαι ναοῦ C Σελινοῦντος, 229
τριγωνισμός, 673, 700, $_3$
τρίγωνον: αἰγυπτιακόν, 674, 725, ἱερόν (πυθαγόρειον), 673, 674, 675, κάλλιστον, 734
τριημιπόδια, 699, $_6$
τριήρης ἱερὰ πομπῆς Παναθηναίων, 458, ἱστίον τριήρους (πέπλος), 458
Τροία, 234
τροχαλίαι ἀνυψώσεως, 636
τροχιαὶ ἡμικυκλικαί: δυτ. θύρας, 429, 429, $_2$, θύρας μεγάλου ναοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δήλῳ 429, $_2$, θύρας ναοῦ Ἀθηνᾶς Πριήνης, 429, $_2$
τροχίσκοι θυροφύλλων ἐσωτ. θύρας προνάου, 339
τρύφακτοι, 320, $_3$
τύμπανον ἀετώματος, 512, 512, $_4$, 513, 515, 518, 518, $_4$, 519, 520, 520, $_1$, 523, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 535, 537, 540, 541, 542, 545, 574, 580, 589, καμ-

πυλότης, 532, 533, 534, 535, 536, 537, ὀρθοστάται, 518, 518, $_{4}$, $_{5}$, 519, 529, 530, 531, 532, 540, 542, 545, 580, ὕψος, 574
τύμπανα θύρας προνάου, 333, 334, 334, $_{1}$, 339, θυρῶν ἑλληνικῶν ναῶν Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας, 337, θυρῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, 338
Τυμφρηστός, 151, $_{4}$

ὕπαιθρον, 389, 391, 394, 395, 395, $_{1}$
ὑπερβολή (καμπύλη), 132, $_{3}$
ὑπέρθυρον θυρῶν Παρθ., 267, 324, 325, 331, 425, 430, 464, Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν, 556, Πριήνης, 267
ὑπερύψωσις καμπυλότητος κρηπῖδος Παρθ., 133
ὑπευθυντηρία, 110
ὑποβατήρ, 121
ὑπογραμμός, 195, 210, $_{1}$, 494, 556, 643, 646
ὑποδόκιον, 237, 253, 255, 255, $_{2}$, 365, 367, 461, 471, βλ. καὶ θρᾶνος
ὑποθήματα ζευκτῶν, 596, 598, 599, 599, $_{1}$
ὑποτομὴ λίθων 5ης στρώσεως στερεοβάτου Παρθ., 63, 64
ὑποτραχήλιον: κιόνων περιστυλίου Ἑκατομπέδου, 19, 27, κιόνων περιστυλίου ἰκτινείου Παρθ., 138, 147, 147, $_{7}$, 153, 156, 173, 174, 177, 179, 181, 181, $_{2}$, 185, 187, 189, 190, 302, 344, ἀκμή, 180, δακτύλιος, 165, 180, 344, ὕψος, 194, χάραξις καμπύλης, 189, κιόνων προνάου, 301, 302, 303, 325, 436, κιόνων ὀπισθονάου, 436, παραστάδων, 318, 439
ὑπερῷα ναῶν, 367, 368, 395
ὑπωροφία, 399, 399, $_{7}$

φαλάγγι (πλαίσιον μετρήσεως ἐντάσεως κιόνων), 166, 166, $_{1}$
φάτνη, 485, 485, $_{2}$, $_{4}$, 491, 502, 503, διαστάσεις, 491, πλαίσια κλιμακωτά, 485
φατνώματα Παρθ., 191, 256, 367, 461, 475, 477, 477, $_{1}$, 480, 485, 485, $_{2}$, 486, 491, 492, 493, 494, $_{1}$, 495, 501, 502, 503, 505, 508, 647, 648, ἀριθμός, 492, 492, $_{1}$, 495, 508, ἀστράγαλος, 490, 491, 648, διακόσμησις, 493, 494, 494, $_{1}$, 495 συν. σημ. σελ. 494, 647 (ἀνθέμια, 494, 494, $_{1}$, 495 συν. σημ. σελ. 494, ἀστὴρ ὀκτάκτινος, 494, 495 συν. σημ. σελ. 494, κανὼν ᾠῶν, 647, λόγχαι, 647), διάταξις, 502, 508, διατομή, 502, οὐρανίσκος, 485, 485, $_{2}$, 493, 494, 494, $_{1}$, 495, 495 συν. σημ. σελ. 404, 503, 508, 647, πάχος, 480, πλάτος, 480, τύπου Β, 502, τύπου Γ, 502, 505, χρύσωσις, 495, 495, $_{2}$, χρωματισμός, 494, 495, φατνώματα ξυλίνης ὀροφῆς, 367, 509, 511, 597, $_{1}$, φατνώματα ναοῦ Ἄρεως Ἀχαρνῶν, 495, Ἐρεχθείου, 491, Προπυλαίων, 485, 494, $_{1}$
φθοραὶ προνάου, ὀπισθονάου κλπ., βλ. ζημίαι
φιάλη χριστιανική, 467
φορμηδόν, 273, 273, $_{1}$
φόρος (ἀγορὰ) Κωνσταντίνου, 362, $_{1}$, 402, $_{1}$
φορτίσεις δοκῶν, 596, 597, 597, $_{1}$, $_{2}$
φύλλα: ἀκάνθης ἀκρωτηρίων, 558, ἀνθεθεμίου ἡγεμόνος καλυπτῆρος, 617, 618, 619, 621, διακοσμητικὰ ἐχίνου, 194, 195, δωρικοῦ κυματίου θράνου σηκοῦ, 460, 464
φύλλα χρυσοῦ διὰ τὴν κάλυψιν τῆς θύρας τοῦ προνάου, 333, 333, $_{5}$, 334 συν. σημ. σελ. 333
φωταγωγὸς πλάγιος, 394, 395, $_{1}$, 397
φωτισμὸς ἐσωτερικὸς Παρθ., 389, 394, 396, 398, 398, $_{3}$, $_{5}$, 399

Χαλκοθήκη, 658, 663
χαλκοτύποι, 96
χανδρώματα δυτ. θύρας, 425, 425, $_{4}$

χαράγματα ἡμικυκλικὰ δαπέδου ὀπισθοδόμου (θύρας), 411
χαράξεις: ἀναλογικαί, 700, ἁρμονικαὶ μὲ βάσιν τὴν μουσικήν, 733, 734,, γεωμετρικαὶ 131, 132, 133, 134, 700, 704, 705, γραφομετρικαί, 700, ἐκ διαιρέσεως κύκλου, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, δυναμικαί, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, μὲ βάσιν τὸ ἑξάγραμμον, 730, 731, 732, πολικαί, 713, 714, 715
χάραξις: καμπύλης ἐντάσεως, 163, 164, 165, καμπύλης ἐχίνου, 185, 189, 190, 191, καμπύλης ῥαβδώσεως, 175, $_9$, 177, 178, 191, 299, 299, $_3$, 305, 306
ελώνη (ἐσχάρα), 95, $_7$
χρήματα φυλασσόμενα εἰς τὸν κυρίως Παρθ., 423, $_8$
χρυσῆ τομή, 628, 671, 671, $_3$, 672, 673, 673, $_3$, 704, 706, 707, 708, 735, ἐφαρμογὴ εἰς τὸν Παρθενῶνα κατὰ Maillard, 722, κατὰ Mössel, 708, 709
χρυσοῦς ἀριθμός (Φ), 412, 672, 673, 706, 723, ἐφαρμογὴ εἰς τὰ δυναμικὰ ὀρθογώνια κατὰ Hambidge, 718, εἰς τὴν χάραξιν τῶν ὀρθογωνίων σχημάτων κατὰ Maillard, 722
χρυσοχόοι, 96
χρύσωσις ἐναετίων ἀγαλμάτων, 588, ἀκρωτηρίων, 648, θριγκοῦ, 645, $_4$
χρυσωταί, 96, 648
χρῶμα: ἀρχιτεκτονικόν, 642, 643, 644, ναῶν (ἔμφασις διὰ τοῦ χρώματος, 644), Παρθενῶνος, 642 (ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν ἀναλογιῶν, 642, ἐπὶ τῆς μορφῆς, 642)
χρωματισμός: ἀγαλμάτων, 644, $_1$, $_7$, 648, κτιρίων, 648, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀρχαιοτ. Παρθ., 15, 18, 19, 97, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἰκτινείου Παρθ., 194, 195, 195, $_2$, $_3$, 249, 253, 318, 461, 558, 576, 619, 632, 644, 645, 646, 647, 648, 738
χώρα, 497, $_1$, 499, 502, 508
χωροστάθμησις: κρηπῖδος σηκοῦ, 264, ὀρθοστατῶν προνάου, 314, 314, $_1$, πυθμένος λεκάνης σηκοῦ, 295

ψήφισμα: τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου Βουλῆς ἐπὶ στήλης παρὰ τὸν ταῦρον, 668, Καλλίου, 18, 443, τιμητικὰ ἐξαχθέντα μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς κόγχης, 340
ψηφῖδες ὑάλιναι ἐκ τῆς κόγχης τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν Παρθενῶνα, 431

ᾠά: διακοσμητικὰ ἐχίνου, 194, ἐπικράνου παραστάδος, 316, 318, σίμης, 556, κυματίου ἰωνικοῦ φατνωμάτων, 493, 493, $_3$, 494, $_1$
Ὡραία Πύλη ἐκκλησίας εἰς τὸν Παρθ., 341
Ὠρωπός, 114, $_3$
ὦτα ἢ ἀγκῶνες, 153, βλ. καὶ ἀγκῶνες
ὤχρα Λαυρίου, 195, 645

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ
Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ
ΑΡΙΘ. 86 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΝΑΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟ 2015

ΦΩΤΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ
«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΕΡΠΙΝΙΑ»
ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.
ΛΕΟΝΤΙΟΥ 9 - ΑΘΗΝΑ
www.perpinia-publications.gr
e-mail:bou@otenet.gr